M. KÖZGAZD. EGYETEM
Szakkönyvtár
5/a 42733/83

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI
HELLER FARKAS

1938

LXII. ÉVFOLYAM

81. KÖTET

F 1000
80

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
EGYETEM KÖNYVTÁRA

Tartalomjegyzék 1938.

Tanulmányok.

Oldal

Balás Károly: A mozgás állapota mint társadalmi és gazdasági alaptényező 36
Balás Károly: Adókliring 513
Bartha József: A Keynes-féle beruházási szorzószám 761
Bikkal Dénes: A családi munkabér szervezeti kérdései 594
Domanovszky Ákos: A magyar ötéves tervről 963
Ereky Károly: Az öntözés közgazdasági előkészitése 700
Éber Antal: Szabadkereskedelem ellen és mellett 14
Éber Antal: Elnöki megnyitó 345
Éber Ernő: Mezőgazdasági termelésünk fejlődésének iránya 231
Ferenczi Imre: A tulnépesség ismérvei 436
Futó Mihály: A gazdasági szervezet kórtana 245
Gesztelyi Nagy László: A gazdatársadalom felelőssége 925
György Ernő: Kereskedelmi áralakulás 1937—1938-ban 673
Huszti Dénes: IV. Béla olaszországi vásárlásai 737
Ihrig Károly: A népi birtokpolitika kérdései 865
Judik József: Az ötéves terv közgazdasági és pénzügyi szempontjai . . 347
Kádas Kálmán: Árollók értelme és jelentősége 191
Kisléghi Nagy Dénes: Az univerzalizmus hivei és birálói 532, 772
Lipták László: Iparfejlesztés és agrárpolitika 915
Korek Valéria: Válasz Witthen Béla birálatára 56
Kovrig Béla: A mezőgazdasági öregségi biztositás 59
Neubauer Gyula: Monopólium és szabad verseny 367
Nőtel Rudolf: Haberler konjunkturaelmélete 939
Pakucs Béla: Magyarország kirekesztése az első államvasuti rendszerből (1841) 953
Pongrácz Kálmán: Tiszántuli terv 579
Prion Willy: Német hitel- és pénzügypolitikai kérdések 1
Rácz Jenő: A prognózis lehetősége és feladatai a sertéspiacon 93
Teghze-Gerber Ferenc: Állami zárszámadásunk uj rendszere 217
Tornay Aurél: A magyar pénzintézetek helyzete Szlovákiában . . . 424
Tóth József: A tervgazdaság megvalósitásának az akadályai 720
Vogel Hugo Emanuel: A könyvpénzforgalom pénz- és hitelpolitikai hatásai 185
Witthen Béla: A magyar mezőgazdaság jövedelmezősége 43
Zelovich László: Jogszabályok a banklikviditásról 522

Közlemények.

Borbély Mihály és *Reitzer Béla:* Családi bér és családbiztositás 616
Claparède A.: Gazdasági telitettségi fok és nyersanyag-termelés . . . 615
Éber Antal: Vámuniók 982
Éber Ernő: Az önellátási törekvés eredményei és határai Németországban 820
Éber Ernő: Az Egyesült Államok mezőgazdasági termelésének helyzete 1938-ban 994
Futó Mihály: Malestroit és Bodin vitája a drágulás okairól 815
Futó Mihály: Az olasz korporativ közgazdaságtan 987
Gábor László: A munkanélküliek szakmai átképzése Angliában 135
Heller Farkas: John Bates Clark (1847—1938) 613
Nőtel Rudolf: Adósvédelmi kérdések 138
Pálinkás András: Olajmagvaink jelentősége az ipari nyersanyagellátásban 277
Ruisz Rezső: Lakás- és lakbérviszonyok Magyarországon 625
Sorbi W.: A mezőgazdaság iparositása és észszerüsitése 464
Sós Ernő: Rendszeres tőkegyüjtés 286
Takaróné Gáll Beatrix: A nemzeti szocializmus 100 év tükrében 268
Tóth Jenő: A legujabb amerikai agrártörvény 467

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

(Az egyes, e rovatban elemzett munkák cimeit l. a Könyvismertetések rovatban.)

Oldal

A Magyar Racionalizálási Bizottság kiadványai 1—7. füzet. (Ruisz R.) 141
A Magyar Gazdaságkutató Intézet különkiadványai. 12. és 13. sz. (Sipos) 833
A modern pénz. (Cs. Szabó László) 291
Alföldi szociografiák)Gesztelyi Nagy László) 999
Német szövetkezeti irodalom. (T. Gáll B.) 295

Gyüjteményes munkák.

La crise mondiale. (Ferenczi I.) 828

Könyvismertetések.

A magyar idegenforgalom alakulása 1927—1937. (Sipos Sándor) . . . 833
A magyar szövetkezés negyven éve. (Darkó Zoltán) 845
A Magyar Társaság és Falukutató Intézete kiadványai. (B. Gy.) . . 846
A nemzeti jövedelemszámitás és az adóstatisztika problémái. (Sipos S.) 837
Annuaire International de Statistique Agricole 1937—1938 . (Tóth Jenő) 1024
Aperçu de la situation monétaire. (Kópácsy József) 167
Az Ipartestületek Országos Központjának V. évi jelentése. (Éber A.) 844
Adorján János: A magyar föld korszerü problémái. (Lipták László) . . 487
Amoroso Luigi: Principii di economica corporativa. (Futó Mihály) . . . 1010
Anderson Oskar: Struktur und Konjunktur der bulgarischen Volkswirtschaft. (Varga István) 848
Andreich Jenő: A konjunkturakutatás módszerei. (Varga István) . . . 301
Awater Josefine: Der europäische Holzmarkt nach dem Weltkriege. (Ruisz Rezső) 663
Baudin Louis: La monnaie. (Cs. Szabó László) 293
Belloc Hilaire: Economics for Helene. (Éber Antal) 1009
Borotvás-Nagy Sándor: Közgazdasági művelődésünk kezdetei. (Éber A.) 634
Bowley A. L.: Wages and Income in the United Kingdom since 1860. (Vámos Béla) 849
Bornemisza Géza: Az ipari termelés racionalizálásának legközelebbi feladatai. (Ruisz Rezső) 141
Brinkmann Karl: Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre. (Takaróné Gáll Beatrix) 657
Bud János: A munka mitosza. (Kisléghi Nagy Dénes) 149
Büky József: Ausztria papirpénzkibocsátásának története a XVIII . század közepétől 1850-ig. (Hegedüs Loránt) 484
Cassel Gustav: Der Zusammenbruch der Goldwährung. (Éber Antal) . . 311
Chorin Ferenc dr., Bornemisza Géza és *Plósz Pál:* Előadássorozat a magyar közüzemek és iparvállalatok racionalizálásának eredményeiről. (Ruisz Rezső) 141
Sir William Crawford and H. Broadley: The Peoples' Food. (Varga I.) 846
Curtis Myra and Townshend Hugh: Modern Money. (Cs. Szabó L,) . . 291
Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. (Balogh Károly) 640
Erdei Ferenc: Futóhomok (Gesztelyi Nagy László) 999
Einaudi Luigi: Miti e paradossi della giustizia tributaria. (Futó Mihály) 1015
Éber Antal: Szabadkereskedelem és protekcionizmus. (Hegedüs Loránt) 297
Farkas László: Vedres mérnök élete és működése. (Laurentzy Vilmos) . 842
Ijf. dr. Fellner Frigyes: Közlekedéspolitika. (Hegedüs Loránt) 299
Féja Géza: Viharsarok (Gesztelyi Nagy László) 999
Gyömrei Sándor és *Vértesy Miklós:* Baross Gábor (György Ernő) . . . 151
Hegedüs István: Az egykéz. (Kecső István) 646
Heinrich Walter: Die soziale Frage. (Kisléghi Nagy Dénes) 489
Hunke Heinrich: Grundzüge der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft (Villányi András) 661
Ipari közigazgatás, törvényes munkásvédelem és üzembiztonság. (Villányi András) 308
Ihrig Károly: A szövetkezetek a közgazdaságban. (Ifj. Boér Elek) . . . 473
Iványi-Grünwald Béla: A legujabb kor története. (Gyömrei Sándor) . . 157
Jewkes, Sylvia and John: The Juvenile Labour Market. (Vámos Béla) 1029
Kelemen Móric: Racionalizálás és tervgazdaság. (Ruisz Rezső) 141

Oldal

Kelemen Móric: A tervszerü anyaggazdálkodásról. (Ruisz Rezső) . . 141
Kecső István: Magyar nyersanyagpolitika. (Varga István) 485
Kleine genossenschaftliche Beiträge. (Takaróné Gáll Beatrix) 295
Koch Heinrich: Währungsausgleichsfonds. (Vámos Béla) 660
Lavergne Bernard: Essor et décadence du capitalisme. (Éber Antal). . . 1007
Laufenburger H.: Le commerce et l'organisation des marchés. (Futó M.) 651
Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve 1937. (Neubauer Gy.) 154
Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve 1938. (Hegedüs Loránt) 639
Magyarország nyersanyaggazdaságára és népélelmezésére vonatkozó adatok. (Sipos Sándor) 833
Dr. báró Malcomes Béla: A gazdaság uj fejlődése. (Neubauer Gyula) . . 478
Marlio Louis: Le sort du capitalisme. (Éber Antal) 647
Meade E. J.: Consumers Credit and Unemployment. (Vámos Béla) . . 850
Milhoffer Sándor: A világgazdasági válság mezőgazdasági árpolitikája. (Lipták László) 307
Mortara Giorgio: Prospettive economiche. (Futó Mihály) 160
Norval A. J.: The tourist industry. (Winkle Nándor) 851
Ozoróczy, Tátray és *vitéz Kovách:* Tagositás és egyéb birtokrendezések. (Ruisz Rezső) 1028
Perczel György dr.: Racionalizálási intézkedések a Bszkrt-vállalatoknál. (Ruisz Rezső 141
Räber Hans: Othmar Spanns Philosophie des Universalismus. (Kisléghi Nagy Dénes) 313
Revue de la Situation Economique Mondiale 1936—37. (Vámos Béla) 163
Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867—1914. (Kádas Kálmán) 310
Rieck Heinz: Volkstum und Wissenschaft. (Kisléghi Nagy Dénes) . . . 146
Schandl Károly: Földbérlőszövetkezetek Magyarországon. (Éber Antal) 304
Schneller Károly: Demológiai tanulmányok. (Major Róbert) 305
v. Surányi-Unger Tivadar: Budapest szerepe Magyarország gazdasági életében. (K. Wildner Ödön) 632
Taggart Herbert F.: Minimum Prices under the NRA. (Kádas Kálmán) 1021
Tersztyánszky Ákos: Racionalizálási intézkedések a m. kir. Postánál. (Ruisz Rezső) 141
Timár Mihály: A termelői és fogyasztói ár közötti különbözet. (Kádas K.) 644
The World's Economic Future. (Tóth József) 496
Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. (Sipos Sándor) 320
Vér Tibor dr.: Az anyagvizsgálat korszerü problémái. (Ruisz Rezső) . 141
Wootton Barbara: Lament for Economics. (Cs. Szabó László) 494
Zehn Jahre Čechoslovakische Nationalbank. (Bartha József) 317

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annales Sociologiques. (R. L) 497
Economica. (V. B.) 325, 499, 665, 853, 1038
Giornale degli Economisti e Revista di Statistica. (F. M.) . . 178, 333, 506, 668, 854, 1031
Internationaler Rundschau der Arbeit. (R. B.) 171, 502, 860
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) 167, 328, 505, 669, 858, 1034
Revue Economique Internationale. (G. L.) 182, 336, 508
Rivista di politica Economica. (F. M.) 180, 335, 667, 856
Schmoller's Jahrbuch. (R. B.) 326
The Economic Journal. (V. B.) 176, 497, 666, 1036
The Quarterly Journal of Economics. (T. E.) 322
Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) 175, 331, 500, 670, 862, 1039

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések 183, 340, 510, 1040
A főtitkár jelentése a Társaság 1937. évi működéséről 340
A főpénztárnok jelentése az 1937. évről 342
Igazgató-választmányi ülés 511, 862, 1040
Közgyülés 511

Légrády Testvérek R. T. nyomdai műintézete, Budapest. (Igazgató Kertész Árpád.)

LXII. ÉVFOLYAM 1938 81. KÖTET 1

JANUÁR—FEBRUÁR
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Prion Willy: Német hitel- és pénzügypolitikai kérdések ... 1
Éber Antal: Szabadkereskedelem ellen és mellett ... 14
Balás Károly: A mozgás állapota mint társadalmi és gazdasági alaptényező ... 36
Witthen Béla: A magyar mezőgazdaság jövedelmezősége ... 43
Korek Valéria: Válasz Witthen Béla birálatára ... 56
Kovrig Béla: A mezőgazdasági öregségi biztositás ... 59
Rácz Jenő: A prognózis lehetősége és feladatai a sertéspiacon ... 93

Közlemények

Gábor László: A munkanélküliek szakmai átképzése Angliában ... 135
Nötel Rudolf: Adósvédelmi kérdések ... 138

Irodalom ... 141

Csoportos és összefoglaló ismertetések. *A Magyar Racionalizálási Bizottság kiadványai 1—7. füzet.*

Kelemen Móric: Racionalizálás és tervgazdálkodás. — A tervszerü anyaggazdálkodásról. — *Vér Tibor dr.* Az anyagvizsgálat korszerü problémái. — *Bornemisza Géza:* Az ipari termelés racionalizálásának legközelebbi feladatai. — *Chorin Ferenc dr., Bornemisza Géza* és *Plósz Pál:* Előadássorozat a magyar közüzemek és iparvállalatok racionalizálásának eredményeiről. — *Perczel György dr.:* Racionalizálási intézkedések a Bszkrt-vállalatoknál. — *Tersztyánszky Ákos:* Racionalizálási intézkedések a M. kir. Postánál. (Ruisz Rezső.)

Könyvismertetések ... 146

Rieck Heinz: Volkstum und Wissenschaft. (Kisléghi Nagy Dénes.) — *Bud János:* A munka mitosza. (Kisléghi Nagy Dénes.) — *Gyömrei Sándor* és *Vértesy Miklós:* Baross Gábor. (György Ernő.) — Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. (Neubauer Gyula.) — *Iványi-Grünwald Béla:* A legujabb kor története. (Gyömrei Sándor.) — *Mortara, Giorgio:* Prospettive economiche. (Futó Mihály.) — Revue de la Situation Economique Mondiale 1936/37. (Vámos Béla.) — Aperçu de la situation monétaire. (Kópácsy József.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 167

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationaler Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Revista di Statistica. (F. M.) — Rivista di politica Economica. (F. M.) — Revue Economique Internationale. (G. L.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 183

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.
A szerkesztésért *Heller Farkas,* a kiadásért *K. Nagy Dénes,* a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 2-59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-utca 1). Telefon: Aut. 1-57-8-64.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

Kérelem előfizetőinkhez és tagjainkhoz.

A Közgazdasági Szemle jelen számához postatakarékpénztári befizetési-lapot mellékelünk. Tisztelettel kérjük a Magyar Közgazdasági Társaság tagjait, hogy esedékes tagdijaikat, valamint esetleges hátralékaikat annak felhasználásával mielőbb befizetni sziveskedjenek.

Postatakarékpénztári csekkszámlánk száma 23031.

A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdijak, a „Közgazdasági Szemle" szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő cimre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, V., Nádor-utca 16.

Német hitel- és pénzügypolitikai kérdések.*

I. Bevezetés.

Előadásom a német hitel- és pénzügyi politikával foglalkozik. Nem beszélnék e tárgyról, ha csupán egy hagyományos pénzügyi politikáról volna szó, még ha az a saját hazámé is. Azt hiszem azonban, állithatom, hogy a német hitel- és pénzügyi politika néhány rendkivüli és figyelemreméltó tulajdonságot tüntet fel, amelyeket egyébként, mellékesen megjegyezve, könnyen félre lehet érteni. Éppen azért inkább azt tekintem feladatomnak, hogy ezeket a sajátosságokat kiemeljem, minthogy részletekbe menő teljes képet nyujtsak. Sőt még valamivel tovább mennék és azt szeretném megmutatni, miképpen alakittattak át és formáltattak ujra Németországban a pénzügyi tudomány és pénzügyi politika hagyományos alapelvei és tanai. És azt hiszem, hogy éppen itt kezdődik a tudományos és elméleti érdekesség, amely egy másik ország hitel- és pénzügyi politikáját tanulságossá teszi a hallgatóság számára.

Ilyen módon inkább a tanulság szempontját fogok igyekezni az előtérbe helyezni. Midőn 1933 elején a nemzeti szocialista kormány hivatalba lépett, a gazdasági válság Németországban tetőpontját érte el; ez legerősebben a több mint 7 millió munkanélküliben jutott kifejezésre. Ezért az uj kormány legelső és legfontosabb céljának a munkanélküliség leküzdését tartotta. Az evégből életbeléptetett intézkedések alapgondolatai a következők voltak:

1. Adóleszállitások és kedvezmények által fokozni a fogyasztást és a termelési eszközök beszerzését. Csak néhány ilyen intézkedést akarok felsorolni: adómentesség pótfelszerelések és üzemi épületek céljára, egyenes- és forgalmiadó leszállitások bizonyos meghatározott esetekben, a tehergépkocsiadó megszüntetése, rövidéletü gazdasági jószágoknál a leirások nagy szabadsága. Ebben az összefüggésben különös figyelmet érdemel az u. n. adózási bonok meghonositása, amelyet még az előző (Papen) kormány léptetett életbe. Hogy

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1937 október 21-i ülésén tartott előadás.

a gazdasági életnek a válságban adókönnyités nyujtassék, azok, akik a régi adóösszeget lefizették, adózási bonokat kaptak és a kormány a következő esztendőkre ezeknek a beváltását igérte. E bonoknak visszleszámitolása által azok tulajdonosai adómérsékléshez juthattak anélkül, hogy a kormány pillanatnyilag kénytelen lett volna az adók beszedéséről lemondani. Ilyen módon ezek az adózási bonok mintegy az első emelőrudat alkották a válság leküzdésére; az utóbbi azonban csak akkor következhetett be igazán, amidőn a nemzeti szocialista kormány a gazdasági élet ujjáélesztésének politikai feltételeit megteremtette (időközben az adózási bonok nagy része beváltatott).

A második alapgondolat az volt, hogy segélyezések és támogatások által ugyancsak megélénkitsék a fogyasztást és beszerzést. Idetartoznak az épületek jókarbahelyezésére és átalakitására nyujtott segélyek, mindenekelőtt pedig a nagyon hatékony házassági kölcsönök és gyermeksegélyek. 1937 őszéig összesen 800.000 házasodási kölcsönt nyujtottak 500 millió RM összegben. Ezekből nagy kereslet indult ki lakás, butor, fehérnemü és nem utolsó mértékben gyermekkocsik iránt, egészben véve tehát a gazdasági életnek nem lebecsülendő megélénkitése.

A harmadik alapgondolat: közvetlen munkaszerzés az állam által nyujtott megbizások alapján, amelyeknél a vezető elv a kulcsiparok, valamint az emberi munkaerő előnyben részesitése volt. Ide sorolhatók a középületeknek, a köztulajdonban lévő üzemeknek rendbehozatala, továbbá a telepitések és nem utolsósorban a birodalmi autóutak nagyszabásu épitkezései.

Fontos a negyedik alapgondolat: a befektetendő teljes összegnek mintegy 6 milliárd márkában való megállapitása, olyan módon, hogy ennek az összegnek $^3/_4$ része a legközelebbi négy esztendőben, a többi hosszu lejáratu kölcsön utján törlesztendő. A kiadások és fedezetük módjának pontos meghatározása mindenekelőtt messzirevágó lélektani jelentőséggel birt: a kormány ezzel azt juttatta kifejezésre, hogy a gazdaság nekilenditését akarja megindítani, amelynek később magántevékenység által kell folytatódnia. És itt játszott nagy szerepet az utolsó alapgondolat: ez pedig a meglévő árak és munkabérek fenntartása volt. Ezt persze nem kell teljesen szószerint érteni; egyes esetekben (mint például a mezőgazdaságban) az árakat kiigazitották, épigy történtek kiigazitások a munkabéreknél is. Egészben véve azonban az volt a cél, hogy megakadályozzák az árak emelkedését, ami természetesen visszahatott volna a bérekre is és végül az egész tervezett munkaszerzést kérdésessé tette volna. Az volt a cél, hogy a gazdaság teljes foglalkoztatását a tömegkonjunktura utján,

tehát árak és bérek emelése nélkül érjék el. Később látni fogjuk, hogy tényleg eléretett-e ez a cél és milyen mértékben.

A munkaszerzés a tett intézkedések első következményeként már 1935-ben vége felé közeledik. Csupán a birodalmi autóutak épitését folytatják tovább. Viszont ebben az időben az állami intézkedések uj sora kezdődik, nevezetesen a nagy megrendelések a német véderő helyreállitása céljából. Miután a felszerelésnek hirtelen és gyorsan kellett megtörténnie, három példátlanul nagy feladat adódott:

1. a német népnek a nemzeti védelem gondolatára való beállitása, amely gondolat a politikai élet ujjászületésében benne foglaltatott;

2. az iparnak azonnali hatalmas átszervezése az uj hadfelszerelési anyagoknak és mindazokkal összefüggő egyéb cikkeknek termelésére; ez az uj gazdasági fellendités jószágoldala;

3. a pénzeszközök előteremtése e rendkivüli feladatok költségei számára. Mindent mozgósitani és az uj feladat szolgálatába kellett állitani. És ez nem volt könnyü feladat, ha arra gondolunk, hogy a kormány pénzügyi erőfeszitései munkateremtés céljára éppen akkor értek véget és hogy a gazdasági élet természetesen csak csekély mértékben tudott azonnal felhasználható pénzeket ujra rendelkezésre bocsátani. A pénz minden áron való előteremtésének szüksége, amely mögött a német népnek nemzeti biztonságot kivánó politikai akarata állott, határozta meg a birodalom hitel- és pénzügyi politikáját, amelynek sajátos vonásait a következőkben akarom ismertetni.

II. Az előzetes finanszirozás.

A munkaszerzés megkezdésekor (1933) a kormánynak nem állott rendelkezésére készpénz; ellenkezőleg, a birodalom költségvetése még a válságból származó jelentékeny hiányokkal volt megterhelve. Ezért hitel utján előzetes finanszirozást kellett igénybevennie, melyet később a birodalom emelkedő bevételeiből szándékozott visszafizetni. Hogy ennél az előzetes finanszirozásnál uj hitelek kreációját (hitel-kiterjesztést) elkerülhessék, amely az árak és bérek stabilitását könnyen veszélyeztethette volna, érdekes és eredményes utat választottak. Midőn a birodalom valamilyen megbizást adott, vagy megrendeléseket tett, a vállalkozó nem kapott készpénzt, mert hiszen ezt a készpénzt a birodalomnak előbb a birodalmi banknál fel kellett volna vennie; hanem a vállalkozónak egy váltót kellett intézvényeznie a birodalom által meghatározott szavatos cimére. Ez mindenekelőtt megvizsgálta, hogy az állami megbizás rendben van-e, azután elfogadta a váltót és most a

megbizást nyert vállalkozó a váltót, amelynek visszleszámitolását a birodalmi bank előre megigérte, vagy a saját bankjánál, vagy közvetlenül a birodalmi banknál leszámitoltathatta. De nem kellett azt feltétlenül leszámitoltatnia, ha maga is készpénz birtokában volt.

Ilyen módon sikerült az előzetes finanszirozást a gazdaság meglévő pénzkészletéből végrehajtani, anélkül, hogy az első évben szükség lett volna rá, hogy a munkaszerzés céljára a birodalmi bank igénybevétessék. A második esztendőben is, amikor az ilyenféle munkaszerzési váltók nagyobb áradata jelent meg a banknál, a bank ily uton való igénybevétele jelentékenyen elmaradt a kiállitott váltók teljes összege mögött, vagyis ilyen módon a hitelkiterjesztés is megfelelő mértékben csekélyebb volt.

Külföldön ezt a finanszirozási technikát váltókon való lovaglásnak, vagy más hasonlóképpen jellemezték és azt vélték, hogy azok mögött bizonyos elleplezések, sőt esetleg nem egészen korrekt eljárások sejthetők, holott a valóságban jól átgondolt intézkedés volt, azzal a céllal, hogy az előzetes finanszirozásnál mindenekelőtt a birodalmi bankot eleinte megkiméljék, aztán pedig a váltókban egy olyan eszközzel birjanak, amelynek segitségével a banktörvény értelmében lehetett a birodalmi bankot igénybevenni. A birodalmi bank mindenesetre kezdettől fogva mintegy kezesként ott állott az előzetes finanszirozás mögött.

Emlitettem, hogy a Birodalmi Bank kezdetben egyáltalában nem, vagy csak alig, később azonban (1934 és 1935) erősebb mértékben vétetett igénybe a munkaszerzés által. Ilyen módon tehát a fejlődés későbbi folyamán hitelkiterjesztés történt, éspedig összehasonlitva a Jegybankoknál általában szokásos hitelkreációkkal, annak mértéke jelentékenynek mondható. Hitelkiterjesztés járulékos vásárlóerőt jelent, amely a közgazdaságba áramolva, az árak emelkedését indithatja meg. Mint azonban már a bevezetésben emlitettem, ezt, vagyis az árakra való hatást minden körülmények között el kellett kerülni, mert különben nemcsak az egész munkaszerzési program vált volna kérdésessé, hanem béremelések is érzékenyen megzavarhatták volna az éppen helyreállott gazdasági rendet. Arról volt tehát szó, hogy azt az ugynevezett gazdasági törvényt, amely szerint a hitelkiterjesztésnek áremelkedés a következménye, ne engedjük érvényre jutni.

Ezt a törekvést először is néhány körülmény könnyitette meg, amelyek akkoriban a német közgazdaságban jelentkeztek. Ilyen volt elsősorban az üzemek foglalkoztatottságának alacsony mértéke: ez a foglalkoztatottság átlagos termelőképességüknek 40—50%-ára esett vissza, jóllehet berendezésük

és felszerelésük kitünő állapotban volt. Ezért olymódon kellett a munkaszerzést irányitani és szervezni, hogy az üzemek kihasználása ismét emelkedjék anélkül, hogy uj gyárak épitésére vagy uj üzemi berendezések beszerzésére volna szükség. Másodszor itt voltak a nagy raktárak, amelyek még a válságból származtak és amelyekben a készletek egyes helyeken rendkivül nagyok voltak. Ezekből tehát néhány milliárdnyi márka értékü árut lehetett eladni, anélkül, hogy a készleteket azonnal, vagy egyáltalában pótolni kellett volna. A harmadik körülményt a fennálló deviza-rendeletek alkották, amelyek megakadályozták, hogy az ujonnan teremtett vásárlóerő külföldi árukra terjesztessék ki.

Ha mindezeket a körülményeket a munkaszerzési intézkedésekben megfelelő módon számbavették, akkor az áremelkedések messzemenőleg elkerülhetők voltak. E részt nem csekély mértékben érvényesült egy politikai körülmény is, amely most először jött számba teljes erővel: nevezetesen az állam rendeletei és utasitásai, hogy az árakat nem szabad emelni. Valóban ilyen módon sikerült a béreket és árakat egészben véve régi szinvonalukon megtartani, jóllehet — mint mondottuk — hitelkiterjesztés történt és ezáltal emelkedett a kereslet. Végül az állam az árak ellenőrzéséhez is hozzányult, bár a munkaszerzési intézkedések idején nem volt szükség nagyobb beavatkozásokra. Egészben véve sikerült tehát az államnak urrá lennie a hitelkiterjesztés hatása felett és ezáltal biztositani a munkaszerzési programot. Egyébként ezt a programot 4 év helyett már 3 év alatt befejezték. Csak az autóutak épitése — amely 10 évre terjed ki — folyik tovább.

Az állami beavatkozásoknak második területén, amely az uj fegyverkezésre vonatkozó megrendelések kiosztásából állott, átvették a munkaszerzés finanszirozásának technikáját. Most is a megbizások szétosztásánál ugynevezett speciális váltókat állitottak ki, amelyek a Birodalmi Banknál visszleszámitolhatók és amelyeket később a Kincstár fog beváltani. A fegyverkezés természetesen sokkal nagyobb összegeket igényel, mint aminőkre az előtte lejátszódó munkaszerzésnél volt szükség. Ezért most még inkább fontos volt, hogy az összes rendelkezésre álló pénzforrásokat a finanszirozás szolgálatába állitsuk és hogy egyáltalán az ország összes erőit ezen egyetlen cél, a német haderő ujjáteremtése felé irányitsuk.

Midőn a következőkben emez intézkedések financiális oldalával akarunk foglalkozni, ajánlatos lesz a finanszirozás egyes forrásaiból kiindulni és azok sajátosságait kiemelni.

III. A finanszírozás forrásai.

1. Első forrásként a birodalom adóbevételeit emliteném. A munkaszerzési intézkedések, azután pedig a fegyverkezésre vonatkozó állami megrendelések következtében 1936 vége felé elértük a német gazdasági élet teljes foglalkoztatottságát. Az ipari termelés (kb. egyenlő árak mellett) az 1932-es 35 milliárdnyi RM-ről 1936-ban 70 milliárdnyi RM-re, ugyanezen idő alatt a nemzeti jövedelem 45 milliárdról 66 milliárdra emelkedett. Itt-ott már bizonyos hiány mutatkozott munkaerőben, különösen szakmunkásokban. Egyes gazdasági ágakban már kibővitésekre került a sor. Az ipar megélénkülésével egyébként a későbbiekben is fogunk még egy percig foglalkozni. Itt minket mindenekelőtt az adók szempontja érdekel: amennyiben az adóbevételeknek gyors és jelentékeny emelkedése következett be. Az 1932—33. évi válságmélyben a német birodalom adóbevételei alig 6 milliárd márkára, 1936—37-ben ellenben több mint 12 milliárdra, tehát több mint a kétszeresére rugtak. Már 3 milliárddal többet tesznek ki, mint az 1929—30. évi jó konjunktura idején. Minthogy ugyanekkor a munkanélküliek támogatására forditott kiadásokat is csökkenteni lehetett, mai napig mintegy 15 milliárdnyi többlet állott elő és ezt az összeget a válságból maradt tartozások kiegyenlitése után a munkaszerzés és felfegyverkezés finanszirozására lehetett forditani. Emellett emlitésreméltó, hogy mindössze az utolsó esztendőben történt adóemelés a társulati adónál (az általános jövedelmi adónál nem). Egyébként a finomabb adózási technika és az adózóképesség erősebb ellenőrzése és nem utolsósorban az adómorál megjavulása is hozzájárult, hogy az adóbevételek egészben erősebb mértékben emelkedtek, mint amilyen a gazdasági tevékenység megélénkülésének megfelelne. Persze a válságban bevezetett adóemelések még mindig érvényben vannak. Németországban tehát magas adókat fizetünk: ennek ellenére állithatjuk, hogy még vannak a háttérben adótartalékok, amelyekből meriteni lehet.

A jelentékeny adóbevételek természetesen nem voltak elegendők, hogy a felszerelés egyszeri és azonnali költségeit fedezzék, ezért a tőke- és pénzpiac eszközeihez is erős mértékben hozzá kellett nyulni.

2. Hogy az itt lejátszódó folyamatokat jól megérthessük, egy kis áttekintést kell adnunk az állami intézkedéseknek a gazdasági életre gyakorolt financiális hatásairól. Ami mindenekelőtt az ipari, kereskedelmi és közlekedési üzemeket illeti, ezeknél a gazdaságoknál pénzügyi tekintetben két érdekes jelenség mutatkozott. Az első az, hogy ezek az üzemek a tömegkonjunkturával ismét annyi nyereséghez jutnak, hogy annak csak egy részét osztják ki, másik részét tartalékok,

vagy az önfinanszirozás céljaira visszatartják. A másik jelenség ezzel szorosan összefügg: a válsággal járó megmerevedés helyére most általános likviditás lépett, és ezt egy további körülmény még különösen fokozta. A vállalatok hosszu ideig tartózkodtak üzempótlásoktól és ujitásoktól, aminek az volt a következménye, hogy az eme célokra eszközölt leirások csak csekély részben adattak ujra ki. Az ilyen módon összegyüjtött tőkéket 5—6 milliárd márkára becsülik. Minthogy pedig a felfegyverkezés sürgőssége miatt uj üzemek létesitése, valamint a fennállóknak bővitése a kormány engedélyétől tétetett függővé, ezeknek az összegyült pénzeknek felhasználása szük keretek közé van szoritva.

Mit csinálnak tehát az üzemek ezekkel az összegekkel, amelyek készpénzként kasszáikban vannak felhalmozva? Kétféle felhasználási mód lehetséges: először is adósságaikat, hiteleiket, kölcsöneiket fizetik vissza. Ez az adósság-lerázás az egész gazdasági életen átvonul és végül a bankoknál az adósok és a kereskedelmi váltók összegének erősebb mértékü csökkenésében jut kifejezésre. Másodszor e pénzek az állam speciális váltóiban és kölcsöneiben találhatnak elhelyezést; ilyen módon az állami finanszirozás szolgálatába állittatnak. Minthogy itt jelentékeny összegekről van szó, a gazdaság maga is ezáltal az állam finanszirozása részére fontos pénzforrást jelent. De e forrás kihasználásával még egy közgazdasági jelenség van összekötve. A vásárlóerő visszaruháztatik az államra, ami az áralakulás szempontjából kétségkivül könnyitést jelent. Hiszen csak arra kell gondolnunk, hogy mindezek a tőkék az üzemek részéről pótlásokra, üzembővitésekre, vagy osztalékok fizetésére volnának kiadhatók, az államnak pedig más uton kellene a szükséges eszközöket előteremtenie. A szabad vásárlóerőnek az állam részéről hitelek utján való felszivása ilyen módon tehát az állami finanszirozás technikájának lényeges részét alkotja. A vásárlóerő e felszivása által persze a megelőző hitelkiterjesztés nem szünik meg, de hatása meggátoltatik. Arra a kérdésre, mi történik akkor, ha az üzemek csak átmenetileg átengedett tőkéiket vissza akarják kapni, később még vissza fogok térni.

Az állami finanszirozás a bankokat is sajátos módon érintette. Már emlitettem, hogy adósaik, valamint kereskedelmi váltóik állománya csökkent, de helyzetüket még két körülmény befolyásolja: a magánbankoknál a letétek és betétek is valamennyire visszamentek (tehát nem emelkedtek, mint azt szintén gondolni lehetett volna) éspedig először azért, mert a gazdasági üzemek likvid pénzüket az állami váltókba fektetik be, és azért is, mert — mint azt még látni fogjuk — ügyfeleik kivesznek a betétjeikből, hogy résztvehessenek államkölcsönök jegyzésében. A másik körülmény az egész

LXIIE ANNÉE
NOVEMBRE—DECEMBRE 1938
VOL. 81, N^O 11—12

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Ihrig K.: Problèmes de la politique agraire nationale ... 865
Lipták L.: La protection de l'industrie et la politique agraire ... 915
Gesztelyi Nagy L.: La responsabilité des agriculteurs ... 925
Nötel R.: La théorie des variations économiques de Mr. Haberler ... 939
Pakucs B.: L'exclusion de la Hongrie du premier système des chemins de fer d'Élat ... 953
Domanovszky Á.: Remarques sur le plan Hongrois de cinq ans ... 963

Notes

Éber A.: Unions douanières ... 982
Futó M.: L'économie corporative Italienne ... 987
Éber E.: La production agraire des États Unis en 1938 ... 994

Literature.

Analyses et critiques. *Sociographie de la Grande Plaine Hongroise.*
Féja G.: Foyer de tempêtes. — *Erdei F.:* Sable mouvant. (Gesztelyi Nagy L.) ... 999

Revue des livres ... 1006
Lavergne Bernard: Essor et décadence du capitalisme. (Éber A.) — *Belloc Hilaire:* Economics for Helen. (Éber A.) — *Amoroso, Luigi:* Principii di economica corporativa. (Futó M.) — *Einaudi, Luigi:* Miti e paradossi della giustizia tributaria. (Futó M.) — *Herbert F. Taggart:* Minimum Prices under the NRA. (Kádas K.) — Annuaire International de Statistique Agricole 1937/38. (Tóth J.) — *Ozoróczy, Tátray* et *vitéz Kovách:* Le regroupement des terres. (Ruisz R.) — *Jewkes, Silvia and John:* The Juvenile Labour Market. (Vámos B.)

Revue des périodiques étrangères ... 1031
Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Economica: (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 1040

JAHRGANG LXII
NOVEMBER—DECEMBER 1938
BAND 81, HEFT 11—12

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Ihrig K.: Probleme der völkischen Bodenbesitzpolitik ... 865
Lipták L.: Industrieförderung und Agrarpolitik ... 915
Gesztelyi Nagy L.: Die Verantwortung des Landwirtes ... 925
Nőtel R.: Die Konjunkturtheorie Haberlers ... 939
Pakucs B.: Die Ausschliessung Ungarns aus dem ersten Staatsbahnprojekt der Monarchie (1841) ... 953
Domanovszky Á.: Über den ungarischen Fünfjahresplan ... 963

Mitteilungen

Éber A.: Zollunionen ... 982
Futó M.: Die italienische korporative Volkswirtschaftslehre ... 987
Éber E.: Die landwirtschaftliche Produktion der Vereinigten Staaten im Jahre 1938 ... 994

Literatur.

Sammelbesprechungen: *Soziographische Werke über die Ungarische Tiefebene.*
Féja G.: Wetterwinkel. — *Erdei F.:* Flugsand. (Gesztelyi Nagy L.) 999

Einzelbesprechungen ... 1006
Lavergne Bernard: Essor et décadence du capitalisme. (Éber A.) — *Belloc Hilaire:* Economics for Helen. (Éber A.) — *Amoroso, Luigi:* Principii di economica corporativa. (Futó M.) — *Einaudi, Luigi:* Miti e paradossi della giustizia tributaria. (Futó M.) — *Herbert F. Taggart:* Minimum Prices under the NRA. (Kádas K.) — Annuaire International de Statistique Agricole 1937/38. (Tóth J.) — *Ozoróczy, Tátray és vitéz Kovách:* Flurbereinigung und andere Besitzregulierungsverfahren. (Ruisz R.) — *Jewkes, Sylvia and John:* The Juvenile Labour Market. (Vámos B.)

Ausländische Zeitschriften ... 1031
Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Economica. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 1040

Légrády Testvérek R. T. nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.

ják birni. Ujabban a tartományok költségvetései is a birodalmi pénzügyminiszter jóváhagyásától függnek.

Másodszor: mint már láttuk, a fennálló adótörvények alapján az adózási rend mind tökéletesbittetik, hogy az adóbevételek, melyek az államot a fennálló törvények alapján megilletik, tényleg befolyjanak.

Harmadszor: tervszerüen átalakittatnak a rövidlejáratu hitelek hosszulejáratu konszolidált adósságokká, hogy az állam függő kötelezettségei ne szaporodjanak tulmagasra és a hitelkiterjesztés szük keretek között tartassék. Ezzel a folyamattal később röviden még foglalkoznunk kell. Itt csak még egyszer ki akarjuk emelni, hogy gazdaságpolitika, pénzügyi politika és devizapolitika, vagy gazdasági miniszter, pénzügyminiszter és birodalmi bankelnök egymással kezetfogva működnek, hogy a felfegyverkezés nagy nemzeti célját ugy az anyagi, mint a financiális oldalon elérhessék, anélkül, hogy a lakosságnak ellátása ezt megszenvedné, vagy pénzünket az elértéktelenedés veszélye fenyegetné. E feladat sikerének feltétele az egész nép minden erejének összefogása és megfeszitése, erőteljes állami vezetés alatt, amit a Hitler Adolf alatti kormányzás képvisel.

Különös figyelmet érdemel még a Birodalmi Bank politikája. A Birodalmi Bank viseli az előzetes finanszirozás terhét, tőle áramlanak ki azok az eszközök, amelyek a pénz körforgását megindítják. Az összes rendelkezésre álló tőkék felhasználása ellenére még mindig szükséges hitelkiterjesztés egyedül a Birodalmi Bank által történik; a hitelbankokat alig érinti. A Birodalmi Bank bankjegy-hitelét a lehetőség határain belül rendelkezésre bocsátja és ezek a határok igen szélesek. Félretolta az elévült és szük fedezeti szabályokat és ezáltal mindenekelőtt elválasztotta a hitelpolitikát a váltóárfolyampolitikától. A hitelek fajai, terjedelme (és költségei) most autoritativ módon a Birodalmi Bank által határoztatnak meg. Ebben a legfőbb cél: a politika által adott feladatoknak (munkaszerzés, felfegyverzés) támogatása a bankjegyhitelek tulfeszitéséből eredő veszélyeknek figyelembevétele mellett. A fedezeti automatizmus helyére a bank vezetőségének szabad elhatározása lépett. Ez uj lehetőségeket nyujt, a másik oldalon azonban számos uj intézkedést is követel, hogy az uj lehetőségek az egésznek kárára ne váljanak. Szorosabb értelemben ez annyit jelent, hogy a Birodalmi Banknak a pénz- és tőkepiac alakulására messzevágó befolyás szerzésére kell törekednie, hogy ilyen módon a hitelkiterjesztésből eredő hatásokat lehetőleg visszatartsa.

4. Most még egy utolsó pontot kell megvilágitanom, amely összefügg a finanszirozással: az előzetes finanszirozásból eredő függő adósságok már jelzett konszolidálását, amely-

nyiben azok a magasabb adóbevételekből azonnal nem fedezhetők. 1935-től kezdődőleg, tehát már két évvel a munkaszerzési intézkedések megkezdése után az állam hozzáfoghatott a rövidlejáratra felvett adósságoknak hosszulejáratra való konvertálásához. Eddig összesen mintegy 7 milliárd márkát helyeztek el hosszulejáratu kölcsönökben. Ennek a birodalmat terhelő feltételei az eredeti 4.68-ról 4.63%-ra voltak leszállithatók. Többizben a jegyzésre bocsátott összegeket utólag még fel kellett emelni. Kölcsönjegyzőkként nemcsupán az ország nagy tőkegyüjtő szervei, minők a takarékpénztárak és biztositó társaságok, jönnek tekintetbe, hanem a gazdasági üzemek mellett emelkedő mértékben a magánemberek is, éspedig különösen a kis összegeket jegyzők.

A konszolidálás eredménye nemcsupán a gazdaság megélénkülése idején emelkedő tőkeképződéstől, hanem erős mértékben a jól funkcionáló tőkepiac helyreállitásától is függ. Számos intézkedés tétetett előrelátó módon, hogy az 1931-i nagy válságban annyira megrenditett tőkepiac ismét rendbehozassék. Az alábbiakban csak éppen megemlitjük a legfontosabb eziránvu intézkedéseket anélkül, hogy tartalmukra, jelentőségükre és eredményességükre részletesebben kitérnénk. A felsorolással csak azt akarjuk megmutatni, milyen munkát kellett végezni ahhoz, hogy a tőkepiac olyan mértékben ismét helyreállittassék, hogy a konszolidálás nehéz feladatát sikerrel teljesithesse. A legfontosabb intézkedések a következők:

a községek rövidlejáratu hiteleinek átalakitása,

a kamatláb leszállitása 8%-ról 5-re,

a Birodalmi Bank részéről a nyilt piac politikájára való áttérés,

az értékpapir-tőzsde átszervezése,

a hitelügyi törvény, amely a hitelintézeteket felügyelet alá helyezi,

és igy tovább.

Emez intézkedések végén az a rendelkezés áll (még a válságból ered, tehát nem uj!), hogy részvények és kötvények kibocsátásához a gazdasági minisztérium engedélye szükséges. Ezáltal a kormánynak megvan a lehetősége, hogy a rendelkezésre álló tőkéket a birodalmi kölcsön számára tartsa fenn, amennyiben részvények és kötvények, valamint záloglevelek kibocsátását csak akkor engedélyezi, ha a hadifelszerelés és lakásépités szükségleteivel közvetlen összefüggésben állanak. A kibocsátási zárlatnak először is az a valutapolitikai jelentősége van, hogy a szabad vásárlóerő csak a birodalmi kölcsönbe áramolhat, tehát ezáltal megakadályoztatik, hogy „vásárolni a piacra menjen", mint az a pénzkreációról szóló klasszikus tanban oly találóan mondatik.

A konszolidálással összefüggésben végül azt hiszem még

két kérdésnek van jelentősége. Az első: vajjon a konszolidálásból eredő adósságemelkedés állampénzügyi szempontból is elviselhető-e? Az összes nagyhatalmak közül a német birodalomnak van a legkisebb adósságállománya. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a német nép az inflációban leirta a háboruelőtti adósságokat és hadikölcsönöket és hogy a jóvátételekkel összefüggő külföldi hiteleknek kommerciális jelleg adatott, vagyis közvetlenül a közgazdaság által viseltettek.

Ezzel szemben az évi állami költségvetésnek megterhelése kamatokkal és törlesztéssel csekély. Az adóból eredő többletbevételek még elegendő teret hagynak a törlesztések és kamatok további emelésére. Csak arra kell gondolnunk, hogy pillanatnyilag a költségvetés a munkaszerzési költségek törlesztésével évenkint még 1 milliárd márkával van megterhelve, ami 1938-ban megszünik. E részt tehát aligha lehetnek nagyobb nehézségek. Viszont fennállanak ilyenek, ugy látszik, a második kérdést illetőleg, nevezetesen a megmaradt nem konszolidált hiteleknél, mert ha az állami budget helyzete meg is engedi még a kölcsönök szaporitását, e kölcsönöknek elhelyezése csak fokozatosan, a mindenkori tőkeképződésnek megfelelően lehetséges. Ilyen módon mindenképpen elképzelhető, hogy a felfegyverzési költségek megszünésével a függő adósságok jelentékeny része a gazdasági vállalatoknál, a bankoknál, mindenekfelett pedig a Birodalmi Banknál fenn fog még állani. Ehhez járul az, hogy a birodalmi és speciális váltók, minthogy e függő adósságok a Birodalmi Banknál visszleszámitolhatók, mind oda zudulhatnak, ha az illető vállalatok pénzüket ismét folyósitani akarják, illetve arra kényszerülnek. És ez az eset következhetik be, ha a közgazdaságnak ismét szüksége lehet üzemi tőkére.

Ezeket a lehetőségeket persze nem szabad félretenni és azok a legnagyobb figyelmet igénylik, mert az üzemi tőkéknek ujból való folyósitása és kiadása áldatlan befolyást gyakorolhatnak az árak alakulására. Ezt pedig meg kell akadályozni: éppen azért megfelelő intézkedéseket kell tenni. Hogy milyen intézkedésekre kell e részt gondolni, azt részletesen nem kell kifejteni, hiszen csak akkor lehet azokat meghatározni, ha a közelebbi körülmények ismertekké lesznek. Csak annyit lehet már most is mondani, hogy mint ahogy az eddigi finanszirozás alakulásában az állam mindent átható ereje mutatta meg az utat, ennek kell történnie a pénzügyek végleges rendezésénél is. Egyébként a gazdasági élet fejlődése által is megtörténhetik a magángazdaság jövőbeli hitelszükségletének alkalmazkodása a pénz és a kincstár követelményeihez, amennyiben az egyik oldalon az átmenet a magángazdaságra csak lassan történik, a másik oldalon viszont az állam által történő erősebb törlesztés e részt megkönnyitést hozhat.

IV. Összefoglalás.

Azt hiszem, sikerült megmutatnom, hogy a váltók, az emelkedett adóbevételek és a vásárlóerő felszivása által a hitelkiterjesztés hatásai nagymértékben kikerülhetők voltak. Természetesen nem volt hiány kiegészitő intézkedésekben sem, minő például a magánépitkezések és egyéb üzemkibővitések megszoritása és nem csekély mértékben a tőkepiac tervszerü felügyelete és irányitása. Emellett a négyéves tervnek az a feladata, hogy a takarékosságot az egész gazdasági életben előmozditsa és a jószágtermelést fokozza. Erős politikai akarat gondoskodik minden erőnek összefogásáról és annak az egységes célra való irányitásáról. Ha külföldön sokszor csodáról beszélnek, amelynek segitségével a finanszirozás történik, ez nagyon érthető. Olyan ember számára, aki a szabad piaci gazdaság gondolataiban él, egyszerüen hihetetlen, hogyan lehetséges ilyen óriási összegeket előteremteni az állam számára, különösen hogyan lehetséges hitelkiterjesztés a pénzértéket veszélyeztető következmények nélkül. Azonban az ilyen megfontolás nem veszi tekintetbe, hogy az állami intézkedések nem hagyták figyelmen kivül a gazdasági feltételeket, hanem ellenkezőleg, arra irányultak, hogy a gazdasági erőket tervszerüen kifejlesszék és vezessék.

Németországban senki sem tagadja, hogy a pénz- és tőkepiacnak rendkivül nagy igénybevételéről volt szó; senki sem tagadja, hogy ez nem volt lehetséges mélyrevágó intézkedések nélkül, végül senki sem tagadja, hogy mindig ujabb és ujabb gazdasági feszültségeket kellett leküzdeni. Mindenki tudja továbbá, hogy a fegyverkezés folytatása és befejezése további erőfeszitéseket követel és hogy a jövőben még nehéz feladatokat kell megoldani, mig a pénzügyek és a pénzérték véglegesen biztositva lesznek. De mindenki meg van róla győződve, hogy az államnak és mindenki összefogásának sikerülni fog urrá lennie a fellépő nehézségek felett. Mindezen felül tudjuk, hogy az átmenetre még sok tartalék áll rendelkezésre, igy a birodalmi vasut és a köztestületek visszatartott megrendelései, a lakás- és utépités folytatása, a motorizált hadseregnek folytonos szükségletei és nem utolsósorban a világgazdaság emelkedésének lehetősége.

Prion Willy.

Szabadkereskedelem ellen és mellett.

Nem meglepő, hogy a gazdasági elzárkózásnak, az önellátásnak, a protekcionizmusnak korszakában ennek a gazdaságpolitikai rendszernek *elméleti* védői is jelentkeznek. Azok, akik ezt a rendszert *gyakorlatilag* érvényesitik, elsősorban nem gazdasági, hanem politikai érvekre támaszkodnak. A gazdasági nacionalizmust ugy tüntetik fel, mint a nemzetek önrendelkezési jogának egyik lényeges megnyilvánulását. Smith Ádámnak arra a tételére is támaszkodnak, amely szerint „a védelem sokkal fontosabb, mint a gazdagság." Erre hivatkozva állitják, hogy az önellátás jobban biztositja az ország védelmét, mint a nemzetközi munkamegosztás, mert ez csak a gazdagságot, nem pedig a védelmet szolgálja. Politikai jellegü az is, hogy minden ország ugy tünteti fel, mintha mások hasonló intézkedései által kényszeritve rendezkedett volna be az elzárkozásra. Erre hivatkozik Anglia, erre hivatkoznak Németország és Olaszország, erre Franciaország és a kisebb országok is. Szóval minden ország csak védekezett, egyik sem ismeri be, hogy kezdeményező része lett volna az elzárkozás felidézésében.

Ezekkel a politikai szempontokkal nem kivánunk foglalkozni. Arra szoritkozunk, hogy a szabadkereskedelem ellen felhozott *közgazdasági* érveket vizsgáljuk. Elsősorban kiemeljük ebben a vonatkozásban *Carell* müncheni tanár munkáját, amely az elzárkozó gazdaságpolitika közgazdasági alátámasztását szolgáltatja.[1]

Carell tárgyilagosan és világosan ismerteti a szabadkereskedelmi tantételt és a komparativ költségek elméletét, majd rátér ezeknek birálatára. Elsősorban azt a kifogást támasztja, hogy a komparativ költségek két ország viszonylatában időről-időre változhatnak, vagyis az a termelés, amely szabadkereskedelem mellett ma viszonylag jövedelmező, holnap a saját országunkban, vagy valamely külföldi országban jelentkező uj körülmények folytán megszünhetik viszonylag jövedelmező lenni, távolabbi jövőben pedig ujból azzá válha-

[1] Erich *Carell:* Freihandel und grösstmögliche Güterversorgung. Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1937.

tik. Példaként egy kőszénbányát hoz fel, amely — valamely külföldi előfordulás feltárása folytán — megszünt relative jövedelmező lenni. Ha most szabadkereskedelem mellett ezt leállitjuk, majd később — ha például a külföldi munkabérek emelkedése folytán a viszonylat megváltozik — ujból üzembe kivánjuk állitani, akkor két sulyos veszteség éri a közgazdaságot. Az egyik a leállitás, a másik az ujbóli üzembehelyezés nagy befektetési költsége. Ehhez járul a szakértő munkásság elbocsátása, majd ujabb hozzáértő munkásság összegyüjtése és begyakorlása. Mindez a közgazdaságra annyi veszteséget jelent, hogy az tulhaladhatja azokat az előnyöket, amelyeket a nemzetközi munkamegosztás, a szabadkereskedelem, biztosit.

Azt véljük, hogy ez nem lehet döntő a szabadkereskedelem megitélése szempontjából. Természetesen előfordulhat ugy szabadkereskedelmi, mint védővámos rendszer mellett, hogy valamely bánya- vagy iparvállalat üzemének a jövedelmezősége a külföldi verseny erősödése folytán megszünik, vagy az üzem egyenesen veszteségessé válik. Ezzel kapitalista berendezkedés mellett számolni kell. Bekövetkezik a protekcionista rendszer uralma idején is. Tudjuk, hogy az önálló magyar vámterület kialakulása után, mig egészen uj iparágak képződtek és váltak jövedelmezőekké, a gőzmalmok, vas- és gépgyárak, sörfőzők stb. rentabilitása megszünt. Ez vagy arra vezetett, hogy az illető vállalatokat átszervezték más iparágak üzésére, vagy veszteséggel is tovább folytatták üzemüket abban a reményben, hogy a konjunktura utóbb megváltozhatik, vagy a rezsi csökkentése, illetve az értékesités jobb berendezése utján igyekeztek a veszteséget eltüntetni. Végső esetben likvidálták, feloszlatták a vállalatot.

Carell szerint azok a veszteségek, amelyek a külföldi versenyhez való viszonylatban előállanak, bizonyitják, hogy a munkának és a tőkének szabad mozgása, amelyet a szabadkereskedelem előnyéül szerepeltetnek, valóságban nem létezik. Azt hisszük, hogy ez téves következtetés. A szabad mozgás fennáll, annak előnyei semmiféle korlátozó rendszerrel sem pótolhatók, viszont ennek a rendszernek is lehetnek áldozatai. Csakhogy összehasonlithatatlanul kisebb számban, mint ahogy a szabad forgalomnak az állami beavatkozással való helyettesitése folytán jelentkeznek. A szénbánya esete teljesen kivételes és szélsőséges. Bizonyos, hogy kisebb veszteségek miatt nem fog egyik kőszénbánya sem leállani, nem fogja egész tőkebefektetését feláldozni. Ha nagyobb veszteségek állanak be, azok számára is egyideig a jó időkben alkotott tartalékok és leirások szolgáltatnak fedezetet. Viszont ha a veszteség mértéke olyan mérvü, hogy azt már a magántőke nem képes tovább vállalni, de nyomós közérdek kivánja azt, hogy a bányaüzemet ne állitsák le, akkor sokkal kisebb baj ezt állami

szubvenció utján elháritani, mint ilyen veszély okából az egész ipari és mezőgazdasági termelést mesterséges széndrágitással megterhelni, vagy ily okokból az egész gazdasági életet védővámok bevezetésével deformálni.

Carell második argumentuma, hogy a védővámos rendszer a közgazdaság nagyobb válságállóságát (Krisenfertigkeit) tudja biztositani. A szabadkereskedelmi rendszer az egyes országok világgazdasági összeszövődése folytán nemzeti monokulturákat termel ki, már pedig ezek a legérzékenyebbek a gazdasági válságok iránt. Sulyosan hat ki szabadkereskedelem esetén a válság a különlegesen exportra berendezkedett országokra, mert válság esetén minden ország kivitel utján igyekszik kiegyenliteni a belső piac zsugorodását, tehát éppen válság idején mutatkozik az exportágazatok gyilkos versenye a külföldi piacokon. Minél erősebb a világgazdasági összeszövődés, annál inkább fognak az egyes konjunkturamozgalmak az egyes országokban időbelileg is egybeesni. A teljes nemzetközi munkamegosztás esetén tehát a konjunkturamozgalmak kiegyenlitődése nem történhetik meg, hanem minden országban ugyanegy időpontban lesz fellendülés és ugyanegy időpontban fogja a fellendülést válság követni.

A szabadkereskedelem az egyes jószágok termelésének központositását jelenti. A szabadkereskedelem irányzata szerint Brazilia csak kávét, Ausztrália csak gyapjut, Kuba csak cukrot, Kanada csak buzát termelne Ez azt idézné elő, hogy a világ összes országainak ellátása bizonyos cikkekből néhány ország termési esélyeitől volna függővé téve. Viszont kivánatos oly országokban, amelyekben a mezőgazdasági termelést csak védővám biztosithatja, ezt a rendszert életben tartani, mert a parasztság ellenállásra képesebbé teszi a válsággal szemben a közgazdaságot. Azáltal, hogy a parasztság rossz mezőgazdasági konjunktura ellenére is folytatja munkáját, a lakosságnak legalább ez a része nem érzi a munkanélküliség hátrányait. A gabonaárak állandósága is védővámok esetében jobban biztositható a vámtételek változtatása és a gabonaárak hatósági megállapitása utján. Vagyis — ezt a következtetést vonja le fejtegetéseiből Carell — *a hazai gazdasági ágazatok védelme alkalmas arra, hogy gyengitse a konjunkturamozgalmakat.*

Ezt az utóbbi tételt hamar meg lehet cáfolni. Elég egy kis statisztikát közölni arról, hogy a legintenzivebb védelem idejében az Egyesült Államokban, ahol a legteljesebb vámvédelem alakult ki, miként alakult néhány irányadó nyersanyag ára („The Index" decemberi számából):

	Réz	Pamut	Borjubőr	Kaucsuk
1932	5·25	6·45	7·75	3·56
1936	10·—	12·11	18·25	16·44
1937 aug.	14·—	9·73	21·—	18·31
1937 okt.	12·—	8·33	15·—	14·75

Azt hisszük, hogy ezek az adatok döntő bizonyitékot nyujtanak abban az irányban, mily kevéssé volt képes a hazai gazdaság védelme a konjunkturaváltozásokat kivédeni.

Ami a monokultura kifejlődésével kapcsolatos aggályt illeti, meg kell állapitani, hogy ilyen egyoldaluságtól minden nemzeti gazdaságot eleve megóv az a védelem, amely az erőszakos beavatkozástól, a védővámtól, eltekintve is kijut a hazai termelésnek. Ilyen védelmet nyujt természetszerüleg a *földrajzi fekvés* és az a *szállitási költség*, amelyet a távolság okoz.

A nagysulyu és térfogatu árucikkek exportrádiusza sokkal rövidebb, semhogy a hazai termelés a szállitási költség megtakaritása által ne részesülne védelemben. „A szállitási költség természetszerü védvám — mondja Stuart Mill —, amelyet a szabadkereskedelemnek sincs módjában megszüntetnie.“ Ehhez járul a hazai viszonyoknak, a fogyasztó izlésének, igényeinek, szokásainak, fizetőképességének stb. jobb ismerete, amely a hazai termelőt támogatja a külföldivel szemben. De egyébként is a komparativ költségek tana nem azt állitja, hogy minden ország csak azt az egyet termelje, amiben a külfölddel szemben abszolut előnye van, hanem hogy oly áruk termelésével foglalkozzék, amelyek előállitásában *viszonylagosan* legnagyobb az előnye a külfölddel szemben. Ilyen cikk pedig minden országban több is fog adódni, a termelés egyoldaluságától tehát nincs mit tartani.

Ha azonban a szabadkereskedelem bizonyos mértékben mégis a termelés központositásához vezet, ez csak örvendetes lehet a világ termelésének észszerüsitése szempontjából. Valóban nehéz elképzelni, hogy a világra egyetemes hátrány háruljon a mai termelési rend megváltoztatásából. Azt hisszük, hogy az egész világnak csak előnyére lesz, ha a mesterségesen feltáplált mezőgazdálkodás az ipari munkára hivatott országokban és az üvegházi ipari termelés a mezőgazdasági munkára hivatott országokban visszacsökken arra a szinvonalra, amelyen a tulhajtott protekcionizmust megelőző időben állott. Akkor nem lesz szükség a gabonaáraknak arra az egészségtelen, mesterkélt stabilizálására, amely Carell szerint a védővám-rendszer előnye, amely azonban valójában az ipari országok fogyasztóinak sulyos megterhelése. Ezzel pedig egyrészt mesterségesen emeli a saját ipari termelés cikkeinek előállitási árait, másfelől mesterségesen ássa alá a mezőgazdasági országok lakóinak vásárlóképességét.

Carell elismeri annak a tételnek az igazságát, hogy az egyes munkás munkája vámvédett gazdasági ágban kevesebbet hoz, mint a vámvédelem nélküli termelési ágban. Ennek ellenére azonban példával kivánja igazolni, hogy a szabadkereskedelem fenntartása nem áll okvetlenül az egyes gazdasági területek érdekében. Ha az egyik ország 1000 munkással 1000 egység „A" exportárut állitott elő, amely egységenként 5 márkáért volt értékesithető, akkor 100 ujabb munkás jelentkezése esetén a következő alternativa áll elő. Vagy vámvédelem van és akkor ez a 100 munkás 100 egység olyan „B" árut állit elő egységenként 4.70-ért, amely a külföldön 4.50-ért is beszerezhető lett volna. Vagy pedig szabadkereskedelem van és akkor az ujonnan jelentkező 100 munkás is „A" árut fog előállitani, de minthogy igy most már 1100 egység lesz exportálandó, a nagyobb kinálat folytán az „A" áru export-ára 4.90-re fog lesüllyedni. Szabadkereskedelem esetén az illető ország bevesz 1100 egység „A" áruért 5390-et. Védővám esetén bevesz az exportált 1000 egység „A" áruért 5000-et, az előállitott 100 egység „B" áru megér 4.50-es egységáron 450-et, vagyis összesen 5450-et. Tehát a védővámos rendszer mellett a gazdasági terület 60-nal *többet* vett be, mint szabadkereskedelem esetén.[2]

Bármily tetszetősnek tünik is fel ez a számitgatás, annak eredménye mégsem fogadható el bizonyitékul arra, hogy „valamely közgazdaság a jószág- és szolgáltatásmennyiség maximumát nem szabadkereskedelem, hanem a hazai gazdasági ágak védelme mellett éri el."

Az egész számtani példa csak a következőt bizonyitja. Ha az egymással a nemzetközi munkamegosztás és szabadkereskedelem alapján kereskedelmi összeköttetésben álló országok *egyikében* a munkakinálat lényegesen emelkedik, mig a többi, vele összeköttetésben álló országokban nem áll be ily emelkedés, akkor az árviszonylat, amely az eddigi összeköttetés alapját képezte, a több munka elhelyezésére szoritott ország terhére megváltozik. Csakhogy ez a kérdést legtávolabbról sem dönti el.

Először is szabadkereskedelem esetén szabad vándorlást is fel kell tételeznünk. Ha pedig szabad a vándorlás, akkor oly munkástöbblet esetén, amely az árviszonyokat annyira hátrányosan befolyásolná, mint a példa mutatja, nyilván a felesmunkástöbblet elvándorlása következik be. Másodszor azonban — és szerintünk ez a döntő — nem érdekes közgazdasági szempontból az a feltevés, hogy az országok egész sorozatában,

[2] Mindez még részletesebben van kifejtve Carell-nek a „Weltwirtschaftliches Archiv" 1937 januári számában „Arbeitseinsatz und Freihandel" cim alatt megjelent értekezésében.

amely a nemzetközi kereskedelemben együttműködik, *éppen csak egy legyen*, amelynek munkakinálata ily lényeges mértékben emelkedik. Ez oly kivételes eset, amelynek példaként való szerepeltetése jelentőség nélküli. Szabadkereskedelem idejében minden ország népesedése emelkedett, a termelés mindenütt szaporodott, a megélhetési viszonyok javultak, a munkafelesleget a kivándorlás levezette, igy olyan kiugrás, mint amilyent a Carell példája tüntet fel, semmiképpen sem tekinthető szabálynak, amely a szabadkereskedelem kérdését negative eldöntené.

Viszont ha a Carell-féle számitás helyes volna és szabályos eshetőségre vonatkoznék, ez nem jelentene egyebet, mint azt, hogy az exportáló ország *vámvédelem segélyével* megakadályozza azt, hogy az importáló ország 4.90-ért kapja meg azt az áruegységet, amelyet szabadkereskedelem esetén ily áron kapott volna. Világos, hogy ennek láttára az importáló ország is, amely más vonatkozásokban export-ország, ugyanehhez a fegyverhez nyul. Megindulnak a retorziók, következnek a prohibiciós vámok, a kliringek, a kontingensek, a devizaellenőrzés, a pénzleértékelés és mindaz, amit a modern gazdaságpolitikában a hazai termelés védelmi fegyvereiként ismerünk.

Carell azt mondja, hogy „minden egyes közgazdaságnak gazdasági célja a saját közgazdasága által elérhető hozadék maximumát elérni, *tekintet nélkül arra, vajjon ezáltal valahol a világon más közgazdaság számára hátrány vagy előny származik.*" Ez éppen a protekcionizmus alapvető tévedése. *Az országok gazdasági együttműködésének ez a megtagadása vezet a politikai feszültségre és végső eredményben a háborura.* Ez vezet arra az ellenséges légkörre, amely az egyes országok közötti békés megélhetést zavarja. Azokat a gazdasági hátrányokat, amelyeket szabadkereskedelem esetén a dolgok szabad menete — más ország fekvésének vagy éghajlatának előnye, jobb munkaerővel való ellátottsága stb. — egy-egy vonatkozásban egy-egy országra jelent, lelkileg el lehet viselni. Ellenben szükségképpen ellenséges érzületet vált ki, ha valamely ország mesterséges politikája (védővám, protekcionizmus) okoz kárt és veszteséget a másik országnak.

Azonban gazdaságilag sem közömbösithető a mi sorsunk a másik ország sorsától. Ha szabadkereskedelem esetén 4.90-ért volnánk képesek bizonyos árut exportálni és védővámos berendezkedésünk folytán ugyanezt az árut 5-ért exportáljuk, akkor a vevő ország kevesebbet fog tőlünk vásárolni. Ebből az következik, hogy mindig nehezebb lesz a többlet-munkásokat foglalkoztatnunk, mindig más és más területeken kell védővámokat bevezetnünk, hogy az 5-ös árat fenntartsuk. Minél több védővámmal zárkózunk azonban el

ennek a célnak az elérése érdekében külföldi vevőinktől, annál inkább gyengitjük azok termelését és vásárlóerejét. Ez pedig már nem közömbös reánk nézve és pedig annál kevésbé közömbös, mert most már ez a másik ország is ellenünk irányuló fokozott védővámokkal fog igyekezni ugyanannak a célnak az elérésére, amelyet mi tüztünk magunk elé. Ez a versenyfutás a jogosulatlan előnyökért, ez a visszautasitása a népek gazdasági együttműködésének: ez éppen az, ami a háborut követő időben bekövetkezett és a mai, rettenetesen veszélyes politikai és gazdasági helyzethez vezetett.

A másik munka, amely a protekcionizmus elméleti igazolását kivánja nyujtani, *Manoilesco Mihail*, bukaresti egyetemi tanárnak (többizben volt miniszternek) 1929-ben francia nyelven megjelent könyve. Azóta ezt a könyvet négy külföldi nyelvre forditották le, a világ számos kimagasló közgazdája (Grunzel, Ohlin, Viner, Loria stb.) beható vitába bocsátkozott tételeivel, most pedig kibővitett és módositott formában német nyelven is megjelent[3] azzal a programmal, hogy a protekcionizmusnak az eddiginél is erősebb közgazdaság-tudományos alátámasztást nyujtson.

Manoilesco elmélete röviden összefoglalva a következő. A szabadkereskedelmi elmélet teljesen elhibázott. Nincs igaza Smith Ádámnak, hogy minden ország azt állitsa elő, aminek termelésében előnye van és minden egyebet a külfölddel való csere utján szerezzen be. Nincs igaza Ricardo-nak a komparativ költségek tanával. Azt, hogy valamely ország mit termeljen, nem az dönti el, hogy olcsóbban vagy drágábban termeli-e, mint más ország, hanem egyedül az, hogy az illető termelési ágnak mennyi a *munka-produktivitása*. A munka-produktivitás az a fogalom, amelyre Manoilesco egész elméletét felépiti.

Mi a munka-produktivitás? A netto-produkció aránya a produkcióban foglalkoztatottak (munkás, tisztviselő stb.) számához. A netto-produkció ugy adódik, ha a brutto-produkció értékéből levonjuk a prae-existens anyagok, nyers és segédanyagok, az erőüzem (szén, villanyáram stb.) értékét és a szükséges leirásokat. Ami fennmarad, az a netto-produkció. Ez tehát magában foglalja a passziv kamatokat, az adókat, a vállalkozói nyereséget, a munkabéreket és tisztviselői fizetéseket. Ha most az igy kiszámitott netto-produkció értékét osztjuk az alkalmazottak, munkások számával, akkor kapjuk a munka-produktivitást, vagyis azt, hogy *mennyi egy munkás (alkalmazott) által egy évben termelt átlagos netto-érték.*

Kizárólag *ez* a fontos, kizárólag *ez* kell hogy irányitsa a kereskedelempolitikát. Minthogy pedig — ezt a priori meg-

[3] Mihail *Manoilesco*, Die nationalen Produktivkräfte und der Aussenhandel. Theorie des internationalen Warenaustausches. Berlin, 1937.

állapitja — a munka-produktivitás kisebb a mezőgazdaságban, mint az iparban, ennélfogva az olyan mezőgazdasági ország, amely mezőgazdasági terményeket exportál és cserében ipari cikkeket vásárol, rosszul jár. *Rosszul jár még akkor is, ha az ipari cikkeket ő maga drágábban állitja elő, mint ahogy importálhatja.* Például hozza fel Romániát, amelyben az ipari munka-produktivitás 1720, a mezőgazdasági pedig 387 márka. „Ha pedig egy nagyobb munka-produktivitásu árut (iparcikk) alacsonyabb munka-produktivitásu áruért (mezőgazdasági termény) kapunk cserébe, akkor *egy* ipari munkás évi munkaproduktuma *több* mezőgazdasági munkás évi munkaproduktumát vásárolja meg." Ilyenkor tehát a *munka* cseréjénél egyenlőtlenség áll fenn, amelyet az leplez, hogy az *értékek* cseréjénél áll fenn egyenlőség.

Ebből folyólag Ricardo komparativ költségtanával a következő elméletet állitja szembe:

„Ha valamely országban két árut kétféle munkaproduktivitással állitanak elő, akkor az illető országra előnyösebb, ha lemond annak az árunak az előállitásáról, amelynél a munka-produktivitás kisebb és csakis oly áru előállitásának szenteli magát, amelynél a munka-produktivitás nagyobb, *még akkor is*, ha az előbbi áru előállitása a külfölddel szemben abszolut vagy relativ előnyt mutat fel." Már pedig — ez alaptétel — az ipar munka-produktivitása mindenütt és mindenkor nagyobb, mint a mezőgazdaságé. Ennélfogva ipar létesitése helyett az ipari cikkeket mezőgazdasági export ellenében beszerezni csak akkor indokolt, ha valamely ország mezőgazdaságának komparativ előnye az ipara fölött nagyobb, mint amennyi az ipar belső (kvalitativ) előnye a mezőgazdaság fölött.

Formulában ez igy fejeződik ki: „a" = az agrárország és az ipari ország agrártermény-árainak relációja, vagyis olyan tört, amelynek számlálója az agrártermény-ár az ipari országban, nevezője az agrártermény-ár az agrár-országban; „i" = az ipari és az agrárország ipari árainak relációja, vagyis oly tört, amelynek számlálója az iparcikk-ár az ipari országban, nevezője az iparcikk-ár az agrárországban; „d" = az ipari és az agrár-munka-produktivitás aránya, tehát oly tört, amelyben a számláló az ipari munka-produktivitás, a nevező az agrár-munka-produktivitás az agrárországban. Ha tehát $\frac{a}{i} < d$, akkor az agrárország a direkt ipari termelést kell hogy előnyben részesitse a mezőgazdasági exporton keresztül való csere fölött. Erről a megállapitásáról irja Manoilesco: „fejtegetésünkkel valóban szenzációs végeredményhez jutottunk el. Nemcsak Ricardo elméletét a komparativ előnyről, hanem egyidejüleg Smith elméletét az abszolut előnyről is megcáfoltuk."

Ezek után a vámpolitikai következtetés önmagától adódik. Addig, mig a most jelzett előfeltétel megáll, nemcsak indokolt, de egyedül helyes és indokolt a protekcionizmus. A protekcionizmus tökéletesen áll a gyáripar javára a mezőgazdaság utján való nemzetközi cserével szemben. Viszont nem gondol általános vámvédelemre, hanem csak a magas munkaproduktivitást felmutató árukra tartja a protekcionizmust kivánatosnak.

Nyilvánvaló, hogy Manoilesco egész elmélete egyetlen tételen nyugszik. Ez az, amit ő munka-produktivitásnak nevez. Csakhogy ennek a kiszámitása szinte lehetetlen. Először is meg kell állapitani a netto-produkciót, ahol már figyelembe kell venni a leirásokat, holott ezek meghatározása igen-igen nehéz. A leirás szükséges mérvét is bajos kivülről megállapitani, még bajosabb a valóban eszközölt leirásoknak, amelyek a legkülönfélébb módokon és formákban jelentkeznek, számszerü megállapitása. De ha már a netto-produkciót — ugy ahogy — megállapitottuk is, akkor kérdés, hogy miért kell ezt az összeget az alkalmazottak, munkások számával elosztani? Hiszen *ez a netto-produkció nemcsak az alkalmazottak és munkások munkájának ellenértékét, hanem a tőke járadékát, a vállalkozó nyereségét és az állam adórészesedését is magában foglalja.*

Teljesen igaza van Oulès-nek[4] abban, hogy amikor ilyen számitási módszerrel jut el Manoilesco az ipar feltétlen munka-produktivitási előnyének megállapitásához, akkor szem elől téveszti, hogy *ez a számitás csak azt bizonyitja, hogy a gyáripar általában nagyobb tőkével dolgozik, mint a mezőgazdaság.* Vagyis a tőke, amely a termelésben együtt dolgozik a munkával, általában a gyáriparban a munkások számához viszonyitva nagyobb, mint a mezőgazdaságban. Természetes, hogy a termelés netto-értéke, viszonyitva a munkásság számához, annál magasabb, minél nagyobb egyes termelési ágakban a tőke jelentősége. Ezt és csakis ezt bizonyitja a Manoilesco-féle formula, amelynek tehát távolról sincs az a sorsdöntő jelentősége, mint ahogy azt szerzője elgondolja.

Állapitsuk meg mindenekelőtt magának Manoilesconak adataiból, hogy a munka-produktivitásról egyáltalán csakis az Egyesült Államokban van statisztika. Ez a statisztika is az 1850—1910 évek közti időszakra vonatkozik. (Ez alatt a 60 év alatt a munka-produktivitás aránya, amely 1850-ben ipar és mezőgazdaság között 1 volt, 1880-ban 3.21-re emelkedett. 1880-tól 1910-ig azonban folyton csökken és 1910-ben 2.16.) Statisztikai megbizható adatok tehát ugyszólván nem állnak

[4] F. *Oulès*, Nature des produits échangés et opportunité du commerce international Revue économique internationale, 1936.

rendelkezésre. Amiket a könyv adatokként közöl, azok többékevésbé konjekturális számitgatások — pozitiv döntő érték nélkül.

De ha az ipari munka-produktivitás kiszámitása is nagy nehézségekbe ütközik, ugy ez egyenesen lehetetlen a mezőgazdaságnál. A mezőgazdasági termelés változatosan és rendszertelenül jelentkező hozadékából már a netto-produktivitást is csak igen nagy hibarés feltételezésével lehet kalkulálni. Ellenben a foglalkoztatottak, munkások számának meghatározása és ezeknek a netto-produkcióval való arányba állitása merőben lehetetlen. Tudjuk, hogy a mezőgazdaság keretében dolgoznak maguk a gazdák, dolgoznak a bérlők és a felesek, dolgoznak a gazdasági cselédek, dolgoznak a hónapszámosok, a részesek és a napszámosok, dolgoznak az aratók és dolgoznak mindezeknek a családtagjai. Mindezek a legkülönfélébb és legváltozatosabb időtartamon át és a legkülönfélébb és legváltozatosabban kiszámitott és juttatott munkabér, illetve jövedelem ellenében. A kis libapásztor, a borsót válogató kislány, a részes répamunkás és annak családtagjai, az aratógazdák, a tantièmes gazdatisztek, a gazdasági iparosok, a részben maguknak, részben napszámért dolgozó törpebirtokosok, az akkord-munkások, a főgépész és az erdészek — a foglalkoztatásnak időbelileg és anyagi ellenértéket illetőleg is annyiféle változatát jelentik, hogy ezeknek egységes foglalkoztatotti csoportba való belefoglalása teljesen lehetetlen. Manoilesco a román munka-produktivitás viszonylatának megállapitásánál felvett 152.000 ipari munkást és 4 millió mezőgazdasági munkást. Ez nyilván csak tévedés lehet. Amig az a 152 ezer ipari munkás nagyobbára állandó munkát, addig a 4 millió mezőgazdasági munkás csak időleges munkát végez. Amennyire a 4 milliós szám kivülálló részéről megitélhető, bátran lehet állitani, hogy a román mezőgazdaságban állandó munkát teljesitők száma igen távol kell hogy ettől a számtól álljon. (A magyar mezőgazdaság kézimunka-szükségletét Matolcsy Mátyás 360 millió munkanapra, tehát évi 300 munkanapot véve, 1.2 millió teljesen foglalkoztatott munkásra becsüli.) Ebben a 4 millióban tetemes rész van olyan, aki néhány heti, vagy néhány havi munkát szolgáltat, tehát a 152.000 ipari munkással arányba semmikép sem helyezhető. Már pedig ezen megdől az egész elmélet alapja.

Amint nem lehet közgazdaságilag elfogadható arányszám, amely a netto termelési értéket, a tőke és munka kooperációjának eredményét a munkások számával osztja, mintha a tőkének semmi szerepe sem volna, azonképpen nem lehet egyszerüen a munkabérek nagyságából azt a következtetést levonni, mintha a gyáripar feltétlenül felette állana a mező-

gazdaságnak. Igaza van Ohlin-nak[5] abban, hogy *nem elég a munkabéreket összehasonlitani, hanem a megélhetési költségeket is figyelembe kell venni.* Ezek egybevetése nélkül a munka-produktivitás számszerü összehasonlitása a Manoilesco-féle rendszer szerint nem bir döntő értékkel. A mezőgazdának mint munkásnak és a mezőgazdasági cselédnek és munkásnak kisebb járandóságait nem jelentéktelen részben kompenzálja a megélhetés olcsósága, amely igen nagy előnyöket biztosit az ipari munkássággal szemben.

Emellett lehetetlen szem elől téveszteni a kétféle foglalkozás *társadalmi* különbségeit. A mezőgazdasági munkás kisebb bérért, de sokkal szabadabb életviszonyok között és sokkal változatosabb munkakörben dolgozik, mint a gyári munkás. Lehet a répa egyelése, a sarabolás, a sokszor igen nagy hőségben lefolyó aratás a legnehezebb munka. De azért ragyogó napsütésben, szabad levegőn, énekszó és tréfálkozás mellett megy végbe és kisebb munkabér mellett is sokkal több vonzóerőt gyakorol, mint az ipari munkásságnak remunerativabb, de csakis remunerativ munkája. Ha ez nem volna igy, ha egy félig saját kis törpebirtokából, félig részes- vagy napszámmunkából élő kisgazda nem volna társadalmilag sokkal jobb helyzetben, mint egy gyáripari munkás, akkor nem volna megérthető, hogy egy-egy kisgazda-föld világszerte miért a legkapósabb vagyontárgy, miért okoz éppen ezeknek a parcelláknak a megszerzése egyes országokban nagy társadalmi feszültségeket. Holott, ha a Manoilesco-féle munka-produktivitás volna egyedül irányadó és ha ennek arányai azok volnának, amelyeket ő feltüntet, akkor nyilván minden ország minden kisgazdája igyekeznék csekély munka-produktivitásu foglalkozásától mindenáron szabadulni és a gyári munkásság egyedül üdvözitő kasztjába bevonulni.

Ha minden az u. n. munka-produktivitáson mulik és ha ez a produktivitás feltétlenül nagyobb az iparban, mint a mezőgazdaságban, akkor nyilván annyival nagyobb jólét van egy országban, minél kevesebben foglalkoznak mezőgazdasági (rossz munka-produktivitásu) termeléssel. Csakhogy ezt a következtetést magának Manoilesco-nak adatai halomra döntik. Egyik táblájából vesszük, hogy Belgiumban a lakosságnak 16.6%-a, Görögországnak 32.3%-a, Franciaországban pedig 40.7%-a van a mezőgazdaságban foglalkoztatva. Lehet azt állitani, hogy Görögország termelése produktivabb, Belgiumé háromszor oly produktiv, mint Franciaországé? Vagy azért, mert Svédországban a lakosság 46.2%-a, Görögországban pedig 32.3%-a foglalkozik mezőgazdasággal, lehet

[5] Prof. Dr. *Bertil Ohlin,* Protection and Non-competing Groups Weltwirtschaftliches Archiv, 1931.

azt mondani, hogy tehát Görögország munkája produktivabb, mint Svédországé?

Egy másik táblája azt mutatja, milyen eltérő a munka-produktivitás az ipar különböző ágazataiban. Igy pl. az Egyesült Államokban a textiliparban csak 950, az élelmiszeriparpan pedig 2000 dollár ez a produktivitás. A pamutszövőiparban 645, a fotográfkészülék és anyagiparban 3200 dollár. Elképzelhető-e, hogy ilyen óriási eltérések nem vezettek volna a munkabér nivellálódására? Elgondolható-e, hogy — a munkásszervezetek bármely akciója dacára is — ugyanazon a gazdasági területen ily különbségek fennállhassanak? Azt hisszük, a magyarázat egyebütt fekszik. Ott, hogy a magasabb tőkeszükséglet, vagy a tőkének egyes ágazatokban a munkával szemben való nagyobb jelentősége okozza ezt az eltérést. Ne feledjük, hogy a Manoilesco-féle munka-produktivitás tényezői nem csak a munka javadalmazása, hanem a tőke renditája is és a vállalkozói nyereség is. *Éppen azért nem jelenti a munka-poduktivitás a munka magasabb díjazását.* Ha pedig nem ezt jelenti, akkor a Manoilesco-elmélet egész alapja megdől.

Végre is mi indokolja akkor a protekcionizmust? Azért, mert a tőke jobban jövedelmez, azért mert a vállakozói nyereség nagyobb, azért csak nem lehet egy termelési ágnak igénye külön protekcióra? A protekcionizmus gyakorlati pártfogói ezt a rendszert azzal indokolják, hogy a gyengébbet az erősebbel szemben alá kell támasztani. Ezzel okolják meg a mezőgazdasági országokban az ipari, az ipari országokban pedig a mezőgazdasági protekcionizmust. De ha az u. n. munka-produktivitás nem, vagy nem tisztán azt jelenti, hogy mennyi a munka ellenértéke, hanem azt, vagy legalább azt is, hogy mennyi a tőke nyeresége és a vállalkozói haszon, akkor a nagyobb munka-produktivitásra épitett protekcionizmus nem a gyengébbnek az erősebbel szemben való alátámasztását, hanem az erősnek a gyengével szemben való védelmét jelentené. Ha oly agrárországban, ahol a mezőgazdasági termelésnek rossz a rentabilitása, a magasabb munka-produktivitás cimén még protekcióban is részesitjük a gyáripart, akkor ezzel csak megdrágitjuk a mezőgazdaság önköltségét és nehezitjük produktumainak külföldi elhelyezését. Ezzel aztán megint emelkedik a gyáripar munka-produktivitási aránya a mezőgazdasághoz képest. Erre tehát Manoilesco előirása szerint, ujabb protekció következik. Mindaddig, mig a mezőgazdaságból minden tőke és minden munkás átszivárog a gyáriparba?

Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a gyáripari racionalizálás folytonos haladása inkább elhalványitja a munkásfoglalkoztatás kérdését a gyáripari termeléssel kapcsolatban.

A Népszövetségg adatai szerint, 1929-et 100-nak véve, az ipari termelés indexszáma 1936-ra 110.5. Viszont az iparban alkalmazottak létszáma csak 95.3. Mig az ipari termelés emelkedett 10%-kal, addig az alkalmazottak száma csökkent 5%-kal. A munkanélküliség indexszáma, ha 1929-et 100-nak vesszük, 1936 végéig 130—135, tehát egyharmad résszel nagyobb, mint volt 1929-ben.

Hogy mennyire erőltetett, mennyire erőszakolt a Manoilesco elmélete, az világossá válik abból, amikor a végső konzekvenciákat vonja le. Szerinte a protekcionizmus teljesen indokolt és az indokot a munka-produktivitás szempontja szolgáltatja. Ha valamely iparcikk hazai termelése a legnagyobb mérvben kedvezőtlenebb is, mint a külföldön, mégis előnyösebb annak a hazai előállitása, ha az a munka-produktivitáson át mérve, az ország legproduktivabb termelései közé vagy fölé sorozható.

És hogy ezt komolyan veszi, az kiderül, amikor Taussig-Pályi könyvének[6] egyik döntő jelentőségü példájával helyezkedik szembe. A példa az, hogy egy munkás 10 napi munkája az Egyesült Államokban 30 font rezet, vagy 15 méter szövetet, Németországban ellenben 15 font rezet, vagy 30 méter szövetet produkál. Németországnak tehát a szövet termelésében az Egyesült Államokkal szemben 30:15=2 abszolut fölénye van, viszont ugyanily mérvü abszolut fölénye van az Egyesült Államoknak Németországgal szemben a réz termelésében. Ez tehát valóban klasszikus esete annak, amikor a nemzetközi munkamegosztás alkalmazásával a nemzetközi kereskedelemnek kell mindkét ország előnyére müködésbe lépnie.

Manoilesco ezt az esetet sem fogadja el döntőnek. Bonyolódott számitás utján, amelynek alapja teljesen önkényes ár-feltételezés, arra az eredményre jut, hogy még az abszolut és kölcsönös fölénynek ez a szélsőséges példája sem a nemzetközi kereskedelem, hanem a helyi termelés javára szól. „Nemcsak a Ricardo komparativ költség-elmélete, hanem Smith-nek az abszolut költségekre alapitott elve is hamis." Ugy véljük, hogy ha valaki *ebből a példából ezt a következtetést* vonja le, akkor további vita valóban felesleges.

Ezek után áttérünk két olyan munka ismertetésére, amelyek a gazdasági szabadság elvi alapján keresik a világ nehéz helyzetéből való kibontakozás utját.

Robbins legujabb könyvében[7] a tervgazdálkodásnak, „*korunk nagy panaceájának*" kérdését tárgyalja három fő fe

[6] „Theorie der internationalen Wirtschaftsbeziehungen."

[7] Lionel *Robbins*, Economic planning and international order. London. 1937.

jezetben. Az első az országos tervgazdálkodással, a második a gazdasági élet nemzetközi irányitásával — beleértve a nemzetközi kereskedelmet —, a harmadik a teljes nemzetközi tervgazdálkodással (külön szocialista, külön liberális alapon) foglalkozik.

Az első fejezet keretében tárgyalja Robbins a *szabadkereskedelem és protekcionizmus* kérdését, főleg a korlátozásoknak nemzetközi jelentősége szempontjából. Nem szenvedhet kétséget, hogy vámok éppen ugy csökkentik a kereskedelmet, mint a hajózás elé gördített akadályok. A *behozatal korlátozása szükségképpen együttal a kivitel korlátozását jelenti.* Talán nem mindenkor igaz az, amit a népszerü szabadkereskedelmi érvelés szokott hangoztatni, hogy egy bizonyos területre irányuló import korlátozása az ugyanarról a területről származó exportnak pontosan ugyanolyan méretü korlátozását jelenti. De egészen bizonyosan jelenti a más területekről származó exportoknak ugyanolyan méretü korlátozását. *Az egyik terület importjai ugyanis más területek exportjai és ha az összes területek korlátozzák importjaikat, akkor ezzel korlátozzák az exportot is.*

Ha bebizonyitható volna, hogy a nemzetközi kereskedelem összehuzódása a kereslet hatályosabb kielégitésére vezetne, akkor ez az átmenet nehézségei dacára oly változást jelentene, amelyet örömmel kellene üdvözölni. Csakhogy ez nincsigy. A nemzetközi kereskedelemnek oly összehuzódása, amely nem a kereslet önkéntes csökkenésének, hanem mesterséges akadályoknak a következménye, azt jelenti, hogy a termelés tényezőit kevésbé hatályosan használják ki, mint egyébként történnék. *A kereskedelem korlátozása a nemzetközi munkamegosztás korlátozását jelenti.* A nemzetközi munkamegosztás korlátozása pedig azt jelenti, hogy a termelési költség nagyobb, a termelvények változatossága kisebb, mint ez az akadályoztatás nélkül lenne. Azt jelenti, hogy a rossz helyen termelik a rossz árut és hogy a kereslet, amely kielégithető lett volna, kielégitetlen marad. *Lehetnek olyanok, akik nyernek az ily korlátozásokon, éppen ugy, amint vannak olyanok, akiknek a földrengés, vagy a hajótörés nyereséget ad.* Ha azonban a földrengések, vagy a hajótörések általánossá válnának, akkor már az egyéni nyereség valószinüsége is nagyon megcsökkenne. Ki gondolhatja komolyan, hogy a világ a maga egészében gazdagabbá vált azok által a korlátozások által, amelyek a nemzetközi kereskedelem összezsugorodására vezettek?

A nemzetközi munkamegosztás előnyei nemcsak abban állanak, hogy megengedik nekünk, hogy csere utján *csak* azokat a dolgokat szerezzük meg, amelyeket nem tudunk magunknak kitermelni. Az előnyei abban állanak, hogy lehetővé

teszik *mindennek* a megszerzését, kivéve azokat az árukat, amelyeket mi termelünk magunk számára a legjobban. A nemzetközi munkamegosztás előnye lényegileg az, hogy minden terület lakói számára lehetővé teszi, hogy a rendelkezésükre álló eszközöket a termelésnek azokra a vonalaira összpontosithassák, amelyeken azok leghatályosabbak. Viszont minden egyébhez, ami a fogyasztáshoz kell, a külfölddel való csere utján juthatnak. Ez a rendszer oda vezet, hogy az előállitási költségek alacsonyabbak, az árak kisebbek, mint egyébként lennének.

Ha a rendelkezésünkre álló eszközöket másra használjuk, mint ahol legértékesebben használhatók fel, ez pazarlást jelent. Azt jelenti, hogy árban kifejezve, kevesebb keresletet tudunk kielégiteni, mint egyébként tehetnők. A védővámok pedig éppen azt idézik elő, hogy eszközeinket elvezetjük onnan, ahol legtermékenyebben volnának felhasználhatók. Ezért azután, aránylag több eszközt és anyagot használunk fel arra, hogy közvetlenül a hazai fogyasztás részére termeljünk, aránylag kevesebbet arra, hogy a hazai fogyasztást közvetve olyan kiviteli cikkek termelése által elégitsük ki, amelyeket külföldön készitett árukra tudunk becserélni. Igy történik, hogy a nemzetközi munkamegosztás csökken.

Világosan látható ez, ha megvizsgáljuk Európa agrárpolitikájának eredményeit. Az ipari országok nemcsak annyira emelték a mezőgazdasági vámokat, hogy ezáltal a saját agrártermelésük produktumait megóvják a külföldi versenytől, hanem annyira, hogy egyenesen mezőgazdasági termelésük fokozását hivták életre. Pedig nemzetközi nézőpontból tekintve az, hogy mezőgazdasági cikkeket magas árakon termeljünk Európában, amelyeket olcsó árakon lehetne Ausztráliában vagy Argentinában termelni, éppen oly kevéssé igazolható, mint az, hogy Ausztráliában és Argentiniában magas árakon termeljenek ipari cikkeket, amelyek Európában olcsón volnának előállithatók. *Ez egyszerüen nevetséges.* Mindez oly világos, hogy manapság már az ilyen rendszabályok értelmes védői kifejezetten *politikai okokra* hivatkoznak. Arra, hogy háboru esetére élelmiszereket kell tartalékolni, hogy ellenkező esetben elveszitik a kisgazda választókat, hogy nem lehet ledönteni azokat az akadályokat, amelyek gátolják, hogy a külföldi verseny által munkáját vesztő mezőgazda munkásság elhelyezkedést találjon stb.

De mig az agrár-protekcionizmus eredményeit szinte általánosan elitélik, addig a vélemények a gyáripari protekcionizmust illetőleg sokkal jobban megoszlanak. Azt állitják, hogy az ipari gyártás fejlett technikája most már sokkal kevésbé teszi előnyössé a nemzetközi munkamegosztást, mint

azelőtt. *Manapság — mondják — majdnem bármit bárhol lehet előállitani.* Alig jelent valamit, hol helyezkedik el a gyárüzem. Amily meggyőzően hangzik, épp oly üres ez az érvelés. *Fizikailag* valóban szinte bármit bárhol elő lehet állitani. De ebből nem következik, hogy *gazdaságos* ezt tenni. Minden költségkérdés. Amig a termelési költségek különböző országokban különböző árucikkekre különbözőek, addig előnyös, ha minden ország lakói arra specializálják magukat, hogy olyan dolgokat állitsanak elő, amelyek termelési költségei a legalacsonyabbak és minden egyebet külföldről szereznek be.

Ha valóban igaz lenne, amit a gyáripari protekcionizmus védői állitanak, hogy a modern gyártási technika gazdaságilag közömbössé teszi az egyes iparok müködésének helyét, akkor ebből az következnék, hogy gyáripart bárhová *vámvédelem nélkül* telepithetünk. De ez természetesen nem igaz. Ha nem volnának védővámok, akkor a gyáripar megoszlása területileg teljesen más lenne, mint igy. Éppen ily alaptalan a gyáripari protekcionizmus védőinek az az érvelése, hogy a nagy méretekben való termelés előnyei csakis vámvédelemmel biztosithatók. A vám szünteti meg azt a bizonytalanságot, amely a nagy vállalatok létesitésének az akadálya. A védővám az észszerüsités eszköze. *Tehát akkor — kérdi Robbins — valóban el kell hinnünk, hogy az amerikai tömegtermelés éppen olyan nagy volna, ha az északamerikai Unió 48 államának mindegyike védővámmal volna körülkeritve?*

Mindazok az ellenvetések, amelyek a vámokkal szemben érvényesülnek, fokozott mértékben állanak a kontingensek és behozatali engedélyezések rendszerére. A nemzetközi kereskedelem csökkenését és a világ anyagkészletének pazarló felhasználását jelentik. Épp ily kevéssé lehet a helyzetet javitani kiviteli prémiumok, vagy kiviteli monopóliumok létesitése utján, amelyek a hazai fogyasztást erősen megterhelik és igy képesek dumping céljaira sokkal nagyobb pénzsegélyt nyujtani, mint amennyit a kincstár nyujthatna. Mindez csak hozzájárul a nemzetközi munkamegosztás meghiusitásához. Egyedül az olyan politika biztositja a társadalmi jövedelem maximumát, amely a rendelkezésre álló eszközöket és anyagokat állandóan a legnagyobb produktivitás pontjaira állitja.

Végül ki akarjuk emelni a könyvnek azt a fejezetét, amely *a protekcionizmus politikai következményeit* tárgyalja. Amig a kereskedelem és az emberek vándorlása szabad, addig a különféle államterületek lakóinak valóságos jövedelmei szempontjából a területi birtoklás kérdése másodrendü jelentőségü. Mihelyt azonban az egyes országok területeit ugy kezelik, mintha azok az illető államok magántulajdonai vol-

nának, mihelyt azoknak piacai csakis a saját polgárai részére vannak fenntartva, azok nyersanyagai csak *nemzeti* munka és *nemzeti* tőke utján tárhatók fel, akkor már a terület birtoklásának kérdése igen sokat jelent. Ha egy éhező népnek a vezérei joggal azt mondhatják: „A *ti* szegénységetek, az *ő* politikájuk következménye. A *ti* nélkülözéstek az *ő* birtoklásuk eredménye" — akkor itt van a háboru sulyos veszedelme. A közeli jövőben az az elgondolás, hogy a kevésbé szerencsés népeket a szerencsésebbek kizárólagossága zsákmányoló háborura hivhatja ki, könnyen szörnyü valósággá válhatik.

Sir George *Paish*, aki a háboru első éveiben az angol pénzügyminiszter tanácsadója volt, legujabban munkájában kivezető utat kiván mutatni a világgazdaság jelenlegi bajaiból.[8] Kiinduló pontja az, hogy a világháborut megelőző században, amikor Anglia a szabadkereskedelmet megvalósitotta, a világ jövedelme 5000 millió fontról 25.000 millió fontra emelkedett. Ennek a jövedelemnek a mostani században legalább 100.000 millió fontra kellene emelkednie, ha a világ szerencsétlen gazdaságpolitikája nem állaná utját.

A baj onnan indult, hogy az Egyesült Államok 1929-ben nem látták át, hogy nagy hitelező ország lettek és igy a hitelező országok politikáját kell követniök. Ahelyett, hogy külföldi követeléseik évi kamat-feleslegeit árubehozatallal egyenlitették volna ki, 1930-ban életbeléptették a Hawley—Smooth tarifát. Ez volt az Egyesült Államok és a világ szerencsétlensége. Ez a prohibiciós vámtarifa kizárta azokat a külföldi árukat, amelyeket Amerikának szükségképpen át kellett volna vennie cserében azokért az élelmiszerekért, gyapotért, nyersanyagokért és gyártmányokért, amelyeket a külföldre exportált. Az a protekcionizmus, amelyet 1930-ban bevezetett, nemcsak azt a lehetőséget csökkentette, hogy külföldre exportáljon, hanem termékeinek a belföldön való eladása is lényegesen megnehezedett. Ha más országok termékeinek kizárása nemzeti jóléthez vezet, akkor miért került Amerika az ujabb időkben olyan bajba, holott keveset vásárolt a külföldön? Hogyan van az, hogy kormányának 4 milliárd font adósságot kellett csinálnia és ezt kiosztania a nép között, hogy azt inségtől, sőt éhhaláltól óvja meg — ugyanakkor, amikor minimumra szoritotta vissza importját? *Nem nyilvánvaló-e ebből, hogy a jólét abból származik, ha szabadon exportálunk és importálunk?*

Az Egyesült Államokat a végzetesen hibás intézkedések utján az angol birodalom követte. Anglia emelte a vámokat, kvótákat állapitott meg és 1931-ben depreciálta a fontot. A

[8] Sir *Georg Paish*, The way out. London, 1937.

védővám-rendszer 1932-ben kibővült az egész birodalomra, ami tovább fokozta a világ gazdasági gépezetének desorganizációját.

A két angolszász nagyhatalom elhibázott politikája felidézte és megszilárditotta a többi ország autarkiás berendezkedését. A nemzetközi és belföldi kereskedelem összezsugorodása és a bankhitelek bevonása megcsorbitotta az összes országok népeinek vásárlóerejét és óriási néptömegeket egyenesen éhinséggel fenyegetett. Sok ország bankrendszere egyenesen összeomlás elé került. A helyzet oly veszélyessé vált, hogy sok kormány kénytelen volt meglevő hitelmaradékaihoz nyulni és óriási összegeket juttattak népeiknek közmunkák, munkanélkülisegély és fegyverkezés cimén csak azért, hogy az országok gazdasági gépezete ne akadjon fenn. *Az 1932—36. években a különféle kormányok ezer milliónyi fontokat vettek kölcsön és költöttek el csak azért, hogy népeiket vásárló erővel lássák el, hogy fenntarthassák a nemzeti jövedelmet, hogy megelőzzék a hitelrendszer teljes összeomlását.* Ezekre a célokra 1936-ban az egész világon a kormányok *több mint 2000 millió font hitelt* teremtettek és egyedül az Egyesült Államokban a kormány 5 év alatt több mint 4000 millió font kölcsönt vett fel.

Minden országban külön politikát kellett folytatni abból a célból, hogy a nép vásárlóerőhöz jusson és hogy a nemzeti jövedelem és az ország fizetőképessége fenn legyen tartható. A háboru utáni államférfiak olyan politikát követtek, amely az egész világ elpusztulásával fenyeget. *Ma már ottartunk, hogy az összes nemzetek a politikai, gazdasági és pénzügyi összeomlástól való félelmükben olyan eszközökhöz nyulnak, amelyek a világ összeomlását határtalanul komolyabbá, teljesebbé és végzetesebbé fogják tenni.*

Ezek után a sulyos megállapitások után Paish részletesen taglalja azokat a tévedéseket, amelyek a mai helyzethez vezettek. *A mai gazdálkodási rendszer nem a kapitalista rendszer. A kormányok irányitják az üzleti gépezetet, holott sem képességük nincs erre az irányitásra, sem nem birnak hozzá kellő szakértelemmel.* Ez az amatőr irányitási erőlködés okozza, hogy olyan rendszabályokat kedvelnek, amelyek a gépezetet hova-tovább megállitják és megakadályoznak oly intézkedéseket, amelyek annak eredményes müködését tennék lehetővé. Ez a rendszer azt a veszélyt rejti magában, hogy a kormányok közvetlen politikai sikerekre vágynak, tekintet nélkül azokra a következményekre, amelyek egészségtelen politikából és értelmetlen eljárásból származnak. A háboru befejezése után azok a rettenetes terhek, amelyek a népekre nehezedtek, a nemzeti és nemzetközi jövedelemnek nagymérvü fokozását követelték. Ezt a fokozást csak az biz-

tosithatta volna, ha eltörölnek minden korlátozást, amely meggátolja a kereskedelem kiterjedését, mert csak ez vezethet a jövedelmek fokozására. *A kormányok ellenben ahelyett, hogy a kereskedelem nagyobb szabadságának politikáját követték volna, a kereskedelem korlátozását fokozták és amikor ennek hatásaként a nehézségek növekedtek, ujból és ujból fokozták a korlátozásokat.*

Ha azt akarjuk, hogy a gyógyulás bekövetkezzék, akkor a kormányoknak abba kell hagyniok a világ üzletei gépezetének irányitását. A kormányok bizzák népeikre azt a munkát és annak a kötelességnek a teljesitését, amelyet egyéni polgárok hatályosabban tudnak teljesiteni. Békeidőben a kormány irányitása felesleges és káros, mert ha ez folytatódik, nemcsak forradalamra, de uj és még nagyobb háborura fog vezetni.

A másik sulyos tévedés *a hazai ipar támogatása a* külföldi iparcikkek kizárásával. Depresszió idején a gyáriparosok a közönség hazafias ösztöneire támaszkodva, a külföldi termékek kizárását kivánják, hogy igy még teljesebben biztositsák saját termékeik számára a hazai piacot. Mihelyt ennek hatása mutatkozik, azonnal kiderül, hogy *minél jobban zsugorodik össze a külkereskedelem, annál jobban csökken a belkereskedelem is.* Az egész mult századnak, de különösen a most mult éveknek tapasztalása kétségen felül bizonyitja, hogy minél több külföldi árut képes egy ország megvenni és megfizetni, annál nagyobb a hazai kereskedelem és a külkereskedelem tevékenysége és hogy *a külföldi áruk kizárása nem javitja, hanem fokozza a hazai kereskedelem depresszióját.*

Az 1913. évi adatok egybevetése az 1929. és 1932. évek adataival, azt igazolja, hogy ha igaz volna a feltevés, hogy a külföldi áruk kizárása, fokozza a hazai áruk iránti keresletet, akkor a hazai piacoknak rendkivül élénkekké kellett volna válniok a külföldről való behozatal összezsugorodása révén. Valóban azonban nem igy történt, hanem bebizonyosodott, hogy egy ország valódi jóléte abból származik, ha otthon és a külföldön mindent el tudnak adni, amit termelnek. *A külföldön azonban csak akkor tudnak eladni, ha külföldön vásárolnak is.*

Sokszor szoktak utalni arra, hogy a külkereskedelem csak kis százaléka az illető ország belkereskedelmének, ha tehát ez teljesen meg is szünnék, még mindig fennmaradhat a jólét. Csakhogy a kereskedés két ága számszerüleg egyáltalán nem hasonlitható össze. A külkereskedelem segiti elő a belkereskedelmet és az sokkal erősebben részes az illető ország egész kereskedelmében, semmint az egyszerü százalékos egybevetés mutatja. Azt a pénzt, amely az exportból szárma-

zik, az exportőr a hazai piacon hozza forgalomba és ez a pénz mindaddig forog, amig a kör be nem zárul, vagyis az exportból befolyt pénzen nem vásárolnak ujból külföldi árut. *Az a jövedelem-csökkenés tehát, amelyet a külkereskedelem csökkenése okoz, többszöröse annak, amennyivel az export értéke csökkent.*

Az is alapvető tévedés, mintha a régi iparos országok termelésének változatlan fenntartását az tenné lehetetlenné, hogy időközben oly országok is berendezkedtek az önellátás alapján, ipari termelésre, amelyek azzal a háboru előtt alig foglalkoztak. Csakhogy ezeknek az országoknak a természetesebb termelése több fölösleget ad, mint azelőtt, ezeket a fölöslegeket pedig észszerü áron csak akkor tudják eladni, ha viszont külföldi termékeket vásárolnak. Nyilvánvaló, hogy az élelmiszereket előállitó országok termésüknek csak aránylag kis részét tudják saját népüknél elhelyezni és fölöslegük export-árát csakis külföldi áruban kaphatják meg, ha csak az nem kell külföldi kölcsönök kamatoztatására, vagy más külföldi szolgálat ellenértékeül. Ezenkivül azzal is kell számolni, hogy az élelmiszereket termelő országok még távolról sem érték el termelési kapacitásuk szélső határát, igy tehát egyre többet kell exportálniok és igy egyre több árut kell, hogy importáljanak is. Eddig a védővámok és a valuta-leértékelések állják utját annak, hogy az egyik ország termelvényei eljuthassanak a másik ország fogyasztóihoz. Ki birja kiszámitani, mennyi lesz a világ több mint 2000 milliós lakosságának fogyasztóképessége, ha az modern bankpolitika, modern gépezet, modern szállitás és modern kivánságok utján arra a szinvonalra emelkedik fel, amely *szabadság* mellett elérhető? Anglia, Németország, Franciaország, Olaszország, Japán és más országok ipari lakosságának valóban nem kell aggódniok afölött, vajjon az eljövendő időkben képesek lesznek-e jövedelmező árakon termelésük feleslegét külföldön értékesiteni.

Külön fejezetben foglalkozik Paish *a mezőgazdaság kérdésével*. Mihelyt a világ észszerübb politikát fog követni és igy a világ jövedelmei lényegesen emelkedni fognak, a mezőgazdaság kilátásai is kell, hogy javuljanak. A mezőgazdasági termelést a rendelkezésre álló földmennyiség és a holdankénti hozadék határozza meg. Ha pillanatnyilag Oroszországot számitáson kivül hagyjuk, a világ legjobb mezőgazdasági termőterületei már el vannak foglalva és nagy részüket célszerütlen gazdálkodással kezelik. Ha tehát a világ lakossága gyorsan fog szaporodni és a jólét is terjedni fog, ugy az ezzel járó kereslet-növekedést már csak másodrendü földek fogják kielégithetni, olyan földek, amelyeket sokkal nagyobb munkával lehet csak termékennyé tenni. Ennek folytán a nagyobb munkamennyiség és az ily földekre forditandó nagyobb mű-

trágyázás hatásaként a földhozadék általában kell, hogy emelkedjék.

Ami pedig Oroszországot illeti, máris látható, hogy ott a nép fogyasztása egyre emelkedik, ugy, hogy az orosz nép előreláthatólag igénybe fogja venni az egész évi terméstés exportra csak rendkivül bő termés esetén fog felesleg maradni. Ha ezt is számitásba vesszük, akkor láthatjuk. hogy a világ lakossága a többi ország minden mezőgazdasági termelésének eredményét el fogja fogyasztani. *Nincs talán messze az az idő, hogy az élelmiszerek kinálata nem lesz elégséges a folyton fokozódó kereslet kielégitésére.* Ez pedig a mezőgazdasági termények magas árait fogja előidézni és azt, hogy a termelést bárhol és bármily eszközökkel fogják fokozni. Olyan világban, amelyben észszerü politikát fognak követni, a mezőgazdaság kilátásai biztatóbbak, mint bármikor voltak. *Minden egyes ország mezőgazdái tehát mindent nyerhetnek és semmit sem veszithetnek, ha olyan politikát támogatnak, amely a világkereskedelmet és a világ vásárlóerejét helyreállitja.*

A gyógymódok az előadottakból következnek. Paish elsősorban *a leértékelt valuták fokozatos visszaértékelését javasolja.* A leértékelés főleg azért történt, hogy árukat olcsóbban lehessen a külföldön elhelyezni és ezzel az exportot emelni, mig ugyanakkor a külföli áruk drágaságuk folytán kiszorulnak a hazai piacról. Ez a leértékelési folyamat azonban egyidejüleg csökkentette a reál-munkabéreket, a fizetéseket, a kamatokat és más visszatérő szolgáltatásokat. Vagyis mesterségesen pusztitották el a lakosság vásárlóerejét. Éppen igy a valuták visszaértékelése most ujból helyre fogja állitani ezeket a jövedelmeket és ezáltal lehetővé fogja tenni, hogy a világ termelvényei több vevőre és jobb piacokra találjanak.

A másik követelmény, hogy nemcsak az áruk, hanem a *hitelek forgalmát is ujból szabaddá kell tenni.* Hiába van most olcsó pénz. Olcsó pénz bizalommal párosulva biztosan helyreállitja a kereskedelmi forgalmat, de olcsó pénz bizalom hiányával éppen a nehézségek és a veszélyes helyzet folytán nem gyakorolhat megfelelő hatást. A kereskedelem mindig akkor mutat depressziót, ha bizalom hiányában külföldi kölcsönök nem kaphatók. A külföldi kölcsönpiac megnyitásával fel kell élénkiteni a nemzetközi és a belső kereskedelmet, ezzel egyidejüleg véget vethetünk a munkanélküliségnek ugy a kölcsönt nyujtó, mint a kölcsönt felvevő országokban is.

A legfőbb követelmény természetesen a szabadkereskedelem teljes helyreállitása. Paish egyenesen Angliához fordulva állapitja meg, hogy az önellátás politikája Angliára nézve teljes lehetetlenség és ezt a politikát követni és ezáltal azt is előidézni, hogy azt más országok kövessék, egyenesen *az őrültséggel határos.* A helyzet ma Angliában hasonló

ahhoz, mint a mult század negyvenes éveiben. Ha egy 21 milliós népesség akkor szükségessé tette a szabadkereskedelmet, mennyivel nagyobb ez a szükségesség most, amikor Anglia népessége 46 millióra emelkedett és az egész világ, Angliát is beleértve, a jelenlegi veszélybe került. Azoknak az áruknak kölcsönös szabad forgalma, amelyeknek termelésére az egyes országok természeti helyzet, jellemző tulajdonságuk vagy tudomány által hivatottak, a kereskedelemnek és a jövedelemnek oly nagy emelkedését hozná magával, hogy ugy a hitelező, mint az adós országok pénzügyi ereje emelkednék és ezzel a nemzetközi hitelezés is szükségképpen megindulna. Mindezt az Egyesült Államoknak is elsősorban kell figyelembe venniök. Tisztában kell lenniök azzal, hogy nem elégséges tisztán termelni, el kell készülve lenni arra, hogy ugy hazai, mint külföldi árukat kell vásárolniok, mert másképen nem lesznek képesek külföldön saját áruikat elhelyezni.

A kivezető ut lényegileg a vámoknak, kontingenseknek és a nemzetközi és belső kereskedelem más akadályainak teljes eltávolitása. De a kereskedelemnek nem csupán fizikai, hanem szellemi akadályait is mellőzni kell. Ez abból áll, hogy minél szabadabb az áruk forgalma, annál nagyobb a jólét, annál erősebb a népek közötti barátság és annál nagyobb a béke biztonsága. Nem könnyü, hanem nehéz feladat árukat a külföldön eladni. Ha azt akarjuk, hogy a nemzetközi és belső kereskedelem olyan fejlődést vegyen, amely sürgősen szükséges ahhoz, hogy a világ csődjét elháritsuk, ha a világ gyógyulását elő akarjuk mozditani, akkor *minden országban propagandát kell inditani külföldi áruk vásárlása érdekében.* Meg kell érteni, hogy a hazai kereskedelemnek nem hátrányára, hanem emelkedésére vezet a külföldi áruk vásárlása, mert a belföldi piac előnye, hogy a külföldi áru importjához ugyanoly értékü hazai terméknek exportjára van szükség és mert ezeknek az eladásoknak az ellenértéke forgalomba kerül a hazai piacokon.

Összefoglalva Paish könyvének következtetéseit, látjuk, hogy a mai sulyos és veszedelmes helyzetből való kivezető utat *az áruk, a hitel és a pénz teljesen szabad forgalmának helyreállitásában* és a leértékelt pénzek visszaértékelésében találja meg.

Éber Antal.

A mozgás állapota mint társadalmi és gazdasági alaptényező.

1. Nem szivesen használom a „statikus“ és „dinamikus“ divatos megkülönböztetéseket. E fogalmak a mechanikából vannak véve és azért találó voltuk a gazdasági, illetőleg a társadalmi viszonyokra vonatkozólag csak nagyon viszonylagos lehet. A gazdasági életet magát és általában véve az ember társadalmi életét helyesen csak mint mozgásban levő valamit lehet felfognunk. A gazdasági, illetőleg társadalmi életnek nyugalomban való szemlélete és az ebből való kiindulás csak fikció, képzeletbeli feltevés lehet. Ez szinte magától értetődő, mégis a gazdasági élet jelenségeinek a vizsgálatánál tulnyomóan olyan alapfeltevésekből indultak ki, amelyek megrögzitett, nyugalomban levő, teljesen kiegyensulyozott állapotoknak természetes és tartós voltát vették következtetéseik alapjául. Ezeket nevezték el később azután statikus állapotoknak, szemben a változásban lévő, a változtató erők behatása alatt álló dinamikus állapotokkal. Ma aztán a statikus és dinamikus ellentét, illetőleg a dolgoknak e két ellentétes szempontból való vizsgálata általánossá vált. De nem is kell a „statikus és dinamikus“ fogalmak divatos kategóriáiból kiindulnunk, hogy felismerjük, hogy a mozgás a gazdasági, illetőleg a társadalmi életnek alaptényezője. Tulajdonképpen sohasem is vonták ezt kétségbe. (Hiszen pl. a pénzérték vizsgálatánál már régen, párszáz év előtt felismerték a pénz forgási sebességének a jelentőségét A pénz forgási sebességének jelentősége azután mint koefficiens járult a pénzérték megállapitásához, illetőleg annak megsokszorozásához.) A szemléletbeli hiba tulajdonképpen abban állott, hogy a gazdasági élet jelenségeit ennek dacára mintegy a nyugalmi egyensuly fikciójába helyezték vissza az elméleti következtetéseknél. Eltekintve tehát a mai divatos statikai és dinamikai kategóriáktól, illetőleg e két kategóriának az ellentététől, a mozgás állapotát olyan valaminek, olyan szemüvegnek kell tekintetnünk, amelyen keresztül kell néznünk az egész gazdasági és társadalmi életet, mert csak igy juthatunk el helyes szemlélethez. Hangsulyozzuk tehát, hogy maga a gazdasági élet, illetőleg társadalmi élet maga is mozgás, igy a szerző, a vásárló fize-

tési hatalom is mozgásban, t. i. a gazdasági alanyok folytonos állapotváltoztató és kölcsönös heyzetfelcserélő tényeiben áll, melyet a jogügyletek, illetőleg a gazdasági életnek tényei csak kifejezésre juttatnak. Minthogy pedig a gazdasági élet technikai mozgása a materiális-technikai gazdasági cselekményekben, jövedelemeloszlásbeli mozgása pedig a rendezett társadalom keretében bizonyos jogügyletekben, csereforgalmi tényekben nyilvánul meg, ennek következtében nem közömbös, hogy pl. egy milliárd, vagy két milliárd jogügylet kötődik-e meg, realizálódik-e valahol és valamely időszakon belül.

2. Minket ezuttal a gazdasági életnek nem technikai, hanem jövedelemeloszlásbeli, tehát társadalmi sikján történő mozgása, viszony- és helyzetváltozásai érdekelnek közelebbről.

A nyereségeket és jövedelmeket realizáló pénzösszegek nem egyebek, mint pillanatnyi hatalommennyiségek, pénzösszegben adagolt, pénzösszeggel lemérhető vételerőmennyiségek, amelyek továbbadásra, ismét további felcserélésre vannak szánva. Ezt a felcserélést azután különféle igazolványokkal, fizetési eszközök segitségével viszik véghez. Ezeknek a fizetési eszközöknek, igazolványoknak a kézről-kézre adása, egymásraruházása, átcserélése fejezi ki azután az illető fizetéshatalmi, hitelerőbeli mennyiségek továbbadását, mozgását a társadalomban. A fizetési eszközök tehát ugy viszonylanak a fizetőerőhöz, a fizetési hatalomhoz, vagy mondhatjuk a fizető pénzösszeghez, vagy tőkéhez, mint az egyes jogokhoz a jogoknak az igazolványai. De amint a jognak az ereje az illető jognak a gyakorlásában áll, ugy a fizetési erőnek, a tőkének a megnyilvánulása a csereforgalomban, a gazdasági életben a fizetőerő gyakorlásában áll, tehát egy bizonyos mozgásban, amely tehát nem nyilvánulhat meg a fizetői erőnek mozdulatlanul félretett, vagy felhalmozott állapotában A fizetési hatalomnak ez a mozgó megnyilvánulása pedig a társadalomban folytonos állapotváltozást jelent. Az emberek egymással szemben más és más helyzetbe kerülnek, helyzeteik felcserélődnek, megváltoznak. Ez maga az eleven gazdasági élet, vagyis bizonyos mozgásban lévő, bizonyos állandó változatosságban, fejlődésben és nem megmerevedettségben levő jelenség. Akkor tehát, amikor a gazdasági életről fogalmat alkotunk, csak az élet jelenségével magával ellentétben álló fikció (feltevés) lehet az, hogyha nyugalomban lévő állapotokból indulunk ki a könnyebb megértés és következtetés végett A valóságban, az életben csak mozgásbanlét, csak folytonos változatban állás van, amelynek a figyelembevétele különösen fontos akkor, ha a mai pénzgazdaságnak a rendjét, annak jövedelemeloszlását és forgalmát akarjuk megmagyarázni és azokra következtetéseket épiteni, mert a mai modern gazdasági életben ez a mozgás és mozgásban levő állapot még csak

megsokszorozódott. Szövevényesebbé, de annál következetesebbé vált a naturálgazdálkodás lassubb voltával szemben, amely utóbbit találóbban lehetett a nyugalomban való lét állapotához, mondhatnók a statikus állapothoz hasonlitani és róla e statikus állapotból folyó következtetéseket vonni le.

3. De nemcsak a gazdasági életben van ez igy. A társadalmi és politikai életben is a mozgás, a helyzetek folytonos megmásitása és változatossága, változtatása az, ami az életet képviseli, ez az előfeltétele ott is minden eredmény kiváltásának. Fődolog természetesen, hogy ez a mozgás *jóirányu*, ne kárt okozó, hanem mások érdekeit nem sértő, tehát lehetőleg *közérdekü*, vagy minél több embernek érdekeivel megfelelő, azzal összhangban lévő legyen. Ez, mint mondottuk, alapfeltevés és egyik alapvető szempont abból a megitélési tekintetből is, hogy minő állapot, minő irányu mozgás van és milyen nincs érdekünkben, illetőleg az emberek nagy többségének érdekében.

A gazdasági és társadalmi életnek produktiv, a szükségletek kielégitését és megjobbitását (tehát a haladást) előidéző folyamata a sok embernek folytonos aktivitásából és valamelyes erőkifejtéséből áll. Ez a tehetségkifejtés lehet szellemi, irányitó, előrevivő, előre kitervelő, előre körvonalazó, de lehet a mindennapi élet szürke és rögös szükségleteit kielégitő, realizáló, a valóságba átvivő természetü egyaránt.

Azt mondhatnók, hogy a tehetség általában véve valamely mozgást mutató, mozgás kifejtésére alkalmas (dinamikus) valami, a tehetségtelenség pedig ezzel szembeállitva, hogy ugy mondjuk, statikai jelenség. Olyasvalami, ami legalább is ilyen helyes és kivánatos értelemben vett mozgásra, megmozgatásra nem alkalmas. Ebből magyarázható a tehetségtelenségnek, illetőleg a tehetségteleneknek tudatalatti életösztönük, amely őket oly statikus helyzeti előnyök megragadására ösztönzi, amelyekből a tehetség és a munkaenergia által létrehozott intézmények, jószágok és helyzetek kevés tudással, vagy semmittevéssel kihasználhatók a számukra. Ezért látjuk pl., hogy a stréberség, a paraszitizmus nem a tehetségnek, hanem a tehetségtelenségnek rendszerint a parallel jelenségei.

Itt megjegyezhetjük hogy általában véve kétféle munkával tehetünk szert jövedelemre, nyereségre, tehát kétféle irányu munkával szerezhetjük meg létfenntartásunk alapjait a modern társadalomban, t. i. valósággal termelő, tehát technikai, vagy szellemi javakat alkotó munkával és pusztán jövedelemszerző munkával. Termelő munka utján valóságos jószágokat hozunk létre és ezeknek a jószágoknak kicserélése, pénzreváltása által teszünk szert nyereségre, jövedelemre a mai modern gazdasági viszonyok között. De jövedelemre szert

tehetünk a mai gazdasági rendben esetleg nemcsak termelő munka utján, hanem anélkül is, hogy a termelésben közreműködnünk kellene. Igy ha pl. egy bizonyos mennyiségü buzát, szövetet, vasat, stb. termelek, akkor ennek eladási árából teszek szert jövedelemre, ez a vállalkozói árjövedelem, amely produktiv működés következményeképen jöhet csak létre. Ha ellenben pusztán a vagyonban lévő jogi lehetőségeket használom ki, vagy pusztán árfolyamkülönbözetekre, nyereségkülönbözetekre teszek szert, anélkül, hogy uj jószágmennyiségekkel gyarapithatnám az emberiséget, akkor szintén jövedelemszerző tevékenységet fejtek ki, anélkül, hogy szoros értelemben vett termelő produktiv tevékenységet végeztem volna.

4. A produktiv tehetség a társadalom szellemi és anyagi jószágmennyiségeit szaporitja meg. Erre használja fel a gazdasági életben a jog, a fizetési hatalom nyujtotta helyzetváltoztatási lehetőségeket. Röviden: a termelő tehetség termelő módon van mozgásban és ezen a termelő módon való mozgásbanlét alatt értendő a mindennapi élet produktiv munkássága. A tehetségtelenség, a restség, az adásban, a közérdekü szolgáltatásban hátramaradó, de a mások kihasználásában, improduktiv felhasználásában annál inkább tulsulyban levő ember nem az előbb emlitett termelő módon van mozgásban, nem a mozgásnak ezt a produktiv irányát és módját végzi a gazdasági életnek jövedelemeloszlásbeli sikján, hanem oly elhelyezkedésekre törekszik, olyanokról álmodozik, olyanokat tart céljainak, ahol kényelmesen, produktiv, eredményes, rendes munka nélkül, mondhatnók passziv magatartással jut abba a helyzetbe, hogy a jövedelemeloszlásnak szintén részesévé váljék. A jövedelemszerzésre, terjeszkedésre tehát lehetőleg olyan jogcimeket keres, amelyek alapján nem szükséges uj javakat termelni, hogy jövedelemhez juthasson. Keresi tehát nemcsak a vagyon által nyujtott ilyen lehetőségeket (rentier, tőkéjéből, vagyonából élő), hanem ezen tulmenőleg az ugynevezett szinekurák, a legkisebb erőfeszitéssel elérhető minél nagyobb nyereségeket, konjunkturális hasznokat, stb. Tehát a jövedelemszerzésnek passziv, illetőleg a passzivitáshoz minél közelebb álló jogcimkereséseiben tulajdonképpen az ugynevezett gazdasági, vagy gazdaságossági elvnek szuperlativuszát fedezhetjük fel. amely a minél kisebb erőfeszitéssel való minél nagyobb haszon elérésében áll. Láthatjuk ekként, hogy ez az elv is csak relativ értékü lehet és csak relativ értelemben nem kárttevő, destruktiv jellegü. Mert ennek az elvnek éppen legnagyobb intenzitása jelenti a legparaszitikusabb, tehát a legközérdekellenesebb magatartást az egyén részéről.

De ezt az utat, t. i. a passziv, vagy ehhez közelálló maga-

tartás utján való jövedelem- vagy nyereségszerzést esetleg nemcsak a tehetségtelen, hanem a tehetséges ember is igénybe veheti, hogy ily módon — bár improduktiv és paraszitikus —. de annál könnyebben elérhető jövedelmekre és nyereségekre tehessen szert. A tulságosan sok, csupán passziv magatartással is jövedelemszerzési jogcimeket biztositó állapot, másszóval tulságosan sok, kényelmes, mondhatnók statikus helyzetbeli jövedelmi jogcim létezését, illetőleg ilyesminek tulságos sok ember által való igénybevételét is jelenti. Ez korántsem jelenti még a tulajdonnak jogosulatlanságát, mint azt valamely tulságosan heves szocialista beidegzésü ember állitaná. Mert ne feledjük el, hogy az emberi társadalomban minden intézmény és minden funkció csak relativ tökéletességü lehet. Maga a pénzgazdaságnak legproduktivabb jövedelemfajtája t. i. az árjövedelem (az árbevételi összegek együttese, mondhatnók, a bruttó vállalkozói nyereség) is erősen vagyoni elemekre támaszkodik, de egyszersmind „dinamikus" termeléssel összefüggő gazdasági mozgásból származik. Tehát a vagyonnak, hogy ugy mondjam, jövedelemszerzésre „statikus" lehetőséget adó jogcimei a munkának és a puszta vállalkozásnak ilyen jogcimeivel szemben ösztönző tényezőként, gazdasági célokként, életcélokként szerepelnek a szerző és küzdő ember számára. A mozgásban levő küzdő, gazdasági életet élő ember szinte ösztönösen arra gondol, hogy egy olyan nyugalmi állapotba jusson el majd, ahol a gazdasági mozgás és erőkifejtés kisebb intenzitásával is megfelelő jövedelemre tudjon szert tenni. Vagyis a szorosan vett ugynevezett gazdaságossági elv a gazdasági élet mozgásmennyiségeire is alkalmazható a maga jól megitélt relativitásában. Ebből azonban, és különösen ebből, megérthető az is, hogy a tulságosan kevés mozgás a gazdasági életben kóros, beteges jelenség. Vagyis beteges, kóros jelenség az is, hogyha társadalmi szerkezetünkben tulságosan sok ember akar ilyen helyzetekből, állásokból, poziciókból, jogositványokból megélni. Ez az állapot ugyanis másszóval azt is jelenti, hogy ennek következtében aránylag tulságosan sok ember akarja másoknak a mozgását, szorgalmát, törekvését igénybevenni, kihasználni arra, hogy magának kényelmes megélhetést, nyereségszerzést, gazdagodást biztosithasson. Jelenti ez az állapot a sok és a kevés mozgással létrehozható jövedelemszerzési helyzeteknek aránytalan megosztódását a társadalomban, vagyis a paraszitikus jellegü megélhetési módok és alkalmak tultengését a produktivakkal szemben. Az ily, mondhatnók statikai megélhetési alkalmakra törekvő, illetőleg tultörekvő emberek, tehát a gazdasági élet egészséges irányu produktiv mozgásmennyiségeivel szemben a passziv, de paraszitikus irányt képviselik. Ilyenek a különféle szine-

kurák álmunkásai, a közéleti helyzetüket élősdi módon kihasználó könyöklők, a tehetségüknek meg nem felelő állásokat betöltők, akik a produktiv mozgást és erőkifejtést ezekben az állásaikban és helyzeteikben nem tudják, vagy nem akarják kifejteni. A right man on the right place elvével szemben a nem odavalók tipusát képviselők. Ebből következik, hogy a nagyobb tehetség és erőkifejtés nem a paraszitikus, hanem az alkotó, a produktiv mozgás képviselőinél szükséges. Csak ezek teremthetik meg azokat az alapfeltételeket, azokat a realitásokat is, amelyeket az előbb emlitett káros kategóriák paraszitikus módon használnak ki és élveznek a maguk javára.

5. Az előbbrevivő, a haladást, a mozgást, az összesség megélhetését, létfenntartását, szóval a közérdeket az élet milliárdnyi cselekvéseiben biztositók, kiknek a tehetségtelenek és a paraziták csak kihasználói, azok képviselik, akik a társadalmi és gazdasági élet folytonos produktiv mozgását és helyzetváltoztatásait végzik és irányitják.

Viszont a „statikusabb" jövedelemeloszlási helyzetek tultengése, a meg nem felelő, tehetségtelenebb embereknek a dusabb, vezetőbb helyzetekben való elhelyezkedése csak ugy lehetséges, ha a termelőbb, a hasznosabb, a nagyobb tehetséget és nagyobb erőkifejtést igénylő munkát más végzi el helyettük. Világos, hogy a társadalom kulturája, jóléte csak akkor mutathat fel haladást, ha a szükséges produktiv munkamennyiséget, a produktiv társadalmi és gazdasági produktiv mozgást, tehetségkifejtést *valaki elegendő mennyiségben végzi el*, akár élvezi ennek jutalmát, akár nem.

A társadalmi haladás, jólét, kultura tehát nem valamely automatikusan jutalomtermelő kooperáció az érdemesek és az érdemek számára, hanem az érdemesek erőkifejtésének a következménye. A „jutalom" fogalma patriárchális fogalom, többnyire valamely statikai helyzethez segitő alkalmatosság. A termelő munka ezzel szemben „dinamikus" célokra és eredményekre van beállitva, tehát lényegében technikai, vagy szellemi eredménytermelés. A „jutalom" az adás és kapás (do et accipio) fogalmi keretei körül mozog, tehát más sikban és nem a technikai produktiv mozgás sikján, mint a termelés. A termelés hozza létre azt a jószágmennyiséget és gazdasági állapotmennyiséget, melynek javaiból és bőségeiből a jutalmazás tartalmilag eszközölhető, amelyből *kitelik* mindez, tehát a „miből" fogalmát. Az élet, a társadalom haladása, a jólét nem igazságon, érdemjutalmazáson, hanem a hasznos és szükséges szellemi és fizikai irányitó, meg részletmunka kellő mennyiségü és kellő arányu elvégzésén alapul, akár a nem hiába dolgozók végzik el azt, akár a jó bolondok vagy kizsákmányoltak. Tehát olyan arányu jóirányu gazdasági mozgásmennyiségből áll, bárki is végzi azt el, amellyel szemben nin-

csen tulságosan sok, ezt a mozgásmennyiséget csökkentő, megakadályozó tényező.

De viszont minél irracionálisabbá, nem érdemessé válik az ilyesmi, t. i. a kellő kellő mennyiségü produktiv gazdasági munka, illetőleg gazdasági mozgásmennyiség elvégzése, annál több pszichológiai akadály fog keletkezni a produktiv munka elvégzésével szemben az illető társadalomban és annál több pszichológiai ösztönzés a paraszitizmus, a nemtörődömség, a káros, a bünös gazdasági, politikai és társadalmi magatartás számára.

Ha most már a fentiekből folyólag közérdekünek tartjuk a paraszitikus elemek tömegének a csökkentését, ezt a követelményt korántsem a tulajdon és vagyonjogi rend intézményének támadásaképen kell megállapitanunk. A tulajdoni és vagyonjogi rendnek statikusabb jellegü jogcimei ugyanis elérendő célokként, ösztönzőkként hatnak a társadalmi és gazdasági élet produktiv munkamennyiségeinek és mozgásmennyiségeinek a kifejtésére. Hiányuk éppen a mozgásmennyiségek csökkentését jelentené, mert ott ahol nem lehet tulajdont, vagyont szerezni, nem lehet jobb gazdasági és társadalmi helyzetbe jutni, irracionális dolog nagyobb szorgalmi munkamennyiséget, vagyis a társadalmi haladáshoz szükséges produktiv mozgásmennyiséget elvégezni és felfokozni. De viszont minél nagyobb az eltolódás a másik irányban, minél nagyobb a társadalmi, gazdasági és politikai paraziták tömege, az ilyen irányu paraszitizmus nyujtotta kedvező helyzetek elérésére törekvő, vagy tultörekvő emberek mennyisége, annál sürgősebb és fontosabb közérdek nem csak az ugynevezett erkölcsi, hanem az anyagi haladás szempontjából is az ilyen paraziták tömegének a csökkentése, mégpedig nemcsak a szorosan vett gazdasági, hanem a társadalmi és politikai intézmények minden erre szolgáló gyakorlati és jogintézménybeli eszközeivel. Minél több ugyanis a parazita, a tehetségtelen beérkezett, a „meg nem felelő ember", annál irracionálisabbá válik a termelő, a tehetséges ember részéről a kultura és jólét megmunkálására szükséges energiamennyiségét elvégezni.

Balás Károly.

A magyar mezőgazdaság jövedelmezősége.

Messzire nyulnak vissza azok a törekvések, amelyek a mezőgazdaság jövedelmezőségének és kiváltképpen teherviselőképességének megállapitására irányultak. A gazdálkodás mint foglalkozás már a mult század közepe óta kinőtt a tiszta naturálgazdálkodás keretei közül és a fokozódó piacbakapcsolódás a kapitalisztikus elveket hozta előtérbe. A birtokkötöttségek fokozódó megszüntével a gazdálkodásnak vállalkozási jellege domborodott ki mindjobban, szükség volt tehát a gazdálkodásnak, mint vállalkozásnak eredményességét jelző jövedelmezőségi fogalmak megállapitására. A gazdálkodás tisztahozamának fogalommeghatározása Thaer tanitásának idejére vezethető vissza és bár a század első évtizedének gazdasági fellendülése inkább a többtermelésnek, igy a termelés-technikai tudományok fejlődésének kedvezett, a kutatók egész sora foglalkozott a jövedelmezőségi fogalmak tisztázásával és azok kiszámitására irányuló vizsgálatokkal is.

A világháboru tanulságai, a megváltozott világgazdasági helyzet és az államok önellátásra való törekvései a mezőgazdaság népélelmezést biztositó és a népesség gyarapodását előmozditó nagy jelentőségének felismerésére vezettek nemcsak az agrár-, hanem az ipari jellegü országokban is. Érthető tehát, hogy a mezőgazdaság jövedelmezőségének és a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság életszinvonalának kérdései most már nemcsak magángazdasági, hanem közgazdasági szempontból is nagy jelentőséget nyertek. Ki kellett terjeszteni ennélfogva a jövedelmezőség megállapitására alkalmas módszereket a magángazdasági szempontokon tul közgazdasági vonatkozásban is, hogy az egységes elvek alapján eszközölt jövedelmi számitások statisztikai adatgyüjtés céljaira is alkalmasak legyenek. A tudomány igyekezett is megfelelni e követelményeknek és jóformán az egész világon egyidőben indult meg a szükséges alapelvek lefektetése. *Örvendetes, hogy a mezőgazdaság teljesitőképességének vizsgálatára alkalmas módszertani elvek és fogalommeghatározások nemzetközileg egységes nézőpontok alapján alakultak ki* és miután a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet vette kézbe a szervezés munkáját, 1929-ben a bukaresti nemzetközi agrárkongresszus

alkalmával minden részletkérdésre kiterjedő számtartás-statisztikai irányelveket és fogalommeghatározásokat fogadtak el.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet az emlitett kongresszus fenti határozatát elfogadó valamennyi országba elküldte tervezetét, hogy a mezőgazdasági üzemi adatgyüjtéssel foglalkozó szervek vizsgálataik irányelveit a nemzetközileg egységesen megállapitott rendszerhez alkalmazzák. Magyarországon az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemi és számtartási szakosztálya* foglalkozott először az üzemi szakkifejezések és jövedelmezőségi fogalmak egységes megállapitásával, majd az 1932-ben megalakult *üzemstatisztikai bizottság* a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet tervezete alapján a legapróbb részletekig kidolgozta a jövedelmi fogalmak kiszámitásának módszereit. Szigoruan fenti irányelvek mellett folyik Magyarországon 1932 óta a számtartási adatgyüjtés munkája, amelynek eredményeit azóta évről-évre „*Mezőgazdaságunk üzemi eredményei*" cimen teszi közzé, megküldi továbbá a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetnek is, hogy azt 20 különféle ország megfelelő adatgyüjtésének eredményeivel együtt az ugyancsak évente megjelenő kiadványában[1] ismertethesse. Utalva a fenti kiadványsorozat mindegyikében részletesen kifejtett módszertani meghatározásokra, bátran mondhatjuk, hogy a mezőgazdaság jövedelmezőségének mérésére alkalmas fogalmak elméleti meghatározása tisztázottnak tekinthető. Legkevésbé sem jelenti ez azonban azt, mintha az elméletileg szabatosan meghatározott fogalmak kiszámitásának számos nehézségeit és problémáit elhallgatni akarnánk, vagy kielégitőnek tartanánk a reprezentativ statisztika szempontjából a jelenleg évente 350 gazdasági üzemre kiterjedő vizsgálatot. De a számtartási adatgyüjtés szélesebb körre való kiterjesztésének egyelőre anyagi akadályai vannak. Azokra a mezőgazdasági termelés sajátságaiból fakadó nehézségekre, amelyek a mérlegkészitésnél a jövedelem megállapitásának önkényesen egy évre való elhatárolásából, továbbá a változó árszinvonal mellett a vagyontárgyak helyes értékelésének nehézségeiből adódnak és jóformán kiküszöbölhetetlen akadályt támasztanak az elméletileg helyesen megállapitott „*Tisztahozam*", „*Mezőgazdasági jövedelem*" és egyéb jövedelmi fogalmak matematikailag pontos kiszámitásánál, ezuttal nem térhetünk ki.

E közlemény feladata, hogy néhány elméleti kérdést tisztázzon, amelyek a „*Közgazdasági Szemle*" 9—10-ik számában *Korek Valéria* tollából „*A magyar mezőgazdaság jö-*

[1] Institut International D'agriculture: Comptabiliét agricole, Recueil

vedelmezősége" cim alatt megjelent tanulmány kapcsán vetődtek fel. *Korek Valéria* nevezett tanulmányában az OMGE üzemstatisztikai bizottsága által közölt és a mezőgazdasági üzemeink jövedelmezőségét megállapitó számitásokat, illetve fogalommeghatározásokat teszi birálat tárgyává, nevezetesen a „Tisztahozam", az „Üzemi nyereség" kiszámitásának módját helyteleniti és a fentiek helyett a „Vállalkozás hozama", a „vállalkozás összehasonlitó hozama" és a „vállalkozói nyereség" fogalmakat véli alkalmazandónak. Fejtegetéseiből azonban az tünik ki, hogy nemcsak e fogalmak elnevezését tartja a közgazdasági elmélet szempontjából hibásnak, hanem főként a fenti három jövedelmezőségi fogalom levezetése közben alkalmazott egyes költségtételek felvétele ellen emel kifogást. Végső megállapitása ugyanis oda vezet, hogy az OMGE üzemstatisztikai bizottsága által közzétett eredmények a mezőgazdaság jövedelmezőségét indokolatlanul kedvezőtlennek tüntetik fel, ezáltal a közvéleményt a mezőgazdaság érdekében befolyásolni kivánják.

Mivel a tanulmány szerzője egyrészt nyilvánvaló ténybeli tévedés áldozata, másrészt okfejtése hibás kiinduló pontra vezethető vissza, lássuk az előbb emlitett három jövedelmi fogalom szabatos meghatározását és eltekintve attól, hogy az előbb emlitettek értelmében e fogalmak megállapitása nemzetközi egyezmény alapján történt, vizsgáljuk meg, hogy azok alkalmazása, illetve levezetése kifogásolható-e?

A tisztahozam alatt a gazdaság egy évi üzemi eredményét értjük, mint a gazdaságban működő összes tőkék hozadékát. Részletesebb meghatározás gyanánt álljon itt a német Mezőgazdasági Tanács (jelenleg *Reichsnährstand)* szó szerinti definiciója:

„Der Reinertrag ist der zahlenmässige Ausdruck des Wirtschaftserfolges eines schuldenfrei gedachten Betriebes. Er wird errechnet als Unterschied zwischen Rohertrag und Betriebsaufwand zu welchem neben dem Lohnanspruch des Betriebsleiters und seiner Familie die auf dem Betriebe ruhenden Steuern auch zu zählen sind."

A meghatározásban bennfoglaltatik, hogy az üzemköltségek közé kell sorolni a gazdálkodó és családtagjai munkabérigényét és az üzemet terhelő adókat is. *Korek Valéria* e tételeket nem tartja jogosan az üzemköltségekhez sorolhatónak, mert szerinte a jövedelem- és vagyonadó, a házadó, az általános keresti adó és a borfogyasztási adó, továbbá az egyházi adó a gazdálkodónak mezőgazdasági üzemtulajdonosi minőségével nincs kapcsolatban. A rokkantellátási adót, valamint a községi és vármegyei pótadót is csak fenntartással tartja felszámithatónak.

A birálat itt egy érdekes kérdést vetett fel, amellyel

kissé bővebben kell foglalkozni. Előre bocsátjuk, hogy alábbi fejtegetéseink során *E. C. Sedlmayr* kitünő munkájára[2] támaszkodunk, akinek megállapitásai döntő jelentőségüek voltak a számtartásstatisztikai irányelvek meghatározásánál.

Az adóknak az üzemköltségek közé történő felvétele ellen főként két szempontból emelnek kifogást: 1. Az adó mint költség nem a termelés érdekében felmerülő kiadás. 2. Az adók jelentős részét már a kialakult jövedelem alapján vetik ki.

Nézzük már most, hogy helytállóak-e ezek az észrevételek.

Minden olyan államban, ahol a közbiztonság és közrend, közlekedési utak létesitése és fenntartása, állat- és növényvédelem stb. magától értetődő adottság, ott könnyen megfeledkeznek arról, hogy ezek *az állami, illetve közületi szolgáltatások, amelyek végeredményben a mezőgazdasági termelés biztonságát szolgálják és kockázatát csökkentik, voltaképpen a közterhek ellenében nyujtott szolgáltatásoknak tekintendők,* mert hiszen ha ezek a közületi szolgáltatások és intézmények nem léteznének, akkor bár adót nem kellene fizetni, a gazdának kellene a megfelelő közbiztonságról, szállitási lehetőségekről stb. gondoskodnia és a megfelelő növény- és állatvédelmi intézmények nélkül a mezőgazdasági termelés volna sokkal kockázatosabb. Mindezekből következik, hogy az a felfogás, amely szerint adóknak az üzemköltségek közé való sorolása azért mellőzendő, mert e költségek nem a termelés érdekében felmerülő kiadások, — nem helytálló és igy ebből a szempontból az adókat igenis az üzemköltségek közé kell sorolni.

A mezőgazdaság adóztatása országonként igen különböző. Egyes államokban a tényleges jövedelem, másokban a becsült jövedelem, ismét más államokban a brutto hozam, vagy a terület képezi az adóztatás alapját. *Mindezek a különbségek igen jelentősek lehetnek pénzügytani, illetve adótechnikai szempontból, végeredményben azonban a gazdálkodást, mint foglalkozást a mezőgazdasági termelés kapcsán fizetendő adóköltség összege érdekli, függetlenül attól, hogy azt milyen cimen fizeti.* A lényeg e kérdésben a mezőgazdasági jövedelmezőségi számitások szempontjából csak az, hogy vajjon a fizetett adók a mezőgazdasági üzemmel, a gazdálkodó mezőgazdaságból származó jövedelmével, illetve vagyonával kapcsolatban merülnek-e fel. Egyáltalában nem vehető figyelembe itt az az ellenvetés, hogy például általános kereseti adót vagy jövedelemadót más kereső foglalkozás is visel. Ha azt ténylegesen fizeti, akkor szerintünk egészen jogosan szá-

[2] *Dr. h. c. E. C. Sedlmayr:* „Betriebserfolg und Jahresschlussrechnung in der Landwirtschaft" Berlin 1930. Paul Parey, 261. o.

mithatja költségei közé. Nem tekintjük természetesen mi sem az üzemköltségek közé sorolandónak az adóknak azon részét, amelyet a gazdálkodóra más foglalkozásával kapcsolatban vetnek ki, sőt a mellékfoglalkozás következtében progresszive felemelt adóból is csak az a rész terheli az üzemet, amelyet a mezőgazdaságból folyó alacsonyabb adóalap után kellene viselni. A házadóból és vagyonadóból sem terheli az a rész az üzemet, amely az üzemmel arányban nem álló kastély, luxuspark stb. után lesz kivetve. A borfogyasztási adót a gazdálkodó kétféle vonatkozásban viselheti. Egyrészt mint a bor saját fogyasztója, amikor is az üzemstatisztikai bizottság által követett számtartási irányelvek alapján nem is kerül az üzemi költségek közé, mert a tulajdonos magánszámlájára lesz irva, másodszor fizethet borfogyasztási adót akkor, amikor a gazdaságával kapcsolatban termelői kimérése van, s igy a saját termésü bor értékesitését terheli a borfogyasztási adó. Magától értetődik, hogy az üzemköltségek közé csak ez a hányad számitható.

Az elmondottakban — azt hisszük — sikerült megvilágitanunk a mezőgazdaság adóterhének, mint üzemköltségnek jelentőségét és számitási módját. Nem hisszük, hogy a tárgyalt felfogással és okfejtéssel a közgazdasági elmélet szabályai ellen vétettünk volna.

A „tisztahozam" kiszámitásánál felmerülő másik költségtétel — amelyet *Korek Valéria* tanulmányában kifogásol — a munkabérigény. A munkabérigény alatt a mezőgazdasági üzemben a gazdálkodó és családtagjai által kifejtett fizikai vagy szellemi munka ellenértékét értjük. A mezőgazdasági üzem eredményei szempontjából ugyanis közömbös, hogy a gazdacsalád, vagy fizetett munkások végzik-e a munkát. Ezt az ellenértéket teljesen jogosan kell felszámitani az üzemköltségek közé, mert hiszen a gazdacsalád által végzett munka helyett annak hiányában idegen és fizetett munkásokat kellene alkalmazni. Éppen ezért *a munkabérigény ellenértékének megállapitásánál a hasonló munkateljesitményért fizetendő összeget számitjuk, akár fizikai, akár szellemi munkáról van szó.* Érthető módon a munkabérigény a kisüzemeknél sokkal nagyobb szerepet játszik, mint a nagyüzemeknél. *Az OMGE üzemstatisztikai bizottságának kötelékében működő valamennyi számtartási központ teljesen egyöntetüen a számadást vezető gazdaság környékén előforduló cselédbér értékét veszi a kisgazda munkabérigényeinek ellenértékeül, amelyhez a gazdasagvezetésért járó szellemi munka értéke fejében a cselekvőtőke fél százalékát számitjuk.* Női és gyermek családtagok munkabérigényét megfelelően redukált férfimunkanapok alapján állapitják meg. Nagy- és középüzemekben a tulajdonost, illetve a gazdálkodót helyettesiteni tudó, megfelelő gazdatiszt

illetménye szolgál a munkabérigény kiszámitásának alapjául. Az üzem nagysága szerint a tőkeértékkel kombinálva állapitották meg a nagy- és középüzemek üzemvezetői bérigényének ellenértékét.

Korek Valéria tanulmányában a kisbirtok szempontjából veszélyesnek és félrevezetőnek tartja a gazdálkodó munkabérigényét pénzértékben a költségek között szerepeltetni. Hogy ez miért volna veszélyes és félrevezető, arra nem kapunk a tanulmányból pontos választ, de nem is kaphatunk, mert a szerző — nyilvánvaló tévedésből — teljesen félreérti a kisgazdák munkabérigényének számitási alapját és azt hiszi, hogy az idevonatkozó számitás a napszámbérek alapján történt. Hosszu fejtegetést szentel annak kimutatására, hogy egyes viszonylatokban a napszámbérek magasabbak lehetnek, mint a gazdasági cselédbérnek egy napra eső hányada és nyilván azért alkalmazta az üzemstatisztikai bizottság szerinte a magasabb napszámbéreket a munkabérigény ellenértéke gyanánt, hogy ezáltal nagyobb üzemköltséget, s igy a ténylegesnél kisebb tisztahozamot mutathasson ki. Mivel a fentiekben már részletesen közöltük, hogy a munkabérigény számitása a cselédbérek alapján történt, feleslegesnek tartjuk vitába szállni ezekkel a fejtegetésekkel. Kétségtelen azonban, hogy a munkabérigénynek a gazdasági cselédbérek alapján történő kiszámitása sem fejezi ki minden esetben a kisgazda jogosan felszámitható bérigényét és inkább annak legalsó értékéül vehető figyelembe. Hiszen nem igényel bővebb magyarázatot, hogy a saját üzemében, saját gyarapodását és jólétét biztositani kivánó kisgazda munkatevékenysége magasabbra értékelhető a termelés sikeréhez kisebb érdekszálakkal füződő gazdasági cselédénél. Ezekre a számokban ki nem fejezhető megkülönböztetésekre a számtartási adatgyüjtés exakt módszerei azonban nem nyujtanak lehetőséget.

A munkabérigényre vonatkozóan eddig kifejtettek annak számitási módjára vonatkoztak és a birálatnak ténybeli tévedésen alapuló hibás fejtegetéseit igazitották helyre. *Határozott és világos tisztázást kiván azonban a szerzőnek az a megállapitása, amely szerint a munkabérigény azért nem költségelem, mert közgazdasági szempontból közömbös körülmény, hogy a hozam melyik részét forditjuk a gazdálkodó munkabérigényének kielégitésére.* Ez a felfogás merőben téves, mert annak továbbfüzése szükségszerüen arra a megállapitásra vezet, hogy amig a bérmunkásokkal dolgozó nagy- és középüzem költségei között jogosan szerepeltetheti a munkabért, addig a kisüzem részére ennek lehetősége nem volna megadva. Hiszen a kisüzemeknél a munkaköltség 70—80%-a a saját munka értéke és csak 20—30% esik a ténylegesen kifizetett bérre. Elismerjük, hogy a kisiparosok és kiskereske-

dők könyvelésében a munkabérigényt nem látjuk a költségek közé felszámitva. Vajjon azt jelenti-e ez azonban, hogy a kisiparosok és kiskereskedők saját munkájuk ellenértékét nem számitva árusitják termékeiket? Vajjon hajlandó volna-e például egy cipészmester tisztán csak a nyersanyag, műhelybér és egyéb készkiadásainak aránylagos felszámitásával a cipőt eladni? Végeredményben ugyanis teljesen egyre vezet, hogy a saját munka ellenértékét az üzemköltségek között szerepeltetjük-e, vagy pedig aránylagosan számitjuk azt hozzá az előállitott termék eladási árához. Mivel a gazdáknak a legkevesebb esetben van módjuk eladásra kerülő termékeik egységárát megszabni, *a munkabérigénynek az üzemköltségek közé való felszámitásának jogosságát kétségbevonni annyit jelentene, mintha olyan áron kivánnánk tőle termékeinek eladását, amelybe saját munkaáldozatának értékét nem kalkulálhatja.* Nem hisszük, hogy az idézett tanulmány szerzője az OMGE üzemstatisztikai bizottságának idevonatkozó számitásait ebből a célból kivánta volna módositani.

Eddigi fejtegetéseinkben a „tisztahozam" fogalmának meghatározását és kiszámitási módját kivántuk vázolni, igyekezve tisztázni e fogalom levezetésénél kifogás tárgyává tett tételeket. A következőkben az „üzemi nyereség" fogalmát és kiszámitásának módját ismertetjük.

Üzemi nyereség egy gazdaságban akkor áll elő, ha a tisztahozam oly nagy volt, hogy a gazdaságban működő tőkék elvárható kamatozásán felül még nyereségtöbblet mutatkozott. Az üzemi nyereséget ugy kapjuk meg, ha a nyershozamból a termelési költséget levonjuk. Termelési költség alatt a mezőgazdasági termelés érdekében felmerült valamennyi költségáldozatot számitjuk, tehát az előzőkben tárgyalt üzemköltségen kivül a tőke- és kockázati áldozatot is. A gazdálkodás ugyanis tőkebefektetéssel jár, amely tőke másutt is elhelyezhető volna, ahol kamatot hozna. Indokolt tehát az a kivánság, hogy ha a tőke a gazdaságba van fektetve, akkor megfelelően kamatozzék is. A kamatláb megállapitásánál azt kell figyelembe vennünk, hogy vajjon a gazdaságba fektetett tőke hasonló biztonsággal másutt elhelyezve, milyen kamatot hozna. Ebből a szempontból a gazdaságban fekvő tőkék között különbséget kell tenni. A telekben fekvő tőke biztonsága azonos a biztos bankbetétével, amely után ma 3% kamatot lehet kapni, tehát a telektőke kamatigénye is 3%. A többi tőkecsoport kamatigénye ennél magasabb, mert a kockázati elem lép mindinkább előtérbe. Ennek megfelelően az épületekben fekvő tőke kamatigénye 4%-ra, az eszköztőkéé 5%-ra, az állattőkéé 6%-ra, a forgó-tőkéé 7%-ra vehető. Ezek mérlegelt átlaga 3.7—3.9% között váltakozik, vagyis gyakorlatilag 4%-ra tehető. Az *OMGE üzemstatisztikai bizottsága a mezőgazdasági üzem-*

tani tudomány e gyakorlatilag is bevált sémája alapján számitja az átlagos kamatigényt a cselekvőtőke után.

Korek Valéria az üzemi nyereség, illetve termelési költség kiszámitásánál is több kifogásolnivalót talál. Hibáztatja a cselekvőtőke 4%-ában felvett kamatigényt, mert szerinte — nem téve különbséget a gazdaságban fekvő tőkék eltérő kockázata között — a mezőgazdasági termelés biztonsága a legalacsonyabb betéti kamatláb alkalmazását teszi indokolttá. Azt hisszük, hogy a különféle tőkék eltérő és a kockázati elem növekedése következtében emelkedő kamatigényének átlaga gyanánt adódó 4% hiven fejezi ki a termelési költségekből a tőkeáldozatra eső költségelemet. Nem volna helyes ezt az évről-évre kisebb mértékben változó kamatlábnak megfelelően módositani, mert ezzel az egyes évek eredményeinek összehasonlithatósága lenne megzavarva.

Sulyosabb kifogás érte az idevonatkozó számitásokat a földbirtok, a szorosan vett telkek értékelésével kapcsolatban. A birálat szerint az üzemstatisztikai bizottság számitásai nem tükrözhetik hiven a mezőgazdaság helyzetének tényleges alakulását, mert a vizsgált években változó módon megállapitott telekértéket adták hozzá a mezőgazdasági üzemben fekvő tőkék egyéb értékéhez, s az igy nyert összegnek minden évben változatlanul 4%-os kamatigényt csatolták az üzemköltségekhez.

Kétségtelen, hogy a telekértékelés helyes keresztülvitele volt a számtartási adatgyüjtő munka egyik legnehezebb feladata. 1932-ben, amikor a nemzetközileg elfogadott irányelvek alapján történő számtartási adatgyüjtés megkezdődött, az ingatlanpiac, igy különösen a birtokforgalom teljesen áttekinthetetlen volt a gazdasági válság következtében. Az ország különböző részein a földminőségektől teljesen eltérően alakultak a földárak aszerint, hogy az adóssággal való tulterhelés kényszereladást tett-e szükségessé, vagy sem. Ilyen körülmények között az üzemstatisztikai bizottság kénytelen volt a kataszteri szorzószámok szerinti értékelést alkalmazni, hogy a megfelelő jövedelmezőségi fogalmak kiszámitásához szükséges támpontot nyerjen. Később 1933-ban sikerült már reális forgalmi értékadatokat szerezni a kisüzemekre vonatkozóan. A kisgazdaságok számtartási ellenőrzését végző közegek ugyanis utasitást kaptak, hogy az ellenőrzött gazdaság környékén eladásra került hasonló minőségü földek forgalmi árait feljegyezzék. Mivel egy-egy község határában mindig előfordult megfelelő nagyságu birtokeladás, ezeknek az adatoknak a beszerzése nem ütközött akadályba. Sokkal nagyobb problémát jelentett a nagyüzemek telekértékének megállapitása, mert hiszen alig lehetett az adatszolgáltató üzem környékén összehasonlitásra alkalmas tényleges forgalmi föld-

árakat találni. 1933-ban tehát kényszerüségből a kis- és nagyüzemekre egymástól eltérően megállapitott földérték-adatok szerepeltek az adatgyüjtésben. 1935-ben végre sikerült ezen a fogyatékosságon segiteni. A nagy- és középüzemek felvételi ivein ugyanis behatóan tudakolták a helybeli átlagos földárakat és átlagos haszonbéreket. Ahol nagyobb földeladások nem történtek, igy forgalmi telekérték nem volt megállapitható, ott az átlagos haszonbérek 4%-os tőkésitése utján kiszámitott relativ forgalmi értéket vették figyelembe, ügyelve természetesen arra, hogy a haszonbérekhez minden haszonbérjellegü mellékszolgáltatást is hozzászámitsanak. Mivel a haszonbérek nagy- és középüzemeknél épületekkel ellátott gazdaságokra vonatkoznak, a haszonbér tőkésitése utján nyert értékből az épületek értékét levonásba hozták. A fenti alapon a haszonbér szerint számitott földértékelés a forgalmi értéknek megfelelő eredményre vezetett. A haszonbér a forgalmi értékkel párhuzamosan alakul, mert hiszen azt szintén a kereslet és kinálat szabályozza.

Vázolva a telekértékelés nehézségeit és a kényszerüségből 1933. évről 1934. évre megváltoztatott értékelési irányelveket, az előbb tárgyalt jövedelmi fogalmak kiszámitásánál ebből kifolyólag két irányban lehetett hibát elkövetni. Sulyos hiba lett volna, ha a változó telekértékelés alapján egyik évről a másikra előálló értékgyarapodást, vagy értékcsökkenést mint jövedelmi, illetve veszteségtételt számitották volna. A másik elkövethető módszertani hiba az lett volna, ha az évről-évre eltérő módon megállapitott telektőkének kamatigényét a termelési költséghez számitva az üzemi nyereség (veszteség) egyik évről a másikra való alakulásának képét ferditették volna el az emlitett értékelési módszer megváltoztatásával.

Igyekszünk itt rámutatni arra, hogy a fennálló nehézségek ellenére is sikerült a számtartási adatgyüjtés eredményeit ezektől a hibáktól jórészt mentesiteni.

A számtartástannak egyik alapvető követelménye a a mérlegfolytonosság, amely alatt röviden azt értjük, hogy a vagyontárgyaknak a zárómérlegben szereplő értékeit változatlanul kell a következő év nyitómérlegébe átvinni. Magángazdasági szempontból nincs jelentősége annak, hogy a befektetés jellegü tőkék értékváltozását évről-évre feltüntessék, mert a számtartást vezető gazdát földbirtokának, épületeinek értékváltozása az üzem eredményeinek megitélése szempontjából nem érdekli. Ezek a tőkék tehát mérlegében rendszerint hosszu időn keresztül változatlan értékkel szerepelnek és az épületeknél csak az évenkénti leirás összegével csökkenttetnek.

Egészen más az irányitószempont azonban a statisztikánál. Itt ugyanis a közgazdasági szempontok lépnek előtérbe, s igy a befektetés jellegü tőkék (törzsvagyon) értékváltozá-á-

nak a kimutatása is fontos. Szükségszerü továbbá, hogy az egyes évek eredményei egymástól izoláltan szerepeljenek. A számtartási adatgyüjtés során az üzemstatisztikai bizottság szakértő tagjai évről-évre felülvizsgálják és a megváltozott egységárak alapján módositják a törzsvagyonra vonatkozóan a leltári értékeket. (A törzsvagyonhoz a telken, épületeken, gép- és eszközfelszerelésen kivül az állatállománynak és készletnek azt a részét számitották, amelyek az üzem normális továbbvitele szempontjából évről-évre állandó mennyiségben, illetve létszámban szükségesek.[3] Ez a törzsvagyon a statisztika céljaira szolgáló mérlegben az év elején és év végén ugyanazon értékben szerepel, tehát az évközi értékváltozások e tőkéknél sem jövedelem, sem veszteség forrásai nem lehetnek. Amint tehát látjuk, a kényszerüségből megváltoztatott telekértékelési irányelvek által előidézett értékváltozásnak az üzemi eredményekre gyakorolható kihatását sikerült kiküszöbölni. Még igy is fennállhat azonban az a hiba, hogy a telekértékelés módszerének megváltozása a kamatigényen keresztül módositja az üzemi nyereséget, illetve veszteséget és igy e fontos jövedelmezőségi eredmény fejlődésének képét homályositja el. *Az üzemstatisztikai bizottság tisztában volt a felvetődő kérdés megoldásának nehézségével és olymódon igyekezett a telekértékelés módszerének megváltoztatásából származó hibaforrást kiküszöbölni, hogy legutóbbi kiadványában*[4] *az 1932—1934. évek üzemi eredményeit nem tünteti fel évenként külön-külön, hanem hároméves átlag alakjában összefoglalja azokat és ezáltal az üzemi nyereségnél a multra visszamenő alakulás vizsgálatát nem is teszi lehetővé.* A birálat szerzője is csak ugy tudta a vonatkozó eredményeket évenként felsorakoztatni, hogy az előző években megjelent kiadványokat vette elő és azokból irta ki a megfelelő adatokat. Semmi szin alatt sem érheti tehát ezzel kapcsolatban az a vád az *üzemstatisztikai bizottságot*, illetve a számtartási eredményekről közreadott kiadvány szerkesztőit, hogy a mezőgazdaság helyzetének fejlődésképét mesterségesen kivánták megváltoztatni. Aki a legujabb 1935. évre vonatkozó üzemi eredményekről szóló munkát kézbeveszi, legfeljebb csak az 1934. és 1935. évi eredményeket hasonlithatja össze, márpedig a telekértékelést és az ebből folyó egyéb számitásokat e két év folyamán egyöntetü irányelvek alapján hajtották végre.

A fentiekben, ugy hisszük, sikerült az üzemi nyereség levezetésénél kifogásolt tételeket tisztáznunk. Ha már most e

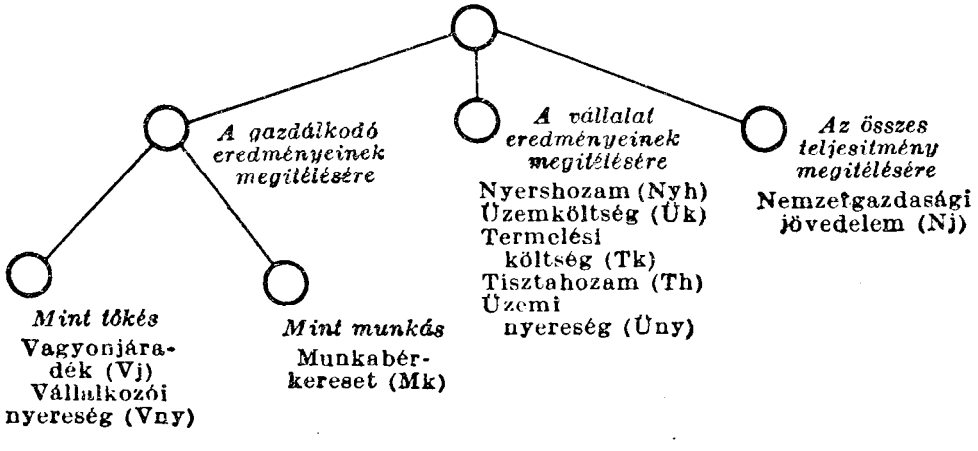
[3] Lásd bővebben: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Üzemstatisztikai Bizottsága. Számtartási adatgyüjtő füzet nagy és középüzemek részére.

[4] „Mezőgazdaságunk üzemi eredményei 1935. évben."

közleményünkben kifejtett okfejtéseinkkel e közlemény olvasóját is meggyőztük arról, hogy az üzemstatisztikai bizottság által alkalmazott mezőgazdasági jövedelmezőségi fogalmak kiszámitása közben Korek Valéria által kifogásolt tételeket helyesen alkalmazták, akkor Korek Valéria további számitásai is pontosan ugyanazokra az eredményekre kell hogy vezessenek, mint az üzemstatisztikai bizottságé. A biráló további fejtegetései nincsenek azzal ellentétben, mert végeredményben azt senki sem tagadja, hogy a következőkben részletes áttekintésben feltüntetett mezőgazdasági jövedelmezőségi fogalmakat egy és más szempontból tovább ne lehetne boncolni. Sok érdekes kérdést lehetne igy még tisztázni és e munka elvégzéséért az OMGE üzemstatisztikai bizottsága is bizonyára mindenkinek elismeréssel adózna.

A birálat a tanulmányban ismertetett fogalmak tárgyalásánál azokat egyrészt inkább magángazdasági, másrészt pedig inkább közgazdasági jellegünek itéli, nem ad azonban errevonatkozóan határozott definiciót. Talán nem lesz felesleges, ha alábbiakban a nemzetközi számtartásstatisztikai jövedelmezőségi fogalmait ebből a szempontból részletes rendszerezésnek vetjük alá, hogy azoknak a gazdálkodó, a vállalat, illetve az összesség szempontjából való jelentőségét megvilágitsuk. Előrebocsátjuk azonban, hogy mind a magángazdasági, mind pedig közgazdasági szempontból tárgyalt fogalmaknak egyaránt igen nagy és közérdekü a jelentősége.

Mezőgazdasági jövedelmi fogalmak.

Nyershozam alatt az összes értékgyarapodást értjük, ami a gazdasági üzemben egy év leforgása alatt uj termelés, feldolgozás, természetes értéknövekedés következtében állt elő. A nyershozamhoz tartoznak tehát a gazdasági készpénzbevételek és azok a követelések, amelyek a gazdaság szóbanforgó évi tényleges eladásaiból származtak. A nyershozamhoz tartoznak a gazdaság terménykészleteinek, állatállományának és ültetvényeinek gyarapodása, továbbá azok a természetbeni munkabérek és szolgáltatások, amelyek a gazdaság által termeltettek (aratórész, konvenciógabona), illetve amelyeknek haszonforrásai a gazdaság befektetései (konvencióföld, cselédlakás bérértéke). Ugyancsak a nyershozamhoz számitanak azok a természetbeni szolgáltatások,

amelyeket a gazdaság a gazdálkodónak, más gazdaságnak vagy üzemágnak juttatott. A nyershozamhoz számit végül a gazdaságok faültetvényeiből, kőbányáiból stb. eredő terményekek értéke is, amelyeket uj épitkezésekre, gépek és eszközök előállitására, vagy más tartós befektetésekre használtak fel.

Üzemköltség alatt az egy évi nyershozam előállitása érdekében teljesitett költségáldozatokat értjük a gazdaságban fekvő tőkék kamatigénye nélkül. Idetartoznak a munkabérek, amelyek részben készpénzbérből, részben terményszolgáltatásokból, élelmezésből, föld- és lakásjárandóságokból állanak. Az üzemköltségekhez soroljuk a gazdálkodó munkabérigényét is, mert teljesen indokolt, hogy a gazdaságát vezető tulajdonos vagy bérlő kezelési tevékenységeért, illetve a kisüzemnél kézimunkájáért a gazdaság terhére munkabért számithasson fel magának, vagy családtagjainak. Az üzemköltségekhez soroljuk az u. n. folyó üzemköltségeket is, amelyek a számtartási évre vonatkozó dologi kiadásokból állanak, beleértve azokat a tartozásokat is, amelyek e költségek hátralékai gyanánt mutatkoznak. Ideszámitjuk az értékleirásokat, a készletcsökkenéseket, amelyek a termény- és anyagleltárnál év végén az éveleji készlethez viszonyitott apadást tüntetik fel. Végül azok a természetbeni szolgáltatások tartoznak az üzemköltségekhez, amelyeket a gazdálkodó vagy más gazdaság teljesit az üzem részére.

A nyershozam és üzemköltség fenti részletes meghatározása után a többi jövedelmezőségi fogalmak képletben is kifejezhetők, mert hiszen végeredményben mindegyik a nyershozam, illetve üzemköltség alapfogalmaiból következik.

Th = Nyh — Ük
Tk = Ük + Cselekvő tőke 4%-os kamatigénye
Ün = Nyh — Tk
Mj = Th — Adósságkamat — Haszonbér + Munkabérigény
Vj = Mj — Munkabérigény
Vny = Mj — Munkabérigény — Tisztavagyon 4%-os kamatigénye
Mk = Vny + Munkabérigény
Nj = Mj + Haszonbér + Adó + Adósságkamat

Befejezésül a biráló tanulmányának végén összefoglalt megállapitásokra kell néhány szóval kitérnünk, mert ezekben az OMGE üzemstatisztikai bizottsága által közreadott számtartási eredmények tárgyilagosságát vonja kétségbe, irányzatosságot vél azokból kiolvasni és az állitólag elhanyagolt elméleti szabályok és módszerek fontosságára hivja fel a figyelmet. Önkénytelenül felmerül itt a kérdés, vajjon indokolható-e a birálat e határozott hangja egy olyan tanulmány végső megállapitásaként, amelynek kiindulópontja és igy egész okfejtése jóformán kizáróan ténybeli tévedéseken alapszik? El kell ismernünk, hogy rendkivül nehéz feladat a számtartásstatisztika sajátos módszertanának és fogalomkörének birálata a mezőgazdasági alapismeretekben való jártasság nélkül éppen ugy, miként egy nem műszaki szakember részére szintén rendkivül nehéz feladatnak tartanánk például a gyáripari üzemek jövedelmezőségi viszonyainak vizsgálatát.

De véleményünk szerint az üzemstatisztikai bizottság kiadványainak szerkesztői mentesitve érezhetik magukat az irányzatosság vádja alól, még a legszakszerübb biráló előtt is, mert hiven és pontosan megfeleltek a reájuk rótt feladatnak. Ez a feladat pedig a következő: lelkiismeretesen összegyüjteni lehetőleg minél nagyobb számban a mezőgazdasági

üzemek szakszerüen vezetett számtartási feljegyzéseit, statisztikailag feldolgozni az adatokat a nemzetközileg elfogadott irányelvek értelmében és olyan formában közreadni az eredményeket, hogy azok ne egy előre kitervelt álláspont alátámasztására szolgáljanak, hanem kiszámitásaikban könnyen ellenőrizhető módon tájékoztassék a közvéleményt mezőgazdasági üzemeink jövedelmezőségi helyzetéről.

Witthen Béla.

Válasz Witthen Béla birálatára.

Az OMGE Üzemstatisztikai Bizottsága évente közreadott „Mezőgazdaságunk üzemi eredményei . . .“ cimü kiadványáról birálat jelent meg, reá kisvártatva a birálat birálata. Legyen szabad utóbbihoz a következő megjegyzéseket füzni. Szabadjon előrebocsátani, hogy teljesen tisztában voltunk azzal, hogy az Üzemstatisztikai Bizottság munkája kitaposott uton halad s hogy Laur, aki a mezőgazdasági üzemtant részletesen kiépitette, igen sok országban talált követőkre. Ezt az üzemtant fogadja el nagyrészt a Római Nemzetközi Agrárintézet, a német „Reichsnährstand“ s még sok más alakulat és tekintély, mégis felvetjük a kérdést: szabad-e ellentétben állni oly levezetett tudományág, mint a mezőgazdasági üzemtan egyes tanitásainak az anyatudomány, a közgazdaságtan tételeivel? Amennyiben a mezőgazdasági üzemtan mást mond, mint a közgazdaságtan, ugy jogunk van kételkedni elsőnek tanitásában. Itten a telektőke kamatigényére gondolunk, de felmerül a dilemma egyes kevésbbé fontos kérdésnél is, melyeket sorba fogunk venni.

Witthen Béla első kifogása azokra az adókra vonatkozik, melyeket az OMGE birálója az üzemköltségekből törölt. Amit az adók szerepeltetése mellett érvül felhoz, az tényleg áll azokra az adókra, melyeket az üzemköltségből az OMGE-val egyetértve levontunk, ezzel szemben a kihagyott hat adónem közül ötre csak megismételhetjük azt, hogy csupán a gazda mezőgazdasági üzemtulajdonosi mivoltával összefüggő adókat lehet üzemköltségnek tekinteni. A borfogyasztási adókötelezettség második helyen nevezett esete elkerülte figyelmüket s igy ez tévesen vonatott le az üzemköltségekből.

A gazdálkodó munkabérigényének kérdésében szerző azzal vádolja az OMGE birálóját — legyen szabad a cipészhasonlatra utalni — hogy el akarja vitatni a gazdálkodótól munkája ellenértékére való jogát. Hogy ez tévedés, azt a IV., V., VI. és VII. sz. táblázatok igazolják, ahol a gazdálkodó munkabérigénye igenis szerepel, ha más számitási kules alapján is. Csak éppen üzemköltségnek nem minősithető a gazdálkodó munkabérigénye, mert költség alatt tényleg kifizetett szolgáltatásokat értünk, nem pedig ily ideális tételt, melyet többféleképpen lehet értelmezni és számitani, amint azt a fenti

vita tükrözteti. Még ha elméletileg eldöntetlen volna is, hogy üzemköltség-e a gazdálkodó munkabérigénye, vagy sem, jelen esetben az is szerepeltetése ellen szólna, hogy éppen ilyen — a reprezentativ statisztika szempontjából nem egységes — anyagon igen nehéz annak konkretizálása, akármilyen alapon történik is a gazdálkodó munkabérigényének megállapitása.[1] Ezért tettük át e tételt oly tágabb fogalomba, mint amilyen a IV. sz. táblázaton levezetett „vállalkozás brutto hozamából földjáradékra és a tulajdonosok és családtagjaik munkája fejében maradó rész". Nem értjük, hogy miért vezetne ez az eljárás oly lehetetlenséghez, mintha a mezőgazdasági vállalkozó munkája ellenérték, tárgyi sikra átvive: a mezőgazdasági vállalkozás nyereség nélkül maradna, mint a cipész, illetve a cipészműhely abban az esetben, hogyha az eladott cipő ára csak az aránylagos készkiadásokat tartalmazná? Magától értetődő tehát, hogy az OMGE birálója nem a gazdálkodó munkabérigényének jogosságát, hanem az üzemköltségek közti szerepeltetésének helyességét vonta kétségbe, sőt éppen ennek érdekében alkalmazta a fogalmi átcsoportositást.

Witthen Béla birálata második része válasznak készült azokra a kifogásokra, melyeket az OMGE „üzemi nyereség" fogalma ellen felhoztunk. E kifogások gerincét az az állitás képezi, hogy a telektőke kamatigényét nem szabad a költségek között szerepeltetni, ha nem akarunk olyan lehetetlenséghez eljutni, hogy javuló konjunkturával a mezőgazdasági vállalkozás esélyei romlanak. Legyen szabad e gondolatmenetet megismételni, melyet a telektőke kamatigényének termelési költség gyanánt való szerepeltetése von maga után: javuló konjunktura = magasabb hozam = magasabb hozam tőkésitve = magasabb telekérték = magasabb kamatigény, melyet ha levonunk a nyershozamból = nagyobb veszteség v. kisebb nyereség. Egyszerüsitve: javuló konjunktura = kisebb nyereség. Ez a gondolatmenet elsikkad Witthen Béla birálatánál, helyette igen értékes felvilágositásokat kapunk egyes mellékkörülményekről, amilyen pl. a telekérték kiszámitásának sok nehézsége. E fejtegetés kitünő kiegészitője az OMGE kiadványok oly szükszavu módszertani bevezetéseinek, azonban fő kifogásunkra: hogy miért szerepeltetik a telektőke kamatigényét? nem reflektál, csupán arra a mellékesen felhozott kifogásra, hogy a telekértéket nem állapitották meg egységes módon.

A biráló utolsó vádja az előző birálóval szemben, hogy az OMGE-nak irányzatosságot tulajdonitott és tárgyilagos-

[1] (Lehetséges, hogy az OMGE is a napszámbérek alapján kalkulált, azonban idevágó felvilágositása oly gyér és homályos, hogy azt nemcsak a biráló, hanem minden olvasó is könnyen félreértheti. Felvilágositás mindössze az 1933. évről szóló kiadvány 56. lapján.)

ság hiányával vádolta. Ezt a vádat kénytelenek vagyunk visszautasitani, csak azt ismételjük meg, hogy az OMGE nem a harmadik „a mezőgazdasági jövedelem“ cimü táblázatára hivja fel nyomatékkal a figyelmet, mint oly adatra, mely a mezőgazdaság helyzetére legjellemzőbb, hanem az első és főleg a második táblázatra, melynek eredménye negativ számokkal ábrázolja „az üzemi nyereséget“. Igy valóban azt éri el ezzel, hogy az olvasó nem a „mezőgazdasági jövedelem“-ből következtet a mezőgazdaság helyzetére, hanem az elméleti hiba folytán eltulzott „üzemi veszteség“-ből.

Korek Valéria.

A mezőgazdasági öregségi biztositás.

A gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztositásáról szóló törvényjavaslat a választójogi reformmal egyidejüleg került a törvényhozás elé. Államfentartó egészséges politikai ösztön nyilatkozik meg a közjogi és a szociálpolitikai tartalmu országos elhatározásnak a nemzetélet napirendjére kitüzésében. A népek életének ujabb alakulása megfigyeléséből leszürhetjük ugyanis azt — a humanum érvénye szempontjából sem közömbös — tanulságot, hogy alkotmányjogi fejlődés akkor vált ki a nemzet életére maradandó értékeket, ha ezzel párhuzamosan társadalomerősitő embervédelem emeli fel a közjogi jogositvánnyal rendelkező széles néprétegeket a népéletnek arra a magasabb mintájára, amelyen az elesettség és a létbizonytalanság lenyügöző, minden tárgyilagos értékelést eleve kizáró, élményétől menten lehet eltünődni az egyéni és a közösségi sors egybefonódásán. Bismarck, Beaconsfield és Gladstone, egy szabadelvü kor szellemi gyermekeiként, felismerték az alkotmányos élet közösségi, népi feltételeinek jelentőségét és nem haboztak az állam hatalmával társadalmi és gazdasági értelemben megerősiteni azokat a néprétegeket, amelyek közjogaik szabad gyakorlásának uj lehetőségeivel vagy nem élnek, vagy visszaélnek, ha politikai értékelésük tárgyilagosságának és közérdeküségének kulturális, szociális, gazdasági feltételeit idejekorán megteremteni elmulasztják. Ha az egyre kuszáltabb nemzetközi bonyodalmakban és állami életünk közjogi berendezkedésének az előbbi jelenségekkel egyidejü jelentős átalakulásában rejlő politikai bizonytalanságon felül, még az egymással ütköző világnézeteknek egyes csoportérdekekkel való kapcsolódására is figyelemmel vagyunk, lehetetlen kétségbe vonnunk: a nemzet olyan heves megrázkódtatása előtt állunk, amelynek kimenetelétől függ történelmi létünk és szerepünk.

Ne mellőzzük annak értékelését, hogy Európa (vajjon

* A szerző a Közgazdasági Társaság folyó évi január hó 13-án tartott ülésén tartotta meg e kérdésről szóló előadását, amelynek teljes szövegét itt közöljük. Minthogy a képviselőházi bizottsági tárgyalás alapján a törvényjavaslatnak néhány fontosabb rendelkezését is módositották, ezeket a szerző — hozzáfüzött észrevételeivel — lábjegyzetekben közli.

van-e még jelentősége ennek a szónak, fogalom-e, valóság-e, vagy ködkép csupán?) népeinek sürüsége sok valószinüség szerint a következő évtizedben éri el maximumát, ami máris érezhető hatásfokkal kiváltja a magas népsürüségnek szellemi következményeit. Mert amennyire helytálló Sir Josiah Stamp elmélete a tudománynak kihatásáról a társadalmi életre, annyira megokolt feltételezni a népesség szerkezetének a közgazdálkodásra hatását. Ezért az impact of science on society mellett ne feledkezzünk meg az utóbb emlitett összefüggésről: az impact of society on political thought-ról. Távol áll tőlünk olyan vakmerő tételnek megkockáztatása, hogy a népszerkezet döntően befolyásolja a társadalmi-, politikai szemléletet és általában a közfelfogást. Mi ennek kialakitásával csak az egyik együttható szerepét tulajdonitjuk a népszerkezetnek, közelebbről a népsürüségnek. A kollektivista szemléletek elszaporodásában és térhóditásában, a tömegekben való gazdálkodásban, a mennyiségi mozzanatoknak a minőség jelentősége fölé emelkedésében, a tömegek és általában a tömegember előtérbe nyomulásában a politika, a kultura, a gazdálkodás világában egyaránt lehetetlen észre nem venni az európai népek szerkezeti átalakulásának, az európai lakosság gyors megkétszereződésének, a roppant néptömörülések felhalmozódásának következményeit. A demographiai tényektől is fejlesztett kollektivista felfogás térhóditásának talán még csak kezdeteit éljük, de ha a népsürüség európai rekordjának ez általánosan uralkodó szemléletté is válik, következményeivel minden bizonnyal birokra kelnek az ember természetében rejlő, a személyiségben magalapozott erők, amelyeknek érvényét előreláthatólag egyengeti az ember jelentőségének a század második felében meginduló népritkulással kapcsolatos emelkedése. Bármennyire is irtózunk olyan beállitástól, hogy az ember ritkasági értékétől függ számottevő mértékben az, hogy a politikai piacon forgalomképes ideológiák milyen jelentőséget tulajdonitanak a közösségi életben az embernek, mégis — anélkül, hogy ebből népesedéspolitikai célkitüzéseket kivánnánk levonni — ameddig az államhatalmak kisebb jelentőséget tulajdonitanak az egyénnek, mint személyiségek metafizikai kapcsolatainak és rendeltetésének, mint emberközi és a nemzetközi viszonylatainak és érdekeiknek, a magát tömegemberré devalváló egyén társadalmi értékelése osztja a javak piaci megitélését meg akkor is, ha nemzetközi egyezményekbe és alapokmányokba szövegezik: az ember és munkája nem áru.

Ha a népszerkezetek alakulásából, az ideológikus küzdelmek várható elfajulásából, a nemzetközi bonyodalmakból és a belpolitikai eltolódásokból joggal következtetünk a magyarság nemzeti életének megrázkódtatására, minden erő össz-

pontositásával csökkentenünk kell azokat a belső szociális feszültségeket, amelyeknek a társadalmi együttműködést zavaró hatása zord időben megbénithatja népközösségünk ellenálló erejét. Ezért időszerü és mulhatatlanul szükséges minden szociális intézmény, amely alapgondolatának megfelelő eszközökkel igyekszik feloldani ezeket a veszedelmes feszültségeket.

Felmerül a kérdés, vajjon a mezőgazdasági öregségi biztositásról szóló javaslat törvényerőre emelkedése esetén olyan gondolatot vált-e valóra, amely a kifejtett nézőpontból megitélve — értékes.

A mult század derekától napjainkig egyre bővültek a társadalmaknak ama népcsoportjai, amelyek megélhetésének kizárólagos alapja tagjaik munkaképességének, bér ellenében mások szolgálatába állitása. A társadalom szerkezetének átalakulása szüntelenül tart és állandóan módositja a társadalom belső szellemiségét, amelynek hatása alatt megy végbe a nemzeti kulturának és általában egy népközösség életében legmagasabbrendü értékszempontnak a változása. A társadalmak elproletarizálódása tovább tart, minek következtében a tömegember a maga sajátos alkatával reányomja bélyegét a közfelfogásra, a konvencionális gondolkodás alakulására, a kulturára. A munkásrétegek még akkor is az uralkodó társadalmi csoport jelentőségére tettek szert, ha politikai sulyuk nem volt arányban számszerü jelentőségükkel. Nem azért mondhatnók uralkodó osztálynak, mintha birtokukban lenne a politikai hatalom, hanem, mert a társadalmi erőtényezők sok mindent aszerint értékelnek, hogy mi a tervezett cselekvésnek valószinü hatása a munkássors alakulására. Nagy üzleti elgondolásokat elsősorban nem azzal szokás indokolni, hogy a tőkének jelentős rentabilitást biztositanak, ami kétségtelenül közérdek, hanem mennyi munkás foglalkoztatását teszik lehetővé. Ez vezérlő szemponttá válik a tömegember korára jellemző értékelés következtében. Mi erről nem állitjuk, hogy helytelen, de megállapithatjuk, hogy igy van.

Amikor a tömegember ilyen szerepet játszik, közérdekü, hogy lelkiségét, szellemiségét társadalmi gazdasági helyzete miként alakitja. Mi jellemzi a munkapiacon imbolygó birtoktalan, tartalékok nélkül, mindennapi keresetéből, tehát kizárólag munkájából máról-holnapra élő tömegember társadalmi és gazdasági helyzetét? Létbizonytalanság és gyökértelenség. Ennek mértéke és jelentősége különösen végzetes hatásu olyan közösségek életében, melyeknek tőkeszegénysége és nemzeti jövedelmük fogyatékossága még a rendszeresen foglalkoztatottak számára sem teszi lehetővé a létbizonytalanságot mérséklő tartalékok gyüjtését. A gyökértelenség tényе alatt nem szenvednek azok, akik ennek jegyé-

ben léptek fel, éltek és zodródtak a konjunkturák változásai szerint. A létbizonytalanságot azonban szüntelenül érzik és szenvedik, mert látják és tudják, hogy sokan vannak, az övékkel azonos állampolgári jogoknak a birtokában, akik ugyanannak az életközösségnek a tagjai, de a magántulajdoni rendben való érdekeltségük folytán, számukra nem annyira bizonytalan a holnap. A magántulajdon intézményét igazán csak azok tudják értékelni, akik ezt nélkülözik. Innen irigységük, resentimentjük, amely gyülöletté fajul, ha mi sem ellensulyozza a létbizonytalanság izgató átérzését.

A konzervativ szociálpolitika néhány évtizeden át állhatatosan hirdette, hogy a létbizonytalanságtól kiváltott feszültséget a legtermészetesebb módon kell feloldani, a gyökeresség és a biztonság érzését keltő magántulajdonban kell részesiteni azokat, akik ma még ezt nélkülözik. Valóban egyszerü panacea és az orvoslásnak kétségtelenül ez a leggyökeresebb módja. Amikor azonban még a leggazdagabb nemzet életében is, az Amerikai Egyesült Államok elnöke azt a megállapitást kénytelen tenni, hogy az álampolgárok egyharmada sem éri el az emberi méltóságnak megfelelő életszinvonalat és amikor családtagokkal együtt négy milliónál is több azoknak a magyar állampolgároknak a száma, akik fokozott létbizonytalanságban élnek, akkor aránylag könnyü a biztositott megélhetéssel egyértelmü magántulajdonban részesitést javasolni, de annál nehezebb e gyógymódot az érdekeltek nagy többsége javára a gyakorlatban alkalmazni. Hiszen ma pusztán a föld, az egyéni termelő berendezés tulajdona, a család megélhetését biztositó állandó kereset kialakitásához távolról sem elég: felszerelésre, forgótőkére és a kezdet nehézségeinek áthidalásához szükséges vagyoni erőre van szükség, amelyet olyan nehéz elegendő mértékben előteremteni egy tőkeszegény, alacsony nemzeti jövedelmü adósállamban. Kétségtelenül mindent el kell követni ebben az irányban, ami nemcsak a mának, hanem a következő nemzedékek megélhetési alapjainak veszélyeztetése nélkül megvalósitható. De ha ezt a nagy elvet szem előtt tartjuk, tárgyilagos megfontolások után fel kell ismernünk azt a komoly bizonyosságot, hogy a létbizonytalanságban sinylődő állampolgároknak ezt az életérzését a magántulajdonban való részesitéssel csak a közvetlenül érdekeltek törpe kisebbségével kapcsolatban lehet megszüntetni. Ne feledkezzünk meg arról, hogy még a leggyökeresebb telepitési program végrehajtása sem vezetne 150.000-nél több mezőgazdasági kereső letelepitéséhez és ez a roppant eredmény is csak — rengeteg érték kockáztatásával — 20 esztendeig tartó szakadatlan telepitő munkával lenne elérhető. Már pedig 1930-ban 870.443 volt azoknak a mezőgazdasági keresőknek a száma, akiknek élethez való joga alig érvé-

nyesülhet a közhatalom népgondozó közvetett és közvetlen támogatásának hiányában. De különben is, nem szabad olyan termelési kereteket megbontani, amelyek nem csupán magángazdasági hasznot, nemcsak foglalkozást jelentenek, hanem amelyeken felépül az ország külkereskedelmi tevékenysége és valutapolitikája.

Ezeknek a kereteknek elsorvasztásával ugyanis a külkereskedelmi tevékenység összeroppanása révén a nemzeti jövedelem katasztrófálisan hanyatlanék, a valutapolitika válsága esetében pedig, a fizetések és munkabérek névleges összegeinek emelkedése dacára, az ezekben rejlő fizetési hatalom sorvadásával, a reálbérek szinvonala zuhanásszerüen esnék. Ezért tehát, aki a külkereskedelmi tevékenység és a valuta tartóoszlopaiként ható termelő kereteket megbontja, többet árt a kizárólag munkájuk keresetére utalt legszélesebb néprétegeknek, mint amennyit használhat ezek egy töredékének az utóbbiakra kedvező, de a nemzet tulnyomó többségére ártalmas reformjával.

Mi a másik, a közhatalom letéteményeseitől járható lehetőség a létbizonytalanság megszüntetése érdekében, ha a magántulajdonban részesitéssel csak részleges eredményeket lehet kimunkálni? Tulajdon nyujtása helyett a jövedelem biztositása arra az időre, amikor kihull a szerszám a dolgozó kezéből, amikor bekövetkezik a megélhetésnek az a válsága, amely fenyegető rémként egész életén át a birtoktalan, tartalék nélküli munkás előtt lebeg és ami belőle kiváltja a létbizonytalanság érzését és tudatát. Magántulajdonban részesités helyett, de még inkább — ezzel párhuzamosan — szociális biztositással kell gondoskodni a közhatalomnak arról, hogy a munkában elaggott, öreg ember — a nemzeti termelő tevékenységben eltöltött élete jogán — ne kegyelemkenyéren, ne kolduspénzen, hanem munkával megalapozott biztositási szolgáltatásokból éljen. Ezt az utolsó évtizedben hozott amerikai törvények nem szociális biztositásnak, hanem, igen helyesen, social security-nek hivják. „Társadalmi biztonság", mert biztonságos érzést nyujt a tömegek tagjainak, a társadalomban, de egyszersmind biztonságot nyujt a társadalomnak is a nemzeti lét alapkockázataival szemben, amelyek a létbizonytalanság eltömegülésével elválaszthatatlanul kapcsolatosak.[1] A magyar földmüvelés rentabilitásáért a legegyoldalubb anyagiassággal aggódóknak is be kell látniok, hogy a mezőgazdasági munkásság fegyelmének egyes vidéken tapasztalható lazulása és az agrár-munkásfiatalságnak a város felé áramlása

[1] Lásd a szerzőnek a Budapesti Hirlap 1937 dec. 25. számában „A mezőgazdasági öregségi biztositás nemzeti jelentősége" c. alatt megjelent fejtegetéseit.

merőben rendészeti intézkedésekkel meg nem fékezhető, mär pedig mindkét jelenség a termelés munkaköltségét drágitja. A társadalmi szerkezetet károsan módositó és a termelés minőségére ártalmas — előbb emlitett és ezekhez hasonló hatásu — jelenségek kiküszöbölésére egyedüli észszerü és nagyvonalu kormányzati kezdés, az ipari és a mezőgazdasági szociálpolitika szinvonalkülönbségének csökkentése. Az eszmék és az értesülések gyors elterjedése idején, a szociális feszültségek végzetessé fajulásának kockáztatása nélkül, a mezők munkásainak nem lehet semmivel sem bizonyitani, hogy az ő javukra nem lehet megvalósitani azokat a népvédelmi intézményeket, amelyeknek előnyeit több környező ország mezőgazdasági munkássága, de a hazai falvak ipari munkássága is élvezi. Jól tudjuk, hogy a mezőgazdaságnak az iparnál nálunk kedvezőtlenebbek — nagy átlagot tekintve — a termelési viszonyai, kisebb a tőkeereje, alacsony a rentabilitása, miért is nem szabad az agrárüzemek közgazdasági hozamának rovására közös nevezőre hoznunk az ipari és a mezőgazdasági szociálpolitikát. Botorság lenne erre törekedni. De meg kell valósitani mezőgazdasági viszonylatban is, legalább azt, amit a munka ethikájának értékelése, az emberi méltóság tiszteletben tartása és a társadalmi fejlődés kiegyensulyozottságának biztositása megkövetel. Már pedig értékelik-e ott a munkaethikát, ahol kitartottan, kegyelemkenyéren, vagy szegénykoszton tengődik az egész életén át fenntartásán felül családjáért, nemzetének javára dolgozó öreg ember? Tisztelik-e ott az ember méltóságát, ahol a társadalmi berendezkedés nem teszi lehetővé még egy munkás értéktermelő élet erőfeszitései árán sem, hogy a munkából kikopott dolgozó, saját élete jussán, öreg korában szabad emberhez méltó életet élhessen? Biztositott-e ott a társadalom kiegyensulyozott fejlődése, ahol egy két millió lelket számláló társadalmi réteg kereső tagjainak javarésze számára nincsen lehetőség, sem arra, hogy a földtulajdonszerzéssel, sem arra, hogy a keresőképtelenség idején a szükségletfedezést biztositó járadékra szóló igényjog szerzésével, gondoskodjék a létbizonytalanság érzésének és állapotának leküzdéséről.

Ennek a megállapitásnak jelentőségét fokozza, hogy Európában — Szovjetoroszországot nem számitva — Magyarországon a legnagyobb az alkalmazotti sorban élő mezőgazdasági népelem viszonylagos jelentősége. Még Romániában is, 18 milliós összlakosságból 1930-ban csak 199.000, Jugoszláviában pedig 14 milliós összlakosságból 400.000 volt a földmivelésben, illetőleg a mezőgazdaságban, erdészetben és halászatban foglalkoztatott munkavállalók száma, Magyarországon ezzel egyidejüleg (1930-ban) az akkor 8,688.000-nyi né-

pességből 794.000 kereső tartozott ehhez a foglalkozási csoporthoz.[2]

Nagy érdekek szólnak az agrárszociális biztositás és az állandó tervszerü telepités egyidejü kialakitása mellett. A telepitések kezdetekor a nélkülözhetetlen első beruházásokkal összefüggésben több pénz hagyja el a falut, mint egyébként. Ennek révén, a pénzben különben is igen szegény magyar falu, a pénzgazdálkodás körétől még jobban eltávolodnék, ha a mezőgazdasági szociális biztositás járadékai, mint a faluba rendszeresen áramló pénzösszegek, nem ellensulyozzák a pénznek ellentétes irányu mozgását.

Még a falusi pénzforgalom bővitésénél is nagyobb érdek kivánja a készülő agrárszociális biztositás és a telepités együtemüségét. Az állandósulás jegyében született komoly életjáradékbiztositásokat fedezeti rendszerük, a tőke-, illetőleg várományfedezeti rendszer jellemzi. Ennek természetes velejárója, hogy a biztositás első évtizedeiben hatalmas tartalékok halmozódnak fel, amelyek kiválóan alkalmasak arra, hogy tőkéik gyümölcsöző kihelyezésével kapcsolatban szociális létesitményeket finanszirozzanak. Ezért lényegesen megkönnyitené a telepités pénzügyi nehézségeinek leküzdését, ha meghallgatásra találna az az elgondolás, hogy a készülő biztositás dijtartalékának tőkéit birtokpolitikai feladatok szolgálatában is gyümölcsöztettessék.

Ha a mezőgazdasági szociális biztositás mellett, módunkban lenne felsorakoztatni azt a kötetnyi érvet, amely ennek az intézménynek ethikai, nemzetpolitikai, köz- és magángazdasági, családpolitikai jelentőségét kidomboritja, még érezhetőbbé válnék, hogy az európai és a tengerentuli civilizált országok államberendezésének ma már integráns része ez a szociális intézmény, a mezőgazdasági munkavállalók szociális biztositása. Nézzünk körül: Ausztriában a munkabér 11 százalékának megfelelő járulékkucccsal a mezőgazdaságban kötelezően hatályos a betegségi, a baleseti biztositás és az öregségi biztositásnak nevezhető öregségi gondozás. Csehszlovákiában kötelező a mezőgazdasági baleseti, betegségi, rokkantsági és a halál esetére szóló biztositás. Lengyelország agráréletében van kötelező baleseti biztositás, 1933 óta már ugyan nincs betegségi biztositás, de helyette a gazdák terhére hatályos a betegség legfeljebb 26 hetére szóló kötelező orvosi és gyógyszerellátás, kórházi ápolás, a családtagoknak 13 hétre szóló orvosi és gyógyszerellátása, kórházi ápolása; ezenkivül a beteg munkavállalók a betegség első huszonhat hetére fél fizetést kapnak. Bul-

[2] Lásd a szerzőnek a Magyar Szemle 1937 októberi számában „Mezőgazdasági öregségi biztositás" c. tanulmányát.

gáriában — az aratók kivételével — a mezőgazdaságban is kötelező a baleset, betegség, anyaság, rokkantság és öregség esetére szóló biztositás és az ugynevezett modern mezőgazdasági üzemek munkavállalói számára a munkanélküliség esetére szóló biztositás. Az csak természetes, hogy Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország összes munkavállalóira kiterjed az illető országok betegségi, rokkantsági, öregségi és halál esetére szóló biztositása. Szóljunk arról, hogy Dánia mintaszerü mezőgazdaságában is kötelező a baleseti és a rokkantsági biztositás és az öregségi ellátás. Hasonlóképpen Svédországban. A norvég mezőgazdaság pedig a kötelező betegségi biztositás s a községi orvosi, rokkantsági és halál esetére szóló biztositás kifogástalanul müködik. A holland mezőgazdaságban a kötelező betegségi, baleseti, anyasági, öregségi és halál esetére szóló biztositás, Belgiumban pedig a baleseti, öregségi és halál esetére szóló biztositás vált be, Portugáliában — Salazar keresztény szellemü reformja óta — a községi népházak kölcsönös segélyezésen alapuló pénztárai járulékfizetéses alapon látják el a mezőgazdasági népesség betegség, rokkantság, öregség és munkahiány esetére szóló biztositását. A teljesség kedvéért most is megemlékezünk azokról az amerikai (U. S. A. és Kanada) és ausztráliai államokról, amelyek az európai szervezeti formáktól különböző módszerekkel valósitották meg az öregség esetére való intézményes gondoskodást.

Akik aggodalmaskodó természetükkel nehezen képzelik el a szóbanlevő mezőgazdasági biztositás hazai megvalósitását a gyakorlatban, a most közöltek alapján meggyőződhetnek: e téren éppenséggel nem leszünk uttörők.

Megfelelő összehasonlitási alap kedvéért nézzük a tárgyalt reformban közvetlenül érdekelt társadalmi csoport szociális megsegitésének a mértékét — nem egy nálunknál sokkal gazdagabb, távoleső nagyhatalom keretében, hanem — Ausztriában. Egyetlen évben 25 millió schillinget költ az agrárszociális biztositásra, amiből 12 millió közvetlenül a munkaadókat, 10 millió pedig a biztositottakat terheli. Bár Ausztria csak — a nálunk hiányzó — betegségi agrárbiztositásra egy évben 14—15 millió schillinget költ, évi 7 millió schilling költséggel kor- és célszerü öregségi ellátást is nyujt. Ilyen ellátásra jogosult az az ellátatlan, aki 65. életévét betöltötte és ezt megelőző négy évben legalább két évig mezőgazdasági munkavállaló volt. A kis mezőgazdasági üzemekben dolgozók általában havi 18 schilling öregségi segélyben részesülnek, különben a segély egy havi összege bérosztály szerint 22—46 schilling. Illetékes osztrák tényezőtől kapott felvilágositás szerint, ezt a rendszert a legközelebb novelláris uton, olyan értelemben módositják, hogy ne csak az ellátatlanok,

hanem kivétel nélkül mindazok az agrár munkások segélyben részesüljenek, akik 65. életévüket betöltötték.

A mezőgazdasági munkavállalók szociális helyzetének és a népvédelem külföldi intézményeinek ismeretében, Magyarország hercegprimása egyike volt az elsőknek az országban, aki — bármennyire is nehéz gondokkal küzdő teherviselője lenne ennek a reformnak a földbirtoktulajdonban érdekelt egyházi vagyon — e téren kezdeményezett azzal a cselekedetével, hogy — a pápaság szociális elgondolásainak szellemében — a lex Vass II. tárgyalása során — inditványt tett a Felsőház 1928 julius 2-iki ülésén, hogy a törvényhozás emelje országos határozatra a kormányhoz intézett felhivást, mely szerint a mezőgazdasági munkásság öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló biztositásának bevezetése tárgyában a kormány mielőbb törvényjavaslatot terjesszen elő. A hercegprimási javaslat jelentőségét a törvényhozás felismerte és a Felsőház ugyanezen az ülésen ennek értelmében határozott.[3]

Bár a kormány az 1928:LII. t. c.-ben kapott külön felhatalmazás alapján, még 1928 októberében végrehajtotta a hercegprimási javaslatra kivánt törvénytervezet előkészitéséhez szükséges országos adatgyüjtést és 1929-ben elkészült a mezőgazdasági munkások és cselédek öregség, özvegység, árvaság és rokkantság esetére szóló kötelező biztositás törvénytervezete, ennek a szociális elgondolásnak valóra váltása az elmélyülő mezőgazdasági válság okán elmaradt. Ismét akkor vált aktuálissá egy reform, amikor megszüntek annak tárgyi, gazdasági előfeltételei. Mihelyt azonban a mezőgazdaság összes pénzbevétele ujból számottevő módon (az 1935—36. évi 680.5 millió pengőről 1936—37. évi 875.5 millió pengőre) emelkedett, a miniszterelnök az évi költségvetési beszédében bejelentette, hogy még az évben törvényjavaslatot terjeszt elő a mezőgazdasági munkások öregségi biztositásáról.

Elgondolásom az — ugymond Darányi a képviselőház f. évi május 31-iki ülésén —, hogy minden 65. évet betöltött mezőgazdasági cseléd és munkás részesüljön ebben a biztositásban, amelynek következményeként évente 120 pengő járadékot kapna. A miniszterelnök még hozzátette, hogy szó van olyan megoldásról is, ami a cseléd (munkás) évi 5 pengős járulékfizetése esetén, az évi 120 pengőn felül további 60 pengő évjáradékot biztositana az elöregedett munkásnak.

Amikor Magyarország hercegprimása inditványára a felsőház országos határozatra emelte a most tárgyalt kérdésben a kormányhoz intézett utasitást, nem öregségi bizto-

[3] Lásd a szerzőnek a Magyar Szemle 1935 májusi számában „Agrármunkásbiztositásunk kiépitése és költsége" c. tanulmányát.

sitásról volt szó, hanem arról, hogy a kormány a „mezőgazdasági munkásság öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére kötelező biztositásának bevezetése tárgyában törvényjavaslatot terjesszen elő". A különbség lényeges. A családpolitikai szempont mellőzéséről vagy tiszteletben tartásáról van szó.. A hercegprimási javaslat minden bizonnyal a keresztény társadalombölcselet alapeszméiből kiindulva, a hozzátartozókat a családfő jogán megillető szolgáltatási rendszert azért javasolta, hogy a szociális biztositás is elősegitse a családi életegységek kialakulását és fenntartását. Keresztény szellem nem hat át olyan törvényt, amely kizárólag a férfimunkást vonja a szociális biztositásba, jóllehet a család eltartását — kiváltképpen a mezőgazdaságban — a férj és feleség együttes munkája teszi lehetővé, és ha egy hosszu munkásélet után az öregségi járadékra jogosult férj meghal, az özvegy és az árvák teljes jogtalanságukban elmehetnek koldulni. Ezért egy keresztény ország törvényhozása nem alkothat olyan szociális járadékbiztositást, amely részben az özvegyek és az árvák mellőzéséből származó storno nyereségeken épülne föl.[1]

A keresztény etika alapján már itt kijelentjük, mulhatatlanul szükségesnek tartunk legalább annyit, hogy ha az öregségi járadékra igényt adó legrövidebb biztositási idővel már rendelkező meghal, a 60. életévét betöltött vagy már keresőképtelen özvegyek megfelelő járadékban részesüljenek.

Az előzőkben tárgyalt eszmei megfontolások alapján és történelmi előzmények után terjesztette elő Darányi Kálmán, mint a m. kir. földmivelésügyi miniszteri teendők ideiglenes ellátásával megbizott miniszterelnök a képviselőház 1937. évi utolsó ülésében a szóbanlevő törvényjavaslatot. Vizsgáljuk, rendelkezései célszerüek és megfelelnek-e az intézmény alapgondolatának.

A biztositási kötelezettség általában kiterjed azokra a gazdasági munkásokra és cselédekre, akiknek főjövedelme a gazdasági munkavállalói viszonyból ered, amennyiben nem tulajdonosai olyan földbirtoknak, amelynek kataszteri tiszta jövedelme a 10 koronát meghaladja. A biztositásra kötelezettek körének elhatárolásánál nem tartjuk célszerünek, hogy a törvényjavaslat fő- és mellékjövedelemről, nem pedig fő- és mellékfoglalkozásról szól. Alig két esztendeje az angol alsóházban a munkahiány esetére szóló biztositás megvitatása során kialakult az a meggyőződés, hogy a means testet (a létfenntartási eszközök próbáját, kivizsgálását) mellőzni kell,

[1] Lásd a szerző „Mit várunk a mezőgazdasági öregségi biztositástól?" c. cikkét a Nemzeti Ujság 1937 december 12. számában.

mert a biztositottak tömegeinél annak kutatása, hogy rendelkeznek-e és milyen mértékben rendszeresen bizonyos nem munkabérviszonyból származó jövedelemmel, igen jelentős ügyviteli munkával és költséggel jár, nem szólva a munkásságnak tömeges zaklatásáról, amely nélkül ilyen vizsgálatokat még a viszonylagos siker reményében sem lehet végrehajtani. Ezért a magyar társadalombiztositásnak eddig kialakult rendszerében jól bevált módon a törvényi rendelkezések a mellékfoglalkozásról szólnak, minthogy bizonyos foglalkozás rendszeres folytatásából eredő keresetszerü jövedelmeket a nemkeresetszerü jövedelmeknél sokkal könnyebben és olcsóbban lehet megállapitani.

A külföldi mezőgazdasági biztositásokban teljesen szokatlan módon, a javaslat arra is figyelemmel rendezi a biztositási kötelezettség kérdését, hogy a biztositottak rendelkeznek-e és ha igen, milyen értékü földtulajdonnal. A vagyoni helyzetre ezzel összefüggésben egyedül a németalföldi törvényhozás volt figyelemmel, kizárván a biztositás köréből mindazokat a mezőgazdasági munkavállalókat, akiknek keresete az évi 2000 forintot meghaladja. Nem érdektelen ennél a kérdésnél megjegyezni, hogy Magyarországon a mezőgazdasági munkások 27.11%-ának, a mezőgazdasági cselédek 7.55%-ának van 1 kat. hold és ennél kisebb földje. Az arányszámok jelentős különbségéből kitünik, hogy a cselédeknél nagyobb létbizonytalanságban élő munkások inkább igyekeznek földtulajdonszerzéssel tartalékolni maguk és családjuk számára. A biztositási kötelezettségek 10 kor. kat. tiszta jövedelmü földbirtoknál való elhatárolása kétségkivül abból az elképzelésből eredt, hogy az ilyen tiszta jövedelmet nyujtó föld átlagosan kb. 1 kat. holdnak felel meg. Ha figyelemmel vagyunk azonban a pénzügyminisztertől kiadott adóstatisztika VI. füzetének 44—45. oldalán olvasható adatokra, megállapithatjuk, hogy bár az összes mivelési ágak alá vont földek átlagos holdankénti kataszteri tiszta jövedelme 9.58 ar. kor., a szántóé már 11.49, a kerté pedig 19 ar. kor., tudvalevő, hogy az ilyen törpebirtokok többnyire kizárólag szántóból, ritkább esetben rétből és kertből állnak, aminek következtében a holdankénti tiszta jövedelem még országos átlagban sem felel meg 1 kat. hold földbirtok átlagos tiszta jövedelmének. Ha ezenfelül figyelembe vesszük, hogy az ország kitünő termőföldekben bővelkedő vidékein már ½ holdas parcellák megütik a törvényjavaslat 10 koronás mértékét, nyilvánvaló, hogy még 1 kat. hold földtulajdonnal rendelkező munkavállalók is kiesnek a biztositás utján megvalósitani tervezett szociális védelem köréből. Nézetem szerint elvi alapon kellene, nevezetesen abból a szemszögből megitélve eldönteni ezt a kérdést, hogy hol van a földbirtok-tulajdonnal rendelkezésnek az a határa, amelynél a

földbirtokos nem kénytelen bérmunkával is megkeresni magának és családjának megélhetéséhez szükséges fizetési hatalmat. Ez a határ természetesen vidékenként különböző, de valahol 10 kat. hold körül mutatkozik. Elvi alapon eddig kellene kiterjeszteni a biztositási kötelezettséget, mely esetben a most tervezett 626.000-rel szemben 1,217.000 lenne a biztositásra kötelezettek száma. Ez megduplázását jelentené a biztositás költségeinek, miért is az adottságokkal számoló megoldás az lenne, ha 10-ről 30 ar. kor. kat. tiszta jövedelemre emelnék a biztositási kötelezettség tekintetében megjelölt értékhatárt.[5]

Tőkeszegény országban elsőrendü közérdek a takarékossági hajlam erősitése. Megitélésünk szerint a javaslat alábbi intézkedései anyagi hátránnyal sujtják azokat a gazdasági munkavállalókat, akik közérdekü takarékosságból családjuk javára is szóló előrelátásból a mezőgazdaságban szokásos módon földszerzéssel tőkét gyüjtenek. Ilyen rendelkezések: aki 10 kor.-át meghaladó földbirtokot szerez, kiesik a szociális védelem köréből (a 3. §. 1.) bekezdésének *a)* pontjából következik); az átmeneti rendelkezések hatálya alatt öregségi járadékot nem igényelhet, aki olyan földbirtok tulajdonosa, amelynek kat. tiszta jövedelme a 10 K-t meghaladja (13. §. (1) bekezdésének a) pontja); ugyancsak az átmeneti rendelkezések hatálya idején az évi 60 P-ős járadéktörzs folyósitása szünetel arra az időre, amelyben az öregségi járadékra igényjogosultnak vagy vele élő házastársának évi 90 P-őt meghaladó jövedelme van (14. §. 3. bek.). Ezeknek a takarékossági kedvet szegő intézkedéseknek káros következményeit el lehetne háritani, ha a most emlitett esetekben is 10-ről 30 kor.-ra emelnék fel a kat. tiszta jövedelem határát,[6] a 29. §. keretében heti 40 fill.-ben állapitanák meg az önkéntes biztositási járulékot s az átmeneti rendelkezések idejére is a házastárs anyagi viszonyaitól függetlenitenék a járadékosnak járadéktörzs szolgáltatásra való jogát.[7] Az önkéntes biztositásról szóló 29. §. keretében ugyan a 4. bek. intézkedései felhatalmazzák az illetékes minisztereket, hogy egyetértve rendelettel állapitsák meg az önkéntes biztositás járulékait is, az iparforgalmi szociális biztositásból azonban jól tudjuk, hogy ilyen rendelettel szabályozás esetén

[5] A szerző cikke január 7-én tartott előadását közli. Időközben a törvényjavaslat módosult, miért is a szerző a fontosabb módositásokat és a hozzáfüzött megállapitásait lábjegyzetekben közli, tekintettel arra, hogy a javaslatról szóló bizottsági jelentést csak február hó 10-én hozták nyilvánosságra. Lényeges módositás, hogy a biztositási kötelezettség határát 10-ről 20 kor. kataszteri tisztajövedelemre, illetőleg két kat. holdra emelték.

[6] A bizottság 20 kor.-ra, illetőleg két kat. holdra emelte fel.

[7] A képviselőház bizottsága 90 P-ről 150 P-re emelte fel azt a jövedelmi határt, amelyek felől az átmeneti rendelkezések hatálya alatt a járadékos járadéktörzsre nem jogosult.

ben a biztosítás járulékai prohibitiv tételek, mert ezeknek biztosítástechnikai számításánál az aktuarius nem indulhat ki egy örök biztosítás vélelmezéséből és a belépési korok szerint különböző mértékben kívánja előirni a járadékot és a fokozódó járadékrész számításának a módját. Ha a mezőgazdasági szociális biztosításban is ily módon járnak el, ugyanoda jutnak, ahová az iparforgalmi önkéntes biztosítás jutott: az önkéntes biztosítás lehetetlenüléséhez. Már pedig ez a most tárgyalt esetben egyértelmü lenne azzal, hogy mindazok, akik nagy önmegtartóztatással és lemondással több évtized munkájával egy-két hold földre tesznek szert, ha ez a 15 éves várakozási idő eltelte előtt történik, ugy kiesnek a szociális védelem köréből, veszendőbe megy minden általuk, esetleg egy évtizeden át fizetett járulék. Ezért magába a törvénybe kell stipulálni, hogy az önkéntes biztosítási járulék a biztosításra kötelezett munkavállalók járulékának csak a kétszerese legyen, tehát heti 40 fillér. Ha az egyes esetekben kevesebb a biztosítástechnikai értelemben vett elégséges járuléknál, akkor a hiány megoszlik az egész biztosítási kockázatmegoszlásban, tehát áthárul a mezőgazdasági szociális biztosítás összes teherviselőire, ennélfogva szinte észrevétlenné válik.

A szóbanlevő biztosításnak tulajdonképpeni szolgáltatása az öregségi járadék, amelyre az jogosult, aki 65-ik életévét betöltötte és legalább 15 évi várakozási időt eltöltött. Ezt a 65 esztendős korhatárt a javaslat részletes indokolása azzal motiválja, hogy „az öregségi járadékra való igényjogosultság korhatárául a hazai társadalombiztosításunkban az 1928. XL. és az 1936. XXXVI. t.-c.-ek egyaránt a 65. életévet állapitják meg. Ugyancsak a 65. életévet fogadja el korhatárul az angol, az osztrák, a csehszlovák, a német és az olasz társadalombiztosítás is. Ennél alacsonyabb — 60 éves — korhatárt csak egy-két külföldi állam, mint például Franciország és Bulgária társadalombiztosítási rendszerében találunk". Az indokolás nincs figyelemmel arra, hogy az osztrák rendszer kivételével az összes megnevezett külföldi biztosításokban a biztositottak korhatárra tekintet nélkül, az öregségi járadékhoz füződőknél sokkal kedvezőbb feltételekkel rokkantsági járadékra jogosultak, ha egészségük akár a rendes munka végzése folytán számottevő mértékben megkopik. A külföldi biztosításokban a rokkantsági járadékra jogot adó intézkedések feloldják az öregségi járadékkal kapcsolatban megállapitott korhatár jelentőségét. A rokkantsági járadékszolgáltatás szociális hiánya következtében a 65 esztendős korhatár rideg merevséggel érvényesül, miért is ennek mérséklése kivánatos. E mellett különben az a körülmény is szól, hogy a biztosítástechnikai indokolás adatai szerint a mezőgazdasági érdekeltek halandósági viszonyai kedvezőtlenebbek a Budapest elhagyá-

sával mutatkozó országos átlagnál, közelebbről a 60 éves mezőgazdasági munkavállalók valószinü átlagos élettartama az azonoskoru emlitett átlagénál 1.24 évvel rövidebb (törvényjavaslat 13. o.), tehát az iparforgalmi biztositáséval azonos 65 éves korhatár a mezőgazdasági munkavállalók számára hátrányosabb. A 65 esztendős korhatárnak 60-ra csökkenésére gondolva, megfontolhatjuk, hogy a szóbanlevő népcsoportból 49.000 kereső tartozik a 65 és ennél idősebb korcsoportba, 25.000-ren pedig a 60—64 évesek korcsoportjába. A 60 évesek hátralevő valószinü élettartama 14.47 év, a 65 éveseké pedig 11.36 év.[8]

Az öregségi járadékhoz füződő várakozási idő 15 olyan év, amelyben biztositási kötelezettség alapján legalább 15 hétre járulékot leróttak. Az önkéntes biztositásról szóló 29. § alapján kétségkivül nem azért fizetnének az erre jogosultak önkéntes biztositási járulékot, hogy a várakozási idő eltöltésének elbirálásánál ezt az önkéntes teherviselésüket mellőzzék figyelembe venni. Ezért észszerü a 6. § eredeti szövegét oda módositani, hogy a várakozási időbe az önkéntes biztositás alapján szerzett járulékheteket is beszámitsák. A várakozási idővel összefüggésben a részletes indokolásban a következők olvashatók: „A tizenöt évben megállapitott várakozási idő az egyéb társadalombiztositási rendszerekben szokásosnál alacsonyabb, mert biztositási hetekre átszámitva, csak 225 hetet tesz ki, holott az 1928:XL. t.-c. az öregségi járadékhoz szükséges várakozási időt 400 járulékhétben, az 1936: XXXVI. törvénycikk pedig tiz teljes évben állapitja meg. Általában jóval magasabb a várakozási idő a külföldi társadalombiztositási rendszerekben is. Franciaországban pl. az öregségi biztositásban a várakozási idő — évi 200 munkanapot számitásba véve — 30 év, Bulgáriában pedig a fiatal korban belépőkre 1047 év."

Az indokolás elmellőzi annak kihangsulyozását, hogy Franciaországban és Bulgáriában a nemzetközi viszonylatban is hosszunak mondható várakozási időnek az a magyarázata, hogy az öregségi járadék korhatára éppen ezekben az államokban ugyancsak viszonylagosaon alacsony, nevezetesen 60 év. Most nem szólva arról, hogy számos országban rokkantsági szolgáltatást is nyujtanak és pedig az öregségi járadékhoz füződő várakozási időnél rövidebb biztositási időtartam eltöltése után, egészitsük ki az indokolás szövegét a következő adatokkal: Ausztriában a várakozási idő a 65. életévet megelőző 4 évből 2 évi biztositási időtartam, Angliában 104 hét, Olaszországban 480 hét. Igaz, hogy az 1928: XL. t.-c.-kel

[8] A bizottság a tűzharcosok javára a javaslatnak minden korhatárról szóló rendelkezésénél két évvel mérsékelte a korhatárt, igy tehát tűzharcosoknál a korhatár 63 év.

szervezett magyar iparforgalmi öregségi biztositásban az öregségi járadékhoz szükséges várakozási idő 400 járulékhét. De az is igaz, hogy ez a 400 hét 8 esztendő alatt megszerezhető. Ezzel szemben bár igaz, hogy a törvényjavaslat szerint a várakozási idő csupán a 225 heti időtartamnak 15 évre való elosztása, mégis hiába dolgozik a mezőgazdasági cseléd 15 éven keresztül minden esztendőben egész éven át a gazdaságban, 15 éven belül nem juthat szolgáltatáshoz. Igy tehát az ő esetében a várakozási idő tulajdonképpen minősitett 15 év, azaz 780 hét. Az indokolásnak az a megállapitása, hogy a várakozási idő a külföldi társadalmi biztositási rendszerekben általában jóval magasabb, a fentiek szerint téves.

Az öregségi járadék járadéktörzsből, járadéktörzspótlékból és fokozódó járadékrészből áll. A járadéktörzs évi 60 P. A biztositás belső kiegyensulyozása végett a járadéktörzset annyiszor kell 1.50 P-vel csökkenteni, ahány évben a biztositott 18. életévének betöltése és a most tárgyalt törvény hatályba lépése után nem, vagy csupán 6 hétnél rövidebb időn át volt biztositva. A járadéktörzspótlék évi 1.50 P minden olyan év után, amelyben a munkavállaló javára biztositási kötelezettsége alapján legalább 25 hétre járulékot leróttak. A fokozódó járadékrész a kötelező biztositásban 20 százaléka annak az összegnek, amelyet a járadékra vonatkozó jogosultság megállapitásáig járulékként a biztositott után leróttak. A hivatalos összeállitásból kitünik, hogy 15 éven belül 61—72 P évjáradékra lesz jogosult az a gazdasági munkás, aki után évenkint átlagosan 20 hétre szóló járulékot fizettek, 64—113 P évjáradékra lesz jogosult az a gazdasági cseléd, aki egész éven át dolgozott és igy megszakitás nélkül biztositva volt, feltéve hogy a járulékot utána hiánytalanul leróttak. A járadéktörzs csökkentését előiró intézkedés élét tompitja a 7. szakasz (3). bek. utolsó mondata: nem lehet a járadéktörzset csökkenteni ama évek után, amelyekben a munkavállaló rokkantsága miatt mindvégig keresőképtelen volt. Ez két okból célszerütlen rendelkezés. Először, mert olyan fogalmat — „rokkantság“ — tartalmaz, amelynek tényálladéki elemeit a javasolt jogszabály sehol sem körvonalozza, másodszor az enyhitő intézkedés alkalmazásához miért szükséges, hogy a munkavállaló egész éven át „mindvégig“ keresőképtelen legyen, amikor az alaprendelkezés szerint az évi 6 hétnél rövidebb biztositás váltja ki a járadéktörzsnek 1.50 P-s csökkentését. A mondat következetes szövegezése volna tehát: nem lehet a járadéktörzset csökkenteni ama év után, amelyben a munkavállaló 42 hétnél hosszabb időn át testi, vagy szellemi erő hanyatlása okán keresőképtelen volt.

A szociális járadékbiztositások most tárgyalt ágánál

megszokott jelenség a szolgáltatások fizetésének a törvény hatályba lépését több esztendővel követő megindulása. A biztositásba belépő első nemzedék időskoru tagjai várakozási idejének eltöltése az az időszak, amelyre csak a teherviselés esik a szociális juttatások társadalmi és egyéni előnyeinek élvezete nélkül. Ez minden ilyen kollektiv kötelező biztositás kritikus időszaka. Ha ez netán egy ciklikus válság elmélyülésével esik egybe, ami 1931—32-ben az iparforgalmi öregségi biztositás létét fenyegette csak az intézmény alapgondolatának belső igazsága tudja átmenteni az intézményt a kezdetnek válságos időszakán. Ebből a szempontból és a mindjobban elhatalmasodó belső, szociális feszültségeink enyhitése érdekében igen célszerü intézkedése a törvényhozás előtt fekvő javaslatnak, hogy már a törvény hatálybalépésének évében lehetővé teszi 49.000 életjáradék fizetésének megindítását. (A tűzharcosok javára a képviselőház bizottsága által a javaslaton tett módositás következtében 75.000.) Erre két intézkedés teremt jogalapot: az első azok javára szól, akik a törvény hatálybalépésekor a 65 éves korhatárt már betöltötték. A másik azok előnyére intézkedik, akik előrehaladt életkoruk következtében az állandó érvényü rendelkezések alapján 65 éves korukig nem tudnák a járadékra való igényjogosultság feltételeit megszerezni.

Az átmeneti időre szóló rendelkezések a megkülönböztetett szociális védelmet igénylő szóban levő két csoport ügyét a következőképpen rendezik: aki a törvény hatálybalépése napján 65. életévét már betöltötte, öregségi járadékra jogosult, ha keresete (jövedelme) életének a törvény hatálybalépését megelőző idejében tulnyomó részben gazdasági munkavállalói viszonyból eredt és a 45. életévének betöltése után 15 éven át évenkint legalább 15 hetet töltött el gazdasági munkavállalóként belföldön munkaviszonyban. A rendelkezés értéke a végrehajtás módjától függ: a gazdasági munkavállalók általános és rendszeres, évtizedekre visszanyuló nyilvántartásának hiányában sem a hatóságok, sem az érdekelt munkavállalók többsége nem tudja hitelt érdemlő módon bizonyitani, hogy életének már reáboruló alkonyáig „életének a törvény hatálybalépését megelőző idejében keresete tulnyomó részben" miből eredt. Népszerető hatóságok az egyén utolsó munkaviszonyai, egyéni életkörülményei, habitusa alapján vélelmezhetik, hogy a törvény feltételei megvannak. Az indokolásból és az „illetékes hely" megnyilatkozásaiból joggal lehet következtetni arra, hogy az elöregedett mezőgazdasági „nincstelenek" éppen a hatóságok megértő közreműködésével hozzájutnak a kilátásba helyezett járadékhoz. E rendelkezéshez csak annyi a további megjegyzésünk, hogy a jövedelem

szó, ha mingyárt zárójelben is, a szövegben zavarólag hat, mert „gazdasági munkavállalói viszonyból eredt" bevétel kereset és nem lehet keresettől megkülönböztethető jövedelem. A másik intézkedés: annak javára, aki a jelen törvény hatálybalépésének napján 50-ik életévét már betöltötte, az öregségi járadék szempontjából a várakozási időbe kell számitani azokat az éveket is, amelyekben a 45-ik életévének betöltése után, de a jelen törvény hatálybalépése előtt legalább 15 hetet töltött el gazdasági munkavállalóként belföldön munka- (szolgálati) viszonyban, feltéve, hogy keresete (jövedelme) életének a törvény hatálybalépését megelőző idejében tulnyomó részben gazdasági munkavállalói viszonyból eredt. Az emlitett évek számitásba vétele iránt a kérelmet a törvény hatálybalépésétől számitott két év alatt kell előterjeszteni. A számitásba vétel előfeltételeit a földmivelésügyi miniszter által rendeletben megállapitott módon kell kimutatni. A várakozási időbe legfeljebb annyi évet lehet számitani, mint ahány évvel a munkavállaló a törvény hatálybalépésének napján 50-ik életévét tulhaladta.

Az indokolásból (29. old. 1. bek.) az a szándék olvasható ki, hogy a korhatárt megközelitők javára szóló gondoskodásnak a kötelező biztositás rendszerébe való beépitésével zökkenőmentes legyen az átmenet az eddig a mezőgazdasági elagott és ezért keresőképtelen „nincstelenek" javára is szervezett ingyenes közületi népgondozás és a társadalombiztositás között. Bármennyire is méltányosság és megértés váltotta ki a szóban levő szociális szellemü rendelkezést, mai formájában a „zökkenőmentes átmenet" célját nem szolgálja eléggé hatásos módon. Azok a 62—63 éves gazdasági munkavállalók ugyanis, akiknek javára a hivatkozott intézkedés alapján a várakozási időbe 12—13 évet lehet számitani, nem lesznek valamennyien abban a testi erőben, hogy 65 éves korukig további 2—3 éven át, évenkint legalább 15 hetet tudjanak gazdasági munkaviszonyban tölteni és ennek alapján járulékot leróni. Ezért ugyanabból a méltányosságból és szociális helyzetük iránt megnyilatkozó megértésből, ami az alaprendelkezést áthatja, olyan további intézkedés felvétele kivánatos, amely számukra megkönnyiti évenként legalább 15 heti tényleges munka nélkül is az öregségi járadék megszerzését. Még mindég az átmeneti rendelkezésekről szólva, nem látjuk megalapozottnak a 25—26. szakasznak azt az intézkedését, amely az átmeneti időre szóló rendelkezésekre alapitott igények tárgyában a birói jogorvoslati eljárást kizárja és csupán az illetékes szakminiszterhez szóló fellebbezés lehetőségét adja meg. Az indokolás szerint az átmeneti intézkedések érvénye alapján részben vagy egészben a közület terhére ellenszolgáltatás nélkül nyujtott segélyszerü járadékról

van szó, nem pedig a biztositott befizetései alapján szerzett jogigény érvényesitéséről. Megitélésünk szerint ez a megkülönböztetés nélkülözi az igazság magvát: a biztositástechnikai indokolás 50—53. oldalán előadottakból kitünik, hogy az u. n. ellenszolgáltatások nélkül nyujtott segélyszerü járadékok tőkeértékét is számitásba véve, a biztositottak most és később belépő nemzedékei az összes szolgáltatások tőkeértékének mintegy a felét fedezik. E kötelező csoportbiztositás keretében tehát, ha a törvény hatálybalépésekor már 65 esztendős saját befizetéseivel nem is járul saját járadékával kapcsolatos költség fedezéséhez, munkatársai, társadalmi csoportjának tagjai helyette is megfizetik a minden jelen és jövőbeli szolgáltatásból a munkavállalókra háruló jelentős részt.

A halálozási segély, 30—60 P egyszer fizetett összeg annyira alárendelt jelentőségü — a biztositási szolgáltatások 288.3 millió P tőkeértékéből 18.4 millió P tőkeértékü szolgáltatás —, hogy emiatt a törvényjavaslat eimét igen helyes mértéktartással nem egészitették ki a halálesetére szóló biztositással.

E biztositás szolgáltatási rendszeréről szóló részt le kell zárnunk anélkül, hogy említést tehetnénk az özvegyi és az árvajáradék intézményesitéséről. Szóljunk az angol, a német, az olasz, a francia vagy a kisebb országok, mint pl. Csehszlovákia, Belgium, Hollandia, Svédország stb. mezőgazdasági munkavállalóinak hátrahagyottait megillető özvegyi és árvajáradékokról, gyermekpótlékokról? Ez messzire vezetne, hiszen ott, ahol az állameszmét áttüzesiti a szociális gondolat és ennek természetes következményeként az egyént a törvényhozás nem egyedülálló magánemberként ruházza fel joggal és terheli kötelezettséggel a természetes, szerves közösségekbe ágyazottan, mindenekelőtt a családi életközösségben látja és értékeli az embert, ott a jogalkotás szemlélete nem siklik el a családok felett, ott éppen a családon és az egyéb közösségeken keresztül igazitja el a családtól elválaszthatatlan, mesterségesen nem izolálható egyének életét. Az özvegyi és az árvajáradék mellőzése ebből a javaslatból arra vall, hogy ez a XIX. század szellemi gyermeke, nem pedig azé a koré, amelynek népe gyötrődésein enyhiteni hivatott. A teherviselés kérdésénél különben még egyszer visszatérünk a javaslatnak erre a hiányára.

A biztositás költségeinek fedezéséről szólva, nagy megnyugvással fogadhatjuk, hogy ismét várományi fedezeti rendszerrel, nem pedig felosztó-kirovó vagy tőkefedezeti rendszerrel történt a biztositás felépitése. Mert felosztó-kirovó rendszert alkalmazni ilyen arányu és jellegü szociális biztositásoknál politikai szemfényvesztéssel egyértelmü.

A felosztó-kirovó rendszerrel ugyanis rövid időre még a számolt teher felénél is kisebb mértékre lehetett volna mérsékelni a költségviselők terhét abban a biztos tudatban, hogy ez a tartalékolás elhanyagolása következtében fokozatosan, sőt ugrásszerüen emelkedik. A várómány-fedezeti rendszer a politikai józanság és nyiltság biztositási módszere, amely nem tartogat veszélyes meglepetéseket, amely a megvalósitáskor a biztositási költségek terhét állandósuló mértékében tárja fel.

Mostanra leszámitolva, a biztositás összes várható jövendőbeli kötelezettségeinek, tehát az összes szolgáltatásoknak tőkeértéke az 1930. évi vidéki országos halandósági tábla alapján számitva 288.3 millió P. Ebből 144.3 millió P esik a fokozódó járadékrészre és a járadék törzspótlékra, ugyancsak 144 millió P magára a járadéktörzsre. Ha az országos halandósági tábla helyett az ugyanarra az időpontra szerkesztett mezőgazdasági halandósági tábla alapján készült számitásokra vagyunk figyelemmel, akkor az előbbi számitás eredményeként jelentkező 288.3 millió P-vel szemben az összes biztositási kötelezettségek tőkeértékeként 252.4 millió P mutatkozik.[9] Ezt a kötelezettséget a biztositás három jövedelemforrásból fedezi. Mindenekelőtt a munkavállalók heti 20 fill.-es járulékaiból, amelyeknek tőkeértéke az országos halandósági tábla alapján számitott összes kötelezettségek tőkeösszegének 44.93%-át fedezi, a mezőgazdasági halandósági tábla alapján számitva pedig a kötelezettségek tőkeösszegének 50.59%-át. A földbirtoknak, az államnak és a törvényhatóságoknak együttesen évi 6.2 millió P örökjáradékot kell a dijtartalékba fizetni, hogy ezzel az örökjáradékkal fedezzék a kötelezettségek tőkeértékének a munkavállalói járulékokkal, illetőleg ezeknek tőkeértékével nem fedezett részét. Ennek a három teherviselő fél által együtt fizetett örökjáradéknak tőkeértékével a földbirtok, az állam és a törvényhatóságok az összes kötelezettségek tőkeösszegének 55.06%-át fedezik az országos halandóság figyelembevételével, 49.01%-át pedig a mezőgazdasági halandóság alapján számitva. A 6.2 millió P örökjáradékból 3.3 millió P-t fizet az állam, 800.000 P-t az összes törvényhatóságok, a földbirtok hozzájárulása pedig 100—150 P kat. tiszta jövedelemnél a földadó 10%-a, 150 kat. tiszta jövedelmen felül a hozzájárulás a földadó 15%-a. A földadó pótlékokból származó hozzájárulás az előzetes számitások szerint

[9] Természetesen a bizottsági állásfoglalás alapján végrehajtott módositások növelték a biztositás összes kötelezettségeinek a tőkeértékét. Ezt elsősorban a biztositásnak két holdig kiterjesztése és a tűzharcosok kedvezményei váltják ki.

előreláthatólag megfelel az állami hozzájárulásnak. Az örökjáradék terhének viselésében részes három tényező együtt évi 7.4—7.5 millió P-vel járul a biztositás költségfedezéséhez, tehát, 1.2—1.3 millió P-vel nagyobb összeggel, mint amekkora az örökjáradék 6.2 millió P-s annuitása.

A teherviselés arányaiból kitünik, hogy a mezőgazdasági munkások és cselédek viselik a biztositási kötelezettségek költségének a felét, a munkaadók pedig kereken a költségek egynegyedét viselik. Aki nem járatos a bel- és külföldi társadalombiztositási rendszerekben, talán nem ütközik meg ezen a teherviselési arányon, de aki jól tudja, hogy a veszélyes üzemek tulajdonosát terhelő szavatosságot helyettesitő kötelező baleseti biztositástól eltekintve, ritka kivétellel a szociális paritás elve, a munkaadók és a munkavállalók egyenlő teherviselése világszerte érvényesülő nemzetközi standard, az megdöbben, hogy az állam és a törvényhatóságok áldozatkészsége nem egyenlő arányban csökkenti a munkaadók és a munkavállalók terheit.[10] El tudtunk volna képzelni olyan megoldást, hogy az állam a közületekkel, a földbirtok és a biztositott népesség egyharmad-egyharmad arányban teherviselője ennek a biztositásnak, de nem tudjuk megérteni az elvi, az

[10] A képviselőház bizottságának állásfoglalása, kiváltképpen a tűzharcosok javára tett kedvezmények és a biztositási kötelezettségnek 20 kor.-ig, illetőleg két kat. holdig kiterjesztése folytán gondoskodni kellett a tehertöbbletnek fedezéséről. Ezért az állam hozzájárulását 3.3 millió P-ről 4,425.000 P-re, a törvényhatóságok együttes hozzájárulását 800.000 P-ről 950.000 P-re emelték fel, tehát közpénzekből évenként 1,245.000 P-vel többet kivánnak erre a célra forditani, mint ahogyan a javaslat eredeti szövege intézkedett. Módositották — legalább is a bizottsági tárgyalással összefüggésben közöltek szerint, amelynek nyomát azonban a bizottság jelentésében, nem tudjuk mely okból, nem találjuk — a földbirtok hozzájárulásának a mértékét is: a 100—150 kor. kataszteri tiszta jövedelmü birtokokat a biztositáshoz való hozzájárulástól ugyan nem mentesitették, de 10%-ról 5%-ra mérsékelték a földadónak erre a célra kivetett pótlékát. Ez utóbbi intézkedés folytán évi 130.000 P-vel, törlések és kiesések figyelembevételével, mintegy 117.000 P-vel csökkennék a dijtartalék bevétele. Részben ennek ellensulyozására, részben hogy ne csak közpénzekből fedezzék a bizottsági módositásokból folyó tehertöbbletet, 15-ről 17.75%-ra felemelték a 150 kor. kat. tiszta jövedelmü földbirtok hozzájárulásának megfelelő földadópótlékot. A törlések és kiesések empirikus arányára és figyelemmel a földadó e pótlékának felemelése következtében a 150 kor. kat. tisztajövedelmü földbirtok az eredetileg 3.1 millió P teherrel szemben 3,637.000 P terhet visel. Az 537.000 P tehertöbbletből 117.000 P esik a kisebb földbirtok tehercsökkenésének (10-ről 5%-ra) ellensulyozására, 420.000 P pedig a biztositási kötelezettségek leszámitott tőkeértéke többletének (tűzharcos kedvezmény stb.) fedezésére. A bizottsági módositások következtében évente 1,665.000 P-vel drágul a biztositás, ebből 420 000 P-t földbirtokosi hozzájárulásából, 1,245.000 P-t pedig közpénzből fedeznek.

elméleti hátterét a törvényjavaslatban kifejezett teherviselésnek. Ez után kutatva, ugy véltem, talán arra gondoltak, hogy a munkavállalók teherviselése csupán névleges és csak elméleti jelentősége van annak, hogy a biztositástechnikai indoklás a munkavállalói járulékok tőkeértékét teljes egészében valóban a munkavállalók teherrészesedési hányadának tünteti fel. Elismerjük annak a gondolatnak az igazságát, hogy népszerető, jóérzésü birtokosok nem fogják a munkavállalók béréből levonni a munkavállalói heti járulékokat és ezt a magukéból fizetik meg. Ebben az esetben a heti munkabér 20 fillérrel, az átlagosan 600 P körüli cselédbér pedig évi 10 P-vel emelkedik. Amilyen arányban tért hódit ez a remélt emberséges gyakorlat, olyan mértékben módosul a munkaviszonyban álló két fél teherviselési aránya. De ha feltételezzük, hogy ezt a gyakorlatot alakitják ki az ország legderekabb gazdái, vajjon nem megokolt, hogy érdekeiket megóvja maga a törvényhozás? Hiszen azzal, hogy a humánus földbirtokos a kötelezettségen tulmenő terhet vállal, hátrányt szenved azzal a birtokossal szemben, aki piaci versenyképességének megőrzése és tiszta jövedelmének emelése végett csak annyi munkaköltséget vállal, amennyi feltétlenül szükséges. Vajjon nem a törvényhozás feladata egyenlő versenyhelyzeteket teremteni és megakadályozni azt, hogy a humanum, a keresztény etika gyakorlása korlátozza annak versenyképességét, aránytalanul növelje annak terheit, aki ezt gyakorolja? Ezért sokkal helyesebb lenne a törvényben kimondani, hogy a gazdasági munkások biztositásának költségeit az állam és a földbirtok fedezi és munkavállalói járulékfizetés, tehát a biztositásnak formai megnyilatkozása csak a szegődményes cselédek esetében kötelező. A teherviselés arányainak ez a módositása a derék humánus birtokost nem érintené, hiszen ő ugysem vonná le a munkabérből a járulékot, a magyar nemzet pedig meg lenne kimélve attól, hogy az ország rosszakarói nemzetközi fórumokon, a magyar feudalizmus ujabb bizonyságaként, hangoztassák a teherviselésnek aránytalanságait. A javasolt módositás költségeit kizárólag azok fizetnék meg, akik már eleve elhatározták, hogy a járulékot a bérből levonva, munkásaikkal fizettetik meg a biztositásból a javaslat szerint különben is reájuk eső költséget. Ez az eljárás az elmondottakon felül a javasoltnál azért is célszerübb lenne, mert a munkavállalói járulékok tényleges levonása következtében igen sok nehézség, surlódás, félreértés és feszültség fog előreláthatólag kialakulni. A munkások töredékhéten át foglalkoztatásából származó nehézségek előreláthatólag számottevő járulékkiesést okoznak, ami azonban a teherviselés arányát nem befolyásolja, mert

a járulékkiesések arányában csökken a fokozódó járadékrész és a járadéktörzspótlék tőkeértéke. Minden érv amellett szól, hogy a biztositási járulék fizetésbe először csak a szegődményes cselédeket vonják be, a munkásság szociális ellátásának költségeit közpénzekből és a földadó pótlékának hozamából fedezzék és ha már a falu hozzászokott ehhez a biztositáshoz, terjesszék ki a járulékfizetést a gazdasági munkásokra. Mindenesetre leszögezem, hogy társadalombiztositási szakértői oldalról idejekorán elhangzott a figyelmeztetés, hogy a külés belföldi tapasztalatok alapján mi tekinthető cél- és szakszerü eljárásnak. Ne illesse tehát — már-már inveterált consuetudóként — rossz helyre cimzett birálat a társadalombiztositás bármelyik intézményét, vagy szakértőjét, ha a szaktanácsok mellőzése után a társadalombiztositási gondolat és a népvédelem hatékonysága nézőpontjából nem az elérhető optimális helyzet alakul ki.

A teherviselésről szólva, ugy véljük, hogy surlódásokat támasztana, ha olyan gazdák lennének kénytelenek tömegesen és rendszeresen a biztositás teherviselésében résztvenni, akik földjeiket idegen munkavállaló nélkül, kizárólag családjuk munkaerejével szokták megmüvelni. Márpedig ezt eredményezné, ha a hozzájárulás alól mentes földbirtok határát nem emelnék fel 100-ról 150 kor. kat. tiszta jövedelmü földbirtokra. 100—120 kor. kat. tiszta jövedelmü birtok ugyanis jó földek esetében 8—9 holdnak felel meg, amit egy népesebb család maga megmüvelhet. Ha ezeket a teherviselésbe bevonnák, ugy vélnék, ez csak arra jó, hogy a nagybirtok terhét ezzel is csökkentsék. Ugyanesak a pénzügyminisztérium adóstatisztikája alapján (41. old.) megállapitható volt, hogy miután a 100—150 kat. tiszta jövedelmü földbirtok földadója 2,600.000 P, a mentesités körének kiterjesztése folytán évi 260.000 P-vel csökkennék a dijtartalék bevétele, amit azonban pótolni lehetne az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokok földadója pótlékának 15-ről 20%-ra emelésével. Ebben az esetben a földadó szóbanlevő pótléka 1000 holdig kat. holdanként átlagosan évi 33 fill. lenne, 1000 holdon felül pedig ugyanesak kat. holdanként 40 fill. évente.[11]

A teherviselés kérdésével összefüggésben két olyan felfogást hangoztatnak, amelyet a tárgyi igazság megközelitésénél nem hagyhatunk ellenvetés nélkül. Az egyik felfogás

[11] A képviselőház bizottsága mérlegelte a most kifejtett álláspontot és a 100—150 kor. kat. tiszta jövedelmü földbirtok hozzájárulását a földadó 10%-ról 5%-ára mérsékelte és ezzel egyidejüleg 17.75%-ra növelte az ennél nagyobb földbirtoknak eredetileg a földadó 15%-ában megállapitott hozzájárulását. Nem értjük, hogy a bizottsági tárgyalás során kialakult ez a módositás, mely okból nem minősült a bizottság elhatározásának.

szerint a biztosítás költségeinek jogszabállyal megosztása a teherviselő felek között a tényleges gyakorlatot nem érinti, mert — függetlenül attól, hogy humánus-e vagy sem a birtokos munkaadó — a munkavállalók bérének viszonylagosan alacsony mértéke következtében a munkabérből nem fogják levonni a biztosítási járulékot, vagy ha levonják, aránylagosan emelik a munkabért. A „szociális teher" kérdésének tárgyalásánál több dolgozatomban kifejtettem, hogy a társadalombiztosítások és általában a költséget okozó szociálpolitikai intézmények terhét a munkaadók és a munkavállalók ténylegesen a mindenkori munkapiaci viszonyoktól függő részarányban fedezik. A munkával kapcsolatos kereslet és kínálat egymáshoz viszonyított mértéke dönti el, hogy a munkabéren keresztül a munkapiacon érdekelt egyik vagy másik fél át tudja-e háritani a jogilag őt kötelező terhet a másik félre és ha igen, milyen mértékben. Ez a kérdés tehát a munkapiaccal, a munkabér politikával és a munkabér mértékére ható különböző társadalmi hatalmak és csoportok viszonylagos sulyának alakulásával van elválaszthatatlan összefüggésben. Ha nem ismeretlen előttünk az, hogy a mezőgazdasági munkapiac még az iparénál is szervezetlenebb — amely megkülönböztetéssel nem akarunk olyan hibát elkövetni, amelyet jelentene annak az állitásnak a megkockáztatása, hogy e kettőnek mondott munkapiac nem kapcsolódik egybe az egy nemzetgazdaságon belül egységes munkapiac területén —, továbbá, ha számolunk a mezőgazdasági, közelebbről az anyagi bérvédelem időszerütlen fogyatékosságaival és a szóban levő érdekelt munkavállalói rétegnek viszonylagos politikai és társadalmi sulytalanságával, akkor nem tételezhetjük fel, hogy a gazdasági munkavállalók legalább olyan mértékben tudnak ellenállni a „szociális teher" kárukra érvényesülő átháritásának, mint a városi-ipari munkavállalók. Ez utóbbiakat ugyanis a fejlettebb munkaközvetitésen és a legkisebb munkabérek intézményén felül védi nagyobb szervezettségük és szociális mozgalmaik. A mezőgazdasági társadalombiztositás kiépitése is sürgetőleg hat a mezőgazdasági legkisebb munkabérek reformja irányában.

A másik közkeletü, ellenmondásunkat kiváltó feltevés, hogy amig az iparnak módjában áll „szociális terhének" egy részét átháritani a fogyasztásra és a külföldre, ilyen lehetőség a mezőgazdaság javára nem mutatkozik. — A mezőgazdaság érdekeltjei sulyos panaszokat hangoztattak az ipar piacot megkötő intézményeinek, közelebbről a kartellek árpolitikája ellen. Általánossá vált az a felfogás, hogy az államhatalomnak csak kis mértékben sikerült befolyást gyakorolni a kartellek árpolitikájára, miért is az árak emelkedésének valóságos és általános határa a fogyasztók fizetőképessége, mert

a prohibitiv árak határán az áru fogyasztásának visszaesése és az ebből származó gazdasági hátrány gátat szab a javak további drágitásának. Ha feltételezzük azonban, hogy a kartellek kérlelhetetlenül kiaknázzák egy árupiaci helyzet minden lehetőségét, akkor a kartelltagok, az iparvállalatok hogyan tudják az árhoz számitani egy ujabb szociális intézmény reájuk eső költségeit. Hiszen ha a kartellek hangoztatott árpolitikája következtében korábban áraikat a prohibitiv tételek határáig emelték, akkor változatlan piaci helyzetben minden további áremelkedés korlátozná áruik piacát és ezzel a vállalkozás hozamát. Ezzel ellentétben a mezőgazdaság előnyös helyzetben van, mert a kartellszerü szervezkedés lehetőségeit nem aknázta ki, érdekeltjeinek, jelesül a földbirtokosok társadalmi csoportjának politikai sulya pedig az államon keresztül lehetővé teszi a nemzet összes erőforrásainak igénybevételét a földbirtok részleges tehermentesitése érdekében, aminek technikája ismeretes..

A „szociális teher" átháritásának kérdésénél tehát meg kell állapitanunk, ennél a pontnál a mezőgazdaság az iparnál kedvezőbb helyzetben van.

A harmadik közkeletü — nézetünk szerint téves — feltevést maga a törvényjavaslat indokolása fejezi ki: „A kötelező társadalombiztositás költségeinek fedezete *kétségtelenül* megterheli a gazdasági életet, hiszen az u. n. szociális teher feltétlenül növeli a termelés költségeit".

A mezőgazdasági termelők teherátháritási lehetőségéről — munkavállalóikra és az egész közgazdaságon keresztül a többi néprétegekre — imént szóltunk. Ha ettől a lehetőségtől eltekintünk, még ez esetben sem fogadhatjuk el az indokolás tételét. Más helyen hangsulyozzuk, hogy a mezőgazdasági szociálpolitika növeli a munkafegyelmet, tápot ad a munkakedvnek, e két mozzanat pedig a munka produktivitásának növelése révén emeli az agrárüzemek tiszta hozamát. Ha ez igy van, akkor joggal állithatjuk, hogy a „szociális teher"-nek a birtokost valóban terhelő része a munkaproduktivitása többletének az ára. Részben a birtokos üzem- és munkaszervező képességétől függ, hogy a munkaproduktivitás többlete arányban áll-e annak árával. A birtokosok egy része kétségtelenül sikerrel fog erre törekedni, ami a jól vezetett agrárüzemekben mutatkozó munkaproduktivitáson keresztül emeli a nemzeti munka produktivitását. „*Feltétlenül* növeli a termelés költségeit" az agrárszociális biztositás?

A biztositási kötelezettségeket fedező összegek természetesen elsősorban az öregségi biztositási járuléktartalékba (dijtartalékba) kerülnek. Ha az 5 évenként végzett biztositástechnikai felülvizsgálat biztositástechnikai értelemben vett felesleget mutat ki, ezt, továbbá a szóban levő biztositási ág

évi eredményszámlájának feleslegét és a járadékszolgálatnál mutatkozó megtakaritásokat egy biztonsági tartalékalapba kell utalni. A biztonsági tartalékalap javára azonban legfeljebb 6,660.000 P-t szabad irni, tehát akkora összeget, amekkora az állam és a földbirtok 1 évi hozzájárulása. Az alapnak állitólag az a rendeltetése, hogy ennek terhére számolják el a dijtartalék vagyontárgyainak értékingadozásából származó állandósult értékcsökkenéseket. Megitélésünk szerint, ebből a szempontból nincsen szükség egy külön biztonsági tartalékalapra, mert a visszatérő biztositástechnikai felülvizsgálatokkal egyidejüleg készitett mérleg felépitése alkalmával a dijtartalék vagyonát annyival kell csökkenteni, amennyi a vagyontárgyak, időközben bekövetkezett, állandósult értékcsökkenése. Ezért külön biztonsági tartalékalapot annál kevésbé kell létesiteni, mert ez különben is a dijtartalékot megillető anyagi erőből alakulna ki; nem közömbös-e tehát, hogy elvonok a dijtartaléktól időnként pénzeket, hogy az igy keletkezett alapból fedezem a dijtartaléknak a vagyontárgyak értékingadozásából folyó hiányát, vagy leirom a dijtartalék vagyonából az ilyen természetü kiesést, ha ilyen előfordult és ezt ellensulyozó vagyoneltolódások nem semlegesitették. Minden bizonnyal ez a magyarázata annak, hogy a legtöbb társadalombiztositásban nincsenek ilyen külön biztonsági tartalékok. Ugy véljük tehát, hogy ennek a tartaléknak inkább az a célja, hogy ezen keresztül egy rendkivüli segélyalapba lehessen átvezetni olyan pénzeket, amelyek a dijtartalékba valók és éppen ezért nem lenne a biztositás szokásaival összeegyeztethető az ilyen pénzeknek közvetlenül egy nem biztositási rendeltetésü segélyalapba átvezetése. Ez utóbbi pedig megtörténik, mihelyt a 6,660.000 P-t (a bizottsági szöveg szerint) a biztonsági tartalékalap meghaladja. E többleten felül a segélyalapé az az ügyviteli költségekkel csökkentett különbözet, amely az állam, a törvényhatóságok és a földbirtok évi 7,460.000 P-re tervezett közös hozzájárulása és ama 6,218.000 P között mutatkozik, amely azonos az államtól, a törvényhatóságoktól és a földbirtoktól a dijtartalék javára fizetett évjáradékkal. Megitélésünk szerint ilyen alapon legalább 7—800.000 P lesz a rendkivüli segélyalap évi bevétele. A javaslat 32. szak.-nak 7. bek. szerint ez az alap elsősorban a meghalt járadékosok özvegyeinek és hozzátartozóinak, továbbá öregségük, vagy egyébkénti munkaképtelenségük miatt támogatásra szoruló gazdasági munkavállalóknak kivételes segélyezésére és az utóbbiak intézményes gondozására szolgál. Magyarán, ez egy szegényalap, amelyből a megjelölt mezőgazdasági nincstelenek széles tömegeiből az kap, akit erre a politikai hatóság érdemesit. Egy törvényjavaslatot sohasem szabad személyek iránti, az éppen hatalmon levő té-

nyezők iránt érzett bizalom és tisztelet alapján elbirálni. Mindig gondolni kell arra, hogy mivé fajulhat egy intézmény akkor, ha a jog módot ad egy intézménnyel való visszaélésre. A szociális biztositásokban eddig merőben ismeretlen volt olyan segélyalap, amelyből diszkrécionális jog gyakorlásával lehet pénzsegélyeket kifizetni.

A szociális biztositás szociális jogoknak intézményes fundálásával egyértelmü, onnan pénzt csak az kaphat, akinek erre törvényes joga van. A segélyezés, a támogatás, akár hatalomból, akár karitászból, a biztositási igényjog fogalmával összeférhetetlen. Bismarck, Asquith, Chamberlain, Lloyd George, Laval, nálunk Baross Gábor, Kossuth Ferenc és Vass József nagy szelleme emelte fel a népvédelmet a szegényügyi gondozás önérzetet fonnyasztó mélységeiből a töretlen állampolgári öntudatot tiszteletbentartó szociális biztositásnak arra a szintájára, amelyen ma ötvenöt civilizált állam gyarapitja társadalmának erejét. Assistence, vagy assurance! Ne akarjuk e kettőt összekeverni, ne akarjunk hibrid alakulatokat; ha elég a segélyalapba szánt pénz az érdekeltek özvegyeinek járadékához, akkor ezt valósitsuk meg, ha pedig nem elég, amit mi is elismerünk, akkor ne tegyünk ugy, mintha a hátrahagyottakon felül még munkaképtelen gazdasági munkavállalók kivételes segélyezésére is pénz maradna. Mert ha ilyen marad, ez csak az özvegyek és az árvák elégtelen ellátásából származhat. Ha a biztositási szolgáltatások fedezetére rendelt dijtartalékon felül még akarnak egy alapot, az legyen egy egészségvédelmi alap az agrár munkavállalók tömeges megrokkanásának megelőzésére, hogy a preventiv eljárások kiépitésének eredményeként az annyira szükséges rokkantsági biztositás bevezetése ne kerüljön majd oly sokba, mint abban az esetben, ha az egészségromlások megelőzését anyagi erő hiányában elmulasztják.

Kivételes jelentősége lesz a dijtartalékba gyüjtött tőkéknek. Nagy érdekek füződnek ahhoz, hogy gyümölcsöztetésük módja lehetővé tegye a mezőgazdaságtól fizetett járulékokból is kialakult tőkéknek visszavezetését az agrártermelés keretébe. Ha ezt a szempontot következetesen érvényesitik, e biztositás növeli a falu pénzügyi erejét, minthogy a biztositás központi ügyviteli költsége aligha mulja felül a törvényhatóságok hozzájárulását, igy tehát járadékok és tőkekihelyezések formájában nemcsak az a pénz kerülhet ki a faluba, amit a birtokosok és munkavállalók e biztositással összefüggésben fizettek, hanem az állami hozzájárulásnak megfelelő 3,300.000 P (4,425.000 P a bizottsági szöveg szerint) is. Ennek az elgondolásnak a keretében észszerü, hogy a szóban levő tőkék jelentős részét a mezőgazdaság hiteligényének kielégitésére kivánják igénybevenni. Ezzel legalább is egyenlő

értékü gyümölcsöztetési mód lenne annak az elgondolásnak megvalósitása, hogy birtokpolitikai és immár törvénnyel kitüzött feladatok finanszirozására forditsák a tőkék jelentős részét. A javaslatnak az a két rendelkezése, amely a járuléktartalékalap vagyonának elsősorban mezőgazdasági ingatlanokra nyujtott jelzálogos kölcsönök alapján kibocsátott záloglevelekbe és kötvényekbe, továbbá a biztositóintézet tulajdonába átmenő ingatlanokba való helyezését teszi lehetővé, elősegiti a telepitések és az agrárbiztositás ügyének tervszerü egybekapcsolását. A telepités és általában birtokpolitika céljaira alkalmasabb tőke a dijtartalék vagyonánál el sem képzelhető, aminthogy e biztositástechnikai felépitésénél abból indultak ki, hogy a vagyon állaga sohasem kerül felhasználásra, mert a szükséghez képest évenként annak csupán a kamathozamát tervezik igénybe venni

A vázolt pénzügyi alapokra felépitett biztositás szolgáltatási rendszerét tekintve különösen az özvegyi járadékszolgáltatás mellőzését hiányoltuk. A sajnálkozásnál nem állunk meg, vizsgáljuk, vajjon az egész biztositás technikai felépitésénél nem mutatkoznak-e olyan mozzanatok, amelyek korszerü s főleg a keresztény etika követelményeinek nagyobb mértékben megfelelő szolgáltatási rendszer kiépitéséhez adnak, ha nem is alapot, de legalább reményt.

A várományfedezeti rendszer célszerü alkalmazását az 1928. évi országos felvételből kialakitott statisztikára vonatkoztatták. Ezt a felvételt akkor hajtották végre, amikor az ipari és a kereskedelmi munkavállalók öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló biztositását rendező 1928:XL. t.-c. törvényhozási tárgyalása során az akkori népjóléti és munkaügyi miniszter, dr. Vass József és az akkori földmivelésügyi miniszter, Mayer János a kormány elnökének beleegyezésével megállapodtak a mezőgazdasági munkavállalók öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztositásának előkészitésében, olyan értelemben, hogy ezt a feladatot a földmivelésügyi kormányhatóság látja el. Bár a mezőgazdasági népelem összetételének, kereseti visszonyainak megismerése szempontjából az 1928. évi felvétel rendkivül értékes adatgyüjteményhez vezetett, ennek közzétételét még most is nélkülözzük, jólehet, az időközben eltelt 10 esztendő folytán ezekből az adatokból már senki sem kovácsolhat politikai tőkét. Tiz kat. hold földtulajdon mértékéig ölelte fel ez a felvétel azt a mezőgazdasági népelemet, amelybe kereken 3 millió magyar tartozott. Amikor a hasonló törvényjavaslatok tárgyalásának küszöbén, hogy csak néhány példát emlitsünk, Angliában „Kék könyvben", Németországban a Reichsarbeitsblatt mellékleteiként, Belgiumban a munkaügyi minisztérium kiadványaként teszik közzé ez adatoknak hasonló összeállitását, népünk vi-

szonyainak tisztánlátása és a tárgyilagos tudományos munka elősegitése érdekében halaszthatatlannak tartjuk az 1928. évi felvétel eredményeinek közzétételét.

A biztositástechnikai munkának felelősségteljes voltát a jelen esetben fokozza az a körülmény, hogy most nem összetett biztositásról, hanem minőségileg egyvonalu szolgáltatást nyujtó biztositásról van szó, tehát nem számithattak az esetleg különböző hibaforrások következményeinek kölcsönös ellensulyozásával.

„Járadékszolgáltatásról lévén szó, a halandóság arányszámainak csökkenése a biztositási szolgáltatásokból folyó kötelezettségek emelkedéséhez vezet, anélkül, hogy az ebből folyó emelkedést ellensulyozó egyéb biztositási szolgáltatások volnának. Ezt szem előtt tartva, meg kell állapitanunk, hogy Magyarországon ezt a célt szolgáló statisztikai vizsgálatok egész csekély mértékben állnak rendelkezésre. Külföldön a népesség halálozási viszonyainak tanulmányozása életkor és nem szerint való szétválasztásában, ugyszintén a foglalkozási viszonylatokban is, rendszeresek. Az ország általános halálozásának megvizsgálása a népszámlálással kapcsolatban megállapitott adatokból megtörténhetik ugyan, de a lakosság foglalkozása szerint és az életkorokban való szétválasztásban az emberi szervezet elöregedése előtti, a foglalkozástól függő elkopási vagy törési viszonyoknak a halálozáson keresztül való tanulmányozásának céljait szolgáló és gyakorlatilag a társadalombiztositási technika alapjait szolgálható vizsgálati eredményeket nélkülözzük.“ Igy szól a biztositástechnikai indoklás egyik megállapitása, amiből kitünik, hogy a biztositás kitervezője a biztositott népesség halálozási viszonyainak ilyen értelmü tanulmányozását nélkülözni volt kénytelen. Ennek jelentősége különösen kidomborodik akkor, ha figyelemmel vagyunk a biztositástechnikai indokolásnak következő két megállapitására:

„Életkor szerint való szétválasztásban kell a foglalkozások halandóságát vizsgálni és csak ilyen halandósági táblák szolgálhatnak alapul valamely foglalkozási ág biztositásának megalapozásánál ... Az ipari lakosságnál könnyen és állandóan lehet a halálozási viszonyokat tanulmányozni, mert a betegségi biztositás keretében megvalósitott haláleseti segélybiztositás erre megadja a statisztikai alapot. Külföldön az ipari betegségi pénztárak iparágakra külön-külön vizsgálják állandóan a foglalkozási csoportok halálozási viszonyait az életkorok szerint való teljes szétválasztásban. A lakosságra általános foglalkozási csoportok szerint való szétválasztásban pedig népszámláláskor történnek ilyen vizsgálatok ... Nálunk eddig ilyen irányu vizsgálat nem volt. Ha vannak is adatok, a korcsoportok tulságosan tág összefoglalásban tüntetik fel a fog-

lalkozás szerint szétválasztott élőket, ugy, hogy a halandóság életkorokkal egybekapcsoltan megvizsgálható nem volna az egyes foglalkozási ágakban."

A mezőgazdasági lakosságra vonatkozólag nem volt halálozási tábla. Nem mi mondjuk, — az indokolás.

„A mezőgazdasági lakosságra vonatkozólag az 1930. évre sem lehetett külön halandósági táblát szerkeszteni, mert az 1930. és 31. évi halálozási lapok már nem álltak rendelkezésre."

Ilyen kényszerhelyzetben az 1930. évre Budapest leszámitásával kapott országos halandósági táblát vették alapul. (L. Biztositásitechnikai indokolás 39. old. 2. bek.)

A biztositás megalapozását gyengiti, hogy „a biztositottak halálozási viszonyaira statisztikai megfigyelések, különösen, ami a halálozási viszonyok dinamikáját illeti, rendelkezésre nem állanak." (L. Biztositástehnikai indokolás 19. old.) Ha ehhez még azt is figyelembe vesszük, hogy „a biztositásba bevont munkavállalók koreloszlásának az adatai is hiányzanak (Bizt. tehn. ind. 37. old.), akkor kétségeink támadnak a számitások valóságértéke szempontjából.

A felépitésnél azt is feltételezték, hogy mindazok, akik az öregségi járadékot igénybeveszik, a munkavállalói viszonyból kilépnek és helyükbe már a biztositás első évében ugyanolyan számu uj munkavállaló lép. Bár feltételezzük, hogy az uradalmak elbocsátják elöregedett cselédeiket, különösen akkor, ha ezek járadékra igényjogosultak és helyükbe elsősorban ezeknek többnyire az uradalomban felnőtt fiait alkalmazzák. Az igy elbocsátott öregek azonban a kezdetben havi 5—6 P járadék „élvezetében" nem kapcsolódnak ki a munkapiacról, hanem jelentős részük előreláthatólag, amig testi erejével birja, a helyi napszámnál alacsonyabb bérért igyekszik mindenáron munkához jutni. Nem lehet számolni azzal tehát, hogy ahányan járadékossá válnak, annyian lépnek ujonnan munkába. Az uj belépők számát az aktuárius különben „azzal a valószinü legmagasabb számmal vette fel, amely indokolva van egyrészt a lakosság koreloszlási adataiból folyó helyzettel, de indokolva van a munkatalálási lehetőségekkel is." (Bizt. tehn. ind. 25. old. 1. bek.) Minthogy „a munkatalálási", illetőleg a munkapiaci lehetőségek jelentős mértékben függnek a konjunkturális változásoktól, az exportpiacok alakulásától és felvevő képességétől, a nemzetközi hatalmi viszonyoknak ezekre irányuló befolyásától, a cselédfoglalkoztató nagybirtok évszázad óta tartó felaprózódásának ütemétől, a mezőgazdasági gépek használatának elterjedésétől, hiányoljuk, hogy az indokolás nem enged bepillantást azokba az elgondolásokba és feltevésekbe, amelyeknek összességéből kikövetkeztették azokat a „munka-

találási" lehetőségeket, amelyekben „indokolva van az ujonnan belépők száma."

Az országos halandósági tábla és egy feltételes érvényünek jelzett, mezőgazdasági halandósági tábla alapján kiszámitott biztositási kötelezettségek összesitett tőkeértékei között a különbség 14%. Ez azt jelentené, hogy 14%-kal lenne olcsóbb a biztositás, vagy ilyen értékkel lehetne javitani a szolgáltatási rendszeren, ha számitási alapul elfogadnánk a feltevések alapján készitett mezőgazdaságinak mondott halandósági táblát az országos (Budapest nélküli) halandósági tábla helyett. Nem igy járnak el, mert egyrészről számitanak a hibalehetőségekkel, másrészről feltételezik a mezőgazdasági népesség halálozási arányszámainak a javulását, mihelyt elhalnak azok, akik már előrehaladt korban a világháboru idején a hadbavonultak helyett agyondolgozták magukat és emiatt magasabb mortalitásukkal átmenetileg rontják az átlagos halálozási arányszámokat.

Bármennyire nagyvonalu, roppant érdekes és tájékoztató a javaslat biztositástechnikusának, Frisch Ferenc tanárnak indokolása, valóban nem tehet arról, hogy számitásait és elgondolásait nem tudta reávetiteni a biztositásra kijelölt népesség közelmultban megfigyelt tömegjelenségeire. Amikor Frisch tanár 1927-ben elkészitette az iparforgalmi és stb. biztositás felépitését, munkáját elősegitette az évtizedek óta már fennállott betegségi kötelező biztositás tömegjelenségeinek az ismerete és csak az ő munkájának megkönnyitése céljából, számitásainak évében végrehajtott országos statisztikai felvétel. Ennek alapján valószinüsitette Frisch tanár az OTI-t és a MABI-t e biztositással kapcsolatban terhelő kötelezettségek évi összegét. Tiz esztendő mult el e biztositás hatálybalépése óta és talán ez elég idő ahhoz, hogy hozzávetőleg megitélhessük a biztositástechnikai számitások valóságértékét. Elégséges idő, hiszen a mostani törvényjavaslat is ugy intézkedik, hogy már kezdettől fogva 5 évenkint legyen biztositástechnikai felülvizsgálat. Amikor egybevetjük az OTI. és a MABI. dijtartalékaiból évenkint kifizetett szolgáltatásokat, azokkal a számadatokkal, amelyeket 1—1 évre vonatkozólag a biztositástechnikai számitások eredménye 10 évvel ezelőtt valószinüsitett, azt tapasztaljuk, hogy az intézeteket együttesen 1933-tól 1937-ig évenkint csak 10.37, 14.53, 18.19, 22.74 és 21.21%-a terhelte annak az összegnek, amelyet a biztositástechnikai számitások valószinüsitettek. A két utolsó évre jellemző arányszámok azt mutatják, hogy nem bizonyos törvényszerüséggel emelkedő számsort kapunk. Igaztalan lenne nem minden korrektivum nélkül közölni az arányszámokat, hiszen a biztositott létszám és a járulékelőirás alapjául szolgáló

munkabérnek egy biztositottra eső összege a Frisch-féle számitások óta évről-évre változott, már pedig a munkahetek számától és a biztositott után fizetett járulékok összegétől függ a biztositottat megillető szolgáltatás nagysága. Éppen ezért először az évi átlagos biztositott létszámokat hasonlitottuk össze a Frisch-féle számitások alapjául szolgáló létszámmal. Másodszor az öregségi járulék évi fejkvótáit hasonlitottuk össze a Frisch-féle számitás alapjául szolgáló fejkvotával, illetőleg az ennek alapjául vett átlagos munkabérrel. Minden évre vonatkozólag elvégezve ezt a számitást, megkaptuk indexszámban kifejezve az 1927. évi alaptól elhajló évi eltolódást. A biztositott létszám indexeinek mérlegelt átlagát a járulék fejkvóták mérlegelt átlagával egybevetve, a számitás eredménye a biztositástechnikailag valószinüsitett összeggel szemben, átlagosan 38.4%-os csökkenést indokolna. A valóságban a csökkenés azonban átlagosan nem 38.4%, hanem 82.6%. Elismerjük, hogy a biztositás csak 10 esztendős és a várómány épségére irányadó intézkedések az 1931—32. évi nagy munkanélküliség idején korlátozták az igényjogot, de ezzel szemben az is igaz, hogy a 6.500/1935. M. E. rendelet megkönnyitette a szolgáltatások megszerzését. Felmerül a kérdés, ha az annyira megalapozott ipari öregségi és rokkantsági biztositás mérlegének felépitésénél végzett számitásokból 1—1 évre valószinüsitett kötelezettségek értéke és a tényleges kötelezettségek összege között ennyire kiáltó az ellentét — amiről, hangsulyozzuk, a biztositástechnikus nem tehet —, akkor szabad-e olyan jelentőséget tulajdonitanunk most a biztositástechnikai számitásnak, hogy ennek alapján a biztositás a lényegéhez hozzátartozó szolgáltatásokat (özvegyi, árva járadék) nélkülözze, amikor az aktuárius munkájának alapjául szolgáló adatok annyira hiányosak, bizonytalanok és már-már elavultak? Attól tartunk: minthogy a statikus számitásainak feltételei hiányosak voltak, az épitmény biztonsága érdekében tulsok vasat tett a betonba, amivel ugy megdrágitotta az épitkezést, hogy a higienikus uj lakásokból éppen azok rekednek ki, akik erre leginkább rászorulnak. Mi nem azt mondjuk, hogy készitsenek uj számitásokat, hiszen időszerü és teljes statisztikai alapok most is hiányoznak. Mi csak azt kérjük: ne tulajdonitsanak abszolut érvényt ezeknek a számitásoknak, ne higyjék, hogy ezekre figyelemmel, felelősséggel, lelkiismerettel nem szabad tovább menni, nem szabad a biztositást az özvegyi járadékszolgáltatással kiegésziteni. Erre ugyanis van lehetőség. Már előadtuk azokat az erkölcsi, családvédelmi és egyéb szempontokat, amelyek az özvegyi járadék mellett szólnak. Tisztán biztositási alapon képzeljük el és javasoljuk az özvegyi járadékot. Tehát akként,

hogy ebben a szolgáltatásban azok részesüljenek, akik a maguk személyében a 65. életévüket betöltötték, vagy tartósan munkaképtelenek, feltéve, hogy az a biztositott, akinek jogán özvegyi járadékot igényelnek, elhalálozása előtt a várakozási időt eltöltötte és járuléktartaléka jogszerüen az intézetnél van.

Ami az özvegyi járadék összegét illeti, az ügyvitel egyszerüvé tétele céljából azt javasoljuk, hogy a járadéktörzzsel, tehát 60 P-vel legyen egyenlő minden özvegyi járadék, mert ebben az esetben nem kell az özvegyi járadékokat külön számfejteni és ez a körülmény egyszerüvé teszi ezeknek a járadékoknak folyósitását és elszámolásás a Postatakarékpénztárral. A biztositástehnikai indokolás 50. oldalán közölt adatokból kitünik, hogy az összes biztositási szolgáltatások tőkeértéke 288.3 millió pengő, amiből 144.3 millió pengő a fokozódó járadékrészre és a járadéktörzs pótlékra esik. Ha a 288.3 millió pengőből levonjuk a jelenben belépő járadékosok szolgáltatásainak 19 milliót kitevő tőkeértéket, megállapithatjuk, hogy az egész biztositás folyamán, nagy átlagban a járadéktörzs közel a fele összege az átlagos járadéknak. Igy tehát, ha özvegyi járadékként az öregségi járadék járadéktörzsének megfelelő összeget folyósitjuk, akkor ez egyértelmü azzal a külföldi viszonylatban is megszokott intézkedéssel, hogy az özvegyi járadék az egyébkénti járadéknak a fele. Mindenesetre a tőlünk javasolt eljárás olcsóbb és egyszerübb ügyvitellel gyorsabban valósitható meg, mintha minden egyes esetben külön kellene az egyébkénti járadék félösszegét kiszámitani. Szigoruan biztositási alapon megmaradva, ezt az özvegyi járadékot egy a biztositás hatálybalépésekor kezdődő évi 2 millió pengős örök járadékkal lehetne fedezni. A biztositás indulásakor nem javasolnók a teherviselésnek a törvényjavaslat elgondolásával szemben elképzelhető fokozását. A mai teher 22—33 fillért hárit átlagosan egy kat. holdra, amit 36—55 fillérre emelne az özvegyi járadék megvalósitása, ha ennek költségét kizárólag a földbirtok, tehát a munkaadó érdekeltség fedezné.[12] Ha tekintetbe vesszük, hogy az OMGE szerint 1934-ben a me-

[12] A bizottsági állásfoglalás alapján ezek a tételek módosulnak. Minthogy 100—150 kor. kat. tiszta jövedelemig a földbirtok átlagos földadója 2.48 P, ennek 5%-os pótléka átlagosan holdanként 12 fillér lesz. A 150 kor. kat. tiszta jövedelmü földbirtok hozzájárulása a biztositáshoz kat. holdanként átlagosan 36 fillér lesz a felemelt uj 17.75%-os arányszámra figyelemmel. Ezt pontosan átlagosan holdanként 60 fillérre emelné fel az özvegyi járadéknak megvalósitása várományfedezeti alapon. Ha azonban az ezzel járó tehertöbbletet nem mostantól, hanem csupán 1949-től, éspedig egyszerü tőkefedezeti alapon fedeznék az első tiz esztendőben — számitásba véve a rendkivüli segélyalap megszüntetésétől várható megtakaritást is —, a földbirtok átlagos terhére aligha emelkednék a holdankénti 50 fillér fölé.

zőgazdaság jövedelme kataszteri holdanként átlagosan 31.05 P, 1935-ben pedig 42.73 P volt és még a legrosszabb esztendőben is, 1932-ben 13.53 P, akkor ugy vélem, hogy a mezőgazdasági szociálpolitikának ilyen jelentős kiépitésével járó, holdanként 36—55 filléres költség sem lenne olyan sulyos, amely számottevő mértékben korlátozná a mezőgazdasági üzemek rentabilitását. Ne feledkezzünk meg ugyanis arról, hogy a termelési költségnek ezzel az emelkedésével szemben a szociális biztositás kivált olyan mozzanatokat, amelyek növelik a mezőgazdasági üzemek rentabilitását, aminő pld. a növekvő munkakedv, munkafegyelem, a munka fejlődő produktivitása. Nem javasoljuk, hogy az özvegyi járadék megvalósitására figyelemmel már most emelkedjék a termelés szociális költsége, vagy a közületek terhe. Helyesebb eljárásnak tartjuk ugyanis azt, hogy várjuk be a legközelebbi biztositástechnikai mérleget, ismerjük meg a biztositott népességnek ma sajnos ismeretlen halálozási arányszámait, kormegoszlását, a halálozási arányszámok változásának dinamikáját és ha majd mindezek alapján elkészül egy, a mostaninál szilárdabb alapokon nyugvó biztositástechnikai mérleg és ismeretessé válik a biztositás terheinek évről-évre való alakulása, akkor látni fogjuk, vajjon eredetileg nem voltak-e tulfedezve a biztositás szolgáltatásai, nem szabadulnak-e fel tehát legalább is részben egyes bevételi források az özvegyi járadék fedezése céljából. Egy évről-évre visszatérő összeg mindenesetre felszabadul, nevezetesen az, amelyet a 32. § bekezdése, jelesül a § (6. bekezdés) alapján e biztositás segélyalapjába fizetnének. Ezzel az alappal részletesen foglalkoztunk, megállapitjuk, hogyha évről-évre dotálják ezt a sekélyalapot a számitható 700.000—800.000 pengővel, az igy felszabaduló összegek már igen jelentős mértékben fedezik az özvegyi járadékot. Ezért, ha ennek dacára tiz esztendő mulva, amikor e törvény alapján az öregségi járadékot csupán az átmeneti rendelkezés hatálya alatt folyósitanák, kitünik, hogy az özvegyi járadék céljaira növelni kell a terheket, akkor az eddig elmondottak után az is kétségtelen, hogy ez a tehertöbblet a biztositás most kontemplált évi 11 millió pengős keretét nem fogja 1 millió pengőt lényegesen meghaladó összeggel emelni. Ha ezt a tehertöbbletet majd 10 esztendő mulva egy tőkefedezeti rendszer alapján számitott örök járadékkal kivánjuk fedezni, 20 esztendőn belül aligha fog ennek az örökjáradéknak annuitása 1 millió pengőn felül emelkedni.

Mindenesetre, ha erre a javaslatomra biztositástechnikai tartalmu választ kapnék, ezt haladéktalanul aktuáriusok elé terjeszteném, hogy negativ válasz esetén módomban álljon a biztositásmatematikai szempontból is szakszerü viszon-

választ megadni. Erkölcsi parancsnak teszek eleget ugyanis, amikor az özvegyi járadék megvalósitása mellett szólok.

A mezőgazdasági szociálpolitikának ez a költsége összeroppanthatja-e a mezőgazdasági termelést akkor, amikor a kat. holdanként 1934-ben az OMGE üzemstatisztikája szerint 119.82 P volt a mezőgazdasági üzemek netto termelési költsége és átlagosan 32.33 P volt ezeknek a holdankénti munkaköltsége. Ha figyelembe vesszük, hogy ugyancsak az OMGE — fentebb hivatkozott — megállapitása szerint a mezőgazdaságnak holdankénti tiszta jövedelme 1932 óta, amikor is 13.53 P volt, 1938-ig 31.05 P-ig emelkedett, 1935-ben pedig már 42.73 P volt, akkor ugy véljük, hogy nem szabad a termelés érdekeinek veszélyére hivatkozni olyan agrárszociálpolitikával szemben, amely holdanként átlagosan még 1 P-vel sem terheli a földbirtokot.

A javaslat törvényerőre emelkedése esetén jelentős lépéssel viszi előre a nemzeterősitő embervédelem ügyét. Ha azonban nemzetközi és hazai adottságokra figyelemmel ujabb meg ujabb szociálpolitikai alkotások tervéről szólnak, ugy véljük, az a célszerü eljárás, ha először kiteljesitik a meglévő és a törvényhozási tárgyalás alatt álló szociálpolitikai intézményeket és jogalkotással, de még inkább az érvényes jog gyakorlati végrehajtásával kitöltik azt az ürt, amely nem egy szociális berendezésünk értékes alapeszméjéből származó jogos igények és az eddig megadott tényleges lehetőségek között tátong. Mert szociálpolitikával lehet társadalmi feszültségeket oldani, de lehet ilyeneket provokálni is, különösen akkor, ha az elfogadott eszme magasztosságával nincsen arányban az, ami ennek szolgálatára hivatott.

Kovrig Béla.

A prognózis lehetősége és feladatai a sertéspiacon.[1]

A sertéspiac tényezőinek vizsgálata s a piaci helyzet jövőbeli alakulására vonatkozó prognózisok kidolgozása a piackutatás egyik legfontosabb feladata. Jelentősége kitünik abból, hogy pl. Magyarországon az utolsó tiz év átlagában a mezőgazdaság pénzjövedelmének kereken egyhatoda származott sertések eladásából. Az évente piacrahozott sertések száma tizévi átlagban 1.4 millió darab, értéke 160 millió pengő volt, vagyis néhány millióval meghaladta a buzaeladásokból származó bevételek átlagát s 25%-kal volt több, mint az évente piacrahozott rozs, árpa, zab, tengeri és burgonya együttes értéke. A sertéspiacnak az agrárlakosság pénzjövedelmére és vásárlóerejére gyakorolt nagy befolyását még növeli, hogy a kisebb gazdaságok és a mezőgazdasági proletáriátus bevételei között a sertéseladás az átlagosnál sokkal nagyobb sullyal szerepel; nem egyszer ez a legfontosabb, néha az egyetlen közvetlen jövedelemforrás.

A sertésforgalom emlitett nagy arányai s az értékesités kedvező menetéhez füződő gazdasági és szociális érdekek szempontjából kell mérlegelnünk a sertéspiacon időről-időre fellépő konjunkturahullámok jelentőségét. A sertéstenyésztés és hizlalás rentábilitásának, valamint a tenyésztő és hizlalási tevékenységnek egymással szorosan összefüggő alakulása ugyanazt a törvényszerüséget követi, mint bármely más áru szabadpiacának mechanizmusa. Emelkedő árak, javuló rentábilitás, növekvő termelés, csökkenő árak, hanyatló rentábilitás, csökkenő termelés, ismét emelkedő árak, stb. szabályosan következnek egymásból, azt a látszatot keltve, mintha csak a termelésnek a kereslethez való, az áralakulás által irányitott

[1] A bemutatott vázlatos feljegyzések nem meritik ki az érintett probléma összes vonatkozásait, sem a hazai és külföldi irodalom ismertetése, sem pedig a magyar vonatkozásban figyelembejövő gyakorlati kérdések felvetése és tisztázása tekintetében. Közlésüket mégis időszerüvé tette az, hogy a magyarországi sertésállomány időszakonkénti — egyelőre reprezentativ alapon történő — statisztikai felvételének bevezetésére megtörténtek az első lépések, még pedig elsősorban éppen azzal a célzattal, hogy a nyert adatok a sertéspiaci prognózis felállitását megkönnyitsék.

normális alkalmazkodása játszódnék le előttünk. A veszély *az alkalmazkodási folyamat tulzásaiban* és *az alkalmazkodással járó késedelemben* van; ezek az okai az állandóan ismétlődő szélsőséges kilengéseknek, melyek mindannyiszor sulyos károkat okoznak a termelőknek. Ez a felismerés kölcsönöz jelentőséget azoknak a törekvéseknek, amelyek a sertéspiacra ható különböző tényezők összefüggéseit, várható alakulását kutatják azzal a célzattal, hogy utmutatással szolgáljanak a sertéskonjunktura szélsőséges hullámzásainak kiküszöböléséhez.[2]

A sertésállomány, a hizlalási tevékenység, a felhajtás és az árak szélsőséges kilengéseinek oka a sertéstenyésztés és hizlalás ismeretesen nagy konjunkturaérzékenysége, illetve az a képessége, amellyel a konjunktura változásaira aránylag gyorsan — bár, mint látni fogjuk, még mindig elkésve — és hevesen reagálhat. Ez a képesség viszont a sertés nagy szaporaságával, rövid felnevelési idejével s nem utolsó sorban a sertéstenyésztésnek, mint gazdasági üzemágnak, a mezőgazdasági üzemen belül elfoglalt speciális helyzetével kapcsolatos. Mig pl. a szarvasmarhatenyésztés a legszorosabban összefügg a mezőgazdaság többi üzemágaival (mert eredeti formájukban nem piacképes takarmányokat értékesit, s a huson kivül tejet, vonóerőt és trágyát is szolgáltat), addig a sertéstenyésztés és a hizlalás méretei a többi üzemágtól jóformán függetlenül variálhatók. A sertés főleg szemestakarmányokat fogyaszt, melyek bármikor piacra vihetők, ha sok, beszerezhetők, ha kevés van belőlük; ápolás, istállózás, legelő stb. tekintetében igénytelen; trágyája kevés és igy nem bir különösebb értékkel. Ezért a sertésállomány növelése vagy csökkentése nem jár a gazdasági üzem strukturájának jelentősebb módositásával. Igy a kedvező áralakulás a kivánatosnál nagyobb hatást gyakorol a tenyésztési és hizlalási tevékenység fokozása irányában, kedvezőtlen viszonyok pedig ugyancsak tulozva jelentkeznek a sertéslétszám alakulásában.

Annak, hogy sertésállomány és különösen a sertéskinálat az áralakulás hatása alatt szélsőségesen hullámzik, egy másik, nagyon kézenfekvő oka is van, amely a kisüzemeknek a sertéstartás terén játszott nagy szerepével kapcsolatos.

[2] Az itt közölt fejtegetések nem tartalmaznak állásfoglalást abban a tekintetben, vajjon a piackutatás utmutatásainak gyakorlati felhasználása legcélszerübben hogyan történhetik. Bizonyos, hogy ha szükségesnek látszik azoknak a szélsőséges és káros kilengéseknek a mérséklése, amelyek a sertéspiacon a kereslet és kinálat automatizmusának korlátlan érvényesülésével szükségkép együttjárnak: a termelők tájékoztatásával és irányitásával kapcsolatban számos nagyjelentőségü feladat merül fel, amelyek magyar viszonyok között csak az állami organizáció segitségével volnának megoldhatók.

A kisüzem természetszerüleg nem képes a konjunkturaváltozásokhoz eléggé hajlékonyan alkalmazkodni. Akinek, tegyük fel, 1000 sertése van, csökkentheti, vagy növelheti ezt az állományt olyan arányban, amilyen a konjunkturaváltozásnak az ő megitélése szerint éppen megfelel. Aki összesen két-három sertést tarthat, annak csak az a választása lehet, hogy kettő helyett hármat, vagy kettő helyett egyet tartson; vagyis az eredeti állományt legalább 50%-kal kell növelnie vagy csökkentenie. Ha még feltételezzük, hogy a meghizlalt állatok közül egy házi fogyasztásra szolgál, ebből következik, hogy a *piacravihető* állatok száma 100%-kal nő vagy csökken. Mivel pedig egy adott időpontban a kistermelők többségét azonos meggondolások irányitják, a bekövetkező változások általában inkább kumulálódnak, semmint kiegyenlitődnek. Ez az oka annak, hogy a sertésfelhajtás tényezői között a kisgazdáktól származó, u. n. „szedett sertés" forgalma mutatja a legnagyobb kilengéseket.

Ha a sertésár, illetve a hizlalási rentábilitás változásai tulzott reakciót váltanak ki a tenyésztés és a hizlalás oldalán: hasonlóan erőszakos az a visszahatás is, amelyet a sertéskinálat növekedése vagy csökkenése az árakra és a rentábilitásra gyakorol. Ennek ismét különleges okai vannak. A sertéshusnak a husellátásban domináló szerepe van, ugyhogy a huspiac áralakulásának irányát nagyrészt a sertéskinálat szabja meg. Ezért a sertéskinálat fluktuálásának hatását az áralakulásra a marha- vagy a borjufelhozatalnak esetleg ellentétes irányu alakulása sem tudja ellensulyozni. Másrészt, mivel a sertéstenyésztés a szemestakarmányok legnagyobb fogyasztója, a takarmányárak alakulását is — eltekintve a világpiaci árhatásoktól, melyek jelentősége azonban a mostani külkereskedelmi viszonyok között erősen csökkent — elsősorban a sertéstartás oldaláról jelentkező kereslet irányitja. Emelkedő sertésállománnyal, fokozódó hizlalási tevékenységgel ezért takarmánydrágulás jár együtt és megforditva. A tulméretezett hizlalás rentábilitását tehát nemcsak a nyomában csökkenő sertésárak, hanem a közben emelkedő takarmányárak is rontják. Igy a hizlalás tiszta hozamának ingadozása még szélsőségesebb, mint maguk az árhullámzások.[3]

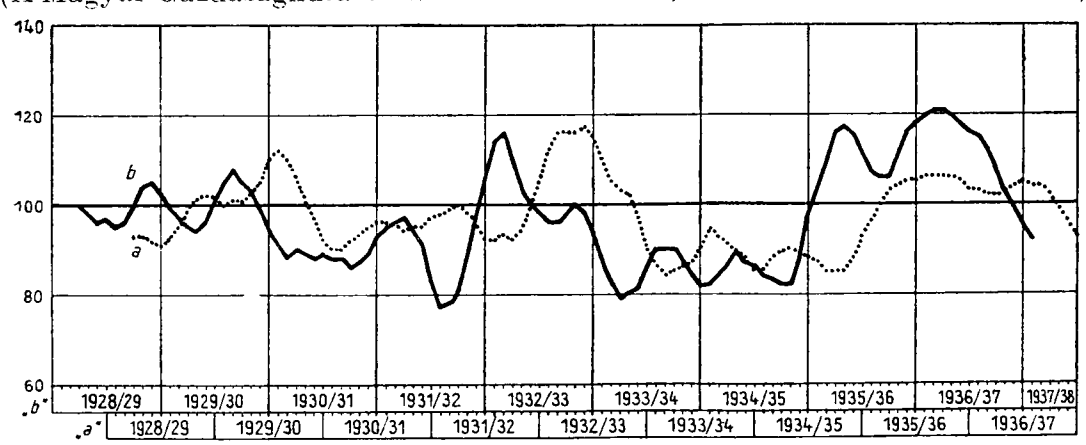
Mint láttuk, a rentábilitási viszonyok hirtelen és szélsőséges változásai a termelés nagy alkalmazkodóképességével függnek össze. De az alkalmazkodás elhatározásától a termelési folyamat befejezéséig mégis bizonyos időre van szükség. A koca fedeztetésétől a kész hizott sertés piacrahozataláig a

[3] Bár kisebb jelentőségü, de ugyancsak a rentábilitás kilengéseinek további fokozása irányában hat a *soványsertésárnak*, mint a hizlalás költségtényezőjének az alakulása is.

fajta és a hizlalás iránya szerint 14—18 hónap telik el; ebből a vemhességi idő kereken 4, maga a hizlalás általában 6 hónapot vesz igénybe. A sertéstenyésztő, illetve hizlaló tehát állandóan azt a kockázatot vállalja, hogy miután a termelési folyamatot meginditotta, utólag a rentábilitási viszonyok megromlanak. A sertéstartó gazdák ismétlődő veszteségei mutatják, hogy az egyéni termelő ritkán itéli meg helyesen ennek a kockázatnak a valószinüségét. Elhatározásait általában a pillanatnyilag mutatkozó rentábilitási kilátás (a sertés-takarmány-árviszonylat) irányitja, nem pedig az a rentábilitás, amellyel majd az értékesités idején számolnia kell. S mivel egy adott időpontban a gazdák nagy többsége azonos meggondolások hatása alatt, egyformán cselekszik, nagy a valószinüsége annak, hogy a termelési folyamat végén — a sertéskinálatban és a takarmánykeresletben bekövetkezett időközi változások miatt — éppen az ellenkezője következik be annak, amire a termelési folyamat kezdetén számitottak.

E feltevés helyessége magyar vonatkozásban gyakorlatilag is igazolható az utóbbi évek hizlalási rentábilitásának alakulásán. A bemutatott I. sz. grafikon a Magyar Gazdaságkutató Intézet által kiszámitott és közölt indexszámsorokat ábrázolja, melyek közül az egyik „a meginduló hizlalás valószinü rentábilitására", a másik „a befejezett hizlalás rentábilitására" vonatkozik. A két adatsort a hizlalási pediódus átlagos hosszának megfelelően hathónapos eltolódással ábrázoltuk, hogy az adott időpontra előzőleg kiszámitott és az annakidején tapasztalt tényleges jövedelmezőség összehasonlitását megkönnyitsük.[4]

I. sz. grafikon: A sertéshizlalás rentábilitása Magyarországon.
(A Magyar Gazdaságkutató Intézet indexszámai, 1928. VII.—1930. VI. = 100.)

a = a meginduló sertéshizlalás valószinü rentábilitása.
b = a befejezett sertéshizlalás rentábilitása.

[4] A ciklikus változások kiemelése céljából mindkét sort hathavi mozgó átlagok alakjában ábrázoltuk.

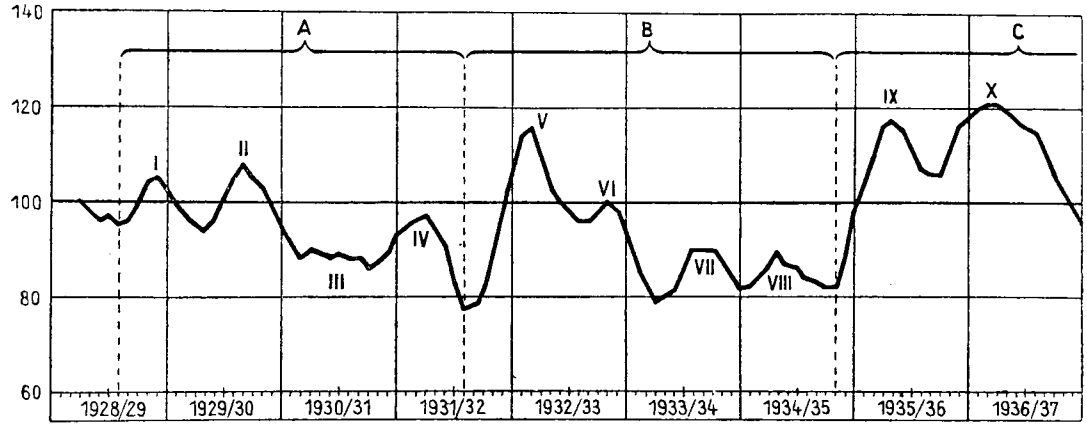
Mint a grafikon mutatja, a hizlalási rentábilitás alakulása a vizsgált 9 év folyamán rendszerint megcáfolta a hat hónappal korábban mutatkozott kilátásokat: amikor átlagon felülinek igérkezett, átlagon aluli lett és megforditva. Ez a felismerés természetesen nem kisebbiti az idézett számitások értékét, sőt inkább helyes voltukat és használhatóságukat igazolja. Az indexszámnak ugyanis, amellyel a Magyar Gazdaságkutató Intézet „a meginduló hizlalás valószinü rentábilitását" jellemzi, nem is az a célja, hogy a jövedelmezőség 6 hónap mulva várható alakulását megjósolja, hanem csak az, hogy rávilágitson azokra a meggondolásokra, amelyek a jelenben a sertéshizlalók elhatározásait befolyásolják. Ez az indexszámsor tehát értékes eleme lehet egy teljesebb prognózisnak, amelynek felállitásánál azonban már számitásba kellene venni a sertéskinálatnak és a takarmánykeresletnek azokat a várható változásait is, amelyek éppen a jelenben mutatkozó rentabilitási kilátásnak a gazdákra gyakorolt hatása nyomán fognak majd bekövetkezni.

A prognózis feladata tehát eléggé bonyolult. Megoldását azonban megkönnyiti, hogy tapasztalat szerint a sertéskonjunktura ciklikus változásai nagy szabályossággal követik egymást. Ezt ugyancsak a fentebb előadott körülmények magyarázzák; nevezetesen a sertéstartás nagy alkalmazkodóképessége, továbbá különösen az, hogy a sertéspiac egyes tényezői aránylag mentesek külső befolyásoktól. Láttuk, hogy a sertéstartás nagymértékben független a gazdasági üzem többi ágaitól; hogy a sertéshuskinálat döntően befolyásolja az egész huspiacot; végül, hogy a sertéstartás takarmánykeresletének mily nagy hatása van a takarmányárak alakulására. A sertéspiacnak ez a viszonylagos elszigeteltsége biztositja az u. n. „sertésciklus" automatikus lefolyását.

A sertéspiac tényezőinek ciklikus változásai igen jól tükröződnek vissza az imént közölt grafikon („b"-vel jelzett) rentábilitási görbéjén. A rentábilitás főbb tényezői és az ezekre ható tényezők, u. m. 1. a sertéstenyésztés arányai, 2. a hizlalási tevékenység, 3. a takarmányok iránti kereslet, 4. a soványsertés iránti kereslet, 5. a kész hizottsertések kinálata, 6. a takarmányár, 7. a soványsertésár és 8. a hizottsertésár feltételezett ciklikus változásai ugyanis végső fokon a rentábilitásban, mint eredőben összegeződnek. Ezért, ez alkalommal eltekintve e tényezők alakulásának és egymásrahatásának részletekbemenő elemzésétől, egyedül a hizlalás rentábilitását tesszük vizsgálat tárgyává. Ebben — az elmult 9 évre rendelkezésre álló adatok szerint — kétféle, jól elhatárolható ciklikus változás különböztethető meg. A rentábilitási görbét ezeknek a ciklusoknak megfelelően tagolva a II. sz. grafikonon mutatjuk be.

II. sz. grafikon: A sertéspiac ciklikus változásai a hizlalási rentábilitás tükrében.

(A Magyar Gazdaságkutató Intézet indexszámai a befejezett hizlalás rentábilitásáról, 1928. VII.—1930. VI. = 100.)

Az ábra szerint a sertéshizlalás rentábilitása rövid, eléggé szabályosan visszatérő periódusokban hullámzik. A grafikonon e kisebb ciklusok csucspontjait I—X. számokkal jelöltük meg. A ciklusokon belül a rentábilitás emelkedése és hanyatlása nagyjából egyforma ideig tart. Jól kivehető azonban az is, hogy négy ilyen kisebb ciklus egy nagyobb periódust alkot, amelyen belül két egymásután következő ciklus (a grafikonon I—II, V—VI, IX—X. számokkal jelölve) az átlagosnál általában kedvezőbb rentábilitást mutat, mig a másik két ciklus (a III—IV, VII—VIII. számuak) az átlagosnál kedvezőtlenebb rentábilitást.[5]

E kétféle ciklikus hullámzás közül a rövidebb periódust „hizlalási ciklus"-nak, a hosszabbat „tenyésztési ciklus"-nak nevezhetnénk. Az előbbi a hizlalási tevékenység hullámzásainak, az utóbbi az általában „sertésciklus" néven ismert jelenségnek a visszatükröződése a rentábilitási görbén. Ez a visszatükröződés természetesen nem tökéletes; a torzitás különösen a megfigyelt periódusok megrövidülésében, néha meghosszabbodásában jelentkezik. Igy pl. a *hizlalási ciklusok* átlagos hossza az I. sz. táblázat szerint 9—10 hónap, melyből 4—5

[5] A „kedvező" és „kedvezőtlen" kifejezések természetesen csak a rentábilitási indexszám bázisára (az 1928. VII.—1930. VI. közötti időszak átlagára) vonatkoztatva értendők. A „100" jelzésü vonal csak az emlitett időszak átlagos jövedelmezőségét jelenti, nem pedig a jövedelmezőség és a ráfizetés közötti határvonalat.

Abból, hogy grafikonunk nem abszolut számokat, hanem egy kiszélesitett (kétéves) bázisra vonatkoztatott *indexszámokat* ábrázol, az is következik, hogy a görbének a „100" vonal mentén való szabályos elhelyezkedése még nem jogosit fel messzebbmenő következtetésekre, mivel merőben technikai oka van. A „kedvező" és „kedvezőtlen" rentábilitásu ciklusoknak szabályosan, páronként való egymásrakövetkezése azonban már kétségtelenül figyelemreméltó jelenség.

hónap esik az emelkedő és 4—5 a hanyatló rentábilitás időszakára. A hizottsertésár és a hizlalási tevékenység egyszerü egymásrahatásából olyan periódusok adódnának, amelyeknek hossza megfelelne a szokásos hizlalási időtartam kétszeresének, vagyis 11—12 hónapnak. Mihelyt ugyanis a sertésár elért egy mélypontot és utána emelkedni kezd, nő a beállitások száma; a sertésár emelkedése addig tarthat, mig a növekvő számu beállitásoknak megfelelő nagyobb hizottsertés-kinálat

I. táblázat: A hizlalási és tenyésztési ciklusok alakulása Magyarországon 1929. januárjától 1937. áprilisáig, a hizlalási rentábilitás indexszámai alapján.

Tenyésztési	Hizlalási	A hizlalási ciklus			A tenyésztési ciklus
		emelkedő	hanyatló	összes	
		rentábilitásu periódusának			
c i k l u s		t a r t a m a h ó n a p o k b a n			
A	I	5	5	10	37
	II	4	5	9	
	III	5	4	9	
	IV	5	4	9	
B	V	7	5	12	39
	VI	3	5	8	
	VII	5	4	9	
	VIII	4	6	10	
C	IX	5	6	11	..
	X	5	8	13	
	Összesen	48	52	100	..

első hullámai elérik a piacot, vagyis a mélyponttól számitva hat hónapig. Ekkor kezdődnék a kinálat emelkedése és az árhanyatlás. Ugyanigy az áralakulás e csucspontjától számitott hat hónap mulva volna várható a mélypont elérése, illetve az ujabb áremelkedés kezdete, mert ekkor fog jelentkezni a piacon a sertéskinálatnak az a csökkenése, amely a hat hónappal korábban megkezdődött áreséssel s az ennek folytán csökkent beállitásokkal áll összefüggésben.[6]

A rentábilitás alakulásában ez a 12 hónapos ciklus a takarmányok és a soványsertés árának a bekapcsolódása folytán rövidül meg. A hizlalási tevékenység fokozódása ugyanis a termelési eszközök keresletét növeli és emeli árukat. A hizlalási ciklus egy bizonyos szakaszában tehát a hizottsertés drágulása még tart ugyan, de a rentábilitás már hanyatlik, mert a termelési költség emelkedése már meghaladja a sertésár emelkedését. Ugyanigy, a hizlalás rentábilitásának

[6] A leirt folyamat természetéből következik, hogy az ennek keretében lefolyó változások *ciklikus* és *nem idényszerü* természetüek, bár a ciklus eredeti (tizenkéthónapos) hossza könnyen keltheti ezt a látszatot.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI

ujabb javulása állhat elő, még mielőtt a sertésár elérte volna mélypontját, mert a hónapokon keresztül csökkenő hizlalási tevékenység a takarmányok stb. iránti kereslet apadását s ezzel a termelési tényezők olcsóbbodását idézheti elő. Mivel pedig a hizlalási tevékenység alakulására nem a hizottsertésár abszolut nagysága, hanem a rentábilitás a döntő, ennélfogva a beállitások száma a tulajdonképeni hizlalási időtartamnál valamivel rövidebb periódusokban emelkedik és csökken *és hat vissza az áralakulásra,* melynek periódusai hasonlóképen rövidülnek meg. Igy adódik a „hizlalási ciklusok" megfigyelt 9—11 hónapos időtartama.[7]

A *tenyésztés,* illetve az állomány hullámzása természetszerüleg — a sertéskinálaton és a sertésáron, a takarmánykeresleten és a takarmányáron, stb. keresztül — ugyancsak hat a rentábilitásra. Hatása a már leirt hosszabb hullámokban jelentkezik, melyeknek egyik fele a „kedvező", a másik a „kedvezőtlen" rentábilitás jegyében áll. A „tenyésztési ciklus" hossza igy négy hizlalási ciklusra, az I. táblázat szerint 37—39 hónapra terjed ki és két „sertésgenerációt" foglal magában (fedeztetéstől a piacrahozatalig). Magyarázata hasonló alkalmazkodási folyamat, amilyet a hizlalási ciklus tárgyalásánál ismertettünk. Az árak és a rentábilitási viszonyok ugyanazt a hatást gyakorolják a fedeztetésekre, mint a beállitásokra, azzal a különbséggel, hogy a kapcsolat — különösen a takarmányárakkal — valamivel lazább. Egyrészt a fedeztetések jelentékeny része a gazdának minden beavatkozása és előzetes megfontolása nélkül megy végbe, szemben a hizlalásra való beállitással, amelyet legtöbbször mégis valamiféle kalkuláció előz meg. Másrészt a fedeztetések célja nem kizárólag az üzletszerü hizlalás sertésszükségletének ellátása, hanem a törzsállomány fenntartása, a saját fogyasztási szükséglet fedezése, továbbá — kisebb részben — levágásra való malacok eladása is. Az utóbbi esetekben pedig a takarmányárak mérlegelése háttérbe szorul.

A sertéspiac tényezőinek azok a ciklikus változásai, amelyek a tenyésztés és az árak egymásrahatásából állnak elő s amelyek általában „sertésciklus" elnevezés alatt ismeretesek, a legtöbb kulturország sertéspiacának adataiból kimutathatók. *Arthur Hanau,* a német sertéspiac analiziséről irt alap-

[7] A „hizlalási ciklus" lefolyásának fenti sematizált leirása több igen fontos kérdést hagy figyelmen kivül, melyek behatóbb tanulmányozást igényelnének, s amelyek feltárása nélkül az egyes hizlalási ciklusok egymástól eltérő alakulása meg sem magyarázható. Ilyenek pl. a takarmányár és a hizlalási tevékenység egymásrahatásánál mutatkozó időbeli eltolódások és azok különféle (pszichológiai, financiális stb.) okai; a soványsertésár funkciója; a hizlalási időtartam megrövidülése vagy kitolódása a rentábilitási kilátások hatása alatt, stb.

vető munkájában[8] a berlini sertésárak alapján elemezte a németországi sertésciklusok alakulását. A háborut megelőző két évtized alatt ötször ismétlődött a sertésciklus Németországban. A ciklusok tartama és tagozódása a következő volt:

II. táblázat: A sertésciklusok tartama Németországban, 1896—1914.[9]

Ciklus	Áremelkedés		Áresés		A ciklus tartama (hónap)		
	kezdete	vége	kezdete	vége	emelk.	esés	összesen
1	1896. VII.	1898. II.	1898. III.	1899. XII.	20	22	42
2	1900. I.	1902. V.	1902. VI.	1904. III.	29	22	51
3	1904. IV.	1906. II.	1906. III.	1907. V.	23	15	38
4	1907. VI.	1909. XI.	1909. XII.	1911. IX.	30	22	52
5	1911. X.	1912. XII.	1913. I.	1914. VI.	15	18	33

Az utolsó ciklusban az áremelkedés periódusát Hanau szerint az 1912. évi rossz burgonyatermés, az áresés periódusát a háboru kitörése röviditette meg. Hosszabb időre a sertésciklus fokozatos rövidülésével kell számolni, a gyorsabb fejlődésü sertésfajták térhóditása és a hizlalási módszerek tökéletesedése (intenzivebb takarmányozás, stb.) folytán. A Hanau által leirt egyetlen háboruutáni német sertésciklus 43 hónapig tartott, 1925-től 1928-ig. Érdekesek Hanau további megállapitásai, melyek során a ciklusokat a „kedvező árak" és „kedvezőtlen árak" periódusaira bontja. (Egyszerüség kedvéért elhanyagolva a takarmányárak alakulását, „kedvező"-nek tekinti a sertésárat, ha az 1896—1914 közötti időszakra számitott trend *fölé* emelkedett és forditva.)

III. táblázat: A sertésárak Németországban, 1896—1914.[10]

Időszak		„Kedvező"	„Kedvezőtlen"
kezdete	vége	árak tartama hónap	
1897. I.	1899. II.	26	—
1899. III.	1900. XII.	—	22
1901. I.	1903. I.	25	—
1903. II.	1905. II.	—	25
1905. III.	1906. XII.	22	—
1907. I.	1908. X.	—	22
1908. XI.	1910. VII.	21	—
1910. VIII.	1912. II.	—	19
1912. III.	1913. XI.	21	—

[8] *Dr. Arthur Hanau:* Die Prognose der Schweinepreise. Berlin, I. kiadás 1927, II. kiadás 1930. Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung, Sonderhefte 2., 18. Az idézetek lapszámai a II. kiadásra vonatkoznak.

[9] Hanau i. m. 13. l.

[10] Hanau i. m. 14. l.

Az utóbbi adatok nagyjából megegyeznek a hizlalási rentábilitás imént tárgyalt magyarországi alakulásával, melynek során az 1928 óta lefolyt két „tenyésztési ciklus" hossza 37, illetve 39 hónap volt.

A sertésárak és a tenyésztés ismert kapcsolata folytán a sertésállomány hullámzásában ugyanolyan ciklikus törvényszerüségnek kell jelentkeznie, mint az árak és a rentábilitás alakulásában. Ez a törvényszerüség a IV. számu táblázat adatai szerint a legtöbb európai ország sertésállományának alakulásában felismerhető. A felismerést mindenesetre megnehezíti a rendelkezésre álló adatok hézagossága. A sertésciklus hossza ugyanis a legtöbb országban több mint 3, de kevesebb mint 4 év. Mivel a sertésállományról rendszerint csak évenként egy adat áll rendelkezésre, a ciklikus változás jellemző fázisai ebből az adatsorból gyakran kiesnek. Megfelelő képet csak évente többször ismétlődő számlálások alapján lehetne nyerni, de ezt is csak akkor, ha az állomány *idényszerü* változásainak mértéke is ismeretes, mert enélkül természetesen nem lehetne pl. az egyik év decemberében számlált állományt egy másik év juniusában megállapitott adattal szembeállitani. A ciklus lefolyásában előálló rendellenességeknek természetesen más okai is lehetnek: sertésvész, nagy takarmányhiány, hosszantartó fogyasztási válság, stb. Ezek hatásainak elemzésétől ez alkalommal el kell tekintenünk.

A közölt táblázat adatai igy is érdekesek. Az egyes országok állománya az áttekintés megkönnyitésére az előző évi állomány %-aiban is ki van fejezve. Mint látható, általában két-két 100-on felüli, vagyis emelkedést jelző szám váltakozik két-két 100-on aluli, vagyis csökkenést mutató számmal. Eszerint a legtöbb országban a sertésciklus hossza a 4 évhez van legközelebb. Azokban az országokban, amelyeknek adataiból ez a periódikus hullámzás látszólag teljesen hiányzik, a ciklus hossza lényegesen eltér a 4 évtől; igy pl. Dániában bizonyára sokkal rövidebb.

*

Az eddigiek során néhány vázlatos vonással jellemeztük a sertéspiacra ható tényezők közül a *tenyésztés*, a *hizlalás*, az *árak* és a *rentábilitás* ciklikus változásait, mint a sertésprognózis elemeit. Feltünhetett, hogy teljesen figyelmen kivül maradt a *fogyasztásnak* a sertéspiac alakulására gyakorolt befolyása. Az árakat kétségtelenül a kereslet és a kinálat *együttes* hatása irányitja; az eddigi vizsgálatok azonban[11] azt mutatták, hogy a kereslet oldalán fellépő ciklikus változások hatása a prognóziskészités szempontjából elhanyagolható. A *kinálat* változásai ugyanis olyan szélsőségesek, hogy hatásuk

[11] Hanau i. m. 23 kk.

IV. sz. táblázat. Néhány európai ország sertésállománya 1920–1937.

Év (A = állomány 1000 db; B = az előző évi állomány %-ában	Németország	Franciaország	Lengyelország	Nagybritannia	Dánia	Olaszország	Magyarország	Jugoszlávia	Románia	Ausztria	Csehszlovákia	Hollandia	Belgium	Svédország	Litvánia	Irország	Svájc	Lettország	Észtország
Számlálás hónapja	XII.	XII.	VI.	VI.	VII.	III.	III.	XII.	XII.	VI.	XII. (VII.)	V.	XII.	VII.	VII. (XII.)	VI.	IV.	VI.	VI.
A)																			
1920	14.153	4.942	—	2.224	1.116	2.339	2.524	3.373	2.514	1.247	2.053	—	977	1.011	1.195	881	546	481	267
1921	15.818	5.166	5.287	2.755	1.430	—	—	3.350	3.132	—	—	1.519	976	—	1.343	873	640	482	—
1922	14.678	5.196	—	2.568	1.899	—	2.473	2.887	3.147	—	—	—	1.139	—	1.514	938	—	402	272
1923	17.308	5.406	—	2.993	2.855	—	2.133	2.497	2.925	1.473	2.580	—	1.176	—	1.697	1.186	—	487	338
1924	16.895	5.802	—	3.567	2.868	—	2.458	2.518	3.133	—	—	—	1.139	—	1.564	987	—	458	288
1925	16.200	5.793	5.500	2.911	2.517	—	2.633	2.802	3.088	—	2.539	—	1.152	—	1.488	732	—	497	339
1926	19.424	5.777	(6.000)	2.504	3.122	2.850	2.520	2.806	3.168	—	—	—	1.144	—	1.441	884	637	521	333
1927	22.899	6.019	6.329	3.124	3.731	—	2.387	2.770	3.076	—	—	—	1.124	1.387	1.010	1.178	—	535	354
1928	20.106	6.017	(5.200)	3.396	3.363	—	2.662	2.663	2.832	—	—	—	1.139	1.369	1.060	1.183	—	535	327
1929	19.944	6.102	4.829	2.701	3.616	—	2.582	2.675	2.412	—	—	—	1.237	1.560	944	945	—	382	279
1930	23.442	6.329	6.047	2.670	4.872	3.318	2.362	2.924	2.323	1.965	2.776	2.013	1.250	1.761	(1.207)	1.052	—	523	290
1931	23.808	6.398	7.321	3.181	5.453	—	2.715	3.133	3.221	—	2.576	2.113	1.235	1.724	(1.339)	1.227	926	712	323
1932	22.859	6.488	5.844	3.570	4.886	—	2.361	2.863	2.965	—	2.621	2.736	1.245	1.495	(1.234)	1.108	(900)	582	303
1933	23.890	6.769	5.753	3.507	4.407	—	1.899	2.656	2.664	—	3.430	2.112	1.353	1.563	(1.234)	931	897	586	277
1934	23.298	7.044	7.091	3.907	3.061	—	2.502	2.792	—	2.823	3.032	2.082	1.258	1.456	(1.237)	968	1.002	686	282
1935	22.827	7.043	6.723	4.531	3.037	—	3.176	2.932	2.970	—	2.745	1.524	1.285	1.293	(1.201)	1.088	1.088	803	289
1936	25.862	7.089	7.055	4.559	3.503	3.206	2.554	3.126	—	—	(3.188)	1.679	1.055	—	(1.190)	1.016	876	674	245
1937	—	—	7.672	4.443	3.083	2.814	2.623	—	—	—	(3.863)	1.406	—	—	—	—	936	739	—
B)																			
1921	113	104	—	123	128	—	103	99	125	—	—	—	100	—	112	99	—	100	—
1922	93	100	—	93	133	—	95	86	100	—	—	—	117	—	113	108	—	83	—
1923	118	104	—	116	150	—	86	87	93	—	—	—	103	—	112	126	—	121	124
1924	97	107	—	119	100	—	115	100	107	—	—	—	97	—	92	83	—	100	85
1925	96	100	—	82	88	—	107	111	98	—	—	—	101	—	95	74	—	103	118
1926	120	100	109	86	124	—	96	100	102	—	—	—	99	—	97	121	—	104	98
1927	118	104	105	125	119	—	95	99	97	—	—	—	98	—	70	133	—	103	106
1928	88	100	82	109	90	—	112	96	92	—	—	—	101	99	105	100	—	100	92
1929	99	101	93	80	107	—	97	100	85	—	—	—	100	114	89	80	—	71	85
1930	118	104	125	99	135	—	91	109	96	—	—	—	101	113	—	111	—	137	104
1931	101	101	121	119	112	—	115	107	138	—	93	105	99	92	111	117	—	136	111
1932	96	102	80	112	89	—	87	91	92	—	102	129	101	94	92	90	99	82	94
1933	104	104	98	98	90	—	80	93	100	—	131	91	109	105	100	84	99	100	91
1934	98	104	123	111	69	—	131	105	—	—	88	99	93	93	100	104	112	117	102
1935	98	100	95	116	90	—	127	105	—	—	91	73	102	95	97	112	109	117	102
1936	113	101	105	101	115	—	80	106	—	—	117	110	82	—	99	93	80	84	85
1937	—	—	109	97	88	—	103	—	—	—	120	84	—	—	—	—	107	—	110

a keresletváltozások befolyását rendszerint teljesen elnyomja. Mindez természetesen csak normális konjunkturalefolyás idejére állitható. Hanau alább ismertetendő árprognózisa, melynek szerkesztésénél a kereslet esetleges változásait elhanyagolta, 1925 és 1930 között hibátlanul bevált, de később a rendkivüli arányokat öltött munkanélküliség, illetve a husfogyasztás csökkenése folytán felmondta a szolgálatot; az állami árszabályozás nagyarányu térhóditása után pedig teljesen abbahagyták. Az ilyen rendkivüli változások idején azonban amugy is le kell mondanunk arról, hogy a várható helyzetet merev prognózisformulákkal közelitsük meg.

A kereslet ciklikus természetü változásai eszerint normális viszonyok között általában figyelmen kivül hagyhatók.[12] Nagyobb a jelentősége a kereslet *idényszerü változásainak.* A sertéspiac tényezőinek változásai közül eddig csak a ciklikus természetüeket tárgyaltuk, s nem emlitettük sem a trendszerü, sem pedig az idényszerü változásokat; az előbbieket azért nem, mert ezek méréséhez egyelőre nem rendelkezünk elég hosszu időszakot felölelő adatokkal, az utóbbiakat pedig azért, mert ezek vizsgálatára a piackutatás már teljesen kialakult módszerekkel rendelkezik s igy figyelembevételük a sertéspiac vizsgálata s a prognóziskészités során inkább csak technikai kérdés. Itt elég annak a megemlitésére szoritkozni, hogy az áralakulás idényszerü változásainak figyelembevétele utján — amire magától értetődően szükség van —, kellő figyelemben részesülnek a kinálat idényszerü ingadozásain kivül a kereslet oldalán tapasztalható szezonális változások is.

*

A sertéskonjunktura alakulásának felsorolt tényezőit egyenként vagy együttesen vizsgálva, a sertésprognózis különféle tipusainak szerkesztéséhez kapunk támpontokat. Maga a prognózis ehhez képest a következő tényezők alakulásának jóslására irányulhat:

a) a sertésállomány nagysága és összetétele;
b) a sertésfelhozatal nagysága;[13]
c) a sertésárak alakulása;
d) a tenyésztés, vagy a hizlalás rentábilitása.

Végső fokon minden prognózis célja: a *rentábilitás* várható alakulását kipuhatolni, a sertéstenyésztőket és hizlalókat erről tájékoztatni, hogy ezek a várható rentábilitási viszonyok

[12] Magyar viszonyok közt is használható prognózis kidolgozásánál azonban, ha a belföldi keresletváltozásokat el is hanyagoljuk, mindenesetre tekintetbe kellene venni az export oldalán fellépő változásokat. (Lásd a későbbiekben.)

[13] Szükség esetén a *bevitel*, illetve a *kivitel* várható alakulására vonatkozó becsléssel kombinálva.

ismeretében állományukat és hizlalási tevékenységüket megfelelően méretezhessék s igy a kinálat, az árak és a rentábilitás szélsőséges hullámzásai elmaradjanak. Ebből a szempontból nyilván a legcélszerübb volna oly prognózis közlése, amely mindjárt arról tájékoztatna, hogy valamely adott időpontban ellett sertések felnevelési költsége, vagy pedig a hizlalásra beállitott sertés hizlalására forditott takarmány értéke milyen viszonyban lesz az értékesités időpontjában elérhető árakkal. Több meggondolás szól azonban amellett, hogy a prognózis tárgyává ne magát a rentábilitást tegyük, amely mégis egyénenként változó és nehezen általánositható feltételek szerint alakul, hanem inkább ennek egyes tényezőit, amelyek várható alakulásának ismeretében az egyéni tenyésztő a saját körülményeihez képest megfelelően kalkulálhatja a számára várható jövedelmezőséget. Etekintetben elég pl. arra utalni, mily nehéz a rentábilitás egyik főtényezője, a takarmányok költsége számára általánosan érvényes formulát találni. A hizlalásra szolgáló szemes és ipari takarmányok egymással általában helyettesithetők; a köztük való választást mindenkori áralakulásuk dönti el, vagyis az, hogy melyikben kapható egy adott pénzértékért a legnagyobb keményitőérték. A Magyar Gazdaságkutató Intézet pl. ismertetett rentábilitási számitásainál ezt ugy veszi figyelembe, hogy többféle takarmányozási recepttel dolgozik s közülük minden hónapban azt veszi számitásba, amelyik legolcsóbb. Persze ez szintén nem felel meg a valóságos helyzetnek, mivel a takarmányok megválasztását áralakulásukon kivül az is befolyásolja, hogy a hizlaló gazdaság elsősorban a saját üzemében termelt takarmányt igyekszik feletetni. Ez az utóbbi meggondolás további komplikációkhoz is vezet, mert nyilvánvaló, hogy a gazdaságban termelt takarmányt másként kell értékelni (piaci ár minusz fuvardij), mint azt, amit máshonnan vesznek (piaci ár plusz fuvardij). Végül nehézséget okoz az is, hogy minden rentábilitási számitás természetszerüleg önkényes módon kénytelen figyelembevenni a takarmányárak időbeli változásait. Az emlitett számitás során pl. azt tételezik fel, hogy a hizlaló a takarmányszükséglet felét a hizlalás megkezdésének napján, másik felét pedig egyenlő havi részletekben szerzi be. A gyakorlatban ilyen sémák természetesen nincsenek, a beszerzés esetlegességektől függ. Mindezek a körülmények erősen befolyásolhatják az egyéni üzem rentábilitását. Megtörténhetik, hogy a legjobb hizlalási konjunktura idején is veszteséges marad a hizlalásoknak egy bizonyos százaléka, s bőven van példa az ellenkezőjére is.

Az ellen, hogy egy országos viszonylatban megfelelőnek bizonyult séma alapján kalkulált adatok az egyéni esetek egy kisebb százalékában nem állnak helyt, elméleti szempontból

nem emelhető kifogás. Annál nagyobb sulya van annak a tisztán gyakorlati megfontolásnak, amely szerint nem kívánatos a piackutatás — amugy is tul gyakran kétségbevont — eredményeinek hitele érdekében olyan adatokat nyilvánosságra hozni, amelyek az érdekeltek egy részének (ebben az esetben a legjobban és a legrosszabbul gazdálkodó sertéstenyésztőknek és hizlalóknak) a helyzetét nem fedik. A piackutatás igy épp azok előtt vesztené el hitelét, akikhez elsősorban fordulnia kellene.

Ezek alapján célszerübbnek mutatkozik a sertésprognózis feladatkörét szükebbre szoritani. A sorrendben következő egyszerübb feladat az *áralakulás* jóslása lenne. Mint a későbbiekből kitünik, e téren már, elsősorban Németországban, kitünő eredményeket sikerült elérni egy aránylag egyszerü prognózisformulával, mely a sertésár, a takarmányár és a tenyészkocaállomány között fennálló összetett korreláción alapszik. E formula bizonyos változtatásokkal magyar viszonyokra is átdolgozható és valószinüleg nálunk is megfelelő árprognózist fog szolgáltatni.

Az árprognózis mellett azonban még mindig szükség lehet arra, hogy a piaci tényezőket tovább bontsuk elemeikre, s ezek közül a *sertéskinálat* és az ennek alapjául szolgáló *sertésállomány* várható alakulását is megkisérelj ük az árprognózistól függetlenül, önállóan és főként számszerüen meghatározni. A prognózis ilyen irányának szükségessége több szempontból kézenfekvő. Elsősorban is, a sertésprognózis azt a már emlitett célját, hogy a sertéstartó gazdákat termelésük észszerü keretek közt való tartására rábirja, talán egyik módszerrel sem közelitheti meg oly sikeresen, mint akkor, ha a sertésállomány eddigi s a jövőben várható alakulásáról *számszerü* adatokat közöl. Másodszor, az állományra s az abból következő felhajtásra vonatkozó becslések nélkülözhetetlen kiegészitői az árprognózisnak olyan időben, amikor az, valamilyen különleges ok folytán (amilyen pl. Németországban az 1931. évi fogyasztási válság volt), többé nem funkcionál megbizhatóan. Amikor a kereslet oldalán lévő tényezők kiszámithatatlan változásaival kell számolni, elengedhetetlen, hogy legalább a kinálat oldalán fellépő tényezőket ismerjük számszerü megbizhatósággal. A takarmányellátással kapcsolatos (export, import, stb.) kérdések eldöntéséhez is az állomány és a hizlalási tevékenység abszolut számainak az ismerete szükséges. Végül oly országok esetében, amelyek sertést és sertéstermékeket exportálnak, vagy importálnak, fontos szempont lehet az is, hogy az ujabb államközi megállapodások (melyek a korábban szokásos vámkedvezményeken kivül gyakran tartalmaznak mennyiségi kontingenseket, sőt ezen tulmenőleg átvételi, vagy szállitási kötelezettséget is)

alig köthetők a szerződő országok várható termelésének, készleteinek, belső ellátottságának számszerü ismerete nélkül.

E meggondolásoknak megfelelően a sertésprognózis *egymástól független, de egyformán nélkülözhetetlen* elemei gyanánt az *árprognózist* és az *állományprognózist*, valamint ennek függelékét, a *felhajtási prognózist* jelölhetjük meg.

*

Az *árprognózis* módszereinek kidolgozására az elmult két évtized során különböző országokban számos kisérlet történt[14] és bár kétségtelen, hogy használható prognózisformula csak egy adott ország speciális viszonyainak a figyelembevétele alapján állitható fel, a legfontosabb elvi kérdések annyira tisztázva vannak, hogy a probléma megoldottnak tekinthető. A továbbiakban az árprognózis elméletét az Arthur Hanau által 1927-ben lefektetett és az eddigi tapasztalatok szerint normális körülmények között teljesen megbizhatónak tekinthető módszer alapulvételével ismertetjük. Hanau prognózisa a sertésárat alakitó tényezők közül a keresletet figyelmen kivül hagyja, illetve változatlannak tételezi fel. Már utaltunk arra, hogy a keresletváltozások elhanyagolása normális konjunkturalefolyás idején nem okoz számottevő hibát. Eszerint a sertésár várható alakulását egyedül a kinálat oldalán várható változások alapján is lehetséges megfelelő megbizhatósággal megállapitani.

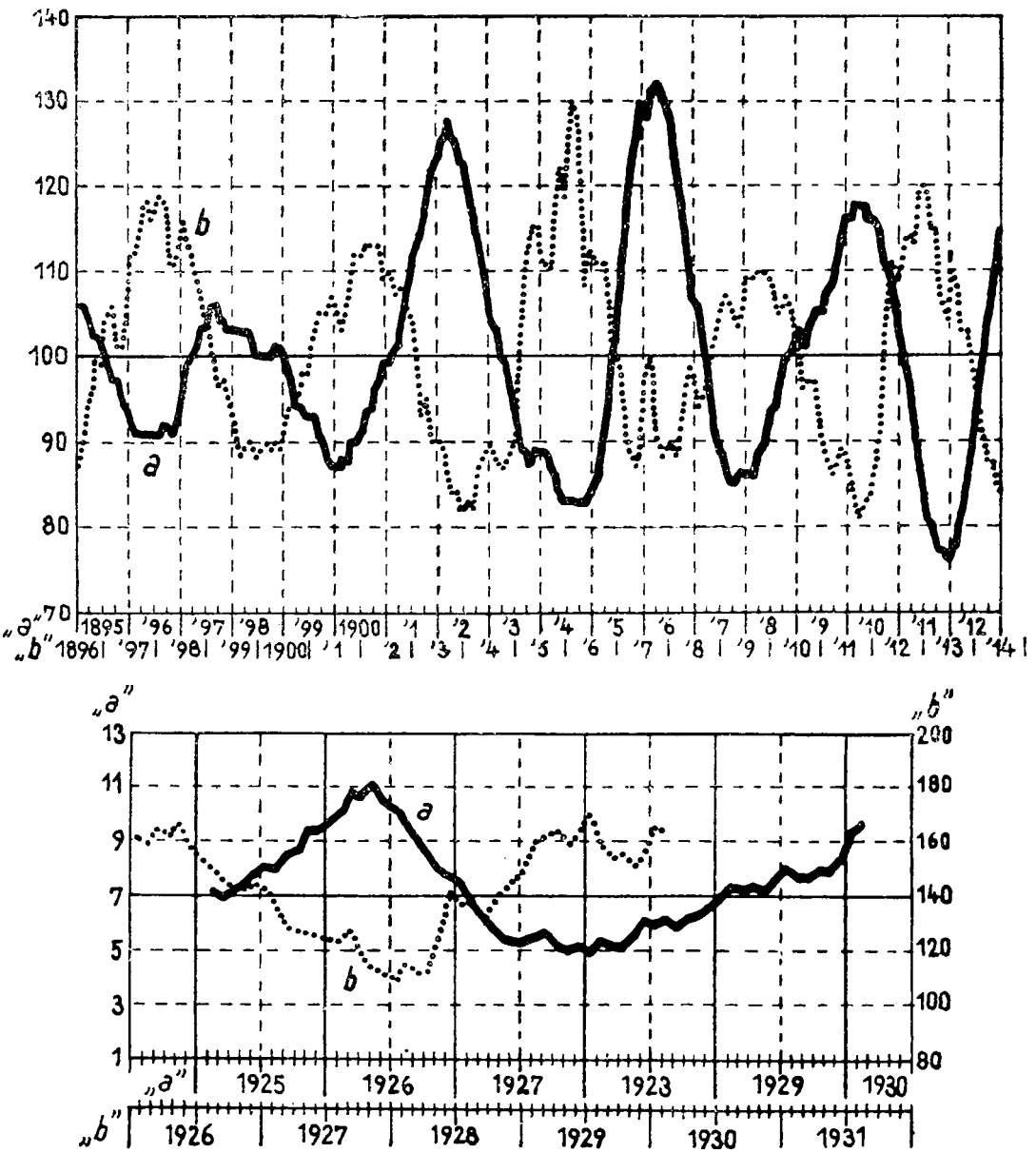
A hizottsertéskinálat nagyságát két fő tényező határozza meg: *a)* a sertéshizlalás rentábilitása, *b)* a sertéshizlalás kiterjesztésének a jelenlegi állományból adódó lehetősége. Ennek megfelelően az árprognózis a sertésár és a takarmányár közötti viszonylatból, mint a rentábilitás fokmérőjéből és a tenyészkocaállomány nagyságából, mint az állománynövelés alapjából indul ki. Maga a prognózis összetett korrelációs számitás. A várható ár a következő tényezők korrelációs függvénye:

1. *A sertésár és a takarmányár közötti viszonylat* (= hizlalási rentábilitás). Hanau német viszonyokra felépitett formulája a takarmányárpa, a tengeri és a burgonya

[14] *Hanau* idézett munkáján kivül a sertésár prognózisának irodalmából az alábbi tanulmányokat emeljük ki: *S. Wright:* Corn and Hog Correlations. (U. S. Dept. of Agr. Bull. 1360. Washington, 1925.) *G. Haas* és *M. Ezekiel:* What Makes Hog Prices? (Washington, 1925.) *Ugyanezen szerzők:* Factors Affecting the Price of Hogs (U. S. Dept. of Agr. Bull. 1440. Washington, 1926.) *M. Ezekiel:* Two Methods of Forecasting Hog Prices. (Jl. of the Am. Stat. Assn. Vol. XXII. 1927.) *F. Baade:* Die Stabilisierung der Schweinepreise. (D. Dtsch. Volksw. I. Jahrg. 50. Berlin, 1927.) *J. M. Jones:* Factors Affecting the Price of Pigs in Wales. (The Welsh Jl. of Agr. Vol. IV. 1928.) *W. Pauli:* Die Beurteilung der Gestaltung der Fettschweinemärkte. (Landw. Jahrb. der Schweiz, Bern 1937.)

árának mérlegelt átlagát veszi alapul. A három takarmány havonként megállapitott mérlegelt átlagárából 12 havi mozgóátlagokat számitanak. A mozgóátlag ugyancsak mérlegelt, amennyiben kiszámitásánál az egyes hónapok adatai növekvő sullyal vannak mérlegelve (zeitlich gewogen) a legrégebbi

III. sz. grafikon: A sertés-takarmány-árviszonylat és a sertésár összefüggése Németországban.[15]

a = sertés-takarmány-árviszonylat.
b = sertésárak.
(Az 1895—1914. időszakra mindkettő a trendtől[1] való %-os eltérések alakjában; 1925—1931-re: „a" az árviszonylatra jellemző hányados, „b" árak 100 kg-ként márkában.)

[15] Hanau i. m. 29—30. l. (Az Institut für Konjunkturforschung, Berlin, engedélyével.)

adat mérlegelési koefficiense 1, a következőé 2, az utolsóé 12. Az adatok időbeli mérlegelése azt akarja kifejezésre juttatni, hogy a sertéskinálatra, illetve a beállitások nagyságára az egész megelőző év takarmányárai befolyást gyakorolnak ugyan, de a legutóbbi hónapok áralakulásának a hatása nagyobb, mint a korábbiaké. Az igy kapott havi takarmányárakkal elosztják a megfelelő havi sertésárat (Berlin, 80—100 kg-os élősertés), melyet előzőleg az idényszerü ingadozásoktól mentesitettek.

Az igy kapott „sertés-takarmány-árviszonylat"-nak a beállitásokra és a hizottsertéskinálatra való befolyása, illetve ezeknek a sertésár kialakulására gyakorolt hatása Hanau szerint a piacon 18 hónap mulva jelentkezik. Az árviszonylat és a sertésár összefüggését német vonatkozásban a III. sz. grafikon mutatja.

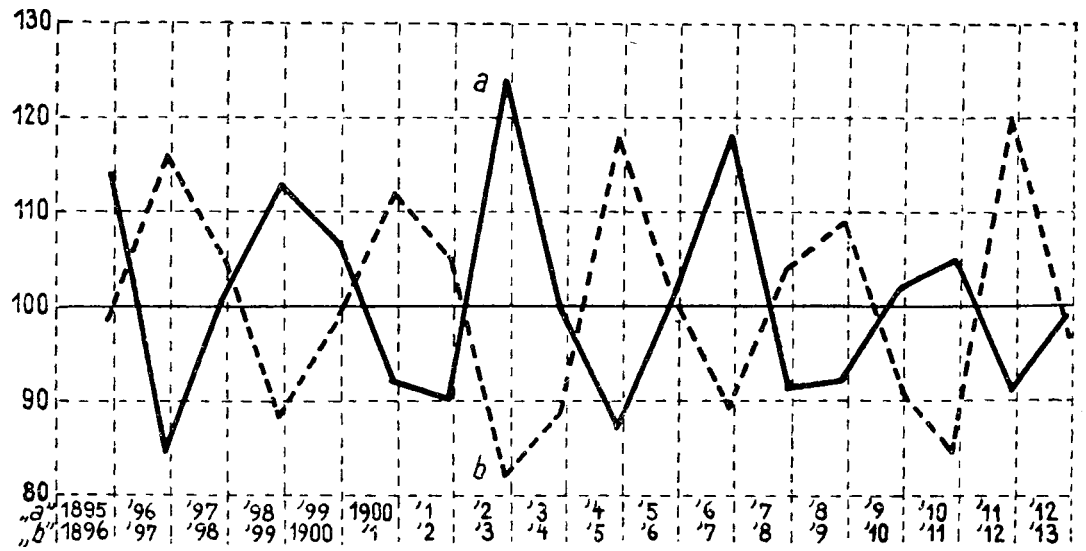
Az 1895—1914 közötti időszakra vonatkozólag a sertés-takarmány-árviszonylat és a 18 hónap mulva bekövetkezett sertésárak közötti összefüggés korrelációs hányadosa, $r = -0.72$. A 18 hónapos időbeli eltolódást Hanau a következőképen magyarázza: ahhoz, hogy a tenyésztő az árviszonylat változására reagálhasson, szükséges *a)* a vemhességi időtartam, 4 hónap, *b)* az átlagos felnevelési és hizlalási időtartam, mely német viszonyok között 10—11 hónap, végül *c)* ehhez még 3—4 hónapot kell hozzászámitani azon a cimen, hogy a gazda, mielőtt az állományt növelő fedeztetésekre, vagy pedig a fedeztetések korlátozására elhatározná magát, előbb még néhány hónapig megfigyeli a piaci helyzetet. Ezzel a „habozással" együtt adódik a 18 havi eltolódás, ami természetesen variábilis. Összetevői közül csak a 4 hónapos vemhességi időtartam alapul természeti törvényen; a felnevelési és hizlalási idő a gyorsabb fejlődésü fajták terjedése, továbbá a hizlalási technika javitása folytán jelentékenyen rövidülhet; végül a 3—4 hónapos „várakozási idő" a gazdák piacismeretének fejlődésével, a mezőgazdasági hirszolgálat s nem utolsó sorban éppen a prognózisokon alapuló rendszeres tanácsadás kiépitésével csaknem teljesen ki is küszöbölhető.

2. *A takarmányáraknak a sertésárakra gyakorolt közvetlen befolyása* a korrelációs számitás másik tényezője. Hanau szerint ugyanis a takarmányárak nemcsak a sertésárakhoz viszonyitott, hanem abszolut magasságukkal is befolyásolják a sertésárat. A fentebb ismertetett módszer szerint mérlegelt takarmányárak és a 11 hónappal később bekövetkezett sertésárak összefüggésére jellemző korrelációs hányados, $r = +0.62$.

3. *A tenyészkocaállomány nagyságának,* mint már emlitettük, ugyancsak nagy befolyása van a sertésárak alakulására, amennyiben a tenyésztésnek a kereteit adja meg. A te-

nyészkocaállománynak az egy évvel később kialakuló sertésárakra gyakorolt befolyását ugyancsak német vonatkozásban IV. számu grafikonunk szemlélteti. Ezen a minden év december 1-én számlált tenyészkocaállomány van szembeállitva a következő év decemberében jegyzett (s az idényszerü ingadozásoktól mentesitett) sertésárakkal.

IV. sz. grafikon. A tenyészkoca-állomány és a sertésárak összefüggése Németországban.[16]

a = tenyészkoca-állomány (Baden területén) az előző évi állomány %-ában.
b = decemberi sertésárak (a trendtől való %-os eltérések, az idényszerü behatásoktól mentesitve.)

A kocaállomány és a következő évi árak összefüggésére jellemző korrelációs hányados az 1895—1913. évek adatai alapján számitva: r = —0.795.

A felsorolt tényezők felhasználásával, melyek összetett korrelációja az R = 0.86 hányadossal fejezhető ki, a Hanau-féle prognózisformula a következő regressziós egyenletet alkotja:

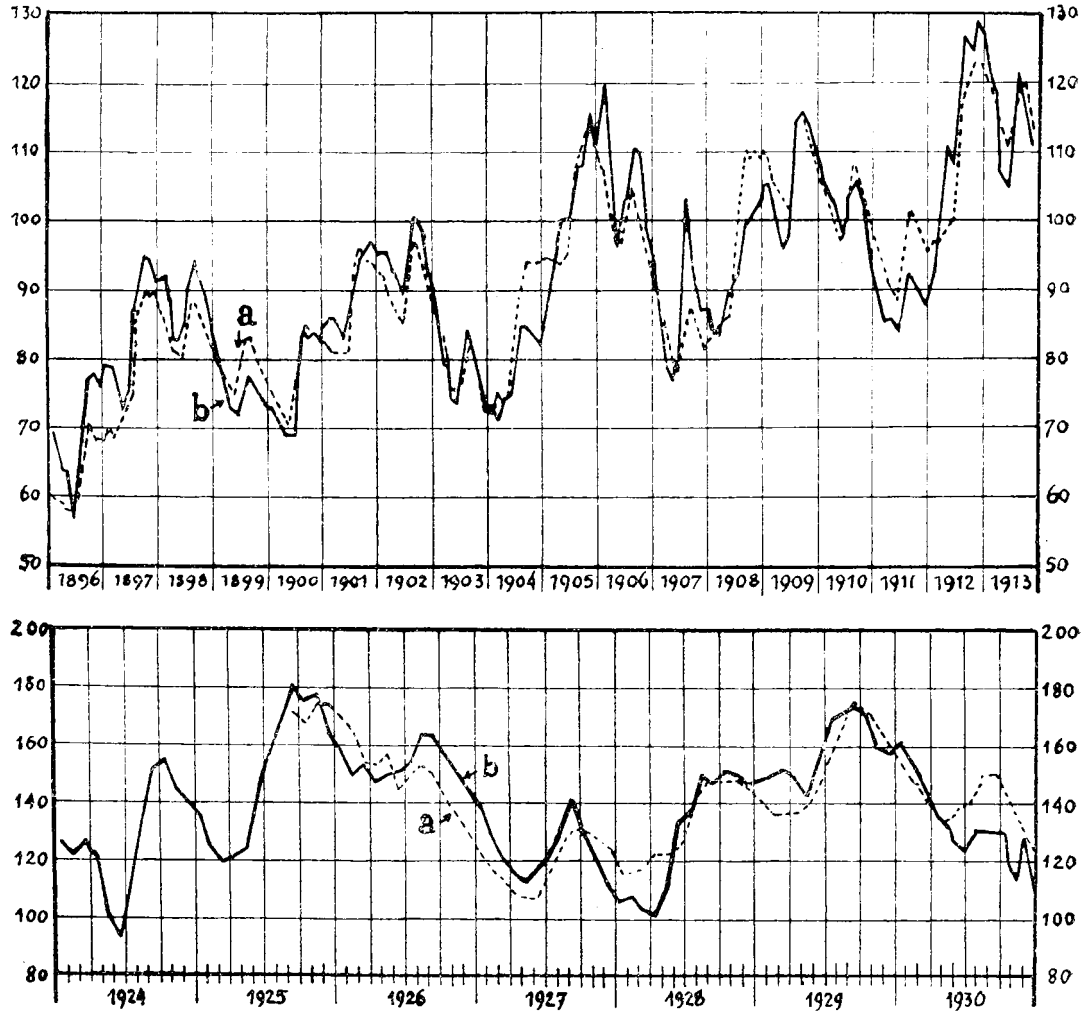
$$x_1 = -0.120x_2 + 0.312x_3 - 0.703x_4,$$

ahol x_1 = sertésárak a trendtől való százalékos eltérések alakjában, az idényszerü ingadozásoktól mentesitve, x_2 = a sertésár és a takarmányárak közötti viszony a trendtől való %-os eltérések alakjában, 18 hónappal korábban, x_3 = takarmányárak a trendtől való %-os eltérések alakjában, 11 hónappal korábban, x_4 = tenyészkocaállomány a megelőző évi állomány %-ában kifejezve, a negyedévi adatok interpolálás utján kiegészitve, 12 hónappal korábban.

[16] Hanau i. m. 32. l. (Az Institut für Konjunkturforschung, Berlin, engedélyével.)

A fenti egyenletből adódó eredmények a sertésárak trendjével és az idényszerü ingadozás indexszámaival megszorozva adják az árprognózist. Ezzel a formulával (tekintetbe véve, hogy a tenyészkocaállomány nagyságára vonatkozó statisztikai adatok feldolgozása és közlése időveszteséggel jár) gyakorlatilag *11 hónappal előre lehet a várható áralakulást megjósolni.* A formula gyakorlati alkalmazása kielégitő eredményekkel járt. Az 1895—1914 közötti időszakra visszamenőleg kiszámitott árprognózist, valamint az 1925 óta számitott prognózisadatokat a tényleges áralakulással az V. sz. grafikon hasonlitja össze.

V. sz. grafikon: A Hanau-féle árprognózis formula alkalmazása Németországban.[17]

a = a prognózis formula alapján kiszámitott árak.
b = tényleges árak.

1895 és 1914 között a prognózisadatok és a tényleges árak korrelációjának koefficiense, r = + 0.94 volt.

[17] Hanau i. m. 5. és 34. l. (Az Institut für Konjunkturforschung, Berlin, engedélyével.)

Az árprognózis módszerének magyar viszonyokra való átdolgozásával kapcsolatban felmerülő szempontok kimerítő méltatásától ez alkalommal el kell tekintenünk, már csak azért is, mert igen sok kérdés csak akkor lesz eldönthető, ha már a magyar sertéspiac helyzetét befolyásoló tényezők statisztikai adatai lehetőleg hosszu időre feldolgozást nyertek. A legfontosabb eltérések forrásai mindenesetre a magyar sertéstenyésztésnek és hizlalásnak a németországinál hosszabb időtartamából (zsirra történő hizlalás) a felhasznált takarmányok eltérő jelentőségéből, az agrárlakosságnak a németországinál kedvezőtlenebb financiális helyzetéből és alacsonyabb műveltségi szinvonalából fognak adódni. Ezeken kivül valószinüleg nem lesz elkerülhető, sertéspiacunknak az exporttal való szoros összefüggése miatt, a bécsi és a prágai sertésárak, valamint esetleg a világpiaci zsirárak alakulásának kombinációba vétele.

*

Az állomány- és felhajtásbecslés módszerét az alábbiakban *von der Warth*[18] munkássága alapján ismertetjük. Az általa kidolgozott módszert Németországban jelenleg is alkalmazzák; mint az alábbiakból kitünik, gyakorlatilag teljesen kielégitő eredménnyel. A becslés azon a felismerésen alapszik, hogy a sertéstenyésztés és hizlalás különböző fázisai szükségképen következnek egymásból s az egyik fázis determinálja az utána következőket, ellentétben pl. a szarvasmarhatenyésztéssel, melynek egyes fázisai között az összefüggés sokkal lazább.[19] A sertéstenyésztésben az egyszer meg-

[18] E. von der Warth: Die Vorausbestimmungen des deutschen Schweinebestandes und der Schweineauftriebe. Berichte über Landwirtschaft, Sonderheft 39, Berlin 1931.

[19] Itt látszik helyénvalónak rámutatni a sertés- és a szarvasmarhapiac strukturájának különböző voltára és arra, hogy mig a sertéspiac sajátos viszonyainál fogva az ár-, állomány- és felhajtási prognózis kérdése megoldottnak tekinthető, addig ugyanez a feladat a szarvasmarhapiaccal kapcsolatban ma még legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik. (Lásd errevonatkozólag különösen Hanau érdekes kisérletét: Bestimmungsgründe der Preise für Schlachtrinder, Vierteljahrshefte f. Konj. forsch. Sonderheft 13. Berlin, 1929.) Ennek főoka a szarvasmarhatenyésztés irányainak sokfélesége. A szarvasmarhatenyésztés négyféle termelési folyamatot (hustermelés, tejtermelés, igaerőtermelés, trágyatermelés) foglal magában. Ezek egyike sem zárja ki a többit, s konjunkturaváltozás esetén a már bizonyos irányban megindult termelési folyamat irányt is változtathat. Igy pl. a hustermelés nagyságára nemcsak a marhahizlalás rentábilitása gyakorol befolyást, hanem az is, hogy a tejtermelés rentábilitása hogyan alakul (a fejőstehenek egy részét ugyanis rossz tejkonjunktura idején levágják, ellenkező esetben pedig számukat a vágóállatfelhozatal rovására növelik), továbbá az is, hogy a ló, az ökör és a traktor konkurrenciájában melyik vonóerő mutatkozik leggazdaságosabbnak, mert ez az igásökörállomány ritkitását vagy szaporitását okozhatja és visszahat

inditott termelési folyamat többé már nem változtathat irányt; a koca fedeztetésétől a kész sertés levágásáig nincsenek alternativák. A malackorban való levágás — a csekély ujévi forgalmat kivéve — általában ráfizetéssel jár s igy számottevő tételben nem fordul elő. A tenyésztés céljára való visszatartás is csak kisebb mennyiségekre vonatkozik. Az egyetlen, a tenyésztő akaratától függő lehetőség a hizlalási idő kinyujtása vagy megröviditése, szélsőséges esetben a sertéseknek féligkész állapotban való piacra vetése. De ez is teljesen a sertés-takarmány-árreláció függvénye s mint ilyen, szintén előrelátható.[20] A tenyésztő akaratától független tényezők hatása pedig (amilyen pl. az egy kocára eső malacok száma, az elhullás stb.) szintén évről-évre nagyjából azonos módon jelentkezik. Eszerint a sertésállomány nagyságából és összetételéből (különösen, ha a takarmányáraknak a sertésárakhoz való viszonyát is figyelembe vesszük az árprognózis leirásánál ismertetett módszerek segitségével) aránylag nagy biztonsággal lehet következtetni egy későbbi időpontban várható állományra és felhajtásra.

Ahhoz, hogy egy adott időpontban található sertésállományból annak későbbi alakulására következtethessünk, szükséges *a)* a sertésállomány korcsoportok szerinti összetételének ismerete, *b)* olyan adatok ismerete, amelyek az állomány egyes korcsoportjainak a multban való alakulásáról lehetőleg néhány hónapos időközönként, minél hosszabb időre visszamenőleg tájékoztatnak. Németországban a sertéseket 1929 óta negyedévenként számlálják; a számlálás módszerének ismertetésére alább még visszatérünk. A márciusban, juniusban, szeptemberben és decemberben végrehajtott számlálások adatai (amelyek az allomány korcsoportok szerinti tagozódásáról, sőt a tenyészkocák vemhességéről is tájékoztatnak) tették le-

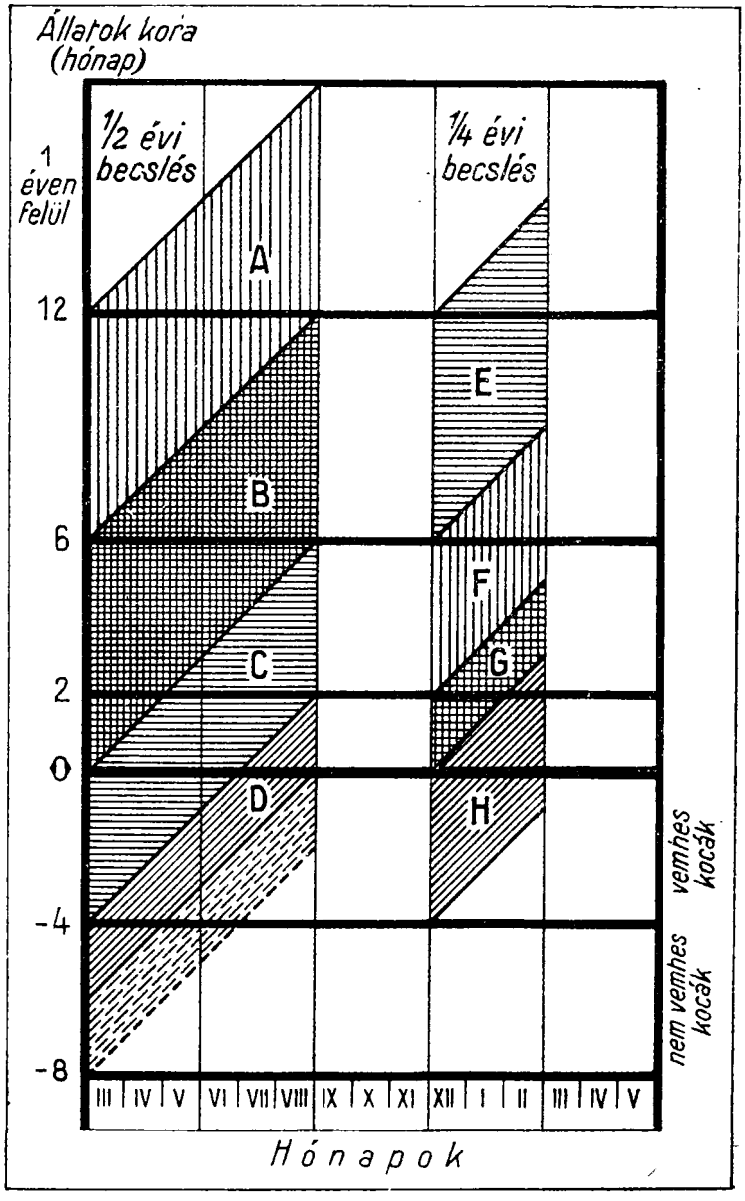
(A 19. jegyzet folytatása.)

a vágóállatkinálatra; végül a trágyatermeléssel kapcsolatos meggondolások is, hiszen a gazdaság trágyaszükséglete átmenetileg még a veszteséges marhahizlalást is indokolttá teheti és a tejtermelésnek is nagy sullyal latbaeső mellékterméke a trágya. A borjak és növendékek korai levágása, vagy pedig tömegesebb felnevelése, amit a fenti bonyolult meggondolások alapján határoznak el, közvetlenül is befolyásolja a vágóállatfelhozatal nagyságát, de a hustermelés későbbi alakulására is van hatása. Végül nem hagyható figyelmen kivül, hogy a husellátásban a marha- és borjuhus a sertéshus mellett másodrendü szerepet játszik. Ezért a marhapiac bizonyos fokig mindig a sertéspiac hatása alatt is áll, ami a kérdést még komplikáltabbá teszi. A marhapiac várható alakulásának megitéléséhez biztos támpontokat csak a hizóba állitott marhák számának statisztikai felvétele adhat; természetesen ilymódon is a marhakinálatnak csak egyik része preliminálható.

[20] Errenézve utalunk von der Warthnak arra az érdekes megállapitására (i. m. 36.), mely szerint a sertésárak és a felhajtási átlagsuly között jól felismerhető összefüggés van.

hetővé a jövőre vonatkozó állománybecslés módszerének kialakitását. Ez a módszer lényegében tapasztalati uton nyert viszonyszámokon alapszik, melyek azt mutatják, hogy a sertésállománynak egy bizonyos (korszerint megkülönböztetett) csoportja és egy későbbi időpontban számlált másik csoport között állandó arány áll fenn, s ettől az évek során csak kisebb eltérések tapasztalhatók. Igy pl. a junius 1-én talált vemhes kocákat a félévvel később, december 1-én számlált 2—6 hónapos süldőkkel arányba állitva, egy kocára kb. 7 süldő esik (1929-ben 7.29, 1930-ban 6.72 stb.). Ilyen összefüggések állapithatók meg a többi csoportok között is. Az állomány egyes csoportjainak egymással való összefüggéseit negyedévenkénti számlálás esetén a VI. sz. grafikon mutatja.

VI. sz. grafikon: A sertésállomány előzetes becslése Németországban v. der Warth módszere alapján.

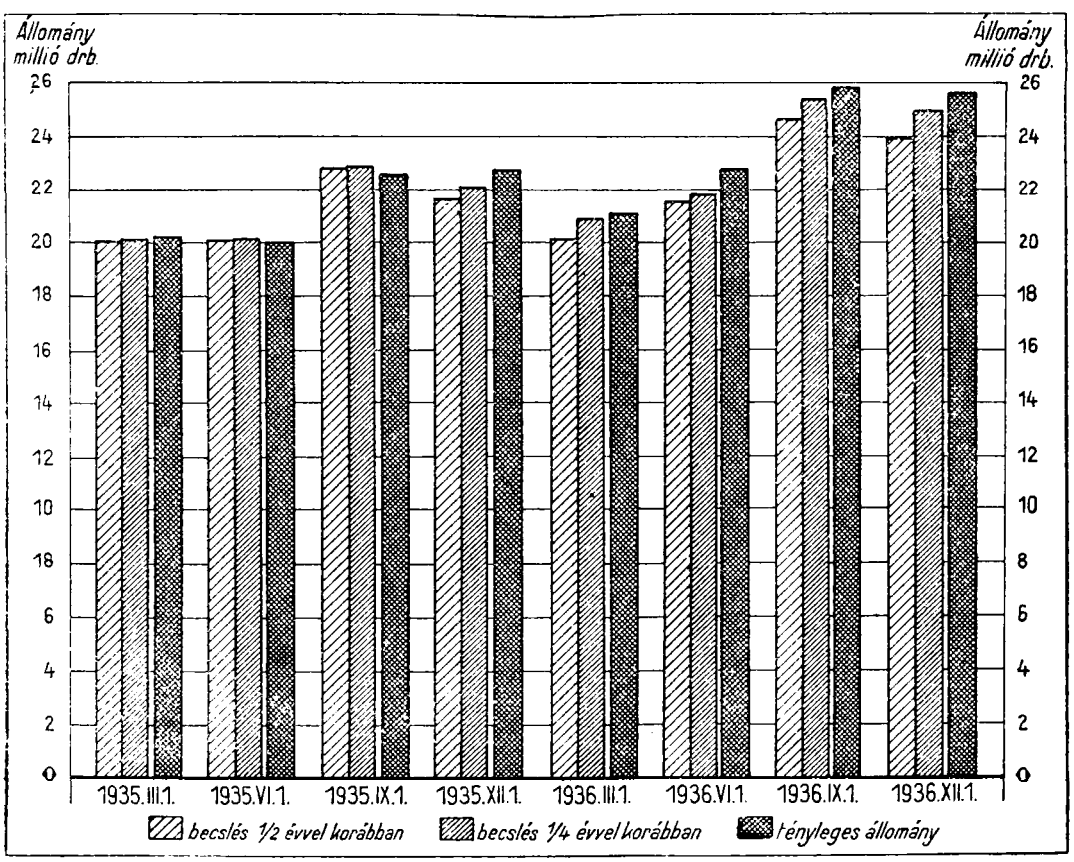
Az ábrán a vizszintes sávok a sertésállomány egyes korcsoportjait jelzik (0-tól felfelé: malacok 2 hónapos korig, 2—6 hónapos, 6—12 hónapos és 1 éven felüli koru állatok; 0-tól lefelé: „0 — minusz 4hónapos" állatok, vagyis a vemhes kocáktól várható szaporulat és „minusz 4—minusz 8 hónapos" állatok, vagyis az a szaporulat, amelyet a jelenleg nem vemhes, de később valószinüleg fedeztetésre kerülő kocáktól várhatunk). Az egy adott időpontban talált állomány egyes csoportjai és a negyedévvel vagy félévvel későbbi számláláskor található állomány csoportjai között az összefüggést a grafikonon vonalkázott felületek mutatják. Ezek az összefüggések természetesen csak az időbeli kapcsolatokra utalnak és igy az állománybecslésnek csak a kereteit jelölik ki. Az összefüggések számszerü értéke tapasztalati uton, a korábbi évek statisztikai adatainak elemzésével állapitható meg. Az igy nyert viszonyszámok természetesen annál állandóbbak, minél nagyobb a sertésállomány, amelyre vonatkoznak. Azok a hibaforrások, amelyek az átlagos arányszámtól való eltéréseket létrehozzák (elvetélés, eltérések a malacozási átlagtól, malacok elhullása, vagy korai levágása; a felnőtt állományban a tenyésztés céljára való visszatartás, vagy időelőtti levágás, végül a betegségek) egymás hatását tulnyomó részben kiegyenlitik, ugyhogy az eltérések az „átlagos" viszonyszámoktól aránylag kicsinyek, alig 3—5%-osak.

Az állandó arányszámok alkalmazásánál azonban szerepel egy másik hibaforrás, amely azzal kapcsolatos, hogy a számlálásokat háromhavonként ejtik meg, a sertés vemhességi időtartama pedig kereken 4 hónap. Ebből következik, hogy a felhasznált időbeli összefüggések nem mindig teljesek. A VI. sz. grafikon jól mutatja az összefüggések különböző értékét. Igy pl. a március 1-én talált vemhes kocák és a szeptember 1-én számlált 2—6 hónapos sertésállomány közötti, „C"-vel jelzett összefüggés tökéletes, mert valamennyi március 1-én vemhes kocának a malacai szerepelnek a szeptemberi 2—6 hónapos állományban, s viszont, ennek az állománynak valamennyi egyede olyan kocáktól származik, amelyek már márciusban vemhesek voltak. De már pl. a december 1-én vemhes kocák és a március 1-én található 0—2 hónapos malacállomány közötti — „H"-val jelzett összefüggés nem tökéletes. A március 1-én számlált malacok ugyan valamennyien olyan kocáktól származnak, melyek december 1-én már vemhesek voltak, azonban nem minden ilyen kocának a malacai szerepelnek a március 1-i malacállományban; egyeseké már tulhaladta a 2 hónapos korhatárt, másoké pedig még nem is ellett meg. A kocák és a negyedévvel később található malacok közötti arány tehát a vemhesség időbeli szóródásától függ, amelyről a sta-

tisztikai felvételek nem tájékoztatnak. (Németországban jelenleg tervezik, hogy a negyedévenkénti összeirás alkalmával a kocák fedeztetésének időpontját is felveszik; ez azonban természetesen igen nagy nehézségekkel járna.) Még kevésbé megbizható az az összefüggés, amely a nem vemhes kocák és a félévv 1 később található malacok száma között fennáll. (Az ábrán „D"-vel jelezve.) Itt ugyanis nemcsak a várható fedeztetések időbeli szóródása játszik közre, hanem a tenyésztő elhatározása is, melytől függ, hogy a rendelkezésére álló kocák közül menynyit hagy meg a tenyésztésben, mennyit mustrál ki, stb.

Mindezen nehézségek ellenére a sertésállomány várható alakulásának a fenti módszer alapján történő becslése Németországban kielégitő eredményeket szolgáltat. A félévvel, illetve negyedévvel előre adott becsléseket a megfelelő időpontokban számlált tényleges állománnyal a VII. sz. grafikon hasonlitja össze.

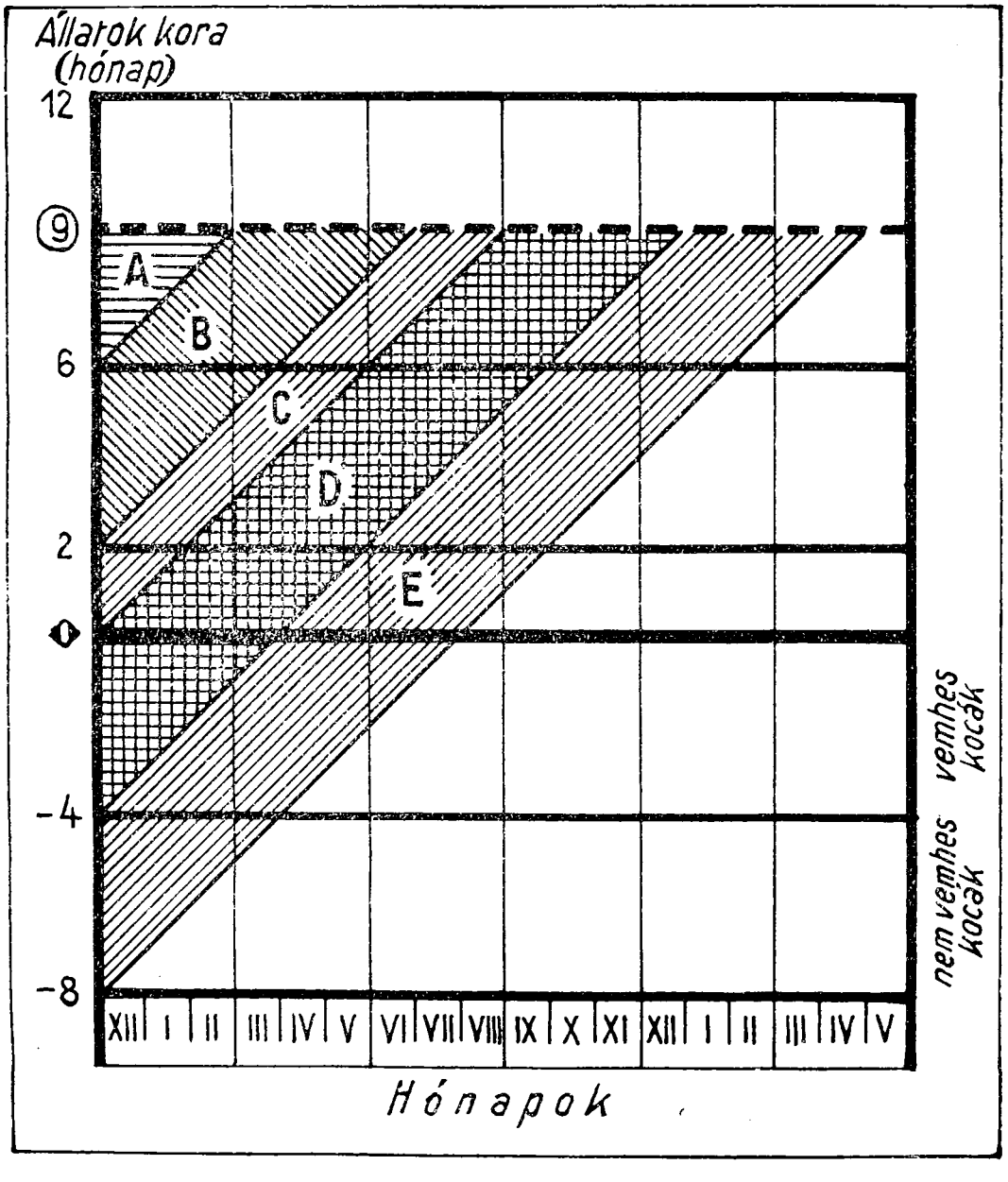
VII. sz. grafikon: A sertésállományra vonatkozó prognózisok teljesülése Németországban.

Az 1935. és 1936. évekre vonatkozó, *félévvel* előre készült becslések átlagos eltérése a tényleges adatoktól +3.0% volt, a *negyedévvel* előre történt becsléseké pedig +2.1%. Megjegyzendő, hogy az állománynak egyes csoportjaira külön is készülnek becslések s ezek hibahatárai szintén nem sokkal nagyobbak.

A sertésfelhajtás várható alakulásának becslése az állományprognózishoz teljesen hasonló. Az állomány egyes csoportjainak nagysága és a később bekövetkező sertéskínálat időbeli összefüggéseit a VIII. sz. grafikon mutatja be. Az állománybecsléshez hasonlóan, itt is tapasztalati viszonyszámokból indulnak ki. A becslés alapját képező feltevések sorában az eddig említettekhez az a további szuppozició is járul, hogy a vágási kort (a becslés szerint 9 hónapot) elért sertéseknek évről-évre hasonló hányada kerül felhajtásra. Ez általában igaz is, bár az eltérések az egyes évek tapasztalati adatai között valamivel nagyobbak (6—8%). A felhajtásbecslésnek természetéből következő hiányossága, hogy a felhajtás

VIII. sz. grafikon: A sertésfelhajtás előzetes becslése Németországban.

nem havonként, csak egy-egy hosszabb időszakra globálisan becsülhető, mivel a sertések korszerinti megoszlására az egyes korcsoportokon belül nincsenek támpontok, legalább addig, amig a fedeztetések időpontjának statisztikai felvételét is be nem vezetik.

A sertések a német viszonyokra készült grafikon szerint átlagosan 9 hónapos korban kerülnek felhajtásra. A becslés tehát annak a kiszámitásán alapszik, hogy az adott időpontban (az ábra szerint dec. 1-én) felvett állomány egyes korcsoportjai mikor fogják elérni a 9 hónapos korhatárt. Igy pl. „*A*" *csoport: 6—12 hónapos sertések.* Ezek közül azok, amelyek már dec. 1-én elmultak 9 hónaposak, azonnal értékesithetők, mig a legfiatalabbak legkésőbb február végéig kerülnek sorra. „*B*" *csoport: 2—6 hónapos sertések.* Ezek közül a legidősebbek dec. 1-től számitott 3 hó mulva, tehát márc. 1-én, a legfiatalabbak 7 hónap mulva, vagyis junius 30-án hajtatnak fel. „*C*" *csoport: 0—2 hónapos malacok.* Ezek adják a felhajtás anyagát a jul. 1. — aug. 31. közti időben. „*D*" *csoport: vemhes kocák.* Ezeknek a számából a *várható malacok* számára következtethetünk: és pedig a dec. 1-én vemhes kocák legkorábban aznap, legkésőbb márc. 31-én fognak malacozni. Malacaik további 9 hónappal később, vagyis dec. 1-től számitva legkorábban 9, legkésőbben 13 hónap mulva kerülnek felhajtásra. „*E*" *csoport: nem vemhes kocák.* Ezekről azt kell feltételeznünk, hogy ezután fogják őket fedeztetni. (Természetesen szükséges, hogy az állomány számbavételénél a „tenyészkocák" el legyenek választva a levágásra szánt, már hizlalás alatt álló kocáktól.) A fedeztetés legkorábban dec. 1-én történhetik, legkésőbben — rendszeres tenyésztés esetén — négy hónappal később fog bekövetkezni. Malacokat tehát ezektől legkorábban 4, legkésőbb 8 hónap mulva várhatunk; ehhez 9 hónapot számitva adódik, hogy a dec. 1-én nem vemhes kocák legközelebbi malacai legkorábban 13 hónap mulva, legkésőbb pedig 17 hónap mulva lesznek vágásra alkalmasak.

Az ilyen alapon végzett becslések a felhajtás havonkénti alakulásának meghatározásánál felmerülő nehézségek ellenére is értékesek lehetnek, ha eredményeiket az árprognózis adataival kombináljuk, mert a várható áralakulás ismeretében a felhajtás időbeli eloszlására nagyobb biztonsággal következtethetünk; viszont az árprognózis egyes kikerülhetetlen hibáinak korrigálásánál jó szolgálatot tehet a várható felhajtás abszolut nagyságának ismerete, még akkor is, ha a felhajtandó állatok számát csak egy többhónapos időszakra egy összegben határozhatjuk meg.

*

Az előadottakkal igyekeztünk megvilágitani a sertéspiaci prognózis nagy jelentőségét és gyakorlati megvalósitásának lehetőségeit. E két szempont alapján mérlegelve az ismertetett körülményeket, mindkét irányban az a következtetés vonható le, hogy a piackutatásnak egyik legfontosabb, de egyuttal aránylag legkönnyebben megoldható feladatával állunk szemben. Ebből önként adódik, hogy a piackutatás korszerü módszereinek intézményes bevezetése — ami a magyar mezőgazdaságnak is egyik régóta hangoztatott kivánsága — legcélszerübben ezen a területen volna megkezdhető. Az itt elérhető eredmények ugyanis, amelyek bizonyára nagy hatással volnának mindazokra, akik a mezőgazdaság érdekeit tartják szemük előtt, a legalkalmasabbak volnának arra, hogy előkészitsék a közvéleményt a piackutatás további, bonyolultabb és nagyobb felkészültséget igénylő feladatainak a megvalósitásához.

Emlitettük már, hogy a sertéspiacra vonatkozó prognózisok készitése két, egymástól nagyjából független feladatból áll: az áralakulásra vonatkozó prognózis és az állomány várható alakulására vonatkozó becslések kidolgozásából; az utóbbihoz kapcsolódik a várható felhajtások becslése.

Mint az árprognózis módszerének fentebbi ismertetéséből kitünik, ilyen prognózis bevezetésének magyar vonatkozásban semmi akadálya sincs; mindazok az adatok, amelyek e célra szükségesek, rendelkezésre állanak, vagy nagyobb nehézség nélkül beszerezhetők. A Hanau-féle árprognózis kellékei közül egyedül a tenyészkocaállományra vonatkozó adatok azok, amelyek nem lesznek a Németországiakhoz hasonló pontossággal megállapithatók, egyrészt, mivel évenként csak egy adat áll rendelkezésre, másrészt, mert a magyarországi állatállomány évenkénti felvételét szolgáló tavaszi állatösszeirások adatai pontosság és megbizhatóság tekintetében nem állanak a németországi állatösszeirások magaslatán. Az előbbi hiány valószinüleg áthidalható. Emlitettük, hogy a Hanau-féle prognózist utólagosan kidolgozták az 1896—1914. évekre is, amely időszakokra vonatkozólag Németországban is csak évenként egy-egy adatból lehetett a tenyészkocaállomány változásaira következtetni; az árprognózis ennek ellenére eléggé megbizhatónak bizonyult. A másik nehézség sulyosabb, azonban e tekintetben is feltételezhetjük, hogy azok a hibaforrások, amelyek a magyarországi állatösszeirásoknál előfordulnak, évről-évre hasonló módon jelentkeznek s igy, ha a tenyészkocaállomány abszolut nagyságáról nem is, de változásairól megfelelő módon leszünk tájékoztatva.

Azok a már emlitett kérdések, amelyek a takarmányáraknak a németországiaktól eltérő módon való figyelembevételére és mérlegelésére, továbbá a magyarországi sertés-

áraknak a bécsi és a prágai sertésárral, valamint a világpiaci zsirárral való kapcsolataira s e kapcsolatoknak a prognózisnál történő értékelésére vonatkoznak, csak a vonatkozó adatsorok birtokában, illetve az ezeken alapuló kisérleti számitások lefolytatása után lesznek eldönthetők, ugyhogy tárgyalásuktól a jelen fejtegetések keretében eltekinthetünk.

Másként áll a helyzet az állomány és a felhajtás előzetes becslésének alapjait képező adatokkal. Az eddigiekben rámutattunk arra, hogy az állományprognózisnak nélkülözhetetlen kelléke a sertésállomány alakulására vonatkozó, minél hosszabb időszakot felölelő olyan adatok ismerete, amelyek a kor szerint megfelelően tagozott állománynak a változásait lehetőleg rövid időközökön belül rögzitik meg. Mivel pedig jelenleg a magyarországi sertésállomány alakulásáról évenként csak egy-egy adattal rendelkezünk, a legsürgősebb feladat az állományra vonatkozó adatfelvételeket gyakoribbá tenni s csak mikor már legalább két-három évre vonatkozó adatoknak leszünk birtokában, lehet majd megkezdeni az állományprognózis bevezetésére az első kisérleteket.

A magyarországi sertésállomány évközi alakulásának statisztikai felvételére elsőizben 1929-ben történt kisérlet. Ekkor az Országos Mezőgazdasági Kamara és a Magyar Gazdaságkutató Intézet közös akciót inditott a *sertéshizlalási tevékenység* reprezentativ alapon történő vizsgálatára. Az akció keretében az erre önként vállalkozó nagyobb gazdaságok és ipari hizlaldák havonként jelentették az általuk hizlalásra beállitott sertések számát. Ennek a felvételnek a során nemcsak a folyamatban lévő hizlalások számát s azok befejezésének előrelátható időpontját tudakolták, hanem a hizlalók által a legközelebbi jövőben foganatositani kivánt beállitások számát, sőt ezenkivül azt is, hogy az adatszolgáltatók hogyan itélik meg a kisgazdahizlalások arányait és helyzetét. Mivel azonban aránylag csekélyszámu adatszolgáltató jelentkezett és a rendszeres bejelentések megtörténtét semmiféle szankció nem biztositotta, kivánatosnak látszott az adatgyüjtés kiszélesbitése. 1935-ben, amikor a m. kir. földmivelésügyi minisztérium vette kezébe a sertéshizlalási tevékenységre vonatkozó adatok gyüjtését, az előbbi adatgyüjtés abbamaradt. A 65.828/1935. F. M. rendelet kötelezte a 200 holdon felüli gazdaságokat, továbbá a 200 holdnál kisebb, de évente 20 sertésnél többet hizlaló üzemeket, végül pedig az ipari hizlalókat arra, hogy a hizlalásra beállitott sertések számát és elkészültének várható időpontját negyedévenkint jelentsék. Ez az adatgyüjtés, amely jelenleg is folyik, értékes adatokat szolgáltatott a nagyüzemek és az ipari hizlalók tevékenységéről. Mindjobban érezhető hiány azonban, hogy a kisebb gazdaságok sertésállományának és hizlalási tevékenységének változásairól nem le-

het képet alkotni. A jelen fejtegetések bevezetésénél már utaltunk azokra az okokra, amelyeknél fogva éppen a kisüzemek sertésállománya, hizlalása és az általuk piacra hozott sertések száma mutatja a legszélsőségesebb ingadozásokat. A kisüzemekből származó felhozatal várható nagyságáról eddig nem állottak rendelkezésre adatok, holott ismeretes, hogy az elmult évek folyamán a sertéspiacon bekövetkezett válságokat minden alkalommal az u. n. szedett sertések kinálatában bekövetkezett nagyarányu emelkedés hozta létre. Igy pl. 1935-ben a rossz takarmánytermés és drágaság folytán a kisebb gazdaságok igen nagy mennyiségben vetettek piacra félig elkészült sertéseket; mivel azonban a felhozatalnak ezt a növekedését nem lehetett idejében előre látni, intézkedésekre csak akkor került sor, mikor az áresések már bekövetkeztek. Csak jóval később sikerült a piacot a Németország felé irányuló nagyobbarányu hasitottsertés-kivitel biztositásával alátámasztani.

E tanulságok alapján ujabb akció indult meg a kisüzemekre vonatkozó adatgyüjtés érdekében. A kezdeményezés ez alkalommal — érthető okokból — a m. kir. Külkereskedelmi Hivataltól indult ki; a sertéspiac várható helyzetéről való tájékozódás hiánya ugyanis főleg a külkereskedelem lebonyolitásával kapcsolatos intézkedések előkészitésénél vált érezhetővé. Épp ezért az uj adatgyüjtést elrendelő minisztertanácsi határozat ugy intézkedett, hogy a munkálatok költsége a Külkereskedelmi Hivatal által kezelt alapok terhére fedezendő. A „Sertéshizlalási adatgyüjtést irányitó Bizottság" a mult év nyarán a 87.946. F. M. rendelet alapján alakult meg. Tagjai a földmüvelésügyi minisztérium illetékes osztályainak képviselőin kivül a Külkereskedelmi Hivatal, a Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Gazdaságkutató Intézet, az Országos Mezőgazdasági Kamara, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és a Sertésértékesitési Bizottság kiküldöttei. Feladata, hogy javaslatokat tegyen a sertés- és esetleg a marhahizlalást felölelő oly adatok beszerzésére, melyekre nézve nem áll fenn a 65.828/1935. F. M. rendeletben megállapitott bejelentési kötelezettség. Munkája tehát azt a területet öleli fel, amelyet az eddigi adatgyüjtés kénytelen volt elhanyagolni.

A bizottság eddigi munkája során kialakult szempontok és irányelvek, valamint a munka eddigi eredményei a következőkben vázolhatók:

I. *Az adatgyüjtés tárgya* tekintetében két megoldás között lehetett választani: a 200 holdon aluli gazdaságok *egész* sertésállományának, vagy pedig az e gazdaságok által *hizlalásra beállitott* sertések számának a felvétele között.

E kérdés eldöntésénél főleg annak a meggondolásnak volt nagy szerepe, hogy magáról a hizlalási tevékenységről a kisgazdáktól csak nagyon megbizhatatlan adatokat lehet beszerezni. A kisüzemekben ugyanis az esetek legnagyobb részében nem lehet tervszerü, előzetes kalkuláción alapuló hizlalási tevékenységről beszélni, még kevésbé várhatók megbizható válaszok a hizlalásra beállitott sertések elkészültének időpontja és a piacrahozni szándékolt sertések száma tekintetében. Mindezeket a tényezőket ugyanis a kisüzemekben incidentális jellegü körülmények befolyásolják, melyeket gyakran maga a gazda sem láthat előre. A rendelkezésre álló takarmánymennyiség, a gazda pillanatnyi anyagi helyzete, családjának fogyasztási szükséglete, stb. stb. igen nagy változásokat okozhatnak a gazda eredeti elgondolásaiban s e változások a már folyamatban lévő hizlalások sorsát is erősen befolyásolhatják. Mindezek alapján helyesebbnek látszott a hizlalási tevékenységre és az eladási tervekre vonatkozó kérdéseket a tervezett felvétel során másodrendünek tekinteni s a fősulyt a kisüzemek teljes sertésállományának a megállapitására fektetni. Az igy nyert adatokból — abból kiindulva, hogy a piacra hozható sertések alsó korhatára magyar viszonyok között kb. 1 év — nagyobb valószinüséggel lehet majd a sertéspiac várható felhozatalára következtetni. Ha ugyanis elfogadjuk azt a feltevést, hogy minden sertés, amely elérte az 1 éves korhatárt, piacra hozható: az 1 éven felüli sertések mindenkori száma adja a kinálat alakulására legjellemzőbb adatot. Azt, hogy az 1 éven felüli állományból mennyit tartanak vissza házi fogyasztásra és mennyi kerül piacra, valószinüleg szintén megbizhatóbban lehet majd tapasztalati viszonyszámok alapján megállapitani, mint egyénenkénti kérdezés utján.

Mindez természetesen nem zárja ki a m. kir. földmivelésügyi minisztérium által jelenleg is végzett (a 200 holdon felüli gazdaságok, valamint az ipari hizlalók hizlalási tevékenységére vonatkozó) adatgyüjtés foytatását. A nagygazdaságok és az ipari hizlalók tulnyomó része tényleg abban a helyzetben van, hogy kellő megbizhatósággal előre közölheti az általa néhány hónap mulva piacra hozható sertések számát, vagyis arra a közvetett következtetésre, amelyre a kisgazdaságok hizlalási tevékenységének megállapitásánál utalva vagyunk, ezeknél nincsen szükség. A nagyüzemekre vonatkozó adatgyüjtés — bizonyos technikai módositásokkal — szerves kiegészitője lehet a kisgazdaságokra vonatkozó statisztikai felvételnek s a kettő együtt országos viszonylatban kielégitő képet nyujthat majd a sertésállományról és a hizlalásról. A szükségesnek látszó módositások közt legfontosabbak: *a)* a felvételek időpontjait a kisgazdák állományára vonatkozó,

alább ismertetendő módon tervezett felvétel időpontjaival összhangba hozni (tehát áttérni a negyedévenkéntiről a négyhónaponkénti felvételre), *b)* a felvételből kikapcsolni a 200 holdnál kisebb, de 20 sertésnél többet hizlaló gazdaságok adatait. E felvételt nemcsak azért kell megszüntetni, mert a meginditani tervezett adatgyüjtés e gazdaságokat is felöleli, hanem azért is, mert ez az adatcsoport a földmivelésügyi minisztérium eddigi felvételeinél is állandóan zavaró hibaforrásként jelentkezett. Ha ugyanis valamely 200 holdon aluli gazdaság az egyik felvétel alkalmával 20 sertést hizlalt, a következő alkalommal csak 19-et, ugy az utóbbi esetben teljesen kiesett az adatgyüjtésből, vagyis a hizlalt sertések számának 1-gyel való csökkentése a főösszeget 20 darabbal csökkentette; és megforditva.

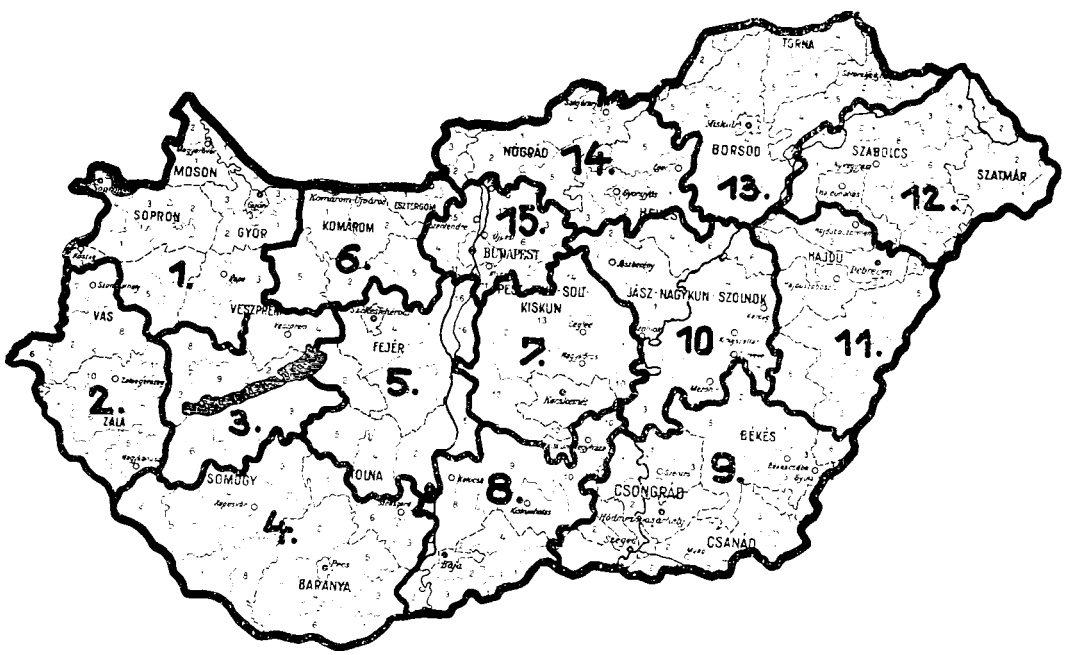
2. *Az adatgyüjtés terjedelme* tekintetében a rendelkezésre álló anyagi eszközök szabtak határt. A fennálló keretek között egyelőre nem lehet arra gondolni, hogy a kisgazdaságok többmilliós sertésállománya évenkint többször megszámoltassék. Magyar viszonyok között ugyanis megbizható adatokat csak gondosan megválasztott és megfelelően dijazott számlálóbiztosoktól lehet várni, ugyhogy elesik az a pl. Németországban bevezetett megoldás, amely többszázezer számlálóbiztost alkalmaz minden dijazás nélkül.[21]

A teljes felvétel helyett a *reprezentativ módszer* alkalmazását jogosulttá teszi, hogy kisüzemekről van szó, amelyek berendezése igen sok közös vonást mutat, s amelyek a konjunktura változásaira nagyjából azonos módon reagálnak, ugyhogy az összes üzemeknek egy kisebb töredékére vonatkozó adatok nagy valószinüséggel vetithetők ki a kisgazdák kezén lévő egész sertésállományra.

[21] A németországi állatszámlálások s igy különösen a sertésszámlálás, amely a többi felvételektől eltérően minden negyedévben történik, azon a törvényben lefektetett állampolgári kötelességen épül fel, mely szerint statisztikai felvételeknél való aktiv közremüködésre minden ellenszolgáltatás nélkül bárki kijelölhető; további könnyebbséget jelent a községi, járási és országos hatóságoknak hathatós közremüködése az adatok összesitésénél. Egyedül Poroszország területén egy-egy sertésszámláláskor kb. 120.000 számlálóbiztos dolgozik, akikre átlag 20—25 udvar, vagyis 100—150 sertés jut. Az egy emberre eső munka tehát igen csekély. A munka elaprózódásának azonban hátrányai is vannak. A Statistisches Reichsamt a számlálás után egyedül Poroszországban 10—15.000 tudakozó levelet küld szét, amelyekben adatok helyesbitését kéri, vagyis a számlálók egytizede olyan hibákat követ el, amelyeket a központban is észre lehet venni, bár az egyedüli ellenőrzési lehetőség az adatok valószinüségének vizsgálatán alapszik. A számlálóbiztosok Németországban többnyire gazdák. A községi előljáró kiküldhet ugyan számlálóbiztosnak alárendelt tisztviselőket, ideértve a tanitókat és a rendőrszemélyzetet is, ezt azonban lehetőleg kerülik, mert a lakosság az intelligens embert és az uniformist ott is bizalmatlanul fogadja.

A bizottság a reprezentativ felvétel módszere tekintetében azt a megoldást fogadta el, hogy egyes kiválasztott községekben a 200 holdon aluli gazdaságok sertésállománya teljesen számoltassék meg s e községek adatai egy-egy nagyobb, körülöttük elterülő vidék sertésállományára vetittessenek ki. Ebből a célból az ország területét 15 körzetre bontották; a területi beosztást a IX. számu grafikon és az V. sz. táblázat mutatja.

IX. sz. grafikon: A sertésállomány reprezentativ felvételének körzeti beosztása.

E 15 körzeten belül az ország 1.6 milliónyi 200 kat. holdon aluli gazdasága és ezek sertésállománya nagyjából egyenletesen oszlik meg, amint azt a mellékelt V. számu táblázat mutatja. Minden körzeten belül 10—20 községben történik számlálás, ugyhogy a felvételnél szereplő összes községek száma kb. 270 lesz, a részletes felvétel tárgyát képező 200 holdon aluli gazdaságok száma pedig kb. 150.000. Eszerint a reprezentativ felvétel az összes gazdaságoknak, illetve ezek sertésállományának mintegy 7—8%-ára fog kiterjedni. A felvétel tárgyát képező községek kiválasztása ugy történik, hogy azok egyrészt jól reprezentálják körzetük gazdasági viszonyait (pl. nagy- és kisbirtok aránya, tengeritermelés stb.), másrészt jól megközelithetők legyenek.

3. *A kérdőiv összeállitásánál* és a *számlálások időpontjának megállapitásánál* a bizottságot főleg az a szempont vezette, hogy a nyert adatokból a sertésállomány és a sertésfelhajtás későbbi alakulásáról minél megbizhatóbb képet lehessen alkotni. A kérdőivnek tehát aránylag részletesnek kellett lennie; viszont nem lehetett figyelmen kivül hagyni, hogy tul

aprólékos kérdések rendszerint a statisztikai felvétel egyöntetüségének és megbizhatóságának rovására mennek. A kialakult kérdőiv az állományra vonatkozólag összesen 12 rovatot tartalmaz,[22] tehát jóval többet, mint a jelenlegi tavaszi állatösszeirásoknak a sertésekre vonatkozó kérdőive, sőt többet, mint a németországi negyedévi sertésösszeirásoknál használatos kérdőiv.

V. sz. táblázat: A sertésállomány reprezentativ statisztikai felvételének körzeti beosztása.

Számláló körzet			Lakosság	Mezőgazdasági önálló keresők	200 kat. holdon aluli gazdaságok	Sertésállomány ezrekben (1935)		
sorszáma	területén lévő városok és községek száma	területe 1000 kat. hold	száma ezrekben (1930)			összesen[23]	ebből	
							zsirsertés	hussertés
1	388	1.226	579	150	124	374	204	170
2	462	897	437	133	149	221	138	82
3	247	897	301	92	92	203	175	28
4	582	1.737	708	206	187	649	476	173
5	155	1.158	436	127	109	438	375	64
6	145	714	302	69	57	187	155	31
7	58	944	428	122	68	205	177	28
8	66	953	368	118	79	287	238	50
9	90	1.469	809	225	159	606	507	99
10	78	1.126	491	148	90	313	275	38
11	84	1.133	494	136	79	308	290	18
12	248	1.226	563	170	106	353	326	27
13	405	1.286	596	145	118	214	191	23
14	244	943	461	119	110	185	168	17
15	112	464	1.715	62	63	134	102	32
1—15	3.364	16.172	8.688	2.022	1.590	4.677	3.797	880

[22] Ezeken kivül célszerünek látszott a kérdőivbe felvenni néhány, a sertésforgalomra vonatkozó kérdést, melyek a két számlálás közötti időszak folyamán elhullott, eladott és saját használatra levágott sertések számát tudakolják.

[23] A sertésállomány adatai a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal által 1935 májusában, a február 28-i állapotnak megfelelően végrehajtatott összeirás alapján vannak felvéve. Az adatok az összeirás eltérő időpontja és módszerbeli különbségei miatt lényegesen eltérnek a földmivelésügyi minisztérium szokásos tavaszi (március) összeirásának 1935. évi adataitól. Az alábbiak szerint az eltérés tulnyomórésze az egy éven aluli állatok csoportjában jelentkezik.

		Összesen	Dunántul	Alföld	Észak
1 éven aluli állatok	St. H.	3.546	1.515	1.692	339
	F. M.	2.171	1.071	917	183
1 éven felüli állatok.....	St. H.	1.131	504	523	104
	F. M.	1.005	460	443	102
ebből: tenyészkocák	St. H.	602	269	270	63
kocák 1 éven felül	F. M.	680	300	305	75

VI. sz. táblázat: A sertésállomány statisztikai felvételét szolgáló kérdőívek összehasonlítása.

A = M. kir. földmüvelésügyi minisztérium tavaszi állatszámlálása.
B = A németországi negyedévi számlálás (Stat. Reichsamt.)
C = A Magyarországon tervezett 4-havonkénti reprezentativ felvétel.

A

Tenyészállatok*)		Növendék és hizó állatok					
		1 éven alul			1 éven felül		
tenyészkan	*) A tenyészkocák nincsenek elválasztva a többi kocáktól	kan	koca	ártány	kan	koca	ártány
1		2	3	4	5	6	7

B

Tenyészállatok						Növendék és hizó állatok			
tenyészkan		tenyészkoca				1 éven alul			1 éven felül
6—12 hónapos	1 éven felül	vemhes 6—12 hón.	vemhes 1 éven felül	nem vemhes 6—12 hón.	nem vemhes 1 éven felül	0—2 hónapos	2—6 hónapos	6—12 hónapos	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

C

Tenyészállatok			Növendék és hizó állatok								
	tenyészkoca		1 éven alul							1 éven felül	
tenyészkan	vemhes	nem vemhes (amit legalább mégegyszer bugatni kiván)	0—2 hónapos	2—4 hónapos	4—6 hónapos	6—8 hónapos		8—12 hónapos		sovány	hizó
						sovány	hizó	sovány	hizó		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

A három kérdőivet a mellékelt VI. számu táblázaton állitjuk szembe egymással, azzal a megjegyzéssel, hogy az uj kérdőiv — épugy mint a tavaszi állatösszeirás kérdőive — minden rovatot még két alrovatra bont a mangalica- és a hussertésállomány szétválasztása céljából, amire a kétféle sertés jelentékenyen eltérő szaporasága és tenyészideje miatt, az állomány- és felhajtási prognózisok megbizhatósága érdekében van szükség.

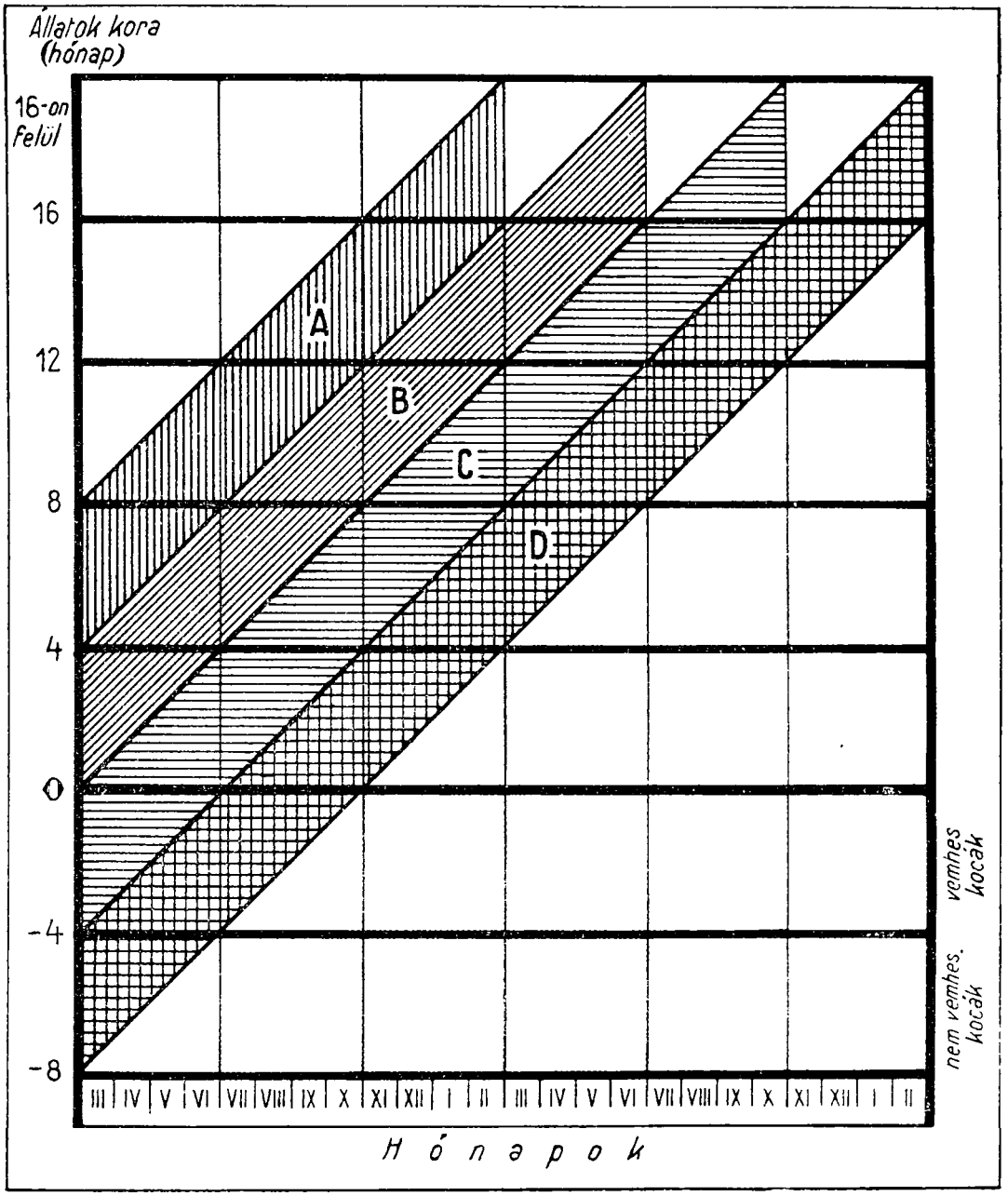
A számlálások időpontjainak megállapitásánál a bizottság eltért attól a számos országban alkalmazott gyakorlattól, hogy a számlálásokat negyedévenkint ejtse meg. Erre különösen a Németországban szerzett tapasztalatok miatt volt szükség, melyek azt mutatták, hogy a háromhónapos számlálási időköz a sertés négyhónapos vemhességi idejére való tekintettel nehézségeket okoz. E nehézségekre (a vemhes kocák egy részét kétszer számlálják; a vemhes kocáknak csak egy része malacozik a következő számlálásig, stb.) a von der Warth-módszer ismertetésénél már utaltunk, ugyszintén azokra a hibaforrásokra, amelyek, az ezzel kapcsolatban elkerülhetetlen önkényes becslések alakjában, az állományprognózist veszélyeztetik.

A bizottság választása igy a négyhónapos időközökre (évenkint háromszori számlálásra) esett. Ennek előnyeit az állomány- és felhajtásprognózisnál a X. és XI. sz. grafikonok mutatják.

Mint ezekből látható, a kérdőiv ismertetett berendezése és a négyhavonkinti számlálás folytán az állomány összes csoportjai és azoknak a következő számlálások idejére várható alakulása között *teljes összefüggések* konstatálhatók. Ami a felhajtási prognózist illeti, megfelelő számu tapasztalati adat birtokában számitani lehet arra, hogy a felhajtást bizonyos vonatkozásokban nem négy, hanem kéthavi periódusokra bontva is lehetséges lesz előre megállapitani, mivel a kérdőiv az állomány fiatalabb részét kéthónapos korcsoportokra tagolja.

4. *A számlálás technikai lebonyolitásának* irányelvei természetesen nem voltak előre kialakithatók; a bizottság a kisérleti módszer mellett döntött azzal, hogy 10 helységben *próbaszámlálásokat* állitott be. A helységeket ugy választották meg, hogy területnagyság, lakosságszám, települési mód stb. tekintetében a legkülönbözőbb tipusok legyenek közöttük képviselve. A próbaszámlálásokat a mult év novemberében ejtették meg, a hatóságok, a gazasági egyesületek és az érdekelt gazdák hathatós támogatása mellett. A próbafelvételek során nyert tanuságok igen értékesek voltak a teljes felvétel, a számlálóbiztosok megválasztása, utasitással ellátása, dijazása stb.

X. sz. grafikon: A magyarországi sertésállomány előzetes becslésének terve.

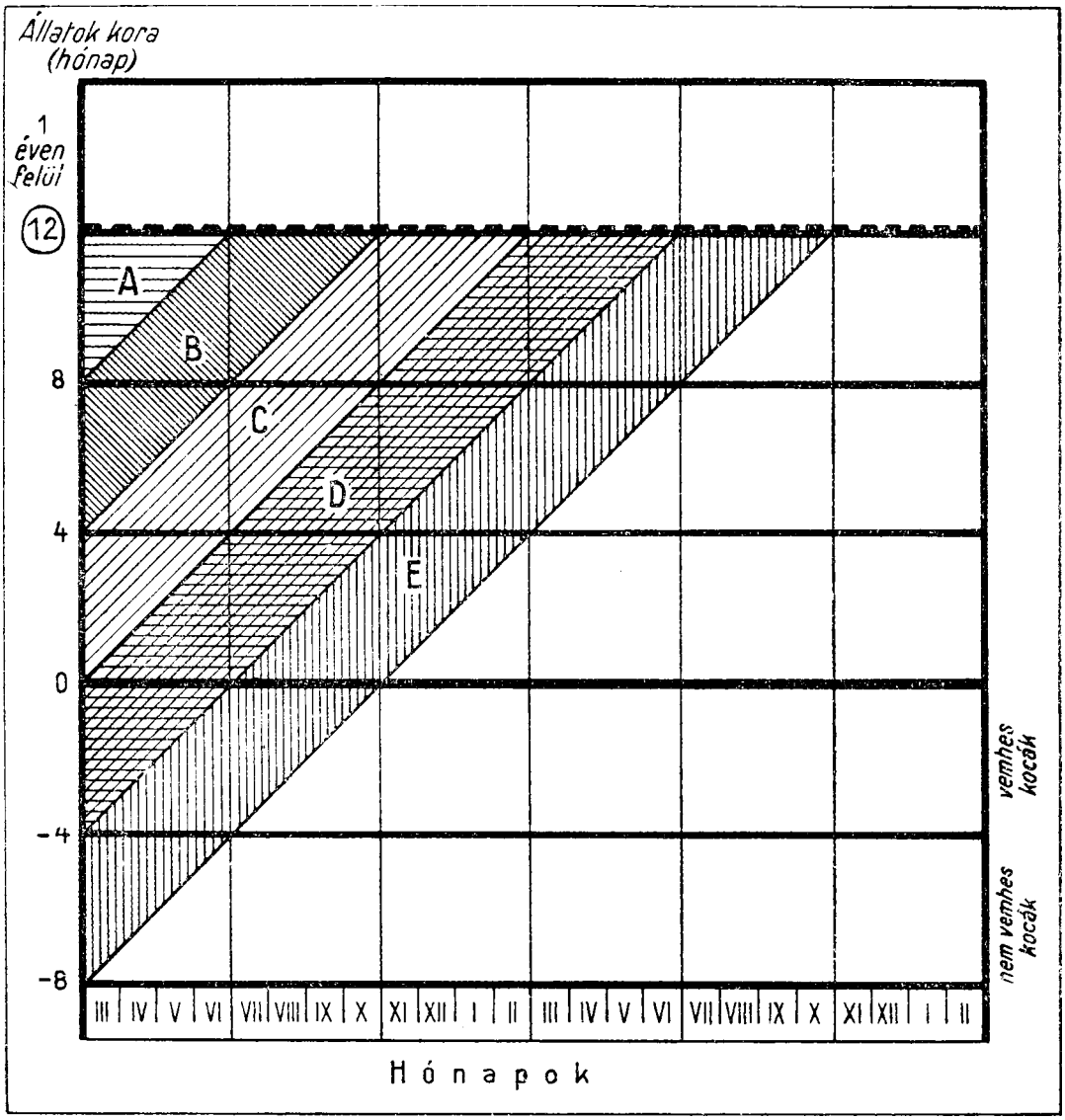

terén követendő irányelvek kialakulása tekintetében. E tapasztalatok felhasználásával jelenleg folyik az előkészítése a március folyamán esedékes első teljes felvételnek.

A próbaszámlálások célja a mondottak szerint nem annyira az adatgyüjtés, mint inkább tapasztalatok szerzése volt. Tiz kiragadott helység sertésállományának adataiból nem is lehet semmiféle következtetést levonni. Az adatoknak mégis van bizonyos érdekességük, mert alkalmat nyujtanak a tavaszi állatösszeirás eredményeivel való összehasonlitásra.

A kétféle adatsor között mutatkozó rendkivül nagy, s amellett igen különböző arányu eltérésekhez természetesen nem lehet messzebbmenő következtetéseket füzni. A márciusi

XI. sz. grafikon: A magyarországi sertésfelhajtás előzetes becslésének terve.

VII. sz. táblázat: Néhány község sertésállománya.

Helység	Sertésállomány összesen a tavaszi összeirás szerint (1937. III.)	Sertésállomány összesen az uj próbafelvétel szerint (1937. XI.)
Cegléd	9.438	21.533
Orosháza	7.624	20.486
Jászapáti	1.416	5.931
Sárbogárd	2.873	5.764
Ács	5.388	4.319
Pápa	2.561	4.227
Lengyeltóti	1.508	2.229
Magyarboly	1.180	1.756
Olaszfalu	991	1.503
Szikszó	170	1.268
10 helység összesen	33.149	69.016

összeirás adataiban tudvalévőleg még nem szokott szerepelni a tavaszi malacozás jelentékeny része; novemberben, tehát a téli vágások megkezdése előtt, körülbelül a maximumot éri el a sertésállomány; a felvételek időpontja tehát magyarázza az eltéréseket. Ezt igazolják a részletes adatok is, melyek szerint az eltérések legnagyobbak az 1 éven aluli állatok csoportjában. A magyarázat azonban magábanvéve nem kielégitő az eltérések különböző volta miatt. A tavaszi számlálás eredményeinek aránya ugyanis az őszi felvétel adataihoz 100:70-től egészen 100:700-ig variál. Az eltéréseknek egy további forrása lehet azonban (az időközben eszközölt vágásoktól eltekintve) az is, hogy tavasz óta az összeirókörzetekből kivittek, illetve oda bevittek sertéseket.

Akármi is az oka az eltéréseknek: az a tény, hogy novemberben a kiválasztott tiz község sertésállománya átlagosan a kétszerese volt annak, amit a tavaszi összeirás kimutatott, magában is érv az évközi sertésszámlálások bevezetésének szükségessége mellett. A tiz község novemberi adatából kiindulva — bár ez a kiindulás teljesen jogosulatlan — sertésállományunkat a tavaszi 2.6 millióval szemben 5 millióra becsülhetnénk, de éppugy lehetett ennél sokkal több, vagy jelentékenyen kevesebb is, hiszen a változások márciustól novemberig az egyes helységek állományában rendkivül különböző módon mentek végbe. Annyi bizonyos, hogy az állomány évközben igen nagyarányu — idényszerü és konjunkturális — változásokat szenved, amelyeket fölmérni eddig nem állott módunkban.

5. *A nyert adatok megbizhatósága* tekintetében természetszerüen felmerülő aggályok jogosultsága ma még nem birálható el tárgyilagosan. Mindenesetre utalni kell azokra a biztositékokra, amelyek e tekintetben igénybevehetők:

a) a számlálóbiztosok munkáját *körzeti ellenőrök* fogják *(stichpróbaszerüen)* ellenőrizni.

b) több egymásután következő számlálás adatainak egybevetése folytán mód lesz arra, hogy az *adatok valószerüsége* az állományprognózis ismertetésénél bemutatott *összefüggések* alapján ellenőriztessék.

c) a számlálóbiztosokat dijazzák, s meg nem felelő munkateljesitmény esetén másokkal lehet őket kicserélni. Érdekükben fog állni tehát, hogy adataik az előbb emlitett két ellenőrzési módszer alkalmazásakor jóknak bizonyuljanak.

d) nagy jelentősége lesz az adatok megbizhatóságának fokozása terén a *gazdák között kifejtendő propagandának,* amelynek célja arra rámutatni, hogy az adatfelvétel az ő érdekükben történik. Ha majd a prognózisok valószinüsége és

hasznos volta beigazolódik, számitani lehet arra, hogy a gazdák minden erejükből támogatni fogják az akciót.[24]

6. *Az akcióval járó munka megosztása.* Az emlitett bizottság, mint tanácsadó szerv működik a földmivelésügyi minisztérium mellett, megállapitja az adatfelvétellel kapcsolatos irányelveket, stb. Magát a felvételt a m. kir. földmivelésügyi minisztérium hirszolgálati osztálya szervezi; a beérkezett adatok feldolgozása és a belőlük levonható következtetések közlése (ideértve az állomány-, felhajtási és árprognózist) a Magyar Gazdaságkutató Intézet feladata lesz. Ez a munkamegosztás hasonló a németországihoz, ahol az adatokat ugyancsak állami szerv, a Statistisches Reichsamt gyüjti s ezek alapján az Institut für Konjunkturforschung állitja össze a prognózist.

*

A sertéspiaci prognózis gyakorlati bevezetésétől várható előnyök olyan kézenfekvők, hogy részletes fejtegetésük felesleges. Inkább arra van szükség, hogy az akcióhoz füződő várakozásokkal szemben néhány fenntartással éljünk. Ezek közül az egyik az állomány- és felhajtásprognózisra, a másik az árjóslatra, a harmadik mindkettőre vonatkozik.

Az előadottak szerint az állomány- és felhajtásprognózis elsősorban *tapasztalati viszonyszámokon* épül fel, melyek csak az állomány és a felhajtás alakulásának hosszabb időn át folytatott megfigyelése utján alakithatók ki. Azoknak a — ma még jobbára ismeretlen — törvényszerüségeknek a tanulmányozásához, amelyek a magyarországi sertésállomány és felhajtás hullámzásait irányitják, legalább két-három esztendő adatainak az ismeretére lesz szükség. Előbb nem igen lehet nyilvánosságra hozható prognózis felállitására gondolni. Ilyen prognózisok közlése sulyos felelősséggel jár, nemcsak a sertéspiac stabilitásához füződő nemzetgazdasági érdekek miatt, hanem a komoly piackutatás hitelének megóvása szempontjából is; ezért csak akkor kerülhet rá sor, ha a számitásoknál

[24] A propagandamunkának ezzel az akcióval kapcsolatban igen nagy jelentősége van. Ebben a tekintetben kitünő szervezettel rendelkezik Németország, ahol a Reichsnährstand állandó összeköttetésben áll az adatszolgáltató gazdákkal és közreműködésüket időről-időre megküldött helyzetjelentésekkel viszonozza.

A sertéskonjunktura jellemző tulajdonságainak és az észszerü tenyésztési és hizlalási politika követelményeinek népszerüsitésére 1930-ban az azóta megszünt „Reichsforschungstelle für landwirtschaftliches Marktwesen" pompás illusztrált füzetet is adott ki, mely iskolapéldája annak, hogyan lehet a piackutatás tudományos uton leszürt eredményeit népszerü és mindenki által érthető formában elterjeszteni. („Schweinefibel — oder was jeder Bauer vor dem Decken seiner Sauen bedenken muss". Text: Dr. Fritz Baade, Zeichnungen: Hermann Abeking, Berlin, 1930.)

alkalmazandó módszer már teljesen kialakult és többszörösen kiállotta a próbát.

Az árprognózis helyzete ebben a tekintetben könnyebb; az elemeit képező adatok a multra vonatkozólag is rendelkezésre állnak és segitségükkel a prognózisformula megbizhatósága visszamenőleges kisérleti számitásokkal ellenőrizhető. (Ilyen volt Hanau emlitett számitása az 1896—1913. évekről.) Komoly nehézségekkel kell azonban számolni magyar viszonyok közt magának a prognózisformulának a felállitásával kapcsolatban. Ezeknek egyik csoportja az *exportnak a magyar sertéspiacra gyakorolt nagy befolyása* folytán merül fel. Fontosabb külföldi piacainkról (Ausztria, Csehszlovákia, Németország) és a velünk versenyző főbb országok (Jugoszlávia, Románia, Lengyelország, Hollandia, Dánia) sertéskinálatáról bizonyára sikerülni fog olyan összefoglaló képet konstruálni, amely sok támponttal szolgálhat a magyar kivitel várható alakulásának megitéléséhez. A tekintetbe jövő tényezők végtelen nagy száma és bonyolult összefüggései mellett azonban el lehetünk készülve arra, hogy a meglepetések ezen a téren sohasem lesznek teljesen kiküszöbölhetők; különösen, ha meggondoljuk, hogy mindezekben az országokban az autonóm gazdasági folyamatok mellett erősen befolyásolják a piacot az állami intervencionizmus tényked sei is, amelyek természetesen alig vonhatók a prognózis körébe. Mindebből következik, hogy Magyarország s a hasonló exportországok esetében az árprognózis valószinüsége sokkal kisebb, mint pl Németországban, melynek piacát vámok és beviteli tilalmak védik külföldről jövő szélsőséges behatások ellen. A nehézségek egy másik csoportja a *takarmányárakkal*, illetve az ezeket befolyásoló *takarmány- (különösen tengeri-) termés szélsőséges ingadozásaival* kapcsolatos. A különböző nagyságu takarmánytermések (melyek folytán néha a takarmányimport szüksége is felmerül) az egyes gazdasági években egymástól nagyon eltérő takarmányárakat alakitanak ki, s igy az áralakulás, főként a gazdasági évek határán, olyan töréseket mutat, amilyenek az állandó takarmányimportra szoruló országok piacain alig fordulnak elő. Ezek a törések természetesen nem láthatók előre, s igy az árprognózisnak olyan periódusokban, amelyekben a takarmányárváltozás kritikus hónapjai (nálunk főleg augusztus—szept.) előfordulnak, egy többé-kevésbé ismeretlen tényezővel kell számolnia. Igaz ugyan, hogy az árprognózis kiindulópontjait mindig a már ismeretes árak, illetve árviszonylatok képezik — a fentebb leirt Hanau-féle prognózis pl. a takarmányárak abszolut nagyságából a *11 hónappal később*, a takarmányáraknak a sertésárakhoz való viszonyából pedig a *18 hónappal később* várható sertésárakra következtet —, azonban ezek a következtetések hibásaknak bizonyulhatnak,

ha időközben egy előre nem látott erőszakos árváltozás a takarmánypiacon s egyidejüleg a hizlalás rentabilitásában is uj helyzetet teremt. Ekkor ugyanis a már folyamatban lévő hizlalások időtartama megváltozhatik (takarmánydrágulás esetén megrövidül, takarmányolcsóbbodás esetén meghosszabbodik) s az időközben esedékes uj beállitások száma is módosulhat, ami a sertésár alakulását jelentékenyen eltéritheti a prognózisban jelzett iránytól.

Mindezek a nehézségek azonban valószinüleg nem fogják döntő módon befolyásolni a prognózis megbizhatóságát. Inkább kezdeti nehézségekkel állunk itt szemben, amelyek néhány évi tapasztalat birtokában, az adatgyüjtések tökéletesitése (pl. termésbecslési technikánk fejlesztése!) utján fokozatosan legyőzhetők lesznek. A prognózisok teljesülésével kapcsolatban felmerülő harmadik meggondolás — mely ugy az állomány- és felhajtásbecslésre, mint az árprognózisra vonatkozik — ellenkezőleg olyan természetü, hogy jelentősége inkább a távolabbi jövőben fog kidomborodni, amikor már a sertéspiaci prognózis adatait és utmutatásait szélesebb körök érdeklődése fogja kisérni. Ekkor ugyanis számolni kell azzal, hogy *a sertéspiac alakulását befolyásoló tényezők sorában maga a prognózis is bizonyos szerepet fog játszani.* A prognózis ebben a tekintetben nyilvánvalóan negativ értelemben fog hatni, vagyis saját teljesülésével *ellentétes* irányban. Ha ugyanis pl. egy adott időpontra nagy sertésállományt, bőséges felhajtást és alacsony sertésárakat jósolunk s ebből a prognózisból sokan vonják le azt a gyakorlati következtetést, hogy célszerü lesz az állományt és a hizlalási tevékenységet csökkenteni, ugy a kérdéses időpontban az állomány bizonyára nem lesz olyan nagy s az árak nem lesznek olyan alacsonyak, mint ahogyan jósoltuk. A magángazdaságoknak a prognózis utmutatásaihoz való alkalmazkodása mellett, sőt talán ezt megelőzve fellép egy másik tényező is: az állami beavatkozás, amely, főként a külkereskedelmi politika eszközeivel, szintén oda fog hatni, hogy a sertésáraknak azok a szélsőséges ingadozásai, amelyeknek valószinü bekövetkezésére a prognózis figyelmeztetett, elmaradjanak.

Természetesen, ha ilyen okok folytán állna elő eltérés a prognózis adatai és a tényleges helyzet között, ez semmit sem vonna le munkánk értékéből. Ellenkezőleg, azt jelentené, hogy a kitüzött célt elértük. A prognózis nem öncél; feladata éppen abban áll, hogy segitsen kiküszöbölni a piaci helyzetnek azokat a szélsőséges változásait, amelyeknek várható bekövetkezésére maga mutatott rá. Másodrendü kérdés — bár gyakorlati jelentőségét nem lehet eléggé hangsulyozni — hogyan lehet a pro-

gnózisnak ezzel a várható hatásával már megszerkesztésekor előre számolni, a korábbi prognózisok teljesülésénél mutatkozó eltéréseket pedig a leirt összefüggések feltárásával kellőképpen megvilágitani a nagyközönség számára, amely enélkül bizonyára hajlamos lenne arra, hogy az ilyen eltéréseket a prognózis rovására irja.

Rácz Jenő.

Közlemények.

A munkanélküliek szakmai átképzése Angliában.

A munkanélküliek foglalkoztatása valamilyen mesterség tanitása utján már régebb idö óta s több országban alkalmazott módja a munkanélküliekröl való gondoskodásnak. A munkanélküliek érdeklödésének frissen tartása, a termelésbe való késöbbi bekapcsolás lehetöségének megörzése és az elkeseredés némi ellensulyozása még azokban az országokban is szükségesnek mutatkozott, ahol a munkanélküliek létüket biztositó rendszeres segélyben részesültek.

A cél elérésére legjobbnak a munkanélkülieket foglalkoztató tanfolyamok mutatkoztak. Anglián kivül többek között Németország inditott ilyen meggondolásból nagyobbarányu foglalkoztatási akciót már 1933-ban 411.000 résztvevövel. Kisebb keretekben azonban több más országban is történtek hasonló kezdeményezések. Ezek a különböző mesterségeket tanitó tanfolyamok eleinte csak azt a célt tartották szem elött, hogy a munkanélkülieket valamivel lekössék és rendszeres munkával foglalkoztatva öket nyomott helyzetükön enyhitsenek. Az utolsó években azonban megváltozott a helyzet. A gazdasági fellendülés során egyes iparágakban megszünt a munkanélküliség, mert a kibövült termelés a különösen felvirágzott szakmák munkanélkülieit alkalmazta. Söt az erösen fellendült iparágak foglalkoztatottsága olyan méreteket öltött, hogy a fokozott termelés folytatásához már hiányoztak megfelelö szakmunkások. Különösen a hadiiparokban és ezek mellékiparaiban volt erösen érezhetö a szakmunkáshiány, amely világjelenséggé vált. Ebböl a szempontból nehéz helyzetbe kerültek a német, osztrák, svájci, japán, francia és ausztráliai termelés bizonyos ágai. Amilyen mértékben pedig a szakmunkáshiány érezhetövé vált, ugyanolyan arányban változott meg az egyes országokban a munkanélküliek részére rendezett szakmai tanfolyamok jellege. Rövidesen bebizonyosodott ugyanis, hogy az ilyen tanfolyamok megfelelö szakmunkásképzés utján alkalmasok lehetnek a munkáshiány enyhitésére. A munkanélküliek közelebbi praktikus cél nélküli foglalkoztatása helyett a szakmunkáshiány csökkentése lett a feladat. A tanfolyamokat ugy szervezték át, hogy legjobban szolgálhassák a termelés érdekeit, azaz a munkanélkülieket olyan szakmák munkásaivá képezzék ki, amelyekben hiány mutatkozott. Ilyenkor elsösorban a szakmában már gyakorlott, de munkanélküliségük ideje alatt a gyakorlatból kiesett munkanélkülieket vezették vissza szakmájukba, azután pedig azokat képezték át, akik azelött más szakmában dolgoztak, de képességeik öket az átképzésre alkalmasakká tették.

Az *angol* munkanélküliek foglalkoztatásának ügye a munkaügyi minisztérium hatáskörébe tartozik. A foglalkoztató tanfolyamok

két nagy csoportba oszthatók: az elsőbe tartozók a válságtól különösen sujtott vidékek munkanélkülieit toborozzák össze és tanitják ki olyan szakmákra, amelyekben a jobb viszonyok között levő vidékeken elhelyezkedés lehetséges. A másikfajta tanfolyamoknak pedig az a céljuk, hogy munkából kizökkent és elfásult embereket testi munkával és edzéssel munka vállalására és annak megtartására alkalmasakká tegyék. A kétfajta tanfolyam között a különbség tehát az, hogy az egyikben valamilyen szakmára tanitják ki a munkanélkülieket, a másikban a munkától elszokottakat készitik elő a munkára.

A mesterségre tanitó tanfolyamok közül a *Government Training Centre*-eket a munkaügyi minisztérium, a *Special Training Scheme* keretében működőket pedig a különböző magánintézmények a hatóságokkal közösen tartják fenn.

Government Training Centre jelenleg 14 működik. Eleinte szerény keretek között indultak meg. Hamar bebizonyosodott azonban, hogy fenntartásuk hasznos és állandóan bővültek. Számukat most is fokozatosan tovább növelik. Az 1937-ben rendezett G. T. C. tanfolyamokon kb. 10.000 munkanélküli vett részt. Egy-egy tanfolyamnak, melynek tartama 6 hónap, nem az a célja, hogy a munkanélkülieket tökéletes szakmunkásokká képezze ki. Csak annyi szakmai tudás elsajátitását akarja lehetővé tenni, hogy a munkanélküliek a megélhetéshez szükséges bérért munkát kaphassanak. Szaktudásukat azután munkahelyükön tökéletesbithetik. A G. T. C. nem biztositja a tanfolyam végeztével az elhelyezést, de 1936-ban a *tanfolyamon végzettek 97%-a talált alkalmazást.* Ez a rendkivül kedvező elhelyezkedési arány nagyrészt annak a következménye, hogy a vezetőség mindenkor a követelményeknek megfelelően, azaz az egyes szakmák felvevőképességének figyelembevételével rendezi a különböző tanfolyamokat. Ezek alkalmazkodó képességére jellemző, hogy az angol telefon olcsóbbitása során, amikor a telefon elterjedtsége lényegesen fokozódott, a készülékek felszerelésével járó jelentős többletmunkát a munkanélküli tanfolyamokon átképzett szakmunkások végezhették el. A *Government Training Centre* vezetősége ugyanis erre a célra már idejében külön tanfolyamot állitott fel.

A központi tanfolyamokon fennállásuk óta 77.000 munkanélküli vett részt. Az oktatás, amely elméleti és gyakorlati, 1937-ben a következő szakmákra volt megszervezve: épitő-, ács-, festő-, gáz- és villanyszereléssel kapcsolatos iparok; asztalos és kárpitos iparok; járműkészitő ipar; müszaki és ezzel kapcsolatos iparok; vegyes iparok; fodrászok, pincérek, üvegforrasztók és fuvók (reklámvilágitás részére), azonkivül szakácsok.

A tanfolyamokra általában minden munkanélkülit felvesznek, akinek rendszeres foglalkozása munkaalkalom hiányában nincs, azonban inkább csak nőtleneket és csak 18—35 éves korig látnak szivesen. A munkanélküliek kötelezik magukat, hogy ujonnan kitanult szakmájukban minden megfelelő elhelyezkedési lehetőséget elfogadnak, az ország bármely részében is kinálkozzék az. A részvételre a jelentkezőket rátermettségük sorrendjében veszik fel. Lehetőség van azonkivül arra is, hogy ha a munkanélküli már gyakorlott a szóbanlevő szakmában, csak munka hiányában elszokott, rövidebb kiképzéssel felfrissithesse tudását.

A tanfolyamon résztvevő munkanélküliek ellátása igen kedvező.

Az átképzés ideje alatt is részesülnek a nekik járó munkanélküli segélyben. Ha a résztvevők bentlakók, minimális díjért teljes ellátást kapnak, ugyhogy személyenként legalább heti 4 shilling költőpénzük maradjon. Ha pedig kintlakók, a segélyen felül annyi pótlékot kapnak, hogy ellátásukat fedezhetik és még heti 5 shilling költenivalójuk marad. Családos munkanélkülieknél a pótlék megállapításánál ezt a körülményt is figyelembe veszik. A Trainig Centre-ekbe történő oda- és visszautazás költségeit a tanfolyamok fizetik. A tanfolyamok tartama alatt a résztvevők ingyen ebédet kapnak, és ahol ez szükséges, munkaruhával is ellátják őket. Azonkivül, hogy a tanfolyam végeztével magukat a szakmában minél könnyebben továbbképezhessék, ha elhelyezkedtek is, még 12 hónapig ingyen megtarthatják a szakmájukhoz szükséges szerszámokat. A tanfolyamokon a munka módszere a gyári üzemekéhez hasonló, a résztvevők rendszeres órabeosztásos műhelyi munkához szoknak. A foglalkoztatás ideje általában heti 44 óra. A munkanélküliek szigoru fegyelem alatt állanak és a műhelyórák be nem tartása, rossz magaviselet, vagy szorgalom hiánya kizárással jár.

Nem érdektelen, hogy a tanfolyamközpontok felállitása eleinte sem a munkavállalói szervezetek, sem a munkaadók részéről nem sok rokonszenvvel találkozott. A munkavállalók szakszervezetei féltékenyen tekintettek erre az akcióra, amely kormánykezdeményezés ellenére a munkások között indokoltan rövidesen népszerüvé vált. Azonkivül tapasztalniok kellett, hogy a tanfolyam-központok látogatóira csökkent befolyásuk, végül az a tény is növelte az ellenszenvet, hogy az átképzett munkások gyarapitva a munkáskinálatot, gyöngitették a már régebben munkában levők erőviszonyait. Minthogy ez a helyzet a Centre-ek keletkezése óta ma is fennáll, a szakszervezetek magatartása a tanfolyamokkal szemben nem változott meg. Működésüket továbbra sem kisérik rokonszenvvel. Más a helyzet a munkaadóknál. Ezek idegenkedése azon a felfogáson alapult, hogy a tanfolyamokon amugy sem lehet alapos és megfelelő kiképzést kapni, mert egy szakmát csak bent az üzemben lehet gyakorlatilag jól elsajátitani. Féltek attól, hogy az átképzettek hiányos szaktudásu, de igényes munkások lesznek. A gyakorlat azonban mást mutatott. Kiderült, hogy a helyesen vezetett tanfolyamokon átképzett munkanélküliekből a munkaadók szempontjából általában igen használható és jó munkások váltak. Ennek következtében a munkaadók vélekedése megváltozott és a G. T. C. tanfolyamok előttük népszerüek lettek. Annyira, hogy a munkaadók megszokták e tanfolyamok rendszeres meglátogatását azért, hogy a résztvevőket munkaközben láthassák és már előre kiválaszthassák közülük azokat, akiket a tanfolyam végeztével alkalmazni kivánnak.

A *Governement Training Centre*-ek, a legjobban megszervezett és legsikeresebb átképző tanfolyamok, az angol hivatalos szociálpolitika eredményei. Nem kevésbé váltak be azonban az ugynevezett *Special Trainig Scheme* keretében működő átképző tanfolyamok, amelyeket magánintézmények rendeznek a hatóságok közreműködésével. Ezek közül egyik a cserkészszervezetek keretében évente 400—500 munkanélkülit képez ki, főleg házkörüli szolgálatokra, sofföröket, kertészeket, inasokat, stb. Egy másikat a vendéglősök egyesülete tart fenn, a hatóságokkal közösen és 6—8 hetes kurzusokon a vendéglősipar körében előforduló munkákra tanit ki munkanélkülieket,

egyszerre 30—40 embert. Azonkivül még 4 többé-kevésbé hasonló magánintézmény által rendezett tanfolyam működik, főleg a ház körül alkalmazható munkások kiképzésére.

Ezzel lezárul a munkanélkülieket foglalkoztató központoknak az a csoportja, amely vagy hatósági, vagy vegyes vezetésében munkanélkülieket valamilyen mesterségre tanit ki.

A teljesség kedvéért röviden meg kell még azokról a foglalkoztatótáborokról is emlékeznünk, amelyek nem szakmunkásokat képeznek át, hanem a munkanélkülieket vagy egyszerűbb testi munkához szoktatják, vagy csak alkalmasakká kivánják tenni arra, hogy munkát vállalhassanak és azt megtarthassák. Két fajta ilyen természetü alakulat működik. Az egyikbe, az *Instructional Centre*-ekbe, azok kerülnek, akik valamilyen mesterség kitanulására alkalmatlanok. Ezeket erdőirtási, utépitési és ehhez hasonló munkáknál foglalkoztatva, rendszeres testi munkához szoktatják. 22 Instructional Centre működik és fennállásuk óta eddig 76.000 embert foglalkoztattak. Munkájuk főleg szociális gondoskodás jellegü. A másikfajta e csoportba tartozó foglalkoztató központok a *Physical Training Class* keretében működnek. 1932 óta összesen 22.000 munkanélküli látogatta ezeket a központokat, amelyeknek az a céljuk, hogy a munkanélküliek, akik hosszabb ideje nem dolgoztak és a munkától elszokva nehézkesekké váltak és elfásultak, de egyébként valamely mesterség megtanulására vagy folytatására alkalmasak lehetnek, a P. T. C. edzőtanfolyamain testi, lelki frisseségüket sportszerü munkával visszaszerezzék.

Az angol munkaügyi minisztérium ugy a szakmai átképző, mint az edzőtanfolyam-központok számát növelni szándékozik. A szaktanfolyamokét azért, mert a munkanélkülieket sikeresen képezve át, ugy ezeknek, mint a munkáshiányban szenvedő szakmák munkaadóinak pótolhatatlanul hasznos szolgálatot tesznek. Az edzőtanfolyamokét azért, mert bebizonyosodott, hogy a hosszabb ideig tartó dologtalanságban elfáradt munkanélküli csak megfelelő előkészités után nyerheti vissza normális munkaképességét.

Gábor László.

Adósvédelmi kérdések.

Leopold Lajos a Szemle legutolsó, 1937 november—decemberi számában részletes birálat tárgyává tette „Agrárválság és adósvédelem" cimü munkám első kötetét. Leopold Lajos mélyreható birálatában olyan megállapitásokat is tesz, melyek vitathatók és olyan hibákat ró fel, amelyeket szerző nem követett el. A következőkben a birálatot tudományos lényegére kiváujuk korlátozni és lényeges megállapitásaihoz néhány észrevételt füzünk.

A biráló szerint hiba, hogy a szerző adósvédelemről szóló munkájában nem elemezi részletesen a gazdasági struktura, a gazdasági szerkezet fogalmát, amint hiba szerinte az is, hogy a szerző tulságosan részletesen foglalkozik a gazdaságpolitika módszertani és világnézeti előfeltevéseivel.

A struktura szó értelmezésével hamar végezhetünk. Szerző ebben a kérdésben nem vindikál magának önállóságot. Harms és Wagemann értelmezését fogadta el és érti struktura alatt azokat az alapvető gazdasági adottságokat, amelyeken az árrendszer felépül. Arról minden bizonnyal lehet vitatkozni, hogy szabad-e mechanikus

fogalmakat társadalmi jelenségek megjelölésére használni, de az minden kétségen felül áll, hogy a gazdasági életnek azokat a nagyobb állandóságot felmutató és nehezebben befolyásolható jelenségeit, mint amilyenek a tőkeberendezés, a munkásállomány, az áru- és hitelpiac felépítése, valamilyen fogalommal jelölni kell.

Rövidek lehetünk a másik elvont jellegü kérdésben is. Határozott véleményünk szerint nem minősithető „logikai pepecselésnek" az, ha a közgazda az emberben gyökerező természeti adottságok és történetileg kialakuló gazdasági beállitottságok között von különbséget, amint nagyon lényeges szerintünk, hogy a gazdaságpolitikus a valót a kivánatostól elválassza és hogy a tények, valamint az értékek világával szemben határozott állást foglaljon. A tudománynak másképpen kell a természeti és másképpen a szellemi törvényeket megalkotni és a szellemi behatások eszközei lényegesen különböznek a természeti világ befolyásolásának eszközeitől. De a tények és értékek világának elválasztásánál sem csupán elméleti megfontolás vezet, hanem az a meggyőződés is, hogy a mai politikai és ideológiai kaoszban célkitüzések tisztázása és tények feltárása szertehulló társadalmak összetartó kapcsává lehet.

Szemére veti Leopold Lajos a szerzönek azt is, hogy nem foglalkozik a naturálkeresetnek, a naturálbérnek, a naturálellátásnak, a tanyai fogyasztóképességnek, a pénzgazdálkodásból kikapcsolt önellátásnak, röviden az önellátásnak és életstandardnak az adósvédelemmel fennálló kapcsolataival, amint különös nyomatékkal emeli ki azt is, hogy az üzemvitel módjára és a hitelfedezet értékére az adósvédelemnek fontos befolyása van.

Az életstandardnak és önellátásnak az adósvédelemmel fennálló kapcsolatait szerző a birálat tárgyává tett munkában részletesen tárgyalja és a birálati megjegyzések kétségtelenül arra vezethetők vissza, hogy szerző terminológiája a birálóétól eltér. Kifejtést nyer a birálat tárgyává tett munkában, hogy mig a sürünépességü távolkeleti országokban „a földmüvelő rétegeknek alacsonyabb életszinvonala és életigénye" a mezögazdasági adósok érdekeinek háttérbeszoritását tette lehetővé, addig az európai államokban az adósvédelmi politikát „a minimális életstandard biztositásának szükségessége" determinálta (26. l.). Az adósságszolgálat és a mezögazdasági önellátás közötti összeütközés Japán (86. l.), Kina (88—89. l.), India (90—91. l.) és Egyiptom (94. l.) esetében egészen kimeritően tárgyalódik és kifejtést nyer az is, hogy a közép- és délkeleteurópai államok adósvédelmi politikáját a mezögazdasági lakosság ellátásának szempontja lényegesen befolyásolta (107—108. l.).

Kétségtelenül helytálló a birálónak az a megállapitása, hogy az adósvédelem az üzemvitel módját és a hitelfedezet értékét messzemenően befolyásolja. A mezögazdaság szempontjából ezek a hatások valóban alapvető jelentőségüek és a szerző munkájának magyar vonatkozásu részében, amellyel a pályadijat elnyerte és amely megjelenés előtt áll, legelsősorban éppen ezeket a vonatkozásokat domboritja ki. Az adósvédelemnek mobilizációtgátló, költségcsökkentő és földártartó hatásai csak azokra voltak kedvezőek, akik birtokukat meg kivánták tartani, vagy attól meg kivántak szabadulni, viszont kedvezőtlen volt azok számára, akik hitellel vagy készpénzzel földet kivántak szerezni. A mezögazdasági termelést a sulyos eladósodás és adósvédelem megnehezitette, merevebbé és rugalmatlanná tette,

ami különösen a tőkére erősebben ráutalt mezőgazdasági nagyüzemeknél vezetett termeléspolitikai szempontból kedvezőtlen alakulásokra. Ezek a kérdések a szerző szerint is részletes kifejtést igényelnek és a szerző e vonatkozások fontosságának teljes tudatában van.

Viszont semmiképpen sem fogadhatja el a bírálónak azt a tételét, amellyel a mezőgazdasági termelés intenzitása és a mezőgazdaság által elviselhető terhek összege közötti kapcsolatot tagadja.

A bíráló szerint nem helytálló megállapitás az, hogy intenziv termelési struktura mellett aránylag magasabb a mezőgazdaság által elviselhető terhek tőkeösszege, mint extenziv termelési fokon, mert, amint ő erre hivatkozik, az extenziv mezőgazdaságu Esztországban körülbelül ugyanaz az aktivák és terhek aránya, mint a tőkeintenziv Hollandiában és a közepes tőkeintenzitásu Csehországban. A birálat tárgyává tett munka számadatai azonban a bíráló által tagadott tételt támasztják alá. A bíráló által felhozott esetek a statisztikai szóródás szélső esetei. A szerző álláspontja mellett pedig a számadatokon kivül logikai érvek is szólnak. Ugyanazok a körülmények, amelyek intenzivebb mezőgazdasági termelést idéznek elő, fejlettebb hitelélet kialakitására is vezetnek. Az intenziv mezőgazdaságu vidékeken aránylag magasabb lehet az elviselhető terhek tőkeösszege, mert a bővebb hitelforrások következtében alacsonyabb a tulajdonképpeni kamat és kedvezőbbek a lejárati feltételek. De alacsonyabb ezeken a vidékeken a kamatban foglalt rizikoprémium is, hiszen az alacsony tiszta kamat és a kedvező lejárat a hitelező kockázatát önmagában is csökkenti. Kisebbiti továbbá a kockázatot, hogy ilyen helyeken nagyobb a pénzgazdaság szerepe és kisebb a pénzforgás periferikus lomhasága. A hitel költségeit csökkenti az is, hogy a hitelszervezet ezeken a vidékeken sürübb hitelkapcsolatok folytán jobban épül ki. De az árvédelem lehetőségei is könnyen eredményeznek az ilyen országokban stabilabb árakat. Mindezek következtében az intenziv mezőgazdaságu országokban alacsonyabb a brutto kamat és kedvezőbb a lejárat. Az pedig csak természetes, hogy egy mezőgazdasági üzem kisebb veszéllyel terheltető meg ötvenéves zálogleveles kölcsönökkel, mint háromhavi váltókkal, amint természetes az is, hogy a gazdaság magasabb tőketerhet tud elviselni 4%-os, mint 12%-os kamat mellett. Ugyanezt a magától értetődő összefüggést Judik József is hangsulyozza a mezőgazdasági hitellel foglalkozó legujabb tanulmányában (Mezőgazdasági Közlöny, XI. (1938) 2. lap). Érthetetlen, hogy a bíráló miképpen tagadhatja a hitelkapcsolatok periferikus lazulásának tételét, ugyanakkor, amikor a pénzforgás periferikus gyengülésének tételét helyesen hangsulyozza.

Kötelességünknek tartottuk, hogy Leopold Lajos birálati megállapitásaira észrevételeinket megtegyük, mert egyes megállapitásai tudományos meggyőződésünkkel ellentétesek, de még inkább azért, mert ugy láttuk, hogy a birálat több helyütt csak vélt ellentéteknek adott kifejezést. Tényleges és vélt ellentéteknek az objektiv tudományosság jegyében való tisztázása tudományos feladat, amelyre különösen oly kevesekre korlátozódó szellemi közösségben van szükség, mint a magyar közgazdasági tudomány.

Nötel Rudolf.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A Magyar Racionalizálási Bizottság kiadványai 1 7. füzet.

Kelemen Móric: Racionalizálás és tervgazdálkodás. Budapest, 1934. 20 l.

A tervszerü anyaggazdálkodásról. Budapest, 1934. 27 l.

Vér Tibor dr.: Az anyagvizsgálat korszerü problémái. Budapest, 1935. 59 l., 49 ábra és 5 táblázat.

Bornemisza Géza: Az ipari termelés racionalizálásának legközelebbi feladatai. Budapest, 1937. 7 l.

Chorin Ferenc dr., Bornemisza Géza és Plósz Pál: Előadássorozat a magyar közüzemek és iparvállalatok racionalizálásának eredményeiről. Budapest, 1937. 44 l.

Perczel György dr.: Racionalizálási intézkedések a Bszkrt-vállalatoknál. Budapest, 1937. 44 l., 42 ábra.

Tersztyánszky Ákos: Racionalizálási intézkedések a M. Kir. Postánál. Budapest. 1937. 48 l., 28 ábra.

A racionalizálás kérdése korunk sajátos közgazdasági jelenségei közé tartozik. A közgazdasági életnek a mult század második felében megindult lendületes fejlödése hosszu időn keresztül ugy mehetett végbe, hogy semmiféle korlátozó vagy rendszabályozó intézkedésekre szükség nem volt, a gözgépek, az elektromosság fejlödésével az emberiség életszinvonala amugy is rohamosan emelkedhetett és ebben a nagyvonalu fejlödésében egyenesen furcsán hatott volna egy olyan felkiáltás, szabjuk meg a fejlödés sorrendjét és ügyeljünk arra, hogy ne pazaroljuk meglévö energiánkat észszerütlen.

A racionalizálási gondolatoknak elötérbe tolulása, ugy mondhatnánk, a közgazdasági fellendülés korának második részeként fog jelöltetni, amikor a gazdasági szervezkedésnek egy bizonyos higgadtabb, észszerübb fejlödési foka indul meg. Közgazdasági vezetök, nagy vállalatok szervezöi azon kezdenek gondolkozni, miként lehet a rohamosan emelkedö termelésben gazdaságosabb formákat elérni, miként lehet a termelés intenzitását anélkül növelni, hogy ez fokozottabb kiadással járna és a termelt anyagok minösége sem gyengüljön.

Ilyen módon jött létre a racionalizálás, bizonyos mértékig talán mint önálló tudomány, másrészt, mint a gazdaságpolitikának és müszaki vonatkozásban minden mérnöki munkának is szerves kiegészitöje. Gondolatai, tervei elöször csak a nagyobb vállalatok vezetésében jutottak kifejezésre, de mihamarabb szükségesnek mutatkozott ezzel a kérdéssel országos vonatkozásokban foglalkozni és az

eredeti üzemszervezésekből valóságos országrendezési tervek, elgondolások születtek. Szükségesnek mutatkozott önálló szerveket létrehozni és igy alakult meg hazánkban is a *Magyar Racionalizálási Bizottság*. Ez a Bizottság 1932-ben egyesületi formában alakult meg. Célja az, hogy „a magyar gazdasági élet egész területén, de különösen az ipar, kereskedelem és a közlekedésügy terén a nemzet minden rétege érdekének szem előtt tartásával a gazdaságosságot emelje." Tagjai tartják fenn, akik ezért a Bizottság kiadványain kivül ingyenes tanácsban részesülnek minden racionalizálási kérdésben, akár kimondottan tudományos, akár gyakorlati kérdésről van szó. A Bizottság egyik szerve a Magyar Szabványügyi Intézet, miután a szabványositás a racionalizálás munkakörébe eső feladatokat ölel fel.

A Bizottság munkájához tartozik megfelelő szakkönyvek és szakcikkek segitségével a racionalizálás gondolatának terjesztése E munkájának eredménye az a hét kötet, amelyekkel ismertetésünkben foglalkozunk.

Az elsőt a Bizottság ügyvezető igazgatója, *Kelemen Móric* irta. Tulajdonképpeni célja csak az, hogy a *racionalizálás, tervgazdálkodás, szabványositás fogalmait megmagyarázza* és részletezze azokat a különbségeket, amelyek tervgazdálkodás és racionalizálás között vannak Ennek a feladatnak ugy tesz eleget, hogy elismert, neves külföldi szerzők definiciói alapján, *Lewis. L. Lorwin*-nal megállapitja, hogy a „tervszerü gazdálkodás nem egyéb, mint olyan ökonomikus organizációnak a rendszere, amelyben minden iparvállalat és általában minden gazdasági ág szerves egésznek koordinált egysége gyanánt működik éspedig abból a célból, hogy minden rendelkezésre álló gazdasági forrást ugy aknáznak ki, hogy egy bizonyos időben a nemzetnek gazdasági szükségletei a legökonomikusabban és a legnagyobb mértékben elégittessenek ki."

Igen természetes, hogy ezeket a gondolatokat megvalósitani nagy nehézségekbe ütközik, bár éppen korunkban igen divatosak az ötéves, a négyéves, a hároméves tervek, amelyek végeredményében a tervgazdálkodás próbáit jelentik. Ezek a tervgazdálkodási gondolatok négy kategóriába sorozhatók; ugymint az elméleti szocialisták utopisztikus terveire, az államszocializmusnak arra a tipusára, amit most az U. S. S. R. valósitott meg, az állami beavatkozástól mentes, a gazdasági élet vezetőiből önkormányzati alapon létesült vezetésre alapitott tervgazdálkodási rendszer és végezetül az a tipus, ahol állami vezetés mellett, de a gazdasági élet vezetőinek meghallgatásával oldják meg a tervszerü együttgazdálkodás rendjét. A harmadik megoldás főként az amerikai gazdasági élet számára felel meg, mig az utoljára emlitett a nemzeti alapon álló országokban lett valósággá.

A tudományos üzemvezetés, amely a racionalizálás fogalmát fedi, nem más, mint a tervszerü gazdálkodásnak egy adott üzem keretén belül való megvalósitása.

Igen természetes és ezt szerző is leszögezi, hogy a racionalizálás nem tisztára mérnöki munka. Megállapitja azt is, hogy a racionalizálási gondolatok gyors terjedésének hasznára vált, hogy a gazdasági válság és egyes államok elzárkózottsága a termelés feltételeit megnehezitette. A háboru és az inflációs idők pusztitásának helyrehozatala, a gazdasági függetlenség kivivása és a versenyképesség megőrzése vezette az egyes államokat a racionalizálási gondolatok megértésére és terjesztésére. Szerző panaszkodik, hogy nálunk a megértés hiányával állunk szemben, éppen ezért jelentős ismeret-

terjesztésre van szükség. Ennek érdekében kiván a nemrég megalakult Magyar Racionalizálási Bizottság dolgozni.

A második füzet a tervszerü anyaggazdálkodásról értekezik, ehhez csatlakozik *Vér Tibor dr.*-nak értékes tanulmánya az *anyagvizsgálat korszerü problémáiról.* A tanulmány nagy részében kimondott müszaki vonatkozásu és azt tárgyalja, hogy melyek a legujabb módok és eszközök az anyagvizsgálat tudományában. Bevezetésében azonban érdekes közgazdasági megállapitásokat von le a szerző, rámutat arra, hogy mig az utolsó két évtizedben a müszaki alkotásokat kezelök és élvezök biztonságérzete fokozottan emelkedett, addig a szerkezetet adó és kivitelező szervekben a régebbi biztonságérzet jelentös mértékben megingott. Ezt a lehetetlen helyzetet csak az anyagvizsgálati módszerek szerves fejlesztése és a fokozott vizsgálatok rendszerével lehet legyözni. Ma már egyetlen tervezönek sem szabad régi átvételi feltételekkel megelégedni, hanem csakis a legbehatóbb anyagvizsgálat után lehet egy-egy anyagot céljainak megfelelönek elismerni.

Az elsö három füzet, amely még 1934—35. években jelent meg, a racionalizálás fontosságát és annak célszerüségét iparkodik a köztudatba átvinni. A negyedik füzetben már olyan hangokat üt meg a neves szerzö — *Bornemisza Géza iparügyi miniszter* —, amelyek a racionalizálás jövö feladatai mellett *eredményekről is tesznek tanuságot. Bornemisza Géza* rámutat, hogy a racionalizálás jelentöségének hangsulyozása helyett mennyivel célszerübb azonnal azt elmondani, hogy mit lehetett már egyes adott esetekben elérni. Mai iparpolitikánk és iparfejlesztésünk egyik legfontosabb kérdése a racionalizálás, nemcsak a szabványositás fontos lépés a gazdaságosság fokozásában, hanem az anyagokat is gazdaságosan kell felhasználni, a mai életszinvonal leszállitásának elkerülésével. Rámutat a Racionalizálási Bizottság szerepére és arra, hogy a kisiparban is fontos müszaki racionalizálás érdekében a Budapesti Kisipari Hitelintézet máris alkalmazott egy mérnököt.

A *Plósz Pál* tanulmányát bevezetö elöszót *Chorin Ferenc dr.* irta, rámutatva arra, hogy éppen az egyes vállalatok racionalizálása tette lehetövé, hogy a fiatalabb, intelligens magyar ifjuságnak az ipari termelés területén való elhelyezkedési lehetösége eröteljes mértékben kibövült.

A *Székesfövárosi Elektromos Müveknél* a racionalizálás következtében elért eredményekről *Plósz Pál* vezérigazgatónak értékes tanulmánya számol be. A hatalmas tanulmányt teljes mértékben ismertetni alig lehetséges. Abból indul ki, hogy a racionalizálás milyen hatással van a személyzet létszámára és rámutat arra, hogy nem minden esetben jelent egyet a személyzet apasztásával. Nagyon gyakran az a helyzet, hogy az egyik helyen felszabadult munkaeröket egy másik helyen lehet elhelyezni, ahol éppen azáltal, hogy több munkaerö kapcsolódik be, lehet ismét eredményeket elérni. Alapos grafikonokkal alátámasztott fejtegetéseiben a legérdekesebb, hogy a müszaki ujitások következtében milyen jelentös mértékben esett vissza a szénfogyasztás. Ma már sokkal kevesebb szénnel sokkal több áramot termel az üzem, mint a multban és ennek következtében olcsóbban adhatja is azt, illetöleg nagyösszegü beruházásokra nyilik ezzel alkalma.

A racionalizálás azonban nemcsak a müszaki résznél jelent nyereséget. Az irodaüzemnek gépesitése, a méröleolvasás és pénz-

beszedés uj rendszerei jelentős munkamegtakaritást nyujtanak. A részletekből ne emlitsünk mást, csak azt, hogy a multban a pénzbeszedők kénytelenek voltak a naponként beszedett összegeket egy napig maguknál tartani, azután a pénzbeszedésre szolgáló időből jelentős részt azzal tölteni, hogy a központi pénztárnál várakoztak, amig az összegeket tőlük átvették. A központ viszont azok jelentős részét további megőrzésre a Községi Takarékpénztárba szállitotta. Ezzel szemben az uj rendszer mellett a pénzbeszedők minden délben a beszedési körzetükhöz legközelebb eső Községi Takarék fiókjába fizetik be közvetlenül a behajtott dijakat. Azáltal, hogy a méröleolvasók a hónap első napjaiban mint beszedők dolgoznak, viszont a pénzbeszedők a hónap utolsó napjaiban mint méröleolvasók, sikerült elérni azt, hogy a bemutatásra kerülő számláknak 78%-át az első nyolc munkanap alatt behajtják, mig a multban ezeknek csak 41%-át lehetett beszedni.

Számottevő eredményeket ért el a vállalat az anyaggazdálkodás terén végzett észszerüsitési munkával is. A tárolt anyagok egységesitettek és azonos cimek alatt leltároztatnak. Pusztán ennek az intézkedésnek következtében a raktári készlet rövid idő alatt félmillió pengővel volt csökkenthető, anélkül, hogy ez az üzembiztonságnak rovására menne.

A hatodik füzet a *Bszkrt-vállalatoknál véghezvitt racionalizálási munkákkal foglalkozik. Perczel György dr.* tanulmányában rámutat arra, hogy maga az egész Bszkrt a racionalizálás céljából született meg és a HÉV.-vel való egységesitése is ennek tudható be. A különböző vállalatok között kifejlödött verseny gazdaságtalan voltát akarta a főváros megszüntetni, amikor a Bszkrt-ot életre hivta. Hogy a Bszkrt egyelőre nem nyult pl. a vonalvezetés racionalizálásához, azt a szerző azzal indokolja, hogy ez a helyi érdekek olyan megbolygatásával járt volna, amelyet a Bszkrt nem látott időés célszerünek. Ez az állitás ugyan ellentmond a racionalizálás gondolatának, mert racionalizálás csak ugy képzelhető el, ha nem ismerünk kivül álló helyi érdekeket.

A Bszkrt-vállalatoknál végrehajtott racionalizálás jórészt csak az anyaggazdálkodásban, a távbeszélőszolgálatban és néhány müszaki vonatkozásu kérdésben ment végbe. Az anyaggazdálkodásban végrehajtott változások eredményeként az évi anyagfogyasztás összege 31%-kal csökkent, bár maga a szerző teszi hozzá, hogy időközben a használt anyagok egységára is esett. Az anyagfogyasztás racionalizálásában nagy szerepe volt a raktári anyagok szabványositásának, a kezelő raktárak számában véghezvitt csökkentésnek, továbbá annak a raktári nyilvántartásnak, amely a legmodernebb rendszerü Powers-gépek segitségével megy már végbe. A távbeszélő szolgálat racionalizálásával sikerült elérni azt, hogy egy kapcsolás költsége 19.6 fillérről 2.72 fillérre csökkent.

Részletes alapossággal ismerteti a vállalat vezérigazgatója a személyzet kiválasztásánál alkalmazott módszereket és ezeknek eredményeit. Önmagában azzal a ténnyel, hogy a felvételre jelentkező és megvizsgált egyének háromnegyedét visszautasitották, jelentős kiképzési költséget takaritott meg a vállalat. A müszaki természetü munkákban a sinhegesztés okoz jelentős költségmegtakaritást, a villamos váltók évi 330.000 pengővel kerülnek kevesebbe, mint a régi.

kézzel való váltás. Az autóbuszüzemben a benzinmotoroknak Diesel-rendszerü nyersolajmotorokkal való pótlása szintugy jelentös megtakaritást jelent és ennek nemzetgazdasági szempontból is fokozott fontossága van.

Számos és értékes grafikonjai közül ki kell emelni azt, amely igen szemléltetöen mutatja be a gözüzemü és Diesel-üzemü mozdonyokból hasznositható vonóenergia alakulását. Külön fejezetben foglalkozik a kisszakasz-rendszerrel és az u. n. racionális menetrenddel, amelyben nem látja a fentebb emlitett helyi érdekek megbolygatását, holott a racionális vonalvezetésnek kétségtelenül több elönye volna, mint ennek a menetrendnek.

A hetedik füzet a *postánál véghezvitt racionalizálási intézkedésekről* számol be *Tersztyánszky Ákos* vezérigazgató tollából. A posta szervezeti tagozódása után ismerteti a füzet azt az intézkedést, hogy minden postaalkalmazott végzett munkája után különjutalékban részesül. Hogy ennek az egyéni munkának külön jutalmazása milyen serditöleg hat a munkásra, azt nem kell külön kiemelni. Különösen érdekes a pénzkezelési rendszer átszervezése, amely szerint ma hazánkban megy végbe a leggazdaságosabban a postai pénzfelesleg felhasználása. Részletesen ismerteti a szerző a felvételi szolgálat, a müszaki szolgálat átszervezését, amelynek elönyeit ma már mindenki a gyakorlatból ismeri.

A postánál végrehajtott racionalizálási törekvések azok, amelyek a leginkább érezhetök nemcsak a posta belső szervezetében, hanem a gazdasági élet minden ágában is. A postabérmentesitögép, a helyi csomagszállitás ujszerü és olcsó módja, a telefonszolgálat sokoldalusága mind azt igazolják, hogy a racionalizálás az életet csak jobbá és könnyebbé teszi. A szerző hangsulyozza, hogy ezek a racionalizálási intézkedések nemhogy csökkentették volna a személyzet számát, hanem éppen ellenkezőleg, ennek következtében a megnövekedett forgalom miatt, nagyobb személyzettel kell egyes igazgatási ágakban dolgozni.

A legrészletesebb fejezet foglalkozik a telefon racionalizálási törekvésekkel és ezek eredményeivel, de a rádiószolgálatban véghezvitt munkákról is szól. Különösen számottevö és pénzben is jelentkező eredmények természetesen a nyersanyagok és üzemi anyagok szabványositásánál, az anyag- és energiagazdálkodásnál jelentkeznek, valamint a járműtelep átszervezésénél. Érdekesen fejtegeti például a szerző, hogy miként sikerült a felhasznált elektromos áram egységárát ugy megválasztani a kinálkozó lehetöségek közül, hogy azzal a posta a legjobban jöjjön ki. Ma már a postánál a motordinamók töltése csak éjjel megy végbe, ami nemcsak a postára fontos, mert igy olcsóbban jut az áramhoz, hanem az Elektromos Müvekre is, mert igy jobb kihasználás van számára biztositva.

Végeredményben ez a hét füzet igen jelentös célt szolgál. Megmagyarázza azt, hogy mi a racionalizálás és rámutat annak minden elönyére, eddig elért eredményeire. Remélhető, hogy ezeknek ismeretében a gazdasági élet mind több ágában fognak a racionalizálás eszközeivel élni és ennek eredményeként hazánk lakosságának életszinvonala mind magasabb lesz. *Ruisz Rezső.*

Könyvismertetések.

Rieck Heinz: Volkstum und Wissenschaft. Leipzig und Wien F. Deuticke 1937. 68 l.

Rieck tanulmánya a Spann Othmártól kiadott „Társadalomtudományi értekezések" VII-ik köteteként jelent meg s az univerzalizmus és idealizmus bölcseleti szemléletének érdekes és értékes alkalmazását jelenti a nemzet és a tudomány kapcsolatainak megvilágitására. Talán legjobban ugy jellemezhetnök, hogy a tudománynak egyfelöl a nemzeti létben való gyökerezödését, másfelöl a nemzeti lét szempontjából való jelentöségét tárja elénk. A középkor népei meglehetösen hasonló tudattartalommal birtak, csak a reneszánszban és a reformációban kiteljesedö történeti folyamat hozta létre a közös alapból különbözőképen tovább alakuló nemzeti kulturákat. Rieck rendszeresen, bár szükségképen vázlatosan vezet végig az itt fellépö sulyos problémákon. Mindenekelött a nemzet és a tudomány meghatározását adja: bemutatva a közösség-képződés formáit és a közösség definiciójának különböző kisérleteit, végül Spann szemléletét fogadja el. Közösség eszme és vezetés által egyesitett emberi többesség. A vezető látja az eszmét és közvetiti azt a vezetetteknek. De a vezetéshez szervező uralom is szükséges, csak ennek a segitségével lehet megvalósitani az eszmét az ellenállást kifejtö világban. Ezért minden közösséget egyfelöl eszméjének foki értéke (Stufenwert), másfelöl a vezetés rangja illeszt bele a társadalom összességébe. A középkor eszmei egységének szétesése után a legnagyobb közösség-alkotó ereje a nemzet eszméjének van. A nemzet fogalmát illetöleg szembe állitható a nominalisztikus és realisztikus felfogás Az első tulajdonképen tagadja a nemzet sajátos valóságát. mert a nemzetet csupán egyének összegének tekinti, legszélsöségesebb módja ennek az, amely az állampolgárság szabad választását mondja a nemzeti hozzátartozás alapjának. Mások realisztikusan a helyi, a társadalmi, a gazdasági miliöt, vagy a fajt tanitják nemzetalkotó tényezökként. Valóban realisztikusnak azonban csak az univerzalizmus felfogása mondható. Spann szerint a nemzet egy sajátos fok az emberi társadalom épitményében. A nemzetnél magasabb fokok az emberiség, kulturkör, népkör: ezeknek nagyobb a kitagolási hatalmuk, de nélkülözik az egységet, már a nyelvi különbségek miatt is. A kisebb fokok viszont, a törzsi és házi közösség nagyobb egységgel birnak ugyan, de kitagolási hatalmuk, vagyis szellemi tartalmuk kisebb, mint a nemzeté.

Ami már most a tudományt illeti, ennek vizsgálatánál négy szempont jön tekintetbe, ugymint: 1. a tudás fogalmi meghatározása, 2. a módszere, 3. hogyan fejleszti a tudományt a társadalom és 4. hogyan alakitja a társadalmat a tudomány? A tudomány háromféle felfogása lehetséges: a naturalisztikus, kritikai és ideális. Döntö az a körülmény, hogy az érzékfölöttit belevesszük-e a tudás meghatározásába. A naturalisztikus tudomány fogalma teljesen ametafizikus, a kritikai az a „priori"-ban már elismer bizonyos metafizikai ismeret-alapot, végül az idealisztikus álláspont az érzékfelettit a társadalmi közvetitéseken át hatónak tekinti. A naturalisztikus irány mindenekelött az egyes tudományok „pozitiv" müvelése felé fordul, a kritikai föleg az ismeret-elméletet ápolja, az idealizmus a bölcseletet és metafizikát emeli fel a tudományok vezetöiként.

Jóllehet az európai kulturterület nemzeti tudományai között közös alapjuknál fogva nincs olyan nagy különbség, mint amilyen távolabbi kulturák, pl. az arab, vagy kinai tudománnyal szemben fennáll, mégis határozottan meg lehet különböztetni különösen három nagy „tudományos stilust", a franciát, az angol-skótot és a németet. A kis népek e részt nem játszhatnak nagyobb szerepeket; ha vannak is egyes nagyobb tudományos eredményeik, ezeknek alig lehet sajátos nemzeti jellegük, a nagy stilusokat követik, legfeljebb azok vegyitése más és más. Ha a tudomány nemzeti sajátosságait akarjuk kielemezni, csupán azoknak a teljesitményeit szabad tekintetbe vennünk, akik nemzetük szellemiségével, eszméjével vannak telitve. A nyelv maga nem döntő: attól függ minden, milyen „vezető kép" (Leitbild) áll az iró előtt. „Éppen olyan hiba lenne Marxot a német tudomány, mint Rousseaut a francia tudomány terhére irni, mert tudatukban nem volt helye a nemzetnek, amelynek a nyelvén irtak." Viszont az a körülmény, hogy pl. Leibnitz franciául is irt, teljesen mellékes. Hogy egy szerzőt mennyire hat át nemzete vezető eszményként, azt életéből és irásaiból, továbbá abból lehet kikövetkeztetni, hogy tanai hozzáillenek-e olyan rendszerekhez, amelyek nemzeti jellege kétségtelen. Persze minden kultura felvesz idegen javakat is; ha minden alkotást tekintetbe vennénk, akkor lehetetlenség lenne a nemzeti jellegü tudományok szétválasztása. Ezért módszeres elvként egy kultura szellemi tartalmának *történeti elsőségét* vesszük irányadóként, vagyis olyan szellemi áramlatok első megjelenését, amelyeket az illető kultura előtörténetében még nem találunk megvalósitva. Éppen ez az elsőként megjelenő kultura-tartalom lesz azután általánossá, *korszellemmé*. Minden nemzet és minden korszak uj lelki tartalmát vezető szellemek adják meg, köztük megkülönböztethetjük az alapitókat és a kifejtőket. Az elsők közvetlen intuiciókkal jelennek meg: csak őket kell tekintetbe vennünk egy szellemi korszak jellemzésénél. Kiderül, hogy nagy eszmei irányok alapitó vezetői mind egy nemzethez tartozók, a kifejtők aztán már más népekből is adódnak.

Ha ezekután az emlitett három tudományos főirány sajátosságainak jellemzésére igyekszünk, nem annyira az egyes tudományokat kell néznünk, hanem a metafizikai és természetbölcseleti elveket, amelyeken nyugszanak, az ismeretelméletet és módszertant: legfeljebb kiegészitésül nézzük a társadalom- és a természettudományt. Eddig három nagy kisérlet volt a nyugati kultura lényeges tartalmának meghatározására: Chamberlainé, Spengleré és Schellingé. Utóbbié a legmélyebb, lényege a vallásos alap kifejtése. A germán népek, mikor Krisztus születése körül a történelembe lépnek, bár fejlett mitológiával és egyéb szellemiséggel is birnak, még nem fejlesztették ki azokat a tulajdonságokat, amelyeket későbbi vezetőik alkotásaiban megcsodálhatunk. Első feladatuk a keleti keresztény kulturának nyugativá tételében rejlett. A kereszténység, mint általános, egységes tudattartalom sokáig kifejletlenül élt e népekben, nem akadályozva sajátos erkölcsi, művészi, cselekvő alkotásaikat. A törés a reneszánsszal áll be, ezzel indul meg az egységes monotheisztikus vallás keretén belül a kulturák szétválása. Vajjon ezek is a dialektikai fejlődés által való megtermékenyülés után végül egységes kulturtartalomhoz fognak-e vezetni: azt nem tudhatjuk előre.

A *francia* tudomány sajátos nemzeti jellegének kialakulása Descartes-tal kezdődik. Főjellemvonásai: racionalizmus, ontológiai dualizmus, a szellemnek a mechanisztikusan felfogott természettől való elválasztása, eudaimonisztikus ethika és kétely. A tudományok közül a franciák azokat művelik, amelyeknél a dolgok „*természetes*", vagyis mechanikus rendje az alap. Ezzel a felfogással próbálkoznak a társadalomtudományok terén is, például Quesnay vagy Comte. Az *angol-skót* tudomány legfontosabb irányító elve a tapasztalat és kinyilatkoztatás, a tudás és hit kettéválasztása. Innen döntő jelentőségével az empirizmus, amely azonban sosem támadó, nem atheista és nem metafizika-ellenes. Eredménye az intellektuális felvilágosodás a deizmussal, az utilitarisztikus ethika, a társadalomtudományi individualizmus a szerződéselmélettel. A *német* tudomány alapsajátsága a vallás ujjászületésének megteremtése a tudomány által. Isten kifejti magát a világban, de nem tünik el benne: panentheizmus. Hit és tudás egysége, a tudás alapjaként az intuició, a skepsissel szemben bizalom a léthez. Az ethika alapfogalma a kötelesség, a társadalomtudományi módszer az univerzalizmusé. A fizika sem a vak mechanizmus alapján áll, hanem szoros kapcsolatban van a természetbölcselettel. Ha voltak is ettől eltérő tipusai a német tudománynak, azok legfeljebb alaposságuk és komolyságuknál fogva formailag voltak németek, müveik tartalma azonban, például Feuerbaché vagy Haeckelé „árulás a német történelemmel szemben" (56. l.). Mégis talán az a történeti jelentőségük volt, hogy a német tudomány legmélyebb erőit harcba szólítva, még jobban kifejlesztették azokat.

Miután szerzönk igy bemutatta a nemzet és tudomány összefüggéseit, igen mélyen járó fejtegetésekben jellemzi a tudomány fontosságát a nemzeti lét szempontjából. A kettő közül a nemzet a magasabb fogalom: az érzéki és érzékfeletti világ összélményének képe, az emberi közösség minden értékének és életformájának alakitó elve. Egy nemzet ugy keletkezik, hogy egy nagyobb csoport szellemi vezetők példájától elragadva, rendszeres, az illető kulturkörben adott összélményt követ és társadalmi létének minden területét aszerint alakitja. A vezetőket a vezetettektől csupán az élmény erössége különbözteti meg. A leghatékonyabb a *tudatossá lett*, a fogalmi formát öltött élmény. Ezért a tudománynak döntő fontosságu szerepe van egy nemzet megteremtésében és fenntartásában. A tudásban egy nemzet saját létére eszmél. Ami hitben, szokásban, nyelvben homályosan él, itt a fogalmak tiszta világába emelkedik. A tudomány a nemzetnek egyszerre teremtménye és teremtője. A nemzet alakitja a tudományt és megadja jellegét, de a nemzet addig latens és kifejletlen marad, mig szellemisége nem alakul ki meghatározott tudássá.

Nagy tévedés lenne azonban mindebből azt következtetni, hogy a tudomány nemzeti jellegének elismerése relativizmushoz vezet. Igaz, hogy a nemzeti tudományok alapjában különböző világnézetek rejlenek, de ezek nem egyforma értéküek. Egy világnézet akkor igaz, ha ugy mutatja be a világot, amilyen, részben igaz pedig akkor, ha a valóság bizonyos fokait helyesen látja. A nemzetek és tudományos stilusaik közötti különbségek nem csupán szemléleti, hanem *lényegi és értékkülönbségek*. Kritikai összehasonlitásuk egyfelől a kultura magasságában, másfelől a különböző résztartalmak hangsulyozásában

mutat különbségeket. Igy például a római és az angol elsősorban politikai, kifelé, uralmi vezetésre, mig a görög és német szellemi teljesitményekre és vezetésre beállitott nemzet. Már pedig a rangok e részt ugyanazok, mint a társadalom részegészei között*; az utóbbi fajta nemzet tehát rangban magasabbnak mondható.

A tudomány és bölcselet mindezeknél fogva nem valami járulékos jelenségek, hanem a nemzet lényegét, szivét jelentik. A tudományé a legnagyobb felelősség egy kultura fordulatainak előidézésében. Egy nemzet legbelsö jellege és értéke tudományos teljesitményeiben nyilatkozik meg. „És minden nemzeti büszkeség, minden nemzeti mozgalom annyit ér, mint amennyit a mögötte álló kultura", mondja Spann. Ámde a tudás, mint az egyéni léleknél, ugy a nemzetnél is az öntevékenység, spontaneitás legmagasabb formája, nem lehet azt csupán megszerezni, folytonosan ápolni, teremteni, ujjáalkotni kell. A nemzet szellemét uj alkotásra készen megőrizni: ez a tudomány legfőbb feladata.

Befejezésül Rieck Hegel mondását idézi, hogy mindig az a nép áll az élen, amely a szellem legmagasabb fogalmáig jutott el. Ezért a szerző szerint most a németséget illeti az emberiség szellemi vezetésének és nevelésének feladata.

Ha szerzönk könyve nem is ment bizonyos, a nacionalizmus szellemével járó tulzásoktól és egyoldaluságoktól, másrészt a társadalmi jelenségeknek ez a tiszta idealisztikus szemlélete természetesen élénk vita és birálat tárgyát alkothatja: egészben véve a nemzeti lét legmélyebb szellemi gyökereit feltáró s a tudomány magas helyét és hivatását jellemzö fáradságos, de szép fejtegetéseiért, melyeket e kis elemzésben éppen csak felületükön érinthettünk, az olvasó részéről kétségkivül elismerés illeti. Mégis bizonyos szomoruságot is kivált az a körülmény, hogy a gazdasági szétszakadás után immár a tudomány terén is a szellemi képviselöi nem azt hangsulyozzák, ami összeköt, hanem ami elválaszt. Sőt a nemzeti tudomány küzdelmes gazdagságából, módszeres szövevényéből is dogmatikus merevséggel kirekesztik a meghatározásaikhoz nem illő müveket. A nyitott szellemü franciák bizonyára nagyot fognak nézni, hogy valaki azt akarja nekik bizonyitani, hogy az ő Jaque-juk nem igazi francia. Riehl kétségkivül nagyon értékes és mélyrevágó fejtegetéseinek elolvasása után sem tudunk szabadulni attól az érzéstöl, hogy az a merev dogmatikus álláspont, amely a német gondolkozók részéről mindjobban megnyilvánul, a gondolat isteni szabadságának tisztelete helyett a tudomány legmagasabb régióiban is mindinkább a soviniszta elfogultságnak nyit utat.

Kisléghi Nagy Dénes.

Bud János: A munka mitosza. (Politikai tanulmányok.) Budapest, Athenaeum, 1937. — 183 l.

Bud János uj könyve szerves folytatása az 1935-ben kiadott „Harc a jövöért" cimü munkájának, amelyet szemlénk 1935-ös évfolyamában (812—813. l.) ismertettünk. Azok a dicséretes tulajdonságok, amelyeket elöbbi müvével kapcsolatban kiemeltünk volt, ezt a könyvét is jellemzik. Bud János közirói tevékenységének különös

* L. e részt cikkemet „Lélektan és társadalomtudomány az univerzalizmus rendszerében." Közgazdasági Szemle 1937. 199—200 o.

értéke abból fakad, hogy tiz évi miniszteri állásban szerzett gyakorlata erősen kifejlett érzéket érlelt ki benne a vágyak és a lehetőségek között fennálló feszültséggel szemben; többször szót emel azok ellen, akik a pozitiv alkotások bírálatában egyedül a vágyakat tekintik kritériumnak és a lehetőségek szempontjáról megfeledkeznek.

Alig kell hangsulyoznunk, hogy — különösen a mai állapotok között — mily fontossága van annak, hogy gazdasági kérdésekben hozzáértő szakemberek könnyen megérthető módon tájékoztassák és irányitsák közönségünket s ilyen módon hozzájáruljanak a helyes közvélemény kialakulásához.

A könyv 1935—37. évek folyamán irt 25 vezércikket és „A keveskedelempolitika válaszuton" cimü nagyobb tanulmányt tartalmazza; az utóbbi a Magyar Közgazdasági Társaság 1936 január 14-i közgyülésén tartott előadás. Bud János publicisztikájának vezető eszméje a nemzeti gondolat és ennek szolgálatában a nemzeti munka. Ezért választotta könyve cimül is egyik vezércikkének cimét, amelyben azt fejtegeti, hogy a racionalizmus, az értelemben való hit letünése után a mi korunk mithoszt kiván. Ezt a mithoszt — szemben más népek egyéb területekről vett, irracionális dogmáival — a magyarság részére csak a munkában való hit, a tudásvágy, a kollektiv tette alakult egyéni alkotás szenvedélye, a hivatás dogmája jelentheti. „Olyan korban élünk, amely küzdelmet és hitet követel meg . . . Ami leginkább segitségünkre lehet, az a munka heroizmusa." Ez a munkához való hitvallás kétségkivül szép és igaz, legyen szabad azonban megjegyeznünk, hogy — ellentétben, teszem, a „faj"-jal — ezek a fogalmak mégis csak racionális, nem pedig „mithikus" jellegü síkon maradnak.

A tanulmányok a magyar gazdasági élet sokféle vonatkozását ölelik fel, az Alföld, a tanyavilág, az öntözés, a tőkeképződés, a kisipar, a nyugdijteher kérdéseit, az intellektualizmus vergődését, a közigazgatás nemzeti feladatait stb., másik részük nagy világgazdasági problémákba kapcsolódik. Itt természetesen nem térhetünk ki sem a részletekre, sem pedig az ily nagy témakörben nem egyszer szükségképpen felmerülő ellenvetésekre, hiszen a publicisztika — éppen funkciójánál fogva — nem nélkülözheti a polémiát. Ha szerzőnk állásfoglalását nagy általánosságban jellemezni akarnánk, annyiban kétségkivül az individualizmus hivei közé sorozható, hogy az egyéni kezdeményezést tekinti a legnagyobb teremtő értéknek és szót emel az állam tulságos beavatkozásai ellen. Viszont jól látja, hogy a tulzott mértékü individualizmus könnyen gyökértelenné teszi az egyént, ezért a rendi gondolat helyes irányu megnyilvánulásai helyeslésével találkoznak. „A 20. századra mindinkább rányomja bélyegét a korporativ rendszer". Másutt a kisipar küzdelmeit és az ipartestületeket elemezve azt mondja: „Akárhogy akarjuk kétségbevonni, benne élünk a korporációs rendszerben, csak a módszer felett van vita." Ismét az orvosi kamarákkal kapcsolatban: „A kamarákon keresztül a magyar néplélekhez idomulva vonul be a magyar életbe a korporativ szellem." Ezeket az idézeteket azért találtuk különösen érdekeseknek, mert megmutatják, miként és miben látja egy haladó szellemü, szociális tartalommal telitett, nemzeti gazdaságpolitika jeles képviselője a nálunk oly sokszor félreértett és félremagyarázott rendi gondolat mibenlétét és megnyilvánulásait.

Szerzőnk gazdaságpolitikai gondolkozásának vezető eszméje mindenütt a nemzet erősitésének vágya; de tisztult fogalmi látása és

a tények iránti érzéke több izben a tulzó autarkikus törekvések elleni állásfoglalásra birja. Igy mondja egy helyütt a nemzetközi kereskedelem adatainak ismertetése kapcsán: „Forgathatjuk a dolgot, amint akarjuk, igazi jobbrafordulás a világon akkor lesz, ha a nemzetek egymásközötti forgalma ismét legalább ez idők (a 26—30-as évek) mértékét megüti."

Igazat adunk Bud Jánosnak, midőn azt mondja, hogy „nincs veszedelmesebb, mint a fölényes tudatlanság." A publicisztikának éppen ma eléggé nem méltányolható feladata e tettekben is érvényesülni vágyó tudatlanság visszaszoritása. Nem kétséges, hogy gazdaságpolitikai publicisztánk jeles müvelöjének ez az ujabb könyve is hozzá fog járulni a helyes közgazdasági szemlélet kialakulásához, s az annyira szükséges általános közgazdasági müveltség erösbitéséhez. *Kisleghi Nagy Dénes.*

Gyömrei Sándor és Vértesy Miklós: Baross Gábor. — A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kiadása. 1937. Athenaeum, 184 lap.

Annak a megállapitásnak az igazságát, hogy a jelenkor a multat sokkal inkább tudja a maga képére formálni, mint a jövöt, különösen oly időkben érezzük, amikor a világnézeti és politikai ellentétek nagy erövel és élességgel ütköznek össze. Aminek az utókor különös történelmi jelentöséget tulajdonit, abban szükségszerüen valamilyen — kihatásaiban ma is jelentösnek itélt — törekvés, vagy eszme megnyilatkozását látja. Igy a történelmi jelentöségüvé vált nagy nevek is rendszerint valamilyen aktuális eszmekör szimbolumaként élnek az utókor emlékezetében. Arra az emlékoszlopra, amelyet a nagy emberek maguknak életmunkájukkal, érnél maradandóbb alkotásaikkal állitottak, az utókor ráfüzi a maga világnézeti, politikai küzdelmeinek zászlóját. Az emlékoszlop relifjeit, amelyek e nagy emberek alkotásait tüntetik fel, könnyen elboritja a feledés patinája — s a tömegek csak az arra utóbb került, a szimbolummá vált személy valóságos eszmekörével gyakran összhangban nem álló zászló szineit látják maguk elött.

E folyamat jellegzetes megnyilvánulásairól érdekes képet nyujt a közelmult korszak nagy embereinek példája. Bár ezeknek életmunkája: alkotásaik, szellemi és erkölcsi lényük kisugárzása, még ma is hatóerői életünknek, s még elég nagyszámu kortárs közvetitheti velük való személyes érintkezésük élö benyomásait — a közfelfogásban róluk kialakult kép gyakran már is mennyi homályt, söt — ami ennél sokkal rosszabb — mennyi elferdülést mutat.

Fokozott mértékben érvényesül e megállapitás helytállósága azokra a nagyjainkra, akiknek életmunkája föként a gazdaság terén nyilvánult meg. E problémák iránt tanusitott csekélymérvü érdeklödés, az általános gazdasági intelligencia fogyatékosságai, világnézeti és politikai szempontoknak e területre való beszüremkedése, egyaránt nagy mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar gazdasági élet nagy épitöinek alakja, munkásságuk tényleges eredményei a szélesebb közvélemény elött nem álltak helyes megvilágitásban.

Nagy elismeréssel kell ily körülmények között fogadnunk *Éber Antalnak* e könyv elöszavában foglalt azt a bejelentését, hogy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara az elmult 70 esztendö kimagasló magyar gazdasági- és pénzügypolitikusainak életrajzát, arra illetékes közgazdákkal, illetve történészekkel megiratni szándékszik.

Az első ilyen munka, *Baross Gábornak* előttünk fekvő életrajza, sikerülten nyitja meg e kiadványsorozatot. Szerencsésnek bizonyult a szerzők személyi kiválasztása, az a szintézis, amely a céhbeli történész munkáját a közgazdáéval kapcsolta egybe. Igy ez a könyv annak is példája, hogy a gazdaságtörténeti kutatások eredményességét, azoknak a mai gazdasági közvélemény szempontjából való érdekességét és aktualitását mily nagy mértékben mozditja elő az elméleti és gazdaságpolitikai tudással felvértezett közgazdák ez irányu munkássága. Különösen oly korszak megrajzolásánál, amelynek problémái nagy részben ma is élőek, kiemelkedő jelentőséget nyer a megfelelő gazdasági tudás és kiforrott itélőképesség.

Ezeknek a tulajdonságoknak az érvényesülése teszi különösen értékessé az előttünk fekvő Baross-életrajzot. Igy mingyárt a munka első fejezetéből, amelyben szerzők a kort, a XIX. század utolsó évtizedeinek gazdaságtörténetét rajzolják meg, tömör összefoglalásban plasztikus képet nyerünk a gazdasági nekilendülésnek azokról a nagy eredményeiről, amelyekkel az elmaradt magyar gazdasági élet a korábban fejlödésnek indult nyugati országokat igyekezett megközeliteni. E gyorsütemü gazdasági haladás statisztikailag megrögzithető imponáló eredményei mellett szemléletes beszámolót kapunk azokról a gazdaságpolitikai eszmékről és nézetekről, arról az egész szellemi atmoszféráról is, amelyben e korszak magyar értelmi elitjének nagy erőfeszitéseit a gazdasági fejlödés szempontjából is oly komoly sikerek koronázták. A munkának ez a viszonylag rövid fejezete, amely itt Baross Gábor tevékenységének környezeti hátterét kivánja megfesteni, annyi gondolatébresztő adatot tár fel, történelmi és gazdaságpolitikai vonatkozásaiban annyi értéket revelál, hogy az olvasóban önkénytelenül is az a kivánság merül fel, hogy a nagy hozzáértésről tanuskodó szerzők, ez anyag további részletes feldolgozásával, az 1867-től a háboru kitöréséig terjedő időszak gazdaságtörténetének megirásával gazdagitsák irodalmunkat.

Ez életrajz nyomán megismerjük Baross Gábor politikai, gazdasági és közéleti munkáját, az eszméket, melyek mozgatták, az eredményeket, amelyeket elért. A ma oly divatos biographie romancée-vel szemben, amely az adatokban mutatkozó hézagokat rendszerint a fantázia szüleményeivel tölti ki — szerzők munkája szigoruan tárgyilagos, dokumentumokkal alátámasztott. Romantikus, regényes beállitásnak semmi nyoma. Szerzők szinte semmit sem beszélnek Baross magánéletéről — a minisztériumban, a közéletben és a parlamentben kifejtett tevékenység mozaikjaiból állitják össze hösük profilját. E módszer attól a le nem kicsinyelhető előnyétől el is tekintve, hogy a megállapitások helytállóságához aligha férhet kétség, alkalmasnak bizonyul arra is, hogy Baross Gábor életmunkáján át e korszak gazdaságpolitikájáról is megfelelő tájékoztatást nyujtson. Szerzők nem szoritkoznak a tények puszta regisztrálására, azoknak érdemleges, kritikai méltatását is nyujtják.

Az életrajz megismertet bennünket azzal az uttal, amelyen Baross Gábor pályájának gyorsan emelkedő stációit befutotta. Rövid trencséni vármegyei szolgálat és lapszerkesztői tevékenység után 27 éves korában képviselő, csakhamar a gazdasági kiegyezési javaslat előadója lesz. Felkészültségével, elmélyedésre való képességével, szónoki készségével mihamar a képviselőház legnagyobb fajsulyu tagjainak sorába emelkedik, akit, mint különböző kereskedelempolitikai

szerződések előadóját, közgazdasági szaktekintélynek ismernek el. 1883-ban, 35 éves korában, a közlekedési minisztérium államtitkára s hamarosan — 38 éves korában — már miniszternek nevezik ki.

Rendkivül érdekes módon rajzolják meg szerzök Baross közlekedési politikáját, a végrehajtott intézkedéseket s az azok mélyén rejlő gazdaságpolitikai koncepciót.

A vasutépités, a vasutak államositása, a kormány tarifapolitikai szabadságának biztositása, a közgazdasági szempontokat érvényesitö vasuti árutarifa kidolgozása — mind Baross nagyvonalu gazdaságpolitikai célkitüzéseinek szolgálatában állanak. Különös figyelmet érdemelnek a zónatarifa kiépitését vázoló fejtegetések. Itt bontakozik ki elöttünk Baross zsenialitása, aki a szakemberek kicsinyes aggályoskodásával szemben a maga intuiciója alapján bocsátkozott merész ujitásokba. A messzemenö viteldijleszállitás s a forgalomnak ezzel járó rendkivüli megnövekedése igen értékes anyagot szolgáltathat a közgazdasági elmélet számára is a kereslet elasztieitásának problémájához. Megfelelöen kidomboritják szerzök Barossnak az iparfejlesztésre irányitott gazdaságpolitikai beállitottságát is. Ugy tarifapolitikájában, mint a közszállitási kérdések intézésénél nagy bátorsággal és céltudatossággal arra törekedett, hogy az osztrák iparral szemben a magyar ipar érvényesülését mozditsa elö. Iparpolitikáját — saját szavai szerint — nem kicsinyes dolgokra, hanem nagy alkotásokra kivánja irányitani. Ezért hivja életre az 1881. évi iparfejlesztési törvényt — s ezért nem hive a kisipar által sürgetett képesitési rendszer bevezetésének.

Baross Gábor — s ezt nemcsak az életrajz szerzöi állapitják meg, hanem elsösorban és fökép magának Barossnak a legkülönbözöbb kérdésekben kinyilvánitott állásfoglalásai — liberális gazdaságpolitikus volt. Az a mai szemlélet, amely a liberalizmustól való hivatkozástól ösztönösen irtózik, szivesen hivatkozik itt arra az ellentmondásra, amely a liberálisnak mondott Baross Gábor és annak különböző, állami intervencionizmust jelentö intézkedései között mutatkozik. Ez ellenvetésre már Baross megadta a választ, amikor világnézeti megnyilatkozásaiban, számos alkalommal, kétséget nem türö határozottsággal tett bizonyságot liberális felfogása mellett. Kétségtelen azonban az is, hogy ö nem állott a minden beavatkozást mellözö laissez faire, laissez passer álláspontján — aminthogy ez az attitude nem is szükségképeni követelménye a liberalizmusnak. Baross, mint aktiv gazdaságpolitikus, számos vonatkozásban hajtott végre messzemenö jelentöségü intervenciókat, csakhogy ezek, mint életrajzirói, iparpolitikája kapcsán, megállapitják, nem tilalomfák fel állitására irányulnak, nem negativ intervenciókkal, hanem a termelési lehetöségek kiterjesztése utján szolgálják a magyar ipar fejlödését.

Baross átgondolt gazdaságpolitikája, teljes tudatossággal, mindig annak a célnak a szolgálatában állott, hogy a magyar gazdasági élet autonóm eröit fejlessze s a magángazdaság számára minél szélesebb körü, megfelelö eredményekkel kecsegtetö tevékenységi lehetöséget biztositson.

A Baross Gábor-életrajz komoly gazdagodása irodalmunknak s megirása módjánál fogva egyben vonzó és érdekes olvasmány is.

György Ernő.

Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. II. évfolyam. 1937. Szerkesztette *Dr. Makkai Ernő*. — TÉBE-könyvtár. 83. szám. 327 lap.

A magyar takarékpénztárak és bankok évkönyvének ez a második évfolyama annak a sikernek buzdításával született meg, amely az első évfolyamot a magyar bankvilágban fogadta. Elégtétellel állapítja meg ezt a szerkesztő az előszóban, de hozzá lehet mingyárt tenni, hogy ez a kedvező fogadtatás nem szorítkozhatik csak a bankvilágra, mert az évkönyv kiadásában megnyilvánuló kezdeményezés szélesebb körök elismerésére is joggal számithat. A nemzetközi pénzvilág és hitelélet legujabb eseményei valóban hézagpótló szükségletté teszik, hogy azok, akik ebben a folytonosan átalakuló világban benne élnek, számot vessenek élményeikkel és tapasztalataikkal, elrendezzék a maguk számára, meg beszámolót adjanak róla másoknak is. A szerkesztő megelégedéssel veszi tudomásul, hogy a magyar bankvilág már az első számvetést teljes megértéssel tette magáévá. Tegyük hozzá a második évfolyam megbeszélése kapcsán, hogy a beszámolót a közgazdasági kérdésekben tájékozott és ilyenek iránt érdeklődő magyar olvasóközönségnek is köszönettel és örömmel kell magáévá tennie.

Egy ilyen kötet, amely huszonegy szerzőnek tanulmányát foglalja magában, természetesen nagyon szétágazó és sokszinü anyagot hord össze. De a szerkesztő gondosan örködött afelett, hogy az évkönyv egysége megmaradjon. Kevésbé törekedett erre abban az irodalmi szemlében, amelyet maga füzött a kötethez 72 oldalnyi terjedelemben, de ennek a szemlének az érdekessége talán éppen ebben a mozaikszerüségében van.

Az irodalmi szemlén kivül, amelyre később még visszatérünk, az évkönyv hat részre oszlik, amelyek közül az első a magyar bankpolitikával és a második a magyar hitelélet különleges problémáival foglalkozik, mig a harmadik rész általános valutapolitikát, a negyedik jogi és adóügyi problémákat, az ötödik a nyugati pénzpiacok helyzetét, a hatodik pedig a középeurópai és dunai államok pénz- és hitelrendszerét tárgyalja. Az első öt rész mindegyike három tanulmányból áll, egyedül a hatodikban találunk öt tanulmányt annálfogva, mert külön beszámolót kapunk a német, az osztrák, a román, a csehszlovák és a jugoszláv viszonyokról.

Az első részt és vele együtt az összes tanulmányok sorát *Éber Antalnak „Az állam és a pénzintézetek"* cimmel irott fejtegetése nyitja meg. Kifejti *Éber*, hogy amig egyrészről az egyes államok a közhitel igénybevételével támasztották alá a bankokat, másrészt később teljes mértékben igénybevették a bankokat közgazdasági és pénzügyi politikájuk alátámasztására. Ezzel szemben a magyar bankszervezet más jóval erősebb országokéval összehasonlitva is ellenállásra képesnek bizonyult és igy minálunk az államnak sokkal kisebb jogcime lehetett a bankok ügyvitelébe beavatkoznia, mint azokban az országokban, ahol a hitelszervezet alátámasztása az államra nagy áldozatokat jelentett. Viszont a magyar pénzintézetek 155.8 millió pengő erejéig nyujtott hitellel és kezességi obligóval álltak az állam rendelkezésére és tették lehetővé az államháztartási hiányok átmeneti fedezését. Érzékeny áldozatokat kellett hozniok a bankoknak azoknál a kölcsönöknél, amelyeket állami üzemeknek és intézményeknek még 1931 előtt nyujtottak, azonkivül a gazdaadósságok rendezése, az 1936 végei állapot szerint, a bankoknak közel 190

millió pengös veszteséget okozott. Az államnak a bankoknál fennálló adóssága most már egy belföldi kötvénykölcsönnel konszolidálható volna. A kamatlábpolitika terén pedig *Éber* a betétek jövedelmezőségének emelését, a betéti kamatadó mérséklését és a betéti kamatláb hatósági szabályozásának megszüntetését hozza javaslatba.

A következő cikkben *Milos György, Fáy András* születésének 150. évfordulója alkalmából, a magyar takarékpénztári intézmény megalapitójának közgazdasági tevékenységét méltatja mai szemmel. A harmadik cikket *Pásztor Miksa* irta a világválságnak a hiteléletre vonatkozóan levonható tanulságairól és kiemeli, hogy a külföld uj banktörvényeinek legnagyobb része, a felügyeleti hatóság felállitása és az ellenörzési szervezet kiépitése tekintetében nálunk már meg van valósitva, az üzletkör korlátozására pedig nekünk szükségünk nincs. Viszont a likviditás biztositásáról törvényes intézkedéseink nincsenek s ezért pénzintézeteinknek a likviditás biztositására vonatkozó elvek betartására a jövőben még fokozottabb gondot kell fordítaniok.

A második részben *Katona Lajos* a vidéki pénzintézetek helyzetével foglalkozik a bankzárlat óta eltelt időre vonatkozóan. Kiemeli, hogy a magyar vidéki hitelszervezet egészen sajátos terméke a magyar vidék gazdasági, kulturális és szociális viszonyainak s ennek tulajdonitja, hogy ez a szervezet az utóbbi évtizedek annyi megrázkódtatását aránylag simán ki tudta heverni. A vidéki pénzintézetek száma 1930 végén 455 volt s ez a szám 1935 végéig 79 intézettel apadt, amiből 34 felszámolás utján vált ki a Pénzintézeti Központ tagjai sorából. Az intézetek dolgozó tőkéje 1930 végén 1122.5 millió pengőt tett ki, ami öt év alatt fokozatosan 22%-kal, vagyis 873.8 millió pengőre csökkent. A legfeltünőbb volt a visszaesés a betéteknél, amelyek összege az 1930 végei 450.4 millióról 1933 végéig 44%-kal apadt s erről a 253.4 milliós mélypontról 1935 végéig is csak 271 millióra emelkedett. Ez az utóbbi összeg azonban már nemcsak az 1933 végei állapotot, hanem az 1932. év végeit is meghaladta, amikor a betétek összege 264.8 millió pengőn állott. A betétek visszavonása tulnyomórészben az 1931. évre esett (123.5 millióval), mig az 1932. évben 62.1 millió pengőt, az 1933. évben pedig már csak 11.4 millió pengőt vontak vissza, viszont a betétállomány szaporodása az 1934. évben még csak 6.1 millió pengőt, az 1935. évben pedig 11.5 millió pengőt tett ki. Ehhez a cikkhez kapcsolódik *Nyári Pálnak* a vidéki pénzintézetek rentabilitásáról irott fejtegetése, amelyben megállapitja, hogy a betétállomány csökkenése a vidéki pénzintézetek legnagyobb problémája, s tekintettel a vidéki betevők és részvényesek szoros összefüggésére, az osztalékfizetésnek a betétek szempontjából is nagy jelentősége van. A vidéki pénzintézetek rentabilitását a válság éveiben a betéteknek, mint a legolcsóbb pénzforrásnak megapadása mellett az adósok fizetőképességének csökkenése, a visszleszámitolási állomány magas kamata, a felvásárolt ingatlanok nagy adóterhe, a kihelyezési állomány összezsugorodása és a feleslegessé vált, de el nem bocsátott tisztviselők tartásának szociális terhe csökkentette, ugyhogy a legsulyosabb évet, 1932-öt nyereséggel záró pénzintézetek 4.9 milliós nyereségével szemben a veszteséggel záró pénzintézetek 2 milliós pengős veszteséget mutattak ki. Az 1935. évi nyereségek összege 4.4 millió pengő, a veszteséggel záró pénzintézetek vesztesége pedig 750 ezer pengő volt. A rentabilitásnak és a rendes hiteléletnek a vidéki

pénzintézetek szempontjából két legfőbb akadálya a szerző szerint a mezőgazdasági helyzet megjavulása mellett a gazdavédelmi rendelkezésekben és a kamatkorlátozásokban van. Ebben a második részben még *Liptay Lajos* számol be a főváros háztartásának és kölcsöneinek állásáról.

A harmadik részben *Hegedüs Lóránt* ir az ő megszokott élvezetes modorában az aranyblokk aranypolitikájának válságáról és az Egyesült Államoknak elhibázott ezüstpolitikájáról, amely Kinát és Mexikót az ezüstalapról letéritette. A rövid fejtegetés keretein tulmenő jelentőségü megállapitásnak kell tartanunk, amikor *Hegedüs* kijelenti, hogy egy világháboru után igen hosszu időnek, nemzedékeknek kell eltelniök ahhoz, mig a teljes szabadság helyreállhat. A francia pénzválságnak is az a tanulsága, hogy az aranyvalutát is manipulálni kell mindaddig, amig az egész világpolitikai és gazdasági rendszer a lekötöttség és elzárkozás állapotában van. *Rostás László* a nemzetközi és nemzeti árszinvonalak aránytalanságából kiindulva, a háboru utáni aranyvaluta nehézségeit, azután a defláció, különösképpen pedig a devalváció módszereit, valamint hatásait vizsgálja, először nemzetközileg, majd Magyarországra való vonatkozásban, mégpedig mindvégig igen érdekesen. A következő cikkben *Róz Jenő* a válság valutáris problémáit fejtegeti és rámutat arra, hogy a háboru alatt megindult pénzinflációt a háboru után hiteinfláció követte, a válsággal járó deflációs irányzatot pedig ujra inflációs jelenségek váltják fel. A mai kényszergazdálkodás *Róz* szerint még szerves folyománya annak az intervencionizmusnak, amely a háboru alatt kezdődött.

A negyedik részben *Kuti Artur* a kötött devizaforgalommal létrejött devizajogi problémákat fejtegeti. *Makai Ödön* a részvénytársaságok nyilt és rejtett tartalékainak adóügyi vizsgálatát szabályozó rendelkezéseket elemzi. Végül *Nizsalovszky Endre* az egyetemleges jelzálogjog utáni hitelezők jogállását vizsgálja.

Az ötödik részben *Aberdan Simon* a francia frank első leértékelésének körülményeiről, *Balogh Tamás* az angol fellendülés kilátásairól, *Pályi Menyhért* pedig az amerikai bankok válság utáni helyzetéről ad tanulságos felvilágositásokat. Az ehhez kapcsolódó hatodik részben *Robert Arzet* az uj német bankrendszert, *N. Christoveanu* a román valutapolitikát, nevezetesen az 1935-ben életbelépett kereskedelempolitikai rendszer eredményeit, *Richard Kerschagl* az osztrák devizaforgalom fokozatos felszabaditását, melynek során Ausztria népszövetségi ellenőrzését már 1936 szeptemberében megszüntették, *Alois Král* az állami hitelmüveleteknek, a kamatlábleszállitásnak és a cseh korona devalvációjának a csehszlovák pénzpiacra gyakorolt hatását, végül *Miljenko Markovic* a jugoszláv hitelintézetek válság alatti szanálását, valamint a jugoszláviai gazdaadósságok rendezésének módját ismerteti.

A kötet befejező részében a szerkesztő, *Makai Ernő*, irodalmi szemle cimén legelőször az aranykérdés fejleményeiről számol be. Itt foglalkozik *Cassel* legutóbbi aranyellenes felfogásával is. Ezt követően az amerikai infláció-elméletre kerül a sor, mégpedig *Parker Willis* inflációelméletének ismertetésére. A valutapolitika ujabb eszközei sorában *Makay* a pénzforgalom szabályozásának kérdésével, valamint a valutakiegyenlitő alapoknak szerepével kapcsolatban ad érdekes tájékoztatást. A tőkeképződés elemzése cimén elsősorban az amerikai *Brookings Institution* kiadványa, *Moulton* könyve, a kamat

uj irányzata cimén pedig *Keynes* módositott kamatelmélete kerül megbeszélésre. Mindkét kérdéshez hozzáfüzi *Makay* az 1935. évi párizsi takarékpénztári kongresszus érdekes vitaanyagát is. Végül két bankárportrét olvashatunk. Az egyik, *Vanderlip* portréja, jellegzetesen amerikai izü, mig a másik megható, meleghangu visszaemlékezés *Székely Ferencre*.

Kivánatos, hogy a TÉBE évkönyve most már rendszeresen visszatérő eseménye legyen könyvpiacunknak és a jelenlegihez hasonló érdekes és tanulságos tartalommal a következő évek egyikében se legyünk kénytelenek nélkülözni.

Neubauer Gyula.

Iványi-Grünwald Béla: A legujabb kor története. Budapest, 1937. A Magyar Szemle Társaság kiadása, 660 p.

Iványi-Grünwald kötetével befejeződik a Hóman—Szekfü—Kerényi professzorok által szerkesztett Egyetemes Történet sorozata. Egyuttal pedig feloldódik az az ellentét, amely a szellemtörténeti irány magyarországi fellépése óta kétségtelenül ott lappangott az uj történeti módszer hivei és a közgazdák nem csekély része között.

Amikor a háboru utáni években elhangzik nálunk a szellemtörténeti iskola módszertani proklamációja, a magyar gazdaságtörténetirás kiépitését kivánó közgazdák között sokan voltak, akik aggodalommal nézték az uj történetirói iskolának éles szembehelyezkedését a mult század második felének pozitivista történetirásával. Nem mintha a közgazdászok mind a bölcseleti pozitivizmus hivei lennének, hanem csupán azért, mert elismerték a pozitivizmus érdemeit a történetirás terén: azt, t. i., hogy ennek uralma alatt olyan tényekkel gazdagodott a történetirás, amelyeket a romantika elhanyagolt. Ez a többlet a gazdasági érdekek felderitése, a gazdasági összefüggések tisztázása volt. A közgazdák attól tartottak, hogy amint a pozitivisták a szellemet nyelették el az anyaggal, most visszahatásképen az anyagot nyeli el a szellem. Féltek attól, hogy az uj szellemtörténeti irány miszticizmusba torkollik, irracionalizmusra vezet. Aggódtak, hogy az uj módszer szellemi tényezőkkel igyekszik *mindent* megmagyarázni, még azt is, ami a gazdasági adottságok természetes következménye. Bizalmatlanok voltak a minden történeti problemát megoldó „korszellemmel" szemben, amely az események elrejtett összefüggéseit, szakadozott vonalait tulságos könnyüszerrel, eszmék segitségül hivásával rajzolja ki. Különösen pedig abban láttak veszedelmet a gazdaságtörténeti kutatás fejlődésére, hogy az uj irány a pozitivista felfogással való ellentéte hangsulyozása végett a gazdasági okokat mindenütt *másodrendüeknek* tünteti fel.

Mindezeknek az aggodalmaknak nagy részét eloszlatta a szellemtörténeti irány hiveinek nem egy értékes alkotása a gazdaságtörténet terén. Ezekben a lelki tényezők primátusát hangsulyozó történészek számos olyan gazdasági összefüggést deritettek fel a magyar mult eseményei között, amelyek a 19. század „materialistái" előtt rejtve maradtak. Nem akarjuk ez alkalommal ebből a szempontból méltatni az uj magyar történeti szintézis eredményeit gazdaságtörténeti tudásunk elmélyitése terén. Ismertetésünk tárgya a napoleoni háborukat követő kor legfrissebb történeti összefoglalása,

amelyet az uj történeti irány tökéletesbülésének, rugalmasabbá tételének dokumentumául tekinthettünk. Nem mintha *Iványi-Grünwald* hütlen lenne módszertani hitvallásához, inkább még szorosabban követi *Rickert* tanitását, amely szerint a történetiró feladata nem a valóság felvázolása, hanem ennek fogalomképzés utján való formálása és egyszerüsitése. Ez nem metafizikai intuició, nem is a történés hullámaiba való belevetődés, hanem alapos szociológiai iskolázottságon alapuló, fogalmakat tisztázó diszkurziv munka. A fogalmi problémák kidolgozásával világitja be a 19. század történésének folyamát. Mennyivel többet mond igy a történet, mint az események puszta elbeszélése. E munkamódszer ellenkezőjének elképzelésénél a kanti mondat juthat eszünkbe: Anschauung ohne Begriff ist blind. Főleg Mannheim Károly szociológiai kutatása van Iványi-Grünwaldra nagy hatással. A szociológia és a történet viszonyát kutató Barnes megállapitását vonatkoztathatjuk örá is: „The historian acquaints himself with sufficient sociological knowledge to enable him to be the best possible type of historian."

A történés gazdasági részének előadásánál alapvető gondolata: eszmény és valóság összefonódik a gazdasági élet területén is. Ezen a terrénumon is szoros a szellemi emberek kapcsolata, befolyásoló képessége, tevékenysége a rideg valósággal. Nemcsak a diplomáciai tevékenységek függnek össze szorosan a gazdasági élettel, hanem nemzeti eszmények, nagy állami elgondolások eddig ritkán tapasztalt mértékben tartalmaznak gazdasági elemeket. Ezt a megállapitást ugyan a védvámos és a szabadkereskedelmi elvek küzdelmeinél teszi, de, mutatis mutandis, az eszmék és a valóság összefonódását mutatja ki minden fontosabb mozzanatnál. Ez valóban már nem az eszmetan egyoldalusága, amitől féltünk. Nem skatulyázza a valóságot a mindig kész eszmék sémájába, hanem gondosan elemezi a szellemi és anyagi tényezők kölcsönhatását, anélkül, hogy az előbbivel maradék nélkül igyekeznék az utóbbit megmagyarázni. Ez a munkamódszer mellett elkerüli a mindenáron való idealizálás örvényeit. Az ő előadásában a gazdasági összefüggések nem a szellem egyszerü reflex jelenségei. De a gazdasági jelenségek sem magyarázhatók tisztán gazdasági okokkal. Az interdependencia gondolatának alkalmazása teszi termékennyé történetábrázolási módjait. A szintézisnek ez az utja az, ami a szellemtörténeti módszerből maradandó.

Iványi-Grünwald az eszméket termelő szellemi élet embereinek szerepét tekinti döntőnek a történésben. Ebből a szempontból a közgazdász előtt különösen értékesek a szerzőnek Ricardo, Malthus és az angol szocialreformerek tanitásainak történelemformáló jelentőségéről tett megállapitásai. A szellemi élet által mozgatott kereskedelempolitika (a század első felében), a munkásjóléti törvényhozás, sőt a hitelpolitika (a Saint Simon hatás alatt létrejött Crédit Mobilier) ennek érdekesebb példái.

Az elfordulás nélküli szellemtörténeti aspektussal azonban a materiális eredmények bizonyos mértékü elhanyagolása jár együtt. Iványi-Grünwald éppen hogy megemliti a 19. század nagy gazdasági változásainak azt a következményét, ami a dolgozó tömegek életszinvonalának addig példátlan nagy emelkedésében jelentkezett. Az angol korai kapitalizmus alatti pauperizmus, az akkori szörnyü munkaidő- és munkabérviszonyok, Ricardo és Malthusnak Smith

Ádám ragyogó világképét elsötétitő következtetései jobban lekötik figyelmét, mint a század második felének jóléte. Önála a korszak az európai rendtöl a káoszig halad. A szellemi ember már nem vezet, az elit kezéből a szakember veszi át az irányitást. A termelés technikája és a vállalatvezetés elgépiesedik, a szabadgazdálkodás helyébe a monopolkapitalizmus lép. A polgári eszmék humanizmusa lehanyatlik. Igy keletkezik a dismal sciencenek megfelelő dismal history. Meg is értjük, hogy a szellemi kép sötétsége mellett nem tulajdonithat nagyobb jelentöséget a munkásviszonyok javulásának, a gazdasági szükségletek jobb kielégitési lehetöségeinek. Ha a legujabb kor gazdaságtörténeti fejlödését keressük benne, az ábrázolást hiányosnak érezhetjük. Iványi-Grünwald azonban nem hisz a pusztán közgazdasági elemekből, jelenségekből összeállitott történetben, ö *a* történetet, az organikus folyamatot figyeli, amelyben a gazdasági szektor nem éppen a homloktérben fekszik. Igy aztán a gazdaságtörténet szempontjaiból kirajzolható emelkedö trendvonal, nemcsak hogy nem halad párhuzamosan a történés folyamának irányával, hanem az utóbbi a növekedö jólét ellenére is a hanyatlás pesszimisztikus képét mutatja.

A kép teljesen kirajzolt az ö nézöpontjából, a civilizáció értékeinek válságából tekintve. Még azok is, akik a történést nem az ö értékvonatkoztatásaiból nézik, hanem az emberiség tudásának és jólétének gyarapodásából „haladást" véltek észrevenni: ma a tömegek lázadása, a közvélemény helyébe lépö „társadalmi technika", a propaganda korában, a nyers erö tisztelete idején igazat adnak Iványi-Grünwaldnak: a bomlás és a hanyatlás kora ez. A humanizmus jegyében közös nevezöre kerülö tisztult nacionalizmus, keresztény etika és racionális intellektualizmus együttes szemszögben itélheti meg azt a történeti bullámszektort, amely a mai fázisig, az európai gondolat bukásáig vezetett.

Ebből a történelmi képből mindenesetre következik a történelmi megismerés sokgyöküsége. Az elöadásból kiesik annak a folyamatnak vázolása, miként emelkedik a céh-rendszer munkafeltételei között élö munkás életszinvonala a monopolkapitalizmus tanult vagy betanitott munkásainak szükséglet-kielégitési fokáig, milyen különbség mutatkozik a jobbágy életfeltételei és az önálló kisgazdává vált földmüves életberendezése között, milyen az eltérés egyrészt a patriarchális gondoskodás, másrészt az állami szociális biztositás juttatásai között. Lehet-e az élet materiális értéke növekedésével kompenzálni a szellemi hanyatlás következményeit? Nem tudunk válaszolni. Igazat adunk Sombartnak: értékekért lehet élni, esetleg meg is halni, de nem lehet öket összemérni.

A szintézis acélos erösséggel ragadja meg a kor fejlödését. Nem lehet vele szemben felsorolni azokat a gazdaságtörténeti szempontból fontos tényeket, amelyeket a szerkezet egységességére való törekvés kirekesztett belöle. A beledolgozott gazdasági anyag értékelésének nem minden pontjában értünk egyet a szerzövel, igy például kissé tulozza a kontinentális iparosodás mértékét a század elsö felében (199 és kk. o.), anakronisztikusan hat a tervgazdálkodás-fogalom használata a napoleoni háboruk utáni időben (202. o.) A III. Napoleon és a Crédit Mobilier közötti együttmüködés (330. o.) sem olyan mértékü, mint ahogy azt szerzö elöadja, hiszen a Péreire testvéreket éppen a francia kormány akadályozza meg abban, hogy

kötvénykibocsájtás utján szélesitsék ki bankjuk tőkealapzatát. Mind ez azonban nem lényeges ellenvetés a munka nagy értékeivel szemben. Ha a Waterloo után eltelt száz év történetéről adott kép eltér attól, amit a liberalizmus értékvonatkoztatásainak a rendszerébe rajzolt ábrázolás mutatott: a tudományos megismerésnek csak használ, ha nem kizárólag az eddig megszokott szemszögből nézzük a történelem folyását, hanem egy másik oldalról is. A szabadság és a jólét fokainak méröegységei helyett ezuttal a szellem és a humanista eszmék vetületeiből áll előttünk ez a nagy, vagy ha ugy tetszik, elátkozott század. És ha ezt a fogalmat vissza is utasitja a szellemtörténet, mi *haladást* látunk Iványi-Grünwaldnak a történelmi megismerésre uj uton elöretörö müvében, amelyben a történettudós mesterségbeli teljes felkészültsége szerencsésen egészitödik ki az alapos közgazdaságtani ismeretekkel és a szociológiai gondolkodás tehetségével. *Gyömrei Sándor.*

Mortara, Giorgio: Prospettive economiche. — I grandi problemi. — Sedicesima edizione. — Milano, Università Bocconi, 1937. XVI., 407. lap.

Röviddel a háboru után, 1921-ben jelent meg elöször G. Mortara, a milánói egyetem tanárának tollából az a bö statisztikai adatokat tartalmazó évkönyv, amely idén a 16. évfolyamába lépett. Az uj kötet gyökeres változást hoz az immár megszokott rendszeren, más a beosztása, söt némileg a tárgya is. A nagy elméleti és gyakorlati tudásu szerzö személye azonban biztositt arról, hogy az évkönyv uj alakjában is meg fog felelni kitüzött feladatának, a közönségnek a világgazdasági helyzetről és az olasz gazdasági életnek világgazdasági viszonylatairól való állandó tájékoztatásának.

Ez a célkitüzés vezette Mortarát már az elsö kötetnél is, melyet nagy elörelátással napjaink legégetöbb világgazdasági kérdésének, a nyersanyagproblémának szentelt. Külön érdeme, hogy olyankor igyekezett könyvével felhivni a közönség figyelmét a probléma olasz vonatkozásaira és a külföldtöl való gazdasági függetlenülés szükségére, mikor még maga a kérdés is jóformán ismeretlen volt Olaszországban. Az évkönyv tizenöt éven keresztül évenként több mint félezer oldalon hüségesen számolt be a világgazdaság és ezzel kapcsolatban Olaszország gazdasági helyzetéről. Gerincét a föbb nyersanyagok világgazdasági helyzetét megvilágitó tartalmas, gazdag statisztikai anyaggal alátámasztott monográfiák alkották. E tanulmányokat különleges vonatkozásaikban néhány rövidebb fejezet a tengeri és szárazföldi szállitásról, a pénzpiac helyzetéről és a pénzügyekről, stb. egészitette ki.

E már szinte hagyományossá vált rendszert csak a legujabb kiadás változtatta meg. Nemcsak az indokolta a módositást, hogy a nyersanyagprobléma fontossága az afrikai háboru és az azt kisérö szankciók következtében Olaszországban már mindenki elött ismeretes lett, hanem e gyakorlati vonatkozásu szempontón kivül föként az, hogy mig a világválság kitöréséig a nyersanyagok világpiaci állapota jóformán teljes képét adta az egész világgazdasági életnek, addig a nagy krizist követö általános külkereskedelmi elzárkózások, megszokottá vált állami beavatkozások, külpolitikai ellentétek, stb. annyira megváltoztatták a világgazdasági életet, hogy az egyes

nyersanyagok helyzetét bemutató mozaikszerü monográfiák már nem tükrözték volna vissza összességükben a világgazdaság hü képét.

Mortara évkönyvének uj kiadásában ezért már nem az egyes nyersanyagokkal foglalkozik, hanem „a világgazdaságot elsősorban érintő nagy kérdések alapelemeivel, amelyeknek megoldásától nemcsak az egyes áruk kereslete és kinálata, vagy egyes pénzek árfolyama függ, hanem a világgazdaság s talán társadalmunk jövője". Müvében célkitüzéséhez hiven bemutatja a legfontosabb és legidőszerübb világgazdasági problémákat, ezek jövendőbeli valószerü alakulását, anélkül azonban, hogy a megoldási módozatok tekintetében állást foglalna.

A gazdasági élet interdependenciáját, a világgazdasági problémák nemzeti vonatkozásait sem hagyja figyelmen kivül. Vigyáz azonban arra, hogy a nemzeti szempontok ne lépjenek tulságosan előtérbe, hiszen — mint a tárgyilagosság szükségét indokolja — az igazság őszinte feltárása minden igaz ügy legjobb védője.

Mielőtt rátérne a könyv fő részét képező külkereskedelmi kapcsolatok bemutatására, előzetes megalapozásául hö fejezetet szentel a *nyersanyagforrások területi elosztásának és a népesség számához való viszonyának vizsgálatára*. Rámutatva a nemzetközi és időbeli összehasonlitás statisztikai adatok hiányában való nehézségére, különböző csoportositásban a föld, a földmély, a tenger, a levegő és a vizierökben rejlő természeti erőforrásokat tanulmányozza. Először a nagy földrajzi egységekben, az egyes kontinenseken nézi a nyersanyagok helyzetét, majd ezt követően a politikai egységek (országok) és végezetül a nagy politikai alakulatok (gyarmatbirodalmak) szerinti beosztásban teszi a kérdést tanulmány tárgyává. Főként a nyersanyageloszlásban mutatkozó egyenlőtlenségekre hivja fel a figyelmet. Ezek a világháboru előtt nem okoztak ellentéteket a népek között, éppen ellenkezőleg, a külkereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének rugói voltak, hiszen a nemzetközi csereforgalom az egyedüli mód — hangsulyozza Mortara —, hogy minden állam megszerezze azokat a javakat, amelyekben szükölködik. A harmincas évek világválsága azonban azáltal, hogy a külkereskedelmet megbénitja — amiben különösen a gyarmati gazdaságaikkal zárt egységet alkotó hatalmak részesek —, megszünteti a nyersanyageloszlás egyenlőtlenségének ezen egyetlen korrektivumát és kiélezve a „kielégitetlen" és a gyarmatokkal rendelkező államok közti ellentéteket, fokozza a politikai feszültséget. Az előbbi fejezeteket, amelyek a nyersanyagkészletek helyzetét vázolták, a források tényleges kiaknázását, a világtermelés és az emberiség számának az utóbbi száz év alatti, illetve a jövőben várható alakulását és egymásra gyakorolt hatását bemutató tanulmányok követik.

A mü derekát a *nemzetközi gazdasági kapcsolatokat* tagláló második rész alkotja. Már jelentőségénél fogva is a *nemzetközi árucsereforgalom* jön elsőnek. Az ezzel foglalkozó rész első fejezetét a nemzetközi kapcsolatoknak az utolsó évszázadban való alakulása alkotja. Különösen a világháboruval, majd az ezt követő évtized ujból fellendült külkereskedelmi kapcsolatainak végetvető harmincas évek eleji világválsággal foglalkozik. De, mint az államok közti külforgalmat árucsoportok szerint tárgyaló fejezet is mutatja, a külkereskedelmi kapcsolatok jelentős visszahuzódása ellenére is még mindig nagyfontosságu a külkereskedelem. Ezt igazolja az is, hogy napjaink árucseréjének legnagyobb részét az elsőrendü életszükségleti

javak képezik. A következőkben az árucsereforgalom megoszlását földrészek és ezeken belül politikai egységek szerint vizsgálja és főként az egyes államoknak különböző lehetőségei és szükségei következtében igen eltérő élénkségü részesedésére mutat rá. Hosszasabban foglalkozik a kereskedelmi mérlegek alakulásával és a világválságnak az egyes államok, különösen az azonos felépitésü államok gazdaságára gyakorolt behatásával. Igen érdekes az a fejezet is, amelyben a gyarmati hatalmak külforgalmát és ebben a gyarmatok mind fokozódó jelentőségét vizsgálja, amely utóbbi jelenséget az önellátás mind nagyobbfoku elérésére irányuló törekvés jelének tekinti. Főleg ez befolyásolja a szerzőt abban, hogy az árucsereforgalom jövőjével foglalkozva meglehetős pesszimista álláspontot foglaljon el. Az önellátási törekvéseket ugyan a jövő általános feladatának tekinti, de mégis reméli, hogy az árucsereforgalom ennek ellenére sem fog tovább csökkenni, részben, mivel az önellátás amúgy sem lehet teljes, részben, mivel az államok számottevő része egymással baráti viszonyban, vagy másféle függőségben van. Sőt azt sem szabad figyelmen kivül hagyni, hogy vannak olyan államok is, akik a nyersanyagok teljes hiányában nem is törekedhetnek önállóságra.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok másik fő részét a *nemzetközi tőkeforgalom* képezi. Elsősorban a hosszulejáratu kihelyezésekkel s itt is a világválság hatásával foglalkozik. Ennek kapcsán megállapitja, hogy a krizisnek 1932-ben bekövetkezett enyhülése ellenére is — a gyarmati hatalmak belsőnek tekinthető kihelyezésein kivül — alig hagyja el a tőke hosszulejáratra az országok határát. A jövő sem biztat sok reménnyel, hiszen a nemzetközi tőkeforgalomnak főfeltétele a vásárlóerők stabilitásába vetett bizalom és az ennek alapjául szolgáló nyugodt nemzetközi légkör, amely tagadhatatlanul folyton romlik. A rövidlejáratu kihelyezések jövőbeli alakulása — bár az előbbi akadályok itt is hátráltatólag hatnak közre — a néhány éve megindult gazdasági fellendülés hatása alatt valamivel kedvezőbbnek igérkezik, de ez is inkább csak az egymással jóviszonyban levő államokra áll.

A nemzetközi kapcsolatoknak e két legjelentősebbjével, az áru- és tőkeforgalommal foglalkozó rész után néhány rövidebb fejezet következik, amely a kapcsolatoknak a *tengeri szállitással, az idegenforgalommal* és a *kivándorlók megtakaritásaival* összefüggő jelenségeivel, valamint a *nemzetközi aranyáramlás* alakulásával egészíti ki a könyv ezen második és egyben utolsó részét.

Természetesen e tárgyalt kérdéseknek csak a gazdasági élet szempontjából való képét nyujtja a könyv. A politikai tényezők hatása alatt létrejövő változásokat, a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak a nemzeti önellátási törekvésekkel szembeni helyzetét vázoló *epilógus* foglalja magában. Itt már tudatosan szakit a szerző azon kezdeti célkitüzésével, hogy a problémákat kizárólag világgazdasági szempontból tekintse. Az önellátási törekvések hátrányainak és veszélyeinek, továbbá az ezek leküzdésére alkalmas eszközöknek leszögezése után Olaszország külföldtől való függetlenülési törekvéseit mutatja be céljai és az eddig elért eredmények tükrében. Hangsulyozza azonban, hogy az olasz önállósulási törekvéseknek nem a háboru előtt oly fejlett nemzetközi munkamegosztás megsemmisitése és egy elszigetelt nemzeti gazdaság létesitése a célja, hanem egy uj és jobb munkamegosztás létrehozatala, amely lehetővé tenné egyrészt a hazai források jobb kihasználását, másrészt hatálytalanitaná

az idegen államok részéről a nemzetközi kapcsolatok megszakításával az ország politikai függetlenségének állandó veszélyeztetését.

Már az epilógus is mutatja, hogy a szerzőnek nem sikerült kitűzött célját maradéktalanul megvalósitani. Nem beszélünk arról, hogy a műnek a világgazdaság nagy problémáinak megvilágitását hirdető alcime sem fedi teljesen a tartalmat. Hiszen, mint a szerző maga is elismeri, a világgazdaság számos jelentős kérdéskomplexumát, főként a gazdasági élet napjainkban tapasztalható különféle szervezési rendszereit, a pénzzel és az államháztartással összefüggő kérdéseket nem tárgyalja. Nem is ezt hiányoljuk könyvében — annál kevésbé, mivel igéri, hogy a következő évkönyvet ezeknek fogja szentelni —, hanem azt, hogy nemcsak a zárófejezetben, hanem a mü többi részében sem maradt hü a bevezetésben hangoztatott tárgyilagossághoz. A felvetett kérdések megválasztásában, feldolgozásában és a részletekben is minduntalanul előbukkan a „kielégitetlen" államok szempontja. Igen jellemző, hogy amikor csak teheti, mellőzi a Népszövetség adatait és helyette a Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich közlései alapján támasztja alá a problémákat.

Ez a szempont, a ki nem elégitett államok szempontja vonul végig az évkönyv idei kötetén is. Mintegy ellenképét igyekszik nyujtani a szerinte a gyarmatokkal rendelkező államok érdekeit képviselő Népszövetség statisztikai adatközlésének. De talán éppen ebben az önállóságban és a hivatalos adatokkal szembeni bizalmatlanságban kell látnunk müvének jelentőségét. Azáltal ugyanis, hogy mindenkor tudományos szinvonalon és komoly statisztikai adatokkal alátámasztva vázolja a világgazdaság e fontos kérdéseit és birálja ennek kapcsán a népszövetségi adatokat, nemcsak megismertet a kielégitetlen államoknak a nyersanyagkérdésben elfoglalt álláspontjával, hanem alapot is nyujt nekünk, a gyarmati kérdésben ugyszólván érdekteleneknek, a két véglet összevetésére — annál is inkább, mivel eltérés esetében mindkét adatot közli s az eltérést részletesen indokolja — és igy lehetővé teszi tárgyilagos álláspontunk kialakitását. Ezek előrebocsátásával bizalommal ajánlhatjuk Mortara könyvét a napjaink világgazdasági kapcsolataival foglalkozóknak.

Futó Mihály.

Revue de la Situation Economique Mondiale 1936/37. Société des Nations. Genève. 1937. 270 o.

A világgazdasági év történetét összefoglaló Condliffe-jelentést a gazdasági élet legtöbbet vitatott és legrégebben várt fordulatáról: az aranyblokk megszüntetéséről szóló beszámoló vezeti be.

Az aranyhü valuták utolsó csoportjának felbomlásával a szabad devizagazdálkodást folytató államok közül egyetlenegy maradt meg az eredeti aranyalapon: Albánia.

A világ külkereskedelme és tőkemozgalma oroszlánrészének médiumául szolgáló, irányadó valuták a defláció nyomása elől sorra kitértek. 1931/32-ben a font és szatellitái, 1933-ban a dollár és a hozzáfüződő pénznemek, 1936-ban pedig — részben a kényszer, részben a meggyőzés hatása alatt — a frankok és a hollandi forint tértek az értékcsökkentés utjára.

Az aranyblokk megszünte sok tulzottnak bizonyult reménynek adott tápott, az árak és pénz szabad vándorlásának visszatértében bizók azt hitték, ez a fordulat lesz a korlátozások régóta várt lebon-

tásának bevezetése. A nagyhatalmak hármas valutaegyezménye, a francia és svájci vámleszállítások és kontingensenyhítések a kezdet kezdetén valóban igazolni látszottak a reménykedőket.

Ez az optimizmus újabb lökést adott az árak amúgy is emelkedő irányzatának, s javított a nyersanyagtermelő országok helyzetén. A termelést és kínálatot szabályozó egyezmények a világpiacon ismét érzékeltették az áruhiány fogalmát — ennek természetes következménye volt, hogy ezeket a korlátozásokat (ón, gumi, tea, stb.) fokozatosan lebontották. A nyomasztó készletek lassan eltűntek, s a kínálat csökkenésével egyidejű volt a kereslet emelkedése.

A javulás túlélte első stádiumát és a fokozódó konjunktura kiszolgálására a hitelszervezet is kezdett a gazdasági élet ritmusához visszakapcsolódni. A további ösztönzést a fegyverkezés világszerte rohamos versengő fokozódása adta meg, amellyel az államok — s ez különösen Európára áll — a nehézipari termelés ütemét — még kölcsönök árán is — pillanatnyilag a 100%-os kapacitásáig, vagy azon túl hajszolták fel.

A gazdasági fejlődés jövőjét azonban éppen a fegyverkezéshez hasonlóan kívülről jövő behatások teszik ingadozóvá, bizonytalanná és átláthatatlanná. A gazdaság a korlátozásokon keresztül és azok ellenére is még mindig a nemzetek közötti kapcsot jelenti, s ha politikai kezdeményezés valamely ország gazdasági életét befolyásolja, az események rezgését a világgazdaság egésze hatásában átveszi. — a külkereskedelem csökken, a kószapénzek megindulnak — s a helyreállott vagy vélt rövidéletű stabilitás összeomlik. A gazdasági élet önműködése idején irányt adott korrektivumok fékező ereje elveszett, s a bizalom maradványai érthetően nem a jelen eseményeinek, hanem a jövő várakozásának szólnak.

A termelés alakulása egészében nem mutatott semmi rendellenest, az élelmiszercélra termelt nyersanyagok a depresszióval szemben ellenállóképesebbnek, kevésbé konjunktúraérzékenynek bizonyultak, mint az ipari alapanyagok, amelyek a válság és az azt követő javulás képét is élesebben tükrözik vissza. Ennél is kifejezőbb és meredekebb az ipari termelés görbéje, amely azonban *nemcsak* a konjunkturális helyzetnek, hanem egyszersmind az általános iparosodási mechanizálódási folyamatnak is függvénye. Az egyes országok ipari termelésének százalékos növekedésében Szovjetoroszország vezet, utána közvetlenül Németország következik. Magyarország — az elmult évek átalakulásának beszédes tanúságaként — a harmadik helyet foglalja el. Termelése 1932—36 között 68%-kal növekedett. A javulásból elsősorban a tőkejavakat gyártó iparok vették ki részüket, ezek a konjunktura képét mindig élesebben tükrözik vissza, s így adataik rohamosabb javulást mutatnak, mint a közvetlen fogyasztásra dolgozó iparok helyzetképe.

A külkereskedelem volumenje emelkedésében elmaradt az ipari termelés mögött, de mégis — különösen az 1937. év első felében — meredeken emelkedett, elsősorban a nyersanyagtermelő országok fokozódó kivitele révén. A tulnyomóan ipari országok külkereskedelmi deficitje növekedett, ami a fizetési mérlegek egyensulyának megközelítését segítette elő. A volumen mellett azonban lényegesen emelkedett a külkereskedelmi forgalom értéke is, visszatükrözve ezzel az áraknak egyre határozottabb és gyorsuló emelkedését. A jelentés évében a nyersanyagok ára különösen 1937. első negyedében megköze-

litette az 1929. év legmagasabb szinvonalát. Az áremelkedés tempója és mértéke természetesen nem volt egyöntetü. A kulmináció hónapjainak árakulásában az ipari kereslet mellett erösebb szerepet játszott a spekuláció is, amelynek tulépitett pozíciói a piacon ingadozó helyzetet teremtettek, s igy rövidesen bekövetkezett az összeomlás és az árak rohamos visszaesése. Az értéktözsdék szinvonala szintén a magángazdasági rentabilitás javuló képét mutatta. A növekvö árak és költségek azonban ezt az irányzatot egyre erösebben veszélyeztették, s amire a nyersanyagok piacán az áresések bekövetkeztek, az értékekbe vetett bizalom is csökkent.

A munkapiacon beállott változások kifejezetten igazolták a konjunktura haladását; az alkalmaztatás növekvésével együttjárt a munkanélküliség csökkenése is, de a gyártási folyamatok tökéletesedése folytán az iparban foglalkoztatottak számának emelkedése nem lehetett arányos a termelés növekedésével. Ezzel szemben egyre jobban elötérbe nyomult a javak szétosztását, értékesitését végzö gazdasági ágak foglalkoztatási kapacitása.

Emellett fokozódó intenzitással jutott kifejezésre a munkapiac másik világszerte érezhetö jelensége, a képzett szakmunkások hiánya, ami ugyancsak a gazdaság szerkezeti átalakulásának következménye. Ennek ellentételeként továbbra is fennállott a másik oldalon a munkanélküliség alig redukálható, u. n. strukturális hányada.

A munkabérek statisztikája a névleges bérek jelentös emelkedését mutatja, ennek hatásait természetesen ellensulyozta az áremelkedés, mégis a két ellentétes tényezö összevetésével megállapitható, hogy a termelés rentabilitásának emelkedésével együttjárt a reálbérek javulása is. Ezenfelül a törvényhozás beavatkozása igyekezett a munkavállalók szociális helyzetén és munkakörülményein javitani.

A külkereskedelemben beállott mennyiségi és területi eltolódások ellenére a világforgalom több mint 50%-a Európa országai között bonyolódott le. Az árucsere iránya és összetétele azonban magán hordja a korlátozások és a bilateralizmus nyomát.

Örvendetes esemény az adósországok kereskedelmi mérlegének aktiválódása; kiviteli többletük 1934-röl 1936-ra megháromszorozódott, ami hozzásegitette a hitelezöket a rövidlejáratu befagyott követelések likvidálásához.

A javulás azonban — különösen a külkereskedelem terén — csak a fogyasztóképesség emelkedésére, nem pedig a korlátozások enyhitésére vezethetö vissza, bár a hármas valutaegyezmény megkötéséhez ebben a vonatkozásban is sok remény füzödött.

Bizonyos, hogy a valutaellenörzés és a behozatali tilalmak lebontásának egyik legfontosabb elöfeltétele a valuták értékviszonyának tartós változatlansága. A másik, az autarkiás törekvések védelmében felhozott indok, az árrendszerek különbözösége, a dumpingfélelem. Ezek mérlegelésével is tény, hogy a vezetö országok politikája a válság ideje alatt rossz utmutató volt, mert a protekcionizmus és a kétoldalu szerzödések zsákuccájába terelte a világkereskedelmet. Ebben a térben pedig a politikai és adminisztrativ szempontok érvényesülnek a gazdaságiak rovására.

A gazdasági szakemberek és konferenciák minden alkalommal leszögezték a szabadabb külkereskedelem és a polyanguláris szerzödések szükségét, de kisebb vám- és kontingensengedményeken felül ebben a vonatkozásban vajmi kevés történt. A mégis bekövetkezett

említésreméltó vámcsökkentések vagy törlések sem a szabadkereskedelmi törekvésekre, hanem sokkal inkább az acél vagy a buza pillanatnyi hiányára vezethetők vissza.

A háboru esetén szükséges gazdasági függetlenség célkitüzése volt az önellátásra való törekvés legfőbb hajtóereje, s ez természetesen gátolta az árucsere lehetőségét. A forgalom fennmaradt hányadát a clearing- és kompenzációs szerződések szük keretre és meghatározott irányban lokalizálták.

Az áruforgalom bizonytalansága mellett állandó kockázatot jelentett az aranyár felöli viták hatása, amelyeket részben a nyersanyagárak rohamos emelkedése, részben pedig hatalmas aranykínálat idézett fel. A tezaurálás csökkenése, a felhalmozott készletek fokozatos lebontása és a rekordtermelés olyan mennyiségü aranyat zuditott az Egyesült Államok felé, amelynek megjelenése a hitelinfláció veszélyét állandóan aktuálissá tette. A pénzrendszernek nemzetközi vonatkozásban sulyos veszélye és hibája az aranymennyiségek egyre aránytalanabb szétosztása. A devizakorlátozások és állami beavatkozás folytán az aranymozgalom, az áralakulás és a kamatláb közötti hajdan ismeretes kölcsönhatások az eltolódások és sterilizálások folytán kikapcsolódtak, s helyükbe olyan tünetek mutatkoztak, amelyeket eddig nem tudott a gazdaságtudomány kellően kiértékelni.

A pénzpiacok mozgalmait a gazdasági tényezőkön messze tulemelkedő mértékben a bizalom, illetőleg ennek hiánya dominálták, a kószapénz (hot money) nagy mennyisége a nagypiacok állandó égető problémáját képezi, s arra kényszeriti a jegybankokat és valutaalapokat, hogy hatalmas aranytartalékok készentartásával vértezzék magukat a meglepetések ellen. Ennek a kényszerü önvédelemnek a hatása mutatkozik a jegybankok aranykészleteinek ujabb jelentős szaporodásában.

A belső adósságok, elsősorban pedig a közületek függő kötelezettségei — különösen a közmunkaprogramokra nagyobb összegeket fordító és a fegyverkezésben versengő államokban — rohamosan szaporodtak. Ezenfelül a pénzpiacon elhelyezésre váró tőkék felgyülemlése folytán az alacsony szinvonalon stagnáló kamatláb is állandóan ösztönözte az eladósodási hajlamot.

A gazdaság részterületeinek rajzából kialakuló összbenyomás a magas szinvonalon mozgó, de labilis késői konjunkturát tárja fel, amely országonként, gazdasági terenként nemcsak mértékében, hanem fázisában is változó.

A jelentés ez évben is *Condliffe* tolla alól került ki, akinek ez az évről évre visszatérő müve nemcsak a Népszövetség rendelkezésére álló, egyedülállóan gazdag statisztikai adatanyag és felkészültség révén, hanem elsősorban a feldolgozás mesteri szintézise által egyre növekvő és maradandó értéket ad és jelent.

Fejtegetéseinek magas szinvonala és tárgyilagos szakszerüsége nem kerül ellentétbe a laikus olvasó számára is élvezetes kifejezésmóddal. A világgazdasági események végtelen számu tényezőinek kielemzése, a jelenségek szerkezeti és pénzügyi oldala közötti arány könnyed biztonságu felismerése és a jelentésnek rengeteg mondanivalója melletti példás tömörsége megannyi sikeres cáfolata a szerző által is idézett marshalli mondásnak, amely szerint „szükbeszédü gazdasági elemzés ipso facto csak félrevezető lehet".

Vámos Béla.

Aperçu de la situation monétaire. Société des Nations. Genève. 1936. 65 o.

A Népszövetség ezen igen figyelemreméltó kiadványa folytatása a *Monnaies et Banques* cimü sorozatnak. Nemcsak képet nyujt a fontosabb államok pénzügyi politikájáról az 1930—1935. évek közti időszakban, hanem egyuttal tanulmány is a pénzpiaci jelenségek egymásközti kapcsolatáról és a gazdasági fejlödés általános irányáról.

Az utóbbi évek gazdasági helyzete alapján három nagy csoportba osztja az államokat. Elsö csoportba tartoznak azok az államok, ahol fellendülés következett be és ezt a helyesen irányitott valutapolitika okozta. Erre a csoportra a legjellemzöbb Anglia, miután 1931-ben letért az aranyalapról. Az Angol Bank a leszámitolási kamatláb csökkentésével és az állampapirok piacon való vásárlásával nagy tökeböséget idézett elö, mely magával hozta a gazdasági válság által megrázott ipar és kereskedelem erös fellendülését. Hasonló volt a fejlödés a Sterling-blokk többi országaiban is.

A második csoportba sorozza azon államokat, melyekben a gazdasági fellendülést az államháztartás deficitjének az eltüntetésére irányuló intézkedések eredményezték. Erre jellemzök Japán, Egyesült Államok, Németország. Mig Japán és az Egyesült Államok letértek az aranyalapról, Németország a valutafelárakkal a leértékelésnek különbözö fokozatait idézte elö.

A harmadik csoportba azon államok tartoznak, amelyekben gazdasági összehuzódás következett be Ezek 1936. év elejéig merev en ragaszkodtak az aranyalaphoz s ezek az Aranyblokk országai. A következmény tökehiány, a magas kamatláb, a munkanélküliek számának a növekedése, a budget deficitje és a kiegyensulyozatlan ármechanizmus.

Igen érdekes a belga és a csch leértékelés összehasonlitása. Mig Belgiumban a leértékelés a belsö piacon hozott fellendülést, addig Csehországban csak az export-kereskedelemben éreztette elönyös hatását.

Az eddigi vizsgálódások alapján a kiadvány több törvényszerüséget állapit meg a pénzpiaci jelenségek között, amelyekről azonban csak a jövö fogja eldönteni, hogy általános vagy csak viszonylagos érvényüek.

A kiadvány értékét nagyon emeli a rengeteg grafikon, amelyek a jelenségek lefolyását jól szemléltetik. *Kópácsy József.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena. Band 146, Heft 3. September 1937.

Neubauer, Julius: Kapital und Zeitverlauf. A tőke fogalma az időhöz a kamaton keresztül kapcsolódik. Ősalakja a pénz, majd átalakul termelési javakká, hogy a késztermékeken keresztül végül ismét pénzképletben jelenjék meg. A Zwiedinek-Südenhorst és Diehl-féle meghatározás szerint a tőke nem a termelés, hanem a takarékosság terméke; a termelés nem tőkét, hanem tőkejavakat eredményez, ami a tőkének csak egyik megjelenési formája. A tőke mint kölcsön a kölcsönvevő gazdaság termelési folyamatába rendszerint meghatáro-

zott időre kapcsolódik be, hogy ősi pénzalakjából kiindulva, tőkejavakon, majd fogyasztási árukon keresztül ujból eljusson végső pénzformájához. A tőke ezen folyamata számtalanszor megismétlődik, szinte örökéletü lesz, ahogy azt Say a tőkeértékkel kapcsolatban már meghatározta: „La valeur capitale se perpétue." A tőke élete tehát egyaránt független a termelési és számolási időszaktól, amelyek a tőkeidőszámitás gazdasági mértékét jelentik és az átalakulási időszaktól, amely viszont technikai mérték. A tőke segitségével termeli a gazdaság a (Böhm-Bawerk által formulázott) „létfenntartási alapot", mely a nemzeti jövedelem alakjában jelentkezik és lehetővé teszi a tőke állagának fenntartását arra az időre, amig a termelés a kapitalista gazdálkodás jellegzetes „kerülőutjain" folyik. A javak jelenlegi és jövőbeni értékét általánosan érvényes viszonylatban egymással szembeállitani nem lehetséges, kétségtelen, hogy a két érték között áll a tőke produktiv felhasználása, s az esetleges kockázati tényező. A tőkeproduktivitás e felfogása alapozza meg annak az időprémiumnak a szerepét, amely a gazdaságban kamat alakjában jelenik meg. — *Albrecht, G.: Bemerkungen zum Problem der Überproduktion.* A tultermelés a gazdasági egyensuly felborulásának szimptómája, a kereslet és kinálat viszonyának aránytalansága. A kérdés a konjunktura változásaival kapcsolatban válik időszerüvé olyan időszakokban, amidőn a piaci kereslet nem tudja a termelést felvenni. A szükségletek sokféleségükben végtelenek, s az a visszás helyzet, hogy a termelési kapacitás jelenlegi állása és a gyakran zsufolt raktárak mellett még nem elégithetők ki, az adott pillanatban rendelkezésre álló természeti és munkatényezők korlátolt mivoltának a következménye. Az össztermelés akkor volna egyensulyban, ha a gazdaságilag elképzelhető szükséglethez képest, minden rendelkezésre álló munkaerő felhasználásával és a meglévő tőke segitségével bevonható természeti erők és anyagok feldolgozása eredményeként az árakban kifejezett kinálat ugyanannyit tenne ki, mint a kereslet. Ebben az esetben a termelési költség teljesen egyenlő volna a kereslet utján kifejeződő jövedelemmel. A termelési folyamathoz szükséges idő rendszerint elegendő arra, hogy az előre felbecsült szükségletek eltérjenek a valóságos szükségletektől, amelyek más vonatkozásban nyilvánulnak meg, tehát a kereslet egyik szektorban a várható mértéket meghaladja, másik szektorban alatta marad. Ez a részleges tultermelés esete. A tultermelés azonban konjunkturaelméletileg csak akkor nyer jelentőséget, ha nem részleges hatásu okozatok hozzák létre, hanem általános jellegü és igy a gazdaság egészére hat ki, ami annyit jelent, hogy az összjövedelem az össztermelés felvételére nem elegendő. Ez az állapot a klasszikus felfogás mellett nehezen volt elképzelhető. J. B. Say és Ricardo tételei szerint minden eladásnak ellentétele egy vétel, minden termelésé egy szükséglet. Ezzel szemben a modern felfogás a sokrétü és munkamegosztásra berendezkedett gazdaság kebelén belül el tud képzelni olyan általános zavaró okokat, amelyek különösen a fogyasztási és termelési javak két nagy kategóriája között aránytalanságot és igy tultermelést idéznek elő, különösen abban az esetben, ha az árautomatizmus szabad működésének korrigáló hatása nem érvényesülhet megfelelő módon. Igy keletkezik a tultermelési elmélet, amely — paradox módon — a malthusi gondolatokban gyökerezik. A jólét fokozódása és a tőkejavak sokasodása takarékosság eredménye. Takarékosság fogyasztásról való lemondást, fogyasztási javak iránti kereslet csökkenését jelenti. A fogyasztási javakat előállitó termelési apparátus növekedése és a fogyasztási cikkek iránti kereslet csökkenése egyidőben áll be. A tultermelési elmélet jelentékeny kiegészitője az „Unterkonsumtionstheorie", amely elsősorban a kereslet oldaláról bekövetkező zavaró jelenségekkel foglalkozik. Ujabb kutatók (mint pl. Lederer) ilyen jelenségeket az ár- és bérrugalmasság eltéréseire ve-

zettek vissza. Fellendülés idején a nyersanyagok és termelési javak árai gyorsabban emelkednek, mint a bérek és fizetések, mig a tőkejavak használati dijai hosszu időn át változatlanok maradnak. Az emelkedő vállalkozói nyereség azonban nem a fogyasztási javakban, hanem a tőkeakkumulációban csapódik le és igy eltolódás áll be. Ugyanennek a folyamatnak a forditottja képzelhető el depresszio idején. Összefoglalva tehát megállapitható, hogy a tultermelés és kevesebb fogyasztás jelensége a termelés-kinálat oldaláról a szükségletek valóságos és várható alakulása közötti eltérésnek, a fogyasztás-kereslet oldaláról pedig az ár- és bérrendszer konjunkturaváltozás idején beálló egyenetlen fejlődésének a folyománya. — *Günther, Adolf: Frankreich.* A népfront Franciaországának gazdaságpolitikai szempontból való ismertetése. Szerző voltaképen saját, „Frankreich und sein Überseereich in der Weltwirtschaft" cimü munkáját tárgyalja, természetesen az ujabb fejlődés eseményeinek figyelembevételével. — *Schwoerbel, Erich: Deutsche Treibstoffwirtschaft.* — *Schultze, Ernst: Die Exportstösse der japanischen Industrie.*

Jena. Band 146. Heft 4. Oktober 1937.

Wohlgemuth, Manfred: Die theoritische Erfassbarkeit des Politischen an der Wirtschaft. Az „elvont és öncélu közgazdaságtudomány" létjogosultsága ellen az ujabb kutatók egyre több szempontot sorakoztatnak fel. Ezek között első helyen szerepel az a „vád", hogy az egész jelenlegi dogmaszerkezet a liberális időszak szülötte, s olyan feltételezésekre épit, amelyek eddig soha nem valósultak meg és kétséges az is, hogy az ideológiájuk megvalósitása egyáltalában elképzelhető-e. A jelenlegi dogmaszerkezet jellegzetessége, hogy álláspontja szerint a közgazdaság fogalmi rendszere, mint logikai láncolat alakult ki és igy érvényessége időtől független. Kétségtelen, hogy ilyen rendszer a változásokkal kellő mértékben nem számolhat és a közgazdaság gyakorlati céljaitól kényszerüen eltávolodik. Ezek a gyakorlati célok a gazdasági nacionalizmus érájában egyre jobban átszövődnek politikai momentumokkal. A politikai elem a gazdaságba uj antitéziseket hozott, ezek közül a legfontosabb a gazdaság azon két tipusának szembeállitása, amelyeknek egyike kizárólag a magánérdeket tekinti mozgató motivumnak, mig a másik véglet a kizárólag közérdeket elismerő gazdasági rendszer. Utóbbiban természetesen a közakarat jelenti a vezérmotivumot. Az egyik határtipus a liberális, a másik a teljes állami gazdálkodás. E kettő között mozog a valóságos gazdaság, amelynek hajtóerői nélkülözik a határtipusok feltétlen és egységes ismérveit. A politikai gazdaság fogalmilag annyit jelent, hogy benne a gazdasági tevékenységet az állami akarat befolyásolja. E szuverén közakarat mellett az egyéni szféra mozgatóerői természetesen nem egyenjoguak. A különbséget metaforikusan ugy lehetne érzékeltetni, hogy az individualista erők jelentik a politikai gazdaság „nyersanyagát", amely az állam müködése által nyer alakot és testet. A szabadverseny fogalma ebben a vonatkozásban eltünik, de a verseny továbbra is fennmarad, lényegét az átalakulás nem érinti, csupán liberális tartalmát vesztette el, semlegessé vált és igy a nemzetgazdaság feladatainak megoldásánál kellő felismerések megalapozásához, megszerzéséhez segit. — *Stark, Werner: Niedergang und Ende des landwirtschaftlichen Grossbetriebs in den böhmischen Ländern.* — *Blomeyer, Karl: Neuerungen im Erbhofrecht.* — *Krüger, Hans: Zur neuen amerikanischen Agrarpolitik. Vom Agricultural Adjustment zur Soil Conservation.* — *Mönch, Hermann: Eine qualitative Theorie des „Arbeitsmarktes".*

Band 146. Heft 5. November 1937.

Lohmann, Martin: Die Preismeldestellen — open price associations in der gewerblichen Marktordnung. A gazdaságpolitika ujabb céljai mindig ujabb és ujabb szervezeti formákat tesznek szükségessé.

A magángazdaságban ezek a szervezeti formák különösen a szabadverseny megszüntével vagy csökkenésével kapcsolatban válnak időszerüvé. A jelenlegi helyzetben a szabadverseny és a teljes monopólium közötti formák jelentkeznek leggyakrabban — a tökéletlen verseny (imperfect competition) e képletei az u. n. monopoloidák. Ezek természetesen a verseny egyes tényezőit kiküszöbölik. Ilyenek közé tartoznak a már ismert formákan kivül a közös árstatisztika vezetésére alakult u. n. open price szövetségek. Ezek a termelőket arra kötelezik, hogy összes üzletkötési (esetleg ajánlati) áraikat a szövetséggel felelősség mellett közöljék. Hazájuk Amerika, keletkezésüket itt elsősorban a Sherman-féle trust-törvénynek köszönhették. 1911 óta a vas-, acél-, fa- és textiliparok (a szóbeli ár megbeszélések tilalma után) elhatározták, hogy nyilvántartó szerveket létesitenek, amelyeknek feladata az árak állandó statisztikája és közzététele lesz. 1921-ben már 450 ilyen egyesület működött, a New-Deal pedig további szaporulatot idézett elő, mert a Code-rendszernek kb. felét jelentő 422 Code intézkedett open price association alakitása iránt. A szövetséghez irányuló bejelentések természetesen elsősorban a gyáripari szektorban birnak jelentőséggel, mert a kereskedelemben az árjegyzékek a bejelentéseket feleslegessé teszik. A szövetségek fő célja az árak mentől teljesebb tisztázása. Ehhez azonban nemcsak magának az árnak, hanem a mellékfeltételeknek és mellékszolgáltatásoknak pontos ismerete is szükséges, mert ezek az utóbbi időkben egyre nagyobb jelentőséggel birnak. Kétségtelen, hogy a szövetségek sok esetben monopóliumpótló jellegüek, olyankor azonban, amidőn a gazdaság valamely ága a monopóliumalkotásra már amugy is hajlamos, az open price association a monopóliumalkotást feltétlenül elősegiti és meggyorsitja. Igy helyzete a tisztán információs szerv és a monopóliumos kartel állása közé tehető. Intézménye beleillik a tervgazdaság rendszerébe és alkalmas egy-egy üzletág helyzetének merevitésére. Hatásai statikusak, kartelszerüek: a határüzem fenntartása, karteljáradékosok teremtése, a meglévő helyzet megóvása, az utánpótlás megnehezitése, az árak készletmegszoritás által történő emelése és a monopóliumos helyzetnek a kivülállókkal szemben való kihasználása. Mindezek helyébe a közérdekü kartel, illetőleg a piac szervezésének szolgálatában álló más közérdekü szervek egyéb feladatokat teremtenek, amelyek sokkal jobban illenek az open price association tevékenységi körébe, ilyenek: a kalkulációs módszerek egységesitése, a tipizálás, a versenyjog nem kivánatos elfajzásának és elhomályosodásának megakadályozása, a hitelvolumennel való manipulálás szabályozása, tehát mindazon tényked ések, amelyek az egyes gazdálkodók körén tulemelkedve, a közgazdasági elemzés birálata alá tartoznak. — *Keller, Hans: K. E. L. Völkerwirtschaft und Vierjahresplan.* A világgazdaság fogalma a gazdasági életben nem analóg a nemzetközi jog fogalmának a jogi térbe való beilleszkedésével. A világgazdaság eseményei ugyanis alapjukban véve nem nemzetek, hanem egyének között játszódnak le. Az egyed világgazdasági tevékenységében önhasznát kivánja, amellett azonban egyidejüleg természeti törvényeknek engedelmeskedik: az egyes országok eltérő adottságaiban és a lakosság hajlamaiban és képességeiben mutatkozó különbözetet javak és szolgálatok kicserélése utján egyenliti ki. A társadalomtörténet során az u. n. államindividualizmus (a nemzeti államok kialakulása és a központi hatalom térnyerése) az egyedi individualizmustól megkülönböztethető. A világgazdasági harmónia szempontjából szerencsétlenséget jelentett, hogy az államindividualizmus kialakulása a reneszánsz korában ment végbe, s igy időbelileg nem esett egybe az egyénnek a XVIII. században kiharcolt felszabadulásával. A gazdasági felszabadulás, amely az állami kötött gazdálkodást, a merkantilizmus korát felváltotta, tökéletlen gazdasági szolidaritást teremtett, s elsősorban az időszaki válságok általánoso-

dásával járt. A világgazdasági konjunkturaciklus Ricardo működésével egyidejüleg veszi kezdetét. Azóta a válságok egyre általánosabbak, egyre világgazdaságibb jellegüek lesznek. A világforgalom hálózata a termelés alapját képező nyersanyagok árát ugyszólván uniformizálta és ezzel megteremtette az egyes nemzeti gazdaságok kialakulását: a népek gazdasági önrendelkezési jogát. Ez a nemzetközi munkamegosztás törvényét nem semmisiti meg ugyan, de uj értelemmel és tartalommal tölti meg. Azelőtt a nemzetközi munkamegosztás kizárólag azt jelentette, hogy minden a világgazdaságban megjelenő jószág a termelés helyének természeti adottságai és környezete folytán vált piacszerüvé. A világforgalom kiépülése és a műanyagok bevezetése óta az éghajlat és a körülmények helyébe a teljesitmény és a minőség kérdése lépett, s ezáltal a világgazdálkodás legfontosabb eleme a természet helyett a munkaerő: a nép lett. — *Krüger, Hans: Zur neuen amerikanischer Agrarpolitik. Vom Agricultural Adjustment zur Soil Conservation.* (Fortsetzung und Schluss.) — *v. Zwiedineck-Südenhorst Otto: Eine kritische Geschichte der Kredittheorien.* — *Weber, Adolf: Probleme des deutschen Wirtschaftslebens. Festschrift für Hjalmar Schacht.* *V. B.*

Internationale Rundschau der Arbeit.

1937 május.

Raja, S. K.: Das Handwerk in Indien. Indiában a kézmüipar három formában ismeretes: őstermelő családi gazdaságok saját szükségletét ellátó, hivatásszerü falusi és tanult városi kézmüipar. Évezredek során igen sok ága alakult ki. Ezek közül különösen a falusiak mutatnak nagy ellenállóképességet, melynek oka a falusi lakosság hagyományőrző életformája és nagy agrárvidékek ma is erős forgalmi elszigeteltségében keresendő. Legtipikusabb a szövőipar, 1929—30-ban az eladott szövetek egynegyed részét a kisipar termelte. A kézmüipar helyzetét egyre erősebben veszélyezteti a belföldi és külföldi (japán) gyárak versenye. A fejlődést gátolja az iparosok alacsony műveltsége és szervezetlensége is. A piachoz nehezen alkalmazkodnak és a termelés hibái megnövelik a közvetités rizikóját. Az állami politika első célja a termelés javitása, ezenkivül korszerü termelési ágak bevezetése és eladási, illetve kiállitási szervezetek létesitése. A szövetkezeti mozgalom még gyenge. A szövetkezetek tulnyomóan hitelszövetkezetek. A kézmüipar jövője attól függ, hogyan tud korszerüvé válni. — *Grebler, Leo: Die deutsche Arbeitsbeschaffung 1932—1935. (I.)* Az 1932-ben kezdett munkaszerzési akció a munkanélküliségen keresztül akarta a válságot megszüntetni. Végrehajtásának kedvezett az a körülmény, hogy valutapolitikai hatásait kiküszöbölte a közben bekövetkezett devizagazdálkodás. A munkaszerző módszerek voltak: szükebb értelemben vett közmunkák (autóutak!), magáninveszticiók szubvencionálása (főleg az 1933—34. évi lakásépitési), adókedvezmények és a munkaerőnek kivonása a termelőfolyamatból (munkatáborok, stb.). 1935 végéig 5 md márka volt a közvetlen közmunkák költsége. A német munkaszerzési akció megfelelt annak a feladatának, hogy a piaci forgalom számára való termeléstől távol maradt. A közmunkák tervezésében nagyfoku decentralizálás és ötletszerüség érvényesült. A finanszirozás adók és kölcsönök helyett hitelkiterjesztés utján történt, 60%-ig u. n. munkaszerzési váltókkal. Ez az államnak a Reichsbankkal szemben való rövidlejáratu, a közmunkában részesedett vállalatoknak pedig az állammal szemben való hosszulejáratu eladósodásával járt. Ezt a munkaszerzési programot követte a felfegyverkezés, különösen 1935 óta mutatkoztak a hatásai, melyek a következők: 1. az állami „begyujtást" nem követte a magángazdaság fellendülése, 2. a külkereskedelem nehézségei nőttek és 3. a termelés egyensulyi helyzetében mély változásokat idézett elő.

1937 junius.

Biagi, Bruno: Die Familienzulagen in Italien. (I.) A családi bérpótlékok intézménye Olaszországban a kollektiv szerződéseken nyugszik és csak utólag nyert törvényes rendezést. Az 1934 október 11-i kollektiv szerződésben az egész ipari munkásságra kiterjesztették az intézményt. Szorosan kapcsolatban volt ez a 40 órás munkahét bevezetésével, mely a bérek esésével járt. A családi munkabér a nagycsaládu munkások számára kivánt kárpótlást adni. A munkások heti bérük 1%-át, a munkaadók ugyanekkora összeget fizetnek be, a bérpótlékot a munkaadó fizeti ki, melyet a pénztár neki visszatérit. A pénztár hivatalnokokkal kiegészitett paritásos bizottság vezetése alatt áll. A tapasztalatok kedvező hatása alatt legelőször a maximális 40 órás tényleges munka feltétele esett el, azután kiterjesztették az első gyermekre is, majd a kereskedelmi és pénzintézeti alkalmazottak is kapták. Az 1936 augusztus 21-i törvény véglegesitette az intézményt. A családi bérpótlék jelenleg heti 4 lira minden 14 éven aluli gyermek után. Jelenleg 800.000 családapa kapja 1,700.000 14 éven aluli gyermekkel. — *Die dreigliedrige technische Tagung für die Textilindustrie.* — *Die Arbeitsbedingungen der Hausgehilfinnen in Schweden.* A svéd munkaügyi miniszter adatgyüjtését ismerteti. Az eredmény csak reprezentativ, 5 %-át öleli fel az érdekelt csoportnak. A svéd kormány törvényt akar hozni a háztartási alkalmazottak munkajogának és képzésének rendezésére.

1937 julius.

Weigert, O.: Das neue Arbeitsgesetzbuch der Türkei. Az 1936-ban megalkotott török munkakódexet ismerteti. A törvény elsősorban a gyáriparra vonatkozik, a nagyarányu iparositás folytán. A 10-nél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató üzemek és igy a kisipar és kereskedelem ki van véve. A csak szellemi munka viszonyai is külön törvényre vannak fenntartva. A törvény liberális szellemü, a munkafeltételek magában a törvényben vannak szabályozva. — *Butler, H. B.: Wirtschaftsaufschwung und internationale Sozialpolitik.* Az életnivó emelése és a szociálpolitika terén nagy verseny indult meg a nemzetek között. A kormányoknak fokozott gondot kell forditaniok a jelenlegi konjunktura veszélyeinek elháritására, hogy szociálpolitikai alkotásaik össze ne omoljanak. Az autarkia mélyen leszállitja a tömegek életnivóját. A 40 órás munkahét tapasztalatai kedvezőek, nemcsak technikailag vált lehetővé, hanem szociálpolitikailag is szükségessé. A legnagyobb probléma ma mindenesetre a mezőgazdasági népesség életnivójának emelése. — *Biagi, Bruno: Die Familienzulagen in Italien. (II.)* 1937 január 1 óta 350.000 kereskedelmi alkalmazott is kapja a családi béreket. A munkaadó 2.5%-át, az alkalmazott 1%-át fizeti be havi fizetésének, minden 15 éven felüli gyermek után havi 20 lira, 500 lirás fizetésen felül 25 lira a családi bérpótlék. Ugyancsak megkezdődött a pénz- és biztositóintézeti alkalmazottak családi bérfizetése is. A munkaadók és tisztviselők havi 5—5 lirát fizetnek be, évi 3000 lirán alul az alkalmazott nem fizet. Jelenleg 70.000 alkalmazott kap családi bért.

1937 augusztus.

Geck, L. H.: Neuordnung der Sozialpolitik im Deutschen Reich. A szociálpolitikának az üzemi élet alaposabb szociológiai ismeretén kell nyugodnia. Ehrenberg, Winschuh, Hellpach, Briefs hangsulyozták az. u. n. autonóm, azaz az üzemek által saját keretükön belül kifejtett szociálpolitikának fontosságát, melynek igen hasznos szerve volt az Institut für Betriebssoziologie. Ez a mozgalom folytatódott a „Dinta" munkájában, ma pedig az ezt beolvasztó Deutsche Arbeitsfrontban. Az osztályharc kiküszöbölésére alapitott hivatalos szociálpolitika jel-

szava is az üzemi szociálpolitika lett. Az uj rend alapja a nemzeti munkatörvény és a Treuhänder der Arbeit intézménye. Ennek a szervezésnek elvi alapja: a termelés egységein belül a termelés tényezőinek (munkaadó és munkás) autonóm és egymást kiegészitő szociálpolitikai iniciativája és munkája állami ellenőrzés alatt. — *Por, Odon: Die Wirksamkeit der Korporationen in Italien. (I.)* A korporációs rendszer 1934-ben alakult ki. Felépitése óta két nevezetes lépés történt: a központi bizottság kezébe való erős centralizálás és a beruházási tilalom megszüntetése. A régi szervezeteknek fokozatosan korporativ szervekkel való kicserélése után a rendszer működésbe kezdett, jelenleg az autarkia jegyében. A korporativ gazdasági irányitás folyamatát két példán: a cukor-korporáció és a hitelkorporáció példáján mutatja be.

1937 szeptember.

Maurette, Fernand: Die soziale Neuordnung in Frankreich. (I.) Az 1936 májusában megalakult népfront szociális és gazdasági programjának megvalósitását ismerteti. A főbb programpontok: munkanélküliségi biztositás, munkaidőrövidités, közmunkák, gyarmati benszülöttek kérdése. 1936 december 31-ig 14 törvényt hoztak ebben az irányban. A számos uj feladat nem növelte a bürokráciát. Igen nagy szerep jutott az Országos Gazdasági Tanácsnak. 1936-ban a francia munkasság 67%-a dolgozott 48 óránál többet. 1937 május végéig 35 rendelettel végrehajtották a 40 órás munkahetet, melyek nagyobbrészt kollektivszerződésekre támaszkodván a szakmák speciális helyzetét tekintetbe vették. Bevezették a kollektivszerződések intézményét. A sztrajkhullám lecsendesitésére az 1936 decemberben hozott törvény bevezette az egyeztetési eljárást a sztrájk előtti kötelező döntőbiráskodás előirásával. A fizetéses szabadság bevezetésével együtt felmerült szabadidő-probléma megoldására az állam vállalkozott. A vasutak „népjegyeivel" 1937-ben 2 millió munkás utazott. A munkanélküliség után szakmunkáshiány mutatkozott, melyet a kormány nemcsak átképzéssel, hanem az egész szakoktatás reformjával akar megoldani. — *Grebler, Leo: Die deutsche Arbeitsbeschaffung 1932—1935 (II.)* A hitelkiterjesztés következtében az államadósság 1932-ben 11.7 md.-ról 1935-ben 18.9 md-ra emelkedett, az adóbevételek erős növekedése és munkanélküliségi biztositás jelentős megtakaritásai ellenére is. A munkapiacon 1935 közepén kb. félmillió valódi munkanélküli maradt, de a munkaerő szabad mozgását teljesen lekötötték. A tőkejavak és beruházási iparok termelése kétszeresére, illetve közel háromszorosára emelkedett, mig a fogyasztási javaké alig 20%-kal. A 3 év alatt eszközölt 25 md márka beruházásból 17 az államra esett, a magáninvesztició alig érte el az 1928-as felét, noha az összes beruházás magasabb, mint 1928-ban. A termelés 63%-os emelkedésével szemben a nemzeti jövedelem 25%-kal, a fogyasztás 11%-kal nőtt. A munkajövedelmek növekedése is sokat veszit az áremelkedés és a biztositási terhek növekedése miatt. A hitelkiterjesztés nem járt együtt az árukinálat volumenének emelkedésével és ez a legjellemzőbb vonása a német munkaszerzésnek. Ezeket a hatásokat azonban elhomályositja a közben beállott fegyverkezés, melynek finanszirozását nem további hitelkiterjesztéssel, hanem megtakaritásokból kell végezni.

1937 október.

Mendershausen, Kurt: Die Bekämpfung der jahreszeitlichen Schwankungen im Baugewerbe. Az évszakok okozta ingadozások az épitőiparban nagy veszteségek forrásai. Irányzatuk nem csökkenő, hanem állandó és ez ellentmondásban van az épitőtechnika ujabb vivmányaival, melyek lehetővé teszik a folyamatos épitkezést. Ezek az ujitások ma csak az USA-ban és UDSSR-ben vannak alkalmazásban. A kérdésnek megoldása bizonyos technikai és gazdasági ujitásokat

követel meg, melyek a piacot jobban szervezik és a munkáltatást stabilizálják. Az egyenletesebb foglalkoztatás és az üzemek jobb kihasználása folytán az épitési költségek csökkenthetők és foglalkoztatás emelhető volna. — *Maurette, Fernand: Die soziale Neuordnung in Frankreich. (II.)* A szociális törvényhozás három fontos problémát vetett fel: a kisüzemek teherbiróképességét, a mezőgazdasági vásárlóerő és fixfizetéseket csorbitó áremelkedés kérdését. A kis- és középipar támogatására nyujtott 1.2 milliárd kölcsön szolgálja a kisüzemek alkalmazkodásának képességét. A buzaáraknak buzahivatal felállitása utján való emelése szolgálta a mezőgazdasági népesség vásárlóerejének növelését. A kis- és nagykereskedelmi árakat sikerült stabilizálni. A termelési költségek racionalizálatlan volta a kormány nagy gondja. A közmunkák terén a kormány kénytelen volt eredeti tervétől eltérően felaprózni a rendelkezésre álló 8 md-ot. Komolyan gátolta nagyszabásu közmunkaterv végrehajtását a 9 md-os felfegyverkezési kiadás és a zilált államháztartási helyzet. A kormány politikáját az érdekképviseletek hatalmas megnövekedése kisérte (a CGT tagszáma 270%-kal 4.3 millióra emelkedett). Komoly vivmányokat hozott a kormány politikája a benszülött gyarmati lakosság számára is. Legközelebbi programpontok: a munkanélküli biztositás, az öregségi járadékok és munkaközvetités szabályozása.

1937 november.

Die dreiundzwanzigste Tagung der IAK. Az 1937 junius 3—23-án megtartott 23. munkaügyi egyetemes értekezletet ismerteti. Az értekezlet a következő kérdéseket tárgyalta: az épitkezéseknél előforduló balesetek megelőzése; a munkaidő megröviditése (40 órás munkahét) a textiliparban, vegyi és grafikai iparban (a textiliparban elfogadták az egyezménytervezetet, a másik kettőben nem); közmunkák és foglalkoztatás; az ipari és nem ipari munkáknál alkalmazott gyermekek legalacsonyabb korhatárát szabályozó egyezmény módositasa (14 évről 15-re emelték az alsó korhatárt). — *Por, Odon: Die Wirksamkeit der Korporationen in Italien. (II.)* A cukor-korporáció munkájának egyik fontos kérdése volt a cukoradó és cukorár leszállitása. Ez meg is történt, a korporáció megállapitása szerint a fogyasztás emelkedése kipótolta a kiesést. Azonkivül bizottság alakult a cukortermelés és fogyasztás összes kérdéseinek vizsgálatára, hogy ezen az alapon a cukortermelés rendezhető legyen. A korporációk célja az önellátás jegyében álló tervgazdaság, mely a termelési agak önkormányzatán nyugszik, a gazdaságpolitika tartózkodik az államositas es közüzemesités eszközétől.

1937 december.

Cassel, Gustav: Die „Allgemeine Theorie" von Professor Keynes. Keynes-szel szemben a takarékosság fontosságát hangsulyozza, különös tekintettel arra, hogy a gazdasági haladás érdekében a rendelkezésre álló tőkéknek 25 évenként meg kell diplázódniok. A kamatot a liquidity preferenc-szel nem lehet megmagyarázni, a kamat a tőke használatáért fizetett ár, melyet a rendelkezésre álló tőke kielégitő volta határoz meg. Nem igaz szerinte az sem, hogy fejlődő társadalomban a kamat csökkenő tendenciát mutat. A jelenleg uralkodó alacsony kamat annak a következménye, hogy a mai viszonyok között a megtakaritók igyekeznek pénzüket likviden tartani. A foglalkoztatásnak általános elméletét nem lehet megkonstruálni. Keynes elmélete egy hanyatló civilizáció képét nyujtja, melyben a magánvállalkozó korlátok közé van szoritva. — *Bundesamt für soziale Sicherheit in den Vereinigten Staaten von Amerika.* Az USA Social Security Board első évi jelentésének ismertetése. Nagy pénzügyi jelentősége van a társadalombiztositás uj intézményének abban, hogy a kormány számára

a társadalmi tőkéket bocsátja tervei számára rendelkezésre és igy a tőkepiac igénybevétele nem olyan szükséges, ezzel pedig a bankok befektetési politikáját eltereli az állampapiroktól. — *Steinwarz, Herbert: „Schönheit der Arbeit"*. A termelés környezetének szépsége és egészséges alakitása az üzem gazdaságosságát és a munka termelékenységét is emeli. A német Munkafront ilyen nevü mozgalma ennek a gondolatnak jegyében igyekszik a vállalatokat befolyásolni. 1933 óta félmilliárd RM-t költöttek erre a célra a vállalatok. *R. B.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel. 46. Band. Heft 1. Juli 1937.

A füzet egészében a japán gazdaság történelmével és jelenlegi kérdéseivel foglalkozik. Cikkeinek szerzői a kiotói egyetem tanárai. — *Eijiro, Honjo: Die vorkapitalistische Periode in der Entwicklung der japanischen Volkswirtschaft.* 1603-ban Japán kormányzatát a mikádók háttérbeszoritásával az u. n. shogunok vették át. Uralomrajutásuk a feudális rendszer általánosodását, a kasztok megmerevedését és az ország teljes elzárkózását hozta magával. A mikádók a XVI. században elősegitették a külfölddel folytatott áru- és személyforgalmat, a shogunok a XVII. század elején fokozatosan teljesen elzárkóztak a külföld elől: először a japánok külföldre utazását és az idegenek beutazását tiltották el, végül azt is, hogy a külföldre utazott japánok hazájukba visszatérjenek. A külvilággal való érintkezést egyedül az a lehetőség jelentette, hogy Nagasaki kikötőjében az év bizonyos szakában kizárólag kinai és hollandi kereskedők kiköthettek és árusithattak. Az árukivitel teljes tilalom alá esett, a behozatalt a fenti keretben megengedték. A feudális rendszer terheit az inséges mezőgazdaság nem birta huzamosabb időn át elviselni, a faluról való menekülés általános lett és ennek nyomán megkezdődött a városiasodás és a merkantilizálódás. Ennek a folyamatnak legfőbb mozgatóerejét az elszegényedett samurai nemesosztály szolgáltatta, mellettük kialakult a városi kereskedők és pénzkölcsönzők polgári rétege. Ez a két kaszt buktatta meg a shogunátust és állitotta vissza a mikádók régi uralmát, ami egyszersmind a prekapitalista korszak végét jelentette, mert a Meiji uralom rohamosan rendszeresitette a papirpénz használatát, teremtette meg a hitelt és segitette elő az iparosodást, amivel a mai japán gazdasági rendszer alapjait vetette meg. — *Yoisio, Honyden: Der Durchbruch des Kapitalismus in Japan.* A mikádók uralmának visszaállitása az államhatalom centralizálását és a kapitalizmus fokozatos berendezkedését jelentette. A japán kapitalizmus első stádiuma az előfeltételek megteremtése volt. A központi hatalom az addigi helyi gazdálkodási rendszer helyett megvalósitotta a nemzetgazdálkodást, a szabad foglalkozásválasztást, a belső vámok eltörlését, az egységes biráskodást, közigazgatást és adórendszert. A közlekedés átalakulása, a posta megalapitása és az egységes pénzrendszer megteremtése fokozatosan megvetette az iparosodás alapjait is. Az államjegyrendszert és a császári érmék kiadását nyomon követte a japán nemzeti bankok megteremtése és az aranyvaluta bevezetése. Ez már átmenet volt a kapitalizmus második stádiumába, a tulajdonképeni ipari forradalomba. Az ipari forradalom tulajdonképeni motorikus ereje három háboru volt, amelyek évtizedenként követték egymást: a japán-kinai, a japán-orosz és a világháboru. Ez alatt az emberöltő alatt a japán gazdaság jelzőszámai a megsokszorozódás képét mutatták a kapitalizmus összes kisérő jelenségeivel, a munkanélküliek seregének megjelenésével, a társadalmi feszültségek és a nagy ipari koncernek kialakulásával. Ez az utóbbi jelenség és a világháboru által teremtett egyedülálló konjunktura vezetett el azután a kapitalizmus harmadik stádiumaként a monopolizmushoz. Elősegitették a jelenlegi

késői kapitalista rendszer kialakulását a világháborut követő sulyos válságok, amelyek a kis- és középvállalatok függetlenségére végzetesek voltak. Igy bekövetkezett az egész japán gazdasági életnek néhány jellegzetes családi trösztben való központosodása. Ez alól a törvény alól egyelőre csak a mult századból fennmaradt faktória és manufaktura rendszerrel dolgozó primitiv üzemek képeznek kivételt, ezek még soká önállóan fognak fennállani és jellegzetes alkatrészét fogják jelenteni a japán gazdaságnak. — *Teijiro, Uyeda: Bevölkerungsfrage und Wirtschaft in gegenwärtigen Japan.* A mai japán népesedési mozgalom nem egyéb, mint az európai országok XIX. századbeli hasonló folyamatainak megismétlődése. Két jellegzetessége a lakosság számának gyors gyarapodása és az általános vándorlás faluból a város felé. Japán népessége az európai fogalmak szerint elképzelhetetlen nyomor miatt igen hosszu ideig stagnált, 1721-ben a lakosság 26.1 millió volt, 1846-ra ez — többirányu ingadozások után — 26.9 millióra emelkedett csak. A shogunátus ideje alatt a születések szabályozása és a megszületett gyermekek kiirtása általános volt az országban. Csak a mikádó-uralom visszatérte után kezdett az ország népessége rohamosan gyarapodni és a halandóság csökkenni. A XX. század harmincas éveinek elején a tiszta reprodukciós arány Oroszország után Japánban a legmagasabb és a japáni statisztikusok számitásai szerint az az arány egyelőre még javulni is fog. A városok térnyerése a falvakkal szemben igen feltünő: az 1930—1935. év közötti kb. 5 milliós népszaporodásnak 97%-át a három ipari nagyváros és környékük vette fel. Az elmult évtizedben az iparban foglalkoztatottak száma 10%-kal, a kereskedelemből élők száma 50%-kal növekedett. A 15 és 60 év közé eső lakosság lélekszáma, amely most 36 millió, 1950-re eléri a 46 milliót, ami egyszersmind a japán expanziv törekvéseknek magyarázata is. Az utolsó 70 év, tehát a mikádó-uralom ideje alatt az iparosodás teljesen a modern termelési és közlekedési módszerek környezetében folyt le. A ma problémája a munkaerők növekvő seregét a japán gazdaságban elhelyezni, s ez a közelmult politikai és gazdasági eseményeire kellő és kényszerü magyarázatot ad. — *Yasuma, Takata: Kulturelle und geistige Voraussetzung für Japans Aufstieg.* — *Dr. Johannes, B. Kraus: Wirtschaftsgesinnung und völkisch-politisch Grundbedingungen als Voraussetzungen des japanischen Industrialisierungssprozesses.* — *Eijiro, Kawai: Neue politische Kräfte des wirtschaftlichen Aufbaues.* — *Masamichi, Royama: Die Wirtschaftsaufschwungs Struktur als Grundlage des japanischen Wirtschaftsaufschwungs.* — *Dr. Saburo, Shiomi: Aufbau der Industriewirtschaft und technischer Fortschritt in Japan.* — *Dr. Shirochi, Nasu: Ziele und Ausrichtung der japanischen Agrarpolitik.* — *Mitsutaro, Araki: Kreditverfassung und Kreditpolitik im japanischen Industrialisierungsprozess.*

V. B.

The Economic Journal.

London. Vol. XLVII. No. 187. September 1937.

Pigou, A. C.: Real and Money Wage Rates in Relation to Unemployment. A gazdaságtudomány hosszu időn keresztül elfogadta és általánositotta azt a feltevést, hogy a névleges (nominalis) munkabérek csökkentése az alkalmaztatás volumenjét fokozza, emelése viszont az alkalmazottak számát csökkenti. Ha nem is fogadták el ezt az elgondolást feltétlen igazságként, mégis ugy tartották, hogy egyébként változatlan körülmények között a munkabér-alkalmaztatás viszonylat jellegzetessége igy alakul. Utóbbi időben azonban egyre gyakrabban vonták a tétel érvényét kétségbe, s több irányban korlátozták

azt. Igy az ujabb meghatározás kevésbé általános, igénytelenebb és óvatosabb, de éppen ennélfogva valószerübb is. A Pigou által formulázott tétel szerint a valóságos (reál) bérek csökkenése bizonyos körülmények között az alkalmaztatás volumenjének növelésére vezethet, viszont a névleges bércsökkentés nem feltétlenül vezet erre az eredményre, még olyan körülmények között sem, amikor a reálbér csökkentése az alkalmaztatási volument növelhetné. Mint minden vizsgálathoz, a bér-alkalmaztatás viszonylatához is szükséges bizonyos egyszerüsitő feltételek elfogadása. Pigou a következő fikciókat veszi vizsgálódása alapjául: a munka általában minőségileg egyforma, teljesen mobil, a munkabér szinvonala pedig mindenütt azonos. A föld és a befektetett tőke örökéletü, s igy a termelési költségekben amortizációt nem kell kalkulálni. Az előállitandó fogyasztási cikkek termelési időszaka teljesen azonos és változtathatatlan, végül pedig a kereslet és kinálat viszonyainak alakulása minden cikknél azonos, ugy hogy a munkabércsökkentés a javak relativ értékében változást nem idézhet elő. Ezen fikciók elfogadása mellett teljesen szabad verseny esetén a reálbérek csökkenése kétségtelen uj egyensuly-helyzetet teremt és az alkalmaztatás volumenjét fokozza, feltéve, hogy más okok (rendszerint konjunkturálisak) nem árnyékolják el a munkabérnivó csökkenését. Az alkalmaztatás volumenjét az is növeli, ha a kamatláb csökken és a hitelpolitika bőkezübb lesz, ilyenkor munkabércsökkentés sem szükséges. A hitelexpanziót követő megszoritások idején azonban az alkalmaztatás vagy lesüllyed eredeti nivójára, vagy pedig a munkabér esik vissza megfelelő mértékben. A reálbérek eltolódása jövedelemeloszlás változását is jelenti, s ezzel a kereslet elaszticitásának a csökkenését. Ez a körülmény azt jelenti, hogy a tökéletes verseny esetén beálló eredmények — kisebb eltéréssel — monopólium, monopoloidák, vagy tökéletlen verseny mellett is azonos természetüek lesznek. A névleges bérek csökkenését ellenben hasonló következmények csak akkor követik, ha ez egyszersmind a reálbérek csökkenésével is jar. Végül a leirt jelenségeknek hosszabb időszakokon át való vizsgálata azt mutatja, hogy a bérváltozások kihatása az alkalmaztatási volumenre nagyobb periódusokon keresztül sokkal egyértelmübben és tisztábban ervényesül, mint rövid időszakokon át. — *Alternative Theories of the Rate of Interest: I. Ohlin, B., II. Robertson, D. H., III. Hawtrey, R. G. Ohlin* a kamat fogalma és jellegzetességei felől folytatott vitában visszatér a Keynes által juniusban kifejtett álláspontra. (Lásd: Közgazdasági Szemle, 1937. IX—X. sz. 719. o.) Szerinte Keynes birálata nem veszi tekintetbe azt, hogy a kamatláb alakulását nem *a meglévő* hitelvolumen, hanem a hitelkinálat — és kereslet viszonylata befolyásolja. A befektetések és megtakaritások kölcsönviszonya nem azonos a hitelkereslet és hitelkinálat kölcsönviszonyával, hanem csak kongruens azzal, amit a keynesi kiindulópont figyelmen kivül hagy. Ohlin és Keynes kamatfelfogása között az eltérés nem ott van, ahol azt Keynes látja, hanem abban a tényben, hogy mig Keynes kamatelmélete kizárólag a pénzmennyiségnek juttat döntő szerepet, addig a stockholmi felfogás szerint a „hiteligény" (a kereslet) szerepét teljesen egyenértékünek tartja, mert ez jelenti a megtakaritások és a befektetések közötti kapcsolatot. Megállapitásait három következtetéssel zárja le: 1. A hitelkereslet és kinálat alakulása a kamatlábat bármely szinvonalon is fenntarthatja. 2. A kamatláb fogalmilag a hitelnek a kinálat és kereslet alakulása által meghatározott ára. 3. A hitelkereslet és kinalat szoros összefüggésben van a megtakaritások és befektetések alakulásával. *Robertson* lényegében ugyanazokat az ellenvetéseket hozza fel Keynes ellen, mint Ohlin. A hitelkereslet és kinálat viszonyát a teapiac képével szemlélteti. Önmagában igaz bár, hogy a vételek és eladások mennyiségileg teljesen azonosak, hiszen minden vételnek megfelel egy eladás, s igy a megtakaritások és befektetések

összege is azonos, nem lehet azonban azt állitani, hogy a befektetett összeg és a megtakaritott összeg azonossága a kereslet és kinálat behatását a kamatszinvonalra semlegesitené. Az egyensulyelmélet a kamatszinvonal szempontjából nem állja meg helyét. További lényegi ellenvetése, hogy Keynes a kamatlábszinvonalat a heverő pénznek csak egy részével hozza funkcionális viszonyba, még pedig azzal a „spekulativnek nevezett" pénzmennyiséggel, amely közvetlenül kihelyezésre vár. Ezenfelül Keynes tul nagy jelentőséget tulajdonit a kamatlábszinvonal kialakulása terén a pénzhez való ragaszkodás hajlamának. *Hawtrey* is ugyanazzal az érvvel támadja Keynes megállapitásait, mint Robertson, u. i., hogy a megtakaritás és befektetés számszerü egyenlősége nem jelenti a két fogalom teljes azonosságát, mint ahogy a vétel és eladás egyenlő volumenje sem jelenti a két fogalom egybeolvadását és a kereslet és kinálat törvényeinek kikapcsolását. A vétel és eladás a gazdasági cselekmények egy-egy komplexumának közös elnevezése. Ez a közösség nem jelenti azt, hogy a cselekménytömeg egyes részei vagy csoportjai azonosak, vagy akár szükségszerüen egyenlők is lennének. Keynes végül tul mereven itéli meg azt a hatást, amelyet a dolgozó tőkék heverő pénzzé való átalakulása a kamatláb emelkedésére gyakorolhat. Ez csak akkor érvényesülhetne teljesen, ha a pénzmennyiséget teljesen változatlannak fogadjuk el, holott a gyakorlatban a pénzmennyiség növekedése igen gyakran a heverőtőke egyenleg növekedésének ellentételét jelenti. Ezeken a lényegesebb pontokon felül Hawtrey véleménye a Keynes-i felfogástól elsősorban terminológiai vonatkozásokban tér el. — *Kalecki, M.: A Theory of Commodity, Income, and Capital Taxation. — Broster, E. J.: Railway Passenger Receipts and Fares Policy. — Allen, R. G. D. and Thomas, B.: The London Building Industry and its Labour Recruitment Through Employment Exchanges. — Carslaw, R. McG. and Graves, P. E.: The Changing Organisation of Arable Farms. — Andrews, P. W. S.: Post-War Public Companies: A Study in Investment and Enterprise.*

V. B.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Milano, 1937. — Anno LII.

No. 8. — Agosto.

Breglia, Alberto: Convenienza sociale ed economia vincolata. Napjainkban a gazdasági élet fejlődése hullámvonalszerü, de nem szabályos, mivel háromfajta hullám egymásra hatásából alakul ki. Az egyik ezek közül irányát tekintve állandó, s az egymással versenyző vállalatokra alapitott gazdasági életben a kereslet és kinálat következtében létrejövő időszaki egyensulytalanságoknak köszönheti létét. A másik, esetleg egyenlőtlen hullámmozgást a külső világ nem gazdasági jellegü tényezői következtében létrejövő egyensulytalanságok okozzák, mig végre a harmadik, növekvő nagyságu összetevőt a vállalatoknak a mind nagyobb hozadék lehetővételére irányuló uj müszaki eljárásai, illetve a kinálat ennek következtében megnagyobbodása eredményezi. E hármas tényező különböző mérvü fennforgásának hatása alatt alakul a mindenkori gazdasági élet. Hullámvölgy, azaz válság esetében, mint minden társadalomban gyökerező és ott hatását éreztető eseménynél, a társadalom a kormányon keresztül a károsultak segitségére siet. Ennek az időszaki állami közbelépésnek szüksége a szerző szerint nem is vitatható, annál inkább az a kérdés, hogy hogyan segitsen. Itt végtelen sokféle lehetőség kinálkozik. A legmegfelelőbb, mivel a gazdasági életben a legkisebb felfordulást okozza, a korporációkon keresztül való segélyezés. Hasonlóképen vitatott kér-

dés az is, hogy hol segitsen az állam. Szerző szerint legmegokoltabb a gazdaságilag legjelentősebb réteg képviselőinek támogatása, igy érhető el ugyanis a legtöbb egyén gazdasági jólétének elősegitése. — *Röpke, Wilhelm: Risparmio forzato, cicli economici ed economia regolata.* F. Vito a Szemle 1936 decemberi számában az önfinanszirozás jelenségének a gazdasági ciklusok alakulására gyakorolt hatását vette vizsgálat alá és vitára szállt Röpkével, aki most válaszolva, azon nézetének ad kifejezést, hogy bár kétségkivül igaza van annyiban Vito-nak, hogy az önfinanszirozásnak a konjunktura alakulásában figyelmen kivül nem hagyható szerepe van, de mégsem sorolható be azon tényezők közé, amelyek a gazdasági szervezetet fellendülésből depresszióba döntik. — *Bassani, Gerolamo: Sviluppi corporativi.* A korporációs rendszer lépcsőzetesen kialakult feladatköreit (jogszabályalkotás, árszabályozás, felügyelet és ellenőrzés, tanácsadás, békéltetés), szervezetét (22 korporáció, egyesült korporációk, szakosztályok a korporációkon belül, békitő-testületek, tanácsadó bizottságok, műszaki korporativ bizottságok) és irányelveit ismerteti. — *Recenti pubblicazioni.* — *Bibliografia economica Italiana (gennaio—aprile 1937.)*

No. 9. — Settembre.

La Malfa, Ugo: Presupposti e limiti della scienza economica. Robbins „An essay on the nature and significance of economic science" c. könyvének azon tételével foglalkozik, mely szerint minden olyan emberi tevékenység, amelyet a célok és a rendelkezésre álló és egymást helyettesiteni képes szükös eszközök közti választás jellemez, közgazdaságinak minősül. Elismeri, hogy van igazság Robbins azon megállapitásában, hogy a közgazdasági tudomány materialista felfogása — azaz, hogy minden anyagi jólét-szerzéssel kapcsolatos tevékenység közgazdasági — tul szük az immateriális javak kizárása következtében. Magáévá teszi részben azt is, hogy a közgazdaságtant az árak és a csere tudományának tekintő individualista felfogás sem állhat meg, tekintettel arra, hogy a gazdasági életnek a cserével össze nem függő jelenségeit kirekeszti, ami által az elszigetelt és a kollektiv gazdaság sem tartozna a közgazdaságtan munkaterületéhez. Mégis jobbnak tartja ezt az utóbbi felfogást Robbins-énél, amely a gazdaságossági elv megszemélyesitésével a közgazdaságtan működési körét annyira kiterjeszti, hogy jóformán minden emberi tevékenység beletartozna. — *Kretschmann, Jenny Griziotti: Tendenze dottrinali nella scienza economica con riferimento al problema del valore.* Az értékproblémának a különböző iskolák tanaiban visszatükröződő alakulását vizsgálja az angol klasszikus iskolától az amerikai behaviorizmus és a Spann-i univerzalizmus tanaiig. Áttekintése kapcsán leszögezi, hogy a közgazdaságtan az elvont törvényszerüségek tanulmányozásától történeti és történetfilozófiai kutatásokon keresztül elérkezett a dinamizmus törvényeinek és a társadalmi gazdasági intézményeknek etikai alapon való vizsgálatához. A korporativ gazdasági élet is etikai alapon akarja elérni célját: a legnagyobb társadalmi jólétet. Ezt azonban nem a legnagyobb fogyasztásban, sem az összes termelési eszközök határhozadékának kiegyenlitődésével elért legnagyobb társadalmi gazdagságban látja, hanem a termelő tényezőknek az összességi jólét megvalósitása és a jelenlegi s jövőbeni nemzedékek közös célja elérése érdekében való és a korporativ rendszer által elősegitett egyesülésében. A társadalmi jólét nemcsak a termelő tényezők együttműködését biztositó rendszer függvénye, hanem az egészséges jövedelemeloszlásé is, melyet a fasizmus szintén etikai alapon fog fel, miáltal az értékprobléma a csere kérdéséből a társadalmi etika központi kérdésévé lesz. — *Palomba, Giuseppe: Schema dinamico delle interferenze tra agricoltura, industria, commercio e credito.* A tanulmány

a mezőgazdasági, az ipari, a kereskedelmi és a hitelélet egymásra gyakorolt hatását kutatja. Leszögezve a mezőgazdasági termelésnek a többitől eltérő jellegét, az egyes termelési ágak folyamatainak egyenleteket állit fel és ezek alapján megállapitja, hogy minél több, az egyes termelési ágakat egymással kölcsönösen összekötő köteléket vonunk be a vizsgálatba, annál inkább előtünik a termelési folyamatnak az egész társadalmi és gazdasági életben uralkodó hullám, vagy periodikus mozgás jellege. A liberális gazdálkodásban a felsőbb ellenőrzéstől, illetve irányitástól mentes egyéni kezdeményezések idézik elő a spektrumszerü hullámmozgás paraméterét, amelyeknek jelentősége a korporativ gazdálkodásban az egyéni tevékenységek egymas mellé rendelése, valamint az „összesség érdekének" előtérbe helyezése következtében természetszerüleg megváltozik. — *Pietra, Gaetano: Ancora sulle discordanze fra gli indici di variabilità e di concentrazione.* Szerző vitába száll C. Bresciani Turroni-nak a Giornale-ban megjelent egyik tanulmányával, mely kritika tárgyává tette összpontosulási elméletét — *Recenti pubblicazioni.* *F. M.*

Rivista di politica Economica.

Roma, 1937. — Anno XXVII.

No. IX—X. — Settembre—Ottobre.

Mengarini. Publio: Formazione e transformazione dei gusti. Az ujabb elméleti közgazdasági rendszerek a szükséglet fogalmából indulnak ki és ezt tekintik a gazdasági tevékenységek rugójának. Külső megnyilvánulási alakja, az izlés, nem elemi jelensége a gazdasági életnek, állandóan, sőt rövid időközökben is változik, ami jelentős közgazdasági kihatásokat eredményezhet, különösen az értékviszonylatokban. A javakat előállitók, illetve forgalombahozók kétféle módon hathatnak az izlésre és ezáltal az árak alakulására: *a)* a termékek árának csökkentése és *b)* közvetlenül a vásárlók lelkületének befolyásolása révén. A szerző főleg e második módozatra helyezi a figyelmet és az izlés létrejöttének főtényezőit egyrészt az ember élet- és lélektani ösztöneiben, másrészt a társadalmi életben gyökerező jelenségekben találja meg. Ezen utóbbiak lehetnek véletlenből fakadóak vagy szándékoltak, azaz oly cselekmények, amelyeknek éppen az izlés irányitása a célja. Az izlés befolyásolásának különösen a korporativ államban van nagy szerepe, amelynek nem lehet közömbös a polgárai izlésének alakulása sem. — *A. S.: L'Impero e le sue possibilità economico-agrarie.* Tassinari mező- és erdőgazdasági államtitkár a tárcája körébe tartozó gazdasági ágak önellátási lehetőségeinek vizsgálata céljából 1937 tavaszán az afrikai gyarmatokon több mint 15.000 kilométeres utat tett meg. Tanulmányutjának eredményeit foglalja össze ez a tanulmány, amely igen kedvező szinben tünteti fel a mezőgazdasági ellátás jövőbeli alakulását. — *Pistolese, Gennaro E.: La valorizzazione economica dell'Impero.* Az értekezés a keletafrikai gyarmatok kiaknazásának lehetőségeit kutatja mezőgazdasági, ipari, pénz- és hitelügyi stb. szempontokból és az olasz kormány gyarmatositási elveit taglalja. — *Borriello, B.: La marina mercantile nel quadro dell'economia nazionale.* Olaszország földrajzi helyzeténél fogva már a multban is jelentős kereskedelmi hajórajjal rendelkezett. Az utóbbi évek állandó nyersanyagvitái és a keletafrikai hóditások azonban akkora jelentőséget juttattak a hajózásnak, hogy — eltekintve a politikai szempontoktól — tisztán gazdasági megfontolások is megkövetelik jelentős fejlesztését. Ez annál is fontosabb, mivel az olasz kereskedelmi hajózás napjainkban még mindig jóval azon a szinvonal alatt van — mint a tanulmány bő statisztikai adataiból is kitünik —, amely az ország földrajzi és gazdasági helyzetének, valamint politikai jelentőségének

megfelelne. — *Gangemi, Lello: I momenti dell'attività finanziaria pubblica ed alcune recenti trattazioni di economia e diritto finanziario.* Az államháztartás tevékenysége négy alaptényezőre vezethető vissza: cél, eszköz, jogszabály és szervezet. Mig az elsőnél a társadalmi szempont az uralkodó, addig a másodiknál a gazdasági, a harmadiknál a jogi és az utolsónál a szervezési. A szempontoknak e különbözősége természetesen maga után vonja, hogy a tudományos szinvonal elvesztésének veszélye nélkül az állam pénzügyeinek vizsgálata nem képezheti egy egyén kutatásának tárgyát. A tudományos munkamegosztás elvének eredményességét az olasz példa jól mutatja: Pantaleoni, Barone, Mazzola, De Viti és Einaudi együttműködése alapján épithette csak fel De Viti mindezideig az irodalomban legfejlettebb és legegységesebb rendszerét. A szerző azonban továbbmegy De Viti-nél is, mikor azt hirdeti, hogy nincs szükség a De Viti által hirdetett két véglet: a monopol és kooperativ állam közti különbségtevésre, mivel mindkettőt felülmulja az állam uj tipusa, a korporativ állam, amelyet az érdekek összeegyeztetése jellemez. — *Leva, Raffaele de: Evoluzione e caratteri della politica commerciale degli Stati Uniti d'America.* Az Egyesült Államok kereskedelempolitikájának jellemzőit és eredményeit vizsgálja a tanulmány és különösen az 1934. évi Trade Agreements Act-nak a világkereskedelem élénkitésére gyakorolt hatását emeli ki. — *A gazdasági és pénzügyi szemléből: Eredia, Giacinto: Un'analisi delle entrate e delle spese dello Stato.* — *Pénzpiac (A. Gulinelli).* — *Árszemle: R. Bachi: Il mercato internazionale delle merci nel terzo trimestre dell'anno 1937.* — *Közlekedés és szállitási szemle: F. Galeotti: La riorganizzazione dei servizi di trasporto in Francia.* — *Törvényhozási Szemle: Nuove agevolezze per l'incremento demografico.* — *Carburanti colorati per uso agricolo.*

No. XI. — Novembre.

Borriello, B.: L'organizzazione della Marina Mercantile Italiana. Az olasz kereskedelmi hajózás helyzetével foglalkozik és a hajópark kiépitése és a szolgálatok megszervezése tekintetében a fasiszta korszak alatt létrejött eredményeket veti össze a világháboru előtti évek adataival. Különösen az óceánon keresztüli gyorsszolgálat kérdését taglalja. — *Fortini, Pino: La Marina Mercantile strumento della espansione commerciale giapponese.* Az utóbbi években Japán olcsó áruival az egész világot elárasztja. Ebben nemcsak olcsóbb termelési költségeinek van szerepe, hanem a kincstár támogatásával rövid idő alatt korszerü szinvonalra emelt kereskedelmi flottájának is, amelynek hordképessége napjainkban már megközeliti a 4 millió tonnát. A japán kereskedelmi hajózás különösen Indiában okoz sulyos versenyt Nagy-Britanniának, mig 1911-ben a Calcutta-Japán forgalmat monopol alapon kizárólag brit hajók bonyolitották le, addig ma már 61%-ban japán hajók. — *Palomba, Giuseppe: Dal sistema aureo al sistema della moneta manovrata.* A „gold standard" a háboru előtti időkben automatikusan biztositotta a nemzetközi gazdasági egyensulyt. Ebbeli működésének azonban előfeltétele volt több, főként a piac szerkezetétől függő körülmény, amelynek megszüntével a kormányok letérni kényszerültek az aranyalapról és kezelt pénzrendszert vezettek be. A belföldi gazdasági egyensuly elszakadt a nemzetközitől, de a kezelés által csak ugy lehet uj s az aranyalaphoz hasonlóan állandó egyensulyt elérni, ha a belföldi egyensuly nem válik el teljesen a nemzetközitől, legalább is potenciálisan fennmarad köztük a kapcsolat, amelyet — szerző szerint — a korporativ gazdasági élet valósithat meg a legnagyobb sikerrel. — *Algarra, J.: La „scarto" tra il prezzo del coltivatore e quello del consumatore.* Az árrés problémájának nagy társadalmi és gazdasági jelentőségére hivja fel a figyelmet. Vázolva a Népszövetség gazdasági bizottságának eddig elért és

ki nem elégithetőnek tekinthető eredményeit, az uj kutatások alapjait igyekszik lerakni. Kettős irányban kell folytatni a kérdés tanulmányozását, elsősorban a dinamikus szempont alapján, amikor az vizsgálandó, hogy a termék ára hogyan változik mig a termelőtől a fogyasztóig eljut. Ez lényegében összeadási művelet, alapja az ipari termelési költség (a mezőgazdasági költség is az), amihez hozzájön a mezőgazda nyeresége. E kettő adja az eredeti mezőgazdasági árat. Az ekként piacra kerülő áru árához ezután a kereskedelmi termelési költségek járulnak. Ennek elemei között vannak más költségből eredő belső árak (átalakitás, utólagos kezelés, stb.), adók és illetékek következtében létrejövő politikai árak, egyéni szolgáltatások ellenértéke, stb. melyek végül is a fogyasztó által fizetett végső árat eredményezik. A másik, a statikus szempont az árrést, mint meglevő adottságot vizsgálja és főként arra helyezi a sulyt, hogy a két véglet, az eredeti mezőgazdasági ár és a végső ár közti távolság, az árrés hogyan alakul, milyen irányban tolódik el, mely tényezők hatása alatt, stb. Természetesen mindkét irányban sikert csak időbelileg és területileg kiterjedt statisztikai adatgyüjtéssel lehet elérni. — *Lefebvre d'Ovidio: L'industria ungherese.* A háborus veszteségek leszögezése után a magyar iparnak az utóbbi években elért hatalmas fejlődéséről, illetve leküzdendő akadályairól számol be félhivatalos magyar források alapján. — *Gazdasági és Pénzügyi Szemle: Il reddito nazionale degli Stati Uniti e della Polonia. — La futura politica dell'argento negli Stati Uniti. — I nostri scambi colla Cina ed il Giappone. — Pénzpiac: (A. Gulinelli). — Árszemle: I prezzi delle merci in Italia nel trimestre luglio-settembre 1937. (R. Bachi). — Közlekedési és Szállitási Szemle: Fortini, P.: Note sulla Marina mercantile degli Stati Uniti.*

F. M.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. III. No. 2. Aout.

Pollet, B.: La Conférence imperiale de Londres. A koronázás idejében Londonban Irország kivételével az összes angol területi érdekeltségek képviselői konferenciát tartottak, amelyen a politikai és gazdasági kérdéseken kivül katonai-védelmi, tengerészeti és légi közlekedési problémák kerültek megvitatásra. Ottawa megerősitette a London és a dominiumok közötti gazdasági kapcsolatokat. Az igénybevett protekcionista eszközök azonban sokat ártottak a más országokkal való kereskedelmi kapcsolatoknak. Az a körülmény, hogy ezt a konferencia belátta, már haladást jelent. — *Marchal, Jean: L'abandon de l'étalon-or en Grande-Bretagne et ses conséquences.* Részletesen beszámol az aranyalap elhagyásának körülményeiről és az okokról, amelyek e lépést előidézték. Az uj pénzrendszer stabil, alkalmazkodásra képes és a világpiacon irányitó szerepet játszó angol pénzt hozott létre. Az uj font természetesen erős hatással volt a kamatláb alakulására, azonkivül az árszinvonalra. Bizonyos tekintetben változásokat hozott létre a belső termelés, az állampénzügyek és a külkereskedelem terén. Mindent egybevéve nehéz az angol kisérletből végső következtetést levonni, mert a speciális körülmények, amelyek között lejátszódott, azt *relativ*, de egyszersmind *irányitott* jellegüvé teszik. — *Piettre, André: La politique monétaire du président Roosevelt.* Ismerteti azt a szellemi miliőt, amelyben Roosevelt pénzügyi kisérletei végbementek. A kisérletek két nagyobb csoportra oszthatók: a devalváció és a pénzügyi machinációk csoportjára, valamint arra, amelynek során a klasszikus eszközökhöz tér vissza. Nem lehet azonban klasszikus pénzügyi politikát folytatni egy protekcionista gazda-

ságban. — *B. S. Chlepner: Le contrôle des banques et du marché des capitaux en Belgique.* Az állami beavatkozás kérdése fölmerülésének történetét ismerteti. Az első intézkedés a vegyesbankok megszüntetésére irányult. Az állami ellenőrzés részint a bankok kibocsátási, részint egyéb tevékenységét korlátozza. — *J. Grenkamp: La reconstitution économique et financière de la Pologne.* (1918—1934). Részletes ismertetése a lengyel gazdasági és pénzügyi helyzetnek ipari, mezőgazdasági és külkereskedelmi vonatkozásokban. — *M. Berenstein: Les possibilités du développement économique de la Transjordanie. A gazdasági szemlében: Une initiative royale. C. Corcelle: La situation économique du Congo belge.* A pénzügyi szemlében: *E. B. D.: Le nouveau régime de la Banque Nationale de Belgique.*

G. L.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Január 13-án *Éber Antal* elnöklete alatt *Kovrig Béla* egyetemi m. tanár, az Országos Társadalombiztosító Intézet igazgatója tartott előadást „A mezőgazdasági munkások öregségi biztosítása" cimen. Tanulmányát a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

*

Február 3-án *Éber Antal* elnöklete alatt *Tóth József*, a Nemzeti Ujság közgazdasági szerkesztője adott elő „A tervgazdálkodás nehézségei" cimen. Előadását a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában közöljük.

*

Február 10-én *Éber Antal* elnöklésével *Balás Károly* egyetemi tanár tartott előadást „A gazdasági szabadság és a vásárlóerő quantitativ összefüggései" cimen. Balás Károly nagyértékü tanulmánya a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának kiadványai sorában fog megjelenni, a vonatkozó kiadványt a Közgazdasági Szemle legközelebbi számához mellékelten elküldjük olvasóinknak.

*

Február 17-én *Éber Antal* elnöklésével *Neubauer Gyula* egyetemi magántanár értekezett „Szabadverseny és monopólium" cimen. Az előadás alapjául szolgáló tanulmányt Szemlénk egyik legközelebbi száma fogja közölni.

*

Február 23-án *Éber Antal* elnöklésével *Joseph Ernest Goodbar* newyorki ügyvéd és egyetemi tanár tartott németnyelvü előadást

„Az Egyesült Államok bankjainak helyzetéről". Előadásában az azonnal lejáró banktartozások és a takarékbetétek közötti ellentétből indult ki. Az előbbiek tulajdonképpen a pénz funkcióját teljesitik. éppen ezért, épp ugy mint az ország egyéb pénze, ellenörzést és szabályozást kivánnak. A pénzügyek helyes irányitásának alapja a vásárlóerő, amelyet az árindexek fejeznek ki. Az általános árindexnek stabilnak kell maradnia, ha az egyes áruk árai között erősebb eltolódások állhatnak is be. A vásárlóerőnek ez az állandósága az egész gazdasági élet stabilitását is biztositaná és igy hozzájárulna az állandó prosperitáshoz. Ellenben a pénz helytelen funkcionálása okozza az ingadozásokat, és pedig azáltal, hogy a pénzforgalom mesterségesen kiszélesittetik vagy thesaurálás által megszükül. Az árszinvonal, illetve vásárlóerő változásait a pénz stabilitásának a hiánya okozza.

Előadás után a Társaság vezetősége az előadót a Hungáriaszállóban rendezett vacsorán látta vendégül.

A könyvpénzforgalom pénz- és hitelpolitikai hatásai.[1]

A könyvpénz vagy zsirális pénz a korszerü fizetési forgalomnak nagyjelentőségü eszköze. Lényegileg a folyószámlaforgalomban befizetett, de gyakran csupán hitelezett letétek alapján történő jóvá- vagy terhéreirás által lebonyolódó fizetési lehetőség.

A könyvpénz vagy zsirális pénz folytonosan fokozódó térfoglalása uj vágányokra terelte a pénzgazdaságot és a fizetési eszközök forgalmát. Mindenütt, ahol ez az uj irányzat keresztülhatolt, észlelhető az a messzemenő hatás, melyet a fizetési forgalomnak ez az uj neme a nemzeti bankok helyzetére és politikájára, az aranynak, mint az aranyvaluta alapjának jelentőségére és a jegybankoknak a hitelbankokhoz és egyéb hitelintézetekhez való viszonyára gyakorolt.

Legvilágosabban ezek a jelenségek a vezető gazdasági területeken (Egyesült Államok, Anglia, Németország, Japán) mutatkoznak. De többé-kevésbé észlelhetők minden más országban is, ahol akár a gazdasági fejlődés rendes menetében, akár a „prosperity" helyreállitására irányuló rendkivüli intézkedések, vagy a munkateremtésre, vagy a fegyverkezésre irányuló tevékenység következtében nagyobb méretü zsirális forgalom és letéteken alapuló folyószámlahitel alakult ki.

Mindenekelőtt meg kell állapitanunk, hogy a pénzpiac és a hitelpiac jól ismert fogalmai ma már nem választhatók szét egymástól a hagyományos módon, miután az utóbbi mindinkább növekvő mértékben maga is pénzpiaccá vált, amennyiben könyvpénz alakjában fizetési eszközöket hoz létre és bocsát a forgalom rendelkezésére. Ez a jelenség ujabban erősödik, amióta a könyvpénz és a zsirális, készpénznélküli fizetési mód a pénzforgalomba bekapcsolódott. Következménye ez a fizetési igények fokozott mérvben hitelek által történő fedezésének, mely a közgazdaságban a készfizetést mindinkább az utolsó fogyasztási kéz vásárlásaira, a külfölddel elszámolási uton nem eszközölhető fizetésekre, bér- és tisztviselői fizetések folyósitására és végül az államnak és egyéb közületeknek járó

[1] E kérdést bővebben tárgyalja a szerzőnek „Das Buchgeld" cimen megjelent könyve. Berlin—Wien—Zürich 1938.

adók és illetékek jelentékeny hányadának fizetésére korlátolja. Minden többé-kevésbé fejlett elszámolási forgalommal biró közgazdaságban, legalább is a nagyipar területén belül, a javak előállításának és forgalomba hozatalának folyamán, a fizetés többé nem készpénzben kifizetett hitelekkel, hanem tulnyomólag a letéti számlán jóvá- vagy terhéreirás által történik. Ez áll ugy a rendes gazdasági folyamat magángazdasági hiteligényléseire, mint a munkateremtéssel kapcsolatos rendkivüli pénzügyi rendelkezések keresztülvitelére is. Németországban p. o. az utóbbival kapcsolatban a közgazdaságba bevitt rendkivüli hitelek mindenekelőtt a hitelpiacon magán keringenek, mely igy egyuttal könyvpénzpiac is és a készpénzpiacot csupán csucsaiban érinti. Ma tehát már a közgazdaság hiteligénylése és a készpénzszükséglet (régi értelemben a pénzpiacnak igénybe vétele) közt szigoruan meghatározható, vagy változatlan viszony egyáltalában nem áll fenn, miután a hitelek egy része a termelésben és értékesitésben résztvevő vállalatok körében könyvpénz és fizetési eszközként önállóan forog, hogy hitelvisszafizetés folytán ismét a kibocsátási helyre térjen vissza és csak egy része folyjék bér- és fogyasztási jövedelem alakjában a készpénzgazdaságba.

A jegybankok helyzetének megváltozása a könyvpénzforgalom térfoglalásán kivül még más, pusztán ténybeli változások láncolatával is összefügg. Igy nemcsak az aranyforgalomról, hanem egyelőre a bankjegy beváltásról való lemondással is, azután a lehetőleg az aranymag valutára való áttéréssel a pusztán aranydeviza valuta helyett (a devizák kivevése a készértékek közül), a fedezeti előirások könnyitésével, a bankszerü váltófedezet egy részének a vezető jegybankok „nyilt piaci politikájá"-val kapcsolatban államadóssággá való változtatásával stb. uj helyzet állt elő.

A bankszerü fizetési eszközök térfoglalása óta a konjunkturahullámzások elsősorban ezeket érintik, mig a jegyforgalom, időszaki változásoktól eltekintve, mindaddig viszonylagosan állandó marad, mig egy válság vagy süllyedési fázis a könyvpénz oldaláról kiinduló visszafejlődési folyamatként a készfizetési forgalomhoz való erőteljesebb visszatérést nem idéz elő. Itt csak ismétlődik az a jelenség, mely annakidején a fémforgalom helyébe lépő jegyforgalom viszonyában is észlelhető volt. Mig jelenleg a diszkont-politika és a készpénzfedezeti előirások a könyvpénzforgalommal szemben veszitettek jelentőségükből, addig annak idején a currency elvnek megfelelő aranyáramlások automatizmusa fejlődött vissza a puszta aranydeviza javára.

Mindezekkel a változásokkal, melyek a jegybankok feladatainak tisztán ténybeli, gyakran a valutatörvényben és

alapszabályokban kifejezésre sem jutó tartalmi változását idézték elő, kétségtelenül szorosan összefügg az aranynak az aranyvaluta keretében megváltozott helyzete is, mely a pénzforgalom sulypontját készpénz helyett a bankszerü fizetési eszközökre és igy a könyvpénzre is helyezi át. Amint a hitelszerü fizetési módok már Ricardót is a „gold exchange standard" felismerésére késztették, a pusztán az arany ki- és beáramlására szoritkozó currency principle elv helyett és a currency elmélet merev dogmatikájának visszahatásaként a bankszerü fedezet elvét váltották ki a tudomány képviselői egy részénél, éppen ugy a zsirális pénz alakjában történő pénzteremtésnek a jegybankon tul a köz- és magánhitelintézetek legtágabb körében való térfoglalása három tekintetben vont maga után következményeket.

Először is megváltozik az arany feladata, mely immár csupán az összforgalom biztositó eszközévé lesz; azután megváltozik a jegybank diszkontpolitikai tevékenysége; végül pedig felmerül a hitel- és bankélet szorosabb szervezeti összefogásának szüksége a jegybank, vagy egy külön, ezzel együttműködő bankfelügyeleti hivatal segitségével.

Ami az első szempontot illeti, a valutaegységnek az aranyhoz való törvényes viszonya a valutaegységekben kifejezett könyvpénzre nézve is áll, noha utóbbi többnyire nem rendelkezik külön aranytartalékkal. A nemzeti banknak alapszabályszerüleg csupán a készforgalomhoz méretezett aranytartaléka ezentul mint biztositék és konverziós alap az egész valuta árfolyamérték biztositásának feladatát is ellátja és ezáltal, noha jobbára közvetve, hatást gyakorol a könyvpénzre is. Közvetlen befolyás azonban az arany segitségével semmiesetre sem gyakorolható a könyvpénzforgalomra.

De még a jegybankpolitika eddigi főeszköze, a diszkontpolitika is elsősorban csupán a készforgalom és fedezet viszonyára és nem a hitelintézetek könyvpénzteremtésére vonatkozik.[2] Miután a könyvpénzforgalom a készforgalmat rendszerint sokszorosan felülmulja, nemcsak csökken a rendelkezésre álló aranytartalék magasságának a könyvpénzforgalomra és az egész valutára nézve is a jelentősége, hanem háttérbe szorul a diszkontpolitikának az összforgalomra gyakorolt, a valuta elértéktelenedésének hátráltatását eszközlő hatása is. Csupán közvetve, a letétek számára megkövetelt kész-

[2] Erről szorosabb értelemben véve annyiban beszélhetünk, amennyiben a bankok fedezetlen számlákra is nyitnak hitelt és engedélyeznek girószerü rendelkezést. Miután azonban a tényleg befizetett letéteknek is csak bizonyos hányadát kell (rendszerint körülbelül 10%) pénztárszerüen folyékonyan tartaniok, ez egyelőre mindenesetre csak elvi lehetőségét nyujtja a kilencszeresére rugó hitelkiterjesztésnek, mely ismét könyvpénzként használtatik fel.

tartalékok utján, ezeknek a könyvhitelek mindenkori terjedelméhez való méretezése utján gyakorolhat a bankráta némi hatást. A tapasztalat mindenesetre azt mutatja, hogy a jegybankok diszkontpolitikája meglehetősen hatástalannak bizonyult, főként, ha a kamattétel már egy bizonyos mélypontra ért.

Összefügg ez továbbá a jegybankoknál a váltófedezet funkcióiban általában beállott mélyreható változásokkal is, melyeket a könyvpénz rugalmasabb és terjedelmesebb keretének hozzákapcsolódása érzékenyen megzavart. Elsősorban a kereskedelmi váltót, mely eddig a magángazdasági forgalmi hitel leggyakoribb eszköze volt, fokozódó mértékben helyettesitik a bankok olcsóbb és alakilag egyszerübb folyószámlahitelével, tehát könyvpénzzel. Igy tehát főleg a nagyobb közgazdaságokban a folyószámlahitel és átutalási forgalom növekedésével párhuzamban általában a váltóforgalom csökkenése észlelhető. Ehhez járul még a bankoknak az az aránylag könnyü lehetősége, hogy szükség szerint a folyószámlahitelt elfogadványi hitel formájába, avagy forditva, utóbbit letét alakjába öltöztessék.

Ennek azonban a jegybankok és a hitelbankok viszonyára ismét sajátos következményei vannak. Tényleg sikerült utóbbiaknak, pl. Németországban, az elsőrendü kereskedelmi váltóknak — melyek a bankszerüség elve szerint elsősorban hivatottak a jegyforgalomnak a gazdasági forgalomhoz való viszonyát biztositani —, nagy részét megszerezniök, főleg akkor, ha, mint utóbbi időben ismételten, a magánkamatláb lényegesen a bankkamatláb alatt állt. Ezáltal azonban a jegybankok mindenütt nagy részben a kereskedelmi bankok finanszirozó intézeteivé lettek, amennyiben váltóanyaguknak mintegy a fele, gyakran pedig tulnyomó része, bankváltókból állt.

Ezáltal azonban a valuta legtöbb terén a jegykibocsátásnak a gazdaságilag indokolt pénzszükséglethez való annyira kivánatos közvetlen viszonya éppen ugy, mint a diszkontpolitika hatékonysága nagy mértékben elveszett. A jegybankok megváltozott helyzetének és bankszerü fedezetük megváltozott összetételének azonban az is közvetlen következménye, hogy a válságot a jegybankok fokozott mértékben megérzik. Mert közvetve szintén érdekelve vannak a kereskedelmi bankok immobilis, hosszu lejáratra kihelyezett rövidlejáratu hiteleiben és végül kényszerülnek azok veszteségi kötelezettségeit átvenni, illetve azokat maguk részéről az államra háritani. Ez, mint ismeretes, a középeurópai bankválsággal kapcsolatban, valamint a munkateremtés céljaira szükséges pótlólagos közületi hitelek esetében a jegyforgalom

lényeges részének bankszerü fundálásához vezetett, rövid-, közép- és hosszulejáratu államkötelezvények alakjában.

Az áruváltónak, mint a jegyforgalom bankszerü fedezetének a könyvpénz és a folyószámlahitel térfoglalása folytán elkerülhetetlen háttérbe szorulásával kapcsolatban azonban szem előtt kell tartani, hogy a jegybanknál benyujtott bankváltók a maguk részéről a bankok folyószámla- és elfogadványi hitelében a megkivánt árufedezettel és „közgazdasági kapcsolattal" közvetve rendelkeznek. A jegybanknak nem lehet a feladata, hogy visszaforditson egy szükségszerü fejlődési folyamatot; az általa irányitott hitelpolitika rendelkezéseinek csak arra kell irányulnia, hogy a bankoknak ezt az elsődleges, a gazdaságnak közvetlenül szolgáló hitelüzletét a lehető biztositékokkal ellássa.

A könyvpénz jellegü forgalmi hitel biztositékaként mindenekelőtt a likviditásra és tartalékolásra vonatkozó előirások jönnek számba, melyek célja a kereskedelmi bankok könyvpénzteremtésének bizonyos automatikus korlátozása. Ez mindenesetre csak közvetett módja a korlátozásnak, amennyiben bizonyos hányad szerinti késztartalékok gyüjtésére kényszeriti a bankokat. Igy az Egyesült Államok 1935-i Banking Act-je a tartalékoknak (3—13% közt a bankszékhely jelentősége szerint) az u. n. „többlet-tartalékok" felszivása céljából fokozatosan 100%-ig való felemelését rendelte el, amivel többször, legutóbb 1937. márc. 1-én éltek is. Hasonló célzatuak a hitelügyre vonatkozó német törvénynek a likviditásra vonatkozó előirásai (az összes kötelezettségek 10%-ig).

Második eszközként tekintetbe jöhet még a „letétbiztositás", amire az 1933-i Banking Act óta ismét az Egyesült Államok adnak példát. Az 1935-i Act-tel a letéteknek a Federal Bank Deposit Insurance Corporation biztositó alapjánál való biztositása 5000 dollárig kötelezővé tétetett. Fontos továbbá, noha csak közvetett szolgálatot tehet, az Egyesült Államokban bevezetett és azután több európai állam által (Anglia, Németország) átvett „nyilt piaci politika", mint a bankhitel és készforgalom szabályozója. A biztonságot szolgálja továbbá a bankok közép- és hosszulejáratu befektetési, illetve takarékügyletének, továbbá a letéti ügylet, illetve folyószámla-hitel nyujtásának és az e két célra szolgáló számlák éles elkülönitése.

Nagyon fontos mindenekelőtt a letétek hováforditásának kérdése is. Itt először is a kamatlábak, valamint a napra és időre szóló letétek közötti megkülönböztetés volna helyén. Mindenkor esedékes letétek (pénztári letétek) kamatmentesen volnának elfogadandók, de kizárólag a készpénznélküli forgalomban, zsirális uton, vagy rövidlejáratu forgalmi hitelekre volnának felhasználandók. Csupán az inkább takarék- vagy

befektetés jellegü, időre szóló letétek után kellene kamatot fizetni és ezeknek esetleg középlejáratu befektetésekké átalakitása volna kötelezővé teendő. Még fontosabbnak tartanám a közvetlen kamatlábpolitika megkisérlését az u. n. „bizalmi" (fiduciárius) bankhitelnél. Itt a kereskedelmi bankok könyvpénzteremtésének tulajdonképeni eseteiről van szó, amennyiben ezek fedezetlen letéti számlákra hitelt nyitnak, vagy pedig a tényleges fedezeten tul nyujtanak letéti számlákra hitelt. A likviditásra és tartalékolásra vonatkozó általános előirásokon kivül itt a passziv folyószámlahitelnél alkalmazott kamatlábnak emelése vagy süllyesztése által lehetne a könyvpénzteremtés mennyiségére közvetlen befolyást gyakorolni esetleg egy központi jegybanknak egységes vezetése alatt.[3]

E készpénz nélküli fizetési forgalom további gyakorlata és a könyvpénz használatnak készpénz kimélő forgalmi hitel értelmében való szerves kiépitése minden gazdasági téren egyike a közeljövő legégetőbb feladatainak. A könyvpénz nemcsak a jelen nagy finanszirozó tevékenységeit könnyitheti meg, hanem általában nagy szerepet fog játszani a vezető valuták aranystandardjának elengedhetetlenül szükséges helyreállitásánál is, tekintettel az aranynak az aranyvaluták keretén belül megváltozott helyzetére.

Hugo Emanuel Vogel.

[3] Ez a terv részletesebben van tárgyalva értekezésemben: „Neue Sicherungswege der Buchgeldzirkulation in den Vereinigten Staaten und in Deutschland". Finanzarchiv, 3. köt. 4. füz. Tübingen, 1935.

Árollók értelme és jelentősége.

Árolló[1] a köznapi gazdasági nyelvnek igen kedvelt kifejezése. Különösen válságokkal, árkonjunkturákkal rendszerint együttjáró folyamatos áreltolódások elnevezésénél gyakori szóhasználat.[2] A fogalom érdekessége s egyben fogyatékossága is, hogy nagy népszerüsége megelőzte egységesebb elméleti értelmezését. Az igy bekövetkező tartós fogalmi tisztázatlanságnak róható fel, hogy a köznyelv sokszor egymástól oly elütő tartalommal értelmezi s ennek megfelelően gyakran, ugyancsak eltérő célok szolgálatában használja. Nem hallgathatjuk el ezuttal azt sem, hogy sok helytelen és következetlen, s mindamellett igazán tudományos szinezetü, áralakulással foglalkozó állásfoglalás forrása szintén e körülményben lelhető fel.

Az árolló — amelyet sokáig nem is neveztek igy —, mint több más közgazdasági fogalom, eleinte ugyszólván alkalomszülte szükségfogalomként, nem pedig valamilyen elméletbe beleillesztve jelenik meg. Árviszonylatok megjelölésére szolgál, értékes jövedelemeloszlási utalásokkal. A cserearány változásának kifejezésére alkalmazzák alig bővebb fogalmi tartalommal, mint ahogy ez már, nyomokban, a merkantilistáknál is megtalálható. Alaposabb elméleti tárgyalásával, noha a probléma árfelépitési, jövedelemeloszlási fejtegetéseknél, valamint az árindexszerkesztéssel kapcsolatban minduntalan felvetődik, nagy ritkán és akkor is jobbára magyarázó formában lehet találkozni. Hosszu idő telik el, mig az elmélet

[1] Statisztikai eredetü fogalomkép, amelyet az irodalomban ilyen elnevezéssel, ugy látszik, a szovjet-orosz közgazdák használtak először. Szokásos számszerü kifejezésében, u. n. „árviszonylat"-ban egyenértékü fogalom a közismert piaci „cserearány"-nyal.

Árolló meghatározását l. *Heller Farkas: Közgazdasági Lexikon. Budapest, 1937.* 28—29. o.

[2] Ami azonban korántsem jelenti azt, mint ahogy sokan szabályként állitják, hogy az árszóródások s ezzel az árolló keletkezése a jó vagy rossz konjunkturákhoz volna kötve. Tanulságos erre vonatkozólag *Wl. Woytinsky: Preisdispersion und wirtschaftliche Gleichgewichtstörungen.* Weltw. Archiv. Bd. XXXVII. 1933. 137—151., cimü cikke *Oskar Lange: Die Preisdispersion als Mittel zur statistischen Messung wirtschaftlicher Gleichgewichtstörungen. Leipzig, 1932.* tanulmányával kapcsolatban.

rászánja magát, hogy rendszeres formában foglalkozzék vele s mig megkapja az árelmélet alapján megillető bővebb fogalmi tartalmat.

Hogy voltakép miért hanyagolta el sokáig az elmélet e fogalmat, annak oka talán abban keresendő, hogy mindenkori következtetései nélküle, ha nehezebben is, de végeredményben jelentősebb zavar nélkül voltak elvégezhetők. Az elméleti gondolatmenet egyszerüsitése pedig nem lépett fel olyan kényszerítő erővel, hogy még egy uj fogalom bevezetésével is foglalkozzon. Beérte inkább a fogalom fokozatos kialakulása folyamán keletkező kifejezések tudomásulvételével s esetleg rövidrefogott birálatával. E tartózkodó álláspontot mindenesetre sok vonatkozásban alátámasztotta a piaci összefüggések, nevezetesen az ártörvényszerüségek huzódó feltáratlansága is.

Megjegyzendő, a gazdaságstatisztika, ahonnan maga a fogalom is származik, minduntalan foglalkozik vele, sohasem alaposabban azonban, mint ahogy ezt az árindexekkel párhuzamosan — s azok szükszavuságának enyhitésére — összeállitott cserearány-, árolló-jelzőszámok számitása magával hozta. Ez pedig csupán formailag következetes kifejezések létrehozásának biztositását szolgálta, de már messzebbmenő, pl. deduktiv megismerésre is alkalmas megfogalmazások kidolgozására nem törekedett.

Az árolló elméletibb értelmezése mindenesetre sokkalta mélyebbenjáró gondolatmunkát kiván, már csak azért is, mert az értelmezés során, a fogalom másodlagos, származtatott mivoltánál fogva nagyon sok ujszerü kérdés felvetődésével kerülünk szembe, amelyekre az értelmezés teljessége érdekében feleleteket kell adnunk, még pedig megnyugtató és szerves összhangban lévő állásfoglalások utján.

Minthogy e felvetődő kérdések száma annál nagyobb, minél jobban tágitjuk a cserearány egyszerü változását jelző szám fogalmi körét s minél inkább több távolabbi és mélyebben fekvő szempontra is figyelemmel kivánunk lenni, már eleve számolnunk kell a problémának a tárgyalás során való ismételt határolásával, sajnos még akkor is, ha csak a szorosan vett árollózás tényéhez kapcsolódó fogalom megvilágitásokról is lesz szó. Sőt munkánk elkerülhetetlen végessége még az igy fontolóra vett kérdések megrostálását is meg fogja követelni.

I.

Árak tér- és időbeli különbözősége, majd még inkább az árváltozások egyenlőtlen volta, már a merkantilisták érdeklődését felkeltette. Ők, kiknek gondolkodásában nagy szerep jutott az áraknak, figyelik meg először az áralakulás szembe-

tünő szabályszerüségeit. Megfigyeléseik sok, ma is előtérben álló jövedelemeloszlási folyamat-összefüggésre figyelmeztetnek. Noha tekintetük jobbára a külső, a külforgalomban számottevő, áreltolódásokra — innen ered az első árollónak nevezhető cserearány-jelzőszám a „terms of trade" — volt irányitva, emellett a belső ármozgalmak jelentőségét is tisztán látták. De már ennek maradandó megrögzitésére nem forditottak kellő gondot, ugyhogy legtöbb ilyen irányu gondolatuk elkallódott vagy legalább is felolvadt a piaci jövedelemeloszlási folyamatnak a maitól eltérő szemléletében. Figyelmük u. i. mindenütt a pénzhez volt lekötve, aminek következtében a legtöbb gazdasági folyamatot monetárius oldalról szemléltek szivesen, igy a jövedelemeloszlási folyamatot is. Igy azután a szorosan vett tárgyi árolló fogalmáig nem jutottak el. Igaz viszont, hogy olyan mélyreható ármozgalmak akkortájt nem is fordultak elő, amelyek az áralakulásnak a jövedelemeloszlásban vitt fontos szerepét érdeklődésük középpontjába állitották volna. De még ha adódtak is, mint ahogy bizonyára voltak is, hasonló áreltolódások, az egységes áralakulás megkivánta egységes piac (zavartalan elosztással) akkori teljes hiánya miatt, hatásuk inkább kisebb helyi területekre szoritkozhatott. Valószinü tehát, hogy olyan értelemben vett áreltolódási, árollózási kérdéssel nem is igen kerültek szembe (megjegyzendő, hogy még a naturálszemléletü fiziokraták sem), amely a gazdasági életet olyan életbevágó vonatkozásokban érintette volna, mint ahogy ez a tőkegazdasági alapon megszervezett termelési és értékesitési rendszer kifejlődése óta többször már előfordult.

A naturálgazdaság maradványainak fokozatos eltünése, egységesebb pénzrendszerek megalapozása és a kapitalisztikus termelés és elosztás térhóditása, tökéletesebb piacok kialakulása, azok a tényezők, amelyek a piaci jövedelemeloszlás és ezzel az áralakulás nagy jelentőségét hangsulyozottan kidomboritották. E gazdasági rendszerben a jövedelemeloszlás alapja a piac lett,[3] illetve a *piaci árak viszonya*. Innen kezdve szükségképen az árviszonyok érdeklik az embereket leginkább, termelői és fogyasztói minőségben egyaránt. Árfelépitési arányok megváltoztatása, egyuttal rendszerint jövedelemeloszlási változásokat is jelentvén, ezután fokozott érdeklődéssel kisértenek.

A XIX. és XX. század fordulóit követő ipari, illetve mezőgazdasági produktivitási változások nyomán bekövetkező ár- és jövedelemeltolódások[4] kifejezetten az áralakulási egyensuly-

[3] Bár tagadhatatlan, hogy bizonyos megkövesedett jogviszonyok biztositotta *jövedelmi formák* itt sem tünhettek el teljesen.

[4] Mint a termelés kapitalisztikus alapra helyezésének hirtelen hatásai.

változásokat állitják jó ideig a gazdasági érdeklődés homlokterébe. Tulajdonképpen ezen átalakulásokkal együttjáró kiméletlen ársüllyedések azok, amik már egyenesen magára az *árollóra* hivják fel parancsolólag, az avatatlanok és közgazdák figyelmét egyaránt. Igy azután az elméletet is ezek tüzetesebb boncolására s velük kapcsolatban határozottabb magatartásra késztetik.

Eképpen kapcsolódik később a merkantilista „terms of trade"-hez és nyer jelentőséget egyenként: a ma már patinás kereskedelmi olló (Handelsspanne), a bérolló (reálbér indexe), ipari- és agrárolló, a vásárlóerőparitás, kartel-olló, stb., stb.

II.

Fejtegetéseink egyértelmüsége érdekében előre kell bocsátanunk, hogy midőn a következőkben, vizsgálódásaink közben árszóródásokról, vagy áreltolódásokról fogunk beszélni, ezeket a kifejezéseket következetesen idősorokkal kapcsolatban fogjuk érteni. Idősorokban mutatkozó szóródásokra és ezek folyamatos kapcsolódásaira fogunk gondolni. Más, időtől különböző sorozók (mint pl. helyközök, stb.) mentén tapasztalható áreltolódások tárgyalását jelen megbeszélésünkből ki fogjuk hagyni.

Áralakulási folyamatok szemlélésekor a kifejezésre jutó általános árirányzaton kivül az árváltozások egyenlőtlen volta az, ami először szembetünik s figyelmünket leköti. Az elképzelt árszintből való kiemelkedések, vagy az árszinvonal alá való süllyedések azok, amiket igen hamar észreveszünk. Ezek az átlagos ármozgástól való eltérések, szóródások ilyen nyers tapasztalásban azonban nem mindig nyujtanak kellően értékelhető s rögzithető benyomást. A közismert *variabilitási koefficiens* is, amelyet a statisztika a generál index szóródásának jellemzésére mellékel az indexhez, éppenséggel az u. n. *árkéve* szétszórtságáról tájékoztat. Figyelmeztet legfeljebb az árfelépitésben végbement arányváltozásokra[6] azzal, hogy érzékelhetővé teszi bizonyos mértékig az adott időközökben eszközölt árfelépitési metszetek különbözőségeit.

Abban az esetben azonban, amint ezen metszetek szórási

[5] Vagy *Pearson*-féle koefficiens, relativ dispersio:

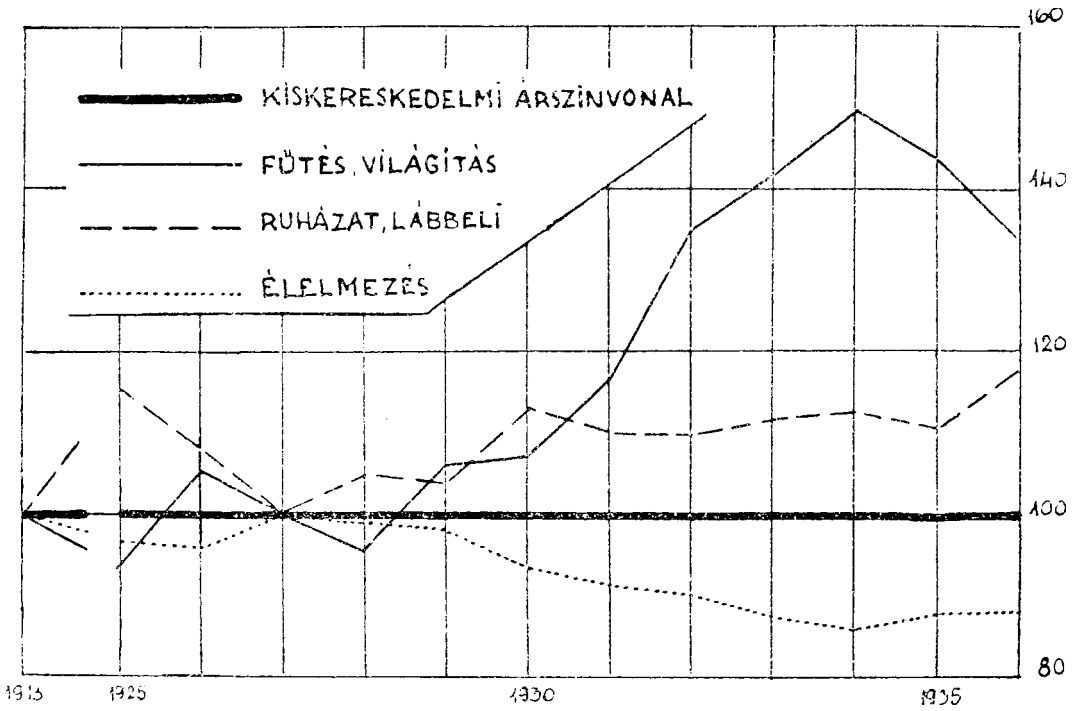
$$v = 100 \frac{\delta}{M}$$

ahol (δ) az átlagos négyzetes eltérés négyzetgyöke (standard deviation), (M) pedig az átlag.

[6] Lásd számos alapvető megállapitást ezekről, *I. Fisher: The Making of Index Numbers.* Boston, New York, 1927. könyvében. Lásd még továbbá magyar nyelven *Varga István: Árindexszám-problémák.* Magyar Statisztikai Szemle, 1934., 316.

mezejéből ugyanazon két-két elem szórását párosával, időrendben sorakoztatjuk s meghatározott alapidőpont arfelépítésére vonatkoztatva folyamatosan számszerüleg is kifejezzük; vagyis a szorosan vett árollót szerkesszük meg, áreltolódások quantitativ jellemzésére alkalmas mérőszámhoz jutunk. Hozzájutunk az érvényesülő áreltolódási irányok, az átlagos árváltozási menettől való eltéréseinek számszerü megállapításához, illetve az egyes áruk vagy árucsoportok árainak egymáshoz mért árfejlődési különbözőségeihez.

Az *árolló* ezen elgondolásban tehát *árszóródások folya-*

1. ábra.

matos mutatkozása és ezek tervszerü időrendbe állitása. Más szavakkal és pontosabban: két ársor változási arányainak megfelelő folyamatos egybefoglalása olymódon, hogy ezen arányok különbsége ne csak qualitative, hanem számszerüleg is kifejezésre jusson.

Más fejlesztett elgondolásban, ha az árak bizonyos dinamikus viselkedéséből vesszük kiindulásunkat, az árolló általános meghatározása még a következőkép is megadható: időben végbemenő árváltozások kapcsán megnyilvánuló *rugalmassági különbözőség*,[7] árflexibilitási differencia kifejezése.

Akár az egyik, akár a másik fogalmazást nézzük, az árváltozásokat az árolló szempontjából két csoportra kell osztanunk. Egyrészt olyanokra, amelyek minden árat egyforma

[7] Vagy variabilitási különbözőség, l. *A. C. Pigou: Wealth and Welfare.* London, 1912.

mérvben érnek, másrészt olyanokra, amelyeket az árak egymáshoz képest mutatnak Meg kell tehát különböztetnünk: *a)* általános pénzérték ingadozásokkal kapcsolatos árváltozásokat, amelyeket a general árindex, mint az áruk és a pénz értékviszonyának, illetve a változásának indikátora jelez és *b)* árfelépitési változásokat, árflexibilitási különbség okozta eltéréseket, amelyek teljesen nyugodtnak *látszó* árszinvonal esetén is folytonosan létrejöhetnek, s amelyek azonban a reál árszemléletnél változatlan hatással érvényesülnek mindig. Az első csoportba tartozó változásokat még általános árváltozásoknak, árszintváltozásoknak is szokás nevezni, amelyeket a generál árindexekkel igyekezünk mérni.[8] A második csoportba tartozók pedig, amelyek az általános árszinthez viszonyitva keletkeznek, viszonylagos árváltozásoknak (a klasszikus megnevezés szerint: *relative prices)* nevezik.[9] Az első csoportba tartozók voltakép mindig csak névleges értékűek (kivéve azt az egyetlen esetet, ha a pénznek is közvetlen jószág jelleget kivánunk adni),[10] mig a másodikba tartozók, minthogy tárgyi cserearány változások kifejezői, *sui generis* reál jellegüek.

Az árollók éppen ezen utóbbi árváltozásokat elevenitik meg, miközben valóságos ár-, illetve cseremérleget is nyujtanak. Nagy jelentőségük egyik alapja később éppen ez.

III.

A különböző arányu árváltozások értékelő összehasonlitása legegyszerübben a felismert ollózás leirása, esetleg geometriai szemlélődés segitségével történhetik. Az ilyen összehasonlitás azonban qualitativ marad mindig. Legtöbbször még hozzá csalóka is, mert szemléletünket a monetárius fátyol mindenesetre befolyásolni fogja. Az áreltolódások igazi mérvét ezen az uton nem mindig fogjuk tudni kivenni, hacsak előzetesen ki nem küszöböltük idősorainkból az általános pénzérték-változásokat. Ennyi fáradsággal azonban legtöbbször már az árolló is kiszámitható.[11]

[8] Éppen az árszóródások miatt egy átlagos árváltozással. Különösen a forgalmi egyenlet kivánja meg egy számmal kifejezhető árhelyzet-jelzést. Lásd *I. Fisher: The Purchasing Power of Money.* New York, 1911.

[9] Lásd a kétféle árváltozás szemléltető leirását: *Sir W. T. Layton, G. Crowther: An Introduction to the Study of Prices.* London, 1935.

[10] A reáljövedelem nagyságának megváltozásával együttjáró, szubjektiv elbirálásu árváltozásokra, minthogy ezek egészen más megitélésben részesülnek, ezuttal nem óhajtunk kitérni.

[11] Pl. a magyar hivatalos (M. kir. közp. stat. hivatal) létfenntartási index összeállitásánál figyelembe jövő megélhetési költségek egyes főbb tételeinek alakulása párosával, reálszemléletben, vizuálisan is jól összemérhető. (1. sz. ábra.)

Az esetek nagy részében az ilyen qualitativ jellegü tájékozódással azonban nem érhetjük be. Emellett, vagy ehelyett szükség van a pontos, számszerü, esetleg néha függvényszerü kifejezésre is. (A számszerüséget természetesen ugy is értve, hogy az exakt kifejezés történhetik geometriai uton is.) Az árolló quantitativ kifejezése a matematikai statisztika és a közgazdaságtan matematikai formanyelve segitségével, az ezek adta lehetőségek keretein belül, legtöbbször aránylag egyszerüen oldható meg. Az árjelzőszámok szerkesztési módszerei, indexszámitási eljárások, idősorok állandó tulajdonságai azok, amik a megfelelő árelméleti támpontok felhasználásával az áreltolódások, az árollók számszerü meghatározásánál az emlitett matematikai támogatáson kivül elsősorban segitségünkre lehetnek. Emellett azonban (különösen időfüggvények esetén), ha egészen kifogástalan quantitativ kifejezésbe akarjuk tömöriteni az ollózás rendszerint qualitativ tapasztalását, kivánatos és célszerü is minden egyes esetben a feltünően dominálló áralakitó elemek[12] figyelmes szemmeltartása.

Olyankor, midőn csupán egyes cikkek árainak összehasonlitó vizsgálatáról van szó, az árolló nagysága a tárgyi *cserearány* utján fejezhető ki, s a kifejezés nem lesz más, mint az árak egyszerü hányadosa. Pl. valamely időpontban *(R)* és *(S)* áru szokványegységeinek piaci cserearánya, illetve *árollója*, ha azok szokványegységeinek árai (p^a), illetve (p^s):

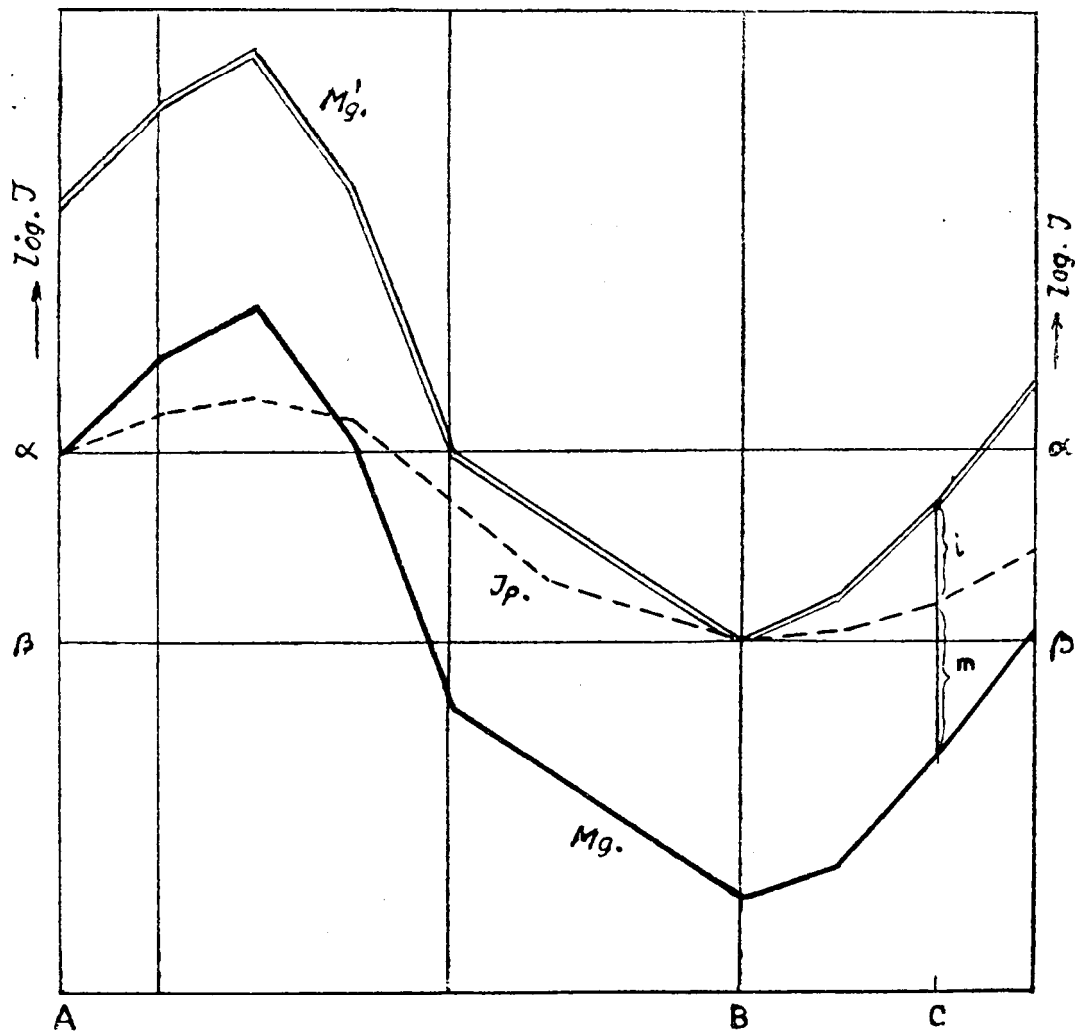
$$A = \frac{p_R}{p_s} \ldots (1)$$

Az *(A)* kifejezi itt, hogy a kérdéses időpontban a szokványegységnyi *(R)* áruért a piacon hány szokványegységnyi *(S)* cserélhető a pénz közbejöttével. Az *(A)* e formája éppen az az eredeti alaptipus, amelynek gazdaságlogikai tartalma teljesen megfelel az árolló köznapi értelmének. Az efféle árolló nyilvánvalóan a naturálgazdaságban lehetett igazán kézenfekvő piaci irányitó s valószinüleg helyettesitette is a mai általános csereeszköz, a pénz egységeiben kifejezésre jutó árat. Az ollózás, a cserearány változásának e kifejezése, minthogy önmagában véve is teljes tárgyi értelemmel biró értékekből alakul, nincsen semmiféle időalaphoz kötve, szemben a következőkben emlitendő árollók nagy részével. Abszolut tárgyi árolló-forma.

Ez az egyszerü olló-kifejezés rendszerint csak kivételes esetekben talál alkalmazást, mert legtöbbször árucsoportok, legalább is singuláris árak és árucsoportok egymásra vonatkoztatott vásárlóerőváltozása érdekel. Az esetek többségében

[12] Mint pl. a gabonajegy (boletta) ára, kincstári árrészesedések, stb. tartása.

u. i. azt szeretnénk tudni, hogy ezek cserearánya miképen alakul. Ennek számszerü megállapitására azonban összetett indexek, vagy legalább is árak és összetett árindexek állnak rendelkezésre. Az olló kiszámitásánál ez esetben tehát nemcsak egyes árakkal, hanem összetett árjelzőszámokkal is kell dolgoznunk. Sőt árucsoportok esetén csak átlagolással számitott árindexekkel lesz dolgunk. A célunk természetesen, ilyen komplex árjelzőszámok esetén is, midőn tehát többféle áru árát kell egyszerre számbavenni, továbbra is töretlenül a tárgyi cserearány meghatározása. Sajnos, egészen ritka eset

2. ábra.

kivételével, amikor is az egyes csoportokon belül az árváltozások arányai azonosak — vagyis lényegében az előző esettel van dolgunk — a dolog természetéből kifolyólag a tárgyi cserearánynak csak a *változása*, viszonylagos mértéke, az u. n. *árindexolló* számitható ki.

Ennek oka egyszerüen a generál index szükségszerüen

mesterkélt[13] voltában keresendő. Ismeretes u. i., hogy olyan indexeknél, amelyekbe összefogott árak változási arányai különbözők, az összesitett árjelzőszám értelme meglehetősen az index alapjául választott árhelyzethez igazodik, különösen fokozott mértékben, ha nem geometriai átlagolással készült az index. Következéskép ezekkel az árindexekkel számitott cserearány-index, árolló-index értelme is az időponthoz viszonyitva s ennélfogva ahhoz rögzitve is jelenik meg, még pedig a viszonylagos jelzőszámokhoz hasonlóan, legtöbbször az alap cserearány százalékában. Más szóval összetett árjelzőszámokból származtatott árollóknál, ha az egyes részindexek szóródása, variabilitási koefficiense el nem hanyagolható nagyságu, az árolló nyilásának nagysága az alap kiválasztásától nem függetlenithető,[14] mig a szórásmentes indexek esetében erre még kinálkozik lehetőség, különösen akkor, ha az egyes cikkek mennyiségi mértéke is közös nevezőre hozható. Összetett indexek ollóinál tehát csaknem mindig bizonyos elkerülhetetlen viszonylagosság és ezzel bizonyos önkényesség is kerül a problémába. Ezért nagyon is megszivlelendő az a gyakran hallható megállapitás, hogy az árollók értékelése már az indexek alapjánál kezdődjék, vagy, hogy az olló nagysága az alap ismerete nélkül keveset mond. (Igy pl. az utódállamok árindexeinek számbavételénél nagyon is figyelembeveendő körülmény az, hogy a volt Osztrák-Magyar Monarchia utódállamainak indexalapjai következetesen 1913 vagy 1914-el azonosak. Olyan évekkel, amelyekben a Monarchiára, mint egységes vámterületre számitott ipari ollónak (1867—77=100) majdnem legnagyobb a nyilása.[15]

Azonos alapu árindexek ollóindexei: *a)* ha az egyes áruk vagy árucsoportok egymásra vonatkoztatott vásárlóerejének, illetve cserearányának a változása érdekel:

$$A = \frac{I_1}{I_2} 100 \ldots (2)$$

ahol *(A)* az ollóindexe, *(I_1)* az egyik, *(I_2)* a másik árucsoport árindexe; *b)* ha pedig inkább a változások aránytalanságából

[13] A generál index voltakép az árszinvonal kompromisszumos fogalmának mérésére — áruk egyenlőtlen árváltozásai esetén — kinálkozó egyetlen lehetőség.

[14] Hogy mennyire az alap szerint alakulhat az ilyen viszonylagos indexekből számitott olló nagysága, annak illusztrálására logarithmusrendszerben ábrázolva feltüntettünk két geometriai átlagolással készült indexet: (2. sz. ábra) *(m)* az olló nagsága *(c)* időpontban, ha az alapidőpont *(A)*. *(i)* az olló nyilása, ha az alapidőpont *(B)*. Mint látható, az alapidőpont megváltoztatásával nemcsak az árolló nagysága változott meg, hanem még az értelme is. Pl. ha *(A)* bázisnál agrárolló mutatkozott, a *(B)* bázisnál ipari olló fog keletkezni.

[15] Lásd *Heller Farkas: Áralakulás és nemzeti jólét.* Közgazdasági Szemle, 1934. 318. o.

adódó viszonylagos vásárlóerőváltozás, a *relativ marge* érdekel:[16]

$$A = \frac{I_1 - I_2}{I_1} 100 \ldots (3)$$

Az *a)*-nál az arány van kifejezve, *b)*-nél a marge, a diszparitás.

Az ilymódon számitott ollóindexek elbirálásánál szemelőtt tartandó mindig, hogy azok olyan valószinüséggel, illetve szóródással értendők, mint amilyen dispersio adódik a számitás automatizmusán át az egyes csoportindexek, árolló elemek szórásából.

Sok esetben a részindexekben szereplő áraknak, a változás szempontjából, bizonyos egyöntetü viselkedése lehetővé teszi, hogy az igy megnyilvánuló tulajdonságok alapján időfüggvénybe foglaljuk az *(A)* kifejezését s ezáltal azt további matematikai közgazdaságtani tárgyalásokra alkalmasabbá tegyük.[17] Ilyenkor:

$$A = f(t) \ldots (4)$$

mégpedig, ha $f_1(t)$ az egyik, $f_2(t)$ a másik idősor, indexsor alakja, az alapidőpontra vonatkoztatva, akkor[18]

$$A = \frac{f_1(t)}{f_2(t)} 100 \ldots (5)$$

Ha pedig olyan idősorokkal van dolgunk, amelyek változási sebessége állandó, $\frac{d f_1(t)}{dt} = \text{constans}$, $\frac{d f_2(t)}{dt} = \text{constans}$, vagyis lineáris időfüggvények,

$$A = \frac{100 + t \cdot \frac{d f_1(t)}{dt}}{100 + t \cdot \frac{d f_2(t)}{dt}} 100 \ldots (6)$$

Megemlitjük, bár szorosan véve nem tartozik ide, hogy a változás sebessége alapján szerkeszthető bizonyos, kifejezetten dinamikus jellegü árolló, amelynek értelme természetesen sokkal szinesebb s tárgyalása is már a gazdasági dinamikába, főkép az anticipációk tanába kivánkozik.

[16] A magyar *agrárolló* indexének ujabb számitása pl. (l. Magyar Statisztikai Szemle):

$$\frac{I_{ip} - I_{mg}}{I_{ip}} \cdot 100$$

vagyis a 3. képlet szerint történik. A régebbi számitás a 2. szerint ment végbe.

[17] A *Moore*-féle függvénytipusok pl. alkalmasak lehetnek erre.

[18] A koordinata rendszer kezdőpontja a bázis időpont.

(A) függvényszerü kifejezésre leginkább alkalom nyilik trendszerü ármozgalmak, illetve áralakulási irányvonalak összehasonlitásánál, seculáris áralakulások egybevetésénél, miután a trendek adhatók meg könnyebben funkcionális alakban. (U. i. a trendek függvénye legtöbbször egyszerü hatványfüggvény.)

Időfüggvény alaku árolló szerkesztésére gyakran kinálkozik még alkalom harmonikus árelemzés kapcsán nyert harmonikus idősorok ollóinak kiszámitásánál. A harmonikus elemek u. i. tiszta időfüggvények s ennélfogva azok párosával való szembeállitása, aránybaállitása szintén megfelelő szabályszerüséggel váltakozó ollót, cserearányindexet ad, a harmonikus árelemekből könnyen kifejezhető időfüggvény alakban.

Harmonikus idősorok ollóinak számitásánál felmerül a *statikus* és *dinamikus* szemlélet kellő megkülönböztetésének és ezzel párhuzamosan a *látszat* és *igazi* ollók elkülönitésének a szükségessége is. A dinamikus szemlélet lehetővé teszi az időnek, mint változónak egészen rugalmas, ugyszólván intuitiv kezelését, anélkül, hogy a többi változó jelentőségén csorba esnék. Teszi ezt pedig az u. n. reakció (kifejlődési)-idő, (hatás és visszahatás közötti időköz, okot követő okozatig eltelt idő), fogalmának bevezetésével. Ennek figyelembevételével nyilvánvaló, hogy az idősorok fázisdifferenciája, változásaik fellépése közötti „*lag*" nem más, mint a kölcsönhatások kifejlődéséhez szükséges időköz, amit, mint tudjuk, a statikus szemlélet egészen mereven értékel, s amivel azután akaratlanul is a két sor közé, a megismerést gyakran csak gátló, kellemetlen éket helyez. Ezt figyelembe véve nem lehet tehát kétséges, hogy a „lag"-os ollók legnagyobb része csupán látszatolló. A statikus szemlélet folyománya. Hogy ugyanekkor van-e valódi olló is, az a „lag"-tól mentesitett, u. n. syncronisált, esetleg a *long run*, ingadozások nagyságainak eltérésétől fog függni.

A „lagging" figyelembevétele nemcsak az árollók számitásánál és értékelésénél kivánatos. Hasznos az az idősorok egyéb összefüggések felkutatásánál is.[19] Különösen célszerü fogást jelent az idősorok korrelációinak megállapitásánál.[20] Sok felesleges számitástól kimélhet meg anélkül, hogy a sorok

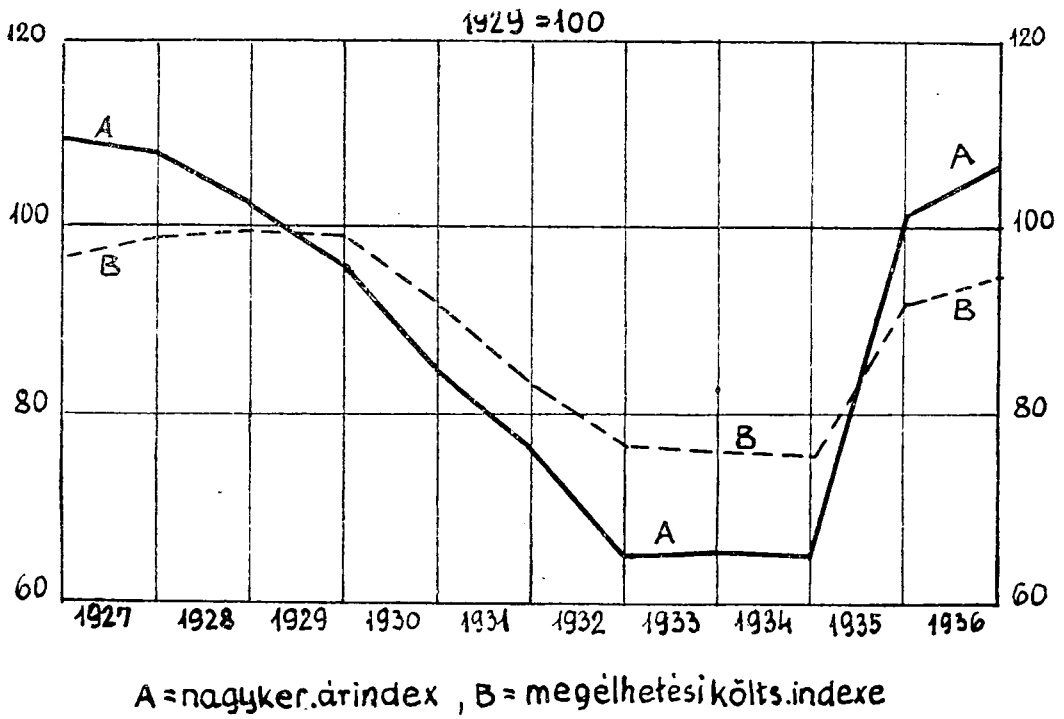
[19] Lásd pl. *Gerhard Tintner: Prices in the Trade Cycles.* Vienna, 1935. L. melléklet.

[20] Megjegyzendő, az ársorok korrelációja az árolló számitással rokon kérdés. Sok, időben változó korrelációs koefficiens megváltozásának magyarázata világosan megadható az ollózás jelenségének tüzetesebb felfedésével. L. pl. ezzel kapcsolatban *Simon Kuznets: On moving correlation of time sequences.* Journal of the American Stat. Ass. 1928. XXIII. 121—136. p.

összefüggésének lényegén bármit is módositanánk, vagy éppenséggel torzitanánk.[21]

Torzitásról egyébként már csak azért sem kell tartanunk, mert hiszen a dinamikus szemlélet inkább megközeliti a gazdasági jelenségek folyamatmivoltát, mintsem az *ad hoc* folyamat-keresztmetszetekben kialakuló merev statikus szemlélet. Törvény vagy törvényszerüség, ha van, az csak egyféle tartalommal létezik, egy lényeggel. Már pedig a dolgok lényegének igazi megértése elsősorban azok lényegszemléletében remélhető.

Ezzel azonban korántsem akarjuk hangoztatni azt, hogy

3. ábra.

a statikus szemlélet teljesen elhibázott valami, sem pedig kétségbevonni, hogy a statikus szemléletnek sok esetben ne lenne jogosultsága, vagy hogy ne lenne reá egyáltalában szükség. Ellenkezőleg, sokszor éppen a statikus szemlélet lehet a megértés első lépcsője.[22] Azonkivül pedig fontos szerepre tarthat igényt annak következtében, hogy a gazdasági jelenségek közösségi, társadalmi (s legtöbbször jogi) elbirálása is csaknem mindig a statikus metszetek rögzitette állapot

[21] Ennek alátámasztására emlékezetbe kell idéznünk itt azt pl., hogy a „lag"-os soroknak a „lagging" figyelembevételével számitott korrelációs koefficienseinek értéke milyen sokszor van az *egység* közelében.

[22] Ennek megvilágitására elég, ha felemlitjük, hogy egy-egy ilyen statikus metszet tulajdonkép megközelitőleg a *Walras*-féle statikus árfüggvények egy-egy helye.

alapján történik. Egy olyan helyzetkép alapján tehát, amelyet csak a statikus szemlélet érzékel.[23]

Egészen különleges árolló-féleség szerkeszthető idősoroknak változásokkal szemben tanusitott érzékenysége alapján. Közismert megfigyelés pl., hogy ugyanazon vagy rokoncikkek nagy- és kiskereskedelmi áraiból alkotott indexek árváltozáskor egymástól mindig határozott mérvben eltérő ingadozást mutatnak.[24] A tartós egyensulyi állapotból való kimozduláskor pl. a nagy- és kiskereskedelmi árak ollója:

emelkedő árirányzatnál	kiskereskedelmi olló
süllyedő árirányzatnál	nagykereskedelmi olló[25]

feltéve, hogy az elnevezést aszerint végezzük, hogy melyik árcsoport mozgása ad, a kiindulási, u. n. nyugalmi állapothoz képest, alacsonyabb árindexértékeket.

Azársorok ezen időben mutatkozó különböző flexibilitásának oka tulnyomóan az, hogy az egyes árucsoportokban a proporcionális és a fix árelemek nagyságának aránya eltérő. Minthogy ez a flexibilitási különbözőség csak az egyensulyból való kimozduláskor érvényesül, a megnyilvánuló rugalmassági[26] differenciák nyomán előálló ollózás nagysága is legnagyobbrészt a kimozdulás, a változás sebességétől fog függni. Határozott időalappal nem lesz semmiféle kapcsolata. Ennélfogva a flexibilitás segitségével egy, az időalaptól független árolló fogalomra tehetünk szert. Ezek az ollók természetesen csak rokon árfelépitésü árucsoportokra alkalmazhatók könnyüszerrel. Az effajta ollók egyébként a dinamikus lengések, hullámmozgások tanulmányozásánál birnak különösebb jelentőséggel. Számitásuk különben eléggé bonyolult műveletet kiván, mert a változás sebességének függvényében kell kifejezni az érzékenység megnyilvánulási mérvét; majd pedig a különböző rugalmasságu kilengések nagyságát időfüggvényalakban ugy megfogni, hogy az egyszerü értelemben vett ár-

[23] Nagyrészt e körülménynek tudható be az is, hogy a közgazdaságnak, mint sajátos automatizmusnak megnyilvánulásai miért nincsenek, sokszor már *a priori* összhangban a közösség egyetemleges beállitottságából folyó *ad hoc*, de különben legtöbbször helyes szociális és etikai tartalmu statikus szemlélettel.

[24] „... *prices which decline most, recover most; that is, flexible prices are flexible on the way up as well as on the way down.*" *Ch. Fr. Roos: Dynamic Economics.* Bloomington, Indiana, 1934. 221. p.

[25] E jelenség illusztrálására álljon itt pl. a danzigi nagykereskedelmi és megélhetési indexszámok alakulása. (3. sz. ábra. Minden évnek december havi jelzőszáma van feltüntetve). Az indexszámok *Danziger Statistische Mitteilungen*, Danzig; adatai nyomán állittattak össze.

[26] Árak ilyen értelmü rugalmasságának képzete már *Marshall*-nál szerepel.

olló számitására legyen alkalmas. Röviden szólva, a flexibilitási különbözőségek következtében beálló ollózást az azt kiváltó árváltozási sebességgel kell összefüggésbe hozni.

Tulajdonkép két lépésen mulik az egész számitás: *a)* az árváltozás sebességének helyes megállapitásán és *b)* a kilengéseknek az árváltozás sebessége függvényében, a flexibilitás fogalma segitségével való meghatározásán. A flexibilitás mérvének kiszámitása történhetik a priori, az árfelépitési arányok alapján. De hozzáférhetőbb a posteriori, a tapasztalt lengések alapján. Mindezek külön tanulmányt igénylő tárgyalásába azonban itt — ide nem tartozó elkalandozásokat elkerülendő — tovább már nem akarunk belemélyedni.

Az itt felsorolt és leirt eljárásokon kivül értelmezhető még számos más formula is, esetleg változott olló értelemmel. Különösen akkor, ha mint már láttuk, egészen dinamikus környezetbe képzeljük magunkat. Akárhogyan is számitjuk azonban az olló indexét, használhatósága a helyes értelmezésen kivül, szoros kapcsolatban marad az alkalmazott árindexek szerkesztésének módszerével. Az árjelzőszámok szerkesztési módjának megváltoztatása — célzunk ezzel elsősorban az összetett indexekre — a felsorakoztatott elvek szerint számitott ollóindexek értelmén is változtatni fog, mert hiszen az összehasonlitásra kerülő idő-indexsorok jelentése is módosult. Gondoljunk csak pl. a láncindex-számitásra való áttérésre, amidőn főkép a változás sebessége domborittatik ki, vagy még messzebb menve az imént emlitett flexibilitási különbözőség alapján szerkesztett árollóra, amelynél az olló szárainak ingadozásai egyenesen a változási sebesség függvényei. Hasonló helyzet, ha pl. u. n. funkcionális indexszámokkal[27] van dolgunk, amely indexszámok számitása az áron kivül — ármennyiségi összefüggések megfelelő bedolgozásával — figyelemmel igyekezik lenni a mindenkori tényleges mennyiségre is.

Sok esetben azonban nem is kell ilyen lényeges indexszámitási módszerbeli változás ahhoz, hogy az árollók indexei az áreltolódást bizonyos mértékig változott mérvben adják vissza. Az átlagolás módjának megváltoztatása pl. elég már ahhoz, hogy a származtatott olló fogalmi jelentése is módosulást szenvedjen. (Lásd: Függelék rész). Nem szorul tehát külön bizonygatásra, hogy az árolló elfogulatlan értékeléséhez az időalapon kivül még a számitás menetének pontos ismerete is hozzá tartozik.

[27] Funkcionális indexszámitás a tökéletesen mérlegelt indexszámok számitását célozza.

IV.

A megbeszélt módszerekkel származtatott és számitott árolló értékelése és jelentősége mindig kettős. Egyrészt és elsősorban az áralakulási jelenségek megértésénél, mint egyszerü szerencsés formában kifejezett megismerési eszköz, ismérv, jön számba. Másrészt pedig, mint az áreltolódásoknak, árollózásnak lényeghü mása, az áreltolódás jelenségével egyértékü megitélésben részesül. Itt azután ismét elképzelhető további kettős értékelés, aszerint, hogy elsődleges vagy másodlagos jelenségnek, oknak vagy okozatnak fogjuk fel. Szerepkörkeresés, természetesen miután az árkérdés csaknem minden gazdasági problémában benne van, ezen tulmenőleg még igen sokáig folytatható.

Az árolló, mint gazdaságstatisztikai fogalom, felette alkalmas az áralakulás olyan részleteinek leirására, amelyek megelevenitésére máskép nem igen nyilik alkalom. Ez a leirás lehetséges folyamatos időszemléletben, idősorban, vagy singuláris, statikainak feltételezhető, metszetekben egyaránt.

Közismert dolog, hogy a generál index, amely a pénz értékváltozásait van hivatva szemléltetni, kiegészitve még a variabilitási koefficienssel is, vajmi keveset tud elárulni az árszóródási kéve igazi belső szerkezetéről. Mindkét jelzőszám az áralakulást csak mint tömegészlelési eredményt jellemzi az átlaggal és a szóródással. De már az átlag kialakulásáról, az átlagot létrehozó elemek közelebbi jellemzőiről ugyszólván semmiféle felvilágositást sem nyujt. Az árollók indexei éppen ezt a feladatot oldják meg azzal, hogy az áralakulást komponensekre szedik szét s ezzel a szóródás elemzését készitik elő.

Az árolló szerepe ezzel még korántsem merül ki. Nagy jelentősége igazán az árfelépitési és jövedelemeloszlási utalásokban található meg. Az árfelépitési arányokban végbemenő változások érzékeltetésére az árolló — bármilyen alakjában — kiválóan megfelel. Adott, vagy elképzelt egyensulyban levő *árfelépités*, árrendszer belső *elváltozásainak felmérése* alkalmasint *az árolló nagyságában történhetik.* Az árolló éppen ezáltal lesz egyenesen az árfelépités megismerésének egyik kulcsa. Más oldalról tekintve, annak következtében, hogy az árfelépitési egyensuly *(arányegyensuly, Cassel)* egyuttal egyegy jövedelemeloszlási kiegyensulyozottságot is szokott jelenteni, a cserearány indexe *eo ipso* utmutatást ad a jövedelemeloszlási eltolódásokra is. Igaz, hogy csupán ennek egyedüli ismerete éppenséggel még több-kevesebb kiegészitésre szoruló megitéléshez juttat (miután, kivéve a funkcionális indexeket, a mennyiségekre nincs tekintettel), de a fajlagos jövedelemeloszlási vagy vásárlóerő-változásokat tisztán mutatja mindig. Ennek alapján azután megfelelő mennyiségi mérlegeléssel könnyüszerrel a tényleges vásárlóerő-eltolódások is megálla-

pithatók.[28] Nagy eredmény ez, mert ilyetén módon a piaci jövedelemeloszlás és áralakulás szoros kapcsolata, illetve a két folyamat kölcsönös egybefonódása mégis csak rövid uton, teljes egészében hozzáférhetővé válik.

Az árolló, mint reálár, illetve annak változása, valószerü tárgyi állitást fejezvén ki, számos árelméleti részletkérdés egyértelmü tárgyalását szolgálhatja s rendkivül megkönnyitheti azt. Zavaró monetárius hatások kikapcsolásával közvetlenül az ár két meghatározójának, a keresleti és kinálati elemek valóságosan érvényesülő változásait hozza szemünk elé, tartós vagy rövid ideig tartó eltolódásoknál egyaránt. Az árollók ilyenformán elősegitik az áralakulás egy realisztikusabb tárgyalását, azon felül, hogy még sok olyasmiről adnak számszerüen is kifejezhető felvilágositást, amiket eddig az árelmélet nagyrészt qualitative és intuitiv alapon volt kénytelen tárgyalni, felismerni pedig csak késői, *összegződött hatásaiban* tudta.

Az árszinvonal komponenseinek mozgását az olló utján lehet legkönnyebben szemmeltartani, amivel lehetőség nyilik arra is, hogy az árnivó képzete mögött rejlő valódi egyensulyi viszonyok kinagyitást nyerjenek. E nagyitott felvételek segitségével további lehetőség nyilik a komponens mozgások kapcsolatába való betekintésre is, ami szintén megbecsülendő eredmény.

Az árolló a jövedelemeloszlási és árfelépitési utalásokon kivül, vagy néha éppen ezeken keresztül az áralakulás behatóbb dinamikus tárgyalására is igen alkalmatos eszköz. Megfelelő matematikai felkészültség esetén, funkcionális árollók birtokában, de sokszor e nélkül is, szinte kiapadhatatlan lehetőségek kinálkoznak ársorok dinamikájának, sőt magának a folyamatos gazdasági egyensulynak az elemzésére.

Nem hagyható megemlités nélkül, hogy jelentős szolgálatot tehet árpolitikának, ártörténetnek, továbbá értékes támpontokat adhat még a pénzelméletnek is. Egy szóval minden gazdasági problémában lehet szerepe, ahol az árkérdés is jelen van. Minthogy pedig az ár a legtöbb gazdasági kérdésnek tartozéka, az árolló figyelembevételére gyakran kerülhet sor. Nem helytelenithető eléggé az a gyakran hallható megállapitás, hogy az árollóval tulajdonkép csak egyszerü naturálgazdasági szemléletbe kerültünk vissza. Valóban: tárgyi szemléletet nyertünk vele, de olyan jelenségekre és fogalmakra is, amelyek merőben pénzgazdasági eredetüek, s amelyek ezen reálgazdasági átirásukban sokkalta egyöntetübb és valószerübb megitélésben részesülhetnek, mint ahogy az a névleges szövegezésben egyáltalán lehetséges.

[28] Ilyen esetekben sokszor a megfelelő mennyiségi-ollók mellékelése az árollókhoz az ezen irányu kivánalmaknak szintén eleget tehet.

V.

Árollóknak az előbbiekben említett általános alkalmatosságokon kivül, adott esetekben a gazdasági tárgyalásba való bekapcsolódás szerint még sok más speciális rendeltetése és jelentősége lehet, amelyekről legjobban az alkalmazás kapcsán szerezhetünk hű képet. Mindazonáltal számos közhasználatu árollóról e helyen is megemlékezünk.

E közismert ollóknak nagy része már régebben kialakult s ment át a közhasználatba. Időrendben talán a „terms of trade" volt az első, amellyel már a merkantilistáknál is találkozhatunk, csak pénzszemléletüknek megfelelően nem olyan tisztán kifejezett alakban, mint ma. Ők ezt is, mint sok más gazdasági fogalmat, monetáriusan értették és értelmezték. A tárgyi cserearány éppenséggel közelebbről nem érdekelte őket.[29]

A *terms of trade* a külkereskedelmi forgalomban érvényre jutó tárgyi cserearányt, illetve annak változását rögziti. Nemzetek közötti cseregazdálkodás tárgyi megitélésére alkalmas. A világháboru utáni autarkikus irányzatban, majd a későbbi csaknem naturálgazdasági alapon berendezett külkereskedelmi forgalomban játszik nagy szerepet, ugyannyira, hogy a nemzeti gazdaságpolitikák egyik főmotivuma lett a *terms of trade* feltétlen javitása.

A *kereskedelmi olló (Handelsspanne, business margin)*, a kereskedelmi bruttó haszon, kereskedelmi *árrés*,[29a] *marge*, viszonylagos mérvének változását adja. Szigoruan véve nem is bir cserearány-jelzőszám jellegével, hanem tipikus *árolló*. A kereskedelmi olló indexe éppen alkalmas arra, hogy az egyforma értelemben használt *cserearány* és *árolló* elnevezések értelmének árnyalati különbségét érzékeljük.[30] A *kereskedelmi olló* tulajdonképpen flexibilitási differencia okozta olló, miután a kiskereskedelmi árak mozgékonysága a több állandó árelem következtében mérsékeltebb, mint a megfelelő nagykereskedelmieké. Az olló kifejezése azonban itt még nem a flexibilitási különbözőség alapján történik. A *Handelsspanne* indexe ezenfelül még „lag"-os olló is, miután a nagykereskedelmi árak változását a kiskereskedelem bizonyos átháritási idő elteltével veszi át. Tapasztalat szerint ez a fázisdifferencia a felfelé és lefelé irányuló árváltozásoknál, érthető okokból nem egészen egyforma.

[29] Lásd *E. F. Hekscher: Der Merkantilismus*, 1932, 2. Bd. IV. K.

[29a] *György Ernő: A termelőtől a fogyasztóig.* Budapest, 1937. 19. o., szóhasználata nyomán.

[30] *A. Zwick: Die Handelsspanne in der Statistik.* Allgemeines Stat. Archiv. 1933—34. 171—187. p., a *kereskedelmi olló* és a *kereskedelmi marge* megjelölésekkel kapcsolatban a két elnevezés, illetve fogalom finom értelmi különbözőségeire hivja fel a figyelmet.

A kereskedelmi olló „lag"-os voltának felismerése, a nagy- és kiskereskedelmi árak alakulása közötti korrelációk meghatározásánál, ami az irodalomban elég gyakran fordul elő, a számitások messzemenő egyszerüsitését teszi lehetővé.[31]

A kereskedelmi ollók csoportjába tartozik a *termelői* és *fogyasztói* árak ollója, amely szintén régóta használatos tipus. Az elosztási tevékenység folyományát alkotó árnövedék nagyságára mértékadó árolló. Különösen az Amerikai Egyesült Államokban közhasználatu jelzőszám.

A szociálpolitika régi iránytűje a *reálbérek* indexe, a *bérolló* alakulása, amelynek fontosságát már *Ricardo* kiemeli. A reálbérek változásának indexe, a megélhetéshez szükséges javak árszinvonalának és bérek szintjének egymáshoz mért viszonylagos nagysága, a munkabér reálára, vásárlóereje, illetve a szokásos folyamatos sorokban, annak változása. Jelentősége kifejezetten és tisztán jövedelemeloszlási. Ez az oka annak, hogy a reálbérekben hosszu idő leforgása alatt érvényre jutó „trendszerü" viselkedés a gazdasági érdeklődésnek mindig a homlokterében állott és megkülönböztetett elbirálásban részesült.[32] A *reálbérek* változását e célból rendszerint két összetevőre bontják: a vázra, a trendszerü változásra és a „lag" okozta hullámmozgásra, amely ama fölé helyezkedve, előidézi a látszatollózást, ami semmi más, mint két kölcsönhatásban lévő hullámmozgás statikus fényképfelvétele.[33]

[31] Pl. *A. L. Bowley: The relation between the changes in wholesale and retail prices of food.* Economic Journal, 1913. XXIII. 514—523. p.-ben a nagy- és kiskereskedelmi árak korrelációját számitja, de nem veszi figyelembe a „lag"-et, amely ugyan szabálytalanul mutatkozik, de mindazáltal a korreláció megállapitásánál fontos egyszerüsitő körülményt jelentene.

[32] Különösen a trendszerü változás mélyen gyökerező produktivitási jelentése következtében. Lásd *P. H. Douglas: The theory of wages.* 1934. New York.

[33] A „lag"-os bérolló jellegzetes formája: pl. a németországi ipari tarifális bérek és a megélhetési költségek kölcsönhatásban lévő hullámzásainak egymáshoz viszonyitott szemlélése:

	bér index	megélhetési index 1929/30 = 100
1928	94.0	100.5
1929	99 0	102.0 max.
1930	101.0 max.	98.0
1931	95.0	90.0
1932	81.0	80.0
1933	78 5	78.0 min.
1934	78.0 min.	80.0
1935	78.0	81.5

Stat. Jahrbuch F. Das Deutsche Reich adatai nyomán számitott indexek.

A *reálárral,* amely alapjában véve egyszerü árolló, a közgazdasági jelenségek tárgyalása kapcsán általában sokkalta többször van dolgunk, semmint azt első pillanatra gondolnók. Itt van pl. egyes áruk vagy árucsoportok viszonylagos *drágasága*[34] vagy *olcsósága,* amiről lépten-nyomon beszélünk. Ez lényegében nem más, mint az illető áru vagy áruk árának és az általános árszinvonalnak a „+" vagy „—" ollója, illetve a két jelzőszám viszonyitásával kifejezett reálára. Az *általános* drágaság vagy éppenséggel olcsóság megállapitása megkülönböztetendő ettől. Ez már valamelyest eltérő gondolatfüzés eredménye. Tulajdonkép az imént emlitett reálbér, illetve reáljövedelem nagyságának csökkenésével vagy növekedésével egyértelmü jelenség.[35]

Vámteher, adóteher, stb.-nek az árszinvonal arányaiban való feltüntetése szintén a reálárak számitásához hasonlóan történik.

Agrárolló, „az árfelépités első gyakorlati felismerése",[36] agrár és nem mezőgazdasági eredetü árucikkek árollója, a fajlagos cserearány indexe. A mezőgazdaság fajlagos jövedelmezőségi indexe is, ha az olló ellenszára a mezőgazdasági üzem szükségelte javak áraira vonatkozik.[37] Ugyanilyen jelentőségü az ipari olló indexe, amely az ipar és nem iparcikkek cserearányának változását regisztrálja. Specializált formában ezeket fajlagos üzemi jövedelmezőségi ollóknak nevezik, amelyek összeállitása természetesen üzemek szerint más és más. Ha ezen ollók mellett, mint már emlitettük volt, a mennyiségek is figyelembe vétetnek, segitségükkel a vásárlóerő alakulása is körvonalazható.

Az agrár- és ipari ollók számitásánál észlelhető gyakorta a bevezetésben emlitett következetlenség, sőt nem egyszer egyoldalu elfogultság is az egyes árucikkek és az alap megvá-

[34] A drágaság meghatározása is igy szól: általános árszinvonalból való kiemelkedés. Lásd részletesen *Heller Farkas: A drágaság kérdése elméleti világitásban. A drágaság.* Magyar Közg. Társ. 1912, majd *O. Spann: Theorie der Preisverschiebungen.* Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpol. u. Verwaltung. Wien, 1913.

[35] Lásd ezzel kapcsolatban *R. Frisch* megállapitásait a *New Methods of Measuring Marginal Utility.* 1932,-ben.

[36] Lásd *Heller Farkas: Elméleti szempontok az áralakulás megitélésére.* Magy Stat. Szemle, 1934, 197. o.

[37] Lásd pl. *Wirtschaft u. Statistik,* 1937. 42—44. p. *Die Preise der landwirtschaftlichen Betriebsmittel und Erzeugnisse. Zur Frage der landwirtschaftlichen „Preisschere".*

Az árollók e szükitett csoportját, mint fajlagos piaci hozadék alakulásának jelzőjét, az irodalom megkülönböztetett figyelemben részesiti. L. *Navratil Ákos: Közgazdaságtan.* 1936., továbbá *v. Surányi—Unger T.: Magyar Nemzetgazdaság és Pénzügy. 1937.* idevonatkozó részeit.

lasztását illetően, ami azután az árollók gazdaságstatisztikai értékét a köztudatban károsan alááshatja.

Kartelolló tisztán árflexibilitási különbségek okozta áreltolódások mérése. A verseny-, szabadárak és a kötött monopolárak ollója. A monopoljáradék fajlagos megitélésére lehet mértékadó. Keresleti és kinálati összefüggések figyelembevételével, vagy akár funkcionális árindexekkel számitott ollő esetén természetesen már a monopoljáradék tényleges alakulása is figyelemmel kisérhető.

Konjunktura alakulására jellemző árolló a *fogyasztási* és *termelési javak* árollója. A „lag"-os ollók csoportjába tartozik ez is, miután pontos kölcsönhatásban lévő (s rendszerint trendre redukált) idősorok fáziskülönbségeiből s csak kis részben e sorok kilengéseinek eltérő voltából származik. Ilyen pl. a *Harvard*-intézet szerkesztette három piac (tőkepiac, árupiac, pénzpiac) áralakulását is képviselő, ciklikus idősorok ollója, ahol a nagyjából változatlan nagyságu „lag" és a ciklikus hullámzás adott alapot konjunktura-prognozisok felállitására.[38]

Se szeri, se száma a különféle néven szereplő *árviszonylatoknak*,[39] amelyek a szorosan vett árelemek (költségelemek) változását vetik egybe. Költség- és ezzel az árfelépitésre, illetve ezek változásaira nyujtanak hasznos utmutatásokat.

Itt emlitjük meg az u. n. *dumpingollót* is, amely már egyenesen a költségelméletbe visz. A *dumpingolló*, a szó szükitett értelmében, az átlagos termelési költségek és az ezeknek megfelelő árak, valamint a határköltségek és még az ezeket megtérítő u. n. dumpingárak között keletkezik. A dumpingolló kétségkivül alkalmas mérőszám termelői szervezetek piaci küzdőképességének tárgyilagos gazdasági elbirálására.[40] Különleges jelentősége van külkereskedelmi piaci harcokban.

Árelméletet és pénzelméletet egyaránt érdeklő olló a *vásárlóerőparitás* kifejezése, vagyis két különböző fizetési közösség árszinvonalának egymásra vonatkoztatása. Ez, kiegészitve a váltóárfolyamok ollójával, a deviza- és valutapolitika egyik alappillérét alkotó értékes számsort kapunk, amely azonkivül még a valuták monetárius egyensulyára is

[38] A „lag" szerepe éppen a konjunkturakutatásban bontakozik ki igazán. A „lag" természetesen nemcsak az ársorokkal kapcsolatban, hanem egyéb más idősorral kapcsolatban is figyeltetik. Kifejezetten, mint két vagy több idősor, idő-dimenzióju kapcsolata van számbavéve Lásd *J. Tinbergen: Suggestions on quantitative business cycle theory.* Econometrica, 1935. No. III.

[39] Lásd pl. néhányat a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* Jelentéseiben.

[40] Tanulságos ezzel kapcsolatban *F. Zeuthen* néhány jellegzetes megállapitása a *Problems of Monopoly and Economic Warfare* (1930)-ban.

jellemző ismérvül szolgál.[41] Itt a helye megemliteni az arany reálárának, az arany árának és az árszinvonalnak ollóját, amely a valuták helyes aranyértékének megállapitásánál játszik döntő szerepet.

Ugyancsak itt emlékezünk meg arról az ollózási, eltolódási folyamatról, amely a pénzszaporitás okozta viszonylagos keresletnövekedés hoz létre.[42] Jól ismert megfigyelés, hogy az árszintváltozás rendszerint áreltolódások utján megy végbe,[43] még akkor is, ha a pénzmennyiség szaporitása okozza. Az áreltolódás ilyenkor a járulékos vásárlóerő egyenlőtlen tovagördülése által kiváltott, egyenlőtlen reálkeresleti növekmények következtében léphet fel.[44]

Szándékosan hagytuk megbeszélésünk végére a *trend-ollók* megtárgyalását. Az előző fejezetek sorai között többször is igyekeztünk kifejezésre juttatni, hogy az árolló jelentősége nagyon is szemléleti időintervallum hossza szerint igazodik.[45] E helyeken jeleztük volt már, hogy a „lag"-os ollók hosszabb időre beállitott szemlélődésnél csupán látszatollóknak számithatnak, miután szigoruan véve a statikus és a dinamikus szemlélet közötti különbözőség következményei, nem pedig mélyreható elváltozások kifejezői.[46] Igazi árollóknak tulajdonkép a trendollókat kell tartanunk. Ezek tárják elénk a huzamos egyensulyban levő (sokszor „normális"-nak is nevezett) áralakulás menetét, visszatükrözvén eközben, lefolyásukban az egymásra halmozódva érvényesülő „secularis" keresleti és kinálati változásokat.

Az *aperiodikus* szerkezeti változások rendszerint könnyen, az idősorok trendjei utján fedhetők fel csakugy, mint az *aperiodikus* s mély nyomokat hagyó áteltolódások. Termelékenységi fejlődés (reálköltségváltozás), tartós keresleti elváltozás (szükségeletek, népesség, stb. változása), piaci különbözeti járadékok fokozatos begyökeresedése (monopóliumok ke-

[41] Lásd pl. *Société des Nations: La production Mondiale et les Prix.* 1935—36. Genève, 1936. 115 p.

[42] Lásd *A. A. Sokoloff: Die Geldvermehrung und die „Preisscheren".* Archiv f. Socialw. u. Sozpol. 1930. Bd. 64.

[43] Sokan forditva is fogalmazzák, de ez az itt keletkező olló elbirálásán lényegesen nem változtat.

[44] Lásd erre vonatkozólag *Wolfgang Heller: Die Entwickelung d. Grundprobleme d. volkswirtschaftlichen Theorie.* 1931. Die Theorie d. Preisverschiebungen. 120. p.

[45] Ezt a *short* és *long run* szemlélet szerinti megkülönböztetést *Marshall* használja rendszeresen a statikus és dinamikus szemlélet közti átmenet egyengetésére.

[46] Pl. hosszabb lefolyásu, kommulálódó elváltozások helyes megértése egyenesen a dinamikus szemléletben várható teljességgel. Lásd *Theiss Ede: Időmozzanat az exakt közgazdaságtanban.* Közgazdasági Szemle, 1932. 855. o.

letkezése), stb.[47] trendollók közvetitésével nyerhetnek határozott kifejezést. Megjegyzendő, a hosszu hullámok tanulmányozásában, a tartós egyensulyi feltételek felkutatásában a trendollókra jelentős szerep vár.

Gyakran találkozhatunk még számos, itt nem emlitett ollóval, amelyek idősorok különféle szembeállitásából keletkeznek, s amelyek rendszerint kevés elméleti jelentőséggel birnak ugyan, de a gazdasági köznyelvben, s különféle állitások alátámasztására, laikusok irásaiban, annál inkább elterjettebbek. Ezeket a széltében-hosszában használt kifejezéseket, ha csak származtatásuk pontos leirása nincsen megadva, mindig kellő óvatossággal és megfelelő fenntartással szabad fogadni.

*

Az elmondottak célja volt megvilágitani az *árollót*, a közgazdasági nyelv e különleges fogalmát, amely sok változatu mivoltánál fogva, a tárgyalás során a figyelmet bizonynyára több vonatkozásban is magára vonhatta. Nem akarunk tulozni azzal, ha kiemeljük, hogy aligha lehetne más utonmódon, mint éppen e jelzőszámmal kifejezőbben megrajzolni az áralakulás folyamatának időbeli hosszmetszetét[48] s torzitatlanul visszaadni annak tényleges menetét az ilymódon összeállitott árfelépitési metszetek mozgóképsorával.

Az árolló fogalma tagadhatatlanul egyik fontos eszköze lehet mindig az árelméletnek, különösen fejlesztett formáiban nagy szolgálatot tehet még a közgazdaságtan egyéb területein is. E lehetőségek valóraválása sok tekintetben éppen az árelméleten is fog mulni. Az árelméletnek kell majd megadni a gazdaságstatisztika szerencsés kézzel formulázott és elméletileg máris továbbfejlesztett, de puszta számszerüségében mégis csak formai fogalomnak a kimerítő egyértelmü logikai tartalmat.

Elmulaszthatatlan köteles feladata ez az elméletnek, mert hiszen az induktiv megismerés helyes irányitásáról van szó. De az esetben sem térhet ki, ha netalán kényesebb és finomabb deduktiv ismeretszerzési követelmények kemény erőpróba elé állitanák, s alapvető árelméleti állásfoglalásra kényszeritenék.

[47] Lásd *Kuznets* példáit a *Secular Movements in Production and Prices*. (1930)-ban.

[48] Az ilyen dinamikus hosszmetszetek fontosságát illetően lásd *Andreich Jenő: A konjunktura-statisztika módszereinek birálata.* Tanulmányok a konjunkturakutatásról. Közgazdasági Könyvtár, VI.. 1928. 35. o.

Függelék-rész.

Az árollókkal kapcsolatban itt előadott megfigyeléseink és megállapitásaink teljessé tétele megkivánja, hogy magának az árolló jelzőszámának helyes származtatásáról is részletekbemenően számot adjunk. Erre annál is inkább szükség van, miután az indexszámitási gyakorlatban mindjobban lábrakap az a gazdaság-elméleti szempontból helytelenitendő eljárás, amely bonyolultabb gazdasági elgondolások eredményeinek szemléltetésére szolgáló jelzőszámokat, valóságot bizonytalanul követő számitási láncolattal határozza meg. Egy ilyen kirivóbb láncolati szem ebből az a tulzó általánositás, amely az elemi észlelési adatokra megállapitott gazdaságstatisztkai formulákat alkalmazza, minden feltétel nélkül, a különböző szóródásu tömegészlelések különböző módszerekkel számitott jelzőszámaira, még hozzá oly gépiesen, hogy észre sem tudja már venni, ha — mint, sajnos, ez a gyakorlatban sürün előfordulhat — az eredeti gazdasági elgondolás eredményeit hűen ki nem fejező eredményszámokhoz jut. Az ilyen „vétlen" eltérésekkel kihozott eredmények azután igen alkalmasak lehetnek arra, hogy az eredeti gazdasági elgondolás sikját egészen hamis számszerü szemléletbe helyezzék.

Az ilyen elferditések veszélye főkép olyankor közelfekvő, ha az átlagolással számitott reprezentativ jelzőszámokat, mint emlitettük, egyenesen elsődleges elemi jelzőszámok jellegével használnak fel további számitások alapjául. Az csak további sulyosbitó körülmény lehet, hogy ezen számok számitási módja (az átlagolás módszere) sokszor a számitást végző „statisztikai izlés"-ére van bizva s félő, hogy nem a számitásoknál való felhasználás természetének megfelelően választva. Az árolló indexének számitása e hibalehetőségek érvényesülésére igen tanulságos terület, de egyben, a célszerüen szerkesztett árolló-index formulák segitségével, ezek megelőzésére is példaadó.

Árollók számitására, mint láttuk, szükség lehet nemcsak két cikk árának összehasonlitásánál, hanem igen gyakran árucsoportok ármozgalmának egybevetésénél is, mely esetekben az egyes árucsoportok ármozgását, az egybevetés céljaira szokásszerüen, tömöritett jelzőszámokkal, generálindexekkel igyekeznek mérni. Hibaveszélynek van kitéve az árolló számitása mindannyiszor, amikor ezeket az átlagokat minden előzetes meggondolás nélkül helyettesitik be a 2. sz., 3. sz. stb. formulákba, s ilymódon számitják ki az árolló nyilását, mintha egyszerüen két árról lenne szó.[48/a] Holott ezek a formulák tömegészlelések esetében tulajdonkép csak fogalomkapcso-

[48/a] Nyilvánvaló, az igy kapott szám egyszerü *árindexolló* lesz még, de nem *árollóindex* is egyuttal.

latokat fejeznek ki, nem pedig pontos, számszerü kapcsolódást is. Legfeljebb kivételes esetekben, amelyekre majd külön rá fogunk mutatni.

A III. fejezetben részletesen kifejtettük, hogy az árolló alapvető elemi formája az 1. Minden más esetben is azonban, pl. midőn egyszerre több árucikk árváltozását kell bizonyos csoportositásban együttesen megállapitani, következetesen az 1.-gyel értelmezett árollófogalmat kell minél pontosabban megközeliteni. Csak az igy számitott árollóindexnek lesz (természetesen az 1.-ben kifejezett fogalmi tartalom megvalósitásának tökéletessége szerint adódó) gazdaságilag helyes árolló értelme. Gazdasági nézőpontból helyes árolló értelemmel biró ollóindex számitásának menete tehát a következő: meghatározandók az egyes — 1.-nek megfelelő értelmü — elemi árolló indexek, majd ezek meghatározott módszerrel egy reprezentativ, átlagos jelzőszámmá süritendők.

Minden esetben tehát, ha kettőnél több árucikk árollóinak számitásáról van szó, *első lépés:* az elemi cserearány-, árolló-jelzőszámok kiszámitása, *második:* ezek átlaggá tömöritése. Magának a számitásnak a menetét és terjedelmét, mint mingyárt látni fogjuk, messzemenően fogja befolyásolni az átlagolás módja.

Ezen számitási menettől, sorrendtől csak akkor szabad eltérni, ha az olló-indexszámitás és az átlagolás műveletének sorrendi felcserélése az eredményre közömbös hatásu, ami bizonyos árolló formula és átlagolási módszer alkalmazásánál valóban bekövetkezhet. Ezek azok a kivételes esetek, midőn megengedhető az az indexszámitási gyakorlatban eddig is szokásos eljárás, amely rövid uton, az összehasonlitandó árucsoportok generál árindexeivel, mint két elképzelt singularis árnak indexével számitja ki az árolló jelzőszámát. Hibás eredményre vezethet azonban az ilyen számitás mindazon esetekben, amelyekben a két művelet — az ollószámitás és az átlagolás — sorrendi felcserélése matematikailag meg nem engedett. Ez az a lényegbevágó körülmény, amire — sajnos — a legtöbb esetben egyáltalában nincsenek tekintettel.

Ragaszkodva a III. pontban már bevezetett 2. és 3 sz. árolló formulákhoz, a következőkben — mellőzvén a terjedelmes részletes matematikai levezetést és bizonyitást — felsoroljuk az egyes gyakorlati esetekben követendő árolló-indexszámitási eljárást:

A): 2. sz. formula; $A = \frac{I_1}{I_2}$, alkalmazása esetén:

a) ha az aritmetikai átlagolást válasszuk, az egyszerüsitett végső árolló formula:

$$A = \frac{I_{(1),\ (\text{aritmetikai átlag})}}{I_{(2),\ (\text{harmonikus átlag})}} \ldots\ldots (7)^{49}, \text{ vagy}$$

$$A = \frac{I_{(1),\ (\text{aritmetikai átlag})}}{I_{(2),\ (\text{aritmetikai átlag})}} . (1+c) \ldots\ldots (8)$$

ahol $C = \frac{\sum_{1}^{n} \frac{d_{(2),1}}{i_{(2),1}}}{n}$ és $d_{(2),1} = I_{(2)} - i_{(2),1}$

u. n. tiszta árollók számitásánál. pl. a kereskedelmi olló (Handelsspanne), indexének számitásánál, amikor is az egyes elemi árak szembeállitásának kombinációja szükre szabott·

$$A = \frac{I_{(1),\ (\text{aritmetikai átlag})}}{I_{(2),\ (\text{harmonikus átlag})}} - \frac{1}{n} \sum_{1}^{n} \frac{d_{(1),1}}{i_{(2),1}} =$$

$$= \frac{I_{(1),\ (\text{aritmetikai átlag})}}{I_{(2),\ (\text{aritmetikai átlag})}} . (1+c) - \frac{1}{n} . \sum_{1}^{n} \frac{d_{(1),1}}{i_{(2),1}} \ldots (9)$$

ahol *c* az előbbi és

$$d_{(1),1} = I_{(1)} - i_{(1),1}$$

b) geometriai átlagolási módszert választva:

$$A = \frac{I_{(1),\ (\text{geometriai átlag})}}{I_{(2),\ (\text{geometriai átlag})}} \ldots (10)$$

A geometriai átlagolás esetén az olló nagysága független az átlagolás és az árollószámitás műveletének sorrendjétől. A geometriai átlagolás választása adja tehát azt a kivételes esetet, amidőn a 2. sz. formula szerint az árolló számitása megengedett a gyakorlatban eddig is követett eljárás utján. Éppen ezért az árolló egységes hibamentes számitása érdekében *kivánatos volna, hogy a 2. sz. formula alkalmazása esetén következetesen a geometriai átlagolás használtassék.*

B): a *3. sz. formula* alkalmazása esetén, vagyis ha:

$$A = \frac{I_2 - I_1}{I_2}$$

a) amennyiben az aritmetikai átlagolás mellett döntünk:

$$A = 1 - \frac{I_{(1),\ (\text{aritmetikai átlag})}}{I_{(2),\ (\text{harmonikus átlag})}} \ldots (11) \text{ és}$$

$$1 - \frac{I_{(1),\ (\text{aritmetikai átlag})}}{I_{(2),\ (\text{harmonikus átlag})}} + \frac{1}{n} . \sum_{1}^{n} \frac{d_{(1),1}}{i_{(2),1}} \ldots (12)$$

[49] Minthogy a harmonikus átlag kisebb mint az aritmetikai, mégpedig annál inkább, minél nagyobb a szóródás (lásd *G. U. Yule: An Introduction to the Theory of Statistics.* London, 1911. 128—29 o.), nagyobb lesz a tényleges árolló, mintha a formálisan értelmezett képlettel számitottuk volna. Az eltérést a *(c)* méri, amely a szóródástól erősen függ.

u. i. $\frac{I_2 - I_1}{I_2}$ irható $1 - \frac{I_1}{I_2}$ formában is, még pedig már az elemi ollók felirásánál, ugyhogy mind az ollószámitás, mind a 2. sz. formula adta eredményt helyesbitő eltérés kifejezése voltakép vissza van vezetve az *A), a),* alatti esetre.

b) geometriai átlagolást választva:

$$A = \frac{\triangle(1),\ (2),\ \text{(geometriai átlag)}}{I_{(2),\ \text{(geometriai átlag)}}} \qquad \text{ahol pl.: } \delta_{1,\,2} = i_{(2),\,1} - i_{(1),\,2}$$

Az *(A)* itt természetesen csak azzal a kötött feltétellel számitható, hogy a (δ)-k egyforma előjelüek és különböznek zérustól. Ellenkező esetben legfeljebb csupán megközelitéssel, más számolási (koordinata-) rendszerre való áttérés utján határozható meg elfogadható értékben az árolló jelzőszáma. E körülmény egyuttal arra int, hogy *a 3. sz. formula alkalmazása esetén* lehetőleg inkább *az aritmetikai átlagolási módszernél maradjunk.*

Természetesen, ha mind a két formula szerint ki kell számitani az árolló indexét, az összehasonlitás megtámadhatatlansága érdekében célszerü lehetőség szerint, egyforma átlagolási módszert választani.

A felsorolt formulák szerkezete mérlegeléssel végzett átlagolás esetében változatlan marad.[50] Szóródásmentes tömegészlelésnél, természetszerüleg, miután nincsen szükség átlagolásra, a gyakorlatban eddig is követett eljárásnak sincsen különösebb akadálya. A felirt formulák egyébként egyszerü eredményszámokat adnak, amelyek még 100-zal megszorzandók, hogy %-számok legyenek.

Midőn e rövidre fogott függelékrészben bizonyos, gazdaságelméleti szempontból felületesnek és helytelennek minősithető árollószámitási eljárással szemben állást foglalunk s tökéletesebb indexformulákra hivjuk fel a figyelmet, távolról sincs szándékunkban az elméleti statisztika, eddig itt — nézetünk szerint néha helytelenül — alkalmazott formuláinak tartalmi helyességét fontolóra venni. Csupán és egyedül magának az árolló indexének, a relativ ár jelzőszámának gazdaságilag is helyes kiszámitásáról szeretnénk meggyőződést nyujtani. Ezen keresztül pedig támogatni a helyes gazdaságlogikai tartalmu statisztikai jelzőszámok számitásának térfoglalását, amire a folytonosan szaporodó gazdaságstatisztikai jelzőszámok között való elfogulatlan tájékozódás érdekében mind nagyobb szükség van.

Kádas Kálmán.

[50] Ha azonban gondos és különleges mérlegelésre fokozott szükség van, akkor, különösen aritmetikai átlagolás esetén, célszerübb az olló számitását az elemi árollók meghatározásával kezdeni és a mérlegelést ezek átlagolásánál végrehajtani.

Állami zárszámadásunk uj rendszere.

Államháztartásunk zárszámadási adatainak közlése tekintetében nagy változást jelent az 1935—36. költségvetési év zárszámadása, amelyet a legfőbb állami számvevőszék uj elnöke, dr. Vargha Imre titkos tanácsos teljesen uj berendezéssel, lényegesen egyszerüsitve, az adatoknak egészen ujszerü csoportositásával s az eddigieknél sokkal rövidebb és áttekinthetőbb összeállitásban terjesztett az országgyülés elé.

Minden zárszámadás célja a gazdálkodás eredményének a megállapitása, ami a közületi háztartásokban az elért eredményeknek a költségvetési előirányzattal való összehasonlitását is szükségessé teszi. Ezért az állami zárszámadás mindig az állami költségvetésen épül fel. Azonban mégsem szoritkozhatik egyedül a kezelési eredményeknek a költségvetéssel összhangzó felsorolására és az összehasonlitásra, hanem szem előtt kell tartania azt, hogy az államháztartás főbb eredményeinek és adatainak könnyen áttekinthető és világos csoportositásával a számok tömegében való eligazodást megkönnyitse. Ezt a célt szolgálják a zárszámadást bevezető különféle sommázatok és ez a célja a legfőbb állami számvevőszék elnöke által a bevezető jelentésben foglalt ismertetéseknek is. Egy másik cél, amelyet szintén szem előtt kell tartani a zárszámadás szerkesztésénél, hogy az lehetőleg kiterjeszkedjék az államháztartással kapcsolatos minden olyan időszerü adat közlésére, amely a politikai ellenőrzés gyakorlására hivatott országgyülés óhajával találkozhatik, annak munkáját megkönnyiti és közérdeklődésre tarthat számot.

Az állami számvevőszék felállitásáról szóló 1870. évi XVIII. t.-c. is kimondja, hogy az állami számvevőszék a zárszámadást észrevételeivel együtt tartozik a minisztertanáccsal közölni és hogy az állami zárszámadással együtt tartozik elkésziteni az államvagyon mérlegét, valamint részletes jelentését az államháztartás, államvagyon és az államadósságok kezelése körül szerzett tapasztalatairól. Ez magyarázza meg azt a sokféle jelentést és kimutatást, amelyet a legfőbb állami számvevőszék az állami zárszámadásban és az ahhoz füzött jelentésében évről-évre az országgyülésnek bemutatott.

A legfőbb állami számvevőszék 1870-től, működésének megkezdésétől arra törekedett, hogy zárszámadásunk szerkezetét a jelzett szempontok figyelembevételével kiépitse, tökéletesitse és azt minél teljesebbé tegye. Ezt a törekvését azon-

ban bizonyos korlátok közé szoritotta az 1880. évi LXVI. t.-c. 24—27. §-a, amely állami zárszámadásunk szerkezetét törvénybe nem illő részletezéssel állapitotta meg. A 24. § szerint az állami zárszámadás a következő öt részből áll:

I. A költségvetési törvény berendezését követő *összehasonlitó kimutatásból;* II. *az átfutó kezelés kimutatásából;* III. *az állami leltárból;* IV. *a mérlegekből,* pénztári, jövedelmi és vagyonmérleg cimek alatt; V. a zárszámadás I—III. részeinek felvilágositására szolgáló *részletezésekből.*

A törvény 25. §-a részletesen megállapitja az I. résznek, a már emlitett összehasonlitó kimutatásnak a tartalmát, mig a 26. § az V. részt alkotó részletezések szerkezetét irja körül, a 27. § pedig a miniszterek által az állami számvevőszékhez küldött indokolások előterjesztésére nézve tartalmaz rendelkezéseket.

Az emlitett törvényszakaszok tehát több olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyeket alaki és a viszonyok szerint változó természetüknél fogva — amint ezt a későbbi fejlődés is megmutatta — nem volt célszerü törvényhozási uton szabályozni. Mert bármennyire igyekezett is a legfőbb állami számvevőszék zárszámadásaink rendszerét fejleszteni, azt átlekinthetőbbé, adatainak a közlését szinesebbé tenni, mégis a törvény fenti rendelkezései bizonyos megkötöttséget jelentettek és szabad mozgását ebben a tekintetben lényegesen befolyásolták. Mindamellett zárszámadásunk berendezésében részben a viszonyok kényszeritő hatása alatt, részben a törvényhozás intézkedése folytán már a mostani gyökeres átdolgozás előtt is történtek olyan változtatások, amelyek eltérést jelentettek az 1880. évi törvény fenti rendelkezéseitől, éspedig három irányban:

1. Az 1927. évi XI. t.-c. 8. §-a azt az igen helyes rendelkezést tette, hogy az állami zárszámadásokat az 1921—22. évtől kezdve az 1880:LXVI. t.-c. 24. §-ának 5. pontjában emlitett részletezések nélkül kell előterjeszteni. (A zárszámadások előterjesztésével ugyanis 1927. év elején az 1921—22. évtől kezdve még hátralékban voltunk.) Ez a rendelkezés lényeges egyszerüsitést és költségmegtakaritást jelentett, mert az addigi 10 füzet 2 füzetre és zárszámadásunknak átlag mintegy 2500 oldalnyi terjedelme alig 800 oldalra, tehát a harmadára csökkent.

2. A második igen lényeges, de a viszonyok kényszeritő hatása alatt bekövetkezett változás az volt, hogy az 1921—22. évtől kezdve az emlitett törvény 24. §-ának IV. pontjában előirt jövedelmi és vagyonmérleget már nem lehetett előterjeszteni, mert a Csonkamagyarország területén megmaradt államjavak értékét akkor még nem lehetett pontosan megállapitani, később pedig a pengőpénzértékre való áttérés után az ingatlan államjavak, valamint a hasznos jogok és az ingó leltári tár-

gyak értékének ujból való felvétele és értéküknek pengőpénzértékben való megállapitása szenvedett késedelmet és akadálya ez a késedelem ma is annak, hogy ezek a mérlegek zárszámadásaink kapcsán előterjeszthetők legyenek. A legfőbb állami számvevőszék elnöke a zárszámadással kapcsolatban évről-évre bejelenti az országgyülésnek, hogy a tárgyalások ebben az irányban folyamatban vannak, azonban a pénzügyminiszter álláspontja szerint a gazdasági viszonyok ezidőszerint nem alkalmasak egy ilyen nagyarányu átértékelési munkálat végrehajtására.

3. A harmadik, tisztán alaki jellegü változtatás az 1880. évi törvényben megállapitott szerkezettel szemben az volt, hogy miután az 1921—22. évtől kezdve az állami közigazgatás költségvetését teljesen elkülönitettük az állami üzemek költségvetésétől, kivánatosnak mutatkozott, hogy az állami közigazgatásnak az állami üzemekkel kapcsolatos hitelkezelése zárszámadásunknak egyik különálló részében jusson kifejezésre, ezért a valódi kezelés után II. rész gyanánt egy külön „*Hitelmüveleti kezelés*“ cimü részt iktattunk be zárszámadásunkba.

A zárszámadás szerkezete az emlitett változtatások dacára sem felelt meg azoknak a követelményeknek, amelyeket állami közigazgatásunknak és gazdasági életünknek változott viszonyai és az ujabban az egész vonalon érvényesülő egyszerüsitési törekvések vontak maguk után. Zárszámadásunk és az ahhoz füzött jelentés ugyanis egyes részeiben terjengőssé vált; a tulságos részletezésre és sokoldalusságra való törekvés pedig a világosság és áttekinthetőség rovására ment. Nem bizonyult célszerünek az u. n. összehasonlitó résznek az 1880:LXVI. t.-c.-ben megállapitott szerkezete sem, amely a költségvetési előirányzattal az utalványozott kiadások és előirt bevételek összehasonlitását irta elő; az átfutó kezelésnek a törvényben jelzett szempontokból való részletezése pedig az uj csekk-kezelési rendszerre történt áttéréssel elvesztette jelentőségét és az államvagyonnak is célszerübb csoportositása mutatkozott kivánatosnak. Ezenkivül általános hibája volt mind a zárszámadásnak, mind a jelentésnek a sokféle adathalmaz, amely az államháztartás eredményeinek megitélése szempontjából inkább zavarólag hatott és sok olyan adatot tartalmazott, amelyek nagyobb érdeklődésre nem tarthattak számot.

Kivánatos volt a zárszámadásnak rövidebb és áttekinthetőbb formában való szerkesztése a zárszámadásvizsgáló bizottság és az országgyülés munkájának megkönnyitése szempontjából is, mert a bizottság és a Ház szeretett gyorsan végezni a zárszámadásokkal, ezért olyan szerkezetre volt szükség, amely megkönnyitette a gyors eligazodást és az adatok áttekintését.

Erre vezethető vissza, hogy az utóbbi években ugy az országgyülésen, mint a közéletben mind sürübben és sürgetőbben nyilvánultak meg az erre irányuló kivánságok, sőt a képviselőháznak 1936 junius 10-én tartott ülésén maga a pénzügyminiszter ur is elismerte, hogy zárszámadásunk összetétele meglehetősen szövevényes, nehezen áttekinthető és hogy annak egyszerüsitésére kellene törekedni.

Tudatában volt mindezeknek a legfőbb állami számvevőszék uj elnöke is, mert érezte azt, hogy a közigazgatás egész vonalán megindult racionalizálási törekvések a zárszámadás terén is egyszerüsitéseket kivánnak. Ez inditotta őt arra, hogy mingyárt állásának elfoglalása után állami zárszámadásunk berendezésének gyökeres átalakitását és egyszerüsitését tüzze ki céljául.

Természetes, hogy akkor, amidőn egy 65 év alatt fokozatosan kiépitett és meggyökeresedett zárszámadási rendszernek a mai kor és felfogás igényeihez mért átalakitásáról volt szó, ezt a kérdést kielégitő módon az 1880:LXVI. t.-c.-kel megállapitott szerkezeti berendezés figyelembevételével megoldani nem lehetett. A régi rendszer teljes átalakitására, annak teljesen uj felépitésére volt szükség, számolva a gyakorlati követelményekkel és közelebb hozva azt a gyakorlati emberek gondolatvilágához.

A legfőbb állami számvevőszék kebelében ebből a célból megindult beható tanulmányoknak és tárgyalásoknak eredményei azok a gyökeres ujitások zárszámadásunk berendezésében, amelyek először az 1935—36. évi zárszámadásban és továbbfejlesztve a legutóbb előterjesztett 1936—37. évi állami zárszámadásban jelentkeznek, s amelyek már az 1935—36. évi zárszámadás tárgyalása során az országgyülés osztatlan elismerésével találkoztak.

A módositások eredménye külsőleg abban jut kifejezésre, hogy az 1934—35. évben még külön füzetet alkotó jelentés — a felesleges részek elhagyásával és a miniszteri indokolásoknak a zárszámadás vonatkozó részeibe való beillesztésével — teljesen beolvadt a tulajdonképpeni zárszámadásba, minek következtében az 1936—37. évi állami zárszámadás terjedelme — az 1934—35. évi zárszámadás és jelentés 815 oldalnyi terjedelmével szemben — 416 oldalra, tehát a felére olvadt le.

Zárszámadásunk szerkezeti beosztását és ezzel kapcsolatban államháztartásunk főbb kezelési eredményeit a most előterjesztett 1936—37. évi zárszámadás adatai alapján a következőkben ismertetjük:

A zárszámadás a „*Bevezető jelentés*"-sel kezdődik, amit a tulajdonképpeni zárszámadás, vagyis „*Az állami közigazgatás és az állami üzemek zárszámadása*" követ. I. Pénzkezelés,

II. Leltár és III. Pénztári mérleg tagozódással. Ezután következnek az „*Alapok és alapitványok zárszámadásai*", amelyekről eddig különálló részletes jelentésében számolt be a legfőbb állami számvevőszék. Ebben a részben 150 alap és alapitvány zárszámadási adatai vannak kimutatva. Ezután a „*Különféle jelentések*" 13 csoportja következik, amit 13 „*Melléklet*" és a „*Függelék*" zár be.

A „*Bevezető jelentés*" mindenekelőtt röviden államháztartásunk kezelési eredményeit ismerteti, összehasonlitva a pénztári (lerovási) eredményeket a költségvetési előirányzattal, kitérve röviden a kölcsönbevételek, átfutó kezelés, leltár adatainak ismertetésére, a költségvetési hitelek változásaira és itt emliti meg a legfőbb állami számvevőszék a zárszámadáson keresztülvitt fontosabb módositásokat és egyszerüsitéseket is, utalva ebben a tekintetben a „Különféle jelentések" XIII. pontjának részletes, tájékoztató adataira.

Az 1936—37. évi „Bevezető jelentés" szerint államháztartásunk feleslege, a kölcsönbevételek nélkül — az előirányzott 75.7 millió P hiánnyal szemben, amelyet az évközben hozott törvényes felhatalmazások 86.1 millióra emeltek fel — 8.1 millió P volt, amelyet a törvényes felhatalmazás alapján felvett 33.5 millió P kölcsönbevétel 41.6 millió P-re növelt. A 8.1 millió P felesleg ugy állott elő, hogy az állami közigazgatásnál 65.3 millió feleslegünk volt, azonban az üzemekre 57.2 milliót ráfizettünk. A 33.5 millió P kölcsön kizárólag az adósságok külföldi szolgálatával függ össze. Ezenkivül az érdekelt alapok terhére a gazdaadósságok rendezésére is vettünk fel a Magyar Nemzeti Banktól 21 millió P kölcsönt.

Összehasonlitva az 1936—37. év eredményét az előző két év eredményével, kitünik, hogy az állami közigazgatás 1936—37. évi feleslege 62.5 millióval volt kedvezőbb az 1934—35. évi eredménynél és 37.9 millióval az előző évinél. Az állami üzemeknél pedig a kimutatott 57.2 millió P hiány 24 millió P-vel volt kisebb az 1934—35. évi hiánynál és 4.7 millióval kevesebb az előző évinél. Végeredményben egész államháztartásunk kezelési eredményei az 1936—37. évben a két év előtti eredménnyel szemben 86.5 millió P-vel, s az előző évivel szemben 42.6 millió P-vel alakultak kedvezőbben.

A valódi kiadások összege az 1936—37. évben 1,304.6 millió P volt; 116.7 millióval több az 1934—35. évinél és 74.8 millióval nagyobb az előző évinél, ami 9.8%, illetőleg 6.1% emelkedésnek felel meg. A kiadásokból esett személyi járandóságokra 351.1 millió (26.9%), nyugellátásokra 247.6 millió (19%), hozzájárulásokra 46.9 millió (3.6%). Együttvéve a személyi jellegü kiadások 49.5%-át tették az összes kiadásoknak, ami — habár összegük szerint ezek a kiadások is emelkedtek — aránylag 1.9%-kal kevesebb az előző évinél. A ren-

des dologi és az átmeneti kiadások 524 milliót (40.1%), a beruházások 50.7 milliót (3.9%) s az állami adósságok kiadásai 84.3 millió P-t (6.5%) tettek.

A tényleges bevételek összege az 1936—37. évben a kölcsönbevételek nélkül 1.312.7 millió P volt, ami 195.3 millióval (17.5%), illetőleg 117.4 millióval (9.8%) haladta meg az 1934—35, illetve az 1935—36. évi eredményt. A bevételekből a közszolgáltatásokra 786.5 millió, a tárcabevételekre 92.3 millió s az üzemek bevételeire 433.9 millió esik.

„Az állami közigazgatás és az állami üzemek zárszámadás"-ának *„Pénzkezelés"* része valódi és átfutó kezelésre oszlik. Az előbbit egy fősommázat vezeti be, amelyet még három más sommázat követ. A fősommázat három hármas hasábban sorolja fel a rendes és rendkivüli kezelés adatait. Az első hármas hasáb feltünteti az előirányzott kiadás, előirányzott bevétel, valamint az előirányzott fölösleg vagy hiány adatait, a második a tényleges kiadást, a tényleges bevételt, valamint a tényleges fölösleget vagy hiányt és a harmadik az előző két hármas hasáb adatainak egybevetése után kimutatja azt, hogy a kiadások, illetőleg bevételek az előirányzattal szemben miként alakultak és hogy mennyi volt a tényleges fölösleg, illetőleg hiány. Ezeket az adatokat vizszintes tagozódásban ugy a rendes kezelés, mint a rendkivüli kezelés (átmeneti kiadások és beruházások, valamint a rendkivüli bevételek) szerint részletezi a fősommázat, kimutatva minden osztálynál és alosztálynál a kezelési eredményeket *a)* a költségvetés alapján, *b)* a külön törvényes felhatalmazás alapján és *c)* az előirányzat nélkül.

A fősommázatokat követő három sommázat közül az első az állami közigazgatás, a második az állami üzemek kezelési eredményeit ugyanazon tagozódással tünteti fel, mint ezt a fősommázatnál láttuk, ugyhogy e két sommázat együtt a fősommázatnak felel meg. Mindezeket végül a fejezetek szerint szerkesztett sommázat követi, amely az állami költségvetés 26 fejezetének kezelési eredményeit részletezi, külön-külön hasábokban tüntetve fel azok rendes, átmeneti és beruházási kiadásainak, valamint rendes és rendkivüli bevételeinek tényleges eredményeit és külön hasábokban kimutatva még itt az előirt rendes, rendkivüli és összes bevételeket is. Valamennyi sommázat a bevételeket a kölcsönbevételek nélkül mutatja ki és csak a zárlat után adja hozzá a kezelés eredményeihez a kölcsönbevételeket. Ami lehetővé teszi az államháztartás valódi kezelési eredményeinek a kölcsönbevételek nélkül és azokkal együtt való számbavételét.

E sommázatoknál lényeges egyszerüsités az utalványozás és előirás hasábok elhagyása (ez utóbbi csak az utolsónál fordul elő), miáltal azok sokat nyertek áttekinthetőségükben.

További egyszerüsités még, hogy az eddigi cimek szerint szerkesztett sommázat az uj rendszer mellett feleslegessé vált. Igen fontos és a törvényes rendelkezéseket érintő ujitás, hogy szakit az előirási adatokkal való összehasonlitás rendszerével és teljesen mellőzve a sommázatban az utalványozott kiadások, valamint az előirt bevételek kimutatását, a tényleges kiadásokat és bevételeket állitja szembe a költségvetési törvény vonatkozó tételeivel. Ez a rendszer azután végigvonul az egész zárszámadáson és különösen az összehasonlitó résznek kölcsönöz az eddigitől eltérő uj jelleget.

Elméleti szempontból vitatni lehetne azt, hogy a kormánnyal szemben érvényesitendő politikai felelősség szempontjából nem helyesebb-e az utalványozásokat és bevételi előirásokat, amelyekben leginkább jut kifejezésre a miniszteréknek a költségvetés végrehajtásánál való közreműködése, összehasonlitani a költségvetési előirányzattal. Ennek a kérdésnek azonban elsősorban a kiadásoknál volna jelentősége, mert a minisztereket különösen az utalványozott kiadásokért terheli a felelősség. A helyzet azonban az, hogy 1924 julius havától, amióta az állami bevételek és kiadások bankszerü kezelése a legteljesebb mértékben megvalósult, zárszámadásainkban a kiadások lerovási összegei teljesen azonosak az utalványozott összegekkel, ugyhogy ez a kérdés a kiadásokat illetőleg teljesen elvesztette eddigi jelentőségét.

Ami pedig a bevételeket illeti, ezeknél a bevételi előirás adatait tovább is kimutatja ugyan a zárszámadás, azonban a tapasztalatok azt igazolják, hogy az előirás adatainak összehasonlitása a költségvetési előirányzattal az államháztartás bevételi eredményeinek a megitélése szempontjából sok esetben megtévesztő eredményekre vezetett, mert a bevételi előirás adatai — különösen a közszolgáltatás jellegü bevételeknél — jóval kedvezőbbek lévén a tényleges bevételekénél, az eredményt a valóságosnál mindig kedvezőbb szinben tüntették fel. Az előirás és lerovás között tapasztalható nagy eltérés a bevételeknél számviteli rendszerükben találja magyarázatát. Az előirt köztartozások egy része ugyanis sohasem folyik be, hanem helyesbités, behajthatatlanság, elemi kár vagy a jogorvoslatok során eszközölt törlés cimén leirásra kerül. A leirt összegek pedig, amennyiben azok az előző évben előirt tartozásokra vonatkoznak, a folyó évi kezelést egyáltalán nem érintik, hanem csak a mult évi hátralékok összegéből töröltetnek és az ilymódon csökkentett összegek vitetnek át, mint hátralékok, a következő év zárszámadásába. Ennek a folyománya azután az, hogy az előirt közszolgáltatások és egyéb bevételek összege csaknem mindig nagyobb a tényleges bevétel összegénél. Semmi értelme nincs tehát annak, hogy állandóan a kedvezőbb és a valóságnak meg nem felelő előirás összegeit hason-

litsuk össze a költségvetéssel és ennek révén évről-évre a valóságosnál kedvezőbb eredményeket mutassunk ki, amelyekről már előre tudjuk, hogy a valóságnak nem felelnek meg, mert a kimutatott, esetleg kedvezőbb eredmények a következő években bekövetkező törlések folytán eltünnek. Igy például az „Egyenes adók" ciménél az 1934—35. évben 236.9 millió P bevételt irtunk elő, mig a tényleges bevétel csak 225 millió P volt. Minthogy e cimen a költségvetés 228.1 millió P bevételt irányozott elő, a legfőbb állami számvevőszék a zárszámadásban 8.8 millió P kedvezőbb eredményt mutatott ki, holott a tényleges bevétel 2.9 millióval maradt az előirányzat mögött. Az előirás szerint mutatkozó 8.8 millió P kedvezőbb eredmény pedig teljesen eltünt azáltal, hogy az 1935—36. évi zárszámadás az Egyenes adók bevételi hátralékaiból különböző jogcimeken 13.6 millió P-t törölt.

Igen helyes tehát, hogy az uj zárszámadás szakitott az eddigi tarthatatlan rendszerrel és a tényleges bevételeket hasonlitja össze a költségvetési előirányzattal.

Egy másik helyeselhető ujitás az összehasonlitó rész szerkesztésénél, hogy a zárszámadás a kiadások és bevételek felsorolásánál nem követi szigoruan a költségvetési törvény sorrendjét, amely először a kiadásokat, azután a bevételeket sorolja fel és igy állapitja meg az egyes fejezetek sorrendjében a cimek és rovatok előirányzatait, ami oda vezet, hogy az egyes cimek előirányzata a költségvetési törvényben — a rendes és rendkivüli kezelés osztályainak és alosztályainak megfelelően — esetleg öt helyen, szétszórva jelentkezik és csak a tárcák részletes előirányzatai foglalják össze az egyes ágazatok (cimek) egész kezelését. Minthogy azonban megfelelő részletes tárcazárszámadások szerkesztését a törvényhozás az 1921—22. évtől kezdve megszüntette, zárszámadásunkban azóta a kiadásoknak és bevételeknek ágazatok szerint való összefoglalását nélkülöznünk kellett. Az uj rendszer most ugy segit ezen a hiányon, hogy az összehasonlitó részben nem követi szigoruan a költségvetési törvény sorrendjét, hanem először a kiadásoknál, azután a bevételeknél az egyes cimek (ágazatok) rendes és rendkivüli kezelését összefoglalja. Az egyes ágazatok kiadási és bevételi kezelése igy is el van ugyan szakitva egymástól, mert a kétféle kezelést eltérő hasábrendszerük miatt egyesiteni nem lehetett, kétségtelen azonban, hogy az összehasonlitó résznek ez az uj szerkezete nagyon megkönnyiti az egyes ágazatok kezelésének áttekintését.

Egy további igen helyes ujitása zárszámadásunk összehasonlitó részének az is, hogy a vonatkozó miniszteri indokolásokat, amelyek eddig külön, a legfőbb állami számvevőszék jelentésében foglaltattak, most már közvetlen kapcsolatban az indokolandó tételekkel, az összehasonlitó résznek „Indokolások és megjegyzések" cimü hasábjában közli a legfőbb állami

számvevőszék, ami az indokolások felkutatását feleslegessé teszi és különösen az országgyülés ellenőrzését könnyiti meg. Mindamellett az uj összehasonlitó rész az előző zárszámadásnak 200 oldalnyi terjedelmével szemben csak 158 oldalra terjed, ami azzal magyarázható meg, hogy az uj zárszámadás kiadási része öt hasábbal, bevételi része pedig két hasábbal kevesebb és hogy az egyes fejezetek zárlatait is egyszerüsitették.

Az összehasonlitó rész kiadási részében ugyanis most a régi nyolc összeghasáb helyett csak hármat találunk éspedig az előirányzat, a tényleges, egyben utalványozott kiadás és az összehasonlitás eredményének feltüntetésére s ezt követik az indokolások és megjegyzések. A bevételi rész első három hasábja hasonló tagozódásu; itt azonban az „Indokolások és megjegyzések" után kimutatja még a legfőbb állami számvevőszék az előirt bevételeket, valamint az év elején és az év végén mutatkozó bevételi hátralékokat is, az év elején a már helyesbitett hátralékok összegével.

Az átfutó kezelést zárszámadásaink eddig — megfelelően az 1880:LXVI. t.-c. 24. §-ában foglalt rendelkezésnek — négy csoportban, éspedig az előlegek, idegen pénzek, szállitmányok és ellátmányok, valamint az átszámitások szerint részletezve mutatta ki a legfőbb állami számvevőszék. Összegük az 1934—35. zárszámadás szerint 17,793.5 millió bevételt és 17,806.3 millió kiadást tett.

Az átfutó kezelés az uj zárszámadásban lényegesen leegyszerüsitve jelenik meg. Csupán az előlegek és idegen pénzek vannak kimutatva és az 55.6 millió előlegkiadással szemben 53.6 millió idegenpénzbevétel szerepel. Ezt azáltal lehetett elérni, hogy az adatokat fejezetek, illetőleg tárcák és üzemek szerint netto összegükkel mutatta ki az állami számvevőszék, vagyis tárcánként a visszatéritések mind az előlegeknél, mind az idegen pénzeknél levonattak a viszonylagos kiadási, illetőleg bevételi tételekből. Ezenkivül a szállitmányok és ellátmányok, valamint az átszámitások számláinak az elhagyása is lényegesen egyszerübbé tette az átfutó kezelést. Az emlitett számlák ugyanis olyan belső kezelési számláknak tekinthetők, amelyek bevételben és kiadásban egymást teljesen kiegyenlitik s igy azok kimutatása mellőzhető volt.

Az állami közigazgatás és állami üzemek zárszámadásának második része a Leltár. Ez a rész zárszámadásunkban mindig nagy szerepet játszott és a legfőbb állami számvevőszék nagy sulyt helyezett arra, hogy ezeket az adatokat minél teljesebbé tegye, mert a pontos leltári adatok, az államvagyon egyes részeiben beállott változások feltüntetése és azoknak természetük szerint való részletezése szolgáltak alapul az állami jövedelmi és vagyonmérleg felépitésénél.

Sajnos, állami zárszámadásunknak ez a része teljesnek nem mondható, mert — miként már fentebb jeleztük — az állami közigazgatás birtokában lévő ingatlan javak, hasznos jogok, valamint a berendezések és felszerelések értéke megállapitva nincsen, ezért zárszámadásunknak ebben a részében a jelzett számlákat illetőleg csak az évi tiszta vagyongyarapodás, vagy vagyonfogyatkozás összegét lehet kimutatni, rámutatva a vagyonváltozás közelebbi okaira és adataira. Ugynevezett csonka számlák ezek, megkülönböztetésül az államvagyon egyéb részeiről szerkesztett számláktól, amelyek a vagyon- és jövedelmi mérleg szerkesztése szempontjából szükséges összes adatokat tartalmazzák.

Vagyonleltárunk jelenleg a következő részekből áll: Ingatlan vagyon, hasznos jogok, berendezések és felszerelések, anyagok és termelvények, készpénz, értékpapirok, követelések és tartozások. Ez az osztályozás több szempontból különbözik a korábbi zárszámadásokban szokásos és az 1880. évi törvényen alapuló csoportositástól. A berendezések és felszerelések, valamint az anyagok és termelvények régebben egy számlán szerepeltek. Különválasztásukat azonban indokolttá tette eltérő természetük, ami abban is megnyilvánul, hogy az átértékelést a berendezések és felszerelések számláján még nem lehetett megvalósitani, mig az anyagok és termelvények számláján, tekintettel arra, hogy ezek gyorsabb változásnak vannak alávetve, minden akadály nélkül megvalósitható volt.

1935—36. év előtt a cselekvő és terhelő fizetési hátralékok is külön csoportját képezték az állami leltárnak. Ezek a zárszámadás bevételeinek és kiadásainak hátralékhasábjaiból meritették adataikat. A legfőbb állami számvevőszék azonban igen helyesen ezt a különálló csoportot megszüntette és most ezeket a Követelések és Tartozások között mutatja ki, amelyek 3—3 alcsoportra tagozódnak. A követeléseknél külön alcsoportot képeznek:

1. A *Közigazgatási és üzemi követelések*, amelyek között az állami adósságokkal és az állami előlegekkel és kölcsönökkel kapcsolatos követelések szerepelnek. Ezeket fejezetek szerinti sorrendben tételenként mutatja ki a legfőbb állami számvevőszék, részletezve az éveleji és az évvégi álladékokat és az évközi változásoknak a készpénzszámadással, vagy más leltári vagyonváltozással való kapcsolatát. A kimutatott 180 tétel az 1936—37. év végén 289.3 milliót tett.

Mindenesetre kissé szokatlan egy leltári tételnek ilyen részletes kimutatása, ezt azonban ellenőrzési szempontok teszik szükségessé.

2. A követelések második alcsoportját a már emlitett *Bevételi hátralékok* alkotják. Ezek már csak fejezetenként vannak kimutatva. Összegük az 1936—37. év végén 322 millió

P volt. Az évközben mutatkozó tiszta gyarapodásuk vagy fogyatkozásuk az egyes fejezeteknél jogcimeik szerint külön hasábokban van részletezve.

3. Hasonló rendszer szerint történik a 3. alcsoportnak: az *Átfutó követeléseknek* kimutatása is. Ezek álladéka az 1936—37. év végén 378.8 millió P volt.

A *Tartozások* első alcsoportját az *Országos adósságok* alkotják. Ezeknél 56 tételt találunk. Álladékuk az év végén 1560 millió volt. Ezt követi a *Közigazgatási és üzemi adósságok* alcsoportja a minisztériumok és üzemek költségvetési sorrendjében, 102 tételben kimutatva. Álladékuk az év végén 325.4 millió. Végül a fejezetenként részletezett átfutó *Idegen pénzek* álladékaként 502.4 millió tartozást mutat ki zárszámadásunk, amelyek természetük szerint is részletezve vannak. Meg kell jegyeznem, hogy ebben az összegben szerepel a postatakarékpénztár takarék- és csekkforgalmából eredő 355.6 millió betéttartozás is.

Általában állami zárszámadásunknak a követeléseket és tartozásokat feltüntető része most sokkal teljesebb és emellett áttekinthetőbb és egységesebb képet nyujt az összes állami követelésekről és tartozásokról, mint a korábbi zárszámadások.

Utolsó része a tulajdonképpeni zárszámadásunknak a „*Pénztári mérleg*", amely a bevételi oldalon — kiindulva az éveleji készpénzkészletből — egy összegben feltünteti a valódi bevételeket a kölcsönbevételek nélkül és külön a kölcsönbevételeket, valamint az átfutó előleg és idegenpénzbevételeket, a kiadási oldalon pedig a valódi kiadásokat és az átfutókat, részletezve szintén *Előlegek* és *Idegen pénzek* szerint. A készpénzegyenleg az 1936—37. év végén 170 millió P, 39.9 millió P-vel több, mint az év elején volt.

Állami zárszámadásunknak következő részét az „*Alapok és alapitványok zárszámadásai*" alkotják. Ebben részben a kormány kezelése és igazgatása alatt álló alapok és alapitványok kezelési eredményeit mutatja ki a zárszámadás. A kormány kezelése vagy igazgatása alatt álló alapok és alapitványok ellenőrzését az 1870:XVIII. t.-c. utalta a legfőbb állami számvevőszék hatáskörébe. Ennek igen nagy jelentősége van abból a szempontból, hogy az alapok és alapitványok vagyona és jövedelme nem vonatik-e el eredeti rendeltetésüktől. Zárszámadásaik addig a legfőbb állami számvevőszék jelentésében szerepeltek. Most uj beosztással és uj szerkezetben jelennek meg. Zárszámadásukat tartalomjegyzék vezeti be, amely 150 alapnak a nevét sorolja fel. A zárszámadásaik közzétételénél — tekintettel az igen sok elértéktelenedett alapra és alapitványra — bizonyos korlátokat kellett felállitani, mert egyébként a zárszámadásban ismét szaporodott volna az az

anyag, amely érdeklődésre nem tarthat számot. Ennélfogva a legfőbb állami számvevőszék eltekintett azon alapok és alapitványok zárszámadásának közlésétől, amelyeknek a tiszta vagyona, továbbá valódi kiadásainak vagy valódi bevételeinek az összege az 1000 pengőt nem érte el. Igen helyes ujitás, amit különben már az 1934—35. évi zárszámadásnál bevezettek, hogy minden alapnál és alapitványnál a fejrovat után röviden közli a legfőbb állami számvevőszék azok rendeltetését is. A kezelési eredmények egész röviden a tárcák sorrendjében közöltetnek. Zárszámadásuk két részből áll: a *Pénzkezelés* részből és a *Vagyonmérleg*-ből, amely az eredmény megállapitása céljából legvégül a tiszta vagyongyarapodást vagy vagyonfogyatkozást mutatja ki.

Zárszámadásunknak ezt követő „*Különféle jelentések*" része a legfőbb állami számvevőszék egyéb jelentéseit öleli fel. Itt elsősorban a főbb jövedelmi ágakra vonatkozó jelentéseket találjuk. Ezek a jelentések az egyes közszolgáltatások előző ötéves átlagaiból indulnak ki és összehasonlitják ezzel a legutóbbi két zárszámadási év eredményét. Talán nem lesz érdektelen ezekre az eredményekre röviden rámutatni.

1. Az *Egyenes adóknál* az 1936—37. költségvetési évet megelőző 1931—32, 1935—36. évi ötéves bevételi átlag 228 millió P volt. Ezzel szemben az 1935—36. évben 229.7 millió, az 1936—37. évben 250 millió P folyt be, tehát az emelkedés az ötéves átlaggal szemben 22 millió, az előző évvel szemben 20.3 millió P. Különösen emelkedett a *társulati és a jövedelemadó* bevétele, mig a *házadónál* némi visszaesés van.

2. A *Forgalmi adóknál* az előző ötéves átlag eredménye 100.3 millió P, mig az 1935—36. számadási évben 119.1 millió és az 1936—37. évben 139.6 millió P folyt be; vagyis az ötéves átlagnál 39.3 millióval, az előző évinél 20.5 millió P-vel kedvezőbb volt az eredmény, ami teljes egészében az *általános forgalmi adó* kedvező alakulásának tudható be.

3. Az *Illetékeknél* az előző ötéves átlag 102.7 millió P volt. Ezzel szemben az 1935—36. számadási évben 100.1 millió, az 1936—37. évben pedig 106.6 millió P folyt be; tehát az ötéves átlaggal szemben 4 millió P-vel az előző évivel szemben pedig 6.5 millió P-vel nagyobb volt a bevétel, ami főleg a *vagyonátruházási* illetékek emelkedésének tudható be.

4. A *Fogyasztási adók* ciménél az ötéves bevételi átlag 83.8 millió P. Ezzel szemben az 1935—36. évben 92.8 millió, az 1936—37. évben 101.2 millió P volt a bevétel, tehát az emelkedés az ötéves átlaggal szemben 17.3 millió, az előző évivel szemben 8.4 millió P. Itt különösen a *szeszтermelési és fogyasztási adó*, valamint a *cukoradó* bevételei mutatnak nagyobb emelkedést.

5. A *Vámjövedék* bevételeinek előző ötéves átlaga 41.9 millió P volt, mig az 1935—36. évben 43.9 millió, az 1936—37.

évben 47.2 millió P folyt be. Az emelkedés tehát az ötéves átlaggal szemben 5.3 millió P, az előző évivel szemben 3.2 millió P volt.

6. A *Dohányjövedék* cim bevételeinek előző ötéves átlaga 76.9 millió P. Ezzel szemben befolyt az 1935—36. évben 82.3 millió P, az 1936—37. évben pedig 82.9 millió P. Az emelkedés tehát az ötéves átlaggal szemben 6 millió, az előző évvel szemben azonban csak 0.6 millió P volt. Némi emelkedés mutatkozik mind az ötéves átlaggal szemben (20 m.), mind az előző év eredményével szemben a 7. *Egyéb állami jövedékek* cim legutóbbi 20.5 millió P-t tevő bevételeinél is.

A különféle jelentések második pontja a nyolc állami üzem kezelési ereményeiről számol be; ismertetve az emlitett ötéves átlagokkal való összehasonlitás adatait, de behatóbban foglalkozva a legutóbbi számadási év kezelési eredményeinek az ismertetésével is. Minden egyes üzemnél a pénzforgalom és a vagyonmérleg adatait is közli a legfőbb állami számvevőszék. Ezeknél csak az ötéves átlaggal szemben a legutóbbi zárszámadás szerint mutatkozó eredményekre kivánunk rámutatni. A *Posta, távirda és távbeszélőnél* a bevételi fölösleg 13.3 millió P. Az emelkedés az ötéves átlaggal szemben 3.2 millió P. Az *Államvasutak* fejezeténél a hiány 26.2 millió P, ami 25.7 millióval kisebb az előző ötéves átlag eredményénél, és csaknem 18 millióval kisebb az előző évinél. Az *Állami vas-, acél- és gépgyárak* fejezeténél a hiány 8.4 millió P volt, ami 4.7 millió P-vel kedvezőbb az ötéves átlagnál. Az *Állami erdőgazdasági birtokok*nál alig 100 ezer P bevételi fölösleg van, ami némi emelkedést mutat az ötéves átlaggal szemben. Az *Állami mezőgazdasági birtokok* 1.5 milliónyi bevételi fölöslege csaknem 1 millióval haladja meg az előző ötéves átlagot és félmillióval kedvezőbb az előző évinél. A *Selyemtenyésztés* mindig deficites üzemünk volt s ez évi félmilliós hiánya az ötéves átlagot nem éri ugyan el, de meghaladja az előző év 0.4 milliónyi hiányát. A *Postatakarékpénztár* alig mutathat fel némi üzleti felesleget s a legutolsó évé még kedvezőtlenebb az előbbiekénél. Végül a *Kőszénbányászat* 0.7 millió P feleslege csaknem félmillió P-vel haladta meg az előző év és az ötéves átlag feleslegét.

Az 1936—37. évi állami zárszámadás „*Különféle jelentések*" további pontjaiban közli a legfőbb állami számvevőszék a pénzügyminiszter jelentését egyes *közmunkák költségeinek fedezésére felvett kölcsön felhasználásáról*, továbbá a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter jelentéseit *a közutak épitési költségeinek hitelmüvelet utján való biztositásáról* és a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság *részvényeinek megszerzéséről*, ezenkivül beszámol az 1936—37. számadási év eredményeire kiható *külön tör-*

vényes felhatalmazásokról, állami ingatlanok elidegenitéséről, az állami szavatosságokról, a kegyelmi uton engedélyezett, valamint *a Magyarországtól átcsatolt területről beköltözöttek és hozzátartozóik részére engedélyezett ellátásokról, a helyszini vizsgálatokról,* amelyeket a legfőbb állami számvevőszék kiküldöttei foganatositottak és végül *az állami zárszámadás szerkezetén véghezvitt módositásokról.*

A zárszámadás *„Mellékletek"* cimü része 13 érdekes kimutatást tartalmaz, éspedig a külön törvényes felhatalmazásokról, az előirányzat nélküli kiadások és bevételek fejezetek szerinti sommázatáról, a kiadások és bevételek természetük szerinti csoportositásáról, a személyi járandóságok részletezéséről, az állami országos adósságokról, az állam szabad rendelkezésére álló értékpapirok álladékának nemenkénti részletezéséről, az államvasutak, valamint az állami vas-, acél- és gépgyárak kezelésének részletezéséről, miután ezek kezelése a zárszámadásban csak osztályok és alosztályok szerinti főösszegeikkel szerepelnek; azután az állami üzemek beszolgáltatásairól, javadalmazásairól és az állami közigazgatással szemben fennálló tartozásairól.

Végül a *„Függelék"* a m. kir. 1924. évi állami kölcsönnel kapcsolatban létesitett tartalékalap kezelését ismerteti.

Nem szándékozom tovább belemélyedni zárszámadásunk rendszerének az ismertetésébe és azoknak az ujitásoknak a felsorolásába, amelyeket az uj zárszámadás a régivel szemben feltüntet. Akit ezek a módositások közelebbről érdekelnek, az megtalálja azok részletes felsorolását a legfőbb állami számvevőszék elnökének a jelentésében. Zárszámadásunk évről-évre igen sok érdekes adatot tartalmaz és most, hogy egészen uj feldolgozásban került a nyilvánosság elé, bizonnyal sokkal érthetőbb, világosabb és élvezhetőbb is. A legfőbb állami számvevőszék elnöke és munkatársai közül elsősorban alelnöke ezzel a nagy reformmunkával kétségkivül igen nagy szolgálatot tettek a parlamenti ellenőrzés munkájának és az egész magyar közgazdaságnak is.

Amint a zárszámadásvizsgáló-bizottságnak az 1935—36. számadási év zárszámadásáról a Ház elé terjesztett jelentése mondja: „Ugy ezek a változtatások (fel van emlitve néhány fontosabb változtatás), mint a zárszámadási jelentésben felsoroltak kellően meg vannak indokolva, a zárszámadás használhatóságát s ezzel az alkotmányos birálatot nagymértékben megkönnyitik. Az állami zárszámadásnak ez a sikerültnek mondható reformja szervesen illeszkedik bele a kormányzatnak a racionalizálásra irányuló törekvésébe."

Teghze-Gerber Ferenc.

Mezőgazdasági termelésünk fejlődésének iránya.

Ha a mai Magyarország mezőgazdasági termelésének irányát általánosságban és megfelelő tanulságok kijegecesedése szempontjából részleteiben is vizsgálni akarjuk, akkor a köztudat megállapitásain és a személyes tapasztalatokon kivül elsősorban a statisztika adataira kell támaszkodnunk. A köztudat és a személyes tapasztalatok nem mindig gyökereznek a statisztika számaiban, de ezek legtöbbször fedik a köztudatot és megerősitik a szubjektiv forrásokból származó véleményeket. A M. kir. Központi Statisztikai Hivatalnak nemcsak az évről-évre kiadott Statisztikai Évkönyvei, hanem az 1935. évi mezőgazdasági statisztikai felvétel alapján kiadott kötetei is sok értékes és fontos adatot szolgáltatnak mezőgazdasági termelésünk fejlődésének és irányának megitéléséhez s az ezután megjelenő kötetek is bizonyára sok hasznos adatot fognak tartalmazni. Mezőgazdaságunk termelési szinvonalát, eredményeit és a haladás irányát még ezek mellett a rendkivül becses statisztikai közzétételek mellett is felettébb nehéz a régebben mult, a békebeli időkkel összehasonlitani, mivel az ezen időkből megjelenő statisztika Nagymagyarországra vonatkozik és az ország mai közigazgatási beosztásában nem nagyszámu olyan vármegye van, melynek területét a trianoni békeszerződés meg nem csonkitotta volna. Akármilyen összehasonlitás a régi Nagymagyarország és a mai Csonkamagyarország között nehézségekbe ütközik és a mezőgazdasági termelés alakulása is szabatosan csak azokban a vármegyékben kisérhető pontosan figyelemmel, melyeknek területe a trianoni szerződés dacára ugyanaz maradt, mint volt békében.

Vizsgálódásaink célja ebben a tanulmányban az, hogy a csonkaország egyes részeinek mezőgazdasági termelését összehasonlitsuk és fejlődését a békeidőkhöz hasonlitva megállapitsuk abból a célból, hogy a további fejlődés előmozditásához a szükséges tanulságokat levonhassuk. A mezőgazdaságnak egyes országrészek szerint való vizsgálata adhat csak elfogadható támaszpontokat arra, hogy a haladás erősitésére és siettetésére milyen eszközöket kell igénybe vennünk. Mert bármily kicsinyre szabták is ki kontár kezek ennek a mai Magyarországnak határait, mégis ezeken belül olyan nagy el-

térések mutatkoznak a mezőgazdaságra befolyást gyakoroló viszonyokban, hogy mindazok, akik csak nagy általánosságban alakitják ki itéletüket és állapitják meg kivánságaikat a mezőgazdaság előbbrevitele tekintetében, az erdőtől nem fogják meglátni a fát és az eltérő viszonyok miatt esetleg szükségtelen vagy hatástalan intézkedéseket fognak csak kivánni.

Egy pillantás az ország *talajtérképére* vagy csapadéktérképére ezt az állitásunkat megerősitheti. A *Treitz Péter* szerkesztette mezőgazdasági talajtérkép szerint a talajminőségeknek egészen más változata van a dunántuli országrészben, mint az alföldi országrészben, vagy az Északi Dombosvidéken. A Dunántul a fakószürke vályogtalaj az uralkodó, nem kis mennyiségben kaviccsal és homokkal tarkázva. Ezenkivül a vasas vályogtalajok homokos változattal nagy területeken vannak, de a különféle kőtörmelékes homoktalajok is. Az Alföld uralkodó talajfajtája a mezőségi vályog, a feketetalaj, mely nagy területeket foglal el, az északi Tokaj, déli Makó, nyugati Szolnok és keleti Debrecen között elterülő sikságon. Ez a legjobb buzatermő talaj azonban erősen tarkitva van a Tiszántul szikes agyaggal, melynek nagyobb foltjai Dévaványánál, Püspökladánynál és a Tisza-Zagyva szögében vannak egyfelől, a Kunszentmiklós, Kalocsa északdéli vonalában, továbbá Szarvas, Szentes, Hódmezővásárhely és Gyula határában másfelől. A vályogos homok a Duna-Tiszaköze uralkodó talajneme, több helyen sziksós homokkal. A kötöttebb fekete agyagtalaj az Alföldön végigfolyó Tisza és az azon körülhaladó Körös mentén van, kisebb területen még a Duna alsó folyása mentén. Az Északi Dombosvidék nagyrészt kőtörmelékes talajokból áll, homok, agyag és vasas agyagvegyülettel. Kisebb területeken, Borsod megyében barna vasas vályogtalaj is van. A *csapadék* eloszlását az 1901—1930. évig mutató, *Hajósi Ferenc dr.* által szerkesztett térkép nem kevéssé nagy eltéréseket mutat az egyes országrészek között. Kezdve Zala megye délnyugati határánál, ahol az évi csapadék mennyisége 1901—1930. átlagában 800—850 mm., egészen Jászberény, Tiszafüred, Szentes között elterülő nagy háromszög 500 mm-en aluli területéig. Az Alföldnek jelentékenyen nagyobb része esik az 500—550 mm-es zónába és csak kisebb része az 550—600 mmes övbe. Ezzel szemben a Dunántul nagy része 700—800 mm-es csapadékkörzetbe tartozik, egy másik része a 600—650 mm-es és kisebb részben az 550—600 mm-es övezetbe. A Magyar Statisztikai Évkönyv 1936. évi kötete az éghajlati jelenségek között kimutatja, hogy a csapadék mennyiségét 1931—1935-ben Budapesten 613 mm-ben, Szombathelyen 617 mm-ben, Keszthelyen 659 mm-ben mérték, ezzel szemben Kalocsán 555 mm-ben, Szegeden 588 mm-ben és Deb-

recenben csupán 484 mm-ben. Érdekes, hogy az 1936. évben az alföldi megfigyelő állomásokon csaknem nagyobb volt a csapadékmennyiség, mint a dunántuliakon és ezzel kétségtelen összefüggésben van, hogy az 1936. évi buzatermés az Alföldön sokkal jobban sikerült, mint a Dunántul. A csapadék mennyiségén kivül a *hőmérsékleti* különbségek is figyelembe jöhetnek és itt azt látjuk, hogy 1931—35-ben a hőmérséklet tényleges maximuma C fokon Budapesten 39.4, Kalocsán 37.5, Szegeden 38, Debrecenben 36 volt, mig Szombathelyen csak 34.3, Keszthelyen 36.9, Pécsett 33.4, Salgótarjánban 36.2.

Ami már most az *egyes országrészek területi megoszlását* illeti,[1] összesen 16,081.844 kat. hold területü földbirtokból a Dunántulra esik 6,375.965 kat. hold = 39.64%, az Alföldre 7,278.277 kat. hold = 45.25%, az Északi Dombosvidékre 2,427.602 kat. hold = 15%. Az összes földbirtokok kataszteri tiszta jövedelme kereken 144,597.000 ar. kor., amelyből a Dunántulra 57,968.895 ar. kor. = 40%, az Alföldre 70,250.526 ar. kor. = 48.6%, az Északi Dombosvidékre 19,387.305 ar. kor. = 11.3% esik. Látjuk tehát, hogy a Dunántulra az *összes területnek* 40%-a esik és ugyanennyi a része a kat. tiszta jövedelemből is, mig az ország egész 9,762.974 kat. hold *szántóterületéből* a Dunántulra csak 37.5% esik, az Alföldre pedig 50%. A Dunántulnak része a rétterületben és a földadó alá nem eső területben nagyobb, az erdőterületben sokkal nagyobb, mint az Alföldé, viszont legelőterülete jelentékenyen kisebb, mint az Alföldön. Az Északi Dombosvidéken az erdőterület kiterjedése nagy és a legelőterület is több, mint a Dunántulon.

Érdekes lehet vizsgálat tárgyává tenni, hogy az ország egyes részeiben a fontosabb mezőgazdasági termények termelése és eredményei milyen eltéréseket mutatnak. Az 1936. évi Statisztikai Évkönyv szerint a szántóföld kihasználásának aránya a következő volt: A bevetett *buzaterületből* esett a Dunántulra kereken 33%, az Alföldre 53%, az Északi Dombosvidékre 14%. Rozzsal együtt, tehát az összes *kenyéradó gabonával* bevetett területből a Dunántulra esett kereken 35%, az Alföldre 52%, az Északi Dombosvidékre 13%. Látjuk tehát, hogy tul a Dunán a kenyéradó gabona termesztésének területe valamivel kisebb, mint a szántóföldből ide eső rész, az Alföldön pedig valamivel nagyobb. Az egyéb kalászosoknál éspedig az árpánál és zabnál azonban éppen az ellenkező állapitható meg. Ebből a két terményből az ezekkel bevetett területnek összesen 44%-a esett a Dunántulra, 39%-a az Alföldre és 17%-a az Északi Dombosvidékre.

A gabonatermés átlagai évenként természetesen változóak és az 1936. évi termés azt mutatja, hogy a dunántuli

[1] Magyar Statisztikai Évkönyv 1936. 70. oldal.

gazdaságokban 1 kat. holdon 7.9 q buza és 7.6 q rozs termett az alföldi gazdaságok 9.1 q buza és 7.2 q rozstermésével szemben és az Északi Dombosvidék 8.4 buza és 7.4 q rozs termésátlagával szemben. Ez azonban csak egy évre vonatkozó adat, éspedig egy olyan évre, mely a dunántuli buza termesztésére nézve kedvezőtlen volt. Ha az 1927-től 1936-ig terjedő 10 év buzatermésátlagait nézzük, akkor azt fogjuk találni, hogy a dunántuli kisbirtokon 7.81 q, az alföldi kisbirtokon 7.51 q, a dunántuli nagybirtokon 9.86 q, az alföldi nagybirtokon 9.43 q volt a buzatermés átlaga. Második főterményünk a tengeri, melynek egész területéből 1936-ban a Dunántulra esett kereken 33%, az Alföldre 60%, az Északi Dombosvidékre 7%, vagyis tehát az Alföld jellegzetes terménye a tengeri és termésátlagai mégis erősen mögötte maradnak a dunántuli termésátlagoknak, mert az utolsó 10 évben a dunántuli kisbirtokon 10.18 q, az alföldi kisbirtokon 8.62 q volt az átlag tengeritermés, a nagybirtokon pedig 11.68 q, illetőleg 9.95 q. A másik kapásból, a burgonyából a Dunántulra szántóföldi területarányánál nagyobb terület, kereken 40% esik, az Alföldre kereken 50%, az Északi Dombosvidékre 10%. A termésátlag itt is jóval kisebb az Alföldön, mint a Dunántul, amennyiben a dunántuli kisbirtok burgonyatermés-átlaga holdanként kereken 40 q, az alföldi kisbirtoké 33 q, mig a nagybirtoké a Dunántulon 52.5 q, az Alföldön 41.2 q. Cukorrépából aránylag nagyobb terület esik a Dunántulra, mint az Alföldre. A kereskedelmi növényekkel bevetett szántóföldi területből megint a szántóföldi részesedésénél nagyobb terület esett az Alföldre és kisebb a Dunántulra, amennyiben a repcével, dohánnyal, kenderrel, lennel, stb-vel bevetett területből 59.5% jutott az Alföldre, 27% a Dunántulra, az Északi Dombosvidékre pedig 13%. Az 1936-ban termett kereskedelmi növények értékét a statisztikai hivatal kereken 32 millió pengőre becsülte. Még erősebb az Alföldnek részesedése zöldség- és főzeléktermesztésünkben, aminek jelentősége különösen az utóbbi években lett nagy. A Statisztikai Hivatal által idesorozott zöldborsó, zöldbab, káposzta, paradicsom, hagyma, paprika, stb. összes bevetett területéből az Alföldre jutott 76.7%, a Dunántulra 14%, az Északi Dombosvidékre 9.3%, ami azt mutatja, hogy ezeknek a növényféléknek termesztése az alföldi talaj- és éghajlati viszonyok között kedvező, emellett azonban azt a geopolitikai helyzetet sem szabad figyelmen kivül hagyni, mely az Alföld részére a legnagyobb belső fogyasztási piacok, éspedig elsősorban a főváros közelségében van. A zöldség és főzelék termesztésének jelentősége kifejezésre jut abban a 26 millió pengőben, melyre a Statisztikai Hivatal ezeknek 1936. évi termelését becsülte. Éghajlati és talajviszonyok, valamint a gazdálkodási rendszer hat közre annál, hogy a szálastakar-

mányok termesztésénél az egyes országrészek között igen nagy az eltérés. Az Alföldnek ezen a téren a két másik országrésszel szemben való elmaradottságát részben ugyan az éghajlati viszonyokkal szokták indokolni, részben azonban kétségtelenül a gazdálkodási rendszerben is magyarázatát leli ez, amely gazdálkodási rendszer bizonyos mértékben függvénye ugyan az éghajlati és talajviszonyoknak, de következménye más okoknak is, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a szálastakarmányoknak egész területéből csak 34% esik az Alföldre, 51.6% a Dunántulra és 14.4% az Északi Dombosvidékre.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a *szántóföld kihasználása* a legfontosabb termények tekintetében miként alakul az ország egyes részeiben, ugy a Statisztikai Évkönyv adataiból megállapithatjuk, hogy a bevetett szántóföldterületből 1935-ben gabonanemüekre esett a dunántuli nagyüzemekben 43.5%, kisüzemekben 55.7%, az alföldi nagyüzemekben 43.2%, kisüzemekben 52.3%. A gabonanemüekből buza volt a dunántuli nagyüzemekben a szántóterület 21.4%-a, a kisüzemekben 26.7%-a, az Alföldön a nagyüzemekben 24.9%-a, a kisüzemekben 34.4%-a. A kapásnövények a szántóföld területéből a dunántuli nagybirtokon 25.7%-ot, a kisbirtokon 28.6%-ot foglaltak el, az alföldi nagybirtokon 26.1% volt, a kisbirtokon 36.5%. Ebből szemestengeri a dunántuli nagyüzemekben 11.8%, az ottani kisüzemben 18.2%, az alföldi nagyüzemben 10.9%, az ottani kisüzemben 27.2%. A takarmánynövények a dunántuli nagyüzemekben a szántóföld 23.6%-át foglalják el, a kisüzemekben 14.5%-át, ellenben az alföldi nagyüzemekben csak 17.6%-ot, a kisüzemekben meg éppen csak 6.3%-ot.

Az összehasonlitás tehát alkalmas lehet néhány megállapitásra és következtetésre. A gabonanemüeknek a kisüzemekben jóval nagyobb területeit látjuk a Dunántul is, az Alföldön is, mint a nagyüzemekben. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 28%-kal több gabonát termelnek a kisüzemek a Dunántul, mint a nagyüzemek és 29%-kal több buzát termelnek az alföldi parasztgazdaságok, mint az ottani nagybirtokok. A kenyéradó gabona aránylag nagy területe elsősorban talán a kisgazda csaknem önellátó élelmezésének következménye, különösen a mi parasztságunk egyhangu és az Alföldön legerősebben a fehérkenyéren és tésztán alapuló táplálkozása mellett. Az a jelentékeny különbség azonban, mely az alföldi meg a dunántuli kisüzemeknek csaknem egyforma gabonaterülete mellett a buzatermesztés tekintetében mutatkozik (az árpa és zab rovására) az Alföldön, az éghajlati különbségen kivül már az alföldi termelési rendszer egyoldaluságával is magyarázható.

Más oldalról nézve a termelés irányát és annak fejlődését, hasonló megállapitásra juthatunk és mingyárt azt is

látjuk, hogy az utóbbi évtizedekben nagyjában milyen fejlődést vett mezőgazdasági termelésünk, illetőleg növénytermelésünk. Nagymagyarországra nézve a Duna-jobbpart megyéit összehasonlitva a mai dunántuli országrésszel, a Duna Tiszaközét és a Tisza balpartját pedig összehasonlitva a mai Alfölddel és ezekben az országrészekben azt vizsgálva, hogy a bevetett szántóterületből mennyi esett az egyes legfontosabb növénytermelési ágakra, a következő eredményekhez jutunk:

	Dunántul			Alföld		
	1912 %	1926 %	1936 %	1912 %	1916 %	1936 %
buzaterület	25.2	25.1	26.—	31.6	30.3	32.7
tengeriterület	13.8	17.—	18.—	23.7	29.—	25.—
burgonyaterület	6.1	5.—	5.4	3.8	4.7	4.5
takarmányterület	14.3	—	16.7	8.4	—	8.4
ugarterület	4.2	2.3	0.8	8.—	7.—	2.5

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a buzatermőterület kevéssé és a tengeritermőterület erősen emelkedett, a burgonyáé csökkent, a takarmányféléké emelkedett a Dunántul, változatlan maradt az Alföldön, az ugarterület jelentékenyen csökkent a Dunántul, kevésbé nagymértékben az Alföldön. Valami lényeges irányváltozás tehát a főbb mezőgazdasági terményekben az elmult negyedszázad alatt nem állapitható meg.

A belterjesebb és különösen a kisüzemekben folytatott zöldség- és főzelektermelés céljára használt szántóterület mindenesetre viszonylag jelentékenyen emelkedett mégis, amennyiben 1926-ban az egész országban 27.580 hektárt, a learatott szántóterületnek 0.5%-át foglalták el a zöldség- és főzelékfélék, 1936-ban azonban már 55.770 ha-t, ennek a szántóterületnek 1.1%-át. Emellett a szőlőterületnek is némi emelkedése mutatkozik 1912-vel szemben, mert 1912-ben a szőlőterület a Dunántul 82.180 ha. volt, az egész terület 1.8%-a, 1936-ban pedig 71.926 ha., az egész területnek 1.9%-a. Az Alföldön 1912-ben 130.264 ha., az egész terület 1.6%-a volt a szőlőterület, mig 1936-ban 109.154 ha., az egész területnek 2.6%-a. Némi csökkenést mutat azonban a szőlőterület, ha az utolsó évet az 1926. évvel hasonlitjuk össze. Az ipari és kereskedelmi növények termesztése nem mutat olyan nagy fejlődést, hogy ez az egész szántóföldterülethez képest számottevő emelkedést jelentene, sőt egyes vonatkozásokban csökkenés is állapitható meg. Tul a Dunán a cukorrépa területe kisebb csökkenést mutat, a repceterület felére esett, a kender területe alig változott, a lené emelkedett valamivel és nagyobb emelkedés a mák területénél van. Az Alföldön a cukorrépatermőterületnél, a ciroknál, a máknál és a dinnyénél van nagyobb emelkedés,

mig a repce- és kenderterület felére csökkent, a dohányé is csaknem felére, azonban a len vetőterületében van emelkedés. A Dunántul a szántóterületnek kereken 2.5%-án, az Alföldön 3.5%-án termelik az emlitett ipari és kereskedelmi növényeket.

Abból a célból, hogy a magyar mezőgazdaság fejlődésének irányát nyomon kisérhessük, figyelemmel kell lennünk természetesen az állattenyésztésre is. Nagymagyarország állattenyésztési viszonyai lényegesen különböztek Csonkamagyarországétól és az Alföldnek állattenyésztési szempontból kevésbé megfelelő volta most sokkal jelentékenyebb szerepet játszik, mint játszott a nagyobb területü és változatosabb Nagymagyarországon. A különböző időkben és eltérő területi helyzetben végzett állatszámlálások eredményének egymással való összehasonlitása nem könnyü dolog és ezért az 1895 és 1935 közötti időszaknak csak azokat az adatait tudjuk egymással szabatosan összehasonlitani, melyek a trianoni szerződés által érintetlenül hagyott vármegyékre vonatkoznak. Ebből azt hisszük, hogy az egész állattenyésztés fejlődési irányának megitéléséhez is megfelelő alapot kapunk. Ilyen alapon azt igyekszünk megállapitani majd, hogy hány kat. hold szántóterületre esett 1 db szarvasmarha, ló, sertés, juh és baromfi ezekben a vármegyékben 1895-ben és mennyi esett 1935-ben. És igy a következőket fogjuk találni:[2]

	Szarvasmarha		Ló		Sertés		Juh		Baromfi	
	1895	1935	1895	1935	1895	1935	1895	1935	1895	1935
	Hány kat. hold szántóföldre esett 1 darab									
Fejér m.	5 8	5.5	15 —	14 —	4.8	1 8	1 7	6.—	1.1	0 54
Somogy m.	4.—	4.3	9.4	9 —	2.9	1 7	1 6	4.7	0.9	0 5
Tolna m.	4 6	4 6	10 —	10 —	2.7	1.6	2 4	6.4	0.7	0 45
Veszprém m.	3.7	4 —	14.—	15 —	3.—	2.—	2 3	7.—	0 8	0 5
Borsod m.	4 —	4.4	9 —	10.—	3.2	1.3	2 0	4.8	0 9	0 43
Hódmezővásárhely	7.—	7.7	6.—	7 2	3.—	2.—	9.—	6.—	0.3	0.3
Szeged város	4.6	6.—	6.—	6 8	1.5	2.—	3.2	5 2	0 3	0.25
Szolnok m.	5 6	8 3	14.—	12 —	3.9	2 5	5.—	7.5	0 7	0 47
Pest m.	4 9	6 5	10.—	10.—	4.—	4 2	5.—	12.7	0 8	0.50
Kecskemét város	6.7	9 8	12.—	9.—	3.4	3.2	10.—	5.—	0.5	0.45
Békés m.	6.4	9.3	8 —	17.—	2.7	1 5	4.3	8.9	0.7	0 47
Hajdu m.	6.6	7.1	10.—	12.—	3.0	2 8	2 3	4.5	0.7	0 48
Debrecen város	3 9	5.2	9.—	9.—	2.4	1.9	2.4	4.9	1.3	0.51
Heves m.	4 9	5.9	10.—	10.—	4.3	2.7	2.2	4.9	1.0	0 40

Ezek a számok talán megfelelően jellemezik az állatállomány mennyiségi változását és ennek a változásnak irányát. Látjuk ezekből, hogy a szarvasmarhaállomány még a

[2] A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1900. IV. rész. 16. oldaltól. Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése, 1937. 8. oldaltól.

dunántuli vármegyékben sem emelkedett az elmult 40 év alatt a szántóföldterülethez viszonyitva, az alföldi vármegyékben pedig mindenesetre csökkent és ez a csökkenés egyes vármegyékben igen jelentékeny. Kisebb eltérést mutat, de itt is a csökkenés irányában a lóállomány. Ezzel szemben a sertésállománynak a szántóföldi területhez viszonyitott aránya minden megyében lényegesen emelkedett. Ez az emelkedés nagyobbnak látszik a dunántuli megyékben, mint az alföldi megyékben, melyek közül Pest megye és Hajdu megye alig mutat még a sertéslétszámban is emelkedést. A juhállomány köztudomás szerint erős visszafejlődést mutat ezekben az évtizedekben. Kivétel nélkül mindenhol emelkedés mutatkozik a baromfiállományban és nagyjából a baromfiállománynak relativ nagysága megkétszereződöttnek látszik. Az állatlétszám csökkenését egyéb, később tárgyalandó okokon kivül, különösen az alföldi megyékben, a világháboru óriási szükséglete és a román megszállás csapása okozta. De ezeken a közvetlen okokon kivül az Ausztriával közös vámterület megszünésével és a külországok elzárkozásával előállt kedvezőtlen értékesitési helyzet is kétségtelenül hozzájárult az állatállomány apasztásához. Feltehető azonban, hogy van korreláció az állatlétszám csökkenése és a szántóföldi növények hozamának stagnálása között is, mert különösen a szarvasmarhalétszám apadása a termelt trágyamennyiség kisebbedésére hatott vissza és ezt a sertéslétszámban, meg a baromfiállományban látott emelkedés annál is kevésbé egyenlitette ki, mivel ezeknek trágyája a szántóföldi mivelésnél kevésbé használatos. Sulyosbitja ezt az a körülmény, hogy a műtrágyafogyasztás is csökkent: korábban minden 7 holdra esett 100 q műtrágya, most pedig csupán 30 holdra.

Az állatállomány mennyiségében beállt változáson kivül azonban össze kellene hasonlitanunk a tartott állatok *minőségében* beállott változásokat is. Az 1895. évre közzétett mezőgazdasági statisztika az állatállománynak korát, sulyát és értékét is megállapitotta, még pedig az egyes birtokkategóriák szerint; az 1935. évre vonatkozó statisztika az állatállomány mennyiségére és értékére vonatkozó adatokat még nem közli. Mindennek ellenére kétségtelennek tartjuk, hogy állatállományunk minőségi fejlődése jelentékeny és ezt már az egyes állatfajtákban bekövetkezett változás is mutatja, ha nem tudunk is egészen a 40 év előtti időre visszapillantani. A magyar fajta szarvasmarha létszámának csökkenésével az értékesebb szimmentáli fajta létszáma emelkedett, a sertéseknél a hussertés térfoglalása jelentékeny, a juhoknál a jobbminőségü gyapjut szolgáltató egyedeké. Nincsenek számszerü adataink, mégis biztosan tudjuk, hogy minden egyes állatfajnál emelkedett a suly, javult a minőség és a termelési

érték. A szarvasmarhaállománynál pozitiv adataink is vannak, melyekből a termelésnek emelkedését megállapithatjuk. Ez a pozitiv adat a tehenek átlagos tejhozamára vonatkozó, amit az 1895. évi mezőgazdasági statisztika is kimutat és amit az 1930. évi statisztika felvett[3] adataiból kiszámithatunk ugy, hogy az ezen év májusában tartott próbafejés egy napi mennyiségét egy egész 300 napi laktációs időszakra számitjuk át. Ezek szerint 1 db tehén évi átlagos tejhozama Fejér megyében a kisbirtokon 1895-ben 1464 kg, 1930-ban 1950 kg volt, az emelkedés 34%, a nagybirtokon ugyanezen idő alatt 1897 kg-ról 3210 kg-ra emelkedett a tejhozam, az emelkedés 60%; Somogy megyében a kisbirtokon 1153 kg-ról 1830 kg-ra = 60%-kal, a nagybirtokon 1560 kg-ról 3270 kg-ra = 100%-kal emelkedett; Veszprém megyében a kisbirtokon 1441 kg-ról 1770 kg-ra, tehát 26%-kal, a nagybirtokon 1917 kg-ról 3120 kg-ra, tehát 84%-kal emelkedett; Tolna megyében a kisbirtokon 1377 kg-ról 2058 kg-ra, tehát 50%-kal, a nagybirtokon 1760 kg-ról 3120 kg-ra, tehát 88%-kal, Pest megyében a kisbirtokon 1479 kg-ról 240 kg-ra, vagyis 37%-kal, a nagybirtokon 2045 kg-ról 2700 kg-ra = 33%-kal, Szolnok megyében a kisbirtokon 1103 kg-ról 1620 kg-ra, tehát 54%-kal, a nagybirtokon 1485 kg-ról 2583 kg-ra, vagyis 73%-kal; Békés megyében a kisbirtokon 1317 kg-ról 1440 kg-ra, tehát csupán 10%-kal, a nagybirtokon 1580 kg-ról 3360 kg-ra, tehát 114%-kal; Heves megyében a kisbirtokon 1630 kg-ról 1830 kg-ra, csupán 12%-kal, a nagybirtokon 2100 kg-ról 3200 kg-ra, tehát 50%-kal emelkedett a tejhozam. Ezekből az adatokból azt látjuk, hogy a dunántuli megyékben a tejhozamemelkedés általában nagyobb volt és az összes megyékben (Pest megye kivételével) jelentékenyen több volt a tejhozamemelkedés a nagybirtokon, mint a kisbirtokon.

Érdekes lehet még annak vizsgálata, hogy a két mezőgazdasági statisztikai összeirás időközében a magyar mezőgazdaság *gépi felszerelése* milyen változást mutat. Minthogy az 1895-ben és 1935-ben végzett összeirás nomenklaturája nem teljesen ugyanaz és az ország, valamint egyes megyék területében igen lényeges változások történtek, azért csak bizonyos, a gazdasági fejlődésre jellegzetes és a két statisztikai összeirásban azonos elnevezésü gépeknek és csak a trianoni szerződés által érintetlenül hagyott vármegyéknek gépállományát vettük vizsgálat alá. Ezek a legfontosabb és legjellegzetesebb gépek az ekék, vetőgépek, boronák és takarmánygépek. Az ekék száma ezekben a megyékben 1895-ben 256.079 db, 1935-ben 318.526 db, az emelkedés ezekben a megyékben 25%, ugy hogy a dunántuli megyékben 18%, az alföldi megyékben 37%.

[3] Magyar Statisztikai Évkönyv 1930. évi kötete.

A vetőgépek száma 1895-ben 11.821 db, 1935-ben 58.780 db, emelkedés 400%, ugy hogy a Dunántul 370%, az Alföldön 420% az emelkedés. A boronák száma 228.960 db-ról 304.622 db-ra, vagyis 33%-kal emelkedett, az emelkedés a Dunántul 38%, az Alföldön 30%. A takarmánygépek száma 58.760 db-ról 227.647 db-ra, vagyis 285%-kal emelkedett, a Dunántul 240%-os, az Alföldön 350%-os az emelkedés. Látjuk tehát és ez indokolt is, hogy a kezdetlegesebb gépek, az eke és a borona számában jelentékenyen kisebb az emelkedés és kisebb az emelkedés a már 40 év előtt is fejlettebb tul a dunai megyékben, mint az alföldi megyékben. Óriási emelkedést látunk a vetőgépekben és takarmánygépekben, melyeknek erősebb használata éppen ezekben az évtizedekben terjedt el.

Azok az adatok, melyeket a fentiekben ismertettünk, általános képet adhatnak mezőgazdasági termelésünk helyzetéről és alakulásáról az utóbbi évtizedekben. Ezek az adatok kevés ponton mutatnak olyan nagy változásokat, melyek gyorsabb ütemü fejlődést jelentenének. Láttuk, hogy a szántóföld felhasználásánál, a növények megválasztásánál, a termésátlagoknál, az állatállománynál a változás nem nagy és bizonyos stagnálás állt elő. Nem szabad figyelmen kivül hagyni azonban azt, hogy mindez csak a statisztikai számokkal kifejezhető *mennyiségi* termelésre vonatkozik és nem a minőségi termelésre. A minőségi termelés javulásának érzékeltetésére ma kevés adat áll még rendelkezésünkre (a tehenek átlagos tejhozamának emelkedése egy ilyen adat), de ha figyelembe vesszük azt, hogy a minőségi buzatermelés ma az ország buzaterületének 75%-ára terjed ki, hogy a nemesitett tengeri és burgonya alkalmazásával is már szép eredményeket értek el, hogy zöldség- és főzelektermesztésünk, valamint gyümölcstermesztésünk ugy a mennyiség, mint a minőség tekintetében haladást mutat, hogy állatállományunk nemesebb és igényesebb fajta tenyésztésére és ezeknek megfelelőbb tartására tért át, hogy a piacra kerülő áruk javitásánál és egységesitésénél láthatók már eredmények, akkor mégis kedvezőbben kell megitélni mezőgazdaságunk fejlődésének irányát, anélkül azonban, hogy ebben a tekintetben valami tulzott optimizmus vehetne rajtunk erőt.

Mezőgazdasági termelésünk eredményének összehasonlitása más országokéval tanulságos lehet, de csak akkor, ha az eltérő viszonyokat is figyelembe vesszük és igyekszünk mélyére hatolni az okoknak, amelyek a termelést befolyásolják. Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági vámvédelem és az önellátás céljából keresztülvitt elzárkozás az értékesitési viszonyok megjavitásával stimulálóan hat ezekben az országokban, mig nálunk ezeknek az intézkedéseknek reperkussziós hatását lehet érezni. Legalább részben ezzel magyarázható

meg, hogy mezőgazdasági termelésünk keretei nagyjában változatlanok maradtak és hogy kockázatosabb, kényesebb, kevésbé eltartható és kevésbé szállitóképes mezőgazdasági termékek helyett főterményünk ma is a buza és kukorica maradt. Az állattenyésztésnél a marhahizlalás és zsirsertéshizlalás maradt a tejtermelés mellett a legfontosabb, nagymértékü fejlődés állapitható meg azonban baromfitenyésztésünknél, melynek számszerü adatait fentebb láthattuk már. Minden termelést és igy a mezőgazdasági termelést is befolyásolják az ország pénzügyi, közgazdasági és kereskedelempolitikai viszonyai és igy a magyar mezőgazdaság fejlődése sem lehetett egy világháboruban kimerült, forradalmak által meggyengitett, vámpolitikailag kárositott és gazdasági világválság által sujtott országban olyan, amilyen kedvezőbb helyzetben és más viszonyok között élő országban lehetett.

Agrárkivitelünk statisztikájának sok adata adhatja magyarázatát mezőgazdaságunk fejlődési irányának, illetőleg a fejlődés aránylag lassubb tempójának. Ha összehasonlitjuk a statisztikai évkönyvekben közölt adatok alapján külkereskedelmi forgalmunknak a mezőgazdasági termelésre eső részét tiz év időközében, az 1924—26. évvel szemben az 1934—36. éveket, akkor a termények kiviteli mennyiségének alakulásából a fejlődésnek bizonyos irányát állapithatjuk meg, a kivitt mennyiségeknek értékesitéséből pedig azt, hogy mezőgazdasági termelésünknek és e termelés fejlesztésének milyen erős akadályai és megkötői vannak az értékesitési viszonyokban. Az 1934—36. három évben buzát 69%-kal nagyobb mennyiségben vittünk ki, mint az 1924—26. években, a kivitel értéke azonban 19%-kal volt kisebb. Buza- és rozslisztből és darából 73%-kal kevesebbet vittünk ki, de 250%-kal kisebb értékben. Friss főzelékből 27%-kal kevesebbet exportáltunk, 37%-kal kisebb értékben. Friss gyümölcsöt 65%-kal többet, 64%-kal nagyobb értékben. Lóhere- és lucernamagból 200%-kal nagyobb mennyiséget, 100%-kal magasabb értékben. A paradicsomlé-kivitelt az 1924—26. évi statisztika egyáltalában nem veszi fel, az 1934—36-os 3 évi időszakban kivitelünk ebből kereken 141.000 q, kereken 6.3 millió értékben. Vágó- és igásállatot 1934—35-ben 8%-kal többet vittünk ki, 32%-kal kisebb értékben. Élő és leölt baromfiból 113%-kal volt több a kivitel és mégis 4%-kal kisebb volt ennek a kivitelnek értéke. Friss és elkészitett husból a kivitel 3%-kal emelkedett, annak értéke 35%-kal csökkent. Disznózsir és szalonnából 120%-os kiviteli emelkedés mellett csupán 40%-os értékemelkedés mutatkozik. Tojáskivitelünk a baromfitenyésztés igen erős kiszélesedése mellett 35%-kal kisebb volt, a kivitel értéke azonban 60%-kal kisebb. A kivitt tollmennyiség 30%-kal emelkedett, értéke 15%-kal csökkent. Vajkivitelünk, mely 1924—26-ban évenként

2 millió P értéken alul maradt, az 1934—36. évi időszakban kereken 112.000 q volt, 16.5 millió P értékben. Borkivitelünk mennyisége 240%-kal, értéke 117%-kal emelkedett. Ehhez még megjegyezzük, hogy az 1924—26-os kivitel értéke *aranykoronában*, az 1934—36-os pedig *aranypengőben* van számitva.

Mindezek mellett azonban nem szabad elhallgatnunk azokat a hiányosságokat és hibákat, melyek gazdasági termelésünk rendszerében és metódusaiban vannak. Ezek a hibák és hiányosságok — mint ahogy azt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1937 dec. havában tartott ankétjén is megállapitották — a nagy- és középbirtokon kevésbé, de azért nem egy nagy- és középbirtokon is, a kisbirtokokon inkább, de azért nem kevés kivétellel a következők: Nem kellő módon és nem kellő időben végzett talajmivelés, rossz trágyakezelés, a növények hibás ápolása, a növénybetegségek ellen való védekezés elhanyagolása, a célszerübb mezőgazdasági gépek hiánya és mindezeknek folytán a földek kevéssé kedvező mivelési állapota és az alacsony termésátlagok. A szántóföldi termelés aránytalan, az egyoldalu gabonatermelés és tulkevés takarmánytermelés mellett a kellő elővetemény hiányzik, ami a termelést kockázatossá és bizonytalanná teszi. A haszonállatállomány, különösen az Alföldön, számszerüleg és minőségileg elmaradott, a haszonállatok tartása és takarmányozása, valamint felnevelése kedvezőtlen és ebből következően kisebb a tejhozam, kisebbek és rosszabbak az állathizlalás eredményei és mindez az állati betegségek megelőzése és leküzdése terén mutatkozó hiányosságokkal együtt az állattartás jövedelmezőségét erősen befolyásolja.

Az ország nagy részében tagositatlan, kis darabokra szabdalt földeken való gazdálkodás az eredmények szempontjából igen hátrányos és a tanyarendszer mellett, ahol a földek tagositva, nagyobb darabokban vannak, a megfelelő uthálózat és postaszolgálat hiánya erősen érezteti kedvezőtlen hatását.

A tőkeszegénység és a hitel hiánya általánosan érzett és ez nemcsak a gazdaságok felszerelésénél, hanem a forgótőkeszükségletnél is mutatkozik, ami kevésbé belterjes gazdálkodási rendszernek és kevésbé megfelelő termelési módszereknek lesz okozója, különösen ha még figyelembe vesszük, hogy a szakismeretek elterjedtsége egyáltalában nem kielégitő és elsősorban a népies gazdálkodásra hat ez vissza kedvezőtlenül. Ennek jellemzésére szolgáljon az az adat, hogy a mezőgazdasági szakiskolákból (régebbi földmivesiskolák), melyeknek száma ma 9, ötven év alatt alig több mint 15.000 tanuló került ki, a téli gazdasági iskolákból, melyeknek száma most 13, fennállásuk 10 éve alatt valamivel több mint 6000 tanuló, a felsőmezőgazdasági szakiskolákból a legjobb esetben 2000 tanuló, ugy hogy a szakiskolát jártak száma elenyészően cse-

kély a kisbirtokok nagy számához képest. A gazdasági továbbképző és önálló gazdasági népiskolákból aránylag sokkal több kerül ki az életbe; ezek azonban nem szakiskolák és a gazdasági tárgyak a közismereti oktatás mellett kerülnek csak tanitásra 12—15 éves gyerekeknél.

A fenti megállapitások alapján azok a kivánalmak, melyeket az Országos Magyar Gazdasági Egyesület a népies gazdaság fejlesztése tekintetében kifejezésre juttatott, nagymértékben indokoltak és ezeknek teljesitése egész mezőgazdaságunknál, de különösen a kisbirtokon alkalmas lehetne a mezőgazdasági termelés erősebb ütemü és mélyebben ható fejlesztésére. Kétségtelen, hogy közgazdasági politika, a közviszonyoknak rendezettsége, a közfogyasztásnak emelkedése és a kivitel utjának szabaddá tétele szükségesek ahhoz, hogy a termelési fejlődés a régi uton erőteljesebb és uj utakon megindítható legyen. De ezeken, a jórészt rajtunk kivül eső és talán csak bizonyos mértékben befolyásolható kivánalmakon kivül vannak olyanok, melyek belső intézkedésekkel is teljesithetők, illetőleg melyeknek teljesedése ezáltal megközelithető. Ilyen az alsófoku gazdasági szakoktatásnak odafejlesztése, hogy minden járásban téli gazdasági iskola, az ország sok helyén állandóan gazdasági és különleges szaktanfolyamok legyenek és ezeknek szaporitásán kivül a gazdasági tanácsadás országosan és a legcélhozvezetőbben megszerveztessék. Nemcsak a népies gazdaság, hanem általában az egész mezőgazdaság növénytermesztési és állattenyésztési munkájának javitása céljából a kisérletügyet az eddiginél sokkal erősebben be kell kapcsolni a gazdaságfejlesztő munkába és sokkal jobban el kell látni ehhez a szükséges anyagi eszközökkel. A gazdasági szakoktatás és kisérletügy fejlesztése utján várható csak azoknak a hibáknak és hiányosságoknak kiküszöbölése, vagy enyhülése, melyekre fentebb rámutattunk. A kisbirtok termelésének racionalizálásánál és javitásánál alig nélkülözhető nálunk is az önsegély elve alapján alulról felépülő szövetkezetek munkája, ami a gépek közös használatát, a piacra kerülő termények javitását és standardizálását, azoknak tárolását gabonaraktárakban, közraktárakban, tengerigórékban, borraktárakban, gyümölcsraktárakban, és hütőházakban lehetővé tenné és a mezőgazdasági iparoknak kiépitését és decentralizálását mozdithatná elő az egész mezőgazdaság érdekében. A kormányzati és közigazgatás körében szervezeti intézkedések is szükségeseknek látszanak abból a célból, hogy a kormányzat központi tevékenységének szétosztásával, a vármegyei közigazgatásnak a gazdasági életbe való erősebb bekapcsolódásával a fejlesztést irányitó munka célszerübben jusson el és erősebben hatoljon a mezőgazdasághoz

és hogy az ennek utjába álló nehézségek hatásosabban legyenek leküzdhetők.

Azoknak az adatoknak megvilágitására, melyeket fent a magyar mezőgazdaság termelésére nézve közöltünk, néhány *külföldi* adatot óhajtanánk még ismertetni. Ausztria *buzaterülete* az 1909—13. évekről 1934—36. évekig 28%-kal emelkedett, rozsterülete ugyanezen idő alatt 19%-kal csökkent, a kenyéradógabona területe az 1909—13. évi 617.000 hektár helyett 1934—36-ban 636.000 hektár volt. Németország buzatermő területe ugyanezen idő alatt 24%-kal emelkedett, rozsterülete 12%-kal csökkent, a kenyéradógabona területe 1909—13-ban 6.8 millió ha., 1934—36-ban 6.6 millió ha. volt. Jugoszlávia buzaterülete az 1926-i 1.7 millió ha.-ról 2.2 millió ha.-ra, tehát kerek 40%-kal emelkedett, Romániáé 3.3 millió ha.-ról 3.4 millió ha.-ra, tehát nem is 3%-kal. Az *átlagtermés* buzában Ausztriánál az 1909—13. évi hektáronkénti 14.8 q-ról 15.8 q-ra emelkedett, a rozsé 14.7 q-ról 14.3 q-ra esett. Németországban a buzatermésátlag 1909—13-ban 22.7 q volt, 1934—36-ban 21.3 q, a rozsé 1909—13-ban 18.6 q, az 1934—36. években 16.6 q, Jugoszláviában a buzatermés átlaga az 1926—27. három évben 11.6 q volt hektáronként, az 1934—36. három évben 10.5 q volt, Romániában ugyanebben az időszakban a buzatermés átlaga 9.1 q-ról 8.2 q-ra esett. Jugoszlávia *tengeritermésátlaga* az összehasonlitott időszakban 12.1 q-ról 16.9 q-ra emelkedett, Romániáé 9.7 q-ról 10 q-ra emelkedett. A *szarvasmarhaállomány* Ausztriában 1913-tól 1934-ig 5%-kal, a *sertésállomány* kerek 50%-kal emelkedett. Németországban a szarvasmarhaállomány 1913-tól 1936-ig nem egész 9%-kal, a sertésállomány 14%-kal emelkedett. Jugoszláviában a szarvasmarhaállomány emelkedése 1926-tól 1935-ig 5%-os, a sertésállományé 4.5%-os. Romániában 1926—1936 között a szarvasmarhaállomány kerek 8%-kal csökkent, a sertésállomány csökkenése pedig kereken 7%-os. A *műtrágyahasználatot* illetőleg jellemző adat, hogy Németországban műtrágyában káliból 1 ha. mezőgazdasági területre 1931—32-ben 21 kg, 1935—36-ban 37 kg esett, nitrogénből 1931—32-ben 12.3 kg, 1935—36-ban 18.1 kg. Ehhez tegyük még hozzá, hogy a műtrágya ára Németországban, az 1913. évit 100-nak véve, 1929-ben 84.5 indexszám volt, ami 1936-ban 66.8 indexszámra esett. Végül a *gyümölcsfaállományra* nézve érdekes lehet az az adat, hogy az utolsó összeirások szerint Magyarországon 34.5 millió gyümölcsfa volt, 1 ha. szántóföldterületre esett 6 drb, Ausztriában 13.8 millió drb, 1 ha. szántóföldterületre esett 8 drb, Németországban 174 millió drb gyümölcsfa, 1 ha. szántóföldterületre esett 9 drb. Az összes földterület 1 ha-jára nálunk 3.5, Ausztriában 2, Németországban 4.2 gyümölcsfa jutott.

Éber Ernő.

A gazdasági szervezet kórtana.

Corrado Gini organikus közgazdaságtana.

A háboru alatt, majd az azt követő rendkivüli időkben ugy látszott, hogy az elméleti közgazdaságtan tételeit a gyakorlati élet tényei megcáfolják. Az elméleti közgazdaságtan eddig megállapitott törvényszerüségeivel az ujszerü jelenségek egész sorozatát nem lehet magyarázni. Ez annyira megingatja egyesekben a gazdasági törvényszerüség lehetőségébe s ezáltal a közgazdaságtan tudomány voltába és értékességébe vetett hitet, hogy napjaink közgazdászainak egy része egyenesen már az elméleti közgazdaság csődjéről beszél. Különösen azért, mert látják, hogy a mult évszázad végén Spencer és az amerikai szociológiai irodalom (Ward, Patten, Giddings) közvetitésével a közgazdaságtan nagy vivmányaként üdvözölt és az elmélet és a gyakorlat összeegyeztetésére hivatott *dinamikus szempont* sem tud megfelelni céljának: nem képes a gazdasági élet állandó fejlődésének vizsgálatára és jelenségeinek magyarázatára.

A dinamikus szempont sikertelensége előreláthatő volt, hiszen mint Navratil Ákos is mondja:[1] „A gazdasági életnek minden tüneménye dinamikus jellegü. Ez pedig nem válik azzal érthetőbbé, ha a statika mesterséges választófalát épitjük eléje.“ E rövid meghatározás oldalaknál jobban világitja meg a „dinamikus“ szempont eredménytelenségét, amelynek általánosan elfogadott volta ellenére is az elméleti közgazdaságtan lényegében továbbra is statikus maradt. A dinamikus szempontot érvényre juttató közgazdász is felismeri ugyan már azt, hogy a gazdasági élet állandó és egyenlőtlen ütemü mozgásban van, de a jelenségeket mégis a kiküszöbölni kivánt statikus szempont egyensulyi helyzeteivel igyekszik megmagyarázni. Többszörösen keresztmetszetét adja bár a gazdasági élet folyamatának, a metszeteket azonban olyan helyen választja meg, ahol ez megfigyelése szempontjából a legkedvezőbb és a folyamatra nézve a legjellemzőbb. Rendszerint tehát az eredeti egyensulyi helyzetből kimozditó erők hatásának megszünte után létrejövő uj egyensulyi helyzeténél. Eközben azonban adós marad annak megállapitásával, hogy

[1] Közgazdaságtan, I. kötet, 2. kiadás, Budapest, 1936. 20. lap.

hogyan és mennyi idő alatt történt egyrészt a két egyensulyi helyzet közti átmenet, másrészt, hogy egy adott egyensulyi helyzet körül milyen természetü és időtartamu ingadozások lehetségesek.

A dinamikus közgazdaságtan művelői is optimisták — mint a régebbi statikus szempontu iskola hivei —, azt a meggyőződést vallják ők is, hogy a gazdasági élet erői, többkevesebb kilengés után egyensulyi helyzetet hoznak létre. E felfogásuk következtében nem forditanak figyelmet az átmeneti jellegü, bár esetleg hosszabb ideig tartó rendellenes állapotok vizsgálatára — hacsak az nem annyira szembeötlő, mint a háboru utáni és napjainké. Velük ellentétben a szocialisták pesszimisztikus álláspontón állnak a magántőkére alapitott gazdasági renddel szemben. Belőlük ezt az váltja ki, hogy az elméleti közgazdászokkal szemben éppen az egyensulyi helyzetváltozások közti közbenső helyzeteket teszik vizsgálatuk tárgyává és e beteges állapotból vonják le következtetéseiket — látszólag a gyakorlat tényei által is alátámasztva — a kapitalista világrend alkalmatlan voltára.

A korporativ felfogásu Corrado Gini, a római egyetem tanára, anélkül, hogy a szocialisták álláspontjára helyezkedne, hatalmas elméletet állit fel[2] az elmélet és a gyakorlat közti rendkivüli állapotok idején felmerülő ellentétek magyarázatára. A normálisnak tekinthető egyensulyi helyzetekkel szemben patologikusnak nevezi az egyensulyi helyzetek közti átmeneti állapotokat, innen ered rendszere neve is: a közgazdasági élet kórtana. A szerző, aki mint statisztikus, az elmélet és a gyakorlat közti látszat-szakadék áthidalására elméleti tudása mellett a mindennapi élettel való állandó kapcsolata folytán is alkalmasnak látszik, dinamikus-patologikus rendszerének elveit a háboru és az azt követő első évek tapasztalatai alapján már 1924-ben leszögezte. A 30-as évek eleji világválság által beigazolva látva tanitásait, felhasználva az ujabb adatokat, kiadta ujra a társadalom organikus voltán alapuló, lényegileg is dinamikus szempontu művét. Az uj kiadás terjedelemben többszöröse ugyan a réginek, de alapelveiben változatlan.

A *társadalomnak organizmusként való felfogása* nem uj, több mint félévszázados multra tekinthet már vissza. A közgazdaságtan a szociológiától vette át ezt a szemléletet, melynek első alapjait Comte pozitivista társadalombölcseletében találjuk meg. A társadalomtudományokba Spencer ültette át a mult század közepén. Szintetikus filozófiájában és fejlődéselméleti rendszerében a darwinizmus tanait már közvetlenül is alkalmazta a társadalmi életre és ezáltal közelebb hozta a

[2] Prime linee di patologia economica, 4. kiadás, Milano, XXV+742. lap

társadalomtudományt a természettudományokhoz. A Synthetic Philosophy alapján felállított *mozgó egyensulyi elv* kihatott a közgazdaságtanra is. Pareto, de főleg Walras hatása alatt a lausannei iskola a gazdasági problémákat a mozgó egyensulyi helyzet fikciója alapján vizsgálta. Hatását Marshall-on keresztül a cambridgei iskola is megérezte, mikor elméletének tengelyévé az organikus felfogásban gyökerező egyensulyi elvet tette.

Spencer tanai még közvetlenebbül is hatottak a közgazdaságtanra. Önálló iskola is keletkezett tanitásai alapján, melyet Diehl a történeti materializmus fejlődéselméleti irányától való megkülönböztetésül *darwinista közgazdaságtannak* nevez.[3] Ennek egyik ága a *fejlődéstörténeti irányzat.* Művelői között egyaránt találunk merev individualistákat (Spencer, Ammon, Schallmayer) és állami beavatkozást követelőket (Huxley, Woltmann, s a szocialisták közül Bebel, MacDonald). Azt hirdették, hogy a társadalmi élet jelenségei is az állat- és növényvilágban érvényesülő biológiai törvényeknek vannak alávetve. A darwinista közgazdaságtan eme komolyabbnak tekinthető, de még igy is terméketlen irányzata mellett volt még egy irányzat, a *biológiai iskola.* Hivei a biológiát csak látszólagos, csupán külső hasonlatok átvételére használták. Különösen áll ez Schäffle munkásságára, kinek főleg Bau und Leben des sozialen Körpers (Tübingen, 1881) cimü műve győzte meg a közgazdászokat arról, hogy a biológiai szervezetből vett analógiák módszere nem alkalmas a közgazdasági élet jelenségeinek vizsgálatára.

Organikus felfogást vall Gini is, de felfogása minőségileg is eltér a biológiai irányzatétól. Elitéli a hasonlatoknak az élettani irányzathoz hasonló módon való alkalmazását, s arra az álláspontra helyezkedik, hogy az iskola tisztára *külső, látszólagos* analógiái helyett a gazdasági életet *lényegre* vonatkozó hasonlatokkal kell magyarázni.

Ilyen lényegbeli hasonlatokra igyekszik felépiteni Gini a közgazdasági irodalomban sajátos rendszerét. Elméleti helytállóságának tehát első feltétele annak hiteltérdemlő kimutatása, hogy a *gazdasági társadalom* nemcsak külsőleg hasonló a szervezethez, de önmaga is *szervezet.* Ennek kimutatása elődeinek Gini szerint már csak azért sem sikerülhetett, mivel még nem rendelkeztek olyan szervezetfogalommal, mely valóban az organizmus lényeges jellemzőit foglalta volna magában. Az élettan akkor a szervezet tényezőinek leszögezésénél még főként olyan külső ismérvekre helyezte a fősulyt, amelyek járulékai ugyan az organizmusnak, de nem lényeges

[3] Theoretische Nationalökonomie, Jena, 1916. I. kötet, 335—362 lap. IX. Kapitel: Die evolutionische (entwicklungsgesetzliche) Richtung.

tartozékai. Az élettani irányzat művelői megállapithattak ugyan már e szervezetfogalom alapján is a biológiai és a gazdasági élet között egyes hasonlóságot, de eredményeket e tisztára külső egyezések nem hozhattak. Éppen ugy nem, mint ahogy a darwinista közgazdaságtan másik iránya, a fejlődéstörténeti sem. Az utóbbinak elhibázott voltát már az is mutatja, hogy a darwini kiválasztódás elvéből kiindulva, a fejlődés természetes irányának egyesek a teljes egyéni szabadságot, mások az állami beavatkozást tekintik. A vegyi élettannak az utóbbi években bekövetkezett nagymérvü fejlődése végre egy olyan belső ismérveken alapuló szervezetfogalmat eredményezett, amely lehetővé tette a közgazdászok részére, hogy *lényegbeli analógiára* épitsék fel a gazdasági élet beteges állapotaira is kiterjedő rendszerüket. Ezt a lehetőséget használta fel Gini is.

Tekintettel arra, hogy elméletét a gazdasági élet *szervezet* voltára alapozza, különös figyelmet szentelünk a könyv azon bevezetőnek tekinthető részére, ahol a szervezet fogalmának meghatározásával, majd a fogalom elemeinek a modern gazdasági társadalomban való fellelhetésével, azaz a gazdasági társadalom organikus voltának leszögezésével foglalkozik.

A szervezetfogalom egyik főismérvét abban látja, hogy *rendszer,* mégpedig *egyensulyban levő,* tehát olyan rendszer, melynél a lényeges elemek az ellentétes erők egyidejü működése alatt is állandóságot mutatnak. Ez a meghatározás azonban még szük, hiszen magának az egyensulynak, a rendszer egyik leglényegesebb elemének is igen sok válfaja különböztethető meg. Legáltalánosabb közülük a *statikus,* jellemzője ennek, hogy a rendszer minden eleme nyugalmi helyzetben van egy külső vonatkozási pontul választott rendszerhez képest. A külső pont szilárd, illetve nemszilárd voltától függően, abszolut vagy relativ statikus egyensulyról beszélünk. A másik, a *dinamikus* egyensuly több lehetséges alakja közül különös figyelmet érdemel a stacionális jellegü dinamikus egyensulyi helyzet, röviden *stacionális* egyensuly. Ez esetben ugyanis a szervezeten külső mozgás nem észlelhető, tehát kivülről nézve statikus egyensulyban levőnek tünik fel, ellenben egy belső egyöntetü, vagy periodikus mozgás esete áll fenn, ami azonban a tömegelosztást változatlanul hagyja, vagy csak időszakos változást hoz benne létre. (Pl. gyertya lángja, emberi szervezet működése.)

Az egyensulyi helyzet két főcsoportján, a statikuson és dinamikuson kivül még egy harmadik is megkülönböztethető: a *fejlődési* egyensuly. Válfajai közül legjelentősebb az evolutiv és az involutiv. Főleg abban különböznek ezek a stacionálistól, hogy a rendszer fejlődése, illetve visszafejlődése folyamán a tömegelosztás és a belső mozgás még bizonyos időszak

eltelte után sem áll helyre, illetve tér vissza összes jellemzőivel. Azonban a visszatérő néhány ismérv is alkalmas az alapul szolgáló rendszer azonosságának megállapitására (az emberi szervezet fejlődése a gyermekkortól az öregségig). A fejlődési egyensuly e meghatározásából is nyilvánvaló, hogy a stacionális egyensuly általában csak kis időközök tekintetbevételével állapitható meg, nagyobb időtartam figyelembevételével ez vagy evolutiv, vagy involutivvá válik. E megfigyelés oly fontos, hogy a szervezet fogalmában is kifejezésre kell jutnia — mondja Gini.

Az egyensulynak más szempontból *stabilis, instabilis* és *indifferens* egyensulyra való osztályozása szintén szerephez jut a szervezet-fogalom meghatározásánál. Csakis a stabilis stacionális egyensulyban képzelhető el ugyanis az összes, igy a szervetlen testeket is jellemző *önmegőrző* erő (autoconservazione) működése (pl. az ember hőmérséklete futás közben emelkedik, majd utána önmagától ujra leszáll).

A szervezetnek másik fő jellemvonása, a szervetlen világban nem érvényesülő *önegyensulyba hozó* képesség (autoriequilibrazione) már patologikus tünet. Mig az önmegörző képesség akkor fejti ki hatását, ha a stabilis stacionális egyensulyban levő testre egy oly erő hat, mely kimozditja ugyan egyensulyi helyzetéből, de csak annyira, hogy az erőhatás megszünése után a test visszakerül egyensulyi helyzetébe — tehát *egyensulyból való kilengés* (dequilibrio) esetében —, addig az önegyensulyba hozó erő csak akkor hatályosul, ha az egyensuly olymódon bomlott meg, hogy a megbomlást létrehozó erő működésének megszünte után nem áll vissza önmagától a régi egyensuly, tehát ha a szervezetre nézve jellemző stacionális egyensulyi helyzet valamely erőnek tul nagy volta következtében nem stabilis már, azaz a szük értelemben vett *egyensulytalanság* (squilibrio) esetében, amikor is az önegyensulyba hozó erő segitsége nélkül a szervezet pusztulása következnek be. (Pl. ha az ember szalad, hőmérséklete stabilis, mert utána leszáll, — feltéve, hogy nem erőltette meg magát annyira, hogy a stabilitás megszünik és beteg lesz.)

A fentiek összefoglalásaként *szervezet egy önmegörző és önegyensulyba hozó képességgel biró evolutiv vagy involutiv stacionális egyensulyban levő rendszer.*

A szervezet e legmodernebbnek vélt fogalmának meghatározása után Gini a gazdasági élet szervezet-voltának leszögezése céljából a fentebbi meghatározásban foglalt ismérveket a társadalomban, mint gazdasági organizmusban keresi.

A legelső tisztázandó kérdés tehát az, hogy a modern társadalom valóban *rendszernek* tekinthető-e? Igenlőleg válaszol rá, mert a modern társadalmak alapelemei egyrészt eltérnek más társadalmakétól, sőt sokszor azokkal ellentétesek,

másrészt közös akadályok léte és közös erőkifejtések által kölcsönösen egymáshoz vannak füződve és közös szellem (consenso) hatja át őket. A rendszernek azonban *egyensulyban* is kell lenni, s ez az a pont, ahol igen nagy eltérések lehetnek a különböző felfogásu társadalom-bölcsészek megitélésében. A szocialisták szerint ugyanis oly nagy napjainkban a kiegyensulyozatlanság a társadalmi osztályok között, hogy végül is egy általános forradalomba fog torkolni, mint ahogy ezt Marx többletértékelméletén alapuló rendszere hirdeti. A társadalmi rendszer egyensulyban levő voltának megállapitása céljából hosszasan foglalkozik a tudományos szocializmusnak a tudomány és a gyakorlat által egyaránt megcáfolt tanaival és arra a megállapitásra jut, hogy ha van is némi természetszerü törekvés a gazdasági élet egyensulyának a tőkefelhalmozódás következtében megbontására, ez a társadalom önerejéből automatikusan kiegyenlitődik az adó-, a gazdaság-, valamint a pénzügyi politika eszközei révén. Majd a gazdasági élet egyensulyának megbontására alkalmasnak vélt többi tényezővel foglalkozik. Elsősorban a csökkenő költségek tanával, ahol rámutat arra, hogy a költségek csökkentésének is van határa, sőt ezenfelül még a szállitás költségei is akadályozólag hatnak. Majd az állam területén az egyes részeknek gazdaságilag különböző foku kihasználása következtében létrejövő ellentéteket, a gazdasági tényezőknek a lakosság számának alakulására gyakorolt hatását, stb. taglalja. Vizsgálata kapcsán arra az eredményre jut, hogy az ilyen és ehhez hasonló tényezők tartósan a gazdasági élet egyensulyát nem bonthatják meg, mivel az általuk létrejövő rendellenes jelenségeket, mint az egyensulyból való kisebb kilengéseket (dequilibrio) a társadalom önmegőrző ereje könnyen megszünteti. Következésképpen a társadalom rendszeri voltát igazoltnak, mégpedig a társadalom fejlődő és visszafejlődő irányzatára való tekintettel evolutiv vagy involutiv stacionális egyensulyban levő rendszer — és ekként szervezet — voltát bizonyitottnak tekinti.

A társadalom szervezet-volta természetesen nem zárja ki, hogy mint minden szervezetnél, a társadalomnál is ne hathatnának olyan nagy erők, melyek a különben stabilis stacionális egyensulyi helyzetből is képesek kimozditani a rendszert. Ebben az esetben átmenetileg egyensulytalanság (squilibrio), tehát beteges állapot jön létre, amelyet azután már csak a szervezet önegyensulyba hozó ereje állithat helyre. Ha a szervezet ezen végső ellenálló ereje is felőrlődik, a betegség legközelebbi jelentkezésekor bekövetkezik a teljesen legyengült szervezet halála, ami azt jelenti, hogy az eredeti egyensulyi helyzet — akár élettani, akár társadalmi szervezetről legyen szó — már nem állhat többé vissza.

Tekintettel arra, hogy a hagyományos közgazdaságtan előszeretettel a *fiziologiai gazdasággal* (fisiologia economica), azaz az egyensulyi helyzetben levő „egészséges" közgazdasági élettel foglalkozik, Gini a gazdasági társadalom szerkezetét és működését *patologikus gazdaságában* az egyensulynélküli, tehát „beteges" állapotban teszi vizsgálat tárgyává. A Patologia Economica három részre oszlik:

a) a beteg gazdasági szervezet *élettana* (fisiopatologia), amely a beteg szervezet működésének miként jét taglalja,

b) a megbetegedett gazdasági szervezet megnyilvánulási alakjaival foglalkozó *alaktan* (morfologia) és végül

c) gazdasági *kóroktan* (etiologia), mely a gazdasági szervezet rendellenes voltának okait keresi.

Mielőtt a gazdasági élet kórtanának tárgyalásába bocsátkozna, az organizmus *önmegőrző* szerkezetének a modern gazdasági társadalomban játszott szerepével foglalkozik és ennek kapcsán az egyensulyából kibillent, de még „fiziologikus" gazdasági élet vázlatát adja, tekintettel arra, hogy az elméleti közgazdasági irodalom a gazdasági életnek ezen, a normális és beteges állapot közti átmenetnek tekinthető fázisával még nem foglalkozott kellően.

Gini az önmegőrző szerkezet legfőbb tényezőjét a legnagyobb hasznot biztositani akaró gazdaságosság elvének állandó követésében találja meg. Mellette a termelés elemeinek, különösen a munkaerő és az ingó tőke nagyfoku mozgékonysága és a gazdasági ciklusok automatizmusának van még jelentős szerepe. Figyelmét azonban azok a tényezők sem kerülik el, melyek akadályát képezik az önmegőrző erők egyensulyt visszaállitó tevékenységének. Ilyenként a háboru utáni időben elsősorban a versaillesi szerződés XIII. fejezetében lefektetett azon elvet tekinti, mely szerint a munkásnak minden esetben megfelelő megélhetést lehetővé tevő bért kell biztositani. Ez ugyanis előnyös szociális hatása mellett megakadályozza, hogy a vállalkozó az árak esésével karöltve munkabérkiadásait is csökkentse. Gátló tényezőként hat az egyensuly helyreállitását célzó önmegőrző képesség érvényesülésénél a trösztök és kartellek tényked ése is, továbbá a kormányok intervenciója, mely bár enyhiti a válságot, a legtöbbször azt meg is hosszabbitja.

A *patologikus* közgazdaságtan az egyensulynélküli állapotban (squilibrio) levő gazdasági életet teszi vizsgálat tárgyává. Sok esetben azonban már annak gyakorlati megállapitása is nehézséget okoz, hogy egy-egy esetben a szervezetnek még normálisnak tekinthető, tehát az önmegőrző erővel is gyógyitható helyzetével (dequilibro) állunk szemben, vagy már patologikus állapottal. Ez különben természetes folyománya a kettő egymásbafolyó természetének, amire már

előbb is alkalmunk volt rámutatni. Csak egyes ismérvekből tudunk következtetni a beteges állapot fennforgására. A biológiai szervezeteknél általában a láz jelenléte utal erre, aminek a gazdasági élet forgalmi szakában az infláció felel meg.

Ez a meggondolás vezette a szerzőt arra, hogy a beteg gazdasággal foglalkozó részének első könyvét, a mű gerincét képező *fiziopatológiát* az infláció tárgyalásával kezdje meg. Az *infláció* azon fogalmát fogadván el, hogy lényegileg fiktiv vásárlóerő-alkotás, külső megnyilvánulási alakjaival és ennek kapcsán működésével foglalkozik. Az infláció jelensége magában véve még nem feltétlenül beteges jelensége a gazdasági életnek, a fentebb emlitett határelmosódás itt is megtörténhetik. Igy gyors fejlődés idején nagyrészt csak előlegezi a jövőben keletkező vásárlóerőt, a jövő nyereségét. Ha ez beáll, nem is vonja maga után az infláció káros hatását. Nem is tekinthető ilyenkor beteges állapotnak, hanem még az önmegőrző erő tevékenységi körébe vágó preventiv intézkedésnek. A háboru alatti inflációk sorozata viszont már patologikus tünet, ami azonban nem jelenti azt, mintha nem lett volna szükségszerü a hozzájuk folyamodás. Nélkülük a háboru által előidézett többletszükségletek fedezése nem lett volna lehetséges, különösen azért, mivel a bizalom megingása következtében a hitelforrások is bedugultak és a pénz tezaurálásával a forgási sebesség oly mértékben meglassult, hogy kikerülhetetlenné vált a pénzmennyiség emelése. Háboruk idején mindenesetre még az infláció a legjobb eszköz, célszerübb a pénzelőteremtés többi módozatainál: a közvetlen adók kedvezőtlen pszichológiai hatást kiváltó emelésénél, a rendelkezésre amugy sem igen álló bel- és külföldi-, esetleg kényszerkölcsönöknél, stb. Nem hallgatható el azonban az a hátrány sem, hogy a termelési tényezőket birtokoló osztályok között az egyensuly az infláció következtében a vállalkozók javára tolódik el. De ennek is van jó oldala. Egyrészt a vállalkozók nyereségeiket a termelési eszközök előállitására forditják, másrészt a fixjövedelmüek, közöttük a munkások, „kényszerü takarékosság"-ból a fogyasztási javak használatát korlátozzák, ami által az infláció a termelés kiterjesztésének meginditójává válik, miközben eredeti feladatát: a háborus gazdálkodáshoz szükséges pénzmennyiség előteremtését is teljesiti. Az infláció hatása természetesen a háboru után is folytatódik. Szerepe ekkor abban áll, hogy lehetővé teszi a köztartozások terhének elviselését. Ennek megvilágitására felhozza, hogy az olasz köztartozások összege 1922-ben felértékelve 26%-át képezte volna a nemzeti jövedelemnek, mig ténylegesen — az infláció következtében — csak 4.5%-át. Napjaink válságában azonban nem tulajdonitható az inflációnak az a jelentőség, mint deficit-válságok idején. Most inkább tultermelési válságról van szó, ame-

lyet a termelés megélénkitését maga után vonó inflációval magától értetődőleg nem lehet orvosolni. Pillanatnyi enyhülést ugyan adhat, de közben meglassitja a válság lefolyását, éppen ugy, mintha az emberi szervezetnél az emésztési zavart hamis étvágygerjesztő eszközzel gyógyitanánk.

Az infláció tehát csak egészen rendkivüli és az összesség egyetemes érdekében megokolt körülmények közt indokolt, sőt ilyenkor egyszersmind nélkülözhetetlen is. De csak ugy tudja kiváltani a fentiekben vázolt kettős alaphatását: a felhalmozott tőkék csökkentését és a termelés nekilenditését, ha ezen természetszerü hatását valóban érvényesiteni is tudja. Az infláció, ugyanis, ha különleges rendelkezések nincsenek, csak a papirpénz, az államkölcsön és egyéb fixkamatozásu papirok tulajdonosait sujtja. Ez egyrészt illuzóriussá tenné az infláció célját, másrészt egyeseket megokolatlanul előnyhöz juttatna, anélkül, hogy ezzel az összesség érdekét is szolgálná. Ezért az infláció hatásának zavartalan érvényesülhetése céljából *kisegitő* rendelkezéseket (complementi) hoztak a kormányok a háboru alatt. Ilyenek a részvények osztalékát, a részvénytársaságok alaptőke emelését korlátozó intézkedések, kamatlábkorlátozás, a városi és mezőgazdasági ingatlanok bérleti szerződéseinek felülvizsgálat alá vétele. A kiegészitő rendelkezések másik csoportja azt igyekezett elérni, hogy a vállalkozók egy része, a közvetitő kereskedők ne juthassanak válságok idején amugy is csökkent szabadforgalmi tevékenységük dacára tulzott haszonhoz. Ezt a célt szolgálta az elsőrendü életszükségleti javak ármaximálása és a külföldi valuták forgalmának korlátozása.

Ezektől a kisegitő rendelkezésektől, amelyek az infláció zavartalan érvényesülését vannak hivatva elősegiteni, el kell választani az infláció egyes természetszerüen járulékos egyenetlenségeinek kiküszöbölésére hivatott *korrektiv* célzatu rendelkezéseket (correttivi). Ilyenek a munkások bérének már az infláció alatt az életszinvonalhoz való arányositása, egyes exportcikkek felárral való megterhelése, kiviteli tilalmak, stb. A kivitel befolyásolását az indokolja, hogy az exportőr voltaképen elajándékozza a nemzeti termelés egy részét az infláció következtében alacsony belföldi termelőköltségek által lehetővé tett olcsó exportárakban. A korrektiv jellegü intézkedésekhez sorolható az inflációnak nemcsak módozataiban, de hatásában is szöges ellentéte, a *defláció*. Alkalmazása époly körültekintést igényel, mint az infláció. A kormányok egy része tul korán, már a válságból való kilábolás időpontjában alkalmazza, holott nyilvánvalóan a defláció — az infláció ellentéteképen — éppen a termelő szerkezet működését lassitja meg, amit egy lábadozó szervezet nem igen bir ki, amint ezt a háboru után sok állam példája igazolta. De a gyógyulás

után tul későn sem alkalmazható ez a korrekció. Ilyenkor ugyanis közeli a veszély, hogy a defláció előnyeiben, illetve hátrányaiban már nem azok osztoznak, akik az infláció folyamán vesztettek, illetve nyereségre tettek szert.

Az *infláció szélsőségei* két alakban állhatnak elő, éspedig, ha *a)* az infláció mértéke egy bizonyos határt tulhalad (ultrainflazione) és *b)* az üteme tulságosan gyors (arcinflazione). A két megnyilvánulási alak nem feltétlenül jár együtt, de rendesen mégis egymást kiséri és ezért közös megjelölés, a *tulinfláció* (sovrainflazione) neve alatt foglaljuk össze. Közgazdaságilag feltétlenül káros, hiszen, mint a tulmagas láz, tulságosan igénybeveszi a szervezetet. Egyrészt nagyon csökkenti a tőkét. Ez hátrányos erkölcsi hatása mellett végül is teljesen kimeriti a tőkét és a takarékosságot rejtett és az infláció számára hozzáférhetetlen utakra kényszeriti. Másrészt a vállalkozók a tulságosan nagy nyereséggel megelégszenek, s nem is törekednek már a termelés további kiterjesztésére. E hátrányok ellenére is gyakran fordulnak az államok a tulinflációhoz. Alkalmazását részint téves közgazdasági elgondolás, részint extraoeconomicus okok és a kikerülhetetlen szükség nyomása alatt határozzák el. Az utóbbi esetben *kényszerinflációnak* (inflazione forzata) nevezhetjük. Extraoeconomicus ok vezette a pénz tulságos elértéktelenitésére a tőkések osztályának teljes megsemmisitése céljából a szovjeteket, valamint a jóvátételek terhével és a Ruhr-vidék megszállásával szembeni passziv ellenállásképen Németországot. Ezek az inkább politikai okok adják egyszersmind magyarázatát annak, hogy e két ország még szándékosan is elősegitette az infláció mérvét. Ausztriát és Magyarországot viszont a megcsonkitásukkal járó kikerülhetetlen szükségszerüség kényszeritette a tulinflációra. Hatásainak azonban igyekeztek már az infláció korrektivumaival gátat vetni, legalább egyenlőtlenségei tekintetében. Bármennyire is igénybevette a tulinfláció az alkalmazó államok gazdasági életét, mégis az akkori általános felfogással ellentétben nem okozta azok romlását, sőt ellenkezőleg, a gyógyulást eredményezte. Különösen a külföldi segélv nélkül végbement német szanálás mutatja, hogy bár a tul infláció sulyos betegségi tünet, mégis lehet gyógyitó hatásu. Jó példája az önegyensulyba hozó szerkezet működésének. Miközben a végsőkig teljesiti funkcióját: a tőke csökkentését és a termelés megindítását, egyszersmind automatikusan megérleli a gazdasági élet elemeit a rendes állapotokhoz való visszatérésre, amit legjobban az igazol, hogy a folyamat vége felé az infláció növekvő mértéke mellett már az egyensuly helyreállásának tünetei mutatkoznak.

Az infláció és a tulinfláció mérlegében tehát egyaránt szerepelnek aktiv és passziv tételek. Sulyos betegség esetében

az egész gazdasági szervezet, a kollektivitás szempontjából előnyös lehet, hiszen gyógyulást vonhat maga után. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy az előnyös hatása is csak az egyes egyének igazságtalan és aránytalan megterheltetésével érhető el. Ezt viszont a tőke nagymértékü szaporodásának egészséges reakciójaként tekinthetjük és igy az inflációt az egészséges jövedelemelosztás elősegitőjének.

Ellentétben az inflációval, a gazdasági szervezet önegyensulyba hozó szerkezetének második tényezője, az *üzérkedés* (speculazione) normális időkben hasznos a szervezetre nézve, mig a gazdasági élet betegsége esetén igen káros is lehet. A kereskedői tevékenység körébe tartozó spekuláció az adásvétel egyik válfaja. Az egyidőben, vagy egymásután történő adásnak és vételnek olyan kettős tevékenysége, amelynek célja, hogy ugyanazon vagy egymást helyettesitő javak azon idő- vagy helybeli árváltozásából hozzon hasznot a kereskedőnek, amelyeket a piac még nem számitolt le kellően. Az üzérkedés esetei igen sok szempontból osztályozhatók, ezek közül csak a továbbiak szempontjából különös fontossággal birókat emeljük ki. A spekulációt képező adás és vétel megtörténtének egymáshoz viszonyitott időpontját tekintve az üzérkedés lehet: pillanatnyi (istantanea) és tartós (duratura). A tartós spekuláció abból a szempontból, hogy a vétel megelőzi-e az eladást, vagy sem, egyenes (diretta), vagy forditott (inversa), amelyeket áremelkedésre (al rialzo), illetőleg áresésre (al ribasso) való spekulációnak is neveznek. Az eladott és a vásárolt jószág átadásának időpontját illetőleg egyidejü (a scadenze contemporanee) és egymást követő (a scadenze successive) esedékességü az üzérkedés. A spekuláció irányát tekintve árfolyamszerinti (secondo tendenze), vagy árfolyam ellenest (contro tendenze) különböztethetünk meg. Végezetül az üzérkedésnek az áralakulással szemben elfoglalt helyzetét tekintve, van aktiv és passziv spekuláció.

Mint előrebocsátottuk, az üzérkedés különféleképen hat normális és beteges időszakokban. Legfontosabb szerepe az *árszinvonal nivellálásában* áll. Ily irányu hatást azonban csak a *passziv spekuláció* fejthet ki, mivel az aktiv spekuláció maga is közrehat az áralakulásra, s igy az árak szilárditása helyett olyan változásokat hoz létre, amelyek máskülönben létre sem jöttek volna. A passziv spekuláció ellenben normális feltételek között térben és időben egyaránt kihat az árszinvonal rögzitésére. Térben, mivel ott vesz az üzérkedő, ahol az árak alacsonyak és ott ad el, ahol magasak, időben pedig a piac egyensulyát hirtelen megzavaró erős változások fokozatossá tétele és intenzitásuk csökkentése által. Patologikus időszakokban, mint pl. infláció idején, ellenkező eredményekre vezethet, mivel megakadályozza az önegyensulyba

hozó erők zavartalan érvényesülését és hatványozott mértékben emeli a hirtelen ható tényezők hatását. A pillanatnyi üzérkedés rendes körülmények közt mindig kifejti árnivelláló hatását, a tartós ellenben attól függően, hogy a spekuláció egymást követő esedékességü-e vagy egyidejü. Mig az előbbi esetben általában enyhiti az időszaki fluktuációkat, addig egyidejü esedékesség esetén aszerint, hogy az árfolyam iránya egyezik-e vagy sem a spekuláció irányával, enyhitőleg, illetve erősitőleg hat.

A spekulációnak másik következménye a *fogyasztás szabályozása.* A fogyasztásnak az üzérkedés hatása alatti kedvező, illetve kedvezőtlen alakulása teljes mértékben attól függ, hogy a spekuláció hogyan befolyásolja az áralakulást, ami az árszinvonal és fogyasztás közti szoros összefüggés ismeretében magától értetődik. De még ha a fogyasztás egyenlővé tételére is hat, mindig passzivaként szerepel azon javak csökkent hasznossága, amelyek az üzérkedő kezén vannak. Hosszspekuláció esetén ez gyakran monopolszerü helyzetté sulyosbodhatik, amely azután a javak egy részének a fogyasztás alól való időszakos kivonását vonja maga után.

Még egy időbeli járulékos hatást lehet tulajdonitani a passziv üzérkedésnek, a beruházások és a takarékosság befolyásolása által a *termelés irányitását.* Ennek előnyös volta egyrészt az előrelátás helytállóságától, másrészt megvalósitási lehetőségeitől függ. Az aktiv spekuláció egész más irányban befolyásolja a termelést. Gyakran monopol eladási helyzetet hoz létre, amely később a termelőknek a legnagyobb haszonra való törekvése révén, mint termelési monopólium, a termelés korlátozását eredményezheti.

A spekulációnak a fentiekben csak röviden vázolt közvetlen gazdasági hatásán kivül még közvetett és előnytelennek tekinthető *szociális és erkölcsi hatása* is van. Ilyenek elsősorban a vállalkozókkal szemben a társadalom többi rétege részéről megnyilvánuló gyülölet, az a tény, hogy a könnyü nyereség reménye a termelési ágak között kedvezőtlen eltolódást hoz létre, a nem üzérkedő termelők elkedvetlenitése, stb. Ezek a hátrányok különösen rendkivüli időkben hangsulyozódnak ki, mint ahogy általában a spekulációra vonatkozólag általános érvényü szabályként csak azt lehet leszögezni, hogy abnormális körülmények közt az egészséges gazdasági életben a spekuláció hatása alatt megnyilvánuló esetleges előnyös hatások is károsakká válnak.

Hasonlóan a spekulációhoz, az önegyensulyba hozó szerkezetek közé tartozó *pénzértékváltozás* is csak normális időkben, azaz a pénz szabad forgalma esetében érvényesülhet előnyösen. Az aranypénz-forgalom szabadságának esetében ugyanis, ha a pénzt helyettesitők mennyisége és a pénzforgási

sebességek növekednek, a „forgalmi egyenlet" értelmében az árszinvonal is emelkedik, ami a pénz értékesésével egyértelmü. Szerephez jut az önegyensulyba hozó szerkezet, ugyanis a pénzértékcsökkenés következtében előnyösebb lesz a szabadforgalom tárgyát képező aranyat kivonni a forgalomból s ipari célra vagy külföldi fizetésekre használni. A forgalomban levő aranypénz tömegének csökkenése pedig ujra visszaállitja az eredeti árszinvonalat. Ellenben ugyanez a folyamat beteges állapotban, a korlátolt pénzgazdálkodás esetében lényegileg a papirpénz-kibocsátással egyértelmü és igy rendesen az infláció előnytelen hatásait mutatja.

Az önegyensulyba hozó szerkezet kérdését ezután Gini a *pénz külföldi árfolyamának alakulása* kapcsán vizsgálja. Ezt az árfolyamot az általánosnak tekinthető felfogás szerint főként válságos, de normális időkben is a vásárlóerők paritásának elmélete alapján az az arány határozza meg, melyben a két ország pénzének belföldi vásárlóereje egymáshoz viszonyitva áll. Az elméletnek azonban a valóság nem igen felel meg, a pénz külföldi értéke és az árszinvonalak aránya között rendszeres eltérések vannak. Egyrészük csak *látszólagos*, ezek okai: a két ország pénzének belföldi vásárlóereje meghatározása kapcsán létrejövő eltérések; pontatlanságok magánál az árfolyam megállapitásánál, amikor az állami hatalom gyengeségét kihasználva a szabadforgalom nem veszi tekintetbe a hivatalos árfolyamot; a nemzetközi csereforgalom tárgyát képező áruknál a csere kapcsán felmerülő s a két országban nem egyenlő mérvü terhek (vámok és egyéb adók, vámszerü kiadások) és fizetési akadályok (valuták kettős: belföldi hivatalos és külföldi tényleges értéke), stb. Az eltérést létrehozó okok másik része azonban már *tényleges* s ezeket természetes (naturale) és mesterséges (artificiale) okokra oszthatjuk.

A *természetesek* tovább bonthatók statikusra és dinamikusra. A *statikus* okok azon többé-kevésbé kedvező körülmények függvényei, amelyek között a két ország gazdasági szervezete működik. E tekintetben főként a munkásoknak a két országban különböző mérvü dijazása és a belföldi árszinvonalaknak ennek következtébeni különbözősége okoz eltérést. Általában minél fejlettebb az ország, annál magasabb a munkabér és az árszinvonal, következésképen az eltérés is a külföldi pénz árfolyama és az árszinvonalak aránya között. Hasonló gazdasági fejlettség esetében a tőkegazdagabb ország árszinvonala lesz magasabb.

Mig a statikus okokból származó eltérések nem minősithetők a külföldi árfolyam egyensulyát vesztett helyzetének, addig a *dinamikus* okok már beteges állapotot eredményeznek. A dinamikus okok tehetetlenségre vezethetők vissza: egyrészt

arra, hogy a pénz külföldi értéke nem képes a belső árak változásaihoz alkalmazkodni, másrészt pedig — s ez a gyakoribb — hogy a belső árak a külföldi árfolyam alakulásához nem tudnak idomulni. Az első csoportban, azaz a belső árak változása következtében létrejövő tehetetlenségeknél gyakorlatilag a pénz oldaláról ható tényezők által létrehozott egyensulynélküli állapotok jelentősek. A másodikban a külföldi árfolyam változása az árakhoz képest lehet secunder, mikor az árak változását követi, amilyent például a passziv spekuláció esetében jelenlevő előrelátás okoz, vagy primer, másnéven autonom. Ezen utóbbiak aktiv spekulációból (hossz-, vagy bessz-műveletek a külföldi piacokon a pénzértékek emelése, illetve csökkenése céljából), az ország gazdasági jövője iránti bizalom, illetve bizalmatlanságból, a fizetések mérlegének alakulásából és végül a pénz értékének az állam részéről való szándékos letöréséből származnak, amely utóbbi esetben azért nyomja le az állam szándékosan pénzének külföldi értékét, hogy a külföldön nemzeti pénzben nagymérvben felhalmozódott adósságának reális értékét lecsökkentse.

Az eltérések *mesterséges* okai akkor érvényesülnek, ha a pénz külföldi értékét kétoldalu szerződések vagy egyoldalu aktusok által a természetszerüleg kialakuló egyensulyi szinvonal felett vagy alatt tartják.

A fentiekben vázolt okok egy része megbontja a pénz külföldi értéke és a belföldi árszinvonalak közti automatikus viszonyt, s ezáltal a pénz külföldi árfolyamában beteges, egyensulynélküli állapotot hoz létre. A forgalmi rendszer ezen patologikus állapota azonban a szervezet egészének egyensulyban léte esetében még nem egyértelmü az egész gazdasági szervezet betegségével — feltéve, hogy egy bizonyos határt tul nem halad —, bár mindenesetre a többi tagra is kihat. Viszont, ha a szervezet egésze beteg, mégha a pénz külföldi értéke egyensulyban van is, ez az egyensulyi helyzet csak instabil lehet.

A gazdasági organizmus önegyensulyozó szerkezetének tényezői közé tartozik a *munkanélküliség* is, amely szintén jelentkezhetik olyan körülmények között, hogy nem minősül patologikus jelenségnek. Ilyen elsősorban a sajátlan értelemben vett munkanélküliség. Ez periódikusan bukkan fel az alapul szolgáló termelő foglalkozás természetének megfelelően. Nem is vonhatja maga után a társadalom gyengülését, mivel előrelátható és igy hatása már a munkaszerződésekben kiküszöbölhető. Nem beteges jelenség továbbá a foglalkozás változtatása közben előálló átmeneti munkanélküliség sem, sőt inkább előfeltétele a termelői szerkezet jó működésének. Az eközben felmerülő hátrányok is előreláthatók és igy szerződésileg kiküszöbölhetők. Hasonlóan normális jelenség a kon-

junktura-ciklusok változása során előálló munkanélküliség is. A munkanélküliség előbbi fajain kivül vannak olyanok, melyek hatásfokuktól függően már betegesekké is válhatnak, mint pl. a termelési költségek tehetetlensége, a termelési technika tökéletesedése, a merev árak és az egyöntetü bérek rendszere, stb. következtében létrejövő munkanélküliség. Sőt e beteges állapot monopolár vagy a termelés tényezői által megengedettnél magasabb életszinvonalat biztositó bérrendszer esetében állandóvá is válhatik. Tekintettel arra, hogy a munkanélküliség okai között nagy számban vannak olyanok, melyek a gazdasági élet egészséges fejlődésével járnak karöltve — tisztán közgazdasági alapon állva —, megszüntetésük céljából nem is szabadna beavatkozni, annál kevésbé, mivel a leküzdés eszközei gyakran hátrányosabbak magánál a bajnál is. Szociális szempontok hatása alatt azonban mégis törekedni kell legalább is enyhitésére. E két ellentétes szempont összeegyeztetéseképpen a megszüntetés módozatai közül ezért azokat kell előnyben részesiteni, amelyek gazdaságilag is némi előnnyel járnak, mint amilyen a kötelező munkásalkalmazás, a produktiv közmunka. Ha pedig annyira sulyosbodik a válság, hogy a fenti eszközök már hatástalanok az azok terhét viselő többi osztályok gazdasági legyengülése következtében, az egyenlő elbánás és teherviselés elve alapján lecsökkentett munkaidővel, turnusos munkával kell dolgoztatni az egyes iparágakban, hogy a munkanélküliségben arányosan mindenki részesedjen, bár ezáltal a gazdasági élet természetével ellentétes kontraszelekciót gyakorolunk.

A többi önegyensulyozó tényező közül megemlitendő még válságos időkben a *pénzügyi politika* is. Hiánykrizis esetében elsősorban a közvetlen adóztatás tehet igen jó szolgálatokat. Nemcsak azért, mivel ennek terhe látszik meg a legkevésbé, hanem azért is, mivel kihat magának a fogyasztásnak visszahuzódására, ami által munkára és takarékosságra buzdit. Gazdasági szempontból elvben a fix jövedelmüek rendkivüli adóztatása a legmegfelelőbb, mivel ezek a termelés folyamatában amugy is inkább csak passziv szerepet játszanak. Kivételes helyzetekben hasonlóképpen megokolt a termelés rendkivüli kiterjesztése kapcsán könnyüszerrel létrejövő tulzott jövedelmek adóztatása. Itt be kell azonban várni a termelés tulzott kiterjesztésének a végét, különben a termelés csökkenése következne be, holott erre éppen a kivételes helyzet miatt mulhatatlanul szükség van. A *háboruk* általában a nemzeti vagyon egy részének megsemmisülése folytán jelentős hátrányokkal járnak, de az önegyensulyba hozó erő ekkor is érvényesül. Megszünése után fokozódik a termelés, helyreáll a gazdasági egyensuly, éppen ugy, mint ahogy a társadalmi jelenségek terén is megindul a regeneráció (háboruk

után szaporodnak a házasságkötések, születések, bevándorlások stb.).

A mintegy reflex-szerkezetként működő egyensulyba hozó tényezők hatásának vizsgálatát célzó *fiziopatologikus* rész után, amely a közgazdasági irodalomban ugyszólván teljesen egyedülálló rendszert képez, Gini rendszerében a megbetegedett gazdasági szervezet alakjait tárgyaló *morfologia* és a betegség okait kereső *etiologia* következik. Ezeket azonban sokkal rövidebben, mintegy főbb vonalaiban tárgyalja, tekintettel arra, hogy a kiterjedt válságirodalomban főként e kérdéseket igyekeznek megvilágitani.

A patologikus jelenségeket különböző szempontokból csoportositja. Leglényegesebb az a beosztás, mely szerint hiány- (crisi di deficit), tultermelési- (c. di sovraproduzione) és aránytalansági- (c. di sproporzione) válság van.

A *hiánykrizisek* előállhatnak egyrészt a rendesnél kisebb termelés és normális kereslet esetében, mint pl. rossz aratás alkalmával (ugynevezett sajátos értelemben vett hiánytermelési krizis, crisi di sottoproduzione), másrészt a tulkereslet következtében, amikor a normális termelés nem tudja kielégiteni a háboruk, sorscsapások, stb. után megujhodó keresletet (tulkeresleti válság — c. di sovradomanda).

Az *aránytalansági* válságnak két válfaja van: az elosztási (crisi di distribuzione) és alkalmazkodási (c. di adattamento). Az *alkalmazkodási* válság oka az egyes gazdasági jelenségek tehetetlensége, amely lehetetlenné teszi részükre, hogy a többi gazdasági jelenségekben beállott váratlan változásokhoz alkalmazkodjanak. Ilyenek a deflációs válságok és általában az egyes árak merevsége a pénz vásárlóerejében bekövetkezett változásokkal szemben, továbbá a műszaki ujitások következtében létrejövő munkanélküliség, a nemzetközi kereskedelmi forgalom visszahuzódása folytán előálló áruelhelyezési válság, stb. Az aránytalansági válság második faja, az *elosztási* krizis az egyes kategoriák, vagy egyének közti rossz vagyonelosztásban áll, mint pl. a tultőkésités, amikor a szilárd tőke tulsulyba kerül a folyó tőkével szemben, illetve a tultermelési krizis azon faja, mikor a vállalkozónál nagy árutömegek halmozódnak fel, mig a munkások ennek jóformán teljesen hiján vannak.

Már a krizisek e két csoportjának vizsgálata is mutatja, hogy a válságfajok egyrészt különböző okokra vezethetők vissza, másrészt egymással karöltve, vagy egymást követve is felléphetnek. Különösen állnak a fentiek a válságok utolsónak hagyott csoportjára, a különösen ma nagy aktualitással biró *tultermelésire*, melynek két tipusát: *A* és *B* különböztethetjük meg. Az *A-tipus* akkor jön létre, ha a termelés folyamán a termékek globális értéke már annyira lecsökkent, hogy

a termelők vásárlóereje nem elegendő a normális életszinvonal fenntartására, ami ujabban különösen a mezőgazdasági cikkek árának esésével következett be. Az iparban is előállhat ez a válságfaj, itt elsősorban a vállalkozókat sujtja, de ők a munkabérek leszállitásával teljes mértékben áthárithatják a munkásokra. Ha a termékek globális értéke nem hogy nem képes megfelelő életszinvonalat biztositó hasznot nyujtani a termelő részére, mint az *A*-nál, hanem magát a hasznot is teljesen megszünteti, azáltal, hogy a termelési költségek a termék árát felülmulják, előáll a *B-tipus*. Mindkét fajnál két változatot különböztethetünk meg, aszerint, hogy a termelők el vannak-e látva tartalékokkal, hogy a válsággal szembeszálljanak, vagy már nem. Az igy előálló négy csoport közül legsulyosabb a *B2*, mig az *A2* esetleg sulyosabb lehet a *B1*-nél.

A tultermelési krizis általános jellemzője, hogy a kereslet és kinálat örök törvényeinek megfelelően az árak esnek, ami azonban csak a termelők osztályát sujtja, a pénzbirtokosok és hitelezők nyernek, mivel az árszinvonal esésével pénzük vásárlóereje emelkedik. Hasznuk azonban nagyrészt fiktiv. Ugyanis a rendesen adósoknak tekinthető vállalkozók, akiknek tehát többet kellene a kölcsönként felvett összegnél visszafizetni, nemcsak termelésüket szoritják vissza, de a kölcsön visszafizetését is megtagadják. Ennek következtében a hitel is eldugul és igy ha a termelő még ki is akarná terjeszteni termelését, kinálkozó tőke hiányában nem tehetı. Circulus vitiosus áll elő és logikailag, ha az állam nem lépne közbe, feneketlen mélységbe zuhanna a nemzet gazdasága, lévén az önegyensulyba hozó erő a tultermelési válsággal szemben tehetetlen.

A beavatkozás elméleti célkitüzése igen egyszerü: a készletek felszivása céljából egyrészt csökkenteni a termelést, másrészt emelni a fogyasztást. Gyakorlatilag azonban sokkal sulyosabb a kérdés, hiszen a különféle eszközök: bérek emelése, csökkentése, infláció, termelés erőszakos fejlesztése, illetve visszaszoritása, a termékek árának magas szinvonalon való tartása, stb., ha elő is segitik az egyik célt, akadályozzák a másikat. A legokosabb válságpolitika még a laissez faire elvén álló, amely hagyja, hogy az árak addig essenek, mig a természetes egyensulyi pontig zuhanva létre nem hozzák az egyensulyt. Sulyosabb válság esetében azonban karitativ jellegü intézkedésekkel is közbeléphet a kormány, főként egészséges közmunka utján, bár ezáltal a válság tartama kitolódik. Legmegfelelőbb még az olyan közmunka, amely gyümölcsét csak hosszabb idő mulva, a válság remélhető befejezte után hozza meg, mivel egyrészt emeli a munkások vásárlóerejét, másrészt eredményt később hozva, nem fokozza a tultermelést. A fölös termény megsemmisitése némely esetben indokolt,

mégis célszerű lenne e helyett inkább egy olyan állami vagy államközi szerv őrzésére bizni a fölös mennyiséget, amely azt a hiánykrizisek esetéig megőrzi azon célból, hogy akkor ne emelkedjen tulságosan a most feles mennyiségben termelt áru ára. Természetesen ez a megoldás csak akkor lehet hatályos, ha a gazdasági élet teljes mértékben megbizik abban, hogy az őrző szerv nem fogja semmi esetre sem a hiányválság bekövetkezése előtt a félretett árut piacra hozni, tehát ha az elraktározott áru a tultermelés idején valóban megsemmisitettnek tekinthető.

Az állami közbelépés azonban nem feltétlenül szükséges — hangsulyozza Gini —, inkább lélektani oka van alkalmazásának. A fentiekben vázolt circulus vitiosus ugyanis nem tart végtelenségig, minden önegyensulyba hozó erő közbejötte nélkül is egy bizonyos határ elérése után önmagától kimerül a válság. Ennek kettős oka van. Egyik az, hogy a termelők egyes rétegei, a földművesek és a kézműiparosok kevésbé érzik a válságot, mivel magukban egyesitvén a munkás, vállalkozó és tőkés szerepét, nem kénytelenek hitelhez folyamodni. A másik pedig, hogy az árak esésének is van határa, a termelés visszahuzódása végül is eléri azt a pontot, amely megfelel a megcsökkent keresletnek. Nem esik tehát tovább az ár, a hitel igénybevétele ugy a hitelező, mint az adós számára ujból előnyös lesz és igy az uj egyensulyi helyzetből ujra megindulhat a fejlődés. Megtörténhetik magától értetődően az is, hogy a szervezetet annyira igénybeveszi a válság, hogy belepusztul. A gazdasági társadalmak e ritka megsemmisülése rendszerint azonban rendkivüli tényezők közbejöttére vezethető vissza, igy pl. az afrikai feudális gazdasági rendszer a bérmunkarendszerrel szemben bukott el.

A válság alakjait tárgyaló morfologia után a válság okait kutató *etiologia* (kóroktan) vázlatát adja. A kóros helyzeteket a gazdasági szervezethez viszonyitva külső (cause esterne) vagy belső (c. interne) okok hozzák létre.

A *külsők* között vannak olyanok, amelyekkel a szervezet az önmegőrző szerkezetével nem tud szembeszállni (c. irresistibili), ezek megfelelnek az egyéni szervezeten esett sérülésnek. Hatásukat tekintve az e csoportba tartozó okok lehetnek véglegesek: defláció, területveszteség, amely megfelel az egyéni szervezetnél a végtag elvesztésének, vagy helyrehozást engedő: hadi-, vagyonsarc. Ezen utóbbiaknál az önegyensulyba hozó erő már működésbe jöhet, de itt is csak az ellenállhatatlanul ható tényező megszünte után. A külső okok második csoportjával szemben a szervezet már képes az ellenállásra (c. resistibili). Ilyenek az éghajlati tényezők, a talajtermékenység kimerülte, stb. Náluk a patologikus helyzet létrejötte attól függ, hogy mily viszony áll fenn a zavaró tényezők in-

tenzitása és a társadalmi szervezetnek az önmegőrző szerkezeteken keresztül kifejtett ellenállása között.

A *belső* okok esetében a beteges állapotot az árak tehetetlensége, izlésváltozás, a „munkáért való munka" következtében létrehozott tultermelés, kedvező hitelpolitika, stb. idézi elő. E csoportnál figyelhető meg a legjobban az a szoros kapcsolat, mely a normális gazdasági ciklusok és a kóros helyzetek között van. Egyszersmind ez adja okát annak, hogy miért tekintik egyesek a konjunktura normális alakulását is válságnak. Természetesen a fenti okok nemcsak mint közvetlen okok jöhetnek tekintetbe, hanem egymásután, láncszemként hatva is. A végső ok rendszerint külső jellegü.

Miként alaktanában a fősulyt a tultermelési krizisre fekteti Gini, ugy itt is főként ennek okát keresi. A tultermelés közvetlen oka rendszerint a termelő akaratában van, aki jól tudja, hogy a termelését még akkor is érdemes egy bizonyos pontig kiterjeszteni, ha a termékek darabára esik. Gyakran azonban csalatkozik feltevésében. A termelés kiterjesztésével csökken a haszna, amelynek bekövetkezése több okra vezethető vissza. Az egyik csoport *vis majornak* tekinthető, mint egyes agrártermékek óriási arányu termése, vagy az állami beavatkozás, amely vámfalakkal, stb. közvetve segiti elő a haszon nélküli tultermelést. A fenti vis major eseteknél gyakoribb ok az, hogy a termelést legalább is részben *nem észszerü tényezők* irányitják, vagy ha ezek is vezetik, tévednek az előrelátásban.

A tultermelési válság okainak rendszerbe foglalása után napjaink válságát tárgyalja okai tekintetében. Részletes vizsgálódás alapján arra az eredményre jut, hogy kezdetben csak egy egyszerü tultermelési krizis volt jelen, melyet — természetesen minden államban más és más alakban — a háborut követő évek hatalmas konjunkturája hozott létre. Később azonban a válság fő tényezőjévé a hitelek visszahuzódását követő nemzetközi autarkiás elzárkózás és a nemzetközi kereskedelem volumenének ennek következtében létrejövő nagymérvü csökkenése lett, amely csak 1934-ben kezdett némileg felengedni.

Az előbbiekben ismertettük Gini válságtanának, patológiájának három fő részét: az élettant, alaktant és a kóroktant. Hátra van ezenkivül még egy rész. Ebben arra a fejtegetéseink legelején felvetett és a közgazdászokat már kezdettől fogva állandóan gyötrő kérdésre válaszol, hogy az elméleti közgazdaságtan megállapitásai és a gyakorlati élet tényei közti szinte áthidalhatatlan ellentét ellenére is lehet-e egyáltalában értéke a közgazdaságtannak, mint tudománynak.

A közgazdaságtan *értékét* (valore) külön tárgyalja az

egyes egyének (per la condotta individuale) és a kormányok magatartása szempontjából (per la politica economica).

Az első kérdésnél abból indul ki, hogy az emberi magatartás kétféle lehet: ösztönszerü (azioni istintive) és az egyéni hasznosság által vezérelt észszerü (a. razionali). A közgazdász megfelelő vizsgálati-, mérő-, stb. eszközök hiányában csakis az utóbbi csoporttal foglalkozik. Ekként, tekintettel arra, hogy az emberi magatartások igen nagy része, különösen az alacsonyabb néposztályok körében ösztönszerü, a közgazdaságtan is az emberi magatartásoknak csak ezen kis részét tárgyalhatja. Ez azután arra vezet, hogy még normális időkben is nagy ellentét jön létre a mindenütt és mindenkor az értelem működését feltételező közgazdaságtan és a gyakorlati élet tényei között, amely eltérést még csak növeli az erőszakos és törvénytelen cselekmények hatásaikban el nem hanyagolható jelentőségü csoportja. Nemcsak a közgazdaságtannak az egyes egyénnel szembeni *leiró* értéke (valore descrittivo) korlátolt, hanem a *dogmatikus* értéke is (v. precettivo). Ezt az csökkenti le, hogy elkerülhetetlenül a pillanatnyi hasznosságot kénytelen mértékül venni a közgazdaságtan és nem a véglegest. Mindazonáltal a közgazdaságtan az egyes egyén szempontjából sincs teljesen gyakorlati hasznosság nélkül. Nyilvánvaló a fentiek alapján, hogy különböző a közgazdaságtan értéke az egyéni élet egyes területein. Olyan területen, hol az ösztönöknek szük tere nyilik s a pillanatnyi hasznosság is csak keveset tér el a véglegestől, mint pl. a bankélet terén, sokkal nagyobb lesz a közgazdaságtan értéke, mint pl. az ipari életben.

A közgazdaságtudománynak a *kormányok* magatartása szempontjából tekintett *leiró* értéke is változó. Nagy ellentétek jöhetnek létre itt is a közgazdaságtan és a gyakorlati élet között. Gini szerint ez főleg arra vezethető vissza, hogy a közgazdászok általában három olyan előfeltevésből indulnak ki, melyek sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem állanak meg teljes mértékben. Ezek: *a)* az egyén érdekének mindig jó megitélője, *b)* az egyéni érdekek összessége egyenlő a szervezetével és *c)* az előbbiek fennállása esetén az állami beavatkozás gazdasági téren felesleges. A történelem is tanusitja, hogy a gazdasági szervezetnek tekintett nemzet érdekei különbözők lehetnek az egyéni érdekek összességénél s hogy ezek is eltérhetnek attól a maximális egyéni kielégülést nyujtó érdektől, amelyet az elméleti közgazdaságtan hirdet. Fenti állitását Gini azon gyakorlati tény által is igazolva látja, hogy a kormányok bármennyire liberális elveket is hirdessenek, bizonyos körülmények fennforgása esetén feltétlenül beavatkoznak a gazdasági élet menetébe. E közbelépéseket aszerint, hogy a beavat-

kozás szüksége az egyén magatartásával milyen viszonyban áll, több csoportba oszthatjuk.

Az első csoport a *kifejezésbeli* gazdaságpolitikáé (politica economica di espressione). A kormány ebben az esetben ugyanis a népszuverénitási elv alapján az egyének többségének akaratából lép közbe, mintegy kifejezőjévé lesz a többségi óhajnak. Vagy azért lép közbe, hogy az egyesek gazdasági tevékenységét szabályozza, vagy pedig, hogy a közóhajnak megfelelően, ha hiányzik, vagy nem megfelelő az egyéni kezdeményezés, maga folytasson gazdasági tevékenységet. A második csoport a *pártfogó* gazdaságpolitikáé (pol. ec. di protezione). Ekkor a többség akarata ellenére avatkozik be ugyan a kormány, de csak azért, hogy az egyesek szellemi vagy erkölcsi fogyatékosságát pótolja és igy saját cselekvésével szemben védje meg a saját érdekét felismerni nem képes egyént. Az *egyeztető* politika (pol. ec. di conciliazione) képezi az állami beavatkozás harmadik csoportját, amelynél a kormány a jelenlegi polgárok szembenálló érdekeit egymással, illetve ezeket a jövő nemzedékéének érdekeivel kivánja összeegyeztetni. Magától értetődőleg a liberális gazdaságtan és a gyakorlat között itt még élesebbé válik az ellentét, mint az előbbi esetekben. E három csoportot, tekintettel arra, hogy az organizmus fennmaradásához feltétlenül szükséges consensus létrehozását segitik elő az egyes részek között s ekként a szervezet előfeltételének tekinthetők, közös néven *preorganikus* gazdaságpolitikának is nevezhetjük, megkülönböztetésül a negyedik csoporttól, a *szabályozó* politikától (pol. ec. di regolazione). Ennél a kormány a már meglevő szervezet létéhez nélkülözhetetlen consensust a tanulmány fő részében ismertetett önmegőrző és önegyensulyba hozó szervezettel igyekszik megtartani. A fenti négy csoportot összefoglalva *közvetlen* gazdaságpolitikának (pol. ec. diretta) hivjuk, amivel szemben a *közvetett* (indiretta) csoportnál az állam, ellentétben az előbbivel, a közgazdaságtan hatásterületén kivül eső ösztönszerü cselekvésekkel szemben lép fel, hogy a most élő polgárok, illetve a jövő nemzedékek érdekében az ezeket szolgáló ösztönöket elősegitse, erősitse, sőt helyettesitse.

A fentiek alapján azonban nem szabad arra az álláspontra helyezkedni — hangsulyozza a korporativ felfogás alapján álló szerző —, mintha az állami beavatkozás még a fenti esetekben is elméletileg mindig feltétlenül elfogadható és igy gyakorlati keresztülvitelre ajánlható lenne. Igen nehéz és körülményes megállapitani indokoltságát. Általános szabályként csak azt lehet leszögezni, hogy alkalmazása normális és beteges állapotok között egyaránt megokolt, ha a természettől fogva egyensulyi helyzetbe kerülni akaró gazdasági jelenségeket e céljukban segiti. Néhány esetben ellenben ta-

nácsos lesz a beavatkozás még akkor is, ha a helyzet a fenti feltételek egyikének sem felel meg, igy pl. egy bizonyos fokot meg nem haladó tultermelési válság idején, amikor fennáll az a veszély, hogy a szervezet esetleg nem birja ki a megpróbáltatást. A liberalizmus teljes tartózkodása és a kommunizmus teljes beavatkozása, a gyakorlatban e két igen nehezen megvalósitható véglet között igyekszik a gazdasági érdekek védelmét biztositani: a tőke elpocsékolását az egyéni kezdeményezés lehető épségbentartása mellett kikerülni az olasz korporativ rendszer.

Az előbbiekben részletes kifejtést nyert, hogy a közgazdaságtan elveinek a gyakorlati életre való alkalmazása nem köthető merev szabályokhoz. Inkább megérzés dolga, tehát nem is annyira tudományos, mint művészi feladat az állami hatalomnak a gazdasági életben való gyakorlása. E megállapitással egyszersmind negativ irányban az az utolsónak felvetett kérdés is eldől, hogy vajjon a közgazdaságtannak van-e a kormányok magatartása szempontjából *dogmatikus* értéke.

Gini rendszeréről igyekeztünk bő áttekintést adni az előbbiekben. Felesleges hangsulyoznunk, hogy bármily részletes is a közel 800 oldalas könyvben foglalt elmélet ismertetése, még mindig csak nagy körvonalakban mutatja be Gini hatalmas és a gazdasági élet, különösen a válságba jutott gazdasági élet egész területét szervesen felölelő elgondolását. Nagyvonaluságában megkapó elmélete, amely a világháboru és az azt követő évek tapasztalatain épül fel, jelentős kisérletnek tekinthető mindenesetre az elméleti gazdaságtan tételei és a gyakorlati élet tényei között — főként a válság idején — felmerülő ellentéteknek a valóságnak megfelelő szintre való leszállitására és egyuttal a közgazdaságtan gyakorlati értékének megvilágitására.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy *ellentét* alig áll fenn — bármennyire is hangsulyozza a szerző — „patologikus" közgazdaságtana és a régi közgazdászok „fiziologikus" elmélete között; sőt műve voltaképpen ezeknek a mai megváltozott viszonyokra kiterjedő szerves *kiegészitését* képezi. A hagyományos közgazdaságtan által előszeretettel tárgyalt egyensulyi véghelvzetek közti átmeneti fázisok eddig elhanyagolt vizsgálatát nyujtja, s igy semmi sem áll utjában annak, hogy együttműködés jöjjön létre a közgazdasági irodalom ezen két, általa szétválasztott iránya között. Ezt az is megkönnyiti, hogy a tárgyalt kérdések nagy része tekintetében az olasz szerző megfontolt, konzervativ s a liberális tanoktól alig eltérő felfogáson áll.

Ha nem is fogadjuk el a szerző által mégis hirdetett ellentétet a liberális közgazdaságtan és az övé között, nem tagadható meg organikus-dinamikus rendszerének remélhetően meg-

termékenyitő eredetisége. Rendszere az egyensulyban — azaz jobban mondva mozgási (evolutiv vagy involutiv) egyensulyban — levő gazdasági élet egyensulyból kilengő jelenségeinek vizsgálatával az elméleti közgazdaságtan munkaterületébe oly területet kiván bevonni, amelyet az elméleti közgazdászok eddig mostohán elhanyagoltak.

Művének e fenti jelentőségén kivül értékes megállapitásaiban is sok igazat találunk. Elsősorban azon alapvető megfigyelése érdemel figyelmet, hogy a gazdasági szervezet állapotának változásával az egyes gazdasági tevékenységek (infláció, üzérkedés, stb.) jellege és a társadalom egyes osztályai közti összhang is megváltozik, de még e változások ellenére is marad a gazdasági rendszerben egy állandó elem: a termelő tényezők közti consensus, mely alkalmas a rendszer azonosságának és igy a szervezeti minőség megállapitására. Lényeges annak leszögezése is, hogy a gazdasági szervezet önműködő szerkezetei (önmegőrző, önegyensulyba hozó) igen gyakran ugy a kormányok, mint az egyének akaratától függetlenül munkálkodnak, sőt még az általuk működésbe hozott automatizmus sok esetben a szándékoltnál távolabbi eredményeket is hoz létre, amit a gazdasági élet szervezet volta mellett uj bizonyitékként hoz fel a szerző.

Külön érdemeként kell kiemelnünk, hogy — mint fentebb is céloztunk rá — a korunkat különösen érdeklő és a legeltérőbb megitélésben részesülő gazdasági jelenségekkel kapcsolatban, mint pl. az infláció, defláció, üzérkedés, munkanélküliség, tultermelési válság, stb. mindvégig józan álláspontot foglal el, amelyeknek kapcsán néha egyenesen az állami közbelépés elleni laissez faire álláspontra helyezkedik (pl. tultermelési válság, munkanélküliség).

Ez azonban nem jelenti azt, mintha Gini nem lenne korporativ felfogásu. Tárgyalásai folyamán ismételten alkalmat talál, különösen a közgazdaságtan értékének a kormányok magatartása szempontjából való vizsgálata kapcsán, hogy az állami beavatkozás terén követendő elveket kifejtse, amit némely esetben megokoltnak, sőt szükségesnek tart. Azonban éppen e látszólagos ellentét által domboritja ki legjobban az elméleti fasizmus macchiavelli-esen hajlékony felfogását: a rövidéletü ember érdekénél az ezredéveket élő közösségé fontosabb ugyan, de az egyéni kezdeményezést mégsem szabad kiölni az emberekből, legfeljebb állami ellenőrzés alá venni, mivel — mint az olasz gazdasági élet tizparancsolata, a Carta del Lavoro 7. pontja is mondja — „a korporativ állam a magánkezdeményezést tekinti a termelés terén a nemzet érdekében a leghatékonyabb és leghasznosabb eszköznek".

Futó Mihály.

Közlemények.

A nemzeti szocializmus 100 év tükrében.

A német nemzeti szocializmus a háboru utáni időkben érlelödött meg és napjainkban jutott el teljes kibontakozásához. Felületes szemléletre azt hihetnénk hát, hogy a legujabb idök vivmánya. Pedig gyökerei igen mélyre nyulnak. Annyira mélyre, hogy ha meg akarjuk ismerni azokat a gondolatáramlatokat, amelyek elösegitették, hogy a csekélyke mag egyszer csak sudárba szökkenjen és terebélyes fává növekedjék, hosszu évtizedek lassu fejlödésén kell végighordozni kutató tekintetünket.

Már a XVIII. század végén, amikor még a tudományos közgazdaságtanban az angol klasszikusok játsszák a vezérszólamot, a német szellem más oldalról figyeli a jelenségeket. Az életnek az a része ötlik szemébe, amely nem oldható fel a rideg tudásban. Még inkább észlelhetö ez a felfogásbeli elkülönülés a XIX. sz.-ban. Ezekben az idökben egyébként is a merö, elvontakoztatott tudásból az eleven élet megértésére akar eljutni minden tudomány. A materiális tartalmak helyett a szellemiekre irányul a tekintet. A német idealista bölcselet hatására a természettudományi szellem felett diadalt ül a történeti szellem. Nem a természet a legfőbb probléma többé, hanem az ember s ennek jelene, multja, változása, fejlödése. A közgazdaságtanban s a vele szorosan összefüggö államtanban és politikában is a társadalmi és történelmi szempontok felé fordul a figyelem. Az individualizmus széttartó gondolatvilága helyett azokat az eröket kezdik tanulmányozni, amelyek az egyeseket nagyobb egységekbe tömöritik és egybeforrasztják. A XVIII. sz. kozmopolita érzelemvilága helyett a XIX. sz. nemzeti eszméket melenget. A természetes rend és korlátlan szabadság helyett az állam irányitó, tervszerü befolyása kerekedik felül.

Aki ezeknek a forrongó idöknek kanyargós útvesztöiben el akar igazodni s meg akarja ismerni azokat a törekvéseket és célkitüzéseket, amelyekben 100 esztendö távlatán keresztül a mai nemzeti szocializmus arcvonásaira ismerhetünk, tanulmányozza át *List Frigyes* nek, a XIX. sz. nagy német közgazdájának elveit és pályafutását. List életének felidézése nem nehéz feladat, mert neve mindig az érdeklödés központjába kerül, valahányszor Németországban valamely nemzeti áramlat kerekedik felül. Most is valóságos List renaissance van náluk. List elveinek és munkáinak széleskörü ismertetésére és népszerüsitésére 1925-ben megalakult a *List Társaság*. Ez a magasszinvonalu, tudományos társaság éveken át hathatós tevékenységet fejtett ki. List irásait, beszédeit és leveleit kiadta 12 kötetben. Megszervezte Reutlingenben a List-levéltárat és egy List alapitványt létesitett. Müködéséről és eredményeiről időszaki közleményekben szá-

molt be. A Társaság — hivatását befejezvén — feloszlott, de a List iránti érdeklődés azóta sem lankadt. A német történeti és közgazdasági irodalom ma is egymásután mutatja fel azokat az értékes munkákat, amelyek vele és korával foglalkoznak. Ezek a munkák mind általánosabbá teszik azt a meggyőződést, hogy List tervei, céljai, szelleme és világnézete a német jelen és jövő szempontjából még mindig eleven hatóerők.

E sorok irása közben előttünk is fekszik egy ilyen irányu, közel félezer oldalra terjedő, hatalmas gazdaságtörténeti mü. Professor *Friedrich Lenz*, List életének egyik legnagyobb ismerője és méltatója Listre vonatkozó kutatásait foglalja benne össze 120 év (1763—1883) történeti keretében, *Friedrich List der Mann und das Werk* cimen. (Verlag von R. Oldenbourg, München und Berlin, 1936). Noha a szerző többször is hangsulyozza, hogy munkájának nem az a feladata, hogy List tanait rendszeresen megismertesse (393. l.) vagy hogy Listnek a jelen gazdasági életre kifejtett hatását vázolja (13. l) — mégis mindkettőt megkapjuk belőle. A munka olvasásakor először a nagy német vezéregyéniség rövid életrajzával, majd állam- és társadalomelméletével, közgazdasági elveivel, távolabbi elgondolásaival és személyiségével ismerkedünk meg. De bátran mondhatjuk, hogy mindezeken felül e mindenre kiterjeszkedő és széles történelmi és közgazdasági tudásra épitett munka egyuttal szinte elvgyüjteménye a mai Németország törekvéseinek és berendezésének is. Tisztán tudományos sikon mozog. Mégis mintegy kinálja magát arra, hogy rajta keresztül a 100 év előtti időkről és napjaink német eseményeiről politikai véleményt alkossunk. Foglalkozzunk azért vele kissé részletesebben.

A bevezető részek — mint már emlitettük — életrajzi adatokat nyujtanak: List 1789-ben született Reutlingenben. Középiskoláit otthon végzi. Atyja timármühelyében is eltölt három évet. Mint kezdő, kis állami hivatalnok Tübingenbe kerül, ahol tovább képezi magát. A körülmények szerencsés alakulása folytán 1817-ben egyetemi katedrát kap. Azonban haladó gondolkozása ellentétbe hozza a felsőbb hatóságokkal, ugyhogy állásáról kénytelen lemondani. 1820-ban, mint Württemberg képviselője, heves beszédet tart a bürokrácia ellen s ezért 10 havi fogságra itélik. Sok viszontagság után számüzik hazájából. 1825-től 1832-ig Amerikában él. Itt igen sokat lát és tapasztal. Tanulmányozza az amerikai gazdasági élet gyors fejlődését és irodalmilag is müködik. Már ekkor szembefordul Smith tanitásaival s a védővámok mellett foglal állást. Közben megélhetési küzdelmek nehezednek rá s a honvágy is gyötri. 1832-ben visszatér Németországba mint amerikai konzul. Ekkoriban a vasutügyekkel foglalkozik. Szóval és tollal egyaránt harcol a német közlekedési rendszer javitásáért. Később éveket tölt Franciaországban, mint az Allgemeine Zeitung tudósitója. 1840-ben visszatér Németországba. Vasutépitő politikája mindenfelé nagy elismerést és dicsőséget szerez nevének. 1843-ban megalapitja a *Zollvereinsblatt* c. folyóiratot. Élete minden szakaszában rengeteget dolgozik, utazik, ir, előadásokat tart. Mégis anyagi gondjai élete végéig elkisérik. Teste-lelke felőrlődik a sok küzdelemben, ereje összeroppan, ugyhogy 1846-ban sajátmaga vet véget hánytvetett életének Kufsteinben. Cikkei, tanulmányai a különböző német, francia és amerikai folyóiratokban jelennek meg. Főmüve: *Das nationale System der politischen Ökonomie*. Stuttgart, 1841.

Németország a XIX. sz. elején sem gazdaságilag, sem politi-

kailag nem mutat egységes képet. Ebben a „Vormärz"-ben — amint Lenz az 1814-től 1848-ig lejátszódó nagy német nemzeti ébredés forrongó időszakát nevezi — mezőgazdaságát még mindig béklyókban tartják a földesuri jogok. Ipara fejlődőben van, de kezdetleges. Államformája ekkor hajlik át a feudális abszolutizmusból a polgári alkotmányos életbe, de azért politikailag még mindig kisebb egységekre hullik szét. Az egyes német államok valóságos gazdasági háborut folytatnak egymással. Az idegen áruk akadálytalanul lépik át a német határokat, de a német államok a vámok özönét állítják fel egymással szemben. Eltérő pénz- és mértékrendszerükkel is gátakat emelnek saját kereskedelmi forgalmuknak. Ez a visszás helyzet szinte lehetetlenné teszi Németország gazdasági fejlődését. Annál is inkább, mert a mezőgazdaság sem tud igazán talpraállni Anglia gabonakiviteli tilalma miatt.

A klasszikus iskola gazdaságpolitikai elveinek hatására a XIX. sz. közepe táján egész Európában a szabad kereskedelem a jelszó. A szétható németségnek is csakhamar be kell látnia, hogy csak egységes állásfoglalással szállhat szembe azzal a feltünően olcsó árukínálattal, amely a kontinentális zárlat megszüntével Angliából felé irányul. Poroszország kezdeményezésére 1834-ben meg is alakitják a német vámszövetséget (Zollverein), hogy ezzel iparukat megvédjék a külföldi verseny ellen. List nagy müve 1841-ben a vámszövetség megujitása idején jelenik meg. Élesen rávilágit benne Németország gazdasági fejlődésének irányvonalára: az iparé a jövő, ha a jelenben még gyenge, erőtlen is az. Anglia ipara is hosszu haladás, erős szervezettség eredménye. Minden nemzetnek át kell ilyen fejlődésen mennie, azért Németország sem tehet mást, mint hogy védje fiatal iparát az angol verseny betörése ellen.

Smith szerint a csere mindkét cserélő fél számára előnyt jelent. Tehát a szabad kereskedelem egy nemzet számára sem rejtegethet gazdasági veszedelmet. Ezzel szemben List azt hangsulyozza, hogy a fejlödő ipar érdekében a külkereskedelem utján elérhető nyereségről és gazdagodásról is le kell mondani. A gazdasági élet célja ugyanis nemcsak az, hogy a jelenben összehalmozza a cserélhető javak tömegét, hanem az is, hogy a jövő boldogulását elökészitse. A jövőbeli előnyök biztositására legalkalmasabb mód, ha a munka és gazdaság forrásait örzi és erösiti a nemzet. A nemzeti termelő erök kifejlesztése fontosabb, mint a javak pillanatnyi előállitása. Azért a nemzetnek minden igyekezetével és minden áldozat árán a tehetségek, lehetőségek, képességek, potenciális erök kifinomitására és ébrentartására kell törekednie.

A termelő erök fejlesztését politikai és erkölcsi intézmények egyaránt elősegitik. Legtöbb termelő erő a kézmüipar, mert ezzel együtt jár az anyagi és szellemi javak állandó növelésének vágya. Az ipar sokkal életrevalóbb eröforrás, mint a mezőgazdaság. Az utóbbit nehézkessé teszi a régi elvekhez, avult szokásokhoz, évszázados eljárásokhoz való ragaszkodás. Az ipar a nemzet boldogulása szempontjából beláthatatlan előnyöket nyujt, mert tőkét és munkát teremtő társadalmi erő. Sőt távolabbi előnyei is vannak. Ki tudja használni a természeti eröket, piacokat teremt a mezőgazdasági cikkek számára s igy hozzájárul a munkabér és járadék emelkedéséhez is. Azért az államnak minden eszközzel, akár még átmeneti kellemetlenségek árán is, elő kell segitenie az ipar kifejlődését és megerősödését. Legfőbb iparfejlesztő eszköz a vámvédelem.

A vámvédelemmel való iparfejlesztést azonban csak olyan államok számára tartja List célravezetőnek, amelyekben a fejlődés előfeltételei valóban megvannak és csak átmeneti támogatásra, nevelő segítségre van szükség. Azért a vámvédelemre a következő elveket állítja fel: csak akkor és ott jogosult, ahol célja az ipar nevelése. Fejlett ipar mellett már nincs rá szükség. Ott is céltalan, ahol az ipari fejlődés feltételei egyébként is hiányoznak, pl. a trópusokon. Az is feltétele a jogosultságnak, hogy a védendő ipar valamilyen fejlettebb iparral álljon szemben, mint ahogy szemben áll pl. a német ipar az angollal.

Németországnak csak ipari vámvédelemre van szüksége. Mezőgazdasági cikkekben túltermelése van, ugyhogy ezen a téren nem védelmet, hanem inkább piacot keres. Ezzel magyarázható, hogy míg az ipar terén nevelő vámokról beszél List, a mezőgazdaságban a teljes szabad kereskedelem híve. A mezőgazdaságra ne terjedjen ki a vámvédelem azért sem, mert a fejlett ipari élet úgyis fellendíti a mezőgazdaságot. Jobb tehát, ha a mezőgazdasági termelés akadálytalanul érvényesítheti azokat az előnyöket, amelyeket a természet nyújt, s minden ország azt termelje, amire éghajlata, talaja alkalmas. A vámok itt csak rontanának. Ostoba igyekezetnek tartja, ha egy nemzet belföldi termeléssel olyan mezőgazdasági cikkeket akar előállítani, amelyeknek termelésére a természet nem tette alkalmassá s amelyek nemzetközi munkamegosztással és kereskedelemmel olcsóbban megszerezhetők. Csak a fejlődő ipari termelés számára akarja biztosítani a belföldi piacot, hogy ezáltal az ország ipara megerősödjék. De azt is csak addig, amíg az ipar versenyképessé válik s az illető ország eljut a gazdasági fejlődésnek arra a magaslatára, amelyet ő földmüvelés—ipar—kereskedelem fokának nevez.

List állam- és társadalomelmélete az univerzális világszemléletben gyökerezik. A szabad, felvilágosodott, erkölcsi és müvelt nemzet eszményképe lebeg szeme előtt. A tisztán vallási alapon álló állameszményt épugy visszautasítja, mint a tisztán anyagias álláspontra helyezkedőt. „Mit használna, ha az egész világot megnyernéd is, de nemzeti erőidben kárt vallanál?“ (48) — mondja. Eszméi a hedonikus felfogással épugy ellentétben állnak, mint az atomikus, vagy lélektani alapon nyugvó elméletekkel. Az ő „értelemjogi“ (vernunftrechtlich) rendszere a valóságon alapszik s a nemzeti és történelmi totalitás megteremtését célozza. Igazi politikus közgazda, aki a nemzet fogalmát sohasem helyettesíti a társadalom fogalmával. Állam- és társadalomtanának épugy, mint politikai közgazdaságtanának alapelve a szabadság és a nemzeti egység.

Azzal az elgondolásával, hogy a gazdasági képességeket az állam szolgálatába kell állítani, nem jár töretlen utakon. A termelő erők felébresztésének gondolata már előbb is megvan mind a filozófiában, mind a közgazdaságtanban. Lenz igen gyakran hivatkozik arra, hogy a német idealista bölcselet s a romantikus gazdaságelméleti felfogás milyen nagy szerepet játszanak List állam- és társadalomelméleti felfogásában.

A XVIII. sz. nagy német filozófusa, *Kant* sok vonatkozásban még a természetjog alapján áll, de már az ő filozófiájában is vannak irracionális, észfeletti elemek is. Tovább mennek e tekintetben *Fichte* és *Schelling*. Fichte már túllát a mechanikus egységeken. Felismeri azt a nagy szellemi és erkölcsi erőt, amely a közösség természetében rejlik. Az ő szemében a társadalom már nem az egyedek szervezet-

len összehalmozódása, hanem belső szellemi együttesség. Schelling még inkább elmélyíti ezt a gondolatot. Szerinte az élettelen kötöl a csillagos égig, beleértve az embervilágot is, minden együtt élö organizmus, amely önmagában belsö egységet alkot.

Azok az irók, akiket a romantikus közgazdaságtan alakjainak és mintegy a List-féle tanok elökészitöinek tartunk, a következök:

Burke angol államférfi. Úttörője annak az irányzatnak, amely a pontos, határozott, oksági alapon kivizsgált fogalmak helyett azt keresi, ami érzelmi, irracionális és sejtelmes.

Gentz, a nagy német publicista és politikus. Ellensége minden szabadságmozgalomnak. Azt hirdeti, hogy a társadalmat örökérvényü szerződés tartja össze s hogy a gazdasági életet az államnak kell irányitania.

Haller svájci államtudós. Az állam mindenhatóságát hirdeti s az emberi észt és erőt termelési szempontból többrebecsüli, mint a gazdasági eröforrásokat.

Baader német bölcsész és teozófus. Az állam passziv magatartását támadja. A nemzet politikai önállóságához a nemzeti termelés önállóságát elengedhetetlen feltételnek tartja.

Legnagyobb hatással Listre *Adam Müller* német politikus és közgazda volt. Ez könnyen érthetö is, mert hiszen a romantikus közgazdasági világnézet teljes kibontakozásához Müller munkásságában érkezik el. Müller a klasszikus felfogás individuális álláspontjával szemben az „egész"-re hivja fel a figyelmet. Az egyes csak ennek tagja. Az igazi megismerésnek az organikus egészet kell felölelnie. Az ember különállóan, államon kivül nem is gondolható. Az állam fonja össze a szétfolyó egyedeket élö egésszé. Müller szerint a nemzeti vagyon nem az egyes, szétesö gazdasági javak egyszerü összege, hanem sokkal több ennél: önállóan létezö, örök nagy erö, végtelen szellemi és fizikai hatóképesség, kölcsönösség és eröforrás. Számokkal nem is közelithetö meg. Müller a szabad verseny felmagasztalt, teremtö erejével szemben a gazdasági élet gyökerének azt az erőt tartja, amely a közösség tagjainak együttmüködésében nyilatkozik meg. A nemzetköziséget elitéli. Szerinte a gazdasági törekvéseknek csak a nemzeti eszmék szolgálatában van mélyebb és emberibb értelme.

Ezek a filozófiai és közgazdasági oldalról eredö hatások együttesen fejtik ki erejüket List elveiben és tevékenységében. Gyakorlati törekvéseinek az az alapgondolata, hogy az állam és gazdagság ikerfogalmak, épugy, mint a nemzeti egység és szabadság. Ugyanigy szoros kölcsönhatásban vannak egymással a kereskedelem és a közlekedési rendszer. Egyik a másik nélkül nem képzelhetö el. Ezért harcol annyit szóval, tollal, tettekkel a nemzeti vasutrendszer kiépitéséért. Kimutatja, hogy a közlekedési rendszernek tagolt egésznek kell lennie. Az ország fövonala legyen a kar, az oldal és keresztpályák a rendszer ujjai. A járulékos részek nélkül a föér csak csonk. A dunavölgyi nagy német egység tervének is List a megindítója. Elgondolásain keresztül szinte látnoki erövel tekint a jövöbe. A késöbbi jövö imperialisztikus törekvéseit és gyarmatositó politikáját elöre megjósolja. Minden munkájában hirdeti, hogy a világ gazdasági meghóditását nem a humanitás vagy tudományos érdeklödés, hanem a fizikai szükség és személyes érdek fogja keresztülvinni. A gazdasági hatalom egyuttal kulturális, politikai és nemzeti hatalmat is jelent, azért a gyarmatositás egyik legfontosabb nemzeti

úgy. Az anyaállamnak iparcikkekkel kell ellátnia gyarmatait s nyersanyagszükségletét onnan kell beszereznie. A népesség, tőke, vállalkozói kedv magasan feszülő erőit a gyarmatokon át kell levezetni, de úgy, hogy azoknak értékei visszaszármazzanak kiindulópontjaikhoz. A világhatalmi élet uj szervezödését ő látja meg elöször.

List maga az életharcban elesik. De mindaz, ami gazdasági és politikai törekvéseiben életképes, *Bismarck* nemzetépitő munkájában 1866 után megvalósul. Kettőjük között ugyan elvi ellentétek vannak, amennyiben List a nemzeti egységet a piaci egységgel akarja kikényszeriteni, Bismarck viszont a politikai egységet a gazdasági egység elé helyezi. Később a Zollverein és a német szövetség megteremtésével mindkettőjük elgondolása valóra válik: a gazdasági egységet követi a politikai egység. Mondhatjuk tehát, hogy Németország sorsa egészen a világháboruig List számitásai szerint alakul.

Lenz könyvének ránk nézve egyik legérdekesebb része az, amelyben Listnek Ausztriával és *Magyarországgal* kapcsolatos szerepléséről emlékezik meg. List eredeti terve az volt, hogy abba a nagy nemzeti egységbe, amelynek gazdasági megalapozásáért küzdött, Ausztriát és Magyarországot is bevonja. Ezt a gondolatot azonban a Metternich-féle keleti politika nem tudta elviselni, mert igy Ausztria elvesztette volna vezető szerepét. Listet az osztrákok forradalmárnak és demagógnak tekintették. Eisenbahnjournal und National Magasin és Zollvereinsblatt cimü lapjait kitiltották Ausztria területéről.

Hazánkban kétizben is megfordult. Először 1820 májusában tett egy rövid kirándulást Bécsből Pestre. Másodizben 1844-ben keresett fel bennünket. Elvei és müvei ekkor már ismertek voltak nálunk s erösen belevágtak abba az izzó gazdasági és politikai hangulatba, amit nemzeti megujhodásunk és Kossuth gazdasági célkitüzései teremtettek. Listet általános lelkesedéssel fogadták. Pest vármegye székházában diadalmasan ünnepelték. A M. T. Akadémia l. tagjává választották. Látogatása után hazai viszonyainkról két emlékiratot is terjesztett Metternich elé: *Transportverbesserung in Ungarn* és *Nationalökonomische Reform des Königreichs Ungarn* cimmel. „A magyarok sebe legtermészetesebb forrása Ausztria gyengeségének" S ezt a sebet csak a Magyarország javára folytatott gazdaságpolitikával lehet meggyógyitani — mondja egyik emlékiratában. Az volt az elgondolása, hogy Magyarországra nézve igen kedvező lenne, ha évenként 40—50.000 ember vándorolna át Németországból. A Balaton mentét sváb parasztokkal akarta elárasztani. A közlekedés kiépitésére életrevaló tervet dolgozott ki. Az iparban a sok munkást foglalkoztató, de kevés tőkét kivánó iparok (bányászat, malom- és gyapjuipar) meghonositását ajánlotta.

Lenz ugy tünteti fel a dolgot, mintha Listet és *Kossuth*ot mély rokonszenv és meleg barátság füzte volna egymáshoz. Gazdasági vezéreszméik valóban közeli rokonságot mutatnak. E vezéreszmék forrása is azonos: mindkettőjüket a hazájuk iránt érzett forró szeretet és önzetlen nemzeti érzés lelkesiti. Az is történelmi tény, hogy Kossuth List hatására lép át a szélsö liberalizmusból a védővámos politika terére s alapitja az ipari Védegyletet — amint azt Lenz is kiemeli. Ámde kettőjük barátságát tekintve, a magyar történettudósok más véleményen vannak, mint Lenz. A *Homann—Szekfü: Magyar történet*, *Hegedüs Lóránt: Kossuth Lajos*-a, *Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története* egyaránt hangsulyozzák a Kossuth és List között fennálló személyi ellentéteket. Hegedüs felemliti, hogy

List Kossuthra, a „hirhedt agitátorra" nem épitett. Terveibe bele nem vonta. Sőt igy beszélt róla: „oly vitorlás hajóhoz hasonlatos, amely igen felduzzadt vitorlákkal, de rakomány nélkül halad."

Az ellenszenv forrása nyilvánvaló előttünk. List Oroszország hatalmával szemben német—osztrák—magyar politikai és gazdasági blokkot akart szervezni s ezzel titkon a magyar erőket még inkább a németség szolgálatába akarta hajtani. A magyar közlekedésügy megszervezését is német pénzcsoport utján akarta végrehajtani. A magyar ipart fejlesztő tervei szintén német gyökérszálakból táplálkoztak. Ha szándékai valóra váltak volna, hamarosan kitünt volna, hogy a magyar nemzetmentő törekvésekkel is csak a német nemzetgazdaságnak akart használni. Kossuth idejekorán átlátott tervein. S ezért, bár sokat tanult tőle, barátságával sohasem ajándékozta meg s hazánk önzetlen hivének sohasem tekintette.

Lenz könyve utolsó 100 oldalát annak szenteli, hogy Listről, mint emberről lehetőleg hü képet alkosson. List nyilvános szereplésének kezdetétől haláláig, 1816-tól 1846-ig igen sok történelmi nevezetességü és tudományos szempontból számottevő egyéniséggel jött össze. Küzdelmes pályafutásában a félreértés, intrika, kémkedés, üldözés, halálos gyülölet szinte állandóan nyomon követték. Mindez erősen hozzájárult ahhoz, hogy határozott, jellegzetes egyéniséggé váljék. Ő maga konzervativnak tartotta magát, mert nem arra törekedett, hogy a meglévőt szétrobbantsa, hanem arra, hogy megjavitsa. Saját szavai szerint a tetterős, szorgalmas, takarékos, felvilágosodott, rendszerető, hazafias és szabadságszerető demokrácia hive. A társas érintkezésben szellemes, eleven, mindenről tájékozott, nagyszerü társalgó, de emellett lázasan nyugtalan, indiszkrét és sokszor — különösen az evésnél — illetlen viselkedésü ember volt. Hazafisága utólérhetetlen. Szinte minden anyagi előnyt feláldoz hazájáért, ugyhogy családját a legnagyobb szegénységben hagyta. Harcos természete miatt mindenkivel ellentétbe sodródott. Ez a magyarázata annak is, hogy közgazdasági elveivel nem tud iskolát csinálni s igy halála után egy időre feledésbe merült.

*

A mai nemzeti szocializmust és List gondolatvilágát elsősorban a *nacionális világnézet* kapcsolja össze. A történelem példája azt mutatja, hogy az erősebb nemzeti érzésü és a nemzetköziség felé hajló, u. n. nemzetietlen korok szinte hullámszerü egymásutánban váltogatják egymást a nemzetek életében. A nemzeti érzések fellángolása idején először rendszerint külső, pathetikus megnyilatkozásokkal, alkalmi szóvirágokkal, tömegmegmozditással akarnak célt érni azok, akik csak felületesen teszik magukévá az uj eszméket. Ha azonban a fellángolásnak mélyebb gyökere is van s a nemzeti gondolat egyénileg átélt eszmei tartalommá finomul, akkor az üres külsőségek lassan lefoszlanak s a politikai és közgazdasági törekvések is határozott jelleget nyernek.

A nacionalis világnézet a közgazdaságtanban abból a követelményből indul ki, hogy minden gazdasági tervnek és célkitüzésnek összhangban kell lennie a nemzet történelmével, sajátságaival és szükségleteivel. A közgazdasági nacionalizmus gondolatvilága már a merkantilizmusban életre kel. Az aktiv külkereskedelmi mérleg megteremtése, az ország nemesfém készletének megőrzése és emelése.

védővámok felállitása, mind olyan törekvések, amelyeknek rugója a nemzeti gazdagodás eszméje.

List közgazdasági világnézete is a nacionalizmus szolgálatában áll. Sőt a nemzet fogalom tudományos tartalmát — gazdasági sikon — ő meriti ki először. Fejtegetéseiben abból indul ki, hogy a nemzeti eszmét a klasszikus iskola egészen elsikkasztja s a gazdasági szabadság és nemzetköziség eszméjével próbálja helyettesiteni. Ez azonban nem sikerülhet, mert abban a nagy általánosságban, amit az elszigetelt egyénekből összerakott emberi közösség alkot, a nemzet fogalma nem nélkülözhető. Az egyén és emberiség között ott van mint közbeeső lépcsőfok: a nemzeti lét. Az egyes ember boldogulása rendszerint össze van kötve a nemzeti jóléttel. List a nemzeti rendszert gondolja természetes állapotnak, mert tapasztalás szerint bármennyire nagyvonalu és szabad is a világgazdaság egyetemes uralma, mégis az az adott helyzet, hogy nemzetekbe tömörülve élünk. Elsősorban állampolgár mindenki s csak azután világpolgár. Az az ország, amelynek nagy népessége és megfelelő földterülete van, földmüvelését, iparát, kereskedelmét, vizi és szárazföldi közlekedését saját érdekében épugy köteles kifejleszteni, mint alkotmányát és irodalmát. Függetlenséget és hatalmat csak gazdagsággal és anyagi erőkkel lehet teremteni. De a hatalom s a politikai és szellemi függetlenség nagyobb érték, mint a gazdagság. List nacionalizmusa éppen ezzel a meglátással válik más szinezetüvé és magasabbrendüvé, mint a merkantilistáké. A merkantilizmus gazdasági nacionalizmusa tisztán materiális természetü, Listé pedig kulturális világnézetre támaszkodik. Ő ugyanis a nemzet alkotó tevékenységét akarja felébreszteni s a szellemi erők fejlesztésével kivánja életrehivni az anyagi jólétet. A nemzeti lét szerves totalitása lebeg szeme előtt, épugy, mint ahogy ma gondolják a nemzet egységét. De ezért mégsem a mai értelemben vett nacionalista. Előtte faji kérdés nincs. Hazafi és világpolgár egyszerre. Bár hisz a germán nép történelmi hivatásában, a fajkeveredést mégis előnyösnek tartja.

Nyilvánvaló, hogy a mai gazdasági élet más, mint a 100 év előtti volt. Mégis alapvonásaik annyira hasonlók, hogy ha közelebbről nézzük a dolgokat, azt látjuk, hogy napjainkban is ugyanazokat a fegyvereket használják, mint amelyeket List a maga kora számára készitett. A mai Németország List gondolatait szinte teljes mértékben magáévá teszi, mint ahogy annakidején Bismarck is magáévá tette és alkalmazta. A hitleri 4 éves program egyes pontjaiban a 100 év előtti nacionalizmus követelményeire ismerünk. Hitler szerint Németország legközelebbi feladatai:

1. A belső gazdasági erők felkutatása, kifejtése és minden oldalu fejlesztése. Nyersanyagteremtés szivós, rendszeres munka által. A régi védővámos gondolatot ma autarkikus követelménnyé fejlesztik. Ki akarják csikarni a természettől még azt is, ami Németország adottságainak, természeti körülményeinek, éghajlatának egyáltalán nem felel meg. Pl. paprika-, dohány-, buza-, szőlőtermelés. Tudományos munkásságuk jórészt előre megadott célok kimunkálásában áll. Tudósaikat, kutató intézeteiket mintegy kényszeritik, hogy munkásságukkal az autarkia és a nemzeti érdekek szolgálatában álljanak. A céltudatos munka sikeréről számottevő eredmények tanuskodnak. Ilyenek: a kőszén cseppfolyósitása, a nagy festék és orvossággyártás, a mesterséges kaucsuk, a zsirpótló anyagok, az üveggyapot, az üveg főzőedények, stb. felfedezése. Másrészt kiviteli törekvéseik ma is fennállnak. Ipari készáruikat igyekeznek külföldön elhelyezni.

Valóban, gépeik, optikai eszközeik, u. n. norinbergi áruik ma is eljutnak a világ minden tájára.

2. A gazdasági egység szolgálatában álló fejlett közlekedési politika. A List-féle egységes vasut-, országut- és csatornahálózat terveit ma a nagyszerü autóutak hatalmas rendszere egésziti ki. Az országuton keresztül nyilegyenes föutak futnak s azokba torkolnak a százfelé ágazó mellékutak. Most, 1937 decemberében adták át a forgalomnak a harmadik birodalom 2000-ik km autóutját. A további tervek szerint 1938-ban ujabb 1000 km-t fognak épiteni. Az utépités a hitleri program egyik legöntudatosabb része. Stratégiai és közgazdasági szempontok egyaránt érvényesülnek benne. Munkaalkalmak teremtése, romlandó áruk gyors szállitása, uj, eddig elhanyagolt területek hozzáférhetövététele, mind nagy közgazdasági elönyök. Az uthálózat kiépitése a „békében való hóditás" egyik leghathatósabb eszköze. Az ország termöföld területének kiterjesztése, mocsaras, homokos, sziklás vidékek használhatóvá tétele nem képzelhetö fejlett közlekedési politika nélkül. A jó utak mintegy motorizálási kényszerrel hatnak. Németországban az autóipar az utóbbi idökben hatalmasan fellendült. 1936-ban a gépjármüvek száma 1,370.360. Minden 49 lélekre esik egy gépkocsi. (Nálunk ugyanekkor 18.575 gépjármü van. 484 lélekre jut egy.)

3. A honvédelem teljes kiépitése és népszerüsitése. Az utóbbira azért van szükség, mert a jövö háboruja totális háboru lesz. Mindennek és mindenkinek részt kell benne vennie. Egy 1937 decemberi angol statisztika szerint a mai német hadsereg sokkal nagyobb, mint az 1914. évi volt. Ujabban egyik hajóóriást a másik után épitik. Légi haderejüket állandóan fejlesztik. Gyáraik és nagyipari szervezeteik ugy vannak megalkotva, hogy szükség esetén könnyen átállithatók legyenek hadiiparra, vagy háborus szükségletekre.

4. A gyarmatok visszaszerzése. A német népszaporodás feleslegét a történelem folyamán kivándorlással vezették le. A németek a középkorban leginkább kelet felé vándoroltak s Magyarországon és a Balkánon helyezkedtek el. Ez a folyton megujuló vérveszteség vezette rá a második birodalmat a gyarmatositásra. A mai Németországnak kétféle szempontból is szüksége van a gyarmatokra. Anyagi szempontból azért, mert a gyarmat olcsó nyersanyagforrás s a késztermékek számára elönyös piac. Nemzeti szempontból pedig azért, mert gyarmati telepitéssel lehet csak elérni, hogy a kivándoroltak továbbra is megmaradjanak a német népiség kötelékében. A tapasztalat azt mutatja, hogy az idegen országba — föként Amerikába — került német lassanként felszivódik s hazája számára elvész. A gyarmatos viszont a mai fejlett gyorshajó, gyorsposta, légiközlekedés és rádió utján állandó összeköttetésben van hazájával s jogilag is, érzelmileg is kötelékében marad. A németek most igen heves propagandát folytatnak a különbözö országokban szétszórva élö fajtestvéreik öntudatositására és tömöritésére.

A mai Németország törekvéseire vetett eme néhány rövid pillantás még nyilvánvalóbbá teszi elöttünk a mult és jelen kapcsolatait. List, a nagy sváb, napjainkban elevenebben hat, mint valaha. Szobra mindössze három van Németországban: Reutlingenben és Stuttgartban, a harmadik Kufsteinben, Ausztriában, de eszméi ércnél maradandóbban hirdetik mindenfelé, hogy az ország hatalmának és a teremtö népi erö kifejlesztésének egyetlen forrása lehet csak: a mindenen diadalmaskodó nemzeti érzés.

Takarómé Gáll Beatrix.

Olajosmagvaink jelentősége az ipar nyersanyagellátásában.

Olajosmagvaink jelentösége iparunk nyersanyagellátásában mindakkor jelentkezik, amikor a külföldi eredetü nyersanyagok megdrágulnak vagy a beszerzésük nehézségekbe ütközik. Ilyenkor ráterelödik a figyelem az itthon böségesen és kiváló minöségben termelhetö hazai olajosmagvakra és az addig jelentéktelen szerepet játszó és egészen az ismeretlenség homályában rejtözö hazai nyersanyagok ujból az érdeklödés és a figyelem homlokterébe kerülnek. Most szintén ez a helyzet. Külföldi nyersanyagot csak nemes valutáért lehet venni, a nemes valuta megszerzése pedig igen körülményes, ugyhogy az itthon termelhetö olajosmagvaink ujból nap-nap után szerepelnek az ipari és mezögazdasági érdekképviseletek jelentéseiben és tanácskozásain és ezzel párhuzamosan természetesen a sajtóban is.

A hazai olajosmag-probléma ilymódon elég széles körben ismeretes, mindennek dacára azonban az a tapasztalatunk, hogy a lényeg mégsem ugy szerepel a nyilvánosság elött, mint az a valóságban fennáll, ugyhogy szükségesnek érezzük e helyen röviden ugy összefoglalni az olajosmag nyersanyagproblémáját, hogy abból az igazi lényeg megismerhetö legyen.

Az olajosmagvak kérdése a napraforgót, lenmagot, ricinusmagot és a repcét foglalja magában. E négy nagyobb jelentöségü olajosmagunk közül azonban a repce olyan, hogy ipari feldolgozása alárendeltebb lévén, termelése minden esztendöben teljesen a konjunkturális viszonyok hatása alatt áll, vetésterülete és igy termésmennyisége is a legszélsöségesebb határok között változik, ugyhogy emiatt vele, mint ipari nyersanyaggal nem érdemes és nem is lehet foglalkozni. Mint ipari nyersanyag és fontos termelési ág ilymódon az olajosmagvak közül csak a napraforgómag, lenmag és ricinusmag szerepelhet, mig a repcét, mint teljesen megbizhatatlan és kiszámithatatlan termelvényt az olajosmagvak beható tárgyalásából ki kell hagynunk.

E három olajosmagunk mind termelési, mind értékesitési, mind pedig feldolgozási és gazdaságpolitikai viszonyai problémák és pedig sulyos problémák, amelyek elég ismertek a gazdasági életben is, elö is kerülnek minden esztendöben, gyökeres megoldásukra és kielégitö rendezésükre mégsem kerül sor egyik évben sem. Ezeket a problémákat vesszük most elö sorra, külön-külön az egyes nyersanyagok szerint és ezekre keresünk az eddigieknél könnyebben megvalósitható megoldást mezögazdasági, ipari és kereskedelmi érdekeket egyaránt tekintetbe véve.

A napraforgó.

A három olajosmagunk közül mind termésmennyiségre, mind pedig gazdasági jelentöségre a napraforgómag áll az elsö helyen. Ez a megállapitás, aki ismeri a napraforgómag szántóföldi termelését és az olajiparban, valamint a szappangyártásban elfoglalt helyét, annak természetes és magától értetödö, valóban azonban pontosan az ellenkezöje a valóság. Alig van még egy másik ipari nyersanyagunk, amelynek termelése, értékesitése és ipari felhasználása annyira kezdetleges, elhanyagolt és jelentéktelen volna, mint éppen a napraforgóé, melynek sem a mezögazdaság, sem a kereskedelem, sem pedig az ipar nem tulajdonit semmiféle fontosságot. Napraforgómag-ter-

mesztésünk minden esztendöben a véletlen alakulásától függ. gazdáink és gazdaságaink a napraforgót még mindig dísznek tekintik, amelyet egy vagy két sorban a szántóföld szélére kiültethetnek, alig gondolnak az egyfajta minöségü, legbövebb termésü és legnagyobb olajtartalmu fajták következetes termesztésére a betakarítás és osztályozás kifogástalanságára és számtalan egyéb követelményre, amelyet pedig a többi termelvénynél már szigoruan számbavesznek és elvégeznek. A napraforgómag majdnem minden gazdaságban csak mint surrogátum szerepel, amely sem nem komoly termény, sem pedig nem komoly, hasznothajtó foglalkozási ág. Megszervezett, minden évben számitásba vehetö napraforgótermesztés alig van az országban, nagyobb, összefüggö, u. n. táblákban történö termesztés szintén nincsen. Vannak egyes vidékek, amelyek emberöltö óta foglalkoznak a napraforgótermesztéssel, de általános, az egész országra kiterjeszkedö napraforgótermesztés nincsen. Az egyes vidékektöl eltekintve, az egész magyar napraforgótermesztést legtalálóbban és legjellemzöbben ezzel az egy szóval fejezhetjük ki: kuriózum!

A termesztési viszonyok kezdetlegessége részben az oka egyéb kedvezötlen körülménynek is. Igy pl. a sok apró tétel nem teszi lehetövé megbizható mennyiségi statisztika készitését sem: nem tudjuk pontosan egy esztendöben sem, hogy mennyi napraforgómag termett, hogy mennyi szolgálhat ebböl a hazai ipar és hogy mennyi a kivitel céljaira. A statisztikai adatgyüjtés és a gyárak valóságos, tehát egy-egy évi termésnek megfelelö vásárlásai 30—35%-os eltérést mutattak. A termelés rendszertelensége és elaprózódottsága, párosulva a napraforgónak, mint szántóföldi termelvénynek a semmibevevésével és lekicsinylésével, a napraforgó árára, helyesebben az értékesitésére hatott igen hátrányosan vissza. Hosszu éveken keresztül nem lehetett a napraforgómagért rendes árat elérni, hosszu éveken keresztül a napraforgó ára olyan alacsony volt, hogy az egyéb mezögazdasági termelvények mellett számba sem jöhetett. A termelö gazda, vagy gazdaság maga sem tekintvén a napraforgómagot surrogátumnál egyébnek, nem is gondolt arra, hogy miképpen fogjon hozzá napraforgója kedvezöbb áron való értékesitéséhez, azok pedig, akik a magot megvették és továbbadták vagy feldolgozták, azok természetszerüen nem verték fel a napraforgó árát. Igy a termelés és az értékesités egészen kezdetleges viszonyok között mozgott és messze, igen messze elmaradt a reális helyzettöl.

A napraforgómag igazi jelentöségét ugyanis az ipari feldolgozás adja meg. a napraforgómag, illetve a belöle sajtolt olaj a vegyészeti ipar egyik legfontosabb nyersanyaga, amely a szappangyártásnál, a mesterséges ételzsirok gyártásánál és a keményitett olajok elöállitásánál a legfontosabb szerepet játsza. Ez a három iparág pedig az ország közgazdaságában igen jelentös szerepet játszik. A szappan is és a mesterséges ételzsirok is a legnagyobb fogyasztással szereplö közszükségleti cikkek, a keményitési eljárás pedig az állati zsirokat pótolja napraforgóolajjal, ugyhogy felhasználási köre ezen a téren is szinte korlátlan. Igy tehát a napraforgómagnak az ipari felhasználása igen széles skáláju és igen nagy mennyiségek feldolgozására alkalmas, ami igazolja a bevezetöben mondottakat, hogy jelentösége a mainál jóval nagyobb lehetne.

Az ipari feldolgozás még egy rendkivül fontos körülményt foglal magában. Ez a körülmény a külföldi eredetü nyersanyagok kiszoritásának, illetöleg az idegen származásu nyersanyagoknak

hazai napraforgóval való helyettesitésének a kérdése. A vegyészeti iparnak szóbanforgó, de egyéb ágai is, több olyan külföldi származásu nyersanyagot használnak fel, amelyek vagy látszólag olcsóbbak, vagy már régen megkedvelte az ipar, vagy külföldi összeköttetés, vagy más egyéb ok folytán jelentős mennyiségbe kerülnek be az országba, ugyanakkor, amikor ezeket az idegen nyersanyagokat a magyar napraforgó kiválóan helyettesitené. Ezeknek az idegen nyersanyagoknak a kiszoritása elsörangu érdekünk, mert nemcsak nagyobb napraforgótermesztést engedne meg, de itthon tartana nagyöszegü külföldi és hozzá nemes valutát, amelyből bizony még tőlünk gazdagabb országoknak sem áll korlátlan mennyiség a rendelkezésére.

Az ipari feldolgozás, mint legfontosabb tényező mellett nem hanyagolható el ezenkivül a kivitel kérdése sem, amely szintén nagyjelentőségü a napraforgónál. Napraforgóból ugyanis minden esztendöben tekintélyes mennyiségek kerültek kivitelre, elsősorban Németországba, de szállitunk Csehországba és Amerikába is, ugyhogy a szervezettebb és szélesebbkörü, tehát a mainál nagyobb mennyiségü napraforgómag termesztésének a kivitelben is biztositéka adódik.

A mezögazdasági termesztés elemisége, szemben az ipari feldolgozás és a kivitel nagyjelentőségü tényeivel, a napraforgótermesztés hazai viszonyait szinte kényszeritöen az állam és az érdekeltek hathatósabb gondjaira utalja. Hogy mit kell tennünk ezen a téren és hogy milyen lehetőségek hevernek még számunkra kiaknázatlanul, arra a későbbiekben a többi olajosmaggal együtt még visszatérünk, most az elmondottak illusztrálására néhány számadatot adunk közre.

A napraforgómag vetésterülete, termésmennyisége és ára az utolsó tiz évben.

É v	Vetésterület kat. hold	Termés-mennyiség q	Ár pengő q
1928	3.483	15.000	—
	249.923	200.000	—
1929	6.573	29.000	—
	284.974	224.000	—
1930	5.344	23.000	13
	218.550	284.000	10
1931	5.890	25.000	14.5
	269.937	216.000	10
1932	5.457	28.000	20
	269.541	215.000	11
1933	6.226	30.000	17
	303.254	182.000	11
1934	9.164	50.000	22
	277.409	222.000	11
1935	8.209	39.000	24
	206.542	144.000	12
1936	9.207	51.000	24
	263.736	237.000	14
1937	9.692	59.000	22
	266.045	241.000	15

A napraforgó vetésterülete az utolsó tiz esztendöben átlag 6000 kat. hold volt, csak az utolsó években ugrott fel 9000 hold fölé.

A vetésterület jelentékenyebb része az u. n. mellékterményként való vetésterületre esett (az évek mellett mind a három rovatban két számot látunk, ezek közül a felső a főterményként, az alsó a mellékterményként való vetésterület, ill. mennyiségeket jelenti, mig az árrovatban a fehér, ill. vegyes forgó árát), ami igazolja a mondottakat, hogy t. i. a napraforgó csak a szántóföldek szélére, vagy valamilyen főtermény közé, mint póttermény került. Ez utóbbi körülmény megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi a termelt mennyiségeknek a statisztikai felvételét, ami abban kulminál, hogy rendszerint hivatalosan több a napraforgónk, mint a valóságban eladott mennyiség. A fő- és mellékterményként adódó napraforgótermésünk évente 250—300.000 mázsát tesz ki, azaz 2500—3000 vagónt.

A napraforgómag ára az 1928—37-es tizévi időközben 10—12 pengő volt, csak az utolsó két évben emelkedett fel 15 pengőig, ami már legalább némi ösztönzésül szolgál a napraforgóval való komolyabb foglalkozáshoz. A két ár közül a magasabb a fehér mag ára, amely értékesebb, mint a vegyes. A közölt adatok birtokában ismerjük az évenként rendelkezésre álló napraforgómag mennyiségét, felmerül tehát ezekután a kérdés, hogy mennyire van nékünk ebből szükségünk, helyesebben mekkora a magyar ipar nyersanyagszükséglete ebből az olajosmagból?

Erre a kérdésre néhány számadat egybevetéséből könnyen megfelelhetünk.

Csonka-Magyarország évi szappanfogyasztása kb. 1800 vagónra tehető, amelyhez mintegy 1200 vagón zsiradék szükséges. Ez a zsiradék kókuszolajból, állati zsirból, szilárd zsirból és lágyolajból áll, amelyek közül a szappangyártáshoz a kókuszolaj kivételével valamennyit napraforgóolajjal lehet helyettesiteni. Ilymódon az 1800 vagónos évi szappanfogyasztás előállításához ugyancsak évente 2600 vagón napraforgómag volna szükséges (a szilárd zsirokat hidrogénezett napraforgóolajjal helyettesitve.).

A szappangyártáson kivül szükség van azonban napraforgómagra még a mesterséges ételzsirok gyártásához, étkezési olajhoz, a termelő kisebb gazdaságok szükségletéhez, amelyek, ha drága a disznózsir, inkább napraforgóolajjal főznek, kivitelre és takarmányozási célokra, amelyek mind jelentékenyebb mennyiségeket tesznek ki évente. Ezek közül a mesterséges ételzsirok (margarin) és ételolajok gyártásához évente átlag 350 vagón kell, a kisebb gazdaságok szükséglete legalább 80—100 vagón, a kivitel évente átlag 500 vagón, ugyhogy jelenleg napraforgóból 3600—4000 vagónos a szükséglet. Ez a mennyiség már elég tekintélyes, értéke is kitesz kb. 6 millió pengőt és rendelkezik ezenkivül még azzal a nagy előnnyel is, hogy a kivitel révén még tovább növelhető. Ha végignézünk ugyanis a külkereskedelmi statisztikán, azt látjuk, hogy volt idő (1929-ben), amikor több millió pengő értékben exportáltunk napraforgómagot és olajat, a külföldi zsiradékbehozatal a legkisebb volt, ugyhogy a hazai termelésü napraforgómag értékesitése a legkedvezőbben alakult.

A magyar napraforgómag felhasználása és értékesitése a legutóbbi évek folyamán azonban rendkivüli módon megromlott. Kisebb lett a kivitel és a legtöbb felhasználási területen elfoglalták helyét a külföldi zsiradékok, elsősorban a halzsir, amely a nemzetközi piac áralakulása folytán nagy árcsökkenést szenvedett. A mag- és olajkivitelünk leesett az előző évek egy töredékére, a halzsir behoza-

tala pedig felugrott a régebbi tizszeresére. A termelt napraforgó ipari felhasználása tehát jórészben megszünt, ára katasztrofálisan leesett. a mennyiség tulnyomó részét a mezögazdaságnak kellett felhasználni. Ennek illusztrálására néhány jellemző év adatait közöljük:

Napraforgómag és olaj kivitele. (Mennyiség q-ban, érték ezer P-ben.)

	1929		1931		1935		1936	
Napraforgómag.....	207.136 q	7.053 P	77.600 q	1.771 P	38.126 q	618 P	55.926 q	1000 P
Napraforgóolaj.....	11.154 „	1.145 „	3.343 „	175 „	8.114 q	307 „	9.290 „	525 „

Napraforgómag-kivitelünk tehát 1929 óta lényegesen hanyatlott, mig az olaj kivitele mennyiségileg lényegtelenül, értékben azonban közel 50%-kal csökkent. A kivitel csökkenésénél jóval fájdalmasabb és szégyenteljesebb a halzsir és egyéb külföldi eredetü zsiradékok hazai felhasználásának a mérhetetlen megduzzadása, azaz a külföldi zsiradékok óriási behozatala.

A külföldi származásu zsiradékok behozatala. (Mennyiség q-ban, érték ezer P.-ben.)

	1929		1931		1935		1936	
Földidióolaj	1.221 q	123 P	1.143 q	71 P	1.568 q	114 P	1.566 q	118 P
Halzsir....	6.467 „	536 „	5.598 „	319 „	51.118 „	1527 „	51.699 „	1603 „
Csontzsir ..	1.453 „	132 „	7.202 „	420 „	122 „	3 „	126 „	5 „
Faggyu....	2.826 „	283 „	8.742 „	518 „	261 „	13 „	1.808 „	115 „
Egyéb zsir .	3.048 „	210 „	1.165 „	74 „	1.038 „	46 „	1.559 „	68 „
Hidrogénezett zsir .	5.041 „	522 „	1.435 „	105 „	186 „	7 „	72 „	3 „

A külföldi származásu zsiradékok tehát, mig 1929-ben csak 20.000 q körüli mennyiséget tettek ki, 1931-ben már 25.000 q, 1935-ben 55.000 q, 1936-ban pedig 57.000 q-t. A külföldi nyersanyagok behozatala tehát megháromszorozódott, még szerencse, hogy a világpiacon bekövetkezett nyersanyagáresés következtében összegszerüleg a behozatal kb. ugyanazon a nivón. 1.8 millió pengön maradt.

A külföldi nyersanyagbehozatallal kapcsolatban még meg kell jegyeznünk, hogy a halzsirnak az egytizede, tehát cca 160—180.000 pengö értékü, a böripar behozatalára esik, tehát napraforgóolajjal nem helyettesithetö és a koprának (száritott kókuszdióhéj) 80.000 q-s (2 millió pengö) behozatala szintén nem pótolható, de ez semmit sem von le abból az elszomoritó jelenségből, hogy szappaniparunk nyersanyagellátásában a külföldi nyersanyag dominálo szerepet játszik, értéke jóval felülmulja a hazai napraforgómag értékét.

A repce.

A bevezetöben bár abban állapodtunk meg, hogy a repcét kikapcsoljuk tárgyalásainkból, az elmondottak igazolására azonban néhány jellemző adatát mégis megemlitjük:

A repce vetésterülete és termésmennyisége a legutolsó tiz esztendőben.

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Vetésterület kat. hold	24.650	7.661	16.643	18.388	23.043	12.342	21.853	26.352	13.418	9.985
Termésmennyiség q	145 000	45.000	98.000	99.000	108.000	71.000	83.000	102.000	67.000	46.000

A repce vetésterülete, amint látjuk, egyik évről a másikra 100%-os ingadozásokat is mutat és ennek megfelelően a termésmennyiségei is szélsőséges határok között ingadoznak. Ezek a szélsőséges ingadozások onnan származnak, hogy nálunk nem lévén komoly felhasználása, amelyik évben az export kedvező árakat eredményez, az utána következő évben a repce vetésterülete rögtön felszökik: fordítva, amikor az árak leesnek, a következő évben rögtön felényi csak a repce vetésterülete. A repce ára rendes körülmények között 22—24 pengő, konjunkturális behatásokra azonban felemelkedett már 32 pengőre is.

Az olajlen.

A napraforgó mellett másik igen fontos olajosmagunk a lenmag, vagy ismertebb nevén: olajmag. Az olajlenmag helyzete is hasonló a napraforgóéhoz, amennyiben ennek termelése és felhasználása sem elégiti ki a mi gazdasági viszonyainkat és ebből az olajos magunkból is a mai mennyiségeknek a többszörösét termeszthetnénk és kivitel útján értékesíthetnénk.

Az olajlen (neve a rostlentől való megkülönböztetésre) a festék, lakk, kence, viaszosvászongyártás stb. iparágaknak a nyersanyaga és mint ilyen, számos továbbfeldolgozó iparágnak is a nélkülözhetetlen segédanyaga.

Mielőtt a kérdés közelebbi vizsgálatába fognánk, ismerkedjünk meg a vetésterületekkel és a termelt mennyiségekkel.

A lenmag vetésterülete és termésmennyisége az 1928—1937. években.

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Vetésterület kat. hold	2.126	3.997	19.905	27.143	8.633	11.258	21.119	16.911	10.206	10.533
Termésmennyiség q	6.000	12.000	60 000	68 000	20 000	45 000	63.000	53 000	43.000	43.000

Ezekhez a mennyiségekhez hozzá kell még számitanunk azokat a lenmag-mennyiségeket, amelyek a rostra termelt len vetésterületeiből adódnak és amelyek átlagban évi 9000 mázsát, a legutolsó három évben pedig cca 15.000 mázsát tesznek ki.

A len vetésterülete ezek szerint a legutolsó két évben kerek tizezer kat. hold, 1931-ben és 1934-ben pedig 27.000. ill. 21.000 kat. hold volt, a termésmennyiség 43+15=58.000 q, a legnagyobb vetésterület évében pedig 68+9=77.000 q-ra rugott.

Ez adatoknak a birtokában nyilvánvaló, hogy a vetésterület nagyfoku hullámzása következtében a belföldi lenmagtermelés számtalan évben még a hazai szükségletet sem fedezte. Ez valóban így

is van, mezőgazdasági állam létünkre, egy-két évtől eltekintve, lenmagban és lenolajban állandóan behozatalra szorulunk. Nálunk az olajosmagvak, de egyáltalán a kereskedelmi és ipari növények termesztése iránt nincsen semmi érdeklődés, ha egyik vagy másik évben valami rendkivüli esemény következtében egyik vagy másik növény ára kiugrik, akkor a következő évben még mutatkozik valami érdeklődés iránta, két, vagy három évvel később azonban már ismét visszatérnek az ősi termelési szokásokhoz és az ipari növényeket ujra az ismeretlenség homálya boritja. A magyaros szalmalángnak tipikus példája a lenmag, azért is mutatunk rá éppen itt, mielőtt azonban konkrét adatokat sorolnánk fel, foglalkozzunk előbb a külkereskedelmi adatokkal.

A lenmag és lenolaj behozatala. (Mennyiség q, érték ezer P.)

	1929	1931	1935	1936
Lenmag ...	32.102 q 1.330 P	945 q 33 P	205 q 5 P	2.005 q 60 P
Lenolaj ...	3.715 „ 577 „	3.734 „ 252 „	1.968 „ 107 „	937 „ 45 „

A karakterisztikus években tehát lenmagból és lenolajból nagy behozatalunk volt, mégpedig a maximum 1929-ben, amikor együttes értéke 1.9 millió pengőre rugott. Lenmag-behozatalunk főként a vetőmag, a lenolaj-behozatalunk pedig a viaszosvászonipar céljaira szolgál. A feltüntetett években lenmagból kisebb kivitelünk volt, néhány évvel ezelőtt azonban, igy 1934 és 1935-ben kétizben is tudtunk nagyobb mennyiségü lenmagot expertálni. Ez az export, amely Németországba irányult, szoros összefüggésben van azzal, amit fentebb a kereskedelmi és ipari növények termeléséről mondottunk, ugyhogy itt rátérünk erre is.

Az történt ugyanis négy évvel ezelőtt, hogy Németország, amelynek lenmagból és lenolajból óriási szükséglete van, 1932—33-ban nem tudván a megszokott piacáról, a La Platairól, nemes valuta hiánya miatt szükségletét fedezni, szétnézett Kelet-Európában, hogy hol tudná a szükséges lenmagmennyiséget megtermeltetni. Több országgal tárgyalt ebben a kérdésben és igy velünk is és 1933-ban nagy delegációt küldött hozzánk, hogy amekkora területre csak lehet, velünk a lenmagra termelési szerződéseket kössön. Akkoriban egészen komoly formában 200—250.000 kat. hold lenmag-szerződésről volt szó és ha ezek a vérmes remények nem is teljesültek, de 50.000 kat. holdra mindenesetre mégis sikerült keret-megállapodást kötni. Igaz ugyan, hogy ez az 50.000 kat. holdas keret is a konkrét szerződések megkötésénél 20.000-re apadt, annyi mindenesetre sikerült, hogy lenmagtermelésünk több mint a kétszeresére ugrott fel. A termelt olajmag átvétele azonban már nem ment ilyen simán: gazdáink kevesellték az árat, a szerződés sem volt ránknézve kockázatmentes, ugyhogy a következő évben azután már nem tudtak a németek részére akkora területet lekötni, az azután következő évre pedig a német szerződés teljesen meg is szünt.

A német és vele kapcsolatosan a világpiaci érdeklődés annyi haszonnal járt, hogy az olajmag ujból az érdeklődés központjába került és az állam ezt az érdeklődést szerencsés kézzel ki is használta. Az Olajmag Termelő és Értékesitő Szövetkezete utján, amely az OKH kötelékébe tartozik és amely szövetkezete már régebben meg

is volt, most már rendszeres propagandával és felvilágositó munkával gyüjti össze évről évre a lenmagot termelö gazdákat és gazdaságokat, velük termelési szerződéseket köt és e szerződéseknek megfelelően az olajmagért elöre biztositott fix árat fizet. Az Olajmag Szövetkezet tehát a mai gazdasági életben hézagpótló és nélkülözhetetlen szerepet tölt be, mert tartani tudja a 10.000 kat. holdas vetésterületet és ahol valami elöny mutatkozik, azt a gazdák javára és az olajmagterület növelésére tudja forditani.

Jelenlegi olajmag-termöterületünk, sajnos, csak akkora, hogy a hazai gyárak szükségletének szükös fedezésére elég, de belöle sem kivitelre, sem pedig kompenzációs célokra nem jut. A magyar lenmagtermesztés lényege pedig az, hogy belöle minél nagyobb mennyiségeket exportáljunk és hogy vele, mert közvetlenül lenolajjal semmiféle idegen nyersanyagot nem helyettesithetünk, más nyersanyagot cseréljünk ki. A kivitel, tekintve, hogy nyersanyagról van szó, bármely országba könnyü, a kompenzációs üzletek pedig nélkülözhetetlen idegen nyersanyagainkat szerzik meg számunkra. Ilyen kompenzációs üzletre már volt példa, amikor három évvel ezelött lenolajgyáraink termeltettek mintegy 10.000 kat. holdon lenmagot, hogy ezzel a mintegy 7—800 vagón kopra-szükségletünket kompenzálják. Ez a kompenzációs üzlet hasonló volt a kenderjuta kompenzációhoz és nagy kár, hogy nem sikerült rendszeresiteni.

Összefoglalva a lenmagról mondottakat, megállapitjuk, hogy nekünk ebböl a fontos olajmagból hazai, kiviteli és kompenzációs célokra legalább 40.000 kat. hold termöterületre van szükségünk, ez a terület az ország különböző vidékein rendelkezésre is áll és nem szabad sem egy-két év rossz termésétől sem pedig a maradiságtól eltéritve lemondanunk a terület állandó fejlesztéséről.

A ricinus.

Mennyiségét és értékét tekintve ugyan a napraforgó és az olajmag mögött a ricinus harmadiknak számit, felhasználását és legujabb szerepét tekintve azonban jelenntöségben éppen nem marad el mögöttük. A gépfejlödés legujabb iránya ugyanis a gyorsfordulatu motorok kenöanyagául csak a ricinusolajat tudja használni, fontos gyógyszerészeti cikk is és olaját szappangyártási célokra is fel lehet használni. A ricinusolaj és primär anyaga, a ricinusmag tehát nélkülözhetetlen a magyar gazdasági életben és amig belföldi termelése nem volt megszervezve, a behozatala bizony sulyos összegekbe került. Ricinusmagunknak a termelése, helyesebben a termelés megszervezése egészen ujkeletü. Igaz ugyan, hogy a ricinusmag-termeléssel hazánkban már 1870 óta foglalkoztak Békés megyében, ez azonban feledésbe ment és 1933-ig nem volt számottevö ricinusmag-termelés. Az 1933. év azonban forduló a ricinus életében. Ekkor kezdte meg ugyanis az Állami Olajsajtoló Üzem szerződtetési tárgyalásait és fáradhatatlan munka, rengeteg közöny és kicsinyesség legyözésével sikerült holdanként, söt ölenként a magyar ricinustermelést megteremtenie. Azóta a Olajsajtoló Üzem fáradozását siker koronázta és a kezdeti párszáz holdas ricinusmag-terület 1937-re többezer kat. holdra szaporodott. A ricinus termesztése, éppen ugy, mint az olajlenmagé is, kizáróan u. n. termelési szerződésekben történik: azaz, amint a lennél az Olajmag Szövetkezet, ugy a ricinusnál az Állami Olajsajtoló, vagy ujabban az olajgyárak is, minden évben

termelési szerződéseket kötnek a termelővel és a szerződés értelmében fix árat, pontos száliitási és átvételi feltételeket és minöségi meghatározásokat biztositanak a gazdának, ugyhogy annak csak a termelésre van gondja. Ilymódon sikerült is a régebbi nagy behozatalt első sajtolásu olajból megszüntetnünk és a hazai szükségletet teljesen belföldi ricinussal fedeznünk. Hogy milyen szépen fejlödött a belföldi ricinustermelés, álljanak itt a számadatok:

A ricinus vetésterülete és termésmennyisége.

	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Vetésterület kat. hold	—	371	750	800	2.500	5.500
Termésmennyiség q-ban	—	2.226	4.300	4.800	16.500	35.000

A ricinus vetésterülete, amint látjuk, az olajgyárak bekapcsolódása folytán az 1933. évi területnek a tizenötszörösére növekedett és a termésmennyisége ma 30.000 q-n felül van.

A belföldi termelés növekedése párhuzamosan szoritotta ki a külföldi első sajtolásu olajat, ugyhogy ma csak másodsajtolásut hozunk be.

Ricinusolaj behozatala. (Mennyiség q, érték ezer P.)

	1929	1931	1935	1936
Ricinusolaj	2.441 q 249 P	2.348 q 200 P	3.874 q 195 P	1.170 q 59 P

E számok mutatják, hogy ricinusolaj-behozatalunk az átcserélödés folytán értékben mennyi megtakaritást jelent az országnak.

Ricinusmag-termelésünknek a fejlesztése a kivitelben találja meg realitását. A tölünk északra fekvö államok ugyanis az idöjárási viszonyok miatt a ricinust már nem tudják megtermelni és igy a mi számunkra természetes és közelfekvö piacokul kinálkoznak. A mi éghajlatunk a ricinus számára a megfelelö, termésátlagai is kielégitöek és igy minden reményünk meglehet arra, hogy megfelelö megszervezés után az északibb államok ricinusmag- és olaj-szükségletét mi fedezhetjük.

*

Az egyes magvak helyzetének részletes tárgyalása után rátérhetünk arra, hogy milyen konkrét intézkedések lennének szükségesek helyzetük megszilárditására és fejlödöképességük biztositására.

I. Legelsö és legfontosabb intézkedés az áruk felemelése. Nem kivánhatjuk a gazdától, hogy altruista alapon termeljen és ne találja meg számitását éppen ugy, mint az egyéb terménye termesztésénél. Ha a buza, kukorica, vagy burgonya jobban fizet, a gazda nem fog olajosmagot termelni. Az olajosmagok árának a megszabásánál ne a világpiaci ár legyen a döntö, mert hiszen ez a legtöbb esetben ugyis csak fikció, hanem az, hogy mibe kerülnek nekünk ezek a magvak, ha nemes valutáért kell öket behoznunk. Hiába olcsó a lenmag vagy napraforgó az amerikai tözsdéken, ha nekünk dollárért vagy fontért kell behoznunk. Mi a dollárt és a fontot ugyanis drága gyü-

mölcsért, zsirért, vagy szárnyasért vesszük és az olcsó olajosmag végeredményben sok gyümölcsünkbe avgy szárnyasunkba kerül a londoni piacon. A nyersanyagértékek legyenek a döntök és akkor rájövünk, hogy a 30 pengös hazai lenmag olcsóbb, mint a 20 pengös laplatai!

II. Szigoru elrendelése és ellenörzése annak, hogy a belföldi ipar csak hazai olajosmagvakat használhasson, nyersanyagszükségletüket a belföldön fedezzék és hogy a külföldi nyersanyagokat is velük helyettesitsék.

III. A hazai olajosmagvakból készült áruk propagálása. közszállitásoknái kizárólagosan csak ezeknek a figyelembevétele stb. Különleges intézkedések, mint pl. a ricinusolaj kötelező hozzákeverése az ásványolajokhoz stb

IV. Megfelelö mennyiségü és kifogástalan minöségü vetömag kiosztása minden évben és a vetömag ellenörzése.

V. Az olajosmagvak termesztésére alkalmas területeknek a pontos összeirása. az egyes területek legmegfelelöbb vetömagvának a kiválasztása, a termelt mag olajtartalmának évenkénti ellenörzése.

VI. Pontos statisztika az évenként termelt olajosmag mennyiségekről. Ez ugyan magátólértetödönek látszik, de mégis elöfordult hogy pl. egy év napraforgómag-mennyiségének a megállapitásánál a hivatalos becslések és a gyárak által megvásárolt mennyiségek között ezer vagónos különbség volt.

VII. Széleskörü propaganda a gazdák felé az olajosmagvak termelésének szükségességéről és termesztésük anyagi elönyeiről.

Végül felismerése annak, hogy az olajosmagvak nem surrogátumok, vagy jelentéktelen mezögazdasági termelvények, hanem fontos és értékes nyersanyagok, amelyeknek sorsával és boldogulásával az iparnak és a mezögazdaságnak egyaránt törödnie kell!

Pálinkás András.

Rendszeres tőkegyüjtés.

A tökegyüjtésnek legszokottabb alakja — nem tekintve a készpénz egyszerü elraktározását — a takarékbetét. Számos, itt nem részletezendö, elönye mellett van azonban e módnak néhány tökéletlensége is. Elsösorban hiányzik rendszeressége: akkor és annyit helyez el a takarékos ember a bankjába, amikor éppen eszébe jut és amennyit akkorára éppen félrerakott keresetéből. Maga ez az elhelyezés sokszor idötrabló és fáradságos; el kell mennie a takarékpénztárhoz, ott esetleg megvárni, amig a többi, öt megelözö, társának dolgát elintézték. A befizetéseknek ilyen ötletszerüségük mellett, további hiányuk az, hogy a fél nem is tudja pontosan, mennyit fog annakidején visszakapni, mert az intézet csak néhány hónapra vállalja a kamatláb állandóságát. Jelenleg a kamatláb különben is annyira alacsony, hogy alig csábit a betevésre, amint ezt a takarékbetéteknek igen lassu emelkedése számszerüen is megmutatja.

A következökben oly takarékossági rendszert ismertetünk, melyben az imént vázolt hiányok nincsenek meg, vagy legfeljebb lényegesen lecsökkentett mértékben. Az eljárás nem uj, de hazáján, Franciaországon kivül még kevéssé terjedt el: csak néhány délamerikai államban, Braziliában, Argentinában alkalmazzák. Viszont Franciaországban vannak intézetek, melyek már több mint

ötven éve foglalkoznak ily üzletággal és mint látni fogjuk, ezek a francia hiteléletben egészen jelentékeny helyet foglalnak el. Az eljárást a franciák a meglehetősen szürke és kevesetmondó „*Capitalisation*“ (tőkésités) szóval jelzik; mi, jobb hiján, egyelőre a cimben szereplő „*Rendszeres tőkegyüjtés*“ vagy „*Rendszeres takarékosság*“ elnevezéssel beszélünk róla.

Az eljárás jellemző vonásai:

1. A fél kötelezi magát, hogy időközönként (évente, havonta, vagy egyszerre) bizonyos egyforma dijat fizet a tőkegyüjtő intézetnek.

2. Az intézet ezzel szemben vállalja azt, hogy a félnek az előre megállapitott tőkét ugyancsak előre meghatározott időpontban (15, 20, 25 év mulva) kifizeti.

3. A fél azonban még előbb is hozzájuthat tőkéjéhez és pedig akkor, ha a havonta megtartott sorsolások alkalmával a szerencse éppen az ő kötvényének kedvez.

Ezen a kereten belül az egyes intézetek számos változást alkalmaznak a fizetéseknek, a sorshuzásoknak és más előforduló eseteknek elintézésénél — ezeket az alábbiakban nagy vonásokban ismertetni fogjuk —, de a fenti három pont mindegyiknél meglelhető s igy az egész hitelmüveletnek gerincét alkotja.

Mekkora ezen intézeteknek pénzügyi sulya a francia hiteléletben? 1932-ben 38 „*Société de Capitalisation*“ foglalkozott ily hitelmüveletekkel, 8.1 millió kötvény volt érvényben 35 milliárd fr. frank értékben. Igazán értékelni e számokat csak ugy lehet, ha azokat két rokon-intézménynek, az életbiztositásnak és a takarékpénztárnak megfelelő adataival vetjük össze. Az Annuaire Statistique 1935. évi kötete, melyből az adatokat vesszük, ugyancsak az 1932. évre vonatkozólag közli, hogy 194 életbiztositó intézet 3,423.000 kötvényt bocsátott ki 45 milliárd fr. frank értékben, 560 takarékpénztárnak pedig 10 millió könyvecskéje volt forgalomban 34.7 milliárd frank értékben. Ezekhez járul még a „Caisse nationale d'épargne“ ugyancsak kerek 25 milliárd értékü 10 millió könyvecskével. A „*branche Capitalisation*“ tehát a „*branche Vie*“-nek komoly vetélytársa, de még a hatalmas takarékpénztárak mellett is megállja helyét.

Nézzük most már kissé közelebbről a „Rendszeres tőkegyüjtés“ eljárásait. Arról már szólottunk, hogy a fél a tőkéhez bizonyos határidő elteltével jut, ha ugyan a szerencsés véletlen folytán nem huzták ki kötvényének számát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy időközben ne juthasson befizetett pénzéhez. Két év eltelte után a kötvény visszaváltható, vagyis a kötvény visszaadása ellenében az intézet kifizet egy bizonyos összeget, a visszaváltási értéket. Ennek mérvét a kötvényfeltételek adják. Az egyik ily intézet pl. a következőket nyujtja: 15 év mulva esedékes 1000 fr. tőke értéknél, melyért 14 évig és 5 hónapig havonta 5 frankot kell a félnek fizetnie,

	2.	5.	10.—	15.—	év végén a visszaváltási értékek:
a	76.—	244.—	592.—	1000.—	fr.

Összehasonlitásra megadjuk a jelzett időpontokig a befizetett dijak összegeit, ezek kitesznek:

120.—	300.—	600.—	900.—	fr.-ot.

(Egyébként a 15 éven át havonta fizetendő 5 fr. betét értéke a 15. év végén 3.5% alapulvételénél 967 fr., 4%-nál 1001 fr.; igy mondhatjuk,

hogy első közelitésben a 4%-os kamatozás tekinthető számitási alapnak.) E visszaváltási értékekre való tekintettel az egész hitelmüvelet a fél részéről ugy is értelmezhető, mint bizonyos, évről-évre növekvő tőkeösszegnek megszerzése. A visszaváltási dijat oly mértékben állapitják meg, hogy az a matematikai dijtartaléknál csak néhány (legfeljebb 6) %-kal kevesebb legyen. A „Rendszeres tőkegyüjtést" ugyanis oly értelemben tekinthetjük biztositásnak, amenynyiben a töke kifizetése biztos ugyan, de kifizetésének időpontja bizonytalan. Ennek folytán itt ép ugy lép fel a dijtartalék fogalma, mint a rendes életbiztositásnál. (Matematikai szempontból a „Rendszeres tőkegyüjtés" oly biztositásnak tekinthető, melynél a kiválások száma a biztositás tartama alatt minden évben ugyanakkora; igy a dijtartalék megállapitása lényegesen egyszerübb, mint a valóságos életbiztositásnál.)

Visszavásárlás esetén a fél és az intézet között minden kapocs megszünik, ezért gondoskodtak arról, hogy a fél más uton-módon is esedékesség előtt pénzéhez vagy legalább annak jelentékeny részéhez juthasson. Ugy, mint az életbiztositásnál, a fél itt is elég kedvező (pl. 2.25%-os) feltételek mellett kaphat kölcsönt az intézettől, melyért természetesen kamatot kell fizetnie, s amelyet a töke kifizetésénél levonásba hoznak. Az intézetek, nehogy üzletfeleiket teljesen elveszitsék — ami visszavásárlás esetén feltétlenül, kölcsön esetén többnyire meg szokott történni —, még a visszavásárlási érték bizonyos (kb. 75%) részéig előleget is adnak. Ily előleg (prélévement anticipé) után nem évenként kell a kamatokat kifizetni, hanem azokat az előleggel együtt a kifizetés alkalmával vonják le. Az életbiztositással ellentétben tőkésitést nem alkalmaznak az intézetek, mivel tapasztalat szerint azt, aki a tőkegyüjtést félbehagyja, a legritkább esetben érdekli az, hogy hosszabb idő elteltével kapja meg pénzét.

Az egész elgondolásnak sajátos szint a sorshuzások adnak, melyek miatt, különösen a kezdő években, az intézményt támadások is érték. Ha azonban tekintetbe vesszük a sorsolások méreteit és célját, a kedvezőtlen véleményeket nem tarthatjuk jogosultaknak. A társaságok változatos sorsolási terveinek közös vonásait vizsgálva azt látjuk, hogy egy-egy huzásnál minden 3000—4000 tag közül egynek huzzák ki a számát; minthogy ily huzás havonta történik, 25 éves tartamnál az összes 300 huzás folyamán a tagoknak csak 10—13 %-a jut igy előzetesen a tőkéhez, a többi csak a 25 év elteltével. Ez a kilátás nem oly csábító, hogy a közönség nyerésvágyát komolyan felkeltse, másrészt elégséges ahhoz, hogy sok tagot visszatartson a fizetések könnyelmü félbehagyásától. Hiszen a fél nem tudhatja, nem éppen a legközelebbi sorshuzásnál kaphatná meg a teljes tőkét, melynek javarészét gondatlansága folytán igy elveszitette. A sorshuzásoknak e helyen olyasféle jelentősége van, mint az életbiztositás körében azon gondolatnak, hogy a kötvény visszavásárlásával a hátrahagyott család elesne a biztositott összegtől.

A sorshuzás társaságonként más és más eljárásu; leggyakoribb az, hogy a kötvényeket különböző, három betüből álló jellel (pl. SKG) látják el, — ha a sorsolásnál e három betü három szerencsekeréknek egy-egy nyilásán megjelenik, ugy ily kötvény névértékét rögtön kifizetik. Minthogy minden keréken 24 betü van, könnyü kiszámitani, hogy összesen $24^3=13.824$ variáció lehetséges e betükkel; ha tehát egy-egy huzásnál öt ily betücsoportot sorsolnak ki, ugy minden $13.824:5=2765$-ik tag nyerhet egy-egy huzásnál.

Egy másik intézet kötvényeinek egy-egy csoportját rendre az 1-től 120.000-ig terjedő számokkal látja el; minden huzásnál 30 egymásután következő szám esik ki, melyek elsejét megint szerencsekerekek határozzák meg. Itt tehát egy-egy huzásnál 120.000 közül 30, vagyis minden 4000-ik tag nyer; 25 éves tartamnál minden 4000:300=13-ik tag jut előzetesen pénzéhez. Sok társaság egyébként az ilymódon a feltételekben előirt sorshuzásokon kivül a keletkezett nyereség szétosztására még további póthuzásokat is rendez minden további befizetés megkivánása nélkül.

Nem akarunk most az egyes társaságok által nyujtott egyéb kedvezményekkel (pl. dijmentesités halálozás esetén, osztalékok) s más részlettel (pl. a tökék elhelyezése) foglalkozni, melyek érdekesek ugyan, de a „Rendszeres tőkegyüjtés" alapgondolatát lényegesen nem érintik, inkább három rokon intézményhez való viszonyában akarjuk elhatárolni.

A „Rendszeres tőkegyüjtés" sok közös vonást mutat fel az *életbiztositással*, nevezetesen a népbiztositással, továbbá a takarékpénztárakkal, valamint az épitőtakarékokkal, de azoktól jelentékeny vonásokban különbözik is. A népbiztositással összevetve látjuk, hogy mindkettőben meglelhetők: a tökék kis mérete, a havi dijfizetés, a töke kifizetése időpontjának bizonytalansága, szervezésileg: a tagoknak ügynökök utján való megszerzése, a dijak beszedésének módja. Közös vonás az is, hogy mindkettő ugyanazon szigoru állami felügyelet alatt áll. Az állami statisztika is egy csoportban nyujtja mindkettőnek az adatait. Különböznek egymástól annyiban, hogy az előzetes kifizetés idejét az egyiknél a biztositott fél halála, a másiknál a szerencsekerék határozza meg. Ily szempontból az életbiztositás felette áll a „Rendszeres tőkegyüjtésnek", mert amott a kifizetést etikai és gazdasági okok indokolják (gondoskodás az elhunyt családjáról, temetési költségek), mig emitt a véletlen játékáról, tehát bizonyos mértékben nyerésvágy felkeltéséről lehet csak szó. Szervezésileg jellemző még a „Rendszeres tőkegyüjtés"-re, hogy előre meghatározott összegre szóló kötvényekkel dolgozik, mig a biztositásban a fél tetszésszerinti összeget biztosithat magának. A különbség a fél szempontjából nem nagyon lényeges, mert hiszen mindig lehet kisebb tételekből annyi tőkegyüjtő kötvényt vásárolni, amennyit a fél csak akar. A lényeges különbség a tömegüzlet könnyebb lebonyolitása szempontjából derül ki. A „Rendszeres tőkegyüjtés" kötvényének kiadásánál csak a keltezést és az igazgatósági aláirások helyét kell kitölteni, ezzel szemben a biztositási kötvénynél kitöltendő a fentieken kivül még a fél neve, születési adatai, a biztositott összeg, a dij, a dijfizetés módja stb. A „Rendszeres tőkegyüjtés" nem vetélytársa az életbiztositásnak, más célt szolgál, s ugyszólván előkészíti a talajt amannak számára. Igy pl. Franciaországban a népbiztositás csak jóval a „Capitalisation" után fejlődött, anélkül, hogy az egyik a másikat térfoglalásában hátráltatta volna.

Közbevetőleg megemlitjük, hogy Romániában a népbiztositást sorshuzással kötik össze[1]. Nálunk Magyarországon a mult század nyolcvanas éveiben egyik, azóta megszünt, biztositóintézet kisérletezett bizonyos eredménnyel a sorsolással egybekötött életbiztositással.

[1] *Sterntal:* Les assurances populaires en Roumanie. Comptes Rendus du X. Congrés Intern. des Actuaires. 1934. II. 475.

Az 1937. évben az osztrák biztosító intézetek is elkezdték sorsolással egyesitett életbiztositási kötvények kiadását.

Ugy a „Rendszeres tökegyüjtésnek", mint a *takarékbetétnek* célja: kis tételek kamatozó elhelyezése utján való pénzgyüjtés. Az előbbinél azonban a befizetések mértékét és idejét előre meghatározzák, gondoskodás történik beszedésükről. Ugyancsak fontos ismérve az előbbinek az is, hogy a kamatláb nem változtatható meg az intézet tetszése szerint, hanem a fél az üzlet megindulása pillanatában rögtön tudja, mennyi pénzhez fog jutni. (A gyakorlatban a felek a nyereményrészesedés révén többhöz is jutnak, mint amennyit a kötvény névértéke mutat.)

Ha most az *épitőtakarékkal* hasnlitjuk össze a „Rendszeres takarékosságot", ugy szintén számos közös vonást tapasztalhatunk: elsősorban a befizetések rendszeressége, ugyszintén a sorshuzások által meghatározott előleges kifizetések ilyenek. De az épitőtakaréknál a tőkét a fél nem használhatja fel tetszése szerinti célra, hanem azt épitkezésre kell elköltenie, mig a „Rendszeres tökegyüjtés"-nél ily megszoritásnak nincs helye.

Álljon itt végül — a fentiek kiegészitésére — néhány adat, mely a „Rendszeres takarékosság"-nak Franciaországban lefolyt történetét számszerüen szemlélteti[2]:

A 38 „Rendszeres tökegyüjtés"-sel foglalkozó társulat közül 28 a részvénytársaság, 10 a szövetkezet; több közülük azonos elnevezésü biztositóintézet szárnyai alatt működik. A társaságok igen különböző méretüek, néhány hatalmas intézmény mellett egész aprók is léteznek. Igy a legnagyobb intézet az egész üzletnek 40%-át birja, az öt legnagyobb intézet pedig 97%-át. A következő táblázatban ötéves közökben (és a háboru előtti 1913. év adataival kiegészitve) látjuk millió francia frank egységben:

1. a beszedett dijak összegét,
2. a matematikai dijtartalékot,
3. a kimutatott nyereségei, melyből egyébként kb. 50% jut vissza póthuzások és (vagy) tőkekiegészitések alakjában a felekhez,
4. az illető évben aláirt összeget, vagyis az uj üzletet,
5. az összes aláirt összeget, vagyis a teljes üzletállományt.

A „Rendszeres tőkegyüjtés" fejlődése Franciaországban.

Év	(1) Dij	(2) Dijtartalék	(3) Nyereség	(4) Uj üzlet	(5) Teljes üzlet
	millió francia frank				
1913	61	200	3	500	1500
1925	354	1216	23	3300	9200
1930	759	2739	83	8100	26200
1935	1050	4611	86	7500	35000

Ezek az adatok meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a „Rendszeres tökegyüjtés" a francia hiteléletnek hatalmasan fejlődő ágazata. Vázlatos ismertetésünk talán némelyik olvasónkban is felébreszthette azt az eszmét, hogy ily közhasznu intézményt hazánk közgazdasága javára Magyarországon is meg lehetne valósitani.

Sós Ernő.

[2] *Plaveret:* Les opérations de Capitalisation. Comptes Rendus du XI. Congrés Intern. des Actuaires. 1937. III. 481.

Développements del'Industrie de la Capitalisation. Journal des Assurés. 1937.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A modern pénz.

A jó népszerüsitö lehetöleg kerüli a céhbeli nyelvet s a vitás kérdéseket. Ezzel a módszerrel sokra megy, az avatatlant néha egyetlen könyvvel találó formulázáshoz szoktatja. Tanitsuk a tengeri uszót sekély tengerrészen s ne édesvizi medencében: tanitsuk a tudomány legegyszerübb, de hamisitatlan elemeivel. Ha pár jó lecke után izmai a miniatür tengermozgáshoz, ajka a csipös, sós vizhez szokott, egyedül kimehet a nagy hullámokra. A jó népszerüsitö a tudomány eredeti elemeivel dolgozik, sós és hullámzó tengerrészen tanit, a kezdönek csak annyit kell éreznie, hogy akármelyik pillanatban leállhat.

Közhely, hogy az angolok e módszer mesterei. Kitünö hagyományukból meritett Geoffrey Crowther remek közgazdasági rádiósorozata, ebböl merit Pigou, aki az öregkorban kétszeresen elbüvölö könnyedséggel szól a laikushoz, szerencsés óráiban maga Keynes is.[1] Igaz, hogy céhbeli és mindennapi nyelvük alig különbözik; egy angol szakszöveg matematikai formulák nélkül a széppróza határán áll.

De kötött szöveggel az angol népszerüsitö sem boldogul. Különösen, ha az alapszöveg körül még vihar tombol s az eredeti szerzö a hangos gondolkodásnál, nem a végleges formulázásnál tart. Egy lángeszü járör kockázatos és kétes tapasztalatából nehéz elemi stratégiát irni. Már pedig az eltökélten eretnek Keynes körül ez folyik. Utolsó nagy könyvét ketten is népszerüsitették: Rowse a szocialista olvasónak, Joan Robinson a járatlanoknak, jellegzetes pénzelméletére pedig két ujabb népszerüsitö akadt, a cambridgei Myra Curtis és Hugh Townshend.[2] Ami Keynesben nehéz, kétséges, ingerlö, de tömör és elökelö, a két cambridgei népszerüsitöben nehéz, egyhangu, terjengös. A fegyverhordozó ritkán emlékeztet gazdájára.

A liberális közgazdaságtannal felbomló aranyfedezeti elméletet Fisher és Cassel brutálisan egyszerü és kárörvendö könyvei már egyszer elbucsuztatták.[3] Brutálisan, kárörvendön, de nem végleg.

[1] *Geoffrey Crowther:* Ways and Means, London 1936; *A. C. Pigou:* Economics in Practice, London 1935; *u. a.:* Socialism versus Capitalism. London 1937; *J. M. Keynes:* Essays in Persuasion, London 1931; *u. a.:* Essays in Biography, London 1933.

[2] *J. M. Keyne :* The general Theory of Employment, Interest and Money, London 1936; *A. L. Rowse:* Mr. Keynes and the Labour Movement, London 1936; *Joan Robin on:* Introduction to the Theory of Employment. London 1937; *Myra Curtis* és *Hugh Townshend:* Modern Money, London 1937.

[3] *Irving Fi her:* Stabilised Money, London 1935; *Cust v Casse':* The Downfall of the Gold Standard, London 1936.

Nem tudom, gondolták-e irás közben, hogy e bukás irodalmi serkentö hatása fölér egy elbukó állambölcseletével? Az aranyalap föladása megszabaditott néhány országot a deflációtól, de ránkszabaditotta a modern angolszász pénzelméleti irodalmat, mely ma-holnap a német jóvátételi értekezések méreteivel fenyeget.

Közös elméleti magatartásuk a tagadás. Mind az arany ellen fordul, ahogy a civakodó francia enciklopedisták is egyetértön az egyház ellen hadakoztak. Közös szellemük viszont egy nemzeti átalakulás függvénye. Mintha az anti-viktoriánus (irodalmilag szólva: anti-Forsyte) angol fölszabadulás a viktoriánus merevséggel bélyegzett aranyvaluta rendszert is elsöpörné, az uj pénzelmélet a sznobizmus határáig előitéletmentes s a jegyfedezeti gondolat gátlásait leküzdve és kianalizálva, áttelepül az irányitott pénz területére. Közös erkölcsi felszabaditójuk Keynes, határtalan önbizalma, lángeszü ösztöne, Erzsébet-kori kapitányokra emlékeztetö bátorsága lenyügözi legtöbb kortársát. Végül közös szociológiai keretük a mechanikusan agyonszervezett társadalom, a népszavazás, rádió, sajtó és sport várnégyszögébe szoritott civilizáció. Kétségtelenül ez a legerösebb hatás. Ahogy a tizenhetedik században katolikus és protestáns vitairók különböző utról indulva az abszolutizmus dicséretével végezték s e dicséretben félreismerhetetlen kortársakká olvadtak, az irányitott pénz demokratikus vagy polgári-baloldali szóvivöi s a diktatorikus „Staatliche Theorie" végrehajtói is félreismerhetetlen kortársak. Gögös anyagi antropocentrizmusunk, az ember anyagi mindenhatóságáról vallott hitünk a pénzelméletet is megszállja, a modern pénz éppen olyan kiszolgáltatott, fegyelmezett s irányitható, mint az átlagember a gépesitett — akár demokratikus, akár parancsuralmi — államban. A tiszta érempénz még egy tekintélyes, pompázó, de alapjában laza államszervezet vetülete, éppen olyan arisztokratikus szabadságjogai voltak, mint a hivatásrendeknek. Hosszu az ut s nehezedö szolgaságunkat jellemzi, mely e tiszta érempénztöl a szabadelvü-szabadkömüves nemzetköziség aranyfedezeti valutáján, Peel, Luzzatti, Wekerle valutáján át a modern pénzhez vezet. Rettentö rázkódások, ciklikus hullámok, defláció s infláció kisérték a hosszu uton. A korszerü pénzelmélet éppen ezektöl az utitársaktól akarja megszabaditani. Nemcsak akarja, részben már meg is tette. A modern pénzt bármelyik jegybank a kincstárral vagy a valutakiegyenlitö alappal egyetértve valóban megvédi az infláció és defláció elavuló veszélyétöl. Mert az infláció hovatovább olyan elképzelhetetlen, mint egy romantikus torlaszharc. De épp ilyen elképzelhetetlen a szabad aranyvaluta; Hoover, Briand, Stresemann álbékekorával ez is letünt. Utcai harc és inflatált pénz, kozmopolitizmus és aranyvaluta egyformán a tizenkilencedik század kisértetei és talán egy későbbi huszadik század tünetei De most az erőszakos nyugalom, a tettetett egyensuly napjait éljük, a szétzilált államrend (1790, 1848, 1871, 1920) romló valutája egyelöre a multé, akárcsak a polgári-liberális nemzetközi aranyvaluta, mely 1914-ig a Forsyte Saga Londonjára, 1925 és 1931 közt az ingatag és tulfeszitett London—Newyork-i tengelyre támaszkodott.

A korszerü pénzelmélet a freudizmustól a tömegember hatalmi tudatáig egész sereg hatást szivott fel s amennyire elképzelhetetlen ma egy ellentmondás-mentes, gyanutlanul hivö könyv a demokráciáról — (gondoljunk a német Hasbach vagy az angol Bryce immár

problémaszegénynek tetsző munkáira!) — elképzelhetetlen az aranyfedezeti elv egyszerüségével vetekedő modern pénzelmélet is. Ezt a forradalmat csak egy későbbi emberöltő tekinti át, a népszerüsitő szemtanu legfeljebb a nyers föirányokra utalhat. A modern fizikus se vállalkozik többre a maga forrongó tudományában.

De fájdalom, Keynes tanitványai nem tágitanak az alapszövegtől. Bibliamagyarázó lélekkel azonban nehéz népszerüsiteni. Cole és Keynes, Einzig és Hawtrey közé állva a két cambridgei azzal népszerüsit, hogy az ingatag, képromboló tételeket matematikai formák nélkül, terjengősebben ismétlik. Keynes élesen formuláz, ők vizenyősen. Tizenegy fejezetben vizsgálják a modern pénz alkatát, a lehetséges pénzmennyiséget, a pénzjövedelmet, a pénzfelhasználást, a tőkeképződést, a kamatot, a kötvénypiacot, a közhitelt, a pénz-ár függvényt, a nemzetközi fizetéseket s a pénziránvitást. Kezdő olvasó a második fejezetig jut, szakember az első fejezet felében visszatér az eredeti forráshoz. Ki jut a végére?

*

A Keynes utánzat után olvassunk el egy orthodox népszerüsitést. Louis Baudin, párizsi egyetemi tanárét.[4] Gyülöli a papirsterling valutát, az irányitott pénzt, Rooseveltet, a népfrontot, dühét népszerüsitő könyvecskéjében fecskendi szét.

Ott erős, ahol jogász esze segiti. Világosan ir a pénz fajairól, jogi ösztöne s a francia hagyomány egyaránt megkönnyiti, hogy a bimettalizmust is jól vázolja. Néhány hasonlata a legjobb latin iskolára vall. „A bankpénz a magánbankár bosszuja a jegybankmonopóliumért." „Ahogy a hadseregnek rendszerint nincs belföldi, rendöri szerepe, egy idő óta az aranyfedezet is csak külföldön müködik, máskülönben laktanyájába, a Jegybank pincéjébe zárkózik." „Az ezüstöt féltestvérei — a réz, ón, ólom stb. — alacsonyitották le." „Az amerikai kormány devalvált, hogy az árakat emelje, a francia kormány devalválás közben azt állitotta, hogy nem változik az árszint. Mindkettő tévedett. Egy pénz nemzetközi értékcsökkenése a nemzetgazdaság világgazdasági függésével egyenes arányban hat a belföldi árakra. Észak-Amerika nagyrészt önellátó, Franciaország legtöbb nyersanyagát, söt az élelem jórészét is behozza. Az amerikai árak tehát a terméskorlátozás s nem a pénzértékcsökkenés, a francia árak ellenben a pénzértékcsökenés miatt emelkedtek."

A világháboru utáni összes devalválás közül csak kettőben nyugszik meg, egyik a francia franké 1926-ban, másik a svájci franké, melyet 1936-ban a francia frank „hütlensége" taszitott le aranyalapjáról. Még igy is furcsa, hogy fönntartás nélkül helyesli a háboru előtti magas fontparitás végzetes felujitását. Szerinte az angol aranyrudvalutát kizárólag a hosszulejáratra kiadott külföldi kölcsönök s még inkább a makacs szakszervezeti bérpolitika buktatta meg. Holott a kifelé tekintélyes, belsőleg évek óta sinylődő fontot a Baudinnek annyira rokonszenves 1926-os Poincaré féle pénzpolitika is megviselte. Az alacsony lábra rögzitett frank sok tőkét vont Franciaországba s a frankparitás emelkedését 1927-ben — tehát a *de iure* rögzités előtt — már csak aranydeviza, elsősorban font vá-

[4] *Louis Baudin:* La Monnaie, Paris 1938.

sárlással akadályozhatták meg. Miután a kincstári nyereséggel államadósságot törlesztettek, Franciaország a huszas évek végén egyidejüleg megszabadult adósságai jórészétől, kiviteli valutaprémiumhoz jutott s aranydeviza vásárlásaival megmerevitette a fontot. Baudin az angolok szemére veti, hogy a font bukása a Francia Bank devizakészletét is elértéktelenitette. Arra nem gondol, hogy e bukásban a francia pénzpolitika is szerepet játszott. Egy idejekorán kötött font-frank-dollár egyezmény (persze nem huszonnégyórás felmondással) még sok mindentől megkimélhette volna a világot. De hát Baudin szerint a Blum-reformig a Francia Bank igy is hivatása magaslatán állt! Dauphin-Meunier jó és kemény könyve után 'kicsit erös az állitás.[5]

A papirfont hatását kizárólag a kivitel árnyékos oldaláról nézi, mintha nem is lett volna napos fele a belső föllendülésben. Holott az angolok pár hónap alatt feladták az export-szemléletet. Kiviteli föllendülést vártak, a tapasztalat egy belső föllendülésre figyelmeztette öket. Mért hallgat erről a külföldi megfigyelö? Az se áll egészen, hogy Anglia a szigeti konjunkturát idegen országokkal fizettette meg. A fonthez csatlakozó országok szintén föllendültek, a belsö konjunkturát tehát csak a tovább deflatáló európai aranyblokk sinylette meg. (Az önellátó Egyesült Államok már kevésbbé.) De Baudin elveivel épp olyan összeférhetetlen, hogy a defláció akármilyen faját vagy fokát rosszalja, ahogy Keynes sznob tanitványaival összeférhetetlen az inflációtól való „avult" félelem. Két orthodoxia néz farkasszemet, két dühös doktor a molièrei beteg ágya fölött. A reflációnál ismét elemébe jön, ez a nyers infláció áineve, irja. Pigou pompás kis tanulmánya után az ember azt hinné, hogy minden népszerüsitö egyforma pártatlansággal ir a három pénzpolitikáról.[6]

A Jegybank konjunkturapolitikai szerepét természetesen ellenzi. De birálata rossz példára céloz. A jegybankok jó vagy rossz konjunkturapolitikai szerepét nem lehet az 1927—1929-es amerikai Federal Reserve müveletek kudarcából megitélni, hiszen akkor még hiányzott a kötvénykibocsátási és tözsdetörvény, a Roosevelt-korszak két kevéssé kirakatozott, de annál nevezetesebb reformja.

Sok apró hiba is van a könyvben. A német infláció jellemrajza Bresciani-Turroni mestermüve után szegényes és zavaros, az idézett, de valószinüleg olvasatlan olasz könyvből jobb kivonatot készithetett volna. A Gold Reserve törvényben megállapitott uj amerikai pénzlábat rosszul idézi.

*

Becsülni kell a népszerüsitést, tudomány és politika, szakember és közönség annyiszor gyanakvó, rossz viszonyban állnak egymással. Ezért kell beszélni a rossz vagy elrontott munkákról is, föleg, ha tárgyi tájékoztatás helyett féktelen ábrándjainkat s indulatainkat ingerlik.

Cs. Szabó László.

[5] *A. Dauphin-Meunier:* La Banque de France. Paris 1936.
[6] *A. C. Pigou:* Inflation, deflation, reflation az E. in P. cimü kötetben.

Német szövetkezeti irodalom.

Kleine genossenschaftliche Beiträge. Herausgegeben vom Institut für Genossenschaftswesen an der Goethe-Universität Frankfurt a. M., Kohlhammer Verlag Stuttgart und Berlin, 1937.

A frankfurti egyetem kebelében müködö szövetkezetügyi intézet uj kiadványsorozatot inditott utjára azzal a célial, hogy a közreadandó munkák utján a szövetkezetek lényegét és feladatait illetöleg felvilágositó munkát végezzen. A sorozatból eddig három füzet jelent meg. Az elsöt Professor *Dr. Wilhelm Kalveram* irta: *Der Neubau des deutschen Kreditwesens und die organische Einliederung der Beamtenbanken* cimen. Ebben a tisztviselöszövetkezetek kérdését a német hitelszervezet szemszögéből vizsgálja. Németországnak 60 tisztviselöszövetkezete van, amelyek a német banktörvényben lefektetett elvek szerint müködnek s a tisztviselöi pénzgazdálkodás jelentös irányitói.

A sorozat második füzete *Prof. Dr. Meyer* tollából származik *Die Gestaltung der Betriebsgemeinschaft im gewerblichen Kreditgenossenschaftswesen* cimmel. Meyer nem elméleti fejtegetéseket ad, hanem gyakorlati szemmel nézi a dolgokat s végeredményben arra a kérdésre felel, hogyan nyilvánuljon meg a közösség gondolata az ipari hitelszövetkezetek mindennapi müködésében?

A munka elsö részében azt vizsgálja, hogy milyen legyen a viszony a *tagok* és a *szövetkezeti üzem* között. Bármilyen összeköttetésben álljon is a tag a szövetkezettel, mindig lebegjen elötte az a gondolat, hogy: „Egy mindenkiért és mindenki egyért!" Legnagyobb szükség van természetesen a közösségi szellem kialakitására a szövetkezet megalapitásakor. A szövetkezetnél nincs alapitó töke, mint más társulási formáknál, azért ezt a fiatal vállalatnak a tagok és az illetékes körök korlátlan bizalmával kell pótolnia. A bizalom megteremtésének pedig az a legbiztosabb módja, ha a tagok korlátlan felelösséget és sorsközösséget vállalnak a létesülö szövetkezettel szemben. Ne helyezkedjék a szövetkezet sem alkalmazottaival szemben a szerzödö fél merev álláspontjára, mert ebböl az az *elszemélytelenedés* származhat, amely különösen a nagy szövetkezeteknél gyakori. A melegebb szövetkezeti szellem kialakulása nem az alkalmazottak számától, hanem a köztük kialakult érintkezési módtól és szellemtöl függ.

Mingyárt ezzel kapcsolatban felvetödik az a kérdés, hogy mekkora legyen a szövetkezet? Meyer e kérdésben is azt hangsulyozza, hogy nem a tagok száma a fontos, hanem az, hogy milyen viszony van a vezetök és a tagok között. A szövetkezet mindig álljon készen a kölcsönnyujtásra, még akkor is, ha semmi kamathaszna nincs belöle. Emellett ugy szabja meg a kölcsöntételeket, hogy számoljon a tagok gazdasági helyzetével. A pénzpiac ingadozásából, vagy a kamatkülönbözet szüküléséböl származó hátrányt ne háritsa a tagokra. Söt ne csak jóindulattal, hanem jó tanáccsal is támogassa tagjait, ha arra szükség van. Igy pl. még teljes biztositék mellett se nyujtson kölcsönt, ha azt látná, hogy az a tag romlásához vezetne, vagy esetleg közgazdasági szempontból káros lenne. A szövetkezet vezetöségének szakképzett egyénekböl kell állnia. Hiszen az ipari szövetkezetek tagjai legtöbbször éppen olyan körökböl valók, amelyeknek komoly irányitásra van szükségük.

De természetesen ne csak a vezetőség, hanem a tagok is érezzék kötelességüket a szövetkezettel szemben. Adjon meg a tag a szövetkezetnek is minden olyan hitelbiztositékot, amit más pénzintézeteknek is megadna. Azt a védelmet, amit a törvény az adósnak nyujt, ne vegye éppen a szövetkezettel szemben mértéken felül igénybe. Ne tekintse magát egyszerüen csak szerződő félnek, hanem töltse el öt is a közösség szelleme.

A szövetkezet hivatásának betöltése érdekében mérhetetlenül fontos az *üzemvezető* és az *alkalmazottak* bizalomteljes együttmüködése. Amaz gondoskodjék ezek jóléteről, ezek pedig viseltessenek hüséggel az üzemközösséghez. Hogy az üzemvezető feladatát jobban betölthesse, álljon bizalmi egyén, vagy bizalmi tanács mellette. E tanács ne csak a jóléti, hanem az üzemi kérdésekben is hallassa szavát és lássa el jó tanáccsal a vezetőséget minden olyan kérdésben, amely a közösségi szellem elmélyitését célozza.

A sorozat harmadik füzete: *Dr. Hans Helferich: Die Kreditgenossenschaften in der deutschen Kreditwirtschaft* cimü munkája. A szerző — mint a Központi Szövetkezeti Pénztár elnöke — gazdag tapasztalatokkal támogatva vizsgálja a szövetkezetek jelenbeli és jövőbeli feladatait. Valamely hitelszervezet jelentőségét elsősorban annak a hitelösszegnek a nagyságával mérjük, amit az illető hitelszervezet a gazdasági élet rendelkezésére bocsát. Németországban 1936 végén: az öt berlini legnagyobb bank 6, egyéb magánbankok 1.7. állami és tartományi bankok 1.3, takarékok (jelzálogot kivéve) 1.9. szövetkezeti bankok 3.6 milliárd márkát hiteleztek ki közvetlen feleknek. (Jellegzetes a német hiteléletre, hogy a bankszerü hiteleket sokkal inkább veszik igénybe, mint máshol.)

Ha figyeljük, hogy a hitelszervezet hogy jutott el a mai fejlődési fokra, azt látjuk, hogy az utolsó évtizedeket erös központositó irányzat jellemzi a magánbankok rovására. Az összes hitelintézetek rövidlejáratu hitelezéséből a magánbankok részesedése 1913—1932-ig 70%-ról 50%-ra esett. A szövetkezeteknél nem tapasztalható élénkülés, mert nem volt olyan szerv, amely uj alapitásokról gondoskodott volna. Németországnak 274 huszezernél több lakosu városa van s ezek közül kb. 70-ben ma sincs ipari hitelszövetkezet.

A központositó tevékenységen kivül jellemző még a hiteléletre, hogy a takarékpénztárak és a közjogi intézetek a rövidlejáratu hitelek terén mindjobban tért hóditanak. Régebben a takarékpénztárak csak betéti ügyletekkel foglalkoztak. Ma erösen kiépült giró- és folyószámlaforgalmuk is van. Hasonló fejlödést látunk a közjogi intézeteknél is. Ilyenek az állami és tartományi bankok. Ezeknek száma 1913-tól 1932-ig 70-ről 676-ra emelkedett (fiókokkal!). 1933 óta a szövetkezeti hitelintézetek kielégitően dolgozhatnak. Betétállományuk 1932-töl 1936-ig 30%-kal emelkedett. Ez az emelkedés kedvezőbb, mint a nagy bankoké, de valamivel alatta marad a takarékokénak.

A továbbiakban vizsgálja a szerző, hogy mi tette lehetővé, hogy a szövetkezetek a nagy gazdasági változások ellenére is eleget tudtak tenni különleges feladatuknak. Bizonyára egyrészt az, hogy az állam az infláció alatt támogatta öket, másrészt, hogy mind a mezögazdasági, mind az ipari hitelszövetkezeteknél tervszerü, életképes átszervezés történt. A szövetkezeti hitelintézetek feladata a középső népréteg hitelszükségleteinek kielégitése. Ide tartoznak a parasztok, munkások, kisiparosok és egyes kereskedők. E réteg jövedelme és vagyona a hiányos könyvelés miatt alig ellenörizhető.

Mégis a hitelképesség kipuhatolásánál a szövetkezet előnyösebb helyzetben van, mint más pénzintézetek, mert számos tiszteletbeli személyt vehet igénybe a munka végrehajtására.

A felelősség kérdését is felveti a szerző. Igen fontosnak tartja, hogy a szövetkezet törekedjék saját tőkét gyüjteni, hogy igy a tagok válláról mindjobban levegye a felelősséget. Viszont az is fontos, hogy egyes tagok felelőssége az üzletrészen tul terjedjen, mert ez a vezetőséget fokozatos óvatosságra inti. A szövetkezet fennállása szempontjából fontosabb a kihitelezések bonitása, mint az alacsonyabb, vagy magasabb rentabilitás. Noha a hitelszövetkezeteket az emlitett középsö néprétegek hitelszükséglete teremti meg, mégis tevékenységükkel szervesen bele kell illeszkedniök az ország gazdasági életének egészébe, mert csak igy felelhetnek meg az önsegély megteremtésén tulmenö nemzeti feladataiknak.

Az ismertetett sorozat minden egyes füzete a nemzeti szocializmus és a megujhodó német birodalom alapvetö gondolatát, a mindeneket átható közösségi érzést igyekszik ápolni és továbbfejleszteni. A szövetkezeti ügy csak egyik ága a hatalmas gazdasági életmüködésnek, de céljánál és feladatánál fogva mégis igen alkalmas arra, hogy megmutassa, hogyan kell az önérdeknek háttérbe szorulnia a közérdek előtt. A könyvecskékben összegyüjtött gondolatok és gyakorlati utmutatások kettös forrásból táplálkoznak: a nemzeti szocializmus és a szolidarizmus eszmeköréből. A nemzeti szocializmus csak a németség szempontjából veszi az „egy mindenkiért és mindenki egyért" elv követelményét. A szolidarizmus magasabb nézöpontra helyezkedik s a faji összefogáson tulemelkedve akar emberibb arculatot adni a gazdasági küzdelmek homo oeconomicus-ának. A szolidarizmus nagy német szószólójának, Pesch Henriknek szelleme szólal meg soraikban, noha a szerzök tisztán a szövetkezeti eszme gyakorlati megvalósitását célozzák. Ha mindaz a kivánság, cél és eszme, ami akár e sorozatban, akár a szolidarizmusban testet ölt, a különböző hitelszövetkezetek müködésén keresztül is közelebb jutna a megvalósuláshoz, akkor a társadalmi élet is nagy lépéssel haladna előre azon az uton, amelynek végcélja a közjólét megvalósitása. *Takaróné Gáll Beatrix.*

Könyvismertetések.

Éber Antal: Szabadkereskedelem és protekcionizmus. Budapest, 1938. Gergely R. könyvkereskedése. 131 l.

A háboru utáni politikai közvéleményt vagy ahhoz szoktatták hozzá, hogy egyes közgazdasági kérdéseket nagy, rendszeres munkákban és összehasonlitó alapon tárjanak elé, vagy ahhoz, hogy rövid röpiratokat kapjon a napipolitikában hirtelen fölbukkanó problémákról, még pedig rendesen erösen kihangsulyozott pártpolitikai agitatórius célzattal. Igy lassanként az uj nemzedék egészen leszokik arról, hogy van a könyvirásnak és könyvélvezésnek egy másik fajtája is, tudniillik az, hogy valamely szerző nem az egész világhelyzetet akarja föltárni, de viszont nem is elégszik meg azzal, hogy rendesen minden indokolás nélkül a saját személyi meggyözödésével rohanja meg a fórumot, hanem ehelyett egyetlen nehéz kérdést próbál a jelen számára ugy föltálalni, hogy abban benne legyen annak az egyetlen kérdésnek a multja is, de viszont

kinyissa az ablakot az eljövendő eseményeknek. Nagyon leszoktunk már az ilyen irodalmi műfajról.

Éber Antalnak elsősorban az az érdeme, hogy megint föltámasztja ezt az igen tanulságos és közéletünkben szokatlanná lett irodalmi formát. Könyve a szabad kereskedelemnek és a protekcionizmusnak vitairata, de nem a rendes, muló ötletességen alapuló és ezért hamar feledésbe merülő ujságirói alakban, hanem igazi közirói módon, azaz a megragadott problémának központi kivetitésével. Az uj könyvnek előnye az is, hogy a szerző borzad minden homálytól és irigylendő világossággal állitja össze nemcsak azt az anyagot, amit fel akar használni, hanem annak összefüggését képező okoskodását is. Mindjárt itt meg kell mondanom, hogy Éber néha nemcsak éles, de érdes is formulázásában, ami nem válik a könyv tárgyilagosságának előnyére, viszont természetesen jobban felkelti az érdeklődést iránta, miután az irodalomnak ez az állapota — mint fentebb jeleztem — már hozzászoktatta a közönséget ahhoz, hogy politikai vagy éppen személyi viaskodásokat élvezzen a polémiai irodalom szinvonalán.

Az uj könyv igen nagy irodalmi anyagra támaszkodik, amely ugyan néha nincs rendszeresen megválogatva, de annyi bizonyos, hogy szerző biztos kézzel nyul vissza egyrészt a klasszikus angol közgazdaságtan nagy mestereihez, másrészt a magyar közgazdasági élet nagy megteremtőjének, gróf Széchenyi Istvánnak, a legnagyobb magyarnak munkáihoz és ezekkel szembeállitja a legujabb külföldi közgazdasági irodalomnak a termékeit. Előadási módja lebilincselő és még azoknak is, akik sok tételében nem értenek egyet a szerző követeléseivel, kétségtelenül tanulságul fog szolgálni a füzet, amely egységes gondolatot képvisel, dacára annak, hogy voltaképpen 26. önmagában is bevégzett cikknek a gyüjteménye. Miután e sorok irója is meg van győződve arról, hogy a magántulajdonon alapuló társadalmi rendet csak a szabad kereskedelem tarthatja fenn, hogy az a nemzetek közti békés versengéseknek egyetlen levezetője, sőt miután nézete szerint is a klasszikus iskolának teljesen igaza volt abban, hogy valamely nemzet életének minden természetellenes közgazdasági kialakitása tehertétel a nemzet valamelyik osztálya részére, ennélfogva, személyemben szólva, Éber azon elvekről győzött meg, amelyek meggyőződésemnek alapját képezik. Szerettem volna, ha éppen a magyar közvéleményt annyira érdeklő valutakérdések szempontjából azt a — különösen az ujabb angol és amerikai irodalomban előretörő — nézőpontot jobban kiemelte volna, hogy tudniillik az aranyvaluta azokban a nyugati államokban, amelyek arannyal el voltak látva, azért bukott meg az egész világgazdaság kárára, mert ugyanakkor a nyugati államok sem az árubeengedés, sem a pénzkihitelezés terén nem követték a szabad kereskedelem szabályait. Angliában is, Amerikában is és utóbb a Franciaország vezetése alatti aranyblokk országaiban is világosan látható, hogy a magukra erőszakolt protekcionizmus megfüllesztette az arannyal böven fedezett pénzértéket és ezáltal maguk tették tönkre a saját valutájukat, azért, mert elfelejtették azt a nagy igazságot, hogy az aranyvalutához a nemzetek szabad gazdasági érintkezése elvileg és gyakorlatilag egyaránt szükséges. Ha a háboru után ittmaradt politikai gyülölködés köde szét fog oszlani, akkor kétségtelenül ezek a nagy nyugati államok, miután saját kárukon érezték meg a protekcionizmusnak valutaromboló hatását, előbb-utóbb a szabad

kereskedelem helyreállitása terén fogják, önérdekből is, a vezető szerepet magukhoz venni. A magyar közgazdaságot illetőleg épp ugy, mint a szabadságreformok tekintetében a fő kivánalom az, hogy mi kövessük öket Közép-Európában elsőnek.

Eddig tart az a gondolatfelvonulás, amelyben szerzönkkel egyet tudok érteni. Nem tudok azonban megegyezni abban, hogy a mai viszonyok között és különösen abban a nagy bizonytalanságban, amely nöttön-nő Európa-szerte, Magyarország bármely tekintetben is magához ragadhatná a kezdeményezést. Az is nézetem, hogy Éber tulbecsüli a kis-, illetőleg kézmüiparnak fontosságát, miután éppen szabad kereskedelem esetén a kézmüipar nagyobb veszélyben volna fennmaradhatása szempontjából; a vámvédelem közvetve és közvetlenül az általa pártolt kézmüiparnak legalább is annyira érdeke koronként és megszabott határok között, mint a gyáriparé. Régebbi irásaimban gyakran hangoztattam azt, hogy a szabad kereskedelmet még akkor is pártolnunk kell, ha azt esetleg a kézmüiparnak lényeges visszaszoritásával, illetve részben a gyáriparhoz való odacsatolásával kell megvásárolni.

Az utolsó napokban beállott, Európa térképét megrázó legnagyobb eseménynek, a monarchia egykori felét képező Ausztria Németországhoz való becsatolásának a minket oly közel érdeklő ténye még aktuálisabbá tette Ébernek elgondolásait és füzetét. Szeretnök, ha az illusztris szerző ujból tollhoz nyulna és egy második, épp ugy sorozatban végiggondolt ujabb tanulmányában ezt az uj középeurópai helyzetet világitaná meg a szabad kereskedelem szempontjából. Ezzel lekötelezné olvasóit, akik mind érdeklődéssel várjuk megnyilatkozásait még akkor is, hogy ha némely támadását az egyes gazdasági ágak ellen szeretnök lecsökkenteni. Ez alatt azt értem, hogy teljesen ellentétes álláspontom állok Éberrel abban a tekintetben, hogy szaporodó lakosságunk és munkásságunk a magyar gyáripar nélkül is elhelyezhető lenne az életben. Ezt, az összes adatokra támaszkodva, amelyek eddig elém kerültek, bátor vagyok teljes tisztelettel kétségbevonni. *Hegedüs Loránd.*

Ifj. dr. Fellner Frigyes: K ö z l e k e d é s p o l i t i k a. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest, 1938. 520 old.

Ifj. dr. Fellner Frigyes, a M. kir. József Nádor müszaki és gazdaságtudományi egyetem magántanára, rendkivüli szorgalommal és körültekintéssel egy nagy közlekedéspolitikát irt, amely már terjedelménél fogva is — 33 nyomtatott iv lévén — méltán hivja fel a közfigyelmet. A könyvnek a jelentőségét növeli az is, hogy *Neumann* Károly egyetemi előadásainak jegyzetein kivül magyar nyelven a közlekedéspolitika nem volt összefoglalva és mindjárt bevezetöben meg kell mondanom, hogy ifj. dr. Fellner Frigyes a legszélesebb értelemben vette a közlekedéspolitikát, tehát ugyszólván teljes kódexet adott.

A munka beosztása szerint elöször elméleti részre oszlik „A közlekedés gazdaságának alapelemei" cimmel, amelyet az alkalmazott rész követ „A közlekedés megjelenési formái" összefoglaló elnevezés alatt. Ugy az elméleti, mint a gyakorlati földolgozás előnyéül kell felemlitenünk azt, hogy a szerző rendkivüli szorgalommal gyüjtötte anyagát ugyszólván az egész földgolyó területéről, amennyiben nem-

csak az európai közlekedés fejlödésének jelen állapotát és elözményeit foglalta össze, hanem távoli világrészekről is igen sok adatot szerzett és ezeket igen világosan csoportositotta. Az elméleti rész tekintetében kétségtelenül erösen a német elméleti kezdeményezöknek, igy *Sachs*-nak az utmutatásait veszi figyelembe, de igyekszik a fogalmi meghatározásokat is nagy világossággal és következetességgel vinni keresztül, ami azért fontos, mert a közlekedési politikának ily egységes összefoglalása uttörönek mondható. Mindjárt hozzá kell tennen, hogy bár — mint elöszavában is irja — ifj. dr. *Fellner* Frigyes lehetö magyarosságra törekszik, feltétlenül szükségesnek tartanám a münek ujabb átnézését, mert igen gyakran használt szavak: „elaszticitás", „indirekt", „rentabilitás", „lukrativitás", „kommerciális", mind megfelelö magyar szavakkal volnának pótlandók.

Az alapfogalmak tisztázása után a szerzö a tér és a közlekedés viszonyát, a közlekedés energiaforrásait és szervezetét vázolja, majd a közlekedésnek az emberi gazdálkodás szolgálatában való szerepét mutatja be, részben a közlekedés teljesitményeivel kapcsolatban. Az elméleti részt a közlekedés és a közhatalom egymásközti viszonyának boncolása, majd a közlekedés költségszámitásainak bemutatása zárják be. Itt igen szemléltetö ábrák segitik elö a megértést, bár nézetünk szerint a matematikai levezetések néhol tultengenek, ott, ahol az egyszerü logikai levezetéshez elég a szóbeli kifejezés és nem szükséges azt algebrai alakba burkolni.

A második rész, amelyet, mint emlitök, a szerzö „a közlekedés megjelenési formái"-nak nevez, az aktuálisabb és a közutaktól kezdve a városi közlekedés kérdéseinek tárgyalásán át a vasuti, hajó- (még pedig tengeri és belvizi hajó-) közlekedés problémáit mind összefoglalja és ezekhez, tudtunkkal elöször a magyar irodalomban, a légi közlekedés gazdaságának rendszeres fejtegetése csatlakozik, majd rövid említés történik az energiaátvitel és a csövezetékek ügyéröl, a VIII. fejezet pedig a „hirszállitás szervezete és gazdasága" cimen a postát, távirót, távbeszélöt és rádiót szemlélteti eredményeikben.

Külön ki kell emelnünk azt, hogy a vasuti kérdések tárgyalásánál az európai vasuti problémák mellett az északamerikai vasuti hálózat fejlödése is igen jó és szemléltetö módon kerül az olvasó elé.

Ugy stilisztikai, mint gazdaságpolitikai tekintetben a nagyterjedelmü munka legkiválóbb része az, amelynek a szerzö ezt a cimet adta: „A világgazdasági válság hatása a közlekedésre"; nevezetesen különösen ebben a fejezetben tükröződik a szerzönek az az eltagadhatatlan érénye, hogy igen távoli megfigyeléseket sikerül egységes szempontnak a nagyitó lencséje alá helyeznie, ami által öletszerü adatokat szervesen tud beállitani tudománya szolgálatába.

Mindenesetre az a meggyözödésünk, hogy az elsö magyar rendszeres közlekedéspolitika, amely ugyszólván a müszaki és közgazdasági tudomány között állva, jelentkezik most ifj. dr. Fellner Frigyes nagyterjedelmü müvében, hasznos szolgálatokat fog tenni éppen összefoglaló és összekötö szerkezeténél fogva a magyar tudomány mind e két ágazatának.

Hegedüs Lóránt.

Andreich Jenő: A konjunkturakutatás módszerei. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank gróf Széchenyi István alapitványából hirdetett jutalommal kitüntetett pályamunka. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1937. VIII.+173 lap.

A Magyar Tudományos Akadémia néhány esztendővel ezelőtt pályázatot irt ki a konjunkturaelmélet és konjunkturakutatás problémakörének tankönyvjellegü rendszerbe foglalására. A biráló bizottság a pályadijat *Andreich Jenő* és *Rostás László* között osztotta meg. Rostás kapott arra megbizást, hogy a konjunkturaelmélet mibenlétét vázolja s feladatának „Konjunkturaelmélet és konjunkturapolitika" cimü terjedelmes müvével felelt meg. (L. Neubauer Gyula ismertetését a Közgazdasági Szemle 1937. évi szeptember-októberi számában.) Andreich Jenö feladata pedig az lett, hogy a konjunkturakutatás módszereit ismertesse.

Andreich könyvéről nem könnyü véleményt mondani, mert a munka nem kiegyensulyozott. A könyv nem minösithető tankönyvnek, nem csupán azért, mert előadásmódja lényegesen nagyobb igényeket támaszt az olvasóval szemben és előismereteket kiván meg töle, semmint az tankönyveknél szokásos, hanem legföképpen azért sem, mert a konjunkturakutatás problémakörének és módszereinek csak egyik részét tárgyalja s a tárgyalt problémák és eljárások ismertetése sem mindenben kimeritő. El kell ismerni mindenesetre, hogy Andreich feladata nem volt könnyü, mert még nincs egészen tisztázva, hogy a konjunkturakutatás mennyiben minösithető egy, a gazdaságkutatás más ágaitól elhatárolható tárgykörnek s mennyiben folyik azokkal össze. Az ugyanis ma már nem kétséges — s ez Andreich könyvéből is világosan kidomborodik —, hogy konjunkturakutatás alatt nem feltétlenül prognóziskisérletek értendők, söt ellenkezőleg: a prognózis lehetöségeivel szemben való nagyfoku szkepszis mellett is szükség van a konjunkturakutatásra, hogy a régebbi és közelebbi multban, valamint a jelenben érvényesülő, a gazdasági fejlödést befolyásoló tényezöket és gazdasági hatóeröket megismerhessük. Ez a prognózisra kiélezett beállitással szemben a konjunkturakutatás problémakörének kiterjesztését jelenti. Addig, amig azt hitték, hogy összetett konjunkturaindexek megszerkesztésével mód van a jövöbeli fejlödést elöre látni, mert csupán a különböző görbék mozgásának idökülönbségeit kell szem elött tartani, a probléma egyszerünek látszott. Ma már talán senki sincs, aki ezt a lehetöséget sematikus merevséggel hirdetné. Azok a kutatók is, akik az összetett konjunkturaindexeket és konjunkturabarométereket hasznos eszköznek minösitik, a legkülönfélébb strukturális és dinamikus szempontokra is figyelemmel vannak. Ez a konjunkturakutatás problémakörének, valamint vizsgálati eljárásainak kiterjesztésével jár. A keresletelaszticitás problémái nem maradhatnak figyelmen kivül, mert a gazdasági életben végbemenö eltolódásoknak különféle területeken jelentkező eltérő hatásai csak a különféle javakra vonatkozó keresletelaszticitásoknak ismerete alapján birálhatók el. A keresletelaszticitási vizsgálatokat egyesek a piackutatás problémaköre alá kivánták vonni. Ez gyakorlati szempontból esetleg jogosult, de elméleti szempontból aligha az. Mint már jeleztem, a konjunkturakutatás problémaköre nem vizsgálható meg a különböző keresletelaszticitásoknak vizsgálata nélkül, mert

ismernünk kell a változások reakcióinak ugy multbeli, mint várható nagyságrendiségét és mert a piacfelépités mikéntjének, valamint a termelési és értékesitési fix és proporcionális költségek arányának ismerete szükséges ahhoz, hogy a jelenségek rugalmasságától függő reakciók mértékét meg lehessen vizsgálni.

Mindeme szempontokat Andreich is felemliti, de a birálónak is ki kell emelnie. Ha Andreich könyvét nem a konjunkturakutatás módszereit tankönyvszerü teljességgel tárgyaló munkaként kivánjuk megitélni, hanem csupán azt kivánjuk értékelni, amit a könyv közvetlenül nyujt, ugy a könyvről — az eddigi óvatosabb birálati szempontokkal ellentétben — a lehető legnagyobb elismeréssel kell nyilatkozni. Andreich könyve nem tankönyv, hanem essay, amelyben a konjunkturakutatás során alkalmazott egyes eljárások jogosultságának megitélésére érdekes és mélyenszántó uj szempontokat érvényesit és az egész konjunkturastatisztika elméleti alapjait is szellemesen vázolja. Minduntalan figyelmeztet arra, hogy a matematikai módszereket a konjunkturakutatás során gyakran tulhajtják, mert a rendelkezésre álló megfigyelési anyag oly bizonytalan és pontatlan, hogy a nagy finomságu matematikai eljárásoknak nincs meg a jogosultsága. Az egész problémakörhöz a közgazda, nem pedig a statisztikus szempontjából szól. Nézete szerint tulajdonképpen az elmélet az, amely a tapasztalati összefüggések és törvényszerü megnyilvánulások problémáját és lényegét megállapitja, mig a statisztika feladata csupán a verifikálás. „A matematika és a statisztikai módszerek célja általában az, hogy a gazdasági mozgásjelenségek közül a konjunktura hullámzásaira legjellemzöbbeket analitikai uton számszerüen is különválasszuk mindazoktól, amelyek arra közvetlenül behatással nincsenek."

Elméleti szempontból fontosak Andreichnek a modern konjunkturastatisztika elméleti alapjait tárgyaló fejtegetései. Rávilágit arra, hogy a konjunkturajelenségeket magyarázó elméletek legnagyobbrészt nyiltan vagy burkoltan a gazdasági egyensuly gondolatképére épitenek. Ennek a gazdasági elméletben alkalmazott egyensulyképzetnek munkahypotézise természettudományi eredetü. Kezdetben az alapelgondolás a következő adottságokon épült fel: 1. a gazdasági jelenségek egymással kölcsönhatásban lévő függvényszerü kapcsolatban állnak, 2. e kölcsönös összefüggésben lévő jelenségek — legalább is a köztük feltételezett kapcsolatok szerint — mindig egy egyensulyi állapotot igyekeznek elfoglalni, vagyis bizonyos egyensulyi helyzetben vannak és 3. amennyiben ezen egyensulyi helyzetet valamilyen oknál fogva belsö vagy külsö természetü erőhatások megváltoztatják, ugy a gazdasági életben egy állandó irányzat nyilvánul meg a *régi egyensulyi helyzet* visszaállitására. Az egyensulyi helyzetnek ilyen értelmezése azonban a gazdasági élet mozgásjelenségeit nem tudja kielégitően megmagyarázni. A közgazdasági elmélet ezért az egyensuly gondolatát ugy tette alkalmazkodóképessé, hogy az u. n. folyamatosan mozgó egyensulyi helyzetek eltolódási tengelyvonalát hasznositotta. A hullámzó gazdasági jelenségek eme tengelyvonal körül folytatólagosan hézagmentes egyensulyi helyzetbe kerülnek. Ez a tengelyvonal az, amelyet a konjunkturastatisztikában az irányvonalak képével helyettesitünk.

Pregnáns formulázás Andreichnél, hogy a statisztika általában tulajdonképpen reprezentativ értékek után kutat. Mig gyakori-

sági soroknál a legsürübb értékhely, addig az idösoroknál a változó értékek reprezentativ értékhelye az a tengelyvonal, amely körül a jelenséghalmaz adatai váltakoznak. A törekvés arra irányul, hogy a gazdasági élet mozgásjelenségeinek dinamikus mivoltát bonyolult függvényszerü kapcsolataiban ragadjuk meg. A matematika függvényekkel dolgozik, a konjunkturastatisztika viszont függvényszerü kapcsolatok fiktiv létezését képzeli el, hogy a jelenségek számszerüségét matematikai módszerek számára hozzáférhetövé tegye. A nehézség azonban az, hogy — mint erre Andreich helyesen utal — a rendelkezésre álló technikai módszerek aránylag még mindig kezdetlegesek. A különböző konjunkturastatisztikai eljárások néha azt a benyomást keltik, mintha a megközelités munkájában az okozati összefüggések kutatásának módja szerint járnánk el. Ezt a látszatot — mint arra Andreich helyesen utal — azonban csak az a körülmény okozza, hogy az egyes technikai lépésekben az absztrakt izoláló rendszerhez fordulunk, mint módszertani eszközhöz azért, mert a függvényrendszert technikailag másképpen nem tudjuk megközeliteni. A statisztikai számitások egyszerü kivitele kedvéért a vizsgálati időtartamra azt tételezzük fel, hogy a megmunkálás alatt lévö indexsorok vagy azok reprezentativ összegezö alakjai a függvényrendszerrel nem állnak kapcsolatban.

A konjunkturastatisztika módszertani elmélete tehát általában két feltevésből indul ki. Az egyik az, hogy a vizsgálat körébe vont idösorok tartós irányzata a mozgó egyensuly tengelyvonalával azonos, a másik, hogy az értékek az irányvonal, mint tengely körül kilengö harmonikus hullámmozgást végeznek. Andreich azonban rámutat arra, hogy amidön a vizsgálati értéksor nyers adatainak változásait az irányvonal körül kilengö mozgásban lévöknek képzeljük el, a gyakorlati életben ténylegesen lehetséges értékekkel szemben elvonatkoztatással élünk. Ennek az elvonatkoztatásnak mértékét még azáltal is fokozzuk, hogy az emlitett irányvonal, mint tengely körül jelentkezö értékkilengéseknek hullámmozgást tulajdonitunk. A gyakorlati élet ugyanis ilyen arányu leegyszerüsitéseket általában nem enged meg. Csak a legkivételesebb esetekben lehet közel szabályos hullámmozgásokról szó. Emellett a periodicitás és a ritmikusság a matematikai függvényeknél teljes, mig a gyakorlati konjunkturastatisztikában csak valószinü, mert a gazdasági életben a törvényszerüségeknek csupán valószinü bekövetkezésével számolhatunk.

Andreich az egyszerü konjunkturaindexeknek és a konjunkturaindexrendszereknek ismertetése után megvizsgálja azok teljesitöképességét. Ezt követi a konjunkturakutatás technikai eszközeinek ismertetése. Ezek során föként az idényszerü változások s az irányvonalszámitások eljárásait ismerteti. Mig az idényszerü változások megállapitására vonatkozó eljárások ismertetési rendszere egészen gyakorlatias, addig az irányvonalszámitás levezetése inkább követel meg bizonyos matematikai ismereteket. Ezt kiegésziti a ciklikus értékek megállapitására irányuló eljárásoknak megint nagyon könnyen érthetö bemutatása. Mindhárom fejezetnek nagy érdeme, hogy Andreich minduntalan rámutat az eljárások fogyatékosságaira és arra, hogy alkalmazásuk jogosultsága mikor forog fenn. Fogyatékosság viszont, hogy a korrelációs számitás eljárásait nem ismerteti, noha könyvének során maga is rámutat arra, hogy a törvény-

szerüségek vizsgálata „ma már kizárólag korrelációs munka alapján történik.“ (22. l.)

Remélhetöleg sor kerül majd e könyv második kiadására is, amikorra a szóbanforgó tekintetekben ki fog egészülni, uj fejezetekkel fog gyarapodni. Mindenesetre az is kivánatos volna, hogy egy rövid függelék a matematikai statisztikának azon eljárásait is ismertesse (különféle átlagolás, szóródás megállapitása, stb., stb.), amelyek a konjunkturakutatás matematikai eljárásainak nélkülözhetetlen eszközei. *Varga István.*

Schandl Károly: Földbérlöszövetkezetek Magyarországon. Budapest, 1937. „Pátria“ Irodalmi Vállalat és Nyomdai R. T. kiadása.

A Magyarországon ma létező földbérlöszövetkezetek kivétel nélkül az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartoznak és igy igen helyes elhatározás volt az O. K. H. vezérigazgatója, Schandl Károly részéröl, hogy a magyar földbérlöszövetkezetek állásáról az érdeklödö közgazdasági közvéleményt tájékoztassa. Helyesen utal rá a szerzö, hogy tökeszegénységünk mellett a birtokpolitikai akciónak haszonbérleti területe nagy jelentöséggel bir, viszont a kisgazdák, mint haszonbérlök szerepeltetése valóban legsikeresebben a földbérlöszövetkezetek utján történik, mert ezek tehetik lehetövé azt, hogy a földbirtoktulajdonos nem tárgyal a kisemberek egész seregével, hanem *egy* jogi személlyel kötheti meg a szerzödést. Az is igen helyes volt, hogy az O. K. H. maga karolta fel és szervezte meg a bérlöszövetkezeti mozgalmat, mert igy a földbérlöszövetkezetek mögött kellö tökeerö és ellenörzés áll és igy a bérbeadó tulajdonosok részéröl nagyobb bizalmat élveznek.

Végignézve a füzetnek a fennálló földbérlöszövetkezetekre vonatkozó adatait, azt kell megállapitanunk, hogy ezeknek a szövetkezeteknek a müködési területe még eléggé csekély. Igaz, hogy egy negyedszázad alatt, amióta ezek a szövetkezetek müködnek, 102 ilyen földbérlöszövetkezet közel 100.000 kat. hold földön dolgozott, azonban Schandl adatai szerint 1937 elején mégis csak 55 ily szövetkezet létezett 29.000 kat. holdon és a szövetkezetekbe tömörült családok száma 7100 volt. 1923-ban még 51.000 kat. hold volt a földbérlöszövetkezetek kezén, a csökkenés nyilván a gazdasági válság következménye, de egyuttal bizonyitéka annak is, hogy a földtulajdonosoknak aggálya, mintha a szövetkezetek kezére adott földet többé nem lehetne visszakapni, teljesen alaptalannak bizonyult.

Helyes rendszernek látszik, hogy az O. K. H. nem külön földbérlöszövetkezeteket szervez, hanem meglevö és már kész tökével rendelkezö falusi hitelszövetkezetek utján veszi át a nagybérleteket. Ezek a falusi hitelszövetkezetek kötik meg a bérleti szerzödést és ezek tagjaik egy részéböl vagy összességéböl alakitanak külön szakcsoportot a nagyobb területek kibérlésére. Érdekes, hogy a bérlöszövetkezeti mozgalom elsö éveiben kisérlet történt arra, hogy a szövetkezet tagjai közös gazdálkodást folytassanak, ez azonban nem vált be, ugy hogy ma már csak külön parcellákon gazdálkodó földbérlöszövetkezetek vannak. *Felmerült az a gondolat, hogy maga az O. K. H. vállaljon készfizetö kezességet minden földbérlöszövetkezetért.* Schandl Károly szerint ez felesleges, mert a földbérlö hitelszövetkezetek egész vagyonukkal, a bérlötagok egyetemleges vagyoni

felelősségével és még az óvadékkal is szavatolnak a bérleti szerződés fenntartásáért. Ennek dacára azt hisszük azonban, hogy az O. K. H. járulékos kezessége lényegesen elömozditaná a bérlöszövetkezeti mozgalom elterjedését, bár viszont be kell látnunk, hogy az ilyen szavatosság lazithatná a szövetkezeti bérlötagok fegyelmezettségét. Schandl szerint ugyanis a hanyagságra hajló szövetkezeti bérlövel szemben nem léphetnének fel társai kellö eréllyel, ha az hivatkozhatnék arra, hogy veszteség esetén ugyis a központ tartozik fizetni. Nagyon nehéz kérdés ez, mert a haszonbérbeadó természetszerüleg minél több biztonságot keres és ha az O. K. H. szavatossága ezt a maximális biztonságot nyujtaná, ugy több szövetkezet keletkezhetnék. Már pedig abban feltétlenül igazat adunk Schandlnak, hogy a földbérlöszövetkezeti munka a nemzeti birtokpolitikának egyik legbiztosabb utja és ezért is mindenki részéröl támogatásra érdemes.

A kitünö kis füzet szemléltetö táblázatban sorolja fel az összes müködö földbérlöszövetkezeteket, ugy hogy mindenki számára könnyüvé van téve a részletek iránti tájékozódás is. *Éber Antal.*

Schneller Károly: Demológiai tanulmányok. I. A születési arány standardizálása. II. Az európai halandóság ujabb javulásának mérlege. III. A népsürüségröl. Miskolci ev. jogakadémia tudományos értekezéseinek tára, 1937. — 100 l.

Schneller ez ujabb tanulmányai is nem csupán népesedésstatisztikai, hanem közgazdasági szempontból is figyelmet érdemelnek. Különösen a füzet harmadik dolgozatára áll ez, de — ha egészen röviden is — az elsö kettövel is, a fenti oknál fogva, foglalkoznunk kell. A szerzö ugyan arra hivatkozik, hogy mivel itt célkitüzése tisztára statisztikai jellegü, az anyagából böven kinálkozó tanulságokat elejti; az olvasó azonban Schneller módszere mellett e tanulságokat maga is levonhatja.

Hogy a *születési arányszám* alakulásának gazdaságilag minö jelentösége van, azt külön hangsulyozni nem kell. Ismeretesek azok a nemzetközi statisztikai törekvések is, amelyek az összehasonlitásra alig alkalmas *nyers*, vagyis az *összlakosság* számához viszonyitott születési arányszám megtisztitását, az összehasonlitásra alkalmassá tevését célozzák. Erre törekszik sikerrel Schneller is, amikor standardizálja, vagyis a népesség *kormegoszlásának* és egyéb fontos szempontoknak figyelembevételével készült *mérlegelés* utján helyesbiti és hasonlitja össze egymással az európai országok születési adatait. Logikus módszerének leirására itt sajnos nincs terünk, de meg kell emlitenünk, hogy ezuton az egyes nemzetek viszonylagos demológiai helyzetéröl egészen más, sokkal tisztább kép tárul elénk, mint amilyent a közvélemény a kurrens nemzetközi összehasonlitásokból általában ismer. Igy pld. „*Franciaország* helyzete nem olyan kedvezötlen, mint ahogy a nyers születési arányszám alapján várható lenne", mivel az ott legkorábban kezdett gyermekszám-korlátozás folytán a lakosság átlagos életkora viszonylag igen magas és igy a szaporodásképes korban levök száma viszonylag kicsiny. Ennek a szaporodás szempontjából Franciaország hátrányára mutatkozó különbözetnek azonban — az egyes nemzetek népesedési tendenciáit a maihoz képest változatlanul maradóknak feltételezve — a jövöben egyre inkább csökkennie kellene.

Az *európai halandóság ujabb javulásának* mérlegéröl szóló

tanulmány — amely olaszul is megjelent a Journal de la Société Hongroise de Statistique-ban — célkitüzése rokon az előbbiével, amennyiben a halandósági adatok nemzetközi összehasonlitását igyekszik, ugyancsak főkép a népesség korösszetételének figyelembevételével, instruktivabbá tenni. Világos, hogy pld. *Oroszország* és *Románia* nyers halálozási arányszámát — amely országokban az 5—19 évesek száma ötször annyi, mint a 60 éven felülieké — nem lehet minden további nélkül összehasonlitani pld. *Franciaország* vagy *Ausztria* vonatkozó számaival, amely országokban e fiatal korosztályhoz tartozók száma már csak 1 és $^2/_3$-szor annyi, mint az öregeké; még kevésbé lehet e nyers adatok összehasonlitásával következtetéseket levonni pld. ez országok viszonylagos közegészségügyi nivójára vonatkozóan. Annál érdemesebb munkát végzett ennek a kérdésnek tisztázásával Schneller — bár részletekbemenöen itt nem dolgozhatta fel a kérdést —, mivel nálunk azzal tudományosan csak Szél Tivadar foglalkozott, akinek adatai azonban a legujabb évtizedekre már nem vonatkoznak. Itt is a köztudattal ellentétes, igazabb képét kapja az olvasó az egyes országok demológiai helyzetének; igy pld. Schneller táblázataiból kitünik, hogy a kedvezötlen népesedési dinamika iskolapéldájaként szereplö *Franciaország* mérlegelt halandóságát Olaszország és Finnország egy kevéssel, Magyar- és Csehországok azonban jelentékenyen tulszárnyalják. A kormegoszlások figyelembevételével készült *standard halandósági táblázatok* azt mutatják, hogy a halandóság a legtöbb európai országban sokkal inkább javult, semmint azt a nyers arányszámok csökkenése mutathatja; meglepetésszerüen hat itt az is, hogy *Bulgária* e téren sokkal gyorsabb léptekben halad, mint Magyarország. Schneller módszerének és tabelláinak — ha iskolát csinálnak — az önkritika fejlödése szempontjából csak örülni lehet.

De a közgazda szempontjából a fentieknél jelentösebb a harmadik tanulmány, amely azt kutatja, hogy milyen koefficienssel fejezhetö ki legjobban valamely terület *igazi népsürüsége*, vagyis lakossággal való *telitettségének* foka, hol élnek a kelleténél többen, vagy a lehetönél kevesebben. Erre sem a km²-kénti sürüség nem felel, sem a lakosságnak, vagy csak az östermelök számának a termöterülethez, vagy a mezögazdasági területhez, vagy a munkaintenziv ágak területéhez való viszonyitás stb. Nincs praktikus jelentösége annak sem, ha csak az 1000 m-en aluli területeket vesszük számitásba, ha pedig a városi területeket kihagyjuk, hamis képet kapunk Egy terület eltartóképessége a nagyságon és a termöterületen kivül sok más tényezötöl is függ — talaj, éghajlat, földrajzi fekvés, vizrajz, bányakincsek stb. —, mindezeket pedig összességükben egyedül az illetö területnek a piaci árban realizálódó *értéke* mutatja. Ha tehát tudni akarjuk, hogy valahol sok-e vagy kevés az ember, a népszámot ez értékkel kell viszonyba állitanunk.

Ha pld. a magyar megyéknek területük értékéhez képest való viszonylagos népsürüségét akarjuk tudni, akkor megállapitandó az ország egész területének az értéke és ez elosztandó a km²-ek számával. Igy megkapjuk az átlagértéket és azzal elosztjuk az egyes megyék területének az értékét, megtudván ezuton egy-egy megye *standardizált értékét*, *érték-km²*-ekben kifejezve. Most megyénként ezekkel a hányadosokkal elosztjuk a lakosság számát: ha az igy nyert eredményeket táblázatba állitjuk, megtudjuk, hogy viszonylag mennyire van az egyes megyékben a népesség-befogadó kapacitás kihasználva.

Önként adódik e módszer gyengéje, amelyre maga a szerző mutat rá, hogy a helyek értékét döntően befolyásolja magának a népességnek a száma és az ezzel összefüggő hely-kereslet nagysága. Ha pld. valahova annyian özönlenének, hogy ott tulnépesedés állna be, akkor ott még jobban felvernék a helyárakat, mint amily arányban a nép szaporodott és igy a fenti hányados nem nőne, hanem csökkenne, vagyis a tényleges romlás helyett javulást mutatna. E dilemmát Schneller sem oldja meg; csupán megállapitja, hogy a népsürüséget mindenesetre kapcsolatba kell hozni a terület értékével és azzal a követeléssel, amelyet a *földértékadó* hivei is hangsulyoznak, hogy az ország minden területegységének értékét hivatalosan meg kell állapitani, az országos *földérték-katasztert* el kell készitení.

Mivel azonban ez nincs meg, a szerző — noha jól ismeri a *mai* kataszter hibáit — összeveti a megyék népsürüségét kataszteri tiszta jövedelmük összegével. Kitünik igy, hogy *Szabolcsban* majdnem háromszor akkora az östermelő lakosságnak a jövedelemre redukált km²-kénti sürüsége, mint *Fejérben*, e tényt Schneller fökép a *birtokmegoszlással* véli magyarázhatni. Magam is tudom, hogy agrárlakosságunk aránytalanul oszlik meg, de a számitási alap tökéletlensége miatt nem tudom, mennyire közeliti meg Schneller táblázata a valót. Munkája értéke azonban nem is ebben van, hanem abban, hogy kifejti, hogyan nem szabad különböző területek sürüségét összehasonlitani, pozitive pedig abban, hogy tudományos formában felveti a népszám és a földérték közti viszonynak logikus gondolatát.

Major Róbert.

Milhoffer Sándor: A világgazdasági válság mezögazdasági árpolitikája. Budapest, 1937. Gergely R. kiadása. 226 o.

Valóban elismerésre méltó az a vasszorgalom, amellyel Milhoffer Sándor a mezögazdasági világpiac kérdéseinek feldolgozásával foglalkozik. Aránylag rövid időn belül már a negyedik ilyen tárgyu kötetet bocsátja gazdasági irodalmunk rendelkezésére.

Jelen munkája nagy gonddal ismerteti a világ valamennyi számbajöhető országának a mezögazdasági árpolitikára vonatkozó intézkedéseit. Gazdag statisztikai anyagot is tartalmaz és igy valóban hasznos mindenkinek, aki áttekintést óhajt szerezni az egyes országokban követett mezögazdasági árpolitika eszközeiről és eredményeiről.

Sajnos, a szerző ezuttal is ragaszkodik ahhoz a módszerhez, hogy a német, angol és francia szerzők munkáiból közölt idézeteket magyar nyelven *nem* ismerteti. Mi már legutóbb közölt munkájának tárgyalásakor szóvá tettük ezt, hiszen nem tekinthetjük a magyar szakirodalom teljes értékü gyarapodásának az olyan müvet, amelynek megértéséhez három idegen nyelv ismerete is szükséges. Ezért ezuttal megismételjük azt az álláspontunkat, hogy — bár az eredeti idegen nyelvü szöveg közlése növeli ugyan egy munka megbizhatóságát — mégis elengedhetetlen követelménynek tartjuk a magyar forditás közlését is.

Természetesen lehetetlen, hogy egy ilyen széles tárgykört felölelő mü tartalmát még összevont ismertetés keretében is visszaadhassuk. Ami az olvasóban általános benyomásként leszürödik e gondos és nagy szorgalommal összeállitott munkából, az abban fog-

lalható össze, hogy szerte a nagyvilágon mindenhol sokkal mélyrehatóbb intervenció történt a mezőgazdasági lakosság életlehetőségeinek biztositása érdekében, mint a mi hazánkban. Külföldön nemcsak az árak védelmére történtek sokkalta erélyesebb beavatkozások, hanem a mezőgazdasági termelés közvetlen szabályozása, irányitása is napirendre került. Ezt csak annak igazolására hozzuk föl, menynyire indokolatlanul támadják nálunk a mezőgazdasági intervenció *elvét*, amely szerte a nagyvilágon sokkal erélyesebb felkarolást nyert. Más lapra tartozik természetesen, hogy gyakorlati célszerüség tekintetében helyeselhetjük-e a hazai intervenciós módszereket? Milhoffer jelen munkájából mindenki megismerheti és leszürheti azt az igazságot, hogy a mezőgazdasági termelésnek az ipari termeléstől lényegesen eltérő előföltételei és körülményei folytán a szabad áralakulás principiuma a mezőgazdaság területén jelentősen kisebb mérvben érvényesülhet, mint ipari viszonylatban. *Lipták László.*

Ipari közigazgatás, törvényes munkásvédelem és üzembiztonság. Szerkesztette: *Jakab József.* — Monopol Könyvkiadó Vállalat kiadása. Budapest, 1937. 466 o.

A könyv elöszavában Hammer Géza miniszteri osztályfönök megállapitja, hogy a mü célja „az ipar területein müködöknek hasznos utmutatással szolgálni az ipari közigazgatás, a munkásvédelem, továbbá a kormány legujabb szociálpolitikai munkájának, a munkaidö és a legkisebb munkabérek szabályozásának kérdésében.“ Már ebből a körülhatárolásból is kitünik, hogy az idevágó törvények és rendeletek szerves gyüjteménye több egyszerü forrásmunkánál és utmutatónál: egyszersmind értékes adalék hazai ipar- és szociálpolitikai tekintetben és fontos, értékes kutfö azon későbbi kutatók számára, kik egyszer célul fogják tüzni a magyar gazdaságtörténet egy érdekes fejezetének megirását.

A terjedelmes könyv négy részre oszlik: az elsö általános tájékoztatót ad az ipari közigazgatás szervezete tekintetében, valamint utmutatót az iparüzéssel kapcsolatos tudnivalókról. Külön fejezetek taglalják az iparhatóságokat, a szakminisztériumok ügykörét, az ipari biráskodás szerveit, a hivatalos iparügyi érdekképviseleteket és az ipar gyakorlását. A második rész a magyarországi törvényes munkásvédelem fejlödését ismerteti, majd különös részletességgel a munkaidönek és a legkisebb munkabéreknek megállapitására, illetve a munkabérmegállapitó bizottságok müködésére vonatkozó miniszteri rendeleteket, továbbá a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937:XXI. t.-c. rendelkezéseit és indokolását. Ugyanebben a részben találjuk a legkisebb munkabéreknek az egyes iparágakban területenként történt megállapitásait, a heti 48 órás munkaidöre ugyancsak szakmánként vonatkozó elöirásokat, az idevágó elvi jelentöségü határozatokat stb. A harmadik rész a munkás szabadidejének intézményes megszervezésével foglalkozik és bemutatja Budapest székesföváros elektromos-, gáz- és vizmüveinek munkásjóléti intézményeit, mig a negyedik rész a polgári légoltalommal és a robbantószerraktárak biztonsági szabályaival, ellenörzésével stb. foglalkozik. A függelék az iparügyi miniszternek a molnáriparban alkalmazottak munkaidejének szabályozása tárgyában kiadott rendeletét, valamint a szerkesztés lezárta óta történt munkabérmegállapitásokat ismerteti.

A könyv számos fejezete egyformán érdekes és időszerü, különösen ki kell emelnünk mégis azt a történeti visszapillantást, mely a hazai munkásvédelem törvényes fejlödéséről szól. A magyar ipar- és szociálpolitika legfőbb vezetőinek hivatalos állásfoglalásait veszi kiindulópontul, sorra vevén a magyar szociálpolitikai törvényhozás nagy alkotásait, az 1840:VII. t.-cikktől az első ipartörvényen — 1872:VIII. t.-c. — át a legujabb törvényekig, melyek egy-egy nemzetközi egyezmény becikkelyezését tartalmazzák. (A mezőgazdasági alkalmazottak legkisebb életkoráról, a munkanélküliségről, a tengeri munkára alkalmazottak legkisebb koráról, az ólomfehér eltiltásáról, a szén- és fütömunkások legkisebb koráról, a hajókon alkalmazott gyermekek és fiatalkoruak orvosi vizsgálatáról, a fiatalkoruak éjjeli munkájáról, a szülönök védelméről, a nök éjjeli munkájáról, az üzemi balesetek kártalanitásáról, a hivatásból származó betegségek kártalanitásáról, a kivándorlók felügyeletéről, stb.) Ezek közül a nemzetközi egyezmények közül különösen fontos a legkisebb munkabérek megállapitásáról szóló konvenció, melynek becikkelyezéséről az 1932:XIX. t.-c. intézkedik. Ennek a törvénynek szellemében és az államháztartás egyensulyának biztositásáról szóló törvényekben megadott felhatalmazás alapján bocsátotta ki a m. kir. minisztérium a 6660—1935. M. E. számu rendeletet a munkaidönek az egyes iparágakban való megállapitása és a legkisebb munkabéreket megállapitani hivatott bizottságok felállitása és müködése tárgyában. (52.000—1935. K. M. sz. a.)

Egész szociál- és iparpolitikai törvényhozásunk egyik legfontosabb törvénye az 1937. évi XXI. t.-c. „a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról", mely a munkaidö, munkabér és a fizetéses szabadság kérdését hivatott általánosságban megoldani. Az elöttünk fekvö könyv teljes egészében ismerteti a törvény indokolását, mely viszont kitér az összes kulturállamok helyzetének ismertetésére, a konkrét munkaviszonyok és a vonatkozó törvényes szabályozás tekintetében egyaránt.

Az idézett törvény alapján nevezte ki az iparügyi, illetve kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter — területi illetékességgel — az egyes iparágak, illetve szakmák legkisebb munkabéreit megállapitó bizottságokat. A könyv sorra veszi az összes iparcsoportok bérmegállapitásait, feltüntetve egyrészt a területi, másrészt a gyakran igen szétágazó, munkáscsoportok szerinti tagozódást. A münek ez a része kitünö tájékoztatót ad minden érdekelt számára, de egyuttal az elméleti és gyakorlati iparpolitikus részére is.

Amint az 52.000—1935. sz. miniszteri rendelet messzemenöen elösegitette a munkabérek rendezését, ugy lett az 52.001—1935. K. M. sz. rendelet alapjává az egyes iparágazatok munkaidejének szabályozása tekintetében. Maga a rendelet az asztalosipar összes ágazataira vonatkozott, ezt követte azonban a többi szakmák munkaviszonyainak ilyetén szabályozása is.

A minimális munkabérek és a munkaidöszabályozások az a két nagy szociálpolitikai alkotás, mely — kiindulva a nemzetközi egyezmények cikkelyeiből — a gyakorlati élet adottságaival számot vetve rendezte már eddig is a magyar ipar nagy területeit és hivatott a jövöben szabályozni a még hátralévö ágazatokat.

A tárgyalt mü természetesen nem elégszik meg ennek a két fontos kérdésnek ismertetésével, hanem sorra veszi az egyéb munkaviszonyok tekintetében hozott rendelkezéseket is, igy a tanoncok,

segédek és gyári munkások munkaviszonyait, a kötelező gyári munkarendet, stb.

Külön fejezet ismerteti a vasárnapi munkaszünettel, a gyermekek és fiatalkoruak védelmével, a hadigondozottak foglalkoztatásával, az iparfelügyelettel, a sztrájkkal és kizárással, a munkásbiztosítással, munkaközvetítéssel, stb. kapcsolatos tudnivalókat, majd egy különösen időszerü problémát, az ipari gázvédelmet. Utóbbi vonatkozásban a könyv Viski László min. főmérnök tájékoztatóját tartalmazza, aki ennek a kérdésnek hazánkban egyik legjelesebb szakértője.

A könyvet kiegészíti a Dopolavoro intézményének, valamint a fővárosi közüzem jóléti intézményeinek ismertetése. Különösen értékes rész még az, amely a légvédelemnek az iparral kapcsolatos feladatköréről tájékoztat.

Amint a közölt vázlatos ismertetésből is megállapitható, a tárgyalt gyüjteményes munka igen részletesen tájékoztat az ipari közigazgatással kapcsolatos minden tárgykör tekintetében és a legszigorubb kritika is legfeljebb azt kifogásolhatja, hogy a hatalmas anyag összegyüjtésénél az áttekinthetöség szempontjai néhol nem tartattak kellőképpen szem előtt. *Villányi András.*

Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása, 1867—1914. Budapest, 1938. Rekord kiadás. 209 oldal.

A könyvben a magyar munkásosztály kialakulásának társadalomtörténeti folyamata van megrajzolva, e tárggyal kapcsolatban ritkán használt tárgyilagos hangon. A könyv ugyan a nagyközönség számára iródott, erre vall könnyed nyelve és tárgyalási módja; megválogatott anyaga és annak a közölt csoportositásban való tárgyalása azonban gazdaságtörténeti és társadalomtudományi értékességet ad neki.

Feldolgozott anyagának forráshelyei, amint ez következetes utalásaiból kitünik, a törvényeken és rendeleteken kivül: alapvető történeti és gazdaságtörténeti munkák, tanulmányok, időszaki és napilapok, röpiratok, parlamenti naplók, rendörségi jelentések, pártkongresszusi jegyzökönyvek, stb., stb. Ezen forrásokból származó találó idézeteiben élethüen elevenednek meg a mult jellegzetes és izgalmas eseményei.

Tárgyalási beosztása nem kifejezetten időrendi, hanem inkább a munkásosztály kialakulásának, a magyar társadalmi és politikai életben való elhelyezkedésének, stb. önálló tárgyalását szolgálja, ami messze kiemeli a munkát az egyszerü leiró könyvek szürkeségéből. Ezen tárgyalási beosztásnál lehetett volna talán még néhány különleges szempontot is figyelembe venni, ami a könyv értékességét teljesebbé tette volna ugyan, de mindenesetre a terjedelmét is megnövelte volna. A könyv becse igy is, értékes célkitüzésének megfelelően, csorbitatlanul szembetünő.

Különös figyelemre érdemes részletei: a nagyipari munkásosztály társadalmi gyökereinek feltárása és a hirtelen kifejlödött társadalmi osztálynak a többi közé való beilleszkedése, továbbá a céltudatosan kiépülő pártszervezetbe tömörült munkásság politikai tényezőként való megjelenése és ennek a hatásai. Gazdasági nézőpontból igen figyelemreméltók a bér, illetve reálbér összehasonlitásai,

valamint a munkaidőre és a munkásbiztositásra vonatkozó adatai, mint az egykori szociális helyzetkép jellemzői.

Rézler könyve az 1867—1914 közötti, mintegy félévszázadra kiterjedő fejlődési történet megrajzolását jelzi cimlapján. Tárgyalt anyaga azonban ezen határolt kereteken tulnő. Visszafelé a magyar gyáripar eredetéig, az 1914 utáni szomoru időkbe pedig tanulságaival és a jövöre szóló „utmutatás"-aival. *Kádas Kálmán.*

Cassel, Gustav: Der Zusammenbruch der Goldwährung. Übersetzt von Dr. Bernhard Pfister. Verlag von W. Kohlmann, Stuttgart, 1937. 235 lap.

Ebben a kötetben Cassel az aranytól teljesen független valutarendszer felépitése érdekében foglal állást. Hivatkozik arra a kemény munkára, amelyet a nemzetközi aranyvaluta megrendülése után annak helyreállitása érdekében kifejtett. Utóbb azonban arra a meggyőződésre jutott, hogy minden kisérlet, amely az aranyvaluta helyreállitását célozza, reménytelen. *Az aranystandard fogyatékosságai és hiányai oly alapvetőek, hogy még az ilyen pénzrendszerhez való visszatérés gondolatát is, mint rendkivül veszélyeset, vissza kell utasitani.* Az uj gazdaság- és társadalompolitikai cél nem az, hogy állandó aranyár legyen, amely vásárlóerő ingadozásokkal van egybekötve, hanem hogy *a vásárlóerő legyen stabilizálva*, még ha ez változékony aranyárral van is egybekötve.

Cassel kétségbevonja, mintha a nemzetközi aranystandard régi intézmény volna, szerinte ez csak a mult század hetvenes évei óta keletkezett. Tulajdonképpen pedig ez az aranyvaluta is manipulált volt, mert a jegybank behatása a leszámitolási és open-market politikára irányitotta a valutát. Igaz, hogy a jegybank beváltotta aranyra a bankjegyeket, de a feltételezett automatizmusba a jegybank politikája lényegesen befolyt. Az aranynak árukban kifejezett értéke csak akkor volt stabil, ha az aranykészlet a gazdasági előhaladás arányában emelkedett. Ha ez az arány nem volt meg, akkor kamatlábemeléssel terhelték a gazdasági élet menetét, sőt kimutatható, hogy *az arany iránti mesterséges kereslet volt a protekcionizmusnak is alapja.* Megindult a jegybankok versengése az aranyért, holott válságos időkben végeredményben a készfizetéseket mégis felfüggesztették.

A háboru utáni események ismertetéséből ki akarjuk emelni Cassel reminiszcenciáját a genovai konferenciára, amelyen Franciaország képviselője kijelentette, hogy Franciaország sohasem fogja a frankot leértékelni. A latin pénzunió más államai is csatlakoztak ehhez a kijelentéshez. Ha ezzel egybevetjük, ami később történt, akkor — mondja Cassel — „a közgazdának nehezére esik valami különös tiszteletet éreznie e jegybankok vagy az állami pénzügyek vezetőinek bölcsessége iránt." Végül Franciaország 1928-ban a frank óriási értékcsökkenése után stabilizálta annak aranyértékét. Ezzel a bizalom a francia pénz iránt visszatért, a francia töke visszavándorolt, de ezenfelül a német reparációs fizetések, az aktiv fizetési mérleg, a tartózkodás ujabb külföldi kihelyezésektől, mindez hozzájárult ahhoz, hogy a francia aranykincs egyre szaporodott. *Franciaország erős védvám-politikája gátolta, hogy adósai áruban fizethessenek.* A vége az lett, hogy ez a nagy hitelező ország oly mértékben vonzotta magához az aranyat, hogy ezzel komolyan veszélyeztette

az aranystandardot és a világra fájdalmas deflációt kényszeritett. A protekcionizmusnak, még inkább pedig a reparációs és hadiadósság-fizetéseknek következményeként beállt az arany helytelen megoszlása és ezzel az érezhető aranyhiány. Csakhogy a defláció által előidézett árzuhanás nem kimélte meg az aranyban gazdag országokat sem.

Igy köszöntött be a nagy válság, amelynek folytán Anglia eltért az aranyalaptól azzal a kifejezett céllal, hogy az áruk fontban kifejezett árszinvonalának emelését előidézze. Az Egyesült Államok ellenben még 1932-ben is ragaszkodtak a hadiadósságok kamatainak megfizetéséhez, „tényleg pedig — irja Cassel — a következő években az Egyesült Államok évente százszorosan többet veszitettek nemzeti jövedelmükben, mint amennyit a háborus adósságokból várhattak." Végre Amerika is feladta az aranyalapot és ezt az 1933. évi amerikai törvényhozást minősiti Cassel az aranystandard teljes elpusztitásának. Ezt azzal indokolja, hogy mig más országok passzsiv fizetési mérleg vagy aranyhiány folytán kényszerültek az aranyalap feladására, addig az Egyesült Államok aktiv fizetési mérleg és óriási aranykészlet mellett léptek erre az utra. „Ha ilyen aranytartalék — mondja Cassel — nem elég az aranystandard fenntartására, akkor egyáltalán már sohasem lesz nemzetközi aranystandard-rendszer lehetséges." Az Egyesült Államokat — mint Roosevelt későbbi nyilatkozata mutatja — az vezette, hogy „keresik azt a dollárt, amely az utánuk következő generációban is ugyanazt a vásárló és adósságfizető erőt nyujtsa, mint az a dollárérték, amelyet a közeljövőben remélünk elérni."

Cassel az indexszámokból — a könyv eredetileg 1936-ban iródott — azt következteti, hogy az árszinvonal emelésére irányuló szándék teljesedésbe ment. „*Valamely valuta értékének egyedül észszerü mértékegysége annak árukban kifejezett vásárlóereje.*" Az a tény, hogy olyan papirvaluta-rendszer, mint a sterling-block, életbeléphetett, cáfolata annak a dogmatikus álláspontnak, mintha nemzetközi valutarendszer stabilitása csakis aranyalapon volna lehetséges. Az arany sem mint fizetőeszköz, sem mint értékmérő nem vált be. Viszont — és ez meglepő fordulat — Cassel is szükségesnek látja, hogy az egyes országok nemzetközi fizetések dacára aranytartalékok fölött rendelkezzenek, csak szerinte ezek nem kell, hogy néhány havi import értékét meghaladják. A monetárius politikát azonban teljesen el kell az aranytartalékoktól választani. Az aranyvaluta *ujbóli helyreállitásával nem lehet számolni. Gyakorlati célok szempontjából az aranystandard elmult idők emléke.* Az aranyvaluta összeomlása — ez Cassel végső konkluziója — generációnk gazdasági történelmének legfeltünőbb és leghatározottabb jelensége.

Az alapmunkához pótlásképpen Cassel uj fejezetet csatolt, amely már az 1937 juliusig terjedő eseményeket is figyelembe veszi. Beszámol tehát az arany-blokk időközben történt megszünéséről, az amerikai arany-sterilizálásról, amely az aranyvalutától való teljes elszakadást mutatja, az angol hitelinflációról és az amerikai árindexszámon át — amely az 1932. évi 65-ről 1937 juliusáig 88-ra emelkedett — az árszinvonal emelésére irányult politikát biztositottnak, vagyis a manipulált valuta előnyös eredményének mutatja be.

Ha azonban most az 1937 nyara óta bekövetkezett árváltozások megvilágitásában nézzük Cassel megállapitásait, akkor hitünk a

manipulált papirvaluta elönyeiben kezd megrendülni. Az angol nagykereskedelmi index — mint azt gazdaságkutató intézetünk legujabb kiadványa kimutatja — 1935 márciusban 62.8, 1936 márciusban 67.3, 1937 márciusban 82.8, 1938 januárban azonban visszaesik 72.3-ra. Az amerikai index ugyanezekben az időszakokban 82.9, 84.5, 95.2, illetve 83.0. Vagyis nemcsak az aranyvaluta nem tudta az árstabilitást biztositani, hanem nyilván nem volt erre képes a manipulált papirvaluta sem. Ha tehát a nagy áringadozásoknak végét kivánjuk, ugy ehhez az ut nem az aranyvaluta félretételén keresztül vezet. Meg kell azonban állapitanunk, hogy ennek dacára Cassel könyve rendkivül mélyenszántó, kitünöen megirt és nagyon érdekes megállapitásokat tartalmazó munka, amelynek elolvasása melegen ajánlható. *Éber Antal.*

Räber Hans: Othmar Spanns Philosophie des Universalizmus. Jena, G. Fischer, 1937. VIII. + 184 o.

„Spannt lehet tagadni vagy elfogadni, de nem lehet hallgatással mellözni. Aki pedig tagadni vagy elfogadni akarja, annak elöbb meg kell értenie öt." E szavakkal vezeti be a szerző kitünöen megirt könyvét, amelyben egyfelöl az univerzalizmus bölcseleti tanait a maguk nagy összefüggésében tömör, de a dolgok mélyéig hatoló és rendkivül világos elemzésben mutatja be, másfelöl a katolikus világnézet és tomisztikus filozófia alapján azok birálatát akarja nyujtani. Bevezetésként Spann szellemi fejlödéséröl ad rövid képet, a XIX. század végén uralkodó korszellemröl, amelynek fö megnyilvánulásai a liberalizmus, materializmus és mechanizmus elvei s a közgazdaságtanról, amelyben az individualizmus irányzata vezetett; ehhez tartozott Spann bécsi tanára, Menger Károly is. Spann mindezekkel az elvekkel szembefordulva uj társadalomtudományi és közgazdaságtani felfogást, söt késöbbi fejlödése folyamán egész uj bölcseleti rendszert dolgoz ki. Elméleti tanulmányain kivül tanai kialakulásához hozzájárultak gyakorlati irányu statisztikai kutatásai is, amelyeket ifju korában a törvénytelen születések vizsgálatával kapcsolatban folytatott; az ezekről kiadott dolgozatokban jelenik meg elöször a társadalom mibenlétéröl kialakult felfogása: a társadalom „egész", amely részekböl áll. Mint a brünni, késöbb a bécsi egyetem tanára, ezt az organikus társadalom-látást számos nagyszabásu szociológiai és közgazdaságtani munkában alkalmazza. Késöbb mindinkább az „egész" fogalom bölcseleti problémái felé fordul s az univerzalizmust hatalmas, egységes filozófiává épiti ki. A Közgazdasági Szemle legutóbbi évfolyamaiban több cikkben részletesen bemutattuk a spanni tanokat, ezért feleslegesnek tartjuk itt azok kivonatos ismétlését, igy Räber könyvének elsö részét illetöleg csupán a szerkezeti felépités rövid vázolására szoritkozunk, hogy azután figyelmünket inkább a birálatos fejezetekre fordithassuk.

Räber fejtegetéseiben Spann szellemi fejlödésének utját követve a társadalomtudományi analizisböl indul ki. A szociológia alapvetö ténymegállapitása a *kettősség* (Gezweiung) elve: az ember nemcsak társadalomban, hanem a társadalom által él, az egyén létformája a többesség. Mig az individualizmus egyénekböl indul ki, az univerzalizmus szerint az eredeti, a primer valóság az egész, a társadalom. Az univerzalizmus nem is annyira társadalomtudományi vagy közgazdasági elmélet, hanem elsösorban az ember mivoltáról,

lényegéről szóló tanitás. De miként a tag az egészre, ugy minden egész ismét egy felette álló, magasabb egészre, végül az Istenre mutat. Az Istenhez való közvetlen felemelkedés formája a világtólválás, elvonultság (Abgeschiedenheit). A kereszténység, amely a halhatatlan léleknek Istennel való közösségét tanitja, nem, mint tévesen állitani szokták, az individualizmus, hanem az univerzalizmus és világtólválás elvein nyugszik.

A szerző ezután az univerzalizmus sajátos közgazdasági és államtanát, nevezetesen a rendi állam és rendi gazdaság mibenlétét vázolja, hogy azután a kategóriák tanában az univerzalizmus logikai alapvetését s a belöle folyó következményeket, majd az univerzalizmus metafizikai tanait ismertesse. E tanok végül az eszmék világának objektiv létéhez vezetnek. De hogyan kerül összeköttetésbe az emberi szellem ezzel az egyénfeletti, metafizikai valósággal, Istennel? Kétféle felelet lehetséges: vagy közvetlenül minden ember egyénenként kerül kapcsolatba a metafizikai tulvilágisággal (metafizisches Über-Dir), vagy a társadalmi egyénfeletti (gesellschaftliches Über-Dir) közvetitésével. Spann az utóbbit fogadja el; a társadalom számára *reális egész*, amelynek különböző szellemi és cselekvő részei vannak. Az erkölcsiség is, mint a tökéletesre való törekvés, ontológiai követelmény. Végül a történetbölcselet egy szellemi egész kifejlését és áttagolódását tárja fel az isteni österemtés kifürkészhetetlen titkánál végződve.

Räber egész röviden érinti csak Spann viszonyát a régi idealista bölcselökhöz, Platonhoz, Eckeharthoz, Fichtéhez, Müller Ádámhoz, Baaderhez, ugyancsak röviden tér ki a kortársak elismerő vagy elitélö birálataira. E részt alig emliti a közgazdasági tanokat, lényegileg csupán a bölcselet nagy problémáit veszi bonckés alá. A fölmerülö vitás kérdések három nagy problémakör körül csoportosithatók. Ezek:

a) a társadalom és az egyén viszonya;
b) az „egész" tana;
c) a szellem metafizikája.

Ezt ugy is kifejezhetnök, hogy a „kettösség", az „egész" és a „sugallat" (Eingebung, intuició) tanai azok, amelyeket Räber az univerzalizmus alappilléreinek tekint. A szerző, aki, ugy látszik, fiatal teológus, mint már emlitettük, a katolicizmus és tomizmus tanait akarja kritikaként Spann tételeivel szembeállitani.

Feltétlen érdeme Spannak, hogy a társadalom és az egyén eredetének kérdését ujra eröteljesen elötérbe állitotta. Természetesen e részt nem idöbeli prioritásról van szó, hanem végeredményben arról, milyen feltételek mellett történik az egyén testi és szellemi kifejlödése, melyek azok az épitö erök, amelyeknek a felnött ember a maga létét köszönheti. És itt lép fel a *„kettősség"* (Gezweiung) nagyszerü, mélységes tétele. Az én megteremtöje, „kincsásója" a másik ember, az eredeti valóság nem az egyén, hanem a többesség, a társadalom. Az emberi szellem csupán egy szellemi közösség, mint egész tagjaként létezhetik. Ámde e tanitásban megoldatlan marad az ember eredetének és rendeltetésének vallási-metafizikai kérdése. A keresztény filozófia régi tétele, hogy minden egyes ember lelke Istentöl közvetlenül teremtetik. Minden egyén mint individuum tartozik felelösséggel Istennek. Az ember azonban földi közösségben is él és isteni parancs a földi közösséghez való szeretet. Ámde a földi társadalom nem öncél; állam, nemzet, egyéb kö-

zösségek mind csupán az egyén örök céljait szolgálják. Máskép a természetfölötti közösség, a Corpus Christi mysticum társadalma, amely az egyének előtt van, de ezt a teológiai igazságot nem lehet egyszerüen a földi közösségre alkalmazni. Spann az „Abgeschiedenheit" fogalmával próbál hidat verni a keresztény social-metafizikához. Ez az „elvonultság", mint emlékezünk, a tagnak az egésszel való közvetlen érintkezését, az ősközéphez való közvetlen felemelkedést jelenti, holott a kitagolás és visszakapcsoltság kategóriái a közvetítés tényét hangsulyozzák. Végeredményben az „Abgeschiedenheit" állapotát nem azért ismeri az ember, mert a társadalmi egész tagja, hanem annak *ellenére*. Spann a szerző szerint nem eléggé világitja meg a földi és természetfeletti közösség közötti különbséget. Ez onnan is ered, hogy a kinyilatkoztatott igazságokkal szemben tartózkodó álláspontot foglal el.

Az ember eredetének kérdése kétféle szempontból nézhető: 1. A *teológiai-ontológiai* (metafizikai) eredet és 2. a *szociológiai* eredet, vagyis az ember kifejlésének módja. Az első alatt az embernek Istentől való teremtését értjük. Az ember minden más teremtett lénynél inkább egy magába zárt és magától létező lény. „Der Geist des Menschen hat ein Dasein, das rangmässig vor dem Mitdabeisein des anderen existiert." (116 l.) A szociológiai eredet alatt az ember szellemi kifejlődését értjük. Maradandó érdeme Spannak, hogy a „Gezweiung" alapvető fogalmával az emberi szellemnek a másik szellem által való felébresztését kimutatta. Azonban nem választotta el kellőleg a szociológiai és az ontikus nézőpontot és ezért nem őrzi meg az egyén szellemi substantialitását. Mindezeknél fogva az individualizmus-univerzalizmus antitézisét nem lehet teljesen elfogadni. E részt is igaza van Spannak, midőn az extrém individualizmust birálja, igaz az is, hogy az autark egyénből kiindulva nem lehet az élő, organikus társadalmi egységhez eljutni. Ámde a részt a döntő kérdés: *ki jogosit fel arra, hogy az individuum fogalmát egyszerüen az autark individuum fogalmával azonositsuk?* Autark egyént sehol se látunk, csupán közösség által megkötött egyén létezik. Ámde, mint fentebb láttuk, az ember nem származik egész lényével a társadalomtól, ezért is nincs léte egész teljességével a társadalomba kötve. A skolasztika ugy mondaná: az ember a közösség tagja, *totum, sed non totaliter.* A személyiségnek vannak olyan szférái, amelyek kivül esnek minden földi közösség hatalmi körén. Egy Hobbes, vagy Locke racionális individualizmusa tényleg minden tekintetben összeegyeztethetetlen az univerzalizmussal, ellenben egy Aquinói Szt. Tamás keresztény individualizmusa nem. Csak akkor válik összeegyeztethetetlenné, ha a szociológiai univerzalizmus az egész embert a földi társadalom alá rendeli; vagy akkor is, ha a keresztény individualizmus a társadalom szociológiai prioritását tagadja.

A második fogalom, amelyet Räber részletes boncolás alá vesz, az „egész" fogalma. Spann a társadalom analiziséből kiindulva jutott el a világ „egész" tanáig, ámde tételeivel szemben e részt sok kétely és birálat merül fel, bár kétségen kivül áll, hogy a „Kategória-tan" nagy kulturtörténeti tett volt. Itt nem merülhetünk bele Räber birálatának részleteibe, lényege annak kimutatása, hogy Spann kategória-tanának tételeiben az „egész" nem ugyanazon értelemben használtatik: egyszer absztrakt fogalmat, másszor konkrét, organikus egészt, majd logikai priuszt jelent; egyszóval az

„egész" sokértelmü, analóg fogalom. A spanni szillogizmusokban a jelentések egymás mellett összevegyülve szerepelnek. Spann „egész" tana csupán az organikus egészekre áll, csak részben alkalmazható a társadalmi egészekre és csupán képletes értelmüvé válik, ha a teremtönek a teremtményhez való viszonyára vitetik át. A kategóriák tana csupán a teremtett lét rendszerét adja, Istenre nem alkalmazható, bármennyire nagyszabásu erőfeszitést végez is Spann, hogy Isten transzcendenciáját a teizmus és immanenciáját a panteizmus világképében a kitagolt egész fogalmának segitségével egy panenteisztikus világ Isten-hasonképüségével pótolja, ilyen módon megtartva ugy Isten szabadságát, mint a világ istenképüségét. De az egész-tag viszony Istennek a világhoz való viszonyára csak képletesen alkalmazható. A teremtő szeretet titkát semmiféle fogalom sem fejtheti meg, a teremtés a hit nagy titka marad.

Az „egész" elve alapján tagolt világ fogalma Spann szerint összeegyezhetetlen a modern természettudomány kauzális-mechanikus módszerével. Azonban Spann az okság elvét tul szüken értelmezi. A mechanikus okság-fogalom annak csupán egyik jelentése. Nem minden ok mechanikusan müködö ok. Nem is fogadható el, hogy a kauzálitás a dolgok egész-elvü rendjének ellentétét, atomisztikus, külsö kapcsolatát jelenti. Ellenkezöleg: a kauzalitás, legbelsö lényege szerint, valaminek keletkezését más által, tehát valaminek mással való létösszefüggését mondja ki. Mindenesetre egyet kell azonban érteni Spannal, midön elitéli azt a törekvést, hogy a mechanikus-quantitativ kutatási módszernek elöre metafizikai értelmezést adjanak. Ámde a természettudomány kénytelen ragaszkodni az oksági mechanikus módszerhez, mert *ez az egyetlen módszer, amely exakt kutatást tesz lehetővé.* Spannal ellentétben szerzönk azt hiszi, hogy a modern természettudományok nagy eredményei éppen az indukció és abszolut mechanikai beállitottság elveinek köszönhetök. Az oksági mechanikus módszer munkahipotézis, de nem metafizikai állásfoglalás. Spann összekeveri a természettudományt és természetbölcseletet s a pozitivizmus elvetésében tul messzire megy, elfeledve, hogy a materializmus és mechanizmus bölcseletét elsö sorban nem Schelling és Baader, hanem exakt kutatók cáfolták meg, minök Driesch, Plank, Pasteur. Az sem fogadható el, hogy a modern természettudomány atom-tana istentagadó lenne. És a kisérleti lélektan sem a „szellemi alvilág felkelése"; ha vannak is tulzásai, teljes elitélése Spann részéröl nem jogosult. Az univerzalizmus módszere bizonyára ellenkezik a társadalmi jelenségek kauzál-mechanikus magyarázatával, de az oksági magyarázat nem feltétlenül mechanikus is. Éppen ezért a más értelemben vett oksági fogalom a társadalomtudományok területén is megtartja a maga jogait.

A társadalomtudomány és a kategória-tan után a lélektanban a metafizika utolsó nagy kérdéseihez jutunk. Spann „pneumatológiájának" központjában a sugallat (Eingebung) fogalma áll. Sugallat az emberi szellemnek a fölötte álló szellemvilággal való kapcsolatát jelzi, a szellembe minden felülröl, sugallat utján kerül. Räber nem fogadja el ezt a felfogást. Az a tény, hogy minden produktiv gondolat hirtelen tör elö a lélek mélységeiböl, még nem bizonyitja emberen kivüli eredetét. Éppen a modern lélektan tárta fel a tudatelötti és tudatalatti mélységeit. Ezzel nem tagadjuk a természetfölötti hatások, sugallatok lehetöségét, igy a misztikusok megvilágosodásait

De a mindennapi szellemi élet magyarázatában nem elégit ki a „sugallat" jelensége. Igaz, hogy az érzékek csak közvetitök, de a szellem tartalmát a külvilágból kapja, amint azt Aristoteles és Szt. Tamás is tanitották.

Spann mély meggyözödése, hogy szellem és anyag lényegükben különbözök. De hogyan érintkezhetnek akkor egymással? Kapcsolatukat Spann az „öskettösséggel" (Urgezweiung) magyarázza. Emellett Spannál a szellem valahogy személyiségen kivül is létezik, holott a „népszellem", „nemzeti szellem" és más efféle kifejezések csak analógiák. Végül Spann egy sajátos eszmevilág létezését fogadja el, Platont követve; e részt persze felujul a platonizmus és Aristoteles tanai között folyó ösrégi vita.

A birálat azonban semmiképpen sem tagadja az univerzalizmus bölcseletének nagy jelentöségét korunkra. Mert:

1. Az univerzalizmus egy *keresztény világnézet* elismerése.
2. Tanitja *a világ organikus egységét.*
3. *Organikus társadalmi, állami és gazdasági rendet kiván.*
4. Tanitja *a jog és erkölcsösség objektiv érvényét.*
5. Tanitja a *szellem primátusát.*

Az univerzalizmus hosszu idök után uj kisérlet arra, hogy a halott tudás sokaságát az élet egységére vezesse vissza. Spann életét egy csodálatos nagy erö lelkesiti: *az örökkévalóság utáni vágy.*

Räber könyvét mint e nagy gondolkozót alaposan átélö és tanait a keresztény filozófia retortáján átszürö bölcselö értékes munkáját, teljes elismerésünk illeti. *Kisléghi Nagy Dénes.*

Zehn Jahre Čechoslovakische Nationalbank. Die cechoslovakische Währung. Die Tätigkeit der Cechoslovakischen Nationalbank. Die Lage und Entwicklung der Nationalwirtschaft der Cechoslovakischen Republik. Prága, 1937. 542 o.

1926 április 1-én kezdte meg müködését a csehszlovák nemzeti bank. Fennállásának tizedik évfordulója alkalmából készült az alább ismertetett ünnepi kiadvány. A munka hat fejezetre tagozódik, az egyes fejezetek különböző szerzök cikkeit tartalmazzák.

Csehszlovákia szerepét az európai kulturtörténetben kivánja megvilágitani a munka elsö fejezete, mely a „csehszlovák nemzet" történetét ismerteti visszamenve egészen a IX. századig

A következö, a csehszlovák valuta keletkezését és fejlödését tárgyaló fejezetben kiemelkedik K. Englisnek cikke, mely a cseh korona történetét ismerteti. Az összeomlás után Ausztria és Magyarország pénzhigitó politikája következtében — a koronának cseh államterületen nagyobb lévén a vásárlóereje — megindult a bankjegyek áramlása Csehszlovákia felé. Az ottani gazdasági életben ez káros hatásokat váltott ki és a valuta szétválasztásának keresztülvitele egyre sürgösebbé vált. A szétválasztást az Osztrák-Magyar Bank jegyeinek lebélyegzése utján hajtották végre, igy jött létre 1919 áprilisában a cseh korona, mint önálló valuta. A felülbélyegzett bankjegyeket késöbb fokozatosan csehszlovák államjegyekre cserélték ki. Azt a deflációs politikát, melyet a kormány az 1920-as évek elsö felében folytatott, Englis erösen elitéli. 1925-ben stabilizálták a cseh valutát, 1929-ben pedig Csehszlovákia rátért az aranyalapra, ami ujabb deflációhoz vezetett. A valuta külsö és belsö vásárlóereje

közti diszparitást a Kc 1934. évi leértékelése küszöbölte ki. Az aranyblokkhoz tartozó államok devalvációja 1936-ban Csehszlovákiát is hasonló eljárásra késztette: ugyanebben az évben a cseh koronát is depreciálták. Ennek a második értékcsökkentésnek a hatásai már az ujabb idök fejleményeiben lesznek vizsgálhatók.

Englis értekezésének mintegy jogi szempontokból való kiegészitését adja a következő cikk, mely a csehszlovák valutára vonatkozó hatósági rendelkezések áttekintését közli.

A harmadik fejezet többeknek tollából ismerteti a csehszlovák nemzeti bank szervezetét és üzletvezetését. A jegybank különböző szerveinek, valamint ezek működésének kimeritő tárgyalása után külön cikk foglalkozik a bank személyi igazgatásával. Közli a cikk a központ és a vidéki fiókintézetek vezető tisztviselöinek a névsorát is. Magyar nevet egyet találunk benne. A jegybank státusába tartozó aktiv tisztviselök száma 1936 végén 671 volt. Fontos szerepet tölt be a csehszlovák nemzeti bank szervezetében az u. n. tanulmányi osztály, melynek feladata a belföld és a külföld gazdasági életének, valamint a gazdaságtudomány fejlödésének állandó figyelemmel kisérése. Ez az osztály szerkeszti a csehszlovák nemzeti bank havi közleményeit, melyet csehül 1500, idegen nyelven pedig 1600 példányban adnak ki.

A csehszlovák jegybank müködésének első évtizedében folytatott politikáját ismerteti a munka gerincét alkotó negyedik fejezet. Ez két hosszabb közleményt tartalmaz, mindegyiket többen szerkesztették.

A jegybank devizapolitikájával foglalkozó cikk a kötött devizaforgalomnak két időszakát különbözteti meg. Az első az állam megalakulásától 1928 végéig tartott, a második időszak 1931 októberétől folyik. A közbeeső idö alatt a fizetési mérleg kedvező alakulása a devizaellenörzés majdnem teljes megszüntetését tette lehetővé. A vonatkozó jogszabályok időbeli sorrendjének alapulvételével mutatja be a cikk a cseh devizagazdálkodás történetét, nem felejtkezvén meg a világgazdasági háttér megrajzolásáról sem. Az egyes külállamokkal kötött fizetési egyezmények rövid jellemzése után a cikk a csehszlovák fizetési mérleg alakulását elemzi. Nehézséget okozott az utóbbi években, hogy az aktiv külkereskedelmi mérleg hatása az egyes államokban fennálló devizaforgalmi korlátozások miatt csak csökkentett mértékben tudott a fizetési mérlegben is megnyilvánulni.

A bankjegyforgalom és hitelpolitika szolgáltatja e fejezet másik cikkének anyagát, mely bö leirást tartalmaz a csehszlovák hitelélet szerkezetéröl. Nemrég meghonositott intézmény a bankok által nyujtott kereskedelmi hitelek kötelező nyilvántartása, mely a jegybank feladata. Célja a hiteligénylésekkel való visszaélések megakadályozása, de a nyilvántartás adatai ezen felül hasznos támpontot jelentenek a hitelpolitika számára is.

Külön fejezet foglalja össze azokat a táblázatos kimutatásokat, amelyek a jegybank müködését és fejlödését világitják meg.

A csehszlovák gazdasági élet egészének vázlatos áttekintését kivánja nyujtani az utolsó fejezet. A bevezető közleményben a köztársaság földrajzi, néprajzi, alkotmányjogi, stb szempontokból vett leirását találjuk. További cikkek a gazdasági élet egyes ágaival foglalkozva rámutatnak a csehszlovák szociálpolitika sulyos kérdé-

sére, a munkanélküliek viszonylag magas számára. E téren az utóbbi évek sem hoztak javulást.

Csehszlovákia a mezőgazdasági, illetve ipari jelleg közti átmenetet jelentő államok közé tartozik. Mezőgazdasági téren a kormány a hatósági intézkedések egész sorával igyekezett a belföldi termelés jövedelmezőségét az agrártermékek alacsony külföldi árával szemben biztositani. E törekvések bizonyos szerkezeti változásokat is eredményeztek a csehszlovák mezőgazdaságban.

Csehszlovákia iparának nagyfoku exportra-utaltságára mutat rá az ország ipari életét ismertető cikk. A cseh iparvidék a Monarchia feldarabolásával természetes, vámmentes piacát vesztette el. Az utóbbi években a keleteurópai államokban mutatkozó fizetési nehézségek és külkereskedelmi korlátozások pedig jelentékeny korlátozásokat gördítettek Csehszlovákia ipari kivitele elé. Mindez igen érzékenyen érinti az egész ország gazdasági életét.

A külkereskedelem alakulásával foglalkozó cikk a külkereskedelmi mérleg aktivitásának az ország gazdasági alkatából következő fokozott jelentőségét emeli ki. Éppen ezért érdemel különös figyelmet a külkereskedelmi mérleg romlása. 1936-ban a tiszta áruforgalomból eredő aktivum 111 millió cseh korona volt, mig a konjunktura éveiben megközelitette a 2.5 milliárdot.

Külön cikk tájékoztat a csehszlovák pénzintézetek viszonyairól. Ezeknek kialakulása eltérő volt a köztársaság keleti és nyugati részében, a jelenlegi uralom azonban szervezetük egységesitésére törekszik.

Az államháztartás alakulását tárgyaló cikkből kitünik, hogy a köztársaság fennállása óta szinte minden időszakban felmerültek olyan feladatok, melyek az állami pénzügyek egyensulyba hozatalát gátolták. Ujabban ide tartozik az államnak „szükséges és fokozódó költségekkel járó" védelme. Az állam adóssága 1926-ban 27.786 millió Kc volt. Azóta fokozatosan emelkedve, a feltüntetett utolsó évben, 1935-ben 39.924 milliót ért el. Ezzel szemben áll viszont az államnak a hatalom megszerzése óta történt jelentékeny dologi vagyon-gyarapodása. Szembetünő még a külföldi reprezentációs költségek rohamos emelkedése az utóbbi években. E tétel az 1933-tól folyó négy év alatt igy alakult: 44.8, 79.8, 164.9, 165.9 millió cseh korona.

A csehszlovák konjunkturaalakulást vizsgáló cikk rámutat arra, hogy az ország gazdasági életében minden konjunkturális felemelkedés a kivitel fellendülésével volt kapcsolatos. A köztársaság megalakulása óta az ország gazdasági életének fejlődésében három konjunkturahullám lelhető fel. Az első a háboru utáni depresszióból kiindulva, 1921-ben érte el tetőpontját és az 1922—23. évi depresszióval zárult le. A második hullám az 1923 közepén mutatkozó fellendüléssel indult meg, csucspontját 1925-ben érte el és az 1926. évi visszaesésben végződött. A harmadik konjunkturahullám kezdetét az ugyanez év második felében jelentkező fellendülés, végét pedig az 1932—33. évek válsága jelentette. Közben 1928—29-ben érte el az ország gazdasági élete eddigi legnagyobb konjunkturális fellendülését. Az azóta lezajlott világválság óta már mutatkoznak a javulás jelei, de a teljes kibontakozásnak — mint a cikk kiemeli — utjában áll a politikai és gazdasági téren, különösen Közép-Európában mutatkozó nyugtalanság.

A fejezet utolsó cikke a prágai értéktőzsde fejlődését mutatja

be az 1926—36-ig terjedő időszakban, indexszámok tükrében. A könyv végül a függelékként mellékelt statisztikai adatok és diagrammok közlésével zárul.

A csehszlovák jegybank ünnepi kiadványa jól tükrözi vissza azoknak a köröknek a felfogását Csehszlovákia gazdasági helyzetéről és problémáiról, amelyeknek annakidején sikerült kivivni, hogy ezt az államot a volt Osztrák-Magyar Monarchia testéből megalkossák. Az igen izlésesen kiállitott munkát böven közölt illusztrációk igyekeznek vonzóbbá tenni. *Bartha József.*

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch XIII. Jahrgang: 1937. Hrsgb.: v. *Dr. Gustav Gratz.* Red. *Emmerich Zempléni.* Budapest, 1937. 496 S.

A *Gratz Gusztáv* szerkesztésében megjelenő Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch minden évben igen részletesen és terjedelmes módon számol be a magyar gazdasági élet konjunkturális alakulásáról. Ez a hézagpótló munka most megjelent kötetével a XIII-ik évfolyamába lépett. Ezek az évről-évre visszatérő vaskos kötetek Magyarország gazdaságtörténetének tanulmányozása szempontjából igen nagy értékkel birnak. Jelentőségük különösen azóta növekedett meg, amióta a konjunkturális vizsgálódások előtérbe léptek s Magyarországon is rendszeressé váltak. A folyton bövülő statisztikai észlelések ugyanis lehetővé teszik, hogy a gazdaságpolitikai cikkek háttérbeszoritásával olyan tanulmányok jelenjenek meg, amelyek a legrészletesebb gazdaságstatisztikai vizsgálódásokon nyugosznak.

Amint a korábbi kötetekben, ugy az ideiben is a világgazdaság konjunkturális helyzetét ismertető cikk vezeti be a magyar gazdasági életre vonatkozó, mélyenszántó tanulmányok hosszu sorát. A nemzetközi gazdasági élet konjunkturális alakulását s Magyarországra való hatását a bevezető cikkben *Varga István* tette tanulmány tárgyává.

A mező- és erdögazdasági részben a szakirók tiz cikk keretében tárgyalják a legfontosabb kérdéseket. A magyar mezögazdaság 1936. évi helyzetét *Boemelburg Konrád* ismerteti. *Badics József* 1933-ig visszatekintően számol be az agrártermékeknek az uj konjunkturaperiódusban bekövetkezett árfejlödéséről. *Prack László* a magyar mezögazdaság jövedelmezösége cimü értekezésével gazdagitotta a kötetnek ezt a részét. A magyar marhatenyésztés kérdésével *Herodek Sándor*, mig az öntözés nagyfontosságu problémájával *Trummer Árpád* foglalkozik kimeritö módon. Erdögazdaságunk jelenlegi helyzetét és az Alföld fásitásának kérdését *vitéz Tóth László* tárja elénk. A mezögazdasági cikkek sorát *Surányi Sándornak* a növénytermelés legujabb problémáival foglalkozó értekezése és *Eber Ernőnek* a hitbizományi és telepitési törvények végrehajtását ismertető tanulmánya zárják be.

Különös érdeklödésre tarthat számot a kötetnek a nagyiparral és a kézmüvesiparral foglalkozó része, annál is inkább, mivel az 1936., föleg pedig az 1937. évben Magyarország ipari termelése a teljes fellendülés jegyében állott. *Knob Sándor* általános jellegü bevezető cikke után *Farkasfalvi Sándor* részletes hivatalos statisztikai adatok alapján ismerteti a magyar gyáripar helyzetét. Ez a tanulmány kiterjeszkedik az összes iparágak vizsgálatára, megállapitja, hogy a foglalkoztatottság mértéke a gyáriparban 1936 folyamán

12.6%-kal volt magasabb, mint a megelözö évben. A munkanapok számánál 14.5%-os, a munkaórák számánál pedig 13.8%-os emelkedés mutatkozik, ami világos bizonyitéka annak, hogy 1936 folyamán a termelés üteme jelentös mértékben fokozódott. A textilipar helyzetével *Schiller Ottó*, a szén- és az energiagazdálkodással *Márkus György*, az ipari nyersanyaggazdálkodással pedig *Kecső István* foglalkozik.

A kereskedelem és kereskedelempolitikai rész bevezetö cikke *Ferenczi Izsó* kiváló szakértönktöl származik, aki Magyarország kereskedelempolitikájáról ad áttekintö képet. Az 1936—37. évi külkereskedelmi forgalom alakulását a legrészletesebb statisztikai adatok alapján *vitéz Pap László* ismerteti. *Kemény Dezső* tanulmánya pedig a magyar kereskedelem helyzetét vázolja. Arról az egyre jobban fokozódó szerepről, amelyet az állam jelenleg külkereskedelmi forgalmunk irányitásában betölt, az arra legilletékesebb szakember, *Kunder Antal* számol be.

A magyar közlekedés fejlödését és állását az évkönyv szerkesztösége négy cikkben világittatja meg. A vasut és az automobil versenyével *Déry Hugó*, viziutaink fontosságával és a dunai hajózással *Nikl Béla* foglalkozik. *Giannone Ottó* a magyar postaszolgálat fejlödéséről és a magyar posta tevékenységéről nyujt tiszta képet. *Istvánffy László* pedig a légiforgalom alakulását vázolja visszatekintöen 1928-ig. Ez a tanulmány ezt a fejezetet szükségszerüen egészíti ki.

A mezögazdasági fejezet mellett legterjedelmesebb a pénz- és hitelügyre vonatkozó rész, melyben tiz kiváló szakiró adja tudásának legjavát. *Kállay Tibor* az államháztartás bevételeinek és kiadásainak alakulását vázolja. Ennek a fejezetnek a keretében két értékes tanulmányra kivánjuk felhivni a figyelmet. Az egyik a *Róz Jenöé*, mely a pénzpiac és a Jegybank helyzetét világitja meg. A másik *Judik Józsefé*, mely a magyar devizagazdálkodás és a külföldi adósságok szolgálatának uj szabályozását ismerteti. Külön cikk számol be az 1936—37. évi tözsdei helyzet alakulásáról, amely azért is érdeklödésre tarthat számot, mert a cikk irója már jelzi a nemzetközi tözsdék feszültségét és a közeledö fordulópontot, amelyen a budapesti értéktözsde idöközben át is lendült. *Fellner Frigyesnek* a tuladóztatás problémájáról szóló cikke zárja be ezt a fejezetet.

További három rövid fejezet a közmunkák helyzetét, a biztositásügyet és a magyarországi szociálpolitika jelenlegi állását világitja meg. Ez utóbbival kapcsolatban *Dálnoki-Kováts Jenő* cikke a munkabérek és az életszinvonal alakulásával, *Pap Gézáé* az ipari szociálpolitikával foglalkozik. Nem volna teljes ez a fejezet *Weis István* értekezése nélkül, amely a középosztály helyzetét teszi vizsgálat tárgyává. *Bogsch Aladár* szakszerüen megirt tanulmánya idegenforgalmunk fejlödését adja.

Amint az itt adott rövid vázlatból is kitünik, *Gratz Gusztáv* évkönyve tökéletes keresztmetszetét adja a magyar gazdasági életnek. A tanulmányok értékét az is nagyban emeli, hogy azok többnyire visszatekintö adatokat is tartalmaznak. A szerkesztöség ennek a kötetnek a kiadásával messzemenöleg eleget tett annak a feladatnak, amelyre évröl-évre vállalkozik. *Sipos Sándor.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

The Quarterly Journal of Economics.

Vol. L. No. 2. February, 1936.

F. A. v. Hayek: The Mythology of Capital. A tanulmány *F. H. Knight* által a termelési periodusnak a tőkeelméletben való alkalmazása ellen intézett támadásait cáfolja. *Knight* szerint minden tőke örökéletü, felujitása magától értetődő, technológiai részletkérdés. Ezért szerinte nem lehet beszélni meghatározott hosszuságu termelési periódusról. A beruházási idő meghosszabbitása csak egyik alternativa a végtelen sok lehetőség közül, amelyben a tőke növekedése konkrét alakot ölthet. E felfogással szemben *Hayek* hangsulyozza, hogy az időmozzanat, amely a beruházással együtt szükségszerüen megnövekszik, a jószág előállitása által igényelt termelési tényezőkre vonatkozó beruházási idő. Ezért helyesebben beruházási periódusról kellene beszélni. E periódus változása nem az alkalmazott technológiai gyártási eljárás megváltozásának a következménye. Az ilyen periódusok összessége nem fejezhető ki egy átlagos periódussal, de erre nincs is szükség. E periódusok mindig a jövőre és nem a multra vonatkoznak. E periódusfogalom független az elsődleges és termelt termelési tényezők megkülönböztetésétől. *Knight* kritikája a fenti szempontokat nem veszi figyelembe és ez megakadályozza őt abban, hogy magyarázatát tudja adni annak, mikép szoritja meg a tőke korlátolt volta a termelés kiterjesztését. Végül a tanulmány kiemeli, hogy a tőke időelmélete egyáltalán nem tételezi fel a jövő tökéletes előrelátását a vállalkozók részéről. — *James C. Dolley: The Industrial Advance Program of the Federal Reserve System.* Az 1934 junius 19-i *Industrial Advances Act* lényegesen kibővitette a Federal Reserve bankok kihitelezési lehetőségeit, amennyiben lehetővé tette ipari hitelek közvetlen nyujtását vállalatok vagy finanszirozó intézetek részére. E hitelek lejárata maximálisan öt évig is terjedhet. Általános volt u. i. a törvény alkotása idején a felfogás, hogy a kereskedelmi bankok a *New Deal* miatti félelemből nem adnak kellő hiteleket az ipari vállalatoknak. A cikk ismerteti az ilyen ipari hitelek feltételeit, biztositékait és jövedelmezőségét. Az összes nyujtott hitel mintegy 80 millió dollár, ami a kereskedelmi bankok által adott hitelek négytized százalékát teszi ki, tehát jelentéktelen. A szerző szerint azonban az ipari hitelezési akciónak bizonyos jótékony, bár szerény hatása volt, s megfelelő módositásokkal hitelválság idején a jövőben is jó szolgálatokat tehet. — *Helen Sorenson és John M. Cassels: The English Milk Market.* A cikk ismerteti az angol és walesi tejpiac szabályozását, amelyet a *Milk Marketing Board* végez. Ez megállapitja a minimális kiskereskedelmi árakat és az elosztó vállalatok által fizetendő nagykereskedelmi árakat, a bevételeket pedig szétosztja a termelő farmerek között. A *Board* működése óta a farmerek bevétele emelkedett, a fogyasztók viszont azóta többet fizetnek a tejért. A cikk ismerteti a bevételek szétosztásánál alkalmazott eljárást. A *Board* megszünik, ha a termelők többsége igy dönt. Eddig a farmerek 81%-a mellette szavazott, s valószinü, hogy a szabályozás

még jóideig megmarad. — *James G. Smith: Development of Policy under the Trade Agreements Program.* A cikk tárgyalja a reciprocitás elvének alkalmazásával kapcsolatos veszélyeket és az ezek elkerülésére irányuló intézkedéseket. Megállapitja, hogy a devizagazdálkodás, illetőleg tervgazdálkodás káros hatásai ellen nincs megfelelő védekezés. A nemzetközi kereskedelem problémája, hogy választani kell árrögzités, illetőleg a termelés korlátozása, vagy a kereskedelem korlátainak a megszüntetése között. Igen nagyfontosságu a monetárius stabilizáció megvalósitása. Mind e tekintetben a hitelező államok kötelessége a kezdeményezés. — *Wilfred Prest: The British Coal Mines Act of 1930, Another Interpretation.* A tanulmány vizsgálja, hogy a széntermelés hanyatlása Angliában mennyiben tulajdonitható a válságnak vagy az árstabilizációnak. Az 1930. évi törvény alapján minden bánya termelését korlátozták, az árszabályozás pedig a termelés maximálását a kül- és belföldi piacokhoz való alkalmazkodás céljából kiegészitette. A termelés és az árak szabályozásának tehát külön-külön feladata volt. Fontos szerepet játszott még a fölösleges termelőkapacitások megszüntetése is. Az angol szén kereslete rugalmatlan, s igy a termelés korlátozása nélkül a bevétel kevesebb lett volna. A szerző véleménye szerint a szabályozás nem volt hatástalan és a széntermelők részére jelentékeny előnyt biztositott minimális állami beavatkozás utján.

Vol. L. No. 3. May, 1936.

Edward S. Mason: Power Aspects of the Tenessee Valley Authority's Program. A *Tenessee Valley Authority* megalakitása a Tenessee folyam szabályozása és ezzel kapcsolatban viziközlekedési és talajjavitási feladatok megoldása érdekében történt s igy a villamos energia termelése és elosztása csak járulékos problémája. Mindazonáltal e téren is fontos célkitüzései vannak. Igy elsősorban, mint nagyarányu állami energiatermelő vállalat, a magánvállalatok árpolitikáját irányitóan akarja befolyásolni. A cikk ezzel kapcsolatban tárgyalja az *Authority* megalakitására vonatkozó törvényt és a hatáskör kérdését. Az *Authority* első ilyen tipusu alakulat az Egyesült Államokban, nagyjából ugyanolyan független akcióképessége van, mint egy magánvállalatnak. Az *Authority* továbbá a háztartások, farmok és gyárak energiafogyasztásának nagyarányu fellenditését is törekszik elérni olcsó energia szolgáltatása utján. A cikk behatóan elemzi az *Authority* által termelt energia költségeinek számitását és rámutat arra, hogy az energiatermelés költségei az *Authority* egyéb tevékenységével kapcsolatos költségektől nem választhatók külön. Ezért az *Authority* energiatermelése nem hasonlitható össze a kizárólag áramtermeléssel foglalkozó magánvállalatokéval. — *Ralph Cassady M. és Arthur R. Upgren: International Trade and Devalvation of the Dollar 1932—34.* A tanulmány összehasonlitja a dollárértékelésnek a nemzetközi kereskedelemre gyakorolt hatását más tényezők befolyásával, mint amilyenek a behozatali és kiviteli korlátozások, a termelés irányitása, árszabályozás stb. Arra az eredményre jut, hogy a dollár devalvációs szerepe a többi emlitett körülmények hatásánál kisebb. — *John Burr Williams: Speculation and the Carryover.* A cikk tárgyalja a spekuláció hatását az áralakulásra. Ezzel kapcsolatban vizsgálja a készletek szerepét ugy a rövidebb, mint a hosszabb időre szóló spekuláció esetében. E célból matematikai egyenleteket vezet le. A spekulációs készletek megakadályozhatják, hogy az illető jószág ára erősen lesüllyedjen, pl. gyapot. Ezzel szemben nem raktározható javak, pl. burgonya ára nagy termés és kedvezőtlen konjunktura esetén majdnem zérusra zuhanhat le. A szerző rámutat befejezésül a spekuláció valószinüségelméleti hátterére. — *J. K. Galbraith: Monopoly Power*

and Price Rigidities. A szerző merev áraknak azokat tekinti, amelyek 1929 óta csak kis változást mutatnak, noha ezalatt az idő alatt a kereslet összehuzódása a termelés erős hanyatlását okozta. Az árak ilyen merevsége monopolisztikus tényezők hatására vezethető vissza. Depresszió esetén a kereslet csökkenése sokszor a keresleti elaszticitás kisebbedésével párosul. Ilyenkor a monopolista számára előnyös az ár állandósitása, mig verseny esetén ez nem lehetséges. Általában a kereslet változása monopólium mellett is árváltozást okoz. A monopolista azonban mégis lehetőleg az árak állandósitására törekszik a következő okokból kifolyólag: 1. állandó árak mellett a piac kartelszerü szabályozása könnyebb, 2. ilymódon a kiskereskedelmi árak is állandó szinvonalon tarthatók, 3. számos költségelem merevségének és 4. a monopolisztikus inerciának ez felel meg a legjobban. — *Arthur F. Burns: The Brookings Inguiry into Income Distribution and Progress.* A szerző szerint a *Brookings Institutions* négy kötetre terjedő nagyszabásu kutatásainak konkluziója a következőkben foglalható össze: A gazdasági haladás fő kerékkötője a helytelen jövedelemeloszlás. Ennek eredménye, hogy a közgazdaság jószágtermelő kapacitása felülmulja a fogyasztók vásárlóképességét. A fogyasztáshiány tehát állandó jelenség. Továbbá a pénzben keletkező megtakaritásoknak mind nagyobb része nem talál utat a termelési javakban való beruhazás felé. A tőkeképződés és a gazdasági haladás emiatt is hátráltatást szenved. Gazdasági bajaink gyógyszere tehát a tömegek vásárlóerejének növelése olymódon, hogy árleszállitások utján a technikai haladás jótéteményeit mind szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé tesszük. A szerző szerint az *Institution* által végzett statisztikai vizsgálatok különösen a termelőkapacitás és a megtakaritások nagyságának megállapitására vonatkozóan nem állják ki a kritikát s igy a fenti konkluzió empirikus igazolása nem sikerült.

Vol. L. No. 4. August, 1936.

N. Georgescu—Roegen: The Pure Theory of Consumer's Behavior. A tanulmány az indifferencia vonalak alapján a matematikai módszer segitségével tárgyalja az egyén jószágválasztását. Ezzel kapcsolatban megállapitja a választás stabilitásának feltételeit és figyelembe veszi a szükséglettelitődés befolyását is. Bevezeti az elméletbe az egyes jószágokhoz füződő haszonintenzitások különbségének észrevételéhez szükséges küszöbértékeket. Ilymódon az egyéni keresleti függvény helyett egy, a valóságot jobban megközelitő, bizonyos szóródást mutató sztochasztikus összefüggést állapit meg. — *F. B. Gawer és Harry Trelogan: The Agricultural Adjustment Act and the Reports of the Brookings Institution.* Az Egyesült Államokban a háborus idők alatt a mezőgazdasági termelés tulságosan kiterjeszkedett, a lakosság szaporodása pedig később meglassult és a külföldi piacok elzáródtak. Ezért a farmerek érdekképviseleti szervei egyetértettek abban, hogy a mezőgazdasági válság leküzdése céljából a tultermelést meg kell szüntetni és egyidejüleg a farmerek jövedelmét növelni kell. Továbbá szabályozni kellett a mezőgazdasági hitelkérdést is. E problémák megoldását kisérelte meg az *Agricultural Adjustment Act.* A *Brookings Institution* az e törvény alapján végzett szabályozás eredményeit törekszik megállapitani tudományos módszerek segitségével. A vizsgálat a buza, gyapot, dohány termelésére, továbbá az állattenyésztésre és tejgazdaságra vonatkozó adatokat vette alapul. Ezek alapján megállapitható, hogy az *Agricultural Adjustment Act* számos vonatkozásban igen eredményes volt. Igy különösen a tultermelés megszüntetésében, a farmerek jövedelmének emelésében és a mezőgazdasági válság átmeneti enyhitésében. Az amerikai mezőgazdaság sok alapvető problémája azonban továbbra is megoldásra vár, igy a mezőgazdasági

népesség még mindig tul nagy és sok silány föld áll még megművelés alatt. E problémák megoldását a jövőben más eszközökkel kell keresni. — *R. A. Gordon: Stockholdings of Officers and Directors in American Industrial Corporations.* A tanulmány az ipari vállalatok vezetőségének értékpapir vagyonát vizsgálja a newyorki tőzsdén jegyzett vállalatok egy reprezentativ csoportjának adatai alapján. A legtöbb vizsgált vállalatnál a vezetőség birtokában lévő vállalati részvénymennyiség a vállalatban csak kisebbségi érdekeltséget jelent. A vállalati alkalmazottak kezében lévő részvényállomány az egésznek csak igen kis hányadát teszi ki, amely hányad általában annál kisebb, minél nagyobb a vállalat. A szerző szerint az adatok alapján a vállalkozói nyereség szerepét az eddigi felfogástól eltérően kell megitélni. A modern vállalat vezetését legtöbbször olyanok látják el, akik vagyonilag abban csak kevéssé vannak érdekelve. A vezetőség egyéni jövedelmének maximumára való törekvés ilymódon előtérbe nyomulhat a vállalat tiszta jövedelmének fokozásával szemben. — *J. M. Cassels: The Marketing Machinery of the United States.* A tanulmány a következő fontosabb megállapitásokra jut. A nagykereskedelemben a független nagykereskedő a forgalomnak több mint a felét foglalja le, ami kétszer olyan nagy, mint legközelebbi versenytársáé, a gyárosok nagybani eladási szerveié. A nagykereskedelmi vállalatok fele olyan kisméretü, hogy forgalmuk az egésznek csak 6%-a, mig az összforgalom felét a vállalatok 6%-a bonyolitja le. A kiskereskedelmi áruházak felére az egész forgalomnak csak 9%-a esik, mig az összforgalomnak több mint fele a kiskereskedelmi áruházak 9%-ának jut. A nagykereskedelmi forgalom 75%-át társulati jellegü vállalatok bonyolitják le, mig a kiskereskedelmi forgalomnak több mint a fele egyéni vállalatokra esik.

T. E.

Economica.

November, 1937. Vol. IV. 16.

Fischer, A. G. B.: Technical Improvements, Unemployment and Reduction of Working Hours. A technika tökéletesedésének eredményeként, szociális és gazdasági szempontok folytán leröviditett munkaidő nem jelenti feltétlenül munkanélküliek beállitását is, minthogy tökéletesebb felszerelés mellett a meglévő munkások rövidebb idő alatt önmaguk is elvégzik az adott munkamennyiséget. Rendszerint a munkaidő röviditésével párhuzamosan támasztott követelés a munkabér érintetlensége is, ez pedig a jövedelemeloszlás területére tartozó, a munkaóráktól kétségtelenül független probléma. A munkaidő csökkentése a valóságban nem jelentené az általános vásárlóerő növekedését, s igy nem jelent önálló eszközt a válság leküzdésére, hanem sokkal inkább a tökéletesedő termelőapparátus mellett lehetségessé vált gazdaságilag és társadalmilag előnyös változtatást, amely azonfelül, hogy a munkaidő kihasználhatóságát javitja és a munka hatékonyságát fokozza, lehetővé teszi a dolgozók számára bizonyos másodlagos javak és szolgálatok élvezetét, s ezzel is csökkentheti a munkanélküliséget. — *Coase, R. H.: The Nature of the Firm.* — *Stonier, Alfred és Bode, Karl: A new approach to the Methodology of the Social Sciences.* A szociológia a társadalmi jelenségek kutatásánál konkrét események közös elemeiből ideáltipusokat alakit ki, s ezeket általános jellegü fikciók kiindulópontjává teszi meg. A szociológia egyik legalapvetőbb problémája a megfelelő ideáltipusok kialakitása. Az ideáltipusok fokozatos fejlődése a személytől való elvonatkoztatásnak és a tárgyi tulajdonságok kiemelkedésének utját jelzi. A szociológust a többi kutatótól az különbözteti meg, hogy megfigyeléseinek tárgya a tudományos tapasztalatok összessége. Az általános szociológia és böl-

cselet természetesen nem helyettesitheti a gazdasági kutatást, jelentősége a gazdaságtudománnyal foglalkozók szempontjából elsősorban negativ, mert hozzásegit az alapfogalmak és jelenségek tisztázott és pontos magyarázatához és ezáltal elejét veszi a tudományos tévtanokat kitermelő félreértéseknek. — *Paine, C. L.: Some Aspects of Discrimination by Public.* — *Kalecki, M.: The Principle of Increasing Risk.* — *Booker, H. S.: Parenthood and Poverty.* — *Hawtrey, R. G.: „Essays in the Theory of Employment."* *V. B.*

Schmoller's Jahrbuch.

61. évfolyam, 1937. 4. füzet.

Tautscher, Anton: Weltwirtschaft und Volkswirtschaft bei den Klassikern. Röviden ismerteti a nemzetközi kereskedelem klasszikus elméletét. Téves szerinte az a kiindulás, amely a kivitelre kerülő áruk árát azok költségeivel azonositja, a szabad verseny automatikus hatásai folytán. A szabad verseny árai nem mindig költségárak. Az áruk nagy részének árai nemzetközi vonatkozásban nem is összehasonlithatók, másrészt a költségek objektive és számszerüleg nehezen mérhetők. A klasszikus elmélet csak a kinálat oldalát vette figyelembe. A nemzetközi kereskedelmet pedig a komparativ vásárlóerő (Eulenburg) szerint alakuló kereslet igazgatja. Másik hibája a klasszikusoknak a konstans költségek feltevése. A nemzetközi munkamegosztás kárositja mindegyik országot, ha a termelés kiterjesztése a hozadékcsökkenés szakaszába esik. A kérdés az: van-e oly termelési ága az országnak, mely kiterjeszthető emelkedő hozadék mellett? — *Milke, Wilhelm: Die historische Richtung in der Völkerkunde.* — *Mehlan, Arno: Historischer Überblick über die deutsch-bulgarischen Wirtschaftsbeziehungen.* — *Gerhardt, Johannes: Von der raumgebundenen menschlichen Arbeitskraft.* Willekének a munkapiacról szóló elméletét ismerteti. — *Lösch, August: Noch einmal Bevölkerungswellen und Wechsellagen és Akerman, Johan: Abschliessende Äusserung.* Vita a népesség alakulásának a konjunkturára gyakorolt befolyásáról. Akerman tagadja Löschnek statisztikai alapon nyugvó ezt a megállapitását, hogy a népesség hullámai közvetlen hatást gyakorolnak nemcsak a szekuláris változásokra, hanem a konjunktura rövidhullámu változásaira is.

1937. 5. füzet.

Milke, Wilhelm: Der Funktionalismus in der Völkerkunde. — *Ischboldin, Boris: Die Hauptrichtung der gegenwärtigen französischen Wirtschaftssoziologie.* A gazdaságszociológia körül erős módszertani viták folynak. Egyesek szerint ez realisztikus gazdaságelmélet (a tiszta ökonómia ellentéte), mások szerint a gazdaságiaknak egyéb jelenségekkel való összefüggéseit kutatja. Mindkét irány Dürkheimben gyökerezik. Nála pedig a gazdaságszociológia nem volt több, mint a társadalmi kényszerről szóló tan egyik ágazata. Legnevezetesebb tanitványai: Bouglé és Simiand. Bouglé a gazdaságszociológiát már önálló tudományterületnek fogja fel a gazdaságelmélet mellett. Simiand számára az empirikus gazdaságkutatás szemléletmódját jelentette. Műveiben egy statisztikai-idiografikus módszerü gazdasági leirással találkozunk. Nevezetes kutatók: Antonelli, Maunier, Joussain, Truchy. Valamennyit jellemzi, hogy egy külön szociális szférának (Wiese!) létezését nem ismerik, erősen hajlanak a pszichológiai kérdések felé, idegenkednek az „időtlen" elméletektől és erős érdeklődést tanusitanak a primitivek gazdasági élete iránt a modern gazdasági élet megismerése céljából. — *Mönch, Herrmann: Der Gedanke der Arbeitsverwaltung bei Lorenz von Stein.* A társadalomszervezés közép-

pontjába Stein állitotta először a munka fogalmát egy erősen etatisztikus társadalom- és gazdaságszemlélet keretében. Ennek a rendszerét ismerteti a tanulmány. — *Wessels, Theodor: Probleme der landwirtschaftlichen Marktordnung.* A mezőgazdaság vámpolitikai eszközökkel való védelme elégtelennek bizonyult. Az ujabb kisérletek az áralakulásba való közvetlen beavatkozáson alapszanak. Ezért a piacszervezés (Marktordnung) gondolata lépett előtérbe, amivel a közlekedésügy módjára a mezőgazdaságot is kiemelték a gazdasági erők automatikus mechanizmusából. Erősen hatott ebben az irányban a világpiac felbomlása is. A különböző piacszervezetek nagy eltéréseket mutatnak céljaikban, de eszközeik és szabadversenyellenes tendenciájuk közös. Valamennyinek kényes kérdése az, hogy az árat meghatározó valamennyi tényezőt nem tartják kézben (elsősorban a fogyasztást). Az uralkodó agrárpolitika nem elégszik meg az egyszerü árstabilizálással, hanem uj és magasabb árakat igyekszik teremteni. Technikailag ezen uj ár mellett a kinálat és kereslet összehangolása csak egy nagy szervezet utján valósulhat meg. Különösen nehéz feladat az árfixálás a kereslet oldaláról tekintve, minél erősebb az elaszticitása. Az ár teljes megkötése és közvetett befolyasolása között is sok átmeneti forma van még. A termelésbe is bele kell végül alaposan avatkozni. Ezek azonban csak eszközök, az egyes államok agrárpiaci szervezetét az adott gazdaságpolitikai célok döntik el. A német szervezés alapgondolata: a parasztságnak nemzetpolitikai célu fenntartása és az önellátás. Ennélfogva a német rendszer az egész agrárszférát és nemcsak egyes termékeit öleli fel. Ismerteti ezek után a Reichsnährstand politikáját és azokat az igen drasztikus eszközöket, melyeket az agrártervgazdálkodás érdekében felhasznál (piackényszer, jegyrendszer, árdifferenciálás, termeléskontingentálás stb.). — *Heubner, P.: 100 Jahre Wandel und Wachstum der Leipziger Messen.* A középkor óta nevezetes lipcsei vásárokat igazán európai jelentőségüvé a Zollverein okozta vámmérséklések tették, karöltve a technika és közlekedés fejlődésével. A fejlődés azonban nem volt egyöntetü minden képviselt gazdasági ágnál. Egyik része az áruknak eltünt a vásárról és a helyi nagykereskedelem üzletkörébe ment át. Párhuzamosan ezzel a vásár egyre jobban elveszti áruvásár jellegét és mintavásárrá alakul. Bizonyos korszerütlenségek miatt 1894-ig visszafejlődés következett be, mely fennállásában fenyegette a vásárt. 1894-ben bekövetkezett reorganizáció modern propagandaeszközökhöz (Addressbuch, vásárujság, vasuti kedvezmények stb.) nyult és nyomában nagy fellendülés következett, melyet a háboru is csak első éveiben vetett vissza. 1918-ban az épitővásár és 1920-ban a technikai vásár csatlakozott a meglevő intézményekhez. A megalapozás és reorganizálás körül a városnak és a kereskedelmi kamarának vannak nagy érdemei. Mikor a vásárt már az egyetemes német gazdaság szervének tekintették, 1921-ben autonóm testületté szervezték át. 1937 tavaszán 495 millió márka volt a kiállitók ottani forgalma. A kiállitók között egyre inkább maguk a gyárak kerültek előtérbe, a nagykereskedők a vásárlók sorába kerültek. A szállitott minták sulya 12.000 tonna volt, ebből 7500-at a vasut szállitott. 437 különvonat, 19 a külföldről volt szükséges a személyforgalom lebonyolitására.

1937. 6. füzet.

Muhs, Karl: Die Entstehung der Überinvestition. Az összes konjunkturaelméletek megegyeznek abban, hogy a fellendülés fordulópontját a tőkejószág-termelő iparokban beálló befektetési „aránytalanság" idézi elő. Elveti azt a felfogást, mely a fellendülést és tulberuházást egyetlen okkal akarja magyarázni. A konjunktura fordulatát mindig a tőkejavak és fogyasztási javak termelése között beálló

aránytalanság jelenti. Ennek okai: a fellendülésben az árak gyorsabban emelkednek, mint a fogyasztói jövedelmek, a jövedelemképződés a vállalkozók javára tolódik el, ami a fogyasztás rovására a tőkeképződést segiti elő. Az igy kedvezményezett önfinanszirozó törekvések vezetnek téves inveszticiókhoz. Ebben az arányban hat a technikai fejlődés költségcsökkentő hatása is. A nyersanyagtermelő iparok beruházásai csak később kezdenek termelni, mikor esetleg a piaci helyzet teljesen megváltozott. Aránytalanságot okoz az alapiparok befektetéseinek tartós természete, mellyel szemben a kihasználásuk korlátolt idejü. A monetáris elmélettel szemben kiemeli, hogy a bankok hitelezési hajlandósága csak akkor tud fellendülést előidézni, ha a vállalkozó tényleg hajlandó befektetni, emellett a bankok likviditási szükséglete egy bizonyos határ alá szoritja a kihitelezést. A kamatra nem lehet egyedül visszavezetni a fellendülést, mert a vállalkozó számára a többi kalkulációs tényezők (bérek, nyersanyagárak) is fontosak. A bankok nem is kezdeményezhetik a fellendülést olcsó kamattal, mert a beruházások egyszerre veszik igénybe a betéteket és támasztanak nagy hitelkeresletet, ami emeli a kamatot. A banking-elmélet mellett dönt tehát: a fellendülésben a termelés és árak emelkedése vezet a hitelkiterjesztéshez és nem forditva. A tulbefektetést a hitelmomentumok bekapcsolása nélkül is megmagyarázhatónak tartja: a vállalkozói ár-várakozások, melyek a termelési tényezők emelkedő áraira való tekintettel befektetésekhez, a termelvények árainak emelkedésére való tekintettel pedig a termelői kapacitás növeléséhez vezetnek, az ár funkcióját megbénitják, az áremelkedés nem vezet fogyasztáscsökkenéshez, az egyensuly automatikus helyreállitásához, azaz az egyensuly tulbefektetések révén felborul. — *Erb, Otto: Die ökonomischen und sozialen Ursachen des Zerfalls der hellenischen Polis.* — *Bayer, Hans: Lockerung der Einfurhverbote.* A behozatali korlátozások helyére vámvédelmet állitani nem könnyü feladat, sem technikai (vámok szerződéses kötöttsége) okból, sem elvi alapon. A munkanélküliség ellen kereskedelempolitikai eszközökkel való küzdelem elvetendő egy „egyszerü" gazdaságban, azonban a mai komplikált gazdasági szerkezetben csak ténykérdésszerüen lehet kezelni a kérdést. A szabadkereskedelmi elméletnek legnagyobb gyengéje kétségtelenül az, hogy a munkanélküliség kérdésével nem tud mit kezdeni. A behozatal korlátozása nem alkalmas a belföldi bérnivó emelésére sem, mert a munkásság reáljövedelmét csökkenti. Egyes esetekben azonban a köz érdeke megkivánhatja, hogy kereskedelempolitikai védelemmel bérkiegyenlitésre törekedjünk. Általában véve megállapitja, hogy hosszu lejáratra egy helyesen végrehajtott felszabaditása a behozatalnak, emeli a nemzeti jövedelmet. A behozatali korlátozások lazitása fontos fegyver a monopóliumok elleni harcban is, továbbá a nagyobb exportlehetőségek kicsikarására, mely éppen a termelés és foglalkoztatottság fokozására elengedhetetlen. Ez az előnye sulyosabban esik latba minden esetleges hátránnyal szemben. Konkluziója: minél több szabadság, védelem csak annyi, ami feltétlenül szükséges. — *Andreas, Wilhelm: Bemerkungen zu Nogaros Geldbuch.* Nogaro: La monnaie et les phénomènes monétaires contemporaines c. könyvének részletes ismertetése. *R. B.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 146. Heft 6. Dezember 1937.

Jöhr, W. A.: „Verbrauchsneigung" und „Liquiditätsvorliebe". Eine Auseinandersetzung mit J. M. Keynes. Jöhr tanulmánya Keynes a kamat- és pénzelmélet terén alkotott ujabb fogalmának, a fogyasztási hajlamnak (propensity to consume) és a készpénz iránti előszeretetnek (liquidity preference) szerepét tárgyalja. Felvetődik a kérdés, vajjon

ezen uj fogalmak elfogadhatók-e a tudományos terminológia számára. Keynes elsősorban a foglalkoztatás fokozásának lehetőségeit, illetőleg az ezt befolyásoló tényezőket akarja megismerni. Ezek közül döntő szerepe az összjövedelem nagyságának, illetőleg hovafordításának van. Keynes szerint a munkaerő iránti hatékony kereslet (effective demand) nem a névleges, hanem a reálbérekkel van okszerü összefüggésben, s ezért a foglalkoztatást nemcsak a bérek leszállításával, hanem az árak emelése által is lehet bizonyos mértékig befolyásolni. A jövedelem emelkedésével járó kisérőkörülmények megfigyelésével alakul ki előttünk a fogyasztási határhajlamosság fogalma is. Keynes-nek a statisztikák alapján eszközölt számitásai szerint 100 dollár jövedelemgyarapodásból 60—70 dollár esik a fogyasztás fokozására, tehát a fogyasztási határhajlam 60—70%-nak felel meg. A fogyasztás növekedését kiegészíti a jövedelemfokozódás másik ellentétele, a befektetések részesedése, ami fentiek szerint kb. 30%-ra tehető. Keynes abba a hibába esik, hogy az általa kialakitott fogalmakat állandóan adottaknak és stabilaknak tekinti, holott az ezen fogalmak által fedett viszonylatok a gazdaság jellegéhez képest változók. Tulnagy szerepet tulajdonit Keynes a szintén tulnyomóan lélektani szempontokon alapuló „liquidity preference" kérdésének is, ami egyrészt ellentétbe kerül a tőke iránti kereslet és kinálat kamatkialakitó hatásáról szóló klaszszikus felfogással, másrészt nem ad magyarázatot arra sem, hogy miből nyer a kifizetett kamat fedezetet, mert az u. n. produktivitási elméletet mereven mellőzi. — *Albrecht, G.: Aufschwung und Konjunktursorgen in England und den Vereinigten Staaten von Amerika.* Az angol és amerikai fellendülés és visszaesés jellegzetes kisérő körülményei teljesen különbözők. Anglia hitelszervezete az 1931. évi válság megrázkódtatását kiheverte és az olcsó pénz eszközének céltudatos, következetes alkalmazásával, — amit a nyiltpiac politikája tett lehetővé — az állami költségvetést egyensulyba hozta. Megállapitható, hogy a szigetország ötéves konjunktúrája elsősorban pénzpolitikai eszközök eredménye. Ez a konjunktura sokkal tudatosabb, felépitésénél fogva sokkal szilárdabb és biztosabb, mint az 1926—29. évi volt, igy az esetleg bekövetkező fordulat sem járhat olyan következményekkel, mint az 1929—30. év eseményei. Amerikában a konjunktura hullámai sokkal meredekebbek voltak, az 1929. évi példátlan hausemozgalmakat katasztrófális visszaesés követte. A decentralizált amerikai hitelszervezet ellenállóképessége csekély volt, s igy rövidesen bekövetkezett az összeomlás és a gazdasági élet teljes dezorganizációja. A válság ellen az állam konjunkturapolitikája, főként a legérzékenyebben sujtott gazdasági ágak megsegitésével és a dollár leértékelését követő „adagolt" inflációval igyekezett küzdeni. A fejlődés tempójával együttjáró hitelkiterjesztés és az állandóan beözönlő arany azonban annak az aggodalomnak adott tápot, hogy az 1929. évi katasztrófa megismétlődhetik. Igy maga az állam volt kénytelen a hitelkiterjesztést és ezzel a konjunkturát lefékezni, amire a gazdasági élet áresésekkel és a termelés csökkenésével reagált. Az angol-szász konjunkturák közös jellegzetessége, hogy az utóbbi évek fellendülését az állam hatalmas megterhelése, eladósodása által finanszirozták, s hogy mindkét ország gazdasága tudatában van azoknak a veszélyeknek, amelyek a fellendülés megtorpanásának állandó velejárói, s igy felkészültebbek egy esetleges válság elháritására, mint 1929-ben voltak. — *Kühne, Hans: Der Arbeitseinsatz im Vierjahresplan.* — *Wolff, Georg: Tuberkuloseserblichkeit und Industrialisierung vor und nach dem Weltkrieg.*

Band 147, Heft 1, Januar 1938. Heft 2, Februar 1938.

Amonn, Alfred: Keynes Allgemeine Theorie der Beschäftigung. Keynes műve a tudományos világban olyan feltünést keltett, amilyennel gazdasági tudományos munka a „Wealths of Nations" és a „Tableau économique" óta nem dicsekedhetett. Az államnak a gazdasági életbe való mentől aktivabb beavatkozását kivánó gazdaságpolitikai törekvések Keynes munkájában elméleti alapot vélnek találni, s ezért fenntartás nélküli helyesléssel fogadják azt. Ezzel szemben azoknak a tudományos felfogásoknak képviselői, akiknek nézeteit Keynes megkülönböztetés nélkül a „klasszikus iskola" gyüjtőfogalmában olvasztja össze, ebben a munkában a termékeny, gondolattermelő, de gyakran empirikus tévtant látják megtestesülni. Keynes gondolatfüzése abból indul ki, hogy a gazdaságban nemcsak olyan egyensulyi állapot képzelhető el, amelyben a munkáshadsereg teljes foglalkoztatást nyer, hanem éppen ellenkezőleg adódhatik olyan egyensulyi állapot is, amelyben a csökkent foglalkoztatottság, tehát nagymervü munkanélküliség állandósul. A klasszikus iskola Keynes szerint nem tisztázta eléggé kiindulópontjait s emellett tételei csak bizonyos különleges esetekre alkalmazhatók, általában azonban nem állják meg helyüket. A foglalkoztatás akkor van egyensulyban, ha a munkabér határértéke az alkalmazott reálbéreknek megfelel. Tökéletesitésre szorul a klasszikus felfogás a „hatékony munkakereslet" meghatározása terén is, mert Keynes szerint a klasszikus tételek alkalmazása mellett ennek végtelen számu értéke volna elképzelhető, holott valóságos értéke minden helyzetben csak egyféleképpen határozható meg. Nagy fontosságot tulajdonit Keynes a jövőben várható eredmények mérlegelésének a vállalkozói elhatározásra gyakorolt befolyásának is. Ujak a költségek, jövedelem, fogyasztás, takarékosság és befektetések terén alkotott definiciók is, valamint az a tétel, amely szerint a mindenkori megtakaritás és befektetés nagysága teljesen azonos. Ez az állitás Keynes dogmatikájának egyik sarkalatos pontja. Szerinte a takarékosság és az invesztició azonos dolgoknak két különböző oldalát jelenti. Itt azonban Keynes nem tisztázza teljesen a fogalmakat, statikus állapotból indul ki és a befektetések körét nem határolja el az értelmezéshez szükséges pontossággal. Ezenfelül Keynes megforditja azt az eddig elfogadott tételt, hogy a megtakaritások és befektetések funkcionális viszonyában a megtakaritás a független változó és a befektetés a függvény, mert szerinte a gazdaság egyedei csak azt határozhatják meg, hogy mennyit fogyasztanak és mennyit forditanak befektetésre, de ezzel már adva is van a megtakaritási maradványnak, mint az előbbi elhatározások függvényének a nagysága. Fentiek mellett döntő szerepe van a befektetések és ezáltal az összjövedelem alakulásában a fogyasztási hajlam részben lélektani tényezőjének is. Amig a fogyasztást rendszerint egyéni tényezők irányitják, addig a befektetéseknél elsősorban a tőke határhozadéka és a kamatláb, tehát két általános jellegü inditék mérvadó. A fogyasztástól való tartózkodásra késztető és egyszersmind megtakaritásokat teremtő elhatározásban jelentős része van a fizetőeszközökhöz való ragaszkodás hajlamának is (liquidity preference). Ez a tényező magyarázza meg a kamat fogalmát is. Keynes felfogásának gyakorlati kifejeződése a befektetések állami irányitásának szüksége, alaphibája azonban, hogy mindig adott egyensulyi helyzetből indul ki, következtetéseit egy nem mindig konzekvens gazdálkodó egyed képzelt elhatározásai után alkotja meg és általánositja; lélektani mérlegelésekből kiinduló gondolatfüzései gyakran ellentétbe kerülnek a közösségre alkalmazható egyszerü szabályokkal, s igy végeredményben könyve — ha igen sok részletproblémát tanulságosan, ujszerü ötletességgel és éleslátással meg is oldott — célkitüzését nem érte el —, a tömegmunkanélküliség

jelenségeire nem adott magyarázatot. — *Heberle, Rudolf: Die Abwanderung aus Schleswig-Holstein nach Hamburg-Altona.* — *Schneider, E.: Bemerkungen zum Hauptproblem der Kapitaltheorie.* — *Vollweiler, Helmut: Wirtschaftliche und rechtliche Probleme der G. m. b. H.-reform.* — *Federau, Fritz: Die Berliner Tagung der Internationalen Handelskammer.* — *Boér, Alexius: Kapitaltheorie und Kapitalbildung.* — *Huhle, Fritz: Die Behandlung der gesperrten Auslandsguthaben in der deutschen Wirtschaftspolitik.* *V. B.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

46. Band, Heft 2, September, 1937.

Thompson, Warren S.: Die Bevölkerungsbewegung in den Vereinigten Staaten. A jelenlegi Egyesült Államok területén 1600-ban a népesség néhány százezer indiánból állott, akiknek száma azóta sem emelkedett, ellenben a többi lakosság a néhány száz lélekről 127 millióra szaporodott. 1820-ban a lakosság 93%-a még mezőgazdasági településeken élt, ma már csak 43.9% esik a falvakra. A népszaporodás tulajdonképpeni hatalmas fejlődése a XIX. század közepére és végére esik. 1890 és 1930 között a lakosság megkétszereződött, s rövidesen eléri a 150 milliós maximum-pontot, hogy onnan azután fokozatosan visszaessék. A születési adatok már ezidőszerint is jelentékeny csökkenést mutatnak és az idősebb korosztályoknak a népességben való előretörése egyre fokozódóan sulyos társadalmi problémát jelent. — *Lutz, Friedrich: Neue Goldwährung.* A valutapolitikai rendszer régi épületének összeomlása után az 1936-ban kötött háromhatalmi egyezményen felépült az uj nemzetközi valutarendszer, amely névlegesen ugyan az aranyon alapul, de valójában semmi tényleges kapcsolata a régi aranyvalutarendszerekkel nincsen. A jelenlegi valutarendszerek jellegzetessége az aranyfelesleg ellen való védekezés, ami az Egyesült Államokban az arany neutralizálásában, Angliában pedig a fontérték stabilizálására irányuló törekvésben mutatkozott. A mesterséges beavatkozások hozták magukkal, hogy az aranymozgalmak már nincsenek szerves kapcsolatban a tőkemozgalmakkal. Különösen zavaró és kiszámithatatlan a rövidlejáratu, u. n. kósza-pénzek árfolyambefolyásoló szerepe. Ezeket a kamatpolitika megfelelő irányitásával lehet leginkább ellensulyozni. Az utolsó idők tapasztalati tanusága az, hogy az aranyvaluta összeomlása óta a pénzpolitika sulypontja a jegybankok felől az államkincstárok felé terelődött. A jelenlegi rendszer sulyos veszélyeket rejt magában, mert mindaddig, amig a pénzleértékelés eshetősége akár csak elvben is fennáll, a valutahelyzet stabilnak nem tekinthető. — *Varga István: Über den Inhalt der Konjunkturschwankungen.* A konjunkturapolitika kérdései jelenleg az érdeklődés homlokterében állanak, — de a konjunktura és a vele összefüggő jelenségek fogalmilag nincsenek kellőképpen meghatározva. A konjunkturajelenségek magyarázata terén a konjunktura tényezőinek helyes fogalomalkotását leginkább a monetáris konjunkturaelmélet képviselői közelitették meg. Az a felfogás, amely a gazdasági élet egyes jelenségeiből, p. o. a munkanélküliségből — más tényezők figyelembevétele nélkül — kiván a konjunktura intenzitására következtetni, nem fogadható el, mivel nem számol a termelési kapacitás, a demográfia és a racionalizálás hatásaival. A konjunktura ingadozásainak elbirálásánál szükséges a konjunktura „normális" állásának meghatározása. Az a feltevés, hogy a termelő apparátus *átlagos* kihasználása megfelel a normális konjunkturahelyzetnek, csak statisztikai szempontból fogadható el, — gazdaságtudományi szempontból csak a termelőberendezés *teljes* foglalkoztatottsága fedi a „normális" fogalmát. A konjunktura ciklikus változásai alatt elsősorban a nemzeti jövedelem változásait értik. Ha a nemzeti jövedelem gyorsabban

emelkedik, mint a népesség lélekszáma, akkor fellendülés tapasztalható, ellenkező esetben visszaesés. A konjunktura fejlődésére elsősorban az uj invesztíciók rentabilitása és nem a régi vállalatok helyzete tekinthető jellemzőnek. Végeredményben a konjunktura összesitett irányzatában a véletlen hatásainak képét viseli magán, bár egyes tényezőit az okok egész sorozata befolyásolja. Igy érthető, ha a konjunktura ismétlődő ciklusainak képe sohasem mutat fel azonos kisérő körülményeket, hanem állandóan változik. — *Valk, W. L.: Die dynamische Bedeutung des Böhmischen Verlustprinzips und die volkswirtschaftliche Liquiditäts Frage.* — *Haemerle, H.: Die Verwaltung der deutschen Seehäfen.*

46 Band, Heft 3.

Kiel, 1937. November.

Jack, P. T. H.: Das Goldproblem. Az aranyprobléma már a háboru megrázkódtatásai során előtérbe lépett, majd az 1931. évi világválság kitörésekor uj stádiumba jutott. Spekulativ tényezők törtek előre, s a szabad valutaforgalom felfüggesztése jelentékenyen növelte az aranykeresletet. Ezért is érdekes az aranykérdés történetére visszapillantani. Ha a termelt aranyat az eredeti fontáron értékeljük (1 uncia szinarany = 84/11½ sh.), a világ aranytermelésének értéke Amerika felfedezése óta 5,203 millió arany fontra rug. Ebből 3147 millió font a XX. századra jut. Századunkban az aranytermelés — a szakértők jóslatai ellenére is — állandóan növekszik. Az aranykészletek évi gyarapodása eléri a 3%-ot, tehát azt a határt, amely mellett — Cassel vizsgálatai szerint — az aranyérték változatlan maradhat. Az általános készletgyarapodást tulhaladja azonban a monetáris aranykészletek növekedése, amely jóval felül van a Kitchen kutatásai szerint szükséges 3.6%-os mértéken. Az 1931—1936. időszakban a jegybankok tartalékai kerek 140 millió uncia aranyat vettek fel, az iparfeldolgozás ezzel szemben még a 9 millió unciát sem érte el. A termelés és a távolkeletről beözönlött arany ezekben az években kb. 200 millió unciát tett ki, tehát érték-tezaurálási célokra is fennmaradt kb. 60 millió uncia. Ezt a tartalékot részben magánosok és vállalatok, részben pedig az u. n. valutaalapok vették fel. A magánosok szekrényeiben őrzött aranymennyiségre vonatkozólag nem lehet pontos becsléseket adni, az utóbbi időben kétségtelenül csökkent az aranytárolás láza. A monetáris aranykészletek viszont állandóan növekedtek, s 1913-tól 1936-ig 1803 millió fontról 2867 millió fontra szaporodtak fel. Ha az összes jegybankarany mennyiségileg jelentékenyen változott is, ennél sokkal nagyobb eltolódást mutat az aranykészletek megoszlásának képe. Anglia a háboru előtt az összes jegybankarany 2%-át birtokolta, 1937 juliusában 11.3%-ot, Egyesült Államok 1913-ban 26%-ot, 1937 juliusában 52.5%-ot mondott magáénak, Franciaország adatai viszont a háboru előtti 13.5%-kal szemben 1932-ben 27.3%-ban kulmináltak, majd 1937-re 10.2%-ra süllyedtek le — a legyőzött államok szegényes adatait tekintetbe sem vesszük. A jegybankok saját aranykészletein kivül azonban rendelkezésre állottak valuta- és hiteltranzakciók céljaira a kiegyenlitő alapok eszközei is. Az angol valutaalap célja elsősorban a font stabil külföldi értékelésének megőrzése, az Egyesült Államokban az alap elsősorban a belső hitel-egyensuly megóvására, s a beözönlő külföldi arany sterilizálására törekedett. Valószinü azonban, hogy az Egyesült Államok és Anglia nem fogják a továbbra is feles mennyiségben piacra kerülő aranyat felvenni. Igy az aranytultermelés (sőt az arányosabb elosztás is) előreláthatólag nehézségeket fog okozni, ami kettős következtetésre vezet: *a)* ha az aranytermelés és készletek eloszlása egyenletesebb lesz, akkor az általános aranybőség az árakat szekuláris vonatkozásban emelni fogja,

vajjon nem fog ez a gazdaságra káros mértéket ölteni? *b)* ha közvetlen intézkedéssel szabályoznák az aranytermelést, akkor az arany pénzértékének csökkentésével az áremelkedésnek elébe lehetne vágni, ezt azonban csak nemzetközi egyetértés és együttműködés esetén lehetne keresztülvinni, mert ellenkező esetben sulyos bonyodalmakra vezetne. — *Cairncross, A. K.: Die Kapitaleinfuhr in Kanada 1900—1913.* — *Föhl, Carl: Zur Theorie d. Beschäftigungsgrades.* — *Carell, Erich: Der Schutz heimischer Wirtschaftszweige und die Theorie d. komparativen Kosten.* A komparativ költségek elmélete annyit jelent, hogy minden ország nem csupán az általa legolcsóbban termelhető javakat állitja elő, hanem azokat is, amelyeknek termelése csak relative olcsóbb. Ezt az angol posztógyártás és a magyar gabonatermelés költségei összehasonlitásának példájával szemlélteti. Carell szerint a komparativ költségek elmélete alapján mindig lesz — szabadkereskedelmet feltételezve — olyan posztóár, amely a gabona árainak — két szélső határ közötti ingadozásán belül — megfelel. Egyes feltevések szerint szabadkereskedelem mellett minden áru alakulása értékaránylatban van minden más áru áralakulásával, feltéve, hogy van olyan ország, amely ezen árukat egyidejüleg termeli. Ez azonban csak elméletben áll meg, a gyakorlatban csak akkor érvényesülne, ha csak világpiac volna, belső piacok egyáltalában nem. — *Russe, Alfred: Einfuhr oder Ausfuhrzoll als Mittel zur Steigerung d. Volkswirtschaftlichen Ertrages.* — *Sargous, André: Die grossen Händler und Kapitalisten in Amsterdam gegen Ende des sechzehnten und während des siebzehnten Jahrhunderts (I).* *V. B.*

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Milano, 1937. — Anno LII.

No. 10. — Ottobre.

Carli, Filippo: L'economia corporativa come scienza. I. Teoria pura. A korporativ közgazdaságtan elméleti részét nyujtja a tanulmány. Napjaink általánosan elfogadott felfogása szerint az elméleti rendszerek három pilléren nyugosznak: *a)* gazdaságossági elv, *b)* az egyénnek a választások alkalmával való teljes szabadsága és végül *c)* az a meggyőződés, hogy az egyéni erők automatizmusa gazdasági egyensulyt hoz létre. Szerző szerint e feltevések csak részben állnak meg, hiszen lényegében ez a felfogás is azt hirdeti, amit a klasszikus felfogás, azaz hogy az egyéni érdekek azonosak a közérdekkel. Ez pedig a tapasztalat szerint éppen ugy nem igaz, mint ahogy elméletileg sem egyeztethető össze az egyensulyi elv a gazdasági élet belső összefüggésének (interdependencia) elvével, mely utóbbi fogalom — mint már Pareto is észrevette — az árak mozgását, még pedig reális mozgását tételezi fel. A megoldás az állam szerepében van, amelyben azonban nem az egyéni hibák korrektivumát kell látnunk, hanem az egyéni gazdasági tevékenységek racionálissá válásának szükséges tényezőjét, mint ahogy ezt a korporativ közgazdaság elmélete hirdeti és vizsgálja. — *Ricci, Umberto: Considerazioni sulla utilità della moneta.* Szerző 1935-ben az Economica májusi számában „The modification of the utility curve for money in the cases of indivisible goods and goods of increasing utility" cimü cikkében a pénzhasznosság kérdését tanulmányozta, mostani értekezésében a hasznossági görbék néhány ujabb gyakorlati alkalmazását nyujtja, amikor az egymást helyettesitő javak, a tiszta takarékosság, a tartós használatot engedő javak bérlete, illetve megszerzése, különös tekintettel a részletvásárlásra, a természetbeni javadalmazás, az ajándékozás, az adó és kötelező biztositás, stb. esetében vizsgálja a pénz határhasznát. *Recenti pubblicazioni.*

No. 11. — Novembre.

Carli, Filippo: L'economia corporativa come scienza. II. Teoria della politica economica. A tanulmány szorosan csatlakozik szerzőnek a Giornale előző számában megjelent tanulmányához, ahol a korporativ gazdasági elméleti alapjait fektette le. Az elméleti részből logikailag következik, hogy a korporativ gazdaságpolitika azon észszerü eljárások tanulmányozására van hivatva, melyekkel a közvetitő szervek, az állami hasznosságot képviselő korporációk az egyéni választási szabadság körét meghatározzák a célból, hogy a gazdasági szervezet lehető legnagyobbfoku kiegészitettségét, azaz a közösség legnagyobb hasznát elérjék. — *Pugliese, Mario: Piani economici e piani finanziari.* A tervgazdálkodás lényegében az állami beavatkozás legmagasabb faja, mintegy ennek észszerüsitése, célja, hogy az állami közbelépés következtében működésükben akadályozott automatikus egyensulybahozó erők ujra működésbe lépjenek és a beavatkozás által létrejött rendellenes, olykor kaotikus állapotokat megszüntessék. A termelés és a fogyasztás tervszerüsitésével karöltve kell azonban haladni a pénzügyi tervgazdálkodásnak is, különben anyagi alapzat hiányában az egész rendszer elbukik. A pénzügyi tervgazdálkodásnak három követelményt kell kielégiteni: *a)* a gazdasági tervgazdálkodás folytatásához szükséges eszközöket idejében és a szükséges mennyiségben rendelkezésre bocsátani, *b)* a pénzügyigazgatásra ugyanazokat az irányelveket kényszeriteni, amelyek a magángazdaságokat a tervgazdálkodásban vezetik és végül *c)* fokozatosan a pénzügyigazgatást a gazdasági tervgazdálkodással elérni célzott gazdasági szerkezethez alakitani. — *Mortara, Giorgio: I movimenti internazionali dell'oro nel decennio 1927—36.* A tanulmány Mortara „Prospettive economiche" c. nemrégiben megjelent és szemlénk előző számában ismertetett évkönyvének a nemzetközi aranyforgalom utolsó évtizedben történt alakulását tárgyalja. — *Recenti pubblicazioni.*

No. 12. — Dicembre.

Majorana, Giuseppe: L'uomo isolato e l'economia politica. La Malfa-nak a Giornale szeptemberi számában megjelent tanulmányához csatlakozik és pozitiv irányban dönti el azt a kérdést, hogy a gazdaságtan foglalkozzék-e az elszigetelten élő emberrel. Ezzel szemben elutasitja azt a felfogást, mely szerint — tekintettel arra, hogy a gazdasági alanyok száma mindkét esetben csak egy — a kollektiv gazdaság vizsgálatát is fel kell a közgazdaságtan munkaterületébe venni. Ugyanis a kollektiv gazdaság esetében, mint az olasz korporativ gazdaság is mutatja, az állam meghagyja a magánkezdeményezést, csak hiánya és bizonyos, különösképpen közérdekü esetben lép fel, annál is inkább, mivel helyettük mindent megtenni amugy sem lenne képes. Ekként a kollektiv gazdaság gyakorlatilag megvalósitható alakjainál a do ut des elv mindenkor érvényesül az összesség és az azt alkotó egyének között, éppen ugy, mint a társadalmi gazdaságnál, nincs tehát ok arra, hogy a kollektiv gazdasággal külön foglalkozzon a közgazdaságtan. — *Cabiati, Attilio: Sulla teoria delle crisi economiche.* A gazdasági válságok legkiválóbb olasz ismerője, Cabiati, tanulmányában Gottfried von Haberler: Étude théorique des cycles économiques c. művét veszi beható taglalás alá, s több ponton részletesen kifejti vele ellentétes felfogását. Igen érdekes értekezésének az a része, melyben rámutat Antonio de Viti de Marco immár teljesen feledésbe merült „Moneta e prezzi" cimen 1885-ben megjelent könyvére, ahol a válság s a pénz-hitel közti viszonyok először vannak az irodalomban rendszeresen tárgyalva. — *Mortara, Alberto: Le caratteristiche economiche dei magazzini a prezzo unico.* Szerző bő tanul-

mányt szentel az egységár-üzletek problémájának minden szempontból való megvilágitására. Elsősorban az olaszországi viszonyokat tartja szem előtt, ahol a hivatalos fórumok közül ezideig még csak az öltözködési korporáció foglalt állást a kérdésben, mégpedig korlátozásuk ellen. — *Recenti pubblicazioni.* — *Bibliografia economica italiana. (Maggio—Agosto 1937.)* *F. M.*

Rivista di Politica Economica.

Roma, 1937. — Anno XXVII.

No. XII. — Dicembre.

Graziani, Augusto: Vecchie e nuove teorie sull'interesse. A kamatról szóló elméleteket ismerteti a legrégibb időktől kezdve az ujkorig, amikor a kérdéssel tudományosan első izben az olasz Fernando Galiani foglalkozott 1750-ben megjelent könyvében. A nagy angol klasszikusok (Smith, Ricardo, Senior, Stuart Mill) tanainak vázolása után Keynes „The general theory of employment, interest and money" c. művében lefektetett elmélettel száll vitába. — *Giannini, Amedeo: Il regolamento internazionale del lavoro marittimo.* A tengeri szállitás természeténél fogva nemzetközi jellegü és igy az egységes nemzetközi tengeri munka-kódex megalkotása fokozott jelentőséggel bir. Részletesen foglalkozik a különböző nemzetközi szervek, köztük elsősorban a népszövetségi Munkahivatal által eddig elért eredményekkel, rámutat azok hiányaira és a megoldásra váró feladatokra. — *Griziotti, Benvenuto: La scuola italiana di diritto finanziario e scienza della finanze.* A nemes hagyományokkal rendelkező olasz pénzügytan az utóbbi 30 évben nemzetközi viszonylatban is jelentős fejlődésnek indult. Továbbfejlesztésének előmozditása céljából nemrégiben a szerző és több kiváló olasz és külföldi egyetemi tanár szerkesztésében megjelent a Rivista di Diritto finanziario e Scienza della finanze első száma. A Rivista a pénzügytan és pénzügyi jog összes kérdéseinek politikai, jogi, gazdasági és technikai szempontból való elméleti vizsgálatát tüzte ki célul, részletes munkaprogramját a tanulmány adja. — *Borriello, Biagio: La posizione della marina mercantile italiana nei traffici internazionali.* Szerző már többizben foglalkozott az olasz tengeri hajózás helyzetével, e számbeli tanulmányában földrészenkénti megosztásban azt veszi vizsgálat tárgyává, hogy a különböző utvonalakon milyen arányban oszlik meg a forgalom az olasz és a többi nemzetiségü hajózási vállalatok között. — *Masi, Oscar: Autarchia economica ed economia corporativa.* A tanulmány rövid áttekintést nyujt a korporativ gazdaság önellátási célkitüzéseiről, a megvalósitás módozatairól és az ipar és mezőgazdaság egyes fontosabb ágaiban elért eredményekről. — *Carano-Donvito, Giovanni: Cotone e cotonifici nelle antiche provincie meridionali.* A Rivista előző számaiban az önellátási lehetőségek szempontjából szerző a délolaszországi gyapju- és selyemtermelés multját vázolta, most hasonló szellemben a gyapottermelés és feldolgozás helyzetével foglalkozik. — *A gazdasági és pénzügyi szemlében: Ongaro, G.: La Transgiordania.* — *Maineri, B.: Gli avvenimenti brasiliani e gli scambi del Brasile con l'Italia.* — *Pénzpiaci szemle (Gulinelli, A.)* — *Árszemle (Bachi, R.)* — *Szállitási és közlekedési szemlében: Borriello, B.: Il Porto di Napoli.* — *Törvényhozási szemle.*

Roma, 1938. — Anno XXVIII.

No. 1. — Gennaio.

Petrocchi, Carlo: Agricultura e bonifica. A korporativ gazdaságnak a mezőgazdaság fejlesztése terén kifejtett törekvéseit ismerteti és Tassinari államtitkár célkitüzései alapján a teljes élelmezési önellátás megvalósitásának módozatait taglalja. — *Mase Dari, E.: La*

base di valutazione del reddito fondiario. A fundált birtokok jövedelmének megállapitására a merev kataszteri becslés már nem alkalmas annak következtében, hogy a mezőgazdaság szerkezete gyors változáson megy keresztül. Szerző ennek pótlásául az adózó félnek a korporativ rendszer által könnyen ellenőrizhető bevallását ajánlja. — *Chini, Amilcare: Sul piano dell'autarchia. — Osservazioni sull'economia della coltura maydicola nel campo nazionale.* Ez a tanulmány is az önellátási küzdelemmel foglalkozik, ebből a szemszögből vizsgálja bő statisztikai adatokkal alátámasztva az olasz és nemzetközi kukoricatermelés helyzetét. — *Di Paolo, Giovanni: Le prestazioni d'opera obbligatorie nelle finanza comunale.* A községek és provinciák zárszámadásai alapján a természetben végzett személyi és igás-közszolgáltatások, illetve ezek pénzügyi megváltásának jelentőségét vizsgálja a községi pénzügyi háztartás szempontjából és racionálisabb kihasználásuk eszközeit keresi. — *Eredia, Giacinto: Le funzioni di cassa dell'Amministrazione del Tesoro.* Az államháztartás vázlatát nyujtja, különös tekintettel a kincstár magánbevételeire. — *Monetti, Ugo: I beni dello Stato nel progetto del nuovo codice civile.* Az olasz polgári törvénykönyv reformja folyamatban van, a kiküldött bizottság augusztusban terjesztette elő tervezetét, melynek rendelkezései alapján szerző a köztulajdon, továbbá az állam és a községek magántulajdonában levő javak vagyonjogi helyzetét vizsgálja. — *A korporativ szemlében: La sessione del Comitato Corporativo Centrale. — Le adunate dei produttori e dei commercianti per l'autarchia. — La lotta contro gli sprechi. — A gazdasági és pénzügyi szemlében: Fornengo: Risultati economici delle Società italiane per azioni nell'esercizio 10 luglio 1935.—30 giugno 1936. — L'inchiesta sulla produzione in Francia. — Pénzpiaci szemle (Gulinelli, A.) — Törvényhozási szemlében: Istituzione di una addizionale alle imposte dirette per provvedere a scopi di assistenza. — Modificazioni al regime fiscale degli oli minerali. — Nuove agevolezze fiscali in materia di imposte indirette sui consumi.* F. M.

Revue Economique Internationale.

Vol. III. No. 3. — Septembre.

Hauser, Henri: Agronomie brésilienne. Fazendas et fazendaires. A brazil mezőgazdaság legjellemzőbb üzemformája a „fazenda", a feudális nagybirtok, amely annakidején a rabszolgatartással kapcsolatosan keletkezett. Egy-egy fazendában, mint egy kis királyságban gyakran 4—5 ezer ember él együtt. Ezek a rabszolgák utódai, vagy odavándorolt olasz, lengyel és japán munkások. Brazilia mezőgazdasági termékei között ujabban a nádcukor- és pamuttermelés fontos helyet foglal el. Brazilia ma a világ hatodik pamuttermője. Most kezdenek foglalkozni a narancstermesztés meghonositásával. Egyelőre a csomagolás módja még nem tökéletes, de a spanyol eladók kiesésével már ez évben is jelentékeny szállitások történtek a fogyasztópiacok felé. A kávétermelés rentabilitásának csökkenése és elhelyezésének nehézségei miatt a brazil mezőgazdaság átállitása fokozottabb pamut-, narancs- és nádcukortermelésre most folyik. — *Helander, Sven: Programme d'organisation nationale des voies et moyens de communication.* Részlet a szerző most megjelenő nagyobb tanulmányából, amely 60 ország közlekedésügyével foglalkozik. A tervgazdaság megköveteli a korszerü közlekedési politikát. A mezőgazdasági és ipari politika legkönnyebben közlekedési, illetőleg tarifapolitikával irányitható. — *Heilperin, Michel-A.: Les instituts de conjoncture économique dans leurs rapports avec l'évolution contemporaine de la réalité et de la théorie économiques.* A gazdaságkutató intézetek történetét ismerteti

Legnagyobb részük az utolsó 10—15 évben keletkezett. Az intézetek nem véletlen folytán alakultak, hanem mert olyan feladatot töltenek be, amelyre a már meglevők képtelenek voltak. A konjunkturakutató intézetek részint a tudós, részint a gyakorlati ember szolgálatában állanak. Az első a megértést elősegitő tudományos munkaeszközt lát benne, a második előrelátó tanácsadó szervet. Csak akkor jöhettek létre, amikor iránt uk szükség mutatkozott és amikor már elegendően kifejlődött a statisztikai technika. A konjunkturakutató intézetek nagy feladata a kikerülhetetlen hullámzásokhoz a sima átmenet megteremtésének a lehetőségét elősegiteni. Az intézetek feladata lett az addig is meglévő statisztikai adatok rendezése, kiegészitése, egységesitése, kezelésük megkönnyitése érdekében. A közgazdasági jóslás, jövendőmondás nem tartozik a modern gazdaságkutató intézetek feladatai közé. Ezek inkább a minél pontosabb és frissebb tájékoztatásra fektetik a fősulyt. A legrégibb gazdaságkutató iroda az 1904-ben alapitott amerikai Babson-féle, ezt követte 1917-ben a Harvard-egyetemé. A tőzsde, az ipar, kereskedelem és a tőkepiacra vonatkozó jelző csoportszámmal „Harvard-féle gazdasági barométer" világhirü lett. Később a prognostica helyét mindinkább a diagnostica töltötte be. 1935 óta pedig szemléjében elsősorban gazdaságelméleti publikációkat ad ki a Harvard-intézet, a statisztikai adatok kiadása azóta megszünt. 1910-ben keletkezett a newyorki National Bureau of Economic Research; 1923-ban a London and Cambridge Economic Service; 1925-ben a berlini, 1926-ban az osztrák gazdaságkutató intézet. Franciaországban a pénzügyminisztérium 1908-ban kezdett rendszeresen közrebocsátani statisztikai adatokat. Az Institut Scientifique de Recherches Economiques et Sociales, Rist elnöklete alatt, pedig 1935-ben alakult meg. Ujabban tervbe van véve a gazdaságkutató intézetek részére egy nemzetközi titkárság felállitása. — *Tiburtius, Joachim: Modifications structurelles et conjoncturelles du commerce intérieur.* A német belkereskedelemnek a nemzeti jövedelemhez való viszonyát, a különböző üzemi formák eredményességét, a forgalom és a költségek arányát vizsgálja. Kutatja a strukturális változásokat és azt, hogy a gazdasági törvényhozás milyen hatással volt a kereskedelemre. Meghatározza az önsegités és az állami beavatkozás eredményeit. Elválasztja a kereskedelem racionalizálási lehetőségeit az ipari termelésétől, mert az előbbinél a minél nagyobbméretü termelés nem jár a költségek olyan erős csökkenésével. — *Rivaud, Albert: Le relèvement financier de l'Allemagne.* A francia szerző történeti visszapillantás után a német termelőmunka finanszirozásának körülményeit vizsgálja. Ismerteti a munkabon-ok rendszerét és szerepét a német termelés pénzügyi ellátásában. A gazdasági élet erős központi irányitása kapcsolatban van a kötött devizagazdálkodással, a külkereskedelemmel. Beszámol a hitelélet szerveiről, a főleg lélektani alapokon nyugvó belső hitellehetőségekről. Németországot három különböző természetü erőforrás táplálja: a párté, a katonaságé és Schacht-tal az élen a gazdasági és pénzügyi világé. — *Soule, George-Henry: La préparation économique en vue de la neutralité.* A háborus gazdálkodás lehetséges következményeit és elháritásának lehetőségeit tárgyalja. — *Castle, William R. Jr.: Dangers d'une législation locale en matière de neutralité.* Semleges állam gazdasági és politikai veszélyeivel foglalkozik háboru esetén. — *A Gazdasági Szemlében: Arnaud, René: La politique économique. — Mayor, Y: Les nouvelles conditions économiques de production des métaux non-ferreux. — A Pénzügyi Szemlében: E. B. D.: Le rapport de la Banque des règlements internationaux; le rapport annuel de la Reichsbank.*

Vol. IV. No. 1. — Octobre.

Hennebicq, Léon: L'Esprit sportif. Több tömeglélektani könyv kapcsán az európai érték és szellem átértékeléséről beszél. Az európai szellemi életben több fordulat után jelenleg a sportszellem is jelentős szerepet tölt be, amellyel számolni kell. — *Correa, H. M. Alvares: L'influence de la dévaluation sur les cours et le rapport des valeurs mobilières.* Az értékpapirüzlettel kapcsolatban az árfolyamváltozások és az értékpapirhozadék alakulásának körülményeiről tájékoztat. Vizsgálódásai főleg a devalvációnak az értékpapirokra gyakorolt hatására vonatkoznak. Bár a devalváció hatása hagyjából mindenütt hasonló volt, a tömegek eltérő pszichológiai reakciója mégis számottevő különbségeket okozott. Rendszerint a devalváció okozta hausse 1—5 hónapig tartott, az árfolyamemelkedés 0—80 között mozgott, ugyhogy a pénz értékcsökkenése által szenvedett veszteség igy gyakran kompenzálva lett. — *Laborde, Fernand: L'étude et la résolution des problèmes économiques en France.* Tuniszi francia mérnök cikke. Beszámol a francia gazdaságpolitika hibáiról, a buza-, bor-, hus-akciók eredménytelenségéről, a drága megélhetésről, a munkabér, a mezőgazdasági piaci árak, a vásárlóerő alakulása terén tapasztalható visszásságokról. „Erkölcsös, tapasztalatokon nyugvó, objektiv, részrehajlatlan, logikus és észszerü" gazdaságpolitikát kiván. — *Moeller, A.: Les possessions de l'Afrique Tropicale et la crise mondiale.* A gyarmatok gazdasági fejlődését vázolja. Ismerteti a behozatal, kivitel, fizetési mérleg alakulását, beszámol a gazdasági válság enyhitését célzó adó- és vámintézkedésekről, a hitelélet egészségesebb utakra való tereléséről, a termelés emeléséről és a közmunkákról. — *Wiener, Lionel: Les trains rapides d'Europe.* — *A Gazdasági Szemlében: Keroplan, H.: La crise économique mondiale et son remède pratique.* — *Kaskarelis, N.-B.: La situation réelle de l'économie mondiale.* — *A Pénzügyi Szemlében: E. B. D.: Troubles sur les grands marchés du monde.*

Vol. IV. No. 2.

Weiler. Jean: Les échanges internationaux et la critique des automatisme. Két könyv kapcsán foglalkozik a nemzetközi kereskedelmi forgalom fontos kérdésével, a fizetési mérlegek kiegyenlitésének automatizmusával. Az egyik könyv A. Aftalion: L' équilibre dans les relations économiques internationales. A másik I. Viner: Studies in the theory of international trade. A fizetési mérleg legfontosabb tétele a tőkemozgalmak egyenlege. Nélküle nem alkotható helyes helyzetkép. Ausztráliában a fizetési mérleg tőkemozgalmak nélkül általában passzsiv. 1928—29-ben 215 millió dollár deficittel zárult. Ennek ellenére azonban az aranykészlet nem csökkent, sőt ellenkezőleg, valamit emelkedett. Az ok: a különböző országokkal, különösen azonban Angliával szemben a tőkemozgalmak során elért többletegyenleg, ami a fizetési mérleg passzivitását eltüntette. Aftalion nyomán fizetési mérlegen kivül a lejárati mérleg (balance des comptes) fontosságát hangsulyozza. Ez utóbbi valamely közgazdaságnak egy periódus végén fennálló adosságait vagy kihitelezéseit tartja számon. Mig a fizetési mérleg természetszerüen kiegyenlitettségre törekszik, a lejárati mérleg majdnem mindig plusz vagy minusz egyenleggel zár. A lejárati mérleg kiegyenlitettsége onnan származik, hogy a fizetési mérleget kiegyenlitő a tőkemozgalmak, adósságot és egyuttal kihitelezést teremtenek. A lejárati mérleg ugyanis a tőkemegmozdulásokról nem azt tartja számon, hogy ezek kiegyenlitik az ország különben deficites fizetési mérlegét, hanem azt, hogy visszafizetendő adósságot jelentenek. A szerző szerint a balance des comptes fogalma és kiegyenlitetlenségének tudata klasszikusoknál hiányzik. Azok az államok, amelyek passziv lejárati mérlegük kiegyenlitésére törekszenek, rendszerint

egész gazdasági strukturájukat kell megváltoztassák. A kevésbé tőkésitett „uj országok" tőkeimportját rendszerint a termelési eszközök importja követi, majd ezt igen gyakran készáru export. Nyersanyagoknak az utóbbi időben történt emelkedése kedvezett a nyersanyagtermelő és most iparosodó országoknak, mert megkönnyitette adósságaik törlesztését. Nehéz helyzetbe hozta viszont azokat az ipari államokat, amelyek egyidejüleg nem voltak hitelező államok is. Pénzügyi szempontból nem a fizetési mérleg egyensulyának kérdése, hanem a lejárati mérleg döntő. — *Sirol, Jean: Les entraves du commerce international.* A világkereskedelem forgalmának története a közelmultban a következő számokkal illusztrálható. A nemzetközi áruforgalom 1900-tól 1928-ig 21 milliárd aranydollárról 67 milliárdra emelkedett, majd 1929-et száznak véve 1933-ra 33.33-ra csökkent, azóta pedig lassan emelkedik. Mig az egyik oldalon a gazdasági nyilatkozatok és kongresszusok nem mulasztják el a szabadkereskedelem szükségességét hangoztatni, a másik oldalon a tettek ezzel teljesen ellentétesek. A nemzetközi kereskedelem akadályai közül a közvetlenek: az 1931 óta minden számottevő országban keresztülvitt vámemelések, a kontingensek utján való importkorlátozások és a bonyolult adminisztrációt igénylő állami irányitás. A közvetett akadályok: a külföldi fizetési eszközök forgalmának korlátozása és más devizaintézkedések. 1936-ban 34 ország között 51 kliring, 11 fizetési és 69 kliring és fizetési egyezmény volt érvényben. A közvetlen és közvetett akadályok azonban nem okai, hanem maguk is következményei a nemzetközi kereskedelem összezsugorodásának. Az áruforgalom volumenjének általános csökkenése nem érintette a termelési javak forgalmát. Ez 1929 óta is állandóan emelkedett, ami az eddig nem ipari államok rohamos iparosodásával függ össze. Jellemző a mezőgazdasági államok iparosodására a magyar textilipar alakulása. Az 1929-es évi termelést száznak véve, a textilipar termelése 1935-ben 192-re emelkedett. A nemzetközi forgalom sulypontja az Atlanti-óceánról a Csendes-óceánra tolódott és az a régi felfogás, amely Európát a nyerstermékek átalakitójának és a világ ipari mühelyének tekinti, ma már nem állja meg a helyét. A feltételek ilyen alapos megváltozásával lehetetlen a nemzetközi kereskedelem „régi" formájában való visszaállitásáról beszélni. Nem a szabadkereskedelem, vagy a protekcionizmus a kérdés, hanem egy praktikus feladat vár megoldásra: ismerve az egyes országok termelési stb. viszonyait, milyen feltételek mellett vehetnek és adhatnak el egymásnak minél többen a legsikeresebben. A bilaterális egyezmények is ebből a kényszerből származnak. Könnyebb a két ország feltételeit összeegyeztetni, mint az összesekét. Teljes szabadkereskedelem csak egy nemzetek nélküli világban lehetséges, ezzel szemben a mindinkább megszervezett és belülről ellenőrzött termelés esetén teljes szabadkereskedelmet nem lehet követelni. Az is világos, hogy a mezőgazdasági termékeknek ipari cikkek ellenében való forgalma jelentőségben állandóan csökken. A „természetes" és „emberi" feltételek a termelésben ugyancsak állandóan kisebb szerepet játszanak. A nemzetközi kereskedelem nagyobbmérvü fellendülésének feltétele az egyes országok lehetőleg hasonló szinvonala. A kérdést csak egyoldaluan nézni és országok vagy árukra való tekintet nélkül a teljes és feltétlen szabadságot követelni, a másik oldalon pedig mindennek éppen az ellenkezőjét tenni, a nemzetközi kereskedelem szükségességének még azt a mértékét is kompromittálja, amely pedig feltétlenül megvalósitandó. — *Bratter, Herbert M.: La monnaie brulante (Hot Money).* — *Lejeune V.: Les operations d'exportation et la garantie de bonne fin du gouvernement en Belgique.* — *de Leener G.: La Coordination des transports en Belgique.* — A gazdasági szemlében: *Pablo M. Minelli: Le commerce exterieur de l'Amérique latine et sa signification économiue.* — A Pénzügyi Szemlében: *E. B. D.: Le dollar et le franc.*

G. L.

Vol. 1. No. 2.

Lemoine, R. J.: Croyances et réalités en matière monétaire. A pénz nehéz de fontos problémájában az arany tölti be a legfontosabb szerepet. Tág értelemben minden pénz irányitott. Bár a pénzzel kapcsolatos problémák eléggé hasonlók, mégis minden ország pénze annyira különleges feltételektől függ és különleges célokat szolgál, hogy a pénzzel kapcsolatos kérdések nemzetközi alapon való rendezése már eleve kizártnak látszik. Általános jelenség az aranyalapról való letérés, minthogy az arany — megfosztva eddigi szociális és pszichológiai alapjától — nem tölti be funkcióját. A pénz legfontosabb feladata, hogy kövesse a nemzet gazdaságpolitikájának alapvonalait. A kamatpolitika ma már bebizonyosodottan eredménytelen. A deflációs pénzügyi politika is sok tekintetben elégtelen. A valutakiegyenlitő alapok és a deviza, valamint külkereskedelmi ellenőrzés a jelenleg használatos eszközök. — *Dr. Most: Navigation fluviale et système de voies navigables allemandes.* Visszatekint a német belhajózás történetére. Beszámol a belhajózás legutolsó technikai és gazdasági ujjászervezéséről, a viziuthálózat kiépitéséről és a további tervekről. — *Schmölders, Günther: L'évolution et les perspectives du „New-Deal".* Összefoglaló rövid ismertetése a New Deal keretében végzett munkának és birálat az elért eredményekről. — *Gangemi, Lello: La politique fiscale italienne au cours de la période 1935—37.* Az abesszíniai háboruval kapcsolatban tárgyalja Olaszország pénzügyi viszonyait, a különleges viszonyok okozta különleges intézkedéseket és azok eredményét. — *Hissenhoven, Paul: L'industrie du pétrole pendant et aprés la crise.* — *A gazdasági szemlében: La situation économique et le rapport de la Société Générale de Belgique.* — *Rapport sur la possibilité d'obtenir une réduction générale des obstacles au commerce international, par van Zeeland.* — *A pénzügyi szemlében: E. B. D.: Le compte rendu de la Banque de France.* G. L.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Március 3-án *Heller Farkas* elnöklete alatt *Lipták László* tartott előadást: „A kisbirtok termelésfejlesztésének gazdaságpolitikai feltételei" cimen. Az előadáshoz Gesztelyi Nagy Endre és Balogh Kálmán szóltak hozzá.

*

Április 7-én *Koós Zoltán* elnöklete alatt *Pongrácz Kálmán* adott elő „Tiszántuli terv" cimen. Az előadáshoz Balkányi Béla szólt hozzá.

A főtitkár jelentése az 1937. évről.

Társaságunk 1937-ben tizenhét ülést tartott, ezek közül 15 ülésen előadásokat tartottunk, kettőn pedig viták folytak. Január 28-án és február 4-én az aranyvaluta jövőjéről folytattunk tanácskozásokat, február 11-én *Honegger Hans* svájci tanár „Versuch einer

neuen Produktionstheorie auf Grund des Macht- und des Kreditbegriffes", február 25-én *Bikkal Dénes* OTI titkár „A kereskedök és iparosok öregségi biztositásáról", március 2-án *Haensel Pál*, az ewanstoni Northern University tanára „Az Egyesült Államok gazdaságpolitikájának alapkérdéseiröl", március 11-én *Zwiedeneck-Südenhorst Ottó* titkos tanácsos, a müncheni egyetem tanára, „Az állam szerepe a gazdaságban az idök folyamán", április 15-én *György Ernő*, az OHE igazgatója, „A mezögazdasági hitelválság tanulságai" cimen tartottak elöadást. Évi rendes közgyülésünk május 7-én folyt le, utána *Surányi-Unger Tivadar* egyetemi tanár értekezett „Áralakulás és árszabályozás" cimen. Május 13-án *Balogh Tamás* beszélt „Az aranykérdésröl", 25-én pedig *Grecsák Richárd* országgyülési képviselö olvasta fel tanulmányát „A gazdasági élet átmeneti formái"-ról.

Öszi elöadásaink sorozatát október 7-én *Hegedüs Loránd* ny. miniszter, a Tébe elnöke nyitotta meg „Beszámoló az 1921. évi valutakisérletröl" cimü tanulmányával. Október 14-én *Kienböck Viktor* az Osztrák Nemzeti Bank elnöke „Die Hindernisse des internationalen Zahlungverkehrs", október 21-én *Prion Willy*, a charlottenburgi müegyetem tanára „Fragen der deutschen Kredit- und Finanzpolitik", október 28-án *Piváry Jenő*, a Pénzintézeti Központ h. igazgatója „Az amerikai Egyesült Államok hitelszervezete és a pénzintézetek reviziója", november 4-én *Ledermann László*, genfi egyetemi magántanár „Az arany változott helyzete a világgazdaságban", december 9-én *Ereky Károly* ny. miniszter „Az öntözés közgazdasági jelentöségéröl", december 16-án pedig *Virány Egon* „Külföldi hitel és autarchia" cimen tartottak elöadást.

Kiadványunk, a Közgazdasági Szemle 1937-ben is kéthavonként, kettös számokban jelent meg, terjedelmét azonban sikerült megnövelnünk, amennyiben 888 oldalt, vagyis 55 és fél ivet adtunk; ehhez járult a német kivonatok 84 oldalnyi, vagyis 5¼ ivnyi szövege, ami tehát összesen 972 oldalt, 60¾ ivet jelent, 5 és fél ivvel többet, mint az elözö évben.

A Közgazdasági Könyvtárban ebben az esztendöben uj kötetet nem adtunk ki, viszont hozzájárultunk a Balás—Heller-féle emlékkönyv kiadási költségeihez.

Bevételeink tagdijakból kedvezöbben alakultak, mint 1936-ban, amennyiben az elözö évvel szemben kb. 1500 P-nyi emelkedést állapithatunk meg. Tagdijaink 5949.80 P bevételt jelentettek, viszont az adományok csökkentek, jóllehet régi pártfogóink legnagyobb része ebben az évben sem tagadta meg tölünk támogatását. E helyütt is leghálásabb köszönetünket fejezzük ki a Magyar Tudományos Akadémiának, Budapest Székesfövárosnak, a Magyar Nemzeti Banknak, a Pénzintézeti Központnak, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, továbbá mindazon intézményeknek, pénzintézeteknek, ipari és kereskedelmi vállalatoknak, amelyek kiadványaink céljaira adományokkal pártfogolták társaságunkat. Az adományozók teljes névsorát pénztárosunk jelentése közli.

Taglétszámunk némi visszaesést mutat, amennyiben az 1936 december 31-i 1003-mal szemben 1937 december 31-én tagjaink száma 976.

A tagjaink sorából elhaltak közül emlékezzünk meg itt kegyelettel *Gorove Lászlóról*, aki a társaság megalapitó tagjai közé tartozott.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A jelentés és a vagyonkimutatás a számvizsgáló bizottság által az előirt módon megvizsgáltatván, kérjük az elnökség részére a felmentvény megadását. Ugyancsak kérjük az 1938. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztárnok jelentése a Társaság 1937. évi működéséről.

Csatoltan van szerencsém a Magyar Közgazdasági Társaságnak az 1937. évre vonatkozó pénztári kimutatásait beterjeszteni.

Az I. számu kimutatás szerint a Társaság bevétele az előző évről áthozott egyenleggel együtt . . . . . P 45.474.96
kiadása pedig . . . . . P 25,782.96
volt, ugyhogy az 1937. évet . . . . . P 19.692.—
maradvánnyal zártuk le.

A Társaság összvagyona a III. számu kimutatás szerint, a Matlekovits-alappal együtt 1937 december 31-én P 30.659.— P-t tett ki.

Bár az adományok az előző évi P 14.035.80-ról P 12,230.43-ra csökkentek, örömmel láttuk azt az áldozatkészséget, amelyet a közgazdasági élet számottevő tényezői Társaságunk törekvéseinek méltánylásában tanusitottak akkor, amidön a Közgazdasági Szemlének a korábbi évek szinvonalán való megjelenését adományaikkal lehetővé tették.

Amidön ezen nagylelkü adományokért e helyen is köszönetet mondunk, igazoljuk, hogy az 1937. év folyamán a következő adományok folytak be:

Magyar-Olasz Bank r.-t. P 1000.—, Magyar Nemzeti Bank P 1600.—, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank P 800.—, Pesti Hazai Első Takarékpénztár P 500.—, Wiener Bankverein P 150.—, Belvárosi Takarékpénztár P 50.—, Foncière ált. bizt. int. P 200.—, Hazai Bank P 240.—, Magyar Cukorgyárosok Orsz. Egyesülete P 320.—, Hermes Bank- és Váltóüzlet r.-t. P 50.—, Nova közl. r.-t. P 200.—, Országos Földhitelintézet P 200.—, Pénzintézeti Központ P 400.—, Magyar Általános Takarékpénztár P 240.—, Adriai Ált. Bizt. Társ. P 200.—, Magyar Ált. Hitelbank P 300.—, Budapest Székesfőváros P 700.—, Trieszti Ált. Bizt. Int. P 400.—, Budapesti Áru- és Értéktözsde P 100.—, Angol-Magyar Bank r.-t. P 400.—, M. Cukoripar r.-t. P 400.—, Magyar Országos Központi Takarékpénztár P 150.—, Köbányai Polgári Serfőző r.-t. P 80.—, Corvin Áruház P 100.—, Budapest Szfv. Községi Takarékpénztár P 200.—, Jelzáloghitelbank r.-t. P 160.—, Első Magyar Ált. Bizt. Int. P 300.—, M. Kir. Postatakarékpénztár P 100.—, Futura r.-t. P 100.—, Autótaxi r.-t. P 300.—, Magyar Tudományos Akadémia P 2400.—.

Mint örvendetes jelenségről számolhatunk be a tagdijak emelkedéséről, amennyiben az előző évi 4487.— P-vel szemben az 1937. évben e cimen 5949.80 P folyt be.

A költségelőirányzatot a folyó évre a III. sz. kimutatás szerint kérjük P 39,392.— bevétellel és P 28,600.— kiadással megállapitani.

A taglétszám az 1937. évben a következőképpen alakult:

1937 január 1-én 1003 tagunk volt. Az év folyamán belépett 16, kilépett 19, törölve 24 tag, ugyhogy a taglétszám 1937 december 31-én 976 volt.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1937 december 31-én.

TARTOZIK	P	KÖVETEL	P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége	13.133.74	Áthozat az 1936. évről	25.422.—
A „Közgazdasági Könyvtár" nyomdaköltsége	1.500.—	Tagdijak	5.949.80
Tiszteletdijak	9.769.—	Előfizetések	1.012.50
Különféle költségek	1.380.22	Adományok	12.230.43
Készpénzvagyon	19.692.—	Kamatjövedelem	860.23
	45.474.96		45.474.96

Budapest, 1937 december 31-én.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.

A Számvizsgáló Bizottság.

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonleltára 1937 december 31-én.

I. Vagyon.

Készpénz	P	19.692.—
10.100 K n. é. 4½%-os Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja záloglevél	„	1.—
15.000 K n. é. 6%-os nostr. májusi hadikölcsön	„	1.—
10.000 K n. é. 6%-os nostr. februári hadikölcsön	„	1.—
	P	19.695.—

II. Matlekovits-alap.

Készpénz 1937 dec. 31-én	P	10.964.—

Budapest, 1937 december 31.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.

A Számvizsgáló Bizottság.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1938. évre.

KIADÁS	P	BEVÉTEL	P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége ...	13.000.—	Készpénzvagyon 1937 dec. 31-én ...	19.692.—
Közgazdasági Könyvtár nyomdaköltsége	4.000.—	Tagdijak	5.000.—
Tiszteletdijak	10.000.—	Előfizetések	1.000.—
Különféle költségek ...	1.600.—	Adományok	13.000.—
Egyenleg mint készpénz	10.792.—	Kamatjövedelem	700.—
	39.392.—		39.392.—

MEGHIVÓ.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG 1938 junius hó 2-án, csütörtökön, d. u. fél 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara disztermében (V., Szemere-u. 6.) tartja

XLIII. rendes évi közgyülését.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
2. A főtitkár jelentése a Társaság 1937. évi müködéséről.
3. A pénztárnok jelentése az 1937. évről.
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1937. évi számadásokról.
5. Az 1938. évi költségvetés megállapitása.
6. Az elnökség, tisztikar és igazgató-választmány megválasztása az 1938—40. évi hároméves időszakra.
7. A számvizsgáló-bizottság megválasztása 1938. évre.
8. Inditványok. (Az alapszabályok értelmében inditványok a közgyülést megelözöleg legalább nyolc nappal irásban adandók be az elnökséghez.)

Közgyülés után Judik József egyetemi m. tanár, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója tart előadást.

Budapest, 1938. április 28.

Az elnökség.

Elnöki megnyitó.*

Mélyen tisztelt Társaság!

Midőn tisztelettel üdvözlöm a megjelenteket és a Magyar Közgazdasági Társaság XLIV-ik rendes évi közgyülését megnyitom, örömmel állapitom meg a tagdij-bevételek szaporodásából, az előadások látogatottságából és a Közgazdasági Szemle szinvonalának emelkedéséből, hogy az érdeklődés a közgazdasági tudomány iránt a mostani nehéz időkben élénkebbé vált. Viszont sajnálattal kell megállapitani azt a világszerte, de nálunk is tapasztalható jelenséget, hogy a közgazdasági tudománynak nincs annyi hatása a közgazdasági politikára, mint amennyi kivánatos lenne. Hivatkozhatunk *Hayek* professzornak egyik, Budapesten tartott előadására, amelyben arra utalt, hogy a napoleoni háboruk utáni világválság azért szünt meg hamar és adott helyet nagy gazdasági fejlődésnek, mert akkor — mint a nagy országok parlamenti tanácskozásai mutatják — a gazdaságpolitikusok a tudomány tanitásaira támaszkodtak elhatározásaikban. *Fényes* Elek is száz évvel ezelőtt megjelent „Nemzeti Iparunk"-ban ezt irja: „Smith Ádám, kinek „Nemzeti gazdagság okairól" irt munkájára nemcsak minden publicisták, de az angol és francia parlamentek tagjai is nyilvános vitáik közben oly örömest hivatkoznak." *List* Frigyes is nagy munkájában idézi Marwitzot, aki ugy nyilatkozott a mult század elején, hogy Európa leghatalmasabb uralkodói Napoleon és Smith Ádám.

Ezzel szemben ma szeretik a közgazdasági tudományt olyannak feltüntetni, mint amelynek nincsenek törvényei. Utalnak a különbségre, amely a természeti törvények és a gazdasági törvények értéke között mutatkozik. Bizonyos, hogy vannak gazdasági törvények, amelyeknek érvénye nem áll annyira vitán felül, mint a fizikai törvényeké, bár igaza van *Gide*nek, aki *bizonyos* gazdasági törvényekről pl. a kereslet és kinálat, a munkamegosztás vagy a Gresham törvényéről azt mondja, hogy azok éppen oly abszolut értékűek, állandóak, egyetemesek és vitán felül állók, mint a természet törvényei. Még világosabb *Heller* Farkas álláspontja, aki a gazdasági élet törvényei helyett a gazdasági *törvényszerüséget* állapitja

* Elmondatott a Magyar Közgazdasági Társaság f. é. junius 2-án tartott XLIV.-ik rendes közgyülésén.

meg, amely „a jelenségek belső, kényszerü összefüggése". Ezek között a törvényszerüségek között vannak olyanok, ahol a kauzális összefüggést világosan láthatjuk, ilyen például az infláció és a pénzérték csökkenése, vagy a fizetési mérleg passzivitása és a váltóárfolyam csökkenése közti összefüggés, vannak mások, ahol bizonyos jelenségeknek csak időbeli sorrendjét, egymásutánját tudjuk kimutatni.

A gazdasági törvények vagy törvényszerüségek létezését tehát alig lehet tagadni. És oly kevéssé lehet a közgazdasági tudomány tanitásainak a gazdaságpolitikában való mellőzését azzal indokolni, hogy egyes régebbi tanitások utólag módosultak vagy egyenesen helyteleneknek bizonyultak. Minden tudományban vannak hézagok és minden tudomány keretében fordulnak elő uj megállapitások, amelyek régebben igazaknak tartott feltevéseket megdöntenek. De azért, mert az orvosi tudomány némely régebbi megállapitásai megdőltek, senkinek sem jut eszébe az orvosi tudományt feleslegesnek vagy tanai alkalmazását mellőzhetőnek mondani.

Emellett sokszor tévesen idéznek gazdasági törvényeket és igy igyekeznek ezeket megcáfolni. Napjainkban hányszor hallunk utalást arra, hogy ime egyes országok fentartják valutájuk vásárló erejét annak dacára, hogy azt — a tudomány tanitásai ellenére — a megfelelő aranykészlet nem támasztja alá. Ezzel szemben a valóság az, hogy a tudomány kezdettől fogva *a bankjegyforgalom korlátozottságában* látta a pénz értékállandóságának biztositékát, ugy, hogy a tudomány megállapitásait nem cáfolja meg, ha egyik-másik ország elégséges aranykészlet nélkül is képes korlátok közé szoritott jegykibocsátásainak belső értékelését biztositani. A tudomány viszont azt állapitja meg, hogy ez sokkal könnyebb minél erősebb aranyfedezet mellett — ezt pedig szintén nem cáfolta meg semmiféle tapasztalat. Éppen ily kevéssé döntötték meg — holott sokszor hivatkoznak reá — a nagy tervszerüséggel, szervezettséggel és áldozatkészséggel érvényesitett autarkiák a tudománynak azt a megállapitását, hogy a nemzetközi munkamegosztás az országok belső és külső békéjének legerősebb garanciája.

Bacon mondotta, hogy „a tudományokat az ügyes emberek megvetik, a jámbor emberek megcsodálják, a bölcs emberek felhasználják". A mi társaságunk a rendelkezésére álló szerény erőforrásokkal azt igyekszik elősegiteni, hogy az „ügyes" emberek száma csökkenjen, a „bölcs" emberek száma javára. Ezt azzal igyekezünk szolgálni, hogy a gyakorlati gazdasági életbe a tudomány tanitásait visszük be, viszont a tudomány müvelőit igyekezünk minél közelebb hozni a gyakorlati gazdasági élethez. Ehhez a munkához kérjük a társadalom további érdeklődését és támogatását. *Éber Antal.*

Az ötéves terv közgazdasági és pénzügyi szempontjai.*

Amidőn a hozzám intézett megtisztelő felszólitásnak eleget téve elvállaltam, hogy az évzáró közgyülésen előadást tartok, végigszaladt előttem az aktualitásuknál, vagy elméleti jelentőségüknél fogva érdekes problémáknak egész sorozata, azonban valahogy mindig visszatértek gondolataim azokhoz a gazdasági kérdésekhez, amelyek ma elsősorban foglalkoztatják a közvéleményt és végül is arra az elhatározásra jutottam, hogy ez az alkalom leginkább az ötéves tervvel való foglalkozást teszi indokolttá. Megvallom, kissé félve határoztam el magamat erre, mert azok után a beható diszkussziók után, amelyek a parlamentben, a szakkörökben, a sajtóban és egyéb helyeken az utóbbi hónapokban folytak, a téma elcsépeltnek tünhetik fel. Mindazonáltal ugy gondoltam, hogy talán néhány oly elméleti szempont felvetésével, amelyek az eddigi diszkussziók során kevésbbé részesültek figyelemben, hozzájárulhatok a terv közgazdasági és pénzügyi jelentőségének megvilágitásához.

Éppen azért, mert e téma körül már annyi eszmecsere folyt, mellőzni fogom az ötéves terv kimerítő tárgyalását és arra a néhány szompontra fogok szoritkozni, amelyek a kérdéskomplexum elméleti szempontból való végiggondolásánál elsősorban foglalkoztattak. Természetesen szivesen koncedálom, hogy ezek nem okvetlenül a legjelentősebb szempontok.

Még egyet legyen szabad előrebocsátanom: Az előadás kizárólag a magam egyéni felfogását képviseli. Az előadást nem mint a Magyar Nemzeti Bank funkcionáriusa tartom és ennek következtében az előadandók nem is tekinthetők a Bank állásfoglalásának.

A magyar ötéves terv sok hasonlóságot mutat azokkal a tervekkel, amelyek az utóbbi években különböző országokban megvalósitásra kerültek, vagy legalább is programmá tétettek. Annak a körülménynek, hogy az utóbbi években annyira divatossá váltak a több évet felölelő beruházási programmok, mélyebb okai vannak, amelyek közül a legfontosabbak a következők:

1. Az állami beruházások ma sokkal nagyobb szerepet játszanak a gazdasági életben, mint régebben. Sőt egyes or-

* A Magyar Közgazdasági Társaság f. é. junius 2-i közgyülésén tartott előadás.

ságokban az állami beruházásoknak egyenesen vezető szerepük van. Ennek következtében ugy az állam, mint a közönség ma sokkal nagyobb figyelmet szentel a beruházásoknak és nagy jelentőséget tulajdonit annak, hogy ezek előre átgondolt terv alapján történjenek.

2. A hosszabb időre szóló programm nagyobb tervszerüséget tesz lehetővé. Ilyen módon lehetővé válik a tervszerü, rendszeres, gazdaságos eljárás, ami rövidebb programmok keretében vagy egyáltalában nem, vagy csak sokkal kisebb mértékben volna lehetséges.

3. A konjunkturahullámzások ellensulyozására jobban felhasználhatók a beruházások, ha hosszabb időre szóló programm áll készen. Ez lehetővé teszi a beruházásoknak a mindenkori konjunkturális helyzetnek megfelelően való gyorsitását vagy lassubbá tételét, különösen pedig azt, hogy depresszió idején nagyobbarányu beruházások tétessenek folyamatba.

Azok a célok, amelyeket az ilyen programmok szolgálnak, nem mindig azonosak. Célkitüzés gyanánt előfordul a konjunkturális helyzet javitása, a munkanélküliek foglalkoztatásáról való gondoskodás, vagy pedig bizonyos konkrét beruházási tervek megvalósitása, aminő gyanánt az utóbbi években a legtöbb országban a fegyverkezés szerepelt. Ezek a célkitüzések egymással kapcsolatban is jelentkezhetnek. Ezt látjuk a magyar beruházási programmnál is, amely elsősorban bizonyos konkrét feladatok megvalósitására törekszik, de e mellett konjunkturapolitikai, sőt bizonyos mértékig szociálpolitikai célokat is szolgál. A dolog természeténél fogva a programm konjunkturapolitikai jelentősége forditott viszonyban áll a konjunkturális helyzet alakulásával. Minél kedvezőbben alakul a gazdasági tevékenység, annál kisebb a beruházási programm jelentősége konjunkturapolitikai szempontból, viszont ha kedvezőtlenül alakul a gazdasági helyzet, a programm konjunkturapolitikai jelentősége erősen megnövekszik.

Áttérve a magyar beruházási programmra, első kérdésként természetszerüleg az áll előttünk, mi a gazdasági jelentősége ennek a programmnak, mily szerepet fog betölteni gazdasági életünkben.

Annak áttekintését, hogy a beruházási programm végrehajtása milyen hatásokat fog kiváltani, megnehezíti az a körülmény, hogy ezek a kihatások két különböző területen: egyfelől a szorosan vett gazdasági életben, vagyis a javak világában, másfelől pénzügyi téren jelentkeznek. Ha nem pénzgazdálkodásban élnénk, igen könnyü volna áttekinteni, milyen változásokat jelent a gazdasági életben az a körülmény, hogy a gazdálkodó társadalom egy része uj feladatok ellátására rendezkedik be. A pénz közbeékelődése azonban ezt az áttekintést nagymértékben megnehezíti, nemcsak azért, mert szükségessé

teszi mind a két területnek: az áruoldalnak és a pénzoldalnak külön-külön való áttekintését, hanem azért is, mert az az elsődleges szerep, amelyet a pénz a gazdasági erők megszervezésében a kapitalista gazdálkodási rendszerben betölt, alkalmas olyan felfogás kialakitására, amely a pénz funkciójának tulzott jelentőséget tulajdonit.

Módszertani szempontból tehát helyesebb eljárásnak látszik, ha egyelőre a pénzügyi vonatkozásoktól eltekintve próbáljuk végiggondolni, mi fog végbemenni a magyar termelésben és fogyasztásban, ha sor kerül a beruházási programm végrehajtására.

Ha az áruk világában lejátszódó folyamatokat nézzük, a következő megállapitásokat tehetjük: A programm célja elsősorban pótlása annak, amit a megelőző években különböző okokból kénytelenek voltunk elhanyagolni: olyan honvédelmi, közlekedésügyi, termeléspolitikai, szociálpolitikai stb. célokat szolgáló beruházások eszközlése, amelyek tulnyomó része az állami beruházási tevékenység kiszélesitését jelenti a megelőző években folyt hasonló célu tevékenységhez viszonyitva. Nem vitás, hogy a programmba felvett beruházások, különösen pedig a honvédelmi célokat szolgálók, az adott körülmények között mellőzhetetlenül szükségesek, sőt kivánatos lett volna, hogy már korábban megtörténjenek. Közgazdasági szempontból elemezve azonban a végbemenő folyamatot, figyelmet kell szentelnünk annak a ténynek, hogy a beruházási tevékenység során olyan javakat fogunk előállitani, amelyek közvetlen fogyasztásra nem alkalmasak és amelyek között csak egy rész olyan, amely közvetve elő fogja segiteni a fogyasztási célokat szolgáló javak termelését is.

E programm közgazdasági jelentősége akkor domborodik ki a maga igazi mivoltában, ha azt nézzük, hogy végrehajtása milyen eltolódásokat fog előidézni a termelés többi részében. Ebből a szempontból elsősorban az érdekel, hogy az uj beruházások az egész magyar nemzeti termelést tekintve is addicionális termelést jelentenek-e, avagy valamely más, eddig végbement termelés helyébe lépnek-e. Az utóbbi esetben a beruházási programm végrehajtása, átmeneti rázkódásoktól eltekintve, egyelőre nem eredményezne a gazdasági tevékenység méreteiben nagyobb változásokat. Egyszerüen arról volna szó, hogy az eddig előállitott javak helyett ugyanazoknak a gazdasági erőforrásoknak felhasználásával, tehát nagyjában ugyanannyi munkás foglalkoztatásával, más javakat állitunk elő. Ez természetesen egyszersmind azt jelenti, hogy a termelés más ágaiban, tehát vagy a magán beruházásokban, vagy a fogyasztási cikkek előállitásában, esetleg mindkettőben, megfelelő csökkenés mutatkozik.

Amennyiben a beruházási programm végrehajtása legalább részben addicionális termelés gyanánt jelentkezik,

a gazdasági tevékenység emelkedése, fokozottabb foglalkoztatás és általában a gazdasági erőforrások intenzivebb kihasználása következik be. Ebben az esetben tehát a magán beruházások, vagy a fogyasztási cikkek előállítása, illetve a kettő együtt, nem fog a beruházások teljes összegével csökkenni. Sőt elvileg az is lehetséges, hogy az addicionális termelés gyanánt jelentkező beruházások, valamint az ezek hatása alatt keletkező egyéb termelés, együtt meghaladják a beruházások összegét, amely esetben tehát a termelésnek a beruházási programmon kivül eső részében is növekedés jelentkezhetik. Mindezek a lehetséges eltolódások a társadalomra, mint egészre állanak, az egyes társadalmi rétegek helyzete az általános képtől lényegesen eltérően alakulhat, sőt ez szociálpolitikai szempontokból kivánatos is.

Nem szeretnék belemenni annak részletesebb elemzésébe, hogy az imént vázolt eltolódások Magyarországon előreláthatólag milyen mértékben fognak bekövetkezni. Csupán arra szeretnék rámutatni, hogy a gyáripari termelő apparátusunk a mult év nyarán, sőt még a mult év őszén is, meglehetősen nagymértékben ki volt használva és egyes iparágakban szakmunkásokban már hiány mutatkozott. A konjunkturális helyzetben a mult év utolsó hónapjaiban bekövetkezett és a folyó évben még jobban kimélyült rosszabbodás ezen a helyzeten lényegesen változtatott és ma már gyáripari termelésünk kihasználatlan termelőerői meglehetősen jelentősek. Nincsenek kihasználva erőforrásaink a mezőgazdaságban sem. Alacsony terméseredményeink mellett kétségtelen, hogy mezőgazdasági termelésünk számottevő tőkebefektetés nélkül is, pusztán a szaktudás emelése és a gazdálkodás okszerübbé tétele által jelentősen növelhető volna.

Ebben a helyzetben nyilvánvalóan megvan a lehetőség arra, hogy az uj beruházások igen nagymértékben, esetleg teljes egészükben addicionális termelés gyanánt csatlakozzanak termelésünkhöz és e mellett a fogyasztási cikkek termelésében is emelkedés következzék be. Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy mezőgazdasági termelésünk, ahonnan a fogyasztási cikkekből előállitható többlet javarésze várható, csak éveken át tartó céltudatos munkával fokozható számottevően. Ezek szerint tehát joggal lehet számitani arra, hogy a beruházási programm megindítása a gazdasági tevékenység jelentékeny élénkülését fogja maga után vonni. Nézetem szerint, bár kisebb mértékben, a gazdasági tevékenység élénkülését akkor is lehetett volna remélni, ha az elmult év nyarán indult volna meg a beruházási programm, mert a mezőgazdasági termelőerők kihasználásában azóta nem következett be figyelemreméltó változás és — bár a jelenleginél lényegesen kisebb mértékben, — a gyáriparban és főleg a kisiparban is voltak kihasználatlan termelőerők.

Ezekben vázolhatók a szorosabb értelemben vett közgazdasági területen várható fejlődés körvonalai. Hangsulyoznom kell, hogy az áruk világában várható fejlődés tekintetében adottságoknak tekinthetünk bizonyos ideális határvonalakat. A kihasználatlan termelőerők nagysága, a termelési technika és az organizáció terén való javitásnak, vagyis a racionalizálásnak gyakorlati lehetőségei olyan adottságok, amelyek a szélső határát jelentik azoknak az eltolódási lehetőségeknek, amelyekre fentebb rámutattam, tehát ezek az adottságok megszabják a beruházási programm megvalósitásával elérhető gazdasági optimum nagyságát. Hogy azután ezt az optimumot valóban sikerül-e elérni, két körülménytől függ: 1. a beruházási programm, valamint az általa érintett termelési folyamatok termeléspolitikai irányitásától; 2. a finanszirozás módjától és ügyességétől. Azokkal a problémákkal, amelyek a termeléspolitikai irányitás és organizáció terén felmerülnek, — noha ezek kétségtelenül igen nagy jelentőségüek — nem szándékszom foglalkozni. Feladatomnak a finanszirozás oldalán adódó problémák kianalizálását tekintem.

A pénzügyi organizációnak, a finanszirozásnak két fő célja van:

1. Az állam kezébe kell juttatnia azokat az anyagi eszközöket, amelyek a beruházási programm végrehajtásához szükségesek;

2. el kell érnie azt, hogy a gazdálkodó társadalom jövedelméből olyan mértékben vonassék el vevőerő, hogy annak fogyasztásra igénybe vehető része és a fogyasztásra rendelkezésre álló áruk mennyisége, vagy más szavakkal a fogyasztási cikkek utáni kereslet és ezek kinálata között az egyensuly az árszinvonal változása nélkül elérhető és fenntartható legyen. Amint tudjuk, ennek az egyensulynak a megvalósitásáról a gazdasági élet automatikája feltétlenül gondoskodik, mert ha a jövedelmeknek fogyasztási cikkek vásárlására felhasználni kivánt része nagyobb, mint e cikkek produkciója, az árak emelkedni fognak és igy következik be az, hogy a fogyasztás leszorul a termelési lehetőségek által megszabott keretek közé.

A finanszirozás emlitett két céljának egybevetése annak a kérdésnek a feltevéséhez vezet, mi biztositja jobban a fentebb körvonalazott gazdasági optimum elérését: az-e, ha a beruházási programm finanszirozása csak a gazdálkodó társadalomtól elvont vevőerőre támaszkodik, avagy e cél elérése érdekében szükséges, hogy u. n. hitelkreálás, hitelteremtés utján ujonnan keletkezett vevőerők is a finanszirozás szolgálatába állittassanak.

Az egyik oldalon az a meggondolás merül fel, el lehet-e érni a gazdasági tevékenység élénkülését abban az esetben, ha

a beruházási programm finanszirozása csak oly módon történik, hogy a gazdálkodó társadalomtól már meglévő vevőerőt vonunk el. A másik aggodalom ennek éppen az ellenkezője, hogy t. i. ha a finanszirozás uj vevőerők teremtésével kapcsolatosan megy végbe, nem kell-e inflációs hatásoktól tartani. Vajjon az egymással ellentétes irányban felmerülő két aggodalom közül melyiket kell alaposnak tartani? Vagy másképpen formulázva, lehet-e oly módon megvonni a vevőerőteremtés határait, hogy egyik irányban se következzék be nemkivánatos fejlődés, vagyis ne legyen veszélyeztetve a gazdasági optimum elérése?

A hitelkreálás ma nemcsak a közgazdasági irodalomban, de a közgazdasági közvéleményben is eléggé ismert fogalom ahhoz, hogy behatóbb tárgyalását mellőzhessem. A hitelkreálás, vagy magyarul hitelalkotás oly hitelnyujtást jelent, amely egyszersmind uj vevőerőt is teremt, szemben a megtakaritásokból történő hitelnyujtással, amidőn már meglevő vevőerőt juttatunk tovább. A legtipikusabb módja az ily hitelalkotásnak a jegybanknak oly hitelnyujtása, amely a jegyforgalom emelkedését vonja maga után. De bizonyos korlátok között a többi bank is tudja hitelnyujtásait növelni a nélkül, hogy betétállományuk előzetes növekedése volna e végből szükséges. A bankoknak ez a hitelkreálása a mi fizetési szokásaink mellett, rendszerint maga után vonja a jegyforgalom növekedését. Ez azonban lényegesen kisebb méretü szokott lenni, mint a bankok hitelkreálása, azért, mert a bankjegyek gyors cirkulálása lehetővé teszi, hogy a hitelnyujtás révén forgalomba került bankjegyek aránylag rövid idő alatt visszakerüljenek a bankokhoz és ujabb hitelnyujtásra legyenek felhasználhatók.

Kell-e ilyesminek történni az ötéves terv finanszirozása során? Nézetem szerint abban az esetben, ha a beruházások legalább részben addicionális termelést eredményeznek, ennek be kell következnie, mert nagyobb termelés szükségszerüen nagyobb vevőerőcirkulálással és nagyobb pénzforgalommal jár együtt. A termelés növekedését normális körülmények között nyomon követi a hitelkreálás. Hosszabb időszakon át mindig megfigyelhető tény, hogy a nemzeti termelés emelkedésével párhuzamosan növekszik a pénzforgalom és rendszerint a hitelvolumen (a bankok által rövidlejáratra nyujtott hitelek összessége) is. Ily fejlődés bekövetkezését a magyar pénzügyi terv sem zárja ki. Nemcsak azokra az átmeneti jellegü rövidlejáratu hitelműveletekre gondolok, amelyekre a törvényjavaslat 2. §-a felhatalmazza a kormányt és amelyek gyakorlatilag lehetőséget adnak arra is, hogy a fentebb körvonalazott keretben hitelkreálás, vevőerőalkotás történjék. Az adó és a hosszulejáratu kölcsön utján történő finanszirozás sem állja ut-

ját annak, hogy ezeken a csatornákon keresztül annyi hitelkreálás által keletkezett vevőerő is kerülhessen az államhoz, amennyi a nagyobb forgalom lebonyolításához, az eddig ki nem használt termelőerőknek a termelés szolgálatába való állitásához szükséges. Elképzelhető ugyanis, hogy a kölcsönjegyző, vagy az adófizető hitelkreálással kapcsolatos hiteligénybevétel utján szerzi meg a kölcsön vagy az adó befizetéséhez szükséges összeget.

A hitelnek és ezzel kapcsolatban a fizetőeszközforgalomnak a most vázolt keretek között történő növelése nem nevezhető inflációnak. Az infláció szó eredeti értelme szerint felfujást, felfuvódást jelent, ami a fizetőeszközforgalomra alkalmazva a gazdasági élet igényeivel összhangban nem álló mértékben megnövelt fizetőeszközforgalmat jelent. A jegyforgalomnak a gazdasági tevékenység emelkedésével párhuzamosan végbemenő növekedése nem esik ebbe a kategóriába. Vannak ugyan, akik azt a nézetet képviselik, hogy a jegyforgalom csak a már végbement termelés alapján növekedhetik és ezen az alapon azt követelik, hogy bankjegyek csak a már forgalomban levő áruk alapján legyenek forgalomba hozhatók. Ha azonban meggondoljuk, hogy a termelés, különösen az ipari termelés megszakitás nélkül végbemenő folyamat, ahol az egyik termelési aktus befejeződése összeesik egy másik kezdődésével, egy harmadiknak a termelés előrehaladottabb stádiumába való jutásával, és igy tovább, nyilvánvaló, hogy a gyakorlatban aligha lehet megállapitani, hogy az uj bankjegy a termelési processzus végén, vagy annak kezdetén, vagy a két időpont között került-e forgalomba. Amennyiben azonban ily megállapitás lehetséges volna, kiderülne, hogy az uj fizetőeszközök forgalomba kerülésének már a termelési folyamat megindulásakor meg kellene kezdődnie és a termeléssel párhuzamosan haladnia, mert ha a jegybank csak a termelés befejezésekor volna hajlandó bankjegyeket rendelkezésre bocsátani, a javak forgalma valószinüleg erősen akadozna. Az a helytelen szuppozició, hogy a mai fizetési organizáció mellett a pénz nem szaporodik a termeléssel párhuzamosan, alapot adott néhány excentrikus elmélet keletkezésére. (Zárójelben legyen szabad megjegyeznem, hogy az az általánosan követett alapelv, miszerint a jegybank hitelnyujtásának ideális alakja áruváltók leszámitása, nincs ellentétben azzal, amit az imént mondottam. Ennek az alapelvnek azonban más jelentősége van: a jegyforgalom elaszticitását kivánja biztositani azáltal, hogy olyan rövidlejáratu hitelműveletek segitségével hozza forgalomba a bankjegyeket, amelyek automatikusan biztositják azoknak rövid idő alatt a jegybankhoz való visszakerülését.)

Amennyire előfeltétele azonban a vázolt keretek között

végbemenő hitelkreálás a gazdasági optimum elérésének olyankor, amidőn a beruházások legalább részben addicionális termelés utján valósulnak meg, éppen annyira mellőzhetetlen posztulátuma az optimum elérésének, hogy a hitelkreálás által ne kerüljön több vevőerő forgalomba, mint amennyi a nagyobb gazdasági tevékenység lebonyolításához, az eddig ki nem használt termelőerőknek a termelés szolgálatába állításához szükséges. Ebből szükségképpen következik, hogy a programm finanszirozása során a társadalomtól kölcsön, vagy adófizetés utján annyi vevőerő vonassék el, amennyi megfelel a beruházott összegeknek. Ezzel nem azt a magától értetődő dolgot akarom mondani, hogy az államnak azokat az összegeket, amelyeket beruházásokra fordit, előzetesen meg kell szereznie, hanem arra szeretnék utalni, hogy az állami beruházásokkal valóságos megtakaritásoknak kell szembenállni. Az állami beruházások lényegileg reális tőkejavaknak az államnál való felgyülemlését jelentik. Reális tőkejavak pedig csak ugy keletkezhetnek, ha a társadalom lemond arról, hogy termelő munkáját teljes egészében fogyasztási cikkek előállitására forditsa és termelésének egy részével tőkejavakat állit elő. Ennek pedig szükségképpeni következménye, hogy a fogyasztásnak is arra a szintre kell beállitódni, amelyet a fogyasztási cikkek termelése megszab és igy a nemzeti jövedelemnek az a része, amely a tőkejavak termelésének felel meg, nem fogyasztható el, hanem megtakaritásként kell valahol felgyülemlenie. Ha ez a megtakaritás nem történnék meg és az igy megtakaritott vevőerő nem továbbittatnék az államhoz, az következnék be, hogy a társadalom birtokában maradó és fogyasztási cikkek vásárlására felhasználható vevőerővel szemben nem volna megfelelő jószágmennyiség forgalomban. Ezzel természetesen együttjárna az árak emelkedése és olyan jelenségek fellépése, amelyeket általában inflációnak nevezünk.

Azt lehetne ugyan mondani, hogy amennyiben az áremelkedés csak mérsékelt keretben mozog, nem csinálhat nagyobb bajt, sőt élénkitőleg hathat a gazdasági tevékenységre. Nyilvánvaló, hogy ennek az érvnek nincsen sulya olyankor, amidőn a gazdasági erők teljesen, vagy csaknem teljesen ki vannak használva. De nem volna helyes az ilyen okból bekövetkező áremelkedést közömbösnek, vagy éppen előnyösnek mondani olyankor sem, amidőn a gazdasági erőforrások kihasználtsági foka további expanziót enged meg. A beruházási programm sima, eredményes lebonyolitása lehetőleg stabil árszinvonalat tesz kivánatossá. Az árak emelkedése nemcsak a beruházási kiadásokat növelné, tehát veszélyeztetné azt, hogy a programm az előirányzott pénzügyi keretben megvalósitható legyen, hanem nehézségeket okozna a külkeres-

kedelemben, a devizagazdálkodásban, sőt a termelésben is, amennyiben munkabérviszályok keletkezésére adna okot.

Természetesen a gyakorlatban nem olyan könnyü keresztülvinni a fentebb körvonalazott alapelveket, amelyek elméleti formulázásban meglehetősen egyszerünek és világosnak látszanak. Hogy a valóságban mennyire sikerül megtalálni azt az utat, amelynek követése a gazdasági optimum eléréséhez vezet, nagymértékben függ a finanszirozás ügyességétől. De igen sok fordul meg a gazdálkodó társadalom magatartásán. Szükséges, hogy az egész társadalom átérezze a gazdasági és pénzügyi programm vezető szempontjait és a kitüzött célok megvalósitása érdekében teljes szivvel kooperáljon a finanszirozás irányitóival. A kitüzött finanszirozási célok megvalósitása érdekében fontos továbbá utját állni annak, hogy a társadalomban cirkuláló vevőerő nem kivánatos csatornákba terelődhessék és ezáltal a gazdasági optimum elérését megnehezitse. Ilyen szempontokból fontos a megtakaritások felhasználásának és általában a beruházási programmon kivül eső befektetéseknek bizonyos ellenőrzés alá vonása és ilyen szempontokból esetleg kivánatos lehet bizonyos beavatkozás a fogyasztás terén is. E kérdések behatóbb taglalása azonban messze vezetne és ezért legyen szabad most ettől eltekintenem.

Az eddig kifejtett szempontokból önként adódik a válasz azoknak, akik azt gondolják, hogy egy ilyen beruházási programm finanszirozható volna tisztán mesterséges vevőerő-alkotással, anélkül, hogy a társadalmat adóval vagy kölcsönökkel kellene megterhelni. Ilyen fajta gondolatmeneteket komoly közgazdától nem is hallhatunk és örömmel állapithatom meg azt is, hogy még olyan körökben is, amelyek még nem olyan régen erősen lanszirozták ilyen inflációs elgondolásokat, ma ezek a gondolatok kevésbbé vannak előtérben. Mindazonáltal nem tartom feleslegesnek kitérni erre a kérdésre nemcsak azért, mert manapság mindenki szakértőnek érzi magát közgazdasági kérdésekben és könnyen hajlandó azt hinni, hogy ha elgondolására nem kap cáfolatot, ebből gondolatainak cáfolhatatlan igazsága következik, hanem azért is, mert az ilyen gondolatok kritikai bonckés alá vétele is hozzájárul a problémák megvilágitásához. Legfőképpen pedig azért nem tartom feleslegesnek ennek a kérdésnek az elemzését, mert az a széles körben jelentkező kivánság, hogy a beruházási hozzájárulás megfizetése és a kölcsönjegyzés hitelnyujtással könnyittessék meg, nem ritkán — bár talán öntudatlanul — szintén az inflációs törekvések kifejezője lehet. Ilyen hitelnyujtás addig a mértékig indokolt, ameddig lényegileg átmeneti jellegü hiányok fedezéséről van szó. Azonban más elbirálás alá tartozik, ha a hiteligénybevétel célja az, hogy a

kölcsönjegyzés vagy a beruházási hozzájárulás lerovása ellenére a fizetést teljesitő vásárlóereje változatlanul maradjon és mások vásárlóerejében se álljon be csökkenés. Amenynyiben ilyen helyzet következik be, lényegileg az infláció burkolt formájával állunk szemben.

Ezek közé az inflációs mentalitásból eredő gondolatok közé tartozik az az érvelés is, hogy az infláció által való finanszirozásnak egyetlen akadálya az aranyalapu pénzrendszer, amely utját állja annak, hogy a jegyforgalom a finanszirozás által megkivánt mértékben szaporitható legyen. A teljesség kedvéért megemlitem azt az utóbbi időben is fel-felbukkanó gondolatot is, amely szerint az inflációnak minden hátrányos következménye elháritható volna, ha az árakat, munkabéreket, fizetéseket, pénztartozásokat, stb. a pénzérték csökkenésének arányában növelnők, vagyis ha az inflációt megfelelő valorizáció követné nyomon.

Mindezekkel az érvelésekkel szemben nem lehet elégszer hangsulyozni, hogy a termelés növelésének vannak materiális jellegü korlátai, amelyek a termelés növelésének szükségképpen határt szabnak. Határt szabnának abban az esetben is, ha nem volna pénzgazdálkodás, hanem egy központi szervnek módjában volna a társadalom termelő erőit teljesen tetszése szerint dirigálni anélkül, hogy ezzel kapcsolatban akárminő pénzügyi problémával kellene megküzdenie. Ezeken a korlátokon az infláció sem változtathat. A kérdés csak az, hogy inflációs finanszirozás mellett elérhető-e az optimális eredmény, vagyis az, hogy a beruházások minél nagyobb mértékben addicionális termelés utján eszközöltessenek. A tapasztalatok kétségtelenül azt mutatják, hogy az optimum inflációs finanszirozás esetén nem lesz biztositható.

Az inflációval elkerülhetetlenül együtt jár az árak emelkedése. Ha az inflációnak ez volna az egyetlen következménye, akkor is azt kellene mondanunk, hogy ezzel a társadalom semmit sem nyer. Azonban az inflációnak egyéb következményei is vannak. A nagyobbarányu áremelkedés nyereségessé tesz olyan vállalkozásokat, amelyek egyébként nem volnának azok. Ez a helyzet nagymértékben csökkenti a vállalkozóknak gazdaságos és racionális termelésre való törekvését, mert az áremelkedések sokkal nagyobb nyereséglehetőséggel kecsegtetnek, mint aminőket a racionalizálás terén tett erőfeszitésekkel el lehetne érni. Ehhez járulnak a téves tőkebefektetések, az u. n. Kapitalfehlleitungok. Végeredményben tehát azok az eltolódások, amelyek az infláció hatása alatt a termelés terén végbemennek, a termelés csökkenése irányában hatnak. Szükségképpen együtt járnak továbbá az inflációval azok az általánosan ismert jövedelem- és vagyoneloszlásbeli eltolódások, amelyek rendszerint szociális szempontból nem

kivánatos irányban érvényesülnek. Ezek a hatások annyira ismeretesek, hogy tárgyalásukat nyugodtan mellőzhetem. Mindössze arra szeretnék rámutatni, hogy az inflációs finanszirozás végeredményben a társadalomnak arra a rétegére. amely azt viseli, nagyobb terhet hárit, mint amennyi előnyt a közösség ezen az uton megszerez, mert az inflációnak nemcsak a beruházási programmot kell finanszironia, hanem az inflációs nyereségeket is. Még csak egy szempontot szeretnék az előadottakhoz hozzátenni. Még ha általában igaz is volna az inflácionistáknak az az érvelése, hogy a pénzszaporitás elősegiti a termelés növelését, ennek az érvnek nem lehet sulya akkor, amidőn egy állami beruházási programm keretében amugy is a termelés szolgálatába állittatnak a kihasználatlan termelőerők és pedig olymódon, amely lényegesen kedvezőbb gazdasági eredményeket tesz lehetővé, mint aminőket az inflációtól várni lehetne.

Ezzel egyszersmind megfeleltem a beruházási programmal kapcsolatban az aranyalapu pénzrendszer ellen intézett támadásokra is. Nem azért nem lehet inflációs módon finanszirozni a beruházási programmot, mert a jegybank nem tud elég bankjegyet kibocsátani, hanem azért, mert ilyen finanszirozási mód nem engedhető meg.

Egyébként a jegykibocsátásnak a szokásos jegyfedezeti előirásokból adódó korlátai, amelyek ellen ezek a támadások irányulnak, nem kizárólagos sajátosságai az aranyvalutának. Előfordulnak nem aranyalapu valutáknál is. Ezek mögött a fedezeti előirások mögött természetesen ma már nem az a gondolat áll, mintha a bankjegy értéke a mögötte levő arany vagy egyéb fedezetből deriválódnék, ez ma már divatját mult és szakemberek által csaknem kivétel nélkül elvetett felfogás. De nem is az a rendeltetésük, hogy a bankjegyek beválthatóságát biztositsák, mert ilyesmire, amióta az aranypénz kiment a divatból, nincsen szükség. A fejlődés mai állapota mellett a fedezeti előirások két célt szolgálnak: egyrészt a jegybankot bizonyos nagyságu arany- és devizakészlet tartására szoritják, amire a nemzetközi fizetések zavartalan lebonyolitása céljából van szükség, másrészt bizonyos egészen általános direktivát jelentenek a jegyforgalom szabályozására. Ezek a fedezeti előirások azonban nem merev szabályok. Az egyes országok különleges viszonyainak figyelembevételével állapittatnak meg és a viszonyok változása esetén megfelelő jogszabályalkotással megváltoztathatók. Alig képzelhető el olyan ország, amely a fedezeti előirásokat akként állapitaná meg, hogy ezek megakadályozzák a fizetési forgalom által igényelt pénzmennyiség forgalombahozatalát.

Az ismertetett tényeken a valorizált infláció sem változtathat. A valorizált infláció a „fából vaskarika“ proble-

máját akarja megoldani. Azt gondolja, hogy lehetséges egyfelől az árak emelkedése révén a vásárlóerőt elvonni a fogyasztótól és ugyanakkor elérni azt, hogy mégis ne károsodjék senki, legfeljebb azok, akiknek a kezében a valorizálás megtörténtekor pénz volt. Nem szándékozom ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkozni, annál kevésbbé, mert nemrégen olvashattunk egy cikket,[1] amely találóan rávilágit azokra a falzumokra, amelyek az ilyen gondolatmenetekben foglaltatnak. Az árak emelkedése természetszerüen nemcsak azokat kárositja, akik a valorizálás, illetve a valuta devalválása pillanatában pénz birtokában vannak, hanem már ennek bekövetkezése előtt kárositotta mindazokat, akiknek a jövedelme nem emelkedett a drágulással arányban. További furcsasága volna a valorizált inflációnak, hogy nem engedné nyugvópontra jutni a pénzszaporitás által meginditott drágulási folyamatot. Amint ugyanis a pénzszaporitás folyományaként bekövetkeznék a valorizálás, ujabb áremelkedési folyamat indulna meg, mert a valorizálás folytán a jövedelmek és a pénzkövetelések a leértékelés arányában emelkednének, tehát a vásárlóerő szaporodnék anélkül, hogy az áruk oldalán megfelelő növekedés következett volna be és igy ujra visszaállna az áremelkedést előidéző kiegyensulyozatlanság állapota.

Ezek a kérdések különös érdekességet nyernek, ha a magyar beruházási programm finanszirozását a nemzeti szocialista Németország finanszirozási módjaival hasonlitjuk össze. A köztudatban az él, hogy Németországban egy példátlanul nagyarányu beruházási programmot hajtottak végre egészen szokatlan, merész finanszirozási módszerekkel, amelyek elsősorban hitelkreálásra támaszkodtak.

Ez a kép, amely a közfelfogásban él, nem egészen fedi a valóságot. Nagymértékben hozzájárul a helyzet téves megitéléséhez az a körülmény, hogy a legfontosabb statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, az egész pénzügyi lebonyolitásról aránylag kevés közlés történt és ami közöltetett, többnyire bizonyos propagandisztikus feltálalásban került a közönség elé.

Amennyire a vonatkozó irodalom és a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján megállapitható, a Németországban végbement folyamat a következő volt:

Azok a beruházások, amelyeket Németország 1933 óta végrehajtott és amelyek az első évben még a munkaszerzés, a következő években pedig a fegyverkezés szolgálatában állottak, részben hitelműveletekkel, részben adóbevételekből finanszirozták. Pontos számadatok sem a beruházások összegére

[1] Zelovich László „Dirigierter Geldverkehr" c. cikke a Pester Lloyd 1938. március 3-i reggeli számában.

nézve, sem pedig abban a tekintetben, hogy az egyes finanszirozási források milyen mértékben vétettek igénybe, nem állnak rendelkezésre. A különböző irók, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak, a Hitler-uralom első négy éve alatt végrehajtott birodalmi beruházásokat mintegy 30 milliárd márkára becsülik, amely összegből több mint 20 milliárd fedeztetett hitelműveletekkel. E hitelműveleteknek csak kisebb része esett a hosszu- és középlejáratu kölcsönökre, valamint a birodalmi kincstári utalványok, birodalmi váltók és üzemi hitelek cimén fennálló tartozás emelkedésére. A hiteligénybevétel nagyobb része u. n. különleges váltók, „Sonderwechsel"-ek forgalombahozatala utján történt.[2]

[2] Hans E. Priester szerint (Das deutsche Wirtschaftswunder 221. és 222. oldal) az az összeg, amelyet a harmadik birodalom 1936. végéig az állami konjunktura finanszirozására forditott, 30 milliárd márkát meghaladhatott. Részletes számitásokat csak az 1936. szeptember 1-ig terjedő időre vonatkozóan közöl, amelyek szerint az összesen 28.2 milliárdra becsült beruházásokból 15.3 milliárd fedeztetett hitelműveletekkel és pedig 8.6 milliárd Sonderwechsel-ek kibocsátásával, 3.4 milliárd kincstári utalványokkal, 3.3 milliárd kölcsönökkel. Az egyéb forrásokból beruházásokra forditott összegekből 6.7 milliárd származott az adóbevételek emelkedéséből, 4.0 milliárd a munkanélküliek támogatásánál elért megtakaritásokból, 1.2 milliárd adományokból, 1.0 milliárd pedig a kiviteli adóból (Exportabgabe).

Waldemar Swoboda, a „Der Österreichische Volkswirt" 1937. évi számában (30. évf. 2—5 sz.) közzétett cikksorozata, különösen az október 16-i számban megjelent „Die Finanzierung der deutschen Staatskonjunktur" cimü tanulmánya szerint az 1937. március végével végződő négy pénzügyi év alatt a birodalom és a birodalmi vasutak adóssága 7.8 milliárddal emelkedett, amely összegből 5.6 milliárd esett a hosszulejáratu és középlejáratu tartozásra és 2.2 milliárd a rövidlejáratura. A Sonderwechsel-ek forgalmát 1937 márciusában a cikkiró 13 milliárdra becsüli. Tehát e számitás szerint a szóbanforgó 4 év alatt a beruházásokból mintegy 21 milliárd márka fedeztetett hitelműveletekkel. Az állami bevételek emelkedését, valamint az állami kiadásoknál elért megtakaritásokat Swoboda 8.4 milliárdra becsüli. Megjegyzi azonban, hogy az igy adódó 29 milliárdon kivül valószinüleg még egyéb összegek is állottak rendelkezésre az állami konjunktura finanszirozására.

A „The Banker" cimü folyóirat 1937. évi februári száma szerint a Német Birodalom kiadásai az 1932/33. évhez viszonyitva a következő négy pénzügyi évben összesen 30.6 milliárd márkával emelkedtek. A cikk nem a beruházások összegét akarja megállapitani, hanem a fegyverkezési kiadásokat. Ebből a célból a kiadások emelkedéséből levonja azt az összeget, amely a polgári kiadások növekedésére esik és amelyet évi 1 milliárd márkára becsül. Visszont hozzáadja a fegyverkezési célokra forditott egyéb kiadásokat. Ilyen számitási mód mellett Németország fegyverkezési kiadásait a szóbanforgó négy esztendőben összesen 31.1 milliárd márkára becsüli. Noha ez az összeg nem azonos a beruházásokra forditott kiadásokkal, mégis jellemzően világit rá ezek nagyságára és összhangzásban látszik lenni Priester és Swoboda becsléseivel.

Mindezeknek a számitásoknak különösen az a része tehető kritika tárgyává, amely az állami bevételek emelkedéséből, illetve az állami kiadásoknál elért megtakaritásokból próbál a beruházások nagyságára következtetni, mert valószinü, hogy bevételi többlet, valamint a megtakaritások egy — ha talán nem is jelentős — része egyéb célokra használtatott fel. Különösen nem látszik helyesnek ide számitani az Exportabgabe-ból eredő bevételeket.

Amint ezekből a számokból kitünik, a beruházások finanszirozásánál igen fontos szerepet játszottak a „Sonderwechsel"-ek. Ezeket a Hitler uralomra jutása előtti években és még a Hitler-éra elején is munkaszerzési váltóknak (Arbeitsbeschaffungswechsel) nevezték, mert abban az időben a munkaszerzés volt a főcélja a beruházásoknak. A következő években, amidőn a fegyverkezés lépett előtérbe, fegyverkezési váltók (Rüstungswechsel) néven szerepeltek; utóbb pedig ezekre a váltókra általában a Sonderwechsel elnevezést alkalmazták. E váltók használata olymódon történt, hogy az államtól megrendelést kapott vállalkozó váltót intézett valamely állami égisz alatt működő pénzintézetre, amely azt elfogadta; e mellett a váltó el volt látva valamely állami szerv girójával. Ezek a váltók, amelyek rendszerint három hónapra szóltak, de tényleg ismételten ujra meg ujra megujitásra kerültek, a Reichsbanknál leszámithatók voltak. Külső megjelenését tekintve tehát a Sonderwechsel az állam részére dolgozó vállalkozó hiteligénybevétele gyanánt jelentkezett és éppen ezért a hivatalos összeállitások ezeket a váltókat nem is számitják bele a német államadósságba. Valójában azonban ezek a váltók az állam adósságát jelentik, mert a kiállitásuk alapjául szolgáló ügyletben az állam az adós és végeredményben ezek a váltók, ha nem is forma szerint, de lényegileg az állam által lesznek rendezendők.

Ebben a finanszirozásban mindenesetre ujszerü, hogy rövidlejáratu hitelműveletekkel fedeztek olyan szükségletet, amelyre a hosszulejáratu kölcsön volna a megfelelő forma. A fentebb tárgyalt kérdések szempontjából azonban nem ez a lényeg. A kérdés az, hogy ezek a váltók teljes egészükben hitelexpanziót, ujonnan teremtett hitelt képviselnek-e? Erre a kérdésre tagadólag kell felelnem.

A Reichsbank ezekből tényleg számottevő mennyiséget vett át, azonban kétségtelen egyfelől az, hogy csak kisebb részük került a Reichsbankhoz (Priester[3] szerint 1936 őszén a Reichsbank birtokában volt Sonderwechsel-állomány 3.6 milliárdra rugott), másfelől a Reichsbank birtokában lévő mennyiség sem támaszkodott teljes egészében a Reichsbank által kreált hitelre. A Reichsbank váltó- és csekkállománya az 1937 március 31-ével végződő négy év alatt 2.338 millióval emelkedett, tehát lényegesen kevesebbel, mint amennyit az általa átvett Sonderwechsel-ek kitettek. Azonban ezt a növekedést is ellensulyozta bizonyos mértékig az arany- és devizakészlet, valamint egyes más aktiv tételek csökkenése. A jegyforgalomnál az emelkedés csak 1.418 milliót tett ki, amihez járult az azonnal esedékes kötelezettségek 527 milliós emelkedése.

[3] Das deutsche Wirtschaftswunder. 191. oldal.

Tehát a Reichsbank által kreált fizetőeszközök még abban az esetben is, ha az azonnal esedékes kötelezettségek növekedését ideszámitjuk, 2 milliárd márka alatt maradnak.

Hogy a Reichsbankon kivül elhelyezést nyert Sonderwechsel-ekből mennyi helyeztetett el a bankok által teremtett hitel segitségével, nehezen állapitható meg. Nagyobb mértékben erről aligha lehet szó, mert a hitelezők tétele, amelyből leginkább lehet következtetni a hitelkreálás mértékére, 104, illetve 110 német banknál [4] együttvéve mindössze 1 milliárd márkával emelkedett a szóbanforgó időszak alatt; ez az emelkedés is főleg a giróközpontoknál következett be, mig a nagybankoknál csaknem 1 milliárd márka összegü csökkenés mutatkozott. Pontosan számszerüen megállapitani azt, hogy a német beruházásokból összesen mennyi finanszirozтatott hitelkreálás segitségével, nem lehet, nemcsak az ilyen természetü számitásoknál adódó tárgyi nehézségek miatt, hanem azért sem, mert a hitelkreálásból származó vevőerő egy része feltehetőleg más célokra használtatott fel. A nagyságrend tekintetében valamit azonban mégis mutatnak a számok; az tünik ki belőlük, hogy a hitelkreálás a beruházások 30 milliárdos összegéből csak egy kis töredéket, talán 5—10%-ot fedezett.

Más lapra tartozó kérdés az, hogy milyen szerepet játszott a hitelkreálás az egész finanszirozási processzus megindításánál. Tudjuk, hogy az első két évben a finanszirozás tulnyomó részben rövidlejáratu hitelműveletek utján történt. Hosszulejáratu kölcsön kibocsátására csak 1935 elején került sor. Az adóbevételek jelentősebb emelkedése is csak az 1934/35. pénzügyi évben kezdődött. Azt lehetne gondolni, hogy az első két évben e rövidlejáratu hitelműveletek segitségével nagyszabásu vevőerőalkotás történt. A rendelkezésre álló számadatok azonban ennek ellentmondani látszanak. Az első két pénzügyi évben az összes fizetőeszközök forgalma évenként alig 2%-kal emelkedett; nagyobb arányu emelkedés csak a következő két évben történt és pedig az 1935/36. pénzügyi év folyamán 7%, az 1936/37. pénzügyi évben 9%. Az összes fizetőeszközök forgalma ugyanis (bankjegyek, Rentenbankscheinok és váltópénz) következőképpen alakult:

1933	március	31.	5.609	millió	márka
1934	„	„	5.700	„	„
1935	„	„	5.832	„	„
1936	„	„	6.253	„	„
1937	„	„	6.814	„	„

[4] Nagybankok, egyéb hitelbankok, állami és tartományi bankok, giróközpontok.; a Statistisches Jahrbuchban közölt adatok.

Kétségtelen, hogy a fizetőeszközforgalom nagyságát nem lehet a vevőerőalkotás egyetlen kritériumának tekinteni; a számok azonban mindenesetre arra látszanak mutatni, hogy az első években a vevőerőalkotás nem lehetett nagyon nagy. Ismeretes, hogy a német finanszirozási politika arra törekedett, hogy a Reichsbank megterhelését lehetőleg elkerülje, aminek következtében az első években aránylag csak kis mennyiségben kerültek Sonderwechsel-ek a Reichsbankhoz; ezek túlnyomórésze felgyülemlett pénzkészletek és bankkövetelések felhasználásával másutt helyeztetett el.

A felsorolt adatok szerint a német finanszirozás minden eredetisége, nagyvonalusága és ügyessége mellett nem olyan forradalmi, mint aminőnek állitani szokták. Különösen pedig nem áll az, hogy a német finanszirozásban a hitelkreálás döntő szerepet játszott volna.

A német és magyar pénzügyi terv között a legnagyobb jelentőségü különbség az, hogy Németországban a hosszulejáratu kölcsönkibocsátás és az adóztatás utján való finanszirozás jóval később kezdődött és ennek következményeként az első négy évben az adóztatás szerepe lényegesen kisebb volt, mint a magyar tervben. Németországban az adóztatásból fedezett rész valószinüleg egyharmadnál kisebb részét tette ki a beruházási kiadásoknak. Ennek az eltérésnek főoka abban keresendő, hogy Németország 1933-ban még a depresszió állapotában volt; az akkori gazdasági és pénzügyi helyzet mellett sem hosszulejáratu kölcsönkibocsátásról, sem kiadósabb adóztatásról nem lehetett szó. Szükségmegoldásként tehát a formailag rövidlejáratu, lényegileg azonban legalább is közép-, de inkább hosszulejáratu hiteligénybevételhez kellett nyulni. Ami pedig az adóztatásnak aránylag kisebb szerepét illeti, ez nem előnye, hanem inkább hátránya a német tervnek, amint erre a következőkben rá fogok mutani. Egyébként az 1937/38. pénzügyi évben a helyzet már lényegesen más képet mutatott. Ebben az évben az 1932/33. évvel szemben mutatkozó adóbevételi többlet már mintegy 7.5 milliárdra rugott, a hosszu- és középlejáratu kölcsönkibocsátások pedig 5 milliárdot tettek ki, mig a rövidlejáratu hitelműveletek csak kisebb jelentőségü szerepet látszottak betölteni.

Nem érdektelen a magyar és német beruházási programm összehasonlitása a nagyságrend szempontjából sem. Az 1937 márciusával végződő négy pénzügyi évben végrehajtott német beruházások összegét, miként emlitettem, általában mintegy 30 milliárd márkára becsülik. Ha ehhez az összeghez az 1937/38. évi beruházások cimén 10 milliárdot hozzáadunk, 40 milliárdot kapunk eredményül, ami évi átlagban 8 milliárdot jelent. Ezzel szemben a magyar programm évi 200 millió pengőt irányoz elő. Ha a két ország gazdasági ereje közötti viszony

ismérve gyanánt a két nemzeti jövedelem egymáshoz való arányát fogadjuk el, azt mondhatjuk, hogy Magyarországon egymillió pengőnek a jelentősége kb. annyi, amennyi Németországban 15 millió márkának.[5] A magyar beruházási programm tehát viszonylag szükebb keretek között mozog, mint a német. Ez azonban könnyen érthető, mert kevésbbé fejlett termelési apparátusunk és lényegesen alacsonyabb fejenkénti nemzeti jövedelmünk nem tehet lehetővé olyan erőfeszitést, aminőre a német birodalom képes. Az összehasonlitásnál azonban figyelmet érdemel még két körülmény is: egyfelől az, hogy a német beruházásokra vonatkozó becslések valószinüleg a valóságnál magasabbak,[6] másfelől az, hogy a jelek szerint Németországban a fegyverkezési programm a magán beruházásokat erősen háttérbe szoritotta.

Elnézést kérek azért a nagy elkanyarodásért, amelyet a Németországgal való összehasonlitás jelentett. De azt hiszem, hogy ez a szembeállitás igen tanulságos és erősen belevilágit azokba a problémákba, amelyek előadásom tárgyát teszik.

Néhány szót szeretnék még szólni a magyar terv két pénzügyi forrásának, a beruházási hozzájárulásnak és a kölcsönnek egymáshoz való viszonyáról, valamint arról, hogy a gazdasági optimumnak, mint legfőbb szempontnak szem előtt tartásával milyen megitélésben részesitendő a két finanszirozási mód.

A két finanszirozási mód értékelésénél a nézetek meglehetősen eltérőek szoktak lenni. Gyakran találkozunk azzal a felfogással, hogy az adóztatás utján való finanszirozás nagyobb terhet jelent, mint a kölcsönigénybevétel. Egy másik formulázásban a gondolat akként jelentkezik, hogy adóztatás esetén a jelenlegi generáció, kölcsönvétel esetén a jövő generáció viseli a beruházási programm terheit.

Ezekben a gondolatokban meglehetősen sok falzum van. A jelen szempontjából nézve kétségtelen, hogy akár adóztatással, akár kölcsön utján vonjuk el a társadalomtól a vevőerőt, az a jelenben egyaránt hiányozni fog, tehát egyéb célokra: fogyasztásra, vagy egyébirányu beruházásokra kevesebb fog rendelkezésre állni. De a jövő generáció szempontjából sem lesz a különbség oly nagy, amint első tekintetre lát-

[5] A magyar nemzeti jövedelem a Magyar Gazdaságkutató Intézet számitása szerint az 1935/36. évben 4.0 milliárd, az 1936/37. évben 4.4 milliárd, a két év átlagában tehát 4.2 milliárd pengő volt. Ezzel szemben a német nemzeti jövedelem a Statistisches Jahrbuch szerint 1936-ban 62.6 milliárd márkára rugott.

[6] Különösen az a becslés látszik aggályosnak, amely szerint a birodalmi bevételeknek az 1932/33. évvel szemben mutatkozó többlete a munkanélküliek támogatására forditott összegeknél elért megtakaritásokkal együtt teljes egészében beruházásokra forditottnak vétetik, holott feltehető, hogy a bevételi többletből a beruházásokon kivül egyéb kiadások is fedeztettek.

szik. Felületes szemlélet mellett azt lehetne gondolni, hogy az adóztatás utján való finanszirozás a jövő generációt egyáltalában nem érinti. Ez azonban nem áll teljes mértékben, mert amennyiben az adóztatás a magángazdaság beruházásainak a korlátozására vezet, ennek a következményeit a jövő generáció is érezni fogja, mert a jövő generációnak kevesebb tőke, kisebb termelési apparátus fog rendelkezésére állni. Másfelől, ha a jövő generációt, mint egészet tekintjük, nem mondhatjuk azt, hogy kölcsön esetén a finanszirozás terhe a jövő generációra nehezedik. Igaz, hogy a jövő generációnak kell előteremteni azokat az összegeket, amelyekből az állam kamatokat és tőketörlesztést fog fizetni, azonban ezeket a kamatfizetéseket és tőketörlesztést ugyancsak a jövő generáció egyes tagjai fogják kapni.

Ami tehát az adósságszolgálat révén a jövőben végbemegy, az lényegileg csupán jövedelem- és vagyoneloszlásbeli eltolódás. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy az a társadalmi réteg, amely a jövőben az adósságszolgálathoz szükséges összegeket az állam rendelkezésére bocsátja, valószinüleg nem az lesz, amely a beruházás terheit adóztatás utján való finanszirozás esetén viseli, nyilvánvalóvá válik, hogy egyik leglényegesebb különbség az adóztatás és a kölcsön hatásai között abban van, hogy a beruházási programm terheit különböző társadalmi rétegekre rója.

De van egy másik nagyjelentőségü különbség is az adóztatás és a kölcsön kihatásai között. Ez az, hogy az adóztatás fokozottabb mértékben késztet takarékosságra, mint a kölcsönvétel. Aki kölcsön alakjában bocsátott vevőerőt az állam rendelkezésére, rendszerint abból fog kiindulni, hogy vagyonában nem következett be csökkenés, nincsen tehát ok arra, hogy fogyasztását korlátozza, legfeljebb egyébfajta befektetéseit fogja csökkenteni. Az adófizetés ugy pszichológiailag, mint materiálisan egészen máskép hat. Az adófizetés a vásárlóerő végleges elvesztését, tehát a vagyoni helyzet rosszabbodását jelenti, ami akkor is erősebben ösztönöz takarékosságra, ha esetleg az adó a jövedelemfeleslegből is fedezhető volna. Még fokozottabban következik be a fogyasztás redukciója, ha az adó a jövedelemfeleslegből nem fedezhető; az adófizetőknek aránylag csak kis része fogja megtenni, hogy ilyen esetben fogyasztását továbbra is változatlan szinten fenntartja és kölcsön igénybevételével tesz eleget adófizetési kötelességének.

E különbségeknek a gazdasági optimum szempontjából való mérlegelése azt mutatja, hogy adóztatás utján könnyebben elérhető az a finanszirozási cél, hogy a beruházásoknak megfelelő vevőerő valóban elvonassék a társadalomtól. A kölcsön utján való finanszirozásnál inkább áll fenn az a veszede-

lem, hogy a kölcsönökbe fektetett összegek közvetlenül vagy közvetve bizonyos mértékig uj vevőerőteremtéssel fognak pótoltatni és ennek következtében végeredményben nem következik be olyan redukció a társadalom vevőerejében, aminőre szükség volna, ha a fogyasztási igények és az ilyen cikkek termelése közötti egyensulyhelyzetet fenn akarjuk tartani.

Az adóztatás előnyben részesitése mellett szólnak a szociálpolitikai szempontok is. A beruházási kiadásoknak adóból való fedezése esetén könnyebb keresztülvinni azt, hogy ez a rendkivüli természetü teher a társadalom teherbiróbb részére háruljon és a gazdaságilag gyengébb rétegek mentesüljenek alóla. Kölcsön által való finanszirozás esetén a terhet végeredményben az összes adófizetőknek kell vállalni ugyanolyan arányban, amilyenben általában az adóterhek viselésében részt vesznek. Ebben az esetben tehát a finanszirozás a társadalom legszegényebb rétegeit is terhelni fogja.

Nem hagyható figyelmen kivül ennél a szembeállitásnál az államháztartás szempontja sem. Nem kétséges, hogy ebből a szempontból is az adó jelentkezik előnyösebb finanszirozási mód gyanánt, mert ebből a megoldásból nem hárul teher a későbbi évek budgetjére.

Tehát az adóztatásnak kétségtelenül előnyei vannak a kölcsönjegyzéssel szemben és érthető a kormánynak az az állásfoglalása, hogy a beruházási programm terhét elsősorban ezen a módon óhajtja fedezni. Érthető azonban az is, hogy az adóztatás kétségtelen előnyei ellenére nem mondott le teljesen a kölcsön utján való finanszirozásról. Nemcsak azért kellett ezt tenni, mert ennek mellőzése esetén még nagyobb teher nehezedett volna arra a rétegre, amely a beruházási hozzájárulást viseli, nemcsak azért, mert az adóztatási lehetőségnek megvannak a maga határai, hanem azért is, mert a kölcsön módot nyujt arra, hogy olyan megtakaritások is a beruházási programm szolgálatába állittassanak, amelyeknek adóztatás utján való igénybevétele nem volna megengedhető sem szociálpolitikai, sem gazdasági szempontokból. Gondolok itt elsősorban a társadalombiztositó intézeteknél, biztositótársaságoknál, nyugdijintézeteknél képződő megtakaritásokra, de a kisembereknek egyénenként igen szük határok között mozgó, végösszegben azonban mégis jelentékeny összeget kitevő megtakaritásaira is; ezekhez adóztatás utján hozzányulni nem volna lehetséges.

A magyar beruházási terv az adóztatással fedezendő 600 milliót a vagyonadó-természetü beruházási hozzájárulással kivánja megszerezni. A vagyonnak adóalapul való vétele természetesen nem azt jelenti, hogy az adót vagyonból fizetik — ez csak akkor történhetnék, ha a beruházási hozzájárulás fizetésére kötelezettek reális vagyontárgyakat adnának át

természetben az államnak —, hanem a beruházási hozzájárulás fizetése lényegileg a nemzeti jövedelem egy részének az állam részére való átengedése. Lehetséges, hogy egyes adófizetőkre a beruházási hozzájárulás valóban vagyoncsökkenést eredményez, ezt azonban másutt jelentkező megtakarítások fogják ellensulyozni, vagyis a gazdálkodó társadalmat, mint egészet tekintve, a beruházási hozzájárulás a jövedelemből fizettetik.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy a beruházási hozzájárulásnak a törvényjavaslatban lefektetett rendszere hogyan itélendő meg a többizben hangoztatott gazdasági optimum szempontjából. Ebből a szempontból az a kifogás emelhető, hogy a beruházási hozzájárulás csak a jelenlegi vagyoni helyzetet veszi alapul. Nincs tekintettel a nem vagyonból eredő jövedelmekre, ami még kisebb baj volna, de nincs tekintettel azokra a jövedelmekre sem, amelyek éppen a beruházási programm végrehajtásának folyományaként fognak jelentkezni. Az imént emlitett gazdasági egyensuly biztositása szempontjából rendkivül fontos, hogy ne keletkezzenek egyes vállalatoknál jelentékeny mértékben oly jövedelemtöbbletek, amelyek nem állittatnak be a beruházási programm és az ezzel kapcsolatos célkitüzések szolgálatába. Akár közvetlen fogyasztásra fordittatnak az ily jövedelemtöbbletek, akár olyan beruházásokra használtatnak fel, amelyek a magán beruházások számára fenntartott, közgazdaságilag indokolt körön kivül esnek, a végeredmény a fogyasztási igények és a rendelkezésre álló fogyasztási javak közötti viszony felborulása lesz. Ezért volna kivánatos a törvényjavaslatban kifejezésre jutó finanszirozási rendszernek olyan intézkedésekkel való kiegészitése, amelyek egyrészt csökkentik ilyen rendkivüli jövedelmek keletkezését, másrészt pedig gondoskodnak arról, hogy az ily jövedelemtöbbletek — amennyiben közgazdasági szempontból indokolt magán beruházásokra nem szükségesek — adó vagy kölcsön alakjában az államhoz kerüljenek. Természetesen a kettő közül az adó volna előnyben részesitendő.

Ezekben voltam bátor körvonalazni a beruházási programmal kapcsolatban adódó legfontosabb közgazdasági és pénzügyi problémákat. Tisztában vagyok vele, hogy a felsoroltakon kivül még jó néhány nagyjelentőségü probléma van, a megszabott keretek azonban lehetetlenné tették számomra az ezekre való kitérést.

Judik József.

Monopólium és szabad verseny.

Minden gazdálkodás ősalakja az *önellátás* volt. Ha a gazdaságtörténeti fejlődést a *Hildebrand*-féle fejlődési vázlat szerint fogjuk fel, akkor a cserementes, tiszta naturálgazdaság felel meg az ősi önellátó gazdálkodás állapotának. Az önellátást azonban ma másképpen képzeljük el. Legalább is, amikor ma önellátásról beszélnek, nem az egyes gazdálkodó alanyra korlátozott önellátó gazdálkodást értik alatta, hanem beszélnek egy nemzetgazdaság elzárkózásáról és önellátó gazdálkodásáról. Ez figyelmeztethet bennünket arra, hogy az önellátás tekintetében fokozatokat kell megkülönböztetni. Ezeknek a fokozatoknak az érzékeltetésére egy másik fejlődéstörténeti vázlat látszik alkalmasnak, a *Bücher*-é. Ez utóbbi szerint, amint ismeretes, a gazdasági fejlődés kezdetén a zárt házi gazdálkodás áll, a *„geschlossene Hauswirtschaft"*. Ez a zárt házi gazdaság nem az egyes emberre, hanem az emberek legszükebb társas körére, a családra, még pedig a rabszolgákat is magában foglaló ókori nagycsaládra, szoritkozik. Még a közgazdaságtan is ettől a zárt gazdaságtól, az *oikos*-tól, nyerte nevét, mint *oikonomia*. Ez a gazdaság, mint befelé összefüggő és kifelé elkülönülő gazdasági egység, volt az önellátó gazdaság első kifejlett fajtája. Már a *Bücher*-féle fejlődéstörténeti vázlat további fokozatain ez az elkülönültség nem ilyen határozott és az embernek huzódnia lehetne attól, hogy ezeket a magasabbrendü fokozatokat is önellátó gazdasági egységeknek tekintse. Mégis kétségtelen, hogy a városi gazdaság *(Stadtwirtschaft)*, nemzetgazdaság *(Volkswirtschaft)* és világgazdaság *(Weltwirtschaft)* olyan fejlődési fokozatok, amelyek a zárt házi gazdaságtól kiindulva az egyre nagyobb gazdasági egységekbe való bekapcsolódást jelzik, tehát az előzők a következőktől abban különböznek, hogy a magasabb gazdasági egységtől még elkülönültek és igy kisebb kiterjedésü zárt egységet alkottak. A fejlődésnek ez az irányvonala azt mutatja, hogy a zárt gazdasági egységek mind nagyobb és nagyobb területre terjednek ki és az önellátás mind nagyobb és nagyobb gazdasági egységeket foglal össze. A zárt házi gazdaság önellátása helyébe a városi gazdaság önellátása, ez utóbbi helyébe a nemzetgazdaság önellátása lép, mig végül

az utóbbit a világgazdaság egysége váltja fel. Ha a gazdasági fejlődésnek ez az irányzata fennáll, akkor az önellátás a mind nagyobb gazdasági egységek kialakulásával fokozatosan gyöngül, mig végül a világgazdaság teljes kifejlődésével fogalmilag megszünik.

Mindenütt, ahol az önellátás megszünt, helyébe a *kölcsönös ellátás* lépett. Ennek a megjelenési módja a cserére való termelés, vagyis termelés a piac ellátása céljából. A piac, mint a csere helye, a cserére való termelés irányitó központja. Mihelyt a gazdasági élet a zárt házi gazdaság szervezési alakján tul fejlődött, az uj zárt gazdaság már csak kifelé vált önellátóvá, mig befelé a kölcsönös ellátás piaci szervezeti rendszerét fogadta el. Igy mai nemzetgazdaságaink is, ha a világgazdaság irányában netalán az önellátás álláspontjára helyezkednének is, befelé megmaradnak piaci gazdaságnak, tehát fenntartják a nemzetgazdaság piaci szervezeti rendszerét. Persze a világgazdaság irányában sem tudják az önellátást teljesen keresztülvinni, de megvan a hajlandóságuk arra, hogy a nemzetközi kereskedelmet az elkerülhetetlenül legkisebb mértékre szoritsák. Másrészről viszont megállapitható, hogy a nemzetgazdasági önellátásra való törekvés a belföldi kötött gazdálkodás kifejlesztésével is együttjár, ugyhogy az önellátó elzárkózás kifelé mingyárt a kölcsönös ellátás hatósági irányitását is jelenti befelé. A nemzetközi kereskedelem kölcsönös ellátásának korlátozása tehát a nemzetgazdasági kereskedelem kölcsönös ellátásának korlátozását is maga után vonja. A nemzetközi kereskedelem megszoritása azonban általában sokkal nagyobb mértékü, mint a belső kereskedelemé, ugyhogy a világgazdaság irányában jelentkező önellátó törekvések mellett is megállapitható, hogy a belső gazdaság piaci szervezeti rendszere megmarad.[1]

A piacilag szervezett közgazdaságot szoktuk *szabad gazdaság*nak tekinteni. Ez a gazdaság sem jelent tehát szervezetlen gazdaságot és ép ezért a szocialistáknak az a vádja a kapitalista gazdasági renddel szemben, hogy termelési anarchiát üz, teljesen indokolatlan, mert hiszen a kapitalisztikus termelés piacilag irányitott és szervezett termelés. Ez az irányitás és szervezés a piaci áralakulás utján megy végbe. A piaci árak az összes árukra kiterjedő egységes árrendszert alkotnak, amelyek megmutatják az egyes áruk viszonylagos jelentőségét a mindenkori piaci helyzet szerint és kifejezésre juttatják a piaci helyzetre befolyással levő összes tényezők mindenkori változásait és ezeknek megfelelő mindenkori viszonylagos sulyát. Ilyen piaci tényező mindaz, ami az egyes

[1] Fennáll persze az összefüggés külső és belső kötöttség között akkor is, ha a cél a belső kötöttség megteremtése irányitott gazdaság, tervgazdaság alakjában, mert ennek kedvező előzmény a kifelé való elzárkozás.

áruk eladásra kinált és megvételre keresett mennyiségére befolyással van, továbbá mindaz, ami a kinálat kinálati árajánlatát és a kereslet keresleti árajánlatát meghatározza. Ide tartozik kétségkivül a jó vagy rossz termés, amint például az utóbbi évek sorozatos rossz termései Amerikában javitották meg a buza világpiaci árát. Ide tartozik azonban egy uj bánya felfedezése is, amire talán a délafrikai aranybányák felfedezése a 19. század végén a legjobb példa. Ide tartozik továbbá a termelési technika változása és az uj találmányok általában, amelyek a termelési költségeket csökkentik és a szükségletkielégitést jobbá és olcsóbbá tehetik, aminő volt legfőképpen az elemi erővel hajtott gépek általános használatba vétele. Ezeknek a piaci tényezőknek a felsorolása azonban mingyárt olyan összefüggésekre világithat rá, amelyek nem érdektelenek és nem lényegtelenek a szabad gazdaság meghatározása és elhatárolása tekintetében. Ha egy áru mennyisége a termés esélyeitől függ és a termés balul üt ki, ez a szükségletkielégitést hátrányosan befolyásolhatja, de senki sem fogja még emiatt azt mondhatni, hogy a közgazdaság a szabad gazdaság állapotából kikerült. Gondoljuk most el, hogy egy árunak piacra kerülő mennyiségét nem a rossz termés csökkenti, hanem valamely a terméstkövető természeti esemény pusztitó hatása; megint nem fogunk a szabad gazdaság korlátozásáról beszélhetni. Innen pedig már csak egy lépés vezet egy oly eset elképzeléséhez, amikor például az árukészletet tudatos emberi beavatkozás csökkenti le, amikor például először még csak arra gondoljunk, hogy valahol háboru dul és ez a termelést csökkenti, vagy a háboru a termés elszállitását akadályozza, vagy végül a háboru az árukészleteket elpusztitja, például áruval megrakott kereskedelmi hajókat elsülyleszt enek. A hadat nem viselő ország piacára ez már mind befolyással van és a hadat nem viselő ország piaca a szabad gazdaság állapotában maradhat, noha emberi beavatkozás, még pedig hatalmi beavatkozás, nem pedig piaci felek gazdasági megfontolásaiból folyó elhatározások befolyásolják és korlátozzák a hadat nem viselő ország piacát. Mindezt még nem fogjuk a szabad piac korlátozásainak tekinteni, pedig a szabad piac eredményességének határozott korlátozásaival van dolgunk. Ha ellenben a hadat nem viselő ország csak annyit tesz, hogy például a hadviselő országokba való kivitelét bizonyos tilalmaknak veti alá, akkor már azt fogjuk mondani, hogy a hadat nem viselő ország gazdasága nem teljesen szabad többé, hanem kötöttségeknek van alávetve.

A piacilag szervezett közgazdaságnak, a szabad gazdaságnak, ellentéte gyanánt ugyanis *kötött gazdaságról* beszélünk. A szabad és a kötött gazdaságnak szétválasztása, mint már az előbbiekből is kiderülhet, nem könnyü dolog. De még

inkább meg lehet erről győződnünk akkor, ha megfigyeljük, hogy a történetileg előfordult összes közgazdaságok nem léteztek valamilyen kötöttségek nélkül, vagyis az a fogalmilag meghatározható szabad gazdaság sohasem létezett, amelyet valamilyen államhatalmi korlátozás kötöttségeknek nem vetett volna alá. Ezeknek a lehetséges és igen különböző kötöttségeknek mibenlétére vonatkozóan pedig szem előtt kell tartanunk, hogy a szabad gazdaság előzményeihez tartozó és tőle független természeti változások ugyanolyan eredményeket idézhetnek elő, mint a szabad gazdaság hatalmi megkötése, anélkül azonban, hogy a természeti változások esetében a szabad gazdaság megszünését, vagy akár csak korlátozását is megállapitanók, anélkül tehát, hogy szabad gazdaság helyett kötött gazdaságról beszélnénk. Legfeljebb a szabad gazdaság kisebb vagy nagyobb eredményességét fogjuk elismerni, mig ellenben hatalmi beavatkozás esetében hasonló eredmény mellett a szabad gazdaság helyén a kötött gazdaság jelenlétét fogjuk elfogadni. A szabad és a kötött gazdaság szétválasztásának ismérvével tehát érdemes behatóbban is foglalkozni.

Tegyük fel ebből a célból, hogy egy ország valamilyen áru iránt mutatkozó egész szükségletét egy meghatározott másik országból való behozatallal fedezi. Tegyük fel folytatólag, hogy ez a második ország ennek az árunak a kivitelére egyik esztendőben képtelenné válik, mert a termését, amitől ez áru kivitele függött, valamilyen elemi csapás elpusztitotta. Hasonlitsuk most már össze ezt az esetet azzal az elképzelhető másik esettel, hogy az árukivitelt nem a rossz termés akadályozza meg, hanem az exportországban életbeléptetett kiviteli tilalom. Az importország belső piacának alakulása szempontjából teljesen közömbös lehetne az a tény, hogy az importáru miért fog a piacról elmaradni, azért-e, mert az exportország termése megsemmisült, vagy azért-e, mert az exportot kiviteli tilalom teszi lehetetlenné. Az importország szabad piacának mind a két esetben ugyanugy kellene alkalmazkodnia az adott helyzethez, vagyis vagy máshonnan kellene az importárut behoznia, vagy magának kellene az importárut előállitania, vagy át kellene térnie szubstitutiv javak használatára. A szóbanlevő áru fogyasztását mindenesetre meg kellene szoritania, esetleg pedig teljesen meg is kellene szüntetnie. Bizonyos különbségek azonban mégis volnának a két eset között. A rossz termés esetében feltételezhető volna, hogy annak hatása csak a legközelebbi termésig tart, maga a rossz termés pedig oly elemi tény gyanánt jönne számba, amely további indokolásra és igazolásra nem szorul. Ezzel ellentétben a kiviteli tilalom esetében bizonyos indokolás szükséges volna, mert anélkül feltehető lenne, hogy a tilalom csak egészen átmeneti érvényü lehet, annyival is inkább, mert hiszen a kivitelre alkalmas áru az exportország rendelkezésére

állana. Másrészről viszont elképzelhető lenne, hogy a kiviteli tilalom akár hosszabb időre is érvényben maradhatna, mint a legközelebbi termés betakaritásáig. A rossz termés esetében az exportáru hiánya folytán abszolut exportképtelenség állana fenn az exportország oldalán. Kiviteli tilalom esetében ellenben elképzelhető volna, hogy a tilalom nem volna eredményesen keresztülvihető és azt a csempészet ismételten áttörné, vagy akár az is megtörténhetnék, hogy a tilalom alól egyes kivételeket tennének, még ha időleges jelleggel is. Az importország piaca tehát egyenlő helyzettel állana szemben az importáru közvetlen hiánya tekintetében akkor, ha a hiányt rossz termés okozta és akkor is, ha a hiány kiviteli tilalom miatt állott elő és mégis egészen más kockázatot kellene viselnie a teremtett helyzet tartóssága szempontjából az egyik, mint a másik esetben. Az importország piaca ugyan mindkét esetben megmaradna a szabad gazdaság állapotában, de kapcsolatos más piacok szabadsága vagy kötöttsége szerint jobban vagy rosszabbul fogja ellátni a maga feladatát, mert a szabad gazdasággal való kapcsolat mellett kisebb bizonytalansági tényezővel kell számolnia, mint a kötött gazdasággal kapcsolatban.

Változtassuk meg most már előző esetünket olymódon, hogy nem az exportország akadályozza a nemzetközi árucserét, hanem az importország léptet életbe behozatali tilalmat az illető importárura. Ha tovább feltételezzük, hogy ez a behozatali tilalom csak egy meghatározott ország ellen irányul, amely azonban ez áru főexportőrje volt a szóbanlevő importország felé, akkor nagyjából ugyanaz az esetünk adódik, mint az exportország kiviteli tilalmának feltételezésénél. Itt azonban a csempészési lehetőségek nagyobbak lennének, mert harmadik országon keresztül is megtörténhetnének, ami a kiviteli tilalom mellett csak akkor állana fenn, hogyha ez a kiviteli tilalom is csak egyetlenegy, mégpedig a szóbanlevő, exportország ellen irányulna. Ha viszont a behozatali tilalmat általánosnak tekintjük, akkor egészen uj helyzetet nyerünk, amennyiben most az importország vagy maga termeli az importárut, amikor az áru fogyasztását szükségképpen csökkenti, vagy egészen le is mond ez áru fogyasztásáról, vagy pedig szubstitutiv javak használatára tér át. A részleges vagy teljes behozatali tilalom életbeléptetésével az importország kétségkivül megkötötte saját gazdaságát, de a főexportország ellenében életbeléptetett részleges behozatali tilalom esetében a kötöttség következménye a belföldi piacra nem nagyobb, mint akkor, amikor az importország maga megmarad a szabad gazdaság állapotában, de vele szemben a főexportország léptet életbe részleges kiviteli tilalmat. Más kötött gazdaságnak a szabad gazdaságra gyakorolt hatása tehát ugyanakkora lehet, mint ez utóbbi gazdaság kötötté válásának.

Akár egy szabad gazdaság maga változik át kötötté, akár pedig egy szabad gazdasággal kapcsolatban levő másik szabad gazdaság változik át kötött gazdasággá, ez a piac által számitásba veendő bizonytalansági tényezőket teremt. Nem képzelhető-e el azonban olyan kötöttség is, amely ilyen bizonytalansági tényezőket nem hoz létre? Ennek a kérdésnek felvetése alkalmat ad arra, hogy a kötöttségek mibenlétét jobban megvizsgáljuk. Arra már hivatkoztunk, hogy történetileg olyan gazdaság, amely semmilyen kötöttségnek alávetve ne lett volna, egyáltalán nem fordult elő. A szabad és kötött gazdaság különbsége is inkább csak a fokozat kérdése, mint az elvi ellentété. Egészen szabad gazdaság lenne az *ideális anarchizmus* gazdasága, amint másrészről egészen kötött gazdaság is csak az *ideális kommunizmus* gazdasága volna. Amikor szabad gazdaságról szoktunk beszélni, akkor nem is szoktunk általában az anarchista gazdaságra gondolni, amint másrészről kötött gazdaság alatt sem értünk mingyárt kommunista gazdaságot. Szabad gazdaság alatt inkább csak egy olyan gazdaságot lehetne érteni, amely csak bizonyos egészen általános és állandó jellegü kötöttségeknek van alávetve, mig kötött gazdaságnak azt kellene tekinteni, amelyben a kötöttségek részlegesebbek és nem állandó jellegüek, hanem időről-időre változók. Ennek a kötött gazdaságfajtának felel meg az, amit ma irányitott gazdaságnak szoktunk nevezni, mert a hatalmi beavatkozás részletekbe menő és sorozatosan változó. Ha most már a gazdaság megkötéséből a piacra háruló bizonytalansági tényező nagyságát kivánjuk meghatározni, akkor megállapithatjuk, hogy a teljes kötöttség, a kommunista tervgazdaság kikapcsolásával a kötött gazdasággal járó bizonytalansági tényező el nem hanyagolható, viszont a legutóbbi meghatározásunk értelmében vett szabad gazdaságban a gazdaság megkötéséből származó bizonytalansági tényező elhanyagolható. Mivel pedig a kommunista tervgazdaságot, mely a piacot teljesen kikapcsolja, figyelmen kivül hagyjuk, hiszen ilyen sem fordult elő történetileg és a mai Oroszország sem az, ezért a kötött gazdaságot előbbi meghatározásunk értelmében szintén piaci gazdaságnak kell mondanunk, amely piacnak a hatalmi beavatkozások váltakozó özönével és a felfokozott bizonytalansági tényezőkkel számolva kell feladatát teljesitenie.

A szabad és a kötött gazdaság között azonban nemcsak a közhatalmi beavatkozások mértéke szerint teszünk különbséget. Kötött gazdaságnak tekintjük azt is, amelynek megkötése a gazdálkodó felek szabad elhatározásából származik, aminő egy kartellmegállapodás, vagy egy szakszervezeti egyesülés és a munkaadók, valamint munkavállalók között létre-

jött kollektiv szerződés. Itt is figyelembe jön a fokozatok kérdése, mert például szigoruan véve egy örökbérlet, vagy egy hosszulejáratu kölcsönügylet szintén nem más, mint a gazdasági életnek bizonyos irányban való megkötése, vagyis a gazdaság jövendőbeli alakulásának korlátozása.[2] Amellett az a felfogás, amely a részvénytársasági egyesülést a szabad gazdasággal összeegyeztethetőnek tekinti, következetesen nem kifogásolhatja különböző vállalatok egyesülését, ami elvileg egy iparághoz tartozó összes nagyvállalatok egyesülésében is jelentkezhetnék. Egy ilyen egyes nagyvállalat pedig még jobban korlátozhatná a piac szabad versengését, mint egy kartellmegállapodás. Előállhat azonban még az a különös helyzet is, hogy egyetlenegy vállalat annyira megnő és olyan olcsón termel, hogy vele szemben minden más vállalat versenyképtelenné válik, amikor tehát még csak azt sem kell feltételeznünk, hogy ez a nagyvállalat több vállalat egyesüléséből keletkezett. A piacot korlátlanul uraló nagyvállalat pedig, akár egyesülésből, akár sajátmaga megnövekedéséből állott elő, nem szüntetné meg a piaci gazdaság szabadságát, a szabad gazdaságot, mert nem hozna létre kötött gazdaságot, mint ahogy ez a kartellekről, szakszervezetekről megállapitható volna. Láthatjuk, tehát, hogy itt a szabad és kötött gazdaság között fennálló különbségnek egy olyan jellemzőjéhez érkeztünk el, amelyet eddigi meghatározásaink segitségével megvilágitani nem tudunk.

A kérdés, amelyhez itt elérkeztünk, a *monopóliumok* kérdése. A monopóliumok klasszikus példája egy ásványvizforrás, amelynek hatásával más források nem vetekedhetnek. Ez a természeti előnyből származó kivételes helyzet teremti meg azt, amit természetes monopóliumnak nevezünk. Hasonló kivételes helyzetben van az is, aki egy gazdaságosabb eljárás birtokába jut, de ezeket már a szabadalmi jog is védi és igy ezek kiváltságos helyzetét már jogi monopóliumnak is lehet nevezni. De az igazi jogi monopóliumok esetei mégis csak azok, amelyek kizárólag egy hatósági engedélyen, vagy törvényes felhatalmazáson alapszanak. A monopóliumok közgazdaságtani meghatározása mindezeken az eseteken tulmegy, mert monopóliumok jelenlétét állapitja meg minden olyan esetben, amikor a piaci áralakulást egyetlenegy piaci fél magatartása eldönti. Igy nem férhet kétség ahhoz, hogy ennek a meghatározásnak értelmében monopóliummal van dolgunk akkor is, amikor egy piaci félnek a piaci versenyből kinőtt és bármi okból is származó versenyzési előnye akkora, hogy vele szemben mások szóhoz nem juthatnak. Igy a verseny, amely az erősebbek kiválasztására vezet, szükségképpen kedvez azok-

[2] V. ö. Navratil: Közgazdaságtan, I. kötet, 2. kiad. 1934. 331 l. a kötött árakról.

nak az irányzatoknak, amelyek monopóliumokat igyekeznek létrehozni. Másrészt azonban kétségtelen, hogy éppen a monopóliumok, nyereségeikkel, azok, amelyek a verseny szellemét ujból felkelthetik. A keletkezőben levő és a már kialakult monopóliumokkal szemben egyaránt a verseny valamilyen mértéke mindig érvényesül, még ha ez a mérték talán nem is kielégitő. A tágabb, közgazdaságtani értelemben vett monopóliumok is mindig korlátozzák fennállásukkal a versengést, anélkül, hogy ennek a korlátozásnak a gazdasági élet valamilyen kötöttségéből kellene származnia. Ép ezért nem látjuk igazolhatónak az olyan álláspontot, amely szerint a szabad gazdaság fogalma alá csak olyan gazdaságot vonhatnánk, amely monopóliumoktól mentes. A monopóliumok mindig korlátozzák a versenyt, de nem szükségképpen kötik meg a gazdaságot. Ha tehát a szabad gazdaságnak a kötött gazdaság az ellentéte, akkor a monopólium, amely a kötött gazdasággal nem azonos, mert nemcsak kötött gazdaságban vannak monopóliumok, a szabad gazdasággal nincs ellentétben. A monopólium korlátozza a versenyt, tehát a monopólium a szabad versennyel kétségtelen ellentétben van. De ebből következik mingyárt az is, hogy *szabad gazdaság és szabad verseny sem azonos fogalmak.*[3] Az eltérés a kötöttség és a korlátozás különbségéből adódik, mert a szabad gazdasággal a kötött gazdaság, a szabad versennyel pedig a korlátozott verseny áll szemben, a kötött gazdaság és a korlátozott verseny pedig nem azonos fogalmak. A verseny korlátai nemcsak a gazdaság kötöttségeiből származnak, hanem azon tulmenően is fennállanak olyan monopóliumok létezése folytán, amelyek eredete nem a gazdaság kötöttségeiben van. Ezért alapvetőbb különbségnek tartjuk azt, amely monopólium és szabad verseny között megállapitható, annál a különbségnél, amelyet szabad és kötött gazdaság között találhatunk.

A továbbiakban a *monopólium* és a *szabad verseny* között kivánunk összehasonlitást tenni a szabad gazdaság alapján, vagyis csak azokat a monopóliumokat vesszük figyelembe, amelyek a szabad gazdaságba belefférnek. A monopólium és a szabad verseny két különböző áralakulási módozatot jelent, még pedig *a szabad gazdaság kétféle áralakulási folyamatát.*

Minden gazdálkodás célja emberi szükségletek kielégitése, még pedig az adott lehetőségek keretei között való legjobb kielégitése. Piaci gazdálkodás mellett ennek az eszköze a gazdálkodó feleknek az a törekvése hogy a legnagyobb nyereséget érjék el, ezt pedig akkor szokás adottnak tekinteni,

[3] A szabadságfogalom relativitása tekintetében még utalunk a szabad és gazdasági javak közt szokásos megkülönböztetésre.

ha a piacon a kereslet és a kínálat egyensulyba kerül egymással, mely egyensulynak egy meghatározott piaci ár felel meg. Ha a monopólium és a szabad verseny áralakulása teljesen megfelelne egymásnak, akkor a kereslet és a kínálat egyensulya ugyanaz volna monopólium és szabad verseny mellett. Mivel azonban a két áralakulás között különbség van, ennélfogva a kereslet és kínálat egyenlősége vagy nem áll fenn mind a két esetben, vagy két különböző dolgot jelent, vagyis nem egyértelmü. A kereslet és kínálat egyenlőségének kérdése már régtől fogva probléma volt, amit igazolhat az, hogy a kereslet helyére a hatályos keresletet helyezték, vagyis hogy nem egyszerüen a kereslet válnék egyenlővé a kínálattal a piaci egyensulyhelyzetben, hanem csak az a kereslet, amely az egyensulyi árat még meg tudja fizetni. Ez a megszoritás azonban azzal a veszéllyel jár, hogy a kereslet és kínálat egyenlősége teljesen formai értéküvé változik, mert ugyanolyan joggal kellene és lehetne hatályos kínálatról is beszélni és ez alatt azt a kínálatot érteni, amely az egyensulyi árat még el tudja fogadni. Ezzel pedig a kereslet és kínálat egyenlőségének végtelen sok esete elképzelhető volna a legkülönbözőbb árak mellett, amelyek mind egyensulyi helyzeteket határoznának meg, mert a különbség csak a hatálytalan kereslet és kínálat terjedelmében mutatkoznék, ennek meg nem volna jelentősége. De a kereslet és kínálat igy értelmezett egyenlősége elvesztené meghatározó erejét a gazdálkodó feleknek a legnagyobb nyereségre való törekvése tekintetében is, mert ha a hatályos kereslet és kínálat minden ár mellett egyenlő is volna, az elérhető nyereség nem volna minden ár mellett egyenlően a legnagyobb. Egyensulyi ár tehát csak az volna, amely mellett a gazdálkodó felek által elérhető nyereség a legnagyobb és csak annak a hatályos keresletnek és kínálatnak az egyenlősége volna a kereslet és kínálat egyensulya, amely a nyereségmaximummal meghatározott egyensulyi ár mellett alakulna ki. Igy a viszony egyenesen a visszájára fordulna át, vagyis nem a kereslet és kínálat egyensulya határozná meg a nyereségmaximumot, hanem az utóbbi határozná meg az előbbit.

Ez az eredmény azonban nem kielégitő. *Smith Ádám* szerint hatályos kereslet alatt azt a keresletet kell érteni, amely az egyes áruk természetes ára mellett alakul ki, természetes ár alatt pedig azt az árat értette, amelyben a munkabérnek, tőkekamatnak és földjáradéknak helyben szokásos átlagos áránál több nem foglaltatik benn. Ha egy áru kínálata ennél a hatályos keresletnél nagyobb volt, akkor ez áru piaci ára a természetes ár alá esett és a kielégitett kereslet a hatályos keresletnél nagyobb volt. Ezt az árat *Smith Ádám* oly árnak tekinti, mint amelyet az eladók már nem fogadhat-

nának el, mert hiszen a természetes ár a legalacsonyabb, amelyet az eladók még elfogadhatnak. A piaci ár tehát nem eshetnék tartósan a természetes ár alá. A szabad verseny eredménye a természetes ár és a hatályos kereslettel egyenlő árukinálat. Már egészen más a helyzet, ha egy áru kínálata a hatályos keresletnél kisebb. Ekkor ez áru kínálata a piaci árat a természetes ár fölé viszi és a kielégitett kereslet a hatályos keresletnél kisebb lesz. Ezt tekinti *Smith Ádám* monopól-árnak és ez a legmagasabb, amelyet a vevők még megfizetni hajlandók. Ez az utóbbi eset pedig, a piaci árnak a természetes ártól felfelé való eltérése, ellentétben az előbbitől, a piaci árnak a természetes ártól lefelé való eltérésétől, tartósan is fennállhat. *Smith Ádám* rendszerében tehát szabad verseny mellett végeredményben a hatályos kereslet egyenlő a kínálattal és itt a természetes árhoz képest a gazdálkodó felek nyeresége minimális, viszont monopólium mellett a kínálat kisebb a hatályos keresletnél és a monopolisták nyeresége maximális. A *Smith Ádám* rendszerében már élesen kidomborodik a szabad verseny és a monopólium eltérő áralakulásának képe és az eredmény, amit tőle nyerünk, egészen más, mint amire az előbb jutottunk. Kiderül, hogy a *Smith Ádám* meghatározása szerint sem a kereslet és kínálat egyensulya nem határozza meg a nyereségmaximumot, sem az utóbbi nem határozza meg az előbbit, mert a kettő egymást egyenesen kizárja. Amikor ugyanis a kereslet és kínálat egyensulyban van, akkor a nyereségek minimálisak, amikor pedig a nyereségek maximálisak, akkor a kereslet a kínálattal nem egyenlő. *Smith Ádám* felfogása szerint tehát a szabad verseny és a monopólium egyensulyhelyzete különbözik egymástól és amig a szabad verseny egyensulyhelyzetét a kereslet és kínálat egyenlősége határozza meg, addig a monopólium egyensulyhelyzetének meghatározója a nyereségmaximum. Nem következik ebből, hogy szabad versenyben a nyereségmaximumra való törekvés hiányoznék, csak éppen sokaknak ez az egyenlő törekvése eredményezi a nyereségek minimumát. Monopóliumban viszont a nyereségmaximumra való törekvés nyereségmaximumot eredményez is. Némi paradoxonnal azt is lehetne mondani, hogy szabad versenyben a nyereségminimum az elérhető nyereség-maximum s ez tulajdonképpen nem önmagában, hanem csak a monopóliumhoz képest számit minimumnak, amint másrészt a monopólium eredménye két különböző értelemben volna maximum, egyrészt önmagában, másrészt pedig a szabad versenyhez viszonyitva. A szabad versenynek nyereségminimumra irányuló hatása pedig elméletileg más határesetet nem adhat, mint *Walras*nak a gazdasági rendszerét, amelyben a nyereségek és veszteségek eltüntek: „ni

bénéfice, ni perte." Ebben a határesetben is van azonban értelme annak, hogy a szabad verseny nyereségmaximumáról beszéljünk, mert az elért O nyereséggel szembenállanak a kiküszöbölt negativ nyereségek, vagyis a veszteségek.

A szabad versenynek ez a határesete természetesen csak egy ideáltipus, amely a valóságban egyáltalán nincs meg. De téves volna azt hinni, hogy a tiszta monopólium több egy ideáltipusnál, mert hiszen a monopólium teljességéhez nemcsak az szükséges, hogy a monopólium birtokosa egy személy legyen, vagy legalább is ugy léphessen fel, mintha egy személy volna, hanem az is, hogy a monopolisztikus helyzet akkor is fennálljon, amikor a monopolista eladó, meg akkor is, amikor a monopolista vevő. *Cournot* ezt a határesetet ugy érte el és a piaci képet ugy tette még egyszerübbé és egyértelmübbé is, hogy egy ásványvizforrást tételezett fel, amelynek kihasználásánál termelési költségek nincsenek, vagyis a monopolista csakis mint eladó lép fel a piacon. Ez tehát tulajdonképpen még szélsőbb határeset is, mint amit mi az előbb feltételeztünk és igy még jobban megmutathatja, hogy a teljes monopólium nem kevésbé szélsőséges határeset, ideáltipus, mint a nyereségmentességben végződő teljesen szabad verseny. A tiszta monopólium tehát a valóságban épugy nincs meg, amennyire az *économie pure* szabad versenye sem fordul elő.

A monopólium és a szabad verseny két ellentétes szélsőség, két ideáltipikus határeset, mig a gazdasági élet valósága e két szélsőség határai közé esik. A közgazdasági elmélet mindig tudatában volt annak, hogy neki a gazdasági életet le kell egyszerüsitenie, mert különben nem tudná megmagyarázni. A gazdasági élet konkrét valóságában nincsenek lényeges és lényegtelen vonások, mert az életkép teljességéhez valamennyien hozzátartoznak. A gazdasági életszemlélet elvont tükörképében ellenben elmaradnak a lényegtelen és esetleges vonások, az igy nyert eszmei kép pedig a megközelités mértéke szerint a valóságra érvényes lesz, de nem lesz már azzal azonos. Ilyképpen kezelte a közgazdasági elmélet a szabad verseny eszméjét is, mint amely megvalósitva nincs, de megvalósitására törekszenek a gazdasági élet erői. A gazdasági élet tehát nem mutatta az elméletnek a szabad verseny állapotát, hanem csak annak nagyobb vagy kisebb megközelitését. Mégis egészen a legujabb időkig nem tulajdonitottak kellő fontosságot annak, hogy az elméleti szabad verseny és a gazdasági élet versenye között elég számottevő fokozati különbségek vannak és nem forditottak erre annyi figyelmet, mint amennyit ez a kérdés megérdemelt volna. Másrészről a monopólium mellett is a duopólium, oligopólium, egyszóval a monopoloid piaci helyzet kevésbé részesült figyelemben,

pedig a gazdasági élet valóságának inkább feleltek volna meg, mint a tiszta monopólium ideáltipikus határesete. Az amerikai *Edward Chamberlin* nagy érdeme, hogy megalkotta a monopolisztikus verseny fogalmát, vagyis pontosan és élesen meghatározta a piacnak azt az állapotát, amely a tiszta monopóliumhoz közel esik, de azzal nem egyezik és amellett még a verseny fennállását mutatja. Igen jellegzetes példát talált ezekre a monopolisztikus árukra a márkázott árukban, amelyeknek versenyben állását a legjobban az eladásra forditott kiadások, a *selling costs*, elsősorban a reklámköltségek, tanusithatják. A monopolisztikus versenynek ezzel a meghatározásával sikerült egyidejüleg ezt a versenytipust a szabad verseny gyakorlati megközelitésétől, a tökéletlen versenytől megkülönböztetni, amit *Chamberlin* nyomatékosan hangoztat is, amikor rámutat arra, hogy a tökéletlen verseny azoknak a surlódásoknak és egyéb mozgási akadályoknak a következménye, amelyek a szabad verseny teljes kialakulásának, a tökéletes verseny létrejöttének, utjában állanak.[4] Ez a tökéletlen verseny nem azonos azzal, amit a cambridgei *Joan Robinson* imperfekt versenynek nevez, mert ebben az utóbbiban a *Chamberlin* két esete összefolyik, miután *Robinson* a monopolisztikus verseny különállásának nincs is tudatában.[5] A *Chamberlin* két esete most már igen jó szolgálatot tehet abban a tekintetben, hogy az elmélet monopóliuma és szabad versenye közötti ürt kitöltse és pedig ugy, hogy a monopóliumtól a monopolisztikus versenyen át vezet az ut a tökéletlen versenyhez, mely utóbbi viszont a szabad verseny felé visz el. Ha sikerül mindegyik áralakulási tipus számára egyensulyi helyzeteket megállapitani, akkor az egyes tipusok egyértelmüen meghatározhatók és egymástól élesen különválaszthatók. Ezeknek az egyensulyi helyzeteknek a meghatározására azonban *Chamberlin*nél már elég támpontot nem találunk és ebben a tekintetben *Robinson* elemzései jó szolgálatokat tehetnek, még hogyha az egyes elemzéseket nem is abban az értelemben használta volna, mint ahogy azok tényleg felhasználhatók és a továbbiakban használtatni is fognak. További fejtegetéseink tehát sem arra nem irányulnak, hogy *Chamberlin* és *Robinson* rendszerét ismertessük a monopolisztikus és tökéletlen versenyről, sem nem akarunk közöttük párhuzamot felállitani, vagy őket összeegyeztetni. A célunk csak éppen egy egységes gondolatrendszer felépitése a piaci áralakulás tipusairól, a monopólium, monopolisztikus verseny, tökéletlen verseny és szabad verseny egyensulyi helyzeteiről

[4] The Theory of Monopolistic Competition. 1933. 6—7. l.

[5] The Economics of Imperfect Competition. 1933. Az előszóban rövid utalás van *Chamberlin*nek közvetlenül előbb megjelent könyvére.

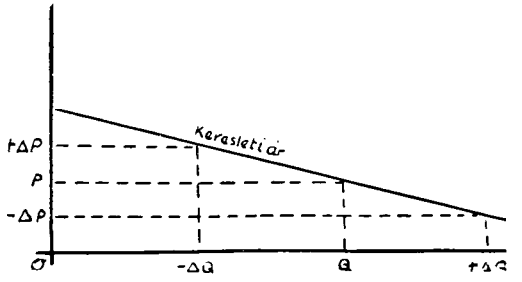
Chamberlin és *Robinson* eszméinek és eszközeinek felhasználásával, vagyis velük, ha lehet, de nélkülük, vagy éppen ellenük is, ha kell. Csakis az egyensulyi helyzetekre leszünk figyelemmel, de ezt nemcsak a rendelkezésre álló tér korlátolt volta teszi szükségessé, hanem a gondolatrendszer jobb áttekinthetősége is. Ugyanigy tartózkodunk az alkalmazott esetek tárgyalásától is, aminő volna például a fogyasztási terület különböző nagysága, az adóztatás, árszabályozás hatása és hasonlók.

A szabad piaci áralakulás jellemzésére egészen elemi feltevésekből indulunk ki. Egyetlenegy árura irányitjuk figyelmünket, amelynek egy piacon egyetlenegy ára van és emellett az ár mellett ennek az árunak pontosan meghatározott mennyiségét adják el és veszik meg. Ennek az árunak az eladott mennyisége tehát, amelyet *kínálati mennyiség*nek fogunk nevezni, teljesen egyenlő lesz ugyanennek az árunak megvásárolt mennyiségével, amelynek *keresleti mennyiség* nevet adunk. Azt az árat, amely mellett a kínálati mennyiség eladása történt, *kínálati árnak*, azt az árat pedig, amely mellett a keresleti mennyiség megvétele történt meg, *keresleti ár*nak nevezzük el. Arra az esetre természetesen, amikor a kínálati mennyiség egyenlő a keresleti mennyiséggel, a kínálati ár is egyenlő a keresleti árral. Vegyünk fel most már két koordináta-rendszert és rajzoljuk fel mindkettőnek a vizszintes tengelyén az eladott és megvásárolt mennyiséget. Legyen ez az 1. és 2. ábrában OQ-val egyenlő. Rajzoljuk fel most már mindkét ábrának függőleges tengelyére az adásvételi árat, OP-t. Válasszuk el ezután a két koordinátarendszert egymástól és tekintsük az 1. ábra OQ mennyiségét a kínálati mennyiségnek, a 2. ábra OQ mennyiségét pedig a keresleti mennyiségnek. Ha most az első ábrában változtatjuk a kínálati mennyiséget a keresleti mennyiségtől függetlenül, akkor megfigyelhetjük, hogy ez milyen befolyással lesz az árra. Ugyanigy változtathatjuk a második ábrában a keresleti mennyiséget a kínálati mennyiségtől függetlenül és megfigyelhetjük, hogy ez hogy fogja az árat befolyásolni.

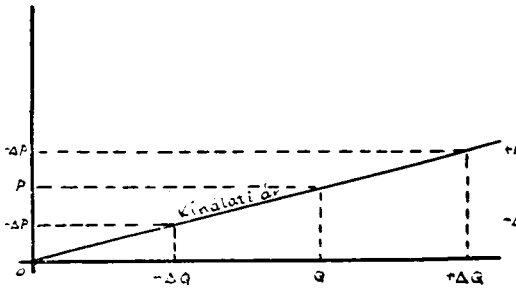
Ha például az 1. ábrában a kínálati mennyiség OQ-ról $OQ+\triangle Q$ mennyiségre nő, akkor az ár, miután a piacon semmi más változás nem történt, OP-ről $OP—\triangle P$ árra fog csökkenni, ha viszont ehelyett a kínálati mennyiség OQ-ról $OQ—\triangle Q$ mennyiségre csökkene, akkor ugyancsak a többi feltételek változatlansága esetén az ár OP-ről $OP+\triangle P$ árra fog emelkedni. Az 1. ábra sikjában a kínálati mennyiségek és a velük változó árak egy görbét fognak meghatározni, amelyet az egyszerüség kedvéért egyenes vonalnak rajzolunk. Ez a vonal *eső* irányu, nevezetesen a kínálati mennyiség növekedésével eső, vagyis minél nagyobb a kínálati mennyi-

ség, annál kisebb az általa meghatározott ár. Ez az ár semmi más, mint felelet a kínálati mennyiség változására a kereslet részéről, vagyis kifejezése annak, hogy a változó kínálati mennyiségeket a kereslet milyen áron hajlandó átvenni. *A kínálati mennyiség változásával nyert vonal tehát a keresleti ár vonala.*

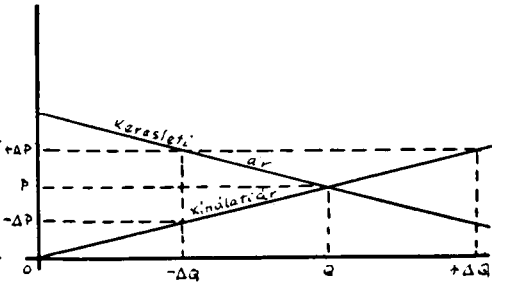
Menjünk most át a 2. ábrára. Ha ebben az ábrában a keresleti mennyiség OQ-ról $OQ+\triangle Q$ mennyiségre nő, akkor az ár, miután feltételezzük, hogy a piacon semmi más változás nem történik, OP-ről $OP+\triangle P$ árra fog emelkedni, ha viszont ehelyett a keresleti mennyiség OQ-ról $OQ—\triangle Q$ mennyiségre csökkenne, akkor ugyancsak a többi feltételek változatlansága esetén az ár OP-ről $OP—\triangle P$ árra fog csökkenni. A 2. ábra sikjában a keresleti mennyiségek és a velük változó árak egy görbét fognak meghatározni, amelyet az egyszerüség kedvéért itt is egyenes vonalnak rajzolunk. Ez a vonal *emelkedő* irányu, nevezetesen a keresleti mennyiség növekedésével emelkedő, vagyis minél nagyobb a keresleti mennyiség, annál nagyobb az általa meghatározott ár. Ez az ár nem más, mint felelet a keresleti mennyiség változására a kínálat részéről, vagyis kifejezése annak, hogy a változó keresleti mennyiségeket a kínálat milyen áron hajlandó szolgáltatni. *A keresleti mennyiség változásával nyert vonal tehát a kínálati ár vonala.*

Kínálati mennyiség.
1. sz. ábra.

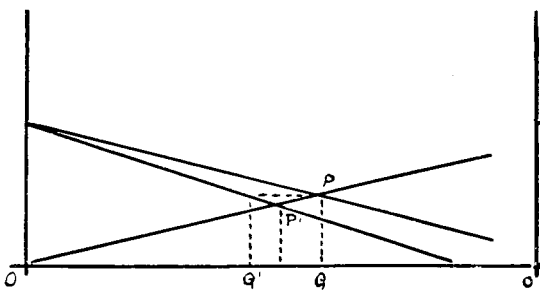
Keresleti mennyiség.
2. sz. ábra.

Kínálati vagy keresleti mennyiség.
3. sz. ábra.

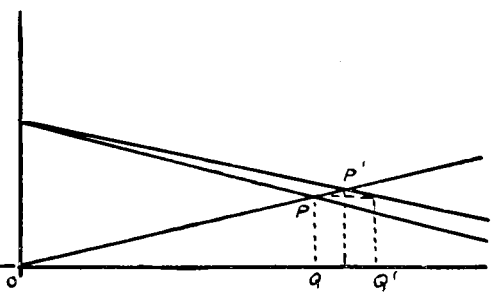
Az 1. és 2. ábrában nyert eredményt egy ábrában egyesitve kapjuk a 3. ábrát, amelyben a vizszintes tengelyre felmért mennyiség elkerülhetetlenül kétértelmüvé válik, tudni-

illik esetenkénti magyarázat dolga, hogy kínálati vagy keresleti mennyiségnek tekintjük-e. A keresleti és kínálati árvonalak metszőpontja pedig egy közös árpontot határoz meg, az *egyensulyi árat*, amelytől tartós eltérés most már nem is lehetséges, mindaddig, amig az árvonalakat meghatározó feltételek meg nem változnak, mert ily változás nélkül *minden eltérés után ugy a kereslet, mint a kínálat egyértelmüen az egyensulyi árpontba való visszatérés irányában fog hatni.* Ha mégis megtörténnék, hogy az egyensulyi ártól tartós eltérés mutatkoznék, ez csak annak volna a bizonyitéka, hogy az árvonalakat meghatározó feltételek és velük együtt *maguk az árvonalak is megváltoztak.* Alábbi 4., 5., 6. és 7. ábránk mutat be ilyen változásokat, amikor az egyensulyi ár mellett a *keresleti* mennyiség OQ-ról OQ'-ra csökken (4. ábra), vagy nő (5. ábra), minélfogva a keresleti árvonal jobban, vagy kevésbé *eső* vonalra változik, illetve, amikor az egyensulyi ár mellett a *kínálati* mennyiség OQ-ról OQ'-ra csökken (6. ábra) vagy nő (7. ábra), minélfogva a kínálati árvonal változik jobban vagy kevésbé *emelkedő* vonalra. Mindezekben az esetekben természetesen a régi egyensulyi ár ezt a minőségét elveszti és *uj egyensulyi árak* alakulnak ki. A régi egyensulyi ár magasságát ábráinkban P-vel, az uj egyensulyi árak magasságát pedig P'-vel jelezzük.

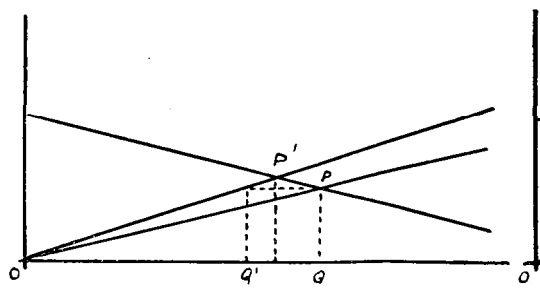
A keresleti mennyiség csökken, az egyensulyi ár csökken.

4. sz. ábra.

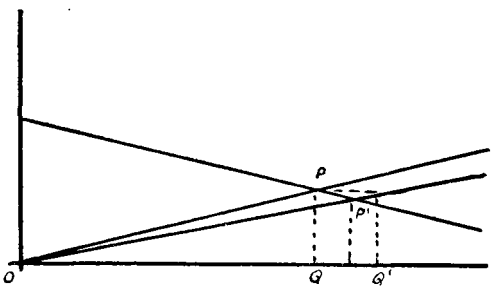
A keresleti mennyiség nő, az egyensulyi ár nő.

5. sz. ábra.

A kínálati mennyiség csökken, az egyensulyi ár nő.

6. sz. ábra.

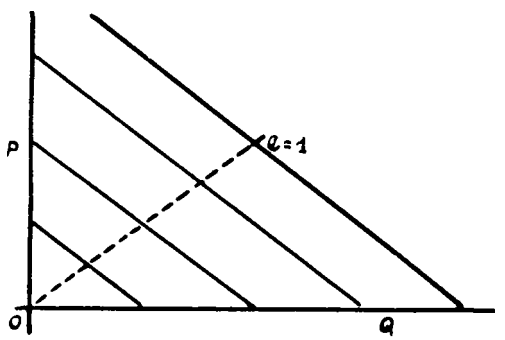
A kínálati mennyiség nő, az egyensulyi ár csökken.

7. sz. ábra.

Az egyensulyi árnak megfelelő mennyiséget, amellyel ugy az egyensulyi árnak megfelelő keresleti mennyiség, mint a megfelelő kínálati mennyiség egyenlő, *egyensulyi mennyi-*

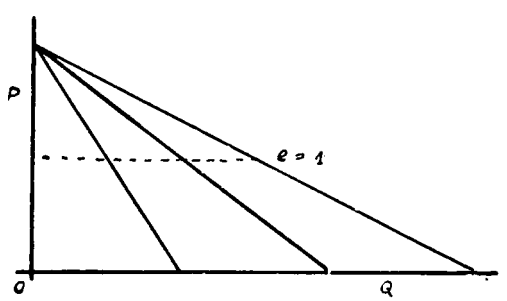
*ség*nek nevezhetjük. A 4., 5., 6. és 7. sz. ábránkban az uj egyensulyi áraknak megfelelő egyensulyi mennyiségek sem a régi egyensulyi árnak megfelelő egyensulyi mennyiséggel, OQ-val, sem az attól a kereslet, illetve a kinálat oldalán bekövetkezett eltolódásokkal, OQ'-val nem azonosak, hanem OQ és OQ' között helyezkednek el. A kereslet, illetve kinálat változása tehát csak a kinálattal, illetve kereslettel együtt tudja az uj egyensulyi helyzetet kialakitani. Az uj egyensulyi mennyiségeket az ábrákban szándékosan nem jelöltük meg betüjelekkel, nehogy az ábrák áttekinthetőségét megnehezitsük.

A 4., 5., 6. és 7. ábra már példája az árvonalak megváltozásának. De ezek a változások sokkal különbözőbbek is lehetnek. Ezeknek a változásoknak a főtipusait mutatjuk be

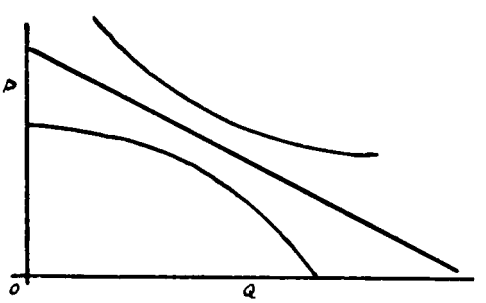
Egyenlő lejtésü, különböző elaszticitásu } keresleti árvonalak.

8. sz. ábra.

Különböző lejtésü, egyenlő elaszticitásu } keresleti árvonalak.

9. sz. ábra.

Homoru, egyenes, domboru keresleti árvonalak.

10. sz. ábra.

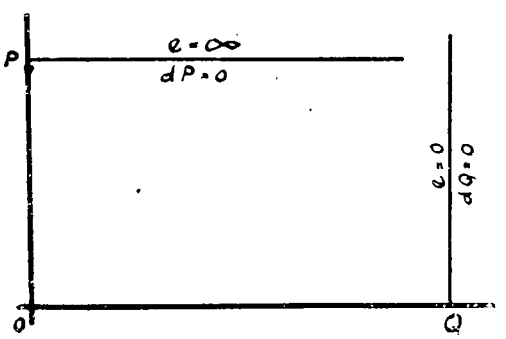
alább a keresleti árvonalra vonatkoztatva, de hasonló jellegü változások lehetőségét kell feltételeznünk a kinálati árvonalra vonatkozóan is. A keresleti árvonal legfontosabb változási lehetőségei háromfélék. Az első szerint az árvonal egész hosszában emelkedik vagy esik. Ekkor azt mondjuk, hogy a keresleti árvonal lejtése változatlan marad, de elaszticitása megváltozik. Ezt az esetet mutatja be a 8. ábra. Az árvonalak elaszticitása az O pontból huzott sugarak mentén egyenlő, a párhuzamos egyenesvonalakat felező sugár mentén pedig egyenlő eggyel. A második változási lehetőség, ha a keresleti

árvonalak lejtése megváltozik, de elaszticitása változatlan marad. Ez az eset a 9. ábrában, amikor a keresleti árvonalak a függőleges tengelynek ugyanazon pontjából sugárszerüen esnek a vizszintes tengelyre. Ebben az esetben ugyanis a sugarakat a vizszintes tengellyel párhuzamosan metsző minden egyenes minden sugarat ugyanazon elaszticitási ponton metsz és a sugarakat felező metszővonal mentén az elaszticitás minden sugárnál eggyel egyenlő. Végül a keresleti árvonal egyenesből homoru vagy domboru görbévé változhatik át vagy viszont, amint a három tipust a 10. ábra egymás mellett feltünteti.

Az árvonalak elaszticitása azonban még további vizsgálatot is igényel. A keresleti árvonalon mért elaszticitás tulajdonképpen a keresleti mennyiség elaszticitása. Ez pedig lényegesen különbözik a kinálati árvonalon mérhető elaszticitástól, a kinálati mennyiség elaszticitásától. *Marshall* a keresleti mennyiség elaszticitására nézve igen egyszerü és általános érvényü megállapitásokat tett, ezek azonban a kinálati mennyiség elaszticitására nézve még analógia utján sem használhatók fel. Az elaszticitás meghatározása szerint a keresleti mennyiség elaszticitása akkor egyenlő 1-gyel, ha a keresleti mennyiség abban az arányban nő vagy csökken, amily arányban a piaci ár csökken vagy nő. Ennél nagyobb mennyiségváltozásnál az elaszticitás nagyobb 1-nél, ennél kisebb változásnál pedig kisebb 1-nél. Ez a meghatározás még nehézség nélkül alkalmazható a kinálati mennyiség elaszticitására is. A kinálati mennyiség elaszticitása ugyanis akkor lesz egyenlő 1-gyel, ha a kinálati mennyiség abban az arányban nő vagy csökken, amily arányban a piaci ár nő vagy csökken. Piaci ár alatt, ugy itt, mint az előbb, elsősorban az egyensulyi árat és annak a változásait, másodsorban ellenben minden árat kell érteni, amely a piacon egyensuly hiján az egyensulyi ár helyett kialakul és az egyensulyi ár irányában való gazdasági helyzetalakulást szolgálja. A keresleti és a kinálati mennyiség elaszticitása között mutatkozó különbség csak akkor tünik jobban szembe, ha a keresleti és kinálati árvonal különböző helyzetét a koordináta-tengelyekhez képest megfigyeljük. Az elaszticitás általános meghatározása szerint egy árvonalon mért mennyiségi elaszticitás végtelen, ha az árvonal a vizszintes tengellyel párhuzamos, vagyis a függőleges tengelyre merőleges. A mennyiségi elaszticitás ellenben O, ha az árvonal a függőleges tengellyel párhuzamos és a vizszintes tengelyre merőleges. Ezt a két szélső esetet mutatja be a 11. ábra. Ugy itt, mint már a 8., 9. és a 12., 13. ábrában az elaszticitást *e*-vel jelezzük. A keresleti árvonal a függőleges tengelyről sugárszerüen esik a vizszintes tengelyre. A keresleti mennyiségnek ezen mért elaszticitása *Marshall* levezetése szerint és a 12. ábra jelzéseihez alkalmazva

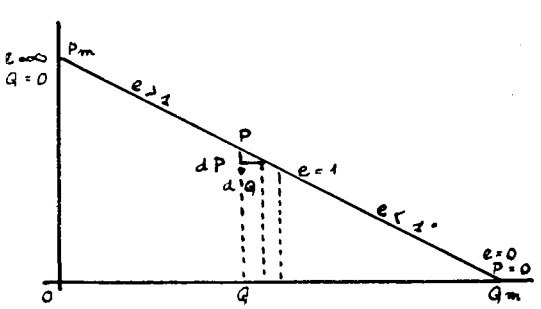
$$e = \frac{dQ}{dP} \cdot \frac{QP}{OQ} = \frac{QQ_m}{QP} \cdot \frac{QP}{OQ} = \frac{QQ_m}{OQ} = \frac{PQ_m}{PP_m}$$

ami azt jelenti, hogy a keresleti mennyiség elaszticitása a keresleti árvonalnak a függőleges tengellyel való metszéspontjában végtelen, mert itt a fenti tört nevezője O, a vizszintes tengellyel való metszéspontjában pedig O, mert itt a fenti tört számlálója O. Ahol pedig a számláló és a nevező egymással egyenlő, vagyis a keresleti árvonal felezési pontjában, ott a keresleti mennyiség elaszticitása 1-gyel egyenlő. *Marshall* arra is rámutatott, hogy a keresleti mennyiség elaszticitásának a fenti törttel kifejezett mértéke abban az esetben is érvényes, ha a keresleti árvonal nem egyenes, hanem görbe, mert ha a dP-t és dQ-t igen kicsinek vesszük, akkor az egyenes nem más, mint egy görbének a P pontban való érintője és igy minden görbének minden pontjára vonatkozóan megállapitható az elaszticitás a hozzá huzott érintő

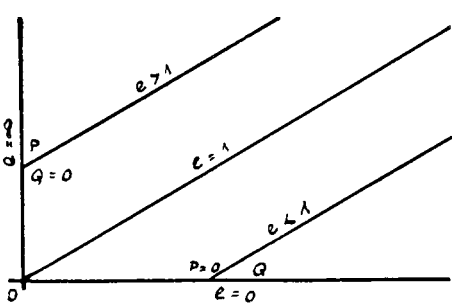
Az elaszticitás két szélső értéke.

11. sz. ábra.

A keresleti mennyiség elaszticitásának mértéke.

12. sz. ábra.

A kinálati mennyiség elaszticitásának mértéke.

13. sz. ábra.

segitségével. Ha a keresleti árvonal egyenes, akkor a keresleti mennyiség elaszticitása ugyanazon az árvonalon mérve végtelen és O között változik. Nézzük meg ellenben a 13. ábrát és vizsgáljuk meg, hogy a kinálati mennyiség elaszticitása lehet-e végtelen és O között változó, ha a kinálati árvonal egyenes és az elaszticitást ugyanazon árvonal mentén mérjük. Mindenekelőtt is azt találjuk, hogy az O kezdőpontból huzott összes egyenes kinálati árvonalak mentén a kinálati meny-

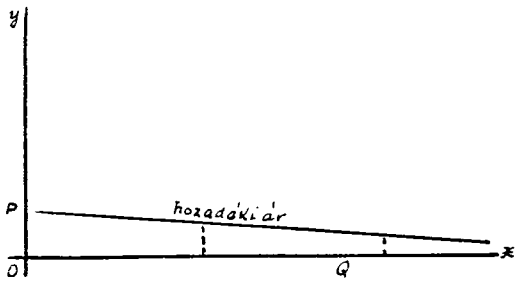
nyiség elaszticitása végig 1-gyel egyenlő. Ha pedig a kínálati árvonalat az O kezdőponttól kiindulva a függőleges tengely mentén emeljük, akkor a kínálati mennyiség elaszticitása 1-nél nagyobb lesz a kínálati árvonal egész hosszában. Ha viszont a kínálati árvonalat az O kezdőponttól kiindulva a vizszintes tengely mentén lejjebb visszük, akkor a kínálati mennyiség elaszticitása 1-nél kisebb lesz a kínálati árvonal egész hosszában. Ezeknek az árvonalaknak természetesen szintén egyeneseknek kell lenniök, de a görbe kínálati árvonalakhoz huzott egyenesvonalu érintők itt is ugyanazt a kisegitő szerepet tölthetik be, mint a keresleti árgörbéknél.

A keresleti és a kínálati mennyiség elaszticitása tehát az árvonalakon mérve egymástól egészen elütő módon alakul és ezért nem tartjuk eléggé egyszerünek és áttekinthetőnek, ha a piaci helyzetek megkülönböztetése az elaszticitások mértéke szerint történik, mint ahogy ezt *Robinson*nál találhatjuk. *Robinson* a jellegzetes piaci egyensulyhelyzetek éles különválasztását és pontos meghatározását nem is tudja megadni, mivel szemben azt hisszük, hogy a továbbiak szerint ennek a feladatnak a megoldása az elaszticitások teljes figyelmen kivül hagyásával sokkal jobban sikerül és a *Robinson* tárgyalta piaci helyzetek közé is több összefüggést és nagyobb egységet visz be. Ezért most visszatérünk az 1., 2. és 3. ábrában meghatározott alapvető piaci helyzethez és annak további elemzésével igyekszünk előbbre jutni.

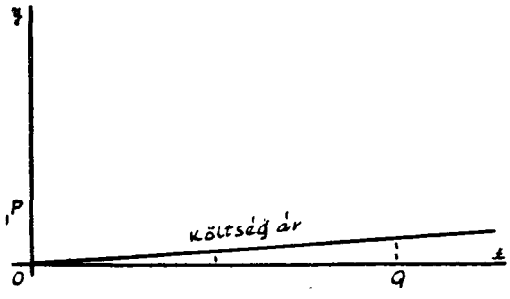
A kereslet és kínálat összetalálkozása a piacon bizonyos adottságokkal van meghatározva, amelyek eredete közvetlenül nem játszik szerepet. Ha ellenben a kereslet és a kínálat elemzésére törekszünk, vagyis magyarázatot akarunk adni arra nézve, hogy miért akkora a keresleti és a kínálati mennyiség, a keresleti és a kínálati ár, akkor a kereslet és a kínálat okára és előzményeire kell forditanunk a figyelmünket. Minden kereslet célja végeredményben a fogyasztás lehetővé tétele, amint másrészt minden kínálatot is végeredményben csak a termelés tesz lehetővé. Minden keresleti mennyiség tehát végeredményben *fogyasztási mennyiség*, minden kínálati mennyiség pedig *termelési mennyiség*. A keresleti mennyiség által meghatározott kínálati ár ehhez képest *költségár*rá, a kínálati mennyiség által meghatározott keresleti ár pedig *hozadéki ár*rá alakul át. Ezt a változást szemlélteti a 14., 15. és 16. ábra, amelyek léptékét az 1., 2. és 3. ábrához képest azért csökkentettük, hogy az ezután következő ábrák nagyságrendjével összhangban legyenek. Amint a 3. ábra a keresleti és kínálati ár egyenlőségét mutatta egy meghatározott árura vonatkozóan, egy meghatározott piac egész terjedelmében, vagyis a keresleti és kínálati mennyiség egyenlőségét egy kialakult egyensulyi ár

mellett, ugy a 16. ábra egyensulyi ára is egy áru egész piacára érvényes, vagyis egy *termelési ág* egyensulyát jelenti a hozadéki és költségár egyenlősége, valamint a fogyasztási és termelési mennyiség egyenlősége mellett. A termelési ágnak ebben az egyensulyi helyzetben sem nyereség nem jut, sem veszteség nem éri, miután a hozadéki ár és a költségár között semmi különbözet nincsen. *Ez az egyensuly nem más, mint az ideáltipikus szabad verseny egyensulyi helyzete, amelyben kereslet és kinálat, hozadék és költség egymással teljesen egyenlő.*

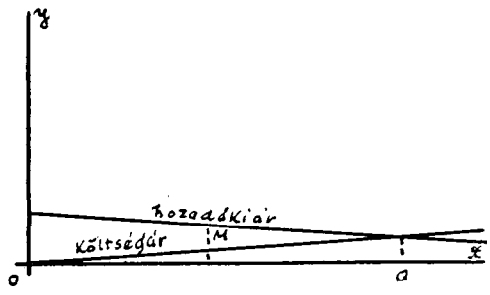
A hozadéki és költségár egyenlőségéből ugyanis mingyárt az összes hozadék és költség egymással való egyenlősége is következik az illető áru egész termelési ágára nézve. Ezt az összes hozadékot és költséget ugy kapjuk, ha a hozadéki árvonal egyes pontjainak megfelelő árakat megszorozzuk a hozzájuk tartozó fogyasztási mennyiségekkel, illetve a költségárvonal egyes pontjainak megfelelő árakat megszorozzuk a hozzájuk tartozó termelési mennyiségekkel. Az összes hozadék és összes költség egyenlősége természetesen csak arra a pontra fog fennállani, amelyre vonatkozó hozadéki és költségár egymással egyenlő, mig azokra a pontokra, vagyis azokra a fogyasztási és termelési mennyiségekre, amelyekre vonatkozó hozadéki és költségár egymástól különböző, az összes hozadék és összes költség között is különbségnek kell mutatkozni. Az összes hozadéknak igy szerkesztett görbéjét a 17. ábra, az összes költség görbéjét a 18. ábra, végül az összes hozadéknak és összes költségnek egymással szembeállitott görbéit a 19. ábra mutatja. Az utóbbi ábrából mingyárt látható az a különbség is, amely az összes hozadék és összes költség nagysága között a fogyasztási-termelési mennyiség kisebb vagy nagyobb volta szerint előáll s megadja, hogy a termelés jár-e a költségeket meghaladó hozadékkal, vagyis nyereséggel, vagy sem. Ha most már a 19. ábra hozadéki és költséggörbéje között mutatkozó különbséget a termelési mennyiség nagyságával párhuzamosan felrajzoljuk, akkor a 20. ábra nyereséggörbéjét kapjuk, amelyből láthatjuk, hogy a 3. ábra keresleti és kinálati árvonalainak, valamint a 16. ábra hozadéki és költségárvonalainak megfelelő és a 19. ábrában megrajzolt összes hozadék és összes költség különbözete először nő, azután egy maximális pontot ér el, mely után fokozatosan csökken, mig végre O-vá lesz. A 20. ábrában megrajzolt görbe egy egész termelési ágnak egy meghatározott árura vonatkozó nyereséggörbéje, amely a O pontot ott éri el, ahol a kereslet és kinálat, hozadék és költség egymással teljesen egyenlő. Mivel pedig az egész gazdasági életet a nyereségmaximumra való törekvés mozgatja, azért egy *termelési ág*, ha egy meghatározott árura vonatkozóan egységesen lép fel a piacon és

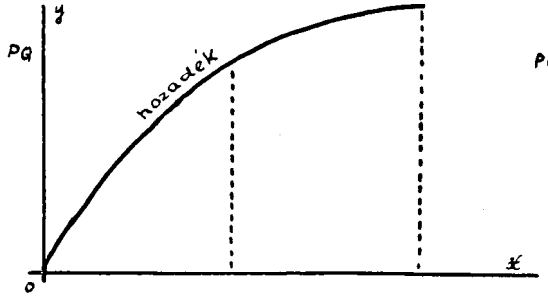
Termelési mennyiség.
14. sz. ábra.

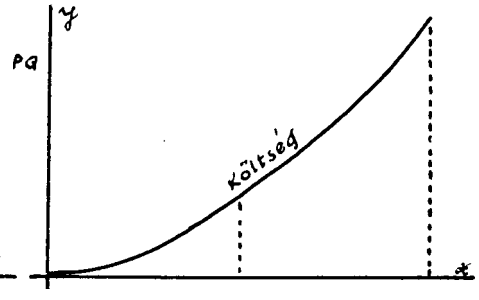
Fogyasztási mennyiség.
15. sz. ábra.

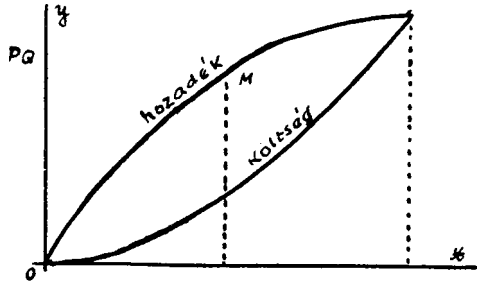
Termelési vagy fogyasztási mennyiség.
16. sz. ábra.

Termelési mennyiség.
17. sz. ábra.

Fogyasztási mennyiség.
18. sz. ábra.

Termelési vagy fogyasztási mennyiség.
19. sz. ábra.

A 14. sz. ábra képlete:

$$y = -\frac{x}{2b} + a + \frac{1}{2}$$

A 15. sz. ábra képlete:

$$y = \frac{x}{2b} + c - \frac{1}{2}$$

A 17. sz. ábra képlete:

$$y = -\frac{x^2}{2b^2} + \frac{ax}{b} + \frac{x}{2b}$$

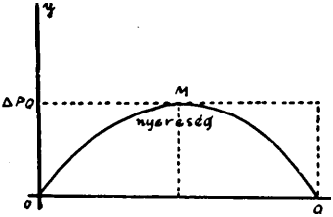
A 18. sz. ábra képlete:

$$y = \frac{x^2}{2b^2} + \frac{cx}{b} - \frac{x}{2b}$$

A 20. sz. ábra képlete:

$$y = -\frac{x^2}{b^2} + \frac{(a-c)x}{b} + \frac{x}{b}$$

A képletekben *a*, *b*, *c* az esetenkénti szükséghez képest választható állandók.

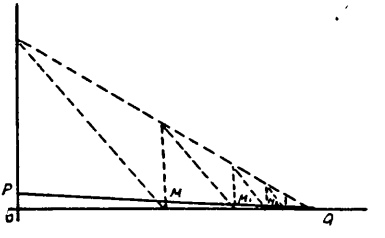
Termelési vagy fogyasztási mennyiség.

20. sz. ábra.

ez áru termelését egységesen irányitja, a 20. ábra görbéje szerint nem fog az O nyereségig, vagyis a kereslet és kinálat, a hozadék és költség egyenlőségéig elmenni, hanem megáll a féluton, vagyis a fél termelési mennyiségnél, amelynél a nyeresége a legnagyobb. Sem ezen innen nem maradhat, sem ezen tul nem mehet, mert mindkét esetben a nyeresége kisebb volna. A *nyereségmaximum* tehát szintén egy egyensulyi pont, amely azonban a kereslet és kinálat egyenlőségével meghatározott egyensulyi ponttól lényegesen eltér. *A nyereségmaximummal meghatározott egyensuly pedig nem más, mint az ideáltipikus monopólium egyensulyi helyzete, amelyben kereslet és kinálat, hozadék és költség egymással nem egyenlő.*

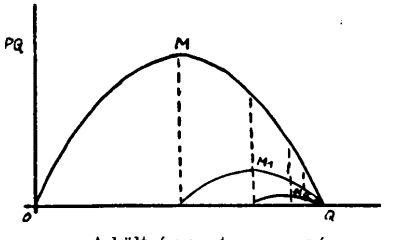
Ez az egyensulyhelyzet azonban csak akkor felel meg az ideáltipikus monopóliumnak, ha a monopolisztikus termelés költségekkel jár. Ha feltételezzük, hogy a monopolista kinálatra képes termelési költségek nélkül, mint a *Cournot* ásványvizforrásának a tulajdonosa, akkor nincs költségárvonal és költséggörbe, hanem csak hozadéki árvonal és hozadéki görbe, mely utóbbi mingyárt közvetlenül a nyereségi görbével is egybeesik. Igy a 14., 15. és 16. ábra leegyszerüsödik a 21. ábrára, a 17., 18., 19. és 20. ábra pedig a 22. ábrára. A következő 23. ábra semmi más, mint a 22. ábrának *Cournot*-nál előforduló más ábrázolása, amikor a nyereségmaximumot az árvonal alatt megrajzolt legnagyobb derékszögü négyszög mutatja, melynek alapja a termelési-fogyasztási mennyiség, magassága pedig a hozadéki ár. Itt ugyanis a hozadéki maximum egyben már nyereségmaximumot is jelent, miután termelési költségek nincsenek. A hozadéki árat, amely mellett a hozadéki és egyben nyereségmaximum is előáll, a 21. ábrában a hozadéki árvonalhoz meghuzott *határhozadékvonal*nak a vizszintes koordináta-tengellyel való metszéspontja fölé emelt merőlegesnek a hozadéki árvonallal való metszéspontja adja meg. Ha egy áru egy egységének ára 9 pengő, két egységének ára 16 pengő és három egységének ára 21 pengő, akkor a hozadéki ár folytatólagosan 9, 8 és 7 pengő, a folytatólagos határhozadék pedig 9, 7 és 5 pengő, vagyis a növekvő

összárnak folytatólagos különbözete. Ebből látható, hogy csökkenő hozadéki ár mellett a *határhozadék* csökkenése még nagyobb. A hozadéki és egyben nyereségmaximum pedig ott érhető el, ahol a határhozadék O, vagyis az összár már nem növekszik. Ez a maximumpont, a 21. ábrában, megfelel a 22. ábrának nyereséggörbéjén a legnagyobb magasságnak, a 23. ábrában pedig a hozadéki árvonal alá rajzolt legnagyobb derékszögü négyszögnek. A monopolista maximumpontján tul jobbfelé azonban uj versenytársak léphetnek a piacra másodlagos, harmadlagos stb. maximumpontokkal és a monopolista, illetve az előbb versenybe lépett *szubmonopolisták* (másodlagos, harmadlagos stb. monopolisták) nyereségeinek rovására mindaddig, amig a hozadéki ár és vele együtt a hozadékok és nyereségek el nem tünnek. Ezt a folyamatot mutatják be a 21., 22. és 23. ábrában az M_1, M_2 stb. pontok. Ez a folyamat jelzi az áttérést a monopóliumból a szabad versenybe, amit később a költségárra való figyelemmel is még meg fogunk vizsgálni.

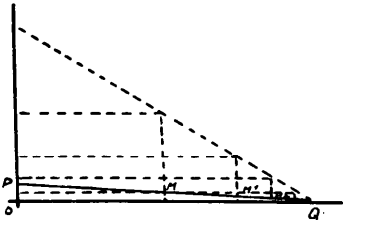
A költségmentes monopólium nyereségmaximuma. A határhozadék O.

21. sz. ábra.

A költségmentes monopólium nyereségmaximuma. A nyereséggörbe magassága a legnagyobb.

22. sz. ábra.

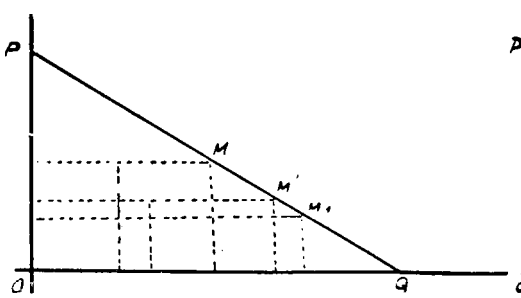
A költségmentes monopólium nyereségmaximuma. A hozadéknégyszög a legnagyobb.

23. sz. ábra.

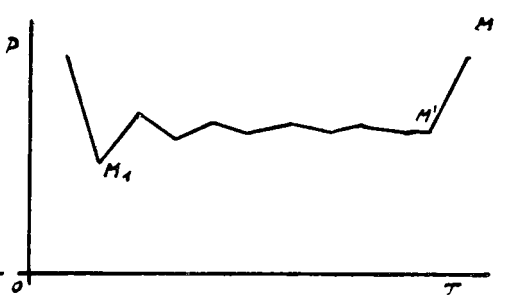
A 22. ábra nyereséggörbéje nagyságrendjének a 21. és 23. ábrában csak az egészen lapos és folytatólagos vonallal meghuzott háromszögek, illetve ezek átfogóiként feltüntetett hozadékárvonalak felelnek meg. Az *OQ* mennyiséghez szakadozott vonallal meghuzott hozadékárvonalak a hozzájuk meg-

huzott segédvonalakkal együtt csak az összefüggések jobb szemléltetésére szolgáló nagyitásoknak tekintendők. Mint tudvalevő, *Cournot* ez összefüggések alapján tárgyalta az első monopolistával versenyre kelő második monopolistának piaci helyzetét, illetve a kettejük között kialakuló monopolisztikus versenyt, amely végeredményben egyensulyi helyzetre vezet, ez azonban kettejükre nézve együttesen kedvezőtlenebb, mintha egymás között megegyeztek volna. Ez a *duopólium* egyensulyi helyzete, amelyet a duopolisták mindkettejükre nézve előnyösebbé tehetnek, ha egymás között megegyeznek, vagyis a duopóliumot monopóliummá változtatják át és ugy lépnek fel a piacon, mint ahogyan egy monopolista egyedül megteheti. A duopólium egyensulya tehát csak addig egyensuly, amig a duopolisták meg nem egyeznek. Amig a duopólium egyensulya kialakul, addig a monopóliumból kiindulóan a versenytárs a monopolista piacát fokról-fokra hóditja meg az ár csökkentésével és a termelés kiterjesztésével, a monopolista pedig fokról-fokra igyekszik a maga nyereségmaximumát megvédeni a termelés megszoritásával és az ár emelésével, mig végül megfelezik egymás között a piacot és egymás ellen már sikeresen nem versenyezhetnek. Ekkor azonban a kettejük által a piacra hozott mennyiség nagyobb, mint a monopolista által egyedül piacra hozott mennyiség volt és ennek az ára alacsonyabb, mint a monopolista ára volt, a kettejük együttes nyeresége pedig kisebb, mint a monopolista egyedüli nyeresége volt. Mivel mindegyikük ennek a kisebb nyereségnek a feléhez jut hozzá, érdekük, hogy egymás között most már megegyezzenek, az együttesen piacra hozott mennyiséget csökkentsék, az árat pedig emeljék, mert igy ketten nagyobb együttes nyereséget felezhetnek meg egymás között. Nem indokolt ellenben, hogy ez a megegyezés közöttük már eleve létrejöjjön, vagy éppen hogy megegyezés nélkül is ugy cselekedjenek, mintha megegyeztek volna. Indokolt ellenben feltételezni, hogy a duopólium egyensulya nem lesz egyensuly, mert ennek elérésével meg fognak egymás közt egyezni. A duopólium egyensulyát, most már a nagyitott hozadékárvonallal, a 24. ábrában mutatjuk be. A 25. ábrában pedig a függőleges tengely ármértékének a szemléletesség kedvéért való további nagyitásával vázoljuk a duopolisták versenyének tartama alatt oszcilláló árakat, amely oszcilláció az egyensulyi pont irányában egyre gyöngül, de azután a monopolisztikus megegyezés folytán mégis ki kell még egyszer lendülnie. Ha ellenben feltételezzük, hogy a duopolistáknak a monopolisztikus megegyezésre idejük nincs, mert egy harmadik versenytárs tünt fel s igy megegyezésük csak a harmadik versenytárssal szemben való együttes fellépésre szoritkozhatik, vagy akár-

csak külön is vennék fel a versenyt vele szemben, ami a kevésbé valószinü és kevésbé racionális eset, akkor a *polipólium* fokozatos sorát lehetne megkonstruálni, amely mindig nagyobb eltávolodást idézne elő a monopólium piaci helyzetétől és mind közelebb jutna a szabad verseny állapotához. Már a duopólium egyensulyi helyzete is megmutatja ezt az irányzatot a monopóliumtól való eltávolódással a szabad verseny irányában. Elképzelhető a *triopóliumnak, quatropóliumnak* és igy tovább minden következő polipóliumnak folytatólagos egyensulyi helyzete, amely a szabad verseny egyensulyi helyzetét egyre jobban megközeliti, vagyis a monopolisztikus kiindulópontot egyre jobban feloldja. A duopólium mibenlétére nézve kitünő megjegyzéseket találunk *Chamberlin*nél, beleértve mindenekelőtt *Edgeworth* és *Bowley* ellen, de *Cournot* védelmében, gyakorolt klasszikus kritikáját.[6] Abban azonban nem tudnók *Chamberlint* követni, amikor a teljes racionalitás cimén a duopólium közvetlen monopolisztikus megoldását véli megtalálni a duopolisták előzetes megállapodásának feltevése nélkül. Ez álláspontunk okaira már előbb is rámutattunk, de erre később még egyszer kitérünk. Alábbi, 24. ábránkban az *M*-mel jelzett magasság a monopolista maximumpontja, az M_1 a szubmonopolista versenytárs másodlagos maximumpontja, az *M'* pedig a duopólium egyensulyi maximuma. A 25. ábrában a hozadéki ár oszcillációja van felmérve a monopolista egyensulyi árától a duopolisták egyensulyi áráig, majd pedig a duopolisták monopolisztikus megegyezésével visszaállitott monopolista egyensulyi ár. Ebben az ábrában a vizszintes tengelyen nem árumennyiség, hanem az idő van felmérve, mely alatt a duopolisztikus ároszcilláció végbemegy.

A költségmentes duopólium egyensulya.
24. sz. ábra.

A duopolisztikus verseny ároszcillációja.
25. sz. ábra.

A 25. ábrában a függőleges tengelyre felmért ár mértékegysége a 24. ábra megfelelő egységének a kétszerese, kizárólag a 25. ábra nagyobb szemléletessége kedvéért. Azonkivül a 25. ábrában az árvonalnak az *M'* pont előtti közvetlen szakasza le van röviditve, mert az elméletileg felveendő idő-

[6] Lásd az idézett mű 32—47. és 179—187. lapjait.

hossz az M' pont eléréséig tulhosszu a gyakorlatilag számbavehető árkikerekitéshez képest és amellett a lecsökkent oszcillációnak az egyenes vonaltól való eltérése szemléltetően már ki sem rajzolható. Az alább feltüntetett táblázat a duo-

A duopolisták versenye.

Monopolista		Szubmonopolista		Ár
Q_1	PQ_1	Q_2	PQ_2	P
2·500 x	3·750 xy	—	—	1·500 y
2·500 x	1·875 xy	1·250 x	0·937 xy	0·750 y
1·875 x	2·109 xy	1·250 x	1·406 xy	1·125 y
1·875 x	1·758 xy	1·562 x	1·465 xy	0·937 y
1·719 x	1·772 xy	1·562 x	1·611 xy	1·031 y
1·719 x	1·692 xy	1·641 x	1·615 xy	0·984 y
1·680 x	1·693 xy	1·641 x	1·653 xy	1·008 y
1·680 x	1·673 xy	1·660 x	1·654 xy	0·996 y
x	xy	x	xy	y
x	xy	x	xy	y
1·667 x	1·667 xy	1·667 x	1·667 xy	1·000 y
1·250 x	1·875 xy	1·250 x	1·875 xy	1·500 y

$$Q_1 + Q_2 = Q \text{ tehát}$$
$$PQ_1 + PQ_2 = PQ$$

polisztikus verseny ároszcillációját mutatja számszerüen arra az esetre, ha az OQ mennyiséget, tehát a vizszintes tengelynek a hozadéki árvonallal való metszéspontjáig terjedő távolságot $5x$-nek, az OP árat pedig, vagyis a függőleges tengelynek a hozadéki árvonallal való metszéspontjáig terjedő távolságot $3y$-nak vesszük. Ez a számszerü példa, amely mindannyiszor, amikor a hozadékárvonal egyenes, általános érvényü tájékoztatást nyujt, máskor pedig megfelelően alkalmazható, *Chamberlin*nek azt a feltevését is jobban megvilágitja, amikor a duopolisták az ároszcilláció eredményét előre látják és ennélfogva eleve ugy viselkednek, mintha közöttük monopolisztikus megegyezés jött volna létre. *Chamberlin* szerint a racionális előrelátás következménye az lenne, hogy a monopolista a szubmonopolista versenytárs feltünésekor mingyárt visszavonulna a monopolisztikus termelési eredmény felére, vagyis példánkban $1.25x$-re, mert igy fenntarthatná a monopolisztikus árat, a példánkban $1.5y$-t és igy biztosithatná magának a monopolisztikus nyereség felét, $1.875xy$-t, ami a duopolisztikus nyereségnek reá eső felénél, vagyis $1.667xy$-nál nagyobb. Ez ennyiben rendben levőnek is látszik, de egészen más szinbe kerül, ha ahhoz a helyzethez viszonyitjuk, *amikor* a monopolistának a monopolisztikus termelési eredmény felére vissza kellene huzódnia. Ekkor ugyanis a monopolista a szubmonopolista versenytárs feltünése ellenére és az árnak

0.75y-ra való csökkenése mellett is akkora nyereséget ér el, mint a monopolista nyereség fele és pedig *1.875xy*-t. Emellett termelésének terjedelme és üzemének foglalkoztatottsága még teljesen ugyanaz marad, mint volt akkor, amikor mint monopolista teljesen egyedüli ura volt a piacnak. A monopolistának tehát semmi érdeke sem füződik ahhoz, hogy a monopolista ár fenntartása kedvéért a termelését a felére csökkentse, mert ezzel a nyeresége semmivel sem növekszik, hanem legfeljebb csak *ugyanaz* marad. A monopolistát tehát a szubmonopolista versenytárs feltünésekor a racionális előrelátás csak attól fogja visszatartani, hogy a duopolisztikus versenybe belemenjen, mert annak csak első szakasza hozna előnyt számára, minden további szakasza veszteséges lenne a kiindulóponthoz képest és végeredményben is csak duopolista társával kötött monopolisztikus megegyezéssel tudná a maga számára a kezdeti nyereséget visszaállitani. Amig ellenben a duopolisztikus verseny megindulása előtt a monopolista *1.875xy*-os nyereségével és *2.5x*-es termelési mennyiségével szemben a szubmonopolista versenytárs nyeresége csak *0.937xy* és termelési eredménye *1.25x*, addig a monopolisztikus megállapodás után a monopolista *1.875xy*-os nyeresége és *1.25x*-es termelési eredménye a szubmonopolista versenytársnak *ugyanilyen nagy* nyereségével és termelési eredményével áll szemben. A monopolistának teljesen racionális és előrelátó magatartása mellett tehát a duopolista egyensuly egyáltalán nem jön létre, amint a monopolista és a szubmonopolista egymás közt monopolisztikus megegyezést sem kötnek, még kevésbé fognak pedig ugy viselkedni, mintha közöttük monopolisztikus megegyezés jött volna létre, hanem a monopolista termelési mennyisége változatlan marad, noha a szubmonopolista versenye folytán az ár és vele a nyeresége is csökken. A szubmonopolista csak azok között a határok között helyezkedik el, amelyeket a monopolista a saját érdekében ki nem használhatott, de nem akadályozhatta meg, hogy mások ezt a határközt az ő rovására felhasználják. Ezért a szubmonopolista feltünésével a monopolista vállalata *határinnenső vállalattá* változik át, a szubmonopolista vállalatát pedig *határvállalatnak* kell tekinteni. Harmadlagos és további szubmonopolisták feltünésével a mindenkori határvállalatok mögé uj határvállalatok kerülnek és az előbbi határvállalatok határinnenső vállalatokká lesznek. Ez az az ut, amely a monopóliumtól a monopolisztikus verseny esetein keresztül a tökéletlen versenyhez, majd pedig a szabad versenyhez vezet. *Chamberlin*-nél ehelyett a monopolisztikus versenyben résztvevő vállalatok között egy oligopolisztikus egyensuly jön létre, melyben az oligopolisták ugyanugy osztják meg a piacot egymás közt, mint a duopolisztikus egyensulyban a két duopolista vállalat,

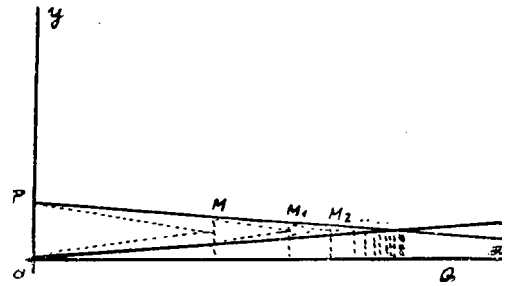
vagyis nincs határinnenső és határvállalat, hanem csak egyenlő vállalatok vannak, vállalatonként is egyenlő egyensulyi helyzetekkel. Az *oligopólium* és oligopolisztikus egyensuly tehát nem más, mint a duopólium és duopolisztikus egyensuly analóg kiterjesztése és általánositása. Miután az előbb kifejtettek szerint a duopólium három megoldási lehetősége közül sem a duopolisztikus egyensuly az M' pontban, sem pedig a monopolisztikus megoldás az M pontban nem adja az igazi megoldást, hanem csakis a szubmonopolisztikus egyensuly az M_1 pontban, ennélfogva a duopólium analóg kiterjesztése az oligopóliumra a duopolisztikus egyensuly, vagy a monopolisztikus megoldás értelmében szintén elesik. Ez az eredmény teljes mértékben mindenesetre csak akkor érvényes, ha a hozadéki árvonal egyenes, de a határinneső és határvállalatok megkülönböztetése mellett egyébként is ennek a megkülönböztetésnek nagyobb valószerüsége szól. Ha a hozadéki árvonal görbe, akkor a görbe alakjától és az MM' távolságnak az OM távolsághoz való viszonyától függ az előbb kifejtettek alkalmazhatóságának mértéke. Az MM' távolság alatt itt az M és M' pontokból a vizszintes tengelyre emelt merőlegesek között a vizszintes tengely mentén mutatkozó távolságot, az OM távolság alatt pedig az M pontból a vizszintes tengelyre emelt merőlegesnek az O ponttól a vizszintes tengely mentén mutatkozó távolságát akarjuk érteni.

A költségmentes monopólium esetében a hozadéki árvonalat olyan utnak lehet tekinteni, amelynek a vizszintes tengellyel való találkozása elé semmilyen akadály nem hárul. *Pareto* rajzolt az egyéni izlés indifferenciagörbéinek rendszerébe egy *sentier*-t, a választásnak az utvonalát, amely elébe a kötségek akadályt, *obstacle*-t, állitanak. Ilyen *sentier*-nek lehet felfogni a hozadéki árvonalat is, amely a költségmentes monopólium esetében a vizszintes tengellyel akadálytalanul találkozik, minden más esetben ellenben a költségárvonalban fennakad. Ebből következik, hogy a költséges monopólium maximumpontja is jobban balra fekszik, mint a költségmentes monopóliumé. A *költségmentes szabad verseny* szerint pedig a kereslet és kinálat egyenlősége a hozadéki árvonalnak a vizszintes tengellyel való metszéspontjánál következnék be. Ez a gazdaságiaknak nevezett javakra soha be nem következhetik, mert ez esetben e javaknak áruk nem lenne, vagyis ez a határeset az, ami a szabadnak nevezett javakra érvényes. Megkapjuk tehát ezzel rendszerünkben a *szabad javak* helyét is.

A monopóliumtól mindig uj és uj határvállalatok belépésével haladunk a szabad verseny állapota felé. Ezt a folyamatot mutatják be most már, a költségmentesség feltevését elhagyva, 26., 27. és 28. ábráink. A 26. ábra az ár-

vonalak közé behelyezi a határvállalatok termelésének mértékét megadó *határhozadékvonalak*at és *határköltségvonalak*at, amelyek nem egyebek, mint a 27. ábrában felvett hozadékok, illetve költségek első differenciálhányadosai. A határhozadékokról a költségmentes monopóliummal kapcsolatban már kimutattuk, hogy azok eső hozadéki árak mellett jobban eső határhozadékvonalakat adnak, mint a hozadéki árvonalak. Ugyanigy kimutatható a *határköltségek*ről, hogy emelkedő költségárak mellett a *határköltségvonalak* jobban emelkednek, mint a költségárvonalak. Ha ugyanis egy áru egy egységének ára 7 pengő, két egységének ára 16 pengő és három egységének ára 27 pengő, akkor a költségár folytatólagosan 7, 8 és 9 pengő, a folytatólagos határköltség pedig 7, 9 és 11 pengő, vagyis a növekvő összárnak folytatólagos különbözete. Ebből látható, hogy növekvő költségár mellett a határköltség növekedése még nagyobb. A *nyereségmaximum* pedig ott érhető el, ahol *a határhozadék és a határköltség egymással egyenlő*. Ez a *költséges monopólium* nyereségmaximuma. A monopolista maximumpontján tul jobbfelé azonban uj versenytársak léphetnek a piacra másodlagos, harmadlagos stb. maximumpontokkal és a monopolista, illetve az előbb versenybe lépett *szubmonopolisták* (másodlagos, harmadlagos stb. monopolisták) nyereségeinek rovására mindaddig, amig a hozadéki ár és a költségár különbözete (26. ábra), tehát a hozadékok és költségek különbözetei (27. ábra) és ennélfogva a nyereségek is (28. ábra) el nem tünnek.

A *szabad verseny* egyensulyi helyzete, a hozadéki ár és költségár egyenlősége akkor van meg, ha a *hozadékok és költségek egymással egyenlők*, viszont a *monopólium* egyensulyi helyzete, a nyereségmaximum, akkor van meg, ha a *határhozadékok és határköltségek egyenlők egymással*. Mindkét esetben és eddigi vizsgálódásaink során mindvégig egy-egy áru egész piacát, egy teljes termelési ágat vettünk egyszerre szemügyre és ennek egyensulyi helyzetét határoztuk meg. Az egyes vállalatoknak helyét és részesedését az egész piacban, illetve termelési ágon belül csak annyiban vettük számitásba, amennyiben erre az egész piac és termelési ág szempontjából elkerülhetetlenül szükséges volt. A továbbiakban a nyert eredmények ellenőrzésére kell figyelmünket forditani s ennek során arra is tekintettel kell majd lennünk, hogy az egyes vállalatoknak az egész piacon és egy-egy termelési ágon belül mi a helyzetük. Különösen szükségessé fogja ezt tenni a költséggörbék alakulásának vizsgálata, mert a költségek kérdése üzemtechnikai előzményekkel függ össze, ezek pedig csakis az egyes vállalatokon belül világithatók meg. A költségek kérdésében azonban mindenekelőtt a költségárnak a kinálati árhoz való viszonyát kell ellenőrző vizsgálat

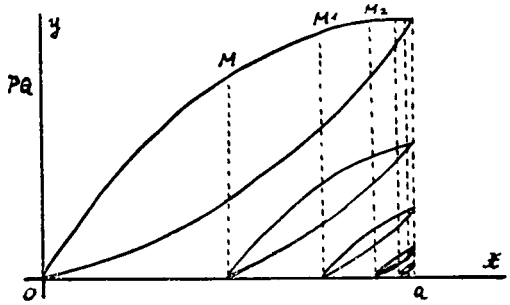

Átmenet a monopóliumból a szabad versenybe a határhozadékvonalak és határköltségvonalak szerint.

26. sz. ábra.

A határhozadékvonalak egyenlete:

$$y = -\frac{x}{b} + a + \frac{1}{2}$$

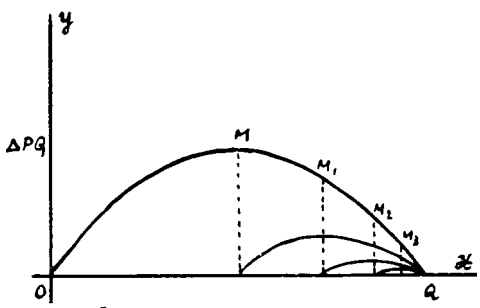

Átmenet a monopóliumból a szabad versenybe a hozadéki és költséggörbék szerint.

27. sz. ábra.

A határköltségvonalak egyenlete:

$$y = \frac{x}{b} + c - \frac{1}{2}$$

Átmenet a monopóliumból a szabad versenybe a nyereséggörbék szerint.

28. sz. ábra.

Az *a* és *c* állandó a hozadéki, illetve költséggörbe kezdő emelkedését, a *b* állandó pedig a vizszintes tengelyhez való hajlásukat határozza meg.

alá vennünk, ezt megelőzően pedig felvetődik a hozadéki ár és a keresleti ár viszonyának kérdése is.

Miután ugyanis a kínálati mennyiség változtatásával a keresleti árvonalat, a keresleti mennyiség változtatásával pedig a kínálati árvonalat meghatároztuk, a kereslet és kínálat elemzésére törekedtünk és a kínálati mennyiséget végeredményben termelési mennyiségnek, a keresleti mennyiséget pedig végeredményben fogyasztási mennyiségnek találtuk. A kínálati mennyiséggel meghatározott keresleti árat ennélfogva a termelési mennyiséggel meghatározott hozadéki árnak, a keresleti mennyiséggel meghatározott kínálati árat pedig a fogyasztási mennyiséggel meghatározott költségárnak neveztük el. Ez a behelyettesités bizonyos igazolásra szorul. Meg kell állapitani, hogy a hozadéki árvonal és a hozadéki görbe csakugyan olyan alakot ölt-e, mint aminőre

a keresleti árvonalból következtettünk. Ugyanigy meg kell állapitani azt is, hogy a költségárvonal és a költséggörbe olyan alaku-e, mint amilyen a kinálati árvonalból levezethető. Ezt a vizsgálatot ejtjük meg alábbi 29. és 30. ábránk kapcsán a hozadékokra nézve, a 31. ábra kapcsán pedig a költségekre nézve.

Ami először is a hozadékokat illeti, minden vállalati bevétel termelési javak előállitása esetében közvetve, fogyasztási javak előállitása esetében pedig közvetlenül a háztartási kiadások alapjául szolgáló *jövedelmekből* ered. Ha tehát ismerjük a jövedelmek alakulásának irányát, ebből mingyárt következtethetünk a hozadékok alakulására is. A mi hozadéki árvonalaink és hozadéki görbéink egy áru egész piacára, egy teljes termelési ágra vonatkoztak. A jövedelmek alakulásának irányát tehát szintén ugy kell meghatároznunk, hogy az egy áru egész piacára, egy teljes termelési ágra mértékadó lehessen. Kiindulunk ennélfogva a nemzeti jövedelem nagyságából, amely a kapitalisztikus társadalmakban jellegzetes tagozódást mutat. A *nemzeti jövedelem megoszlása* játszik a mi szempontunkból szerepet, mert kétségtelen, hogy minden az emberi szükségletkielégitésre alkalmas áru legkisebb piacra hozott mennyisége elsősorban azoknak birtokába juthat, akiknek a legnagyobb jövedelmük van és igy az illető áruért a legnagyobb ellenértéket tudják adni, vagyis a legmagasabb árat tudják megfizetni. Ha a nemzeti jövedelem részeit alkotó egyes jövedelmeket nagyságuk sorrendjében egy koordináta-rendszerbe felrajzoljuk és pedig ugy, hogy a vizszintes tengelyre a nemzeti jövedelemben részesedő népesség jövedelemcsoportjait, a függőleges tengelyre pedig e jövedelemcsoportok fejenkénti jövedelmeit visszük fel, akkor a nagy jövedelmüektől a kicsinyek felé jobbról balra haladva egy jellegzetes görbét kapunk, amely a kapitalisztikus társadalmakra jellemző alakjában az alábbi 29. ábránk görbéjével lesz megközelitően azonos. Ha pedig a vizszintes tengelyre megint a nemzeti jövedelemben részesedő népesség jövedelemcsoportjait, a függőleges tengelyre ellenben a jövedelemcsoportokra eső összes jövedelmeket visszük fel, akkor megint a nagy jövedelmüektől a kicsinyek felé jobbról balra haladva a 30. ábránk görbéjét nyerjük. A 29. ábra görbéje megadja az irányát annak az utvonalnak, amerre egy nemzetgazdaságban minden áru árának haladnia kell, ha ez az áru a népesség mind szélesebb rétegeiben akar fogyasztókra találni. Ez a görbe tehát minden *hozadéki árnak irányvonala*, vagyis minden hozadéknak irányára. A 30. ábra görbéje pedig megmutatja, hogy a termelési összbevétel, vagyis a hozadék hogy alakulhat, ha egy áru fogyasztása a népesség mind szélesebb rétegeiben terjed el. Ez a görbe ennélfogva minden

hozadéknak irányvonala. A kapitalisztikus társadalmak nemzeti jövedelmének jellegzetes tagozódásából levezetett ezzel a két görbével előbbi hozadéki árvonalainkat és hozadéki görbéinket igazoltaknak vehetjük, mert a 14. ábra hozadéki árvonalának a 29. ábra görbéjével és a 17. ábra hozadéki görbéjének a 30. ábra görbéjével való összehasonlitása bizonyithatja, hogy ezek egymással lényegazonosak.

Már nem ilyen egyszerü a helyzet a költségárvonal és a költséggörbe esetében. Itt a termelési költségek jellegzetes görbéjét kell keresnünk. A termelési költségeknek ilyen jellegzetes egyértelmüsége, amilyet mi feltételeztünk, már eleve kétségesnek látszhatik, hiszen a közgazdaságtan meg szokott különböztetni olyan eseteket, amikor a termelés *csökkenő költségek, változatlan (állandó) költségek,* vagy *emelkedő költségek* mellett folyik. Igy a mezőgazdasági termelésről szokás mondani, hogy arra a növekvő költségárak törvénye érvényes. Az ipari termelésre pedig ép ellenkezően a csökkenő költségárakat tekintik jellemzőknek. A növekvő költségárak törvényét a *csökkenő hozadékok,* a csökkenő költségárak törvényét pedig a *növekvő hozadékok* törvényének is nevezzük. Helyesebb volna ellenben csökkenő hozadékok helyett csökkenő nyereségekről, növekvő hozadékok helyett pedig növekvő nyereségekről beszélni. Hogy mégis hozadékokat szokás emlegetni nyereségek helyett, annak az a magyarázata, hogy e törvényeknek megfelelően lejátszódó jelenségek alatt olyanokat értünk, amelyeknél a hozadékokat nem pénzértékben, hanem árumennyiségekben gondoljuk el és ehhez képest változatlan költségeknek csökkenő vagy növekvő termelési mennyiségek, változatlan termelési mennyiségeknek pedig növekvő vagy csökkenő költségek felelnek meg. Amig ellenben a hozadékok árumennyiségeket jelentenek, addig a költségek pénzértékben vannak kifejezve. Ujabban egyre jobban tulsulyra jut az a nézet, hogy a hozadékok háromféle alakulása tulajdonképpen nem más, mint egy és ugyanannak a jelenségnek három különböző szakasza és igy nincs is háromféle hozadéktörvény, hanem csak egyetlenegy *egységes hozadéktörvény* van, amely alá például a mezőgazdasági termelés ugyanugy tartozik, mint az ipari termelés is. Összefügg ez azzal a felfogással, hogy minden termelésnek megvan a maga *optimuma,* amelyen innen is, tul is a termelés kevésbé előnyös. Az ennek megfelelő egységes hozadéktörvény értelmében a termelés növekvő hozadékokkal kezdődik és folytatódik egészen az optimumpontig, ezen tul pedig a hozadékok csökkennek. A költségek alakulására alkalmazva, a termelés csökkenő költségekkel kezdődik és folytatódik egészen az optimumpontig, amin tul a költségek emelkednek. *Robinson* emlitett könyvének függelékében részletesen foglalkozik a hozadékok

alakulásával és az egységes hozadéktörvénytől eltérő magyarázatot fogad el, amennyiben azt találja, hogy a *csökkenő* hozadékok esetében egy termelési tényező *megdrágulásával* van elsősorban dolgunk, ami folyik e termelési tényező *korlátolt mennyiségéből.* Ez volna érvényes a mezőgazdaság csökkenő hozadékára. A *növekvő* hozadékok esetében viszont *Robinson* szerint elsősorban a *large scale production*, tehát a nagyban való termelés költségcsökkentő előnyére kellene gondolnunk. Ez volna érvényes az ipari termelés növekvő hozadékára. Ezzel tehát a *különböző hozadékok törvényei* lépnének ujra az egységes hozadéki törvény helyébe.

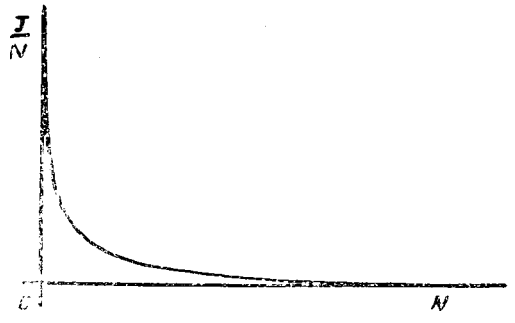
Azt hisszük ellenben, hogy ugy a hozadékoknak abból az okból való csökkenése, mert egy termelési tényező ára emelkedik, mint a hozadékoknak abból az okból való emelkedése, mert a termelés kapacitása megnő, már speciális esetek, amelyek egy egységes hozadéktörvény fennállásának még ellent nem mondanak. Az egységes hozadéktörvényt éppoly esetre kell szerintünk felállitani, amikor sem az *árak nem változnak*, sem pedig a *termelés kapacitása nincs változásnak alávetve.* Csak ha ezek mellett a feltételek mellett tisztáztuk a hozadékok alakulását, kapcsolhatjuk be a termelési kapacitás növekedését, mint a hozadékokat emelő, valamint a termelési tényezők áremelkedését, mint a hozadékokat csökkentő körülményt. Az *egységes hozadéktörvény* értelmében változatlan árak és a vállalati tőkék változatlansága mellett minden termelésnek van egy *optimumpontja*, amelyben a termelés mennyiségi hozadéka a *legnagyobb.* Ezen az optimumponton innen a hozadék az optimumpont irányában emelkedő, az optimumponton tul pedig az optimumponttól távolodóan csökkenő. Ha a hozadékoknak ebbe az egységes alakulásába a termelési tényezőknek a termelés kiterjesztésével növekvő ritkaságát és ebből származó áremelkedését bekapcsoljuk, akkor ez ugy fog érvényesülni, hogy az optimumponton innen a hozadékok növekedését csökkenti, az optimumponton tul pedig a hozadékok csökkenését növeli. A termelési kapacitás változásának bekapcsolása pedig ugy fogja éreztetni a hatását, hogy az optimumponton innen a hozadékok növekedését fokozza, az optimumponton tul pedig a hozadékok csökkenését enyhiti. Mindkét esetben, tehát ugy a termelési tényezők áremelkedése esetében, mint a termelési kapacitás emelkedésénél, a másodlagos módositó körülmények magát az optimumpontot is eltolhatják, még pedig az előbbi balfelé, az utóbbi pedig jobbfelé.

Minket azonban nem a költségek értékegységére eső termelési mennyiségek alakulása érdekel, amint nem is termelési mennyiségeket, hanem ezek pénzértékét értjük hozadékok alatt. Amikor a költségárvonal és a költséggörbe ellen-

őrzésére törekszünk, akkor a termelési mennyiségek egységére eső, majd pedig az egész termelési mennyiségre eső költségeket keressük. Az egységes hozadéktörvényt tehát egy *egységes költségtörvény*re kell átforditanunk. Ennek megfelelően a termelési tényezők változatlan árai és a vállalati tőkék változatlansága mellett minden termelésnek van egy *optimumpontja*, amelyben a termelési mennyiség egységének a költsége a *legkisebb*. Ezen az optimumponton innen a költség az optimumpont irányában csökkenő, az optimumponton tul pedig az optimumponttól távolodóan emelkedő. Ha ebbe a költségalakulásba a termelési tényezők áremelkedését bekapcsoljuk, akkor ez az optimumponton innen a költségek csökkenését mérsékli, az optimumponton tul pedig a költségek növekedését fokozza. Ha pedig a termelési kapacitás növekedését kapcsoljuk be, akkor ez az optimumponton innen a költségek csökkenését fokozza, az optimumponton tul pedig a költségek növekedését enyhiti. Ugy a termelési tényezők áremelkedése, mint a termelési kapacitás emelkedése magát az optimumpontot is eltolhatja, még pedig az előbbi jobbfelé, az utóbbi pedig balfelé. A két módositó körülmény között azonban van még egy további lényeges különbség is, ami abban áll, hogy minél inkább növeljük a termelési mennyiséget, vagyis minél inkább haladunk a koordináta-rendszerben jobbfelé, annál inkább kell a termelési tényezők áremelkedésének és annál kevésbé lehet a termelési kapacitás emelkedésének érvényesülnie. A termelési tényezők szaporitásának ugyanis véges korlátai vannak, ezért kell áruk emelkedésének egyre jobban jelentkeznie. Ugyanilyen véges korlátai vannak ellenben a termelési kapacitás emelésének is, amiért aztán módositó hatásuk megszünik. Amig tehát az előbbinek a koordináta-rendszerben jobbfelé növekvő, addig az utóbbinak jobbfelé csökkenő hatása van.

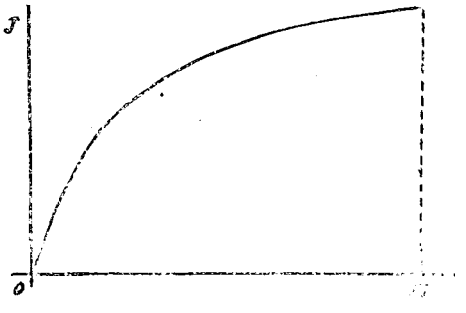
Az elmondottak segitségével most már megszerkeszthetjük a jellegzetesen alakuló költséggörbét, amelynek csökkenő ággal kell kezdődnie és a legmélyebb ponton tul emelkedő ágba kell átmennie. Sem a termelési tényezők áremelkedése, sem pedig a termelési kapacitás növekedése figyelembe véve nincs. A vizszintes tengelyen a termelt termelési vagy fogyasztási jószágmennyiség, a függőleges tengelyen pedig a termelt mennyiség költségára van felmérve. Ezt ábrázolja a 32. ábránk. A nyert görbe nem más, mint az egységes költségtörvénynek megfelelő költségárvonal. Ha pedig az egységes költségtörvényt hozadéktörvénnyé alakitjuk át és a hozadékokat pénzértékben fejezzük ki, akkor megszerkeszthetjük a termelésnél elfogyasztott termelési jószágmennyiség hozadéki árvonalát is, amely az előző költségárvonal homoru alakjával szemben domboru lesz. Ezt mutatja be 31. ábránk. Itt a

vizszintes tengelyen az elfogyasztott termelési jószágmennyiség, a függőleges tengelyen pedig a termelési jószágmennyiség hozadéki ára van felmérve. Az igy nyert görbe pedig az egységes hozadéktörvénynek megfelelő hozadéki árvonal. Ugy ehhez az uj költségárvonalhoz, mint az uj hozadéki árvonalhoz mingyárt hozzárajzoltuk a határköltség, illetve határhozadék vonalát is. Ha most már ezeket az árvonalakat az előzően szerkesztett árvonalakkal összehasonlitjuk, akkor azt találjuk, hogy a 32. ábra költségárvonala és a 15. ábra költségárvonala, valamint a 2. ábra kinálati árvonala között a lényegazonosság hiányzik. Ugyanerre az eredményre kell vezetnie a 31. ábra hozadéki árvonala, a 14. ábra hozadéki árvonala, valamint az 1. ábra keresleti árvonala között megejtett összehasonlitásnak is. Ennek az eltérésnek a felderitése lesz a legközelebbi feladatunk.

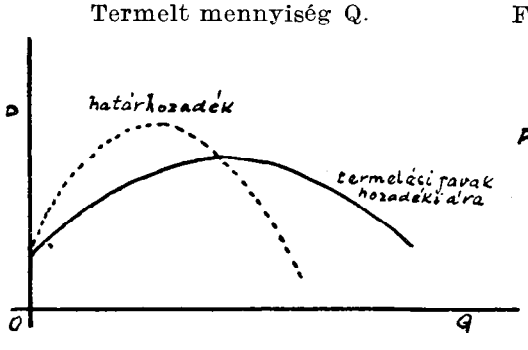
A nemzeti jövedelem fejhányadának megoszlása százalékban.

29. sz. ábra.

A nemzeti jövedelem megoszlása százalékban.

30. sz. ábra.

31. sz. ábra.

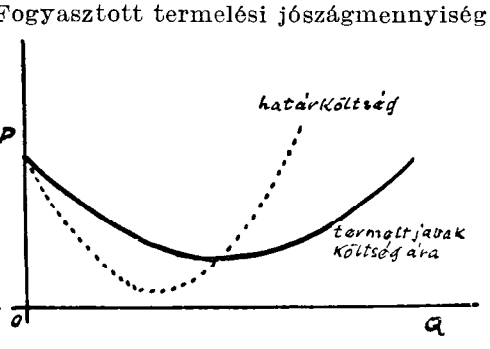
A 31. sz. ábra képletei:

Hozadéki ár:

$$y = -\frac{x^2}{b^2} + \frac{ax}{b} + \frac{3a}{2}$$

Határhozadék:

$$y = -\frac{3x^2}{b^2} + \frac{2ax}{b} + \frac{3a}{2}$$

32. sz. ábra.

A 32. sz. ábra képletei:

Költségár:

$$y = \frac{x^2}{b^2} - \frac{ax}{b} + \frac{a^2}{4} + \frac{3a}{2}$$

Határköltség:

$$y = \frac{3x^2}{b^2} - \frac{2ax}{b} + \frac{a^2}{4} + \frac{3a}{2}$$

A nemzeti jövedelem megoszlásáról szóló ábrák szerkesztésmódja az volt, hogy a 30. ábrában a vizszintes tengely *ON* távolságára felvittük a népesség száz százalékát és ezt

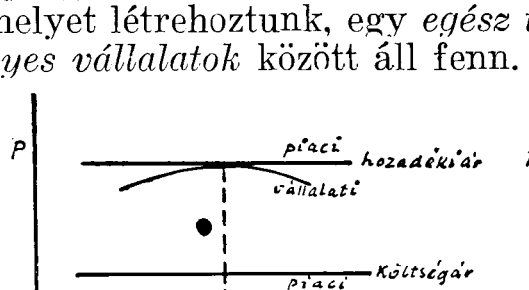
százalékosan felosztottuk az egyes jövedelemcsoportokba tartozó népesség között. Aztán a függőleges tengely OJ távolságára felvittük a nemzeti jövedelem száz százalékát és ezt megint százalékosan felosztottuk az egyes jövedelemcsoportokra eső nemzeti jövedelemhányadok között. A két tengelynek igy kialakuló és egymásnak megfelelő pontjai hozták létre a 30. ábra görbéjét. Ha pedig most már a függőleges tengely százalékos részértékeit a vizszintes tengely megfelelő százalékos részértékeivel elosztjuk, akkor kapjuk a 29. ábra függőleges tengelyére felviendő értékeknek egymáshoz való arányát. A legmagasabb jövedelmet huzó jövedelemcsoport fejhányadát száz százaléknak véve és a többi csoport fejhányadát ennek a száz százaléknak százalékos hányadában kifejezve nyerjük a 29. ábra függőleges tengelyére felvitt értékeket. A 29. ábra vizszintes tengelyére felvitt értékek viszont a 30. ábra vizszintes tengelyére felvitt értékekkel teljesen azonosak. Igy adódik aztán a 29. ábra görbéje. A nemzeti jövedelem megoszlásának statisztikai adatai tekintetében Anglia, az Egyesült Államok, Németország és Magyarország adatait vettük számitásba.

A 31. ábra hozadéki árvonalának az 1. ábra keresleti és a 14. ábra hozadéki árvonalától, ugyszintén a 32. ábra költségárvonalának a 2. ábra kinálati és a 15. ábra költségárvonalától való lényegbeli eltérése vár most már elsősorban tisztázásra. Ahhoz semmi kétség nem férhet, hogy az 1. és 2. ábra árvonala, mint piaci árvonal helyes. Ebből pedig mingyárt az is következik, hogy a 14. és 15. ábra is érvényes egy egész termelési ágra értve. A 31. ábra hozadéki árvonalának második, eső szakasza és a 32. ábra költségárvonalának második, emelkedő szakasza az előző árvonalakkal még összhangba volna hozható, de éppen ez az, ami a határhozadékvonal, illetve határköltségvonal metszéspontján már tul esik. A költségárvonalnál még figyelembe jöhet, hogy annál a termelési tényezők áremelkedése számitásba véve nincs, ami pedig a költségárvonal homoru alakját közelebb vihetné az előző árvonalak (kinálati és költségárvonal) végig emelkedő irányzatához. De ugyanugy hagytuk figyelmen kivül a termelési kapacitás növekedését is, ami viszont inkább fokozhatná a költséggörbe homoru alakját. A megoldást és az összhangot most már azáltal véljük feltalálni, ha a 31. és 32. ábrának megfelelő értelmezést adunk. Amig az 1. és 2. ábra piaci árvonal, a 14. és 15. ábra pedig ezzel egyezően egy egész termelési ágra érvényes hozadéki, illetve költségárvonal, addig a 31. és 32. ábra egy termelési ághoz tartozó *egyes vállalatokra* érvényes csupán, mely utóbbiak egy vállalatnak a piac változatlanságát feltételező belső, technikai lehetőségeit és megfontolásait tükröztetik vissza. Ez utóbbi árvonalak

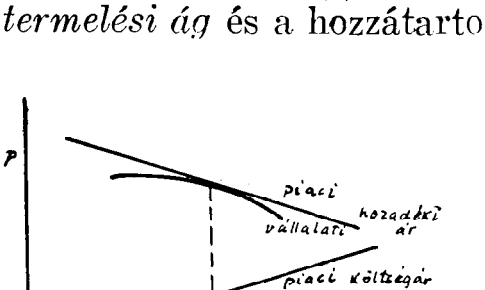
tehát a piaci árvonalaktól még akkor is eltérhetnek, ha egy termelési ág csupán egy vállalatból áll. Ez a megoldás a termelési tényezők áremelkedésének és a termelési kapacitás emelkedésének illő helyét is meg tudja határozni, tehát minden irányban elfogadható eredményt nyujthat. A 31. és 32. ábra ugyanis az egyes vállalatok hozadéki és költséggörbéit adja meg, a *termelési kapacitás* különbsége pedig az *egyes vállalatok* költséggörbéinek optimumpontja között mutatkozó *magasságkülönbségben* jut kifejezésre. Már a *termelési tényezők* áremelkedése *piaci* jelenség és ezért csak a piaci árvonalakban és egy-egy *egész termelési ágra* érvényes árvonalakban jelentkezhetnek, illetve csak ez utóbbi árvonalak alakjára lehetnek befolyással. A piaci költségárvonalak az egyes vállalatok költségárvonalához való viszonyát *Chamberlin* is igy fogta fel, amikor arra az álláspontra helyezkedett, hogy a piaci költségárvonal szempontjából a vállalati költségárvonalaknak csak a *minimuma* az, ami számitásba jön. Ezeken a megfontolásokon alapszanak 33., 34., 35. és 36. ábráink. A 33. ábrában tekintettel vagyunk arra, hogy *egy vállalat szempontjából* egy egész termelési ágra érvényes, végig eső, hozadéki árvonal egy kis szakasza *vizszintesnek* számit, ha ez a vállalat egész termelési eredményével a piaci árat észrevehetően nem tudja befolyásolni. Ugyanez áll egy egész termelési ágra érvényes, végig emelkedő költségárra is, amelynek tehát egy kis szakasza egy vállalat szempontjából szintén vizszintesnek számithat. Igy adódik, hogy a 33. ábrában a vizszintes piaci *hozadéki* árvonal, felülről, érintője a domboru vállalati hozadéki árvonalnak, mig a vizszintes piaci költségárvonal a piaci hozadéki árvonal alatt azzal párhuzamos. A 35. ábrában a vizszintes piaci *költség*árvonal, alulról, érintője a homoru vállalati költségárvonalnak, de csak a *legnagyobb termelési kapacitásu* vállalat költségárvonalának, mig a *többi* vállalat költségárvonala függőleges irányban *magasabban* helyezkedik el. Minden további vállalat költségárvonalának van egy a piaci költségárvonallal párhuzamos *érintője*, amely megmutatja, hogy a piaci költségárvonal mennyire emelkednék, ha a nagyobb termelési kapacitásu vállalatok a piacból kiválnának. A vizszintes piaci hozadéki árvonal a piaci költségárvonal fölött azzal párhuzamos és ez egyben az utolsó még lehetséges *kisegitő költségárvonal* (érintő) is, amellyel egy homoru vállalati költségárvonal, felülről, még érintkezhetik. Ennél magasabban fekvő vállalati költségárvonal a piaci hozadéki árvonal fölött lévén, a vállalkozást és termelést veszteségessé teszi, minélfogva az ilyen vállalat a piacból szükségképpen kiválik.

A 34. ábra a 33. ábrától csak abban tér el, hogy az egyes vállalat termelése a piaci hozadéki és költségárra észrevehető

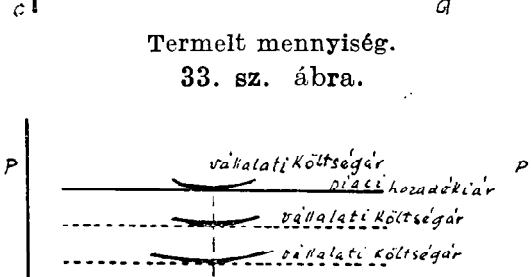
befolyással van, minélfogva ezek az árvonalak *eredeti eső*, illetve *emelkedő*, alakjukat az egyes vállalat szempontjából is *megtartják*. Ugyanez a helyzet a 36. ábrának a 35. ábrához való viszonyában is, azzal a további természetszerü eltéréssel, hogy a *kisegitő költségárvonal* is *emelkedő* irányzatuak lesznek és az utolsó, a piacon még szóhoz jutó vállalat költséggörbéjét a piaci hozadéki árvonal nem fogja érinteni, hanem abban a pontban metszi át, ahol a vállalati költséggörbét a kisegitő költségárvonal érinti. Valahányszor a fentiekben piaci hozadéki árvonalról, vagy piaci költségárvonalról beszéltünk, értettük alatta azt a hozadéki, illetve költségárvonalat, amely egy egész termelési ágra érvényes. Az összefüggés tehát, amelyet létrehoztunk, egy *egész termelési ág* és a hozzátartozó *egyes vállalatok* között áll fenn.

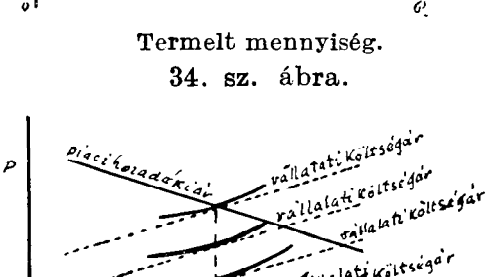
Termelt mennyiség.
33. sz. ábra.

Termelt mennyiség.
34. sz. ábra.

Termelt mennyiség.
35. sz. ábra.

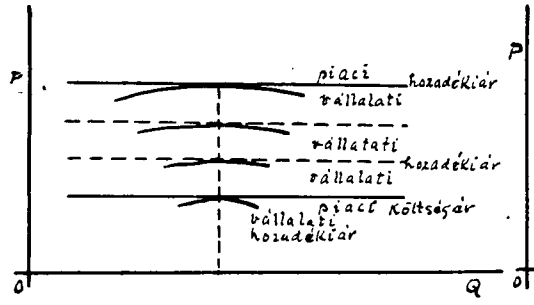
Termelt mennyiség.
36. sz. ábra.

Ez az eredmény csak arra az esetre alkalmazható, ha az *egyes vállalatok* a piacon *eladók* gyanánt lépnek fel. Ha ehelyett az egyes vállalatok a piacon mint *vevők* jelentkeznek, akkor az egyes vállalatok termelési kapacitásának különbsége *nem a vállalatok költséggörbéinek* optimumpontja között mutatkozó magasságkülönbségben fog kifejezésre jutni, hanem az egyes vállalatok *hozadéki görbéinek* optimumpontja között mutatkozó magasságkülönbségben. Itt a piaci hozadéki árvonal szempontjából a vállalati hozadéki árvonalaknak csak a *maximuma* az, ami számításba jön. Ezt a piaci helyzetet tüntetik fel 37., 38., 39. és 40. ábráink. A 39. ábrában egy egész termelési ágra érvényes, végig emelkedő költségárvonal egy kis szakasza egy vállalat szempontjából *vizszintesnek*

számit, mert ez a vállalat egész termelési eredményével a piaci árat észrevehetően nem tudja befolyásolni. Ugyanez érvényes az egész termelési ág végig eső hozadéki árára is, amelynek egy kis szakasza egy vállalat szempontjából szintén vizszintesnek számit. Igy aztán a vizszintes piaci *költség*árvonal a 39. ábrában a homoru vállalati költségárvonalat, alulról, érinti, mig a vizszintes piaci hozadéki árvonal a piaci költségárvonal fölött azzal párhuzamos. A 37. ábrában a vizszintes piaci *hozadéki* árvonal, felülről, érintője a domboru vállalati hozadéki árvonalnak, de csak a *legnagyobb termelési kapacitásu* vállalat hozadéki árvonalának, mig a *többi* vállalat hozadéki árvonala függőleges irányban *alacsonyabban* helyezkedik el. Minden további vállalat hozadéki árvonalának van egy a piaci hozadéki árvonallal párhuzamos *érintője*, amely megmutatja, hogy a piaci hozadéki árvonal mennyire esnék, ha a nagyobb termelési kapacitásu vállalatok a piacból kiválnának. A vizszintes piaci költségárvonal a piaci hozadéki árvonal alatt azzal párhuzamos és ez egyben az utolsó még lehetséges *kisegitő hozadéki árvonal* (érintő) is, amellyel egy domboru vállalati hozadéki árvonal, alulról, még érintkezhetik. Ennél alacsonyabban fekvő vállalati költségárvonal a piaci költségárvonal alatt lévén, a vállalkozást és termelést veszteségessé teszi, minélfogva az ilyen vállalatnak a piacból szükségképpen ki kell válnia.

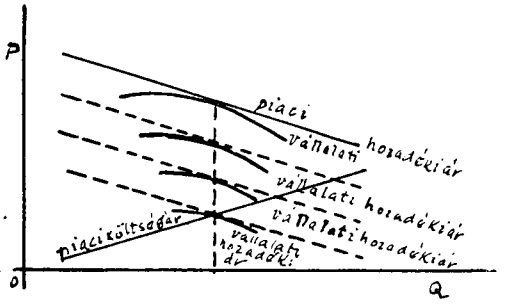
A 40. ábrának a 39. ábrától való eltérése csak az, hogy az egyes vállalat termelése a piaci hozadéki és költségárra észrevehető befolyással van és ezért ezek az árvonalak *eredeti eső*, illetve *emelkedő* alakjukat az egyes vállalatnak a szempontjából is megtartják. Ugyanez a 38. ábrának a 37. ábrához való viszonya is, amivel együttjár, hogy a *kisegitő hozadéki árvonalak* is *eső* irányzatuak lesznek és a piacon még szóhoz jutó utolsó vállalat hozadéki görbéjét a piaci költségárvonal nem fogja érinteni, hanem abban a pontban metszi át, ahol a vállalati hozadéki görbét a kisegitő hozadéki árvonal érinti.

A 33—40. ábráinkban elért eredmény azonban nem teljesen kielégitő. Az egyes vállalatok *hozadéki* árgörbéit ugyanis nem elegendő a piaci *hozadéki* árvonallal, *költség*árgörbéit pedig a piaci *költség*árvonallal összefüggésbe hozni, hanem a vállalati *hozadéki* árgörbéket a piaci *költség*árvonallal, a vállalati *költség*árgörbéket pedig a piaci *hozadéki* árvonallal is kapcsolatba kell állitani. Ennek a kapcsolatnak a megteremtésére a kisegitő hozadéki és költségárvonalak kielégitőknek nem látszanak. Az egyes vállalatoknak a piaccal szemben való állásfoglalását ugyanis ugy kell elképzelnünk, hogy amikor a vállalatok a piaccal mint *eladók* állanak szemben, akkor *saját költség*árgörbéiket a *piaci hozadéki* árvonalhoz mérik, amikor pedig a piacon mint *vevők* lépnek fel,

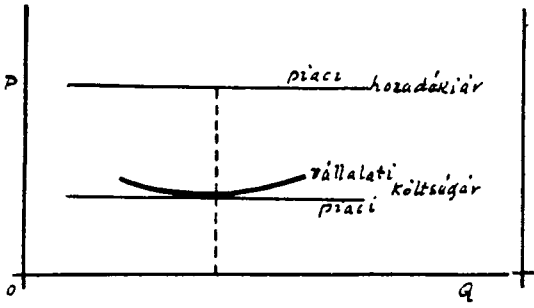
Termelési jószágmennyiség.

37. sz. ábra.

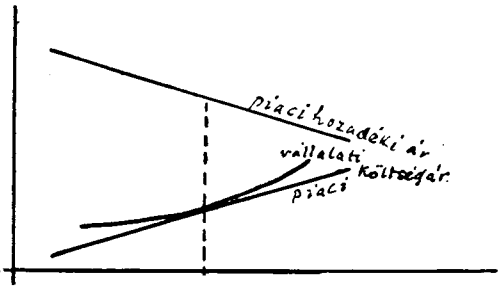
Termelési jószágmennyiség.

38. sz. ábra.

Termelési jószágmennyiség.

39. sz. ábra.

Termelési jószágmennyiség.

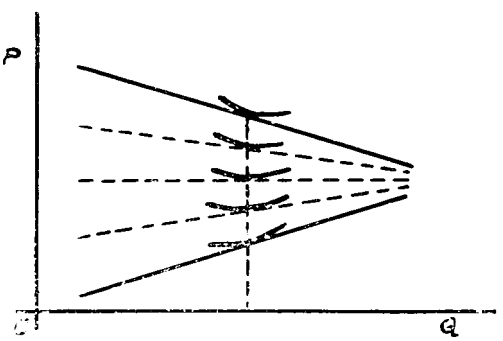
40. sz. ábra.

akkor *saját hozadéki* árgörbéiket a *piaci költség*árvonalhoz hasonlitják. Ez grafikailag azt jelentené, hogy a *vállalati hozadéki* árgörbékhez nemcsak a *piaci hozadéki* árvonalak, hanem a *piaci költség*árvonalak is érintők lennének, valahányszor az egyes vállalatok a piacon mint *vevők* lépnek fel, ugyszintén a *vállalati költség*árvonalakhoz nemcsak a *piaci költség*árvonalak, hanem a *piaci hozadéki árvonalak* is érintők lennének, valahányszor az egyes vállalatok a piacon mint *eladók* jelentkeznek. Ezt csak ugy lehet elképzelni, ha *határvállalatok* és *határinnenső vállalatok* között különbséget teszünk. Ezzel a feltétellel és arra az esetre, amikor a piaci hozadéki és költségárvonalat az egyes vállalat szempontjából vizszintesnek lehet tekinteni, előbbi 33., 35., 37. és 39. ábráink kielégitő megoldást adnak. A 37. ábrában ugyanis a határvállalatok *(külső határvállalatok)* hozadéki árgörbéjét a piaci költségárvonal felülről, a legnagyobb termelési kapacitásu határinnenső vállalatok *(belső határvállalatok)* hozadéki árgörbéjét pedig a piaci hozadéki árvonal ugyancsak felülről érinti, a 35. ábrában pedig a határvállalatok *(külső határvállalatok)* költségárgörbéjét a piaci hozadéki árvonal alulról, a legnagyobb termelési kapacitásu határinnenső vállalatok *(belső határvállalatok)* költségárgörbéjét pedig a piaci költségárvonal ugyancsak alulról érinti. Ezt a megoldást csak az teszi lehetségessé, hogy a 35. és 37. ábrában a piaci hozadéki és költségárvonalak egyaránt *vizszintesek*, tehát egyben egymással *párhuzamosak* is. Teljesen *szabad verseny* mellett a kétféle piaci árvonal nemcsak párhuzamos egymás-

sal, hanem *egybe is esik* és *vizszintes. Imperfekt verseny* esetében a kétféle piaci árvonal *párhuzamos* egymással és *vizszintes,* mert nemcsak szabad verseny esetében, hanem még imperfekt verseny esetében is az egyes vállalatok egyenkint a piaci árvonalakra észrevehető befolyást gyakorolni nem tudnak. *Szabad verseny* mellett az egyes *vállalatok* között fennálló *különbségek* is *elenyésznek* és ennélfogva nincs külső határvállalat és nincsenek különböző kapacitásu határinnenső vállalatok. *Imperfekt verseny* mellett ellenben a *vállalatok különbségei,* tehát a külső határvállalatok és a határinnenső vállalatok *megmaradnak.* Mindezzel kielégitő megoldásunk van arra az esetre, amikor a piaci árvonalak vizszintesek. Nincs ellenben semminő elfogadható megoldásunk arra az esetre, amikor a piaci hozadéki árvonal az egyes vállalat szempontjából is eső, illetve a piaci költségárvonal az egyes vállalat szempontjából is emelkedő, vagyis amikor az *egyes vállalatok* a piaci hozadéki árvonalra, illetve a piaci költségárvonalra *egyenkint is észrevehető befolyást* gyakorolnak. Ez pedig a *monopolisztikus verseny* esete.

Ennek a megoldásnak az elérése céljából először is megkisérelhetjük a vállalati hozadéki, illetve költséggörbéknek olyan elforditását, hogy amig a 38. ábrában a belső határvállalat hozadéki árgörbéjét az eső irányu piaci hozadéki árvonal, felülről, még érinti, addig a külső határvállalat hozadéki árgörbéjét, felülről, már az emelkedő irányu piaci költségárvonal érinthesse, amig pedig a 36. ábrában a belső határvállalat költségárgörbéjét az emelkedő irányu piaci költségárvonal, alulról, még érinti, addig a külső határvállalat költségárgörbéjét, alulról, már az eső irányu piaci hozadéki árvonal érinthesse. Ennek az elfordulásnak az eredményét mutatja be a költségárgörbékre vonatkozóan a 41. ábra. Az igy nyert kép azonban igazi megoldást nem ad, mert eszerint a legnagyobb termelési kapacitásu határinnenső vállalat *(belső határvállalat)* jobban ki volna téve a termelési tényezők áremelkedésének és kevésbé mutatná a termelési kapacitás emelkedésének mérséklő hatását, mint a határvállalatig *(külső határvállalatig)* terjedően az összes többi vállalatok, sőt a belső határvállalattól a külső határvállalat felé ez az irányzat fokozatosan erősödnék, aminek pedig csak az *ellenkezője* lehet az igaz. Ha viszont a vállalati költséggörbéket a belső határvállalattól a külső határvállalat felé az ellenkező irányba forditanók el, mint a 42. ábrában, akkor attól a céltól, hogy a külső határvállalat részére megfelelő egyensulyi helyzetet teremtsünk, még távolabb jutunk, mint amennyire a 36. ábrában voltunk. Csakis attól várhatnánk tehát megoldást, ha a piaci hozadéki és költségárvonalakat az egyes vállalatok szempontjából arra az esetre is *párhuzamo-*

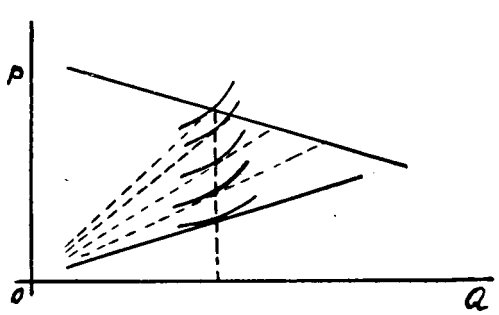
sakká tehetjük, amikor ezek a piaci árvonalak *nem vizszintesek*. Erre szolgálna első kisérletül a 43. ábra, amelyben az eső hozadéki árvonalhoz ugyancsak eső, csak éppen kisebb mértékben eső, piaci költségárvonalat rajzoltunk hozzá. Mivel ez a termelési tényezők áremelkedését nem tüntetheti fel és tulságosan kiemeli a termelési kapacitás emelkedését, azért ezt a piaci költségárvonalat a piacra általánosan jellegzetes költségárvonalnak el nem fogadhatjuk. Megoldást tehát még ettől a kisérlettől sem nyerhetünk. Az ezzel ellenkező irányu kisérletet viszont, amely szerint az emelkedő piaci költségárvonalhoz egy ugyancsak emelkedő piaci hozadéki árvonalat kellene hozzárajzolni, már eleve el kell ejtenünk, mert egy piaci hozadéki árvonal általánosan emelkedő irányára minden igazolás hiányzik.

Termelt mennyiség.

A vállalati költséggörbék elforgatása jobbra.

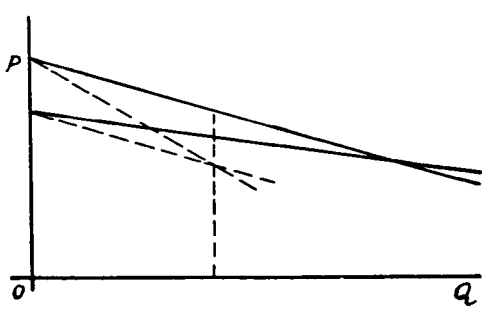
41. sz. ábra.

Termelt mennyiség.

A vállalati költséggörbék elforgatása balra.

42. sz. ábra.

Termelt mennyiség.

A piaci költségárvonal eső iránya.

43. sz. ábra.

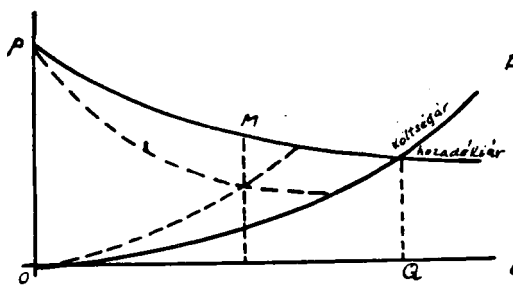
Az eső piaci hozadéki árvonal és az emelkedő piaci költségárvonal egy kis szakasza az egyes vállalat szempontjából vizszintesnek számit, ha ez a vállalat a piaci árvonalakra észrevehető befolyást gyakorolni nem tud. Ebből következik, hogy a piaci árvonalaknak egy egész termelési ágra nézve nem kell egymással egészen párhuzamosaknak lenniök, hogy az egyes vállalat szempontjából párhuzamosaknak számithassanak. Hogy ezt a megközelitést akkor is elérhessük, amikor

az egyes vállalat a piaci árvonalakra észrevehető befolyással van, elsősorban azt kellene feladnunk, hogy a piaci árvonalak egyenesek és ezért egy *homoruan eső* piaci hozadéki árvonalat egy *homoruan emelkedő* piaci költségárvonallal kell párositanunk akkor, amikor az egyes vállalatok a *monopolisztikus versenyben* a piacon mint *eladók* lépnek fel, egy *domboruan eső* piaci hozadéki árvonalat egy *domboruan emelkedő piaci* költségárvonallal kell pedig párositanunk akkor, amikor az egyes vállalatok a *monopolisztikus versenyben* a piacon *vevők* gyanánt jelennek meg. Az eladók monopolisztikus versenyének homoru piaci árgörbéit a 44. ábra, a vevők monopolisztikus versenyének domboru piaci árgörbéit pedig a 45. ábra tünteti fel. A monopolisztikus verseny piaci árvonalainak ilyetén megválasztását az indokolja, hogy a 44. ábrában a monopolisztikus eladók költségárgörbéinek alakja, a 45. ábrában pedig a monopolisztikus vevők hozadéki árgörbéinek alakja van szükségképpen irányitó befolyással a piaci árvonalakra. Amellett a 44. ábrán a monopolisztikus eladók a velük szembenálló piaci hozadéki árra vannak emelő vagy csökkentő befolyással, mert ellenkező esetben ez a piaci hozadéki árvonal az egyes vállalatok szempontjából nem eső, hanem vizszintes volna. Ugyanigy a 45. ábrában a monopolisztikus vevők a velük szembenálló piaci költségárra vannak emelő vagy csökkentő befolyással, mert ellenkező esetben itt is ez a piaci költségárvonal az egyes vállalatok szempontjából nem emelkedő, hanem vizszintes volna. A 44. ábrában ennélfogva a piaci árvonalaknak az eső irányhoz és a homoru alakhoz, a 45. ábrában pedig az emelkedő irányhoz és a domboru alakhoz kell alkalmazkodniok, hogy a piaci árvonalak az egyes vállalatok szempontjából megkivánt párhuzamosságot megközelitsék, anélkül, hogy a hozadéki árvonalak piaci eső, a költségárvonalak pedig piaci emelkedő irányukat elvesztenék.

Az eladók monopolisztikus versenyének homoru piaci költséggörbéje a 44. ábrában a vevők monopolisztikus versenyének domboru piaci hozadéki árgörbéjévé változik a 45. ábrában. Az eladók monopolisztikus versenyével szembenálló vevők homoru piaci hozadéki árgörbéjét a 44. ábrában is lehet ugy tekinteni, hogy azt a 45. ábra eladóinak domboru költségárgörbéje szabta meg. Az eladók monopolisztikus versenyével szembenálló, alárendelt szerepet játszó vevőket olyanoknak kell tekinteni, mint akik *imperfekt versenyben* állanak egymással. Az *eladók monopolisztikus versenyének piaca* tehát egyben a *vevők imperfekt versenyének piaca is.* Ugyanigy a vevők monopolisztikus versenyével szembenálló, alárendelt szerepet játszó eladókat olyanoknak kell tekinteni, mint akik *imperfekt versenyben* állanak egymással. Ilyképpen pedig *a vevők monopolisztikus versenyének piaca* egyben az

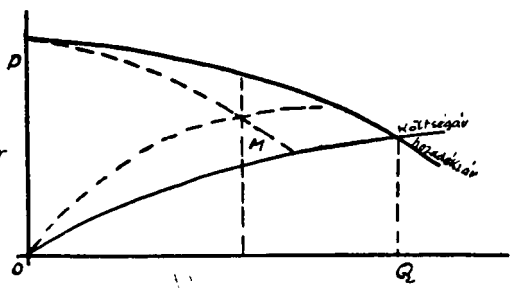
eladók imperfekt versenyének piaca is. A 44. és 45. ábra árvonalainak egyes *kis* szakaszai ugyanis az *imperfekt* versenyben álló egyes vállalat szempontjából megközelitően *párhuzamosaknak* és egyben *vizszinteseknek* is tekinthetők, miután e vállalatokkal szemben csakis ilyen kis szakaszok jöhetnek számitásba. Ez nincs ellentétben azzal, hogy ezeknek az árvonalaknak a *monopolisztikus* versenyben álló egyes vállalatokkal szemben számbajövő *nagyobb* szakaszai eredeti *eső*, illetve *emelkedő* alakjukat megtartsák.

Ezzel adva van számunkra az eladók monopolisztikus versenyének és a vevők imperfekt versenyének, valamint a vevők monopolisztikus versenyének és az eladók imperfekt versenyének piaci képe. Ezek a piaci képek azonban még további segitséget is nyujtanak. Lehetségessé teszik ugyanis számunkra azt is, hogy egyrészt a 44. ábra piaci költségárvonalából, amely a monopolista eladók költségárvonala, másrészt pedig a 45. ábra hozadéki árvonalából, amely a monopolista vevők hozadéki árvonala, összerakjuk az *eladók monopolisztikus versenyének* és a *vevők monopolisztikus versenyének* egymással való szembenállásából keletkező piaci helyzetképet, amelyet a 46. ábra tüntet fel. Itt tehát egy *domboru* piaci *hozadéki* árvonallal egy *homoru* piaci *költség*árvonal kerül egymással szembe. Ezenfelül pedig lehetségessé válik számunkra az is, hogy a 44. ábra hozadéki ár-

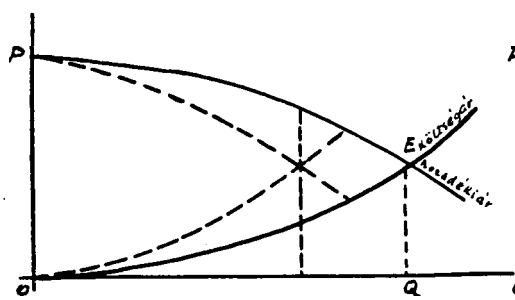
Termelt mennyiség.
Eladók monopolisztikus versenye.
Vevők imperfekt versenye.

44. sz. ábra.

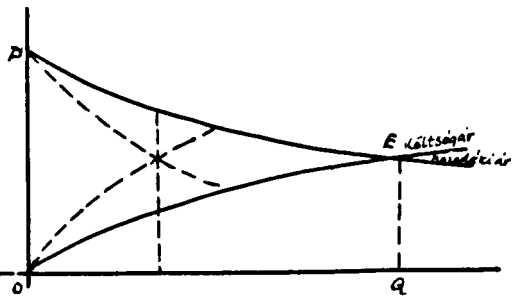
Termelt mennyiség.
Vevők monopolisztikus versenye.
Eladók imperfekt versenye.

45. sz. ábra.

Termelt mennyiség.
Eladók monopolisztikus versenye.
Vevők monopolisztikus versenye.

46. sz. ábra.

Termelt mennyiség.
Eladók imperfekt versenye.
Vevők imperfekt versenye.

47. sz. ábra.

vonalából és a 45. ábra költségárvonalából, mely előbbi az imperfekt versenyben álló vevők hozadéki árvonala, utóbbi pedig az imperfekt versenyben álló eladók költségárvonala, összerakjuk az *eladók imperfekt versenyének* és a *vevők imperfekt versenyének* egymással való szembenállásából előálló piaci helyzetképet, amelyet a 47. ábra mutat. Itt egy *homoru* piaci *hozadéki* árvonal egy *domboru* piaci *költség*árvonallal kerül szembe. A monopolisztikus verseny piacának jellegzetes képét a 44. és 45. ábra, az imperfekt verseny piacának jellegzetes képét pedig a 47. ábra adja. A tiszta *monopólium* helyzetét a *monopolisztikus verseny* képének *balszélső* szakasza, a teljesen *szabad verseny* helyzetét pedig az *imperfekt verseny* képének *jobbszélső szakasza* tünteti fel.

A piaci árvonalakhoz a határértékvonalakat is hozzárajzoltuk. Ezek segitségével kiderül, hogy a tiszta monopólium balszélső maximumpontja a 44. ábra *felső M* pontja, illetve a 45. ábra *alsó M* pontja, mert az előbbi esetben a monopólium az *eladók* oldalán, az utóbbi esetben pedig a *vevők* oldalán alakul ki. Viszont a teljesen szabad verseny jobbszélső egyensulyi pontja a 47. ábra *E* pontja és a 46. ábra *E* pontja is. A mindkétoldalu monopóliumnak ugyanis más egyensulyi helyzete nem lehet, mint a szembenálló felek teljes egyenlőségének megfelelő, melynek határesete a jobbszélre jut.

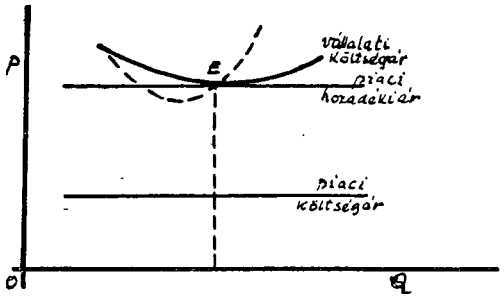
Az igy meghatározott piaci helyzetek alapján kell most már az *egyes vállalatoknak a piaccal szemben való egyensulyát* megtalálnunk. Amikor az egyes vállalatok a piaccal mint eladók állanak szemben, akkor saját költséggörbéiket a piaci hozadéki árvonalhoz mérik, amikor pedig a piacon mint vevők lépnek fel, akkor saját hozadéki árgörbéiket a piaci költségárvonalhoz hasonlitják. Az ebből származó egyensulyi helyzet *eladók imperfekt versenyében* a határvállalat részére a 48. ábrából tünik ki, mig a határinnenső vállalatok részére a 49. ábrából adódik. Mindkét vállalati tipus részére az egyensuly a vállalati határköltségvonalaknak a piaci hozadéki árvonallal való metszéspontjában van, ez azonban a 48. és 49. ábra összhangját mingyárt meg is zavarja. A 35. ábrában ugyanis feltételeztük, hogy a vállalati költségárvonalak a külső határvállalattól a belső határvállalatig menően függőleges irányban párhuzamosan egymás alatt helyezkednek el. Ha ezt fenntartjuk, akkor az egyes vállalatok határköltségvonalai a piaci hozadéki árvonalat a külső határvállalattól a belső határvállalat felé menően egyre inkább jobbfelé metszik el, vagyis a piacnak termelt egész mennyiség vállalatonkint különböző határmértékkel lenne megadva. A mennyiség meghatározása szempontjából a vállalatoknak az ár meghatározásánál kialakult sorrendje megfordulna és a belső határválla-

lat lenne a külső, viszont a külső határvállalat lenne a belső. Ha ehelyett a 35. ábrát elejtenők és feltételeznők, hogy a vállalatok határköltségvonalai ugyanabban a pontban metszik a piaci hozadéki árvonalat, mint a külső határvállalat, akkor a vállalati költségárvonalak külső határvállalattól a belső határvállalat felé (tehát fentről lefelé) haladva balfelé eltolódnának és nem helyezkednének el többé függőlegesen egymás alatt. Ez pedig azzal a következménnyel is járna, hogy a külső határvállalat költségárvonalával érintett piaci hozadéki árpont és a belső határvállalat költségárvonalával érintett piaci költségárpont nem esnék függőlegesen egymás fölé, illetve alá és igy nem ugyanarra a piaci mennyiségre vonatkoznék. Itt az ellentmondás a külső és a belső határvállalat között állana elő, mig előbbi esetünkben is megvan ugyanez az ellentmondás azzal az eltéréssel, hogy a belső határvállalat vállalati költségárvonala a piaci kötségárvonalat más mennyiségre vonatkozó piaci költségárpontban érinti, mint amily mennyiségre vonatkozóan ugyane vállalat határköltségvonala a piaci hozadéki árvonalat metszi. Mindkét esetben a piaci költségárvonal meghatározott árpontjától a piaci hozadéki árvonal meghatározott árpontja jobbra esik. Ebből a dilemmából keresünk kiutat akkor, amikor a vállalati költségárvonalakat függőlegesen ugy rajzoljuk egymás alá, hogy az alakjuk az 50. ábrában feltüntetett módon megváltozik és igy feltehető, hogy az összes vállalatok határköltséggörbéje megközelitően egy függőleges tengelybe esik össze és azon keresztül a piaci hozadéki árvonalat közel ugyanabban az árpontban metszi, mint a külső határvállalat határköltséggörbéje. Ezt tulmenően pedig a megoldást abban keressük, hogy a piaci hozadéki és költségárvonalak nagyságrendjéhez képest a vállalati költségárvonalak igen kicsinyek, továbbá imperfekt versenyben az egyes vállalatok közötti különbség sem lehet igen nagy.

Ha viszont a *vevők imperfekt versenyének* egyensulyi helyzeteit akarjuk meghatározni, akkor a határvállalat egyensulyát az 51. ábra, a határinnenső vállalatok egyensulyát pedig az 52. ábra mutathatja meg. Itt a két vállalati tipus egyensulya a vállalati határhozadékvonalaknak a piaci költségárvonallal való metszéspontjában van, ami az 51. és 52. ábra összhangját ugyanugy megzavarja, mint az eladók imperfekt versenyénél láttuk. A 37. ábrában ugyanis feltételeztük, hogy a vállalati hozadéki árvonalak a külső határvállalattól a belső határvállalatig menően függőleges irányban párhuzamosan egymás fölött helyezkednek el. Ha ezt fenntartjuk, akkor az egyes vállalatok határhozadékvonalai a piaci költségárvonalat a külső határvállalattól a belső határvállalat felé menően egyre inkább jobbfelé metszik el, vagyis a

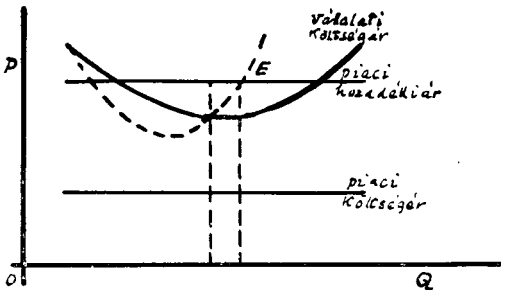
piacon megvett egész mennyiség vállalatonkint különböző határmértékkel lenne megadva. A mennyiség meghatározása szempontjából a vállalatoknak az ár meghatározásánál kialakult sorrendje megfordulna és a belső határvállalat lenne a külső, viszont a külső határvállalat lenne a belső. Ha ehelyett a 37. ábrát elejtenők és feltételeznők, hogy a vállalatok határhozadékvonalai ugyanabban a pontban metszik a piaci költségárvonalat, mint a külső határvállalat, akkor a vállalati hozadéki árvonalak a külső határvállalattól a belső határvállalat felé (tehát lentről felfelé) haladva balfelé eltolódnának és nem helyezkednének el többé függőlegesen egymás fölött. Ez pedig azzal a következménnyel is járna, hogy a külső határvállalat hozadéki árvonalával érintett piaci költségárpont és a belső határvállalat hozadéki árvonalával érintett piaci hozadéki árpont nem esnék függőlegesen egymás alá, illetve fölé és igy nem ugyanarra a piaci mennyiségre vonatkoznék. Ugy előbbi, mint utóbbi esetünkben bizonyos belső ellentmondás mutatkozik. Előbbi esetünkben a belső határvállalat vállalati hozadéki árvonala a piaci hozadéki árvonalat más mennyiségre vonatkozó piaci hozadéki árpontban érinti, mint amily mennyiségre vonatkozóan ugyane vállalat határhozadékvonala a piaci költségárvonalat metszi. Utóbbi esetünkben pedig a külső határvállalat meghatározta piaci költségárpont és a belső határvállalat meghatározta piaci hozadéki árpont vonatkoznék más-más piaci mennyiségekre. Mindkét ellentmondás esetében a piaci hozadéki árvonal meghatározott árpontjától a piaci költségárvonal meghatározott árpontja jobbra esik. Ebből a dilemmából keressük a kiutat, amikor a vállalati hozadéki árvonalakat függőlegesen ugy rajzoljuk egymás fölé, hogy az alakjuk az 53. ábrában feltüntetett módon megváltozik és igy feltehető, hogy az összes vállalatok határhozadékgörbéje megközelitően egy függőleges tengelybe esik össze és azon keresztül a piaci költségárvonalat közel ugyanabban az árpontban metszi, mint a külső határvállalat határhozadékgörbéje. Ezt tulmenően pedig a megoldást itt is az szolgáltathatja, hogy a piaci hozadéki és költségárvonalaknak nagyságrendjéhez képest a vállalati hozadéki árvonalak igen kicsinyek, továbbá imperfekt versenyben az egyes vállalatok közötti különbség se lehet igen nagy.

Az eladók imperfekt versenyének és a vevők imperfekt versenyének megoldásánál tehát ugyanaz a probléma vetődik fel és a választott két megoldás között teljes szimmetria is áll fenn.

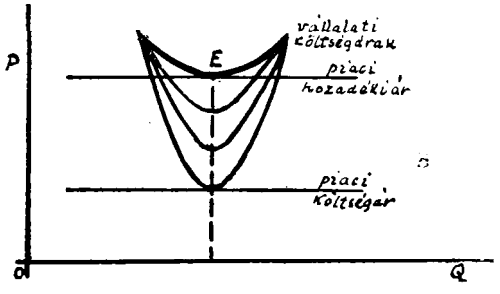
Eladók imprefekt versenye. Határvállalat egyensulya.

48. sz. ábra.

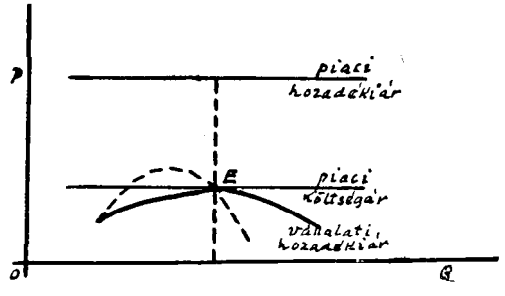
Eladók imperfekt versenye. Határinnenső vállalat egyensulya.

49. sz. ábra.

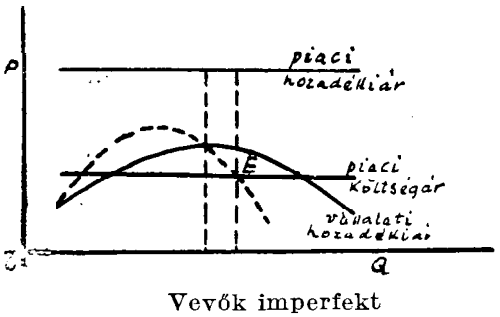
Eladók imperfekt versenye. Általános egyensuly megközelité se.

50. sz. ábra.

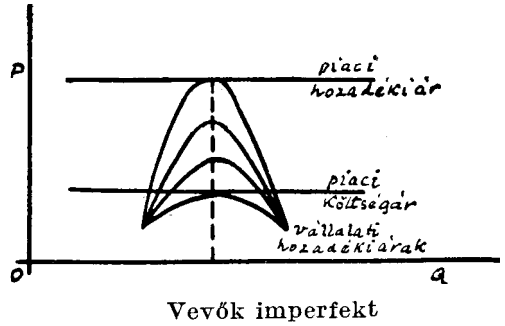
Vevők imperfekt versenye. Határvállalat egyensulya.

51. sz. ábra.

Vevők imperfekt versenye. Határinnenső vállalat egyensulya.

52. sz. ábra.

Vevők imperfekt versenye. Általános egyensuly megközelitése.

53. sz. ábra.

A *monopolisztikus versenyben álló* vállalatok között is meg kell különböztetni *határvállalatokat* és *határinnenső vállalatokat*, tehát a monopolisztikus versenyt ugy kell felfogni, mint amely *egyben imperfekt verseny is*. Az imperfekt versenynek nevezett piaci folyamattal szemben a monopolisztikus versenynek az eltérése abban áll, hogy amig a csupán imperfekt versenyre annak imperfekt volta, addig a monopolisztikus versenyre annak monopolisztikus volta az igazán jellegzetes. Perfekt verseny alatt csak a teljesen szabad versenyt lehet érteni és ennélfogva a monopolisztikus verseny a perfekt versennyel fogalmilag összeférhetetlen. Ép ezért lehetne versenymentes perfekt monopóliumról, imperfekt monopolisztikus versenyről, imperfekt szabad versenyről és perfekt szabad versenyről is beszélni, de ez a terminológia feleslegesen nehézkes és hosszadalmas volna. Az összefüggések megvilágitása kedvéért azonban érdemes megemliteni.

A monopolisztikus versenyben álló vállalatokról megállapitottuk, hogy mint eladók a piaci hozadéki árra egyenkint is észrevehető befolyást gyakorolnak, mint vevők pedig egyenkint is észrevehető befolyással vannak a piaci költségárra. Ebből következik, hogy az *eladók monopolisztikus versenyében* a vállalatokkal szembenálló piaci hozadéki árvonal nem lesz vizszintes egyenes, mint az 51., 52. és 53. ábrában, hanem a 44. ábra piaci hozadéki árvonalának megfelelő *eső* irányu *homoru* görbe. Ugyanigy a *vevők monopolisztikus versenyében* a vállalatokkal szembenálló piaci költségárvonal nem lesz vizsszintes egyenes, mint az 51., 52. és 53. ábrában, hanem a 45. ábra piaci költségárvonalának megfelelő *emelkedő* irányu *domboru* görbe. Az eladók monopolisztikus versenyében álló határvállalat egyensulyát az 54. ábra, a határinnenső vállalatokét az 55. ábra, a vevők monopolisztikus versenyében álló határvállalat egyensulyát az 57. ábra, a határinneső vállalatokét pedig az 58. ábra tünteti fel. Valamennyi esetben az egyensuly annál a mennyiségnél jön létre, amelyre vonatkozóan a határhozadéki és határköltségvonalak egymást metszik, és pedig az *eladók* monopolisztikus versenyében az eladó vállalat határköltségvonala (*vhk*) metszi a piaci határhozadékvonalat (*phh*), a *vevők* monopolisztikus versenyében pedig a vevő vállalat határhozadékvonala (*vhh*) metszi a piaci határköltségvonalat (*phk*). Az eladók imperfekt versenyének 48. és 49. ábrája között, valamint a vevők imperfekt versenyének 51. és 52. ábrája között jelentkező ellentmondás a monopolisztikus versenynél is fennáll, még pedig egyrészt az 54. és 55. ábra között, másrészt az 57. és 58. ábra között is. Az ellentmondás kiküszöbölésére az 50. és 53. ábrában keresett mód megfelelő alkalmazása nem elegendő, mert a monopolisztikus versenynek megfelelő piaci hozadéki és

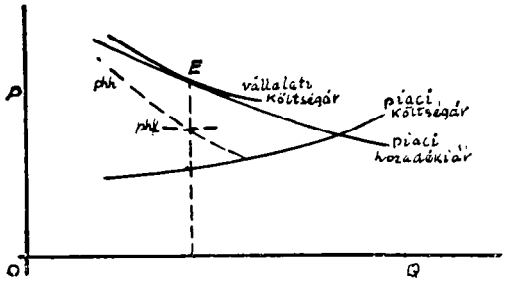
piaci költségárvonalak a 44. és 45. ábrában lecsökkentett iránykülönbség mellett is az egyes vállalatok részére *nem párhuzamosak*, mert a 44. ábrában levő piaci hozadéki árvonalnak *eső* irányát meg kell tartania, a piaci költségárvonal pedig *esővé nem* változtatható át, ugyanigy továbbá a 45. ábrában levő piaci költségárvonalnak *emelkedő* irányát meg kell tartania, a piaci hozadéki árvonal pedig *emelkedővé nem* változtatható át. Ezért a 41. és 42. ábra dilemmája ujra felvetődik s a feladat most abban áll, hogy ezt a dilemmát ugy oldjuk fel, hogy az emlitett ábrák kapcsán elmondottakkal ellentétbe ne kerüljünk, de az akkor megoldottnak vett, de most mégis megoldatlannak bizonyult részletproblémát is tisztázzuk.

Az *imperfekt* versenyben álló vállalatoknál a piaci hozadéki árvonal eső iránya és a piaci költségárvonal emelkedő iránya az *egyes vállalat szempontjából* egyaránt *vizszintessé* változik át, mert az egyes vállalat ezeknek a vonalaknak az irányára egyenkint észrevehető befolyást gyakorolni nem tud. Ezzel ezek a vonalak *párhuzamosakká* is lesznek. A *monopolisztikus* versenyben álló vállalatoknál ellenben a piaci hozadéki árvonal *eső* iránya és a piaci költségárvonal *emelkedő* iránya az *egyes vállalat szempontjából* is megmarad, mert az egyes vállalat ezeknek a vonalaknak az irányára egyenkint is észrevehető befolyást tud gyakorolni. A 44. és 45. ábra árvonalai ezen csak annyi változtatást engedhetnek, hogy az eladók monopolisztikus versenyében az árvonalak homoru alakja, a vevők monopolisztikus versenyében pedig az árvonalak domboru alakja az árvonalak ellenkező iránya közt mutatkozó különbséget a minimumra csökkenti, de a különbség megmarad. Igy megoldást csak a 41. vagy 42. ábra esetei adhatnának, feltéve, hogy az ezekkel az ábrákkal szemben már felmerült aggályok eloszlathatók. Mindkét ábra csak az *eladók* monopolisztikus versenyére vonatkozik, de domboru vállalati hozadéki árgörbéikkel minden további nélkül megfelelően átalakitható és alkalmazható a *vevők* monopolisztikus versenyére is. A 41. ábra képe *statikailag* kielégitő volna, de nem fogadható el kinetikailag. Viszont a 42. ábra kielégitő *kinetikailag* és nem fogadható el statikailag. A 41. ábra ugyanis egyensulyi helyzetet ad az eladók monopolisztikus versenyében álló külső határvállalatnak a vállalati költséggörbe és a piaci hozadéki árvonal érintkezésével, valamint a belső határvállalatnak a vállalati költséggörbe és a piaci költségárvonal érintkezésével, de nem felel meg kinetikailag, mert eszerint a külső határvállalat jobban mutatná a termelési kapacitás emelkedésének ármérséklő hatását és kevésbé volna kitéve a termelési tényezők áremelkedésének, mint a belső határvállalat. Ezzel szemben a 42. ábra nem ad egyen-

sulyi helyzetet a külső határvállalat számára, de itt csakugyan a külső határvállalat van a termelési kapacitás emelkedésének legkevésbé s a termelési tényezők áremelkedésének legjobban kitéve. A keresett megoldást a két ábra egyesitése adhatja meg olyanformán, hogy az *eladók* monopolisztikus versenyében a belső határvállalatok fokozatos kiválásával a piaci költségárvonal a 42. ábrának megfelelően *emelkedik* és egyidejüleg az egyensulyi mennyiséget jelző *függőleges vonal is* eltolódik, még pedig *balra*. A piaci hozadéki ár ilyetén emelkedése folytán egyben uj külső határvállalatok is léphetnek a versenybe. Az ennek a vonalnak mentén elhelyezkedő vállalati költséggörbék minden kinetikai elmozdulás után, tehát minden uj statikai helyzetben és a függőleges vonal balratolódása folytán a 41. ábrának megfelelően helyezkednek el egymás fölé, illetve alá. A *vevők* monopolisztikus versenyében pedig a belső határvállalatok fokozatos kiválásával a piaci hozadéki árvonal a 42. ábra megforditása gyanánt *esik* és egyidejüleg az egyensulyi mennyiséget jelző *függőleges vonal is* eltolódik *balra*. A piaci költségár ilyetén esése folytán egyben uj külső határvállalatok is léphetnek a versenybe. Az ennek a vonalnak mentén elhelyezkedő vállalati hozadéki görbék minden kinetikai elmozdulás után, tehát minden uj statikai helyzetben és a függőleges vonal balratolódása folytán a 42. ábra megforditása gyanánt helyezkednek el egymás alá, illetve fölé. Ezt a megközelitési kisérletet ábrázolja az 56. és 59. ábra.

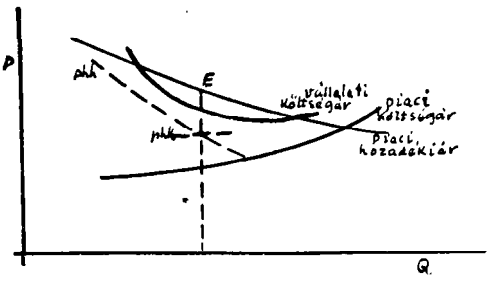
Ezzel az egyes vállalatoknak a különböző piaci helyzetekhez való viszonya megvilágitásra került. Meghatároztuk az imperfekt versenyben álló vállalatok egyensulyi helyzeteit, amihez hozzáfüzhetjük, hogy a teljesen szabad versenyben álló vállalatok mindegyikének egyensulyi helyzetei megfelelnek az imperfekt versenyben álló *külső* határvállalatok egyensulyi helyzeteinek. De meghatároztuk a monopolisztikus versenyben álló vállalatok egyensulyi helyzeteit is, ehhez pedig azt füzhetjük hozzá, hogy a tiszta monopóliumot élvező egyes vállalat egyensulyi helyzetei megfelelnek a monopolisztikus versenyben álló *belső* határvállalatok egyensulyi helyzeteinek. A megtett ut után a monopólium és a szabad verseny ujabb összehasonlitása még bizonyos tanulságokkal szolgálhat és ezeket akarjuk most végezetül levonni.

Ez összehasonlitás szemléletessé tétele céljából egy ábrába egyesitettük a 16., 20. és részben a 21. ábra képét a 60. ábránkban. Ez ábra szerint a monopolista által termelt mennyiség OQ_m, amivel szemben a szabad versenyben piacra kerülő mennyiség OQ_e, tehát az előbbinél Q_mQ_e mennyiséggel nagyobb, hogy pedig a jószág szabad jószágnak legyen tekinthető, ahhoz költségmentesnek és ármentesnek kell lennie,

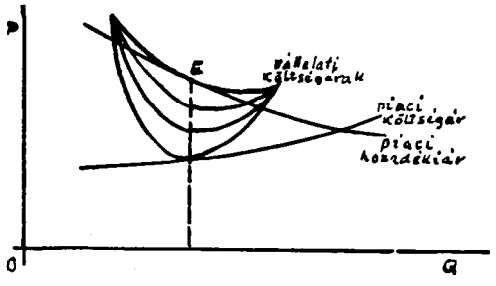
Eladók monopolisztikus versenye. Határvállalat egyensulya.

54. sz. ábra.

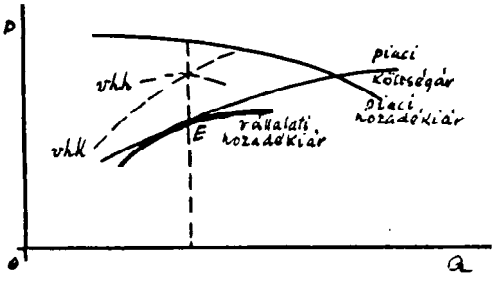
Eladók monopolisztikus versenye. Határinnenső vállalat egyensulya.

55. sz. ábra.

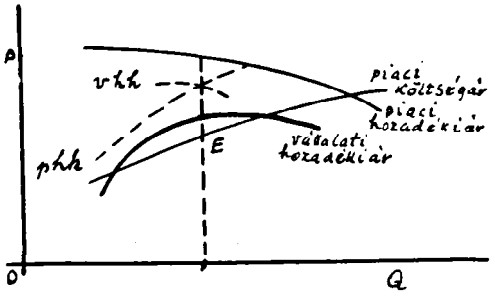
Eladók monopolisztikus versenye. Általános egyensuly megközelitése.

56. sz. ábra.

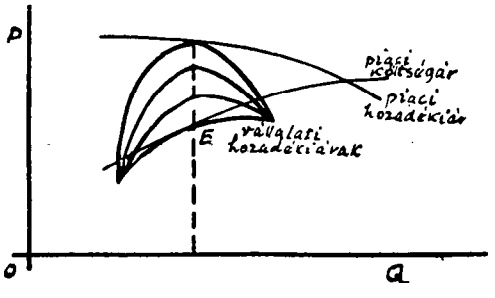
Vevők monopolisztikus versenye. Határvállalat egyensulya.

57. sz. ábra.

Vevők monopolisztikus versenye. Határinnenső vállalat egyensulya.

58. sz. ábra.

Vevők monopolisztikus versenye. Általános egyensuly megközelitése.

59. sz. ábra.

ami az OQ_q vonalnak, mint költségárvonalnak és a PQ_q vonalnak, mint hozadékárvonalnak metszéspontjánál, tehát az OQ_q mennyiségre nézve áll be. A monopolista eladási ára pQ_m, a szabad verseny eladási ára ennél a pm távolsággal kisebb, vagyis EQ_e, a szabad jószágnak pedig nincsen ára. A monopolista nyeresége az omO terület, vagyis a határhozadékvonal és a határköltségvonal által bezárt terület, vagy pedig az MQ_m magasság, vagyis a nyereséggörbe legnagyobb magassága, viszont a szabad versenynél már nyereség nincs. Van ellenben még egy piaci helyzet, amelyet eddig nem vettünk figyelembe, s amely lehetővé teszi, hogy a monopolista az OQ_m mennyiségnél nagyobb mennyiséget hozzon a piacra, még pedig maximálisan OQ_d mennyiséget és ez után a mennyiségnél nagyobb nyereséget is érjen el, még pedig az odO területnek, vagyis a hozadéki árvonal és a határköltségvonal által bezárt területnek, vagy pedig a DQ_d magasságnak megfelelő nyereséget. Ez fordulhat elő abban az esetben, amikor a *Pigou*-féle *discriminating monopoly* áll fenn, vagyis a monopolistának módjában áll minden eladott jószágegységet a vevők fizetőkészségének és képességének szélsőséges kihasználásával más áron, még pedig a hozadéki árvonal egyes szukcessziv pontjainak megfelelő árakon eladnia. Az igy eladásra kerülő mennyiség még mindig elmarad a szabad versenyben eladásra kerülő mennyiség mögött, de az eladási árak átlaga magasabb, mint a monopolista egyetlen eladási ára volna árdiszkriminálás nélkül. Az eddigiekben csak az eladók piacát és az eladó monopóliumát vettük figyelembe. Ha pedig folytatólag feltételezzük, hogy a monopolista eladó mint vevő is monopóliumot élvez és mint ilyen is teljes mértékben tud diszkriminálni, akkor a monopolista által eladható mennyiség egyenlő lesz a szabad versenyben piacra hozható mennyiséggel, OQ_e-vel, a monopolista nyeresége ellenben az oEO területre, azaz a hozadéki árvonal és a költségárvonal által bezárt területre, vagy pedig a $D_e Q_e$ magasságra fog emelkedni. Ez a monopolista által elérhető ujabb maximum, melynél ábránkban az eladási árak átlaga egyenlő a monopolista egyetlen, árdiszkriminálás nélküli, eladási árával, vételi árainak átlaga pedig szintén egyenlő a monopolista egyetlen, árdiszkriminálás nélküli, vételi árával. Ez az ujabb maximum ábránkban pontosan kétszerese a *simple monopoly* nyereségmaximumának, amint az MQ_m magasságnak a $D_e Q_e$ magassággal való összehasonlitása szemléletesen mutathatja. A monopolista azonban még ennek az ujabb maximumnak a kétszeresét is elérheti költségmentes monopólium esetében, mert akkor az OQ_q mennyiségnek piacrahozásával, ami monopólium nélkül a szabad jószággá válás mennyisége, valamint az eladási ár teljes diszkriminálásával az $oQ_q O$ terület-

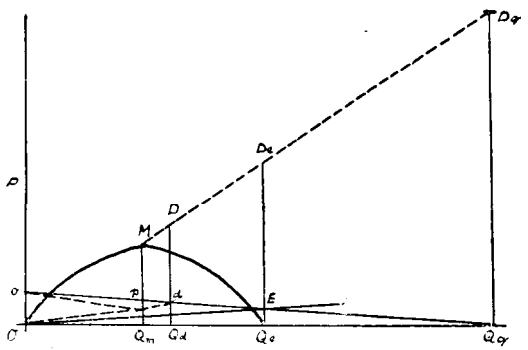
nek, vagy pedig a $D_q Q_q$ magasságnak megfelelő nyereséget érheti el. Ez a monopolista által elérhető *abszolut maximum*, de ez az árképződésnek és a gazdasági jószágként való megmaradásnak is a szélső határa, amelyen *tul a szabad verseny* sem mehet. A tökéletes árdiszkriminálás tehát alkalmas annak a különbségnek a kiküszöbölésére, amely monopólium és szabad verseny között a piacra hozott *mennyiség* tekintetében fennáll, de csak annál jobban kiélezi a *nyereségmentes* szabad verseny és a *nyereséges* monopólium ellentétét. Ha a piacon az árdiszkriminálás nem általános, akkor a *termelési tényezők gazdaságos felhasználása* szempontjából legelőnyösebb termelési mód a *tiszta, egyszerü monopólium* esete OQ_m termelési mennyiséggel, pQ_m hozadéki árral és MQ_m nyereségmaximummal, *amelyen tul minden járulékos termelés önmagában veszteséges és termelő erőknek jövedelmezőbb termelési ágaktól való elvonását okozza*, akár versenyből, akár pedig árdiszkriminálásból eredjen is ez. *Robinson* a termelő erőknek ilyetén helytelen elosztását csak az árdiszkriminálás esetére emeli ki, de nem kevésbé áll ez a verseny eseteire is. *Robinson*nál az árdiszkriminálásnak az a szélső hatása sem fordul elő, amelynek fokozatait 60. ábránk mutatja. *Robinson* szerint még azt is fel kell tételezni, hogy az árdiszkrimináló monopolista által piacra hozott mennyiség az OQ_m mennyiségnél kisebb és a monopolista nyeresége az MQ_m mennyiségnél mégis nagyobb, ami mindenesetre lehetséges. Az opQ_mO terület ugyanis nagyobb, mint az omO terület és igy az OQ_m mennyiségnél valamivel kisebb mennyiség piacrahozásával járó nyereség, az $opQ_m O$ területnek valamivel csökkentett kiterjedése is lehet még nagyobb az omO területnél. De *Robinson* is valószinübbnek tartja, hogy az árdiszkrimináló monopolista által piacra hozott árumennyiség az egyszerü monopolista árumennyiségénél nagyobb. *Robinson*nak idevágó érdekes fejtegetései egyébként igy hangzanak:[7]

„From the point of view of society as a whole it is impossible to say whether price discrimination is desirable or not. It is obviously wasteful, from the point of view of society, if any commodity fails to be produced up to the point where its marginal utility (shown by its demand price) is equal to its marginal cost; monopoly output is therefore undesirably small. From one point of view, therefore, price discrimination must be held to be superior to simple monopoly in all those cases in which it leads to an increase of output, and, as we have seen, these cases are likely to be the more common. But against this advantage must be set the fact that price discrimination leads to a maldistribution of resources as

[7] Lásd az idéz tt mű 206. lapján.

between different uses, a subject which would take us too far to discuss. Before it is possible to say whether discrimination is desirable or not, it is therefore necessary to weigh up the benefit from the increase in output against this disadvantage."

Mint már kiemeltük, az *árdiszkriminálásnak* tulajdonitott ez a hátrány, a *maldistribution of resources*, a tiszta, egyszerü monopóliummal szemben és attól jobbra *a versenyek összes eseteire is* ugyanugy érvényes. Más kérdés a monopolista nyereségének nagysága és az abból folyó következmények, amire még ki kell térnünk.

Egyszerü és árkülönböztető monopólium összehasonlitása a szabad versennyel és a szabad javakkal.

60. sz. ábra.

Az árkülönböztető monopólium nagy hátránya a tiszta, egyszerü monopóliummal és a verseny eseteivel szemben egyaránt a monopolista nyereségének nagysága. A nyereség nagysága ellenben már az egyszerü, tiszta monopóliumnak is hátránya a versenyekkel szemben. Emiatt a nagy nyereség miatt a tiszta, egyszerü *monopólium nagy gazdaságossága* is csak *látszólagos*, mert ez a nagy gazdaságosság *az uralkodó jövedelemmegoszlás mellett* áll csak fenn, ezt a jövedelemmegoszlást pedig a maga teljes aránytalanságával a *monopolista nyereségek hozták létre.* A monopólium tehát mintegy *önmagát igazolja*, mert a monopolisztikus termelés gazdaságossága a monopolisztikus nyereségekkel meghatározott és aránytalanná tett jövedelemmegoszlással van igazolva. A nagy nyereségekkel járó monopolisztikus termelést igazoló *jövedelmezőség* az *aránytalan jövedelemmegoszlás folytán* elsőrendü életszükségleti cikkek folytatólagos termelése helyett *fényüzési cikkek nagyobbarányu termelésénél* fog inkább mutatkozni, holott *arányosabb jövedelemmegoszlás mellett* az *elsőrendü életszükségleti cikkek folytatólagos termelése jövedelmezőbb* volna fényüzési cikkek nagyobbarányu termelésénél. Ha tehát a monopolista nyereségekből származó termeléseltolódást egy arányos jövedelemmegoszlás mellett fennálló jövedelmezőségi viszonyokon mérnők meg, akkor azt találnók, hogy a tiszta, egyszerü monopólium termelése *nem*

lenne gazdaságos. Robinson is foglalkozik a monopólium gazdaságosságának kérdésével, de ezt mindenképen kétségtelennek látja és csak a *társadalmi igazságosság*, valamint az *arányos jövedelemmegoszlás* érdekében foglal állást a monopolisztikus termelés ellen. Már azt, hogy a jövedelemmegoszlás aránytalansága a *termelés gazdaságosságára is* befolyással van, nem veszi figyelembe, holott ez éppen nem lényegtelen körülmény és kétségkivül helyt is áll. *Robinson* idevonatkozó fejtegetése különben igy hangzik:[8]

„We find in comparing a world of monopolised industries with a world of imperfect competition that there may be very considerable improvements in the technique of production when the unit of control in industry increases in size. But we find that an increase in the size of the unit of control will lead to an increase in the in equality of the distribution of wealth. The problem of the world of monopolists thus resolves itself into the familiar dilemma between efficiency and justice."

Majd folytatólag még ezt olvashatjuk:[9]

„(But) it is important to remember that a question does arise, the question of balancing the possible efficiency of monopoly against the dangers of an increased maldistribution of wealth. It is not sufficient to show that monopolisation will increase efficiency in order to show that it is desirable."

A termelési kapacitás növekedésével azonositott *efficiency* értelmében kétségkivül igaza van *Robinson*nak abban, hogy a monopolisztikus termelés a leggazdaságosabb. De a monopolisztikus nyereségekkel aránytalanná vált jövedelemmegoszlás folytán egy bizonyos *maldistribution of resources* is áll elő, mert *jövedelmezőbbekké* válnak olyan termelési ágak, amelyek a monopolisztikus nyereségek *nélkül nem* volnának annyira jövedelmezők és *kevésbé jövedelmezőkké* válnak olyan termelési ágak, amelyek a monopolisztikus nyereségek *nélkül* a legjövedelmezőbbek volnának. A monopólium ennélfogva nemcsak önmagát igazolja, hanem valósággal csak *önmagának termel*, tehát nagy kapacitását és fejlett technikáját aránytalan mértékben a monopolisták magángazdasági szükségleteinek szolgálatába állitja a közgazdasági szükségletek szolgálatának rovására. Önkéntelenül is az egyiptomi fáraók piramisépitkezései jutnak az eszünkbe, amelyeknek korszerü másai, az amerikai dollárkirályok jégpalotái és hasonlók a fejlett technika és a nagy kapacitás alkotásai. Ezek nemcsak a *jövedelemmegoszlás aránytalansága* szempontjából esnek kifogás alá, amiből erednek, hanem a

[8] Lásd az idézett mű 324. lapján.
[9] Lásd az idézett mű 325. lapján.

termelés aránytalansága és a *termelő erők aránytalan megoszlása és felhasználása*, tehát a *gazdaságosság* szempontjából is, ahová vezetnek. Ha egy jégpalota a leggazdaságosabban készül is önmagában, akkor is *waste of resources minden* költség, amelyet annak termelésére forditottak. Igy aztán gazdaságosabb felhasználása lett volna ezeknek a termelő erőknek buzatermő földek megtermelésére való forditása fejletlenebb technikával és kisebb kapacitással is.

A monopolisztikus nyereségek jövedelemmé válva nem kerülnek takarékos felhasználásra, mert a nagy jövedelmekből tulfizetik az árukat és szolgálatokat, ugyhogy a nagy jövedelmek kedveznek más nagy jövedelmek keletkezésének, mint a *Stamp* primadonnája és orvostanára a nemzeti jövedelemszámitással kapcsolatban alkalmazott egy példájában.

Kevésbé szokás ellenben figyelni arra a tényre, hogy a monopóliumot nagy nyereségei könnyen a *privilégium* állapotába viszik, mint aminek minden jogi monopóliumot tekinteni lehet. A privilégium állapotában ugyanis *megszünik* a monopolista számára az a *kényszer*, hogy nyereségmaximumra törekedjék, nevezetesen megszünik számára a kényszer abban az irányban, hogy biztosnak látszó nagy nyereségét bizonytalannak látszó nagyobb nyereségre igyekezzék fokozni. Különösen a költségeknek a minimumra való leszoritása ellen érvényesülhet ez a, mondhatni, *rentier*, mentalitás. *Heller Farkas*, akitől e sorok irója e munka kidolgozása közben igen sokirányu támogatásban és igen sok termékeny ösztönzésben részesült, nagy nyomatékkal emelte ki azokat az eseteket, amelyekben a monopolisztikus helyzetben levő kartelleket meglevő nyereségeik nagysága mentesitette attól, hogy a termelés legnagyobb gazdaságosságát jelző nyereségmaximumra törekedjenek. A monopólium tehát, amelyre nézve a nyereségmaximumra való törekvés *kényszere* hiányzik, *ebből a szempontból sem* szükségszerüen a lehető leggazdaságosabb. A *versenyben* álló vállalatok is nyereségeik maximumára törekednek és a verseny korlátai között lehetséges nyereségmaximum elérésére ép a verseny folytán *kényszeritve is* vannak.

Neubauer Gyula.

A magyar pénzintézetek helyzete Szlovákiában.

A régi Felsőmagyarország természetrajzi helyzeténél és Nagymagyarország állami berendezkedésénél fogva minden vonatkozásban Budapest felé tájékozódott. Természetesen igy közgazdasági összeköttetése is majdnem kizárólag Budapest volt. A régi Magyarországnak legrégibb pénzintézete tudvalevőleg az 1840-ben Budapesten alakult *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület,* amelyet 1841-ben ugyancsak Budapesten a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* követett. E két pénzintézet megalapitása az akkori közgazdasági életben jelentékeny fordulatot jelentett. A felvidék ipara és kereskedelme, amelyek azelőtt támogatás hiján nagyobb eredményeket nem tudtak elérni, bennük támogatóra, segitőre találtak. Eddig sulyosan szenvedtek a pénzviszonyok nyomása alatt, de amint közelebb kerültek ez intézetekhez, nem voltak többé arra kényszerülve, hogy uzsorások vagy bécsi magánbankárok sulyos feltételü kölcsöneit vegyék igénybe. És legnagyobb érdeme volt e két intézetnek, hogy a belső magyar szükségletek kielégitésére lévén alapitva, megértően tudtak az iparnak és kereskedelemnek a segitségére állani.

Pozsony, Kassa, Besztercebánya, Szepességi városok, Eperjes, Körmöcbánya, Selmecbánya, Érsekujvár stb. nagykereskedői, szállitói, akik Magyarország minden részébe közvetitették a vasat, vásznakat, kékfestőárukat, nyers és feldolgozott bányatermékeket, fát, faárukat stb. és viszont felhozták a bort, mezőgazdasági terményeket stb., megértve és lelkesedve Fáy Andrásnak az ipar és kereskedelmet érintő reformeszméiért, egymásután alapitják meg pénzintézeteiket. Igy alakulnak meg:

1842-ben a Pozsonyi első takarékpénztár,
1844-ben a Kassai takarékpénztár,
1845-ben a Besztercebányai takarékpénztár,
az Eperjesi takarékpénztár,
a Nagyszombati takarékpénztár,
1846-ban a Szepesi 16 városi takarékpénztár Iglón,
a Szepesi takarékpénztár Lőcsén,

1847-ben a Körmöcbányai takarékpénztár,
a Selmeci takarékpénztár és
1848-ban az Érsekujvári takarékpénztár.

Ezen intézetek alapitása után a kiegyezésig ujabb intézetek nem alakultak Felsőmagyarországon, hiszen a politikai elnyomatás magával hozta a közgazdasági stagnálást is. A kiegyezés éveiben elsőnek jelentkezett
1861-ben a Rimaszombati takarékpénztár, majd utána
1862-ben a Rozsnyói takarékpénztár,
1863-ban a Nyitrai takarékpénztár,
a Beregmunkácsi takarékpénztár,
a Kézsmárki takarékpénztár,
1865-ben az Ungmegyei takarékpénztár,
1866-ban a Trencséni takarékpénztár,
a Jolsvai takarékpénztár,
1867-ben a Pozsonyi iparbank,
a Kassai hitelbank,
a Balassagyarmati takarékpénztár,
1868-ban a Szepesi VII. bányavárosi takpt. Gölnicbányán,
az Ipolysági takarékpénztár,
a Szakolcai takarékpénztár,
a Szepesváraljai takarékpénztár,
a Turócszentmártoni részvény-takarékpénztár,
az Ungvári kereskedelmi és iparbank,
1869-ben a Pozsonyi II. ker. általános takarékpénztár,
a Rózsahegyi takarékpénztár,
az Öt felföldi városi takpt. Szepesszombat,
a Tornai takarékpénztár,
a Vágujhelyi takarékpénztár,
a Bártfai takarékpénztár,
a Gálszécsi takarékpénztár,
a Szepesi hitelbank és központi takpt. Lőcsén,
a Nagytapolcsányi takarékpénztár.

Ezek az intézetek, amelyeknek a legnagyobb része az államfordulat okozta gazdasági válság következtében már csak a multé, voltak uttörői, elősegitői ama pénzintézeti hálózat kiépitésének, amelyik megerősödve a budapesti piac közreműködésével, megteremtette a felvidéki ipart és kereskedelmet. Sok szlovák iparos, közöttük liptói timárok, szepességi takácsok, fa-, vas- és egyéb szakiskolák neveltjei köszönhették iparuknak fellendülését annak a gondoskodásnak, amellyel a „magyar ipar" vezetői boldogulásuk utját egyengették.

Az ipar és kereskedelem fellendülése magával hozta a vasuti hálózat kiépitését. Az uj vonalak egyrészt közelebb hoztak egymáshoz területeket, másrészt eltávolitottak egymástól nem egy olyan községet, várost, amelyek eddig egymásra voltak utalva; viszont közelebb kerültek az irányitó,

felvevő központhoz, Budapesthez, s már nem szorultak közvetitő segitségére. Ez a körülmény ujabb intézetek alapitására vezetett, amelyek kevés kivétellel ismét csak az ipar és kereskedelemnek tettek jó szolgálatokat.

Igy jutottunk el 1918 október 28-ig, amikor a csehek megalapitották uj államukat, a csehszlovák köztársaságot. Már 1919 február 25-én határzárt rendeltek el, egyidejüleg egy hétre, a bankjegyek lebélyegzési idejére szüneteltették a pénzintézetek működését is és e rendelkezések voltak a megindítói a magyar kezdeményezésből megteremtett pénzintézeti hálózat szétrombolásának. Dr. Rasin Alajos, a forradalmi pénzügyminiszter irja 1923-ban megjelent „Die Finanz und Wirtschaftspolitik der Tschechoslowakei" cimü munkájában, hogy az ujonnan alakult köztársaságnak fontos érdeke volt megszüntetni a köztársaság bankjainak és takarékpénztárainak bécsi és budapesti összeköttetéseit, hogy ez által mentesitse e két piac befolyása alól a cseh gazdasági érdekeket.

Mik voltak ezek a cseh gazdasági érdekek? Uj valutát teremteni és arról gondoskodni, hogy a Monarchia kötelezettségeiből az uj államra minél kevesebb pénzügyi kötelezettség háramoljék át.

Rasin állapitotta meg azt is, hogy a Felvidéken — a mai Szlovenszkón és Kárpátalján — az államfordulatkor 279 bank és takarékpénztár működött, amelyek mintegy 163 millió korona idegen pénzt kezeltek. Megállapitotta azt is, hogy a Felvidéken nagyobb volt a tezaurálási hajlam, mint a történelmi Csehországban. Ez a körülmény kedvező volt a cseh pénzügyi politikára; midőn a magyar pénzintézetek fennmaradását megakadályozta, ugyanakkor megbizható cseh intézeteknek engedélyt adott, hogy a Felvidéken letelepedhessenek és az eldugott pénzeket igyekezzenek betétként maguknak megszerezni. Cseh intézetek letelepitésével azt akarta elérni, hogy a régi pénzintézeti hálózat vezetői irányt változtassanak Budapest helyett Prága felé. Elrendelni ezt könnyü volt, de megvalósitani annál nehezebb, miután a felvidéki intézeteket — néhány kivétellel — semmiféle gazdasági érdek nem füzte Prágához. Rasin elsősorban a kereskedelmen akart segiteni, hogy a háboru alatt kiürült raktárait a belföldi piacokon — Prága stb. — illetve ezek közvetitésével megtölthesse. És a kereskedelem nagy összegeket igényelt. Kereskedőink előtt akkor csak egy cél lebegett: kiürült raktáraikat megtölteni. Ezért tulzottan vették igénybe a cseh intézetek által nekik hitel alakjában felajánlott segitséget.

A régi magyar pénzintézetek is bizonyára kerestek volna uj összeköttetéseket az uj államban, ha erre módot és időt adtak volna nekik. Megsegitésük azonban késett. Végül is régi pénzintézeteink és iparvállalataink vezetői nagy szo-

rultságukban kénytelenek voltak vállalataikat az uj hatalom pénzintézeteinek kiszolgáltatni.

Csakhogy az uj hatalomnak kötelezettségei, igéretei voltak a szlovákokkal szemben, tehát kénytelenek voltak a történelmi ország intézetei mellett pénzügyi politikájuk végrehajtására szlovák intézeteket is igénybe venni. A volt Felsőmagyarországon alig néhány tót nemzetiségü pénzintézet működött és ezek működési köre is inkább helyi jellegü volt. Ezeket kellett az uj hatalomnak az uj Szlovenszkón felhasználni, hogy gazdasági terveit végrehajthassa. E nemzetiségi intézetek között a *Tátra bank* Turócszentmártonban és a *Rózsahegyi hitelbank* voltak e célra kiszemelve. És csak igy volt lehetséges, hogy a *Tátra bank*, amely az államfordulatkor mindössze 1,600.000.— korona alaptőkével birt, s a háboru végéig helyi jellegü intézet volt, az államfordulattal nagy befolyást nyert a volt felsőmagyarországi magyar intézetek megszüntetésére.

Az 1920—1927-ig terjedő időben 25 régi, javarészt magyar intézetet olvasztott magába. E beolvasztott intézetek helyébe fiókokat nyitott és a mögötte álló kormányhatalom támaszával oly bontó hatalmat képvisel minden magyar gazdasági törekvéssel szemben, hogy ezt az erősséget a magyar közgazdasági élet képviselői megdönteni nem tudják.

Szervezete ma 38 fiókból és 3 kirendeltségből áll, amelyek a következők: Fiókjai: Besztercebánya, Trencsénbaán, Bártfa, Pozsony, Zólyom, Dobsina, Alsókubin, Nyustya, Homonna, Illava, Jolsva, Kézsmárk, Kassa, Liptóujvár, Liptószentmiklós, Losonc, Nagymihály, Kékkő, Szepsi, Nyitra, Vágbeszterce, Eperjes, Rőce, Rimaszombat, Rozsnyó, Kisszeben, Gálszécs, Szenice, Stubnyafürdő, Tapolcsány, Tornallya, Trencsénteplic, Trencsén, Nagyszombat, Nagybittse, Ruttka, Zólyombrezó, Zsolna. *Kirendeltségei:* Pelsőc, Csetnek, Terebes.

Alaptőkéje ma 40 millió cseh korona és 1936 december 31-iki *zárszámadásában* 6,019.504.95 cseh korona árvabetétet és 296,486.491.85 cseh korona rendes betétet, összesen tehát 302,505.996.80 cseh korona betétet kezel.

Ipari érdekeltsége nem nagy. Régi magyar alapitás ezek között csak a Terebesi cukorgyár, amely az államfordulatkor átment a Tátrabank érdekkörébe.

A *Rózsahegyi hitelbank* 1879—1919-ig viselte e szövegü cégét, csak az államfordulatkor változtatta meg Slovenska bankra. Ez intézetnek is, bár 6 millió korona összegü alaptőkéje tekintélyesebb volt a Tátra bankénál, 1919-ig nem volt szélesebb hatásköre és az előbbi intézethez hasonlóan részben nemzetiségi gazdasági politikát folytatott. Már békében is a Zivnostenska bank volt a támasza. Megbizatása ugyanolyan

volt, mint a Tátra banknak. Hogy fiókokat nyithasson és átvehessen régi magyar intézeteket, alaptőkéjét 70 millió cseh koronáig emelte, mely ma azonban már csak 32,000.000.— cseh korona. Óriási összeg a magyarság tőkeszegénységével szemben. *Fiókhálózata* ma a következő 36 fiókból áll: Besztercebánya, Beregszász, Galgóc, Kassa, Nagymihály, Mijava, Vágujhely, Pöstyén, Rózsahegy, Selmecbánya, Brezova, Huszt, Léva, Modor, Nyitra, Érsekujvár, Eperjes, Szenice, Bártfa, Csaca, Komárom, Losonc. Munkács, Ujbánya, Bazin, Puhó, Igló, Ipolyság, Nagyszombat, Ungvár, Verbó, Trencsén, Trsztena, Verebély, Aranyosmarót, Zsolna.

Az intézet *betétállománya* 1936 dec. 31-én 319,361.107.— cseh korona volt. Hogy kezel-e szintén árvapénzeket, külön nem mutatja ki, de kétségtelen, hogy állományában jelentékeny összegü, veritékkel keresett magyar betét foglaltatik.

Ipari érdekeltsége sokkal nagyobb, mint a Tátra banké és ezek között magyar alapitások voltak a Tekla papiripari r. t. Szakolcán, amelyet a budapesti Rigler cég alapitott 1905-ben. Talán legjelentékenyebb érdekeltsége a Szlovák biztositó r. t. Pozsonyban, amely átvette az Első magyar általános biztositó intézet érdekköréhez tartozó magyar biztositók felvidéki üzleteit. Ezek voltak: a Hazai biztositó r. t., a Hungária életbiztositó r. t., a Magyar élet- és járadékbiztositó int., a Magyar-hollandi biztositó int., a Minerva általános bizt. int. és a Nemzeti balesetbiztositó intézet. Elképzelhetjük, hogy mennyi magyar kézből fizetett tüz-, betörés-, baleset-, jég-, kezesség-biztositások dija szolgál nem magyar célokat. Szlovák sörfőzde és malátagyár r. t. cég alatt vezetik a Kachelmann vihnyei cég által évtizedek előtt alapitott vállalatot.

A fent emlitett két pénzintézeten kivül egy harmadik szlovák jellegü intézet is létesült az államfordulatkor fentiekhez hasonló céllal amerikai szlovákok pénzéből, *Americka szlovenszka bank* cég alatt, azonban ez rövidéletü volt és 12 fiókjával együtt más intézetekbe olvadt be.

Igen valószinü, hogy az uj hatalom nem volt megelégedve ez intézetek üzleti politikájával. Talán tulzottan szlovenszkói gazdasági politikát folytattak, amelybe az idők folyamán valószinüleg beilleszkedhetett volna a magyarság is, csehszlovák gazdasági politika helyett. A látszat legalább azt mutatta, hogy ennek az ellensulyozására látta a kormány szükségesnek egy cseh intézetet is bekapcsolni a szlovenszkói gazdasági életbe. Ez az intézet a *Legio bank* volt. Eredetileg a szibériai légiók pénzügyeinek a lebonyolitására alakult és csak a történelmi Csehországban működött, de 1921 óta már Szlovenszkóra is kiterjesztette működési körét. Terjeszkedése lassan, feltünés nélkül indult meg és ez évben még csak két fiókja van, Pozsonyban és Pöstyénben. 1925-ig mindössze három jelentéktelen helyen, Vágujhelyen, Poprádon és Zó-

lyomban nyitnak fiókot és csak 1925-től kezdve halad gyorsabb ütemben fióknyitásuk. 1930 végéig már Beregszászon, Kassán, Szliácson, Ótátrafüreden, Csorbatón és Tátralomnicon is képviselve vannak.

A még működő magyar intézetek anyagi helyzete mind nehezebb lett. Régi adósaik csak nehezen tudtak eleget tenni kötelezettségeiknek, betéteket csak vontatottan, vagy egyáltalán nem tudtak kifizetni, ezért uj betéteket nem tudtak szerezni és kész prédái lettek a Legio bank affiliálási vagy felszivási igyekezetének. Az is rontott a magyar intézetek helyzetén, hogy éppen azokon a helyeken, ahol erősen meggyöngült intézetek voltak, a Legio bank uj szövetkezeteket alapitott „*Általános hitelintézet*" cég alatt.

De a legnagyobb megdöbbenést váltotta ki ugy a pénzintézetek, mint a nagyközönség — hitelkeresők, betevők, iparosok, gyárosok, kereskedők stb. — körében 1928 őszén a hir, amikor köztudomásu lett, hogy a *Szlovák általános hitelbankot* is megvásárolta a Legio bank. Ez az intézet a Magyar általános hitelbank felsőmagyarországi fiókjaiból alakult és bár nagyrészvényesei összeállitása és az igazgatósági tagjainak vegyes nemzetisége miatt nem is lehetett 100%-ig magyar intézetnek minősiteni, mégis régi kapcsolatai révén és mert tisztviselői javarészt magyarok voltak, magyar intézetnek számitott.

Ezekkel a tranzakcióival a Legio bank érdekeltsége 1936 december 31-én Szlovenszkón és Kárpátalján igy oszlik meg: Összesen *70 érdekeltsége* van. Ezek között önálló saját fiókja 15: Pozsony, Kassa, Vágujhely, Poprád állomás, Szliács, Csorbató, Aranyosmarót, Komárom, Nagymihály, Poprád város, Rózsahegy, Ótátrafüred, Tátralomnic, Zólyom, Zsolna. Affiliált intézete 7, amelyek 35 fiókkal birnak éspedig a *Szlovák általános hitelbank Pozsony*, ennek 22 fiókja: Besztercebánya, Bártfa, Beregszász, Dunaszerdahely, Kézsmárk, Kassa, Losonc, Malacka, Munkács, Nyitra, Érsekujvár, Eperjes, Rozsnyó, Szakolcza, Igló, Ólubló, Sasvár, Tapolcsány, Tornallya, Trencsén, Ungvár, Varannó. *Első Privigyei bank, Privigye*, 3 fiókja: Handlova, Németpróna, Zsámbokrét; *Nyitrai általános bank, Nyitra*, 2 fiókja: Vágszered, Tapolcsány; *Nagyszombati első bank, Nagyszombat*, 3 fiókja: Galgóc, Pöstyén, Verbó; *Ungvölgyi bank, Nagyberezna; Tiszaujlaki gazdasági bank, Tiszaujlak; Podkarpatska bank, Ungvár*, 6 fiókja: Huszt, Munkács, Eperjes, Rahó, Nagyszőllős, Técső. Szövetkezete 13 *Általános hitelszövetkezet m. sz. cég alatt:* Hosszumező, Alsókubin, Szepsi, Námesztó, Puchó, Verebély, Szentkereszt, Stubnya-fürdő, Trsztena, Turdossin, Nagykapos, Kisszeben, Zseliz. *Ipari* érdekeltségei, amelyek magyar alapitások voltak: a Tátra villamos vasutak, Ungvári kő-

bánya r. t., Ungvári szeszgyár r. t. és közvetve azok az iparvállalatok, amelyekre affiliációi és fiókjai utján befolyást tud gyakorolni. Saját *alapitásai* közül megemlitendő a Legio biztositó intézet, amelynek pénztáraiba bizonyára jelentékeny összegü magyar kézből eredő biztositási dijak folynak be.

Nem kis feltünést keltett az 1937. év folyamán a *Pozsonyi Duna bank* részvényeinek megvétele az Agrár-párt érdekeltség által. Ez intézet, mely 18 fiókjával: (Beregszász, Dunaszerdahely, Homonna, Huszt, Kassa, Léva, Losonc, Nagymihály, Munkács, Nyitra, Érsekujvár, Gálszécs, Nagyszöllős, Szobránc, Tapolcsány, Ungvár, Nagykapos, Zsolna) és 4 *affiliált intézetével:* (Népbank Nagyszombat és fiókja Szered, Mezőgazdasági és iparbank Trencsénbaán, Liptói hitelbank Liptószentmiklós, Vágujhelyi hitelbank) magyar jellegű intézetnek szerette magát feltüntetni, idegen kézbe kerülő részvényei utján a legmagyarabb vidékeket szolgáltatta ki a centralista gazdasági politikának. Betétei az 1936 december 31-iki mérlege szerint 241,107.636.— cseh koronát tettek ki.

A Legio bankkal párhuzamosan terjeszkedtek az Agrárpárt védnöksége alatt működő *Gazda szövetkezetek* (Rolnicka vzájomna pokladnica), amelyek állami támogatás és kedvezmények nyujthatása mellett csendesen, feltünés nélkül vonják a centralista politikába a hitelre szorult magyar gazdákat. Ezek száma Szlovenszkón és Kárpátalján 1936 december 31-én 74 volt éspedig a következő helyeken:

Trencsénbaán, Besztercebánya, Selmecbánya, Bártfa, Pozsony, Breznóbánya, Brezova, Csaca, Alsókubin, Dunaszerdahely, Galánta, Gölnicbánya, Girált, Galgóc, Holics, Homonna, Illava, Kézsmárk, Komárom, Kassa, Királyhelmec, Korpona, Léva, Lőcse, Liptóujvár, Liptószentmiklós, Losonc, Malacka, Mezőlaborc, Nagymihály, Modor, Kékkő, Szepsi, Námesztó, Nyitra, Ujbánya, Vágujhely, Érsekujvár, Párkány, Pöstyén, Poprád, Vágbeszterce, Eperjes, Privigye, Puchó, Nagyrőce, Rimaszombat, Rozsnyó, Rózsahegy, Kisszeben, Szenice, Szina, Szobránc, Igló, Ólubló, Garamszentkereszt, Ipolyság, Sellye, Somorja, Tapolcsány, Tornallya, Terebes, Trencsén, Nagyszombat, Turócszentmárton, Nagybittse, Nagykapos, Varannó, Felsővizköz, Aranyosmarót, Zólyom, Zseliz, Zsolna.

Ezeknek a szövetkezeteknek 1936 december 31-én összbetéte 562,809.910.— cseh koronát tett ki. Tagjaiknak száma 129.205 volt és megoszlásuk szerint: 111.032 kisgazda, 6682 gazdasági munkás, 4267 önálló iparos, 617 tanitó, 444 lelkész, 699 ügyvéd, orvos, mérnök stb., 3624 hivatalnok, 439 egyesület, 194 szövetkezet, 1207 egyéb jogi személy volt közöttük.

A fent felsorolt intézetekhez kell a Pozsonyban székelő *Központi szövetkezetet* is sorolnunk, mely az államfordulat

pénzügyi rendelkezései segitségével kitünően megalapozott és kiépitett szövetkezeti hálózathoz jutott minden fáradtság nélkül a magyar Hangya szövetkezet és a Magyar Országos központi hitelszövetkezet (O. K. H.) felvidéki fiókjainak és érdekeltségeinek az átvételével. A Hangya szövetkezetek utján a fogyasztási szövetkezetek, az O. K. H. szövetkezetek utján a hitelszövetkezetek kerültek kötelékébe és befolyása alá.

A Központi szövetkezet az államfordulat óta máig jelentékenyen emelte szövetkezetei számát és nem vitatjuk, hogy emelte is a szövetkezetek iránti bizalmat, de a magyarság szempontjából kifogásolható, hogy ezeket az intézményeket, amelyeket az önzetlen magyar kezdeményezés, munka hozott létre, törvényes rendelkezéssel (210. sz. tv. 1919. IV. 15.) nemcsak hogy kivették a magyarság kezéből, hanem a szövetkezeti eszme vezető magyar munkásait félretolták és ma a centralista gazdasági politika hivei állanak a Központi szövetkezet élén.

1936 december 31-iki zárszámadása szerint a kötelékébe tartozó szövetkezetek száma 1960 volt, azonban szoros összeköttetésben vele csak 1885 szövetkezet állott 463.158 taggal és 73,294.000.— cseh korona üzletrésszel. A Központ és a kötelékébe tartozó szövetkezetek összesen 959,117.000.— cseh korona betétet kezeltek.

Rasin megállapitása szerint az államfordulatkor *279 bank és takarékpénztár* működött a régi Felsőmagyarországon. Az e területből alakult mai Szlovenszkón és Kárpátalján, a Központi szövetkezet tekintetbe vétele nélkül,

a Legióbank	érdekeltségek száma.....	71
a Tátrabank	,, ,, ...	42
a Szlovenszkabank	,, ,, ...	37
a Gazdaszövetkezetek	,, ...	74
	összesen...	224.

Számitásunk szerint az államfordulatkor működött 279 intézet mintegy 120 bank vagy takarékpénztár érdekkörébe tartozott, mig jelenleg *224 intézetet tart kötelékében 4 érdekeltség*, a Tátra, Szlovenszka, Legio és Rolnicka. De mig a régi érdekeltségeknél elenyészőleg érvényesült a nemzetiségi szempont, lesujtó, hogy ma 4 érdekeltség 224 intézetnél elsősorban nemzetiségi érdeket érvényesit és ha egyes tiszta magyar helyen magyar is tárgyalásuk nyelve, az nem magyar érdekből történik.

Ha összegezzük a felsorolt intézetek *tőkeerejét* 1936 dec. 31-én közzétett zárszámadásaik alapján, de ismét tekintetbe nem véve a Központi szövetkezetet, akkor a következő eredményt kapjuk:

	Cseh koronában	
	Alaptőkéje	Betétei
a Tátrabank	40,000.000	437,048.077
a Szlovák hitelbank ..	50,000.000	325,289.878
a Legióbank	70,000.000	511,427.826
a Szlovenszkabank....	32,200.000	319,361.107
	192,200.000	1.593,126.883
ha hozzávesszük a Dunabankot.....	15,000.000	241,107.636
a Gazdaszövetkezeteket és ez utóbbiak által kimutatott állami betéteket	16,000.000	548,009,910
	—	14,800.000
hozzávetőleg tehát	223,200.000 alapt. és	2.397,044.429

betéttőke állhatott 1936 december 31-én a centralista gazdasági politika rendelkezésére.

Amennyire a mai viszonyok mellett ellenőrizni lehet, azt hisszük, hogy ma még számottevő kisebbségi intézetnek tekinthetjük: a *Pozsonyi első takarékpénztárt,* öt affiliált intézetével. Ezek: a Komáromi első hitelintézet, az Első Sellyei bank, a Lévai első bank, a Rimaszombati bank, a Tornallyai hitelintézet; a *Szepességi bankot* Késmárkon, 10 városban (Gölnicbánya, Lőcse, Pelsőc, Podolin, Poprád, Rozsnyó, Szepesbéla, Igló, Szepesszombat, Merény) fentartott fiókjaival; a *Barsmegyei népbankot* Léva, 9 fiókjával (Selmecbánya, Érsekujvár, Párkány, Ipolyság, Verebély, Aranyosmarót, Zsarnóc, Zseliz, Oszlány); a *Szepesi hitelbankot,* Lőcsén, a *Csereháti bankot,* Mecenzéfen; a *Sellyei hitelintézetet;* a *Somorjai hitelintézetet;* az *Ugocsai bankegyesületet* Nagyszöllősön, amelyeknek a tőkeereje 1936 december 31-én, illetve a rendelkezésre álló utolsó adatok alapján megközelitőleg a következő:

	Alaptőke	csK-ban	Betétek
Pozsonyi első tpt.	5,000.000		172,883.295.10
Komáromi első hit. int.	1,050.000	kb.	10.000.000.—
Első Sellyei bank	600.000	,,	4,000.000.—
Lévai első bank	600.000	,,	5,500.000.—
Rimaszombati bank	1,200.000	,,	4,500.000.—
Tornallyai hitelint.	600.000	,,	6,000.000.—
Szepességi bank	6,900.000	,,	62,859.096.05
Barsmegyei népbank.....	5,000.000	,,	108,000.000.—
Szepesi hitelbank.....	2,400.000	,,	15,751.758.65
Csereháti bank	1,500.000	,,	12,764.441.30
Sellyei hitelintézet	400.000	,,	2,500.000.—
Somorjai hitelintézet	1,000.000	,,	5,000.000.—
Ugocsai bankegyesület	660.000	,,	1,065.456.25
hozzávetőleg, alaptőke	26,910.000	betét	410,824.047.35

összegben állhatott a kisebbségi intézetek rendelkezésére.

Szembe állitva a két érdekkör tőkeerejét,

	Alaptőkéje csK-ban	Betétei
a nem magyar vezetés alatt álló intézetek.....	223,200.000	2.397,044.429
a régi vezetés alatt álló intézetek	26,910.000	410,824.047

Óriási különbségek, amelyek az alaptőkénél nem annyira kirivók, mint a betéteknél. És ha nagyösszegü, *rangrejtett* állami betétek is szerepelnek e betétek alatt, nincs kétségünk aziránt, hogy még akkor is igen nagyösszegü, magyar munkából fakadó pénzeknek kell nem magyar célt szolgáló intézeteknél elhelyezve lenni.

A kisebbségi intézetek említésénél nem szabad megfeledkeznünk a Galántáról megindult *Hanzaszövetkezetekről.* Ezek is mint a Központi szövetkezet, két részből állanak: fogyasztási szövetkezetekből és hitelszövetkezetekből. Az előbbieknek központja a Hanza szövetkezeti áruközpont, az utóbbiaknak a Hanza hitelszövetkezet. Ezidőszerint mind a két központ és szövetkezetei csak Nyugatszlovenszkón működnek, miután nem állanak olyan összegü tőkék rendelkezésükre, amelyekkel behálózhatnák egész Szlovenszkót. *Fogyasztási szövetkezetei száma* 197; 231 eladási hellyel. Tagjainak száma 42.852, 3,030.929.— cseh korona üzletrésszel, amellyel 64,624.787.28 cseh korona áruforgalmat tudtak az 1936. évben elérni. Emellett még némi betétet is elhelyeztek náluk tagjaik 1,473.982.89 cseh korona összegben.

A Hanza *hitelszövetkezet* az elmult év beszámolójában nem mutatja ki, hogy hány szövetkezete van, sem azt, hogy milyen üzletrésztőkével rendelkezik, mindössze arról számol be, hogy a legjobb reményekkel néznek a szövetkezetek további fejlődése felé és reményüket igazolni látszik betétállományuk emelkedése, amely az 1935. évi 5,875,353.15 cseh koronával szemben 1936-ban 6,673.561.05 cseh koronára emelkedett.

Amit eddig elmondtunk, azt hisszük beigazolják, hogy a pénzintézeti hálózat átalakulása Szlovenszkón a magyar nemzetiségü lakosság fejlődésére nem járt előnnyel.

Elvesztette vezető és irányitó helyét, az államfordulat okozta vagyoni meggyöngülésével vállalkozási lehetősége is megingott és kénytelen volt helyét a legtöbb esetben járatlan és soviniszta szlovák vagy cseh egyéneknek átengedni. Rasin álma tehát, hogy a csehszlovák köztársaságban csak szlovákok és csehek élhessék ki magukat, a hatalmi eszközök erőszakos alkalmazása következtében, nagyrészt bevált.

A szlovákiai magyarság vezetőinek a feladatai közé tartoznék a magyarság gazdasági erősödése érdekében a még régi vezetés alatt álló gazdasági vállalkozást (kisipar, nagy-

ipar, bank, takarékpénztár, szövetkezet) egy altruista érdekszövetségbe tömöriteni. Egyenlő elbánást követelni abban az irányban, hogy a magyarság tapasztalt gazdasági vezetői az élintézményeknél, minők a Nemzeti bank, Postatakarékpénztár, Visszleszámitoló és lombard intézet, Pénzintézetek szövetsége stb., beleszólást nyerhessenek az üzleti irányitásba. Önálló, független szövetkezeti központot alapitani. Állami kedvezmények nyujtását, állami betétek, árvapénzek elhelyezését követelni intézeteinknél, továbbá ipari támogatásokat, kedvezményeket, állami megbizatásokat stb. Mindezzel olyan bástyái lehetnének ismét a szlovákiai magyar gazdasági életnek, amelyek minden viharnak ellent tudnának állani.

Tornay Aurél.

A tulnépesség ismérvei. [1])

I. BEVEZETÉS.

Az államok népesedési politikájukat elsősorban mindig *hatalmi* és *tekintélyi* aspirációk szempontjából irányitották; ennélfogva mindig nagy jelentőséget tulajdonitottak a népesség maximális szaporodásának, nem csupán katonai, hanem gazdasági és pénzügyi szempontból is. Másrészt viszont a nemzetek ama követeléseiket, amelyek területüknek, vagy politikai és gazdasági befolyásuknak a növelésére vonatkoztak, általában népességük szaporodásával igyekeztek igazolni.

A nemzetek közötti viszályok és a háborus veszély egyik legfőbb okának számosan máig azokat az ellentéteket tartják, amelyek a különböző országok között a népsürüség, a népesedés ritmusa és a népesedési politika terén fennállanak. Ennek folytán a kérdés tanulmányozói valamilyen közös alapot igyekeznek találni, amelynek a segitségével egyfelől egységes módon lehetne megitélni a népesedés helyzetét és irányzatát a különböző országokban, másfelől meg lehetne határozni, milyennek kellene lennie a világ népességének legracionálisabb elosztásának. Ez a törekvés nem uj; az emberi gondolkozás gazdasági és politikai megfontolásokból kiindulva, minden időben beleütközött ebbe a kérdésbe. Eltérőleg az etatista felfogástól, amely változatlanul a nagy népesség-fejlődésnek kedvez, egyetlen tisztán gazdasági jellegü elmélet sem tudta mindezideig a nemzetközi véleményeket egyesiteni. E tekintetben még mindig két uralkodó gazdasági teóriával állunk szemben; az egyik Malthusé, a másik az ugynevezett népességi optimum elmélete.

Röviden vázolnunk kell a népesség kivánatos számára vonatkozó vélemények történeti fejlődését, hogy az uj teóriákat kellőleg megérthessük és elbirálhassuk. A világi és egyházi hatalmak felfogásától eltérő egyéni véleményeknek a

[1] A szerző egy nagyobb tanulmánya után, amelyet a „Grouppe d'études internationales pour les questions démographiques" kérelmére irt. *Dr. Imre Ferenczi: L'optimum synthétique du peuplement. Esquisse d'une politique internationale de population.* Conférence permanente des Hautes Études internationales, 10ème session, Mémoire international nº 3, Institut international de coopération intellectuelle, Société des Nations, Paris, 1937.

népesség számát illetőleg a francia forradalom és a machinizmus korszaka előtt nem lehetett komolyabb jelentőségük. Emez emlitett időpont előtt a kivánatos népszám egyszerüen egyértelmü volt a legnagyobb számmal. És ez a felfogás igazoltnak is látszott mindaddig, amig a háboruk, betegségek, ragályok és éhinségek következtében a népesség száma állandóan igen alacsony volt.

A halász- és vadásznépek nagykiterjedésü területeken éltek, amelyek nagy zsákmányokat biztositottak számukra. Az állattenyésztésre való áttérés után nagyobb figyelmet kezdtek forditani a sikságokra, mig az erdők és folyók vesztettek fontosságukból. A történetelőtti idők tanulmányozása és az etnológia kimutatták, hogy a vándorlások és háboruk fő oka az éghajlati és földrajzi változásokban rejlik, amelyek néha teljesen átalakitották egyes vidékek élelmezési értékét. Mindamellett a középkor folyamán sokféle fajkeveredés után a nomád és harcos törzsek végre állandóan letelepültek, meghatározott területeken, azzal a céllal, hogy tevékenységüket leginkább a földmüvelésnek szentelik. Még abban a korszakban is a különböző nemzetek hatalmának és jólétének fő ismérve az alattvalók száma és a megdolgozható területek nagysága közötti arányban rejlett.

Jóllehet, a tengerentulon termékeny területeket fedeztek fel, a tőkés gazdálkodás és a kivándorlás is fejlődött és a piacok megnagyobbodtak, egészen az ipari forradalomig élelmiszereket nem tudtak Európába áthozni olyan nagymennyiségben és olyan gyorsasággal, hogy bizonyos szükséget látó és ez értelemben „tulnépesedett" területek helyzetén segiteni tudtak volna. Valóban Nyugat-Európának lakosságát egészen a XIX. század közepéig eléggé gyakran megtizedelték az éhinségek.

A nagy európai hatalmak egészen a XVIII. század végéig nemcsak katonai, hanem gazdasági és pénzügyi szempontból is nagy fontosságot tulajdonitottak a népesség fejlődésének és a területek szaporitásának (gyarmatok, stb.). E tekintetben nem volt különbség a közgazdák felfogásai között, akár merkantilisták, akár fiziokraták voltak is. Smith Ádám is a népesség szaporodásában látta a jólét növekedésének legbiztosabb mérvét. A kormányok pedig igen hamar felismerték — legalábbis saját maguk előtt —, hogy a népesség száma és általában a nép egészsége, megelégedése és katonai értéke nagymértékben jólétének eredője.

Az ipari forradalom előmozditotta a népesség szaporodását. De különösen Angliában abban az időben már rettenetes társadalmi bajokat okozott, amelyek a közvéleményben izgalmat keltettek. Végül is a francia forradalom adta meg az iróknak a lehetőséget arra, hogy a népesség kivánatos szá-

mát egyedül az egyéni jólét nézőpontjából tárgyalják, elvonatkozva az államérdektől. Mint Saint-Just mondta: „A boldogság uj eszme Európában". Az anyagi utilitarizmus és a jólétre való törekvés, amelyet az egyénnek az uj törvényhozás biztositott, a fehér fajok általános bölcseletévé lett. Mindenki igyekszik saját sorsának ura lenni, védeni érdekeit a jövedelem-eloszlásban és érvényre juttatni saját véleményét a politikai és társadalmi rendet illetőleg. Mig a szines fajok belenyugszanak sorsukba, a fehér faj sikerrel törekedett arra, hogy a világtermelés és az egyéni jólét minden területén érvényesitse befolyását. De az első modern közgazdák, akik a népesség kivánatos számát a társadalmi jólét szempontjából vizsgálták, homlokegyenest ellenkező véleményeket vallottak.

Mig Godwin (Condorcet-t követve) szélsőséges optimizmussal azt állitotta, hogy az emberiség szaporodása és boldogulása kizárólag a társadalmi intézmények, nevezetesen a jövedelem-eloszlás tökéletesbitésétől függ[2], addig Malthus nagyobb sikerrel képviselte azt a pesszimisztikus álláspontot, hogy a népesség szaporodását egyszersmindenkorra az élelmi szerek mennyisége korlátozza.[3] A világ tulnépesedésének veszedelmét kora természetjogi bölcseletének megfelelőleg mint egy örökös és kikerülhetetlen törvény következményét mutatja be. A népesség mindig és mindenütt emelkedik, ahol azt a létfenntartás megengedi, de amilyen mértékben ez emelkedik, ugyanigy az élelmiszerek átlagos szaporodásának mértéke szükségképpen csökken (csökkenő hozadék törvénye). A házasság előtti erkölcsi önmegtartóztatás, a késői házasodás és a gyermekek számának önkéntes korlátozása ellensulyozhatnák a tulnépesedés veszélyét és ennek következtében megelőzhetik a tulnépesedés utólagos szörnyü hatásait és természetes korrektivumait (bün, nyomor, ragályok, háboru), de Malthus ugy vélte, hogy a tömegek nem nagyon képesek preventiv magatartásra. A népesség maximális szaporodása felé való haladást csupán átmenetileg lehetne ellensulyozni. És kivándorlás- és szociálpolitika is csupán csekély mértékben képesek a munkásosztályok társadalmi helyzetét megjavitani; egyébként a kivándorlás csak általánossá teszi a tulnépesedést a világban és a fajok keveredését idézi elő.

Malthus szerint tehát a proletártömegek állandóan csu-

[2] *An enquiry concerning political justice and its influence on general virtue and happiness.* (2 vol.) London 1793 . . . (William Godwin) *Of population: Enquiry concerning the Power of Increase in the Numbers of Mankind being an answer to Mrs Malthus essay on that subject.* London, 1820.

[3] Malthus T. R. *An essay on the principle of population as it affects the future improvement of society.* With remarks on the speculations of Mr Godwin, M. Condorcet and other writers. London, 1798.

pán a nyomor és a fizikai elfajulás határán állhatnak. És a népesség helyzetében alig van jelentékeny különbség ama korszak között, amidőn a tulnépesedés még nem áll fenn és a között, amikor már bekövetkezett. Malthust annyira elfoglalta a tulnépesedés veszélye, hogy a népességhiány veszélyének kérdésével nem is foglalkozott; másrészt a tulnépesedés problémáinak tanulmányozásában csupán a népesség és egyetlen termelési tényező, nevezetesen az élelmiszerek kölcsönhatásának vizsgálatával foglalkozott és ugyszólván semmiféle jelentőséget nem tulajdonitott a termelés egyéb tényezőinek, valamint az életszinvonalnak sem.

Mindamellett helytelen volna Malthusban látni a születések korlátozására irányuló mozgalomnak atyját. Malthus nemcsak, hogy kifejezetten ellensége volt a fogamzás elleni mesterséges óvszereknek,[4] hanem mindig előnyösebbnek tartott egy nagyon szerény életnivóju népességet egy magas jólétü csekély népszámnál.

Malthusé az érdem, hogy a demografikus problémák tanulmányozásában többé nem csupán bölcseleti vagy politikai szempontokból indult ki, hanem okszági kapcsolatokat igyekezett felfedezni, amelynek az uj közgazdaságtudomány alapjait alkotják. Ezenfelül nézőpontja nem csupán *szociális*, hanem *nemzetközi* volt: egy ország népességi maximumát nem csupán az illető ország saját termelése szempontjából próbálta megitélni, hanem a világgazdaság feltételeit vette tekintetbe.

1. Malthus fő tételét, amely a népességnek az élelmiszerek szaporodásánál sokkal erősebb mértékü megnövekedését hirdette, a történeti fejlődés tökéletesen megcáfolta.[5] Malthus-

[4] Francis Place: „*Illustrations and Proofs of the Principle of Population: including an examination of the proposed remedies of Mr Malthus, and a reply to the objections of Mr Godwin and Others*" cimü könyvében (London, 1822) volt az első, aki nyiltan ajánlotta a fogamzás elleni óvszerek használatát. V. ö. még J.-A. Field: „*Essays on Population and other Papers*" (Chicago, 1931), *The Malthusian Controversy*, 41. és köv. l.

[5] A világ népességének történeti fejlődésére vonatkozólag lásd a következő három iró uj munkáját: Walter F. Willcox: *Increase in the Population of the earth and the Continent since* 1650. *International Migrations*. vol. II. Interpretations by a group of scholars in different countries. Edit. on behalf of the National Bureau of Economic Research by W. Willcox, New-York, 1931; Paul Mombert: *Die Entwicklung der Bevölkerung Europas* seit der Mitte des 17. Jahrhunderts. Zeitschr. f. Nationalökonomie, Wien, 1936, S. 533-543, et A. M. Carr-Saunders, *World Population*, Oxford, 1936, pp. 17-46.

Nevezetesen Európának lakosságát 1800-ra összesen 180—190 millióra becsülik; 1900-ig ez a szám közel 400 millióra emelkedett; 1930-ban a háborus veszteség ellenére nem állt messze az 500 milliótól.

Ehhez a népességnövekedéshez hozzá kell számitani még a többi világrészek felé irányuló tiszta kivándorlást, amely kb. 40 milliót tesz ki, vagyis 55 millió kivándorló volt, akiknek kb. 30%-a tért vissza Európába, (Imre Ferenczi, *International Migrations*, vol. I. *Statistics*, New-York, 1929.

nak nem volt és nem is lehetett fogalma arról az óriási hatásról, amelyet a technika találmányai és a tudománynak a termelés és szállitás szolgálatába való állitása jelentettek.

Valóban az ugynevezett csökkenő hozadék törvénye a földmüvelés területén csupán szerény mértékben nyilvánult meg. A világgazdaság kifejlődése következtében éhinségek csupán a földgömb bizonyos elmaradt vidékein mutatkoznak, igaz, hogy ezeknek a lakossága még mindig az emberiségnek több mint a felét teszik ki.

2. Mindamellett Malthus tétele egy ideig érvül szolgált a „kommunizmus", sőt a szükölködőket illető törvényhozással szemben is (poor laws); de a szociálpolitika fellendülése, amelyet az autonom munkásszervezetek és a munkásvédelmi törvényhozás vezettek be, megcáfolta Malthus pesszimista érveit: a jövedelemeloszlás módositása jelentékeny módon emelte a civilizált és mind erősebben benépesedett világ munkásainak életszinvonalát. A proletariátus fokozódó nyomorára vonatkozó sötét jóslatok hamisaknak bizonyultak, éppugy, mint azok a gazdasági elméletek is („a munkabéralap törvénye", „a vasbér-törvény", „az általános elszegényedés" [Verelendung] teóriája stb.), amelyek a jóslatok alapjául szolgáltak.

3. Egy olyan szociális rendszer kifejlődése van előttünk, amely máris bizonyos jólétet és társadalmi biztonságot ad, különösen az ipari munkásoknak. Ezt a társadalmi épitményt nem fenyegeti kikerülhetetlen tulnépesedés, azonban viszont bizonyos védelmet kiván oly veszélyekkel szemben, amelyeket egyes uj demografikus tényezők jelentenek; e tényezőket Malthus maga szintén még nem láthatta. A nyugati államoknak ma nem egy mindinkább fenyegető egyetemes tulnépesedéssel kell szembenézniök, amelyet időről időre csupán erősfoku halandóság csökkent; ellenkezőleg ezekben az országokban a *születések* önkéntes *korlátozása* a népelsorvadás

(Az 5. jegyzet folytatása).

p. 204 et *Une étude historique des statistiques des migrations*, Revue internationale du Travail, sept. 1929, 397 l.) Európa politikai, szellemi és technikai fölénye a XVIII. század végétől kezdődőleg kétségbevonhatatlan volt és Európa lakosságának rohamos szaporodása ugyancsak ettől a századtól kezdve indul meg. A világrészek közötti kivándorlás a többi fajok szaporodását is jelentékeny mértékben előmozditotta. E mozgalomra vonatkozólag lásd szerző cikkét: *Migrations* (modern), Encyclopedia of Social Sciences, vol. IX, New-York, 1933.

Ami a többi különböző egyéb demografiai statisztikákat és kommentárjait illeti, egyszersmindenkorra *Carr-Saunders* idézett munkájára hivatkozunk, amelyet ugyancsak a nemzetközi tanulmányok konferenciájának X. ülésszakára készitett.

kisértetét hivja elő.[6] A születéseknek ez a korlátozása már a XIX. század elején (Franciaország) illetve közepén kezd mutatkozni (Skandináv országok), vagy csak mintegy 1870—1880-tól kezdődőleg (Nagy-Britannia) és azt nem a természet örök törvényei,[7] hanem egy mindinkább racionalista gondolkozás hoztak létre, a növekvő jólét és kultura következményeként. Már Marx kimutatta, hogy a népesedésnek nincs „természeti törvénye", hanem csupán történeti demografikus irányzatok vannak, amelyek egyik korszakról a másikra változnak és a társadalmi szervezettől függnek. A kapitalizmus uralma alatt a tőke — legalábbis a magántőke — nagymérvü felhalmozása a munkanélküli tartaléksereg megnövekedését idézi elő. Marx éppen az utóbbit tekinti a tulnépesség bizonyitékának, másrészt viszont azt állitja, hogy a termelés végtelenül fokozható. Ennélfogva Marx szerint a tulnépesség problémájának megoldása csupán a jövedelmeknek a kollektivista társadalom elvei szerint való megosztásában található.[8] A létfeltételek mind kedvezőbb fejlődése az európai civilizáció körében aláásta Malthus tanitását, de Marx jóslatait is megcáfolta: a munkaalkalmak a népesség számához képest mind jobban és jobban emelkedtek. Bizonyos, hogy ezek az elméletek semmiképpen sem gátolták a munkásosztályok helyzetének javitására törekvő kisérleteket. Eltekintve Malthus néhány elméleti követőjétől, a demografiai problémák nem sokat izgatták a XIX. század lényegében

[6] Ha eltekintünk a primitiv prevenció módszereitől, amelyeket minden időben használtak, a modern fogamzás elleni módszereknek a használata először Franciaországban terjedt el a paraszt tömegekben, oka pedig az a napoleoni törvény volt, amely előirta a földbirtoknak az örökösök közötti kötelező szétosztását. Ellenben a „Birth Control" mozgalom, amelyet Angliában már a mult század harmadik tizedétől kezdődőleg propagáltak, csupán a XIX. század utolsó két évtizedétől kezdődőleg terjedt el erősebb mértékben az angol ipari munkások között; (abban az időben a fogamzás elleni óvszereknek bizonyos technikai haladását is konstatálni lehet).

[7] *Corrado Gini* elmélete a népesség ciklikus mozgásairól (*The Cyclical Rise and Fall of Population*, dans „Population", Lectures of the Harris Foundation, 1929, Chicago) uj kisérletet jelent a demografikus mozgalomnak naturalista alapon való megmagyarázására.

Malthus elméletével ellentétben, aki — nem véve számba a valóságot — azt állitotta, hogy a népesség szaporodása változatlanul mértani haladvány szerint történik, ez a szerző azt mondja, hogy a népesség növekedése és csökkenése ciklikus ritmusoknak engedelmeskedik. Egyébként Verhulst belga matematikus már 1838-ban felállitott egy hipotezist, nevezetesen azt a véleményét nyilvánitotta, hogy a világ népességének biológiai szaporodása nem egyenes, hanem görbe vonalban történik és ezt az utóbbit azután logisztikus görbének nevezte el.

[8] Hogy a tartalékhadsereg elméletét megmentsék, egyes neo-marxisták azt fejtegették, hogy a gyarmati (fekete) kapitalizmus rövid időre megmentette a pusztulástól a kapitalizmus anarchikus termelését; de a munkanélküliség stb. óriási arányokban vissza fog térni, amint e területek iparosodása megtörtént.

optimista szellemét; de a születések csökkenésének mindinkább feltünő szimptomái a nyugati államokban körülbelül 1900 óta bizonyos nyugtalanságot támasztottak, kivált a a nacionalista és militarista körökben. Például kiszámitották, hogy a nagy háborut megelőző husz esztendőben a német születési szám ugyanolyan arányban csökkent, mint a francia születési szám 80 esztendő alatt. A közgazdaságtan érdeklődése a növekvő népsürüség, a társadalmi szervezet, az életszinvonal átalakulása, az egyének és nemzetek gondolkodásának fejlődése és a demografikus feszültség kölcsönhatásának tanulmányozása felé fordult, kivált a tulnépesedett és népességhiánnyal biró országokban.

Az — általában szólva — kedvező történeti fejlődés láttára már bizonyos klasszikus közgazdák kifejtették azt a véleményüket, hogy bizonyos körülmények között a népesség megnövekedése a társadalmi haladás előfeltétele. Ez az optimizmus jellemzi különösen Sismondi ismeretes tételét „Az államférfi valódi problémája, hogy megtalálja a népességnek és a vagyonnak azt a kombinációját és arányát, amely egy adott területen az emberi nemnek a legnagyobb boldogságot biztositja".[9]

Mig ezt az irót ugy tekinthetjük, mint az ugynevezett *jóléti optimum* demografiai elméletének előfutárját, John Stuart Millt sokan az ugynevezett gazdasági optimum elmélete első képviselőjének tekintik. Mill arra igyekezett, hogy a termelési tényezők helyes arányát kikutassa és meggyőződése volt, hogy a technikai haladás a népesség többszöröződését engedi meg, egyuttal egy magasabb életnivót is biztositva. Mindamellett bizonyos népszámtól kezdődőleg az életszinvonal csökken, minthogy „a gyermekeknek szájuk van, de karjuk nincs", másrészt a népszám a fogyasztásra befolyást gyakorolva, a termelésre is bizonyos hatást gyakorol; ennélfogva egy népességhiánnyal biró állapot is létezik.[10]

A születések korlátozása egyébként még fokozta az ellentétet a nyugati államok demografikus helyzete és a világ tulnépesedett területei között, különösen egyes nagy ázsiai birodalmakra vonatkozólag. Ezeken a területeken a „malthusi tulnépesség" továbbra is fennáll és jellemzi azt a születések nagy száma és az ugyancsak erős halandóság, amely a közegészségügy és technika még elégtelen fejlettsége folytán nem eléggé csökken. Azok a háboruk, amelyek a XIX. század második felétől kezdődő-

[9] J. C. L. S. de Sismondi. *Nouveaux principes d'économie politique*, 2. kiadás, vol. II, Ch. VII.

[10] John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, London, 1848. Book II. chap. XI, part 6.

leg a távol keleten kitörtek, valamint a tengerentuli angolszász területeknek a sárga faj ellen irányuló megszoritó törvényei ez ellentéteknek csupán szimptomái. Másrészt Dél-Amerika államaiban, Ausztráliában és Dél-Afrikában a népességhiány ismérvei tünnek elő. Végül bizonyos primitiv országok az elnéptelenedésnek tüneteit mutatják, az európai civilizáció és a fajok keveredésének (vagy az ily keveredés hiányának) hatása alatt, valamint azért is, mert nincs meg bennük a képesség, hogy az uj élet- és munkafeltételekhez alkalmazkodjanak. Ilyen módon a demografiai ellentétek már a háboru előtt az egyforma nemzetközi társadalmi fejlődésnek egyik legnagyobb akadályát alkották és ezeket az akadályokat csupán a nagy vándorlási mozgalmak csökkentették.[11]

Ebben az időben egymástól függetlenül három közgazda végzett kutatásokat és ezek őket abba az irányba vezették, amelyet ma a népesség gazdasági optimuma elméletének nevezünk: *E. Cannan* Angliában (1888), *Julius Wolf* Németországban (1901 és 1908) és *Wicksell* Svédországban (1911). Közülük csak ez az utóbbi használta a „népesség-optimum" kifejezést; Wolf a hozadék-optimum általános teoriáját adta, mig Cannan optimumról egyáltalában nem beszélt. Mégis ez utóbbi tételeinek van még mindig a legnagyobb befolyásuk és azokat a háboru előtt és után ugy ő maga, mint egy egész iskola épitette tovább.

Az ipari forradalom és a napoleoni háborukat kisérő bajok keltették életre valamikor az első, a népességet illető nagy elméleti vitát. Ugyanigy az optimum elmélete is mai jelentőségét a világháboru és annak szellemi, gazdasági és demografiai hatásai következtében nyerte el.

Az utóbbi szempontból tekintve a háboru bizonyos kiegyenlitő hatással birt: a születési szám az összes európai államokban csökkent és ma mindenütt alacsonyabb, mint 1913-ban volt. És a csökkenés igen sok esetben feltünőbb volt, mint a halandóság csökkenése.

Mindamellett a népesedési elmélet területén a vélemények nagyon megoszlanak. Uj próféták léptek előtérbe, akik még mindig a hamarosan beálló tulnépesedés veszélyét hangoztatták, az élelmiszerellátás nehézségének következménye-

[11] L. jelen cikk szerzőjének a munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi szövetségének harmadik ülése elé (Zürich, 1912 szeptember 6—8.) terjesztett jelentését „*Le Chômage et les Migrations internationales de travailleurs*", (Gand, 1912 ; németül is: Jena, 1913). Ez a jelentés a munkapiac nemzetközi szabályozását és a vándorló munkás nemzetközi védelmét kivánta és az az eredménye volt, hogy a szociálpolitika világháboru előtti három nemzetközi egyesülete először intézett együttes „felhivást" az óceánon tuli országokhoz (Gand 1913). Ebben a felhivásban a szociálpolitikai reformok megvalósitását ajánlotta, különösen a munkások nemzetközi cseréjével kapcsolatban.

képpen.[12] De a gazdasági, társadalmi és demografikus tényezők kölcsönhatásának uj analizise is megindult, az anyagi jólét haladásával (és már nem az éhségveszély szempontjából) minden miszticizmus kihagyásával (nacionalizmus stb.) A mezőgazdasági válság, amely nagymennyiségü élelmiszerkészlet elpusztitását tette szükségessé, nagyhamar ráterelte a figyelmet a születéscsökkenés, valamint a civilizált népek mindinkább stagnáló népesedésének problémáira. Az optimális népszám alapvető eszméje körüli viták, valamint az ilyen optimumra törekvő politikának a tanulmányozása rendkivüli gyakorlati jelentőségre tettek szert. A szociálpolitika iránt érdeklődő közgazdák száma, akik a népesedési elmélettel és politikával foglalkoznak, jelentékenyen megnőtt és magának az optimumnak teoretikusai között máris két csoportot lehet megkülönböztetni: egyikük a gazdasági optimum, a másik a jóléti optimum elméletét képviseli.

Hogy ezeket az elméleteket jobban megérthessük, mindenekelőtt a *népsürüségre* vonatkozó felfogások és számitások rendszeres kifejtésére és birálatára van szükségünk; ezek az adatok t. i. nagy aktualitással birnak, miután a világpolitika ujabb vitáiban nagy szerepet juttattak nekik bizonyos vidékek tulnépesedésének bizonyitására. Végül bizonyos tudományok (demografia, szociális egészségtan, faji egészségtan, embertan, stb.) *minőségi mértékeket* adtak a népességoptimumra vonatkozólag. E minőségi mértékek és a mennyiségi optimum nem zárják ki egymást kölcsönösen; mindamellett a különböző területeken végzett kisérletek nem elegendőképpen vették egymást tekintetbe. Először mi próbáljuk meg fent idézett tanulmányunkban azokat együttesen megvizsgálni és egy ideiglenes rendszerbe beilleszteni.

E cikkben mindenekelőtt az aritmetikai, fiziológiai, az agrár és a közgazdasági sürüség értékét vizsgáljuk, hogy ezek segitségével az empirikus tulnépesedés és népességhiány gazdasági lényegét meglehet-e állapitani. Aztán a *gazdasági népesség-optimum* elméletének az alapjait fejtjük ki. Egy későbbi cikk keretében megvizsgáljuk ennek az elméletnek gyakorlati értékét, ami az ugynevezett jóléti optimum elméletéhez és ismérveihez vezet. A szociális optimum alakulásának vizsgálata a liberális világgazdaságban (amelyet a változó konjunkturák jellemeznek) és a nacionalista gazdaság uralma alatt következik ezután, ami átvezet a nemzeti biztonság elemzésére a népszámmal és az életszinvonallal kapcsolatban (*reális* vagy *valószerü* optimum).

[12] Lásd East professzor jóslatait az első népesedésügyi nemzetközi kongresszuson, Genf, 1927 és azok birálatát (Imre Ferenczi: *Surpopulation et dénatalité*, Revue économique internationale, sept. 1928).

II. SŰRŰSÉG-SZÁMITÁSI MÓDSZEREK.

1. Aritmetikai sürüség.

Számtani vagy aritmetikai sürüség alatt azoknak a személyeknek átlagos számát értjük, akik egy bizonyos ország területegységén élnek, minden tekintet nélkül a talaj és a népesség minőségére. Jóllehet a tudomány régen kimutatta ennek a fogalomnak a határozatlanságát, még mindig gyakran szerepel nemcsak korunk politikai vitáiban, hanem még a szakemberek munkáiban is, hogy segitségével az abszolut, vagy relativ „tulnépességet" vagy népességhiányt jellemezzék.

Az aritmetikai sürüség sorrendjében a különböző földrészek az albábbi módon következnek: Európa, Ázsia, Észak-Amerika, Közép-Amerika, Afrika, Dél-Amerika és Ausztrália.[13]

A föld a maga egészében km²-ként tizenöt lakosnál kevesebbet tart el.

Az a husz ország, amelynek legnagyobb az aritmetikai sürüsége, az 1. számu táblázatban található:

I. TÁBLÁZAT.

Aritmetikai népsürüség.[14]

Belgium	275.9	Magyarország	96.2
Németalföld (a vizzel boritott terület nélkül)	249.2	Lengyelország	87.1
Nagy-Britannia és Észak-Irország	192.2	Dánia	85.7
Japán	179.4	Ausztria	80.8
Németország	141.4	Portugália	78.2
Olaszország	138.7	Brit-India	77.5
Kina	115.1	Franciaország	76.1
Csehország	108 2	Románia	65.1
Svájc	101.5	Bulgária	60.0
		Jugoszlávia	60.0
		Görögország	51.9

[13] A km²-ként számitott aritmetikai sürüség 1930-ban és 1910-ben a következő volt:

	1930	1910
Oceánia	1.2	0.8
Afrika	5.2	4.3
Amerika	5.7	4.2
Ázsia	26.0	22.2
Európa	49.2	45.5

A Föld km²-rel számitott aritmetikai sürüsége 1910—1930-ig 12.8-ról 15-re emelkedett, (férfiak, asszonyok és gyermekek), anélkül, hogy e tény által a világ jóléte csökkent volna. E számokba nincsenek belefoglalva a déli és északi sarki területek (12,670.000 km²), sem pedig az a 365 millió km²-nyi terület, amelyet tengerek boritanak. (Institut international de statistique: *Aperçu de la démographie des divers pays du monde*, La Haye, 1931. p. VI).

[14] A népesség legutolsó hivatalos becslése alapján számitva (*Annuaire statistique de la S. d. N.*, 1935—36, Genève, 1936, 2. táblázat).

Látjuk, hogy ezekben az országokban semmiféle összefüggés nem található a népesség sürüsége és jóléte között. Hozzátehetjük, hogy vannak országok, amelyek csekély sürüségüknél fogva nem is szerepelnek ebben a táblázatban, pl. Norvégia és Svédország, mégis a legjobban élő területek közé tartoznak, mig India és Kina, amelyek a legnépesebbek között vannak, a jólét szempontjából igen alacsony helyzetet foglalnak el. Általában szólva a távol kelet, amely a föld területének $^1/_9$ részét alkotja, és ahol körülbelül az emberiség fele lakik, olyan népességgel bir, amely legnagyobbrészt — óriási területeken — az éhinség krónikus állapotában, vagy ettől a veszélytől fenyegetve él. Ellenkezőleg Európa (Szovjet-Oroszország nélkül), amelynek sürüsége némely részen a kétszerese az ázsiai sürüségnek, nem ismeri a kifejezett éhinség veszedelmét. Az Uj-Világban a kevésbé sürü országok között találunk olyanokat, amelyeknek életszinvonala a legmagasabbra emelkedik, pl. Egyesült-Államok (16.4), Ausztrália, Uj-Zeland, Kanada, mig Argentinában és Braziliában az elégtelen népesség miatt a társadalmi állapotok kevésbé kedvezőek

Végül a Bermuda-szigetek Amerikában, a Brit Maláj-félsziget Ázsiában és Spanyol Észak-Afrika rendkivül nagy népsürüséget mutatnak igen alacsony szinvonal mellett.

Látnivaló, hogy az aritmetikai sürüség a különböző országok népesedési helyzetéről csak nagyon felületes, általános képet ad. Nem lehet azt sem a gazdasági helyzet, sem a szociális szinvonal, sem pedig következésképpen a politikai és katonai hatalom ismérvének tekinteni.[15]

Nézzük már most, hogy a fiziológiai, az agrár és általános gazdasági sürüség e szempontból több értékkel bir-e.

2. *Fiziológiai sürüség.*

Bolygónk, amelynek a területét 143 millió km²-re becsülik, tekintettel az éghajlati viszonyokra, földrajzi és egyéb körülményeikre, csupán egy részében termékeny. Az egész földfelület mintegy negyedrésze sivatag, vagy félsivatag és egyébként is vannak olyan területek, ahol az ember csak igen kis számban tud élni. Hogy egy ország *termékeny területének* bizonyos egységén hány ember lakik, ez a szám a fiziológiai sürüséget adja meg. Pl. néhány országban ez a következőképpen alakul:

[15] Ez a sürüség legfeljebb a nomád népek, vagy a rezervált területen élő indiánok (jelenleg a navajok stb.) tulnépességének jelzőjéül szolgálhat.

II. TÁBLÁZAT.

Fiziológiai sürüség 1925 körül.[16]

Japán	993	Algir	182
Hollandia	802	Franciaország	178
Nagy-Britannia	800	Finnország	166
Svájc	772	Lengyelország	160
Belgium	640	Svédország	159
Brazilia	639	Magyarország	152
Norvégia	412	Bulgária	146
Ausztria	349	Románia	140
Olaszország	307	Spanyolország	138
Németország	305	Dánia	130
Észak-Irország	252	Észtország	111
Csehszlovákia	241	Lettország	111
Luxemburg	238	Egyesült Államok	85
Jugoszlávia	211	Litvánia	85
India	205	Tunisz	74
Chile	193	Ausztrália	66
Irország	192	Argentina	47
Uj-Zéland	184	Kanada	34

Ha már most ezen az alapon közelebbről meg akarjuk vizsgálni az ugynevezett „tulnépes" államokat, megállapithatjuk, hogy (1934 körül) Olaszországban a területnek csupán 77.3, Japánban ellenben csak 30%-a tekinthető „produktiv"-nak, és ezen országok termékeny területének csupán 41.4, illetve 15.6%-a fordittatik földmüvelésre. Németországban a te-

[16] Société des Nations. Conférence Economique Internationale, Genève, mai 1927. Documentation (C. E. I. 39). *Population et ressources naturelles.* E számokat nagy fenntartással kell fogadni. A különböző országok statisztikájában ilyenféle kifejezéseket használnak: „megmüvelhető földek" mezőgazdasági területek" és „produktiv területek"; azonban az első kategória az ugarokat is magában foglalja; a második a megmüvelhető földeken kivül a rétekre, a természetes és mesterséges legelőkre, a cserjésekre és ligetekre is vonatkozik, de nem foglalja magába az erdöket. Az első kategória tehát viszonylag magas számokat ad, azonban ezek alkalmasabbak nemzetközi összehasonlításokra. Viszont nagy nehézségeket mutat az összehasonlitás szempontjából a produktiv területek fogalma. Az *Annuaire international statistique agricole,* 1934—35. (Rome, 1936. p. XIII.) alapján néhány országban ez a terület következőképpen alakul:

	Müvelhető föld	Rét és legelő	Erdő	Más nem müvelt területek, beépitett részek, utak, vizek, nyivános kertek stb.
Németország (a Saarvidék nélkül)	43.6	17.4	27.3	11.7
Olaszország	41.4	19.9	16.0	22.7
Belgium	40.4	18.0	42.0	—
Franciaország	38.9	20.5	19.2	21.4
Anglia	24.1	57.1	18.8	—
Németalföld	28.5	39.9	7.4	24.2
Japán (1933)	15.6	—	—	—
Amerikai Egyesült Államok	15.1	—	—	—

rületnek 88.3%-a használtatik fel mezőgazdasági és szőlészeti célokra, földmüvelésre ellenben csak 43.6%.[17]

Japánban ez a sürüség 1923-ban a művelhető föld km²-re számitva 1140 lakos volt.[18] Ebben az országban 1929-ben csak 0.096 ha művelhető föld jutott egy-egy főre, mig Indiában 0.393. Ennek alapján India, ahol a területnek 66.4%-a megművelhető, kevésbé tulnépesedettnek látszik, mint Japán, bár Indiában a rizstermelés ha-ként csupán 14.9 q, Japánban ellenben 33.9 q. Minthogy Japánnak nyáron bő esőzései vannak és számos rizsföldje van, nemkülönben nagyon szorgalmas és józan lakossága, ott a megművelhető föld egységére számitva háromszor annyi ember bir megélni, mint akár Olaszországban (és négyszer annyi, mint Angliában). Indiában csak 6.7 q gabonát aratnak ha-ként, mig pl. Belgiumban 25 q-t, tehát még az élelmiszerek puszta szempontjából sem lehet beérni a fiziológiai sürüség kiszámitásával és összehasonlitásával.

3. *Az agrár sürüség.*

A megművelhető föld egységére eső mezőgazdasági lakosság száma az agrársürüség első ismérve. Meg kell e részt jegyeznünk, hogy a szerzők a szóbanforgó terminusok értelmezését illetőleg nagyon eltérnek egymástól. Reithinger szerint[19] Észak- és Nyugat-Európában és részben Közép-Európában is 1930 körül az általános agrársürüség km²-ként az éghajlat és a talaj szerint 40 és 60 között váltakozott; Délkelet-Európa földmüvelő zónájában 70—100- ig emelkedett. Ez a sürüség nevezetesen a következő volt:

III. TÁBLÁZAT.

Bulgáriában	98	Magyarországban	62
Lengyelországban	91	Németországban	48
Olaszországban	90	Franciaországban	45
Belgiumban	72	Dániában	38
Németalföldön	71	Nagy-Britanniában	13
Svájcban	66		

A. Dederko, akit a *Le Temps* 1935 augusztus 25-i száma idéz, a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetre hivatkozva csupán a megművelhető földeket veszi számba (szántóföld és kert), valamint a természetes réteket és legelőket. Szerinte

[17] Az agrár- és erdészeti terület alapján az olaszországi központi statisztikai hivatal Olaszország sürüségét 148-ra, Németországét 149-re becsüli. (*Notizario demografico*, 1936 jun. 10. p. 104.)

[18] *Résumé statistique de l'Empire du Japon*, 1923. p. 24.

[19] Dr. Anton Reithinger. *Das Wirtschaftliche Gesicht Europas.* Berlin, 1936, 22. és köv. l. A szerző nem mondja meg sem azt, mit ért „megművelt terület" (Nutzfläche), sem pedig „földmüvelő lakosság" alatt és számadatainak forrását sem jelzi.

Európa egyes országaiban az *aktiv* lakosság száma, amely 100 ha „szántható" földre esett, csökkenő sorrendben a következő volt: Lengyelország 48; Olaszország 44; Belgium 33; Csehszlovákia, Magyarország, Ausztria, Németország 28—33; Hollandia 25; Franciaország 23; Dánia 15.

Japánban (524, illetve 315 kereső), Kinában és Indiában az agrársürüság jóval magasabb, mint a legsürübb európai országokban.

Ugy látszik, hogy az agrársürüségre vonatkozó fogalmak és számitások nagyobb kitisztázása a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetre vár. Mi azonban a mezőgazdasági helyzet döntő ismérvének az *arányos mezőgazdasági termelékenységet* tartjuk. Az alább emlitett számok szerint az agrársürüség Lengyelországban nagyobb volt, mint Olaszországban, azonban az utóbbi országban a talajminőség és az éghajlat, valamint az intenziv földmüvelési módszer, (szőlő, kert, rizs, állattenyésztés, stb.) azt eredményezi, hogy a földből fejenként sokkal nagyobb hozadékot lehet szerezni. Kiszámitották, hogy a földmüveléssel foglalkozó lakosság egy-egy fejére eső mezőgazdasági termelés értéke 1928 és 1929-ben Lengyelországban 7—9-szer volt alacsonyabb annál, amit Hollandiában állapitottak meg (1928—30 években), amely persze a földmüvelő államok mintaképe. Ezen az alapon a lengyel delegáció a Népszövetség 1936. évi gyülésén országának mezőgazdasági tulnépességét 9 millióra becsülte. Általánosságban szólva azt mondhatjuk, hogy az agrárnépesség és a föld hozadékának különbsége következtében Kelet-Európa és a Balkán parasztlakosságának életszinvonala (vásárló ereje) bizonyára csak az ötöd- vagy hatodrésze Nyugat- és Közép-Európa parasztjainak, főleg ha tekintetbe vesszük azt is, hogy az előbb emlitett országokban az ipari cikkek árai is magasabbak.

Az agrársürüség tehát, vagyis a megmüvelhető terület egy egységre eső népszám a viszonylagos tulnépességnek csupán nyers jelzőjeként szerepelhet még azokban az országokban is, ahol a földmüvelő lakosság még az egész lakosságnak igen erős részét teszi ki, mint pl. Lengyelországban (76.6), Magyarországon (54.4%), Olaszországban (46.3%) és Franciaországban (38.3%), vagy még Egyiptomban, Brit-Indiában és a távol kelet többi országaiban.

Egyébként az abszolut tulnépesedés veszélye még növekszik Kelet-Európa bizonyos területein, ahol a mezőgazdasági munkásokon kivül a törpebirtokok aránya jelentékeny (pl. Lengyelországban, ahol 3 és negyed millió földbirtokos közül 2 millió 5 ha-nál kisebb birtokkal bir és a bizonytalan sorsu népességnek növekedése (ezt Lengyelországban legalább 3 millió főre becsülik) nem vezethető el gyorsan másfelé.

Valóban Lengyelországban alig látszik lehetségesnek, hogy a földbirtokreform utján a kis birtokok számát megnöveljék és ugyanakkor intenzivebb módszert honositsanak meg; ehhez hiányzanak a tőkék és hiányzik a megfelelő szakoktatás, másfelől a népfelesleget nem lehet eléggé levezetni az iparosodás utján — amelynek egyébként óriási lehetőségei vannak — tőke, nyersanyag és megfelelő piacok hiánya következtében. De nem vezethető le kivándorlás utján sem, amely a háboru előtt földrészek közötti viszonylatban 200.000 embert jelentett, akikhez 600.000 évszaki munkás járult. Ebből a földművelő lakosság fokozódó élelemhiánya következik, ami a lengyel nép fizikai tulajdonságait veszélyezteti.[20]

Hasonló a helyzet Magyarországon, mint azt mezőgazdasági specialisták tanulmányai mutatják. Becsléseik szerint közel 3,600.000 ember az éhinség határán él, ami annyit jelent, hogy a magyar nép igen széles rétege számára évek óta az elégtelen táplálkozás állandó állapot. Kerék Mihály a *Struktur und Verfassung der ungarischen Landwirtschaft* c. kollektiv munkában, amelyet a magyar agrár-tudományos társaság nemzetközi bizottsága adott ki (Budapest, 1937.), a magyar mezőgazdasági munkás jövedelmét évi átlagban 250—300 pengőre becsüli, — 150—180 napi napszám alapján — mig a háboru előtti jövedelem 450—850 pengőig terjedt, az elfoglaltság pedig 220 napra rugott. Az életszinvonalnak ezt a csökkenését, amely az erős iparosodás ellenére is beállott, szerző szerint a következő okok magyarázzák:

1. Az agrárválság aláásta a földbirtok jövedelmezőségét és a tulajdonosokat erős takarékosságra kényszeritette;

2. a földművelő népességnek strukturális munkanélkülisége;

3. a földmunkások szervezkedésének a hiánya, ami képtelenné teszi őket arra, hogy érdekeiket megvédjék. Tényleg 1928—35-ig a napszámbérek 60%-kal estek és a gazdasági fellendülés után napi 1 és ½ pengő között ingadoznak. Több mint 1 millió földmunkás sorsához képest a másik 2 milliónyi szegény földműves (cselédek, kisbérlők és törpebirtokosok) valamivel jobb és biztosabb helyzetet élvez, de azt állitják, hogy a mezőgazdasági cseléd az élelmezés tekintetében a szükséges mennyiségnél jóval kevesebbet kap.

[20] A tulnyomó részben agrár országokban is a vidéki lakosság gyakran mellékkeresethez jut az otthoni munkában, bizonyos iparokban, vagy a közmunkában. Lásd J. Poniatowsky: *Le problème du surpeuplement dans l'agriculture polonaise.* L'Est européen agricole, avril 1936, 21. és köv. l.

Mindamellett még Japánban is 1931-ben számot vetettek a demográfikus sürüség és a föld átlagos hozadéki értéke közötti feltünő összefüggéssel. (Saboru Shiomi: *Interrelations between the wealth and the density of population in Japan, Actes du Congrès International pour les études sur la population,* Rome, 1931, vol. IX. p. 17.)

Másrészt a japán halfogyasztás az egész világénak egynegyedét teszi ki.

Csupán néhány, a világtól csaknem teljesen elzárt területen, amilyen pl. Észak-Kina, lehet a tulnépesség mértékét az agrársürüséggel valóban jellemezni. Ezeken a területeken elég kiszámitani a terület egységére eső élelmiszer-termelést és összehasonlitani azt a lakosság fejenkénti minimális élelmezési szükségletével. Ilyen országokban aztán az éhinség annál inkább elkerülhetetlen, amikor a természeti katasztrófák is gyakoriak, viszont a közlekedés, valamint a szociális és közigazgatási gondoskodás nagyon hiányos.

4. *Általános gazdasági sürüség.*

a) Az agrársürüség magában véve többé nem elegendő arra, hogy akár a földmüvelő lakosság élelmezési és egyéb feltételeit jellemezze az iparilag kissé előrehaladottabb országokban.[21] Először is ugy az országok belsejében, mint különböző országok közötti nemzetközi összehasonlitás utján bizonyos összefüggést állapitottak meg a talaj termelékenysége és a népesség társadalmi strukturája között.[22] Belgium és Németalföld kivé-

[21] Már E. Levasseur *(La population française*, vol. III. p. 473—8) megkülönböztette a sürüség ötféle fokozatát, amelyek a müvelődés öt fokának felelnek meg: a vadászat, a pásztorélet, a földmüvelés, az ipar és a kereskedelem állapotának.

[22] Dr. Klonov 1936 november 13-án a csehszlovák statisztikai társaságnak bemutatta egy tanulmányát, amelynek cime volt: „Statisztikai kutatások a mezőgazdasági termelékenység és a népesség sürüsége és szerkezete közötti összefüggésről". Ebben a tanulmányában dr. Klonov a népesség strukturájának és sürüségének hatását vizsgálta a föld, valamint a földmüvelők munkájának termelékenységére. 17 európai ország statisztikája alapján, amelyekre nézve a szerző adatokat tudott szerezni, az eredmények azt mutatják, hogy a földmüvelő lakosság százalékának csökkenése és az ipari népesség százalékos emelkedése a föld és a mezőgazdasági munka termelékenységének emelésére vezetnek. Az ipar és a városok fejlődése kiterjeszti a vidék és a városi központok közötti kapcsolatokat és jelentékeny mértékben hozzájárul a föld terményárainak emelkedéséhez, ami a mezőgazdasági terények állandó belső piacainak képződését könnyiti meg. Egyidejüleg a termelési eszközök és ipari gyártmányok ára csökkenést mutat. Innen ered az, hogy az ipar kifejlődése reformáló hatást fejt ki a földmüvelésre, amennyiben az intenziv termelés, valamint a föld és a munka termelékenységének emelkedését mozditja elő.

Ellenkezőleg a népsürüségnek olyan emelkedése, amelyet nem kisér az ipar és a városok egyidejü kifejlődése, a gabonatermelésnek ha-kénti igen csekély foku szaporitásához és a földmüvelés erősen egyoldalu kifejlődéséhez vezetett, amelyben tulnyomóan a gabona termeltetett, az állatoknak a száma ellenben a mezőgazdasági lakosságra fejenként számitva, csökkent, csökkent továbbá a mezőgazdasági munka termelékenysége is, a vidék elszegényedett és tulnépesült és állandó munkafelesleg állott elő.

Az igy megállapitott tünetek ugyanolyan szabályossággal mutatkoznak valamennyi megvizsgált országban. *(Revue de l'Institut international de Statistique*, 4e année, La Haye, 1936, pp. 583—4.)

1930 körül a tiz alábbi országban a „földmüvelés, halászat stb." által foglalkoztatott személyek száma már alacsonyabb, mint az iparban és bányászatban foglalkoztatottaké:

teles agrársürüsége tehát nem valóságos tulnépesedést jelez, hanem következménye:

1. a talaj termelékenységének;
2. a nagyon intenziv mezőgazdasági művelésnek;
3. a sürü és gazdag ipari területek közelségének.
4. Végül a népesség a szóbanforgó országokban már hajlamot mutat arra, hogy igen különböző szükségleteket elégitsen ki.

Másrészt az agrárlakosság alacsony életszinvonala komoly akadályt jelenthet a népek városi és ipari fellendülése szempontjából.

Tény, hogy a világ legtermékenyebb területei, általán szólva, többé nem birnak a legsürübb lakossággal. Kina a hatodik, India pedig a tizenötödik helyet foglalja el az 1. számu táblázatban közölt sorrendben. De még ezt a helyet is csupán átlagsürüség alapján kapják meg. Egyedül Kinának egy kis tengerparti tartománya, Kiang-Su mutat fel jelenleg nagyobb sürüséget, mint az iparosodott Belgium, vagy Nagy-Britannia (800 személy km²-ként). A többi tartomány kevésbé népes; Tibetben, Mongóliában és Sing-Kiangban alig esik egy lakos 1 km²-re. A különböző területek iparosodásának mértéke szerint a számtani sürüség sokat változik; pl. a Német birodalomban, Szászországban km²-ként 337.6, mig Bajorországban csupán 99. Végül az Egyesült Államokban, amely a világ legön-

(A 22. jegyzet folytatása.)

Ország	A népesség százaléka
Nagy-Britannia	8.1
Németalföld	20.6
Svájc	21.3
Egyesült Államok	21.4
Belgium	19.1
Csehszlovákia	28.3
Uj-Zéland (1926)	25.8
Ausztria (1934)	34.7
Ausztrália (1920)	31.9

Ellenben Szovjetoroszországban (1926) (84.9%), Bulgáriában (81), Jugoszláviában (80) és Európa többi más országaiban (Litvánia 79, Lengyelország 75.9) a népességnek még több mint 70%-át sorozzák a földmüvelők közé.

Anglia volt 1930-ban az egyetlen ország, ahol a kereskedelemben foglalkoztatottak (21.2%) felülmulták a földmüvelésben foglalkoztatottak számát (8.1%).

34 millió lakos közül Lengyelországban 1934-ben 3.6 millió zsidót számláltak, akik leginkább kereskedők és főleg kiskereskedők voltak. Ez az arány nyilvánvalóan nagyon egészségtelen.

ellátóbb országa, az aritmetikai sürüség a vidéken 1920—30-ig többé nem növekedett, hanem folyamatosan csökkent; jelenleg az Egyesült Államok lakosságának egytized része él a földmüvelésből, mig a többi, más gazdaságra térve át, sokkal magasabb életszinvonalon él, mint azelőtt.[23]

b) Hogy egy ország *általános közgazdasági sürüségét* fel tudjuk becsülni, ahhoz tehát az agrársürüségen felül a különböző természeti adottságokat is tekintetbe kell vennünk, amelyek függetlenek ettől a sürüségtől, nevezetesen a talaj belsejének,[24]

[23] Egyébként egy ország átlagos sürüségéről beszélni olyan számok képzését jelenti, amelyek nem felelnek meg konkrét valóságnak. Helyesebb lenne egy „200 feletti", vagy „200 és 300 közötti" sürüségről beszélni „223, vagy 256 helyett". Aszerint, hogy minél nagyobb területről van szó és ennek folytán a minden statisztikában elkerülhetetlen általánositás minél nagyobb mértékben szerepel, annál fontosabb az átlagszámok téves meghatározásának elkerülése. A modern földrajzirók tényleg azt kivánják, hogy a községeket mindenütt egyénileg vizsgáljuk. Azonban nem lehet azt remélnünk, hogy ez a kivánság az európai és Európán kivüli országok nagy részére nézve teljesithető legyen. (Wagner H.: *Lehrbuch der Geographie I.* 10. Aufl. 1928. S. 870, 875 ff.)

Lefèvre már kimutatta, hogy a községek lakosságának sürüsége megragadhatóbb és értelmesebb módon fejeződik ki a lakások számában, amelyek a népességnek rendelkezésére állanak. („Lakássürüség"). Ő tehát minden község népességsürüségét a házak számával vetette egybe. A két sürüség közötti eltérést megmagyarázza a *lakássürüség szerepe*, vagyis azon személyek átlagos száma, akik az egyes községekben ugyanazon házban laknak. (M. H. Lefèvre. *L'habitat rural en Belgique.* Bruxelles, 1926.)

A térképek, amelyeket eme különböző sürüségek szerint ugyanazon községben készitettek, számottévő különbségeket mutatnak. Megállapitották, hogy egy ugyanazon községre nézve a népsürüség csak ritkán és egészen kivételesen fejezi ki a valóságos állapotokat. Ezért kivánatosnak látszott, Leydennek hogy a lakosság „átlagos" sürüségével összehasonlitsa az „uralkodó" sürüséget és a „leggyakoribb" sürüséget. Az első, vagyis „uralkodó" sürüség alatt értik azt a sürüséget, amely jellegzetes a vizsgált terület legnagyobb részére nézve, mig a „leggyakoribb" sürüség alatt azt a sürüséget értik, amely egészbenvéve a vizsgált területnek több mint a felét képviseli. Kiszámitották, hogy a luxemburgi nagyhercegségben 1920-ban az „átlagos" sürüség 101 volt, az „uralkodó" sürüség 21—50 és a „leggyakoribb" sürüség 100-nál kisebb. (Dr. Friedrich Leyden: *Die Volksdichte in Belgien, in Luxemburg und in den Niederlanden.* Berlin, 1929, p. 25.)

Ez a sürüség tehát jelzője lehet az életszinvonalnak, de a termő terület nagysága csak korlátolt szerepet játszik benne.

[24] Az alábbi táblázat megmutatja azokat a nagy különbségeket, amelyek a szén- és vastartalékok tekintetében egyes országok között 1930 körül fennállottak.

valamint a tengernek és belvizeknek értékeit és energiaforrásait. Azután számba kell venni a természeti kincsek kihasználásának mértékét (pl. Indiában a természeti kincsek 55%-a még kihasználatlan). Egyébként még az őstermelés is a termelés egyéb tényezőinek arányos alkalmazásától függ, minők a tőke, a munkáskéz mennyisége és minősége, valamint az iparosodás és a technikai haladás mértéke. A XIX. század előtt az volt a normális helyzet, hogy a különböző országok saját határaikon belül látták el magukat élelemmel; egyébként a szállitási eszközök technikai tökéletlensége, vagy szomszédjaik ellenséges magatartása következtében az éhinség, ragályok és megrohanások veszélyeit kockáztatták volna. Azonban a mult század közepétől kezdődőleg nincs többé olyan ország, amely teljes gazdasági autarkiában tudna élni. Jelenleg pedig minden ország igyekszik a világ más tájékain a legjutányosabban biztositani magának az élelmiszerek és nyersanyagok többé-kevésbé nagy részét, amelyre szüksége van; másrészt előnyt szerez abból is, hogy saját terményeit, nyersanyagjait, vagy készitményeit ajánlja fel cserébe, éppugy, mint ahogy munkásait, vagy megtakaritott tőkéit idegen országnak adja kölcsön. Abban a mértékben, ahogy a világgazdaság kifejlődik, a termelési tényezők mind szorosabban össze vannak kötve kölcsönös belső függésük folytán.

Tényleg a modern államok nem kénytelenek lakosságukat kizárólag a saját területükön belül eltartani, vagy foglalkoztatni. A munkamegosztás, az ipar fejlődése, a külkereskedelem, a szállitási technika és a munkások kicserélése módot adtak Nyugat-Európa népességének arra, hogy viszonylag legmagasabb aritmetikai és fiziológiai sürüségük ellenére a

(A 24. jegyzet folytatása).

Országok	Tartalékok területekben lakosonkint	
	szén	vas
Délafrika	7.464	405
Kanada	71.050	458
Egyesült Államok	22.769	87
Kina	1.000	2.6
Brit-India	235	10
Japán	126	1.4
Németország	3.857	21
Franciaország	795	200
Olaszország	6	0.2
Nagy-Britannia	4.296	135
Lengyelország	3.379	—
Ausztrália	28.000	164
Uj-Zéland	2.511	52

Forrás: *The Japanese Population Problem and World Trade.* Liberty of Trade Bull. No. 1. Tokio. 1933 p. 3.

kereseti lehetőségeket megsokszorositsák és életszinvonalukat felemeljék, bizonyos esetekben az egy évszázaddal előbbi állapotokhoz képest négy és ötszörös mértékben is. Belgiumot magát nem tekintjük tulnépesedettnek sem gazdasági, sem élettani értelemben, jóllehet fiziológiai sürüsége kétszer olyan magas, mint Németországé, vagy Olaszországé. Nem jogosult tehát ugy érvelni sem, mint azt nemrégiben dr. Schacht tette a Német Földrajzi és Statisztikai Társaság frankfurti ülésén (1936. december 9.), aki az egy területi egységre eső 15—60 éves *aktiv személyek* számát vette mértékül, hogy az ország gazdasági helyzetének nehézségeit bizonyitsa; pl. Franciaországban 1931 körül km²-ként csak 51 volt a foglalkoztatottak száma, mig Németországban 98.

Valóban a statisztika megvilágitásában a különböző „sürüségek" jelenleg már nem döntő kritériumok sem a kivándorlási szükséglet, sem nevezetesen az átlagos egyéni életszinvonal szempontjából a különböző országokban és nem szolgálhatnak a nemzetközi igazságosság mértékéül.

A világ legnépesebb országai csak bizonyos fokig képesek gazdasági strukturájukat a belső és külső piac lehetőségeihez alkalmazni.[24a] Az európai országok csak nehezen állhatják

[24a] Naotako Sato volt japán külügyminiszter a külpolitikai tanulmányok középpontjában, Párizsban, 1936 január 27-én tartott előadásában *(Le problème de la population et de l'industralisation du Japon)* leirja azokat a körülményeket, amelyek között országának lakossága megnagyobbodott, valamint a megoldásokat, amelyeket eddig a népesség ellátására kitalált: intenziv iparosodás és a külkereskedelem fejlesztése. Kimutatva, hogy e tekintetben mily nagy fontossága van Japánra nézve a nyersanyagokkal való ellátásnak, valamint a külső piacoknak, hogy azokon elhelyezhesse termények, bizonyos meggondolásokat ad elő a világ összeműködésének megujitása érdekében, tekintetbevéve az összes országok életszükségleteit. Ilyen módon tehát Japán fejlődése a végletekig vitt iparosodás, valamint a japán cikkeknek a világon való erősebb elterjedése által válnék lehetségessé. Maurette Ferdinánd kimutatta, hogy a szociális dumpingnek a vádja, amelyet a japán munkaadókkal szemben emeltek, nélkülözi a kellő alapot; hozzátette, hogy nemzetközi szempontból az életszinvonal Japánban bizonyára nagyon alacsony, *(Les aspect sociaux du développement du Japon,* B. I. T. Genève, 1934, p. 70), de azt emelni lehet anélkül, hogy az ipari haladást meggátolná.

Egy kinai demografus, Nanming Liu, azt igyekezett kimutatni, hogy Japán jelenlegi földrajzi határai között nem szenved tulnépesedéstől, az élelmiszereknek a lakosság növekedéséből eredő hiánya nem probléma Japán számára.

A lakosság száma 1886 és 1930 között 75.3%-kal, a müvelt területeké ellenben 271.4%-kal emelkedett! Az ipari és bányászati termelés növekedése e korszak alatt még jelentékenyebb. Harminc év óta — mondjuk 1900 óta — az ipari termelés 1-ről 34.1-re emelkedett, holott a népesség csak 48%-kal nőtt. A letétek átlagos nagysága a takarékpénztárakban 1900-ban betevőkként 13-at tett ki, mig 1930—31-ben 68-at, ami 483%-os emelkedést jelent. A jövedelmek, vagy a megtakaritásoknak fejenkénti emelkedése 1900—1930-ig jelentékenyen nagyobb a lakosság szaporodásánál. Másrészt ez a kinai szerző szemükre veti a japánoknak, hogy nem tudják kifejleszteni a kivándorlásukat és nem tudják megszervezni a születések csökkentését, hogy lakosságukat a mai korlátok között megtartsák. *(Contribution à l'étude de la population chinoise,* Paris, 1936, pp. 215.)

Tényleg az egész japán lakosság életszinvonala legutóbb a fegyverkezések hatása következtében erősen csökkent.

a versenyt a mezőgazdasági termelés területén a tengerentuli országokkal.[25] Mindamellett az az aggodalom, hogy béke-időben világ- vagy legalább is kontinentális éhinség állhat be, csupán néhány tudós által szerkesztett rémkép. Azok a számitások, amelyek egy bizonyos adott élelmezési szinvonalon

[25] R. von Borsig 1934-ben megjelent tanulmányában *(Reagrarisierung Deutschlands,* Jena, 1934, p. 90—91) az alábbi eredményhez jut: Németország teljes ujjászervezésének feltételei nagyon kedvezőtlenek. A mezőgazdasági üzemek számának szaporitása épp ugy, mint a városi lakosságnak a vidéken való letelepitése csak igen szük keretek között lehetséges. A talaj és az éghajlat nem alkalmasak erre. A nagybirtok felaprózása csak csekélyszámu kisbirtokot adna. A földmüvelők uj létfeltételei nagyon kedvezőtlenek volnának. A meg nem müvelt földek müvelésbe vonása nagy tőkéket kivánna és ma nem ajánlható.

Másrészt az élelmiszerek behozatalát, amely egyébként csak bizonyos területekre nézve szükséges, helyettesiteni lehet az ország saját termékeinek fogyasztása által, ha a racionalizálást kellőkép megvalósitják. Elég volna tehát a mezőgazdasági üzemek számának szaporitása, ha a népesség összjövedelme *(sic !)* vagy a mezőgazdasági termények kereslete növekednék.

Először is az állattenyésztésnek volna haszna a jövedelmek növekedéséből. Minthogy eme termények kereslete a földterményekkel és az egyéni jövedelmekkel arányosan emelkedik, ez a fejlődés annál inkább valószinünek látszik, mert a nemzeti jövedelem egészének emelése a demografikus stagnálás következtében csupán az egyéni jövedelmek növekedése és megsokszorosodása által érhető el. Csakis ilyen körülmények között lehetne magas árat biztositani kisgazdaságokban a fejlődő állattenyésztésnek és e célból emelni a parasztbirtokok számát.

Valóban azok a nehézségek, amelyekkel a reagrarizáció jár, előtüntek már az élelmezési miniszter nyilatkozatából, aki 1935-ben azt mondja, hogy minden erőfeszités ellenére a nemzeti termelés az élelmezési szükségletnek csupán 80%-át képes fedezni. Azonkivül egyedül a népesség szaporodásának tényе következtében 467.000 ha földet (és 1936-ban kb. 80.000 ha-t) vontak el a megmüveléstől. Másrészt 100.000 ha-t törtek fel nyersanyagok termelésére. 1936-ban a kormány kénytelen volt uj négyéves tervet készitени, hogy a népesség élelmezését a nemzeti termelés utján biztositsa és hogy az exotikus nyersanyagokat mesterséges termények gyártása által helyettesitse. De hogy a birodalmon belül megtermelhessék mindazokat a nyerstermányeket, amelyeket jelenleg bevisznek, a Gazdaságkutató Intézet becslése szerint kb. 16 millió ha-nyi uj földre volna szükség. Már pedig Németországban a hasznositható földek összege jelenleg 27 millió ha. Ennélfogva a következő lépések várhatók: talajjavitások, az állam segitsége nélkül, legelők átalakitása szántóföldekké, mesterséges műtrágyák használata (Neue Freie Presse 1936 november 27).

A lakossággal hivatalosan közölték, hogy 1936 tavasza óta a hus- és zsirellátás terén nehézségek állanak fenn. Tényleg még 1936-ban a népesség élelmezésére a növényi és állati termények szükséges mennyiségének (beleértve a takarmányt) 20%-át kellett behozni. Csakis az állati termények növekedtek erősebb kultura által, nevezetesen a ha-kénti takarmánymennyiség hozadékának emelése, valamint a vágóállatok sulyának növekedése utján.

Az uj tervnek megvalósitása folyamán kénytelenek voltak kitüntető megkülönböztetéseket igérni azoknak a földmüveseknek, akik hozadékukat emelni tudják és büntetésekkel fenyegetni meg a rossz gazdálkodókat, sőt birtokaik kezelésében őket mással helyettesiteni (1937 március 23-i rendelet). Az élelmiszerek behozatala, az iparcikkek kivitele mind több nehézséggel találkozik.

megpróbálják kiszámitani, hogy mekkora az a maximális lakosság, amely a különböző országokban élni tud, semmiféle aktuális jelleggel sem birnak.[26] Az élelmiszerek és a legtöbb

(A 25. jegyzet folytatása.)

Németországnak 2 és ½ milliárd márkányi nyersanyagot kellett behoznia, hogy normális szükségleteit körülbelül kielégithesse. A négyéves terv szerint a 2 és ½ milliárdból 500 milliót lehet megtakaritani a nyersanyagok behozatalának csökkentése által és ezt az összeget az élelmiszerek behozatalának emelésére fordithatják, felemelve azt 1 és ½ milliárdra.

Németország 1 milliárdnyi külföldi kiadással csak elégtelen módon tudta népének élelmezési fogyasztását fejenként és naponként jobbá tenni. Hivatalosan elismerték, hogy a német népesség 25%-ának élelmezését télen közsegély utján kell feljavitani (Winterhilfe) olyképen, hogy a lakosságnak ez a nagy tömege három hónapon át az államtól nem kap többet, mint fejenként és naponként 1 kg burgonyát, ami elégtelen pótlék hiányos élelmezési helyzetben.

Valóban a *hiányzó kalóriák pótlására* (15—20%) nemcsak a tervezett 500 millió márkára van szükség, hanem a Frankfurter Zeitung szerint 1 és ½ milliárd, sőt a Pester Lloyd (1937 január 10-i száma) szerint 3 milliárd márkára, ha a világpiaci árakat vesszük alapul (és ha nem akarják leszállitani az élelmiszerek minőségét).

Ezenkivül azt is tekintetbe kell venni, hogy az uj vegyészeti gyárak, amelyek a birodalmon belül termelik a nyersanyagokat, óriási befektetéseket kivánnak és hogy az ipari termelést a kivitel érdekében a maihoz képest nem lehet leszállitani.

Már pedig a világ *ipari* tevékenysége az utóbbi években uj stádiumba lépett. Az összes országokban, amelyek ki tudták kerülni a deflációt, az ipari termelés emelkedő vonalat mutat, amely főleg a *belső piacra* támaszkodik. A nagy- és kis-iparos országok konjunkturájának megerősödése a nemzetközi viszonylatokban is megmutatkozott, különösen a nyersanyagok fokozott keresletе utján. Ezáltal az ipari fellendülés sok nyersanyagtermelő országban is a kedvező gazdasági fordulat kiinduló pontja volt. A fegyverkezés is hozzájárult, bár elég egészségtelen módon, a konjunktura megjavitásához. Tehát az összes országok, amelyek még nem voltak iparosodva, hasznot huztak a világgazdaság emez átalakulásaiból. A vámvédelem megkönnyitette saját piacaiknak meghóditását, viszont a régi iparos országokban a *kivitel* nagy *akadályokba* ütközik.

[26] A föld kimerülésének veszélyétől izgatva, biológusok és földrajztudósok továbbra is készitenek becsléseket arranézve, hogy mekkora lehet a föld lakosságának potenciális sürüsége. A valóságos szám 1930 körül 2 milliárdnyi lakos volt.

East amerikai tanár kiszámitotta, hogy bolygónk csak 5 és ½ milliárd embert tud eltartani; Penck professzor 8 milliárdos, végül Kuczynski 11 milliárdos számhoz jut. A vélemények arranézve is nagyon megoszlanak, hogy milyen lehet a népesedés szaporodásának üteme. Mig az amerikai Ross azt tartja, hogy a földgömb lakossága 50 év alatt megkétszereződik, Kuczynski ehhez 110 évet tart szükségesnek. Knibbs, Pearl, Griffith Taylor és East attól tartanak, hogy a megmüvelhető földek 3—4 század alatt tulnépesedettek lesznek. Másrészt Oppenheimer ugy számitja, hogy az abszolut tulnépesedés kérdése csak kb. 4000 év mulva lesz aktuális.

Pesszimisták szerint a világpolitikának már most főcéljaként kellene tekinteni, hogy a népesedést korlátozza avégből, hogy a különböző földrészek abszolut tulnépesedése megelőztessék. De megállapitották, hogy 1909 óta a hakénti átlagos buzatermés a valóságban nagyon keveset változott (28—32.2 mm.) A többi gabonanemüre nézve a hozadék kevésbé állandó.

nyersanyag elégtelen termelése többé nem technikai probléma. Ha békeidőben egyes államok attól félnek, hogy országukat éhinség fenyegeti, annak oka nem a természet adományainak elégtelenségében, sem pedig a világgazdasági szervezet hibáiban rejlik, hanem legfőképpen a háboru utáni nemzetközi politika alakulásában, amely alakulásban a legtöbb kormány kivette a maga részét. Már az 1914—18. évi háboru is bebizonyitotta, hogy az önellátó rendszer, még a gyarmatok támogatásával sem — amelyeket egyébként háborus időkben nehéz megvédeni — nem nyujt abszolut biztonságot egy ország élelmezését illetőleg.

Mindezek alapján egy ország *közgazdasági sürüségét* a mi korunkban általánosságban csupán akkor lehet tanulmányozni, ha számbavesszük legalábbis a *hozadékoknak összességét*, amelyek nagyrészt a nemzetközi cserékből keletkeznek.

Másrészt már az Ujvilág bizonyos területein is a talaj némi kifáradását lehet megállapitani. A váltógazdaság és a trágya hiánya miatt egyes területeken a földet a végletekig kihasználják. Ezekben az országokban már ma kénytelenek a foszfort és a kálciumot drága műtrágyákkal pótolni, a termelést mindinkább gépesiteni kell, a vetőmagoknak és az állatoknak pedig racionálisabb kiválasztását is el kell végezni. Az Egyesült Államokban egyes területek valóságos „dust bowl"-okká lettek és azonkivül az erdőket is kiirtották; a városodás ott a népesség 80%-át is eléri. Mindamellett a föld összes területein még nagyon sok lehetőség áll fenn arranézve, hogy a bevetett területeket szaporitsák és a lakosságot az ország területén belül (lásd a „Resettlement Corporation"[27] akcióját az Egyesült Államokban), jobban osszák szét. Modern telepités egyébként meg is javithatja a földeket és megakadályozhatja a talaj kipusztitását vagy elégtelen kihasználását még a régi országokban is (Olaszország, Németország).

A mezőgazdasági tultermelés, vagy elégtelen termelés

(A 26. jegyzet folytatása).

Végül már Berthelot magasztalta az emberiség kémiai jövőjét, amely az emberi fajt az aranykorszakba vinné vissza. A vegyészek tudományuknak olyan fejlődését jósolják, hogy az az élelmiszerek problémájának teljes megoldását fogja hozni, ami a talaj- és mezőgazdaság fontosságát óriási mértékben csökkentené. Lásd: Carl. L. Alsberg, *Progress in Chemistry and the Theory of Population.* (Különlenyomat az Industrial and Engineering Chemistry-ből. Vol. 16, 524;(1924 május.)

[27] A londoni 1931. évi buzakonferencia hiába próbált egy bizonyos fajta irányitott világgazdaságot létrehozni (lásd Paul Hevesy: *Le problème mondial du blé, Paris,* 1933). Másrészt 1936-ban a páneurópai unió értekezletet hivott össze Bécsbe, hogy a buza európai autarchiájának megalakitásáról tanácskozzanak, abban a meggyőződésben, hogy egy ilyen megoldás nemcsupán a földmüvelők életszinvonalának emelkedését, hanem az iparos osztályokét is biztositani fogja.

problémáinak megoldására kedvező kilátást nyujtanának a buza [28] és általán az élelmiszerek elosztásának és tartalékolásának jó nemzetközi rendszere, továbbá a világ azon részeinek kedvezőbb ellátása, amelyek még sokat szenvednek az éhinségtől, a népélelmezés egyetemes megjavitása és racionalizálása, sőt a születések hiányából előálló demografikus változások is, nem is beszélve azokról a szinte határtalan lehetőségekről, amelyeket a tudomány és technika szüntelen haladása okoz.

Lehetne a nemzetközi munkamegosztás jobb módjáról is szó; tengerentuli országoknak inkább a gabona, hus és gyümölcs termelésével kellene foglalkozniok, mig az európai országoknak specializálódniok kellene bizonyos élelmiszerek termelésére, minők a tej, a tojás, a főzelékek és bizonyos fajtáju gyümölcsök, amelyek intenziv művelést kivánnak.

A mondottakból az következik, hogy az olyan fajtáju népsürüség-számitások, amelyek csupán a termelés két tényezője (népesség és természeti források) közötti arányra vannak ala-

[28] Viszont a potenciális gazdasági sürüségnek tényleges megbecsülése igen fontos egy terület befogadó képességének megitélése szempontjából; nevezetesen attól függ a jövő számára kivánatos bevándorlás. Azonban a játékban szereplő különböző érdekek következtében a befogadó képesség empirikus ismérveinek kiválasztása és értékelése szempontjából igen különböző véleményeket találunk, például jelenleg Ausztráliában és Palesztinában. Ebben az utóbbi országban a müvelhető földet, továbbá a kihasználatlan földek megmüveléséhez szükséges tőkét (öntözési munkálatok stb.), a lehetséges ipari foglalkoztatást, kereskedelmi és fizetési mérleget, végül a jövedelmi, vagy reális munkabérek statisztikájának hiányában az élelmicikkek nagyban való árait szokták kritériumként tekinteni. Ami mindezeket a pontokat illeti, megitélésükben először is eltérés van a kormány és a *Jewis Agency* között. Az első különösen a munkanélküliek számát nézi, de nem veszi számba a meg nem engedett arab bevándorlást (1920 óta 20.000 ember), amely a munkanélküliség fő oka. A zsidók szerint a statisztika először is a mezőgazdasági fejlődés nagy lehetőségeit tárja fel. Kimutatják, hogy a müvelhető föld 8.75 millió dunamjából csak 1 millió van az ő kezükben; ebből a területből csak 400.000 dunamot vettek meg araboktól, akik hivatalos megállapitások szerint mind másféle életlehetőséget találtak. A zsidók tehát a magán- és köztulajdon vásárlásának teljes szabadságát kivánják. Müvelhetővé tudnák tenni az ország különböző részeit, amelyek közül — a *Jewish Agency* szerint — 1.5 millió dunamon nincs meg a szükséges viz; ők tehát hajlandók e földek öntözésére anélkül, hogy minden esetben a rekapitalizációt kivánnák. Számot vetve a tőkebehozatallal és a megtakaritásokkal, a zsidó munkások bevándorlása (a jelenlegi feltételek között a zsidók csak ezt óhajtják), már is nagyon elégtelen. Viszont a kormány a potenciális termelés számára nem nyitotta meg a külső piacokat sem idegen országokban, sem a birodalomban. Mindezek folytán csak a fizetési mérleg kedvező, amely a gazdasági struktura állandóságát minden esetben biztositja.

Azonban a döntő pont a politikai befogadás lehetősége. A zsidók számának 10%-ról 30%-ra való emelkedése 1920-tól kezdve olyan faji ellenségeskedést váltott ki, amelynek megoldása csaknem reménytelen; az arabok autonómiát és Nagy-Britanniával való megegyezést kivánnak; a zsidók ellenben egy politikai és kulturális szempontból egyaránt független zsidó állam megteremtésére igyekeznek.

pitva, nem elegendők ahhoz, hogy egy ország demografikus helyzetét gazdasági vagy társadalmi szempontból meghatározzák és nem szolgálhatnak nemzetközi összehasonlitások alapjául sem.

c) A közgazdaságtanban tehát *abszolut tulnépesség* alatt általában egy területnek olyan helyzetét értik, ahol a lakosok, tekintetbe véve termelésük és jövedelemeloszlásuk rendszerét és a technikai fejlettséget, semmiféle gazdasági tevékenység által sem képesek maguknak biztositani a megfelelő menynyiségü élelmiszereket és a fizikai létfenntartáshoz szükséges minimális egyéb eszközöket (másszóval biológiai energiájuk fenntartását). Ezeknek az országoknak a helyzete szükségképpen bizonyos nyomást gyakorol más területekre is (Japán, Kina, India, stb.). Eszerint egy világgazdasági egészben nem egy országnak termelt élelmiszermennyisége, hanem általános gazdasági teljesitménye az az első kriterium, amely népfelvevő-képességének valóságos határát jelzi.

Másrészt ugy a tulnépesség, mint az elégtelen népesség számbelileg tekintve *relativ* lehet, vagyis csupán bizonyos nagyobb földrészek anyagi művelődésének átlagos szinvonaléhoz képest áll fenn egy bizonyos meghatározott időben.

Ha az éhinség veszedelme békés időkben a világnak csak bizonyos részeire korlátozódik is, mindamellett Európának leghaladottabb országaiban is vannak inséget szenvedő, vagy elégtelenül táplált területek és társadalmi rétegek és ezeknek élelmezési helyzete a viszonylagos tulnépességnek komoly jezője.

Dinamikus szempontból nézve meg lehet állapitani a tulnépesség, vagy elégtelen népesség felé való haladást a szó abszolut, vagy relativ gazdasági értelmében olyankor, ha éhinség veszélye, vagy pedig az átlagos anyagi életszinvonal csökkenése mutatkozik, amely utóbbit különösen a mindinkább elterjedő elégtelen táplálkozás jelzi. (Lengyelország, Magyarország, stb.)

Egyébként a hagyományos közgazdaságtan Malthust követve, ugy látta, hogy a *nemzeti vagyon*, illetve *jövedelem* globálisan eléggé jellemző indexét adja a lakosság *gazdasági* virágzásának. Azonban mélyebbre menő elemzés megmutatta, hogy ezek az adatok egyáltalában nem elegendők egy lakosság statikai, vagy dynamikai *társadalmi* helyzetének meghatározására, még azokban az esetekben sem, ha azokat exakt módon meg lehet ragadni.[29] Egyébként ezek a statisztikai problémák állandóan foglalkoztatják a Nemzetközi Statisztikai Intézetet.

[29] *Dr. H. Heckmann: Die Erfassung des Wohlstandes einer Bevölkerung*, 1932, Heidelberg, cimü munkájában az alábbi véleményt nyilvánitja: „Tiszta logikai szempontból tekintve a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem abszolute nem alkalmasak arra, hogy egy nép jólétét kifejezzék".

Ami egy nemzet valóságos társadalmi jólétét illeti, erre nézve a különböző társadalmi rétegek közötti *vagyonmegoszlás* adja az első jellemző ismérvet; éspedig ennek a jelentősége annál nagyobb, minél egyenlőtlenebb a megoszlás. Azonban ezenfelül tekintetbe kell legalább venni a *jövedelmek megoszlását, vásárlóerejét* stb. is. Ami pedig a nemzeti jövedelmek nemzetközi összehasonlitását illeti, ezek sem alkalmasak arra, hogy egymagukban a különböző országok demografikus feltételeire nézve felvilágositást adjanak.

Eltérőleg az eddigi empirikus, de pozitiv meghatározásoktól és az általános statisztikai kutatások ismert módszereitől az optimum elmélet kénytelen volt — a végből, hogy közelebbi összefüggéseket mutathasson ki a népesség és a nemzeti termelés egyéb tényezői közötti viszonyra vonatkozólag — pontos és megfogható fogalmakat és ismérveket állitani fel egy *hipotetikus népszámra* vonatkozólag, amelyet a tulnépesség és elégtelen népesség közötti határvonalnak tekinthetünk.

5. *Az optimális gazdasági sürüség.*

A mindennapi élet szükségleteinek hatása alatt a hagyományos közgazdaságtanban beérték azzal, hogy meghatározzák egy országnak olyan demografikus helyzeteit, amelyeket tapasztalati alapon tulnépességnek, vagy elégtelen népességnek nevezhetünk. Mig Smith Ádám az elégtelen népességben gazdasági hátrányokat látott, Malthust az éhinség veszélyének gondolata izgatta és hosszu időn át ez az utóbbi maradt a közgazdaságtan sajátos problémája.

Tényleg a terminusokon, amelyek ezt a kétféle demográfiai anomáliát jelölik,a közgazdasági irók a népszám és a létfenntartási lehetőségek közötti egyensulyhiányt értették. Korrelációs fogalmakról van tehát szó, olyan demografikus helyzetről, amelyet egy másik *pozitiv* népességszámmal való összehasonlitás alapján állapitottak meg; nevezetesen olyan népességszámmal, amely ugyanazon országban régebben létezett, vagy pedig egy másik országban ugyanabban az időben létezik.

Ellenben az uj gazdasági elmélet optimuma az összehasonlitás alapjaként egy *hipotétikus* helyzetre vonatkozik.

E népesség-optimumra vonatkozó különböző meghatározásoknak, amelyeket az elmélet különböző képviselői formuláztak[30] és amelyek egy izolált ország statikus helyzetéből indulnak ki, lényege következő módon foglalható össze:

[30] Ime az elmélet legfőbb képviselőinek néhány meghatározása: (idézve részben S.S. Cohn által: *Die Theorie des Bevölkerungsoptimums.* Inaugural-Dissertation, Marburg, 1934); ezek megmutatják a jellemző különbségeket az optimum lényeges elemeit illetőleg.

A népességnek optimuma egy olyan népszámnak felel meg, amely — „ceteris paribus", vagyis a termelés többi tényezőinek (föld, tőke), valamint a tudományos és technikai kulturának állandó helyzetét tételezve fel — fejenként a legnagyobb gazdasági hozadékot képes biztositani. Aszerint, hogy a népesség tullépi ezt a számot vagy alatta marad, tulnépességgel vagy elégtelen népességgel állunk szemben.

Eme meghatározások szerzői körülbelül megegyeznek egymással a következő pontokban:

a) éppen ugy tárgyalják a *tul*népességet, mint az *elégtelen* népességet;

b) az absztrakció módszerét használják éspedig didaktikai célokból, nevezetesen a szövevényes gazdasági és demo-

(A 30. jegyzet folytatása)

A hagyományos közgazdaság felfogásával ellentétben már E. C. Cannan a következő módon fejezte ki az optimumelmélet lényegét:

„It is not true that an increase of population must always diminish the productiveness of industry or that a decrease of population must always increase the productiveness of industry. No more is it true, that an increase of population must always increase the productiveness of industry, or that a decrease of population must always diminish it. The truth is that the productiveness of industry is sometimes promoted by an increase of population and sometimes by a decrease of population." „At any given time the amount of labour which can be exerted on a given extent of land, consistently with the attainment of the greatest productiveness of industry possible at that time, is definite". Edwin Cannan, *Elementary Political Economy*, Ith ed. 1888; 3d ed. London, 1903, 22. és 23. l.

Julius Wolf az általános hozadéktörvény optimumát fejtette ki és abban a következőképpen helyezi el demografiai elméletét:

„Natur, Kapital, technische Idee bedürfen für ihre Entfaltung, für die Auslösung der in ihnen enthaltenen (zunächst latenten) Energie dispositiver und exekutiver Arbeit als komplementären Produktionfaktors . . . Ohne Menschen „tot" sind Natur, Kapital, technische Idee, mit „zu wenig" Menschen von beschränkter, geringerer als der möglichen Ergiebigkeit. Allerdings muss die Ausnützung ihrer „vollen" Produktivität nicht den höchsten Güteranteil für den einzelnen ergeben, der Güteranteil ist nicht dann am grössten, wenn die Produktivität die „restloseste" Ausnützung erfährt, von einer Grenze der Ausnützung an wird der Güteranteil des Einzelnen wieder kleiner. Auch hier ist sonach ein „Optimum" wirksam, diesseits dessen die Produktivität des einzelnen sich an der Maschine usw. beteiligenden Menschen steigt, jenseits dessen sie abfällt. Ein Weniger an Bevölkerung ist dem Güteranteil, der sich auf den einzelnen berechnet, dann erst günstiger, wenn das Optimum über schritten ist." — *Nationalökonomie als exakte Wissenschaft*, Leipzig, 1908, S. 388—89.

Knut Wicksell 1910-ben a neo-malthusianisták nemzetközi kongresszusán a népességoptimumról tartott előadásában Malthussal ellentétben a következő magyarázatot adta: „Nehmen wir bestimmte ökonomische Bedingungen eines Landes: seinen Flächeninhalt, seine Lage, die Fruchtbarkeit des Bodens usw. und ebenfalls den Durchschnitt an technischem Wissen unter dem Volke an, welche Höhe und Dichtigkeit der Bevölkerung würde jedem einzelnen den grössten Anteil am Wohlstande zusichern und somit, volkswirtschaftlich gesprochen, die beste sein?"

Egy későbbi munkájában ezt mondja: „Natürlich treten hier zwei ganz entgegengesetzte Tendenzen in Wirksamkeit. Einerseits wird die Produktivität

grafikus tényezőknek, amelyek a népesség-optimumot meghatározzák, egyszerüsitésére és magyarázatára. A hipotétikus optimumok megállapitására először is a statikus (kiegyensulyozott) gazdasági helyzetet elemzik bizonyos zárt területen. A gazdaságnak azonban dinamikus jellege van, amely állandóan egyensulyhiányt idéz elő a népesség és a többi tényezők között. Azután minden egyes tényezőnek hatását vizsgálják az optimumra az időben, de még mindig egy

(A 30. jegyzet folytatása).

der Arbeit an sich vermindert, wenn jeder für seinen Teil einen kleineren Anteil am Boden oder den Naturkräften im allgemeinen hat; andererseits sind bei der Unterwerfung der Naturgewalten die vereinigten menschlichen Kräfte, die Arbeitsteilung, die Mitarbeit, die Organisation der Industrie usw. immer von Bedeutung und unter gewissen Umständen von ganz erheblicher Bedeutung. Dort wo gerade diese Tendenzen sich ausgleichen, liegt in der Tat das wahre Optimum der Bevölkerung. Allerdings, dieses Stadium liegt nicht fest. Die Fülle neuer Erfindungen, die Zunahme technischer Kenntnisse wird dasselbe im allgemeinen, wenn nicht sogar immer, verschieben." Optimum der Bevölkerung. Berlin, 1910, S. 387—88.

Paul Mombert. — „Das Optimum der Bevölkerung ist ein ökonomisches Ideal", „ein Gleichgewichtszustand . . ., der natürlich nur gedanklichen Wert besitzt, da wir kein Mittel haben, um zu erkennen ob ein solcher im gegebenen Falle tatsächlich vorhanden ist." Dieser Idealzustand sei dann vorhanden, „wenn die Volksdichte genügend gross ist, um einem Lande die Entwicklung seiner natürlichen Anlagen und Produktivkräfte zu ermöglichen, ohne dass doch auf der anderen Seite die Volkszahl das Mass überschreitet, bei dem die Produktivität der nationalen Arbeit den günstigsten Einfluss auf den Wohlstand der Bevölkerung ausübt."

„Von einer Untervölkerung wird man dann sprechen, wenn die zu geringe Volksdichte nicht die volle Ausnutzung der natürlichen Kräfte eines Landes ermöglicht, und wo infolgedessen bei einer stärkeren Volksvermehrung ein wirtschaftlicher Aufschwung und eine Zunahme des Wohlstandes zu erwarten wäre". Grundriss der Sozialökonomik. 2. Abt. Tübingen, 1. Aufl. 1914; 2. Aufl. 1923, S. 72/73.

H. Dalton: „The optimum population is that which gives the maximum income per head" . . . „Over-population implied an income per head smaller than would have been realised if numbers had been less". — *Theory of Population*, 30 és köv. l, Economica, London, 1928.

L. Robbins: „Other things being equal . . . if the population increases beyond a certain size, returns per head begin to diminish". — *The optimum theory of population*, Economica, London 1929, S. 121.

A. B. Wolfe: „Theoretically there is for any given state of the arts and any given supply of available natural resources, together with a given supply of capital, instruments and a given social organization, a certain size of population wich can operate these resources to the best advantage and produce the largest per capita income of consumers goods possible under the given conditions". — *Population Problems in United States and Canada*, ed. by E. Dublin, Boston und NewYork 1926 S. 87.

W. Rappard: Nous dirons par conséquent, à prendre les ressources naturelles dans leur état présent et l'humanité armée et organisée pour la production, telle qu'elle l'est aujourd'hui, quel sera l'optimum de la population du monde ? . . . il dépendra de son armature écomonique, c'est-à-dire de ses connaissances scientifiques et techniques, de sa formation professionnelle et de son outillage de production." *De l'Optimum de population.* Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft, 63. Jg. 1927, 687 és köv. l.

bizonyos zárt területen. Ezt követőleg nézik az egymással egy liberális világgazdasági rendszerben összekötött országoknak az optimumát, amint az a nemzetközi cserék hatása alatt és a demografikus és életszinvonali különbségek által okozott feszültségek következményeként alakul. Végül egyes elméleti kutatók nem mulasztják el azt sem, hogy a népesség számának és strukturájának a gazdasági fejlődésre és ilyen módon optimális hozadékára való visszahatást is megvizsgálják;

c) ugyanezek a szerzők bizonyos mértékig megengedik az állami beavatkozást a gazdasági és demografiai területen, de általában ellenzik az autarkia rendszerét, mert az nem engedi meg a nemzetközi munkamegosztásnak az optimum-hozadék érdekében való kihasználását;

d) végül e szerzők tartózkodnak attól, hogy a népesség szaporodását előmozditó demografikus politikát kivánjanak attól a ponttól kezdve, mikor ez a növekedés az átlagos gazdasági hozadékot fenyegeti; épp igy ellenzik a születések csökkentését attól a ponttól kezdve, mikor az optimum-jólét felemelése a népesség nagyobb sürüségét követeli.[31]

A népesség-optimum különböző képviselőinek elméletei (és meghatározásai) azonban különböznek egymástól a következő pontokban:

1. Először is a gazdaságelmélet bizonyos általános tételeinek alkalmazásában;

2. azután a földrajzi területet illetőleg, amelyre az optimum alkalmaztatik;

3. végül a termelés tényezőinek számát, elnevezését és értékelését és e tényezők dinamikus kölcsönhatását illetőleg, amelyektől az optimum-életszinvonal függ (természeti kincsek, tőke, kulturális és technikai helyzet, gazdasági és társadalmi rendszer, a népesség strukturája és minősége, stb.).

E tudományos feltevések minden haszna mellett a *valószerü* népoptimum kutatása azt kivánja, hogy a népesség-optimum nem csupán a gazdasági hozadék és szervezet és társadalmi jólét szempontjából, hanem — ami a mi korunkban elkerülhetetlen — a nemzeti biztonság szempontjából is megközelitessék.

Ferenczi Imre.

[31] *C. Gini* tehát téved, ha ezeket az elméleteket ugy jellemzi, mint angol-szász teóriákat, amelyeknek egyszerüen az a célja, hogy indokolják a születések korlátozását. Elmulasztja számbavenni e felfogás emlitett nemzetközi eredetét. Dupréel viszont azt tartja, hogy ez az elmélet a bevándorlást ellenző amerikai érdekeknek felel meg. Holott az az igazság, hogy az optimum elméletét nem azért állitották fel, hogy valamilyen demografikus politikát vele igazoljanak; a mi kivándorlásellenes korunkban nagyon jól szolgálhatja azt a célt, hogy kimutassa a tőkék és nyersanyagok jobb elosztásának szükségességét a kivándorlási országok iparosodása és „kárpótlása" stb. szempontjából.

Közlemények.

A mezőgazdaság iparositása és észszerüsitése.

Az észszerüsités az ipar egyik főtörekvése, másként áll azonban a helyzet a mezőgazdaságnál. A mezőgazda igen bonyolulttá tette napi munkáját, kifejtett energiájának valóban hasznos célra mindössze 5%-át forditja. Ha valaki gyárat szervezne és vezetne ugyanolyan elvekkel, mint ahogy a mezőgazdasági üzemeket általában vezetik, hadseregnyi emberre lenne szüksége. A mezőgazdaságban alkalmazott energiának igen csekély része használódik csak ki, még mindig elsősorban kézierővel folyik a munka és elvétve gondolnak csak észszerüsitésre. Ugyszólván minden mezőgazdasági üzemben már az első pillanatban szemünkbe ötlik a szervezés ezen — mondhatni tudatos — hiányának jelensége. Napi munkája közben a mezőgazda számtalanszor megy fel és le korcs létráján: éveken át hordja a vizet, ahelyett, hogy néhány méter csövet fektetne le. Ha rendkivüli munka adódik a mezőgazdaságban, évezredek óta egyedüli segitség a munkások számának növelése. Ezekben kell annak okát látnunk, hogy a *mezőgazdasági termékek még legolcsóbb áraik esetében is drágábbak annál, amilyeneknek lenniök kellene, s hogy a mezőgazdasági jövedelmek a kelleténél még akkor is alcsonyabbak, ha a legmagasabb szinvonalat vesszük is alapul.*

A mezőgazdák kevéssé rózsás helyzete és a földtulajdonosok körében észlelhető általános elégedetlenség az agrártermelés valóban tulmagas termelő költségeire vezethető vissza, amelyek viszont annak következményei, hogy a költségek csökkentésének kérdését mindig figyelmen kivül hagyták. Az alkalmazott erőkifejtések nagy szétforgácsolódása növeli az agrártermékek árát és igy csökkenti a hasznot. Ha majd a mezőgazdát vérbeli iparosnak lehet tekinteni, aki visszariad az anyagi javak és emberi erők pazarlásától, a mezőgazdasági termékek olyan olcsók lesznek, hogy mindenkinek biztositva lesz a mindennapi kenyere és a gazdák jövedelme is ugy alakul, hogy a mezőgazdaságot az egyik legkevésbé kockázatos és legkifizetődőbb beruházásnak fogják tartani.

A mezőgazdaságot sokan nem tekintik jövedelmezőnek. Ez arra vezethető vissza, hogy nincsenek tisztában fejlődési lehetőségeivel és azzal, hogy mi is voltaképpen a munka és mi kifejtésének legcélszerübb módja. Elfelejtkeznek arról, hogy egyetlen egy termelői foglalkozás sem fizetődne ki, ha a mezőgazdasághoz hasonló módon üznék. A mezőgazda elsősorban ősei szokását követi és azután a jószerencsére bizza magát. Nem képes általában gazdaságosan termelni és nem tudja termékeit a piacon elhelyezni. Ha egy iparos nem tud sem termelni, sem kereskedni, bizonyára nem foly-

tathatja sokáig tevékenységét. A mezögazda ezzel szemben még igy igy is fenn tudja magát tartani, mindennél jobban bizonyitva, hogy a mezögazdaság mennyire jövedelmező és különösen, hogy észszerü vezetés mellett mily csodálatosan kifizetödö foglalkozás lehetne.

Lényegében egyszerü kérdés, hogyan lehet — akár gyárban, akár mezögazdasági üzemben — olcsó áron nagy mennyiséget termelni. A baj ott kezdödik, hogy az alapjában véve egyszerü termelési eljárásokat, termékeket és ügyleteket általában igen bonyolulttá teszik. Gondoljunk csak *az ujitások* kérdésére. Ha ezekről beszélünk, bizonyos termékekben bekövetkező változások jutnak azonnal eszünkbe és csak elvétve gondolunk magának a termelés menetének tökéletesitésére. Ez a megfigyelésünk egyaránt vonatkozik az ipari cikkekre (automobil alakja, adott vegyitermék összetétele, bármely tárgy nyersanyaga, stb.) és a mezögazdaságra (mütrágyázószerek, istállók berendezése, magtárak, stb.). Megfeledkezünk általában arról, hogy a termelési költségek leszállitása és a termelés tökéletesitése érdekében a termékek megváltoztatásánál sokkal hatékonyabb a munka menetének észszerüsitése.

Az utóbbi évek folyamán — bár ezt általában nem hangsulyozzák kellöen — az ipari termelésben az ujitások a termelési eljárások tekintetében is jelentös elörehaladást mutatnak. A tudományos üzemvezetés, a munka menetének észszerüsitése az iparban mindjobban tért hódit, a mezögazdasági termelésnél ezzel szemben ugyszólván semmi haladás sem mutatkozik.

Egyik birálóm szerint az ipar és a mezögazdaság racionalizálásával kapcsolatban jelentkező fejlödésbeli különbségnek az az oka, hogy mig az iparban a gépek alkalmazásával és az üzemvezetés racionalizásával lehetett törekedni a költségeknek a termelés emelkedésével egyidejü csökkentésére, addig a mezögazdasági iparban ezt a célt kizárólag az egyedül rendelkezésre álló eszközzel, a vegyianyagok szélesebbkörü alkalmazásával lehetett szolgálni. Birálóm elfelejtette tehát, hogy a termelés növelésének kérdése mellett, amely a mezögazdaságban a termelési költségek növekedésének törvénye alapján különben sem fokozható egy bizonyos határon tul, ott van a termelököltségek csökkentésének problémája is.

A mezögazdaságból a szervezés hiányzik, ennek hiánya, valamint a müszaki eszközök elégtelen alkalmazása teszi a mezögazdasági termelést a termelöerök és az emberi munka hatalmas elforgácsolójává.

A régimódi mezögazdaságnak meg kell szünnie, s kétségtelenül meg is fog szünni, festöi emlékké fog halványodni. Ez azonban nem jelenti azt, mintha az emberi munka is elveszitené jelentöségét a mezögazdasági üzemekben. A munka sohasem nélkülözhető ott, ahol termelnek. A müszaki energia térhóditása és a munka észszerüsitése csak a robotmunkát tünteti el, csak a testimunka szerepét csökkenti, az acélét növeli. Sokak szerint a müszaki tudományok eredményeinek hasznositása a hegyes területekkel nem rendelkező országok mezögazdaságára van korlátozva. Az ezt hirdetök azonban kizárólag a traktorokat tartják szem elött, holott a müszaki vivmányok alkalmazásának a mezögazdaság gépesitése és menetének észszerüsitése tekintetében is tág tere nyilik. E téren még mindig a kezdet kezdeténél tartunk, nagyjában olyan a helyzet napjainkban

a mezögazdaságnál, mint az iparban volt a gépek bevezetésének idején.

A földmüvelés nem maradhat továbbra is kizárólagos agrárfoglalkozás, az élelmiszerek termelési iparává kell átalakulnia. Ha ezt sikerül megvalósitani, bármely közepes mezögazdasági üzem jelenlegi munkájával mostani egész évi munkáját 24 nap alatt el tudja végezni, ami által az év többi napja az ipar más ágaiban válik értékesithetövé. Véget kell vetni annak az állapotnak, hogy az év bizonyos időszakaihoz kötött mezögazdasági munka a gazdák egész évi teljes munkáját igénybe vegye. A mezögazdaság ilyen átalakitása nemcsak a munkaerőben amugyis szükölködö országok számára jelentene nagy megkönnyebbülést, hanem azok számára is, amelyek a munkanélküliség következtében munkáskezekben bövelkednek. Felszabadulna ugyanis ezekben az országokban az agrártermékek árcsökkenésének hatása alatt a vásárlóerök tekintélyes része és az iparcikkek iránti fokozódó keresletként jelentkezve az ipari termelés növekedését vonná maga után. A termelököltségek és ezek közt a munkabérek természetes és üdvös esése, valamint a termelés mennyiségi növekedése pedig az eddig parlagon hagyott munkaerök foglalkoztatását eredményezné.

Ha a mezögazdaság élelmezési iparrá alakul át, kellö mennyiségben tud élelmiszert termelni és azt oly körülmények között lesz képes a fogyasztók közt szétosztani, hogy minden család észszerüen táplálkozhatik. Az üzérkedést meghiusitó böséges mennyiségü termelés esetében az élelmiszermonopóliumok is megszünnének, amelyek ma, sajnos, számos államban fennállanak. Az a mezögazda, aki termelését korlátozza, gyakran a társadalom érdekével ellentétben, az üzérkedök játékát segiti elö.

A szövetkezeti mezögazdaság jövöbeli fejlödési alakjainál mindennaposak lesznek a saját vágóhidakkal rendelkezö agrár-termelöszövetkezetek, amelyek sertéseiket szalonnává és sonkává dolgozzák fel s a szövetkezeti malmok, ahol a saját termésü buzát piaci cikké alakitják.[1]

Talán egyszer mi is tanui lehetünk a kismalmok ujjászületésének éppen ugy, mint ahogy Olaszországban a magtárak, a selyemgubószáritók és a helyi szövetkezeti áruházak terjedését láthatjuk. Az élelmiszeriparok jelenlegi központositása sokkal nagyobb pazarlást jelent, minthogy fejlettebb közösségben tovább folytatható lenne.

A társadalom természetes fejlödése és az immár a világ összes államaiban érvényesülö politikai önellátási törekvések következtében az elkövetkezö félévszázadban be fog következni szükségszerüen a mezögazdaságban is egy olyméretü fejlödés, mint amilyen az utóbbi 50 évben az ipari termelés terén végbement. *W. Sorbi.*

[1] Olyanforma fejlödés lebeg szemünk előtt, amilyen most van folyamatban Olaszországban. A tartományi szövetkezeti agráregyesületek (Consorzi Agrari Cooperativi Provinciali) jelentősége állandóan fokozódik Olaszországban a mezögazdák mind nagyobb megértése mellett. Szerzőnek alkalma volt az egyik legnagyobb Consorzio-ban személyesen is meggyőződni arról, hogy a gépeknek és a modern szervezési elveknek a mezögazdasági üzemekbe való bevezetése terén az egyesülés milyen eredményes propagandát fejt ki.

A legujabb amerikai agrártörvény.

Az Északamerikai Egyesült Államokban az 1933. évi *Emergency Agricultural Act* teremtette meg az alapját annak a politikának, amelynek célja a mezögazdaságban a termelés és fogyasztás közötti egyensuly helyreállitása, továbbá a termények és iparcikkek ára közötti eltérés (agrárolló) megszüntetése volt. Az elözö évek bö termései folytán olyan feleslegek maradtak, amelyek a belsö fogyasztás s az export szükségletét meghaladták, s igy torlódás állott be, amely az árak esését idézte elö. Ennek folytán a farmerek jövedelme csökkent és nem állott arányban az általuk szükségelt iparcikkek árával. Az idézett törvény az egyensuly helyreállitása érdekében részletes intézkedéseket tett a termöterületek apasztására s e cimen a farmerek részére jelentékeny kártalanitási összeget fizettetett ki.

A következö, 1934. évben a nagy szárazság folytán olyan rossz volt a termés, hogy a törvény alkalmazása tárgytalanná vált. De különben is a legfelsö biróság kimondta, hogy a kongresszusnak nincs joga a farmerek hozzájárulása nélkül a termelést korlátozni s igy a törvény ily irányu rendelkezései hatálytalanok. Az 1936. évi *Soil Conservation and Domestic Allotment Act* azután uj alapra helyezte a mezögazdasági termelés szabályozását, amennyiben most már a farmerek hozzájárulását kivánta a szövetségi kormány akciójának végrehajtásához. Ha legalább 51%-a a farmereknek nem irná alá a szerzödést, amellyel a kormány felügyeletének alávetik magukat, a törvény nem hajtható végre. A farmerek természetesen készséggel hozzájárultak olyan intézkedésekhez, amelyekkel kapcsolatban jelentékeny pénzsegélyt és egyéb kedvezményeket kaptak.

Az 1936. évi törvény célja a föld kizsarolásának megakadályozása, a termelési módok javitása, s a terméseredmények fokozása, vizszabályozási munkák végrehajtása, s végül a mezögazdaság jövedelmezöségének fokozása. 1936-ban a szövetségi kormány mintegy 400 millió dollárt forditott a farmerek segélyezésére s a jelzett célok elömozditására.

Ezt a törvényt alapul elfogadta a legujabb agrártörvény „*Agricultural Adjustment Act of 1938*“ is, de sok tekintetben módositotta és emellett egészen uj és messzemenö intézkedéseket tett a mezögazdasági termelés szabályozására.

Roosevelt elnök a törvény kibocsátása alkalmával a következö nyilatkozatot tette: „A tapasztalat megtanitott arra, mit kell tenni, hogy a mezögazdaságnak növekvö részesedést biztositsunk a nemzeti jövedelemböl, hogy a fogyasztást böségesen ellássuk élelmiszerekkel, hogy megakadályozzuk a talaj kizsarolását, hogy megkisebbitsük a kilengéseket a nagy feleslegek és katasztrófális hiányok között. Rájöttünk arra, hogy nagyobb tartalékokkal kell rendelkeznünk élelmiszerekböl és takarmányokból olyan évek számára, amikor rossz a termés, hogy a tartalékokkal megakadályozzuk az árak szélsöséges ingadozását.“

A törvény föcélja tehát, hogy a termöterületek talajereje fenntartassék s a tultermelés megakadályoztassék. Evégböl az öt föterménynél: *tengeri, buza, rizs, gyapot, dohány*, a termelést és értékesitést korlátozó intézkedések tételére ad a törvény felhatalmazást.

Amerikában a *tengeri* termelö terület az összes müvelhetö terület egyharmada, a termés pedig az összes termés 25%-a. Az állati takarmánynak 25%-a tengeri. Igen nagy tengeri termés volt 1920-ban s 1921-ben, mintegy 3000 millió bushel (egy amerikai bushel=35.237 liter). A nagy terméstt a farmerek állatok etetésére használták fel, s ezért nagy volt a kereslet szarvasmarhák és sertések iránt, ennek folytán az állatárak emelkedtek. Amikor azután a kihizlalt állatok a piacra kerültek, nagyobb volt a kinálat, mint a kereslet: az állatárak leestek s a farmerek károsodtak. Viszont olyan években, amikor rossz a termés, a farmerek nem tudják állataikat tartani, kénytelenek azokat eladni. Ennek folytán az állatárak leesnek s farmerek ismét károsodnak.

Ezeknek a farmerekre káros folyamatoknak a megszüntetése s a mezögazdaság jövedelmezöségének helyreállitása céljából — a törvény indokolása szerint — szükség van a kormány beavatkozására, mert csak ennek állanak megfelelö eszközök rendelkezésére, hogy a tultermelést megakadályozza, másfelöl biztositsa azt, hogy a rossz évekre tartalékok maradjanak. A legujabb amerikai agrártörvény felhatalmazza a földmüvelésügyi államtitkárt (megfelel a mi miniszterünknek), hogy a *tengeri-termelő vidékeken a bevethető területet meghatározza.* A szabályozásba csak azok a farmok foglalhatók bele, ahol a legutóbbi 10 évi átlagot véve, legalább 400 bushel és acrenként (egy acre=4046 négyzetméter) legalább 4 bushel volt a termés. A bevethetö terület meghatározása csak akkor történhetik meg, ha valamelyik évben a terméseredmény (hozzáadva a mult évről megmaradt készleteket) 10%-al meghaladja a normális szükségletet. A normális szükségletet (belsö fogyasztás+export) az elözö 10 év átlaga alapján határozzák meg. Mintegy 2600 millió bushel az a termésmennyiség, amelynél a terület kijelölésére kerülhet a sor. A bevethetö terület megállapitásának legkésöbb február 1-ig kell megtörténnie. (Az 1938. évre a törvény életbelépte után). Az egyes államok részére az államtitkár jelöli ki a bevethetö területet. Azután az intézöbizottságok végzik el a további kiosztást a helyi bizottságok közremüködésével.

Ha a beérkezö adatok szerint valamelyik évben a terméskilátások olyan kedvezöek, hogy a terület kijelölésénél alapul vett mennyiséget 10%-kal meghaladják, az államtitkár meghatározza a *kvótát (Marketing quota)*, vagyis azt, hogy a farmernek mennyit szabad terméséböl eladni. Ha a termés a kvótát meghaladja, a többletet tárolni kell.

Ez a törvénynek legjelentékenyebb intézkedése, amely korlátozni kivánja a piacra kerülö árut. Ez az intézkedés az, amely legjobban érinti a farmerek szabad rendelkezési jogát terményeik felett s igen széleskörü ellenörzést tesz szükségessé. A kvótát a területkiosztásnál számbavett termés és a várható kedvezöbb termés közötti különbözet alapján százalékosan állapitják meg.

A kvóta megállapitásánál a törvény módot ad a farmereknek, hogy ahhoz hozzájáruljanak, vagy annak életbeléptetését megakadályozzák. Erre nézve a farmerek titkos szavazás utján nyilatkoznak, s ha legalább kétharmad többség nem helyesli a kvótát, az nem léphet érvénybe. A szavazásnak a tengerinél szeptember 5-ig kell megtörténnie s a szavazás eredményét szeptember 10-ig kell ki-

hirdetni. A kvóta egy évre érvényes és azokra a farmerekre is kötelező, akik a szerződést nem irták alá, de ha időközben a fogyasztás, vagy az export megnövekedik ez megszüntetheti a kvóta érvényét.

Az olyan farmra, ahol a termés nem haladja meg a 300 bushelt, a kvóta nem vonatkozik.

Ugy a kvóta megállapitása, mint a terület-kiosztás ügyében hozott határozatok ellen (ugy a tengerinél, mint a többi terménynél) 15 nap alatt felebbezni lehet, egy 3 tagból álló zsürihez, amelynek tagjai az illető vidék farmerjei közül jelöltetnek ki. A zsüri tagjai nem lehetnek olyanok, akik a területkiosztási eljárásban résztvettek. A zsüri határozata ellen további felebbezés lehetséges a kerületi birósághoz a törvény meg nem tartása, vagy helytelen alkalmazása miatt, tehát csakis jogkérdésben.

A kvóta tullépése esetében a farmer bushelenként 15 cent büntetést fizet.

Hogy milyen nagy jelentösége van az amerikai *buza*-exportnak, azt Európában legjobban tudjuk és ismerjük annak hatását az áralakulásra. A buzából rendelkezésre álló mennyiség (az évi termés s a mult évről áthozott készlet) 800 és 1100 millió bushel között szokott váltakozni.

Év jul.-tól jul.-ig	1928 1929	1929 1930	1930 1931	1931 1932	1932 1933	1933 1934	1934 1935	1935 1936	1936 1937	1937 1938
Készlet (millió bushel)	1026	1051	1176	1255	1132	930	816	808	805	990
Piaci ár (cent)	110.6	121.9	77·1	55.1	57.0	91.2	106.3	99.8	121.2	—
Farm ár (cent)	99.8	136.6	67.1	39.1	36.2	74.4	84.8	83.2	99.7	—

Az 1935. évben a szárazság okozta a nagy visszaesést a terméseredményben, de a következő években is rossz volt a termés. Ennek folytán magasabbak voltak a buzaárak, de az áremelkedésnek legfőbb oka a dollár értékének 1933-ban történt leszállitása volt.

Buzát termelő farm volt 1929-ben: 1,208.368, 1934-ben: 1,363.741. A szabályozás alá kerülő buzatermő területeket az államtitkár jelöli ki, s beveheti a rendezésbe az összes buzákat, vagy csak bizonyos faju buzákat. *A bevethető területet* ugyancsak az államtitkár határozza meg. 1938. évben 62.5 millió acre a buzaterület. A következő években a bevethető terület kijelölésének az előző év julius 15-ig kell megtörténnie, ha a kormány a beérkező adatokból ugy látja, hogy a termés a 10 évi átlagos szükségletet előreláthatólag 30%-kal meg fogja haladni (mintegy 910 millió bushel). Ha pedig az adatok valamely évben azt mutatnák, hogy a várható termés a terület kijelölésénél számitásba vett mennyiséget 10%-kal meg fogja haladni (mintegy 950 millió bushel) a buzánál is jön a *kvóta* megállapitása. Itt is szavaznak a farmerek a kvóta elfogadásáról, s legalább kétharmad többség kell annak életbeléptetéséhez. A szavazásnak s az eredmény kihirdetésének junius 1-ig kell megtörténnie. Nem vonatkozik a kvóta olyan farmra, ahol 100 bushelnél kevesebb a termés. Ha a farmer a kvótán felül ad el, bushelenként 15 cent büntetést fizet.

A *gyapot* termelése a déli államokban mintegy 2 millió farmon folyik s mintegy 10 millió ember dolgozik a gyapottermelésben. A termésnek mintegy kétharmada vagy fele kerül exportra. A normális szükséglet (belső fogyasztás+export) mintegy 10—11½ millió bál (egy bál=478 font). Ha ennyi a termés, az államtitkár a következő évre megállapitja a bevethető területet. Ha valamelyik évben a terméskiálitások olyanok, hogy a termés a normálisnál több lesz (mintegy 19½ millió bál), akkor a *kvótát* itt is megállapitja, s ha a farmerek megszavazzák, kihirdetik. A kvótán tuli eladás esetében fontonként 2—3 cent a büntetés.

Hasonló alapon nyugszik a *rizs* és *dohány* termelésének és értékesitésének korlátozása is, azzal az eltéréssel, hogy a dohánynál nincs helye a beültethető terület kijelölésének, de tultermelés esetén itt is alkalmazást nyer a kvóta.

A törvénynek azonban nemcsak az volt a célja, hogy a tultermelést megakadályozza, hanem az is, hogy *jó termés esetén a feleslegek tartalékoltassanak a rossz esztendőkre.* A tartalékolás megkönnyitése végett a farmerek *terménykészleteikre kölcsönt* kapnak. A kölcsönöket a kormány által létesitett Intézet, a *Commodity Credit Corporation* folyósitja az államtitkártól megállapitott, s az elnöktől jóváhagyott feltételek mellett. Elvileg minden agrártermékre lehet kölcsönt adni (a tejtermékekre is), egyelőre azonban csak négy főterményre: tengeri, buza, rizs, gyapot. A kölcsönadásnak feltétele, hogy az illető vidéken a kvóta meg legyen állapitva és életbe legyen léptetve. A farmer termésének arra a részére kaphat kölcsönt, amely a kvótát meghaladja; a termény kézizálogul szolgál, s el nem idegenithető. A terményt vagy maga a farmer tárolja, vagy pedig valamely gabonatárházban (silóban) helyezi el. A kölcsön összege az ár (parity price) 52—75%-a. Ha az értékesitést korlátozó kvóta nincs megállapitva, nincs kölcsön.

A termelés korlátozása azonban nemcsak azért történik, hogy ne legyen tultermelés, s a nagy készletek ne gyakoroljanak nyomást a piacra s az árakra, hanem azért is, *hogy a talaj kizsarolása megakadályoztassék.* Az öt főtermény termelése tulságosan kihasználja a talajerőt s végeredményben a talaj kizsarolásához vezethet, ezeket a területeket tehát apasztani kell. A területkijelölésnél felszabaduló szántóföldeket arra kell használni, hogy takarmánynövények (lucerna, lóhere, zöldségfélék) termeltessenek ezeken, ami a talajerő fenntartását biztositja (soil conserving crops). A termelés korlátozása mintegy 40—50 millió acret von ki az öt főterményből s utal a talajerőt kimélő takarmánytermelésre. A zöldtakarmány-termelés növelése azonban a tejtermelés fokozásához vezethet, aminek felismerése folytán a kongresszus képviselőházában, valamint a szenátusban is több felszólalás történt; rámutattak, hogy ezeken a felszabadult területeken tehenészeteket fognak berendezni, s igy az öt főtermény termelői állami szubvencióval versenyt fognak jelenteni a tejtermelőknek.

E felszólalások eredményeként kimondták, hogy a szóbanlevő felszabadult területeken nem szabad tejgazdaságot berendezni s a takarmányt nem szabad eladni, mert különben az illető farmer elveszti a termelési segélyt (amiről alább lesz szó). Az egyes kerületekben ellenőrzik a tehenek létszámát, s ha ez a normális létszámot meghaladja, a fölös számu teheneket eladatják.

Ilyen messzemenő *intézkedések végrehajtására és ellenőrzésére* természetesen az Amerikai Egyesült Államok egész területére kiterjedő szervezetre van szükség. Ezt a szervezetet már megalkotta az 1936. évi *Soil Conservation and Domestic Allotment Act* s igy csak annak fenntartására és további kiképzésére volt szükség.

A farmerek háromtagu *helyi bizottságot választanak*, amelynek különösen a terület kijelölésénél van fontos szerepe. A helyi bizottságok kiküldött megbizottai választják meg a farmerek köréből a háromtagu *kerületi bizottságot.* E bizottság titkárt választ, rendszerint a kormány szakközegét. De ha nem választják meg, akkor is tagja a bizottságnak (szavazati jog nélkül). Minden egyes szövetséges államban van továbbá intézőbizottság, melynek 3—5 farmer tagja van s hivatalból tagja az *Agricultural Extension Service* vezetője. Azonkivül rendelkezésre állanak az állami szakközegek.

A farmerek *termelési segéllyel* való támogatását a *Soil Conservation and Domestic Allotment Act* vezette be, s azt az 1938. évi legujabb agrártörvény is fenntartotta. A törvény célja, mint tudjuk, a talajerő fenntartása, talajjavitás, vizellátás, s a termelés szabályozása. Azok a farmerek, akik a törvény végrehajtása érdekében tett intézkedéseknek alávetik magukat, termelési segélyt kapnak az átlagtermés alapulvételével. (Buzánál pl. acrenként 30 bushel). Buzánál a termelési segély bushelenként 12 cent, tengerinél 10 cent, gyapotnál fontonként 2.4 cent. Burgonya termelésénél acrenként 5 dollár, árpa, zab után acrenként 1.5 dollár, dohány után 8 dollár.

1936-ban e cimen 397 millió dollárt fizettek ki, ebből 40 millió volt az adminisztrációs kiadás, 1938 évre az előirányzat 440 millió dollár, ebből adminisztrációra 45 millió esik. A kongreszus alsóházának tárgyalásainál többen kifogásolták a segély mértékét, s különösen azt, hogy a nagygazdák, akik gépekkel dolgoznak, épp olyan mértékben kapjanak segélyt, mint a kisfarmerek, akik maguk dolgoznak családtagjaikkal együtt. Valósággal botrányosnak mondták, hogy egyesek 10.000 dollártól 1 millió dollárig terjedő termelési segélyt kaptak.

Az uj törvény ki is mondta, hogy a 2000 dolláron felüli segélyeket 25%-kal apasztani kell, s hogy 10.000 dollárnál többet senki sem kaphat. Azt is kimondták, hogy az 1000 dollárnál nagyobb segélyeket be kell jelenteni a kongresszusnak. Ez a segélyezés mindenesetre amerikai méretü, s az európai viszonyokkal nem lehet összehasonlitani. Valószinü, hogy a törvénynek politikai célja is van, a farmerek szavazatainak biztositása a legközelebbi elnökválasztásra.

De a törvény még tovább megy, s azt is igéri, hogy amennyiben az agrártermékek ára és a farmerek szükségelte iparcikkek ára között nagy az eltérés (amit mi agrárollónak nevezünk) a különbözetet a kormány a farmereknek meg fogja téritени: *parity payments.* De ezt ahhoz a feltételhez kötötték, hogy a szükséges fedezet rendelkezésre álljon. Egyelőre tehát még nem lehet tudni, hogy a feltétel teljesithető lesz-e?

A mezőgazdasági termények értékesitésének elősegitése, valamint az export támogatása külön fel vannak emlitve a törvény céljai között, s erre a célra 1938-ra 10 millió dollárt szavaztak meg. Ugyszintén gondot fordit a kormány a talajjavitásra, a vizszabá-

lyozásra, s a tarifák ellenörzésére. Kisérletügyi célokra 4 uj laboratórium szervezését határozták el, 4 millió dollár költséggel.

A törvény bevezeti továbbá *a termésbiztositást a buzánál*, egyelőre csak kisérletképpen egy évre. E célból a szövetségi kormány külön biztositó intézetet létesitett: *Federal Crop Insurance Corporation;* alaptőkéjét az állam adja, s az állam számlájára dolgozik. A buzatermést biztositani lehet szárazság, szélviharok, jég, vizáradás, növényi betegségek, vagy rovarok okozta károk ellen. Csak a termés *mennyiségében* okozott kárt lehet biztositani, a buza árára nem terjedhet ki a biztositás. Az Intézet a termésben okozott hiány 50—75%-áért ad téritést. A 100 millió dolláros alaptőkéből az állam 1939-ig 20 millió dollárt fizet be. Az Intézet székhelye Columbia, s az egyes buzatermő államokban fiókjai vannak, az igazgatóságot a földmüvelésügyi államtitkár nevezi ki. A biztositási dij pénzben, vagy buzában fizethető. A befolyó buzamennyiségből az Intézet csak annyit adhat el, amennyire kötelezettségeinek teljesitése végett szüksége van, a többit tárolja, s igy ezek a készletek is növelik azt a tartalékot, amelynek képzése a törvény egyik célja. A biztositási dij cimén befizetett buza nem esik a kvóta korlátozása alá. Az Intézet adómentességet élvez.

A törvény mindent megtesz a mezögazdaság támogatására s nem vonható kétségbe, hogy az a rendszer, amelyet a talajerő fenntartása, valamint a tultermelés megakadályozása végett életbeléptet: nagyszerü kisérlet, s ha sikerül végrehajtani, alkalmas arra, hogy a termelés és a fogyasztás közötti egyensulyt biztositsa.

A törvényjavaslat ellenzői azt hozták fel a rendszer ellen, hogy az a farmerek szabadságát korlátozza, s gazdálkodásukat tulságosan ellenörzi. De ez csak elvi szempontot képvisel s a gyakorlatban nem bir értékkel, mert a termelés szabályozásával kapcsolatban a farmereknek olyan elönyeik vannak, hogy ezért szivesen alávetik magukat a korlátozásoknak s az ellenörzésnek.

Annak az észrevételnek már van némi alapja, hogy a terményfeleslegek tartalékolása (ever normal granary) az árakat le fogja szoritani, de végre is a törvénynek egyik bevallott célja, hogy az árakban a nagy kilengéseket megakadályozza, s ez olyan intézkedés, amely a fogyasztók érdekeit védi meg, aminek fontosságát a kormánynyilatkozatok is mindig hangsulyozzák.

Sokkal jogosultabb az az észrevétel, hogy ennek a rendszernek végrehajtása óriási adminisztrációt igényel, melynek nagy költségét a kongresszus tárgyalásain többen kifogásolták. Mintegy 4 millió farmon folyik az öt főtermény termelése. Mindezeken a termőterületeket kijelölni, a termelési segélyt megállapitani, a kvótát alkalmazni, s a kvótán felüli eladásokat ellenörizni, olyan sok dolgot ad a bizottságoknak és szakközegeknek, hogy azzal csak a legnagyobb igyekezettel lehet megküzdeniök.

Az 1938. év próbája lesz annak, hogyan érvényesülnek a törvény intézkedései a gyakorlatban, azt azonban már most is meg lehet állapitani, hogy az amerikai legujabb farmtörvény nagyszabásu, részleteiben is átgondolt rendszert léptet életbe a gazdasági egyensuly helyreállitására és jelentékenyen megerösiti a farmerek helyzetét.

Tóth Jenő.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Ihrig Károly: A szövetkezetek a közgazdaságban. Budapest, 1937. 574 és XV. l.

Ihrig Károly művének jelentőségét két irányban kell keresnünk. Az egyik a szövetkezetek fajainak és működésének nemzetközi összehasonlító elemzése, a másik a szövetkezeti elmélet rendszeres kiépitése. Ilyen nagyszabásu koncepcióval még a külföldi szövetkezeti irodalomban is ritkán találkozunk.

A munka két része közül az első a szövetkezeti életnek, a második pedig, amely a könyvnek közel egyharmadát teszi ki, a szövetkezeti elméletnek van szentelve. Ami a gyakorlati részt illeti, legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy szerző a magyar szövetkezeti ügy tárgyalását, néhány rövid utalástól eltekintve, céltudatosan mellőzi. E részt alighanem két megfontolás lehetett döntő, egyfelől a tárgyilagosság szempontja, másfelől pedig az a körülmény, hogy a magyar szövetkezeti ügynek már jelentös irodalma van. Az kétségtelen, hogy a hazai szövetkezetek müködésének kikapcsolásával Ihrig professzor az elfogultságnak még a látszatát is elkerülte. De mégis csak kár, hogy a szövetkezeti élet nemzetközi összehasonlitásában a magyar szövetkezeti ügynek még annyi hely sem jut, amennyi viszonylagos jelentőségének megfelelne, mert ez az összehasonlitás bizonyára értékes adalékokkal gyarapitotta volna honi irodalmunkat és emellett kézzelfogható tanulságokkal szolgált volna az olvasóközönség azon rétegei számára is, amelyek nem tartoznak a szövetkezeti ügy specialistái közé. A céhbeliek azonban igy is minden nehézség nélkül levonhatják a tanulságokat.

Ihrig osztályozásának főszempontja az, hogy a tagok milyen minőségben élvezik a szövetkezeti járadékot. Ezen az alapon a gyakorlati rész a fogyasztói szövetkezetekkel kezdődik és a munkavállalói szövetkezetekkel végződik, a kettő között pedig a vállalkozói alakulatok foglalnak helyet. A legfőbb kivételt a biztositó szövetkezetek alkotják, amelyek részben fogyasztói, részben vállalkozói jelleggel birnak. A történelmileg kialakult szövetkezeti formákon belül azután megkülönbözteti egyfelől a keresleti és a kinálati, másfelől pedig a forgalmi és termelői szövetkezeteket. Ezen ismérvek közül igen szerencsés a kereslet és kinálat funkciója. Megjegyzendő, hogy a szövetkezeti irodalomban a kereslet tágabb fogalma érvényesül, amely nemcsak a fogyasztói, hanem a termelői keresletet is felöleli.

Az egyes szövetkezetek jelentőségére nézve Ihrig Károly rá-

mutat a termelő szövetkezetek viszonylagos sikertelenségére (391. l.), mindazonáltal Sombart és mások felfogásával ellentétben szakmák szerint kisebb-nagyobb jövőt jósol a kisiparosok szövetkezeteinek (190. l.). Mindenképpen indokolt azonban, hogy a legbehatóbban a fogyasztási, hitel-, valamint a mezőgazdasági beszerző- és áruelhelyező (értékesitő) szövetkezetekkel foglalkozik, mert ezek máris nagyarányu tevékenységet fejtenek ki és fejlődési lehetőségeik is számottevők. Ez a lehetőség magyar szempontból különösen adva van az áruelhelyező szövetkezeteknél, amelyek nálunk még csak a fejlődés kezdetén állanak. De nemkevésbé fontos a telepitési akció szempontjából a földbeszerző szövetkezeteknek, éspedig a földvásárló és földbérlő szövetkezeteknek a kérdése sem. Az áruelhelyező szövetkezeteknél nagyjelentőségü a kizárólagossági kötelezettség szerepe. Ennek a kötelezettségnek a bevezetése azért mutatkozott szükségesnek, mert a „szövetkezeti hüség" nem bizonyult elég ellenállónak „a kivülről jövő csábitó árajánlatokkal" szemben (273. l.). A fegyelmezetlen tagok hajlamosak arra, hogy a szövetkezet megkerülésével eladják a minőségi árut, ellenben a szövetkezet nyakába varrják a selejtest, amelyet a kereskedők nem hajlandók átvenni (273. l.). Ezen a bajon van hivatva intézményesen segiteni a kizárólagossági kötelezettség, amelynek két oldala van, a tagot terhelő szállitási és a szövetkezetet terhelő átvételi kötelezettség. Számos külföldi szövetkezetnél bevált ez a rendszer, de meghonositásának elengedhetetlen előfeltétele a tagok kellő gazdasági nevelése. Az áruelhelyező szövetkezetek teljesitményei a minőségi termelés emelése és egységesitése (szabványositás, márkázás, osztályozás stb.) terén elvitathatatlanok. Ezt még a pool-szövetkezetek leghevesebb ellenzői sem tagadhatják.

Ezek után térjünk át az elméleti részre. Szerző már munkája cimében is kiemeli és rövid, de tömör előszavában njólag is hangsulyozza, hogy „az elfogultságtól mentes közgazdasági igazság" kutatása a célja. Az agrárirodalom körében ezt a tárgyilagosságra való törekvést egyik birálója szellemesen akként jellemezte, hogy a magyar szövetkezeti irodalomban eddig tulsok volt a líra, de Ihrig müvében immár megkaptuk a szövetkezeti prózát.[2] Ez a munka nemcsak alapvető elvét illetőleg közgazdasági, hanem a szövetkezetek működésének vizsgálata során is mindvégig a közgazdasági szempont irányadó számára. E tekintetben nem kell, hogy megtévesszen bennünket az a körülmény, hogy Ihrig Károly a szövetkezettant is — az agrárpolitikához hasonlóan — önálló tudománynak minösiti, mert másrészt megengedi, hogy nem fő-, hanem részlettudomány. Nála ugyanis az önállóság nem módszertani, hanem inkább didaktikai fogalom.

A szövetkezeti elmélet négy fejezetre (XI—XIV.) oszlik, ugymint a szövetkezés lényegére, a szövetkezeti alapelvekre, a szövetkezeti irányokra és a szövetkezésre, mint társadalmi mozgalomra.

[1] A szokottnál sürübben idézzük az ismertetett részek lapszámait, mert a közel 600 oldalas, XIV. fejezetre és 71 szakaszra oszló munkánál hiányzik mind a tárgy-, mint a névmutató, ami nem csekély technikai nehézségeket okoz. Ezt a hiányt a tárgymutató tekintetében csak némileg tudja pótolni a függeléket alkotó részletes tartalomjegyzék. (I-XV. l.)

[2] L.: *Dr. Vantsó Gyula* ismertetését a Köztelek 1937. december 12-iki számában, XLVII. évf. 99—100 sz., 966. l.

A szövetkezés elméletének magvát az első fejezet tartalmazza, mig a többi három, különösen a két utolsó, inkább gazdaságpolitikai jellegü. Ihrig Károly a szövetkezés gazdasági lényegét a következőképpen határozza meg: „A szövetkezés, mint gazdasági szervező elv, a szükségleti gazdálkodás forgalomgazdasági alapja". (413. l.) „Ez a könyv — mondja szerző — éppen annak kisérlete, hogy ezen elv alapján találjunk egységes magyarázatot a gazdasági élet szövetkezeti területén található jelenségekre". (550. l.) Nyilván Shenkmann azon megjegyzése is indithatta öt erre, hogy „még senki sem kisérelte meg a szövetkezetek tisztán gazdasági gondolatrendszerének kiépitését". (467. l.) A gazdasági lényeg ezek szerint nem egységes, hanem „a szükségleti és keresleti gazdálkodás elemeinek vegyüléke". (594. l.) A szövetkezeti szükségleti elv csak részleges elv, mert az altruizmus csak a tagokkal szemben, a szövetkezet belső ügyleteiben érvényesül, ellenben a külső ügyletekben a kereseti elv jut érvényre.

A szövetkezeti irodalom müvelöit nézetünk szerint három főcsoportba lehetne sorolni: 1. a szélsőséges kapitalista, 2. a szociálista és 3. a kapitalista-szociálpolitikai irány csoportjaiba. Az első irány hivei teljesen figyelmen kivül hagyják a szövetkezésben rejlő szükségletfedezeti elvet és kizárólag a nyereség forgalomgazdasági elvét tartva szem előtt, egyszerüen vállalatnak minősitik a szövetkezetet (Liefmann stb.). A második csoportba tartozó irók a szükségletfedezeti elvet akarják uralomra juttatni, a nyereségelv teljes vagy legalábbis messzemenő kiszoritásával (termelőszövetkezeti, fogyasztószövetkezeti szociálizmus), mig a közbülső irány hivei a szolidáritáson alapuló szabad társulást a magánkapitalizmus korrektivumának tartják. Ide tartozik Ihrig Károly is. Az első és a harmadik irány felfogása értelmében a szövetkezés fogalma a magántulajdoni kapitalizmus rendjéhez van kötve, mig a második csoport hivei csak a kollektiv gazdasági rendhez elvezető eszközt látnak a szövetkezésben. A három csoport között a határvonal elmosódik, hiszen a szabad verseny korlátozása folytán a magánkapitalizmus ma már az összes gazdasági kulturállamokban kisebb-nagyobb mértékben irányitott kapitalizmussá alakult át, a bolsevizmus kivételével azonban minden egyéb beavatkozó rendszer csak korlátozza és módositja, de ki nem irtja a nyereség forgalomgazdasági elvét. Márpedig mindaddig, amig ez az elv bizonyos fokig érvényesül, magántulajdoni kapitalizmussal állunk szemben.

De nézzük a kapitalisztikus-szociálpolitikai irányt, amelyet a szövetkezeti irodalomban egyszerüen szociálpolitikainak szokás nevezni és igy jár el Ihrig Károly is. A „szociálpolitikai" jelző önmagában véve kifejezésre juttatja a kapitalizmus szociális irányu enyhitésének követelményét, de nézetünk szerint helyesebb lenne kapitalisztikus-szociálpolitikai irányról beszélni, mert a szövetkezést a magánkapitalizmus rendszerében egy olyan elv is jellemzi, amely a szociálpolitikaitól eltérő éspedig a tőkeegyesülés elve. Ihrig támadja Sombartot azért, mert a nagyüzemi formák előnyeinek biztositására helyezi a sulyt. (483. l. köv.) Pedig Sombart nem hanyagolja el a szociális vonásokat sem, hiszen — egyébként szerző által is idézett — meghatározásában a szövetkezetekről „mint gyenge gazdasági alanyoknak szabad személyi egyesüléseiről" beszél. Ha a nagyüzemi forma helyébe a „nagyobb üzemi forma" kitételt tenné,

akkor Ihrig kifogásai Sombart ellen elesnének, annál is inkább, mert egy helyen a vállalkozói szövetkezetekre nézve maga is megengedi, hogy voltaképpen a „kis" jelző nem lényeges. (119. l.) A különbség csak fokozati és abban áll, hogy Ihrig jobban kidomboritja azt a demokratikus vonást, amely a kistökék egyesitésében és a tagokkal szemben való kezelésében mutatkozik. Azt lehetne mondani, hogy a szövetkezeti mozgalom egy demokratikusabb kapitalizmust akar, amelyhez nem tapad a nagytőke gazdasági hatalmának antiszociális vonása.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy a nagyszövetkezetek mindenben megfelelnek-e ezeknek a követelményeknek? Vajjon nem szakad-e itt meg a párhuzamosság a szövetkezés két elve, a szociálpolitikai és a kapitalisztikus elv között? Kifelé nyilván megszakadhat, hiszen a nyereségszerzés elvének megfelelően kell gazdálkodniok és ha meg akarják állani helyüket a tisztán kapitalisztikus vállalatokkal folytatott versenyben, akkor befelé is nehéz kiküszöbölni a jól fizetett „vezetőt", akinek „fizetésében" már jó adag vállalkozói nyereség foglaltatik. Itt is észlelhető a különbség a szövetkezetek „ideológiája és terminológiája között", amire Ihrig rámutat ugyan, de egészen más értelemben. Ő ugyanis indokoltnak tartja, hogy a részleges szükségleti elvre való tekintettel a vállalkozói terminológia kiküszöböltessék. Ezzel szemben nézetünk szerint gazdaságilag a zárszámadási többlet, amely a szövetkezeti terminológiában „felesleg" néven szerepel, nem egyéb, mint a vállalkozói „nyereség" (541. l.).

Felmerül még az a kérdés is, hogy mennyiben helytálló azoknak az iróknak (Liefmann, Lavergne stb.) érvelése, akik egyes szövetkezetekben kartellszerü vonásokat fedeznek fel. Jól ismeretes, hogy a pool elnevezés az Egyesült Államokban egyértelmü a kartellel és az áruelhelyező szövetkezetek egy tekintélyes csoportja sem viseli ok nélkül ezt az elnevezést. A technikai hasonlatosság feltünő. Viszont Ihrig méltán emeli ki, hogy a mezőgazdaság decentralizált jellegénél és termelése kontingentálásának természetadta kiküszöbölhetetlen nehézségeinél fogva az áruelhelyező szövetkezetek csak a „kartellekéhez hasonló, bár nem azonos szolgálatokat" tehetnek a mezőgazdaságnak. (506. l. köv.) A szövetkezésről és a kartellekről müve egy másik helyén találóan irja szerző, hogy „a cél valóban (mindkettőnél) a piac szervezése, vagy a kereslet, vagy a kinálat oldaláról, csak az eszközök különböznek; a karteleké mindenki kizárása (monopolisztikus), a szövetkezeteké mindenki bevonása" (478. l.) Ez helytálló is, feltéve, hogy egyfelől a koncentráció a szövetkezeti élet terén nem ölt monopolisztikus arányokat, másfelől pedig maradéktalanul érvényesül a szabad belépés elve. Ihrig professzor azt a nézetet vallja, hogy a szövetkezetek csak az állami impérium segitségével tehetnek monopolisztikus hatalomra szert. (478. l.)

Az üzemnagyság kérdésével kapcsolatban érinteni lehetne azt a kérdést is, hogy a szükségleti elvből folyó racionalizálás egy részét elvégezhetik a nem-szövetkezeti vállalatok is. Hiszen ugy a keresleti, mint a kinálati szövetkezetek főként a forgalmi fázisok kikapcsolásával akarják közelebb hozni a termelőt a fogyasztóhoz. Azt a hivatást azonban, amelyet ezen a téren a szövetkezetek kinálati csoportja betölt, tisztán a szétosztás észszerüsitése tekintetében a kartellek és egyéb gazdasági tömörülések is elvégezhetik, de nem

tölthetik be azt a hivatást, amelyet a fogyasztói szövetkezetek látnak el. A kartellek ma már ugyan gyakran kezükbe veszik a nagykereskedelmi, sőt a kiskereskedelmi tevékenységet is, de nem veszik át a fogyasztók megszervezését és — last but not least — sohasem veszik át azt az altruizmust, amely a szövetkezet és tagjai között fennáll.

Persze rendkivül nehéz megvonni a határvonalat a felesleges forgalmi fázisok kiküszöbölése és a szükséges forgalmi fázisok átvétele között. Egyébként Ihrig Károly is őszintén elismeri, hogy csak „az a közvetités felesleges, amely az árat szükséges gazdasági funkció teljesitése nélkül emeli. A szövetkezet is csak annyit takarit meg, amennyit ellenszolgáltatás nélkül szedett a kereskedelem". (17. l.)

A XIII. fejezet szines képet nyujt a szövetkezeti irányokról a liberalisztikustól kezdve a szociálpolitikai és államositó irányon át a termelő- és fogyasztószövetkezeti szociálizmusig, mig az utolsó (XIV.) fejezet „A szövetkezés mint társadalmi mozgalom" cimén a szövetkezeti eszmevilág, a propaganda, nevelés, oktatás, a semlegesség problémáival és befejezésül a szövetkezésnek a világnézeti mozgalmakkal való kapcsolatával foglalkozik. E két fejezet gazdag tartalmából csak az állami támogatás és a semlegesség kérdését ragadjuk ki. Ihrig Károly az önsegélyt tekinti a szövetkezet igazi elvének, de bizonyos mérvü támogatást szükségesnek vél, különösen a mezőgazdaság körében, mert enélkül, a hiányos tőkeellátás folytán, ebben a termelési ágban nem hódithat eléggé tért a gazdaságosabb kapitalisztikus termelés. (498. l. köv.) Nyilvánvaló, hogy szociális szempontból erre a támogatásra a kézmü is éppugy rá van utalva, csakhogy gazdaságilag kisebb mértékben indokolt ez a támogatás, mert a kisiparosok szövetkezetei kevésbé életképesnek bizonyultak. Az állami támogatásnak azonban meg vannak a maga józan határai és szerző nyomatékosan fel is hivja a figyelmet a mértékentuli állami beavatkozás veszélyeire. (497. l.)

Aki, mint a szóbanforgó mü szerzője, a szövetkezetek gazdasági előnyeire való tekintettel, bizonyos mérvü állami támogatást indokoltnak tart, az már szakitott a tiszta gazdasági liberalizmussal és ezt a rendszert csak bizonyos korlátozásokkal hajlandó elfogadni. Nem teheti tehát magáévá a semlegességnek azt a liberális fogalmát, amely az állami támogatást kizárja. Ennélfogva az állami támogatással összefér a semlegességnek Ihrig Károly által vallott fogalma is. Ő semlegesség alatt, mint a szövetkezeti irodalom általában, elsősorban politikai semlegességet ért, de amellett megkülönbözteti a faji, nemzetiségi és szociális semlegességet is. Nem árt azonban határozottan leszögezni, hogy gazdasági semlegességről csak negativ előjellel lehet beszélni, mert a szövetkezeteknek be kell illeszkedniök a mindenkori gazdasági rendbe, akár szabad, akár irányitott magánkapitalizmusról van szó. Gazdaságilag tehát a liberális rendszer sem semleges. Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy a politikai semlegesség, mint probléma, csak az alkotmányos államban merülhet fel, amely a többpártrendszert követi. Egypártrendszer mellett a szövetkezetek létének éppugy előfeltétele a politikai, mint a gazdasági betagolódás. Végül a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének adatai alapján arra a következtetésre jut, hogy „a jelenlegi gazdaságpolitikai irányzat mellett a semlegesség csak formailag érvényesül, és... nem elvi, hanem célszerüségi kérdés". (557.l.) Az

irányitott gazdaság korában a szövetkezetek a pártpolitikai kapcsolatokat valóban nem nélkülözhetik.

Ihrig Károly elöszavában azon nézetének adott kifejezést, hogy egyes megállapitásai talán ábrándokat tépnek szét. Ez minden bizonnyal áll a szövetkezetek gazdasági lényegéről szóló tárgyilagos tanára, amely meggyözöen bizonyitja, hogy a szövetkezet csak befelé, tagjaival szemben lehet altruista, de kifelé, a piacon vállalkozó gyanánt kell müködnie, ha meg akarja állani a helyét a gazdasági versenyben. Piaci gazdaság nélkül pedig nincs igazi szövetkezeti mozgalom, mert a szövetkezeti eszme valódi tartalma a magánkapitalista rendszer visszásságainak enyhitése, de nem ezen rendszer eltörlése. A világnézeti harcok mai káoszában ez a nyilt állásfoglalás bátor cselekedet.

ifj. Boér Elek.

Dr. báró Malcomes Béla: A gazdaság uj fejlödése. — Az antiliberális irány rendszeres vizsgálata, különös tekintettel a nemzetközi vonatkozásokra. — Budapest, 1936. 731 lap.

Ez a nem kevesebb, mint hétszázharmincegy lapra terjedö vaskos kötet a szerzö szerint csak általános bevezetés akar lenni egy külön kötethez, amely kritikailag ismertetni fogja az egyes országokban létrejött antiliberális közgazdasági rendszereket, a vonatkozó tételes törvényeket és az ezek alkotására inditó okokat, valamint a tett intézkedések eredményeit. A második kötet, ugyancsak a szerző szerint, a tételes anyag részletesebb ismertetésével a kérdésbe mélyebben behatolni szándékozók igényeit kivánja kielégiteni. Ugy tünhetik tehát fel, hogy ez az első kötet csak sovány vázlata annak a még elkövetkezendö második kötetnek. De ez a bejelentés és a jövöre való hivatkozás nyilván nem mentheti fel a vaskos kötetet attól, hogy kritikailag lehessen vele foglalkozni, mert minden könyvnek önmagáért is helyt kell állania.

Ez a kritikai állásfoglalás pedig nagyon is szükséges egy olyan könyvvel szemben, amely nemcsak a gazdasági fejlödés ujabb jelenségeit, a gazdasági élet uj fejlödési irányát akarja bemutatni, hanem ennek kapcsán szembefordul a közgazdaságtan uralkodó elméleti rendszerével is és az eljövendö uj közgazdaságtan körvonalait akarja megrajzolni. A tulhaladottnak tekintett közgazdaságtan birálatában a szerző nem tesz határozott különbséget gyakorlati gazdasági rendszer és közgazdasági elmélet között, de éppen ezért ugy tünik fel, hogy egy kalap alatt mind a kettöt elintézettnek tekinti. Igy olvashatjuk mingyárt a 12. lapon: „Azt látjuk, hogy a több mint egy évszázadon át csalhatatlannak hitt közgazdaságtani igazságok elhalványultak s hogy a gazdasági liberálizmuson alapuló individualista termelési rendszer megingott.“ Majd folytatólag ez áll: „Látjuk, hogy a gyakorlati közgazdaság terén az egész világon a régi gazdasági rendszer elméletével és törvényeivel homlokegyenest ellenkezö olyan átfogó állami intézkedések történnek, melyek világszerte egy uj gazdasági rendszerré tevödnek össze.“ Hogy pedig ebben az átalakulásban, a szerzö szerint, nemcsak a gyakorlati élet, hanem a tudomány is sulyosan érintve van, az világosabban kitünhetik a 16. lap szövegéböl, ahol a következöket olvashatjuk: „A koreszmék alakulását nyomon kisérö és ezt tanulmá-

nyozó tudománynak mindig két nagy akadállyal kellett megküzdenie: uttörő munkát kellett végeznie és ugyanakkor a meggyökeresedett tudományos vélemény tekintélyével kellett szembeszállania." Ez utóbbinak, a „tudomány konzervativizmusának" még azt a vádat is el kell a szerzőtől viselnie, hogy a „tudományág uj álláspontja" anyagi érdekeit érinti. Ebből következteti a szerző az alábbi megállapitásait (16. l.): „Ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy az anyagi élethez legközelebb álló tudománynak, a közgazdasági tudománynak uj elméletei mindenkor nagy ellenhatást váltottak ki az illető uj elméletek által érdekeikben érintett laikus és tudományos körökben egyaránt." A küzdelem pedig, amely az ujitók és a maradiak között folyik, igen egyenlőtlen (16. l.): „Az uralkodó gazdasági rendszerben érdekeltek böséges anyagi eszközeikkel mindig előnyben voltak az ideális uttörökkel szemben." Ezek az uttörök, a próféták és apostolok kevesen vannak (38. l.): „Kevesen vannak a próféták, akik előre megjósolják és az apostolok, akik hozsannával fogadják és meggyözödéssel hirdetik az uj korszakot. A régi állapothoz megszokottságból vagy haszonlesésből ragaszkodók, a rövidlátók és a hitetlenek mindig nagy többségben vannak, az elvénhedt korszakot védik s hibáira orvoslást keresnek még akkor is, mikor az uj korszak már régen megszületett." Ezért a szerző szükségesnek véli, hogy átcsoportositsa a tudományos irodalom értékeit és egyrészről „egész sereg" olyan munkát és irót kiván kiemelni, akik eddig szerinte kellő méltánylásban nem részesültek, másrészről pedig a publicisztikát akarja a tudományban nagyobb mértékben szóhoz juttatni (16. l.): „A tudomány feladata mindezen befolyástól függetlenül a tárgyilagosságnak feltétlen érvényt szerezni s a mellözött iróknak tudományos érdemük szerint igazságot szolgáltatni. Ezért ne csodálkozzék senki azon, ha jelen munkámban egy egész sereg olyan régi és uj munkára is hivatkozni fogok, amely eddig egyáltalában nem részesült kellő méltánylásban. Itt kell felemlitenem, hogy tekintettel a legujabb kor gazdasági rendszerét tárgyaló tudományos irodalomnak még csak most végbemenő kibontakozására, figyelembe kellett vennem a tárgykörünkkel foglalkozó publicisztikát s az olyan kisebb lélegzetü tanulmányokat, valamint államférfiui beszédeket is, amelyek a tudományos megállapitás és haladás szempontjából uj és fontos szempontokat tartalmaznak."

A könyvben található hivatkozások és idézetek azt mutatják, hogy a szerzőt nem annyira az elméletek nagy képviselői, hanem inkább a politikusok és publicisták érdeklik. Ha például a négyoldalas névmutató után indulunk el, amely „*Aerebaue*" nevével kezdődik, *Alexander tábornokkal* folytatódik és *Zink doktorral* végződik, akkor azt találjuk, hogy a közgazdaságtan komoly tudományos nevei háttérbe szorulnak az uj tudomány publicisztikai és államférfiui megnyilatkozásai mögött. Igy történhetik, hogy amig a könyvben *Herriot* tizszer, *MacDonald* tizenkétszer, *Marschall Ferenc* nyolcszor van emlitve, addig az angol klasszikus iskola legfőbb képviselői *(Smith, Ricardo, Malthus, Mill)* együttesen is csak kilenczer, az ujabb angol közgazdaságtan mestere, *Alfred Marshall* pedig csak kétszer fordul elő. Ezek közül is *Smith* egyszer azért van emlitve, mert *Sartorius von Waltershausen*

hivatkozik rá, *Malthus* azért, mert *Mussolini* emliti egy cikkében, amelyet a szerző a *Pesti Hirlapból* idéz, *Marshall* pedig *J. B. Clarkkal* együtt azért, mert *Navratil* foglalkozott velük akadémiai székfoglalójában. Igy kerül be a névmutatóba *Menger* is, akire *György Ernő* hivatkozik, egy *Ihrig Károlytól* átvett kétoldalas idézet pedig negyven tudományos nevet segitett be a névmutatóba, köztük *Cairnes, Gide, Oppenheimer, Philippovich, Roscher, Schmoller, Tugan-Baranovszky* neveit.

Az elmélet nagy képviselői közül a legszigorubb megitélésben mindenképen az angol klasszikus iskola képviselői részesülnek. Igy olvashatjuk *Smith Ádámról* a következő összefoglaló birálatot (78. l.): „Egyébként a mezögazdaságnak különleges helyzetét nézve, Smith Ádám is elismerte és munkájában többizben rámutatott arra, hogy — 1776-ban! — igen sok figyelmet forditottak a város fejlesztésére s a faluval nem sokat törödtek. Smith azonban csaknem teljesen elhanyagolja azt a szempontot, hogy az európai kereskedelem hirtelen fellendülését a Kelet gazdasági feltárása, a Kelettel való kereskedelem kifejlesztése és az amerikai gazdaság megnövekedése okozta. Inkább a pénzügyi módszereknek és a munkamegosztásnak tulajdonitotta az eredményt; — kérdés, helyesen-e?“ Nem kevésbé elitélő a szerző véleménye *Ricardóról* (56. l.): „Gazdasági rendszerünk a tőzsér Ricardótól a klasszikus közgazdasági iskolára átszállott mentalitástól áthatva, a töke egyéni haszonhajhászatát a gazdasági élet szociális szempontjai fölé helyezi és igy egyrészt az emberiség gazdasági szükségleteinek mértékét és sorrendjét, másrészt az áruforgalomnak és a fogyasztásnak a közérdek kivánalmai szerinti ekonómiáját nem veszi figyelembe.“ Majd a földjáradékról szólva, ezt irja a szerző (673. l.): „A legrégibb földjáradékelmélet, a Ricardo-féle, amely szüklátkörü és inkább csak Anglia elszigetelt viszonyaiból meritette tételét, már régen elavult.“ Itt később egy birálatot is kapunk azon az alapon hogy a szerző szerint a föld is csak töke (674. l.): „Teljesen értelmetlen dolog azonban a különbözetet, mely a jobb és a legrosszabb föld hozadéka között fennáll, földjáradéknak nevezni, mert ez lényegében csak kamatkülönbözet, melyet a nagyobb tökeérték a kisebb tökeértékkel szemben magának jogosan követel.“ Ez a szerző szerint a Ricardo-féle földjáradék-elmélet elavult voltának bizonyitéka. *Malthus*ról csak *Mussolini* mondja meg a magyar napilap kivonatán keresztül, hogy elméletét teljesen megcáfolta a mult század, de a szerző is elmondja a maga véleményét a népesedésről, amely szerint a jobb megélhetési viszonyok vezettek a tulnépesedéshez és a tulnépesedéssel nött a termelés, ami már beillik egy *Malthus*-cáfolatnak (25—26. l.): „A nemzetgazdasági rendszer, mely uj kereseti forrásokat nyitott és uj területek kiaknázására nyujtott alkalmat, — a technikai felfedezések, melyek az egészséget kimélték és a merkantilizmus, mely könnyebb vagyonképződést tett lehetővé —, szóval a jobb megélhetési és közegészségi viszonyok, valamint a csökkent halandóság okozta ezt a gyorsiramu szaporodást, mely csakhamar tulnépesedéshez vezetett. A tulnépesedéssel nött a termelés és a vagyonmegoszlás utjain nött a gazdagság és a szegénység. A hirtelen fejlödés által elöidézett nagy gazdasági változások, a tulnépesség nyomása és az uj eszmeáramlatok sodra váltotta ki a nagy francia forradalmat, mely szülö-

anyja lett a gazdasági liberalizmusnak, amely viszont annyit jelent, hogy az egyént gazdasági tevékenységében most már semmi sem korlátozhatja, de az államtól se várjon semilyen támogatást. Az ujkori kapitalizmusnak ez vetette meg az alapját." A kapitalizmus eszerint szintén a tulnépesedésből származott, meg a liberalizmus is és a francia forradalom is.

A klasszikus gazdasági iskola tévedése, hogy indokolatlan optimizmusában a fejlödést felfelé való haladásnak vette, ez az optimizmus a szerző szerint nem más, mint a kapitalizmus könnyelmü ábrándozása, amely még a legutóbbi válságnak is okozójává vált. Ime (14. l.): „Az élet nem ismer megállást, a gazdasági élet is állandóan fejlödik, ha nem is mindig felfelé, mint azt a klasszikus gazdasági iskola indokolatlan optimizmusa tévesen feltételezi." Szerzönk szerint még az 1929. évi válságban is ennek a következményeit szenvedtük (20. l.): „A klasszikus gazdasági iskolának optimizmusát semmiképen sem tehetjük magunkévá, mert az egyébként szigoru törvényszerüségeket követelö és csak elméleti szabályokhoz ragaszkodó kapitalizmusnak ezzel a könnyelmü ábrándozásával nem ámithatjuk magunkat. Hiszen ez az optimizmus, mint látni fogjuk, föoka a kapitalista gazdasági rendszer elkorcsosodásának s a reánk szakadt válságnak." Erröl a könnyelmü optimizmusról olvashatjuk aztán még a következöket (693. l.): „A klasszikus gazdasági iskolának egyáltalában nagy hibája, hogy az emberekről sokkal több jóságot feltételez, mint amennyiről valójában tanuságot tesznek. Ennek az iskolának különösen nagy tévedése az a nagy optimizmus, melyet nemcsak a gazdasági alanyoknak közérdekü magatartása tekintetében nyilvánit, hanem a gazdasági fejlödés vonalának — hosszabb idöt tekintve — változatlanul és következetesen fölfelé törésébe vetett hit által is. Ez az optimizmus oka a tökegazdasági rendszer eddig érvényben volt formájától elválaszthatatlan válságok szakadatlan megismétlödésének s ez az optimizmus vezetett a szellemében eszközölt befektetések és nyujtott hitelek által a termelés és fogyasztás egyensulyának megzavarásához, valamint az állampénzügyek összeomlásához is." A szerzönek ezzel a beállitásával szemben legyen szabad rámutatnunk arra, hogy *Carlyle* a klasszikus közgazdaságtant tudvalévöleg „dismal science"-nek nevezte, Ricardo bérelméletéből lett Lassalle vasbértörvénye, s az állitólag optimista klasszikus tanok terméke a Malthus-féle népesedéselmélet is.

Erösebb mértékben kifogás alá eshetik, hogy a szerző megállapitásai között sulyos ellenmondások is felfedezhetök. Igy a nézete szerint kialakulóban levö uj rendről egy helyütt a következöket irja (51. l.): „Az ó-kapitalisták részéről sok gáncs éri az uj rendszereket, melyeknek minden kisebb sikertelensége gunyos kritikát vált ki náluk. Ezzel szemben a gazdasági válság szünésének leghalványabb jeleit a régi rendszer javára igyekeznek irni. Pedig azt, hogy a gazdasági válság az állami intervencionizmus nélkül már régen megszünt volna, söt megszünt volna önmagától — mint ezt régi tekintélyek állitják —, alig lehet elhinni, söt sokkal valószinübbnek látszik, hogy ami csekély javulás mutatkozik, az legföként a tervgazdasági intézkedéseknek tudható be és csak csekély mértékben a termelés hosszabb szüneteltetésének, a készletek kime-

rülésének és intervenciós vásárlásoknak és hasonló, a tökegazdaság szertárában található elavult segédeszközöknek. A hazánkban mutatkozó lényegtelen javulást is kétségtelenül a kényszerrendszabályok hozták létre: az irányitott export, a devizakorlátozások, a font és dollár inflációja által csökkent adósságunk kisebb kamatszolgálata és ehhez hasonlók. Semmivel sem cáfolható meg az a feltevés, hogy a négy nagy világbirodalom tervgazdasága nélkül a világ egész közgazdasága, ugy lehet, már régen a teljes felbomlás állapotába jutott volna." Ez a négy nagy világbirodalom, amelynek tervgazdasága megmentette volna a világot az összeomlástól, a brit világbirodalom, amelyet az ottawai egyezmény hozott volna a tervgazdaság állapotába, a fasiszta Olaszország, a nemzeti szocialista Németország és Roosevelt Amerikája. Szovjetoroszországban ellenben, ugy látszik, nincs tervgazdaság, mert ezt a szerző hallgatással mellőzi. A tervgazdaság a szerző szerint abban áll, hogy a gazdasági fejlödésre az emberi szellem tudatos irányitása mind nagyobb befolyást nyer: „Természettudományi hasonlattal élve, az uj rend és a liberalizmus korszaka közötti különbséget ugy vélem legtalálóbban jellemezni, hogy az uj rend több tudatosságot, vagyis mechanizmust visz bele a közgazdasági rendszerbe, mig ellenben a liberalizmus a közgazdasági életet inkább mint öntudatlanul, automatikusan müködö természeti organizmust óhajtja meghagyni." A mechanizmus és organizmus ilyen szembeállitása nincs érdekesség nélkül. Miután pedig mindezt végighallgattuk, a szerző később (a 410. lapon) hüségesen kivonatolja *Wagemannt* és utánamondja a hitelrendszer válságának okai gyanánt a következöket: „Wagemann ezt a tényt föként annak tulajdonitja, hogy a gazdasági önmüködést nagyrészben lefékezték. A gazdasági zavarokat szabályozó automatizmus müködésének nagymérvü hiánya különösen a pénz- és hitelrendszerben nyilvánul meg." Majd még a következöket is utánamondja a szerző *Wagemannak:* „A megkisérelt ellenrendszabályok — mint a külföldi pénztökék menekülésének bankzárlat, stillhaltemegállapodások, devizakorlátozások, a betevök megnyugtatása s a bankok állami támogatása, valamint a takarékpénztárak és hitelbankok jegybankhiteleinek felemelése — nem nagyon használtak, sőt részben ártottak is." Ugyanigy cáfolja meg a szerző önmagát az önellátás kérdésében is, amennyiben elöször a következöket mondja (87. l.): „Az egész világnak többé-kevésbé önelláto gazdasági egységekre való felbomlása folyamatban van. Ez a nemzetközi áruforgalmi fejlödés hosszu idöre szól, de világosan felismerhetö s mindenütt, ahol az állam veszi át a gazdaság sorsának irányitását, fokozottabb mértékben jelentkezik. Az egyre zártabbá fejlödö állami hatalmi és célrendszer a gazdaság kialakulására uj légkört teremt, amely a magángazdasági rentabilitásnak távolról sem kedvez, amelynek közgazdasági jogosultságát és szükségességét azonban a legtöbb esetben nem lehet kétségbevonni." Másutt viszont azt olvassuk, hogy az autarkia nem más, mint szükséges rossz (444. l.): „Az autarkiáról, mint szükséges rosszról ebben a kötetben már elég mérvadó véleményt volt alkalmunk megismerni." Attól tartunk, hogy a szerző által magasztalt uj gazdasági rend sok ilyen szükséges rosszból áll csupán. De vitázik a szerző önmagával más kérdésekben is. Az áralakulás kérdésében megtudjuk a következöket az árkérdésnek a legutóbbi válsággal való összefüggéséről (100. l.): „Akármit is mond az elmélet, a gyakorlatban a válság mégis az árkérdésben jelent-

kezik." Ugyanitt olvashatjuk még a következőket: „Az elmélet feltételezi, hogy az ármechanizmus örökké működő szerkezet, mely soha meg nem áll, ha csak nem állitják meg erőszakosan, — arra nem is gondol, hogy ennek a remek órának szerkezeti bajai is lehetnek s hogy éppen ezért bele kell nyulni a szerkezetbe és meg kell javitani, mert ha ezt nem tesszük és tétlenül várjuk az óra rendellenségének megszünését — mert hiszen a „válság magától is megszünik" —, akkor lehet, hogy meg fog szünni a rendellenesség, de csak ugy, hogy megáll az óra. Ami most történik, az árszabályozás, nem egyéb, mint a hibásan működő óra mesterséges működtetése avégből, hogy végképpen fel ne mondja a szolgálatot. A következő feladat a szerkezet megjavitása, de semmiképpen sem lehet egy hibás szerkezettől elvárni, hogy minden javitás nélkül ismét rendesen kiegyenlitett működést fejtsen ki. A beavatkozást ezért nem lehet elitélni. Az lehet ügyetlen, kisérletező, ideiglenes jellegü, de bizonyára jobb a tétlenségnél." Ezzel szemben a 698. lapon a szerző *Heller Farkas* nyomán azt mondja, hogy „a gazdasági automatizmus magára hagyva, tisztán gazdasági szempontból tekintve, feltétlenül megbizhatóan működik".

Az ilyen ellenmondások a figyelmes olvasóból elkerülhetetlenül kiváltják a birálatot. Ugyancsak kritika tárgyává kell tennünk a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi fizetési mérlegek kérdésének különös értelmezését (49. l.): „Állandó és mindkét felet kielégitő kereskedelmi összeköttetés csak a két fél fizetési mérlegeinek kiegyenlitettsége mellett képzelhető. Lehetséges, hogy egy ország a másikkal szemben mutatkozó passzivitását egy harmadikkal szemben elért aktivummal kompenzálja. A veszteség átháritása igy további országokra is lehetséges, de végeredményben valamelyik ország mégis csak vesztes marad, ami fizetésképtelenséghez vezet." Ez ugy fest, mintha a nemzetközi kereskedelmet ugy kellene elképzelnünk, hogy abból végül is mindig valamelyik országra veszteség háramlik. Nem kevésbé birálható az inflációról szóló következő mondat sem, amely az 1931. évi angol és az ezt követő többi devalvációból levont tanulság akar lenni (424. l.): „A devalvációnak, illetve az inflációnak az árszintre irányuló emelő hatása ezek szerint nincs semmivel sem igazolva." Végül hallgassuk meg a szerzőt a fogyasztói érdek egyoldalu érvényesitéséről (34. l.): „Amig a kereslet nagyobb volt, mint a kinálat, még inkább lehetett a fogyasztói érdeknek való egyoldalu kedvezést érthetővé tenni; ámde amikor a termelés tulfejlödött azon a kereten, mely a fogyasztás normális terjedelmének megfelel, s amikor a termelő olyan pártfogásban, mely termelési költségeinek és hasznának megtérülését biztositani alkalmas volna, nem részesül, szükségképen bekövetkezett az az állapot, amikor a fogyasztói érdek védelme cimén üzött visszaélésnek végét kellett szakitani." Néhány sorral alább a szerző viszont a termelés és fogyasztás egyensulyát zavaró tényezők gyanánt a fogyasztók vevőképességének csökkenését és főleg a fogyasztók érdekének egyoldalu védelmét emliti: „A jelenkor termelésének felfokozott teljesitőképessége és a kereskedelemnek a tökéletes forgalmi eszközökkel támogatott modern szervezete az egyik oldalon, másrészt a jövedelemmegoszlásnak elégtelensége, a fogyasztók vevőképességének csökkenése és főleg a fogyasztók érdekének egyoldalu védelme a másik oldalon, teljesen megváltoztatták a keresletnek és kinálatnak azt a szabad játékát,

amely azelőtt többé-kevésbé nyugodt lefolyásu kiegyenlitödéssel biztositotta a termelés és fogyasztás egyensulyát."

Mindezeket az idézeteket azért tartottuk szükségesnek bemutatni, mert szembe kellett helyezkednünk azzal a felfogással, mintha a közgazdaságtan nagy elméleti kérdései és régi munkásainak nézetei és eredményei ily egyszerüen elintézhetök volnának. Ezzel természetesen nem akarjuk kétségbevonni, hogy a régi felfogások az élet uj fordulatain nem ugyan az elméleti összefüggések, mint inkább az ezekből vonható gyakorlati következtetések szempontjából nem szorulhatnak bizonyos revizióra. Maga a kapitalizmus nagyot változott. Ugy az élet, mint a tudomány is állandó fejlödésben van. A szerzö azonban, akinek buzgó szorgalmát egyébként készséggel elismerjük, birálatában alig jut tul a puszta hangulatkeltés szintjén, mint ahogy maga is nyilván elsösorban publicisztikai és politikai olvasmányai hatása alatt dolgozott.

Neubauer Gyula.

Büky József: Ausztria papirpénzkibocsátásának története a XVIII. század közepétöl 1850 ig (különös tekintettel Magyarországra). Doktori értekezés, Budapest, 1938. 96 l.

Érdemes munkát végzett Büky József, aki közgazdasági doktori oklevelét a fenti cimü értekezéssel nyerte el a József Nádor Müszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Karán. Különösen ki kell emelnünk azt a szorgalmát és okosságát, amellyel az osztrák bankjegyek és államjegyek kibocsátásának történetét 1763-tól 1850-ig tárgyalja, egyrészt azáltal, hogy szemléltetö és sématikus módon bemutatja az Osztrák Nemzeti Bank létrejöttének elözményeit, másrészt azáltal, hogy — elöször irodalmunkban —, nemcsak a szorosan vett ausztriai, hanem a lombard-velencei királyság pénzjegyeire is kiterjeszti vizsgálódását, amit határozott gyarapodásnak kell tekintenünk. Ez a kilencvenhat oldalas tanulmány III. fejezete. — A IV. fejezetben a magyar közgazdaság és pénzügyek állapotát a szabadságharc befejezéséig mutatja be, szintén igen világos, bár kissé tulnagyolt modorban. „A szabadságharc pénzügyi ellátása" mint krónika szintén helyes, bár több tekintetben kiegészitésre szorulna. Viszont kitünöek azok a bemutatásai, ahol bebizonyitja, hogy az eredetileg kamatozóknak gondolt állami kötvényekből hogyan lett valóságos papirbankó. Minthogy az egész munkából az tünik ki, hogy gondolkozó fövel és oly iróval van dolgunk, akire a közgazdasági tudomány továbbra is számithat, meg kell mondanunk, hogy nem tartjuk szerencsésnek, hogy ezen anyag feldolgozásán kivül, amelyre figyelmét összpontositania kellett, még a munka elején és végén oly pénzügyi elméletek és fejtegetések is találhatók, amelyek egyrészt csak igen távoli összefüggésben vannak az osztrák bankjegykérdéssel, másrészt pedig nagyon egyoldaluak. Igy például mingyárt az elsö fejezetben, ahol a szerzö tul messziröl kezdett elméleti álláspontot foglal el, teljesen az ujabb német — föként knappista —, pénzelmélettel foglalkozik és a modern angolszász elméletröl nem vesz tudomást. Hogy itt helytelen nyomon jár, azt a 4. oldalon tett ama fejtegetései bizonyitják, amelyekben annak a gondolatnak ad kifejezést, hogy a világháboru után a növekvö forgalmat aranynyal lebonyolitani nem lehet, holott tudvalévöleg az utolsó években

oly aranytöbbtermelés állott elö, amely ezt a felfogást teljesen megdönti. Miután a munka végén ismét visszatér a pénzelméletre, éppen az infláció szempontjából teljesen helytelennek tartjuk azt a megállapitást, amelyet a 89. oldalon igy szögez le: „A Knapp-féle felfogást korszakunk eseményei által, ha nem is teljességében, de igazoltnak látjuk".

Minthogy minden okunk megvan hinni azt, hogy a szerzöből a közgazdasági irodalomnak értékes müvelője fog kifejlödni, kérjük, hogy hagyja el a töméntelen idegen szót (nívó, konstitutiv, kurzus, import, export, illiquid, momentum, stb,. stb.), mindenekelött pedig szokjék le arról a szörnyü germanizmusról, amely munkája minden oldalán elöfordul: a „lett" igének használatáról (lett jóváhagyva, kötvényekben lett beváltva, stb.). A magyar közgazdasági irodalomban sajnálattal kell látnunk a tobzódást az ilyen idegenszerüségekkel, amelynek eredménye például a következö mondat: „E jegyek elfogadása az elöbbiekkel szemben nem ajánlva lesz a közönségnek, mint a multban, hanem parancsolva." (47. oldal.)

Hegedüs Loránt.

Kecső István: Magyar nyersanyagpolitika. Gergely R. könyvkereskedés kiadása. Budapest, 1938. 174 lap.

A nyersanyaggazdálkodás kérdése évek óta a politikai és közgazdasági érdeklödésnek homlokterében áll s ezért egy e kérdést tárgyaló könyvnek nincs szüksége igazolásra. K. könyve tartalmánál fogva két részre tagozódik: az első rész inkább elméleti és általános jellegü, mig a második rész az egyes fontosabb nyersanyagok problémáját veszi egyenkint szemügyre. A nyersanyaggazdálkodás feladatát a hazai nyersanyagforrások jobb kihasználásában, a nyersanyagfeltárást célzó kutató munkában, valamint a külföldről származó s belföldivel nem pótolható nyersanyagok beszerzésének megkönnyitésében jelöli meg. Józan mérsékletlel hangsulyozza, hogy egy ország sem gondolhat nyersanyagautarkiára. De a nemzetgazdálkodás biztonságának követelménye a mostani időben, amikor háborus bonyodalmak, gazdasági elzárkózás, szankciók, valutaválságok, külkereskedelmi nehézségek lehetöségével is számolni kell, hogy az iparnak a külföldi nyersanyagforrásoktól való függösége a lehetöséghez képest meglazittassék. A belföldi munkavédelem pedig azt teszi kivánatossá, hogy az itt termelt nyersanyagokat itt is dolgozzuk fel. Az e probléma hátterében meghuzódó megfontolások tehát részben nem gazdasági jellegüek s ezért nem volna helyes azokat közgazdasági szempontból birálni. Mindenesetre nagyon örvendetes annak hangsulyozása, hogy a nyersanyaggazdálkodásnak két szigoru korlátja van: a minöségnek és az árnak szempontja. Csak kivételesen szabad egyes nyersanyagok belföldi termelésének meghonositása, vagy elösegitése érdekében a nyersanyagárakat viszonylag magasan megállapitani, mert mindenkor ügyelni kell arra, hogy az az iparcikkek eladási árát ne befolyásolja az ipar versenyképességét aláásó módon. A nyersanyagok nagyobb fogyasztása elömozditásának legbiztosabb eszköze a termelés rentabilitását még fenntartó olcsó ár. A nyersanyaggazdálkodás föproblémáit elvi szempontból a következökben jelöli meg: 1. *átállitás*, ami az eddig felhasznált külföldi nyersanyagnak magyar eredetü ugyanazon nyers-

anyaggal való felcserélését jelenti, 2. *helyettesítés*, vagyis az eddig használt anyagnak olyan más belföldi származásu anyaggal való pótlása, amely a rendeltetésnek pontosan megfelel, 3. *pótlás*, vagyis nyersanyagoknak szintétikus uton való előállitása, 4. *takarékosság*, vagyis nyersanyagok jobb kihasználását biztositó üzemberendezések létesitése, 5. *rendszeres kisérleti munka* a hazai nyersanyagok hasznositási lehetőségeinek megvizsgálásra.

A szintétikus nyersanyagoknál azzal kell számolni, hogy azoknak ára a természetes nyersanyagokénál esetleg magasabb. A biztonság ilyenkor azt teszi kivánatossá, hogy a szintétikus nyersanyagok előállitására termelési tartalékkeretek létesüljenek. Ezeket természetesen állami támogatásban is kell részesiteni. Az állami támogatásnak jelentőségét K. szerint különösen az indokolja, hogy meggyőződése szerint (lásd 27. lap) a magánvállalkozás költségmegtakaritással jár. De mert a magánvállalkozás csak rentabilisnak igérkező beruházásokra hajlandó, az állami támogatás nélkülözhetetlen. E támogatás lehetőségeit és különböző formáit K. részletesen tárgyalja. Fejtegetéseivel messzemenően egyetértek, de két tévedésére mégis utalni szeretnék. Az egyik az, hogy magáévá teszi azt a vulgerközgazdaságtani közhelyet, amely szerint nyers élelmiszereknek iparilag gyártott nyersanyagok ellenében való kiszállitása nem felel meg a közgazdasági hasznosság követelményének, mert az ilyen árucserénél „csak formailag azonosak az értékek, mert lényegileg a nyers élelmiszereknek kiszállitása az országra kevesebb közgazdasági haszonnal jár, mint amennyit az ellentétel a szállitó országnak jelent“ (16. lap). Ez az állitás — ismétlem — közhely, s mint a legtöbb közhely nem feltétlenül hamis. De mert nem minden körülmények közt helytálló, általánositása mégis tudománytalan. A nemzetközi árucserénél mindkét ország jól jár s az, hogy melyik ország jár jobban, már azért sem állapitható meg, mert két ország előnyei ilyen szempontból tulajdonképpen inkommenzurábilisak. S ha az iparfejlesztés — különösen sürün lakott országokban — nem csupán érdek, de elkerülhetetlen folyamat is, még ezek esetében sem állitható általánositóan, hogy mezőgazdasági termékeknek akár ipari készáruk ellenében való kicserélése feltétlenül előnytelen volna. Ez számtalan apró körülménytől függ, amelyek mind figyelembe veendők.

K. másik tévedése, hogy a mezőgazdasági nyersanyagok feldolgozásának lehetőleg mezőgazdasági ipar formájában kellene megtörténnie (19. lap). Igaz, hogy K. e gondolatához óvatosan hozzáfüzi, hogy ez csak akkor teendő, ha a lehetőség megvan s ezzel a hozzáfüzéssel az állitásnak jelentősége tulajdonképpen megszünik. Ugy vélem mégis, hogy noha az ipar decentralizációnak jelentőségét magam is teljes mértékben elismerem, ez mégis olyan kérdés, amely tekintetében a konkrét lehetőségek minden szempontból való megvilágitása nélkül nem szabadna általánositó állitást kockáztatni, mert az sok félreértést szülhet.

A nyersanyaggazdálkodásnak a külkereskedelemmel való kapcsolataiban is nagy jelentősége van. Magyarországnak az ipari nyersanyagok közül csupán aluminiumércből van kiviteli feleslege, s ettől eltekintve csupán 5 nyersanyagból, a gyapjuból, kenderből, lenből, selyemből és növényolajból tudjuk szükségletünknek tetemes

hányadát belföldről fedezni. A nyersanyaggazdálkodás szempontjából külön nehézséget jelent, hogy természetes kiviteli piacaink, vagyis a hozzánk legközelebb fekvő országok viszonylag kevés nyersanyagot termelnek s valutáris nehézségeik miatt velük szemben mutatkozó kiviteli többletből származó követeléseinket évek óta nem tudják, vagy nem akarják konvertibilis devizákban rendelkezésünkre bocsátani. A nyersanyaggazdálkodás tehát a devizagazdálkodás problémáival összefolyik. K. ezért a magyar külkereskedelem irányitása vonalának megfelelően helyesen hangsulyozza, hogy 1. a nyersanyagvásárlást lehetőleg azon országok felé kell terelnünk, amelyekbe kivitelünk irányul s amelyektől vásárolt nyersanyagok ára kliringen keresztül számolható el, 2. kivitelünket a nyersanyagszállitó, szabadon átváltható valutáju országok felé kell a lehetőség szerint terelni, 3. a nehezen megvásárolható nyersanyagok behozatalát a lehetőség szerint meg kell szüntetni.

K. a jelzett gazdaságpolitikai célkitüzések érdekében alkalmazott eszközökről jó áttekintést ad és az alkalmazott intézkedések jelentőségét és hatásait megfelelő statisztikai adatokkal is megvilágitja. Könyvének második részében sorra veszi az egyes cikkeket s jelzi azt, hogy külföldön és belföldön az előadott nyersanyaggazdálkodási szempontok érvényesitése érdekében minő intézkedések történtek s uj találmányok, felfedezések és gyártási eljárások révén minő lehetőségek állnak fenn. Különösen részletesen foglalkozik a szintétikus nyersanyaggyártás problémáival, valamint a pótanyaggazdálkodás kérdéseivel, továbbá azzal is, hogy Magyarországnak eddig nem kellően kihasznált nyersanyagelőállitási lehetőségei terén mik volnának a teendők. A könyvnek ez a terjedelmesebb része. Rendkivül gazdag anyagot tartalmaz, amelynek sokszinüsége az olvasót meglepi s gondolkodóba ejti. A XVIII. század ipari forradalma mechanikai jellegü volt. A jelenlegi ipari forradalom nagyrészt vegyészeti, részben pedig pótanyaggazdálkodási jellegü. Ez az uj ipari forradalom még távolról sem zajlott le, de jelenlegi állásáról K. könyve érdekes és — meggyőződésem szerint — kimeritő és hü képet ad.

Varga István.

Adorján János: A magyar föld korszerü problémái. Az Arany János nyomdai rt. kiadása. Budapest, 1937. 129. o.

Határozottan *gyakorlati értékü* munka fekszik előttünk, amelynek megjelenése egyszersmind jellemzően mutatja, hogyan fejlődött a birtokmegoszlásnak néhány évvel ezelőtt erősen és egyoldalúan kiélezett kérdése a józanság és a kölcsönös megértés álláspontjai felé. Viszont *nem* lehet azt állitani, hogy bármilyen ujszerü és eredeti elgondolást tartalmazna ez a könyv. Szerzője csupán *követi* azokat a *korábban ismeretessé vált* munkákat, amelyek a radikális földreform hangulatkeltései ellen a nemzetgazdaságtudomány elméleti és gyakorlati ismereteinek alapján foglaltak állást. A földreformtörekvések birálatában igy kifejezésre jutnak a már jólismert ellenvetések a nagybirtok kétségtelenül *magasabb* szántóföldi terméseredményeiről, a földigénylők számához viszonyitottan rendelkezésre állitható terület *elégtelenségéről*, továbbá az *iparositás* agrárszociális jelentőségéről, amit a szerző ugy fejez ki, hogy az ipari munkások magasabb

(kétszeres) jövedelmét látva, elötérbe kerül a gondolat, hogy menynyivel *többet* segitene a magyar nép életszinvonalán, ha a radikális földreform tökéletes végrehajtásához szükséges mintegy 3 milliárd pengönyi összeget ipartelepek létesitésére forditanák.

Amennyire jellemző a földvita hangulatváltozására, hogy most ismét oly munka megjelenéséről adhatunk számot, amely a földreformtörekvések szociális céltalanságát és gazdasági hátrányait hangoztatja, annyira kevéssé lehet méltányolni a szerzőnek azt a módszerét, hogy aki ily elkésetten lép egy vitába, fölöslegesnek tartja a legcsekélyebb hivatkozást is azokra, akiknek érveit önmaga átveszi. Ez annál kevésbé helyes, mert amit a szokatlan módszerre mentségül lehetne fölhozni, hogy esetleg *nem ismerte* az idevágó azonos állásfoglalásu irodalmat, ez tudományos szempontból inkább sulyosbitó, mint mentő körülmény. Egyébként is ki kell emelni, hogy pusztán személyes jelentősége lehet annak a törekvésnek, ha valaki önálló gondolkozóképességét kivánja oly módon bizonyitani, hogy az elözöleg közkinccsé vált eredményektől függetleniteni óhajtja az önmaga munkáját. Nem ok nélkül való, hanem az elméleti és gyakorlati fejlödés érdekében nagyjelentöségü a tudomány bármely területén kutató irónak az a kötelezettsége, hogy tárgyának irodalmát behatóan megismerje és arra hivatkozzék.

A könyv első része a földbirtokreformtörekvések birálata cimen *Matolcsy Mátyás* három évvel ezelött megjelent munkáját cáfolja meggyőző, de tulnyomóan ismert érvekkel. Ugyanitt összesen három oldalt szentel a földreform „politikai" szempontjainak és nézetünk szerint egészen hibásan fogja föl a földkérdés politikai jelentöségét, amikor a társadalmi osztályok politikai „eröviszonyai" alapján jut arra az eredményre, hogy a földreform mellett aligha fognak olyan politikai erök megmozdulni, amelyek sikerét biztosithatnák. Ha már valaki belátja és foglalkozni is kiván azzal, hogy a földkérdésnek vannak politikai vonatkozásai, amit nem lehet tagadni, akkor tekintse a *magasabb* nézöpontú politikát is és ne korlátozza a kérdést a kicsinyes és önző szempontokat képviselő tényezök eröviszonyaira. Véleményünk szerint a földkérdésnek valóban vannak olyan politikai vonatkozásai, amelyek *általános nemzeti jelentőségüek* s amelyek esetleg a gazdasági szempontokat is háttérbe szoritathatják. E vonatkozások két egymással némileg szembenálló kérdéscsoportra oszlanak. Elöször nem tagadható, hogy a birtokos parasztság a *polgári* társadalom stabilitásának legfontosabb és legmegbizhatóbb tényezője. Csak Oroszországra utalunk, ahol már régen elpusztult a felsö- és középosztály, amikor a parasztság még mindig megtartotta ellenállóképességét. Másik csoportja a politikai vonatkozásoknak viszont abban áll, hogy a nagybirtoki földvagyon kétségtelenül erökoncentrációját jelenti a *nemzeti* gondolattal történelmileg is összeforrott tényezöknek, amivel szemben a parasztság nacionalizmusa egészen elfogulatlan kutatók szerint is sokkal passzivabb tényező. Helyes nemzeti politikának tehát át kell hidalnia tudni azt az ellentétet, amely a parasztságnak a polgári társadalmat biztositó erösitése és a nacionalizmus vagyoni erökoncentrációinak fenntartása között jelentkezik. Gróf *Bethlen Istvánnak* köszönhetjük azt az eszmét, amely ezt az ellentétet föloldja: a nagybirtoki földvagyonnak az iparba való átvezetését, ami által nemcsak a parasztság erösödik, hanem még nyernek is aktivitásukban azok a történelmileg is

nacionalista tényezők, akiket eddig a földvagyon kisebb jövedelmezősége, mozdulatlansága és a közéleti centrumoktól való távolsága politikailag gyakran megkötött. A földkérdés politikai mérlegelésénél tehát soha nem szabadna figyelmen kivül hagyni ezt a nagyjelentőségü programot, amelyet Bethlen a hitbizományi javaslat egy év előtti parlamenti tárgyalásakor fölvetett. S nem szabad a földreformtörekvések *politikai* vonatkozásait olyan kicsinyes megitélésekre korlátozni, amint ezt Adorján könyvében látjuk.

A munka második része azzal a nagyigényü cimmel lép az olvasó elé, hogy *uj* tervezetet nyujt mezögazdasági problémáink megoldására. Agrárirodalmunk ismeröi számára azonban ez a tervezet sem uj, *csupán összefoglalja* azokat az észszerü és gyakorlati eszközöket, amelyek földmüvesnépünk szociális helyzetének javitására *valóban* alkalmasak, de amelyeket nemcsak külön-külön, hanem már összefoglalásban is ismertetett nem egy mezögazdaságpolitikai munka. Igy a falusi lakásépitö akció szociális fontosságát hangsulyozza, kivánja a törpebirtokosok irracionálisan szétdarabolt üzemei között a helyes termelési együttmüködést, amiböl az igaerö jobb kihasználásának és a magasabb terméseredményeinek elönyei következnek, valamint a talaj termöerejének fenntartását és a növényi tápanyagok helyes pótlását s végül pedig a községenkénti gazdasági tanácsadást és a szövetkezeti fejlödést vallja programjának a szerzö, csupa olyan követelés, ami a magyar mezögazdasági politika müvelöi elött már ismert anyagot jelent.

Fenti megjegyzéseink ellenére is értékes és hasznos munkának tartjuk ezt a könyvet, mert a szerzö gazdaságpolitikai komolysággal, gyakorlati tudással és a hangulatkeltö szólamoktól meg *nem* tévesztve foglalta össze mezögazdaságunk sok fontos, megoldásra váró problémáját. A mü értékét növeli a benne foglalt statisztikai anyag is.

Liptál László.

Heinrich Walter: Die soziale Frage. Jena, G. Fischer, 1934. 204+VIII. o.

Heinrich Spann univerzalizmusának és a rendi gondolatnak egyik legszorgalmasabb hive. Miután mestere tanitásaiból kiindulva feldolgozta a válság, majd a rendi gazdaság elméletét, ebben a könyvében az ugynevezett „társadalmi kérdést" teszi vizsgálódása tárgyává. A „szociális kérdés" a XIX. század legszomorubb öröksége. Nem pusztán munkás- vagy bérkérdés, hanem az egész nemzettest szétrombolását kell benne látni. Ez a szétesés éppen az individualista társadalmi rend következménye, ezért a „társadalmi kérdés" megoldása is csupán a rendi gondolat alapján történhetik.

Az univerzalizmus módszerének megfelelöleg ezt a problémát is a társadalom „egészéböl" kell szemlélni és megérteni. A helyes eljárás elsö követelménye annak a körnek, annak a társadalmi rétegnek meghatározása, amelyet a társadalmi kérdés érint (személyi elhatárolás). Helytelen például a problémát csupán az ipari proletáriátus kérdéseként kezelni, mikor az egész társadalmi szerkezet válságáról van szó. Éppen ezért helytelen a megoldás módjaként a marxizmus: ez a tanitás éppugy materiális és individualista gyökerekre támaszkodik, mint a kapitalizmus, s ha vannak is bizonyos érdemei,

nem lehet a társadalmi kérdés igazi orvosszere; ez ma már nemcsak társadalomtudományi megállapitás, hanem történeti tény.

A helyes módszer második követelménye a tartalmi elhatárolás: az a probléma, hogy a társadalmi élet milyen részeire, területeire terjed ki a szociális válság. E részt három felelet lehetséges: a tiszta gazdasági, a szociálpolitikai és a társadalomtudományi beállitás. Az utóbbi a társadalom egészéből indulva ki, kutatja az egészséges és normális nemzeti élet lényegét és annak alapján állapitja meg a betegséget és a gyógyitás módjait. A társadalmi kérdés e szemlélet szerint: Gesamterschütterung des sozialen Gefüges.

Az elöidéző okok egyfelöl a társadalom szellemi, másfelöl cselekvő részeiben találhatók s három főcsoportra oszthatók: 1. a szellemi üressé válás, 2. a gazdasági veszélyeztetettség és 3. a népesség gyökerevesztése. Az első, a szellemi üressé válás területére tartozik a racionalizmus következtében beálló kultúra-hanyatlás: az élet értéktelenné vált, miután elveszitette vallási-metafizikai alapjait s a nemzeti-kulturális erök ellanyhultak. De ide tartozik a politikai szétesés is: az állam és egyéb szervezetek, a rendek, vezető rétegek felbomlása. Végül ide tartozik a gazdasági közösségek, hivatási testületek feloszlása folytán a gazdaságnak, a mindennapi életnek léleknélkülivé válása.

Amig egy népben erös hit él, addig nincs társadalmi kérdés. Igy nem volt a középkorban, amikor voltak ugyan válságok, éhinségek is, de nem történt meg egyéneknek, söt egész néprétegeknek a nemzet szellemi kötelékeiből való kiesése. A racionalizmus elöbb a felsöbb rétegekbe hatolt be, igazi romboló hatását az alsóbbakban csak ma fejti ki. Az élet elvilágiasodott, a technikai civilizáció nem ad szellemi emelkedettséget. A vezető rétegek materialisták s mindjobban elszakadnak a népi eröktöl. Az intellektualizmus és szakemberi specializáció kiszoritja az igazi élet-vezért. A nemesség nem testesiti meg többé a kultúrát és az államot s példai teljesitményei helyére üres elöjogok léptek. Viszont a nagy tömegekben a lelki üressé válás folytán a régi nagy értékek pótlásának vágyát látjuk. Innen a tömegutópiák, mint a kommunizmus; innen a tömegcivilizáció üres külsöségeivel. Jellemző e részt például a mozikultura, ahol a darabok majdnem mindig egy felsöbb rétegbe való fellépést, materiális javakkal teli élet megvalósitását választják tárgyokul. Ugyanide sorolható a vezetök és hösök tiszteletének pótléka: a szellemi vezetök elötti hódolat hijján bexolók és szépségkirálynök a tömeg tiszteletének tárgyai. Minden közösség meglazult: a nevelés sem a mester és tanitvány közötti kapcsolat, az ismeretközléssel szemben a jellemképzés elhanyagoltatik. Végül idesorolható a nemek közötti feszültségek lerombolása is: az u. n. nöemancipáció épp ugy társadalmi kérdés, mint a proletáriátus.

A „társadalmi kérdés" létrejöttében ezek a *szellemi romboló erők* a legdöntöbbek, ezek birnak *rangelsőbbséggel.* Azért a társadalmi kérdés megoldása is elsösorban világnézeti megujulást, kulturális ujjászületést kiván.

A cselekvés, a politika terén a racionalizmus az individualista államtant teremtette meg, amely az autark egyénre épiti fel az államot s eszménye az állami uralom minimuma. A centralizált államban azonban nincsenek az egyén és állam között közbeeső szervek, testü-

letek. Éppen ezért az állam, a minimum elvével ellentétben, egész sereg feladatot kénytelen teljesiteni. De a régi rendi vezetökből bürokratikus hivatalnokok lettek, a gazdasági önkormányzatok helyén az állami centralizmus drága apparátusa müködik, amely az egyént, például a szociálpolitika területén, szükségképpen puszta számnak tekinti. Még károsabb a szellemi és kulturális élet központositása és éppen ezért sivárrá válása. Igazi kultúra csak közösségekben élhet, igazi közösségeknek azonban kicsinyeknek kell lenniök, hogy teremtöleg hathassanak. Régen minden város, völgy, egyetem, kolostor sajátos kultúra székhelye volt, ma a centralizmus nagyvárosai mellett a vidéki élet mindinkább üressé, szintelenné válik, rossz kópiája a nagyvárosnak. De a centralizmus a személyiséget is megsemmisiti s végül a kollektivizmusba torkollik. A liberalizmus elvonta az államtól nagy feladatát, hogy a társadalmi igazság öre és az eröknek a közhaszon szempontjából való irányitója legyen. Pedig ha az állam e feladatát elhanyagolja, az a veszély fenyeget, hogy érdekcsoportok, osztályok és pártok játéklabdájává válik, ami a demokráciában meg is történik. Söt az állam elértéktelenedése annyira ment, hogy a marxizmus az államot az uralkodó osztály puszta kizsákmányoló eszközeként tüntette fel, ilyenmódon a tömegekben államellenes hangulatot terjesztve.

De a nemzet testének szerkezeti meglazulása a többi közösségre, családra, törzsekre stb. is bomlasztólag hatott, meggyengitve azok önálló életét. Viszont államellenes erök felszabadulását, az alvilág nagyobb hatalmát eredményezte. E destruktiv eröket csak erös állameszme képes féken tartani.

A centralisztikus állam, az individualista gazdasági szellem s a nagy technikai haladás széttörte a régi gazdasági kötelékeket is, a régi világgazdasági egymásba illesztettség módját, a nemzeti, területi, rendi, testületi, háztartási közösségeket. Hiszen a céhek és földesuri falvak nemcsak gazdasági, hanem életközösséget jelentettek. Az a különösen marxista oldalról jövö állitás, hogy a régi gazdasági kötelékek felbomlása felszabaditotta az egyént, téves, mert a szabadság-növekedés csak akkor értékes, ha az élet nagyobb szellemi teljességét adja. Holott a következmény ellenkezöleg a szellemi kiszikkadás, proletárizálódás; a régi szolidaritásnak nincs pótléka, az ugynevezett felszabadulás éppen a társadalmi válság alapja.

A gazdasági veszélyek három területen nyilvánulnak meg, nevezetesen a jószágok elértéktelenedésében, a munka örömének megszünésében és a munkás létbizonytalanságában. A modern embert a koncentráció hiánya és tanácstalanság jellemzik: folytonos változás, stilusnélküliség, divathóbortok követése. Mindennek föoka a rendi különbségek megszünése s az ezt követö egyenlösités; a társadalmilag és gazdaságilag gyengébb osztályok legalább külsöleg igyekeznek a felsöbbeket utánozni: innen az olcsó tömegcikkek. A divat gyors és minden szellem- és ethikanélküli változása is rombolólag hat az áruk minöségére. Már maga ez is rontja a munka örömét: minél silányabb munkát végez valaki, annál kisebb az öröme. De a régi kötelékek megszünése másképpen is érezhetö: a tökés vállalkozó vezetését a munkás idegen érdeknek érzi, ellenállást fejt ki vele szemben s az osztályharcot hirdeti. Az üzemi racionalizálás és gépcivilizáció csak a munkás „racionális destillátum"-át nézi, nem az egész embert.

Életcél és munkacél kettéváltak. A kapitalizmus gazdasági tanai és rendszere a munkás létbizonytalanságának alapjai.

A társadalmi kérdés harmadik főoka a lakosság gyökértelensége. Az európai népesség gyors szaporodása mellett a vidék elnéptelenedik, viszont városóriások fejlődnek ki. A „Landflucht" persze szövevényes jelenség, egyik oka mindenesetre a népi faluközösségek felbomlása.

Mind az említett okok alapján a népközösség tömeggé, az ember pedig gyökértelen individuummá alakult át. A társadalmi válság kitörési helye a vezető rétegek racionalizmusa és individualizmusa, megnyilvánulási pontja ellenben a proletáriátus: az ember a szülőföld, a vér, a szellem közösségéből kiszakítva otthontalan, izoláit atom Európa nagyvárosaiban. Korunk sorsdöntő kérdése, hogy ez a tömeg ismét néppé, nemzetté alakuljon át, különben a társadalom szerkezetnélkülisége és a mechanizálás a proletár-bolsevizmusba kergeti.

Láttuk a válság okait és az okok hierarchiáját. A társadalmi válság a felső rétegekből indul ki, ez az „Ausbruchsort" nem tévesztendő össze az „Auswirkungsort"-tal, amely a proletariátus. Az utóbbi azonban csak a megnyilvánulás, míg a válság oka és a felelősség a nemzet vezérein nyugszik. Éppen azért az eddigi szociálpolitika nem is érheti el az igazi megoldást; csak a társadalom és a nemzet életének egészét szem előtt tartó tanítás tudja a társadalmi kérdést minden oldalról bemutatni. Viszont megoldása sem lehet más, mint alkalmazott társadalomtudomány, nevezetesen társadalmi válságelmélet és válságpolitika. Igazi megoldás csak az egész nemzet megujulásában kereshető. Ezért a helyes szociálpolitika nem az egyént nézi, hanem a kötelékek és közösségek helyreállítására törekszik. Például többre becsüli a család megerösitését az elhagyott gyermek izolált védelménél. A helyes szociálpolitikának a társadalom szerkezete szerint kell alakulnia: rendi jellegü, decentralizált szociálpolitikának kell lennie A társadalom, állam és gazdaság megujulása nem történhetik alulról; nem a gazdaságból, hanem a kulturahordozó és államvezető rétegből kell az orvoslásnak jönnie. Előbb a szellem, azután az organizáció, mint azt az univerzalizmus rangelsőbbségi tana mutatja. A szociális kérdés megoldásának az alapja vallási, világnézleti ujjászületés, Ahol nagy szellemi és kultúrértékeket hordozó igazi nemesség van, ott nincs proletariátus.

Heinrich könyvének második része a társadalmi kérdés megoldásának módját vázolja a társadalom rendi ujjáépitése utján. Ez a rendi gondolat mind nagyobb helyet foglal el az ujabb irodalomban, elég emlékeznünk a „Quadragesimo Anno" tanitásaira. A válságokok feltárása egyébként már a megoldás utjait is jelzi: 1. a szellemi kiszikadtsággal szemben a népközösség felujitása. 2. a nemzetgazdaság ujjászervezése és 3. a népességnek a szülőföldbe való begyökeresitése. Az első a szellemi megujhodást, valamint az állam, rendek és hivatási testületek ujból való megteremtését kivánja. A szellemi megujhodás végrehajtója csak a csekély számu elit lehet, mint ahogy egy kultura teremtője és hordozója mindig csak keskeny réteg: a vallás, bölcselet, tudomány, müvészet teremtő elméi. Ez a tény érthetövé teszi egy kultura viszonylag könnyü megrendülését. E kis réteg kipusztulása megszünteti a kulturával való élő kapcsola-

tot és századokra visszavetheti a nemzet müvelödését. Igy Franciaország máig se heverte ki, hogy a nagy forradalom kiirtotta a kulturahordozó felsö réteget. Ugyanezt tette napjainkban Oroszország. Nagy teremtök csak akkor virágozhatnak, ha a népben él az alkotók tisztelete. Egy materialista világ magárahagyja a lángészt s az elhagyottságban elsorvad a génius. A vallási-metafizikai megujhodás adhatja meg egy uj *heroikus életeszmény* alapjait. És ha ezt az eszményt egy vezetö réteg példában mutatja be a tömegnek, akkor lehetséges a materializmus elleni sikeres küzdelem. Uj világnézet, uj államfelfogás, uj ethika és nevelés, mint azt Spann univerzalizmusa nyujtja, a szellemi megujhodás alapja.

Az uj államfelfogás a nemzeti tekintélyállamot többé nem az egyének puszta summájának tekinti, hanem sajátos élet- és funkciókörrel biró résznek, rendnek, amelynek feladata a nemzet egységének megtartása és a nemzeti élet minden területének vezetése. Éppen mert szakértelmet kiván, nem lehet centralisztikus, hanem a rendeknek és testületeknek enged át számos funkciót. Az uj állam hierarchikus szerkezetü, az államhordozó uj nemesség nem párt, hanem rend s az uj államot a vezetés és engedelmesség férfias-harcias szelleme tölti be. A rendek által a nemzet uj tagolódása valósul meg s a rendi vezetök más módon életvezérek, mint a bürokrácia vagy a választott képviselök. Különösen fontos a katonaság s a harcos szellem ujjáteremtése, aminek fontosságát az érzi át, aki tudja „dass ein Volkstum, das sich dem Gefüge des Heerwesens und Kriegertums nahehält, im höchsten Masse gefestigt, vergemeinschaftet und gegen Proletarisierung geschützt ist". (135. l.)

Ki kell külön emelni a nevelöi rend fontosságát, e rendnek át kell hatva lennie a nemzet szellemi és történeti tartalmától. Az általános egyforma népmüveltség eszménye helyébe a rendi nevelés intézményes kiépitése lép. A felemelkedés alapját alkotó kiválasztásnak nem annyira tárgyilag agyonzsufolt vizsgák, mint inkább jellempróbák és az állami és rendi vezetök ajánlása alapján kell megtörténnie. Az államéletnek nevelésnek kell lennie, mint az Platon megmutatta és Fichte kivánta: „Erziehungsleben im Sinne dauernder Bewährung, Auslese, Gemeinschaftsbildung und Standeszucht". Csak ezen az alapon lehetséges uj államvezetö rend, uj nemesség. A rendileg tagolt államban meg kell lennie a felemelkedés lehetöségének, anélkül, hogy ezáltal az alsóbb rendek kiszivassanak. Éppen az utóbbi történik meg az individualista társadalomban, ezért nyomulnak be a kiszivott rétegekbe idegen, nem a rendhez tartozó vezetök. Ez magyarázza például, hogy zsidók vezetik a munkásságot. Nagy tévedés, hogy a rendi szervezettel szemben mindig a megmerevedés veszélyét emlegetik, mintha a liberális korszak proletarizálódása és nyárspolgáriasodása nem lettek volna a legsulyosabb megmerevedés példái. Ami végül a szabadságot illeti, nem szabad feledni, hogy az nem az egyénböl, hanem az egészböl, a társadalmi tagozódásból ered.

Beillesztve a hivatási rendekbe, megszünik a munkás magárahagyottsága, uj életközösség áll elö, megszünik a vidékröl a városokba való tódulás is. Jobb helyzet az üzemekben, jobb háztartás, a gazdasági célok állandósulása, a divathóbort elleni küzdelem, uj fogyasztási ethika, tartós értékek ápolása divatcikkek helyett. Például megfelelö adópolitikával el lehet érni a silány divatholmi visszaszoritását az igazi gazdasági értékek javára. Ha a munka örömének

sulyos problémája nem is oldható meg teljesen, mégis a rendi szervezet utján megközelithetőbb. A munka nem áru, munkaadó és munkás a nemzeti vagyon kezelői, gazdasági hadsereg tagjai. A nemzetgazdaság, valamint részeinek autarkiája révén a gazdaság állandó jellegübb és válságmentesebb lesz. A munkás nagyobb létbiztonsággal hir, bére a rendjének megfelelő, igazságos bér.

Ami végül a népesség uj meggyökeresitését illeti, ehhez az ut a népesedési politikán át visz, amelynek a születéscsökkenés elleni küzdelem mellett nem szabad megfeledkeznie a minőségi politikáról sem. A vidék és falu uj benépesitése különösen a telepitések utján s ezzel párhuzamosan a nagyvárosok alakulásával való szembefordulás a helyes módszer további eszközei.

Kisléghi Nagy Dénes.

Barbara Wootton: Lament for Economics. London, 1938. 322 l.

Barbara Wootton indulatos könyve valószinüleg főiskolán kivüli tanári tapasztalataiból született. Csak igy magyarázható, hogy Myrdal, Mises, Robbins, Cassel, Hutt stb. módszertani határbejárásai után ez az önváddal tele különös önvédelem a közgazdaságtan teleológiai jelentőségét a közkeletü laikus vádak és panaszok alapján vizsgálja.

A modern közgazdaságtan — szól az összegezett vád — haszontalan, mert: érthetetlen, a szakembereknek homlokegyenest ellenkező a véleményük és jóslatuk ugyanarról a gazdaságpolitikai helyzetről, egy képzelt világot elemeznek, a valóság ellentmondása elöl kitérnek egy törvényerejü formulával, a „ceteris paribus"-szal, végül értékitélet nélküli, pártatlan kutatásnak tüntetik fel egy szociális rend (a kapitalizmus) pártos védelmét. Csupa használhatatlan, tulfinomult, törékeny szerszám kerül ki e „szerszámkészitők" mühelyéből.

A csekély alkalmazkodóképesség vádját a vádló és védő szerepét cserélgető szerző a következőkkel enyhiti. Minden gazdasági probléma annyira bonyolult, hogy csak végtelen sok feltevés tisztázza; a gazdasági okok legtávolabbi földrajzi vagy időrendi következményei épp olyan döntők és mélyek, mint legközvetlenebb következményeik, tehát a gazdasági problémákat nem lehet ugy elszigetelni, mint egy technológiai feladatot (pld. egy repülés-technikai kérdést); a változások gyorsabbak, mint az alkalmazkodás egy megelőző változáshoz, a bejósolt következményeket tehát már alkalmazkodásuk pillanatában meghiusitja egy ujabb változás; minden gazdasági jelenség egyedülálló s alkalmatlan az általánositásra; a gazdaságelmélet csak a változások irányát s nem mennyiségét számitja ki — (például árdrágulásra következtet, de nem tudja kiszámitani, hogy mekkora lesz), — már pedig minden valóságos gazdasági jelenség kvantitativ; az objektiv gazdasági helyzetet a monopóliumok és beavatkozások kiszámithatatlan irányba terelik s a tudományos vizsgálat területét: a piacot mindinkább összeszükitik, nemcsak Szovjetoroszországban, a Harmadik Birodalomban, a fasiszta Itáliában, Japánban, a New Deal, a Népfront stb. területén, de 1931 óta Angliában is; végül néhány nagyhatásu kutató egyenesen kétségbevonja a közgazdaságtani uj-klasszicizmus „scarcity" elméletét, me-

lyet Marshall és Wicksell óta minden professzionista kutató elfogadott, sőt némelyik egyenesen megszigoritott.

A közgazdaságtan igy nagyrészt felszabadul az érthetetlenség és közöny vádja alól De a tudományi rang B. W. szerint még nem illeti meg. A tudomány szigoru jelenségvizsgálat, a közgazdaságtan magábamerülten szemlélödik; a közgazdát minduntalan megzavarja az emberi akarat, törvényeinek és jóslatainak nincs tudományos megbizhatósága; a tudomány egyetemes elveket alkalmaz egyes esetekre, a közgazdaságtan általánositásai szolgailag összefüggnek néhány ujkori intézménnyel.

A pártosság vádja végül rávezeti a piacgazdálkodás birálatára. Okosabb lett volna, ha egész könyvét mindjárt erre kereszteli, hiszen a megvádolt közgazdaságtan alatt eleitöl végig a London School of Economics liberális szárnyát, Hayek, Mises angolra forditott munkáit érti. (Pigouról például egyetlen szó sem esik).

A szükös gazdasági eszközök optimális felosztása egy gazdaságos, normativ magatartástól függ. Ezt a magatartást a XVIII. század óta az észszerü magatartással azonositják és a piaci egyensulylyal mérik. A piaci egyensuly annak a jele, hogy szükös eszközeinket az alternativ termelési célok közt jól osztottuk fel. Gyakorlatilag azonban a piaci egyensuly és a gazdasági optimum azonositása sok fenntartástól függ. De a fenntartásokban a szakemberek már nem tudnak megegyezni.

Általában a piac normativ szerepét a következö, gyakorlatilag ma alig elképzelhetö elöfeltételekhez kell kötni:

Minden piacon szabad a verseny; féltett elöjogunknak tekintjük, hogy a piacon levö szükös gazdasági eszközök közt szabadon és személyesen válasszunk; mindig észszerüen és helyesen választunk; a piacra lépö s ott szabadon választó fogyasztók közt nincs nagy vagyon- vagy jövedelemkülönbség, illetve az optimális felosztás szempontjából ez nem fontos.

Az utolsó fejezetben egy későbbi közgazdaságtudomány szélesebb és emberibb feladatait, föleg a társadalomkutatás szerepét vázolja.

Nyugtalanitó, igazságkeresö könyv, egy moralizáló, gyökeresen angol neo-fabiánus felel itt a meglepö kölcsönhatásokkal telitett angol és osztrák neo-liberális iskolára. (A fabiánizmus persze nem szószerint értendö, csupán az erkölcsi légkört próbálom éreztetni vele.) B. W. pályája, tanári tapasztalata, barátságai s az akadémián-kivüli, laikus képzés révén ezzel az iránnyal találkozott legtöbbször, érthetö, ha a lelki ellenhatás, a támadás hevében az egész hiábavaló tudományt azonositja vele. Aminthogy csakugyan példátlan a tudománytörténetben a közgazdaságtani neo-liberalizmushoz hasonló öncsonkitás és területkorlátozás; a Toynbeek, Webbek, Schmollerek, Brentanok, Oppenheimerek hösi erőfeszitései után a kifinomult módszerü és dialektikáju „equilibrium" elmélet szegényesen fest körülsáncolt belsö köreiben!

Igaz, hogy az összehuzódás másfelöl módszertani megerösödést és kisebb elméleti sebezhetöséget jelent. B. W. viszont támadás közben sokszor fedetlen. Ha a közgazdász képzelt világban él — kérdezheti akármelyik megtámadott, — hogyan pártoskodhatik egyuttal a kapitalizmus mellett? Ha érthetetlen, nem ronthatja meg az olvasót, ha megrontja, mégsem lehet annyira érthetetlen! Hátha a

„laissez faire"-t a világ változtatta normativ magatartásból kétes-értékü elvont kiindulóponttá? Még ha igaz is, hogy a közgazdaságtan érthetetlen, ellentmondó, elvont és részrehajló, legalább annyira igaz, hogy egyetlen tanitást sem mellöztek olyan tudományos vagy államférfiui mezben, mint a közgazdaságtant. A háboru óta a föld kerekség legtöbb „felelös" államférfia egy lélekzetre igért költségvetési egyensulyt és munkaszerző hatalmas közmunkákat egy inflatált országban!

Cs. Szabó László.

The World's Economic Future. Halley Stewart Lectures, London, 1937. 134 l.

Öt rövidléiegzetü tanulmányt találunk ebben a kis könyvben, amely megkapó olvasmány mindenki számára. A világ gazdasági jövöjéről nyilatkozik a szellemi élet öt elökelösége. Mindegyik mást mond, de soha egymásnak ellent nem mondanak, ellenben kiegésziti az egyik a másikat a gazdasági élet átalakulásának ismertetésében.

A. Loveday a gazdasági bizonytalanság problémájáról értekezik és megmagyarázza, a gazdasági élet miért labilisabb ma, mint azelött volt. A népesség növekedésének megállása, a nép átlagjövedelmének emelkedése és az indirekt termelés jelentöségének fokozása egyaránt azt eredményezi, hogy a gazdasági élet érzékenyebbé vált. A kereslet struktnrája átalakult, mert nagyobb szerepet kapott benne azoknak az áruknak a csoportja, amelyek nem életfontosságuak és az áruknak az a csoportja, amely használati tárgyakból alakul.

Condliffe professzor a világgazdaság vezető államairól ir a történeti fejlödésre gondolva és a jövö utját keresve. A világgazdaság sulypontja mindig a közlekedés utvonalán helyezkedett el és mindig nyugatra csuszott. Az Amerikai Egyesült Államok világgazdasági jelentöségének emelkedésére utal és megállapitja, hogy semmiféle eredményes nemzetközi organizálás sem képzelhetö el közremüködés nélkül. Anélkül, hogy Anglia mai jelentöségét kisebbiteni akarná, rámutat arra a lehetöségre, hogy a világgazdaság sulypontja Angliából Amerikába tevödik át.

Ohlin professzor a gazdasági szervezés jövöjéről nyilatkozik. Az elmult félévszázadban a legnagyobb változás a központi szervezés és ellenörzés növekedésében mutatkozik. Megváltozott az emberek mentalitása. Az üzletemberek ma inkább hajlandók együttmüködni, mint ötven évvel ezelött. A gazdasági optimizmus hanyatlott és ez magyarázza meg, hogy a bizonytalansággal szemben a szervezésben keresnek segitséget. Olyan rendszerre van szükségünk — mondja —, amely a válságot enyhiti, a visszaéléseket megakadályozza és a heves árfluktuálást letompitja. Az uj rendszernek azonban nem szabad bürokratikussá válnia, tehát az állam a beavatkozásával bizonyos ponton tul ne menjen.

Heckscher professzor a következö értekezésben kiemeli, hogy ma már az állami korlátozások hatékonyak, az állam akaratát keresztül tudja hajtani. Ha egy kormány a sajtót és a rádiót a kezében tartja, minden belsö ellenség ellen biztositva van. Tizennégy ország foglalkozási statisztikájából arra az eredményre mutat rá, hogy a mezögazdasági és ipari foglalkozásuak arányszáma csökken, a kereskedelem és közlekedés, valamint a közszolgálat és szabadfoglalkozásuak csoportszámának arányszáma emelkedik.

Az utolsó értekezést *Madariaga* irta az emberiség jövő szellemiségének kialakulásáról. A liberalizmus, a kommunizmus, a fasizmus, a vallás és az internacionalizmus az az öt eszmei alap, amelynek összetevéséből kialakul majd az emberiség jövő szellemisége.

Az öt értekezés öt előadás anyaga volt, amely a Sir Haley Stewart Trust rendezésében hangzott el. 1924. év végén alakult ez a tanulmányi társaság abból a célból, hogy a keresztény ideált keresse a társadalmi élet számtalan problémája között. Ebből a szempontból nézve a könyvet, megállapithatjuk, hogy a célkitüzésre itt semmi sem utal, ellenben öt oldalról kapunk olyan megvilágitást a világgazdaság átalakulásának problémájához, amely nem teszi ugyan láthatóvá a reformálódó szervezet minden tagját, de legalább megérzékelteti annak a feladatnak a nagyságát, amely az átalakulás folyamatának összevisszaságából akarja kihámozni a jövöt. Aki elolvassa ezt a könyvet, megnyugodhat abban, hogy senki se tudja még, mit hoz a holnap.

Tóth József.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annales Sociologiques.

Série D. Sociologie Economique. Fascicule 2. Paris, 1937.

Fr. Simiand: La psychologie sociale des crises et les fluctuations économiques de courte durée. Az 1936-ban elhunyt kiváló francia szociológusnak és közgazdának utolsó egyetemi előadása, amelynek főbb gondolatmenetét nyujtja a közölt dolgozat. Simiand alapvető nagy munkájában (Le Salaire, l'Évolution sociale et la Monnaie) a hosszu hullámok eredetével foglalkozott, mig fenti tanulmánya a tulajdonképpeni konjunkturahullámok magyarázatát kivánja nyujtani. Az az elmélet, amit ad, ugyanazokra a gazdasági tényezőkre épit, mint más ismert eklektikus konjunkturaelméletek. Eredetisége és érdekessége inkább a szociológiai módszer alkalmazásában rejlik. Simiand azt a tételt igyekezett igazolni, hogy a konjunkturaalakulás során egyáltalán nem észlelhetjük valami mechanizmus, materiális automatizmus érvényesülését, mert mindenütt észlelhető a pszichikai tényezők, a társadalomlélektani erők játéka. Simiand a konjunkturaalakulás keletkezésében, vagyis a gazdasági fejlődés szükségszerü ingadozásaiban nagy jelentőséget tulajdonit ezen pszichikai erők, irányzatok különbségének és időnként fellépő ellentétének. — *É. Mestre: Monnaies métalliques et valeurs d'échange en Chine.* Az ősrégi (Krisztus előtti) kinai civilizáció pénztörténetével foglalkozik. Érdekes párhuzamot von a gabonaárak alakulása tekintetében a cserekereskedelmi korszak és a fémpénzek bevezetése utáni időszak között.

R. L.

The Economic Journal.

Vol. XLVII. No. 188. 1937. december.

Florence, P. Largant: Economic Research and Industrial Policy. Az iparpolitika tárgyköre 3 főcsoportra osztható: strukturális, szervezési-adminisztrativ és technikai kérdésekre. Florence tanulmánya,

amely a British Association szakosztályelnöki megnyitóelőadása volt, a strukturális kérdésekkel, s ezek közül is elsősorban az ipari településsel foglalkozik. Az iparpolitikában gyakran merül fel az a kérdés, hogy egy-egy iparág mennyire zsufolódott össze, s hogy valamely vidékre milyen iparágak telepithetők, s ilyenkor megfelelő együtthatók kiszámitása révén matematikailag állapitható meg, hogy egy-egy iparág milyen mértékben alkalmas központositásra, illetőleg decentralizálásra. Az egyes iparágakra, s azok szerkezeti felépitésére a gyártelepek és gyárvállalatok nagyságának kérdése azonban éppugy jellegzetes, mint az elhelyezkedés. Minthogy az olyan jellegzetességek, mint az összezsufolódás, átlagos nagyság, mechanizálódás, egy-egy iparág keretein belül rendszerint hasonlóak, az iparkutatás megfelelő statisztikai anyag feltárásával messzemenően segitségére lehet az iparpolitikának. — *Kindersley, Robert: British Oversea Investiments in 1935 and 1936.* Anglia külföldi pénzkihelyezéseinek, illetőleg befektetéseinek becslése a brit gazdaságtudományi irodalom most már évenként ismétlődő, s ugyszólván nélkülözhetetlen értékévé vált. A szóbanforgó 2 évben a világgazdasági helyzet javulása nagymértékben éreztette hatását. A kihelyezések első kategóriája a dominiumok, valamint idegen államok és külföldi közületek számára nyujtott kölcsönök. A külföldi kölcsönök a font leértékelése óta ugyszólván teljesen szünetelnek, összegük ennek ellenére is csekély emelkedést mutat, ami elsősorban annak tudható be, hogy sok esetben kényszerültek a hitelezők a kamatokat a zárolt tőkéhez hozzácsapni. A dominiumok, amelyek 1930—34 között jelentékeny összegeket vettek fel a londoni pénzpiacon, 1935/36-ban tartozásaikat csökkentették. A külföldi kihelyezések következő csoportja a (tengerentuli) brit vállalatokban birt részesedések komplexuma. Ez is feloszlik részvénytárcákra és kölcsönökre. Ezeknek állaga a válság során ugyszólván változatlan maradt, ellenben a belőlük gyümölcsöző kamat- és osztalékjövedelem sulyosan visszaesett. Végül a kihelyezések harmadik csoportját a külföldön bejegyzett cégekben vállalt részesedések, illetőleg ilyeneknek nyujtott kölcsönök képezik. Ebben a kategóriában elsősorban az amerikai befektetések dominálnak, s bizonyos emelkedés is mutatkozik. A kamat és osztalékjövedelem azonban ennek ellenére is csökkent. Az uj kihelyezések a válság során ugyszólván szüneteltek, s a hosszulejáratu tőkék piacán is — különösen a dominiumok vonatkozásában — az utolsó években a visszafizetések tulhaladták a kihelyezéseket, ami Nagy-Britannia életszinvonala szempontjából aggodalomra adhat okot, hiszen az állandó behozatali többlet ellenértékét tartósan csak a kihelyezésből eredő jövedelmekkel lehet kiegyenliteni. — *Keynes, J. M.: The „ex-ante" theory of the Rate of Interest.* Keynes ebben a gondolatfüzésében az Ohlinnal a kamatelmélet terén folytatott vita egyes vonatkozásaira tér vissza. A befektetések és megtakaritások egyenlőségét cáfoló Ohlin azzal érvelt, hogy Keynes nem tesz megkülönböztetést az „ex-ante" és „ex-post" megtakaritások között, s csak igy juthat el az egyenlőség — szerinte téves — következtetéseire. Ezzel szemben Keynes azt állitja, hogy az ex-ante befektetések szempontjából releváns kamat szinvonalát a pénzpiacnak a befektetés elhatározása pillanatában fennálló helyzete és a liquidity preference határozza meg. A befektetés mint szándék vonatkoztatható ugyan a jövőbeni helyzetre, de gyakorlati megnyilvánulásban a jelenlegi pénzkészleteket befolyásolja, tehát a kamatszinvonalra a jelenben hat ki. A kamatlábnak kapcsolata a megtakaritások állagával csak közvetett, közvetlen okszerüségi viszonyban ellenben csak a likvid tőkék piacán mutatkozó kinálattal és kereslettel áll. Ezt Keynes szerint legjobban az bizonyitja, hogy a befektetések pénz- vagy tőkepiacán a telitettségi állapot megtakaritások hiánya folytán nem állhat be, hanem csak pénzhiány következtében, ami fo-

galmilag nem azonos. — *Copland, D. B.: Some Problems of Australian Banking.* Az ausztráliai kormány 1935. évben királyi bizottságot küldött ki az ausztráliai bank és pénzügyi szervezetek viszonyainak tanulmányozására. A bizottság 1936. januárjában kezdette meg munkáját, s az érdekelt bankkörök, továbbá állampénzügyi, ipari, közgazdasági és hitelügyi, elméleti és gyakorlati szakértők meghallgatása után jelentését 1937. év juliusában nyujtotta be. A bizottság feladata az volt, hogy a közelmultban ujonnan szervezett ausztráliai jegybank (Commonwealth Bank) tevékenységéhez kellő ismeretanyaggal nyujtson segitséget. A cikk a jelentést részletesen, számanyaggal is szemléltetve ismerteti. — *Florence, P. Sargant: Economic Research and Industrial Policy.* — *Kindersley, R.: British Oversea Investments in 1935 and 1936.* — *Kahn, R. F.: The leaque of nations enquiry into the trade cycle.* — *Johnston, J.: Price Ratios in Recent Irish Agricultural Experience.*

V. B.

Economica.

Vol. V. No. 17. London, 1938 február.

Hall, Noel F.: „Trade Diversion" An Australian Interlude. Ausztrália 1936 tavaszán a külkereskedelempolitika terén egyedülálló kisérletbe kezdett. Vámtarifájának teljes átalakitásával igyekezett az u. n. másodlagos iparágaknak fokozott védelmet nyujtani s egyszersmind kereskedelmi forgalmát azok felé az országok felé terelni, amelyek nyersanyagának legfőbb vásárlói, legfőképpen azonban külkereskedelmi mérlegét országonként teljesen kiegyenliteni, a maradéktalan reciprocitást kierőszakolni. Ezek az intézkedések azonban a külföld részéről retorziókra vezettek, s igy Ausztrália távolkeleti kereskedelmi mérlege, amely az uj politika előtt 6 és fél millió aktivumot mutatott fel, 2 millió fontos passzivumra fordult, tehát célkitüzéseinek ellenkezőjét érte el. A bilateralizmus statisztikai alapon felépitett, de mesterkélt kereskedelempolitikai rendszere nem állhatott meg, mert Ausztrália sorra vesztette el leglényegesebb piacait, s rövid kisérletezés után kényszerült a „Trade Diversion" politikájának feladására. — *Lange, Oskar: The Rate of Interest and the Optimum Propensity to Consume.* A tanulmány célja a „liquidity preference" és a befektetések határhasznossága közötti összefüggéseket feltárni. Bemutatja, hogy a Keynes által lerögzitett analitikai módszer mennyiben alkalmas a kevesebbfogyasztás (Underconsumption) kérdéseinek magyarázatára, de egyszersmind arra is rávilágit, hogy a Keynes-féle felfogás, éppugy csak egy általánosabb elmélet különleges esetének tekinthető, mint az általa vitatott és klasszikus gyüjtőnév alatt egybefoglalt magyarázatok. — *Black, Duncan: The Subsidy to British Farming in Respect of Income Tax.* Az angol jövedelmi adórendszer a mezőgazdasági foglalkozásuaknak az adóalap megállapitásánál különleges kedvezményeket biztosit. Duncan megkisérli a több változatban megjelenő kedvezmények való értékének kiszámitását. Megállapitásai szerint az adókedvezmények következményeként a mezőgazdaságba fektetett pénzegység határhozama nagyobb, mint az egyéb termelési ágakban hasznositott pénzegységé. A legnagyobb produktivitás eléréséhez azonban éppen az szükséges, hogy a határhozam szinvonala minden termelési ágban azonos legyen. Az adóelengedés tehát a többi termelési ágak terhére nyujtott burkolt szubvenciónak felel meg, amelynek hátrányai jóval nagyobbak, mint az ettől várható előnyök. — *Stewert, Robert B.: Great Britain's Foreign Loan Policiy.* Az 1931. év óta a londoni piacon ugyszólván teljesen megszünt a birodalmon kivüli külföldre irányuló pénzkihelyezés. A gazdasági helyzet fokozatos javulása a külföldi köl-

csönök kérdését ismét időszerüvé tette, s igy 1936-ban a gazdaság legszélesebb köreiből szakbizottság alakult a külföldi kihelyezések kérdésének tárgyalására. Ez a bizottság a beterjesztett kölcsönkérelmek felett (helyesebben az embargo esetenkénti feloldása felett) a pénzügyminiszterrel együttesen a következő szempontok figyelembevételével dönt: Anglia általános gazdasági helyzete, a valutapolitikai adottságok ,a hazai szükségleten felül rendelkezésre álló pénzösszegek, a külföldi brit vállalatok megsegitése és a kölcsönkérő ország magatartása brit vállalatokkal szemben. Elsősorban tehát olyan kölcsönkérelmek számithatnak az embargo alóli feloldásra, amelyeket előreláthatólag angol áruk és szolgáltatások megszerzésére adnak ki, vagy amelyek sterlingblokkországok fontállagát gyarapitják. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy az angol tőke külföldi kihelyezése megszünt, mert hiszen ugy a fontátalakulás, mint az angol tőzsdéken folyó külföldi értékpapirvásárlás teljesen szabad. Másrészt azonban a „jó adósok" száma amugyis csökkent, s igy az angol kihelyezések még az „embargo" nélkül is visszaestek volna. Ezzel szemben a belföldi piac és az ujrafelfegyverzés, valamint az angolbirodalmi és sterlingblokk-kihelyezések bőséges alkalmat adtak a rendelkezésre álló tőkék gyümölcsöztetésére. — *Samuelson, P. A.: A Note on the Pure Theory of Consumer's Behaviour. — Ford, P.: Family Incomes and Personal Incentives. — Hoffmann, M. L.: A Note on the Working of the Gold Standard. — Hawtrey, R. G.: Professor Haberler on the Trade Cycle. — Whale P. Barett: A Note on the Working of the Gold Standard. A Reply.*

V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, 47. Band, Heft 1. 1938 január.

Hoover, Edgar M.: Versuch einer Theorie der Raumwirtschaftlichen Umgliederung. Az ipari telephely kérdéseinél elsősorban a munkalehetőség földrajzi elhelyezkedése és változásai a vizsgálat tárgyai. E változások okai a következőkben csoportosithatók: Nyersanyag- és energiaforrások feltárása és kimerülése, a termelés, feldolgozás, értékesités és szállitás adottságainak átalakulása, a munkaköltségek, munkabérpolitika, fogyasztási szokások és munkafeltételek terén beálló eltolódások, végül pedig a népesség szaporodásának eltérő mértéke. A vizsgálat *A* és *B* gazdasági tér szembeállitásán alapul, s abból indul ki, hogy a tőke és munka koncentrálódását, vagy a csökkenő, vagy a növekvő hozadékképesség törvénye befolyásolja. Következtetéseiben megállapitja, hogy sok esetben bizonyos korlátozások is alkalmasak lehetnek a tőke és munka gazdaságilag helyes irányu vándorlásának elősegitésére. — *Rittershaussen, Heinrich: Die Valorisierung des Goldes als Währungs- und Aussenhandelsproblem.* Az aranyvaluta, aranymagvaluta és a manipulált pénznemek fogalmi elhatárolásai után a kiegyenlitő alapok működésével és az áruaranyárak összefüggésével foglalkozik. Tiszta aranyvaluta mellett az arany ára rendszerint az általános árszinvonallal ellentétes irányban mozog, az aranymag- és manipulált valutáknál azonban a két árfajta mozgási iránya párhuzamos is lehet. A valutakiegyenlitőalapok fennállása és tevékenysége nem egyeztethető össze a tulajdonképpeni aranyvaluta követelményeivel. Ezek az alapok az arany- és a papirvaluta bizonyos hibrid együttességét testesitik meg, amelynek keretében a Gresham-féle törvény teljes mértékben érvényesül. Igy a manipulált valuták a gyakorlatban papirvalutáknak felelnek meg, azonban

éppen manipulált mivoltuknál fogva kevésbé tükrözik vissza a külkereskedelmi mozgalmak automatizmusát, mint a tiszta papirvaluták. Sokkal helyesebb volna tehát a jelenlegi pénzpolitikai nihilizmusnak a papirvaluták tökéletesitése által történő kiküszöbölése, mert ezzel megnyilnék az ut az arany tiszta értelemben felfogott remonetizálásához is. — *Clark, Collin: Internationaler Vergleich der Volkseinkommen.* A nemzeti jövedelem kérdése már a XVII. század óta képezi egyre behatóbb tanulmányozás tárgyát. Különösen az utolsó 20 év érdeklődése fordult fokozott mértékben ezen témakör felé. A nemzeti jövedelem legtekintélyesebb hányada munkabérben oszlik szét, s igy döntő fontosságu a reálbérek ismerete. E célból előbb a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, majd pedig a Ford Motor Company, illetőleg az Unilever Company kiséreltek meg egy-egy nemzetközi szembeállitást. Kétségtelen, hogy ezen a téren az összehasonlitás ugyszólván leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Elsősorban az ár- és névleges bérszinvonalat kell megfelelően mérlegelve azonos nevezőre hozni, s csak ennek alapján végezhető el bizonyos korrekturák figyelembevételével az összehasonlitás. Azonban még a teljesen azonositott árrendszer mellett sem lehet a reáljövedelmeket egymással számszerüen szembeállitani, mert a fogyasztási szokások különbözősége az egyes árényezők jelentőségét nagymértékben befolyásolja. Az összehasonlitások eredményei szerint a legmagasabb fejenkénti jövedelem az Egyesült Államokban és Kanadában található, ezt követik Nagy-Britannia, az angol dominiumok és Svájc, elég szorosan csatlakoznak ezekhez Németország, Franciaország, Hollandia és a Skandináv Államok, majd jelentős távolságban követik ezeket a déleurópai államok. — *Braeutigam, Harald: Die Hebung des Lebensstandards als Problem volkswirtschaftlich richtiger Finanzierungstechnik. — Sayous, André. E.: Die grossen Händler und Kapitalisten in Amsterdam gegen Ende des sechzehnten und während des siebzehnten Jahrhunderts (IA.).*

Kiel, 47. Band. Heft 2. 1938. március.

Gini, Corrado: „Trade follows the flag". Gini tanulmánya azt a kérdést vizsgálja, vajjon a gyarmatokkal folytatott kereskedelem mennyiben koncentrálódik az anyaországra, mennyiben „követi a zászlót". E tekintetben 3 felfogás küzd egymással. Egyik szerint a politikai szuverénitás a kereskedelmi kapcsolatokra egyáltalában nem hat ki, a másik szerint azonban ez az igazság csak „nyitott ajtó" politikája mellett, tehát az összes nemzet egyenlő elbánása esetén érvényesül. E két elgondolással szemben áll az a nézet, amely azt hirdeti, hogy a politikai függőség a külkereskedelem irányát mindenképpen — még a „nyitott ajtó" politikája mellett is —, lényegesen befolyásolja. Gini ezután gyakorlati példák alapján eszközölt számitásokkal világitja meg e kérdést — először a háboruelőtti idők, majd a közelmult évek gyarmati kereskedelmének tükrében. Végső megállapitásaiban arra a következtetésre jut, hogy a politikai függőség — bár eltérő mértékben —, de mindenütt döntő módon, s egyre jobban befolyásolja a tengerentuli kereskedelem irányát. Ez a tétel Gini szerint a vámrendszertől, az anyaországgal szembeni politikai alárendeltség mértékétől függetlenül is megállja helyét, sőt bizonyos mértékig a politikai kapcsolatok megszünte utáni időkre is kihat. — *Hermann, Conrad: Neue deutsche Werkstoffe.* A német négyéves terv igen tág teret nyujt a műanyagok alkalmazásának, elősegiti a műanyagiparágak kifejlesztését és azoknak a szükségletkielégités terén egyre növekvő szerepet szán. Mesterséges gumi, textilrostok, olaj, egyre nagyobb mennyiségekben és tökéletesedő minőségben állnak a piac rendelkezésére. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Németország ebbeli munkájával autarkiára

törne, hiszen azok az államok, amelyek természeti adottságaik és valutáris helyzetük folytán minden nyersanyagszükségletüket kielégithetik, ugyancsak bekapcsolódnak az uj anyagok termelésébe és fogyasztásába. — *Huhle, Fritz: Auslandsanleihen, Industrialisierung und Weltwirtschaft.* A világgazdaság végéről szóló sirámokat cáfolja az, hogy az 1931—1936. évek összes külkereskedelme évi átlagban mindössze 13 százalékkal maradt az előző 5 konjunktura év átlaga alatt. A termelés- és fogyasztás nemzetközi munkamegosztása erősebb volt, mint a hitel- és tőkegazdálkodás ellenirányu gátlásai. Ezzel szemben a nemzetközi tőkekapcsolatok a válság kihatásai folytán ugyszólván megsemmisültek. A jelentős tőkeforrásokkal rendelkező országok kölcsöneiket belföldre koncentrálták, a külföldi kihelyezések megszüntek. Az elzárkózás folytán a tőkék az országhatárokon belül rekedtek meg, s általános, nagyfoku iparosodás alapját vetette meg. A javuló konjunktura folytán felgyülemlett, s gyakran heverő pénzösszegek feszitőereje előreláthatólag ismét meginditja a nemzetközi pénzmozgalmak folyamát, de az ujabb összeomlás elkerülése szempontjából feltétlenül szükséges, hogy az 1931. évi válság tanulságait ne hagyják figyelmen kivül, s elsősorban a hitelező országok nyissák meg vámhatáraikat az adós országok termelése előtt, mert hiszen éppen az ő kölcsöneik által megteremtett apparátus termékei várnak a vámhatárok előtt bebocsátásra. — *Keilhau, Willhelm: Konjunkturtypologie als Bestandteil der Konjunkturlehre.* — *Bülow, Friedrich: Raumordnung, Raumforschung und Wirtschaftswissenschaft.*

V. B.

Internationale Rundschau der Arbeit.

1938 január.

Mossé, Robert: Die Theorie der Planwirtschaft. A tervgazdaság előnyeit és lehetőségét tanitó elméletnek gyengéje az volt, hogy nem volt rendszeresen kiépitve. Legutóbb ez a helyzet megváltozott. Legelőször is a tervgazdaság fogalmának elemeit kellett megállapitani. Ezek: 1. Központi vezetés, melynek szerve irányitja az egész gazdaságot, mint egy nagy konszern az egyes vállalatokat. A vezetés az államot illeti, akár demokratikus, akár diktatórikus szervezetü. 2. A termelő eszközök társadalmi irányitása. Bár a magántulajdon megszüntetésén nincs ma már olyan hangsuly, a vállalkozás ellenőrzése ma is követelmény. 3. A pénznek, mint az értékmérés és jövedelemeloszlás eszközének fenntartása. 4. A fogyasztás, tehát a javak elosztásának szabadsága. 5. A pályaválasztás szabadsága, ennek biztositására és következményeképpen a bérek egyenlőtlensége a határtermelékenység szerint. 6. Zárt gazdasági rendszer, de nem autarkia. A termelés és fogyasztás egyensulyának biztositására a központi szerv fő feladata a keresleti görbék megállapitása, a liberális-individuális gazdaságban érvényesülő ártörvények alapján, de sokkal sikeresebben, mint a szabad gazdaságban, mert a központi szervnek nagyobb az áttekintése. A határtermelékenységen alapuló béregyenlőtlenségnek korrekciója a hivatási képzés általános és ingyenes volta. Ehhez járul még a „szociális osztalék", az állam tulajdonában levő tőkejövedelmekből minden polgárnak ingyenes szolgáltatások juttatása. — *Brugmans, H.: Die sozialistische Arbeiterbildung in den Niederlanden.* A háboru után, a nyolcórás munkanap bevezetésekor indult meg a holland szocialista párt munkásnevelő tevékenysége. A szakszervezetek, megnövekedett közéleti és közigazgatási szerepük miatt is, elsősorban vezető utánpótlásra vetették a sulyt. Az ifjusági mozgalom előtt meg inkább a társadalom szocialista megujhodása, uj életforma volt a cél. Megalakult

a Munkásnevelő Intézet, mint a párt által támogatott, de önálló intézmény, mely a szocialista tömegek vezetéses terén nem élvez kizárólagosságot. Jelenleg harminkétezer tagja van. Legfontosabb ága a munkásfőiskola, melyben a szakszervezeti vezetőket képezik ki gazdasági és jogi kérdésekben. A munkásképzés „középiskolái" a „helyi vezetőiskolák". Az elemi képzést az esti iskolák látják el, hallgatóik nagy része nem is szocialista, szerepük hézagpótló, mert a holland nép 2/3-a nem részesül az elemi után kiképzésben. Egyéb intézmények: a munkásklubok, vitakörök, olvasókörök, turista- és üdülőegyesületek. A cél mindenütt a munkás egyéniségének szabad fejlesztése és ezáltal a munkásmozgalom részére a munkásság köréből való vezetők kiválasztása (a polgári intellektuellek kiszoritása).

1938 február.

Pribram, Karl: Die Sozialversicherung in Europa und die „soziale Sicherheit" in den Vereinigten Staaten von Amerika (I.) A nagy tömegeket érő tipikus kockázatok ellen való biztositás Európában a helyi önsegélyezésből, elsősorban a betegség ellen való biztositásból indult ki, ebbe kapcsolódott be a kötelező társadalombiztositás és annak többi ága. Az USA-ban ilyen hagyományok nélkül született meg a társadalombiztositás és főleg ebben gyökereznek nagy különbségei is. Az európainál társadalmi osztályok (munkások, tisztviselők stb.) szerint elkülönitve az összes kockázatokat biztositó intézmények vannak, az USA-ban „vertikális" rendszer, azaz foglalkozásbeli különbségek nélkül valamennyi dolgozó van tömöritve egy-egy kockázat (munkanélküliség és öregség) ellen. A munkanélküliségi biztositás minden államban bizonyos szövetségi alapelvek szerint külön van megoldva. Az állami hozzájárulás ismeretlen. A pénzügyi eszközöket legtöbb helyen a munkaadók teremtik elő különadók és járulékok formájában. Csak egyes államokban fizetnek a munkavállalók is. A lebonyolitás az állami szervek kezében van, nem ugy, mint Európában. Az öregségi biztositás egész USA-ban egységesen van szabályozva, lényeges különbség az európai rendszerekkel szemben az, hogy a járadék igen sokféle lehet, mert elsősorban a biztositási viszonyban eltöltött idő alatt élvezett bérek és fizetett járulékok nagyságától függ. Ezért minden biztositottról külön számlát vezetnek. A járadékigény az államkincstárral szemben áll fenn. A pénzügyi alapelv a magánbiztositási tartalékolás rendszere és ismeretlen az, ami Európában szokásos, t. i. a jövőbeli kötelezettségek eszközeinek növekvő közületi hozzájárulásokból való fedezése. — *Auswanderung und Überseesiedlung.* Az IAO által a Népszövetség elé terjesztett jelentés. A tanulmány főleg a kivándorlás ujabb jelenségeire mutat rá, melyek különösen a délamerikai államok felé emelkedést mutatnak, összefüggésben az ottani nagy telepitési tervekkel. Az uj vándormozgalmak erős állami irányitás alatt állnak, államközi szerződésekkel találkozunk a kivándorlás irányitására. A vándormunkások kérdése a Munkaügyi Értekezletnek folyó évi juliusi ülésén külön tárgypontja lesz.

1938. március.

Poullot, Pierre: Die Gesamtarbeitsverträge in Frankreich. A kollektiv szerződések intézménye a munkásküzdelmek során alakult ki és először az 1919-es törvény szabályozta. E törvény szerint a kollektiv szerződések csupán a megkötő felekre nézve voltak kötelezők (munkaadó illetve munkásegyesületek és azok tagjai). Az egyesületekből való kilépés bizonyos feltételek mellett a szerződés alól való mentesüléssel járt. Ilyen körülmények mellett a kollektiv szerződések

alig terjedtek el az erősen individualista francia gazdaságban. A népfront kormány szociális politikájának első feladatai közé tartozott a kollektiv szerződés reformja az 1936 junius 24-i törvénnyel. Ez a törvény már kiemeli a kollektiv szerződést a csak magánjogi szférából és jogot ad a hatóságnak a szerződés kezdeményezésére és hatályának az érdekelteken tul való kiterjesztésére. A hatósági kezdeményezés vegyes bizottságok utján történik, melyek a szerződéseket szövegezik és vita esetén a munkaügyi miniszter döntését kérhetik ki. A megkötött szerződéseket a miniszter rendelettel terjesztheti ki az egész szakmára egy bizonyos területen. A törvény meghatározza azokat a kérdéseket is, amelyeket a szerződéseknek szabályozniok kell: 1. egyesületi szabadság, 2. üzemi választmány, 3. legkisebb bérek, 4. felmondási idő, 5. tanoncügy, 6. egyeztetés, 7. a szerződés revíziója. A többezer megkötött szerződés ezeket a kérdéseket szabályozza a törvényes előirásoknál legtöbbször kedvezőbb módon és bevezetett sok olyan intézkedést is, melyet a törvények nem irnak elő (családi bér, táppénzek, fizetéses szabadság, stb.). A miniszteri kiterjesztés eddigi gyakorlatát messzemenő óvatosság jellemzi. — *Pribram, Karl: Die Sozialversicherung in Europa und die „soziale Sicherheit" in den Vereinigten Staaten von Amerika (II.).* Mig az öregségi biztositás terén az európai országoknak gazdag tapasztalatai voltak, a munkanélküliségi biztositásnak ma sincsenek megbizható matematikai alapjai. Ez a válság idején a biztositó intézmények nagy deficitjéhez, az állam igen nagy támogatásaihoz és ezzel a biztositási jelleg elhalványulásához vezetett. A munkanélküliségnek, mint biztositás és nem szegénygondozás utján csökkentendő társadalmi rizikónak a fontosságát azonban ma is mindenütt elismerik. Viszont a munkanélküliségi kockázat egyenlőtlensége miatt célszerübb a biztositásnak egy országos intézményt létesiteni a kockázatok kiegyenlitése végett. A sok kialakulatlan elvi és igazgatási kérdés mellett az már bizonyos ma, hogy hatékony munkaközvetités nélkül nincs eredményes biztositás. Az amerikai munkanélküli biztositás alapelve egész más, mint az európaié. Eszerint a munkaadó bizonyos felelősséget visel a munkanélküliség bekövetkezéséért és azzal szemben nem teljesen tehetetlen. Ez az elv a pénzügyi fedezet előteremtése terén a nagy területek kockázatainak egyenlő járulékokkal való fedezése helyett az üzemi tartalékképzés és a munkásfoglalkoztatás állandósága szerint csökkenő járulékfizetés elvének kedvez, tehát inkább magánbiztositási jellegü, nem ismeri továbbá a munkások járulékfizető kötelezettségét. A másik jellemvonása az amerikai rendszernek: az egyes államok közti nagy eltérés. A szövetségi állam szerepe csak koordináló: ilyen a különböző megterheléseket kiegyenliteni hivatott szövetségi adó, melybe a tényleg fizetett járulékok beszámithatók. Ilyen a munkaközvetités szabályozása, továbbá a dijtartalékok felhasználása és gyümölcsöztetése. A decentralizációval járó igazgatási nehézségek és igazságtalanságok azonban előbb-utóbb az egységes szövetségi szabályozáshoz és ezzel az európai rendszerhez való közeledéshez fognak vezetni.

1398. április.

Die Berufsausbildung. Probleme und Bestrebungen. A nagyipar kialakulása a szakmai képzésnek a céhekben kialakult rendszerét (hosszuidejü műhelymunka) megrenditette. De amint a kisipari szakmunkások utánpótlása megszünt, felmerült a gyáripar számára is a szakmunkáspótlás és -képzés kérdése. Két elv: a szakiskolai és műhelybeli kiképzés rendszere küzdött egymással, de a megvalósitások mindig e kettőnek valamilyen kombinációját hozták. A szak-

oktatás állami feladattá vált, de a gazdasági körök magánkezdeményezése is hatott, sokszor különérdekek irányában (üzemi iskolák). A gyors technikai fejlődés és mechanizálódás a szakképzés és szakmunka szerepét nem csökkentette, csak átalakította és az igényeket a szellemi áttekintés és képzettség irányába tolta el a puszta kézügyesség felől. Felmerült az általános kötelező szakmai kiképzés gondolata, párhuzamosan a kötelező iskolai korhatár felemelésével és az elméleti oktatás nagyobb jelentőségével. Össze kell kapcsolni a szakoktatást a pályaválasztási tanácsadással, a tananyagnak lehetőséget kell nyujtani a munkás gyors alkalmazkodására a változó technikai feltételekhez (elméleti tájékozottság!) és egyuttal a felemelkedéshez is alkalmassá kell tennie. Igy a szakképzés a társadalompolitika egyik alapkérdésévé vált. A szakmai oktatásnak figyelemmel kell lennie a közgazdaság strukturális átalakulására, mely követelményt főleg a világválságot követő strukturális munkanélküliség emelte ki és a fellendüléskor mutatkozó szakmunkáshiány. A szakképzés igy a munkapiaci tervgazdaság egyik fontos eszköze. De eszköze a társadalmi haladást és a nagy tömegek felemelkedését célzó társadalompolitikának is, mert a tanulatlan munkásnak el kell tünnie egy fejlett társadalomban. — *Wanderung und Siedlung (I.) Ein internationaler Überblick.* A világháboru után erős vándorlás indult meg az angol anyaországból a birodalom dominumai felé. Ez a vándorlás nagyobbrészt önálló vállalkozásokból állott és a törvény utján lehetővé tett támogatásra csak kevés esetben került sor. 1931-ben megszünt ez az áramlat, illetve főleg a mezőgazdasági és háztartási munkásokra szoritkozott, mert csak ezek részesültek támogatásban. A kollektiv telepitési tervek sikertelenek voltak és jövőjük is elsősorban attól függ, lesz-e eszköz a dominiumok gazdasági feltárására (a dominiumnak nyujtandó hitelek) és hogy alakul a mezőgazdaság piaca. Fontos szerepe van ebből a szempontból a birodalom kereskedelempolitikájának. Ezenkivül a mezőgazdasági autarkiás törekvéseknek is meg kellene szünniök. A mezőgazdasági népesség csökkenő száma és szerepe is hátráltatja a dominiumokba való bevándorlást, mely ujabban már a dominiumok mezőgazdaságának a városba való tódulás által keletkezett hiányait is alig tudja fedezni. A dominiumokban most folyó iparosodás azonban valószinüleg maga után fogja vonni a szakmunkások keresletének növekedését, főleg Ausztráliában és Kanadában. A bevándorlás azonban a jövőben gondosan előkészitett tervek és együttműködés keretében fog lefolyni, kapcsolatban a munkapiac fokozott állami irányitásával. *R. B.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 147, Heft 3. März 1938.

Vogel, Emanuel Hugo: Das Wort Politik in der Wirtschaftswissenschaft. A politika és gazdaság fogalmi szembeállitásának kisérleténél a kutató munka évszázadokra nyulik vissza. Az ókorban a politika és gazdaság viszonya azzal jellemezhető, hogy a gazdasági kérdések és megoldásaik az általános „politikai" bölcseleti anyagtól nem különültek el. Az „Ökonomia" szó már Aristotelesnél is megjelenik, de csak az athéni államháztartásra vonatkoztatva. Smith Ádám előtt a gazdasági élet törvényeit még a fejlett pénz-, hiteléletet élő korokban sem foglalták rendszeresen össze. Az egyén tevékenységét ez a kor mindig abból a szemszögből vizsgálta, hogy miben és menynyiben felel meg az összességet irányitó törvényszerüségnek. A közjog, a fiskus és a gazdagság fogalma még a XVI. század premerkantilista iróinál is összeolvad. A gazdaságpolitika elnevezését először Montchrétien hires munkájában találjuk, a domináló kérdés azon-

ban még nála is az állami szükséglet fedezése. A nemzeti vagyonnak az egyéni munka által történő gyarapitása csak az állami végső eszmények megközelitése felé eső közbenső cél. A merkantilizmus és kameralizmus egyaránt azt keresték, hogy az államférfiunak miként kell a politika művészetét gazdasági eszközökkel is irányitani. Az egyeduralkodó államformát visszatükröző merkantilista rendszer természetes ellenhatása volt az individualizmus liberális elgondolásainak érvényesülése. A nemzetgazdaság fogalma Smithnél válik le az államháztartás tanáról, az őstermelés és pénzkereset helyébe a tőke és munka fogalmai lépnek. Az elmélet és politika nem teljesen ellentétes fogalmak, a gazdaságelmélet a politika számára szükséges ismeretelméleti alapokat szolgáltatja. Végül az univerzálizmus kiemeli a gazdaságot a politika teréből és a közjó szolgálatába állitja. Ez az utóbbi fogalom természetesen nemcsak számszerüen lemérhető célokat, hanem etikai és metafizikai értékeket is keres. Ha azonban a célkitüzések már megvannak, s a követendő utak is tisztázottan állanak, akkor a politika szerepe a gazdaságban végetér. — *Krüger, H.: Zur Entwicklung des amerikanischen Agrarkredits.* Az amerikai mezőgazdasági hitel forrásai 1917-ig a magántőke kezéből eredtek. A Federal Farm Loan Act alapján számos ingatlanhitelintézet alakult, amelyeknek egy részét a szövetségi kormány finanszirozta. A mezőgazdasági válság kiélesedésekor 1930-ban a Federal Farm Board megalkotása révén a kormány az értékesités céljaira nyujtott a mezőgazdaságnak hitelt. A Roosevelt-éra az eddigieken tulmenő radikális intézkedésekkel, a hitelszervezetek összevonásával, uj rendszer életbeléptetésével konverziókkal, részleges moratórimmal sietett a mezőgazdaság segitségére. — *Vollweiler, Helmut: Wirtschaftliche und rechtliche Probleme der G. m. b. H.-Reform.*

Band 147. Heft 4. April. 1938.

Kolwey, Karl: Indien im Lichte der letzen Volkszählung. Mit besonderer Berücksichtigung religionssoziologischer Grundlagen.. Az 1931. évi indiai népszámlálás adatainak hátterét igyekszik a társadalmi (kaszt) és vallási berendezkedés motivumainak mérlegelésével feltárni. A cikk az indiai viszonyokat ismerteti, s a vallási és társadalmi együttélés szintetikus erőinek elemzésével világitja meg az ugyszlóván áttekinthetetlen birodalom demografiai tényezőit is. — *Lütge, F.: Die neuen preispolitischen Eingriffe auf dem Wohnungs- und Bodenmarkt.* A német 4 éves terv a lakásgazdálkodást is uj átfogó feladatok elé állitotta. Az épitkezések előmozditásánál a nemzeti szocializmus uralomra jutásakor az első szempont a munkaalkalom szerzése volt, csatlakozott később ehhez a befektetési lehetőségek megteremtésének célkitüzése is. Jelenleg a 4 éves terv iparositási feladatainak járulékos programpontja a gyártelepek mellett szükséges lakóházak megépitése. Ez bizonyos vonatkozásban a szakmunkás és anyaghiány folytán az egyébirányu épitkezések bizonyos korlátozására is vezetett. Ennek észszerü folyománya volt, hogy a lakbérek indokolatlan emelkedésének elkerülése céljából a béreket szabályozták és a lakóvédelmet kiterjesztették. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdaságilag nem hasznositott telkek árát is alávetették az általános árrögzitő rendelkezéseknek, sőt külön kormánybiztost küldtek ki a telekáraknak szükség esetén az észszerü szinvonalra való visszavezetésére is. — *Vöchting, Friedrich: Urbarmachungsprobleme im Tavoliere von Apulien.*

V. B.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Milano. 1938. — Anno LIII. N. 1. gennaio.

Demaria, Giovanni: I rapporti di cambio manovrato in regime di autarchia corporativa. Az egyes korok gazdaságpolitikai rendszereit vizsgálva megállapitja, hogy a sok egymástól eltérő rendszert

két abszolut érték jelenléte jellemzi: *a)* a változás szüksége, melyet a fejlesztő és a reakciós erők állandó küzdelme okoz és *b)* az egyes intézmények elméleti és gyakorlati átszivárgása, azaz az a tény, hogy a rendszerek sohasem semmisülnek meg teljesen, hanem maradványaik a későbbiekben is fellelhetők. Ugyanezek a törvényszerüségek jellemzik a fasiszta kormány külkereskedelmi politikáját is az első 15 évben. Ezen idő alatt három fázist különböztethetünk meg. Az elsőt, amely 1927-ig tart, a fasiszta kormány klasszikus tipusu pénzpolitikájának lehet nevezni, mivel a lira külföldi értékelését irányitó jegybank főcélja ekkor még az volt, hogy a belső vásárlóerő és a pénz külföldi értéke közti paritást biztositsa. Az 1935-ig tartó második és korporativnak nevezhető korszakban a kormány főként arra törekedett, hogy az európaszerte megingott pénzügyi viszonyok közepette a belső árszinvonalnak hatósági eszközökkel való leszállitása utján tegye szilárddá a lira külföldi jegyzését. A harmadik, napjainkban is tartó periódusban a külkereskedelmet is az önellátás szempontjai uralják, a jegybank mellett most már a korporációk s egyéb államilag privilegizált szervek látják el a külkereskedelem, illetve a pénz külföldi értékének irányitását. Szerző részletesen vázolja, hogyan alakul az autarkiás korszakban a külföldi fizetési eszközök értéke.. — *Venturoli, Argo: Note sulla finanza corporativa.* Kiindulva a közgazdasági és a pénzügyi politika közti szoros összefüggésből, az uj olasz korporativ pénzügyi rendszer alapelveit kutatja, amelyet az hozott létre, hogy a korporativ rendszer következtében a „gazdasági" értékek jelentős változáson mentek keresztül. Az uj rendszert az igazgatás egyszerüsitésére való törekvésen kivül főként két szempont uralja: *a)* a korporativizmus alapelveihez való ragaszkodás és *b)* a szindikális-korporativ rendszernek, azaz az egyént az állammal összekötő hálózatnak figyelembevétele. A termelési ágazatok képviselői közreműködésének fokozott szerep jut az olasz korporativ pénzügyi rendszerben, ez azonban nem megy olyan fokig, hogy az adózási egység elvét sértené, amelyet a fasizmus, alapelvéhez hiven, következetesen itt is keresztülvisz. — *Mortara, Giorgio: La produzione agraria e industriale in Italia nel 1937.* Az ideiglenes termelési adatok alapján vázolja Olaszország mezőgazdaságának és iparának helyzetét 1937-ben és ennek során megállapitja, hogy ez az előző két évnél kedvezőbb volt, különösen oly termelési ágak tekintetében, amelyek az önellátás céljait szolgálják. — *Hirschmann, Otto: Nota su due recenti tavole di nuzialità della popolazione italiana.* A tanulmány P. Medani és S. Somogyinak az „Annali di Statistica"-ban megjelent s a nőtlenek házasodási és halálozási valószinüségét feltüntető táblázatait birálja — *Recenti pubblicazioni.*

Anno LIII. N. 2. febbraio

Vito, Francesco: L'oggetto della scienza economica. A közgazdaságtan — szerző megállapitása szerint — oly poxitiv társadalomtudomány, mely a társadalmat az azt létrehozó tényleges ténykörülmények szempontjából kutatja, s amelynek tárgyát a társadalmi valóság gazdasági arculata alkotja. Minden társadalmi jelenség ugyanis több irányban hat, ezek közül csak egy vonatkozás a gazdasági, éppen ezért — a gazdaságossági elv alapján — gazdasági tevékenységnek tekint minden oly célra törekvő emberi tevékenységet, melynek tárgya valamely alternativ használatot lehetővé tevő, az emberiség számára szükösen rendelkezésre álló és az egyének számára különböző jelentőségü jószág. A gazdasági rendszer mibenlétével foglalkozva a korporativ felfogásu közgazdaságtan központi gondolatát hirdeti, mely szerint az egyéni céloknak egymásközti, illetve

a társadalmi célokkal való összeegyeztetése sem nem az egyéni érdekek összességének, sem pedig az egyéni célok egyenlő kielégitésének eredője, hanem a társadalmi igazság elvének alkalmazásáé. Felfogásához hiven csak azt tekinti gazdasági alanynak, aki a „gazdasági problémát" (célok különbözősége — javak szükössége) meg képes oldani, kizárja tehát az emberek egy részét (gyerekek, gondnokság alatt állók), mig a jogi személyek közül többet. igy az államot is elismeri gazdálkodó alanynak. A közgazdaságtudomány egységét hirdeti, az állam szerepét tárgyaló gazdaságpolitika nem alacsonyabbrendü az elméleti közgazdaságtannál, hanem annak egy fejezetét, mégpedig igen jelentős fejezetét képezi. — *Serperi, Arrigo: Agricoltura e crisi.* A tanulmány M. Bandini egyetemi tanárnak a mezőgazdasági válságokról irt könyvével foglalkozik és különösen azon összegezését emeli ki, mely szerint a mezőgazdaság a többi termelő foglalkozásnál lényegesen lassabban alkalmazkodik a gazdasági szervezet változásához és éppen ezért a nagyobb dinamizmusu gazdasági rendszerek, mint amilyen az individuális-liberális rendszer, sokkal kevésbé szolgálják a mezőgazdasági termelés érdekeit, mint egy irányitott és ellenőrzött gazdaság (korporativ rendszer), mely a gyakori és hirtelen változások alól mentesiti a gazdasági életet. — *Mortara, Giorgio: Il commercio dell'Italia con l'estero nel 1937.* Az 1937. évi külforgalmi statisztika részletes ismertetését adja. 1934. évvel szemben ugy az olasz behozatal, mint a kivitel értékben megkétszereződött, amely még a lira leértékelésének figyelembevételével is jól mutatja, hogy a kormányzat a külkereskedelmi mérleg javitásának érdekében inkább a külforgalom emelését, mint erőszakos visszaszoritását látja célravezetőnek. — *Lenti, Libero: Osservazioni sul numero indice della produzione industriale italiana.* A korporációs minisztérium gazdaságkutató osztálya két évi szünetelés után ujra közzétette az ipari termelés indexszámait. Az eddig követett statisztikai eljárás jelentős módosuláson ment keresztül, növelték az indexszámok megállapitásánál szereplő ipari termelési ágak számát, valamint ezeken belül is a figyelembe vett cikkekét. Szerző részletesen birálat alá veszi az uj rendszert, s több ponton (átlagszámitás, mérlegelés, stb.) vitába száll azzal. — *Recenti pubblicazioni.* *F. M.*

Revue Economique Internationale.

Palais d'Egmont, Bruxelles.

Vol. IV. No. 3. 1937 Decembre.

Delhorne, Florian: Résurrection du crédit international. Egy francia pénzügyi szakember tervével foglalkozik, amely a gazdasági helyzet javitása érdekében elsőrangu fontosságunak tartja a nemzetközi hitelélet megerősitését. Az eddigi nemzetközi tőkemozgalmak s inveszticiók, különösen a hitelezőknek sok csalódást okoztak. Uj módszert kell bevezetni a nemzetközi hitelezések biztonsága érdekében. Egyik követelmény a pénzrendszerek stabilitása, a másik valamilyen természetü garancia-rendszer, amely a hitelezők helyzetét biztositaná Szükséges, hogy a hitelező kötvénytulajdonosok a kölcsöntadó és kölcsöntvevő állam részvételével valamilyen közösséget alkossanak az érdekek jobb védelme céljából. A külföldi hitelek kiutalását általában célszerübb progresszive és nem egyszerre keresztülvinni. — *Wagenfuhr, Rolf: L'économie industrielle allemande au cours des 25 derniéres années.* A német ipari termelés fejlődése a háboru előtti kapacitást is figyelembe véve, 1937-ben volt a legnagyobb. 1928-at száznak véve 1913-ban az ipari termelés indexe 98, 1936-ban pedig 108 volt. A termelési javak termelése ugyancsak 1928-at alapul véve, 1936-ban 116 volt, a fogyasztási javaké 96. A termelési javak része az össztermelés-

ben 1936-ban volt a legnagyobb, mégpedig 63%. A német ipar egyelőre belföldön nem képes elég fogyasztópiacot teremteni és a külföldi piacokra van ráutalva. A német ipar a világtermelésnek 11.5%-át tette ki 1929-ben, 9%-át a mélyponton 1932-ben és 11%-át 1936-ban. A német nyersanyagimport 1928-at száznak véve, 1936-ban 83-ra csökkent, ezzel szemben a nyersanyagfogyasztás ugyancsak ez alatt az idő alatt 108-ra emelkedett, ami a pótanyagok fokozottabb felhasználására utal. A bányatermékek termelése 1928—100 alapon 1936-ban 105 volt. — *Moulin, Léo: L'Italie et la distribution des mandats coloniaux au lendemain de la guerre.* A német gyarmatok felosztásának tervét a háboru után, majd a végrehajtását ismerteti, végül a gyarmati kérdésben Olaszországnak Franciaországhoz való viszonyával kapcsolatban hangsulyozza a francia gyarmati politikának Olaszországgal szemben megnyilvánuló állandó barátságtalan magatartását és az afrikai gyarmatok helyzetének rosszabbodását. — *Laborde, Fernand: Le malaise tunisien.* — *Merendré de Kervyn, Jaques: Essai sur le libéralisme économique.* A belga gyáriparosok csoportjának főtitkára a gazdasági szabadsággal foglalkozva felveti a kérdést, hogy a munkaadók és munkavállalók közötti ellentétek megoldását, a különböző termelések közötti harmóniát és a konjunkturák és válságok legelőnyösebb egymásutánra következését vajjon a szabad verseny biztositja-e legjobban. Negativummal válaszol, azonban sulyos hibának tartaná az irányitott gazdaság formulájának elfogadását. A magánkezdeményezést helyettesitő állami beavatkozás sikertelen, megfojtja a forgalmat, lassitja a termelést és az általános életnivót leszállitja. A kapitalista gazdálkodás mellett kell maradni, azonban a liberalizmus önszabályozó képessége néhány korrektivummal segitendő. Igy szociális téren követelendők az általános társadalmi szinvonalat emelő intézkedések, a gazdasági téren pedig az olyan tevékenységek, amelyek előnyösen hatnak a fellendülés és a válság kiegyensulyozására. Ilyen irányu korrektivumokon kivül szerkezeti reformra nincsen szükség. — *A gazdasági szemlében: Valentin, Max: Dirigisme monetaire. A pénzügyi szemlében: L'émission de billets de la Banque d'Angleterre.*

Vol. I. No. 1. 1938 Janvier.

Wagemann, Ernst: Grandeur et decadence de l'étalonor dans les temps modernes. A tanulmány a szerző Stratégie de l'économie politique cimü most megjelent művének részlete. A pénz nemzetközi összefüggéseiről, az aranyvaluta mechanizmusáról, mai szerepéről, majd bukásáról számol be. Azután a háboru óta követett devizagazdálkodásról, az arany szabad forgalmának betiltásáról és valutakiegyenlitő alapok szerepéről beszél. Felveti a stabilizáció kérdését és ennek nehézségeit vizsgálja. Megvilágitja az arany demonetizálásának lehetőségét. Veszedelmeket lát a nemzetközi hitelkapcsolatokban és éppen ezért követendő utul a pénzügyi autarchiát jelöli meg. — *Gérard, Max-Léo: Situation technique du problème des matières premières.* Az Union Belge pour la Société des Nations 1937 novemberi ülésén elhangzott beszéd, amely a különböző bizottságok és szakértők jelentéseire támaszkodva vizsgálja meg a problémát politikai és gazdasági szempontból. Anglia gazdasági könnyitésekkel a legmesszebbre is hajlandó lett volna elmenni a gyarmati kérdésben. Ezzel szemben Hitler ezekre az engedményekre nem reflektálva, továbbra is fenntartotta gyarmati követeléseit. Mindez azt jelenti, hogy a probléma megoldása nem kereshető gazdasági sikon. — *Papi, Giuseppe-Ugo: Économie planifiée et économie corporative.* A politikai ideálok változása és az események

fejlődése a gazdasági rendszer megváltozását eredményezte. Ismerteti az átfogó nagy gazdasági rendszereket: a kommunizmus és a szocializmus rendszerét, valamint a tervgazdaságot. — *Haesaert, J. P.: L'organisation professionnelle et les conflits du travail sous le New-Deal.* — *Velge, Henri: Comment se pose en Belgique le problème de l'organisation des professions.* A szakmai organizációkkal foglalkozik. Ismerteti a közvélemény álláspontját ebben a kérdésben. Tájékoztat a magánegyesülésekről, a munkaadói és munkavállalói csoportok egymásközti érintkezéséről, az üzemi tanácsokról, a paritásos (munkaadói és munkavállalói) bizottságokról, a szakmailag szervezett tanácsokról és az ezek felett álló alakulatokról, valamint az előforduló viszályokról, azok természetéről és megoldásukról. — *Durand, Julien: La révolution mécanique.* A technikai változások és azok társadalmi, valamint gazdasági következményeit ismerteti. — *Grodinsky, Julius: L'industrie des chemins de fer à vapeur aux États Unis.* A válság utáni forgalom emelkedéséről számol be, továbbá a vasutiparnak a szén- és vasiparral való kapcsolatairól, az üzemköltségek csökkentésének lehetőségéről. Felhivja a figyelmet az erős verseny folytán előálló pazarlásra, valamint a kooperáció feltétlen szükségességére. — A gazdasági szemlében: *Rosenberg, Wlad.: Les nouvelles lois yougoslaves.* — A pénzügyi szemlében: *E. B. D. Les changes en 1937; la Banque Néerlandaise et la situation monétaire des Pays-Bas.* *G. L.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Május 12-én *Éber Antal* elnöklete alatt *Pietrzykowski László* Lengyelország pénzügyi titkára, egyetemi asszisztens tartott magyarnyelvü előadást „Lengyelország szerepe a világgazdaságban" cimen. A nagyszámu közönség körében a lengyel követség képviselőjét is üdvözölhettük. Éber Antal elnöki megnyitójában *Pilsudszky* marsall halálának harmadik, e napra eső évfordulója alkalmából kegyeletes szavakkal áldozott Lengyelország nemzeti hőse emlékének. Pietrzykowski László nagy tetszéssel fogadott előadása után az előadót a Hungária-szállóban rendezett vacsorán láttuk vendégül.

*

Május 5-én *Nyulászy János* elnöklete alatt, *Neubauer Ferenc* v. államtitkár *„A mezőgazdasági hitel ujjászervezése"* cimen tartott előadást. Ismertette a magyar mezőgazdasági hitelviszonyoknak a válságos idők alatt és a gazdavédelmi intézkedések folytán bekövetkezett megromlását. Azután megtette javaslatait a mezőgazdasági hitel ujjászervezésére nézve. Mivel hosszabb lejáratu hitelről van szó, annál több szerinte a tennivaló. Különösen a hosszulejáratu zálogleveles hitel formájában kell uj, más, a mezőgazdaság érdekeinek megfelelő feltételeket biztositani, amit teljesen akkor érhetünk el, ha ezt a betétformát hazai tőkeforrásokból tápláljuk. Előadó szerint enek meg van a lehetősége. Tüzetesen meghatározott korlátok között maga a Nemzeti Bank is foglalkozhatik ezzel az üzletággal, de legcélszerübb lenne e célra uj intézményt létesiteni, amely teljesen a porosz Landschaft-ok módjára müködne és papirjainak az

„open market policy" alapján a Nemzeti Bank szabályozná a forgalmát. A legujabb idők valutapolitikai tanulságai szerint ennek semmi akadálya nem lehet, az akciót a Nemzeti Bank pontosan irányithatná és a mezögazdaság a legcélszerübb módon lenne hosszulejáratu hitellel ellátva.

Igazgató választmányi ülés.

Május 12-én *Éber Antal* elnöklete alatt igazgató-választmányunk tartott ülést. Jelen voltak: Bud János, Heller Farkas, Kaán Károly, Kuncz Ödön, Theiss Ede, Kisléghi Nagy Dénes. Az igazgató-választmány egyhangulag elfogadta a főtitkár javaslatát, hogy a Társaság 1938. évi XLIV-ik rendes közgyülése junius 2-ára hivassék össze. Ugyancsak elfogadta a közgyülés elé terjesztendö főtitkári-, pénztárnoki- és számvizsgáló-bizottsági jelentéseket, valamint az 1938. évi költségvetést. Heller Farkas inditványára az igazgató-választmány a Közgazdasági Könyvtárban való kiadásra elfogadta *Takaróné Gáll Beatrix: Gazdaság-ethika* cimü müvét. Ez a könyv a Közgazdasági Könyvtár XX-ik kötete gyanánt fog megjelenni. XXI-ik kötet gyanánt az igazgató-választmány Kisléghi Nagy Dénes: Univervalizmus cimü munkájának kiadását határozta el.

Közgyülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1938. junius 2-án tartotta XLIV. évi rendes közgyülését. Nagyszámban megjelent tagjainkon kivül számos vendég is megjelent a Kereskedelmi és Iparkamara nagytermében. A jelnlévök közül a következök neveit sikerült feljegyeznünk: Hegedüs Lóránt, Szász Lajos, Koós Zoltán, Székács Antal, Kaán Károly, Tóth Jenö, M. Kovács Gyula, Rassay Károly, Navratil Ákos, Heller Farkas, Kuncz Ödön, Ihrig Károly, Judik József, Stein Emil, Metzler Jenö, Párnitzky Ede, Máday Sándor, Quandt Richárd, Dékány István, v. Gyulay Tibor, Neubauer Gynla, Frey Kálmán, Móra Zoltán, Iklódy Szabó Andor, Demel Aladár, Vajda Ákos, Urbanovits G. Zoltán, Kálmán Henrik, Kelemen Móritz, Keleti Kornél, Makai Ernö, Valkó Lóránt, Nyulászy János, György Ernö, Reismann Ernö, Varga István, ifj. Boér Elek, Kádas Károly, Theiss Ede, Vágó József, Gyömrei Sándor, Székely Arthur, Sidó Zoltán, Walder Gyula, Óvári Papp Zoltán, Zelovich László, Zelovichné Chorin Ilona, Takaróné Gáll Beatrix, Sipos Sándor, Róz Jenö, Walder György, Kóródi Sándor, Heltai Béla, Pauncz Sándor. Pivány Jenö, Benes Ferenc, Bertalan István, br. Diószeghy Ottó, Beretvás Andor, Katona Béla, Balkányi Béla, Komlósi Gyula, Tihanvi Lajos, Nötel Rudolf, Kádas Kálmán, Schüller Gusztáv, Gaál István, Leykauf Ödön, Almási Sándor, Szász Antal, Radnóti Rezsö, Tóth József, Mohr Endre, Éber Rezsö, Szalay Sándor, László Imre, Kursányi Ernö, Wolf László, Verbényi József, Krascsienitz Ignác, Forrai Dezsö, Takács Endre, Bugyinkay Zoltán, Csetneky Remenyik István, Mikes Ferenc, Flesch Andor, Nötel Vilmos, Bódy Andrásné, Bódy András, Pauncz Gyula, Tóth Rezsö, Schmidt Ádám, Doleschall Lajos, Palkovics Béla, Molnár Gyula, Sebestyén Pál, Ernyei Mihály, Radó Pál, Gidró László, Nádas Rózsa, Mayer Ferenc, Bálint György, Buday Kálmán, Nyári Jenö, Fejér Gábor, Fenyves Samu,

Futó Mihály, Fonó László, Kisléghi Nagy Dénes és még sokan mások.

Éber Antal elnök megnyitva a közgyülést, a jegyzökönyv vezetésére Kisléghi Nagy Dénes főtitkárt, hitelesitésére Neubauer Gyulát és ifj. Boér Eleket kérte fel. Az elnöki megnyitóbeszéd után, amelyet a Közgazdasági Szemle jelen száma közöl, *Kisléghi Nagy Dénes* főtitkár elöterjesztette az 1937. évről szóló jelentését, továbbá a főpénztárnok és a számvizsgálóbizottság jelentéseit. Ugy a jelentéseket, mint az 1938. évi költségvetési javaslatot a közgyülés egyhangulag elfogadta. Ezután az 1938—40. évi hároméves időszakra a közgyülés megválasztotta a tisztikart és az igazgatóválasztmányt, továbbá 1938-ra a számvizsgáló bizottságot. A Kelemen Móricról elöterjesztett inditvány alapján egyhangulag megválaszttattak a következök:

Elnök: Éber Antal. *Alelnök:* Heller Farkas. *Igazgató:* Vágó József. *Ügyész:* György Ernö. *Főtitkár:* Kisléghi Nagy Dénes. *Pénztáros:* Gerlóczy Béla. *Ellenőr:* Theiss Ede. *Igazgató-választmány:* Andreich Jenö, Aschner Lipót, Balás Károly, Balkányi Kálmán, Balogh Elemér, Baranyai Lipót, Benes Ferenc, ifj. Boér Elek, Bozóky Ferenc, Bud János, Chorin Ferenc, Csizik Béla, Czettler Jenö, Dálnoki Kovács Jenö, Darányi Béla, Dékány István, Dobrovits Sándor, Domony Móric, guothfalvi Dorner Zoltán, Erney Károly, Fabinyi Tihamér, Felkay Ferenc, Fellner Frigyes, Fellner Vilmos, Fenyö Miksa, Ferenczi Izsó, Halasi Fischer Ödön, Frey Kálmán, Gomperz Ervin, v. Gyulay Tibor, Halla Aurél, Halmi Miklós, Hantos Elemér, Hegedüs Lóránt, Heinrich Dezsö, Hollós Ödön, Ihrig Károly, Illyefalvi J. Lajos, v. Imrédy Béla, Jankovich Béla, Judik József, Kaán Károly, Kállay Tibor, Kelemen Móric, Kemény György, Kenéz Béla, Klug Emil, Konkoly-Thege Gyula, Koós Mihály, Koós Zoltán, Kornfeld Móric báró, Kovács Alajos, Kovács Gyula, Kováts Ferenc, Kovrig Béla, Kresz Károly, Kuncz Ödön, Laky Dezsö, Lamotte Károly, Leopold Lajos, Lukács György, Mattyasovszky Miklós, Metzler Jenö, Mutschenbacher Emil, Navratil Ákos, Neubauer Gyula, Neumann Károly, Óvári Papp Zoltán, Párnitzky Ede, Pásztor Miksa, Pósch Gyula, Práger Pál, Quandt Richárd, Reichenbach Béla, Reményi-Schneller Lajos, Samarjay Lajos, Schilling Zoltán, Schneller Károly, Schober Béla, Sebess Dénes, Senn Ottó, Serbán Iván, Sipos Sándor, Stein Emil, Surányi-Unger Tivadar, Cs. Szabó László, Szádeczky-Kardoss Tibor, Szász Lajos, Szcitovszky Tibor, Székács Antal, Szigeti Gyula, Szomjas Lajos, Szterényi József br., Tabakovics Dusán, Takaróné Gáll Beatrix, Teleszky János, Thegze-Gerber Ferenc, Tormay Béla, Tóth Jenö, Ullmann György báró, Urbanovich G. Zoltán, Varga István, Vasváry Ferenc, Vincze Frigyes, Walder Gyula, Walkó Lajos, Weis István, Weisz Fülöp, Wekerle Sándor, Zelovich László. *Számvizsgáló-bizottság az 1938. évre:* Ámon Károly, Domány Gyula, Futó Mihály, Görög Frigyes, Zsengeri Manó.

Ezután *Judik József* egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója tartott elöadást „Az ötéves terv közgazdasági es pénzügyi szempontjai" cimen. A rendkivüli érdeklödéssel kisért tanulmányért, amelyet a Közgazdasági Szemle jelen száma közöl, Éber Antal elnök fejezte ki a hallgatóság és a Magyar Közgazdasági Társaság köszönetét.

Adókliring.

1. Ha az adóátháritás és az adódiffuzió (adószétosztódás, eloszlás, elosztódás) jelenségeiből indulunk ki és tovább következtetünk ezeknek jövedelemmegoszlási szempontjait illetőleg, igen jelentős megállapitásokat tehetünk az adóztatásnak jövője és elviselhetővé tétele tekintetében is. A pénzügyi politikát vezető eszmemeneteknek egyik főhibájuk az volt, hogy az adónak a jövedelemeloszlási hatását gyakran nem vették kellő figyelemmel észre, illetőleg nem nyomozták azt elég messzeterjedően. De ezt nem is lehet csodálni, hiszen a legujabb kor adóztatása, amely a legujabb kor pénzgazdaságára és pénzforgalmára van felépitve, a gyakorlati élet szükségességei szerint szinte automatikusan fejlődöt ki anélkül, hogy minden adófajtának szociális és közgazdasági funkcióit előre látni és hatásait kellő nyugalommal — mondhatnók kellő filozófiával —, megitélni lehetett volna.

A modern államháztartás problémái természetüknél fogva mindenesetre pénzügyi problémák is. Az államnak pénzre, pénzbeli jövedelmekre van szüksége. Az állami pénzbeli jövedelmeknek a forrásai pedig a mai pénzbeli csereforgalom és jövedelemeloszlás, illetőleg a pénzbeli jövedelmeknek a keletkezése. Ez a pénzbeli csereforgalom és jövedelemeloszlás nagyon természetesen elsősorban (bár nem kizárólagosan) a technikai termelésen és fogyasztáson sarkal. A modern állam tehát akkor, amikor a maga pénzbeli jövedelmeit megszerzi, elsősorban és tulnyomórészben a pénzbeli csereforgalom és jövedelemeloszlás folyamatába kénytelen bekapcsolódni, vagyis abba a folyamatba, amely folyamatban azok a pénzösszegek felmerülnek és keletkeznek, amelyekből az állam a maga adóbeli szükségleteit kielégitheti. Ha most már tovább megyünk egy lépéssel és figyelembe vesszük, hogy a modern pénzbeli jövedelemeloszlás, illetőleg pénzbeli csereforgalom bizonyos kialakult nemzeti pénz-, fizetési és hitelrendszerek korlátai és határai között bonyolódik le, akkor a pénzbeli csereforgalom, a pénzbeli jövedelmek keletkezése és szétosztódása, valamint a pénzbeli adóztatás alapjelenségei mellett még egy nagyon fontos és eddig kellően nem méltatott további szempontot kell különösen hangsulyoznunk. Az egyes államok pénz- és fizetéslebonyolitási rendszerének

korlátai és határai között ugyanis a pénz és fizetési eszközök forgása és kézről-kézre adása következtében egy bizonyos, a szolgáltatásokat és ellenszolgáltatásokat, a tartozásokat és követeléseket kiegyenlitő közösség is alakul ki szinte automatikusan. Ennek a kiegyenlitésbeli közösségnek, mint közgazdasági és pénzügyi tényezőnek azonban szerintünk még nagy kihasználatlan terei is vannak arra a célra, hogy azokat a modern állam a maga adórendszerének tökéletesitésére, valamint az adóztatásnak elviselhetőbbé és automatikusabbá tételére igénybe vehesse.

A modern pénzbeli csereforgalmat, vagy legalább is annak egy igen nagy, igen tekintélyes részét egy-egy modern állam keretein belül ugy tekinthetjük, mint valami nagy kliringhez hasonló csereforgalmi és jövedelemeloszlásbeli közösséget. Ha nem is mondhatjuk azt, hogy egy-egy modern állam keretén belül a csereforgalom, illetőleg a teljesitett pénzbeli fizetések a clearinghouse-nak a pontosságával és mindenkire való kiterjedésével bonyolitódnak le, mégis a mai központi jegybankok szerepe az általuk létesitett és ellenőrzött fizetési szervezetben, valamint maga az egész mai egyre elasztikusabbá fejlődő fizetési rendszer, a fizetési eszközöknek a közössége, sok közös vonást és hasonlóságot mutat fel a clearinghouse szerkezetében végbemenő jelenségekkel. Ha a nemzeti jövedelemeloszlás közösségében nincsen is meg mindenkinek a maga kliringszámlája egy központi leszámitó és elszámoló intézettel szemben, ha nem is könyvelik el mindenkinek a bevételét és kiadását (mint a pénzbeli bevételeket és kiadásokat) és nem is egyenlitik ki ezeket ugy központilag, mint a clearinghouse-ban, egymás javára vagy kárára, — mégis az a körülmény, hogy mindenki a központi jegybank által kibocsátott bankjegymennyiségekhez, azok forgalmához, váltóleszámitásaihoz stb. van kötve, a leszámitó, illetőleg elszámoló és kiegyenlitő közösségnek számos vonásait oktrojálja rá az illető állami közösségekben élő társadalomra, illetőleg annak pénzbeli csereforgalmára. Ha már csak abból indulunk ki és azt gondoljuk meg, hogy a jegybank által kibocsátott bankjegymennyiség, mint a pénzforgalomnak, illetőleg a fizetési eszközöknek az alapja a kibocsátott bankjegyek összegénél sokszorosan nagyobb mennyiségü csereforgalmi összegek lebonyolitását, egymással való kiegyenlitését teszi lehetővé, már ez a szempont is élénken mutatja, hogy a bankjegyforgalmi közösség, különösen kapcsolatban a modern csekk-, folyószámla- és egyéb fizetésmegkönnyitési rendszerekkel, már automatikusan és mintegy szabálytalanul is a pénzbeli jövedelemeloszlás és csereforgalom terén bizonyos tartozás- és követelésbeli kiegyenlitési közösséget hoz létre. Ebben a csereforgalmi, fizetési, jöve-

delemeloszlási, követelés- és tartozáskiegyenlitődési (mondjuk szabálytalan és ellenőrizhetetlen) közösségben az államnak, mint osztozkodó félnek, van a legsokoldalubb és a legnagyobb szerepe és a csereforgalom minden résztvevőjével való legnagyobb és legsokoldalubb összeköttetése. Hiszen az állam mindenkit megadóztat és jóformán mindenki kap is az államtól valami cimen valami pénzbeli juttatást. Igy tehát több funkcióban megtalálhatjuk a hasonlatosságot a giro- és kliringszerkezetekben öntudatosan irányitott elszámolás és a modern államok keretében automatikusan végbemenő pénzbeli csereforgalom, jövedelemeloszlás és államháztartás között, amelyek kisebb vagy nagyobb részben szintén bizonyos az elszámolási intézetéhez hasonló funkciókat vesznek fel, bár automatikusan is. Ez a hasonlatosság annál nagyobb, minél élénkebb és gyorsabb az árucsere és a pénz forgási sebessége és minél tökéletesebben ki van fejlődve a pénzbeli gazdálkodás.

2. Az eddig elmondott szempontoknál kell most már problémánkat megragadnunk. Felmerül az a kérdés, nem lehetne-e a jövőben a modern adórendszerben — egészben vagy részben — a kliringet, illetőleg ahhoz hasonló eljárásokat az adóztatásnak uj módjaképen intézményesen is valóra váltani. Arról van tehát szó, hogy nem lehetne-e a modern pénzbeli jövedelemeloszlás és csereforgalom bizonyos részeit az adódiffuzió, illetőleg adóáthárítás jelenségeivel kapcsolatban tudatosan és rendszeresen kliringesiteni abból a célból, hogy ezáltal az adóztatást automatikusabbá és modernebbé tehessük és egyuttal az adóviselési képességet is fokozhassuk.

Itt mindenekelőtt abból a meggondolásból kell kiindulnunk, hogy a modern államháztartások terheinek jelentékeny, sőt a legtöbb államnál a legnagyobb részét nem az egyenes, hanem az ugynevezett közvetett adók fedezik, azok az adónemek, amelyeket a magunk részéről áradóknak nevezünk, azon az alapon, hogy tárgyuk és forrásuk a csereforgalomban felmerülő árösszegekben van. Az áradó (közvetett adó) legfontosabb jellemző sajátságát az egyenes adókkal (melyeket mi reziduális adóknak nevezünk) szemben ugyanis abban az eddig eléggé nem hangsulyozott jelenségben látjuk, hogy amig az ugynevezett egyenes adók csak a már kialakult, mondhatnók az év végén elkönyvelt jövedelmeket, helyesebben jövedelemmaradványokat képesek megragadni, addig az áradók oly módon illeszkednek bele a modern pénzbeli csereforgalomba, hogy a megadóztatás végett nem kénytelenek megvárni, amig valamely pénzösszeg valakinek a jövedelmévé válik, ott elszámolódik és az év végén jövedelemmé reziduálódik, hanem akkor ragadják meg a még forgásban levő pénzösszegeket mint (főként) árösszegeket, mielőtt még ezek

az árösszegek valakinek az év vagy pénzügyi időszak végén kimutatható jövedelmévé válnának. Minthogy pedig a forgalomban levő árösszegeknek csak egy bizonyos része válik tiszta jövedelmi maradvánnyá (esetleg u. n. üzemi hozadékmaradvánnyá), ebből a szempontból mindjárt világos, hogy az áradók (közvetett adók: fogyasztási, forgalmi adók, vámok, illetékek stb.) a reziduális (egyenes) adókkal szemben miért tudnak aránylag sokkal több oly adótárgymennyiséget szolgáltatni a modern csereforgalom és jövedelemeloszlás kapcsán, amelyekből az állam közvetlenül hasithat ki a maga számára bizonyos adópercentet.

A modern adóztatás ily irányu fejlesztésére és elviselhetőbbé tételére tehát az alapelgondolás a következő volna: Elsősorban az áradókból (vagy legalább is az erre alkalmas fontosabb áradófajtákból) egy olyan adódiffuziós közösséget létesiteni, amely egy bizonyos kliringszerü összefoglalásba vonná össze a termelőt a fogyasztóval, a vállalkozót az alkalmazottal és az adókötelest az állammal.

A feladat sulypontja tulajdonképpen abban volna, hogy a forgalmi és fogyasztási adóknak szociálisabbá tételével elviselhetőbb voltukat és jövedelmezőségüket növeljük. A forgalmi és fogyasztási stb., vagyis áradóknak elviselhetőbbé tétele pedig azáltal történnék meg, hogy az általuk okozott életmóddrágulás bizonyos társadalmi osztályok számára (igy például a munkás- és a kisebb tisztviselői kategoriák stb. számára) visszatéritődnék akként, hogy ezáltal az illető áradó által okozott életmóddrágulás a munkabér vagy fizetés megfelelő emelésében fedezetet találna. Evégett természetesen bizonyos drágitási indexet kellene készitени és alapul venni, amely indexszámok megmutatnák, hogy egy bizonyos adóval megrótt fogyasztási vagy forgalmi cikknek a megdrágulása milyen százalékban drágitja meg bizonyos társadalmi kategóriáknak a megélhetését. Igy ha például a legdrasztikusabb fogyasztási adónemet vesszük, a lisztadót, számitásokat kellene tennünk, hogy a lisztnek bizonyos százalékkal való megdrágitása körülbelül hány százalékkal drágitja meg egy munkáscsaládnak, illetőleg egy kisebb hivatalnokcsaládnak, vagy azoknak a kategóriáknak a megélhetési költségét, kiket igy az áradó drágitó hatásával védeni akarnánk. Ily módon tehát ezt a megélhetést megdrágitó százalékot kellene nekik automatikusan visszakapniok a fizetéseknek, illetőleg munkabéreknek felemelésében. Ennek alapján kellene természetesen az illető cikkeknek árhatárait is megállapitani, mely árhatárok megtartását ellenőrizni kellene természetesen a termelőkkel, illetőleg eladókkal szemben. Ez az eljárás meg semmi más nem volna, mint a közérdek, illetőleg adóztatási érdekek szempontjából bizonyos korlátok közé szoritása annak a folyamatnak,

amely tulajdonképpen ma is történik. Minden fogyasztási, illetőleg forgalmi adó, mint árténvező, egy bizonyos százalékkal megdrágitja ugyanis a vele sujtott fogyasztási cikkeket és ily módon feljebb emeli az árszinvonalat. A fogyasztási, illetőleg forgalmi adó vagy vám okozta drágitás azután tovaterjed a csereforgalom kapcsán a társadalomban. Ha most már ez az adóátháritás a fogyasztók legszélesebb rétegeinél például a munkás- és a kisalkalmazott-exisztenciáknál áll meg és terhét ezek viselik el, akkor merőben antiszociális folyamattá is válik az, amennyiben ezeknek a szegény néprétegeknek a megélhetési költségeit növeli és a megélhetési költségek növelésével gyöngiti az életmódjukat, ha az illetők ezt a drágulást munkabéreikbe átháritani, beledolgozni nem tudják. A most vázolt intézkedés, hogy tudniillik hivatalos árindexek alapján az áradók által való drágitás fedezetet találjon a munkabérek, illetőleg fizetések emelésében — mint láttuk —, megfosztaná ezeknek az adóknak antiszociális hatását, mert a szóbanforgó forgalmi, illetőleg fogyasztási adóknak elviselője most már tehát nem a munkások, illetőleg kisalkalmazottak stb. széleskörü rétege volna tulnyomórészben, hanem tulajdonképen az egész csereforgalmi közösségben álló társadalom, illetőleg a társadalomnak mindazok a rétegei, amelyek az adó okozta munkabéremelkedés következtében bizonyos árszinvonalemelkedést (drágulásmennyiséget) kénytelenek elviselni. Igen természetes ugyanis, hogy a munkabéreknek, illetőleg fizetéseknek az adó tétele arányában, illetőleg az adóteher viselése arányában való felemelése bizonyos foku megdrágitását okozná a termelésnek is. A termelésnek, illetőleg a termelt különféle jószágoknak az áremelkedése tehát mint bizonyos általános árszinvonalemelkedés volna ekként fedezete a szóbanforgó forgalmi vagy fogyasztási adóknak, illetőleg adóemelésnek. Más szóval a most ismertetett eljárás azt az adóátháritási jelenséget idézné elő öntudatos kezdeményezéssel a társadalomban, amit adóeloszlás vagy adódiffuzió néven szoktunk emliteni. Az adódiffuzió alatt ugyanis az adóátháritásnak olyan általános tovaterjedését értjük, amelynél az adóteher megoszlik a társadalom különféle rétegei között és az árszinvonalnak általános felhangolódásában nyer kifejezést. Ennek következtében az adótétel által való drágitást a társadalom mintegy közösségben viseli el anélkül, hogy annak a terhe egy kifejezett osztályt sujtana egyoldaluan, annál kevésbé, mert figyelembe kell vennünk azt is, hogy a magasabb árak a másik oldalról magasabb árbevételeket, tehát jövedelmeket is jelentenek. A drágulás e hullámának teljes körforgása ekként bizonyos harmóniával, a jövedelemeloszlás egyensulyának érezhetőbb eltolódása nélkül illeszkedhetne bele a csereforgalomba.

Ha most már az állam ebben az irányban az adóáthárításnak és az árszinvonal kormányzásának öntudatos módszereivel tudna élni, akkor szinte kiszámithatatlan lehetőségek nyilnának meg számára az ugynevezett közvetett adóztatás terén. Lehetségessé válnék ugyanis ezáltal, hogy az adótehernek egyes kimondott néprétegekre való ránehezitése helyett az adó akként viselődnék el, mint az egyes társadalmi rétegek bevételeinek és kiadásainak állandóan egymásba kapcsolódó és visszatérítődő egyik eleme, az adóáthárításnak, mint költségelem átháritásának a csereforgalom és jövedelemeloszlás circulus vitiosusként megismétlődő körforgásában. Ennek az eljárásnak szükséges kiegészitője volna természetesen a termelők, illetőleg kereskedők által követelhető áraknak közérdekü ellenőrzése és határok között való tartása is. Mert a munkabérben vagy fizetésben megtéritendő áremelkedés a valóságban csak akkor térülne meg, hogyha a számitás alapjául vett árakat nem lépnék tul. Vagyis az alapul veendő számitásnál nemcsak azt kellene kiszámitani, hogy bizonyos áradó (forgalmi, fogyasztási adó stb.) mennyivel növeli a munkás, alkalmazott stb. megélhetési költségeit, amelyeket mint életmóddrágitó százalékot a magasabb munkabérben neki visszatériteni kellene, hanem meg kellene határozni azt is, hogy mennyivel volna szabad növelni a forgalom egyes szakaiban az eladási árakat. A fogyasztási, illetőleg forgalmi stb. adóval sujtott cikkek áremelési határa jelzi ugyanis az átháritódás, illetve továbbháritódás határait is a társadalomban, illetőleg csereforgalomban.

Az áralakulás rugalmasságánál és sokoldalu kölcsönhatásainál fogva tökéletesen talán sohasem lehet meghatározni, hogy egy bizonyos cikkekben való áremelés hányféle irányban és milyen arányban gyakorol hatást az egész csereforgalom árképződésére. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy bizonyos árténvezőnek, igy bizonyos megadóztatásnak, főleg fogyasztási vagy forgalmi adónak áremelő hatását ne lehetne tulnyomórészben elvenni attól a társadalmi rétegtől, amelyet ez az áremelés mint fogyasztót terhel meg elsősorban, hogyha a fogyasztási adónak ezt a tehertételét neki a munkabér, illetőleg a fizetés emelésének biztositásában kiegyensulyozni tudjuk.

3. A fentiek nyomán az alapvető figyelembevevendő körülmények a következők volnának elsősorban és kiindulásképen.

a) Hány százaléka ment el — bizonyos átlagban kiszámitva — az illető forgalmi vagy fogyasztási adóval sujtott, vagy sujtandó cikkekre az adódiffuzióban részesitendő munkás vagy alkalmazott keresetének?

b) Ennek alapján az adó, vagy adóemelés az illető mun-

kás, illetőleg alkalmazottak keresetének hány további százalékát vinné el?

c) Az adónak tervezett és a munkabér, illetőleg fizetés felemelése utján megvalósitandó átháritásával, illetőleg diffuzióval mennyit akarnak visszatériteni bizonyos munkás-, tisztviselő- vagy alkalmazott-kategoriáknak. Egészben vagy részben akarják-e visszatériteni nekik az adó terhét, avagy az adótehernek bizonyos részét velük is akarják-e elviseltetni?

d) Mindezek figyelembevételével kellene most már kiszámitani, hogy az egy-egy munkásra vagy munkáscsaládra, alkalmazottra stb., illetőleg életmódjában megvédendő társadalmi réteg tagjaira eső munkabérek, illetőleg fizetések átlagban mennyivel volnának emelendők és ennek szem előtt tartásával készitени el az adó- és drágulási index alapján megvalósitandó munkabér- vagy fizetésemelés arányszámait.

A megvalósitás módját illetőleg többféle eljárás és lehetőség gondolható el, melyek részleteire való kiterjedés tulterjed a dolgozat keretein. Elméletileg, a problémának bizonyos leegyszerüsitése céljából elegendőnek tartjuk a következő intézkedéseket vázolni. Mihelyt valamely tömegfogyasztási vagy tömegélelmi stb. cikk uj áradóval vagy áradóemeléssel (legyen ez akár fogyasztási, forgalmi adó, vám, illeték stb.) sujtódnék, meg kellene állapitani, hogy az illető cikknek az adó folytán egy bizonyos százalékkal való áremelkedése egy átlagos munkás vagy alkalmazottcsaládnál mekkora kiadási többletet okoz és ezt a kiadási többletet kellene bizonyos osztályokba sorozással az átlagos keresetekhez viszonyitva és megfelelő százalékban munkabér-, illetőleg fizetésemelés alakjában visszatériteni. A második intézkedés volna ennek figyelembevételével a szóbanforgó cikkek eladási árainak a csereforgalom különféle állomásaira (a termelőre, a nagy-, a közvetitő- és a kiskereskedelemre) megállapitott maximálása. Ez az ármaximálás gátolná meg az illető cikkek árának olyan nagyságu növelését, amely már a munkabéremelésnek a hatását lerontaná. Egyuttal a szóbanforgó cikk áremelésének az általános árszinvonal emelkedéséhez való viszonya jelentené és határozná meg az adó továbbháritódásának hatásbeli nagyságát is.

4. Ennél az egyszerü és ugyszólván csak jogászi rendelkezések teendőiből álló eljárásnál természetesen sokkal szankcionáltabb és a jövedelemeloszlás, valamint a csereforgalom mikéntjébe sokkal közvetlenebbül belemarkoló gazdasági és technikai eljárásokat is lehetne és kellene létesiteni a gyakorlati szükségesség szerint. *Elgondolhatjuk ugyanis bizonyos, ilyen célra és eljárásra alkalmas adótárgyakkal szemben a termelőkből és a fogyasztókból, valamint az államból mint részesedőből álló érdekelteknek bevonásával a valóságos adó-*

kliring közösségének intézményes megvalósitását is. Létesithető volna például egy központi intézmény, amelybe befizetnék valamely fogyasztási vagy forgalmi adóval sujtott cikknek termelői a termékeikért kapott árakat akkor, amikor azokat forgalomba hoznák. Helyesebben mondva, az illető adóval sujtott cikkek értékesitése ennek a központi szervnek a közvetitésével történnék, vagyis az árjövedelem ennek a közvetitő szervnek a kezei közé folyna be. Az utóbbi terv szankcionálná tehát az ármaximálásnak és árukinálatnak kezébentartásával az adóáthárítás, illetőleg adódifiuzió lehetőségeit és határait. Ez állapitaná meg a munkabérek és fizetések skáláját, a fogyasztási cikkek adója drágitó százalékának hozzászámitásával a bérekhez és a fizetésekhez. Átutalná az adóösszegeket az állam javára, valamint az árbevételeket — természetesen az adóösszeggel csökkentve — a termelők számára. A funkció esetleg kiegészithető volna azzal is, hogy az illető forgalmi és fogyasztási adóval sujtott cikkeket termelő egyes központositott gyárüzemek munkásainak és alkalmazottainak a munkabéreit is közvetlenül ez a központi intézet utalhatná ki stb., stb.

A forgalomnak a többi, tudniillik e kliringszerü szervezeten kivül álló része már automatikusan alkalmazkodnék a megállapitott árakhoz és bérekhez. S minél több áradóval sujtott cikkre vonatkozóan lenne keresztülvihető az adódiffuziónak a biztositéka, tudniillik az, hogy az illető áradó által történt életmóddrágulás automatikusan visszatéritődnék a fizetés, illetőleg a munkabér emelésében mint jövedelemszaporulatban, annál inkább beolvadna az ilyen áradók (közvetett, forgalmi, fogyasztási adók) hatása a társadalom árszinvonalának általános hullámzásába, aminek folytán az adóteher egy állandó körforgásban megnyilvánuló árszinvonalemelkedésbe merülne el, amely a társadalom tulnyomó többségére nézve az adó okozta drágulással szemben a vele arányban álló jövedelememelkedés egyensulyát is jelentené, minek folytán elvenné az illető adófajtának antiszociális jellegét és hatását. Pénzügyi szempontból pedig szinte fel sem becsülhető államgazdasági előnyöket jelentene az, hogy ilymódon sokkal nagyobb adóösszegeknek elérését és beszedhetését remélhetné a kincstár az adófizetők zaklatása nélkül, mert az állam tulajdonképpen az egész társadalomban szétosztódó árszinvonal emelkedésében találná meg az adó kivetésének, illetőleg az adó emelésének a fedezetét, aminthogy a sikeresen alkalmazott fogyasztási és forgalmi adónál is igy történik ez.

Az adó átháritásának és diffuziójának ez az intézményesitett módja voltaképpen annak a folyamatnak az elérését biztositaná, amely folyamat *a már régen alkalmazásban levő és megszokott* fogyasztási és forgalmi adónál egyébként is tapasztalható. Vegyük csak ismét a lisztadónak, mint a megszo-

kott adóelmélet szerint talán legantiszociálisabb adófajtának a példáját. Egy régen, mondjuk évtizedek óta alkalmazásba vett lisztadó, vagy hasonló élelmiszeradónak a hatása ugyanis előbb-utóbb semlegesitődik az illető társadalomban (föltételezzük, hogy legalábbis középszerüen élénk ott a csereforgalom). Az élelmiszerekre és az elsőrendü fogyasztási cikkekre kivetett adót ugyanis elsősorban mint életmódnehezitő tehertételt azáltal igyekszik az illető munkásréteg kiküszöbölni, hogy előbb-utóbb kiharcolja munkabérének a megfelelő emelését, amely munkabéremelés indokai között a drágulás, az életmód megdrágulása szerepel mindig első helyen és a megdrágulás előidézői között elkerülhetetlen az adó által okozott drágitás is. A régi, ilyen elsőrendü fogyasztási, illetőleg használati cikkekre kivetett adó terhét tehát az idők folytán beállott munkabérjavitások előbb-utóbb kiegyenlitik. Addig azonban amig ez a kiegyenlitődés meg nem történik, az illető társadalmi rétegek keservesen kénytelenek elviselni az antiszociális adó drágitási tételeit. *Az adódiffuziónak bizonyos kliringszerü eljárás utján való meggyorsitásával kiküszöböljük, illetve megröviditjük tehát azt az időszakot, amelyen keresztül az antiszociális adó terhét bizonyos társadalmi réteg a saját életmódja megrontásának vagy megdrágulásának alakjában a legkeservesebben kénytelen elviselni.* Voltaképpen azt a fejlődési folyamatot gyorsitjuk meg ilymódon, amely az ujonnan behozott és nehezen érzett közvetett (forgalmi, fogyasztási) adóknak és vámoknak a sulyát idők folyamán elvette annak folytán, hogy terhük, mint az általános árszinvonalképződés egyik koefficiense az egész társadalom csereforgalmi közösségében olvadt fel. Ha most már figyelembe vesszük ezenkivül, hogy alkalmas gondoskodással és eljárással az áradók terén kiemelhetjük az államot a durva adószedőnek ragadozó szerepéből és a modern csereforgalmi közösség simán osztozkodó részesedőjévé tehetjük, akkor nemcsak pénzügyi, hanem csociális szempontból is meghatványozzuk ezeknek az amugy is hatalmas bevételeket biztositó adófajtáknak a jelentőségét és kilátásait.

Balás Károly.

Jogszabályok a banklikviditásról.

Az 1929. évet követő bankválságoknak három főoka volt: 1. az általános gazdasági helyzet; 2. a valutáris bizonytalanság; 3. a bankoknak az a politikája, hogy rövidlejáratu tartozásaik egy részét hosszulejáratra helyezték ki.

Az általános gazdasági helyzet befolyását a bankrendszerre nem célunk bővebben megvilágitani; e szempontból *Pásztor Miksa* és *Jirkovsky Sándor* kitünő tanulmányaira szeretnék csak utalni.[1] A valutáris bizonytalanság egyik hatása az volt, hogy a betevők váratlanul és tömegesen vették ki pénzüket a bankokból, továbbá, hogy a külföldi hitelezők igyekeztek visszakapni rövidlejáratu követeléseiket.

A közelmult tapasztalatai folytán sok állam jogszabályok utján igyekezett a bankok üzletét visszavezetni azok közé a korlátok közé, melyekben az egészséges üzletmenet a háboru előtt mozgott. Közgazdasági és magángazdasági szempontok egyaránt amellett szólnak, hogy a bankok ne lépjék tul e korlátokat. Nem kivánok itt a probléma közgazdasági vonatkozásaival foglalkozni. Ugy hiszem, elég, ha e téren utalok *Heller Farkas* kiváló tanulmányára.[2] Magángazdasági szempont-

[1] L.:*Pásztor Miksa:* „A mult válságainak tanulságai". Tébe 1937. évkönyve és *Jirkovsky Sándor:* „Bankkrizis és banklikviditás". Tébe 1938. évkönyve.

[2] L.: *Wolfgang Heller:* „Zum Streit um die Kredittheorie." Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1931. 525. old. *Heller Farkas* szellemesen mutat itt rá arra, hogy elvileg nem sok különbség van az eredeti jegybank és a hitelbankok szerepe között: Amint eredetileg a jegybank illiquiddé vált, ha bankjegyeit nem tudta aranyra becserélni, ugy illiquiddé válik a hitelbank is, ha rövidlejáratu tartozásait nem tudja azonnal fedezni a rövidlejáratu követeléseivel.

Heller idézett tanulmánya egyébként az u. n. *girális pénz* kérdésével is foglalkozik. Az uj hitelelmélet szerint ugyanis a hitelbankok saját erőikből is teremthetnek vevőerőket azáltal, hogy a náluk levő betétek és letétek összegén *tul* is nyujtanak kölcsönöket. A többletkibocsátás eszköze: a girális pénz. A többletkibocsátás: a járulékos hitel.

Heller szerint: a hitelteremtéssel a bankok nem teremtenek tőkét, mert a hitelt nem a semmiből meritik, hanem jövőbeli gazdasági eredményeket előlegeznek. A hitelteremtésnek két korlátja van: 1. csak hitelképesség alapján lehet hitelt nyujtani; 2. a banknak ügyelnie kell saját likviditására.

Ezen uj hitelelméleti felfogásokkal szembe szállt *Reisch*, az Osztrák

ból ugy az aktiv, mint a passziv bankügyletek terén be kell tartani bizonyos irányvonalakat; ha ezektől a bank eltér, akkor a likviditás veszélyben forog.

Az aktiv bankügyletek oldalán a fontos az, hogy a bank megfelelő likvid tartalékokkal rendelkezzék. A mérleg tételei közül vannak olyanok, melyek teljesen likvidek, vannak olyanok, melyek csak 7—8 nap alatt tehetők likviddé és akkor is csak bizonyos mértékig és vannak olyanok, melyeknek folyósitásához 2—3 hónap kell. Ennek megfelelően megkülönböztetünk első, második és harmadik likviditási tartalékot.

A likviditás szempontjából lényeges ezeknek a tartalékoknak a viszonya a rövidlejáratu kötelezettségekhez. Itt is különbséget kell tennünk a látra szóló, a 4 héten belül esedékes és a 2—3 hónapon belül esedékes követelések között. Fontos továbbá a likviditási tartalékoknak és a rövidlejáratu kötelezettségeknek viszonya a saját tőkéhez és az összes kötelezettségekhez.

A különböző államok jogszabályai általában bizonyos arányszámokat irnak elő a likviditási tartalékok és a rövidlejáratu kötelezettségek között. Ez arányszámok (likviditási

(A 2. jegyzet folytatása).

Nemzeti Bank volt elnöke. (L.: *Richard Reisch:* „Das Problem des zwischenstaatlichen Zahlungsverkehrs etc." Berlin-Wien-Zürich, 1937.) Szerinte nem igaz az, hogy a bankok hitelt teremthetnek a girális pénz segitségével: „Die Quelle des Missverständnisses bildet hier die Erfahrung, dass sich für die Banken ... oft die Gelegenheit ergibt, innerhalb der eigenen Klientel oder innerhalb des Bankclearings Kompensationen zwischen Forderungen und Gegenforderungen durchzuführen und dadurch die Verwendung von Bargeld und Banknoten zu ersparen. Aber sie erzeugen dadurch keine neuen Zahlungsmittel, kein Buchgeld. Alle Zahlungsversprechen und Verpflichtungen der Banken lauten auf Währungsgeld, beziehen sich daher immer auf etwas Reelles, das bei richtiger Auffassung auch etwas Wertbeständiges sein soll." (13. oldal.) „Banken können, — wenn sie nicht ihre Existenz aufs Spiel setzen wollen — nie mehr Kredit geben als es erlaubt ist 1. durch vorhandenen Zahlungsmittel; 2. durch jene, neu zu schaffenden Zahlungsmittel, welche in gesetzlich zulässiger Weise (Reisch szerint ez: „gegen Eskontierung kommerzieller Wechsel) zu schaffen sind" (14. oldal).

Reisch felfogásának az alapja a következő: „Kredit darf nur dann neues Geld schaffen, wenn der Rückfluss dieses Geldes zur Emissionsstelle innerhalb angemessener Frist — etwa 3 bis 6 Monate — gesichert is, wie dies bei kommerziellen Wechseln eintrifft". (10. o.) „Der Notenbankkredit darf eben nur Zirkulationskredit sein, der Güter in Bewegung setzt, aus einer Wirtschaft in die andere überleitet, aber nach getaner Arbeit durch Rückstellung der neu ausgegebenen Noten zurückgezahlt wird. Notenbankkredit *soll aber nicht zu Dauerkredit werden* ... denn das würde zu einer dauernden Geldvermehrung führen". (10. oldal.)

E véleményeltérések főoka nyilván az, hogy Reisch elsősorban a hitelkiterjesztésének a pénz értékére háramolható hatását nézi.

tényezők) között a legfontosabb az, amely az első likviditási tartalékra vonatkozik.

Első likviditási tartalék.

A német, svájci, északamerikai és dán törvények szerint első likviditási tartalék: a készpénzkészlet, amely áll: a pénztárkészletből, a jegybanknál levő giroszámlákból és — egyes államok jogszabályai szerint — a postatakarékpénztárnál levő csekkszámlákból. Minél nagyobb ez a készpénzkészlet, annál likvidebb a bank, de annál kisebb a jövedelme. A jegybank ugyanis nem térit kamatot a giroszámla után. A következő példa mutathatja ki az igy előálló veszteséget: Ha a készpénzkészletnek a betétek 10%-át kell kitennie, akkor a Deutsche Bank az 1926. évvégi mérleg szerint pénztárkészletét 92 millió RM-val lett volna kénytelen emelni. 6%-os kamat mellett ez 5.5 millió RM-val kevesebb bevételt jelentett volna. Az osztalékot 4%-kal kellett volna csökkenteni.[3]

Ha törvényes intézkedésekkel kényszeritik a bankokat arra, hogy a készpénzkészletet állandóan bizonyos nivó felett tatrsák, akkor a bankok az igy előálló veszteséget ügyfeleiken igyekeznek behajtani, vagyis: megdrágul a hitel. Eltérőek a különböző államok jogszabályai arra vonatkozólag, hogy a tartozások mely részéhez viszonyitsák a készpénzkészletet. Az elv általában az, hogy a rövidlejáratu kötelezettségekhez történik a viszonyitás. Nagyon eltérőek azonban a felfogások arra nézve, hogy a bankmérlegek mely tételei tekintendők rövidlejáratu kötelezettségeknek.

Legegyszerübben oldották meg a kérdést az Egyesült Államok; ők csak a betéteket tekintik rövidlejáratu kötelezettségeknek. Kimondják azt, hogy a bank földrajzi helyzete szerint a betétek 7—13%-ának megfelelő összeg tartandó a Federal Reserve Banknál levő giroszámlán. (L. az 1913. évi Federal Reserve Act.)[4] Összehasonlitásképpen megjegyezhetjük, hogy a Magyar Általános Hitelbank 1937 december 31-i mérlege szerint a jegybanknál levő giroszámla a betétek 4.5%-át, illetve, ha a pénztárkészletet is a giróhoz számitjuk, akkor 8.5%-át tette ki. Az amerikai elv azonban e magyar bankra nézve akkor érvényesülne teljesen, ha a „hitelezők" tételét is hozzászámitanánk a betétekhez. Ily alapon számitva, a Hitelbanknál a kérdéses arányszám (pénztárkészlet + giro, kifejezve a betétek és „hitelezők" százalékában) 1937 december 31-én 7.6% volt.[5]

[3] L.: *Werner Braun:* „Das Liquiditätsproblem der Kreditbanken", Stuttgart, 1934.

[4] Azóta ez az arányszám többször változott (l. alább).

[5] L.: Magyar Általános Hitelbank igazgatóságának üzleti jelentése az 1937 január 1—december 31-ig terjedő 70-ik üzletévről.

Az *amerikai* törvény a bankok tehermentesitése céljából kimondja, hogy felmondáshoz nem kötött betétek után kamatot tériteni nem szabad és nem szabad betétet esedékesség előtt kifizetni. Ezek az intézkedések azt célozzák, hogy a látra szóló kötelezettségek csökkenjenek, hatásuk tehát olyan, mintha felemelnék a 7—13%-ig terjedő likviditási arányszámokat.

A *német* törvény a rövidlejáratu kötelezettségeknek a következő tételeket tekinti (l.: Reichsgesetz über das Kreditwesen vom 5. Dezember 1934):

1. a betétek, *a takarékbetétek kivételével*,
2. a nostro kötelezettségek (magyar bankmérlegekben „hitelezők" tétel alatt kimutatva),
3. saját és elfogadott váltók; ez a mi bankjainknál lényegében a „visszleszámitolásnak" felel meg.

A német törvény kimondja azt, hogy a készpénzkészlet a fenti rövidlejáratu kötelezettségek bizonyos százaléka legyen. A német törvény a takarékbetéteket nem számitja a rövidlejáratu kötelezettségekhez. Ennek magyarázata az, hogy Németországban tilos felmondás nélkül 300 márkánál nagyobb összeg kifizetése egy hónapon belül 1—1 takarékkönyvre. [Reichsgesetz über das Kreditwesen, 1934 Dez. 5 — § 23. (3).]

A *svájci* törvény alapelve szabatosabb. Svájcban a rövidlejáratu kötelezettségek közé csak az 1 hónapon belüli és a látra szóló kötelezettségeket számitják.[6] (A német törvény a 3 havi lejáratu kötelezettségeket is ide számitja.) A svájci törvény viszont a takarékbetéteket is tekintetbe veszi (amit a német törvény nem tesz) és a rövidlejáratu kötelezettségek közé számitja a takarékbetétek 15%-át.

Végeredményben tehát a svájci törvény szerint számitva, a passzivák közül kevesebb tétel tartozik a rövidlejáratu kötelezettségek közé, mint a német törvény alapján. Viszont Svájc a takarékbetéteket is figyelembe veszi. Ha tehát ugyanazt a likviditási tartalékot akarjuk biztositani, akkor a rövidlejáratu kötelezettségeknek svájci értelmezése esetében magasabb likviditási arányszámot kellene megszabni, mint ahogyan az a német értelmezés esetében történik.

A valóságban a forditott helyzet következett be: a német törvény, mint végső célt, 10%-os arányt ir elő a készpénzkészlet és a rövidlejáratu kötelezettségek között; a svájci törvény nem egészen 5%-ot. Ebből a szempontból tehát a német törvény szigorubb; gyakorlati előnye, hogy 4 heti, illetőleg rövidebb lejáratu kötelezettségek (svájci rendszer) a legtöbb esetben csak a bankok könyveibe való betekintés utján állapitha-

[6] L.: Bundesgesetzt über Banken und Sparkassen vom 8. November 1934 és Vollziehungsverordnung vom 26. Februar 1935.

tók meg, mig a német értelmezés szerinti rövidlejáratu kötelezettség már egyszerü mérlegséma alapján is kiszámitható.

A német törvény által előirt 10%-os arányszám az, amely az angol bankoknál már hosszabb idő óta szokásos. 1890 körül a német bankoknál is fennállott ekkora likviditási tartalék, a világháboru közeledtével ezek az arányszámok Németországban fokozatosan csökkentek. Az 1934. évi német banktörvény nem kivánja *azonnal* megvalósitani a 10%-os készpénzlikviditást, hanem csak fokozatosan. Itt van egyik lényeges különbség az adós és a hitelező ország között. Svájcban a válság egyik tünete éppen a bankok likvid eszközeinek megnövekedése volt; a bankok igyekeztek behajtani követeléseiket, másrészt nem állott módjukban a rendelkezésükre álló pénznek kihelyezése. 1934-ben, a német banktörvény életbeléptetésének idején, a német nagybankok készpénzlikviditása csak 2% körül mozgott.[7] Azóta emelkedett.

A német számitásnak más adós államra való alkalmazása természetesen meg volna változtatandó oly értelemben, hogy a takarékbetétek bizonyos százaléka is beszámitandó legyen a rövidlejáratu kötelezettségekbe. Ez a változás szükséges volna akkor, ha az illető adós országban nem áll fenn olyan korlátozás a betét kifizetésére, mint Németországban. Ebben az esetben viszont a 10%-os arányszám csökkentendő volna, ha az illető állam *ceteris paribus* ugyanazt a likviditást kivánja biztositani, mint Németország.

A likviditási arányszám felemelése vagy csökkentése alkalmas eszközt jelenthet a pénzpiac befolyásolására is. Igy az Északamerikai Egyesült Államokban 1936 nyarán Roosevelt felemelte a betétfedezeti tartalékarányokat. Ez az intézkedés egyik része volt annak a deflációs politikának, amelylyel az elnök az akkori konjunkturát fékezni akarta. Az 1937 őszén kezdődő depresszió ellensulyozásául, mint ismeretes, 1938 áprilisában Roosevelt megváltoztatta deflációs politikáját. Az uj, inflációs politikának egyik rendszabálya volt, hogy ismét csökkentették a betétfedezeti tartalékokat.

A német, amerikai és svájci rendszerrel ellentétben a dán törvény (1930 április 15-i törvény a bankokról) a készpénzkészletet a bank összes kötelezettségeihez viszonyitja és 2—3%-os arányszámot ir elő. Ha a dán törvény csak ezt az egy arányszámot szabná meg, akkor kezdetlegesebbnek volna tekintendő, mint az előbb emlitettek; a dán törvény azonban előir második likvidálási tartalékot is és ezt viszonyitja a bank 4 hétnél rövidebb lejáratu kötelezettségeihez.

[7] L.: a Frankfurter Zeitung 1934. évfolyamában megjelent cikkeket.

Második likviditási tartalék.

A készpénzkészlet nem hoz kamatot a banknak. Előnye azonban az, hogy mindig a bank rendelkezésére áll, akármilyen gazdasági válság jöjjön is. Ezzel szemben vannak olyan likvid tételek, melyek kamatot hoznak, de gazdasági válság esetében illikvidekké válhatnak. Ezek: a más bankoknál levő követelések és az értékpapirok. Válság esetén a bankkövetelések egy része is befagyhat s leesik az értékpapirok árfolyama. Nagyobb tételekben értékpapirok különben is nehezen adhatók el. Mikor 1936 juliusában Roosevelt megkezdte a bankok betétfedezeti arányszámának felemelését, a bankok kénytelenek voltak kötvényeket dobni a piacra, hogy készpénzkészleteiket növelhessék. Részben ez inditotta el az amerikai tőzsdei baisse-t és ezzel a gazdasági válságot is. Ez az oka annak, hogy értékpapirok tétele mindig csak bizonyos mértékig tekinthető likvid tételnek. Ha viszont a bank nem adja el értékpapirjait, hanem a jegybanknál lombardiroztatja őket, akkor a lombard kölcsön az értéknek csak bizonyos százalékát teszi ki. Végül — és ez a legfontosabb közgazdasági szempont — lombardirozás már jegybankhitel igénybevételét jelenti, holott az első likviditási tartalékok igénybevétele nem von maga után jegybankhitelkiterjesztést.

Elméleti szempontból vita tárgya lehet az, vajjon második likviditási tartaléknak értékpapirok helyett nem inkább a váltók volnának-e tekintendők. A váltónak, mint likviditási tartaléknak, előnye az értékpapir felett ugyanis az, hogy utóbbi ki van téve az árfolyamingadozásnak. A bankok számára tehát az áruváltó jobb biztositása a likviditásnak, mint az értékpapir. Emellett a lombard kamatláb magasabb lévén, a bankok szivesebben tartják likvid eszközeiket visszleszámitolható váltókban; ennek persze határt szab a kikölcsönzés lehetősége.

Ha e meggondolások ellenére is a váltókat a jelen tanulmány nem második, hanem csak harmadik likviditási tartaléknak tekinti, annak két fő oka van. Először az, hogy a legtöbb tudományos munka ugyanezt az elvet követi. Másodszor az, hogy több állam törvényhozása (Norvégia, Finnország stb.) az értékpapirokat is beleszámitja az első likviditási tartalékba; váltókat az első likviditási tartalékba viszont egy állam törvényhozása sem számit be.

Az a tény, hogy csak a jegybanknál lombardirozható értékpapirosok számithatók likviditási tartaléknak, szükebb körre szoritja a tekintetbe jövő papirosokat. Általában csak az illető állam által kibocsátott papirosokat szokás ideszámitani; egyes törvények (pl. Norvégia) ideszámitják az idegen államkötvényeket is, de csak akkor, ha azokat valamely belvagy külföldi tőzsdén jegyzik. Ide számitja Norvégia a Nor-

vég Nemzeti Bank részvényeit is és egyéb oly részvényeket, amelyeket a norvég állam garantál.

E lényeges különbségek ellenére is két ország: *Norvégia* és *Finnország* törvényhozása a pénztári tartalékba beleszámitja az első likviditási tartalékon felül a bankköveteléseket és a jegybanknál lombardirozható értékpapirokat. Elvi szempontok ellene szólnak az ilyen összeállitásnak.

A norvég és a finn jogszabályok[8] e likviditási tartalékot a látra szóló kötelezettségekhez viszonyitják. Mig tehát az aktiv oldalon kiterjesztik a tartalékba számitható likvid eszközöket, addig megszoritják a passziv oldalon tekintetbe jövő tételeket. Ugy az aktiv oldal kiterjesztése, mint a passziv oldal megszoritása kivánatossá teszi az arányszám felemelését. Mig Svájc csak nem egészen 5, Németország pedig 10%-os likviditási arányszámot tüz ki célul, addig a norvég és a finn arányszám 20%. A kétféle jellegü likviditási tartaléknak egybekeverése folytán a norvég és a finn rendszer nem tekinthető annyira sikerültnek, mint a német, vagy a svájci.

Harmadik likviditási tartalék.

Harmadik likviditási tartaléknak tekinthetők az elsőrendü áruváltók, mivel azok legtöbb államban rediszkontálhatók a jegybanknál.

Sok állam törvényhozása összevonja a második és harmadik likviditási tartalékot és együttesen viszonyitja őket a rövidlejáratu kötelezettségekhez. Ebben az eljárásban van logika; értékpapiroknak a jegybanknál való lombardiroztatása ugyanis nagyobb mértékben jelent hitelkiterjesztést, mint elsőrendü áruváltók rediszkontálása.

A *német* törvény második likviditási tartaléknak a lombardirozható értékpapirokat és a visszleszámitolható váltókat jelöli meg és ezeket viszonyitja a rövidlejáratu kötelezettségekhez. A Bankfelügyeleti Hatóság szabja meg az arányszámot, amely 30%-nál nem lehet magasabb. A német törvény tehát a likviditás megitélésekor *figyelmen kivül hagyja a bankköveteléseket.* Ennek azonban nem annyira bankpolitikai, mint inkább állampénzügyi okai vannak. Az első likviditási tartalékra vonatkozó német jogszabály elsősorban a likviditási érdeket tartja szem előtt; a második likviditási tartalék megállapitásánál a fő szempont: a hosszulejáratu birodalmi

[8] *Norvégia* esetében:
1. 1924 április 4-iki törvény a részvénybankokról;
2. E törvénynek 1926 junius 25-iki kiegészitése;
3. 1929 junius 26-iki kiegészités;
4. 1934 junius 1-iki kiegészités.

Finnországban:
1933 március 17-iki törvény a bankokról.

kölcsönök elhelyezése. A Reichsbanknál lombardirozhatók jelenleg: 1. német vasuti kötvények, 2. mezőgazdasági és községi zálogievelek, 3. közjogi jellegü hitelintézetek adóslevelei, 4. közületi kötvények és oly kötvények, melyeket e közületek garantáltak. A lombardirozható kötvények közül tehát ki vannak zárva az ipari és a külföldi kötvények.

Az államkincstár érdekei azt kivánják, hogy a bankok pénzüknek minél nagyobb részét fektessék állampapirokba. Angliában a háboru finanszirozásának az utóhatásai folytán igyekezett a kincstár minél nagyobb tételü államkötvényt elhelyezni a bankoknál; az Egyesült Államokban, Németországban és Olaszországban pedig az állam fokozódó gazdasági tevékenysége tette kivánatossá azt, hogy a bankokat minél több állampapiros vásárlására ösztönözzék.

Végeredményben a banklikviditás szempontjából sem tekinthető tul nagy hibának ez a politika. A likviditás szempontjából ugyanis a készpénzkészletnek van csak elsőrendü fontossága. Ha általános válság tör ki, akkor ugyis a jegybank kénytelen akcióba lépni. Minél nagyobb a bankok készpénzkészlete, annál inkább tehermentesülhet a jegybanknak ez a hitelkiterjesztési akciója. Banklikviditási szempontból a második és harmadik likviditási tartaléknak inkább azért van fontossága, mert e tartalékok megfelelő aránya megakadályozhatja azt, hogy a bank immobillá válhasson.

Egyéb intézkedések a likviditás biztositására.

A régi bankpolitika a bank saját tőkéjéhez való megfelelő viszonyszámra is ügyelt. Ha ugyanis a saját tőke megfelelő arányban áll az idegen tőkéhez, akkor a bank jobban mérlegeli a kölcsöntkérő bonitását, mint abban az esetben, ha a bank tul nagy hiteleket véve igénybe, válogatás nélkül igyekszik ismét kihelyezni azokat.

Ezek a szempontok vezették az *olasz* törvényhozást, amely a likviditási arányszámok megszabásánál elvetette az eddig ismertetett elveket. Az 1936 március 12-i olasz bankrendelet (rendelkezés a takarékbetétek védelméről és a hitelintézetek felügyeletéről) két arányszámot ir elő: 1. a bank saját tőkéjének viszonya az ingatlanokba és részvényekbe fektetett aktivákhoz, 2. a tiszta vagyon és a passzivák közötti arányszámot.

A *belga* királyi rendelet (1935 julius 9-ről) második likviditási arányszámnak előirja a bank saját tőkéjének viszonyát a rövidlejáratu kötelezettségek, valamint az összes betétek összegéhez. Ugy Olaszországban, mint Belgiumban a Bankfelügyeleti Hatóság szabja meg ezeket az arányszámokat.

Lengyelországban a bank összes kötelezettsége nem lehet több, mint a saját tőke 10-szerese.[9]

Ezeket a szempontokat a német banktörvény is figyelembe veszi. Kimondja ugyanis azt, hogy az első és második likviditási tartalékot levonva az összes tartozásokból, a fennmaradó összeg a saját tőkének legfeljebb 5-szöröse legyen.

A legtöbb banktörvényben van gondoskodás arra nézve, hogy a banknak immobil vagyontárgyai ne tegyék ki tul nagy hányadát az összes követeléseknek. Finnországban a bank csak oly ingatlanokat vásárolhat, melyek saját üzletének ellátásához szükségesek. Norvégiában az ingatlanok nem tehetnek ki többet, mint a saját tőke 10%-át. Dániában ugyanez az arányszám 20%.

Egyes államok egységesen kezelik az ingatlanokat és a tartós részesedéseket. Igy Németországban az ingatlanok és tartós részesedések értéke nem haladhatja tul a saját tőkét. Külön rendelkezés szól viszont a bankok tárcájában levő részvények értékéről. Ez (a kuxokat is beleszámitva) nem lehet több, mint a rövidlejáratu kötelezettségek 5%-a.

Az Egyesült Államok törvényei szerint a részvény- és hitelérdekeltség egy-egy affiliációnál a bank saját tőkéjének 10%-ában van maximálva; több affiliáció esetében pedig valamennyire nézve együttesen a saját tőke 20%-ában. (Affiliáción értendő az érdekeltségnek az a foka, mikor a szavazásra jogosult részvényeknek több, mint 50%-a van a bank birtokában.)

Dániában a bank csak saját tőkéje 15%-áig terjedő könyvelési értékben tarhatja a tárcájában más vállalat részvényeit. Az összes, a bank tárcájában lévő részvények és garancialevelek nem tehetnek ki többet, mint a saját tőke 50%-át. Norvégiában a bank tárcájában levő kötvények könyvelési értéke nem lehet több, mint a saját tőke 20%-a. Lengyelországban a bank tárcájában levő részvények könyvelési értéke nem lehet több, mint az alaptőke fele. A finn törvény szerint a saját tőkének legfeljebb 10%-át tehetik ki a bank tárcájában levő oly részvények, melyek nem ingatlantársulatok részvényei és nem oly intézetek részvényei, amelyeknek tulajdona szükséges a bank ügyviteléhez.

Sok állam banktörvénye arról is kiván gondoskodni, hogy a bank ne függjön tulságosan egy és ugyanazon ügyfél fizetőképességétől. Igy Dániában a bank által ugyanazon üzletfélnek nyujtott hitelek és garanciák együtt nem tehetnek ki többet, mint a bank saját tőkéjének 35%-át. Norvégiában ugyanez az arányszám 25%-ban van megszabva. Lengyelországban a Bankfelügyeleti Bizottság engedélyéhez van

[9] A Lengyel Köztársaság Elnökének 1928 március 17-iki rendelete a bankjogról.

kötve a hitelnyujtás oly adósnak, akinek a bankkal szemben fennálló tartozása már elérte a bank saját tőkéjének 10%-át.

Van olyan törvényes intézkedés is, amely a bankok által nyujtott garanciákat kivánja korlátozni. Igy a norvég törvény szerint a bank által nyujtott garanciák nem tehetnek ki többet, mint a saját tőke 75%-át.

A legtöbb banktörvény előirja, hogy a tiszta nyereségnek bizonyos (10—20%) hányada tartalékolandó (Finnország, Lengyelország, Dánia, Olaszország, Svájc).

Érdekes intézkedés az Egyesült Államokban a következő: A Federal Deposit Insurance Company-hez a biztositott bankok kötelesek évente befizetni a betétek egytizenketted százalékát. Ha valamely bank fizetésképtelen lesz, akkor a Corporation a betéteket 5000 dollár erejéig visszafizeti, sőt, ha további fedezet van, akkor ezen a határon tul is. A Corporation alaptőkéjéhez az Egyesült Államok kincstára 150 millió dollárt, a szövetségi tartalékbankok 139 millió dollárt adtak.

Zelovich László.

Az univerzalizmus hivei és birálói.

Tartalom: I. Bevezetés. II. Az univerzalizmus államgazdaságtana. III. Válság-elmélet. IV. A szociálpolitika elméleti alapjai. A bérkérdés. V. Pénzelmélet és bankpolitika. VI. Az univerzalizmus birálói. Szociologusok birálata. VII. Közgazdák birálata. VIII. Befejező kritikai megjegyzések.

I.

BEVEZETÉS.

Miután láttuk Spann univerzális módszerének bölcseleti alapvetését, alkalmazását a lélektanban és társadalomtudományban, végül gazdasági tanait,[1] a következőkben egyrészt iskolájával, másrészt birálóival akarunk foglalkozni. Spann nagyszámu tanitványt vallhat magáénak, akik a metafizika, bölcselettörténet, társadalomtudomány és közgazdaságtan területén az ő szemlélete és módszere szerint dolgozva, értékes munkákkal gazdagitották az univerzalizmus irodalmát. Nem lehet itt természetesen a feladatunk, hogy mindezekre részletesen kitérjünk, tanulmányunk céljának megfelelőleg csupán néhány közgazdasági munka bővebb elemzésére szoritkozunk, amelyek egyfelől kiegészitik, másfelől részletkérdésekre alkalmazva, jobban megvilágitják a mester tanait. Spann nagy sulyt helyezett a gondolkozásával rokon régi irók, az univerzalizmus klasszikusai tanának kiadására is. A „Herdflamme" cimü gyüjteményben (G. Fischer, Jena) 1922-től kezdve sorozatosan, kitünő bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátva jelentek meg Müller Ádám, Aquinói Szt. Tamás, Szt. Ágoston, Platon, az ó-indiai társadalombölcselet, a német romantikusok, List Frigyes, Hegel, Schelling, Baader, Fichte, Fr. v. Stein, Eckehart mester társadalombölcseleti művei (eddig 20 kötet). A „kiegészitő" kötetek sorában Spann bölcseleti tárgyu művei mellett megjelent *Faigl Károly* „Ganzheit und Zahl" (1926) cimü könyve, amely a matematikai és az egész elvén alapuló felfogás fogalmi szerkezetének felépitésével és megismerő értékével foglalkozik. Ugyane gyüjteményben került sajtó alá *Baxa Jakab* munkája: „Einführung in die romantische Staats-

[1] L. a Közgazdasági Szemle 1936. évfolyamának 715—761. és 1937. évfolyamának 165—204., 349—385., 577—627. és 785—823. lapjait

wissenschaft" (második kiadás 1931), amely Fichte, Schlegel, Görres, Müller Ádám, Gentz stb. társadalomtudományi és közgazdasági tanainak elemzését nyujtva vezet be a romantikus szociológia gondolatkörébe. Ugyancsak Baxa tollából jelent meg, a szóbanforgó gyüjtemény keretén kivül, Müller Ádámnak, az univerzalizmus uj életre keltett klasszikusának terjedelmes életrajza (1930). Mig a „Herdflamme" az univerzalizmus forrásgyüjteményének tekinthető, egy másik sorozat az iskola mai munkásainak müveit tartalmazza. Ezt Spann Below Györggyel, a nagyhirü történettudóssal együtt inditotta meg: „Deutsche Beiträge zur Wirtschafts- und Gesellschaftslehre" cimen. Első kötetként ugyancsak *Baxának* a termelékenységi elméletek történetéről irt könyve (Geschichte der Produktionstheorie, 1926) látott napvilágot. Követték azt *Seidler-Schmid Gusztáv* (Die Systemgedanken der sog. klassischen Volkswirtschaftslehre, 1926), *Andreae Vilmos, Mayer György* (Die Freihandelslehre in Deutschland, 1927), *Heinrich Walter, Sauter János* (Baader und Kant, 1928), *Below György* (posthumus müve: Die Entstehung der Soziologie, 1928), *Arndt Vilmos* (Die Staats- und Gesellschaftslehre Alberts des Grossen), *F. A. Westphalen, Guttmann Viktor* (Industriepolitik, 1931), *Ottel Frigyes, gróf Czernin Péter* könyvei. Egyes szerzők müveire alább részletesebben visszatérünk. Ugyancsak univerzalista irányzatu dolgozatokat tartalmaz a „Gesellschaftswissenschaftliche Abhandlungen" cimü gyüjtemény (F. Deuticke, Leipzig und Wien), amelynek 1932 óta 7 kötete jelent meg.[2] Népszerüsitő jellegü a „Bücherei des Ständestaates" cimü kiadványsorozat (Erneuerungs-Verlag, Berlin-Wien), 1931-től kezdődőleg eddig 8 kötet, köztük *Spannak* „Die Irrungen des Marxismus (1931), *W. Longertnak* „Liberale oder organische Staats- und Wirtschaftsordnung" (1931) cimü füzetei, azután *W. Heinrich, Karrenbroch, H. Riehl* stb. müvei.

A spanni univerzális iskola folyóirataként 1927 óta a Berlinben megjelenő *„Nationalwirtschaft"*, Blätter für organischen Wirtschaftsaufbau c. lap szolgált. 1931-ben indult meg a *„Ständisches Leben"* cimü folyóirat.

Az alábbiakban Spann legközelebbi tanitványainak legfontosabb közgazdaságtani eredményeit igyekeztünk néhány fejezetben összefoglalni. Tárgyalásainkban nem akartuk elválasztani egymástól az egyes irók müveit, ezért a fejezetek egy-egy kutató személye körül csoportositják a problémákat. A fejezetek közötti organikus összefüggést tehát nem közvetlenül a tárgyalt problémák egymásba fűződő sora adja meg,

[2] A gyüjteménybe tartozó munkák közül a Közgazdasági Szemle f. é. január-februári számában részletesen ismertettem *Heinz Rieck:* „Volkstum und Wissenschaft" c. füzetét.

hanem az, hogy valamennyien egy-egy téglaként illeszkednek bele az univerzalizmus közgazdaságtanának nagy épületébe.

II.

AZ UNIVERZALIZMUS ÁLLAMGAZDASÁGTANA.

Andreae Vilmos, a gráci, majd giesseni egyetem tanára előbb az államháztartás problémáit vizsgálta „*Bausteine zu einer universalistischen Steuerlehre*" (1927), továbbá „*Grundlegung einer neuen Staatswirtschaftslehre*" (1930) cimü műveiben. Később munkássága a rendi állam elméleti kérdései és azok története felé fordult és az univerzalizmus szemlélete alapján az államszocializmus, valamint a ma uralkodó gazdasági rendszereknek birálatát adta. E körbe tartoznak „*Staatssozializmus und Ständestaat*" (Jena, G. Fischer, 1931) valamint „*Kapitalismus, Bolschevismus, Faschismus*" (Jena, G. Fischer 1933) c. könyvei.[3]

Univerzalisztikus szempontból elemezve, különbséget kell tennünk 1. az állam, mint *társadalmi szervezeti forma*, 2. az állam, mint gazdasági *eszköz* és végül 3. az állam mint gazdálkodó (kincstári *magángazdaság)* között. A pénzügytan lényegileg csak az utolsót szokta szem előtt tartani, holott a fiskális cél alá van rendelve a másodiknak, amely az állami tevékenység közgazdasági jellegét emeli ki, viszont ez a második fogalom alá van rendelve az elsőnek, amely mint az állam lényegének kifejezője, a társadalom- és jogtudomány körébe tartozik. Az államgazdaság legfontosabb megkülönböztetője a magángazdaságokkal szemben, hogy az utóbbiaktól sajátos bevételeket szerez; mig amazok tisztán kereső gazdaságok, az államé „elvonó gazdaság" (Bezugswirtschaft). Az állam organizatórikus tevékenységéért mintegy állambért kap az illetékek, járulékok és adók formájában. Itt is áll természetesen a tétel, hogy az államnak a céljait a leggazdaságosabb módon, vagyis a lehető legkevesebb eszközzel kell elérnie

Az államgazdaságtan alapja a közgazdaságtan. Benne is mindig az alaptudományban uralkodó tanok tükröződnek vissza, itt is tehát érdekesen megmutatkozik az individuális és univerzális elméletek szembenállása. Ebből eredőleg koronként az államgazdaság különböző felfogásaival találkozunk. A merkantilizmus és kameralizmus nem választotta el az államgazdaságot a közgazdaságtól, amennyiben bizonyos tulzással azt mondhatjuk, hogy az egész nemzetgazdaságot mintegy a fejedelem egyetlen nagy vállalataként fogta fel. Ellen-

[3] Az „Államszocializmus és rendi állam" c. könyvének részletes elemzését adtam a Közgazdasági Szemle 1933 évi 4—5. számában.

ben az individualista természetjogból kiinduló angol elmélet a pénzügytant kiemelte a társadalmi gazdaságtan szerves egységéből és magát a nemzetgazdaságot is csak az egyes gazdaságok summájának tekinti. Csupán a német organikus szemlélet indult ki az egyes gazdaságok felett álló társadalom egészéből, hogy ilyen módon az államgazdaságban is a nemzetgazdaság sajátos szervét lássa. Ilyen alapon a pénzügytan nem önállónak és a közgazdaságtan fölött állónak tünik fel, mint a merkantilizmusban, nem is elszakitva a közgazdaságtantól és a magángazdaságokról szóló tan mellé állitva, mint az angol tudományban, hanem a közgazdaságtannak alárendelve, a gazdaságelméletből veszi a vezető elveket a kincstári gazdaság sajátos módszereinek felépitéséhez. Ezen eszközök között az adózás, mint az állam eszközelvonó beavatkozása az egyes gazdaságokba, a legfontosabb.[4]

A közgazdaságtan az eszközök tudománya, a célokról, amelyeknek ezen eszközök szolgálnak, nem mond itéletet. Épp igy nem tartozik a pénzügytanra sem, hogy az állami célok érvényét vizsgálja. Elméletének egyik főfeladata a közszükségletek elhatárolása a magánszükségletektől. Ha az összes szükségleteket közszükségletekként akarjuk kielégiteni, a kommunizmushoz jutunk. Viszont a közszükségleteknek a lehető legkisebb mértékre való leszoritása a tiszta jogállam fogalmához vezet. A kettő között áll a valóság. Ha az államot Spann értelmezése szerint legmagasabb szervezetként fogjuk fel, abból következik, hogy az állami feladatok lényegileg *organizatorikus* jellegüek. Az állami szervezet felépitése határozza meg az állami szükséglet mértékét: legnagyobb lesz a centralisztikus tervgazdaságban, a decentralizációval csökkenve legkisebb lesz a testületi, rendi önkormányzatnál. Az állam szervező intézkedései eszközöket kivánnak, a kincstári szükséglet nagyságának konkrét megállapitása azonban nehéz feladat. Elvileg csak annyit lehet mondani, hogy az államnak igénybe kell vennie mindazokat az eszközöket, amelyek létéhez és fennmaradásához szükségesek. Kifelé a hatalmi cél, befelé az igazságosság (jogcél) érvényesül. Hagyományosan megszoktuk még különböztetni a kulturális és népjóléti célokat.

Tisztán organizatorikus jellegü marad az állam addig, amig megelégszik az önkormányzó testületek *felügyeletével.* Ahol azonban a megfelelő magángazdasági berendezkedés hiányzik, ott az államnak *kisegitőleg* kell fellépnie. Egyébként magángazdasági tevékenysége csak *szervező jellegü* lehet, amilyen például mintagazdaságok, mintaintézmények

[4] Grundlegung einer neuen Staatswirtschaftslehre. 62. l. Elemzéseink e tankönyvnek készült munkából csupán azt veszik ki, amit az univerzalizmus elvi szempontjaiból jellemzőnek tartunk.

létesitése. Ellenben elutasitandó minden olyan magángazdasági tevékenység, amely tisztán pénzszerzési célból történik, mert csökkentve az adójellegü bevételeket, ellentétben áll az „adóállam“ elvével.

Az állami kiadások fedezésének négyféle módját különböztethetjük meg:

1. közvetlen kereső gazdasági fedezet állami intézmények, közvállalatok által,

2. közvetett kereső gazdasági fedezet fiskális vállalatok által,

3. közvetett hitelgazdasági fedezet, hitelszerzés, államkölcsönök és papirpénz kibocsátása által és

4. közvetett elvonó gazdasági fedezet, pénzszerzés illetékek és adók által.

Az adó a magángazdasági nyereségnek az a része, amely az államot, mint minden társadalmi gazdálkodás alapját, mint az első és legmagasabb gazdasági eszközt illeti. Ilyen értelemben az összes gazdasági bevételek a gazdaságot megalapitó állami tevékenységből erednek, nem pedig az állami bevételek származnak a magángazdasági tevékenységből. Minél individuálisabb egy nép gondolkozása, annál inkább előtérbe kerül az a törekvés, hogy az állam részesedését az állami funkció árának tekintsék, az adókat annál inkább illetékek és járulékok formájában oldják fel. Mig az univerzalisztikus elv alapján a megforditott törekvés jut érvényre.

A mondottakból következik, hogy az államgazdaság az egyes gazdaságokkal (s igy azok summájával) szemben is rangelsőbbséggel bir, de nem bir elsőbbséggel a közgazdasággal, mint egésszel szemben, amelynek része és sajátos szerve. Az *adók* mindezek alapján egyrészt a legmegfelelőbb állami bevételi formák, de másrészt egyuttal a gazdaságpolitika szolgálatában is állanak, a kapitalizmus hátrányos megnyilvánulásainak kiegyenlitésére is alkalmas eszközök. Ezért emelte ki Wagner az adózás szociálpolitikai (helyesebben: gazdaságpolitikai) feladatait. Az adó is Janus-archoz hasonlitható: egyik arca a gazdaság, és ezzel az állami szükséglet fedezése, a másik a társadalom és ezzel a bevételeknek társadalmi célokra való forditása felé van fordulva. De a két arc egy fejen van és ellenkező irányba nézve ugyanazt a célt követi: a társadalom életének államgazdasági eszközökkel való előmozditását. Szinte azt mernők mondani, hogy a kapitalizmus az adózás állami beavatkozásai nélkül, amelyek a tőke szabadságának ellensulyozását jelentik, nem is állhatna fenn. Az adó nemcsak elvesz, hanem gyógyit is. És ezzel az adózás elve már igazolást is nyert. Mértékére nézve általános elméleti szabály, hogy az adózás addig jogosult, ameddig az államgazdaság az egész társadalom szükségleteit ugyanannyi eszköz

felhasználásával bőségesebben tudja ellátni, mint ama gazdaságok összesége, amelyektől ezen eszközök elvonattak. Azonban amig elkerülhetetlen állami szükségletekről van szó, addig ez az összehasonlitás nem is szükséges, hiszen a társadalom mint egész bizonyos szükségleteit a magángazdaságok a felettük álló állami gazdaság nélkül egyáltalán nem tudnák fedezni. Az összehasonlitásnak annyiban kell az adózás mértékénél érvényesülnie, hogy a meghagyott tőkehozadékokból és nyereségekből a közgazdaság a népességszaporodással szükséges járulékos tőkét meg tudja teremteni és az általános fejlődéssel lépést tudjon tartani.

Az *adómegoszlást* is gazdaságilag kell igazolni: az adózás nem ethikai, hanem gazdasági intézmény, akkor igazságos, ha gazdaságilag helyes. Az adózás szociálpolitikai célja nem is az, hogy a vagyon- és jövedelemeloszlás különbségeit kiegyenlitse, hanem hogy a tőkét és keresetet közgazdasági normák szerint az adózás által irányitsa. Éppen azért a qualitativ szempontoknak tulsulyban kell lenniök a quantitativok fölött, másszóval a jövedelem-*nagyságok* kérdésének háttérbe kell szorulnia a jövedelem *fajainak* kérdésével szemben; az utóbbi viszont a *termelési ágak* szempontjához vezet. Sohasem az *egyes* gazdaságokból indulunk ki, hogy az adóterhet azokra felosszuk, hanem a közből, mint egészből megyünk a termelési ágakon át a magángazdaságokhoz és egyes személyekhez. Ez az ut elméletileg nehezebb; kiindul az äquipollentia elvéből, abból a tételből, hogy a termelési ágak mind egyenlően fontosak a nemzetgazdaság bizonyos szintjének fenntartásához. A valóságban azonban közöttük mindig eltolódások vannak, némelyek tultengenek, mások elsorvadnak. A legnagyobb nehézség persze az ágak helyes közgazdasági arányainak megállapitása. Viszont erre nézve a gyakorlat a mindenkori adott helyzetből ad bizonyos utmutatásokat, például eltagadhatatlan, hogy Ausztriában a mezőgazdaság el van hanyagolva a többi ággal szemben. Az egyenlő fontosság elve a gazdaságpolitikában és ilyenmódon az adózás területén is a tőkefelhasználás tudatos és tervszerü befolyásolását követeli. Ebből első szabályként következik, hogy az uralkodó gazdasági rend által kedvezményes helyzetbe került ágak sulyosabb adókkal terhelendők, mint az elmaradottak. A teljesitőképesség szerint való adóztatás elve nem tud különbséget tenni a gazdasági ágak objektiv kereseti lehetőségei és a kereső személy szubjektiv ügyessége között. Nem kétséges például, hogy az általános jövedelmi adó alapján a rossz bankár és a jó mezőgazda egyforma összeget fizethetnek, tekintet nélkül arra, hogy az egyik foglalkozása előnyös helyzetének, a másik saját ügyességének köszönheti az egyforma magas jövedelmet. Ezt az igazságtalanságot a progressziv adó még

fokozza, mert éppen az egyéni ügyességből eredő többlet kerül erősebb adózás alá.

Nem lehet vitás, hogy az az adónem a legcélravezetőbb, amely olyan jövedelmeket és jövedelemrészeket ragad meg, amelyeket a köz szempontjából leggazdaságellenesebb módon érnek el, vagy használnak el. Más kérdés, lehetséges-e ennek az elvnek gyakorlati érvényesitése. A problémát a gyakorlat meg is oldotta olyan esetekben, midőn egyes adóknál az elérendő hozadékot *(Soll-Ertrag)* veszi alapul. Az igazságos adómegoszlás elve az elérendő hozadékok szerinti adóztatást kivánja, szemben a tényleges hozadékokon (Ist-Ertrag) alapuló módszerrel. Ha az egyenlő fontosság elve fenn is áll az egyes termelési ágak között, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a nyereségi lehetőségek, a tőke hozadékai egyformák. A kapitalisztikus gazdaságra nézve jellemző, hogy általán szólva, a legnagyobb nyereségek a pénzkereskedésben érhetők el. E mellett az állami, felsőbbrendü tőke szükségképpen a termelés legmagasabb fokán, a pénz- és hitelügyletekben érvényesül először. Az állami gazdaságpolitika is elsősorban ezeknek van segitségére: a vámok, a közlekedés és hirszolgálat, sőt az oktatásügy teljesitményeiben is ezek a termelési ágak a többinél nagyobb mértékben részesülnek. Egészben véve a vállalat, különösen a nagyvállalat, amely ma már egyébként átnyulik a mezőgazdaságra is, nagyobb részt kap a magasabbrendü tőke kamataiból, mint a többi gazdasági formák. Ezt tekintetbe véve az elérhető hozadék (Soll-ertrag) szerinti adózás alábbi elvei adódnak:

1. Egyforma tőkéknek a különböző termelési ágakban különböző hozadékot *kell* hozniok. És pedig ezeket a hozadékokat ugy kell megállapitani, hogy a pénzkereskedelemtől a legnagyobb, az árukereskedéstől kevesebb, az ipartól és mezőgazdaságtól mind kisebb hozadékot kell kivánni és azt az adózás alapjává tenni.

2. A különböző nagyságu tőkéknek ugyanazon termelési ágban nem egyforma, hanem nagyságuk szerint emelkedő hozadékot kell adniok, tehát progressziv adó alá kell esniök.

Ámde, ha mindezek után nem a termelési ágak adott arányosságából indulunk ki, hanem abból, hogy az egyik nagyobb mértékben van kifejlődve, a másik viszont el van maradva, a fenti elv alkalmazása nehezebb lesz és az emlitett helyzettel számot kell vetni az adórendszerben is. Ezért a mai dezorganizált gazdaság kénytelen az ismert vagy legalább is ismertnek vett tényleges hozadékból kiindulni. Mégis lehetséges a megkivánható hozadék elvét az egész adózás alapjává tenni. Hogy az minden téren érvényesithető legyen, mindenekelőtt különbséget kell tennünk a dologi tőke és személyi tőke között, az utóbbi alatt Stein Lőrinc értelmezése szerint egy fog-

lalkozás ellátásához szükséges képzés költségeit értve. Nem vitás, hogy a különböző foglalkozásoktól is *norma-hozadékot* kell megkivánnunk. Közgazdasági szempontból nem kivánatos sem egy szellemi proletariátus, sem pedig a nemzeti jövedelem jelentékeny részének meg nem felelő emberek kiképzésére való forditása. Persze ezen elvek rideg felállitásánál nem szabad feledniink, hogy a szabad foglalkozásuak szellemi teljesitményei nem hozhatók számbelileg megállapitható viszonyba a nekik jutó bevételekkel. Amellett a szabad pályák közvetlenül társadalmi célok elérését szolgálhatják, teljesitményeik megfelelő megfizetése nélkül, Ezért ezekre nézve nehéz a megkivánható adót megállapitani. Mindezek ellenére a személyi tőkének a megkivánható hozadék elve alapján való megadóztatásával szemben kevesebb érvet lehet felhozni, mint a jövedelmi adóval szemben, amely alól éppen ezek a foglalkozások tudnak a legjobban kibujni. Persze amennyiben köztisztviselőkről van szó, ezeknél csak a valóságos hozadék (fizetés) lehet az adó alapja, épp igy a fizikai munkásnál is, amennyiben bére fogyasztási adók által elegendőképen nincs már megterhelve.

Mint ahogy a megkivánható hozadék megadóztatása a vagyon, ugy viszont a fogyasztás megadóztatása a jövedelem gazdaságos felhasználására kényszerit. Az adózás gazdaságpolitikai célja mindig a gazdaságellenes vagyon- és jövedelemeloszlás ellensulyozása. Ezt a termelésnél a megkivánható hozadék, a fogyasztásnál a nyereség elköltésének megadóztatása éri el. Az utóbbi az előbbit kettős értelemben érinti. Ha a tényleges hozadék felülmulja a megkivántat, a többlet adómentes marad, ha ellenben nem éri el azt, akkor a hozadék különösen sulyos adó alá esik, amely annál magasabb, minél inkább elmarad a tényleges hozadék a kivánttól. Minthogy azonban a fogyasztási adóztatás semmiféle különbséget sem tesz a nyereségek elköltésénél, ezek az adók a minusz folytán már erősen megterhelt nyereséget sulyosabban érintik, mint a meg nem terhelt plusz-nyereségeket. Ez abba az irányba fog hatni, hogy ez utóbbiak könnyebben váltatnak át használati jószágokra, mint amazok, ami egyrészt a termelési apparátus mértéken felüli kiterjesztésének állja utját, másrészt a kivánatos tőkeképződést mozditja elő.

Az elérendő hozadék alapján való adóztatás igazságosabb, mint egyéb módok. Ez utóbbiaknál két alapelvet látunk: az adófizetés vagy az állam ellenteljesitménye, vagy az adózó teljesitőképessége szerint történik. Az elsőnek jelentősége már csak történeti: az állam és az adózók közötti üzleti elszámolás sem eszményi követelménynek nem mondható, sem gyakorlatilag nem lehetséges. Nem olv könnyen tünik elő a második módszer hibája, annál is inkább, mert az alapjául szolgáló

fogalom kétértelmü. Mindenesetre téves Smith Ádámot követve a teljesitőképességet a jövedelem nagyságával venni egyenlőnek. Ez magángazdasági nézőpont. Ezért Pistorius a teljesitőképesség helyébe a *termelőképesség* közgazdaságilag helyesebb fogalmát ajánlotta.

Az adózás hatásait illetőleg helytelen az adóban egyszerüen az árak megdrágitását látni. Az adó által teremtett magasabbrendü tőkének használata behozhatja az általa okozott terhet, sőt felül is mulhatja azt. Innen az *adótermelékenység* fogalma. Ezt a fogalmat az individuális pénzügytan alig vette tekintetbe, csupán magángazdasági szempontból nézve az adóterhet. Holott például egy gyár termelési költségei a vámszerződések, vasut, hitel- és váltójog stb. által magas adók ellenére is alacsonyabbak lehetnek, mint azok nélkül volnának. Ezért van az, hogy fejletlenebb országokban nemcsak a tőkekamat, hanem minden hitelre és tőkére utalt, gépesitett termelés drágább, mint magas fejlettségü országokban. Mert az utóbbiakban az adóterhet ellensulyozza az adótermelékenység. Ha az adó kedvező hatásai felülmulják a megterhelés mértékét, akkor adótulszárnyalásról (Steuerüberholung) beszélünk. Az adótermelékenység elve alapján az adót át kell háritani a fogyasztóra, hogy a tényleg fizetett adó belemenjen az áruk árába, mert a termelést az állam segitsége erősebb mértékben olcsóbbitja, mint amily mértékben az adózás megdrágitja. Arra a kérdésre, hogy melyik adónem alkalmas arra, hogy ilyen alapon a termelőről a fogyasztóra áthárittassék, azt kell felelni, hogy kizárólag a hozadéki adó éspedig a „Sollertrag" alapján kivetve. A gyakorlat e részt, ellentétben a jövedelmi adókkal, ma is a termelékenységet veszi alapul, például nálunk a kataszter alapján fizetendő földadónál.

A kapitalisztikus gazdasági rendben az adógazdaság és magángazdaság szükségképpen ellentétben állanak egymással, azon elv alapján, hogy minél kevesebbet avatkozik bele az állam a gazdasági életbe, annál jobb. Ma már tudjuk, hogy ez a gazdasági szabadság csak utópia, amelytől a gyakorlat el is fordult (szociálpolitika). Minél nehezebbé vált azonban a gazdasági életnek az egyes erők szabad játéka által való automatikus szabályozása, annál önkényesebbnek tünik fel az adóztatás, annál elkeseredettebb az ellene való védekezés. Minthogy a kincstár számára az igazságos felosztásra más mód nem marad, a quantitás elvéhez kénytelen menekülni: a nagy vagyonnal és nagy jövedelemmel biróktól a legtöbbet elvenni. Addig az államgazdaság nem is állithat fel jó adórendszert, ameddig az államot mintegy idegen testnek érzik a magángazdaságok között. Ez csak akkor lehetséges, ha állam és magángazdaságok nem ellenségesen állanak egymással szem-

ben, hanem a nemzetgazdaságban *testületileg, rendileg* megszervezve füződnek össze.

A feladat, amely egy testületileg szervezett közgazdaságban az államgazdaságnak jut, nem tisztán fiskális, hanem gazdaságpolitikai. A nemzet szellemi tőkéjének igazgatása olyan társadalmi funkció, amelyet az egyes gazdaságoknak egyáltalán nem, a testületeknek csak részben, legjelentékenyebb részben azonban az államnak kell végeznie. Mint e tőke igazgatója, az állam a nemzetgazdaság formálója és az államgazdaság, amely az ehhez szükséges gazdasági eszközöket szolgáltatja, elsőrangu gazdaságpolitikai intézmény. Már a bevételek szerzése, az adóztatás módja, nemcsak azok elköltése kitünő eszközök a közgazdaság formálására, ezeket az állam és a gazdasági rendek egész gazdaságpolitikájával összhangba kell hozni.

Az univerzalizmus tanitása szerint az állam a legmagasabb rend, feladatai: 1. a belső és külső politika sajátos irányitása, 2. a többi rend vezetése és 3. a csődöt mondó rendek helyettesitése. Ahol például egy uj rend van keletkezőben, mint a XIX. század munkásrétegénél, ott az államnak kisegitőleg kell beavatkoznia, mindenekelőtt a szociálpolitika intézményeivel. Azonban az állami feladatok erősebb kiterjesztése hiba, a rendeket kell abba a helyzetbe hozni, hogy önállóan lássák el a tőlük átmenetileg elvett feladatokat.

Minél inkább kiépülnek az önellátó rendek, annál kisebb lesz az állami feladatok korlátozásával a központ pénzszükséglete. Viszont annál inkább biztositottnak kell lennie. A vezető és szervező feladatok mellett a többi rendek felügyelete nagyobb igényeket támaszt az állami tisztviselőkkel szemben, mint ma, viszont alulról megfelelő panasz- és felszólamlási szervek szükségesek.

Az államgazdaság felépitésének három szerve: 1. a pénzügyminiszter, 2. a gazdasági rendek és 3. az adótársaságok. A pénzügyminiszternek szoros kapcsolatban kell állania a rendekkel, amelyek testületi munkaközösséget képviselnek. Az adótörvények a pénzügyminiszter és a gazdasági testületek összeműködéséből állnak elő, az adókat a pénzügyminiszter által megszabott irányelvek szerint az *adótársaságok* vetik ki az egyes adófizetőkre. A kivetés ugy történik, hogy a rendek háza felosztja az összadót az össztestületekre, ezek a megfelelő részt az egyes testületekre, az utóbbiak azután, mint adótársaságok végzik el a további felosztást a végleges fizetőig. Az általános elv végrehajtásának módját a gyakorlat fogja kialakitani. Az egyes adózóknak mindenesetre széleskörü felszólamlási jogot kell adni, amelynek első fóruma a testület, a második a rendek háza, a harmadik a pénzügyminiszter.

Az irányitó elveknek egyszerüeknek kell lenniök. Mihelyt a hozadék normalizálva van, az adótársulatokra kettős feladat vár: 1. az egyes üzleti tőkék értékelése, 2. a százalékos arány alkalmazása a felosztásra. Az adótársulatok szakismereteik alapján sokkal inkább alkalmasak e feladatok elvégzésére, mint a pénzügyi hivatalok.

Egyébként az államháztartás fedezési módjai az univerzalisztikus államgazdaságban ugyanazok, mint az individuálisban, de jelentőségükben bizonyos eltolódás áll be. Amennyiben az elvonó gazdaságnak (Bezugswirtschaft) a többi javára szükebb tér jut és abban is az illetékek és járulékok hátrább szorulnak.

A testületi gazdaságban nagyobb tér jut az *önellátásnak*, de az állami rendben ez mégis nehezen vihető keresztül. A közvetlen pénzszerzés nem első feladata az államgazdaságnak, csak ott kell ehhez nyulni, ahol az állam a magántevékenységet helyettesiti. Monopoliumokhoz viszont ott, ahol a magánkezdeményezés visszahuzódik, s a köznek nagy nyereség juthat. A hitelgazdaság termelékenyebben fog alakulni, ha a testületek fognak dönteni arról, hogy hitel, vagy adó formájában történjék-e valamely állami szükséglet fedezése. A járulékok és illetékek, minthogy azok a csere magángazdasági elvei alapján szedetnek, ellentmondanak az univerzalizmus államgazdasági felfogásának, ezért erősen visszaszorulnak. E részt kidomborodik az elv, hogy az egyes magángazdaságnak csak olyan államgazdasági teljesitményben szabad részesülnie, amely közvetve az összességnek használ.

Az adórendszer a *hozadéki adóra* van felépitve és ezzel a tőkefelhasználást gazdaságpolitikailag alakitja. Az elérendő hozadék (Sollertrag) vagy termelőképesség mellett a fogyasztási adóknak is jut szerep. A fogyasztási adók az árak állandósitásához vezetnek és helyesen alkalmazva a gazdaságellenes fogyasztást visszaszoritják. A vámok célja is elsősorban ebből a szempontból tekintendő.

Az elérendő hozadék alapján való adóztatás végrehajtása az előbb emlitett hármas szerven nyugszik. A tulnagy tőkekoncentráció ellen a tőke nagysága szerint emelkedő progresszió segit. Legnehezebb feladat persze a tőke értékelése és az adósságok megfelelő tekintetbevétele.

A hozadéki adórendszer igyekszik megmenteni azt a kis igazságot, amely az *egyetlen adónem* gondolatában rejlik, amennyiben a közvetlen adónál kizárólag a tőke megkivánható hozadékát (Kapitalsollertrag) veszi alapul. Ez ott történik meg a legkönnyebben, ahol a tőke egyedüli meghatározója, vagy legalább is döntő tényezője a hozadéknak. Igy a kölcsönöknél, az osztalékoknál, azután az összes vállalati formáknál. Ellenben már nehézségek vannak a szabadfoglalkozásuak

adóztatásánál: itt a hozadékadó a jövedelmi adóhoz közeledik. A munkahozadéknál ugyanaz a helyzet, mint ma, amikor részleges jövedelemadót fizet. Látnivaló, hogy a hozadéki adórendszer a legtermékenyebb régi adóformákat magába tudja olvasztani. A testületileg kötött nemzetgazdaságnak a neki megfelelő hozadéki adórendszerhez kell vezetnie, a nagy elv alapján: Finis omnis contributionis salus publica.

III.

VÁLSÁG-ELMÉLET.

Heinrich Walter, aki a legutóbbi időkig a bécsi kereskedelmi főiskola tanáraként működött, első nagy munkájában, „*Grundlagen einer universalistischen Krisenlehre*“ (1928), a válság elméletét dolgozta ki Spann tanai alapján. Ezt a könyvét követte a rendiség, különösen a rendi gazdaság problémáit részletesen megvilágító műve „*Das Ständewesen*“ (II. kiadás 1934.), továbbá az uj olasz államiság és gazdaság vázlatos ismertetése: „*Der Faschismus*“ (F. Bruchmann A. G. München. II. kiadás 1932), végül a „társadalmi kérdés“ univerzalisztikus szemlélettel való feldolgozása: „*Die soziale Frage*“ (Jena. G. Fischer 1934).[5]

Az univerzalizmus módszere éppen alapfelfogásánál fogva különösen alkalmas a *válságprobléma* tanulmányozására. Hiszen a válságokat és konjunkturákat nyilván nem lehet magukban álló, egyes jelenségekként felfognunk, hanem éppen a gazdasági élet egészéből kell azokat megértenünk. Az eddigi, különböző, egymással össze nem függő válság- és konjunkturaelméletekben mindenütt megtalálható valamilyen helyes szempont, azért ezek az univerzalismus válság-elméletében mind egymásba illeszthetők, anélkül, hogy ezáltal egy üres eklekticizmus módszerébe esnénk. Minden válság-elmélet valamilyen aránytalanságból indul ki; mégis különbséget lehet tenni azok között az elméletek között, amelyek ezt az aránytalanságot a jószág-, az áru-oldalon, nevezetesen a termelés, a fogyasztás vagy jövedelemeloszlás területén keresik és azok között, amelyek a pénz oldalán akarják felfedezni a válság okait. Ilyen módon a válságelméletek tartalmilag a szűkebb értelemben vett aránytalansági és az ugynevezett monetáris elméletekre osztályozhatók; harmadik csoportként csatlakoznak ezekhez azok a teoriák, amelyek a válság- és konjunkturamagyarázatokban lélektani, sőt kozmikus okokra mennek vissza. Disproportionalitás, monetáris és naturális tényezők alkotják tehát a válságelméletek három főtipusát. Ezek között

[5] A rendi gazdaság elméletéről l. a Közgazdasági Szemle 1932. évi 6—7. számába irt közleményemet, a társadalmi kérdésről pedig az 1938 évi 5—6. számába irt ismertetésemet.

persze ismét sokféle további csoportositás tehető és Heinrich könyvének egyik nem csekély érdeme a válságelméletek történetének rendszeres feldolgozása. Igy nyer a történeti részből téglákat az univerzalizmus válságelméletének felépitéséhez.

Eddigi elemzéseinkből emlékezünk a gazdaságnak, mint egésznek épitményére és nevezetesen emlékezünk a *korreláció* kategóriájára: az utóbbi az összes funkciók, összes részegészek és fokok egymásra való beillesztettségét, egymásnak való megfelelését jelenti. Ebben a korrelációban a régi „egyensuly elmélet" univerzális fogalmát láthatjuk. Normális: a teljes korreláció állapotában lévő, teljesen kiegyenlitett gazdaság. Ámbár ez a valóságban sose fordul elő, a gazdasági élet *normája* mindenesetre a minden oldalu arányosság és korreláció megóvása és helyreállitása. Ehhez az összes tagok — részek és fokok — saját életének gazdag kifejtése járul, ami a „teremtő megfelelés" kategóriája alapján szintén a korreláció egyik módja. Szorosan összefügg mindezzel a termelékenység fogalma is: a termelékenység éppen a tagnak az egészben való helyzetétől függ. Nem lehet egyes teljesitmények termelékenységéről magukban tekintve beszélni, mert csak a beillesztettségből, tagi jellegből eredő, korrelativ temelékenység létezik. Egy tag a saját funkciós helyzetében akkor éri el a legmagasabb termelékenységet, ha a lehető legjobban megfelel az egésznek, korrelativ a többivel. A nemzetgazdaság akkor valósitja meg a legnagyobb produktivitást, ha biztositva van az összes termelési ágak arányossága. Ekkor egy tag sem terméketlen, hanem minden funkció elvileg egyenlő fontosságu; emlékezünk az *äquipollentia* elvére: bizonyos teljesitményszint eléréséhez minden teljesitménynek egyenlő a fontossága. Emez arányosság minden tartós zavara (krizis) az elért termelékenység csökkenését jelenti. Innen ered, hogy egy technikai vagy szervezeti ujitás nem akkor hozza a legnagyobb nemzetgazdasági termelékenységet, mikor bevezetik azt, tehát az illető vállalatoknak a legnagyobb hozadékot nyujtja, hanem akkor, amikor az általa megzavart korreláció már minden részben helyreállott.

A teljesitmények épitményével, mint láttuk volt, adva van a jövedelem-eloszlás is; az árak viszont a tagi alkatnak mintegy indexei, jelzői.

Ámde a gazdaság folytonos mozgásban, áttagolódásban él. A gazdaság a társadalomnak az a nagy részegésze, amely a célok számára az eszközöket szolgáltatja. Mozgása, változása egyfelől onnan ered, hogy részes a társadalom életében, tehát alkalmazkodnia kell a társadalmi *célok* változásához. Ámde másfelől mint az *eszközök* sajátos világának, külön részegészének is saját élete, saját mozgása van. Mindez együttvéve

az „áttagolódás“ kategóriájával jelölhető. Ha a célok megváltoznak (divat, háború, világnézleti áramlatok), a gazdaság is megfelelően átalakul; már egyetlen cél változása esetén sem maradhat az átalakulás csupán egyes jelenségre, a változó képződményre izolálva, hanem a gazdaság egészében folyik le. Egy tagnak sem lehetséges önmagában való élete, az átalakulás sem maradhat egyes változásokra korlátozva. És a fennebb mondottak értelmében természetesen kiterjed a jövedelmek eloszlására és az árakra is. A gazdasági élet minden áttagolódása ugy történik, hogy 1. egy teljesitmény vagy egy képződmény (részegész vagy fok) megváltozik és pedig ez a változás vagy a célok vagy maguknak az eszközöknek az oldaláról indul ki; és 2. az összes többi teljesitményeknek ehhez és egymáshoz képest uj korrelációkat kell keresniök. Mint annakidején fejtegettük, a spanni kategóriák alapján ezt a folyamatot ugy kell felfogni, mint az összes teljesitmények egészének *visszavételét* s a megváltozott állapot szerinti *uj kitagolását*. És pedig minden változás az egész, a nemzet-, sőt világgazdaságnak minden részében való eltolódását jelenti (az áttagolódás totalitása). Természetesen óvakodni kell attól, hogy ezt mechanikus folyamatként fogjuk fel. Minden áttagolódás, mint visszavétel és uj kitagolódás, kettős arccal bir: az egyik a régi tagok visszafejlesztését, kirekesztését, kihagyását, a másik a gazdasági ágak uj tagjainak megerősitését, fellendülését, nagyobb érvényességét mutatja. Ezt a tényt az *áttagolódás Janus-arcának* nevezhetnők. Minden áttagolódás válságszerüen történik; a szó legtágabb értelmében a korrelációs viszonyok minden megzavarása, amely a gazdaság áttagolódásával össze van kötve: *válság*. Mig *konjunktura* a szó legtágabb értelmében az áttagolódás folyamatának — uj beállitás, mozgás, eltolódás — egészét jelenti. A közönséges szóhasználat azonban csak a nagyobbszabásu és hevesebb zavarokat jelzi válságoknak. A válság tehát fokozati fogalom („Gradbegriff“).

Az univerzális válságelmélet tárgya a konjunktura, mint a gazdasági áttagolódások összfolyamata; az ebben előálló és nevezetesen a gazdasági áttagolódás visszafejlődési ágából eredő, sulyosabb korrelációs zavarokat nevezzük a szó sajátos értelmében válságoknak.

Ami már most közelebbről a *célok* változását illeti, ujból hangsulyozandó, hogy a célok változásának *inditékai* nem tartoznak a gazdasági folyamatok vizsgálatának körébe: a célokkal szemben a gazdaság „vak“; ezeket nem irányitja, csupán a céloknak az eszközök strukturájában, épitményében való visszatükröződését vizsgálja. Egyébként a célok változásai között sokféle megkülönböztetés tehető. Igy megkülönböztethetünk 1. olyanokat, amelyek tiszta célváltozásokat jelentenek

(háború, divat) és 2. olyanokat, amelyek egyuttal a gazdasági eszközök változását is jelentik. Az utóbbiakhoz tartoznak például a „magasabbrendü tőke" területén beálló változások, uj kereskedelmi szerződések, uj ipartörvény és más efélék. Egyéb osztályozási lehetőségek közül emlitsük még meg az átmeneti és tartós elváltozások megkülönböztetését. A célok tartóssága, állandósága nyilván a közgazdaság virágzásának emeléséhez vezet. Alig kiván bővebb bizonyitást, hogy például a célok állandó változását jelentő divat, a kapitalista vállalatok versenyének egyik fő fegyvere következtében mily nagy gazdasági értékek mennek veszendőbe és milyen kritikus zökkenők állhatnak be.

A gazdaság, mint az eszközök területe, természeti, technikai, társadalmi alapokkal bir és ezek változásai visszatükröződnek a gazdaság egész strukturájában. Emlékezünk a gazdaság részegészeire: közösségi érettség, előérettség és létrehozási érettség. Amelyikben először áll be változás, az a *válság-alap.* Heinrich a válság-alapok és tipikus hatásaik alábbi csoportjait különbözteti meg: A *közösségi érettség* nem monetáris területén keletkező válság-alapok, minők például a gazdasági tervben elkövetett hibák, a piacnak kereskedelmi szerződések által előidézett nagyságváltozása, vagy a jövedelemelosztás szabályozása, az adózás befolyásai stb. Azután a közösségi érettség *monetáris* területéről kiinduló válságalapok: a pénz- és hitelpolitika, valuta és bankügy jelenségei, igy például az u. n. hitelinfláció s más efélék. Ezek egyébként egyfelől más válságalapok korrelativ kifejeződései lehetnek, de másfelől magas rangjuknál fogva fontos áttagolódási következményekkel járnak. Az előérettség részegészében a *termelékenységi fejlődés* a vele járó áreltolódásokkal a válság alapja, gondoljunk e részt egy uj technikai találmányra.[6] Végül a létrehozási érettség egészében a piaci érettség területén spekulációs hibák, a termelői érettségben pedig tulsok vagy tulkevés tőkebefektetés mutatkozik lényeges zavarok alapjaként. A válságelmélet tulajdonképpeni tárgya: tanulmányozni a részegészek beállitását és annak kisérő jelenségeit az uj gazdasági folyamatra, amely meghatározásunk szerint a válságalapot alkotja. Ámde a részegészek áttagolódásai tulajdonképpen csak lappangó, *előválságokként* jellemezhetők, a konkrét, élő válságok a *fokozatok* épitményében lelik alapjukat, és pedig az alsóbb fokok saját életének hiányos fejlettségében vagy a nemzetgazdaságok világgazdasági strukturájában való átalakulásokban;

[6] „Összefoglalólag: a modern gazdaságban a feltalálás és teremtő létrehozás („szellemi őstermelés") tervszerü tulfejlettségét állapithatjuk meg, amely mindenekelőtt gazdaságunk állandó áttagolódásait eredményezi a termelékenységi haladás összes előnyeivel, de egyuttal a válságok hátrányaival is." Grundlagen. 233. l.

az utóbbik a legjelentősebb, világgazdasági válságok. A fokozatok épitményében megkülönböztethetjük a háztartás, üzem, termelési ágak, az egész nemzetgazdaság, végül a világgazdaság válságait.

E három elemzett csoporttal, a célváltozásokból, a részegészekből és a fokozatok épitményéből, különösen pedig a világgazdasági fok korrelációs zavaraiból előálló válságokkal megkapjuk a gazdasági válságok tartalmi, lényegi felosztását. A válságok a gazdasági teljesitmények strukturájában heves megfelelési zavarokat jelentenek, amelyek az áttagolódások összfolyamatában állanak elő.

A válságok elháritásának, megelőzésének módjai viszont a gazdaság részegészeinek és fokainak rangviszonyai szerint adódnak. Minél magasabb ranggal bir valamely részegész vagy fok, annál nagyobb a jelentősége, mint válságalapnak is. Ezért a válságelháritó politika utjai között a legfontosabb a közösségi érettségnek az *állandósitás* és *megkötés* irányában való kifejlesztése. Nem kevésbé fontos az egyes fokok *saját életének*, a vita propria-nak megerősitése, ezáltal a világgazdasági válságalapokkal szemben az ellenállási erő nyilván fokozható. Végül a válságmentes gazdaság legfontosabb feltételei közé tartozik a *célok* állandósitása is.

A rang fogalma képesitett bennünket arra, hogy a válságalapokat a megfelelő részegész vagy fok rangja, „sulya" szerint rendezzük el és ezáltal lehetőségünk nyilott arra, hogy az üres eklekticizmus veszélye nélkül az eddigi konjunktura- és válságelméletek sokféle különböző eredményét a megfelelő helyre illesszük. Mig az összes eddigi teóriák egy részterületből p. o. a tulkapitalizációból vagy a monetáris mechanizmusból vezetik le a kriziseket, az univerzalizmus válságelméletének egyik lényeges előnye, hogy a nemzetgazdaság egészéből magyarázza ki a zavarok keletkezését és lejátszódását. Éppen ennek a szemléletnek az eredménye a *válságalapok hierarchiája.*

A rangok szerint tehát — ismételjük összefoglalólag — a válságoknak és egyuttal a helyes konjunkturapolitikának következő területei adódnak: 1. A *célok* területe; azonban az innen eredő válságok elháritása, nevezetesen a *célok állandósitása*, nem tartozik magára a gazdaságra, hanem a társadalmi életnek gazdaságfeletti sikjára, a kultura és politika körére. 2. *A világgazdasági fok válsága.* A világgazdaságnak a nemzetgazdasággal szemben való rangelsőbbsége folytán az utóbbinak egyetlen védekezési lehetősége a saját élet lehető kifejtése (önellátás). 3. *A nem monetáris közösségi érettség* területe; az itt elemzett válságalapok elháritására a legfontosabb intézkedések a megfelelő adórendszer, vámpolitika, a jövedelemeloszlás szabályozása, szociálpolitika, stb., legfő-

képpen pedig az egész gazdaság *rendi szervezése*. 4. A pénz és hitelügy. 5. Az előérettség. 6. A piaci és végül 7. a termelői érettség válságalapja.

IV.

A SZOCIÁLPOLITIKA ELMÉLETI ALAPJAI. A BÉRKÉRDÉS.

Az univerzalizmus irodalmát *F. A. Westphalen* is értékes munkákkal gazdagitotta. „*Die theoretischen Grundlagen der Sozialpolitik*" (Jena, Fischer 1931), valamint „*Die Lohnfrage*" (Jena, Fischer 1934) cimü könyvei e kérdéseknek Spann szellemében való feldolgozását tartalmazzák.

1.

Az angol klasszikus iskola kutatói jól látták a szociálpolitikai feladatokat, különösen az ipari munkásság helyzetét, mindamellett elvileg minden állami, vagy egyéb szociálpolitikai beavatkozást elutasitottak. Nem részvétlenségből, hanem a gazdasági élet törvényszerüségéről vallott felfogásuk alapján. *Smith* szerint a gazdaságban megváltozhatatlan „természetes rend" uralkodik; a valóság, a pozitiv gazdaságok ennek többékevésbé sikerült megjelenési formái. Minél több a beavatkozás, annál kevésbé harmonikus a gazdaság. A beavatkozások csak tönkretehetik a gazdaság természetes folyamatát, elő nem segithetik azt. Következésképpen a gazdaságpolitika egyetlen követelménye a szabad verseny megvalósitása. A szociális kérdés elsősorban a munka árának alakulása: a *helyes bérszinvonalat* pedig csupán a szabad munkapiac alakithatja ki.

Ricardo és *Malthus* tanitása szerint az egész gazdasági, sőt társadalmi életben két törvény: a népesedés és a föld csökkenő hozadékának törvénye uralkodik. E felfogás szükségképpen minden szociálpolitikával szemben negativ állásfoglaláshoz vezet. A gazdasági életet nem lehet szabályozni. Egyszerüen *van*, nem mondható se jónak, se rossznak. Az egyetlen, ami lehetséges és ami béremeléshez vihet: a népszám csökkentése, a munkásság ilyen irányban való kioktatása.

J. Stuart Mill sem tudja megindokolni a szociálpolitika lehetőségét, jóllehet kénytelen foglalkozni szociálpolitikai kérdésekkel, például a szakszervezetekkel. Mill meglátta a szakadékot a klasszikusok elmélete és az élet között, de annyira benne él még a természettudományi kauzalitás gondolatában, hogy attól nem tud szabadulni. Ezért szociálpolitikai állásfoglalása ellentétben áll elméletével.

A szociálpolitika tudományos megalapozását *a történeti iskola* inditotta meg. Egyfelől a gyakorlati élet követelményei,

másfelől a német idealizmus hagyományai vezették. A „társadalmi kérdés" mind aggályosabb formát öltött, a formáljogi szabadság és egyenlőség elve és a gazdasági függőség és magárahagyatottság tényei közötti ellenmondás mind kirivóbbá vált. A társadalmi igazságtalanságok az államnak, mint az igazság őrének közbelépését kívánták. A történeti iskola a szociálpolitikai intézményeket elsősorban azért követelhette, mert a gazdasági életben nem látott mechanikus szükségszerüséget, nem is mennyiségek egymásra hatását, hanem emberi célkitüzések és kulturális értékelések kifejezését. A gazdaságtudomány etikai tudomány: rendszerében itéleteknek és törekvéseknek is helyhez kell jutniok.

A történeti iskolának ez a felfogása volt a feltétele annak, hogy a közgazdaságtan egyáltalán szociálpolitikával foglalkozhassék. A gazdasági életet meghatározó tényezők erkölcsileg megitélhető emberi cselekmények: tehát változtatni lehet rajtuk. Minden gazdaság lényegénél fogva *rendet* jelent, tehát tervszerü irányitása szükségképpeni követelmény.

Azonban — a mondottak ellenére — a történeti iskola eszménye is a természettudományi megismerés maradt. Számára is a szociálpolitika alapja a *piaci* eloszlás, bár az ártényezők nemcsak piaci mennyiségek, hanem hatalmi, társadalmi tényezők is. A történeti iskola szerint tehát lehetséges ugyan a gazdasági élet szabályozása, de egységes elmélet hijján e szabályozás *sajátos jellegét* nem tudta kifejteni. Relativizmusa odavezetett, hogy vagy az „általánost" ismerte el és a „természettörvényhez" jutva vissza szkeptikusan állott szemben a gyakorlat intézkedéseivel, vagy pedig elvetett minden teóriát és a politikai cselekvést mindenhatónak vélte. Az első uton járt *Roscher*, a másodikon *Schmoller*.

Mindezeknél fogva a történeti iskola a szociálpolitika tiszta vonalait és céljait nem dolgozta ki. Innen az a ma is gyakori beállitás az elméletben, még inkább a gyakorlatban, hogy egyfelől a gazdasági élet „természetes" menetéről beszélnek, másfelől a szociálpolitika által erre mintegy ráfüggesztett „társadalmi terhek"-ről, amelyeket szabad funkcionálásának akadályaként kell hordania. Ma is sokan azt hiszik, hogy a gazdasági produktivitást a gazdasági szabadság felé való közeledéssel lehet emelni, a szociálpolitika pedig ennek gátja; viszont elismerik, hogy ugyanakkor a gazdasági élet létfeltétele is. Igy áll elő az elmélet és élet kettéválása, mindkettő nagy kárára. Hiányzik a szociálpolitika *elméleti megalapozottsága.*

Az első alapvető kérdés e részt az, hogy a gazdasági élet elemzéséből nyerhet-e a tudomány bizonyos általános *normákat* minden szociálpolitika irányitóiként. Az *értékitélet lehe-*

tőségének problémája éppen a szociálpolitika tudományos tárgyalásában döntő jelentőségü. Errenézve még ma is sokan osztják *Max Weber* felfogását, amely szerint a gazdasági élet kutatója végeredményben csak azt vizsgálhatja, ami *van*, tudományosan nem létezik számára a kérdés, mi *legyen*. Elmélet és politika között a tudományban nincs logikai összefüggés. Ezzel szemben a helyes megoldást itt is az univerzalizmus adja: a gazdaság, mint a társadalom egészének részterülete eszközöket ad az értékek megvalósitásához. A gazdaság csak egy célrendszerre való vonatkozásából nyer létet. Értékitéletek egyfelől a gazdaságnak a társadalommal való összefüggéséből, másfelől magának a gazdaságnak, mint egésznek teleológiájából következnek. A szociálpolitika, mint gyakorlati gazdasági szabályozás először is egy etikai, világnézleti értékelő elvből indul ki, azután az igy adott konkrét értékrendszer számára megfelelő, helyes gazdaság megteremtésének elveit adja. Az utóbbiak, a belső gazdasági értékitéletek nem egyebek, mint magának a teóriának, mint a gazdaság élettörvényeinek ismeretei.

Menger vetette fel először a kérdést, hogy mennyiben befolyásolják etikai, jogi stb. tényezők a gazdaságot és miképpen magyarázhatja meg az elmélet e tapasztalatilag adott befolyásokat? Minthogy Mengernél is a döntő jelenség az ár, a kérdés igy hangzik: miképpen lehetséges, hogy az emlitett befolyások hassanak az áralakulásra? Ez a „*hatalom vagy gazdasági törvény*“ problémája, amelynél tulajdonképpen minden racionális gazdaságpolitika megalapozása forog szóban. Menger és Böhm-Bawerk is a természettudományi kauzalitás alapján állottak, ezért szerintük szociális tényezők közbelépése nem változtathat a gazdasági élet törvényein. Ismeretes Böhm-Bawerk véleménye, hogy csak olyan beavatkozások járhatnak sikerrel, amelyek összhangban állanak a gazdasági élet spontán fejlődésével s mintegy előlegeznek olyan eredményeket, amelyek előbb-utóbb maguktól is beállottak volna. Az osztrák iskola ilyenképpen, ha nem is oldotta meg a szociálpolitika elméleti megalapozását, érdemes módon rámutatott arra, hogy a szabályozások nem alapulhatnak szubjektiv önkényen, hanem bizonyos objektiv gazdasági feltételekhez vannak kötve.

Feladatunk mindezek után éppen a gazdaság sajátos életmenetének, mint a szociálpolitika alapjának kifejtése. Ez persze nem kauzális értelemben értendő. A gazdaság belső törvényszerüsége a részek értelmes tagozódásában és korrelációjában rejlik. Ezért a politika sohasem tárgyalhat egy gazdasági funkciós ágat magában, elszigetelve a többitől. Akárhol indul is meg a gazdasági vagy szociálpolitika, mindig az *egész gazdaság áttagolásaként* kell azt felfogni, hatékonysága

a gazdasági teljesitmények helyes korrelációjának helyreállitásában gyökeredzik.

Mint minden politika, a szociálpolitika is célra irányuló cselekvés a tásadalmi élet befolyásolására. Politika általában rendező, szervező cselekvés, amely arra irányul, hogy a társadalmi célok a lehető legtökéletesebb mértékben eléressenek. Minden terület, a gazdaság is, értelmét az egésztől, az össztársadalomtól nyeri, ezért minden politikának össztársadalmi hatásai vannak. A szellemi-ethikai jelleg tehát, amely ott van minden szociálpolitika alapjában, annak nem sajátos jegye. De nem is elég a szociálpolitikai intézményeket csak a cél oldaláról nézni, a tudománynak a *tárgy egységében* kell megtalálnia az alapot, amely felé a szociálpolitika irányul. Ez a tárgy pedig a *gazdaság*. A szociálpolitika a gazdaság tervszerü tagolása és alakitása, a gazdasági élet szervezésének bizonyos formája. Ez a meghatározás azonban minden gazdaságpolitikára áll, mind tervszerü törekvés a gazdasági élet helyes rendjére. Ebből következik, hogy *minden gazdaságpolitika szociálpolitika is*, viszont az utóbbi sem korlátozódhatik bizonyos rendszabályokra, hanem a gazdasági élet egészének tagolását kell szem előtt tartania. A szociálpolitika nem puszta „jövedelemeloszlási" vagy „árpolitika", hanem elvileg általános gazdaságpolitika. Hogy milyen konkréte egy bizonyos, történetileg adott szociálpolitika, az a körülményektől függ. Például mai formájában a szociálpolitika a társadalom egészének reakciója bizonyos csoportok tartós elnyomottsága ellen. Ezért a gazdaság olyan formálására törekszik, hogy a hátrányt szenvedők helyzete ne legyen többé a gazdasági rendben konstitutive adva. Azonban a szociálpolitika nemcsak reakció az individualizmus elve ellen, hanem éppen azok az intézmények is lényegéhez tartoznak, amelyek meggátolják a reakciót kivánó jelenségek kialakulását. Igy a rendi, ranghoz illő jövedelem gondolata eminensen szociálpolitikai gondolat, ép igy a céhek és egyéb kötelékek nagy mértékben szociálpolitikai tartalommal birtak. Ismételjük: a szociálpolitika mindig a társadalom egészét tartja szem előtt. Ezért kell a gazdaságnak össztársadalmi szerepét látni és igy illeszteni bele a szociálpolitikát az elmélet keretébe.

Tudjuk, hogy a gazdaság eszközök rendszere célok szolgálatában. A gazdaság az eszközök nyujtása vagy megtagadása által gyakorol befolyást az egész társadalom életére. A gazdaságilag hátrányban levő tagok és csoportok helyzetének következményei abban nyilvánulnak meg, hogy társadalmilag fontos funkciók elvégzésének hiányoznak a megfelelő feltételei. A szociálpolitika célja: *társadalmi funkciók állandó teljesitésének és közösségi formák fenntartásának biztositása*, amennyiben ezek gazdasági okokból állandóan és konstitutive

fenyegetetteknek látszanak. Ugyis mondhatjuk: szociálpolitika *a gazdasági élet tervszerü rendezése azoknak a biztositása érdekében, akik gazdasági helyzetük folytán társadalmi létükben veszélyeztetve vannak.* Vagy egész általánosan: *szociálpolitika a gazdaság formálása a társadalom életkövetelményeinek biztositása céljából.*

Szemben azokkal, akik a szociálpolitikát a gazdaság „megterhelésének" tekintik, a mondottak alapján azt a *produktivitás* egyik feltételeként kell tekintenünk. Mint emlékezünk, az univerzalizmus a termelékenység alapját a gazdasági teljesitmények összhangjában látja, az egyes ágak produktivitása csak a többivel együttességben lehetséges. A jószágszaporitás nem is magában, hanem csak megfelelő korrelációs összefüggésben produktiv. Ennek hiánya okozhatja az u. n. tultermelést. Magát a produktivitást illetőleg meg kell különböztetnünk a *társadalmi* és a szorosabb értelemben vett *gazdasági* termelékenységet. Az első annyit jelent, hogy a gazdaság a társadalmilag fontos funkcióknak szolgáltasson eszközöket, a második annyit, hogy az egyes teljesitmények termelékenysége a gazdasági egészbe való beillesztettségtől, tagi helyzetüktől függ: ennek alapján a legnagyobb teljesitményeredményt jelenti. A produktivitás e két értelme közül a társadalmi rangelsőbbséggel bir: csak akkor produktivak a gazdasági eredményességet előmozditó intézkedések, ha nem ellenkeznek a társadalom életkörülményeivel. *A szociálpolitika éppen a gazdaság társadalmi produktivitásának megtartására irányul.* A mondottakból következik, hogy a szociálpolitika rangelsőbbséggel bir minden egyéb gazdaságpolitikával szemben. Természetesen számolnia kell a gazdaság adottságával, sajátos törvényszerüségével, különben elvétheti célját. Vagyis nem ellenkezhet a gazdasági produktivitás követelményeivel.

A szociálpolitikának mindig a gazdasági életfolyamat sajátos törvényszerüségei szerint kell eljárnia. Funkciói a „felsőbbrendü tőke" körébe tartoznak, amelynek feladata a gazdasági rend fenntartása. A rend éppen az egyes gazdasági ágak, részegészek és fokok teljesitményei közötti helyes arányosság létrehozásában áll. A szociálpolitika sohasem az egyént nézi, hanem *funkcióját*, a gazdaságban való rendi szerepét. Ezért rendezi felsőbbrendü tőke, vagyis jogszabályok utján céljainak megfelelőleg a tekintetbe jövő gazdasági részeket, ágakat. Ma például elsősorban a munkaviszonyt. Itt van a szociálpolitika helyes felfogásának első alapja: *a funkciók szerinti, rendi szabályozás.*

De ki kell ezt egészitenünk azzal, hogy az egyes teljesitmények mindig egy konkrét *fokon* jelennek meg: az üzem, a gazdasági ág, a nemzetgazdaság, a világgazdaság fokán. Az egyes fokokon a teljesitmények egységét szintén felsőbbrendü

tőke hozza létre: például az üzemi fokon az üzem szervezetét, a munkarendet, a gazdasági ágak fokán a kartelleket, kamarákat, a nemzetgazdaságban az egész gazdaságot átfogó szabályokat, világgazdasági fokon a kereskedelmi szerződéseket stb. A fokok önálló létének, saját életének megőrzése a produktivitás követelménye, elnyomásuk gazdaságilag kárt okoz. Ime a második szociálpolitikai felismerés: a *gazdasági fokok saját életének fenntartása és kiépitése.* Ezáltal csökkennek a válságveszélyek is, ez pedig nyilván elsőrendü szociálpolitikai jelentőséggel bir. A mondottakból következik, hogy nem lehetséges minden gazdasági ág és minden fok részére egységes szociálpolitika. Az alapelvek egysége mellett a szociálpolitikának *decentralizálva* kell lennie.

A szociálpolitika mint felsőbbrendü tőke harmadik alapjaként azt a feladatát kell kiemelni, hogy *minden gazdasági fokot tagként beleépitsen a felette álló, magasabb fokba.* Ezen az alapon lehet megkülönböztetni nemzetközi, nemzeti, községi stb. szociálpolitikát.

A szociálpolitikát általában a jövedelemeloszlás szabályozásának szokták mondani, anélkül, hogy az eloszlás elméletét világosan tisztáznák. A jövedelmek is organikus összefüggésben állnak egymással; mint a hogy az egyes funkció eredményét csak tagi jellege alapján, a teljesitmények összefüggéséből lehet megérteni: ugy a teljesitményért járó térítést, a jövedelmet is. Nem az ugynevezett termelési tényezők az ár- és jövedelemképződés elemei, hanem a gazdaság kitagolási rendje és fokok szerinti felépitettsége. Minden gazdaságpolitika a gazdaság egész szervezetének áttagolására irányul, minthogy pedig a jövedelem-eloszlás a teljesitmények egész épitményéből származik: minden gazdaságpolitika a maga módján elosztási politika is. Gondoljunk csak e részt például az adó- vagy vámpolitikára. Ebből is ujból látható, hogy a szociálpolitika nem szoritkozhat bizonyos meghatározott intézményekre, hanem mindig a gazdasági élet egészét kell átfognia.

Az egyes tagok *jövedelmei* azokban az árakban foglaltatnak, amelyek a gazdasági képződmények teljesitményeinek eredményességét fejezik ki. Az árban kapott ellenérték gazdasági értelme és célja, hogy a *gazdaság körforgása fenntartassék*, egyik képződmény funkciós eredménye a későbbi, célközelebbi képződménybe betagoltassék. A teljesitmények organikus összefüggése okozza, hogy minden funkció csak más, idegen funkciók felvétele által működhetik, hogy tehát kapnia kell. Ami már most a kapás, a teljesitményfelvétel oldaláról *ár*, ugyanaz az adás, a teljesitménynyujtás oldaláról *jövedelem.* Jövedelem a lehetőséget jelenti céltávolabbi funkcióknak a saját gazdasági képződménybe való beillesztésére. Ez a piacon keresletként mutatkozik meg, amelynek utján az *élet érté-*

kei és céljai a gazdaságban érvényesülnek. Jövedelemeloszlási politika a gazdasági teljesitmények tagolásának tervszerü befolyásolása azzal a céllal, hogy ujjátagolás által a gazdasági eredményben való részesedés arányait meghatározott irányban megváltoztassa. Szociálpolitikai értelemben: a gazdasági funkciók tervszerü befolyásolása azzal a céllal, hogy bizonyos eszközök és teljesitmények biztositassanak olyan tagoknak, akik helyzetüknél fogva képtelenek ezeket tartósan elérni s e hiány folytán az általuk végzett, társadalmilag fontos funkciók veszélyeztetve vannak.

A szociálpolitika vagy arra igyekszik, hogy bizonyos jövedelmi osztályok emelése által *közvetve hasson* a gazdaság áttagolására, vagy *közvetlenül* arra irányulhat, hogy a gazdaságot átformálva befolyásolja az eloszlást. Az első utra példa a bérpolitika. Ez nem feltétlenül béremelést jelent, egyes esetekben bérleszállitás is lehet a helyes szociálpolitikai eljárás. A második körébe tartoznak: 1. *Magasabbrendü tőke* rendelkezésre bocsátása bizonyos funkciók végzői számára. Ilyenek: telepitési törvények, munkásházak épitési szabályozása, munkarend, a tarifaszerződés törvényes rendezése stb. Azután: 2. *az előérettségi funkciók nyujtása:* bizonyos irányu iskolák létesitése és más effélék. 3. A *piaci érettség* terén előnyös hitelnyujtás, például családiházak épitésére stb. 4. Az élvezeti érettség teljesitményeinek biztositása; ez elsősorban a *társadalombiztositás* utján történik. 5. A munkaidő szabályozása, ami által a személyi életkifejtés lehetősége éretik el.

Igy felsorolva a szociálpolitika feladatait, hozzá kell még tennünk, hogy a szociálpolitikának a produktiv gazdasági vezetés állandóságára is kell törekednie. Évégből fogyasztási politikával kell együttjárnia.

Egy konkrét, történeti szociálpolitikai rendszert azonban nem lehet egyedül az elméleti alapból megérteni, viszont az elmélet nem adhat közvetlen előirásokat a gyakorlat számára. A gazdaságtudomány feladatát a szociálpolitikával szemben két részre osztanánk: az egyik a tulajdonképpeni *elméleti feladat*, a másik az adott helyzet konkrét követelményeit ismerteti meg, ez a *történeti* feladat.

Az *elméleti feladat* mindenekelőtt a gazdaság sajátos törvényszerüségének, kitagolási kategóriáinak felismerésében áll. Azután a szociálpolitikát az *egész* gazdaság alakitásaként kell felfogni és felismerni azt, hogy az intézmények helyességének objektiv meghatározottsága van. Viszont bizonyos történeti formák helyessége relativ. Végül mindig figyelembe kell venni, hogy a gazdaságnak össztársadalmi jelentősége van.

A történeti feladat: az elméleti megismerésből elindulva, a konkrét intézmények megmagyarázása, esetleg a sikerte-

lenségek megértése. Lehetséges, hogy egészen különböző ethikai irányzatok ugyanazon szociálpolitikai utakat követik, viszont egyforma ethikai elvek követői a gazdasági felfogás különbözősége folytán más szociálpolitika hivei.

A *gyakorlati* szociálpolitika számára a főfeladat a gazdaság konkrét tagozódásának felismerése. Minden áttagolódásnak végül a felsőbbrendü tőkén át kell történnie. További feladat a szociálpolitika határainak felismerése. Egyébként a gyakorlati szociálpolitika üzése nem annyira a tudomány, mint mindenekelőtt azoknak a feladata, akik a gyakorlati életben működnek.

Ma a szociálpolitikának a kulturális életben különösen nagy a jelentősége. Az ugynevezett „társadalmi kérdés" megoldásában nagy szerep vár rá. A „társadalmi kérdés" lényege mai alakjában az *osztályképződés leküzdése*, a társadalmi egység szétesésének megszüntetése. Miképpen lehet a proletariátust ismét a gazdasági élet hasznos részévé téve a társadalmat igenlő állásfoglalásra birni? Ott ahol a közösségnek nincs saját értéke, mint az individualizmusban, s ahol a közösségben való részvétel sajátos formái, a rendek felosztatnak: ott szükségképpen az egyéni érdekellentétek külsőségei lépnek előtérbe; a hátrányba kerülők osztálynak érzik magukat és minden társadalmi formát, az államot is érdekeszköznek, jogtalanságnak tartanak. A kultura értékeiben való részesedésnek két oldala van: az egyik a közösség teljesitményeiből való kapás, a másik a közösséggel való teremtő együttélés, a személyiség kulturateremtésben való kifejtése. Ez teszi a munkát *hivatássá*. A közösségi funkciókban való egyforma, sajátos részvétel és a közösségből való egyforma teljesitménykapás adja a *rendeket*. Itt van éppen a társadalmi kérdés előtérben álló tartalma. A modern technika a munkát hivatásból üzemanyaggá alacsonyitotta le. Vissza kell szerezni a hivatásjellegét. Ehhez az egész társadalom megujulása szükséges, elsősorban egyénfeletti és emberfeletti értékek elismerése. A társadalmi igazságosságra való törekvéshez a társadalmi szeretetnek kell csatlakoznia.

Miután igy nagy általánosságban láttuk a szociálpolitika elméleti kérdéseit, forduljunk egy részletkérdés, a *munkabér* problémája felé s nézzük, milyen alkalmazást nyernek az elemzett általános elvek ezzel kapcsolatban.

2.

Az univerzalizmus nagy érdeme, hogy a társadalmi és kulturális élet szellemeredetü egységét a közgazdasági gondolkozásnak is középpontjába állitotta. A *munkabér* kérdése is a kulturális és társadalmi élet nagy összefüggéseiben tünik elénk.

Mint az egész közgazdasági elmélet, a bérkérdés is a problematika kettős gyökerében leli alapjait: az egyik az *elmélet kiinduló megismerési elvei*, a másik a *megfigyelt tények változása*. A teória helyességének épen az a kritériuma, hogy az utóbbit ellenmondás nélkül fel tudja-e venni, meg tudja-e érteni. A klasszikus iskola alaptételéből, a társadalom nélküli egyén feltételezéséből nem juthatott el a történeti valóság megértéséhez. Viszont a történeti iskola csak a változást ragadta meg és mellőzte az elméletet. Jellemző az összefüggésekre, hogy a klasszikusok történetnélküli elmélete nem tudott érzéket kelteni a politika iránt, sőt azt tulajdonképpen lehetetlenségnek tartotta, a történeti iskola ellenben meg tudta indokolni a politikát, speciálisan a szociálpolitikát, de azt szellemi alap nélkül hagyta. Elmélet és politika nem tudtak egymásra találni.

Ez a kettőség megmutatkozik a *bérkérdésben* is. A történeti iskola nem adott elméletet, igy a kiinduló pont minden felfogásbeli változás közepette mégis a klasszikusok individuális álláspontja maradt. A bérelmélet fejlődése nagy vonásokban annak a kisérletnek a története, hogy a klasszikus közgazdaságtanból utat találjanak a bérpolitika intézményeinek és eredményeinek elméleti megragadásához.

A klasszikus iskola szerint a jövedelmeket a három termelési tényező piaci áralakulása határozza meg; a munkabér = termelési költség. Minden jószág ára a kereslet és kinálat folytán a legkisebb költség felé gravitál. Ez a gravitáció a bérre nézve is érvényesül. Igy áll elő Ricardo és később a szocializmus „vasbértörvénye", amely szerint a bér mindig az alsó határ felé gravitál, amelynél lejjebb szállva a munkás többé nem *tud* dolgozni (fizikai létminimum) vagy nem *akar* dolgozni (kulturális létminimum).

Az elméletben ez a felfogás még mindig nincs végleg elintézve, bár a gyakorlatban csekély a szerepe. A „természetes bért" a tények, amelyek a „szabad piaccal" ellenmondásban állottak, háttérbe szoritották. Viszont elméletileg is fontos volt annak a megállapitása, hogy a munkapiac nem az az egység, amelynek a klasszikusok tartották, hanem sokféle módon van tagolva. Nem kevésbé fontos volt az az ellenvetés, hogy a bér nem csupán költségelemként, hanem a munkás fogyasztási bázisaként is közgazdasági jelentőséggel bir. Mindinkább előtérbe került a „vásárló erő" érve. A jövedelem-eloszlás nyilván a produktivitást is érinti. Igy jut a bérelmélet oda, hogy a *jövedelemeloszlás és produktivitás viszonyával* foglalkozzék.

A szociálpolitikai szabályozások előtérbe jutása felvetette a kérdést: mi határozza meg a bérpolitika felső határait? A klasszikusok felelete egyszerü volt: ha többet termelnek, több osztható el; vagyis csak a „szociális produktum" növelése eme-

li a bért. Arra a kérdésre viszont, hogyan képzeljük el a produktivitás emelkedésének a bérre való hatását, az individualista gondolkodás a munka iránti kereslet emelkedését, vagyis a felhalmozódott és a piacon értékesitést kereső tőke szaporodását adta magyarázatul. Ezzel a *béralap* elméletéhez jutunk.

A liberális iskola álláspontja szerint béremelkedés mindig csak a produktivitás-emelkedés *következményeként* jöhet tekintetbe. Ezzel szemben ma a kérdés más formát öltött: Lehet-e a produktivitást béremelés *által*, vagyis a munkásrétegek vásárló erejének emelése utján fokozni? Ez az ellentét a mintegy tiz évvel ezelőtt lefolytatott, ugynevezett „bérpolitikai vita" magva. Az az irány, amely a béremelés közvetlen produktiv hatását állitja, tovább épiti azt a felfogást, hogy a bérnek elsősorban nem a költség, hanem a fogyasztási alap a gazdasági jelentősége. Ezt a *vásárló-erő elméletének* nevezzük (pl. Lederer). A másik irány, a *produktivitás elmélet*, vagy tőkeképződési érv hivei szerint (pl. Weber A., Amonn) a munkabér nem emelhető a szociális produktum, a tőke szaporodása nélkül, mert különben a béremelés csak további munkanélküliséghez vezet. A munkanélküliség leküzdésének módja éppen a béresökkentés. Mindkét irány a maga kizárólagosságában téves; a vásárló-erő elmélet hiveinél egyébként a doktriner egyoldaluság kisebb, ezeknél utalásokat látunk a *gazdasági helyzetre* is.

A mindennapi tapasztalat is azt mutatja, hogy a jövedelemáramlásnak sokkal többféle módja van, mint ahány a három termelési tényező tanából következik. Ha például kiindulunk a *vállalatból*, amely ma elsősorban végzi a gazdaság hozadékának elosztását, egyfelől *összeredményei kiáramlását* látjuk a közgazdaságba, ahol tovább hatnak, másfelől egy *összhozadék visszaáramlását* a közgazdaságból a vállalatba, legtöbbször a piac utján, árak formájában. Végül annak *továbbvezetését* ugyancsak árak formájában a vállalatban működő teljesitmények végzőihez. A vállalat csak a közgazdaságban továbbfunkcionáló eredményeiért kap hozadékot, viszont funkcionálása csak különböző teljesitmények felvétele által lehetséges, amelyek egy gazdasági képződménnyé fogatnak össze. E teljesitmények vételéért a vállalat *résztérítéseket* fizet a kapott össztérítésből. Ebben rejlik épen elosztási funkciója. Ilyen résztérítésekként idézhetők: adók, a jogvédelem költségei, köteléki járulékok, kamatok, közvetitési dijak, a vállalkozói dij, tisztviselői fizetések, tantiémek, munkabérek, üzletbér, gépek vásárlási költségei, nyersanyagok, tartalékok, biztositási dijak stb. E teljesitmények mind csak egymás által, tagokként illeszkednek a vállalat egységébe s teljesitményeik között bizonyos rangsor áll fenn. Gazdaságilag közöttük a következő megkülönböztetések tehetők:

1. Teljesitmények, amelyeket a vállalatnak fel kell vennie, hogy gazdaságilag produktiv funkciót végezhessen. Vagyis olyan teljesitmények, amelyek a közgazdaságban való *tagi helyzet elnyerésére* vonatkoznak. Ezek minden gazdaság előfeltételei. Idetartoznak: *a)* az állam, a jogrend, a szociálpolitika teljesitményei, *b)* a szükebb értelemben vett gazdaságpolitika teljesitményei, *c)* a kötelékek funkciói (pl. kartel). Ezek együtt adják a vállalat tagi helyzetét meghatározó, felsőbbrendü tőkét. De idetartoznak: *d)* az előérettség funkciói is (találmányok, iskolák), végül *e)* a piaci érettséget adó funkciók. Ugy azok, amelyek a pénz piaci érettségét adják (hitel), mint azok, amelyek a vállalat eredményének elhelyezését (reklám, közvetités). Mindezek által határozódik meg a vállalat helye a közgazdaság egészének épületében.

2. Ezen összefüggések alapján vétetnek fel a vállalat által téritést kapó többi teljesitmények. Most olyan funkciókról van szó, amelyek a vállalat belső, *saját életének kifejlődését* jelentik. Idetartoznak: mindenféle munkateljesitmények, a nyersanyagok, a terület, gépek stb. funkciói. Ezek organikus összemüködése is csak egy közös életprinčipium által lehetséges: ez éppen a *vállalkozó teljesitménye.* E részt is jól látszik, ami minden gazdasági fokra áll, hogy az egyes teljesitmény csak akkor lesz gazdaságilag hatékony, ha közös élet kifejezési formája. Az üzem fokán a magasabbrendü tőkét a vállalkozó funkciója képviseli. Rend, szervezés mindig az a mód, ahogy a célok világa, a szellem a gazdaságban kifejezésre jut.

3. Végül vannak olyan teljesitmények, amelyek a vállalat *tartós* funkcionálását biztositják: készletek, tartalékok, biztositási járulékok stb. Ezek mintegy latens teljesitmények.

A jövedelem eloszlása mindig a gazdaság teljesitő elemeire irányul. Minden egyes gazdasági teljesitménynek alapja egy képződmény. Minden képződmény viszont csak a gazdaság összes részegészeitől való funkciók átvétele utján tud teljesitményeket végezni. Ezért minden teljesitményben sajátos módon benne van a gazdaság egésze. Minden tag, minden képződmény résztvesz az egész életében az egészből való *kapás* és az egésznek való *adás* által. Itt látni a *jövedelem-eloszlás tulajdonképpeni értelmét:* aki az egész tagjaként teljesitmény-kapás által részt akar venni az egész életében, annak tagként alkotólag hozzá kell járulnia ehez az élethez. E kölcsönösség megvalósitásában rejlik az elosztás értelme. Az elosztás tehát nem ugy értendő, mintha a közgazdaság mintegy kiadná magából a „szociális produktumot", hogy az azután a piacon az „ártörvények" szerint elosztassék. Az elosztás nem valami, a termelést utólag követő jelenség, hanem minden gazdaságnak alapmegnyilvánulása és életfenntartásának feltétele. Az ár az eloszlásnak nem meghatározója, hanem eszköze. Értelme, hogy az

árat kapó képződmény részére lehetővé tegye teljesitményei megujtitását más teljesitmények feltétele által. Ami egy teljesitményt felvevő részére *költség*, ugyanaz a teljesitményt nyujtó számára *jövedelem*.

A mondottakból levezethetők az elvek, amelyek szerint az elosztás utján az egyes teljesitmények térités kapnak. Minden teljesitménynek meg kell tériteni azokat a funkciókat is, amelyek e teljesitményben benne vannak, azzal együtt váltódnak ki. E részt a legfontosabb az elhasználhatatlan és elhasználható funkciók megkülönböztetése. Az utóbbiakat a teljesitmény-szint fenntartásához teljesen pótolni kell. Egyedül ezek számithatók ki bizonyos mértékig. Ellenben az elhasználhatatlan teljesitmények, a gazdaság igazi teremtő funkciói számbelileg annál kevésbbé fejezhetők ki, minél inkább vezető jellegüek. Itt csak annyit lehet mondanunk, hogy az eloszlás részéről ezek fennmaradásáról és továbbhatásáról is gondoskodni kell.

Miután röviden láttuk az eloszlás összefüggéseit és az ár helyzetét és funkcióját, még két előzetes kérdésre kell felelnünk; az egyik az, hogy a *jövedelemnek* a gazdaságban valamilyen sajátos helyzete van-e, a másik, hogy miképpen kell a *munkát* tudományosan megragadni. Az individualista tanok — mint már többször emlitettük — a jövedelmet a termelési tényezők különleges árképződéseként magyarázták és pedig kettős értelemben. A termelési tényezők piacán alakul ki az ugynevezett *nominális jövedelem*, azután a fogyasztási jószágok ára dönt a *reális jövedelemről*. Kétségkivül igaz, hogy minden jövedelem először árjelenségként lép elénk. De minden árat-kapót egyuttal egy funkciós képződmény képviselőjének kell tekintenünk, aki az ár, mint jövedelem által teljesitményeket tud felvenni. A reális jövedelem az univerzalizmus szemlélete szerint a *képződménybe felvett és ott a felsőbbrendü tőke vezetése alatt működő teljesitmények összeségét jelenti*. Ebben tehát azok a teljesitmények is benne vannak, amelyek, mint elhasználhatatlanok, nincsenek megtéritve az árban. A jövedelem egy képződmény tagi életének elfogadó, kapó oldalát képviseli. Mint ilyen feltétele az adó, a teremtő oldalnak. Közvetlenül tekintve nincs különbség a jövedelem és egyéb árak között. Közvetve azonban a jövedelem sajátos jelentőséget kap ama gazdasági képződmény által, amelybe befolyik. Ez a képződmény *a háztartás*. E kifejezés alatt ebben az összefüggésben nem csupán a családi háztartást kell érteni, bár tárgyunk szempontjából ennek van legnagyobb érdekessége. Általán szólva háztartás alatt azoknak a képződményeknek összeségét értjük, amelyek teljesitményeikkel *közvetlenül a célelérést szolgálják*, az értékmegvalósitás számára szolgáltatnak eszközöket. Igy beszélünk

egy állam, egy hadsereg stb. háztartásáról. Egy családi háztartás is olyan gazdasági képződmény, amelynek célja és értelme társadalmi értékek megvalósitása. Ezért a jövedelmek tagolódását sose lehet egyedül a gazdaságból megérteni, például a munkabért a munka termelési szerepéből. *A jövedelem* annak élvezője részére *a társadalmi életben való részesedés gazdasági oldalát jelenti.* Mert társadalmi szempontból nézve is a tag élete az egészből való folytonos kapásból és az egésznek való teremtő adásból áll. Ennek a kapó résznek a neve a gazdaságban a jövedelem. Ezért a jövedelem is primer módon *társadalmilag* van meghatározva, a társadalom épitményének alapelvei által. A jövedelem eszközi alapja a jövedelmet élvező összes társadalmi funkció-végzéseinek, feladatainak. E feladatok mindig gazdaságiak is, de sohasem *csak* gazdaságiak. A jövedelem a gazdaság utolsó eredménye, ezért csak a társadalmi élet egész rendjéből, az élet és kultura értékeiből érthető meg, amelyek a gazdaságot eszközök rendszereként megteremtették.

A jövedelem sajátos rendszere tehát abban a képződményben rejlik, amelybe folyik, a háztartásban. Itt a cél nem további gazdasági teljesitmények teremtése, más funkció-összefüggésekbe való beillesztése. Hanem a *háztartás produktivitása* közvetlenül a *célelérés mértékében* mutatkozik. De a célelérés a háztartás jövedelmének felhasználása által egyuttal az eredeti gazdasági erő ujjáteremtését és fenntartását jelenti. Ez az életerő a gazdaságot „magasabbrendü", vagyis önértékkel is biró eszközként alakitja; ez a tulajdonképpeni teremtő elem, amely az alsóbbrendü, csak-eszközöket hozza létre: *a munka.* Ezért munka és jövedelem egymásnak értelmesen megfelelő tények. Ugyis mondhatjuk: a társadalom egészéből, szellemiségéből való kapás a gazdaság részéről a munka által történik.

Ámde ebben az értelemben fontos, hogy a *munka fogalmát* az egyszerü „termelési tényező" régi felfogásától szabaddá tegyük. Az individualista gazdaság a munkát beleszoritotta az ár és költség kategóriáiba. Holott *a munka lényegénél fogva sokkal inkább az élet szellemi-erkölcsi-szociális szférájából származik.* Vagyis „magasabbrendü eszköz". Ezért a jövedelem és munka ellentétele nemcsak a gazdaságra, hanem a társadalmi összéletkifejtésre vonatkozik. Ilyen szemszögből tekintve nem nehéz a munka fogalmát meghatározni. Munka alatt egész általánosságban az *aktiv, teremtő teljesitményt* értjük a gazdaság minden részegészében és minden fokán. A gazdaság sehol se lehet munka nélkül. A munka az az elem, amely által a gazdaság a szellemi-erkölcsi birodalmába felemeltetik; vagy helyesebben az az elem, amely által a gazdaság éppen *életté* lesz. A megismerés és akarat,

amely a célok szellemi-erkölcsi világára irányul, az eszközök világában munkává lesz. Ebből az is következik, hogy egy konkrét munkateljesitmény a társadalmi élet egészét fejezi ki. A vallás, a tudomány, az erkölcsiség, az állam funkciói mind benne vannak. És minthogy e teljesitmények a közvetlen értékkifejlésben vesznek részt, a munka is a maga módján részes a szellemeredetüben. Ez a részesülés adja meg teremtő jellegét.[7] A jövedelemképződésben mindazoknak a funkcióknak is téritést kell kapniok, amelyek a konkrét munkateljesitményt tartalmilag formálják és hatékonyságát meghatározzák. Tehát a szellemeredetü, a szervezés stb. funkcióinak. Ezek fenntartásáról is gondoskodni kell a jövedelem által.

Mindezek alapján a *bérnek* egészen más tárgyalási módjához jutunk, mint az eddigi teóriák. Mint láttuk, eddig semmiféle támpontot se találtunk a munkabér különleges elméletére. Ha a munkabért külön problémaként tárgyaljuk, annak a történeti helyzet és a társadalmi jelentőség szempontjából van fontossága. A kapitalista gazdaságban itt domborodik ki a „társadalmi kérdés": a proletármunkás jövedelmének képződése. Az ebből a helyzetből adódó probléma az, amelyre a bérelmélet vonatkozik.

A bérkérdés tujajdonképpeni gyökere a bért kapónak célelérésében, a társadalmi életben való részvételében rejlik, amennyiben az gazdasági jószágokhoz van kötve. A célelérés közvetlen gazdasági szolgálata a háztartás képződményét terheli. Bérfizetés természetesen csak ugy lehetséges, ha a háztartásból a gazdaságba áramló funkció, a munka produktiv. Jövedelem a háztartás produktiv alapja, a munka produktivitása pedig a jövedelem feltétele. Itt tehát kettős probléma áll előttünk: az egyik a munka produktivitása, mint a bér feltétele, a másik a háztartás produktivitása, mint a bér értelme és a gazdasági politika célpontja.

Egy konkrét munkateljesitmény produktivitását a következőképpen határozzuk meg: függ először is azoknak a teljesitményeknek összességétől, amelyek a munkában benne vannak és éppen a munka által váltódnak ki. Ezek a munkás személyében és munkája sajátosságában rejlő lehetőségek, amelyek csak egy képződményben (üzemben) elfoglalt tagi helyzet által juthatnak érvényre. Mind e tényezőket nevezzük

[7] „Alles Leisten und alles Leben ist somit in der wirtschaftlichen Arbeit mitenthalten, denn die wirtschaftliche Arbeit ist ein Glied in jenem Kosmos von Leistungen, der der Verwirklichung und Entfaltung der Lebenswerte dient. Das ganze geistige, sittliche, soziale Leben ist in der wirtschaftlichen Arbeit bestimmend und bedingend mit dabei und nur dadurch wird sie sinnvoll und schöpferisch. Dadurch wird die Wirtschaft dem sozialen Leben und der Entfaltung der Werte, der Erreichung der Lebensziele dienstbar gemacht." Die Lohnfrage. 75. l.

röviden a munkateljesitmény *tartalmának*. E tartalom bizonyos *kiváltódási feltételeket* talál: ezek a nemzetgazdasági erők adott tagoltságában, összefüggésében gyökereznek.

Ha már most először azt nézzük, amit a munkateljesitmény *tartalmának* neveztünk, ebben közvetve benne vannak először is a munkás háztartásának összes teljesitményei. A háztartás által felvett teljesitmények között vannak olyanok is, amelyek közvetlenül hatnak a munkateljesitmény tartalmára és ezzel produktivitására. Ezek nem a háztartásban érik el érettségüket, hanem a munkának más képződménybe való betagolódása által. Ide tartoznak például az *előérettség* teljesitményei, igy az iskolázás. Ennek az alapján különböztetünk meg tanult és tanulatlan munkát. A gazdaságpolitika egyik fontos feladata vezető teljesitmények teremtése. Gondoljunk például a merkantilista politikára, amely minden áron igyekezett idegen mestereket megszerezni.

Mind e teljesitmények mértékadók lehetnek a konkrét teljesitmény termelékenységére, de nem *kell* azoknak lenniök. Csupán lehetőségek. Megvalósulásuk a *kiváltódási feltételektől* függ. Ilyen először az üzem *belső rendje*. Ez tovább mutat fel a nemzetgazdaság stb. rendjére. Az összes feltételek, amelyek az üzem tagi helyzetét meghatározzák, természetesen az üzem egyes munkateljesitményeiben is érvényesülnek. Emellett persze az üzem egész szervezete, a vezetés elvei, technikai vivmányok stb. mind meghatározók a konkrét munkateljesitmény produktivitására nézve. Alig kell hangsulyozni, hogy az érvényesülési feltételek rangelsőbbséggel birnak a munka tartalmával szemben. Mert az utóbbi csak az előbbiek alapján váltódhat ki. Az ár és igy a bér feladata már most, hogy az eloszlás eszközeként a teljesitmények adott tagolódását a maguk különbözőségében és teljességében és ezzel a gazdaság adott produktivitását biztositsa.

A bér *állandóságának* megtartása pedig a munkateljesitmény produktivitási feltételeinek megőrzését követeli. Ezért a bérben gondoskodni kell az *összes* teljesitmények ujjáteremtéséről, amelyek a konkrét munkateljesitményt produktivvá teszik. A fentiek alapján ez vonatkozik ugy azokra a teljesitményekre, amelyek a munka belső tartalmát, mint amelyek érvényesülési feltételeit adják. Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a bérnek nem szabad veszélyeztetni az összes többi teljesitmények felvételét, amelyek a képződményt felépitik. Rövidebben: nem szabad az üzem tagi helyzetét és produktivitását veszélyeztetni a béralakulás által. Itt a helyes magva a „bérpolitikai vita“ amaz álláspontjának, amelyet produktivitás-elméletnek neveztünk. De ez a teória nem vette tekintetbe, hogy egy tag produktivitása huzamosan az összes többi tagok produktivitásától függ. Ezekhez tartozik pedig a

háztartás is, amely nemcsak fogyasztást jelent, hanem a közgazdaság egyik fokát, együttműködő tagját is jelenti. Éppen ezért szükséges, hogy a bér a háztartás produktivitásának is megfeleljen. Lehetővé kell tennie a teljesitmények felvételét. A közgazdaság bármely ágában a termelékenység emelése csak ugy lehet hatékonnyá, ha a többteljesitmény a célközelebbi képződményekbe, végül is a háztartásba felvétetik. Ez bizonyos feltételek mellett béremelés által is elérhető. Itt megint a „vásárlóerő-elmélet" helyes magva rejlik, amely azonban szintén nem megy el a dolgok mélyéig. A bérnek mindkét jelentőségét egységben kell látnunk.

A mondottak alapján a bérek bizonyos *rétegeződése* is megmagyarázható. Az előérettség teljesitményei azok, amelyek a belső tartalmat megadják. Ezek fenntartásáról kell tehát gondoskodni a bérek rétegeződése által, hogy a gazdaság teljesitményszintje fenntartassék.

Azonban a bérfizetés tagozódása az érvényesülési feltételek szerint is történik és ezért nincs egyforma bér a különböző üzemekben, mint ahogy nincs egységes ár sem. Az alapjelenség éppen az árak és bérek különbözősége. A gazdasági ágak különböző helyzete, az üzem foki értéke stb. mind tekintetbe jön a munkások megfizetésénél.

A bérelmélet kérdései a *bérpolitika* kérdéseihez vezetnek. Mindazt, ami a bért meghatározza, meg kell ragadnia a bérpolitikának is, végeredményben tehát az egész gazdaságot.

A bérpolitika célja befolyásolni a bért kapó célelérésének mértékét, amennyiben az gazdasági eszközöktől függ. A háztartás produktivitása minden bérpolitika észszerü és magától értetődő célja. Már ezzel szétfeszitettük a puszta árbérpolitika kereteit. Természetes azonban, hogy ilyen szempontból is a bér magasságának legnagyobb fontossága van. A bérmagasság pedig elsősorban a *munkateljesitmény produktivitásától függ.* A kettő, a háztartás produktivitása és a bérmunka produktivitása nem áll szükségképpeni összefüggésben egymással. Ezért a bérpolitika elméleti tárgyalásánál a következő felosztás adódik: egyrészt a bérnek, mint árnak formálása és biztositása, másrészt a háztartás produktivitásának közvetlen befolyásolása.

A bérnek *helyesnek* kell lennie, vagyis ki kell fejeznie a munka tagi helyzetét a vállalatban, de kitagolódását a háztartásban is, amelybe befolyik. „Helyes" ár az, amely nem zavarja a gazdaság arányait és nem csökkenti a produktivitást. Itt jut érvényre az, amit a bérpolitikai vita résztvevői a *gazdasági helyzet* befolyásaként hangoztattak: a helyes ár az, amely a gazdasági helyzetnek megfelel. Gazdasági helyzeten pedig a gazdasági erők mindenkori kitagoltságát kell

értenünk. Láttuk, hogy a háztartás fokát is meg kell tartani a helyes arányban, hogy a produktivitás emelkedésének megfelelőleg felvevőképessége emelkedjék. Bizonyára lehet bizonyos körülmények között a háztartás produktivitásának béremelés utján való erősbitése által a közgazdasági produktivitást emelni. Itt az ugynevezett „fogyasztás-finanszirozás" helyes magva. Az egyes intézkedések az adott helyzet szerint természetesen különbözők lesznek. De a *közvetlen árpolitika* csak korlátolt mértékben érhet célt. Mindig az egész gazdaság tartalmára, irányaira, tagolására kell helyezni a fősulyt. Erre irányulnak megfoghatóbb mértékben a bérpolitika olyan intézkedései, amelyek a bér emelkedését a munka produktivitásának emelése által akarják elérni. Persze tévedés azt hinni, hogy a produktivitás emelése csak a munkásság szorgalmától függ, mert e részt csak a „tartalom" emeléséről lehet szó, éppugy szükséges azonban az „érvényesülési feltételek" emelése is. Csak az utóbbiak megfelelő alakulása mellett lehetséges a munka „tartalmának" produktiv emelése által magasabb bérhez jutni. Bizonyos körülmények között éppen az lehet a jövedelempolitika feladata, hogy a kiváltódás feltételeit megtartsa, azok produktivitását biztositsa. Különösen áll ez uj technikai találmányokkal, továbbá az ugynevezett racionalizálással kapcsolatban. Ezek a munka tartalmát sokszor egészen jelentéktelenné, mechanikussá, léleknélkülivé tudják tenni.

Az összgazdaság tagolódása és rendje, mint minden gazdaságpolitika kiinduló pontja, még biztosabban megmutatkozik azoknál a rendszabályoknál, amelyek a *bér állandóságát tartják* szem előtt, hogy ezáltal a bért kapó háztartás produktivitásának állandóságát biztositsák. Ez a szükségletek bizonyos fokig állandó és megfogható rendjét kivánja: ez pedig csak az össztársadalom rendje által lehetséges, amely utján a ranghoz illő, rendi jövedelem a hagyományok és a társadalmi követelmények által konkretizálódik.

A mondottak szükségképpen a bérek differenciálásához vezetnek. A sokféleség nemcsak a magasságra, hanem a bérfizetés formáira és *bérszámitási módokra* is vonatkozik. Ezeknek is változniok kell gazdasági ágak és helyi különbségek szerint.

Azonban a bér a bérpolitikának nem egyetlen célja. Ki kell azt egésziteni a *háztartás produktivitásának közvetlen előmozditásával*. Mint mondottuk, a jövedelem legtágabb értelemben a teljesitmények összességét jelenti, amelyeket a háztartás fölvesz; ezek a társadalom minden részegészéből jönnek, s amennyiben elhasználhatatlanok, hatásukban függetlenek a bértől. Erészt elsősorban a közösségi és előérettségi funkciók előmozditása is a bérpolitika körébe tartozik. Pél-

dául a szövetkezetek szervezése, háztartási iskolák, technikai berendezések, laboratoriumok stb. Továbbá a pénzpiac érettségének előmozditása: a kölcsönök a háztartás kitagolási gazdagságának emelésére alkalmasak. Azután mellékkeresetek lehetőségének megteremtése, általában a családi háztartás erősebb kiépitése.

Minden gazdaságpolitika célja a gazdaság részéről való eszköznyujtásnak megegyezése a társadalmi egész életkövetelményeivel. Ebben a megegyezésben rejlik éppen az *igazságos gazdaság*. A bérpolitika főcélja az igazságosságot a maga területein megvalósitani. Az igazságos ár: a helyes ár egy, a lényegnek megfelelően tagolt gazdaságban. Tárgyunk univerzális szempontu tárgyalásának főcélja éppen az, hogy az igazságosságot, mint a gazdaság lényegi követelményét megértsük. Mihelyt elmarad a társadalmi tartalom, mint a liberális individualizmusban, az igazságos bér kérdése elveszti értelmét. Csak az organikus szemlélet tud a *bér igazságosságának* kérdésével foglalkozni. Ismételjük: az igazságosság a gazdaságban éppen ott van, hogy a gazdaság össztársadalmi értelmét és ezzel lényegét kiteljesitse.

Minden bérelméletnek van társadalmi tartalma, még akkor is, ha elvileg ezt tagadja. A klasszikus iskola bérelmélete is szociális tartalommal bir, hiszen a „természetes rend"-ből folyik. E rend természetes és éppen ezért igazságos. Ha azok mögött az elméletek mögött, amelyek a bért csupán költségként fogták fel, a társadalmi tartalmat keressük, azt mondhatjuk, hogy ezekben az elméletekben a munkás társadalmi kizártságának, proletárjellegének kifejeződését láthatjuk. Ez a gondolkodás a munkát nem életkifejtésként, hanem „áruként" tekinti. A munkás nem erkölcsi személyként, társadalmi funkciók végzőjeként kap jövedelmet, hanem a bér az a költségrész, amely a gazdaság számára fenntartja a munkát. Természetes, hogy e felfogásnak a munkás társadalmi megbecsülésére is kellett hatnia. Azonban „természeti törvények" nincsenek a gazdaságban. A szabad gazdaságban a kereslet és kinálat uralkodik, ez pedig a tőke hatalma és érdeke szerinti rendet jelenti. A társadalmi rend helyébe a tőke lépett. A régi szakszervezeti elmélet csak következetes volt, mikor a tőke hatalmi helyzetével az organizálás által a munka hasonló hatalmi helyzetét akarta szembeállitani. Ebben a hatalom-kiegyenlités gondolatában már benne van a törekvés, hogy a gazdaság helyes, tehát egyuttal igazságos bért biztositson. *Mill*, de különösen *Brentano* képviselte ezt az álláspontot: az érdekképviseletek mechanikus egyensulya által az individualista igazságossági, vagyis egyenlőségi gondolat megvalósitását. Ezzel próbáltak a liberális tanok keretében az igazságos jövedelemeloszlásnak helyet találni. De

másutt is látjuk, hogy különösen a bérprobléma terén az igazságosság gondolata előtérbe nyomul. Igy például a „beszámitási elmélet"-ben is, amelynek alapja nyilván az a gondolat, hogy minden termelő annyit kapjon az együttes termékből, amennyivel hozzájárult. Mind e példák mutatják, hogy az individualista tanok se tudták kikerülni az igazságos elosztás gondolatát. Persze a „tiszta ökonomia" alapján, amely életlen absztrakció, nem oldható meg a probléma. A gazdasági igazságosságról való felfogás mindig a társadalom lényegéről való felfogás tükre.

Ez az összefüggés kitünik az individualista gondolkozás ama termékéből is, amelyet „a teljes munkahozadékhoz való jog" képvisel. Ez a követelés a munkaértékelmélet hivei, különösen Marx és a szocialisták számára a gazdasági igazságosság kifejezője. Ez a jog éppugy vezetődik le az individualista tanokból, mint a vasbértörvény. Mig az utóbbi a proletárság társadalmi kizártságának gazdasági oldalát fejezi ki, a teljes hozadék követelése ugyanazon elméleti feltételek mellett a munkásosztály oldalára áll. A szocialista rendszer a vállalkozót, a tőkést zárja ki a társadalmi célrendszerből. Másszóval a munka teljes hozadékához való jog a többi termelési tényező részére egyértelmü a vasbértörvénnyel. Persze itt a munkát osztálypolitikai, téves értelemben használják. E gondolattal szemben is hangsulyozni kell, hogy e felfogás az egész társadalom egy *részét* tekinti termelékenynek. Holott csak az egészben való együttes adás és kapás van. Az igazságos bért nem is lehet csak gazdaságilag megalapozni.

Egészen máskép állnak szemben az igazságos bér kérdésével azok a tanok, amelyek a gazdaságot a társadalmi élet kifejeződési formájának tekintik. Nyilvánvaló, hogy az igazságos ár követelménye csak össztársadalmi szempontból alapozható meg. *Thünent* is itt lehet idéznünk, azonban tévedése, hogy az igazságos bért csak magából a gazdaságból és ezenfelül matematikai formulával akarta megoldani. A helyes felfogást a társadalom és gazdaság viszonyáról a romantikusoknál látjuk, ha nem is a jövedelemeloszlás részleges kidolgozásában, de abban a követelményben, hogy a gazdasági élet rendje a társadalmi épitmény elveihez alkalmaztassék. Ez az alkalmazkodás éppen az, ami igazságos a gazdaságban. E részt különösen Müller Ádámra és Baaderra kell rámutatnunk. *Baader* a jótékonykodással és állami gondoskodással szemben a proletárság részére igazságot követel. Ugyanezen az állásponton van a történeti iskola, de relativizmusa nem vezethetett a kérdés tisztázásához, bár *Knies* helyesen a fősulyt a gazdasági rend kérdésére helyezte. Legnagyobb a jelentőségük e részt a keresztény, különösen katolikus szociálpolitikai elveknek. A kulturális élet és közösség egységét és annak

igazi életértékét a katolicizmus mindig elismerte. A keresztény-szocializmus sose tért el egészen a rendi jövedelem és a családi bér kivánságától.

Az igazságos bér követelményének elméleti megragadásához, valamint gyakorlati megvalósitásához két kérdésre kell felelnünk. Az első: miképpen kell megfognia a gazdaságelméletnek az igazságos bér kérdését. A második: melyek megvalósitásának utjai?

Az elsőt illetőleg szem előtt tartandó, hogy az igazságosság nem lehet valami külső vagy szubjektiv követelmény, hanem a társadalom felépitési formája, életkifejtése feltételeinek felismerése. Minthogy a gazdaság a társadalmi egész egyik része, ezen egész életfeltételeihez is van kötve. Ennélfogva gazdasági módon, vagyis eszközök nyujtásában kell e feltételeket felismernie. A lényeges felismerése alapján *nem lehet ellentét helyes és igazságos ár között.*

Emlékezünk, hogy a tagi élet az egészből való teljesitmény-kapásban s az egésznek való adásban, annak együttes teremtésében áll. Az egyén élete is. A kapás gazdasági oldala éppen a jövedelem. Azonban a gazdaság csak egy része annak, amit az ember a közösségtől kap és attól követelni jogosult. A társadalom mint egész és életkifejtésének feltételei (ez a közjó) a gazdaság és épitménye előtt áll. Ennélfogva az igazságos jövedelemeloszlás először és lényegileg: eszközök rendelkezésre bocsátása a társadalmi egész követelményeinek értelmében. Az eszközök rendelkezésre bocsátása módjának azonban már a gazdasági funkció-struktura tagolódásában kell kifejeződnie és nem lehet azt egy másképpen tagolt gazdasággal szemben utólagos ármanipulációkkal végrehajtani.

Hogy az egyént milyen helyzet illeti a társadalmi egészben, azt nem lehet pusztán a gazdaságból eldönteni, annak eldöntésében a szociológia és etika mondják ki az utolsó szót. Ezért kell elutasitani a bér=teljesitmény egyenletet, mint a bér igazságos voltának állitólagos kifejezését. Mert eltekintve az egyes teljesitmények izolálásának lehetetlenségétől, ez az egyenlet nem törődik a gazdaságnak társadalmi kötöttségével. A bér mint jövedelem a társadalmi életre, illetve a bért kapó össztársadalmi teljesitményére mutat. A fennebbi egyenlet helyes magva csupán annyi, hogy rámutat a gazdaság „saját életére", amely a bérnél is érvényesül. A munkateljesitménynek ugyanis ahhoz, hogy bért érjen el, a gazdaság számára jelentőséggel, vagyis *célérvénnyel* kell birnia. Továbbá a bért fizető képződmény életkövetelményeinek is meg kell felelnie.

De mindez még nem elég. Mert ez a bér megfelelhet a konkrét gazdasági épitménynek anélkül, hogy maga a gazdasági épitmény megfelelne a társadalom életkifejtési követelményeinek. Másképpen áll az eset, ha az igazságos ár által

a szükségletek fedezésének lehetőségét akarjuk elérni. Szükséglet alatt a társadalmi összélet kifejlésének gazdasági követelményeit értjük. A szükségletkielégités individualista fogalmával szembe kell állitani a szükségletfedezés organikus, szociológiai fogalmát. Minden társadalmi életkör lényegénél fogva megfelelő szükségletet képvisel a gazdasággal szemben. Csak a közösség tagjaként tekintett emberből indulhatunk ki a szükségletek meghatározásánál, de soha az egyes ember szubjektiv szükségleteiből vagy azok summájából. Gyakorlatilag is ez minden további nélkül tisztán áll előttünk. Csak a *rendi,* ranghoz szabott szükséglet, mint a közösség egy életkörének szükséglete ismerhető fel és bizonyos fokig állandó. Az organikus gazdasági szemlélet nézőpontjából az igazságos ár iránti követelmény magától adódik. A gazdaságnak ugy kell alakitva lennie, hogy a gazdasági funkciók teljesitése által a gazdasági tények *társadalmi célvonatkozása* is eléressék. A gazdasági kitagolódásnak megfelelő *helyes* elosztásnak kell vezetnie az *igazságos* elosztáshoz.

A produktivitás és a helyes belső rend a mód, amely által az igazságosság a gazdaságban megvalósul. Egészen helytelen az a sokat hallott vélemény, hogy a kapitalizmus bizonyára a legtermékenyebb gazdasági rendszer, de rossz elosztás alatt szenved. Mert egy gazdasági rendszernek nem lehet más megitélése, mint amely a valóságos célelérés mértékéből, vagyis éppen az elosztásból és jövedelemképződésből adódik. A kérdés magva éppen a helyes arányosság és a céloknak megfelelő helyes gazdasági tagolódás létrehozásában rejlik. A kapitalizmus hibás elosztásával szemben nem ugyanazon termelési apparátus eredményesebb, más elosztási rendjéről, hanem a produktiv erők ujjáalakitásáról van szó. A kapitalizmus alatt bizonyos produktiv erők lassankint egészen elsorvadtak, igy a kisipar visszaszorult, a háztartás kiürült. Csak ezek és más hasonlók helyreállitása, de nem puszta bérpolitika tudja a hibás elosztást megszüntetni.

Az *igazságos bérre* való törekvésnek tekintettel kell lennie a gazdaság természetes alapjaira, tárgyi és helyi különbségeire is. Az a kisérlet, hogy bizonyos árat vagy bérformát minden különbség nélkül mindenkire megállapitsanak, a tagi, organikus különbségek folytán meghiusul. Olyan gazdasági egységek, amelyeknek bérviszonyai nem felelnek meg a társadalmi élet követelményeinek, *gazdaságilag sem jogosultak.* Minden gazdasági rend feltételez bizonyos társadalmi rendet, és ezért a gazdasági rend egészen nagy kérdései a társadalmi épitmény kérdései. Éppen ezért az ugynevezett „társadalmi kérdés" sohasem oldható meg csak gazdaságilag. A gazdaság rendje az igazságosság értelmében adja a gazdaságnak azokat

az alapvető kötöttségeket, amelyek a gazdaságot sokféle feladat teljesitésére képesitik.

Itt a *rendi, ranghoz illő jövedelem értelme.* Hogy erre nézve számszerü összeg nem jelölhető meg, az nyilvánvaló. Bár minden funkcióhoz szükséges az eszközök minimális mértéke, de a funkció teljes kifejtése nincs a gazdasági eszközök meghatározott mértékéhez kötve.

Kérdés már most, miképpen lehetséges a rendi jövedelem meghatározása. Nyilván csak magának a gazdasági életnek követelményeiből, rendi tagozódásából következhetik. Hogy itt milyen gazdasági és etikai szempontok vezetnek, az nem a gazdaságelmélet dolga. A rendi szervezetben mindinkább előtérbe lép az egyes funkciók elismert társadalmi értékelése és méltósága. Ebben az a tény jut kifejeződésre, hogy senki se tagja csak a gazdaságnak, hanem személyében és funkciójában önálló érték, a gazdaság célja. Mig a kapitalizmus az életet egyszerűen termelő és vásárló erőként számolta el.

Ujból hangsulyoznunk kell, hogy az igazságos gazdaság nem valósitható meg pusztán a jövedelemeloszlás utján. Nemcsak a kapás, hanem az adás területén is meg kell oldani a társadalmi problémát. A gazdaságnak olyannak kell lennie, hogy a benne való részvétel mindenki számára ujra igazi *hivatássá* váljék, vagyis nemcsak a gazdaság számára való szolgálatot, hanem a személyiség kifejlését is jelentse.

Ime a bérkérdés is megmutatta, *hogy nincs egyes megoldás,* a gazdaság minden jelenségében egész és az élet mindig osztatlan. Akárhol is nézzük, az *egész élet* áll velünk szemben. Ezért a gazdaságnak az élet elhatározásait magában kell hordoznia.

V.

PÉNZELMÉLET ÉS BANKPOLITIKA.

Ottel Frigyes gyakorlati bankember és a bécsi egyetem magántanára a pénz rendi elméletéről és a bankpolitikáról irt érdekes, de nehézkes stilusuk miatt eléggé fárasztó könyveket: „*Ständische Theorie des Geldes*“ (1934), „*Bankpolitik*“ (1937).[8]

1.

Mig a pénz problémái közül a mult század 80—90-es éveiben leginkább a valutafém kérdése állott az érdeklődés

[8] Az univerzalista hitelelmélet és a rendi hitelszervezet kérdéseinek rövid és világos kidolgozása *Störk Richárd* füzete: „*Die ständische Kreditverfassung.*“ Berlin-Wien, Erneuerungsverlag, 1931. 48 l.

középpontjában, a későbbi évtizedekben pedig ezt a metallizmus és nominalizmus vitája váltotta fel: ma a szükséges *pénzmennyiség* és megfelelő *pénzteremtés* valutapolitikai kérdései kerültek előtérbe. Persze a pénzmennyiség problémája nem puszta számbeli meghatározást, hanem a quantitativ változásokból eredő minőségi következmények vizsgálatát jelenti. Hiszen például egy inflatorikus pénzszaporitás különböző hatást fejthet ki a gazdaság különböző ágaiban. A pénz nem csupán mechanikus csereeszköz, a legforgalomképesebb áru, hanem formálólag hat a gazdasági életre. Lényege, hogy *más teljesitményeket betagol a gazdasági épület egészébe*, egymásba illeszti azokat; vagyis szervező, vezető funkciót fejt ki. Ebből a funkciójából megfelelő következtetések vonhatók le a valuta- és hitelpolitika egész területén.

A pénznek ilyen felfogása a gazdaságnak *Spann*-féle meghatározásából következik. A gazdaság eszközök épitménye, egésze célok szolgálatában. Minden eszköz teljesitményt, funkciót végez az egészben, a különböző teljesitményeket tehát ebbe bele kell illeszteni. Egy Robinson gazdaságában ez a beillesztés a gazdasági tervnek az alkalmazása által történik, a középkor zárt gazdaságában a különböző tevékenységek hagyományos, jogi meghatározottságából áll, a kapitalizmusban ezt a funkciót a *pénz* végzi. Éppen ezért a pénz a teljesitmények összépületében sajátos ranggal bir; nem is hasonlitható össze például a jószágok fogyasztási feladatával, hanem központi, alakitó szerepe van. Magasabb rendü tőke, az egyetemes kölcsönösség eszköze, minden funkció segitője

A pénz szerepét legjobban megvilágitja egy példa. Egy gazda gabonát visz a piacra, pénzt kap érte, a pénzen azután szerszámokat vásárol. A gazda funkciója, a gabonatermelés csakis azáltal nyer értelmet, hogy azt a gabonát, amelyet a maga szükségletei keretében nem tud felhasználni, a piacon *pénzzé* tudja tenni. A pénz illesztette tehát az összgazdaságba a gabonatermelésre forditott munkát és jószágokat: a gazda számára a pénz szerzése *előcéllá* lett. A gabonát viszont gazdasági *eszközzé* a pénzért való eladás tette. Éppen a piacra, a pénzért való termelés mutatja, hogy a gazdasági cél elérését a jószágok technikai tulajdonságai magukban nem biztositják, ezt csak az eladás éri el, amely által a jószágok pénzzé lesznek. Ilyenmódon — az universalizmus kategóriái szerint szólva — a pénz kitagolja a célt az eszközökben és biztositja azok visszakapcsoltságát a célokban.

A mondottakból következik: 1. hogy a pénzfunkció minden gazdaságban megvan. Például, mint már emlitettük, Robinsonnál a gazdasági folyamatok egymáshoz való mérésében, egymásra vonatkoztatottságában gyökerezik. Ennélfogva 2. a pénz elvileg független a funkció viselőjétől és annak

technikai tulajdonságaitól. Jószág, szó, bizalom, törvény egyaránt végezheti ezt a szerepet. Már Müller Ádám rámutatott, hogy a középkor feudális szervezetében milyen szerepe volt a „szópénz"-nek. 3. A pénz nem csupán a cserében áll elő, hanem a csere és a munkamegosztás előtt is megvan. 4. A pénzfunkció nem határozható meg quantitative, a pénz hatása független a tömegétől. A quantitativ szemlélet helyét a funkcionális szemléletnek kell elfoglalnia.

A pénz sajátos funkciójának ilyen megértéséből következik a „pénzteremtés", „pénzalkotás" fogalma. Olyan elméletek számára persze, amelyek a pénzben csupán a legforgalomképesebb jószágot látják, nem létezhet pénzteremtés. Ellenben ha a pénzben mások teljesitményeire szóló utalványt látunk, akkor a pénznek nyilván lépést kell tartania a jószágtermeléssel. Ezért sokan elismerik a „járulékos pénzteremtés" jogosságát. Valójában azonban nincs különbség a „járulékos pénzteremtés" és a piacnak egyéb, eddigi pénzzel való ellátása között. A pénz feladata mindig az, hogy a cél-eszközközösséget megteremtse, *pénzteremtés mindig van, ha pénzt használunk.* A pénznek minden hatása a pénzteremtésből indul ki. E felfogásból következik az is, hogy *minden hitelnyujtás pénzteremtést is tartalmaz.*

Abból, hogy a pénzfunkció nincs egy bizonyos anyaghoz kötve, hogy továbbá a pénzfunkciónak minden gazdasági folyamatban benne kell lennie, következik, hogy a pénz teljesitménye nem szoritkozik valamely eszköz első, eredeti beillesztésére, hanem további járulékos beillesztéseket is eszközölhet. Ha például az imént emlitett gazda gabonát ad el a piacon, akkor, mint láttuk volt, a pénzzé váltás révén mindenekelőtt gazdaságának ezt a részét, tagját beleillesztette a saját összgazdasága egészébe. De a pénz tovább folytatja szerepét. A gazda kifizeti a béresét és ezzel annak a munkája illeszkedik bele eszközként a saját gazdaságába. De kiadhatja a gazda pénzét saját gazdaságán kivül is, például aratógépet vesz. Ezáltal *a)* az összes technikai és előteljesitmények, a gyár, a bánya, ezek munkásai stb. mind összeilleszkednek a gazda gazdaságával; de *b)* ugyanez történik a háztartási kiadások, ruha, könyvek, adók stb. utján. Sőt a pénzfunkció további hatásai is kiváltódhatnak. Tegyük fel, hogy az aratógép beszerzése révén felszabadult munkaerőket a gazda egy legelő felszántására használja fel. Lehet, hogy ezek a munkások természetben kapják a bérüket: ezt a „belső pénzt" is azonban a gép vásárlására forditott pénz hivta elő. Ezt a „belső pénzt" ebből a szempontból *közvetett pénznek* nevezhetjük. Tulajdonképpen minden közösségben csakis a sajátos, magából a közösségből adódó pénz lehet hatékonyá, minden gazdaságnak sajátos pénze van. Azonban, mint ahogy magában nem

létezhet egyes gazdaság, ugy az egyes pénzfunkció is lehetetlenség a többi közösségek pénze nélkül.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy alapjában téves eljárás a pénznek, mint jószágnak az általános jószágfogalomból való genetikus levezetése, ugy, ahogy az az eddigi elméletekben volt szokásos. A pénz a társadalmi gazdaságnak nem következménye, hanem alapja, minden áru termelésének feltétele. Nem az áruk cseréjéből áll elő, hanem a jószágok éppen a pénz által lesznek árukká. Pénznek, ismételjük, legalább is fogalmilag minden gazdaságban kell lennie. Az egyes teljesitmények eszközként való beillesztése, vagyis a pénz funkciója minden gazdaságnak logikai feltétele. Ha a zárt oikosban nincs külön végzője e funkciónak, más teljesitmények mellékesen elvégzik azt. Éppen az ilyen teljesitményeket nevezhetjük „belső pénz"-nek, szemben a külön formát öltött „külső" vagy „kifejlett" pénzzel. Hogy mi szolgál egy gazdaságban pénzül, az a magasabbrendü tőkétől függ: minden lehet, ami az adott gazdasági szervezet mellett alkalmas a beillesztés végzésére. Az univerzalista elmélet szerint a pénznek sokkal többféle megjelenési formája van, mint ahány a puszta cseréből kiinduló felfogás szerint létezik. Viszont e sokféle pénz mindegyike nem *általános* pénz, csak korlátolt közösségen belül használható. Igy beszélhetünk 1. a *fémpénz* mellett, 2. *árupénzről,* ilyen minden „természetben való fizetés", vagy a munka, mint jószágpénz. Továbbá beszélhetünk 3. *jogpénzről,* ha a teljesitmények egymáshoz illesztése a jogi rend által történik; ez 4. a *szópénz* formáját is felveheti. Érdekes példa erre a régi francia compagnonnage, amelyben az illető ipari szervezet tagjai titkos jelmondatokra kaptak egymástól ellátást. 5. A *papirpénz* ismét felosztható állami és magánpapirpénzre. Az utóbbiból fejlődik ki 6. a *könyvpénz.* Mindebből látnivaló, hogy a legkülönbözőbb módon végezhető el a pénz funkciója, amelynek nem az a lényege, hogy általános csereeszköz legyen, hanem hogy az eszközök beillesztését, betagolását elvégezze.

Az etnográfia és őstörténet is igazolja azt a felfogást, hogy a pénz nem „a legforgalomképesebb áruként" a cseréből került ki. Nagyon sokféle olyan „pénzt" ismerünk, amelyek nem is szerepelhettek áruként a cserében, nincs is használati értékük. Ilyen például egyes népeknél a bivaly- vagy majomfej, a Karolin-szigeteken az ismeretes kőpénz stb. Éppen a primitiv népeknél a pénz nem általános csereeszköz, hanem arra szolgál, hogy tulajdonosa társadalmi helyzetét emelje. A pénz mindig elsősorban társadalmi közösség kifejezője; a primitiv pénzekhez nem hasznossági, hanem kulturális és vallási képzetek füződnek. Ezt *Laum* a görög pénz-

ről is kimutatta,[9] a görög kulturával való kapcsolatunk folytán tehát a mi pénzünk is vallási gyökerekre nyulik vissza.

A mondottakból következik, hogy valamely anyag csak abban az összefüggésben lesz pénzzé, amelyben más teljesitményeket eszközökként beilleszt. Vagyis minden pénz csak viszonylagos pénz. Másrészt, mint fennebb már mondottuk, a gazdaságok szerves összefüzöttsége folytán minden pénznek egy másik pénz az alapja, amelytől hatékonyságát nyeri. Igy a helyi forgalom pénze (váltópénz) a magasabb forgalom (váltó, könyvpénz stb.) pénze által válik lehetővé.[10] De ha a pénzfunkció nincs is anyaghoz kötve, azért végzője nem közömbös. Meg lehet különböztetni az *aktiv* és *passziv* pénzt; aktiv a szópénz vagy szentpénz, passziv a jószágpénz. Minél kevésbé van a pénzfunkció anyaghoz kötve, annál könnyebben kezelhető „aktiv pénz" gyanánt. A papirpénz ilyen szempontból előnyösebb a fémnél, a váltó a bankjegynél, a könyvpénz már szinte minden anyag nélkül is elgondolható. A pénzfunkciónak bizonyos funkció-végzővel való kapcsolata magyarázza, miért jelentkezik a gyakorlatban a pénz legtöbbször számbelileg meghatározott mennyiségben, holott a pénzfunkció maga egyáltalán nem quantitativ. A pénz teljesitménye a maga egészében egységes, totális, mennyiségi kifejezést csak azáltal nyer, hogy más teljesitményeket *meghatározott mennyiségben* tagol be a gazdaságba; a quantitás tehát csupán közvetett.

Ha a pénznek a *tőkéhez* való viszonyát keressük, Spann szerint a tőketeljesitmény lényege a közvetettség, tőketeljesitmény az olyan, amely más teljesitményeket tesz lehetőkké. A tőke a gazdaság törzseszközeit jelenti. Pénztőke az olyan pénz, amely tőketeljesitményt végez, vagyis más teljesitmények törzseszközeit beilleszti a gazdaságba. Tehát minden fajta pénz tőkévé lehet, amennyiben a vele beillesztett funkciók más teljesitmények hordozói, alapjai. Tulajdonképpen a pénz tőketulajdonság nélkül csak határeset, mert egy funkció mindig feltétele más funkcióknak, törzseszköz azok számára.

Az eddigiekből kitünőleg a pénz mindig egyetemes gazdasági eszköz, „a közösségi érettség" képződménye. E közösségi érettség egyéb „magasabbrendü eszközöket" is magába foglal, minők a törvények, szokások stb. Ezek között az eszközök között meg lehet különböztetni olyanokat, amelyek gazdaságfeletti szervezetektől, nevezetesen az államtól ered-

[9] L. „Heiliges Geld" c. könyvéről irt ismertetésemet a Közgazdasági Szemle 1926-os évfolyamában 179—183. l.

[10] „Ein Gut kann nur dann Geld werden, wenn es in dieser Wirksamkeit durch ein anderes Geldgut bestätigt wird." Ständische Theorie des Geldes. 43. l.

nek és olyanokat, amelyeket maga a gazdaság teremt. A pénz e kétféle „magasabbrendü eszköz" mindegyike által meghatározható: van pénz, amely állami törvényeken alapszik és van olyan, amely a gazdaságon belül keletkezik. Az utóbbira jó példa egy tőzsde leszámoló irodájának könyvpénze. A pénz egyéb magasabbrendü tőkéktől, teszem egy kereskedelmi szerződés hatásaitól abban különbözik, hogy feladata egyéb teljesitmények eszközjellegének megteremtése. A pénz annyiban felsőbbrendü vagy egyetemes gazdasági eszköz, amennyiben más funkciókat az eszközszerüség legmagasabb fokáig emel fel. És éppen ebben a sajátos teljesitményben, a többi funkciók eszközzé tevésében különbözik a magasabbrendü tőke egyéb fajaitól. Mert a pénznek funkciójánál fogva magának is eszköznek kell lennie: fogalmánál fogva sose lehet céllá.

Az elmondottakból a pénzpolitikára nézve is érdekes következtetések vonhatók. A különböző gazdasági közösségek különböző magasabbrendü tőkéje következtében a pénzteremtésnek is szükségképpen különbözőnek kell lennie. Nem is lehetséges „világpénz", még ha mindenütt ugyanazon anyaghoz kötnék is a pénzfunkció viselését. A pénzteremtés terén mindenekelőtt meg lehet különböztetni célközeli és céltávoli pénzalkotást. Ha például a buza utját figyelemmel kisérjük, ez az ut a gazda—molnár—kereskedő—pék—fogyasztó vonalon vezet. Az időben előbbi fokok teljesitménye a pénz által illesztődik bele a következő fokokba. Ha a pénz csak egy helyen is hiányzik, a lánc megszakad. A lánc egy pontján viszont csakis akkor lehetséges pénzalkotás, ha az a többin is megtörténik. Jelöljük e folyamatot schematikusan az alábbi módon:

$$A — B — C — D$$

Ha most például B-nél járulékos pénzeszközök teremtődnek, akkor ez a több pénz tőle A-hoz mehet:

$$A = B — C — D$$

Ha példánkban feltételként tekintjük, hogy a teljesitmények összefüggése változatlan, vagyis a több pénzt másfelé, például üzembővitésre stb. nem lehet felhasználni, akkor az ilyenféle pénzteremtésnek hatása szükségképpen a pénzérték megváltozása. Azonban ez nem mechanikusan adódik tovább. Viszont előbbi feltételezésünktől eltérőleg az is elképzelhető, hogy az egyik részen beálló pénzteremtés nem adódik egyszerüen tovább, hanem valamelyik résznél a megfelelő teljesitményszint elérésére használtatik fel. Például a D-nél megindulo járulékos pénzteremtés C-nél üzemnagyobbitásra fordittatik. A képlet tehát igy fest:

$$A — B — \begin{matrix} | \\ C \\ | \end{matrix} = D$$

Ha C-nek a kiterjesztés megvalósitása végett más gazdaságokhoz kell fordulnia, mindegy, hogy egyébként hol, melyik részen történik meg a járulékos pénzalkotás. Lehet a gazdánál, aki ekkor hitelbe adja buzáját a molnárnak, lehet a kereskedőnél, aki előleget nyujthat. A járulékos pénzteremtés mindenképpen a molnárnál lesz hatékonyá.

A pénz *értékének* kérdése módszeresen vizsgálva, végeredményben arra a kérdésre vezethető vissza, milyen értékkel birnak az összgazdaság részére azok a funkciók, amelyek a pénz által beillesztetnek. Az univerzalista elmélet e részt természetesen lényegileg különbözik a határhaszon- és a quantitás-elmélet magyarázataitól; a pénzérték elmélete a gazdasági érték általános elméletéhez csatlakozik.[11] Emlékezünk e részt az *elhasználhatatlan teljesitmények* döntő fontosságára. A pénz értéke nyilván annál magasabb, minél kevesebbet kell pótolni a betagolt teljesitményekből, minél több azokban az elhasználhatatlan. Régi müvelődéssel biró országokban bizonyos berendezések maguktól értetődnek, mig másutt drágán kell megfizetni azokat. Az elsőben tehát a meg nem fizetett teljesitmények együtt hatnak a többivel és emelik a pénz értékét. Viszont a teljesitmény-szint változásánál: minél jobb a meglévő berendezések kihasználása, a parlagon heverők bekapcsolása, e járulékos, de külön téritést nem kivánó teljesitmények összege a pénzérték emelkedéséhez vezet. Ezért felfelé lendülő közgazdaságoknak kevésbé kell félniök inflációs veszélyektől. Ellenben ha egy közgazdaság szintje visszamegy, a megmaradt üzemeknek kell mindent megfizetniök: emelkednek az adók, a közszolgáltatások árai, a pénzkészletek használóiknak kevesebbet érnek. Mindez mutatja, hogy magában véve a pénzmennyiség csökkentése még nem biztositja az értékállandóságot. A teljesitmény-szint csökkenése a meg nem fizetett együttes teljesitmények kikapcsolódása folytán folytonos okot jelent a pénzelértéktelenedésre.

Az univerzalizmus értékelméletéből, amely szerint a rangelsőbb teljesitmények annyi részt kapnak értékben, ahányszor az alsóbbakban megjelennek, a pénzértékre nézve az következik, hogy a magasabb részek téritése jobban befolyásolja a pénz értékét, mint az alsóbbaké. Vegyük ujra elő az értékalakulás spanni sémáját (ahol a számok persze csupán az érzékeltetés kedvéért szerepelnek):

[11] L. „Az univerzalizmus gazdasági tanai" c. cikkemben. Közgazdasági Szemle 1937. 617—627.

Felsőbbrendü tőke	5
Előérettség	4
A pénz piaci érettsége (hitel)	3
Az áru piaci érettsége (kereskedelem) .	2
Mühelyi érettség	1
	15

Tegyük fel, hogy ezen összes teljesitmények egymásba illesztéséhez egy bizonyos pénzmennyiségre, mondjuk, 30 pénzegységre van szükség. Akkor egy pénzegység értéke 15:30, vagyis egy fél teljesitmény-rész. Ha most feltételezzük, hogy a felsőbbrendű tőkefunkciókért nem kell téritést adni, akkor 5×2 vagyis 10 pénzegység kiesik, tehát egy pénzegység értéke most 15:20, vagyis $^3/_4$ funkciórész lesz: a pénz értéke 50%-kal emelkedett. Ugyanigy egyéb teljesitmények megfizetetlensége esetén. Ezt a megállapitást a tapasztalat is igazolja. Olyan országok, amelyeknek fejlett felsőbbrendü tőkéjük van, rendesen magas, elmaradott országok alacsony pénzértékkel birnak. Ezért például minősitett külföldi munkások bére ilyen országokban magasabb, mint otthon. Mert a bérben benne kell lennie egész sereg olyan teljesitmény téritésének, amelyeket otthon nem kell megfizetni: oktatásügy, szociálpolitika, kulturális intézmények stb. A tőke mindig viszonylag elhasználhatatlan, ennélfogva olyan országok, amelyek bőven rendelkeznek tőkével, magas pénzértékre lesznek hajlamosak, mig tőkeszegény országokat, ahol minden tőkefunkciót teljesen meg kell fizetni, erről az oldalról állandóan fenyegeti a pénzérték csökkenése.

Ami már most a pénz *külföldi értékét* illeti, nem helyes a régi elmélet eljárása, hogy a valutaárfolyamok egyszerüen áruk áraként tekintendők. A pénz mindig teljesitmény-közösséget hoz létre, ez az államközi forgalomban természetesen másféle magasabbrendü tőkére támaszkodik, mint az államonbelüli pénzteremtés. Az államfeletti funkcióösszefüggések létrehozására használt pénz nem nemzetgazdasági fokon áll, hanem a két vagy több államból álló gazdasági közösség pénze. A pénz külső értékének képződése egészben véve sokkal szövevényesebb, mint azt a puszta piaci mechanizmus mutatja. Ezért esik egészen más megitélés alá például az angol pénzértékleszállitó kisérlet, mint más országoké. Az angol valutakisérlet alapjában az a tény áll, hogy a font világpénzfunkciót végzett; 1931-ben a válság kitörésekor ezt a funkciót többé nem tudta teljesiteni. A világgazdaság szétesése annyira előrehaladt, hogy többé nem lehetett pénzalkotás alapja. Ezáltal az angol valuta egy csapásra leesett a világgazdasági fok pénzéről és szükségessé vált a világgazdasági és nemzetgazdasági pénzteremtés kettéválasztása: ez történt meg a font leértékelése által.

A *pénzteremtés* a gazdaságpolitika vezető eszköze, amely hatékonyságát a gazdaság minden ágára és fokára kiterjeszti. Azért a pénz a legalkalmasabb arra, hogy segitségével a tulméretezett teljesitmények visszafejlesztessenek, az elmaradottak ellenben kifejlesztessenek. Ezért döntőjelentőségü kérdés, miként történik meg az egyes gazdaságok pénzellátása, hogy az összes ágak megfelelően tekintetbe vétessenek. A piaci mechanizmus magában véve erre nem alkalmas, a tapasztalat is megcáfolta azt, hogy a szabadversenyben győztes hitelszerzők a közgazdaságilag is legpártolandóbb adósok. Vannak, akik a hitelt államositani akarják, azonban a központi irányitás szükségképpen mechanisztikus-formalisztikus elvek alapján történik, holott a pénzteremtésnek annyifélének kell lennie, ahányféle maga a gazdasági élet. Központilag csak technikai irányitás lehetséges. A pénzteremtés területileg tagolandó, de méginkább szakmailag. A gazdaság helyes szervezetének a *rendi* pénzteremtés felel meg.

Sem az indexvaluta, sem a pénzmennyiség állandósitása nem felel meg a helyes pénzmennyiség követelményeinek. A puszta matematikai álláspontot Keynes is elhagyta, ha a formulákat meg is tartotta. Az olyan pénzpolitika, amely csak magában a pénzértékre tekint a megfelelő funkcióalakitás helyett, csak külső, kisérő jelenséghez csatlakozik és nem jut el az alapokig. A pénzmennyiség rendszeres meghatározásának a következő elvek szerint kell történnie: 1. a gazdasági *célok* szerint. Minden olyan pénzteremtés, amely nem hoz létre termékeny közösséget, hibás, egyes gazdasági ágak tulméretezéséhez visz; 2. az *eszközök* szerint. Ha a hitelnyujtás oly jószágok keresletét emeli, amelyek nem vagy csak drágábban szaporithatók, a gyengébb piaci versenyzők kiesnek, kényszer-megtakaritás áll elő, mint tipikus inflációs jelenség. Ámde 3. a pénzteremtés hatásai mindkét esetben tovább is terjednek és előre nem is követhetők végig. Ezért minden diszkontpolitikai intézkedésben van bizonyos ugrás a sötétbe. A pénzmennyiség változtatása csak akkor éri el kiterjesztő vagy korlátozó hatását, más ágakban való károkozás nélkül, ha az elgondolt intézkedés hatása, amennyire csak lehetséges, meghatározott teljesitményekre korlátozódik. A teremtendő pénzmennyiség helyes meghatározásának feltétele ilyen módon egy *rendi* valuta- és hitelpolitika. Ugyanaz a pénzmennyiség mást és mást jelent aszerint, hogy melyik teljesitmény-összefüggésbe helyezik bele. Az a követelmény, hogy a pénzmennyiséget a szükséges funkció-összefüggések alapján határozzuk meg, a pénzügy megfelelő szervezetét, vagyis a pénzteremtésre ható magasabbrendü tőkének helyes alakitását kivánja meg. Elvileg a szakmabeli bankoknak kellene a gazdaság rendi szervezete mellett a pénzteremtést végezniök. A pénz-

teremtés persze nemcsak pénzjegyekből, hanem szerződések, érdekközösségek létrehozásából is áll. A pénz, ilyen értelemben nézve, minden formájában a közgazdaság szervezetének legelőkelőbb, persze számbelileg meg nem határozható részévé lesz.

Kisléghi Nagy Dénes.

(Folytatása a következő számban.)

Tiszántuli terv.*

A modern közületi élet közszükségleteinek megnövekedése, valamint a háborus kényszergazdálkodás folyományaképp jelentkezett autarkiás irányzatok megerősödése folytán nemcsak a politikai és gazdasági életben, de az ezek szerves alkatrészét jelentő jogéletben is hatalmas átrétegeződési folyamatnak lehetett tanuja Európa az elmult két évtized tartama alatt.

Azok az erők ugyanis, amelyek a gazdasági és politikai életben a liberális és szocialisztikus, illetve individuális és kollektiv rendszerelképzelések konfliktusát előidézték, csakhamar éreztették hatásukat a jogéletben is s ennek a fejlődésnek hatása alól nem tudták magukat kivonni még ama államok sem, amelyek politikai és gazdasági rendszerükben továbbra is ragaszkodtak az elvileg korlátlan magántulajdoni elv alkalmazásához.

Az egyéni és társadalmi erők valamint érdekek versenye és kereszteződése a jogéletben, mint a magánjog és közjog, illetve nagyobb hányadában, mint a magánjog és közigazgatási jog küzdelme jelentkezett. Az individualista világ- és emberszemléletből kinőtt, tehát gyökerében atomizált gazdasági és politikai rend már a háboru első hónapjaiban elégtelennek bizonyult a felmerült és felszaporodott közszükségletek ellátására s a közélelmezés, nyersanyag- és hadseregellátás tekintetében olyan jogszabályok megalkotását kényszeritette ki, amelyeket — tisztán jogászi szempontból és békés időket feltételezve — joggal mondhattunk forradalmiaknak. A kivételes idők természetesen kivételes intézkedéseket is kivántak, de minden valószinüség szerint nem vezettek volna oly radikális és tartós változásokhoz — amelyek azóta tényleg be is következtek —, ha a kivételes időket a békeszerződések meg nem hosszabbitják s a háborus pszihózist állandóvá nem teszik. Azáltal azonban, hogy az európai népek győzőkre és legyőzöttekre különültek, hogy a kiengesztelődés és gazdasági előrelátás szempontjai helyett a félelem és bosszu érzetének martalékaivá váltak, a há-

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1938. évi április hó 7.-i ülésén tartott előadás.

boru formális befejezése után is rá voltak kényszeritve arra, hogy biztonságukról a multat messze felülmulóan gondoskodjanak. A háboru alatt kivételesnek szánt intézkedések és jogelvek nagyrésze ekként felszivódott az európai jogrendszerbe s a történelmi előzmények után mindenben érthető, hogy ez a fejlődés azokban az államokban öltött legkarakterisztikusabb jellemvonást, amelyek megalázva, vagy legalább is megröviditve kerültek ki a nagy mérkőzésből s amelyek igy rá voltak utalva arra, hogy nemzeti fejlődésükről és biztonságukról fokozottan gondoskodjanak. S ha ezekhez a szempontokhoz hozzászámitjuk még ama körülményt is, hogy a háboru elvesztése ezekben az államokban még sulyos belpolitikai váltságokat is eredményezett, ugy mindenben érthetővé válik, hogy az uj fejlődés a háboruvesztes és forradalmi megrázkódtatásokon átment államokban az állami totalitás gondalatának jegyében vette kezdetét, hogy az állami beavatkozás köre — a magánjog hátrányára — egyre terjedt s eddig ismeretlen területekre terjesztette ki hatását.

Ennek a változásnak azonban a magánjogi elv szükségszerü revizióján kivül más vonatkozásban is megvolt a maga gyakorlati jelentősége. A gazdasági, katonai és társadalmi ellenállást és felkészülést maximumig fokozni akaró államok ugyanis belátták, hogy az uj alkotmányok adta igen széles beavatkozási és ellenőrzési jogkör mellett is csak akkor érnek el reális és maradandó eredményeket, ha a pillanat szülte parancsoló szükségletek gyors kielégitése mellett és ezeket már messze megelőzve gondoskodnak oly messzetekintő „tervek" kidolgozásáról és végrehajtásáról, amelyek egyes társadalmi osztályok felemelése, egyes elhanyagolt területek, intézmények, vagy termelési ágak felkarolása révén alkalmasnak bizonyulnak arra, hogy nemzetpolitikai értelemben uj energiaforrásokkal ajándékozzák meg az arra rászoruló nemzeteket. Ezeknek az elveknek, meggondolásoknak és törvényszerüségeknek jegyében jöttek létre a különböző időtartamra kontemplált orosz, török, olasz, portugál, amerikai és német ujjáépitési, országrendező vagy felfegyverkezési tervek, de aligha tévedünk, ha ugyanezeknek az elveknek diadalát látjuk az utódállamok földbirtokpolitikai és iparnacionalizálási terveiben és intézkedéseiben is.

Különös véletlene a sorsnak, hogy ezeknek a modern és valóban nagyszabásu elképzeléseknek első történeti példájával a magyar históriában találkozunk. Mert ha a történelem folyamán eddig minden reformer vagy reformpolitika már eleve elhatározott és kidolgozott programmal is indult, azonban ezek a programtervek hosszu időn keresztül sokkal inkább csak elvi iránymegjelölést jelentettek, mintsem egy konkrét problémával kapcsolatos s legapróbb rész-

leteiben is kidolgozott és modern értelemben vett „tervet". Széchenyi István aznban már a mult század huszas és harmincas éveiben észrevette, hogy pusztán ideológiai sikon a haladást nem lehet hiány nlékül biztositani, hogy az eszmei keretek legfeljebb csak az elvégzendő munka megkönnyitésére vagy meggyorsitására alkalmasak, de a nagy elvi vázak kijelölése mellett még konkrét, technikailag kidolgozott munkaprogram felállitását is feltételezik. Neki már a negyvenes évek elején részletekig kidolgozott terve volt a Tiszavölgy s igy a Nagy-Magyaralföld felemelésére, mert ezen a területen látta hazája és népe gazdasági helyzetét legelmaradottabbnak ugyanakkor, mikor viszont politikai és etnikai tekintetben a magyar Alföld medencéjében és lakosaiban látta elrejtve a nemzeti felemelkedés zálogát.

Széchenyi, mint a magyar helytartótanács mellett szervezett utak és vizek szolgálatára statuált bizottmány elnöke, hozzá is kezdett ez eddig leghatalmasabb és legmaradandóbbnak szánt magyar terv végrehajtásához s bizonyára be is fejezi nagy művét, ha nem akadályozzák meg ebben a közbejött s mindannyiunk által a történelemből ismert események. Azonban műve — saját hibáján kivül — mégis félmunka maradt, mert később is, mikor munkája folytatáshoz jutott, a Tiszavölgy és Alföld rendezését eszközlő hatóságok és kormányok *csak részletkérdéseit látták meg ennek a nemzeti szempontból joggal legfontosabbnak és legreálisabbnak nevezhető problémának.* Érthető volt ez az alföldi kérdést kizárólag közgazdasági problámaként kezelő idegen szellemü abszolutizmus alatt, de kevésbé volt érthető később, mikor a kiegyezés révén ismét saját sorsunk uraivá váltunk. A kiegyezési és azt követő kor nem birta meglátni az alföldi kérdés valódi — Széchenyi által felismert — lényegét, pedig Beksics Gusztáv a kilencvenes években és a századfordulón megjelent munkáiban mindent elkövetett, hogy ehhez a reálisabb szemléletü, gazdasági beállitottságu nemzetpolitikához visszavezesse a nemzetet. „A magyarság numerikus kifejtése nélkül — irta — ... a magyar problémát megoldani nem lehet... a kultura és vagyonosodás által növelnünk kell a magyarság fajsulyát, természetes szaporodóképességét pedig felhasználva, fel kell emelnünk számarányát... A nemzeti politika uj rendszerét azonban mégis (csak) a gazdasági politika, vagyis az ipar és mezőgazdaság segitségével lehet megalkotni és diadalmas eszközévé tenni a nemzeti érdekeknek... A magyar Alföldön a mezőgazdasági politika a néptermékenyitő erő... Az Alföldön elég a népszaporodás gátjainak és ezek közt a nagy halálozásnak megszüntetése. A világ legelső parasztsága, az alföldi magyar parasztság nem szorul az állam támogatására. Nagyobb hóditó erő rej-

lik ebben, mint az államban, csak terjeszkedése előtt ne legyenek gátak." [1]

Bár Beksics programja a századforduló felszines, minden gazdasági szempontot nélkülöző nacionalizmusával szemben tudatos visszakanyarodást jelent Széchenyi reálpolitikai célkitüzéseihez, azonban mai szemmel nézve, mégsem tekinthető teljesen kielégitőnek, mert ezt a sulyos és nagyjelentőségü kérdést megoldhatónak tartja állami támogatás és beavatkozás nélkül. Kétségtelen ugyan, hogy Beksics idejében a monarchia ideális gazdasági keretei között még ismeretlenek voltak azok a főleg értékesitési nehézségek, amelyekkel a magyar gazdaságpolitika az összeomlást követőleg megküzdeni volt kénytelen, azonban *az alföldi kérdés tengelyét már akkor is főleg olyan mezőgazdaságpolitikai mulasztások képezték, amelyek legnagyobb részükben mai napig sem nyertek felszámolást. Az Alföld felemelését célzó munkálatok ugyanis mindig csak egy élesen elhatárolt szektorban folytak s igen sok esetben nem voltak tekintettel az egész problémakomplexum összefüggéseire, mert Széchenyi — korszerüség szempontjából immár korrekcióra szoruló — tervét leszámitva, sem multunkban, sem jelenünkben nem volt a magyar élet egész mezejére kiterjedő és szakszerüen kidolgozott országrendezési programunk és mindig véges pénzügyi erőinkhez szabtuk elképzeléseinket is, vagyis ötletszerü, szétesö és egy egységes koncepcióba be nem illeszthető és abban nem hasznositható részletmunkát végeztünk csupán ahelyett, hogy egy minden részletkörülményre kiterjedő és századokra kontemplált nagyvonalu terv alapján fokozatosan, de előre meghatározott sorrend szerint közeledtünk volna megoldásra váró problémáink felé.* Gondoljunk csak folyamszabályozó és árvizmentesitő munkálatainkra, amelyek nagyban hozzájárultak az Alföld kiszáradásához és elszikesedéséhez, vagy vasut- és utépitő politikánkra, avagy kellő hitelpolitikai és áruértékesitési alátámasztást nélkülöző legutóbbi földreformunkra. Pedig mint Széchenyi mondja: „Valamint folt-foltra soha nem képezhet egybehangzó tökéletest, szintugy lehetetlen szakadozva „ma valamit és holnap ismét semmit"-féle modorral bármi összefüggő nagyobbszerüt hozni létre." [2]

Hogy ez az „egybefüggő-nagyobbszerü" munka az Alföldet, de főleg Tiszántult illetőleg elmaradt, annak sulyos gazdasági következményeit ma még jobban érzi e szinmagyar vidék, mint a háborut megelőző évtizedekben. Az OMGE

[1] *Beksics Gusztáv:* Magyarország jövője és A nemzeti politika programmja c. könyvei 4., 14. és 15. old.

[2] *Széchenyi István:* Eszmetöredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg. 20. old.

üzemstatisztikai bizottságának kiadványaként mult évben kiadott „Mezőgazdaságunk üzemi eredményei az 1935. évben" cimü könyv és kimutatás adatai szerint ugyanis lényegbevágó különbségek tapasztalhatók a dunántuli és tiszántuli gazdaságok rentabilitása és üzemi eredményei között. Mig ugyanis például 1935-ben az üzemstatisztikai adatokat szolgáltató dunántuli nagy-, közép- és kisgazdaságokban 11.97, 11.47 és 13.58 q átlag buzatermés mutatkozott, ugyanakkor hasonló birtokkategóriákban a tiszántuli birtokok csak 9.34, 8.82 és 7.92 q átlagtermést adtak, pedig mint tudjuk a buza alföldi vonatkozásban sokkal inkább főterményt képez, mint Dunántulon. Nagyjából hasonló képet kapunk a rozs, árpa, zab, tengeri és cukorrépa terményeket illetően is, sőt a burgonyánál is, amelynek pedig mint az köztudomásu, a szabolcsi homok a hazája.

De hasonlón kedvezőtlen képet mutat a helyzet az áralakulást tekintve is. A majori és nagykereskedelmi árak eltérése sokkal élesebb a Tiszántulon, mint Dunántul, ami főleg a nehezebb értékesitséi és szállitási viszonyokkal áll kapcsolatban. A 100 kat. hold mezőgazdasági területre eső állatállomány számos állatokban a megvizsgált üzemekben és fenti birtokkategóriákban Dunántul 27.53, 29.20 és 29.27, mig ugyanakkor Tiszántul csak 19.83, 26.78 és 27.81 arányszámokat mutat, de ez a különbség még csak jobban elmélyül, ha nem a kérdéses üzemek, hanem a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal adatait vesszük, amely szerint Dunántul 24.33, mig ugyanakkor Tiszántul csak 16.95 a száz kat. holdra eső számosállatok aránya. Mig Dunántul az egy kat. hold mezőgazdasági területre eső cselekvő tőke összege 1935-ben 742.79, 740.62 és 1127.87 pengőt tett ki, addig az alföldi üzemekben ez az összeg már csak 645.79, 761.34, illetve 928.62 pengőre csökkent. Mig Dunántul az egy kat. hold mezőgazdasági területre eső nyershozam növénytermelésből 75.74, 77.57, és 83.96 pengőt tett ki, addig alföldi vonatkozásban ezek a számok 66.38, 74.35 és 72.21-re csökkennek. Az állattartásból eredő nyershozam 50.80, 43.36, 63.86, illetve 33.54, 31.09 és 47.53 arányszámot mutat. „A nyershozam alakulását országrészek szerint vizsgálva — mondja az OMGE jelentése — azt látjuk, hogy a legmagasabb nyershozamot a dunántuli kisüzemek érték el, ezt követik az északi kisüzemek, a dunántuli nagyüzemek és középüzemek, majd az északi nagy- és középüzemek, ezután következnek csak az alföldi kisüzemek és legvégül az alföldi nagyüzemek."[3] A legkesevebb eltérés a középüzemekben mutatkozik, de a nagy- és kisbirtok üzem és termelési helyzete olyan nagy eltéréseket mutat dunántuli és tiszántuli viszony-

[3] Mezőgazdaságunk üzemi eredményei az 1935. évben. OMGE. kiad.

latban, hogy ezek alapján önkéntelenül felmerül az a kérdés, hogy egy aránylag oly kicsiny gazdasági és földrajzi területen, mint a jelenlegi Magyarország, mik azok a különleges okok, amelyek ezeket az eltéréseket előidézték, állandósitják és Tiszántul gazdasági felemelkedését következetesen meghiusitják. Mi az oka annak, hogy mig a dunántuli közép- és kisbirtokon az egy kat. holdra eső mezőgazdasági jövedelem 1935-ben 21.92 és 74.79 pengőt tett ki, addig ez a szám alföldi vonatkozásban csak 13.05, illetve 48.93 viszonyszámot mutat s ez az eltérés a mezőgazdasági árjavulás folyamán sem tud elenyészni?

A fenti vizsgálatokat és összehasonlitásokat, ha tovább folytatnánk és kiterjesztenénk a tisztahozam, cselédbérek, üzemköltségek, munkabérek, tőkeviszonyok, közterhek stb. stb. vizsgálatára, ugy nagyjából hasonló eredményekhez jutnánk, azaz bebizonyosodnék, hogy Tiszántul minden vonatkozásban hátrányosabb helyzetben termel, fogyaszt és értékesit, mint az ország bármely más vidéke. Pedig az adatszolgáltató üzemek eredményei jobbak az országos átlagnál, amit elősegit rendszeres számtartásuk is, tehát a valóságos és átlagos helyzet az eddig feltárt adatoknál is válságosabb és elszomoritóbb képet mutat.

Bár a *Közgazdasági Szemlében*[4] részletesen beszámoltunk azokról az okokról, amelyek tiszántuli felfogás szerint alapjai voltak ennek a gazdasági deklasszifikálódásnak, azonban a később tárgyalandó reformtervek helyes megitélése végett ismételten szükségesnek tartjuk ezek futólagos érintését. A tiszántuli föld termőkapacitásának lecsökkentéséért ugyanis még talaj- és éghajlati viszonylatban is némikép a történelem felelős, mert ez a terület szenvedett legtöbbet a török hóditás alatt azáltal, hogy a német, török és erdélyi impériumok útközpontján feküdt, mindhárom hadsereg inzultusainak egyformán ki volt téve, igy három helyre adózott s ebben a minden erőt felporlasztó küzdelemben az Alföld honfoglaláskori településviszonyai is megváltoztak, miközben a magyar sikságot boritó hatalmas alföldi erdőségeink is teljesen eltüntek a föld szinéről.

Az Alföld tehát már a törökök kiüzése után csökkentett lehetőségekkel tudott bekapcsolódni az ország ujjáépitését célzó mozgalomba s azokat a nagy sebeket, amelyeket a többszázados idegen elnyomás alatt kapott, a szabadságharcig sem tudta kiheverni. 1849 után viszont pártpolitikai okokból került ujra hátrányosabb elbirálás alá, ugy az osztrák, mint a magyar kormányok részéről, mert függetlenségi magatar-

[4] *Pongrácz Kálmán:* Az agrárválság a Tiszántul. Közgazdasági Szemle LXI. évf. 205—223. old.

tása miatt a beruházások tekintetében állandóan mellőzött vidékek közé soroztatott a Székelyföld egy tekintélyes részével együtt. A világháboru után a román megszállás folytán 282 millió pengő kárt szenvedett el a tiszántuli földbirtok. A közeli határok folytán elvesztette legjobb értékesitő- és munkapaicait, valamint forgalmi vérkeringése is sok helyen teljesen megbénult a megszakitott vasutvonalak csonkasága következtében, amelyek mind a mai napig nem nyertek megfelelő kiépitést és pótlást. 1928-tól 1935-ig a nagy mezőgazdasági dekonjunktura mellett nem volt év, hogy nagyobb természeti csapások ne sujtották volna Tiszántul földjét s e károk egyes esztendőkben közel százmilliós bevételkiesést eredményeztek e területen amit az ugyis mértéken tul eladósodott gazdaságok nem tudtak helyrehozni, pótolni és kiheverni.

Ily körülmények között érthető, hogy az elmult tiz esztendő alatt egyre többen és egyre több alakalommal sürgették Tiszántul különleges helyzetének méltánylását s ennek folytán felsegitését, *de csodálatosképpen sem a magánosok, sem az illetékes szervek részéről mind a mai napig nem merült fel egy egységes terv kidolgozásának vágya és szüksége.* Pedig a válság sokkal mélyebb gyökerü és általánosabb, semhogy parciális vagy tüneti kezeléssel sikerrel lenne orvosolható, problémái ujból és ujból vissza fognak térni mindaddig, mig uralkodó szempont marad, hogy az „egészt" a részeken és nem pedig megforditva, hogy a „részeket" kell az egészen keresztül megközeliteni. Vagyis: Tiszántul megoldásra váró problémáit egységes egészként kell felfognunk, a generális megoldást felölelő tervnek minden részletre egyaránt ki kell terjeszkednie még pedig akként, hogy a részletmunkák — mint szerves folytatások — egymásba kapcsolódjanak, egymást kiegészitsék, tehát a sorrend esetleges és kényszerü módosulása esetén se kelljen az egész koncepció továbbépitéséről lemondanunk, mert az előre kidolgozott terv szerint minden szálnak egy egységes középpontba kell futnia.

Ha végigtekintünk azokon az elgondolásokon, amelyeket eddig különböző időpontokban az Alföld felemelése és megerősitése tekintetében politikusok vagy szakemberek hirdettek és vallottak, ugy elég nagy eltéréseket találunk közöttük, ha a részleteket tekintjük. De ez a különbség nagyobb részében nyomban elenyészik akkor, ha az alapelveket vonjuk vizsgálat alá. Széchenyi alföldrendezési programjának középpontjában kétségtelenül a Duna-Tisza-csatorna megalkotásának és a Tisza-szabályozási munkák elvégzésének elgondolása állott, de figyelme ezenkivül kiterjedt még számos más, talán másodrendünek látszó, de alapjában véve hasonló jelentőségü reform megvalósitására is. Ő ugyanis a viziutak kiépitésével és szaporitásával az alföldi ipar életlehetőségeit akarta

megteremteni s igy a magyar sikföldi urbanizálás előfeltételeit biztositani. Az ipari termeléshez szükséges szenet olcsó vizifuvarral szándékozott alföldi rendeltetési helyére segiteni s ezért még a Bodrog, Szamos, Körös és Maros folyók szabályozását és rendezését is szükségesnek tartotta. E változást azonban még abból a szempontból is sürgette, mert igy megakadályozhatónak vélte az alföldi erdők további pusztitását is, aminek ő nemcsak mezőgazdasági, de kimondottan esztétikai szempontból is hive volt. Az alföldi árvizek megakadályozása céljából hegyvidékeinken is sürgette az ok- és célszerü erdőgazdálkodás meghonositását és az oktalan, minden tervszerüséget nélkülöző erdőpusztitások beszüntetését. Figyelme kiterjedt a szállitás és értékesitès minden kérdésére, vallotta, hogy intenziv gazdálkodást csak akkor folytathatunk, ha előbb az értékesités lehetőségeit biztositjuk, aminek viszont egyik legfőbb alapfeltétele a forgalom lebonyolitásának megkönyitése modern technikai alapossággal készült utak kiépitése által. Sürgette az eperfák tömeges ültetése révén a selyemtenyésztés meghonositását, mezőgazdasági művelésre alkalmatlan területeink befásitását, a legelők gondozását és javitását, a szikes területek erdősitését, a „saját birtok varázsának" helyes felismerésekép a földtulajdon megoszlásának arányositását, jelzáloghitelintézetek alapitását s mindezek mellett az érdektársulás, egyesülés és szövetkezés ügyének nyugateurópai mintáju meghonositását. „Sem előtte, sem azóta — irja találóan Kaán Károly — nem volt ilyen tökéletes, ilyen sokoldalu és mégis egységes terv az Alföld rekonstrukciójára, a magyarság főfészkének mindenirányu kifejlesztésére, fellenditésére, anyagi és kulturális felvirágoztatására. És sem előtte, sem utána senki sem tudta és nem is törekedett a nép iránt való szeretetét az erkölcsieken felül annak gazdasági fellenditésére irányuló egybehangzó alkotásokkal, anyagi reformokal ugy és olyan mértékben elősegiteni, mint Széchenyi István."[5]

Széchenyi után Beksics már érintett, de kizárólagosan nemzetiségpolitikai szempontból folytatott munkásságát leszámitva, másodszor akkor fordult az ország érdeklődése az Alföld, sőt kizárólag a Tiszántul felé, mikor egyrészt megindult a tömeges amerikai kivándorlás, másrészt pedig akkor, mikor a századforduló éveiben az agrárszocialista mozgalmak Békés, Csanád és Csongrád vármegyékben nyilt kirobbanáshoz vezettek. Az OMGE 1894 junius hó 20-án tartott igazgatóválasztmányi ülésén akkori ügyvezető-titkárát, Rubinek Gyulát bizta meg azzal, hogy végezzen e tekintetben helyszini tanulmányt s ennek lefolytatása után dolgozza ki észrevételeit

[5] *Kaán Károly:* Gr. Széchenyi István és a Nagymagyar-Alföld. 38—39. o.

és terjessze be az OMGE választmánya elé a probléma megoldására alkalmasnak itélt tervezetét. Helyszini vizsgálatok alapján Rubinek eleget is tett a megbizatásnak s jelentését az OMGÉ-hez be is terjesztette. E jelentést 1895-ben kibővitve „Parasztszocializmus" cimen könyvalakban is kiadta. Ennek a munkának 68. és 69. oldalán pontokba szedett programját adja az alföldi — helyesebben tiszántuli — kérdés megoldásának s bár figyelme ezuttal főleg a szociális kérdés megoldására irányul, azonban mégis oly széles skáláját öleli fel a megoldásra váró tiszántuli problémáknak, hogy e javaslatot már szintén joggal tekinthetjük kidolgozott és tudatos egységbe foglalt tervnek. Rubinek szerint a tiszántuli területen csak ugy lehet a termelés nyugalmát biztositani és helyes földbirtok-, illetve mezőgazdaságpolitikát folytatni, ha bizonyos — a tudatos lázitást meggátló közigazgatási, rendőri és sajtórendészeti — intézkedéseken tul számolunk azzal, hogy:

„Az alföldi parasztszocilalizmus legfőbb előidéző okán, a munkahiányon (csak) ugy segithetni, ha a belterjes gazdálkodás általánosan felkaroltatik, ami a gazda boldogulását is elősegitvén, ellentálló képességét a veszéllyel szemben tetemesen növeli. E belterjes gazdálkodásnak előfeltételei: *a)* Az Alföldnek öntöző csatornákkal való tervszerü behálózása. *b)* A mezőgazdasági hitel rendezése. *c)* A közterhek leszállitása, illetve arányos elosztása. *d)* Az értékesités előmozditása, a közraktárak felállitása, járható közutak s a vasuthálózatnak a vidék kereskedelmi igényeit figyelembe vevő kiépitése. *e)* A nagyipar decentralizációja, a mezőgazdasági és háziiparok felkarolása. *f)* A mezőgazdasági szakértelem terjesztése és fejlesztése, földmives iskolák, mintagazdaságok, vándortanárok, szaktanfolyamok, téli iskolák stb. utján. — A belterjes gazdálkodás további előfeltétele, de különösen társadalmi hatásában kiváló fontosságu a birtokmegoszlás arányositása, melynek keresztülvitelével egy törvényesen szervezett telepitési bizottság (bizatnék meg, amely kiterjesztené működését): *a)* A nagybirtokon a farmrendszer meghonositására. *b)* A határral nem rendelkező községeknél a helyi szükséghez mért birtokkisajátitásra. *c)* Közös legelők létesitésére. *d)* Helyi telepitésre oly esetekben, midőn valamely birtok kitelepités vagy egyéb okból eladásra kerül. — A munkások és cselédség megélhetését megkönnyitendő s jövőjét lehetőleg biztositandó kivánatos: *a)* A cselédtörvény revizióját s a munkás és munkaadó közötti jogviszony szabatos körvonalazása, kiterjeszkedve az aratási szerződésekre, a munkásközvetitésre, a munkakönyvekre, a munkásfelügyelőkre és a békebiróságokra. *b)* A munkás- és cselédbetegsegélyezés és a baleset elleni biztositás törvényes és kötelező szervezése. *c)* Ingyenoktatás behozatala, a munkásköröknek a törvény keretén belül s megfelelő ellenőrzés mellett való engedélyezése, a népirodalom felkarolása, segélyezése és népkönyvtárak felállitása. *d)* Idegen munkások alkalmazásának lehető mellőzése. *e)* Bérleti törvény kidolgozása, mely a robot és uzoraszedés eltiltásáról is szigoruan intézkednék. *f)* A munkáslakások adómentessége s a kenyérkereseti eszközökkel egyetemben való lefoglalhatatlansága ügyében törvényes intézkedés. *g)* A katonai szolgálati évnek október 1-ről március hó 1-re való helyezése".[6]

[6] *Rubinek Gyula*: Parasztszocializmus. 68. és 69. old.

Bár mint látjuk, Rubinek más előfeltételekből indul ki e probléma vizsgálatánál, mint Széchenyi, mégis mindketten megegyeznek abban, hogy az Alföld, illetve Tiszántul fejlődő népigényeit a termelés intenzitását biztositó szakértelem emelése mellett az értékesités megszervezésével és egy magasabb foku termelési ágnak — az iparnak — tiszántuli meghonositásával lehet egyedül biztositani. De e problémák állandóságának azonossága még szembetünőbbé válik akkor, ha Tiszántulnak jelenlegi kérdései felé forditjuk tekintetünk. Mert az illetékes mezőgazdasági kamarák évi jelentéseiben megismétlődő panaszok gyökerében—ha felaprózva, megszaporodva vagy kisebb körre szoritva is — a kielégitő megoldáshoz nem jutott régi problémák visszatértével találkozunk manapság is. A Tiszaszabályozás és ármentesités kérdése mai nyelven a szikesedés és mesterséges öntözés problémájának megoldását jelenti; az ipar meghonositását manapság ipari decentralizációnak nevezhetnénk; az értékesités kérdése napjainkban tarifális, külkereskedelmi vagy a belső fogyasztást emelni hivatott nemzetgazdaságpolitikai vagy szociális problémaként mered felénk, tehát, mint láthatjuk, a tiszántuli helyzet valójában az elmult száz esztendő alatt keveset változott és javult. Az egyáltalán nem, vagy csak félig megoldott problémák ismételten s talán még sulyosabb alakban térnek vissza s parancsolón követelik Tiszántul különlegesen sulyos közgazdasági helyzetének napirenden tartását.

Tiszántul közgazdaságilag sulyos helyzetéről megbizható képet tár elénk az 1934 tavaszán kiküldött Miniszterközi Szakbizottság számára rendezett debreceni gazdaértekezlet tárgyalás anyaga. Ez alkalommal a Tiszántuli Mezőgazdasági Kamara igazgatója „A Tiszántul mezőgazdaságának és agrárlakosságának helyzete" cimen tartott jelentésében részletesen rámutatott azokra a fokozott és egyre fokozódó nehézségekre, amelyekkel a tiszántuli mezőgazdsági termelés a multban és jelenben kénytelen volt megbirkózni s igy negative máris kijelölte a szükséges reform utját, illetve meghatározta a kidolgozandó tiszántuli terv nem földbirtok-, hanem mezgazdaságpolitikai értelemben vett kereteit. E szerint a jelentés szerint a tiszántuli mezőgazdasági termelés a békeszerződést követő másfél évtized alatt azért került a többi országrésszel szemben különlegesen nehéz helyzetbe, mert a román megszállás már emlitett 282 milliós kárán felül 1928—1935-ig terjedő időben e terület sorozatos természeti csapásoknak volt kitéve, mikor is az egy-egy holdra eső bevétel kiesés 12.15—17.39 pengőt tett ki, kerek összegben 25, illetve 36 millió pengőt. Mig a kataszteri tiszta jövedelem országos átlaga 8.8, illetve dunántuli átlaga 8.9 pengőt tesz ki, addig a tiszántuli föld 9.56 átlagos jövedelem alapulvételével adózik, ami az értékesitési viszonyo-

kat tekintve tulzott megterhelésnek tekinthető. Mig az ország összes vizszabályozási társulatainak ártéri területe 3,886.081 kat. holdat tesz ki, ebből a tiszai társulatokra 2,833.419 hold esik s e területnek mintegy 80 százaléka Tiszántul terül el, minek folytán „Tiszántul területének földadó alá eső minden egyes holdjára 126 pengő 08 fillér teher jut, szemben az országos átlagot kitevő 102 pengő 31 fillérrel." Mig „a rövid- és hosszulejáratu kölcsönök 1933 junius 30-iki álladékából 1 kat. hold földadó alá eső területre" a többi országrészekben 77.53, országos átlagban 81.97 pengő esik, addig ez tiszántuli átlagban már 96.30 pengőre emelkedik. Hasonló az arány a LEBOSZ-kölcsönök beszámitásával is, mikor is a számok 94.96, 102.31 és 126.08-ra módosulnak.

Ennek a jelentésnek és helyzetképnek alapján indult meg a több napig tartó szaktanácskozmány munkája és négy probléma köré csoportositva külön vizsgáltattak a: „1. Szállitási és közlekedési kérdések különös tekintettel a Tiszántulról Budapestre, valamint az egyes nyugati határállomásokra történő szállitásokra. 2. Az export-kontingensek felosztásának kérdése arra figyelemmel, hogy a tiszántuli országrész legalább olyan arányban részesüljön az exportban, mint a csehszlovák vámháború előtt. 3. A gazdaadósságok kérdése azon nézőpontból, hogy a tiszántuli országrészbeli adósgazdákra a fizetési kötelezettségeknél kedvezőbb kulcsok nyerjenek alkalmazást. 4. A közteherviselés kérdése, különös tekintettel a tiszántuli országrész kataszteri osztályozására. 5. És speciális mezőgazdasági és termelési kérdések és az irányitott termelésbe vonandó növényeknél azok termelési területének felosztása, a Tiszántul hátrányos gazdasági helyzetére tekintettel".[7]

Az ezeknek a pontoknak alapján kifejlődött vita során tett javaslatokat a Kamara feldolgozta s ennek alapján összegező jelentésében a mutatkozó nehézségek eliminálása céljából javasolta:

1. *Értékesités terén:* a 150 km-nél nagyobb távolságoktól függetlenitett egységes budapesti és exporttarifa életbeléptetését, a fővárosi piac nagyobbmérvü biztositását, a zsir és sertéskivitel tekintetében a kontingens megállapitásánál Tiszántul állatállományának figyelembe vételét, a katonai lóvásárlásoknak Tiszántulra irányitását, a kiviteli engedélyeknek közvetlen a termelők számára való kiadását, a buzamárkázás intézményesitésével a tiszántuli minőségbuzák kedvezőbb értékesitését, tervgazdálkodás esetén a buza, rozs, burgonya és dohány termesztésének Tiszántulon való kötelezővé tételét, a mezőgazdasági termények árminimálását, a magyar-cseh ke-

[7] A Tiszántul mezőgazdasága. Tiszántuli Kamara kiad. 7. old.

reskedelmi tárgyalások mielőbbi megindítását, az agrárszövetkezeti intézmények fuzióját, a szekérfuvar szabadságának biztositását és a vásár és helypénzek redukálását.

2. *Beruházások terén:* bekötő és uj közutak épitését, a Kőrös és Tisza folyók hajózhatóvá tételét ma erre alkalmatlan szakaszaikon is és kikötők épitését, a husexport, valamint a baromfi, tojás és gyümölcsértékesités céljából Debrecenben hűtőházak létesitését.

3. *Adó, közigazgatás és törvényhozási téren:* a törzsállatállomány gazdaságonként való védetté nyilvánitását, olcsó ruházati akciók megindítását, Békéscsaba központtal mintavármegye, illetve mintajárás felállitását, az egy kat. holdra eső tisztajövedelem 16 aranykoronában való maximálását, a termelést megkönnyitő adóreform előkészitését, a gazdaadósságok egyezség utján való rendezésének uj szabályozását, Tiszántulon közmunkák megindítását, napszámbérek minimalizálását, végrehajtási jogunk revizióját és Tiszántul egész területének szociografiai felvételét.

Ha ezeken a javaslatokon — rapszódikus jellegüktől eltekintve — végigtekintünk, ugy azt találjuk, hogy nagyobb hányadukban nem nyulnak le a tiszántuli probléma gyökeréig és megelégednek átmeneti vagy tüneti kezelést nyujtó intézkedések foganatositásával. Hogy ezek a javaslatok ily szűk körben mozogtak, annak okát talán az akkori államháztartási viszonyokkal kell magyaráznunk, tehát joggal feltehető, hogy a javaslattevők, de elsősorban a tanácskozmányban résztvevő két kamara — a Tiszántuli és Tiszajobbparti — tudatosan tartózkodtak nagyobb költséget, vagy radikálisabb változtatást igénylő javaslatok megtételétől. Azóta azonban négy esztendő telt el s a kivánságok egyik részét méltányolta a mezőgazdasági kormányzat, másik részét pedig a javuló áralakulás. Az „átmeneti és időleges" nehézségek ekként csökkentek, az ujabb kamarai jelentések már bizakodóbb hangon itélik meg Tiszántul közgazdasági helyzetét. Ez a bizakodóbb hang azonban csak viszonylagosan jogosult, mert Tiszántul alapproblémáinak megoldása nélkül tartós javulást elérni nem lehet. Egy generális, a tiszántuli föld összes problémáját felölelő terv kidolgozása nélkül ugyanis csak az elszenvedett különlegesen sulyos esztendőkhöz képest érhetünk el javulást, de az a mindenkép jogosult követelmény, miszerint a Tiszántulnak is a többi — de különösen dunántuli — országrészhez hasonló gazdasági esélyekkel kell részt vennie a magyar mezőgazdasági termelésben — már csak jámbor óhaj és illuzió marad. *Tiszántul gazdasági egyenjogusitásának politikája manapság is legalább olyan méretü és radikális jellegü átalakitást kiván, mint száz évvel ezelőtt Széchenyi idejében, sőt — manapság a közgazdasági, politikai és jogi élet differenciálódásával — ez a kör*

még kiszélesedett és a régiek mellett még ujabb irányu reformok intézményesitését is feltételezi.

Egy előadás időben és terjedelemben szűkre szabott kerete nem engedi meg, hogy egy ilyen „generális tiszántuli terv" minden részletére kiterjedő tájékoztatást adjunk, annál is inkább, mert egy ilyen céljának valóban megfelelő és hivatása magaslatán álló tervnek kidolgozása meghaladja egyetlen ember erejét és képességét. *A szaktudománynak, a kormányzatnak, az érdekképviseleti szerveknek és a magyar agrártársadalomnak közösen kell összefognia egy ilyen terv összeállitásában és szakszerü kidolgozásában,* mert a megoldásra váró problémák légiói semmi esetre sem türhetik el az együttműködésre hivatott erők felparcellázását.

Pedig hogy a tiszántuli föld problémákkal manapság is mennyire terhes — azt a már fentemlitett példáktól eltekintve — mutatják a következő, ugyancsak rapszódikusan felsorakoztatott esetek:

a) A Tiszántulon *több mint félmillió kat. hold szikes és a 100 holdon felüli birtokkategóriákban mintegy 143.000 hold adó alá nem eső* egyrészében ugyancsak szikes, másrészében zsombékos és vizállásos terület áll vagy teljesen kihasználatlanul, vagy csak korlátolt keretek között kihasználva, holott a Karcagi Talajkisérletügyi Állomás kisérletei ma már minden kétséget kizáróan bebizonyitották, hogy részint meszezéssel, részint digózással e területek legnagyobb részét termőképessé lehet tenni aránylag kevés költséggel, mivel egy kat. hold digózása — idegen munkaerő felhasználásával — csupán 10—15 q buzába kerül, amit a digózott föld 5—6 év alatt kamataival együtt visszafizet.

b) A Debrecen szab. kir. város tulajdonában lévő 40 ezer katasztrális hold kiterjedésü Hortobágypuszta ma külterjes legelőként van egész terjedelmében hasznositva, holott területének, mintegy 25 százaléka mezőgazdasági művelésre alkalmas területet képez, amellett, hogy fásitásra megfelelő talajfoltjai is vannak. A mezőgazdasági művelésre alkalmas területeinek takarmánytermelésre való átállitása s egész területének 4—5 bérgazdaságra való felosztása révén a modern zöldmező gazdálkodás szisztémái szerint az egész terület — ha nem is könnyen és kevés költséggel —, de átállitható lenne belterjes, mesterséges takarmányozást üző, állattenyésztő üzemmé. „Nem tartható fenn tehát továbbra is az a helyzet, hogy ebben a gazdaságilag vergődő országban Debrecen város 92.607 kat. hold földbirtokának fele meg nem munkált legelő legyen és ebben a sokat szereplő 39.377 kat. holdas Hortobágy csak azért maradjon meg eddigi müveletlenségében és sivárságában, valamint a 26.890 kat. holdra leapadt és egyébként is leromlott erdeje csak azért szenvedjen szolgalom cimén to-

vábbra is annyit a féktelen legeltetéstől, mert ez a lakosság egy bizonyos részének a köz kárára egyes években némi hasznot is hajt. Nem lehet, hogy azért maradjon meg a Hortobágy jelen elhagyatott állapotában, mert gazdasági leromlottságunk és annyi ember munkanélkülisége idején az idegenforgalom szolgálatában boldognak, boldogtalannak mutogatni szeretjük ezt az elpusztult falvak, lecsapolt vizek, kiirtott erdők stb. nyomán maradt tenger műveletlen földet, mely egy adóssággal terhelt város tulajdonában és önkormányzatának a nemzeti célokat ezzel nem szolgáló egyoldalú akarata szerint ma is csak délibábot és silány legelőt terem".[8]

c) A világháború után szinte kizárólag Budapestre összpontosult ipar megakadályozta a vidéki urbanizálódás kifejlődését s ekként a mezőgazdasági termelést megfosztotta legértékesebb belső piacaitól. Alföldi városaink — még a legnagyobbak is, mint pl. Debrecen, Nyiregyháza, Békéscsaba stb. — nem nyujtanak komolyan számbajöhető értékesítési lehetőségeket, mert törzsökös lakosságuk maga is őstermelésből él, kevés a fogyasztó réteg, másrészt maguk az őstermelők is — megfelelő szakképzés és kereskedelmi hajlam nélkül — nem hajlandók a kertgazdálkodásra és minőségtermelésre áttérni. Érdekes példája ennek Hajduszoboszló, ahol a fürdő révén keletkezett idegenforgalom kapcsán „a helybeli termelők nem tudják a vevőközönséget kielégiteni és sokszor Debrecenre szorulnak még elsőrangu élelmicikkekben is".[9] Az ipari és hivatali decentralizáció tehát elengedhetetlen feltétele a tiszántuli mezőgazdasági viszonyok javulásának, de elengedhetetlen feltétele ennek az is, hogy a mammutbirtokkal rendelkező törvényhatóságok önző és szüklátókörü közigazgatási szempontból ne állják utját az önként adódó és egészséges községesedésnek, mert ezzel éppen a regionális központok kialakulásának és forgalmi gócponttá válásának szegik utját, tehát végeredményben saját jelentőségüket és sulyukat csökkentik. A török pusztitás következtében elpusztult több mint husz, részint hortobágyi, részint hortobágykörnyéki község közül például egy sem alakult ujjá, mert Debrecen város tanyai lakosainak adószolgáltatását nem volt hajlandó átengedni a területén és birtokán keletkező más települési közületek számára.

Ez csak három kiragadott példa volt. De ha ezekhez hozzászámitjuk azokat a problémákat is, amelyek a tiszántuli mezőgazdasági szakoktatás és népmüvelés a több- és minőségtermelés, tagositás, öntözés, erdősités, tanyakérdés, utépités, csatornázás és az állatállomány katasztrófális lecsökkenésével kapcsolatosak, ha számbavesszük a Tiszántulnak leginkább kedvező és számára leginkább kivánatos cseh-magyar kül-

[8] *Kaán Károly:* Gazdaságpolitikai feladatok. 31. old.
[9] *Balogh István:* Egy alföldi kisváros. Válasz V. évf. 104. old.

kereskedelmi szerződés megkötésének nehézségeit, ha számolunk a román határon eszközlendő nemzetvédelmi telepitések fontosságával és sürgősségével éppen ugy, mint az alföldi természeti kincsek további feltárásának — s ami még fontosabb — ökonomikus felhasználásának szükségével (hogy csak a legjelentősebb szempontokat emlitsük), ugy — máris nyilvánvalóvá válik előttünk, hogy e problémákat külön-külön, egymástól szétválasztva s nem egységes elgondolás vagy terv alapján megoldani nem lehet annál is inkább, mert e problémák legnagyobb része regionális jelleggel és szinezettel bir s azokat az általános, országos séma szerint kielégitő megoldáshoz juttatni nem leszünk képesek.

Még számos jelentős és talán teljesen hasonló fontosságu kérdés kimaradt az eddigi felsorolásból, de ennek az előadásnak nem részletes programmkidolgozás a célja, hanem *annak az elvnek és gondolatnak a népszerüsitése, illetve köztudatba ültetése, hogy a külföldi nemzetekhez hasonlóan nemzeti megszerveződésünk munkájában mi sem nélkülözhetjük immár szakszerübb és nagyobb távlatokra beállitott tervek kidolgozását.* Ma, amikor a körülöttünk élő népek lázas ütemben fejlődnek és szervezkednek, mikor a Hegyeshalomig előnyomult Német-birodalom a bécsi kikötő és dunai flotilla hatalmas kiépitésével döntő befolyáshoz jut a középeurópai gazdasági élet irányitásában, mikor már kezdetüket vették azok a csatornaépitési munkálatok, amelyek Bukarest dunai kikötővé való átalakitását célozzák, akkor a magyar nemzet sem nélkülözheti tovább egy olyan tervnek a kidolgozását, amely gazdasági fejlődésünk és szuverénitásunk megőrzését lesz hivatva szolgálni.

Ez az egész országra kiterjedő és kidolgozandó terv csak ugy lesz reális és gyümölcsöző, ha a már előzetesen kidolgozott regionális terveknek lesz az eredménye és összegezése. Országos érdek, hogy ebben a munkában, mint legtöbbet szenvedett s jelenleg is legtöbbet nélkülöző országrész, a Tiszántul helyzete nyerjen legelsősorban tisztázást és feldolgozást. Mert a Tiszántul ma is, mint Széchenyi idejében „a magyar faj legeredetibb fészke“ s a magyar nemzet a reá váró etnikai harcot csak ugy képes sikerrel befejezni, ha nemzetiségi tekintetben eme legértékesebb és legellenállóbb vidéke gazdasági tekintetben is megerősödik.

Pongrácz Kálmán.

A családi munkabér szervezeti kérdései.

A családvédelmi gondolat az egyes államok kormányzati politikájának homlokterébe került. A nemzeti államoknak minden törekvése a társadalom sejtjének, a családnak megerősitése. Az erre irányuló törekvések közt az utóbbi időben mind jelentékenyebb szerepet tölt be a családi munkabér intézménye. A nemzetek sorsának irányitói rájöttek arra, hogy a család megerősitése legkönnyebben és legeredményesebben az anyagi oldalról érhető el. Jobb táplálkozás, az egészségesebb lakásviszonyok, a gyermekek felnevelése, miként a háboru: elsősorban pénzkérdés. A családi intézmény mai szomoru helyzetének oka egyesek szerint a jelenlegi bérrendszerben keresendő, amely nincs tekintettel a munkavállaló családi állapotára. E bérrendszernek igazságtalan volta azonnal szembeszökővé válik, ha elgondoljuk azt, hogy két munkásember ugyanazt a munkabért viszi haza, ezek közül az egyik nőtlen, a másik pedig többgyermekes családapa, akinek ugyanabból a bérből magát, feleségét és gyermekeit kell eltartania. Mindkét munkás asztalára ugyanaz az ételmennyiség kerül, az egyik azt egyedül költi el, a másik kénytelen négy-öt, sokszor még több száj közt azt megosztani.

A szociális igazságkeresés nyomán egyesek rájöttek annak a nyitjára, miképpen lehet a családapát magasabb munkabérhez juttatni anélkül, hogy a munkaadóra nézve ez különösebb terhet jelentene s el kellene zárkóznia családapa-munkavállalók felvételétől. Ezt az uj rendszert, melyet családi munkabérnek neveznek, mintegy husz évvel ezelőtt vezették be Franciaországban, majd Belgiumban néhány évvel ezelőtt Olaszországban, Észtországban. De terjed e rendszer Svájcban, Hollandiában, Csilében és Lengyelországban is. Ennek az uj eszmének a testetöltését várják Magyarországon. Az ország felelős tényezői ismételten hitet tettek a népi és a családvédelmi politika mellett s ennek előmozditását a családi munkabér bevezetésén keresztül kivánják szolgálni. Az alábbiakban rövidesen bemutatjuk a családi munkabérrendszer fejlődését, közelebbről megvizsgáljuk a családi munkabér gyakorlati megoldását, nevezetesen azt, hogy az egyes országokban ki fizeti azt, milyen terhet jelent, mily intézmény látja el annak ügyviteli teendőit, mily támogatást jelent

az a családok részére s végül, hogy Magyarországon mi az utja és módja a családi munkabér bevezetésének.

a) *Történelmi visszapillantás.* A családi munkabér Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban.

A családi munkabér első eszmei harcosa XIII. Leó pápa volt, aki 1891 május 15-én kihirdetett Rerum Novarum kezdetü enciklikájában olyan munkabért követelt a munkástársadalom részére, melyből nemcsak a munkás, hanem annak családja is meg tud élni. A családi munkabér eszméjének meghirdetése nyomán az egyes országokban a köztisztviselők, a vasuti társaságok alkalmazottai részére családi pótlékot kezdtek folyósitani. A magánvállalkozásban azonban a családi munkabér gondolata nehezen tudott gyökeret verni. Legelőször *Franciaországban* akadt e szociális gondolatoknak néhány uttörő előharcosa. Különös érdem illeti a tourcoing-i gyárosokat, akik munkásaiknak családi pótlékot folyósitottak. Ez a rendszer azonban hamarosan csődött mondott, mert a munkaadók — nehogy munkabérszámlájuk emelkedjék — idővel vonakodtak családapamunkásokat alkalmazni. Az eszme előharcosai nem nyugodtak mindaddig, mig megfelelőbb megoldásra rá nem jöttek. Végre is ugyanabban az évben, egymásról mit sem tudva, két francia gyáros egyszerre jutott el a helyes megoldáshoz. E két férfi, Romanet Emil és Marcesche gyárosok 1919-ben felhivták gyárostársaikat, hogy tömörüljenek, közösen létesitsenek egy bérkiegészitő pénztárt, melybe járulékot fizetnek közös megállapodás alapján s e járulékokból fog a pénztár családi pótlékokat folyósitani. Amit egy vállalat nem képes megoldani, azt több vállalat összefogással, a kockázatok megoszlásával könnyebben bir elviselni. A roubaix-tourcoing-i hatalmas textilkoncern azonnal alkalmazta a rendszert s közös családi bérkiegészitő pénztárt állitott fel. Példájukat hamarosan más ipari központok is követték, ugyhogy 1920-ban Franciaországban már 6 bérkiegészitő pénztár müködött, amelyeket 230 gyáros tartott fenn 50.000 munkás részére biztositva családi pótlékot. 1921-ben a pénztárak száma már 57 volt, melyeknél 500.000 munkás részére biztositottak családi munkabért. A pénztárak kongresszust hivtak össze s ezen egy propaganda központ felállitását mondták ki. A központ müködése nyomán 1922 november 16-án már a 100-ik bérkiegészitő pénztár megalakitását ünnepelhették.

A francia törvényhozó az uj szociális intézmény müködését megértéssel szemlélte azonban sorsába nem avatkozott be. Közkivánatra 1922 december 19-én történt meg az első törvényhozói beavatkozás, amikor is egy törvény kimondta, hogy közmunkákat csak oly vállalat nyerhet el, amely

munkásai részére családi pótlékot juttat valamely családi bérkiegészitő pénztár utján. Egy ujabb, 1923 julius 13-án kihirdetett törvény a közszállitások elnyeréséhez is a családi pótlék fizetésének követelményét füzte. E törvényes rendelkezések után a törvényhozó tiz évig nem folyt bele a bérkiegészitő pénztárak sorsába, mig végre 1932 március 11-én hozott törvényében — miután látta, hogy a családi munkabér bevezetése közkivánság, s hogy az eziránybán történt társadalmi lépések a teljes siker jegyében folytak —, kimondta a törvényhozó a családi munkabér kötelező bevezetését az összes üzemekben. A kötelezettséget fokról-fokra terjesztette ki s lassu lépésekkel igyekezett a kis munkaadókat is a családi munkabér fizetésére rákényszeriteni. Ma sem mondható el, hogy Franciaországban már minden munkaadót beszerveztek valamely családi bérkiegészitő pénztárba, bár a családi bérkiegészitő pénztárak csaknem két évtizedes müködést tudnak felmutatni és a törvény hat év óta kimondotta a kötelező családi bér fizetését. Az alábbi táblázat szemlélteti legjobban, miképpen öltött testet a gondolat és hogyan terebélyesedett el a családi munkabér intézménye.

Év	Pénztárak száma	Tagvállalatok száma	Munkavállalók száma	Kifizetett családi pótlék összege frankban
1919	6	230	50.000	4,000.000
1920	65	5.200	650.000	65,000.000
1925	176	11.200	1,210.000	160,000.000
1927	195	14.000	1,520.000	200,000.000
1929	229	25.000	1,740.000	292,000.000
1932	255	30.000	1,850.000	380,000.000
1933	186	67.000	2,425.000	435,000.000
1934	208	157.000	3,750,000	675,000.000
1935	222	218.000	4,238.000	780,000.000
1936	225	280.000	4,800.000	872,000.000
1937	228	390.000	5,315.000	1.340.000.000

E számadatokból kitünik, hogy a családi munkabér kötelező bevezetését kimondó 1932. évi törvény után erősen emelkedett a családi munkabérben részesülő munkavállalók száma, de még mindig néhány millió munkavállaló nem szerepel a pénztárak nyilvántartásában. A családi bérkiegészitő pénztárak összekötő szerve a Comité Central des allocations familiales, amely az egész mozgalom legfelsőbb irányitását végzi. A vitás ügyekben a Conseil supêrieur des allocations familiales itélkezik. A családi bérkiegészitő pénztárak tartalékokkal rendelkeznek. Kezelési feleslegeik egy részéből további családvédelmi szolgáltatásokat nyujtanak: születési prémiumokat fizetnek, gyermeknyaraltatási akciókat rendeznek, a családanyák részére lapot adnak ki stb. stb. A családi

munkabér kiegészitő pénztárak felett a felügyeletet az iparügyi miniszterium gyakorolja, aki az iparfelügyelőkkel ellenőrizteti, hogy a vállalatok csatlakoztak-e valamely bérkiegészitő pénztárhoz.

Belgiumban néhány munkaadó a háborus években családi pótlékot kezdett fizetni, de ennek a rendszernek árnyoldalaira itt is hamarosan rájöttek. Amikor hire ment a francia megoldásnak, az uj rendszer hamarosan követőkre talált. Verviersben 1921 március 21-én felállitották az első családi bérkiegészitő pénztárt. Ehhez a pénztárhoz 39 vállalat csatlakozott 2000 főnyi munkáslétszámával. Még 1922-ben megalakult a második belga bérkiegészitő pénztár, mely maga köré gyüjtötte a közmunkákban résztvevő vállalatokat. Ehhez az országos pénztárhoz 232 vállalat csatlakozott 12.000 főnyi munkáslétszámával. A harmadik pénztárt a vasgyárak állitották fel 1922 augusztus 22-én. Ennek a pénztárnak alapitásában 14 vállalat vett részt, melyek összesen 13.167 munkást foglalkoztattak. A negyedik pénztárt a renaixi kereskedelmi és iparkamara állitotta fel a kamarához tartozó munkaadók részére. 1922 december 22-én alakult Liégeben is egy pénztár 124 munkaadó és 42.655 munkavállaló bevonásával. A családi bérkiegészitő pénztárak alapitása magánkezdeményezésre tovább folyt s az uj szociális gondolat hamarosan megnyerte az ország munkaadóinak szivét. Nemsokára a törvényhozó elérkezettnek látta az időt, hogy az eszmét törvényes szakciójával teljesen diadalra juttassa. A belga kormány 1929-ben törvényjavaslatot mutatott be a családi munkabér kötelező bevezetése tárgyában, mely 1930 augusztus 4-én törvényes erőre emelkedett. Bár a belga törvényhozó ezzel a lépésével francia mestereit is megelőzte, mégis óvatos maradt. A kötelezettséget először azokra a vállalatokra terjesztette ki, melyek legalább 100 munkavállalót foglalkoztattak. Ezeknek 1931 január 1-éig kellett csatlakozniok valamely családi bérkiegészitő pénztárhoz. 1931 julius 10-éig kellett csatlakozniok valamely bérkiegészitő pénztárhoz azoknak a vállalatoknak, melyek legalább 10 munkavállalót foglalkoztattak. Az összes munkaadókra csak 1932 január 1-én lépett életbe a csatlakozási kötelezettség. Jelzett időpont óta már csaknem hat esztendő mult el s mindamellett még ma is ezrével vannak munkaadók, akik nem tagjai egyetlen egy bérkiegészitő pénztárnak sem. Lehet, hogy ebben része van annak, hogy ebben a kis országban több mint 80 pénztár működik. Annak az állami pénztárnak, melynek hivatása maga körül gyüjteni azokat a vállalatokat, melyek egyetlen egy magán bérkiegészitő pénztárhoz sem csatlakoztak, szinte vállalatról-vállalatra nyomoznia, szerveznie kell az egész országot. Ennek az állami bérkiegészitő pénztárnak jelentéséből kitünik, hogy az 1937. évben 4470

munkaadót vontak be a pénztár tagjai sorába. A pénztár jelentése szerint ez a szervező munka minden fáradságot megér, mert azok a vállalatok maradtak eddig távol minden pénztár kötelékétől, melyeknél gyermektelen munkavállalók dolgoznak. Minthogy ezek a pénztárra terhet nem jelentenek, e vállalatoknak a nemzeti kompenzáció szolgálatba állitása az összes munkaadókra csak előnyös.

Az emlitett 1930 augusztus 4-én kelt törvény háromféle elsőfoku és egy másodfoku szerv felállitását mondta ki. Megengedte, hogy a munkaadók valamely szakmai, avagy szakmaközi (interprofesszionális) pénztárhoz csatlakozzanak. Megengedte azt is, hogy valamely vidék az ott működő munkaadók részére külön bérkiegészitő pénztárt állithasson fel. A magánpénztárak állami elismerését mindössze ahhoz kötötte, hogy a pénztár alapitásában legalább oly 7 munkaadó vegyen részt, akik összesen legalább 1500 munkavállalót foglalkoztatnak. A pénztárak mellett a törvény megengedte különleges országos pénztárak felállitását is, igy például a gyémántiparban foglalkoztatottak részére, a hajógyárak részére, a szállodaipar, a háziipar részére. Végül feállitott egy állami kisegitő pénztárt azon munkaadók részére, akik nem kivánnak magánpénztárak alapitásában résztvenni. Jellegzetes, hogy e pénztár rövid néhány év alatt a belga munkaadóknak több mint egytizedét maga köré gyüjtötte. E háromféle elsőfoku pénztárak száma 87 Belgiumban. E pénztárak fölé életrehivott a belga törvényhozás egy másodfoku, országos pénztárt, mely a pénztárak közt a clearinget végzi. A törvény rendelkezései értelmében az elsőfoku pénztárak kötelesek ugyanis feleslegeik felét a másodfoku országos pénztár rendelkezésére bocsátani, mely országos pénztár e forrásból támogatja a kedvezőtlen kockázatok következtében pénzügyi hiánnyal küzdő pénztárakat. Amennyiben a pénztárak feleslegei nem volnának elégségesek a hiányok eltüntetésére, az országos pénztár évenként mintegy 50 millió frank erejéig az állami költségvetés terhére támogatást vehet igénybe.

A belga családi munkabér intézményének fejlődésére rávilágit az alábbi táblázat:

Év	Pénztárak száma	Csatlakozó vállalatok száma	Munkavállalók száma	Kifizetett családi pótlék frankban	Családi pótlékot élvező gyermekek száma
1923	9	541	96.285	7,886.700	—
1929	44	3.852	581.600	92,630.000	331.000
1931	87	28.620	1,257.891	162,241.920	802.677
1932	88	83.931	1,309.312	292,262.431	884.846
1933	88	96.222	1,277.674	246,857.379	381.097
1934	88	101.887	1,234.489	232,685.713	858.970
1935	89	109.091	1,358.119	233,000.000	891.653
1936	87	120.855	1,486.000	238,793.000	990.000

A belga törvényhozó nem elégedett meg azzal, hogy a munkás- és tisztviselőcsaládok gyermekei részére igyekezett nagyobb kenyeret biztositani, hanem legujabban kiterjesztette gondoskodását a szabad pályákon működő egyének gyermekeire is. Belgiumban ugyanis az 1937 junius 10-i törvényben kimondták, hogy egy országos szerv családi pótlékot fog fizetni a kereskedők, iparosok, ügyvédek, orvosok stb. gyermekei részére. Egy-egy munkaadó évi 270 frank tagjárulékot fog fizetni a családi pénztárba amely családi pótlékokat fog folyósitani gyermekeik után. E rendelkezés alapján mintegy 993.000 önálló foglalkozásu egyén családjára terjesztette ki gondoskodását a belga törvényhozó. E családoknak fizetendő családi pótlékok évi összegét mintegy 193,000.000 frankra tehetjük.

Olaszországban Mussolini éleslátása hivta életre a családi munkabért. Mussolini a francia és a belga családi munkabérrendszer ismeretében utasitotta a gyáripari testületeket, tegyék megfontolás tárgyává a családi munkabér bevezetését a gyáriparban. A gyáriparosokat tömöritő konfederazio és a gyári munkavállalókat tömöritő konfederazio a kérdést megtárgyalta s arra a belátásra jutott, hogy a családi munkabér bevezetése nemcsak nemzeti és demografiai szempontokból, hanem termelési szempontokból is előnyös. A gyáripar két csucsszervezete 1934 október 11-én megállapodott abban, hogy felállitanak egy közös bérkiegészitő pénztárt mindazok a munkaadók, akiknek üzemében a 40 órás munkahetet bevezették, hogy a rövidebb munkaidő folytán ért munkabérveszteség ne érintse sulyosan a családfenntartókat és családi pótlék juttatásával kárpótlásban részesüljenek. Az uj pénztár alapszabályát a munkaadók és munkavállalók konföderációja elkészitette s 1934 december 1-én a pénztár megkezdte működését. A megállapodás értelmében a tagvállalatok a kifizetett munkabérek 2%-át tartoztak családi pótlék céljaira fizetni. Ebből a 2%-ból egyet a munkaadók, egyet pedig a munkavállalók viseltek. Megállapodtak abban is, hogy a tulórázásért kifizetett bérek után 10%-ot juttatnak el a pénztárhoz, melynek felét-felét a munkaadók, illetőleg munkavállalók viselik. Az igy befolyt összegekből az első gyermek kivételével minden további gyermek után heti 4 lira, havi 16 lira (kb. 5 P) családi pótlékot fizettek.

A fasiszta kormány éber figyelemmel kisérte az uj szociális intézmény működését s annak eredményeit. Miután az intézmény másféléves működése eredményeivel tisztában volt, a kormány elhatározta, hogy a családi munkabérrendszer törvényes alapjait megveti. Ez történt az 1936 augusztus 21-én kelt törvénnyel (Decreto-legge No 1532), mely kimondta, hogy a gyáriparban — tekintet nélkül arra, hogy

valamely vállalatban a 40 órás munkahetet bevezették-e vagy sem — kötelező a családi munkabér fizetése. Családi pótlékban kell részesiteni valamennyi 15 éven aluli ellátatlan gyermeket. Ennek az uj rendszernek magasabb költségeire tekintettel a törvény kimondta, hogy a munkaadók járulék fejében tartoznak a kifizetett munkabérek 3.5%-át fizetni, melyből 2.5%-ot a munkaadók, 1%-ot pedig a munkavállalók viselnek. Ehhez hozzájárul még az állami támogatás, melynek mértékét a törvény 50 centesimóban állapitotta meg minden folyósitott heti családi pótlék után. A törvényhozó példáját csakhamar követték a többi konföderációk is. A pénzintézetek és biztositóintézetek felállitottak egy pénztárt, mely havi 16 lira családi pótlékot folyósitott a pénzintézetek és biztositótársaságok alkalmazottainak gyermekei után. Az emlitett intézetek a munkabér 3%-át fizették a pénztárnak, melyből 1%-ot az alkalmazottak iletményeiből vontak le.

Nem telt el ujabb év, a családi munkabérrendszer eredményeinek láttára a fasiszta kormány 1937 julius 17-én kelt törvényben kimondta a családi munkabérrendszer bevezetését az egész vonalon: gyáriparban, kereskedelemben, pénzintézeteknél, sőt a mezőgazdaságban is. Az uj törvény a családi munkabér terhét a munkabér 4.5%-ában állapitotta meg, melyből 3.5%-ot a munkaadók, 1%-ot pedig a munkavállalók tartoznak viselni. A mezőgazdasági üzemeknél a járulékot munkavállalónként napi 45 centesimóban állapitotta meg a törvény. Ebből 35 centesimót a munkaadók, 10 centesimót a munkavállalók tartoznak viselni. Családi pótlékban kell részesiteni minden 14 éven aluli gyermeket, illetőleg a magánalkalmazottaknál minden 18 éven aluli ellátatlan gyermeket. Fizetni kell a családi pótlékot ipari baleset, avagy foglalkozási megbetegedés esetén, továbbá arra az időre, mig táppénz jár, szülés esetén hat-hat hétig a szülés előtt és szülés után, végül a katonai szolgálat idejére. A családi munkabér terhének viseléséhez az állam is hozzájárul. Ennek a hozzájárulásnak legmagasabb mértéke havi 2.40 lira minden egyes folyósitott havi családi pótlék után. Ennek a törvényes rendelkezésnek alapján Olaszországban egy évben megközelitőleg félmilliárd lira családi pótlékhoz fognak hozzájutni az olasz családok.

A fenti rövid visszapillantásból kitünik, hogy a családi munkabér gyakorlati alkalmazása terén egy állandóan fejlődő állapottal állunk szemben s az eszme fejlődésében kikristályosodva négy korszak állapitható meg. Az első korszak a *kezdetleges* állapot, amikor az egyes munkaadók szivük sugallatára hallgatva, egyéni szociális érzéstől áthatva, maguk fizették a családi pótlékot munkavállalóiknak.

A második korszakban a munkaadók már tömörültek

s közös erővel megalakitották a bérkiegészitő pénztárakat, amelyek folyósitották a családi munkabéreket. A pénztárak felállitása, irányitása, költségeiknek fedezése teljesen a munkaadók hatáskörében maradt. Az állam szabad kezet adott a munkaadóknak, tevékenységüket távolból nézte, anyagi költségeket a családi bérkiegészitő pénztárak fenntartásával kapcsolatban nem vállalt magára. (*Francia liberális rendszer).*

A harmadik korszakban *(belga liberál-szociális rendszer)* az államhatalom megengedi, hogy a munkaadók saját maguk épitsék ki a családi bérkiegészitő pénztárak hálózatát, de ugyanakkor felállit egy állami szervet is azoknak a munkaadóknak a részére, akik nem kivánnak csatlakozni magán alapitásu pénztárhoz. Ebben a korszakban az államot már szociális elgondolások is vezetik. Előirja, hogy minden egyes gyermek részére mennyi családi pótlékot kell fizetni, de ugyanakkor előirja a munkaadók teherviselésének a határát is. A pénztárakat rávezeti a szolidaritás gondolatára s kötelezi őket, hogy egy állami másodfoku szerv közreműködése révén egymást támogassák, a kedvező kockázatokkal rendelkező pénztárak fedezzék a kedvezőtlen kockázatu pénztárak hiányait. (Viszontbiztositás).

A negyedik korszakban az államhatalom szociális elgondolásoktól vezetve maga veszi a kezébe a családi munkabér megszervezését, maga állit fel megfelelő szervet, amely szerv költségeinek fenntartásában minden egyes munkaadó egyforma mértékben tartozik résztvenni, a szerv pedig minden egyes gyermek részére ugyanazt az összegü családi pótlékot folyósitja. (*Olasz speciális rendszer, nemzeti szolidaritás a totális államban).*

b) *A családi munkabér jogi természete.*

A családi munkabér külföldi irodalmában számos fejezet foglalkozik a családi munkabér jogi természetével. Az 1932. évi *francia* törvény értelmezői határozottan kijelentik, hogy a családi munkabér nem képezi a munkabér alkatrészét, mert a családi munkabér nem a munkát kivánja jutalmazni, hanem a családok teherviselésének könnyitését célozza. (Les allocations familiales ne sont pas un élément du salaire: elles constituent non la rémunération d'un travail, mais une contribution aux charges de la famille). Az 1930. aug. 4-iki *belga* törvény 37. §-a foglalkozik a családi munkabér jogi természetével. Az idézett törvényszakasz rendelkezései a következők: „Les allocations ne constituent, à aucun titre, un supplément de salaire ou d'appointement. Elles n'entrent pas en ligne de compte pour le calcul des minima de salaire devenus obligatoires", vagyis a belga törvény szerint „a családi munkabér

semilyen cimen sem képezi a munkabér, avagy illetmények kiegészitő részét, pótlékát. A családi munkabér összegét a legkisebb munkabérek kiszámitásánál nem szabad figyelembe venni.“ Az egyhangu megállapitás az, hogy a családi munkabér nem igazodik sem a végzett munka nagyságához, sem a kifizetett munkabér összegéhez, hanem egyes egyedül a gyermekek számához, mert ez a gyermekeknek járó segély, juttatás abból a célból, hogy jobb, megfelelőbb neveltetésük biztositható legyen.

Olaszországban a munkaadóknak és munkavállalóknak a családi munkabér bevezetése tárgyában létrejött megálla podásában kifejezetten szerepel az a tétel, hogy a családi pót lék nem tekintendő munkabérnek. (Ad ogni effetto di legge l'assegno non deve essere considerato come salario). Ez a tétel az 1936 augusztus 21-i törvényben még határozottabban jut kifejezésre. Ebben a törvényben teljesen kifejezésre kivánta a törvényhozó juttatni, hogy a családi pótlék semmiben sem osztozik a munkabér jogi természetével, hanem hogy ez egy demografikus rendelkezése az államnak, mely a gyermeknek akkor is jár, ha szülője beteg vagy baleset következtében keresőképtelen.

c) *Ki fizeti a családi pótlékokat?*

Franciaországban a pénztárak egy része maga fizeti a családi pótlékot, vannak pénztárak, melyek munkaadó tagjaikra bizzák annak kifizetését s végül vannak pénztárak, melyek vegyes rendszert alkalmaznak, vagyis részben maguk fizetik, részben a munkaadókra bizzák a pótlékok kifizetését.

A párizsi Comité Central des allocations familiales vezérigazgatója rendelkezésünkre bocsátotta 222 francia pénztár jegyzékét annak megjelölésével, hogy az egyes pénztárak melyik rendszert alkalmazzák. Ebből a jegyzékből megállapitható az, hogy a nagyobb gyárakat tömöritő pénztárak az esetek nagyobb számában a gyárakra bizzák a családi munkabérek kifizetését s ezekkel minden három hónapban elszámolnak. Megállapitják, hogy a tagjárulék alapján mennyit kellene a pénztárba befizetniök, ezzel szemben ténylegesen mennyi családi pótlékot fizettek ki s ennek eredményéhez képest a különbözetet fizetik be, illetve téríti vissza nekik a pénztár. A jegyzékből megállapitható az is, hogy a nagy pénztárak, mint amilyen a párizsi interprofesszionális pénztár, melyhez 20.000 munkaadó tartozik 735.000 munkásával s amely évenként mintegy 340.000 gyermeknek fizet évi 135 millió frank családi pótlékot, saját maga fizeti a pótlékokat és pedig negyedévenként a családanya kezéhez. Azok a pénztárak, melyek maguk fizetik a családi pótlékokat, háromféle rendszert alkalmaznak. Vannak pénztárak, melyek meghir-

detik, hogy a hónap melyik napjain mily hivatalos órák alatt fizetik ki a házipénztárnál a családi pótlékot. Az igényjogosultaknak magukkal kell vinniök a gyermekek életbenlétéről tanuskodó hivatalos bizonyitványt, továbbá a munkaadónak bizonyitványát, melyben a ténylegesen végzett munkanapokat igazolja. A nagyobb pénztárak postatakarékpénztár utján küldik el az anya kezéhez havonként avagy negyedévenként a családi pótlékot s végül vannak francia pénztárak — ilyen a fentebb emlitett párizsi pénztár is — mely kifizetőket tart. Ezek körzeteiket bejárják s nem csak a kifizetést végzik, hanem egyidejüleg ellenőrzik a bejelentett adatok helyességét, az életben lévő gyermekek számát stb.

Belgiumban a törvény kimondja, hogy a pénztárak kötelesek közvetlenül fizetni a családi pótlékokat. Mégis — mondja a 34. §. — a király felhatalmazhatja az egyes pénztárakat, hogy a családi pótlékot a munkaadók utján is eljuttathassák a családapákhoz. Ebben az esetben a munkaadók azonban tartoznak az iparügyi minisztertől előirt nyomtatványokon nyilvántartani azokat a munkásokat, akiknek családi pótlékot fizettek. Ugyanez a törvényszakasz harmadik bekezdésében szigoruan megtiltja azonban azt, hogy a munkaadók a családi pótlékokat a munkabérrel egyidejüleg, egy napon fizessék ki. Csak azok a gyárak, illetve munkaadók fizethetik közvetlenül a családi pótlékokat, akikre vonatkozólag a családi munkabérbizottság kedvező javaslatot terjeszt a király elé.

Olaszországban a családi pótlékot a munkaadók maguk fizetik havonként, e kifizetéseikről elszámolást küldenek az Istituto Nazionale Fascista della Previdenza Sociale-nak (olasz OTI). Bejelentik, hogy összesen mennyi családi pótlékot fizettek ki, ugyanekkor mennyi volt a kifizetett munkabérek összege. A munkabér 4.5%-a az előbb emlitett országos szervet megillető járulék, amelyből azonban levonásba hozzák a kifizetett családi pótlékok összegét s a különbözetet a munkaadó az intézet rendelkezésére bocsátja, illetőleg, ha a törvényes járulékösszeget tulfizette volna a munkaadó az intézet a többletet negyedévenként visszatériti.

Az emlitett különböző eljárásokkal kapcsolatban a következő vélemény alakitható ki. Kétségkivül ügyviteli költség szempontjából legelőnyösebb, ha a munkaadó közvetlenül végzi a családi pótlékok kifizetését. Mindamellett vannak meggondolások, melyek amellett szólnak, hogy az ügyviteli költség emelkedés másodrendü kérdés s ehelyett előtérbe kell helyezni a szociális szempontokat. A francia családi munkabér legfelsőbb tanácsához számos visszaélést jelentettek be. E visszaélések ismeretében a legfelsőbb tanács annak a kivánságának adott kifejezést, hogy „a családi pótlékokat lehetőleg ma-

guk a bérkiegészitő pénztárak fizessék s csak azoknak a munkaadóknak adjanak megbizást a pótlékok fizetésére, akik ellen soha a legkisebb panasz sem hangzott el, akiknél a visszaélés kisérlete sem fordult elő". Ez esetben a munkaadók legalább negyedévenként, de ha lehet minden hónapban fizessék a családi pótlékokat, a pénztár pedig tartozik megfelelő ellenőrzésről gondoskodni." A pénztárak ellenőrző tevékenysége alatt rájöttek esetekre, amikor a munkaadók egyáltalában nem fizették a törvénytől előirt családi pótlékokat, máskor meg nagylelkűek voltak s olyanoknak is juttattak, akiknek semilyen cimen sem járt családi pótlék. Sok esetben, csak hogy munkavállalóik munkakedvét ne szegjék, a kötelező adatokat nem szerezték be, tovább fizették a pótlékokat, holott a törvényes kort a gyermekek már betöltötték. Francia vélemények szerint a legnagyobb hátránya a munkaadóktól teljesitett fizetésnek az, hogy ők a családi pótlékot közvetlenül a munkásnak adják, nem pedig a családanyának s igy e rendszernek morális értéke sokkal kisebb. Ha az olaszok mégis azt a formát választották, hogy a munkaadókra bizzák a pótlékok fizetését, annak megvan a különös oka. Az olasz munkások hatalmas állami szindikátusi szervezetnek tagjai s a testületi rendszeren belül megnyugtató védelemben részesülnek. A kötelességüket nem teljesitő munkaadók szigoru büntetésnek teszik ki magukat. De e rendszer hazánkban azért sem alkalmazható, mert a kis munkaadók anyagi felkészültsége sem megfelelő. Ha a munkaadók alig képesek arra, hogy a 2—3%-os járulékot fizessék, hogyan lehetne tőlük elvárni, hogy a sokkal nagyobb összeget kitevő családi pótlékokat fizessék három hónapon át, s végre a negyedig hónapban hozzájussanak a tulfizetett összegekhez. Örülni kell, ha a 2—3%-os járulék viselésére képesek s nem szabad őket erejüket meghaladó szociális kötelességek teljesitésével megbizni. Véleményünk szerint a leghelyesebb megoldás, ha a családi pótlékokat a bérkiegészitő pénztár fizeti és pedig lehetőleg havonként a családanya kezéhez. A pénztár néhány nagy munkaadóval köthet olyan megállapodást, hogy helyette és számlájára szigoru elszámolási kötelezettség mellett a munkaadó kifizetheti közvetlenül a családi pótlékokat azzal a feltétellel, hogy amennyiben a pénztár ellenőrzései során visszaéléseket tapasztalna, ez a megbizatás azonnali hatállyal megszünik.

d) *Járulékteher.*

Vizsgáljuk meg az alábbiakban, hogy Franciaországban, Belgiumban és Olaszországban a családi munkabér költségeinek fedezésére mily járulékot fizetnek a munkaadók.

Franciaországban a törvényhozó nem állapitotta meg a járulék nagyságát. A vonatkozó rendelkezések értelmében

az egyes pénztárak tagjaiktól oly járulékot kérhetnek, mely fedezi a családi pótlékoknak a pénztár területén előirt legalacsonyabb tételeit, továbbá az ügyviteli költségeket és végül tartalékok gyüjtését is lehetővé teszi. A francia bérkiegészitő pénztárak 1938 május 25-én Nancyban tartott nemzeti kongresszusán Bonvoisin vezérigazgató bejelentette, hogy Franciaországban a jelenleg működő 228 családi bérkiegészitő pénztárnál a járulékteher a munkabér 3—7%-a között mozgott. A járulékkulcs nagyságát sok körülmény befolyásolja. Vannak szakmai pénztárak, melyeknél alacsony, másoknál magas a teher. Vannak gyermekekben gazdagabb, vannak viszont gyermekekben szegényebb vidékek. Vannak vállalatok, ahol a munkabérek magasak, ezeknél alacsony járulékkulcs is fedezi a családi munkabérrel járó terhet. Alacsony munkabérek mellett sokszor csak magas járulékkulcs mellett sikerült a családi pótlékok fedezetét előteremteni.

Egyébként Franciaországban a járulékok kiszámitásának a módját az egyes pénztárak alapszabályai állapitják meg. Dr. Helleu Yves szerint jelenleg a pénztárak 72%-a a kifizetett munkabérek százalékában állapitja meg a járulékkulcsot. A pénztárak 12%-a a vállalatban foglalkoztatott munkavállalók száma szerint, 11%-a pedig a munkanapok szerint állapitja meg a tagjárulékokat. Helleu szerint a legelterjedtebb s egyben a legigazságosabb eljárás a járulékoknak a kifizetett munkabér százalékában való megállapitása. A francia bérkiegészitő pénztárak egy havi járulékot szednek tagjaiktól a belépés alkalmával, amelyet rögtön a tartalékalap képzésére forditanak. Egyébként a járulékokat utólag állapitják meg. Kifizetik a törvényes rendelkezés alapján folyósitandó járulékokat, ehhez hozzáadják az ügyviteli stb. költségeiket s megállapitják, hogy ez az összeg hány százaléka a tagok által bevallott munkabérek összegének. E művelet eredménye adja a kifizetett munkabérek százalékában megállapitott járulékkulcsot.

Belgiumban a törvényhozó nem a kifizetett munkabér százalékában állapitja meg a járulékkulcsot, hanem minden munkavállaló után napi tételeket állapit meg. Belgiumban 1938 január 1-e óta a következő tételek vannak érvényben: minden férfi munkavállaló után napi 1.10 frankot, női munkavállaló után napi 0.60 frankot kell fizetni. Azok után a munkavállalók után, akik havonta több, mint 23 napot dolgoztak, a havi járulékátalány összege férfiaknál 27.50 frank, nőknél 15 frank. Az ekképpen jelentkező összegeken felül kiróják minden egyes munkaadóra a járulékösszeg 5%-át a pénztár ügyviteli költségeinek fedezésére, további 5%-át pedig tartalékalap céljaira. Átlagban a járulékteher a munkabérek 3%-a körül mozog.

Olaszországban az 1937 julius 17-én kihirdetett törvényes rendelkezések értelmében az ipari, kereskedelmi munkavállalók tartoznak a családi munkabér költségeinek fedezésére az általuk kifizetett munkabérek 4.5%-át a nemzeti bérkiegészitő pénztár rendelkezésére bocsátani. Ebből a járulékból a munkaadók 3.5%-ot, a munkavállalók 1%-ot viselnek. Az emlitett összegeken felül az állam is szubvencióval támogatja a pénztárt, amennyiben a bevételek nem fedeznék a kiadásokat.

e) *A családi pótlékok megállapitásának módja.*

Franciaországban mindaddig, mig a törvény nem mondta ki a családi munkabér fizetésének kötelezettségét, az egyes pénztárak maguk állapitották meg, hogy gyermekenként mennyi családi pótlékot fognak fizetni. Ebben az időszakban a családi pótlékok havi összege pénztáranként változott. Az 1932 március 11-i törvény kimondta, hogy kormányrendelet fogja departementenként a fizetendő családi pótlékok legkisebb összegeit időnként megállapitani. A 81 departement különböző árviszonyainak megfelelően állapitja meg a kormány a családi pótlékok összegét. Az alábbiakban feltüntetünk néhány pénztárt s az általuk alkalmazott családi pótlékok öszegét:

	Családi pótlék havi összege frankban					
	1	2	3	4	5	s minden további gyermek után
	gyermekes családoknak					
Párizs	30	70	120	200	280	+80
Marseille	25	50	100	150	200	+50
Lyon	25	60	110	190	270	+80
Bordeaux	20	50	90	130	170	+40
Oran	15	40	70	110	150	+50
Soissons (mezőgazdasági pénztár)	12	35	60	90	130	+40

Belgiumban királyi rendelettel országosan egységes családi pótléktételeket állapitanak meg. E tételek országosan csak a kiskereskedelmi árindex változása esetén emelkednek, illetőleg csökkennek. 1938 január 1. óta az alábbi családi pótléktételek vannak érvényben:

	Havonként	Naponként
	frank	
Első gyermek után	20.60	0.80
Második „ „	35.—	1.40
Harmadik „ „	58.—	2.25
Negyedik „ „	89.—	3.50
Minden további gyermek után gyermekenként.	124.—	4.95

A havi tételek járnak akkor, ha a munkavállaló valamely hónapban legalább 23 napot dolgozott.

Olaszországban az 1937 julius 17-én kelt törvény rendelkezései alapján országosan egységes tételek vannak érvényben azzal a megszoritással, hogy más és más összeg jár a munkások, a magánalkalmazottak és a mezőgazdasági munkavállalók gyermekeinek. E tételeket az alábbi táblázat szemlélteti:

	Iparban, kereskedelemben		Mezőgazdaságban	
	Munkás	Magánalkalmazott	Munkás	Magánalkalmazott
	hetenként lirában			
Egy gyermek után	3.60	4.80	2.40	4.80
Két- és háromgyermekes családoknál gyermekenként ..	4.80	6.—	3.60	6.—
Négy- és többgyermekes családoknál gyermekenként ..	6.—	7.20	4.80	7.20

Állandó havi munkaviszony esetén a fenti tételek négyszerese jár, ha pedig a munkaviszony csak napokon át tartott, akkor a fenti tételek egyhatoda jár minden munkanapra.

f) *A családi munkabér intézményes ellátása és ügyviteli költségei.*

Franciaországban jelenleg 228 magánjellegü családi bérkiegészitő pénztár működik. E pénztárak vagy egyes szakmákhoz tartozó üzemeket, vagy egyes vidékek üzemeit, tekintet nélkül azok szakmai hovatartozására, tömöritik maguk körül. Minden egyes pénztár nyilvántartja tagjait s a tagvállalatoknál dolgozó családfenntartókról családi törzskönyvet vezet. A pénztárak kivétel nélkül megkövetelik azt, hogy a családi törzskönyv adatait a munkavállalók szolgáltassák. Amely munkavállaló nem jelenti be családi adatait, nem mutatja fel a szükséges igazoló okmányokat, nem jut a családi pótlék élvezetéhez. Ezeket az okmányokat vagy maga a családfenntartó mutatja be a pénztárnál, avagy pedig a bemutott okmányok alapján a munkaadó állitja ki a családi törzslapot és küldi be a pénztárhoz. A francia bérkiegészitő pénztárak központi szervének megállapitása szerint a pénztárak ügyviteli költsége a járulékbevétel 2—7%-a körül mozog. Kisebb az ügyviteli költség ott, ahol a pénztár a munkaadóra bizza a családi pótlékok folyósitását, ahol a pénztárak nem havonként, hanem negyedévenként fizetik a pótlékokat. Kedvezőbb helyzetben van ügyviteli költségek szempontjából az a pénztár, amelynek tagjai sorában csak néhány nagyiparos, gyáros van, viszont terhesebb a helyzete annak a pénztárnak, mely tagjait a kézműiparosok, kisiparosok kö-

réből gyüjtötte össze. Az ügyviteli költségek alakulására befolyást gyakorol az a körülmény is, hogy több vagy kevesebb igényjogosult családnak kell családi pótlékokat folyósitani. A kézműiparnál előfordul, hogy 100 munkavállalóra 104 gyermek jut, a textilgyárak által fenntartott pénztáraknál 100 munkavállalóra alig 30—35 gyermek jut. Látszólag kisebbek az ügyviteli költségek ott, ahol magas munkabéreket élveznek a munkások, mig alacsony munkabérek mellett magasabb százalékban jelentkezik a pénztárak ügyviteli költsége. Bár Franciaországban a családi munkabér adminisztrálásával kapcsolatban az államnak nem merülnek fel költségei, mégis a 228 magánpénztár fenntartásának összes ügyviteli költségei nem jelentéktelen terhet jelentenek a munkaadókra, ugyhogy akár magánkezelésben, akár állami kezelésben vannak a pénztárak, ügyviteli költségeket mindenképpen viselniök kell a munkaadóknak. A sok pénztárnak emellett bizonyos hátrányai is vannak. Nehéz annak az ellenőrzése, hogy a más pénztárhoz tartozó anya saját jogán nem vesz-e fel családi pótlékokat s igy családi pótlékhalmozás nem állott-e elő. A sok pénztár mellett milliós tömegek csusznak ki még ma is a családi munkabér kötelezettsége alól, mert minden egyes pénztár nem tarthat fenn külön ügynöki kart az összes munkaadók leellenőrzésére. Bonvoisin szerint mintegy 7,500.000 munkavállalónak kellene szerepelnie a 228 pénztár sorában s ehelyett mindössze csak 5,300.000 munkavállalót tartanak nyilván.

Belgiumban jelenleg 87 magánjellegü bérkiegészitő pénztár és egy állami kisegitő bérkiegészitő pénztár működik. E pénztárak a tagjárulékon felül 5%-os pótjárulékot szednek az ügyviteli költségek fedezésére. Vannak pénztárak, melyek ezt az összeget nem veszik teljesen igénybe ügyviteli költségeik fedezésére. Az előbb emlitett elsőfoku pénztárakon felül van egy állami országos másodfoku szerv, mely a pénztárak közötti clearinget, kompenzációt végzi. Ehhez a másodfoku szervhez befolyt 1935-ben a feleslegekkel rendelkező pénztáraktól 25 millió frank, mely összegből több mint 24 millió frankot kifizetett az országos szerv a kezelési hiánnyal küzdő pénztáraknak. Ennek az országos szervnek összes ügyviteli költsége 635.400 frank volt, vagyis a bevételek 2.5%-a.

Különös figyelmet érdemel az állami kisegitő bérkiegészitő pénztár működése. Ehhez a pénztárhoz 1937 december 31-én 30.606 munkaadó tartozott 153.524 munkavállalójával együtt. Egy munkaadóra átlagban tehát 5 munkavállaló esik. Az emlitett 153.524 munkavállalónak összesen 146.802 családi pótlékra igényjogosult gyermeke volt. Ez az arány jóval meghaladja a gyáriparban dolgozó munkavállalók gyer-

mekeinek arányszámát. A pénztárhoz a munkaadók befizettek 46,288.000 frank járulékot, a kifizetett családi pótlékok összege pedig 48,719.000 frank volt. A pénztár kezelési hiánya 2,431.000 frank volt, mely összeget a másodfoku országos szerv (Caisse Nationale de compensation pour les allocations familiales) bocsátotta a pénztár rendelkezésére. A munkaadók a pénztár ügyviteli költségeinek fedezésére a járulékok 5%-át fizették be, a tényleges ügyviteli költség 1,320.000 frank körül mozgott. Ez a pénztár negyedévenként postautalványon juttatja el a családanyákhoz a családi pótlékokat. A pénztár az összes családfenntartókról nyilvántartást vezet. A munkaadók a pénztártól rendelkezésre bocsátott nyomtatványon minden negyedévet követő 15 napon belül bejelentik, hogy az egyes hónapokban hány munkavállaló dolgozott náluk több, mint 23 napon át s hányan dolgoztak ennél kevesebb ideig. Ennek alapján maga a munkaadó számitja ki járulékterhét s ezt az összeget a pénztár csekkszámlájára befizeti. Ha a munkaadó határidőre nem küldi be elszámolását, akkor a pénztár a megelőző elszámolást tekinti érvényesnek, annak összegét azonban 30%-kal növeli s az igy nyert összeget hajtja be a munkaadótól. Egyébként a pénztár ügyvitele igen egyszerü s a munkaadóknak sem okoz zaklatást.

Olaszországban a családi munkabér ügyviteli teendőit a Cassa Nazionale degli assegni familiari (Országos Családi Bérkiegészitő pénztár) látja el, mely az Istituto Nazionale Fascista della Previdenza Sociale (az olasz Társadalombiztositó Intézet) épületében nyert elhelyezést s ennek központi és vidéki szerveit veszi igénybe ügyviteli ténykedéseinél. Az Országos Családi Bérkiegészitő Pénztár négy osztályban fejti ki működését: külön osztálya van az iparnak, a kereskedelemnek, a hitel- és biztositószerveknek és végül a mezőgazdasági üzemeknek. Maga a pénztár tulajdonképpen csak a clearing-feladatot végzi. Működése a következőkből áll. Minden egyes munkaadónak nyomtatványokat küld, melyeken a munkaadó bejelentéseit eszközli. A nyomtatvány hátlapja felvilágositásokat tartalmaz. A nyomtatvány kitöltésével a munkaadó közli, hogy az elmult bérfizetési időszakban (mettől, meddig) összesen mennyi munkabért fizetett ki. A következő rovatban feltünteti, hogy ennek az összegnek 4.5%-a mennyit tesz ki. Ez az az összeg, amely a pénztárnak járna. Ezután következik az elszámolása, mely egyszerűen annak közléséből áll, hogy hány gyermek után összesen mily összegü családi pótlékot fizetett ki. A két összegnek (fizetendő járulék s ennek terhére már eszközölt kifizetések) a különbözete után adódik a helyzet, vajjon mit kell a pénztárhoz befizetnie (s ezt öt napon belül átutalja), avagy mit

kell tulfizetés következtében kapni. A pénztár 1936. évi jelentéséből kitünik, hogy a munkaadók a pénztárnak befizettek különbözet cimén 126,554.312 lirát, viszont a pénztár visszatéritett tulfizetések cimén az egyes munkaadóknak összesen 113,301.604 lirát, vagyis számadásait 13,252.707 lira feleslegel zárta a pénztár. Ehhez járult még az állami hozzájárulás és pedig minden folyósitott 4 lira családi pótlék után 0.50 lira, amely végeredményben 5,895.408 lirában nyert elszámolást 11,790.816 kifizetett heti családi pótlék alapulvételével. Az 1936. év folyamán az ipari munkavállalók összesen 241,346.400 lira családi pótlékhoz jutottak, amely összeg 702.039 családapa között oszlott meg.

Ebből a rövid leirásból kitünik, hogy Olaszországban a családi munkabér ügyviteli ellátása az elképzelhető legegyszerübb. A pénztár nem tartja nyilván a családapa munkavállalókat, sem azok gyermekeinek születési adatait. Ezeknek az adatoknak nyilvántartását a munkaadókra bizza. Különlegesebb szervezete sincs annak ellenőrzésére, hogy a a munkavállalók tényleg megkapják-e a gyermekeik részére járó családi pótlékokat. Annak ellenőrzésébe, hogy mennyi volt a kifizetett munkabér, mennyi családi pótlékot fizetett ki tényleg a munkaadó, csak ritkán bocsátkozik. Ennek a tipikus olasz rendszernek a magyarázata a következő. Először is a munkások védelmére ott áll a maga teljes sulyával a munkavállalók szindikátusa, amelynél bármely pillanatban panaszt emelhetnek és pedig oly sullyal, hogy igazuk a legrövidebb időn belül orvoslásra talál. A fasiszta testületi rendszer szelleme nem engedi meg, hogy a munkaadók a szociális törvények kijátszására törekedjenek, mert az nyilvános megbélyegzéssel járna s az illető munkaadó működését lehetetlenné tenné. Emellett a testületi rendszer mellett párhuzamosan helyet foglal az olasz szellemiség, amely nem degradálja a szociális kérdést csendőri, avagy rendészeti kérdéssé. Nem állit a munkaadók mögé rendőrt, nem kicsinyeskedik, nem vesződik napibérosztályokba sorozással, nagylelkü, nagystilü. Jól tudja azt, hogy a szociális juttatások — még ha nem is felelnek meg teljesen a törvényes előirásoknak — csak jótékony hatást gyakorolhatnak. Amennyi visszaélésnek a nyomára tudnának jönni erélyes ellenőrzéssel, a munkaadók állandó zaklatásával, ugyanannyit kellene kiadniok hatalmas ügyviteli apparátus fenntartására, tisztviselőhadsereg dijazására. Ez a nagystilüség teszi a szociális törvényeket elviselhetőkké, a nagyközönség előtt népszerükké Olaszországban.

g) *Megoldásra váró feladat.*

A külföldi államok a családi munkabér megszervezése terén annyi épületes példát alkottak, hogy nem kell mást tenni, mint a tapasztalatokat leszürni, a legmegfelelőbb rendszert kiválasztani s Magyarországon is minden zökkenő nélkül hamarosan áldásthozó gyümölcsöket fog kitermelni a családi munkabér. Vajjon mily tanulságokat vonhatunk le a külföldi példákból? Mindenekelőtt azt, hogy a legegészségesebb a természetes fejlődés. Számos intő példát találunk magyar viszonylatban is arra vonatkozólag, hogy mily veszedelmes egyszerre mammutintézményeket létesiteni. Évek kellenek, mig ily mammutintézmények eljutnak a rendes kerékvágásba, időközben azonban hirnevüket megtépázza a sok sikertelen tapogatódzás. A családi munkabért sem tanácsos egyszerre az összes munkaadóknál bevezetni s e feladat ellátására egy hatalmas intézményt felállitani. Előbb szilárd alapokat kell lefektetni s aztán lehet a szilárd alapokra több emeletsort ráépiteni. Kétség nem fér ahhoz, hogy a gyáripar a családi munkabérrel járó 3—4%-os járulékterhet már ma is elbirja, de kétséges, vajjon a kézműipar, kisipar képes-e a mai gazdasági viszonyok közt ily terhet magára vállalni.

Mit jelentene az, ha a kormány a családi munkabért egyelőre csak a magyar gyáriparban vezetné be. Az 1936. évi statisztikai adatok szerint Magyarországon 3700 olyan üzem működött, mely 20 vagy annál több munkavállalót foglalkoztatott. Ezekben az üzemekben összesen 246.269 munkavállaló dolgozott. Ha a belga gyáripari családi bérkiegészitő pénztárak statisztikai adatai alapján 100 munkavállalóra 60 ellátatlan gyermeket veszünk számitásba, akkor a családi pótlékra igényjogosult gyermekek számát 147.761 főre becsülhetjük. A 3700 üzemben 1936. évben munkabér fejében kifizettek 280.480.000 P-t. Ha a családi pótlékok folyósitására nevezett vállalatok a munkabér 4%-át forditanák, akkor az 11,219.100 pengős alapot eredményezne. Ha ezt az összeget felosztjuk 147.761 gyermek között, akkor egy gyermekre évi 76 P, egy hóra 6.30 P családi pótlék jut. A valóságban ennél nagyobb összeg jutna azonban egy-egy gyermekre, mert a számbavett munkavállalók valószinüleg nem mind dolgoznak 52 héten át egy évben.* Annak a szervnek, mely a családi munkabér ügyviteli teendőit végezné, nem kellene mást tenni, mint nyilvántartani az emlitett gyárakban dolgozó összes családfenntartókat, adataik pontos vezetésével. A 3700

* Amennyiben a pénztár átlagban csak havi 5 pengőt fizetne gyermekenként, megfelelő összeg rendelkezésre állna juniusi és karácsonyi segélyek folyósitására.

üzem havonként jelentené, hogy az elmult hónapban összesen mennyit fizetett ki munkabér fejében s ennek 4%-át bocsátaná az intézet rendelkezésére. Ugyanakkor jelentené, hogy a nála alkalmazott családfenntartók hány napon át dolgoztak az elszámolás tárgyát képező hónapban. Ezeknek az adatoknak birtokában az intézet egy héten belül postautalványon eljuttathatná a családanya kezéhez az őt megillető családi pótlékot. Az uj intézmény pénzügyi alapjainak megszilárditása érdekében helyénvaló volna annak a külföldön is bevezetett eljárásnak az alkalmazása, hogy a munkaadók legelső havi befizetése a tartalékalap javára menjen, amely tartalékalapból fedezendők lennének a késedelmes befizetések következtében esetleg előálló hiányok. Ily óvatos eljárás mellett a családi pótlékok zökkenésmentes folyósitását minden hónapban biztositani lehetne. Ez alatt az első hónap alatt fektetné fel az intézet a családfenntartók törzslapjait is és e pontos adatok birtokában megállapithatná a fizethető családi pótlékok havi összegét és pedig lehetőleg progresszsiv tételekben. Bár a magyarországi munkabérek alatta maradnak a francia és belga munkabéreknek, nem kétséges, hogy az előbb emlitett szerv ügyviteli költségei igy sem haladnák meg a járulékok 5%-át. Ennek a szervnek mentesnek kell lennie bürokratikus eljárásoktól s a modern irodatechnika eszközeivel felszerelve kell, hogy ez a szerv a családi munkabér ügyét ugy a munkaadók, mint pedig a családfenntartók közmegelégedésére szolgálja.

Bikkal Dénes.

Közlemények.

John Bates Clark (1847—1938).

Clarkkal az Egyesült Államok hosszu időkön át egyik vezető közgazdája költözött el az élök sorából. Clark hatalmas tudományos egyéniség volt, tiszta tudós, ki a közgazdasági élet megismerésének szentelte egész életét. Hazája tudományos világában nagy hivatás várt rá. Hazatérve a heidelbergi egyetemről, hol ekkortájt sok honfitársa folytatta tanulmányait, hazájában nagy érdeklödést talált közgazdasági kérdések iránt. Az Egyesült Államok fejlödö közgazdasága táplálta ezt az érdeklödést, mely az elmélet kérdéseit is felölelte, minthogy már F. A. Walker élénken irt munkáival megmutatta az amerikai közönségnek, hogy a pénzrendszer, a munkabérek alakulása és egyéb napirenden levö kérdések mélyére csakis elméleti megvilágitással lehet eljutni. Clark az a tudós egyéniség volt, aki csakhamar magára terelte a figyelmet, mert komoly mondanivalója volt e kérdésekröl.

Azt, hogy csakhamar uj iskolát tudott hazájában teremteni elméletével, két körülménynek köszönhette. Elöször is annak, hogy éppen amidön tudományos müködését megkezdette, az addig az Egyesült Államokban is elötérben állott klasszikus elmélet hiányait honfitársai is kezdték érezni. Clark, ki nemcsak az angol, hanem a kontinentális tudományt is figyelemmel kisérte, élénken érdeklödött az elméletnek a mult század hetvenes éveiben szépen csirázó kisérletei iránt, melyek az értékelmélet uj megalapozását célozták. Párhuzamosan dolgozott Wieserrel és Böhm-Bawerkkel, kikéhez hasonló nézeteket vallott a javak értékelése kérdésére vonatkozólag. Hogy mennyire befolyásolták ebben az osztrák iskola alapitói, époly nehéz megállapitani, mint azt, hogy volt-e és milyen befolyása Thünennek Clark határtermelékenységi elméletére, melynek megalapozásában egészen hasonló módszert követett, mint neves német elöde. Nehéz mindezt megállapitani, mert Clark, miként Alvin Johnson, egyik tanitványa megállapitja,[1] oly egyéniség volt, ki munkáiban nem sokat törödött másokkal és annyira beleélte magát gondolatkörébe, hogy bizonyára maga sem tudta volna megmondani, hogy mennyiben befolyásolták gondolatvilágát mások.

Elméletének gerince a határtermelékenységi elmélet volt, mely közvetlenül az értékelméletre és nem az árelméletre támaszkodik a jövedelemeloszlás magyarázatában, mely kedvenc kérdése volt Clarknak. Ezzel foglalkozott már elsö feltünést keltett cikkében, mely a munkabérrel kapcsolatban fejtette ki a termelékenység hatását és ez az alapja ugy a „Distribution of Wealth" (1899) és az „Essentials

[1] The American Economic Review. XXVIII. köt. 427. lap.

of Economic Theory" (1907) cimü munkáinak. Hogy e munkái nagy elismeréssel találkoztak, nemcsak Clark világos okfejtésének volt következménye, hanem annak is, hogy korszerüek voltak. A termelékenység növekedése volt ekkortájt az Egyesült Államok közgazdaságának a főjellemvonása. Ennek hatása alatt emelkedtek ott a munkabérek, minek Clark világos magyarázatát adta. Elmélete szerint ugyanis, melyet a „specific productivity" tanának neveztek el, minden termelési tényező oly részt kap a termelésből, mely a termelésben való közreműködésének, tehát produktivitásának megfelel.

E tanért való lelkesedésében Clark azután kissé messze is ment, azt vitatva, hogy amennyiben az élet tökéletlenségei ennek útjában nem állanak, a szabad verseny mellett létrejövő jövedelemmegoszlás megfelel az igazságosság követelményeinek is. Ez az állitása, melyet egyik kitünő tanitványa, P. H. Douglas is visszautasit[2] — bár egyébként egészen Clark alapján áll —, inditotta Th. Veblent éles támadásaira a Clark-féle rendszer ellen. A Clark-féle jövedelemeloszlási tan azonban sokáig uralkodó felfogás maradt az amerikai közgazdák körében. Minthogy Clark elmélete a lélektani értékelméleten nyugszik, Clark iskoláját az „amerikai pszichológiai iskolának" szokták nevezni. Fetter, ki maga is közel áll ehhez az irányhoz, jogosan jegyzi meg, hogy ez iskolában nem szabad egyszerüen az osztrák értékelmélet befogadását látni, mert az Egyesült Államok tudósai nem egy tekintetben máskép fogták fel a közgazdaság alapkérdéseit, bár az osztrák iskolával a határhaszon gondolatában megegyeztek.

A határtermelékenység elméletén kivül Clarknak voltak egyéb jelentős teljesitményei is a tudomány terén. Böhm-Bawerkkel való vitája során igyekezett a töke materiális fogalma mellett ennek értékfogalmát is bevezetni az elméletbe. Igy jutott el a töke és tőkejavak közti fontos megkülönböztetéshez. Egy másik nagyjelentőségü kezdeményezése volt tudományunkban a statika és dinamika közötti megkülönböztetés. Clark rendszere a legtisztább statika rendszere. Messzemenő elvonatkozásokon, melyek a gazdasági élet mozgási jelenségeit teljesen figyelmen kivül hagyják, épül fel egész tana. De ez igy volt J. St. Millnél és Marshallnál is, akik ugyancsak hangoztatták már a közgazdasági élet mozgási jelenségeinek megszivlelendő voltát.

Aggkorában Clarknak meg kellett érnie azt a visszahatást, mely a háboru után hazájában az elmélettel szemben mutatkozott, az institutionalizmus alakjában a tudomány uj megalapozását követelve. Söt saját fia, Maurice Clark is résztvett abban a kezdeményezésben, mely uj irányt követelt a közgazdaságtanban. Amennyiben Clark még kellő érdeklődéssel tudta kisérni az eseményeket, megelégedéssel állapithatta meg, hogy a nagyhangu uj megalapozásból nem elméletének elvetése, hanem részben adatokkal való verifikálása (l. Douglas „Theory of Wages" c. munkáját), részben pedig annak a gondolatnak megvalósitása lett, melyet mint az Egyesült Államokban a gazdasági dinamika szükségességének hirdetője képviselt. Helyesen jegyezte meg A. Johnson bucsuztatójában,[3] hogy Clarkot honfitársai ma azért nem idézik, mert tanitása közkincs lett, melyet ma már magától értetődönek tartanak. *Heller Farkas.*

[2] The Theory of Wages. New-York 1934. l. 67. oldal.
[3] Az előbb idézett folyóirat 429. oldal.

Gazdasági telitettségi fok és nyersanyag-termelés.

Egy nemzetgazdaság telitettsége, elméletileg tekintve — vagyis egyenlő termelési feltételekből és lélektani adottságokból kiindulva — nagy mértékben attól a viszonytól függ, amelyben a nyersanyagot termelő munkásnépesség a nyersanyagok nemesitésével foglalkozó népességhez áll; éspedig minél nagyobb az előbbinek részesedése, annál távolabb áll az illető nemzetgazdaság maximális telitettségi fokától.

Ennek oka a következő:

A nyerstermények vagy olyan jószágok, amelyek közvetlen szükségletkielégitésre használtatnak fel (pl. a gabona vagy állattermékek, amelyek csak csekély további feldolgozást kivánnak, hogy fogyaszthatók legyenek, és más effélék), vagy pedig olyan termékek, amelyeket hosszabb vagy rövidebb feldolgozási folyamatnak kell alávetni, mielőtt a fogyasztási folyamatba besorolhatók lennének.

Ami az első fajta termékeket illeti, nyilvánvaló, hogy fogyasztási lehetőségük adott népességszám mellett korlátolt vagy legalább is korlátolt mértékben fokozható. Ez különösen az élelmiszerekre nézve áll. Viszont azok a nyerstermények, amelyeket hosszu megmunkálásnak vagy átalakitási müveletnek kell alávetni, mint ilyenek viszonylag csak csekély csereértékre számithatnak, mert avégből, hogy végleges fogyasztási jószágokká alakittassanak át, ami a végcéljuk, a már rájuk költött munkamennyiségnek még sokszorosát igénylik. Olyan nemzetgazdaság tehát, amely egy bizonyos idő alatt rendelkezésre álló munkamennyiséget e kétféle nyerstermény termelésére forditja, nem emelkedhet magasabb telitési fokig, mert az elsőfajta termékek felhasználási lehetőségei egyáltalán nem vagy csak kevéssé terjeszthetők ki, mig a második fajtát illetőleg ezekből a használati jószágokból, amelyeknek még egy hosszu termelési utat kell megtenniök és ezért jelentékeny többletmunkát kivánnak, csak viszonylag csekély mennyiség nyerhető. Egy nemzetgazdaság tehát annál inkább közeledik a tetszésszerinti távolságban gondolható telitési fokhoz, minél nagyobb mértékben sikerül a rendelkezésére álló munkamennyiséget a nyerstermények termelésében kisebbiteni, mert ugyanolyan mértékben fog felszabadulni a nem elsőrangu életszükségletek kielégitésére szolgáló nyerstermények részleges vagy teljes átalakitására szánt munka.

Mint mondottuk, itt csak egy elméleti megállapitásról van szó, amely azonban csak egy adott nemzetgazdaságra alkalmazható. Semmiképpen sem mondjuk tehát azt, hogy két nemzetgazdaság közül, amelyeknek egyike viszonylag nagyobb mértékben termel nyerstermányeket, mint a másik, mégis nem ez a második van-e távolabb a lehetséges telitési foktól; mert a lélektani tényezőknek a két esetben nem kell szükségképpen azonosoknak lenniök és könnyen elképzelhető az az eset, hogy annak a nemzetgazdaságnak, ahol az összmunkamennyiségnek nagyobb része müködik nyerstermények termelésében, gazdasági és müvelődési visszamaradottsága miatt mégis az adott helyzetben elérhető telitési foka közelebb van, mint a másik nemzetgazdaságé, ahol a munka részesedése a nyersanyagtermelésben kisebb. Tételünk érvénye azonban fennáll egy bizonyos adott közgazdaságra, amennyiben a lélektani és müvelődési viszonyokban nem áll be alapvető változás, épugy mint a világgazdaságra a maga egészében tekintve.

A. Claparède.

Genf.

Családi bér és családbiztositás.

A családi bér kérdése az elmult hetekben az érdeklödés homlokterébe nyomult a kormány nyilatkozatai nyomán. Ezek a nyilatkozatok eddig konkrét adatot nem szolgáltattak ahhoz, hogy milyen elvek alapján, milyen keretben és gyakorlati megoldással kivánja ezt az oly fontos szociálpolitikai intézményt a kormány hazánkban megvalósitani. Ez a helyzet megengedi, hogy a különböző lehetöségek alapján megvizsgáljuk, milyen módon és keretben lehetne a családi bérpótlék intézményét nálunk is bevezetni.

Az elvi kérdéseket, melyekkel kiterjedt irodalom foglalkozik, csak abban a keretben kivánjuk érinteni, mely szükséges ahhoz, hogy a következö számitások határait tisztázzuk.

A családi bér intézményének két célja lehet: az egyik népesedéspolitikai, azaz a születések számának európaszerte csökkenö irányzatát visszafordítani vagy legalább is megállitani. Ennek a célnak szempontjából az intézmény hatásait még áttekinteni nem lehet, de a francia, belga, olasz születési arányszám háborutáni alakulását tekintve, különösen az utóbbi években, helyesnek látszik Carr-Saundersnek az a véleménye,[1] hogy a családi bér fizetése a születések számának csökkenését nem tudta megállitani. Maga is rámutat azokra a nehézségekre, melyek statisztikai szempontból a családi bér hatásainak kikutatása[2] elé tornyosulnak és ezért pesszimizmus helyett legalább is nagy tartózkodást javasol.

A családi bérnek másik, sokkal jelentösebb célja: a szociális igazságosság érvényesitése a bérpolitikában azáltal, hogy a jövedelemeloszlást a családi szükséglet szerint korrigáljuk. A valódi célja tehát a családvédelem, az életnivó emelésével, a már meglevö gyermekek szükségleteinek jobb kielégitésével. Ezt a szerényebb célját a családi pótlék jobban meg is tudja valósitani és Magyarországon való bevezetéséhez éppen ebből a szempontból füzödnek hallatlanul fontos érdekek. Elég, ha a csecsemöhalandóság szomoru magyar rekordjára, a szegényebb néposztályok gyermekeinek rosszul tápláltságra és tbc-s fertözöttségre vonatkozó riasztó iskolaorvosi jelentésekre gondolunk. A nagy tömegek alacsony fogyasztóképességét nálunk is elsösorban a többgyermekes családok sinylik meg és ezeknek életnivóját emelni nemcsak gazdaság-, hanem a legátfogóbb nemzetpolitikai célkitüzések alapján is parancsoló kötelesség.

Ha azonban a családi bérpótléknak ez a reális, de egyuttal parancsoló értelme, akkor felmerülhet az a kérdés, hogy nem volna-e indokolatlan egyoldaluság ezt az intézményt csupán az ipari vagy csak nagyipari munkásság körében meghonositani, melyet szociálpolitikai rendszerünk amugy is hatásosabb védelemben részesit, mint a mezögazdasági munkavállalók nagy tömegét, melynek szomoru alacsony életnivója sulyos társadalom- és nemzetpolitikai aggodalmakat kelthet. Még olyan államokban is, ahol a családi munkabér magánkezdeményezés eredménye (Francia-, Olaszország, Belgium) elkerülhetetlen volt ennek a mezögazdaságra való kiterjesztése. Ebből a szempontból sokkal kedvezöbb helyzetben van Magyarország, ahol a kormányzat e tekintetben tabula rasa elött áll és ennélfogva a kül-

[1] World Population, Oxford, 1936. 239. old.
[2] Glass, Fisher és Guillemin számitásai.

földi tanulságok egyszerre érvényesithetök. Számitásainkban erre is tekintettel voltunk.

A családi bérpótlék megvalósitása olyan időben vihető keresztül legjobban, mikor a bérek emelkedö tendenciát mutatnak. Ilyenkor ugyanis a béremelés egyrésze a családi bérpótlék formájában is megvalósitható. Az utóbbi években a bérek nálunk is emelkedö tendenciát mutatnak. A családi bérpótlék pénzügyi megoldásának terhét viselheti csak a munkaadó, viselheti a munkaadó és munkás paritásos vagy más megosztás alapján. Mindezek eldöntése olyan problémákat vet fel, melyek e keretbe nem illenek bele. A termelés növekedö szociális terheinek és az emelkedö munkabérnivónak idején mindenesetre indokolt a járuléktehernek paritásos alapon való viselése is, mert ez esetben az uj teher a nötlen munkás életszinvonalát sem csökkenti. Gazdasági szempontoktól függetlenül ezt indokolja az is, hogy a munkásnak a terhekben való részesedése a családi bérpótlék karitativ jellege helyett annak biztositásszerü természetét domboritaná ki a modern szociálpolitika helyes elvei szerint. Feltételeztük azt is, hogy a szolgáltatások országos viszonylatban egyenlök, ami a külföldi tapasztalatok alapján mindenképpen indokolt is volna.

Számitásaink közvetettek, hiszen a rendelkezésre álló statisztikai anyag mást nem tesz lehetövé. A számitás menete a következö: az egyes gazdasági ágak keresöinek és a keresetükböl várható járulékösszegnek megállapitása, továbbá az igényjogosultak száma és a bérpótlék elöreláthatö összege.

1. Egy ipari családi bérkiegyenlitö pénztár taglétszáma legkönnyebben a társadalombiztositás adataiból állapitható meg. A kötelezö bejelentés folytán ugyanis a társadalombitositási intézetek taglétszámának alakulása az iparban tényleg foglalkoztatottak számával megközelitö pontossággal egyezik.

Az OTI betegségi üzletágának átlagos taglétszáma 1936-ban 738.361 volt.[3] Ebböl azonban ipari munkás csak 542.076, a többi magán-, illetve háztartási alkalmazott, akiket itt nem veszünk számitásba. A „kötelezöen biztositott ipari" munkások létszámában azonban itt a villamosvasutak, igy a Beszkárt alkalmazottai, sofförök stb. is szerepelnek, ezek létszáma külön nem állapitható meg, viszont ezek a további számitásainkat nem befolyásolják és családi bérben ezeket is részesiteni kell, különálló közlekedési bérkiegyenlitö pénztár felállitása pedig alig indokolható, mert a közlekedési nagyvállalatok (MÁV, Posta) rendes alkalmazottai családi pótlékban részesülnek, itt pedig csupán a munkások szerepelnek, kiknek nagyrésze tulajdonképpen ipari munkás. Ezek száma 1936-ban 96.600 volt.[4] Hozzá kell számitani még az ipari munkássághoz a dohánygyári munkásokat, akiknek száma a dohánygyári betegbiztositó adatai szerint 14.000 volt. Ezek alapján a biztositottak létszáma következöképpen alakulna:

[3] L. Statisztikai negyedévi közlemények 1937. 195 és következö lap.

[4] A szám megállapitásánál a közlekedési betegségi biztositó intézetek tagállományából indultunk ki. A statisztikai források a munkások létszámát külön csak a december 31-iki állapot szerint tüntetik fel, de az összes alkalmazottak évi átlagos létszámából a tisztviselök december 31-iki és az év folyamán alig változó számát levonva, a munkások évi átlagos számát kapjuk.

	Szám	Összesen %-ban
OTI munkástagjai	542.076	83
Dohánygyári munkások	14.000	2
Közlekedési munkások	96.600	15
Összesen...	652.676	100

A következő feladatunk a járulék alapjául szolgáló kereset megállapitása. Ezt a biztositó intézetek napibérosztályai alapján végeztük el. És pedig az OTI-nál biztositottakra nézve az 1936-os jelentésben közölt (42. oldal) évi átlagos százalékos arányok alapján, a többieknél a hivatkozott forrás december 31-i adatai szerint. Ez utóbbi időpontban a napibérosztályok szerint való megoszlásnak az évi átlagtól való eltérése minimális, hiszen az összlétszám eltérése is az évi átlag és a dec. 31-i állapot között másfél százalék, a tisztviselők számát pedig állandónak vehetjük.

Ez adatok alapján az OTI tagjainak napi keresete mérlegelt átlagban 2.86 pengő, a dohánygyári munkásoké 2.33 P, a közlekedési munkásoké 4.27 P. Az összes biztositottak átlagosan vehető napi keresete tehát mérlegelt átlagban 3.05 P. Minthogy számitásunk az átlagos taglétszámon alapszik, melyből ennélfogva az időleges munkanélküliség hatása ki van küszöbölve, a tartós és idényszerü munkanélküliség pedig nemcsak ezen, hanem a családi bér szolgáltatásán is kivülesik, a napi keresetet 300 munkanappal számolva 915.— P évi átlagos keresetet állapitottunk meg a munkavállalóknak ezen csoportjára.[5]

Négy százalékkal felvett járulékkulcs alapján a fejenkinti átlagos évi járulékelőirás 36.60 P,[6] az egész keretre tehát 23,893.000 P brutto járulékösszeggel számolhatunk.

A következő feladat: megállapitani az igényjogosultak létszámát, az eltartott és családi bérben részesitendő gyermekekét. Itt felmerül a korhatár fontos kérdése. Mivel a magyar koreloszlási statisztikának korcsoporthatára a 15 év, célszerü ezt venni alapul, annál is inkább, mert a következő 15—19-ig elhelyezkedő korcsoportban a segédszemélyzetnek csak körülbelül 17%-a az eltartott. A koreloszlásra a népszámlálás adatait használhatjuk fel, olyképpen, hogy az „ipari segédszemélyzet" elnevezés alatt felsorolt 100 keresőre eső 15 éven aluli eltartottak számát vesszük. Az itt kapott szám a valóságot ma is megközeliti, de egyben annál nagyobb számot jelent, mert közismert a születések számának állandó csökkenése, amit nem paralizál a csecsemőhalandóság kismérvü javulása sem. Számitásaink eredményeképpen mondhatjuk, hogy a fenti keretben 100 kere-

[5] Ez megfelel a valóságnak, mert a gyáripar statisztikája szerint a 246.000 gyári munkásnak fejenkint 1140 pengő, a nagyvasutak munkásainak 1110 pengő, az évi keresete. A középipar adatai szerint az évi átlagos kereset csak 694.4 P volt 1935-ben (Farkasfalvy Sándor: Középipari statisztika. M. Statisztikai Szemle 1937. I. 23. lap, továbbá az 1935-ös Stat. Évkönyv). A kisiparra vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésünkre, de semmi ok sincs annak feltételezésére, hogy a gyáripari munkáslétszámot majdnem megközelitő kisipari munkások keresete a középipari keresetet meghaladná.

[6] Borbély Mihály a Munkaügyi Szemle 1937. évi 7. számában erre vonatkozó számitása eltérő eredményt ad. (43 P). Ennek oka az, hogy az OTI öregségi biztositási járulékai az alapszabályban lefektetett 3.42%-nál tényleg magasabbak, mert némelyik bérosztályban az 5%-ot is meghaladják.

söre maximálisan 55 eltartott 15 éven aluli gyermek esik,[7] 652.700 fönyi keresőre maximálisan 362.066 igényjogosult.

A járulékok bruttó összegéből 15%-ot (3,839.000 P) ügyviteli költségekre, behajthatatlan járulékokra leszámitva, a fennmaradó 20,054.000 P összegből egy igényjogosultra eső nettó évi összeg körülbelül 55.39 P.

Az ipari bérkiegyenlitő pénztár ügyvitele legcélszerübben és legolcsóbban a társadalombiztositási szervezet utján volna megoldható, amivel később részletesebben foglalkozunk.

2. A következő csoport volna az ipari és kereskedelmi tisztviselők és kereskedősegédek, azaz az ugynevezett magánalkalmazottak családi bére.

A keresö taglétszám megállapitására azonban a társadalombiztositás egymagában nem elég, mert betegség esetén csak 3600 P keresetig van kötelezően biztositva. A teljes látszámot ugy közelithetjük meg, hogy a jövedelemadóstatisztikából[8] vesszük azoknak a jövedelemadóköteles személyeknek számát, kik szolgálati viszonyból eredő és 3600 pengön felüli jövedelmük után adóznak. Ezek között ugyanis csak magántisztviselők szerepelnek. E két adatcsoport figyelembevételével a létszámot 161.358-ban állapitottuk meg 1936-ban.[9]

A járulék alapjául szolgáló napi kereset az ipari és közlekedési munkásokéhoz hasonlóan a napibérosztályok százalékos arányának a figyelembevételével a következőkép alakul:

OTI-nál biztositott magánalkalmazottak	P 3.66
Vállalati pénztáraknál biztositott magánalkalmazottak	P 7.21
MABI-nál biztositott magánalkalmazottak (MABI-jelentés adata)	P 5.03
Postatakarékpénztári alkalmazottak	P 11.96
Bányatisztviselők	P 10.58

[7] 1930-ban az ipari segédszemélyzet keresőinek létszáma 633.138, a 15 éven aluli eltartottakké 273.326, azaz 100 keresőre 43. A keresők közül 11.946 volt 15 éven aluli, akiknek a családi bérbe való bevonása különösen indokolt. Ezeket tekintetbe véve, 100 keresőre 46 igényjogosult esik. A közlekedési személyzetnél 1930-ban 80.567 keresőre 88.819 15 éven aluli eltartott esett, 100 keresőre 110. Ez az utóbbi csoport egy részét képezi az általunk közlekedési munkás néven felvett csoportnak. A fenti adatokat bevetitve a 652.700 fönyi ipari munkásságára, 362.066 15 éven aluli eltartott esik, azaz 100 keresőre 55.

[8] Adóstatisztika 1936. 223. lap.

[9] A létszám megállapitása a következő adatokon alapszik:

OTI-nál biztositott magánalkalmazottak..	44.975
Vállalati pénztáraknál	3.574
MABI-nál	67.934
Bányapénztáraknál	1.842
Postatakarékpénztárnál	2.013

A jövedelmi adót fizető tisztviselők létszáma 1936-ban 42.483 volt, ebből azonban le kell vonni a postatakaréknál és a bányapénztáraknál keresetük nagyságára tekintet nélkül biztositott azon tisztviselők számát, akiknek fizetése 3600 pengön felül van. Ezek a G. és H. napibérosztály tagjai. Számuk összesen 1433. Marad 41.050. A magántisztviselők összes száma tehát 161.358. A közlekedési tisztviselőket, mint javarészben állami tisztviselőt, nem vettük tekintetbe, mert ezek családi pótlékban részesülnek. Ez a szám eltér a Gazdaságkutató Intézet 38. sz. jelentésének 128. lapján közölt adattól, mert a GK az öregségi statisztikából indul ki és igy csak 6000 P-ig ragadja meg a tisztviselőket.

A jövedelmi adót fizető tisztviselöknél az adóalapot vagyunk kénytelenek alapul venni, mert a bruttó jövedelem az adóstatisztikában nem derül ki. Számításunk tehát az alsó határt adja meg. Igy a magánalkalmazottak egy jelentös kategóriájánál a valóságban 10—20%-kal nagyobb összeget lehet számitani. Ebből a számból (256,837.000 P) azonban le kell vonnunk a postatakarékpénztárnál és a bányatárspénztáraknál a G. és H. napibérosztályba tartozó és a kereset nagyságára való tekintet nélkül biztositásra kötelezett 1433 tisztviselönek jutó keresetet, azaz 6,858.000 pengöt.[10] Marad tehát 40.050 tisztviselöre esö 249,979.000 P, azaz a napi átlagos kereset 20.30 P.

Az egész keretre esö kereset mérlegelt átlagban 8.70 P. Járulék alapjául szolgáló átlagos évi kereset 2610 P. A négyszázalékos járulék fejenkint 104.40 P. Összes bevétel tehát 16,845.775 P.

Az igényjogosultak száma 1930-ban volt 100 keresöre 33, a jelenlegi keretre tehát 53.248.[11]

A várható bruttó járulékösszegböl 15%-ot levonva marad kiosztásra kerülö bevételnek 14,318.000 P, egy igényjogosultnak tehát 269 P évi bérpótlék járna.

3. Ezek után fel kell vetnünk az ügyvitel alapkérdéseit. Az elsö: milyen szerv keretében oldható meg a családi munkabér adminisztrációja? Egyes vélemények szerint önálló intézetet kell létesiteni a meglevö társadalombiztositási intézmények mellé.[12] A felhozott indokok nem meggyözök. Az OTI tulterheltsége egyszerü szervezési kérdés és az esetleges tisztviselöi létszámemelés a családi bérnek ügyviteli költségeit nemcsak csökkenti, hanem az OTI racionalizálását is elösegiti. A járulékok kirovása és behajtása egy meglevö szervezetnél olcsóbb, mint egy uj apparátus létesitése.[13] A jövedelmi adót fizetö tisztviselötöl az adóhatóság egyszerüen, külön ügyviteli költség nélkül hajthatná be a járulékot. A járulékok fizetését szintén a biztositók intézhetnék a legolcsóbban (a mai keretben kevesebb uj tisztviselö kellene ehhez, mint egy uj intézmény felállitásánál) és a kettös fizetések elkerülése végett mind a bérpótlék, mind a járulékok napi összegben is megállapitandók és igy csak a tényleges munkanapok után volnának fizetendök, illetve kirovandók. Az az érv, hogy az OTI járulékkivetése és behajtása nehézkes, nem döntö, mert ennek a reformját ugy is el kell végezni és éppen a családi bér ügyviteli költsége nyujtana erre egyébként jelenleg hiányzó alapot. Az a tény, hogy a biztositók havonta elsején kifizetik a bérpótlékot, azzal az óriási elönnyel is járna, hogy az elmulasztott, késedelmes és valóságnak meg nem felelö bejelentések nagyrésze nemcsak hamarabb,

[10] A G. bérosztály 546 tagjának átlagos 4200 pengő, a H. osztály 867 tagjának átlagos 5400 pengő kereset jut.

[11] Az összes tekintetbe jövő foglalkozási csoportokból 1930-ban „tisztviselök" és azok 15 éven aluli eltartottainak a száma:

	Kereső	15 éven aluli eltartott
Bányászat	1.165	224
Ipar	43.372	14.343
Kereskedelem	40.348	12.757
Hitel	17.467	5.715
Összesen...	102.402	33.539

[12] Bikkal Dénes: A családi munkabér. Budapest, 1937. 29. lap.

[13] Kovrig Béla cikke a Nemzeti Ujság 1938. évi jun. 5. számában.

hanem az esetek tulnyomó részében mindjárt a következő hónap elsején kiderülne, hiszen mindenki jelentkeznék a bérpótlékért és igy a hátralékok is feltétlenül csökkennének. Az a nehézség, hogy a biztositottak több intézet között oszlanak meg, az öregségi tartalékok átutalásához hasonló eljárással igazán könnyen kiküszöbölhető, amivel egyuttal megvalósitható volna a francia pénztáraknál annyira bevált központi kiegyenlités intézménye.

Nagyobb vállalatoknak feltétlenül meg kell adni azt a jogot, hogy munkásaiknak és tisztviselőiknek az országosan megállapitandó bérpótlékot bérelszámoláskor maguk fizessék ki (olasz rendszer) és a biztositóval havonkint vagy negyedévenkint elszámolják, ami jelentősen csökkentené az ügyviteI költségét. Egyébként a kifizetések havonkint az illetékes intézmények pénztárainál történnének meg és az első hónapokban mutatkozó nagyobb pénzszükséglet a még be nem folyt járulékok erejéig egyszerü kebelbeli hitelmüvelettel áthidalható.

Az ügyvitel egyik legfontosabb problémája a családi állapot, illetve a ténylegesen eltartottak számának ellenőrzése. Meggyőződésünk szerint komoly müködést a pénztár csak ugy fejthet ki, ha egy egyszeri átfogó felvétellel (a tagszámlálások analógiájára) a kezdeti kiindulás alapjait lerakja. Az adatok a munkakönyvhöz csatolandók, vagy attól független és az iparhatóságok által a születések bevezetésével tovább vezetett családi lapon feltüntethetők. A születések bejelentéséről a tagoknak anyagi érdeke gondoskodik, a halálozások, illetve az eltartás kötelezettségének megszünése pedig az anyakönyvi hivataloknak (ill. az árvaszéknek) az intézettel való együttmüködésével, aktagyártás nélkül is megoldható. Külön szerencse, hogy éppen egyik legjobban müködő hatóságunk, az anyakönyvi hivatalok, a felmerülő munkát külön megterhelés nélkül (pl. a statisztikai lap két példányban való átütése) elvégezhetik.

4. Külön kell foglalkozni a családi munkabér kérdésével a bányászatban.

A statisztikai adatok[14] szerint az évi átlagos munkáslétszám 1936-ban 52.311 volt. A napibérosztályok alapján kiszámitott napi kereset mérlegelt átlaga 3.76 P, évente 1128.— P (ez a szám szinte teljesen fedi a gyáripari és bányászati statisztika szerint mutatott átlagos évi keresetet). Az egy tagra eső 4%-os járulékelőirás tehát 45.12 P, a bruttó járulékbevétel 2,360.000 P. Az igényjogosultak száma 1930-ban 100 keresőre 133 volt. A jelenlegi keretben tehát 69.559 igényjogosulttal számolhatunk. A 15% levonása után 2,006.000 pengő kiosztásra kerülő járulékalap áll rendelkezésre. Ebből egy igényjogosultra 28.83 P esik.[15] A feltünően alacsony bérpótlékot az

[14] Statisztikai Negyedévi Közlemények u. o. Az átlagkeresetet a napibérosztályok alapján a december 31-iki adat szerint számitottuk abból a megfontolásból kiindulva, hogy a kb. 4%-os különbség az átlagos és évi taglétszám között az átlagkeresetet legfeljebb kedvező irányban befolyásolja, mert elbocsátásoknál az alacsony napibérosztályba tartozók az elsők.

[15] Számitásainkat a bányapénztárak adatai alapján végeztük, elsősorban azért, mert az ügyvitelt a jelenlegi biztositás keretében tartjuk megvalósithatónak. Igy ebben a létszámban a kohászat és a bányavállalatok ipari üzemeinek munkásai is bennefoglaltatnak. Ezeknek teljes száma nem állapitható meg. A nagy vasgyárakban alkalmazott kb. 22.9 ezer munkás és a bányászokra külön elvégzett számitás azonban az átlagos napibér szempontjából alig mutat különbséget.

iparral szemben az magyarázza, hogy az igényjogosultak száma rendkivül magas, viszont a kereset majdnem azonos. Ez az összeg pedig komoly segitséget nem jelent, mégha a vállalatok az egész ügyvitelt vállalnák is és igy a bruttó összeg kerülne szétosztásra. Ez a helyzet utal arra a gondolatra, hogy a családi bér kérdését gazdasági ágakra izolálva megnyugtató módon megoldani nem lehet, mert éppen a legnagyobb szaporodást felmutató rétegeket büntetnök meg vele.

Az ügyvitel tekintetében éppen a bányavállalatok munkásainak abszolut homogén tömege egyenesen előirja, hogy a családi bér ügyvitelét csakis a jelenlegi szervezet láthatná el. A kliringelszámolás a társpénztárak között az OTI bányanyugbérbiztositásának központi szerve utján ugyszólván költség nélkül megoldható.

5. Az ország legnagyobb munkavállaló tömege a mezögazdasági munkásság, amely egyben családi bérpótlékra is legjobban rászorult. Hogy erről ma nem esik szó, az egyenesen érthetetlen, hiszen egyrészt ez a réteg ma is az, mely még nem tért rá a születésszabályozásra, másrészt anyagi helyzeténél fogva a gyermek felnevelése itt a legnehezebb feladat. A családi bér bevezetése itt még népesedéspolitikai szempontból is hatásos preventiv intézmény volna. Másrészt a mezögazdaság helyzete is indokolja, amely éppen az utóbbi időben javult. A külföldi példa sem hiányzik, hiszen Franciaországban, Olaszországban is müködik családi bérkiegyenlitö pénztár a mezögazdaság munkavállalói részére.[16]

A mezögazdasági munkavállalók családi bérének a lehetöségeire vonatkozólag az eddig követett eljárás cserbenhagy a mezögazdasági csökevényes társadalombiztositás adatainak használhatatlansága miatt. A munkáslétszámra vonatkozóan pontos adatunk nincs, a bérekről csak — részben tendenciózus — becslések ismeretesek, igy a továbbiakban mi is becslésekre vagyunk utalva, amelyek természetesen messze vannak eddig végzett számitásaink pontosságától.

A családi bér szempontjából tekintetbe jövö munkavállalók körét a földteleneken kivül az öt holdon aluli birtokosokra is ki kell terjesztenünk, mert ilyen kis birtok — kevés kivétellel — a létfenntartáshoz nem elég és ezek is munkavállalással szerzik meg kenyerük javarészét. Ezeknek a száma 1930-ban 1,341.249 kereső és segitö családtag és 1,770.052 eltartott, összesen 3,111.301 lélek.[17] Ujabb adatok hiányában ezzel a számmal kell számolnunk.

A járulék alapjául szolgáló munkabérkereset megállapitására kiindulhatunk az OMGE üzemstatisztikájából,[18] amely szerint az adatokat szolgáltató üzemek országosan mérlegelt átlagában 1 kat. holdra 35.34 P munkabér esett. Az általánositáshoz az ország 16,081.844 kat. holdnyi területéből le kell vonnunk a 10 holdon aluli birtok területét, mint amelynek bérmunkaszükséglete semmi vagy elenyésző, ez a terület 3,108.622 hold. Ezenkivül földadó alá nem eső

[16] A mezögazdaság körében a kezdeményezés meg is történt a családibér bevezetésére, az u. n. komáromi norma megvalósitására, mely egyelőre megakadt. L. Németh Andor: A naposabb oldalon. Budapest, 1937. 49—56. l.

[17] Ebben szerepel az egész mezögazdasági kereső népesség 5 holdig terjedő földtulajdonnal.

[18] Mezögazdaság üzemi eredményei az 1935. évben 50—51. oldal.

terület 868.952 hold.[19] A fentiek alapján a 10 holdnál nagyobb birtokok 12,104.270 hold területére 427,465.000 P munkabér esett. A keresők létszámával ezt elosztva a mezögazdasági munkavállalók fejenkinti átlagos bérjövedelmét 318.— pengöre becsülhetjük, a 4%-os kulcs alapján pedig a fejenkinti járulékot 12.72-re. Az igy kapott szám csak látszólag mutat nagy eltérést a mezögazdasági népesség egyéni jövedelmére vonatkozó számitásoktól (Matolcsy, Móricz Miklós, Németh Andor stb.). A mi számitásunk ugyanis csak a munkából (részesmüvelés, szakmány, napszám és éves alkalmaztatás) származó keresetet mutatja, mert csak ez tehető családi bérpótlék számitásának alapjává, az emlitett szerzöknél pedig a vagyonhasznositásból származó jövedelmek is szerepet játszanak. Az a később felvetett gondolat, hogy a mezögazdaságban a járulékkivetés ne a bért, hanem magát a földbirtokot terhelje, számitásunk módszerével nem áll ellentétben, mert csak a járulék kivetésének és behajtásának technikai megoldására vonatkozik. Az igényjogosultak számának megállapitása is nehezebb, mint más gazdasági ágakban, mert az 1—5 holdas birtokosok az önállók között szerepelnek, mig a földtelenek a segédszemélyzet-rovatban. Ez utóbbiak létszáma 1930-ban 788.681 volt, 620.062 eltartott 15 éven alulival. 100 keresöre tehát 78.6 igényjogosult. A 15 éven aluli keresök 30.000-es számát figyelembe véve, 758.670 felnött keresöre 650.073 igényjogosult esik, azaz 100-ra 85.6 Az 1—5 holdas kategória igényjogosultjainak kiszámitásánál indokolatlan volna az önállók idevonatkozó adataiból (100 keresöre 59) kindulni, mert e számban már a nagyobb gazdák egykés szaporodása is érezteti hatását. Az 1—5 holdasoknak a nincstelen népesség családi és szaporodási viszonyaihoz közelálló viszonyait jobban kifejezésre juttatjuk, ha a nincstelenek bevonásával az egész mezögazdasági népesség adatait vesszük alapul (100 keresöre 70 igényjogosult, a 15 éven aluli keresökkel együtt). Ezt a számot az 1—5 holdas kategóriára alkalmazva és az egész itt tekintetbe jövö keretre mérlegelve, 100 keresöre 80 igényjogosult esik. 1,341.200 keresöre tehát 1,073.000 igényjogosult.

A várható bruttó járulékjövedelem számitásunk szerint 17,060.000 P, amiböl 15%-ot levonva, a felosztásra maradó 14,500.000 pengöböl minden jogosultra évi 13.50 P esnék.

Olyan alacsony ez az összeg, hogy segitséget még ugyanakkora összegü államsegély esetén sem jelentene. Azonkivül az ügyvitel jelentösebb költségekkel járna, mint az iparban. Jelenleg nincs oly szervezet, mely ezt végezni tudná. Igaz, hogy járulékelöirás is csak átalányban történhetnék, ami a 20 holdon felüli birtok 10,119.300 földadó alá eső holdjára holdankint átlagban 1.70 P terhet jelentene, melynek természetesen erösen progresszivnek kellene lennie.

A bányászat, de föleg a nagytömegü mezögazdasági munkásság tekintetében elvégzett számitások azt mutatják, hogy a családi bér kérdése izoláltan éppen azoknál a rétegeknél nem oldható meg, akiknél a szüksége a legnagyobb. A megoldásnak két utja lehet.

Egyik, megmaradni a családi bér elvi alapján és az összes munkaviszonyban álló keresöket egy legszélesebb körü kockázatmegoszláson alapuló családi bérbiztositásban összefoglalni.

[19] Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben, II. kötet. (Magyar Statisztikai Közlemények 102. kötet).

Ennek a várható alakulását a következő táblázat szemlélteti:

	Keresők száma	Járulékbevétel ezer pengőben	Igényjogosult
Ipari munkások.....	652.656	23.893	362.066
Bányamunkások	52.311	2.360	69.559
Magántisztviselők	161.358	16.846	53.248
Mezőgazdaság	1,341.249	17.060	1,073.000
Összesen...	2,207.594	60.159	1,557.873

Tehát egy igényjogosultra 15% (9 millió) levonása után kereken 33 P bérpótlék esnék. Ebben az összegben azonban az államsegély még nem foglaltatik. Az ügyvitel a jelenlegi társadalombiztositási szervezet fölé rendelt országos kiegyenlitő pénztár utján néhány tisztviselővel megoldható.

Ezzel bemutattuk azt a kétféle lehetőséget, mely a családi pótlékoknak a munkaviszonyon alapuló megoldása előtt áll. Az egyik volt: különállón megoldani a munkaviszonyban élők egyes kategóriáira, mely megoldásnak a kereteit láttuk. Ez az ut a társadalompolitika számára gyakorlati szempontból, azaz mikor a társadalmi erőviszonyok egész konkrét szempontjai alapján kénytelen eszményeit mérlegelni, járhatóbb lehet, ennek eldöntése azonban nem ebbe a keretbe tartozik. Rá kellett azonban mutatnunk, hogy egy ilyen megoldás még jobban kiélezné azt a különbséget, mely a különböző munkavállalói réteg társadalmi védettsége között fennáll, különösen akkor, ha a mezőgazdaság munkavállalóit is tekintetbe vesszük. Ezért vizsgáltuk meg a másik lehetőséget, melyet az egyetemes családi bérbiztositás jelentene. Ennek kétségtelen nagy előnye volna a mezőgazdasági népesség számára, melynél a pótlék összege már komoly vásárlóerőnövekedést jelentene, különösen a gyermekek nagy számára való tekintettel. És kérdés, nem elsőrendü kötelessége-e a nemzet egyetemének, ezzel a legfontosabb népi erőforrást jelentő réteggel szemben az, hogy ennek a megoldásnak terhét viselje.

Minden családvédelmi intézkedés értékének fokmérője az, hogy mennyire hatásos ott, ahol a családvédelem objektiv feltétele, a gyermek, megvan. Ebből a szempontból pedig a munkaviszonyon alapuló bérpótlék intézményének kétségtelen hibája, hogy kizárja a szolgáltatásból a legjobban rászorultak, tudniillik a munkanélküliek csoportját. De figyelmen kivül hagyja a munkavállalók egy részénél rosszabb viszonyok között élő önálló kisexisztenciák nagy tömegét, noha rájuk, mint munkaadókra terhet ró. A családvédelem ideális megoldása az egyetemes családbiztositás volna. Ez abból állana, hogy minden 15 éven aluli gyermek eltartója — kivéve azokat, mint például a köztisztviselők, akik a munkaadótól családi pótlékot kapnak — havi fixösszegü nevelési járadékban részesülne. Ebben az esetben tehát a családi bér elvéből kiinduló biztositás függetlenné, mondhatni öncéllá válva fejlödik olyan komoly nemzetpolitikai tényezővé, mely a nemzet egyetemének a vállára rakná a nemzet legfontosabb értéke: a gyermek felnevelési költségének a széles néprétegeknél tekintélyes hányadát és ezzel a társadalmunk féltett alapját képező családot minden más eszköznél hathatósabb módon erősitené.

Egy ilyen ideális családvédelmi intézménynek megoldása azonban — ezzel tisztában vagyunk — jelenleg nagy nehézségekbe ütköznék. A 15 éven aluliak számát, tekintettel az öregedés fokozódására, a népesség 25%-ára tehetjük, azaz a köztisztviselők családi

pótlékban részesülő körülbelül 150.000 15 éven aluli gyermekét leszámitva, körülbelül 2,100.000-ra. Havi 4 pengő pótlékot számitva, körülbelül 100 millió pengő volna ennek évi szükséglete. Ha az egyéni pénzjövedelmek összegét 1936/37-ben Matolcsy és Varga számitásai szerint — a köztisztviselők jövedelmének figyelmen kivül hagyása mellett — 3 milliárdra tesszük és mint láttuk, egyedül a munkaviszony alapján a 100 millió költségnek 60%-át előteremthetjük, a fennmaradó 40 millió pengő előteremtése a jövedelmi adózásnak, mely jelenleg az állami bevételnek 4%-át sem teszi ki, fokozatos kiépitése által, nem utópisztikus gondolat, hanem egyenesen előkészitője volna annak az adóreformnak, melynek szükségessége ma már nem vitatható.[20]

Ha pedig arra az álláspontra helyezkedünk, hogy mindezt meg kellene előznie a gazdasági élet több strukturális reformjának, nem mondhatjuk, hogy ezek fölöslegessé teszik a családi biztositást, amely azért is sürgősebb feladat, mert hatása — ha kisebb is magában véve — hamarabb jelentkeznék és megállitaná népünk biológiai értékállományának azt a gyors pusztulását, melynek ma szinte tehetetlen tanui vagyunk.

Borbély Mihály és *ifj. Reitzer Béla.*

[20] Matolcsy Mátyás: A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. Budapest, 1938.

Lakás- és lakbérviszonyok Magyarországon.

A falukutatások korában egyre gyakrabban merül fel az a kérdés is, hogy minő körülmények között él a magyar nép és hogyan lakik. A kérdést sokszor igen idegen szemszögből látjuk és megtéveszthetnek azok a leirások, amelyeket olvashatunk. Kétségtelen, hogy az ideális helyzet az volna, ha minden ember legalább is fürdőszobával rendelkeznék és az átlagos laksürüség szobánként nem volna több kettőnél. Azonban nem szabad figyelmen kivül hagynunk azt, hogy a falusi lakosság egészen más körülmények és adottságok között él, mint a városi polgárság és semmiesetre sem mérhetjük egy városi lakáshoz szokott ember szemével a falusi otthonokat. Fejlesztésük kétségen kivül sulyos szociális probléma.

A lakás- és lakbérviszonyokkal való foglalkozás meglehetősen elhanyagolt. Valahogyan ez a kérdés a szociografusok munkájában is csak ugy jelentkezik, hogy lefestik a tömegszállások borzalmas képét, de pontosabb adatokkal már nem szolgálnak. Thirring Lajos dr. nemrég megjelent érdekes tanulmányában[1] rá is mutat ennek okaira, arra t. i., hogy a népszámlálások alkalmával nem fordítanak elég gondot a lakásstatisztikai felvételre; csak a legutóbbi számlálásnál nyert alaposabb feldolgozást ez a kérdés, de most sem került sor a lakbérviszonyoknak tudakolására és igy ezen a téren sincsenek ismereteink.

[1] *Thirring Lajos dr.:* Városaink és tizezernél népesebb községek 1930. évi lakásviszonyai. Magyar Statisztikai Szemle, 1937 augusztus. 705—724. p.

Lakások és lakrészek megoszlása bérviszonyok szerint Magyarországon 1935. végén

	Budapest	Törvényhatósági jogu városok	Megyei városok	Kis és nagy községek	Összesen
Lakások száma összesen	259.958	175.754	323.669	1,252.281	2,011.662
ebből					
tulajdonos lakja	40.290	86.500	187.078	1,084.424	1,398.292
%	15·5	49.2	57.8	86.6	69.5
bérben lakott	219.668	89.254	136.591	167.857	613.370
%	84·5	50.8	42.2	13.4	30.5
lakrészek száma összesen	563.847	280.108	480.256	1,867.668	3,191.879
ebből					
tulajonos lakja	90.301	138.967	290.526	1,619.103	2,138.897
%	16·0	49.6	60.4	86.6	67.0
bérben lakott	473.546	141.141	189.730	248.565	1,052.982
%	84·0	50.4	39·6	13.4	33.0
Egy lakásra jut lakrész					
a tulajd. által lakottban	2.24	1.62	1.55	1.49	1.53
a bérben birt lakásban	2.15	1.58	1.39	1.48	1.71
Egy lakóházra esik lakás	9.00	1.78	1.53	1.16	1.33
egy lakásra jut lakó ...	4.0	4.0	4.0	4.7	4.4
egy lakrészre jut lakó..	1.9	2.6	2.7	3.2	2.8

A népszámlálási felvétel mellett azonban igen böséges anyag áll rendelkezésünkre a lakásstatisztika terén az *adóstatisztika* számoszlopaiban, amelyeket azonban adóztatási célokon kivül másra eddig nem használtak fel. Pedig érdemes ebben a gazdag anyagban is buvárkodni. Adatai természetesen eltérnek a népszámlálási anyagtól, mert az, ami emberi lakás céljaira szolgál, sajnos, nem minden esetben eshetik adóztatás alá is; sokszor olyan helyiség is lakás céljaira szolgáló, amelyet már megadóztatni nem lehet, annyira nem alkalmas lakásnak.

Mig a népszámlálási anyag csak 1930-ra vonatkozik, addig az adóstatisztikai felvétel 1935. végi adatokkal szolgál.

Thirring emlitett tanulmányának érdekes megállapitásai közül az első, hogy lakásaink szobaszáma és föként különleges rendeltetésü helyiségeink száma nagyon rossz. Budapesten minden száz lakásra 182 szoba jut, ugyanis a lakások átlaga kétszobás, de száz lakás közül már csak 90-nek van konyhája, 56-nak éléskamrája, 42-nek elöszobája, 23-nak cselédszobája és csak 32-nek fürdöszobája. Átlagban tehát minden harmadik lakás rendelkezik fürdöszobával. viszont a törvényhatósági jogu városokban száz lakás közül már csak 8-nak van fürdöszobája, a megyei városokban 5-nek és a tizezernél népesebb községekben csak kettőnek.

De, hogy a vidéki városok és községek lakásviszonyai menynyivel rosszabbak a budapestieknél, azt még inkább igazolja felszerelésük. Budapesten száz lakás közül 77 van vizvezetékkel ellátva, már a törvényhatósági joggal biró városokban csak 17.3, a megyei városokban 12.0, a tizezernél népesebb községekben pedig csak 2.9. Még rosszabb a helyzet a gázvezetékekkel való ellátottság terén, ahol ugyanis Budapest is csak 37.6-al vezet, de a városokban 6.2, illetöleg 0.5 lakás van csak minden száz közül ilyen módon ellátva, a községekben pedig csak 0.0%-kal fejezhető ki a gázvezetékkel ellátott lakások aránya. Az elektromos vezetékek terén valamivel jobb a hely-

zet, mert Budapesten ilyennel bir a lakásoknak 80.0%-a, de már a városokban ezeknél is leszáll az arány 40.3, illetőleg 36.8%-ra, a községekben pedig egészen 19.8%-ig. Fontos felszerelési tárgya a lakásoknak az árnyékszék is és itt azt látjuk, hogy a vidéki városok és községek e részt sokkal elmaradottabbak. Budapesten, ahol a közös W. C.-k száma meglehetösen magas, még mindig a lakásoknak 53.5%-ára jut árnyékszék, de már a városokban ezek aránya 14.6%-ra, illetőleg 10.0%-ra csökken, a községekben pedig száz lakás közül csak 2.2-nek van saját belsö árnyékszéke.

Lakbérviszonyok hazánkban 1935. végén.

	Budapest	Törvényhatósági jogu városok	Megyei városok	Kis és nagy községek	Összesen
Lakosság száma	1,043.359	697.397	1,281.809	5,918.177	8,940.742
%-ban	11·7	7·8	14·1	66·2	100 0
A lakások haszonértéke (ezer pengőkben)					
a tulajdonos által lakott .	26.030	15.557	30.737	86.565	158.889
a bérben birt lakásoknál .	170.821	28.357	34.641	25.571	259.390
együtt	196.851	43.914	65.378	112.136	418.279
%-ban a tulajdonos által lakott	13·1	35·8	47·0	77·2	38·0
bérben birt lakásoknál . .	86·9	64·2	53·0	22·8	62·0
%-ban a tulajdonos által lakott	16·2	9·7	19·2	54·9	100·0
bérben birt lakásoknál . .	65·9	10·9	13·4	9·8	100·0
együtt .	47·1	10·5	15·6	26·8	100·0
Bérérték lakásonként:					
a tulajdonos által lakott	P 646	P 180	P 164	P 80	P 114
a bérben birt lakások után	„ 778	„ 318	„ 254	„ 152	„ 423
a kettő közötti arányszám	120	171	155	190	—
Bérérték lakrészenként:					
a tulajdonos által lakott .	P 288	P 112	P 106	P 53	P 74
a bérben birt lakások után	„ 361	„ 201	„ 183	„ 103	„ 246
a kettő közötti arányszám	125	187	173	194	—
Egy lakásra fő bérérték	P 188	P 63	P 51	P 19	P 47

Ahhoz, hogy az adóstatisztikából levonható következtetéseket megérthessük, ezt elöre kellett bocsátani. Az adóstatisztika első megállapitása, hogy a lakásoknak 69.5%-át maga a tulajdonos lakja. Hogy föként a vidéki lakosság él sajátjában és a budapesti bérben, azt mondanunk sem kell. Budapesten a lakásoknak csak egyhatoda az, amelyet a tulajdonos maga lakik, a kis- és nagyközségekben ezzel szemben még egyhatodnál is kisebb a bérben birt lakásoknak aránya.

A bérleti viszonyt lakrészek szerint vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy viszonylag több lakrész van bérben, mint lakás, ami annak az eredménye, hogy a saját lakás rendszerint kisebb, mint a bérben birt. Hogy a saját lakás szobaszáma és föként különleges rendeltetésü szobáinak száma rosszabb, mint a bérben birté, az mind ebből természetesen következik. Az egy lakásra esö lakrészek száma szükségképpen magasabb is a bérben birt lakásoknál, mint a tulajdonos által lakottnál.

Az adóstatisztika eredményei világosan mutatják, hogy Buda-

pest mennyire a bérkaszárnyák városa, a vidéki városokban jelentősen alacsonyabb az egy lakóházra eső lakások aránya, egészen a kis- és nagyközségekig, ahol alig találunk már olyan házakat, amelyben egy lakásnál több volna.

A vidéki saját ház, saját otthon azonban mégsem elég olcsó. Ha ugyanis azt vizsgáljuk, hogy az egy lakásra eső személyek száma miként oszlik meg, akkor azt tapasztaljuk, hogy ugy a fővárosban, mint a vidéki városokban egy lakásra négy személy, a községekben pedig 4.4 személy jut. De mint már fentebb is rámutattunk arra, a fővárosban a lakások szobaszáma általában sokkal magasabb és igy a lakásokra eső arány helyett egészen mást találunk, ha lakrészek szerint vizsgáljuk a laksürüséget. Budapesten a lakrészre eső laksürüség értéke 1.9, már a törvényhatósági jogu városokban 2.6, a megyei városokban 2.7 és a községekben 3.2.

A vidéki lakások erősen tulzsufoltak, annak ellenére, hogy felszereltségük és beosztásuk is sokkal rosszabb, mint éppen az adóstatisztika is mutatja, sokkal olcsóbbak is. Az egy lakosra eső lakbérérték Budapesten 188 pengő, a vidéki városokban 63, illetőleg 51, de a községekben csak 19 pengő évenként, vagyis a budapesti értéknek csak 10%-a.

Ha azt kutatjuk, hogy mi idézi elő a vidéki bérértéknek ilyen alacsony voltát, akkor elsősorban is össze kell hasonlitanunk a lakásonkénti és lakrészenkénti bérértéket a tulajdonos által lakott és bérbeadott lakásoknál. A vonatkozó abszolut számokat a táblázatban találjuk, itt elég talán arra rámutatni, hogy a bérlakások értékelése a vidéken különösen magas. Amig Budapesten a bérbeadott lakás után 1.2-szer annyit fizetnek, mint a tulajdonban lakott után, addig már a törvényhatósági jogu városokban 1.7-szer annyit kell fizetni és a községekben közel kétszer annyi a bérérték. Ebből nem lehet másra következtetni, mint egyedül arra, hogy a vidéken sokkal jelentősebb lakásinség van, mint magában a fővárosban, ahol pedig, mint tudjuk, a lakáspiacon az összes lakásoknak csak 2—3%-a szokott forgalomban lenni.

A vidéki városokban és községekben főként a nagyobb lakások iránt nyilvánulhat meg fokozottabb kereslet, mert a lakrészenként számitott bérértékeknél még nagyobb különbség van a tulajdonos által lakott és bérben birt lakrészek között.

Az adóstatisztika vonatkozó számaiból és Thirring emlitett munkájának egybevetéséből megállapithatjuk, hogy a vidéki városokban, de főként a községekben a lakások rosszak, ennek következtében olcsók, de számuk igen kevés. A lakások iránt fokozott kereslet mutatkozik és magasabb bérek fizetésére is volna hajlandóság, de nem lehet megfelelő lakást kapni. Jó lakás még kevesebb van, mint rossz és ebből világosan következik az, hogy valószinüleg a jó lakások bérei messze felülemelkednek az átlagon, jelentősen drágák.

Az a tény, hogy kevés a bérbe adható lakások száma, a lakások nagyobb többségére magának a tulajdonosnak van szüksége, vontatott lakáscserét hoz magával, ami nincsen használára a lakásépitési törekvéseknek sem, főként akkor nem, ha bérépitkezésekről volna szó.

Érdekes megfigyelni az adóstatisztikából az utolsó 12 év lakásépitési tendenciáját a fővárosban, a városokban és a vidéken

Viszonylag a legtöbb lakás a fővárosban jött létre, ahol ugyanis az 1935. év végén használható lakásoknak 32.4%-a az utolsó 12 évben keletkezett, amivel szemben a megyei városokban már csak a lakásoknak 25%-ára lehet ugyanezt mondani, a törvényhatósági jogu városokban 24.7%, a községekben 21.6% az ujabb épitkezési konjunktura eredménye. Ezek a számok azonban igy önmagukban nem mondanak semmit sem és csak akkor használhatók, ha tudjuk azt is, hogy miként fejlödött ugyanezen időszakban ezeken a közületekben belül a lakosság száma.

A lakóházak számának fejlődése hazánkban 1923—35 között.

	Budapest	Törvényhatósági jogu városok	Megyei városok	Kis és nagy községek	Összesen
Lakóházak száma 1935-ben	28.801	98.742	211.196	1,177.742	1,516.481
ebből az utolsó 12 évben keletkezett	9.334	24.408	52.795	254.831	341.368
%-ban	32·4	24·7	25·0	21.6	22 5
a lakosságszám szaporodása az utolsó 12 évben %-ban	12·4	13·9	14·3	6.5	8·7
viszonyszám a két százalékos érték között	261	178	175	332	—

A legnagyobb emelkedést a lakosság számában a megyei városoknál tapasztalhatjuk, a budapest-környéki városok fejlödésének következtében, mig az általános városfejlödéssel szemben a legjobban a községek maradtak el. Ha már most a lakosságszám fejlödése és az ujonnan keletkezett lakások számának fejlödése között a viszonyszámitásokat megtesszük, akkor arra a meglepö eredményre fogunk jutni, hogy a községek lakásviszonyai az elmult tizenkét évben sokkal erösebben javultak, mint akár a főváros, de még sokkal inkább, mint a vidéki városok lakásviszonyai.

A vidéken a lakásviszonyok erös javulása jelentös szociális könnyebbséget jelent, de a vidéki városokban a hiányok még megvannak. Nem szabad tehát kirivó esetekből azt megállapitanunk, hogy a mezögazdasági munkásság lakásviszonyai olyannyira roszszak, mert ha nem is mondhatók szerencséseknek, annyi mégis megállapitható, hogy fokozottan jobban javulnak, mint akár a fővárosnak, akár pedig a vidéki városoknak lakásviszonyai. Tekintettel arra, hogy a budapesti lakásviszonyok sokkal jobbak és messze az átlagon felül vannak, ezeket kikapcsolhatjuk. Meg kell azonban állapitanunk, hogy a vidéken a városok lakásviszonyai a legroszszabbak.

Kettös munka vár itt megvalósitásra. A közületeknek elö kell mozditaniok a jobb lakások termelése iránti mozgalmat azzal, hogy fokozott mértékben városiasitják területüket. Vidéki városaink viz-, csatorna- és gáz-hálózata jelentös bövitésekre szorul, de ezeknek végrehajtása feltétlenül elö fogják mozditani a lakásmodernizálási akciókat, a modernebb, jobb lakásoknak épitése iránti törekvéseket.

De megfelelö munka vár itt a magántökére is, amelynek számos alkalma és lehetösége lesz bérépitkezések által javitani a városok lakásviszonyait. Bérlakásokra már csak azért is szükség van, hogy az általános lakáskultura fejlödjék, mert kétségtelen, hogy a bér-

lakások — ha felszerelésüket, szobaszámukat tekintjük — feltétlenül jobbak, mint a saját tulajdonban birt lakások.

Remélhető, hogy a most végrehajtás alá kerülő városrendezési törvény alkalmat fog adni arra, hogy a magántöke érdeklödéssel forduljon a magyar városok lakásviszonyai felé és bérlakások épitésével javitson azok viszonyain. A rendezett városok sokkal inkább alkalmasak lesznek a bérházak épitkezésére és ezeken keresztül a városok jelentös lakásszaporulathoz juthatnak.

A községekben föként a saját tulajdonban birt lakóházak bövitésére van csak szükség. A szobaszámok kicsinyek és a lakások felszereltsége hiányos. A felszereltségi viszonyok javulására csak akkor számithatunk, ha az ezekhez csatlakozó üzemek is meglesznek, mig a magasabb szobaszám céljaira célszerünek mutatkozik az épitettöknek megfelelö kölcsönöket nyujtani. Tévedés az, hogy a falusi lakások nem jelentenek elég biztos és mobil tökét, láthatjuk, hogy a falvakban a kiadható lakásoknak elég tekintélyes bérértéke van.

Más kérdés azonban az, hogy miért nem vállalkozik a töke apróbb családi házak épitésére és ezeknek bérlet utján való hasznositására. Az adóstatisztika felsorolja a háznagyságokat a lakás- és emeletszám szerint, külön csoportositva ezeket bérleti viszony alapján. Láthatjuk, hogy a bérlakásoknak a legnagyobb része nagy épület, több lakással, de nemcsak a fövárosban, hanem a vidéki városokban, söt még a falvakban is. Budapesten talán valahogy érthetö ez, ahol a magas telekárak következtében a nagyobb lakásszámu lakóház épitése mindenkor gazdaságosabbnak mutatkozik, de miért kell ennek a vidéken is igy alakulni?

Lakóházak nagyság szerinti megoszlása hazánkban 1935 végén.

	Budapest	Törvényhatósági jogu városok	Megyei városok	Kis és nagy községek	Összesen	Budapest	Törvényhatósági jogu városok	Megyei városok	Kis és nagy községek
egy szobás családi házak	1.677	35.033	79.872	597.594	714.176	5·8	35·4	37·7	50·7
egy szobás bér „	640	6.481	12.525	30.147	49.793	2·2	6·5	5·7	2·6
két családi „	1.430	17.477	47.604	389.353	455.864	4·9	17·6	22·4	33·1
„ bér „	802	5.357	13.358	29.626	49.143	2·8	5·4	6·2	2·5
három családi „	2.060	4.643	16.972	63.687	87.362	7·1	4·6	7·9	5·4
„ bér „	1.567	6.310	9.615	12.385	29.877	5·4	6·3	4·5	1·1
négy családi „	1.230	2.112	6.466	18.455	28.263	4·3	2·1	3·0	1·6
„ bér „	1.493	4.089	5.951	5.694	17.227	5·2	4·0	2·8	0·5
öt családi „	370	1.196	2.216	7.675	11.457	1·3	1·1	1·0	0·7
„ bér „	890	2.340	3.662	2.938	9.830	3·1	2·3	1·6	0·2
ötnél több családi „ szobás bér „	785	1.672	1.816	10.543	14.816	2·7	1·6	0·8	0·9
egy családi „	3.765	5.241	8.015	6.086	23.107	13·1	5·3	3·7	0·5
emeletes bér „	719	115	348	1.833	3.015	2·5	1·1	0·1	0·1
két családi „	3.661	5.142	2.308	1.580	12.691	12·7	5·2	1·0	0·1
„ bér „	3	3	53	53	112	0·0	0·0	0·0	0·0
három és több családi emeletes házak	2.501	1.382	377	88	4.348	8·7	1·4	1·8	0·0
bér „	—	2	—	1	3	—	0·0	—	0·0
	5.208	147	38	4	5.397	18·2	0·1	0·0	0·0
Összesen.... :	28.801	98.742	211.196	1.177.742	1,516.481	100.0	100·0	100·0	100·0

Budapesten az összes házaknak 71.4%-a bérház, de ezek közül a maximálisan három szobával biró, tehát minden valószinüség szerint csak egy lakó által birt házak aránya az összeshez viszo-

nyitva 10.4%-ot tesz ki. A vidéki városokban, ahol a bérházak aránya az összeshez 36.5%, illetőleg 27.3%, ezeknek a kisebb bérleményeknek az aránya az egészhez viszonyitva csak 10.9%, illetőleg 11.9%, a falusi bérházak közül ilyen kisebb pedig csak 5.1% volt az összesen 7.5%-ot adó bérházak közül. Budapesten és a vidéki városokban egyaránt nagyon nehéz bérben kapni olyan kis házat, ahol egy család egyedül lakhatik és az, akinek nincs módja sajátmagának ilyet épiteni, az kénytelen bérházba huzódni.

Világosan látszik ebből, hogy a vidéki városoknak, amelyek az épitkezések terén el vannak maradva, ebben az irányban kellene lépéseket tenniök. Meg kell találni azokat az eszközöket, amelyek a vállalkozói kedvet és tőkét abban az irányban mozgósitják, hogy a vidéki városokban kisebb házakat épitsen és ezeket megfelelő módon juttassa bérbe. Ilyen épületek iránt megvan a kereslet, ezek az épületek azok, amelyek a mai városfejlődési törekvéseknek is a legjobban megfelelnek, ilyen módon tehát minden szempontból helyes ezt elősegiteni.

Hogy a vidéki városok épitkezési mozgalma ez irányban elmaradott, azt mi sem bizonyitja jobban, mint az a tény, hogy amig Budapest összes házainak 26.2%-át tatarozták, illetve alakitották át az utolsó négy évben, addig a vidéki városok lakóépületeinek csak 4.2, illetve 2.7 %-át, a falusi lakóházaknak pedig 0.4%-át épitették vagy javitották meg olymódon, hogy adóelengedésnek volt helye.

Ruisz Rezső.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

V. Surányi-Unger Tivadar: Budapest szerepe Magyarország gazdasági életében. 2 kötet (364+458 old.) Budapest, 1937—38. A Székesfővárosi Statisztikai Közlemények 85. kötete.

Régebben unos-untig hallottuk a szólamot, hogy Budapest Magyarország szive, vagy hogy Magyarország agya. Ezzel nemcsak azt akarták hirdetni, hogy a székesfőváros hazánknak első és legfontosabb életszerve. A multban ennek a kifejezésnek erős, szinte kirekesztő éle volt: szembeállitotta a fővárost a meglehetősen lenézett, a haladásból lemaradottnak tekintett vidékkel. Még azok is elismerték feltétlen hegemóniáját, akik — köztük országos politikusok is — nemcsak hogy nem voltak Budapest feltétlen bámulói, hanem kárhoztatták egyoldalu, szerintük „vizfejszerü" megdagadását és kormánypolitikai dagasztását, tulfejlesztését. A frázisharc külsőségeken, merő szemlátomáson alapult, s szegény Budapest mintegy agyaglábakon álló aranyos Dágon-bálványnak látszott.

Ezen a korszakon azonban szerencsésen tul vagyunk. Budapest és a vidék s különösen a vidéki városok erő- és szerepelosztása nemcsak a kölcsönös megértés, bizalom és rokonszenv révén, hanem a szigoruan tudományos vizsgálat helyes megvilágitása révén is reális megismerés tárgyává lett, s ama felületes csodálat vagy megvetés animózus tulzásai háttérbe szorultak.

Bizonyos lett, hogy Budapestnek az ország és saját történelme, a szellemi és anyagi fejlődés adottságaira alapozott országos vezérszerepe van, s hogy ez a szerep a közélet, kormányzati és közigazgatási, közmüvelődési és közgazdasági politika terén is s különösen mint széleskörü autonómia alapja szükségkép erösen kidomborodik, anélkül, hogy ez a vidék fejlődésének rovására menne. Söt a haladás kölcsönös. Ez az, amit a közelmultban ponderáns helyeken is elfelejtettek vagy látni nem akartak.

Legujabban *v. Surányi-Unger Tivadar* hatalmas statisztikai müve gyarapitja Budapest fegyvertárát. Teljes, modern tudományos apparátussal világit rá a főváros *országos* gazdasági szerepére.

Kifejezetten korlátozza magát. Nemcsak a napi politika teljes kizárásával, de azzal is, hogy nem óhajt a fővárosnak, mint hatalompolitikai (törvényhozási, közigazgatási, igazságszolgáltatási) központnak, sem mint a müvelődéspolitika gyujtópontjának szerepével foglalkozni. Söt várospolitikai szerepét is mellözi. Ellenben annál nagyobb buzgalommal mélyed bele egyetlen vállalt feladatába: az anyagi s gazdaságpolitikai szempontok vizsgálatába.

De még itt is időbelileg korlátozza magát a termékenyebb eredmény biztositása végett. Kiindulva abból a megfontolásból, hogy közgazdasági és statisztikai irodalmunk fölösen feldolgozta már az előbbi időket, ő csak a legaktuálisabb, az 1925—1934 közti egyetlen évtizedre szoritkozik, amely alatt országos és vele fővárosi gazdaságunknak — minden jel szerint — a világháboru és forradalmak válságait ezer viszontagság közt kihevernie sikerült és mindkettő együtt a továbbfejlődés, ujjáépités utján halad.

A nagy mü jól megérthető áttekintést nyujt nemcsak a szakembereknek, hanem a tágabb közönségnek is, mindig országos keretben, a főváros gazdasági viszonyairól. A népesség és népsürüség alapvető tényeiből indul ki és sorra veszi a termelés főágait, a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és forgalmi viszonyokat az első kötetben; majd a második kötetben a hitel, a fogyasztás és a jövedelemeloszlás kapcsolatai, mindezek társadalompolitikai függvényei, végül a közületi háztartások (kiadási, bevételi, adóssági és vagyoni) viszonyai következnek.

Befejezésül összefoglalja eredményeit, ezeket történelmi távlatba állitja, s a számok tömegéből és sorozatából irányvonalakat és korrelációkat állapit meg Budapest országos szerepének jelene és jövője képében.

Ebben a részben ugy az analitikus, számszerü, mennyiségi pontosságra törekvő, egybevető módszert, mint a minőségi összesitő, merő gondolati egyesitésre törekvő, szintetikus módszert használja.

Idevágó grafikus-táblái feltüntetik Budapest részesedését az ország összes ipari terményeinek értékében; az ország összes forgalmában; hitelintézeteink mérlegszerü vagyonában, idegen tőkéiben, betéttulajdonában; helyzetét az országos munkanélküliségben és a bérharcokban, a társadalombiztositó intézetek taglétszámában; részesedését az ország összes közületi kiadásaiban; a személyforgalomban, az idegenforgalmi bevételeiben; a kórházak beteglétszámában. Ezenkivül 62 külön táblázat szolgálja ezt az összefoglaló részt.

Felfelé irányuló és kedvező trendvonalakat mutat a főváros részesedése az ipari termelés értékében és az összes áruforgalomban; a hitelintézetek mérlegszerü vagyonában, betétállományában; a társadalmilag biztositottak számában; a közületi kiadások részesedésében. Lefelé irányuló és kedvező vonalat a munkanélküliek számában. Lefelé irányuló és kedvezőtlenebb irányvonalu: az idegen forgalom szemben a vidékkel. Felfelé irányuló és kedvezőtlenebb vonalra példa a bérharcok képe.

Érdekesek a szerző korreláció-példái is s a belőlük levont következtetések; pl. Budapest részesedése egyrészt az ország összes lakosai számában, s másrészt — ezzel szembeállitva — készárubehozatalunk szerepe egész behozatalunk értékében. Tovább menve: Budapestnek az ország egész gyáripari termelése értékében való részesedése; a mezőgazdasági olló szétnyilása, s az ország összes jövedelmi adójából Budapesten befolyt rész stb.

Szigoru következetességgel fölépitett bizonyitásából az a vezérlő eszme tünik ki, hogy Budapest országos és sajátosan városi nagy fejlődését és preponderáns helyzetét elsősorban a növekvő s országos viszonylatban nagyobb népsürüség, nagyobb töke, nagyobb iparosodás és a kereskedelem kiterjedése, átfogóbb hitelfunkciók, nagyobb

munka stb. szoros korrelációjából előállott termelési fölény, a jövedelem és fogyasztás nagyra fokozása következtében érte el.

Ime: a székesfőváros és kerete, az ország tiz fontos éve gazdálkodásának őszinte története, a politikum kikapcsolásával. A politika csak a jövőbetekintés során szólal meg, amikor a szerző bizonyos aggodalmait és azt a meggyőződését fejezi ki, hogy a pesszimistább felfogást elsősorban csak Trianon revíziója oszlathatná el Oly politikai nyilatkozat, melyet mindnyájan észszerüen és szivből osztunk.

A logikus okfejtéssel haladó s közel negyedezer statisztikai táblázattal ellátott nagy mü méltó kiegészitésképpen sorakozik a szerző 1936-ban megjelent közgazdaság- és pénzügytanához.

Nagyérdemü munkája mellett azonban lehetetlen meg nem említenünk a székesfővárosi statisztikai hivatal és körültekintő igazgatója, dr. Illyefalvi I. Lajos érdemét, hogy ezt a munkát a főváros igazi tudományos ismeretét előmozditó hatalmas kiadványai közé iktatta. *K. Wildner Ödön.*

Borotvás-Nagy Sándor: Közgazdasági müvelödésünk kezdetei. Budapest, Franklin Társulat, 1938. 467 l.

Ritkán akad magyar olvasó kezébe közgazdasági tudományos munka, amely annyi gyönyörüséget és lelki megnyugvást kelthetne, mint Borotvás-Nagy uj könyve. A tárgy érdekessége, a tudományos komolyság, amellyel a szerző témáját megfogja és letárgyalja, a minden részletre kiterjedő szorgalmas előtanulmány és az ismertetés könnyedsége és világossága gazdaságtörténeti irásaink egyik legbecsesebbjévé avatják ezt a — a Franklin Társulat nobilitásából szépen kiállitott — munkát. Valóban nagy kár, hogy a szerzönek nem volt módjában — holott az volt eredeti szándéka — óriási forrásanyagát teljes egészében közzétennie. Bár a fogyatékos idézések is becses támpontot nyujtanak, mégis kellene, szerintünk, módját ejteni annak, hogy a forrásanyag teljes egészében válhassék későbbi kutatók közkincsévé.

A könyv a hübériség gazdasági müvelödésben meddő korszakának ismertetése után közgazdasági kulturánk kezdetének a Mária Terézia által gróf Esterházy Ferenc támogatásával alapitott szempci ujkeletü iskolát teszi, amely a merkantil államelvek iskolapéldája. Az uj iskola vezetése a piarista rend vezetése alá került, amelynek örök dicsösége marad, hogy a közgadasági ismeretek első hirdetője a nevelésben. Ez a rend adta a szempci iskolának a tanárokat, elsösorban a kiváló *Valero Jakabot*, aki 1766-tól 1772-ig a tatai gimnáziumba áttelepitett iskola igazgatója is volt. Sajnos, a rendi légkörben az ilyesfajta kollégium még nem tudott gyökeret verni és igy a szempci kezdeményezés csakhamar megszünt és csak szellemét igyekeztek a lelkes piaristák gimnáziumaikon át valamennyire fenntartani. Érdemes felemliteni, hogy az elsö magyar tanitóképzöben is *Weiss Lipót* kegyesrendi szerzetes oktatta a gyakorlati tárgyakat, a mértant és a polgári épitészetet. Általában a kegyesrendiek voltak azok, akik közgazdasági müvelödésünk elsö terjesztésének dicsöséges úttöröi voltak. *Königsacker Calazanti* József gróf Scriptura Duplexe az elsö magyar könyvviteli könyv, vezérfonál tanárok számára, amely nagyban hozzájárult a gazdasági érzék fejlesztéséhez.

Ezekből az elsö kezdeményezésekből kiindulva, szerzönk minu-

ciózus lelkiismeretességgel ismerteti gazdasági kulturánk fejlödésének minden egyes jelenségét egészen a Széchenyi-Kossuth korszakig, 1848-ig. Anyaga oly gazdag és tömött, hogy le kell mondanunk még csak félig-meddig alapos ismertetéséről is. Tárgyát öt korszakra osztja: a hübéri gazdálkodás 1750-ig, a merkantilizmus 1790-ig, a fiziokrata irány 1825-ig, a szabadkereskedelmi irány 1836-ig és a védvámos irány 1848-ig. Az a benyomásunk, hogy a több mint egy évszázadra terjedö kutatásnak minden egyes, félig-meddig jelentös eredménye fel van a munkában dolgozva. Csakis néhány, különösen érdekes és értékes részletre kivánjuk a figyelmet ráterelni.

II. József, aki egyébként a müvelödés terjesztésének volt meggyözödéses hive, 1781. évi parancsában ugy rendelkezik, hogy a tehetségtelenek menjenek iparra és kereskedelemre, ott hasznos polgárok lehetnek, de latin iskolába ne vegyék fel öket. „Itt bukkan fel elöször — irja szerzönk — az a máig egészen kiforrott és mérhetetlenül káros irányzat, amely minden szép szavakkal simogató vállveregetés dacára, gyakorlati intézkedéseiben mégis alacsonyabb rendüségü fokozatokat különböztetvén meg, egyik pályát a másik tehermentesitésére, egyik tanintézetet pedig a másik szennyvizlevezetö csatornájának használja föl."

Pompás fejezete a könyvnek az, amely *Tessedik* Sámuelnek, a magyar mezögazdasági tudomány elsö rendszeres müvelöjének és példátlanul lelkes küzdöjének érdekes életét és megbecsülhetlen értékü müködését ismerteti. „Ma már a saját termékenységéhez méltó gazdag irodalom foglalkozik vele, iskola viseli nevét, de névtelenül él müve a lóherében, akácfában, javitott szikben, a kenyérkeresö mindennapi élet számára nevelö iskolafajokban és magában a közgazdaságilag megnevelt népben." Mint szarvasi pap ö jött rá, hogy az akácfa birja a szárazságot, megdöntötte azt a tévhitet, hogy a szikes föld nem müvelhetö, rekordtermései voltak lucernából, gyakorlati téli gazdasági iskolájának 900 növendéke volt (a XVIII. század végén!), gyakorlatban tanitott mindent, élösövénytelepitést, trágyakezelést, földforgatást, vetett réten takarmánykaszálást. Hosszu ideig sok elismerés érte, a végén azonban intrikák, féltékenység és a hatóságok hozzá nem értése odajuttatták a sok költség és tapasztalat árán kifejlesztett intézetet, hogy az 1806 októberében megszünt. „Meg kellett érnie, hogy a már behozott jót kiküszöbölték és visszaállitották a rosszat. Igy a diaetetika helyében mitológiát tanitottak, a beszélgetö, értelmes tanitás helyett pedig a taktusra beszajkózott leckét." Pedig valóban Tessedik volt az elsö, akinek gazdasági elgondolásai, szaknevelési rendszere a kisbirtokosság müvelödésére vonatkoztak. „Minél maibb szemmel nézzük Tessediket, annál korszakalkotóbbnak látjuk." Nagy érdeme szerzönek, hogy közgazdasági müvelödésünknek ezt a felejthetetlen elöharcosát pompás jellemzésével elötérbe helyezte.

Thaer és Young ismertetése után szerzö szines beállitásban részletesen közli a Georgicon megalapitását, amelynek Festetich 932 holdat bocsátott keszthelyi uradalmából rendelkezésére, mig az 1818-ban alapitott magyaróvári gazdasági intézet kisebb népszerüségre tett szert, talán mert német nyelven oktatott, talán mert nem magyar fönemes, hanem Mária Terézia veje alapitotta, aki egyébként a fenntartás összes költségeit fedezte. Nákó Kristóf 1799-ben „kis mezögazdasági iskolát" alapit Nagyszentmiklóson. Hozzájárultak a

gazdasági tudás terjesztéséhez Nagyváthy János kitünö praktikus irásai („Szorgalmatos mezei gazda", „Magyar practicus termesztetö", „Magyar gazdatiszt") is. Biztatja a földesurakat, hogy segitsék tisztjeiket tanulmányaikban: „az illyen ifjak nevelésére tett költséget a Méltóságok csak kevés idö mulva is gazdag uzsorával vissza fogják venni". Biztatja öket, hogy rendes fizetést adjanak tisztjeiknek, „mert nélkülözés a hütlenség kezdete". Hangsulyozza, hogy a gazdatisztnek tudnia kell a kereskedés tudományából is annyit, amennyi az eladáshoz szükséges és tartson állandó érintkezést szótartó, régi, hitelképes kereskedökkel és ilyeneknek akár olcsóbban is adjanak el. Kitünö irásokkal gazdagitották a gazdanevelö irodalmat Pethe Ferenc és Rumi Károly György is.

Az általános közgazdasági irodalom termékei közül kimagaslik *Skerlecz* Miklós báró, aki a kereskedelem, különösen az exportkereskedelem érdekében száll sikra, egyenesen azt javasolja, hogy „a törvényhozás ezt a kereskedöi állást nemesnek nyilványitsa". Jelentöségben azonban mindezeket felülmulja a Széchenyi elötti legnagyobb magyar közgazda, *Berzeviczy* Gergely, aki sulyosan elitélte a hübérrendszert. „Világlátottsága, nagy tudása éles logikával vetitette elé, hogy a jobbágykérdés minden haladás gyupontja." Szabadkereskedelmi alapon áll, a magyar közgazdaság egészüljön ki Ausztria piacával, hogy igy a nép szaporodva a jólét irányában fejlödjék. Egy nemzetközi kereskedelmi társaság alapitását is propagálja, csodálatosképpen állami hátvéddel, egyéni nyereséggel, de állami kockázattal. A paraszt müveltségét fokozni kivánja: „lehetetlen, hogy rosszabb gazda legyen az, aki a mezei, gazdasági dolgok valamelyes elméleti ismereteit megszerezte." Kiemeli még szerzönk *Schwartner* „a magyar királyság statisztikáját".

Csak vázlatosan mutatjuk be, hogy a könyv miként ismerteti részletesen és beható kritikával korszakának közgazdasági irodalmát. Ép ily alaposan tájékoztat arról a késhegyig menö harcról, amelyet az országgyülés a müegyetem felállitásáért folytat a királylyal, aki ennek létesitését mindenkép hátráltatja, „mert a müegyetem szelid nevelöi kérdésében viaskodó király és rendek mögött az iparosversenytöl félö Ausztria s a földmüvelésböl kilábaló Magyarország küzd. Nagyon jól tudja már mindkettö, hogy a közgazdasági nevelés gazdasági és politikai erö."

Egyik legértékesebb fejezete a kitünö munkának ezt a cimet hordja: „*Tisztességes ember-e a kereskedö?*" Az 1836-ban ülésezö alsótábla fölir a förendekhez és azt kivánja, hogy „halladék nélkül történjen legalább valami, ami a nemzet kereskedésének minden kifejlödését sorvasztó mostani állapotában enyhittést keressen". 1835-ben Deák Ferenc is hozzászól a kereskedelem kérdéséhez. „A kereskedéshez nem kell külön tudomány, szakképzés, maradjon szabad pálya, ahol bárki érvényesülhet, mig a hozzá nem értö bukjék el", ez volt Deák álláspontja, „... kereskedhessék akárki, ne legyen ez a jövedelem inasképzés ürügye alatt testületek családi egyedárusága." *Csiszár* Sámuel kolozsvári református pap igy szól egy görög kereskedö sirjánál tartott gyászbeszédében: „Kérdezd meg, mi ád fényt és eröt a státusoknak? Ugy fogod találni, a böltsen rendezett, virágzó kereskedési intézetek mesteri keze ... Kereskedés nélkül nints élete a népnek ... De azt veti valaki szememre, hasznot hajt a kereskedö magának s felejti a másokét. Mutassatok nékem egyetlen

egy embert, aki mindent csupán másokért csinál?" A pesti casinói egyesület tervet is dolgoz ki a kereskedelem fejlesztéséről, de csodálatos módon 1832-ben, a szabadkereskedelem végén állami beavatkozással, állami egyedárusággal felruházott külkereskedelmi hivatallal, szinte egykézrendszerrel akarná a külkereskedelem kérdését megoldani. „A kereskedelem lényegét — irja helyesen szerzönk — középnemességünk csak elméletileg látta át. Valóságát nem volt képes megragadni, hogy az állami gyámkodás elöjogos védöszárnyai alól kimerészkedve, garast fogához verö, széles, népi kulturát hordozó, szélsöséges osztályellentéteket kiegyensulyozó és éppen a foglalkozása által örök kezdeményezésre, önálló itéletre szoktatott, ki nem forrott áramlatokkal szemben nagy ellenállóképességü, városlakó, patricius osztállyá alakuljon." Erre az időre esik a Polgári Kereskedelmi Testület által *Bibanco* Gyula kezdeményezésére alapitott első kereskedelmi szakiskola, csakhogy — mint szerzönk mondja — „gyorsabban vált a kereskedelmi szakoktatás s a kereskedelem magyarrá, mint a magyar kereskedövé". *Wesselényi* Miklós, a halhatatlan nagy magyar föur is sulyos szavakkal sürgeti a nemesség érdeklödését a gazdasági pályák, a kereskedelem iránt. „Csak azon nemzetek gazdagok, hatalmasok s miveltek, hol a kereskedés virágzik s hogy e nélkül soha nemzet a szegénység s bárdolatlanságból ki nem emelkedett."

Egy későbbi fejezet, amelynek cime: „A kereskedöszellem teret hódit a magyar tudatban", a szilézíai Elsnert idézi, aki világraszóló kereskedelmi jövöt jósol a kitünö fekvésü Pestnek. De a magyar elem még mindig nem akar kereskedni. Pedig, mint *Erdélyi* János irja: „A kereskedöi rend megbecsülése ugy érettetik el legbiztosabban, ha a kereskedöi osztályt a kiváltságos, vagyis nemesi rend nemcsak nagyobb figyelemre, hanem vele való társalgásra is méltónak tartandja... nálunk sok, még magát müvelt férfinak tartó nemes is a legbecsületesebb és értelmes kereskedöt zsidónak vagy csalárdnak nevezi és pedig csak azon okból, mert a földesurnak eladó gyapjára vagy egyéb termesztvényeire nézve kereskedöi észrevételeit elöadni bátorkodik, vagy az eladótól kiszabott árt a kereskedöi kilátások szerint önkára nélkül elfogadni nem képes." *Katona* Elek hangsulyozza, hogy „aki nem bir a szükséges esméretekkel, mind magának, mind másoknak árt a kereskedésben", ezért *Brassai* Sámuel minden nagyobb kereskedövárosban akarna kereskedelmi iskolát alapitani, a negyvenes években valóban létesülnek is szakirányu kiskereskedelmi iskolák. Ebben az időben már a lapok tele vannak népszerü, oktató közgazdasági cikkekkel. Sokan hirdetik azonban a kereskedelem képesitéshez kötését is. *Karvasy* Ágost is, egyébként jeles könyvében, annak szószólója, hogy a kereskedö ifjak elöbb szegödjenek be külföldön valamely kereskedönél, holott — amint szerzönk helyesen irja — „a csak céhszerü boltosinaskodás sohasem lesz képes megadni a kivánt világgazdasági áttekintést".

Rendkivül értékes része a munkának az a külön fejezet, amelyet Széchenyi Istvánnak szentel, akinek óriási szellemi hagyatékát „a haladó magyar gondolkodás bibliájának" nevezi. Amikor Széchenyi kimondja, hogy „a lakosok több vagy kevésb értelmi sulya határozza el föképen az országok kulturai s civilisatiós lépcsöit", amikor megállapitja, hogy a haladás elöfeltétele a nevelésen felül a társadalompolitikai nagy feladat, a jobbágyfelszabaditás, amikor a

„polgári erényt s felvilágosodott emberi elmét" teszi meg a nemzet tartós alapjává, amikor különösen a közgazdasági tudást helyezi elötérbe, a nála megszokott öszinteséggel kimondván, hogy „eleinknek Verbőczyvel együtt, kinek kereskedési tudományiról nagy ideám nincs, legkisebb képzeletök sem volt a nemzeti gazdaságrul": akkor valóban a közgazdasági művelödés fejlödésének is nagy uttörőjéül bizonyult. Borotvás-Nagy igen helyesen emeli ki, hogy Széchenyinek minden gondolata és programjának minden része azon a meggyözödésén alapszik, hogy „az egyén ereje fejtse ki magát korláttalan szabadversenyben". Éppen ezért nem oszthatjuk szerzönknek azt a beállitását, mintha minden nemzedék Széchenyi hagyatékából „ugyanolyan joggal bányássza ki azt, ami saját jelenének igazolására szolgál", mert ez csak oly nemzedékekre állhat meg, amelyek a gazdasági szabadság alapján állnak. A gazdasági korlátozásokat, az állami beavatkozást a gazdasági életbe bajos volna Széchenyi hagyatékából igazolni.

Teljesen osztjuk szerzönk nagy tiszteletét, amelyet *Fáy* András nemes, felejthetetlen egyénisége és müködése iránt tanusit, de kár, hogy értékelésében bizonyos vonatkozásban Széchenyi fölé akarja sorozni. Azt hisszük, hogy a két nagy férfiu összehasonlitása semmi célt nem szolgálhat és senki sem tarthat igényt arra, hogy a „legnagyobb magyarral" értékben még csak össze is hasonlittassék. Elég Fáy Andrásról megállapitani, amit a könyv nagyon szépen fest alá, hogy ö a „testetöltött közgazdasági magyar", aki a legnagyobb gazdasági és társadalmi igazságokat nagy tudással, élvezhetöen, szellemes formában és nagy bátorsággal tárta kortársai elé. Vélekedésünk szerint a kitünö munka csak nyerne azáltal, ha ujabb kiadásában — amely remélhetöleg rövidesen szükségessé fog válni — egyes megjegyzései, amelyek ugy sem illenek a Széchenyi egyedülálló nagy egyénisége iránt egyébként tanusitott hódolatteljes tiszteletéhez, kimaradnának.

Helyszükéből mellözve számos értékes és pompásan feldolgozott részletet, amelyek a 40-es évek gazdasági oktatási rendszerének és irodalmának emelkedését mutatják be, még csak azt a külön fejezetet kivánjuk megemliteni, amely Kossuth Lajossal foglalkozik. Helyesen állapitja meg, hogy Kossuthnak a védövámrendszer mellett való állásfoglalása nem nyugodott közgazdasági, hanem tisztán politikai megfontolásokon. „Kossuth", irja szerzönk. „nem járult többet a védvámos közgazdasági gondolat eszmei tartalmának fejlesztéséhez, mint Amerigo Vespucci Amerika fölfedezéséhez." A védvám pártolása egyszerüen „óriási ütökártya volt Széchenyivel szemben." Az önálló magyar ipar megteremtésére irányuló politikája állitja Kossuthot az iparegyesületnek, majd az iparkiállitásnak az élére, ugyanebböl a megfontolásból alapitotta meg a Magyar Kereskedelmi Társaságot, de „közgazdasági iskolázottsága elégtelen arra, hogy a részleteket is láttassa vagy éppen kidolgoztassa vele". Ez lehetett oka annak, hogy ez az üzleti társaság igazgatója sikkasztása folytán hamarosan összeomlott és Kossuthot csak óriási népszerüsége óvta meg attól, hogy a társaság összeomlása politikai érvényesülésének gátat vessen. Végeredményben Kossuth müködését helyesen értékeli a könyv, amikor megállapitja, hogy „politikus volt és nem nevelö, de ezzel a tettével fontos helyet követel fajunk müvelödésében is".

Borotvás-Nagy Sándor könyve nagyértékü gazdagodása köz-

gazdasági és gazdaságtörténeti irodalmunknak. Aki hazánk közgazdasági fejlődésének és művelődésének kibontakozása iránt érdeklődéssel van, nem mulaszthatja el elolvasását. Ezenfelül azonban az a meggyőződésünk, hogy azok számára, akik gazdasági szakoktatásunk bármely ágában vagy fokozatában működnek, okvetlenül hozzáférhetővé kell tenni azt a példás szorgalommal, kiváló hozzáértéssel és forró tárgyszeretettel összeállított anyagot, amelyet ez a jeles könyv feltárt. *Éber Antal.*

Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. Szerkesztette: *Dr. Makai Ernő.* III. évfolyam. (TÉBE-könyvtár, 93. szám.) Budapest, 1938.

A TÉBE által kiadott bankévkönyv az idén nem kevesebb, mint 27 ivnyi terjedelemben jelent meg és tartalma valóban igen gazdag. Kiváló szerkesztőjének, dr. Makai Ernőnek, a Belvárosi Takarékpénztár Rt. vezérigazgatójának, rendkivül szerencsés gondolata volt az, hogy, ugy látszik, most már rendszeresen négy különféle anyagot tár a hitelügyi kérdések iránt érdeklődök elé: ugymint az általános hitelkérdéseket, a magyar hitelélet joggyakorlatát, a nyugati pénzpiacok állapotát és legujabban, mind bővülőbben és mind hasznosabban, a szomszéd, elsősorban a levált részek pénzügyi kérdéseinek taglalását. Nagyon szeretnök, hogyha a mind jobban meggyökeresedő Évkönyv, melynek tartalma messze tulemelkedik a rendes közgazdasági krónikákon és a naptárszerüleg összecsapott u. n. évkönyveken, különösen ebben az irányban fejlödnék, vagyis minél több valóságos anyagot és adatot közölne a csehszlovák, román és jugoszláv gazdasági állapotok ismertetéséből. A trianoni határon tulról nézve a leszakadás által előállott ottani állapotokat oly diagnosztikus eredményekhez juthatunk, melyekre szerény nézetem szerint, nemcsak a magyar hitelélet munkásainak, hanem politikusainknak és köziróinknak is elsörangu szüksége van. Nagy szolgálatot tenne a TÉBE-Évkönyv az egész magyar közvélemény kialakulásának, ha a fentnevezett három szomszédos országnak előttünk rendesen csak a napihirek muló benyomásaiból ismert valódi gazdasági tükrét mennél részletesebben bemutatná és szeretnök, hogyha ebben az irányban a TÉBE-Évkönyv a jövöre még jobban kibövülne.

Ebben a kötetben ebből az anyagból Kadosa Pál pozsonyi bankigazgatónak a szlovenszkói pénzintézetekről, Eisen M. G.-nek a jugoszláv gazdaadósságok rendezéséről és dr. Debreczy Bélának az erdélyi magyar bankok helyzetéről és ujjászervezési problémájáról szóló dolgozatai érdemelnek figyelmet.

Áttérve most már a terjedelmes Évkönyv másik három anyagára, az általános hitelügyi anyag az I., II. és V. fejezetben fordul elö. Itt különösen dr. Proszvimmer Bélának „Az állami beavatkozás hatása a jogéletre" cimü, metsző jogászi élességgel beállitott fejtegetéseit, dr. Jöhr Adolfnak, dr. Koós Zoltánnak és dr. Rostás Lászlónak a magyar tőkeproblémák feldolgozását bemutató tanulmányait és a „Valutapolitika" cim alatt dr. Judik Józsefnek a magyar külföldi tartozások rendezéséről szóló monografikus értekezését kell megemlitenünk.

A judikaturáról, jobban mondva, a folyton változó gazdasági jog alakulásának magára a hiteléletre való hatásáról a III., IV. és VI. fejezetben találunk dolgozatokat. Ezek sajnos, nem függnek szer-

vesen össze, holott akkor jobban kiegészitenék egymást, de igy is szerzöik igen jó és többnyire érdekesen megirt tanulmányokkal gazdagitják az Évkönyvet. Közöttük a gazdaadósságok, illetöleg a mezögazdasági hitel kérdésével dr. Nyulászi János, Kelemen Ferenc, dr. Nötel Rudolf és dr. Tunyogi-Szücs Kálmán tesznek bizonyságot ismét elsörangu szakértöi felfogásukról, mig a banklikviditás kérdését Jirkovszky Sándor, a pénzintézetek közterheit pedig dr. Fellner Frigyes egyetemi tanár mutatják be ismert szabatosságukkal. Ehhez az anyaghoz tartozik és a hitelügyi oldalról jogilag egésziti ki a gyüjteményt dr. Domony Péter a mérlegfelállitás szabályairól, dr. Keszthelyi Nándor a devizakorlátozásokról és dr. Weltner Andor az aranyra vonatkozó kivételes rendelkezésekről szóló cikkei.

A harmadik problémacsoportot a nyugati államok nagy valutaeseményének a bemutatása képezi öt cikkben, melyek közül ugyszólván izgató ujságirói teljesitmény Aberdam Simon: „A frank és a heti 40 órás munkahét" cimü beszámolója.

A TÉBE-Évkönyv negyedik csoportjának „Irodalmi Szemle" a cime. Ez azonban sokkal több, mint neve mutatja. Miután a legkevesebb bankigazgatónak vagy elméleti irónak van ideje ahhoz, hogy a külföldön megjelenö nagy valutakönyveket végigolvassa, s azokról magának vagy a magyar közönségnek beszámoljon, külön ki kell emelnünk azt a most már évek óta állhatatosan megismétlödö jelenséget, hogy dr. Makai Ernö Amerika és Európa legujabb valutastandardmüveit kutatja át mindig számunkra és kitünö világossággal összefoglaló beszámolót tár elénk. A magam részéröl el kell ismernem, hogy rendesen Makainak TÉBE-Évkönyvében felsorolt valutarevüjéböl szoktam utólag beszerezni és elolvasni a nyugati piacokon megjelent uj irodalmi müveket. Az idén is elsörangu szemlét tart az aranykérdésen, a nemzetközi tökepiac átalakulásán, a konjunkturán, a bankbetétek és a pénzrendszer viszonyán és a valuták nemzetközi árfolyamának szabályozásán. Külön ki kell emelnünk azt a kiváló, tömör szemlét, melyet az angol Royal Institute of International Affairs nevü intézetnek The Problem of International Investment cimü kiadványáról ad.

Az 1938. évi TÉBE-Évkönyv igazi gyarapodása a magyar hitelirodalomnak.

Hegedüs Loránt.

Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. Budapest, 1937. 166. l.

A munka véleményem szerint tartalmilag két föcsoportra osztható: általános és különös részre. Az általános rész 7 fejezetet, a különös rész pedig 14 fejezetet foglal magában. Az általános részben — melyet a szerzö „bevezetés"-nek nevez — az *egyesületi statisztika* tárgyát elemzi s eközben szociológiai, jogi és politikai vonatkozásokban állapitja meg az egyesület fogalmát. Az egyesületek müködése ma már kiterjed a társadalmi életnek szinte minden megnyilvánulására. Milliókra menö tömegek kapcsolódnak össze szervezetekben s hatalmas vagyoni erö támasztja alá müködésüket. Ezeknek a nagy erkölcsi és anyagi eröknek céltudatos felhasználásával az egyesületek a társadalmi élet fejlödésére, e fejlödés irányára és ütemére döntö befolyást gyakorolhatnak: ezért az egyesületi élet nemzetpolitikai szempontból is nagy figyelmet érdemel. Ahhoz azonban, hogy

az egyesületi életnek társadalmi és nemzetpolitikai jelentősége kellőképpen felismerhető és méltatható legyen, szükséges az egyesületi statisztika pontos ismerete.

Az egyesületek *jogviszonyait* minden vonatkozásban kimeritően szabályozó törvényünk nincsen, csupán egyes részletkérdésekről szóló törvényekkel rendelkezünk. Az egyesületi jog a kiegyezésig a jogszokáson alapult, Magyarországon egyesületi szabadság állott fenn. Csak az egyesületek jogi személyiségének elismerése szorult jóváhagyásra, amelyet az illetékes hatóságok az alapszabályok láttamozásával adtak meg. A kiegyezés utáni egyesületi irott jognak részben még ma is érvényes alapvető forrása az 1934/1873. számu, majd az ezt kiegészitő 5008/1875. számu belügyminiszteri rendelet. E rendeletekben foglalt szabályok az egyesületi életnek egészen 1912-ig szabad fejlödést engedtek. Az egyesületi életnek ebbe a nyugodt légkörébe vészharangként kongott bele a háboru esetére szóló kivételes intézkedésekről hozott 1912. évi XLIII. tc. A világháboru után uralomra jutott forradalmi kormánynak elsö intézkedései közé tartozott az egyesületek alakulására és müködésére vonatkozó háborus korlátozások eltörlése. A nemzeti uralom helyreállitása után alakult kormány azonban az 5084/1919. M. E. számu rendeletével ujra visszaállitotta a korábbi jogszabályok hatályát. Azóta pedig számos törvény és rendelet egésziti ki a korábbi rendelkezéseket.

A XVIII. századot megelözöen hazánkban az egyesületi életnek csak szórványos nyomára akadunk. Például budapesti egyesületeinknek a legtávolabbi multban feltalálható ösei a lövészegyletek (1696), a Budapesti Kereskedelmi Testület (1699), majd pedig a Chevra kadisák. A XIX. század elején alakult meg a Budapesti Gyógyszerész Testület, majd Széchenyi István fellépése után a főváros társadalma számos, addig még nem müvelt ujszerü feladat megoldására tömörült életerös szervezetbe. Ebben az idöben alakult meg többek között a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Lovaregylet, a Nemzeti Kaszinó, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Kisfaludy Társaság, a Budapesti Kir. Orvosegyesület, a Nemzeti Zenede Egyesület, a Stefánia Szegény Gyermekkórház Egyesület, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat, az Országos Iparegyesület, stb. A nemzet nagy létkérdései, a szabadságharc elterelték a társadalom figyelmét a szükebb körü társadalmi problémáktól. Az egyesületi mozgalom ellanyhult. Az abszolutizmus azután teljesen elnyomta. Az abszolutizmus végefelé azonban, különösen az önsegélyzö egyesületek alapitása terén nagy lendület tapasztalható, ami az önbizalom, a jövöbe vetett hit visszatérését jelezte. A kiegyezés után szinte ugrásszerüen emelkednek a kulturegyesületek és az érdekképviseleti szervek számai. A társadalmi szervezkedés különösen az 1880—1910. évek közti három évtizedben ölt nagy méretet leginkább az érdekképviseletek terén. Közvetlenül a világháboru kitörése elötti idöszakban a társadalmi szervezkedésben a sportegyesületek kerülnek elsö helyre. Visszaesést a vallásos és müvészeti egyesületek mutatnak. A világháboru nem kedvezett az egyesületalakulásnak. A forradalmi mozgalmak alatt rövid életü szervezetek alakulnak ugyan, ezek azonban a nemzeti uralom helyreállitása után megszüntek. A kommunizmus bukása után megindult társadalmi szervezkedésben hatalmas erövel jut kifejezésre a nemzet élniakarása és a szebb jövöbe vetett hite. Az egyesületi életnek teljesen uj-

szerü, friss és eröteljes hajtásai támadnak. Különösen annak felismerése, hogy a társadalomnak elsösorban a nagy nemzeti érdekek szolgálatára kell tömörülnie, létrehozta a hazafias és bajtársi egyesületek egész sorát.

Mindent egybevetve megállapitható, hogy jelenleg müködö egyesületeinknek 3%-a a kiegyezés előtt, 37%-a a kiegyezés és a világháboru közötti időben, 60%-a pedig a világháboru utáni időben alakult.

A különös részben — amelyet szerzö „az egyesületi adatok ismertetése" cimen nevez meg — különböző alcimek alatt az egyesületi statisztikának magyarázatát adja s egyben rámutat arra is, hogy mivel a társadalmi szükségletnek rendkivül széles skálája a fővárosban bontakozik ki, az egyesületeknek a fővárosban fokozottabb jelentöségük van. A fővárosi egyesületeknek a vidék egyesületeitöl elkülönitett statisztikai tárgyalását az az egészen sajátságos helyzet is indokolja, amelyet a főváros, mint az ország társadalmi életének központja elfoglal. A szerzö elsösorban tehát a budapesti egyesületi viszonyokat tárgyalja, de közben, ahol csak teheti s a rendelkezésére álló adatok megengedik, az országos viszonyokat is ismerteti.

Megállapitható a könyvböl, hogy Magyarországon 1936-ig bezárólag 14.671 egyesület müködik. Ezek közül 14.446 megyékben, 1.683 tj. városokban, 2.542 pedig Budapesten található. A társadalmi élet különböző területein az egyesületi élet nem fejlödött egyenletesen. Legnagyobb mértékben a sportegyesületek, bajtársi, érdekképviseleti és vallásos egyesületek szerepelnek.

Ha az egyesületeknek az ország területén való *megoszlását* a népesség számához viszonyitva vizsgáljuk, akkor megállapithatjuk, hogy Budapesten aránylag nincs olyan sok egyesület, mint amekkora az országban elfoglalt különleges helyzeténél fogva megilletné. A kisebb közigazgatási egységek szük határai ugyanis szükségképpen maguk után vonják a társadalmi tömörülések felaprózódását, mig Budapesten a közigazgatási és természeti határok nem akadályozzák a lakosság nagy tömegét abban, hogy a közös cél érdekében „egy"szervezetbe tömörüljenek. Különösen mutatkozik ez a társasköröknél, mert amig a megyékben 100.000 lakosra 48, tj. városokban 41, addig Budapesten csupán 14 társaskör esik. Nagy a városokban az érdekképviseletek száma is (70%).

Az egyesületek százalékos megoszlását figyelembe véve, megállapithatjuk, hogy a megyékben legnagyobb %-kal a társaskörök (32%), az érdekképviseleti egyesületek (12%) és az önsegélyzö egyesületek (10%), a legkisebb %-kal pedig a tudományos egyesületek (0.1%), a vallásos egyesületek (1%) és a bajtársi egyesületek (1.5%) szerepelnek. Tj. városainkban legnagyobb %-kal az érdekképviseleti egyesületek (28%), a társaskörök (17%) és a sportegyesületek (11%), a legkisebb %-kal pedig a tudományos egyesületek (0.8%), a vallásos egyesületek (1.5%) és a hazafias egyesületek (3.2%) találhatók. Budapesten a legnagyobb %-os arány az érdekképviseleti egyesületeknél (26%), a sportegyesületeknél (15%) és az önsegélyzö, valamint a bajtársi egyesületeknél (9—9%), a legkisebb pedig a vallásos egyesületeknél (1.4%), a hazafias egyesületeknél (2.1%) és a tudományos egyesületeknél (3.3%) található.

Ha az egyesületeknek pusztán a számát s annak a lakossághoz viszonyitott arányát tekintjük, a főváros látszólag szerény helyzetet

foglal el az ország társadalmi életében. Mihelyt azonban behatóbb vizsgálatot végzünk, feltárul előttünk a fővárosi egyesületeknek nagy fontosulya az ország többi részein működő egyesületekkel szemben. Ezt semmi sem jellemzi jobban, mint az a kapcsolat, amely a vidéki egyesületek nagy tömegeit a fővárosi egyesületi központokhoz füzi. Az országban működő 182 anyaegyesület közül 168, vagyis az anyaegyesületek 92%-ának székhelye Budapesten van. Legnagyobb mértékben a hazafias egyesületek vannak a fővárosban központosítva (92%). Egyébként a hazafias egyesületeknél mutatkozik legerősebben az a törekvés, hogy működési körzetüket az ország egész területére kiterjesszék. A fővárosi hazafias egyesületeknek több mint 25%-a rendelkezik vidéki fiókkal. Az egyesületek számszerü tömegét tekintve azonban az érdekképviseleti egyesületek fiókhálózata a legjelentősebb. Az ország összes érdekképviseleti egyesülete (2349) közül 86% fővárosi egyesület, illetve ezeknek fiókja. Hasonlóképpen a kultur- és tudományos egyesületeknek is 76—77%-a működik Budapesten. Ezzel szemben a társadalmi tevékenység a legkevésbé a társasköröknél van központositva s az országban lévő társaskörökne csak 7%-a működik Budapesten.

Az egyesületek *taglétszámára* vonatkozólag a könyv csak budapesti adatokat mutat be. Ezek szerint a Budapesten működő 2.542 egyesületnek cca 1,400.000 tagja van. Ez a taglétszám 1878-hoz viszonyitva közel 11-szeres emelkedésnek felel meg, mig ugyanakkor a főváros lakossága csak 3-szoros emelkedést mutat. Egy egyesületre átlagosan 657 tag esett. A leggyakoribb nagyságtipus a 100—250 taglétszámu egyesület. A törpe egyesületek legsürübben a sportegyesületeknél, a 100—1000 taglétszámu, középnagyságu egyesületek leginkább a vallásos egyesületeknél, az 1000-en felüli taglétszámu egyesületek pedig legtöbbnyire a hazafias egyesületek között találhatók. Az érdekképviseleti egyesületek a legkisebb kategóriától a legnagyobbakig aránylag egyenletesen elhelyezkedve találhatók meg.

Az egyesületi tagoknak átlagban 82%-a férfi, 15%-a nő és 3%-a jogi személy. A nők a legszámottévőbb szerepét a jótékonysági egyesületeknél játsszák, ahol számarányuk 41%-ra becsülhető. A legkisebb a nők arányszáma a tudományos egyesületeknél (4%). A jogi személyek legtöbbnyire az érdekképviseleti egyesületek tagjai között szerepelnek.

Az egyesületi *bevételek és kiadások* cimü fejezetből megtudhatjuk, hogy országos viszonylatban az egyesületi bevételeknek közel háromnegyede (72%, összegben kifejezve cca. 60 millió pengő) esik a fővárosi egyesületekre. A lakosság lélekszámához viszonyitva az egyesületek pénztárába egy esztendő folyamán befolyó összegből országos átlagban fejenként 10 pengő jut. Az országos átlagot felbontva megállapithatjuk, hogy az egyesületi bevételekből a megyei egyesületeknél minden lakosra 2.46, a tj. városokban 3.73, a fővárosban pedig 59.40 pengő esik. Ezek az arányszámok is világosan bizonyitják, mennyivel sulyosabbak a fővárosi lakosságnak társadalmi kötelezettségei a vidéki lakossággal szemben.

Az egyesületeknek 92%-a rendelkezik bevétellel, mig 8%-a bevétel nélküli. A bevétellel rendelkező egyesületek jövedelmük nagysága szerinti megoszlása rendkivül változatos. Legnagyobb bevételük az önsegélyző egyesületeknek (25%), az érdekképviseleti egyesületeknek (22%) és a sportegyesületeknek (21%) van, a legki-

sebb bevétellel a hazafias egyesületek (0.7%), a bajtársi egyesületek (0.7%) és a vallásos egyesületek (0.9%) rendelkeznek.

A munka végén terjedelmes statisztikai adatok, valamint a budapesti egyesületeknek pontos, 1937. évi jegyzéke található.

A szerző tanulmányában igyekezett az egyesületi életnek változatos megnyilvánulásait statisztikai megfigyelésekre és megállapitásokra alkalmas csoportokban összefoglalni. Megkisérelte az egyesületi élet jelenségeinek általános jellemzését is. A statisztikai kutatás további és érdekesebb eredményekkel kecsegtető feladata lenne az egyesületek különböző fajainak szétbontott és még mélyebbre hatoló tanulmányozása. Ez ujabbszerü statisztikai kutatás és tanulmányozás pedig már kiterjeszkedhetnék az egyesületi munka eredményének megmérésére is. A munka általában sikerültnek mondható, kitünő forrástanulmány s kár, hogy több helyen a cim kevesebbet mutat, mint amennyit a szerző a munka tartalmában összefoglalt.

Balogh Károly

Timár Mihály: A termelői és fogyasztói ár közötti különbözet. (A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Lánczy Leó közgazdasági irodalmi pályázatán II. dijjal jutalmazott pályamunka.) Kecskemét, 1938. 127. oldal.

Termelői és fogyasztói árak között mutatkozó különbözet tényleges és viszonylagos nagyságát, valamint ennek komponenseit teszi vizsgálat tárgyává munkájában a szerző. Különösen az árkülönbözetek összetételét elemzi behatóbban, ragaszkodva a könyv első részében tett megállapitásához, mely szerint célszerü inkább a különbözetet alkotó tényezökről tárgyalnunk, „mivelhogy egységesen megállapitható különbözetről nem beszélhetünk". Ehhez hiven, gondosan megállapitott költségtételekkel tölti ki azt a hézagot, amely a kereskedelem beszerzési és eladási árai között keletkezik. Nagy részletességgel mélyed bele ennélfogva a kérdés költségoldalába; a probléma ároldalának tárgyalására, az árelméleti vonatkozásokra azonban annál kevesebb helyet szán, s azt sem a legszerencsésebb formában kisérli meg, ugyhogy e tekintetben egy-két kisebb tévedéstől sem mentesül. Pedig minden árkülönbözet, amint neve is mutatja, elsősorban mégis mindig két — rendszerint időben és térben távolesö — árnak a különbsége (a kereskedelem éppen e differencia kiegyenlitésére hivatott), s csak másodsorban tekinthető bizonyos meghatározott teljesitmények jutalmának, (ami korántsem jelenti természetesen a kereskedelem erre irányuló igényének kérdésességét). Állitásunk igazolásakép elég, ha utalunk arra, hogy a kettő, t. i. ez az árkülönbözet és a vele kapcsolatos teljesitmények költségei, különböző okok folytán, amelyeket éppen a problémával kapcsolatban lett volna célszerü részletesebben feltárni, voltakép csak határesetekben állanak egyértelmünek nevezhető nagyságrendi függöségben. De ezen esetekben sem lehet a kereskedelmi többlet-teljesitmény és árkülönbözet nagysága közötti szoros kapcsolatról beszélni anélkül, hogy paradox helyzetbe ne kerülhetnénk.

Természetszerüleg minden ár, bárhogyan keletkezzék is az, mindig összerakható megfogható árelemekből, amelyek nagyságrendje nagyon tanulságos nem csak a kutatás, hanem a fogyasztók felvilágositása szempontjából is, s amelyek az u. n. *normálár* esetében

ben határozott közgazdasági értelmet is nyerhetnek, mint az állandóbb egyensulyi helyzetet kialakitó, begyökerező árténvezők. De még ez esetben is egyoldaluvá válik a kérdés ilyenmódon való tárgyalása, ha a versenyviszonyok alakulása nem ismeretes.

A szerző gondos *árvetés*eiben legnagyobbrészt ezeket az árténvezőket határozza meg, mint magángazdasági költségtételeket E költségelemzések legnagyobb része *Kecskemét* város kereskedőinek és iparosainak költségmegoszlását adja szakmánként, egyes vonatkozásokban összehasonlitva még más források adataival is. A költségmegoszlások külön e célra szerkesztett statisztikai kérdőivek válaszaiból állittattak össze, ugyhogy még külön helyi szakmai jelentőségük is van. Megjegyzendő, a választott módszer, amely a globális költségmegoszlást keresi először, a kereskedelemben szokásos ár-, illetve költségkiegyenlitések következtében inkább tekinthető célravezetőnek, mint a költségek cikkenkénti bizonytalan megállapitása. Részletekbe menő könyvelés esetén természetesen, ami azonban az elosztó kereskedelemben oly ritka, a másik ut is nyitva áll.

Az egyes költségtényezők elhatárolása és számszerü megállapitása után a szerző egyenként sorra veszi azok viselkedését, ha a forgalom nagyságában változás áll be. Ehhez mérten megkülönböztet állandó és változó költségelemeket, majd meghatározza arányukat. Közben rámutat az egyes vállalati formák elütő költségfelépitésére is. Jó érzékkel emeli ki az állandó és a forgalommal változó költségek várható szerepét az árkülönbözet kialakitásában s egyuttal megjelöli azokat a lehetőségeket, amelyekkel az egyes költségelemek fajlagos sulya kisebbithető lenne. Rámutat azonban mingyárt ennek akadályaira is, bár nem tagadja, hogy „ott, ahol a szabad verseny érvényesül, a termelő ár és a fogyasztó ár egészen közel kerülnek egymáshoz. Helyesen jár el, hogy itt nem mulasztja el felhivni a figyelmet a közszolgáltatásokból származó árterhek folytonos térfoglalására, amelyeknek az árkülönbözet változásában vitt szerepéről a köztudatban még nem alakult ki megfelelő kép.

A szorosan vett kereskedelmi árkülönbözet várható alakulását illetően megállapitja, hogy jelentős csökkenésére, még inkább megszünésére aligha lehet számitani, miután a kereskedelem közvetitő tevékenységére *mindjobban* lesz szükség. Lényeges változást nem fog eredményezni az sem, ha termelő szervezetek veszik kezükbe az értékesitést. Talán az áruházi rendszer, bizonyos racionalizálás, a fogyasztás normalizálása hozhatna jelentősebb költségcsökkenést.

A tanulmány különben arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a kereskedelem u. n. „értéknövelő“ tevékenységének mindig szüksége lesz bizonyos árkülönbözetre, mint jutalomra, amint a könyv jeligéjében is áll: „Méltó a munkás az ő bérére“. Ez a bibliai idézet azonban nem mondja meg, hogy mekkora bérre méltó, jelen esetben a kereskedő. Ha tisztán gazdasági sikon akarunk maradni, akkor afölött, hogy a tényleg meglévő és pontosan kimutatott költségekből és a tiszta haszonból mennyi a szükségképeni, tehát mekkora árkülönbözet indokolt, csak a verseny, a tisztességes szabad verseny tudna dönteni, amelyben, mint a szerző nagyon helyesen mondja: „a kereskedelmi tevékenység kettős feladatát“, „amely szerint a kereslet formájában a termelői árat emeli és kinálat alakjában a fogyasztói árat mérsékli“, akadály nélkül gyakorolhatná. Az ellenkező esetben, s ez a leggyakoribb, az árkülönbözet kialakitásában jelen-

tös szerep jut más nem éppen gazdasági szempontoknak is, ami a költségek nagyságára sem marad hatástalan. Itt kellett volna részletesebben tárgyalás alá venni a kereskedelemben gyakori s sokszor a tisztességes verseny gondolatát is elhomályositó *kiegyenlitéseket.* Az árkiegyenlitéseket, illetve költségkiegyenlitéseket, amelyeket a kereslet rugalmasságának és általában a *korlátozott versenynek* (amely a termelő felé is fennállhat), kihasználása tesz lehetővé, amelyek aztán a kimutatható költségösszetételt, az árfelépitési arányok elváltoztatása révén alaposan megváltoztatják. Gondoljunk pl. a versenycikkek, a csalogató cikkek áraira, a különféle árrétegzésekre stb.

Kétségtelen, mindettől függetlenül, a tényleges áraknak valóságos árelemekkel való kitöltése egymagában véve is igen értékes részletmunka, amely becses tájékozódást ad a piaci árfelépitést s egyuttal a jövedelemeloszlást illetően is.

A szemléltetően közölt idősorokban egyébként a szerző jól domboritja ki a viszonylagosan tulsulyban lévő állandó költségelemek árszinvonalmerevitő hatását. Világosan mutat rá, hogy miért kellene megnövekednie az árkülönbözetnek a depresszióban s miért csökkenhetne az a konjunkturában, ha a kereskedőnek bizonyos időbeli kiegyenlités, árszinvonal-állandósitás nem állana érdekében. Merész lépéssel megy azonban tovább, mikor már leszögezi, hogy „a kereskedői tevékenység az áralakulásra i bizonyos árkiegyenlitő és állandósitásra törekvő hatáson kivül más befolyással nincs". E megállapitással, különösen ha a szerző azt egyformán érvényesnek gondolja a kereskedelem, még inkább a versenyviszonyok különféle változataira, nem értünk teljesen egyet.

Kár, hogy idősoraiban, megfelelő adatok hijján, évtizedekre visszamenő árSorokat nem vehetett hasonló vizsgálat alá, amelyből a hazai árkülönbözetek *secularis* alakulása, bizonyos árkülönbözetalakitó tényezők öregbedése, erösödésük vagy gyengülésük kitudódott volna, amire a szakirodalmunk még mindezideig nem állitott össze kielégitően részletes képet. Különösen célszerű lett volna ez a mezőgazdasági cikkeinkre és ezek közül is a könyvben futólag vagy egyáltalán nem érintett növényi eredetü közszükségleti cikkekre vonatkozóan, majd pedig ezeken kivül számos nélkülözhetetlen iparcikk vidéki árait illetően is.

Mindazonáltal feltétlenül elismerjük, hogy a szerző, különösen, ha tekintetbe vesszük a rendelkezésére álló adatok nyujtotta lehetőségeket, gondosan felépitett és tömören kidolgozott tanulmányával hasznos munkát végzett. *Kádas Kálmán.*

Hegedüs István: Az egykéz. Budapest. Szerző kiadása, 1938. 155 o

A gazdasági beavatkozásnak a háboru után és különösen az 1931. évi gazdasági válságot követő időkben kifejlődött eszköztára elsősorban a külkereskedelem terén került alkalmazásra. Az irányitás a gazdasági életnek ebben az ágazatában kezdte munkáját és innen terjeszkedett egyéb területek felé. Természetes ilyenformán, hogy nemcsak külföldön, hanem nálunk is a beavatkozásnak az eszközei a külkereskedelemben a legfejlettebbek és egyszersmind a legelterjedtebbek is. A régebben alkalmazott eszközök háttérbe szorultak. Az irányitás közvetett módszerei (vámok, stb.) helyébe közvetlen

és erősen aktiv eljárások (kontingens, egykéz, stb.) léptek és ezek már nemcsak — mint régente — a bevitelre, hanem a kivitelre is kiterjednek.

Szerző a külkereskedelem irányitására szolgáló dús eszköztár egyik leghatásosabb és legtöbbet vitatott módszerét, az „egykéz"-nek nevezett kivitelszervezés magyarországi megjelenési formáit dolgozta fel munkájában. Bevezető fejezete a kivitel irányitásának a jogosultságát indokolja és itt az árkérdésből indul ki. A világpiaci árak nem biztositják a magyar agrártermelés jövedelmezőségét, mivel pedig kiviteli feleslegekkel rendelkezünk, a nemzetközi piacok mindig befolyásolják árszinvonalunkat. Ez a befolyásolás igen alacsony árakat eredményez és ez gazdasági berendezkedésünk agrárjellege folytán egész gazdasági helyzetünkre kihat. E helyzetben a megoldást az agrárkivitelnek a megszervezése adja, amely egyrészt az áralakulás ellenőrzésével, a világpiacnál kedvezőbb belföldi termelőárakat biztosithat, másrészt pedig ellenőrzési lehetőséget nyujt ahhoz, hogy a termelők a kiviteli értékesitésnek megfelelő átvételi árakat kapjanak a kereskedelemtől.

Ebből az alapvetésből indul ki a szerző, aki tehát teljesen a gyakorlati szükségességgel indokolja a kivitelszervezést, hangsulyozva, hogy ez a jelenlegi helyzetnek a következménye. Az általános rész után sorra veszi az egykéz különféle magyarországi formáit, értve egykéz alatt azokat a magán-, vagy hivatalos jellegü szervezeteket, amelyek a kivitel terén a versenyt kikapcsolják. A baromfi-, tojás-, bor-, burgonya-, hagyma-, ló-, gyógynövény-, paprika-, toll-, állatértékesités, stb. egykézrendszerét fejti ki, minden esetben a szervezetek ismertetésével és az eredmények mérlegelésével.

Hegedüs István komoly szolgálatot tett a magyar gazdasági irodalomnak, amikor ezt a sokat vitatott, de komolyan alig ismert területet feltárta és a szervezési formákat összefoglalta könyvében.

Kecső István.

Marlio, Louis: Le sort du capitalisme. Paris, Flammarion, 1938. 300 l.

Szellemesen megirt védőirat a kapitalizmus mellett. Bevezetésül megfesti a mai antikapitalista hangulat hátterét a nagy háboru pusztitásaiban. A Népszövetség adataiból idézi, hogy a világháboru 8 millió halott, 15 millió rokkant és 30 millió sebesült áldozattal járt, anyagilag pedig 40 milliárd dollárba került. Ez Butler számitása szerint annyit jelent, hogy ebből az összegből az Egyesült Államok, Anglia és a dominiumok, Franciaország, Belgium és Oroszország minden családjának lehetett volna adni egy-egy kényelmes és bebutorozott házat és megfelelő földet müvelésre, azután még meg lehetett volna venni Franciaország és Belgium minden tulajdonát és aktivumát és a maradékból az emlitett országok minden, legalább 20 ezer lakóju városában egyetemet és könyvtárt lehetett volna berendezni. Hogy ez a szörnyü ember- és tőkepusztitás idézte elő az ipari, a mezőgazdasági, a kereskedelmi és a pénzügyi krizist, azt külön fejezetben szemlélteti. Kimutatja, hogy a válság szomoru következéseképpen hogyan vonja el a megtakaritásokat a közületi kiadások részére. Az emissziókból közületiekre esik az Egyesült Államokban 1929-ben 15, 1936-ban 75%. Franciaországban 36, illetve

90%, Angliában 33, illetve 55, Japánban 22, illetve 71%. Az állami deficitek valóságos járvánnyá váltak. Egy államférfiunak külön dicsősége, ha sikeres devalvációt végzett. Egyetlen állam van a világon, *Venezuela*, amelynek nincsen belső, sem külső adóssága és amely megtartotta régi aranyvalutáját. A francia frank értékvesztesége viszont 90%. Még szörnyübb a morál pusztulása. Az összes országok megtagadták adósságaikat, Németország Franciaországgal szemben, ez pedig Angliával és Amerikával szemben. „Láttuk államok botrányát, amelyek elszánva arra, hogy megtagadják kötelezettségeiket, megtiltották polgáraiknak, hogy törvényes eszközökkel (aranyvételek, külföldi kihelyezések) háritsák el a szószegés következményeit." A politikai és sajtó-erkölcsök romlásának ismertetése után a társadalmi válsággal foglalkozik. Az állami beavatkozás lesujtó hatással van a tömeg lélektanára. A tömeg elfogadja azt a vagyont, amely lassan nő, mert intenziv munkából és takarékosságból keletkezik. De nem ismeri el a gyorsan keletkezett vagyont, amely zavaros időszakok gyümölcse és különösen, ha spekulációból származik. Az állam nemcsak a spekulációra való alkalmat teremti, de minden határozatával, amely a gazdasági életbe avatkozik be, a játékosok kivánságait teljesiti. Európa külön pusztulását számadatokkal illusztrálja. Franciaország elvesztette vagyonának és jövedelmének felét. A nemzeti jövedelem 1929-től 1936-ig 36 milliárd aranyfrankról 17 milliárdra csökkent. A közterhek a békében a nemzeti jövedelemnek 15—18%-át, 1936-ban 40, 1937-ben 50%-át vették igénybe.

Kimutatja, mily szerény rész esik a vállalati bevételekből a tőkére. Egy zsák szénnek egy párizsi ház harmadik emeletére való felszállitása esetén a zsákhordó borravalója kétszerannyi, mint a részvényesek osztaléka és 30-szor annyi, mint az igazgatóság összjövedelme. A kapitalizmus fejlödése legtöbb haszonnal a munkásra járt, akinek fogyasztása folyton emelkedik, mig napi munkaideje a XIX. század kezdetétől 12 óráról 7 óránál is kevesebbre csökkent. A kapitalizmus az egyéni szabadversenyen alapult, amelyet most a „caporalisme" követett. „A modern közgazdaság hajóhoz hasonlit, amelynek nagyszámu utasa, ahelyett, hogy szabad izlésük szerint sétálgatnának ide-oda, egyszerre és brüszk módon a hajó egyik oldaláról a másikra rohannak és ezzel olyan mozgást idéznek fel, amely veszélyezteti a hajót."

Sulyos felelősség terheli a békeszerződéseket, amelyek lehetetlen kis országokat teremtettek, mig a versaillesi szerződés a civilizált világban elvetette a gyülöletet és a bizalmatlanságot. Elég megemliteni, hogy 1914 óta a vámterületek száma Európában 19-ről 29-re, a pénzrendszerek száma 15-ről 27-re emelkedett. Az ipari szelekció hiánya a gépesités fejlödése kapcsán oda vezetett, hogy az Egyesült Államok, Anglia és Németország 230 millió összlakosságából 21 millió a munkanélküli, vagyis családtagokkal együtt a lakosság negyedrésze van a munkanélküliség által érintve. Tehát csökkentsük a termelést? Nem, hanem szaporitsuk szükségleteinket, teremtsünk uj vágyakat, uj fogyasztási alkalmakat.

Ezután áttér a kapitalizmus organizációinak, a részvénytársaságoknak kérdésére. Nem tartja, hogy ezek vezetői kevesebb erkölccsel müködnének, mint az egyéni vállalatok, viszont nem kifogásolható, ha ellenörzésüket szigoritják. Gazdaságilag legfeljebb azt

lehet a részvénytársaság terhére felhozni, hogy könnyebben esik kisértésbe oly terjeszkedés végbevitelére, amelytől az egyéni vállalkozó még hagyomány és óvatosság alapján tartózkodnék. A kartellek tekintetében megállapitja, hogy a liberális gazdaságpolitikusok az egész XIX. század folyamán ezekre a borzalom vagy félelem érzésével tekintettek, mert bennük rejtett monopoliumokat láttak, amelyek megzavarták a szabad áralakulást és a gazdasági egyensulyt. Ezzel szemben ma az a paradoxon mutatkozik, hogy a kartell egyike a liberalizmus utolsó fellegvárainak, mert a koncentrált és mechanizáli iparokban a gazdasági szelekció nem müködik kellőképpen. Persze ez csak ugy áll, ha a kartell fakultativ és szabad, s igy a gazdasági egyensuly fenntartására törekszik.

Azok, akiknek diagnózisa szerint a kapitalizmus kimulóban van, az Egyesült Államokra hivatkoznak, a gazdasági liberalizmus hazájára, amelyben a válság a legerösebben pusztitott. Ezzel szemben Marlio joggal hivatkozik arra, hogy éppen az Egyesült Államok jártak elöl az etatista intervencionizmusban és védövámrendszerükkel, a bevándorlás megakadályozásával, a mesterkélten felcsigázott munkabérekkel, az ezek kapcsán jelentkező munkanélküliséggel, a mezögazdasági cikkek raktározásával elömozditották a gazdasági válságot. Ha a krizis egyes fázisait megfigyeljük, mindegyiket állami intervencionizmus jelzi. A politikai és vámprotekcionizmus, a bevándorlások tilalmazása, az egyéni szelekciók megakadályozása, a devizaellenörzések és maga a versaillesi szerződés, amely egész Európában a gyülölet és háborus fenyegetés magvát hintette el: ezek a nagy válság főtényezői.

Ezek után a gazdasági diktaturák kérdésével foglalkozik és szellemesen mutatja ki, hogy Oroszországban már nincs kommunizmus, hanem államszocializmus, oly óriási bürokráciával, hogy annak fenntartása a közösségnek sokkal nagyobb megterhelésével jár, mint amennyit a kapitalista profit kitesz. „Választani kellett az egyenlöség melletti szegénység és az egyenlötlenség melletti gazdagság között. Sztalin a termelés és jólét fejlesztése mellett döntött, de egyidejüleg feladta a kommunizmus alapelveit."

A fasiszta gazdasági rend ismertetésénél kiemeli, hogy a fasiszta állam nem ellensége a tulajdonnak, jelszava, hogy „nem a tulajdon az ellenség, hanem a nyomor". Mussolini a nagy munkástömörülésekben látja a veszélyt és miután a nyersanyagban való hiány korlátokat szab az ipari fejlödésnek, a mezögazdaság felé irányitja erőfeszitését. Utal arra, hogy a Duce politikáját állandóan alászinezi az erkölcsiségre való gondja. Az etatizmus felé való törekvés leginkább a hitel- és bankügy terén jelentkezett. 1936 óta a jegybank állami bank, a nagy bankok közjogi intézmények, a takarékosság és hitel ellenörzésére és irányitására külön felügyelöség létesül, a mobil hitelintézet irányitja a hosszu- és középlejáratu hiteleket. De azért az 1937. évi nemzetközi kamarai kongresszuson Conti — bizonyára felhatalmazásra — kijelentheti, hogy a bankári tevékenységet a magánkezdeményezés irányitja.

A könyv negyedik része az irányitott vagy tervgazdálkodásnak van szentelve. Ennek alapelve a tömeg meggyözése arról, hogy minden baj ellenszerét felfedezték és a javulás, felidézése az által, hogy dobszó mellett hirdetik a válság végét „A Coué-rendszer alkalmazva a közgazdaságra." A rendszer főtámaszai a nagyiparosok, akik az

államtól szubvenciókat és rendkivüli mentöintézkedéseket sürgetnek ki. Roosevelt rendszerét teljesen elhibázottnak itéli. Egyetlen szerencse, hogy a legfelsöbb birósag itélete a New Dealnek még idejében véget vetett. A kisérlet sikertelenségét megmagyarázza az az ellentmondás, amely a minden gazdasági javuláshoz szükséges bizalom és a közt a bizalmatlanság közt jelentkezik, amelyet a valutárius eredménytelenség és a büdzsé rendszeresitett deficitje okozott. Eltekintve az elnöksége legelején tett intézkedésektöl, Roosevelt összes beavatkozásai károsak voltak ugy az amerikai gazdasági életre, mint a világ gazdasági berendezkedésére. Ami fejlödés és javulás időközileg mutatkozott, az nem a Roosevelt érdeme, mert Canada, ahol semmi intervencionizmus nem volt, a tevékenységnek és jólétnek ugyanazt az ütemét mutatta, viszont az 1937. évi sulyos válságba való viszasüllyedés nélkül. Jellemző, hogy mihelyt Roosevelt beszédét elöre jelzik, ez már a newyorki tözsdén árzuhanást idéz elö.

Az irányitott gazdálkodás talán a legrosszabb rendszer, mert egészségtelen kompromisszum a szabadság és a kényszer között. Állandóan csökkenti a népesség életszinvonalát, megfoszt a munkamegosztás és a specializálás elönyeitöl. „Szivesen megengedem — irja Marlio —, hogy a kapitalista rendszerhez komoly fogyatkozások füzödnek, de vajjon a világ anyagi helyzetében látható-e valami javulás, amióta a kapitalizmust elnyomták vgy korlátozták? A kérdésre csak bolond ember felelhet igennel: az államok egyik csödböl a másikba jutnak; a vagyon értékét veszti, a jövedelmek progressziv arányban csökkennek. A nyereség egyre jobban eltünik, pedig ez az aktivitás mozgató ereje. Bizonyos idö multán el fog tünni a trezaurizált takarékföke és vele együtt a technikai haladás és társadalmi javulás alapja."

Amily szellemes, meggyözö és világos a világgazdasági helyzet és irányzatok jellemzése, annyira szerény a konkluzió, amelyet szerzönk diagnózisából levon. Alapjában nagyszabásu hadjáratot hirdet az igazság mellett, annak bizonyitásával, hogy az intervencionizmus a világot szegényebbé, feldaraboltabbá, háborusabbá tette. Ezt a hadjáratot könyv, elöadás, ujság, rádió és mozi utján kell folytatni, elöbb-utóbb, könnyen vagy nehezen a szükséges fordulat be fog következni. Ki kell mutatni, hogy a század eleje óta lehetöségeink megfogytak, étvágyunk pedig emelkedett. Gazdagok vagyunk ambiciókban és kivánságokban, de szegények lehetöségekben. „Az irányitott gazdálkodás eredményeit három szóban lehet összefoglalni: nyomoruság, gyülölködés, háboru." Gyakorlatilag neokapitalizmus cimén a részvénytársaság valamely olyan uj formájára gondol, amelyben a nyereségnek egy, az idö során emelkedö része a munkások korporációjának lenne átadandó, amely ebböl családi segélyt, munkanélküliség esetére támogatást és öregség idejére ellátást juttatna a munkásságnak. Követendönek tartja a fasiszta rend irányzatát is, hogy az örök-tulajdon helyett valami uj forma, amely határos az igen hosszu időre szóló koncesszió rendszerével, lenne érvényesitendö. Elö kellene segiteni a preferenciás részvények angol intézményét is, és fejleszteni kellene — kényszer nélkül — a gazdasági megegyezéseket és kartelleket. Végeredményben javulást csak a szabadság hozhat. Ez a sok adattal ellátott, kitünöen megirt, olvasásra nagyon érdemes munka végsö konkluziója. *Éber Antal.*

Laufenburger, H.: Le commerce et l'organisation des marchés. Traité d'Économie Politique, V. kötet. — Paris, 1938. XII. 658 l

A külkereskedelemmel kapcsolatos kérdések mindig élénken foglalkoztatták a gazdasági élet elméleti és gyakorlati embereit, ezzel szemben a belkereskedelem a közgazdasági tudomány részéről igen mostoha elbánásban részesült. A kiskereskedelemről még megjelent ugyan néhány rövidebb tanulmány, különösen a vetélytársaival, a nagy áruházak, szövetkezetek, stb-vel való viszonyáról, de a gazdasági szempontból oly jelentős, bár a nagy közönség előtt kevésbé szembeötlő nagykereskedelem megvilágításával egy-két nagyobb, az egész kereskedelmet átfogó munkától eltekintve a közgazdasági irodalom adós maradt. Ez nagy gyakorlati hátránnyal is járt, hiánya tápot adott ugyanis a főként a nagykereskedelem ellen irányuló azon divatos szólamnak, hogy ki kell kapcsolni a csak „közvetitő" kereskedelmet és közvetlenül a termelőtől kell vásárolni. A józanul gondolkozó és gazdasági kérdésekben tájékozott emberek előtt természetesen nyilvánvaló a kereskedelmi elosztó tevékenység fölöslegességét hirdető ezen célkitüzés felszines és irányzatos volta, de ha a közvetitő tevékenység javára kedvező irányban is dől el a kereskedelmi tevékenység szükségességének kérdése, megvilágitatlanul marad az a probléma, hogy a kereskedelemnek napjainkban észlelhető számos és annyira eltérő szervezési alakjai hogyan viszonylanak egymáshoz, a termeléshez és a fogyasztás érdekeihez.

A belkereskedelem összes, a napi sajtóban a legkülönfélébb oldalról igen sokat vitatott kérdéseinek rendszeres, sine ira et studio tárgyalására elsőizben az irodalomban Laufenburger, a strasbourgi egyetem tanára vállalkozott. Terjedelmét tekintve is hatalmas müve H. Truchy-nek, a párisi egyetem tanárának szerkesztésében megjelenő kitünő kézikönyv-sorozatban jelent meg, amely már maga is biztositékot nyujt a könyv megfelelő elméleti és gyakorlati szinvonalára.

Rendszere bevezetőjének tekinthetjük a mü első könyvét, amely *a kereskedelem és a piac elmélete és szerkezete* vizsgálatának van szentelve. Ebben részletesen foglalkozik a kereskedelemnek a gazdasági életben való nélkülözhetetlen szerepével, történelmi kialakulásával és tantörténetével.

Majd a piac vizsgálatára tér át. Ez történeti kifejlődésében nagy átalakuláson ment keresztül. A középkori helyi, országos és nemzetközi *vásárokon* még az áru tényleges elömutatásának elve uralkodott, vétel után az áru átadása helyben megtörtént. Később a piac fokozatosan elvontabbá lett, az átmeneti szakaszt a modern *árumintavásár* képezi, ahol a kinálat már csak termékei legjellemzőbb fajait vonultatja fel. Az abstract-tá válási folyamatot a helyettesithető javak kicserélődésének helye, a *tőzsde* zárja le. Hosszasan taglalja a szerző a tőzsdék kialakulását, szervezetét és közgazdasági jelentőségét, igen behatóan foglalkozik ezenkivül a fokozódó állami ellenőrzés kérdésével. Eziránvu vizsgálódásainak eredményeként leszögezi, hogy a tőzsde a kapitalista gazdasági renddel áll vagy bukik, ahol jelentősége halványodik, feltétlenül erős állami közbelépés mutatkozik a háttérben, amely néhol a piac felügyeletén tulmenőleg, egészen az áralakulás mechanizmusába való beavatkozásig sulyosbodhatik. Németország az elosztó tevékenység szervezése tekintete-

ben jelenleg az összekötő-hidat képezi a nyugati demokrácia és a szovjeti autokrácia közt, amelyek a kereskedelem funkcióit a két ellentétes véglet, a kapitalista kereskedelem piaca, illetve ennek különböző helyettesitő eszközeivel igyekszenek ellátni.

Az előbbiekből természetszerüen következőleg Laufenburger rendszere két főrészre tagozódik. Először a közvetitő tevékenységnek a *kapitalisztikus*, majd a *nem kapitalisztikus* kereskedelem kapcsán való szervezési alakjaival foglalkozik.

A *kapitalizmus* korában a kereskedelmi tevékenység szoros összefüggésben van az állandóan fejlödö iparral, amely a szükségletek szaporodását és differenciálódását vonja maga után. Ezek kielégitésének biztositása lassanként egészen a kereskedelmre hárul, annál is inkább, mivel a lakosság mind nagyobb rétege válik az ipar, a közigazgatás, stb. fejlödése következtében „tiszta" fogyasztóvá. A szükségletek differenciálódásának megfelelően az ipar is nagyobb gondot fordit a nyersanyagbeszerzésre, amely végeredményben ismét csak a kereskedelem jelentöségét emeli, amit az is elösegit, hogy a kereskedelem a nyersanyagbeszerzéssel kapcsolatban gyakran a bankár szerepét is betölti. A kapitalista kereskedelem, az iparhoz hasonlóan, szintén átment a differenciálódás (szállitás, csomagolás, a külkereskedelem, a bank- és hitelélet, stb. külön foglalkozássá válása) és az integrálódás folyamatán, amely utóbbi különösen a kiskereskedelemben érvényesül, mégpedig nemcsak vizszintes irányban (áruházak ugyszólván minden cikk árusitására berendezkednek), hanem függőlegesen is (néha az ipari tevékenységet is felölelik: áruházak konfekció-, stb. üzemei). A kereskedelmi részvénytársaságok számának növekedésénél ezenkivül világosan mutatkozik a tőkekoncentráció jelensége is.

A kapitalisztikus kereskedelemről adott általános kép után ennek megnyilvánulási alakjaival, a kapitalisztikus nagy-, majd kicsinybeni kereskedelemmel foglalkozik.

Nagykereskedelem alatt az előzetesen vásárolt vagy előállitott áruknak oly eladását érti a szerző, amely nem a fogyasztás, hanem valamelyes további gazdasági tevékenység (átalakitás, vagy továbbadás) céljait szolgálja. Létjogosultsága ugy a kinálat, mint a kereslet oldalán nyilvánvaló. Az előbbit illetőleg a nagykereskedő tehermentesiti a gyárat termékeinek elhelyezési gondjától, tájékoztatja a keresletről, az idényszerü tényezők behatásától megkiméli és gyakran a bankár szerepét is betölti. A kereslet szempontjából is nélkülözhetetlen a szerepe, ami különösen akkor nyilvánvaló, ha a piac nagykiterjedésü és a vásárlóerő szilárdsága kétséges.

A kapitalisztikus nagykereskedelemnek két fő jelentkezési alakja van: *a)* a *független kereskedelem*, amikor a vállalkozó szabad, másoktól teljesen független természetes, vagy jogi személy, s *b)* az *ipari vállalkozások kereskedelme*. Ebben az utóbbi esetben a termelő eredeti feladatához a javak szétosztása is hozzájárul, amelyet a termelés vagy fizetett alkalmazottként felvett kereskedövel végeztet, vagy önálló kereskedönek megbizásával való irányitásával.

A *független* nagykereskedő tevékenysége kétségkivül a kiskereskedelemnek áruval való ellátásában áll, de nem merül ki ebben teljesen. A nyersanyagok és élelmiszerek forgalombahozatalával kapcsolatban — a bányatermékek kivételével, ahol a termelés aránylag kis helyre tömörül —, a kereskedő tevékenysége nagyrészt

technikai (pl. a buza összegyüjtése, megörzése, a dohány kiválasztása, csoportositása, stb.). A félgyártmányoknál már a kereskedelmi tevékenység is szóhoz jut és a nagykereskedelem — különösen a textiliparban — az egymástól nagyrészt független továbbfeldolgozó iparok összekötö kapcsává válik, mig végül a készgyártmányoknak a kereskedelemhez való juttatása kapcsán tevékenysége kereskedelmi jelleget ölt, amihez azonban járulékosan a bankári szerep is járul. Azokban a termelö foglalkozásokban van jogosultsága az *ipari vállalatok kereskedésének*, ahol a termelés egyes helyekre összpontosul. Ilyenkor a termelés és a kereskedelem közti kapcsolatok hármas alakban jelentkezhetnek: *a)* a kereskedelmi társaságokkal szemben a termelök kartellje tulsulyra tesz szert, bár azokat a kicsinyben való fogyasztás miatt nem tudja teljesen kiküszöbölni (pl. szén), *b)* a termelök közös eladási szervet létesitenek, amelynek a piac egyszerü ellenörzésétöl kezdve a termelés szabályozásáig terjedhet a hatásköre (pl. vas és érc) és végül *c)* a termelök kereskedelmi leányvállalatokat alapitanak (pl. köolaj és származékai), amelyek egészen a közvetlen fogyasztókat kiszolgáló kiskereskedelemig is lenyulhatnak (pl. benzin).

Ezáltal elérkeztünk a kapitalista kereskedelem második fajához, a rendesen nagytökével rendelkezö, sok alkalmazottat foglalkoztató, *kicsiben árusitó kapitalisztikus kereskedelemhez*. Ez a nagytökére alapitott kiskereskedelem igen erös vetélytársa a nem kapitalisztikus kiskereskedelemnek, amely az elöbbi dinamizmusával szemben a vevök irányában ugyszólván a passziv várakozás álláspontjára helyezkedik. A kapitalisztikus detailkereskedelem terjedésének *okai*-ként elsösorban a specializálódás, a vizszintes irányu integrálódás, a vevök természetéhez való simulékony alkalmazkodási képesség és a gyakori pénzértékváltozások tekinthetök, amely utóbbiakkal a kiskereskedök kevésbé tudnak megküzdeni. Terjeszkedésének azonban *határai* vannak, ezek részint természetesek (föként az, hogy bizonyos mértéken tul az eladások számának növelésével az általános költségek már emelkednek), részint mesterségesek, amely közt elsösorban a kiskereskedelmet védö állami beavatkozások említendök (különleges adók, számuk megkötése, stb.).

A kapitalisztikus detailkereskedelem megjelenési alakjai közül időrendben is a *nagy áruházak* az elsök, amelyek a fogyasztók bizonyos irányu, általában készáru-szükségletét teljesen fedezni tudják. Szerzö itt is részletesen vázolja történeti kifejlödésüket, szervezetüket s árusitási elveiket, amely irányu vizsgálata összegezéseül megállapitja, hogy a nagy áruházak is, mint a nagytökés vállalatok, némileg alacsonyabb beszerzési költségekkel számolnak és igy olcsóbban árulhatnak ugyan, de ezen elönyüket ellensulyozza egyrészt a kiskereskedök bevásárló szervezetbe tömörülése, másrészt az adminisztráció nagy költsége, melynek merevsége különösen depressziók idejében érezteti válságosan hatását. Az *egységáru-üzletek* abban különböznek az áruházaktól, hogy kizárólag elsörendü szükségletek kielégitését célzó széria-cikkeket hoznak forgalomba és elsösorban a kis vásárlóerejü tömegek megnyerésére törekednek. Fióküzletesitésükböl jöttek létre a föként Amerikában igen elterjedt *chain store*-ok, amelyek a közvetitésnek már nemcsak vizszintes irányu, hanem pénzügyi koncentrációját is megvalósitják. A kapitalista detailkereskedelemmel foglalkozó rész befejezéseül érdekes fejezetet szentel

a detailkereskedelemnek a termelés irányába való vertikális terjeszkedésére, illetve az ipar védekezésére, valamint a vásárlóközönség megnyerésére irányuló törekvéseinek, amelyet térben (reklám, mozgóáruházak), időben (automata-árusitás) és mélységben, azaz a vásárlások megkönnyitését illetően (részletfizetés, alkalmi árusitás) vizsgál.

A nem kapitalista kereskedelmet még elméletben is nehéz elválasztani az előbbiekben vázolt kapitalisztikustól, hiszen ezen utóbbi három főtényezője: a nagytőke, nagyszámu alkalmazott és a nyereségi célzat egyike-másika a gyüjtönévvel nem kapitalisztikusnak nevezett kereskedelemnél is fennforog. A kapitalisztikus és a nem kapitalisztikus kereskedelem ellenkező véglete, az állami kereskedelem közt ennek megfelelően a nem nagytőkés kereskedelem több átmeneti alakját lehet megkülönböztetni, amelyeknek egy része még az *egyéni kereskedelemhez*, azaz a magántevékenység köréhez tartozik.

Ezek közül intencióiban a kapitalista kereskedelemhez legközelebb a *kiskereskedelem* áll, amely bár nem rendelkezik nagy tőkével és sok alkalmazottal, mégis végeredményben nyereségre tör, bárazt rendesen csak az árak hirtelen emelkedése esetén éri el. A kapitalisztikus kereskedelem és a kiskereskedelem közti ellentét a fejlődés általános irányának megfelelően állandóan élesedik, de megsemmisülésétől mégsem kell tartani, mivel kisebb anyagi és szellemi felkészültsége ellenére is a vásárlók egy része kitart mellette. Ennek egyrészt az az oka, hogy a személytelen kapitalisztikus nagy áruházakkal szemben a kiskereskedő állandó személyes érintkezésben áll vevőivel, másrészt, mivel létéért küzd is. Küzdelme kétirányu. Egyrészt önvédelem, amely abból áll, hogy átveszi a nagytőkés kereskedelem módszereit, közös bevásárló szervekbe tömörül és érdekképviseleteket alkotva igyekszik érdekeit politikai és gazdasági téren egyaránt védeni. Másrészt végső esetben az állami hatalom közbelépését kéri, amely politikai meggondolások hatása alatt a kapitalisztikus detailkereskedelem adóztatásával, működésének korlátozásával siet segitségére.

A magánkezdeményezés körébe tartoznak a *fogyasztási szövetkezetek* is. Ezek eredetileg a nyereség kiküszöbölésére, a kapitalisztikus kereskedelem letörésére alakultak ugyan, de lassanként átvették annak összes üzemtechnikailag jól bevált módszerét s bár tagjainak is juttatnak osztalékot, mégis nagyban növelik tartalékaikat, amely éppen ugy érezteti gazdaságilag hatását, mint a kapitalista vállalatok nyeresége. A szövetkezetek legnagyobb jelentősége abban áll, hogy a közvetitést igyekszenek kikapcsolni, ebben egyeznek a nem kapitalisztikus magánkereskedelem utolsó csoportjával, a *rejtett kereskedelemmel*. Ez alatt egyrészt a termelők közvetlen árusitását érti (*a*) a mezőgazdák saját fogyasztása, *b*) az iparos-kereskedő, pl. hentes, cipész, szabó árusitása), másrészt az egyes ipari vállalatoknak alkalmazottaik számára folytatott kereskedelmét, amelynél vagy maguk a tulajdonosok kereskednek (Németország), vagy az alkalmazottak tömörülnek bevásárló csoportba (Franciaország).

A nem kapitalisztikus kereskedelem második főcsoportját azok a kereskedelmi alakulatok alkotják, amelyeknél az *állam* az elosztás folyamatába már kisebb-nagyobb mértékben beleavatkozik. Az ál-

lami közbelépésnek két fokozata van: *a)* a kereskedelmi tevékenység szabályozása (irányitott kereskedelem) és *b)* a kereskedelem teendöinek az állam által való eszközlése (állami kereskedelem). Van köztük ezenkivül egy átmeneti alakulat, amikor az állam résztvesz ugyan már az elosztási tevékenységben is, de még csak egyes elszigetelt területen (vegyesgazdaság).

Az irányitott kereskedelmet a szocialisták részéröl vélt elméleti megalapozottságán kivül föként az idézi elö, hogy a különböző gazdasági, társadalmi, stb. események következtében beállott drágulások alkalmával a kereskedelem költségeit a kormányok ürügyül használják fel a közbelépésre. Az elöbbiekből magától értetödöleg az állami beavatkozás rendszerint az elsörendü szükségleti javaknál, az agrártermékeknél kezdödik. Elöször itt is csak a piac szabályozására kerül sor (árszabályozás, stockage, report, a termékek felhasználási módjának szabályozása) s ezt csak késöbb követi magának az elosztási tevékenységének a befolyásolása. Az állam kezdetben még ez utóbbi csoportnál sem lép fel közvetlenül, csak elösegiti a termelöt a fogyasztóval összekötö kereskedelmi hálózat megröviditése céljából az agrártermelök és fogyasztók szövetkezeteinek közvetlen érintkezésbe jutását. Ez némely esetben még teljesen magánkezdeményezésböl jön létre (pl. Uj-Zeland-i tejtermelök és az angol tejkereskedök) máskor már állami közbelépés hatása alatt (pl. marketing schemes Nagy-Britanniában). Ha az állam a termelök, átalakitók, elosztók és fogyasztók közvetlen érintkezésbehozását célzó tevékenységben maga is aktiv szerepet játszik, mint ahogy ezt föként Németországban (Reichsnährstand) és Franciaországban (Office du blé) történik, akkor már elhagyjuk az irányitott kereskedelem körét és a *vegyesgazdaság* területére lépünk.

Végezetül elérünk az *állami kereskedelemhez.* Ekkor az állam a kereskedelmi funkciók összességét magára vállalja és saját nevében saját számlájára folytatja azt. Ez *ideiglenesen* is történhetik, amikor valamilyen rendkivüli esemény következtében a magánkezdeményezés elégtelennek tünik fel. Ide tartozik elsösorban a háboru, amely ugy az élelmiszerek, mint a hadianyagok terén fokozott követelmények elé állitja a gazdasági életet. Az állami beavatkozás sulyos károkat okoz ugyan a gazdálkodásnak, de szükséges ilyenkor, mivel a kereslet és kinálat a háboru alatt messze elválik egymástól és igy a szükségletek elsöségi sorrendjének megállapitása céljából feltétlenül kell egy magasabb birói szerv. A gazdasági többtermelési válság a másik rendkivüli esemény, amely szintén az állam ideiglenes kereskedelmi tevékenységére vezet. Leküzdése céljából az államok vagy tartalékolják terményfeleslegüket (pl. kanadai Pool-ok) vagy emellett még a feles termény egy részét meg is semmisitik (braziliai kávé). A tapasztalatok azonban jól mutatják, hogy a megoldási módozatok csak időleges zavarok kiküszöbölésére alkalmasak, ha hosszabb időröl van szó, vagy visszatér az állam a „laissez faire" elvhez, vagy pedig az egész gazdasági életet fokozatosan államositja, ami az *állandó* állami kereskedelemmel egyértelmü. Ennek egyes alakjai monopólium formájában már a háboru elött is általánosak voltak, de a gazdasági cél ezeknél a pénzügyi, közigazgatási, szociális stb. szempontok mellett még háttérbe szorult. Legtisztább alakjában az állandó állami kereskedelem az orosz szovjeteknél jelentkezik, ahol a fejlödés tanusága szerint a teljes kollek-

tivizmushoz való átmenetet a kezdetben még teljes önkormányzattal rendelkező fogyasztási szövetkezetek képezték, melyek Lenin akaratához képest 1928-ig épp ugy fejlödtek, mint Nyugaton. Az elsö ötéves terv nagy változást hozott létre. A magánkereskedelem még meglevö maradványai rövidesen megsemmisülnek, a szövetkezetek által beszolgáltatott tökékből a városokban nagy állami áruházak alakulnak, amelyek fiókjaikkal az egész birodalmat behálózzák. Az ekként feleslegessé vált szövetkezetek vidékre szorulnak ki, amit jogilag egy 1935 szeptemberi törvény szentesit. Ez a törvény ugyanis kitiltja öket a városokból és — mint autonómia nélküli szerveknek — föfeladattá a vidéki kereskedelem megszervezését és az agrártermékek összegyüjtését teszi.

Az orosz példa jól mutatja, hogy a kollektivista gazdasági rendben köz- és magánszervezetek nem állhatnak fenn hosszasan egymás mellett, a gazdasági életet ekkor már minden izében az államnak kell irányitani. A nagy orosz állami áruházak szaporodása viszont arra utal, hogy a szovjetek is kénytelenek engedményeket tenni a kapitalizmusnak. Az ilyesféle „visszaesések" a kollektivista kisérletek fiaskóinak beigazolódásával a gazdasági élet minden ágában szaporodnak, most ugylátszik — fejezi be könyvének érdemi részét a szerző — a belkereskedelem van soron.

Müve *összegezésében* Laufenburger szembeszáll azokkal az elméletekkel, melyek szerint a gazdasági élet állandó, fokozatos fejlödésben van. Cassel-hez csatlakozva hirdeti, hogy ciklikus ingadozások és hosszabb idötartamu mozgások által alakul a gazdasági élet, ami egyszersmind megmagyarázza azt is, hogy a kereskedelem alakjai miért térnek idönként vissza. A külkereskedelmi szervezet alakulása a belkereskedelemnél nagyobb állandóságot tanusit. Mig a külkereskedelem csak a liberalizmus és az egész az autarchiáig fejlödhetö protekcionizmus között ingadozik, addig a belkereskedelem szervezési alakjai korok, országok, javak szerint az ellentétek egész sora között helyezkedhetik el: liberalizmus és protekcionizmus, kapitalizmus és szocializmus, központositás és decentralizáció. Az árrés jelenségét figyelemmel kisérve megállapithatjuk, hogy a belkereskedelem egyes ujabb szervezetei valóban alkalmasak a nagy- és kiskereskedelem, valamint a termelöi ár közt mutatkozó árkülönbségeknek — bár igen sokszor csak átmeneti és látszólagos — csökkentésére. Ez azonban mégsem egyértelmü a kiskereskedelem megsemmisitésével, mivel ezt, mint politikai szempontból megbizható középosztályt a kollektivizáló államok is védelmükbe veszik. E két ellentétes tényezönek, a gazdasági dinamizmusnak a társadalmi statikával való állandó harca nyomja rá bélyegét az egész történelem folyamán a kereskedelem elosztó tevékenységére is, mely jelenleg általában mindenütt a liberalizmus és az irányitott gazdaság közti átmeneti helyet foglalja el.

A könyvet, melynek rövid áttekintését nyujtottuk, azzal a meggyözödéssel tesszük le, hogy a közgazdasági irodalomban eddig mostohán tárgyalt belkereskedelem vitás kérdéseinek tisztázását jelentös mértékben vitte elöre. Laufenburger müve mintaképe az elmélet és gyakorlat szempontjait szerencsésen összeegyeztetö, világos stilusban és áttekinthetö szerkezettel megirt kézikönyvnek és igy joggal sorakozhatik a nagy Gide szellemében szerkesztett Traité többi köteteihez. Elönyei közt nem szabad elfelejtkezni a mindig elérni kivánt, mindazonáltal a megfontolt birálatot nem gátló tár-

gyilagosságról sem, amely a politikával annyira összefüggő kérdéskomplexumnál, mint amilyen a belkereskedelem, egyenesen nélkülözhetetlen. Eltekintve attól az érdemétől, hogy rendszere voltaképen az első tudományos szinvonalu összefoglaló mü, amely a belkereskedelemmel kapcsolatos összes kérdések vizsgálatát felöleli, számos eredeti megfigyelésében és föként napjaink annyira változatos és igen eltérő megitélésben részesülő kereskedelmi szervezési alakulatainak ujszerü csoportositásában is sok igazat találunk. Müve nemcsak a közgazdasági tudománnyal foglalkozók számára jelent biztos vezérfonalat a belkereskedelemben, jelentösége ennél is több, a gazdasági élet egyik legfontosabb, de kétségkivül legkevésbé elismert termelő foglalkozásának, a közvetitő tevékenységnek adja meg az öt jogosan megillető helyet a termelésben — egy olyan időben, amikor a félközgazdászok serege felszines megfontolások alapján halálra kivánja itélni.

Futó Mihály.

Brinkmann, Carl: Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre. Stuttgart, 1937. 194 old.

A második történeti iskola jellemzö vonásait e három szóban foglalhatjuk össze: történeti, gyakorlati és etikai. A *történeti* jelzö kifejezi, hogy az iskola hivei attól a meggyözödéstöl indittatva, hogy a gazdasági életnek minden alakulata és vivmánya a történeti fejlödés eredménye, egyedül csak a mult szorgos vizsgálatával akarnak a gazdasági élet kérdéseire fényt deriteni. *Gyakorlatisága* azt jelenti, hogy nem elégszik meg a tudomány elméleti eredményeivel, hanem a gyakorlati életben is érvényt akar szerezni elveinek. Az *etikai vonás* pedig abban nyilvánul meg, hogy az idevonatkozó irók szinte kivétel nélkül mind az emberiség erkölcsi javulásától, az uralkodó osztályok jobb belátásától és a társadalmi lelkiismeret felébredésétől várják a kedvezöbb gazdasági helyzet kialakulását.

Legélénkebben szemlélhetök e jellemvonások *Schmoller* munkásságában. Schmoller müvei Németország közgazdaságtanának alakulásában még ma is eleven erövel hatnak, azért mind többen fordulnak felé, hogy iránta való megbecsülésüknek kifejezést adjanak. A jelen munka is ezt a célt szolgálja. Szerzönk a munka bevezetésében kiemeli, hogy most, Schmoller születésének századik évfordulóján különösen igyekezni kell, hogy Schmollernek sokak által lekicsinyelt munkássága kellö méltatásban részesüljön.

Schmollernek 79 éves korában *Meine Heilbronner Jugendjahre* cimen közreadott emlékiratai alapján megismerteti velünk a szerző Schmoller családi eredetét és ifjuságát. 1860-ban készitett *doktori értekezése* egyuttal pályatétel volt. Már ekkor világosan látja, hogy az emberben két ellentétes világ találkozik egymással: a szellem és az anyag, vagyis a szabadság és a szükségesség. Már itt megtalálja az utat a szabad akaratot hirdetö Knies és a természeti törvényekhez hasonló gazdasági törvényeket keresö Roscher között. Az elsö német *ipari statisztikát*, mint állami hivatalnok, ö késziti el. Nagy szociális érzéket árul el benne. Inkább pozitiv, mint negativ gazdaságpolitikai követelményekkel lép fel. Hangsulyozza, hogy a legellentétesebb érdekeknek is, mint pl. a gyáros és munkás érdeke, végül is harmonikusan ki kell egymást egyenliteniök. A *vámegyesületi politikában* el-

foglalt álláspontja azt mutatja, hogy egyrészt igen óvatos, másrészt gondolkodása sokoldalu, az elmélettel és gyakorlattal egyaránt tisztában van. A *jövedelemelméletről* adott munkája hosszu időre feledésbe merült. Csak 1928-ben mutat rá és méltányolja kellően Schuster. Ebben a müvében az angol klasszikusok ellenére a pénztudományt és a jövedelemelméletet szét akarja egymástól választani.

Gazdaságbölcselettel már pénzügyi előadó korában foglalkozik. Szerinte Fichte volt az első, aki bevezeti a közgazdaságtanba az etikai mozzanatot. Ez az állásfoglalás azonban gyakorlati szempontból alig gyümölcsöző, mert minden javulásnak belülről kell jönnie, nem pedig a szociális állam kényszere által. A *munkáskérdés, kéziipar és agrárstatisztika* tanulmányozása alapján azt hirdeti, hogy nemcsak az automatikus gazdasági erőknek és mennyiségeknek, hanem az emberi beavatkozásnak is irányitó hatása van a gazdasági élet alakulására. A laisser faire elv gazdasági nihilizmusra vezet. A *Verein für Sozialpolitik* megalkotása Schmoller érdeme. Ennek az egyesületnek a maga idejében nagy feladatai voltak, annál is inkább, mert az „uj ipari törvénykezés csak szélesitette és nagyitotta a versenypályát, de nem gondolt arra, hogy a versenyző lovak egyenlő föltételekkel fussanak." Rendszeres *gazdaságtörténeti munkálkodást* strassburgi egyetemi tanársága idejétől, 1872-től folytat Schmoller. A strassburgi állapotok tanulmányozása alapján kimutatja, hogy amit a XVI—XVII. sz. felvilágosodottsága tesz a köz javára, mindaz Strassburgban már a XV. században megvolt. A város és a céh elsősorban politikai hatalomért küzdöttek és e küzdelemhez gazdasági fegyvereket használtak. Egyébként Schmoller szerint igazi elméleti tudományos munkára csak az képes, aki előbb kellő monográfiai müködést fejt ki. Módszerét rendkivül sokan követték. Szerzönk felsorolja azokat az irókat, akik ezen az alapon indulva nevet szereztek maguknak tudományunkban. *Kormányzástörténeti* tanulmányokkal, mint berlini tanár 1882-től foglalkozott Schmoller. Eleinte szociálpolitikai felfogása miatt a kormány előtt nem rokonszenves. Képviselő nem akart lenni, de 1884-től az államtanácsban, majd 1897-től a felsőházban élénk szerepet játszik. Az ifju politikus és történelemkutató nemzedékre nagy hatással van. Módszere mindinkább kiforr. A merev fogalmi megismerés épugy mellőzi, mint a tiszta történeti alapon álló kutatást. Szinte uttörő munkát végez annak a gondolatnak a hirdetésével, hogy a közgazdaságtani módszert és a fogalmakat legtöbbször a feldolgozott anyag maga határozza meg. A *módszervita* sok tekintetben tanulságos Schmoller megitélésére. Az u. n. első módszervita folyamán az osztrák iskola és a német történeti iskola tudósai vitatkoznak azon, hogy melyik módszer felel meg inkább a gazdasági kutatások természetének: az-e, amelyik elméleti, törvénykutató s igy általános igazságokat keres? Vagy az, amely a történelmi és társadalmi élet eseményeinek sokoldalu vizsgálatán alapszik és a gazdasági élet erkölcsi oldalát is figyelembe veszi? Menger az előbbi, Schmoller az utóbbi álláspontón van. Szerinte a gazdasági kutatások helyes kiindulási pontja nem az egyén és annak technikai természete, hanem csakis a társadalom és annak történeti fejlödése lehet.

Schmoller legnagyobbszabásu munkája a *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre.* E munkáról Hasbach azt mondja, hogy egyesiti Hildebrand etoszát, Knies univerzalitását és Roscher finom történelmi érzékét. E munka — Brinkman szerint — olyan

nagyjelentőségü tudományunkban, mint Smith *Wealth of Nations*-ja volt 125 évvel ezelőtt. Amellett, hogy bőséges tudományos anyagot foglal magában, még az értékitéletek körül lefolyt második módszervitából is kiveszi részét. Schmoller gondolkozásának bélyege rajta van minden során. Egyébként is Schmoller minden munkáját áthatja az az eszme, hogy „igazságot a közgazdaságban". A különböző vállalkozási formák történeti áttekintése alapján bizonyitja, hogy csak azok a vállalkozási rendszerek felelnek meg a fejlődés kivánalmainak, amelyekben a legfőbb vezető szempont a közösségi elv. Ugyanigy a jövedelemelosztás kérdésében is azt hirdeti, hogy a szükségletek szerinti elosztás alacsonyabbrendü, mert azzal az ember csak saját magának szolgál, a teljesitményszerinti magasabbrendü, mert azzal az ember a közösségnek szolgál s mindent a közösség céljaival kell mérni. Schmoller e gondolatával mintegy a modern idők előfutára, akinek van bátorsága a sokáig érinthetetlennek hitt ár és jövedelemelosztási elméletbe az igazságosság fogalmát bevezetni. Igazi államszocialista. A Grundriss második része azt mutatja, hogy Schmoller az elméleti kutatásnak is nagymestere. Ricardóra és az osztrák iskolára vonatkozó érték- és árelméleti kritikája ma is megállja helyét *Analyse der Nachfrage* c. fejezete mintegy történelemstatisztikai előmunkája a mai munkások, alkalmazottak és földmüvesek háztartásával foglalkozó „Theorie des Konsums"-nak. Időszerü gondolatai között első helyen áll az a marxi és liberális álláspontal ellentétes felfogás, hogy: az egészséges haladás csak emelkedő gazdasági élettől és csak az alsóbb néposztály emelésétől várható. Az igazságosság és kötelességteljesités szelleme pedig nem a piacon és nem az osztályharcok hevében, hanem a szociális nevelés és méltó vezetők alkotmányos munkája nyomán születik meg.

Brinkmann e munkájával igazságot akar szolgáltatni Schmoller szellemének. Azonban azt hisszük, hogy e tekintetben nyitott kapukat dönget. Schmoller tudományos munkásságának értékét az elmult idők távlatán keresztül ma már szinte eldöntöttnek tekinthetjük. Tagadhatatlan, hogy Schmollerről hosszu időn keresztül az volt az általános vélemény, hogy sem nem vérbeli történettudós, sem nem vérbeli közgazda. Később azonban mind kedvezőbb álláspontot foglal el vele szemben a tudomány. Napjainkban pedig módszere mintegy ujra éled az amerikai institucionizmus kutatásaiban. Gyakorlati tevékenységének jelentőségében ma már nem kételkedik senki. Igen nagy igyekezetet szentel a szerző annak is, hogy Schmoller elveinek időszerüségét bebizonyitsa, de e tekintetben sem tud elég meggyőző lenni. Inkább ugy látjuk sokszor, mintha a sorok között a mai német közgazdasági elvek és viszonyok igazolására akarná felhasználni a mult tudományos eredményeit.

A munka elolvasása igen nehéz feladat. Az egész könyv csupa idézet. Több mint 200 iróra hivatkozik a szerző, némelyikre többször is és majdnem mindeniktől szószerint idéz. Mindez vontatottá és töredezetté teszi a fejtegetések menetét. Az idézőjelek tömkelegében szinte alig lehet felismerni, hogy mi a saját véleménye s mi a másoké. De azért nem tagadhatjuk meg egészen az elismerő szavakat sem Brinkmann könyvétől. Schmoller munkásságáról kerek, áttekinthető képet nyujt. Soraiból sok helyen melegség árad, ugy, hogy munkájából Schmollert nemcsak mint tudóst, hanem mint érző lelkü embert is megismerhetjük. *Takaróné Gáll Beatrix.*

Koch, Henrich: Währungsausgleichsfonds. Eine währungs- und kredittheoretische Untersuchung auf der Grundlage des englischen Beispiels (Carl Nieft Bleicherode) 1936. 65 o.

A valutakiegyenlitőalapok kérdése egyre erősebben lép az érdeklődés előterébe. A gazdasági nyilvánosság, amely az első években — nyilván a titoktartáshoz fűződő magasabb érdekek tiszteletében — beérte a becslésekkel, a pénzügyi és valutáris konszolidáció visszatértével megkívánja, hogy hivatalosan is tájékoztassák a valutavédelem ezen uj intézményeinek működéséről és helyzetéről.

A valutakiegyenlitőalap mindenütt a leértékelés szülötte, fennállása a jegybankot mentesiti bizonyos feladatok alól s ezzel lehetővé teszi, hogy az a belföldi pénzügyi eseményeket alaposabb figyelemmel kisérje, végeredményben azonban a két intézmény egymásnak szerves kiegészitője és csak teljes együttmüködésben képzelhető el. Ha a kettő között mégis megkülönböztetést kell tenni, ugy — s ez Koch könyvének ki nem mondott következtetése — a valutaalap feladata elsősorban a kivülről jövő hatások (mint p. o. hirtelen tőkevándorlás, vagy idegen országok pénzleértékelése) semlegesitése, tehát passziv szerep, mig a jegybank elsősorban a szükséges impulzust adja meg a pénz- és tőkepiacon keresztül a gazdasági életnek (figyelembe kell venni, hogy Koch itt elsősorban az angol valutaintézmények helyzetéről számol be) s ezért munkája mindennapibb, aktivabb és sokkal nagyobb mértékben játszódik le a belföldi piacokon.

A valutaalap tevékenységét a jegybankétól tulélesen elválasztani azonban nem lehetséges, végeredményben az alap müveletei sok tekintetben hasonlóak az „open market policy"-hoz.

Emellett a kiegyenlitőalap természetesen átveszi az arany és a valuták sterilizálásával járó kamatveszteséget is, bár ez a veszteség közszempontból ugyanolyan jelentőségü, mintha a jegybank viselné.

A Paish-féle becslési kisérletek helyességét a későbbi hivatalos közlések nagyjából nemcsak a számszerüség, hanem a logika szempontjából is igazolták, az alap technikájáról N. F. Hall kiváló könyve (The Exchange Equalisation Account) nagy vonalakban ugyan, de lényegében teljesen kimeritően tájékoztat.

Igy Kochnak — érthetően — sok uj mondanivalója nem lehetett; vizsgálódásai főleg a valutaalap hatóterületének szélső határait igyekeztek megvonni s ebben a vonatkozásban az alapot mint merev vagyontömeget tüntették fel, holott ezzel a felfogással éppen az alap rendeltetésének ismeretében nehezen tudnók magunkat azonositani.

Azt a jellegzetességet ellenben, amely az angol kiegyenlitőalapot a többi hasonló intézménytől megkülönbözteti, hogy t. i. ennek tartalékjellege sokkal inkább nemzetközi, mint nemzeti, nem domboritotta ki. Az az aranykészlet, amelyet az alap fennállása alatt felgyüjtött, nem az angol fizetési mérleg aktivumainak lecsapódását, hanem javarészt a sterlingblokk országainak londoni „letétjeit" jelenti.

Ez a letéti jelleg azonban az angol monetáris arany sebezhetőségét is kifejezi, mert ha a heterogén összetételü sterlingblokk bármely államának a fizetési mérlegében rosszabbodás áll be, az aranyszivárgás megkezdődik s ez a londoni készletek elvonásával jár, mint ahogy aranycsökkenésre vezetne az is, ha a sterlingblokk bármely országa valutájának ujabb leértékelése által, vagy más uton kiválnék ebből a laza együttesből.

Még a sterlingblokk tartalékainál is bizonytalanabb és ingado-

zóbb jellegüek azok a menekülő készpénzek (hot money), amelyek más gazdasági térből (mint p. o. Kelet-Európából, Franciaországból) érkezve pihennek meg Londonban és a folytonos készenlét szükségét, tehát a valutaarany fenyegetését jelentik.

Koch nem aknázta ki azokat a lehetőségeket, amelyek ezen motivumok feltárásában kínálkoztak, hanem elsősorban „formalisztikus" szemmel nézett és az alap műveleti technikáját, statikus állapotát kifogástalan tárgyismerettel elemezte. Megítélése alapjául egy vagyonösszeg mechanikus tulajdonságainak vizsgálatát választotta, s így az organikus szempontok nem kerülhettek előtérbe, de amit írt, így is tanulságos és értékes kortörténeti dokumentum marad.

Vámos Béla.

Hunke, Heinrich: Grundzüge der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft. Politik und Wirtschaft. Wirtschaftspolitische Schriftenreihe. Band 1. Haude & Spenersche Buchhandlung. Berlin, 1938. 96 l.

Hunke neve nem ismeretlen azok előtt, kik figyelemmel kisérik a legujabb német gazdaságpolitikai szakirodalmat. Az előttünk fekvő könyv szerzője — a német politikai főiskola gazdaság- és szociálpolitikai osztályának vezetője és a berlini müegyetem haditechnikai fakultásának tanára — már eddig is igen sokoldalu és értékes munkásságával vonta magára a figyelmet. Publicisztikai tevékenységén tulmenően (a Deutsche Volkswirtschaft főszerkesztője és kiadója volt éveken át) igen jó nevet szerzett azokkal a müveivel, melyek részben a gazdaságpolitika egyes ágazatait, részben pedig — főként legujabban — a katonapolitika gazdasági vonatkozásait tárgyalták. Szerző legujabb művében a mai német gazdaságpolitika irányitására hivatott fő elveket ismerteti. Már ebben a vonatkozásban is úttörő, hiszen ezirányu rendszeres feldolgozás tegnap még nem állt rendelkezésünkre. Bevezetőül rámutat művének hivatására és arra a veszélyre, amely elvek és gyakorlati módszerek összetévesztéséből adódik.

A könyv hármas tagozatu: az első rész a gazdasági élet átalakulását tárgyalja, a második annak elhelyezését a nemzeti életen belül, a harmadik pedig magukat a vizsgálandó elveket.

Az első rész mindenekelőtt kritikai ismertetését adja a háboruelőtti német gazdaságpolitikai elveknek, rámutat azokra az előnyökre és hátrányokra, melyekkel a világgazdasági eszmekörben mozgó célkitüzések béke idején jártak, majd annak kihatásait boncolja a társadalmi átrétegeződés vonalán. A gyakorlati eredmények alapján szerző legelőször is az uralkodó álláspont elutasító magatartásának ad szavakat: a mai gazdaságpolitika megtagadja azokat a szabályokat, melyek örökérvényü igényekkel lépnek föl, vagy akár csak állandósult állapotra hivatkoznak. Célja a mai rendszer elismerése, nem pedig módositása. Mégis: H. középutat foglal el az elszigetelt gazdasági elmélet és a tiszta gazdasági empiria között. Feladata igy annál is nehezebb, mivel fejtegetéseinek gerince, hogy a gazdasági rendszert nem lehet csak gazdasági tényezőkből felépiteni.

Álláspontját a minden tudomány végső alapját tevő metafizikai, illetve világnézeti elemre épiti. Minden álláspont, minden megismerés — ugymond — az elénk tornyosuló tényekkel szemben elfoglalt

elvi állásfoglalás (Grundhaltung) folyománya. Ilyen az az elmélet is, mely a homo oeconomicus fogalmát alkotta. Viszont a gyakorlati élet sem elégedhetik meg a tapasztalat által nyujtottakkal, melyek alapján a jövő elgondolásait felépiteni nem lehet. Ehhez ugyanaz kell, amin a tudomány is nyugszik: *metafizikában gyökerező akarat.* Ez pedig a hétköznapi életben a politikumban csapódik le. H. e helyütt Spenglerből indul ki.

A második rész mindenekelőtt a mai német gazdaságpolitika lényegét ismerteti, rámutatván a nemzetgazdaságra, mint a nemzeti élet egyik függvényére, a gazdasági politikára, mint a nemzetpolitika egyik részére. Innen ered a „politikailag vezetett gazdaság" fogalma. Ennek részei: a politikai szükségszerüségek elsőbbsége és a gazdálkodás társadalmi vonatkozásainak aláhuzása. Ebben a fogalmazásban a gazdaságpolitika sem más végső fokon, mint „azoknak a politikai eröknek alakitása, melyek a gazdasági életre befolyással vannak". Ezen a ponton fonódnak egybe a gazdasági és a katonapolitika szempontjai: a nemzetgazdaság védképessé tételében. (Wehrhaftmachung der Wirtschaft.)

Szerző ezzel az állásfoglalásával egy ujabban sok vitára alkalmat adott kérdést dönt el, melyre vonatkozóan a vélemények Németországban is eléggé szétágaztak. (Csak utalni kell szerzőnek régebbi vitájára Hesse-vel.) Ennek a problémának veleje: van-e külön háborus és külön békegazdálkodás. (Friedenswirtschaft und Kriegswirtschaft.) Hunke szerint nincs. Csak egy van, a nemzeti gazdaság, mely eleve képes a honvédelem igényeit is kielégiteni. Ez a honvédő gazdaság. (Wehrwirtschaft.)

A nemzeti lét egészébe ágyazott közgazdaság a mai német álláspont sarkalatos posztulátuma. Ez annyit jelent, hogy a jól felfogott önérdek helyett a közhaszon válik a gazdálkodás inditójává, fenntartójává és szabályozójává. A politikai és gazdasági tényezők közötti kapcsolat teljesen egyértelmü — a fentemlitett vonatkozásban az — és nem tartalmaz kölcsönhatásokat: határozottan kimondja Hunke, hogy a gazdasági érdekcsoportoknak a politikára gyakorolt befolyása indokolatlan és visszautasitandó. Ezek az elvek szöges ellentétben állanak a marxizmus tanával. Nem az anyagi erök azok, melyek a nemzeti tevékenységet irányitják, hanem a nemzet a közgazdaság végső célja. Ez azonban nem jelenti a személyiség, a személyi vállalkozás és kezdeményezés kikapcsolását, mert átlagon felüli teljesités átlagon felüli személyiséget követel.

Szerzőnk igen világosan foglal állást abban a kérdésben, hogy a gazdasági élet irányitása szükségképpen elhanyagolását jelenti-e a gazdasági törvényszerüségeknek. Kereken tagadja ezt, rámutatva a müszaki analógiára: a mérnök tisztában van a hidrodinamika törvényeivel, mégis gátat épit és szabályozza a vadvizeket. Az irányitás különben sem fogható fel, mint tisztán szabályozó tevékenység. Még kevésbé, mint megkötő erő. Hunke — mint már régebbi munkáiban is — az irányitás egyik sulyvonalát abban a törekvésben látja, melynek célja az elvek értelmében ki- és átalakitani a gazdasági érzületet. (Wirtschaftsgesinnung.)

Az előrebocsátottak alapján dolgozza ki szerző a könyv harmadik részében a mai német gazdasági politika vezérelveit. Ezek: a természetes munka-, teljesitmény- és tulajdoni gazdálkodás megvalósitása, valamint a nemzetgazdaság védképessé tétele.

Villányi András.

Awater, Josefine dr.: Der europäische Holzmarkt nach dem Weltkriege. Münster. 1936. 179 o.

A fakérdés az európai államok legtöbbjének állandó komoly problémája, mert a világháboru után eszközölt területi változások jelentös mértékben megbolygatták azt az egyensulyt, amely addig fennállott. Awater munkája kiváló adattárral szolgál ehhez a kérdéshez. Elsösorban is az egyes európai országok erdöviszonyairól számol be és részletes adatokkal nemcsak az erdöterületek kiterjedését, hanem ezek faállományának minöségi viszonyait, valamint a faanyag korviszonyait is közli. Összegyüjtötte azt az anyagot is, amely az egyes erdök kitermelési viszonyaira jellemzö, megállapitja, hogy miként alakul az egyes államokban a fafogyasztás, ugyhogy pontos mérleget kaphatunk adatai alpján arról, hogy milyen faimportra vagy exportra van szüksége az illetö államnak.

A Magyarországról közölt adatai helytállóak. Már elsö mondatával kiemeli a trianoni békének hazánk erdöállományára gyakorolt hatását. Rámutat arra, hogy a hazai erdöviszonyokat különösen rontja az a körülmény, hogy a faanyagnak 95%-a lomblevelü s a tülevelü fák olyan csekély részét teszik erdöinknek, amelyhez hasonló Európa egyetlen más államában sincs. Részletes adat közlései után megállapitható — bár ezt nem emeli ki munkájában —, hogy Európa tulajdonképpen két félre oszlik, közöttük a határ egy Norvégia déli csucsától a Fekete tengerig húzódó vonal. Ettöl északra vannak a fában gazdag államok, délre a fában szegény, behozatalra szoruló államok. Az északiak közül különösen gazdag Oroszország, ez azonban fatermelésének jelentös részét nem tudja értékesiteni, mert nincsenek megfelelö szállitási lehetöségei. A skandináv államok fatermelésének nagyobb részét helyben dolgozzák fel, söt Norvégia jelentös erdöállománya ellenére is behozatalra szorul tekintélyes fafeldolgozó iparának fejlödése következtében.

Érdekesek azok a következtetések, amelyeket adatai alapján levonhatunk. A fában szegény országok borzalmas erdöpusztitásai azzal fenyegetnek, hogy ezekben az erdök kiterjedése jelentösen csökkenni fog. Feltünö ezenkivül az, hogy a faexporttal dolgozó utódállamok is milyen jelentös mennyiségü fát termelnek ki erdöikböl, az egységre esö kitermelési érték ezekben jóval nagyobb, mint a skandináv erdökben, amelyek pedig fában a leginkább gazdagok.

A tanulmány második fejezete az európai faexport és import részletkérdéseinek feltárását tüzte céljául. Ezekben is értékes anyaggal világit rá a szerzö arra a kérdésre, amelynek nemzetközi gazdaságpolitikai jelentösége egészen elötérben van. Külön-külön részletes adatokkal világitja meg az egyes országok fakereskedelmi viszonyait és most már fafajták szerinti részletezésben is megadja a kivitel és behozatal legfontosabb értékeit. Részletezi a külforgalmi adatokat a kivitel iránya szerint is. Egész munkájának azonban jellemzöje az, hogy sehol sem kisérel meg összefüggéseket keresni vagy birálatokba bocsátkozni, inkább a száraz adatszerüségre törekszik.

A tanulmány harmadik fejezete még a leginkább kritikai. Ebben ugyanis a faárak alakulásával foglalkozik. Utolsó fejezetében pedig az általános gazdasági élet és a fagazdálkodás közötti összefüggéseket keresi. Különösen érdekesek azok a megállapitásai, amelyek szerint az importállamok fabehozatala milyen hatással van az ország egész gazdasági életének fejlödésére. Természetesen itt

a kényszerrendszabályok hatásait is vizsgálja és rámutat arra, hogy Magyarország például 1932-ben 71%-kal kevesebb fát importált, mint négy évvel előbb, amikor fabehozatala a legmagasabb értéket érte el. Ilyen erős mértékben egyetlenegy faimportállam sem tudta csökkenteni a behozatal mennyiségét. A tanulmány záró következtetése megállapitja, hogy szorosabb együttmunkálkodásra van szükség az európai államok között, hogy a fagazdálkodás minden kivánalomnak megfelelő legyen. *Ruisz Rezső.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economica.

London, Vol. V. No. 18. 1938. május.

Condliffe, J. B.: The value of International Trade. Az anti-Corn-Law-League idején véleményeltérés nélkül a szabadkereskedelem gondolatvilágán épült fel a közgazdaságtudomány egész rendszere, ma már azonban számtalan tudományos irány jut a szabadkereskedéssel ellentétes célkitüzésü következtetésekre. A protekcionizmus érvei rendszerint beismerten átmeneti hatályuak, de az azokra épitett politika szétrombolta a hosszu látra szóló prosperitás alapját jelenthető pénzügyi és kereskedelmi szervezetet. Az exogén tényezők befolyása megakadályozza a munkaerők és tőkék áramlását a hanyatló és veszteglő gazdasági ágaktól a fejlődő iparágak felé, s ezáltal csökkenti a nemzeti jövedelmet. A valuta- és árukereskedelmi korlátozások azokat az iparokat támogatták, amelyeknek össze kellett volna zsugorodniok, s azokat hátráltatták, amelyek fejlődőképesek lettek volna. Kétségtelen, hogy sok esetben egy-egy intézkedés pillanatnyilag szükséges lehetett, de a veszély éppen abban van, hogy az akut problémákkal való elfoglaltság folytán elveszitjük magunk elől az alapvető igazságok képét. — *Kuczinsky Rr. R.: The Analysis of Vital statistics.* A tanulmány első része a házassági statisztikákkal foglalkozik, összehasonlitó adatcsoportositás alapján vizsgálja Nagy-Britannia házasodási „jellemzőit" és kulcsszámait. A házasuló nők átlagos életkorának változásai adják a házasodási statisztika egyik legjellegzetesebb és elég érzékeny jellemzőjét. — *Tinbergen, J.: Statistical Evidence on the Acceleration Principle.* Az Aftalion, Bouniatan és Pigou által megalapozott „gyorsulási" elvet Clark, Harrod és Haberler teljes mértékben átvették és továbbfejlesztették. Maga az elv a következő elgondoláson alapul: valamely fogyasztási cikk 100 értékegységének előállitásához 500 egységértékü állótőke szükséges, amelynek évi értékcsökkenése 10%, tehát 50 értékegység, ami egyszersmind megfelel az évi állótőkeszükségletnek is. Ha az évi fogyasztás 10%-kal emelkedik, 100-ról 110 értékegységre, akkor az állótőkeszükséglet is természetesen hasonló arányban, tehát 50 értékegységgel növekedik, ami annyit jelent, hogy az állótőkeszükséglet a vonatkozó évben 100%-kal emelkedett. Ennek érvényesülése természetesen csak bizonyos eljárások változatlan mivolta és a kapacitás állandó teljes kihasználása esetén lehetséges. A gyorsulási elv érvényesülésének statisztikai vizsgálatánál a vasutgazdálkodás, a pamutfonás és a hajófuvarozás köréből meritett példákkal szemlélteti a fogyasztás és a termelési tőke nagyságértékei között fennálló korrelációt. Mindezek alapján arra a végeredményre jut, hogy a „gyorsulási elmélet" nem nyujt a befektetések ingadozásaira kellő magyarázatot. — *Marjolin, Robert: Reflections on the Blum Experiment.* A Blum-féle gazdasági kisérletezés korát három részre osztja: *a)* a kormányrajutástól a frank első devalválásáig, *b)* ettől kezdődőleg a 40 órás munkahét kötelező bevezetéséig, *c.)* végül innen a világgazdasági

helyzet 1937. őszén bekövetkezett rosszabbodásáig. Megállapitásaiban arra a következtetésre jut, hogy bár a frank devalválása elkésett, ennek ellenére is használt a gazdasági életnek, mindaddig, amig a 40 órás munkahét kötelező bevezetésével Franciaországot — már a konjunkturafordulat előtt — kedvezőtlen helyzetbe nem hozta.

V. B.

The Economic Journal.

London, March, 1938. Vol. XLVIII. No. 189.

Robertson, D. H.: The Future of International Trade. A nemzetközi kereskedelem jövőjének megitélésénél elsősorban az érdemel figyelmet, hogy a volumen az 1932. évi mélyponton is alig valamivel maradt el az 1913. évi szinvonaltól. A fejlődési lehetőségeket az ugynevezett komparativ előnyök szabják meg. Ezek azonban fokozatosan csökkennek, ami három okra vezethető vissza: 1 az ipari technika előnye nem maradhat örökre azoknak a nemzeteknek a privilégiuma, amelyek azt elsőnek sajátitották el; 2. a villamosság az ipar helyhezkötöttségét csökkentette; 3. a szüz területek feltárása befejeződött, s a mezőgazdaságban egyre jobban érezhetővé vált a csökkenő hozadékok törvénye. Igy az iparosodás általánosabbá lett, s az ujabb tudományos vivmányok is közkeletüekké váltak. A XIX. század nagyvonalu specializálódása nem egyszerü nyerstermék-iparcikkcsere terméke volt, hanem abban a hiteltranzakciók kihatásai is visszatükröződtek. Hatalmas mozgatóerőt jelentett a cserekereskedelem szempontjából a népesség rohamos szaporodása is. Mindennek megszünte azonban egyáltalában nem szól a protekcionizmus mellett, s távolról sem jelenti azt, hogy az esetleg zsugorodó irányzatu kereskedelem volumenjét mesterséges eszközökkel kellene továbbcsökkenteni. A kereskedelem volumenjének növelését szolgálná a még fennálló komparativ előnyök tudatos kimunkálása és kimélyitése, továbbá a pénz- és tőkemozgalom megindítása s a korlátozások mihamarabbi lebontása. — *Tillyard, F. and Robson, A. W.: The Enforcement of the Collective Bargain in the United Kingdom.* Az angol ipar történetében a kollektiv egyezmények az 1871. évi Trade Union Act óta egyre növekvő szerepet foglalnak el. Ezek az egyezmények azonban nem birtak kötelező hatállyal, s csak az ugynevezett „Trade Board" törvények létesitettek egyes iparágakban olyan szerveket, amelyeknek jogukban állott a kollektiv egyezmény feltételeit általánosan kötelezővé nyilvánitani. Ezek a szervek azonban jogaikkal ritkán éltek, s igy az angol jogrendszerben 1934 előtt a törvényes legkisebb munkabér nem is honosult meg. Ekkor a pamutipar átszervezéséről szóló törvény a legkisebb munkabérek megállapitását és rendeleti uton való érvényesitését kifejezetten előirta. Ezzel a törvénnyel Nagy-Britannia is rálépett a legkisebb munkabér kötelező érvényesitésének utjára, s szakitott a szerződéses szabadság elvének szigoru alkalmazásával. — *Kalecki, M.: The lessons of the Blum-Experiment.* A névleges munkabérváltozások eredményeinek vizsgálatára a Blum-féle kisérlet igen alkalmas, mert tartama alatt sem a külkereskedelmi mérleg nyelve, sem a kamatláb szinvonala nem mozdult el lényegesen. A munkabér- és fizetésemelések természetesen a jövedelemeloszlás eltolódásával jártak, ezeket az eltolódásokat azonban a létfenntartási költségek változásai is befolyásolták. A rendelkezésre álló adatanyag megvizsgálása alapján arra az eredményre jut, hogy a Blum-kisérlet a termelés és fogyasztás szinvonalát bár kismértékben, de emelte. A nemzeti jövedelem rétegeződésében a hivatalnokok és fixfizetésüek terhére és a munkások és vállalkozók javára eltolódás állott be, a nagytőkések részesedése szintén fokozódott. Másrészt azon-

ban a kisérlet az állami költségvetés és a külkereskedelem deficitjét is növelte, anélkül, hogy a termelés szinvonala ezzel arányosan emelkedett volna. — *Silcock, T. H.: Some Problems of Price Maintenance.* A gyárak által kötelezően megállapitott kiskereskedői ár kérdésével foglalkozik. Az ár merev megállapitása — különféle disztribuciós költséggel dolgozó kereskedőket feltételezve — könnyen maga után vonhatja a fogyasztás csökkenését. A legalacsonyabb költséggel dolgozó kiskereskedő fogyasztása — magas árak megállapitása esetén — csökkenni fog. A legmagasabb költséget kalkuláló disztribuciós közege viszont alacsony árak alapulvétele mellett kiesik a forgalomból. Ezzel a kockázattal szemben egyöntetü arban megtestesitett előnyök jelentenek a gyár számára kedvező ellentételt. — *Ponsonby, G. Y.: Freight Charges by Road in Competition.* *V. R.*

Rivista di Politica Economica.

Roma, 1938. — XXVIII. N. 2. febbraio.

Giannini, Amedeo: La protezione delle opere fonografiche. A hanglemezek tulajdonjogának nemzetközi védelméről számol be a tanulmány. Részletesen ismerteti az olasz kormánynak nemzetközi egyezmény létrehozása irányában 1935-ben tett kezdeményező lépéseit, amelyeket a szankciók hiusitottak meg, majd az 1937 februári olasz törvényt, amely még mindig nem lépett gyakorlatilag életbe. tekintettel arra, hogy a szerzői jog szabályozása most van folyamatban és azzal akarják összhangba hozni. — *Fossati, Antonio: Il timore continentale dell'„invasione" dei prodotti inglesi nella prima metà del secolo XIX.* Az olcsóbb termelő költségü amerikai cikkek a háboru utáni években elárasztották az európai államok piacait, hasonló volt a helyzet egy évszázaddal ezelőtt az angol ipari forradalom kapcsán. Ezt a közgazdászok által kevéssé vizsgált jelenséget teszi tanulmány tárgyává egykoru lapok, szemlék, stb. alapján szerző. Elsősorban francia viszonylatban keresi az angol ipari fellendülés hatását és igen részletesen foglalkozik azzal, hogy mik voltak az európai ipari vállalatok rémületét kiváltó angol invázió okai, s mennyiben voltak ezek igazoltak. — *Singer, J.: I provvedimenti monetari adottati in America nella lotta per la „Prosperity".* Birálatosan az északamerikai kormánynak a „Prosperity" elérése érdekében kifejtett pénzügyi vonatkozásu intézkedéseit ismerteti. — *Venturoli, Argo: La politica monetaria francese Blum Auriol.* A francia frank 1936 októberi értékleszállitásának gazdasági következményeit taglalja a stabilizációs alap, a kincstár, a tőzsde, a Banque de France, a külkereskedelmi mérleg, az életszinvonal stb.-re gyakorolt hatása szempontjából. Végezetül azokat az okokat keresi, amelyeknek kikerülhetetlenül a népfront pénzügyi és gazdasági programjának bukására kellett vezetniök. — *Deni, Antonio: Bisogni collettivi e spese pubbliche.* A magán- és közszükségletek fogalmát, illetve rangsorát vizsgálva nem tartja már elfogadhatónak Sax individualista elméletét, mivel napjainkban oly sokirányu feladatkört lát el az állam, köztük sok kizárólag politikai jellegü tevékenységet, hogy az adót nem lehet a közszolgálatok termelési költségének egyéni kvótájaként, az általános hasznosságu közszolgáltatások áraként felfogni, hanem egyszerüen az állam fenntartásához, illetve funkcióinak végzéséhez szükséges költségekhez való hozzájárulásnak kell tekinteni. — *Eredia, Giacinto: La funzione finanziaria del Tesoro.* Az államkincstár pénzügyi teendőinek ismertetése során a deficitek eseteivel foglalkozik, egyrészt azokat az eseteket szemléli, mikor már magában a költségvetésben, másrészt mikor csak a pénzkezelés közben mutatkozik a hiány. — *Korporativ tevékenységi szemlében: Attività consultiva delle*

Corporazioni. — Gazdasági és pénzügyi szemlében: Bachi, R.: Le intese internazionali per la regolazione di mercati. — Fenoaltea, F.: Il problema delle materie prime tessili. — Caiazzo, D.: Gli scambi commerciali con l'estero nel 1937. — Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli). — Árszemlében: R. Bachi: I prezzi delle merci in Italia nell'anno 1937. Szállitási és közlekedési szemlében: P. Fortini: Note sulla situazione finanziaria della Marina mercantile britanica. — Törvényhozási szemlében: Agevolazioni fiscali per l'investimento di capitali esteri in Italia. — Imposta straordinaria sulle Società per Azioni.

Anno XXVIII. N. 3. marzo.

Tivaroni, Jacopo: Rapporti tra le finanze del Congo Belga e quelle del Belgio.. A belga Kongó pénzügyileg különleges helyet foglal el a gyarmatok között, a többiektől eltérőleg igen kevésbe kerül az anyaországnak. Ennek főoka az, hogy az ország természeti kincsekkel gazdagon van ellátva, emellett azonban nem szabad figyelmen kivül hagyni a gyarmati kormányzat nagymértékü eladósodását sem. A tanulmány részletesen ismerteti a belga Kongó gazdasági és pénzügyi állapotát, különös tekintettel az anyaországgal való viszonyára. — *Fossati, Antonio: Note informative sui costi di produzione nell'industria inglese ai tempi della rivoluzione industriale.* A Rivista előző számában foglalkozott a szerző a mult század eleji angol ipari forradalomnak a kontinens gazdasági életére gyakorolt hatásával, most az ipari fellendülésnek az angol és a francia termelőköltségek szempontjából való jelentőségét kutatja. — *O. Lefebre d'Ovidio: Aspetti dell'economia polacca.* A lengyel gazdasági élet alakulását mutatja be. Rövid történeti visszapillantás után az 1929. évi válság kihatásait taglalja. — *Eredia, Giacinto: Compiti dell'Amministrazione del Tesoro nel campo monetario.* Az államháztartás „gazdasági" működését vázoló cikksorozata e részében szerző a kincstárnak a pénzrendszerrel, illetve a bank- és hitelélettel összefüggő jelenségeit — beleértve a jegybank és a bankjegyforgalom feletti ellenőrzését — vizsgálja. — *Arimattei, Luigi: L'industria Ceramica Italiana nei soi riflessi economici.* A kerámiai ipar az utóbbi években igen nagy fejlődésnek indult Olaszországban s különösen a szankcióknak tulajdonitható, hogy az iparág az eddig importált nyersanyagok helyett mind nagyobb mértékben alkalmaz hazai anyagot. Kiemelve a szakképzés fontosságát, azon reményének ad kifejezést, hogy a szakma rövidesen exporttal is hozzá fog járulni az ország önllátásának lőmozditéséhoz. — *Korporativ tevékenységi szemlében: I lavori delle Corporazioni. — Unificazione degli Enti economici provinciali per l'agricoltura. — Gazdasági és pénzügyi szemlében: La situazione demografica, finanziaria ed economica al Gran Consiglio del Fascismo. (G. L.) — Il commercio estero del Giappone nel 1937. — Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli). — Árszemlében: Bachi, R.: La dinamica dei prezzi in regime di controllo corporativo. — Szállitási és közlekedési szemlében: Giordano, A.: Il movimento marittimo nei porti italiani durante il 1937. — Maineri, B.: L'Italia e la collaborazione marittima delle nazioni balcaniche.*

F. M.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Anno LIII. — N. 3. marzo 1938.

Breglia, Alberto: Moneta ed economia vincolata. Csatlakozva a Giornale mult évi augusztusi számában megjelent tanulmányához, áttekintést nyujt a pénz kifejlődéséről, kezdve az elszigetelt gazdaság korától, ahol a pénz: az egy rendszert képező gazdasági egységek közti közvetitő eszköz nem létezett, egészen a műszaki

vivmányok állandóan fokozódó igénybevétele következtében kifejlődött mai bankrendszerig, amely látszólag feleslegesiti a pénzt. A vállalatok fejlődése azonban nem ismer határt, a tulméretezések következtében válságok jönnek létre, amelyek enyhitése, illetve a társadalom szélesebb rétegeinek megsegitése céljából az államok lépnek közbe. Elméletileg ez a közbelépés a vállalatok és a bankok teendőinek az állam általi viseléséig terjedhet, ezen utóbbi esetben a politikailag egységes társaság gazdasági egységgé válna és igy a pénz ujra elvesztené feladatát, éppen ugy, mint ahogy az izolált gazdálkodás korában felesleges. Természetesen ez nem zárja ki, hogy pénz ne legyen ekkor is, de amit ily néven neveznénk, az lényegében az államnak egy bizonyos időben rendelkezésre álló gazdagsága összértékének csak egy tört hányadát jelezné, a szolgáltatások ugyanis, mint a gazdasági egység keretein belül végzett tevékenységek, nem jönnének számitásba. Egyedüli kivételt az elméletileg elképzelt teljes mértékben irányitott gazdálkodásban a külkereskedelem képezné, ahol a pénznek a más államokkal való csereviszonylatban megmaradhatna a szerepe. — *Kretschmann, Jenny Griziotti: Il valore nelle dottrine classica e subbiettiva.* Az értékprobléma tantörténetét ismerteti, eközben különös figyelmet fordit két olasz közgazdászra, Galiani- és Fuoco-ra, akik a hasznosság és a költségek jelentőségére már Jevons és Menger előtt felhivták a figyelmet. A klasszikus és szubjektiv iskola módositott tanai élnek napjainkban is, a matematikai iskola azon kisérlete, hogy az értéket kiküszöbölje, nem járt sikerrel. — *Kauder, Emil: Distribuzione, disoccupazione e ampliamento del credito.* Keynes „The general theory of employment, interest and money" c. könyve igen élénken foglalkoztatja az olasz közgazdászokát, szerző birálata azok közé tartozik, akik nem teszik magukévá a sokat vitatott könyv alapelveit. — *Tagliacarne, Guglielmo: La popolazione militare italiana e la sua distribuzione territoriale attraverso i censimenti.* Részletes statisztikai táblák és grafikonok alapján tárgyalja Olaszország békebeli és háborus haderejének területi megoszlását és az 1871-es népszámlálással szemben az 1936. éviben mutatkozó eltéréseket. — *Recenti pubblicazioni*

F. M.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena, Band 147, Heft 5, Mai 1938.

Vogel Emmanuel: Das Marginalprinzip als Grenze gesamtheitlicher Zielsetzung. A gazdasági cselekvés célkitüzéseiben a tisztán gazdasági szempontok mellett közrejátszanak az összesség javát szolgáló közvetett, immateriális elemek is. Ez önként adódik a gazdaság teleológiai jellegéből, ami az individualista elgondolás szerint utilitarianista, az univerzalista felfogás mellett pedig politikai-etikai-szociális végcélok követésében jut kifejezésre. A marginálelv a mai gazdaságtudomány strukturájában még nem foglalta el az őt megillető helyet, mert rendszeres és tudatos alkalmazása csak a Menger, Jevons és Walras elgondolásaira támaszkodó határhaszon- és határértékelméletekben található. Egyes elemeinek alkalmazása azonban már a klaszszikus iskolánál fellelhető, mint példának okáért Ricardo ár- és járadéktörvénye, Thünen föld- és tőkejáradék, valamint munkabérelméletei, amelyek mind analóg gondolatfüzés termékei. Kiindulási pontja a javak végessége, ami minden gazdasági kondolkozás- és törvényszerüség inditéka s egyben előfeltétele. Módszere a többletek és különbözetek ismérveinek vizsgálata és a totális gazdasági gondolatvilág körében széleskörü alkalmazására van lehetőség. — *Vöchtig, Friedrich: Urbarmachungsprobleme in Tavoliere. II.* — *Lotz, Walther: Die Politik*

der Beamtengehaltskürzungen. — Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1937. I. A nemzetközi jelentőségü gazdasági események előbb általános, majd országonkinti vizsgálat alapján pénz- és tőkepiaci szemszögből történő kiértékelése.

Band 147, Heft 6, Juni 1938.

Gabriel, S. L.: Österreich in der grossdeutschen Wirtschaft. Az „Anschluss" gazdasági előzményeinek, az erről szóló irodalomnak és a várható hatásoknak, az általános gazdasági helyzet, a pénz- és tőkeviszonyok, a természeti kincsek, mező- és erdőgazdaság, vizierők, idegenforgalom és külkereskedelem jellegzetes számainak szemléltetése mellett történő ismertetése. Az egyes gazdasági ágakat különkülön vizsgálva természetesen megállapitja, hogy a st.-germaini békeszerződés Ausztriája teljesen életképtelen gazdasági épitmény volt. A valutáris viszonyok vizsgálatánál arra a megállapitásra jut, hogy a Reichsbank a hajdani osztrák jegybank két és félmilliárd schillinget érő arany- és devizatartalékaiból a német valutakiegyenlitő alapot fogja megteremteni. A birodalomnak nagy szüksége van Ausztria ércvas-, fémérceire, olajára, vizierőire is és ezek számára teljes elhelyezési lehetőséget nyujt. A fagazdálkodás terén Ausztria nagy szerepet fog a birodalomban játszani, bár lehetséges, hogy egyes viszonylatokban a kivitelt kereskedelempolitikai szempontokra való tekintettel fenntartják. Döntő jelentőséget tulajdonit a szerző Auszria idegenforgalmának is, amely 1936/37-ben számszerüen azonos volt a nagy német birodalméval s amelyből évi 60—100 millió márka devizabevételt várnak. A külkereskedelem terén Ausztria közelkeleti összeköttetéseinek átvételével a Mitteleurópa gondolata máris megvalósultnak tekinthető, s ezzel a „természetes" munkamegosztás szerepe az ipari jellegü Németország és az agrár középeurópai államok között helyreállt. — *Balás Karl: Die Verteilungsvorgänge und die Buchhaltungsbegriffe.* A mai jövedelemeloszlásban a gazdálkodó egyedek jövedelemhányadaikhoz a cserefogalomban jutnak hozzá. A csereforgalomban tulajdonképpen két egymástól független folyamat játszódik le: a fizikai értelemben vett javak és a készpénz- és fizetőeszközök forgalma. Ezt a két tipust nemcsak a mindennapi gazdasági élet, hanem gyakran a tudomány is összevegyiti, ami számtalan tévedés csiráját veti el. A naturalgazdálkodás idején a jövedelemeloszlás csak a fizikai javak tényleges birtokbavétele utján történt, a pénzgazdálkodás mellett azonban éppen a fenti kettőség a tőke és jövedelem fogalmainak tisztázását megnehezíti. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1937. (Fortsetzung und Schluss.)* *V. B.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel 47. Band, Heft 3. Mai 1938.

Hesse, Albert: Grundfragen der deutschen Volkswirtschaftslehre. A gazdasági tudomány a nemzeti szocialista átalakulás óta nem annyira a jelenségek magyarázatára, mint inkább az elméleti szintézis megteremtésére törekszik. A társadalomtudományok metódusának irányt szab, hogy kutatásaik feltételezéseken alapulnak s ezáltal metafizikai jellegüek. A kutatás módszere vagy empirikus, amelynél a valóságos tömegjelenségek megfigyelésén és értékelésén van a hangsuly, vagy pedig elméleti, amely ezzel szemben a kutatás céljának legmegfelelőbb, egyszerü, s a valósághoz közeljáró hipotézisekre épit. A közgazdaság teleológiai adottságainál fogva politikai jellegü tudományág. Ez határozza meg a kutatás módszereit, a problémák felvetését és

megoldásait, amelyek a legkülönbözőbb irányuak lehetnek, csak egy ponton kell találkozniok: az igazság keresésében. — *Pedersen, Jorgen: Die Einkommenschwankungen in der dänischen Landwirtschaft und ihr Einfluss auf andere Erwerbszweige. 1922—1935.* A tanulmány üzemi számadások adataira alapitva azt bizonyitja, hogy a mezőgazdaság kiadásai sokkal merevebbek, mint bevételei. A nagy válság idején az áresések a bevételeket sulyosan csökkentették, ellenben a kiadások csak kisebb mértékben estek vissza. Ez egyszersmind azt jelenti, hogy a fogyasztó hasznát látta az áreséseknek, s igy az általános válság csak részben vezethető vissza az agrárárak katasztrófájára. — *Brock Fritz: Kapital, Kapitalzins und Investitionsspanne.* A Böhm—Bawerk által alkotott tőkefogalom körüli dogmatikus vitákba kapcsolódik, s a hosszabb várakozási idővel járó fokozott produktivitás elgondolásával fordul szembe. A gazdaság dinamikus jelenségeit nem lehet egyetlen termelési tényező jellegzetességei alapján magyarázni, hanem ehhez az összes faktorokat közös nevezőre kell hozni. — *Bobsteher, Konstantin: Der Gewinn der Produktionsmittelbesitzer als Rechtfertigung des Schutzzolles.* — *Keller, Robert: Das Ende der strukturellen Arbeitslosigkeit.* A munkanélküliség sok országban a válság enyhülésének is ellenállva igen magas szinvonalon vesztegel. Ez azt a feltételezést erősiti meg, hogy a konjunkturától független, nem periodikus jellegü, ugynevezett strukturális munkanélküliség növekedőben van. Szerző szerint ennek ellenszere nem a szociális jellegü intézkedésekben (rövidebb munkaidő, munkások számának meghatározása stb.) található, hanem elsősorban az állami és egyéb közmunkákban. Az államnak tehát kellő pénzügyi készültség mellett módjában áll a strukturális jellegü munkanélküliséget is leküzdeni. Ha az állam célja csupán a teljes foglalkoztatottság állapotát elérni, ehhez csak a jegybank kellő ellenőrzése, s a drágitó irányzat fékentartása szükséges, ha azonban emellett szociálpolitikai, reprezentativ, vagy honvédelmi célokat is követ, ez természetesen már megfelelő anyagi áldozattal jár.

Kiel, 48. Band, Heft 1, Juli 1938.

Egner, Erich: Das Ringen um die Erneuerung der aussenwirtschaftlichen Theorie in Deutschland. A kozmopolita jellegü kapitalista rendszer természetes velejárója volt az a felfogás, amely a népek életében a külkereskedelmet s a közgazdaságban a külkereskedelmi ideológiát ruházta fel a primátussal. A pozitivista szabadkereskedő állásponttal szemben az Adam Müller és Friedrich List tanaira támaszkodó védővámos jellegü történelmi iskola háttérbe szorult. A változott jelenkor a vita állását, de terét is átalakitotta: hármas problémacsoport sorakozik fel a külkereskedelem kérdéseinél, s ezeket sorrendjüknél fogva is három sikra lehet beosztani. Az első kérdés, hogy vajjon a tulbonyolult külkereskedelmi kapcsolatok mellett elképzelhető-e még egyáltalán olyan elmélet, amely a kérdéseket kielégitően megvilágitja. A második szempont ennek az uj elméletnek a klasszikus tézisekhez való kapcsolódását vizsgálja, s csak harmadsorban lép előtérbe az a kérdés, vajjon mire kell az uj diszciplinát alapitani. Ezeken az utvesztőkön a fogalmak átalakult uj értelmezése segithet át, amely szerint a külkereskedelem nem a nemzeti jövedelem gyarapitását szolgáló eszköz, hanem az emberi együttélés egyik alapvető szervezési formája, amely a teljesitmények kicserélése által egészséges versenyt és érdekegyensulyt teremt. Ez a felfogás, amely a kérdéscsoportot nem világ-, hanem nemzetgazdasági szemszögből vizsgálja, s a külkereskedelmi céloknak a nemzeti eszmevilággal való összhangbahozatala jelenti az ujjászületett külkereskedelmi elmélet pilléreit. — *Lösch, August: Wo gilt das Theorem der komparativen*

Kosten. A komparativ költségek tana a nemzetközi kereskedelemben tulajdonképpen helyesen nem alkalmazható, mert a legtöbb kérdésre nem ad kimerítő választ. Ezt a hipotézisekre alapitott elméletet eddig igen sok területen tévesen vették tekintetbe, mivel kellő pontossággal csak az esetben érvényesithető, ha két személy egymás közötti kereskedéséről van szó, itt csak az esetben azonban, ha a cserélt javak száma sem haladja meg a kettőt. Ha a forgalomban levő javak száma bővül, illetve a kétirányu cserefolyamatba mások is belekapcsolódnak, akkor a költségek és a kereslet viszonylatát minden változatban kellene ismernünk. Ennek lehetetlensége egyszersmind a komparativ tézis használatának korlátait is jelenti. — *Schneider, Erich: Über einige Grundfragen einer Lehre vom Wirtschaftskreis.* Manoilescu és Ivar Jantzen protekcionista elgondolásaira támaszkodó vizsgálódás a nemzetközi kereskedelmi tranzakciók nemzetgazdasági jelentősége és hasznossága iránt. — *Freiherr v. Stackelberg, Heinrich: Probleme der unvollkommenen Konkurrenzen.* A tökéletlen verseny kérdései az utolsó évtizedben a közgazdaságtudomány exponáltabb területeire tevődtek át. A körülöttük kialakult elméleti rendszerek a gazdaságpolitika terén számtalanszor nyernek alkalmazást. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy általános analitikai eredményeken alapuló elméletet épitsen ki, az egyes termelőnél mutatkozó keresleti görbéket vizsgálja, a versenytárs megtartása több változatának alapulvételével. Következtetései szerint a klasszikus árelméleten alapuló felfogás a tökéletlen versenyben nem tud egyensulyi állapotot feltételezni. Ezért a modern álláspont az árelmélet normáit — az e téren végzett empirikus kutatások eredményeként — a tehetetlenségi és szervezési tényezők tekintetbevételével kivánja kiegésziteni. *V. B.*

Kereskedelmi áralakulás 1937—1938-ban.

I.

Az áralakulás kérdése joggal áll a közgazdasági érdeklődés homlokterében. A végbemenő árváltozások ugy elméleti, mint gyakorlati szempontból fontos tanulságok levonására nyujtanak alapot. Az árváltozások iránya és a konjunkturális helyzet alakulása között szoros összefüggések mutatkoznak, melyek a termelés és a fogyasztás szempontjából messzemenően éreztetik hatásukat.

E felismerés nyomán, mint a gazdasági élet fontos jelzőszámaival, általában a nagykereskedelmi áralakulást feltüntető indexszámokkal találkozunk, — ezeken át történik a gazdasági életben végbemenő árváltozások lemérése. Elsősorban oly cikkek jönnek e vonatkozásban figyelembe, amelyeknél valóságos piaci árak kialakulásáról beszélhetünk, az áruk minőségi azonosságára, standardizálható voltára, az eladási feltételek egységességére, valamint a kinálat és kereslet megfelelő értesültségére való tekintettel.

A gazdasági forgalomban azonban az utolsó kéznél, a fogyasztónál jelentkező áru és a nagykereskedelmi forgalom tárgyát képező nyersanyagok között — éppen az áralakulás szempontjából — lényeges eltérések mutatkoznak. Piacról ott beszélhetünk, ahol a kínálatnak és keresletnek összpontosításával találkozunk. A kiskereskedelmi forgalom jellegzetes vonása ennek éppen az ellenkezője: a kínálatnak és keresletnek töredezettsége, tagoltsága. Ettől eltekintve azonban a nyersanyagok nagy változásokon mennek át, amig azok a fogyasztó közvetlen használatára szolgáló készáruk bőséges változatában a piacra kerülnek. A különböző nyersanyagok feldolgozása, önmagábanvéve is, mint jelentős költségtényező veendő számba, amelynek változásai rendszerint nem alakulnak a nyersanyagárakkal párhuzamosan. Fokozott mértékben érvényesül ez a szempont a forgalombahozatalnak azon jelentős költségeire, amelyek a fogyasztó által megfizetett kiskereskedelmi árban foglaltatnak. Ezek a forgalombahozatali költségek általában *nagyobbmérvü merevséget* tüntetnek fel és igy csökkentik a gazdasági életben egyébként végbemenő árváltozásoknak a fogyasztás körében való érvényesülését. Ha figyelembevesszük,

hogy *a nemzeti jövedelemnek körülbelül a fele a detail-kereskedelem kezén megy át*, ugy e tétel nagyságából megfelelően következtethetünk a kiskereskedelmi áraknak a vásárlóképesség és fogyasztási lehetőségek szempontjából mutatkozó jelentőségére.

Megfelelő kiskereskedelmi árindex hiányában a gyakorlatban a fogyasztói árak lemérésére — kisegitőül — rendszerint a létfenntartási indexszám alakulását szokás figyelembevenni. A kérdés közelebbi vizsgálata azonban arról győzhet meg, hogy ezek a számok, amelyeknek összetevő elemei sorában a kiskereskedelmi forgalom tárgyát képező cikkek árai rendszerint csekély hánvaddal szerepelnek, kevéssé alkalmasak a kiskereskedelmi árváltozások lemérésére. A létfenntartási indexek ugyanis általában, természetüknél fogva, *a létminimum határán* mozgó szükségletek változásáról adnak számot. Ezzel szemben a kereskedelmi forgalomban levő áruk legnagyobb részének beszerzésére az ezt meghaladó igények kielégitése esetén kerül a sor. Igy a magyar Statisztikai Hivatal létfenntartási indexszáma egy négytagu család élelmezés, ruházati, fütési, világitási és lakásbérköltségeinek alakulását tünteti fel. E kiadási tételek csak kismértékben reprezentálják a kiskereskedelmi áralakulást. Az élelmicikkek körében az e vonatkozásban csak kisebb mértékben figyelembejövő huson, liszten és kenyéren kivül a rizs, cukor és hüvelyesek áralakulása érdemel figyelmet. A ruházati szükséglet kielégitésére szolgáló cikkek amugy is alacsony aránvszámmal szerepelnek, s ezek sorából a felsőruha és fehérnemü a létfenntartási indexszám kiszámitásánál gyári áron szerepel. A fütés és világitási szükséglet kielégitésére szolgáló cikkek sorából csak a szén és tüzifa képezi a kiskereskedelmi forgalom tárgyát s a kereskedelmi áralakuláson teljesen kivül esik a negyedik tényező: a lakásbér. Amikor ezek szerint a Statisztikai Hivatal egyéb változások szemléltetésére konstruált létfenntartási indexszámából kivánunk a kiskereskedői, fogyasztói árak alakulására következtetni, ugy e vonatkozásban csak nagyon ingatag talajra épithetünk.

A kiskereskedelmi árváltozások fontosságának egyre inkább előtérbelépő felismerése s az erre vonatkozó közelebbi adatoknak gazdasági irodalmunkban mutatkozó hiánya vezetett már évekkel ezelőtt ez áralakulás szemléltetésére alkalmas áradatok megállapitására. Ezek eredményét egy oly összesités foglalja össze, mely a gyári és a nagykereskedelmi — a cikkek természetéhez képest néha csak az egyik vagy másik — áradatsor mellett, minden egyes cikknél, a megfelelő kiskereskedelmi árakat tünteti föl. E felállitás célja volt: szemléltetni a kereskedelmi áralakulás menetét, lemérni a forgalombahozatallal kapcsolatos költségek nagyságát s megállapitani a különböző

árukategóriákban azt, hogy a fogyasztók ténylegesen mily áron jutnak a különböző cikkek birtokába. A különböző árucsoportokra kiterjedő áradatok, az egyedileg megjelölt, azonos cikkek meghatározott sorára vonatkozólag e feldolgozás alapján már 1928 óta állanak rendelkezésre,[1] s igy az alábbiakban az 1937—38. évekre vonatkozó kiegészitéssel évtizedes áttekintésre nyujthatnak alapot.

Az egyes cikkekre és árucsoportokra vonatkozó konkrét áradatok feltüntetése mellett megkülönböztetett sulyt helyeztünk a forgalombahozatalnál mutatkozó kereskedelmi árrés megállapitására is. Ez a fogalom, amelyet mint a Handelspanne magyar elnevezését kivántuk a köztudatba belevinni, *mindazon szolgáltatások ellenértékét tartalmazza, melyek az alatt az idő alatt merülnek fel, amig a forgalombahozatalra alkalmas készáru a termelőtől a fogyasztóig jut el.* Az árrés kialakulásáról, annak összetételéről s különösen arról, hogy annak mily számottevő hányada esik a kereskedelmi tevékenységen kivül eső elemekre: szállitási költségekre, közterhekre stb., — itt részletesebben kiterjeszkedni nem kivánunk. Csak annak a szempontnak a kiemelését tartjuk szükségesnek, hogy a kereskedelmi árrés nagyságát feltüntető százalékban kifejezésre jutó ellenérték semmiképen sem tekinthető a kereskedő valóságos nettó-nyereségének, hanem csak oly bruttóhaszonnak, mely az összes, legkülönbözőbb cimeken figyelembejövő költségtételeket foglalja magában.

Az egyes cikkek árainak megállapitásánál, ott ahol egyes arak által forgalombahozott speciális gyártmányokról vagy márkacikkekről volt szó, az azok által megállapitott, irányadónak vehető eladási árakat tüntettük fel. A cikkek legnagyobb részénél azonban, ahol az árubeszerzési lehetőségek szélesebbkörü változatokat tüntetnek fel s a gyári, nagy- és kiskereskedelmi árak körében figyelemreméltó eltérésekkel találkozunk, több, egymást kiegészitő adat beszerzésével és összehasonlitásával igyekeztünk a legreálisabbnak mutatkozó átlagárat megállapitani. Azoknak a gyakran nem jelentéktelen eltéréseknek feltüntetésére, amelyek — az eladási kondiciók különbözősége folytán — különösen a hitel- és készpénzeladásoknál mutatkoznak, itt — az áttekintést megzavaró részletezés elkerülése érdekében — nem bocsátkozhattunk. Minthogy azonban a kiskereskedelmi áralakulás egyik jellegzetes vonásának ép-

[1] Az 1928—1936. évre terjedő részletes adatokat szerzőnek a kereskedelmi áralakulást tárgyaló alábbi munkái tartalmazzák: Az árak kialakulása a kereskedelmi forgalomban, A Magyar Gazdaságkutató Intézet 4. számu különkiadványa. Az árak alakulása az 1931—1933. időszakban, A Magyar Gazdaságkutató Intézet 7. sz. különkiadványa, A termelőtől a fogyasztóig, A kereskedelmi árrés problémája, Gergely R. könyvkereskedés kiadása, Budapest 1937.

pen azt tartjuk, hogy az egységes áralakulást feltüntető, valóságos piaci árakkal szemben, itt egyidejüleg, az üzletek fekvéséhez, szinvonalához, a vevőközönség és az egyéb befolyásoló körülmények különbözőségéhez képest lényegesebben is eltérő árak jelentkeznek, — a füszer- és gyarmatáruk csoportjában ez árszóródás szemléltetésére is kiterjeszkedtünk.

A kereskedelmi árrés kiszámitásánál azt a módszert követtük, hogy az egyidejüleg megállapitott gyári, illetve nagykereskedelmi árak alapulvételével, s mint beszerzési árakhoz, ezekhez viszonyitva számitottuk ki a kereskedelem által elért bruttó-haszon százalékát.

Ez egyértelmü azzal, hogy a kereskedelmi árrés kiszámitása az utánpótlási árak alapján történik. Minthogy azonban a kereskedelem nemcsak a forgalombahozatalt közvetlenül megelőzően beszerzett árukkal, hanem rendszerint korábbi időből eredő számottevő készletekkel is rendelkezik, a valóságban a helyzet ugy alakul, hogy csökkenő árak idején a mindenkori beszerzési árakhoz viszonyitott valóságos árrés valamivel kisebb, emelkedő árak esetén valamivel nagyobb annál, mint amit az utánpótlási ár figyelembevételével eszközölt számitás mutat.

A következőkben, a figyelembe jövő elvi kérdések beható tárgyalásának mellőzésével, első sorban a konkrét áradatok és árrések feltüntetésére szoritkoztunk. Az egyéb helyütt már részletesen közölt anyag ujbóli közreadásának mellőzésével a részletes áradatok csak az 1937—38. évekre vonatkoznak, az ezt megelőző időszakra az egyes árucsoportokra megállapitható összesitő átlagokat tüntetjük fel.

Kiskereskedelmi adataink a cikkek három főcsoportjára terjeszkedtek ki: a füszer- és gyarmatárukra; ruházati- textil- és cipőárukra, valamint a merev árak csoportjára: a vasárukra és drogua cikkekre.

II.

A kiskereskedelmi áralakulás jellegzetes vonásaira élesen rávilágitanak azok az áreltérések, amelyek az ugyanazon időpontban forgalmazott cikkeknél, a hely- és üzlettipus különbözőségéhez képest, megállapitást nyerhetnek. Az erre vonatkozó anyagot, az 1938. évi szeptember 1-i adatok alapján, a mellékelt *szóródási statisztikában* foglaltuk össze. Ugyanaz az anyag az 1936. és 1937. évekre vonatkozólag is rendelkezésre állván,[2] ezek alapján az eladási átlagárakat három évre állapitottuk meg s az ezekkel való összehasonlitás alapján vontuk le az árszóródás szempontjából kialakult eredményeket.

[2] Az 1936. évi szóródási statisztikát szerző a Termelőtől a fogyasztóig c. munkájában adta közre.

A mutatkozó eltérések megfelelőbb szemléltetése érdekében az árakat — kilogramm, illetve liter egységre vonatkoztatva — pengőben tüntetjük fel s külön csoportokba foglaltuk a Budapestre és a vidékre vonatkozó áradatokat.

Budapesten és a vidéken 1936—38-ban kialakult átlagárak összehasonlitása alapján figyelemreméltó tanulságokat vonhatunk a kiskereskedelmi árszinvonal alakulása tekintetében.

Bár az árváltozások a budapesti és a vidéki kiskereskedelemben azonos irányban mozognak — a vidéki füszerkereskedelem árai, ugy a fel-, mint a lefelé menő változásokkal szemben nagyobb foku stabilitást mutatnak. Ha közelebbről azt vizsgáljuk, hogy hány árucikknél voltak a budapesti, menynyinél a vidéki árak az alacsonyabbak, ugy azt látjuk, hogy az egyes cikkeknél a viszonylagos árkülönbség a három év tartama alatt körülbelül azonos maradt. Ennek figyelembevételével megállapitható, hogy az *1936—38. évi időszakban a kimutatásban foglalt cikkek sorából 12 esetben a vidéki, 5 esetben a budapesti kereskedelmi árszinvonal volt alacsonyabb* — csupán három esetben, — deklarált árucikkeknél — azonosak az árak. Az árkülönbségek szempontjából különösen figyelemreméltó az a körülmény, hogy a vidéki kiskereskedelmi forgalomban nemcsak azok a cikkek olcsóbbak, amelyek, mint hazai termények, rendszerint olcsóbban és kisebb költséggel, helyben szerezhetők be, mint a bab, lencse, mák — hanem azoknak a külföldi eredetü füszeráruknak jó része is, amelyet pedig a vidéki, rendszerint közvetlenül, vagy közvetve, budapesti kezektől vásárol s ahol, ehhez képest, legalább is a szállitással kapcsolatos többletköltségek merülnek fel. Igy az egész 1936—38. periódusban alacsonyabb volt a vidéki átlagos árszinvonal a budapestinél oly cikkekben is, mint a babérlevél, szegfübors, fahéj, mazsola.

E jelenség magyarázatát, minthogy a beszerzési ár a cikkek nagyobb részénél nyilván a budapesti kiskereskedelem szempontjából alakult előnyöseben, csak abban találhatjuk, hogy *a budapesti forgalombahozatal költségei számottevően magasabbak a vidékinél.* A magasabb üzletbér, személyzeti költségek, a világitás, fütés, az üzlet diszesebb külső keretei, a vevők kiszolgálásával, az áruk csomagolásával kapcsolatos külön költségek együttvéve jóval magasabb összegre rugnak s e többlet átháritása a kereskedelmi áresés megfelelő emelését teszi szükségessé. A nagyobb árak, magasabb árrés — éppen a jelentékeny költségtöbbletet figyelembe véve — semmiképpen sem jelenti azt, mintha a budapesti füszer detailkereskedelem tiszta haszna lényegesen meghaladná a vidékét. Legfeljebb arról lehet itt szó, hogy magának a kereskedőnek és az üzletben dolgozó családtagjainak személyes tevékenységéért számbavehető és a személyzeti költségekkel azonos elbirálás alá eső

ellenérték, a megélhetési viszonyoknak megfelelően, valamivel — ugyanolyan arányban, mint az alkalmazottaknál — magasabb összeggel állitandó be Budapesten, mint a vidéken. Egyébként azonban, a tényleges vállalkozói nyereség alakulása szempontjából az esélyek meglehetősen azonosak.

Ha a budapesti és vidéki árszóródás részletadatait vesszük közelebbről szemügyre, ugy első sorban azt kell megállapitanunk, hogy az egyes cikkek tekintetében fennálló árkülönbségek általában nem oly jelentékenyek, mint ezt, az adatok közelebbi ismeretének hiányában, hinni szokták. Fokozott mértékben helytálló e megállapitás, ha kellő figyelemre méltatjuk itt az áruk minőségében, a kiszolgálás módjában (hazaküldés) s a vevők részére nyujtott esetleges egyéb előnyökben (hitelezés) kifejezésre jutó különbségeket.

A budapesti árszóródás szempontjából különösebb figyelmet érdemelhetnek azok az intézmények és vállalkozások, amelyeknek az áralakulásra gyakorolt befolyása, gazdaságpolitikai szempontból, oly sok vitát váltott ki és annyira eltérő megitélésben részesül. A budapesti kiskereskedelmi ártáblázat öt utolsó rovatában foglalt tételekre utalhatunk itt, amelyek a Községi Élelmiszerüzem, a két legtöbb fiókkal rendelkező szövetkezet és a két legnagyobb áruház áradatait tüntetik fel. Ezeknek a többiekkel való részletes összehasonlitása azt mutatja, hogy bár ez alakulatok sorából főleg a Községi Élelmiszerüzem és az áruházak árai legnagyobbrészt az átlag alatt maradnak, s egyes cikkek, az összes feltüntetett áradatok sorában a legalacsonyabb árakkal ezeknél jelentkeznek — *a kialakult árviszonyok döntő áttörésére ezek az intézmények sem voltak képesek.* Az árszinvonal jelentős, az egész piaci helyzetre kiható lemérsékléséről ez áreltérések figyelembe vétele alapján sem beszélhetünk. Ez alakulatok áraival — nem egyszer azoknál még olcsóbbakkal is — találkozunk az egyes kereskedelmi üzletek áradatainál is.

A Székesfőváros Községi Élelmiszerüzeme e kimutatásban hat cikk árával szerepel. Az átlagokhoz való viszonyitás azt mutatja, hogy az átlagon felüli áron csupán egy cikk: a teavaj került forgalomba, a további öt cikk ára az átlag alatt maradt. Ezek sorából egyedül a sárga borsó ára volt a kimutatásban szereplő valamennyi többi árnál alacsonyabb — a többi cikknél ugyanolyan, sőt olcsóbb árakkal is találkozunk a magánkereskedelmi forgalomban. Az átlagokhoz való viszonyitásban az 1938. évi adatok tanusága szerint kedvezőbb a helyzet, mint volt 1936-ban, amikor a Községi Élelmiszerüzem átlagos áron adott el egy cikket, átlagon felül két, azon alul három cikket. A kereskedelmi árakkal való összehasonlitásban, a kép teljessége kedvéért, minden esetre figyelembe kell itt vennünk azt is, hogy a Községi Élelmiszerüzem több vonat-

Fűszeráruk kiskereskedelmi eladási árai, Budapesten, kilogrammonként pengőben 1938. szeptember 1-én.

Az árucikk megnevezése	Belterület			Külterület	Buda			Községi Élelmiszerüzem	Szövetkezetek		Áruházak	
	IV. ker. Semmelweis-utca	VI. ker. Vásárcsarnok	VI. ker. Hunyadi-tér	VIII. ker. Kálvária-tér	II. ker. Margit-körút	Markovics Iván-utca	II. ker. Széna-tér		A)	B)	A)	B)
Teavaj, Ia	3.4	3.6	3.2	3.6	3.6	3.6	3.2	3.6	3.8	3.8	3.4	3.5
Babérlevél	2.0	3.0	2.4	3.0	2.0	1.6	3.0	—	2.0	2.0	3.0	2.8
Szegfűbors	6.0	8.0	10.0	10.0	7.0	8.0	10.0	—	9.0	8. 6	10.0	9.6
Fahéj, Ia	12.0	14.0	14.0	16.0	12.0	16.0	14.0	—	14.0	14.0	16.0	13.0
Fahéj, törött	14.0	16.0	14.0	16.0	14.0	14.0	16.0	—	15.0	15.0	13.0	13.0
Köménymag	3.0	3.0	2.8	3.0	4.0	4.0	3.0	—	2.8	2.6	2.2	2.0
Fehér bab	—.36	—.36	—.44	—.40	—.48	—.44	—.44	—.32	—.32	—.40	—	—
Só	—.40	—.40	—.38	—.40	—.40	—.40	—.40	—	—.38	—.38	—.38	—.38
Köleskása	—.48	—.44	—.44	—.44	—.44	—.48	—.38	—	—.44	—.40	—	—.44
Lencse, Ia	—.76	—.70	—.44	—.76	—.88	—.80	—.88	—.52	—.84	—.72	—	—
Mák, kék	1.8	1.4	1.8	1.8	2.0	2.0	1.8	—	1.8	1.9	1.8	1.8
Árpakása, 4/0, I	—.40	—.76	—.80	—.80	—.80	—.80	—.88	—.50	—.80	—.74	—.68	—.44
Tarhonya, kéttojásos	—.88	—.88	—.78	—.92	—.98	—.80	—.88	—	—.96	—.90	—.84	—.70
Ecet *)	—.40	—.40	—.26	—.34	—.36	—.40	—.48	—	—.30	—.34	—.33	—.31
Mustár	2.0	2.0	1.6	2.0	2.4	2.0	2.0	—	2.0	1.6	—.96	1.1
Mazsola, középminőség	2.0	1.6	1.4	1.6	2.0	2.0	2.0	—	1.7	1.9	1.8	1.5
Mazsola, Ia	2.4	2.4	1.8	2.4	2.4	2.2	2.4	—	2.2	2.3	2.2	1.8
Franck-kávé	1.7	1.7	1.6	1.7	1.7	1.7	1.7	—	1.7	1.7	1.7	1.7
Sárgaborsó	—.48	—.50	—.48	—.48	—.52	—.54	—.48	—.36	—.52	—.44	—	—
Karolin rizs	1.2	1.0	1.2	1.0	1.1	1.2	1.2	1.0	1.0	1.1	—.96	—.96

*) A feltüntetett ár itt 1 liter egységre vonatkozik.

kozásban kevesebb szolgáltatást nyujt a fogyasztó közönségnek. mint a kereskedelem, igy nem szállitja haza a megvásárolt árut s nem nyujt hitelt. Oly költségtételek ezek, amelyek az áralakulást, éppen e cikkek természetére való tekintettel, nem csekély mértékben befolyásolják.

Az átlagokhoz való viszonyitás alapján alacsony árszinvonal állapitható meg az áruházak által forgalomba hozott cikkek tekintetében. Átlagos áron hoztak forgalomba 4 cikket, vagyis a kimutatásban szereplő árufélék 23%-át, átlagon alul 11 cikket, vagyis 65%-ot, mig átlagon felüli árral csupán 2 cikknél, vagy 12%-nál találkozunk. Hüvelyesek forgalombahozatalával az áruházak, az ujabb törvényes korlátozások következtében nem foglalkozhattak. Az árkülönbségek általában csekély mérvüek, s csak egy-két oly cikk akad, ahol az áruházak által forgalombahozott áru olcsóbb, a kimutatásban foglalt összes egyéb áraknál.

Füszeráruk kiskereskedelmi eladási árai vidéken, kilogrammonként pengőben 1938. szeptember 1-én.

Az árucikk megnevezése	*A)* Debrecen	*B)* Gyula	*C)* Hajdúböszörmény	*D)* Kaba	*E)* Karcag	*F)* Kisvárda	*G)* Kunhegyes	*H)* Mór	*I)* Székesfehérvár
Teavaj Ia. . . .	3.2	2.8	3.0	3.4	3.2	—	3.2	3.8	3.4
Babérlevél. . . .	2.0	1.6	2.0	1.6	2.0	—.90	1.6	2.0	1.0
Szegfübors. . . .	8.0	6.0	10.0	10.0	8.0	6.0	7.0	8.0	8.0
Fahéj Ia.	16.0	9.0	12.0	14.0	12.0	10.4	14.0	14.0	16.0
Fahéj törött. . .	16.0	10.0	12.0	16.0	14.0	14.0	14.0	14.0	17.0
Köménymag. . .	3.0	1.6	3.0	3.0	3.0	—	3.0	3.0	3.0
Fehér bab. . . .	—.40	—.22	—	—.32	—.32	—.36	—	—.28	—.32
Só	—.40	—.36	—.40	—.40	—.40	—.36	—.40	—.40	—.40
Köleskása	—.36	—.40	—.36	—.40	—.36	—	—.40	—.44	—.40
Lencse Ia.. . . .	—.64	—.56	—.56	—.56	—.54	—	—.72	—.88	—.70
Mák, kék	1.8	1.5	1.6	2.0	1.6	1.5	1.6	1.6	1.6
Árpakása $^4/_0$ I. .	—.80	—.78	—.72	1.0	—.80	—.80	—.48	—.88	—.88
Tarhonya, kéttojásos . . .	—.88	—.56	—	1.3	1.2	—.70	—.96	—.96	—.92
Ecet*	—.60	—.58	—.56	—.64	—.56	—.44	—.56	—.48	—.48
Mustár	2.0	1.5	—	—	—	—	—	2.6	3.0
Mazsola, középminőség .	1.8	1.2	2.0	1.8	1.6	1.4	1.6	2.0	2.0
Mazsola Ia. . . .	2.6	1.6	2.4	2.4	2.0	1.6	2.4	2.4	2.4
Franck kávé. . .	1.8	1.4	1.8	1.8	1.7	1.5	1.7	1.7	1.7
Sárgaborsó . . .	—.56	—.36	—.44	—.48	—.48	—.36	—.48	—.56	—.54
Karolin rizs . . .	1.20	—.82	1.1	1.1	1.1	1.1	—	1.1	1.1

* A eltüntetett ár itt 1 liter egységre vonatkozik.

A fűszer kiskereskedelem átlagárai kilogrammonként pengőben.

Az árucikk megnevezése	Budapest			Vidék		
	1936	1937	1938	1936	1937	1938
Teavaj Ia	3.5	3.5	3.5	3.4	3.2	3.2
Babérlevél	2.7	2.4	2.4	2.3	1.6	1.6
Szegfűbors	7.8	8.4	8.7	7.9	7.8	7.8
Fahéj Ia	14.6	13.9	13.9	14.1	13.0	13.0
Fahéj, törött	14.8	14.5	14.5	14.8	14.1	14.1
Köménymag	3.2	2.7	2.7	2.9	2.8	2.8
Fehér bab	—.31	—.35	—.39	—.28	—.30	—.32
Só	—.39	—.39	—.39	—.40	—.39	—.39
Köleskása	—.44	—.43	—.44	—.44	—.37	—.39
Lencse Ia	—.72	—.72	—.73	—.71	—.65	—.65
Mák, kék	1.1	1.5	1.8	1.0	1.2	1.6
Árpakása 4/0 I	—.75	—.71	—.70	—.73	—.77	—.79
Tarhonya, kéttojásos	—.86	—.85	—.86	—.94	—.93	—.93
Ecet *	—.52	—.36	—.36	—.42	—.54	—.54
Mustár	1.8	1.8	1.8	2.3	2.3	2.3
Mazsola, középminőség	1.6	1.7	1.8	1.8	1.7	1.7
Mazsola Ia	1.9	2.3	2.4	2.5	2.2	2.2
Franck kávé	1.8	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7
Sárgaborsó	—.49	—.48	—.48	—.52	—.47	—.4
Karolin rizs	1.1	1.1	1.1	—.95	1.1	1.1

* A feltüntetett ár itt 1 liter egységre vonatkozik.

Az alacsony áruházi árszinvonalnak a kereskedelmi áradatokkal való összehasonlításnál ismét figyelembe kell venni azt, hogy hiteleladások itt sem történnek — s igy az ezekre eső költségtöbblet elesik. Az áruházi áralakulásban azonban egyéb jelenségek közrehatását is felismerhetjük. Az áruházak a nagyobb árumennyiségek beszerzésével járó előnyöket használhatják fel áraik kialakitásában. De más kalkulációs alappal, a költségmegosztásnak más rendszerével is találkozunk itt, mint a detail füszerkereskedelem körében. A cikkek sokfélesége, az egész áruforgalomnak a füszerkereskedelmétől lényegesen eltérő összetétele, más kalkulációs lehetőségekre, egyes árak versenyképességének, reklámcélokat is szolgáló fokozott érvényesitésére nyujt lehetőséget. A forgalomnak a nagyszámu árucsoportok között való megoszlása igy is megadja a lehetőséget az árkiegyenlitődésre.

A szövetkezeti áraknak jellegzetes vonása, hogy azok az átlag körül alakulnak ki. Az 1938. szeptemberi áradatokból megállapithatóan a szövetkezetek által forgalomba hozott cikkek árai hat esetben az átlagot érték el, hét esetben annál magasabbak, hét esetben annál alacsonyabbak voltak. Ehhez hasonlóan alakult a helyzet az 1936. és 1937. évek folyamán is. Még ha itt az 1% körül mozgó vásárlási visszatérítést is számba vesszük, figyelemreméltó eltérést nem látunk a magánkereskedelemben kialakult árakkal szemben.

Füszerkiskereskedelmi árak szóródási statisztikája az 1936—1938. évi átlagárak alapján 70 cégadat figyelembevételével.

Az árucikk megnevezése	Budapesti eladások									Vidéki eladások								
		átlagon felül				átlagon alul					átlagon felül				átlagon alul			
	átlagáron*	5—10%	10—20%	20—30%	30% feljebb	5—10%	10—20%	20—30%	30% feljebb	átlagáron*	5—10%	10—20%	20—30%	30% feljebb	5—10%	10—20%	20—30%	30% feljebb
Teavaj	11	2	—	—	—	8	2	—	—	14	2	4	—	—	5	—	—	—
Babérlevél	—	—	12	—	—	2	6	2	—	—	16	—	1	5	6	1	—	4
Szegfűbors	6	—	6	—	—	—	6	2	—	13	—	1	7	—	4	—	7	—
Fahéj Ia	11	—	7	—	—	—	4	—	—	14	—	9	—	—	5	—	4	—
Fahéj, törött	11	11	—	—	—	—	—	—	—	14	—	14	—	—	2	—	3	—
Köménymag	13	—	—	1	6	—	—	—	2	22	—	1	—	2	—	2	2	2
Fehér bab	9	—	2	4	1	1	4	—	—	9	—	3	—	1	7	3	3	—
Só	22	—	—	—	—	—	—	—	—	29	3	—	—	—	—	—	—	1
Köleskása	11	5	—	—	—	1	1	—	—	8	3	2	3	—	11	1	—	—
Lencse Ia	5	6	4	4	—	—	—	—	1	6	2	—	2	4	1	8	4	—
Mák, kék	4	—	2	4	2	—	9	—	1	1	3	5	—	2	12	2	7	1
Árpakása % I	4	—	10	2	2	1	1	—	2	13	—	6	—	3	2	4	1	—
Tarhonya, kéttojásos	6	1	6	—	—	9	—	—	—	12	3	1	3	2	1	—	1	2
Ecet	6	1	2	—	5	2	2	—	2	6	2	11	3	—	2	1	3	5
Mustár	—	—	13	—	5	2	1	—	—	—	—	2	1	5	3	1	1	3
Mazsola, középminőség	6	1	10	—	1	—	3	—	—	6	—	10	1	1	7	3	—	2
Mazsola Ia	2	11	1	—	—	3	2	—	—	15	1	3	2	1	—	2	5	—
Franck kávé	22	—	—	—	—	—	—	—	—	10	9	1	—	—	10	2	—	—
Sárgaborsó	11	2	4	1	1	1	—	—	—	14	3	5	2	—	3	4	—	—
Karolin rizs	4	3	11	—	1	1	—	—	—	4	6	8	—	—	1	5	6	—

* E rovatban nyertek feltüntetést azok az adatok is, amelyeknél a fel- és lefelé való eltérés az 5%-ot nem haladta meg.

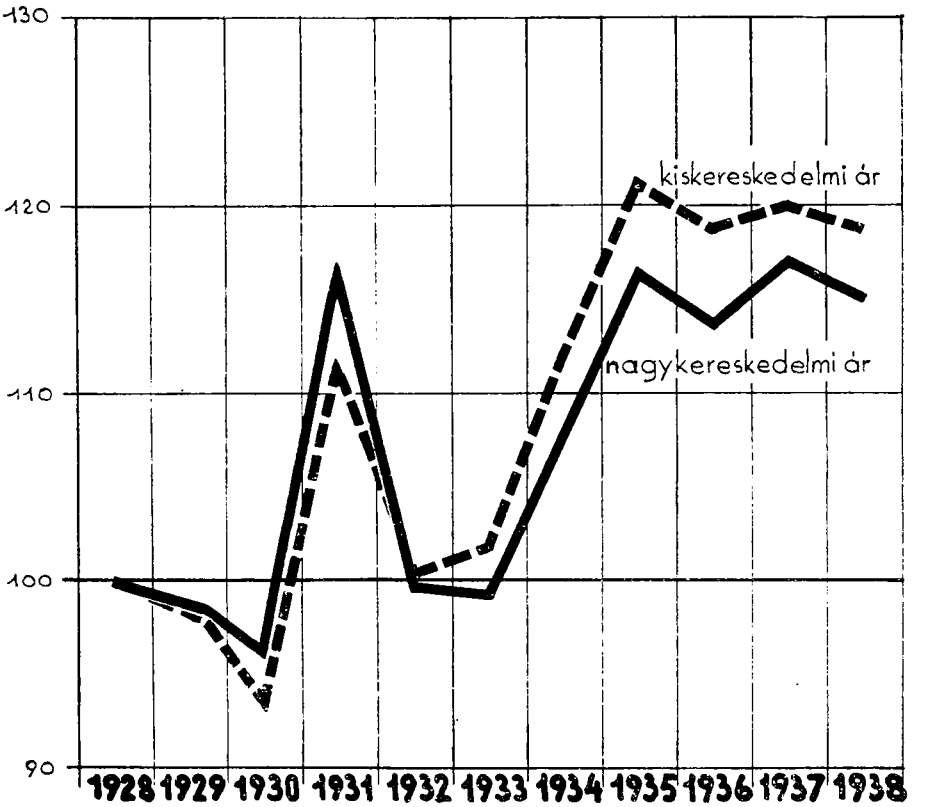
Ha a táblázat hét első rovatában foglalt, Budapest különböző pontjain fekvő cégek áradatait vesszük közelebbről szemügyre, ugy itt az egyes cikkek árainál elég nagy változatossággal, végső eredményében azonban nem tulságosan nagy eltérésekkel találkozunk. Az egyes cégekre vonatkozóan nem alakul ki egységes kép. A különböző cikkeknél más és más cégek jelentkeznek olcsóbb árakkal. A pesti és budai adatok összehasonlitása mégis arra mutat, hogy egy árnyalattal — legalább is a cikkek nagy részénél — a budai cégek árai a magasabbak.

A vidéki kereskedelmi árak összehasonlitása arra mutat, hogy az olcsóbb üzleti költséggel dolgozó kisebb helyeken az árszinvonal valamivel alacsonyabb. A cikkek nagy részénél árnyalatilag magasabb árakkal, Debrecen és Székesfehérvár, vagyis azok a városok szerepelnek, ahol a költségtételek alakulása a magasabb árrés számitásbavételét teszi indokolttá.

Az 1936—38. évi adatok alapján elkészitett táblázat, mely a füszerkiskereskedelmi áraknak ez időszakban végbement szóródását tünteti fel — az egész időszakra vonatkozólag 70

cégadat figyelembevételével készült. E cégek legnagyobb része mind a három évben azonos volt, s a szóródás megállapitása az egyes évekre külön-külön megállapitott átlagokhoz való viszonyitásban történt. Az átlaggal azonos elbirálás alá esőnek vettük az 5%-ig terjedő eltéréseket. Az ily alapon elkészitett statisztikából megállapithatóan a cikkek nagy része átlagáron került forgalomba. Fokozott mértékben áll ez a vidéki kiskereskedelemre, ami annál is figyelemreméltóbb, mert az itt feltüntetett áradatok különböző városokban és községekben

Gyarmat- és füszeráruk nagy- és kiskereskedelmi árindexszámai 1928=100.

lévő üzletekre vonatkoznak. A szóródás a cikkek jellegéhez képest meglehetős változatosságot mutat. Egyes cikkeknél (mustár, babérlevél) átlagáron való eladással sem Budapesten, sem a vidéken nem találkozunk. Az árkilengések sokkal kisebb mérvüek voltak a fővárosban; a 20%-ot meghaladó eltérés jóval kevesebb esetben fordult itt elő, mint a vidéken.

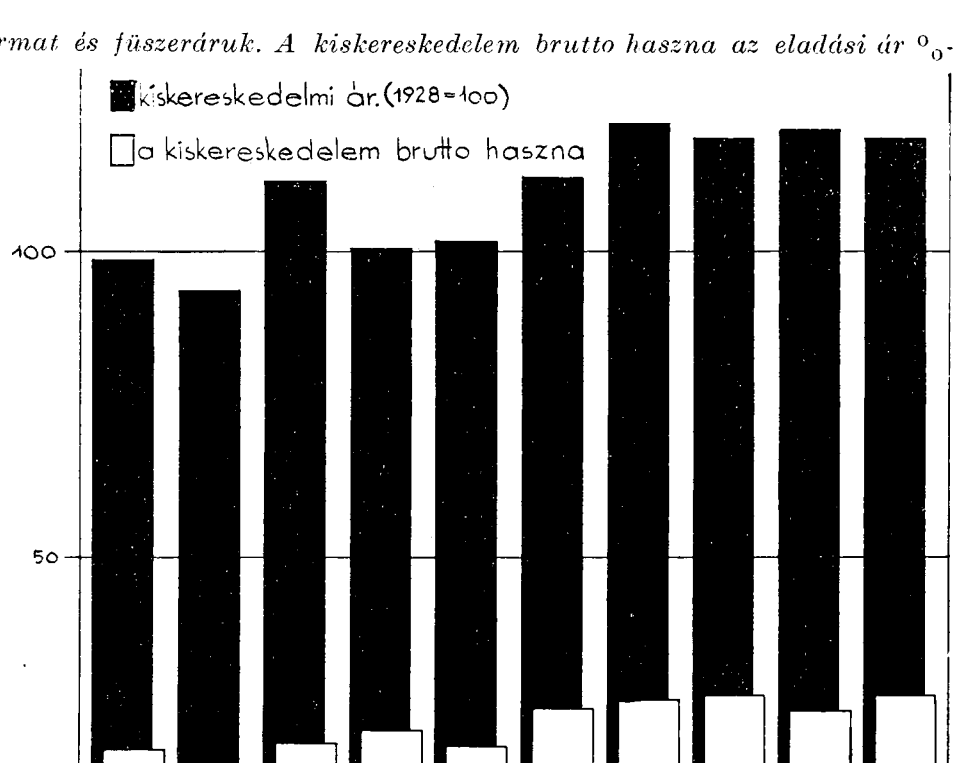
Ez összefoglaló szóródási statisztika adatai is azt mutatják, hogy bár a kiskereskedelmi árak körében a figyelembejövő befolyásoló tényezők különbözőségéhez képest elég nagy változatossággal találkozunk, ezek az eltérések a cikkek legnagyobb részénél nem jelentékenyek, és az egységesen kialakuló piaci ár megállapitását nem teszik lehetetlenné. Az egyes áradatoknál jelentkező eltérések mérlegelésénél természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy a kimutatásban foglalt fü-

szeráruk egy része rendszerint igen csekély mennyiségekben, 1—2 dekás egységekben kerül eladásra, s ezeknél az aránylagos költségtétel, a kiméréssel kapcsolatos sulyveszteség az egyébként amugy is csak fillérekben kifejezett árak megállapitását megfelelően befolyásolja.

III.

A füszer- és gyarmatáruk áralakulásánál az 1928—37. évi időszakban a nagy- és kiskereskedelmi eladási árak átlagos index-száma meglehetős párhuzamosságot mutat. Nagyobb

Gyarmat és füszeráruk. A kiskereskedelem brutto haszna az eladási ár %-ában.

kiugrásokkal és eltolódásokkal általában a detail kereskedelmi áraknál találkozunk. 1937—38-ban csekélyebbmérvü változás jut kifejezésre, az árak ugy a nagy-, mint a detail-kereskedelemben csökkentek. Ez az árcsökkenés valamivel csekélyebb mérvü volt a kiskereskedelem körében, ami a kereskedelmi árrés némi emelkedésében is kifejezésre jut.

Ha az egyes cikkek részletes áradatait nézzük, arra a megállapitásra juthatunk, hogy a kül- és belföldi cikkek árai meglehetősen eltérő módon változtak. Általában sokkal nagyobb mértékben emelkedtek a külföldi cikkek árai, a behozatallal kapcsolatos nehézségek, felárak, vámok stb. következtében. Jellegzetes példája ennek a kávé, tea és különböző füsze-

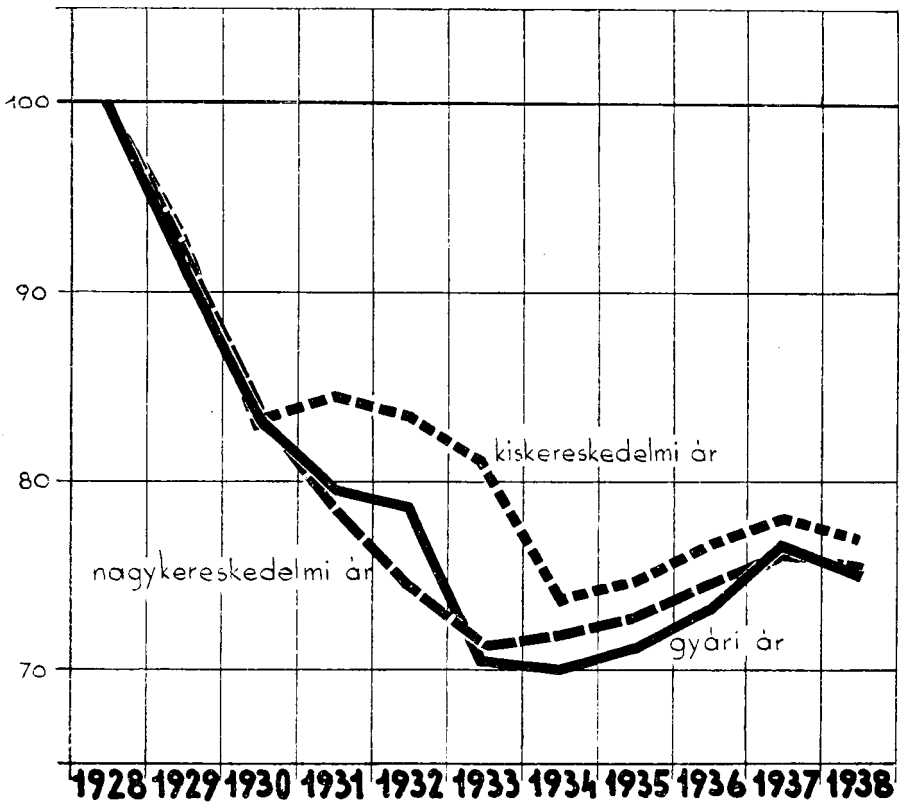
Gyarmat, fűszer- és csemegeáruk árának alakulása az 1936—38. időszakban.

Az árucikk megnevezése	Nagykereskedelmi eladási árak indexszámai 1928 = 100			Detailkereskedelmi eladási árak indexszámai 1928 = 100			A detailkereskedelem brutto haszna a detailkereskedelmi eladási ár %-ában		
	1936	1937	1938	1936	1937	1938	1936	1937	1938
Kávé, Rio 7	142.5	137.5	137.5	141.7	141.7	141.7	16.2	19.1	19.1
Kávé, Santos sup.	123.2	123.2	121.2	133.3	130.0	130.0	23.7	21.8	23.1
Kávé, Guatemala I.	126.1	126.1	127.0	133.3	127.5	127.5	21.2	17.7	17.1
Tea, Ceylon Or. Pecco droth.	156.9	157.0	157.0	137.9	155.2	155.2	15.6	25.0	25.0
Tea, Morning	222.5	214.3	214.3	212.1	204.5	204.5	22.1	22.2	22.2
Rizs, blue rose	96.9	90.9	97.0	109.1	100.0	109.1	20.0	18.2	20.8
Rizs, Karolin	93.3	94.4	94.4	110.0	100.0	100.0	23.6	15.0	15.0
Bors, Singapore	70.4	70.4	66.4	80.0	80.0	80.0	26.6	26.6	30.8
Fahéj, selected	256.4	248.7	248.7	255.3	255.3	255.3	16.6	19.2	19.2
Kömény	96.4	117.8	128.6	117.6	129.4	141.2	32.5	25.0	25.0
Gyömbér	175.0	172.2	161.1	190.5	190.5	178.6	21.2	22.5	22.8
Vanilia (Bourbon)	98.2	140.7	107.4	121.2	143.9	121.2	33.7	20.0	27.5
Cacao (Boon)	88.2	94.1	94.1	110.0	100.0	100.0	31.8	20.0	20.0
Mazsola	54.7	54.7	54.7	45.4	45.4	45.4	12.5	12.5	12.5
Szilvaiz, boszniai	74.1	100.0	107.4	71.4	85.7	92.8	20.0	10.0	10.8
Étcsokoládé, Maul	80.0	82.5	70.0	100.0	102.3	86.4	27.3	26.6	26.3
Magyar főzelék konzerv, 1/1 Kecskemét zöldborsó	50.0	52.3	52.3	50.0	53.1	53.1	18.7	20.0	20.0
Magyar kompótkonzerv, Kecskemét cseresznye	119.0	120.0	120.0	114.3	114.3	114.3	25.6	25.0	25.0
Cukorka, superior	91.2	91.2	91.2	120.0	120.0	120.0	35.4	35.4	35.4
Szegedi tarhonya, kéttojásos	70.4	72.2	72.2	60.0	59.4	59.4	20.8	17.9	17.9
Magyar dobozementháli Stauffer	95.0	95.0	95.0	80.0	80.0	80.0	13.6	13.6	13.6
Átlag	113.3	116.9	115.1	118.7	119.9	118.8	22.8	20.7	21.4

rek (fahéj, gyömbér stb.) árai, amelyeknél 1928-hoz képest 50, sőt 100%-ot is elérő, sőt meghaladó áremelkedésekkel találkozunk. A belföldi cikkek árai 1938-ban általában az 1928. év szinvonala alatt maradnak, vagy azt csak csekélyebb mértékben haladják meg. Egyes cikkek, mint pl. a főzelék-konzerv, szegedi tarhonya, 40—50%-os árcsökkenést tüntetnek fel.

A detail-kereskedelem bruttó hasznának alakulását feltüntető százalékok tekintetében hangsulyozandónak tartjuk, hogy ez nem a füszerkereskedelem körében általában elért *tá-*

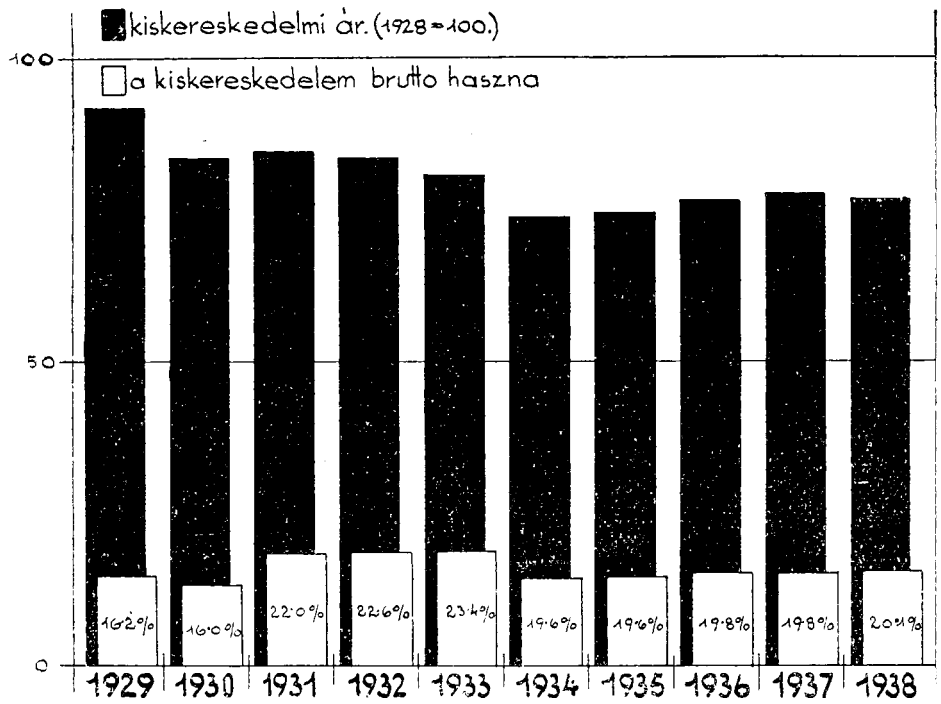
Textiláruk gyári, nagy- és kiskereskedelmi árindexszámai 1928=100.

lagos bruttó-haszon nagyságát tünteti fel, hanem csupán azon cikkek eladási áránál megállapitható árrés nagyságát, amelyeket e táblázat tartalmaz. E szempont kiemelését azért tartjuk szükségesnek, mert a táblázatunkban nem foglaltuk a jórészt hatósági ármegállapitás alá eső, ugy az ár, mint az árrés szempontjából változatlanul maradó, vagy jelentéktelen változásoknak alávetett fontosabb közszükségleti cikkeket, mint amilyen a só, cukor, tej, s a különböző pékáruk. E cikkeknél a kiskereskedelem által elérhető bruttó-haszon jóval kisebb, mint a táblázatban foglalt egyéb áruknál. A budapesti kiskereskedelem az érvényben lévő árelőirásokhoz képest, a kockacukornál 3.2%, a sónál 8.7%, a tejnél 14.4% bruttó haszonhoz jut. Ha figyelembe vesszük, hogy e cikkekre az egyes füszerüzletekben, azok fekvéséhez, áruösszetétel módjához képest az

összforgalomnak 25—35%-a esik, úgy jogosult az a feltevés, hogy az egyes füszerüzletek által elért átlagos bruttó-haszon - a forgalom egészére vonatkoztatva — kb. ¼-el alacsonyabb, mint ahogy ez a táblázatban foglalt cikkek tekintetében megállapitást nyert. E szakma nemzetközi összehasonlitó adatai azt mutatják, hogy a kereskedelmi árrés — az egyéb körülményekben kifejezésre jutó nagy eltérések ellenére is — meglehetősen egységes szinvinalon alakul ki.

Textiláruk. A kiskereskedelem brutto haszna az eladási ár %-ában.

A textiláruk áralakulását feltüntető grafikon és táblázat adatai alapján az itt végbemenő áralakulásnak következő jellegzetes vonásait ismerhetjük fel:

Az áresés periódusa 1928-tól 1934. évig tartott, s kiterjedt ugy a gyári, mint a nagy- és kiskereskedelmi árakra. Az árak ujabb emelkedésével 1935-től 1937-ig találkozunk. Az itt mutatkozó emelkedés azonban sokkal kisebb mérvü volt, mint az előző időszakban végbemenő árcsökkenés. 1938-ban az áraknak csekélyebb mérvü ujabb visszaesése következett be.

A legnagyobb mérvü áreltolódásokkal, az 1928-hoz viszonyitott legnagyobb árcsökkenéssel, a textilgyártmányok azon nyersanyagainál találkozunk, amelyeknek részletes áradatait a mellékelt kimutatások nem tüntetik fel. Az 1937. évi mélyponton a pamutár az 1928. évi áraknak 37%-át, a gyapjuárak annak 45%-át érték el. A készárukat véve figyelembe, megállapitható, hogy az 1928-tól 1934-ig végbement árcsökkenés a legnagyobb mértékben a gyári árak körében, ezt követően a nagykereskedelmi s legcsekélyebb mértékben a detailkeres-

kedelmi áraknál volt érezhető. A gyári- és nagykereskedelmi árcsökkenés között nem számottevő a különbség, mert a mélypontón a gyári árak 30%-os, a nagykereskedelmi árak 29%-os árcsökkenést tüntetnek fel. A detailkereskedelem körében viszont ugyanezen időszakban az áresés maximuma 24%-ot ér el. Az 1934-től megindult áremelkedés folyamatában a gyári- és nagykereskedelmi árak kb. azonos mértékben változnak, s a gyári árak emelkedése árnyalatilag meg is haladja a nagykereskedelmiekét. Ezeknél csekélyebb mértékben emelkedtek a detailkereskedelmi árak.

Az 1938-ban mutatkozó árvisszaesés legnagyobb mértékben a gyári, ezt megközelitően a nagykereskedelmi s legkisebb mértékben a detailkereskedelmi áraknál volt érezhető. Az áralakulásnak itt vázolt menete arra mutat, hogy *az árváltozásra való hajlamosság legnagyobb mérvü a gyári, ezt megközelitő a nagykereskedelmi s legcsekélyebb mérvü a kiskereskedelmi árak körében.*

E jelenség magyarázatát abban találhatjuk, hogy a detailkereskedelem körében jelentkeznek a legnagyobb hányaddal a hosszabb időn át is csak kisebb mértékben változó merev költségtételek (szállitás, közterhek, kereskedelmi forgalombahozatal fix költségei). De szerepet játszik itt az a momentum is, hogy az áralakulást a korábbról meglévő árukészletek is megfelelően befolyásolják, miután a mindenkori eladási árakban a régebbről meglévő árukészletek beszerzési árai is érvényesitik hatásukat. Ezzel szemben a gyáripar, jórészt a nagykereskedelem is, abban a helyzetben vannak, hogy árkalkulációikat a forgalomba hozatal időpontjához egészen közel eső árakhoz alkalmazhatják.

A kereskedelmi árrésnél meglehetős stabilitással találkozunk. Az 1931—33. években, amikor a detalkereskedelmi árak a gyári és nagykereskedelmieknél kisebb mértékben csökkentek, a kereskedelmi árrés átmenetileg emelkedik. Minthogy azonban a kereskedelmi árrés kiszámitásánál, mint ahogy erre az előzők során utaltunk, az utánpótlási árakat vettük alapul, a meglévő készletek valóságos beszerzési árát figyelembe véve, a kereskedelem tényleges bruttóhaszna nyilván kisebb volt, a kimutatásban ez évekre feltüntetett százalékoknál. 1934 óta a detailkereskedelem bruttóhaszna 20% körül stabilizálódik, ami ugy e cikkek divatnak alávetett voltára, mint a hasonló jellegü árukra vonatkozó nemzetközi összehasonlitásokra való figyelemmel megfelelően mérsékeltnek mondható.

Az 1936., 1937. és 1938. évekre vonatkozó részletes adatok azt mutatják, hogy az ott felsorolt egyes árucikkek árai nem egyenletesen változtak. Legnagyobb mérvü árcsökkenéssel egyes harisnyaféléknél találkozunk, viszont az árcsökkenés a legcsekélyebb mérvü a pamut- és lepedővásznaknál volt.

A textiláruk árának és a textilkereskedelem brutto hasznának alakulása az 1936—1938. időszakban.

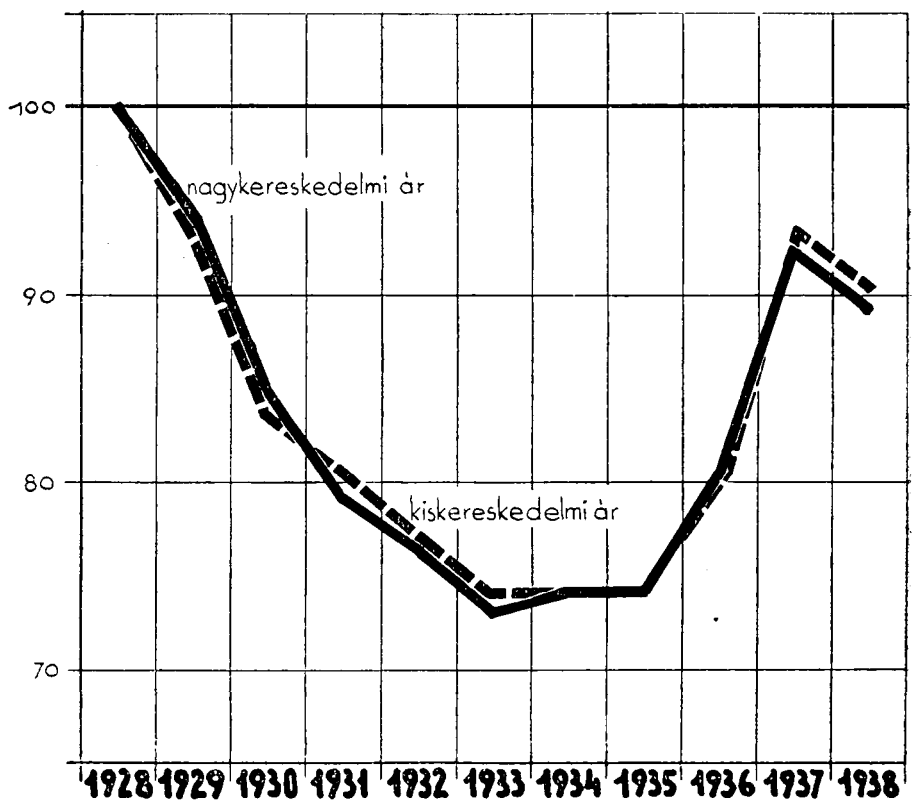
Az árucikk megnevezése	Gyári			Nagykereskedelmi			Detailkereskedelmi			A nagykereskedelem bruttó haszna a nagykereskedelmi eladási ár %-ában			A detailkereskedelem bruttó haszna a detailkereskedelmi eladási ár %-ában		
	eladási árak indexszámai (1928=100)														
	1936	1937	1938	1936	1937	1938	1936	1937	1938	1936	1937	1938	1936	1937	1938
78 cm liberti szatén Ia	88.3	88.3	88.3	82.2	82.2	82.2	85.6	84.4	84.4	7.8	7.8	7.8	16.1	14.8	14.8
80 „ Egypt. pamutvászon (mosott is) .	78.0	82.6	82.6	85.3	85.3	85.3	92.3	92.3	92.3	13.3	8.2	8.2	18.3	18.3	18.3
8/4 134 cm B. T. pamutlepedővászon	71.4	75.2	75.2	78.6	78.6	78.6	87.5	87.5	87.5	13.7	9.1	9.1	21.4	21.4	21.4
10/4 180 cm Arany Egypt. lepedővászon	75.7	80.0	80.0	89.7	87.0	87.0	95.6	95.6	95.6	19.7	12.5	12.5	23.2	25.6	25.6
Gyermek pamut patent harisnya Ia 1. sz. . .	75.8	87.8	87.8	75.8	82.5	82.5	66.7	73.3	73.3	16.6	12.1	12.1	25.0	25 0	25 0
Gyermek flór patent harisnya Ia 1. sz. .	90.0	90.0	90.0	83.4	83.4	83.4	85.7	85.7	85.7	10.0	10.0	10.0	33.3	33.0	33.0
Férfi flór sima zokni (Standard)	60.2	60.2	60.2	57.0	57.0	57.0	54.5	54.5	54.5	11.1	11.1	11.1	25.0	25.0	25.0
Műselyem női harisnya	54.4	63.6	63.6	51.3	60.0	60.0	52.1	52.1	52.1	7.5	7.7	7.7	33.3	33.3	33.3
X/Ia kék és szines festő karton Saharet . . .	65.5	69.0	66.4	67.1	70.8	69.1	66.7	70.4	68.2	5.6	5.9	7.2	10.6	10.6	9.8
X/IIa festő export Voile (Árpád)	73.4	73.4	68.5	74.5	74.5	72.3	75.2	76.2	74.3	7.1	7.1	10.3	11.4	12.5	12.8
Ia velour virágos flanell	69.4	76.9	70.0	69.4	76.7	69.9	75.0	82.5	76.0	9.0	8.8	8.9	18.7	18.2	19.1
Kanavász (Éva)	76.7	76.7	76.7	81.5	81.5	81.5	85.7	85.7	85.7	13.2	13.2	13.2	11.7	11.7	11.7
90 cm-es női pouplin szövet IIa	73.3	72.1	72.1	72.2	72.2	72.2	76.2	76.2	76.2	4.3	5.8	5.8	18.7	18.7	18.7
140 cm-es lóden szövet (Kőszeg, Loden) . . .	77.5	74.9	73.5	82.5	77.5	77.5	81.1	76.5	76.5	9.1	6.5	8.1	17.5	17.3	17.3
140 cm-es Melton szövet Ia	68.7	77.1	69.8	64.7	74.1	66.7	66.6	75.0	71.7	5.7	7.5	7.0	12.5	11.1	16.3
Átlag	73.2	76.5	74.9	74.3	76.2	75.0	76.5	77.8	76.9	10.2	8.8	9.3	19.8	19.8	20.1

E részletes adatokból az is kitünik, hogy a kereskedelmi árrés a különböző cikkeknél eltérő nagyságu. Igy az egyes üzletek által elérhető bruttó-haszon lényeges mértékben függ attól a körülménytől, hogy az összforgalom milyen cikkekből tevődik össze.

E részletes adatok feltüntetik a nagykereskedelmi árrést is, amely a kimutatásban foglalt cikkek átlagában 10%-ot ért el.

Részletesebb elemzés tárgyává tettük a detailkereskedelem által forgalomba hozott konfekcionált férfiöltöny költség-

Férfiöltöny nagy- és kiskereskedelmi árindexszámai 1928=100.

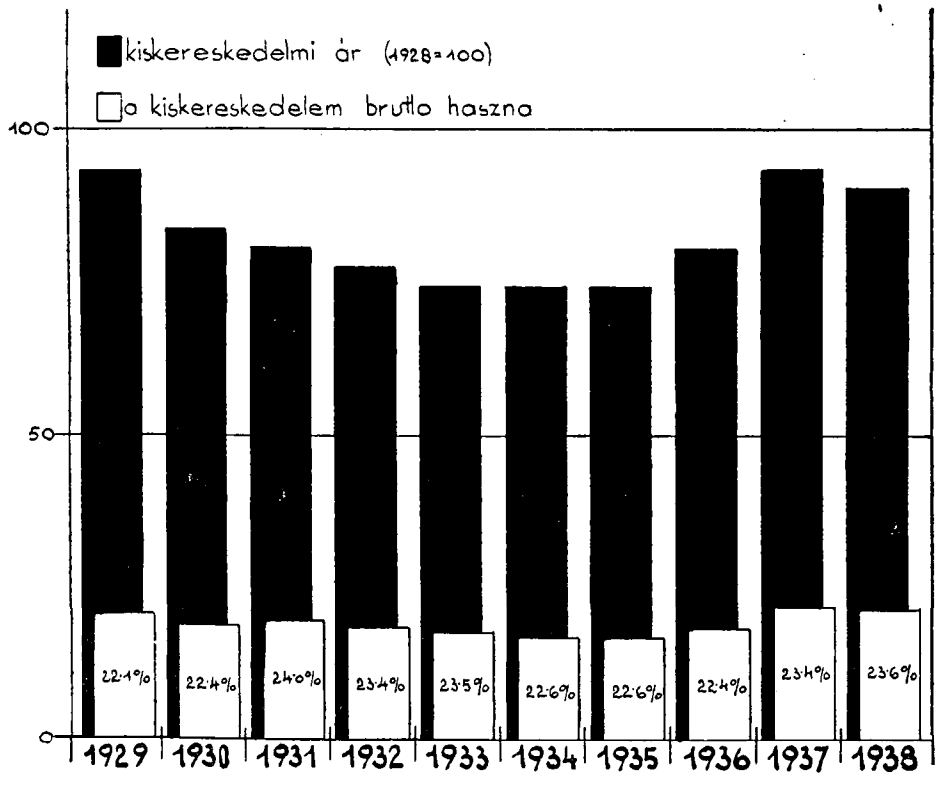
és haszontételeit. Az itt végbement árváltozások, a nagy- és kiskereskedelmi forgalomban megállapitható árrés feltüntetésén kivül kiterjeszkedtünk a gyártás keretében felmerülő különböző költségtényezőkre is. E férfiöltönyök konfekcionálása ugyanis rendszerint az azokat nagyban árusitó nagykereskedelem részéről történik s igy e tételek a kereskedelmi költségalakulás szempontjából is figyelmet érdemelnek. Igy a részletadatok kiterjeszkednek a nyersanyagok, munkabérek, az általános költségek, valamint a nagy- és kiskereskedelmi bruttó haszon feltüntetésére. Abból a táblázatból, mely e különböző költség- és haszontételeknek a kiskereskedelmi eladási ár százalékában mutatkozó arányszámát állapitja meg, az a kép alakul ki, hogy *a konfekcionált férfiöltöny kiskereskedelmi el-*

adási árának kb. 50%-a nyersanyagra, 10—12%-a munkabérre, 7%-a a gyártással kapcsolatos általános költségekre nyer felhasználást, mig az eladási árnak kb. egyharmadát teszi a nagy- és kiskereskedelmi árrés. Az egyes tételek arányszáma az elmult tizéves időszakban oly módon alakult, hogy a nyersanyagokra eső rész a válságévekben, 1935-ig emelkedett, a munkabéreké ugyanezen idő alatt csökkent, a gyártással kapcsolatos általános költségek és a kereskedelmi árrés pedig nagyjában változatlanok maradtak. A munkabér minimum megállapitása következtében ujabban emelkedett a munkabérekre eső arányszám, ennek megfelelően csökkenés állapitható meg az egyéb tételeknél, elsősorban a konfekcionálásra felhasznált anyagoknál.

Egy konfekcionált férfiöltöny költség- és haszontételei a kiskereskedelmi eladási ár százalékában.

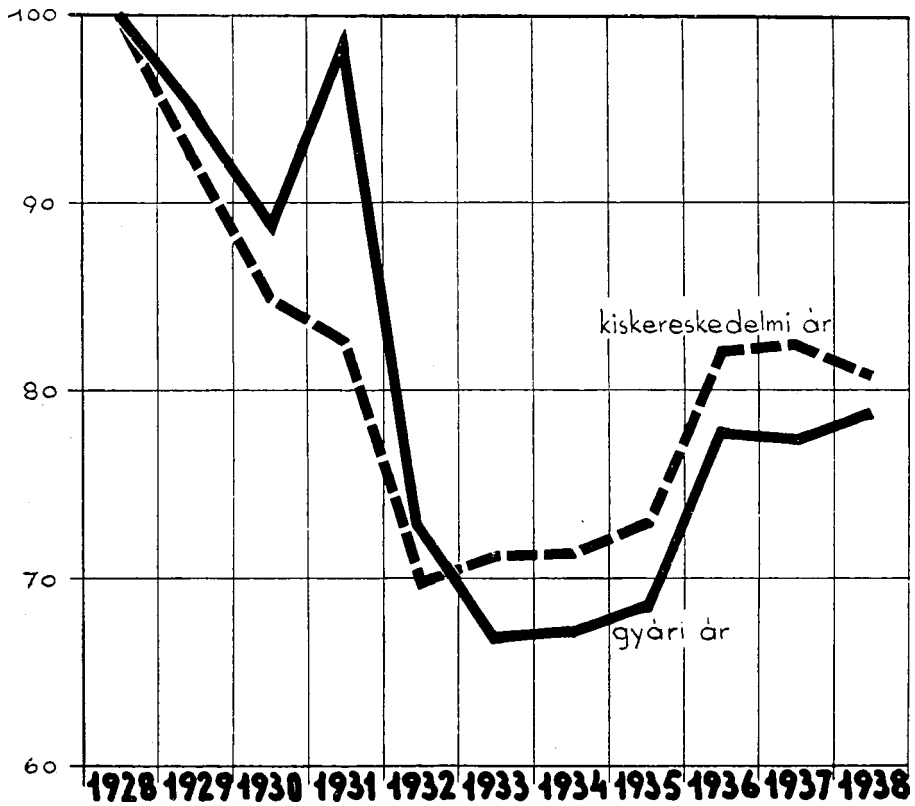
A tételek megnevezése	1927	1931	1935	1937	1938
Szövet és kellék	47.5	46.0	51.3	48.7	47.8
Szabásdij	1.6	1.6	1.3	1.0	1.1
Munkadij	11.0	10.7	6.8	9.3	10.4
Gyártással kapcsolatos általános költségek	7.2	7.0	7.2	7.3	7.1
Nagykereskedelmi bruttó haszon . .	10.9	10.7	10.8	10.3	10.0
Kiskereskedelmi bruttó haszon . .	21.8	24.0	22.6	23.4	23.6
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Férfiöltöny. A kiskereskedelem brutto haszna az eladási ár %-ában.

A cipőáraknak az elmult tizéves időszakban végbement, a mellékelt grafikonból kitűnő változása a gyári és a detail-kereskedelmi árak alakulását tünteti fel, tekintettel arra, hogy az áru itt rendszerint közvetlenül a gyárostól jut el a kiskereskedelemhez. Ez árváltozások menetében és tempójában figyelemreméltó eltérésekkel találkozunk. Az 1929—32. évi időszakban a kiskereskedelmi árak a gyárit meghaladó mértékben estek vissza. A gyári árak még 1934-ben is csökkennek.

Cipőáruk gyári és kereskedelmi árindexszámai 1928=100.

A detailkereskedelem körében viszont ez év során már csekélyebb mérvü áremelkedéssel találkozunk. 1935-től 1937-ig, ugy a gyári, mint a kiskereskedelmi árak emelkedtek — utóbbiak a gyárit valamivel meghaladó mértékben. Az 1938. évi árak e két kategóriában nem alakultak egyenletesen. Amig a gyári árak az előző évben képest kb. 2%-kal emelkedtek, a kiskereskedelmi árak ugyanilyen arányban csökkentek. Ez ellentétes irányban mozgó áralakulás hatása a kereskedelmi árrés számottevőbb csökkenésében jut kifejezésre.

A cipőkereskedelmi árrés — az egyéb szakmákban kialakult helyzettel szemben — nagyobb mérvü eltolódásokat mutat. Az 1929—32. években 22—25% között mozgó árrés, 1934—37 között a 28—30%-os határok közé eső változásokat tünteti fel. 1938-ban, a kiskereskedelmi árak visszaesésével kapcsolatosan a kereskedelmi árrés 26.5%-ra esik vissza.

A cipő árának és a cipőkereskedelem brutto hasznának alakulása az 1936—1938. évi időszakban.

A minőség megnevezése	Gyári eladási árak indexszámai (1928=100)			Detailkereskedelmi eladási árak indexszámai (1928=100)			A kereskedelem brutto haszna a detail eladási ár %-ában		
	1936	1937	1938	1936	1937	1938	1936	1937	1938
Férfi fekete box félcipő, szeges Ia.	71.1	71.1	71.1	75.0	73.4	73.4	31.2	29.8	29.8
Férfi fekete box félcipő, szeges II.	72.9	72.9	72.9	76.7	74.0	74.0	25.0	27.0	27.0
Férfi fekete lósevró füzős cipő, szeges	72.9	70.3	72.9	81.8	81.8	79.5	25.0	27.7	22.9
Férfi fekete lósevró cugos cipő, szeges	78.9	71.0	71.0	90.9	90.9	90.9	25.0	32.5	32.5
Férfi barna regatta cipő, szeges, I. sevró	90.2	92.2	94.3	86.9	92.8	86.9	26.6	29.7	23.3
Férfi fekete box regatta, varrott, Ia. box	84.6	86.5	88.5	78.5	78.5	75.9	29.0	27.4	23.3
Férfi fekete box füzős, varrott, I. box	90.9	94.9	94.9	92 S	95.6	92.8	28.1	27.3	25.0
Férfi fekete lakk regatta, varrott	98.3	98.3	100.4	106.2	103.1	100.0	29.4	27.3	23.4
Női fekete sevró, pántos vagy regatta	74.5	74.5	74.5	77.7	77.7	74.1	33.3	33.3	30.0
Női fekete box, pántos vagy regatta	76.5	73.8	76.5	81.6	79.6	79.6	30.0	30.8	28.2
Női lakk, pántos	70.7	70.7	70.7	77.7	77.7	74.1	33.3	33.3	30.0
Női lakk, pántos, olcsóbb minőség	68.1	68.1	68.1	79.5	79.5	76.9	29.0	29.0	26.6
Női lakk, pántos, luxus	73.1	73.1	73.1	64.9	64.9	64.9	20.8	20.8	20.8
Női barna box, magasszáru, varrott	80.4	80.4	83.9	86.5	86.5	86.5	28.1	28.1	25.0
Leányka barna box, regatta vagy pántos (31—33.)	71.4	71.4	75.0	79.0	76.3	76.3	33.3	31.0	27.6
Gyermek fekete lósevró, magasszáru (26—30.)	68.2	68.2	70.9	77.7	85.3	85.3	25.0	31.8	29.1
Átlag	77.7	77.3	78.7	82.1	82.3	80.7	28.3	29.2	26.5

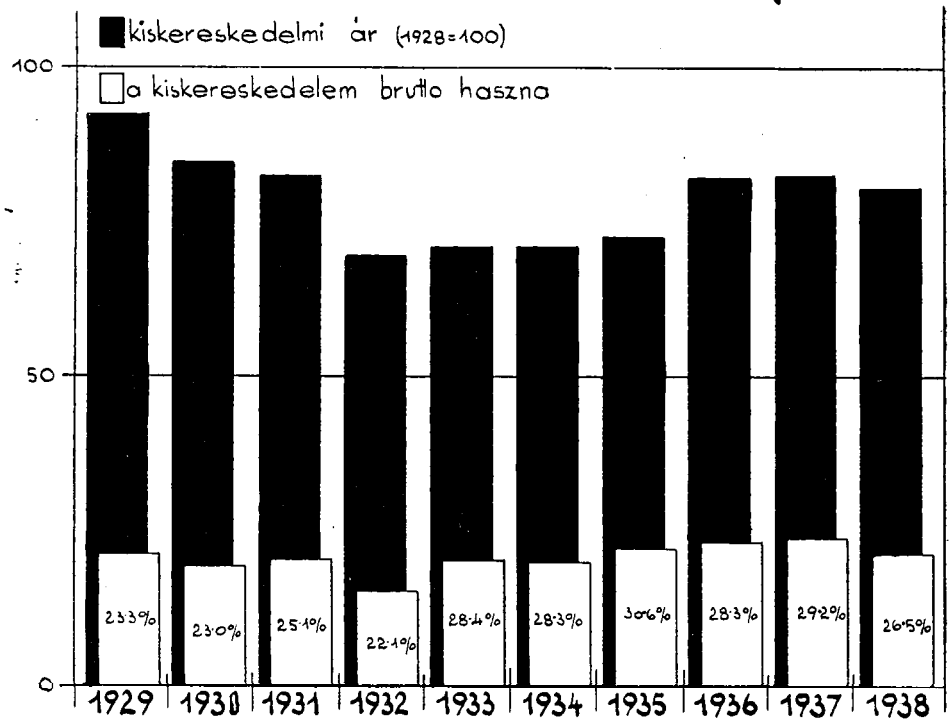
Vas- és fémáruk árának és a detailkereskedelem brutto hasznának alakulása az 1936—38. évi időszakban.

Az árucikk megnevezése	Nagykereskedelmi eladási árak indexszámai (1928 = 100)			Detailkereskedelmi eladási árak indexszámai (1928 = 100)			A detailkereskedelem brutto haszna a detailkereskedelmi eladási ár %-ában		
	1936	1937	1938	1936	1937	1938	1936	1937	1938
Rudvas	115.4	110.4	110.4	111.6	104.2	104.2	13.3	5.4	5.4
Vaslemez	104.5	104.5	104.5	104.8	116.7	116.7	10.8	19.8	19.8
Sodronyszeg	126.3	126.3	126.3	124.7	134.1	134.1	9.4	15.8	15.8
Keresk. öntvény	85.7	102.9	120.0	90.0	125.0	125.0	16.6	28.0	16.0
Sodronyfonat, 16. sz.	82.0	85.4	85.4	78.3	78.3	78.3	18.8	15.5	15.5
Tüskés huzal	97.8	99.3	99.3	97.4	92.3	92.3	11.6	5.5	5.5
Lánc, marhakötő, 60. sz.	90.8	92.8	92.8	98.3	104.3	104.3	16.8	20.0	20.0
Lakatosreszelő (tasz. 300 mm)	94.0	97.0	99.3	105.0	105.0	105.0	25.0	24.1	20.9
Harapófogó, 7 hüv.	108.9	96.6	96.6	116.6	105.0	105.0	30.0	30.9	30.9
Keretezett fürész 2½ láb	66.1	64.4	64.4	81.8	81.8	81.8	33.9	35.5	35.5
Szobazár bevéső, normál	88.7	91.6	91.6	88.7	87.5	87.5	11.3	7.2	7.2
Dulf lakat, 45 mm	69.2	82.7	82.7	111.1	111.1	111.1	55.0	46.2	46.2
Karikás kályha, 5. sz.	93.7	121.1	121.1	80.0	100.0	100.0	13.0	10.1	10.1
Zománcfazék, 5 literes fazék	74.2	82.1	82.1	81.4	92.9	92.9	21.9	24.2	24.2
Rézmozsár	57.1	66.6	60.9	66.6	66.6	66.6	25.0	12.5	20.0
Szénvasaló, 5. sz., svájci	78.7.	94.6	94.6	87.0	94.6	94.6	23.2	15.2	15.2
Kapa és ásó, 150 dg-tól feljebb	93.3	90.5	90.5	88.0	88.0	88.0	10.9	13.6	13.6
Préselt lapát	91.4	91.4	91.4	89.1	90.9	90.9	13.3	15.0	15.0
Ekevas, 150. sz.	94.7	94.7	94.7	89.1	97.8	97.8	13.4	21.1	21.1
Villa	160.2	181.1	181.1	164.8	186.2	186.2	13.0	13.1	13.1
Gereblye	123.4	123.4	123.4	127.6	127.6	127.6	13.6	13.6	13.6
Patkó, 2—6. sz.	77.2	77.2	77.2	75.8	82.7	82.7	9.1	16.6	16.6
Átlag	94.2	98.9	99.5	98.1	103.3	103.3	18.6	18.6	18.2

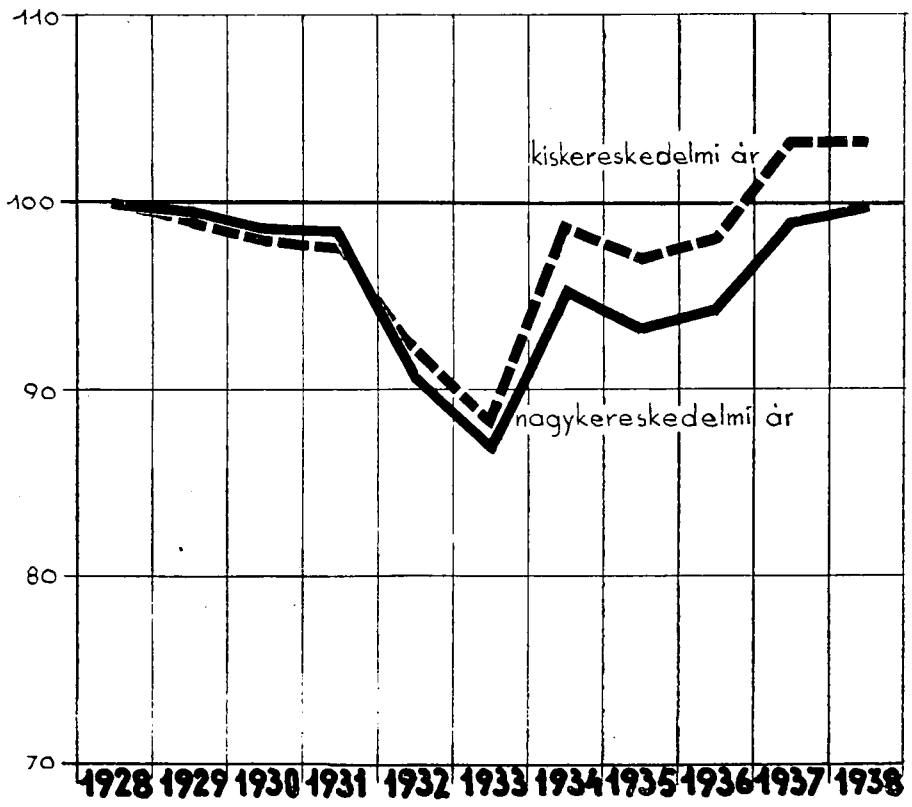
Droguacikkek árának és a detailkereskedelem bruttohasznának alakulása az 1936—38. évi időszakban.

Az árucikk megnevezése	Nagykereskedelmi eladási árak indexszámai (1928 = 100)			Detailkereskedelmi eladási árak indexszámai (1928 = 100)			A detailkereskedelem bruttó haszna a detailkereskedelmi eladási ár %-ában		
	1936	1937	1938	1936	1937	1938	1936	1937	1939
Baeder ajakruzs, kitolható papirhüvelyben	100.0	109.4	109.4	75.0	93.8	93.8	33.3	41.6	41.6
Gáspár bajuszkötő, generál	96.4	84.3	84.3	100.0	100.0	100.0	33.3	41.6	41.6
Pixavon, nagyüveg hajszesz	100.0	80.9	80.9	100.0	100.0	100.0	25.0	25.0	25.0
Gilette borotvapenge	76.8	72.2	72.2	75.0	75.0	75.0	22.2	27.7	27.7
Baeder brillantin, kicsi	96.0	96.0	96.0	102.9	94.1	94.1	31.4	25.0	25.0
Schmoll cipőkrém, 0-ás	94.2	92.5	92.5	85.7	85.7	85.7	20.0	22.9	22.9
Sidol fémtisztitó, 4. sz.	123.1	107.7	107.7	142.8	128.6	128.6	20.0	33.3	33.3
Kalodont fogkrém	91.8	91.1	91.1	100.0	100.0	100.0	23.5	25.0	25.0
Odol fogkrém, kicsi	90.0	76.6	68.3	77.7	77.7	71.1	22.8	34.3	35.8
Ovenall fogkrém, kicsi	80.0	53.3	53.3	100.0	66.6	66.6	33.3	33.3	33.3
Heider fogpor, kicsi	91.7	75.0	75.0	83.3	83.3	83.3	45.0	55.0	55.0
Höfer hintőpor	108.8	105.3	105.3	140.6	140.6	140.6	31.1	33.3	33.3
4711. kölniviz, kicsi	91.5	84.8	84.8	100.0	100.0	100.0	26.8	32.1	32.1
Marvel kölniviz	93.1	96.1	96.1	100.0	83.3	83.3	48.3	36.0	36.0
Lysoform, 100 gr	92.0	92.0	92.0	100.0	116.6	116.6	23.3	34.3	34.3
Mosópor, Asszonydicséret	116.6	116.6	116.6	116.7	116.7	116.7	25.0	25.0	25.0
Coty pouder, nagy	128.6	102.9	102.9	133.3	111.1	111.1	25.0	28.0	28.0
Baeder szappan, angol, nagy	74.7	73.5	73.5	81.8	81.8	81.8	31.1	32.2	32.2
Lux szappanforgács	69.6	57.2	57.2	50.0	45.0	45.0	15.0	22.2	22.2
Odol szájviz, kicsi	75.0	70.5	84.1	81.8	81.8	90.9	26.6	31.1	26.0
Kovács-arckrém	93.8	93.8	93.8	100.0	100.0	100.0	31.8	31.8	33.6
Szinszappan mosó	80.0	84.0	84.0	80.0	86.6	86.6	16.6	19.2	19.2
Diana sósborszesz, kicsi	100.0	100.0	100.0	91.7	91.7	91.7	23.6	23.6	23.6
Elida shampon	92.3	90.5	90.5	93.3	93.3	93.3	28.6	32.1	32.1
Átlag	93.5	87.7	88.0	96.3	93.8	93.9	27.6	31.1	31.0

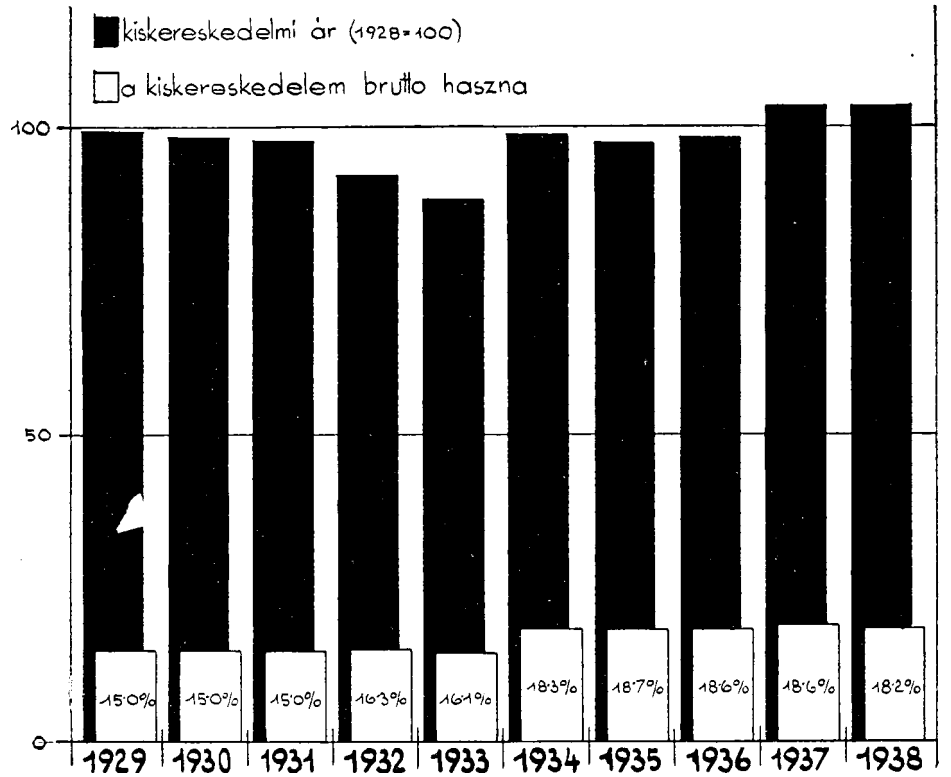
Cipő. A kiskereskedelem brutto haszna az eladási ár %-ában.

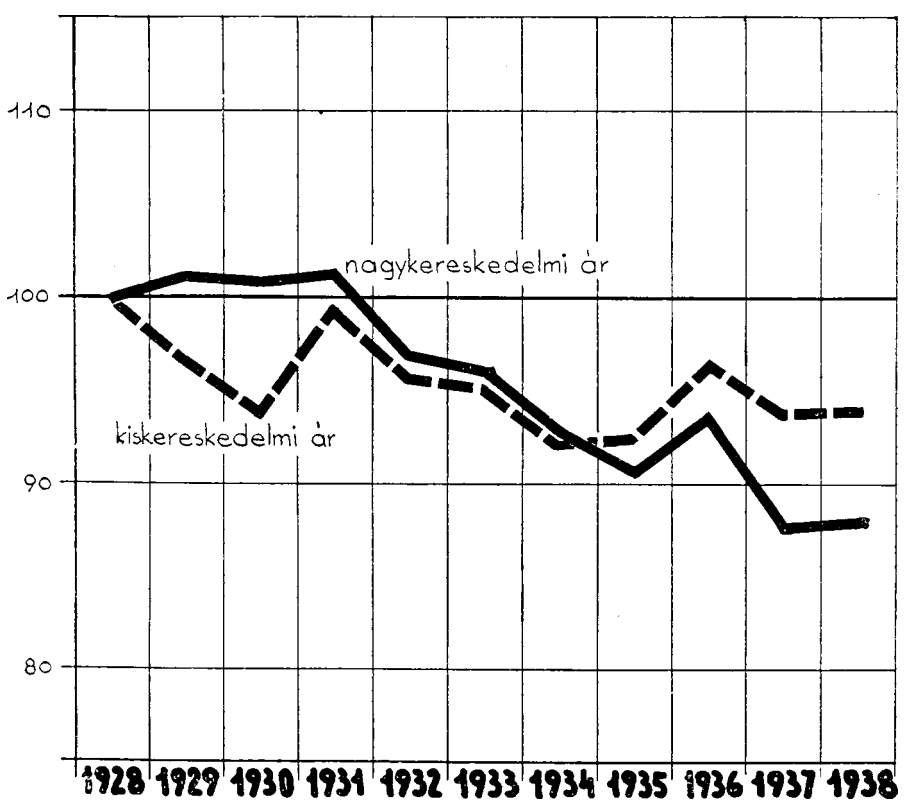
Vas- és jémáruk nagy- és kiskereskedelmi árindexszámai 1298=100.

Vas- és fémáruk. A kiskereskedelem brutto haszna az eladási ár %-ában.

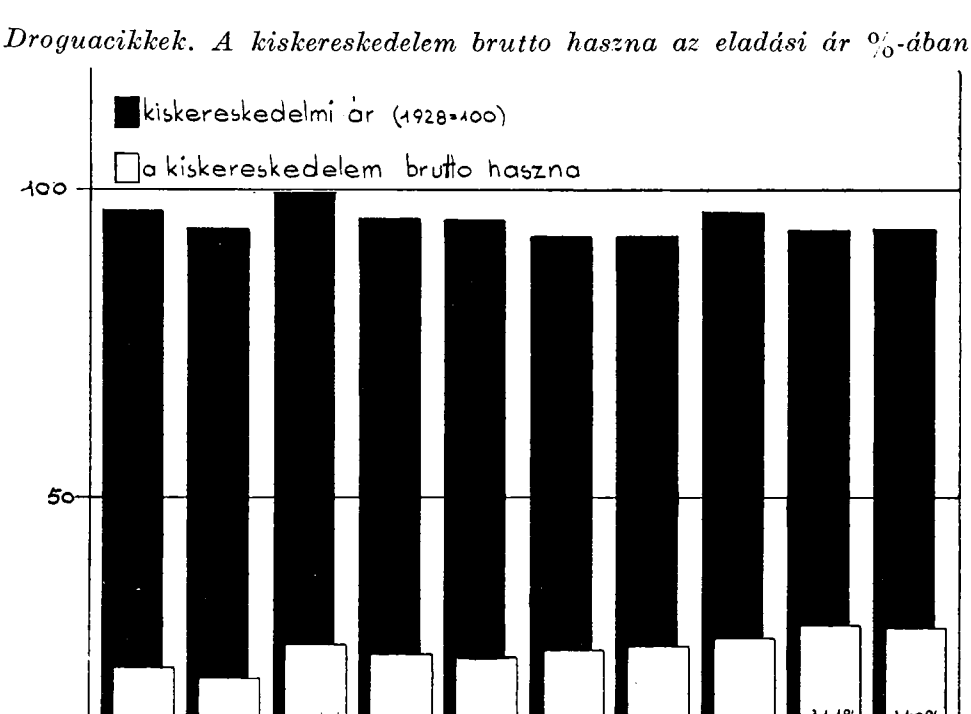
Droguacikkek nagy- és kiskereskedelmi árindexszámai 1928=100.

Általános árpolitikai szempontból is nagyobb figyelmet érdemelnek azok a cikkek, amelyeket, jellegzetességüknél fogva, mint *a merev árak* csoportját jelölhetjük meg.

E körbe tartoznak elsősorban a vas- és fémáruk, amelyek nagy része, elsősorban nyersanyaguk, *kartellált cikk* lévén, *az áraknak az állandóságra való törekvését*, illetve csekély mérvü, *nyugodt ütemü változását* mutatja. A mellékelt grafikonból kitűnően az árváltozások, ugy a nagy-, mint a kiskereskedelmi árak körében sokkal csekélyebb mérvüek voltak, mint

Droguacikkek. A kiskereskedelem brutto haszna az eladási ár %-ában.

amilyenekkel az előzőkben vázolt árucsoportoknál találkozhatunk. A nagykereskedelmi árak mélypontjukat 1933-ban 13%-os, a kiskereskedelmiek ugyanekkor 12%-os visszaeséssel érték el. Ez idő óta tart az állandó, lassu tempóju áremelkedés, amelynek során a kiskereskedelmi árakban 1938-ban jelentkezik ujabb kiugrás. Az 1938. évi adatok szerint a nagykereskedelmi árak ebben az időpontban megközelitik, a kiskereskedelmiek valamennyivel meg is haladják az 1928. évi árszinvonalat.

A részletadatokat feltüntető 1936—38. évekre kiterjedő kimutatásból az állapitható meg, hogy a különböző cikkek árai nem változtak egyenletesen. A rudvas, vaslemez, sodronyszeg mellett egyes, a mezőgazdaság szempontjából jelentőséggel biró cikkek, mint a villa, gereblye árai mutatnak nagyobb

emelkedést. Az 1928. évi árszinvonal alatt maradt az ugyane vonatkozásban jelentőséggel biró több cikknek (kapa, ásó, lapát), valamint háztartási cikkeknek — mozsár, fazék, vasaló — ára.

A kereskedelmi árrés tekintetében a stabilitásra való hajlamossággal találkozunk. 1929—33 között az árrés átlaga 15—16% — 1935 óta 18% körül alakul ki.

A merev árak csoportjában különleges megitélés alá esnek a drogua áruk, amelyeknek legnagyobb része *márkacikk.* Ezek körében — a mellékelt grafikonból kitűnően — *még nagyobb foku stabilitással találkozunk*, mint az előbb vázolt árcsoportban. Fokozott mértékben áll ez a kiskereskedelmi árakra. Mig a nagykereskedelmi áraknál — 1928-hoz képest — 12%-os maximális árcsökkenéssel találkozunk, a detailárak körében az áresés nem is egész 8%. Ez az árstabilitás szoros összefüggésben áll a márkacikk természetével, azzal a körülménnyel, hogy itt az eladási árakat a gyáros irja elő s a kereskedő ezeket pontosan betartani köteles. Lényeges szerepe van azonban itt annak a körülménynek is, hogy e jórészt luxuscikkeknél a fogyasztó közönség kevéssé törődik az áru olcsóságával, hanem inkább az általa ismert, vagy a megfelelő reklám által előnyösen beállitott márkára helyezi a sulyt.

Az árrés nagyságát a márkacikkeknél a gyáros állapitja meg. A különböző cikkeknél e részben jelentős eltérésekkel találkozunk. A kevésbé bevezetett, nehezebben eladható, vagy a kelendőségükben különösen fokozni kivánt cikkeknél jelentős, a 40%-ot meghaladó árréssel is találkozunk — mig egyébként az átlag 30% körül alakul ki.

György Ernő.

Az öntözés közgazdasági előkészitése.

Az Alföld nagyszabásu öntözését, az 1937:XX. t. c. szerint, 80 millió pengő befektetéssel járó hatalmas műszaki munka előzi meg és sok növénytermelési kisérletet kell végeznünk, mig megállapithatjuk a módját, hogy az öntözés hogyan hozza létre a legjobb növénytermelési eredményeket. Meg vagyok győződve arról, hogy kulturmérnökeink a műszaki feladatot kitünően oldják meg és az iránt sincs semmi kétség, hogy az uj nagyszabásu öntözés sehol sem fogja az alföldi termőföldet elrontani, mint az eddigelé néhány öntözött birtokon megtörtént, mégis meg kell állapitanunk, hogy a kapitalisztikus elvek szerint szervezendő öntözésnél a kitünő műszaki megoldás csak az első része a tranzakciónak és egymagában nem elegendő. A haszonra dolgozó öntözést közgazdaságilag is meg kell alapoznunk, ha eredményt akarunk elérni. Hiába épitjük meg a legideálisabb tárolómedencéket és hiába készülünk fel a legjobb öntöző módszerekre, — közgazdasági előkészités nélkül az Alföld nagyszabásu öntözése financiális szempontból bizonytalan. Ha azt akarjuk, hogy a gazdák által befektetendő sulyos milliók kamatjait az öntözés meghozza, akkor az egész tranzakciót közgazdasági szempontból éppen ugy elő kell készitenünk, mint ahogyan azt mérnökeink műszakilag megalapozzák.

Mielőtt ismertetném a kapitalisztikus öntözésre vonatkozó adatokat, tisztázandó, hogy a Föld különböző országaiban több fajta öntözőrendszer van elterjedve és a félreértések és a zavarok akkor keletkeznek, mikor nem teszünk különbséget a sokfajta öntözőrendszer között. Minden további félreértés előzetes kizárása céljából, ismerkedjünk meg azokkal az elvi különbségekkel, amelyek a kapitalisztikus és más fajta öntözőrendszerek között fennállanak.

Kapitalisztikus öntözőgazdaság alatt olyan vállalkozást értünk, amelyikben árszámitás és egyéb bankszerü előkészités alapján befektetünk bizonyos tőkét abból a célból, hogy a vállalat öntözés utján hasznothajtó módon, több növényt termeljen.[1] A befektetett tőke kamatját ebben az esetben a viszonyok

[1] *Sombart*, Der moderne Kapitalismus. (1902). — Az általános meghatározást, amelyet *Sombart* ad a kapitalista vállalkozásról, igy röviditettem le az öntözővállalat definiciójára.

előzetes mérlegelésével ugy biztosithatjuk, mint ahogyan az a nagyipari vállalatok megalapitásánál történik. Ebből a szempontból tekintve, a régi fajta öntözések nem kapitalisztikus vállalkozások, tehát azoknak az adatait nem szabad a modern problémák tárgyalásába belekeverni.

Az egyiptomi öntözött területeket a természet erőinek szeszélyes játéka hozta létre. A libiai és arábiai sivatagokon sohasem esik az eső és mint a Szahara végtelen sivatagja igazolja, semmiféle növényi és állati élet nem tud rajta meghonosodni. Ebben a sivatagban a véletlennek az a szeszélye adta meg Egyiptom létalapját, hogy az abessziniai hegyekből leömlő vizmennyiség nem választotta a rövid utat és nem szaladt bele a Vörös tengerbe, hanem ezer kilométeren keresztül folyott a Földközi tengerig. Ennek a hosszu folyónak az áradásos vidéke a Föld legjobb öntözött területe. Az egyiptomi öntözést tehát nem emberi munka kezdeményezte, hanem a természet erői hozták létre. Az ember Egyiptomban nem tett egyebet, minthogy a természet által alkotott öntözést felhasználta saját céljaira.[2]

Az ősember a Nilus áradását nem tudta szabályozni és termékenyitő erejét csak félévig tudta kihasználni. A másik félévben a termőterület vizzel volt boritva. Ennek a különleges helyzetnek az volt a következménye, hogy a néptömegek munka nélkül töltötték télen az idejüket. Ötezer esztendeje történt, hogy a fáraók felhasználták az emberek téli munkaerejét és a nyáron összegyüjtött élelmiszereket azzal a feltétellel osztották ki a tömegek között, hogy azok ellenében munkát tartoznak végezni. Ekkor épültek a hatalmas luxus siremlékek, a gulák és a világhirü egyiptomi templomok.

Az öntözés közgazdasági jelentőségének legklasszikusabb példája a fáraóknak ez a régi világhatalma. A Nilus által öntözött egyiptomi terület a multban csak tizezer négyzetkilométer kiterjedésü volt, tehát a mai Magyarországnak csak tizedrésze, de lakosainak a száma meghaladta a három milliót és olyan közelségben laktak egymáshoz, hogy a fáraók ennek a három millió embernek a munkaerejével rendelkezhettek. Ugyanebben az időtájban Európában a jelenlegi Franciaország és Németbirodalom területén, tehát kereken egymillió négyzetkilométernyi területen lakott három millió ember és amig a nyugateurópai törzsfőnökök legfeljebb azon a területen tudtak uralkodni, amelyiket lóháton néhány hét alatt be tudtak járni, tehát egy törzsfőnök alattvalóinak a száma csak néhány ezer lélek volt, addig a fáraók a Nilus oázisain három

[2] *Lord Cromer*, Modern Egypt. (1910).

millió ember fölött gyakorolták királyi hatalmukat és földi isteneknek hitték magukat.[3]

Amint az egyiptomi öntözésnek semmi köze sincs a kapitalisztikus termelési rendszerhez, épp ugy nem tekinthetjük kapitalisztikus vállalkozásoknak a XIX. században létrehozott szubtropikus öntöző berendezéseket sem. Ezek ugyanis ugy keletkeztek, hogy az angol, francia, hollandus és belga tőkések ezermilliő p-re terjedő hitelt adtak olyan feudális országoknak, amelyekben a szinesbőrü lakosságtól azután adó módjára hajtották be a tőkét és kamatot terményben (pamut, rizs, tea, gumi stb.). Ezekben a szubtropikus országokban a fejedelmek és a maharadzsák, szóval az oligarchák vették fel a kölcsönöket és az öntözés révén abba az előnyös helyzetbe hozták népeiket, hogy azok könnyen és rövid idő alatt megtermelték élelmiszereiket és felszabadult munkaidejükben olyan nyersanyagokat produkáltak, amelyeket a kapitalisztikus vállalkozók kamat és törlesztés fejében örömmel vettek át.[4]

Akik Egyiptomban és Indiában jártak, személyesen győződhettek meg arról, hogy azoknak a nagyszabásu öntözőműveknek a közvetlen közelében, amelyek elsőrendü mérnöki alkotások, a legtöbb helyen szegény benszülöttek igásállatokkal vontatott őskoru járgányokkal emelik ki a vizet a szétosztó csatornákból. Ezekben a feudális mezőgazdasági üzemekben a szines munkásság élelmiszertermelése ma is olyan kezdetleges módon történik, mint ahogyan az ókorban történt és csak az ipari nyersanyagok termelésénél találkozunk modern berendezésekkel.

Az Északamerikai Egyesült Államokban a mult század közepén a pamuttermelést néger rabszolgák végezték, tehát az Amerikában telepitett területek sem voltak kapitalisztikus eredetüek.[5] A mormonok által kidolgozott öntözési rendszer is feudális elvek szerint indult el.[6] Mikor Anglia hozzáfogott a pamuttermeléshez és megalapitotta az *Irrigation Advisers' Office*-t, akkor azonnal keletkeztek magánvállalatok is, amelyek az *Office* munkáját kiegészitették és az öntözőberendezéseket állami támogatással megépitették. Ezek a magánvállalatok épitettek öntözőberendezéseket *Dél-Afrikában*, *Szudánban* és *Brit-Indiában*[7] és az utóbbi időben minden esztendőre

[3] *K. Preiss*, Lehrbuch der Völkerkunde, Stuttgart (1937). — *Spamer*, Die Volkskunde als Wissenschaft (1933).

[4] „*Rubber Producers*" Research Association jelentése (1935).

[5] *Flügge*, (Dr. Eva) Die Baumwolle (1936). — *S. H. Bailay*, Roosevelts Experiments London (1935). — *Colin Ross*, Amerikas Schicksalsstunde, Leipzig (1936).

[6] *Lev' Edgar Young*, The Founding of Utah. New York (1923).

[7] *Sajó—Trummer*, Ujabb tanulmányok az öntözésről. Budapest (1933).

esik egymillió hektár öntözött föld berendezése, de ezeken a területeken még jobbágyrendszer uralkodik és a vállalkozások inkább a fegyveres hatalom és politikai erőkre támaszkodnak, mint kapitalisztikus elvekre.

A szubtrópusok feudális rendszerü öntözött területei hatalmas mértékben vesznek részt Európa nyersanyagellátásában.[8] Példaképpen megemlitem, hogy textilgyáraink nyersanyagellátása és a nyugateurópai városok élelmezése egyenesen függő helyzetben van ezekkel az öntözőterületekkel szemben. A szubtropusok évenkint hétmillió tonna pamutot, a tropusok pedig egymillió tonna gumit termelnek a kulturnépek számára, azonkivül ellátják a civilizált világot rizzsel, teával, kávéval és egyéb nyersanyagokkal.[9] Mint érdekes adatot megemlitem, hogy hazánk mintegy 200.000 hold öntözött területről kap pamutot és 30.000 hold mocsaras erdőterületről gumit. Európa civilizációja jelenleg attól függ, hogy ezek a délvidéki országok ellátnak-e bennünket nyersanyagokkal. *Sombart* érdekesen állitja szembe a gőzgép feltalálása előtti korszakot a mai korszakkal, mikor azt irja, hogy a XVIII. században rabszolgákat hoztunk Afrikából és egyéb szines lakosságu országokból, ma pedig ugy tartjuk fenn a civilizációt, hogy a szinesbőrü népeket saját hazájukban dolgoztatjuk robotmunkásként.[10]

A felsorolt öntözési vállalatok nem kapitalisztikus eredetüek, ezeket tehát sohasem szabad példaképpen felhozni akkor, amikor arról van szó, hogy a modern öntözést közgazdaságilag hogyan kell megorganizálnunk. Térjünk át ezekután a kapitalisztikus öntözés ismertetésére.

Sokan azt mondják, hogy az Alföldön az öntözést ugy kell megkezdeni, hogy az állami mérnöki hivatalok a kincstár költségén elkészitik az öntözőcsatornákat és akkor a gazdáknak már csak a szántóföldjeikhez kell a vizet odavezetniök és csak annyi pénzre van szükségük, hogy ezt a műszaki munkát, amely holdankint néhány száz pengőbe kerül, elvégezhessék. Nem ütközik nehézségbe kimutatni azt, hogy ez a terv nagy méretekben kivihetetlen. A gazdáknak még ebben a redukált mennyiségben sincs tőkéjük arra a célra, hogy öntözésre berendezkedjenek. A tizholdas gazdának nincs 2000 pengője, az ezerholdas gazdának pedig nincs 200.000 pengője arra, hogy az öntözésre berendezkedjen. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a gazdák nem lelkesednek az öntözésért. Magyarországon nem

[8] *Institut International d'Agriculture:* Annuaire International de Statistique Agricole 1936/37. — *Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich* Internationale Übersichten. (Megjelenik évenként).

[9] World Almanac New York. (The New York World Telegram Corp.) 1935.

[10] *Sombart* idézett könyve.

a gazdatársadalom szorgalmazta az öntözést, hanem lelkes kulturmérnökök agitációja hivta azt életre.[11] A tapasztalat európaszerte azt igazolja, hogy a gazdák még az állam költségén készitett csatorna ingyenvizét sem vették igénybe. Példa erre a délfrancia eset, ahol az első öntözőcsatorna ingyenvize évekig használatlanul maradt.[12]

Az öntözést tehát nem lehet egyszerüen ugy elkezdeni országos relációban, hogy államköltségen elkészitjük az öntözőcsatornát és megvárjuk, amig a gazdák öntöznek. A gazdák sehol a világon nem kezdeményező vállalkozók. A gazdákat meg kell szervezni, ha azt akarjuk, hogy öntözzenek és hazai példákkal is igazolhatom, hogy a gazdákat uj termelési rendszerekbe szervező vállalkozók szokták bevezetni.

A mult század hetvenes éveiben a magyar gazdák még nem termeltek cukorrépát és mikor az első magyar cukorgyár megépült, akkor az a saját bérelt területein termelte répáját.[13] Mikor aztán eképpen ad oculus demonstrandum be volt bizonyitva, hogy a magyar talajon megterem a cukorrépa, a gyárosok elinditották a propagandát, hogy a gazdákat meghóditsák a cukorrépatermelés számára. Ügynököket küldtek ki az egész országba, akik megmutatták a gazdáknak, hogy hogyan kell cukorrépát termelni. Ingyen vetőmagot osztottak ki, száz pengő készpénzelőleget adtak mindenhol cukorrépaföldre, kis vasutat réparakodókkal épitettek az uradalmaknak és mindezekhez még előzetes szerződésben biztositották a vételárat és kötelezték magukat az összes termelendő cukorrépa átvételére. Ilyen organizáló munkával jött létre a magyar cukoripar. Az eredmény gyönyörü volt. Gazdáink rövid két évtized alatt felfokozták az évenkinti cukorrépaterületet 150.000 kat. holdra és Európa egyik legnagyobb cukortermelő országa lettünk.

Ez a példa mutatja, hogy a gazdákkal hogyan kell az öntözést az Alföldön mezőgazdasági, ipari vállalatok előzetes alapitásával nagyméretüen előkésziteni. Egyébként Amerika kapitalisztikus öntözővállalatai is azt igazolják, hogy a farmerok ott sem mentek bele az öntözésbe a szervező bankárok előkészitő munkálata nélkül. Ismertetek néhány amerikai példát.

[11] *A magyar vizmunkálatok története* 1867—1927-ig. Kiadja a m. kir. Földmivelésügyi miniszter. — A kormány az 1900 : XXX. t. c. alapján megszavazott több százezer pengőt közérdekü öntözőcsatornák szubvencionálására, de egy gazda sem vette igénybe a törvény által nyujtott kedvezményt.

[12] *Trummer Árpád*, A délfrancia öntözések. — Megjelent a m. kir. Földmivelésügyi Minisztérium kiadványaiban *Sajó—Trummer* előbb idézett könyvében (1933).

[13] *Wiener M.*, A cukoripar története Magyarországon. Budapest (1896). — *Wiener M.*, A magyar cukoripar fejlődése. Budapest (1902).

A mult század végén Amerika nagyvárosainak a tejellátása nagyon bizonytalan volt. Legtöbbnyire rossz és drága volt a tej. New York városában azután végre ugy csináltak rendet, hogy egyes magánbankárok egy-egy egyesületbe tömöritették a nagy tejkereskedővállalatokat — *United Association* néven[14] — és az egyesületi tagok kartelszerződést kötöttek, hogy a tejet a központ által megadott egységáron hozzák forgalomba és a befolyó tejpénzt közös folyószámlára fizetik be. Ezen előzetes szerződéskötések után megkezdték a farmerok finanszirozását. Kiszámitották, hogy többszázezer öntözött területen kell zöldtakarmányt termelniök, ha a városok tejellátását olcsón akarják biztositani. Rentabilitási számitások alapján prospektusokat bocsátottak ki, megszerezték a közönségtől a szükséges tőkét kötvénykibocsátással és berendezkedtek lucerna és egyéb zöldtakarmány termelésére többszázezer hold öntözött területen.

Rendkivül érdekesek a prospektusok, amelyekkel a tejellátáshoz szükséges milliókat aláiratták először a nagybankokkal, azután a közönséggel. *Boros Jenő* ezredes, Amerikában élő hazánkfia szerezte meg számomra *Chandler* newyorki bankár érdekes prospektusait. Ami az amerikai nagy tejvállalatok sorsát illeti, azok közül a legnagyobbb évi 3000 millió litert hoz forgalomba és az egyéb takarmányon kivül 200.000 acre öntözött föld, lucerna és zöldtakarmány hozamát eteti meg, több mint egymillió darab kontrollált tehenével. Nem tartozik ide, hogy ennek az óriási vállalatnak szervezetével behatóbban foglalkozzunk, csak meg akarom érzékiteni ennek az amerikai tejvállalatnak méreteit, mikor összehasonlitom az évi forgalmát a miénkkel. Budapesten elfogy évenkint 120 millió liter tej, a fent emlitett amerikai vállalat pedig évi 3000 millió liter tejet hoz forgalomba.[15]

Egy kereskedelmi példát is megemlitek az amerikai öntözés kapitalisztikus megszervezéséről. A világszerte ismert *Banán Szindikátus* szervező bankárai a háboru utáni években 250 millió dollárig vitték fel az alaptőkéjüket. Mikor az egész világot elárasztották banánnal és ki volt épitve nagyszerü értékesitővállalatuk, akkor a társaság organizáló bankárai elhatározták, hogy meglévő hálózatukat felhasználják egyéb gyümölcsök forgalombahozatalára is. Mikor az első ilyen szállitások beváltak, akkor, hogy kellő mennyiségü gyümölcsük legyen, Kaliforniában többszázezer hold öntözött területen hozzáfogtak az alma termeléséhez és a kaliforniai alma —

[14] *Arthur Sttel Maitland*, The new America. Macmillan and Co. Ltd. London (1934).

[15] Budapest Székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve (1935).

mint ismeretes — a devizazárlatok előtt egész Európát elárasztotta.[16]

Az amerikai szervező bankár — mint a fenti példák mutatják — abból az elvből indul ki, hogy a mezőgazdasági ipari vállalkozó és a terménykereskedő, aki a saját üzletéből előálló hasznot fekteti be a vállalatába és igy növeli azt évről-évre, évtizedekig dolgozik, amig naggyá tud fejlődni, már pedig ha van lehetőség arra, hogy a produkált javakat nagyobb tömegben is el lehet helyezni haszonnal, akkor nem érdemes évtizedekig várni, hanem azonnal nagy tőkét kell befektetni a vállalatba és igy azt gyorsabb tempóban kell fejleszteni. Az amerikai szervező bankár tehát kötvénykibocsátás utján hosszulejárati hitelt szerez abból a célból, hogy a lassan fejlődő mezőgazdasági ipari vállalatot és terménykereskedelmi intézményt gyorsabb tempóban fejleszthesse.

Megemlitem még az angolok módszerét is. Mikor Angliában a mult században felállitották az állami öntözőhivatalt a dominiumok számára, akkor a bankárok, a pamut-, gumi- és rizsérdekeltségek azonnal egyesületet alapitottak, amelyek az állami hivatallal karöltve tanulmányozták, hogy az öntözés országokra kiterjedő problémáját hogyan kell műszakilag és közgazdaságilag megoldani.

Ezzel szemben mi történik Magyarországon? Nálunk megalakult az állami öntözési hivatal, azonban a közgazdászok részéről semmi sem történt még. A magyar társadalom ölbetett kézzel várja, hogy a hivatal majd a társadalom helyett is dolgozik és az a pár jószándéku ember, akik főképpen kulturmérnökök, meg fogják szervezni hazánkban az öntözésre felépitett uj mezőgazdaságot. Amit a nyugateurópai országok életében és Amerikában szervező bankárok, a társadalmi egyesületek, szóval az egész társadalom együttes munkája hoz létre, azt minálunk kényelmesen az öntözőhivataltól várjuk. A magyar cukorrépatermelés, az amerikai városok tejellátása és a kaliforniai öntözött almakertek története hiánytalanul igazolja, hogy hazánkban a nagyszabásu öntözést szervező munkával kell bevezetnünk. Az első kérdés az, hogy milyen mezőgazdasági termelési ágakra kell ennek a szervező munkálatnak kiterjednie és másodszor, hogy milyen módon hajthatjuk végre a financirozást. Erre az alábbi két kérdésre a következőképpen adom meg a feleletet.

I.

Mikor mult év augusztus havában a *Kormányzó Ur őfőméltósága* a szolnoki ünnepélyen hivatalosan proklamálta, hogy az öntözési munkálatokat az Alföldön elinditja, nekem

[16] *A. S. Maitland* idézett könyve.

jutott osztályrészül a szerencse, hogy az öntözés közgazdasági szervezéséről programmot adhassak. Abból az alapelvből indultam ki, hogy ültessünk az Alföldön tizezer holdakon, Kalifornia mintájára, gyümölcsligeteket, proteindus lucernaréteket és végül japáni mintára eperfakerteket. Az alföldi népesség a saját élelmiszereit termelje ugyancsak öntözött földeken, a felsorolt gyümölcs-, erőtakarmány-, cellulóza- és nyersselyem termésünket pedig adjuk el szomszédainknak.

Programmomat különösen támogatja a nyersanyagprobléma mai világpolitikai helyzete. A világháboru kitöréséig ugyanis Európa nagy gyárai egészen természetesnek találták, hogy egyenletes minőségü, kitünő nyersanyagainkat a tengeren tulról kapták óriási tömegekben és senki sem találta rendellenesnek, hogy gyáraink a cellulózát, pamutot, gyapjut, gumit és egyéb fontos nyersanyagokat millió tonna számra ezer és ezer kilométerekről hozták ide.

A háboru alatt mutatkozott először a félszeg helyzet. Kitünt, hogy Európa összes országai elveszithetik függetlenségüket a nyersanyaghiány miatt. A háboru után viszont azt tapasztaltuk, hogy a nyersanyagtermelő hatalmak — mint a világ szárazföldi és tengeri vezérei — blokáddal fenyegették meg azokat az országokat, amelyek nem hajoltak meg kívánságaik előtt. A nyersanyagellátást ezek után nem lehet többé egyszerü üzleti vállalkozásnak tekinteni, amelyikben a jövedelmezőség a vezérmotivum, hanem politikai hatalmi tényező lett belőle és az az európai ország lesz a legszerencsésebb, amelyik kontinensünk kulturlakosságát függetleniteni tudja a tengeri nyersanyagellátástól.

Hazánknak az öntözés révén most az az előnye jelentkezik, hogy erre a történelmi fontosságu szerepre alkalmas lesz és az Alföld öntözött területeiről fél Európát lesz képes organikus nyersanyagokkal alimentálni. Az alábbiakban ismertetem azokat a termelési ágakat, amelyekkel az Alföldön az öntözés bevezetése után nagy méretekben lesz érdemes foglalkozni.

A kulturnépek mezőgazdasága az utóbbi évtizedekben óriási átalakuláson ment keresztül. A kenyérmagvak primitiv termelése és a legelőkön folyó extenziv állattenyésztés helyébe belépett az az intenziv gazdálkodás, amelyik a városi lakosság élelmezése számára dolgozik. Az emberiség táplálkozási módja ugyanis a kulturélet révén teljesen megváltozott. Valamikor a kenyér és szalonna volt az emberiség főtápláléka. Amig az emberek a szabadban éltek, addig a kenyeret meg tudták emészteni, hasonlóan ahhoz a kubikosmunkáshoz, aki manapság is megeszik naponkint egy-két kiló kenyeret. A szobában élő modern ember és gyári munkás ilyen kenyértömeget megemészteni nem képes. Neki finom, könnyen

emészthető husféléket és tejtermékeket kell fogyasztania, hogy fedezni tudja szervezete tápszükségletét.

Az angol élelmezési adatokra hivatkozom, mert ebben az elszigetelt országban legkönnyebb az élelmiszerbevitelt statisztikailag megfigyelni.[17] Amig az angol nép ötven esztendeje egy év alatt 3000 millió pengő értékü gabonát importált és annak csak a negyedrészét, azaz 700 millió pengő értékü husf, tejet, vajat, gyümölcsöt stb.-t, addig 1936-ban az importált gabona értéke már csak egyharmadrészét tette ki a fent felsorolt finom tápanyagok értékének. Az utóbbi ötven év alatt tehát Anglia értékben tizenötször akkora mennyiségü husf, vajat és gyümölcsöt importált, mint ötven esztendeje.

Az Alföld öntözését a nyugati népek táplálkozásának ez az érdekes megváltozása teszi lukrativ vállalkozássá és ha a Magyar Alföldet ennek a modern élelmezésnek a szolgálatába be tudjuk szervezni, akkor Európa éléskamrája lehetünk és néhány évtizeden belül százezerholdas öntözött területekkel vehetünk részt a nyugati országok élelmezésében. Nézzük a részleteket:

A gyümölcsfogyasztást illetően a nemzetközi statisztika megállapitja, hogy tiz nyugati ország gyümölcs-importja — az ugynevezett déligyümölcsöt nem számitva — meghaladja az évi kétezer millió pengőt, holott a század elején a hivatalos statisztikában ez a gyümölcsfajta — az import jelentéktelensége miatt — az önálló tételek között nem is szerepelt.[18] A speciális adatok még szembeszökőbbek. Angliában fejenkint és évenkint a gyümölcsfogyasztás ötven évvel ezelőtt 10 kg. volt, összesen százmillió értékben, mig ma fejenkint és évente 125 kg a fogyasztás és ez az összérték meghaladja az 1800 millió pengőt. Svájcban 100 kg-ot tesz ki a fejenkinti gyümölcsfogyasztás évente és ugy ott, mint Európa többi államaiban folytonosan növekszik a gyümölcsszükséglet. Ha meggondoljuk, hogy ebben a sokezer millió pengő értékü gyümölcsfogyasztásban Magyarország a rekordévében, 1936-ban csak 5850 vagon gyümölccsel szerepelt 15 millió pengő értékben,[19] tehát csak ezrelékekben, akkor még a legpesszimistább számitás mellett is be kell látnia mindenkinek, hogy megfelelő hűtőház hálózat kiépitése és az organizáló kereskedelem helyes tevékenysége mellett jelenlegi gyümölcsexportunk megsokszorozható.

A másik növény, amelyet az Alföld öntözött területein nagyban termelhetünk, a lucerna és általában a fehérjedus

[17] Statistical Abstract for the United Kingdom (1937).

[18] *Ruttkay Udo*, A magyar Alföld öntözése. Budapest (1934). — A statisztikai adatokat nagy precizitással dolgozta fel a nemzetközi művekből.

[19] A Külkereskedelmi Hivatal jelentései.

zöldtakarmány. A lucerna a Magyar Alföld legkiválóbb növénye. Ha a lucernát öntözzük, akkor annak proteinje szolgáltatja a kulturvilág egyik legfontosabb nyersanyagát, a fehérjét, amelyikben hiány van ugy Európában, mint a többi kontinensen. *Crookes*[20] oxfordi kémikus 1898-ban felhivta a világ figyelmét arra, hogy a Földön általában kevés a fehérje és ha nem akarjuk azt, hogy a kulturemberiség katasztrófába jusson, akkor a levegő nitrogénjéből is szintetikusan műtrágyát kell készitenünk. Felhivásának meg lett a kellő hatása. A kutatómunka azonnal megindult és a kémiai ipar napjainkban már évi *két millió tonna nitrogént* von ki az atmoszférából, hogy műtrágyát készitsen belőle. Mi is épitettünk egy ilyen gyárat, amelyik *Péti Só* néven hozza forgalomba a levegő nitrogénjét. Ez a műtrágyagyár olyan arányban fog növekedni, mint amilyenben az Alföldön az öntözött területek hold száma emelkedni fog.

Crookes figyelmeztetése ma is érvényben van. Minél jobban terjed a civilizáció, annál több embernek kell a fehérjetáplálék és annál több proteindus erőtakarmányt igyekszik vásárolni minden ország. A fiziológia szerint egy átlagembernek évenkint 35 kg fehérjére van szüksége és ha azt husban, tojásban és tejben veszi magához, akkor ezt a finom fehérjét a megfelelő haszonállatok 140 kg növényi fehérjéből tudják előállitani.[21] Németország a háboru alatt statisztikai felvételt készitett lakossága fehérjeellátásáról és a következő jellegzetes számadatokat kapta. A 68 millió német lakos évi növényi fehérjeszükséglete kereken 68 millió métermázsát tett ki és minthogy az összes növényi fehérjetermelésük csak 28 millió métermázsára rugott, a normális élelmezésből 40 millió métermázsa fehérje hiányzott. Békében részben pótolták ezt a hiányt a németek, amennyiben évenkint 20 millió mázsa fehérjetakarmányt importáltak, de annyi fehérjét még sohasem tudtak összevásárolni, hogy lakosságuk fiziológiai szükségletét kielégithették volna.

Hasonló a helyzet az összes nyugateurópai országokban is. A műhelyekben és szobákban dolgozó lakosság mindenütt szaporodik és ennek megfelelően a könnyen emészthető hus-, tojás- és tejfehérjék fogyasztása napról-napra növekszik. Tiz nyugati ország, amelyekben a husfogyasztás fejenkint kb. évi 70 kg körül ingadozik, csupán az állatállomány takarmányozására importál évenkint ezermillió aranypengő értékü fehérjetakarmányt.[22]

[20] *G. Martin*, Industrial Nitrogen Compounds and Explosives. London (1915). — *Sigmond Elek*, Általános Talajtan, Budapest (1936).

[21] *Dr. Max Popp*, Unsere Volksernährung auf der Grundlage unserer Landwirtschaft. Leipzig, 1917.

[22] *Ruttkay* idézett könyve.

Ha tehát az Alföldön berendezkedünk a proteindus erőtakarmány gyártására, amelyik réti fűből és lucernából készül, akkor mi lehetünk a világ egyik legnagyobb fehérjeproducense és százezer holdakon termelhetünk öntözött lucernát. Egy számadattal megvilágitom a helyzetet, hogy tultermeléstől sohasem kell félnünk. A százezer holdon előállitható erőtakarmány értéke 150 millió pengő és ez még csak egy százaléka sincs annak az erőtakarmány-mennyiségnek, amit a nyugateurópai országok évenkint haszonistállóikban feletetnek. Megjegyzendő, hogy minden ország vámmentesen engedi be a fehérjetakarmányt és csak azért nem vásárolnak többet, mert a világpiacon hiányzik az igazi fehérjedus erőtakarmány.

Alföldünk speciálisan kitünő helyzetben van a lucernatermelés és a fehérjedus erőtakarmány gyártása szempontjából. A növényi fehérje ugyan mindenütt megterem, azonban a kitünő minőségü finom fehérjét nagy tömegben legjobban és legalkalmasabban a mérsékelt égöv alatt lehet termelni és — mint a tapasztalat mutatja — főképpen öntözéssel lehet belőle nagymennyiségeket termeszteni.[23] Hogy a mérsékelt égöv alatt hol vannak nagy folyók és öntözhető alföldek, arra a térkép adja meg a feleletet. A 40. és 50. szélességi fokok között fekvő proteinöv a déli féltekén, Dél-Amerika egy kis sávját leszámitva, hiányzik, mert mindenütt tenger van ezen az övön. Az északi féltekén a proteinöv területe nagy kiterjedésü, de az Északamerikai Egyesült Államok és a Szovjet-Oroszország területén áthaladó proteinövet az illető országok maguk használják ki és több millió holdra terjedő öntözőműveiket már készitik is. Kina területén a tengerhez közelebb fekvő mocsaras vidékek ma még megközelithetetlenek és náluk még a mocsaras vidékek nincsenek ármentesitve, Kina többi részein pedig a proteinövön a Góbi sivatag fekszik és óriási hegyláncok vonulnak el, amelyeken öntözésről szó sem eshetik.

Marad a proteinöv ránk nézve legfontosabb része, a Dunamedence, amely alkalmas területnek mutatkozik arra, hogy itt nagyszabásu öntözéssel, nagy tömegben lehessen proteint termelni. *Bécstől* számitva a Fekete tengerig kb. hatmillió hektár öntözhető terület fekszik a Duna és mellékfolyói mentén. Ezeknek a folyóknak a völgyeiben mindenütt meg lehetne kezdeni az öntözést, azonban csak a mi Alföldünk van erre a célra előkészitve, mert hazánkban a XIX. században elkészült az ármentesités egyezerszázmillió pengő invesztícióval.[24]

Még egy nagyjelentőségü nyersanyagot termelhetünk az Alföldön, amelyiknek ugyancsak az egész civilizált világ min-

[23] *Warburg*, Die Pflanzenwelt, Leipzig (1916).

[24] A m. kir. Országos Öntözésügyi Hivatal 1937. évi jelentése. — *Lampel Hugó* min. tanácsos táblázatai.

den országában nagy piaca van — *ez a cellulóza.* Néhány szembeszökő adattal igazolom, hogy ennek az árucikknek is olyan világpiaci méretei vannak, amelyek mellett nem kell félnünk a tultermeléstől soha és ha mingyárt százezer holdakon is termelünk cellulózanövényeket az Alföld öntözött területein, a világpiac minden mennyiséget mindenkor fel fog venni.

A civilizáció megakadna, ha nem volna elég papirunk. A papir a kulturélet legfontosabb anyagi eszköze és mióta a mult század derekán rájöttek arra, hogy a fenyőfából lehet papirt gyártani,[25] azóta megindult az erdőirtás és jelenleg évi 500.000 hektár erdőt pusztitunk el évente azért, hogy a kitermelt fából cellulózát gyárthassunk. Már ez az erdőirtás is zavarbahozza a Föld papirgyártásra alkalmas faállományát. A finnek és a svédek erdőirtása már jelenleg is szociális problémává nőtte ki magát és Európát a fahiány rákényszeriti arra, hogy a tengeren tulról importáljon cellulózagyártásra alkalmas fenyőfát. A gőzhajók százezer tonna számra hozzák már a fát Európába az amerikai Unióból, Kanadából és Brit-Indiából. A világ erdőállománya azonban tul van terhelve és évenkint 300 millió tonna fát termelünk ki az összes erdőkből, holott ennek csak 70 százaléka volna megengedhető.

Ehhez járul még az a veszély, hogy a papirfogyasztás évről-évre rohamosan növekszik és a jelek szerint ez az emelkedő irányzat nem áll meg mindaddig, mig a Föld összes népei nem érik el a kulturának azt a fokát, amelyikre predesztinálva vannak.

A papir legnagyobb fogyasztója az ujságirodalom.[26] Az összes papir fele ujságpapir. A „Le droit d'Auteur" (Bern) adatai szerint a vezető országokban annyi napilap jelenik meg, hogy minden második lakosra esik egy lappéldány. Ezzel szemben a keleteurópai országokban az ujságirodalom most van fejlődőben. Egy összehasonlitó számadat: Dániában három és félmillió lakosnak van 2.140 ujságja, mig Bulgária hét és félmillió lakosa csak 900 ujságot olvas. Az ujságirodalom fejlődése olyan rohamos, hogy miatta évi 10 százalékkal, azaz jelenleg évi egymillió tonnával emelkedik az ujságpapirgyártás.

Az irópapirszükséglet növekedését a könyvirodalom fejlődése és a levelezés postai forgalmának emelkedése okozza. Magyarország postahivatalai fejenként 50 levelet szállitanak, az angol szigetlakosság postahivatalai évi 8 ezer millió levelet továbbitanak — fejévenként 160 darabot. Európa összes postai forgalmában egy év alatt több mint egy millió tonnát tesz ki a szállitott levelek sulya. Minthogy ezek a csillagászati számok

[25] *Anton Lübke*, Das deutsche Rohstoffwunder, Stuttgart (1938).

[26] Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich. — Internationale Übersichten (évenként jelenik meg). — *Hickmann's* Geographisch-Statistischer Universal Atlas, Wien (időnként jelenik meg.

nem tekinthetők át, ugy kaphatunk eleven képet erről a nagytömegü levélről, ha elgondoljuk, hogy Európa összes levélhordóinak naponként 120 millió darab levelet kell széthordaniok 300 vagonsulyban. Jellemző a papirszükséglet növekedésére, hogy a levélforgalom rohamosan emelkedik az egész világon.

Nagy erdőpusztitás folyik *a kereskedelmi könyvvitel* terjedése miatt is. A nagyvállalatok mai vezetése könyvvitel nélkül és feljegyzések nélkül lehetetlen volna. Az egyes budapesti nagybankokban — amelyeknek egyenként kb. 40.000 ügyfelük van és az évi pénzforgalmuk tizezer millió pengőket tesz ki — tonnákra rug a kereskedelmi organizációhoz szükséges nyomtatványok, könyvek és kartotékok mennyisége. Az egész világon pedig százezer tonnákat jelent az az irópapirmennyiség, amely a vállalatok organizációját megrögziti és életműködésük lebonyolitásában résztvesz. Ugyancsak növekedő méretekben jelentkezik az állami és közigazgatási intézmények papirszükséglete is. A budapesti nyomtatvány-kiállitás 1937 szeptember havában szemléltetően bemutatta,[27] hogy egy *Kovács András* nevü egyén születési bizonyitványától kezdve, a halotti igazolványáig, kilószámra kapja a hivatalos okiratokat és hatósági nyomtatványokat. Ugyancsak szemléltetően bemutatta ez a kiállitás azt is, hogy *Kovács András*, mint bankár az életében, 30.000 kg papirt hozott forgalomba üzleti tevékenysége során.

Amilyen rohamosan tör előre a papirigénylés, a gondolatközvetités és az adatok megrögzitése terén, ugyanolyan nagy a papirszükséglet emelkedése *a csomagolásban is.*[28] A csomagolás főanyaga a cellulóza és a papir. Maga az a tény, hogy a kereskedők papirba csomagolják az árut, egészen jelentéktelen műveletnek látszik, de a csomagolásnak szociálpolitikai jelentősége kezd mutatkozni, mikor a márkázott áruk forgalombahozatalával elősegiti a javak könnyü szétosztását. Hogy csak egy példát emlitsek meg, felhozom a válogatás nélküli árurendelés lehetőségét. Nagy cégek megbizható csomagolt árujat telefon utján lehet megrendelni, mert az áru minőségében és mennyiségében minden félreértés eleve ki van zárva. Angliában azt, aki a tömegcsomagolással visszaél, ugy büntetik, mintha okiratot hamisitana. A csomagolás ennek megfelelően olyan rohamosan terjed, hogy számolnunk kell azzal a körülménnyel, hogy idővel a Föld összes erdeje nem lenne képes arra, hogy a csomagolás cellulózaszükségletét fedezni tudná. Markánsan igazolja az a statisztikai adat ezt a tényt, hogy az

[27] *Rosner Károly* ismerteti a budapesti nyomdászati kiállitást a *Deutscher Buchgewerbeverein* kiadványaiban (1938).

[28] Az *USA* földmivelésügyi minisztériumában, Washingtonban, az elnöki osztály után az első főosztály a *csomagolási ügyekkel* foglalkozik.

USA-ban 46 kg a fejévenkénti papirfogyasztás, mig pl. Szerbiában csak 3 kg. Amint a kultura terjedni fog, Szerbiában és a hozzá hasonló országokban a papirszükséglet nagy mértékben fog emelkedni.

A cellulózaszükséglet rohamos emelkedése következtében a londoni nemzetközi cellulóza-kartell az árakat az utóbbi év folyamán felemelte. A Népszövetség kiadványai szerint minden erdőben gazdag ország elismeri azt, hogy az erdők nem fogják sokáig birni a cellulózagyártás rohamos fejlődését és a cellulózagyárak rövidesen rákényszerülnek arra, hogy a szántóföldi növényekben keressenek uj nyersanyagokat. *Mussolini* nemrégiben nyitotta meg azt a cellulóza-gyárat Olaszországban,[29] amelyik a mi Alföldünkön is mintaképül szolgálhat az öntözéssel kapcsolatos cellulozegyártásnak.

Szolnokon kifejtett programmom szerint arra a világgazdasági tényre épithetjük fel az Alföld nagyszabásu öntözését, hogy belekapcsolódunk a világ cellulóza termelésébe. A modern kémiai ipar a szántóföldi növényeket már régóta alkalmazza, mint cellulóza nyersanyagot, tehát műszaki akadálya nincs annak, hogy az Alföldön mi is épitsünk olyan cellulózagyárakat, amelyek pl.: kukoricakórót dolgoznak fel, mint nyersanyagot. A cellulózagyártással ily módon elérhetjük azt a célt, hogy teremtünk egy olyan uj mezőgazdasági iparágat, amelyik az öntözőgazdától előzetes szerződés alapján megvásárolja a kukorica csalamádét és egyéb speciálisan kitenyésztett cellulózanövényeket.

Elgondolásom szerint az Alföldön idővel olyan kitünő cellulózanövényeket fogunk termeszteni, amelyek minőségben felülmulják a legkitünőbb fa-cellulózát is. Attól pedig sohasem kell félnünk, hogy tultermelés álljon be, mert a cellulózagyártásban a fejlődés iránya felfelé tart. Ha pl. egy évtized alatt be tudnánk rendezkedni arra, hogy az Alföldön százezer hektáron évenként 60 millió pengő értékü cellulózát termesszünk, akkor a világ összes szükségletének még mindig csak egy százalékát állitanánk elő, tehát kevesebbet, mint amennyit a cellulózaszükséglet évenként növekszik. Még sok hasonló példát lehetne felsorolni, de miután ezek elvileg nem mondanak ujat, áttérek a financirozás kérdésére.

[29] *Tinctoria* olasz textilszaklap jelenti, 1938 októberi számában, hogy az olasz korporációs minisztérium 1941-ig öntözött szántóföldi növényekből (főképpen kukorica-csalamádéból) fogja másfélmillió métermázsa cellulóza-szükségletét előállitani. Az első ilyen cellulózagyárat *Mussolini* szeptemberben személyesen nyitotta meg *Torre Zuinoban* (Udine tartomány).

II.

Anglia financirozott eddigelé legtöbb öntözővállalatot. Statisztikai adatok felsorolása helyett megemlitem, hogy a világon kb. 50 millió hektáron öntöznek nagyobb, modern vizművekkel kapcsolatban és ebből csak pamuttermelésre esik 35 millió hektár, azaz négyszer akkora terület, mint Csonka-Magyarország trianoni felülete. Az 50 millió hektár öntözött területet vizzel ellátó műszaki alkotások befektetési tőkéje meghaladja a 12.000 millió pengőt.[30] Elképzelhető, hogy milyen hatalmas bankári tevékenység rejlik ennek az összegnek a megszerzése mögött.

A nagy kulturnépek az öntözött földterületekbe évenként több száz millió pengőt invesztálnak. *Egyiptom* 1929-ben tizéves tervet dolgozott ki arra, hogy *Assuán* környékén, a *Nilus* deltájától számitott ezer kilométer távolságban uj öntözött földterületeket létesit és erre a célra a londoni pénzpiacon 684 millió pengő kölcsönt vett fel. *Sudánban* az angolok 1925-ben 120.000 hektár területet vettek öntözés alá és 1933-ig ezt a területet 400.000 hektárra növelték fel. Hasonlóan épültek az utóbbi tiz eztendőben *Britt-Indiában* az *Indus* és *Ganges* folyók mentén hatmillió hektár számára vizművek. Az *USA*-ban, a *Colorádó* medrében, a nemrég megnyilt *Hoover-gát* 70 millió aranydollárba került és egymillió hektár öntözéséhez teremtette meg a létalapot.[31] *Roosevelt* 1935-ben 50 millió dollárt szavaztatott meg a Tennesee völgyi öntözés[32] tanulmányozására és előkészitésére.

Az amerikai vállalatokon kivül, a többiek megfinancirozása, *Londonon* keresztül rendszerint ugy történik, hogy megalakul az illető országban az angol kormány hivatalos szerve, az *Irrigation Adviser's Office* és az a kereskedelmi magán rt., amelyik az öntözés financirozását, a vizművek megépitését vállalja, a területek vizellátását szervezi, a mezőgazdasági termelésre felügyel és a termékek azon részét, amelyet a gazdák természetben beszolgáltatnak, átveszi és értékesiti. A *sudáni* legujabb öntözött területek vállalkozói a pénzügyi szervezetet ugy konstruálták meg, hogy az összes termést három részre osztják. Kap belőle a kinestár, a sudáni kereskedelmi szindikátus és a farmerek.[33] A vállalkozónak ez a három csoportja, tapasztalat szerint, jól jár az öntözéssel, mert az angol kormány és a bankok nem fektetnének be évről-évre százmilió-

[30] Ez az összeg ugy adódott ki, hogy hektáronként átlag 240 P befektetést vettünk fel a Vizművek elkészitésére.

[31] *Gubányi Károly:* A tengerentuli öntözések. (*Sajó—Trummer* fentidézett könyvében).

[32] *W. F. Walter*, Das Experiment Roosevelts. Essen 1936.

[33] *Gubányi* fentidézett könyve.

kat ezekbe az üzletekbe, ha ráfizetnének és viszont a gazdák nem vennék át a vizet, ha az öntözés nem jelentene számukra hasznot.

Az öntözéssel felszerelt mezőgazdaság speciális helyzeténél fogva, találkozunk ujfajta alapitási és financirozási módszerekkel is, amelyeknek megértése végett kitérek a nagyobb szabásu állami financirozások általános módszerei is.

Ha *Horthy Miklós Kormányzó Ur* gyönyörü tervét, az *Alföld* nagyszabásu öntözését a világháboru előtt akartuk volna megvalósitani, akkor a financirozás nagyon egyszerü művelet lett volna. Szinte hihetetlenül hangzik, de ugy volt, hogy a magyar kormányok a világháboru előtti évtizedekben több mint tizezer millió aranykoronát vettek fel vasutépitésre, vizszabályozásra, valamint épületek és egyéb műszaki alkotások létesitésére.[34] Ekkor az Alföld öntözésére is sablonosan kaptunk volna százmilliókat. A világháboru előtti időkben ugyanis a kölcsönfelvételt az államadósságokról szóló törvény szabályozta és ha a magyar kormány fel akart venni bizonyos terv megvalósitására mondjuk 50 millió pengőt, akkor felhatalmazást kért erre törvényhozási uton, pályázatot irt ki és a kölcsönt rövidesen megkapta.

A kiirásra, amely rendszerint nemzetközi jellegü volt, pályáztak a londoni, párizsi, amszterdami, berlini és budapesti nagybankok. A kormány belátása szerint válogatott az ajánlatok között. Kiválasztotta az ország szempontjából a legelőnyösebb pályázatot és értesitette a vállalkozó bankot, hogy milyen részletekben és milyen módon fogja a felkinált hitelösszeget lehivni. Ezután megindult a munka és a hatalmas terv hosszabb-rövidebb idő alatt megvalósult. A kölcsönt adó bank, hogy a kihitelezett pénz ne tegye inmobillá, a magyar állami adóssági cimleteket külföldön eladta a kistőkéseknek és igy tulajdonképpen a magyar állammal, mint adóssal szemben az európai kistőkések szerepeltek, mint hitelezők.

Ma mindez ugy hangzik, mint egy tündérálom. Mikor a magyar kormány a nemzet érdekében nagy műszaki alkotásokat tervezett, a bankok könnyen lehetővé tették azt, mert kötvénykibocsátással összegyüjtötték sok ezer polgár megtakaritott pénzét és azt a kormány rendelkezésére bocsátották. A hitelezésnek ez a szervezete egyidejüleg bizalmi szempontból is elbirálta a kérdést, mert mikor a magyar kormány kiirta a pályázatot és az összes jelentősebb külföldi és belföldi nagybankok siettek ajánlataikat megtenni, akkor tulajdonképpen arról döntöttek, hogy a magyar kormány tervét jónak és keresztülvihetőnek találják. Mikor pedig a tranzakcióval megbizott bank az államadóssági cimleteket eladta a közönségnek,

[34] Magyar statisztikai évkönyv.

akkor a kistőkések szavaztak bizalmat a magyar kormány szóbanforgó közgazdasági és műszaki terveinek.

Napjainkban, fájdalom, ilyen kényelmes módon nem lehet többé külföldi kölcsönt szerezni. Ma legfeljebb arról lehet szó, hogy — külpolitikai helyzetünk konszolidálása után — az *Alföld* öntözésére külföldi hitelt — az áruval való törlesztés előzetes biztositásával — kaphatunk. Sok elméleti fejtegetés helyett egy példával ismertetem, hogy hogyan szerzett ilyen USA-hitelt a japán farmer-társadalom.[35]

A mult század végén *Japánban* a mikádó védnöksége alatt megalapitották az eperfakertulajdonosok és selyemtenyésztők egyesületét, *Amerikában* pedig a selyemipar székhelyén, *Patersonban* megalakult a selyemszövők egyesülete. Ez a két egyesület elvi megállapodást kötött, hogy *Japán* átadja, *Amerika* pedig átveszi az összes nyersselymet, amit *Japán* nélkülözni tud. Egyidejüleg megállapodtak abban is, hogy amenynyiben *Amerikában* tényleg el tudják adni a japáni eredetü selymet, akkor a további eperfakerttelepitéshez, valamint a selyemtenyésztés egyéb berendezéseihez szükséges amerikai tőkét bankáraik utján megszerzik.

A japáni selyemtenyésztő egyesület ügynökei olyan kitünően dolgoztak Amerikában, hogy évről-évre növekedett a selyemfogyasztás és az üzlet olyan nagy hasznot hozott, hogy a bankárok a közönségtől könnyen meg tudták szerezni a részvény- és kötvénykibocsátás utján a beruházásokhoz szükséges milliókat. A statisztikai adatok tükrében nézve ez a japán-amerikai együttmüködés a modern gazdaságtörténelem egyik legérdekesebb adaléka. Ötven éve az Északamerikai Egyesült Államokban a világ összes selyemtermelésének öt százaléka fogyott el és a selyemcikkek forgalmi értékét évi százmillió pengőre becsülték.

A japáni ügynökök és az amerikai selyemszövő-iparosok elérték azt a csodás eredményt, hogy Amerika 1930-ban háromszor annyi selymet fogyasztott, mint a világ többi népei együttvéve és az egy év alatt forgalombahozott selyemcikkek értéke meghaladta az ötezermillió pengőt. Miután ez az amerikai nagy forgalom 95 százalékig japáni selyemből származott, Japán 1930-ig *negyvenszeresére* emelte fel selyemhozamát és a világ első selyemtenyésztő állama lett, amely évenként kétszer annyi selymet hozott a piacra, mint a Föld összes többi népei együttvéve.

Ilyes csodássikerü üzletmenet mellett érthető aztán az is, hogy a szervező bankárok könnyen helyezték el az amerikai

[35] The sericultural Industry in Japan, compiled for the Japan-British Exhibition, Tokyo (1910). — The thirteenth Financial and Economical Annual of Japan, Tokyo (1930).

közönségnél a selyemipari kötvényeket. A japán-amerikai egyesületek jelentése szerint az utóbbi két évtizedben az amerikai tőkések a japáni epreskertekben ezermillió pengőt, az amerikai selyemszövőiparban pedig háromezer millió pengőt fektettek be. Külön hangsulyozom, hogy a japáni epreskerteket — amelyek mezőgazdasági szempontból a legfontosabak — *Japán*, amerikai tőke bevonásával területben megtizszerezte és 1930-ban 629 ezer hektár eperfakertterülettel rendelkezett.

Ez a példa mutatja az utat, hogy a Magyar Alföld nagyméretü öntözését hogyan lehetne külföldi tőkével gyors ütemben megvalósitanunk. Még egy érdekes példában megmutatom azt is, hogy a speciális mezőgazdasági financirozási módszerek hogyan fejlődtek ki a plantázsok alapitásánál. Amikor valamelyik vállalkozó társaság *Londonban* vagy *Amszterdamban* elhatározza, hogy kávé-, tea-, kaucsuk- vagy pamutültetvényt létesit, tőkepénze szervező erejét csak addig tudja minden irányban felhasználni, amig civilizált népek között szerződik és rendelkezik. Amint azonban eljut a trópusok sivatagaiba, ahol nincs növényzet, nincsenek utak, 100 kilométeres távolságban nincs lakosság, szóval, ahol nincs közgazdasági élet és munkamegosztás, ott a pénzével csak egy módon szervezhet, és pedig ugy, hogy a vállalkozó az öntözésre berendezendő területen munkáscsaládokat telepit le, amelyeket aztán teveháton szállitott élelemmel mindaddig eltart, amig elkészül az első néhány száz hold öntözött terület abból a célból, hogy élelmiszert termeljen a munkásság számára. Ez az első kisméretü terület a vállalat magja, amelyikből aztán hatalmas, nagy beruházások nőnek ki.

Az összes plantázsok történetéből azt lehet kiolvasni, hogy amint a munkások élelmezése és egyéb ellátása az első öntözött területről és annak háziipari műhelyeiből biztositva van, hozzáfoghatnak a nagyszabásu öntözőmű és öntözőcsatornák kiépitéséhez. Ebben a beruházásban — *a pénz inditó szerepének befejezése után* — megszünik a pénz kizárólagos organizáló képessége és előtérbe lép az emberi munka. Az ültetvényes részvénytársaságok az első millió pengő elköltése után — száz kilométerekre a kulturközpontokból —, öntözött gazdaságaikat azzal az emberi munkával épitik ki, amelyiknek fontossága és hatalma a kulturállamokban a pénz nagyszerü szerepe mellett elhomályosodik és eltörpül. Az ilyen öntöző vállalatok üzleti jelentései azt mondják, hogy a plantázsok megszervezésének az az alapelve, hogy a modern mezőgazdasági üzemben tiz munkást élelmezzen egy munkás és a pénznek csak az legyen a szerepe, hogy megindítja a vállalkozást. A „*Rubber Grower's Association*" azt irja prospektusában, hogy azokon az öntözött gumifaerdőterületeken, amelyeken 15 év előtt hektáronkint 230 kiló volt a gumitermelés, a telele-

pitett szines munkásság segitségével 2500 kilóra vitték fel a hektáronkinti átlegtermést.[36]

Leglényegesebb momentuma a felsorolt jelentéseknek az, hogy a munkások jó ellátása a vállalkozóknak nem kerül készpénzébe és a plantázson csak munkaszervezés kérdése, hogy a munkások egyrésze a többit elláthassa élelemmel és használati cikkel. Minden jelentés kiemeli, hogy a szines munkásság megelégedettségére és jómódjára szüksége van a vállalkozóknak, mert a jól táplált szines családoknak sok gyermekük van, azonkivül pedig a magasabb életszinvonal vonzóereje bevándorlás utján is növeli a lakosságot. A kulturvilágtól elszakitott plantázsokon csak a vállalat megindítása, illetőleg az első száz hold öntözött terület kiépitése kerül pénzbe, a többi beruházást már a vállalat hozza létre és az öntözőgazdaságban a pénz és az emberi munka együtt organizálja a termelést. Csak igy érthető meg, hogy egyes farmerek ugyszólván egy garas nélkül indultak el a trópusokra és ott néhány évtized alatt milliomos kaucsuk-, tea-, kávé- és pamuttermelők lettek. Ezek a vállalkozók a szines munkáscsaládok munkaerejével organizálták meg a vállalataikat. Kezdetben természetesen nyomorogtak, de mikor aztán termelvényeikért aranypénzt, illetve nemes devizát kaptak, akkor vállalkozásuk számára megvásárolták a legmodernebb termelőeszközöket és szerény kis öntözővállalkozókból milliomosok lettek.

A klasszikus pénzelmélet hivei arra az álláspontra helyezkednek, hogy a legkényelmesebb a pénz és kapitalizmus szervező erejével vállalkozni. Ebben mindenki igazat ad a bankárok felfogásának, mert természetes dolog, hogy a legkényelmesebb volna, ha az Alföld nagyszabásu öntözését is külföldi tranzakcióval lehetne előkésziteni és megszervezni. Minthogy azonban ilyen nagy külföldi kölcsönre teljes biztonsággal számitani nem lehet és minthogy az élet nem áll meg, a magyar gazdaságokban a plantázsalapitás módszerével is kell foglalkoznunk. *Maga a kapitalisztikus Anglia is alkalmazza ezt a módszert Walesben, Essexben és Skóciában a most folyó nagy erdősítési akciójában.*[37]

Az irodalom ismertet még sok speciális financirozási módszert, amelyeket az öntözővállalkozók incidentaliter alkalmaznak. Ezek azonban már olyan részletkérdések, amelyekkel itt nem foglalkozhatunk. Csupán az öntözés közgazdasági jelentőségéről álljon itt még néhány szó.

Egyiptom példája igazolja, hogy az öntözés világhatalmat jelent. Mint emlitettük, Egyiptom öntözhető területe a

[36] *G. Heinz*, Kautschuk (1938).

[37] *The Forestry Commission* Angliában 1919-ben alakult meg 10 millió font tőkével egy millió acre erdő ültetésére. Letelepitett munkásokkal dolgozik tőkekimélés céljából.

fáraók idejében tizezer négyzetkilométer nagyságu volt, tehát akkora, mint a Tisza mostani magyar medencéjében öntözhető terület. A fáraók ezen az aránylag kis területen világtörténelmi szerepet játszottak. A mai öntözött területeken a helyzet ugyanilyen kedvező. A Földön mindenütt, ahol nagy területeket öntöznek, három-négyszáz lélek él egy négyzetkilométer területen, mig a legfejlettebb nagyipari export-országokban amilyen Anglia, Belgium és Hollandia, csak 260 a népsürüség.[38]

A mi szóbanforgó alföldi területeinken ma 40 szegény, földhözragadt ember él négyzetkilométerenkint. Ha kiépitjük a Tisza-medencében a viztárolókat, az öntözőcsatornákat és belevisszük ezt az országrészt a világpiacok forgalmába, akkor az itt lakó háromszázezer koldus helyett néhány évtized mulva több mint hárommillió jómódu, megelégedett ember fog kenyeret keresni. Hogy ez a jómódu és sürü lakosság mit jelent belpolitikailag, a szociális feszültség enyhitése és a magyarság megerősitése szempontjából, arra fölösleges időt vesztegetni.

Nagy jelentősége lesz az alföldi öntözés keresztülvitelének külföldi szempontból is. Hazánk közgazdaságilag a másodrendü nemzetek sorába tartozik, mert a legfontosabb nagyipari, nagykereskedelmi és általában közgazdasági intézményeinket a vezérnemzetek alkotásairól másoltuk le a multban és másoljuk le most is. Ha a Tisza völgyében megvalósitjuk a nagyszabásu öntözést, akkor a modern kor legfontosabb közgazdasági terrénumán — az organikus nyersanyagtermelés terén — emelkedhetünk fel a vezérnemzetek sorába és a Duna-medence többi országainak sok millió holdat kitevő területein magyar tőke és magyar szaktudás szervezheti meg az öntözést éppen ugy, mint ahogyan a XIX. században a nagyiparos-vezérállamok vállalkozói adták meg az impulzust, a szaktudást és a tőkét a feudális európai országoknak a nagyipar bevezetéséhez.

Az öntözés közgazdasági és történelmi jelentőségét tehát abban kell keresnünk, hogy segitségével életrekeltjük a magyar társadalomban szunnyadó organizáló erőt és ezzel nemcsak nemzetünk jólétét emeljük magasabb nivóra, hanem hivatottak leszünk arra is, hogy a Duna völgyében, az öntözés megszervezésével, a közgazdasági vezérszerepet kézbevegyük.

[38] *Knaurs* Weltatlas, Berlin, 1935.

Ereky Károly.

A tervgazdaság megvalósításának az akadályai.

A tervgazdaság olyan fogalom, amelyet különbözőképpen lehet értelmezni. A szó első része, a terv, világosan utal arra, hogy olyan gazdasági tevékenységre kell mindenekelőtt gondolni, amelyet előre meghatározott cél elérésére fejtenek ki. Ebből az következik, hogy többféle tervgazdaságról lehet beszélni a célok kitüzése szerint. Általában meg szokták különböztetni ilyen módon a kommunista, a fasiszta (korporációs) és a kapitalista tervgazdaságot.

A közgazdasági tudomány, felfogásunk szerint, akkor jár el logikusan, ha *a tervgazdaságot a társadalmi gazdálkodás egyik megvalósitható szervezési módjának fogja fel és nem törődik azzal, hogy a tervgazdasággal, mint eszközzel, a társadalom milyen célt akar elérni.* A célkitüzések ugyanis, amennyiben azok nem sajátosan gazdaságiak, a közgazdasági tudomány területén kivül esnek. A tervgazdaság alatt a mai közgazdasági renddel ellentétes gazdasági berendezkedést értünk, amelynek az a jellemző vonása, hogy *van egy központi szerv, amely a termelést és a fogyasztást előre megállapitott terv szerint szabályozza és a terv betartását hatalmi szóval kikényszeriti a társadalommal szemben.* Vizsgálódásunknak most az a feladata, hogy kimutassuk, *ez a tervgazdaság gyakorlatilag nem valósitható meg a pénz intézményének fenntartása mellett.*

Mielőtt tárgyalásunk tulajdonképpeni anyagára rátérnénk, két körülményre kell rámutatnunk. Az egyik az, hogy a tervgazdaságot nemcsak különböző célok elérésére lehet felhasználni, mint eszközt, hanem azt — hogy ugy mondjuk — *az alkotmányjogi szerkezet szempontjából is különféleképpen lehet megvalósitani.* A másik körülmény, amelyet ki kell emelnünk, *a tervgazdaság gondolatának származása a közgazdasági elmélet két különböző irányából.*

A teljesség kedvéért felsoroljuk először, milyen célokat akarnak ma általában a tervgazdasággal elérni. Ezek a célok a következők:

1. A termelőerők teljes kihasználásnak biztositása.
2. A termelőeszközök tulajdonosainak gazdasági és politikai hatalmát akarják megtörni.

3. A jövedelemeloszlás igazságosságának biztositása.
4. A gazdasági erők összpontositása az állam általi képviselt nemzeti célok érdekében.
5. A gazdasági válságok kiküszöbölése.

A tervgazdaság megszervezésének módját illetőleg két lehetőség között lehet választani: 1. A gazdasági tervet az állam készíti el a magángazdaságok bevonása nélkül. 2. A gazdasági tervet az állam a magángazdaságok bevonásával készíti, a gazdasági életet irányitó központi szervben tehát a magángazdaságok képviselői is résztvesznek.

A tervgazdasághoz hasonló szervezés történik akkor is, amikor nincsen köponti szerv, ellenben az egyes áruk termelése és forgalma a magángazdaságok bevonásával állandó állami ellenőrzés mellett szabályoztatik. *Ez volna az áruforgalmi tervgazdálkodás, amelyet a közgazdasági rend megváltoztatása nélkül is meg lehet valósitani addig, amig csak egyes áruk termelését és forgalombahozását szabályozzák.* Ez az az ut, amelyen elindulva, a tervgazdaságot fokozatosan akarhatják megvalósitani.

A tervgazdaságnak és a közgazdasági elméletnek összefüggése kissé részletesebb megvilágitást igényel. Othmár *Spann* óta kétféle közgazdaságtant, az individualizmus és az univerzalizmus társadalombölcseleti iránynak megfelelő közgazdasági tanitás között kell különbséget tenni. Akik a közgazdaságtant önálló tudománynak tekintik — ellent mondva Spann álláspontjának —, azok nem helyeselhetik a tudománynak kettébontását a társadalombölcseleti irányok szerint. A közgazdasági jelenségek elméleti megmagyarázására alkalmazott módszerek szerint ellenben megkülönböztethetjük *az objektiv és a szubjektiv közgazdaságtant* és kimutathatjuk, hogyan jutnak el különböző oldalról elindulva ugyanahhoz a tervgazdasági gondolathoz. Ez a kitérés azért szükséges, hogy lássuk, mennyire helyes *a tudomány tárgyilagos alapján maradva, arra az álláspontra helyezkedni, hogy csak egyféle tervgazdaság van — függetlenül a hirdetett céloktól és a megvalósitani akarók pártállásától.*

Az objektiv közgazdaságtan tervgazdasága.

Az objektiv közgazdaságtan az ár elméletét a termelési költségtényezőkre épiti. A költségtényezők között különálló szerepet kapott a munka. Már *Smith* határozottan utal arra, hogy két jószág egymáshoz viszonyitott csereértékét az előállitásukhoz szükséges munka határozza meg. *Ricardo* már logikusan felépitett munkaértékelméletet fejtett ki. De sem *Smith*, sem *Ricardo* egy percig sem gondolt arra, hogy a munkaértékelméletből a társadalmi gazdasági rend megváltoztatásának szükségességét vezesse le. *Marx* munkásságának az

a különös irodalomtörténeti jelentősége, hogy *a munkaértékelméletet összeköti a jövedelemeloszlás kérdésével és ezen keresztül bizonyitja: a kapitalista rend kizsákmányolja a munkásságot.* A munkaértékelméletből ilyen módon származott a termelőeszközök kisajátitásának követelése, mert csak az szünteti meg a társadalmi igazságtalanságokat. Ez a követelés azonban a gazdasági rend megváltoztatását is jelentette.

A szocialista-kommunista társadalmat reformáló gazdasági tantételeknek lényegét a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetésében keresték. Azt a kérdést, hogyan rendeződik be a szocialista-kommunista gazdasági rend és a gazdasági élet hogyan működik az uj társadalmat szervező alapelvek mellett, részletesen nem tárgyalták a világháboru előtt. „Éveken keresztül" — mondja *Hayek* — „a szocializmus tárgyalása ugyszólván kizárólag etikai és pszichológiai kérdések felé fordult. Egyik oldalon az volt a fő kérdés, vajjon az igazság megkivánja-e a társadalom ujjászervezését szocialista elvek szerint és a jövedelemeloszlásnak milyen elvei volnának igazságosaknak tekinthetők. Másik oldalon az volt a kérdés, vajjon az emberekről általában fel lehet-e tételezni azokat az erkölcsi és lelki tulajdonságokat, amelyek a szocialista rendszer működéséhez nyilvánvalóan lényegesek. Bár az utóbbi kérdés néhány komoly nehézséget hozott elő, a probléma lényegét mégsem érintette. Amit kérdeztek, az csak arra vonatkozott: a hatóságok az uj államban abban a helyzetben lesznek-e, hogy tervüket a néppel megfelelően végrehajtassák." [1]

A szocialista-kommunista tanoknak az objektiv közgazdaságtani irányból való származása magyarázza meg, hogy a tervgazdálkodással való szoros kapcsolatot régebben sem emelték kellőleg ki. Nem tudatosodott ezért, hogy gyakorlatilag a szocializmus tervgazdaságot jelent. A világháboru utáni időre esik, amikor a szocializmus gazdasági rendjének működési feltételeit kutatni kezdik és ekkor kerül a tervgazdaság a szocializmus fogalmi meghatározásának ismérvei közé. „Husz évvel ezelőtt" — mondja *Pigou* — „kevés szó esett központi tervezésről. A szocializmus, ugy tartották, a magán profitcsinálást zárja ki, amely ugy történik, hogy egy ember, vagy többen másokat bérbe fogadnak és azok termelési eredményeit profittal harmadik személyeknek eladják; ezenkivül még jelenti az emberen kivül a többi termelő tényezők köz- vagy kollektiv tulajdonát. Ezek a követelmények sem külön, sem együttvéve nem teszik még szükségessé a központi tervezést." [2] Hogy mit tartanak ma szocializmusnak, arra *Pigou* idézi *Morrison* meghatározását: „A szocializmus

[1] *F. A. von Hayek:* Collectivist Economic Planning, London 1935. 2. l.
[2] *A. C. Pigou:* Sozialism versus kapitalism, London 1937. 6. l.

lényeges kelléke, hogy minden nagy iparvállalat és a föld köz- vagy kollektiv tulajdonban legyen és azokat a magán profit helyett a közjó érdekében igazgassák a nemzeti gazdasági tervnek megfelelően." *Hall* meghatározása szerint a szocializmus rendszerében a fogyasztásnak és a termelésnek egy központi tervbe kell beilleszkednie.[3] A szocializmus ujabb meghatározása *Spire* szerint a következőképpen hangzik: „A szocializmus olyan gazdasági doktrina, amely szerint szemben a profit keresésére kizárólag berendezkedett kapitalizmussal a gazdasági tevékenység végső céljának összhangban kell lennie a közösség érdekeivel. Birálja a liberális individualizmust, amely hisz a természetes gazdasági törvények hatékonyságában és *az irányitott gazdaság megvalósitását követeli a szükségletek nagyobb kielégitése érdekében,* ami biztositja a termelés és a fogyasztás harmonikus egyensulyát — mind a kettőt a maximumra emelve."[4]

Ha tudatosodott is az egyik oldalon, hogy a szocializmus a gazdasági életbe a tervgazdaságot hozza, ugyanakkor tudatosodott az is a másik oldalon, hogy a tervgazdaság önmagában véve még nem jelent szocializmust. „Az még nem jelenti azt" — mondja *Pigou* — hogy a szocialista gazdaság és a tervgazdaság egy és ugyanaz a dolog. Igen sokféle tervgazdaság lehetséges. A rabszolgák közösségének élén elképzelhetünk egy arisztokratikus csoportot, amely az ország termelését saját érdekének megfelelően tervszerüen irányitja anélkül, hogy a rabszolgák érdekeire tekintettel volna. Ezt senki sem nevezné szocializmusnak..."[5] *Morrison* szerint a tervszerü irányitás a szocializmusban a közjó érdekében való tervszerü irányitást jelent. Ehhez Pigou hozzáteszi, hogy *a közjó az egész közösség javát jelenti. Cole* arra mutat rá, hogy az olyan tervgazdaság, amelynek irányitásában a kapitalista vállalatok vesznek részt, a kapitalista monopólium általánositását jelenti. A termelés ellenőrzése és irányitása kivülről nem elégséges, a termelőeszközöknek köztulajdonba kell kerülniök. *Huxley* azt mondja, hogy tervszerü irányitásra szükség van, de azt kell nézni, milyen célt tüznek ki. A fasiszták célkitüzései már eleve elitélendő, mert a tervszerüséggel a nemzeti társadalmat hatékonyabbá akarja tenni a háborura. A szovjet szándékai viszont jók, csak helytelen módon akarják megvalósitani.[6]

Mindebből az derül ki, hogy az *objektiv közgazdaságtani*

[3] *R. L. Hall:* The Economic System in a Socialist State, London, 1937, 42. l.

[4] *Alfred Spire:* Le Déclin du Marxisme dans les Tendences Socialistes de la France Contemporaine, Paris 1937, 10. l.

[5] *Pigou* i. m. 8. l.

[6] *Aldous Huxley:* Ends and Means, 1937, London, 31—55. l.

iránynak nincsen olyan tervgazdasága, amely a céloktól függetlenül volna az övé. Ez kétségbevonhatatlanul bizonyitja, hogy amikor kizárólag gazdasági rendszerről van szó, általában a tervgazdaság és nem a szocializmus tervgazdasága jelent problémát. „Amit meg kell itt különböztetnünk" — mondja *Hayek* — a kitüzött cél és az eszköz, amelyet a cél érdekében javasoltak, vagy amelyre a célhoz tényleg szükség van. A kétértelmüség, amely ezzel kapcsolatban fennáll, abból a tényből származik, hogy az az eszköz, amelyre a szükebb értelemben vett szocializmus céljának eléréséhez szükség van, más célokra is felhasználható s hogy azok a problémák, amelyek minket foglalkoztatnak, az eszközökből és nem a célokból keletkeznek."[7] Ez a megállapitás a tervgazdaság problémáinak tiszta tudományos tárgyalására érvényes, amikor kizárólag *a közgazdaságtan politikamentes szempontjai jutnak szóhoz.*

A szubjektiv közgazdaságtan tervgazdasága.

A szubjektiv közgazdaságtani irány a határhaszoniskolából indul ki. Az összes ujabb teoretikus tanitások eredete a határhaszoniskolára vezethető vissza, bár eredetüket elrejtve szembefordulnak vele. A határhaszoniskola szubjektiv, mert kiindulási pontja az emberben lejátszódó ama pszichológiai folyamat, amely a javak értékelésével kapcsolatban jelentkezik. A közgazdasági elmélet továbbfejlődése bebizonyitotta, hogy ennek az iskolának elméletileg legfontosabb eredménye nem az volt, amitől a nevét kapta. Eredeti és a teoretikus gondolkodást átformáló erejü ujitása az volt, hogy *az elmélet középpontjába a jószágkészlet és az ember szükségletének egymáshoz való viszonyát helyezte.* Ezt a szembeállitást korábban a piacon jelentkező kereslet és kinálat gondolatának tulsulya lehetetlenné tette és igy a szubjektiv irány volt az, amely először igyekezett az empirikusan obszerválható kereslet és kinálat jelensége mögé hatolni a dedukáció módszerével. A jószágkészlet és a szükséglet szembeállitásánál nem az a döntő eredmény, hogy a készlet utolsó egységének haszna iránytadó a készlet bármely egységének értékelésénél, hanem az a következtetés a társadalom gazdasági élete szempontjából, hogy *az áruknak van olyan természetes ára, amely mellett a készlet minden egysége vásárlóra talál és nem marad egyetlen vásárlóerővel alátámasztott szükséglet sem kielégitetlenül.* Ez a tétel minden teoretikus vizsgálat megingathatatlan sarkigazsága. Ezen kivül az elméletre igen termékenyitően hatott annak a ténynek tudatositása a határhaszoniskola által, hogy *a szükségletek között állandóan választani kell, melyeket elégitjük ki.*

Az elméleti fejlődés a határhaszoniskola nyomán azt az

[7] I. m. 14. l.

ujitást hozta, hogy a gazdaság lényegét az eszközök és a célok egymáshoz való viszonyában kereste. „A gazdaság fogalma" — mondja *Spann* — „az egész közgazdaságtan alapja".[8] A gazdaság pedig nem más, mint az eszközöktől a célokig vezető fogalom. Ez a felfogás nemcsak az univerzalista irányt jellemzi. *Angliában* például a liberális gazdaságpolitika hivének, *Robbins* professzornak tanitása nyomán erősen elterjedt az a felfogás, hogy *„a gazdaságtan az a tudomány, amely az ember cselekedeteit vizsgálja a célok és a különbözőképpen felhasználható, de korlátolt mennyiségben levő eszközök összefüggéseinek szempontjából"*.[9] Mig azelőtt az eszközök és a célok összefüggésének jelentőségét a gazdálkodás és a gazdasági tevékenység fogalmánál emelték ki, addig most *az elmélet alapjává tették* és a közgazdaság felépitésének kérdésénél magyarázó és iránytadó elméleti szempont lett.

A határhaszoniskola jószágkészletének az ujabb irányban az eszközök fogalma felel meg és amig azelőtt *a jószágkészlettel a szükségletet, addig most az eszközökkel a célt állitják szembe.* Ebben az elméleti beállitottságban természetszerüen el kell jutni a tervgazdasághoz, mert hiszen, aki *célokról beszél, az az eszközöket meg akarja szervezni a célok elérésére.* A határhaszoniskola elméleti irányával ezért tulajdonképpen nem egyeztethető össze a liberális gazdaságpolitika. Az osztrák határhaszoniskola a liberális gazdaságpolitika szószólója volt ugyan, de ugy *Jevons*, mint *Walras*, a határhaszoniskolának az osztrák *Mengeren* kívül a másik két megalapitója, már nem volt hive a liberális gazdaságpolitikának. *Jevons* határozottan intervencionista. *Walras* még tovább megy és szocialista elveket vall. A földbirtoktulajdont el akarja törölni. Az összes földet — mondja — az állam vegye át és szüntessen meg minden adót, a földjáradékból fedezze szükségleteinek kielégitését.

Az *univerzalizmus* gondolati rendszere is világosan mutatja, hogy az eszközök és célok viszonyának elméleti beállitottsága logikusan vezet el a gazdasági életnek tervgazdasági átszervezéséhez. Az univerzalizmus olyan társadalombölcseleti irány, amelynek közgazdasági tanitása közel esik a szocializmus gazdasági célkitüzéseihez. „A szocializumus a társadalom univerzalista egységére törekszik és azt valósitja meg, de csak a gazdasági téren, nem pedig, amire mindenek előtt szükség van, a szellemiség területén".[10] A lényeges különbség a szo-

[8] I. m. 3. l.

[9] *Lionel Robbins:* An essay on the nature and significance of economic science, London 1936.

[10] *Hans Räber:* Othmar Spanns Philosophie des Universalismus, 1937, 24. l. Kisléghi Nagy Dénesnek a Közgazdasági Szemlében az Univerzalizmus gazdasági tanairól szóló tanulmányában ez a megállapitás igy hangzik: „A termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételének hirdetésével univerzalisztikus szinezetet vesz fel." (Már t. i. a marxizmus).

cializmus és az univerzalizmus között gazdasági szempontból abból származik, hogy az egyik az objektiv közgazdaságtani irányból fejlődött ki, a másik pedig a szubjektiv irányból. Az objektiv közgazdaságtan alapján a magántulajdon eltörlése és a munkásság gazdasági és politikai hatalmának megteremtése vált kivánatossá, a szubjektiv közgazdaságtan alapján pedig a közösség tudata nyomult az előtérbe, amely mellett a magántulajdon megszüntetése helyett annak korlátozásáról kell beszélni, a legfőbb cél: a társadalmi igazságosság biztositása érdekében. A gazdasági életet irányitani és szervezni akarja és ebbe a munkába szocializmussal ellentétben minden társadalmi osztályt bevon, az osztályellentéteket a korporativ szervezés utján szünteti meg. „Ha a korporációt az osztályharc szellemétől áthatott környezetben — mondja *Bonnard* — létesitik, az osztályharc csökkentése céljából kell a korporációt létesitenie és magába olvasztania az államnak, államkorporációt kell szervezni és az állam számára a diktatura eszközének kell lennie. Mihelyt az eredményt, az osztályharc megszüntetését elérték, a korporáció szabad és önkéntes lehet: társulási korporáció lesz".[11] Ebben a vonatkozásban is hasonlatosság állapitható meg a szocialista-kommunista tanokkal, amelyek szerint proletárdiktaturával kezdődik a társadalom átalakulása.

A tervgazdaság eszköz, a szocializmus cél. Mint eszköz, a *tervgazdaság a korporativ gazdasági szervezés eszköze is.* Bár a célok szerint lehet különböző tervgazdaságokról beszélni, a tiszta tudomány, amely a célokkal nem törődik, csak egyféle tervgazdaságot ismer és vizsgál. Amikor megvalósithatóságról és működésének feltételeiről véleményt mond, az összes olyan társadalombölcseleti irányokra érvényes a megállapitása, amelyek *a tervgazdaságot, mint eszközt rendszerükbe illesztették.*

A tervgazdaság megvalósitásának problémái.

Amikor azt a kérdést tesszük fel, milyen nehézségek merednek a tervgazdaság megvalósitása elé, akkor mindenek előtt tisztában kell lennünk azzal, hogy a tervgazdaságot, mint eszközt, különböző ideológiai célok megvalósitására ajánlják. Ahogy a célok különböznek egymástól, ugy tiltakoznak a tervgazdaság megvalósitása ellen a célok képviselői, ha a tervgazdaságot nem ők valósitják meg. A tervgazdaság megvalósitásának tehát elsősorban ideológiai akadályai vannak.

A tervgazdaságot minden ideológia nélkül is akarhatják. A világgazdasági válság kedvezett a tervgazdaság gon-

[11] *Roger Bonnard*: Syndicalisme, Corporatisme et État Corporatif' Paris 1937. 77. l.

dolatának. A valutáris zavarok, a munkanélküliség és a külkereskedelem nagyarányu összezsugorodása egyformán tervgazdasági gondolatokat vetett fel a káros jelenségek megszüntetése céljából. Aki a világgazdasági válság okait keresi és az aranyvaluta működésétől eltérő valutáris berendezésekkel akar aktiv pénzügypolitika számára lehetőséget teremteni, kénytelen az egész gazdasági élet szervezését és irányitását is célul kitüzni, mert nem engedheti meg, hogy a monetáris politika célkitüzéseit a gazdasági élet egyéb tényezői keresztezzék. A külkereskedelem élénkitésére irányuló törekvések közül ki kell emelnem Ernst *Ruzicka* elméletét,[12] amely szerint a külkereskedelmi forgalmat uj alapokra kell helyezni. *Ruzicka* szerint, akinek a gondolatot Richard *Reisch*, az osztrák jegybank volt elnöke is támogatja, *külkereskedelmi bankok létesitésével gondoskodnának az államközi gazdasági egyensuly fenntartásáról.* A külkereskedelmi bankok a jegybankok feladatának a külföldi forgalom kapcsolatos részét átvennék. Az egyensulyi helyzet biztositása mihelyt megtörtént kifelé, Ruzicka logikusan a belső egyensuly biztositására törekszik, a fogyasztást és a termelést egyensulyban kivánja tartani és uj szociális államot rajzol fel a külkereskedelem uj alapjain lehetővé válló uj monetáris politika és szervezés eszközével.

A munkanélküliség problémája abban az értelemben vezetett el a tervgazdálkodáshoz, hogy felmerült az a javaslat, amely szerint a munkanélkülieket egymás szükségleteinek kielégitésére kell dolgoztatni. Emil *Lederer* vetette fel a gondolatot először. A leállott üzemeket szocializálná és a munkanélküliekkel üzembe helyeztetné, hogy a munkanélküliek szükségleteinek kielégitésére dolgoztassa őket. Ezt a termelést csak tervszerüen lehet elképzelni. A közgazdaságban az ilyen terv megvalósitása esetén kétféle szektor keletkezne, az egyik, amelyben az eddigi rendszer mellett dolgoznak, a másik, amelyben a munkanélküliek tervgazdasága folyna. Hasonló volna ez a kettőség ahhoz, amilyen kettőséget ajánlott a nemzetközi szocialista munkásság belga osztályának 1933. évi kongresszusán elfogadott munkaterv. Az egyik vertikálisan, a másik horizontálisan osztaná ketté a társadalmat, szociális tervgazdaságra és magángazdaságra.

Minden ideológiától és politikától függetlenül is foglalkoznunk kell tehát a tervgazdaság megvalósitásának nehézségeivel.

A tervgazdasággal foglalkozó irodalomban egy percig sem vitatják, hogy a tervgazdaság nem volna megvalósitható. A szocialista-kommunista célkitüzések szerint az ember fogyasztási és foglalkozást választó szabadságát fenn kivánják

[12] *Ernst Ruzicka:* Neue Wirtschafts- und Staatenordnung auf Grundlage von Aussenhandelsbanken, Wien-Leipzig 1936.

tartani. Az a kritika, amely ebből a szempontból érte a tervgazdaságot, csak azt a belátást eredményezte, hogy sem a fogyasztási szabadság, sem a foglalkozást választó szabadság nem tartható fenn tervgazdaság mellett, legalább is nem oly mértékben, mint amilyen mértékben megvan a mai közgazdasági rendben. Az a gondolat, hogy a pénzt nélkülözni lehet, megcáfoltnak tekinthető, nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is, mert az orosz szovjet megpróbálta megvalósitani a pénz intézményének kitörlését a gyakorlati életből, de belátták, hogy nem sikerül és a kisérletet abbahagyták. A tervgazdaság megvalósitásának elméleti tételei ma már annyira tisztázódtak, hogy tudjuk: *tervgazdaság mellett a fogyasztást és foglalkozásválasztást is irányitani kell, a pénzben való számitást pedig fenn kell tartani.*

A tervgazdaság megvalósitásának gazdasági nehézségei tulajdonképpen akkor kezdődnek, amikor azt kezdik vizsgálni, mennyiben biztositható a tervgazdaságban a gazdaságosság elve. Nem technikai értelemben van szó a gazdaságosság elvéről, hogy t. i. minél kisebb költséggel, minél többet kell termelni, mert hiszen a termelés technikai problémáját a tervgazdaság talán jobban meg tudja oldani, mint a mai közgazdasági rend. A gazdaságosság elve a társadalom gazdasági életének irányitásában annyit jelent, hogy *a termelő erők felhasználásánál a legnagyobb hasznot hajtó befektetéseket választják ki.* A mai közgazdasági rendben a vállalkozói nyereség biztos utmutatást nyujt a leghasznosabb befektetések kiválasztásához. A gazdasági számitás kifogástalanul működik, mert meg lehet állapitani, hogy *a termék milyen áron adható* el és ugyanakkor meg lehet állapitani, hogy *termelésének költsége mennyi* és igy a legnagyobb könnyedséggel szabályozódik a gazdaságosság elve szerint a termelő erők felhasználásának kérdése. Ahol a legnagyobb haszon kinálkozik, ott van a legnagyobb szükség a termelés fokozására, mert *a szükségletkielégités elégtelensége itt érződik legjobban.*

Vajjon a tervgazdaság mellett is biztositani lehet-e a termelőerőknek ezt a szükségletkielégités szempontjából egyedül gazdaságos felhasználását, ez volt a legfőbb kérdés, amely eddig a tervgazdasággal szemben feltettek tiszta közgazdasági szempontból. Ha ugyanis a tervgazdaság ebből a szempontból megnyugtató választ nem tudo adni, akkor *a tervgazdaság megvalósitása a gazdaságosság elvébe ütközne.*

Ludwig *Mises*[13] 1920-ban mutatta ki, hogy a tervgazdaság mellett a gazdasági számitás lehetetlen, mert *a termelő-*

[13] *L. Mises:* Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen. Archiv für Sozialwissenschaften, 1920, 47. Band. Közli Hayek id. munkája.

eszközök értékének megállapitása válik lehetetlenné. A termelőeszközök ugyanis köztulajdonba vétetnek, ezzel megszünik a termelőeszközök piaca és ahol *a csere megszünik, ott az érték megállapitása is lehetetlenné vált.* A fogyasztási javak árát még csak meg lehet állapitani a tervgazdaság mellett, mert a kereslet alakulása szerint emelik vagy csökkentik az árakat, de a termelő javak iránt semmiféle kereslet sem lehetséges, tehát itt ilyen kisérleti alapon sem lehetséges az értéket megállapitani. A gazdasági számitáshoz pedig kettőt kell tudni: a fogyasztási javak és a termelési javak árát. A tervgazdaságban legfeljebb az egyiket tudják, a másikat nem és ezért válik lehetetlenné a gazdasági számitás. Georg *Halm* [14] is kiemeli ezzel kapcsolatban, hogy a fogyasztási javak árából nem lehet megállapitani a termelési javak árát, ezért lehetetlenné válik a kamat megállapitása, pedig kamat nélkül nem lehet eldönteni, hogy a termelőerőkből mennyit használjanak fel a fogyasztási és mennyit a termelési javak előállitására.

Tisztán gazdasági szempontból sulyosabb kifogást nem lehetett eddig felhozni a tervgazdaság ellen. Ha a megbizható gazdasági számitás lehetetlen, akkor nyomós ok szolgál a tervgazdaság megvalósitása ellen, mert hiszen senki sem akarhat olyan gazdasági rendet, amelyben nem lehet megállapitani, hogy *a közösség tulajdonképpen melyik szükséglet-kielégitést tartja szükségesebbnek akkor, amikor a termelő erők felhasználásáról kell dönteni.* Lehet ezzel a megállapitással szemben azzal védekezni, a tervgazdaság még akkor is sokkal több előnyt nyujt, mint a mai közgazdasági rend, de ez az ellenvetés oly értékitéletekből származik, amelyekkel a tiszta tudomány közgazdaságelméleti szempontokból nem foglalkozhatik. A kérdés tehát az, lehetséges-e a gazdasági számitás a tervgazdaság mellett.

Mielőtt a kérdéssel foglalkoznánk, rá kell röviden mutatni arra, hogy a gazdasági számitásból származó érvelés a szocializmus tervgazdasága ellen irányul, ami azután olyan törekvéseket vetett a felszinre, amelyek szerint a tervgazdaság megfelelő berendezkedésével ez a kifogás tárgytalanná válik. Arra gondoltak nevezetesen, hogy a termelési javak piacának nem kell okvetlenül megszünnie, hiszen meg lehet engedni, hogy az üzemek vezetői intézzék a beszerzéseket. Ebben az esetben a termelési javak iránt is lesz kereslet, mint a fogyasztási javak után és ezen keresztül a termelési javak árát is könnyen meg lehet állapitani.

A szocialista oldalról javasolt kisegitő megoldást a szocializmust közel viszi a korporációs tervgazdasághoz, amely

[14] Hayek id. könyve közli Halm tanulmányát.

a magántulajdont nem szünteti meg. A tervgazdaság mellett a magántulajdon megszüntetése nem szükségképpeni követelés, mert az eredmény szempontjából a magántulajdon korlátozásának is ugyanaz lehet a hatása. Látszólag tehát elesne emiatt a tervgazdaság ellen felhozott az a kifogás, hogy a gazdasági számitás benne lehetetlenné válik. Véleményünk szerint nem ez a helyzet. *A tervgazdaság az árak központi megállapitását jelenti és ez független attól, hogy a magántulajdon kérdését hogyan oldják meg.* A lényeg az, hogy nem a piaci mechanizmuson keresztül állapitják meg sem a fogyasztási, sem a termelési javak árát és ilyen gazdasági berendezkedés mellett egyforma probléma a gazdasági számitás ugy a fogyasztási, mint a termelési javaknál. Egyedül arról lehetne beszélni, hogy logikus-e különleges árproblémát látni a termelési javaknál, ugyanakkor a fogyasztási javaknál nem. Hiszen az áruk árának megállapitása egyformán központilag történne. A kérdés ezért tulajdonképpen ugy hangzik, hogy a termelő erők szempontjából keletkezik-e olyan árprobléma, amelyet a tervgazdaság megnyugtatóan megoldani nem tud.

A *Mises* által felhozott kifogás a tervgazdaság ellen nem látszik elég sulyos érvnek. Emlékeztetnünk kell mindenek előtt a határhaszoniskola ama tanitására, amely szerint *a fogyasztási javak értékéből vezetendő le a termelési javak értéke.* Ha ezt az állitást elfogadjuk, természetszerüen kell arra az álláspontra helyezkednünk, hogyha a fogyasztási javak árának megállapitása nem okoz problémát, akkor a termelési javaknál sem lehet megoldhatatlan problémáról beszélni. *Ha a tervgazdaság központi vezetőinek megvan az a képességük, hogy a fogyasztási javak árát helyesen megállapitsák, akkor ugyanaz a képesség lehetővé teszi számukra a termelési javak árának a megállapitását is.* Az egész árrendszer, az egymással összefüggő árak hálózata, természetesnek látszik, hogy csomó ismert árakból levezethessék az ismeretlen árakat. A mennyiségi irány kisérletet is tett a tervgazdaság problémáinak megoldására. A kérdés közelebbi vizsgálata nélkül is érthető, hogy amikor a fogyasztási javak ára és a termelési költségtényezők közül a legfontosabb: a munkabér ismert, akkor a termelési javaknak kell olyan természetes árának lennie, amely egyrészt megfelel az árrendszer már ismert adatainak, másrészt pedig az gyakorlatilag még is állapitható.

Az árak megállapitása a tervgazdaság megkezdésekor ugyan bizonyos önkényességgel történhetik, de a határhaszoniskola olyan gyakorlati módszert nyujt, amellyel minden nehézség nélkül azután a gazdasági elvnek megfelelően irányitható ugy az áralakulás, mint a termelés. Ez a gyakorlati módszer abból a tanitásból következik, hogy *a termelt árukészlet csak egy meghatározott ár mellett fogy el.*

Ennek az elvnek gyakorlati alkalmazása nem okoz nehézséget. A tervgazdaságot irányitó szerv megállapit egy árat, utána a kereslet alakulása és az áru eladásából származó pénzbevétel nagysága szerint biztosan meg tudja állapitani: 1. az áru termelését emelni vagy csökkenteni kell-e, 2. az árat leszállitsa-e vagy emelje. Ha a fogyasztási jószág árát helytelenül állapitották meg, akkor vagy kevesebbet adnak el, mint amennyinek eladására számitottak, vagy pedig többet akarnak belőle vásárolni, mint amekkora szükségletet ki tudnak elégiteni. Az egyik esetben a termelt árumennyiség eladatlanul halmozódik a raktárakban, a másik esetben a fogyasztók hosszu sora az üzletek előtt figyelmeztet arra, hogy a megállapitott ár mellett nincsen elég áru. Ez a kinálat és kereslet szerint alakuló játék nemcsak a fogyasztási javak, hanem a termelési javak árának helyes megállapitására is irányadó. Ha nincsen ugyanis egyensuly, akkor az nemcsak áruhiányban vagy árubőségben nyilvánul, hanem abban a körülményben is, hogy a határköltség és az áru ára között eltérés mutatkozik. A határköltség vagy kisebb, vagy nagyobb, mint az ár. Ha kisebb, akkor az áruk eladása pénzfelesleget eredményez, ha pedig nagyobb, akkor állandó hiány mutatkozik. Egyensulyi helyzet ugyanis akkor van, amikor *a határköltség és az ár fedi egymást.* Ez is a határhaszoniskola tanitása. Az egyensulyi helyzet elérésére való törekvés mindig megnyitja az utat, mit kell tenni az árubőség vagy az áruhiány megszüntetése érdekében. Ha árubőség van, és a határköltség kisebb az árnál, akkor az áru árát le kell szállitani. Ha a határköltség nagyobb, vagy az árnak megfelelő, akkor a termelést kell csökkenteni. Ha áruhiány van és a határköltség kisebb az árnál, akkor a termelés fokozandó. Ha ellenben a határköltség nagyobb az árnál, vagy annak megfelelő, akkor az áru árát fel kell emelni, hogy a keresletet a kinálat mértékére szoritsák.

Pigou emlitett munkájában is határozottan mutat arra rá, hogy ezen az alapon a termelő erők gazdaságos felhasználása megoldható a tervgazdaságban. A tervgazdaság irányitói épp ugy tudják szabályozni a termelést a szükséglet változásainak megfelelően, mint ahogy a kapitalista gazdasági rendben ez az alkalmazkodás automatikusan történik a piaci áralakuláson keresztül. Csak azt emeli ki, hogy az *elvileg megoldott probléma a gyakorlatban annyira komplikált, hogy a gyakorlati megoldás rendkivül nehéz.* Elvileg azonban Mises problémáját megoldottnak tekinti.

A tervgazdaság kérdésénél ma az a helyzet, hogy tiszta gazdasági okot annak megvalósitása ellen nem lehet felhozni. Csak olyan érveket szegezhetünk a tervgazdaságot propagálókkal szemben, amelyeket a mult században a szocializmus

ellen hoztak általában s amelyekről megállapitottuk, hogy a tiszta tudományos vizsgálódás területén kivül esnek.

Ez az eredmény azért sem kielégitő, mert hiszen a fennálló gazdasági rendet akarják megváltoztatni a tervgazdasággal és tudományos szempontból annak müködési feltételeit vizsgálták csupán anélkül, hogy a *gazdasági élet szerkezetének alapvető tényezőire figyelemmel lettek volna.* Azt gondoljuk ugyanis, hogy mielőtt a tervgazdaság müködésének kérdését vizsgálnák, tisztázni kell előbb, hogy a mai gazdasági rend alapvető intézményei helyébe mit tesznek a tervgazdaságban és csak azután kerülhet arra sor, hogy az uj berendezkedés müködési feltételeit vizsgálják. *A tervgazdaság megvalósitásának problémáinál metódikus tévedést követtek el, amikor egyszerüen elfogadták, hogy uj gazdasági rendet jelent a tervgazdaság és nem tették fel azt a kérdést, mennyiben lesz az uj szerkezeti felépitésében is.*

Két érdekes jelenségre kell utalnunk annak bizonyitásaképpen, hogy mennyire helyes az álláspontunk. A tervgazdasággal, mint eszközzel szociális célt is akarnak elérni. A cél szempontjából ismételten mutattak arra rá, hogy a *mai gazdasági rend megváltoztatása nélkül is elképzelhető a szociális cél elérése.* A jövedelemeloszlás megváltoztatásával elméletileg a mai rend mellett is biztositható az az igazság, amelyet ezen a téren a szocializmus elérni akart. A gazdasági tevékenység szabadságának korlátozása még nem jelenti a gazdasági rend megváltozását és igy a beavatkozási politika kialakithatja azt a társadalmi helyzetet, amelyet a tervgazdasággal teremteni kivánnak, még pedig anélkül alakithatja ki, hogy a gazdasági rend megváltoztatásának kérdése szóba kerülne. A másik oldalon viszont a tervgazdaság hivei is ugy épithetik fel az uj társadalmi gazdaságot, hogy *annak minden eleme megfelel a mai gazdasági rendnek.* Jellemző ebből a szempontból *Hall* idézett könyve, amelyben a szocialista állam gazdasági rendszerét irja le és éppen azt mutatja ki, hogy *az szerkezeti felépitésben nem különbözik a mai közgazdaság müködésének tényezőitől.* A különbség csak annyiban található, hogy a termelőeszközök köztulajdonban vannak és tervgazdálkodás folyik. Ettől eltekintve a tervgazdaság szerkezeti összetételében különbség nincsen a kapitalista gazdasági rendtől. A fogyasztók irányitják Hallnál is a termelést. Az áralakulásban a tőkekamat és a járadék épp ugy tényező. A kölcsönök után kamatot fizetnek és mintaszerü pénzgazdálkodás folyik.

Az egyik oldalán azt látjuk tehát, hogy a mai gazdasági rendbe beolthatók a tervgazdasághoz elvezető célok, a másik oldalon pedig azt tapasztaljuk, hogy az *uj célkitüzéssel kap-*

csolatban mesterségesen akarják felépiteni a mai gazdasági rendet, mint eszközt.

A metodologiai tévedést a tervgazdaság problémájánál az a körülmény idézte elő, hogy tul nagy jelentőséget tulajdonitottak *a magántulajdonnak* és azt hiszik, hogy ha a magántulajdont eltörlik, akkor már uj gazdasági rendszerről kell feltétlenül beszélni. Nyilvánvaló pedig, hogyha *a magántulajdont eltörlik és minden egyes termelői üzem élére vezetőt állitanának ugyanolyan intézkedési szabadsággal, mint amilyennel ma a gazdasági érdekeit szem előtt tartó tulajdonos élvez* és ha a termelőegységek között a gazdasági kapcsolatot a pénzre bizzák, akkor a *gazdasági rend szerkezete és müködése szempontjából lényeges változás nem történt.* A magántulajdonnak ebből a szempontból másodrendüségét az is mutatja, hogy a *magántulajdont eltörlő szocializmus épp ugy, mint a magántulajdont fenntartó korporációs tanok egyformán eljutottak a tervgazdaság gondolatához.*

A tervgazdaság megvalósitásának lehetőségénél a lényeges kérdés a következőképpen hangzik: *Az egyes gazdasági alanyok elhatározási szabadságát a termelésben pótolhatja-e az egységes központi vezetés?* A kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy pótolhatja, amennyiben a pénz intézményét meg tudja szüntetni. Felfogásunk szerint ugyanis *a pénz a leglényegesebb szerkezeti alapja a mai közgazdasági rendnek,* amelyben az egyéni elhatározások vezető szerepet játszanak és ha uj rendet akarnak felépiteni, akkor *első sorban a pénz intézményét kell az ujitóknak megszüntetniök.*

Teljesen logikusan helyezkedtek a szocialista-kommunista törekvések arra az álláspontra, hogy a pénzt meg kell szüntetni. A francia forradalom nagy kommunistája, *Babeuf* gazdasági tervében már határozottan kiadja a jelszót: „A köztársaság nem fog többé semmiféle pénzt sem fabrikálni." *Owentől* napjainkig minden tervgazdasági mozgalom vagy egyszerüen a pénzt megszüntetni akarja, vagy pedig ugy alakitani, hogy az többé nem az lesz, ami ma. Az orosz bolsevisták 1919. évi ujnak nevezett pártprogramjában azt mondják, hogy „a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet ideje alatt a pénzt teljesen nem semmisithetik meg, de nem fognak megelégedni a bankok nacionalizálásával, hanem a legradikálisabb intézkedésekkel törekednek a pénz megsemmisitésére." Az anarchista *Proudhon* népbankok alapitásával akart a munkások számára lehetőleg kamatmentes kölcsöntőkét biztositani. A nemzeti szocializmus gazdasági programadója, *Feder* pedig a kamatrabszolgaság megszüntetése céljából a kölcsöntőkét meg akarja szüntetni. A pénz nem lesz más — mondja — mint árura szóló utalvány. Ha a népközösségnek pénzre van szüksége — mondja — akkor uj bankje-

gyek kibocsátásával szerzi esetleg meg, de nem hitel utján. Az univerzalizmus épp ugy radikális pénzügyi és bankreformot hirdet. Az egyes gazdasági ágaknak kizárólagos jogu bankokat, szakbankokat teremtene és épp ugy, mint *Feder* vagy *Proudhon* a kamatrabszolgaságot kivánja ilyen módon megszüntetni és egyuttal a munka számára szükségesnek itélt pénztőke előteremtését biztositani.

Az orosz bolsevisták nem tudták a pénzt megszüntetni, a gyakorlati kudarc után az elmélet sem akarja ma már azt. Kétségtelen azonban, hogy olyan reformokat léptetnének sokan életbe, amelyek összeegyeztethetetlenek a pénz mai funkcióival. Messze vezetne, ha akár *Feder*, akár az univerzálizmus vagy a szocializmus pénzreformját abból a szempontból vizsgálnók, mennyiben volna tényleg azoknak pénze is pénz a mai közgazdasági értelemben. Csak arra szoritkozunk, hogy kimutassuk, *a mai közgazdaság pénzét nem nélkülözheti a társadalom*. Hogy miért nem, azokat az okokat a következőkben sorolhatjuk fel:

1. Vannak szükségletek, amelyeknek kielégitésére szolgáló javakat nem lehet előre megállapitott terv szerint az egyéneknek kiosztani. A villamoson való utazás nem lehet ingyenes, mert a szállitási igény annyira megnövekedne, hogy a forgalom lebonyolitása leküzdhetetlen akadályokba ütközne és mert abba a gazdasági elvbe ütközne, amely azt kivánja, hogy a szükségletkielégités a fontosság sorrendjében történjék.

2. Vannak szükségletek, amelyek kielégitése természetes időbeli sorrendet kiván meg. Az áruk előállitásának ideje, a szükséglet jelentkezése és az áruk használatának tartama között természetes összefüggés van az áruk termelésének méretezése szempontjából. Ennek logikus következménye hogy a szükségletek egyes csoportjánál a jelentkezés időpontjai különbözőek a társadalomban. Az embereknek tehát különböz szükségletek kielégitésére várakozniok kell és a várakozási idő alatt felkészülnek ezeknek az áruknak a megvásárlására. Ez a felkészülés pedig ugy történik, hogy heti vagy havi jövedelmüknek egy részét tartalékolják és gyüjtik a későbbi jelentkező szükséglet kielégitésére. Ez a szükségszerü folyamat pénz nélkül nem képzelhető el. Ezen az akadályon nem valószinü, hogy a fogyasztási szabadság megszüntetése segitene, mert mihelyt nem lehet a társadalom szükségletét teljesen kielégiteni, akkor pénz hiányában nincsen olyan elv, amely szerint az árukat ki lehetne osztani a legteljesebb önkényesség nélkül.

3. A termelést a fogyasztók szükséglete irányitja s ez az irányitás legtermészetesebb módja a pénzzel történő vá-

sárlás. Ha nincs pénz, meg kell szavaztatni az embereket arról, milyen szükségleteket szeretnének kielégiteni a jövőben.

4. Csak pénz mellett lehet a divat változásait gazdaságilag nyomon követni.

Felvetődött a gondolat, hogy áruutalványokat bocsátanak ki, amelyek meghatározott ideig érvényesek és épp ugy érték szerint tagozódnak, mint a pénz. Ilyen módon biztositanák a fogyasztási szabadságot, anélkül, hogy a pénzre szorulnának. Ez a gondolat nem más, minthogy a pénzből határidőre szóló vásárlási jegyeket kell alakitani. Az érvényesség idejének megszoritása azonban lényegileg nem jelentene többet, mint a takarékosság megszüntetését. Ez azonban nem lehet célja semmiféle tervgazdaságnak. Egyes szükségletkielégitésnél elkerülhetetlen várakozási idő a pénz érvényességi idejének megszoritását különben is megneheziti.

Véleményünk szerint tehát a társadalom nem tud lemondani arról a pénzről, amelyet ma használ. Ha pedig igy van, akkor a pénz intézményének természetes követelményeihez alkalmazkodnia kell a társadalom gazdasági berendezkedésének. Minden olyan gazdasági rend, amely az egészséges pénzrendszer fennmaradását nem teszi lehetővé, eleve rossz és reformra szorul. *A pénz intézményének követelményei ezért döntő fontosságuak a gazdasági rend szempontjából.*

A legtermészetesebb követelmény abból a körülményből származik, hogy a pénz létezése pénzösszegek összegyülését teszi lehetővé az embereknél és ezeknek a pénzösszegeknek felhasználása tulajdonosaik elhatározására van bizva. *A pénztől a gazdasági szabadság bizonyos mértéke el nem választható.* Ez a szabadság nem korlátozható kizárólag a fogyasztási szabadságra, mert hiszen olyan pénzösszegek gyülnek össze a magánosok kezén, amelyekre *a termelés folytatásához van szükség.* Ha a termelőeszközök kizárólag a közösség vagy az állam tulajdonában vannak, akkor ez annyit jelent, hogy *ezeknek a pénzösszegeknek a kölcsönvevője is egyedül az állam lesz.* Az államnak, mint kölcsönvevőnek elvileg korlátlan hitele van, biztos adósnak számitódik, különösen, ha az infláció veszedelme ki van zárva. Az infláció kizárása viszont hozzátartozik a gazdasági rendet átalakitó reformtervekhez. Ezért elvileg az államnak, mint egyetlen kölcsönvevőnek a létezése lassu eladósodási processzust jelent *évről-évre fokozódó kamatteherrel.* Ez a tehernövekedés annál sulyosabb, mert *az állam viselné minden téves tőkebefektetés kockázatát is.* A rendszer ezért menthetetlenül csődbe vinné a közösséget, mint *az összes termelőeszközök egyedüli tulajdonosát.* Nem volna más választás számára: vagy időközönként visszatérő pénzügyi válsággal szabadulna adóssága terhétől, vagy pedig belátja, hogy mivel *a pénz intézményét fenn kell tarta-*

nia, alkalmazkodnia kell a pénzgazdálkodás következményeihez. A pénz ilyen módon kikényszeriti, hogy *az embereknek a termelés terén bizonyos szabadságot engedjen és a magángazdaságok számára is biztositsa a termelésben való részvételt.* A magángazdaságok részvétele a termelésben nyilvánvalóan azt jelenti, hogy azok számára csak müködési kereteket lehet legfeljebb felállitani, nem pedig olyan szigoru egyéni szabadságot egyáltalában meg nem engedő tervet, amilyent a tervgazdaság követel meg.[15]

Odo Neustädter-Stürmer, aki az azóta már megszünt osztrák rendi alkotmány kidolgozását vezette, *a rendi állam tervgazdaságaként a tervszerü kereskedelem-, adó- és bérpolitikát, valamint a termelők felvilágositását nevezte meg.* Nyilvánvaló, hogy ezek az eszközök nem tervgazdaságot jelentenek, hanem csak nagyobb tervszerüség bevitelét a fennálló gazdasági rendbe. A tervszerüségnek a bevitele azért látszik kivánatosnak, mert a pénzgazdaságban pénzforgalmi zavarok támadnak, amelyek gazdasági válságokban, inflációs és deflációs jelenségekben és sulyos valutáris problémákban nyilvánulnak. A világ a pénzforgalmi zavarok megszüntetésének a módját keresi. A tervgazdaság, mint uj gazdasági rend, nem jelenti ennek a problémának a megoldását. Csak arra alkalmas, hogy a problémáról elterelje a figyelmet, arról t. i. hogy a pénzforgalom zavarainak megszüntetése a pénzgazdálkodás szerkezeti elemeinek részletes kikutatásával válik lehetővé, nem pedig olyan megoldással, amely *a pénzgazdálkodással összeegyeztethetetlen.*

[15] *Richard Thoma:* Die Staatsfinancen in der Volksgemeinwirtschaft, 1937 Tübingen, munkájában a német nemzeti szocializmus gazdasági politikájáról ir, amely szükségképen elvezet a belső eladósodás problémájához. Megoldásul azt ajánlja, hogy időközönként egyszeri nagy vagyonadó kivetésével szabaduljon a birodalom az adósság nyomasztó terhétől. Minden gazdasági rendszernek — mondja — meg van a válsága, amely a nemzeti szocializmusében az elviselhetetlenné váló adósságteherből származik. Az eladósodás minden tervgazdaságban problémává válik, akár megszüntették a magántulajdont, akár nem.

Tóth József.

IV. Béla olaszországi vásárlásai.

A milanói Katholikus Egyetem folyóiratának az Aevumnak 1934. évfolyamában Giovanni Soranzo egy, a velencei levéltárban felfedezett jegyzéket tett közzé, amely luxustárgyak, igy textiliák, ötvöstárgyak, szőrmék szállitásáról és készpénzben adott kölcsönökről tanuskodik.[1] A jegyzék külső formája nélkülöz minden törvényszerü alakiságot, egyszerü, mintegy magánhasználatra szánt felsorolás, amely fogalmazásában emlékeztet a középkori olasz kereskedőknek ugynevezett ricordanza-könyvecskéire. A jegyzék jelentősége azonban egyszerre fölötte megnövekszik annak figyelmesebb elolvasása után, hiszen nem szakember számára is nyilvánvalóvá válik, hogy a jegyzékben megörökitett szállitások a magyar király udvarának történtek; mivel pedig a jegyzék irása tipusosan XIII. századi notárius-irás, kétségtelen, hogy Soranzo felfedezése árpádkori gazdaságtörténetünk egyik igen fontos emlékét adja kezünkbe.

A jegyzék felfedezéséért a dicsőség Soranzot illeti meg s minden dicséretet megérdemel, hogy az első pillantásra jelentéktelennek látszó felsorolást nem tette vissza az iratdobozba, ahol oly sok évig pihent, hanem bővebb vizsgálat tárgyává téve, igyekezett keletkezési idejét vizsgálni s annak hozzávetőleges megállapitása után kiadta, megjegyezvén, hogy „talán nem haszontalan dolog a jegyzék publikálása".[2] Viszont az is nyilvánvaló — maga Soranzo sem tagadja —, hogy ő teljesen járatlan a magyar történelemben és nem tanulmányozta gazdaságtörténetünknek e korból fennmaradt emlékeit. Ezért korántsem ismerte fel a jegyzék jelentőségét s természetesen nem is értékelte azt megfelelően.. Megelégedett a jegyzéknek gondos, bár néhány olvasási hibát feltétlenül tartalmazó kiadásával. Ezen tulmenően csak a jegyzék keletkezése, illetve a vásárlások megtörténte időpontjának kérdése érdekelte s bár ezt nagyjából sikerült is megállapitania, éppen

[1] Aevum, Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche, publicata per cura della Facoltà di Lettere dell'Università Cattolica del Sacro Cuore, anno VIII. fasc. 2—3, 1934. 343—356. l. Giovanni Soranzo: Acquisti e debiti di Bela IV. Re d'Ungheria.

[2] Soranzo: i. m. 343. l.

a magyar történelemben való járatlansága és a magyar gazdaságtörténetre vonatkozó munkák ismeretének hiánya miatt, ebben a kérdésben sem mert végleges állást foglalni Munkáját bölcs önmérséklet és önkritika jellemzi, de azért igy is távol van a befejezettségtől. Hiszen minden magyar szakértő előtt, aki csak futólagosan is átolvasta a Soranzo által közzétett jegyzéket, első pillantásra nyilvánvalóvá vált, hogy a jegyzék, minden hiánya, megoldhatatlan értelmetlensége és pongyolasága ellenére, a magyar gazdaságtörténetnek egyik legfontosabb emléke, még pedig oly korból, amelyből egyáltalán nem maradt ránk hasonló jellegü emlék. Jelentőségben, azt hisszük, joggal hasonlithatjuk ezt a jegyzéket a maga nemében egyedülálló értékü pannonhalmi összeiráshoz, amely az árpádkori nagybirtok szervezetéről ugyszólván egyedüli forrásunk. Ezért feladatunknak éreztük, hogy a jegyzéket a velencei levéltárban levő eredeti példány alapján kiadjuk s Soranzo kommentárján tulmenően ahhoz további megjegyzéseket füzzünk. Azonban távolról sem akarjuk azt állitani, hogy munkánkkal a jegyzék kérdése le van zárva. Célunk főkép az volt, hogy ezt a felbecsülhetetlen értékü emléket a magyar tudományos nyilvánosságnak átadjuk. A magyar kutatók még valószinüleg sok olyan problémát fognak találni a jegyzékkel kapcsolatban, amely megérdemli a további munkálkodást. A magunk részéről csak azt jegyezzük meg, hogy a jegyzékkel elsősorban az időmeghatározás, a pénztörténeti kérdések és némileg az áruismerettörténet szemszögéből foglalkoztunk, de kénytelenek voltunk elhanyagolni a művészettörténeti és nyelvészeti kérdéseket, amelyek egész biztosan fognak nálunk hivatottabb kutatókra találni. Ami az államháztartás szervezetére vonatkozóan levonható tanulságokat illeti, ezekre is csak futólagosan mutatunk rá. Ezek az adatok ugyanis másodlagos fontosságuak, illetve egyéb forrásokból is különösebb nehézség nélkül, jobb áttekinthetőségben merithetők.

*

A magyar külkereskedelem kezdeteire vonatkozóan igen gyér adatokkal rendelkezünk s tudományunk még a csekély számu adat alapján sem kisérelte meg eddig, hogy az anyagot összhangba hozva, megirja árpádkori külkereskedelmünk történetét. A nyugati összeköttetések aránylag világosabban állnak előttünk, főleg Pleidell Ambrus munkássága révén, de a déli, igy olasz és dalmát összeköttetéseket ő csak mellékesen vette figyelembe.[3] Fekete Nagy Antal munkája a magyar-dalmát kereskedelmi kapcsolatokról éppen az árpádkori kapcsolatok történetének behatóbb vizsgálatát mellőzi s megelégszik

[3] Pleidell Ambrus: A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. Budapest. 1925.

az okmánytárak közismert adatainak felsorolásával.[4] Mindkét kutató felveti azonban a kérdést: vajjon mi is volt a magyar királyok célja akkor, amikor évszázadokon keresztül, igen váltakozó szerencsével igyekeztek a dalmát városokra kiterjeszteni hatalmukat. A két mű szerzője igen ellentétes nézetet vall. Pleidell Ambrus szerint a magyar királyokat a dalmát városok meghóditására nem kereskedelempolitikai okok vonzották. Szerinte a XIII. század előtt a dalmát városoknak egyáltalán nem volt kereskedelmi kapcsolatuk Magyarországgal s nézete szerint Dalmácia meghódolásában a gazdasági okoknál sokkal jelentősebb része volt a görög-latin liturgiának és az ebből fakadó szláv-latin ellentéteknek. Ebből az elvből kiindulva a dalmát városoknak adományozott vámmentességet sem tartja tulzottan nagy jelentőségünek.[5]

Teljesen ellenkező nézetet vall a kérdésnek másik vizsgálója, Fekete Nagy Antal. Az ő véleménye szerint Horvátországnak és Dalmáciának meghóditása igen nagy jelentőségü volt gazdasági szempontból is, mert csak a dalmát városok birtoklása révén nyilt meg az ut Magyarországból az olasz városok és a Levante felé. Szerinte már Kálmánt és Szent Lászlót is kereskedelempolitikai okok inditották a dalmát városokkal szemben hóditási törekvéseikre s gazdasági indokoknak tudható be az, hogy királyaink egyéb hóditásaikkal ellentétben, oly szivósan ragaszkodtak a dalmát városok birtoklásához.[6]

Anélkül, hogy a két ellentétes nézet bármelyike mellett állást akarnánk foglalni, három lényeges elvet kell leszögeznünk, aminek talán nemcsak e cikk keretén belül van jelentősége, hanem jellemző általában a középkori magyar-olasz, magyar-dalmát kereskedelmi kapcsolatokra s részben általában árpádkori külkereskedelmi kapcsolatainkra.

1. Ténylegesen semmiféle adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy a dalmát városok polgárai Magyarországon a XIII. század előtt élénkebb kereskedelmi tevékenységet folytattak volna. Viszont kétségtelen, hogy a dalmát városok e korban igen jelentős kereskedelmi kapcsolatban állanak az ekkor már magas gazdasági fejlettségnek örvendő olasz városokkal s több olasz gazdasági központtal kötnek kereskedelmi szerződést.[7] A dalmát városok ebben a korban már

[4] Fekete Nagy Antal: A magyar—dalmát kereskedelem. Budapest, 1926 Eötvös-füzetek VII.

[5] Pleidell: i. m. 27. l.

[6] Fekete Nagy: i. m. 10—11. l.

[7] E szerződések jó példája a Zara városának Pisaval 1188-ban kötött egyezménye. Közli Makuscev: Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis depromta. I. Varsó, 1874. 422—424. l. 1167-ben Trau és Alamissa kötöttek hasonló jellegü egyezményt. L. Kukuljevics: Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrab, 1875, II. 79. l. Spalato és Ragusa 1169-ben kötnek Pisával egyezményt. L. Wenczel Gusztáv: Árpádkori uj okmánytár (= Á. U. O.) XI. 43. l.

igen erős közvetitő kereskedelemmel rendelkeznek a Balkánon. Ismerve e tevékenységet, fel kell tételeznünk, hogy ha nem is oly mértékben, de legalább kezdetlegesebb formában folytattak hasonló tevékenységet Magyarországon is.

2. Igen téves felfogás lenne a dalmát városokat ugy tekinteni, mint Magyarország kapuját a déli és délnyugati gazdasági összeköttetések felé. A nyugat, helyesebben szólva olasz összeköttetések punctum saliens-e sohasem a dalmát városok Magyarország által való birtoklása volt. Ezeket az összeköttetéseket sokkal jobban határozza meg az a viszony, amelyben a mindenkori magyar király Velence városával volt. Sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a dalmát városoknak saját kiviteli cikkük csak egyetlen volt, a fa, ebben pedig Magyarország nem szorult behozatalra egészen a világháboru befejezéséig. Egyébként a dalmát városok főként közvetitő kereskedelmet üztek, még pedig ugyszólván kizárólag Olaszországon, illetve még jobban szükitve a kört, kizárólagosan Velencén keresztül. Azokat a kereskedelmi szerződéseket, amelyeket a dalmát városok a XII. században és a XIII. század elején kötöttek a többi olasz városokkal, tulzás lenne ugy felfogni, mint a Velence gazdasági hegemóniája alól való felszabadulás ismérveit. Hiszen nemcsak az olasz származásu áruk, hanem a Levante termékei is nagyrészt Velence utján kerültek a dalmát városokba. Velencének mindig módjában állt a dalmát városokba a szállitásokat megakadályozni, hiszen a tapasztalat évszázadokon keresztül azt mutatja, hogy az ut Itáliából a dalmát városokba s onnét tovább, az esetek tulnyomó részében, Velencén keresztül vezetett. Ez volt a természetes utvonal. Velencének egyébként tengeri hatalma révén mindig módja volt arra, hogy a nem kivánatos ellenfelet egyszerüen lesöpörje a küzdőtérről. Itáliai kereskedelmi kapcsolataink vizsgálatánál tehát elsősorban mindig Velence szerepét és magatartását kell szem előtt tartanunk. Az e pontban elmondottak a XIV. század második feléig érvényben vannak. Ekkor bizonyos mértékig megváltozik a helyzet, egyrészt a magyar világbirodalom kialakulásával, amellyel Velence sem mert egykönnyen szembeszállni, másrészt azon veszteségek révén, amelyek Velencét a XIV. században sujtották. Velence ekkor elvesztette az abszolut tengeri hegemóniát, bár továbbra is jelentős hatalmi tényező maradt.

3. Nézetünk szerint nem szerencsés a magyar gazdaságtörténészek olyirányu elgondolása, mintha a külföldi összeköttetések létesitésében és megszüntetésében a XIV. századig Magyarországnak valaha is kezdeményező szerepe lett volna. Éppen ellenkezőleg, az esetek legnagyobb részében azt tapasztalhatjuk, hogy a gazdasági összeköttetések létesitésének kérdésében Magyarország egészen az Anjouk tudatos gazdaság-

politikájának kialakulásáig, meglehetősen passziv szerepet játszott. A gazdaságpolitika fonalának vezetése ebben a tekintetben nem Magyarország, hanem a sokkal fejlettebb gazdasági élettel és gazdasági kulturával rendelkező külföld kezében volt. Jórészt a külföld irányitotta tehát ezeket az összeköttetéseket, természetesen saját érdekeinek megfelelően. Ezt a tényt igen jól mutatják a XIII. századból reánk maradt gazdaságpolitikai jellegü emlékek amelyek Magyarország számára soha nem jelentettek lényeges hasznot. Királyaink inkább kényszerből adtak gazdasági privilégiumokat; mint például II. Endre is szentföldi utja előtt, vagy egyszerüen hagyták magukat sodortatni és befolyásoltatni még akkor is, ha egyébként (t. i. a patrimonium kezelésében) rendelkeztek is gazdasági érzékkel.[8]

*

A fentieket érintenünk kellett, hogy áttérhessünk a XIII. század első felében magyar-velencei gazdasági összeköttetéseink rövid ismertetésére. A kor legfontosabb emléke kétségtelenül az az egyezmény, amelyet II. Endre Szentföldre indulása előtt a velencei köztársasággal kötött.[9] Az egyezmény értelmében a velencei kereskedők Magyarországba jövet, a magyar kereskedők Velencébe menet, áruik után csak nyolcvanadot tartoznak fizetni, de egyes cikkek teljesen vámmentesek, igy az arany, a gyöngy, a drágakő, a füszer, a bársony- és selyemszövet.[10] A kutatók egybehangzó véleménye szerint az egyezményből hasznot főként Velence remélhetett, hiszen a legtöbb emlitett cikk Velencének volt exportcikke s a magyar kereskedők csak az aranynak Velencébe szállitásából várhattak jelentősebb nyereséget, bár kétségtelen, hogy az aranyat is legnagyobbrészt velencei kereskedők vitték ki Velencébe. A magyar kereskedőknek velencei müködését a rendelkezésre álló adatok alapján nem szabad tulbecsülnünk, bár későbbi adatok mutatják, hogy a kapcsolat nem volt teljesen egyoldalu. Igen jó bizo-

[8] E helyen egészen röviden, minden indokolás mellőzésével fogalmaztuk meg a három elvet, amelyet nehéz figyelmen kivül hagynia annak, aki Magyarország és a külföld, illetve Magyarország és Itália középkori gazdasági kapcsolatainak történetével foglalkozik. A magyar—olasz középkori gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó, tágabb terjedelmü munkánk során erre bővebb és helyénvalóbb alkalmunk lesz.

[9] Á. U. O. VI. 381. l.

[10] Az egyezmény szövege szerint: „... dominus Dux et... legati taliter pacti sunt et stabilierunt vicissim, quod homines antedicti domini Regis Hungariae sint salui et securi in Venetiis et eundo ac redeundo, tam in personis quam in rebus, salvo eo quod ocotogesimum in Venetiis de bonis suis persolvere debent, excepto quod de auro et gemmis, ceterisque lapidibus pretiosis et pannis sericis atque seta, sive de speciminibus dare debebunt". Az egyezmény ugyanezen szavakkal biztositja mindezt a velencei kereskedőknek is Magyarországon.

nyitéka különben a szerződés annak az elvnek, amelyet a fentiekben hangsulyoztunk, hogy t. i. a kereskedelempolitika irányvezetése ebben a korban nem magyar kézben volt, igy a megegyezések is igen kevéssé szolgálhatták a magyar érdekeket. Ami azonban a magyar-velencei 1217 előtti gazdasági kapcsolatokat illeti, nem érthetünk egyet a velencei összeköttetések egyik vizsgálójával sem. Az egyik vélemény szerint ugyanis az ismertetett egyezmény a velencei összeköttetések kezdetét jelentette,[11] a másik szerint a velencei gazdasági kapcsolatok már a szerződés megkötése előtt igen jelentékenyek voltak.[12] Ugyanis egyrészt, tapasztalatunk szerint hasonló jellegü kereskedelempolitikai megegyezésnek mindig vannak bizonyos előzményei. Hazánkban már feltétlenül jártak velencei kereskedők az egyezmény megkötése előtt is, hiszen a lehetőségeket csak bizonyos előzetes puhatolódzások és üzleti tapasztalatok alapján láthatták tisztán. A másik véleményt azért nem oszthatjuk, mert ténylegesen semmiféle adattal nem bizonyitható, hogy a velencei magyar összeköttetések 1217 előtt jelentékenyek lettek volna. Ilyen jellegü összeköttetések feltételezését alátámasztó adatok hiján csak hipotézisnek tarthatjuk. Az összeköttetésekről valami, bármilyen adat maradt volna fenn. Ez annál valószinübb, mert hiszen az 1217 utáni, de a tatárjárást megelőző évekből már több emlék bizonyitja a velencei kereskedők magyarországi tevékenységét. Igy köztudomásu az a velencei közjegyző által kiállitott irat, amely azt tanusitja, hogy 1224-ben két velencei kereskedőt Magyarországon kiraboltak s elvették tőlük készpénzüket és a náluk levő *ékszereket*, összesen 614 ezüst- és négy aranymárka értékben.[13] 1226-ban viszont a velencei doge biztositja a magyar kereskedőket arról, hogy Velencében zavartalanul üzhetik kereskedelmi tevékenységüket.[14] 1227-ből ujabb, szintén velencei kereskedők Magyarországon történt kirablásával kapcsolatos adat bizonyitja azt, hogy mind magyar, mind velencei részről a gazdasági kapcsolat meglehetősen élénk ütemü volt.[15]

[11] Pleidell: i. m. 40. l.

[12] Fekete Nagy: i. m. 15. l.

[13] Á. U. O. I. 205—6. l. „... Rex Bella filius domini Andree Regis Vngarie cum suis militibus et quidam milites Ducis Austrie per violentiam rapuerunt tantum inter aurum et argentum et *zoias* de Petro Alberto de Venecia, quod fuerunt ualentia marcas argenti sexcentas, et tantum de Vito Penctulo de Venecia, quod fuerunt marchas argenti quatuordecin et quatuor marche auri".

[14] Á. U. O. XI. 196—197. l.

[15] Á. U. O. XI. 199. l. Az oklevél tanusága szerint a király már látszólag jelentőséget tulajdonit a velencei gazdasági összeköttetéseknek s fájlalni látszik azok esetleges megszünését, hiszen azt igéri, hogy kártalanitani fogja a kirabolt kereskedőket. Tulzás lenne azonban az oklevelet, mint tudatos gazdaságpolitika megnyilvánulását felfogni. Sokkal valószinübb, hogy a királyt egyéb okok vezették, amikor ilyen értelmü választ adott.

Ezek a fontosabb adatok a Velence és Magyarország közötti tatárjárás előtti gazdasági összeköttetésekről. Elég szegényesnek mondhatók, hiszen a kereskedelem jellegére és volumenére csak az 1217-es szerződésből s némileg az 1224-ből fennmaradt adatból következtethetünk, de ezekből is csak igen nagy általánosságban. Ezért van igen nagy jelentősége az általunk vizsgálandó és közzéteendő jegyzéknek, hiszen ez az egyetlen adat, amely nagy és áttekinthető tömegben tudósit bennünket Velencéből, illetve Itáliából származó áruknak Magyarországba kerüléséről.

*

A XIII. század első fele magyar-velencei összeköttetéseinek ismertetése feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy a fejlődésbe be tudjuk állitani s megérthessük a szóbanforgó jegyzéket. Hiszen, mint majd a jegyzék tárgyi ismertetéséből kiderül, a szállitott áruk teljesen megfelelnek az 1217. évi egyezmény gazdasági vonatkozásu intézkedéseinek. A szállitott tárgyak felsorolása mintegy kiegésziti és kétségtelenné teszi azt, amit eddig az egyezmény szükszavu soraiból csak következtetni tudtunk.

A jegyzék eredetije a velencei állami levéltár birtokában van. 78 cm hosszu, 8 cm széles pergamenlap, mindkét oldalán irással. Levéltári jelzete: Cancelleria inferiore Cassella I., cassa I., Filza A. No 123. Az iratot tartalmazó dobozon a következő felirást olvashatjuk: Notari più antichi di Venezia uniti. Cominciano 1038, finiscono 1294.[16] A doboz kizárólag nótáriusok által kiállitott iratokat tartalmaz, köztük néhány zárai származásút is. Ebből Soranzo, a jegyzék felfedezője azt következteti, hogy a pergamenlap esetleg Zárából került át Velencébe.[17] Van bizonyos jogosultsága ennek a feltevésnek. Hiszen, bár az irat nyilvánvalóan notáriuskézre vall, semmiféle hivatalos jelleget nem visel, semmiféle megerősitést, vagy hivatalos közjegyzői müködésre következtetni engedő jelet nem láthatunk rajta. Viszont tudjuk azt, hogy az itáliai notariátusnak milyen nagy szerepe volt a gyakorlati életben s müködése korántsem merült ki a közjegyzőiben. Szivesen vállaltak a nótáriusok levélirást, könyvelést s egyéb irásbeli munkákat, amelyeknek elvégzése a gyakorlati üzleti élettel kapcsolatban volt.[18] Joggal feltételezhető, hogy a jegyzéket egy zárai nótárius másolta abból a célból, hogy egy velencei kereskedőnek zárai megbizottja Velencébe juttassa. Igen valószinüvé teszi

[16] A Soranzo által közölt jelzet (Canc. inf., busta A I, n. 123, i. m. 343. l.) elégtelen.

[17] Soranzo: i. m. 344. l.

[18] Az itáliai notariatus szerepére vonatkozó rövid összefoglalást l. Huszti Dénes: Irásbeliség és társadalmi fejlődés Firenzében a középkor és ujkor határán. Budapest, 1935. 41—49. l.

ezt a körülményt az, hogy a velencei kereskedők köztudomásulag faktorokat tartottak a dalmáciai városokban. Hogy a jegyzék nem magának a Magyarországon járt kereskedőnek irása, kétségtelenül bizonyitja a ferto szónak hibás, sertonak való irása. Aki Magyarországon kereskedelmi tevékenységet folytatott, semmiesetre sem irta volna a szót hibásan, viszont a velenceiek általában nem ismerték a ferto (a márka negyedrésze) kifejezést, amelyet a magyarok a németektől vettek át.[19] Egyébként az, hogy a jegyzék Zárában iródott és később került át Velencébe, puszta feltevés; ennek bizonyitása teljességgel lehetetlen lenne. Az viszont kétségtelen, hogy akár zárai volt a Magyarországon járt kereskedő, akár velencei, maguk a szállitások velencei eredetre vezethetők vissza. Ezt bizonyitja az az egyszerü tény, hogy a jegyzéket a velencei levéltár őrizte meg számunkra. Semmi más magyarázatát nem tudnánk adni egyébként annak, hogy vajjon miért került át az egyszerü pergamenlap Velencébe.

A jegyzék keletkezési körülményeire vonatkozóan meg kell elégednünk ennyivel. Meg is elégedhetünk, hiszen a mi szempontunkból most már meglehetősen közömbös lehet annak eldöntése, hogy vajjon Zárában, vagy Velencében vetette-e pergamenre azt egy nótárius.

Jóval fontosabb kérdés annak eldöntése: mikor történtek azok a vásárlások, amelyeket a jegyzék tartalmaz. Soranzo szövegkiadásához irt bevezető tanulmányában a rendelkezésére álló forrásanyag alapján megkisérli e kérdés eldöntését, s munkája sikerrel is jár. Igy mi is az ő módszerét követhetjük, kiegészitve és hitelesebb forrásokból meritve adatainkat.

Mivel az okmányon semmiféle dátumszerü keletjelzés nem szerepel, kénytelenek vagyunk az abban emlitett személynevek és események alapján következtetni. Hiszen a jegyzék igen sok személy- és helynevet tartalmaz, néhány aktuális eseményt is megörökit, tehát a következtetésre feltétlenül nyujt bizonyos támpontot. Mivel a jegyzék, mint már emlitettük, egészen bizonyosan másolat, a személy- és helynevek meglehetősen romlott és torzult állapotban maradtak ránk. Néhol csak a kezdőbetü van kiirva, másutt az olvasás teljesen bizonytalan, a legtöbb esetben pedig olyan személyek szerepelnek, akiknek kiléte ma már teljesen ismeretlen előttünk. Kétségtelen bizonyossággal csak egy névre, Benedek prépostéra támaszkodhatunk, amely többször fordul elő igen jól olvashatóan. Benedek prépost veszi át a király megbizásából a megrendelt áruk egy részét s a kifizetéseket is jórészt ő teljesiti. Kétségtelen, hogy Benedek prépost csak egyik, állandóan az udvarban élő, bizalmas szolgálatokat teljesitő főpap lehet. XIII.

[19] V. ö. Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1325. Budapest, 1916. 108. l.

századi forrásanyagunk több Benedek nevü prépostról tudósit bennünket, legtöbbször azonban az a Benedek szerepel, aki 1238-ban tünik fel először, mint budai prépost és a királyi udvar alkancellárja.[20] Később kalocsai választott érsek lesz, majd kalocsai érsek, legvégül esztergomi érsek és kancellár. A legutolsó róla szóló hiteles adat 1259-ből való.[21] Kétségtelenül kedves embere a királynak, aki például minden tekintélyét latba veti a pápánál, hogy Benedeknek az esztergomi érseki székben való megerősitését kieszközölje.[22]

Benedek tehát 1238, azaz pontosabban 1238 április 28. előtt kerül a királyi udvarba s mint prépost 1242 augusztus 14-én szerepel utóljára.[23] Viszont már 1241 szeptember 23-án választott kalocsai érseknek mondja őt egy oklevél.[24] Mint prépost-alkancellárnak szerepét tehát a legtágabb számitással 1238 és 1242 közé tehetjük.

A másik adat, amelyre biztonsággal támaszkodhatunk, a kunok szereplése. A jegyzék tanusága szerint ugyanis a király több szállitott cikket a kunoknak ad ajándékba.[25] A kunok, mint tudjuk, 1239 végén jöttek Magyarországba,[26] ahol a király igen szivélyesen fogadta őket, mert azt hitte, hogy a várható tatárbetörés esetén hadierejüket hasznosan tudja felhasználni. Később a hangulat mindjobban ellenük fordult, mert az a közhit alakult ki, hogy nekik köszönhető a tatárbetörés. A kunokat 1241 februárjában őrizet alá vették,[27] majd Kötöny királyt március 15.-e és április 1.-e között meggyilkolták..[28] Ekkor a kunok elhagyták a királyt s pusztitva dél felé vonultak. IV. Béla csak a XIII. század ötvenes éveinek elején békült ki velük s 1254-ben házasitotta össze fiát az egyik kun vezér leányával.[29]

A két adat összevetéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a vásárlások, legalábbis nagyrészt az 1240. évben történtek. Azért állitjuk azt, hogy nagyrészt, mert könnyen lehetséges az, hogy a beszerzések egy része már a kunok bejövetele előtt megtörtént. Az első, a kunoknak történt adományozást ugyanis a jegyzék 76. tétele tartalmazza. Az pedig egészen világosan kitünik a szövegből, hogy a szállitások nem egyszerre történtek. Azonban, bármilyen távolra toljuk is ki a vásárlá-

[20] Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. 1001—1270. Budapest, 1923. 195. l.

[21] U. o. 374. l.

[22] U. o. 308. és 310. l.

[23] U. o. 217. l.

[24] U. o. 212. l

[25] L. a jegyzék 76., 85., 86., 87., 98. és 112. tételét.

[26] Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar történet 3. kiadás, I., irta Hóman Bálint. Budapest, 1935. 537. l.

[27] U. o. 539. l.

[28] U. o. 542. l.

[29] U. o. 565. l.

sok kezdetét, e két adat figyelembevételével *1238 januárja és 1241 februárja közé* kell tennünk azokat.

Ez az aránylag legvalószinübb időmeghatározás. Ha a többi szereplő nevét is figyelembe vesszük, eljárásunk semmivel sem lesz tökéletesebb. Meglehetősen gyakran szereplő nevek ezek, amelyeknek egyike ebben, másika abban az évben bukkan fel az oklevelekben, anélkül azonban, hogy a jegyzékben szereplőnek személyét teljes biztonsággal fedné. Egyébként is gyanusan sok személyt ruház fel magisteri cimmel a felsorolás s valószinü, hogy az egyéb cimek sem felelnek meg mindenben a valóságnak. Ezen okok miatt kellett a legegyszerübb és egyben legvalószinübb meghatározó eljárást választanunk. A jegyzékben szereplő események, mint például a királynak a Garam melletti tartózkodása s a bolgár követeknek az udvarba érkezése sem olyan események, amelyek időmeghatározásunkat befolyásolhatnák. Feltételezhető természetesen olyan megoldás is, mely a vásárlásokat a tatárjárás után teszi. Egyes személyneveket alapul véve, ezt a lehetőséget is valószinüsiteni lehetne. Az azonban kétségtelen, hogy amennyiben a vásárlások a tatárjárás után történtek, ugy azok csak 1250 után jöhettek létre, hiszen a király csak ekkor békült ki a kunokkal. Ezért kizárt a lehetősége Soranzo azon feltevésének, amely szerint a vásárlásokat a király közvetlenül a tatárjárás után eszközölte s azok mintegy az udvar és az udvar népének ujra felszerelését célozták. Soranzo e feltevését a jegyzék 65. tételére alapitja, amely szerint a király bizonyos textiliákat „ad vestiendum capellanos" hozat.[30] Erre a semmitmondó és közhelyszerü kifejezésre már csak azért sem lehet időmeghatározásunkat alapitani, mert az előbb emlitett s a kunokkal kapcsolatos adatok teljesen kizárják ezt a lehetőséget.

Az elmondottakban a vásárlások idejét igyekeztünk meghatározni. Más kérdés a jegyzék keletkezésének kérdése. Kétségtelen, hogy a jegyzék megirása az utolsó vásárlás után, feltevésünk szerint tehát 1241 január hónapja után történt. Lehetséges az is, hogy a vásárlások megtörténte és a jegyzék megirása közt meglehetősen hosszu idő telt el s feltehető, hogy maga a jegyzék már a tatárjárás idejéből, sőt a tatárjárást követő évekből származik. Ezt bizonyos mértékig valószinüsiti az a körülmény, hogy a szállitásoknak csak egy része van kifizetve. Erre engednek következtetni a jegyzék bevezető szavai *(„tempore Benedicti prepositi")* is. Feltételezhetjük, hogy a kifizetések részlegessége éppen a tatárjárásnak, az ország elpusztitásának s a király menekülésének tulajdonitható. Ez azonban pusztán feltevés, mely semmiféle adatra nem támaszkodik s ezért e kérdés vizsgálatába mélyebben belemerülnünk

[30] Soranzo i. m. 345. l.

szükségtelen lenne. Számunkra különben is nem a jegyzék kiállításának időpontja, hanem a vásárlások megtörténtének ténye bir jelentőséggel. Ugyanebből az okból kifolyólag, mitsem változtatna a jegyzék fontosságán az, ha esetleg bebizonyitható lenne, hogy a vásárlások a XIII. század ötvenes évei után történtek. Bár a tatárjárás kétségtelenül fontos cezurát jelent a magyar gazdaságtörténetben, hiszen határmezsgyét alkot a telepgazdálkodás és a városgazdálkodás korszaka között, a külkereskedelem terén a XIII. század második fele nem jelent fejlődést, vagy irányváltozást a tatárjárás előtti évekkel szemben. Jegyzékünk fontosságának és jelentőségének szempontjából a vásárlások időpontjának kérdése tehát meglehetősen közömbös. A *legvalószinübb* időmeghatározást mégis bővebben kellett tárgyalnunk.

*

A vásárlások időpontjának vizsgálata után térhetünk át a jegyzék tárgyi leirására. A jegyzék a bevezető szavakon és három közbevetett soron kivül 122 tételt tartalmaz, amelyek közül az utolsó hat a király, illetve megbizottjai által a kereskedőnek teljesitett kifizetésekről tanuskodik. A többi tétel a király számára történt szállitásokat s egyéb, de anyagilag mindig a királyt terhelő szolgáltatásokat örökit meg. A kereskedő által teljesitett szállitások és szolgáltatások a jegyzék szerint összesen 1454 márkát tesznek ki, de az egyes tételek összeadásából eredő összeg 1480.5 márka és 16 ferto, azaz 1484.5 márka. Az udvar által teljesitett kifizetések 736 márkát tesznek ki. Mig a szállitások összegezve vannak, a kifizetések nem, ami arra látszik mutatni, hogy a kifizetéseket a jegyzék fogalmazója nem tekinti lezártnak. Az eltérés, amely a vásárlások összeadásának végeredménye s a jegyzék által közölt vásárlási összeg között van, a hasonló jellegü középkori szövegekben gyakran található eltérés, hiszen a római számok használata igen nehézkessé tette az összeadást. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a jegyzék egy eredetinek másolata s a másoló is elkövethetett egyik vagy másik tételnél kisebb-nagyobb hibákat. Erre látszik mutatni az is, hogy azonos áruk a különböző tételekben többször eltérő árral szerepelnek. Végül az is lehetséges, hogy a meglehetősen nehezen olvasható számjegyek közül egyiket vagy másikat mi vétettük el. A továbbiakban végösszegként az összeadás eredményét, azaz 1484.5 márkát veszünk. Az ismertetésnél kézenfekvő a jegyzékben szereplő cikkeket csoportokra osztani s igy tenni a vásárlásokat áttekinthetőbbé. A tárgycsoportok a következők: 1. textiliák; 2. ötvösművek; 3. szőrmék; 4. bizonytalan, meg nem nevezett áruk; 5. készpénzszolgáltatások. Egyes tételekben együtt szerepelnek különböző áruk, igy különböző csoportokhoz tartozók is; itt a valószinüséget figyelembe véve, igyekeztünk a külön-

féle csoportba tartozó áruk árát meghatározni. Textiliák a jegyzéknek 72 tételében szerepelnek, összesen 804.5 márka és egy ferto értékben a legkülönbözőbb áru és mennyiségü biborszövetek, selymek, szövetek, bársonyok, gyolcsok, igen nagy változatosságban. A jegyzék alapján szinte kidolgozható lenne a középkori áruismerettörténetnek egyik fejezete. Sajnos, több esetben kétséges, hogy vajjon az áruk elnevezése milyen fajta textiliát takar. A középkori árumegjelölések igen gyakran változtak s igen sokat a középkori latinság szótárai sem ismernek. A megjelölések egyébként aránylag rövid időközökben eltolódtak, ugy hogy ma már igen nehéz lenne egyes textiliák minőségéről és fajtájáról határozott itéletet mondani; legfeljebb az ár alapján következtethetünk.

Leggyakrabban és legtöbb változatban biborszövetekkel találkozunk. A jegyzékben összesen tiz fajta, ha nem is mindig pontosan megkülönböztethető minőségü biborszövet szerepel. Ezek közül a legolcsóbb az ugynevezett „purpura simplex", amelynek meghatározhatatlan mennyisége egy márkába kerül.[31] (A továbbiakban feltételezzük, hogy a „purpura" megjelölés a jegyzékben mindig azonos mennyiséget jelent.) Ez a fajta bibor csak egyszer szerepel a jegyzékben. A következő minőség a szintén csak egyszer szereplő „purpura de Mediolano", azaz milánói bibor 2 márkás árban.[32]. 3 márkás minőség kettő is van, az egyik a, „purpura deaurata",[33] azaz aranyozott biborszövet, a másik a „purpura quae dicitur atabit,[34] azaz az atabitnak nevezett biborszövet. További minőségek: A „purpura de lana piscium,[35] amely valószinüleg a használt festékanyagról kapta elnevezését; ára 4 márka, mig másik helyen mint „purpura de piscibus"[36] szerepel, itt azonban 5 márkáért. Ugyancsak 5 márka az ára a „purpura deaurata de Melan"-nak, a milanói arannyal átszőtt bibornak.[37] Következő minőségek: a „purpura transmarina",[38] a valószinüleg keleti származásu bibor, 6 márkáért és a négyszer szereplő igen problematikus származásu „purpura tartarensis", amelynek ára 7

[31] L. a jegyzék 11. tételét.
[32] L. a jegyzék 12. tételét.
[33] L. a jegyzék 10., 33., 67., 74. és 76. tételét.
[34] L. a jegyzék 13., 38., 45., 50., 53., 54., 58., 84., 85., 93. és 94. tételét. A 96. tételben, valószinüleg a jegyzék irójának vagy másolójának hibájából 4 márkás ár szerepel. Atabit egyébként számunkra ismeretlen, esetleg arab, vagy perzsa szó; nyelvészetileg esetleg rokon a középfelnémet taffata, magyar tafota szóval. A tafota szerepel a XV. században Magyarországba importált textiliák között. V. ö. Kováts Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században. 1902. 114. l.
[35] L. a jegyzék 14. tételét.
[36] L. a jegyzék 89. tételét.
[37] L. a jegyzék 59. és 79. tételét.
[38] L a jegyzék 78. tételét.

márka.[39] Ennél már csak két drágább, 10 márkás minőség van, a „purpura transmarina quae dicitur imperialis",[40] a császárinak nevezett tengerentuli bibor, másnéven „purpura imperialis" és a „purpura deaurata transmarina".[41]

Többször szerepel a „samitus", magyarul bársony.[42] Szintén valószinüleg mindig azonos, de megállapithatatlan mennyiségben s azonos minőségben. Ára kivétel nélkül 4 márka. Igen sokszor szerepelnek a különböző fajtáju és elnevezésü „scindatus"-ok.[43] (Többször „cindatus"-nak irva.) A különböző előfordulások: A közönséges „scindatus", amelyből három pécia, azaz darab 2 márkába kerül,[44] a „scindatus transmarinus"-nak 1 márka az ára.[45] A „scindatus resortii" 1.5 márkás árral,[46] másutt viszont „scindatus de resortii" néven 3 márkás árral szerepel.[47] A „scindatus pro sorratra"-nak (?) darabja 1.5 márkába kerül[48] s körülbelül ugyanannyi az ára a hasonló elnevezésü, de kiemelten luccai származásu „scindatus"-nak.[49] Egy márkás áron szerepel az ugynevezett „scindatus vergulatus".[50] Egészen külön kell elbirálnunk a 15. tételt, amely szerint három „cultra de scindato" 8 márkába kerül. A „cultra" szó jelentése ugyanis igen kétséges.[51]

A „gancy"-nak nevezett textilfélének darabja 9 márkába kerül,[52] mig rőfje meglehetősen változatosan, nagy átlag-

[39] L. a jegyzék 3., 8., 31. és 72. tételét. Purpura tartarensis szerepel a franciaországi középkori latinságban, de csak a XIV. század első felében. V. ö. Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. VIII. 35. l. Igen kétséges az, hogy vajjon mit értettek ebben a korban földrajzilag Tartaria alatt. Kétségtelen az, hogy a „purpura tartarensis" levantei származásu textilia. Heyd: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter, Stuttgart 1879. II. 630. l. szerint a „pannus tartaricus" a levantekereskedelem gyakran szereplő árucikke volt.

[40] L. a jegyzék 43., 71. és 88. tételét. Az 55. tételben 20 márkás áron szerepel.

[41] L. a jegyzék 115. tételét.

[42] L. a jegyzék 2., 9., 87., 92., 98. és 105. tételét. Nyelvészetileg azonos az olasz sciamito, a középfelnémet sammat, samit, samet szóval. V. ö. Kováts F.: i. m. 114. l. és Heyd: i. m. II. 689. l. („dichtgewobener schwerer Seidesstoff").

[43] Nyelvészetileg azonos a középfelnémet czendel, olasz zendado, magyar zendal szóval. V. ö. Kováts F.: i. m. 114. l. Heyd: i. m. II. 690. l. (leichter taftähnlicher Seidenzeug").

[44] L. a jegyzék 27. tételét.

[45] L. a jegyzék 30., 35., 41., 51., 52., 60., és 75. tételét.

[46] L. a jegyzék 48. tételét.

[47] L. a jegyzék 64. és 73. tételét.

[48] L. a jegyzék 66. tételét.

[49] L. a jegyzék 68. és 97. tételét.

[50] L. a jegyzék 86. tételét.

[51] V. ö. Bartal: Glossarium mediae et inflmae latinitatis Regni Hungariae. Lipsiae, 1901, 187. l. szerint jelentése vánkos. Esetleg jelenthet olyan csomagolást, amely nagyobb mennyiségü textilt tartalmaz (német „Umschlag").

[52] L. a jegyzék 20. és 29. tételét. A 111. tételben az ár megjelölése nélkül szerepel.

ban azonban körülbelül ¼ márkával számlázva.[53] Hasonló fajtáju textil lehet a „gansitus"-nak nevezett, melynek 4 márka az ára.[54]

Ritkábban szerepel a jegyzékben a „pannus", azaz szövet, először egy darab és hat rőf hat márkáért,[54a] másutt tizenhat rőf valószinüleg 2.5 márkáért,[55] egy 130 márkás tételben pedig biborszövetekkel keverve, ismeretlen mennyiségben.[56]

A „syndonus", azaz gyolcs kétszer fordul elő, azonban mindkét esetben más árukkal, biborral, ill. szövettel keverve ismeretlen mennyiségben.[57]

A textiliákkal szemben már jóval kisebb értéket képvi- illetve ezüstötvözetből (argentum boxe) készült öv 7 fertoba, Leggyakrabban az ötvöstárgyak közül öveket vásárol a király ezüstből és aranyból igen különböző árban. A legolcsóbb ezüst, illetve ezüstötvözetből (argentum boxe) készült öv 7 fertoba, 1, illetve 1.5 márkába kerül.[58] A nagyobbértékü ezüstöveknél a fémsulyt is közli a jegyzék; igy igen jól következtethetünk arra, hogy a sulyértéken felül mennyit számit a kereskedő a kidolgozásért. Egy 4.5 márka sulyu öv ára 7 márka,[59] 4 márka sulyué 6 márka[60] 11 márka sulyué 17 márka,[61] 6 márka és 1 uncia sulyué 9 márka.[62] A nyersfémmel szemben tehát körülbelül 30% az árkülönbség. Két, összesen 11 márka sulyu zománcöv ára 16 márka; ugyanennyibe kerül két másik is, azonban suly megjelölése nélkül.[63] Egy aranyszálakból szőtt öv ára 10 márka.[63a]

Az ékszerek csoportjában többször szerepelnek gyürük is. Legolcsóbb a mindössze 0.5 márkaáru, ezüstöntvényből készült gyürü (anulus boxe).[64] Két tételben szerepelnek körülbelül 1 márkába kerülő aranygyürük.[65] Másutt egy 2 márkás aranygyürüvel találkozunk,[66] mig egy „anulus aureus de palax" 10 márkába kerül.[67]

[53] L. a jegyzék 5., 62., 65., 68., 69., 75. és 80. tételét.
[54] L a jegyzék 95., 98. és 100. tételét.
[54a] L. a jegyzék 25. tételét.
[55] L. a jegyzék 26. tételét.
[56] L. a jegyzék 114. tételét.
[57] L. a jegyzék 113. és 114. tételét. A 113. tétel egész összegét, bár esetleg más áruk is vannak számlázva benne, a textiliák csoportjához számitottuk.
[58] L. a jegyzék 21., 22., 24., 28. és 34. tételét.
[59] L. a jegyzék 40. tételét.
[60] L. a jegyzék 91. tételét.
[61] L. a jegyzék 61. tételét.
[62] L. a jegyzék 63. tételét.
[63] L. a jegyzék 1. és 6. tételét.
[63a] L. a jegyzék 18. tételét.
[64] L. a jegyzék 107. tételét.
[65] L. a jegyzék 26. és 27. tételét.
[66] L. a jegyzék 110. tételét.
[67] L. a jegyzék 99. tételét.

Két arany fejék szerepel a számlában 20, illetve 40 márkáért,[68] három tételben öt nyaklánc, ezek egyike aranyból 12 márkáért,[69] kettő 15 márkáért a készitési anyag megnevezése nélkül,[70] végül kettő aranyból 34 márkáért.[71] Egy ezüst kehely 6, egy arany kereszt pedig 3 márkába kerül.[71a]

Vásárol a király féldrágaköveket is, valószinüleg csiszolatlan állapotban, amelyeket aztán idehaza csiszoltatott be valamilyen ékszerbe. A féldrágaköveket suly szerint számlázza a kereskedő; 1 márka és 3 uncia 16 márkába kerül,[72] ½ márka suly pedig hét márkába.[73] Nehéz lenne megállapitanunk, hogy a féldrágakövek milyen fajtájuak voltak, számitásunk szerint azonban értékük körülbelül azonos az aranyértékkel, azaz tizszerese az ezüstértéknek.

Az előző két csoporttal szemben elenyészően csekély összeget képviselnek a szőrmefajták, mindössze 53 márkát. A szállitott szőrmék legnagyobbrészt menték ismeretlen nemesprémből, csupán egyről tudjuk, hogy hermelinprémből készült.[74] Ennek 10 márka az ára, mig a többieké átlagban 5.[75] Szállit a kereskedő két rókaprémet is, 2 márkáért.[76]

Külön csoportot alkotnak a jegyzéknek azon tételei, amelyekről nem lehet megállapitani, milyen áruk rejtőznek mögöttük. Kivétel nélkül, nem a király személye, vagy az udvar használatára rendelt árukról szólnak, hanem olyanokról, amelyeket a király, illetve a király megbizottja, magánszemélyek, egy esetben pedig a kunok részére rendelt. Az e tételcsoportban számlázott áruk között esetleg olyanok is vannak, amelyeket magánszemélyek rendeltek meg a kereskedőnél, de később a király vállalta a tartozás kiegyenlitését. E tételcsoportnak összege 128 márkát tesz ki.[77]

Az utolsó csoportba azokat a tételeket vettük fel, amelyek tanusága szerint a király minden valószinüség szerint készpénzt vett fel a kereskedőtől,[78] vagy utasitást adott, hogy a kereskedő adjon egy magánszemélynek,[79] vagy a király magára vállalta egy magánszemélynek készpénztartozását.[80] Végül ebbe a csoportba vettük fel a vásárlásoknak utolsó tételét,

[68] L. a jegyzék 46. és 57. tételét.
[69] L. a jegyzék 7. tételét.
[70] L. a jegyzék 37. tételét.
[71] L. a jegyzék 39. tételét.
[71a] L. a jegyzék 17. és 100. tételét.
[72] L. a jegyzék 19. tételét.
[73] L. a jegyzék 36. és 44. tételét.
[74] L. a jegyzék 32. tételét.
[75] L. a jegyzék 4., 16., 49. és 77. tételét.
[76] L. a jegyzék 56. tételét.
[77] L. a jegyzék 23., 42., 47., 70., 81. és 112. tételét.
[78] L. a jegyzék 82. tételét.
[79] L. a jegyzék 83., 102. és 106. tételét.
[80] L. a jegyzék 90., 101., 103., 104. és 109. tételét.

amely az utolsó vásárlásnál fennmaradt 3 márkás adósságot ehhez a jegyzékhez számitja hozzá.[81] Az utolsó csoport összege 233 márka.

Mélyebb belátást s bizonyos általános képet kapunk a királyi udvar luxuscikkszükségletéről, ha a csoportokat százalékos arányukban is egymás mellé állitjuk. E szerint

a textiliák százalékaránya	kb.		54,
az ötvöscikkek	„	„	18,
a szőrmék	„	„	4,
az ismeretlen áruk	„	„	9,
a készpénzszolgáltatások	„	„	15
			100

Semmiesetre sem lehet érdektelen a jegyzék összegét a középkor standardértékére, ezüstre átszámitani.[81a] Ha feltételezzük, hogy a kereskedő számláját magyar ezüstpénzben állitotta ki, márpedig ezt joggal tehetjük, tekintettel arra, hogy nem valószinü, hogy az udvar kifizetései idegen valutában történtek volna, ugy a kor legáltalánosabban használt magyar pénzének a 233.3533 grammos ugynevezett Béla király márkájának mindennapi forgalomban használatos sulyát 210.018 grammot véve alapul,[82] a jegyzék összege 331.7717 kg ezüstöt tesz ki.

Végül számitásaink befejezéseül jónak látjuk a jegyzék összegének átszámitását aranypengőre, illetve mai vásárlóértékre. Elfogadva Hóman Bálint megállapitását, aki az arany és ezüst értékarányát az egész XIII. században 10:1-re teszi,[83] nem nehéz megállapitanunk, hogy a számla összege aranysulyban 31.1771 kg aranyat tett ki. Tudva azt, hogy egy kilogramm aranyból 3800 aranypengőt vernek, megállapithatjuk az aranypengőértéket, amely igy kb. 118.474 pengőt tesz ki. Ebből most már kiszámithatjuk az ideális papirpengőértéket, oly módon, hogy a font értékcsökkenését figyelembe véve, 30%-ot, azaz 35.534-et hozzáadunk az aranypengőösszeghez. Az eredmény 154.007 pengő. Ez tehát a vásárlások összege ideális papirpengőben. Figyelembe véve azonban azt, hogy a pénz vásárlóértéke a középkorban ötször, illetve hatszor magasabb volt, mint ma, nem sokat tévedünk, ha azt állitjuk, hogy *a számla végösszege mai vásárlóértékben 770—900.000 pengőt tesz ki.*

[81] L. a jegyzék 116. tételét.

[81a] Számitásainkban nem törekedtünk numizmatikai értelemben vett pontosságra. Számadataink inkább azt a célt szolgálják, hogy érzékeltessék az olvasóval a jegyzék egészének és egyes tételcsoportjainak értékét.

[82] V. ö. Hóman: Magyar pénztörténet 104. és 500. l.

[83] U. o. 481. l.

Az előző számitásokhoz hasonlóan kiszámithatjuk az egyes tételcsoportok értékét is aranyban, illetve aranypengőben és mai vásárlóértékben. A textiliák csoportjának értéke aranysulyban 16.8949 kg, aranypengőben 64.280.76, mai vásárlóértékben kb. 420.000 P. Az ékszerek csoportjának értéke aranysulyban 5.5812 kg, aranypengőben 21.208.56, mai vásárlóértékben kb. 138.000 P. A szőrmék csoportjának értéke aranysulyban 1.1131 kg, aranypengőben 4229.78, mai vásárlóértékben kb. 27.000 P. Az ismeretlen áruk csoportjának értéke aranysulyban 2.6822 kg, aranypengőben 10.215.16, mai vásárlóértékben kb. 66.000 P. A készpénzkölcsönök csoportjának értéke aranysulyban 4.8934 kg, aranypengőben 18,549.92, mai forgalmi értékben kb. 112.000 P.

A királyi udvar által teljesitett kifizetések ismertetésénél sokkal könnyebb dolgunk van. Mindössze hat tétel tartalmaz kifizetést. Ezek a kifizetések összegszerüen 736 márkát tesznek ki. A kifizetések összege tehát aranysulyban 15.4543 kg-ot, aranypengőben 58.926.34 aranypengőt, mai értékben kb. 383.000 pengőt tesz ki. Egyébként a jegyzéknek második része számunkra összehasonlithatatlanul kevésbé jelentős adatokat tartalmaz, mint a vásárlásokat felsoroló első rész. Legfeljebb az utolsó két tételből vonhatunk le fontosabb külkereskedelemtörténeti következtetéseket. Ugyanis a kereskedő 250 márkát nem vert pénzben, hanem magyarországi ezüstben vesz fel.[84] Ez azt bizonyitja, hogy az 1217. évi egyezmény megállapitásain tulmenően is szállitottak a velencei kereskedők Velencébe magyar nemesfémeket, hiszen az ezüst nem szerepel az egyezményben vámmentesnek megállapitott cikkek között.

További 60 márka kifizetése sóban történik.[85] Készpénzben tehát a kereskedő 426 márkát vett fel. Ebből 90 márkát a befolyt adó terhére Benedek prépost fizetett ki neki, 60 márkát magister Lodomerius, 260 márkát pedig magister Andreas.[86] Bár lehetne a kifizetésekből bizonyos következtetéseket levonni középkori államháztartások gyakorlati adminisztrációjára vonatkozóan, mégis tulságosan merésznek tartanánk néhány, ennyire szükszavu adat birtokában általánositó véleményt nyilvánitani.

A vásárlások és kifizetések végösszegét értékelve azonban nem nehéz arra a meggyőződésre jutnunk, hogy a királyi háztartás szilárd anyagi alapjait II. Endre könnyelmü uralkodása sem tudta megrenditeni. Ha a jegyzék által felsorolt vásárlásokat összhangba hozzuk azzal a kimutatással, amelyet III. Béla bevételeiről a francia királyi ud-

[84] L. a jegyzék V. és VI. tételét. (A kifizetésekre vonatkozó hat tételt római számjegyekkel jelöltük.)

[85] L. a jegyzék III. tételét.

[86] L. a jegyzék I., II. és IV. tételét.

varba küldött, ugy ez véleményünket még inkább megerősitheti. Ha IV. Béla aránylag rövid idő alatt ekkora értékü luxuscikkeket tudott egy kereskedőnél vásárolni, akkor ezt a tényt érvként kell elfogadnunk annak bizonyitására, hogy a magyar királyi jövedelmekre csak az egymást követő tatár támadások mérték az első sulyosabb csapást. A jegyzék tehát Magyarország középkori gazdagságának egyik ujabb, ékesen szóló bizonyitéka.

Egyébként a jegyzék áttekintése után a szállitott árukra és általánosan XIII. századi külkereskedelmünkre vonatkozóan a következő tanulságokat vonhatjuk le: Mivel az áruk igen különböző származásuak, igy milánóiak, luccaiak, részben pedig a Levante termékei, beigazolva láthatjuk azon állitásunkat, hogy Velence mintegy gyüjtőhelye volt a különböző eredetü luxuscikkeknek s hazánk felé részben saját gyártmányait szállitotta, jórészt azonban közvetitőkereskedelmet üzött. A másik tanulságot abban a megállapitásban foglalhatjuk össze, hogy már a XIII. században textilbehozatalunk volt összeg- és mennyiségszerüen a legtekintélyesebb. Finom és különleges textilnemüeket a magyar ipar egészen a legujabb korig nem készitett s a középkori városjogok is mutatják azt, hogy a posztókészitők és egyéb textiláruknak előállitói a többi iparosokkal szemben meglehetősen alantas helyzetben voltak. A finom textiliák mindig behozatali cikkek voltak s a jegyzék tanusága szerint szállitott textilcikkek jórészt azonosak azokkal, amelyeket a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv feljegyzései szerint a pozsonyi kereskedők importáltak Magyarországba.[87]

Egyéb cikkek, igy főképpen az ékszerek szállitása mutatja, hogy Magyarországon már a XIII. században sem tudott a hazai iparosréteg a szükségletnek mennyiségileg és minőségileg eleget tenni, s bár a királyi udvarnak kétségtelenül módjában lett volna az igényelt luxuscikkeket Magyarországon beszerezni, velencei kereskedő révén vásárolja meg azokat. Ez amellett tanuskodik, hogy a külkereskedelmi forgalom már ebben a korban sem volt kizárólagosan kiegészitő jellegü. Lényegében tehát már a XIV. század első felében megfigyelhetjük a magyar külkereskedelemnek azon alapvető tulajdonságait, amelyek annyira jellemzőek a későbbi, igy XV. és XVI. századokra.[88]

A jegyzék tételeiből és végösszegének alapján igen éles képet nyerhetünk IV. Béla udvarának életéről, amelyet eddig

[87] V. ö. Kováts Ferenc: i. m. passim, és ugyanennek a szerzőnek másik munkáját: A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetéseink a nyugattal a középkorban. Kny. a Történeti Szemle 1922. évfolyamából 18—42. l.

[88] L. az előző jegyzetben emlitett munkákat.

a források hiánya sürü függönnyel takart el előlünk. Eddig is köztudomásu lehetett, hogy IV. Béla trónralépése és a tatárjárás közötti évek a XIII. századi Magyarországnak talán legzavartalanabb és legnyugodtabb korszaka voltak. A király, szakitva apjának könnyelmü és a királyi javakat elfecsérlő politikájával, kiméletlen szigorral szerezte vissza az apja által eladományozott királyi birtokokat s rövid idő alatt sikerült reorganizálnia a királyi jószágokat.[89] Ugyanekkor az általános fényüzési igények is erősen megnövekedtek, hiszen a XIII. század első fele az európai lovagkor történetének egyik legjellemzőbb fejezete. Tudjuk azt is, hogy IV. Bélának, igényei kielégitésére még a reorganizált patrimonium sem hozott elég jövedelmet s kénytelen volt — bár bizonyos fenntartással — apjának régi politikájához, a regale-jogok bérbeadásához folyamodni.[90] Nagy általánosságban eddig is tudtuk, hogy Béla udvara mindenben megfelelt azon külsőségeknek, amelyek kötelezőek voltak egy lovagkori uralkodó számára. Ennek a pompának fénye eddig azonban csak halvány körvonalaiban élt előttünk; elszórt emlékekre voltunk kénytelenek támaszkodni, hogy rekonstruálni tudjuk a királyi udvar életét. Az ismertetett emlék mintegy tudatositja és világossá teszi előttünk az udvarnak eddig csak sejtett életét s ilyenkor tapasztalhatjuk igazán, hogy a multnak legridegebb, pusztán száraz adatokat közlő forrásából is sokszor mennyi hangulati elemet merithetünk.

A jegyzék ismertetésével kapcsolatban még egy teendőnk lehet. Az apró adatok mozaikköveiből ugyanis meg lehet konstruálni annak a velencei, vagy zárai kereskedőnek alakját, aki IV. Béla udvarának a luxuscikkeket szállitotta. Bármilyen szükszavuak is a jegyzék tételei, mögülük előtünik egy kereskedőnek, a XIII. század közelebbről oly kevéssé ismert kereskedőjének egyénisége. Kiséreljük meg néhány vonással jellemezni ezt a kereskedőegyéniséget és annak tevékenységét.

Wulam, vagy Vilam, a magyar udvarnak szállitója (a jegyzék nevének még két változatát tartotta fenn Wullamy és Wylam formában[91]) a jelek szerint ugyszólván állandóan a király udvarában tartózkodik, sőt elkiséri az udvart annak utazásaira is, hogy mindig rendelkezésre állhasson. Igyekszik teljesiteni minden kivánságot s nem ragaszkodik kizárólagosan kereskedő foglalkozásához, hiszen, mint a jegyzék erről tudósit bennünket, ugy látszik, szivesen áll rendelkezésre az ud-

[89] Hóman: Magyar történet I. 518—519. l.
[90] U. o. 519. l.
[91] A név kétségtelenül azonos a mai Vilmos névvel. Az árpádkori okleveles gyakorlatban a következő változatokban fordul elő: Wyllam, Guilelmus, Guillermus, Vaylermus, Wylhalmus, Wilhelmus, Villermus, Wylmos. L. Szentpétery: i. m. 573. l.

var népének, sőt magának a királynak is, kisebb-nagyobb kölcsönökkel. Wilam annyira belső tagja a királyi udvarnak, a jegyzék az udvar belső ügyeinek oly aprólékos ismeretét tükrözi, hogy Soranzo szinte joggal teszi fel azt, hogy kereskedőnk azonos az ebben az időben szereplő Willermus királyi fólovászmesterrel.[92] Később persze maga is elejti ezt az egyébként egyáltalán nem valószinü feltevést.[93]

Ezeket az adatokat figyelembe véve, lehetetlen nem éreznünk, hogy a jegyzékből, minden szárazsága és szükszavusága ellenére, szinte uj levegő árad, a kezdődő olaszországi korakapitalizmusnak szelleme, amely teljesen átalakitotta az addig szük keretek közé szoritott egyoldalu kereskedőegyéniségeket s uj tipust hoz létre, a vállalkozókereskedő tipusát, aki már teljesen a gyakorlatiasság embere, nem zárkózik be kereskedői működésének előre elgondolt keretei közé s egyedüli szempontja az, hol van remény keresetre és meggazdagodásra. A nagy renaissance-bankároknak, de a nagy renaissance-condottiereknek is előfutárjai ezek a XIII. századi olasz kereskedők. Velencében ekkor már teljesen kialakult ez a tipus, Magyarországon azonban ugyszólván ez az első megnyilatkozása a nyugati korakapitalista szellemiségnek. Hiszen IX. Béla regaleébérlői, bár rendelkeztek bizonyos tőkével, a legjobb akarattal sem nevezhetők egy uj gazdasági szellem megtestesitőinek. Wilam viszont több mint száz évvel előzte meg firenzei kereskedőtársát, Zenobio Masinit, aki mint „mercator regis Hungariae" a magyar király ajánlásával intézi Olaszországban a királyi udvar beszerzéseit.[94] A magyar király részére történt szállitások tényén s azok tárgy- és összegszerü meghatározásán kivül ennek a kereskedőtipusnak első magyarországi felbukkanása a legfigyelemreméltóbb és legszámottevőbb következtetés, amelyet a velencei levéltárban levő jegyzékből merithetünk.

*

Szakszerüség szempontjából elkerülhetetlennek látszott, hogy a jegyzék eredeti szövegét e helyen közöljük. Az egyszerüség kedvéért tartózkodtunk a hosszadalmas jegyzetektől s jóformán csak a Soranzo-tól eltérő olvasásokat regisztráljuk a lap alján. A helyneveket — mint azt bevezető tanulmányunkban is jeleztük — nem igyekeztünk mai, vagy egykori helységekkel azonositani s a bizonytalan olvasásu helyneve-

[92] Vilmos mint fólovászmester, a királyi udvar méltóságai között abban a két oklevélben szerepel, amelyet IV. Béla király trau tartózkodása alatt adott ki s amelyekben a trauiak kiváltságait erősiti meg. L. Szentpétery: i. m. 215—216. l.

[93] Soranzo: i. m. 348. l.

[94] L. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle II. 1895. 245. l.

ket is Soranzo olvasásában közöljük, hogy a további következtetésre némi alapot nyujtsunk. A jegyzék egyes tételeit a könnyebb áttekinthetőség és a bevezető szövegben történt utalások ellenőrizhetőségének érdekében megszámoztuk. Ez a számozás az eredeti szövegben természetesen nem szerepel. A szövegben található és a szokásos paleografiai rövidítésektől eltérő rövidítéseket nem oldtuk fel. Szakemberek számára ezek különben is minden nehézség nélkül érthetők. Ezzel is arra törekedtünk, hogy valóban a jegyzék eredeti szövegét közöljük.

Computus syr Wullamy quod dedit domino Regi in Suris tempore Benedicti prepositi

1 Item primo duos cingulos de smaldo pro XVI marcis qui cinguli XI marcas ponderabant
Item unum samitum pro IV marcis
Item unam purpuram tartarensem pro VII marcis
Item duas pelles manstrecas varias et unum pellicium de varibus pellibus pro XIII marcis
5 Item XV ulnas de gancy pro quatuor marcis datas fratri F. (?)
Ista recepit Benedictus prepositus manibus suis pro Rege
Item domino Regi duos cingulos de smaldo pro XVI marcis
Item unum monile de auro pro XII marcis
Item duas purpuras tartarenses pro XIV marcis
Item quatuor samitos XVI marcis
10 Item XII purpuras deauratas XXXIV marcis
Item XII purpuras simplices pro XII marcis
Item octo purpuras de mediolana pro XVI marcis
Item unam purpuram de lana piscium pro IV marcis
15 Item IIII cultras de scindato pro octo marcis
Item duas manstrecas varias et II pellicia de variis pellibus pro XVIII marcis
Item unum cisum copertorio de argento pro VI marcis
Item unum cingulum de apro pro X marcis, qquem R cinxit
Item unam marcam et tres uncias de albis gemmis pro XVI marcis
20 Item unam peciam de gancy pro IX marcis
Item unum cingulum argenteum pro marca et dimidia
Item unum cingulum argenteum pro VII sertonibus
Item XXVIII marcarum valore mercimonia magistro Stephano
Item duos cingulos argenteos pro III marcis
25 Item unam peciam panni et sex vulnas pro VI marcis
Item magistro Andro XVI vulnas panni et tres anulos aureos pro IIII marcis et dimidia[95]
Item Andre magistro III pecias scindati et duos anulos aureos pro quatuor marcis
Item unum cingulum argenteum boxe pro marca
Item unam peciam de gancy pro IX marcis
30 Item unum scindatum transmarinum pro marca
Item purpuram tartarensem magistro St. pro VII marcis
Item unam manstrecam de armellinis pellibus pro X marcis
Item VI purpuras deauratas pro XVIII marcis
Item unum cingulum argenteum pro marca
35 Item unum scindatum transmarinum pro marca

[95] Soranzo olvasási hibából kifolyólag 6 és fél márkának veszi a tétel összegét.

Item dimidiam marcam ponderantem de albis gemmis pro VII marcis
Item duo monilia magistro Raynaldo pro XV marcis
Item duas purpuras quae dicuntur atabit pro VI marcis
Item duo monilia de auro domino Regi pro XXXIIII marcis
Item unum cingulum argenteum quod ponderabat quatuor marcas et dimidia pro VII marcis
Item duos cindatos transmarinos pro II marcis
Item in valore X marcarum mercimonia Nicolao de Zobellis (?)[96]
Item magistro St. duas purpuras transmarinas quae nominantur imperiales pro XX marcis
Item eidem dimidiam marcam ponderantem de albis gemmis pro VII marcis
Item duo atabit pro sex marcis domine Regine
Item unum sertum aureum pro XX marcis
Item magistro Ajudo mercimonia pro XX marcis ad ra R.[97]
Item unum cindatum resorcii magistro St pro marca et ½
Item unam manstrecam variam pro V marcis datam magistro B.
Item duo atabit pro VI marcis quas dedit Regine
Item IIII cindatos transmarinos eidem pro IIII marcis
Item duos cindatos transmarinos pro II marcis[98]
Item duo atabit pro VII marcis
Item unum atabit pro III marcis quod habuit Regina
Item unam purpuram quae dicitur imperialis pro XX marcis
Item duo pellicia volpina pro duabus marcis
Item unum sertum de auro pro XL marcis quod dedit dominus Rex magistro Jvachino
Item duo atabita pro VI marcis
Item duas purpuras deauratas de melan pro X marcis
Item duos cindatos transmarinos pro II marcis Racio de Potok
Item unum cingulum argenteum qui ponderabat XI marcas in Serto (?) pro XVII in vom (?)
Item IX vulnas de gancy pro IX sertonibus
Item unum cingulum argenteum qui ponderabat sex marcas et unc quem magister A. recepit ad rationem R mar IX
Item unum cindatum de resorcii pro III marcis
Item LIX vulnas de gancy pro XV marcis ad vestiendum capellanos domini Regis quas a M. tulit
Item XIV pecias cindati pro sorratra eisdem pro XXI marcis quas A. magister recepit
Item unam purpuram deauratam pro III marcis
Item XVI vulnas de gancy et cindatum de Luka pro sorratra capellano domini Reg pro V marcis et dimidia
Item XV vulnas de gancy pro IIII marcis quas dedit magistro Raynaldo eiusque fratri J?
Item in valore V marcarum mercimonia archiepiscopo Colocensi
Item duas purpuras transmarinas quae dicuntur imperiales pro XX marcis quas dominus R magistro Egidio dedit
Item unam purpuram tartarensem pro VII marcis
Item duo cindata de resorcii pro VI marcis
Item unam purpuram deauratam pro III marcis

[96] A név nehezen olvasható; nem változtattuk meg Soranzo olvasását, de éppenugy lehet Zobolh is.

[97] Az eredeti nék Egidius volt, ezt azonban a másoló áthuzta és föléje irta az Aiudus nevet.

[98] Áthuzva: pro domine Regine.

Item XV vulnas de gancy et duo cindata de transmari pro VII marcis quas dedit Verneryo
Item unam purpuram deauratam pro III marcis quam iussit dominus Rex tas[98a] Cumanie dari
Item unam manstrecam variam pro V marcis quam dedit dominus Rex magistro Dominico
Item eidem unam purpuram transmarinam pro VI marcis
Item duas purpuras de auro de melan pro X marcis quas dedit magistro C (?) tavarnicorum
Item X vulnas de gancy pro II marcis et dimidia quas dedit nunciis de Pulgaria
Item pro valore X marcarum de mercimoniis Dominico magistro quae B prepositus jussit verbo R.
Item LXXXX marcas quas dominus Rex recepit ad rationem suam pro Regina
Item LXXX marcas magistro Arnoldo quas B. prepositus jussit verbo Regis
Item unum atabit pro III marcis Chak bano
Item octo atabita pro XXIIII marcis quae dedit Cuma
Item quatuor cindatos vergulatos pro IIII marcis quos dominus Rex dedit Cumanis
Item duos samitos pro octo marcis eisdem
Item unam purpuram transmarinam quae dicitur imperialis pro X marcis quam R recepit
Item unam purpuram depiscibus pro V marcis quam dedit magistro Egidio
Item XVII marcas pro pignore magistri Egidii quas Benedictus prepositus jussit verbo Regis
Item unum cingulum argenteum quod ponderabat IIII marcas pro VI marcis quod B prepositus recepit
Item unum samitum pro IIII marcis B prepositus
Item unum atabit pro III marcis magistro Jacobo
Item unum atabit pro III marcis magistro Nicolao
Item unum gansytum pro IIII marcis magistro Raynaldo
Item unum atabit pro IIII marcis magistro Yvachino
Item unum cindatum de Luk pro marca et dimidia ioculatori domine Regine quem R iussit
Item IX samitos et unum gancitum pro XL marcis quos dominus R recepit et dedit Cumanis
Item unum aureum de palax pro X marcis quod dedit R magistro Ugud
Item unum gancitum pro IIII marcis pro domino R
Item XIIII marcas[99] pro pignore magistri Egidii quas Rex iussit reddere ad suam racionem
Item X marcas quas R iussit B preposito dare
Item VIII marcas pro pignore magistri Dominici quas Rex iussit reddere suam racionem

(A pergamen hátlapján.)

Item VI marcas pro pignore Chak quas R iussit reddere[100]
Item IIII marcas pro samito quem iussit dare eidem
Item II marcas magistro Johanni medico Regis
Item unum anulum boxe pro dimidia marca

[98a] Soranzonál: Tos; esetleg Tas személynév.

[99] Soranzo szövegkiadásában XV márka. Az olvasás kétségtelenül XIIII márka.

[100] A szöveg e helyen teljesen elmosódott. A hiányzó szavak kiegészithetők a 101. tétel mintájára: ad suam racionem.

Item unam crucem auream pro III marcis domino R.
Item III marcas pro prignore magistri St. quas Rex iussit . . .
Item unum anulum aureum pro II marcis quod B. prepositus recepit
Item duas pecias de gancy quarum unam dedit Laurentio f. Rem et aliam comiti Demetryo, quando fuit iuxta Goron
Item LV marcas in valore quas dedit syr Wilam domino Re mercurio ssulati (?)[101] quas dedit Cumanis
Item C marcas in mercimoniis in purpuris et syndonis in Ugacha
Item CXXX marcas in pannis et syndonis quos dedit domino Regi in Wach
Item in Potok duas purpuras deauratas transmarinas quas magister A recepit pro X marcis
Item III marcas de primo debito Summa centenara XIIII et LIIII marcas
I Nota quod syr Wilam suscepit ex isto debito in Syrmia C marcas minus[102] X marcis quas Benedictus prepositus eidem dedit de collecta.
Item LX marcas quas dedit magister Lodomerius eidem syr Wilamo in silvis de Lompert
Item postea LXXV marcas dedit Benedictus prepositus eidem in salibus in Zeloch
Item postea in Bistrka suscepit CCLX et unam marcas quas dedit magister Andreas
V Item dominus Rex solvit Regine CL marcas fini pro Wilamo
Item B. prepositus Bude in domo Valterii pro rege Wylamo solvit C marcas fini de argento de Semluhe

[101] Soranzo olvasásában „a currio sulati" szerepel; az első szó inkább mercurio-nak látszik, a második világosan, a sor fölé irva ssulati; jelentését nem sikerült megoldani.

[102] Soranzo szerint n(?); olvasása világosan minus.

Huszti Dénes.

A Keynes-féle beruházási szorzószám.

I.

A klasszikus közgazdaságtan tanitása szerint a gazdasági egyensuly állapota a teljes foglalkoztatottsággal esik egybe. Ez a tanitás arra a Say-féle tételre támaszkodik, mely szerint minden kinálat létrehozza a maga keresletét, oly értelemben, hogy az összesitett keresleti ár megegyezik az összesitett kinálati árral a termelés és a foglalkoztatottság terjedelmének bármely fokán. Szabad versenyt tételezve fel, önkéntelen munkanélküliség eszerint nem is fordulhat elő, mert ha a munka kinálata nagyobb, mint a kereslet, akkor alacsonyabb bérszinvonal mellett alakul majd ki a gazdasági egyensuly. A klasszikus közgazdaságtan ezért csak átmeneti jellegü, önkéntes (szakszervezeti politikára visszavezethető), vagy legfeljebb a piac tökéletlenségéből eredő, surlódási munkanélküliséget ismer.

Ezzel a tanitással szemben foglal állást Keynes a foglalkoztatottság, a kamat és a pénz összefüggéseit tárgyaló általános elméletében.[1] Szerinte a „minden kinálat létrehozza a maga keresletét" elve főként pszichológiai tényezőkre visszavezethető okoknál fogva nem érvényesül teljes mértékben a gazdasági életben, ami aztán a foglalkoztatottság terjedelmének csökkenéséhez vezet. Keynes szerint a gazdasági életben ennélfogva olyan *egyensulyi* helyzet is kialakulhat, melyben *önkéntelen* munkanélkülieket találunk.

A klasszikus elmélet tételei csak teljes foglalkoztatottság esetében érvényesek, mondja Keynes, és igy a klasszikusok által szem előtt tartott helyzet csak egyik különleges esete az ő *általánosnak* nevezett elméletének.

Keynes általános elméletében behatóan vizsgálja azokat a tényezőket, amelyektől a termelés és a foglalkoztatottság terjedelme függ és ilymódon igyekszik a munkanélküliség csökkentésére alkalmas eszközöket megtalálni.

[1] J. M. Keynes, The General Theory of Employment Interest and Money. London. Macmillan 1936. Német kiadása: Allgemeine Theorie der Beschäftigung. des Zinses und Geldes. München u. Leipzig. Duncker u. Humblot 1936. A szöveg zárjelben közölt utalásai az angol kiadás oldalszámaira vonatkoznak.

Ha a foglalkoztatottság terjedelme nő — mondja Keynes, — egyéb tényezők változatlanságát tételezve fel, a társadalom reáljövedelme is nőni fog. Növekedik ennek következtében a társadalom fogyasztása is. Csakhogy, mint azt Keynes *társadalompszichológiai törvényszerüségként* emliti, a társadalom fogyasztása kisebb mértékben fog emelkedni, mint a jövedelme. A megnövekedett fogyasztás igy nem veszi fel megfelelő mértékben a kiterjesztett termelés által előállitott fogyasztási javakat, ami aztán a termelés visszaeséséhez és a foglalkoztatottság terjedelmének is a csökkenéséhez vezet. Ez a nem kivánatos jelenség csak ugy kerülhető el, ha a termelés kiterjesztése esetén, a fogyasztási javak iránti kereslet aránylagos csökkenésével járó hézagot a termelő javak fokozódó előállitása, az erre forditott beruházások emelkedése tölti ki. Ellenkező esetben a vállalkozók bevételei kisebbek lesznek annál, mint amennyi a foglalkoztatottság adott terjedelmének jövedelmező fenntartásához szükséges. A foglalkoztatottság terjedelme tehát a társadalom fogyasztásának változatlansága esetén a folyó beruházások nagyságától függ. (27. o.)

Hogy a társadalom milyen mértékben fogja jövedelmét fogyasztási javak vásárlására forditani, azt a kérdéses társadalomra nézve jellemző *fogyasztási hajlandóság* fejezi ki. Ez a fogalom, mely tehát a társadalom fogyasztásának és jövedelmének viszonyát jelenti, alapvetően fontos szerepet játszik Keynes elméletében.

Keynes pszichológiai törvényének megfelelően, ha a foglalkoztatottság és ezzel a társadalom jövedelme nő, a járulékos fogyasztás kielégitése még nem teszi indokolttá az *egész* járulékos foglalkoztatottságot. Keynes arra a következtetésre jut, hogy a foglalkoztatottság csak a folyó beruházások *egyenlő ütemü* gyarapodásával növelhető, hacsak nem történik változás a társadalom fogyasztási hajlandóságában. (98. o.) Az uj beruházások uj keresletet is jelentenek majd, ennek továbbgyürüző hatása pedig olyan uj egyensulyi állapothoz vezethet, mely a foglalkoztatottság nagyobb terjedelmével lesz kapcsolatos. Uj, járulékos beruházásokon keresztül vezet tehát az ut a munkanélküliség csökkentéséhez.

Keynes általános elméletében behatóan vizsgálja a járulékos beruházások által előidézett, másodlagosnak nevezhető állapotnak, a kiinduló, elsődleges gazdasági helyzethez való viszonyát. (113—131. o.) E viszony mértéki alakulásának felderitésére szolgál nála az u. n. *beruházási szorzószám*, mely megmondja, hogy a beruházások bizonyos emelkedése *hányszorosával* fogja a társadalom összjövedelmét növelni. Ebből következtet Keynes a foglalkoztatottak számának növekedésére is. Ha valamely társadalomban adva van a fogyasztási hajlandóság, ugy a szorzószám Keynes szerint pontos össze-

függést állapit meg az összfoglalkoztatottság, a jövedelem és ennek a beruházásra eső hányada között.[2] A foglalkoztatottság elméletének ez a szorzószámfogalom elválaszthatatlan részét alkotja. (113. o.)

Keynes emlitett pszichológiai törvénye szerint a reáljövedelmek változásával a fogyasztás ugyanolyan irányban, de kisebb mértékben változik. Az egyesek általában hajlandósággal birnak arra, hogy jövedelmük növekedésével fogyasztásukat is növeljék, csakhogy kisebb ütemben, mint ahogyan jövedelmük emelkedik. Keynes tehát felteszi, hogy a fogyasztás (C_w) növekménye kisebb, mint a jövedelemé (Y_w), vagyis $\triangle Y_w > \triangle C_w$, és igy a fogyasztási hajlandóság is a jövedelem különböző fokain más és más értéket mutat. (Az indexjelzés arra utal, hogy Keynes a szóbanforgó mennyiségeket u. n. béregységekben méri. Ennek jelölése: w.) A fogyasztás növekményének a jövedelem növekményéhez való viszonyát egy adott jövedelmi fokon Keynes a *fogyasztási határhajlandóságnak* nevezi. Jelölése: $\frac{\triangle C_w}{\triangle Y_w}$. Ennek a viszonynak az értéke annál nagyobb, minél nagyobb része fog a jövedelemnek fogyasztásra fordítódni. A fogyasztási határhajlandóság ismerete azért fontos, mondja Keynes, mert ebből tudjuk meg, hogy a jövedelem legközelebbi növekményének miként kell megoszlania fogyasztás és beruházás között. A jövedelem el nem fogyott része Keynes szerint befektetődik, tehát

$$\triangle Y_w = \triangle C_w + \triangle I_w \ldots\ldots 1$$

ahol $\triangle I_w$ a beruházások növekményét jelenti.

A beruházási szorzószám, vagyis a jövedelem növekményének és a beruházások növekményének a viszonya $= \frac{\triangle Y_w}{\triangle I_w}$. Jelölése: k. Igy

$$\triangle Y_w = k . \triangle I_w \ldots\ldots 2$$

A beruházási szorzószám és a fogyasztási határhajlandóság értékei egymást kizárólagosan meghatározzák. Ugyanis az 1. egyenletből [3]

[2] A német fordító itt értelemzavaróan „Zinsfuss"-t ir rate of investment helyén. (Német kiadás, 97. o.) Valószinüleg a rate of interest hasonló hangzása okozott zavart.

[3] $\triangle I_w = \triangle Y_w - \triangle C_w$, $\frac{\triangle I_w}{\triangle Y_w} = 1 - \frac{\triangle C_w}{\triangle Y_w}$, $\frac{\triangle Y_w}{\triangle I_w} = \frac{1}{1 - \frac{\triangle C_w}{\triangle Y_w}}$.

$$\triangle Y = \frac{1}{1 - \frac{\triangle C_w}{\triangle Y_w}} \cdot \triangle I_w \text{ és igy}$$

$$k = \frac{\triangle Y_w}{\triangle I_w} = \frac{1}{1 - \frac{\triangle C_w}{\triangle Y_w}} \ldots\ldots 3$$

utóbbi egyenlet megadja a szorzószám értékét, ha a fogyasztási határhajlandóság ismeretes. Ha pedig a szorzószám az ismert mennyiség, a fogyasztási határhajlandóság értékét a

$$\frac{\triangle C_w}{\triangle Y_w} = 1 - \frac{1}{k} \ldots\ldots 4$$

egyenlet fejezi ki.

Ebből az összefüggésből kitünik, hogy minél nagyobb egy társadalomban a fogyasztási határhajlandóság, annál magasabb lesz ott a szorzószám értéke is.

Valamely társadalomban egyéb tényezők (technikai fejlettség foka, bérek, stb.) változatlanságát téve fel, az összjövedelem: Y Keynes szerint a foglalkoztatottság terjedelmétől: N-től fog függeni. Bár Keynes maga is elismeri, hogy az összfoglalkoztatottság szerkezeti összetételének különbözősége szerint ugyanannak az N értéknek különböző Y érték felelhet meg, mégis megközelitőleg jó eredményhez vél jutni akkor is, ha a két mennyiségnek *arányos változását* tételezi fel. A beruházási szorzószám alakulásának vizsgálatánál Keynes elméletében az összjövedelmek tehát a foglalkoztatottság terjedelmével együtt, ugyanolyan arányban emelkednek, vagy csökkennek.

Erre épiti Keynes azt a további feltevését, mely szerint a beruházási szorzószám az u. n. foglalkoztatottsági szorzószámmal egyenlő értékünek tekinthető. A foglalkoztatottság szorzószáma, mely a beruházási szorzószámtól fogalmilag különbözik, azt a viszonyt fejezi ki, amely az összfoglalkoztatottságnak a járulékos beruházások által előidézett növekménye, és e beruházásokkal közvetlenül kapcsolatos foglalkoztatottságbeli növekmény között fennáll. Ez a szorzószám tehát azt határozza meg, hogy a beruházási iparágakban előálló foglalkoztatási többletnek hányszorosát teszi ki az összfoglalkoztatottságnak ezzel kapcsolatos emelkedése.

Keynes mármost felteszi, hogy az N foglalkoztatottság mellett előálló Y jövedelem részben fogyasztásra: C, részben pedig beruházásokra: I, fordítódik. Hogy milyen arányban, az a szóban forgó társadalomra rövid idejü szemlélet mellett jellemző fogyasztási határhajlandóságtól függ. Ha a társadalom fogyasztási pszichológiája ugy alakul, hogy jövedelmének pél-

dául 90%-át fogyasztja el, vagyis ha $\frac{C}{Y} = \frac{9}{10}$ akkor a beruházási szorzószám értéke (l. 3. egyenletet), $k = 10$. Ez Keynes szerint annyit jelent, hogy egy uj beruházással előidézett járulékos foglalkoztatottság esetén az összfoglalkoztatottság ennek 10-szeresével fog emelkedni, feltéve természetesen, hogy a beruházásokat más irányban nem csökkentik. Ugyanis a beruházás és a jövedelem az illető társadalomban ugy arányolott egymáshoz, mint 1:10. Tehát x beruházásnak 10. x jövedelememelkedés felel majd meg. Mivel Y és N arányosan változnak, az összfoglalkoztatottság is az uj beruházás, mondjuk közmunkák által előidézettnek 10-szeresével fog Keynes szerint emelkedni.

Ez a folyamat a gazdasági életben ugy megy végbe, hogy a járulékos beruházás által munkához jutottak jövedelmük egy részét elfogyasztván, ezáltal előmozditják a fogyasztási javak iparát is, ami ujabb munkalehetőségeket támaszt, és az igy továbbgyürüző hatások következtében az összfoglalkoztatottság az uj beruházások által közvetlenül előidézettnek többszörösével emelkedik.

Minél jobban megközeliti a fogyasztási határhajlandóság az egységet, annál inkább fognak kis változások a beruházásban viszonylag jelentős másodlagos hatásokat kiváltani az összfoglalkoztatottságban, minthogy annál magasabb lesz a szorzószám értéke is. Keynes szerint a fogyasztási határhajlandóság abban a mértékben, amint a teljes foglalkoztatottság állapotához közeledünk, állandóan csökken. (A többször emlitett pszichológiai törvénynek megfelelően, minthogy ezáltal a társadalom jövedelme is emelkedik.) Kisebbedik tehát a szorzószám értéke is. Ezzel magyarázza Keynes, hogy egy bizonyos összegü járulékos beruházás sokkal nagyobb hatást fog a foglalkoztatottság emelésére sulyos munkanélküliség idején kifejteni, mint később, amikor a teljes foglalkoztatottság állapotát már jobban megközelitették.

Végeredményben — mint látjuk, — a szorzószám célja feleletet adni arra a kérdésre, hogy ha valamely társadalomban, amelyben munkanélküliek vannak, bizonyos mértékü járulékos beruházások eszközöltetnek, milyen másodlagos hatásokat fog ez az összjövedelem, illetőleg a foglalkoztatottság terén kiváltani? Vagy pedig az adott és a keresett tényezőket felcserélve, hogy az összjövedelemnek a munkanélküliség megszüntetéséhez szükséges emelése milyen mértékü járulékos beruházást igényel?

II.

Az eddigiekben igyekeztünk Keynes szorzószám-elméletét megvilágitani. Az egész „általános elméletből" csak annyit vázoltunk, amennyi az összefüggések megértésére szükséges volt. A következőkben értékelő szempontból vizsgáljuk Keynes szorzószám-elgondolását, anélkül azonban, hogy az „általános elmélet" egyéb tételei tekintetében állást foglalnánk.

Keynes szerint, ha a foglalkoztatottság nő, ezzel a társadalom reáljövedelme is emelkedik, de fogyasztása csak kisebb arányban fog emelkedni. A fogyasztási határhajlandóság tehát nem állandó a foglalkoztatottság minden fokán. Keynes valószinünek tartja, hogy a foglalkoztatottság gyarapodásával csökken, ami a szorzószám értékének is fokozatos csökkenését jelenti. Igy, ha valamely társadalomban pl. uj, járulékos beruházások eszközöltetnek, akkor más értéket mutat a szorzószám a másodlagos hatások kifejlődése után, mint aminő értéke a kiinduló helyzetben volt. Ez annyit jelent, hogy az eredeti helyzet által meghatározott szorzószámmal beszorozva, *nem* kapom a valóságban, — Keynes pszichológiai törvényének megfelelően — mutatkozó képet. Nyilvánvaló, hogy az eltérés annál jelentékenyebb, minél nagyobb mértékü beruházásról van szó. Ezt látja Keynes is. A nehézséget mármost ugy akarja megoldani, hogy a szorzószám azon *átlagértékének* alkalmazását ajánlja, amely a változás szakában mutatkozó átlagos fogyasztási határhajlandóságnak felel meg. (121. o.) Arra azonban Keynes már nem válaszol, hogy a fogyasztási határhajlandóság e változását miként állapithatnók előre meg? A kiindulási állapotnak megfelelő értéket — tegyük fel. — tapasztalati uton megismerhetem. A változás irányát is tudom. De ebből még nem lehet átlagot számitani!

Ha pedig a fogyasztási határhajlandóság pontos ismerete nem annyira lényeges, ez azt jelenti, hogy a szorzószám maga sem fontos, mert hiszen ez nem egyéb, mint a fogyasztási határhajlandóságnak egy igen érzékenyen változó függvénye. Ha a fogyasztási határhajlandóság értéke pl. $\frac{9}{10}$, akkor 2%-os tulbecsülése ennek a viszonynak már kb. 22%-os eltérést jelentene a szorzószám, és ezzel egyidejüleg a kiszámitandó jövedelememelkedés értékében is. Mindenesetre a fogyasztási határhajlandóság alacsonyabb fokán ez a hibalehetőség is kisebb.

Ennél a kérdésnél önként felmerül a fogyasztási határhajlandóság *mérésének* a problémája. Keynes ezzel kapcsolatban csak az idevonatkozó statisztikai adatok fogyatékosságában lát nehézséget. (127. o.) Valószinü azonban, hogy a fogyasztási határhajlandóság fogalmából folyó elvi nehézségek sokkal komolyabb akadályt jelentenek, mint az idevágó sta-

tisztikák hiánya. Ezt látszanak igazolni a nemzeti jövedelem számításának jelenleg is fennálló nehézségei.

A gyakorlati alkalmazhatóság kérdésénél fontosabbak Keynes szorzószám-elméletének *elvi alapjai* ellen emelhető kifogások.

Amikor Keynes a járulékos beruházások által előidézett összjövedelem-emelkedésből a foglalkoztatottság terjedelmének növekedésére következtet, arra a *feltevésre* támaszkodik, hogy a jövedelmek és a foglalkoztatottság arányosan változnak. (116. o.) Eszerint, ha a foglalkoztatottság pl. ⅓-ával nő, akkor ez az összjövedelemnek is ⅓-dal való növekedését jelenti. Ilyenkor a társadalom fogyasztása is növekedik, de Keynes alapvető pszichológiai törvénye szerint kevésbé, mint ahogy jövedelme emelkedett. Keynes-nek ez az állitása imént említett feltevésével ellentmondásban van. Ha ugyanis a jövedelmek és a foglalkoztatottság terjedelme arányosan változnak, a Keynes-féle értelmezés szerint ez a két mennyiség viszonyának, vagyis az egy fejre eső jövedelemnek az állandóságát kell, hogy jelentse. Fenti példánkban az ⅓-os összjövedelem-emelkedéssel ⅓-dal több foglalkoztatott áll szemben. A jövedelem és a foglalkoztatottság terjedelme nagyobb lett, de a kettőnek a viszonya, az egy fejre eső jövedelmi hányad nem változhatott. Ez Keynes feltevéséből következik. Ha azonban az egyesek jövedelme nem lett több, miért csökkent volna — amint azt Keynes állitja, — a fogyasztási határhajlandóság?

Amonn helyesen veti itt fel Keynesszel szemben, hogy az ő pszichológiai törvénye csak az egyesekre eső jövedelmek növekedésének esetében alkalmazható, és nem akkor, midőn pusztán az egyes jövedelmek száma szaporodik.[4] Nem lehet itt az egyes emberre érvényes pszichológiai törvényt minden további nélkül a társadalomra, mint egészre átvinni, és arra vonatkoztatni.

A termelésből előálló jövedelmek és a foglalkoztatottak száma arányos változásának feltételezésével szemben nem érdektelen, ha a következő, igen jellemzőnek tekinthető adatokra mutatunk rá: az 1932-től 1935-ig terjedő időszakban az ipari termelés (Keynes a termelés eredményéből vezeti le az összjövedelmet (63. o.) 33%-kal emelkedett. Ugyanezen idő alatt az egyesek által teljesitett munkaórák száma 25%-kal, a foglalkoztatottság foka pedig 20%-kal növekedett.[5] Ezek az adatok 9 ipari államra vonatkoznak, melyek a világ ipari termelésének kb. 77%-át képviselik.

A munkanélküliség csökkentését célzó járulékos beruhá-

[4] V. ö. A. Amonn: Keynes', „Allgemeine Theorie der Beschäftigung". Jb. für Nationalökonomie und Statistik. Band 147. Heft 1., 2.

[5] V. ö. Revue de la situation économique mondiale. 1935/36. S. D. N. Genève, 1936. 75. o.

zások eredményességét Keynes végül is *két tényezőtől* teszi függővé. Ezek: a beruházás nagysága és a társadalom fogyasztási határhajlandósága, melytől a szorzószám értéke függ

A beruházásokkal kapcsolatban Keynes csak azok nagyságát veszi figyelembe. Ezzel szemben nehéz elképzelni, hogy a másodlagos hatások kialakulása, az eredményességnek kérdése független volna attól, hogy hová, mely termelési ágakba történnek azok a beruházások?

A közgazdaságtanban gyakran kisért a mennyiségi szemlélet tulzott előtérbe nyomulása a minőségi szempontok rovására. Az ilyen eljárás az élettől távol álló eredményekhez vezet. Nem kevésbé fontos kérdés a gazdasági életben, hogy milyen javakat termelek, mint az, hogy mennyit termelek.

Ilyen egyoldaluan mennyiségi szemlélet vezeti Keynest, midőn a beruházások tárgyát nem nézi, sőt jobb hiján teljesen improduktiv beruházásokat is alkalmasaknak tart a munkanélküliség leküzdésére. (129. és köv. o.) Nézetünk szerint, ha a beruházásokat piramisok épitésére forditjuk és arra, hogy a földbe lyukakat furassunk, ezzel még nem teremtettünk munkát. Ez nem az élet anyagi feltételeiről való gondoskodás (a gazdálkodás) szolgálatában végzett emberi erőkifejtés, ez tehát nem munka. Az effélékre forditott „invesztició" inkább munkanélküli segélynek tekinthető, melynek emliteni szokott káros erkölcsi hatásait ellensulyozhatják a fenti improduktiv „munkák". Ilyen megoldás nem csökkenti a munkanélküliséget, hanem a társadalom egyik részével eltartatja a másikat.

A másik tényező, melytől a foglalkoztatottság gyarapodása uj beruházások esetén függ, Keynes szerint a társadalom fogyasztási pszichológiája. Ezzel a nézettel szemben egészen nyilvánvaló, hogy a társadalom fogyasztási határhajlandósága még nem egyesiti magában mindazokat az el nem hanyagolható tényezőket, melyektől a másodlagos hatások kialakulása függ. Érzi ezt Keynes is, mikor azt irja, hogy ha egy kormány pl. közmunkák utján 100.000 embert járulékosan foglalkoztat és a szorzószám értéke 4, akkor „nem vehetjük biztosra", hogy az összfoglalkoztatottság 400.000-rel fog gyarapodni. (119. o.) Fel is sorol néhány tényezőt, melyek a beruházások visszahatásaként érvényesülve, csökkenteni fogják a szorzószám segitségével kiszámitott másodlagos hatásokat. Ilyen pl. a kamatláb valószinü emelkedése folytán a beruházásoknak más irányokban való megszoritása, továbbá a külfölddel való kereskedelmi kapcsolatokból előállható helyzet, melynél a továbbgyürüző kereslet külföldi termékek felé irányulva, idegen államban növeli a foglalkoztatottságot. Ilyen tényezők figyelembe vétele már közeledést jelent a való élethez, de egyuttal távolodást is a szorzószám elméleti alapjától.

Eddigi vizsgálódásunk során azt az eljárást követtük, hogy egyre alapvetőbb tételeit elemeztük a szorzószám elméletének és mind mélyebben rejlő hibáira mutattunk rá. Most rátérünk az alapfeltevésre, mely Keynes legmerészebb tételét tartalmazza.

Ismerve a társadalom jövedelmének nagyságát és ennek fogyasztás-beruházás közti megoszlását, meg tudom állapitani a definiciónak megfelelő szorzószámértéket. De ebből nem lehet arra következtetni — mint azt Keynes teszi, — hogy ismerve a beruházásoknak egy uj értékét és az előbbi helyzetből meghatározott szorzószámot, ezekből már meg tudom állapitani a másodlagos helyzetnek megfelelő összjövedelmet. Mert a gazdasági életben nincs jelen egy olyan titokzatos erő, mely a beruházások megnövekedése esetén automatikusan felszöktetné a társadalom fogyasztásának mennyiségét és a jövedelmeket oly mértékben, hogy ezzel a fogyasztás-beruházás korábbi (illetőleg a „pszichológiai törvény" figyelembevételével módositott) aránya ismét helyreálljon. (184. és 248. o.) Röviden: igaz az, hogy a jövedelem emelkedésének a beruházás k-ad részét teszi ki, de ebből még nem következik, hogy ha a beruházásokat emelem, a jövedelem ennek k-szorosával fog emelkedni. A fennforgó esetben az ok kizárólagosan meghatározza az okozatot (tegyük fel!), de nem megforditva. Nem volna tehát szabad Keynesnek visszafelé következtetve azt állitani, hogy ha a beruházásokat növeljük, akkor a társadalom jövedelme olyan összeggel fog elmelkedni, mely megfelel a járulékos beruházások és a szorzószám értéke szorzatának. (115. o.) Találóan jellemzi ennek az okoskodásnak hibás voltát a következő hasonlat. Ha valaki rosszul lett, mert nyers gyümölcsöt evett, ebből most nem lehet megforditva következtetni, hogy az illető nyers gyümölcsöt evett, mert rosszul lett.[6] Keynes egészen könnyedén ugy magyarázza a fenti elgondolását, hogy a beruházás nem növekedhetik anélkül, hogy a társadalom kész ne volna megtakaritását is növelni. Ezt pedig rendszerint nem fogja megtenni anélkül, hogy jövedelme is ne emelkednék. (117. o.)

Ugy látszik, Keynes nem veszi észre, hogy circulus vitiosus-ban mozog. A beruházások növelését ajánlja az összjövedelem (és ezzel a foglalkoztatottság) emelésére és ugyanakkor kifejti, hogy a beruházások növekedése a társadalom jövedelmének emelkedését tételezi fel.

A fogyasztási határhajlandóság fogalma és ezen keresztül a beruházási szorzószám elmélete, mint látjuk, nem adja kezünkbe azt az univerzál-kulcsot, mely feltárná előttünk a társadalom jövedelmének és a foglalkoztatottság terjedelmé-

[6] V. ö. E. C. van Dorp, A Simple Theory of Capital, Wages and Profit or Loss, London. King & Son. 1937. 225. o.

nek a járulékos beruházások révén bekövetkező változását. A szorzószám elméletének tárgyalásánál Keynes megemliti, hogy ezt a fogalmat R. F. Kahn honositotta meg a közgazdaságtan elméletében.[7] Kahn idézett cikkében a járulékos beruházásoknak a munkanélküliség csökkentésére való hatását elemzi. A probléma tehát azonos azzal, melyet Keynes a beruházási szorzószám elméletével vél megoldhatónak. Eltekintve attól, hogy a „szorzószám" kifejezés Kahn cikkében elő sem fordul, Kahn egészen más alapokra helyezi a probléma megoldását, mint Keynes. Kahn az uj beruházásokkal előidézett járulékos jövedelmek továbbgyürüzését vizsgálja, a végtelen geometriai haladvány összegének képletét alkalmazva. Elsősorban a tényleges angol viszonyokat tartva szem előtt, Kahn a másodlagos hatások kialakulásánál várhatóan közreható tényezőket nagy körültekintéssel veszi figyelembe. Azt a viszonyt, melyet Kahn az elsődleges és másodlagos foglalkoztatottság arányaként végeredményben megállapit, semmiképpen sem lehet szorzószámnak nevezni a Keynes-féle értelemben. A különbség leginkább ugy jelemezhető, hogy ha Keynes szorzószámelmélete helyes volna, akkor bármilyen összegü járulékos beruházásnak, pl. magyarországi hatásait kiszámithatnók, csak a fogyasztási határhajlandóságot kellene ismerni. Kahn módszerét alkalmazva, az ő egész vizsgálódását ujból le kellene folytatni, az itteni adottságoknak megfelelő módositásokkal. Ilyen irányu kutatást végeztek nálunk Keményffi János és Mitnitzky Márk „Egy munkaszerzési akció előreláthatható eredményei Magyarországon" cimü tanulmányukban.[8] Ez a tanulmány a járulékos forgalomemelkedést veszi vizsgálódási alapul, amit aztán a foglalkoztatottság fokozódásának indexéül tekint. Különös érdeme ennek a munkának a forgalomemelkedés továbbgyürüzési szakában u. n. „kieséseket" okozó tényezők gondos felkutatása és mérlegelése.

A most emlitett kutatások nem kivánnak uj elméletet felállitani, hanem a szerkezeti adottságokat figyelembe véve, megkisérlik a mennyiségi folyamatokat felbecsülni. Ez a helyes megoldás utja.

Keynes szorzószámelméletével magyarázza azt a jelenséget is, hogy nagyobb munkanélküliség esetén az uj beruházások több eredménnyel járnak, mint amikor a társadalom a teljes foglalkoztatottság állapotát jobban megközeliti. Amint ugyanis a foglalkoztatottak száma, és ezzel a társadalom összjövedelme nő, a szorzószám értéke csökkenni fog, és igy a járulékos beruházásoknak is kisebb hatása lesz. Sokkal va-

[7] R. F. Kahn, The Relation of Home Investment to Unemployment. The Economic Journal. Volume XLI. June 1931. 173. o.

[8] M. Gazdaságkutató Intézet 10. sz. különkiadványa. Budapest. 1935.

lószinübb a Keynes által emlitett jelenségnek az a magyarazata, mely szerint minél nagyobb foku a munkanélküliség, és ami ezzel együtt szokott járni, minél kisebb a termelőkapacitás kihasználtsága, a megnövekedett kereslettel szemben annál rugalmasabb kinálat fog állni, ami a továbbgyürüzés folyamatát is inkább fogja elősegiteni.

Ha pedig a szorzószám elmélete csak annyit akar mondani, hogy a társadalom jövedelmének aránylag kis részét kitevő ingadozások a beruházások összegében *sokszorosan* nagyobb változásokat idéznek elő az összjövedelmek és a foglalkoztatottság terjedelmében (122. o.), akkor ezzel nem mond ujat, mert a járulékos beruházások továbbgyürüzve sokszorozódó hatását a közgazdasági elmélet már eddig is ismerte. Viszont Keynes érdemeként emeljük ki, hogy nyomatékosan mutat rá a jövedelmek különböző felhasználási módjában megnyilatkozó társadalompszichológiai tényezőknek a vizsgált továbbgyürüződési folyamat alakulásában közreható fontos szerepére. A fogyasztási határhajlandóság fogalmának kidolgozása által Keynes értékes és figyelemreméltó szempontokkal járult hozzá az uj beruházások másodlagos hatásait kutató elmélet munkájához.

Bartha József.

Az univerzalizmus hivei és birálói. (II.)

2.

Bankpolitika.

A „bankpolitika“ azokat a szisztematikus összefüggéseket akarja kidolgozni, amelyek a bankelméletet összefüzik a közgazdaságtan egészével. Ebben a törekvésében a „rendi“ pénzelméletet veszi alapul s mindezzel a hitelkiterjesztésre támaszkodó gazdaságpolitikának és hatásainak megértésére képesit.

Az uralkodó felfogás a bankokban a hitelközvetités intézményeit látja: idegen tőkéket szivnak magukhoz és azokat továbbadják. E felfogás a bankelméletet a magángazdaság szemszögéből nézi, a bankok szerepét ellenben közgazdaságilag nem magyarázza. Mint ahogy az orvosi tudományban az a lényeg, hogy milyen hatása van az orvosságnak, nem pedig a puszta tény, hogy orvosságot adnak a betegnek: ugy a banktevékenységben is a pénznyujtás hatása a lényeg, a fizetési eszközök közvetitése csak segédfolyamat.

De a régi elmélettel szemben, amely a bankokban csak a közvetitést látja, szól az a tény is, hogy a bankok olyan hiteleket nyujthatnak, amelyek nem alapszanak betéteken. *Macleod* már helyesen látta, hogy a banktevékenység hiteleszközök teremtésében és kicserélésében áll („creation and exchange of instruments of credit“). Ez pedig azt jelenti, hogy a banktevékenység középpontja a *hitel-teremtés,* nem pedig a hitelek puszta továbbadása.

Persze a pénzalkotás nem pénzjegyek, vagy követelések technikai teremtésében áll, igazi magva gazdasági erőket kifejtő organizatórikus funkció. A bankpolitika azt ismerteti, miképpen teljesitik e feladatot a bankok. Lényegében tehát a *helyes pénzteremtés tana.*

A pénz közgazdasági lényegét fennebb láttuk. A pénzteremtés organizatórikus aktus, amely gazdasági teljesitményeket betagol, beilleszt az összgazdaságba. Helytelen a pénzteremtés, ha olyan teljesitményeket akar beilleszteni, amelyek nem illenek bele a gazdaság épületébe, vagy ha a beillesztés nem megfelelő módon történik (például: befektetési hitelek váltóhitel formájában). A mai gazdaságban a „kifejlett“ pénz legfőbb megteremtői a bankok. Pénzteremtő tevékenységük

akkor válik szükségessé, ha az egymásra utalt gazdasági ágak önmaguktól nem tudják teljesitményeiket a végső érési fokra juttatni. A pénzteremtés ilyenkor az elmaradt gazdasági ágnak előlegezi a piaci érettséget. Ezért a bankok pénzteremtése *hitelnyujtás* által történik. Ez éppen a tőkés forgalmi gazdaság legfőbb pénzalkotási módja. A bank segitségével funkcióközösség létesül az érett és még csak érésben lévő teljesitmények között. A hitelt kapó valamilyen formában kötelezi magát, hogy későbbi időpontban eladásra érett teljesitményeket szállit a közgazdaságnak.

A bankok pénzteremtése kétféle fő formában történhetik: a bank közvetlenül beilleszthetí magát az általa teremtett funkció-összefüggésbe, ekkor a *könyv-* vagy *girális* pénz alapformáját kapjuk. Vagy a bank *jelpénzt* teremt, értékpapirokat bocsát ki, ennek alapformája a *bankjegy*. A kettő közötti átmeneti formák az elfogadvány, csekk, bizonyos esetekben a takarékkönyv is stb.

Aszerint, hogy a bankok a pénzteremtésben önállóan járnak el, vagy más pénzteremtési forrásokkal kapcsolatban teremtenek pénzt, meg lehet különböztetni a bank különböző üzleteit: *a)* Elvileg önállóak a bankok a könyv-pénz teremtésében giró, folyószámlahitelek nyujtása utján. *b)* Másféle pénzteremtésre támaszkodnak a takarékkönyvek, kötvények, részvények kiadásánál: ezek által alátámasztják saját hitelteremtő képességüket. *c)* Bizonyos üzletekben mások által teremtett jelpénzt bankpénzzé változtatnak át, igy a váltóleszámitolásnál. A deviza-ügyletek által viszont államközi forgalomban történik pénzteremtés, például a bank devizák vásárlása által olyan belső pénzt teremt, amely külföldi pénzalkotásra támaszkodik. *d)* Végül beszélhetünk a bankok segédügyleteiről, minők a bizományi, lombard-, letét- stb. ügyletek.

Tőke alatt, mint fennebb részletesen kifejtettük, a gazdaság törzseszközeit értjük; a bankok által adott tőke az a pénz, amely ilyeneket illeszt bele a gazdaságba. Arranézve tehát, hogy a bankok által teremtett pénz tőke-e, az adós részéről történő felhasználási mód a döntő. Nem is lehet pontos határt vonni egyszerü pénzteremtés és tőketeremtés között, mert alig van olyan funkció, amely legalább bizonyos tekintetben nem lenne más funkciók hordozója, eszköze. *Tőketeremtés:* tőkecélokra való pénzteremtés.

Ha például feltételezzük, hogy egy közgazdaságban két funkciós ág áll egymással szemben és egymásra utalva: T, amely tőketeljesitményeket és F, amely fogyasztási teljesitményeket végez, ezek egymással közvetlenül „belső-pénz" által alig kapcsolódhatnak össze, hanem a bank előlegezi a pénzt T-nek, amely ezzel F teljesitményeit, például munkásai élelmét megvásárolja. F-nél viszont pénz fog összegyülni, amely-

lyel a megéréskor meg tudja venni T-től a törzseszközöket. Ilyen módon éri el mindkét funkciós ág a célját.

A vállalatok mérlegeiben a passziv oldal mindig azt mutatja, hogy hitelnyujtás, vagyis pénzteremtés utján milyen módon (saját, idegen, részesedési tőke stb.) vannak mások teljesitményei beillesztve, előlegezve a vállalatba. Az aktivákban szereplő épületek, gépek, nyersanyagok stb. a passzivákban tőkeformában a vállalat törzseszközeiként összefoglalva jelentkeznek. Az idegen teljesitmények beillesztése a tőketeremtés utján történik. És itt a bankok legfontosabb közgazdasági feladata: az t. i., hogy *funkció-összefüggéseket* hozzanak létre. Más szóval: *szervezzenek.* Adósaik gazdaságába hitelnyujtás utján tőketeljesitményeket illesztenek bele: éppen ez a pénzformában funkcionáló tőke az, amit „kifejlett tőké"-nek nevezünk. Törzseszközök minden gazdaságban voltak, de csak a kapitalisztikus forgalmi gazdaságban szerepelnek a vállalat törzseszközei számszerüleg, egy mérleg funkcionális összefüggésében, „kifejlett tőkeként".

Ismételjük: tőkehitelek nyujtása által a bankok előlegezik a tőketeljesitmények piaci érettségét. Az igy teremtett pénz segitségével válik lehetségessé a tőketeljesitményeknek (például gépeknek) az adós vállalatba való beillesztése. A tőkehitelnek nyilván fontosabb a szerepe, mint az egyszerü pénzhitelnek, mert a tőkehitelek a gazdaság bizonyos irányban való szervezését, a gazdasági ágak tagolódását határozzák meg, mig a pénzhitelek az *egyes* üzleteket, a funkciós ágak közötti kapcsolatokat teszik lehetővé.

A tőkecélokra való pénzteremtés elsőbbsége az egyszerü pénzteremtéssel szemben kétféle tekintetben nyilvánul meg: először is abban, hogy egy gazdaság törzseszközökkel való ellátása magába foglalja az ezek által lehetőkké vált egyes teljesitményeket. Például egy asztalosnak nyujtott hitel, amelyen motort vásárol, az összes egyes munkákban ott van. Másodszor: a tőkével való ellátás meghatározza az adós gazdaságát: ugy kell azt berendeznie, hogy a kamatokat meg tudja fizetni. A tőke kamatszolgálata az adós egész számitásának döntő tényezőjévé lesz. Például bizonyos nagyságu forgalomra kell törekednie. 3%-os kamat mellett kifizetődhetnek üzletek, amelyek 6%-nál veszteségesek stb.

A világgazdaság viszonylagos kiegyenlitettsége a világháboru előtt azon alapult, hogy a főként tőkejószágokat termelő országok hitelezői voltak a nyersanyagtermelő országoknak. Hogy tőkejószágaikat eladhassák, szükségképpen hitelt adtak a nyersanyagtermelőknek, vagyis hitelteremtés utján előre számbavették az adós országokban a tőkejószágok által várható termelékenységi haladást. Ilyen módon a világgazdaság kiegyenlitettsége kettős alapon nyugodott: a nemzetközi

munkamegosztás anyagi oldala (tőkejószágok — nyersanyagok) mellett megvolt a kölcsönösen fizetendő teljesitmények (tőkehitel — kamat) korrelációja. Ha például Anglia Argentinának vasutépitésre hitel adott: ezzel beillesztette saját vasuti anyagtermelését Argentina gazdaságába, számbavéve annak várható fejlődését (produktivitási fedezet). Másszóval Argentinának olyan vásárlóerőt adott, mintha a vasutépités által előálló termelékenységi többlet már valóra vált volna.

Az emlitett tőkehitelek részvények vagy kötvények formájában nyujttattak. Ez éppen az, amit „kifejlett tőké"-nek nevezünk. E funkciós törzsnek az argentinai gazdaság többhozadéka, a nagyobb termelés felel meg. Ha az argentinai gazdaságnak nem kellene ellenértéket, kamatot fizetnie, többteljesitményei nem találnának felhasználást, tehát nem is termelné őket. Ha viszont Argentina nem érne el többtermelést, akkor az Angliában termelt dologi tőke Angliára nézve is elveszett, mert ez csak az argentinai többtermelés által hozhat hozadékot az angol gazdaságnak. Itt is igazolódik a tétel, hogy egy gazdaságban minden csak ugy végezhet funkciót, ha maga is teljesitményt kap. A versaillesi béke, megsemmisitve a német tőkeigényeket, a különböző teljesitmények közötti összefüggést vágta el. „Mihelyt a világgazdasággá egyesült államok között át volt törve a pénz oldalán a korreláció, először is az eddigi adósok fölös teljesitményei estek az ürbe, ezáltal azután az iparos államok megfelelő teljesitményeit se lehetett többé elhelyezni."

Már most a „kifejlett", pénzformában funkcionáló tőke többé vagy kevésbé megfelelhet a tőketeljesitményeknek, másszóval a passzivák vagy aktivák közötti korreláció nemcsak egyféleképpen fejeződhetik ki. A pénz oldaláról másképen lehet megállapitani a kifejlett tőke nagyságát, mint amilyen a mindenkori jószágoldali korrelációs viszonyokból adódik. A kifejlett tőkének több (vagy kevesebb) teljesitményrész osztható be, mint amennyi a gazdaság összteljesitményszintje szerint helyes. Ha a bankok pénzteremtő képessége erősen igénybe van véve, ez a „pénzoldalról" a kamat emelkedéséhez vezet (vagyis több hozadékrészt juttatnak a tőkének), mig pénzbőség esetén a tőke részesedése alacsonyabban állapitható meg. Ezért a bankok pénzteremtő képessége a kamatláb leglényegesebb meghatározója. Ez viszont a kifejlett tőke magasságának megállapitásánál irányadó.

Miután csak oly jószágtermelés lehetséges, amelyre pénz jut, a pénzteremtés korlátozottsága megakadályozhat olyan teljesitményeket, amelyek tárgyilag lehetségesek és termelékenyek volnának. Itt az ugynevezett „kamatrabszolgaság" gyökere. Nem a természetes tőkejószágok teljesitményeiért adott téritést kell hibának tartanunk, hanem a *mértéken felül*

kikényszeritett téritést olyan pénzteljesitményekért, amelyek a gazdaság egész helyzete szerint szükségesek és jogosultak voltak. Másrészt a tőketeljesitmények egész sereg teremtő munkát, találmányt stb. tartalmaznak, ezektől a térités megtagadása éppen a legtermékenyebb teljesitmények *kizsákmányolását* jelenti. Ettől azonban a kamatjogosultság tekintetében el kell választani a holt tőkéért, vagy az olyan pénzteremtésért fizetett kamatot, amelynek nincsenek tárgyilag megalapozott feltételei. Ilyen értelmetlen kamatfizetés, midőn magas ipari fejlettségü ország, minő Németország, tömegesen kamatot fizet nversanyagtermelő országoknak. Ezáltal olyan adósságok támadnak, amelyek nem alapulnak többteljesitményeken. Ilyen szempontból is nyilvánvaló a jóvátételi fizetések abszurditása. Innen érthető a mai Németország politikája, hogy a „kamatrabszolgaság" elve alapján megtagadja a külföldi hitelek kapitalisztikus módszerét, ugyanakkor elismeri a tőkeigények és a takaréktőke fontosságát és elutasitja a marxista szocializálást.

Mig az ismert Á-P-Á marxista formulából csak kétféle gazdaságpolitikai lehetőség adódik: a liberális, amely minden beavatkozástól tartózkodik és a kommunista, amely a cseremechanizmust a „kizsákmányolás" eszközének tekintve, a magántulajdont meg akarja szüntetni: az organikus pénzfelfogás odavezet, hogy különbséget tudunk tenni a pénztőke, mint a tőketeljesitmények beillesztésének eszköze és maguk ezen teljesitmények között. Viszont ez az organikus felfogás elismeri, hogy minden gazdasági teljesitményben, különösen tőketeljesitményben szellemi, minőségi erők is teremtőleg közreműködnek s hogy a teremtő erőket nem lehet térités megtagadása által veszélyeztetni. Ilyen módon csakis az organikus pénzelmélet képes a kapitalizmussal és marxizmussal szembeforduló gazdaságpolitikát elméletileg is megalapozni.

A bankok pénzteremtő képességét *liquiditásnak* nevezzük. Hogy liquiditáson közelebbről mit értünk, az a pénz felfogásától függ. A metallizmus értelmében liquiditás az a képesség, hogy hitelek nyujtása vagy visszafizetése alkalmával a bank megfelelő mennyiségü fémjószággal rendelkezzék. A pénznek utalványként való felfogásánál a liquiditás abból a képességből áll, hogy a bank olyan utalványokat tudjon rendelkezésre bocsátani, amelyek a piacon jószágokká válthatók át. Végül az organikus felfogás szerint, amely a pénzt szervező gazdasági eszköznek tekinti, a liquiditás azt a képességet jelenti, hogy a pénz segitségével a gazdaságot megfelelően alakitsuk. A metallizmus, különösen a currency-elmélet, az egységes jegybankhoz vezet, ennek érckészlete egy nemzetgazdaság egész pénzteremtésének alapja. A hitelbankok pénzteremtése is közvetve ezen nyugszik. A fémtől való

elfordulásnál viszont többé nem az érckészlet az alap, hanem a „piac": a lényeg, hogy egy gazdasági rész pénzszükségletével egy másik feleslege álljon szembe. Áll ez államok közötti értelemben is.

Organikus felfogás szerint minden piac a nemzetgazdaság különböző funkciós ágainak összeműködését fejezi ki. Ezek együttese ad bizonyos teljesitményszintet. Ez a teljesitményszint vagy adódhatik, hogy ugy mondjuk, magától, vagy adódhatik ugy, hogy egy vagy több teljesitmény csak a hitel segitségével jut arra a szintre, amely az egésznek megfelel. *Itt a bankok pénzteremtésének nagy fontossága.* A mondottakból nyilvánvaló, hogy a bankok által nyujtott hitelek összege elvileg semmiféle összefüggésben sincs a nemzetgazdaság teljesitményszintjével. Gazdag ország lehet erősen eladósodott bankjaival szemben. Szegény ország lehet egészen adósságmentes. A nemzetgazdasági teljesitményszint és a bankszerü pénzalkotás igénybevétele különböző sikokon fekszenek.

Ha a közgazdaság összes ágai maguktól egymásra volnának beállitva, akkor nem volna szükség pénzteremtésre és a bankok liquiditása sem jönne tekintetbe. Csak akkor lép fel e probléma, ha a teljesitmények egymásba illesztéséhez, korrelációjához hitelre van szükség. Ilyen korrelációs zavar akkor is előállhat, ha egyik gazdasági ágnál teljesitményemelkedés áll be a többivel szemben; például egy nagyon bőséges termést nem lehet minden további nélkül elhelyezni. Ilyenkor előlegek nyujtására, malmok meghitelezésére kerül a sor.

A kedvező helyzetü funkciós ágak megtakaritásai emelik a bankok valutáris pénzkészletét, ezáltal emelik hitelteremtő képességüket. Azonban, mint már fentebb rámutattunk, a pénzalkotás nincs a közgazdaság bizonyos teljesitményszintjéhez kötve, éppen azért organikus felfogás szerint metallisztikus és piaci módjait egyéb intézkedésekkel ki lehet egészíteni. Minden pénzteremtés először is szükségképpen a gazdaság általános alapjainak befolyása alatt áll, minő a jogrend, a piaci szabályzatok stb. A metallisztikus pénzalkotás az érmetörvényen, a piaci a jegybank statutumán, a váltó- és csekkjogon stb. nyugszik. De ezen általános feltételeken felül *közvetlenül* is lehet pénzt teremteni, erre legismertebb példa az állami papirpénzkibocsátás. E rendesen nagy szükségből fakadó módszer hátrányaiból nem szabad arra következtetni, hogy minden „szabad pénzteremtés" káros.

Már ilyenfajta „szabad" pénzteremtés rejlik a piac befolyásolásának különböző módjaiban, minők a Jegybank intézkedései a pénzpiac ellátására vagy szükitésére, nyilt piaci műveletek, az állami pénzek kezelése, a valutakiegyenlitő alapok és más effélék. Azonban közvetlen intézkedésekkel is teremthető pénz: igy a nehézségekbe került bankok megsegité-

sénél, ahol például kincstári jegyek utján bocsátanak pénzt rendelkezésre. Még tovább megy a határozott állami célok, intézmények számára történő pénzteremtés, aminek hatalmas példáit láthatjuk Németországban és az Egyesült Államokban. Nagyszabásu gazdaságpolitika nem nélkülözheti a tudatos pénzteremtés eszközeit. A módszer finánctechnika kérdése, a lényeg, hogy bizonyos célokra az ércalaptól és a pénzpiac lehetőségeitől függetlenül teremtessék pénz.

A mondottak érdekes illusztrációját adja a legfontosabb pénzpiacok összehasonlitása. A berlini pénzpiac, miután a világválság után függetlenült a külföldi hitelektől és nemzeti jelleget öltött, csaknem teljesen nélkülözi a fémalapot. Csak a bankok által teremtett pénz a piac tárgya, erősen kiegészitve a gazdaságpolitikai intézkedések utján életre hivott „szabad" pénzteremtés által. Más természetüek a londoni, a newyorki, párizsi piacok. Az amerikai módszer a pénzteremtés tanának iskolapéldájaként tekinthető. A Federal Reserve-rendszer eredetileg csak a pénz mennyiségét ellenőrizte, de a tapasztalati tanulságok alapján ma már a pénzteremtést minőségileg is irányitja. Az állami és egyéb közületi pénzteremtést különösen Roosevelt gazdaságpolitikai intézkedései nagyon megkönnyitették. London a tiszta piaci pénzteremtés klasszikus képviselője; mig a metallisztikus elvet a legerősebben Párizs fejlesztette ki: a bankoktól nem elsősorban azt a funkciót várta, hogy üzleteket tegyenek lehetőkké, hanem hogy a betevők kérésére fémet tudjanak adni.

A metallisztikus pénzteremtés elvén álló gazdaságpolitika arra szoritkozik, hogy az aranyértéket meghonositsa; azután minden az „automatikus mechanizmus" utján történik. Ezért az aranyvaluta a liberalizmus pénzrendszere. Azonban a helyes pénzteremtésnek a metallisztikus és piaci formákon felül bizonyos, a gazdasági életet alakitó intézkedésekben is meg kell nyilvánulnia, amelyek fedezete a pénzteremtés által előidézett *termelékenységi haladás*. A hármas pénzteremtési alap, a metallisztikus, a piaci és a formáló gazdaságpolitikai intézkedések egyszerre szoktak előfordulni. De nem egyenlő értékűek. Minthogy a gazdaság szellem, a pénzteremtésnek is legelőkelőbb alakja a szellemi, a formáló, a szabad pénzalkotás.

A pénzteremtés funkciója, hogy a különböző erőket a nemzetgazdaságon belül összehozza, rendesen több szakaszban, *fázisban* folyik le. Például: az adós elfogadványa — a bank girója — leszámitolás a Jegybanknál. Vagy: részvények kibocsátása a hiteligénylő által — ezek átvétele egy részesedési társaság által — a részesedési társaság részvényeinek vagy kötvényeinek eladása a tőzsdén. A pénzteremtés fázisai különböző gazdasági területre terjedhetnek ki, ezek a pénzalkotás

fokaiként jellemezhetők. A fázisok és fokok maradhatnak egy funkcióközösségen belül, ilyenkor a hitel funkciószerü, vagyis *rendi;* avagy a pénzteremtés egyik vagy másik fázisában elveszti ezt a közösséget s a hitel a szabadverseny keresletéből és kinálatból alakul ki: a pénzteremtés *piaci.* Az első eset ma még bizonyos speciális bankoktól eltekintve, csak kevés gazdasági ágnál található. A pénzteremtés rendesen a különböző gazdasági ágakat összefoglaló piacon játszódik le, amiből az a veszély származik, hogy nem az adós követelményeivel, hanem a mindenkori piaci helyzettel kell számolni.

Az alsóbb és felsőbb fokok viszonya elvileg kétféle lehet: vagy a felső fok előre ugy van alkotva, hogy az alsó fokok pénzteremtését tartalmazza, ilyenkor *szövetkezeti* jellegünek mondhatjuk. Erre legjobb példák a hitelnyujtó központok. Vagy a felső fok nincs az alsó fokkal kapcsolatban, akkor az alsó fok pénzteremtése más hitelkeresőkkel versenyben történik: *piacszerü.* Ha a bankok biztosan számithatnak rá, hogy az adósok értékpapirjait el tudják helyezni, akkor pénzteremtésüket a piacra épithetik fel, az áll mögöttük üzleteik biztositásaként. Például váltót vesznek az adóstól és azt továbbadják. Ilyenkor tehát nincs közvetlenül funkciós kapcsolat adós és hitelező között, a pénzteremtés különböző jellegü hitelnyujtás által a piac utján történik: ez a mód az angol pénzpiacot jellemzi. Legfőbb háttérként a pénzpiac nem nélkülözheti a Jegybankot, amely szükség esetén közbeléphet.

Az államfeletti pénzteremtés hordozói azok a bankok, amelyeknek tevékenységi köre tulterjed országok határain. Az ilyen pénzteremtés által nemzetközi funkciós összefüggések valósittatnak meg. Különösen tőkejószágokat termelő iparos országok nyujtanak ilyen hiteleket nyersanyagtermelőknek. Ha funkcióközösség nincs, puszta monetárius intézkedések nem hozhatják azt létre. A gazdasági közösség viszont gyakran politikai kapcsolathoz visz. Az államfeletti fokon való pénzteremtés a belső pénzteremtés hátterének megalkotására is szolgálhat. A háboru előtt ez az aranyvalutás országok pénzpiacai közötti kapcsolatok utján történt. A háboru után a pénzpiacok eme szolidaritásának szolgálatában áll a baseli Nemzetközi Fizetések Bankja, továbbá az ugynevezett szanálási kölcsönök. Vannak azonban észellenes külföldi kölcsönök is: azok, amelyeknél sem funkcióközösség, sem a belső pénzteremtés biztositása nem állapitható meg. Külföldi kölcsönök egyenesen károsak is lehetnek, ha megakadályozzák a belső erők kifejlődését, ha a hitelek utját állják az adós ország helyes gazdasági politikájának.

Az elemzettek után rátérhetünk a banktevékenységet, vagyis a pénzteremtést irányitó elvek ismertetésére. Egyéb ként izolált bankpolitika nem képzelhető, miután a gazdaság

részei mind egymásba nyulnak. Azért a bankpolitika tulajdonképpen nem más, mint a bankok szemszögéből vizsgált általános gazdaságpolitika. Mint a pénzteremtés hordozói, a bankok berendezése olyan kell hogy legyen, hogy a jogosultaknak mindenkor pénzt tudjanak adni. Vagyis pénzteremtő képességüket, a liquiditást össze kell egyeztetniök a hozadékkal (rentabilitás). E feladatuk a pénzteremtés alapjai szerint különböző. *Metallisztikus* felfogás szerint a bankpolitika fő gondja az érc állandó készentartása. Ezen elv alapján a bankoknak tulajdonképpeni közgazdasági feladatokat nem is kell szem előtt tartaniok. Azonban a liquiditás és rentabilitás elvei magángazdaságilag is ellentétben állanak: hiszen minden hitelnyujtás szükségképpen csökkenti a liquiditást. Ezért a banküzlet fő tárgya a mobil hitel, a nehezebben liquidálható fajtákat inkább közületi elvek alapján működő intézményeknek engedik át.

A *piaci* pénzteremtésnél az ellentét liquiditás és rentabilitás között megszünik, mert piacilag helyes hitelek nyujtása megtartja a bank pénzteremtő képességét és hozadékot is hoz. A liquiditás a piacon két oldalról biztositható: *a)* azáltal, hogy az adósok termelékenységi haladása tényleg beáll, ez a konjunkturától függ; de *b)* a bankok politikája által is: elsősorban a rövidlejáratu hiteleket részesitik előnyben, mert ezeknél az adós helyzete jobban áttekinthető. Azután olyan hiteleket nyujtanak szivesebben, amelyek könnyen beilleszthetők, tömegárukon alapulnak és könnyen liquidálható formába vannak öltöztetve. A liquiditás megőrzésére szolgálnak bizonyos segédintézmények, minők az információs szolgálat, állandó kapcsolat a piaccal, a közönség bizalmának fenntartása pl. intervenciós vásárlások utján stb. Ide sorolható még a betétek gyüjtése, azután a háttérben álló központok, leszámolóirodák, a betétek biztositása, végül a Jegybank. A piaci pénzteremtés a „piac törvényei" szerint történik. Mint minden piac, ez is egységesit, a kockázat a nagy számok törvénye szerint megoszlik, a hitel formái és a kamat is egységesek. Elvileg az ilyen pénzteremtésnél is nem a közgazdasági jelentőség, hanem a *liquiditás külső ismérvei* a döntők. Ezért a személyi hitel háttérbe szorul. A bankok között a hitelek főtipusai alapján bizonyos munkamegosztás érvényesül ugyan, azonban a hitelfeltételek egységesitése előnyben részesiti a nagybankokat, ami koncentrációhoz visz és az alsóbb fokok káros elernyedését okozza. Ezek érdekében tehát különböző intézkedésekre (közös értékpapirkibocsátás, adókedvezmények, közszervek kezessége stb.) van szükség.

A piaci pénzteremtést természetesen érintik a konjunkturahullámzások. Válságokban nagyobb a kockázat, előállhat továbbá a piac megmerevedése (Keynes), a pénz el-

értéktelenedik; mindez mutatja, hogy a piaci pénzteremtés csak addig funkcionál jól, ameddig nincsenek nagyobb zavarok.

A pénzpiaccal kapcsolatos belső ellenmondások csak azáltal küzdhetők le, hogy *a pénzteremtést kiinduló pontjában közgazdasági feladataihoz* kötjük, hogy t. i. az egyes funkciós ágak az összgazdaság tárgyi követelményeinek megfelelően kifejlesztessenek. Ezért a helyes pénzteremtésnek a funkciós ágak szerint, vagyis *rendileg* kell történnie (ami távolról sem azt jelenti, mintha a bankokat valami absztrakt módon konstruált rendszerbe kellene illeszteni). Az egyes meghatározott célokra (például a német Osthilfe, vagy nálunk a katonai felkészülés) részére teremtett hitelek ilyen rendi jelleggel birnak, mert bizonyos ágakat fejlesztenek ki az összgazdaság tárgyi követelményei szerint. Minden ilyen sajátos hitel a tiszta piaci pénzteremtés áttörését jelenti sem fémhez, sem piaci helyzethez nem kötött „*szabad pénzteremtés*" által.

A gyakorlat nem is vár pénzelértéktelenedést az ilyen pénzteremtéstől, ezzel elismerve, hogy a helyes pénzalkotás a természetes teljesitmények szaporitását eredményezi, vagyis a „járulékos" pénz „fedezete" a növekvő termelékenységben rejlik. Organikus értelemben az infláció és defláció olyan pénzteremtést jelent, amely az elérendő teljesitmény-szinthez képest mértéken felüli, illetve aluli. Csak olyan pénzteremtés helyes, amely uj teljesitmény-összefüggést hoz létre. Viszont minden, nemcsak „szabad" pénzteremtés hibás, ha a közgazdaság produktiv erői ki vannak merülve, vagy ha az uj pénz eddig jól beillesztett teljesitményeket kiszorit. Ez az eset áll be például, ha egy iparág hitel utján olyan helyzetbe kerül, hogy nyersanyagot és minősitett munkát elvon más ágaktól. Ekkor a fenyegetett ágakon ujabb hitellel kell segiteni, ami végül is inflatórikus áremelkedéshez vezet. A helyes pénzteremtés művészete elsősorban a helyes „kiáramlási ut", azután a pénzmennyiség megszabásában áll.

Azonban a hitelek továbbadhatók és ezáltal távolabbi hatások váltódnak ki. A pénz, mint általános fizetési eszköz sokféleképpen felhasználható, igy az eredetileg tervezett utról könnyen kisiklások állhatnak be. Mindezeknél fogva helyes pénzteremtés egyáltalán nem lehetséges anélkül, hogy az általános gazdaságpolitika meg ne teremtse az ehhez szükséges alapokat.

Különösen felelősségteljes feladatot jelent a *tőke-célokra való pénzteremtés* és annak helyes irányitása. Persze a metallizmus számára e részt nem lépnek fel uj szempontok, legfeljebb az esedékességek és tartozások összhangjának megóvása nehezebb. Éppen azért a bankok részvétele az adós gazdaságában hosszabb ideig tart és erősebb mértékü. Ezt a hosz-

szabb lekötöttséget a liquiditással összhangba hozni azoknak a hitelformáknak a célja, amelyek a hitel továbbadását teszik lehetővé. A továbbadás vagy *mobilizálás* lehetősége itt szükségképen nagyobb szerepet játszik, mint azoknál a hiteleknél, amelyek csak *egyes* teljesitmények beillesztésére szolgálnak. Ilyen továbbadható hitel elvileg a váltóhitel is, amennyiben tőkecélokra vétetik igénybe, de a jellegzetes formák a kötvények és részvények.

A tőkehiteleknél, ha nyujtásukat csupán az egységes piaci feltételek irányitják, erősebb mértékben áll fenn a veszély, hogy bizonyos gazdasági ágak elhanyagoltatnak. Befektetések elmaradása a lehetséges termelésben való kiesést jelent. Ameddig parlagon heverő gazdasági erők vannak, ezek bevonására, a termelési alapok kihasználására elvileg lehetséges a járulékos pénzteremtés inflatorikus hatások nélkül. Eddig a határig lehet tehát tőkehiteleket nyujtani. Ilyen intézményes pénzalkotás állami célok számára is lehetséges, inflációs következmények nélkül. Mert az állami funkciók megfelelő kifejlesztése növeli a gazdasági termelékenységet, felsőbbrendü tőkét teremt. Persze téves hatások is lehetségesek. *Számbelileg* a termelési alapok által vont határok közvetlenül nem ismerhetők fel. A bankok gazdasági erőket nem megfelelő módon hivnak elő, ha olyan követeléseket teremtenek, amelyek nincsenek tárgyi teljesitményekkel fedezve. Az egyszerü pénzteremtésnél ez a veszteségek által hamar kitünik, de tőkehiteleknél esetleg csak évek mulva. Ilyenkor a „kifejlett" (névleges) tőke fennállhat megfelelő tárgyi teljesitmények nélkül. Ha például egy bank tőkehitel nyujtása utján olyan vállalatot hozott létre, amelynek termékei iránt nincs kereslet, akkor helytelen módon teremtett pénzt. Ha ilyenkor váltókat ad tovább a Jegybanknak, vagy részvényeket a közönségnek, a veszteséget végül a köz vagy a részvényesek viselik. Mindezen esetekben inflatorikus hatások állanak be. E hatás azonban ugy is beállhat, hogy a hitelbankok nem teremtenek járulékos pénzt, nem használják ki pénzalkotó képességüket. A befektetésektől való „takarékos" tartózkodásnak ugyanaz a hatása, mint a tékozló, helytelen pénznyujtásnak. A bankok maguktól nem teremthetnek produktivitást, hanem csupán a csirában meglevő fejlődési lehetőségeket fejleszthetik ki.

A hitelfeltételek *piaci* kialakulásának eredménye a *kamatláb*. Az egységes pénzpiac és egységes kamat csak azoknak a gazdasági ágaknak válik javára, amelyek a piaci feltételeknek megfelelnek. Viszont főleg magas fejlettségü országokban a kamat bizonyos szinvonala utjába állhat produktiv erők kifejlesztésének. *Keynes* is azt kivánja, hogy a kamat ne mechanikusan érvényesüljön, ezért állami megállapitására gondol. Azonban a pénzpiac puszta befolyásolása által nem lehet hibás tőkeirányitásokat meggátolni.

Annak szüksége, hogy bizonyos teljesitmény-összefüggések céljára a pénzpiacon kialakult hitelfeltételeken változtatás történjék, odavezet, hogy egyes hitelek esetleg kamatmentesen is nyujttassanak. Ez távolról sem jelenti azt, hogy a bankok általában ne szedjenek kamatot, nem jelent tervgazdaságot sem, csupán annyit jelent, hogy a gyengébb gazdaságok elhanyagoltságán kamatkedvezményekkel lehet segiteni, mig a kifejlett gazdaságok vagy a spekulativ kereskedelem tultengése ellen magasabb kamatlábbal lehet védekezni. A kamat sok tekintetben hasonlóságot mutat az adóhoz. Az adó is a hozadék átvezetése magasabb termelékenységü felhasználásra. Éppen mint az adóknál, a kamatnál is, amely a pénzteremtés által az egyes gazdaságokba beillesztett teljesitmények téritése, a költségeken felüli térités csak akkor jogosult, ha ezáltal gazdaságilag fontosabb teljesitmények válnak lehetőkké.

A kamat jelentősége éppen abban rejlik, hogy *a)* a *teljesitmény-irányitás* egyik eszköze és hogy *b)* egy gazdaság *hozadékát* közgazdaságilag fontosabb felhasználáshoz vezeti. Mig egy nemzetgazdaságon belül a bankszerü pénzteremtést szervező intézkedések egészitik ki, a nemzetközi piacon ez nincs igy. Azért a külkereskedelemben a kamatnak nagyobb jelentősége van.

A bankok első feladata a hitelek mértékét összhangba hozni az adós hozadékképességével. Ha ennél több hitelt kap a vállalkozó, akkor tulkapitalizáció áll be, ha viszont nem kap eleget, akkor a lehetséges hozadékképesség nem használtatik ki: elégtelen kapitalizáció. A tőke hozadékrészesedése elvileg kétféle módon állapitható meg: vagy az adós, vagy a hitelező (bank) gazdasága részéről. Az első az osztalék, a második a fix kamatban való megállapodás. Épp igy maga a tőke is vagy az adósnak, vagy a banknak megfelelő formát ölthet. Az adósnak a „részesedési tőke" a kedvező, mig a banknak mindenekelőtt egy bármikor visszaszivható hitel. A kettő között sokféle átmeneti forma alakult ki. A bank részéről a nyujtott hitelek *alakja* szükségképpen attól az alaptól függ, amelyre az adós rendelkezésére bocsátott pénzteremtés támaszkodik. A pénzteremtés ezek alapján hat ugy a kamatlábra, mint az adósi viszony formájára. *a)* Amennyiben a pénzteremtés *fémhez* van kötve, a banknak arra kell törekednie, hogy a visszafizetéskor valutapénzben kapja vissza a hitelt. Innen az aranyzáradék és más efféle klauzulák. *b)* A pénzteremtésnek a *piacban* való gyökereződése arra kényszeriti a bankokat, hogy a hitelt a piacnak megfelelő formában nyujtsák. Ha például váltó-piac van, akkor váltóhitelt nyujtanak, ha a megtakaritóknak kötvény vagy részvény vásárlására van kedvük, akkor ilyeneket adnak ki. A bank rendesen előnyben van az adós fölött, mert a pénznek magasabb érettsége van, mint az

adós teljesitményeinek érettsége. Ezért a piacon az a tendencia érvényesül, hogy a hitelforma a bankoknak megfelelő legyen. Csak egyes esetekben, például nagyon kedvező hozadék alakulásnál vezető az adós. *c)* A „kifejlett" tőke alakjára az egész pénzügyi szervezet is hat, például a Jegybank váltóleszámitolási szabályai stb. De ezenfelül a pénzteremtést *szervező intézkedések* is befolynak a hitelviszonyok alakitására. Végül a tőke formája nyilván függ a konjunkturától is. Ha a bankok csupán a piaci helyzettől vezettetik magukat, akkor a tőkeirányitásban nincs organikus közgazdasági kiválasztás. Ez nyilván könnyebben vezet hibákhoz és ebből eredőleg tőkeátformáláshoz, mint az olyan, amelynél a vezetés a teljesitmények közgazdasági fontosságának elve szerint történik. Ha például egy vállalat részvényei a válságban nem hoznak osztalékot, ez kénytelen tőkéjének más formát adni, például elsőbbségi részvényeket bocsát ki. Ez a tőkeátformálás esete legtöbbször „szanálás"-t is jelent.

A bankok *szervezeti* kérdéseinél mindenekelőtt a *saját* tőke szerepét kell tisztáznunk. A bankoknál a saját tőke aránylag csekély mértékben szolgál a dologi alapok (épületek, berendezés stb.) beszerzésére, fontosabb két funkciója: a hitelnyujtás és a hitelekért való kezesség. Minthogy a bankok szellemi tevékenységet fejtenek ki, a különböző gazdasági ágaknak pénzteremtés céljára való összakapcsolását végzik, ha ezt nem érik el, nincs hozadék. Ennyiben a *saját tőke* hozadékképessége itt fontosabb, mint az anyagi befektetéseket eszközlő vállalatoknál, amelyeknél az anyagi jószágok mindig, nagy válságokban is képviselnek bizonyos értéket. Ezért igyekeznek a bankok az egységes osztalék biztositására.

Egy ország bankszervezetében a hitelbankok mellett nyilvános bankok is működnek. Azonban a tőketeremtésnek kizárólag ezekre való ruházása tulzott koncentrációra vezetne, mig egy gazdagon tagolt bankrendszer számolni tud a pénzkereslet minőségi különbségeivel. A rendi bankszervezet követelményeit leginkább a szövetkezeti bankok valósitják meg, de ezek sem teljesen, mert a rendi pénzteremtés lényege, hogy a pénzteremtés a funkciók szerint történjék, mig a szövetkezeti jelleg a saját tőke megszerzésének módját jelenti. A szövetkezeti bankok lényege a hiteligénylők és nyujtók összetartozása és egymásért való kezessége. Miután a mezőgazdaságnak leginkább megmaradt a rendi jellege, az ilyenféle szövetkezet, például a Raiffeisen-kasszák, leginkább tüntetnek fel bizonyos rendi jelleget.

A bankok állami felügyeletének a főcélja, hogy a pénzteremtés megfelelő módon történjék. Ezért a felügyelet kiterjed: 1. a liquiditás biztositására, 2. gazdaságpolitikai irányelvek felállitására, végül 3. irányitó és segitő intézkedésekre.

Összefoglalva a mondottakat, látjuk, hogy a bankpolitika organikus felfogás szerint nem üzletemberek és spekulánsok technikai ismeje, nem is csupán a hitelközvetités puszta számszerü vezetése, hanem a bankok közgazdasági feladatának, a nemzetgazdaságnak megfelelő pénzteremtésnek irányelveit adja. A pénzteremtés képessége nyughatik anyagon, vagy lehet a piaci helyzet eredménye. Azonban az első megmerevedéshez vezet, a második elhanyagolja az adós sajátos követelményeit. Ebből következik *a pénztől és piactól független, funkció-irányitotta pénzteremtés*, amely azonban megfelelő korlátokat kiván. A pénz összekötő erejét mindenütt ott kell beilleszteni, ahol a nemzetgazdaság feladatai megkivánják. A pénzteremtés a kölcsönadó és az adós összekötése révén egy gazdasági *egészet* hoz létre. A pénz által lehetővé vált funkció-összefüggésnek mindig a megfelelő formát kell öltenie. A kifejlett tőke-alakban az összefüggés mint a nemzetgazdaságon belüli egység, vagyis *vállalat* jelentkezik. A vállalat tőkeformája annak visszakapcsoltságát juttatja kifejezésre a többi gazdasággal szemben; a vállalat tartósan csak a helyes, vagyis saját életének és a gazdasági környezetnek megfelelő tőkeformában tud fennállani.

A feladatok sokfélesége a bankok nagy alkalmazkodási képességét és mozgékonyságát kivánja. Itt mutatkozik a bankok rokonsága a szervező funkciókkal: a bankok is teremtőleg és formálólag hatnak, de másféle módon. A szervezetek az irányelveket, a gazdasági rend módját hozzák létre, a bankok ellenben aképpen formálják a gazdaságot, hogy pénzt bocsátanak rendelkezésre, amely az egyes teljesitményeket előhivja és beilleszti.

Tőkegazdagság termékeny funkció-összefüggésekben való gazdagságot jelent. Az összefüggések értékét, érvényét megállapitani nem a bankok feladata, feladatuk csupán azok megvalósitása. A gazdaság helyes funkció-kapcsolatai a gazdasági termelékenység forrásai. Ezt emelni, a pénzteremtés és a banktevékenység legbelső magja.

VI.

A TŐZSDE.

Spann tanitványaként *Czernin Péter gróf* a tőzsdének érdekes elemzését nyujtja (*Die Börse*, Jena, Fischer 1937.). A piac lényegének fejtegetése után a tőzsde mibenlétét, strukturáját, majd a világ tőzsdei közösségét és a tőzsde funkcióit vizsgálja, hogy végül a tőzsdereformra vonatkozólag adjon néhány utmutatást.

Az individualista-liberális elmélet a tőzsdében az egyéni önérdektől vezetett piac ideális képét látja, amely legjobban

megvalósitja az árképződés mechanizmusát; azt persze nem tudja megmagyarázni, miért kerül éppen ez a mintapiac a legnagyobb válságok középpontjába. Viszont mások, kivüllállók, ellenségesen szemlélik a tőzsdét, sőt annak megszüntetését kivánják. Czernin gróf könyvének célja, hogy az univerzalizmus szemlélete alapján a tőzsdének a gazdaságban végzett funkcióját megvilágitsa.

A piac a spanni tanok értelmében nem az egyes cserélő felek summája, hanem egész, amely a cserélők cselekményeit tagokként foglalja össze: a piac az egyes cserélők előtt van. Jelentősége abban rejlik, hogy általa a gazdaság képződményei vonatkozásban állanak egymással és a gazdasági élet egy területén végbemenő változások átterjednek az összes területekre és képződményekre. A piac az összgazdaság részeit összekötő kapocs; funkciója, hogy a gazdasági egész *áttagolásai* által a termelést és fogyasztást a gazdaság objektiv adottságaihoz alkalmazza. Ezt a funkciót az *áruk elosztása* által valósitja meg. Az áttagolás folyamatának kifejezése *az árképződés*. Nem az árat kell tehát primer jelenségként nézni, hanem a piac összfunkcióját és abból ismerni fel az árképződés értelmét.

A kereslet és kinálat „törvénye" mögött a gazdaság *minőségi tagolódásának* törvényét kell megtalálni. Már Ricardo egységes piaci hipotézise is elismerte a gazdasági ágak és fokok szerinti tagolódást. A piacok célrokonság, az eszközök rokonsága és a gazdasági fok szerint tagolódnak. Minél közelebbi az áruk cél- és eszközrokonsága, annál belsőbb az illető gazdasági ágak közötti kapcsolat. A piacon nem egyforma helyzetü felek szerepelnek. A vevőnek mindig rangelsőbbsége van az eladóval szemben, mert nála az áru nagyobb célközelségbe jut. Ennek értelmében a hitelvevő is rangban megelőzi a hitelnyujtót. Azonban e részt eltolódások lehetségesek. A pénzadónak mindig elsőbbsége van az árut adóval szemben, mert az áru funkcióképessége csekély, a pénzé ellenben nagy. Ilyen módon az árupiacon a vevő és a pénzbirtokos rangelsőbbsége halmozódik, ellenben a hitelpiacon az eladó a pénztulajdonos: a rangok tehát keresztezik egymást. Ehhez járulnak a monopol helyzet, a kereskedő rangelsőbbsége, aki csak továbbadás végett vásárol és ezenfelül a nyilt vagy rejtett reklám előnyével is bir. A vevők egymás közötti rangviszonyaira nézve az eladókhoz való viszonyuk a mértékadó és megforditva. A sokpénzü, jó reklámmal dolgozó vevő jobban tud érvényesülni, vezet. Mindezekhez járul még a magasabb piaci egész rangelsőbbsége: aki ilyenen működik, megelőzi az alsóbbakat.

A tőzsde meghatározását illetőleg a régi definiciók (helyettesithető áruk piaca, az áru nincs jelen stb.) nem érik

el a lényeget; jobbak azok, amelyek a tőzsdében *speciális piacot* látnak, sajátos funkciókkal. A tőzsde lényegét csak a gazdasági egész összefüggéseiből lehet megérteni. A tőzsde is, mint minden piac, jószágelosztó orgánum és mint ilyen, a gazdaság áttagolója. Az árutőzsde célja: a hitelszerzés vállalkozók, közületek és kereskedők részére. Minden tőzsde *hitelpiac*, a hitelügylet lényege pedig az, hogy *uj gazdasági közösséget* teremt. Ha A. vetőmagot ad kölcsön B.-nek, ez annyit jelent, hogy a vetőmag az utóbbi gazdaságában fontosabb funkciót végez, mint A.-éban. Ugyanez a helyzet a pénzhitelnél is, de itt a lehetőségek sokkal nagyobbak. A pénzhitel által az adósnak vagy a gazdasági teljesitőképessége (termelési hitel), vagy célelérési lehetősége (fogyasztási hitel) érhető el. A hitelügylet olyan teljesitményeket hiv elő, amelyek nélküle nem jöhettek volna létre. Fontos különbség azonban, hogy a hitel utján támadt közösség nem oldódik fel olyan hamar, mint az árucserénél, hanem a két gazdaság közötti kapcsolat tartós. A hitelfeltételek különbözők lehetnek, azért a hitelpiac a *szerződési tipusok* szerint tagolódik. Hogy pedig a szerződés miképpen alakul, az a közösségbe került hitelvevők és hitelnyujtók rangviszonyaitól függ. A hitel értelme és objektiv célja a kölcsönösszeg *felhasználásában* rejlik. Ennélfogva a kölcsönvett pénz funkciója a hitelvevőnél valósul meg, ő bir a célközelség rangelsőbbségével. Viszont a hitelező határozza meg, *kinek* adja a pénzét, ennyiben ő a vezető. Ezenkivül a hiteltadó tőkével bir, már eredményei vannak, mig a hiteltkapó csak ezután fog eredményhez jutni. A hitelnyujtó oldalán van a pénz birtokának elsőbbsége is. Mindezeknél fogva a hiteltkapó eredeti rangelsőbbsége legyengül, sőt meg is szüntethető. A hiteltadó a feltételekkel bizonyos teljesitményekre is szorithatja a hiteltkapót, ugyhogy az utóbbi az összeg feletti rendelkezés jogát is elvesziti. Ehhez járulhat még az adós állandó ellenőrzése is.

A szerződési tipusok *értékpapirokban* szürődnek le. Az értékpapir lényege ott van, hogy értékmegőrző jellegét a közösség garantálja. Van benne egy individuális elem: az adós szavatossága és egy általános elem: az állam vagy valamely testület által biztositott feltételek. Az értékpapirok lényege, hogy sajátos pénzjelleget öltenek: a váltóval, a részvénnyel a termelő készpénzt *vásárol*, de mig a valutapénz mindenütt érvénnyel bir, az értékpapir csak a saját részpiacán. A váltópénz a nagykereskedelem, a részvény: pénz bizonyos sajátosan organizált nagyüzemek hitelpiacán. Ezenfelül az értékpapir individuális követelést képvisel, mig a valutapénznél az adós a közgazdaság egésze. Ezért a valutapénz mindenféle gazdasági eszközt és gazdálkodót közösségbe tud hozni, az értékpapir csupán egy kis kört. A részvény, kötvény, zálog-

levél célja, hogy *nyugvó valutapénzeket* előhivjon és összehozzon a hitelt kereső szervező erejével, eszközeivel. Az emisszió elsősorban *pénzeszközök vásárlását* jelenti. A részvényjegyző lehetővé teszi, hogy készpénzének aktiv teljesitményei az adós üzembe beilleszthetők legyenek. Lemond a készpénz előnyéről, helyébe kevésbé pénzitett értékpapirt kap, viszont ezért az osztalék kárpótolja. A kötvény és záloglevél értéke nagyobb mértékben a valutapénztől függ, mint a részvényé, amely az ugynevezett „belső érték"-en is alapul.

A világpiaci fok hitelpiaca a devizapiac. Az árutőzsde sajátos pénze a kötlevél. „A tőzsdék olyan hitelpiacok, amelyeknek saját valutája — pénzitett (vergeldlicht) hiteleszközök — minden valutapénzt meg tud venni és azt a tőzsdék mindenhonnan magukhoz tudják szivni. Vagyis központi hitelpiacok saját piaci valutával."

Ami már most a tőzsde *strukturáját* illeti, a tőzsde, mint egész, a funkciók különbözősége szerint tagolódik. A piacon szereplő felek nem egyforma ranguak, a tőzsdén is a hitelvevők rangban előbb állanak, de ezt a rangelsőbbséget keresztezik egyéb rangviszonyok. Különösen fontos, hogy a hitelt keresők nem léphetnek fel közvetlenül a tőzsdén, hanem kénytelenek a *bankokat* igénybe venni, ezek pedig a helyzet folytán betekintést nyerve a hitelt kérő üzleteibe és ellenőrizve azt, vezető szerepre tesznek szert. A hitelt már most a bank vagy közvetlen finanszirozás, vagy emissió utján adhatja. Az emissió nem egyéb, mint az adós által teremtett értékpapirnak, amely potenciális pénztulajdonsággal bir, ténylegesen pénzzé tevése. Az emissiót a bank végzi, ezáltal megszerzi az érdekkört, kiválasztja a neki legtöbb hasznot hozó emissiós formát, egész tevékenysége által háttérbe szoritja a hitelvevő eredeti rangelsőbbségét. További helyzeti előnyt nyujt neki az árfolyamok befolyásolása. A tőzsdén végzett *bankfunkció* lényege a bank pénzteremtő képességének, szervező tevékenységének, ismereteinek szolgálatba állitásában rejlik, ami által az emissiók sikerét biztositja. Minél vezetőbb helyzetben van a bank, annál inkább kizárhatja a kockázatot s annál nagyobb az értékpapir-kibocsátásból és az árolyamok befolyásolásából eredő nyeresége.

Hitelpénzt a bankok nemcsak a megtakaritásokból szivnak fel, hanem *maga a tőzsdei közösség is teremt pénzeszközöket.* A leszámoló pénztár és a határidős üzlet kiterjesztik az értékpapir érvényességének területét, lehetővé téve egy *sajátos spekulációs pénz* teremtését. A határidő-spekuláns csak egy töredékét fizeti be az összegnek, amellyel spekulál: a leszámoló pénztár által sajátos, rövid befektetésre szolgáló pénz teremtetik, a határidős papir pénzteremtő funkciót végez. Ez a spekulációs pénz is vonatkozásban áll a valutapénzzel, de csak ebben az üzletágban bir érvénnyel. A leszámoló pénz-

tár spekulációs hitele olyan pénzt teremt, amely áthidaló funkciót végez. A határidős üzlet döntő teljesitménye, hogy a hitelkeresők akkor is eladhatják papirjaikat, ha pillanatnyilag nincs is a piacon valutapénz: a spekulációs pénz rövid időre, a leszámoló határnapig pótolja a készpénzt.

Itt lépnek azután közbe a bankok a bankpénz által szabaddá vált készpénzzel és lehetővé teszik a *spekulációs pénzfunkció meghosszabbitását* report és lombard utján. A lombard- és reporthitel összejátszva a spekulációs pénzteremtéssel, képviseli a *tőzsde sajátos pénzteremtését*, amelynek összege sokszorosan felülmulja a készpénzfizetést.

Ezek a járulékos pénzeszközök rendelkezésére állanak a hitelvevőknek, nagyobb vásárlóerőt adnak az értékpapiroknak és ezáltal megnövesztik az érdekkört. Előhivják a készpénztulajdonosok befektetését, ezek maradnak végül is „utolsó kézként" az értékpapirok birtokában. A tőzsde funkciójának tulajdonképpeni magva, *hogy a tőzsdei pénzteremtés utján előhivja a megtakaritásokat*, ami által a tőzsde a *hitel felszivó gépezetévé, központi hitelpiaccá* lesz. A tőzsdei pénzteremtés értelme pedig ott van, hogy mindaddig helyettesiti a megtakaritásokat, amig azokat a gazdaságok meg nem teremtik.

A bankok a report- és lombardhitelek kamatlába utján megindithatják és irányithatják a tőzsdei pénzteremtő apparátust. Elvileg áll tehát, hogy a bankok vezetik a spekulációt, ez pedig bizonyos határok között a befektetőket. Amennyire értékes ez a vezető szerep, a kapitalisztikus szervezet annyira helytelen irányba viheti. Mert a kapitalista elv szükségképpen csak a hitel dologi biztositékát tekinti és elfelejti, hogy mit csinálnak vele az igénybevevők. A hitelnyujtás személytelenné válik, nincs tekintettel a felhasználásra. Ez a tőzsdei pénzteremtésre alkalmazva annyit jelent, hogy a lombard- és reporthitelek nagysága csakis az értékpapirok árfolyamától függ. Igy egy kis hausse felemeli az árfolyamokat, ezzel azután szaporitja a tőzsdei pénzteremtést, ami végül is válsághoz kell, hogy vezessen. A bankok ilyenkor emelik a lombard- és reportkamatlábat, megszoritják a hiteleket, a spekuláció is visszavonul s végül az értékpapir azoké a kivülállóké marad, akik nem tudtak kellő időben kiszállni. A bankok ellenben, amelyek magas reporttal és a záloggal vannak biztositva, nyereséggel zárhatják le az üzletet. Mindebből látható, hogy a banknak, mint hiteladónak a rangja erősen az adós fölé emelkedhet. A bankok a tőzsdei élet legmértékadóbb formálói.

A *spekuláció* lényegét az elmélet a kockázat átvállalásában, az árképződés befolyásolásában, az időbeli elosztásban és más effélékben szokta látni. Azonban a spekuláció lényege az *időáthidalásban* rejlik. A tőzsdepénz pótolhatja a hiányzó készpénzt és időleges pénzhiányt hausse-spekulációval, pénzbőséget pedig baisse-spekulációval ellensulyoz, hidal át.

A tőzsdepénzben ilyen módon a hivatásos spekuláció elsőrangu gazdasági eszközzel rendelkezik és ez különbözteti meg egyéb tőzsdei felektől. Igy a spekulációs *befektetőtől*, aki nem veszi igénybe a tőzsdei pénzteremtés apparátusát, hanem a rendes befektetőtől csak abban tér el, hogy az értékpapirt többször teszi pénzzé, veszi és adja. A hivatásos spekuláns főfunkciója, hogy az értékpapir pénzzétevési fokát (Vergeldlichungsgrad) emeli, ezáltal a hivatásos spekuláció a bankok mellett a tőzsdei élet másik döntő formálójává lesz.

Ez a magyarázat a határidős ügylet jelentőségéről folyó régi vitát is eldönti. Némelyek szerint ezen ügyletek által jobb árkiegyenlitődés jön létre, mások szerint viszont az árkilengések még fokozódnak. Azonban a határidős ügylet megitélése sem történhetik az ár oldaláról. Nyilvánvaló, hogy az ilyen tőzsdei pénzteremtés helyes, produktiv, ha olyan erőket hiv elő, amelyek parlagon hevertek. Viszont a csupán dologi biztositékok alapján való pénzteremtés automatizmusa nem felel meg e követelményeknek, cél- és tervnélkülivé válik és egyes gazdasági ágak tulzott kiterjesztéséhez vezethet. Ezért a spekulációnak olyan formát kell adni, amelyben összgazdasági szempontok a meghatározók. Ma csak véletlen, ha a bankoktól függő tőzsdei pénzteremtő apparátus az egész gazdaságot kedvező tőkeelosztáshoz és helyes árképződéshez vezet.

Nézzük azonban tovább a tőzsde szereplőit. A tőzsde célja, hogy hitelek juttatása utján parlagon heverő gazdasági erők a gazdasági közösségbe beillesztessenek. Ez nem történhetik pusztán központi hitelteremtéssel, például a bankóprés utján. Tőkeképződés csak *megtakaritások* utján lehetséges. Az a gyüjtőmedence, ahol a megtakaritott tőke összefolyik, a tőzsde. A tőzsdepénz csak időlegesen, átmenetileg helyettesitheti a megtakaritásokat. Ezen alapon a megtakaritóknak, befektetőknek rangelsőbbségük van a spekulációval szemben. Csak ők teszik lehetővé az ujonnan teremtett tőzsdepénz teljesitményét. De ezt a rangelsőbbséget más rangviszonyok keresztezik és lerontják. A tőzsdei vezetők, különösen a bankok előnyben vannak a befektetőkkel szemben, mert ők irányitják az egész tőzsdei pénzteremtő apparátust. A befektetőnek nincs semmiféle befolyása a tőzsde szervezetére sem, outsider, akit a bank tanácsai, a prospektusok, mérlegek, osztalékpolitika és a hamis hirek is befolyásolnak. A bankok érdeke nem mindig közös a közönségével. Elhibázott hitelnyujtásoknál a bank főcélja, hogy likviditását megőrizze, pénzzé tegye az értékpapirjait, ezért a közönségre háritja azokat. A kapitalisztikus hitelszervezet az oka, hogy a hitelélet legfontosabb tényezője, a megtakaritást végző befektető háttérbe van szoritva, a tőzsde „halek"-ja. A tőzsde életében nem a demokratikus egyenlőség, hanem a vezető és vezetett viszonya érvényesül. Legerősebb vezető hatalommal a bankok

birnak, mint a pénzteremtés apparátusának irányitói és ezáltal az egész gazdasági élet legfontosabb tényezői. A spekulációval ellentétben a bank csak azokból az árváltozásokból huz hasznot, amely saját politikájának megfelel, viszont a spekuláció csak rövid időre, a bank ellenben hosszu időre szóló politikát folytathat. A tőzsdén való vezetés és abban való emelkedés első feltétele ilyen módon a bankközösségben való tagság.

Az összes tőzsdék világközösségben állanak egymással: mind hitelt közvetitenek, ennyiben teljes közöttük az „ágbeli" rokonság. Kevésbé teljes a célrokonság, hiszen a hitel minden célra szolgálhat. Viszont az értékpapirok egyformasága révén a tipusok rokonsága is fennáll. A tőzsde szervezete többékevésbé egyforma jellege folytán kifelé is rokonságot tüntet fel: mind ugyanazon az elven nyugszik, a pénzteremtés automatizmusa megközelitőleg ugyanazokon az alapokon épül fel. A technikai eszközök közössége is fennáll, az teszi lehetővé a világgazdasági fok tőzsdei tevékenységének, az arbitrázsüzletnek nagy egyszerüségét. Végül a tőzsdék világközössége a mögöttük álló gazdasági háttértől is függ: a világháboru előtt erősebben nemzetközi, ma inkább nemzeti jellegü.

A világtőzsdei közösségben az egyes tőzsdék tagi jelleggel birnak. Egy értékpapirnak idegen tőzsdére való bevezetése által nagyobb lesz a papir pénzitési lehetősége. A bankok nem kénytelenek a hazai tőzsdén való pénzteremtést csupán a véletlenül rendelkezésükre álló szabad készpénztől tenni függővé, hanem a külföldi piacot is felhasználják. A nemzetközi tőzsdevezér pénzeszközeinek a külföldi tőzsdéken való elosztása által elérheti, hogy állandóan kihasználhatja teljes pénzteremtő lehetőségeit. Ez az államfeletti helyzet emeli rangját a csak nemzeti tőzsdére szoritottal szemben. Itt is érvényesül az általános szabály: a ranghalmozás nem csupán összeadást, hanem sokszoros gazdagodást jelent.

A külföldi pénzek hatása attól függ, kihez jutnak. Legerősebb a hatás, ha a tőzsdei vezérekhez, mert nagyon erősitik a hatalmukat. Minél több ilyen pénz jut hozzájuk, annál feljebb viszik tőzsdéjük jelentőségét, igy volt 1914-ig a Stock Exchange az egész világ tőzsdeközösségének vezetője.

Mindenképpen áll, hogyha vezetőik a tőzsdéket magasabb tőzsdei közösségbe illesztik bele, ez magával hozza hatalmi helyzetük emelkedését. Ez egyfelől *bankkoncentrációhoz* vezet, másfelől a tőzsdei életnek egy vagy több vezető tőzsdén való központositásához. Igy lesz mind erősebb a bankok szerepe és igy lesznek a tőzsdei vezetők az egész kapitalisztikus gazdasági rend vezéreivé.

A tőzsde feladata, hogy egy gazdasági területen a hitelkeresők részére hitelt bocsásson rendelkezésre és igy a pénz produktivabb felhasználását érje el. Az árutőzsdén a rászoruló

termelőknek és kereskedőknek a kötlevél utján olyan fizetési eszközöket adnak, amelyek által a hitelnyujtók később megvehetik az árut. Az árutőzsdén kétféle elosztás történik: először valutapénzt juttatnak a termelőknek és másodszor a kötlevelek elosztódnak a kereskedők között, akik ezzel az árut vásárolják. A kereskedő, aki határidős buzát „vásárol", ezáltal hitelt nyujt a termelőnek. Azáltal, hogy a hitelkeresők egy meghatározott gazdasági ághoz tartoznak és a kötleveleket készülő vagy kész termékre adják ki, bizonyos mértékig biztositva van a hitelek nyujtásának helyes módja, és nem valószinü, hogy a hitelpénzeket idegenek kapják. Ámde a kötlevél az áruk vásárlására szolgáló pénz, a kötlevelek hibás elosztása által ugy az áruk, mint a hitelpénzek hibás elosztása válik lehetővé. Mert spekulánsok is vehetnek kötlevelet és igy emelhetik az árakat, a magas árban pedig a kereskedő az effektiv kereslet emelkedését, nem pedig a kötlevél keresletét látva, több kész buzát irányit a piacra, vagyis hibás elosztást végez. A spekuláns viszont kellő időben kiszállva, nyereségre tehet szert. Még inkább lehetségesek a hibás áttagolódások az értékpapir-tőzsde által. Bár kétségtelen, hogy az óriási iparosodási folyamat, amelyet a gazdaság egy évszázad óta megél, nem lett volna lehetséges a tőzsde hitelapparátusa nélkül. De époly kétségtelen, hogy minden nagyobb befektetési periódus egy ág tulzott kiterjesztése miatt tőzsdei válságban végződött, amelyben az uj alapitások nagyrésze összeomlott. Ez az állapot nem is szünhet meg addig, mig az önérdektől vezetett bankok „automatikus" pénzteremtő apparátusukkal vezetik a tőzsdén a sokszor lelkiismeretlen spekulációt és a tudatlan közönséget. Mindaddig a tőzsde szükségképpen hibás tőkeeloszláshoz és ezért válságokhoz fog vezetni. A hiba főalapja a materiális gondolkozás és a tőzsde legnagyobb hibás teljesitménye abban van, hogy a fejlett kapitalizmus önző, materiális gazdasági szelleme elterjesztésének főorgánuma. Nem a „tőzsde" szerve a hibás, hanem az emberek, akik a tőzsdének ezt az alakot adták, hogy kevesek hasznára a világot az ideál nélküli anyagi nyereséghajhászás szellemével töltse meg.

A tőzsdei áralakulást illetőleg a tőzsdei ár is értelmes funkcióösszefüggések kifejezője, másodlagos jelenség a teljesitmények mögött. A tőzsde gazdagon tagolt strukturája folytán az ár alakulása is sokkal szövevényesebb, mint más piacoké, ezért megismerése és átalakitásának képessége egyesek (a közönség) részére nehezebb, mások (a tőzsdei vezetők) részére könnyebb. Igy a tőzsdei árképződés is visszatükrözi a tőzsde fennebb elemezett sajátos szerkezetét. A befektető részére a papir értékmegőrzésre szolgál, a spekuláns részére csere- és fizetési eszközül. Teljes pénzfunkció-képességét csak tőzsdei vezérek részére tudja kifejteni. Ők irányitják az ár-

folyamot, amely a vezérek vezető helyzetét juttatja kifejezésre. Az árfolyam-ázsió, amelyet a többi felek fizetnek, éppen a vezetők hatalmi helyzetének kifejezője és folyománya. Még fokozza a tőzsde hibás működését a nagy tömegeknek az árak mechanikus szükségszerüségébe vetett hite. Az árfolyamok emelik a pénzteremtést, az viszont ujra az árfolyamokat, mig végül is ez a helyzet válsághoz vezet.

Sokszor hallani laikusok részéről a tőzsde megszüntetésének kivánságát. Azonban a tőzsde funkcióját mindenképpen el kell végezni, hacsak az egyébként lehetetlen kommunista centralizmushoz nem akarunk eljutni. A tőzsdereform utját a tőzsdei funkció fennebb elemzett hibaforrásai jelzik, ezek alapján a reformot ugy kell irányitani, hogy organizatorikus intézmények által a bankok erősebben az összgazdasághoz köttessenek, előnyeiket a köz élvezze; azután ellensulyozni kell a ranghalmozást és meggátolni hatalmuk további szaporodását; végül ellene fordulni a bankkoncentrációnak és inkább decentralizációra törekedni. A Roosevelt-féle 1933-as reform főleg az első követelmény irányában halad, hibája azonban, hogy csak magát a szervet igyekszik megjavitani az előfeltételek nélkül. Viszont a nemzeti szocialista Németország látszólag keveset tett közvetlenül a tőzsdei hibás állapotok orvoslására, mert nemcsak egy szervet akar átváltoztatni. A gazdasági reform nem indulhat ki a jószágelosztás szervéből, hanem a termelés szervezéséből. Ezért nem a hitelpiac a főreformok tárgya, hanem a pénz- és hitelszervezet s a gazdasági rendek organizálása. Éppen a német példa mutatja, hogy a tőzsdei életbe való nagyobb közvetlen beavatkozás nélkül a helyes szerepre lehetett szoritani a tőzsdét. Elég Schacht intézkedéseire gondolnunk, amelyekkel a jegybank vezető szerepét megteremtette. A vezetők alárendelése a jegybank pénzpolitikájának, a határidős ügylet tilalmának fenntartása s a közületi kötvények nagymennyiségü kibocsátása korlátok közé szoritja a tőzsdei spekulációt. Emellett a tőzsdei decentralizáció is folyamatban van. Amit tehát az Egyesült Államok az egyes tőzsdei szereplők megkötésével ért el, azt a német törvényhozás a gazdasági élet egyéb területeinek előmozditásával és a tulzott tőzsdei vezetőhatalom visszaszoritásával éri el.

Ha azonban el akarjuk kerülni az államszocializmus centralizációját, akkor a gazdaság dezorganizált saját erőit kell helyreállitani a *gazdasági rendek* ujjáteremtése által. A bankok szakmai, rendi decentralizációja mellett nemcsak a nyereség, hanem a felelősség szempontja domborodik ki. A hitelnyujtásnál eltérve a tiszta dologi biztositék elvétől, akkor fognak pénzt teremteni, ha termékeny felhasználására van mód. Megszünik az érdekellentét a tudatlan befektető és a bank között, a spekuláció pedig szakmai ismereteinek

érvényesitésére szoritkozik. Ezáltal fog egészséges verseny támadni a bankok és a szakmai hozzáértők között, amelyben a hozzáértőbb marad felül; mig az állam, mint a közjólét őre csak a verseny elfajulásánál lép közbe.

De e kép addig csak fantázia, amig a tömegekben tovább él a mechanikus árképződés hite. A népnevelés egyik fontos feladata a gazdaság helyes megismertetése. A dolgozó embernek meg kell adni a tudatot, hogy akarata és munkája az összgazdaság formálódásának egyik tényezője; hogy nem mechanikus ártörvények alakitják az ő teljesitményét, hanem ő alakitja funkciójával az árakat.

VII.

AZ UNIVERZALIMUS BIRÁLÓI. SZOCIOLÓGUSOK BIRÁLATA.

Spann egyetemes jellegü bölcseletének minden részében való birálatos boncolása a filozófia összes nagy kérdéseinek felvetését és a metafizika, ismeretelmélet, etika, lélektan, társadalomtudomány, közgazdaságtan módszertani és egyéb problémáival kapcsolatban a spanni állásfoglalásokkal szemben felhozott érvek felsorakoztatását és lemérését kivánná. Ennek a feladatnak terjedelmesebb formában való elvégzésére ebben a dolgozatunkban annál kevésbé vállalkozhatunk, mert annak célja elsősorban Spann gondolkozásának és az univerzalizmus világképének a magyar közönség számára való bemutatása volt. Bölcseletének értékes voltát azok sem tagadhatják, akikben annak megismerése folyamán ellenvetések ébrednek fel. Ujból hangsulyozni szeretnők: a Spann tanaival való folgalkozásnak főértéke szellemünk uj szempontokkal való megtermékenyitése, bizonyos megszokott gondolkozási formák alóli felszabadulás, absztrakt, „holt" tételek helyett az életközelség erejének átérzése. Ilyen értelemben Spann — bármennyire erősen hajlik ő maga bizonyos dogmatizmusra — Platonhoz hasonlóan a gondolat szárnyaló szabadságához segiti az olvasót. Műveinek ezt az értékét nem kisebbiti, hogy bölcseletével és természetesen közgazdasági tanaival szemben is sok kifogást lehet felhozni. Hogy ezeknek részletes ismertetése milyen messzire vezetne, ahhoz elég, ha példaként rámutatunk egy tanulmányra, amely az aristotelesi mondás: „az egész a rész előtt van" értelmét kutatva a tomisztikus és spanni tanok összehasonlitását adja.[1] Az univerzalizmusnak a skolasztikus filozofiával és általán a keresztény tanokkal való rokonsága érthető módon kiváltotta e tanok hi-

[1] *Schickling Hans:* Sinn und Grenze des aristotelischen Satzes: „Das Ganze ist vor dem Teil." München, Kosch und Pustet 1936—VII.+85. l.

veinek kedvező vagy kedvezőtlen bírálatát. Ezekre itt nem térhetünk ki részletesebben, csupán megemlitjük, hogy egyik katolikus bíráló, *Räber Hans*[2], a következőkben emeli ki az univerzalizmus jelentőségét:

1. Az univerzalizmus egy *keresztény világnézet* elismerése.
2. Tanitja *a világ organikus egységét.*
3. *Organikus társadalmi, állami és gazdasági rendet kiván.*
4. Tanitja *a jog és erkölcsösség objektiv érvényét.*
5. Tanitja *a szellem primátusát.*

A kritikák közül, amelyekkel Spannak szembe kellett szállania, egyik legsulyosabb az a koncentrikus támadás volt, amely Bécsben a német szociológusok 5-ik kongresszusának 2-ik napján, 1926 szeptember 28-án hangzott el. *Dunkmann* Károly berlini professzor, aki a vitának és Spann bírálatának külön kötetet szentelt,[3] e napot forduló pontnak nevezi a német szellemi kultura történetében. A szóban forgó bécsi ülés tárgya tulajdonképpen a metodológia, a társadalomtudományok módszertana volt; a vitát *Sombart* Werner rövid előadása vezette be, őt követte Spann, aki „rendkivül világos és szellemes előadásban" fejtette ki álláspontját. Erősen hangsulyozta, hogy a szociológia szellemtudomány és minden természettudománytól szigoruan elválasztandó. A főkérdés már most: milyen egy ilyen szellemtudománynak logikai szerkezete, alkata, szemben a természettudományokéval? A naturalizmus és pozitivizmus nem tesz különbséget szellem és természet között s mindkét világ jelenségeinek oksági-mechanikus, értelemnélküli lejátszódását veszi vizsgálódási alapul. Jó példa erre a lélektanban az asszociáció, a képzettársitás tana, amelyben a képzetek „izolált atomok"-ként, gépiesen hatnak egymásra. Ugyanigy a természettudományi analógia alapján áll, aki a társadalomtudományban „kölcsönhatások"-ról, „vonatkozások"-ról beszél. Eltért ettől a naturalisztikus felfogástól a Windelband-Rickert-féle iskola, amidőn szigoruan elválasztotta a természettudományokat és a történettudományokat. A történelem az egyszeri, megismételhetetlen, individuális jelenséget irja le (pl.: Caesar), a természettudomány ellenben ismétlődő „törvényeket" ad (például: Newton törvényei).

Ámde a Windelband-Rickert-féle bölcselet bizonyos szakadékot visz be a szellemtudományokba. Mert ott, ahol az emberi jelenségek terén „törvények" konstatálhatók és keres-

[2] *Räber Hans:* Othmar Spanns Philosophie des Universalizmus. Jena, G. Fischer 1937. VIII. + 184. l. Részletesen ismertettem a Közgazdasági Szemle f. é. március—áprilisi számában.

[3] *Dunkmann Karl:* Der Kampf um Othmar Spann. Leipzig. Quelle u. Mayer. 1928. 104. l.

hetők, ott e bölcselet szerint is a jelenségek természettudományi módszerrel vizsgálhatók. Ilyen módon Windelband kiszabaditotta ugyan a szociológiát a természettudományok szoritásából, de azért kauzál-mechanikai törvények tudományának tekinti.

Valóban, a szellemi tudományokat nem is lehet csupán egyéni, leiró jellegüeknek tekintenünk, hanem tudományosan, vagyis általánosan, de persze nem természettudományi okozatiság alapján kell őket felfognunk. Igy jut el Spann a saját módszeréhez. A szellem önmagával egységes, nem összetett, önmagában maradó és önmagát adó lényeg. Ezért a társadalomtudománynak, mint szellemtudománynak el kell vetnie a mechanisztikus és atomisztikus módszereket és sajátos, az „egész" fogalmán alapuló módszerrel kell élnie. Igy áll elő éppen az individualizmus és univerzalizmus ellentéte. A társadalom és részei csak egy *egész* tagjaiként tekinthetők, egyik rész sincs a másik nélkül, mindegyik *létalapja* a másiknak. Az emberi társas együttlét képét az emberi organizmus adja: minden társadalom organikus, olyan értelemben, hogy nem ok és okozat, hanem tagi viszony alapján áll fenn. Az egész fogalma a *célfogalmat* is magába foglalja, a tag funkciója az egész keretébe illesztve egyuttal a célnak is megfelel. Vissza kell tehát térni az aristotelesi elvhez, hogy az egész a rész előtt van. A részek az egész számára „teljesitményeik" szerint léteznek, minél közelebb állanak ezekkel az egészhez, annál magasabb rangjuk, logikai prioritásuk van.

Ha ezt az „egész" fogalmát *logikailag* és szisztematikusan fogjuk fel, akkor az „általános" fogalmat kapjuk magasabb és alsóbb részegészeivel. Ha ellenben *időben* szemléljük, történeti kifejlésében és áttagolódásában, akkor ennek az „egész"-nek történési folyamatát látjuk. Ebben az esetben az egészet történetileg „idiografikusan" vagy individuálisan fogjuk fel, de ugyanekkor elméletileg, logikailag, tipusok, általános fogalmak szerint is. Ilyen módon az „egész" fogalma elmélet és történet módszeres egyesitését adja.

Ezzel a spanni előadással szemben foglaltak állást a bécsi társadalomtudományi kongresszus résztvevői, szinte kizárólag éles ellenzéki hangulatban. Ennek az egységes ellenzéki állásfoglalásnak mély oka, hogy Spann a modern társadalomtudomány büszkeségét, az empiriát, a természettudományéval közös alapját vonta kétségbe, sőt halálosan megsebesitette azt. Emellett Spann a naturalizmus szellemével szemben a középkor szellemét idézte fel és *Tönnies* ironikusan meg is kérdezte, hogy milyen „kinyilatkoztatásokból" veszi csodálatos tételeit. A pozitivista társadalomtudomány képviselőinek érzékenysége mindenképpen érthető. Más területeken, igy a biológiában egy *Driesch*, egy *Reincke* már visszanyultak a

„vitalizmus" ősi tételére és lehetetlenségnek mondják az élet világában a matematikai-mechanikus módszer alkalmazását. A társadalomtudományok azonban még kitartottak *Comte* és *Spencer* természettudományi álláspontja mellett és éppen ennek megtámadásáról, illetve megvédéséről volt szó.

Elsőnek *Wiese* ismertette a maga „vonatkozástanát" (Beziehungslehre), leszögezve magát az empirikusok felfogása mellett. Utána *Adler Max* következett, aki a marxizmust elsősorban a német idealizmusból származtatja és különösen Kant ismeretelméletével próbálta azt összekötni. Spannak főleg a kauzalitás fogalmának szimplista felfogását vetette a szemére. Spann válaszában azt az állítást cáfolta, mintha a marxizmus nem tartoznék a naturalista elméletek körébe; azután kimutatta, hogy az ő kauzalitás-fogalma ugyanaz, amelyet az európai filozófia Locke, Newton és Kant óta képvisel s amelynek betetőzője a Laplace-féle világformula. Az „egész" fogalma nála tisztán logikai gondolkozás analitikus eredménye és nem metafizikai fogalom. Bármennyire fontos is a társadalmi tudományoknak a bölcselettel való átitatása, azért a szociológiát szorosan el kell határolni a filozófiától. Dunkmann ismertetve a vitát, Spannak ad igazat, de viszont rámutat, hogy Spann az „egész" fogalmát többféle értelemben használja. Az organizmus képéről adott egész csupán illusztráció, de innen logikailag áthidalhatatlan az ut a társadalomhoz. E részt Spann felfogása sebezhető pontot mutat fel.

Oppenheimernek nincs szigoruan logikus módszertana, őt elsősorban a szociális reform eszméje irányitja. Felszólalásában rámutatott bizonyos rokonságra a saját és a spanni tanok között és inkább lélektanilag érthető, hogy Spann, aki egyedül állott a támadások közepette, nem az őket elválasztó különbségeket hangsulyozta, hanem bizonyos megegyezést. *Tönnies* és Spann csak rövid vitát folytattak; Dunkmann azonban részletesen kidolgozta a két nagy német tudós közötti eltérést és rámutat, hogy Tönnies alapvető megkülönböztetése a „közösség" (Gemeinschaft) és „társadalom" (Gesellschaft) között, erősen emlékeztet a spanni „kettősség" (Gezweiung) és „szövetkezet" (Genossenschaft) megkülönböztetésére. Tönnies „közösség"-e is organikus, egész, „das tiefere Reale", ezen, mint alapon, nyugszanak a társadalom akart, individuális vonatkozásai. Ámde Tönnies nem tud egészen szabadulni a mechanikus kauzalitás szempontjától és valóban, ha az organikus „közösség" fogalmából indulunk ki, ennek megértéséhez más kategóriák kellenek. Éppen ezeket keresi Spann. Más kérdés persze, hogy a társadalmi élet számára kizárólag e kategóriák érvényesek-e.

Dunkmann a saját kritikája legérdekesebb részét a *szabadság* fogalma köré épiti fel. Kétségkivül tévedés azt vetni a

spanni univerzalizmus szemére, hogy az egyén önállóságát megtagadja. Éppen ellenkezőleg a „vita propria" kategóriája azt nagyon is elismeri és Spann éppen a szabadság-fogalom értelmezésében látja az univerzalizmus legnagyobb diadalát. Ez a „vita propria", a tag önálló, sajátos élete annyira megy, hogy az egész kárára lehet: ez éppen a rossz, a patológikus. Ámde itt rejlik éppen a biológiai organizmussal való analógia félrevezető volta: az élő organizmus patológikus fogalmától nem lehet eljutni a „rossz" szociológiai fogalmához. Az ember azzal a tulajdonsággal bir, hogy saját mozgási szabadságából rosszá, patológikussá lehet, ami a természetes organizmus szervére nézve nem lehetséges. Itt tehát a spanni szabadságfogalomnak bizonyos birálható pontját látjuk.

Kritikáját folytatva Dunkmann a saját gondolkozásának fejlődését elemzi, amely az individuális szabadság-fogalom és igy szükségképpen a kauzalitás vizsgálatából indult ki. Később jutott ahhoz a felfogáshoz, hogy nem a szabadság, hanem a közösség fogalma áll minden etika középpontjában. Spann nagy érdeme, hogy a közösség vizsgálatában az okságí fogalom félrevezető jellegét kimutatta s az „egész" eszméjéből az univerzalizmus tudományát megalapitotta. Nyilvánvaló azonban, hogy az univerzális elvnek az egész kozmoszra való kiterjesztése kikerülhetetlen, minthogy a társadalmi egész ismét magasabb egészre mutat. Ilyen módon Spann a kauzalitás elvének a természet keretein belül is hadat üzen, mindenütt a tagi jelleg kategóriáját akarva az okság helyébe léptetni. Ámde a kauzalitás fogalmától ő sem tud egészen szabadulni és tesz bizonyos engedményeket. Valóban, a természet mint egész el van zárva az ember elől: ezért az okságí módszer a kutatás egyetlen módszere ott, ahol csak részekként, darabonként, sorozatokként állanak a jelenségek előttünk. De a vizsgálódás eléri a lehetőség határát, ahol sajátos, zárt egészekhez jut. Itt az univerzalizmus, az „egész" kategóriái adják a helyes módszert. Az okságí elv alapján kutató valahol önkényesen szükségképpen megállapitja e határokat és époly szükségképpen a testi világ legkisebb részeivel, az atomokkal operál. Az univerzalista ellenben objektive adott „egészek"-kel áll szemben. Minden élet élmény, közvetlen szemlélet tárgya, nem pedig kauzális sorozat megfigyelése. Ha ellenben a zárt organizmusok fölé emelkedve a kozmoszt akarjuk megérteni, akkor a hit területére lépünk át. A zárt organizmust megéljük, a kozmosz egésze azonban meg nem élt eszme marad számunkra.[4]

[4] Miként a filozófusok birálatánál, itt is megelégszünk e csupán példaként adott ismertetéssel és nem térünk ki sem az összes nagyszámu birálókra, sem pedig a szociologia egyes részterületein fellépő sokféle ellenvetésre. A közgazdasági birálók elemzésében egyébként visszatérünk szociologiai jellegü megjegyzésekre is.

VIII.

KÖZGAZDÁK BIRÁLATA.

Az univerzalizmus közgazdasági tanainak megitélésében — talán még fokozottabb mértékben, mint a bölcselet és szociológia területén — a legkülönbözőbb kritikákkal találkozunk, a legteljesebb elismeréstől a legteljesebb tagadásig. Ma is fennáll még *Surányi-Unger Tivadar* 1927-ben tett megállapitása, hogy századunk első negyedének vége felé Spann tanai széles körök tudományos érdeklődésének központjában állanak.[5] Ez az érdeklődés azóta sem csökkent. Az elismerő birálatok közül példaként elsőnek *G. von Below*-t idézzük, aki Spannról irt cikkében[6] azt emeli ki dicsérőleg, hogy nem egyoldalu közgazda, hanem sajátossága éppen abban rejlik, hogy a gazdasági jelenségeket az egész nemzeti élettel való nagy összefüggésükben fogja fel. Spann egyike azoknak a nagy oktatóknak, akik a nemzet vezéreiként számitanak. Nála ismét találkozunk a tudomány és élet ama kapcsolatával, amely őt a szellemi életben való vezetésre teszi alkalmassá. Ugyanigy látja Spannt *Honegger Hans*,[7] aki egyébként biráló szemmel vizsgálja tanait és *H. Wagner*,[8] az univerzalizmus francia ismertetője, aki szerint Spann a mai Németország legkiemelkedőbb szellemi vezetői közé tartozik, egész jelentőségét talán csak később fogják elismerni. „Lesznek, akik kiigazitják a tévedéseket, amelyeket Spann elkövethetett, lesznek, akik az univerzalizmus eszméjét is félredobják. Mindegy! Spann elmélete kibirja a kritikát: termékeny, uj életet, uj irányt adott a gazdasági vizsgálódásoknak, amelyek már nagyon is biztosaknak érezték magukat és nagyon is büszkék voltak eredményeikre, amelyekről mindenki azt hitte, hogy jól meg vannak alapozva.“ Ezzel az elismeréssel szemben idézzünk a gáncsolók közül *Liefmann Róbert* birálatából[9], amely igen erős kitételektől duzzad. Szerinte Spann univerzalizmusa nem tudományos módszer, hanem inkább vi-

[5] „Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des XX. Jahrhunderts.“ Jena, Fischer 1927. 76. o. *Surányi-Unger* e könyvében jelentékeny részt szentelve Spann ismertetésének, rámutat e tanok bölcseleti gyökereire s különösen *Driesch* „dinamikus vitalizmus“-ával való időbeli összeesésére és rokonságára. (I. m. 28—31. l.) L. rövidebben magyarul is „Az ujabb közgazdasági elméletek bölcseleti alapjairól“ irt tanulmányában. Közgazdasági Szemle 1926. nov.-dec.

[6] *G. v. Below:* Othmar Spann. Deutschland's Erneuerung. 1924. 605. és 611. l.

[7] *Honegger Hans:* Volkswirtschaftliche Gedankenströmungen der Gegenwart. Karlsruhe, G. Braun. 1925. „Eine hochbeachtenswerte geistige Leistung bleibt es auf alle Fälle, was man auch sonst immer davon denken möge.“ 113. l. *Heller Farkas* elismerő itéletét l. alább.

[8] *Hans G Wagner:* Essai sur l'universalisme économique. Othmar Spann Bale. 1931. 315. l.

[9] *Liefmann Robert:* „Universalismus“ und Wirtschaftstheorie. Weltwirtschaftliches Archiv. 23. (1926. I.) 31—68. l. Idézett mondat a 67. oldalon.

lágnézet, sőt bizonyos tekintetben vallás. Az ilyenféle analógiák és homályos cimszavak, mint egész, tagok, szervek, kitagolás stb. semmit se magyaráznak meg a gazdasági összefüggésekből. Spann nemcsak a technikát és gazdaságot téveszti össze, hanem elemzéseiben politikai és gazdasági fogalmak gyógyithatatlan összevisszaságban keverednek. Emellett egy „hallatlan filozófiai lapsust" követ el, midőn a gazdasági jelenségekkel kapcsolatban a természettudomány mechanikus kauzalitáselvét veszi elő. Még mindig nem vette észre, hogy „pszichikai kauzalitás" is van. E részt persze Liefmann a saját elméletének igyekszik szószólója lenni. Spannal szemben összefoglaló itéletként végül ezeket mondja: „Egy sereg fogalomnak e homályos szociológiai körülirásai, amelyekkel semmit se lehet megmagyarázni, csak elhomályositani, ez akar egyáltalán tudomány lenni! És valaki azt hiszi, hogy ilyen agyrémekkel szinte az egész eddigi tudományt az alvilágba küldheti s leküzdheti az individualizmust, marxizmust, pszichologizmust és igy tovább. Ez a romantikus köd akar az „igazi, felbonthatatlan élet" lenni! A gazdasági élet megfigyeléséről, „élő tudományról" a két könyvben semmit sem találok."

Nem tekintjük itt feladatunknak, hogy Spann közgazdasági tételein a maguk részletességében ujra végigmenjünk, s mások vagy a saját kifogásainkat aprólékosan előhozzuk. Kétségtelen, hogy ugy Spann tanaival, mint tanitványai fennebb elemzett munkáival szemben ugy az alapfelfogást, mint a részleteket illetőleg nagyon sokféle nézőpontból lehet aggályokat felhozni. Mégis ez a közgazdasági szemlélet, ha minden elfogultságtól mentesen közel engedjük magunkhoz és nem riadunk vissza következetes végiggondolásától, a maga egészében nem maradhat termékeny hatás nélkül. Ezen a globális impresszión a kétségkivül felmerülő kisebb-nagyobb kifogások mit sem változtathatnak. Talán ilyen értelemben lehet értelmeznünk Eckehart mondását, amelyet Spann a „Fundament der Volkswirtschaftslehre" mottójául választott: „Müht euch nicht um kleine Dinge, denn ihr seid zu Kleinem nicht berufen."

Éppen ezért az univerzalizmus közgazdaságtani kritikáinak alább ismertetett szemelvényeit is inkább példáknak tekintjük, amelyekkel csak a birálat egyes lehetséges szempontjaira akarjuk felhivni a figyelmet s a pozitiv rész megértését ezzel is előmozditani. Tudomásunk szerint *Heller Farkasnak* a „Fundament der Volkswirtschaftslehre"-ről irt birálata volt az első, amely Spann módszerének ujszerü és termékeny voltát alapos méltatás keretében elismerte.[10] „Könyve nem kitaposott ösvényeken való vándorlást, hanem egy, még fel nem tárt ui-

[10] *Heller Wolfgang:* Das Fundament der Volkswirtschaftslehre. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1924. 577—605. l.

világba való zarándoklást jelent." Az általános elismerés mellett azonban Heller birálatos szempontokat is érvényesit. Kifogásolja, hogy Spann a közgazdaságtan megszokott régi fogalmai helyébe sokszor feleslegesen uj fogalmakat szerkeszt és hogy tulságosan elmerül a szociológiában. Az okozatiság genetikus fogalmát kizárólag természettudományi szempontból tekinti és az okozati fogalmat összeegyezhetetlennek mondja a teleológiaival, holott — Heller szerint — teleológiai és okozati összefüggések egymás mellett haladhatnak és az utóbbiakat nem lehet számüzni a tudományból csak azért, mert a főfigyelem az elsőkre irányul. Egyébként magában az okság fogalmában is egészi összefüggések állapithatók meg. Heller kifogásolja továbbá az egyén spanni felfogását. Az emberi társadalomra az egésznek és résznek az a viszonya, amelyet Spann megállapit, nem illik rá teljesen. „Az egyén bizonyára nem autark lény, bizonyára társadalmilag meghatározott, de azért autark elemeket is tartalmaz s az egész szempontjából vett tagi jelege nem meriti ki lényegét."[11] Nem fogadja el Heller a gazdaságpolitika, mint külön tudomány elleni érveket, sőt a gazdaságpolitika fogalmának Spann által való teljes elvetését sem. Végül véleménye szerint az árképződésről mondottak „tullőnek a célon".

Mint láttuk, Spann, aki maga is a határhaszonelmélet híveként indult el, később erős birálat alá veszi ezt a tant. Érthető, hogy az elmélet hivei egyfelől kritikájával szemben védeni akarják azt, másfelől Spann saját értékelméletét birálják. *Wyler Julius* azt veti Spann szemére, hogy már a határhaszon-elmélet exponálásában vét az objektivitás követelménye ellen.[12] Az annak helyébe állitott saját értékelmélet pedig teljességgel elfogadhatatlan. *Neubauer Gyula*[13] is Spannt Gossen tételeinek ismertetésében „nagyfoku feledékenységgel" vádolja, „akinél a probléma sem jelentkezik tisztán, nemhogy megoldást tudna találni". Viszont *Karg Norbert*[14] a határhaszonelméletet védelmezve Spann támadásával szemben azt igyekszik kimutatni, hogy a kettő nem ellenkezik egymással, hanem „együttesen alkalmasak valóban alapos magyarázatát adni a jelenségeknek". Ugyanigy *Maschke Elfrida*[15] is Spannak a határhaszon-elmélethez való rokonságát igyekszik kimutatni. Szerinte Spann csak az individualizmus és univerzalizmus

[11] I. m. 594. o.

[12] *Wyler Julius:* Die Grenznutzenlehre und die Werttheorie Othmar Spanns. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1928. II. 641—657. l.

[13] *Neubauer Gyula:* A határhaszon-elmélet birálata. Budapest, 1927. 28. 29. l. V. ö. még 79, 130—131, 139. l.

[14] *Karg Norbert:* A határhaszon és a teljesitmények egyenlö fontossága. Közgazdasági Szemle. 1927. 74—87. l. Idézet a 77. oldalon.

[15] *Maschke Elfride:* O. Spanns Wirtschaftstheoretische Grundauffassung und ihr Verhältnis zur Grenznutzentheorie. Berlin, G. Stilke 1930. L. *Heller Farkas* ismertetését a Közgazdasági Szemle 1931. évfolyamában. 744. l.

szöges szembeállitása és az univerzalista módszer egyoldalu érvényesitése folytán jut el a határhaszon-elmélet oly határozott elvetéséig, holott különösen a gazdaság fogalmi meghatározásában nem áll ettől annyira távol. Egyebek között rámutat arra is, hogy a „felsőbbrendü tőke" és az „elhasználhatatlan jószág" fogalmai nem képviselnek gazdasági elemeket, ezért nem szabad azokat az érték- és ármérésbe belevonni. Ha ezt tesszük, akkor tényleg a „kiszámithatatlan számitása" definicióhoz jutunk.[15a] Miként Heller, Maschke is kifogásolja, hogy Spann minden téren uj fogalmakat akar bevezetni. Ezt a kifogást Spann más birálói is osztják. Igy *Stolzmann Rudolf*[16] is Böhm-Bawerket idézi, hogy ilyen fogalmi ujitások és kiszélesitések mindig csak zavarokat okoztak a tudományban. Stolzmann kifogásolja egyebek közt a „teljesitmény" szó sokértelmüségét, azután a tőke fogalmát s különösen a „felsőbbrendü tőké"-jét, amely a közösség részvételét, az organizatorikus segitséget jelenti. Azt sem látni tisztán, mit ért Spann „cél"-on. Stolzmann kimutatni próbálja, hogy Spann maga is visszaesik a kauzalitás fogalmi szemléletébe. Egészen elveti végül az „igazságos ár"-nak Spannál található fogalmát.

Egyébként *Stolzmann* rokonszenvez az egészelvü felfogással, ő már Spann előtt organikus szemlélettel a gazdaságban erkölcsi célképződményt (ethisches Zweckgebilde) látott. Azonban tulzásnak tartja az individualizmus és univerzalizmus merev szembeállitását. Egyén és egész elválaszthatatlan, egymást *kiegészitő* fogalmak. Csak *társadalmi* egyének vannak, társadalom pedig csak az egyének által és egyének részére létezik. „A társadalom époly kevéssé abszolut, mint az egyén, egymás nélkül nem is gondolhatók. ... Nem önálló substanciák, amelyeket egymás *ellen* lehetne kijátszani."

Ezeket az ellenvetéseket az egyén és köz viszonyáról, amelyeket Stolzmannon kivül más birálók is felhoznak, idéztük ugyan, de nem hisszük, hogy azok Spann felfogásával szemben egészen jogosultak volnának. Hiszen az egész csak a részekben születik meg, természetes; hogy egyik nem lehet a másik nélkül. Spannál, legalább is e tekintetben, nem ontológiáról, hanem csupán metodológiai elvről van szó, arról, hogy magyarázatainkban az egésznek, a társadalomnak ezt a mindenben való adottságát vegyük kiindulásul.

A régi módszerekhez szokott tudósok nagyrésze nem könnyen tud beilleszkedni Spann gondolatkörébe és itéletük nem egyszer félreértéseken alapszik. Ezért kell kiemelnünk a biró-

[15a] Idézett m. 89—90. l.

[16] *Stolzmann Rudolf:* Die Ganzheitslehre O. Spanns. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1927. II. K. 881—918. V. ö. még *Stolzmann Rudolf:* Die Krisis in derVolkswirtschaftslehre. Jena, Fischer 1925. 29—82. l.

latok keretében Spann univerzalizmusának azt a kitünő expozéját, amely tanitványának, *Andreae Vilmosnak* tollából a „Weltwirtschaftliches Archiv" 1928-as évfolyamában jelent meg és amelyben a mester tanai élményszerü átvételének tükrét láthatjuk.[17] Andreae arra is hivatkozik, hogy Spann a statisztikai tényekkel való foglalkozásból jutott el szociológiai és közgazdasági felfogásához, és hogy ez a felfogás gyakorlati működésében, Brünnben a hivatásos gyámügy megszervezésében mennyire példaszerü eredményekhez vezetett. Ez a gyakorlatban való beválás mindennél jobban bizonyitja annak az ellenvetésnek helytelenségét, hogy az univerzalizmus a valóságtól idegen konstrukció, amely a cselekvő élet számára nem bir jelentőséggel.

Viszont Spann közgazdasági tanainak egyik legkomolyabb és a filozófiai összefüggésekre is kiterjedő ellenzéki kritikáját nyujtotta a *Diehl Károly* iskolájához tartozó *Wrangel György báró* könyve[18]. *Wrangel* először is *Külpe* „kritikai realizmusa" alapján a kategóriák tanát birálja, azután az univerzalizmus metodológiáját vizsgálva megállapitja, hogy Spann összekeveri a módszer és a tárgy jellemző jegyeit. Az okság elvének elvetésével szemben *Rickertre* hivatkozik, aki szerint a kauzalitás és teleológia merev szembeállitása téves. Nem tartható fenn az „egész" spanni fogalma sem.[19] Spann az „egész"-et reális szubsztanciának fogja fel és az „énformáju", társadalmi egyéniségek ellenére végül is „rajongó egész-miszticizmusban" köt ki. Végeredményben az univerzalizmus lényegileg bizonyos meghatározott etikai-politikai posztulátumok rendszere.

Áttérve közelebbről a közgazdaságtan módszertanára, Wrangel hangsulyozza, hogy még ha ki is emeljük a társadalmi egész primátusát, nem lehet egyetérteni Spannal, mikor a gazdasági cselekvés individuális motivációját teljesen ki akarja hagyni a közgazdasági szemléletből. Az egyes gazdálkodók értékitéleteket formálnak és azok alapján gazdaságilag cselekszenek. A gazdaság spanni definicióját illetőleg nem lehet a gazdaság döntő kritériuma a kauzalitás kirekesztése, amelyet Spann a technikára korlátoz. Az „eszközök rendszere célok szolgálatában" meghatározás tulságosan „szociológiai" és nem vet számot a gazdasági cselekvés specifikus természetével.

[17] Das Werk Othmar Spanns. Weltwirtschaftliches Archiv 1928. I. 29. K. 143—177. l. Magyarul Spann tanainak rövid, de igen jó és elismerésről tanuskodó elemzését nyujtotta *Karg Norbert* cikke: „A neoromantikus irányzat és Spann univerzalizmusa." Közgazdasági Szemle 1928. 128—134. l.

[18] *Georg Baron Wrangel:* Das universalistische System von Othmar Spann. Jena, Fischer 1929.

[19] „Der Ganzheitsbegriff Spanns kann als ontologisch-metaphysische, begriffsrealistische Hypostasierung empirisch nicht vorhandener Sachverhalte bezeichnet werden." 89.

Példákon kimutatható, hogy Spannt gazdasági fogalmának megszerkesztésénél is legerősebben etikai-politikai értékítéletek vezetik, innen van az, hogy a modern kapitalizmust csak elítélőleg tudja jellemezni. Miként fennebb Stolzmann, Wrangel is aggályát fejezi ki a „teljesitmény"-nek a gazdaságelmélet vezető fogalmaként való szerepeltetése ellen, miután ezáltal sokértelmüség és bizonytalanság kerül bele a gazdasági fogalomképzésbe.[20] Végül rámutat az aequipollencia elvének és az érték- és árelméletnek hibáira.

A spanni árelmélet birálatát adja *A. Bilimovic* tanulmánya is.[21] Szerinte a gazdasági jelenségek nem magyarázhatók, mint azt Spann akarja, *felülről*. Csak *alulról* érthetők meg az egyes gazdaságok szükségletei által és az eszközök által, amelyekkel a gazdaságok céljaik elérésére birnak. Az áralakulás felfogásában Spann egyik nagy hibája, hogy miután szerinte nem a piac határozza meg az árakat, azért elméletében a jószágok mintegy már az árakkal jelennek meg a forgalomban. E tekintetben Marxhoz hasonlitható, akinél az áru csereértéke már a benne lévő munkamennyiség által, a piac előtt meg van határozva. Az aequipollencia elvéről Bilimovicnak az a véleménye, hogy nehéz szerencsétlenebb alapot elképzelni az árkérdés megoldására, mint az egyenlő fontosság spanni fogalma. Erősen birálja ennek alapján Spann értékelméletét, az „értékkifejlés" fogalmát, de e részt ugy látszik nem egészen jól tudta átvenni Spann kétségkivül meglehetősen mesterkélt konstrukcióját.

Spann tanainak sajátos, de nagyon érdekes birálatát tartalmazza *Peter Hans* füzete: „Az egész gondolata a gazdaságban és a gazdaságtudományban".[22] Peter a „német szocializmus" hiveként saját közgazdasági elméletet dolgozott ki, amelyben nagy szerepet juttat a matematikának.[22a] Ennek ellenére elfogadja az „egész" alapgondolatát, de nem spanni értelemben. Nem bocsátkozhatunk itt a spanni kategóriatan tételeinek, az általános, az okság, a lét, az egész és rész fogalmainak részletesebb kritikájába. Peter igazat ad Spannak annyiban, hogy az „egész" gondolatának tekintetbe vételét kivánja. Hiszen az emberi megismerő képesség természetében rejlik, hogy bármilyen jelenséget csak ugy tudunk megérteni és megmagyarázni, ha világképünk egészébe állitjuk be azt. Ha Spannt megilleti az érdem, hogy teljes erővel küzdött az ato-

[20] U. o. 124. l.

[21] *Bilimovic A.:* Die Preislehre von Othmar Spann. Schmollers Jahrbuch 1930. 54 K. 653—682. l.

[22] *Peter Hans:* Der Ganzheitsgedanke in Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft. Stuttgart, Kohlhammer, 1934. 71. l.

[22a] V. ö. „Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie" c. kétkötetes mukájának részletes elemzését *Heller Farkastól* a Közgazdasági Szemle 1935. évfolyamában 109. l.

misztikus szemlélet ellen, amikor az divatban volt, viszont sok esetben csak látszólagos ellenfelek, elméletében nem látja meg az univerzalisztikus gondolat magvát. Az „egész" eszméje sokkal jobban el van terjedve, mint Spann véli. Azonban a gazdasági elmélet területén egészelvü szemlélet csak ugy valósitható meg, ha előbb a vonatkozások mathematikai ábrázolása sikerült. Csak egy egészben való funkcionális, kölcsönös függőségi vonatkozások mathematikai ábrázolása képesit a tagoknak az egészben való együttes meglátására s az önálló tagoknak az egészben való tiszta megkülönböztetésére.

A Spannt ért tudományos támadások közül még csak *Conrad Otto* cikkére akarunk kitérni.[23] Conrad Spann teológikus felfogásával szemben a gazdaság kauzális-mechanikus felfogásának hive. Ha egyének kölcsönös versenyben egyforma vagy hasonló célokat követnek, ebből olyan hatások állhatnak elő, amelyek nemcsak hogy erősen eltérnek a céloktól, hanem azokkal egyenesen ellentmondásba kerülhetnek, hatások, amelyek nem akartak, ezért nem is magyarázhatók meg értelmesen a részek, az egyének által követett célokból. Például pánik esetén mindenki menekülni akar, ezáltal eltorlaszolódik a kijárat, a terem kiürítése tehát sokkal tovább tart. A hatás nem akart, mechanikus, természetes, ezért csak kauzálisan magyarázható. A természeti jelenségek sem veszitenék el mechanikus jellegüket, ha az atomok élőlények lennének, amelyek tudatosan igyekeznének a föld központja felé. A gazdaságban is a kereslet és a kinálat és a verseny tömeghatásai csak kauzálisan magyarázhatók. Ezt, a verseny-automatizmus tényét, Spann nem akarja elismerni, főleg azért nem, mert nem a valóság megfigyeléséből, hanem filozófiai meggondolásokból indul ki. A valóságot formálja a fogalmak szerint, nem pedig a fogalmakat akarja a valóságból nyerni. Ezt Conrad Ottó három példán mutatja be. Először is Spann felfogásával szemben azt állitja, hogy a gazdaság egyetlen részében sem értelmes. Nem értelmes például a tőkeelosztás a kapitalista gazdaságban, hanem a kamat mechanikusan szabályozza a piac utján. Ezért nem jut tőke például folyók szabályozására, hanem az államnak kell azt elvégeznie. Nem értelmes a jövedelemeloszlás sem. Ezt legjobban a munkanélküliség ténye mutatja, amelyre Spann nem fordit figyelmet, de mutatja a munkanélküli jövedelem is.

A második sulyos kifogás, hogy Spann számüzni akarja a közgazdaságtanból a matematikát. Holott a gazdaságban folytonos számitás van és a számitás lehetséges is. Helytelen Spann paradox meghatározása, hogy az ár a „kiszámithatatlan számitása". Annak ellenére, hogy sok „teljesitmény" tény-

[23] *Conrad Otto:* Der Grundfehler Othmar Spanns. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1936. I. 143 K. 405—422. l.

leg kiszámithatatlan elemeket is foglal magában, az ár a mindenkori piaci helyzetnek nem „értelmes kifejezője", hanem mechanikus eredője. Spann „rang" elvével azonban Conrad az egyensuly elméletét veszi védelmébe. Szerinte minden elfogulatlan vizsgálódó előtt tisztán áll, hogy gazdaságunkban mechanikusan felfogható törvényszerüségek vannak. Spann előitéleteit a gazdaságtörténetre is átviszi, azt is fogalmai szerint formálja, csak igy lehetséges az az állitása, hogy kapitalisztikus betörések csak a régi rendi gazdaság alapján lehetségesek. Ez a megállapitás a kapitalizmus legfejlettebb formájára, az amerikai gazdaságra semmiképen sem alkalmazható. Spann tanai tehát ilyen módon nem akadályozhatják meg a tudományt abban, hogy kitartson a kapitalisztikus forgalmi gazdaság mechanikus-okságí szemlélete mellett.

Conrád birálatára *Andreae* adta meg a választ, rámutatva, hogy Conrad legtöbbször félreérti Spann tanait.[24] Igy például Spann seholsem tagadja a kereskedői számitás lehetőségét. A Conradtól kigunyolt mondat, hogy tudniillik az ár a kiszámithatatlan számitása, éppen azt mondja, hogy a gazdaságban számitás történik és számitásnak kell történnie, jóllehet maguk az árak semmiféle exakt számitás által sem állapithatók meg. Andreae fejtegetései azonban Conradot nem tudták megingatni a gazdaság mechanikus automatizmusáról vallot felfogásában.[25]

A fennebbiek során Spann *magyar* kritikusaira, illetve méltatóira is rámutattunk. Meg kell emlitenünk még *Takaróné Gáll Beatrix* „A tiszta ökonómia és az univerzalizmus viszonya" cimü nagyobb tanulmányát,[26] amely ismerteti Spann érveit a tiszta ökonómiával szemben és végül Comte három fejlődési állapotát idézve, Spann univerzalizmusában a közgazdaságtan metafizikai korszakát látja, mig a tiszta ökonómia képviselné a pozitiv stádiumot. Spann „elmélete mintegy a korán megért közgazdaságtudomány ábrándozó ifjusága, kedves posthumusa". Eltekintve attól, hogy Comtenak ez a három stádiumos történetbölcseleti szemlélete ma már a maga egészében elavultnak mondható, ez az egyébként szellemes kritikai megjegyzés aligha jellemzi helyesen Spann elméletének a közgazdaságtan történetében elfoglalt helyzetét. A birálatos cikk szerzője azt az óhaját is kifejezi, hogy Spann hozza kapcsolatba eredményeit a tiszta ökonómiával. Ez az eklektikus egyeztetés azonban nyilván lehetetlenség. De nem is válnék a tudomány hasznára. Mert a módszerek sokfélesége a tudomány virágzásának feltételei közé tartozik.

[24] *Andreae W.:* Die wirkliche Wirtschaft als Mechanismus der Unwirtschaftlichkeit. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1936. II. 144. K. 171—180. l.

[25] *Conrad Ottó:* Der Mechanismus der Erwerbswirtschaftlichkeit. u. o. 295—308. l.

[26] Közgazdasági Szemle 1933. 745—784. l.

IX.

A POLITIKAI BIRÁLAT.

Hogy Spann tanainak politikai téren is megvannak a kisugárzásai és megnyilvánulásai, az a társadalomtudománynak a politikához való viszonyából önként adódik. Bármennyire igyekezett is Spann megmaradni a tudomány tiszta eszmei síkján, a bölcseletéből adódó világnézet, társadalmi és gazdaságszemlélet a tanok alkalmazásában egyfelől szükségképpen átvezet a politikába és másfelől kiváltja a politikai ellenfelek bírálatát is. Ezekről is — a lehető legrövidebb formában — meg kell itt emlékeznünk. Mikor Spann 1920-ban Bécsben a marxizmussal szembefordulva az „igazi állam"-ról tartott előadásokat és a nemzetköziséggel szemben a nemzeti eszmét és rendi gondolatot hangsulyozta, tantermében kődobálások is előfordultak és egy bécsi szocialista lap „romantikus véreb"-nek nevezte. A marxizmus részéről tudományosabb jellegü bírálatokban is volt része, az Adler Maxszal folytatott polémiát fentebb ismertettük.[27] Támadások érték katolikus oldalról is, különösen *Gundlach* és *Nell-Breuning* jezsuita páterek részéről, akik a *Pesch*-féle szolidarizmus, mint az „igazi" univerzalizmus hiveiként bírálták Spann „hamis" univerzalizmusát. Gundlach Spannak a szolidarizmusról mondott véleményét, amely szerint az nem tudja komolyan átvenni a rendi gondolatot, egyenesen „büntett"-nek nevezte.[28] Más katolikus bírálók viszont nagyobb rokonszenvvel fogadják Spann tanait és rámutatnak a „Quadragesimo Anno" pápai enciklikával való rokonságára. „Id autem in primis spectare in id intendere et res publica et optimus quisque civis debent, ut „classium" oppositarum disceptatione superata, concors „ordinum" conspiratio excitetur et provehetur." Jellemzően állapitja meg *Mikos* Ferenc, hogy egyesek szerint a „Qadragesimo Anno" tisztán a szolidarizmus alapján áll; mások szerint a „Quadragesimo Anno" az univerzalizmust igazolja. Mikos jól megvilágitja a különbségeket, de a megegyezést is, rámutatva, hogy a rendeknek, szaktestületeknek a „Quadragesimo Anno" rendjében nagy szerepük lesz ugyan, de téves az a megállapitás, mintha a „Quadragesimo Anno"-nak magának a rendiség, a szaktestületi rendszer lenne a lényege".[28a]

[27] l. fennebb 307. l.

[28] V. ö. *Spann O.:* In eigener Sache. Ständisches Leben. 1932. 330. l.

[28a] *Mikos Ferencz:* A Quadragesimo Anno gazdasági rendje. Budapest, Pázmány Péter irodalmi társaság kiadása 1934. L. kül. 59, 78—81, 92—93, 101—102. l. Az univerzalizmus szemszögéből vizsgálja a pápai encyklikát *Andreae W.:* Der berufständische Gedanke in der papstlichen Encyklika „Quadragesimo Anno". Ständisches Leben. 1931. 538. s köv. l. *Varga László S. J.*, Pesch rendszerének hive, Spann univerzalizmusát nagyjában összeegyeztethetőnek találja a „Quadragesimo Anno" rendjével (Társadalmi megujhodás felé. Szeged 1933. 68. l.).

Jóllehet a nemzeti szocializmus mozgalma Spannban a nemzeti gondolatvilág egyik előharcosát látta és eziránvu érdemeit *Rosenberg* és *Feder* is elismerték, *Hitler* győzelme és a Harmadik Birodalom megalakulása után erről az oldalról is sok birálatban és támadásban volt része. Egyebek között felhozták, hogy tanitása reakciós abszolutizmushoz vezet, hogy utopisztikus eszmék épitménye, tulságosan intellektuális-konstruktiv jellegü, hogy politikailag nem fogadható el az individualizmus-univerzalizmus ellentéte, hogy Spann a rendi állam által az államvezetésre való „legitim igény"-t akarja biztositani, a felsőbbrendü tőke fogalmával a tőke uj dicsőitését adja, hogy elveti a fajelméletet stb. Az utóbbit illetőleg igaz, hogy Spann nem fogadja el *Gobineau* biológiai-materiális elvét, amely Németorszában ma a gyakorlati politikában uralkodik és vele szemben a faj problémáját is szellemileg alapozza meg.[29] Az ellenvetések jelentékeny része egyébként félreértéseken alapszik, eloszlatásukra a „Ständisches Leben"-ben Spann tanitványai válaszolgattak[30] nem éppen sikerrel, mert a birálatok nem szüntek meg, sőt mind élesebb formát öltöttek s végül magának Spannak megszólalását is kiváltották.[31] Némi keserüséggel állapitja meg, hogy gondolatait nem akarják megérteni, sőt olyasmikkel vádolják, amik ellen egész életében és egész munkásságával küzdött. „Ám, aki előtt életem és művem nem szószólóm, azzal vitába szállni nem feladatom." Ezt a személyi megnyilatkozást *Reventlow* grófnak a rendi állam gondolata ellen irányuló cikke váltotta ki,[32] amely Spannt az osztályérdek és a régi társadalmat jellemző „müveltségi hóbort" képviselőjeként tüntette fel. Ezekkel az elvekkel pedig a nemzeti szocializmus egyszersmindenkorra végzett. Minden munka egyenlő, nem lehet különbség a „szellemi rend" és az „alsóbb kézműves rend" között. Mindezeknél fogva a spanni rendi állam tana és a nemzeti szocializmus népi gondolata között a legteljesebb ellentét áll fenn. Spann emlitett cikkében, kitérve a Reventlow és mások részéről felhozott vádakra, röviden megismétli tanai lényegét és „Az igazi állam"-ról irt könyvében felállitott két követelményét: ezek a funkcióra nevelt vezérség és a rendi szabadságjogok követelményei. „Ezzel egyébként semmi mást nem tanitottam, mint amit Platon is tanitott. Mert a funkciójára nevelt vezérség azt a célt követi, amely mindig minden nép és nemzet végső

[29] l. fennebb 88. l. 115. l.

[30] *Roloff Ilse:* Missverständnisse über den Universalismus Othmar Spanns. Ständisches Leben. 1935. 43. l. U. a.: Klarheit über Othmar Spann. u. o. 139. l. L. még *Rössler Artur* birálatát Rehm Spann ellen irányuló könyvéről. Ständisches Leben 1935. 460. l. stb.

[31] *Spann Othmar:* Leidlicher Austrag unleidlicher Dinge. Ständisches Leben. 1936. 122. o.

[32] Der „geistige Stand" und der „niedere handarbeiter Stand" Reichswart 1936. junius 27.

életkérdése fog maradni: *a legjobbak uralmát.* Ez legmagasabb formájában a bölcsek uralma. Valóban már oda jutottunk, hogy a bölcsek uralma, csak tiszta elméleti formában és kimondva, megütközést válthat ki? Platont is intellektuális gőggel akarják vádolni?"[33] Spannon kivül Reventlow cikkére egyik tanitványa is válaszolt, mestere tanitásának „szenzációs" jellemzését „blaszfémiának" mondva, amelyet csak szomorusággal lehet fogadni.[34]

A *tényekkel* szemben Spann a „Der wahre Staat" legujabb, 1938. évi, negyedik kiadásában csak egy platoni mondattal foglal állást: „Az eszmének nincs megadva, hogy tisztán a valóságba lépjen. Ez sosem sikerült a történelemben és oly forrongó időkben, mint a maiak, a legkevésbé sikerülhet."[35] Ugyane kiadás egy pótlásában jelzi álláspontját a totális államfelfogásról. „A totális államról szóló tan" nem látja, hogy az állam: rend, azt tévesen az élet egyetlen központjává teszi és nézetünk szerint ilyen módon aggasztóan közel jut a centralisztikus-liberális államfogalomhoz (vagyis az individualista természetjoghoz), de a marxista kollektivizmushoz is, amennyiben ez szintén centralisztikus."[36]

A Dollfuss-féle *osztrák* rendi alkotmány kisérletével szemben Spann teljesen az elutasitás álláspontjára helyezkedett és tiltakozott a tanaiból e részt meritett szellemi kölcsönzések ellen.[37] Hogy a *német* nemzeti szocialista államban a „rendi" törvényhozás milyen intézményekben nyilvánult meg, azt Spann folyóirata folyamatos cikkekben ismertette.[38] Az olasz fasiszta államberendezéssel szemben a főkifogás szintén a tulzott állami centralizmus. E részt egyébként a hibák könnyen érthetőkké válnak, ha meggondoljuk, hogy a fasizmus eredetileg elméletnélküli, „a *tett* politikája" volt, gyakorlatilag pedig tulajdonképpen a marxista szindikalizmusból indult ki. „Mint meg kellett állapitanunk — mondja W. Heinrich, — a rendi gondolat az olasz fasizmusban nem teljesen tiszta: a román államiságnak a központositás felé hajló módja, a nép hiányos szervezkedési és önkormányzati kedve, mindenekelőtt pedig a korporativ eszmének elméleti zavara, amely az államot egyenlőnek veszi a társadalom egészével, a társadalomnak, mint egésznek decentralizált szerkezetét nem méltányolja eléggé és a korporációkat saját jogu önkormányzó

[33] Idézett cikk 123. l.

[34] *Steiner A.:* Reventlow contra Spann. Ständisches Leben. 1936. 126. l.

[35] Der wahre Staat 4. kiadás. (Jena, Fischer 1938.) Előszó. „Es ist dem Begriffe nicht gegeben, rein in die Wirklichkeit zu treten."

[36] Zusatz a Der wahre Staat 4. kiadásához. 185. l.

[37] v. ö. Kämpfende Wissenschaft. 247. l.

[38] *Roloff Ilse:* Kurzer Abriss der wichtigsten ständischen Gesetzgebung im Dritten Reiche. Ständisches Leben. 1934. 334. l. U. a. Juni—Dezember 1934. u. o. 639. l. U. a.: Jänner—Juni 1935. Ständisches Leben. 1935. 351. s. köv. l.

testületek helyett államszervekké teszi, mindezt legalább részben meg tudják magyarázni".[39] Az ujabb fejlődés azonban ugy látszik, mégis mindinkább a korporativ decentralizáció irányában való eltolódást tüntet fel.[40]

X.

BEFEJEZÉS.

Az előző fejezetekben inkább példák gyanánt és nem teljességre törekedve ismertettük az univerzalizmus birálóinak egyes ellenvetéseit. Ezek az ellenvetések nyilván még szaporithatók és nevezetesen a közgazdaságtan egyes ismertetett részproblémáinál is nagy számban volnának felhozhatók. Teszem a pénzelmélettel kapcsolatban a pénzfogalomnak az a széles kiterjesztése, amely „jogpénzt" és „szópénzt" is ismer és más effélék. Munkánknak azonban nem az univerzalizmus tanainak birálatát, hanem ismertető elemzését tüztük ki céljául. Ezért alig bocsátkoztunk részletesebb tárgyi birálatokba és befejezésül is még csupán a Spannal szemben felmerülő szubjektiv jellegü mozzanatokra akarunk rámutatni. Spann a romantika szellemi áramlatának mély meggyőződésü hive, ez a világnézet pedig nem az értelemre, mint inkább az érzelemre, a mindenség belső megélésére támaszkodik. Romantikus hajlamu kutatónál is szükségképpen tulsulyba kerül az érzelmi beállitás, száraz, „holt" fogalmak helyett az „élet" utolsó forrásáig akar jutni. Ez a szellemi magatartás kétségkivül termékeny, azonban az érzelmi beállitásból erednek bizonyos elfogultságok, majdnem ugy mondhatnók, ered a hivő türelmetlensége más tanokkal szemben. „Spann *croit* à sa

[39] *Heinrich W.:* Der Faschizmus[2] 179. l. Az uralkodó olasz közgazdasági elmélet — általánosságban beszélve — még mindig legnagyobbrészt a klaszikus tanokra támaszkodik. Ezt Spann kifogásolja is a *Lo Stato* 1932 decemberi számában irt cikkében (németül is megjelent a Ständisches Leben 1933. évfolyamában „Instinkt und Bewusstheit in der Geschichte des Faschismus" cimen 9—13. l.) Az univerzalizmus elmélete nem is keltett olyan visszhangot Olaszországban, mint azt a politikai fejlődésből következtethetnénk. *Basilio M. Biucchi* „L'Universalismo di Othmar Spann e la costruzione teorica dell' economia corporativa" (Milano 1935) elismeri Spann érdemeit, de a priorisztikus tanainak a gyakorlat szempontjából nem tulajdonit jelentőséget. Sőt egyes vezető olasz közgazdák nagyon erős birálatban részesitik az univerzalizmus elméletét. L. például *Einaudi Luigi*-nek a Hauptttheorien olasz forditásáról irt kritikáját, amelynek hangja szinte a Liefmann-féle fennebb emlitett birálatra emlékeztet. Rivista di Storia Economica 1936 szept.

[40] V. ö. *Hager Hubert:* Der faschistische Ständesstaat und seine Verwirklichung. Ständisches Leben 1934. 421. l. *Heinrich W.:* Der Faschismus auf dem Wege zum ständischen Staate. Ständisches Leben 1935. 643. l. A cikk idéz *Mussolininek* egy francia ujságnak adott beszélgetéséből: „Én a korporativ rendszerhez akarok eljutni... Az államnak csak mint legfőbb döntő birónak, mint az összeség védelmezőjének szabad beavatkoznia. A korporációnak kell szabályoznia a termelés összes problémáit..." 650. l.

theorie" — állapitja meg H. Wagner is.[41] Ez az elfogultság mindenekelőtt megnyilvánul más kutatók felfogásának nem tárgyilagos, hanem a saját dogmatikus nézőpontjából való értelmezésében, sőt nem egyszer nagyon különösen ható erkölcsi megitélésében. Tagadhatatlan, hogy Spann ugy a bölcselet, mint jelesül a közgazdaságtan területén nagyon egyéni módon értelmezi és birálja az univerzalizmussal ellentétes tanok képviselőit. Igaza van Hellernek, midőn a „Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre" 16. kiadásának birálatában azt mondja: Félő, hogy aki e könyvből tájékozódik először a fiziokraták és a klasszikus iskola rendszeréről — és ugyanigy áll a dolog a határhaszonelmélettel is —, e rendszerek pozitiv alkotásait nem fogja azzal a tisztelettel tekinteni, amely ezeket méltán megilleti.[42]

Spann érzelmileg is megalapozott dogmatizmusa és — maradjunk a kifejezés mellett — világnézeti türelmetlensége még különösebben mutatkozik meg egyes nagy tudósok elitélésében, akik közül sokan legjobb meggyőződésük szerint egész életüket aszkétikus gondolatmunkával a tudományos igazság keresésének szentelték. A gondolat szabadságának tisztelője nem olvashatja némi megdöbbenés nélkül az olyan sorokat, mint aminők a „Történetbölcselet" egyik jegyzetében találhatók: „Csak természetes, hogy még azoknak az irányzatoknak is, amelyek kétségbevonhatatlanul a szellemi alvilágra mutatnak, megvannak a maguk „lángelméi", akiket fennen magasztal a nép. Régebben a Rousseauk, Robespierrek, St. Justök, Dantonok, Marat-k, Proudhonok, a Lockeok, Hume-ok, Smith Ádámok, Ricardok voltak azok, akik előrenyomultak; azután a Marxok, Büchnerek, Moleschottok, Darwinok, Haeckelek, John Stuart Millek és ezren mások, akik *erkölcsi gyilkosok és gonosztevőkként* a harcot az idealizmus és romantika ellen megvivták. Ezek tudomány, népboldogitás, a rossz állapotok elleni küzdelem által fedezték magukat. Ma utódaik szinte

[41] I. m. 315. l.

[42] Közgazdasági Szemle 1928. 60. l. — *Sombart Werner* egyik művében (*Die drei Nationalökonomien.* München und Leipzig, Duncker u. Humblot 1930) sorra veszi a klasszikus iskola ellen az uj irányok s igy jelesül Spann, „a jelenleg legbefolyásosabb német közgazda" által is felhozott hat főellenvetést és megállapitja azok helytelenségét. Az ellenvetések — a materializmus, az atomizmus és individualizmus, a megoldások abszolutizmusa és a történetnélküliség, a gazdasági jelenségek izolálása, a statikus szemlélet, a tapasztalati anyag elégtelensége — Sombart szerint mind félreértéseken, hibás interpretálásokon alapszanak és indokolatlanok. Sombart egyebek között idéz egy mondatot *Fergussontól*, aki tudvalevőleg szociologiai tekintetben nagy hatással volt Smith Ádámra, az „atomisztikus individualizmus" egyik főképviselőjére: „Man is by nature, the membre of a community; and when considered in this capacity, the individual appears to be no longer made for himself... *He is only part of a whole.*" (Sombart i. m. 145. l.) Fergusson azonban e részt egyedül áll a XVIII. század gondolkozói sorában. (V. ö. *Concha:* Politika I. 1907. 38. l.)

leplezetlenül nyomulnak előre, nem a legkisebb mértékben a pénzvágy, sőt a szexualitás gonoszai, akik élükön olyan emberekkel, mint Freud, a világ vezetésére törnek... Itt már csak kényszerüségből hozzák fel a „tudományos kutatást". Itt már az alvilág nyilt démoniája van munkában..."[43]

Ilyen, egyébként éppen nem egyforma élettipusokra általánositott birálatra nyilván csak nagyon erős, érzelmi beállitásu dogmatikus meggyőződés képes.[44]

Ezt a saját meggyőződésével és tanaival szemben való — és ennyiben menthető — elfogultságot még fokozza a nacionalista elfogultság. Jellemzésül idézzük Spannak egy 1920. évi március hó 30-án Brünnben tartott, egyébként nagyon szép előadásának befejező sorait: „Nem egyenjoguságot kell kérnünk, hanem magasabb érték a mienk. Mit adhatnak végre is a nagy nyugati nemzetek? A művelés utolsó nagy kérdéseiben üres hasznossági és racionális beállitottságuk köveket ad kenyér gyanánt; semmit se ad az égnek, semmit annak, aki a német kultura mennyországában lakik."[45] A német kultura magasabb értékének hangsulyozása és a más kulturák megitélésében való elfogultság Spann más műveiben is megtalálható.[46] Itt nem lehet a feladatunk kitérni a különböző kulturák értékelésének kérdésére. De bizonyára nem jól ismeri a francia és angol szellemet, aki bennök semmi mást nem akar látni, mint a racionális felvilágosodás és utilitarizmus bölcseletét.

De a módszerek és szemléletek különbözősége nyilván a tudomány virágzásának is feltétele. Ilyen értelemben szinte azt mernők mondani — bár ezzel Spann részéről kétségkivül magunkra vonnánk a relativizmus vádját —, hogy a tudomány egy adott szintjéhez az összes módszerek „egyenlően fontosak". Ha egy tudományban egyetlen módszer uralkodik, az kiszikkad, élettelenné válik. Ezért kedvünk lenne itt a Spann által annyira lebecsült „lapos" pozitivizmus mellett is bizonyos érveket felhozni. Hiszen ez a szellemi magatartás végeredményben az emberi szerénységből ered, mely átérezve az értelem gyengeségét, a tényekben korlátokat állit fel a maga számára; nem szükségképpen és legnagyobb képviselőinél nem is mentes a világ titok-

[43] Geschichtsphilosophie. 333. l. aláhuzás tőlem.

[44] Emlitsük meg ezzel szemben, hogy az univerzalisztikus értékeket Spann a nagy klasszikus irókban is elismeri: „Auch viele einzelne meisterhafte Zergliederungen von Adam Smith und Ricardo (z. B. der Zusammenhang von Maschinengebrauch und Gebrauch der Arbeitskraft) haben die wahrhafte universalistische Art und Richtung." Vom Geiste der Volkswirtschaftslehre. Fundament[4]. 376. l.

[45] Vom Wesen des Volkstums[3]. Berlin Widerstands-Verlag 1929. 37. l.

[46] Tanitványainál, legalább is egy részénél, ugyanezt lehet megállapitani. Igy *Rieck Heinz* füzete: „Volkstum und Wissenschaft" (Ismertettem a Közgazdasági Szemle 1938 januári számában) a különböző nemzeti tudományos irányzatok egyébként ügyes jellemzése után végül szintén az abszolut német szellemi fölény megállapitásában végződik.

zatosságának érzelmétől. Sőt alapmagatartása éppen a dolgok szövevényes, komplikált voltának elismerése. Érdekes lenne módszertani szempontból is például Spann rendi gondolatával részletesebben párhuzamba állítani Durkheim Emilnek, a francia pozitivizmus egyik legnagyobb képviselőjének korábbi keletü tanitását a „professzionális decentralizáció"-ról. Durkheim szerint ez az egyetlen decentralizáció, amely lehetővé teszi a nemzeti egység megbontása nélkül a társadalmi élet központjainak szaporitását. A korporációnak azonban meghatározott intézménynek, „kollektiv személyiségnek" kell lennie, saját erkölcsiséggel, hagyományokkal, jogokkal és kötelességekkel.[47] Természetes, hogy a francia beállitás egészen más, mint a Spanné, azonban mindenesetre figyelmet érdemel és az univerzalizmus irodalmának nem lett volna kárára, ha rámutat, hogy a francia pozitiv szociológia iskolája is — ha másféle elveken épül is fel — szintén a korporációk ujjászervezésében látja tulságosan individualizált társadalmunk erkölcsi megujulásának alapját.

Ami minket, magyarokat illet, annak megállapitásával, hogy az univerzalizmus sajátos német szellemi termék,[48] már megjelöltük a módot, ahogy fogadnunk kell: egy másfajta, bár a mienkre mindig termékenyitőleg ható kultura ujabb nagyszabásu alkotását kell benne látnunk. A magyar gondolkozás sok tekintetben más, mint a német, bennünk kétségkivül és nem is mindig előnyünkre, több van az individualizmusból és a természetjogi szabadság-fogalom kultuszából. Gondoljunk csak állambölcseleti irodalmunk legnagyobb alkotására, *Eötvös József* bárónak a XIX. század uralkodó eszméiről irt könyvére.[49] Mégis mutassunk rá, hogy az univerzalimuzmusnak bizonyos gyökerei nálunk is megvannak. Sőt államfelfogásunk és politikai gondolkozásunk legmélyebb alapjaiban univerzalisztikus jellegü és egy olyan nagyszerü eszményi „egész" fogalmát is kitermelte, amilyennel a németek nem birnak. „Az állam organikus mivolta — mondja *Concha* —, az egyénektől külön léte rejlik a magyar közjognak, valószinüleg a corpus mysti-

[47] *Le suicide.* Paris, Alcan 1897. 449. l. Quelques remarques sur les groupements professionels. A „*La division du travail social*" második kiadásának előszava. Paris, Alcan 1902. V. ö. Bevezetés a szociologiába cimü könyvem 86. l. Budapest, Genius 1922. Az emberi munka bölcselete 93. l. Budapest 1930.

[48] *G. v. Below* is megállapitja: Die universalistische Denkrichtung darf man als eine eigentümlich *deutsche* Denkrichtung betrachten. Deutschlands Erneuerung 1924. 609. l.

[49] Jellemző e részt *Dékány Istvánnak* a saját társadalomfilozófiai elvein alapuló kritikája is: Spann „mindent a szervesség szemüvegén lát s igy nem látja kellőképpen az egyes szervezetek önálló jellemét, önálló funkciókörét sem s ezzel — a társadalomfilozófiában — *a szabadság jelentőségét sem emeli ki a maga mivoltában.*" Dékány István: A társadalomfilozófia alapfogalmai. Budapest, Magyar Tud. Akadémia 1933. 105. l. (Aláhuzás tőlem).

cum középkori elmélete alapján kifejtett tanában a *Szent Koronáról.*"[50] Concha Politikája egyébként, amelyből a mai idősebb nemzedék politikai gondolkozásának elemeit meritette, különben is Stein Lőrincen át a német idealizmusba, tehát a Spannéval közös forrásba nyulik vissza. Valóban, szinte a Spann tételei között foglalhatna helyet az alábbi mondat: „Azok a nagy egészek, amelyek a népekben előttünk vannak, csirájukban természetes individualitások. Sok egyes emberből állanak ugyan, de ezek szorosan véve csak állati mivoltukra nézve igazi egyéniségek, szellemileg, erkölcsileg válhatatlanul egybe vannak kapcsolva s *egészet*, nép-nemzet-individualitást alkotnak s csak mint egésznek részei, népnek, nemzetnek tárgyai birnak egyszersmind külön szellemi és erkölcsi individualitásra, személyiségre emelkedni."[51] A rendiség gondolata is beleillik Concha politikájába: „A közületek rendi szervezésének alapgondolata ugy az ember eszméje, mint a véges világ viszonyai szempontjából egészen helyes, de az elfajulásra nagyon alkalmas." ... „A rendi szerkezet elfajulása azonban nem dönti meg alapelveinek helyességét, névszerint, hogy az egyén állása fölött belső értékének kell határoznia."[52]

A magyar gyakorlati politikában a rendi gondolat jelenleg különösen a *kamara-rendszer* folyamatban levő kiépitésével nyomul előtérbe.

Ha fentebb rámutattunk a Spannal szemben felhozható szubjektiv jellegü ellenvetésekre, igy nevezetesen a tárgyilagosságnak más meggyőződésekkel szemben megállapitható hiányaira, nem szabad elfelejtenünk, hogy éppen ez az erőteljes, dogmatikus egyoldaluság, ez a hideg értelmiségen tulmenő élményjelleg adja Spann műveinek sajátos ízét és hatását. Spann nemcsak a legmagasabb értelemben vett politikában, hanem a tudományban is bizonyára elfogultan és tulszigoruan itél más felfogásuak felett. De itt eszünkbe jut Anatole France egy mondása: „*Les hommes sont cruels, quand un dieu les agite.*" A skeptikus francia a „kételkedés kötelességét" hirdeti.[53] Ezzel a racionális skepsissel szemben Spann a platoni lelkesültség hirdetője. Bizonyára ő rá is illik, a tudományos munka terére alkalmazva, az a mondás, amelyet egy Rómában tartott előadásának végén a politikai vezérek ihlettségére idézett[54]:

„*Wo ein Begeisterter steht, da ist der Gipfel der Welt.*"

Kisléghi Nagy Dénes.

[50] *Concha Győző:* Politika I. (1907) 293. l.
[51] U. o. 145. l.
[52] U. o. 245. l. V. ö. még *Krisztics Sándor:* Politika I. 174. l.
[53] Idézve *Babits Mihály:* Az európai irodalom története. 334. l.
[54] Kämpfende Wissenschaft. 12. l.

Közlemények.

Malestroit és Bodin vitája a drágulás okairól.

A XVI. század elején Spanyolországban ütötte fel fejét az általános drágulás, amely lassanként, de mind fokozódó ütemben egész Európában elterjedt és a század második felében különösen Franciaországban éreztette igen sulyosan hatását. Az „árforradalom" okainak kikutatásával a francia kormány a Chambre des Comptes-ot bizta meg és ez pedig a megbizást a tanácsnokok egyikére, *Malestroit*-ra ruházta, aki jelentését Paradoxes[1] cim alatt 1566-ban adta ki. Malestroit lényegében a skolasztikusok álláspontjára helyezkedett, amikor azt hirdette, hogy a pénz-rosszabbitás nincs az alattvalók sérelmére, ha azok nyugodtan elfogadják a pénznek az uralkodó által meghatározott értékét (valor impositus), s felfogásának megfelelően a drágulás tényét is tagadásba vette, állitván, hogy csak az árak névleges emelkedése következett be. Álláspontjával *Bodin* ügyvéd helyezkedett szembe az 1568-ban a Paradoxes-vel együtt megjelent Response-jában,[2] amely két mü ettől kezdve könyvalakban állandóan együtt jelent meg. Az idők folyamán fokozatosan Bodin művének jelentősége került előtérbe, annyira, hogy a későbbi kiadásokban már a Paradoxes csak bevezetésként, mintegy Bodin megszólaltatójaként szerepelt. Luigi *Einaudi* olasz egyetemi tanár 1937-ben ujra kiadván a Paradoxes-ot,[3] felülvizsgálat alá vette a két közgazdász vitáját és a méltánytalanul leértékelt Malestroit érdemeit elismervén, a köztük levő vitát eldöntetlennek nyilvánitotta.

A vita egészen uj megvilágitást nyer Edilio *Chiriotti*-nak a milanói Luigi Bocconi kereskedelmi főiskola kitünő tanulmánysorozatában, az Annali di Economia-ban nemrégiben megjelent beható tanulmányában.[4] A nagy felkészültségre valló értekezés nemcsak alkalmat ad nekünk közelről megismerni a közgazdaságtudomány egyik legértékesebb és kétségkivül egyik legeredményesebb vitáját,

[1] Les Paradoxes du seigneur de Malestroict, conseiller du roy, et Maistre ordinaire de ses comptes, sur le faict des Monnoyes, presentez a sa Maisté, au mois de Mars, MDLXVI. (Bevezetéssel ellátva kiadta L. Einaudi, Torino, 1937.)

[2] La Response de Maistre Jean Bodin advocat en la Cour au paradoxe de monsieur de Malestroit, touchant l'encherissement de toutes choses, et le moyen d'y remedier. MDLXVIII. (A második kiadás változataival bővitve kiadta Hauser, Paris, 1932.)

[3] L. 1. jegyzet.

[4] La „Response" al Malestroit e il pensiero economico di Jean Bodin (Annali di Economia, Volume XIII. N. 1. 281—325. l.)

hanem különös jelentőséggel és értékkel bir azáltal is, hogy a napjainkban annyira időszerü árkérdést eddig kevéssé ismert megvilágitásba helyezi.

Malestroit müve első paradoxonjában sillogizmussal megállapitja, hogy valami csak akkor drágább, mint 300 évvel előbb, ha megszerzéséhez több aranyat vagy ezüstöt kell adni — tekintettel azonban arra, hogy változatlanul ugyanazon arany- vagy ezüstmennyiség szükséges az áruk megszerzéséhez, nyilvánvaló, hogy nem drágult meg semmi. Csak a különböző effektiv pénznemek arányát királyi rendelettel megállapitó képletes pénzben (livre tournois) kifejezett ár változott, mint ahogy ezt a bársony áralakulásánál számszerüleg is kimutatja. Bodin tagadja, mintha csak névleges drágulás következett volna be s mindgyárt cáfolja is Malestroit első premisszáját, azaz, hogy a nemesfémben kifejezett árak nem változtak és kifejti, hogy a bársony reális ára valóban nem emelkedett ugyan, de ennek csak az az oka, hogy néhány évszázaddal azelőtt azt csak Keletről lehetett behozni, mig ujabban már Franciaországban is gyártják, miért is az ár nem-csökkenése már magában véve is emelkedésnek minösül. Azon cikkek ára ellenben, amelyeknek termelési és keresleti viszonya változatlan maradt, két-háromszorosára emelkedett, mint például a buza, a bor, az ingatlan stb. Következésképpen helyt nem állónak bizonyulván a sillogizmus első premisszája, érvényét veszti a végkövetkeztetés is.

Az általános és reális *áremelkedésnek* Bodin szerint *négy oka van:* 1. la principale et presque seule (que personne jusques icy n'a touchée) est l'abondance d'or et d'argent, qui est ajourd'huy en ce royaume plus grande qu'elle n'a esté il y quatre cens ans, 2. monopoles (a termelök és az iparosok egyesülése), 3. disette (áruhiány), amelyet a traitte (a tulságos kivitel) és a degast (pazarlás) hoz létre és végül 4. le plaisir des roys et grans seigneurs, qui hausse le pris des choses qu'ils aiment.

Érdekes megfigyelni, hogy Bodin müve első kiadásában meg sem emliti a Malestroit által a drágulás egyedüli okaként felhozott *pénzérték névleges változását*, azaz a névleges drágulást, bár mint Chiriotti a Response több helyén kimutatja, hallgatólagosan ö is elismeri, söt a második kiadásban (1578) mint *másodrangu okot* kifejezetten fel is veszi. (Le pris des monnoyes ravalé de son ancienne estimation.) Chiriotti az első kiadásból való kihagyást feledékenységnek minösiti, etekintetben azonban inkább Einaudi felfogását osztjuk, aki ezt arra vezeti vissza, hogy időközben Malestroit meghalt és igy a vele vitázó Bodint már semmi sem tartotta vissza attól, hogy el ne ismerje ellenfele állitásának e részbeni helyességét.

A drágulás legfőbb okát Bodin az *aranynak és ezüstnek bőségében* látja, azaz „de ce qui donne estimation et pris aux choses", mint ahogy a római és francia történelem példáin is igazolja. A korabeli aranybőség okát a spanyol gyarmatok hirtelen megnyilt aranymennyiségében látja, amelynek egy része rövidesen Franciaországba is átháramlott, hiszen a „csodálatosan lusta spanyolok" mezögazdasági termékeiket elsösorban a franciáktól vették át. Az aranybőséget elöidéző okok közt rámutat ezenkivül a Kelettel való élénkülö kapcso-

latokra s a lyoni bankház olykor 20%-os kamatu kölcsöneire is, amely utóbbi vonzó hatást gyakorolt egész Európa tőkéire.

A nemesfémek bőségét a drágulás legfőbb tényezőjévé tevő elmélete által Bodin lényegében a későbbi mennyiségi pénzértékelmélet alapjait rakja le, s mint látjuk, maga is tudatában volt felfedezése ujdonságának. Harsin ugyan szemére veti, hogy könyvében az okozati összefüggést és az arányosság kérdését még nem domboritja ki kellőleg, de nem is beszélve arról, hogy ez a kifogás sem áll meg teljesen, mégsem lehet elvitatni Bodintól a gondolat első zseniális meglátását, amelyet később azután könnyü volt tökéletesiteni. Bodint ebekintetben csak Copernicus előzte meg, aki 1519-ben ugyszólván matematikai pontossággal fektette le a mennyiségi pénzelméletét. (Potest enim propter immoderatam multitudinem moneta vilescere. ... Moneta vilescente, omnium rerum quae ad victum et humanum usum pertinent, pretium ascendere experimur.) Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy mig e felfedezésre Copernicus tiszta elvonás utján jutott, addig Bodin történeti adatok alapján és a való élet alapos megfigyelésével induktiv uton, aminek előnye különösen a Response azon oldalain nyilatkozik meg, amelyeken gyakorlati példákkal az aranymennyiség megduzzanásának okaira mutat rá.

A drágulás második okával, a *monopoliumokkal* kapcsolatban csak azt jegyzi meg, hogy többnyire a voile de religion alatt müködnek. Részletesebben foglalkozik az *áruhiánnyal*, amelyet egyrészt a tulzott kivitelre, másrészt a pazarlásra vezet vissza. Az előbbi kapcsán elsősorban a tulzott gabonakivitelt emeli ki, amelyre annál kevésbé van szükség, mivel Franciaország ugyszólván teljesen nélkülözni tudná a behozott cikkeket, mig az utóbbinál moralista szellemben kora pazarló divatját ostorozza. Szorosan csatlakozik ehhez a negyedik főok, *a királyok és nagyurak szeszélye*, amely irányu fejtegetéseiben Bodin elárulja, hogy a tiszta gazdasági tényezők mellett a pszichológikus jelenségek sem kerülték el figyelmét.

Válasza második felében Bodin a *drágulás megakadályozására szolgáló eszközökre* mutat rá, annál is inkább, mivel Malestroit „n'a touché aucunement, tenant pour tout certain que rien n'enchérit". Itt azonban Bodin téved, mivel Malestroit Memoires-jaiban, aminek fennmaradt első könyvét Einaudi adta ki,[5] részletesen foglalkozott a leküzdés módozataival is, mint ahogy azt már a Paradoxes befejező soraiban is igérte. A pénzérték névleges változásainak káros kihatását a Memoires második könyvében tárgyalta Malestroit, bár ez nem maradt fenn, mégis részletesen ismerjük De la Tourette Response-jából,[6] ahonnan megállapithatóan lényegében ugyanazokat az orvosszereket ajánlja, mint Bodin.

A segitőeszközök közt Bodin elsősorban a traitte, a *tulzott kivitel megakadályozására tér ki.* Erre vonatkozó fejtegetései igen érdekesek, szembeszáll kora autarkiájával, mivel Dieu par sa prudence

[5] Memoires sur le faict des monnoyes proposez et leus au privé Conseil du roy tenu a Saint Maur des fossez le 16 jour de may 1567. (L. Einaudi, az 1. jegyzetben megjelölt Paradoxes kiadását.)

[6] Response du S. De La Tourette aux paradoxes du S. de Malestroit touchant les monnoyes. (L. Einaudi l. jegyzetben megjelölt Paradoxes kiadását.)

admirable... a telement déparli ses graces, qu'il n'y a pays au monde si plantureux, qui n'aye faute de beaucoup de choses. Teljesen *szabadkereskedelmi* álláspontra helyezkedve vallja: „Et quand bien nous pourions passer de telles marchandises (que la France importe), ce qui n'est possible du tout: mais quand ainsi seroit que nous en aurions a revendre, encores deverions nous tousjours trafiquer, échanger, prester, voire plustost donner une partie de nos biens aux estrangers, et mesmes à noz voisins, quand ce ne seroit que pour communiquer et entretenir une bonne amitié entre eux et nous. Je di plus, quand nous serions accompliz des dons, de tout ce qui peut estre donné aux hommes en armes et en loix, sans crainte ny espérance d'autruy, si est ce que nous leur debvons ceste charité, par obligation naturelle, de leur communiquer les graces que Dieu nous auroit faites, les apprendre et façonner en tout honneur et vertu."

Bármennyire is a legtisztább gazdasági liberálizmus elöfutárjának mutatkozik kijelentéseiben (la trafique doibt estre franche et libre, pour la richesse et grandeur d'un royaume), ez nem akadályozza öt meg abban, hogy a következő oldalakon egy évszázaddal megelözve Colbert-et ne fejtse ki a legtisztább *merkantilista* álláspontot. A drágulás egyik okát a tulzott gabonakivitelben látva, hirdeti, hogy kiviteli vámokkal (charges ordinaires) kell sujtani a kiviendő élelmiszercikkeket, elsösorban a külföld számára nélkülözhetetlen bort, sót és buzát, amely intézkedés kettös elönnyel jár. Egyrészt csökkenti a belső árakat, másrészt, amit szintén igen lényegesnek tart, változatlanul hagyja a beáramló nemesfémmennyiséget is, mivel a külföld még drágábban is kénytelen e cikkeket Franciaországtól átvenni. A külforgalom pénzügyi kihatásait is észreveszi Bodin az erös nemesfémvalutára alapitott pénzpolitikájában, amikor rámutat arra, hogy a pénz jó volta a behozott áruk árát csökkenti, de nem kerüli el figyelmét, különösen a République cimü müvében az a veszély sem, hogy a jó pénz ilyen esetekben kiszökik az országból, amely jelenséget késöbb Gresham szögezett le részletesebben.

Gyakorlati megállapitásaiban mindenütt kiütközik tehát a merkantilista végcél, az aktiv külkereskedelmi mérleg elérésére való törekvés. Joggal felmerülhet tehát a kérdés, hogy hogyan egyeztethető össze az ugyanazon fejezetben hangoztatott liberalizmus a merkantilizmussal, azaz mint ahogy Hauser felvetette a kérdést: a külkereskedelem védelme a külforgalom megszoritására való felhivással. Chiriotti az ellentmondás magyarázatát abban látja, hogy mig a liberalizmussal kapcsolatos fejtegetései nem tisztán közgazdasági jellegüek, inkább csak a renaissance-i humanizmus emberiességi eszméjének visszfénye, addig könyvének a merkantilizmus alapelveit kifejtö részei teljesen gazdaságpolitikai jellegüek. Az ellentét lényegében tehát az absztrakt humanista ideál és a való élet közt van, amelyet a renaissance többi nagy tudósához hasonlóan Bodin is többször összekever.

Az absztrakció és a konkrétum összefolyására vezethetjük vissza a tulzott kivitel meggátlása céljából javasolt kiviteli vám azon elönyét is, hogy alkalmazása ellenére is ugyanolyan mennyiségü nemesfém áramolhatik be az országba, mint elöbb, — ami közben Bodin elfelejtkezik arról, hogy a drágulás legföbb okának éppen

az arany- és ezüstbőséget jelölte meg. Legalább következetes tehát a logikátlanságban, amikor a drágaságnak az első részben lefektetett okaival ellentétben nem az egyes főokok kapcsán keresi a leküzdés eszközeit, hanem ehelyett figyelmét a *pénzérték névleges változásának meggátlására* fordítja, tehát arra az okra, amelyet még müve második kiadásában is csak másodrendü tényezönek tekintett. S hogy még nagyobb legyen az ellentmondás, meg sem említi a legfontosabbnak tartott árdrágitási tényezöt: a nemesfémmennyiség növekedését, valószinüleg azért, mivel premerkantilista felfogásához hiven a nemesfémbőségben nem lát rosszat, hiszen lényegében ez a „richesse d'un pays".

A pénzérték stabilizálását illetöleg Bodin Malestroit álláspontjára helyezkedik, bár mint irtuk, arról nem volt tudomása. A pénz értékével kapcsolatos visszaéléseket csak ugy tartja megakadályozhatónak, ha háromféle pénz van forgalomban: 23 karátos aranypénz, 11 denier és 12 grain-os ezüstpénz, melyek egymásközti igazságos arányát 1 : 12-ben látja, s végül tiszta rézpénz, mely utóbbira az egész kis összegek fizetése céljából van szükség. Szigoruan megtiltandónak tartja a billon-ok használatát, azaz olyan ezüstpénz verését, amelyek ezüsttartalma 10 dénárnál kisebb (rendesen 5—6 dénár), ezek ugyanis a királyok részére a pénzhamisitást lehetövé teszik. A billon eltörlésére nemzetközi szerződés kötését javasolja, mivel ebben látja az országonkinti különböző árak okát és igy eredményül egy ugy külső, mint belső viszonylatban stabil pénzt remél. Itt azonban ujból ellentétbe kerül önmagával. Mennyiségi pénzelméletet hirdetve a pénzt árunak tekinti, s közben az értékállandóságának biztositására szolgáló módozatokat keresi, elfelejtkezve arról, hogy ha áru, mindazon tényezök hatásának alá kell vetve lennie, amelyek a többi áruk árára kihatnak. Megint összeütközésbe kerül tehát Bodinben a szilárd ideális rend iránti örökös vágyakozás a változó valósággal szemben.

A fentiekben nagyjából Einaudi fejtegetéseit követtük. A Malestroit és Bodin közti vita eredményének leszögezésénél azonban már inkább Chiriotti állásfoglalásához csatlakozunk, nem oszthatjuk Einaudi nézetét, akit a Malestroit Memoires-jai első könyvének közlése s ezáltal az a felfedezés, hogy már Malestroit is foglalkozott a pénzérték állandósitásának a kérdésével, elfogulttá tett. Einaudi ugyanis arra az álláspontra helyezkedik, hogy a két közgazdász közti vita eldöntetlen, mivel a drágulás okai közül Malestroit csak a nominális tényezöre (a pénzegység névleges változása), mig Bodin csak a reálisra (a nemesfémek böségére) mutatott rá, s igy fejtegetéseiket két teljesen különböző síkon végezték. Kétségkivül Bodin merkantilista felfogásából kifolyólag igen sulyos logikai hibát követett el, hogy a drágulás legfőbb tényezöjének tekintett nemesfémbőség ellen nem is keresett gyógyszert, de nem szabad elfelejteni nagy elönyeit sem. Malestroit tulságosan sematikusan nézte a gazdasági életet, miért is csak a névleges tényező szerepét véve észre, a drágulás egyedüli okának ezt tekintette. Vele szemben Bodin kitünöen fejlett gyakorlati érzékével és humanista müveltségével még sok más okot is meglátott, elsősorban a nemesfémbőség szerepét, amellyel a mennyiségi pénzértékelmélet gazdasági megalapozója lett. Észrevette

ezenkivül Bodin a Malestroit által egyedüliként hangoztatott nominális tényezöt is, söt nála ezt még jobban figyelte meg, amikor a névleges pénzértékváltozásnak nemcsak a negativ visszahatásait vizsgálta, hanem a pozitiveket is, azaz, hogy kiknek szerez a pénzértékváltoztatás meg nem érdemelt nyereséget. De nemcsak a drágaság okait illetöen áll Bodin Malestroit felett, hanem a drágulás elleni politikát tekintve is — feltéve, hogy valóban nem ismerte Malestroit Memoires-jait —, ugyanis Response-ja második felében nemcsak hogy jobban kifejti azt, amit Malestroit, hanem ezenfelül még a traitte (tulzott kivitel) elleni segédeszközökkel is foglalkozik.

Ezekben kell látnunk Bodin gazdasági jelentöségét. Mint a régebbi korok minden közgazdászánál, ugy nála is megnyugtatóan csak ugy végezhetjük el az értékelést, ha visszahelyezzük saját korába. Ezt téve, könnyen megbocsáthatjuk vázolt ellentmondásait, igy a liberalizmus és a merkantilizmus alapelveinek egyszerre való lefektetését is, mindenkor ugyanis a teljes jóhiszemüség vezette tollát, s az ideálnak és a valóságnak a renaissance emberét annyira gyötrö dualizmusa tévesztette meg öt is.

Futó Mihály.

Az önellátási törekvés eredményei és határai Németországban.

A német önellátási törekvések eredményeinek ismertetése elött Németország mezögazdasági termelésére kivánunk egy pillantást vetni. Annál inkább idöszerü lehet ez, mert Ausztriának ez év márciusában Németországhoz való csatolása után az a német birodalom és az a német mezögazdaság, melyet eddig ismertünk és melyre eddig hivatkozni szoktunk, mezögazdasági szempontból is más lesz már. A *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1937*, nemrég megjelent kötete talán az utolsó, mely Németországot az általunk ismert formában mutatja be. Ennek a kitünöen szerkesztett statisztikai évkönyvnek alapján foglalkozunk tehát a német mezögazdaság egyes jellemzö és fontos vonatkozásaival.

Németország földterülete kereken 41,567.000 hektár, mintegy 4 és félszer akkora, mint hazánk földbirtokainak területe. A mezögazdaságilag használt terület 26,705.000 ha, közel négyszerese a magyar mezögazdasági területnek. A földbirtokmegoszlás azt mutatja, hogy a földbirtokok területéből

5 ha	terjedelemre		8.6%,
5— 20	„	„	25.6%,
20—100	„	„	27.9%, esik
100	„ felül		37.9%.

Tegyük ehhez hozzá mingyárt a mi adatainkat. Nálunk a körülbelül 5 hektárnak megfelelö 10 kat. holdig terjedö üzemek több mint 30% területet foglalnak el, a 20 ha-ig terjedö területtel leginkább összehasonlitható 50 kat. holdig terjedö üzemek mintegy 20%-ot, a 100 ha-nak megfelelö 200 holdig terjedö üzemnagyságok a birtokterületnek 11%-át, a 100 ha-nál, 200 kat. holdnál nagyobb üzemek területe összesen kereken 53%-át foglalják el, nálunk a kisebb területü üzemek területe sokkal nagyobb és a 100—200 ha-os üzemeké sokkal kisebb, mivel csak 31%-ot tesz ki. A mezögazdaságilag használt területböl

Németországban		Magyarországon	
5 ha-ig terjedő birtokok területe	12.3%	10 holdig terjedő	20%
5— 20 „ „ „ „	34.7%	10— 50 „ „	30%
20—100 „ „ „ „	33.1%	50—200 „ „	12%
100 „ „ „ „	19.9%	200 „ „	38%

Az eltolódás tehát Németországban a közép-kisbirtokkategóriák felé nagyobb, de nem az apróbb birtokok, hanem a 100 ha-n felüli birtokok rovására. A 200 hektárnál nagyobb birtokokra esik a mezőgazdaságilag mivelt területből Kelet-Poroszországban 24%, Brandenburgban 28%, Pommernben 39%, Mecklenburgban 50%, Bajorországban 2%, Würtenbergben 1.5%, Rajnavidéken 1.5%.

Németországban a földbirtokviszonyok alakulására már évtizedek óta erős *telepitési* tevékenység folyik. Ennek a tevékenységnek az 1919. évtől kezdödö és 1936. évvel végzödö eredményeit is közli az 1937. évi német statisztikai évkönyv. Eszerint az 1919—1936-ban telepitésre felhasznált terület összesen 1,400.822 ha volt, ami kereken 2,400.000 kat. holdnak felel meg. Ebből 100 hektáron felüli birtoknagyságra 1,063.000 ha esett. 18 évre elosztva ezt, egy évre kereken 103.000 kat. hold esik. (1936-ban 82.225 ha volt a telepitett terület.)

Ami a földbirtok *mivelési ágakra* való oszlását illeti, érdekes, hogy Németországban a szántóföld területe az 1913. évi 21,486.000 ha-ról 1936-ra 19,421.000 ha-ra *esett.* Ezzel szemben a rét területe 6%-kal, a legelö területe 25%-kal emelkedett. Itt más tendencia látszik tehát, mint nálunk, ahol például 1923. és 1936. között a rétterület változatlan maradt, a legelöterület pedig még valamivel csökkent is. A mivelés alatt álló területnek Németországban 68%-át teszi ki a szántóföld, nálunk csak 61%-át. A *szántóföld felhasználása* tekintetében a következöket látjuk: 1936-ban Németországban 11,598.000 ha volt a gabonaterület, csaknem 10%-kal kevesebb, mint 1913-ban és 61%-át tette ki a szántóföldnek, mig nálunk kereken 53%-át. A kapásnövények 4,320.000 ha területtel a szántóföldnek kereken 22%-át foglalják el, nálunk (a nagyméretü kukoricatermelés miatt) ez 30%. A takarmánynövények 11.3%-ot, nálunk 12.1%-ot. Az ipari- és kereskedelmi növények 1%-kal Németországban sem foglalnak el nagyobb területet, mint nálunk. Ezek a számok bizonyos tekintetben talán meglepetést kelthetnek, mert hiszen a szántóföldi termelésnél nagyobb különbség Németország viszonyai és a mi viszonvaink között nem látszik.

Ha már most az egyes termények *hozamátlagait* nézzük, akkor mindenekelött feltünik, hogy ezeknek nagy része és talán legfontosabb része két hosszabb időszak között inkább *csökkenő irányzatot* mutat. Az 1937. évi *Statistisches Jahrbuch* a termésáltagokat az 1911—13. és 1929—36. éves időszakokkal hasonlitja össze és ebből az összehasonlitásból azt látjuk, hogy a termésátlag volt hektáranként és métermázsákban:

	1911/13-ban	1929/36-ban
rozs	18.6	17.1
buza	22.7	21.1
burgonya	137.7	156.8
cukorrépa	299.—	275.2
lóhere- és lucernaszéna	47.2	53.5

A burgonya és pillangószéna termésátlaga tehát emelkedett, a rozsé, buzáé és cukorrépáé azonban csökkent. A hektáronkénti ter-

mésátlag a buzánál 58%-kal, a rozsnál 40%-kal, a burgonyánál 135%-kal, a cukorrépánál 44%-kal, lóhere és lucernánál 70%-kal nagyobb, mint nálunk volt 1929/36-ban. Egész bizonyos, hogy termeléstechnikai okai is vannak ennek, de kétségtelen, hogy az éghajlati viszonyok, a csapadékmennyiség és annak eloszlása szintén hozzájárulnak ehhez. A mai Németország 1936. évi összetermése rozsban 74 millió métermázsa volt, kevesebb, mint az utolsó nyolc évben bármikor. A buzatermés 21 millió métermázsa volt, több mint 1913-ban és mint 1930-ig, de — a területnövekedés dacára — kisebb, mint 1931-től bármely évben. Az árpa összetermése ezzel szemben a terület növekedésén tulmenően is, 1936-ban 34 millió q volt, 5 millió q-val több, mint 1913-ban, vagy 1930-ban. Minthogy pedig a sörgyártáshoz feldolgozott maláta mennyisége csupán 60%-a az 1913. évinek, azért ebből az következik, hogy állati takarmányozásra használtak fel most sokkal többet. Ezt egyébként az az adat is mutatja, hogy a takarmányrépa területe évről-évre nő, hogy a rétterület 1936-ban nagyobb volt, mint az előző évek bármelyikében és szénatermése 50 millió q-val volt nagyobb, mint 1913-ban, 100 millió q-val nagyobb, mint 1933-ban.

Németországban a *földek trágyázása* állati trágyával viszonylag is nagyobb állatállomány következtében a termésátlagok fenntartásához szükséges, de ezenkivül a mesterséges trágyák használata is sokkal kiterjedettebb, mint nálunk és erősen növekedő. Ezt a német talajviszonyok teszik okvetlenül szükségessé. A német mezőgazdaság 1936/37-ben kerek 5 millió q nitrogéntartalmu, 15.5 millió q mésztartalmu, 4.1 millió q foszforsavtartalmu és 9.4 millió q kálitartalmu mütrágyát vásárolt.

Az *állatállomány* alakulása a mai Németország területén 1913 és 1936 között a következő: A lovak száma kereken 3,800.000 drb-ról 3,400.000 drb-ra csökkent. A szarvasmarhák száma azonban 18.5 millióról 20 millióra emelkedett és mig 1913-ban a mezőgazdasági terület 100 ha-jára 39.4 drb jutott, 1936-ban 42.7 drb, nálunk[1] 1935-ben 27 drb. A sertések létszáma 22.5 millióról 26 millióra nőtt, 100 ha-ra 1913-ban 48.1 drb, 1936-ban 55 drb esett, nálunk 64 drb. A juhállomány 5 millióról 4.3 millióra szállt le, 100 ha-ra 10.6 drb esett 1913-ban, 9.2 drb 1936-ban, nálunk 20 drb. A tyukok száma 64 millió drb, 100 ha-ra 136 drb volt 1913-ban és 88.5 millió, 100 ha-ra 187 drb volt 1936-ban, nálunk 260 drb. A lakosság 1 fejére jut Németországban kereken 0.3 drb szarvasmarha, 0.4 drb sertés, 1 drb baromfi; nálunk 0.23 drb szarvasmarha, 0.5 drb sertés, 2 drb baromfi.

Németországban 1936-ban a kereken 10 milliónyi összes tehénlétszámból 3,850.000 drb volt *ellenőrzés alatt*, ami az egész tehénállománynak egyharmada. Azóta Németországban törvényesen kötelezővé vált a tejelés ellenőrzése. Nálunk az ellenőrzés sokkal elmaradottabb, a tejelő teheneknek legfeljebb 5%-a áll ellenőrzés alatt. Az összes tehenek évi *fejelési átlagát* Németországban 2523 kg-ban mutatják ki, nálunk 1700—1800 kg-ra becsülik. Az ellenőrzött tehenek évi fejési átlaga Németországban 3086 kg volt.

Miután láttuk Németország mezőgazdasági termelésének eredményeit nagy vonásokban, most a mezőgazdasági terményekben

[1] Magyar Statisztikai Közlemények 100. kötetében foglalt 1935. évi állatszámlálási adatok szerint.

való *fogyasztás* adatait nézzük a német hivatalos statisztika fonalán. Az 1936. évi németországi husfogyasztás 29.3 millió q mennyiséggel kisebb volt ugyan, mint az előző két évben elfogyasztott hus mennyisége, de kereken 1 millió q-val nagyobb, mint 1913-ban, vagy 1929-től 1934-ig. Bizonyos eltolódás a husfogyasztásban másként is mutatkozik, amennyiben az elfogyasztott marhahus mennyisége 1936-ban kereken 8 millió q volt, 1—1.3 millió q-val kisebb, mint az előző két évben, közel 2 millió q-val kisebb mint 1929-ben, de kisebb mint az előző évek bármelyikében is. A borjuhus fogyasztásánál hasonló adatokat találunk. Ezzel szemben a sertéshus fogyasztása emelkedett és 1936-ban csaknem 2 millió q-val több volt mint 1934-ig bármelyik évben és 1 millió q-val több mint az előző két esztendőben. A sertészsirfogyasztásnál is emelkedő tendenciát látunk; a zsirfogyasztás mennyisége több mint 1913-ban és mint bármely megelőző évben, 1932 kivételével. Más képet kapunk, ha a hus- és a zsirfogyasztást a lakosság számával hozzuk viszonylatba, mert akkor azt fogjuk látni, hogy a husfogyasztás az 1929—1936. évek alatt csak 1932-ben és 1933-ban volt kisebb mint az utolsó évben, ellenben 1929., 1930., 1931., 1934. és 1935. években nagyobb volt a husfogyasztás, mint az 1936. évi 43.4 kg fejenkénti mennyiség. A zsirfogyasztásnál pedig körülbelül ugyanezt látjuk. A tejfogyasztás ugy az összmennyiség, mint a fejenkénti mennyiség tekintetében emelkedett, ha nem is érte még el az 1929. évit, a vajfogyasztás azonban fejenkénti 8.5 kg-mal minden előző évinél nagyobb volt. A tojásfogyasztás az előző évekkel szemben csökkenést mutat, 1936. évi összmennyisége 79 millió q volt, de 1929-ben még 90 millió, 1930-ban még 93 millió és 1931—32-ben is 90 millió. A fejenkénti tojásfogyasztás csökkenését mutatja az, hogy az 1936. évi egy fejre eső 118 drb-bal szemben 1929-ben 141, 1930-ban 144, 1931-ben és 1932-ben 138 drb volt a fogyasztás és csak 1935-ben volt kevesebb, 115 drb.

Ugy a buza-, mint a rozsliszt fogyasztása erősen emelkedett és az összesen 70.5 millió q lisztfogyasztásból körülbelül fele esik buzalisztre, fele rozslisztre. A fejenkénti fogyasztás is emelkedett; a buzaliszté jóval erősebben, mint a rozslisztté. Érdekes az, hogy a német fogyasztásnál olyan nagy szerepet játszó burgonya összes fogyasztási mennyisége és különösen a fejenkénti fogyasztás mennyisége csökkent. A cukor 15.1 millió q-ás összfogyasztási mennyisége nagyobb volt mint az előző éveké, a fejenkénti 22.5 kg fogyasztás is nagyobb, mint az 1931 óta eltelt években, de 1—2 kg-mal kisebb mint az 1929. és 1930-as években. A sörfogyasztás óriási esést mutat 1913-mal és még az 1929—30. évekkel szemben is, némi emelkedés van azonban 1931 óta. A fejenkénti sörfogysztás 1913-ban még 102 kg volt, 1929-ben 88.6 kg, 1936-ban pedig csupán 58.7 kg. Viszont a borfogyasztás — és ez minket közelről érdekelhet — ugy összmennyiség, mint fejenkénti mennyiség tekintetében kétszerese az 1913. évinek és a 4.5 millió q 1936-ban fogyasztott bor 1—1.5 millió q-val több mint az előző évek bármelyikében volt.

Összevetve a német mezőgazdasági termelést az ottani élelmiszerszükséglettel[2] a fentebbi élelmiszerekre nézve a következőképpen állitható fel a mérleg: Külföldi behozatalra szorul Németország rozsban kevésbé kedvező termések mellett, mint amilyen pél-

[2] *Dr. Hans v. Decken:* „Entwicklung der Selbstversorgung Deutschlands mit landwirtschaftlichen Erzeugnissen" szerint.

dául az 1936. évi is volt és az utolsó 13 év közül 7 évben Németországnak rozsot kellett importálnia. Egy-két év kivételével buzabehozatalra szorult Németország állandóan, a bevitt mennyiség a saját termés sikerülése szerint változik, 1936-ban 9.7 millió q volt, 1935-ben behozatalra nem szorult, 1933-ban még mintegy 1.4 millió q buzakivitele is volt, de a buzabehozatali szükséglete Németországnak 1930 óta nem érte el a 10 millió q-át, holott 1927-ben még 22 millió, 1926-ban 25 millió, 1927-ben 24 millió q buzabehozatalra szorult. A buzaliszt tekintetében körülbelül ugyanez a helyzet. 1936-ban 7.4 millió q volt a behozatal, mig 1924-ben 16.6 millió, 1926-ban 18.5 millió, 1927-ben 17.9 millió, ellenben 1931-ben csak 3.3 millió, 1932-ben csak 1 millió q, 1934-ben 2 millió q. Hüvelyes veteményekben, babban, borsóban, lencsében Németország fogyasztása különösképpen csökkenö irányzatot mutat, de még a csökkent fogyasztási mennyiségnek is alig felét fedezte a belföldi termelés, a többit külföldről kell importálniok. Fontos a mi szempontunkból az, hogy a németországi gyümölcsfogyasztás csökkenö irányzata mellett a belföldi gyümölcstermelés által fedezett mennyiség csaknem évről-évre nagyobbodik, ugyhogy 1936-ban már csak 14%-át fedezték behozatallal, ez azonban még mindig 2.8 millió mázsát jelentett, de 1928-ban, 1930- és 1932-ben még 5.2 millió q volt a külföldről behozott mennyiség. Másként alakul a déligyümölcs fogyasztása, ami igen nagy emelkedést mutat nemcsak 1913-mal, hanem az elözö évekkel szemben is és természetesen az egész fogyasztási mennyiséget külföldről kell behozniok. Igen jelentékeny és évről-évre emelkedett a fözelékfogyasztás, ami 1936-ban kerek 39 millió mázsát tett ki, ebből azonban a belföldi termelés egyre nagyobb mennyiségeket fedez, ugyhogy az utolsó 5 évben 90—95%-át látta el a belföldi fözelektermesztés. Az állati termékek közül a sertészsir és sertésszalonna fogyasztásának emelkedése látható, ugyhogy 1936-ban 4.3 millió q-ával a legnagyobb volt az elözö évek között, ezt is a belföldi termelés egyre nagyobb mértékben fedezi, mert mig 1909—13-ban még csak 76%-át, 1924-ben meg éppen csak 59%-át látta el a fogyasztásnak a belföldi termelés, addig 1936-ban már 90%-át. A vajfogyasztás is állandóan emelkdik, ugyhogy az 1936. évi 5.7 millió q szükséglet a legnagyobb volt, de ebböl 87%-ot a belföldi vajgyártás fedezett, mig 1925-töl 1930-ig csak 72—75%-ot. A marhahusfogyasztás állandó csökkenése mellett is még mindig 8 millió q Németország szükséglete, a belföldi marhatenyésztés azonban egyre nagyobb százalékát fedezi ennek a szükségletnek és ha 1936-ban 10%-ot még mindig külföldről kellett behozni, viszont 1931—1935. években 97—99%-ot fedezett a német marhatenyésztés. Erösen megnövekedett a sertéshusfogyasztás. 4%-át külföldi behozatallal fedezte Németország, de 1927-töl 1935-ig csupán 1—2%, néha semmi sem volt fedezetlen. A baromfihus fogyasztása 1929-töl növekszik, de ebben a tekintetben Németország még körülbelül ugyanolyan mértékben, 30%-kal szorul behozatalra, mint a korábbi években. A tojásfogyasztás elöbb emlitett csökkenése miatt 1933-tól kezdve csak kerek 30%-át kell az elfogyasztott tojásnak külföldről behozni, ez azonban még mindig 1.5 millió q-át jelent, mig a korábbi években közel 40%-a a fogyasztott tojásnak került Németországba külföldről.

Dickmann elöbb emlitett munkája szerint az élelmiszerekkel való önellátás fejlödését ezek a számok szemléltetnetik:

I. *Növényi élelmiszerek.*

a) belföldi termelésből . . 40 milliárd kalória
b) külföldi származású . . 6 „ „

II. *Állati eredetü élelmiszerek.*

a) német állattartás által 20 milliárd kalória
b) külföldi származású . . 3 „ „

Összesen = 69 milliárd kalória.

Az élelmiszerszükségletnek a belsö termelés 1909—13-ban 80%-át, 1924—25-ben 75%-át, 1926—27-ben 66%-át, 1928—32-ben 76%-át, 1933-ban 81%-át, 1934-ben 80%-át, 1935-ben és 1936-ban 84%-át fedezte a belföldi termelés.

Az önellátási törekvés Németországban is a külföldi versennyel szemben részben vámpolitikai és devizapolitikai intézkedésekkel, részben pedig termeléspolitikai intézkedésekkel kívánja a mezögazdaság kifejlesztését és termelőképességének emelkedését javitani. Ezek az intézkedések a belföldi agrártermelés számára magasabb árakat kivánnak biztositani és ezáltal is stimulálóan hatni a termelői munkára. A német statisztika a mezögazdasági termények nagykereskedelmi árindexét ugy mutatja ki, hogy ez az 1913. évet 100-nak véve, 1927-ben 137.8, 1929-ben 130.2, 1933-ban 86.8, 1936-ban 104.9 volt. Nálunk ugyancsak az 1913. évit véve 100-nak az agrártermék 1929. évi árindexe 116, az 1933. évi 61, az 1936. évi 83 volt, ami igen nagy különbség az agrártermények áralakulása tekintetében.

Ehhez kiegészitésül közlöm még, hogy megint az 1913. évet 100-nak véve, Németországban *a mezögazdaságban használt üzemanyagok* áralakulása azt mutatja, hogy 1929-ben 141.3 indexszám után ezeknek az üzemanyagoknak ára 1933-ban és 1936-ban is 111.6 indexszámot mutatott, az árcsökkenés kerek 22%. Nálunk a mezögazdasági kis- és középüzemek által felhasznált üzemanyagok és szükségleti cikkek áralakulása[3] az 1929. évi kerek 100 indexszámról 1936-ig kisebb mértékben csak 94.7 indexszámra, alig több, mint 5%-al csökkent. Az eladásra kerülö gazdasági termények áralakulását is érdemes vizsgálni. 1913-at véve 100-nak, Németországban a mezögazdaság növényi terményei 1928—29-ben 126 indexszámmal, 1933—36-ban 89 indexszámmal, 1936—37-ben 107 indexszámmal értékesültek. A vágómarha 128, illetöleg 67, illetöleg 94 indexszámmal, az állati termékek 148, illetöleg 106 indexszámmal; az összes mezögazdasági termények 132, illetöleg 77, illetöleg 100 indexszámmal.

Az önellátási törekvéseknek kifejezésre kell természetesen jutnia a nemzeti jövedelem megoszlásának alakulásánál is és errenézve a német statisztikai évkönyv szintén igen érdekes adatokat foglal magában. A birodalmi márkának vásárlóerejében történt változás figyelembevételével a német statisztika a márkának 1928. évi vásárlóképessége szerint ugy számitja, hogy a mezö- és erdögazdaság jövedelme 1936-ban 6.699 millió márka volt, a legmagasabb 1928 óta, amely időközben a legalacsonyabb 4.876 millió márka. A mezö- és erdögazdaság a nemzeti jövedelemből 1928-ban 7.7%-kal, 1930-ban 7%-kal részesedett, mig 1936-ban 8.8%-kal, ellenben 1934-ben 9.7, 1935-ben 9.4%-kal. A kereskedelmi és ipari foglalkozás része a

[3] Magyar Gazdaságkutató Intézet helyzetjelentése, 1938. évi 37. szám.

nemzeti jövedelemben 1928-ban 16.2%, 1929-ben 15.5% volt, mig 1936-ban 14.5%, tulhaladva az 1930—35. éveket. A nemzeti jövedelemnek a bérekből és fizetésekből álló része az, ami 1933 óta csökkenést mutat, mivel az 1936. évi 55.90%-nál kisebb csak az 1933—35. években volt.

A földbirtokokat terhelő jelzálogkölcsönök alakulására azt mutatja ki a német hivatalos statisztika, hogy 1930-ban 3.330.9 millió márka, 1933-ban 3.135.9 millió márka, 1936-ban pedig 3.176.5 millió márka volt. A mi idevonatkozó statisztikánkból[4] ehhez azt közölhetjük, hogy az összes hitelintézetek által földbirtokokra adott jelzálogos kölcsönök összege 1930-ban 356.8 millió volt, 1933-ban 340 millió, 1936-ban 309.014 millió P volt.

Ha már most a külkereskedelmi forgalomnak németországi alakulását akarjuk szemlélni, mert hiszen ez is jellemző tüneteket mutathat az önellátási gazdaságpolitika korszakában, akkor azt fogjuk találni, hogy a Németországba történt bevitel összes értéke az akkori birodalmi márkában 1925-ben 12.36 milliárd, 1927-ben 14.23 milliárd, 1936-ban 4.22 milliárd márka volt. Ebből az élelmiszerekre esett 1925-ben 5.22 milliárd, 1927-ben 5.67 milliárd, 1928-ban 5.72 milliárd, mig 1936-ban csak 1.5 milliárd, ez tehát az 1925. évinek nem is 30%-a. Ugyanekkor az ipari kivitel (nyersanyagokban, félgyártmányokban és készárukban) az 1925. évi 7.14 milliárdról és az 1927. évi 8.56 milliárdról 1936-ban 2.72 milliárdra esett, az ipari behozatal tehát 1936-ban még 38%-át tette ki az 1925. évinek.

A német statisztika azonban a külkereskedelem volumenjét is kimutatja az 1928. évi átlagértékek alapján és ekkor azt fogjuk találni, hogy az egész behozatal értéke 1936-ban 8.61 milliárd volt az 1925. évi 11.4 milliárddal szemben és az 1927. évi 14.5 milliárddal szemben. Az ipari kivitelnél az 1928. évi 12.72 milliárdos volumennel szemben 1936-ban egy 7.93 milliárdos volumen áll, annak tehát 66%-a. Németországnak tehát sikerült, vagy Németország kénytelen a mezögazdasági önállátás idejében is ipari kivitelét fokoznia.

Németországnak mezögazdasági terményekben való önellátása azokat az eredményeket érte el eddig, melyeket fent láttunk. Hogy az önellátásnak ez a mértéke fenntartható-e és különösen, hogy ez fejleszthető-e még, az kérdésessé válhatik, ha a német nép életigényei megmaradnak a mai szinvonalon, vagy emelkednek. A mai viszonyok között ezidöszerint Németország alighanem elérte a mezögazdasági terményekben való önellátás határait. A mivelés alá vont területek számbajöhető része mivelés alatt van már, a megnövekedett állatállomány miatt emelkedett a rét- és legelöterület, az állatlétszám emelkedése következtében vagy ezeknek a területeknek további emelkedése következik be a szántóföldi termelés rovására, vagy pedig takarmányanyagoknak nagyobb behozatalára fognak szorulni, a termésátlagok az intenzitásnak azt a fokát mutatják, mely mellett ennek növelése a csökkenö földjáradék törvénye mellett már alig lesz lehetséges. Ezenkivül — mint ahogy Decken jelzett munkájában erre rámutatott — a rendelkezésre álló földterületnek mind nagyobb részét kell majd kivonni az élelmiszer- és takarmányszertermelés alól, hogy agrárnyersanyagokat, mindenekelött növényi olajokat, rost-

[4] Magyar Statisztikai Évkönyv 1930, 1933, 1936.

anyagokat és hasonlókat állitsanak elö azokon, ezenkivül pedig a városi telepités és lakáscélokra, utak épitésére, sport- és repülögépterek számára, valamint hadseregcélokra mind több és több területre lesz szükség. Minthogy az ember és az állat a termelt élelmiszerek fogyasztásánál bizonyos tekintetben versenytársak és a növényi termeléssel elért kalóriáknak igen nagy része megy veszendöbe az állatokkal való feletetésnél, azért bizonyos törekvés mutatkozik az önellátás fenntartásánál arra, hogy a német lakosság a növényi táplálékot az állati eredetü táplálékkal szemben elönyben részesitse.

Bizonyos eltolódások a tervgazdálkodással s a kitünö német szervezöképesség mellett a termelés és táplálkozás keretében a jövöben is elérhetök lesznek; egészen jó termésü évektöl és egészen kiváló állategészségügyi viszonyoktól eltekintve azonban a mezögazdasági terményekkel való önellátás Németországban alighanem csak a népesség táplálkozásának és egészségének rovására lesz fokozható.

Éber Ernő.

IRODALOM.

Gyüjteményes munkák.

A világválság és a liberalizmus.

La crise mondiale. L'Institut universitaire des Hautes Études Internationales. Zürich, 1938.

Ha egy világválság okait meg tudjuk állapitani, az még nem jelenti ugyan azt, hogy megoldásához jutottunk, de a válság legyözésének mindenesetre első feltétele. Ennek az alapján abból a kötetből, amelyet „*Világválság*" cimen a Genfi Nemzetközi Föiskolai Tanulmányok Intézete adott ki fennállásának 10. évfordulója alkalmából Zürichben 1938-ban francia és angol nyelven és amely nagyszámu tanulmányt tartalmaz, a jelenlegi nehézségek mélyreható elemzése folytán bizonyos optimizmust meríthetünk. De a gyüjtemény tiszteletet is ébreszt az olvasóban, akit magával ragad a kötetet iró professzorok tudománya, igazságért való küzdelme és idealizmusa.

Az első cikkben *Mantoux*, régebben a Népszövetség politikai szakosztályának igazgatója — azzal a céllal, hogy „a Népszövetség sorvadásának történetéhez szolgáltasson adatokat" — azt igyekszik kimutatni, hogy a Népszövetség gyengesége csupán a nemzetközi kapcsolatok válságának egyik megnyilvánulása és nem tulajdonitható magának az intézménynek. Tételének bizonyitására Mantoux a vilnai konfliktus történetét vázolja.

„Mi a Népszövetség?" kérdezi ezután *William Rappard*, az intézet spiritus rectora. Válaszként Rappard mindazoknak a szervezeteknek és tevékenységüknek világos és tömör leirását nyujtja, amelyek a Népszövetséget alkotják. Azután a tények világánál azt igyekszik kimutatni, hogy az intézmény mérlege, amelyet általában annyira megviseltnek tartanak, egészben véve mégis aktiv. Rappard szerint az az igazság, hogy a Népszövetség az emberiséget egy sereg uj szokással ajándékozta meg, amilyen például a diplomáciai tárgyalások és a szerződések aláirásának nyilvánossága. Sajnos, a magunk részéről erre nézve megjegyezhetnénk, hogy ebben az esetben a szokás még nem vált — mint a közmondás kivánja — második természetté. Azután Rappard szerint a Népszövetség népszerüsitette a nemzetközi igazságosság néhány nagy elvét és módszerét. Hangsulyozza Rappard a Népszövetség alapvető eredetiségét is az egyetemes történelemben és kikerülhetetlen szükségességét, amelynek folytán esetleges feloszlását csupán a gyors feltámadás bevezetésének kellene tekinteni. Ebben a nagyon kiméletes cikkben összegyüjtve találjuk mindazokat az érveket és adatokat, amelyeket a világ közvéleményének ismernie kell és amelyeket a Népszövetség mai szervezetének ortodox

védelmezői is szoktak alkalmazni, de egyuttal erös kritikai megjegyzéseket is, például a kisebbségi szerződések büntetlen megszegése dolgában stb.

Meglehetösen elterjedt felfogás, hogy a Népszövetség jövöjének egyik feltétele a demokrácia uralma. *Bourquin*, a bruxellesi egyetem volt tanára, a „demokrácia válságával" foglalkozik. E kitünö jogász hangsulyozza a demokrácia alapvetö elveinek erkölcsi értékét és néhány kitünö formulában összefoglalja azt, ami a totalitáris elvekkel szembeállitja. Ezek az elvek szerinte végletes módon magukban hordják a szellem szolgasorba állitásának és elnyomásának hatalmát. A demokrácia ideológiája kettös posztulátumon nyugszik. Egyfelöl állitja egy kollektiv akarat létezését, másfelöl azt, hogy a kormányzók csupán ennek az akaratnak szervei. Nem elég azonban, hogy a közvélemény legyen az irányitó; az is szükséges, hogy ez a közvélemény a *szabadságnak* legyen a gyümölcse. A demokrácia nemcsak elfogadja az *ellenzéket*, hanem megkivánja azt, mint egy jótéteményt. Az ellenzék nemcsak hogy nem meddö, hanem gátat vet a hatalom gyakorlásának, amely elfajul, ha nem áll ellenörzés alatt. Ezenfelül az ellenzék az eredeti eszmék legnagyobb részének bölcsöje. E tekintetben a szerzö Sokratesre, Galileire, Pasteurre és a kereszténységre hivatkozik. A demokrácia az egyetlen kormányforma, amely két ellentmondónak látszó fogalmat tud egyesiteni: az állandóságot és a mozgást. Cikke végén Bourquin igyekszik menteni a demokráciák tévedéseit és kudarcait, megvilágitva a szükségesnek vélt reformokat. Az uj demokráciák felbomlásának okát az illetö népek politikai érettségének hiányában látja és végül azt is mondja, hogy a demokrácia csak ott bukott meg, ahol soha nem létezett. A régi demokráciák bajai egy sereg átmeneti oknak tulajdonithatók. Bourquin professzor cikke nemcsak mérsékelt és emelkedett szellemre, hanem a valóság iránti érzékre is mutat.

Guglielmo *Ferrero* professzor tanulmányának cime: „A háboru formái és a nemzetközi anarchia". Kifejti a jelenlegi helyzet történeti elözményeit és fejtegetéseiböl kiderül, hogy a saját korunk és a történelem elötti felelösség két nagyon különböző dolog. Ferrero szembefordul a kikerülhetetlen háboru fogalmával, emlékükbe idézi az embereknek az ösök örökségét, amelynek áldásait élvezik és amely reájuk van bizva és végül kifejti, hogy az anarchia, amelyröl tanulmányának cimében szól, nem más, mint a tulzó nacionalizmus.

H. Kelsen professzor jogi szempontból „A népszövetségi szerződésnek a békeszerződésektöl való elválasztását" tanulmányozza. Ez az elválasztás azért kivánatos, mert a népszövetségi szerződésnek a békeszerződésekkel való egysége sem politikailag, sem jogilag nem igazolható. Kelsen elsösorban casuisticus jellegü érvekre hivatkozik. Egyébként a különválasztás szerinte tisztán technikai probléma lenne, semmit sem változtatna sem a Népszövetség, sem a békeszerződések lényegén és ennélfogva nem is okozna nagyobb nehézségeket. Ha egyszer ezt a követelményt elfogadnák (ez azóta már hivatalból a kormányok elé került), szükségképpen ugyanezt az elválasztást végre kellene hajtani a Munka Nemzetközi Organizációjára vonatkozólag is. És Kelsen kimutatja, hogy az emlitett különválasztás esetén megint jó lenne a nemzetközi munkaügyi szerve-

zet és a népszövetségi alapokmány közötti külsö kapcsolatot visszaállitani, amely egyébként a belsö viszonyoknak is megfelel, és a nemzetközi munkaügyi szervezet szabályait is a népszövetségi statutum integráns részévé tenni. Azután Kelsen elöadja a különböző jogi eljárásokat, amelyek utján e módositások végrehajthatók volnának. Itt nincs helyünk a jogi finomságok részleteibe belemenni, amelyek utján Kelsen professzor a megoldást keresi, mégis meg kell jegyeznünk, hogy általános meggyöződés szerint itt alapjában egy *de lege ferenda* problémáról van szó. Pontosabban meg kell határozni, nevezetesen a Népszövetség céljait és revizió alá venni a szervezetét, ugyhogy jobban és finomabb módon tudja biztositani az ellentétes érdekek dinamikai egyensulyát.

L. Mises „A nemzetközi munkamegosztás válságá"-ról ir. Cobdennek és Bastiatnak igaza volt, csak a szabadkereskedelem tud segiteni a mai gazdasági válságon is. Mises igyekszik széttörni a protekcionisták érveit (az uj iparok védelme, a nemzeti presztizs, háboru, munkabérek, tulnépesedés stb.) és kimutatni, hogy a protekcionizmus nem egyéb, mint az önellátás vágya, mig a szabadkereskedelem alapfeltétele a nemzetek közötti béke. Ennélfogva csakis a háborus jellegü megfontolások tudják attól eltéritени a népeket. A háboru érvének nem volna alapja olyan népek között, amelyek nem gondolnak a hadviselésre. Ezzel szemben megjegyezhetnénk, hogy elegendö egyetlen állam, amelynek szándékai ismeretlenek, hogy ez az érv az összes többi államok részére érvényessé váljék. Sajnos, ez éppen a mai helyzet. Az is igaz, mint Mises mondja, hogy a szabadkereskedelem akadályai a fogyasztók kárára vannak, azonban másrészt az olyan országok, amelyeknek szociális törvényhozása nagyon fejlett, nem engedhetik meg saját fejlettségük veszélyeztetését olyan termények betörése által, amelyeknek alacsony ára csak az elmaradt munkásság nyomorának következménye, még akkor sem, ha a fogyasztók ezáltal olcsóbban tudnak vásárolni. Mises ezzel szemben a circulus vitiosus vádját hozhatná fel, hogy tudniillik az a körülmény, hogy a munkabérek nemzetenkint különbözök, éppen a protekcionizmus okozata. Azonban a történeti tapasztalat azt mutatja, hogy az országok nem olyanok, mint a hajcsöves készülékek. Nem fogadhatjuk el Mises álláspontját, midön a társadalmi érdekek védelmét a háborut elökészitö autarkiával azonositja. Ugy véljük, hogy a különbség nagyon is lényeges. Az elsö csoportba tartozók a szociális haladás eredményeit védik, szivükben keserüséggel, sajnálva, hogy az egyetemes fejlödés és a gazdasági összemüködés nemzetközi egységének hiánya nem engedik még meg nekik, hogy karjaikat kitárják. A másik párt a hóditás és pusztitás szellemében huzódik a sorompók mögé. Az elsök a protekcionizmust kegyetlen szükségnek érzik, amely talán csak átmeneti, az utóbbiak ellenben egy magáért való célnak tekintik. Részünkről elfogadhatjuk *Mises* végkövetkeztetését: „a világnak szüksége van a mentalitás gyökeres megváltoztatására". De nem értünk vele egyet, ha hozzáteszi, hogy a világnak nincs szüksége ujabb konferenciákra és megegyezésekre. A világnak igenis még nagyon nagy szüksége lesz arra, hogy korunk nemzetgazdaságait a reális nemzetközi munkamegosztás és össze-

működés tervei alapján fokozatosan egymáshoz illessze és hogy a világ különböző népeinek életszinvonalát összhangba hozza, ami szintén elkerülhetetlen feltétele ugy a tartós békének, mint a fokozatos lefegyverzésnek.

Röpke professzor szintén néhány nemzetközi közgazdasági problémát vizsgál. Röpke az utóbbi éveket Keleten töltötte, ezért a Nyugat fejlödését más szemszögből, a távolság adta szélesebb látókörből tudja nézni. Lándzsát tör a szabadkereskedelem mellett, éppen ugy, mint Mises és kimutatja, hogy a nemzeti tervgazdaság és a nemzetközi zavar nem ellentétes tünemények, hanem az ok és okozat viszonyában állanak. Röpke, aki teljesen tisztában van javaslata nehézségeivel, összehasonlitást ajánl egy tényleges állapot, nevezetesen a háboru előtti helyzet és egy hipotétikus állapot: a gazdasági források megoszlása között, arra az esetre, ha a „lokalizáció" tényezöinek továbbra is szabad játékot engedélyeztek volna. Nagyon tanulságos lenne — mondja Röpke — kiszámitani azt a szöget, amely alatt a protekcionizmus vonala metszi az emlitett hipotézis által vázolt és természetesnek mondható irányt. Azután a szerzö két modern eszmével fordul szembe, amelyek a szemében eretnekséget jelentenek. Nevezetesen: 1. az egyik, amit a mindenáron és mindenki számára való munka misztikumának nevez; 2. az a felfogás, hogy egy válságot a csirájában kell elfojtani. A két eretnek gondolat végeredményben egyetlenben foglalható össze: a nemzetgazdaságot ki lehet vonni a gazdasági ciklusok hatása alól. Röpke nem hiszi, hogy antiliberális gazdaság egyidöben fennállhat liberális politikával és ujabb veszedelem gyanánt emliti, hogy a közgazdák görbéket rajzolnak, anélkül, hogy ideologikus és egyéb kérdésekkel foglalkoznának. A szerzö szerint a gazdasági válság csupán egyik eredménye az általános tömeglázadásnak a Nyugat gazdasági és szociális rendje ellen. A társadalom sulyközpontja ma tulmagasan fekszik, le kell tehát azt szállitani, hogy a stabilitás és a szabadság megmentessék. Röpke bámulatba fogja ejteni a szocialistákat, tudtukra adva, hogy ez a programm a „konstruktiv liberalizmus" nevét viseli. Viszont programmját nehéz lenne összeegyeztetni a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által husz év óta rendszeresen követett nemzetközi szociálpolitika realista, válságelhárító, irányitó módszereivel.

Whitton amerikai professzor az ugynevezett *Peaceful Change* (békés változtatás) problémáját vizsgálja, illetve annak alkalmazását a nyersanyagokra. A régi formulák, minök a kollektiv biztonság, a döntöbiráskodás és a lefegyverzés, jelenleg nem birnak sullyal, mert a békének csak a következményeivel, de nem az okaival függenek össze. A „békés változtatás" elve azt tartja, hogy a népek élete dinamikus jellegü és ennek következtében módositásokra alkalmas. A jelenlegi szervezet olyan állam számára, amelyet egy igazságtalan szerződés megfosztott területének és népességének egyrészétöl, nem nyujt semmiféle kivezetö utat. A népszövetségi okmány 19. §-a ugyszólván holt betü maradt. A kollektiv biztonság formulája pedig jelenleg egyenesen veszedelmes, mert a dinamikus államokat a szankciótól való félelem folytán az önellátás

gyászos politikája felé hajtja. A „békés változtatás" uj mozgalma ezen próbál segiteni.

Az első megoldandó kérdés a nyersanyagoké. Whitton nagyon helyesen jegyzi meg, hogy az országoknak nyersanyaggal biró és nem biró államokra való felosztása legalább részben minden alap nélkül való, mert egy nemzet virágzása nem a birtokolt nyersanyagoknak mennyiségével, hanem cseréjével van egyenes arányban. (Svájc stb.) Nem az a fontos, hogy mindenáron nyersanyagokkal birjanak, hanem az, hogy könnyen meg tudják azokat szerezni. Ezért Whitton a nemzetközi kereskedelem normális rendszeréhez való visszatérést hirdeti. Hogy e cél eléressék, az államoknak bizonyos áldozatokat kell hozniok, amelyeket a szerző mintegy a nemzetek közötti gazdasági összeköttetések „magna chartá"-jában foglal össze; és ez a tisztességes szokások kódexe *(Code of Fair Practice)*. Ime néhány rendszabály, amelyeket a szállitó országok számára ir elö: *a)* a vámtarifák fokozatos leszállitása; *b)* a nyitott kapu politikája; *c)* a kartelek és monopóliumok ellenörzése; *d)* a hosszulejáratu hitelek. A fogyasztó országok részére: *a)* nem kliring-egyezmények, hanem sokoldalu cserék; *b)* a devizagazdálkodás megszüntetése. Végül az összes államokat érdeklö intézkedések: *a)* a pénznemek egyszinvonalra hozása, ami különösen Németországnak volna segitségére; *b)* a kódex alkalmazásának érdekében egy tárgyalási, egy ellenörzési és egy döntöbirósági bizottság létesitése; végül *c)* a kollektiv biztonság és a lefegyverzés, azonban *a posteriori*, nem pedig *a priori* alapon való rendszabályok gyanánt.

Végül *Heilperin* alapos vizsgálat tárgyává teszi a nemzetközi pénzválságot és abban is az antiliberális és nacionalista politika szomoru következményét látja. Heilperin elöször a monetáris nemzetköziség különböző szempontjait vizsgálja, azután a háboru elötti aranyvaluta lényeges sajátságait. Összehasonlitva e korszakot a mai rendszerrel, Heilperin többé nem csodálkozik, hogy a válság fennáll. A liberális követelmények egyikét sem teljesitették. Ezek nevezetesen: *a)* a kereskedelem viszonylagos nagy szabadsága; *b)* a nemzeti ár-rendszer hajlékonysága; *c)* a tökék nemzetközi áramlásának stabilitása; *d)* a rövidlejáratu hitelek brüszk visszavonásának mellözése. Ilyen módon az uj rendszer homokra épitett szerkesztmény.

A „Világválság" kötet cikkeinek közös vonása, hogy a szerzök a vizsgált területeken mindenütt csupán a nemzetköziség válságának egyik megnyilatkozását látják. Áll ez Heilperinre is, akivel egyetértünk abban a következtetésben, hogy végeredményben a monetáris nemzetköziség — mondjuk egyszerüen: nemzetköziség — feltámadásának feltétele a nemzetközi lelkiismeret fejlödése, amelynek követnie kell a gazdaságtudomány haladását. Hozzá kell azonban füznünk, hogy az individualista kereskedelmi és pénzügyi politika többé nem elegendö, hanem e politikának a tömegek lehetö legkedvezöbb létfeltételeinek keresésére és megteremtésére kell törekednie. Föcélnak annak kell lennie, hogy a belső és a nemzetközi szociális igazság megvalósuljon és ennek kellene lennie a megreformált Népszövetség

egyik legfőbb céljának is.* A holnap világa nem csupán az irószobáknál és tudományos intézetekben készül, mint azt bizonyos professzorok képzelik, hanem úgy, hogy a különböző országok szakértői és a gyakorlati tapasztalattal bíró közigazgatási erők között szoros és állandó összeműködés folyik. Ezt a módszert alkalmazza a Munka Nemzetközi Szervezete is, a hatáskörébe eső ügyekben és mind nagyobb mértékben alkalmazza azt a Népszövetség is (lásd: például az élelmezési vegyesbizottság elismert munkáját, valamint azokat az ankéteket, amelyek jelenleg a mezőgazdasági lakosság életszínvonalára, a gazdasági depressziókra, a lakásviszonyokra, a túlnépességre, kivándorlásokra stb. vonatkozólag folynak és amelyek a történelemben páratlanul álló nemzetközi adatgyűjtés felhasználásával készülnek).

* Terünk nem engedi meg, hogy azokat az igen érdekes problémákat is elemezzük, amelyeket *Wehberg* cikke tartalmaz; „A polgárháboru és a nemzetközi jog", valamint *Potteré*: „A Nemzetközi szervezet mai válsága", végül *Guggenheimé*, aki a Népszövetségben lezajlott jogi és politikai viszályokat tanulmányozza. E cikkek egyébként kevésbbé a közgazdák, mint inkább a jogászok közönségét érdeklik.

Ferenczi Imre.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet különkiadványai.

12. sz. Magyarország nyersanyaggazdagságára és népélelmezésére vonatkozó adatok. Budapest, 1937. 46. l.

13. sz. A magyar idegenforgalom alakulása 1927—1937. Budapest, 1938. 54. l.

Az Intézet 12. számú kiadványának első része Magyarország nyersanyaggazdagságára vonatkozó statisztikai anyagot tárja elénk, mely három csoportra oszlik: a *nyersanyagtermelésre*, a *nyersanyagok külkereskedelmi forgalmára* és a *nyersanyagfogyasztásra*. A közölt mennyiségi adatok naptári évre szólanak és 1925-ig, tehát 12 évre visszatekintően szemléltetik a konjunkturahullámzás folytán ezekben a számsorokban létrejött változásokat. A nyersanyagtermelés statisztikája 79, a nyersanyagfogyasztásé 101 tételre szolgáltat adatokat. A három rész közül a nyersanyagok külkereskedelmi forgalmának statisztikája a legrészletesebb, mely 109 különböző termék kivitelét, behozatalát, valamint a behozatali vagy kiviteli többletet tünteti fel. A táblázatok beosztása teljesen azonos, ami lényegesen megkönnyiti a statisztikai anyagok áttekintését. Ugy a termelésre, mint a külkereskedelmi forgalomra és a fogyasztásra vonatkozó anyag nyolc főcsoportra tagozódik és pedig: *I. Tüzelőanyagok, II. Ércek, III. Ásványi anyagok, az ércek kivételével, IV. Élelmezési és takarmányozási cikkek, V. Technikai fonóanyagok, kefekötő és kosárkötő anyagok, VI. Másféle szerves eredetü ipari nyersanyagok, VII. Zsirok és olajok*, és végül *VIII. Hulladékok.*

Ezt az értékes, a gazdaságkutatás számára nélkülözhetetlen adathalmazt a nyersanyagprobléma nemzetközi vizsgálatának biz-

tositása s a nemzetközi együttmüködés megteremtése végett, a párizsi *Institut International de Cooperation Intellectuelle* és *Magyarország Középeurópai Intézetének* felkérésére a *M. kir. Központi Statisztikai Hivatal* állitotta össze.

A kiadvány második részében Magyarország élelmiszertermeléséről, annak külkereskedelmi forgalmáról és fogyasztásáról közreadott statisztikai anyag szervesen egészíti ki az első részt. A népélelmezésre vonatkozó statisztika társadalompolitikai szempontból is igen értékes. Az élelmezéssel kapcsolatban megejtett számitások gazdasági évekre vonatkoznak s ugyancsak 12 évre nyulnak vissza és nyujtanak teljes áttekintést az adatok alakulásáról. A belföldön termelt mezögazdasági termékek belföldi fogyasztásra felhasznált mennyiségén kivül meg vannak adva az egyes évekre globális összegben az élelmiszerek *kalóriaértéke*, továbbá *fehérje-, zsir- és szénhidráttartalma*. A behozott élelmiszerekről hasonló összeállitást találunk, amely a mennyiségeken kivül szintén tartalmazza az emberi táplálkozás szempontjából fontos kalóriaértéket, nem különben a test sejtjeinek felépitéséhez és megujhodásához szükséges fehérjének, valamint a többi tápanyagoknak az élelmiszerekben foglalt mennyiségét. A belföldön termelt élelmiszerek tápértékére vonatkozó adatokból megállapitható, hogy a termelt élelmiszerek kalóriaértékéből 1925/26-ban 72.8%, 1935/36-ban pedig 84.8% jutott a belföldi fogyasztásra. A fehérje-, zsir- és szénhidráttartalom pedig az 1924/25. évi 72.5, 89.2 és 67.7%-ról 83.5, 87.4, illetve 83.9%-ra szökött.

A belföldi élelmiszerfogyasztás kalória- és egyéb tápértékeinek eredetére vonatkozó adatok alakulásában az önellátásra való törekvés erösen érezteti hatását. Az 1924/25. években a fogyasztott élelmiszerek kalóriaértékének 3.9%-a még külföldi eredetü volt, 1935/36-ban ez az arányszám csak 1.8%-ot tett. Az élelmiszerbehozatal révén pótolt fehérje ugyanezen idö alatt 2.9%-ról 1.6%-ra hanyatlott, a zsiré 3.4%-ról 1.4%-ra esett, a szénhidráté pedig 4.8%-ról 1.9%-ra süllyedt. Ezekből az adatokból világosan kitünik, hogy a belföldi termelésből származó élelmiszerek fogyasztása az elmult 12 év alatt jelentös mértékben emelkedett. A Gazdaságkutató Intézet a tápértékekre vonatkozó adatokon kivül a szervezet által igényelt irányitó és kiegészitö anyagokról, a *vitaminokról* is számitásokat közöl az 1929/30. évre, mint normális esztendöre vonatkozólag.

A kiadvány második részében közölt számitásokat az Intézet a *Nemzetek Szövetsége* népélelmezési bizottságának a felkérésére végezte. A fogyasztási adatokból, a fogyasztott élelmiszerek tápértékére és a vitamintartalomra vonatkozó számitásokból az élelmiszerfogyasztás irányában bekövetkezett változásokról is tájékozódhatunk.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet s annak kiváló munkatársait, elsösorban pedig az Intézet igazgatóját, *Varga Istvánt* a megejtett számitások és uttörö vizsgálódások elvégzéséért a legteljesebb elismerés illeti meg. A gazdaságkutatáshoz, nemkülönben a szociálpolitikai tanulmányokhoz kitünö statisztikai bázist nyujtó kiadvány elöszavát *Konkoly Thege Gyula*, a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal elnöke irta.

Az Országos Idegenforgalmi Bizottság támogatásával és közremüködésével látott napvilágot a Magyar Gazdaságkutató Intézet 13. számu különkiadványa, amely ugyancsak az Intézet széleskörü tevékenységéről és sokirányu munkásságáról tanuskodik.

Az ország idegenforgalmáról megfelelő statisztika hiányában eddig nem igen lehetett tiszta képet adni. Idegenforgalmunk megfigyelési köre ugyanis csak Budapestre szoritkozott s csak az ideérkező és itt tartózkodó idegeneket vette számba a statisztika. Kétségtelen, hogy ez nagy hiány volt, amely lényegesen megnehezitette a teljes forgalom áttekintését és a fejlödésben beálló esetleges változások megfigyelését. A Magyar Gazdaságkutató Intézeté az érdem, hogy egyrészt az 1927—37. évekre terjedö 11 éves idöszak forgalmáról e kiadványban teljes áttekintést adott, másrészt, hogy kezdeményezésével uj irányt szabott a statisztikai adatgyüjtésnek és az adatok feldolgozásának, ami *a jövőben lehetővé teszi és lényegesen megkönnyiti a nemzetközi összehasonlitást is.*

Az eddigi naptári évre vonatkozó feldolgozás ugyanis erre nem adott alkalmat és az idényszerü változásokról sem nyujtott tiszta képet. Éppen ezért az Intézet az adatok feldolgozását a szeptember hó végével záródó *idegenforgalmi évre*, söt továbbmenöleg az április 1-töl szeptember hó 31-ig terjedö *nyári* és az október 1-töl március hó végéig terjedö idegenforgalmi *téli félévekre* is kiterjesztette. Az adatoknak ily irányu feldolgozási módja nemcsak az egyes külföldi államok hasonló rendszer szerint feldolgozott adataival való összehasonlitást teszi lehetövé, hanem alkalmat nyujt a téli és a nyári idegenforgalom részletes tanulmányozására és lehetövé teszi, hogy a forgalom fejlesztésére szolgáló intézkedések az eddiginél is hatékonyabbak lehessenek.

Az elmult év adatainak az uj módszer szerint való feldolgozása mellett a kiadvány 1925-ig visszatekintöen nyujt teljes áttekintést idegenforgalmunk alakulásáról. Ez a 11 éves idöszak két gazdasági fellendülést és egy sulyos válságperiódust ölel fel. Az első három és utolsó négy esztendö a fellendülési idöszakra, a közbensö, az 1931—33. évekre terjedö három év pedig a világgazdasági válság és a valutakrizis idejére esik. Nagyon természetes — amint azt az adatok is mutatják —, hogy a gazdasági válságot idegenforgalmunk is megérezte. A fejlesztés érdekében az évek hosszu során át tett intézkedéseknek azonban mégis megvolt az eredményük, mert a fejlödés iránya a kedvezötlen viszonyok ellenére sem történt meg, a válság után pedig idegenforgalmunk üteme egyre jobban erösbödött. Igy a vizsgált 11 év adatai a közbensö visszaesés ellenére is jelentös fejlödést mutatnak.

Az egyes országok idegenforgalmának növekedésében nagy szerepe van elsösorban a propaganda fejlödésének, a divatnak, nemkülönben annak is, hogy a jövedelemeloszlás a háboru után arányosabbá vált. A forgalom fokozódását eredményezte a közlekedés gyorsabbá és olcsóbbá válása is, de nagymértékben hozzájárult az idegenforgalom fejlödéséhez a népesség átlagos életkorának meghosszabbodása, az igények megnövekedése, továbbá az idegen nyelvek ismeretének elterjedése is.

Magyarország idegenforgalmi helyei statisztikai szempontból három csoportra oszthatók: *Budapestre, a balatoni gyógy- és üdülőhelyekre* és az *egyéb idegenforgalmi helyekre.* Budapest idegenforgalmára vonatkozólag már 1885 óta részletes statisztika áll rendelkezésre. A balatoni helyek idegenforgalmáról 1932 óta rendelkezünk valamenyi föszempontnak megfelelö statisztikával. Az egyéb idegenforgalmi helyek statisztikája azonban még igen hiányos. A Buda-

pestre vonatkozó statisztika alapján megállapitható, hogy az 1937. évi idegenforgalom a megelözö évihez képest igen kedvezöen alakult. A számbavett külföldiek száma Budapesten 1927 és 1937 között 94.900-ról 182.700-ra, azaz 93%-kal emelkedett. A növekedés teljes egészében a történeti Magyarország területén kivül esö országokból érkezettekre esik. Ezek számának emelkedése 148%-ot tett. Ebböl megállapitható az is, hogy az elszakitott területekről érkezök száma nemcsak hogy nem mutatott emelkedést, de még 4%-kal csökkent is. Az emelkedés természetesen tulnyomórészben a nyári félévekre esik. 1927 és 1937 nyári féléve között 134%-os gyarapodás mutatkozik.

Érdekesek azok a számadatok, amelyek a tartózkodási idö megnövekedésére vonatkoznak. A Budapestre érkezett külföldiek 1927-ben 286.800 éjszakát, 1937-ben pedig 653.400 éjszakát töltöttek itt. Az emelkedés megközelitette a 130%-ot. Az idegenforgalom gazdasági hatását tekintve, föleg ezeknek az adatoknak van nagy jelentöségük. A lefolyt 11 év alatt az idegenek tartózkodási ideje 3.1 éjszakáról 3.5%-ra nött. Az elszakitott részekről érkezöknél azonban a növekedés 38%-ot tett. Érdekes megemliteni, hogy a nyári félév látogatottsága az idegenforgalom szempontjából fontosabb országoknál — kivéve azokat, amelyek téli sportlehetöségekben bövelkednek — a téli félévet általában 2—6-szoros mértékben haladja meg. A nyári félév jelentöségét a téli félévvel szemben a konjunkturajavulások természetszerüleg lényegesen fokozzák. A Magyarországra vonatkozó idegenforgalmi statisztika adatait a nemzetközi statisztikával vetve egybe, megállapitható, hogy a magyar idegenforgalomban 1929 óta bekövetkezett fejlödés olyan méretü volt, hogy azt csak Norvégia, Svédország, Finnország és Németország szárnyalta tul. A magyar idegenforgalom az elmult 9 év alatt 104%-kal nött. Norvégiáé ellenben megháromszorozódott, Finnországé és Németországé a két és félszeresére nött, Svédországé pedig 108%-kal emelkedett. A többi államok Magyarország mögött maradtak. Talán ehelyütt kell megemlékeznünk arról, hogy a magyar idegenforgalom sokkal kevésbé érezte meg a gazdasági válság gátló körülményeit, mint a többi országok. Kivétel csak Finnország és Norvégia, amely két ország idegenforgalmának 1927 óta bekövetkezett fejlödése töréstmentes volt.

Az 1937. évi idegenforgalom növekedésében ujabb tényezö szerepe állapitható meg. A legnagyobb mértékben ugyanis a valutájukat leértékelt országok idegenforgalma fejlödött. A leértékelés tehát nagymértékben vonzotta a külföldieket, Franciaország idegenforgalma 112, Svájcé 38, Csehszlovákiáé pedig 13%-os emelkedést mutatott az 1936. év öszén bekövetkezett leértékelés következtében. Természetes, ezt a körülményt Magyarország idegenforgalma is megérezte, mert éppen a Svájcból és Csehszlovákiából érkezettek száma az 1936. évihez képest 41—28%-os visszaesést szenvedett. A magyar idegenforgalom az 1936. évihez képest igy csak 9.3%-kal nött.

A kiadvány gazdag statisztikai adathalmazából kétségtelenül megállapitható, hogy az elmult években Magyarországnak, mint utazási célnak jelentösége a külföldi országok lakói számára lényegesen megnövekedett. Föleg az Egyesült Államokból és Nagy-Britanniából fokozódott a felénk irányuló idegenforgalom.

Ez a kiadvány, amelynek szerzöiként *Keményfi János* és *Vezér István* vannak megemlitve, nemcsak hézagpótló és uttörö munka, de olyan tanulmány, amely *az idegenforgalom ugy elméleti, mint pedig*

gyakorlati megoldását is jelentős lépéssel vitte előre. Az Intézet ennek a tanulmánynak a közrebocsátásával is megmutatta azt, *hogy munkaköre mennyire rugalmas és hogy mennyire tud alkalmazkodni a gazdasági élet változó igényeihez és feladataihoz.*

Sipos Sándor.

Könyvismertetések.

A nemzeti jövedelemszámitás és az adóstatisztika problémái. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai, 12. sz., Budapest, 1938. 144 oldal.

A fontos és aktuális közgazdasági problémák megvitatása céljából az elmult évek során tartott ankétek közül, már témakörénél fogva is messze kiemelkedik az a szakértekezlet, amelyet a Magyar Statisztikai Társaság elnökének, *Konkoly Thege Gyulának* a kezdeményezésére folyó év tavaszán tartott, a nemzeti jövedelem számitásával kapcsolatos kérdések megbeszélése céljából.

A szakértekezlet üléseit március 22-én és 29-én, továbbá április 5-én és 22-én tartotta, amelyeken a közgazdasági élet kiválóságai, éppen a kérdés nagy horderejére való tekintettel, nagy számmal vettek részt. Amint *Konkoly Thege Gyula* megnyitó beszédében kifejtette, az ankét megrendezésével a Társaságnak az volt a célja, hogy a jelenlegi nagy, átfogó és a közgazdasági életet gyakorlati szempontból is közelről érdeklő problémák sorából kiemelje a nemzeti jövedelem kérdését s *ezzel a nemzeti jövedelemszámitások egyöntetü hazai módszerének kidolgozására és a magyar adóstatisztika helyes rendszerének megállapitására lehetőséget adjon.* Kizárólag gyakorlati szempontokat és célkitüzéseket tartott tehát szem előtt a Társaság akkor, amikor ezt a szakértekezletet megrendezte. Szükség volt erre az ankétre azért, mert a nemzeti jövedelmi számitások alapjául szolgáló statisztika jelenleg még meglehetösen hiányos s a kiépitéssel járó nehézségek igen nagyok, de ettől eltekintve, sok más vonatkozása is van a kérdésnek, ami az alapos megvitatást feltétlenül szükségessé tette.

A szakértekezlet elökészitését *Fellner Frigyes*, a kérdés nemzetközi viszonylatban is elismert kiváló szakértője vállalta, aki évtizedeken át foglalkozott a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem összegszerü megállapitásával s uttörö munkásságával sokáig követök nélkül állott. Az ankét sok munkával járó elöadói tisztségét pedig *Szigeti Gyula* látta el, akinek a fizetési mérleg- és a nemzeti jövedelemszámitások terén kifejtett értékes munkássága közismert.

Az ankét elöadója a probléma exponálásával kapcsolatban a nemzeti jövedelem elméleti jelentösége helyett a gyakorlati célokra helyezte a sulyt s *a nemzeti jövedelemszámitást állitotta a vita tengelyébe, különös sulyt helyezvén természetesen a statisztikai vonatkozásokra.* Jóllehet a nemzeti jövedelemre vonatkozó számitásokat különböző gyakorlati gazdasági elgondolások teszik szükségesekké, csak az a számitás lehet komoly munkálat, amelynél a felhasznált statisztikai adatok a célbavett tájékoztatásra valóban alkalmasak. Az efféle számitásoknál követett módszerek két nagy kategóriára

oszthatók. Megkülönböztethető: a *személyi* (szubjektiv) és a *tárgyi* (objektiv) *módszer*. Az előbbi tulnyomóan a *jövedelemadóstatisztikára*, részben a *társadalombiztositási statisztikára* támaszkodik, mig az objektiv módszernek a termelési és a forgalmi statisztika szolgáltatja a megfelelő bázist, mert csak ezuton lehet betekintést nyerni az anyagi javak termelésének eredményeibe. Főleg a személyi módszer tágabbkörü alkalmazása vet fel sok vitás kérdést a jövedelmi elemek figyelembevételét illetőleg. A tárgyi módszernek is megvannak azonban a maga nehézségei. Itt elsősorban a *nem anyagi természetü javak* értékelése okoz gondot. A fő nehézség azonban annak eldöntése, hogy a számbavett javakat az áru utjának melyik pontján ragadjuk meg, tehát, hogy *a fogyasztói*, vagy pedig a *termelői árakkal* vegyük-e azokat számitásba. A két módszer alkalmazási lehetőségeit mindig a rendelkezésre álló statisztika döntheti el. Magyarországon eddig a *Fellner*-féle tárgyi rendszerü nemzeti jövedelemszámitás nyert alkalmazást, mert erre nézve a termelési statisztika fejlettsége folytán leginkább adva voltak a feltételek.

Szádeczky-Kardoss Tibor, az ankét első felszólalója, a nemzeti jövedelem megállapitására a rendelkezésre álló hazai statisztikai anyag alapján a perszonális rendszer és a tárgyi módszer egyesitéséből kialakitható *vegyes módszer* alkalmazását tartja a legmegfelelőbbnek. A személyi módszer kizárólagos alkalmazására az előfeltételek Magyarországon még nincsenek meg. Az ingó vagyon jövedelmeinek a magyar adóstatisztikában történő kimutatása még hiányos s igy azok alapján a nemzeti jövedelemnek csupán egy részét lehetne megállapitani. A tárgyi módszernél elhibázottnak tartja a *különböző árrendszerek egyidejü alkalmazását.*

Ihrig Károly a nemzetközi összehasonlitás szempontjából a nehézséget az egyes országok árszinvonalainak különbözőségében látja. Szintén hangsulyozza a forgalomgazdasági szemlélet nehézségeit s nem tartja helyesnek, hogy akkor, amikor fogyasztói árak vétetnek alapul, ugyanakkor a mezőgazdaság saját részére felhasznált mennyiségek termelői árakon állittassanak be. A számitási eljárásoknak mechanikus alkalmazása könnyen eltorzithatja a tiszta képet s *egyik vagy másik termelési ágnak a nemzeti jövedelemben való részesedését a valóságnak meg nem felelően tüntetheti fel.* A kereskedelmi tevékenység mellett a *közterheknek* is értéknövelő hatást tulajdonit s hangsulyozza, hogy a nemzeti jövedelem fenntartásában és a nemzeti termelés előfeltételeinek megteremtésében a *közszolgálatnak* is nagy szerepe van. A *közalkalmazottak fizetésének egy része* is ugyanolyan megitélésben részesithető, mint a kereskedők jövedelme. *A háztartási munka felértékelését*, amelyre a legtöbb módszer lehetőséget nyujt, ingatag számitási alapon állónak tartja, annál az oknál fogva, hogy a falusi és városi háztartásokat egymással összehasonlitani nem lehet. *A nem dijazott munka fogalma* is minden irányban igen tág. A nemzeti vagyon pénzértékének megállapitása mellett szükségesnek tartja a kiegészitő felvételeket is, elsősorban pedig a *nemzeti vagyonleltár rendszerének* kidolgozását.

Varga István a nemzeti vagyont statisztikailag pénzösszegben kifejezve nem tartja megfoghatónak még ott sem, ahol a vagyon- és örökösödési adó megfelelően ki van munkálva. Éppen azért az ily

irányu kisérletek, főleg, ha azoknál az *objektiv* eljárás nyer alkalmazást, nem kielégitőek. A nemzeti jövedelem számitásánál azonban a nemzeti vagyon változásait nem lehet figyelmen kivül hagyni. Az *adóterhet* a közteher egy részének tekinti s a *kölcsönök hozama* szintén közteherjellegü. A nemzeti jövedelembecslés problémájával kapcsolatban nyomatékosan hangsulyozza, hogy az nem statisztikai, hanem *közgazdaságtani probléma.* Az, hogy a közgazdasági elméleti alapon megállapitott nemzeti jövedelem fogalmának számszerüsége hogyan állapitható meg, milyen módszerrel határozható meg a legjobban, olyan gyakorlati kérdés, amelynek eldöntése elsősorban a rendelkezésre álló statisztikai adatoktól függ. A nemzeti jövedelemvizsgálat elmélete és a statisztikai megközelités között azonban éles különbség teendő. Ha a statisztikai megközelités helyes, a szubjektiv és az objektiv módszerek alkalmazása nem vezethet eltérő eredményekre. Hangsulyozni kivánja, hogy a nemzeti jövedelem alatt nem kizárólag az egyéni jövedelmek összege, hanem a *fogyasztási célokra belföldön rendelkezésre álló javak és szolgáltatások pénzértékben kifejezett összege értendő, stacioner gazdasági helyzet mellett.* Az igy definiált értékösszeg a gazdasági jelenségek megértése szempontjából nélkülözhetetlen. Ez az értékösszeg ugyanis a nemzetgazdaság átlagos jóléti szinvonalát jelzi. Mivel a jövedelemértékelés pénzösszegben nyer kifejezést, azt a *fogyasztói árak* figyelembevételével kell megállapitani. *A közszolgáltatás értékét* nem tekinti a nemzeti jövedelem részének, mivel az már szerepet játszik az árak kialakitásában. A *háztartási munkával* kapcsolatban, melyről elismeri, hogy része a nemzeti jövedelemnek, megjegyzi, hogy annak számbavételére jelenleg még nem állanak rendelkezésre megfelelő eszközök. A nemzeti jövedelemadatoknak vannak szükségszerü fogyatékosságaik. A különböző országokban nem csupán az árszint különböző, de más és más a szabadjavak mennyisége is. A pénz vásárlóereje sem állandó és még adott pillanatban sem egységes. A piaci gazdálkodás elterjedési foka is más és más. Szükségesnek tartja, hogy a nemzeti jövedelemben időről-időre bekövetkező változások rögzittessenek, és pedig az árváltozások kiküszöbölésével. Igy nyerhető a nemzeti jövedelem *volumenadata,* melynek azonban csak indexszámsorszerüen van jelentősége s azt jelzi, hogy a nemzet erőforrásainak eredményessége miként változott meg. Az ország agrárjellegére való tekintettel célszerübbnek véli, ha a nemzeti jövedelem *gazdasági évre* állapittatnék meg.

Neubauer Gyula a nemzeti jövedelemszámitás fejlödését nem tudja elválasztani az adóstatisztika fejlödésétől, amely nálunk, sajnos meglehetősen visszamaradt. Szerinte az ankét tulajdonképpeni feladata az, hogy az objektiv és szubjektiv módszer szembeállitásával kapcsolatban milyen álláspontot kell elfoglalni, ha a két számitási módra a statisztika fejlettsége egyformán módot nyujt. Magyarországon azonban a szubjektiv módszer alkalmazásának nincs még meg a lehetősége, az objektiv módszer alkalmazásának lehetősége tekintetében pedig megelőztük a külföldet. Ő a nemzeti termelés évi eredményét tekinti a *nemzeti jövedelemnek,* amely az egyéni, illetve a magánjövedelmek összességével egyenlő. A *közszolgálatot* szintén a nemzeti jövedelem részének tekinti, ugyszintén a *háztartási munkát,* továbbá a *lakás haszonértékét* is, általában *minden szolgáltatást,*

amely nem történik ellenszolgáltatás nélkül. *Vejtey Ferenc* a hazai adóstatisztika fejlödését vázolta. *Varga Imre* szintén megállapitja, hogy a nemzeti jövedelem nagyságának megállapitása nem nélkülözheti a legfontosabb kiindulási alapot: az *adóstatisztikát.* Fejtegetéseit kizárólag az adóstatisztikára vonatkozólag elhangzott kifogásokra és kritikákra korlátozza. Az egyenesadó-statisztikát nem tartja elegendönek, a többi közterhek számszerü összegére is szükség van. *Lengyel Géza* fontosnak tartja, hogy a bánya- és kohóvállalatokról is olyan statisztikai feldolgozások bocsáttassanak rendelkezésre, mint amilyenekkel a gyáriparról rendelkezünk. A kisipari termelést is tárgyi módszer alapján kivánja figyelembe venni. *György Ernő* szerint a nemzeti jövedelem vizsgálata két vonatkozásban bir jelentöséggel. Az egyik, hogy a közgazdasági jelenségekre vonatkozó statisztikát integrálja, tehát nagyobb egységbe foglalja össze, a másik a rendelkezésre álló adatok kimunkálásánál felmerülö uj szempontok, amelyek egyes közgazdasági jelenségeknek részletesebb vizsgálatára adnak lehetöséget. Szükségesnek tartja az *adóstatisztika* megreformálását, a *népszámlálások* kiegészitését, az *üzemi felvételek* megindítását és a *fogyasztási statisztikának* kellö alapokra való fektetését. *Téri Tihamér* a meddö törekvések helyett, amelyek egyelöre csak az eldönthetetlen vitaanyagot gyarapitják, inkább a reprezentativ statisztikai adatfelvételek tökéletesebb kiépitését sürgeti. *Móricz Miklós* szerint a tárgyi módszer a gazdasági elméletnek egy régebbi fokát képviseli. A nemzet igazi vagyona alatt a népességet érti, a maga tényleges kulturállapotában és munkakészségében. A nemzeti jövedelemnek sem lehet más forrása, mint ez. A nemzet vagyona a dolgozó ember, ez azonban pénzértékben nem határozható meg. A nemzeti jövedelem problémáját a személyi módszer alapján tekinti csak megoldottnak.

Heller Farkas fejtegetéseivel kizárólag elméleti sikon mozgott. A forgalomgazdasági szolgáltatások számbavételénél kifogásolja a termelési és fogyasztási ár közötti különbözet megállapitását, bár elismeri, hogy másképpen ezeket a szolgáltatásokat számbavenni nem lehet, de különösnek találja, hogy *minél nagyobb ez az árkülönbözet, annál többet teljesit a kereskedelem.* Ez azonban azt jelenti, hogy igen hosszu az ut a termelötöl a fogyasztóig, ami pedig helytelen, mert a lánckereskedelem jogosultságát látszik igazolni. Sok olyan dolgot lát még, amelyre nem tud feleletet adni. A nemzeti jólétet számszerüleg nehezen tartja megfoghatónak. A nemzet egészen más sikon álló alany, mint a jövedelmi alany, mely a forgalomgazdaságban áll. A nemzetnél azonban nem erröl van szó. Nem tartja azonban célszerütleneknek a nemzeti jövedelemszámitásra vonatkozó módszereket, söt azok tökéletesitését nagyon is szükségesnek véli. De szeretné szükiteni a vizsgálódás körét, hogy ezáltal biztosabb alapokat lehessen nyujtani a nemzet jólétéröl. *Matolcsy Mátyás* a nemzeti jövedelemszámitások során felmerülö statisztikai problémákat világitja meg. A statisztikai megközelités elvével foglalkozik s a nemzeti jövedelemszámitás során szerzett tapasztalatairól számol be. Ugyancsak a reprezentativ adatgyüjtések megszervezése mellett foglal állást. Az adóstatisztikával szemben követelményként állitja fel, hogy *az valamennyi közteherjellegü bevételre terjeszkedjék ki,*

mert a jelenlegi adóstatisztikából nem tünik ki, hogy az egyes vagyonadóköteles kategóriákhoz milyen jövedelmi és kereseti adót fizetők tartoznak.

Surányi-Unger Tivadar a nemzeti jövedelem fogalmát nem gazdasági, hanem statisztikai fogalomnak tekinti, mert azt a statisztika alakitotta ki. A nemzeti jövedelem fogalma fejlödésének első évtizedében csupán az anyagi termelésnek számszerüleg kifejezhető részére vonatkozott. A szellemi javak termeléséből eredő jövedelmek bekapcsolásával ingoványos talajra jutunk. A nemzeti jövedelem merőben statisztikai fogalma egyértelmü a nemzet, azaz valamely államban szervezett ország anyagi termelésének számszerüen kifejezhető eredményével. A kereskedelem értéknövelő tevékenységének statisztikai megragadását és felmérését kétesértékünek tartja s amint azt is hozzászámitjuk a nemzeti jövedelemhez, bizonytalan talajra lépünk. Minél szükebbre szoritjuk ellenben az anyagi jószágtermelés értékének fogalmát, általában annál szilárdabb talajon állunk. A nemzeti jövedelem esetében elsösorban statisztikai feladatot kivánunk megoldani, igy a nemzeti jövedelem kiszmitásánál meg kell maradni a szorosabb értelemben vett anyagi termelési eredményeknél és nem szabad meddő módon kisérletezni a szellemi termelés egyes eredményeinek bekapcsolásával.

Szigeti Gyula, az ankét előadója, az elhangzottak alapján rámutatott arra, hogy a nemzet jólétéről csakis nemzeti jövedelemnek nevezett statisztikai bázisokon nyugvó számitások keretében adhatunk tiszta képet. Teljesen kimeritő felvilágositást adni a nemzeti jövedelemnek kategóriák szerint való megoszlásáról csak az adóstatisztika gyökeres megreformálása és az adórendszer megváltoztatása utján volna lehetséges.

Fellner Frigyes, a nemzeti jövedelemszámitás magyar módszerének megalapitója és müvelője szerint, a nemzeti jövedelem a materiális jószágtermelés értékénél lehet kisebb vagy nagyobb, aszerint, hogy van-e külföldi követelése, vagy külföldi tartozása az országnak. Szerinte a nemzeti jövedelem és a gazdasági teljesitőképesség között szoros összefüggés van, s nemzeti jólét alatt is *az ország gazdasági erejét és teljesitőképességét kell érteni*, nem pedig a nemzeti jólét fokát. Nem tartja helyesnek a nemzeti jövedelem fogalmára a jogi kategória alkalmazását, mert az elsösorban statisztikai és közgazdasági fogalom. Szerinte a fogyasztói ár alkalmazásánál kettös számitást végzünk, ami nagy hibaforrást jelent. Az árnivóváltozásokból származó nehézségeket kiküszöbölhetjük, ha aranyban fejezzük ki az értékeket, de indexszámokkal is át lehet hidalni a nehézségeket. Jóllehet az adóstatisztikának igen nagyok a hiányai, mégis a hazai adóstatisztika forrásmunka a kutatók számára.

A Társaság nevében *Konkoly Thege Gyula* mondott köszönetet az előadónak az ankét előkészitéséért, tárgyának beható ismertetéséért és az ankét aktiv résztvevöinek, akik komoly felkészültségükkel nagyban hozzájárultak a vitás kérdések tisztázásához. A Társaság vezetösége egyébként nem elégedett meg a szakértekezleten elhangzott véleményeknek és az egész vitaanyagnak sajtó alá való rendezésével, hanem a probléma fontosságára való tekintettel pályázatot hirdetett: „A magyar nemzeti jövedelem számitási módszerének

megállapitása" és „A magyar adóstatisztika rendszerének megállapitása" cimen, amelynek határideje 1939 április 30-án jár le. Ismertetésünkkel kapcsolatban szükségesnek tartottuk, hogy ezuton is felhivjuk a figyelmet erre a pályázatra, amelynek eredménye elé a szakkörök nagy várakozással tekintenek.

A *Magyar Statisztikai Társaságot* és annak vezetőségét, ennek a fontos szakértekezletnek a megrendezéséért a legteljesebb elismerés illeti meg. Különösen hasznosnak bizonyult a szakértekezlet megrendezése azért, mert megmutatta, melyek a nemzeti jövedelemszámitásoknak szilárd alapokon nyugvó részei s melyek kivánnak még további elemzést, megivtatást és kiegészitést.

Sipos Sándor.

Farkas László: Vedres István mérnök élete és működése. Szeged, 1937. 185 old.

A gazdaságtörténelem szorgalmas munkása Vedres István személyével kapcsolatosan a reformkorszak legaktuálisabb problémáit veti fel. Ezért a munka személyes és lokális jellegétől eltekintve nagyobb távlatot nyer, mint egy egyszerü életrajz, mert egyben érdekes korrajzzá szélesedik ki. A szerző nemcsak a kiváló magyar embernek vázolja érdekes életviszonyait, hanem Szegednek is akkori életrajzát adja. Mindezt azonban azzal a magasabbrendü céllal, hogy a Duna—Tisza-csatorna gondolatának történeti fejlödését érzékeltesse az olvasóval. Az alkalmat felhasználja arra is, hogy a reformkornak mozgalmas képét vetitse a képzelet vásznára és azokat a hatásokat, amelyeket ez egy nagy vidéki magyar gócpontra gyakorolt. Sok vonatkozásban hozzájárul a kor megértéséhez azoknak a mozzanatoknak megvilágitásával is, amelyek Széchenyi fellépésének történelmi szükségszerüségét találóan bizonyitják. A munka közvetlen aktualitással is bir, mert az évtizedek óta szönyegen levö Duna—Tisza-csatorna kérdésének sok értékes történelmi adalékát adja. Megjelenése is ezeknek az állandóan folyó tárgyalásoknak eredménye.

A szerző az elsö oldalakon találó képét rajzolja meg Mária Terézia, de föleg II. József korának és annak a kameralista rendszernek, amelyen az államgazdálkodás akkor nyugodott és amelynek szelleme az egész közéletben minden vonatkozásban érezhető volt. Azoknak a veszedelmes gazdaságpolitikai törekvéseknek, amelyeknek célja az volt, hogy országunkban szárazföldi gyarmatot szerezzen a birodalom, föleg pedig az örökös tartományok számára. Legyen a magyar föld tehát nyersanyagtermelö területe a nyugati gazdasági rendszernek, ahonnan aztán a folyton szaporodó nyugati lakosság kitünö és lehetö legolcsóbb táplálóknövényekkel láthassa el magát. Termeljen azonban szintén elsörendü és felette olcsó ipari nyersanyagokat is, amelyek táplálják a rohamosan fejlödni kezdö nyugati ipart. Viszont Nyugat, de különösképen az örökös tartományok, gyakran elég selejtes ipari termelésének váljék, a politikai kapcsolat révén, monopolisztikusan biztositott fogyasztó piacává.

A modern fejlödésében, söt létében fenyegetett magyarság, a kor szellemének és lehetöségeinek megfelelöen az országgyülésen politikai eszközökkel védekezik, évszázados gyakorlat által kipróbált gravaminális politikájával. Kiterjesztve azt a tisztán közjogi területröl most már egészen uj területre, amelyen nagyon járatlan és kezdö

volt a magyar, a közgazdasági kérdésekre is. A megfelelő gyakorlati tapasztalatok és elméleti felkészültség hiányában, igazi gazdasági elgondolásokkal, egészséges és végrehajtható tervekkel csak kevesen vesznek részt ebben a nagy és ujszerü küzdelemben. Berzeviczy Gergelyhez hasonló széleslátókörü gazdaságpolitikus alig akad. *Vedres* István provinciális vonatkozásban, szük munkaterületen, kifejezetten technikai terveket forgatva elméjében, ugyanazt az elszánt harcot képviseli, mint saját korának vezető emberei és a később fellépő Széchenyi.

Vedres életviszonyai, tanulmányai, ifjusága normális keretben folynak le. Életének legfőbb és döntő mozzanata az volt, hogy Szeged városa megválasztotta öt „földmérész"-nek. Igy indul meg hivatali müködésével kapcsolatosan az a nagyszerü munkája, amely messze tulhalad a szükséges és kötelező szolgálaton. Müszaki tervezgetései, irodalmi munkássága, saját mintagazdaságának létesitése és ezer gonddal való fenntartása, lázasan alkotni akaró, gazdag képét mutatja azon kor mindenáron ujitani és fajtájának használni akaró magyarjának.

Országos jellegü tervei a folyók csatornázása és a magyar föld öntözése körül forognak. Országos csatornahálózatot tervez, hogy a magyar földet is bekapcsolják, a középeurópai gazdálkodáson keresztül, a világgazdálkodásba. A Dunán és Tiszán kivül a mellékfolyókat is beleveszi, söt már a Fiume—Duna-csatorna tervének gondolatával is küzködik. Központi problémája azonban, amelyre ujból és ujból visszatér, a Duna—Tisza-csatorna; ennek a segitségével a „sivány homokságot", a lehangoló, tipikusan magyar képet el akarja tüntetni a térképről és helyébe gyönyörü szántós, de főleg kertes gazdálkodásokat szeretne varázsolni. Természetesen az alföld központjává Szegedet akarja tenni és azért ott tervez téli kikötöt és hajógyárat. Gyakorlati gondolatai között nagyjelentőségü az a terve, hogy az országot hálózzák be gabonaraktárakkal és gabonavermekkel. Ezek praktikus terveit is elkészitette.

Nagy munkásságot fejtett ki helyi jellegü terveiben is. Szeged várost gazdasági és közlekedési gócponttá szeretné tenni. Ezért egész uthálózatot épit ki, amely Szegedet a környékkel összeköti. Nagyszabásu erdösitéseket végez, hogy az alföldnek veszedelmét, a diadalmasan előrenyomuló homokot, végre megfékezze. Ebben ö maga adott követendö példát, mikor hihetetlen kitartással eltüntetve a homokot és Vedresháza névvel, gyönyörü, modern mintabirtokot varázsolt a pusztába.

A munka kitér Vedresnek hivatali müködésére is, leirva azt a nehéz küzdelmet, amellyel ennek a zseniális embernek kellett folytatni a paragrafushoz görcsösen ragaszkodó bürokráciával, amely lépten-nyomon szárnyát szegi a repülni akaró, meg nem értett és nagy alkotásokra született embernek.

A befejező részben a szerző Széchenyi és Vedres lelki közösségének gondolatával foglalkozik. Kiemeli azt a párhuzamosságot, amely mindkettőjüknek gondolataiban és eltervezgetéseiben jelenik meg. Különösen a viztechnikai elgondolásokban. A nagyszabásu elméleti állampolitikus épugy, mint a helyi jellegü gyakorlati technikus, egyformán kifejezői koruk felfogásának, annak a fájdalmas gyötrö désekkel teli aggodalmaknak és tervezgetéseknek, amelyeknek segitségével a magyarságot fel akarják emelni ázsiai elmaradottságából,

az európai modern fejlödés magaslataira. Amit Széchenyi történelmi neve és származása, gazdagságának segitségével országos programmá tudott tenni, az a nem kevésbé tehetséges technikusnál csak lokális tervvé tudott válni. Mig Széchenyi neve történelmi patinát kapott, addig a kitünö földmérészt és nagyszerü terveit csakhamar elfelejtették. Épp e munka szolgáltat elégtételt, a megbántott nagy alkotó szellem emlékének.

A szerzö a könyv értékét azzal is emeli, hogy bö jegyzékét adja az abban foglalt problémák forrásanyagának, könyvekben, folyóiratok és ujságok cikkeiben és a technikai kérdések megértését megkönnyitö térképekben, rajzokban és tervekben.

Farkas László e munkájával is komoly szolgálatot tett a tudománynak, de föleg annak a nagy és oly közérdekü gazdasági magyar problémának, a Duna—Tisza-csatorna ügyének, amely ma is a legaktuálisabb feladatok közé tartozik.

Laurentzy Vilmos.

Az Ipartestületek Országos Központjának V. évi jelentése. Budapest, 1938.

Az IPOK legközelebbi közgyülése elé részletes jelentést terjeszt, az ebben közölt statisztikai adatokból szomoruan világlik ki *a magyar kézmüiparosság sanyaru helyzete.* Látjuk, hogy az ipartestületekhez tartozó mesterek száma 1929-töl 1937-ig 143.000-röl 186.000-re emelkedett ugyan, ezzel karöltve járt azonban a segédek számának 195.000-röl 147.000-re és a tanoncok számának 81.000-röl 63.000-re való csökkenése. Világos, hogy a mesterek számának emelkedése annak tulajdonitható, hogy az elbocsátott segédek kényszerüségböl önállósitották magukat, ami viszont az ipar versenyviszonyait még kedvezötlenebbekké tette. A kézmüipari termelés értéke ugyanezen nyolc év alatt 824 millióról 781 milióra csökkent és a termelés volumene is csak 1%-kal emelkedett.

Hogy a kézmüiparosság jövedelmezöségi viszonyai mily kedvezötlenek, azt a következö adatok illusztrálják. Az összes, kereseti adót fizetö kézmüiparosok közül 82%-nak kereseti adóalapja 1000 P alatt van. Az összeseknek összes kereseti adóalapja 1936-ban 164 millió, ebböl 73 millió az 1000 pengön aluli kereseti adóalappal megrótt iparosoké. Az átlagos adóalap az összes, kereseti adót fizetö kézmüiparosoknál 1933-ban 856 pengö volt, 1934-ben 812 pengö, 1935-ben 796 P, 1936-ban pedig 778 pengö. Az iparosok körülbelül 80%-ának évi jövedelme 1000 P alatt van és átlagosan még az 500 pengöt sem éri el és csupán egy százalékuknak a jövedelme haladja meg az évi 5000 pengöt. Még jellegzetesebben mutatja a nyomoruságot az, hogy az önálló iparosok átlagos adóalapja kisebb, mint a kézmüipari munkásoknak évi átlagos bére. Egy munkás átlagos évi névleges munkabérét illetöleg pedig kitünik a jelentésböl, hogy a kézmüipari munkásságnak sem névleges, sem reálbére nem érte még el az 1929. évi szinvonalat. Ha ezeknek a szomoru adatoknak megvilágitásánál olvassuk azokat az intézkedéseket, amelyek a kézmüiparosság megélhetési viszonyainak javitása érdekében történtek, akkor azt kell mondanunk, hogy minden jóakarat mellett is ezek az intézkedések aránytalanul csekélyek és sokkal többet kellene tennünk, ha

a polgári társadalomnak ezt az értékes osztályát legalább a megélhetés legalacsonyabb szinvonaláig alá akarnók támasztani. Ebben a vonatkozásban legyen szabad csak a jelentésben közölt arra az adatra hivatkozni, hogy az Iparosok Országos Központi Szövetkezetén keresztül 1937-ben mindössze 2.1 millió pengő közszállitás bonyolódott le, ami ugyan 600.000 pengő szaporodást jelent 1936-tal szemben, de alapjábanvéve oly rendkivül kicsiny összeg, hogy minimális segitséget jelent az elesett iparosság számára. Ugyanigy még mindig elégtelen a kisiparos-hiteligényeknek kielégitésére történt intézkedések sora is. *Éber Antal.*

A magyar szövetkezés negyven éve. (Az Országos Központi Hitelszövetkezet munkája és eredményei.) Szerkesztette: *Schandl Károly dr.*, az O. K. H. vezérigazgatója. Budapest 1938.

„A keresztény gazdasági politika alapjait a hitelszövetkezetek rakják le, amidön a falvakban, az ösi faj körében a tisztességes erkölcsi alapokon felépült üzleti életre, gazdasági müveltségre és haladásra nevelik tagjaikat és községi vezetöiket." Ezeket a sorokat találjuk ezen munka 231. lapján, és valóban, a nemzet jövöjének gránittalapzata a hitelszövetkezeti mozgalom, amelyet *Károlyi Sándor gróf* kezdeményezett, aki munkatársaival: Gaál Jenövel, György Endrével és Hajós Józseffel együtt megindította a hitelszövetkezetek megszervezését. Ez a mozgalom rövid idö alatt bámulatosan kifejlödött. 1886 december 19-én alakul meg a Pestmegyei Hitelszövetkezet és 1898 december 4-én, az 1898 : XIII. t.-c. alapján, a pénzügyminiszter elnöklése alatt történt közgyülésen már megalakul az Országos Központi Hitelszövetkezet. Az O. K. H. ekkor már az egész országra kiterjeszkedve 2400 tagszövetkezettel látja el a gazdák hitelszükségletét. De az O. K. H. lett a forrásává a Hangyának, a Gazdák Biztositó Szövetkezetének, a Magyar Mezögazdák Szövetkezetének és a tejszövetkezeti mozgalomnak is, ugyhogy a háboru után a törvényhozás tényleg csak a történelmi tényt kodifikálta, mikor az O. K. H.-ra bizta az egész magyar szövetkezeti ügy gondozását.

A munka elsö része történelmi rész, mely az O. K. H. megalakulásának történelmi elözményeit ismerteti. Kiemelendö, hogy alulról feltörö akarat nyilatkozott meg a szövetkezeti mozgalom terjedésében. Károlyi Sándor kezdeményezése azonnal mély gyökeret eresztett a magyar földbe. Magának az O. K. H. fejlödésének fejezetéből különös figyelmet érdemelnek: a közép- és nagybirtokok bevonására alakitott mezögazdasági körzeti hitelszövetkezetekről, a földbérlöszövetkezetekről, valamint földmunkásvállalkozó szövetkezetekről szóló részek, mely szövetkezetek az O. K. H.-nak mind a háboru után megindított nagyjelentöségü kezdeményezései.

Az O. K. H. jogi szervezete; az O. K. H. és az állam viszonya (az állami töke csupán 13%) ; külföldi szövetkezeti példák; a hitelellátás módozatai a következö fejezetek. Kimeritően és pontosan visz végig bennünket ez az összefoglaló munka az O. K. H. egész életén.

A könyv a tárgy jelentöségéhez méltó köntösben jelent meg és terjedelmes statisztikai kimutatások, az O. K. H. tagszövetkezeteinek

életéből vett képek és szines ábrák egészitik ki e munkát, melynek szerkesztésében Schandl Károly vezérigazgató vezetésével résztvett az O. K. H. tisztviselői karának jelentős része.

Ma, amikor már negyven éve működik az ország hitelszövetkezeti központja, mikor már a negyven évvel ezelőtt szerény, pár szobás helyiségében megnyilt központ, a Csonkaország területén több mint 900 taggal, 31,727.764.— P üzletrésztőkével és 292,562.094.— pengő forgótőkével működik, meg kell állni egy kis időre az emlékezésben a magyar nemzeti gazdasági politika ezen egyik legfontosabb szervénél. Ez az a szervezet, amely az államtól méltán várhatja a működéséhez szükséges összes előfeltételek és könnyitések megadását. Élettörténetének rögös utján való előrehaladása, a magyar föld hitellel való ellátását és a kapitalista gazdasági életbe való egységes bekapcsolását jelenti. *Darkó Zotán.*

A Magyar Társaság és Falukutató Intézete kiadványai.

A Magyar Társaság, illetve Falukutató Intézete már évek óta nagyon elismerésre méltó munkát végez az által, hogy a hazai mezőgazdaság történetét, illetve általában véve a mezőgazdaságunk problémáit tárgyaló munkák — ezek között az u. n. „falumonográfiák" — megjelenését lehetővé teszi. A magyar viszonyok között különös nyereségnek mondható, hogy a Társaság támogatásával már eddig is több olyan munka látott napvilágot, amelyek eredeti helyszini kutatásokra támaszkodva, agrártörténetirásunknak értékes forrásmunkául szolgálhatnak. E dolgozatok szerzői részint agrárirodalmunknak már ismert munkásai, részint pedig a falu problémáival gyakorlatilag foglalkozó szakemberek. Utóbbiaknak a kutató munkába való bevonása és további tevékenységre való ösztönzése a Magyar Társaság e vállalkozásának külön pedagógiai értéket is biztosit. A sorozat a közelmultban két figyelemreméltó dolgozattal gyarapodott, amelyek közül az egyik (*Dömötör Sándor dr.:* Dunaszentgyörgy népe.) egy tolnamegyei, a másik pedig (*Földes Ferenc:* Vereb község monográfiája.) egy fejérmegyei község történetét, illetve jelenlegi gazdasági és szociális helyzetét ismerteti. Abban, hogy a Magyar Társaság a tudományos kutatás terén már eddig is értékes eredményeket produkált, nagy része van *Bodor Antal dr.* fáradozásainak, aki e munkát szervezi és irányitja. *B. Gy.*

Sir William Crawford and H. Broadley: The Peoples' Food, William Heinemann kiadása, London, 1938, XIII + 336 lap.

A népélelmezés iránti érdeklődés világszerte állandóan fokozódik. A legkülönbözőbb jellegü e tárgyra vonatkozó vizsgálatokat hajtották végre. Ezek között nagyon előkelő helyet foglal el Crawford és Broadley könyve London, valamint néhány angol nagyváros lakosságának élelmezési szokásait vizsgálták meg egy 5000 családra kiterjedő reprezentativ felvétel alapján, amely a családok napi és heti étrendjét vette figyelembe s azokat a Nemzetek Szövetsége népélelmezési bizottsága, az angol Orvosszövetség, valamint az angol közegeszségügyi miniszter által kiküldött népélelmezési tanácsadó bizottság által

megállapitott szükséglettel hasonlitotta össze. E könyvnél a keletkezés módozatairól is érdemes megemlékezni. Sir William Crawford foglalkozására nézve hirdetési szakember és egy nagy hirdetővállalatnak vezetője. Mint hirdetési szakember vett részt az Imperial Economic Committee és az Empire Marketing Board munkájában. Különösen utóbbi intézmény ugyanis ugy fogta fel feladatát, hogy az angol kolóniák termékeinek jobb elhelyezéséhez nem csupán a termelés megfelelő irányitására, de elsősorban a brit fogyasztó igényeinek helyes ismeretére van szükség. Miként a többi angol és amerikai hirdetővállalatoknak, a W. S. Crawford Ltd. cégnek is külön kutatóosztálya van, mert a hirdetési szakembernek, mint a termelő és a kereskedő tanácsadójának a keresletet nem csupán megmagyarázni, de befolyásolni is kell tudnia, sőt a lehetséges piacok nagyságát, valamint a jövő fejlődés irányát is meg kell határozni tudnia. Mikor tehát C. és B. a jelenlegi élelmezési helyzetet és azt állapitották meg, hogy a szokásos étrendeknek melyek a fogyatékosságai, azzal is számoltak, hogy a jelenlegi fogyatékosságok a jövő keresletnek irányjelzői. Mingyárt meg kell azonban emliteni — s ez talán a könyvnek egyetlen számottevő fogyatékossága —, hogy C. és B. elmulasztották a termelésátirányitás szükségességével kapcsolatos szempontoknak kidomboritását. Igaz, hogy e szempontoknak Anglia esetében kisebb a jelentősége, mint sok más országéban. Anglia importország és igy a fogyasztás fokozása elsősorban csak az importszükségletet növeli. De természetesen még Anglia esetén sem teljesen helyes ez az álláspont, mert például a friss tejszükséglet növelése a honi termelés átirányitását teszi szükségessé. Más országok esetében a problémának ez a vonatkozása még sokkal fontosabb. Bizonyos élelmiszerek fogyasztásának fokozásához arra is szükség van, hogy azoknak termelése növeltessék. Már pedig kérdéses, mód van-e erre változatlan, vagy a jelenleginél alacsonyabb árak mellett.

C. és B. rendkivül sokféle problémát vizsgáltak meg. Sorra vették — társadalmi osztályok szerint részletezve — az egyes étkezéseknek összetételét, gyakoriságát, a különböző élelmiszerekből fogyasztott mennyiségeket, az ételek elkészitésének módját, de azt is, hogy az élelmiszereket mely módon s minő mennyiségben szerzik be, hogy minő szerepe van az üzletben való személyes bevásárlásnak és válogatásnak, valamint a telefon utján vagy a kifutófiunál történő rendeléseknek, annak továbbá, hogy a háziasszonyokat mennyire érdekli a főzés, mily mértékben figyelnek reklámra és szakácskönyvekre, hogy mit tudnak a helyes élelmezés feltételeiről stb. stb. Az étkezések időpontjának kérdése is fontos, már azért is, mert például az ismeretterjesztő rádióelőadások időpontjának helyes megválasztása ezzel a kérdéssel szorosan összefügg.

A rendkivüli sokoldalu vizsgálat eredményei ismertetésének természetesen nem lehet helye. A megállapitások abban csucsosodnak, hogy még Angliában is a lakosságnak 50%-a az orvosi követelményeknél rosszabbul van táplálkozva. Ezek közül körülbelül 20%-nak táplálkozása mennyiségileg sem kielégitő, mig 30%-nál a minőség szorulna javitásra. Az 50% tekintélyes része csak tudatlanságból élelmezi magát rosszul, mig viszonylag kisebb az a hányad, amelynél az élelmezés rosszaságának kizárólag anyagi okai vannak. Ennek

megfelelően Angliában ma már különbséget tesznek under-nutrition és mal-nutrition között. Előbbi azt az állapotot jelzi, amikor az élelmiszer mennyisége nem kielégitő, utóbbi pedig azt, amikor a minőség nem az. A minőség hiányán megfelelő nevelési eszközök alkalmazásával is lehetne segiteni. *Varga István.*

Anderson, Oskar: Struktur und Konjunktur der bulgarischen Volkswirtschaft. Kieler Vorträge, 52. sz. Gustav Fischer, Jena, 1938. 18 l.

A szófiai egyetem Gazdaságkutató Intézete Anderson által irányitott munkásságának köszönhető, hogy a bulgár közgazdaság strukturájáról jobban vagyunk tájékozva, mint számos gazdag és hatalmas nyugati országéról. Ezt a tájékozódást a bulgár közgazdaságnak viszonylagosan egyszerü strukturája bizonyos mértékig ugyan megkönnyiti, ugyanakkor azonban figyelembe kell azt venni, hogy a közelmultig viszonylag kevés statisztikai anyag állt csak rendelkezésre. A bulgár közgazdaság strukturájának egyszerüségét az a körülmény jelzi, hogy a lakosságnak 75%-a a mezögazdaságban tevékenykedik, illetőleg mezögazdaságban tevékenykedőknek eltartott családtagja. A lakosságnak meglepően nagy százaléka áll a közületeknek (az államnak és a községeknek) szolgálatában, az eltartott családtagokat is tekintetbe véve e kategóriára a népességnek több mint 7%-a esik. A mezögazdaságban a kisbirtokrendszer a tulnyomó: az összes birtokoknak mindössze 0.6‰-e nagyobb mint 50 hektár és ezek az összes területnek csupán 1.6%-át veszik igénybe. Jellegzetes e kisbirtokoknak elaprózódottsága is, amely a tagositásnak szükségességére utal. Egy birtok átlagban 13.4 parcellából áll és még az 1 hektárnál kisebb birtokok is átlagban 3 parcellára vannak tagolva.

A munkapiac helyzete a magyarhoz nagyon messzemenően hasonlit. Az ipari munkanélküliség viszonylag csekély, ami az ipar fejletlensége mellett magától értetődik. Ezzel szemben a mezögazdaság számára rendelkezésre álló munkaerőnek mindössze 63%-a szükséges ahhoz, hogy a mezögazdaság egész munkaerőszükségletét ellássa. Eszerint tehát a szóbanforgó munkaerőnek több mint $^1/_3$-a felesleges. A mezögazdasági technika mai állása és a termelés mai nagysága, valamint a Bulgáriában ezidőszerint szokásos munkateljesitmény mellett tehát a mezögazdasági munkaerők közül legalábbis 720.000, talán azonban 1 millió felesleges. Ez a munkaerőfelesleg nagy gazdasági nyomást gyakorol. A külföldi országok politikája mellett kivándorolni nem tud, söt az az idényszerü vándormozgalom, amely régebben a bulgár kertészeket a nyári hónapokra Dél-Olaszországba, valamint a Dunamedence egyes országaiba szólitotta, szintén ugyszólván teljesen megszünt. A segitésnek tehát csak két utja áll nyitva: az iparosodásnak elömozditása és a mezögazdaság strukturájának olyan megváltoztatása, amely mellett a munkaintenziv kulturáknak jelentősége nő. Ennek az utóbbi megoldásnak előfeltétele azonban az, hogy az uj termelés számára biztos fogyasztópiacok álljanak rendelkezésre. E tekintetben is csak a külföld jön számba.

A helyzet e tekintetben nagyon hasonlit a magyarországihoz, azzal a különbséggel, hogy Magyarországon a mezögazdasági lakosság munkaerökapacitása valamivel jobban, 75%-osan, van kihasz-

nálva (v. ö. *Matolcsy Mátyás:* A mezögazdasági munkanélküliség Magyarországon, a Magyar Gazdaságkutató Intézet 6. számu különkiadványa) s a magyarországi megoldást a bulgáriaival szemben talán az is valamelyest megkönnyiti, hogy a magyar gyáripar a bulgárnál sokkalta fejlettebb s igy a további ipari fejlödéshez szükséges reáltökeakkumulációt is könnyebben tudja elöteremteni.

Varga István.

Bowley, A. L.: Wages and Income in the United Kingdom since 1860. Cambridge University Press, 1938. 147 l.

Bowley professzor ebben a könyvben 4 évtized tanulmányait összesitette. A tanulmányozott kérdéscsoportok beosztását a fejezetek cimei hiven tükrözik vissza:

1. *az átlagos munkabérek változásai,*
2. *reálbérek,*
3. *az átlagos kereset és megoszlása,*
4. *kereset és szükséglet,*
5. *munkabérvolumen,*
6. *nemzeti jövedelem.*

Az egyes tanulmányok célja bevallottan nem annyira az abszolut számok és mennyiségek — egyébként is kevéssé lehetséges — kikutatása, mint inkább a változások irányának, jellegének és ütemének meghatározása.

A mü tulajdonképpeni magvát további hat fejezet egésziti ki, mindegyik egy-egy önálló monográfia. A kicsinybeni eladási árak alakulásáról szóló és a középosztály növekedését tárgyazó leirás eddig hozzáférhetetlen, igen értékes anyagot tár fel a kutató elött. Igénytelen cimek mögött nehéz és félve került problémák mélyrehato elemzése rejtözik. Tisztán és félreérthetetlenül mutat rá a statisztika egyik leghivatottabb képviselöje arra, hogy az abszolut számok terén legtöbbször a legtökéletesebb adatgyüjtés is gyarló és hiányos. A technikai nehézségek mellett elsösorban a szubjektiv szempontok korlátozzák a számok alkalmazhatóságát — uralmát... Hiába igazolják be a munkás életstandardjának emelkedését a 30 vagy 50 év elötti állapottal szemben, ha a munkásosztály helyzetét csak a többi réteg jelenlegi helyzetével állithatjuk szembe, amelyeknek életszinvonala még sokkal nagyobb mértékben emelkedett.

Az általános indexek alapját részleges indexek alkotják, amelyeknek valódi értéke és tükrözö ereje sok tekintetben kétes. Ezenfelül még az is alig képzelhetö el, hogy a különféle gazdasági ágakban elért jövedelmeknek, vagy a javak árváltozásainak hosszabb idöközökre vonatkoztatott szembeállitása gyakorlati jellemzö értékkel birjon.

Az életstandardnak a reálbéreken és árakon keresztül megnyilvánuló képét az évtizedek gazdasági eseményeinek sokrétü fátyláu keresztül a kutató intuiciójával és szakértelmével tisztábban látja meg, mint az, aki csak az adatanyagot szemléli. A statisztika Bowley szerint bizonyos fokon tul müvészet. Az anyag gyüjtésénél a szigoru szakértelem és tárgyilagosság játsszák a föszerepet, az értékelésénél azonban már nem lehet pusztán a matematikai formulákra támaszkodni; itt már a miliö ismerete, az osztályozás és minösités biztos

megitélése, a fogalmak éles megkülönböztetése és végül a megérzés a döntő. A minösités és mérlegelés kérdései amugyis a statisztikus tisztánlátásának és lelkiismeretének próbakövét jelentik. Bowley müve ezeknek a próbáknak választóvizén tisztán jut át. Az összegyüjtött konkrét számanyag végtelen türelem, gondos kiválasztás és rengeteg munka eredménye.

Az egyes fejezetekben, de különösen a reálbérről és a nemzeti jövedelemről szóló tanulmányában a tudós önmérséklete állandó intő jelként szól azokhoz, akik a statisztika számait tulzottan és gátlásmentesen kivánnák felhasználni.

A munkában felölelt szempontok közül érthetően kiemelkedik a munkásosztály haladásának vizsgálata. A haladás kétségtelen, ezt nemcsak a pénzbérek emelkedése, hanem az is bizonyitja, hogy a szakmunkások bérei sok esetben meghaladják a tisztviselői kategóriák alsó fizetési osztályait (Angliában a „Wages" és a „Salary" fogalma élesebben válik el egymástól, mint másutt.) Leginkább azonban abban nyilvánul meg a haladás, hogy a középosztály népességi létszámbeli növekedése egyre szembetünöbb, s ennek népességi tartaléka Angliában kizárólag a munkásosztály, amelynek haladása igy többszörös, részben a fokozott kapilláritás révén fejeződik ki.

Bowley tanulmánya mélyreható betekintést nyujt a jövedelemeloszlás dinamikájába, a munkabér-fizetés disztinkciójának a nemzeti jövedelem szempontjából gyakorta hangsulyozott jelentöségébe és az egyes jövedelmi források forradalmi átalakulásába, amely ugyszólván szemeink elött folyt le. Különleges figyelmet érdemelnek Bowley professzor vizsgálódásai az adótehernek a jövedelemeloszlásra gyakorolt hatásait illetöleg is.

Szándékosan nem ragadtunk ki számokat az egyes kérdés-csoportok anyagából, a konkrét adatanyag egyik vagy másik sikjának megvilágitására, ez a terjedelemre való tekintettel csak hiányos és semmitmondó közlés lehetne. Arra szoritkoztunk, hogy az irányelveket és tanulságokat szemléltessük — azt vélve, hogy ezzel igazabb és tisztább képét adjuk annak a nagy és hézagpótló munkának, amelyet tanulmányai átdolgozásával és összegyüjtésével Bowley professzor a jövedelemeloszlás, nemzeti jövedelem és társadalmi rétegeződés fogalomképzése és statisztikája révén végzett.

Vámos Béla.

Meade, E. Y.: Consumers Credit and Unemployment. Oxford University Press, 1938. 115 l.

Mr Meade könyve merész és egyéni elgondolást vet a köztudatba: a fogyasztásnak válság idején közvetlen szubvencionálását. Gondolatfüzése abból az ismert tényből indul ki, hogy depressziók idején a fogyasztás — kezdetben a termelési iparok munkanélküliségе folytán — rohamosan csökken s ezáltal beáll a válságok ismeretes „circulus vitiosus"-a. Ezt Meade szerint azzal lehet kivédeni, ha közvetlenül a fogyasztóknak készpénzsegitséget nyujtanánk, ami a fogyasztási cikkek iránti kereslet ingadozását is kiküszöbölné. A fedezet kérdését azzal véli a terv megoldani, hogy kismértékü munkanélküliség idején az alkalmazásban állók munkabére után

a munkanélküliség mértékével forditott arányban álló adót kiván kiróni.

Meade a továbbiakban a terv pénzügyi lebonyolitásánál Nagy-Britanniára vonatkozó konkrét javaslatokat dolgoz ki s az ehhez szükséges számszerü hátteret épiti fel.

Az olvasót már a bevezető fejezettől kezdve végigkiséri az az érzés, hogy a szerző önmaga is látja a terv gyakorlati kivitelének utjában álló leküzdhetetlen pénzügyi nehézségeket. Okfejtéséből mindig kicsendül az el nem hangzott vádak elleni védekezés: a terv nem azonos az amerikai Douglas-féle „társadalmi hitel" féktelen, inflációs elgondolásaival.

Mr. Meade bátor kézzel nyult a témához s a konzervativabb közgazdák által is elismert probléma megoldását világos, sokszor tetszetös gondolatfüzéssel igyekszik megközeliteni. Az alapvető eszme végeredményben: a konjunktura szerint változó állami költségvetés gondolatának bövebb kiépitése, de eredendő hibái a gyakorlati kiviteltől áthidalhatatlan szakadékkal választják el.

A közvetlen pénzosztás inflációs hatásokkal jár, hiába küszöböljük ki a kereslet fluktuálását, ha ennek helyébe a tényleges vásárlóerő ingadozása lép, ami végső hatásaiban ugyszólván ugyanarra az eredményre vezet.

A munkanélküliség csökkenésekor gépiesen beálló adózás a konjunktura kerékkötőjévé válik s bünteti a termelöt.

Emellett még, ha abból indulunk is ki, hogy a szubvenciók egyáltalán elfogadhatók, még mindig kérdéses, vajjon nem helyesebb-e a termelést szubvencionálni, mint a lakosság — Meade számitása szerint — 78%-át kitevő „ráutalt fogyasztókat". Tekintetbe kell lett volna venni, hogy a fogyasztás támogatásának hatása az alkalmaztatás terén csak másodlagosan jelentkezhetik, mig a termelés és az inveszticiók anyagi elömozditása a munkanélküliség alakulására közvetlenül hat ki.

Végül igen kétséges, hogy messzemenö pénzügyi átalakulással járó és megterhelést jelentö, forradalmi izü tervek meröben uj eszközeinek kipróbálására a dekonjunktura időszaka alkalmas-e?

Mindezekkel a meggondolásokkal szemben tény, hogy Mr. Meade könyvének kiinduló alapmotivumát kétségbevonhatatlan igazság képezi. Az átmeneti és strukturális munkanélküliség mellett ciklikusan fellépő válságjellegü munkanélküliség hatásainak leküzdése által a konjunkturavölgy egyik legveszélyesebb és szociális szempontból kérlelhetetlenül kiküszöbölendö jelensége tünne el. Cselekvésre feltétlenül szükség van e téren, s ha Mr. Meade metódusa nem is csalhatatlan, merész ötletei uj lehetöségek felé nyitották meg a láthatárt s ezzel érdemes, maradandó munkát végzett. *Vámos Béla.*

A. J. Norval: The tourist industry. Pitman & Sons, London 1936. 343 o.

A szerző, aki mint a délafrikai pretoriai egyetem tanára, kormánya megbizásából tervezetet dolgozott ki az idegenforgalmi kérdések rendezésére, igen széleskörü, az egész világra kiterjedö adatgyüjtése alapján vázolja az idegenforgalom nagy jelentöségét, majd a délafrikai viszonyokat ismerteti.

Érdekes, hogy mig az évi összes idegenforgalom az átutazókat is beleértve 12—15.000 körül mozog (1933—1934) addig idegenfor-

galmi propagandára évi 11—45.000 fontot költöttek, vagyis minden külföldi látogatónál fejenkint 1 és 3 font között változó összeget, ami 25—75 pengőnek felel meg. A szerző kevesli a propagandára forditott összegeket, mert egy-egy külföldi átlagos tartózkodási ideje az emlitett években az összes (Afrika egyéb részeiből is) érkezetteket beleértve 45 nap és az általuk elköltött összeg fejenként kereken 100 font, vagyis 2500 pengő. Ezek szokatlanul magas számok, de érthetőek, ha meggondoljuk, hogy Délafrikát elszigetelt földrajzi fekvése folytán — az indiai ut Szuezen át vezet és igy nem érinti Délafrikát — a legtöbb látogató bizonyára végcélképen választja, másrészt, hogy még a földkörüli turák résztvevőinek is hosszabb időt kell itt tölteniök, ha az ország nagy terjedelme mellett a fontosabb helyeket meg akarják tekinteni. A kedvező statisztika további magyarázata, hogy a kikötökben tartózkodó hajók utasainak naponta történő szárazföldi látogatásait nem mutatja ki.

A külföldi propaganda költségeinek tulnyomó nagy részét a Délafrikai Vasutak és Kikötők fedezik (20—25.000 £) az állam (az Unió kormánya) kisebb, évente változó (1000—8000 £) összeggel járul hozzá, mig az érdekelt magánvállalatok ugyszólván semmit sem voltak hajlandók magukra vállalni ebből a teherből, amelynek eredményeit ők is élvezik.

A tanulmány részletes javaslatokat tartalmaz és arra az eredményre jut, hogy elsősorban a — nyilván nem mintaszerü — szállodaügyet kell minden eszközzel (engedélyezés, ellenőrzés, adókedvezmények, épitési segélyek stb.) rendezni. Javasolja továbbá egy Országos Idegenforgalmi Hivatal felállitását, amelynek hatáskörébe tartoznék mindennemü propagandatevékenység összehangolása, ellenőrzése, irányitása, valamint a gondolat fontosságának állandó ébren tartása a szakkörök és a nagyközönség előtt értekezletek, kiadványok, rádió és film előadások, az idegenforgalommal kapcsolatos kérdéseknek tudományos feldolgozása utján. A propaganda irányitására, amelynek a belföldi honismeret terjesztése is feladata, szakbizottság megalakitását ajánlja és az évi propagandakeretet legalább £ 50.000-ben javasolja megállapitani.

A kötetet terjedelmes nemzetközi adatgyüjtemény egésziti ki, ugyhogy azok számára is értékkel bir, akiket nem a speciális délafrikai viszonyok érdekelnek. *Winkle Nándor.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economica.

London, Vol. V. No. 19. 1938. augusztus.

Makower, H. — Marschalek, J.: Assets, Prices and Monetary Theory. A tanulmány a befektetések és a tartalékolás tárgyi és lélektani mozgató erőit kutatja. Módszereiben az egyensulyelmélet általánositott alakjához folyamodik, tekintetbe veszi azonban az idő, a tökéletlen verseny és a bizonytalanság tényezőit is. A kockázatmentes gazdaságot feltételező fikciót a való élet kiszámithatatlan eshetőségeire is igyekszik kiterjeszteni. A tulajdonképeni problémát a vagyontárgyak tipusainak értékállandóság, kelendőség, gyümölcsöztetés szempontjából való osztályozásával igyekszik megközeliteni. Az igy nyert konkluziók alapján kölcsönviszonylatot épit ki a mennyiségi pénzelmélet, a kamatelmélet és árelmélet között. Ennek alapján a mindenkori kamatszinvonal és pénzkészletek alakulására a javak szinvonalának és mennyiségének változásain keresztül kiván magyarázatot találni. — *Kuczinsky, R. R.: The Analysis of Vital Statistics II.* A tanulmány ezen második része a születési és halálozási statisztika anyagát öleli fel. Érdekes és a statisztikus munkája szempontjából nehezitő körülmény, hogy Angliában a születés és bejelentés napja közötti átlagos intervallum még ma is több, mint egy hónap. A születési statisztika kellő elemzésének előfeltétele, hogy a szülőanyák életkorára vonatkozó feljegyzések rendelkezésre álljanak. A halálozási adatgyüjtés vonatkozhatik a bruttó halálozási arányszámra, vagy pedig az egyes évjáratoknál előrhető valószinü életkorra Összehasonlitó számitásai során utal a Journal de la Societé Hongroise de Statistique-ben közölt élettartamszámitásokra is. — *Riches, E. Y.: Conflicts of Principle in Wage Regulation in New Zeeland.* Uj-Zélandban már több mint 40 éve működik az ugynevezett Court of Arbitration, amely munkabérviszály esetén kötelező hatállyal szabja meg a béreket. Ezt a biróságot előirások és törvények nem kötik s igy csak a saját felfogása szerint követendő elvekhez igazodott. A biróság szerint a perdöntő szempont mindig az volt, hogy a munkabér — a munka különféle nemei szerint kellően differenciálva és a létfenntartást biztositva — az egyes iparágak fizetőképességéhez igazodjék, emellett a termelés többi tényezőinek részesedésével megfelelő arányban álljon és minél hosszabb időszakon keresztül maradjon stabil. Természetes, hogy ezek a szempontok egymással gyakran kerülnek összeütközésbe, s ilyenkor az angolszász logika iratlan törvényei döntenek. — *Fleming J. M.: The Determination of the Rate of Interest.* A kamatelmélet terén ezidőszerint két főbb felfogás küzd egymással. Keynes és követői szerint a kamat az ugynevezett „liquidity preference"-t egyensulyozó árszinvonalnak tekintendő, mig Ohlin — és bizonyos mértékig Robertson is — a kamatszinvonalat a hitelkereslet és kinálat eredőjének tekinti. Ezek mellett a tárgyi tényezőkön alapuló szempontok mellett nem lehet azonban elhanyagolni azokat a változásokat sem, amelyeket

mennyiségszerüen nem lehet lemérni, de amelyek a pénztartalékolás mértékét mégis érezhetően befolyásolják. — *Robbins, Lionel: Live and Dead Issues in the Methodology of Economics.* Robbins tanulmányának célja, hogy a közgazdaság metodológiájának bizonyos kétségtelen holtsulytól tehermentesitse. Ez alatt azokat a problémákat érti, amelyek a kérdés helyes formulázása esetén önmaguktól tünnek el. A tudomány munkaterülete felől a vélemények kevéssé térnek el, a célkitüzések tisztázása azonban még kétségtelenül hátra van. Az ugynevezett „a priorizmus" kérdései eldöntésének gyakorlati szempontból kevés jelentősége van. A másik és fontosabb vita az események megfigyelése, adatgyüjtés alapján levonható következtetések körül folyik. Az egyik felfogás szerint kellő statisztikai adatanyag alapján a természettudományok módjára hosszuéletü quantitativ törvényszerüségeket lehet kiértékelni, mig ezzel szemben az a vélemény áll, amely a gazdaságtudomány ugynevezett „konstans" tényezőinek nagy számára és változó jellegére utalva örökérvényü törvényeket nem fogad el. Általában metodológia értelme kettős, részben a kutatások módját illető, másrészt pedig az eredmények kiértékelésére vonatkozó vitát értjük alatta. Természetes, hogy a helyes gazdaságtudományi kutatás sem az induktiv, sem a deduktiv módszert nem nélkülözheti. *V. B.*

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

1938. Anno LIII. — N. 4. aprile.

Gambino, Amedeo: Risparmio e consumo. A közgazdasági irodalomban a takarékosság körül meglehetősen nagy fogalomzavar van, amely szerző szerint főként arra vezethető vissza, hogy nem tesznek különbséget a fogyasztásnak a jelenlegi jövedelemhez képest való „korlátozása" és az előző fogyasztással szemben való „csökkentése" közt, holott a kettő egymástól teljesen független, annyira, hogy a fogyasztás korlátozása nem is jár szükségképpen a fogyasztás előző méreteinek csökkentésével. Elméletének kifejtése céljából részletes taglalás alá veszi a takarékosság jelenleg érvényben levő elméletét, mely Böhm-Bawerktől veszi eredetét. Az uralgó elmélet szerint tőke csak ugy keletkezhetik, ha a termelés szerkezetében változás jön létre, azaz, ha a termelésben alkalmazott elemi termelési tényezőknek a termelés végső és közbenső fázisai közti aránya az utóbbi javára eltolódik. Mig egy bizonyos tőkésitési fok megtartása elérhető a szóbanforgó arány változatlan maradása mellett, a termelési javak azonos mennyiségü alkalmazásával, addig a tőkésitési fok emelése csakis ezen javak növelésével érhető el, ami ugyanabban az időben a termelés eredményeként jelentkező fogyasztási javak csökkentése mellett valósulhat csak meg. E két jelenség szigoruan elválasztandó egymástól, az első esetben megőrzésről (conservazione) van szó, s csak a másodikban a tulajdonképpeni takarékosságról (risparmio), azaz az adott pillanatbeli fogyasztásnak az ugyanazon időpontbeli jövedelemhez képest való csökkentéséről, amely Böhm-Bawerk elmélete szerint nélkülözhetetlen előfeltétele a tőkésitési fok emelésének. — *Cabiati, Attilio: Prime linee di una teoria della reflazione.* A refláció jelenségével ezideig az irodalomban behatóan csak Pigou foglalkozott Economics in practice cimü tanulmánykötetében, de a jelenséget ő is csak a zárt piacokon vizsgálta. Cabiati, a válságelmélet legkiválóbb olasz művelője terjedelmes tanulmányában Pigou kutatásait egészíti ki a nyilt piacokra, tekintettel arra, hogy a mai világgazdasági viszonyok közt egy országot sem lehet elszigeteltnek tekinteni. Pigou elméletének némi módositásával a reflációt olyan pénzügyi segédeszköznek

tekinti, mellyel az állam az áraknak a termelési költségek alá való általános esése következtében válságba jutott piacot akar felélénkíteni, feltéve, hogy az általános árszinvonal a válság előtt olyképpen volt megállapitva, hogy az ár-, szolgáltatás-, pénzpiacot stabil egyensulyban tudta tartani, azaz oly állapotban, hogy bármely változás automatikusan magával hozta az egyensulybahozó tényezők működését. Beható tárgyalás alá véve napjaink két legnagyobb reflációs kisérletét, a francia és az amerikai kormányét, abban foglalja össze vizsgálódásai eredményét, hogy a belföldi piacot illetőleg sohasem lehet előrelátni a refláció hatását, azaz nem lehet előre megállapitani mértékét, illetőleg azt, hogy ki fizeti meg ennek a lényegében teljesen önkényes, a már beállott válság terhét a népesség egészére átháritó vagyonmegosztó intézkedésnek árát. Külföldi viszonylatban hatása még kevésbé állapitható meg előre, hiszen a refláció ujabb bizonytalansági elemet hoz a gold standard megingása következtében amugy is instabilis egyensulyi helyzetbe került nemzetközi gazdasági kapcsolatokba. — *F. A. Répaci: Intorno alla logica finanziaria.* Einaudi prof. „Miti e paradossi della giustizia tributaria" cimü müvét birálja. — *Recenti pubblicazioni.*

N. 5. maggio.

Gambino, Amedeo: Risparmio e consumo. Szerző az előző számban részletesen ismertette a takarékosság Böhm-Bawerktől származó uralgó elméletét, amely szerint csak ugy keletkezhetik tőke, ha a jelenlegi jövedelemhez képest a fogyasztást csökkentjük. Gambino ezzel szemben rámutat arra, hogy az uralgó elmélet statikus szempontu, nem veszi kellőképpen figyelembe a korunkat annyira jellemző ujitásokat s találmányokat, illetőleg a belőlük létrejövő jövedelmeket, amelyek szintén a tőkésitési fokot emelik, anélkül, hogy a termelés végső fázisától termelő tényezőket kellene a közbensőkbe állitani, azaz takarékoskodni kellene. Részletesen taglalja a termelés folyamatát „rövidítő" találmányoknak a fogyasztás és a termelés szempontjából való jelentőségét, majd kimutatja, hogy ezek, valamint a fogyasztásnak a találmányok által megnövekedett jövedelemhez képesti korlátozása révén a jövő nemzedék számára tőkésiteni lehet anélkül, hogy a fogyasztás mértéke az előző fogyasztáséhoz képest leszállana, azaz, hogy az életszinvonal esne. A jelenlegi olasz autarkiának is ez a célkitüzése, nem „lemondással" takarékoskodni, hanem az eddigi fogyasztási szinvonal megtartása mellett a feltaláló szellem értékesitésével a termelés eredményeként jelentkező fogyasztási javak jelenlegi mennyiségét a termelés közbenső fázisaiban eszközként alkalmazott termelési javak csökkentése mellett megőrizni. — *Maggi, Raffaello: Osservazione sul periodo di produzione.* Szerző Böhm-Bawerknek a termelési időtartamról szóló tanát ismerteti, majd részletesen vizsgálja a termelés abszolut és átlagos tartamának elméletét. Több ponton White, Lexis, Cassel, Clark, Jannacone stb. alapján birálja Böhm-Bawerk tanitását s többé-kevésbé Cassel azon negativ megállapitását osztja, hogy termelési időtartamról a termelési folyamat folytonossága miatt nem is lehet szó. Bár az uralgó termelési folyamat-elmélet nem felel meg céljának, ez nem zárja ki, hogy az időnek ne legyen jelentős szerepe a termelésben. Ennek figyelembevételével két termelési időtartamról lehet beszélni, az egyik a technikai időtartam, amelyik a megvalósitandó termelést illető első, valóban specifikus cselekménnyel veszi kezdetét és a kész gyártmánynál ér véget, s a másik a gazdasági periódus, amely alatt az az időtartam értendő, mialatt az eladási árakon keresztül a termelési költségek megtérülnek. — *Brambilla, Francesco: Statistica metodologica e calcolo delle proba-*

bilità. Bonferroni professzor kézikönyvével kapcsolatban a valószinüség-számitási módszert teszi vizsgálat tárgyává. — *Mortara, Giorgio: Osservazioni sulla comparabilità delle statistiche agrarie italiane per gli ultimi anni.* A nemrégiben megjelent 1929. évi olasz földkataszter adatainak a régebbi adatokkal való összehasonlithatóságát taglalja a tanulmány. — *Recenti pubblicazioni.* — *Bibliografia economica italiana. (Settembre-Dicembre 1937.)* *F. M.*

Rivista di Politica Economica.

Roma, 1938. N. 4. aprile.

Gini, Corrado: Emigrazione e Colonie. Szerző az emberi vándorlások kérdését három szempontból taglalja. Az első kapcsán azt nézi, hogy milyen hatással járnak a származási, illetve rendeltetési ország népességének fejlődése szempontjából a vándorlások, etekintetben, szemben a Franklinon alapuló amerikai felfogással, pozitiv álláspontot foglal el. A második szempontból tekintve a gyarmatok az anyaország népfeleslegének levezetői, e vonatkozásban a japán, német és olasz gyarmatok általában lebecsült jelentőségét vizsgálja és végül harmadszor a politikai kapcsolatoknak az anyaország és a gyarmatok közti népmozgalomra gyakorolt hatásával foglalkozik és kimutatja, hogy ha a gyarmatok által nyujtott letelepülési lehetőségek egyenlők, az anyaországból való kivándorlások elsősorban a saját gyarmatok felé irányulnak. — *Boriello, B.: I provvedimenti a favore della marina mercantile in Inghilterra.* A kereskedelmi hajóparkok helyzetét vázoló cikksorozatához kapcsolódva az angol kormánynak a kereskedelmi hajózás felvirágoztatása érdekében tett intézkedéseit vázolja és egyben elutasitja azt a vádat, mintha csak Olaszország segitené elő protekcionista eszközökkel hajóparkjának fejlesztését. — *Agostino degli Espinosa: Il controllo dei costi.* A költségellenőrzés fogalma alatt szerző azon állami felügyeleti tevékenységet érti, melynek célja, hogy oly esetekben, amikor a vállalkozónak alternativája van költségeit a közönség érdekeivel ellentétben vagy azzal összeegyeztetve megállapitani, az utóbbira kényszeritse a vállalkozót. Statikus és dinamikus szempontok figyelembevételével leszögezi, hogy a költségellenőrzés hiábavaló, ha az üzemek kiadásainak és bevételeinek vizsgálataként, illetve egy tipikus üzemet jellemző költség-meghatározó eszköznek tekintjük, s csak azon esetben használható gyakorlatilag a költségellenőrzés rendszere, ha dinamikus felfogáson állva, mint költségpolitikai eszközt a költségeknek az állam megitélése szerint a közösség szempontjából legkedvezőbb irányban való szabályozására forditjuk. Ez elsősorban az üzemek átalakitása, illetve ujak létesitése alkalmával bir gyakorlati fontossággal, amikoris eszközlése a korporációk feladata. — *Consiglio, Vincenzo: Teorica dell' economia nazionale.* A nemzeti gazdaság szigoru elméleti megalapozottságának kérdésével kapcsolatban, nagy történeti anyagra támaszkodva, az értékproblémával foglalkozik és ennek kapcsán kimutatja, hogy az egyéni és nemzeti gazdálkodás ratio-ját kifejező határhasznossági, illetve munkaértékelméletek nem alkalmasak az elérni vágyott causa divisionis megalkotására. — *Cardinali, Gino: Sulla localizzazione delle industrie nelle Marche.* Az iparágak földrajzi elosztódásának problémáját a középolaszországi Marche tartományban vizsgálja és az önellátási küzdelemre vonatkozóan von le belőle következtetéseket. — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: Fornengo, L.: Movimento delle Società Italiane per Azioni nell' anno 1937—XVI.* — *Gulinelli, A.: Il commercio dell' Italia coll' estero e l'autarchia economica.* — *Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli).* — *Árszemle (R. Bachi).* — *Szállitási és köz-*

lekedési szemlében: B. Boriello: Il problema alberghiero rispetto al movimento turistico.

N. 5. maggio.

Virgili, Filippo: Dalla vita economica europea all' autarchia italiana. Részletes statisztika adatok alapján a gazdasági tényezőknek a XIX. és XX. században a népmozgalomra gyakorolt hatását vizsgálja s rámutatva a mezőgazdaságnak és iparnak Európa keleti s nyugati felében a háboru előtt játszott eltérő szerepére, illetve a háboru utáni kiegyenlítődő törekvésekre, az olasz önellátás alapelveit fekteti le. — *Boriello, B.: I provvedimenti a favore della marina mercantile negli Stati Uniti, Giappone, Germania e Norvegia.* A különböző államok kormányainak a kereskedelmi hajózást támogató törekvéseit ismerteti folytatólagos cikkében. — *Fossati, Antonio: Capitale fisso e capitale salario nelle industrie tessili e minerarie inglesi di un secolo fa.* A mult századi angol ipari forradalomnak a textiliparra s a bányászatra gyakorolt hatásának taglalása kapcsán a termelő költségek, illetve a kontinenssel szembeni versenyképesség alakulására von le következtetéseket, amelyek a vizsgált két szakmában eltérő képet nyujtanak. Mig ugyanis a textiliparban a termékek árai a munkabérekben a technikai vivmányok fokozott alkalmazása következtében létrejött megtakaritásokkal egyenlő mértékben szállottak le, addig a bányászati termelésben a termelőköltségek a termelés kiterjesztésével — eltérően a textilipartól — növekedtek, ami elősegitve a kormány árpolitikájától, igen hátrányosan éreztette hatását, különösen a szénbányászatban, a kontinenssel szembeni versenyképesség ben. — *Amato, Angelo: L'universalità nel bilancio dello Stato Corporativo.* Az olasz állam költségvetése nem felel meg mindenben a modern államok mérlegét jellemző legfőbb követelménynek: az egyetemességnek. Különösen a fél-állami szervek: állami üzemek, vállalatok mentesülnek ekként a költségvetési kezeléssel járó ellenőrzés alól. — *Obber, Carlo: Aspetti della riforma della borsa negli Stati Uniti.* — *Sue ripercussioni sul mercato delle emissioni private.* Az amerikai tőkepiac helyzetének rövid vázolása után a tőzsdespekulácóval kapcsolatban a New Deal tőzsdereformját taglalja hatásaiban. — *Carano-Donvito, Giovanni: Coltivazione e manufattorazione del lino e della canapa nell' ex-Reame di Napoli.* A délolaszországi len- és kendertermelés multját s az önellátás szempontjából való lehetőségeit vizsgálja. — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: Il bilancio dell' entrata e della spesa del Ministero delle Finanze per l'esercizio 1938—39.* — *N. Naldoni-Centenari: Economia dei paesi confinati con l'Impero.* Részletesen ismerteti Somalia, Kenya, Uganda és Sudan gazdasági strukturáját s gazdasági életét. — *Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli).* — *Közlekedési és szállitási szemlében: A. Pavone: L'esercizio 1936—37. delle Ferrovie dello Stato.* — *Jogtudományi szemle.*

N. 6. giugno.

Dalla Volta, Riccardo: Il riarmo e la politica finanziaria dell'Inghilterra. Röviden áttekintvén Nagy-Britannia háboru utáni költségvetésein — különös figyelemmel a fegyverkezési kiadásokra —, Simon legutóbbi pénzügyi expozéját teszi vizsgálat tárgyává és birálva ismerteti az 1938/39. költségvetési évre megállapitott deficit fedezésére tett intézkedéseit — *Boriello, B.: I provvedimenti a favore della marina mercantile in Francia, Olanda, Svezia, Belgio, Grecia, Danimarca, Estonia e Canadà.* Az áprilisban megkezdett cikksorozat folytatása. — *Soldi, Romeo: L'economia corporativa e il prezzo.* A közgazdaságtudomány megalkotta ugyan a szabadverseny s a monopólium hipo-

tézisében egységes árrendszerét, de ezzel nem tudja kielégitő magyarázatát adni a munkások, illetve munkaadók szövetkezései által befolyásolt áraknak (munkabér, illetve a termékek ára). Egy ország határain belül azonban még a szövetkezések sem éreztetik közvetlenül hatásukat, érvényesülésüket közvetlenül vagy közvetve egy másik szervezet, az Állam akadályozza, melyek összhatásaképpen a politikai ár jön létre. Ezen utóbbiak egyik különleges alakja Olaszországban a korporativ ár, amely mellett a piaci ár tovább is fennmarad, kettőjük viszonyának vizsgálata még a jövőre vár. — *Deni, Antonio: L'andamento degli studi sulla finanza pubblica.* A pénzügyek egyetemi tanitása körül már évek óta nagy vita dul Olaszországban. Az egyetemi tanárok egyrésze (Griziotti, Carnelutti) tekintettel arra, hogy az államháztartás különböző tevékenységeinek vizsgálatánál eltérő szempontok az irányadók (jogi, gazdasági, társadalmi, közgazdasági), azt kivánják, hogy az egyetemi tanszékeken a pénzügytant a pénzügyi jogtól elválasztva tanitsák, mig a másik párt, élén Einaudivel, az egység fenntartása mellett száll sikra. Szerző részletesen taglalva az államnak a pénzügyek terén játszott különböző irányu tevékenységét, a probléma alapos megvitatására hivja fel az olasz egyetemek tanárait, politikai meggondolásokból azonban ő is a szétválasztás mellett van. — *Chini, Amilcare: Sul piano dell' autarchia.* Hivatalos statisztikai adatok alapján a 10 éves olasz gabonacsata eredményeit ismerteti az ország önellátása szempontjából s az elért eredményeket nemzetközileg is összeveti. Behatóan tárgyalja a gabonanemüek behozatalának s a származékos termények ujrakivitelének, valamint az afrikai gyarmatok gabonatermelésének kérdését. — *Matteucci, Mario: Nuovi orientamenti in tema di diritti d'autore sull' opera cinematografica.* A filmdarabok szerzői jogának rendezése anyagi és erkölcsi vonatkozásban egyaránt a megoldáshoz közel áll a szerzők s a vállalkozók szerződései következtében, ugy az eredeti filmdarabok, mint az irodalmi termékekből átalakitott művek tekintetében. A szabályozás jelenlegi állását nyujtja. — *Korporációs tevékenységi szemlében: Le decisioni del Comitato Corporativo Centrale relative ai prezzi. — Gazdasági és pénzügyi szemlében: B. Maineri: La collaborazione italo-polacca nel campo marittimo e commerciale. — Roletto, Giorgio: La politica sociale ungherese. — Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli). — Árszemle (R. Bachi). — Szállitási és közlekedési szemle.*

F. M.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena, Juli 1938. Band 148, Heft. 1.

v. Zwiedineck-Südenhorst, Otto: Von den Grundlagen der sozialen Bewegungen und vom Schicksal der deutschen Nationalökonomie. Zwiedineck-Südenhorst utolsó tanári előadása a müncheni egyetemen előbb a társadalmi mozgalmak történetét, a szocialista áramlatok célkitüzéseit és szellemi hátterét tekintette át, majd a közgadaságtudomány jelentőségével és az ellene felhangzott vádakkal foglalkozott. A háboru utáni idők felfogása a gazdasági élet végzetes megrázkódtatását gyakran a tudományág rovására irta —, nem véve figyelembe, hogy a primátus és a döntés mindig a politikusok kezében volt. A három legfőbb vádpont szerint a tudomány: 1. az állami beavatkozást eleve visszautasitja, 2. a mindennapi élettől távolálló hüvös, absztrakt szemszögből szemlél, 3. képviselői egymással állandó vitában állanak. Az első vádpontra a felelet könnyü, mert a gazdaságtudomány — s elsősorban annak német művelői — az állami beavatkozást nem vetik el teljesen, hanem elsősorban annak helyes

mértéke felől vitáznak. A második tézissel szemben az a kérdés vetődik fel: vajjon azt várják-e ettől a tudománytól, hogy politikai kérdésekkel foglalkozzék, vagy pedig azt, hogy kutatásaival kellő felismerésekre jutva, alapot szolgáltasson a gazdaságpolitika számára. A harmadik vád pedig teljesen téves, mert ma már több a megoldott kérdés, mint a még tisztázásra váró. A felfogások ellentétessége azonban mindig a tudomány motorikus, termékenyitő erejét jelentette, tehát ez a panasz nem megbélyegző. — *Neuling, Willy: Die Gestaltungsfähigkeit des Wirtschaftgeschehens unter den verschiedenen Wirtschaftsordnungen.* A tanulmány a gazdasági események alakulását vizsgálja a gazdaság rendjének különféle szféráiban. A gazdasági rendnek általában három alaptipusa különböztethető meg: a verseny és piac jegyében álló, a korlátozott, monopóliumos és a központilag parancsszerüen irányitott gazdálkodás. — *Thonwald, Richard, C.: Kolonialwirtschaftliche Betriebe.* A gyarmati probléma ma már nem csupán földrajzi, hanem népesség- ás gazdaságpolitikai jellegü is. A gyarmati gazdálkodás elsősorban nyersanyagokkal kapcsolatos, tehát itt a tervszerüség szüksége fokozottan áll fenn. A gyarmati gazdálkodás üzemi formáit szembeállitva megállapitja, hogy mig a kis- és középvállalat termelésében mozgékonyabb és rugalmasabb, a nagyüzem a piaccal közvetlenebb kapcsolatban van s igy helyzete feltétlenül előnyösebb. — *Schmidt-Burg, Otto: Arbeitsfreizügigkeit u. Arbeitseinsatz.* — *Wernekke, Fr.: Die Neuordnung des Verhältnisses von Eisenbahn und Staat in Frankreich durch des Staatseisenbahngeseltschaftsgesetz von 1937.* Az 1937 augusztus 31-én hozott francia vasuti törvény beható ismertetése, amely elsősorban az uj francia egységes vasuttársaság megalakulásával járó szervezeti és közlekedéspolitikai kérdésekkel foglalkozik.

Band 148, Heft 2, August 1938.

Kokkalis, Alexander: Kapitalbildung u. Kapitalgütervermehrung. A tőkeképződés jelenségeinek magyarázatánál elsősorban a termelésnek és fogyasztásnak, valamint a gazdaságosság elveinek fogalmi tisztázására van szükség. A statikus és a haladó gazdaság megkülönböztetése után a termelési tényezőket ujraosztályozza. Szerinte kétféle tényező képzelhető: diszpoziciós és kivitelező. A tőke a diszpoziciós tényező kapcsolása révén keletkezett. A tőkejavak szaporodása, vagy a termelés racionalizálására, vagy pedig takarékoskodásra vezethető vissza. E két folyamat egymással állandó, a bölcselet által „kauzál-alternativ"-nak nevezett viszonylatban van. — *Jahn, Georg: Die Mechanisierung der Industriearbeit und des Problem der Arbeitsfreude.* — *Albrecht, G.: Das Problem der öffentlichen Ausgaben in der älteren Finanzwirtschaft.* A pénzügyi tudomány régebben a közköltségvetések bevételeire s egyensulyára fektette a fősulyt. A kiadásokkal, szükségletekkel keveset foglalkoztak. Az első kutató, aki a közületi költségvetés kérdéskörét teljesen felfogta, Rau volt, akit azután Umpfenbach és Lorenz v. Stein követtek. Utóbbié a költségvetési probléma első elméleti vizsgálatának érdeme, mig Adolf Wagner már a történeti és állampolitikai fejlődés folytán beálló változásokkal is számot vetett s megteremtette a növekvő szükségletek tanát. Az általa és Schäffer által lefektetett elgondolások jelentik a költségvetés kiadásoldalának máig is érvényes pénzügyelméleti alapját. — *Huhle, Fritz. Die Meistbegünstigung in der Aussenhandelspolitik der deutschen Nationalwirtschaft.* A külkereskedelemnek a német gazdaságban sokoldalu jelentősége van, a behozatal nélkülözhetetlen árukat szállit, a kivitel devizát teremt elő, amellett azonban munkalehetőséget is nyujt, végül pedig igen sok esetben a rentábilis termelés lehetősége

is csak kivitel utján adódik. Az uj politikai felfogás a külkereskedelmet is nemzeti szemszögből szemléli s ennek tudható be a legtöbb kedvezményes záradék jelentőségének az utóbbi időben tapasztalható csökkenése. A záradék gazdasági alapját a javak szabad forgalmában kialakuló árautomatizmus jelentette, amely a változott viszonyok között teljesen megszünt funkcionálni. A válság a legtöbb kedvezmény szabad árucseréjével szemben a kölcsönösség irányitott kereskedelempolitikáját tette általánossá. Ez a folyamat előbb a gyakorlatban nyilvánult meg s csak azután jutott a szerződésekben is kifejezésre. A kétoldalu kölcsönösségi szerződések a jelenben az ujjáépités legalkalmasabb eszközét jelentik. Ha a világgazdaság ujból megerősödött, akkor — ha uj metodikával is —, de vissza lehet térni a szabadabb külkereskedelmi forgalomhoz. *V. B.*

Internationale Rundschau der Arbeit.

1938 junius.

Reddaway, W. B.: Die Lohnpolitik in Australien. A béreknek mindenütt feltünést keltett, birói uton való megállapitását ismerteti. 1929-ben az volt a helyzet, hogy a tanulatlan munkás számára egy alapbér és a szakmunkások számára megfelelő különbözetek voltak megállapitva. A nominálbérek igen magasak voltak, amit azonban a fellendülés nagy exportja elbirt. A válság miatt le kellett szállitani a béreket, átlagban kb. 15%-kal, de a reálbérek alig csökkentek, viszont sok zavart okozott az, hogy az egyes államokban nagyok voltak a különbségek a bérekben. A szakszervezetek kivánságára a konjunktura javulásával egységesitették a béreket és pontosabb életnivóindexet vettek alapul, ami gyakorlatilag béremelést jelentett. 1937-ben pedig egységes alapbér mellett a nagy- és kisállamokban eltérő „fellendülési" pótlékot vezettek be, ami a bért 1929-es nivóra emelte. A bérleszállitásnak nagy szerepe volt az export ujrafellenditésében és az ipari termelés fokozottabb kiépitésében. Magában azonban nem lett volna elég hatásos, főleg a gazdasági tevékenység kiterjesztésének monetáris ösztönzése nélkül. — *Wanderung und Siedlung (III.).* A munkaügyi hivatal nagy adatgyüjtésének közlése, ezuttal a Belga-Kongóban folyó telepitésről és a japán kivándorlásról.

1938 julius.

Die Organisation der Wanderungen zu Siedlungszwecken. A BIT által tartott konferencia tanulságait foglalja össze. Rámutat arra, hogy a bevándorlás ismét megindult, de teljesen uj formák között a ki- és bevándorlási országok szoros technikai és pénzügyi együttműködése és szervezett eljárása mellett. Bizonyos kérdések megoldásához azonban még szélesebb nemzetközi együttműködés szükséges. Ennek a feltételeit és formáit beszélte meg a konferencia. Legfontosabb gyakorlatilag az, hogy az államok egymás között állandóan kicseréljék értesüléseiket a letelepülés feltételeire vonatkozólag (lehetőségek, törvényes előirások stb.). Erre a célra, továbbá a kivándorolni szándékozók segitségére minden államnak lehetőleg igyekezni kell hivatalt felállitani a tanácsadás nyujtására. Ezen hivatalok feladatait részletesen ismerteti a javaslat. — *Butler, H. B.: Ergebnisse und Zukunftsaussichten der IAO.* Az IAO távozó igazgatójának a legutóbbi munkaügyi értekezleten tartott beszéde. A nemzetközi intézmények hanyatlásával szemben megállapitja a Munkaügyi Hivatal munkájának fokozódó jelentőségét és népszerüségét. A munkaidő röviditésének törekvését a fegyverkezési konjunktura csak ideiglenesen szoritja háttérbe, de megszünte után a munkaidőrövidités, mint a technológiai munkanélküliség hatásos ellenszere, még sürgetőbbé

válik. A bérek emelését tartja kivánatosnak, melynek jó módszere a legkisebb bérek megállapitása. Rámutat az ázsiai munka- és gazdasági problémák fokozódó jelentőségére. A hivatal legfőbb eredménye, hogy nemzetközi szociálpolitikai köztudatot és szociális etikát teremtett. — *Haan, Hugo: Terminologie und Ideologie der Rationalisierung.* A racionálizálási mozgalom minden országban más terminológiát teremtett, mely sokban ellentmondó és nemzetközi tanácskozások és akciók alkalmával a különböző értelmezések nagy zavart keltenek. A szerző a racionalizálással kapcsolatos fogalmakat vizsgálja és igyekszik egységes, egyszerü és egyértelmü terminusokat megállapitani és a különböző nyelvek kifejezéseit ennek megfelelően összhangba hozni. Ezeket a terminusokat fogadta el a Munkaügyi Hivatal mellett felállitott tudományos üzemvezetési bizottság is.

1938 augusztus.

Butler, H. B.: Wirtschafts- und Arbeitsprobleme in Asien. Ázsia az utolsó évtizedek folyamán a legfontosabb nyersanyagok főszállitója lett és hatalmas munkaerő tartalékainál, meg földjének termékenységénél fogva jövendő jelentőségét fel sem lehet becsülni. A jelenlegi lehetőségek teljes kihasználása csak a világfogyasztás nagymértékü emelkedésével járhat együtt. A népesség óriási nyomása Japánban, Kinában és Indiában az iparositást sürgető feladattá teszi, különösen az agrár- és nyersanyagok bizonytalan konjunkturális helyzete miatt. A lehetőségeket Japán ipari fejlődése mutatja. Az ipari termelés egyenlőre a belső szükségletet sem elégiti ki, különösen, ha az alacsony fogyasztás megnövekedik, de később számitani kell Ázsia ipari kivitelének növekedésére. Nagyjelentőségü a dolgozó tömegek öntudatra ébredése és szervezkedése is, mely modern társadalmi problémákat vet fel. Egyelőre azonban a népmüvelés és közegészségügy alapvető kérdései várnak megoldásra. Az ázsiai ipari dömping tanulságai azt mutatják, hogy a két földrész életnivója és népesedési viszonyai között a nagy különbséget nemzetközi megoldással előbbutóbb meg kell oldani. A növekvő termelékenységü ipari termelésnek meg kell találnia az utját a nemzetközi kereskedelembe. — *Die Organisation der Wanderungen zu Siedlungszwecken (II.).* A tervszerü tömegtelepitések technikai kérdéseit tárgyalja: a telepitési tervek, melyek végrehajtása terén a bevándorlási országnak vannak feladatai. Különösen a betelepités elején kell a telepest védelemben részesiteni, oktatás, adómentesség és egyéb kedvezmények utján. A konferencia ezenkivül behatóan foglalkozott a telepitésnek a telepitő és kivándorlási ország által közösen megoldandó finanszirozási kérdéseivel. Ilyenek: a szállitási és utazási költségek, a terület megszerzése és a telepek modern felszerelése és az első idők megélhetése, melyek terén az államnak kell az áldozatok nagy részét vállalnia. — *Richmond, N. M.: Arbeiterbildung in Neuseeland.* Az európai értelemben vett munkásnevelés speciális feltételei hiányzanak Uj-Zeelandban. Hiányzik a munkásosztály erős, külön öntudata és a nevelésre alkalmas intellektuel osztály. Az alacsony számu népesség elszórva él és elsősorban az önálló parasztok igényei jutnak kifejezésre. A munkásnevelés gyakorlatilag erősen a kispolgári müveltség célkitüzéseit és jellegét mutatja, az osztályharcos szellem hiányzik belőle. A munkásoktatás főszervezete a Munkások Művelődési Egyesülete, mely az egyetem és munkásmozgalom összefogásából indult ki. A tanitás módszerei alkalmazkodtak a sajátos viszonyokhoz (ritka népesség és település), vándorgyüjtemények egyes témákról, levelező oktatás. Különösen nagy szerepet játszik a szinház, az ujzélandi munkásszinház párját ritkitja a világon. A szerző hangsulyozza annak szük-

ségét, hogy a munkásnevelés igyekezzék a munkásmozgalom harci céljait elősegiteni és ne öncélu műveltséget terjesszen.

R. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, Band 48, September 1938. Heft 2.

Nogaro, Bertrand: Die Abhängigkeit des Preisniveaus von der Geldmenge. Az árszinvonal és a pénzmennyiség közötti feltétlen kapcsolatot valló mennyiségi pénzelmélet az árakkal foglalkozó tanulmányokban még ma is dominál, holott következtetései a közelebbi birálatot nem állják meg. A pénzmennyiségek változásainak árhatásait — extrém esetektől eltekintve — a priori nem lehet megállapitani. Ugyanigy téves az a felfogás is, mely az aranytermelést az árfejlődéssel kölcsönviszonylatba hozza. Csak az áralakulás okainak teljes lokalizálása és a pénzforgalom pontos felmérése után lehetne ilyen összefüggéseket keresni, de ezek statisztikailag alig közelithetők meg. A helyes eredmény azonban még a kellő statisztikai kiértékelés után is csak ugy volna elérhető, ha az egyes piacok jelenségeit elkülönitve vizsgáljuk. — *Welinder, Carsten: Budgetausgleich und Konjunkturverlauf.* Az állami költségvetés konjunkturapolitikai jelentősége nem lehet általános érvényességgel meghatározni. Helyes azonban, ha a költségvetési politika a számadási év helyett a konjunkturaciklushoz igazodik. A szerző a költségvetés gazdaságpolitikai kiegyensulyozó hatásaira épit, vagyis depresszió idején deficites, kevésbé szükkezü prosperitás idején - pedig deflációs költségvetést propo nál. Önként értetődik az is, hogy az állami konjunkturapolitika eredményeinek határt szab a bizonytalanság: a fogyasztás ösztönzése nem jelent egyszersmind fokozott befektetéseket is. A konjunktura irányzatát az állam akkor ellensulyohzatja eredményesen, ha annak fejlődése belső, tehát legalább részben az állami befolyás alá tartozó tényezőkön mulik. — *Brinkmann, Karl: Mihail Manoilescu und die klassische Aussen-Handelstheorie.* Manoilescu irásaiban a délkeleteurópai vámvédelmi szellem jut kifejezésre. Okfejtése impulziv, egyéni érveken épül, amelyek azonban a statikus értékfelfogás körén belül maradnak. A komparativ termelési költségek tanát a munkaköltségek és produktivitás mesterkélt elméletével kivánja szükiteni, de gondolatfüzése még ebben a kis körben is inkább propagativ, mint kutató jellegü. A klasszikus kereskedelempolitika ellen akaratlanul is a klaszikus gazdaságelmélet eszközével harcol. — *Fröhlich, Otfried: Wirtschaftliche Rechtfertigung des Zollschutzes.* Ez a tanulmány Manoilescu vámvédelmi elméletét birálja, amely teljesen a komparativ költségek tanának egy különleges alkalmazására alapit. Vámpolitikai felfogását nem magyarázza meg kielégitően, s igy ez saját vámelméletével is csak igen laza összefüggésben áll. Ha produktivitási fogalmait el is fogadjuk, azoknak gyakorlati jelentőséget nem lehet tulajdonithatnunk, mert azok csak elenyésző kivételeknél alkalmazhatók. Manoilescu elmélete tehát nem döntötte meg a komparativ költségek tanát, s ha igaznak is fogadjuk el, hogy ez a tan önmagában nem igazolja a szabadkereskedelem gyakorlati politikáját, Manoilescu elmélete még kevésbé nyujt a protekcionista politika számára kellő alapot és igazolást. — *Franges, Otto: Die treibenden Kräfte der wirtschaftlichen Strukturwandlungen in Jugoslavien.* *V. B.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

Igazgató-választmányunk 1938. évi október hó 4-én *Éber Antal* elnöklete alatt ülést tartott. Jelen voltak: Dobrovits Sándor, Gerlóczy Béla, György Ernö, Gyulay Tibor, Hantos Elemér, Heller Farkas, Ihrig Károly, Kaán Károly, Koós Mihály, Klug Emil, Mutschenbacher Emil, Neubauer Gyula, Sipos Sándor, Székács Antal, Szigeti Gyula, Cs. Szabó László, Takaróné Gáll Beatrix, Tóth Jenö, Varga István, Walder Gyula, Kisléghi Nagy Dénes igazgató-választmányi tagok.

Éber Antal elnök bejelenti, hogy a Magyar-Olasz Bank Részvénytársaságnál viselt elnöki tisztéről történt lemondása alkalmából, müködésének emlékét megörökitendö, a bank igazgatósága három alapitványt létesitett. Elnök elöterjesztése értelmében a bank igazgatósága ugy határozott, hogy ezen alapitványok egyike, 25.000 P összegben a Magyar Közgazdasági Társaság céljait szolgálja. E bejelentés kapcsán inditványozza, hogy miután most ezen alapitvány összegével a Társaság anyagi helyzete megerösödött, másfelöl pedig ö maga a bank elnöki teendöinek végzése alól felszabadulván, a jövöben intenzivebben akar a Társaság ügyeinek vitelével foglalkozni, állitsa helyre a Társaság azt az évtizedek elötti állapotot, amikor a Társaságnak külön helyiségei voltak, s ezáltal képes volt a tagok és a Társaság közötti viszonyt melegebben ápolni. E célból javasolja, vegye bérbe a Társaság a II. kerületben, Halász-utca 1. sz. III. 15. alatti helyiséget. A házbért egyelöre a sajátjából fogja viselni. Amennyiben azonban egy késöbbi idöpontban a teher viselése számára valamely okból nem volna lehetséges, ugy erröl oly idöben fogja a Társaságot értesiteni, hogy a helyiség bérletét tetszésszerinti idöpontra felmondhassák.

Elnök inditványozza továbbá, hogy a Társaság müködésének intenzivebbé tételére s a külön helyiség létesitésével kapcsolatban az adminisztrációs ügyek vitelére kérje fel a Társaság dr. Molnár Ernönét és öt a Társaság titkárává nevezze ki. Annak a reményének ad kifejezést, hogy a fentebbi ujitások által felmerült kiadások bö-
ségesen meg fognak térülni azáltal, hogy az eddiginél nagyobb körültekintéssel fog a tagdijak beszedése történni és uj tagok szerzéséről is fog gondoskodás történni.

Heller Farkas alelnök az igazgató-választmány nevében hálás köszönettel veszi tudomásul az alapitvány létesitését és inditványára az igazgató-választmány egyhangulag öszinte hálával adózik elnöknek s felkéri az elnökséget, hogy a Magyar-Olasz Banknak fejezze ki a Társaság köszönetét.

Az igazgató-választmány az elnök bejelentéseit és inditványait egyhangu helyesléssel tudomásul vette és köszönetét fejezte ki Éber Antal elnöknek a Társaság részére biztositott helyiség bérösszegének vállalásáért, valamint az iroda céljaira juttatott berendezési tárgyakért.

Éber Antal elnök korábbi bejelentésére való utalással kifejti, hogy a Társaság munkásságát erösebb mértékben ki fogja terjeszteni a vidéki városokra is, egyfelöl vidéki tagok gyüjtése, másfelöl a vidéki városokban rendezendö vándorgyülések és tanfolyamok utján. *Székács Antal* annak fontosságát hangsulyozza, hogy a Társaság a tudomány fejlesztése mellett fokozottabb sulyt helyezzen a népszerüsitésre. *Koós Mihály* ezt a célt leginkább azzal véli elérhetni, hogy a Társaság elöadásai és a Közgazdasági Szemle is erösebben foglalkozzék az aktualitásokkal. *Varga István* a vidéki városokban nem egyszerü vándorülésekre, hanem tanfolyamok rendezésére helyezne sulyt. *Tóth Jenő* rámutat arra, hogy a komoly, tudományos elöadásokat is mindenkor nagyszámu közönség látogatja, ugyhogy továbbra is ily tárgyu elöadások és közöttük a külföldiek elötérbentartását óhajtaná. *Neubauer Gyula* azt kivánná, hogy a Társaság kezdeményezze a könyvtárak közgazdasági anyagának hozzáférhetö módon való kezelését, különösen pedig bibliográfiai központositását. Azt ajánlja, hogy egy külön tanulmányi csoport foglalkozzék ezekkel a kérdésekkel.

Hantos Elemér megemlékezik arról, hogy *Földes Béla*, a magyar közgazdasági tudomány nesztora, most ünnepli kilencvenedik születésnapját. Inditványára az igazgató-választmány egyhangulag elhatározta, hogy Földes Bélát 90. születésnapja alkalmából átiratban üdvözli és öt a Társaság első tiszteletbeli tagjául választja meg.

Elnök ezek után köszönetet mondva a megjelenteknek érdeklödésükért, az ülést bezárja.

A népi birtokpolitika kérdései.

I. A nemzet és földje.

A nép és a föld viszonyának kérdése, amely végigkiséri az emberi társadalom egész fejlődését és hol kisebb, hol nagyob hevességgel lép fel, de állandóan ott szunnyad a szervezetben, mint a láz csirái, napról-napra növekvő sullyal jelentkezik ujból közéletünkben is. Fontosságának tudata áthatja a nemzetnek valamennyi rétegét, nemcsak a közvetlenül érdekelteket; szinte mindennapi beszédtárgy ugyanugy, mint ennek, vagy az elmult kornak nagy társadalmi mozgalmai. Tekintve a kérdés nagy horderejét és azt, hogy annak ilyen vagy olyan módon való eldöntése a legmesszebbmenő hatással lesz az ország helyzetére és jövendőjére, látszólag örülni kellene ennek az általános érdeklődésnek, mint a nemzet etekintetben világos öntudata jelének. Sajnos azonban, a kérdés rendkivül bonyolult, talán nincs is hozzá hasonló; emellett pedig megoldása rendkivül egyszerüen számtani művelettel és jogi szabályozással elintézhetőnek látszik. Ennek következtében a közvélemény könnyen felül elnagyolt adatoknak, felületes következtetéseknek, irányzatosságból vagy tudatlanságból eredő jelszavaknak. Pedig a játék sehol sem oly veszélyes, a lelkiismeretlenség seholsem bosszulhatja meg magát oly kérlelhetetlenül, mint abban a kérdésben, hogy a nemzet miképpen használhatja legcélszerübben földjét.

A nép és föld viszonyának, vagyis a *birtokrendnek* jelentősége valamely társadalom szervezetére nézve alapvető, annyira, hogy a termőföld legcélszerübb birtoklására és használatára nézve fennálló felfogás visszatükröződik a családi szervezetben, az öröklésjogban, sőt a politikai életformában is; szoros összefüggés van ezenkivül a földtulajdon és a munkarendszer közt. A birtokrend elsősorban történeti és társadalmi képződmény, nem pedig kizárólag célszerüségi belátások eredménye; ez persze nem zárja ki az öntudatos nemzeti akarat szerepét. A legcélszerübb birtokrend kialakitására irányuló intézkedések, amelyek együttvéve a *birtokpolitikát* teszik ki, mindig voltak, amióta az ember a talajt tervszerüen müveli. A földtulajdon kérdését a nemzetek sohasem engedték át teljesen az egyesek szabad akaratának. A felsőbbségi

beavatkozás mértéke és iránya korok szerint változott, de sohasem hiányzott. A föld felszabaditása egyik lényeges előfeltétele volt ugyan a gazdasági és politikai szabadság uralomrajutásának és az azokon alapuló társadalmi rend kialakitásának, de még a gazdasági liberálizmus fénykorában, tehát mondjuk 1815—1880 közt sem volt a föld annyira szabad tulajdon tárgya, mint az ingó vagyon. *Sebess* Dénes találóan mutat rá, hogy alig néhány évvel a földtulajdon szabadságát kinyilvánitó elv életbelépése után már mindenütt megindultak a korlátozások.

Szinte ugy tünik fel, mintha az emberek velükszületett igényjogosultságot éreznének a nemzet földjére vonatkozólag. Amig kielégitő mértékben kinálkoznak más foglalkozási ágban kereseti lehetőségek mindazok számára, akik nem élhetnek a földből, addig az igény nyugszik; de amint gazdasági, vagy társadalmi válság fenyeget, amely a létfenntartást veszélyezteti, sőt egyesektől meg is vonja, egyszerre a föld felé irányul tekintetével mindenki és aki másutt nem talál megélhetést, attól várja eltartását. Jellemző példákkal szolgálhatnak erre egyes magyarországi mozgalmak a legutóbbi évtizedekben, amikor keresetnélküli kézművesek, csekélyfizetésü tisztviselők, leszanált nyugdijasok, munkanélküli ipari munkások, állásnélküli diplomások részére követeltek földet. Nyilvánvalólag utóbbinak korlátozott mennyisége és az a körülmény, hogy a civilizáció haladásával mennyisége nem szaporodik, mint a tőkevagyoné, a magyarázata annak, hogy az orosz mir alapgondolata, őseredeti képzetként, minden nemzet minden egyes tagjában él: a föld valamennyiünké, ha másutt jobban megélhetünk, turja azt, akinek tetszik, de ha hajótörést szenvedünk, jelentkezünk és kérjük a bennünket megillető részt. Ez a felfogás a magyarázata, hogy állandóan találunk intézkedéseket a föld és a nép helyes viszonyának szabályozása céljából. Minden birtokpolitikának tehát alapgondolata, hogy az állam képében jelentkező nemzeti összakaraté a legfőbb rendelkezési jog a földet illetőleg, melyre támaszkodva, az a földbirtokviszonyok alakulásába beavatkozhat. Az a körülmény, hogy a liberális gazdaságpolitikának viszonylag legteljesebb érvényesülése idején sem tiltakoztak — kivéve a hátránvosan érintetteket — a földtulajdon szabályozása ellen, bizonyitja, hogy ezt a felfogást a nemzet tulnyomó részének hallgatólagos hozzájárulása szentesitette.

Mikor földbirtokpolitikáról van szó, rendszerint arra gondolnak, hogy az állam közvetlenül belenyul a magátulajdonba. De ez nem az egyetlen lehetőség számára. Van *közvetett birtokpolitika* is, amely abban áll, hogy az állam a mezőgazdaságpolitika egyéb területein tesz oly intézkedéseket, amelyek valamely birtoktipusnak nagyobb mértékben ked-

veznek, mint a másiknak. Ezáltal belenyul a kettő egymásközti versenyviszonylatába és az előnyben részesitettnek érvényesülését előmozditja. Növelheti tehát valamely birtoktipusnak képességét földállományának gyarapitására és a másiknak hajlandóságát területfeladásra anélkül, hogy a tulajdoni viszonyokba kellene belenyulnia. Nincs a mezőgazdaságpolitikának olyan ágazata, ahol erre mód ne kinálkoznék. Ugy a termelés, mint az árvédelem során az inkább a kisbirtoknak megfelelő termelvényeknek előnyben való részesitése a nagyüzemekkel szemben, a munkavédelemben a családi munkának a bérmunkához képest csekélyebb szociális megterhelése, a kisüzemek számára kedvezőbb hitellehetőségek, annak termékei javára differenciált szállitási dijtételek, a kifogástalanul működő szövetkezeti szervezet, mely kiegyenliti a kisüzemek hátrányait a hitel, a beszerzés és az áruelhelyezés terén stb., egytől-egyig hathatós eszközei a közvetett birtokpolitikának.

Ez a kerülő ut csekélyebb hatásfokkal és hosszabb idő alatt vezet eredményre, de ezzel szemben simább és egészségesebb, mert nem a hitel, a forgalom stb. szervezetének a módosuló birtokviszonyokhoz való alkalmazkodását követeli, hanem éppen ellenkezőleg, a megváltozott szervezet következményeképpen idézi elő a birtokviszonyok átalakulását. De sürgős birtokpolitikai változások esetén is a közvetlen eljárás sikerének feltétele, hogy egyidejüleg a gazdaságpolitika egyéb területein a kisüzemek versenyképességét biztositó helyzet alakuljon ki. Eddigi birtokpolitikánk egyik legnagyobb hibája az volt, hogy szinte kizárólag a közvetlen eszközöket vette igénybe és ugyanakkor elmulasztotta ezek eredményeit hasonló hatásu egyéb intézkedésekkel biztositani.

A birtokpolitika történelmi alakulása is arra figyelmeztet, hogy annak összhangban kell lennie az általános gazdaságpolitikai irányzattal. Igy a liberalizmus korszakában a földnek viszonylagos szabadsága nemcsak az általános eszmeáramlatokkal való megegyezése miatt, hanem azért is indokolt volt, mert a népességnek aránylag gyorsütemü szaporodása mindenekfelett az élelmiszertermelés, vagyis a mezőgazdaság hozadékának növelését, tehát a termeléstechnika haladását, az ezzel járó kisérletezéseket és befektetéseket kivánta, amelyekhez kétségkivül annál több a kedv, minél kevésbé megkötött a föld és minél inkább vállalkozó a gazda, aki a földet tőkének tekinti, amelynek csak ingatlan jellege és a természeti tényezőkkel való szoros kapcsolata ad különleges jelleget. Emellett azt remélték, hogy szabad forgalom esetén a földnek minden darabja megtalálja a legjobb gazdát. Még *Aereboe* szerint is „die Wanderung des Bodens zum besten Landwirt“ a leghelyesebb; a kor nézete szerint pedig az a legjobb gazda, aki a

földből a legnagyobb tiszta hozamot képes nyerni. De már a század végén a felfogás változni kezd és a föld feladatát nem abban jelölik meg, hogy minél több élelmiszert és nyersanyagot termeljen, hanem abban, hogy nagyszámu független, minden tekintetben erős parasztosztály fennállásának és számbeli gyarapodásának alapjául szolgáljon. Fokozott mértékben érvényesül ez a szemlélet a jelenleg uralkodó eszmeáramlatban, sőt azt is mondhatnók, világnézeti irányzatban, amelynek megjelölésére a nálunk forgalomban levő kifejezések közül talán a leghelyesebb a nemzetpolitikai megjelölés. A nemzeti közjó fölébe kerekedett az egyén individualisztikus tulbecsülésének és egyik legfőbb biztositékát a gazdasági szabadság megkötésében találja, tekintve, hogy csak ilymódon biztositható a nemzet összes rétegeinek egyenletes fejlődése, csak ezáltal érvényesithető az összetartás érzetéből fakadó igazságtétel azok javára, akik magukra hagyva gyengébbek volnának és csak igy emelkedhet a nemzet a maga egészében a testi és lelki képességeknek arra a fokára, amely a legnagyobb fizikai és etikai erőkifejtésekre alkalmassá teszi. Érthető, ha ebben a felfogásban a földhöz való jog érzete fokozott mértékben tör elő és a társadalmi igazság, de egyuttal a nemzeti érdek legsürgősebb parancsaként jelentkezik az elv, hogy elsősorban az azon dolgozóké legyen a föld.

Igy tehát ma a korszellem nemcsak sürgeti a birtokviszonyoknak vele való összhangbahozatalát, hanem egyuttal megteremti a megfelelő hangulatot is. Emellett a kötött gazdálkodás megkönnyiti a következményeknek a gazdaságpolitika egyéb területein való levonását és a gondoskodást a birtokpolitika eredményeinek maradandóságáról. Tudomásul kell vennünk, hogy a nemzeti elsőbbség eszmevilágában és az azzal járó kötött gazdálkodásban a termelékenység fokozása, mint gazdaságpolitikai vezérelv, háttérbe szorul, ami más szóval azt jelenti, hogy bizonyos gazdaságpolitikai műveleteket, előbbinek rovására, akkor is végre kell hajtani, ha a nemzeti jövedelem csökkenésével járnak. Ennek figyelembevételét természetesen birtokpolitikai vonatkozásokban sem lehet mellőzni.

Nálunk ugy az irodalom, mint a gyakorlat birtokpolitika alatt rendszerint nem ért mást, mint a kis-, helyesebben családi üzemek állományának növelését a nagyüzemek rovására. Ez a szemlélet szük, mert hiszen elképzelhető, hogy a nemzeti érdek az üzemek átlagos földterületének növelését kivánja, még akkor is, ha a családi üzemek számának növelése a célja. Az ugyanis, hogy mekkora földdel lehet legokszerübben foglalkoztatni a család munkaerejét, az üzemben foglalkoztatott tőke mennyiségétől is függ; minél nagyobb utóbbi, annál több lehet a föld, amelynek munkaszükségletét a család fedezni képes. Ez a ma-

gyarázata annak, hogy az Egyesült Államokban a gépek alkalmazásával kapcsolatban a kisbirtokok átlagos területe az utóbbi időben emelkedett. Ez természetesen csak oly országokban lehetséges, ahol még bőséggel áll föld rendelkezésre.

De szük a fenti szemlélet azért is, mert a birtokmegoszlás nem meriti ki a birtokrend összes problémáit. Az alapvető kérdés az, hogy a nemzeti közérdekre való tekintettel mi a célszerűbb, a földnek állami vagy magántulajdona-e. Ebből ered a másik kérdés: magántulajdon mellett mily foku és mérvü megkötések kivánatosak a földdel való szabad rendelkezésben. Csak ezután következik a célszerü birtokmegoszlás kérdése, amely azonban megint kétfelé válik, aszerint, hogy a saját kezelés vagy a bérleti rendszer látszik-e célszerübbnek.

A jelenlegi magyar birtokrendet és a birtokpolitikai feladatokat is ezek szerint kell megitélnünk. Igy tekintve azt, jellemző vonásaiként a következőket állapithatjuk meg: 1. birtokpolitikánk az egyéni magántulajdon szinte kizárólagos célszerüségének álláspontján áll; 2. a kötött birtokok különböző változatai aránylag nagy területet foglalnak le és pedig tulnyomólag, mint nagybirtokok; 3. a kisüzemek területe más országokhoz képest aránylag csekély; 4. előtérben ezidőszerint a saját kezelés áll, a bérletek jelentősége csekélyebb. Átfogó birtokpolitikának e különböző szempontokra egyaránt tekintettel kell lennie.

II. Köz- vagy magántulajdon?

Az állami földtulajdon kérdése elintézettnek látszott, különösen mióta a szocializmus is módositotta álláspontját és a kollektivisztikus nagyüzemek helyett a családi üzemeket vette pártfogásába. De ujabban a kérdés vizsgálatát megint időszerüvé teszik bizonyos kisérletek és gondolatmenetek, amelyek éppen hatalmas és részben a civilizáció élén haladó nemzetek életében merültek fel. A földnek Oroszországban történt kollektivizálása ugyanis nem az egyetlen figyelemreméltó jelenség. Az angolszász világban ujabban ismét felvetődik néha a kérdés, nem célszerübb-e az állami földtulajdon egyéni bérletben való kezelés mellett. E szempontból érdekes *Ashby*nek a negyedik Nemzetközi Agrártudományos Értekezleten tartott előadása. Ő összehasonlitja az angol bérleti rendszer és a saját kezeléses kisbirtokrendszerek eredményeit és ahhoz a következtetéshez jut, hogy legalább is ami az ipari országokat illeti, alig található olv saját kezeléses birtokrend, amely állami támogatás nélkül volna képes fennmaradni. Legtöbbjük védvámokra, termelési segélyekre, esetleg a termelés korlátozására, a földhitelszükségletnek állami ellátására és időszakonkint visszatérő földtehermentesitésre szorul. Mindezekre az angol

bérleti rendszernek kevésbé volt szüksége. Minél több az ily köztámogatás, annál kevésbé jogosult még a „magántulajdon" előnyeiről beszélni. De rámutat arra is, hogy a magántulajdon rendszerében növekvő népesség mellett nincs megállás a birtokmegoszlásban; időről-időre az államnak kell beavatkoznia a birtokosok és birtoktalanok közti ellentétek kiegyenlítése végett, hacsak nem sikerül az agrárnépesség feleslegét iparosodás, vagy kivándorlás révén levezetni. Igaz, hogy a köztulajdon folytán a földet müvelők érdekeinek védelme a közgazdasági sikról a politikaira tolódik át; de a birtoktalan munkásoknak más védekezése a birtokosok általi kiuzsorázás ellen és a mezőgazdaság és ipar közti más kiegyenlitődés nem képzelhető el. Igaz az is, hogy a fejlődés az agrárelemet mindinkább a kisebbség szerepére szoritja vissza, ami kétségessé teszi, hogy a földkérdés ezen elpolitizálódása mellett érdekei nem szenvednek-e elhanyagolást, de ez ellen védelmet nyujt egyrészt a teljes polgárjognak, azaz szavazatjognak, másrészt a minél magasabb müveltségnek és szaktudásnak biztositása a mezőgazdasági népesség számára. „Mindaddig, amig az érdekelt egyének, — akár mezőgazdasági foglalkozásuak, akár nem — birtoktalanok, a föld ujrafelosztásának vagy átcsoportositásának (redistribution or relocation) egyetlen biztos módja a köztulajdon valamely formája".

Ashby fejtegetései az emlitett értekezleten csupán a középeurópai résztvevők oldalán váltottak ki ellentmondást. *C. Taylor* (U. S. A.) ugyancsak az V. Nemzetközi Agrártudományos Értekezleten tartott előadásában rámutat, hogy valamikor az Egyesült Államokban a gazdák legfőbb vágya a föld szabad és független birtoklása volt; ujabban, ugylátszik, a tulajdon szabadságából szivesen engednek a jövedelem nagyobb biztonsága kedvéért. Nemcsak a bérleti kezelés terjedése mutatja ezt. Az állam ujabban negyvenéves elidegenitési tilalom és a gazdálkodás felügyelete fenntartásával juttat földet; magánjellegü kezelőtársulatok a jelzálogos hitelezők helyett messzemenőleg ellenőrzik az adósokat gazdálkodásukban; a biztositótársulatok fenntartják a tulajdonukban levő földek bérlőivel szemben az ellenőrzést; amely bérlő a Farm Security Administration Act alapján jut kölcsönhöz, annak nemcsak gazdákodása, hanem otthona, kertje, sőt családjának egészsége is felügyelet alá kerül. „Igy az Egyesült Államok egész mezőgazdasági programja különleges hivatalnokok kezére jut és a gazdák szabad akaratának mind kevesebb tere marad". „Ehhez járulnak a megkötések melyeknek az Agricultural Adjustment Act veti alá a termelőt. Az e törvényen alapuló termelési kontingensek pedig a birtoktól elválasztva önálló forgalom tárgyává lesznek, aminek következtében szintén halványul a független földtulajdon értéke az azzal járó és állami engedélytől függő jogokéval szemben."

Taylor mindezek ellenére a szakismeret és szabadság elérhető maximumában együttvéve látja a haladás biztositékát. De az elmondottak szerint az amerikai birtokrendre nézve is oly átalakulás körvonalai bontakoznak ki, mely a magántulajdonnal szemben mindinkább másoknak — egyelőre az állam mellett a hitelezőknek is — beleszólását mozditja elő és igy mindinkább elválasztja a föld mivelőjét annak tulajdonosától, illetve mindinkább megköti annak szabadságát másoknak, különféle közösségeknek, köztük az államnak is, javára. A háttérben kétségkivül az angolszász gazdának az európaitól eltérő lelkisége működik. Az angol bérlő épugy, mint az amerikai birtokos, szinte kizárólag vállalkozást lát a gazdálkodásban, amit ismét megmagyaráz, hogy az előbbi éppen a bérleti rendszer, az utóbbi pedig a könnyü megszerezhetőség folytán nem ver gyökeret a földben. Ahol ez és tulajdonosa nemzedéken át tartó kapcsolatuk révén összeforrtak, ahol a termőföld korlátolt mennyiségü és igy nehezen megszerezhető drága kincs, ott az állami földtulajdont lelki okokból is célszerütlennek kell tartani.

De ettől eltekintve, nem lehet nagyobb veszélyt elképzelni politikai szempontból annál, ha a földtulajdon kérdésében kizárólag politikai erőtényezők döntenek. Egy ország sem szolgálhat erre nézve annyi tanulságos tapasztalattal, mint Magyarország. Egyes alföldi városaink példája mutatja, mily nehéz a köztulajdonban levő föld hasznositásának az összes érdekeltek szempontjából célszerü módját megtalálni. A saját nagyüzemi kezelésben való megtartástól, mint — főleg a bürokratizmus veszélyei miatt — termelési szempontból is okszerütlentől eltekintve, ugy a nagy-, mint a kisbérleti kezelés számos hátránnyal jár. Előbbi esetben a klikkek politikai befolyása a köztulajdon használatát egészen szük kör javára sajátitja ki, utóbbiban a kisbérlőknek financiális érdekből való kiuzsorázása és emellett azoknak a demagógia karjaiba hullása fenyeget. A föld, éppen korlátolt mennyiségénél fogva, mindig politikai hatalmat ad tulajdonosának, sokkal nagyobbat, mint a tőke. A köztulajdon rendszere közvetlenül összekapcsolja azt a politikai küzdelmekkel; a birtokán belüliek hatalmukat a többiek kiuzsorázására használják fel, az azon kivüliek pedig állandóan annak megszerzésére törekszenek, gyakran minden áron. Emellett a haszonbér a közületi bevételek egyike lévén, a köztehermegoszlás ugyancsak a két csoport összecsapásának szinterévé lesz. A közület, illetve az abban tulsulyra vergődött elemek financiális érdekből hajlandók a haszonbér felfokozásával könnyiteni az adóterheken, ha pedig a tulsuly a föld használóié, ezek törekszenek saját bérterhüket az adók emelésével másokra átháritani.

Nem kétséges, hogy fokozódó népesség mellett a birtok-

megoszlás kérdése időközönként felmerül. Habár a gazdasági élet fejlődése önmagától is előmozditja az elaprózódást, annak természetes üteme nem képes együtt haladni a népesség szaporodásával, amely éppen mezőgazdasági jellegü országokban aránylag gyors. De ily messzemenő beavatkozásra, mint a köztulajdon, mégsincs okvetlenül szükség. Egyes országokban adva vannak az iparosodás előfeltételei és igy az agrárnépesség feleslegének van hova átvándorolnia, ami lehetővé teszi a földkérdésnek aránylag enyhe beavatkozással való megoldását. De agrárországokban is egy-egy földreform vagy az állandó telepités, bármily zökkenőket vagy költségeket okoz, célravezetőbb és kevésbé veszélyes, mint a földnek köztulajdonbavétele.

Bizonyos az, hogy teljesen korlátlan magántulajdon a földre nézve sohasem állott fenn és el sem képzelhető. Mint mindennel, aminek mennyiségét nem lehet tetszés szerint növelni, a földdel is gazdaságosan kell bánni. Nemzetgazdasági sikon ez azokban az intézkedésekben nyilvánul, amelyekkel az állam biztositja részesedését a földnek jövedelme vagy állománya feletti rendelkezésben. Ekintetben a következő fokozatokat lehet megkülönböztetni: *a)* a föld megadóztatásának a földjáradékot meghaladó mérve, ami által a föld jövedelmében közvetve a többi foglalkozási ág is részesedik; *b)* a föld megterhelésének, *c)* elidegenitésének tilalma és *d)* öröklésének megkötése bizonyos elemek birtokállományának védelmére; *e)* az állam elővásárlási joga a birtokok eladása, illetve előbérleti joga azok bérbeadása esetén; *f)* az állam joga elvonni a kezelést az arra alkalmatlannak bizonyult tulajdonostól; *g)* kisajátitási jog, még pedig vagy teljes, vagy részleges kárpótlással vagy kárpótlás nélkül; *h)* állami tulajdon bérbeadási kötelezettséggel; *i)* állami tulajdon állami kezeléssel. Az utóbbi esetet kivéve a földben való érdekeltség megoszlik az állam és a magánosok közt. A mindenkori viszonyoktól függ, hogy a fokozatok közül melyiknek alkalmazása a célszerü.

A föld köztulajdonára nézve nagyszabásu példákkal szolgál az orosz szoviet. A bolsevikiek uralomrajutásukkor kisajátitottnak nyilvánitották az egész orosz termőföldet, utóbb azonban a parasztbirtokokat névleg visszabocsátották magántulajdonba. Ugy, hogy jelenleg — a papirforma szerint — az állami tulajdont képező és közüzemileg kezelt birtokok (szovchoz) mellett volna ott magántulajdonban lévő parasztbirtok is. Ezek tulnyomó részét — a politikai és gazdasági kényszer legkülönbözőbb eszközeivel — államilag irányitott kényszerszövetkezetekben (kolchoz) foglalták össze. A szovchozok és kolchozokból álló ugynevezett kollektivizált szektoron kivül állanak a magánüzemek, a kulakbirtokok; utóbbiak a legteljesebb politikai és gazdasági elnyomatást szenvedik, ezért területük állandóan fogy és eltünésük csak idő kérdése.

Ami a szovchozokat illeti, ezek közül főként az ugynevezett állami gabonagyárak ismeretesek: óriási területek, melyeken a termelés egyoldalu és gépesitett, a föld mivelői pedig állami bérmunkások. Hasonló alapokon létesültek egyoldalu állattenyésztő és hustermelő nagyüzemek is állami kezelésben. Tekintve, hogy a bürokratikus irányitást illetőleg e szovchozoktól a kolchozok semmiben sem térnek el, az állami kezelés hátrányait az orosz mezőgazdaság szinte a maga egészében mutatja. Meg kell azonban emliteni, hogy az irányzat határozottan az egy-egy üzemre eső földterület csökkentése és az egyoldalu termelésnek üzemi kombinációval való helyettesitése felé halad.

A névleg önálló egyéni üzemek kollektivizálásának, a kolchoznak, két változata van. Az ugynevezett kommünök keretében a volt nagyüzemeken azok volt bérmunkásai folytatnak — saját közös hasznukra és kockázatukra — közös termelést, teljesen lemondva a magántulajdonról, sőt gyakran külön otthonról is a kaszárnyaélet kedvéért. Ellenben a volt önálló parasztok ugynevezett artelben tömörültek, leltáruk tulnyomórészét ennek átadták, de egy-két állatot és ennyiben az önálló gazdálkodás csiráját megtartva. Természetesen nem kaszárnyákban élnek.

Mindkét változatban teljesen az állami rendeletek szerint kell gazdálkodni, amelyek mindenre, nemcsak a forgóra, hanem még az állatok etetésének és a jászol tisztitásának módjaira is kiterjednek. A közös üzem vezetőjét a tagok választják ugyan, de a párt képviselőjével, a szakszervezet megbizottjával és az állami termelési biztossal szemben akaratuk alig érvényesül és igy az igazgató többnyire nem a parasztok, hanem az állam választottja.

A kolchozok célja a kisüzemek összefoglalása a racionálisabb termelés céljából, igy tehát a gazdálkodásban minden önállóság megszünik és emellett messzemenő mechanizálás érvényesül. Mivel a tagok belépéskor elegendő gépet ritkán hoztak magukkal, az állam körzetenként gépállomásokat állitott fel, amelyek terményekben fizetett dij ellenében engedik át a gépeket használatra. Ezáltal egyrészt függőségben tartják a kolchozokat, mert amelyiknek tagjai nem viselik jól magukat, munka idején nem jutnak géphez, másrészt pedig a dijak aránytalan megállapitása révén burkoltan külön megadóztatják azokat. De nemcsak a termelési utasitásokat és gépeket, hanem a hiteleket is az állam adja; ugyanő elviszi a termésnek előre meghatározott és igen nagy részét is természetbeni adó cimén. Néhány éve megengedték ugyan a szabadforgalombahozatalt piaci árakon a természetbeni adók beszolgáltatása után megmaradt mennyiségre nézve, de miután az utóbbi oly csekély,

hogy a tagok családjának szükségleteit is csak szükösen fedezi, a magas piaci áron eladni ritkán van alkalmuk, legfeljebb akkor, ha a csizma vagy ruha már elodázhatatlan megvásárlásához kell saját maguktól megvonni a gabonát vagy birkát. Igy tehát itt is teljes az állami gazdálkodás és a kolchoztagok helyzete csak annyiban különbözik a szovchozokon dolgozó munkásokétól, hogy viselik a gazdálkodás minden kockázatát.

Az orosz mezőgazdaság centralizálásának, mechanizálásának és szocializálásának összes következményeit nem sorolhatjuk itt fel.[1] Schiller szerint „a szocializált mezőgazdaság kilátásai minden negativ mozzanat ellenére sem itélhetők meg kizárólag kedvezőtlenül. De az agrárszocializmus értékelésében nem lehetnek csupán gazdasági szempontok a döntők". Már pedig az etikai hatások kizárólag kedvezőtlenek, akár a hivatás szeretetét, akár a családi életet, akár a nemzeti érzést vagy vallásosságot nézzük. A közös ok a parasz gyökérvesztése, elszakadása a föld közvetlen tulajdonától és a szoros érdekeltségtől, amely abból ered. „A földnek összetagositásával, óriási felületek teremtésével a korábbi különálló kis szalagok helyébe elérték azt, hogy a paraszt most idegenül áll szemben a földdel, melyet művel" — olvashatjuk a kolchozra vonatkozólag, ahol az összes tagok ugynevezett egyéni földjét közös üzemterv szerint művelik és ahol a tagok a vezető utasitásai szerint dolgoznak. Tehát minden beleolvad a közös üzembe; a tag kiléphet ugyan, de sem a földet, sem a leltárt, melyet behozott, már nem vonhatja ki, azok helyett inkább névleges váltságot kap; az egyéni tulajdonnak is már csupán jelképe áll fenn. „Nem ismerik a föld sajátságait, ugy, mint korábban a saját kis darabjukét és nincsenek érdekelve a reájuk bizott földdarab javitásában, mert hiszen számolnak a lehetőséggel, hogy néhány nap mulva más, esetleg néhány kilométerre fekvő területen kell dolgozniok." Mindez nemcsak a kollektiv művelésre lesujtó birálat, hanem arra is figyelmeztet, hogy a munka elvégzésének intenzitása egyenes arányban van a földdel való kapcsolattal; ha az állam tulajdonát szabad egyéni bérletekben művelteti is, a kapcsolat nem az, mint a magántulajdon esetén. Sőt az sem, mint a magántulajdonostól való bérlés esetén, amikor a bérbeadó és bérlő közt idővel bizonyos patriarchális kapcsolat és sorsközösség alakul ki, mint ez főképpen Olaszországban, de Angliában is tapasztalható.

Egyébként a szovjet is okul a tapasztalatokból. Ugynevezett állandó brigádokat szervez a kolchozok tagjaiból, akikre

[1] Lásd *O. Schiller:* Die Krise der sozialistischen Landwirtschaft in der Sovjetunion, továbbá *H. Zörner:* Das Agrarexperiment im Sovjetrussland, valamint a *Berichte über Landwirtschaft* köteteinek Länderberichte c. rovatában az Oroszországról szóló közleményeket.

egy-egy nagyobb földdarab művelését az egész éven át rábizza, mégpedig felelősségük érvényesitésével, de a hozammal arányban álló jutalom igéretével is. A további fejlődés során már a brigád a rábizott területrészt a több évi vetésforgó egész tartama alatt müveli, sőt az állattenyésztésben egyénenként is osztanak ki állatokat gondozásra. Ime a visszatérés az ember és a föld közvetlen kapcsolatához az egyéni érdek érvényesitésével, persze csak az általános kollektiv irányzat sérelme nélkül.

Az orosz példa mindenesetre mutatja, hogy a közvetlen kapcsok lazitása feltétlenül káros következményekkel jár. A birtokrendnek általában bérleti alapokra való helyezésének megitélésében, különösen állami földtulajdon esetén, ez nagy sulylyal esik latba. Nincs még egy oly foglalkozás, melyben a termelő ember lelkisége annyira érvényesülne, mint a mezőgazdaságban. Éppen ezért minden az abban érdekelt lakosságot érintő intézkedés következményeit pontosan nem is lehet előrelátni. De a középeurópai, főként a magyar gazda más, mint az angol, vagy a tengerentuli és ha ott a bérlet be is vált és biztositja is a föld legtermékenyebb kihasználását, erre mifelénk aligha volna képes kiváltani ugyanazt az erőfeszitést, mint a tulajdon.

Az állami tulajdonnal szemben felhozott érvek nem vonatkoznak a kisérleti és oktatási célu birtokra, valamint az esetleges telepitési földtartalékra. Eltérő továbbá a felfogás az erdőkre nézve. Ezek üzemi forgójának tartama egy-egy emberöltőt meghalad és ezért sokan tulajdonosukként a köztestületeket, kezelőjükként pedig az államot tartják a legmegfelelőbbnek, mert igy nem fenyeget a veszély, hogy rablógazdálkodással több következő nemzedék elől el lehessen vonni a haszonélvezetet. De ez ellen lehet megfelelő felügyelettel is védekezni. Hivatkoznak továbbá arra is, hogy az állam jobban képes az erdőkkel gazdálkodni. *Dietzenek* az V. Nemzetközi Agrártudományos Értekezleten tartott előadása szerint a jól vezetett magánüzemben a termelési eredmények is kedvezőbbek. *Aereboe* pedig attól tart, hogy állami kezelés mellett a nem feltétlen erdőtalajt is elvonják a mezőgadzaságtól, tekintve, hogy az erdőhivatalok nem igen adnak vissza oly területet, amely egyszer a hatáskörükbe került. Igy tehát csak a vizgazdálkodási, egészségügyi és talajvédelmi célokat szolgáló erdőket kell okvetlenül állami tulajdonban meghagyni. De a magántulajdon és magánkezelés is a kedvező eredményeket csak akkor mutatja, ha a mindenkori haszonélvezőben van elég gazdasági belátás és családias érzés.

Az állami tulajdonnal sok tekintetben egyenlő elbirálás alá esnek a köztulajdon egyéb formái. Ezek részben más köztestületeknek, mint községeknek, vagy pedig közcélu és állami

felügyelet alatt álló jogi személyeknek, mint közjellegü társulatok, egyházak, alapitványok birtokai. Jellegük és a kezelésmód célszerüségi szempontjai tekintetében alig különböznek a szorosabb értelemben vett állami birtokoktól, sőt pl. a községekben a klikkek és nepotizmus uralma még inkább fenyeget.

Vannak azonban a föld közös birtoklásának oly formái is, amelyeknél a jövedelem nem közhasznu célokra, hanem egyes csoportok magánérdekeinek szolgálatára van rendelve (közbirtokossági és urbéri birtokok). Itt tehát tulajdonképpen magánjellegü földközösségekről van szó, bár Magyarországon a községek erdő- és legelőbirtoka szintén a lakosok magángazdasági céljait van hivatva előmozditani.

E földközösségek tekintetében is éles a különbség egyfelől az erdő és legelő, másfelől az egyéb terület közt. A közös tulajdon és kezelés csak az előbbiek tekintetében célszerü, még pedig azért, mert a müveléshez aránylag kevés tőke és munka kell és igy nincs ok sem arra, hogy a költségek és a befektetések elosztásában, sem arra, hogy az esetleg az érdekeltek által végzendő munka átvállalásában egyenetlenkedés támadjon. Emellett a földközösségek szociális jelentősége igen nagy. Azok haszonvétele, az ugynevezett legelő- vagy erdőilletmény, a kis- és törpegazdaságoknak nehezen nélkülözhető kiegészitő része; e megoldás nélkül számukra legfeljebb a teljes istállótenyésztés volna lehetséges, de nem a ridegebb nevelés, amely viszonyaiknak inkább megfelel. Ezenkivül a közös legelő és erdő lehetővé teszi a földnélküliek számára is az állattartást, az egészen szegények számára pedig a tüzifa és a kezdetlegesebb épületfa beszerzését. A földközösségek tehát a falu legelesettebb elemeinek gazdasági és társadalmi támaszai és csak sajnálatos, hogy nálunk annyira háttérbe szorultak, szemben a germán területen még ma is betöltött nagy szerepükkel. De hogy feladatukat elláthassák, a tagjaik rövidlátása elleni megvédésükről és helyes kezelésükről gondoskodni kell, aminek tárgyalása azonban már a közigazgatás körébe tartozik.

A földközösségeknél lényeges vonásként kell kiemelni, hogy minden tulajdonostárs közvetlenül és természetben élvezi azok hasznát. Ha az idők során az érdekeltek egy része más foglalkozásra tér át, a helyzet lényegesen megváltozik, mert a községi lakosság csak egy részének üzemét egészitik ki és azokat, akik nem folytatnak mezőgazdálkodást, kárpótolni kell. Emellett ez utóbbiak is igényt tartanának az igazgatásba való beleszólásra. Ugyhogy e nehézségek közt többnyire a legegyszerübb megoldás a birtoknak a község tulajdonába való átengedése. Ennek eredménye az, hogy most már többnyire dij ellenében élvezik a mezőgazdák is a községi legelő- és erdőhasznát és amig a földközösségben a fontos az volt, hogy minél jobban teljesitse a feladatait az üzemkiegészités és szociális alá-

támasztás tekintetében, addig most előtérbe lép a község pénzügyi szempontja, amely minél több jövedelmet igyekszik kisajtolni, pl. az erdőnek vadászati bérletbeadása utján. Ez annál könnyebb, mert hiszen az igazgatás is átmegy a községre, ahol gyakran a nem földmivelő kisebbség kierőszakolja a maga akaratának érvényesülését.

A községi birtokok egyrészét nálunk a községi tisztviselők használják illetményképen. Ez az eljárás gazdaságilag válságos időkben igen előnyös az illetőkre nézve, de pénzgazdálkodásban lehetetlen elavultnak nem tekinteni a javadalmazásnak ezt a módját. Ezenkivül beleütközik abba az elvbe is, hogy a föld legyen azé, aki azt hivatásból müveli.

III. A kötött birtok.

A föld jövedelmének megoszlását, felhasználását az állam a birtokforgalom korlátozásával is irányithatja. Ennek, mint láttuk, különböző fokozatai lehetségesek. Enyhébb az, amikor a végrendelkezési szabadság nem teljes (törzsöröklés); szigorubb, mikor a megkötés az élők közti forgalomra is kiterjed. Ez utóbbi esetben ismét enyhébb és szigorubb megkötések fordulnak elő. Az előbbiek közé tartozik a terhelési határ és tilalom is, mert hiszen amikor az állam a telekkönyvben feljegyezteti azt az összeget, amelyen tul a föld zálogul le nem köthető, vagy pedig egyáltalában megtiltja a jelzálogi megterhelést, voltaképen az eladósodás és kényszereladás folytán bekövetkező birtokvesztés ellen védi az illető réteget. Ugy ezek, mint a halál esetére szóló megkötések főképen birtokpolitikai müveletek után válnak időszerüekké, azzal a céllal, hogy az állam biztositsa a földnek a juttatásban részesültek kezén, mégpedig megfelelő egységben való megmaradását.

Az ugynevezett kötött birtok ugy a halál esetére szóló, mint az élők közti rendelkezés tekintetében lényeges korlátozásokat mutat. Statisztikai értelme felöleli a részvénytársulatok birtokait is, holott ezek jogilag nincsenek megkötve, csupán ténylegesen következik be a tulajdonosváltozás rendszerint egy-egy nemzedék életét jóval meghaladó időközben. A statisztika továbbá egy kalap alá vonja egyfelöl az állami, községi és alapitványi, másfelől a közbirtokossági, hitbizományi és egyházi birtokokat, holott e két csoport közt lényeges a különbség. Az előbbiek tulajdonosa politikai jellegü köztestület, vagyis végeredményben az állam, ezek tehát az előző szakasz fejtegetései értelmében kerülnek megitélésre. A hitbizomány, az egyházi és a közbirtokossági földek tulajdonosai ellenben magánjellegü személyek, illetve testületek, akik kezelés és jövedelem tekintetében rendelkeznek, habár esetleg messzemenő állami beleszólással. Ami a földközösségeket illeti, láttuk, hogy birtok-

politikai szempontból alig kifogásolhatók. Marad tehát az egyházi és hitbizományi birtok kérdése.

Mindkettőnek az alapgondolata az, hogy a birtok jövedelme valamely az állam által elismert cél: vagy valamely család megfelelő életszinvonala, vagy pedig az egyházak kulturális és szociális feladatai javára biztositva legyen. Létjogosultságuk és különleges jogi helyzetük ebből ered. Amig valahol van elegendő föld és a földszerzésnek nem állanak utjában, kötöttségük közérdekü volta nem kétséges. Amint azonban a nincstelenek földhöz juttatásának a tásadalom fontosságot tulajdonit, a nemzeti érdeknek e követelményével összeütközésbe kerülnek. Reformjuk időszerüvé válik abban a pillanatban, amikor az önálló birtokosság számának növelése és a nincstelenek számának csökkentése parancsolóbb szükségletként lép fel; különösen, ha gazdálkodásuk nem tart lépést az átlagos szinvonallal és igy azt is szemükre lehet vetni, hogy a nemzeti termelésben nem teljesitik aránylagosan feladatukat.

Ugy a hitbizományok, mint az egyházi birtokok kérdését tehát egyrészt a közérdekü birtokmegoszláshoz képest fennálló létjogosultságuk, másrészt termelési eredményeik szempontjából kell megitélni.

Ami először is a hitbizományokat illeti, ezek lényege, hogy a földbirtok a mindenkori haszonélvező részéről nem terhelhető meg, vagy idegenithető el, vagy osztható fel az állam illetékes szervének hozzájárulása nélkül, azonkivül előre meghatározott módon öröklődik a családon belül nemzedékekre kihatólag megállapitott váromanyosokra. Ilymódon biztositani lehet, hogy a nemzedékek hosszu során át feltétlenül az illető család valamely tagjának tulajdona maradjon és annak számára rangjának megfelelő megélhetést biztositson. Ez az alapgondolat századokkal ezelőtt abban az időben alakult ki, amikor az állami élet középpontjában az uralkodó állott, aki a kormányzásban főként a nagy vagyonnal, befolyással és tekintélylyel biró, de a nemzeten belül törpe kisebbséget alkotó hiveire támaszkodott. Tehát a főnemesi rendnek és azon belül a legkiválóbbaknak különleges helyzetét akarta biztositani az intézmény, mégpedig a jövendő generációkra kihatólag. Leginkább oly társadalmi szerkezetbe illett bele, ahol a főnemességnek a nemzet minden más rétegével szemben társadalmi helyzete és politikai jogai kiváltságosak voltak.

A hitbizományok semmiképen sem az illető család magánérdekében akarják a család kimagasló társadalmi helyzetét biztositani. Előtérben mindig a közérdek állott, persze ugy, ahogy azt az absolut uralkodó látta. *A l'état c'est moi* elv uralma idején államérdeknek látszott, hogy uralmát alátámassza anyagilag független és neki lekötelezett főnemesekkel. De ezenkivül is az akkori államéletnek tényleg szüksége volt

rájuk, mert nem volt még fizetett hivatalnokserege, különösen a vezető állásokban és igy a kormányzás, hadvezetés és udvari szolgálatok ellátásában rá volt szorulva olyanok ingyenes munkájára, akiket vagyonuk felmentett a jövedelemszerzés gondjaitól és akiknek módjukban volt az akkori idők legmagasabbfoku müveltségét és világlátottságát megszerezni.

Ma a viszonyok teljesen megváltoztak. Az uralkodók szerepe az államéletben egészen más, igy sem szükség, sem lehetőség nincs arra, hogy uralkodásuk állandóságát egyes családok anyagi függetlenségével és fényével támasszák alá. Ezenkivül pedig az államélet legmagasabb rendü funkcióit is fizetett hivatalnokok látják el, vagy legalább is olyanok, akik a közügyek intézésével járó időveszteségükért és költségeikért valamely más módon kárpótlásban részesülnek. De a nagy földvagyon ma már nem is ment fel a jövedelemszerzés gondjai alól, sőt ellenkezőleg, az átlagost meghaladó szakismereteket és állandó megfeszitett munkát kiván, legalább is, ha eleget akar tenni a tőle méltán elvárt követelményeknek a nemzeti termelésben. Igy tehát a hitbizományok alól teljesen kicsuszott a közérdekü ség talaja és ma már csakugyan egyes családok magas életszinvonalát kizárólag magánérdekből biztositó, idejüket mult kiváltságok. Teljes likvidálásuknak legfőbb akadálya nálunk is, ahol aránylag nagy területek tartoznak pillanatnyilag birtokállományukhoz, abban van, hogy sem birtokpolitikai uton, sem az ingatlanpiacon nem lehet ekkora tömegü földet rövid idő alatt más kezekbe elhelyezni.

Ha a hitbizományokat, illetve azoknak nálunk kizárólag előforduló rendszerét, az elsőszülöttségit a termelési szinvonal szempontjából vizsgáljuk, etekintetben is szervi hibát állapithatunk meg. Minden öröklési rendszer, amelyben az azonos rokonsági fokon állók közt az örökrész tekintetében a törvény az örökhagyó érzelmeire és szándékaira való tekintet nélkül különbséget tesz, természetszerüleg azt a törekvést kelti utóbbiban, hogy még életében igyekszik a halála után megrövidülést szenvedőket kárpótolni. Ha az apának csak egyik gyermeke örökölheti a birtokot, a többit még életükben el kell látnia lehetőleg annyival, hogy elhalálozásával ne támadjanak kirivó egyenlőtlenségek az örökösök vagyoni viszonyaiban. Áll ez a törzsöröklés tekintetében is. Csakhogy itt parasztcsaládokról van szó, ahol egyszerü a törzsörökös életmódja, amelyet könnyen elérhetnek azok a fivérek, akik előzetesen kézműves mesterséget tanultak ki, vagy oklevelet szereztek. Ellenben hitbizomány esetén főuri életmódot biztositó vagyon jut az egyik gyermeknek, oly jövedelemmel, amennyit a többi munkájával távolról sem képes keresni. Érthető, ha az apa még életében kárpótolni törekszik többi gyermekét, még pedig olymódon, hogy a hitbizományi vagyon jövedelméből lehetőleg

keveset fordit beruházásra és lehetőleg sokat szabad végrendelkezés alá eső vagyonának gyarapitására. Ez még a jobbik eset, mert hiszen gyakran a család életmódja felemészti az egész jövedelmet és igy még a nem várományos leszármazók részére történő tőkésités is elmarad.

A rendszernek és az egészen természetes emberi érzelmeknek ezen összeütközése gátolja a beruházásokat, a belterjességet, egyszóval a gazdálkodás megfelelő szinvonalának fenntartását. Sőt esetleg a beruházási leltár annyira lecsökken, hogy célszerübbé válik a bérleti kezelés; ez esetben persze talán javul a gazdálkodás, de méginkább csökken a birtokmegkötés létjogosultsága, mert most már csupán magas munkanélküli járadékjövedelmet biztosit egyes családok számára.

A kötött birtokok másik itt tekintetbe jövő csoportja az egyházi.

Ezek egyrésze nálunk a 100 holdon aluli csoporthoz tartozik. Ezek plébánosok, tanitók stb. illetményföldjei; nagyrészt bérletben kezeltetnek, ami még szerencsés körülmény, mert a bérlő legalább hivatásszerüleg gazdálkodik. Bármennyire kivánatos is szociális szempontból a nemzet lelki életének e buzgó munkásait kellőképpen jutalmazni, földbirtoknak erre a célra való felhasználását illetőleg ugyanaz áll, ami a községi tisztviselők illetményföldjeire. A másik csoportban, a püspökieknél a sajátságos örökjogi rendszer, a káptalaniaknál pedig az jár a hitbizományiakéhoz hasonló következményekkel a termelési szinvonal tekintetében, hogy a haszonélvező testület többnyire magasabb korban lévő tagjai, mint minden ember, terveket inkább csak hátralévő életükre csinálnak; ez sokszor utját állja a hosszabb idő mulva gyümölcsöző beruházásoknak és annak is, hogy a birtok, ahol szükséges, az ő takarékosságuk igénybevételével rendbejöjjön. Emellett a javadalmasok többnyire nem értenek a gazdálkodáshoz, mások is a gondjaik, az alkalmazott pedig sokszor még legbecsületesebb és leghasznosabb terveit sem képes keresztülvinni a bizalmatlanság miatt, amellyel a hozzá nem értő haszonélvezők kisérik működését. Mindhárom esetben tehát számos az oly szervi hiba, amely kihat a termelés szinvonalára. Egészen más a helyzet a negyedik csoport, tudniillik a szerzetesrendek birtokai tekintetében. A rend örökéletüségének tudata kedvez a nagyobb időszakokat felölelő terveknek a gazdaságban; a birtokkezelést pedig nem kell fizetett alkalmazottra bizni, akivel szemben a haszonélvezők vagy bizalmatlanok, vagy akadékoskodók, vagy pedig tájékozatlanság miatt az ellenőrzésre képtelenek, hanem a rendnek egyik tagjára, akit már fiatal korától kezdve arra neveltek, hogy élethivatása a rend földvagyonának kezelése. A jövede-

lem tulnyomólag a rendi feladatok teljesitésének szolgálatában áll, a rend tagjai csak eltartást kapnak. Nincsenek tehát akadályok a korszerü szinvonalnak és szociális követelményeknek megfelelő gazdálkodás utjában.

Ami az egyházi birtokok jövedelmét illeti, ennek rendeltetése még ma is oly célok (kegyuraság, iskolák, jótékonysági intézmények stb.) szolgálata, amelyek szociális jellege vitathatatlan; igy tehát ezeknek a kötött birtokoknak kérdésében nem a biztositani kivánt jövedelem jogosultsága, hanem kizárólag a termelés kellő szinvonalának szervi akadályai jönnek figyelembe.

Ugy a hitbizományi, mint az egyházi birtokok jövőjét illetőleg még lényeges szempont az is, hogy szántó- és rét-, vagy pedig erdő- és legelőterületekről van-e szó. Az utóbbiak, amennyiben szántóvá való átalakitásukat más gazdaságpolitikai szempontok nem kivánják, több eredménnyel hasznosithatók nagyüzemileg és igy birtokpolitikai szempontból nem jönnek tekintetbe, ha csak valahol közös legelő kihasitására nincs okvetlenül szükség. Az egyházak tulajdonában való meghagyások helyességéhez szó sem fér, amennyiben pedig hitbizományiak, átmeneti vagy végleges meghagyásuk a kötöttségnek ebben az alakjában megengedhető, ha nyomós okok igy kivánják. Ellenben a szántó- és rétterületre nézve az emlitett szempont nem érvényesül, azok tehát szükség esetén birtokpolitikai célokra igénybevehetők.

A kötött birtok valamennyi csoportjára vonatkozó fejtegetéseket[2] összefoglalva, megállapithatjuk, hogy megitélésüknél egyfelől nemzetpolitikai létjogosultságukat, másfelől termelési szinvonalukat kell mérlegelni. Ahol a verdikt mindkét tekintetben elitélő, a birtokpolitika magasabb nemzeti szempontjaival szemben a kötöttségnek engednie kell. Ahol ellenben csupán a termelési szinvonal ellen lehet kifogást tenni, ott a megoldás utja oly kezelésmód bevezetése, amely megadja a korszerübb gazdálkodás lehetőségeit és emellett biztositja a jogos jövedelmet a közérdekü célok további szolgálatára. Ez a kezelésmód a kisbérlet, természetesen csak akkor, ha tervszerüleg és átgondoltan kerül alkalmazásra. Ahol pedig a szociális és kulturális jelleg vitathatatlan, ahol az egyéni gazdálkodás semmikép sem okszerü és emellett a nagybirtokot termelési tekintetben terhelő feladatok tudata is él, a kötött jelleg különleges intézkedéseket nem tesz indokolttá, viszont a többi hasonlóan jól kezelt nagybirtokkal egyenlő megitélésnek sem szolgálhat akadályául.

*

[2] Lásd még *Szerző:* Fejezetek az agrárstatisztika köréből II. c. tanulmányát a Magyar Gazdák Szemléje 1938. nov. számában.

A nemzeti föld birtoklásával kapcsolatban ma egyetlen közérdek áll előtérben: a minél nagyobbszámu, testileg és lelkileg egészséges parasztosztály. Ez a felfogás nem ujkeletü, már évtizedek óta érvényesült mindazoknál, akik az agrárpolitikát függetleniteni tudták az elmult korszak szemléletétől és képesek voltak a földben a tőke egyik változatánál többet látni. Már évtizedekkel ezelőtt követeltek bizonyos intézkedéseket abból a célból, hogy a parasztságot a hitel-, az ipari és kereskedelmi tőke javára történő eladósodástól és földjének elárverezésétől megmentsék. Ezek a törekvések egyes agrárpolitikai intézmények bevezetésében is jelentkeztek. Ilyen a parcellaminimum, amely inkább az okszerü termelés lehetőségét akarja biztositani a kisgazda számára is, akinél az ismétlődő reálosztódás gyakran a parcellák minden észszerüséget meghaladó elaprózódásához vezet. De figyelembe jön az ellenőrzés nehézsége, valamint az, hogy éppen a legszegényebbek földszerzését gátolja. Bizonyos azonban, hogy nagyarányu tagositás mellett elengedhetetlen, mert különben a parcellák ujból meginduló szétporlódása annak minden eredményét megsemmisiti. Más a birtokminimum, amely egy-egy parasztcsalád munkaerejének kihasználását és annak megélhetését biztositó legkisebb földterületet jelenti. Ha ez a minimum a hozzátartozó udvarházzal együtt szabadon elidegenithető és megterhelhető ugyan, de mindig csak a maga egészében, zártbirtokról beszélünk; főképpen oly vidéken (hegység) van jelentősége, ahol a szétdarabolás folytán az okszerü művelés lehetetlenné válnék és igy a nagynehezen elhóditott mezőgazdasági talaj elparlagosodnék.

Mindezek félmegoldások és gyakorlatilag kevés eredménnyel járnak. Igy Magyarországon is az 1925. évi XXXVII. tc. a földbirtok helyesebb megoszlásáról, megteremti az „osztlhatatlan családi birtok" (zártbirtok) létesitésének jogi előfeltételeit, de ezeket azóta sem vette senki igénybe.

Az agrárpolitikának és a birtokrendnek a közviszonyokkal és az általános politikával való szoros összefüggését misem mutatja annyira, mint a legutóbbi évek eseményei. A demokratikus-parlamentáris államokban is a munkásságban és az intellektuális rétegekben lábrakapott szélsőséges, a társadalom nyugodt fejlődését, valamint az állami kormányzás szilárdságát veszélyeztető áramlatokkal szemben megnövekedett a parasztság politikai jelentősége, valamint gazdasági fontossága, tekintve, hogy a fegyverkezésnek egyik feladata az élelmiszerek minden körülmények közt való biztositása is. Fokozott szerep vár azonban a parasztságra a félig vagy teljesen totalitásos államrendszerben élő nemzeteknél is. A fegyverkezési szempont itt nem kevésbé lényeges, de az élelmiszertermelés minden körülmények közt való biztositását még fontosabbá teszi az

önellátás jegyében tervszerüsitett gazdasági élet. Kormányzatuk végeredményben demokratikus diktatura, amelyben a vezér a tömegek bizalmából meriti a hatalmát és azok népszavazás utján kifejezett helyeslésére épiti fel uralmának alkotmányos jellegét; nagy érdek tehát a nemzeti eszmével mindenütt és mindenkor leginkább összeforrott parasztság erősitése. Végül pedig a faji gondolat is természetszerüleg azt az osztályt helyezi előtérbe, amelynél a századok során a legkevesebb vérkeveredés történt, amely a másodrendünek tekintett fajok részéről illegitim módon is a legkevésbé van fertőzve és amelynek ugy testi, mint lelki tulajdonságai a további fajnemesitésre is a legalkalmasabbak.

Igy kerül előtérbe a birtokos parasztosztály, mint a modern államélet legfelső államhatalmi szerveinek támasza. Csak természetes, hogy ugyanugy és hasonló eszközökkel igyekeznek azt erősiteni és fenntartani, mint egykor az abszolut uralkodók a maguk támaszait, a nagy hűbérurakat: minél több olyan parasztcsaládot akarnak látni, amelynek — részben jóvoltukból — elegendő a földje és amely ennek birtokában a jelenlegi nemzedéket meghaladó időkre biztositva van.

Ebben az eszmevilágban alakul ki az előbb emlitettekkel szemben, mint totális megoldás, a paraszthitbizomány. Az elnevezés jogos, mert az intézmény a nemesi hitbizományéval teljesen azonos elgondoláson nyugszik, a különbség csak az, hogy egyes főuri családok helyett sok parasztcsalád a kedvezményezett. A korszerü felfogásnak megfelelőleg persze a szabályozás kiváltságlevelek helyett jogelvekben történik, és pedig ugy, hogy le vannak fektetve pontosan a kötelezettségek is, melyekkel a hitbizományosi helyzet jár. Ezek részben megfelelő gazdálkodást, részben honvédelmi feladatokat, részben pedig a faj vérségi és erkölcsi tisztaságának megóvását követelik meg, tehát pontosan egybevágnak a mai államszervezetnek főképpen a totális államokban érvényesülő hármas alapjellegével: az önellátással, a katonai erősödéssel és a faji gondolatnak ugy a politikában, mint a magánéletben érvényesülő védelmével. Magyarország büszkélkedhet azzal, hogy a vitézi szék intézményével elsőnek testesitette meg a hitbizományi alapgondolatot e korszerü alakjában. Elismeri ezt *W. Darré*, a német *Erbhof* megalkotója is.[3] A magyar hitbizományi törvény lehetővé teszi, hogy a vitézi birtokban rejlő gondolat a világháboru hőseinek körén kivül is terjedjen és megvalósulhasson.

A korszerü paraszthitbizomány legjellegzetesebben a német Erbhofban valósul meg. Tekintve, hogy Németországban a törzsöröklés, mint szokás, sokfelé élt azelőtt is, a szigorubb örökjogi megkötések nem jelentettek éppen forradalmi válto-

[3] Der neue Adel durch Blut u. Boden c. művében.

zást. Az Erbhof azonban a törzsöröklésen messze tulmegy, mert a kötöttséget egyrészt függetleniti az örökhagyó akaratától, másrészt az élőközti forgalomban is érvényesiti.

Erbhof csak az a birtok lehet 1. amely mező- vagy erdőgazdasági, vagy pedig szőlő-, zöldség- vagy gyümölcstermelő. 2. amely legalább egy család eltartását nyujtja (Ackernahrung), legalább 7.5 ha., de a talaj-, éghajlat- és gazdálkodási viszonyok szerint esetleg több; mindenesetre tartozzék hozzá udvarház; 3. amely általában nem nagyobb 125 ha-nál és nem akkora, hogy csak több majorból igazgatható; 4. melynek tulajdonosa megfelel a paraszti minőség személyi kellékeinek; 5. melyet — kivételes esetektől eltekintve — maga a tulajdonos kezel. Mindazok a birtokok, amelyek 1933 október 1-én e feltételeknek megfeleltek, a törvény erejénél fogva, tehát tekintet nélkül a tulajdonos akaratára, Erbhoffá váltak; amelyeknél egyik vagy másik kellék hiányzott, azok is Erbhoffá lettek vagy lesznek, amint ez a hiány megszünik: ennek megállapitása hivatalból történik. Hasonló az eljárás a 125 ha-nál nagyobb birtokokkal, amennyiben több oly örökrészre oszlanak, amelyek a kellékeknek megfelelnek.

A felszerelés: a gazdasági állatok, eszközök, a trágya és a készletek, még pedig a terménykészletek is, továbbá a birtokra vonatkozó okmányok, régi családi levelek, képek és más hasonló emléktárgyak ugyanazon megkötés alá esnek, mint maga a birtok; ugyszintén a használati jogok és a biztositásból eredő követelések stb.

Erbhofnak csak paraszt *(Bauer)* lehet tulajdonosa; amely földmivesnek nincsen Erbhofja, azt csupán a „gazda“ *(Landwirt)* név illeti meg. A paraszti minőség kellékei: 1. német állampolgárság, 2. német vagy azzal egyenértékünek elfogadott vérből való tiszta leszármazás, 3. önjoguság, 4. egyéni tisztesség (Ehrbarkeit), még pedig különös tekintettel a rendi követelményekre, 5. a rendes gazdálkodásra való képesség. Ha ezek fennforognak, nő vagy oly valaki is lehet „paraszt“. aki más foglalkozást is folytat. Aki elveszti az egyéni tisztességét vagy a rendes gazdálkodásra való képességét, azt a törzsöröklési biróság a birodalmi parasztvezér inditványára ideiglenesen vagy véglegesen megfoszthatja a birtok kezelésétől és haszonélvezetétől, és ezeket ráruházhatja a házastársra, vagy arra, aki halála esetén örökölne. Ez az ugynevezett „Abmeierungsverfahren“ csak sulyos mulasztás esetén kerül alkalmazásra; enyhébben a birodalmi parasztvezér ellenőrt vagy kezelőt rendelhet ki. A rossz gazdálkodásnak vagy egyéni megbizhatatlanságnak ez a megtorlása pótolja az állami végrehajtást.

Az Erbhof osztatlanul öröklődik. A többi leszármazó még pénzben sem követelhet abból örökrészt, csupán eltartási

igénye áll fenn a törzsökössel szemben; örököl továbbá az egyéb vagyonból. A tekintetbe jövő törzsökösök körét és sorrendjét a törvény állapitja meg, és pedig csak különleges esetekre engedve eltérést. Az addigi törzsöröklési szokástól függ, hogy a legidősebb vagy legfiatalabb fiu-e a törzsökös; szokás hijján az utóbbi. A többi leszármazót teljeskoruságáig megilleti a megfelelő eltartás a birtokon és az, hogy korukra való tekintet nélkül, a birtok nagyságához képest, megfelelő hivatásra kiképzést, önállósulásuk, illetve férjhezmenetelük esetén pedig a birtok jövedelmének megfelelő összeget berendezkedésre kapjanak. Ez az igényük akkor is fennáll, ha mint telepesek, birtokhoz juthatnak. Ha pedig később hibájukon kivül inségbe jutnak, bármikor igényelhetik az eltartást a birtokon teljesitett megfelelő munka ellenében.

Az Erbhof elvileg elidegenithetetlen és megterhelhetetlen, csupán a felszereléshez tartozó vagyontárgyak felett lehet rendelkezni a rendes gazdálkodás keretében. Fontos ok alapján a törzsöröklési bíróság engedélyezheti az elidegenitést vagy megterhelést. De a jelzálog elvileg ki van zárva, ugyhogy az Erbhofok a jövőben már csak személyi hitelt vehetnek igénybe, amelynek a birtok hozamképessége, a paraszt egyénisége és a kikötésszerü felhasználás a biztositéka. A bérbeadás is a bíróság engedélyétől függ. Pénzkövetelés miatt sem az Erbhofot, sem a rajta levő termelvényeket nem lehet végrehajtás alá vonni, kivéve, amennyiben az utóbbiak nem a birtok tartozékai és nem szükségesek a család eltartásához a legközelebbi aratásig. Az örökösödési, az ingatlanszerzési és ingatlantartozéki adók alól mentesek. Ügyeiket háromfoku bíróság intézi, illetve ellenőrzi.

Az intézmény célját, szellemét és jelentőségét legjobban jellemzik az alábbi sorok.[4] „Az oszthatatlanság megakadályozza a birtoknak tulzott elaprózását örökösödés esetén. Ez által lehetővé válik huzamosabb időre az a rendszeres mezőgazdasági üzemvezetés, amely a sok, kis parcellára való szétporlódás mellett lehetetlen. Ez nagyon fontos a német föld lehető legokszerübb művelése érdekében. Az Erbhofra vonatkozó törvény kedvező hatásai természetesen már ma érezhetők, de számszerüleg nem foghatók meg.

Ugyanez áll a törvény más, nevezetesen a megterhelhetőségre és elidegenithetőségre vonatkozó intézkedéseiről. A tisztességes és szorgalmas paraszt az előbbi, valamint azon feltétlen védelem révén, melyben a végrehajtásokkal szemben részesül, abban a helyzetben van, hogy teljesen és fenntartás nélkül a termelésnek szentelheti magát. E védelem azonkivül

[4] *H. v. d. Decken*-nek dr. Szabó Miklóshoz intézett leveléből.

lényeges javulást jelent szociális helyzetében és lehetővé teszi számára, hogy kötelességeinek is, nevezetesen annak, hogy a német nép legfontosabb vérforrása legyen, eleget tehessen, mert hiába, nem lehet szem elől téveszteni, hogy a gazdasági bizonytalanság nagyon erősiti a gyermekáldás korlátozásának irányzatát.

Az elidegenithetetlenség hasonlóképpen az imént vázolt célokat szolgálja és biztositja a földdel szorosan összekapcsolt parasztcsaládok fennállását, amelyek azonkivül, hogy a nemzetnek táplálói és a fajnak fenntartói, egyuttal a hadsereg legszilárdabb támaszai is.

Az Erbhofra vonatkozó törvény kedvező hatásaival szemben egyeseknek aggályaik voltak. Igy azt gondolták, hogy a paraszt gyermekeinek számát most már nem fogja növelni, sőt ellenkezőleg, csökkenteni, mert idővel nem adhat nekik eleget életpályájuk megkezdéséhez, tekintve, hogy a törvény szerint csak egyetlen fiu örökölheti az egész üzemet. Ezek az aggodalmak, amennyire eddig megállapitható és amint várható is volt, a gyakorlatban alaptalanoknak bizonyultak. Mondották azt is, hogy igazságtalanság az egész üzemet egy fiunak adni, a többi fiu és lány megfelelő kárpótlása nélkül. Ez nézet dolga és számokkal vagy érvekkel nem vitatható. Én a magam személyében mindenesetre nagyon hive vagyok az intézménynek, valamint annak a felfogásnak, hogy ez semmiképpen sem igazságtalanság és semmiképpen sem okozhat társadalmi békétlenséget. Egyrészt a törzsökös a birtokot nem mint vagyont örökli, mert hiszen nem adhatja el, hanem csupán a haszonélvezeti jogot örökli, illetve, mint ez tudtommal a törvény magyarázatában kifejezésre is jut, azt a jogot és kötelességet, hogy a német földnek, mint a német népvagyon legértékesebb részének, azt a bizonyos darabját hűségesen, a népközösség szellemében kezelje. Magától értetődőleg emellett meg kell találnia saját személyes hasznát is, hiszen másként haladást és érdeklődést elképzelni nem lehet; ezzel a jövedelemmel jár az a kötelezettség is, hogy gyermekeit jól fölnevelje; ha pedig sikerül neki még tőkét is gyüjtenie, halála esetén ezt szabadon oszthatja szét a többi örökös között. A kiképzés, amelyet a paraszt a nem öröklő gyermekeknek lehetővé tesz, ezeket abba a helyzetbe hozza, hogy később maguk kereshessék meg eltartásukat. A magam személyében azon az álláspontón vagyok, hogy ezzel meg kell elégedniök. Aki derék ember és ezenkivül még jó iskolai kiképzést is kapott, a néhány 100 vagy 1000 márka örökség nélkül is megalapozhatja jövőjét. Aki semmirevaló, annak az egy-egy parasztmajorból jutó szokásos örökrész is vajmi keveset használna egész életére. Tehát egy-egy ilyen parasztnak gyermeke, nézetem szerint, sokkal kedvezőbb eshetőségekkel indul a boldogulás felé, mint a munkásé.

Én tehát nem látok itt semmi igazságtalanságot, annál kevésbé, mert a nem örökölő gyermekek gazdasági nehézségeik között bármikor menedéket találnak az apai birtokon.

Végül, és ezt nem szabad felejteni, a törvényt a közösség érdekében hozták és még ha egyes esetekben kiméletlenül hatna is (amit azonban, mint mondottam, nagyban és egészben tagadok), ezek a szépséghibák az áldásos hatással szemben semmit sem jelentenek."

Valóban oly mélyenjáró ujitást jelent ez a német intézmény a birtokrendben, hogy itélni felette csak egy nemzedéknyi idő mulva lehet, mikorra hatásai kibontakoztak. De bizonyos az, hogy keretében a föld már nem a haszonélvezők tulajdona, hanem a parasztrendé, vagyis a közösségé.

A hitbizományi intézmény demokratizálódása a ma uralkodó eszmevilág körében nem meglepő. De, mint nagyszámu és még hozzá a birtokos egyéniségét is megragadó kötött birtoknak a létesitése, igen erős beavatkozás a birtokrendbe és a következmények sokkal messzebbmenők, mintsem első pillanatban gondolnók. Amint a nagy, ugy a kis hitbizományokat is felügyelet alatt kell tartani és gondoskodni kell oly állami szervről, amely az elkerülhetetlen vagy közérdekü hitelmegterheléseket, elidegenitéseket vagy birtokelosztásokat engedélyezi. Néhány tucat nemesi hitbizománynál ezzel nem sok munka jár, de tizezrekre menő, nagyszámu paraszthitbizománynak ily természetü ügyeit ellátni hatalmas közigazgatási és birói munkatöbbletet jelent. Sőt arra is gondolni kell, hogy egyszerübb, minden jogi ismeret nélküli emberekről van szó, akiket nem lehet kizárólag képviseletre bizni ily természetü ügyes-bajos dolgaikban; viszont ha ők maguk jelennek meg az illetékes felügyeleti szerv előtt, ezzel csak fokozódik annak munkája, mert sokkal tovább tart, amig kiszedi belőlük a tényállást, vagy amig megmagyarázza nekik, miért helyes és igazságos a döntés. Nem szabad továbbá szem elől téveszteni, hogy a föld megkötése egyuttal hitelfedezeti alkalmasságának megvonását is jelenti. Ha jelentékeny területre terjednek ki a paraszthitbizományok, számukra a hitelnek uj szervezetéről és forrásairól kell gondoskodni, amelyek azon a helyzeten alapulnak, hogy a föld nem fedezet, mert szükség esetén nem árverezhető el többé. Még az ingó felszerelés is veszit fedezeti értékéből, ha nem szabad tulajdon a föld, amelyhez tartozik; méginkább, ha az is része a kötött vagyonnak — mint az Erbhof esetében is — és igy szintén nem lehet zálog. Már pedig a leltárnak a hitbizományi vagyonhoz való csatolása nélkül az a veszély fenyeget, hogy az örökhagyó azt a nem-törzsörökös leszármazókra hagyja. Igy tehát a reálhitel teljesen megszünik a mezőgazdaságnak ebben a részében és be kell rendez-

kedni a kizárólagos személyi hitelre. Németországban éppen ezért a hitelszövetkezetek gondoskodnak az Erbhofok tőkeellátásáról. Ez persze azt jelenti, hogy az államnak kell ehhez az aránylag sok kockázattal járó kihitelezéshez a tőkéről gondoskodnia. De még ennél is nehezebb kérdés, hogy a személyi hitelkeretek ezen kitágulásával kapcsolatban hol lehet megtalálni az adós jövőbeli fizetési készségére és képességére vonatkozó biztositékokat. Kizárólag egyetlenegyben: a kishitbizományosok rendi becsületének védelme alá kell helyezni a hitelező jogos követeléseit, és pedig ugy, hogy a rosszhiszemü adóst. földjétől megfosztva, a parasztrend kitaszitja magából. De ez feltételezi a parasztság rendi szervezetét, amint az Németországban tényleg fennáll; enélkül az Erbhof sem képzelhető. Ez ismét egyrészt lelki hajlamot tételez fel, másrészt pedig nem csekély hivatali szervezetet és költséget a rendi igazgatás céljaira.

Igy tehát a legkülönbözőbb oldalról jelentékeny költségforrásra bukkanunk a paraszthitbizomány általánossá válásával kapcsolatban. Hogy ezeket viseli-e a parasztosztály, vagy átháritja, az mellékes, anyagilag a nemzeti termelésnek kétségkivül improduktiv terhei, amelyek más szempontból lehetnek nagyon indokoltak és szükségesek, de csak amig nem fenyegetik felboritással a nemzetgazdaság egyensulyát.

Ellenben a termelés szinvonala tekintetében a paraszthitbizomány a nemesinél kevesebb nehézséggel jár, mert családi üzemben a tőke termelési szerepe háttérbe szorul és igy a tőkeszegénység következményei kevésbé veszélyesek. A kisbirtoknak azon a jellegén, hogy nem annyira járadékforrás, mint inkább munkaeszköz, a megkötés nem változtat és a család változtlanul arra törekszik, hogy az adott lehetőségek közt abba minél több munkát fektethessen. Akár a legidősebb, akár a legfiatalabb fiu örököl, a többi leszármazó számára az örökösével azonos életszinvonal biztositása nagy gondot nem okoz, tekintve, hogy életmód tekintetében egyik sincs elkényeztetve és valamennyi természetesnek tartja, hogy önállósitásakor kizárólag két keze munkájára támaszkodjék; hiszen ha örökölte volna az apai hányadot, ezen sem élhetne meg másként; de különben arra is van lehetőség, hogy a birtokon eltartás fejében tovább dolgozhassanak, mint családtagok, mindaddig, amig számukra az önállósulás lehetősége megnyilik. Erre az eltartásra az igényük, mint az Erbhof esetében is, minden eshetőségre fenntartható. Ennek is sokkal nagyobb a jelentősége itt, mint volna a nemesi hitbizomány esetében, mert hiszen itt az összes érdekeltek életszinvonala a létminimum közelében mozog és igy az eltartás is nyujtja körülbelül ugyanazt a megélhetést, amelyhez ezek az emberek hozzászoktak.

IV. Az egyenletesebb birtokmegoszlás.

Noha a birtokmegoszlás kérdése ugyszólván már a század eleje óta nyomasztólag nehezedik közéletünkre és igy lett volna elegendő idő az összes vonatkozások alapos tisztázására, még mindig sok az elfogultság körülötte, és pedig ugy a sürgetők, mint az ellenzők részéről. Ez annál meglepőbb, mert általánosságban a családi és a nagyüzem kérdését az agrárpolitika és az üzemtan eldöntötte már, ugyhogy vitatkozni csak legfeljebb arról lehet, mennyiben érvényesek tételeik a mi viszonyainkra nézve.

Mindenekelőtt általános érvényü tétel, melyet *Aereboe* is hangsulyoz,[5] hogy a birtokmegoszlás mindenütt történeti képződmény, amely a legkülönbözőbb tényezők hatása alatt szervesen fejlődött ki és adott időpontot véve is a legelevenebb kapcsolatban áll a nemzeti életnek ugyszólván minden ágazatával. Ezt kiemeli *Ashby* is fejtegetéseiben, melyekre fentebb már utaltunk. Ami pedig történetileg kifejlődött szerves képződmény, azon kockázat nélkül csak a nemzettest többi szerveire kiható következmények leggondosabb mérlegelése mellett szabad gyökeresen változtatni. Arról lehet szó, hogy az átalakulás üteme mérsékeltebb vagy gyorsab legyen-e, de az általános és gyökeres változtatás mindenesetre kihatásaiban felér egy politikai forradalommal.

Általános érvényü tétel továbbá, hogy a helyes birtokmegoszlásnak feltétlen, azaz minden országra és minden időkre nézve érvényes mértéke nincs. Szem előtt kell tartani ezt nemcsak nemzetközi összehasonlitásban, hanem akkor is, ha, birtokpolitikai programokat hirdetve, más országok példájára hivatkozunk. Mindig az összes társadalmi és müveltségi viszonyokat kell mérlegelni, mielőtt a nagyságcsoportok megfelelő aránya és azokon belül a legmegfelelőbb üzemnagyságok tekintetében állást foglalunk. Sok függ a természeti viszonyoktól. Aszerint, hogy a föld felszine sik vagy domborulatokkal van tele, vagy hogy a talaj összefüggő felületekben, vagy termékenytelen területekkel megszakitva található-e, változnak a kilátások a nagy- vagy a kisüzem javára. De beleszól az éghajlat és a talaj minősége is, mert aszerint, hogy a kül- vagy a belterjes mivelésnek kedveznek-e inkább, érvényesülnek nagyobb mértékben a nagy-, illetve a kisüzem előnyei. Az általános gazdasági viszonyok hatása szintén a legkülönbözőbb lehet. Minél magasab a munkabér, annál nagyobbnak kell lennie a kisüzemnek, hogy a munkáséval egyenlő életszinvonalat tegyen lehetővé és igy a kockázatmentes bérrel szemben az önállóságot kivánatosnak tüntesse fel. Minél lassabban követi a mező-

[5] Landwirtschaftliche Betriebslehre 527. oldal.

gazdasági bérek emelkedése az ipariakét, annál tovább kell dolgoznia a mezőgazdasági munkásnak, hogy önállósitásához elegendő tőkét gyüjtsön össze. A mezőgazdasági és ipari cikkeknek az előbbiek szempontjából kedvezőtlen árviszonylata, továbbá tőkeszegénység az extenziv fejlődés irányában és a kisüzemképződéssel szemben hatnak. Rendkivül fontos az általános müveltségi szinvonal és azon belül az egyes agrárrétegek szakismereteinek foka, mert kevés oly döntő tényezője van a versenyképességnek, mint az üzem vezetőjének rátermettsége és hozzáértése.

Igy tehát a viszonyokhoz képest országonkint különböző a legkedvezőbb birtokmegoszlás és különbözők a lehetőségek, valamint a legcélszerübb eljárások annak megváltoztatására. A nagyüzemek jogosultságát — megfelelő határok közt — általában tagadni nem lehet. Ez az álláspontja nemcsak *Aereboenak*, hanem *Laurnak* is,[6] akinek pedig egész üzemtani szemlélete köztudomásulag a svájci parasztbirtokon és agrárdemokrácián épül fel. Mindkét nagyságcsoportnak vannak előnyei és hátrányai; az emlitett két iró részletesen elemzi ezeket, de a magyar irodalomban is *Mattyasovszky*.[7] Az utóbbi évtizedekben ugy a viszonyok, mint a társadalompolitikai szemlélet a kisbirtok előtérbenyomulásának kedveztek. De ellenkező irányzat is érvényesült, bár csak kivételesen. Igy megállapitható, hogy a legutóbbi gazdasági válság ideje alatt Kanadában az egy-egy birtokra eső területátlag növekedett, Amerikában pedig megfigyelték, hogy a mechanizálódás helyenkint a gépet teszi az üzem tengelyévé és a földterület elérni törekszik az ennek megfelelő okszerü nagyságot mindenütt, ahol annál kisebb. Ahol és amig azonban a mezőgazdaság elsősorban szerves folyamatokon felépülő és sokoldalu termelést folytató üzemekből áll, gazdasági szempontból is kétségtelen a kisüzem előnye, mégpedig főként a közvetlen érdekeltségnél fogva, mely a munka gondos és lelkiismeretes elvégzésére a legtökéletesebb bérrendszernél és a legszigorubb fegyelemnél is inkább ösztönöz, továbbá annál fogva, mert a családi munkaerőket jobban ki tudja használni, mint a nagyüzem a bérmunkásokat és fél- vagy negyed munkaerővel: gyermekekkel, aggokkal elvégeztetni sok mindent, amihez a nagyüzem kénytelen teljes bérü munkást állitani. Ismételjük, a családi üzem összes előnyeit felsorolni nem célunk, de hangsulyozni kellett, hogy azok főként a munka oldalán találhatók. Ezzel szemben a nagyüzemé elsősorban a tőke jobb kihasználásával kapcsolatban jelentkezik. Ha a piaci kapcsolatokra is tekintettel vagyunk, akkor, kedvezőbb beszerzési és értékesitési le-

[6] Wirtschaftslehre des Landbaues 122. oldal.
[7] A földmivelés közgazdaságtana 151—176. oldal.

hetőségeinél fogva, a nagyüzem eggyel több előnyt mutathat fel, kivéve, ha a kisüzemeknek magasszinvonalu szövetkezeti szervezet áll rendelkezésre.

A ma uralkodó korszellem mellett azonban lehetetlen a két birtoktipust tisztán gazdasági mérlegelés alapján szembeállitani. Századunknak mindinkább kibontakozó vezéreszméje a nemzeti gondolat, mégpedig erősen telitve a társadalmi igazság követelményeivel. Ebből a szempontból az egyenletesebb birtokmegoszlás követelménye egyrészt a vagyon- és jövedelmi különbségek kiegyenlitésére, másrészt a nemzet faji erőforrásainak biztositására irányul. Az egyik érv tehát ugy szól, hogy igazságtalanság egyesek kezén óriási birtokokat hagyni, amikor a földet mivelők ezreinek nincs birtokuk; a másik pedig, hogy a nemzet annál erősebb, minél több oly tagja van, akinek önállósága a földben gyökerezik. Ma ezek és nem a gazdasági meggondolások a döntők. Ezt azért kell hangsulyozni, mert a birtokmegoszlás körüli viták középpontjában nálunk még mindig az a kérdés áll, hogy melyik birtoktipus termel többet; vagyis mindkét oldalon a gazdasági mérlegelésben keresik a döntő érvet.

Statisztikai fejtegetésekkel[8] ez utóbbi vonatkozásokat igyekeztünk alaposan megvizsgálni. Megállapitható, hogy a kisüzem a nagynál nálunk aligha intenzivebb munka tekintetében. Erre egyébként rávilágithat az OMGE számtartás-statisztikájának az az adata,[9] mely szerint a kat. holdankinti munkateljesitmény a két üzemnagyságcsoportban 27.93, illetve 30.10 redukált munkanap évenkint; a különbség a kisüzem javára csak 8%. Ennek következtében a kisbirtok területegységére több jövedelem legfeljebb a vagyonjáradék egyenletesebb eloszlása folytán juthat, feltéve, hogy a területegységre azonos mennyiségü dolgozó vagyon esik; ami az utóbbit illeti, megállapitottuk, hogy a kisbirtok területegységére a nagyobb állatállomány folytán több tőke, továbbá a szántó nagyobb aránya miatt nagyobb földvagyon jut ugyan, de az egyéb tőkeelemek tekintetében valószinüleg a nagyüzem van előnyben. Megállapitottuk azt is, hogy a kisüzemek a növénytermelés nyershozama tekintetében lényegesen mögötte, az állatállomány nagysága és hozama tekintetében fölötte állnak a nagyüzemeknek; ami az állatállomány és az állati termékek minőségét és értékét illeti, ezek tekintetében a kisüzem fölénye legalább is kétes. E megállapitásokat egyaránt igazolják ugy a Statisztikai Évkönyveknek egész mezőgazdaságunkra, mint az OMGE számtartási statisztikájának egy ki-

[8] Lásd Fejezetek az agrárstatisztika köréből, Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléje 1938. okt.—dec. számából.

[9] Mezőgazdaságunk üzemi eredményei 1932—1936. 55. oldal.

sebb csoport üzemre vonatkozó adatai. Mindössze az az eltérés mutatkozik, hogy az OMGE adatai szerint a különbség a kisüzemek hátrányára csekélyebb, igy pl. a növénytermelés hozama tekintetében 20%, mig a Statisztikai Évkönyvek adatai szerint nagy átlagban 30%. Ez azonban érthető, tekintve, hogy számtartási adatszolgáltatásra csakis a jobb kisgazdaságok kaphatók. Tehát az átlagos kisüzemek helyzetét kedvezőtlenebbnek kell feltételeznünk annál, amely a számtartásstatisztika adataiból kitünik.

Rendkivül nehéz annak megállapitása, hogy a magasabb holdankénti állattartási nyershozam kiegyenliti-e a kisüzemekben a kisebb növénytermelési hozamot. Éppen ezért a nagyobb arányu birtokpolitikai müveletek strukturális következményeinek vizsgálatánál két eshetőséget kell feltételeznünk. Az egyik az, hogy ez a kiegyenlitődés tényleg megtörténik; erre persze csak abban az esetben számithatunk, ha azt is feltételezzük, hogy az ujonnan keletkező kisüzemek elérik a számtartási statisztikához adatokat szolgáltató, tehát az átlagosnál jobban gazdálkodóknak szinvonalát. A második eshetőség, hogy a kiegyenlitődés nem történik meg; a fentiek alapján ezt kell valószinübbnek tartanunk, legfeljebb azt remélhetjük, hogy a növénytermelés hozamának kieső része bizonyos hányad erejéig megtérül az állattartás hozamtöbblete révén.

Ha az első eshetőséget tételezzük fel, szinte önkéntelenül adódik a következtetés, hogy kevesebb növényi és több állati termék kerül a piacra, mégpedig annál inkább, minél nagyobb terület cserél gazdát. A számtartásstatisztikai adatok alapján az eltolódás mérvét számszerüleg is felbecsülhetjük. Ha a holdankénti nyershozam összegéből levonjuk a réti, kerti, szőlő- és gyümölcstermelés holdankénti hozamának értékét és a különbözetet megszorozzuk az itt szereplő nagyüzemek egész területével, megkapjuk e nagyüzemek szántóföldi termelésének összes hozamát. Ha ezt az összeget elosztjuk ezen birtokok nem egész, hanem szántóföldi területének holdszámával, akkor megközelitettük azok holdankénti szántóföldi termelésének nyershozamát. Az eredmény 134 pengő és ennek 30%-a, vagyis holdanként 40 pengő, 500.000 holdon 20,000.000 pengő értékü növényi termék helyett jelennék meg ugyanannyi értékü állati termék a piacon.

Arra, hogy az egész állattartási hozamtöbbletet felveszi az uj birtokosok többletfogyasztása ugyanezen termékekből, számitani nem lehet és igy a nagyobb piaci kinálatra fel kell készülni. Tehát két eshetőség további fejleményeit kisérhetjük végig. Az egyik, hogy az állati termékekben mutatkozó nagyobb kinálat a belső piacon marad. Ennek előbb-utóbb beálló következménye lenne eltolódás a növényi és állati termékek egymáshoz viszonyitott árában az utóbbiak rovására

Mivel pedig a kisüzemek sajátlagos termékeiről van szó, az eltolódás azok versenyképességét csökkentené és ezzel a végrehajtott birtokpolitikai műveletekkel szemben ható erőtényezőket hozna működésbe.

Ennek egyik megelőzési módja lehetne a belső piac felvevőképességének megfelelő arányu fokozása. Mivel az állati termékek általában drágábbak és éppen ezért nálunk a tömegek fogyasztásában kisebb helyet foglalnak el, mint a növényiek, a kereslet és kinálat kiegyenlitésének további előfeltételei volnának egyrészt a jövedelmi viszonyok javulása, másrészt a fogyasztói izlés változása.

A nagyob kinálat levezetésének másik módja az állati termékek fokozott kivitele lehet. Könnyü belátni, hogy ez sem lesz könnyü. Legfőbb kiviteli piacaink kereskedelempolitikájában leplezetlenül érvényesül a törekvés, hogy a mi mezőgazdaságunk intenziv termékeinek bevitelét lehetőleg korlátozzák és fokozatosan megszüntessék. Ez könnyen érthető, mert ez részükről éppen olyan kisbirtokvédő gazdaságpolitika, amilyen kisbirtokerősitő intézkedésekre lesz szükség nálunk is, ha ezekre tolódik át a mezőgazdasági termelés sulypontja és ha közöttük tizezrével keletkeznek olyanok, amelyek a kezdet nehézségeivel küzdenek. Itt tehát ujabb kereskedelempolitikai ütközőpontjaink keletkeznek. Valóban merészség volna ezeknek a nehézségeknek a megoldására nézve már most általános érvényü javaslatokat adni, hiszen tudjuk, hogy a külkereskedelmi tárgyalások rengeteg szempont egybevetésével folyó pozicióharcok.

A másik eshetőség az, hogy a növénytermelésben keletkező hiányt az állattenyésztés, legalább is átmenetileg, nem lesz képes pótolni. A kieső hozamrész az iménti számitás szerint holdankint 40 pengőre tehető, ami pl. 500.000 holdon 20 millió volna összesen; ezen az alapon számitva, szántóföldi termelésünk összes értékének (1936-ban 1.38 milliárd pengő) körülbelül 1.5%-a, a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájáruláshoz (Matolcsy—Varga számitása szerint 1934—35-ben 1.16 milliárd) viszonyitva szintén körülbelül 2%, a mezőgazdasági termelés forgalomba került részéhez (az emlitett szerzők számitása szerint ugyanazon évben 705.8 millió pengő) viszonyitva pedig mintegy 3%. Ha tehát feltételezzük, hogy a földbirtokpolitika által előidézett hozamkülönbözet teljes egészében a piacra kerülő résznél fog jelentkezni, a mezőgazdaságnak a maga összességében pénzbevétele legfeljebb annyival fog csökkenni, mint az agrárollónak hátrányára való 3 pontos eltolódás esetén. Ami az egész nemzeti gazdaság kárát illeti, ezt jellemezhetjük a fenti hozamkiesésnek a mezőgazdasági kivitel értékéhez való viszonyitásával; miután ez 1936-ban kerekszámban 350 millió volt és ennek a 20 millió 6%-a, a

veszteség annyit jelent, mintha a kiviteli árolló 4 ponttal csökkenne terhünkre.

Akárhogy számitjuk is a várható terméscsökkenés értékét, az semmiesetre sem mutatkozik katasztrofálisnak, legalább is amig észszerü határok közt maradnak a birtokpolitikai müveletek. Ily zökkenőket már kibirtunk és különben is, a jelenlegi kötött gazdálkodás számos más pontján jelentkezik hasonló, vagy még nagyobb összegü szociális költség.

A munkakeresletre vonatkozó hatást is felbecsülhetjük. Az OMGE számtartásstatisztikája szerint a nagyüzemekben egy holdra esik 27 redukált munkanap. Ez ugyan oly területre vonatkozik, amely a legelőt is felöleli; de ez figyelmen kivül maradhat, miután ugyanaz a terület kertet és szőlőt is foglal magában. Ugy, hogy a munkafelvevőképesség tekintetében középütt álló szántó és rét átlagának elfogadhatunk — megint pesszimisztikusan számitva — 25 munkanapot. 500.000 holdon ez 1,250.000 munkanap, amit a Matolcsy-féle 66%-os foglalkoztatottsági arányszám alapján évi 200 munkanappal osztva, azt találjuk, hogy 6250 munkás évi munkaerejét érintené a tervbevett arányu művelet. Ha feltételezzük, hogy egy-egy telepesnek átlag 10 hold jut, összesen 5000 munkás, illetve béres válhatna önállóvá és csak 1250-nek az elhelyezése volna gond. Feltehető azonban, hogy a területet leadó nagybirtokosok a megváltási összeget legalább részben az intenzitás fokozására használják, amivel kapcsolatban valamivel több munkást is foglalkoztathatnának, ugyhogy ezáltal az 1250 munkásnak egy része a helyén is maradhatna.

Elméletileg, mint láttuk,[10] a kisüzem több munkát vesz fel, amiből az következnék, hogy azonos földterület kisbirtokosok tulajdonában több embert foglalkoztat, mint nagybirtokosokéban. Erre épitik azt az érvelést, hogy földreformra már csak a mezőgazdasági munkanélküliség enyhitése miatt is szükség van. Gyakorlatilag Magyarországon erre számitani nem szabad, éppen azért, mert a jelek szerint a kisüzemek nem lényegesen intenzivebbek munka tekintetében. Bizonyos számu munkás tehát valószinüleg feleslegessé válna. Ebből következik, hogy a belterjesség előmozditása[11] nagyarányu telepités esetén fokozott jelentőségüvé válik.

Tehát a feltételezett keretek közt végrehajtott telepités — mindig feltételezve a helyes végrehajtást — bár zökkenőkkel járna, nem jelentené a nemzeti termelésnek elviselhetetlen megrázkódtatását. Mégis érdemes végigkisérni, hogy a nyershozam csökkenése mily irányokban gyürüzhet tovább a nem-

[10] Lásd fentebb emlitett Fejezetek c. tanulmányomnak a Magyar Gazdák Szemléje 1938. nov. számában megjelent részét.

[11] U. a. okt. száma.

zetgazdaságban. Jelentékeny része az egész hozamnak egyáltalában nem kerül piaci forgalomba, mert az üzemben, illetve a termelők saját háztartásában kerül felhasználásra; Matolcsy—Varga számitásai szerint a saját fogyasztást és felhasználást az egész hozam 40%-ára becsülhetjük. A másik rész, tehát körülbelül az összhozam 60%-a piacra kerül, vagyis mint piaci teljesitmény (Marktleistung) jelentkezik. E két részt külön megvizsgálhatjuk.

A hozamnak a mezőgazdaságon belül maradó részében mindenesetre érezhető eltolódás következnék be a jövedelemszerinti rétegeződésben, amennyiben a nagybirtokosok jövedelmének földjáradékszerü része és az általuk a mezőgazdasági munkásság részére kifizetett összegek, ugyszintén a munkásságnak összegezett munkabérkeresete csökkenne, ezzel szemben a kisbirtokosokra eső vagyonjáradék és munkakereset emelkednék. Az eltolódás a nagybirtokososztályt fájdalmasan érintené; ez azonban enyhithető egyrészt azáltal, ha az elvesztett földért megfelelően kifizetett és gyümölcsöztethető téritést kap, továbbá, ha felismeri az idők parancsát, amely éppen a földreformra való tekintettel is, de a saját létjogosultságuknak a jövőre való megalapozása érdekében is azt kivánja tőlük, hogy szántó- és rétterületük csökkenését a belterjesség elmélyitésével egyensulyozzák ki. A nemzeti jövedelem megoszlásában mutatkozó egyenlőtlenségek enyhitése ma már nemcsak a mindinkább érezhető szociális kényszer, hanem amiatt sem halasztható, mert az alsóbb rétegeknek jelenlegi alacsony szinvonala feltétlenül károsan hat a nemzeti erő és művelődés fejlődésére. Azokból ered elsősorban a tömegek közömbössége a nemzet nagy kérdései iránt, politikai érettségük ki nem elégitő foka, a társadalmi béke állandó veszélyeztetettsége és a mezőgazdaság ipari felfevőképességének ki nem elégitő volta.

Egyesek szerint helyesebb volna a mezőgazdaságon belül csakugyan kivánatos igazságosabb jövedelemeloszlást a birtokviszonyok megváltoztatása nélkül olymódon előidézni, hogy az egész vonalon magasabb munkabéreket vezetünk be. Ezáltal ugyanis elkerülhetővé lenne a hozam csökkenése. Mások viszont tiltakoznak ez ellen, arra való hivatkozással, hogy a mezőgazdaság ugyis állandóan a jövedelmezőséghiány határán jár és kötelező munkabéremelés esetén nem volna jövedelmező.

A kötött gazdálkodás nemzeti szempontból azt jelenti, hogy a gazdasági életet a nemzet összhangzatos fejlődésének a szolgálatába állitjuk. Ennek gazdaságpolitikai főkövetkezménye, hogy a termelékenység fokozása helyett a jövedelemmegoszlás kiegyenlitése kerül az előtérbe. Mivel az állam a gazda-

sági élet forgalmi jellegét a vállalkozás lehető kimélése miatt, amennyire lehet, fenn akarja tartani, igyekszik beavatkozását — az adóktól eltekintve — az áralakulásra korlátozni, bár sokszor kénytelen ezen tulmenőleg a termelésbe is belenyulni. De még ha ennyire nem is megy, csupán az árak területén marad, akkor is érezhető mértékben hat módositólag a gazdasági élet összes alapjelenségeire. Ez egyébként nem meglepő, tekintve, hogy a forgalmi gazdaság tengelyében éppen az árak állnak.

A szabad gazdaságban, ahogyan azt a klasszikus gazdaságelmélet leirja, a költség jelenti az alsó árhatárt. Ez érthető, amig a vállalkozónak önmagának kell gondoskodnia arról, hogy az őt megillető jövedelemhez jusson. Ha ellenben az állam az árszabályozás körében bizonyos méltányos nyereséget elismer, akkor azt a vállalkozó számára oly esetben is biztositania kell, amikor a költségek az ő intézkedése folytán emelkednek. Enélkül a gazdaságpolitika nem következetes és a legnagyobb visszásságokat idézheti elő.

Ezek a meggondolások elejét vehetik a munkaadóknak a béremeléssel vagy szociális terhekkel szemben fennálló aggályainak. Más kérdés, hogy ki viseli végeredményben a béremelés terhét. Egyébként az sincs kizárva, hogy a munkástömegek megnövekedett vásárlóereje és a gazdasági élet elevenebb körforgása következtében a nemzeti gazdaság termelékenysége emelkedik, ami egyensulyozza a magasabb munkabérekből eredő terhet. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a munka is termelési tényező és hogy termelékenysége a munkás fizikai erejével, valamint kedélyállapotával is emelkedik vagy csökken. Márpedig ki tagadná, hogy ezek párhuzamos összefüggésben állnak a bérekkel?

Tisztán anyagi szempontból tehát elképzelhető, hogy munkabéremeléssel ugyanazt az eredményt lehet elérni, mint a birtokmegoszlás javitásával. De a kérdést nem lehet csupán ebből a materialisztikus szemszögből nézni. Minél mélyebben megyünk bele a kötött gazdálkodásba és az ennek megfelelő politikai és társadalmi rendszerbe, annál inkább van szükség annak a néprétegnek a megerősitésére és növelésére, amely gazdálkodásmódjánál, gondolkozásánál és gazdaságtörténeti hagyományainál (faluközösség!) fogva szerencsésen egyesiti az önállósághoz és függetlenséghez való ragaszkodást az együttműködési készséggel és amely leginkább érzi a teljes gazdasági szabadság romboló hatását, valamint a magasabb érdekek által megkivánt kötöttségek szükséges voltát. Ezeknek az egyéneknek: az önálló gazdáknak a számát kell szaporitani; erről van szó, nem pedig csupán a mezőgazdasági tömegek gyomráról.

Még mindig a mezőgazdaság körén belül maradva a

nagyarányu telepités továbbgyürüző következményeinek tanulmányozásában, megállapithatjuk továbbá, hogy a fentebb vázolt jövedelemeltolódás következtében egyuttal a mezőgazdaság saját fogyasztása is növekszik. Az emelkedés nemcsak abszolute áll be, hanem viszonylagosan is, tekintve, hogy a kisbirtokos valószinüleg többet fogyaszt a saját termelvényeiből, mint a munkás szükreszabott bérkeresményéből.

A hozam másik része a piacra kerül, éspedig különböző csatornákon. Az egyik a közteher, mert hiszen az adókat a piaci pénzjövedelemből kell fizetni. Gyakran találkozunk azzal az állitással, hogy a kisüzemek több adót fizetnek. Az OMGE többször emlitett munkálatának adatai ezt nem igazolják. Ezek szerint ugyanis a kat. holdanként fizetett adó volt pengőben:

	1932—4	1935	1936
a nagyüzemekben . . .	11.38	10.89	11.15
a kisüzemekben	12.19	11.24	9.82

A három év átlaga majdnem azonos összeget ad ki. Feltünő, hogy az inkább válságos 1932—35. években a kisüzemek adóterhe magasabb volt, az aránylag kedvező utolsóban pedig alacsonyabb. Lehet, hogy azért, mert a nagyobb üzemek inkább tudtak fizetési halasztást kieszközölni maguknak a válság idején. De ha az adóknak nem összegét, hanem a nemzetgazdasági jövedelemhez való részarányát tekintjük, azt látjuk, hogy az a kisüzemeknél 7.8, a nagyoknál 10%, amiből az következnék, hogy a nagyüzemek a hozamnak nagyobb részét szolgáltatják be az államnak. Ám ha nem is vonnók kétségbe, hogy a kisüzem holdanként magasabb összeget fizet, ezzel szemben azt sem téveszthetjük szem elől, hogy vele kapcsolatban az adók kivetésének és beszedésének költségei is nagyobbak. Mivel a fentebb kimutatott holdankénti adóösszegek különbözete 1932—36 átlagában a kisüzem javára 10%nál kisebb, nem tulzás az állitás, hogy amennyivel többet fizet a kisüzem, annyival meg is drágitja az adóigazgatást.

Sokan aggódnak amiatt, hogy az uj kisbirtokosok, legalább átmenetileg, semmi vagy kevesebb adót fizetnének és ezzel az állam bevételei csökkennének. Tekintve, hogy a fenti adatok szerint a holdankénti közterhet legfeljebb 11 pengőre tehetjük, 500.000 holdon ennek teljes kiesése 5.5 millió pengő hiányt jelentene. De semmi szükség nincs arra, hogy ennek az adóösszegnek teljes elmaradásával számoljunk. A számtartás-statisztikai adatok szerint a fenti 11 pengő 94.89 pengő mezőgazdasági jövedelem 10%-ának felel meg. Ha az uj birtokosoknál kezdetben csekélyebb jövedelmet veszünk is alapul, ahhoz viszonyitva a 10%-os adóteher nem volna elviselhetet-

len számukra és annak elengedése nem is volna célszerü, nehogy teljesen üvegházi palántákká váljanak. Ilymódon holdanként legfeljebb 1—2 pengővel, 500.000 holdon pedig ½—1 millióval csökkenne az adóbevétel.

A közteherviselésnek személyi része a katonai kötelezettség teljesitése. Nem lehet vitás, hogy egészséges kisgazdaréteg kiválóbb ujoncanyagot képes állitani, mint akár a legegészségesebb munkásréteg.

A nemzetgazdasági teljesitmény másik ága a kamatteher, illetve a mezőgazdaság részvétele a nemzeti tőke gyümölcsöztetésében. Az uj birtokosok piaci jövedelméből ez valószinüleg a jelenleginél lényegesen többet fog igénybe venni, tekintve, hogy hitelmüveletekre mindenképpen szükség lesz.

A piaci teljesitmény harmadik és fő része a vásárlóerő, amellyel a mezőgazdaság megszerzi a szükséges, de általa nem termelt — részben termelési, részben fogyasztási — javakat és szolgáltatásokat. Tekintve, hogy a sajátfogyasztás és a kamatteher emelkedni fog, az adóteher pedig legjobb esetben változatlan marad, a hozadékcsökkenés valószinüleg elsősorban a vásárlóerőre fogja éreztetni hatását. Hogy ezt a következményt a mezőgazdaság, vagy más foglalkozási ágak viselik-e inkább, az árviszonyoktól, vagyis az agrárolló alakulásától függ. Amily mértékben a mezőgazdaság előnyére alakul ez utóbbi, abban az arányban tolódik át a teher a többi foglalkozási ágra, vagyis marad a mezőgazdaság reáljövedelme változatlan annak ellenére, hogy a nemzeti termeléshez kevesebbel járul hozzá; ugyanabban a mértékben csökken továbbá a többi foglalkozási ágnak, elsősorban az ipar javakban mért részesedése a nemzeti jövedelemből. Hogy ez utóbbi körben a munkajövedelem vagy vagyonjáradék érzi-e a hatást elsősorban, a helyes gazdaság- és társadalompolitikától függ.

Az átháritás kérdése csupán a foglalkozási ágak közti megoszlás szempontjából fontos. Nemzetgazdasági sikon az a lényeges, hogy a piacra kerülő javak mennyiségében a fentebbiek szerint várható csökkenés hol hiányoznék: a belső fogyasztásban, vagy a kivitelben. Válaszolni erre ma alig lehet. Amennyiben mégis a dolog alakulására gazdaságpolitikai eszközökkel befolyást lehet gyakorolni, mindenesetre lehetőleg a belső fogyasztást kell kimélni. Itt is utalni kell ugyanis arra, hogy a kivitelnek egy része a nemzetgazdaság szempontjából rossz üzlet, mert ráfizetéssel jár, továbbá arra, hogy a nemzetnek még sok rétege nem érte el a fogyasztásnak kivánatos mértékét az elsőrendü szükségleti cikkekből sem. Ennek a helyzetnek a megjavitása persze ismét az életszinvonalban mutatkozó különbségek kiegyenlitésével, vagyis a

jövedelmek nagyságcsoportjaiban beálló eltolódással járna. Tegyük fel tehát, hogy a hozamcsökkenés következményeit tulnyomó részben a kivitel viselné. Ennek egyik következménye lenne, hogy kevesebb külföldi árut volna kénytelen az ország vásárolni, ami bizonyos mértékben javára szolgálna a belföldi iparfejlesztésnek és a népsürüségi tulterhelés enyhitésének. Nem szabad természetesen a kivitel csökkenésének megnehezitenie a fontos iparágak számára szükséges nyersanyagok és egyéb termelési cikkek behozatalát.

Amint láthatjuk, az amugy sem elviselhetetlen hozamkiesés hatásait gazdaságpolitikai eszközökkel lényegesen enyhiteni lehet. Az etekintetben fentebb felállitott követelményeket persze sokkal nehezebb a gyakorlatban végrehajtani, mint papirra vetni. Közgazdasági rendszerünk szövevényes volta folytán az összes hatások megbizható áttekintése szinte meghaladja az emberi elme képességeit. Emellett a leghelyesebb tervet is gyakran módositani kell a közéletben fennálló erőviszonyokhoz képest, ami sok esetben megakadályozza az egyébként a közérdek által szentesitett és céltudatos gazdaságpolitika érvényesülését.

Ámde ha egyszer akár a nemzeti közérdek parancsának, akár társadalmi nyomásnak engedve, nagyobb és gyorsabb telepitést szükségesnek tartunk, akkor figyelembe kell vennünk, hogy a fentebbi, a hatásokat enyhitő, vagy kiegyenlitő gazdaságpolitikai műveleteket könnyebb ma a viszonylag kötött gazdálkodás korában végrehajtani, mint a viszonylag szabad gazdasági rendszerben. Lehetetlen örökké a mai birtokmegoszlással maradni Európa közepén. Ha az operáció elkerülhetetlen, jobb ma elvégezni, mint máskor.

De a fentebbiekből azt a következtetést is le kell vonni, hogy a birtokmegoszlás megváltoztatásának vannak bizonyos határai, amelyeken tullépve, a következményeket már nem lehet kiheverni. Elsősorban pedig nem szabad egyszerre akkora kiesést előidézni a mezőgazdasági termelés összhozamában, melynek hatása az adóerőre és a vásárlóerőre az elviselhetőnél nagyobb.

V. A bérleti telepités és egyéb részletkérdések.

A statisztikai vizsgálatok, ha elfogulatlanok és szakszerüek, minden kétséget kizárólag bizonyitják, hogy nagybirtoknak kicsikké való alakitása, kivételes esetektől eltekintve, nálunk áldozatokkal jár a hozam tekintetében. Az előző fejtegetések azonban megnyugtatólag hatnak abban a tekintetben, hogy a birtokmegoszlásnak észszerü keretek közt maradó kiegyenlitése nem okozhat katasztrofális zökkenést a termelésben, sőt olyat sem, amely akár átmenetileg elviselhe-

tetlen lenne. Ebben a tekintetben a helyzet kétségkivül változott a legutóbbi években. A nemzeti összetartás és társadalmi igazság gondolata oly erővel nyomult előre, hogy sok mindenbe belenyugszanak azok is, akiknek áldozatokat kell hozniok és igy nem kell attól tartani, hogy a nagy átalakulásnak a termelésre irányuló kedvezőtlen hatását végsőkig kiélesedett belpolitikai vagy társadalmi ellentétek végzetessé fokozzák. Az elmult évek továbbá időt adtak arra is, hogy a kötött gazdálkodás rendszere az első kisérletezésen tuljusson és hogy ugy a magángazdasági, mint a közgazdasági szervezet a változott viszonyoknak és uj feladatoknak megfelelő gyakorlatot megszerezze. Ezen az alapon remélhető, hogy a vagyon- és a jövedelemmegoszlásban történő ily mély beavatkozás az elkerülhetetlennél több zaklatással és igazságtalansággal nem fog járni. A gazdasági szakoktatás örvendetes fejlődése ugyancsak egyik nagy akadály fokozatos elháritását jelenti. A konjunkturaváltozás pedig leszereli azoknak az érveit, akik gazdasági válság idején időszerütlennek tartottak nagyarányu szervezeti változásokat.

Mindezek érthetővé teszik, hogy a népi birtokpolitika elhalaszthatatlansága mellett foglalnak ma állást sokan azok közül is, akik eddig inkább aggályaikat szerették hangoztatni és ennek annál nagyobb a jelentősége, mert igy remélhető, hogy a komoly végrehajtás már nem válhat célzatosság és jelszavak érvényesülési terévé, hanem a szószólók közül előtérbe kerülnek azok, akik a kérdéseket az ügy nagy nemzeti jelentőségéhez méltó józansággal és lelkiismeretességgel kezelik.

Természetesen eleve el kell utasitani minden olyan álláspontot, amely valamely birtokmaximum követelésével kezdi. Ez mechanikus birtokpolitika lenne, amelynek végzetes hatásait talán sürgetői sem képesek áttekinteni. A nagybirtoknak nálunk még hosszu időn át fenn fog maradni nemcsak létjogosultsága, hanem nélkülözhetetlensége is; ezenkivül pedig a közgazdaságnak és az alsóbb agrárrétegeknek birtokpolitikai felvevőképessége is aránylag korlátozott. Márpedig éppen a népi politika követelménye, hogy ezekre a szempontokra tekintettel legyünk. Aki ebben kételkedik, az forduljon *Laur*nak, a svájci parasztdemokrácia öntudatraébresztőjének és vezérének, a világszerte elismert agrárpolitikai szaktekintélynek fejtegetéseihez. Az őáltala hangoztatott figyelmeztetések talán azt is gondolkodóba fogják ejteni.

Helytelen továbbá a tervezgetések előterébe azt a kérdést helyezni, mekkora területen kell megkezdeni a reformot. Nemcsak az eredményes végrehajtás, de az agrártömegekre gyakorolt megnyugtató hatás is nem ettől függ elsősorban, hanem az állami elhatározás komolyságától, az eszközöknek

a nemzet eziránvu teherbiróképességének határáig menő rendelkezésre bocsátásától és a kellő intézményes biztositékoktól atekintetben, hogy a birtokmegoszlási műveletek mindaddig folytatódni fognak, amig a viszonyainknak legmegfelelőbb helyzet be nem következik. A területre vonatkozó számokkal legfeljebb a határt szabad megjelölni, amelyen tul az agrárforradalom kezdődik és a termelés veszélyeztetése meghaladja az elviselhető mértéket. Általában a kormány által bejelentett 500.000 hold nem látszik elviselhetetlennek, persze csak akkor, ha a végrehajtás több évre eloszlik; viszont elegendő is, hiszen sehol sincs megirva, hogy amikor a következményeket a termelés kiheverte és a helyzet ujabb intézkedésekre megérett, ehhez képest rövidebb vagy hosszabb idő mulva elkövetkezhessen egy ujabb szakasza a birtokpolitikai átalakulásnak.

Lehetetlenség e tanulmányban a végrehajtásra nézve teljes programot adni. Ez oly sok körültekintést kiván, amennyit csak hosszabb ideig tartó telepitéssel lehet megszerezni. Sajnos, nálunk teljesen hiányzanak a tapasztalatok, mert az 1920—1925. évi földreform igazán csak abból a szempontból volt tanulságos, hogyan *nem* lett volna szabad végrehajtani; attól eltekintve pedig csak szórványos telepitési kisérletek fordultak elő. Külföldi államok birtokpolitikáját utánozni nem lehet, mert egészen más viszonyokon alapulnak. Erről nálunk egyesek szeretnek megfeledkezni. Nyilvánvalólag nem alkalmazhatjuk azt az eljárást, amelyet Észt- és Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia, ahol a nagybirtokosok az addig uralkodó, gyülölt idegen fajhoz tartoztak és igy földjüknek, sőt az ingó és ingatlan felszerelésnek semmi, vagy névleges kárpótlás ellenében való könyörtelen kisajátitása nemhogy akadály volt, hanem éppen ellenkezőleg, célja az ujonnan önállósult nemzeteknek. De a porosz, illetve német példa sem alkalmas a követésre, amint általában mi, mint agrárkiviteli ország, a bevitelieket alig követhetjük utaikon. Ahol a nemagrár rétegek teherbiróképessége elég nagy, ott a telepités közgazdasági és állampénzügyi költségeinek fedezése egészen más feladat, mint nálunk, ahol a mezőgazdaság viseli a közteher nagyobb részén kivül egyes más termelési ág fenntartásának terhét is. Az agrárforradalom következményeit aszerint is különbözőképpen kell mérlegelni, hogy milyen az illető nép életszinvonala; minél alacsonyabb, minél kisebb ipart, minél kevesebb kulturális intézményt, minél egyszerübb közigazgatási szervezetet kell eltartani az agrártermelés feleslegeiből és minél kisebb mértékben lépik tul a földmivelő rétegek igényei az önellátás körét, annál kevesebbet jelentenek a termelésben bekövetkezett zökkenők. Végül a földreform időpontjában fennálló birtokrendszer szerint is különbözők a lehetőségek: ahol például kisbérletek na-

gyon elterjedtek, mint Litvániában, vagy Csehországban, ott uj üzemek létesitése és felszerelése helyett a birtokreform inkább abban állott, hogy egyszerüen deklarálta a tulajdonjogi viszonyok változását. Mindezen szempontból nálunk a helyzet más és ezért másnak kell lennie a birtokreform végrehajtásának is. Csakis a tapasztalatokból alakulhat ki a helyes ut, éppen ezért óvatosan kell indulni és azután fokozni a végrehajtás ütemét.

Az alábbiakban néhány olyan szempontra óhajtom irányitani a figyelmet, amelyek eddig még nem részesültek kellő érdeklődésben. Korunknak két legnagyobb szaktekintélye üzemi és agrárkérdésekben: *Aereboe* és *Laur* egyaránt hangsulyozzák, hogy az üzemnagyságcsoportok teljesitőképessége nagyrészben az üzemek vezetőjének rátermettségétől és szakképzettségétől függ. Ezért minden birtokpolitikai terv élére mindenhova behatoló világitásu betükkel azt kell irni: szakoktatás! szakoktatás! szakoktatás! Óriási mulasztásokat kell ezen a téren behozni, és pedig sürgősen, mert különben a következmény az lesz, hogy a nagybirtokot ugyan megcsonkitjuk, de az alsóbb rétegeken nem segitünk, mert az uj birtokos nem képes kitermelni a maga számára azt a jövedelmet, melyet azelőtt bérmunkásként keresett. Előtérbe az alsóbbfoku szakoktatást kell helyezni, mert etekintetben a legtöbb a teendő. De nem sokkal kisebb a középfoku mezőgazdasági oktatás lényeges fejlesztése, amelynek azonban azon az alapon kell történnie, hogy *szak*oktatásról és nem arról van szó, hogy uj iskolatipussal megkönnyitsük a középiskolai érettségi bizonyitvány megszerzését. A szakoktatás körébe tartozik a tanácsadás kiépitése. Az államosodás mai korszakában ebből a célból uj szervezetet létesiteni felesleges, de annál sürgősebbé válik ezen feladatra való tekintettel is a gazdasági szakfelügyeletről szóló 1921. évi törvény mielőbbi teljes végrehajtása, hogy a gazdasági felügyelők működésük javarészét ne legyenek kénytelenek az iróasztaluk mellett kifejteni, hanem elsősorban a mezőkön és a gazdák közt éljenek. Felmerül az a kérdés is, vajjon a felügyelet jelenlegi rendszere a legcélszerübb-e és nem volna-e helyes azt a megoldást bevezetni, amely járásonként létesitett szaktanfolyamok tanárait alkalmazná a járási vagy községi felügyelői szolgálatra.

Mindenesetre a kisüzemek gazdálkodásában a nagyüzemekkel szemben mutatkozó elmaradottság legfőképpen a hiányos szakképzettségre és mérsékeltebb műveltségi szinvonalra vezethető vissza. Amig ezen nem segitünk, sem földreform, sem a birtokpolitika közvetett eszközei, sem állami támogatásnak bárminő formája, sem javuló konjunktura, sem bármi más ezen a világon nem képes versenyképessé tenni a kisüzemeket.

És ha utóbbiak számának növeléséhez vagy a kezdet nehézségei közt való megsegitésükhöz átmenetileg teljes joggal lehet is kívánni vagy igénybevenni a nemzet egyéb rétegeinek áldozatkészségét, semmi esetre sem szabad arra berendezkedni, hogy állandóan csak állami támogatással lehet őket fenntartani és a versenyképesebb nagybirtok részéről való felvásárlástól megmenteni. A maga erejéből boldoguló nagybirtok és mesterségesen fenntartott kisbirtokok nagy tömege egymás mellett a birtokpolitikai ellentétek állandósitását jelenti és a birtokososztályon belüli békétlenség állandó forrása lehet. A kisüzemeknek, akár régiek, akár ujak, elsősorban a magasabb szakképzettség adhatja meg a lehetőséget ahhoz, hogy az elméletileg javukra mutatkozó helyzeti előnyök a valóságban is érvényesüljenek. Sürgős és gyökeres intézkedésekre van szükség, amelyek, sajnos, szintén pénzbe kerülnek és voltaképpen a birtokpolitika járulékos költségeinek tekinthetők. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy ezen a téren sem lehet máról-holnapra javitani a viszonyokon; hiszen az iskolák szaporitásának előfeltétele, hogy legyen elegendő tanár, ennek ismét a megfelelő tanárképzés. Nem kevésbé fontos a kutatási és kisérleti intézmények fejlesztése és megfelelő személyzettel való ellátása. Egyes dán főiskolák érdemei a kisbirtokok termelési szinvonalának emelésében ismeretesek nálunk is, csak éppen követésre nem találnak működési előfeltételeik biztositásával.

A kisgazdaképzéssel kapcsolatban még kettőt kell kiemelni. Az egyik, hogy a termeléstechnikai ismeretek közlésével legalább egyenlő fontosságu a közgazdasági vonatkozásu, tehát a piaci, a számtartási, az adózási, a közigazgatási tudás fokozása. Ebből a szempontból előtérbe lép az iskolánkivüli oktatás, különösen az érdekképviseletek, nevezetesen a kamarák részéről. Utóbbiakra azonban egy másirányu feladat is vár, t. i. a nevelésé. A kisgazdaközönségnek fokozott mértékben kell majd saját soraiból kitermelnie a vezetőket, akik a közéletben és az agráréletben átveszik azokat a szerepeket, amelyeket ma még tulnyomórészben közép- és nagybirtokosok töltenek be. Alig lehet nagyobb veszélyt elképzelni, mint ha a számbelileg gyarapodó parasztréteg vagy vezetők nélkül maradna, vagy pedig, mint a politikában annyiszor, hivatásilag tőle idegen elemeket volna kénytelen követni. A közéletre való nevelés tehát igen fontos.

Ismert tétele *Laur*nak, hogy a kisüzem versenyképessége egyenes arányban áll a gazdaréteg szaktudásával, gazdálkodásának intenzitásával és szövetkezeti teljesitőképességével. Ami az intenzitást illeti, tudvalevőleg a kisüzem sajátlagos területe elsősorban az állattenyésztés, azonkivül a gyümölcs-, a szántóföldi zöldség és a kereskedelmi növények termelése, mig a növénytermelés egyéb ágaiban legfeljebb ha lépést ké-

pes tartani a nagyüzemmel. Erre a tételre is kell gondolni a földreform végrehajtása során. Elsősorban is, ami az emberanyagot illeti, egyenlő minősültség mellett előnyben kell részesiteni azokat, akik aránylag intenziv művelésü vidékekről jelentkeznek, hogy jó példával járjanak elől a többi telepes számára, akiknek még meg kell szokniok az intenzivebb művelést. De gondolni kell arra is, hogy a nemkivánatos extenzitás gyógyitásának legtermészetesebb gyógyszere, ha a mezőgazdasági termékek árviszonylatai az intenzivek javára differenciálódnak. A jelenlegi kötött áralakulás mellett ezen a téren nagy lehetőségek kinálkoznak. Viszont igaz az is, hogy ha több állatot, gyümölcsöt, zöldséget, kereskedelmi növényt termel mezőgazdaságunk, többet is kell kivinnünk és kérdés, hogy jelenlegi piacainkon ezeknek lesz-e ugyanolyan keletük, mint az extenziv buzának stb. Mindenesetre a kérdés kereskedelempolitikai vonatkozásait is mérlegelni kell. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az intenziv gazdálkodás fokozódó tőkeszükségletet jelent. Különösen, ha a nagy öntözési terv valóra válik. Az öntözőgazdálkodás az intenzitás magas fokát jelenti, de egyuttal rendkivül növeli a tőkeszükségletet, márcsak a nagyobbmérvü trágyázás és alaposabb talajmüvelés folytán is. Ugy, hogy itt nagy tőkeszükséglet körvonalai bontakoznak ki, amelynek fedezése nélkül sem a birtokpolitika, sem az öntözés kedvező hatása nem érvényesülhet.

Ami a szövetkezeti szervezetet illeti, ennek hivatása kiegyenliteni a hátrányt, amelyben a kisüzem áll a naggyal szemben piaci kapcsolatok, tehát hitel, beszerzés és értékesités tekintetében. Különösen az utóbbi irányban igen hézagos felkészültségünk és nagy kérdés, hogy sebtiben végrehajtott szervezkedéssel lehet-e segiteni. A szövetkezeti értékesités elsősorban fegyelmezett tagokat és gyakorlott hivatalnokokat tételez fel, ezek pedig nem teremhetnek máról-holnapra. Kénytelenek vagyunk lerombolni azokat az ábrándokat is, amelyeket nálunk az uj telepesekből alakult szövetkezetek tekintetében annyian táplálnak. Különböző helyről összeterelt, egymást nem ismerő, az üzem beinditásával elfoglalt, a kezdet nehézségeivel küzdő, munkási vagy törpebirtokosi látókörrel és fellépéssel rendelkező telepesekből életképes szövetkezetet alakitani nem lehet. Más a helyzet, ahol már megalapozott és tapasztalt régi gazdák által vezetett szövetkezet működési körét ki lehet bőviteni ugy, hogy a telepeseknek is különböző irányban segitségükre legyen. De őket magukra hagyva, szövetkezetük nem hátvéd, hanem békétlenség és gondok forrása lesz számukra, pedig megszervezésük a piaci kapcsolatok megfelelőbb lebonyolitására szintén egyik alapfeltétele az eredménynek.

Általában nézetünk szerint a telepités négy főtényezője:

föld, tőke, emberanyag és szervezet közül sokkal több gondot kell forditani a harmadikra, mint szoktak. Aki kiváló munkás, az nem okvetlenül válik be, mint önálló gazda is. A kiválogatásnál erre is ügyelni kell. Egészen bizonyos, hogy sokkal könnyebb a dolga annak, aki, mint kisgazda fia, már az önállóság légkörében nevelkedett fel. Éppen azért az emberanyag kiválasztását egybe lehet kapcsolni a tervbevett törzsöröklésssel, mégpedig olymódon, hogy aki birtokát ilymódon aláveti a megkötésnek, annak többi fiuörököse előnyben részesül, ha telepesként pályázik. Ez az igazságnak is megfelelne.

Hasonlóképpen előnyben kell részesiteni azokat, akik mint törpebirtokosok kedvezőtlen körülmények közt is bebizonyitották rátermettségüket. Akik ellenben saját hibájukból nemcsak boldogulni nem képesek, de a termőfölddel szembeni kötelezettségüknek sem tesznek eleget, azokat likvidálni kell. Mindenesetre előtérbe kell helyezni a törpebirtokok számának csökkentését, de, ismételjük, az emberanyag megfelelő kiválogatásával.

A néhány évvel ezelőtti telepitési vitákban sokat beszéltek arról, a munkás- vagy pedig a kisgazdatelepitésen legyen-e a hangsuly. A kérdés ma már fel sem tehető, de a munkástelepitést azért nem szabad mellőzni. Sok, teljesen nincstelen földmives igényt tart arra, hogy a nagy társadalmi kiegyenlitődésben neki is jusson valami, noha mint extenziv művelési vidék viszonyaihoz szokott, még kevéske tőkével sem biró és önállóságra egyébként sem alkalmas egyén a munkássorban jobban boldogulna. Nem lehet tőlük megtagadni a társadalmi emelkedés első lépcsőfokát, viszont azt a fényüzést sem megengedni, hogy a biztos tönkremenéshez segitsük őket. Ezek számára egy-két hold való az intenziv művelésü nagybirtokok vidékén; ezzel kiemeljük őket az extenziv vidékekről és megadjuk számukra a lehetőséget, hogy tanulással és takarékossággal a következő lépést, a családi birtokhoz való jutást előkészitsék. A nagybirtokosokon is segithetünk ezzel, mert ahol intenziv a gazdálkodás, ott gyakori a munkáshiány is. Ez az a telepités, amelyet, kellő állami felügyelet mellett, célszerüen lehet magukra a nagybirtokosokra bizni; mert ők minden bizonnyal olcsóbban végezhetik el azt és könnyebben megtalálják a megfelelő emberanyagot. Földnek az állam rendelkezésére való bocsátása helyett lehetővé kellene tehát tenni számukra, hogy birtokuk megfelelő részéből ők maguk létesitsenek ily munkástelepeket; sőt még bizonyos költséghozzájárulásról is lehetne szó, azon a cimen, hogy az állam megtakaritja azt, amivel ők az államnál olcsóbban végzik el a telepitést.

Egy időben sok szó esett gyári munkások és kistisztviselők városszéli telepitéséről. Ezeknek szociális és egészségügyi

hatása nem vitatható. De kérdés, hogy a más főfoglalkozásu tulajdonos szabad óráiban képes-e elég jól művelni kis kertjét. Mindenesetre minél kisebb darab az, annál inkább. *Laur* szerint, ha a befektetett tőke kamatját is számitásba veszik az ily városszéli települők, munkájuk ellenértéke igen csekély. Nagyobbarányu ily településről nálunk szó sem lehet, már csak azért sem, mert ezáltal más foglalkozási ágból viszünk át munkaerőt a mezőgazdaságba, amely ugyis szenved a munkában mutatkozó tulnagy kinálat miatt.

Ellenben a kislakások, pontosabban: a mezőgazdasági munkások számára családi házacska megszerzésének lehetővététele változatlanul fontos és folytatandó. A nagybirtok cselédeinek lakáskérdését közigazgatási uton rendezni lehet; de minél több lesz a kisbirtok és minél intenzivebb a gazdálkodás, annál több munkás fog kelleni ezeknek.

A birtokpolitikai változásokról folyó tervezgetések már tuljutottak azon a fokon, amikor a föld miként való megszerzése áll az előtérben, a kérdés sulypontja inkább az észszerüen felhasználható terület nagyságán és igazságos megszerzésén nyugszik. Az államnak ma van földtartaléka, különösen ha az adóhátralékokra és a pénzintézetek birtokaira gondolunk; de szükség lesz ezen tulmenő igénybevételre is, különösen azért, mert a döntő nem lehet kizárólag az, hogy hol áll föld rendelkezésre, hanem az is, hogy közérdekből hol van arra szükség. Az ebből eredő teher igazságos elosztása szempontjából kell megemlékezni a Poroszországban ismeretes *Landlieferungsverbände* nevü alakulatokról, amelyek a telepités által érintett nagybirtokosokból alakultak, abból a célból, hogy körzetükben a földeladásra kötelezettek maguk közt állapodjanak meg arra nézve, hogy az igényelt területet hogyan osztják fel egymásközt.

Van még egy kérdés, amely már a lebonyolitás utáni időkre gondol. A sok beavatkozással és áldozattal létesitett családi üzemeket nem lehet átengedni a szabad birtokforgalomnak, hogy ujból eltünjenek, vagy pedig hogy az örökösödés révén ujból életképtelen törpebirtokokra osztódjanak. Ami az előbbit illeti, az elidegenitési és terhelési tilalom elkerülhetetlen lesz, sőt a mai felfogás azon sem talál kivetnivalót, ha az uj birtokost az állam elmozditja, amennyiben saját hibájából nem gazdálkodik jól. De az sem volna helyes, ha az ilyen kisérlet a telepes részéről minden kockázat nélkül történhetnék. Éppen ebből a szempontból van fontossága annak, hogy akit az állam földhöz juttat, az mutasson fel valami tőkét is.

Nehezebb kérdés a parcellák és a birtokok egészséges nagyságának biztositása. Az erre irányuló állami működés a birtokrendezés, illetve tagositás, amelynek előmozditása érdekében, mint tudjuk, néhány éve történtek intézkedések; saj-

nos, a végrehajtás még mindig nem halad a kivánt mértékben előre, márpedig sok tekintetben igazat kell adnunk annak a felfogásnak, hogy a tagosulatlanság legalább ugyanannyi kárt okoz az országnak és elsősorban a kisgazdaságoknak, mint a célszerütlen birtokmegoszlás. Azt tehát fokozódó gyorsasággal kell végrehajtani.

De akkor is marad még a kérdés, hogyan biztosithatjuk azt, hogy az állami közbenjárással létesült családi birtokok a következő nemzedékeken át is egyben maradjanak. Ebből a célból tervezi a kormány a törzsöröklés bevezetését. Eredeti alakja szerint az osztatlanság csak a birtokra és legfeljebb felszerelésre vonatkozik, de a többi örököst készpénzben kárpótolni kell az egész, a földet is felölelő vagyonérték rájukeső örökrésze erejéig. Ennek következménye a törzsörökösre nézve, hogy kölcsönt kell felvennie, a gazdaságpolitikára nézve pedig, hogy megfelelő hitelforrásról gondoskodjék. A német Erbhof, amely a többi örökösnek csak eltartási igényt biztosit, ezt a nehézséget mindenesetre kiküszöböli. A korábbi német törzsöröklés arra támaszkodott, hogy a földből kimaradó fiugyermekek mint kézművesek, gyári munkavezetők, vagy tisztviselők könnyen elhelyezkedhettek; éppen erre való tekintettel célszerü, ha a legkisebb fiu a törzsörökös, mert igy az idősebbeket az apa még életében kiképeztetheti. Ennek azonban előfeltétele az emlitett foglalkozási ágak felvevőképessége, amit nálunk jelenleg igazán nem lehet állitani. Ezzel pedig fokozódnak a szülő aggodalmai, hogy mi történik a többi gyermekkel. Kérdés, nem lesz-e ezzel kapcsolatban a törzsöröklésnek kedvezőtlen hatása a népszaporodásra. Általában az egész öröklési jog, de különösen a földre vonatkozó, a legszorosabban összefügg a nép lelkialkatával és ha valami ettől idegen, törvényhozási reformok nem sok eredménnyel kecsegtetnek. Kérdés, lehet-e számolni a felfogás oly átalakulásával, amely nálunk is a családi birtokot a maga hagyományos folytonosságával, mint a család örökéletüségének jelképét, becsülni képes és ennek érdekében hajlandó lemondani a reálosztásról.

Az utóbbi évek birtokpolitikai törekvései során mindinkább előtérbe lép részben mint kisérő, de részben mint elsősorban alkalmazandó megoldás is, a bérleti telepités. A föld eszerint megmaradna az eddigi birtokos tulajdonában, azzal a kötelezettséggel, hogy bizonyos részén kisbérletek létesülnek. Sok hivatkozás történik arra, hogy néhány külföldi államban, mint Angliában, Hollandiában, Olaszországban, amelyekben ugy a mezőgazdasági, mint az általános müveltségi szinvonal magas, a területnek aránylag nagy részét kezelik ebben a formában. Ezekkel az utalásokkal szemben elsősorban arra kell rámutatni, hogy az emlitett országokban a kiterjedt bérleti rendszer az agráralkotmánynak történetileg kialakult, évszá-

zados multu része, amely a gazdasági élet ottani fejlődésében, tehát különleges viszonyokban gyökerezik. A legjellegzetesebb etekintetben Anglia, ahol 1900 körül a területnek mintegy 85%-át művelték igy és ma is annak kétharmad része bérlők kezén van. A saját kezelés e jelentékeny előtérbenyomulása főképen a háboru utáni időkre esik és céltudatos birtokpolitikai intézkedések következménye. Mindamellett az általános felfogás Angliában még ma is megfelelőnek tartja a kiterjedt bérleti rendszert.

A viszonyok eltérő volta ellenére, sőt talán éppen azért, igen tanulságos az angol bérleti rendszer kifejlődésével megismerkedni. Kétszáz évvel ezelőtt még a saját kezelés volt a szokásos ott is. Háttérbeszorulását különböző körülmények idézték elő. A nagy átalakulás a XVIII. században kezdődik, amely egyuttal az angol mezőgazdasági technika óriási, szinte forradalmi haladásnak időszaka. Tull és Townshend inditják meg a termeléstechnikai változásokat, amelyeknek üzemi szempontból a belterjesség nagyarányu fokozása a lényege. Ezzel együtt járt a mezőgazdaság tőkeszükségletének nagymérvü emelkedése. Ugyanakkor óriási lépésekkel haladt előre az iparosodás. Ennek pedig a mezőgazdasági termékek, valamint a föld árának nagyarányu emelkedése járt a nyomában. Ugy a földnek, mint a befektetéseknek megszerzéséhez akkor még az angol mezőgazdaságnak nem volt elegendő a tőkéje és az üzemtan akkori szakemberei azt ajánlják, hogy a gazdák inkább használják pénzüket befektetésekre, mint földvásárlásra, annál is inkább, mert a kialakuló üzemi irány a nagyobb üzemeknek kedvezett. Ezáltal előnyössé vált vásárlás helyett bérelni a földet. A kialakuló nagybérlők lényegesen kedvezőbb jövedelmi viszonyai hatottak a törzsökös kis- és középbirtokosokra is, akik vagy azért, mert, a bérlők magasabb életmódját akarván követni, eladósodtak, vagy azért, mert maguk is a bérletre akartak áttérni, földjüket eladták. A vásárlók az ipari és kereskedelmi fellendülésben növekvő számmal előbukkanó ujgazdagok voltak, akik részben vagyonuk értékálló befektetése, részben a földtulajdonnal járó társadalmi tekintély biztositása érdekében igyekeztek földbirtokhoz jutni. Ez persze még feljebb hajtotta a földárakat. Önmaguk számára csak a kastélyt és parkot tartották meg, a többit bérbeadták, mert a saját kezeléshez sem kedvük, sem szakértelmük nem volt elég. Igy tehát ebben a században két törekvés találkozik: a tőkeerős, de gazdálkodni nem szándékozó egyének részéről a földvásárlás iránt, a gazdálkodni tudók és akarók részéről pedig tőkéjüknek nem földbe, hanem üzemi felszerelésbe való fektetése iránt. Ily körülmények közt érthető a bérleti rendszer rohamos terjedése. A sajátkezelésben megmaradt birtokok sorában további pusztitást végzett a napoleoni háboruk után

Angliát is elárasztó, majd pedig a XIX. század végén ujból jelentkező válság. Egyik tudós becslése szerint 1883-ban már csak a föld 5%-án folyt saját kezelés.

Az angol bérleti rendszer nagy kiterjedését tehát annak köszönheti, hogy megfelelő konjunkturális időszakban sok volt egyfelől az oly egyén, aki nem akart és nem tudott gazdálkodni, másfelől az olyan, akinek a szükséges tőke és szakismeret rendelkezésére állt, de semmi kedve sem volt pénzét földvásárlás révén immobilizálni. Mindkét oldalon üzletemberek állnak tehát, akik közt csak az a különbség, hogy az egyik már eléggé megszedte magát az iparban és a kereskedelemben és ehhez társadalmi tekintélyt keres, a másik pedig, a régi földbirtokososztály leszármazottainak kijáró tekintély birtokában, nagyobb jövedelem és vagyon megszerzésére törekszik. A föld egyik csoport részére sem az, ami a kontinensen, ahol gyakran századokon át ugyanazé a családé a birtok, mégpedig nemcsak a nagy, hanem a kicsi is. Hagyományos kapcsolata a megművelőivel, utóbbiaknak szinte világnézeterejü hivatásérzete és mindezek társadalmi és közéleti vonatkozásai teljesen hiányzanak. A föld egyszerüen üzleti lehetőség, mint bármely más. Ez a szemlélet ma is érvényesül az angol gazdálkodóréteg tulnyomó részében, amit leginkább bizonyit az, hogy a bérlő, amint megszedte magát, iparkodik nagyobb bérletre szert tenni. A szabad mozgási lehetőségek biztositása érdekében általános a szokás, hogy a bérletet egyévi felmondásra kötik; viszont hogy a hosszabb időre szóló befektetésekhez ennek ellenére legyen a bérlőnek kedve, a bérleti jog és az azt kisérő jogszokás igen pontosan szabályozza a befektetésekért való kárpótlást a bérlet megszünése esetén.

Az elmondottakból azt a tanulságot vonhatjuk le elsősorban, hogy a bérlet akkor terjed, ha sok az oly földtulajdonos, aki maga gazdálkodni nem akar, másfelől az oly gazda, akinek tőkéje van, de ezt földbe nem akarja fektetni. Ez megfelel különben a bérleti kezelés általános agrárpolitikai jelentőségének, amely éppen abban áll, hogy lehetővé válik a gazdálkodás azok számára is, akiknek földvásárláshoz tőkéjük, kedvük, a föld megtartása pedig azok számára, akiknek a gazdálkodáshoz tőkéjük vagy kedvük nincs. További tanulság az angol viszonyokból, hogy általánossá a bérlet, különösen a kisgazdák körében, csak az ottanihoz hasonló felfogás mellett válhat.

Mezőgazdaságpolitikai szempontból van azonban a bérletnek még egy másik jelentősége is, amely nem talál mindig kellő hangsulyozásra. Az ipari vállalkozás a kereskedelmi társaságokban találta meg a módját annak, hogy a vállalkozást elválassza a tulajdontól és előbbinek kockázatát egészben vagy nagyrészben átháritsa másra, esetleg azt el is essza sok,

kis tőkét rendelkezésre bocsátó társra, mint például a részvényesekre. A mezőgazdaságban a társasvállalkozásnak ez a módja hiányzik, ott a tőkeellátásnak egyetlen lehetősége a kölcsönfelvétel, amely az illető vállalkozás egész kockázatát az adós vállaira rakja. Ellenben más alapon a bérlet is kockázatmegosztás, amennyiben a földbirtokban rejlő tőke nem azé, aki azon gazdálkodik. A kockázat különbözőképpen oszlik meg; legteljesebben a részesbérlet keretében, kisebb, de még mindig számottevő mértékben a terménybér esetében, sőt a határozott összegü készpénzbér mellett is érvényesül, legalább is annyiban, hogy az árszinvonal általános csökkenését nemcsak a gazdálkodók, t. i. a bérlők, hanem a földtulajdonos is szenvedi.

A bérleti telepités szempontjából is figyelembe jönnek ezek az előnyök, egyfelől tehát az, hogy felmenti a telepest, vagy a telepitőt a földvásárláshoz szükséges tőkéről való gondoskodás alól, másfelől az, hogy csökkenti a telepes kockázatat. Nálunk, ahol a nagybirtokososztály nem szivesen válik meg az ősi földtől, egyik előny még az is, hogy meghagyja az igénybe vett föld tulajdonát és földjáradékot az eddigi birtokos és leszármazói számára. Tekintetbe jön az is, hogy az alkalmatlannak bizonyult telepest könnyebb kimozditani, ha csak bérlő, mint ha tulajdonos is; a bérlők sorából lehet a legmegbizhatóbban kiválogatni azokat, akik méltók arra, hogy az állam jóvoltából és az egész nemzet áldozatkészségének igénybevételével birtokosokká legyenek.

Ezekkel az előnyökkel szemben a megoldásnak hátrányai is vannak. Mindenekelőtt az az előny, hogy a telepités nehézségei közül kiküszöböli a föld megszerzését és utóbbinak finanszirozását, ma kevesebbet jelent, tekintve, hogy a fentebb emlitett négy főprobléma közül a föld megszerzése a legkevésbé nehéz; legalábbis, amig észszerü keretek közt maradunk, kényszereszközökre és számottevő készpénztőkére ebből a célból általában nincs szükség, eltekintve oly kivételes esetektől, amikor éppen azokon a pontokon nem lehet simán földet biztositani, vagy nem áll az rendelkezésre, ahol okvetlenül kivánatos uj kisgazdaságok létesitése. Igaz, hogy ebben az aránylag kedvező helyzetben sem célszerü ingyen juttatni a földet. A magánosok által adóhátralékok vagy adósságok törlesztése cimén átadott területért, valamint a pénzintézetek által a válság során végrehajtási uton szerzett és most birtokpolitikai célokra felhasznált földért készpénzárat fizetni nem kell, illetve, ami az utóbbiakat illeti, átmenetileg a föld értékének megfelelő kamatszolgáltatás is elegendő, az átvételi ár törlesztés utján történő kifizetésére később is sor kerülhet. Természetesen maradnak azért oly területek is, amelyek megszerzéséhez nagyobb összegekre van az államnak szüksége, de az egész elő-

irányzott területet véve, nem ez a legnehezebb akadály. Igy tehát a bérleti megoldás jelentősége sem oly nagy, mint volna az ellenkező esetben.

A másik figyelemreméltó szempontot a magyar földmüves lelki alkata szolgáltatja. Saját tulajdont akar, a bérletnek számára kevesebb az értéke. A helyes talajmüveléshez, az ezzel járó és hosszabb időre szóló befektetésekhez, a föld termőerejével való okszerü gazdálkodáshoz annál inkább van kedve, minél biztosabb benne, hogy hosszu időre és ezen felül gyermekei számára is biztositva van a földnek használata. A kérdés sulypontja ezért erősen a bérleti határidő, a bérlő jogai és kötelességei, tehát a bérleti intézmény jogi szabályozása, esetleg uj alakja felé tolódik el. De minél több tekintettel vagyunk ez utóbbi esetben a bérlő érdekeire, annál inkább korlátozást szenved a bérbeadó tulajdonjoga és könnyen elképzelhető, hogy végül is a tulajdonos számára a megoldás csupán burkolt kisajátitást jelent.

Ennél mindenesetre célszerübb megoldás a kárpótlás ellenében történő kisajátitás, még akkor is, ha a megtéritett összeg nem felel meg pontosan a forgalmi árnak, hanem a hozadéki értéken alapszik. Ugyanis az egyetlen, amivel a földtulajdonos jövedelmét kiegyensulyozhatja, amitől a birtokpolitika által előidézett hozamkiesésnek pótlását várhatjuk, abban van, hogy a leadott föld ára fejében kapott összeggel a kisajátitást szenvedő birtokos belterjesebb gazdálkodásra rendezkedik be. Ehhez egyszerre nagyobb összeget kell kapnia, ha nem is a teljes kisajátitási árat. Ha azonban ő ehelyett évtizedeken át bért kap, nincs mivel fokozni befektetéseit és ezt a jövedelemrészt valószinüleg feléli. Másszóval a megváltott föld értékét, mint befektetési tőkét, tovább kellene gyümölcsöztetnie; ehelyett ő azért járadékot kap, amelyet vagy felél, vagy pedig befektetésként használ ugyan fel, de az évi összeg csekélysége miatt nem a kellő hatásfokkal akkor, amikor a termelésben bekövetkező zökkenés kiegyensulyozására az ő részéről fokozott erőfeszités volna kivánatos ugy a saját, mint a nemzeti gazdaság érdekében.

A bérletekkel kapcsolatban is figyelmet érdemelnek az üzemi szempontok, elsősorban az intenzitásé. Utóbbi nagyrészben a tőkejavaknak, t. i. a befektetési és termelési javaknak a föld árához fennálló árviszonylatától függ. Minél magasabb utóbbinak ára előbbihez képest, annál intenzivebb irányban fejlődik a termelés. Ezt a végletekig vive, elképzelhető egy pont, amikor a gazda már nem is akar földet venni, ezt átengedi azoknak, akik értékálló vagyonelhelyezésre, vagy társadalmi emelkedésre törekszenek, ő maga egész tőkéjét befektetésre használja fel. Mint láttuk, ez következett be Angliá-

ban. De a tételből az is következik, hogy a bérletek szaporitásának csak akkor van értelme, ha a bérlőtől belterjesebb gazdálkodás várható, mint a tulajdonostól. Ennek ismét előfeltétele, hogy az e magasabbfoku belterjességhez szükséges tőkével rendelkezzék. Igy tehát a bérleti telepités nem mentesit a tőkegondok alól, sőt fokozott mértékben előtérbe helyezi a bérlők felszerelési tőkével való ellátottságának, illetve azzal való ellátásának kérdését. Már emlitettük, hogy minden nagyarányu birtokpolitika legnagyobb nehézsége az emberanyag megfelelő kiválasztása mellett, ennek az üzemi tőkének a kérdése. Fokozott mértékben áll ez a bérleti telepités esetén.

Statisztikai vizsgálódásaink[12] arra az eredményre vezettek, hogy mivel nálunk a kisüzem munka tekintetében aligha, tőke tekintetében pedig legfeljebb az állatállomány mennyiségét illetőleg intenzivebb a nagynál, azonos számu lakos sok kisbirtok esetén csaki a földjáradék egyenletesebb eloszlása miatt élhet jobban, mint ha ugyanaz a terület *egy* nagybirtoké. Vagyis mivel az uj kisbirtokoktól nem várhatunk a nagybirtokhoz képest jobb gazdálkodást, nekik sem a vállalkozói nyereség, sem a termelési eszközök termelékenyebb kihasználása révén; hanem legfeljebb azért lesz nagyobb jövedelmük a munkássorssal szemben, mert tőke- és főképp, mert földjáradékot is élveznek. Ámde bérleti telepités esetén ez nem az övék, hacsak a bérbeadó nagybirtokos nem elégszik meg a névleges bérrel. ami nem valószinü. Igy tehát a munkássorsnál jobb megélhetésüket elsősorban a nagyobb vállalkozói ügyességre kell alapitaniok, másodsorban tőkéjük jövedelmére; mert hiszen munkaerejüket mint munkások is értékesithették. A vállalkozói ügyesség végeredményben a gazdálkodás elméleti és gyakorlati ismereteivel függ össze és tudjuk, hogy ebben a tekintetben ma még nem támaszthatunk valami nagy várakozást. Igy tehát bérleti telepités esetén a megoldás sikerének fokozott mérvben előfeltétele a szelekció és az üzemi tőke kérdése: a két legnehezebb feladat. Ezek sikeres megoldása nélkül a telepesek helyzete bizonytalanabb, mint a tulajdoni megoldás esetén, mert utóbbiban rendszerint a földért fizetett annuitás az állam közbelépése folytán alatta szokott maradni a földjáradéknak és igy ez a különbözet növeli jövedelmüket.

Mindenesetre a bérleti telepités esetén is a jelentkezőknek kell valami tőkét hozni magukkal; az egészet az állam nem kölcsönözheti nekik. Kérdés azonban, hogy akinek van valami készpénze, hajlandó-e ezt teljes összegében üzemtőkeként használni és nem akarja-e inkább részben vagy egészben

[12] Lásd a többször emlitett tanulmányt a Magyar Gazdák Szemléje 1938. dec. számában.

földbe fektetni. Különösen jogosult a kérdés, ha figyelembe vesszük, hogy a föld ára a tőkejavakhoz képest nálunk viszonylag olcsó; és hogy, sajnos, a külterjes gazdálkodás még mindig szinte hagyományos.

Gondolnunk kell továbbá arra is, hogy a bérleti kezelésnek a kockázat megoszlásában nyilvánuló fentebb kiemelt előnye annál inkább érvényesült, minél több tőkét használ a bérlő, vagyis minél intenzivebb általában a gazdálkodás. Nálunk tudvalevőleg még hosszu utat kell megtenni a belterjesség felé. Igy tehát ennek a körülménynek a sulya csökken, ellenben figyelmet érdemel az, hogy extenziv viszonyok közt a gazda helyzete válság esetén bizonytalanabb, ha bérlő, mint mikor tulajdonos, feltéve, hogy nincs nagyon eladósodva. A puszta létfenntartást — családi üzemekről van szó — a saját föld inkább biztositja, mint a bérlő végeredményben elsősorban vállalkozóinak tekintendő tevékenysége.

Mindezek következtében nem látszik célszerünek a birtokpolitika előterébe helyezni a bérleti megoldást. Létjogosultsága különösen a kötött birtokoknál emlitett egyik-másik tipussal kapcsolatban van.

Amint a birtokpolitikában általában, ugy a bérletekre nézve sem lehet hosszu időre szóló és részletesen kidolgozott programot adni; a legkülönbözőbb körülmények előre nem látható alakulásának függvénye mind a kettő, épugy, mint maga a mezőgazdasági termelés. De bármily keretek közt érvényesülne is a bérleti megoldás, azt célszerüen össze lehetne kapcsolni a minimális munkabérrel. Oly birtokpolitika, amely a mezőgazdasági munkásságot teljesen eltünteti, nem képzelhető el, legfeljebb évszázadok mulva, egy más technikai és társadalmi világrendben. Kibékitéséhez és a nemzet egyenrangu tagjává való tételéhez a legfontosabb mégis csak a tisztességes megélhetés, vagyis a megfelelő munkabér biztositása. El kell következni annak az időnek, amikor a maihoz képest sokkal komolyabb állami gondoskodás tárgya lesz. Ezzel egy ujabb pont támad mezőgazdaságunk életében, ahol a szociális követelményekkel szemben a termelés érdekeire fog hivatkozás történni. Itt alkalmazhatja az állam azt az elvet, hogy amely tulajdonos a minimális munkabért a rentabilitás lehetőségein tulmenőnek tartja, annak földjét hajlandó átvenni bérleti telepitésre a tiszta (nem különbözeti) földjáradéknak megfelelő évi bér ellenében.

Bármily formában és keretek közt terjednek is a kisbérletek, a földbérlő szövetkezetek jelentősége igen nagy. Ezekre nézve tapasztalatok is vannak Magyarországon és ugy látszik, hogy viszonyaink közt az eddigi rendszer bevált. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy nálunk a tagok

tulnyomó része saját földdel is biró gazda, aki a szövetkezet révén elsősorban hozzábérelni akar. Egyébként az egész magyar bérleti rendszer megitéléséhez jó volna tudni, hogy a kisbérletbe adott félmillió holdból mennyi az ily hozzábérelt terület. Erre a kérdésre a statisztika nem tud választ adni. Márpedig nyilvánvalólag különböző a helyzet, aszerint, hogy oly bérlőkről van-e szó, akik nem kizárólag másnak földjén gazdálkodnak, hanem saját vagyonuk földjáradékából és tőkehozadékából élnek és a bérlettel az általuk művelt területet tőkehozadékuk fokozása végett növelik, vagy pedig olyanokról, akiknek saját földjük nincs. Amennyiben igy volna, az még inkább arra mutatna, hogy a bérlet nem gyökerezik valami erősen a magyar földműves lelkialkatában. Ez nem volna meglepő, mert — ismételjük — az igazi kisbérlő és a saját birtokot művelő kisgazda közt az a nagy különbség, hogy az utóbbi nálunk szinte kizárólag vagyonjáradékból és munkabérből szerzi, az előbbinek ellenben sokkal nagyobb mértékben vállalkozásból kell szereznie jövedelmét. A megfigyelések szerint földművelő népünk többségében éppen ez a vállalkozói hajlam és érzék nincs kellőképpen kifejlődve és éppen ezért kérdés, hogy birtokpolitikai műveletekkel egy csapásra lehet-e teremteni oly bérlőosztályt, mely a minimális várakozásoknak ugy saját fenntartását, mint nemzetgazdasági kötelezettségeinek teljesitését illetőleg eleget tud tenni.

Ihrig Károly.

Iparfejlesztés és agrárpolitika.

A magyar nemzetgazdaság szerkezetének ismerői előtt ma kétségtelenül az a legfontosabb kérdés, hogy miként lehet oly agrárpolitikát folytatni, amely nem akadályozza iparunk fejlődését. E kérdésben nyilvánvalóan bizonyos dilemma rejtőzik, hiszen akár társadalompolitikai, akár pedig gazdaságpolitikai intézkedésekre gondolunk, az egyik fő termelési ág javára szolgáló közületi tevékenység bizonyos mértékig a másik rovására történik. A mezőgazdaság jövedelmét fokozó árvédelem a jövedelemeloszlást a nem mezőgazdasági lakosság terhére befolyásolja, a szociálpolitikai költségek s általában a közterhek viselésének szempontjából sem közömbös az ipari foglalkozásuaknak, hogy milyen mértékü a mezőgazdasági lakosság szociális intézményeit szolgáló közületi támogatás, s végül az ország tőke- és hitelforrásainak igénybevételénél is versenytársakként állnak egymás mellett az ipar és a mezőgazdaság, mert hiszen világos, hogy amit e forrásokból az egyik termelési ág fejlesztésére fordítunk, azt a másik termelési ág nélkülözni fogja.

A magyar mezőgazdaság kiviteli piacainak megromlása okozta nálunk az agrárválságot és a falusi szociális helyzet kiéleződését. Ez a válság természetesen tovább gyürüzött az egyéb foglalkozási rétegek felé és az általános pénzügyi helyzetet is befolyásolta. E nehéz időszakban a falusi néprétegek helyzete került az érdeklődés gyujtópontjába s egészen valószinü, hogy a földbirtokmegoszlás kérdésének felujulását is elsősorban annak a körülménynek kell tulajdonitanunk, hogy a mezőgazdasági lakosság égető szociális panaszai sürgős orvoslást kivántak. Viszont éppen a földprobléma uj fölvetése azt is megmutatta, hogy kizárólag ezzel az eszközzel nem lehet megoldani mezőgazdasági nincstelenjeink és parcellabirtokosaink életkérdéseit, mert hiszen az ő kielégitésükre, hogy mindannyiukat életképes nagyságu kisbirtokhoz juttassuk, ehhez nem áll rendelkezésre elegendő föld. Már ebben a fogalmazásban rejtett módon megtalálható *a népsürüség* tényezője, az a tényező, amely a mai Magyarország nemzetgazdasági dilemmáját okozza. Amennyire világos ugyanis, hogy a hazánk lakosságának kereken a felét kitevő mezőgazdasági

népesség gazdasági boldogulása és kielégitő szociális helyzete nélkül egész nemzetgazdaságunk a pangás állapotában marad, ugyanilyen mértékben felismerhetjük, hogy aránylag magas népsürüségü — km²-enként a 100 léleknyi népsürüséget megközelitő — országunkban égető szükség van az ipari foglalkozási ágak szaporitására. Az a körülmény, hogy a mezőgazdasági lakosság kielégitésére nem áll rendelkezésre elegendő föld, éppen ugy bizonyitja a fenti tételt, mint a gazdaságtörténet tapasztalatai, vagy a más nemzetgazdaságok szerkezetével való összehasonlitás, amelyek valamennyien azt igazolják, hogy a miénkhez hasonló népsürüséget elért országok jelentősen fejlettebb iparosodási fokon állanak, mint a mai Magyarország. Igy bontakozik ki szemünk előtt az a *kettős* probléma, hogy egyik oldalon a népesség többségének agrárpolitikai megerősitése a döntő nemzetgazdasági tényező, másik oldalon viszont az ipari foglalkozási lehetőségek számát kell jelentősen szaporitanunk. Mindez a fölismerés a maga kettősségével egy egészen sajátszerü agrárpolitika előfeltételeit körvonalazza, egy olyan agrárpolitikáét, amely mindig kénytelen figyelemmel lenni az ipari fejlődés szempontjaira is.

Kétségtelen, hogy az állam gazdaságpolitikai és szociálpolitikai tevékenységében *az egész népesség* s az összes foglalkozási ágak érdekeit kell érvényre juttatni, ahelyett, hogy a lakosság bizonyos csoportjának az érdekeit *egyoldaluan* kidomboritanák. A mi helyzetünkben talán csak az a figyelemreméltó, hogy éppen a mezőgazdasági bajok orvoslásának vizsgálata vezetett el az iparfejlesztés szükségének fölismeréséhez. A magyar nemzeti politika szempontjából ez a meggondolás föltétlenül hasznot nyujtó, mert hiszen történelmileg sulyos időkben a különböző foglalkozási csoportoknak is egymásrautaltságát, magasabbrendü *összetartozását* fejezi ki. Meg kell azonban vizsgálnunk, hogy *gyakorlatilag*, a gazdasági és szociális politika eszközeinek alkalmazásánál, miként lehet elérni azt a surlódásmentes agráripari összhangot, amelyet nemzetgazdaságunk szerkezetének tényezői megkivánnak.

Láttuk, hogy a mezőgazdasági válságot legelsősorban a *kiviteli* piacok megromlása okozta. Önként értetődik ebből, hogy viszont a kiviteli árak megjavulása esetén fölöslegessé válnék mindaz az árvédelmi pénzügyi megterhelés, amely a belső piaci mezőgazdasági árak védelme érdekében ma az államháztartásra sulyosbodik, s igy természetesen visszahat egész gazdasági életünkre, nem beszélve arról, hogy a kiviteli árkülönbözetek állampénzügyi fedezetének tulnyomó részét külön céladók formájában vetik ki a nem mezőgazdasági lakosságra. Kétségtelen azonban, hogy az export árszinvonalának megjavulása, amely feloldaná az agrárpolitikai és ipar-

fejlesztési szempontok egyik kényszerü ellentétét, nagyrészt kivülesik a magyar gazdaságpolitika hatókörén. Amit ebben a tekintetben gazdaságpolitikánk elérhet, az főként arra kell irányuljon, hogy a lehetőség szerint *minimumra* csökkentse *a sürgető kínálatból eredő árromboló hatásokat.* Okszerü készlet-politika, amelynek mindig módjában van megvárnia a kedvező áralakulást és elkerülnie a váratlanul kedvezőtlen piaci helyzeteket, jól kiépitett és hitellel alátámasztott raktári és hűtőházi országos szervezet, hogy külkereskedelmi partnereink sohase hozhassanak minket kényszerhelyzetbe, ezek a legfőbb eszközei a kedvező külkereskedelmi értékesitésnek. A romlandó termények feldolgozására szolgáló ipar kifejlesztése is fontos szolgálatokat tehet a kiviteli árpolitikának. Ezenkivül jelentős szerepe van az exportáló kereskedelmi szervek összhangzó együttműködésének is, mert ezen az uton is el lehet kerülni a kiviteli árrombolást.

Természetesen a fenti eszközök távolról sem elegendők arra, hogy a mezőgazdasági világpiac tartósan kedvezőtlen helyzetét ellensulyozzák. Ezek csupán arra szolgálnak, hogy kivédjék a piac bizonytalanságából származó átmeneti nehézségeket, de huzamosan leromlott világpiaci körülmények között ezekkel az eszközökkel nem lehet a megfelelő kiviteli árszinvonalat előidézni. Másként fordul azonban a helyzet, ha a külkereskedelmi kapcsolat *kötött valutáju* országokkal áll fenn, ugyanis ebben az esetben — mivel a vevő is beszerzési nehézségekkel küzd s nem fordulhat bármikor a világpiaci beszerzéshez — jelentős árjavulás érhető el már azokkal az emlitett eszközökkel, amelyek a készletek tárolási lehetősége és a belső piaci viszonyok teljes kézbentartása által a sürgető kínálatot ki tudják küszöbölni.

Az ilyen belső árpolitika — ha a mezőgazdasági termelő számára méltányos haszon keretei között marad — semmiféle hátrányt nem jelent az ipari fejlődésre, sőt előmozditja azt, mert a biztos áralakulás kedvez a mezőgazdaság belterjességének és nagyobb iparcikkfogyasztásának. Az iparfejlődés és általában a nem mezőgazdasági lakosság számára a hátrány ott kezdődik, amikor közvetve vagy közvetlenül vele fizettetik meg az alacsony exportár és a belső árszinvonal *különbözetét.* Az ily veszteséges kivitel természetesen az *egész* nemzetgazdaságra káros, s igy annak tartós és nagymértékü fenntartását mindenképpen el kell kerülni. Semmi esetre sem vezethet valamely nemzetgazdaság megerősödésére, ha termelésének jelentős része tényleges veszteséggel exportáltatik, s az ilyen megoldást az agrárpolitika még akkor sem fogadhatja el helyesnek és véglegesnek, ha a mezőgazdasági termelőket közvetlenül megóvják az exportkülönbözet veszteségének viselé-

sétől. Az elmondottakból következik, hogy a magyar agrárpolitikának még fokozottabban figyelnie kell arra, hogy a valóságos veszteségnek ilyen elpalástolásával s csupán a mezőgazdasági termelő számára való külön megoldásával be ne érje, mert hiszen láttuk, hogy nálunk az ipari fejlődés utjából elháritandó akadályoknak agrárpolitikai szempontból *is* mily nagy jelentőségük van.

Az időszerü mezőgazdasági program keretének lényege tehát abban áll, hogy az ország többségét kitevő mezőgazdasági tömegek számára kielégitő gazdasági és szociális helyzetet biztositsunk, egyidejüleg azonban nyitva tartsuk, sőt a lehetőség szerint fejlesszük az iparosodás lehetőségeit is. Láttuk, hogy ennek a programnak a megvalósitása semmiképpen sem fér össze az olyan mezőgazdasági kiviteli politikával, amely nagyarányu kiviteli veszteségek huzamos fenntartásába belenyugszik s megelégszik azzal, hogy e veszteségeket a mezőgazdasági lakosságról a nemzetgazdaság egészére háritsa. Föl kell ismernünk, hogy ezen a módon sulyos akadályokat állitunk az ipari fejlődés utjába is, ezért arra kell törekednünk, hogyha a készletgazdálkodás technikai előnyei is elégtelennek bizonyulnak a megfelelő mezőgazdasági kiviteli árszinvonal eléréséhez, akkor a veszteséges exportot *a belső fogyasztás növelésének* eszközeivel fokozatosan lefaragjuk. Kétségtelenül ez az a megoldás, amely megfelel a *közös* agráripari érdekeknek, mert hiszen ezen a módon megszünik a kiviteli veszteség viselésének béklyója, anélkül, hogy a mezőgazdasági népesség bevételei csorbulást szenvednének. Természetesen e megoldás helyességének elvi fölismerése semmi esetre sem jelenti azt, hogy gyakorlatilag azonnal beszüntessük azoknak a mezőgazdasági termékeknek a kivitelét, amelyeknek a külföldi értékesitése ezidőszerint ráfizetéssel jár. Az export továbbra is megmaradhat a belső piac *kiegyensulyozó* eszközének, csupán az a fontos, hogy ezt az eszközvoltát állandóan szem előtt tartsuk és semmiképpen ne tekintsük öncélnak a veszteséges kivitel fenntartását. Ha mezőgazdasági terményeinknek egy kis töredékét ráfizetéssel exportáljuk s e csekély áldozat árán biztositjuk a belső piac egyensulyát, ahol az értékesités tulnyomó forgalma lebonyolódnék, akkor ezen a módon még nem sértenők az iparfejlődés érdekeit. Hiszen a közelmultban lezajlott agrárválság tapasztalatai mutatják, hogy milyen sulyos következményekkel jár az egész nemzetgazdaságra, ha megszünik az agrártermelés jövedelmezőségét biztositó piaci egyensuly. Természetes viszont, hogy ez az elképzelt állapot, amelyben mezőgazdasági termelvényeinknek tulnyomó része a belső fogyasztás által találna értékesülést és csak egy csekély hányaduk kerülne exportra, tulajdonképpen egyértelmü *a mezőgazdasági önellátás* helyzetével. Meg kell tehát vizsgálnunk,

hogy van-e gyakorlati kilátás ennek az önellátási egyensulynak az elérésére anélkül, hogy csökkentenők mezőgazdasági termelésünk volumenjét, mert hiszen a termelés csökkentése tovább sulyosbitaná az agrármunkanélküliség problémáit.

Néhány egyszerü nemzetgazdasági és mezőgazdasági termeléstechnikai következtetés arról győz meg minket, hogy hazánk sokkal közelebb áll ahhoz a lehetőséghez, hogy mezőgazdasági termelését a jelen keretekben fenntartva ezt a termelést teljesen a saját fogyasztási céljaira forditsa, mint ahogy ezt általában feltételezni szokás, különösen, hogy gazdasági közvéleményünket teljesen átitatták az agrárkivitel mennyiségi fokozásának hangoztatásával. Látjuk ugyanis, hogy Magyarország állatállománya *összes népességünkhöz viszonyitva* jelentősen kisebb, mint azoké az ipari államoké, ahova ráadásul még mi exportálunk állatokat, illetve állattenyésztési termékeket. Már ez a tény mutatja, hogy milyen nagy latens belső fogyasztási lehetőség marad kihasználatlanul nálunk az állattenyésztés termékeiben. Fokozódik ennek a ténynek a jelentősége, ha figyelembe vesszük, hogy az állattenyésztésből eredő élelmiszerek előállitásához *sokszorosan nagyobb mezőgazdasági terület* szükséges, mint a növényi eredetü élelmiszerek előállitásához. Igy Laur számitásai szerint pl. 50-szeres mezőgazdasági területet kiván azonos kalórikus értékü sertéshusnak az előállitása, mintha ugyanezt a táperőmennyiséget burgonyában állitjuk elő. Ez a meglepően magas viszonyszám, amely természetesen változik a termésátlagok szerint, arra mutat, hogy a *fogyasztás minőségének* aránylag *csekély javulása*, egy viszonylag kicsiny eltolódás a hus-, zsir- és tejtermékfogyasztás irányában, máris *lényegesen csökkenti az exportfölösleget*, mert a területnek jóval nagyobb része szolgál ekkor a belső fogyasztás kielégitésére. Ugyanebből azt is megállapithatjuk, hogy jelenlegi mezőgazdasági kivitelünk csak *látszólagos* fölösleget képvisel, amely azonnal eltünnék, ha népünk táplálkozása *minőségileg* — és nem is mennyiségileg — megjavulna. A magyarországi mezőgazdasági önellátás, a veszteséges export megszünése, tehát távolról sem valószinütlen állapot, hanem rövidesen elérhető, ha a gazdasági föllendülés a lakosság jövedelmi viszonyait annyira megjavitaná, hogy a kenyér- és burgonyafogyasztás egy hányadának helyébe a hus-, zsir- és tejtermékfogyasztás lépne. A belső piac ilyen megerősödése annál inkább kivánatos, mert hiszen ezen a módon sokkal előnyösebb helyzetbe kerülnénk a mezőgazdasági kiviteli cikkek kielégitő árainak biztositása tekintetében is, tehát nemcsak fenntarthatnók a jelen keretekben mezőgazdasági termelésünket, hanem még növelhetnők is, mert a belső piac magas fölvevőképessége folytán a jövedelmező kiviteli árszinvonalnak a biztositása is keve-

sebb nehézségbe ütköznék, különösen, ha egyidejüleg igénybevennők az okszerü készletgazdálkodás kereskedelempolitikai eszközeit is. Az élelmiszerfogyasztás *minőségi* javulása tehát jelentékenyen növelné a mezőgazdasági termények *mennyiségi* elhelyezhetőségét s azonfelül, hogy népegészségügyi szempontból is egy rendkivül kivánatos változást képviselne, a mezőgazdaság *belterjességének* tekintetében is nagyjelentőségü. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a táplálkozás minőségi javulásának *piaci* tényezőjét a mezőgazdasági *termelés* szempontjából *az állatlétszám növelése* képviseli, ami a belterjesség fejlődésének fontos együtthatója. Márpedig a belterjesség fokozása egyszersmind a mezőgazdasági munkanélküliség levezetésére is a legközvetlenebb eszköz. Világos, hogy annak a gazdaságpolitikának, amely a belső piac erősitésére, az élelmiszerfogyasztás minőségi javitására törekszik, kiegészitői azok az agrárpolitikai intézkedések, amelyek az állatállomány gyarapitására irányulnak.

Viszont a probléma sulypontja az általános — tehát nem speciálisan agrárpolitikai — gazdasági program terén fekszik, hiszen meg kell teremteni azokat *a vásárlóképes* fogyasztói rétegeket, amelyek képesek megfizetni a jobbminőségü élelmiszerfogyasztásnak az önként értetődően magasabb árait. A széles néprétegek keresőképességét és jövedelmét erőteljesen fokozó gazdasági politika, nézetünk szerint, két központi indité következménye lehet. Az egyik ilyen indité az *adópolitikai reform*, a másik ezzel meglehetősen szoros kapcsolatban áll és *az épitési tevékenység* föllenditésében keresendő. Hogy az adónyomás képes a nemzetgazdasági fejlődést megbénitani, ez egészen önként értetődik. Azt is nehéz volna kétségbevonni, hogy nemzetgazdaságunkban ma valóban tapasztalható az adónyomásnak ilyen bénitó hatása, hiszen néhány kisebb jelentőségü enyhitéstől eltekintve, most is *érvényben maradtak az 1931. évi válság után jelentékenyen fölemelt adókulcsok*, s ezeknek a fékező gazdasági hatása már abból a körülményből is nyilvánvaló, hogy *a pénzügyi bevétel* a fölemelt adókulcsok ellenére *elmarad* az 1931. előtti bevétel mögött, holott nem egy esetben az adókulcsot 60—100%-kal is növelték, pótlékolták. Másik szembetünő hátránya adórendszerünknek a bonyolultság, ami nemcsak az adók sokféleségében nyilvánul meg, hanem abban is, hogy hihetetlenül alacsony összegü adóalap mellett is adózásra kötelezik az adózókat — igy például többszázezer az olyan kereseti adóalanyok száma, akiknek évi kereseti adóalapja 1000 pengő alatt marad. Világos, hogy az ilyen csekély összegü adók nyilvántartása és behajtása fokozza a kisemberek gondjait s növeli az adóadminisztrációt, de *hasznos* bevételi eredményeket a közületi szükségletek fedezésére *nem nyujt*. A bonyolult adó-

adminisztráció következményei természetesen a közigazgatás egyéb ágazataira is kihatnak, a biráskodásnak, a központi kormányhatóságoknak, sőt a közbiztonsági szerveknek igénybevételére is. Ilymódon kézenfekvő, hogy a közületi adminisztrációból származó s az iparra és a mezőgazdaságra egyaránt sulyosan nehezedő közterhek is enyhithetők volnának az adórendszer egyszerüsitésével. A magyar közteherviselésnek további speciális hátránya a rendkivül magas nyugdijteher. Anélkül, hogy e példa nélkül álló magasságu nyugdijteher csökkentésének a részleteibe mélyednénk, meg kell állapitani, hogy ugy ebből a szempontból, mint a közületi adminisztráció csökkentésének szempontjából *uj helyzetet* teremtett a társadalmi és gazdasági egyensuly biztositásáról szóló 1938. évi XV. törvénycikk, mert hiszen e törvény életbelépte *előtt* a köztisztviselői és nyugdijas társadalmi réteg képviselte a keresztény középosztály zömét s igy joggal követelhetett különleges szociális elbánást, amiből azután a közületi adminisztráció leépitésére s a nyugdijteher csökkentésére irányuló terveknek a meghiusulása is következett, mig most az uj helyzet folytán ez a szempont megszünt, mert egyrészt jelentős elhelyezkedési alkalmak nyilnak a keresztény értelmiségnek a magángazdaság területén, másrészt a törvény biztositja a közületeken *kivül* is a keresztény középosztálybeliek többségét, tehát e középosztály egészének veszélyeztetése nélkül lehet most már a közületi adminisztráció és a nyugdijteher lefaragására törekedni. Ennek a törekvésnek az eredménye egyaránt előnyös volna az ipari és mezőgazdasági érdekekre, tehát megfelel annak a nemzetgazdasági koncepciónak, amely hazánkban egyaránt nagyfontosságuvá teszi az agrár néprétegek támogatását és az ipar fejlesztését. Tovább menve adórendszerünk visszásságain, szükséges rámutatnunk *az önkormányzati adók* szerepére, amelyek sok esetben közvetlenül felelősek azért, de minden esetben hozzájárulnak ahhoz, hogy bizonyos városok fejlődése, sőt egész vidékek gazdasági élete lefékeződik. Mig ugyanis a fővárosban 50% a községi pótadó, s külön törvényhatósági adó — Budapest önálló törvényhatság lévén — nincsen, az utadó pedig másfél százalék, addig a vidéki városok lakosságát 80—100, olykor 150—200% községi pótadó, 20—40%-os vármegyei pótadó és 15—20%-os utadó terheli. Egészen természetes, hogy ezen a teljesen tervszerütlen véletlenséggel az ország egyes vidékeit sujtó önkormányzati adóztatási rendszeren is változtatni kell, ha szabaddá akarjuk tenni a gazdasági fejlődést s az iparosodás és városiasodás egymással összefüggő folyamatait.

Emlitettük, hogy *az épitési tevékenység* csökkenése is nagyrészt az adózás tényezőire vezethető vissza. 1920 és 1930 között hazánkban kereken 290.000, tehát évi átlagban 29.000

lakóház épült, viszont 1931 után évenként 12.000—15.000, tehát még a felét sem értük el a korábbi épitési tevékenységnek. Nem vitás pedig, hogy a hazai lakásviszonyok szociális szempontból nem kielégitőek, sőt még mai alacsony természetes népszaporodásunk — mintegy évi 50.000 lélek — hajlékának biztositására is a mainál jelentősen nagyobb épitkezési tevékenység volna szükség. De aminek még külön jelentőséget kell tulajdonitanunk a mai Magyarország gazdasági fejlődése szempontjából: az épitkezés kulcsipar, amelynek egyaránt döntő szerepe van a nagyipar és kisipar foglalkoztatottságában, sőt az egész nemzetgazdasági élet élénkségében. A magyar ipari fejlődésnek a fontosságát még agrárpolitikai szempontból is belátva, kétségtelen, hogy egyik legsürgetőbb tennivalónk az épitési tevékenység előmozditása. 1931 óta ebben a tekintetben az adópolitikai változás lényege ugy foglalható össze, hogy egyrészt jelentősen növekedtek az adóköteles épitmények közterhei, másrészt pedig egyre szükebb mértékben engedélyezték az épitési adómentességet is, s természetesen mindkét tényező akadályozóan, sőt elriasztóan hatott az invesztíciót kereső tőkére. A nemzetgazdasági összefüggésekből következik, hogy az épitkezés csökkenése s a vele kapcsolatos iparágak pangása folytán önmaga a tőkegyüjtés folyamata is meglassubbodott. Az épitkezési adómentességek engedélyezésének pedig döntő tényezője lett a városrendezési és városszépészeti szempont, ami ha nem is elhanyagolható, de mindenképpen alárendelendő volna a sokkal fontosabb nemzetgazdasági és szociális szempontoknak. Az 1931. év óta bekövetkezett hátrányos adópolitikai változások természetesen nagyrészt önmagukban foglalják és megjelölik azokat az intézkedéseket is, amelyektől az épitési tevékenység uj föllendülését remélhetjük. Nem hisszük, hogy tulzás volna azt állitani, hogy egész gazdasági életünk élénksége, s ipari fejlődésünk gyorsasága döntő módon függ attól, hogy el tudjuk-e érni az épitkezések erőteljes szaporodását. Mindenesetre figyelmet érdemel, hogy *még állampénzügyi szempontból sem* voltak hasznosak azok az adópolitikai rendszabályok, amelyek 1931 óta a magyarországi épitési tevékenységet megbénitották, mert hiszen a házadóbevétel 75 millióra csökkent az előbbi 90 millió pengőről. S ezenkivül meg kell fontolnunk a házjövedelmek csökkenésének és az épitkezések hanyatlásának a társadalompolitikai hátrányait is, hiszen nem lehet kétséges, hogy a polgári társadalomnak a saját házzal rendelkezők rétege egyik legbiztosabb s amellett számbelileg is fontos támasza.

Az elmondottak a magyar nemzetgazdaság szerkezetéből kiindulva kerestek feleletet arra a kérdésre, hogy milyen legyen az a gazdaságpolitika, amely az agrártömegek sorsát

és jólétét támogatva, az ipari fejlődésre is előnyös lenne, mert ez a *kettős* kérdés képviseli ma az agrártöbbségü, de sürün lakottságánál fogva iparosodást kivánó Magyarország legfontosabb nemzetgazdasági problémáját. Fejtegetéseink, természetesen, sem a részletekig nem terjedhettek, sem pedig hiánytalanoknak nem tekinthetők. Kétségtelen ugyanis, hogy agrártömegeinknek a gondozása számos, bár többnyire már jólismert és kellőképpen megvitatott föladatot ölel föl, amelyeket itt nem emlithettünk. Célunk elsősorban az volt, hogy azt a gazdaságpolitikai programot világitsuk meg, amely semmiféle surlódást nem okoz a mezőgazdasági és az iparfejlesztési érdekek között, mig a szociális intézkedések — eltekintve jólismert voltuktól — ebbe a keretbe nem sorozhatók, mert azok már a közterhek növelésével járnak együtt. Egészen bizonyos azonban, hogy az agrárpolitika szociális feladatai számára is több társadalmi és állampénzügyi erő fog rendelkezésre állni, ha megvalósitjuk azokat a nemzetgazdasági intézkedéseket, amelyek észszerü összhangban állanak a magyarországi gazdasági fejlődés kivánatos irányával és általában fokozzák a gazdasági tevékenység élénkségét és jövedelmezőségét. Ismételten rámutattunk ugyanis arra, hogy az adónyomás enyhitése semmiképpen nem azonos a közületi bevételek csökkenésével; az 1931 előtti s az azóta bekövetkezett gazdasági korszakok összehasonlitása éppen ennek az ellenkezőjére enged következtetni.

Talán szembetünő, hogy az agrárpolitika és az iparfejlesztés összhangba hozásának problémáját vizsgálva nem beszéltünk *a birtokpolitikai kérdésről*, amelyben pedig a mai közvélemény — bár tévesen — az agrárpolitikának szinte a kizárólagos kérdését látja. Röviden tehát ezzel a kérdéssel is foglalkozunk. Társadalompolitikailag a kisbirtokok szaporodása természetesen fölbecsülhetetlen előnyt jelent. A gazdasági előnyök vagy hátrányok pedig az uj birtokosok szakértelmének és tőkeerejének a függvényei. Az állampénzügy igénybevétele a birtokpolitikai tervek érdekében viszont éppen ugy közterhet jelent, mint az államnak egyéb szociális kiadásai. Ha figyelembe vesszük tehát, hogy az állami birtokpolitika első két évében elért területi eredmény — mintegy 30.000 hold — *nem* haladja tul a világgazdasági válság előtt évenként magánuton történt birtokparcellázások területét, akkor mindenképpen állást kell foglalnunk az ellen az irányzat ellen, amely a birtokpolitikai változásokat *kizárólag* az állam feladatává óhajtja tenni. A magángazdaság tőkeerejének erre a célra való szabaddátétele annál inkább kivánatos, mert ezen a módon általában a rosszul és külterjesen kezelt, tőkehiányban szenvedő nagybirtoki gazdálkodás területe csökken, s az életképes, önmaga erejéből is birtokot szerezni vagy gyarapi-

tani tudó kisbirtoki gazdálkodás területe növekszik. Hangsulyoznunk kell ezt azért is, mert az állampénzügy korlátozott eszközei miatt előtérbe került kisbérleti tervek társadalompolitikai szempontból csak *félmegoldást* képviselnek, hiszen nem nyujtják *a saját tulajdon* előnyét, aminek pedig a legnagyobb fontosságot kell tulajdonitanunk a polgári társadalom alátámasztása szempontjából. Egy másik problematikus irányzata a mai birtokpolitikai elgondolásoknak a nagybérleti rendszer ellen irányul, holott kétségtelen, hogy elsősorban *a külterjes és tőkeszegény nagybirtoki gazdálkodás lebontása* a magyar nemzetgazdasági érdek, márpedig a bérlő tőkeerőt és szaktudást visz az ebben szükölködő nagybirtokra. A birtokpolitikai tervek elismerten helyes *végcélja* a saját tulajdonban lévő és egészséges nagyságu kisbirtokok szaporitása, viszont e tervek megvalósitásának *eszközeit és sorrendjét* a *belterjes* gazdálkodás szempontjának kellene döntően megszabnia, mert hiszen a gazdálkodás belterjességi foka jelenti egyszersmind a mezőgazdasági *munkaalkalmak* mennyiségét s az *ipar* fejlesztésének a szolgálatát is.

Lipták László.

A gazdatársadalom felelőssége.

Azok, akik elfogulatlanul, komolyan, a mezőgazdaság s a föld népéért felelősséggel eltelve vizsgálják a magyar földmivelő nép és a magyar mezőgazdaság mai helyzetét, lehetetlen, hogy sulyos aggodalmat ne tápláljanak lelkükben azok miatt a jelenségek miatt, amelyek a mezőgazdaság létérdekeit érintve, bizonytalan jövőt tárnak elénk.

Körülbelül *két és fél évtizede* kisérem figyelemmel a magyar mezőgazdasági termelés szinvonalának változásait és szomoruan kell megállapitanom, hogy nagy átlagban a szinvonal alig emelkedett. Ha figyelemmel kisérem 25, sőt 40 év terméseredményeit, takarmánnyal bevetett területeit, a különböző állatfajok évenkint változó létszámát és nemcsak a hét főterményben, hanem a többi terményekben is előforduló átlagterméseket, szomoruan kell megállapitanom, hogy vajmi kevés történt ez alatt az idő alatt. Vannak bizonyos jelek, amelyek a mezőgazdasági kamarák munkája nyomán észlelhetők: fejlődés, előrehaladás, itt-ott egyes termelési ágaknak intenziv felkarolása, szép eredmények elérése, továbbá az állattenyésztés minőségi javulása, az egyes növénytermelési ágak intenzivebbé tétele, homokterületek munkábafogása, értékesités megszervezése, egyes kisgazdák szép terméseredményei stb.

De mi a valóság országos vonatkozásban?

A takarmányterületek az összes szántóknak 12%-a, tehát csak fele, mint lennie kellene. Az Alföldön nagyon szomoru helyzettel találkozunk. Van 4%-on aluli arány, sőt egy helyen 0.85%-os arány is található. Emiatt nincs állat és igy a szántóföldeknek nem adjuk vissza távolról sem azokat a táperőket, amelyekre szükség volna és amit elveszünk belőle. Talajzsaroló gazdálkodást folytatunk s javulás csak akkor várható, ha a talajerő visszapótlódik.

Ha figyelemmel kisérjük azoknak az országoknak termésátlagait, amelyek a műtárgyakat ismerik, használják, mint például Hollandia, Dánia, Németország, Olaszország, Csehszlovákia, akkor láthatjuk azt, hogy termésátlagaik mennyivel nagyobbak a magyar átlagoknál. Nem lehet büntetlenül állandóan csak kivonni a talajból és alig adni vissza valamit. Ha összehasonlitjuk Magyarország műtrágyafogyasztását a külföldi átlagokkal, akkor nagyarányu visszaesést tapasz-

talunk, amit meg kell akadályoznunk, mert egyszer csak arra fogunk ébredni, hogy a föld nem adja meg a ráforditott munkát, vetőmagot és fáradságot.

A külföldi gazdák sem alkalmaznák a műtrágyákat gazdaságukban, ha gyakorlatilag nem tapasztalták volna azoknak értéknövelő hasznát. Ha szétnézünk Európában, láthatjuk, hogy milyen óriás különbségek vannak a műtrágyafogyasztásban és hogy mennyire el van maradva Magyarország ezektől. Legtöbb műtrágyát a belgák fogyasztanak, hektáronkint 217 kilogrammot, utána a németek következnek 94 kg-mal, majd sorban Dánia 63, Olaszország, Franciaország 36—36, a csehek 13.5 kg-mal, Magyarország *65 dekagrammos* mennyiségével hátul kullog a sorban.[1]

Magyarországon egyévi terméssel kivonunk a talajból 9410 vagon szuperfoszfátot; istállótrágyával visszaadunk évenkint 4140 vagon foszforsavat, hiány egy esztendő alatt 5270 vagon foszforsav. Nem gondolunk arra, hogy micsoda óriási mennyiségü foszfort vesznek ki a talajból a kalászosok, a kapások, zöldség, szőlő, gyümölcs, vágó- és igásállatok, mennyi megy veszendőbe a rosszul kezelt trágyatelepek miatt stb., stb. Különösen az alföldi tanyavilág helyzete mutat szomoru képet idevonatkozólag. Fahiány, állat- és trágyahiány nagymértékben teszi nehézzé az alföldi gazdálkodást és az alföldi talaj kiuzsorázása mindenütt nagymértékben folyik, hiszen csak buzával annyi foszforérték megy ki a földből, mint maga a buza értéke. Az utolsó nyolc évben átlagban 93 milliós faimportunk 16%-kal volt nagyobb, mint az egész gabonaexportunk. Még mintegy egymillió kat. hold erdőre volna szükségünk, hogy tudjuk fedezni faszükségletünket. Hol lennénk már, ha 1920—1930-ig csináltunk volna komoly erdősitést, de még ma sem megy ugy, mint kellene.

Itt csak azt kivánom megemliteni, hogy Magyarország állandóan ugy van beállitva, mint amelyik országnak rossz a klimája. Igaz, hogy a szélsőségek meglehetősen váltakoznak: a hideg tél és a forró nyár s a kora tavaszi fagyok, de az ország klimáját jellemzi az, hogy mindazok a növények, amelyek Rigától Milánóig megteremnek, Magyarországon egymás mellett termeszthetők. Igy például a len, kender és dinnye, a krumpli és a szőlő vagy barack. Az egyik északi növény, a másik egész déli növény. Általában a magyar klima minden növénynek a termelésére, amely nem kimondottan hideg éghajlatot, vagy kimondottan forró éghajlatot kiván, alkalmas éspedig ami a legérdekesebb, egymás mellett egy birtokon is.

Az ipar fejlődése hatalmas lépésekel ment előre s ma

[1] Az Országos Mezőgazdasági Kamara Talajtani Intézetének 19. számu kiadványából: „Termeljünk többet!“

már ott tartunk, hogy az ipar került első helyre az ország közgazdasági politikájában s a mezőgazdaság második helyre szorult.

A magyar ipar fejlődését mi sem igazolja jobban, mint a kivitel statisztikája, amely szerint öt egymás után következő év alatt a következő emelkedő mennyiségben exportáltunk magyar iparcikkeket: [2]

	1933	1934	1935	1936	1937
		p e n g ő			
Vasfélgyártmány	4,753.000	8,268.000	13,017.000	12,333.000	16,018.000
Gépek	6,416.000	9,932.000	13,777.000	15,888.000	15,449.000
Vasáruk	7,685.000	9,204.000	11,828.000	12,451.000	19,105.000
Kikészitett bőr	7,559.000	7,320.000	10,975.000	9,428.000	10,461.000
Maláta	4,942.000	5,286.000	7,639.000	6,684.000	9,962.000
Bauxit	629.000	1,338.000	3,391.000	4,243.000	6,427.000
Len, kender, jutafonál ...	1,177.000	1,893.000	3,181.000	2,780.000	2,974.000
Ruházat	1,994.000	2,243.000	3,110.000	4,847.000	6,153.000
Kenderkóc	1,225.000	1,333.000	2,686.000	2,428.000	2,214.000

Mindezek a jelenségek azért töltenek el bennünket agrárszempontból nagy aggodalommal, mert ennek éppen az ellenkezőjét látjuk a szomszéd országokban. *Olaszország* hatalmas erőfeszitéseket tesz minden irányban a maga helyzetének javitása érdekében és olyan eredményekre tud rámutatni, melyek szinte elképzelhetetlenek voltak eddig.

Mussolini arra törekszik, hogy az olasz nemzetet a kenyérrel ellátás tekintetében a külföldtől a legteljesebb mértékben függetlenitse. A 42 milliós olasz nép évi kenyérfogyasztása 75—80 millió mázsa buzának felel meg s 1937-ben már 81 millió mázsát termeltek. Az olasz kormány álláspontja, hogy az eddigi 5 millió hektár terület további megnagyobbitása nélkül is el kell érni a 100 milliós hozamot. S miután a talajerő kimerült, *Mussolini óriási méretü műtrágyázási akciót vezetett be.* Rassoni olasz földmivelésügyi miniszter hangsulyozza, hogy az elmult években az Abesszinia elleni háboru és a szankciók folytán egyoldalu gabonatermelés folyt s most akarnak áttérni a helyes talajbeosztásra.

Az olasz kormány a buzacsata sikere után most a kukoricatermelést is addig a mértékig akarja fokozni, hogy az 1 millió tonna körüli bevitelt teljesen pótolhassa. Ebből a célból nemesitett vetőmagot oszt ki, továbbá az arra inkább megfelelő területeken kivánja a kukoricát termeltetni és a hozamot műtrágyázással, valamint jobb mivelési módokkal is fokozni.

[2] Részben Szentjóby-Staub Elemér mezőgazdasági kamarai elnök kecskeméti közgyülési megnyitójából 1937 tavaszán.

Olaszországban a szarvasmarha-, sertés-, juh- és lótenyésztés terén óriási program áll megvalósulás előtt. Arra törekszenek, hogy az állattenyésztés termékeivel önmagukat ellássák és megszüntethessék a behozatalt. Mindent elkövetnek a takarmánytermelés érdekében, mert tudják, hogy ez az alapja az állattenyésztésnek. Legutóbb tanácskozást tartottak Velence tartományban a földmivelésügyi miniszter, gazdasági felügyelők, kisérleti igazgatók, növényvédelmi intézetek vezetőinek részvételével. Cél volt, hogy megállapitsák, milyen eszközökkel fokozható a burgonya- és takarmánytermelés addig a mértékig, hogy a belső szükségletet ellássa.

Angliában a mezőgazdaságilag megmüvelt szántóföldek területe 11%-kal esett, mig az összmezőgazdasági használható terület 3%-kal. Az utóbbi 10 évben a mezőgazdasági üzemek száma 4.5%-kal, a munkásszám 17%-kal esett. A kormány bebizonyitotta, hogy a mezőgazdaságot segiteni, emelni óhajtja az előző évi mezőgazdasági törvénnyel, amely kormánysegitséget nyujt a *trágyamész beszerzésére, talajjavitásokra* és az állatbetegségek leküzdésére. A zab- és árpatermelőknek minimumárakat óhajt biztositani. (Landbau und Technik, 1938. január.) Anglia mezőgazdasági termelése gabonanemüekben 13, burgonyában 97, cukorban 28, gyümölcsben 23, főzelékben 75, husban és szalonnában 49, halban 88, friss tejben 100, konzervtejben 62, vajban 10, zsirban 10, sajtban 31 és tojásban 61%-ban fedezi a szigetország fogyasztását. Az angol mezőgazdaság fejlesztésére irányuló törekvés tehát, amely háboru esetén az ország belső szükségletét lehetőleg az ország mezőgazdasági termelésével szeretné fedezni, az előbb ismertetett önellátás mértékének felemelését célozza. (Mezőgazdasági Közlöny, 1937. évi 10. szám.) A háborus feszültség nyomán Angliában ismét rendkivül sokat foglalkoztatja a közvéleményt az ország háborus ellátásának kérdése. A háborus készletek gyüjtése helyett ma az az irányzat van előtérben, hogy a *rétek és legelők mütrágyázása révén ezeket a területeket olyan állapotban kell tartani, hogy szükség esetén a legrövidebb idő alatt is szántóföldi termelésbe lehessen bevonni.* (Mezőgazdasági Közlöny, 1938. évi 3. sz. 167—168. old.) Az angol kormány az 1937. évben 15.7 millió fontot forditott a mezőgazdasági termelés fejlesztésére. Ebből a cukorrépatermelés támogatására 4.9, az állattenyésztés előmozditására 4.8 millió fontot forditottak.

A *francia* mezőgazdaság helyzete nem elsőrendü, az árak és napszámok versenyfutása miatt a 40 órás munkahéttel összekapcsolva a termelési költségek meredeken emelkedtek, de az árakat a városi munkásságra való tekintettel csak egy értékhatárig lehetett emelni. A faluból a városba költözés veszedelmes tempóban növekszik. A gazdalakosság ⅓ része az

utóbbi időben a városba vándorolt, a gazdák az emelkedő előállitási költségek miatt nincsenek megelégedve az engedélyezett árakkal.

Nemzeti *Spanyolország* bejelentette a gabonahivatal felállitását, amelynek feladata lesz az irányárakat meghatározni, az eladást és vételt szabályozni és a vetés kontrollálása által a termelést a kivánt irányba terelni.

Portugáliában a mezőgazdaság szigoru állami irányitás alatt áll, 1937-ben a mezőgazdák állami szervezetnek lettek a tagjai, a feladata ennek a szervezkedésnek szövetkezeti jellegü. Portugáliában önellátási törekvések folynak. 1928-ban még 3 millió q buzát hoztak be, 1936-ban már 1.1 millió mázsát szállitottak külföldre. 1925—29-es évek átlagos 2.75 millió mázsás terméshozama 4.5 millió mázsára emelkedett. Felemelték a bor, halkonzervek, olivaolaj termelését, és kivitelét is tudták fokozni. A behozatal terén a kész áru helyét lassan a nyersanyag és a félkész áru foglalja el. Az 1935. évvel szemben az elmult évben a kivitelt 10.5%-kal sikerült emelni, mig a behozatal ugyanakkor 9%-kal csökkent.

A *lengyel* földmivelésügyi minisztérium kebelében külön ügyosztály létesült a mezőgazdasági termelés, különösen pedig azoknak a termelési ágaknak a fejlesztésére, amelyeknek termelvényei tekintetében az ország bevitelre szorul. Ilyenek az olajosmagvak, len, kender termelése, valamint a juhtenyésztés. Az ügyosztály fontos szerepkörhöz jut ugy a belföldi ármegállapitásoknál, mint a kiviteli és beviteli engedélyek kiadásánál. Az ügyosztály különös figyelmet fordit az uj ipari zóna termelésének fejlesztésére, amely, mint tudjuk, háboru esetén elsősorban jut szerephez az ország szükségleteinek ellátásánál.

Bulgáriában a gabonával bevetett terület 1930 óta 15%-kal csökkent s ugyanilyen arányban emelkedett az ipari növények területe. 1937-ben a buzatermelés 17.6 millió mázsa volt, 1936-ban 16.4 millió mázsa, az 1933—34. évi középarányos 14.4 millió mázsa volt. Az utolsó 25 évben a buza terméshozama 12, a rozs hozama 24, az árpa hozama 38, a zab hozama 13, a kukorica terméshozama 23%-kal emelkedett. E számottevő emelkedés ellenére is Bulgáriában a termésátlagok még ma is alacsonyak, igy a buza hozama hektáronkint országos átlagban még ma is csak 10.23 métermázsa.

A bolgár kiviteli intézet az ország kivitelének fejlesztése érdekében a legközelebbi jövő feladatait a következőkben jelölte meg:

1. Standardizálás segitségével a kivitelt a külföldi piacok igényeihez kell formálni. 2. Meg kell szervezni a belső felvásárlást. 3. Kapcsolatot kell teremteni a külföldi államokkal, különösen abban a vonatkozásban, ahol kiviteli kontin-

gensek vannak megállapitva és a kiviteli államok versenye mérsékelhető volna. 4. Az export- és devizapolitikát oly módon kell összhangba hozni, hogy a kiviteli érdekek ne rendeltessenek alá a devizapolitikai szempontoknak. 5. A kivitelt meg kell szabaditani az állami terhektől. 6. Meg kell szervezni az exporthiteleket. 7. Megfelelően tökéletesiteni kell a szállitóberendezéseket.

Bulgária különösen a szőlőtermelés terén jelent alig elképzelhető konkurrenciát a magyar szőlőtermelésnek. Bulgária 1926-tól 1936-ig olyan előrehaladást ért el a szőlőkivitelben, amelyet a legvérmesebb reményekkel sem lehetett volna ezelőtt tiz évvel elgondolni. Mig 1926-ban összes kivitele 32 vagón volt. 1933-ban már 2012 vagón, 1934-ben 3740 vagón, 1935-ben 6620 vagón, amely azóta is emelkedik.

Köztudat szerint *Románia* legfontosabb termelési ága az ásványolajtermelés; ezzel szemben a valóságban a tejtermelés évi értéke — amit 10 milliárd leire becsülnek — lényegesen meghaladja az ásványolajtermelés évi értékét. A román kormány lényegesen fokozni kivánja a tejtermelést és emelni akarja a tejtermelés jövedelmezőségét is.

A román kormány megszüntette a földadót s helyette az eladott termények után fizetendő uj adónemet létesitett. Ez az adóreform — eltekintve az uj adónem kezelése és ellenőrzése körül várható nehézségektől — teljesen mentesiti az adófizetés alól azokat a gazdaságokat, amelyek saját szükségletükön tul nem termelnek, továbbá mentesit az adó alól akkor is, ha kedvezőtlen időjárás miatt nincs eladó terménye a gazdaságnak. Mérsékelte továbbá a kormány a mezőgazdaságban használt petróleum árát is, még pedig literenkint 1.50 leiről 1 leire. Mivel a petróleum árának 70%-a kincstári részesedés, az is jelentékeny állami áldozatot jelent. (Mezőgazdasági Közlöny, 1938. évi 2. sz. 118—119. l.)

A román kormány a buzatermelés minőségi fejlesztése érdekében elhatározta, hogy országrészenkint buzatermelési versenyeket rendez és rendszeresen dijazza a legjobb minőségü buzákat.

Szerbiában a műtrágyafogyasztás az előző évi 15.5 ezer tonnáról 25.2 ezer tonnára emelkedett. A műtrágyafogyasztás Szerbiában a legnagyobb 1929-ben volt, a legalacsonyabbra 1933-ban süllyedt. A fogyasztás 4 év alatt 77.6 ezer tonnáról 13.5 ezer tonnára csökkent. A jelenlegi műtrágyafogyasztás tehát még rendkivül mélyen alatta áll az 1929. évi rekorderedménynek, de a fogyasztás emelkedése mégis számottevő és állandónak látszik.

A *csehek* vitték a paprika- és hagyma-szakmunkásokat a Kis-Alföldre, Nyitra vidékére és ott akarták azt meghonositani, hogy ne szoruljanak reánk. A mult években dinnyéseket

kerestek Heves megyében és vittek is ki, hogy a dinnyét terjesszék el és honositsák meg. (Azóta ez a program persze megdőlt!)

Görögország mezőgazdasági fejlődéséről is olvashatunk ma. A most megjelent kimutatások szerint Görögországban a megművelt szántóföld területe 1927 óta 1,590.000 hektárról 2,400.000 hektárra emelkedett. A gabonával bevetett terület 43%-kal, a takarmánytermő terület 96%-kal, a főzeléket termő terület 125%-kal és a gyapotültetvények területe 240%-kal növekedett. 1928-ban Görögország teljes behozatalának 45%-át tette a gabona, az elmult évben ez az arány 23%-ra csökkent.

Kienböck Viktor volt pénzügyminiszter, a volt Osztrák Nemzeti Bank elnöke 1937 őszén érdekes előadás keretében ismertette az *osztrák mezőgazdasági termelés* emelkedését. Mig 1923-ban, a szanálás előtt, a buzatermelés eredménye a szükségletnek csak 33%-át fedezte, ma 67%-ot fedez. A bevetett terület termése 2,400.000 mázsáról 3,600.000 mázsára emelkedett.

A rozstermés ma a szükséglet 81%-át fedezi. Emelkedett a zabtermelés, az árpatermelés, a burgonyatermelés is. Legnagyobb azonban a cukortermelés növekedése, éspedig 473.000 mázsáról 1,919.000 mázsára s igy Auszria cukorimportállamból cukorexportőrállammá lett.

Jelentékeny emelkedés mutatkozik a tejtermékeknél is, 1923-ban Ausztria tejből, tejfelből, vajból és sajtból még behozatalra szorult, most pedig már kiviteli fölösleggel is rendelkezik.

Az 1936-ban *Németországban* rendezett goszlári, több napig tartó parasztkongresszuson, amelyet ők *termelési ütközetnek* neveztek, különböző kiadványokban és röpiratokban beszámoltak a háromesztendős ütközet eredményéről és kitüzték a négyesztendős tervet. Ennek kettős célja van. 1. A termelés mennyiségének ugyanazon területen növelése. 2. A német közgazdaság nélkülözhetetlen növényeinek temelése.

Hatalmas arányban emelkedett a műtrágyafogyasztás, amellyel szinte kényszeritik a földet többet teremni.

Darré parasztvezér goszlári beszédében kiemelte, hogy a német mezőgazdaságot az egész német nép hálája illeti, mert ebben az évben is teljesitette kötelességét a német nép élelmezési függetlenségének kivivása érdekében. Tavaly azt a parancsot adta a mezőgazdaságnak, hogy a kapásnövények termelését növelni kell és ebben is követték, amennyiben az ezévi burgonyatermés 55.3 millió tonnát ért el, mig a cukorrépatermés 14 millió tonnát adott, ami az utolsó hatévi átlagban a burgonyánál 30%-os, a cukorrépánál 40%-os termelésemelkedést jelent és a maga nemében rekorderedménynek minősithető. Eddig ilyen eredményt a német mezőgazdaság története nem volt képes felmutatni.

Dacára az erősen csökkentett takarmánybevitelnek, a tejtermelés ez évben 1 milliárd literrel évi 25 milliárd literre emelkedett. A jelszó: *többet termelni és az elért terméssel takarékoskodni!*

A jövőre a következő szempontok irányadók: 1. A talaj termőképességét, termelőerejét nem szabad csökkenteni, nem szabad a talajt kizsákmányolni, sőt fokozni kell termelési kapacitását, amennyiben a talajt sokkal gondosabban kell megmivelni és természetes istállótrágyával ellátni. A német talaj elsősorban meszet kiván, mert a mész nemcsak a táplálóerőt fokozza, de emeli a talaj egészségi fokát, ez pedig alapja minden trágyázásnak. 2. *A kapásnövénytermelést még fokozni kell,* mert ez képezi a német mezőgazdaság takarmánytartalékainak alapját. 3. *Zöldtakarmánynövények ültetése, termelése* szükséges, szilók épitése és a zöldtakarmány beszilózása kiváló fehérjetartalmu takarmányt szolgáltat, amelyet a gazda az egész év folyamán takarékosan felhasználhat. *Emelendő az olajnövények termelése, valamint a rostnövények területe.* 4. A rétekben és legelőkben fekszenek az erőtartalékok, ezért sok esetben szükséges lesz az erdőterület csökkentése és uj rétek céltudatos megmivelése. A rossz legelőknek semmi céljuk. Azokat szántóföldekké kell átváltoztatni, *de jó rétek és legelők szakszerü mivelése fokozandó, ez az alapja az egészséges állattartásnak és állattenyésztésnek. 5. Minden gazda csak kiválasztott állatokat tartson és csak olyanokat tenyésszen, nincs értelme gyenge állatokat tartani. Az állattenyésztést illetőleg az utolsó évek rendelkezései kiváló hatással voltak az egyes vidékek állattenyésztésére.* 6. A mezőgazdasági munkáskérdés igen nehéz feladatok elé állitja a mezőgazdasági termelést, de a munkáshiánnyal számolni kell és ezért ajánlatos a kisbirtokokban kisteljesitményü gépek alkalmazása által a termelést megkönnyiteni.

Németország mezőgazdasági termelése jelenleg a belső szükséglet 94%-át fedezi kenyérgabonában, 100%-át a burgonyában, 99%-át cukorban, 76%-át gyümölcsben, 91%-át főzelékben, 97%-át husban és szalonnában, 71%-át halban, 100%-át friss és kondenzált tejben, 96%-át zsirban, 92%-át sajtban és 82%-át tojásban.[3]

Hogy ezeket az eredményeket ezek a külföldi államok el tudták érni, az nagyrészt annak köszönhető, hogy óriási megbecsülésben van része a gazdatársadalomnak ezekben az országokban.

A németek az összes agrár szaklapok boritékjain nagy betükkel hirdetik, hogy melyek azok a könyvek, amelyek ismeretében *a termelési csatát meg lehet nyerni.* Ezt a kifejezést

[3] Mezőgazdasági Közlöny, 1937. 10. sz. 2. oldal.

bele akarják vinni az egész agrár közvéleménybe és mindent elkövetnek, hogy a közönség átérezze azt. Mindenfele hangoztatják, hogy ez a szó, hogy *„lehetetlen" ki kell, hogy pusztuljon a mezőgazdaság szótárából, mert a német földnek mindent meg kell teremnie, ami a német népet boldogitani és előbbre vinni tudja.*

Két éve az osztrák gazdák között járva, igen nagy érdeklődést találtam a mezőgazdasági kamarai választások iránt. Minden gazda érzi és tudja, hogy ez az ő szerve és azért szeretettel ragaszkodik hozzá és figyelemmel kiséri annak minden lépését. A folyó évi magyar mezőgazdasági kamarai választások ennek az ellenkezőjét bizonyitják.

Caillaux volt francia pénzügyminiszter, akit ugyancsak nem lehet fasisztának nevezni, irja 1936 őszén egyik cikkében, hogy „Franciaországot nézve ugy látom, hogy ez az ország kevésbé szenved, mint az óvilág sok más állama. Ennek az a magyarázata, hogy a francia föld nem valami kiváló ugyan s a multban valóságos rablógazdaságot folytattak rajta, de azért mégis meg tudta akadályozni a tuliparosodást. Aki megmentheti hazánkat s akinek meg kell menteni Franciaországot, az mindenekelőtt és mindenekfelett a józan gazda. Tudom, hogy a francia gazda meg is fogja ezt tenni, de nekünk is meg kell védenünk a nemzetnek ezt az osztályát, bármibe kerüljön is." [4]

Ebben az irányban kiván a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara a maga versenytermelési programjában uj utakon elindulni a mezőgazdaság jobb jövője felé. Csekély anyagi eszközökkel ugyan, de megkezdte ezt a munkát, amely ma már Olaszországban, Németországban és a volt Ausztriában ismert. Külföldön, különösen ezekben az államokban nagy becsülete van a parasztságnak és a gazdának. Hitler vezér 1936 október hó első vasárnapján a gazdák aratóünnepélyén, ahol hálaadó ünnepet ült a német parasztság, ezzel a jelszóval állitotta a gazdákat csatasorba: „Tiszteld a parasztot, aki két keze munkájával dolgozza meg a földet, hogy legyen mit enned!"

Legnagyobb megértést azonban Mussolinitől kapja a föld népe, aki 1936 október 27-én Rómában tartott nagy gazdagyülés keretében osztotta ki a jutalmakat azoknak a parasztgazdáknak, akik a különböző tartományokban gazdálkodásukkal kitüntették magukat. Itt elhangzott nagyszabásu beszédében többek között a következőket mondta: „E jutalmak arra kötelezik a gazdákat, hogy a jövőben is hűek legyenek földjükhöz. Árulók azok a parasztok, akik elhagyják a falva-

[4] Dr. Wünscher F.: Keresztény erköles és nemzeti gondolat a gazdasági életben.

kat azzal az ábránddal, hogy a városokban könnyebben élnek meg."

A kis Bulgáriában minden november 1-én megjelennek a bolgár uralkodó előtt a szófiai királyi palota trónterméhen azok a bocskoros, kilógóinges, tüszős, egyszerü parasztok, akik abban az évben a legnagyobb érdemet szerezték a bolgár mezőgazdaság előbbrevitele terén. Minden megyéből két-két paraszt. Ezek mellére a bolgár uralkodó személyesen tüzi fel a nekik szánt érdemrend egyes fokozatait s ezzel az egyszerü ténnyel beléjük oltja azt a tudatot, hogy hazájukért haszonnal dolgoznak. Mennyivel szebb ez és mennyivel nemzetnevelőbb, mint hogyha nem létező érdemekért, politikai szolgálatokért kapnának kitüntetést.[5]

Ezzel szemben mit látunk nálunk Magyarországon? Az alábbi statisztika is élénk világot vet a helyzetre.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet 37. számu helyzetjelentése a 66. oldalon a 7 főtermény terméseredményét sorolja fel évenként 1925—1937-ig. Eszerint:

Buza	1925-ben	19.5	millió	q	termett,	1937-ben	19.—	millló	q	
Rozs	,,	8.3	,,	,,	,,	,,	5.8	,,	,,	
Árpa	,,	5.5	,,	,,	,,	,,	4.7	,,	,,	
Zab	,,	3.7	,,	,,	,,	,,	2.4	,,	,,	
Tengeri	,,	22.4	,,	,,	,,	,,	26.9	,,	,,	
Burgonya	,,	23.6	,,	,,	,,	,,	26.—	,,	,,	
Cukorrépa	,,	15.3	,,	,,	,,	,,	11.—	,,	,,	

Ha valaki vállalja a fáradságot, hogy a közbeeső évek adatait is megnézze, akkor óriási változást és hullámzást tapasztalhat. A buzánál a legmélyebb pont volt 1932-ben 17.5 millióval és legmagasabb 1928-ban 27 millióval; a rozsban a legmélyebb pont volt 1931-ben 5.5 millióval és legmagasabb volt 1933-ban 9.6 millióval; az árpában a legalacsonyabb volt az 1937-es közölt szám s legmagasabb az 1933-as 8.4 millió; zabban legalacsonyabb volt 1931-ben 1.9 millió, legmagasabb volt az 1929-es 4.1 millióval; tengeriben legalacsonyabb volt az 1928-as 12.6 millióval és legmagasabb a közölt 1937-es eredmény; burgonyában legalacsonyabb volt 1935-ben 13.9 millióval, legmagasabb volt az 1937-es közölt adat; cukorrépában legalacsonyabb volt az 1935-ös 7.7 millióval, legmagasabb volt az 1929-es 16.1 millióval.

Az állatállomány ugyanez időpontokban a következő képet tünteti fel:

1925-ben szarvasmarha	összesen	1.920.000	drb	ebből tehén	903.000	drb
1937-ben ,,	,,	1.756.000	,,	,,	,,	900.000	,,
1925-ben sertés	,,	2.633.000	,,	1937-ben	2.633.000	,,
,, juh	,,	1.8[illegible]1.000	,,	,,	1,484.000	,,

[5] Szabadság 1937. ápr. 7. Serényi G.: „Akikről megfeledkezett a nemzet" c. cikkéből.

Ha most közben nézzük meg az adatokat, akkor látjuk, hogy pl. a sertésállomány 1933-ban 1,899.000-re csökkent, a juhállomány ugyanakkor 1,056.000-re csökkent.

Igen szemléltető ennek a *Gazdaságkutató Intézeti* jelentésnek a 77. oldalán a baromfi és baromfitermékek kivitelének az adata. Baromfikivitel volt az 1925—26. gazdasági évben 130.571 q, 33,174.000 P értékben; bár ez a mennyiség 1936—37. évben 204.549-re emelkedett, a kiviteli érték csak 21,107.000 P volt. Tojás 1925—26-ban 159.511 q ment ki, 29,515.000 P értékben, 1936—37-ben csak 100.846 q, de a kiviteli érték csak 8,191.000 P volt. A toll emelkedett: míg 1925—26-ban 23.258 q ment ki, 1936—37-ben 29.859 q. Érdekes, hogy majdnem ugyanaz az érték a kezdő és a végző évben, 13,487.000 P 1925—1926-ban, 13,457.000 P 1936—37-ben.

Nagyon érdekes adatokat közöl Kerék Mihály a Magyar Szemle 1938. januári számában, megdöbbentő képet nyujtja az elmult 40 esztendőben Magyarország mezőgazdasági termelésének stagnálásáról, ami egyenesen reménytelennek tünteti fel a helyzetet. Ebben a tanulmányban megállapitja szerző, hogy például a buza, rozs, árpa, zab, tengeri, burgonya 1891—1937-ig alig emelkedtek hektáronkinti mennyiségben, legalább is olyan kicsi az eredmény, hogy alig számbajöhető. Igy a buzánál mindössze csak 6.4%, rozsnál 2.3%, árpánál 9.4%, zabnál 12.5%, tengerinél 19.2% és burgonyánál 2.1%. Tehát 40 esztendő alatt ennek a 6 főcikknek a termésátlagában csak ilyen csekély, lényegtelen emelkedések voltak észlelhetők, pedig tudomásul kell vennünk azt, hogy ugyanez idő alatt a *csonka ország népessége 44%-kal emelkedett.*

De tudomásul kell vennünk azt is, hogy a szomszéd országokban is óriási emelkedést találunk mindenfelé, amint azt előbb már láttuk is. A fenti hat terménvben Németországban 50—70%-kal, Franciaországban 24—30%-kal emelkedtek a termésátlagok.

Hasonló a helyzet az állatállományt tekintve. Magyarország állatállománya, mint Kerék Mihály fenti cikkében megállapitja, 1935-ben, viszonyitva az 1911-es állapothoz, szarvasmarhaállományunk 10.7%-kal, a ló 1.3%-kal csökkent, juh 0.9%-kal csökkent, egyedül a sertés emelkedett 40.8%-kal. Ha az egyes vármegyéket nézzük, akkor is szomoru képet kapunk a békebeli és a mostani állapotok összehasonlitása alapján.

Az állattenyésztésről egyébként érdekes képet mutat az alábbi Kerék Mihály-féle statisztika, amely Magyarország helyzetét az európai többi államokhoz szemléltetően mutatja:

100 négyszögkilométer mezőgazdasági művelés alatt állő

területre jutott Magyarországon 1935-ben *2529 darab szarvasmarha;* ezzel szemben

Dániában	11.930 drb,	371·7%-kal	több,	mint	Magyarországon
Mémetországban....	6.832 „	170·1%-kal	„	„	„
Finnországban.....	5.488 „	116·8%-kal	„	„	„
Ausztriában.....	5.399 „	113·4%-kal	„	„	„
Csehszlovákiában...	5.129 „	102·7%-kal	„	„	„
Franciaországban .	4.455 „	76·1%-kal	„	„	„
Lengyelországban...	3.983 „	57·4%-kal	„	„	„
Olaszországban	3.101 „	22·7%-kal	„	„	„
Jugoszláviában	2.885 „	14·0%-kal	„	„	„
Romániában	2.515 „	kb ugyanannyi		„	„

De idevonatkozólag Pest vármegyéről is van egy kis összeállitás, amely a következőket mondja: Pest vármegye állatállománya az utóbbi 40 év alatt több, mint 85.000 számos állattal csökkent, mig a népesség ugyanazon idő alatt 700.000 lélekkel szaporodott. Jellemző, hogy agrárországunknak vezérvármegyéjében van aránylag a legkevesebb tehén. Egy km²-re csak 7.79 darab jut, holott például Vas vármegyében ugyanannyi területre 17.38 darab tehén esik. A tejfogyasztás napi átlaga Magyarországon fejenkint 3 deciliterre tehető. Ezzel szemben Pest vármegyében lakosonkint a napi átlag csak 1.3 deciliter.[6]

Ha ez igy van ma, amikor még az 1930-as népszámlálás szerint 51.8% a mezőgazdasági lakosság, mi lesz akkor, ha majd 1940-ben előreláthatólag 50% alá fog esni a magyar földmiveslakosság aránya? Vajjon ebben az esetben van-e lehetőség arra, hogy a magyar mezőgazdaság azokat az előnyöket megkaphassa, amelyeket jelenleg is sokszor élvez? (Gazdaadósság-rendezés, vetőmag, trágyatelep, műtrágya és egyéb akciók.)

Éppen ezért fel kell itt vetnünk a felelősség kérdését mindazok előtt és azokkal szemben, akiktől a magyar mezőgazdaság jövője, fejlődése és boldogulása függ: Vajjon megtettünk-e a multban mindent arra vonatkozólag, hogy itt gyökeres, tervszerü és céltudatos reformpolitika induljon meg, megtörténtek-e azok az intézkedések, törvényhozási alkotások, amelyek a magyar földmivelőnép életszinvonalának az emelését, terheinek csökkentését, általában a kisemberek boldogulásának a biztositását és a magyar föld jobb kihasználását célozták; ott volt-e minden agrár vezetőegyéniség, amikor a magyar mezőgazdaság sorskérdéseiről volt szó, ott állott-e minden vezér a helyén: a legjobbakat ültettük-e mindig megfelelő helyre, hogy a magyar mezőgazdaság boldogulását szol-

[6] Szabadság, 1938. II. 19. 6. lap Pest vm. a mezőgazdasági felvirágoztatásért c. cikkéből.

gálni tudjuk; vajjon gondolkoztunk-e azon, hogy ne mindig csak a kormányt tegyük felelőssé a mezőgazdaság bajaiért, hanem magunkat is, a gazdatársadalmat; kiállottunk-e keményen a magyar mezőgazdaság védelmében: mertük-e, tudtuk-e akartuk-e esetleg a népszerütlenség vádját is magunkra venni azért, hogy a magyar mezőgazdaság érdekeit képviseljük; voltunk-e elég gerincesek egyes jogos igények kielégitésére irányuló küzdelmünkben; vagy talán opportunusok voltunk azért, hogy ne kelljen szint vallanunk, amikor pedig nagy érdekek forogtak kockán; nem segitettünk-e pozicióhoz olyanokat, akik a maguk érvényesülésére használták fel a mezőgazdasági tömegek erejét; sürgettük-e, követeltük-e olyan népies agrárpolitika kialakitását, amely minél több ember számára kivánta megszerezni a boldogulás feltételeit (Gömbös Gyula kijelentése); tettünk-e a háboru után lépéseket arra, hogy egész gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedésünk elsősorban a nagytömegek érdekeit szolgálja; odaálltunk-e teljes erővel az agrárérdekképviseletek mellé, tagjai közé, akik a mi érdekeinket és boldogságunkat szolgálták; általában megtettünk-e mindent, hogy ne lefelé süllyedjünk, hanem felfelé haladjunk?

Tegyük szivünkre a kezünket és ugy mondjuk ki ezekre a feltett kérdésekre a választ. A mezőgazdasági kamarák kétségkivül a legjobb tudással igyekeztek ráirányitani a figyelmet a legfontosabb kérdésekre, igyekeztek terveket, eszméket kidolgozni (pl. e sorok irójától ered a *mezőgazdaságfejlesztő törvény* irányelveinek a kidolgozása), sajnos, nem rajtuk mulott, hogy nagyobb eredményeket elérni nem tudtak. S ma ugy áll a helyzet, hogy azok, akik évtizedek energiáját, hitét, tudását, komoly akarását vitték bele az agrártársadalom boldogulásáért folytatott küzdelembe, igen sokszor nem látván a megértést, az eredményt, különösen a támogatást azok részéről, akikért folyt ez a csata, megunva a folytonos meddő harcokat, már-már visszavonulni igyekeznek a küzdőtérről. Pedig a magyar mezőgazdaság léte, jövője, fejlődése és boldogulása nem egy társadalmi osztály jövője és boldogulása, *hanem a magyar fajnak és a magyar jövendőnek a biztositása.*

Van-e hát kivezető ut ebből a helyzetből? Szomoru volna, ha nem tudnánk megtalálni a kivezető utat: csak minél előbb rá kell térni arra az utra, amelynek célja *erőteljes kisemberpolitika,* erőteljes agrárirányzat, amely a közteherviselési politikánkban is ezt a célt tartja szem előtt: a kisember vállairól levenni a terhet és odahelyezni, ahol nagyobb a teherbiróképesség. Szakoktatás minden vonalon példákkal, iskolákkal, könyvekkel, kényszerrendszabályokkal, ha szükség van reá; szövetkezeti értékesités, amely megmenti a gazda termelésének minden hasznát az ő számára; az agrárérdekképvise-

letek kiépitése, munkájuknak hatékonyabbá tétele, részükre hatósági jogkör biztositása stb.; azoknak a vezetőknek feltételnélküli követése, akik a gazdatársadalomért dolgoznak önzetlenül, becsülettel. Erőteljes reformpolitika a mezőgazdaságban, amely utat nyit, erőt ad, fejleszt, s az embert nézi elsősorban, mint a termelés legfontosabb tényezőjét; becsületes vagyon- és jövedelemeloszlás; nemzeti összefogás, elsősorban az agrár munkamezőn, minden magyar boldogulása érdekében.

Ha ezeket megcselekedjük, ugy nemcsak a jelent mentettük meg, hanem a jövőt is megteremtettük.

Gesztelyi Nagy László.

Haberler konjunkturaelmélete.[1]

Haberler nagy konjunkturaelméleti munkája nemzetközi tudományos együttműködésnek és egyéni tudományos alkotásnak egészen sajátlagos összetétele. A konjunktura okozatos összefüggéseinek felderitésével és a különböző konjunkturaelméletek helyes magvának összeegyeztetésével Haberlert a Nemzetek Szövetségének Tanácsa bizta meg és Haberler hatalmas rendszerét a népszövetségi tudományos szolgálat apparátusának felhasználásával és a tantörténeti elődök helyes tételeinek beépitésével alkotta meg. A rendszernek ez a kialakulása szükségképpen bizonyos eklektikus és vegyes jelleggel jár együtt, de az eklekticizmus ebben az esetben csupán a meglévő elméletek tudományosan helytálló alkatelemeinek, a vegyesség pedig a való élet valamennyi tényezőjének figyelembevételét jelenti. Haberler rendet teremtett az összekuszált, egymásnak ellentmondó és egymást félremagyarázó konjunkturaelméletek tömegében, de többet is nyujtott, mint amennyi azokban foglaltatott, mert uj tételeket állitott fel, ha más elméletek a való élet összefüggéseire még nem voltak figyelemmel. A tudományos tradició ma, sajnos, oly szokatlan tisztelete mellett erős, reális és logikus gondolkozás jellemzi munkáját, amely éppen ilyen tulajdonságainál fogva a konjunkturaelmélet jelenlegi állásának minden kétségen felüli legtökéletesebb foglalata.

[1] Haberler, Gottfried v., Prosperity and Depression. A Theoretica Analysis of Cyclical Movements. Geneva. League of Nations, 1937. XV, 363 l. — A munkáról ezideig a következő fontosabb ismertetések jelentek meg: Bode, Karl, Prosperität und Depression. Zeitschrift für Nationalökonomie. VIII. (1937) 597—614. l. — Cabiati, Attilio, Prosperity and Depression. Weltwirtschaftliches Archiv. XLVII. (1938) 24x—31x. l. — Hart, R. G. Prosperity and Depression. The Journal of Political Economy. XLV. (1937.) 697—699. l. — Hawtrey, R. G., Professor Haberler on the Trade Cycle. Economica. New Series. V. (1938) 93—97. l. — Kahn, R. F., The League of Nations Enquiry into the Trade Cycle. The Economic Journal. LVII. (1937) 670—679. l. — A szövegben zárójelek között történő hivatkozások Haberler idézett angol kiadásának lapszámaira vonatkoznak,

A konjunkturaciklus fogalmát Haberler a köznapi élet és a tudomány általános szóhasználatával megegyezően határozza meg és konjunktura alatt a szó általános értelmében a fellendülő és visszaeső gazdasági helyzet, a jó és rossz konjunktura változásait érti (167). A konjunkturaváltozások vizsgálata során figyelmét elsősorban a foglalkoztatottságon, a fogyasztott tényleges jövedelmen és a termelt tényleges jövedelmen összpontositja (166) és a szó technikai értelmében konjunkturaciklus alatt a fogyasztott és termelt tényleges jövedelemnek, valamint a foglalkoztatottságnak azokat a változásait érti, amelyek a gazdasági életben rejlő okokból fakadnak, nevezetesen pedig a pénzkereslet változásaira, valamint az árak és költségek közötti eltolódásokra vezethetők vissza (168).

A konjunkturaciklus leirásakor Haberler Mills, Mitchell és mások nyomán négy fázist különböztet meg: a fellendülést (upswing, expansion, prosperity-phase), a visszaesést (downswing, contraction, depression-phase), a válságos fordulatot (upper turning point, down-turn, crisis) és a kedvező fordulatot (lower turning point, up-turn, revival) (169). A konjunkturaváltozások legalapvetőbb okozatos kapcsolataként Haberler egyrészt a pénzoldali elméletekkel (Hawtrey) megegyezően azt a tételt emeli ki, hogy a termelés és forgalom pénzértékében a termelés és foglalkoztatottság hullámzásával párhuzamos változás észlelhető, másrészt pedig a különböző tultőkésitési elméletekhez (Aftalion, Bouniatian, J. M. Clark, Pigou, Robertson) csatlakozva annak a körülménynek tulajdonit különös jelentőséget, hogy konjunkturaváltozások során a termelési javak termelése a fogyasztási javak termelésénél nagyobb ingadozásokat mutat (180—2). A konjunkturafázisok világos megkülönböztetése és nagy általános összefüggések kiemelése azonban Haberlert nem ragadják tulzott és indokolatlan általánositásokra, sőt ellenkezőleg, legtöbb tantörténeti elődjével szemben világosan látja azt, hogy minden konjunkturahullám a történelem szempontjából nézve egyéni alakulást mutat és nagy nyomatékkal emeli ki, hogy a műszaki ismereteknek, a termelési módszereknek, a tőkeintenzitásnak, a népesség számának, minőségének és korosztályainak, a fogyasztási szükségleteknek és szokásoknak, a társadalmi berendezéseknek, a jogrendszernek, az állami beavatkozás mértékének és módjának, a fizetési eszközöknek és a fizetési forgalom szokásainak különbözősége a különböző és váltakozó konjunkturahullámokban lényegesen eltérő alakulásokra vezet (177). Mindezek ellenére azonban nem tagadja egy általános konjunkturamagyarázat lehetőségét, mert hisz a konjunktura változásait a pénz- és hitelrendszernek, az áraknak és béreknek, valamint a termelésnek az individualisztikus pénz- és árugazdálkodásban mélyen gyökerező törvényszerüségei idé-

zik elő (178). Haberler helyesen általánosit és egyéniesit és azt a módszertanilag feltétlenül helytálló álláspontot foglalja el, hogy lehetséges egy olyan tudományos konjunkturaelmélet kialakitása, amely nem annyira formai, hogy gyakorlatilag alkalmazható ne legyen és nem annyira egyéni, hogy konjunkturahullámok széles körére ne vonatkozhassék (178).

A konjunkturaváltozások vizsgálata során Haberler először a fellendülésnek azután pedig a visszaesésnek kumulativ, továbbgyürüződő folyamataival foglalkozik. A fellendülés és visszaesés vizsgálata során szerepet tulajdonit a kinálati rugalmasságnak, a beruházás és fogyasztás kölcsönhatásainak, az árak és nyereségek, valamint a bérek és állandó költségek viszonylatának, de alapvető felfogásának megfelelően mind a fellendülésnél, mind a visszaesésnél a legnagyobb fontosságot a pénzforgalom terjedelmében észlelhető változásoknak, valamint a termelési és fogyasztási javak termelésében fellépő eltolódásoknak tulajdonitja.

A fellendülés, éppen ugy mint a visszaesés egy önmagát erősitő, továbbgyürüződő, kumulativ folyamat. Ha a fellendülés kezdetén, amikor a munkának és a többi termelő tényezőnek kinálata rugalmas, valamely oknál fogva megnövekszik a pénzkereslet, ugy a vállalkozók munkásokat vesznek fel és nyersanyagokat, félgyártmányokat, valamint berendezéseket vásárolnak, illetve rendelnek. A rendelések a termelési javakat előállitó iparok termelésére gyakorolnak kedvező befolyást, a munkásoknak kifizetett bérek a fogyasztási iparokat lenditik fel és a két tényezőnek a fogyasztási és termelési iparokra kölcsönösen kedvező hatása egymást erősitve gyürüződik tovább (187—188). A kumulativ folyamat során az árak és nyereségek emelkednek, a termelés emelkedésével az állandó költségek kisebb hányadot tesznek ki, a béremelkedések az áremelkedéseket csak bizonyos késedelemmel követik, ugyhogy a vállalkozók várakozásai egyre kedvezőbbek lesznek és a vállalkozási kedv egyre fokozódik (188), vagyis az a folyamat játszódik le, amelyet egyes irányok technikai nyelven a természetes és piaci kamat eltéréséből eredő kumulativ folyamatnak neveznek (189).

Ennek a továbbgyürüződő folyamatnak kifejlődésében pénzoldali tényezőknek rendkivül fontos szerep jut. A pénzforgalom kiterjedése szükségszerü velejárója a fellendülésnek (191). A fellendüléssel megnövekedett kereslet a hitel iránti kereslet növelésére is hat és amennyiben a folyó jövedelemből eszközölt megtakaritások, ami nagyon valószinünek látszik, nem elegendőek a kereslet kielégitésére, ugy csak inflatorikus forrásból eredő uj pénzek elégithetik ki ezt a megnövekedett keresletet. Minthogy azonban a termelés és árak emelkedése a befektetéseket biztosabbá teszi, a hitelezők, a bankok és tőke-

pénzesek részéről fokozott befektetési kedv fog jelentkezni és ennek a pénzkinálat megnövekedése is eredménye lesz. A kinálatnak ez a megnövekedése viszont a kamat csökkenésére vezet, a kamat csökkenése pedig a kereslet további növekedését eredményezi, ugyhogy a pénz oldalán is egy továbbgyürüződő, kumulativ erő érvényesül (201—202).

De ugyancsak fontos szerep jut a kumulativ folyamat kialakulásában az accelerációs principiumnak, vagyis annak a körülménynek, hogy a fogyasztási iparok keresletének megnövekedése és termelésének kibővitése a termelési iparok keresletében és termelésében aránytalanul nagyobb kilengéseket okoz (205). Ebben a vonatkozásban tehát az a körülmény idézi elő a kumulativ folyamatot, hogy a fogyasztási javak különösen a költségekre és minőségre tekintettel csak termelési javaknak a termelési folyamatba való bekapcsolásával állithatók elő (208). Az acceleráció ereje, a kumulativ továbbgyürüződő hatás függ elsősorban bizonyos technikai adottságoktól, de nagyon erősen befolyásolják az egész folyamatot a várakozások, valamint természetesen a hitelpiaci alakulások is (208). Az accelerációs principium a fogyasztási és termelési javak termelésének vázolt összefüggése következtében is nagy jelntőséggel bir, de különös fontossága lesz a fellendülés szakában a tőkeszerü fogyasztási javak, valamint a tartósan használható fogyasztási javak termelésére gyakorolt hatás következtében (209).

A visszaesés kumulativ folyamata során a fellendülésben érvényesülő kumulativ erők ellenkező irányban érvényesitik hatásukat (224). A kereslet csökkenése a termelés, a foglalkoztatottság és a jövedelmek csökkenésére vezet, mig a jövedelem csökkenése a kereslet további zsugorodását vonja maga után (224). A kereslet zsugorodása az árak csökkenését idézi elő, az árcsökkenés a bérek és egyéb költségtételek merevsége miatt veszteségekre vezet, ami az üzlet hangulatát is károsan befolyásolja (228). A nyereségek csökkenése a beruházások csökkentésére vezet és mindenki áruraktárát csökkenteni és pénzkészletét növelni igyekszik (225). A visszaesés folyamán a bankok a veszteségek hatása alatt, illetőleg a veszteségek elkerülése céljából csökkentik a kihitelezést, mig az accelerációs principium érvényesitése folytán a fogyasztási iparok keresletének csökkenése a termelési iparok termékei iránti kereslet fokozott mértékü csökkentését eredményezi. A kumulativ zsugorodási folyamat erejét különösen növeli az a körülmény is, hogy ugyanazt a kockázatot a hiteltnyujtó és a vállalkozó is leszámitolja, ugyhogy a kereslet és kinálat közötti szakadék a hitelpiacon ennél az oknál fogva tulajdonképpen megkétszereződik (229).

A konjunktura fellendülő és visszaeső kumulativ

folyamatainak részben a kumulativ folyamatban rejlő, részben pedig azokon kivüleső körülmények vethetnek véget. Haberler rendszerében először a kumulativ folyamaton kivüleső változtató tényezőket tárgyalja, azután azokat az okokat kutatja, amelyek a kumulativ folyamaton belül ellenkező irányu változások lehetőségét idézik elő, végül pedig a kumulativ folyamatban magában kifejlődő konjunkturaváltoztató erők egymásrahatását vizsgálja. A válságos és kedvező fordulat kérdése kétségtelenül a konjunkturaelmélet legtöbbet vitatott területe és áttekinthetetlen empirikus anyag, valamint összekuszált elméletek a tisztánlátást ezen a területen mindezideig igen nehézzé tették.

A válságos fordulat a fentebbiek értelmében nem kizárólag a kumulativ folyamatban kifejlődő erők érvényesülésének lehet a következménye. Válságos fordulatot idézhet elő a forgalomban lévő pénzmennyiség tudatos csökkentése és válságos fordulatot idézhetnek elő azok a külső körülmények is, amelyek valamely tetszőleges termelési ág termelésének csökkentésére vezetnek, de kétségtelen, hogy ezek az erők annál inkább érvényesülhetnek, illetve annál inkább fejthetik ki konjunkturafordító hatásukat, minél érzékenyebb a gazdasági rendszer, vagyis minél előrehaladottabb stádiumban van már a fellendülő konjunktura (246, 253).

A fellendülő konjunktura kifejlődésében egyre érzékenyebbé válik konjunkturagátló tényezők hatásával szemben és a fellendülő konjunktura önmagában is fejleszt ki olyan erőket, amelyek idővel konjunkturafordulatot idézhetnek elő. A fellendülés két legfontosabb feltétele a pénz és a termelőtényezők rugalmassága, viszont a fellendülésben az expanziv lehetőségek kihasználása folytán egyre rugalmatlanabbá válik a pénzkinálat és egyre merevebbé lesz a munka és egyéb termelőtényezők kinálata, ugyhogy a pénzügyi expanzió változatlan lehetősége esetén is inkább az árak, mint a hozadék vagy a foglalkoztatottság emelkedése következik be (254—259).

A konjunkturafordulatnak azok az okai, amelyek magából a konjunkturafellendülésből következnek, inkább a termeléssel, mint a pénzzel kapcsolatos okcsoportokban keresendők. Expanziv pénzügyi politika folytatása esetén, vagyis függetlenül attól, hogy hitelvisszavonás következik-e be vagy sem, állanak be a termelésben olyan eltolódások, amelyek egy konjunkturafordulatot valószinüvé, csaknem szükségszerüvé tesznek. A fellendülő konjunktúrában uj javak termelését vezetik be, a javak fogyasztását egyre szélesebb néprétegekre terjesztik ki, széles körben uj termelési eljárásokat honositanak meg, ugyhogy a kész termékek, félgyártmányok, nyersanyagok és termelőtényezők relativ árszinvonalában messzemenő eltolódások következnek be (262—263). Ezekkel a messzemenő eltolódásokkal kapcsolatban igen valószinü, hogy nem mindig

azokon a pontokon épitik ki a kinálat lehetőségeit, ahol keresletre tartósan számitani lehet és különösen sulyos eltolódások adódnak abból a körülményből, hogy a fogyasztási iparok terjeszkedésének megálltával ezek kereslete termelőberendezések iránt teljesen megszünik. Ezek az eltolódások a termelő tényezők teljes rugalmassága és a tőkepiac zavartalan működése esetében is bekövetkeznek, de különösen fokozza a valószinüségüket az a körülmény, hogy a konjunkturális ár- és béremelkedés bizonyos iparágakban költségemelkedést és ezzel termeléskorlátozást okoz, ugyhogy, ha érvényesülésük nem is feltétlen szükségszerüség, ezek az eltolódások hatásukat rendszerint kifejtik és ezzel a konjunkturafellendülésből következőleg a konjunkturafordulat legfontosabb okaivá lesznek (265—274).

A kedvező fordulat nagy vonásokban a válságos fordulattal szimmetrikusan következik be, bár Haberler ebben a vonatkozásban különösen nyomatékkal hangsulyozza azt, hogy a kedvező fordulat kapcsán a reális tényezőknek a pénzoldali tényezőkkel szemben fokozottan fontos szerep jut. Megnövekedett beruházási szükséglet és megnövekedett fogyasztás lehet a kedvező fordulat megindító oka, de ezeknek a tényezőknek kedvező érvényesülését nagymértékben segiti elő a visszaesés alatt automatikusan megnövekedett hitelpiaci kinálat is. A visszaesés után a kedvező fordulat annál is inkább bekövetkezhetik, mert a visszaesés alatt megnövekszik a munka és egyéb termelőtényezők kinálatának rugalmassága és megszünik a pénzforgalom esése (282—287). Nagy készletek felhalmozásával egyébként a visszaesés alatt a pénzhalmozás értelme megszünik, nagy áresések után az árak további esése egyre valszinütlenebbé lesz, az ujraberuházás és a ki nem használt találmányok, valamint a munkabér bekövetkezett csökkenése a kilátásokat még inkább javitják: visszatér a bizalom, megnövekszik a kereslet és mindezekkel párhuzamosan a foglalkoztatás és termelés emelkedése következik be, ugyhogy válság és visszaesés után a gazdasági élet körforgása ismét ellenkező irányu mozgásba csap át (287—301).

A fellendülésnek és visszaesésnek, valamint a válságos és kedvező fordulatnak ez a leirása tekintet nélkül a nemzetközi vonatkozásokra, külső gazdasági területekről jövő behatások figyelembevétele nélkül történt. A hitelkereslet hullámzása, a termelési és fogyasztási javak keresletének egymásrahatása, a foglalkoztatottság változásai és a termelő tényezők korlátoltságából adódó tényezők, mint adottságok képezték a vizsgálódások anyagát. A hullámzások valódi képe azonban csak ugy alakitható ki, ha a nemzetközi vonatkozások is figyelembe vétetnek és a tág értelemben vett szállitási költségekből, a beruházások, a hitel és bankélet helyi kötöttségétől, valamint a független pénzrendszerből folyó adottságok is megfigyelés és vizsgálódás anyagát képezik. Haberler kon-

junkturaelméletét ezeknek a tényezőknek részletes elemzésével teszi teljessé.

A nemzetközi gazdasági életben a legtermészetesebb elválasztó tényezők a szállitási költségekből adódnak. A szállitási költségek hatásaképen a nemzetközi munkamegosztás, a specializáció csökken és a szállitási költségek a kumulativ folyamatok terjedésére is gátlólag hatnak, az elsődleges és másodlagos következmények egyaránt az eredeti keresletnövekedéshez közeleső vidékekre vannak kedvező hatással. A szállitási költségek azonban nemcsak gátjai lehetnek a konjunktura terjedésének, de eredményük lehet az is, hogy különböző vidékek különböző konjunkturafázisba lendülnek. A szükségletek megváltozása, uj termelési vagy szállitási módozatok meghonosodása, vagy uj szükségletek bevezetése terelheti el a keresletet az egyik vidék termeléséről valamely más vidék termelésére (307—308). A vámok a szállitási költségekhez hasonló hatásokat váltanak ki és a különbség a vámok esetében csupán abban van, hogy a vámok mint tudatos befolyásolás eszközei is szerepelhetnek (309). A vámok emelése deflációt enyhitő, a vámok csökkentése inflációt mérséklő hatásokat vált ki, de csak akkor, ha vámemelés vagy vámmérséklés elszigetelten történik, mert a vámemelés vagy vámcsökkenés egyidejü alkalmazása a világgazdaság egészére a célzottal éppen ellenkező hatásokat vált ki (310).

A beruházások, a bank- és hitelélet helyi kötöttsége a figyelembeveendő második fontos körülmény. A tőkeáramlás megkötése a tőkekiviteli országokban a kamatláb mérséklését, a tőkebehozatali országokban viszont a kamat megdrágulását eredményezi (314). A tőkeforgalom helyi kötöttsége általában a konjunktura kilengéseinek csökkentésére vezet, mert a tőkeforgalom helyi kötöttsége a fellendülést gyorsan lefékezi és mert a tőkeáramlás nehézsége folytán a kamatláb gyorsabban szállhat le a fellendülést kiváltó szinvonalra (315). Másrészről azonban ellenkező hatások is érvényesülnek és különösen figyelembeveendő az a körülmény, hogy a tőkeexport lehetőségének hiánya egyébként tőkeexportáló államokban erősen inflatorikus hatásokat válthat ki (315—316). A külföldi országokra a fellendülés és visszaesés a tőkeforgalom kötöttsége esetében könnyen terjed át, mert a kereskedelmi mérlegnek a konjunkturával kapcsolatos eltolódásait nem ellensulyozzák tőkemozgalmak (316). Másrészről azonban a tőkeforgalom korlátoltsága a fellendülés gátlásával a fellendülés terjedésének is gátat vet, mert kétségtelen, hogy a tőkebeáramlás a belső kereslet növelésére és igy a konjunktura erősödésére hat (317), sőt továbbmenően azt is figyelembe kell venni, hogy világválság vagy erős terméshullámzások esetében a pénzt veszitő ország deflációra kényszerülhet, mig a pénzt nyerő ország beruházá-

sokat eszközölni egyelőre nem képes (318). A tőkeforgalom kötöttségéből tehát sokágu hatások indulnak ki és a körülményektől függ, hogy ezek a hatások a fellendülés és visszaesés erősödésére vagy gyengülésére vezetnek (320).

A mérlegelendő körülmények harmadik és legfontosabb csoportja a pénzrendszerek függetlenségéből adódik. Szigoru aranystandard és a hitelrendszer tökéletes rugalmassága esetén a hitelkinálat feltételei mindenütt megegyeznek és nincs önálló politika lehetősége (322—23). Amennyiben viszont azt feltételezzük, hogy a hitelrendszer helyileg kötött és hogy az aranystandard ellenére megvan az önálló politika lehetősége, ugy a gazdaságpolitika az árukereslet zsugorodása által előidézett másodlagos munkanélküliséget, a tőkekivitel megindulását és tőkebehozatal hanyatlását megakadályozhatja, bár másrészről ez a rendszer már nagyarányu tőkehullámzásoknak és a standard feladásának veszélyével jár (325). Még lényegesebb változást okoz a különböző valuták közötti váltóárfolyamok változtatásának feltételezése. Az egyes országok szempontjából a valuta leértékelése az export emelkedésére, az import csökkenésére, az összkereslet és hitelkereslet, valamint a hitelkinálat emelkedésére vezet és, amennyiben a leértékelés végérvényesnek tekinthető, tőkebeáramlás is az eredménye (333—335). A külföldi országok nézőszögéből ellenkezőek a hatások. A gazdasági rendszer egészét nézve viszont különböző szempontok vetődnek fel. A kereslet és hitelkereslet tekintetében különböző szempontok állanak egymással szemben, mig az árfolyamváltozások által előidézett tőkemozgalmak egészükben inkább deflatoriusak, mert a tőkéket kivivő ország beruházási tevékenységének csökkentésére vezetnek, mig a tőkéket behozó országok ezeket a tőkéket bizonytalan jellegük miatt beruházásra csak korlátozottan vagy egyáltalában nem használhatják fel (334—337). Szabad standard esetén az aranyvalutával éppen ellentétes vagy legalább nem megegyező hatások a valószinüek. Tőkemozgalom nélküli szabad standard esetében nem valószinü a fellendülés és visszaesés átterjedése, mert a legfontosabb konjunkturaterjesztő kapcsolat, az országok közötti pénzforgalom a rendszerben hiányzik (341). Tőkemozgalmak lehetősége esetén viszont az a paradox helyzet következik be, hogy a tőkekivitel a tőkekiviteli ország gazdaságát lenditi fel és a tőkebehozatali országra van kedvezőtlen hatással (342) és az egyik ország fellendülése is aszerint van a másikra fellenditő vagy ellenkező hatással, hogy az illető ország fellendülése tőkekivitel nélkül vagy tőkekivitellel kapcsolatban játszódik-e le (344—345).

A konjunktura váltakozó szakaszainak leirása után még a legfontosabb fogalommeghatározásokkal és az alapvetőbbként kiemelt sorozatos összefüggésekkel kell foglalkoz-

nunk. Ebben a vonatkozásban a pénzforgalom volumene, az infláció, a takarékosság, a pénzhalmozás és a beruházások érdemelnek különös figyelmet, de behatóan kell tárgyalnunk a pénzoldali rugalmasság és a termelő tényezők rugalmasságának összefüggéseit, az akcelerációs tényező hatását, valamint takarékosság és a beruházások közötti okozatos kapcsolatokat is.

A pénzoldalon Haberler a legátfogóbb fogalmakként a pénzforgalom volumenének és a pénzkínálat rugalmasságának fogalmait alkalmazza. A pénzforgalom volumenének fogalmát Haberler a szerzők tulnyomó részével megegyezően a pénzmennyiség és a forgási sebesség szorzataként, a javak felé áramló pénzek összegeként, a javak iránt valamely időszakban fellépő, pénzben kifejezett összkeresletként határozza meg (180), mig a pénzkínálat rugalmasságának fogalma a rugalmassági konceptumnak egészen ujszerü alkalmazása és segitségével a pénz iránti kereslet változásainak hatása alatt bekövetkező pénzár, azaz kamatváltozásokat juttatja kifejezésre abban az értelemben, hogy rugalmas a pénzkínálat akkor, ha a pénz iránti kereslet növekedése nem emeli a kamatot, mig rugalmatlan akkor, ha a megnövekedett kereslet nem a kínálatot fokozza, hanem a kamatot drágitja (210—254).

Az infláció fogalmának meghatározásánál Haberler eltér azoktól, akik az inflációban szükségképpen áremelkedést látnak (Cassel, Keynes), az infláció fogalmát a pénzforgalom volumenének fogalmával a legszorosabb kapcsolatban fejti ki és infláció alatt egyszerüen a pénzforgalom volumenének, a közismert M. V-nek emelkedését érti (195—7). Az infláció Haberler szerint a fellendülés pénzoldali megnyilatkozása, az infláció forrásaiként a jegybank, a bankrendszer, valamint a vállalatok és magánosok pénzkészleteit jelöli meg és az infláció legfontosabb hatását a pénzben kifejezett kereslet emelkedésében látja (169, 197, 200).

Megtakaritás alatt Haberler ugyancsak megegyezően a tudomány és az élet általános szóhasználatával a jövedelem és a fogyasztásra forditott kiadások különbözetét (197), mig a pénzhalmozás alatt a pénzkészlet szaporitását, a fogyasztástól és beruházástól való egyidejü tartózkodást érti (227). A megtakaritás jelensége a jövedelemhez kötött, s a megtakaritások forrása kizárólag a jövedelem lehet, mig a pénzhalmozás más értékeknek, papiroknak, földbirtoknak, árukészleteknek eladási árából is eszközölhető (231). A beruházásra nem forditott megtakaritásoknak, az egymást követő pénzhalmozásoknak összege a felhalmozott pénzkészletek (hoard-ok), amelyeket Haberler a vállalatok és egyének kezében levő folyó vásárlóerőtartalékokként határoz meg (200). Mindezekkel kapcsolatban fontos fogalom még a beruházás fogalma is,

amelyet Haberler a brutto beruházással vesz egyenlőnek és a termelőjavak termelésével azonosit (194, 206).

A konjunkturakapcsolatok legalapvetőbb tételeiként Haberler általános érvényü és kikristályosodott összefüggéseket emel ki. A fellendülés két legalapvetőbb feltétele a pénzkinálat és a termelőeszközök kinálatának rugalmassága. A megnövekedett kereslet és a megjavult várakozások a fellendülésben megnövekedett pénzkereslet mellett is a beruházásra szánt pénztőkék mennyiségének növekedését és árának csökkenését vonják maguk után, mig a javak oldalán a megnövekedett kereslet és a megjavult várakozások a tőkeberuházások és a foglalkoztatottság továbbgyürüződését eredményezik. Megszakitást ebben a folyamatban, vagyis válságos fordulatot az idézhet elő, hogy akár a konjunkturában rejlő, akár azon kivüleső okok folytán vagy a pénzkinálat, vagy pedig a termelőeszközök kinálata rugalmatlanná válik. A zsugorodó kereslet és a kedvezőtlen várakozások a vállalkozók és a tőkések számára kockázatot okoznak és a hitel iránti megcsappant kereslet ellenére a beruházásra szánt pénztőkék mennyiségének csökkenése és árának emelkedése következik be, mig a megcsappant kereslet és a rosszabbodó várakozások a beruházási tevékenység nagymérvü csökkenését és a foglalkoztatottság nagymérvü zsugorodását eredményezik. Ujólagos fellendülést a visszaesés és válság után csak a pénz és a termelő eszközök kinálati rugalmasságának helyreállitása idézhet elő, viszont ebben az irányban a válság folyamán erős erők érvényesülnek. Összefoglalva tehát a pénzkinálat és a termelő tényezők kinálatának rugalmassága, a pénztőkék kinálatának, a beruházásoknak és a foglalkoztatottságnak kumulativ és automatikus emelkedése, illetőleg zsugorodása azok a legfontosabb tényezők, amelyekkel Haberler a konjunktura váltakozó hullámait magyarázni kivánja.

Ha mármost Haberler rendszerével szemben értékelőleg kivánunk állást foglalni, ugy kétségtelen, hogy Haberler eredményei lényegesen tulszárnyalják a munkában helyenként észlelhető hiányosságokat. Haberler az elmélet sok vonatkozásban zavaros területein rendet és világosságot teremtett és különösen a nemzetközi konjunkturaösszefüggések taglalása során olyan uj tételeket állitott fel, amelyeket a tudomány eddig nélkülözött. A könyvet bevezető tantörténeti rész az egész elméletnek nagyszerü alapvetése, de önmagában is példája a kitünő megitélési szempontokon felépülő, világos itéleteket alkotó és amellett épitő célzatu tantörténeti munkásságnak. Viszont Haberler saját elméletét számos figyelemreméltó uj tétel és tökéletes logikai zártság teszi értékessé. Haberler az egyedüli helyes kiindulást választja, amikor négy konjunkturafázist, fellendülést, visszaesést, válságos és kedvező fordulatot

különböztet meg. Helyesen jár el akkor is, amikor a konjunkturaszimptomatológia leglényegesebb elemeiként a foglalkoztatottságot, a fogyasztott tényleges jövedelmeket és a termelt tényleges jövedelmeket emeli ki. A Wicksell-féle komulativ folyamat és a Kahn-féle multiplier elméletét nagyon szépen egyezteti össze és a pénzforgalom volumenének fogalmán keresztül a konjunkturaelméletben eddig nem tapasztalt tudatossággal valósitja meg a pénzre, árra és konjunkturára vonatkozó elméleti tételek egységesitését. Nagyon szerencsésen használja a rugalmassági fogalmat is és különösen eredeti és eredményes gondolat a pénzkinálat rugalmasságának a pénzpolitikai adottságok és beavatkozások foglalataként történő felfogása. Mindezeken tulmenő figyelmet érdemel azonban a nemzetközi konjunkturaösszefüggések vizsgálata, mert ezekben a vonatkozásokban Haberler csak kevés előtre támaszkodva olyan megállapitásokat tett, amelyek az általa ujonnan feltárt tudományos területnek egyszersmind legtökéletesebb kimüvelését is jelentik.

Haberler rendszerével szemben viszont, véleményünk szerint, három vonatkozásban érvényesitendő birálat. Nem tartható a beruházásnak, az „investment"-nek Haberler által adott fogalma, nem teljesen kielégitőek a takarékosság szerepével és hatásaival foglalkozó részek és korrekcióra szorul az a megállapitás, amely szerint a tőkeforgalom kötöttsége esetében szabad valuta mellett a konjunktura nem terjed át az egyik országból a másik országba.

A beruházás alatt, mint láttuk, Haberler a termelési javak termelését érti. Ez a meghatározás viszont ellentétben van a mindennapi élet beruházás fogalmával, nem kiegészitő fogalma annak a meghatározásnak, amelyet Haberler a fogyasztásról adott és ez a meghatározás Haberler konjunkturamagyarázatába is csak hiányosan illeszkedik bele. A beruházás nem a termelési javak termelése, hanem a termelési javaknak a termelésre forditása, amint Haberler is a fogyasztást természetesen nem a fogyasztási javak termeléseként, hanem a fogyasztási javak felhasználásaként határozza meg. Szerencsére azonban Haberler nem ragaszkodik szigoruan formális definiciójához és elméletének kifejtésénél általában helyesen különböztet a termelési javak termelése és a termelési javaknak termelsére forditása, a helyes értelemben vett „investment" között.

Nem mindenben kielégitőek azonban Haberlernek a takarékosság szerepére vonatkozó vizsgálódásai sem. Haberler behatóan elemzi a takarékosság szerepét a fellendülésben és arra az eredményre jut, hogy a takarékosság a fellendülésben általában inkább konjunkturafékező hatásokat fejt ki. Haberlernek viszont a párhuzamos folyamatokat a visszaesés és válság fo-

lyamán is behatóan és a takarékosság szó elhallgatása nélkül kellett volna tárgyalnia, és ekkor kétségtelenül olyan álláspontot alakithatott volna ki, amely a jelenleg modern és a takarékosság szerepét eltorzitó elméletekkel szemben annak fontosságát a helyes szinben tüntette volna fel. Nem lett volna szabad elhallgatnia, hogy a válság folyamán a takarékosság a hitelkinálat rugalmasságát helyreállitó legfontosabb tényező és utalnia kellett volna arra, hogy a megtakaritott és felhalmozott pénzkészletek a konjunktura más fázisában az eredeti deflatorikus hatással szemben az általa vett értelmezésben inflatorikus hatásokat fejtenek ki. Rá kellett volna mutatnia arra, hogy árukészletek halmozása kényszerérvényesitések veszélye nélkül csak a takarékosságból fakadó pénzkészlethalmozások utján lehetséges. Ki kellett volna emelnie, hogy a jövedelemből meritett pénzeknél inkább a fogyasztásra, mig a felhalmozott pénzkészletekből meritett pénzeknél inkább a beruházásra van meg a hajlandóság, végül nagy nyomatékkal azt kellett volna kihangsulyoznia, hogy a termelő saját pénzkészleteiből és tartalékaiból már kedvezőtlenebb üzleti kilátások és várakozások mellett is hajlandó lehet a beruházásra, mert ebben az esetben számitásait nem terhelik a hitelnyujtó rizikóprémiuma és mert a megtakaritottból eszközölt beruházás sikertelensége esetében, a veszteségek ellenére sem fenyeget a kényszerérvényesités és a gazdasági pusztulás veszélye.

Nem tartható Haberlernek az a megállapitása sem, amely szerint szabad valuta mellett a tőkeforgalom kötöttsége esetében a konjunktura nem terjed át az egyik országból a másikba, mert a tőkeforgalom kötöttsége miatt, indokolása szerint, a két ország között a pénzügyi expanzió sem terjedhet át. Abban az országban, amelyben a konjunktura megindul, az árak, a jövedelmek, a behozatal és a kivitel emelkednek ugyan, de a másik országban, Haberler felfogása szerint, a kivitel emelkedését a behozatal ugyanolyan emelkedése ellensulyozza és a kereslet megnövekedése helyett ebben a másik országban csak a kereslet vizszintes eltolódása következik be. Haberler meggondolásainak alapján az a tény áll, hogy szabad valuta esetében az exportok mindkét ország valutájában egyenlőek az importok összegével és ebből ő azt a helytelen következtetést véli levonhatni, hogy a másik országban az exportnövekedés inflatorikus hatásait az importnövekedés deflatorikus hatásai ellensulyozzák. Felfogásunk szerint viszont a fellendülő ország keresletének megnövekedése a másik országban is keresletnövekedést okoz, mert a külföldi kereslet hatása alatt megnövekedett kivitelre csak akkor kerülhet sor, ha a kivitel ellenértékét képező behozatal ezt a megnövekedett kivitelt jövedelmezővé teszi. A fellendülő ország kereslete kétségtelenül rugalmatla-

nabbá válik, a fellendülő ország a behozatalért kétségtelenül nagyobb ellenértéket hajlandó nyujtani és mindennek esetleg a valuta árfolyamcsökkenése is következménye lehet. A másik ország szempontjából viszont a dolgoknak ez az alakulása feltétlenül expanziv erők érvényesülését jelenti, mert egyáltalában nem valószinü, hogy a megnövekedett kivitel expanziv hatásait az ellenértékeit alkotó behozatal lerombolja. A depressziós ország kiviteli ipara a megnövekedett kereslet hatása alatt kivitelét fokozni csak akkor lesz hajlandó, ha a kivitel mennyiségének megnövekedése a kivitel ellenértéket is arányosan, vagy fokozatosan növeli, vagyis akkor, ha az ellenértéket alkotó behozatal a belföldi piacon megfelelő haszonnal helyezhető el. Haberler vizszintes keresleteltolódást, az exportnövekedést ellensulyozó importnövekedéseket tételez fel, noha nyilvánvaló, hogy a kiviteli ipar kereslete megnövekszik és hogy a behozatal növekedése jelentős hányadban nem a belföldi termelés visszaszoritásával, hanem uj kereslet bekapcsolásával, a piac kiterjesztése utján következik be. Ha a komparativ költségelmélet két áruját feltételezzük, egészen világos, hogy a kivitel növekedése a belföldi termelés érintése nélkül eredményezi a jószágtermelés és a jószágellátás fokozódását. De a való élet alakulásának megfelelően több áru forgalmát feltételezve is teljesen nyilvánvaló, hogy a fellendülő ország a depressziós állapotban levő országba a lehetőség szerint nem kompetitiv, a behozatali ország termelésével versenyző, hanem oly javakat fog igyekezni kivinni, amelyeket az illető ország vagy egyáltalában nem, vagy csak szük keretek között termel. A fellendülő országban emelkedő az árszinvonal, a depressziós országban aránylag alacsony és ilyen körülmények között természetes, hogy a fellendülő ország kivitelében, amelyet a fellendülés által kiváltott nagyobb behozatal tesz szükségessé, nyomott árakon folytatott verseny helyett lehetőleg ujonnan keletkezett kereslet kielégitésével igyekszik eredményeket elérni. Nem mindegy az idő rövid folyását tekintve sem, hogy forgalom nélkül vagy pedig magas forgalmi szinten egyenlő-e a behozatalnak és kivitelnek értéke: a kivitel megnövekedése, a megnövekedett ellenérték, a piacnak, a termelésnek és a jövedelmezőségnek megnövekedése expanziv erőket vált ki és ezek az expanziv erők, hacsak mesterséges hitelrestrikció nem érvényesül, hatásukat valóban ki is fejtik. Haberler téved, amikor a tőkeforgalom kötöttsége esetében szabad valuta mellett csak vizszintes keresleteltolódásról és a pénzügyi expanzió átterjedésének lehetetlenségeiről beszél és igy az a tétele, amely szerint két ország között szabad valuta mellett a tőkeforgalom kötöttsége esetében a konjunktura nem terjed át, a fentiek értelmében nem áll meg.

Ezeket a kritikai megjegyzéseket azonban abban a szellemben tettük, amelyben Haberler a többi konjunkturaelmélettel szemben a maga kritikáját gyakorolta. A munka általánosan magas értékeléséből ezek a megállapitások semmit sem kivánnak levonni, mert csak részletekre és nem alapvető összefüggésekre vonatkoznak. Haberler munkája jelenleg a konjunkturatudomány állásának legtökéletesebb foglalata és magában is lényegesen hozzájárult a konjunkturatudomány fejlesztéséhez. Meggyőződésünk, hogy amennyiben a tudomány az épitő kritika szellemében fogja ezt a munkát tárgyalni, ugy Haberler alkotása nemcsak a széttagolt közgazdasági tudomány egységesitésének, de hatalmas fejlődésének is egyik legfontosabb tényezője lesz.

Nőtel Rudolf.

Magyarország kirekesztése az első államvasuti rendszerből (1841).

A Wiener Zeitung 1841 december 22-i számából köztudomásuvá vált, hogy az uralkodó, V. Ferdinánd, négy vasutvonalnak államköltségen való megépitését határozta el.[1]

Ez a döntés és elhatározás báró Kübeck Károly Frigyes törekvéseinek diadalát jelentette. 1832 óta ugyanis mindig erőteljesebbé vált a kormányzatban az a felfogás, hogy a közlekedésügy állami feladat és pedig annyira az, hogy nemcsak állami felügyelet alá kell helyezni az összes utakat, hanem államköltségen kell kijavitani, illetőleg épiteni is azokat. Amikor ez a javaslat 1832-ben először látott napvilágot, egyedül Kübeck volt az, aki a javaslatot komoly tárgyalásra és megfontolásra érdemesnek tartotta. A többi államtanácsos az állam pénzügyi nehézségeire hivatkozva mereven elzárkózott a javaslat komoly tárgyalásától, sőt ellenséges indulattal kezelte, mint olyant, amely a kormányt meggondolatlan lépésre akarja csábitani.[2] Abban a mértékben azonban, amint a monarchia akkori gazdasági külképviseletei, az egész Európát behálózó zsidó bankházak vezetői — az uj közlekedési eszköz, a vasut sikereiről egyre biztatóbb módon beszámoltak,[3] a kormányzat is mindig több megértést mutatott a közlekedés-hálózat fejlesztésének anyagi támogatására. Az 1838 junius 18-án kibocsátott császári rendelet (Allgemeine Bestimmungen oder Directiven über das bei Eisenbahnen anzuwendenden Concessionsverfahren) ugyan még a magánépitési rendszer mellett foglalt állást (vasutépitéshez vasuttársaságot kellett alapitani, amely két: az előmunkálatra szóló, ideiglenes és a végleges császári engedély elnyerése után épithette meg a vasutvonalat; a rendelet 10 §-a értelmében bármely magántársaságnak adott engedély 50 évig tart, utána a vasut ingatlan része az államra háramlik),[4] az 1841-es elhatározás azonban szakitott az 1838-i rendelet szel-

[1] Wiener Zeitung. 1841. Dec. 22. sz.

[2] Staatsarchiv des Innern und der Iustiz V. G. 8. N.—Ö. 1832/26446.

[3] Staats-, Hof- und Hausarchiv Notae Variae Fasc. 2. Nu. 20.

[4] *Pakucs B.*: A magyar vasutépités kezdetei. Pécs, 1934. 30/31.

lemével, amikor az államot nem puszta engedélyezőnek, hanem aktiv vasutépitőnek jelentette ki.

Az uralkodó ekkor — mint a Pesti Hirlap irta — „kijelenteni méltóztatott, hogy a vaspályák kétféle tekintetbe veendők, tudniillik mint statusiak, melyek rendeltetését és irányitását az uralkodó magának tartja fenn s melyekre nézve a pénzbeli nyereséget illető tekintetek nem elhatározó fontosságuak, vagy mint magánosoké, melyeknek épitése egyesekre bizatik; minélfogva eddigelé a statusi vaspályák fővonalainak a következők tüzettek ki: 1. Bécsből Prágán át Drezdáig, 2. Bécstől Triesztig, 3. egy vonal a lombard-velencei királyságba és 4. egy negyedik Bajorország felé.[5]

A német és szláv tartományokat természetes öröm töltötte el az uralkodó döntése miatt, Magyarországon azonban csalódást okozott. József nádor és Majláth György gróf, a magyar kancellária vezetője ennek a csalódásnak adtak ki fejezést ebben az ügyben az uralkodóhoz intézett feliratukban Feliratuknak egy a lényege: kérik és javasolják az államvasuti rendszer bevezetését Magyarországon is. A nádor ezt általánosságban javasolta (1841 december 26-án),[6] a magyar kancellár a bécs—trieszti vasutnak Magyarországon keresztül való vezetése által látta ezt a célt elérhetőnek (1841 dec. 19.).[7] V. Ferdinánd 1842 január 13-án szólitotta fel Kübecket, nyilatkozzék, lehetséges-e és ha igen, milyen módon az államvasut bevezetése Magyarországon? Az uralkodó felszólitására Kübeck 1842 január 25-én válaszolt.[8]

Az okok — irta Kübeck —, amelyeket a nádor és a magyar kancellár nézeteik indokolásául felhoztak, a főherceg részéről anyagi, a kancellár részéről politikai természetüek. Rossz, járhatatlan utak, azok kijavitására és helyreállitására a megfelelő eszközök hiánya és — a fennálló rendszer következtében — a szükséges eszközök megszerzésének lehetetlensége, a Duna hatalmas viziutjának teljesen elhanyagolt szabályozási munkálatai, a pénzszüke a kereskedelmi körökben (más néven hiány a magánhitelben), végül a reménytelenség, hogy egy vasutépités valaha is magánvállalkozás utján létre fog jönni: ime ez Magyarország anyagi helyzetének képe és ezek azok az anyagi természetü okok, amelyek miatt a főherceg javasolja, hogy Magyarországon is államköltségen épitsenek vasutat.

Az a fenyegető veszély, hogy Magyarország Trieszt hátrányára Fiume felé vasutvonalat épithet, annak a hamis itéletnek a kialakulása, hogy a kormány Magyarország érdekeit szándékosan elhanyagolja, mert a monarchia vasutépitési rendszerében Magyarországról még említés sem történik,

[5] Pesti Hirlap, 1842. 165. sz.
[6—8] Archiv des Verkehrsministeriums (A. V. M.) E. P. 1842/3206.

ugyanekkor a lombard-velencei királyság szerepel benne; emiatt az egész országnak kedvezőtlen hangulata: ezek azok a politikai természetü okok, amelyek — a magyar kancellár véleménye szerint — kivánatossá tennék azt, hogy a bécs—trieszti vasutvonalat Magyarországon vezessék keresztül."

József nádornak és Majláth Györgynek a felterjesztéssel — mint mondottuk — egy célért küzdöttek. Az 1839/40. évi országgyülés végén a bécsi udvar és Magyarország között a kölcsönös megértés és jóindulat eddig nem tapasztalt hulláma ömlött végig. „A körülmény hatalma — irta az 1839/40. évi országgyüléssel kapcsolatban az Allgemeine Zeitung[9] — a nemzetet és a kormányt közelebb hozta egymáshoz. A legbölcsebb politika cselekménye kezdte meg az engesztelődés munkáját és a lecsillapult érzés bevégezte azt. Amit a kormány a közbiztonság fenntartására kért a nemzettől, egészen megnyerte, viszont a nemzetnek a beljavitási törvényekre nézve kivánt javaslatait megadta. Nem szón, hanem lett dolgon nyugszik a béke. Az országgyülésen hozott törvények a haladás törvényei. A kormánynak a jövőben legfőbb, sőt egyetlen kötelessége és feladata, hogy ezeket a haladási törekvéseket teljes erejéből támogassa, mert Magyarországon többé nem megcsontosodott és szabaditékait mindenáron védő arisztokráciával van dolga, hanem oly néppel, mely a tiszta szabadsággal párosult polgáriasodás áldozatait mindenáron élvezni akarja. Ausztria kormányférfiainak át kell látni és kimondani, hogy Magyarország jóléte, kifejlése s haladása a statustestületre nézve kiszámithatatlan fontosságu és ezért mindent, ami e nemzetet gazdagitja, erősbitheti és emelheti, ők előmozditani és pártolni fognak. A nemzet embereinek viszont át kell látni és szüntelenül ismételni, hogy Ausztria csupán akkor járulhat becsületesen Magyarország kifejlesztéséhez, ha azon meggyőződésre jut, hogy Magyarország öregbült ereje az egész monarchia erejét növeli."

Ennek a barátságos hangulatnak a felborulásától félt József nádor és a magyar kancellár is. Kétségtelennek látszott ugyanis, hogy a kölcsönös jóindulatot tényekkel kell megalapozni és fejleszteni és erre alig volt akkor alkalmasabb és hatásosabb eszköz, mint az, hogy az uj közledekési rendet, a vasutat, amelynek közgazdasági jelentőségére amugyis elragadotten és tulérzékenyen reagáltak, Magyarország számára is hozzáférhetővé tegyék. Az uralkodó 1841 december 22-i elhatározása alkalmas volt arra, hogy Magyarország ismét a mostohagyermek szerepében keseregjen. A vasuttal kapcsolatban a nemeztnek a kormányt illetőleg amugy sem voltak jó reminiszcenciái.

[9] Jelenkor, 1840. 59. sz.

Az 1832/36. évi országgyülésen meglehetősen ingerült viták közepette született meg az ugynevezett első vasutügyi törvény (1836:XXV. t.-c.). A vitát az a véleménykülönbség tánasztotta, amely az országgyülés és a kormány felfogása között a vasutengedélyezési jog körül mutatkozott és a kormány merev — az országgyülés kompromisszumos javaslatait elutasitó — magatartása mérgesitette el. Az országgyülés a vasutépités engedélyezési jogát magának követelte, a kormány ezzel szemben azt — az egész monarchiára kiterjedőleg — az uralkodó jogának tartotta és efölött vitatkozni sem volt hajlandó.[10] Csillapitólag hatott az ország hangulatára annak a hire, hogy a monarchia első vasutépitési vállalkozói Magyarország bekapcsolásával akarják megépiteni az egyes vasutvonalakat. Különösen nagy örömet keltett Sina György báró elhatározása, hogy a bécs—trieszti vasutat Magyarországon keresztül vezeti. Az 1839—40. évi országgyülés külön törvényt is hozott (1840:XL. t.-c.) e létesitendő vasutvonal érdekében.[11]

A nemzet azonban hiába készülődött elő, Sina és a kormány később ugy döntött, hogy — az eredeti tervet megváltoztatva — a vasutat a monarchia iparvidékeinek érdekében Stájeren keresztül, tehát „Magyarország mellőzésével vezeti délnek".[12]

Az osztrák sajtó igyekezett ugyan Magyarország, főleg a nyugati magyar vármegyék nyugtalanságát lecsillapitani azzal, hogy Magyarország számára mindig nyitva áll a bécs—trieszti vasutvonalhoz bekötő vasutvonalak épitése,[13] azt azonban nem sikerült megakadályoznia, hogy Kossuth Lajos a Pesti Hirlap utján a bekötő vasutvonalaknak Magyarországot kizsaroló jellegére rámutatva, attól a magyar közvéleményt el ne riassza és ugyanekkor el ne hintse a pest—fiumei vasut gondolatát és azzal kapcsolatban az önálló magyar kereskedés eszméjét.[14] Az 1841-es császári elhatározás csak egy további lépés volt arra, hogy az önálló vasut és az önálló magyar kereskedés gondolata gyökeret verjen és a magyar függetlenségi érzelmek hatékony kifejezési formájává váljék.

József nádor és Majláth kancellár — felterjesztésük tanusága szerint— tisztán látták, hogy a vasutügynek Magyarországra kedvezőtlen alakulása miatt, a nemzet és a bécsi udvar közti harmónia felborulással fenyeget. A bécsi udvar államférfiai is tudatában voltak annak, hogy a vasutügy ala-

[10] *Fenyvessy A.:* Az első magyar vasut. (Bud. Szeml. 1883. 78., 79. sz.)

[11] *Ujhely G.:* A vasutügy története. Budapest, 1910.

[12] *Ujhely G.:* A vukovár—fiumei vasut története. Budapest, 1909.

[13] Allgemeine Zeitung. 1842. 262. sz.

[14] Pesti Hirlap 1842. 199. sz., 1844. 362. sz.

kulása különböző zavarok forrásává lehet, azoknak távoltartására azonban — mint Kübeck válaszából látni fogjuk — a nádortól és a kancellártól teljesen elütő módszerre gondoltak.

A nádor és a kancellár felterjesztésére adott válaszában Kübeck mindenekelőtt szükségesnek tartotta kifejezésre juttatni azt, hogy az uralkodó az államvasuti rendszerből Magyarországot épp ugy nem akarja kizárni, mint ahogy nem akarja Galiciát és Erdélyt sem, ezeket a tartományokat ugyanis szintén nem emliti jelenlegi elhatározásában. Az uralkodónak szándékában áll később más vonalakat is államvasuttá tenni — irta Kübeck —, azonban a legközelebbi jövőben a kormányzat csak arra szoritkozhat, amit az állam érdeke a közlekedésügyben a legsürgősebben követel és maga ez a programm is oly sulyos és nagy feladat, hogy azt a kormány hosszabb idő és megerőltetés nélkül elvégezni nem tudja.

Eltekintve azonban ettől a világos megokolástól, be kell látni egyben azt is, hogy a kormányzat a legszentebb jog alapján kötelezve van arra, hogy a monarchia német, szláv és olasz tartományai számára nyissa meg a jólétnek és a gazdagodásnak minden forrását és eszközét, mert a birodalomnak ezek a részei kitüntek az uralkodó iránti engedelmesség és hűség, a törvények pontos figyelembevétele és teljesitése, a rendeknek a monarchia iránt való legnagyobb odaadása és azáltal, hogy a tartományok vezetőinek puszta felhivására fegyver alá állitották virágzó ifjuságukat és erejüket messze meghaladó természetbeni és pénzbeli megterhelést nemcsak rövid alkalmakra, hanem tartósan vállaltak. „Mivel ezektől a tartományoktól olyan sokat követeltek és azok olyan sokat adtak, vajjon nem egyedül az a méltányos és igazságos, sőt magától értetődő dolog és legszigorubb szükségesség — már ezeknek a megterheléseknek a további lehetővététele és elviselése érdekében is, — hogy ezeknek a tartományoknak mindenképpen segitséget nyujtsanak oly téren, amelyen erősen igénybevett ipari tevékenységüket kedvező viszonyok között fokozhatják és közhasznu erőfeszitéseiket igy megjutalmazhatják?“ — kérdezi Kübeck.

Az örökös tartományok áldozataival Kübeck párhuzamba állitotta Magyarországnak a monarchia érdekében hozott áldozatát. A „pontos és lelkiismeretes statisztikai kimutatás“-ból azt tünt ki, hogy Magyarország az utolsó 10 év (1830—1840) alatt évenkint 22,946.000 forinttal kevesebb összeggel járult hozzá a monarchia terheihez, mint amennyit lakossága és vagyoni állapota után — a monarchia többi tartományaihoz mérten — viselni tudott volna. A német, szláv és olasz tartományok tehát 10 év alatt mintegy 229,400.000 forintot Magyarország helyett teremtettek elő. Ezenkivül a német, szláv és

olasz tartományokban dohánymonopólium van, mig Magyarországnak évente három millió, tehát 10 év alatt harminc millió forintot nyer dohánykereskedelme révén; ennyi összeget vont el ujra Magyarország a monarchiától, amelyet ismét a többi tartományoknak kellett megfizetniök Magyarország helyett.

Ha az uralkodó megkérdezi a hadügyminisztert, hogy a magyarok a hadiszolgáltatásokhoz mennyivel járulnak hozzá, ugy ő bizonyithatja, hogy a Magyarországra eső kontingensnek több mint fele teljesitetlen marad és éppen azért a német, szláv csapatokat a monarchia határainak biztositása végett a rendes időnél tovább kell fegyverben tartani. Tehát a német, szláv tartományok vagyonukkal és életükkel kényszerülnek Magyarországon könnyiteni és mindezeket a szolgálatokat ellenmondás nélkül, zugolódás nélkül, sőt a készséges odaadás minden jelével teljesitik.

Nem természetes-e ezek után, hogy ezekben a tartományokban épit az állam először vasutat és Magyarország miatt a kormány nem hajlandó megröviditeni a többi tartományokat?

Magyarország a gazdagodás számtalan forrásaival rendelkezik, kedvező a földrajzi helyzete, termékeny a földje, művelt és tehetséges a lakossága. Ezeknek a forrásoknak gazdagodását szolgálná a jövőben célszerü vasutvonalak megépitése, amelyek egyelőre ma még fölösleges kiadások lennének, azok miatt a speciális magyar viszonyok miatt, amelyek az ország pénzszükét is okozzák.

Igaz, hogy Magyarországnak mindenképpen érdekében áll, hogy közlekedési eszközeit bővitse és a közlekedés akadályait eltávolitsa, de vannak bizonyos feltételek, amelyektől az állam függővé kénytelen tenni a Magyarországnak nyujtandó segitséget. Ez először is a rend megteremtése a társadalomban, törvénytisztelet, a hatóságokkal való együttmüködés, szent tisztelet az uralkodó iránt, a törvények és a jog szigoru betartása. A törvények pontos teljesitésétől függ az ország jövendő áldásos élete. Vajjon — teszi fel a kérdést Kübeck — ez-e a helyzet jelenleg Magyarországon? Véleménye szerint a nádor és a magyar kancellár leirása nem adja eléggé hü képét a magyar viszonyoknak. Kübeck fájdalmasnak, de kötelességszerünek tartja kijelenteni azt az igazságot, hogy Magyarországon a királyi tekintélyt lenézik, minden oldalról támadják, az országgyülés felső táblájának működése a lehanyatlott királyi tekintélyre nem támaszkodhat és igy megbénult, az alsó tábla a vármegyékben van mintegy átültetve, ott pedig helyet adtak a fék nélküli demagógiának, a biróságok itéleteikben ingadozók, a törvények erőtlenek és mintha Magyarország minden törekvése egyes-egyedül arra irányulna, hogy

az államtól és az uralkodótól minél többet kicsikarjon anélkül, hogy valamit is áldozna és hogy egy individuális, másként nemzeti egoizmust teremtsen meg, amely kizárólag a nemzet kívánságainak követelésében nyilvánul meg, éspedig ugy, hogy annak módja a nemzetet minden művelt néptől elzárja és előbb vagy utóbb a legpusztitóbb anarchiára vezet. Vajjon ilyen körülmények között történhet-e valami áldásos? Hogyan élénküljön a közlekedés, hogyan terjedjen az ipar, hogy vonzódjék a tőke, hogyan növekedjék a hitel és végül hogyan támadjon gazdagság és alapozódjon meg a jólét?

Ha őfelsége mégis arra az önfeláldozó elhatározásra jutna, hogy Magyarországon állami pénzből vasutat épittet, valószinü, hogy Magyarországon az első viharos lelkesedés után az összes vármegyék a vasutvonal iránya és vezetése felett kezdenének el vitatkozni, a nemesség ingyen akarna utazni rajta, egyes személyeknek — köztük lennének természetesen a nem magyar anyanyelvüek is — utazási jogát eleve kizárnák, egyszóval mindenféle gátlások és zavarok támadnának és akkor az országgyülés, amely nem más, mint a vármegyék visszhangja, maga is zavarok és izgalmak szinhelyévé válnék.

Amig Magyarországon törvénytisztelet nincs, addig hiábavaló és célszerütlen lenne ott, más provinciák terhére, bármiféle intézmény bevezetése és megteremtése. Ha Magyarországon a fentebbi feltételek megvalósulnak, Kübeck lesz az első, aki az uralkodónak ajánlani fogja, hogy minden eszközzel boldogitsa Magyarországot és tegyen meg mindent a közlekedés fejlesztése érdekében, hogy igy — Magyarország tevékeny hozzájárulása által — a monarchia teherbiróképessége növekedjék.

Kübeck véleményezése után az uralkodó 1842 május 2-án a következő leiratot intézte a nalatinushoz: „Mivel atyai gondoskodásomat Magyarországgal szemben a magyar alkotmány korlátok közé szoritja és a nádor javaslata — bár igen sulyos indokok támogatják — ellentmond az alkotmánynak, s minthogy nekem önállóan semmiféle vasutvonalat — legkevésbé pedig olyant, amelyet az 1836 : XXV. t.-c. magánvállalkozásnak enged át — államvasuttá nyilvánitani módomban nem áll; továbbá azért, mert egy ilyen nagy vállalkozáshoz szükséges uj pénzforrások Magyarországon nincsenek és mert a sokfajta törvény között egy sincs, amely bármilyen vasut épitését és bevezetését Magyarországon számomra előirná: sajnálom, de az inditványnak a jelenben semmiképpen helyt nem adhatok. Egyébként azonban gondoskodni fogok, hogy a nekem annyira kedves magyar királyság az államvasut nagy jótéteményében minél előbb alkotmányos uton részesülhessen."[15]

[15] A. V. M. E. P. 1842/3206.

E mellett a hivatalos hangu leirat mellett az uralkodó egy bizalmasabb természetü levelet is irt József nádorhoz. Ebben érdekesen és a fentebbi hivatalos magyarázattól bizonyos mértékben eltérőleg magyarázza meg döntésének inditóokait. Eszerint az uralkodót három éspedig topográfiai, pénzügyi és alkotmányjogi kénvszerüség befolyásolta döntésekor: 1. elsősorban szükséges volt, a nagy, az összbirodalmat érdeklő feladatok megoldásához, annak a kereskedelmi utvonalnak a biztositása, amely a Keletet az Északi-tengerrel az Adriai-tenger és az Elbe folyó összeköttetése által létrehozza; 2. a vasutvonalak létrehozásához sok millióra rugó költség szükséges, amellyel Magyarország nem rendelkezik; 3. vasutvonalak épitése előtt szükség van több különleges törvénynek kibocsátására, amelyek elengedhetetlenek a termelés e fontos emelőjének zavartalan fenntartására és üzemének biztositására.

Ezeket a szükségszerüségeket tekintetbe véve, Magyarország számára még mindig megmarad annak lehetősége, hogy a nagy észak-déli vasutvonalba bekötő vasutvonalakat épitsen. Az uralkodó reméli, hogy ezeknek épitése magánvállalkozás élénk tárgyai lesznek annál is inkább, mert magánvállalkozásokat illetőleg már jelenleg is vannak a nemzetnek törvényei. Államvasut állami eszközzel épül fel, amelyet a pénzügyminiszter engedélyez, vagy egy másik közigazgatási ágnál megtakaritott összeg kiutalása utján, vagy kölcsön, illetőleg hitelszerzés utján. Magyarországon azonban tudvalevőleg a pénzügyi erők ilyen nagyszerü és költséges vállalkozáshoz megkötve állanak és azoknak megnyitása vagy kibővitése ilyen és hasonló vállalkozások érdekében az országgyülésre tartozik. Ugyanez az eset azokat a különleges törvényeket illetőleg is, amelyeket meg kell alkotni, ha Magyarország ezt a gazdasági emeltvüt a maga nagyszerüségében áldásosan gyümölcsöztetni akarja.[16]

A magyar kancellárhoz intézett leirat rövid összefoglalása a nádorhoz intézett leiratnak.[17]

Kübeck véleményének alakulását kétségtelenül olyan motivumok befolyásolták, amelyek Mária Terézia óta irányitották a bécsi udvar gazdaságpolitikáját. Magyarországnak a monarchia teherviselésében jóval erején aluli részvétele a bécsi udvar meggyőződése volt. Eckhardt Ferenc munkája révén ma már világos a magyar történetirodalomban a bécsi udvar meggyőződésének kialakulása és azoknak a statisztikai adatoknak, amelyekre ez a meggyőződés támaszkodott, egyoldalu jellege.[18]

[16]—[17] A. V. M. E. P. 1842/467.

[18] *Eckhardt F.:* A bécsi udvar gazdaságpolitikája Mária Terézia korában. Budapest, 1922.

Magyarországnak a dohánymonopólium alól való exemtiója a bécsi udvarnak terhére volt. Ez ugyanis a mindig jobban fájóbb előjogok közé tartozott, amelyből viszont Magyarországnak korántsem volt a bécsi udvar által hangoztatott nagy haszna.[19]

Azokból az alkotmányjogi nehézségekből, amelyeket Kübeck a magyar államvasut létrehozása ellen felemlit, némi gunyárad.

Az, hogy Magyarország alkotmányát éppen magyar kivánságok ellen kell a bécsi udvarnak megvédelmezni: ez a beállitás addig ismeretlen volt. Hogy sor került erre is, az egyrészt annak tudható be, hogy a magyar alkotmány keretei szüknek bizonyultak az európai közgazdasági fejlődés befogadására, másrészt a bécsi udvar reakciós szellemének, amely 1832 óta igen loyálisan érzett az elavult magyar alkotmány iránt és nem volt hajlandó arra, hogy Magyarországot a kulturális és gazdasági előhaladás utján „alkotmányellenesen" segitse.

Kübeck báró pesszimizmusa, amellyel a monarchia jövendőjét nézte, adta tollára a Magyarország jobb magaviseletére felszólitó pedagógusjellegü intelmeket.[20] Ezektől Kübeck sem várhatott „komoly eredményt". „Az anarchia felé sietö" Magyarországban való állami befektetésektől, mint teljesen észszerütlen dologtól, azonban sikerült az uralkodót elriasztania.

A magyar közvélemény nem nyert tudomást az uralkodó döntésről. Ezt igazolják azok a különböző feliratok, amelyeket több megye egyrészt az államvasutért, másrészt a bécs—trieszti vasut Magyarországon keresztül való vezetése érdekében az uralkodóhoz döntése után is felterjesztett.[21]

A feliratok közül kiemelkedik a fiumei szabad kapitányság felirata, amely kérte az uralkodót, hogy „érdemlegesen méltányolván a körülményeket és kellékeket, Magyarországtól sem tagadja meg azon kedvezményt, amelyben a többi tartományok létesültek". Ez a kedvezmény pedig az ötödik statusvonal lenne: Pesttől — Székesfehérvár—Veszprém—Keszthely—Nagykanizsa—Varasd—Károlyvároson keresztül — Fiuméig, „vagy esetleg a pénzbeli segédforrások szerint elég lenne Eszék vagy Vukovártól Fiuméig".

A fiumei szabad kerületi kapitányság ugyanekkor a vármegyékhez is körlevelet intézett, amelyben kérésének támogatására szólitotta fel.[22]

A fiumei körlevél hatása Kossuth agitációja folytán

[19] *Takáts S.*: A dohány elterjedése s az első dohánymonopolium hazánkban. (M. Gt. Sz. 1898 évf.)

[20] Tagebücher d. C. Fr. Frh. von Kübeck 2. Bd.

[21] Pesti Hirlap, 1842. 130., 134., 138., 157., 158., 175., 188. sz.

[22] *Ujhely A.*: A vukovár—fiumei vasut története.

óriási eredménnyel járt: a vármegyék több mint kétharmad része utasitásba adta a vukovár—fiumei vasut bármily módon való megépitését. Mivel a statusköltségen való épités teljesen reménytelen volt, Kossuth Lajos a vukovár—fiumei vasut közköltségen való megépitését propagálta és Széchenyi Istvánnak meg kellett feszitenie erejét, hogy az 1843—44. évi országgyülés felső tábláján Kossuth Lajos tervét, amely mind elgondolás, mind épitési kivitel szempontjából logikátlan és felelőtlen volt, elbuktassa.[23]

Akkoriban Széchenyi és Kossuth között heves összetüzést és kölcsönös vádaskodást idézett elő az 1843—44. országgyülés eredménytelensége. Kossuth Lajost a sikertelenség uj harcra tüzelte.[24] A vukovár—fiumei vasut, még inkább azonban Fiume, amelynek érdekét elsősorban szolgálta volna a vasut, hálás anyagot szolgáltatott Kossuth Lajosnak a magyar függetlenségi ideológia nap-nap utáni megcsillogtatására.

Ma ugy látjuk, hogy a helyzet kulcsa a bécsi udvar kezében volt letéve. Ha Kübeckék a nádor és a magyar kancellár felterjesztését kedvezőbben, a magyar kivánságok figyelembevételével birálják el, alig kétséges, hogy hatásosan szárithatták volna ki a függetlenségi érzelmek egyik bővizü forrását.

[23] *Szalai B.*: A fiumei vasut. Budapest, 1928.
[24] *Ujhely A.*: A vukovár—fiumei vasut története.

Pakucs Béla.

A magyar ötéves tervről.

Az alatt a háromnegyed év alatt, ami a beruházási program bejelentése óta — de még az alatt a félév alatt is, ami a tervnek törvényerőre emelkedése óta eltelt, a magyar történelem olyan nagy léptekkel haladt előre, hogy azok teljesen átformálták egyrészt gazdasági életünk strukturáját, másrészt gazdaságpolitikai célkitüzéseinket. Márciusban, de még juniusban is, bizonyos fenntartásokkal reális értékkel birhatott az olyan spekuláció, amely minden egyébtől izoláltan azt igyekezett tisztázni, hogy az ötéves terv a magyar gazdasági élet adottnak és ismertnek tekinthető helyzetére mily behatásokat fog minden valószinüség szerint gyakorolni. Azóta azonban teljesen megváltozott a helyzet — nem csupán azért, mert a kivülálló nem tudhatja, hogy az időközben lezajlott események mennyiben változtatták meg és fogják még megváltoztatni a milliárd felhasználásának eredetileg tervezett ütemét és esetleg módját is, hanem főleg azért, mert sem a megnövekedett Magyarország gazdasági életének jelenlegi strukturájáról és a közeljövőben várható alakulásáról, sem pedig a vajudóban levő szociális és gazdaságpolitika várható eredményeiről és hatásairól nincsen tiszta képünk.

Ebben a forrongásban levő uj helyzetben, mely telitve van bizonytalansággal, nem állithatunk fel prognózist a tervnek a valóságban tényleg várható hatásairól s arról, hogy a magyar gazdasági élet uj, még kellőképpen fel nem ismert, vagy még csak most születő tényezői hogyan fogják a terv hatásait elfedni, erősiteni, vagy semlegesiteni. Ma legföljebb annyit lehet megkisérelni, hogy — kiindulva a terv végrehajtásának eredeti elgondolásából, ahogyan az a terv törvényerőre emelkedéséig tett intézkedésekben és elhangzott nyilatkozatokban kifejezésre jutott, továbbá a magyar gazdasági életnek ez év tavaszán fennállott helyzetéből — megvizsgáljuk, hogy „ceteris paribus“ hogyan alakultak *volna* az ötéves terv hatásai. Gyakorlati értéke az ilyen, a valósággal homlokegyenest ellenkező fikción alapuló vizsgálódásnak természetesen nincsen, elvi érdekessége azonban, azt hisszük, nem hiányzik: ha nem is vezet el a terv tényleg előadódott, illetve még várható hatásainak megismeréséhez, de legalább lehetővé teszik a terv megalkotói eredeti elgondolásának és célkitüzéseinek rekonstrukcióját és kritikáját.

Ezt a célt tüzte ki maga elé *Tóth József* nemrégiben megjelent könyve.[1] Ezt a könyvet használjuk fel arra, hogy az ötéves tervvel kapcsolatban felmerült problémákat elvi szempontból mégegyszer vizsgálat tárgyává tegyük. Nagyon fontosnak érezzük ugyanis, hogy ezt az ötéves tervet illetőleg a magyar publicisztikában és közvéleményben helyes felfogás alakuljon ki. A könyv első, „elméleti" részében a szerző a munkanélküliség addicionális termelés utján való megszüntetését célzó gazdasági tervek lebonyolitásának, elsősorban helyes finanszirozásának elveit igyekszik tisztázni. Ezután következik a „gyakorlati rész", amely ismerteti a győri beszédet, *Judik József*-nek a Közgazdasági Társaságban junius hó 2-án tartott előadását, amely „Az ötéves terv közgazdasági és pénzügyi szempontjai" cimmel a Közgazdasági Szemle ezévi május-juniusi füzetében meg is jelent s amelyet Tóth az ötéves terv alapját képező elvi elgondolások hivatalos megnyilatkozásának minősit — azután magát a törvényt s annak parlamenti tárgyalását, a tervvel kapcsolatos egyéb törvényes és rendeleti intézkedéseket (jegybankreform, árkormánybiztosság felállitása stb.), végül pedig a politikai és gazdasági helyzetet, amely fennállott akkor, amikor a beruházási program utjára indult. A harmadik, kritikai részben összeveti a szerző az elméleti részben kifejtett elveket a győri program gyakorlatával, illetve az előbbi alapján az utóbbi kritikáját adja.

A kritikai részt összefoglaló utolsó fejezetben a szerző a következőket mondja: „A győri programtól független elméleti vizsgálódások eredményeit mértük össze a gyakorlat egyik jelenségével, a győri programmal. A kritikai rész bevezetésénél megállapitottuk, hogy ez az összemérés helyénvaló, mert olyan tervnek szánták az ötéves tervet, amely fellendülést hoz, munkanélkülieket állit munkába és addicionális termelést idéz elő. A továbbiakban viszont arra az eredményre jutottunk, hogy a győri program pénzügyi felépitéséből hiányzik az addicionális termelés ismérve, a cél, amelyet maga elé tüz, nem hasonlitható össze a német gazdasági és pénzügyi politikával. Ebből az következne, hogy a mérték, amelyet a győri programra alkalmaztunk, nem volt helyénvaló és az a kritika, amelyet ezen az alapon gyakoroltunk, célt téveszt. Olyasféle derül ki a végén, mintha kilogrammal akartunk volna hosszuságot mérni."[2]

A szerző ezzel kétségtelenül fején találta a szöget. Köny-

[1] *Tóth József:* Az uj pénzpolitika. Az ötéves magyar terv kritikája. Budapest, 1938. Gergely R. 139 l.

[2] 136. l.

ve első részében egy olyan gazdasági terv elméleti megvalósításának utjait és módjait igyekszik kidolgozni, amelynek célja a munkanélküliség megszüntetése, amely tehát elsősorban a termelés fokozására törekszik és a gazdasági élet jószágoldalának vizsgálata alapján keresi az e cél felé vezető legmegfelelőbb utat. A magyar ötéves terv célkitüzései egészen mások; talán ugy jellemezhetnők a programot, hogy az mindenekelőtt bizonyos elodázhatatlanná vált, konkrét nemzetvédelmi, népegészségügyi, agrárpolitikai, közlekedéspolitikai stb. feladatok megoldását tüzi ki célul, még pedig olymódon, hogy az ezzel járó terhek ne az adóteher régi megoszlásának arányában sujtsák az egyes néprétegeket, hanem csupán a teherbiró elemekre nehezedjenek. Egyrészt ezzel, másrészt a munkaalkalmak szaporitásával a vagyon- ill. jövedelemeloszlás korrekcióját is célozza a terv. Végül — ezt nem a törvény szövege, de a végrehajtás módja és a hivatalos tényezők nyilatkozatai mutatják — a terv keletkezése idején fennállott hanyatló konjunktura megállitása, esetleg megforditása s ezzel a munkanélküliség csökkentése és általában az alsóbb néposztályok életnivójának emelése is a terv célkitüzései közé tartozik.

A szerző által az első részben vizsgálat alá vett tervtipus és a magyar ötéves terv célkitüzései között tehát tényleg olyan ür tátong, amely indokolatlanná teszi az első rész eredményeinek a magyar tervre való alkalmazását. Tóth ezt az alapvető kifogást, amelyet könyve ellen saját maga hoz fel, a következő érveléssel próbálja leszerelni: „Nem lehet azonban tagadni, hogy alapos inditóokok vannak, amelyek alapján a győri programot meg lehet abból a szempontból is birálni, mennyiben felel meg az addicionális termelés ismérvének... nem lehet tagadni, hogy a jegybankreformmal megteremtették azt az alapot, amelyen a modern pénzügypolitika elveit követve, a jobboldali világnézetnek megfelelő közgazdasági berendezkedéshez a pénzpolitikai támogatást biztositani lehet. A gyakorlat tehát könnyen odafejlődhet, hogy a gazdaságpolitika legfőbb célja tényleg a munkaszerzés lesz...“[3]

Természetesen igaz, hogy a győri programot meg lehet abból a szempontból is *vizsgálni,* mennyiben hordja magán az addicionális termelésre való törekvés ismérvét, ez a vizsgálat azonban nem öltheti magára a kritika jellegét abban az értelemben, hogy a programnak s a végrehajtásnak minden olyan vonásáról, amely nem felel meg a kizárólag vagy legalább is elsősorban az addicionális termelés előidézését célzó programokat illetőleg lefektethető elveknek, pusztán ezen inkongruencia alapján elitélőleg lehetne nyilatkozni. Hiszen az ilyen irányu vizsgálat tulajdonképpen a terv jellegének tisz-

[3] 136—137. l.

tázását célozza s igy kritikai szempontot még nem ad. Ennek dacára Tóth gyakran elitélőleg nyilatkozik ott is, ahol erre más oka nincs, mint az addicionális termelést célzó tervek általa kidolgozott sémájától való eltérés; szóval világos felismerése ellenére mégis gyakran „hosszuságot akar mérni kilogrammal".

Ennek az ellentmondásnak a geneziséről a könyv előszava ad némi tájékoztatást. Szerző eredetileg a munkaszerző gazdaságpolitika pénzügyi oldalának problémájával foglalkozott in abstracto, s csak később kapcsolta bele vizsgálódásaiba az időközben bejelentett magyar terv elemzését. Eközben nyilván nem tudott ellentállni a kisértésnek, hogy elvi vizsgálódásainak eredményét a megengedetten tulmenő mértékben alkalmazza a magyar tervre. Bármi legyen is azonban a magyarázat, kétségtelen, hogy könyvének első és harmadik része között törés mutatkozik, a szempontok különbözősége következtében az első rész eredményeinek a harmadik részben való felhasználása csak kárára válik a könyvnek. Ennek dacára kénytelenek vagyunk az első résszel is foglalkozni, mivel szerzőnek a beruházási program fölött gyakorolt kritikája csak e rész fejtegetéseinek ismerete alapján válik érthetővé.

Tóth a világgazdasági helyzet kényszeritő hatása alatt az utóbbi években kialakult uj pénzpolitikát ugy jellemzi, hogy az a pénzt nem tekinti többé a világgazdaság szabályozójának, nem ismeri el a magántőkének a termelést irányitó szerepét sem, hanem abból az elvből indul ki, hogy ha megvannak a termelés materiális előfeltételei, akkor a pénznek sem szabad hiányoznia. A szükséges pénzmennyiség előteremtése a jegybank feladata, melynek e feladatot olymódon kell megoldania, hogy a pénz értékállandóságát ne veszélyeztesse. Példaképpen Tóth Németország és az Egyesült Államok gazdaságpolitikáját hozza fel. Nyilvánvaló azonban, hogy az uj pénzpolitikának általa adott és alább ismertetendő elméleti konstrukciója e példák egyikét sem veszi teljes mértékben alapul, hanem lényegében spekulativ, deduktiv jellegü s az általános érvény igényével lép fel. Hiszen pl. a német pénzpolitikáról, amelyre a legerősebben volt tekintettel, azt mondja, hogy az „a finanszirozási problémát nem oldotta még meg"[4], pusztán azon az alapon, hogy a német konjunkturapolitika módszerei nem felelnek meg teljesen a szerző által kifejtett elveknek.

Elméleti konstrukcióját három tétel felállitásával vezeti be a szerző Az első tétel: „Minden adóteher nominálisan emeli az árakat és a jövedelmeket."[5] Itt, persze, nem „minden

[4] 135. l.
[5] 20. l.

adóteherről", hanem „az adóteher minden emeléséről" kellett volna beszélni, számunkra csak ebben a fogalmazásban bir a probléma érdekkel, s természetesen Tóth is erre gondol. Nagyobb hiba, hogy érveléséből nem tünik ki, vajjon nézete szerint e tétellel az elmélet számára releváns, vagyis szükségszerü tényt állapit-e meg, vagy pedig gazdaságpolitikailag indikált óhajt fejez-e ki. Az első lehetőség mellett szól a következő ha nem is egészen világos passzus: „A legszorosabb összefüggés áll fenn a kettő (árak és jövedelmek) között azért is, mert a jövedelmek és az árak az áru- és pénzforgalomnak ugyanazokat az elemeit képezik. Ha az árak (az árbevételek) emelkednek, a jövedelmek is emelkednek. Ha a jövedelmek emelkednek, az árak is emelkednek. Ha az egyik csökken, a másik is csökken és forditva. Az árakból, mint költségelemek származnak a reziduális jövedelmek és ezekből fizetik az árakat. A szoros összefüggésből következik, hogy az adóteher egyforma hatással van az árak és a jövedelmek nominális alakulására."[6] A „szoros összefüggésből" ez csak akkor következne, ill. az utolsó mondatban kifejezett tételnek csak akkor lenne egyáltalában értelme, ha feltételeznők, hogy Tóth az idézett érvelést ugy érti, hogy a jövedelmek összegének és az árösszegnek egy közgazdaságon belül szükségszerüen mindig egyenlő nagyoknak kell lenniök. Erre a feltevésre azonban se jogunk, se okunk nincsen, hiszen Tóth reziduális jövedelmekről beszél. Viszont a tétel második lehetséges interpretációja mellett szól s ezzel a fenti érveléssel jóvátehetetlenül ellentétbe jut a következő megállapitása: „Az adóemelés következtében csak akkor nem kell az árak és jövedelmek összegének emelkednie, ha nem az a cél, hogy állandóan és visszatérően nagyobb legyen az adóbevétel. Amikor deflációs hatást akarnak kifejteni".[7] Az alternativa eldöntésére egyedül a szerző lett volna hivatott. Mi csak annyit szögezhetünk még le, hogy a második értelmezés elfogadása esetén az indokolással adósaknak kell maradnunk, mert hiszen nyilván nem lehet megfelelő indokolásnak tekinteni a következő és ehhez hasonló passzusokat: „Az árak és a jövedelmek összefüggő rendszerének nyilván ugy kell alakulnia, hogy a magángazdaságok az államnak a pénzt odaadhassák. Ez pedig akkor van biztositva, amikor az árak és a jövedelmek nominális szinvonala az adóteher nagyságának megfelelően magasabban alakul. Minden adót az árösszegekből fizetnek és minden adót a jövedelmek összességéből vonnak le. Ebből állandóan és visszatérően meghatározott adómennyiséget elvonni csak akkor lehet, ha az árak és a jövedelmek összege az adóösszeggel megfelelően emeltetik."[8]

[6] 20—21. l.
[7] 23. l.
[8] 22. l.

A második tétel: „Ha a megnövekedett állami szükségletet a termelés emelésével lehet kielégiteni, akkor nincs szükség az adóteher emelésére.“[9] Itt sem elég szabatos a fogalmazás: Tóth ugyanis, amint az a tétel kifejtésénél mingyárt kitünik, mégsem elégszik meg azzal a konciliáns formulával, hogy ebben az esetben az adóteher emelésére „nincs szükség“, hanem föltétlenül elvetendőnek tartja ezt a lépést. Még pedig azzal az indokolással, hogy csak ilymódon érhető el az, hogy a magángazdaságnak szükségletkielégitését, fogyasztását csökkentenie ne kelljen, tehát, hogy a terv által előidézett kereslet- és termelésnövekedés ne idézzen elő a gazdasági élet más pontjain kereslet- és termelescsökkenést — s igy a terv által kreált uj szükséglet teljes egészében addicionális termelés utján elégittessék ki, vagyis a szándékolt konjunkturastimuláló hatás csorbitatlanul érvényesülhessen. Hogy mindez csak ugy érhető el, ha az adókat nem emelik — és természetesen uj adónemeket sem vezetnek be —, annak bizonyitására Tóth a következőképpen érvel:

„Ha az adóforrások bevételei változatlanok maradnak, akkor (az adóteher emelése) maga után vonja a magángazdaságok jövedelmének csökkenését. Az állam ugyanis a jövedelmekből most már többet vesz el és ha a magángazdaságok kevesebbet költenek, akkor a csökkenés továbbgyürüződése szerint a bevételek mindenütt kisebbek lesznek... Az állam fokozódó vásárlásai nem ellensulyozhatják a magángazdaságok csökkenő vásárlásait... Először azért nem, mert az adóztatás a magángazdaságok sokkal nagyobb körét érinti, mint ahány magángazdaság bevételét emeli az állam emelkedő kiadása. A csökkenés tehát sokkal szélesebb körben gyürüzik tovább, mint az azt ellensulyozni hivatott vásárlás-emelkedés. Másodszor az uj adók vagy a jövedelmeket csökkentik, vagy az árat emelik közvetlen hatásukban.[10] A közvetlen jövelemcsökkenés a jövedelem megadóztatásával és a közvetett jövedelemcsökkentés az áruk megterhelésével, a régi nominális szinvonalon nem szolgáltathat nagyobb pénzbevételt az államnak. Deflációs hatást vált ugyanis ki és emellett az állam nagyobb pénzbevételre nem számithat. Ahhoz a nominális szinvonal emelkedésére van szükség.“[11]

Eltekintve attól, hogy Tóth itt éppen a döntő pontokon megengedhetetlen módon csereberéli a jövedelem és a bevétel fogalmait s hogy tarthatatlan az adóemelés deflációs hatására vonatkozó, egyébként már másutt is hangoztatott tétele, mindenekelőtt azt nem látjuk be, hogy az adóforrások *bevé-*

[9] 20. l.

[10] Csak négy oldallal előbb hangsulyozta, hogy az adóteher „egyforma“ hatással van az árakra és a jövedelmekre. Ld.: 20—21. l.

[11] 24—25. l.

telei miért ne emelkedhetnének az adóteher emelése esetében is? Tóth itt ugy beszél, mintha az adóemelés és a fizetőeszközök szaporitása kizárnák egymást, ha ezt a teljesen indokolatlan feltevést elejtjük, akkor egész további érvelése összeomlik. Már pedig e feltevést el *kell* ejtenünk, hiszen a modern állami konjunktura-politika gyakorlata inkább azt mutatja, hogy a kettő kiegésziti egymást: az adóemelés a fizetőeszközszaporitás káros hatásai megelőzésének egyik legalkalmasabb eszköze.

A harmadik tétel: „Az államnak kell a jegybankot igénybevenni, ha az ő szükségletének kielégitésére emelik a termelést."[12] Ez a követelmény Tóth szerint természetesen következik abból a tényből, hogy „Amikor az állam a termelést emeli és a munkanélkülieket dolgoztatja, tulajdonképpen ugyanazt a konjunkturális fellendülést idézi elő, amelyet a magángazdaságok autonom erőitől hiába vártak." „Amint a magángazdaságok hitelszükségletének emelkedése a jegybank igénybevételéhez vezet, épugy az állami hitelszükséglet emelése is a jegybank igénybevételéhez kell, hogy vezessen."[13]

Ez azonban nem elég. „Mint minden konjunkturális fellendülés" — mondja Tóth — „ugy az állami konjunktura is a jövedelem és az árak szinvonalát emeli. A helyzet tökéletes félreértése ezért, ha az adóterhet emelik akkor, amikor a megnövekedett állami szükségletet a termelés emelésével lehet fedezni. A költségek fedezését nem lehet az adón keresztül biztositani, hanem a nominális szinvonalnak emelésével a hitelvolumen kiterjesztése utján."[14]

Mennyi ellenvetést hiv ki e pár sor! Hogy nem minden konjunktura emeli az árak szinvonalát, sőt, hogy elvileg a jövedelmekét sem kell emelnie, csak azok összegét; — hogy ha tényleg minden konjunktura emelné is az árnivót, e folyamat sulyosan káros hatásai következtében akkor is teljesen elhibázott dolog volna olyan gazdaságpolitikát inaugurálni, amelynek nélkülözhetetlen eszköze az árnivó emelkedésének felidézése; — hogy az állam konjunkturapolitikai beavatkozása távolról sem ugyanaz, mint a spontán fellendülés: az utóbbi maga a siker, mig az előbbinek a sikere el is maradhat; hogy ugyanezen okból óriási különbség van a magángazdaság produktiv és az állam tulnyomórészt konzumtiv hiteligénybevétele között: az elsőre csak egyszer van szükség, a másodikra esetleg mindig ujra és ujra; — hogy semmiképpen sem lehet egy olyan mérvü iniciális jegybankigénybevételt, tehát pénzszaporitást elképzelni, amely hosszabb időre biztositaná az ál-

[12] 20. l.
[13] 28. l.
[14] 28—29. l.

lam visszatérő megnövekedett szükségleteinek adóemelések nélkül, tehát egyszerüen az addigi adókból eredő bevételek emelkedése segitségével való fedezését, mert hiszen az igy előidézett infláció, amely Tóth kivánsága szerint a nominális szinvonalat emeli, a megduzzasztott nominális adóbevételek reális értékét hamarosan megint leszállitja. Az államnak tehát fokoznia kell hiteligénybevételét, ezzel uj inflációs hullámot inditva el — ad infinitum.

Utolsó kifogásunk már elébevág a szerző további fejtegetéseinek, melyeket annak a kérdésnek szentel, hogy milyen mérvü lehet a jegybank igénybevétele. Az irányelvek: „a pénzrendszert inflációval veszélyeztetni nem szabad“[15], de az igénybevételnek mégis akkorának kell lennie, hogy az állam „az adóterhek emelése nélkül is megkapja a terv végrehajtásához szükséges teljes összeget, még pedig azáltal, hogy az állam bevétele automatikusan és megfelelően emelkedik“,[16] még pedig, mint láttuk, a jegybankigénybevétel nyomán jelentkező élénkülés következtében.

Tóth a magyar ötéves tervet illetően a következőképpen próbál megközelitő feleletet adni a feltett kérdésre. A beruházások hónapokra elosztva havi 16-17 millió terhet jelentenek. Ha feltesszük, hogy az első két-három havi szükségletnek, vagyis mintegy 32-51 millió pengőnek jegybankhitelből való fedezése az állam bevételét tartósan havi 16-17 millióval emeli, „akkor máris könnyen megvalósitható az a pénzügyi terv, amely kizárólag a jegybank igénybevételére támaszkodva akar ezermilliós programot végrehajtani. Ennek az igénybevételnek veszedelmes következményeitől bizonyos körülmények között egyáltalában nem kell tartani.“[17]. Hangsulyozza, hogy ez a kalkuláció még nem jelenti a probléma megoldását, csak helyes beállitását, t. i. annyiban, hogy rámutat arra, hogy egy aránylag csekély egyszeri jegybankigénybevétellel óriási, időben eloszló állami szükséglet elégithető ki. Annak, „hogy 30, 50 akár 100 millió jegybanki hitel igénybevételével öt év alatt az államot tényleg abba a helyzetbe hozhatjuk, hogy ezermillióval emelheti kiadását“, két fontos előfeltétele van: „Az egyik előfeltétele: az állam adóbevétele emelkedik, még pedig annyival, amennyi a megnövekedett szükségletet fedezi, a másik előfeltétele, hogy az adóbevétel emelkedése tartós lesz, tehát a terv egész ideje alatt az adóztatás szolgáltatni tudja a fedezetet a megnövekedett szükséglethez. Természetesen az adóteher emelése nélkül . . .“[18]

[15] 29. l.
[16] 30. l.
[17] 31. l.
[18] 31. l.

Ami az első feltételt illeti, „az uj vásárlóerők az állam adóbevételét is emelik. Ha az árak és a jövedelmek nominális szinvonala nem változik meg, feltehető, hogy az adóbevétel emelkedése nem lesz számottevő. De ha a nominális szinvonal emelkedik, akkor mingyárt lényeges adóemelkedésre számithatunk, hiszen az árak emelkedése az árukat terhelő adók alapját emeli és igy nem csak az uj vásárlóerővel növelt forgalom jelent adótöbbletet, hanem a korábbi áruforgalom után számitva is több adót fizetnek. Ugyanakkor a jövedelmek is emelkednek, ami az egyenesadók hozamát emeli. Végeredményben vitathatatlan ténynek számitódik az az állitás, hogy uj vásárlóerő teremtésével feltétlenül el lehet érni, hogy az adóbevételek meghatározott összeggel emelkedjenek“[19]. Tóth tehát tényleg lehetségesnek tartja, hogy „30, 50 akár 100 millió“ jegybankhitel egyszeri igénybevétele után olyan fellendülés következzék be, amely az állam évi adóbevételeit automatikusan 200 millióval növeli! Ezenkivül nem látja, hogy amennyit az állam a nominális szinvonal emelkedése révén számszerüen nyerne, legalább ugyanannyit veszitene az adóbevételek reálértékének csökkenése következtében. Valódi nyereséget tehát csupán az akcesszórius forgalom utáni uj adóbevételek jelentenének, ezekről azonban Tóth maga mondta, hogy nem lesznek számottevőek, amivel elismerte, hogy az első előfeltétel nem következhetik be.

Nem következhetik be tehát a második előfeltétel sem, amelyről Tóth egyébként a következőket mondja: „arra nem lehet ugyan számitani, hogy az állam által előidézett konjunkturát éveken át ugyanazon a nivón lehessen tartani ..., de azt hisszük, egyedül az a feladat, hogy a kivánt konjunkturális lendületet előidézzük és abban az adóbevételek emelkedése biztositsa az állam számára a munkanélküliek foglalkoztatását. Ha ennek a célnak elérése után a konjunktura hanyatlani kezd ... akkor a hanyatlás jelei láttára a bevált módszer ujabb alkalmazásának szükségessége merül fel.“[20] És mindez még abban a fejezetben olvasható, amelyet azzal vezetett be, hogy „a pénzrendszert inflációval veszélyeztetni nem szabad“!

Ezek után különös érdeklődésünkre tarthat számot az inflációról szóló fejezet. „Inflációnak nevezik a bankjegyforgalomnak azt az egészségtelen és folyamatos emelését,“ — mondja Tóth — „amely a pénz értékét annyira apasztja, hogy végül alkalmatlanná válik közgazdasági funkció ellátására.“[21] Sikerült tehát e fogalmat annyira összeszükitenie, hogy a fenti ellentmondások nagyjából kiküszöböltnek tekinthetők,

[19] 32—33. l.
[20] 33—34. l.
[21] 48. l.

de persze nem sok értelme van az ilyen fogalom-forradalmasitásoknak. Tóth egyébként még egy jelentős lépéssel tovább megy ebben az irányban, amikor azt mondja, hogy „A valóságban akkor következik infláció, amikor az államháztartás deficitjét fedezik a bankóprés segitségével."[22] Érthető, hogy az igy definiált infláció és az általa javasolt pénzügyi politika hatásai között a jegybank közvetlen igénybevételén kivül nem lát hasonlóságot!

Elismeri azonban, hogy az utóbbi is idézhet fel inflációt, ha t. i. „az áremelkedés az államot az előirányzott kiadások emelésére kényszeriti."[23] „Az államnak éppen ezért azt az államháztartási elvet kell felállitania, hogy a terv végrehajtása során nem emeli háztartásának korábbi kereteit. Az adóbevételek emelkedése nem lehet ok az állami kiadások emelésére, mert az adóbevételi többlet a terv költségeinek fedezését szolgálja."[24] Ez annyit jelent, hogy az államnak a terv érdekében előidézett áremelkedés során nem szabad régi szintjükre emelnie a reálértékben lecsökkent személyi kiadásokat, a dologi beszerzéseket pedig a költségvetés régi kereteivel szemben csökkentenie kell, mert hiszen nyilvánvaló, hogy az eredetileg beállitott összegekért most, az árak emelkedése után, kevesebb jószágot kap, mint amennyit eredetileg kapott volna. Mi indokolja azt, hogy Tóth ezen a ponton megfeledkezik a „nominális szinvonal" emelésének általa állandóan hangoztatott követelményéről? Hiszen ha ez a nominális szinvonal általában emelkedett, akkor az állami személyi és dologi kiadások nominális szinvonalának a változatlansága a kivánatos tendencia áttörését jelenti s igy bénitó hatásu! Miért lenne a közalkalmazottak reális vásárlóereje és az állami költségvetés régi keretei közötti dologi beszerzések csökkenésének az addicionális termelés célkitüzése szempontjából más, kevésbé kedvezőtlen hatása, mint a magángazdaságok fogyasztása azon csökkentésének, amit a terv érdekében kivetett uj adók idéznének elő? A kettő közgazdasági hatása nyilvánvalóan azonos: mindkettő csökkenti a magángazdaságok egy meghatározott csoportjának reáljövedelmét, tehát vásárlóerejét, azaz ellene dolgozik a termeléskiterjesztésnek. Különös, hogy a szerző, aki ennek a körülménynek az adóemelésnél olyan fontosságot tulajdonit, hogy egész konstrukcióját az adóemelés föltétlen elkerülésének szempontjára bazirozza, — akkor, amikor ugyanez a körülmény a közgazdaság egy másik pontján jelentkezik, nem törődik vele, sőt a terv sikere érdekében kivánatosnak minősiti.

[22] 49. l.
[23] 51. l.
[24] 52. l.

A mondottakat összefoglalva: Tóthnak az a tétele, hogy a terv finanszirozásának nem szabad adóemelés által történnie, indokolásában csupán formalisztikus, gyakorlati alkalmazása pedig csak jelentős és állandóan fokozódó infláció mellett lehetséges s ezért elvetendő. A tétel még a tisztán csak a termelés növelésére törekvő tervek szempontjából is tarthatatlan.

A továbbiakban Tóth foglalkozik a magángazdaságok magatartásának kérdésével a program végrehajtása során s megállapitja, hogy miután az államilag iniciált konjunktura sem nélkülözheti a magángazdaság aktiv részvételét, igen fontos, hogy a program végrehajtása alatt ne merüljenek fel olyan motivumok, melyek a magángazdaság ellenséges magatartását váltják ki a tervvel, ill. általában a kormány gazdaságpolitikájával szemben. E fejtegetéseinek a magyar gazdaságpolitikát illetőleg levonható konzekvenciája az, hogy nem lett volna szabad a beruházási programmal egyidőben a zsidótörvényt megalkotni. Hogy ezt mégis megtették, az Tóth szerint annak a bizonyitéka, hogy a modern pénzügyi politika követelményeivel nem voltak hiánytalanul tisztában.[25] Foglalkozik továbbá a jövedelemeloszlás igazságosabbá tételének kérdésével s itt is hasonló eredményre jut: hangsulyozza, hogy e kérdés felvetésére az időpont olyankor, amikor az állam a konjunktura fellenditésére vállalkozik, nem alkalmas, mert ezzel a lépéssel az állam a magángazdaság vezető köreit maga ellen hangolhatja s igy megnehezitheti a konjunkturapolitikai akció lebonyolitását. Ez a megállapitás önmagában természetesen épp olyan helytálló, mint a zsidótörvénynyel kapcsolatos állásfoglalása. Csakhogy mindkét célkitüzés, a zsidókérdés megoldása éppugy, mint a jövedelemeloszlás korrekciója, a gazdaságpolitikán kivül és felül álló *politikai* szempontok függvénye s igy természetesen pusztán gazdasági nézőpontok alapján nem is lehet fölöttük itéletet mondani. A szerző negativ itéletének *logikailag* kifogástalan bázist csak az adott volna, ha a szóbanforgó két feladatot a politikai szempontok figyelembevétele alapján a konjunkturapolitikai törekvések mellett másodrendü fontosságunak vagy kevésbé sürgetőnek minősitette volna.

Végül foglalkozik Tóth a magángazdasági megtakaritások szerepével s itt ahhoz a finanszirozás szempontjából fontos konkluzióhoz jut, hogy a terv végrehajtása során az államnak nem szabad a hazai magángazdaságtól kölcsönöket felvennie, mert igy „nem növelheti a foglalkoztatottak számát, hiszen azt a pénzt, amelyet felhasznál, más gazdasági céltól vonta el. Ez az eset csak akkor nem forogna fenn, ha

[25] 130. l.

volnának tétlenül heverő magángazdasági tőkék."[26] Ez ellen az érvelés ellen ugyanaz az ellenvetés emelhető, mint az adóemelések föltétlen elkerülését illető követelése ellen: ismét nem gondol arra a lehetőségre, hogy a kölcsönfelvétel mellett sor kerülhet a jegybankigénybevételre *is* s hogy a kölcsönfelvételt is éppen a jegybankigénybevétel ellensulyozása teheti szükségessé.

A kritikai részben első helyen és a legbehatóbban a magyar beruházási program finanszirozásának kérdésével foglalkozik a szerző. Leszögezi, hogy az általa lefektetett elvek és a győri program gyakorlata között éles ellentét áll fenn. Elvi meggondolásai ahhoz a tételhez vezettek, hogy „Az állam ne emelje az adóterhet és kölcsönt se vegyen fel a magángazdaságoktól, hanem a jegybankot vegye igénybe... Ezzel szemben a győri program finanszirozására kizárólag az adósrófot és a kölcsönfelvételt jelölték ki."[27] Mivel magyarázható ez az ellentét? — kérdezi a szerző. Válaszképpen mindenekelőtt igen helyesen rámutat arra, hogy „Ha törvényt hoznak és azt mondják, hogy adóból és kölcsönből fedezik az ötéves terv költségeit, nem jelenti azt, hogy elméletileg is tényleg adóból és kölcsönből történik a finanszirozás."[28] Magángazdasági szemlélet szerint ugyan helyes ez a beállitás, — kérdés azonban, hogy az-e közgazdasági szempontból is? „Közgazdasági értelemben a finanszirozás azoknak a pénzpolitikai intézkedéseknek megtevését jelenti, amelyeknek a segitségével a költségeket fedező források tényleg abba a helyzetbe jönnek, hogy szolgáltatni tudják a szükséges összegeket. Az elmélet ebből a szempontból elsősorban azt tanitotta, hogy a jegybankot igénybe kell vennie az államnak. Nos, az állam a jegybankot tényleg igénybe is vette."[29] Utal itt a jegybanktörvény azon intézkedéseire, amelyek fizetőeszközszaporitást tettek lehetővé, továbbá arra, hogy az adófizetés és kölcsönjegyzésnek hitelnyujtás utján való megkönnyitése szintén lehetővé teszi a jegybank burkolt igénybevételét s leszögezi, hogy a program végrehajtásánál az első lépés tényleg a jegybank igénybevétele volt. Elismeri tehát, hogy elmélete és az ötéves terv gyakorlata ezen a ponton összhangban vannak, elvi fejtegetéseinek eredményétől azonban itt sem tud szabadulni s közvetlenül ezután megjegyzi: „De az elmélet azt is kivánta, hogy ne emeljék az adóterhet és kölcsönt se vegyenek fel. Az elmélet és a gyakorlat között tagadhatatlan az ellentét, ha erre az elméleti követelményre gondolunk."[30] „A

[26] 57. l.
[27] 110. l.
[28] 111—112. l.
[29] 111—112. l.
[30] 113. l.

győri program pénzügyi tervének legsajátosabb ismérve" — mondja továbbá —, „hogy nem számol az adóbevétel emelkedésével . . . Az egész ezermilliót uj adóteherből és kölcsönből fedezik, lehetőséget sem hagynak arra, hogy a megnövekedő forgalom nyomán keletkező nagyobb adóbevételt igénybevegyék a program keretében. Ez a körülmény ismét arra utal, hogy a győri programot nem lehet addicionális termelést előidéző gazdaságpolitikának felfogni . . . Kevés a valószinüsége annak, hogy ugyanolyan merészséggel nyuljanak az adóleszállitáshoz, mint amilyen nagy a merészség az adóteher emelésekor. Ennek következtében, ha lesz is bizonyos mértékü addicionális termelésemelkedés, semmiesetre sem jön a magángazdaság abba a helyzetbe, hogy a nagyobb terhet az életnivó csökkenése nélkül el tudja viselni. A pénzügyi terv ilyen módon kizárja azt a lehetőséget, hogy a nagyobb állami szükségletet a nagyobb termelés elégitse ki, ellenben biztositja, hogy ha ez a gyakorlatban lehetségesnek fog mutatkozni, akkor az állam szükségletét még fokozza, tehát mindenképpen a magángazdaságok rovására folytassa pénzügyi politikáját."[31] S végül még egy kifogása van: „Sokkal fontosabb minden ötéves tervnél a materiális terv, mint a pénzügyi. A győri programnál csak pénzügyi terv készült. Azon a véleményen vagyunk, hogy helyesebb, ha pénzügyi terv nem készül, hanem a materiális program végrehajtásának tapasztalt hatása szerint döntik mindig el: szükséges-e az adóemelés, a kölcsönfelvétel vagy pedig az állami kiadások csökkentése."[32]

Ezen a gondolatmeneten jelentkezik konkrét formában az a törés, amely a könyv egész koncepcióját jellemzi s amelyre már rámutattunk — ez a törés itt minduntalan ellentmondásokba, következetlenségekbe keveri a szerzőt. Ismételten és **tulzottan hangsulyozza**, hogy a győri programot **nem lehet** addicionális termelésre törekvő tervnek felfogni, de ennek dacára helyteleniti a programnak adók és kölcsönök utján való finanszirozását, mégpedig egyszerüen azon az alapon, hogy ez nem felel meg az elvi részben általa lefektetett elveknek, holott ezeket az elveket, mint láttuk, kifejezetten az addicionális termelést célzó tervek számára állapitotta meg. Ugyanez az ellenérv érvényesithető azzal a kifogással szemben is, hogy a győri program csak financiális tervvel rendelkezik, materiális tervvel nem. Hiszen ha, amint ő maga is mondja, a program főcélja bizonyos konkrét feladatok megvalósitása volt, akkor világos, hogy a terv materiális oldalát e feladatok határozták meg, s igy szó sem lehetett egy olyan, a munkanélküliek számával és összetételével, a foglalkoztatás

[31] 114—116. l.
[32] 118. l.

nélküli termelőapparátus kapacitásával számoló materiális terv kidolgozásáról, amilyenről Tóth a tisztán addicionális termelésre törekvő terveknél beszél.

Viszont legalább a kritikai szempont helyes akkor, amikor a szerző — kiindulva abból, hogy „a győri program alapját az a konzervativ elmélet alkotja, hogy a társadalomtól adó és kölcsön utján annyi vevőerő vonassék el, amennyi megfelel a beruházott összegeknek. Az állami beruházásokkal valóságos megtakaritásoknak kell szembenállni. Hitelkreálás pedig csak annyiban történjék, amennyiben az addicionális termelés okozta nagyobb forgalom lebonyolitása megkivánja" — megállapitja, hogy „fogalmilag ellentmond az addicionális termelés okozta lehetőségének az a kivánság, hogy a beruházási összegnek megfelelő megtakaritás álljon a társadalom részéről rendelkezésre."[33] A tételt magát ebben a differenciálatlan, kategórikus formájában azonban szintén nem tartjuk elfogadhatónak. Kétségtelenül döntő szerepe van itt ugyanis a magángazdasági megtakaritások és az állami beruházások időbeli sorrendjének — s erre Tóth tétele nincs tekintettel. Óriási a különbség aközött az eset között, ha a fenti kivánságot —, melyet Tóth az ötéves tervnek imputál — ugy értelmezzük, hogy a magángazdaság megfelelő reális megtakaritásainak mindenkor meg kell előzniök az állami beruházásokat, vagyis a magángazdaságnak előbb restringálnia kell fogyasztását, mielőtt az állami fogyasztás megfelelő kiterjesztése megtörténne — és aközött a másik eset között, amikor a két folyamat időrendjének a megforditását megengedhetőnek tartjuk, tehát amikor a beruházások megkezdése fizetőeszközszaporitás igénybevételével történik s a megtakaritásokra csak a továbbiak folyamán, a járulékos fizető eszközök visszaszivása érdekében kerül sor. Tóth nyilván az első értelmezést adja az általa helytelenitett kivánalomnak.

Első kérdésünk, mi jogon tulajdonitja Tóth ezt az intenciót a győri programnak? Hiszen maga beszélt arról, hogy a terv végrehajtását a jegybank igénybevétele nyitotta meg; saját maga állitja, hogy a jegyforgalom megduzzasztása után a beruházási hozzájárulások és kölcsönök formájában az államhoz visszafolyó összegek nem reális megtakaritások,[34] következetlenség tehát ugy beállitania a dolgot, mintha a program a beruházásokat megelőző megtakaritásokat kivánna s igy ellentmondásba jutna saját konjunktura-stimuláló céljaival. Kétségtelen, hogy Tóth itt *Judik József* már emlitett tanulmányának egyes — részéről helytelenül értelmezett — fejtegetéseit azonositja magával a programmal, hiszen amit

[33] 116—117. l.
[34] 117. l.

a program „alapját képező konzervativ elméletről" mond, azt majdnem szóról-szóra ebből a tanulmányból veszi. S az ellentmondást, amelyet Judik fejtegetései és a program célkitüzései között felfedezni vél, a program belső ellentmondásaként könyveli el.

Tóth Judiknak a magángazdaság reális megtakaritásait, a magángazdaság fogyasztásának korlátozását illető megjegyzéseit nyilván ugy magyarázza, hogy e megtakaritásoknak, ill. korlátozásoknak mindenkor meg kell előzniök az állami beruházásokat. Ez a terv elinditásakor a magángazdaság vásárlóerejének és fogyasztásának az azelőtti nivó alá való leszállitásával volna egyértelmü, s azoknak a csökkentett nivón ceteris paribus a terv egész végrehajtása folyamán meg kellene maradniok. Még pedig azért, mert a reális megtakaritások követelményének ilyen értelmezése mellett a tervvel kapcsolatban fizetőeszközszaporitásra semmi ok, sőt semmi lehetőség sem volna: hiszen az állam a magángazdaságoktól megkapja a szükséges vásárlóerőtöbbletet s igy nem vehet igénybe addicionális hitelt, a magángazdaság viszont szintén nem tehetné ezt, mert ezzel ellentétbe jutna azzal a követelménnyel, hogy fogyasztását a beruházásoknak megfelelően leszállitsa. Nyilvánvaló, hogy ha Judik tényleg ezt követelné, akkor nyilt ellentmondásba keveredne azzal, amit az addicionális termelés kivánatosságáról és valószinüségéről mond.[35]

Azonban Judik tanulmányának egész gondolatmenete

[35] Hiszen mindaddig, amig a magángazdaságtól fizetőeszközszaporitás, addicionális vásárlóerő kreálása nélkül ugyanannyi vevőerő vonatik el, amennyivel az állam vevőereje növekszik; amig az állami beruházásokkal a magángazdaság megfelelő mérvü reális megtakaritása, a fogyasztás megfelelő restrikciója áll szemben, mindaddig a program hatása nyilván ki fog merülni a vásárlóerő felhasználásának, a keresletnek s ezzel együtt a termelésnek a qualitativ eltolódásaiban és szó sem lehet fokozott termelésről, a termelés volumenjének növeléséről. Akár adóztatás, akár kölcsönök utján történik a magángazdaság reális vevőerejének ez a csökkentése, a hatás mindkét esetben ugyanaz: a megnövekedett állami vásárlóerővel és kereslettel szemben a magángazdaság csökkent vásárlóereje és — az átállitás zökkenőitől eltekintve — csökkent kereslete fog szembenállni, amely az előbbit kompenzálja. Az állami beruházások továbbgyürüző hatásai a termelésre ezen mit sem változtatnak, semmi jogunk sincs feltenni, hogy ezeknek a gyürüknek nem csak összetételükben másoknak, hanem akár nagyobbaknak, akár kisebbeknek kellene lenniük, mint amekkora a magángazdaság elmarado keresletének továbbgyürüzése lenne.

Hitelkiterjesztés, illetőleg fizetőeszköz szaporitás nélkül egyetlen egy lehetősége van csak annak, hogy az állam a magángazdaság vásárlóerejét csökkentse anélkül, hogy ennek a magángazdaság részéről megnyilvánuló kereslet csökkenéséhez kellene vezetnie, s ez a fizetőeszközök forgási sebességének megnövekedése. Tudjuk, hogy ennek lehetősége normális körülmények között nem nagy, az adott esetben azonban mégsem szabad megfeledkeznünk egy momentumról, amely esetleg alkalmas a fizetőeszközök forgási sebességének nö-

világosan mutatja, hogy elhibázott volna fejtegetéseit igy értelmezni. A terv végrehajtásának megindítása körüli intézkedések tényleg mind arra mutatnak, hogy a kormánynak nem volt célja a magángazdaság vásárlóerejét és fogyasztását a terv elindítását megelőző nivó alá süllyeszteni. A vásárlóerő iniciális szaporitása kétségtelenül oly mérvü volt, hogy az időben mögötte elég jelentékenyen elmaradó az a csökkentése a magángazdaság vásárlóerejének, amit a beruházási kölcsön és a hozzájárulások első rátájának a befizetése jelentett, a terv végrehajtásának megkezdése előtti állapottal szemben semmiesetre sem volt a magángazdaság vásárlóereje csökkentésének tekinthető. Miután pedig a beruházási kölcsönökből és hozzájárulásokból adódó bevételek haladéktalanul ismét visszakerülnek a gazdasági életbe s igy a magángazdaságok összességének jövedelmét s ezzel vásárlóerejét is ujra megnövelik, minden valószinüség amellett szólt, hogy nem csupán az inditás első hónapjaiban, hanem a beruházási hozzájárulások és kölcsön későbbi rátájának befizetése kapcsán sem kerül olyan vásárlóerőelvonásokra sor, amelyek a magángazdaság vásárlóerejét a program meginditása előtti nivó alá szállitanák le.[36]

A 35. jegyzet folytatása.

vekedését előidézni, t. i. arról a lehetőségről, hogy a megadóztatott és kölcsönjegyző magángazdaságok addig tezaurált fizetőeszközöket bocsátanak az állam rendelkezésére, illetve pénztárállományaik csökkentése révén igyekeznek előteremteni az átengedendő fizetőszközöket, anélkül tehát, hogy saját keresletüket csökkentenék. Ettől a jelenségtől, ha bekövetkezik, kétségtelenül az összkereslet emelkedése, vagyis élénkitő hatás várható.

Ettől a nem tulságosan nagyjelentőségü momentumtól eltekintve, csak az árak csökkenése tenné lehetővé, hogy a monetáris vásárlóerő változatlan mennyisége dacára a forgalom és a termelés reális volumenje emelkedjék. Semmi olyan momentumot sem látunk azonban, ami az adott esetben az árak átlagos nivójának süllyedésére vezethetne. Lehetséges, sőt valószinü ugyan, hogy egyes áruk vagy árucsoportok, melyek erősebben fogják érezni az ötéves terv által megterhelt rétegek — vállalatok és fogyasztók — vásárlóerejének, illetve keresletének csökkenését, süllyedő áralakulási tendenciát fognak mutatni. De még ha nem is tesszük fel, hogy ez a parciális árcsökkenés csak átmeneti lesz, akkor is számolnunk kell egy másik ugyanilyen erős valószinüséggel, t. i. azzal, hogy a beruházások által favorizált termelési ágakban viszont némi áremelkedés fog bekövetkezni. A reális forgalomnak az egyik oldalon mutatkozó, az érdekeltek vásárlóerejének csökkenésénél kisebb mérvü összehuzódását, a másik oldalon tehát nagyjából kompenzálni fogja a reális forgalomnak a vásárlóerő emelkedésénél kisebbmérvü megnövekedése, vagyis semmi okunk sincs feltenni, hogy a vázolt feltételek mellett a beruházási terv — a forgalom és termelés összetételében mutatkozó eltolódásokon kivül — még a termelés volumenjének a megnövekedését is előidézhetné.

[36] Ujra hangsulyozzuk, hogy a tervvel itt ugy foglalkozunk, mintha az eredeti koncepciót zavaró momentumok nem jöttek volna közbe, s hogy ezt azért tehetjük, mert hiszen minket csupán a hivatalos gazdaságpolitika eredeti szándékai érdekelnek.

Legyen szabad itt még egy pozitiv megjegyzést tennünk, válaszul arra a fentiek kapcsán önként felmerülő kérdésre, hogy nem volt-e, illetve helyesebben, a gazdasági élet nyugodtabb fejlődése mellett nem lett volna-e a terv megindításával kapcsolatban eszközölt fizetőeszközszaporitás az általános szóhasználat értelmében inflációs hatásu?

Kétségtelen, hogy az inditásnál alkalmazott fizetőeszközszaporitás magában hordta egy bizonyos mérsékelt infláció veszélyét, ennek azonnali ellensulyozására volt azonban hivatott a gazdasági tevékenységnek az állami beruházásokkal kapcsolatban megindult egyidejü élénkülése, az átmenet zökkenőinek kiküszöbölésére pedig az állami árpolitika. A továbbiakban pedig éppen a beruházások finanszirozására kivetett adóknak és felvett kölcsönöknek jut az a feladat, hogy időnként az érvágások szerepét játszva, a fizetőeszközmennyiség tulságos megduzzadását megakadályozzák. Mindezek az intézkedések ugy egészitik ki egymást, hogy a kormány méltán remélhette, hogy sikerül az inflációt megakadályoznia — infláció alatt az általános szóhasználatnak megfelelően a fizetőeszközszaporitásnak csak azt az esetét értve, amely közvetlenül árnivóemelkedést idéz elő. S ezzel válaszoltunk Tóthnak arra a Judik ellen irányuló megjegyzésére is, hogy a megduzzasztott fizetőeszközmennyiségből a beruházási hozzájárulásokkal és kölcsönökkel visszaszivott quantumok nem reprezentálnak reális megtakaritásokat.[38] Ha a fizetőeszközmennyiség növelésével egyidejüleg sikerült a termelést és forgalmat emelni, az árnivóemelkedést viszont elkerülni, akkor ez nyilván annyit jelent, hogy a magángazdaság *reális* vásárlóereje megnövekedett. Az a rész tehát, amit a magángazdaság e megnövekedett reális vásárlóerőből átenged az államnak, nyilván mégis *reális* megtakaritás, a magángazdaság jószágszükségletének *reális* korlátozása, — ha nem is csökkenti a fogyasztást a terv meginditása előtti nivó alá.

Végeredményben leszögezhetjük, hogy Tóthnak nincs igaza, amikor ellentmondást vél fölfedezhetni a terv konjunkturapolitikai célkitüzése és a magángazdaság vásárlóerejét csökkentő állitólagos szándéka között. Az utóbbi szándék sem a törvény szövegéből, sem a hivatalos nyilatkozatokból, sem pedig — ami elsősorban irányadó — a terv végrehajtásával kapcsolatos intézkedésekből, de még Judik tanulmányából sem olvasható ki. Indokolatlan tehát Tóthnak az a megjegyzése, hogy „ha a győri program elmélete téves, gyakorlata végül mégis jó lehet".[39] De nincs joga azt sem mondani, hogy „na a program egész költségeit ilyen módon fedezik, akkor

[38] 117. l.
[39] 117. l.

csak rajta kivül eső gazdasági és pénzügyi politika eredménye lehet az addicionális termelés jelentkezése."[40] Miért kellene a magángazdaság vásárlóerejének csökkenését megakadályozó iniciális fizetőeszközszaporitást a programon kivül eső pénzügyi politikának minősiteni? Az emlitett lépés, ha a törvény természetesen nem is tesz róla emlitést és ha egyébként sem hangsulyozták ezt ki, a program végrehajtásának mégis integráns kiegészitő része.

Fenti fejtegetéseink egyébként uj fényt vetnek arra a megállapitásunkra, hogy Tóth tétele, amely szerint az addicionális termelés célkitüzésével az adóteheremelés és kölcsönfelvétel utján való finanszirozás feltétlenül inkompatibilis, téves és tarthatatlan. Tóth itt összetéveszti az egyes magángazdaságok és magángazdaságok összessége változatlan vásárlóerejének követelményét. Mint láttuk, a magyar tervnél lehetséges, sőt valószinü, hogy az egész magángazdaságnak, vagyis az egyes magángazdaságok összességének a vásárlóereje ne csökkenjen, bár egyes csoportok vásárlóerejét a beruházási hozzájárulások és kölcsönök kétségtelenül csökkentik. Ezt a csökkenést ugyanis kompenzálhatja a magángazdaságok más csoportjai vásárlóerejének és fogyasztásának a program által előidézett emelkedése — szóval az adóemelések és kölcsönfelvétel dacára lehetséges, hogy a magángazdaság addigi vásárlóereje — bizonyos qualitativ eltolódások dacára — quantitative változatlan maradhasson.

Az ötéves terv finanszirozásának kérdése után Tóth a kormány árpolitikájával foglalkozik és megállapitja, hogy e politika, mely az árak emelkedését van hivatva megakadályozni, sőt ezen tulmenve, bizonyos árak leszállitását eredményezi, ellentétben van a program konjunkturapolitikai célkitüzéseivel s emellett feltétlenül kudarcot is kell hogy valljon. A program célkitüzéseivel azért van ellentétben, mert az árnivó, a nominális szinvonal emelkedése előfeltétele a konjunkturális fellendülésnek, főleg azonban a Tóth-féle helyes finanszirozásnak; kudarcot pedig azért kell vallania, mert — ugyancsak az elvi rész fejtegetései szerint — minden adó, még az egyszeri vagyonadó is áremelő hatásu s igy a beruházási hozzájárulások is föltétlenül meg fogják hiusitani az árnivó stabilizálására irányuló törekvést.[41] Ezekkel az érvekkel az elvi rész kritikája kapcsán már foglalkoztunk, itt tehát már elintézettnek tekinthetjük őket. Csupán azt emlitenők itt még meg, hogy érvelésének egy másik pontján Tóth ugyanezt az árcsökkentő intervenciós árpolitikát pozitivan értékeli.[42]

[40] 117. l.
[41] 120. l.
[42] 51. l.

Tóthnak a magyar ötéves terv ellen felhozott kritikai megjegyzései között tehát egyetlen helytállót sem találtunk. Ez az eredmény, — amely annál meglepőbb, mert Tóth nem ritkán jelentékeny kritikai képességről, gondolkodásának analitikus erejéről tesz tanuságot, — gondolatmenetének elhibázott felépitésére vezethető vissza. Egy konkrét gazdaságpolitikai rendszerről a közrejátszó politikai szempontok mérlegelése nélkül kritikát csak akkor mondhatunk, tisztán gazdasági szempontokból az ilyen rendszert csak akkor vizsgálhatjuk, ha összes célkitüzéseit adottságnak tekintjük és feltétel nélkül elfogadjuk. Mi ezt tettük és ezen az alapon ahhoz az eredményhez jutottunk, hogy Tóth kritikája a maga egészében tarthatatlan. Mégpedig azért, mert a szempontok hierarchiájára nincsen tekintettel: nem látja, hogy tisztán gazdasági szempontok alapján nem vethet el egy célkitüzést, melynek „metaökonómikus", politikai indokaihoz nem foglalt állást s hogy nem mondhat itéletet a végrehajtás utjai fölött, csak akkor, ha azokat szigoruan a célkitüzés szemszögéből szemléli.

Domanovszky Ákos.

Közlemények.

Vámuniók.

Amióta a kereskedelempolitika a szabadkereskedelem utjáról a vámprotekcionizmus irányában elhajlott, időről-időre előtérbe kerül a vámuniók létesitésének gondolata. Egyre jelentkeznek törekvések, amelyek a teljes szabadkereskedelem helyett legalább két, többnyire szomszédos ország közötti szabadkereskedelmet — vámuniót — propagálnak.

Ezek a törekvések azonban vajmi kevés eredményt mutathatnak fel. Az 1834-ben létesült német „Zollverein", amely 1851-ben válik a „Steuerverein" csatlakozásával teljessé, tulajdonképpen a német birodalom megalapitásának előzménye, igaz ugyan, hogy lényeges elősegitője is. A Habsburg-monarchia 1852 február 1-én életbelépett első egységes vámtarifája Magyarországnak a birodalomba való beolvasztását akarta jelenteni. Ami vámunió ezektől eltekintve Európában valóban létesült, csekély jelentőségü. A Belgium—Luxemburg, Svájc—Lichtenstein, Franciaország—Monaco, Lengyelország—Danzig közt létesült vámuniók inkább helyiérdekü alakulások.

A nemzetközi kereskedelmi jog szempontjából vámuniók létesitésének nem lenne nehézsége. A legtöbb kedvezmény kötelezettsége alól a teljes vámunió kétségkivül kivételt képez.[1] Az 1931-ben bejelentett német-osztrák vámunió ellen az entente nem azért emelt kifogást, mintha a két állam általános kereskedelempolitikai szempontból nem léphetne vámszövetségre, hanem azon különleges politikai kötelezettségek szempontjából, amelyeket Ausztria vállalt arra, hogy teljes függetlenségét fenntartja. Pedig ez a szerződés nem is volt teljes unió, mert annak III. fejezete külön megállapodást vett tervbe oly árukról, amelyek közbensö vámok alá fognak esni.

Az idők folyamán számtalan kisérlet történt vámuniók létrehozására. Régebben szó volt arról, hogy Hollandia, majd pedig arról is, hogy Svájc csatlakozzék a német vámunióhoz. Egyidöben voltak tervezgetések Olaszország és Franciaország vámegyesüléséről is.[2] Legmesszebb haladtak és legtöbbször ismétlödtek a vámszövetségi kezdeményezések — a fent emlitett 1931. évi kisérlettől eltekintve is — Ausztria, Magyarország és Németország között. Alig létesült 1879-ben a hármas szövetség, Kálnoky osztrák-magyar külügyminiszter

[1] *Riedl:* Die Meistbegünstigung in den europäischen Handelsverträgen: „A legtöbb kedvezmény aluli kivétel vámunióknál és hasonló szövetségi viszonylatoknál már ma is szilárd tényt képvisel a nemzetközi kereskedelmi politikában."

[2] Lásd: Beiträge zur neuesten Handelspolitik Deutschlands. I. Band. Leipzig 1900.

máris felveti a magyar kormány iniciativájára a vámunió gondolatát Bismarcknál, aki azonban ez elöl „barátságos udvariassággal" kitért, holott 1880-ban biztositja Bauszner magyar-szász képviselöt arról, hogy ezt a vámegyesülést „mint ideális célt" tekinti. 1885-ben a Budapesten tartott nemzetközi mezögazdasági kongresszus tárgyalja egy középeurópai vámunió gondolatát. Késöbb magyar részröl Matlekovits, osztrák részröl Philippovich foglalkoznak nagy felkészültséggel a Monarchia és Németország vámegyesülésének kérdésével.

Teljes aktualitást nyert azonban ez a probléma a háboru alatt.[3] Elöször Naumann veti fel 1915-ben széles alapokon „Mitteleuropa" tervét. 1916-ban a német-osztrák-magyar, az osztrák-német és a magyar-német gazdasági kötelékek Budapesten együttes ülésen tárgyalják a vámszövetséget. 1917-ben már kormánytanácskozások is indulnak meg, bár nem a teljes vámunió, hanem preferenciális megállapodások és harmadik államokkal egységes alapon való szerzödéskötés tárgyában. A központi hatalmak a keleti országokkal való különbékékben már ki is kötötték ezt a kivételt a legtöbb kedvezmény elvével szemben. Az 1918 juliusban Salzburgban lefolytatott hivatalos tárgyalások konkrét részleges eredményekre vezettek. Megállapodtak a központi hatalmak abban, hogy — egyelöre néhány szükséges közbensö vám fenntartásával — egymás között vámmentes forgalmat létesitenek, hogy idegen államokkal közös eljárást követnek, hogy a vámbevétel a fogyasztó országot fogja illetni, hogy az egész gazdasági törvényhozást összhangba hozzák („Angleichung"), a valuta-kérdést egyetértöen kezelik stb. A szerzödés 20 évre volt kontemplálva — választottbirósági klauzulával. Nyilván csak a háboru kimenetele akadályozta meg ennek a megállapodásnak életbeléptetését.

A vámunió kétségkivül megvalósitja a nagyobb gazdasági területet és ezen keresztül elömozditja a nemzetközi munkamegosztás hatályosságát. Miért van mégis, hogy a vámegyesülések oly nehezen létesülnek, söt szinte csak a politikai egybeolvadás elöfutárjaiként, vagy azok természetes következéseiként jelentkeznek?

Az elsö és döntö akadály az, hogy a valóságos vámszövetség az abban résztvevö államok szuverénitását korlátozza és ez elviselhetetlen érzés egy független ország számára. „Egy szuverén állam, akár monarchia, akár köztársaság, akár szövetségi állam, akár egyedül álló állam, amely magát elég erösnek érzi arra, hogy nagystilü politikát folytathat, sem nem lesz képes és nem is fog akarni önként lemondani arról a jogról, hogy bármily nagy közös érdekek javára feladja saját vám- és kereskedelmi politikájának önálló intézését."[4]

Ha a két ország körülbelül egyformán erös gazdaságilag és politikailag, ami pl. Ausztria és Magyarország között volt az eset 1867-töl a háboru végéig, akkor a 10 évröl 10 évre megujitandó vám- és kereskedelmi szerzödés letárgyalása olyan küzdelmeket jelentett a két államkormány között, amelyek néha az egész 10 évet is igénybe vették, a két ország lakosságát is egymás ellen elkeseritették és már-

[3] A Németországra vonatkozó történeti adatokat behatóan ismerteti *Kniesche*: Die grossdeutsche Wirtschaftseinheit, 1929.

[4] Beiträge zur neuesten Handelspolitik Deutschlands. Leipzig, 1900.

már a Habsburg-monarchia belső felbomlásával fenyegettek. Ha pedig a szövetkező országok egyike lényegesen erősebb a másiknál, akkor ez szükségképpen alárendeltségi viszonyba kerül amazzal szemben. „Minden vámunió — írja Jessen —, amelyet eddig a fejlődés különféle fokán álló államok kötöttek, ha fennmaradt, azt jelentette, hogy a vezetés átment az erősebbnek a kezeibe, nem pedig azt, mintha az összeegyeztetett érdekek eredője érvényesült volna." Nem meglepő, hanem természetes, hogy amikor Svéd- és Norvégországok politikai uniója megszünik, rögtön felbontják a vámuniót is. Viszont az sem meglepő, hogy amikor a megcsonkított Ausztria vágyódik csatlakozni Németországhoz, akkor a vám- és kereskedelmi unió terve jelentkezik mint bevezetés. Semmi sem találóbb ebben a vonatkozásban, mint Ausztria háboru utáni nagy kancellárjának, Seipel apátnak egyik nyilatkozata: „Mi Németországgal ma is sokkal magasabb értelemben, mint egy közjogi kapcsolat, vagyunk összekötve. Oly kombináció, amely Németországot kizárná, számunkra a jövőben sem jöhet soha számitásba, gazdasági, érzelmi és ezer más okból."[5] Ha a Németország és Ausztria közt 1931-ben elökészitett vámunió-szerződéstervezet I. fejezete azzal kezdödik, hogy „A két állam függetlenségének teljes fenntartásával . . .", ez nyilván gyakorlatilag semmit sem jelentett volna a tények döntő erejével szemben.

Ebben a vonatkozásban még csak *Kossuth Lajosra* akarunk hivatkozni, aki Magyarországnak teljes függetlenségéért harcolt elöbb politikai fegyverekkel, majd az 1848-i véres forradalom halhatatlan vezéreként és aki — List Frigyessel is érintkezve — szivesen csatlakozott volna oly alakulathoz, amely az Ausztriához való kapcsolat lazitására szolgált volna. Amikor azonban 1842-ben külön cikksorozatot publikál a „Pesti Hirlap"-ban „Vámszövetség" cim alatt, akkor itt arra a kérdésre, „vajjon Magyarország hajlandó volna-e a német vámszövetséggel egyesülni", igy válaszol:[6] „A német vámszövetség szorosan és kirekesztöleg német nationalis alapon épül . . . Amely tartomány a német vámszövetség tagjává lesz, a német nemzet tagjává lesz, következöleg elöbb vagy utóbb németté lesz. S ez a politikai és nemzetiségi szempont a dologban. Miben áll lételünk legfőbb föltétele? És mi egy pillanatnyi habozás nélkül feleljük: nemzetiségünkben! E nélkül e nemzet, mely e földet lakandja, lehet igen gazdag, vagyonos és hatalmas, de nem lesz magyar nemzet. Mi pedig magyar nemzet vagyunk és az is akarunk maradni. Ez érvek elöl háttérbe kell vonulni minden érdeknek."

Vizsgálva, vajjon a vámunió miért jelenti az abban résztvevő államok szuverénitásának lényeges korlátozását, elsösorban a közös vámtarifa megállapitása és a harmadik államokkal kötendő kereskedelmi szerződések jönnek figyelembe. Bármely külön állam kereskedelempolitikai tárgyalásai egy másik állammal az illető ország egyes termelési ágainak eltérő érdekeit és ezen érdekek harcát tüntetik fel. Ha azonban két különálló és eltérő gazdasági strukturáju országnak, amelyek vámunióban egyesültek, kell valamely idegen országgal szerződniök, akkor, mint *Heller Farkas* irja, „egyes gazdasági ágak ellentétei könnyen nemzetpolitikai ellentétekké válnak, ami

[5] Lásd a N. Fr. Presse 1928. junius 9. számát.
[6] Kossuth Lajos beszédei és irásai. II. kötet.

a vámtarifa elkészitését erösen nehezíti".[7] A vámunióra vonatkozó megállapodás a két egyesült ország megegyezésének meghiusulása esetére, kiköthetí egy választott bíróság döntését, amint ezt az 1918. évi salzburgi tervezet tette, de ez a végsö megoldás természetesen a két szövetkezett ország közti viszony elmérgesedését jelentené. „Das Hin und Her der Interessenkämpfe, das sich jetzt schon in den historisch gewordenen Volkswirtschaften darbietet — irja Jessen —, wird sich schliesslich in einer Zollunion noch erheblich verstärken."[8]

A másik fontos kérdés, amelynek egységes szabályozása a vámunió mellözhetetlen elöföltétele, a valutakérdés. Már Philippovich, amikor 1915-ben az osztrák-magyar-német vámunió mellett foglalt állást,[9] azt mondja, hogy „monarchiánk korona-valutájának átalakitása márka-valutára kivánatos volna és megkönnyitené az egész gazdasági forgalmat". Ha pedig ez nem volna lehetséges, akkor a közbensö vonalon, illetve a vámhatáron szedendö vámoknál fix reláció volna a márka és a korona közt megállapitandó. Ha a valutakérdés egységes szabályozásának szüksége már 1915-ben szembeszökött, még világosabb ez napjainkban, amikor egyes országok valutáinak leértékelése a kereskedelempolitikának egyik leghatásosabb fegyverévé vált. Ma már vámunió létesitése egységes közös valuta, vagyis közös jegybank nélkül nem is gondolható. Vagyis a vámunió létesitése a két ország valuta- és bankpolitikai szuverénitásának feladását jelentené egy eszmei közös hatalom javára. Hogy fix reláció megállapitása mennyire lehetetlen, azt az 1931 óta szokásba jött kliring-szerzödések eredményei világosan mutatják.[10]

A vámunió szükségképpen magával hozza, hogy a két ország egyenlöen terhelje meg adókkal és illetékekkel az árucikkek fogyasztását, mert ellenkezö esetben az egyik ország a másik terhére jogosulatlan elönyökhöz jutna. Az 1867-töl 1918-ig fennállott osztrák-magyar vám- és kereskedelempolitikai szövetség belsö harcai sok részben ezeknek az adóknak és illetékeknek a parifikálására vonatkoztak. Időközben azonban az adóteher fokozódása, a forgalmi adók behozatala és a termelésnek ebben rejlö sulyos megterhelése, a fogyasztási adók és monopóliumok megsokszorozódása oly erösen differenciálhatja két ország termelési viszonyait, amily mértékben a nagy háborut megelözö időben gondolni sem lehetett. A Németország és Ausztria között 1931-ben tervezett unió-szerzödés IV. fejezetében már szükségképpen provideálta mindezeknek a kérdéseknek egységes szabályozását. Persze csak az elv volt megállapitva, annak gyakorlati megvalósitása azonban a két ország adó- és közteherpolitikájának teljes egységét kellett volna, hogy jelentse. Ez a szerzödés még nem foglalkozott a közlekedési eszközök létesitésére, alkalmazására és dijtételek egységesitésére vonatkozó megállapodásokkal, holott az unió megvalósitása szükségkép erre is vezetett volna.

[7] Heller Farkas, Közgazdaságtan, 1932.

[8] Lásd Elster, Wörterbuch der Volkswirtschaft „Zollunion" 1933.

[9] Dr. Eugen v. Philippovits, Ein Wirtschafts und Zollverband, Leipzig 1915.

[10] Lásd „Enquête sur les accords de clearing, Société des Nations. Genève, 1935."

Ugyanezek a nehézségek kibukkannak annak az angol királyi bizottságnak, az u. n. Peel-bizottságnak, jelentésében is, amelyet az angol kormány most tett közzé és amely Palestina 3 részre osztását tárgyazza. E szerint a terv szerint Palestina egy arab és egy zsidó államra és egy mandátumterületre oszlott volna, amely területek „gazdasági föderációt" alkottak volna. Ennek lényege ugy volt tervezve, hogy Anglia annak feltételével mondott volna le az arab és a zsidó államra fennálló mandátumáról, „hogy mindkét állam oly vámunióra lépjen a mandátumterülettel, amelyet a mandátumterület határoz meg a két állam meghallgatása után". A vámbevételeket a mandátum birtokosa (Anglia) szedné be és a bizonyos közös terhek fedezése után fennmaradt tiszta többletet a három terület közt osztaná fel még megállapitandó formula szerint, amely időszakonként revizió tárgya lehetne. A bizottság javaslata szerint kezdetben minden egyes terület egyharmad-egyharmad arányban részesedett volna. A rendezés a jelentés szerint esetleg kiterjedne a belső közlekedésre, vasutra, postára és távirdára is, hogy ezzel elháritson bizonyos, a felosztással járó adminisztrativ nehézségeket. A jelentés kifejezetten utal arra, hogy ez a terv korlátozza az arab és a zsidó állam pénzügyi autonómiáját, viszont nagyon tekintélyes pénzügyi kötelezettségeket róna az angol kormányra. Az angol kormány már kijelentette, hogy nem fogadja el a Peel-bizottság jelentését, de ez is élő és friss bizonyitékot szolgáltat arra, mennyi nehézséget jelent és az állami szuverénitás mily mérvü korlátozásával jár mindenféle vámunió.[11]

Világos tehát, hogy mai nap két ország közti vámunió szükségképpen az illető ország teljes gazdaságpolitikájának, valuta- és pénzrendszerének, közlekedési és adópolitikájának uniformizálására, vagyis gazdasági és pénzügyi szuverénitásának feladására vezetne. Mindehhez járul, hogy a közös vámhatáron szedendő vámok bevételeinek megosztására sem áll semmi fix elvi alap rendelkezésre. Akár a két ország lakosságának száma, akár a fogyasztási erő, akár általában a gazdasági erő lenne a megosztás alapja, semmiképpen sem volna oly kulcs alkalmazható, amelynek helyessége és igazságossága vitathatatlan volna. Nem meglepő, hogy a német-osztrák unió-tervezet VI. fejezete erről csak annyit mondott, hogy a vámbevételeket „mit einem Verteilungsschlüssel" fogják felosztani. De hogy mi legyen ez a kulcs, annak eldöntését valami jobb jövőre bizták.

Megértjük, hogy azok, akik visszariadnak a szabadkereskedelmi rendszer visszaállitásának gazdaságpolitikai nehézségeitől, viszont azt belátják, hogy a protekcionizmus fenntartása a világ gazdasági rendjének, sőt békéjének megbontására vezet, szeretnének legalább regionális szabadkereskedelmet lehetővé tenni vámuniók utján. Sajnos, a vámuniók rendszerének nehézségei meggyőzhetnek mindenkit arról, hogy ez az ut járhatatlan és igy mint egyedüli kibontakozási lehetőség mégis csak a szabad kereskedelem ujjáélesztése marad fenn.

[11] A Peel bizottság jelentésének tökéletes ismertetése megjelent a „Times" 1938. november 10-iki számában.

Éber Antal.

Az olasz korporativ közgazdaságtan.

Napjainkban annak hatása alatt, hogy gazdasági téren a gyakorlati élet az elmélettől elszakadni látszik, napról-napra nő azoknak a száma, akik az elmélet feleslegességét hirdetve meg akarják szakitani a közösséget a multtal. Ez az irányzat az olasz korporativ közgazdaságtan müvelői közt is tért hódit és különösen a szankciók korában segitette elő az angolellenes irányzat az angol nemzeti tudománynak tekintett elméleti közgazdaságtan háttérbe szoritását. A korporativ közgazdaságtan müvelöinek egy része az elméleti tanok nagyszabásu revizióját és az egész közgazdaságtannak uj alapokra, a Carta del Lavoro alapelveire való áthelyezését kivánja, mig a többség már magát az elméleti megalapozottságot is feleslegesnek tartván, a közgazdaságtant egyszerü leiró tudománynak tekinti.

Filippo Carli, a pisai egyetem tanára vállalkozott a közvetitő szerepre. Nemrégiben megjelent müvében* egyrészt szembeszáll az elméleti közgazdaságtan jogosságát és a multtal való folytonosság hasznosságát tagadó olasz közgazdászokkal és határozottan hirdeti velük szemben, hogy amint a társadalmi élet többi részében, ugy a közgazdaságban sem mutatkozik ugrás, a korporativ gazdaság is hosszas fejlödés eredménye. Másrészt meg akarja szüntetni az elméletnek az etikai és politikai szempontok figyelembevételével való revizióját az elméleti közgazdaságtan és a gazdaságpolitika eddigi kiküszöbölhetetlennek tartott ellentétét, s ezáltal a korporativizmus elve alapján álló egységes közgazdaságtant akar alkotni.

Carli e nehéz feladatra elözö munkássága révén szinte hivatva van. Nemcsak hogy behatóan foglalkozott a korporativizmus elméleti alapjainak kérdésével, hanem ugyszólván ö napjainkban az egyedüli olasz közgazdász, aki a közgazdaságtan történetét rendszeresen müveli. Bár ily irányu müködésének tulsulya a középkori olasz gazdasági élet vizsgálatára esik, jó ismeröje a közgazdasági gondolat többezeréves fejlödése minden fázisának, beleértve napjaink legujabb angolnyelvü irodalmát is, amelynek rendszerében voltaképpen a korporativizmus elvének figyelembevételével való szerves továbbépitését nyujtja.

Az egységes korporativ közgazdaságtan alapjait lerakó idézett müve *bevezetöjében* részletesen kifejti honfitársaival szemben, hogy a közgazdaságtan nemzetközi tudomány, amely fejlödésének jelenlegi fokára igen széles szellemi elgondolásokon keresztül épült fel, éppen ugy mint más interpretativ tudomány. De ha szellemi konstrukció is a közgazdaságtan, még sem vonhatta ki sohasem magát teljesen az objektiv (etikai, politikai) és a szellemi valóságok (egyéb tudományok, szellemi irányzatok stb.) hatása alól, amint ezt a szent tamási, merkantilista és az angol klasszikus közgazdaságtan példáján is kimutatja. Ez a külsö hatás az ujabb idökben is érvényesül. Megváltozván az egyén s egyrészt a kapitalista gazdasági rend, másrészt az állam közti kapcsolatok, a közgazdászok is az elméletnek a gyakorlati élettel való összhangbahozására kényszerülnek (Marshall Riccardo tanait modernizálja, a behaviorizmus, az institucionalismus, a konjunktura tanok stb.). Carli szerint az olasz közgazdaságtanra is ez a feladat vár: az elméletet a tények változásának meg-

* *Le basi storiche e dottrinale della Economia Corporativa*, Padova, 1938. 201. lap.

felelően módosítani és napjaink uj valóságát, melyet az állam s a félállami szervek szerepének előtérbe jutása jellemez, összhangba hozva a közgazdaságtan történetéből felbukkanó elméleti tanokkal, megalkotni az uj idők korporativ közgazdaságtanát.

Rendszerét Carli szilárd alapokra kívánván helyezni, könyve első két részében az állam s az egyén viszonyának a történelem folyamán való alakulását, napjaink közgazdasági életének eme sarkalatos kérdését teszi beható vizsgálat tárgyává.

Az első rész az *államnak és az egyénnek a gazdasági életben való viszonyát* tárgyalja s két fejezetre oszlik. A másodikban a kapitalizmussal foglalkozik, amelyet a teljes gazdasági individualizmus első nagy történeti kisérletének tekint, mig az első fejezetben az azt megelőző kort taglalja, amelyben már érvényesül ugyan a gazdasági individualizmus elve, de még nem öncél, tehát még nem a gazdasági és társadalmi szervezet meghatározó eleme, mint az elmult században, amikor a kapitalizmus már rendszerré lesz.

A praekapitalismus korát is a magántulajdonon alapuló egyéni kezdeményezési elv uralta, de kisebb-nagyobb mértékben mindenkor határt szabott korlátlan érvényesülése elé a társadalompolitika. Az egyedurasági gazdasági és társadalmi törzsi rendszert a szakmabeli szervezkedés követi mindenütt, amely kezdetben szabad és önkéntes. A fejlödés későbbi fokain azonban a *korporativ* rendszer elkorcsosul, mint ahogy ezt a középkori olasz városok példáján ki is mutatja. A testületek vagy száraz bürokratizmussá, a személyiséget tagadó étatizmussá fajultak, vagy pedig az államhatalmat partikuláris érdekekért kézbekeriteni igyekvö gazdasági csoportokká. A termelés és az államhatalom közti egyensuly létrejötte csak Velencében valósulhatott meg részben, amelynek gazdasági rendszere a mai olasz korporativizmussal sok hasonlóságot mutat fel.

A *merkantilizmus* korát a korporativizmustól a teljes egyéni kezdeményezésre alapitott *liberális* gazdasági rendszer felé való átmeneti fázisnak joggal lehet tekinteni. Az uj rendszert nem a korporációkat megszüntetö parancsszó hozta létre, hanem az egyéni kezdeményezés jelentöségének megerösödése, amit a nagytökével rendelkezö kereskedelmi-, gyarmati-, hiteléleti-, stb. vállalatok kifejlödése, a technikai vivmányok gyors tökéletesedése idézett elö. A gyakorlati jellegü tényezöket igen hatékonyan támogatta a kor szelleme is: Descartes és Locke filozófiája. A bölcselök hatása alatt a társadalom fogalma elkülönül az államtól és Bentham utilitarista tanaival megteremtödik a kapcsolat az individualista filozófia és a közgazdaságtan közt. Az érvényre jutó szabad verseny egyik hatása a termelö költségek és ezek közt a munkabérek lenyomásában nyilvánul meg, ami kikerülhetetlenül maga után vonta az individualizmus ellentétének, a *szocializmusnak* felbukkanását. Kitör egyrészt a harc a töke s a munka közt, másrészt fokozódik a gyárak egymás elleni versenye, a feszültségek végül is válságokra vezetnek, amelyek annyira megingatják a társadalmi és politikai egyensulyt, hogy — részben az érdekeltek kérelmére — az államnak kell beavatkozni, ami által a teljes egyéni szabadságot hirdetö kapitalista rendszer elveszíti létjogosultságát. Mint ahogy a kapitalizmus, ugy annak ellentéte, az első izben megvalósult nagy kommunista kisérlet, a szovjetek gazdasági rendszere is kénytelen volt megtagadni önmagát: ahol épitö munkát végez, ott a kapitalista elveket követi, bár termelö költségei jóval nagyobbak.

A rendszerek egyike sem tudott tehát a történelem folyamán egyensulyt létrehozni a gazdasági életben. Carli szerint ennek megvalósitására egyedül az *ideális korporativ rendszer* lehet képes, amely a *legnagyobb állami hasznosság elérését biztositó legmagasabbrendü fegyelem mellett az egyéniség legtágabb kifejlődését teszi lehetővé.* A gazdasági személyiség annál maradéktalanabbul valósul meg, minél szabadabb, s annál szabadabb, minél objektivebbek az egyéneknek (szubjektiv) elhatározásai, azaz mennél jobban egyeznek az államnak saját érdekében kifejtett elhatározásaival.

Mielött az optimális korporativ rendszer lényegét kifejtené, könyve második részében részletesen ismerteti az *egyén s az állam közti viszonyról való felfogás tantörténetét*, amellyel rendszere el méleti megalapozottságát kivánja biztositani.

A közgazdaságtudomány a gyakorlati filozófiából önállósult, elvált régi társaitól: a politikától és az erkölcstantól s a legkisebb költségek elvének, a homo oeconomicus cselekvésének tudományává lett. Annyira elszigetelten és leegyszerüsitve vizsgálta a gazdasági életet, hogy csak az egyéni magatartásra szoritkozott, ami által természetszerüleg ellentétbe került a társadalmi valósággal. Ezt kiküszöbölendö, ujból be kellett vonni a vizsgálatba egyrészt a politikai, másrészt az erkölcsi elemeket, miértis egy-egy fejezetben e két elemnek, a *politikának* és az *erkölcs*nek a közgazdaságtudományban játszott szerepével foglalkozik.

Az *állam* szerepét taglaló fejezetben részletesen ismerteti az angol klasszikus iskola eziránvu felfogását, amelyre Smith ütötte rá bélyegét. Majd az adózás jogalapjait érintö elméleteket vizsgálva megállapitja, hogy az angol klasszikus felfogáson álló közgazdászok, beleértve az olasz de Viti de Marco-t is, nem tudhatják a sokszor az adózó fél hátrányát eredményezö adózás jogosultságát individualista felfogásuk alapján indokolttá tenni, amely csak ugy lehetséges, ha az államot nem szintézisnek, hanem önálló gazdasági alanynak tekintjük. Ezután az állami beavatkozás kérdésének tantörténetét taglalja igen részletesen és Keynes-nek az állami közbelépést a gazdasági egyensuly biztositása érdekében intézményesitö legujabb tanában a klasszikus tanok logikus öntagadását látja.

A politikához hasonlóan a másik régi társtudománynak, az *etikának* szerepe is állandóan nö a közgazdaságtanban. Kezdetben e vonatkozásban ugyszólván csak az adózás méltányos voltának kérdése foglalkoztatta a közgazdászokat, Ricardo-tól kezdve azonban a probléma már a közgazdaságtudomány alapelveinek erkölcsi értékeléseként jelentkezik. E tekintetben különösen Marshall szerepe érdemel figyelmet, aki müvében az erkölcs szempontjának fokozott érvényrejutásának szükségességét hirdette, bár éppen ugy nem valósitotta meg célkitüzését, mint ahogy ez tanitványainak sem sikerült. A kérdés napjainkban elsösorban az olasz korporativ gazdaság müvelöit foglalkoztatja, akik oly nagy sulyt fektetnek az etikai tényezök szerepére, hogy a hagyományos közgazdaságtant — dimenziv értelemben — „féltudomány"-nak tekintik, mivel az egyénnek csak egy részét vizsgálja, a homo oeconomicust, megfeledkezve arról, hogy az egyes ember emellett még politikai és erkölcsi tényezöknek alávetett állampolgár is. A korporativ gazdaságtan müvelöi közt az erkölcstannal való viszonyt illetöleg két felfogás áll egymással szemben. Az egyik szerint, melyet a közgazdászok közül föleg Arias s a filo-

zófus Giorgio del Vecchio képvisel, a két tudomány azonos, mégpedig olyképen, hogy a közgazdaságtan az etikának integráns része. A másik felfogás (Fr. Vito) a közgazdaságtant elválasztja ugyan az erkölcstantól, de mégis alárendeli annak, azt tartván, hogy az erkölcs minden emberi tevékenységet egyaránt ural. Carli mind a két felfogást mereven elutasitja és harmadik megoldásként a Marshall által kijelölt elvekből indul ki, s ezek alapján fekteti le müve harmadik részében az egyén és az állam viszonyát szabályozó összes rendszer közül a legmegfelelöbbnek tartott, ugynevezett *ideális korporativ gazdasági rendszer* elméleti és gyakorlati alapjait.

A bevezetöben hangsulyozott elveknek megfelelöen Carli a *korporativ gazdaság elméleti részének* megalkotásánál a mult tapasztalatait is figyelembe kivánja venni, s ezért kiindulásul azokat a tényezöket keresi, melyeken a Smith—Ricardo-i elmélet felépült.

A klasszikus rendszer 3 pilléren nyugodott, amelyek, bár később tökéletesebb nyelven nyertek megszövegezést, lényegében a következök: *a)* hedonista-individualista alapelv, *b)* az egyéni érdekeknek a közérdekkel való természetes azonosságának elve és végül *c)* az a feltevés, hogy az egyéni erök automatizmusa a legnagyobb társadalmi jólétet valósitja meg. Napjainkban a klasszikus iskola, illetve az annak tanain felépülö rendszerek egyik tartóoszlopa sem áll meg. Az *individualizmus* elve nem elégséges a gazdasági élet tényeinek magyarázatára. Nem is beszélve arról, hogy az adózási rendszernek nem tudja tudományos magyarázatát adni, kénytelen elválasztani az elméleti közgazdaságtant a gazdaságpolitikától, ami két, egymástól teljesen önkényesen elkülönitett rendszert ereményez. A *magán- és közérdekek*, illetve hasznosságok közt is állandóan növekszenek az eltérések. Ezek pedig fokozott közbelépésre kényszeritik az államot, amelyet az angol közgazdászok individualista felfogásukhoz hiven a gazdasági társadalmon kivül álló szervezetnek tekintenek. Hasonlóképen a választásaiban teljesen szabad egyéni erök automatizmusa sem valósitja meg a *gazdasági egyensulyt*, egy bizonyos összesség legnagyobb jólétét. Ha a gazdasági egyensulyi elmélet legszebb kifejtését, a Pareto-i gondolatot nézzük is, látjuk, hogy az elv még nála is statikus marad, amivel pedig a gazdasági rendszereknél az egyensulyi elv mellett szintén érvényesülö s az idö s a mozgás fogalmát feltételezö interdependencia elv nem egyeztethetö össze. Pareto ezen az ellentéten a virtuális mozgások fogalmának bevezetésével kivánt segiteni, de ezzel sem oldotta meg a problémát. Rendszerében kiküszöböli ugyanis az érték fogalmát, — annak az értéknek a fogalmát, melyet a klasszikusok természetes, szükségképeni árnak, azaz lényegében egyensulyi árnak tekintettek, — s igy csakis a piaci ár létét fogadván el, kénytelen ö is elismerni a reális mozgásokat, tehát a virtuális mozgás fogalmának bevezetése ellenére is fennáll az egyensulyi s az interdependencia elv közti merev s egymást kizáró ellentét. Néhányan az ideális állapot be nem állásának okát a tévedésben látják, igy Pigou is a válság elméletében. A tévedésnek, azaz a logikátlanságnak a rendszerbe való felvétele által az egyensulyi elv természetszerüleg még illogikusabbá lesz. Az ekként reformált rendszer szerint ugyanis, bár a szabadon müködö egyéni erök automatizmusa egyensulyi helyzetet hoz létre, mégis a szabadon hagyott s bizonyos részben elkerülhetetlenül tévesen müködö egyéni erök automatizmusának hátrányos következményei kiküszöbölése céljából kénytelenek az egyének az államot segitségül

hivni. A külső tényezőként tekintett állam szerepét viszont már kirekesztik az elméleti közgazdaságtanból s a gazdaságpolitika feladatkörébe utalják, ami által mély szakadék keletkezik az elmélet s a való élet tényeinek figyelembevételével megalkotott gazdaságpolitika közt.

E logikai ellentét éppen ugy, mint a klasszikus rendszerek többi ellenmondásai, Carli szerint, egész könnyen és teljes észszerüséggel megoldhatóvá válnak azáltal, ha az államot nem az egyéni tévedések korrektivumaként fogjuk fel, hanem ehelyett *mint az egyes egyéni tevékenységek racionalissá tételének szükségszerü tényezőjét felvesszük az elméleti közgazdaságtanba*, amit annál is könnyebben tehetünk meg, mivel amit gazdasági tévedésnek nevezünk, az lényegében amugy is csak az egyéni és kollektiv érdekeknek, illetve hasznosságoknak egymás nem teljes fedése következtében létrejövő eltérése.

Ugyanerre az eredményre jut Carli a csere észszerü lehetőségének keresése kapcsán is, ugyanis ezt az egyensulyi ár esetében találja meg, ami viszont csak a felek értékelésének és döntésének teljes szabadsága, azaz a szabad egyezkedés alkalmával állhat be. A felek teljes választási egyenlőségét pedig — ami kétségkivül az elméleti közgazdasági rendszer egyik eleme — csakis a jogrendszer, azaz az állam biztosithatja, ami által az állam a csere észszerüségének tényezőjévé, illetve az elméleti közgazdaságtan lényeges elemévé válik.

Az állam ugy ebben az esetben, mint az egyéni tévedések esetében a teljes észszerüség és a gazdaságossági elv alapján jár el, tehát müködésével nem szükül a gazdaságosság tere, mint ahogy ezt az individualista felfogás tartotta, hanem épp ellenkezőleg, az észszerütlenség terének csökkentésével, még bövül is. Egy nemzeti gazdasági rendszer észszerüségi fokát az adja meg, hogy milyen mértékben kooperálódnak egymással a különböző hasznosságok. A legnagyobb fokot akkor érik el, amikor az egyéni hasznosságok maximuma az állami hasznosságok maximumával egybeesik, ekkor ugyanis egy önmagát tökéletesen kiegészitő hasznossági rendszer jön létre. Az állam ennek szükséges tényezője, ami által egyszersmind a közgazdasági egyensuly elméleti rendszerének is logikus tényezőjévé lesz.

Fenti meggondolások alapján Carli az *elméleti korporativ közgazdaságot* azon tudományként határozza meg, mely az *egyéni és állami hasznosságok rendszerét abból a célból tanulmányozza, hogy a gazdasági élet jelenségei közti interdependenciális viszonyokat a jelenségek egymásutáni sorrendjének és észszerü rendszerbe való foglalásuk feltételének megállapitása érdekében megismerje.*

A korporativ gazdaság elméleti része körvonalainak lefektetése után a *gazdaságpolitikát* elözö fejtegetései alapján azon *észszerü eljárásokat* vizsgáló tudománynak tekinti, *amelyekkel az állami hasznosságot képviselő közvetitő szervek (korporációk) a rendszer legnagyobbfoku kiegészitettségének, illetve a közösség legnagyobb hasznosságának elősegitése céljából az egyéni elhatározási szabadság körét meghatározzák.*

Rögtön szembeötlik a hagyományos közgazdaságtani rendszerektől való eltérés. Carli tudománynak tekinti a gazdaságpolitikát is, amit a klasszikus iskola — hasonlóan a későbbi irányzatokhoz — csak tapasztalásnak tekinthetett az egyéni és közérdekeknek fel-

fogása alapján kizárólag tapasztalatilag jelentkező eltérése következtében. Hasonlóképpen áll a helyzet a határhaszon és az egyensulyi iskolánál is, mig az olasz korporativ közgazdászok nagy része, tagadva az elméleti közgazdaságtan létjogosultságát, az előbbiekhez hasonlóan vallja az elméleti gazdaságtan és a gazdaságpolitika közti szakadék létezését. Velük szemben Carli a jogrendszert és ezáltal az államot a gazdasági egyensuly szükségszerü tényezőjévé és igy az elméleti gazdaságtannak praemissá-jává teszi, ami által lehetővé válik számára, hogy a gazdaságpolitika az elméleti közgazdaságtan alapelveiből levezethető interpretativ tudomány, még pedig ugyanannak a tudománynak integráns része legyen.

A korporativ gazdaságpolitika központi feladata a fentebbi meghatározás alapján azon szervezetek müködésének vizsgálata, amelyek az elméleti alapelvekkel összhangban a közösség legkisebb áldozata árán valósitják meg a gazdasági egyensulyt, azaz a közösség legnagyobb jólétét. Az egyensuly létrehozására két szélsőséges és egymással mereven szembenálló szervezetet tekintenek általában alkalmasnak: az egyéni elvet, amely szerint az egyensuly automatikusan jön létre és a szocialista elvet, amelynek alapján az egyensuly beállása az állam akaratában gyökerezik. Csak ujabban hirdetik egyes közgazdászok (Gregory, Pigou és főként Keynes és J. M. Clark), hogy e két véglet nem zárja ki egymást. Keynes már 1926-ban a középkori korporációkhoz való visszatérést hirdeti The end of laissez faire c. müvében. Hasonlóképen az institutionalista Clark is az egyes termelési ágak részére állandó tanácsok megszervezését javasolja, amelyek egyaránt képviselvén a termelők, munkások és a fogyasztók érdekét, az egyéni és az állami érdekek közti diszharmóniát kiküszöbölik és megakadályozzák, hogy az egyén hibákat, azaz — a társadalom szempontjából tekintve — észszerütlen és antiökonomikus cselekményeket kövessen el.

Carli az ő gondolatukat füzi tovább, amikor az egyensuly biztositását illetőleg a legalkalmasabb szerkezetnek az olasz korporativ rendszert tünteti fel. Az egyes termelési folyamatok korporációi egyrészt az államhoz, másrészt az egyénhez vannak kötve, s igy ezek érdekit összeegyeztetik, ami által lehetővé van téve a legnagyobb összességi haszonosság megvalósitása mellett az egyéni elhatározási szabadság lehető legnagyobb foku érvényesülése is, és igy a hasznosságok összhangja révén az egyensuly létrejötte. A korporációk azonban még csak az egyes termelési folyamatok (pl.: szén, vas, gép, gabona, liszt, kenyér stb.) mint önálló gazdasági rendszerek egyensulyát biztositják. A különböző folyamatok korporációit egységbe foglalni a korporativ rendszer van hivatva, amely az egyes termelési folyamatok korporációit együttmüködésre kényszeritve az egész nemzeti gazdaságban, mint rendszerben hozza létre az egyensulyt. Természetesen ez a rendszer az egyéni szabadság némi csökkenésével jár, de még mindig sokkal észszerübb ennek részleges és előzetes korlátozása, mint a teljes szabadság meghagyása, amely a történelem tanusága szerint csak két következményre vezethet: *a)* az egyénre és a társadalomra nézve egyaránt antiökonomikus események (krizis) létrejövetele és *b)* az állami hatalom közbelépésének kérése, amely az egyéni szabadságról való lemondással egyértelmü.

Carli ezután a korporativ gazdasági politika néhány alapelvét fekteti le, melyekkel igazolni akarja egyrészt, hogy hogyan lehet levezetni őket az elméletből és másrészt, hogy hogyan egyeztethetők

össze általuk a szembenálló érdekek. A gazdasági élet központi jelenséget, az árjelenséget választja ki és ezzel kapcsolatban nézi, hogyan hatályosul a korporativ rendszer.

Elsősorban az *árak meghatározatlansága* (indeterminezza dei prezzi) kérdésével, azaz a tökéletlen piaccal foglalkozik, amely a laissez faire elven álló gazdasági életben a cserélő felek között uralkodó egyenlőtlenségek következtében létrejövő, lényegében monopol helyzetek természetszerü következménye. Edgeworth a kivezető utat egy döntő hatalom létében látja, amelyhez hasonló a korporativ rendszer kollektiv gazdasági szerződésének intézménye. Ennek segélyével a kereslet és kinálat két nagy és egyenlő ellenállási hatalommal felruházott „kategóriában" áll egymással szemben, ami által a tökéletes piac feltételei legalább is megközelitődnek. E kérdés kapcsán különösen bőven foglalkozik a munkapiaccal, de kitér a javak, szolgáltatások s a tőke piacára is. Ezután az áralakulásnál jelentkező és már Marshall által is vizsgált *időbeli eltolódások* (a-sincronismo) kapcsán nézi, hogy a korporativ rendszer e „késedelmet" s az ennek eredményeként létrejövő meg nem érdemelt jövedelmeket hogyan küszöböli legalább részben ki. Végezetül az *árrétegezés* (discriminazione dei prezzi) jelenségét taglalva megállapitja, hogy a korporativ szakegyesületi rendszer az alsóbb néposztályok érdekében ugy alakitja az árakat, hogy a legnagyobb közösségi jólét elvének megfelelően az alsóbb rétegek a nemzeti haszonosságnak aránylag nagyobb tömegében részesedhessenek.

Az áralakulással kapcsolatos fenti vizsgálódásai alapján leszögezi, hogy a korporativ gazdaságpolitika a korporativ rendszerrel valóban a gazdaságossági elvet juttatja érvényre az érdekek összeegyeztetése által, mégpedig ugy, hogy minden tekintetben az elméleti közgazdaságtan alapelvein épül fel, annyira, hogy annak voltaképpen megelevenedését, az életbe való átvitelét jelenti. Lényegében tehát *a gazdaságelmélet és gazdaságpolitika egy tudományt alkot* és egyaránt magábanfoglalva — a Marshall-i tanitás szerint — a gyakorlati és etikai értékeket, a bonum communet, a társadalmi igazságot valósitja meg.

Carli rendszerének legnagyobb jelentősége kétségkivül abban van, hogy megszüntetvén az elméleti közgazdasági rendszerek eddigi monizmusát, az államot is a közgazdasági rendszereknek az egyénnel teljesen egyenrangu premisszájává teszi. Az egyén és az állam közti ellentétet együttmüködési viszonnyá változtatván, eltünnek egyrészt az elméleti rendszerek megállapitásainak a gyakorlati élettel való ellentmondásai és másrészt véget vetvén az elméleti közgazdaságtan és a gazdaságpolitika kettősségének, lehetővé teszi egy oly egységes közgazdaságtan kialakitását, amelynek a politikai és erkölcsi tényezők megfelelő érvényrejuttatásával megalkotott elméleti alapépitményből kiépitett gazdaságpolitika integráns részét képezi. Tárgyilagosan le kell szögezni azonban azt is, hogy elsősorban a beállitásban eredeti Carli rendszere, azaz abban, hogy az államot az elméleti rendszereknek az egyén melletti másik premisszájává teszi. Mint maga is több izben hangsulyozza, az ujabb angol és amerikai közgazdasági irodalom már több mint egy évtized óta az állami hatalom gazdasági jelentőségének elismerése irányában dolgozik, főként Keynes, aki Generale Theory-jában a gazdasági egyensuly legfőbb tényezőjét az állam nem esetenkinti, hanem szükség-

szerüen és logikusan kialakult korrektiváló szerepében látja, anélkül, hogy ezt Carlihoz hasonlóan elméletének alapjává tenné.

Ezen érdeme mellett nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy Carli voltaképpen az első az olasz irodalomban, aki a korporativ közgazdaságnak az elméleti közgazdaságtan évszázadok folyamán összegyüjtött eredményei felhasználásával és a korporativ közgazdaság alapelveinek figyelembevételével folytatott kiértékelésével tudományos megalapozottságot nyujt. Külön értéket ad müvének, hogy ezt egy oly időben teszi, amikor Olaszországban politikai tényezők hatása alatt különösképpen megerösödött az az irányzat, mely szerint a korporativ közgazdaságtan müvelőinek — lévén a közgazdaságtan egyszerü leiró tudomány — nincs szüksége elméleti megalapozottságra. A fentebb értékelt uj beállitásnak ekként elsősorban az olasz korporativizmus szempontjából van nagy jelentősége, nemcsak hogy sikerült a szerzőnek a mult értékeinek hasznositásával megalkotni az olasz korporativizmus egységes közgazdaságtani rendszerét, hanem talán a gazdaságelmélet évszázadok folyamán felhalmozott kincsesházát is megmentette azon nemzet jövendő közgazdász nemzedékének, amely oly nagy értékekkel gazdagitotta azt egész a legutóbbi időkig

Könyvének terjedelmileg is igen jelentős részét képezi a történeti anyaggyüjtés, aminek jelentőségét szintén nem szabad elhallgatni, annál kevésbé, mivel ismertetésünkben csak röviden érinthettük. Különösen a középkori korporativizmusról, illetve annak birálatáról, valamint az állam és az egyén gazdasági viszonyának tantörténetéről irt fejezeteket kell kiemelni. Révükön Carli oly elméleti megalapozottságot tudott adni müvének, hogy az államnak premisszaként való felvételében álló megoldása szinte magától értetődőnek és a természetes fejlődés irányában állónak látszik. Éppen ezen alapos elméleti alátámasztásban kell keresnünk annak okát, hogy a tulajdonképpeni korporativ közgazdaságnak — könyve ciméhez hiven — csak alapvonalait adja müvében. Ahol részletekbe bocsátkozik, mint például amikor egyes árjelenségek kapcsán vizsgálja a korporativ rendszer hatékonyságát, ott is jóformán csak a problémákat veti fel. Ez természetesen lehetetlenné teszi egyrészt ugyan, hogy rendszerének használhatóságáról könyve alapján teljes képet nyerjünk, de másrészt hasznos annyiban, hogy további kutatásokra buzdit és megadja a lehetőségét annak, hogy az olasz közgazdaságtudomány a multhoz hasonlóan a jövőben is a többi nemzetek közgazdászaival karöltve termékeny irányban hasznosithassa értékes tehetségeit.

Futó Mihály.

Az Egyesült Államok mezőgazdasági termelésének helyzete 1938-ban.

Az Egyesült Államok ezévi termése a földmivelésügyi department közleménye szerint az utóbbi évek egyik legjobb termése volt és a főterményeknek arce-kénti termésátlaga az 1923—1932 tizévi átlagnál kereken 10%-kal volt magasabb. Az Egyesült Államok földmivelésügyi minisztere által a terméseredmény alapján készitett „mérleg“ az élelmezéshez szükséges és a feltakarmányozható terményeknek mennyiségét a mult évieknél magasabb mértékben veszi számitásba, bár a nyugati területeken a kukorica és a zab tetemes károkat szenve-

dett a szárazság következtében, másfelől azonban a mult évről jelentékeny mennyiségben, a termelés mintegy egynegyedének erejéig, készletek voltak még július 1-én a gazdaságokban. A marhalétszámban, valamint a baromfiállományban nem várnak olyan nagy emelkedést, mely a legutóbb felhasznált abrakmenyiséget 5%-kal meghaladná. Amennyiben a kukoricával nem történt baj, a marhaállomány rendelkezésére nagyobb mennyiségü abraktakarmány fog állani, mint az utolsó 12 évben bármikor és a szénakészletek is nagyobbak, mint az utolsó 15 évben bármikor, az 1927. év kivételével. Emellett a legelők is jobb állapotban vannak csaknem az összes államokban, mint más években szoktak lenni. Az Egyesült Államok tehát egy jó mezőgazdasági évnek néznek elébe és ebben a kedvező helyzetben most összetalálkozik Európával is. Érdekes lehet az ottani mezőgazdaság helyzetét az augusztus 1-i jelentés szerint kissé részletesebben is szemügyre venni.

A *buza learatott* területe ebben az évben 6.5 millió acre-val[1] volt nagyobb, mint a mult évben és nem kevesebb, mint 16 millió acre-val nagyobb, mint az 1927—36 tiz évében. A terület emelkedése a mult évvel szemben tehát több, mint *10%*, az előző 1936-ig eltelt 10 évvel szemben pedig mintegy *30%*. A buzának igen jelentékeny területnövekedése tehát ez, ami kétségkivül az utóbbi évek háborus készülődése által előidézett buzakeresletben is megtalálhatja magyarázatát. Az *ezévi termést* a jelentés összesen 956 millió bushel-re[2] becsüli az elmult évi 874 millió és az 1927—36. évi átlagos 753 millió bushel-lel szemben és ehhez megjegyzi a jelentés, hogy 1915 óta nem termett ennyi buza az Egyesült Államokban. *Az acre-kénti termésátlag* csak 13.5 millió bushel volt ebben az évben, 0.1 bushel-lal kevesebb, mint a mult évben és ugyanannyi, mint a jelzett 10 esztendőben. Az Egyesült Államok buzatermésmennyiségének emelkedése tehát nem a belterjesebb és jobb termelési technikával, hanem a buzatermöterület kiterjesztésével állt elö. A másik, állattartás szempontjából az Egyesült Államokban rendkivül fontos termény, a *kukorica területe* a mult évvel szemben 1.6 millió, 1927—36 átlagával szemben 8 millió acre-val kisebb. Ezen a kisebb termöterületen 2.6 milliárd bushel-re becsülték az idei termést, körülbelül 45 millió bushel-lel kevesebbre, mint amennyi a multévi termés volt, de 260 millió bushel-lel magasabbra, mint az 1927—36 évek átlagát. Mert a *kukorica becsült termésátlaga* 1938-ban 27.8 bushel volt a multévi 28.2 bushel-lel szemben és az 1927—36. évi átlagos 22.9 bushel-lel szemben. Az állattartás szempontjából Amerikában szintén nagyjelentöségü *zab* 35.5 millió acre termöterülete a multévinek megfelel, az előző 10 évi átlagnál csaknem 2.5 millió acre-val kisebb volt. A terméshozam 1.041 millió bushel-lal körülbelül megfelel a 10 éves átlagnak és mintegy 100 millió bushel-lal kisebb a multévinél. A *szénatermés* mennyisége kereken 100 millió tonna volt, valami kevéssel több, mint az elmult évben, de 11 millió tonnával több, mint a jelzett időszak 10 éves átlagában és ez a körülmény kétségkivül igen fontos az állattartás helyzetének megitélésénél. A *burgonya* termö-

[1] acre = 440 □ méter = kb 1200 □-öl.
[2] 1 bushel = kb 26 kg.

területe és terméshozama a multévivel szemben valahogy csökkent, a 10 éves időszak átlagával szemben azonban kereken 50% emelkedést mutat.

Ezekhez a termésadatokhoz megjegyzi az amerikai földmivelésügyi miniszter jelentése, hogy a malmokban és a közraktárakban, a farmokon levő *készletekkel együtt*, 1938 julius 1-én kereken 91 millió bushel buza volt, a multévi julius 1-i 34, az 1936 julius 1-i 66 és az 1935. évi 76 millió bushel-nyi készlettel szemben.

A főbb állattartó és a kukoricatermő vidékeken *a tartott vágómarha száma* mintegy 12%-kal nagyobb volt, mint a mult év augusztus 1-én. Cansas államban, Michigan és Wisconsin államokban a tartott marha mennyisége kisebb volt ugyan, de most Illionois-ban, Iowa és Indiana államokban több mint 20%-kal nagyobb. A *tejelő tehenek* száma a multévivel szemben az Egyesült Államokban nem változott, bár egyes államcsoportokban kisebb, más államcsoportokban pedig valamivel nagyobb volt. A tehenenkénti tejhozam augusztus 1-én ez évben 15.4 font volt és itt ki kell emelnünk, hogy ez az átlagos tejhozam emelkedést mutat ugy az elmult évvel, mint a jelzett időszak átlagával szemben; ez az emelkedés a mult évvel szemben mintegy 4%-os, a 10 éves időszakkal szemben 8%-os. A *sertéstartásra* vonatkozóan a jelentés azt mutatja ki, hogy milyen mennyiségü kukoricára van szükség 100 font élösulyu sertés vásárlásához a kukorica és a sertés majori átlagos ára alapján. Eszerint a 100 font élösulyu sertés vásárlásához ez év julius 15-én 15.9 bushel kukoricára volt szükség, jelentékenyen több, mint az elmult 12 év bármelyikében és ha januártól juliusig nézzük ennek a viszonylatnak alakulását, akkor azt kell látnunk, hogy csaknem minden év ugyszólván minden hónapjában több kukoricát kellett az élösertés megszerzéséhez 1938-ban forditani. A nyirás alá került *juhállomány* az Egyesült Államokban 46,632.000 darab, 600.000 darabbal, mintegy 1.3%-kal több, mint 1937-ben. A bundánkénti nyirósuly ebben az évben 7.9 font a multévi 7.97 fonttal szemben, az összes gyapjumennyiség azonban ebben az évben 368.5 millió font, kereken 2 millióval több, mint az elmult évben. Érdekes, hogy a farmokon tartott *tyukfélék* száma sokkal kisebb ebben az évben, mint az elmultban, és még sokkal kisebb, mint az előző 10 év átlagában. A farmokon termelt *tojásmennyiség* azonban, ha nem is éri el egészen az elmult évit, de meghaladja az 1927—36 tiz év átlagát.

A jelentés igen részletesen foglalkozik a *gyümölcstermeléssel* is és egyfelöl a megbecsült mennyiségek, másfelöl a számbavett mennyiségek alapján megállapitja, hogy az évi almatermés kereken 135 millió bushel-lal, tetemesen kisebb volt a multévinél és mintegy 19%-kal kisebb a figyelt időszak 10 éves átlagánál; a legfőbb szilvatermő állam, California szilvatermése azonban mintegy 10%-kal meghaladta az 1937. évit és csaknem 40%-kal az 1927—36. évit.

Ami a mezögazdasági *termények és termékek áralakulását* illeti, ezt is figyelemreméltó kimutatásokban szemlélteti a jelentés. A farmerek által elért átlagos ár bushel-enként centekben 1938 julius 15-én a következő volt: buzáért 60.8 cent az 1910—14. évek juliusi 86.2 cent átlagos árával szemben, az 1935. évi julius 15-i 76.4 cent, 1936. év julius 15-i 94.1 cent és 1937 julius 15-i 112.8 centjével szem-

ben. A kukorica ára bushel-enként ugyanezen a napon 53.7 cent volt, az 1910—14-i 71.1 centtel szemben, holott 1937 julius 15-én még 118.1 cent volt a kukorica ára. A zab ára még nagyobb csökkenést mutat, mert a folyó évi julius 15-i 24 centes árral szemben 1910—14-ben 40.9 cent, 1937 julius 15-én pedig 42.5 centen állt. A burgonya ára sem tartja jobban magát, különösen az utóbbi évekkel való összehasonlitásban, mert 1936 julius 15-én 137.5 cent volt az ára az ezévi 65.5 centtel szemben. Az állat és állati termékek ára azonban ellenkező irányu alakulást mutat a békebeli évekkel szemben, bár az emelkedés a vajnál és a tejnél nem olyan nagy, mint a tojásnál és a csirkénél. A vágómarha 100 librája[3] 6.74 dollár volt ezévi julius 15-én az 1937. évi julius 15-i 7.46 dollárral szemben és az 1910—14 juliusi 5.33 dollárral szemben, mig 1933—34 julius 15-én csak 3.98 dollár volt a marha ára. A tejelő tehén ára darabonként 56.7 dollár volt 1938 julius 15-én a békebeli 49 dollárral, az 1933. évi 36.4, az 1934. évi 32.2 és 1935. évi 48.5 dollárjával szemben, az utolsó kétévi tehénárakkal körülbelül egyforma szinvonalon. Jellemző, hogy a lovak ára milyen nagymértékben esett az Egyesült Államokban a háboru óta. 1910—14 juliusában még 136.3 dollár volt egy ló ára, mig 1938-ban 87.5 dollár. 100 librás élősulyu sertés ára 8.56 dollár volt a békebeli 7.25 dollárral szemben, de 1937 julius 15-én még 10.7, 1936 julius 15-én 9.14 dollár volt a sertés ára, ellenben az 1933. es 1934. évek juliusi sertés áránál most több, mint kétszeres az ár. A juhok ára 100 libránként 3.46 dollár volt ez év augusztus 15-én, az 1910—14. évi 4.56 dollárral szemben, mig mult évben 4.53 dollár volt az ár, a mélyponton, 1933 julius 15-én azonban csak 2.59 dollár. A gyapju ára libránként 18.7 cent volt ez év julius 5-én az 1910—14. évi 17.5 centtel szemben. 1933-tól kezdve azonban az idei gyapjuár a legalacsonyabb, ami előfordult. A vaj 1 fontjának ára ez év julius 15-én 24.2 cent volt a fenti békebeli évek 23.5 cent átlagával szemben, de még 1936-ban 32.6, 1937-ben pedig éppen 34.1 cent volt 1 font ára julius 15-én. A friss tej 100 librájának ára ez év julius 15-én 1.56 dollár volt, mintegy 10%-kal több, mint a jelzett békebeli években, de 17%-kal kisebb, mint az elmult két évben. A tojás tucatjának ára 19.9 cent volt a békebeli 16.7 centtel szemben és ez a tojásár az 1933—35. évinél tetemesen magasabb, az utolsó kétévit pedig körülbelül eléri. A csirke ára fontonként 15 cent ebben az évben a békebeli 12.2 centtel szemben, meghaladva az 1933—35. évi árat, de némileg elmaradva az utolsó két év ára mögött.

Az *állatvágásokra* és forgalomra vonatkozó statisztikából közöljük, hogy a vágásra került marha darabszáma az év első hat hónapjában 4,692.000 darab volt, 100.000-rel kevesebb, mint az mult évben, de 180.000-rel több, mint az 1933—37. évek átlaga. A levágott borjuk száma 2,800.000 darab, valamivel több, mint az 5 éves átlag és mintegy 440.000 darabbal kevesebb, mint a multévi. A levágott állatok élősulyában nincsenek nagy eltérések az ötévi időközben. A levágott sertések száma 17.2 millió volt ez év első felében, 800.000-rel több, mint a mult évben, de 1,600.000-rel kevesebb, mint az öt év átlagában. A levágott sertések élősulya azonban nagyobb volt ez

[3] libra = 0.45 kg.

évben, mint akár a mult év hasonló időszakában, akár az ötéves átlagban. A szalonna kiviteli mennyisége az elmult félévben 105.8 millió font volt az 1937. évi 51 millió fonttal szemben és az 1933—37. évi 153.2 millió fonttal szemben. Ez a kivitel tehát igen változó mennyiségü. A levágott juhok száma 8.9 millió volt az 1938 első felében, nagyobb változás sem a mult évvel, sem az 5 éves átlaggal szemben nem mutatkozik sem a levágott juhok számánál, sem pedig azok élősulyánál.

Az Egyesült Államok mezögazdasági termelésének adatai érdekesek lehetnek ránk nézve saját mezögazdasági termelésünk és e termelési ág boldogulásának szempontjából, mivel egy olyan óriási termelési terület, mint az Egyesült Államok, kétségtelenül hatással lehetnek ezekre.

Éber Ernö.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Alföldi szociografiák.

Féja Géza: Viharsarok. 3-ik kiadás. Budapest. Athenaeum. (Évszám nélkül) 215 l. 37 fényképpel.
Erdei Ferenc: Futóhomok. 2-ik kiadás. Budapest. Athenaeum. (Évszám nélkül) 242 l. 35 fényképpel.

1.

A szerző azért hivja ezt a tájat — föképp Csanád, Csongrád és Békés vármegyéket — „Viharsarok"-nak, mert ugy látja, hogy itt a legviharosabb az a szociális nyomoruság, amely előbb-utóbb, mint valami földindulás, rombadönti — szerinte — majd a mai magyar társadalmat. „Viharsarok" — mondja ő —, „mert ezen a tájékon fegyverezte fel hadseregét Dózsa György. Később is ezen a vidéken támadtak a földmives nép legnagyobb mozgolódásai. A világháboru előtt ezen a vidéken élt és szervezkedett Áchim András, hivei ennek a vidéknek népéből kerültek ki."

Féja mély ragaszkodással ir erről a tájról. Maga mondja előszavában, hogy ő „a régi monografiák adatokat halmozó szintelensége és érdektelensége után a lényegeset kivánja hozni s igy a könyv anyaga már maga is kritikai állásfoglalás, a mulandó és lényeges dolgok kérlelhetetlen szétválasztása, értékek gyüjtése és őszi tüz az égnivalókból". Majd megállapitja: „nyilt szemmel és nyitott lélekkel jártunk; falvak, városok, osztályok, egyének, intézmények, babonák és szokások vonultak el vigyázó szemeink előtt, néztünk és itéltünk".

Szeged várost megrója, mert nem adta el a földjét s megbénitotta a fejlödést. Majd az Achim András korát és küzdelmét irja le meleg rokonszenvvel, ami igy az ő leirása után egészen más szint vet e nagy és kiváló parasztvezér életére, szándékaira és céljaira, mint ami a közvéleményben ismert. Basáknak és janicsároknak nevezi a falvak népét ma vezető egyéneket. Lesujtó az, amit ezekről mond, akik a fejlödésnek kerékkötői s a mindenkori kormánynak szekértolói. A falusi középosztály jómódu konzervativ rétege — szerinte — még ma sem keveredik közéletben élénkebben a népéletbe. Nem valami hizelgő képet fest a jegyzőkről, tanitókról, papokról, különösen az ugynevezett „politikai élharcos" tipusokról. Az, amit a falusi fiatal értelmiségről mond, helyes meglátás, amikor ahelyett, hogy a hivatását az apai vagyonának gyarapitásában, intenzivebbé tételében vagy szociális utak keresésében, a néppel való foglalkozásban, gazdaköri és szövetkezeti munkában keresné, „elhelyezkedésre" várnak. A kisgazdaosztályról azt mondja, hogy „a valóságban nincs még egy olyan osztály, amely annyira kialakulatlan s még annyira

kiszámithatatlan társadalmi tényező volna, mint a magyar kisgazdák társadalma. Az egész kisgazdaréteg fejlődésének betegsége s a politikai uralomra való készületlensége és képtelensége a forradalom után lett világos." A jobbmódu gazdák, törpebirtokosok, hagymakertészek, szölösgazdák stb. váltakoznak ebben a rétegben, ami a szervezetlenségnek a következménye. A mezei munkásságban nagy erőt lát, de ez szerinte olyan áru, mint a buza, tojás, marha vagy baromfi, mert a parasztvárosokban nemcsak állat-, gyümölcs-, zöldség- és csirkepiac van, hanem emberpiac is. A népvezér cimü fejezetben érdekes, de egyuttal szánalmas példát mond el arról, hogy miként törnek egyesek vezérségre s miként hagyják ott a hivek és a hatóságok, miként üldözik, aki ezen a téren felküzdi magát.

A földreformról lesujtó kritikát mond, mert szerinte „a reformföldek rendszerint az uradalmak leggyarlóbb és legterméketlenebb földjeiből kerültek ki". Majd a népszaporodásról beszél, amely az utóbbi időben nem fölfelé, hanem lefelé menő irányt mutat. Elmondja, hogy a gyermekhalandóság, magzatelhajtás milyen nagymérvü és hogy mik az egykének az okai. Feladták a fajfenntartó ösztönt az önfenntartó ösztön kedvéért. A csecsemöhalálozás ezen az országrészen nagymértékben szedi áldozatait. A gyermekek fizikai ereje gyengül, sok a született és szerzett betegség, ami most az iskolaorvosok vizsgálatai során is kitünik.

A mezögazdasági szakoktatásról a helyzetnek megfelelő képet mond s hangsulyozza, hogy a szakoktatás, iskolánkivüli népmüvelés, népoktatás agrár irányban szervezendö át. „A népoktatás reformját a magyar tanitók reformjával kell kezdenünk. A magyar tanitóság legnagyobb része minden mezögazdasági és szakismeret nélkül kerül a faluba."

Megemlékezik a népből feltört tehetségekről, Veres Péterről, Szabó Pálról, Sinka Istvánról, akik mind tiszántuliak, a népből valók és a népért élnek. Megemlékezik a szektáskodókról, az arzénesekről és arról a tanyai elmaradottságról, amely a messzefekvő tanyákon valóban igen sokszor egész vad és pogány szokásoknak, erkölcsnek és életnek ad tápot.

Az egyes vármegyéket sorravéve, Békés vármegyével kezdi fejtegetéseit, amelyet „békétlen" vármegyének mond. A feudalizmus fö tipusait emliti itt e megyében. Megállapitja, hogy a gyulai népkörben is és mindenütt mérhetetlen társadalmi nyomottságot érzett. Leirja a kasztrendszer mai helyzetét és azt a hatalmas fellendülést, ami a Körös vizének felhasználásával, a szilva nagymérvü elterjesztésével ebben a megyében remélhető. Orosházáról, mint a kisbirtok viruló hazájáról beszél, ami valóban érdekes, mert itten nincsen nagybirtok és a mezögazdasági kultura mégis a legmagasabb fokon áll az egész megyében. Kevés a nincstelen ember és most, hogy legutóbb megindult a gyümölcs, szölö, baromfi nagyobbmérvü felkarolása, a kertkultura, még inkább remélni lehet a boldogulást. Itt erösek a népkörök is. Aztán Szarvasról emlékezik meg, amely sokat haladt Thessedik nyomán fejlödésben. Szeghalomnak Péter András hatalmas adományt, 1500 hold földet hagyott, hogy alapitsanak református gimnáziumot. Meg is van. Egy másik parasztgazda 75 holdat hagyott Szeghalomra népfőiskola alapitására.

Csanád vármegye leirása kapcsán Makóval kezdi. Azt mondja: „A makói gazda polgáriasodása talán az egész Tiszavidéken a legegészségesebb.“ Elmondja a hagymások szervezkedését, a hagymaház felépitését és azt, hogy milyen óriási uzsoraárat kell fizetni a bérletekért. Hibáztatja a házhelytelepüléseket, amelyek a falu végén sárból épültek, majd arról beszél, hogy ebben a megyében rengeteg a szektás. A mezöhegyesi birtok leirása után megteszi a megjegyzéseit, amelyek nem éppen hizelgök.

A ciroktermelés Csanád vármegyében még nagy szerepet játszik és jelentös jövedelmet ad. Csanád vármegye ma az ország egyik leggazdagabb vármegyéje. Azonban a lakosságban sok nyugtalanság észlelhető, a munkabérek meglehetösen alacsonyak stb.

Csongrád vármegyét eszmei vármegyének nevezi, azért, mert három nagy eszmei községe van: Derekegyháza, Nagymágócs és Sövényháza. Elmondja, hogy miként történtek itten a telepitések. A földreform kapcsán a háboru után a legrosszabb és legtávolabbi területeket kapták ezek az emberek s emiatt azután nagyon nehéz itt eredményt elérni.

Mindszentről is szépen emlékezik meg. Szentest azonban meglehetösen elitélöleg ismerteti. Azt mondja, hogy „a városnak minden háza valóságos dicsekvés, vagy pedig árulkodás. Szentes városa az egységnek, a szerves növekedésnek s a szerves összetartozandóságnak még a körvonalait sem mutatja.“

Csongrádot a falu és a város birkózásának tartja. Sok igazság van benne, bár az utóbbi években rohamos fejlödés észlelhető minden irányban s a városiasodás jelei mutatkoznak. „Csongrád — szerinte — még kelet, még a futóhomokot sem kötötték meg, s ha izmos szél fu, egyszerre átalakul a város képe, a puszta bekiált, a por az ö szava, porfelhök mindenfelé, az ember arcát, szemét ellepi a por stb.“ Majd a kubikosrétegről beszél és a városházát emlegeti, ahol nyomott a hangulat és titokzatosság honol. Szerinte a nép nyugodt, de a közélet állandóan fortyogó katlan.

Hódmezövásárhelyen megdicséri az épitkezést, mert „itt az épitkezés a nép belsö világából is kevert valamit a malterbe“. A parasztság öntudatos, szerepet követel a városi és országos politikai életben. A módos gazdaréteg azonban teljesen passziv. A föld elosztása itt szerinte is jó. Szegedet hibáztatja, hogy miért nem lett irányitó agrárváros, mert ez lenne a hivatása. Az Alsóvárosról azt mondja, hogy az a szegedi ösparasztság östanyája, jórészük paprikás. Megdicséri a szegedi fiatalok kollégiumát, akik a falumunkába bekapcsolódtak s az ottani irodalmi életet, majd a város bérlöpolitikájáról beszél hosszasan.

Az utóhangban a leirt anyagnak áttekintö elmélkedését nyujtja. Önvallomásképpen azt mondja: „A helyzetrajz öszinte és igaz, tehát kiméletlen, de a valóság történelmi és emberi keresztmetszete mellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy életünket mentö ellenmérgek termeléséről kell gondoskodnunk és a vakvágányok világában a nép utját, az igazi országutat kell megjelölnünk.“ Majd azt mondja: „a mai Magyarország reformját csak egyetlen uton képzelhetjük el, ugy, hogy szabad utat engedünk az alulról induló terveknek és szándékoknak. A népnek számarányához mért megfelelö szerepet kellene

biztositani a községi képviselőtestülettől kezdve a parlamentig.“ Adós marad azonban azzal, mit értünk itt a nép alatt, hiszen a községi képviselőtestületben, miután nincs más, csak nép, természetszerüleg ők vannak benne megfelelő számban. Az öt törvényhatóságban (Békés, Csanád, Csongrád, Hódmezővásárhely és Szeged) a falvak alakitása mellett tör lándzsát és a termelés szinvonalának emelését, végül a szövetkezetek fejlesztését sürgeti.

Féja Géza sokszor tulozza a helyzetet, kiélezi a viszonyokat és nem egyszer szemlélete is felületes, de eröteljes magyar nyelven, kifejező erővel megirt munkáját a magyar nép és a magyar föld megoldásra váró kérdéseinek a rendezése érdekében hasznothozónak is lehet tekinteni.

2.

Erdei Ferenc „Futóhomok“ cimü könyve igen sok tekintetben megfelel annak a várakozásnak, amelyet a kezünkbe vételekor remélünk, meglátszik azonban a könyvön, hogy egy feketeföldi ember irta, aki nem élt a futóhomokon, közelebbről nem ismeri azt, csak most járta be azokat a területeket, amelyekről irnia kellett és igy természetszerüleg ennek a futóhomoki gazdálkodásnak és embertipusnak lelkét, a valóját nem tudta ugy átfogni és átvenni, amint azt kellett volna. Nem domborodik ki a könyvében eléggé az a küzdelem, annak különböző fázisa, amelyet ez a homoki gazda a természettel állandóan folytatni kénytelen.

A könyv a tájjal és a néppel kezdődik és a legjellemzőbbeket mondja el a szóbanforgó területről, amely a Duna—Tisza-közére, Budavidékre, Pestvidékre, Kiskunságra, Bácskára és Dunamellékre oszlik meg. A budavidéki táj leirása kapcsán magunk is szomoruan látjuk azt, hogy Budavidék, mint ő nevezi, „idegen ország“. Németek, szlovákok, szerbek lakják ezt a területet. „Kisvárosok“ cim alatt a Duna mellett lévő Szentendréről és Visegrádról beszél, amelyek nyaraló városi jellege mindinkább kezd kidomborodni. A Budavidéken nagyarányu tehenészet van, amelyet Pest közelsége szabott elő, vannak hatalmas őszibarackosok, Diósdon a füge, vannak gombatelepek, Nagymaroson a cseresznye, Szentendrén a szamóca, Soroksáron a primőr zöldségek és burgonya. Termelésük általában mindenben igazodik a helyzethez. A szerző szembeszáll azokkal, akik az alföldi gazdálkodást a budavidékihez akarják hasonlitani és emiatt az előbbinek az elmaradottságáról beszélnek. Hangsulyozza, hogy egy bezárkózó paraszti társadalom csak annyira tágitja termelési kereteit, amennyire az kikerülhetetlenül szükséges. Ő előbbrevalónak tartja a kecskeméti, makói, nagykörösi termelők igyekezetét, harcát, kemény küzdelmét a termelés érdekében.

A Budapest árnyékában lévő s a Pest vonzási köréhez tartozó községek és városok helyzetének, járások falvainak külön fejezetet szentel. Ezek egyrészt azért kivánnak külön elbirálást, mert Pest közelsége folytán termelésüket az ottani piac szabja meg, másrészről majdnem mind tele van budapesti nyaralókkal, villatulajdonosokkal, s a nyári termelést és a termelt cikkek értékesitését ez a helyzet megkönnyiti.

A pestkörnyéki idegen településekről nagy melegséggel beszél. Kisebb hibákra is rá kell mutatnunk, amikor Pilist kihagyja a szlo-

vák népességgel vegyes községek közül és amikor Leányfalut a Duna—Tisza-közi alföldi mezőgazdasági kulturát képviselő Lajosmizse és Ladánybene közé teszi. Egyébként dicsérettel emlékezik meg Lajosmizséről, ahol Kecskemét vonzási területe, szőlő- és gyümölcskulturájának a fejlődése látható. Nagy elismeréssel szól a dunamenti bolgár kertészekről is és hangsulyozza, hogy ezt a magyarok kevesen követik. Ezzel szemben tény, hogy Kecskeméten, Csongrádon, Szentesen, Hódmezővásárhelyen, Mindszenten, Szegváron, Nagykörösön, Kiskunhalason, Jánoshalmán és Dunavecsén nincsenek bolgárok, az élelmes magyar miatt nem boldogulnak, mert az még ügyesebb, mint a bulgár. A szerző elmondja, hogy a pestkörnyéki falvakban nincs külön értékesitési gond, de nem emliti meg, hogy ebben nagy része van a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamarának és budapesti kirendeltségének, nagyvásártelepi tanácsadó irodájának, mert ez a kamara küzd, harcol fennállása óta a budapesti városházával a környékbeli gazdatársadalom terményei értékesitésének megkönnyitéséért, a közvetitő kiküszöböléséért stb.

A könyvnek legszebb fejezete a „Három város" cimü: Kecskemét, Nagykörös, Cegléd mezőgazdasági és szellemi kulturájáról szóló tanulmány. Kecskemét évszázadok óta th. város, éppen azért különbözik Cegléd és Nagykörös szellemi és gazdasági kulturájától. A szerző elismeréssel adózik a szőlőtelepités kapcsán az uttöröknek, megemliti Muraközy Imre, Mathiász, Katona Zsigmond, Bátky Károly munkásságát, de nem emliti meg Csókás József kisgazdát, aki kiváló társadalmi poziciót ért el éppen a szőlő- és gyümölcskultura meghonositása terén. Itt azonban a könyvben sok felületesség is tapasztalható. Nem lehet ugyanis ezt a tájat megirni anélkül, hogy Cegléddel kapcsolatban az Unghváry faiskolákról meg ne emlékeznénk, amelyek tényezők voltak abban, hogy itt a Duna-Tiszaközi homokon a szőlő- és gyümölcskultura annyit fejlődött. Különben is megérdemelné id. Unghváry László az elismerést, aki egyszerü emberből küzdötte fel magát hatalmas vagyon urává és megcsinálta Közép-Európa egyik legnagyobb faiskoláját, családja pedig az ő emlékére a Magyar Tudományos Akadémiának 1 millió koronás alapitványt hagyott azzal a céllal, hogy abból olyan egyének jutalmaztassanak, akik a magyarság érdekében legtöbbet tettek. Ugyancsak nem emlékezik meg a könyv Nagykörössel kapcsolatban B. Tóth Ferencről, akinek 1937 szeptember 12-én leplezték le a szobrát, aki a csemegeszőlőnek volt ezen a homoksivatagon az uttörője. Éppigy nem emlékezik meg Ókécskéről és Ujkécskéről, amelyek igen jelentős tényezők a Tisza partján a szőlő- és gyümölcskulturában, különösen Ókécske, amely — azt hiszem — egész Magyarország legkulturáltabb faluja és amelyről pár évvel ezelőtt, kamaránk meghivása kapcsán, Móricz Zsigmond rádióelőadást is tartott.

Elismeréssel emlékezik Erdei meg a három városnak, különösen Kecskemétnek gazdasági erejéről, a város politikájáról. „Kecskeméten — irja — akik igazgatói a város életének, mind hozzá vannak növe a homokhoz, az ember ilyet nem lát másutt az országban. Szőlősgazda, polgármester, tanár, ügyvéd, ha maguk között vannak, kollégák, akiknek egyforma gondja a szőlő és a gyümölcsöskert. Egyformán tudják minden csinját-binját s egyformán aggódnak érte. Társa-

dalmi különbségek éppen emiatt nem zárják el az embereket egymástól, ugy, mint az ország többi részében."

A *tanyák* fejezetében ennek a három városnak a tanyavilágáról beszél, azonban egész helytelen képet fest. A népesebb tanyatelepülések kapcsán éppen a kecskemétieket emliti meg: Kadafalva, Ágasegyháza, Miklóstelep, de nem mondja meg, hogy ezek a kecskeméti határhoz tartoznak. Ennek a fejezetnek kapcsán többször kitér politikára, tájékozatlanul, mert mindenáron azt akarja elhitetni, hogy a kisgazdapárt az, amely e városok gazdasági politikáját irányitja.

A kerti kulturával kapcsolatban megemliti, hogy amig Kecskeméten a vezetők „épitő szándéku urak" voltak, addig Makón, Nagykörösön és Szegeden ez teljesen paraszti teljesitmény. Ez talán áll Makóra, de már sem Nagykörösre, sem Szegedre nem fogadható el az teljes mértékben. „A három város és a többi mezővárosok ragyogó kerti kulturája kiáltón bizonyitja s az eddigi példák is amellett szólnak, hogy a mezőgazdasági termelés legfelsőbb szintjét becses és nagyhirü kerti termékek termelését hol uri vezetéssel, hol anélkül, de egyedül a kis parasztság produkálta és soha sem nagygazda, vagy uradalom. E három város példája eleven bizonyság arra is, hogy Magyarországon a mezőváros szabadabb levegője kellett hozzá, hogy e teljesitmények létrejöjjenek."

Az értékesitéssel kapcsolatban elismeréssel szól az öt homoki mezőváros (Kecskemét, Nagykörös, Kiskunhalas, továbbá Jánoshalma és Kiskörös) fejlödő exportjáról. Bár itt egész nyugodtan lehetne szólni Szeged és Cegléd exportjáról, söt Bácsalmás szölöjéről és Csongrád fejlödő exportjáról is. Hosszasan foglalkozik a kereskedelemnek a szerepével, a Külkereskedelmi Hivatal munkájával, amelyről elismeréssel emlékezik meg.

„*Emberül élni*" cimü fejezetben gyönyörü leirását adja a homoki városok paraszti életének a bugaci pásztoroktól a gazdáig és tisztviselö gazdáig és itt különösen elismeréssel emlékezik meg a kecskeméti határ kisgazdáiról, munkásairól, zselléreiről, tanyai gazdálkodásáról és meleg sorokban vázolja a vidék gazdálkodásának szépségeit. Nagyon érdekes, hogy a szölö- és gyümölcstermeléssel foglalkozás jobban öntudatositja, szakképzettebbé teszi a gazdát, mint a gabonatermelés. Ezt lépten-nyomon tapasztaljuk mindenütt.

A „*Kiskunság*" cimü fejezetben a kun puszták történetével kezdi és Halasról, mint annak székvárosáról emlékezik meg. Megemliti, hogy Halason a törzsök tiszta református és a régi nevek kun emlékeket öriznek. Megemliti, hogy a város öslakó református sága a termelésben, a szaporodásban a bevándoroltaknak adta át a vezetö szerepet. Kiskunfélegyházát, mint jómódu várost emlegeti, amelynek gazdaközönsége „megátalkodott és konzervativ". A kunszállások közül Fülöpszállást, Szabadszállást és Kunszentmiklóst ismerteti, amelynek földje szikes, lapályos, homokos, de szerinte van olyan határrészük, „amelyen a mai szölötermelés bizvást terjeszkedhetne". Tudni kellene, hogy Fülöpszálláson van egy egészen nagyjelentöségü homoki szölös határrész, amely párezer kat. hold. Elismeréssel szól a jövevény falvakról, amelyek később alakultak itt a homoksivatagokon, vagy amelyek régiek: Kiskunmajsa, Kecel, Soltvadkert, Izsák,

Kiskörös, amelyekben mindenütt megindult a gyümölcs- és szőlőtelepitás, mint e táj homoki kulturájának a kifejezője. Ma már például Soltvadkert hatalmas előretöréssel küzd az érvényesülésért; ugyanigy Izsák, sőt Bócsa stb. A pusztai falvakat, mint Orgovány, Fáhi, Csengöd, Akasztó, Bócsa, Prónayfalva, Jakabszállás stb., ezen a hihetetlen rosz homoki területeken hatalmas fejlettségről és szőlőkulturáról tudnak tanubizonyságot tenni, s éppen a homoki gyümölcs- és szőlőkultura miatt olyan erös bennük a foglalkoztatás, hogy nincs munkahiány és inségre szoruló.

Majsával kapcsolatban emliti a bugaci vasutat és azt irja: „Ez a vasut a legolcsóbb az összes alföldi tanyai vasutak között" (156. lap), mig a 82. lapon azt irta volt, hogy „a vasut a cselédek számára jóformán megfizethetetlen." Itt emliti a szőlőkulturával kapcsolatban, hogy „Faluban lehet törpebirtok, de homokpusztán nem." Pedig tudunk ilyeneket, szamócást, szőlöt fél holdat, 1—2 holdat, ahol egy-egy család munkaalkalmat és megélhetést is talál.

Csodálatos, hogy bár ezen a részen van a sokat hangoztatott és országos érdeklödést keltö Kolontó és Kurjantó, ezekről egyáltalán nem emlékezik meg. Pedig ez a hatalmas tófenék az utóbbi időben sorozatos cikkeket váltott ki és országos visszhangot keltett.

A homokkal való harcról érdekesen beszél. Nagyon kár, hogy e tekintetben nem kereste fel a kamarát, hogy azokat az adatokat megszerezze, amelyek e homoki táj fejlödésének egy-egy állomását jelzik. Igen szép eredményekről tudtunk volna beszámolni szerzönek ezirányu munkánk kapcsán.

Érdekes megfigyelése, hogy a virágzó szőlöskertek mellett szenved a ló- és marhaállomány. Ez valóban igy van, mert kevés a takarmánytermelés és emiatt a jószágtenyésztés nem olyan, mint lennie kellene. A külterjes és sivár mezögazdaság mellett valóban kontrasztként hat a rossz jószágállomány, aminek oka a tenyészállatok hiánya is, s általában az, hogy a kormányzat állattenyésztö politikáját eddig majdnem kizárólag a Dunántul fejlesztésében élte ki. Kár, hogy a szerzö munkájában itt is bizonyos politikai tendenciát érvényesit.

De hiányzik még valami e munkából: a homoki szőlötermelés szociális jelentösége, amely nagyobb figyelmet érdemelt volna, mint nagy munkát nyujtó termelési ág, mint adóalanyokat szaporitó, mint a kat. tisztajövedelmet emelö stb. tevékenység. Megemlithette volna a szerzö a jászkarajenöi hires Mira vizet is, amely ma már szinte világhirü és ezen a tájon fakad. A halasi csipkeházzal kapcsolatban az egész kunsági kézimunkát meglehetösen lerántja, ugyszintén a kiskunfélegyházai háziipart is, holott itt olyan szürhimzö ipar van, amelyről, ha tudnának, igazán világhirüvé lehetne tenni.

Bácskáról irva, szomoruan kell tudomásul vennünk, hogy a németség szaporodik, mig a magyarság pusztul. Általában a könyvében érintett területről irva, a szerzö megállapitja, hogy a magyarság fáradt, éspedig elsösorban a református magyarságon lehet ezt észrevenni, aztán a katolikuson.

„A Dunamellék falvai" cim alatt megirja azokat a nagyobb településeket, amelyek a dunavecsei, kalocsai járásban fellelhetök. Szomoruan állapitja meg, hogy itt roppant fáradt a magyarság, szomoruak, busak a tanyák, nem ritkán lehet látni parlag földet, csak

ott van valami élénkülés, ahol németek találhatók ezeken a helyeken. Ezen a tájon ugy a református, mint a katolikus megszünik fejlödni, pedig ez ösi magyar település, szép, jó magyarok hazája, azonban itt inkább a magyarság olvad bele a németekbe, veszi fel nyelvét stb.

Kalocsáról és Bajáról irva a „Papok, urak és polgárok" cimü fejezetben hangsulyozza az erös papi uralmat, „A halál árnyékában" cimü pedig szomoru képet fest arról a fásult, fáradt közönyről, amellyel ennek a tájnak a népe az életet, a fajfenntartást s a boldogulást kezeli. „Nem törödnek a földjeikkel, bérletbe adják s a tanyára csak végsö szükségben mennek ki. Van, aki tiz esztendeje nem látta tanyáját." Erösen pusztit az egyke, erkölcseikben, viselkedésükben is erösen elütnek a paraszti mivolttól. Az urizálás teszi öket anyagilag is tönkre és elszoktatja öket a munkától.

Kár, hogy a forrásmunkák felsorolásánál a szerzö nem hatolt bele az irodalomba és ennek a tájnak a helyi lapjait nem olvasgatta át. Nyelve szép, gördülékeny és eröteljes, ellenben a Halasról közölt kép egészen lehetetlen és a kecskeméti táj képe sem felel meg a kecskeméti táj jellegének.

Erdei Ferenc könyve politikai elfogultsága ellenére is elfogadható képet fest e táj állapotáról. Sok hiány van benne, azonban kétségkivül megérdemli a figyelmet.

Gesztelyi Nagy László.

Könyvismertetések.

Lavergne, Bernard: Essor et décadence du capitalisme. Payot, Páris 1938.

A könyv két részre oszlik. Az elsö a kapitalizmus emelkedését, majd süllyedését ismerteti nagy éleslátással és tudományos felkészültséggel. Elismeréssel adózik a kapitalista világrend óriási eredményeinek, majd behatóan birálja azokat az okokat, amelyek ennek a világrendnek a háttérbe nyomulására vezettek. A kartellmonopolizmust egyfelöl, az állami beavatkozást, a dirigizmust, az irányitott vagy tervgazdálkodást másfelöl. Kristálytiszta fejtegetései a legbehatóbb ismertetést érdemelnék meg. Ha ezt mégis mellözzük, azért tesszük, mert a rendelkezésünkre álló alkalmat inkább arra akarjuk kihasználni, hogy minél részletesebben mutathassuk be a könyv második részét, amelyben a tudós szerzö annak az uj gazdasági rendszernek a vázlatát ismerteti, amely, szerinte, a verseny-kapitalizmus helyébe léphetne.

Ezt a rendszert Lavergne a szövetkezeti közüzemeknek (*„les régies cooperatives"*) keretébe foglalja. Föleg Belgiumban müködnek az u. n. nemzeti társaságok („sociétés nationales"), amelyek a rochdalei szövetkezetektöl abban térnek el, hogy tagjaik nem magánegyének, hanem közületek. A gazdasági vállalkozásnak egyedül egészséges strukturája, ha a kapitalista rendszert kikapcsoljuk, csakis a szövetkezet lehet. Viszont ahhoz évszázadok kellenének, amig a magánfogyasztók szövetkezései a nagyipart szocializálni képesek volnának. Minthogy pedig az állami vezetés romboló hatást gyakorol az állami pénzügyre és a legkedvezötlenebb a fogyasztóra,

mint megoldás nem marad más, mint a *szövetkezeti közüzemek rendszere*, amely 20—30 éve az angol-szász országokban is be van vezetve.

Ezeknek az üzemeknek három jellegzetes vonásuk van. Az első, hogy megalakitásukhoz a közhatalom elhatározása szükséges. A második, hogy átvegyék a szövetkezeti *fő*-elvet, vagyis a nyereséget a vásárlások arányában visszatéritsék a vevőknek, vagy tartalékalapba helyezzék. A harmadik és ez a lényeges, hogy *a közhatalommal szemben szinte teljes adminisztrativ, kereskedelmi és pénzügyi autonómia fölött rendelkezzenek.* Alapelv, hogy sem az állam, sem más részvényes nem fedezi a társaság esetleges deficitjét, hanem maga a szövetkezet kell, hogy egyensulyát fenntartsa, illetve, akár az előállitási költség csökkentése, akár a bevételek fokozása utján helyreállitsa. Részvényes csakis az lehet, aki közvetlenül vagy közvetve fogyasztója, vagy felhasználója azoknak a termékeknek, amelyeket az üzem gyárt, illetve azoknak a szolgáltatásoknak, amelyeket teljesit.

A legelső ily belga szövetkezeti üzem az 1860-ban alakult *Crédit Communal*, amelynek tagjai az állam, a királyság tartományai és majdnem összes községei. Alapitása óta kb. 8 milliárd községi kölcsönt adott és azok alapján kötvényeket bocsátott ki. A társaság tőkéje és tartalékai 600 milliót meghaladnak. — A másik az 1884-ben alakult *„Soc. An. des Chemins de fer Vicinaux"*, amely 5216 km vasutat épitett és kb. évi 300 millió frank bevétellel dolgozik. Van ilyen közüzem a viz szétosztására, ez 24 ivóviz-szétosztási szolgálatot tart fenn, amelyek létesitése 300 millió frankba került és körülbelül az összes belga községeket ellátja ivóvizzel. Vannak még ilyen regie-szövetkezetek olcsó lakások létesitésére, a Rhône és a Dordogne vizi erejével előállitott villanyáram szétosztására. Ezeknek vevői az állam, a tartományok, a községek, vasuti társulatok és iparvállalatok.

Az angol ilyszerü szövetkezeteket *„public trust"*-öknek nevezik. Ezeknek jellegzetes vonásuk, hogy nincs részvénytőkéjük, csak kötvény kibocsátásból szerzik be a szükséges tőkét. A másik érdekes vonásuk, hogy mindegyiknek igazgatóságát magas állásu személyiségeknek egy kis bizottsága küldi ki. A bizottság tagjai a londoni „County Council" elnöke, a lord-kancellár, a londoni Clearingbankok bizottságának vagy a londoni értékpapir-bankárok kompenzációs kamarájának, a „Law Society"-nek elnöke, stb. Ezek a magas állásu és független urak választják lelkiismeretük szerint az igazgatóságot, amely az üzem vezetését teljes joggal viszi. Ezt a jogkört rendszerint csak egyetlen előirás korlátozza: *az igazgatóság úgy állapitja meg a szolgáltatások tarifáját, hogy a bevételek és kiadások egyensulyban legyenek*

Ilyen public trust például a vizvezeték, amelynek jellegzetessége, hogy a lakók nem a fogyasztás és vizmérő órák szerint fizetnek, hanem a lakbér után szedhet a trust bizonyos %-ot, amely eredetileg 10% volt, a fogyasztás emelkedése és a remek vezetés folytán utóbb 6%-ra volt mérsékelhető. Ilyen „water board" már kb. 50 működik. A másik nagyszabásu public trust a „London Passenger

Transport Board", amely törvényes felhatalmazással átvette az összes londoni földalatti és villamos vasutakat, valamint autobuszvonalakat. Az egész 122 millió font tőkét kötvénykibocsátás útján szerezte be. Ezt a gigantikus közüzemi szövetkezetet, amelynek évi büdzséje kb. 50 millió font, alkalmazottai száma kb. 80 ezer, a fentiek szerint megalakult igazgatóság vezeti, minden kormány- vagy városi beleszólás nélkül, egyedül két kötelezettség által terhelve. Az egyik, hogy nem emeli az átvételkor létezett tarifákat és nem csökkenti az alkalmazottak járandóságait. Ez a feladat kitünően sikerült. Nincs jelentős felesleg, a bevételek fedezik a kiadásokat. Ha a közönség uj vonalakat, vagy a járatok szaporitását, vagy a tarifák mérséklését igényeli és az igazgatósággal nem tud megegyezni, ami igen kivételesen történik, akkor egy speciális bíróság dönt fellebezhetetlenül. Ezt a bíróságot a törvény csak egy direktivával kötötte meg: „ne feledje, hogy határozatai ne legyenek a társaság pénzügyeinek hátrányára". Ugyanily regie-szövetkezetek vezetik a londoni kikötőt, a rádió-üzemet, stb.

Ez az uj társulati alakzat — mondja Lavergne — még minden esetben bevált. Egyesiti magában a kapitalista társaság nagy előnyeit, a termékenységet, a gyors kezdeményezést, a fejlödésre irányuló folytonos kutatást, a találmányok iránti meleg érdeklödést, az előállitási költség állandó mérséklését azzal az előnnyel, amelyet az állami üzemnek kellene biztositani, t. i. a nyereség nagyon demokratikus felosztását. Ezzel szemben az állami kezelés költséges, a technikai fejlödéssel szemben ellenséges és gyökeresen megszünteti az összes köz- és egyéni szabadságokat. A szövetkezeti közüzemek, a public trust-ök, amint azok Belgiumban és Angliában állanak fenn, átütö előnyökkel birnak és hivatva vannak arra, hogy nagyon fontos szerepet töltsenek be a gazdasági életben. Ezek megvalósitják azt a helyes célkitüzést: *socializálnak, államositás nélkül.* A szövetkezeti megoldás *kapitalisták nélküli kapitalizmust* teremt, egyesiti az állami vállalkozás társadalmi előnyeit a magánvállalkozás kereskedelmi és technikai előnyeivel.

A nagyon érdekes könyv azzal a megállapitással zárul, hogy a termelés tartós megrenditése nélkül a kapitalista strukturát nem lehet egy napról a másikra eltörölni. Emellett a kapitalista rend azt a nagy előnyt jelenti, hogy az embereknek a valóságos szabadságot biztositja. Viszont alig lehet a kapitalista berendezkedés népszerütlenségét elháritani, mert a nagy tömegek a jövedelmek méltányosabb elosztásában látják érdekeiket kielégitve. A kapitalista struktura előnyeinek lehető biztositása az állami gazdálkodás elviselhetetlen hátrányai nélkül: ez valósitható meg a közüzemi szövetkezetek, a public trust-ök intézménye által. Ha ezt a konkluziót nem is lehet, mint végleges és teljes megoldást elfogadni, kétségtelen, hogy a könyv tudós szerzője értékes és nagyjelentőségü gondolatot helyez előtérbe, amely bizonyára méltóbb a megfontolásra és a megvalósitásra, mint az etatizmus a maga elháritathatlan sulyos hátrányaival.

Éber Antal.

Belloc, Hilaire: Economics for Helen. London 1938. Arrowsmith kiadása. 246. lap.

Angliában elég gyakoriak az olyan közgazdasági könyvek, amelyek az ott szokásos egyszerüséggel és világos áttekinthetőséggel avatják be a fiatalságot a közgazdaságtan elemeibe. Ezek között a hasznos könyvek között kiemelkedik a fent emlitett kis munka, amelynek egyes fejezetei mintaszerüen teljesitik azt a feladatukat, amelyet maguk elé tüztek. Kitünő részek azok, amelyek a „banking" és a pénz fogalmát ismertetik kimeritő részletességgel és rendkivül könnyü, élvezetes módon. A „tulajdon" cimü fejezetben az államberendezkedést osztályozza eredeti módon. Háromféle államot különböztet meg: a rabszolga államot, a kapitalista és a distributiv államot. A kapitalista állam, szerző szerint, a vége felé halad, mert beállt a „kapitalista paradoxon" Ez abban áll, hogy a kapitalizmus oly módon termel, hogy — in the long run — gátolja a népet abban, hogy a termelt jószágokhoz hozzájuthasson és gátolja a termelt jószágok tulajdonosát abban, hogy piacot találjon. Az alacsony munkabérek folytán a cipőt készitő munkások nem vehetnek annyi cipőt, amennyit akarnának, igy a cipőket előállitó vállalkozó külföldön próbálja termelését értékesiteni, vagyis előbb destruálják a hazai, aztán a külföldi piacot. (Azt hisszük, hogy mindennek nem a kapitalizmus, hanem az intervencionizmus a valódi okozója.) Szerző a kommunizmust és a szociálista államot lehetetlen berendezkedésnek tartja és inkább a distributiv állami berendezkedés mellett foglal állást, ahol a kispolgárság szabad tömörülései tulajdonosai és munkásai is a termelési eszközöknek, amire leginkább Dánia mutat példát. Egészen ujszerü és eredeti beállitásban mutatja be a könyv „a pénz társadalmi értékét" és a képzelt közgazdasági fogalmakat (economic imaginaries). Ezek persze olyan fejezetek, amelyek inkább haladók, mint „Helen" számára érdekesek.

Külön akarnók ismertetni a könyv álláspontját a szabadkereskedelem — protekcionizmus — kérdésében. Mint alaptételt állitja be, hogy a szabad csereforgalom növeli annak az egész területnek a gazdagságát, amelyre vonatkozik. Csakhogy ez nem áll az egész terület minden egyes részére. Lehetnek esetek amikor a szabadkereskedelem elejtése — bár az egésznek árt, de egyes résznek hasznára van. Ezt a következő példával illusztrálja. „B" sziget szénben gazdag, közvetlen közelében van „A" sziget és távol van töle „C" sziget, amelyek vasércben gazdagok. „A" külföldön, „C" belföldön van. A „B" sziget szenével olvasztott vas évi értéke 30 millió. Ebből „A" kap a vasércért és szállitásért 11 milliót, marad „B"-nek a szénért 19 millió. „C" sziget terméketlen terület és azon néhány ember alig él meg. Utóbb az az állam, amelyben „B" és „C" sziget fekszik, „C" érdekében prohibitiv vámmal zárkózik el „A" szigettől. Ennek folytán „B" most már a távoli „C"-ről hozza a vasércet. Csakhogy mig „A" szigetről csak 1 millióba került a szállitás, „C" szigetről ez 5 millióba kerül. „B" tehát most is bevesz a vasért 30 milliót, csakhogy most, kifizetvén 10 milliót a vasércért és 5 milliót a szállitásért, csak 15 millió marad meg a szénért, mig eddig, mikor a szállitás csak 1 millióba került, 19 maradt neki. Az *összesség* tehát (köszén+vasérc) veszit 4 milliót az improduktive tulfizetett szállitási dij miatt, viszont

az *ország*, amelybe „B" és „C" tartoznak, most együtt bevesz 25 milliót (10-et „C" és 15-öt „B"), mig azelőtt az ország együtt csak 19-et vett be, mert „C" nem kapott semmit, miután a vasércet a külföldi „A"-ból importálták. Igaz, hogy „A" most anyagilag elpusztul, igaz, hogy az összprodukció értéke csökkent 4 millióval, de az állam, amelybe „B" és „C" tartozik, többet vesz be 6 millióval. Ha tehát nem törődik „A"-val, pusztán a saját érdekét nézve, helyesen választja a prohibiciót. Ez a gyakorlati érv a protekcionizmus mellett, amely a szerző szerint azonban csak akkor alkalmazható helyesen, ha nincs mód a „C" szigeten valami más produktiv munkát folytatni és az csakis vasérc termelése utján hasznositható.

Szerintünk ez szellemes, de nem szerencsés érv a protekcionizmus mellett. Ilyen kivételes eseteket minden egyes ország tud — indokoltan vagy nem — a saját egyik vagy másik termelési ága mellett megkonstruálni. Az ily „kivételek" lassan szabállyá válnak, megindul a visszatorlás azon ország részéről, amelybe „A" tartozik és igy vagyunk benne az egész protekcionizmusban, amikor aztán minden egyes ország végeredményben veszit és az összesség annyit veszit, hogy felfordul a világ gazdasági rendje és vele együtt a béke és a társadalmi egyetértés is. Az országok közti kooperáció visszautasitása, a nemzetközi munkamegosztás lehetetlenitése látszólagos egyoldalu haszon érdekében, ez az a politika, amely a jelenlegi sulyos nemzetközi helyzetet — meggyözödésünk szerint — felidézte. *Erre a szellemes, de tarthatatlan tételre kár „Helent" tanitani.* Éppen az ilyen tételek azok, amelyektől az ilyen népszerü könyvekkel a világ Helenjeit meg kellene védeni. — Egyébként a könyv igazán nagyon érdekes, nagyon tartalmas és elolvasásra nemcsak kezdöknek, de haladóknak is — sőt ezeknek inkább — melegen ajánlható.

Eber Antal.

Amoroso, Luigi: Principii di economica corporativa. Bologna, Zanichelli, 1938. XIX—367 lap. 17 többszinnyomatu grafikon-táblával.

Mint minden emberi cselekvés, ugy a gazdasági élet jelenségei is igen sok szempontból tehetök vizsgálat tárgyává, a módozatok megválasztása elsősorban attól függ, hogy a kutató mily célt kiván elérni. A gazdasági élet tüneményeinek bemutatására igen érdekes például szolgálhat e tekintetben Amoroso római egyetemi tanár nemrégiben megjelent korporativ közgazdasága, amely az olasz fasiszta gazdálkodás erkölcsi célkitüzésének szellemében szervesen magyarázza a gazdasági élet jelenségeit. Először külső képében, az árjelenségben tanulmányozza a gazdasági életet, majd a szükségletek és a kielégitésükre szolgáló szükös eszközök közti ellentétben annak belső szerkezetét teszi tanulmány tárgyává gazdasági egyensulyelméletében, s végül az erkölcsi tényezök jelentőségének szentelve fejezetet, a fasiszta világfelfogáson alapuló korporativ gazdasági rendszert mutatja be szellemi megalapozottságában és gyakorlati keresztülvitelében.

Abból kiindulva, hogy a gazdasági élet külsöleg a pénzjelenség

tükrében mutatkozik, müve első részében ezzel, illetve az *árak dinamikájával* foglalkozik. A pénzügytan alapelveinek elsősorban Keynes alapján való tárgyalása után rátér az *ármozgalmak* vizsgálatára, ahol a mennyiségi pénzértékelméletben találja meg fejtegetéseinek fonalát. Elöször a hosszabb időtartam alatt megfigyelhető *árirányzat* jelenségét vizsgálja. Történeti visszapillantást vetve az ókortól napjainkig, a pénz fokozatos leértékelödését illetöleg két tényező kimagasló szerepét állapitja meg az árak alakulásánál. Ezek közül a szociális jellegü faktor a jelentősebb, mely a vagyonmegoszlás egyenlötlenségét ellensulyozza az adósok, uj emberek, stb. támogatásán keresztül. A másik tényező: a pénzügyigazgatás szükségének követelménye pedig rendkivüli események (háboru, forradalom, elemi csapások, stb.) esetén lép fel sürgősséggel.

Az előző részeknél sokkal nagyobb figyelmet érdemelnek az *árhullámzással* foglalkozó fejezetek, amelyekben — szemben az előbbi, inkább az eddigi eredményeket összefoglaló részekkel — Pantaleoni (1906), illetve később a Harward Egyetem (1919) által lefektetett gazdasági barométernek igyekszik eredeti elméleti megalapozást adni. A forgalmi élet dinamikáját a gazdasági rendszer három területén: az iparban, a kereskedelemben és a hiteléletben beálló kölcsönös hatások és ellenhatások eredményeként fogva fel, beható tárgyalás alá veszi a visszahatások fajait. A gazdasági élet mind a három területén 3—3 alapvető reakciót különböztet meg: tehetetlenségi (reazione d'inerzia), mechanikus (r. meccanica) és iránytadó (r. direttrice) visszahatást, melyek közül az elsőt önreakciónak tekinti (r. propria), mig a másik kettöt közvetitett visszahatásnak (r. indotta) nevezi, tekintettel arra, hogy a gazdasági életnek más szektorában jelentkeznek, mint amelyikben az akció megnyilvánult. A *tehetetlenségi, vagy önreakció* általában az általános gazdasági helyzet tükörképe: az elmult idök körülményei, a gazdasági élet vezetésének irányában, ütemében, stb. beálló változások, az előző veszteségek, stb. hatása alatt jön létre, lényegében tehát a mult terhét képviseli. A *kereskedelem területén* beálló közvetitett visszahatások részint az ipar, részint a hiteléletben bekövetkező akcióknak köszönhetik létüket. Az előbbi, jelentősebb esetben a termékek ára a jövő termelés volumenéhez igazodik, ami által a piac közvetlenül számitolja le a termelésben a jövöben beálló változásokat, az utóbbinál a tökék ára (árfolyamok, ingatlanok ára, stb.) alakul az előre látott jövedelmeknek megfelelően. Mindkét esetben nem mechanikus egyensulyt létrehozó esettel állunk szemben, hanem a jövő hátrányos következményeit kikerülni akaró értelmes emberi cselekvésekkel, miértis öket az irányitó visszahatások csoportjába soroljuk. Az *ipar területén* a kereskedelmi, illetve hiteléletben bekövetkező akciók váltanak ki ellenhatást, az előbbi esetben a piaci árhoz idomul a termelt mennyiség, mig a hiteléletinél a vállalatok fejlödése a tökeköltségek fluktuációját követi. A visszahatások e két utóbbi faját az jellemzi, hogy időbeli fáziskülönbséggel állnak be és igy, mint autonom egyensulyba hozó törekvések eredményei, mechanikus visszahatásoknak minösülnek. A *hitelrendszer* reakciói közül a kereskedelmi hatásra bekövetkező szintén mechanikus jellegü és abban áll, hogy a kamatláb a közvetlenül megelözö árszinvonalhoz alkalmazkodik, mig az ipari hatás reakciója, azaz a kamatlábnak a közvetlenül következő termelési szinthez való idomulása már irányitó jellegü. Végezetül a visszahatások közül az ipar-

ban a kereskedelemnél jelentkező akcióra, valamint a hiteléletben a kereskedelmi és iparira beálló reakciók hatása irányt tekintve az alap akcióéval megegyezik, mig a többiek azzal ellentétes irányban fejtik ki hatásukat. A fentebb jelzett visszahatások a gazdasági élet minden egyes területén kompenzált mozgást eredményeznek, melynek következtében az árak, kamatlábak és a termelés volumene ciklikusan alakul, tehát a mechanika hatás és visszahatás törvénye alapján és nem a fellendülés és depresszió váltakozó hullámai szerint. Az árhullámzások ekként a gazdasági élet három területén: ipar-, kereskedelem- és hiteléletben beálló alapvető akciók és reakciók közti ellentétek eredményei. Leszögezve a reakciók jellegét, a Harward-i három görbe (aminek nála a három gazdasági terület index-számai felelnek meg) helyzetének a gazdasági ciklus különböző fázisaiban az általa kifejtett hatás és ellenhatás elve alapján való megfigyelésével, táblákkal szemléltetett részletes leirását adja a ciklusok alakulásának.

A pénzügyi oldal azonban csak külső képét nyujtja a gazdasági jelenségnek, könyve második részében ezért Amoroso a gazdasági élet belső rugóinak megvilágitását kivánja adni. A gazdasági tevékenység tulajdonképpeni célja az emberi szükségletek kielégitése, azaz az annak megvalósitását gátló természeti és társadalmi ellenállások leküzdése. Erre vonatkozó fejtegetéseiben szerző lényegében a Walras- és Pareto-féle klasszikus *gazdasági egyensulyi elméletet* adja abban a formában, ahogy azt 1921-ben megjelent „Lezioni di Economia Matemmatica" cimü müvében megirta. Részletesen taglalva a klasszikus elméletet, említésre méltó változást csak kinálati elméletében hoz. Itt, szakitva a hagyománnyal, a határköltségeknek az árhoz idomuló elvének általános érvényt ad azáltal, hogy nem veszi át a szabadverseny és monopólium két szélső esete közti megkülönböztetést, hanem ehelyett a gyakorlati értékkel biró átmeneti fázisnak: a részleges monopóliumnak elméletét nyujtja oly alakban, hogy egyenleteivel matematikailag a szélső eseteket is le tudja vezetni. Az ár flexibilitásának, illetve a versenytársak visszahatásának figyelembevételével, amely két tényező azonnal érezteti hatását, ha részleges monopólium esetében az egyik termelő korlátozza termelését, a monopolista helyzetben levő vállalat kinálatára a következő egyenletet nyeri:

$$\frac{p-m}{p\eta} = \frac{x}{x + y\,(1+\gamma)}$$

ahol p = piaci ár; x = a vállalat és y = a versenytárs által termelt mennyiség; m = a vállalat határköltsége, tehát az x függvénye; η = az ár flexibilitása, a piac visszahatásának kifejezője s γ = a verseny reaktivitása, a verseny visszahatás kifejezője. Ezzel az egyenlettel nemcsak a közbensö fázisok határozhatók meg, hanem a klasszikus elmélet két szélső esete is. Ugyanis teljes versenyszabadság esetében, amikor a feltevés szerint a vállalkozó termelése az áralakulást egyáltalában nem befolyásolja és igy elhanyagolható, x = 0-val, amit behelyettesitve az alapegyenletbe: m = p, ami nem más, mint Ricardo 1817-ben felállitott formulája. Teljes monopólium esetében pedig a vállalkozó termelése egyenlő az össztermeléssel, tehát y = 0, amit behelyettesitve: $p-m = p\eta$, azaz Cournot 1838-as elve. Az alapegyenlet baloldalán csak termésmennyiségek (x, y) és

a visszahatási együttható szerepel, ezt a kifejezést szerző I-vel teszi egyenlővé, benne a vállalkozónak piac feletti uralma tükröződik vissza. Ez a *vállalkozási hatalom* (potenza dell' impresa) két szélső határ közt mozog: szabadverseny esetében ($x = 0$) $I = 0$, mig teljes monopóliumnál ($y = 0$) a vállalkozási hatalom $= 1$. A többi esetben vagy részleges versenyről, vagy részleges monopóliumról van szó, aszerint, hogy a szóbanforgó index értéke 0.5-nél alacsonyabb vagy nagyobb.

A gazdasági egyensullyal foglalkozó rész még egy eredeti és termékenynek látszó gondolatot foglal magában, a *dinamikus egyensulyi elmélet alapvonalait.* Már a történeti iskola is kifogás tárgyává tette, hogy a klasszikus egyensulyi elmélet organikus szemlélet helyett mechanikusan állitja be a gazdasági életet. Szerző hiven az egyensulyi iskola tanaihoz, csak részben teszi magáévá az ellenvetést, s miként a részleges monopólium esetében, itt is a régi alapokra helyezkedve igyekszik a hagyományos elméletet kiegésziteni. A klasszikus elmélet nem vévén tekintetbe a mult nyomatékát és a jövő kihatását, figyelmét kizárólag az egy bizonyos időpontban működő erők megvilágitására forditotta. Hiányosságai azonban szerző szerint a könyv elsö részében kifejtett akció és reakció árhullámzási-elmélet szerint könnyüszerrel kiküszöbölhetök, hiszen a tehetetlenségi erök lényegében a mult terhét jelentik, mig a jövő a közvetitett visszahatások által (spekuláció) vehető figyelembe. A létrejövő matematikai egyenletek azonban, tekintettel arra, hogy a bennük szereplő ismeretlen már nem abszolut szám (pl. a jelenlegi termelés), hanem maga is függvény (pl. a jövő termelés programja), már differenciális egyenletek. Dinamikus elméletével kapcsolatban a fentebbi elvek alapján több kérdést tárgyal részletesebben, igen érdekesek ezek közül például a kereslet és kinálat dinamikájával foglalkozó fejezetei, ahol szemben a klasszikus elméletek pro tempore szemlélete alapján létrejövő keresleti, illetve kinálati görbével, az idö figyelembevételével keresleti és kinálati görbenyalábokról beszél, illetve az ezek megfelelö metszöpontjainak összekötéséből létrejövő *történeti görbéről*, amely az árak s mennyiségek fluktuációját, azaz a gazdasági mozgás alakulását nyujtja.

A fenti második részben szerző a gazdasági életet, mint az emberi szükségletek és az azok kielégitését gátló természeti és társadalmi akadályok közti ellentétet fogta fel, a könyv utolsó részében a fenti ellentétek leküzdését szolgáló emberi tevékenységekkel foglalkozik. E vonatkozásban azonban hangsulyozza, hogy ezek nemcsak az emberi ösztönöknek és a szükös eszközöket a céllal összevetö gondolkozásnak eredményei, hanem az embereknek a társadalomban való együttélését szabályozó erkölcsi és jogi normák hatása alatt létrejövő erkölcsi tevékenységei is. S mint ilyeneknek, misztikus alapjuk van, amelyeknek az életszemléletek folytán való eltérö volta hozza létre a társadalmak s igy azok gazdasági rendszereinek is küiönbözöségét. A fasiszta állam eszmei elgondolásán épül fel a *korporativ gazdaság*, amelyet a könyv harmadik része mutat be.

A kapitalizmus és káros kihatásainak vázolása után azt a következtetést vonja le, hogy a közgazdaságtant nem lehet a legkisebb költségi elv, az áralakulási mechanizmus leiró tudományának tekinteni. Ezen összefüggések megismerése, az általa ugynevezett *fizikai gazdaságtan* is nyujthat ugyan értékes eredményeket (lásd

könyve elöbbi két részét), de a gazdasági tevékenység céljának megvilágitása, azaz a *metafizikai gazdaságtan* nélkül hiányos képet adna. A gazdasági tevékenység célja a fasiszta felfogás szerint nem lehet az anyagi szükségletek kielégitése, hanem a jelenre nézve csakis az igazságossági elv érvényre juttatása és a jövöre a ki nem aknázott energiák értékesitése. A fasiszta metafizikai gazdaságtan nem tartja a jövöt változhatatlannak, minden pillanatban feltételezi az akaratnyilvánitás lehetöségét, mely az emberi értelem és föleg az erkölcsi érzés világánál a különféle lehetöségek közt választani tud. Ekként az eszmei tartalom alapján kitüzött végsö cél elérését elösegitö erkölcsi és anyagi eszközök közt megvan a választás lehetösége, amelyek vizsgálata (a termelés organizálása, a töke és a munka közti viszony megszervezése, a magántulajdon kérdése stb.) a fizikai és metafizikai gazdaságtanon felépülö *politikai gazdaságtan* feladata.

A *korportiv gazdaság metafizikájával* foglalkozó részben a misztikus tartalmat Mussolini azon szolgálati szabályzatában találja meg, amit még 1922-ben adott a fasiszta rohamosztagok számára. Eszerint a fasiszta milicia „Isten és a haza szolgálatára" van szentelve és a fasiszta katona „kötelezve van tisztán, miszticizmussal eltelt szellemmel, rendithetetlen hüséggel és hajlithatatlan akarattal szolgálni". Ezen a Bibliában és az ó- és középkori keresztény filozófusok tanaiban gyökerezö misztikán alapul a korporativ állam szellemi tartalma, melyet szerzö elsösorban Pareto, Pantaleoni, Sorel, Einaudi, Belloc és Chesterton alapján fejt ki. A fasiszta állam erkölcsi tartalmával szemben a liberális állam az erkölcsöt is a megismerésben oldva fel, tehát alárendelve a célt az eszköznek, az élet legföbb javát szerzö szerint az anyagi jólétben látja. Részletes tárgyalás során arra az eredményre jut, hogy lényegében a vallási gondolatnak a reformáció következtében eltolódására vezethetö vissza a liberális-kapitalista rendszer, s ennek visszahatásaképpen a szocializmus, illetve a már elméletileg is elhibázott orosz kollektivizmus.

A fasizmus által kitüzött misztikus cél elérésének eszközeit szerzö *politikai gazdaságtanában* ismerteti Mussolini beszédei, a törvényjavaslatok országgyülési anyaga, a korporációk tanácsának jelentései s a nagy olasz korporációs tudósok, elsösorban Rocco és Bottai alapján. Összevetve a fasizmus megoldási módozatait a liberális, illetve szociális rendszerekkel, részletesen taglalja a magántulajdon és a magánkezdeményezés rendszerének, a töke és a munka közti viszonynak az olasz szakegyesületi rendszer, illetve a különbözö termelési ágak korporációs rendszer alapján való együttmüködésének kérdését. Müve befejezö fejezetében Amoroso az utolsó három évszázad közgazdasági tanairól nyujt összefoglaló képet és kifejti, hogy a jelzett idöben három iskolát lehet megkülönböztetni: a gazdasági élet naturalista felfogását hirdetö fizikai természetü *klasszikus tanokét*, a biológiai szemléletet érvényre juttató *történeti iskolát* és végül a *politikai jellegü* közgazdaságtant, mint amilyen a merkantilizmus, protekcionizmus, nacionalizmus és a forradalmi szindikalizmus. *E három szintézisét adja misztikus alapjaiból kiindulva a fasiszta korporativ közgazdaságtan:* a tulajdonjog elismerésével átveszi a klasszikus iskola hasznossági elvét, a történeti iskola tanaiból a nemzetgazdaságról szóló organikus felfogást teszi magáévá, s végül a politikai jellegü tényezök is érvényre jutnak a fasizmus munkavédelmi és termelésszabályozó rendelkezéseiben.

A mü végigtanulmányozása nem könnyü feladat, hiszen az első két részben állandóan a matematika eszközeivel fejezi ki magát — ahol a megértést azonban igen jól elösegitik a grafikonok —, mig az utolsó részben elsösorban filozófiát ad. A ráforditott idö és fáradság azonban böségesen megtérül a könyv számos értékében. A mü jelentöségének vizsgálatánál elsösorban szerzö azon elgondolását kell kiemelni, melynek révén a fasizmus misztikus szellemét érvényre juttató egységes korporativ közgazdasági rendszert sikerült alkotnia anélkül, hogy a közgazdaságtudomány eddigi eredményeivel szakitott volna. Lényegében ugyanis rendszere az egyensulyi elméleten alapszik, ujitást a rendszert tekintve csak az utolsó könyvben látunk, melyben a fasizmusnak a középkori misztikus filozófusokon alapuló erkölcsi felfogását a fizikai gazdaságtanában lefektetett elvek alapján viszi át a gazdasági világba. Ennek kapcsán egyrészt metafizikai gazdaságtanában a korporativ gazdasági tevékenység végsö céljának kérdését taglalja, másrészt a fasizmus indeterminista felfogásához hiven ezen cél elérését segitö eszközök tárgyalása cimén politikai gazdaságtanában az olasz korporativ rendszer gyakorlati megvalósulását adja.

Ha részleteiben nézzük Amoroso könyvét, eltekintve a metafizikai rész teljes önállóságától és a rendszer felépitésének filozófiai alátámasztásától — amelyek azonban kevés közgazdasági vonatkozással birnak — értékét a fizikai gazdaságtan néhány teljesen eredeti fejezetében kell keresnünk. Igy igen érdekes szépen kifejtett ciklikus konjunkturaelmélete, amelyre müve legtöbb figyelmét érdemlö részét, a dinamikus egyensulyi elméletet alapitja; ki kell emelnünk ezenkivül a szabadverseny és a teljes monopólium közti átmeneti fázisokat meghatározó és a határesetekre is érvényes általános érvényü egyenletét.

Amoroso könyve tehát nemcsak az olasz korporativ közgazdaságtannak jelent önálló rendszere révén nagy nyereséget, hanem ezen szükebb vonatkozásán kivül a dinamikai szempontok felölelése révén remélhetöleg megtermékenyitö hatást fog gyakorolni a gazdasági egyensulyt matematikai eszközökkel vizsgáló közgazdaságtudományra is. *Futó Mihály.*

Einaudi, Luigi: Miti e paradossi della giustizia tributaria. Torino, Einaudi, 1938, 278 lap.

A logika a tudományos munkálkodás egyik legerösebb segitötársa. Hogy mily nagy lehetöséget rejt magában a helyes gondolkodás nélkülözhetetlen szabályait tartalmazó logika módszereinek széleskörü s szigoru következetességgel keresztülvitt alkalmazása a gazdasági tudományok terén is, igen jó például szolgálhat Einaudi professzor. Nemrégiben megjelent s nagy feltünést keltett könyvében a pénzügytan évszázados épületének tartóoszlopait a kristálytiszta logika egyszerü eszközeivel, a klasszikus logika hagyományos formáinak segitségével alapjaiban renditi meg s páratlan ügyességgel mutatja ki, hogy a pénzügytanban minden csak vakon követett elöitélet s nemzedékről nemzedékre szálló mitosz.

A mitoszok elleni küzdelme elsö fejezetekent a *köztisztviselők adózásának* kérdésével foglalkozik, akik panaszos állitásuk szerint

szemben a többi adóalanyokkal, az állam által könnyen ellenőrizhető jövedelmük minden fillére után adóznak. Ezzel ellentétben, bár ők is hozzájárulnak a kollektiv kiadások fedezéséhez, részvételük kizárólag erkölcsi jellegü, mivel az állam által tőlük adó cimén levont összegek alapjában csak az adószámvitelt terhelik felesleges munkával. Ezt igen jól ki lehetne küszöbölni, ha a köztisztviselők mentesülnének az adózási kényszer alól olymódon, hogy az eddig ily cimen visszatartott összegekkel csökkenne fizetésük, amely — a közfelfogástól eltéröleg — még mindig nagyobb lenne a magánalkalmazotti fizetések átlagánál. Az adózás cimén való levonásnak gazdaságilag csak a jövő figyelembevételénél van szerepe, ugyanis a többi adóalanyok kulcsának változásakor az egyenlő elbánás elve alapján a tisztviselők tételének is módosulnia kell. Az ekként előálló különbség azonban a tisztviselők szolgálati idejének természetszerüen kötött volta következtében a már alkalmazottakra nézve csak egy bizonyos időre korlátozódik, mig az ujaknál már a megváltozott kulcsnak megfelelően történhetne a mentességet lehetővé tevő fizetéscsökkenés. Az idő momentuma felhivja a figyelmet az állami kölcsönkötvények szelvényeinek adózásával való hasonlóságra, ahol a kockázat enyhitése és a magánhitelezők bizalmának megszerzése érdekében a kamatot formailag mentesitik az adó alól s csak uj kivetéseknél rektifikálják az adókulcs esetleges változását a kamattétel módositásával. A köztisztviselőkhöz hasonlóan van az adózóknak más rétege is, mely szintén állandóan emelgeti az adók terhét, holott valójában ugyancsak nem fizeti. Igy pl. a földbirtokvásárlók, amint azt a következő példa kapcsán kimutatja. Titiusnak 100.000 lira értékü ingatlana van, évi jövedelme 5000 lira, amire 20%, azaz 1000 lira az adó, tehát a netto jövedelem 4000 lira. Az 5%-os általános kamatlábnak megfelelően Cajusnak 80.000 liráért adja el földjét, aki utána évi 1000 lirát fizet adóba s panaszkodik sulya miatt, bár ezt nem is ő fizeti, hanem Titius, aki az adó előzetes leszámitolásával 20.000 lirával olcsóbban adta át ingatlanát.

Egy másik sokat emlegetett fantazma a *kettős adózás*. Igen gyakran hirdetik fennforgását, holott a legtöbbször ez nem más, mint a törvényhozó szerv által kivetett adó beszedésének a pénzügyigazgatás, ill. az adófizetők érdekéből való megosztása, tehát legfeljebb magas lehet ilyenkor az adó, de nem kétszeres. Kettős adózásról csak az esetben lehet beszélni, ha a formai logika a lényegbelivel szemben tulsulyra kerül, valóságban ilyenkor nem létező dolog az eredmény, miértis jobb lenne illogikus adózásnak nevezni. Ez áll fenn például abban az esetben, ha az évi 5000 lira jövedelmü földbirtokkal rendelkező Titius 20%-ot, azaz 1000 lirát adózik ingatlana után s amellett megfizeti az ugyanarra a földbirtokra felvett 50.000 lirás jelzálogkölcsön hasznositásából elért 2000 lirás jövedelme utáni 20%-os adót is. Ekkor ugyanis a formai logikának megfelelően 7000 lira jövedelem után adózna, holott a jelzálogkölcsön kamatja a földbirtok jövedelmének részét képezi, tehát azt nem hogy növeli, hanem csökkenti. E kétszeresség felismerésére vezethető vissza a földhitelintézetek kamatjainak, az ipari társaságok részvényeinek stb. adómentessége. Bonyolultabb eset a tőke s a jövedelem kettős megadóztatása. Maevius 100.000 lira tőkével vállalatot alapit s

évenként fizeti a tiszta jövedelem után az adót. Vállalatával 10 év mulva felhagy, eladja 320.000 liráért, tehát a befektetett összeg levonása után 220.000 lira nyeresége mutatkozik, ami ujra adózik, holott jövedelem formájában már fizetett adót érte. Maevius igy kétszeres adót ró le, az adóhatóság ugyanis a jövedelmet s a tőkét két egymást kiegészitő dolognak fogja fel, holott ugyanazon jelenségnek csak két eltérő szempontból való képét nyujtják. Einaudi kimutatva e felfogás logikátlanságát, azon nézetének ad kifejezést, hogy lényegében itt sincs kettős adózás, hanem egyszerüen az az eset áll fenn, hogy az állam a töke- (ill. jövedelem-) növekedést más, kétszeres kulccsal kivánja sujtani, mint az alaptőkét (ill.-jövedelmet).

Ezen intézkedés jogosságának kérdésével foglalkozik a *tuljövedelmek adózásának* vizsgálata kapcsán. Röviden tárgyalva a látszólagos rendkivüli jövedelmek eseteit, amelyek legjellemzőbb faja a pénz leértékelése következtében létrejövő tuljövedelem, figyelmét a „szükséges" tuljövedelmekre forditja. Ezek azon határ meghaladásakor következnek be, amikor a munkabér, kamat vagy haszon oly méretü, hogy a munkásokat, takarékoskodókat, ill. vállalkozókat a keresletet a jelenlegi árak figyelembevételével kielégitő munkára, takarékosságra, vállalkozásra ösztönzi. Tulajdonképpeni tuljövedelmek azonban csak a monopol és járadék, ill. ilyszerü esetekben fordulnak elő. E fogalmak viszont a tisztán az analizis céljait szolgáló s a gyakorlatban nem létező szabad verseny fogalmát foglalván magukban, nem képezhetik egy adórendszer alapját. Két főcsoportjukat különböztethetjük meg. Az első a nagy egyesülések, monopoljellegü szervezetek tuljövedelme, amelyek logikusan nem adóztathatók, mivel vagy *a)* állami támogatásnak (privilégium, szubvenció, vám, kontingens stb.) köszönhetik alapjában véve a fogyasztóközönségnek magas áraik utján való megrablása révén elért tuljövedelmeiket, mikor is megszüntetésük legegyszerübb módja nem az adóztatás, hanem a „cinkostársi" viszonynak a kedvezések elvonása általi megszüntetése, vagy *b)* egyes emberek tehetsége következtében kialakuló monopolhelyzetek. Ekkor viszont a nagyközönséget alacsony árakon kiszolgáló e vállalatok megadóztatása sulyos méltánytalanság lenne, s megterhelés helyett inkább dicséretet érdemelnek. A rendkivüli jövedelmek második főcsoportját a monopolszerü közvállalkozások (vasut, villamos, világitás, gáz, viz stb.) alkotják. Ezek adóztatása sem indokolt, az államnak a nyereségben adó formájában való részesedése helyett célszerübb lenne szolgáltatásaik árát közelebb vinni ahhoz a szinthez, mely szabad verseny esetében alakulna ki. A tuljövedelem tehát már a fenti meggondolások alapján sem alkothatja a modern állam adóforrását, nem is beszélve arról, hogy mint meghatározhatatlan fogalomnak gyakorlati alkalmazása is csak romboló hatásu lehet, amit a legkisebb költségek elvével homlokegyenest ellenkező hatásu háborus tuljövedelemadóztatás példája is tanusit.

Az *adómentességek* logikai alapja Einaudi szerint sohasem az általában hangoztatott altruista cél (alsóbb néposztályok támogatása, épitési tevékenység elömozditása stb.), hanem vagy az, hogy az állam a kétszeres adófizetést akarja elkerülni, tekintettel arra, hogy a mentesitett alapok nem is jövedelmek, vagy mivel nincs meg-

felelö anyagi alap az adófizetésre (létminimum). Az igazi adómentességet a megmaradt néhány privilégium képezi (királyi család, régebben a nemesség, papság), miértis e ködös fogalom kiküszöbölendö lenne. A takarékosság mentesitésének kérdésével behatóbban is foglalkozik s J. S. Millből kiindulva, elutasitja azt a felfogást, mely szerint — a vonatkozó kiadások levonása után — mindazt a vagyont adóval kell sujtani, mely egy meghatározott idö alatt az adózó fél tulajdonába jut s az egyenlö elbánás elve alapján azt hirdeti, hogy ha a szóbanforgó idöben a felet a fentebb kivetett adónál nagyobb veszteség éri, nem tartozik megtakaritása után adózni. Logikailag nem cáfolható uj megoldásának elönyei abban is kifejezésre jutnak, hogy segélyével hosszabb idötartam figyelembevételével könnyen ki lehet mutatni, hogy az u. n. adómentességek legnagyobb részében csak a kettös adózás veszélye kerültetik el.

Nagy homály fedi az *államadósságok* problémáját is. Általános az a meggyözödés, hogy felhasználásuk eredményét a jövö nemzedék fizeti meg; holott ellenkezöleg azok csak elönyeiben részesednek. Létesitésük terhét az azokat épitö nemzedék fedezi megtakaritásaival, egyes élvezeteiről való lemondással és munkájával, mint ahogy azt az állam további létét biztositó intézmény: a háboru költségeinek fedezése kapcsán kimutatja. A beruházások terén nem is akörül van a vita, hogy az élö vagy a jövö nemzedéket terheli, hanem hogy e rendkivüli kiadások külön adózás, ill. állami kölcsön kibocsátása által fedeztessenek. Annak, aki vagyonnal, pl. 1 millió lirával rendelkezik, alapjában közömbös, hogy a beruházási kölcsönböl reájutó 100.000 lirát egyszerre fizeti-e ki rendkivüli adó alakjában, vagy pedig évenként 5000 lirát, amely az állam részére lehetövé tesz egy 5%-os örökös járadékkölcsön kibocsátást, — feltételezett vagyona ugyanis mindkét esetben tizedével csökken. Ha ellenben nincs vagyona, hátrányosabb az egyszerre kifizetendö 100.000 lirás adó, mivel ekkor kölcsönt kell kérnie s hogy azt, valamint a járadékkölcsön kamatlábánál jóval magasabb kamatot visszafizethesse, erösen vissza kell szoritania életszinvonalát, ami gyermekei nevelésében a jövöre kihatóan is károsan érezteti hatását. Ezzel szemben, ha az állam kölcsönt bocsát ki, az ebböl kifolyólag az egyént terhelö évi 5000 lirás adót jövedelméböl is tudja fizetni. Bár az államadósság fedezéséül még gyermekei is fizetnek, ezen utóbbiak számára is elönyösebb ez a megoldás, mivel egyrészt csekély megterhelést jelent s másrészt nem akadályozta a szülöket abban, hogy öket neveljék s hogy esetleg részükre takarékoskodjanak. Ez a megoldás azonban csak egyes rendkivüli esetekben alkalmazható, az állam ugyanis hosszabb idön keresztül nem tud hitelezni s igy, ha a rendes évi kiadásait is kölcsönkibocsátással akarná fedezni, minden évben ujat kellene létesitenie.

A közfelfogás szerint egyes adófajok kivetésénél az *utilitarista* elvnek kell érvényrejutnia. A Guicciardini-n s Bentham-on alapuló elv az adózásnál a gyakorlatban hármas változatban jelentkezik, melyek szerint az adóknak olyképpen kell megoszlaniok, hogy az egyes adófizetöket vagy *a)* egyenlö mértékben, vagy *b)* egyenlö arányban terheljék, ill., hogy *c)* az adófizetök közössége általa a legkisebb áldozatot hozza. Részletes analitikus fejtegetés után leszögezi, hogy

elméletileg a hasznossági elv alapulvételével alkotott észszerü adózás egyik megjelenési alakja sem állhat meg, hiszen mindhárom az egyénenként különböző jószághasznossági görbe ismeretét tételezi fel, aminek meghatározása még hosszu ideig megoldhatlan feladat. Kevés komoly kutatótól eltekintve, az utilitarista felfogást hirdetök az alapelv birálata nélkül használják a szokott frázist s erre az értelemnélküli alapelvre épitik rá adózási rendszerüket, holott nyilvánvalóan ugy az adó személyi, mint tárgyi, ill. progressziv és arányos volta csak érzelmi megnyilatkozás, miért is kizárólagosan az államférfiak mérlegelésére van bizva, hogy az általuk legjobbnak vélt cél megvalósitása érdekében a lehetöségeket hogyan kombinálják.

Hasonlóképpen igen elterjedt szólam az is, hogy az adózásban az *igazságnak* kell érvényre jutni. Éppen ezért sajnálattal alkalmazzák a szegényt aránylag jobban sujtó fogyasztási és forgalmi adókat, s a legigazságosabbnak az adózó polgár fizetési képességéhez igazodó jövedelem- és vagyonadókat tartják. Elfelejtkeznek eközben arról, hogy az adózók könyveléséből még a legszigorubb jogszabályi elöirásokkal sem lehet abszolut érvénnyel az adóalapul szolgáló jövedelmet megállapitani. Nem is beszélve arról, hogy — mint ahogy Pantaleoni három évtizeddel ezelött leszögezte: ahány célra készül a mérleg, annyi a szaldó — csak azért is kizárólagosan formai értéke van a könyvelésből kitünö jövedelemnek, mint adóalapnak, mivel kiszámitása két nagy hibán alapul. Elöször is teljesen önkényes és észszerütlen a folyamatos idönek szakokra osztása, másrészt a mérleg megszerkesztésénél heterogén mennyiségeket: különböző idöben létező pénzösszegeket vetnek össze egymással (pl. az év eleji kezdötökét az év alatt befolyó kamatok figyelembevétele nélkül állitják be az év végén és igy a jövedelmet ennyivel növelik), amely számitási hibák, mint ahogy szellemes szillogizmussal kimutatja, kétséget kizáróvá teszik, hogy az adózásban az igazság ideálját érvényre juttatni akarók álomképet kergetnek.

Örökös tagadásának végezetéül logikusan el kell jutnia ahhoz a kérdéshez, hogy *van-e egyáltalán adó?* A paradoxon felvetése magában foglalja a tagadó választ: a szokásos „fájdalmat" okozó értelmében nem létezik. Az adó helyes értelemben nem más, mint az államnak, mint a nemzeti jövedelem egyik tényezöjének kifejtett munkássága (biztonság teremtése, igazság érvényrejuttatása, kultura létesitése stb.) fejében járó ellenszolgáltatás. Éppen ugy, mint ahogy a munkás a nemzeti jövedelem megosztásakor munkabérként, a vállalkozó nyereségként stb. kapja fáradozása gyümölcsét, az állam adó formájában, amely — ha a megosztás a többi tényezök szolgálataival arányban van — senkit sem terhel, miértis gazdasági vagy optimális, vagy mint szellemesen megjegyzi „jelzö nélküli" adónak minösül. Logikusan tehát nem lehet az adózással járó „fájdalom" igazságos vagy utilitárista mértékéröl beszélni. Ha a munkás bére munkájától és nem a vállalkozó nyereségétöl függ, az állam szolgálatának ellenértéke sem lehet az egyesek jövedelmének, illetve élvezetének függvénye.

Könyvének utolsó fejezetét az igazi „adó", a *gazdasági, optimális adó* vizsgálatának szenteli és megállapitja, hogy alapjait már a

XVIII. század nagy olasz pénzügyi tudósai (Don Pasquale De Miro, Pompeo Neri, Gian Rinaldo Carli és Carlo Cattaneo) rakták le. Bö szemelvényeket adva müveikből, abban foglalja össze tanitásaik lényegét, hogy az adózás mérvének nem a tényleges jövedelmekhez kell igazodnia, aminek „igazságos" megállapitása a lehetetlenséggel határos, hanem a közepes értelemmel és szorgalommal dolgozó egyénekéhez, azaz az adófizetök tulajdonában lévö töke- és munkaeszközök értékének megfelelöen. Gondolatukat nemcsak az támasztja alá és igazolja gyakorlatilag, hogy a pénzügyigazgatás a tényleges jövedelem figyelembevételét elöiró jogszabályok ellenére is a nehézségek következtében mind jobban a közepes jövedelmet veszi alapul (pl. adóközösség), hanem az is, hogy logikailag is teljes mértékben helytáll. Az állam ugyanis mindenki részére egyenlöen biztositja az igazság, szabadság, kultura, szellemi fejlödés stb. feltételeit, joggal megkivánhatja tehát, hogy mindenkitöl azt kapja meg, ami ezért a mindenki számára egyenlöen nyujtott szolgáltatások fejében öt megilleti, s az egyes egyének hozzájárulásának mértékét nem attól téve függövé, hogy ki mint használta ki a lehetöségeket. Ez ugyanis végeredményben azt eredményezné, hogy némelyekkel, s éppen a törekvökkel és tehetségesekkel kapcsolatban az állami szolgáltatások nak az optimális kivetés esetében észrevehetetlen ellenértéke sulyos áldozat formájában jelentkezne, ahelyett, hogy éppen ezek érvényesülését mozditaná elö.

Öszinte sajnálattal érkezünk el a könyv végéhez, szivesen élveztük volna tovább az érdekesnél érdekesebb kérdések eleven tárgyalását. A könyv jelentöségét elsösorban az adja meg, hogy szerzö nemcsak alapjaiban ingatja meg a pénzügytan hagyományos és rendszerint minden kritika nélkül hangoztatott alapelveit, rámutatván logikai és gyakorlati helyt nem álléságukra, a közvélemény általi nagyban befolyásoltságukra stb., hanem hogy e már magában véve is produktiv romboló munka mellett épit is, amikor mindvégig szigoru logikai módszerekkel a közgazdasági szempontok állandó érvényre juttatásával lerakja az uj megoldás alapelveit. Mulasztást követnénk el, ha érdemei közt nem emlékeznénk meg tárgyalási módjáról, annál is inkább, mivel a könyv vezérfonalát bemutató ismertetésünk kapcsán nem igen volt alkalmunk erröl is képet nyujtani. Müve tudományos vitairat, s mint ilyen a gazdasági irodalom egyik legsikerültebb terméke. Megtaláljuk benne e müfaj minden elönyét: világos, példákban és szemléltetö hasonlatokban gazdag a stilusa, fáradhatatlan elevenséggel, szellemességgel és ellentmondást nem türöen támad, s amellett a logika módszereinek tökéletes ismeretével és a gazdasági szaktudás gazdag tárházával is fel van fegyverkezve. De a vitairatokat jellemzö hibák is feltalálhatók, tuloz a támadásban, nem elégszik meg a régi mitoszok megsemmisitésével, továbbmegy és néha az ellenkezö végletbe csapva át, a logika kegyetlen tükrében tulságosan torzitva adja vissza az adózási rendszer jelenleg érvényben lévö alapelveinek visszásságait. Holott az életben mindenütt kompromisszumokkal kell megelégedni, mint ahogy maga is elismeri, az az ideális állapot, amelyben valóban a régi olasz közgazdászokon alapuló optimális adója érvényesülne, mint minden ideál, még sohasem valósult meg és valószinüleg nem is fog. Tulzásait sem ró-

hatjuk fel azonban hátrányára, hiszen könyvének alaptermészetéből folyik és igy méginkább elősegiti céljának elérését: a tudományfejlesztés egyik leghatásosabb tényezőjét képező viták létrejöttét.

Futó Mihály.

Taggart, Herbert F.: Minimum Prices under the NRA. Michigan Business Studies. Vol. VII. Nr. 3. University of Michigan. 1936. 307 oldal.

Roosevelt gazdasági ujjáépitési programja, mint ismeretes, a veszedelmessé váló fogyasztásihiány megszüntetésében, a belső fogyasztás emelésében jelölte meg azt a közvetlen utat, amelyen az amerikai közgazdaságot ki lehet vezetni a válságból. E célkitüzést szolgálták elsősorban a *minimális bérek* és a *maximális munkaidő* elrendelései. Mindezek eredményessége azonban további beavatkozást vont maga után, nevezetesen ezuttal, a féktelen árversenyt megállitandó, *minimális árak* megállapitását. A tulhajtott árverseny mindinkább veszteséges árai ugyanis sokszor a bérköltségek erőszakos lefaragásához vezettek, amit az akkor még aránylag szervezetlen munkásság az egyébként igen nagy munkakinálat nyomása alatt nem akadályozhatott meg s nem akadályozhatott volna meg, az adott elvadult versenyviszonyok mellett, egymagában a szigoru hatósági bérminimalizálás sem. *H. Taggart* e monografiája, amely az amerikai NRA irodalom ujabb kiemelkedő terméke, az életrehivott minimális árak rendszerével foglalkozik s azt kemény kritikával boncolgatja. Példákkal tarkitott biráló megállapitásai a könyv igazi értékességei, amelyek tanulságai hasznos utmutatásul szolgálhatnak minden hasonló gazdaságpolitikai beavatkozás megtételénél.

A NRA, de különösen az ennek egyik részét alkotó NIRA és vele a minimális árak bevezetése, mint a szerző ezt már elöljárójában leszögezi, nem járt a várt gazdaságpolitikai sikerrel. Ennek okát ő a nagy sietségben és az ezzel együtt járó gazdaságtudományi megnemalapozottságban látja, amelyek kedvezőtlen kihatásai a minimális árak elrendelésével kapcsolatban csaknem teljes egészükben jelentkeztek. Már magában véve az, hogy a normális versenyviszonyok biztositására az „egyszerü" árminimalizáláshoz nyultak, félreismerhetetlen jele az elhamarkodottságnak és részben annak a tapasztalatlan jóhiszemüségnek, amellyel az intézkedések általában kigondoltattak. Ugy látja, hogy a kezdeti politikai népszerüsitést szolgáló gyors cselekvésnek jelentős mértékben feláldozták a szakszerüséget, ami utóbb káros következményeivel alaposan megbosszulta magát, éppen a gazdaságpolitika népszerüségét ásta alá, különösen a folytonosan előre sietö áremelkedések következtében. *Taggart* itt, a minimális árakkal szemben mingyárt fel is sorolja azokat a beavatkozási lehetőségeket, amelyek már kezdetben nyitva álltak, s amelyek közgazdaságilag józanabb voltuk mellett, különösen későbbi maradékhatásaikat tekintve, eredményesebbek lettek volna s mindamellett kevesebb elváltozást okoztak volna az amerikai közgazdaság hagyományos szervezetében. Mindehhez legfeljebb az intézkedések tempójának némi mérséklése lett volna szükséges. A szerző, ki ugy látszik nem hive a gazdasági beavatkozásnak, e véleményével szemben azon-

ban meg kell állapitanunk, hogy olyan destruktiv árversenyt, mint amilyen az Egyesült Államokban a válság végén már valósággal dühöngött, egészen kiméletes eszközökkel aligha lehetett volna feltartani. Tagadhatatlan viszont, hogy a szabályozás alá kerülő jelenségek, közgazdasági betagolásának megfelelő, szakszerübb és szervesebb kezelésével, az elért eredményeket, a választott beavatkozási módnál sokkalta simábban is el lehetett volna érni.

A minimális árak bevezetése mellett felsorakoztatott gazdasági érveket vizsgálva megállapitja, hogy nagyrészük helytelen gazdasági szemlélet eredménye. Különösen szembe száll ama felfogással, mely szerint ez a válság *árválság* és a belőle kivezető ut is egyszerü *árprobléma.* Állitja, hogy e válság inkább egy viszonylagos tultermelés következménye, amit az ország eddigi exportpiacainak tervszerü és fokozatos elzárkózása idézett elö. Az árdepresszió ennek csupán egyik szembeszökö tünete, miért is magában álló árjavitás tüneti kezeléssel egyenértékü és igy kellemes optikai csalódáson kivül sokkal többet nem eredményezhet. Az igazi javulást hozó intézkedéseknek egészen az áralakitó tényezök eredetéig kell visszamenniök. Mindettöl függetlenül a bérolló alakulásához kapcsolódó feltevéseket lényegileg helyesnek találja. Ezek szerint a béreknek a többi költségelemhez való relativ emelése a fogyasztást élénkitö és folytonosan erösödö folyamatot indit meg. A minimális eladási áraknak az ipari *code*-k utján való szokásos kartelizü megállapitásánál *azonban* csorbitatlanul vétettek számba a többi költségelemek is, megfelelöen az ipari önkormányzatot propagáló meggondolatlan jelszavaknak (Minden termelönek joga van profitra! Az uj versenyárak a kistermelök költségei felett biztositttatnak! stb.). Hamarosan rájöttek azonban azon régi megállapitásra, hogy a piacon a veszteségre éppen ugy szükség van, az oda nem valók kizárására, mint a nyereségre, az oda valók jutalmazására. A mindenkinek nyereséges, mindenesetre magas árak pedig a szakma termelési kapacitásának további növekedéséhez fognak vezetni, tehát éppen a válságot elöidézö egyik legsulyosabb okhoz, aminek azután még nagyobb árharc lesz a következménye, ha csak hatósági segédlettel kartelizálódáshoz nem menekülnek. Ez azonban nem volt célkitüzése a gazdasági ujjáépitésnek, de a reformnak sem.

A minimális árak mellett, közigazgatási szempontból felsorakoztatott érvekkel is szembehelyezkedik, amelyek, ugy látszik keilö tapasztalatok hijján, az árat „könnyen megfogható" mennyiségnek képzelték. Rövidesen kiderült az ellenkezője. Különösen hamar az *árazonositás* kényes problémájánál, majd pedig az egyes *code*-k megszületésénél tervbe vett bizonyos *economic right price*-ek megállapitásainál, nem is szólva arról, hogy sokszor még maguk a hatóságok sem voltak tisztában azzal, hogy mit értsenek ez alatt.

Számos momentumból arra következtet, hogy a rendszer kigondolói a dolgokat inkább magángazdasági szemüvegen keresztül nézték, az árproblémát minduntalan egyszerü költségproblémának tekintik, a piaci ár közgazdasági szerepét elhanyagolják. Nem éppen véletlen, hogy a legtöbb minimális árból rövid idö alatt rögzitett *maximális* piaci ár lett. Az árakkal való verseny ugyan többé kevésbé megszünt, de annál jobban kifejlödött más vonatkozásokban, mint

pl. minőségben, szolgálatokban, titkos juttatásokban, engedményekben, szövevényes árkompenzációkban, stb. Szerinte a kitüzött célt, a destruktiv árverseny megakadályozását, helyesebb lett volna szervesebb és közgazdaságilag átgondoltabb eszközökkel elérni, mint pl. hatékonyabb bérkontrollal, összekapcsolva ezt a leromlott minőségek ellenörzött feljavitásával, minőségi és eladási feltételek publicitásával, általában a termelök és fogyasztók megfelelö folyamatos felvilágositásával, s azután esetleg, ha szükséges, bizonyos rugalmas termelési kontingensek bevezetésével, stb.; a monopolizáló törekvéseket szolgáló árharcot illetöen pedig jobb lett volna, ha a sok kibuvóval járó uj szabályozás helyett, szigorubban végrehajtják a már meglévö s jó *anti-trust* törvényeket.

A minimális árak megállapitásánál követett jellegzetesebb módszereket egyenként megtárgyalja: 1. Minimális ár alapja a szakma *átlagos költsége*, megfelelö területi körzetekre vonatkoztatva. Az átlagos költség alapján való ármegállapitás közgazdasági elhibázottsága egy pillanatig sem kétséges, ha csak olyan kivételes szakmáról nincs szó, amelyben kevés üzem néhány fajta árut, az egyes áruféleségeken belül azonosnak tekinthetö költséggel állit elö. Ez azonban nagyon ritka, ugyhogy a minimalizált ár jelentösen meg fogja zavarni a határpárok törvényének érvényesülését, aminek következtében az átlag alatt termelök versenyképessége sulyos sérelmet fog szenvedni, az átlag felett levöket pedig az árrögzitás magával hozta árszóródás csökkenés fogja kedvezötlenül érinteni. Tulajdonkép közvetlenül az átlag alatt termelök fognak aránytalanul nagy elönyöket élvezni. Erre vezethetö vissza, hogy az átlagolásnál sokszor eltekintenek a mérlegelés-töl és választották a népszerübb utat, t. i. az átlagot a termelök költségmegoszlásának módusza közelében. Néha annyira egyszerüsül ez az eljárás, hogy néhány reprezentativnak nyilvánitott termelö költségeinek átlagát vették alapul. Megállapitható, hogy ezen árminimalizálási eljárás *magas* árakat csinált, ugyanannyira, hogy a drágán termelö üzemek ismét munkába állhattak, söt néha még ujak is alapittattak, annak ellenére, hogy a meglévök kapacitását sem lehetett kihasználni.

2. Minimális ár alapja a szakmai körzet *legkisebb költsége*. Ez talán logikus is volna, mint a versenyárak alsó határa, ha már minimalizálásról van szó. Publikálása azonban veszélyes, kiszolgáltatja a termelöket a fogyasztóknak. Módositották is sokszor, mint pl. *lowest reasonable cost*, *lowest representative cost*, stb. Ezeknek a változtatásoknak viszont az lett az eredménye, hogy a termelök mindjobban a *reasonable*-t érvényesitették s a *lowest* mindinkább háttérbe szorult, ugyhogy ármagasság tekintetében sok esetben vetekedett az elöbbivel Kétségtelen elönye volt, különösen, ha komolyan vették a *lowest* elöirást, hogy a versenytársak számát nem emelte.

3. Minimális árak alapja az *individuális költség*. A már emlitett s felkarolt magángazdasági szempontból és a minimális árak itteni céljának megfelelöen ez volna a legészszerübb (megjegyzendö, a NRA törvények megszavazásánál éppen az individuális költségek védelmét hangoztatták). Közigazgatási szempontból azonban rendkivül nehézkes rendszer. Óriási többlet adminisztrativ szervezet kellene ahhoz, hogy minden egyes esetben megállapittassék az individuális költség és az indokolt ár. Nem sokat segitett a költségszámitás

messzemenö egységesitése, normalizált költségelemek bevezetése sem, ha csak a szakma ebben az irányban egyébként is elö nem volt készitve, vagy ha a gyártási módszer nem volt nagyon hasonló. A nagy sietségben ez, végül is áruniformizáláshoz vezetett, tehát az 1.-hez hasonló ármegállapitáshoz. Találóan jellemzi e rendszer végrehajtási nehézségeit az hogy hovatovább a *cost expert* foglalkozás lukrativabb lett, mint a *tax expert*-é. Sokat rontott egyébként e rendszer hatékonyságán az is, hogy különféle cimeken (uj cikkek piaci bevezetése, külföldi eladások, testvérvállalatoknak, alkalmazottaknak való eladás, jótékonycélu ármérséklések, közszállitás, stb.) kivételt engedélyeztek.

4. *Loss limitation*, az által, hogy elöirták a határköltségelemeknek az árba való feltétlen felvételét. Különösen a bérköltség sértetlensége volt a vezetö szempont. Ezt az eljárást föképpen a kereskedelem bruttó haszontételére, mint a kereskedelmi tevékenység árára alkalmazták. Rendszerint %-ban irták elö. Ez a módszer leggyakrabban a versenycikkeknél, *loss leader*-k esetében került alkalmazásra.

5. Elöfordult sokszor, hogy elözetes költségelemezés nélkül tapasztalati „intuitiv" alapon határoztak meg minimális árakat, gyakran hasonlóan a kartelek ármegállapitásának vezetö szempontjához, t. i. hogy mennyit bir el a forgalom. Megjegyzendö, ezek az árak hatásukat tekintve szintén közel estek az 1.-hez.

6. Sokban hasonló volt az ármegállapitás a kifejezetten *szükséghelyzetekben*, amikor az *ad hoc* piaci stratégia alapján kellett gyorsan dönteni s véget vetni a veszedelmessé fajuló árharcnak, vagy éppenséggel szezoniparokat kellett megvédeni a föszezonban betört „mazsolások"-tól.

Taggart közli még a minimális árelöirások néhány tipikus megsértésének hatósági elbirálását, amelyekből élesen világlanak ki a rendszer feltünö fogyatékosságai. Közöl továbbá néhány hivatalos szövegmagyarázatot és memorandumot, valamint a minimális árak szakmai és módszertani megoszlását. Teljessé teszi a monografiát a kiterjedt irodalmi függelék, amely felöleli az Egyesült Államokban megjelent összes számottevö minimális árakkal foglalkozó tanulmányt.

A könyvbe rengeteg anyag van beleszoritva. Egy ilyen ismertetés keretében csak egészen vázlatos beszámolót lehetséges róla adni és kevés izelitöt azon tapasztalatokból, amelyeket a világ legnagyobb közgazdaságában végrehajtott nagyszabásu gazdasági kisérlet kapcsán és ennek is az egyik nem éppen legszerencsésebb vonatkozásában megfigyeltek. *Kádas Kálmán.*

Annuaire International de Statistique Agricole 1937/38. Rome 1938. 1013 p.

A római Nemzetközi Mezögazdasági Intézet legutóbbi évkönyve az eddigi rendszer alapján, de mind szélesebb alapon tárja elénk a világ mezögazdasági termelésére, az árakra és a külforgalomra vonatkozó statisztikai adatokat. Az északi féltekéröl az 1937. évi, a déli féltekéröl az 1937/38. évi termelési idöszak adatai, az áruforgalomra és az árakra nézve pedig az 1937. év végéig terjedö adatok szerepelnek. Az adatszolgáltatásba ujabb országokat kapcsoltak

be, ezek Brazilia, az Elefántcsontpart, Mauretánia, Szenegál, Nigéria és a francia Szudán. Ujabb termékek is szerepelnek a kimutatásokban, nevezetesen: a szárazbab és kaucsuk, a külforgalmi rész is kibövült a szárazbabra, hagymára, almára, ricinusmagra és ricinusolajra vonatkozó adatokkal.

A *népesség* az összes világrészekben szaporodott (Afrikát kivéve). Az 1936. évhez legközelebb eső népszámlálás szerint Európa lakossága (Oroszország nélkül) 394,059.603 (1935-ben volt 391,901.914), az egész világ népessége pedig 2,096,815.788 (1935-ben volt 2,080,106.409).

Teljes felvilágositást nyujt az évkönyv az *egyes országok termőterületeiről s a termelés, valamint az állattenyésztés eredményeiről.* A főbb mezögazdasági terményekben a világtermést az alábbi kimutatás tünteti fel (Oroszország nélkül):

Termény	Terület millió hektárban				Termés millió métermázsában			
	1927—31	1935	1936	1937	1927—31	1935	1936	1937
Buza	102·9	100·2	100·8	106·7	1042·5	970·3	957·1	1037
Rozs	19·2	19·3	18·8	18·8	240	247·4	228·5	226·4
Árpa	28·9	29·4	27·5	28·6	343	337·1	310·8	324
Zab	41·8	40·7	37·8	38·3	516·6	494·4	417·1	474·4
Tengeri	77·2	78·6	78·5	78	1072	1065	922	1151
Burgonya	13·4	13·8	13·5	14·1	1503·8	1514·9	1635	1838
Cukorrépa	2·2	2	2·1	2·2	546·7	519·3	560·2	605·6

Buzával 1937-ben mintegy 6 millió hektárral nagyobb terület volt bevetve, a termés pedig 80 millió métermázsával volt nagyobb, mint 1936-ban. A legnagyobb terméseredmények a következök voltak (millió métermázsában):

	USA	India	Ausztrália	Olaszország	Franciaország	Németország	Románia	Magyarország
1936	170	95·8	40·8	61·1	69·2	44·2	35	23·8
1937	237·8	99·7	49·1	80·5	69	44·6	37·6	19·6

Buzában a legnagyobb *termésátlagot* 1937-ben Dánia érte el: hektáronként 28.5 q-t, azután következik Németalföld: 27.3 q, Belgium 24.6 q. Magyarországon a termésátlag 13 q volt. Árpánál Dánia 29.8 q, Magyarország 11.7 q. Rozsnál a legnagyobb termésátlagot Belgium érte el: 22.7 q, Magyarország 10 q. Kukoricánál vezet Németország 31.7, Magyarországon 22·9 q. Burgonyánál a legnagyobb eredményt Irország érte el 207.8 q, Magyarországon a termésátlag 86.4 q volt. Cukorrépánál a legelsö Dánia 382 q, Magyarország 214.2 q. A *borszőlőterületeknél* nincs lényeges változás, a világtermés azonban 1936-ban nagyon gyenge volt. Az 1927/31. évi átlag 174 millió hektoliter volt. 1934-ben 207 m., 1935-ben 220 m., 1936-ban 153 m. Ugyanaz volt a helyzet a csemegeszőlönél.

Az *állatlétszámra* nézve az évkönyv globális adatokat nyujtani nem tudott, mert több ország összefoglalva mutatott ki olyan állatfajokat, amelyeket elkülönitve kellett volna feltüntetni, igy a lovakkal együtt a szamarakat és öszvéreket, a juhokkal együtt a kecskéket, a szarvasmarhákkal együtt a bivalyokat, — az egyes országok állatállományára nézve azonban részletes adatokat találunk az évkönyvben. Hazánkban a létszám 1936-hoz képest 1937-ben emelkedett a lovaknál, juhoknál és sertéseknél, ellenben a szarvasmarháknál csökkent.

A *külforgalomra* vonatkozó adatok feltüntetik a behozatalt és a kivitelt az 1927/31. évi időszakban, azután 1932-ben és a következő években 1937-ig. (Az 1937. évi adatok csak egyes országoknál voltak kimutathatók.) Az alábbi kimutatás a főbb termények re vonatkozó adatokat közli. A behozatali többletet (+) s a kiviteli többletet (—) millió métermázsában):

Világrész	Buza és buzaliszt		Rozs		Árpa		Zab		Tengeri		Burgonya		Rizs	
	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936	1935	1936
Európa (Oroszország nélkül)	+ 85 9	+ 75 6	— 1 5	— 2 8	+ 16 5	+ 11 9	+ 7 4	+ 3 9	+ 63 9	+ 72 6	— 1 1	— 2	+ 9 4	+ 13 3
Oroszország	— 7 2	— 1 1	— 0 4	— 1 1	— 5 9	— 1 1	— 1 6	— 0 5	— 0 1	0	0	0	+ 0 3	+ 0 5
Észak-Amerika	— 40 6	— 58 7	+ 2 3	— 0 1	— 2 3	— 3 9	— 0 7	— 1 2	+ 12 2	+ 12 1	— 0 2	— 0 1	+ 2	+ 2 9
Dél-Amerika	— 27 4	— 5 6	— 2 4	— 1 3	— 4 5	— 2 9	— 4 1	— 2 2	— 70 7	— 83 8	+ 0 1	+ 0 3	+ 0 1	+ 0 5
Ázsia (Oroszország nélkül)	+ 15 5	+ 6 1	0	0	— 1 6	— 3 4	— 0 2	— 0 01	— 4 1	— 4 1	0	0	— 13 9	— 21
Afrika	— 3	— 0 8	0	0	— 2	— 2 8	— 0 2	— 0 4	— 6 2	— 3 4	+ 0 5	+ 0 2	+ 2 4	+ 2 4
Ausztrália és a csendes tengeri szigetek	— 6 7	— 25 5	0	0	— 0 5	— 0 5	0	0	0	0	0	0	+ 0 6	+ 0 6

Európában a buza és buzaliszt-behozatal tovább csökkent — mintegy 10 millió q-val —, ami az önellátás következménye. Egyébként 1936-ban Európának az egész vonalon importra volt szüksége (kivéve a burgonyánál). Legnagyobb volt az emelkedés a behozatalban a tengerinél (mintegy 8 millió q), amit a rossz kukoricatermés tett szükségessé, de emelkedett a rizsbehozatal is. Észak-Amerika buza- és buzaliszt exportja 1936-ban 1933-hoz képest mintegy 8 millió q-val nagyobb volt, ellenben Dél-Amerika (Argentina) és Ázsia (India és Japán) az exportban visszamaradtak. Tájékozásul meg kell jegyeznem a fenti táblázatra vonatkozólag, hogy a kiviteli és beviteli számadatok összegezése nem egyezik, mert egyes országoktól nem lehetett teljesen megbizható adatokat beszerezni, másfelől, mert az uszó és vasuton levő készletek kimaradtak a nyilvántartásból.

Magyarország buza és buzaliszt exportját az alábbi adatok tüntetik fel (millió métermázsában):

	1927—31	1932	1933	1934	1935	1936	1937
buza.....	3·57	1·43	4·50	4·55	3·30	5·50	3·58
buzaliszt.....	1·99	0·59	0·49	0·49	0·52	0·54	0·63

A buzaexport az 1927/31. évi átlaghoz képest 1932. évben feltűnően visszaesett, ez időtől kezdve emelkedett s legnagyobb volt 1936-ban, amikor jó volt a termés. Viszont a buzaliszt-export az 1927/31. évi átlaghoz képest sokkal kevesebb s csak 1937-ben mutatkozott némi javulás. Ennek főoka az, hogy az importáló államok a buza felörlését saját malmaik által kivánják elvégeztetni.

A fentebb felsorolt terményeken kivül, — amelyek hazánk agrártermékei között is az első helyet foglalják el, — az évkönyv még 14 terményre, valamint az állati termékekre, továbbá a vajra, sajtra, tojásra, gyapjura és selyemre vonatkozólag közli a kiviteli és beviteli adatokat.

Ami a *buzakészleteket* illeti, amelyek főleg a nagy északamerikai államokban egyik évről a másikra átvitetnek — ezeknek igen nagy a jelentőségük a buza s ezzel az összes mezőgazdasági termények áralakulására. A buzakészletek, amelyek 1933-ban érték el a legmagasabb szinvonalat, 1937-ben jelentékenyen megfogyatkoztak s igy megszünt az a nyomás, melyet a buzapiacra s a buzaárakra gyakoroltak. (Az 1938. évi jó termés folytán ez a helyzet előrelátható lag meg fog változni.)

Buzakészletek 1000 mázsában:

	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Kanada.....	40064	58645	52796	55016	29419	8910
USA.....	107788	108049	82823	48101	47564	34729

A mezőgazdasági termények árai az 1932—37-ig terjedő időszakban a külforgalom legfontosabb piacain, — minden hét első napján — beszerzett adatok alapján, aranyfrankra átszámitva, vannak kimutatásba foglalva.

A buzaárakat az alábbi táblázat tünteti fel (métermázsánként):

Piac	Buzafajta	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Winnipeg	Manitoba I	9 33	8 34	8 52	9 53	10 57	15 02
Liverpool és London .	Manitoba I ...	11 82	10 34	10·27	11 10	12 52	17·67
Chicago	Hardwinter ...	10 05	11·10	11·10	12 08	12 79	13 81
Buenos Ayres .	Barlette	8 90	7 57	6·59	7·57	10 83	13 58
Budapest	Tiszavidéki ..	9·57	7 76	8·25	9 71	9 75	12·42
Berlin.....	Belföldi.....	28 33	23 09	23·67	25 14	25 48	25·37
Milano	Belföldi.....	29·30	24 85	22·81	26 63	26 71	21·19

A buzaárak 1935-ben kezdtek javulni s 1937-ben ugrásszerüleg emelkedtek, aminek egyik oka az volt, hogy a felfegyverkezéssel kapcsolatban egyes államok nagy buzakészleteket szereztek be. Az európai import államok árai magasabbak, mint az export államok

árai, figyelemreméltó azonban, hogy Németországban és Olaszországban az 1937. évi áremelkedés nem jutott kifejezésre, ami igazolja, hogy az árak ott hatóságilag vannak megállapitva. A rozs-, árpa, zab- és kukoricaárak is emelkedtek 1937-ben, bár nem oly mértékben, mint a buzaárak.

Az évkönyv a mezögazdasági termények évi átlagos árai alapján kiszámitott *indexszámokat* is közöl az 1928. év alapul vételével. Ezek az indexszámok egyetlen országban sem érték el az 1928 év szinvonalát.

Részletes adatokat találunk végül az évkönyvben a mütrágyák forgalmáról és áráról.

Tóth Jenő.

Ozoróczy, Tátray és vitéz Kovách: Tagositás és egyéb birtokrendezések. Mikecz Ödön igazságügyminiszter elöszavával. Budapest, 1938. 480 lap.

A tagositási eljárást az igazságügyminiszter 1935-ben ujra rendezte és már ekkor felmerült az a gondolat, hogy a tagositás kérdését a nagyközönséggel és az érdeklödökkel hivatalos helyről is ismertetni kellene. A most elöttünk fekvö kötet ennek a felismerésnek az eredménye és a kitüzött céloknak szolgálatában elsörendüen végezte el feladatát. Fontos segédeszközt jelent ez a kötet a szabályokat alkalmazó szakemberek, birák, mérnökök és gazdasági szakértök számára, egyben azonban a laikus közönséget is felvilágositja, hogy milyen munkát jelent a tagositás és milyen számottevö eredményei vannak.

Ahatalmas kötet három részre tagolódik: az elsöben a tagositás jelentöségét fejtegeti, a másodikban a tagositás végrehajtásával foglalkozik és részletesen ismerteti az idevonatkozó joganyagot, mig a harmadik rész kiválóan szerkesztett tárgymutatót tartalmaz.

A kötet második és harmadik részének ismertetését nem részletezhetjük. A birói és mérnöki munkát, majd a gazdasági szakértök szerepét rajzolja meg, azután a tagositás és egyéb birtokrendezési szabályok gyüjteményét közli kiváló magyarázatokkal.

A kötet elsö részéből azonban legalább néhány részletre fel akarjuk hivni a figyelmet. A tagositás jelentöségével foglalkozva elsösorban azt mutatja ki, hogy hazánkban a birtokelaprózódás milyen jelentös mértékben terjedt el és hogy különböző családi vagyonjogi problémák miként fokozzák azt. Ez a felaprózódás nagy termelési hátrányokkal jár, ezek mérvéről még a mezögazdasági kérdésekkel foglalkozó szakemberek is csak megdöbbenve vehetnek tudomást. Megdöbbentö, hogy van birtokos, akinek egy hold és 487 négyszögöl szántója tiz darabra tagolódik és a legnagyobb szántó darabja 214 négyszögöl, de megmüvel egy olyan darabot is, amelynek kiterjedése mindössze 14 négyzetöl. Hogy mennyi munka és fáradság vész el ilyen birtokviszonyok mellett, azt nem kell különösebben részleteznünk és egyben megértjük azt is, hogy miért van szükség tagositásra. A tagositás előnyeit különösen erösen támasztják alá azok az adatok, amelyekből kitünik, hogy mennyi munkaidöt nyernek az egyes gazdák azáltal, hogy nem kell hosszu utakat megtenniök a külön-külön fekvö birtoktaghoz; a szerteszét fekvö

apró földparcellák között megszünnek a mesgyék és dülőutak és ezzel gyarapszik a földtulajdon; az egy vagy kevesebb tagból álló földterületeken sokkal intenzivebb mezőgazdálkodás folytatható, mint az apró kis darabkákon, amelyek szerteforgácsolják a termelés fokozására fordítható összes erőket. A tanulmány táblázatai vizsgálat tárgyává teszik azokat a fontosabb változásokat, amelyek az utóbbi esztendőkben tagositott községekben a mezőgazdaságban jelentkeztek. A tagositás eredményeként fokozódik a haszonállattartás, mert az igásállatok számát csökkenteni lehet. De emelkedik a terméseredmény is, mig a tagositás ellen egyedül a jégverés szól, amely pásztásan sujtván a szántókat, az egy tagban elterülő szántókat tönkreveri, mig a többtagu birtok egyes részei mentesülnek a kártól. Természetesen ez ellen biztositással védekezni lehet és ilyen módon a tagositásnak csak előnyei maradnak.

A szerzők kimutatják, hogy az utolsó esztendőkben tagositott 74 községben a haszonállatállomány 25.8%-kal, a vetőgép használata 74%-kal, a baromfiállomány 42.8%-kal, a szemes termények kataszteri tiszta hozamának átlaga 23.3%-kal szaporodott, viszont a munkaidőben 37.5%-os megtakaritás volt elérhető. Érdekes, hogy a tagositás következtében a földérték is emelkedett, még hozzá igen jelentős arányban, mert a tagositás után ugyanazon földek értéke átlagosan 27%-kal magasabb.

Az igazságügyi kormányzat nagyon helyesen cselekedett, amikor ezt az értékes könyvet kiadta, mert kétségen kivül sikerült igazolnia a tagositásoknak páratlan előnyeit és egyben kiváló anyagot nyujtott azoknak, akik a tagositásnak akár müszaki, akár jogi kérdéseivel részletesebben foglalkozni akarnak.

Ruisz Rezső.

Jewkes, Sylvia and John: The Juvenile Labour Market London, Victor Gollairer. Ltd. 1938. VII. +175 ff.

Szerzők ebben a munkában érdekes szociográfiai vizsgálódás eredményét tárják fel. Kutatásaik az angol textilipar gócpontjában, Lancashire-ben folytak. Jewkesék itt 5 városban vizsgálták két éven keresztül 2000 gyermek viszonyait, életszinvonalát és a környezetszabta testi, szellemi adottságokat, — részben közvetlenül, részben pedig adatfelvételek alapján.

A gyermekek az iskola bevégezte után rendszerint a fiatalkoruak munkaközvetitője utján helyezkednek el és célszerü irányitásuk lehetővé tételére ugyanide kerülnek az iskolai orvosi vizsgálatok eredményei és a tanitók pályaválasztási utmutatásai is. Ez természetesen helyes és célravezető rendszer volna, ha gyakorlati megvalósitásának értékéből nem vonna le rengeteget az, hogy a gyermek az utolsó orvosi vizsgálaton 12—18 hónappal az iskolából való eltávozás előtt esik át, s ettől kezdődőleg (éppen a fejlődésnek munkavállalási alkalmasság szempontjából legfontosabb fázisában) orvosi ellenőrzés nélkül marad. Igy a fiatalkoruak munkaközvetitőjéhez gyakran elavult adatok jutnak. A munkaközvetitő egyébként is igen nehéz körülmények között dolgozik, helyzetét megnehezíti, hogy sok munkaadó a hatósági munkaközvetitéssel szemben ellenszenvvel viseltetik. Ilyen adottságok mellett nem csoda, ha a fiatalkoru

munkavállalók legtöbbje munkahelyét állandóan változtatja, aránytalanul alacsony munkabérek mellett dolgozik és végül a körülmények nyomása alatt valamelyik „blind-alley" foglalkozásánál köt ki.

A szerzök a visszás helyzet főokát az iskolai nevelés hiányosságaiban látják. Az iskola még nem tanulta meg az életrenevelést, sőt éppen azok a gyermekek állják meg a munkában a legkevésbé a helyüket, akik a leghuzamosabb iskolai oktatásban részesülnek. Ezek a megállapitások az angol elemi nevelés irányára és szinvonalára szomoru fényt vetnek — annyira, hogy ma már a munkaadók félnek az iskolaköteles kor felemelésétöl, holott ez a kérdés állandóan a parlament napirendjén szerepel. Jewkes monografiája sok uj szempontot vet fel és a fiatalkoru munkások utánpótlási problémáját egész uj oldalról mutatja be.

A mü második része javaslatokat tartalmaz, e téren az első rész tiszta meglátásai, sokatigérö megállapitásai után többet lehetne várni, mint amennyit a szerzök nyujtanak. Beérik a fiatalkoru munkásokat védö törvényhozás fontosságának hangoztatásával, — de nem mennek a kérdés mélyére. Ha a jelenlegi nevelés hibái adva vannak, ha a pályaválasztási tanácsadás gyenge szinvonala, rapszódikus és hozzá nem értö mivolta is tisztán áll, nyilván kinálkoznának a helyzet ismeröi számára orvosszerek is. Csak a diagnózist kapjuk meg, a gyógymóddal Jewkesék adósak maradnak.

A kötelezö orvosi vizsgálat és az ebböl kiinduló, de az alkalmaztatás ideje alatt is folytatódó pályaválasztási tanácsadás, mint állandó korrektivum, a gyakorlatban valószinüleg többet használnának, mint a munkavédelmi törvényhozás olyan intézkedései, amelyek számára a gyakorlati élet még nem teremtett alapot.

Azonban a szociográfiák első feladata a megoldandó kérdéseket felszinre hozni, a megoldást rendszerint nem maga a probléma feltárója találja meg, hanem a későbbi kutatók. Jewkesék majdnem ugar területen jártak, anyaguk eredeti és érdekes, feladatukat lelkiismeretesen teljesitették, s ha számos vonatkozásban megoldást nem is tudtak javasolni, a tudománynak a nyers anyag szállitásával is értékes szolgálatot tettek.

Vámos Béla

Külföldi folyóiratok szemléje.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Milano, Anno LIII. — N. 6. — giugno.

Griziotti Kretschmann, Jenny: Il valore nella dottrina moderna. A közgazdaságtudomány elméletei mindenkor koruk szellemének bélyegét hordják magukon, amint az az értékprobléma fejlődésén is észlelhető. A klasszikusok objektiv iskolája a termelési költségek alakulására helyezte a fősulyt, a szubjektiv iskola a hasznosság tényezőjének szerepét domboritotta ki, a matematikai irányzat pedig az áralakulást a kereslet és a kinálat ingadozásaiban vizsgálta. Időközben azonban megváltoztak a gazdasági élet előfeltételei, az előbbi tanok szigoruan individuális szemléletének helyét a kollektivizmus foglalta el és igy az érték fogalma is a társadalomra, mint összességre vonatkozódott, s független lett a piac értékelésétől. Ez a felfogás jellemzi az amerikai istitutionalisták iskoláját (Commons), amely az összesség érdekében a gazdasági életben szembenálló két osztály közti vitát békés uton, az egyenlő elbánás elvén alapuló „reasonable value" fogalommal igyekezett megoldani. További lépést jelent a korporativ gazdálkodás, amely nemcsak az összesség gazdasági jólétét akarja létrehozni, hanem azok jelen és jövőbeli szellemi jellegü etika-politikai célkitüzését is. Az állam ekként már nemcsak az érdekellentétek esetében lép fel a gazdasági életben, hanem állandóan felügyel arra, hogy a gazdasági tényezők alkalmazása e magas célokkal összhangban történjék s igy ezáltal elérhetővé váljék a nemzeti termelés fejlődése, a termelőosztályok együttmüködése, az érdekellentétek kiküszöbölése, a munkaviszony szervezése és jobb vagyonmegoszlás. — *Saraceno, Pasquale: Il reinvestimento di profitti nella economia delle aziende industriali.* Régebben csak az üzemgazdaságtan művelőinek figyelmét hivta fel a nyereségek ujrabefektetésének jelensége, ujabban azonban már a közgazdászok is foglalkoznak vele, tekintettel arra, hogy az önfinanszirozás jelenségéhez hasonlóan ebben is a gazdasági ciklusok alakulásának egyik tényezőjét látják. Szerző tanulmányában köz- és üzemgazdasági szempontból részletes tárgyalás alá veszi az ujrabefektetést, különös figyelmet szentelve arra, hogy milyen hatással jár az üzem pénzügyi és gazdasági helyzetére, milyen a részvényes helyzete a vállalattal szemben, s végül, hogy milyen jellemvonásokat mutat fel a jelenségnek a gazdasági ciklusok alakulására gyakorolt hatása. Fejtegetései alapján arra az eredményre jut, hogy mig az általában az önkéntes takarékosságnak tekintett ujrabefektetés mindenkor igen jelentős kihatásokkal járhat, addig a lényegében a kényszerü takarékosságra visszavezethető önfinanszirozásnak nem lehet tág tere egy olyan gazdasági életben, ahol az üzemi tuljövedelmeknek — mint rendszerint — idő- és térbelileg korlátolt szerepe van. — *Breglia, Alberto: A proposito di un preteso errore nella dottrina dello scambio internazionale.* Szerző Achille Loria-nak válaszol, aki

félreértve egyik tanulmányát, szembeszállt vele. — *Recenti pubblicazioni.*

No. 7. — luglio.

Vito, Francesco: Cambiamenti di sistemi di politica economica. Nagyjelentőségü annak a kérdésnek eldöntése, hogy vajjon az önellátási irányzat, mint gazdaságpolitikai alapelv, átmeneti jellegü, kényszerszülte megoldás-e, vagy pedig a gazdasági fejlődés természetszerü következménye. Elméleti szempontból azért lényeges ennek tisztázása, mivel tagadó válasz esetében az autarkia abnormálisnak és antioeconomicusnak minősül, mig gyakorlati szempontból nézve ez azt jelentené, hogy a rendkivüli helyzet megszünte után fel kell az irányzattal is számolni. Szerző megfigyelései szerint a nemzetközi munkamegosztás nem a külforgalmi kapcsolatok erősödésére vezetett, hanem éppen az egyes nemzetek gazdasági életének egyenlősitésére, amely különösen a XIX. század elejétől vett nagy lendületet. A szabadkereskedelmi álláspont kénytelen volt kivételesen, pl. az iparosodás esetében, átmenetileg egyes népek számára a protekcionizmus jogosultságát elismerni. Ez azonban, mint az egyes nemzetek gazdasági életének természetszerü fejlődése, a megengedett átmeneti időtartammal ellentétben még most is állandóan tart. Sokkal célszerübb arra az álláspontra helyezkedni, hogy az autarkiára való törekvés fő eszközét képező protekcionizmus nem átmeneti és kivételes korrektivuma a szabad versenynek, hanem hogy napjainkban ez a normális, rendes gazdasági állapot, annál is inkább, mivel a mult századdal ellentétben, a külkereskedelemben résztvevő államok nemzetgazdasága is jelentős strukturális módosuláson ment keresztül, az akkori szabad verseny feltevést megközelitő állapot ugyszólván mindenütt irányitott gazdasággá alakult át. A termelés egységes irányitását és a szociális igazság célkitüzéseit megvalósitani akaró korporativ közgazdaság nem engedheti, hogy a külkereskedelem továbbra is az egyes egyének anyagi érdekeinek megfelelően alakuljon, tekintettel a külforgalomnak a belső piacra gyakorolt számos hatására, s ezért közbelép, ami azonban nem egyértelmü a nemzet gazdasági elszigetelődésével és a külkereskedelem teljes kikapcsolásával. — *Mortara, Giorgio: Tendenze autarchiche negli spostamenti internazionali della produzione delle materie prime.* Az idők folyamán nagy változás következhetik be a nyersanyagtermelésnek az egyes államok közti százalékos megoszlásában és bár ennek egy része ugyszólván önkénytelenül jött létre, tekintélyesebb része mégis a kormányok támogatásával, amely utóbbi végeredményben — a jelek hangsulyozása nélkül is — az autarkiával egyértelmü. Érdekes példák segitségével vázolja az utóbbi 80 évben, de különösen a világháboru óta az egyes államok önellátási törekvései következtében előidézett változásokat. — *Jarach, Dino: Considerazioni sulla teoria generale della finanza di Francesco Ferrara.* Mint Einaudi is megállapitotta, Ferrara pénzügytana Olaszországban uj életre kel, hiszen De Viti di Marco-nak a monopol és kooperativ állam hipotézisére alapitott rendszere is benne gyökerezik. Hasonlóképpen tőle veszi eredetét az általános felfogás szerint a legujabb, individualista alapon álló olasz pénzügytan is (Ricca—Salerno, Masci). Szerző részletesen szembeszállva a fenti uralkodó véleménnyel, Ferrara idő szerüségét éppen velük ellenkező értelemben látja meg. — *Pagni, Carlo: Risparmio, capitale, consumo.* A. Gambio-nak a Giornale április—májusi számaiban megjelent értekezésével polemizál. — *Parenti, Giuseppe: Ancora su due recenti tavole di nuzialitá della popolazione italiana.* Hirschmann-nak a Giornale januári számában Medani és Somogyi házasodási valószinüség-számitásával foglalkozó tanulmányához csatlakozik. — *Recenti pubblicazioni.*

No. 8. — agosto.

Papi, Giuseppe Ugo: Perché sorge il problema dell'autarchia economica. Elesen szembefordul azzal a felfogással, mintha az u. n. demokráciák és a tekintélyi államok gazdasági szervezete között az lenne az elvi különbség, hogy mig az előbbieknél a szabadság principiuma érvényesül, addig az utóbbiaknál a tekintély. Mindkét államberendezés kénytelen elismerni ugyanis azt, hogy az egyéni és állami érdekeknek szükségszerüen egymás mellett kell fennállniok, ami természetszerüleg a szabadság elvének sérelmével jár, — a voltaképpeni kérdés ezért a két érdekszféra egymásközti határának megvonásában áll. Ha elfogadjuk azt, hogy az államnak nemcsak gazdasági célkitüzései vannak, az egyensuly az érdekek közt csak a nem gazdasági célok expanziójának azon határán állhat be, amelyen tul az összesség összjövedelme ahelyett, hogy növekedne, esni kezd. Ha ezen tulhaladtunk, mint pl. a kommunizmus esetében, akkor vissza kell térnünk a határon innenre, különben nemcsak hogy az egyéni fejlődés lehetősége elé vetünk gátat, hanem maguknak az állami céloknak folyamatos megvalósitását is lehetetlenné tesszük. Az állami közbelépés e határát azonban éppen a gazdag államok nem tartják be, olyan mérvü protekcionizmust üznek, hogy annak tovagyürüző hatásai következtében ugy ők, a hitelező államok, mint adós-államaik kénytelenek külforgalmukat a minimumra szoritani. Olaszország, mint adósállam, már a fasizmus uralomrajutásától kezdve a külkereskedelem szabadságáért és fejlesztéséért szállt sikra. a többiek tulzott nacionalizmusa azonban Olaszországot is az ön ellátására kényszeritette. Az egész világ gazdasági életének érdekét szem előtt tartva, az egyedüli helyes megoldás az egyéni s állami érdekszféra közti egyensulynak a fenti értelemben való létrehozatala. azaz a nemzetközi kapcsolatoknak az Egyesült Államok tarifaengedményeket tartalmazó kölcsönösségi szerződéseihez hasonló módon való ujrafelvétele, amelynek megvalósitása azonban kizárólag a gazdag államokon áll, hiszen kis államok kezdeményezése csak azok gazdasági összeomlását eredményezné, anélkül, hogy legalább ezzel másoknak használna. — *Federici, Luigi: Il costo dell'autarchia e le sue relazioni con il commercio con l'estero.* A termelés az autarkiában kétségkivül többe kerül, mint egyébként, ennek oka elméletileg a nemzetközi munkamegoszlás előnyeiről való lemondásban gyökerezik. Az ezen elvnek megfelelően folytatott termelés azért olcsóbb, mert vagy *a)* relative kedvezőbb külső körülmények között bonyolódik le, vagy *b)* olyan termelő szervezet segélyével, amelyet méreteinél, berendezésének fejlettségénél, stb. fogva optimálisnak lehet tekinteni. Ha az olcsóbb termelés oka csak a jobb szervezettségben rejlik, semmi sem akadályozhatja meg az önellátásra való törekvést, hiszen minden nemzetgazdaság történetében különböző fázisokat találunk amelyek a fejlődés folyamán a kész árukat létrehozó termelésben érik a csucspontjukat. Ha ellenben a külső körülmények, természeti adottságok magyarázzák meg a termelőköltségek alacsonyabb voltát, ilyen esetben az önellátási elvvel erőltetett termelés állandóan drágább lenne, bár a többle költséget csökkenti egyrészt az, hogy az autarkia következtében esetleg oly erőforrások is kihasználtatnak, amelyek addig teljesen el voltak hanyagolva és másrészt, hogy az önellátási törekvést kisérő beruházások, munkaalkalmak, a vállalkozási szellem érvényesülése előtt uj lehetőségeket nyitnak meg. Részletesen foglalkozik ezután az önellátási költségek viselésének kérdésével és megállapitja, hogy a tulajdonképpeni autarkikusnak tekinthető ipari magból kiindulólag a termelés többi ipari, sőt továbbfeldolgozó ágaira is átruházódnak a költségek, s végeredményben magasabb általános árszinvonalat eredményeznek

A belső árak emelkedése következtében a kivitel természetszerüleg visszahuzódik, az ország külkereskedelmi mérlege ekként romlik sőt passzivra is fordul, mivel a nyersanyagok és félgyártmányok behozatala jelentősen növekszik. Ezt jól mutatja az olasz példa, Németországé ugyan ellenkezőleg alakul, de ennek egyrészt a prémiumokkal támogatott dumping-kivitel, másrészt az az oka, hogy az autarkia terhe jobban elosztik a belföldi piacon, amely utóbbit illetőleg szerző a német tapasztalatok figyelembevételét ajánlja. — *Toma Aldo: L'autarchia economica negli scritti di Maffeo Pantaleoni* A nagy olasz közgazdász 1915—20. közt megjelent műveiben többizben érintette az önellátás kérdését, szerző szemelvényeket adva ezekből. Pantaleoni felfogását rekonstruálja. — *Cabiati, Attilio: L'oro „sterilizzato" e la reflazione.* Az Egyesült Államok kormányának az utóbbi években követett aranypolitikájának hatását világgazdasági viszonylatban taglalja igen részletesen. — *Recenti pubblicazioni.* — *Bibliografia economica italiana. (Gennaio—Aprile 1938.)* *F. M.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 148. 1938. September. Heft 3.

A szeptemberi füzet a *korporativ gazdaság* kérdéseivel foglalkozik. A közgazdaságtudomány nevesebb olasz képviselői a legkülönbözőbb szemszögből, de azonos céllal tárják fel az olasz gazdasági élet fasiszta metamorfozisának részleteit. Már a cimekből is kitünik, hogy a vélemények eltérnek aziránt, vajjon a fasiszta bölcselet alapjait teljesen ujonnan kell-e megvetni, vagy pedig azok az eddigi fejlődésre is épithetők-e? E vita megtárgyalása feltétlenül hozzájárul a tudomány eszmekincsének gyarapitásához és ezzel ujabb meggondolások gazdag tárházává válik. — *Bottai, Giuseppe: Die revolutionäre Kraft der faschistischen Korporation.* Az olasz kultuszminiszter a korporációk forradalmi mivoltát hangsulyozza. A korporációban az állam tartalmát jelentő örökérvényü igazságok érinthetetlen dogmatikája találkozik a társadalom és a gazdaság dinamikus életével. A korporáció jelenti a forradalom folytonosságát. Gondolata 1926 óta csirája minden olasz törvénynek. Céljukat abban látja, hogy a termelés és a fogyasztás olyan egyensulyát teremtsék meg, amelyben a magasabb társadalmi igazságnak és a nemzet expanziójának előfeltételei legjobban adva vannak. — *Aria, Gino: Philosophische Grundlegung der korporativen Wirtschaft.* A tanulmány szerint a gazdaságtudomány bölcseleti alapjai csak a társadalmi etika normáin és a dualisztikus gondolkozásmód eszközein épülhetnek fel. Ezután a tárgyi haszon, a gazdaság és jólét fogalmait igyekszik tisztázni. Az egyénnek az államban elfoglalt helyét, a magántulajdon intézményét és az egyéni kezdeményezést tárgyalva olyan irányelveket állit fel, amelyek az utilitarista gondolkodásnak gátat vetnek. A közgazdaság morális tudomány, eszmekincsét nem a természetből és az anyagból, hanem csak a szellemből meriti. — *Massai G.: Das korporative System als Ergebnis eines evolutorischen Prozesses.* A XIX. század gazdasági szemléletét a nagyipari termelés mellett kialakuló tökéletlen versenyhelyzet megdöntötte. A tőkekoncentráció eredményeként a nagyvállalat léte és működése tulnőtt a magánérdek keretein — s ebben a stádiumban szükségessé vált az állam ellenőrzése. A tökéletes és teljesen szabad verseny történelmi állapotához való visszatérés nem lehetséges, az önműködő automatizmust tehát helyettesiteni kell. Igy jelenik meg a történelmi fejlődés eredményeként a korporativ dinamika. A korporációs rendben a gazdaság erői ugyanugy az optimum felé törnek, mint minden más ma-

gántulajdonra alapitott társadalomban, de felettük megjelenik a korporáció szabályozó és rendező hatása is. — *Gabrino G. de Fancisci: Die Grundsätze des Korporativismus im Verhältnis zum Individualismus.* A fasiszta felfogás az egyéni érdekeket egybefüzi, ezért teremti a korporativ rendszert, amelyben a gazdasági önellenőrzés és önfegyelem jut kifejezésre. A korporáció azonban nemcsak szervezeti forma, hanem a magasabb nemzeti érdekek szolgálatában álló államakarat végrehajtója is. — *Papi, Giuseppe Ago: Natur und Elemente des Korporativsystems.* A korporativ gondolat lényege az ellentétes érdekek kiegyenlitése, a fasiszta állam minden cselekedete ennek jegyében játszódik le. A magánérdek érvényesülése helyet adott a magasabb nemzeti érdeknek, mely alatt itt elsősorban a társadalmi igazság teljesebb érvényesülése értendő. A korporációs gondolat hátterének feltárása után a szervezet felépitésének módját és az abban megtestesülő célokat elemzi. — *Fanno, Marco: Die Struktur der korporativen Wirtschaft.* A szabadgazdálkodás világszerte fokozatosan eltünik, helyébe vagy az állam tulajdonjogát mindenre kiterjesztő kollektiv gazdaság, vagy pedig a legnagyobbrészt magánvállalatokra alapitott, korporativ rendszer lép, amely a magánkezdeményezést ugyan fenntartja, de a termelő erőket több sikban is megszervezi és ellenőrzés alá vonja. — *Serpieri, A.: Die korporative Organisation der Produktion.* A Carta del Lavoronak a korporációkban szervezett federativ rendszerét, valamint az ennek megfelelően kiépitett testületekre vonatkozó részeket ismerteti. — *Lanzillo, Agostino: Der Kollektivvertrag in Italien und seine wirtschaftliche und soziale Bedeutung.* A munkaviszonyokra vonatkozó három alapvető rendelkezés: az elismert szindikátusok megteremtése, a kollektiv szerződések törvényerejével való felruházása, s végül a sztrájk és kizárás megszüntetése. A kollektiv szerződés tartalma etikai és gazdasági teremtő erőt képvisel. A bérszinvonal megállapitásánál az a szempont mérvadó, hogy az életszükségleteknek, a termelési lehtőségeknek és a termelés rentabilitásának megfeleljen. — *Borgatta, Gino: Die Währungspolitik im Staate der korporativen Wirtschaft.* A fasiszta állam devizapolitikája érthetően igazodik a korporativ szervezetben is megtestesitett magasabb célkitüzésekhez. A szociális követelményeknek a devizagazdálkodás terén az értékállandóság felel meg, s ezért az állam tevékenysége elsősorban ennek fenntartására irányul. A devizapolitikai értékállandóság természetesen az árrendszer stbilitásában is kifejezésre jut, amit az olaszországi adatok kellőképpen bizonyitanak. — *Demaria, Giovanni: Die Rolle des regulierten Devisenkurses für die korporative Autarkiepolitik.* A fasizmus devizapolitikájának története három részre osztható. Az 1927-ig tartó, klaszszikus „korszak" a lira stabilizálásának utját jelezte, ekkor még kizárólag a jegybank irányitotta a lira árfolyamát. A következő fejezetben már az állam az árak befolyásolása révén mélyrehatóan közreműködött a pénz vásárlóerejének kialakitásánál, mig a legutolsó időszakot az autarkia jellemzi; ebben a stádiumban az árfolyam irányitásának munkáját a jegyintézet és néhány magasabb testület végzi.

Band 148. 1938. Oktober. Heft 4.

Sting, Kurt: Grundzüge einer Theorie der maximalen, direkten Mittelverwendung. A maximális felhasználás elmélete a javak és eszközök végességéből indul ki és célkitüzése az elérhető legjobb felhasználási kombinációk módszeres elemzése által történő kiszámitása. A tanulmány — az időtényező változásait figyelembevéve — keresi a célkombinációk rögzitésének utját és feladatát matematikai módszerekkel igyekszik megoldani. — *Behrens, Friedrich: Die Produktivität*

und ihre Messung. A tanulmány a produktivitás fogalmát igyekszik tisztázni. Ez a fogalom a tudomány körében egységes körvonalakban alakult ki, annál több nézeteltérés tárgya a produktivitásnak az egyes termelési tényezőkre való visszavonatkoztatása az u. n. beszámitási kérdés. A produktivitás mértékét a felhasznált termelési eszközöknek, munkaerőknek és anyagoknak kellő csoportositása adja meg. A matematikai konkluziók levonása után szerző a német közgazdaság produktivitásával foglalkozik és elsősorban a műszaki haladás és racionalizálás lehetőségeit vizsgálja. Elengedhetetlennek tartja, hogy a kérdés gyakorlati vonatkozásait induktiv, sőt lehetőleg statisztikai vizsgálatokkal világitsák meg. — *Köster, Karl: Das Mineralöl in der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft.* A tanulmány a német ásványolajgazdálkodás statisztikai mérlege.

V. B.

The Economic Journal.

London. Vol. XLVIII. No. 190. June 1938.

Fraser, M. L.: Economists and their critics. A gazdaságtudomány elleni birálatok főérveit Mrs. Wootton legutóbbi könyve 5 csoportba foglalta. Az 5 fővád a következőkben áll: a gazdaságtudomány 1. jelenlegi formájában a társadalom szempontjából nem termékeny; 2. az intelligens laikus számára érthetetlen; 3. kutatói állandó ellentétben állanak egymással; 4. a gyakorlati élettől távoláll; és végül: 5. kizárólag a fennálló rendszer védelmét célozza. Ezek a támadásoknak szánt megállapitások azonban csak részben minősithetők vádaknak. A tanulmány elemzi Mrs. Woottonnak az egyes vádpontokkal kapcsolatos állásfoglalását és az értékelmélettel szemben kifejezett birálatát. A tudományág különleges és exponált helyzetének feltárása után 8 pontban fekteti le azokat a normákat, amelyeket ugy a gazdaságtudomány művelői, mint birálói szempontjából elfogadhatónak tart. — *Durbin, E. F. M.: Methods of Research, A Plea for Cooperation in the Social Sciences.* Mint minden tudományágban, a közgazdaságban is a kutatás módszereit a gondolkodás-megfigyelés, logika-empirizmus, indukció-dedukció kettőssége uralja. E két metódus egymás nélkül el sem képzelhető, mégis a közgazdasági irodalom egyre bővülő termésében csekély azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek a tiszta elmélet (dedukció) és a gyakorlati kérdések (indukció) között szerves kapcsolatot teremtenek. Ez a problémák megoldása szempontjából feltétlenül káros, a szembenálló tanok közötti kiegyenlitődést sem segiti elő. A tudomány és végsőleg az igazság céljait nem a kutatási módszerek helyességének eldöntésével, hanem a megosztott részterületen dolgozó specialisták együttes és mindkét módszert felölelő kutatásával lehet megközeliteni. — *Robinson, Joan: The Concept of Hoarding.* A pénzkamatozással kapcsolatos fogalmakat a jelenlegi irodalom több értelemben használja. Ezeket az értelmezéseket az angol „hoarding" szó tükrében Miss Robinson szembeállitja és igyekszik az ebből eredő részben érdemi, részben terminológiai félreértéseket tisztázni. — *Lerner, A. P.: Alternative formulations of the Theory of Interest.* A kamatelmélet ujabb fejlődését vizsgáló tanulmány első részében a közelmult eziránya vitáinak lényegét tárja fel, s fogalmilag igyekszik az egyes felfogásokat tisztázni. Leirja az u. n. klasszikus kamatfogalomtól a „modern" Keynes-féle kamatképhez vezető utat, — s ismerteti a megtakaritások és befektetések egyes jelenségeiből, az eltérő elméletek szerint levonható következtetéseket. A következő fejezet során azt bizonyitja, hogy a látszólag ellentétes modern kamatelméletek között a lényeges eltérés ugyszólván jelentéktelen. Alapjában véve

Ohlin, Keynes, Hicks és Robertson kamatelmélete majdnem azonosnak tekinthető. Végül a harmadik rész az egyes kamatformulák gyakran ki sem fejezett inherens feltételezéseit és javaslatait ismerteti. Itt kidomborodik, hogy az Ohlin-féle kamatfelfogás fikciói a Keynes-félével szemben tökéletesebbek, mivel nem csupán egyetlen aktiva és egyetlen kamatláb létét tételezik fel. — *Thomas, P. Y.: Indian Currency in the Depression.* A rupiának 1931 szeptemberében történt leértékelése óta megtett utját, az értékváltoztatások következményeit és az indiai aranykivitel hirtelen megduzzadását irja le. A kereskedelmi mérlegek és az indiai áralakulás kérdéseivel foglalkozva teszi fel a kérdést, hogy vajjon a rupia ezidőszerint tulértékelt pénznemnek tekinthető-e, s arra a következtetésre jut, hogy sem a tartósan alacsony árak, sem az összezsugorodott kiviteli többlet, sem pedig az állandó aranyveszteség nem igazolják az indiai valuta tulértékelt mivoltát, — mert a kedvezőtlen jelenségek okai mélyebben: a termelési és distribuciós rendszer hibáiban gyökereznek. — *Einzig, Paul: Some Theoretico-Technical Aspects of Official Forward Exchange Operation.* A valuta- és kamatarbitrage néhány történelmi példáján mutatja ki a jegybankok szerepét a határidős deviza-ügyletek terén. A példákat részben a hajdani Osztrák-Magyar Bank 1907. évi Bilinsky-féle tranzakcióiból meriti, amikor a bank a nemzetközi válság idején a határidós valuták előnyösebb kiutalásával igyekezett a tőke kiáramlását ellensulyozni. Végső következtetésként arra a megállapitásra jut, hogy indokolatlan, s a gazdasági helyzet tényleges alakulása által nem támogatott valutatámadások esetében az illetékes jegybank a pénznem védelmében határidős valutaeladásokat eszközölhet akár aranykincsének többszöröse erejéig, minthogy az egészségesen megalapozott valuták ellen támadó spekulációs kontremin ilyen esetben rövid időn belül kényszerült eladásait fedezni.

Vol. XLVIII. No. 191. September 1938.

Harrod, R. F.: Scope and Methode of Economics. A British Association 1938. évi ülésének osztályelnöki megnyitója a gazdaságtudományok módszertanának szerepével és munkaterületének kijelölésével foglalkozik. A dogmatikai alapkérdéseket 4 fejezetben taglalja, ezek: a gazdaságosság, az értékelmélet, a jövedelemeloszlás és a kereslet és kinálat törvényén alapuló okszerüségek. Végezetül Harrod élesen szembefordul azokkal, akik a gazdaságtudomány gyakorlati hasznavehetőségét és jövőjét szkeptikusan itélik meg. — *Dunlop, J. T.: The Movement of Real and Money Wage Rates.* A tanulmány első része a munkásszervezeteknek a tényleges bérek alakulásával kapcsolatos magatartásával foglalkozik. Az összesitett adatok tanulsága az, hogy a névleges és a tényleges bérek párhuzamosan változnak, ellentétben azzal, amit J. M. Keynes állit, hogy e két bértipus ellentétes irányban mozog. A konjunkturaciklus változásait figyelembevéve, a párhuzamosság a javuló üzletmenet idején állandó, a kulminációt követő időben a reálbérek még emelkednek, majd a névleges bérek rendszerint nagymérvü csökkentésének eredményeként esnek. — *Clark, Colin: Determination of the Multipliar from National Income Statistics.* A nemzeti jövedelem ingadozásainak közvetlen oka Keynes és Harrod szerint a befektetések változásaiban található. Ezzel szemben Robertson és Haberler a gazdasági helyzet változásait más okokra is visszavezetik. Clark célja a jelen tanulmányban a vita anyagát számszerüen illusztrálni. Az első kiindulópont, hogy a kiadások a népesség kilenctized részét kitevő szegényeknél és a gazdagok felénél a jövedelemhez igazodnak. A multiplikátor alatt a termelési iparok foglalkoztatottságának az összes foglalkoztatottsághoz való arányszámát értik. Ennek kiszámitása alapján a gazdasági helyzet változásait illetőleg bizonyos

előzetes következtetések vonhatók le, amelyeknek szerző igen nagy jelentőséget tulajdonit. — *Keynes, J. M.: The Policy of Government Storage of Foodstuffs and Raw Materials.* Ez a tanulmány szintén a British Association augusztusi kongresszusának tárgysorozatán szerepelt. A gazdálkodás mai rendszerének természetes következménye, hogy a magánvállalat igyekszik a készletek költséges halmozását elkerülni. Ez a tény a nyersanyagok állandó áringadozásának legfőbb oka. A pamut, buza, nyersgumi és ólom 10 évi árstatisztikájának tanusága szerint e négy nyersanyag átlagos évi áringadozása 67%. Az árakat csak a kereslet állandósulása, vagy pedig a termelői monopólium stabilizálhatná, azonban érdekes és mélyreható kisérletre nyilnék mód, ha a brit kormány legujabb törvényes felhatalmazása alapján a birodalom nyersanyagaiból hatalmas és állandó készletet tárolna. Ezzel csökkenthető volna a nyersanyagárak állandó veszélyt jelentő ingadozása. Nagy-Britannia a világ tárházává válnék, s a raktározással járó aránylag csekély költség ellenében háboru esetére biztositaná ellátását. A kisérlet finanszirozásához fel lehetne használni a valutakiegyenlitő-alap aranykészleteit, annál is inkább, minthogy a vásárolt nyersanyagok monetáris értelemben véve is fedezetnek tekinthető értéket képviselnének. — *Balogh Thomas: The National Economy of Germany.* Németország gazdasági fellendülése két tisztán megkülönböztethető fázisra oszlik. Az első, 1934-ig tartott időszak a ciklikus javulás jellegzetes tüneteit mutatja, 1935 elejétől kezdve azonban a kép megváltozik, a fellendülés deflatórikus körülmények közepette folytatódik, az állami „Ankurbelung" öncéllá válik. A munkateremtésre szánt váltók tárcája közel 20 milliárd márkára duzzad, a fogyasztás és a közszükséglet arányai eltolódnak, a jövedelmi feleslegek nem a szokott csatornákon kerülnek vissza a termelésbe, hanem a birodalom adópénztárainak utján. A névleges jövedelmek megszoritásának szociális okokból érthető velejárója az árak (különösen a kiskereskedelmi árak) szigoru ellenőrzése is. Az inflációs jelenségeket az árellenőrzésen kivül a fogyasztás és a befektetések megszoritásával is ellensulyozzák. A közmunka arányai az egész gazdasági tevékenységhez képest növekednek, a magánvállalat egyre intenzivebben az állam irányitása alá kerül. Kérdés azonban, fenntarthatók-e a termelési apparátus jelenlegi tempója és méretei akkor is, ha a termelt javak nem gazdaságilag hasznothajtó befektetések? Kétségtelen viszont, hogy a jelenlegi rendszer az árak, a befektetések és a külkereskedelem ellenőrzése által a stabilitást és a termelési kapacitás kihasználását biztositja. *V. B.*

Economica.

London, 1938 november, Vol. V. No 20.

Paish, F. W.: Causes of Change in Gold Supply. A mult század végén az aranytermelés változásai javarészt a véletlenen multak, a termelési költségek és a fejenkénti termelés aránylag csekély értéke szélsőségesen ingadoztak. A geológiai vizsgálatok tökéletesedése után a termelés azonban sokkal inkább a gazdasági vonatkozások függvénye, mint a műszakiaké, elsősorban az arany árától függ, de közrejátszik ebben az irányban a termelési költség és a kamatláb tényezője is. Mindeme hatások a termelés mennyiségén azonban elsősorban az u. n. „long run"-ben mutatkoznak. A termelési költségek emelkedését tekintve, a közeljövőben az aranytermelés gyorsiramu emelkedése előreláthatólag meg fog állani, sőt esetleg csökkenésnek ad helyet. — *Thomas, Brinley: The Influx of Labour into the Midlands. 1920—1937.* Az utolsó évtized gazdasági változásai

Nagy-Britanniában az ipartelepek és az ipari munkásság nagyméretü földrajzi vándorlását idézték elő. A gazdasági tevékenység északról dél felé és a nehéziparokról a könnyü fogyasztási iparokra tolódott el. Thomas a munkaközvetitő-hivatalok statisztikái alapján a munkástömegek átvonulási utját követi. A munkaközvetitési könyvek rendszere lehetővé teszi, hogy a munkás „eredetét" számontartsák és statisztikai célokra felhasználják. A „Midland" vidékén ezen könyvek tanusága szerint az összes biztositottak 6%-a idegen vidékről, rendszerint északról elszármazott munkásokból állott. Az ipar sulypontja eltolódott, centralizált mivolta csökkent; e mozgalmakban bizonyos mértékig az állam is közreműködött, szerepe mégis inkább másodlagos és passziv volt, csak a beállott helyzet következményeit számitolta le. — *Lachmann, L. M. és Snapper, F.: Commodity Stocks in the Trade Cycle.* A tanulmány célja a konjunkturaciklus és az árukészletek között fennálló és oly sokszor hangoztatott kölcsönhatás tisztázása. Sulyos hátrányt jelent, hogy általában csak a nyersanyagok mennyiségére vonatkozó számadatok és becslések állanak rendelkezésre, készárukra hasonló statisztika nincsen. Az árukészletek konjunkturális jelentőségét eddig csak Keynes vizsgálta meg behatóan. Általános, minden árura kiterjedő érvényü törvényeket alkotni e téren nem lehet; más a rugalmas keresletü ipari nyersanyagok készlethalmozódásának jelentősége, mint a majdnem teljesen merev keresletü buzáé. A készletek mennyisége az árszinvonallal nagyjában forditottan arányos. A szerzők kutatják a termelői, nagykereskedői és feldolgozói készletek alakulása közötti összefüggéseket is. A nagykereskedő szerepét a tanulmány igen érdekesen domboritja ki, készleteinek elasztikus változtatásával a kereskedelem a válság elháritója. A konjunkturaciklus és az árukészletek közötti kapcsolatok magyarázatánál szerzők Hawtrey álláspontjára helyezkednek, aki az áruban elhelyezett befektetések változásait a válság egyik legfőbb motorikus erejének tekinti.

V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, 1938. November. Band 48. Heft 3.

Schneider, Erich: Zur Konkurrenz und Preisbildung auf vollkommenen und unvollkommenen Märkten. A verseny és monopólium árképződésének kérdése a kutatásnak még uj területét jelenti, annál fontosabb tehát ezen a téren a terminológia és a fogalmak tisztázása. Elsősorban a piac és az ott kialakuló verseny és monopólium kérdései tisztázandók, különös tekintettel annak homogén vagy heterogén mivoltára. A piac és verseny fajainak ismertetése után a tökéletes piac áralakulásának kérdéseit taglalja több variációban. Befejezésként az értékesitési határköltségekkel foglalkozik és arra a következtetésre jut, hogy a verseny nem minden esetben mérsékli az árakat. — *Helander, Sven: Merkantilistische Verkehrspolitik.* A tanulmány a szerző rövidesen megjelenő uj könyvének egy része. Elsősorban a közlekedésnek a merkantilizmus elméletében elfoglalt helyét elemzi, majd a probléma praktikus részét vizsgálja, továbbmenően azt kutatja, mennyiben akadályozza a hiányos közlekedési felszerelés a merkantilista gazdaságpolitika céljainak elérését és végül arra a kérdésre igyekszik válaszolni, vajjon lehet-e akár ideológiailag, akár gyakorlati szempontból neomerkantilizmus keletkezéséről beszélni. Általában a merkantilizmus tárgyalói keveset foglalkoztak közlekedési kérdésekkel, holott az irányzat legjellegzetesebb intézkedése is közlekedési törvény volt: a Navigation Act. A merkantilizmus a középkor várospolitikai elzárkózásának az egész államra

történő kiterjesztése, amely sokszor közlekedési hiányosságokon borul fel. Ma a technika számos régi merkantilista közlekedési terv megvalósítását teszi már lehetővé s a gazdasági nacionalizmus kétségenkivül feltámadt, de a merkantilizmus jelenlegi formája egészen más, mint a régi volt. — *Lösch, August: Das Problem einer Wechselwirkung zwischen Bevölkerungs- und Wirtschaftsentwicklung.* Vajjon tapasztalható-e kölcsönhatás a népesség szaporulata és a gazdaság fejlődése között? Ha a népesség szaporodik, agrártermelésnél több föld, ipari gazdaságban több gép kell. A népesség-gyarapodás elsősorban a termelési javak szükségletét befolyásolja, amit a statisztika példái is bizonyítanak. A tőkejavak termelése arányos a munkaképes lakossággal, amely az előbbinek függvénye. A kérdést forditott oldalára azonban nem lehet vonatkoztatni, minthogy a népesség alakulása a gazdaság irányát láthatóan nem követi, azzal nem párhuzamos. — *Lamer, Mirko: Die Wandlungen der ausländischen Kapitaleinlagen auf dem Balkan.* A Balkánnak nyujtott kölcsönök történetileg négy fejezetre oszthatók. Az első fejezetbe a szabadságharcokhoz nyujtott hitelek tartoznak, a másodikba a világháború előtti időkben nyujtott gazdasági kölcsönök, a harmadikba a háborús kölcsönök, a negyedik rész a háboruutáni tranzakciókból áll. A tanulmány országonkint behatóan tanulmányozza a közületeknek és a magángazdaságnak nyujtott kölcsönöket, s igen érdekes képet tár fel a külföldi tőke részesedéséről a balkáni ipari- és hiteléletben. Az utolsó évek eseményei a külföldi tőkebefolyás képét is átalakitották, a deviza- és valutaellenőrzés bevezetése az események szabad alakulásának gátat vetett, s ma már a gazdasági önállóság is a Balkán elsődleges célkitüzései közé tartozik. *V. B.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

December 2-án *Heller Farkas* elnöklete alatt *Ihrig Károly* tartott előadást „A népi birtokpolitika kérdései" cimen. Tanulmányát a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

*

December 15-én *Éber Antal* elnöklete alatt *ifj. Boér Elek* tartott előadást „Az amerikai kapitalizmus és a monopolisztikus verseny" cimen. Tanulmányát a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számához mellékletként fogjuk olvasóinkhoz juttatni.

*

December 20-án *Éber Antal* elnöklete alatt *Walder György* adott elő „Tervgazdaság, bankellenőrzés és bankpolitika" cimen. Előadását a Közgazdasági Szemle legközelebbi számában közöljük.

Igazgató-választmányi ülés.

December 15-én *Éber Antal* elnöklete alatt igazgató-választmányunk tartott ülést. Jelen voltak: Boér Elek, Ereky Károly, Halasi Fischer Ödön, Koós Mihály, Neubauer Gyula, Sipos Sándor, Takaróné Gál Beatrix, Thegze-Gerber Ferenc, Theiss Ede, Tóth Jenő, Vágó József, Kisléghi Nagy Dénes. Az ülésen az elnök bemutatta a Társaság anyagi helyzetéről szóló jelentést, a főtitkár pedig a tartandó előadásokról számolt be.

JAHRGANG LXII
JANUAR—FEBRUAR 1938
BAND 81, HEFT 1—2

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Prion W.: Fragen der deutschen Kredit- und Finanzpolitik ... 1
Éber A.: Für und wider den Freihandel ... 14
Balás K.: Der Bewegungszustand als Grundfaktor des Gesellschafts- und des Wirtschaftslebens ... 36
Witthen B.: Die Produktivität der ungarischen Landwirtschaft ... 43
Korek V.: Replik auf die Erwiderung Béla Witthens ... 56
Kovrig B.: Die Altersversicherung in der Landwirtschaft ... 59
Rácz J.: Die Möglichkeiten und Aufgaben der Prognose auf dem Schweinemarkt ... 93

Mitteilungen

Gábor L.: Die berufliche Umschulung der Arbeitslosen in England ... 135
Nötel R.: Schuldnerschutz-Fragen ... 138

Literatur ... 141

Sammelbesprechungen. *Veröffentlichungen des Ungarischen Rationalisierungsausschusses. Heft 1—7.*

Kelemen Maurus: Rationalisierung und Planwirtschaft. — Die planmässige Materialbewirtschaftung. — *Vér Tibor:* Die aktuellen Probleme der Materialprüfung. — *Bornemisza, Géza:* Die nächsten Aufgaben der industriellen Rationalisierung. — *Chorin Franz, Bornemisza Géza, Plósz Paul:* Vortragsreihe über die Ergebnisse der Rationalisierung ungarischer öffentlicher Betriebe und industrieller Unternehmungen. — *Perczel Georg:* Rationalisierungsmassnahmen bei der Budapester Städtischen Verkehrs-A.-G. — *Tersztyánszky Ákos:* Rationalisierungsmassnahmen bei der Kgl. Ung. Post, (Sämmtliche Hefte in ungarischer Sprache.) (Ruisz R.)

Einzelbesprechungen ... 146

Rieck Heinz: Volkstum und Wissenschaft. (K. Nagy D.) — *Bud Johann:* Der Mythos der Arbeit. (K. Nagy D.) — *Gyömrei Alexander* u. *Vértesy Nikolaus:* Gabriel Baross. (György E.) — Jahrbuch der Ungarischen Sparkassen und Banken. (Neubauer J.) — *Iványi-Grünwald Béla:* Geschichte der neuesten Zeit. (Gyömrei S.) — *Mortara, Giorgio:* Prospettive economiche. (Futó M.) — Revue de la Situation Economique Mondiale 1936/37. (Vámos B.) — Aperçu de la situation monétaire. (Kópácsy J.)

Ausländische Zeitschriften ... 167

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationaler Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Revista di Statistica. (F. M.) — Rivista di politica Economica. (F. M.) — Revue Economique Internationale. (G. L.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 183

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest V., Vilmos császár-ut 78.

LXIIE ANNÉE
JANVIER—FEVRIER 1938
VOL. 81, No 1—2

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Prion W.: Problèmes de politique financière de l'Allemagne ... 1
Éber A.: Pour et contre la liberté du commerce ... 14
Balás K.: Le mouvement comme facteur fondamental économique et social ... 36
Witthen B.: La rentabilité de l'agriculture Hongroise ... 43
Korek V.: Réponse à Mr. Witthen ... 56
Kovrig A.: L'assurance-vieillesse des ouvriers agricoles ... 59
Rácz J.: Possibilité et tâche du prognostic sur le marché aux porcs 93

Notes

Gábor L.: Cours spéciaux pour chômeurs en Angleterre ... 135
Nötel R.: Problèmes de la protection des débiteurs ... 138

Litterature ... 141

Analyses et critiques. *Les publications du Comité Hongrois de rationalisation.* *Kelemen M.:* Rationalisation et économie dirigée. — Sur l'économie rationelle des matières premières. — *Vér T.:* Problèmes actuels de l'examen des matières premières. — *Bornemisza G.:* Les tâches prochaines de la rationalisation de la production industrielle. — *Chorin F., Bornemisza G.* et *Plósz P.:* Conférences sur les résultats de la rationalisation des entreprises publiques et des entreprises industrielles. — *Perczel Gy.:* Rationalisation dans les entreprises du Beszkrt. — *Tersztyánszky Á.:* Rationalisation à la Poste Royale. (Ruisz R.)

Revue des livres ... 146

Rieck Heinz: Volkstum und Wissenschaft. (K. Nagy D.) — *Bud J.:* Le mythe du travail. (K. Nagy D.) — *Gyömrei S.* et *Vértesy M.:* Gabriel Baross. (György E.) — Annuaire de l'Association Hongroise des Banques et des Caisses d'épargne. (Neubauer Gy.) — *Iványi-Grünwald B.:* L'histoire contemporaine (Gyömrei S.) — *Mortara, Giorgio:* Prospettive economiche. (Futó M.) — Revue de la Situation Economique Mondiale 1936/37. (Vámos B.) — Aperçu de la situation monétaire. (Kópácsy J.)

Revue des périodiques étrangères ... 167

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationaler Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Revista di Statistica. (F. M.) — Rivista di politica Economica. (F. M.) — Revue Economique Internationale. (G. L.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 183

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Januar—Februar 1938.

Inhaltsauszüge.

Fragen der deutschen Kredit- und Finanzpolitik.

Die deutsche Kredit- und Finanzpolitik der letzten fünf Jahre weist ausserordentliche und bemerkenswerte Züge auf. Es ist nicht unverständlich, dass Ausländer, die in der Gedankenwelt der freien Marktwirtschaft leben, in Zusammenhang mit der Finanzierung des deutschen wirtschaftlichen Wiederaufbaus von einem Wunder gesprochen haben. Dieses „Wunder" ist dadurch möglich gewesen, dass die staatlichen Massnahmen die wirtschaftlichen Bedingtheiten nicht ausser acht liessen, sondern darauf abgestellt waren, die wirtschaftlichen Kräfte planmässig zu entwickeln und zu lenken. Es ist auch wohl nicht zu leugnen, dass in den letzten fünf Jahren, die überkommenen Grundsätze und Lehren der Finanzwissenschaft und Finanzpolitik in Deutschland um- und neugestaltet worden sind, — und eben in dieser Um- und Neugestaltung liegt das wissenschaftlich und theoretisch Interessante der Kredit- und Finanzpolitik des nationalsozialistischen Deutschland.

Zur Durchführung der Arbeitsbeschaffungsmassnahmen und der Wiederherstellung der deutschen Wehrmacht mussten alle finanziellen Hilfsquellen des Landes mobilisiert werden. Die mit der Vorfinanzierung verbundene Kreditausweitung ist aber ohne Einfluss auf die Stabilität der Löhne und Preise geblieben, weil es gelungen war, gleichzeitig die Gütererzeugung zu steigern und daneben einen grossen Teil der Kaufkraft wieder auf die Finanzverwaltung zurückzuübertragen. So sind die Steuereinnahmen von 6 Milliarden RM im Krisentief 1932—33 auf über 13 Milliarden RM im Jahre 1936—37 gestiegen. In den Jahren 1936 und 1937 sind daneben über 7 Milliarden RM langfristige Anleihen des Reiches untergebracht worden. Dieser Erfolg konnte dadurch erzielt werden, dass die Wirtschaftspolitik, die Währungspolitik und die Finanzpolitik Hand in Hand arbeiteten. *W. Prion.*

Für und wider den Freihandel.

Es ist nicht zu verwundern, dass heute, wo die Autarkie und der Protektionismus immer mehr um sich greifen, dieses wirtschaftspolitische System auch immer mehr theoretische Verteidiger findet.

Wir wollen uns hier mit einigen Arbeiten befassen, die eine theoretische Begründung des Protektionismus und des Freihandels zu geben trachten.

Als erstes möchten wir das Buch Erich Carrels „Freihandel und grösstmögliche Güterversorgung" (Jena, 1937) erwähnen. Carell weist vor allem darauf hin, dass die komparativen Kosten sich von Zeit zu Zeit ändern können, so dass bei Freihandel eine Produktion, die heute in internationaler Relation rentabel ist, morgen durch Datenänderungen im eigenen oder in einem fremden Lande unrentabel, in einem späteren Zeitpunkt aber vielleicht wieder rentabel werden kann. Bei Freihandel führt das erst zur Einstellung und dann zur Wiederaufnahme der betreffenden Produktion, — beide Vorgänge sind freilich mit solchen volkswirtschaftlichen Verlusten verbunden, die die Vorteile der internationalen Arbeitsteilung, des Freihandels, gegebenenfalls völlig aufwiegen können. Nach Carells Ansicht beweisen diese Verluste, dass die freie Bewegung der Arbeit und des Kapitals, die im allgemeinen als das segensreiche Ergebnis des Freihandels angepriesen wird, in der Wirklichkeit nicht existiert. Unseres Erachtens ist dieser Einwand nicht stichhaltig, — die freie Bewegung ist vorhanden, ihre Vorteile sind durch kein System des Interventionismus zu ersetzen, und obwohl selbstverständlich auch der Freihandel seine Opfer fordert, so wird deren Zahl gewiss immer wesentlich geringer sein als die der Opfer des Interventionismus.

Als zweites Argument gegen den Freihandel führt Carell die grössere „Krisenfertigkeit" der Volkswirtschaft bei Zollschutz an. Der Freihandel soll nationale Monokulturen enstehen lassen, die freilich eine sehr hohe Empfindlichkeit den Wirtschaftskrisen gegenüber aufweisen. Hiergegen ist jedoch einzuwenden, dass eine so extrem einseitige Entwicklung der nationalen Wirtschaften auch ohne jede Gewaltmassnahme, allein durch den Schutz verhindert wird, den die geographische Lage und die Transportkosten den einzelnen Nationalwirtschaften gewähren. Andrerseits hat die jüngstvergangene Krise genügend Beispiele dafür geliefert, — die eklatantesten vielleicht in den Vereinigten Staaten, wo der Zollschutz am kräftigsten war, — dass der staatliche Interventionismus die Konjunkturbewegungen nicht abzuschwächen vermag.

Carell betont schliesslich, dass das Wirtschaftsziel einer jeden Volkswirtschaft die Erreichung des grösstmöglichen Eigenertrages ist, ohne Rücksicht darauf, ob hieraus für fremde Volkswirtschaften Schäden erwachsen oder nicht. Diese These müssen wir als den grundlegenden Irrtum des Protektionismus ansprechen. Eine solche Negation der internationalen wirtschaftlichen Zusammenarbeit führt zu politischen Spannungen und letzten Endes zum Kriege. Die Kurzsichtigkeit dieser Ansicht ist aber auch aus rein wirtschaftlichem Gesichtspunkte offenbar: Die Schädigung unserer ausländischen Käufer muss sich ja auf den Absatz unserer eigenen Produkte auswirken und zu protektionistischen Gegenmassnahmen, zu einem Wettlauf um unfaire Vorteile führen.

Zu den theoretischen Gegnern des Freihandels gehört auch

Mihail Manoilesco, dessen in seiner ersten Fassung in französischer Sprache erschienene Buch, wesentlich umgearbeitet, vor kurzem auch in deutscher Sprache erschienen ist. Manoilesco hält die Freihandelstheorie für völlig verfehlt; die einschlägigen Lehren von Smith und Ricardo fussen seiner Ansicht nach auf Irrtümern. Bei der Entscheidung der Frage, was in einem Lande produziert werden soll, sollen nicht die im Vergleich zum Auslande niedrigen Produktionskosten massgebend sein, sondern allein die Arbeitsproduktivität, die er als das Verhältnis der Nettoproduktion zur Zahl der in der betreffenden Produktion beschäftigten Arbeiter und Angestellten definiert. Die Nettoproduktion ergibt sich, wenn man vom Wert der Bruttoproduktion den Wert der Roh-, Hilfs- und Kraftstoffe und die nötigen Abschreibungen abzieht. Die Nettoproduktion umfasst also die passiven Zinsen, die Steuern, den Unternehmergewinn, die Arbeitslöhne und die Angestelltengehälter. Wenn nun in einem Lande zwei Waren bei verschiedener Arbeitsproduktivität erzeugt werden, so sollte das Land nach Manoilesco's Ansicht auf die Erzeugung der bei geringerer Arbeitsproduktivität hergestellten Ware verzichten und zwar auch dann, wenn es diese Ware absolut oder relativ vorteilhafter zu erzeugen vermag als das Ausland.) Dabei stellt er es als eine grundlegende Tatsache hin, dass die Arbeitsproduktivität der Industrie immer und überall grösser ist als die der Landwirtschaft. Industrieprodukte sollten deshalb nur dann auf dem Importwege beschafft und also durch eine landwirtschaftliche Ausfuhr bezahlt werden, — d. h. es sollte auf die Gründung einer einheimischen Industrie nur dann verzichtet werden, — wenn der komparative Vorteil der Landwirtschaft vor der Industrie grösser ist als der innere, qualitative Vorteil der Industrie vor der Landwirtschaft. Die zollpolitische Folgerung liegt auf der Hand: die Waren mit einer hohen Arbeitsproduktivität sollen geschützt werden.

Dieser Theorie gegenüber ist vor allem zu betonen, dass die Berechnung der Arbeitsproduktivität bei den Industrieprodukten auf fast unüberwindliche Schwierigkeiten stösst, bei den landwirtschaftlichen Produkten aber gänzlich unmöglich ist. Ausserdem ist es aber nicht einzusehen, warum zur Errechnung der „Arbeitsproduktivität" die „Nettoproduktion" durch die Zahl der Angestellten und Arbeiter dividiert werden soll. Die Nettoproduktion im Manoilesco'schen Sinne umfasst ja nicht nur den Gegenwert der Arbeitsleistungen der Angestellten und Arbeiter, sondern auch den Kapitalertrag, den Unternehmergewinn und den Steueranteil des Staates. Mit vollem Recht hat schon Oulès darauf hingewiesen, dass der von Manoilesco auf Grund seiner Definition der Arbeitsproduktivität festgestellte unbedingte Vorteil der Industrie gegenüber der Landwirtschaft nichts weiter zu beweisen vermag, als dass die erstere mit grösseren Kapitalien arbeitet als die letztere. Ausserdem ist eine höhere Arbeitsproduktivität überhaupt nicht gleichbedeutend mit einer höheren Entlohnung der Arbeit. Worin liegt aber dann die Berechtigung für einen Zollschutz der Produktionen mit hoher Arbeitsproduktivität? Sollte man gewissen Produktionszweigen allein deshalb einen Zollschutz gewähren, weil sie höhere Kapitalerträge und Unternehmergewinne abwerfen? Wenn in einem Agrarlande, in dem die Arbeits-

produktivität der Landwirtschaft niedrig ist, die Industrie auch noch protegiert wird, so werden dadurch die Selbstkosten der Landwirtschaft noch höher und ihre Arbeitsproduktivität im Vergleich zu der der Industrie noch geringer. Hierauf müsste nach dem Rezept Manoilesco's ein weiterer Ausbau der industriellen Schutzzölle erfolgen und dies müsste wohl so lange weiter gehen, bis sämtliche Arbeiter und Kapitalien aus der Landwirtschaft in die Industrie hinübergeströmt sind.

Diesen zwei Arbeiten wollen wir nun zwei andere gegenüberstellen, die auf der Grundlage des Prinzips der Wirtschaftsfreiheit stehen. Lionel Robbins betont in seinem neuesten Buch „Economic planning and international order" (London, 1937), dass eine Unterbindung des internationalen Handels gleichbedeutend mit der Einschränkung der internationalen Arbeitsteilung ist. Das bedeutet wieder eine Steigerung der Produktionskosten, eine schlechte Wahl der Standorte und eine Einengung der Bedürfnisbefriedigung, letzten Endes also Vergeudung. Und dies trifft nicht nur auf den landwirtschaftlichen Protektionismus zu, wie es häufig behauptet wird. Wenn das Argument der Vorkämpfer der industriellen Schutzzölle, dass die moderne Technik die Standortfrage wirtschaftlich belanglos gemacht hätte, zutreffend wäre, so müsste hieraus folgen, dass die Industrie auch ohne Schutzzölle überall gedeihen kann.

Der andere Autor, mit dem wir uns hier befassen wollen, Sir George Paish, geht in seinem Buche „The way out" (London, 1937) von der Tatsache aus, dass die Verwirklichung des Freihandels durch England das Einkommen der Welt von 5 Milliarden Pfund Sterling auf 25 Milliarden gesteigert hat. Heute müsste diese Ziffer bereits die hundert Milliarden erreichen, wenn dies die unglückliche Wirtschaftspolitik der Gegenwart nicht verhindern würde. Die heutige unglückliche Lage wurde von den Vereinigten Staaten heraufbeschworen, die nicht erkannt haben, dass sie zu einem grossen Gläubigerland geworden sind und anstatt ihre Zinseinnahmen durch eine gesteigerte Warenausfuhr auszugleichen, im Jahre 1930 den Hawley-Smooth-Tarif erlassen haben. Dieser Fehler wurde von den anderen Ländern nachgemacht und so kam es, dass die Regierungen in den Jahren 1932—1936 Milliarden borgen und ausgeben mussten, um ihre Völker mit Kaufkraft versehen und einen Zusammenbruch des Kreditsystems verhindern zu können. Es ist völlig irrig zu denken, dass eine Aussperrung der inländischen Industrieprodukte eine Unterstützung für die einheimische Industrie bedeute. Die Erfahrungen des vorigen Jahrhunderts, besonders aber die der letzten Jahre, liefern unwiderlegbare Beweise dafür, dass eine Schrumpfung des Aussenhandels die Schrumpfung des Binnenhandels nach sich zieht. Der einzige Weg, der die Welt aus der gegenwärtigen gefährlichen Lage herausführen könnte, sieht Paish in der Wiederherstellung der völligen Freiheit des Waren-, des Kredit- und des Geldverkehrs und in der Wiederaufwertung der abgewerteten Währungen.

Anton Eber.

Der Bewegungszustand als Grundfaktor des Gesellschafts- und des Wirtschaftslebens.

Man braucht nicht von den heute so bevorzugten Kategorien der Statik und Dynamik auszugehen, um erkennen zu können, dass der entscheidende Faktor des Gesellschafts- und des Wirtschaftslebens die Bewegung ist und dass man immer von dem Gesichtspunkte der Bewegung ausgehen muss, um zu einer richtigen Erkenntnis des Verlaufs des Gesellschafts- und Wirtschaftslebens gelangen zu können. Uns interessieren hier vor allem nicht diejenigen Bewegungserscheinungen, die sich auf der technischen Ebene des Wirtschaftslebens abspielen, sondern diejenigen der Einkommenverteilung, also der gesellschaftlichen Ebene des Wirtschaftslebens.

Der produktive Prozess des Wirtschafts- und des Gesellschaftslebens ist das Ergebnis der ständigen Aktivität, der unaufhörlichen Kraftentfaltung zahlloser Menschen. Diese Kraftentfaltung ist entweder eine geistige, führende, den Fortschritt fördernde, im voraus planende oder aber eine den kleinen Bedürfnissen des Alltags dienende. Es gibt aber auch noch einen andern Gesichtspunkt, aus dem man eine Zweiteilung der wirtschaftlichen Tätigkeiten vornehmen kann, und zwar eine Teilung in wirklich produktive, materielle oder geistige Güter erzeugende und andererseits in eine solche Arbeit, die nur einen Einkommenserwerb bezweckt, ohne dabei die Gemeinschaft mit neuen Gütern zu bereichern. Den Gütervorrat der Gesellschaft zu vermehren, ist ein Pivileg der produktiven Fähigkeit; die Unfähigkeit, die Indolenz streben dagegen immer nach solchen statischen Lagen, die sie befähigen, auch ohne die Entfaltung einer produktiven Arbeit, also auch bei einem passiven Verhalten, an der Einkommenverteilung sich beteiligen zu können. Sie streben also nach den arbeitslosen Einkommen, die das Eigentum, das Vermögen ermöglichen, darüber hinausgehend aber auch nach jeder Art der arbeitslosen Einkommen, der spekulativen und konjunkturellen Gewinne. In diesem Streben kulminiert übrigens das Prinzip der Wirtschaftlichkeit, das also auch von relativem Werte ist, da es bei seiner grössten Intensität den Höchstgrad des Parasitismus, das für die Gemeinschaft ungünstigste Verhalten bedeutet.

Zuviel Passivität, zuwenig Bewegung sind also im Wirtschaftsleben krankhafte Erscheinungen, da sie Zeichen des Überwiegens der parasitischen Existenzen sind. Es ist klar, dass Kultur und Wohlstand stets vom Vorhandensein einer ausreichenden Menge produktiver Leistungen, produktiver Bewegung, produktiver Kraftentfaltung abhängig sind. Es ist an sich nebensächlich, ob diejenigen, die diese produktive Kraftentfaltung vollbringen, die Früchte ihrer Mühen zu geniessen bekommen oder nicht. Freilich, je weniger dies der Fall ist, desto stärker werden die psychologischen Hemmungen sein, die einer solchen produktiven Kraftentfaltung hindernd in den Weg treten.

Die Verminderung der Zahl der parasitischen Elemente ist also ein eminentes Interesse der Gemeinschaft. Die Spitze dieser Feststellung ist jedoch nicht gegen das Privateigentum gerichtet. Die persönlichen Vorteile, die eben nur bei den heutigen eigentumsrecht-

lichen Einrichtungen zu erreichen sind, üben ja stets einen stimulierenden Einfluss auf die produktive Kraftentfaltung und auf die Bewegungsenergie aus. Wenn aber die passiven Einkommen, die gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und politischen Parasiten sich allzu sehr vermehren, dann fordert das Interesse der Gemeinschaft — und zwar nicht nur aus moralischen, sondern auch aus materiellen Gründen, — dass die Reihen der Parasiten mit allen zur Verfügung stehenden, also sowohl wirtschaftlichen wie auch gesellschaftlichen und politischen Mitteln gelichtet werden. *Karl v. Balás.*

Die Produktivität der ungarischen Landwirtschaft.

Im September-Oktober-Heft des letzten Jahrganges dieser Zeitschrift ist mit obigem Titel ein Aufsatz aus der Feder Valerie Korek's erschienen, in dem die Berechnungsverfahren und Begriffsbestimmungen kritisch untersucht werden, die den vom Ungarischen Landesagrikulturverein jährlich veröffentlichten betriebsstatistischen Publikationen zugrundeliegen. Ungeachtet dessen, dass diese Veröffentlichungen sich streng an die vom Internationalen Landwirtschaftlichen Kongress des Jahres 1929 festgelegten Begriffsbestimmungen und betriebsstatistischen Leitprinzipien halten, sollen hier die Einwände Korek's doch im einzelnen untersucht und beantwortet werden.

Korek hat hauptsächlich die Berechnungsweise des Reinertrages und des Betriebsgewinnes beanstandet. Was den Reinertrag betrifft, hält sie die Aufnahme des Lohnanspruches des Grundbesitzers, ferner die gewisser Steuerarten unter die Betriebskosten nicht für berechtigt. In bezug auf die Einreihung der Steuern unter die Betriebskosten können wir uns auf die Stellungnahme führender Betriebswirtschaftler berufen, die die Steuern als Gegenleistung für diejenigen staatlichen bzw. gebietskörperschaftlichen Darbietungen auffassen, die die Sicherheit der landwirtschaftlichen Produktion gewährleisten und ihr Risiko vermindern. Dies zugegeben, ist es aber völlig unzulässig, von der Gesamtsteuerlast einige Steuern wegen ihres Namens ausschliessen zu wollen, — der spezifische nationale Aufbau des Steuersystems ist ja aus betriebsstatistischem Gesichtspunkte völlig belanglos, nur die Höhe der Gesamtsteuerlast ist hier von Bedeutung.

Für noch verfehlter halten wir aber die Behauptung Korek's, dass der Lohnanspruch des Grundbesitzers nicht unter die Betriebskosten eingereiht werden darf. Diese Auffassung führt nämlich zu dem offensichtlichen Fehler, dass während bei den Lohnarbeiter anstellenden grösseren Betrieben die Arbeitslöhne betriebsstatistisch unter die Betriebskosten eingereiht werden, bei den Kleinbetrieben dieser Posten unkonsequenterweise nicht unter den Betriebskosten figuriert.

Bei der Errechnung des Betriebsgewinnes beanstandet Korek vor allem, dass unter den Produktionskosten der Zinsanspruch des aktiven Kapitals mit 4% berechnet wird, — bei der Sicherheit der landwirtschaftlichen Produktion scheint ihr dieser Satz zu hoch gewählt zu sein. Der betriebsstatistische Ausschuss hat den Satz von

4% als einen Mittelwert gewählt, in dem die je nach Verschiedenheit des Risikos verschiedene Verzinsung der mannigfaltigen in einem landwirtschaftlichen Betrieb arbeitenden Kapitalien (vom Bodenkapital bis zum flüssigen Betriebskapital) auf einen gemeinsamen Nenner gebracht wird. Schwerwiegender scheint uns der Einwand, dass das von der Lage der Landwirtschaft gegebene Bild völlig gefälscht wird, indem der von Jahr zu Jahr verschieden hoch angesetzte Wert des Bodens mit dem Wert der übrigen Kapitalien addiert und der Zinsanspruch doch stets unverändert mit jährlich 4% angesetzt wird. Es ist hier zuzugeben, dass die Feststellung des Bodenwertes die schwierigste Aufgabe war, die der Ausschuss zu lösen hatte und erst nach drei Jahren von Versuchen und dauernden Korrekturen, im Jahre 1935, befriedigend gelöst werden konnte. Mit grosser Vorsicht gelang es dem Ausschuss jedoch, den fälschenden Einfluss dieser jährlichen Änderungen aus den Endergebnissen der Statistik zu eliminieren. *Béla Witthen.*

Replik auf die Erwiderung Béla Witthens.

Vor allem möchte ich hier vorausschicken, dass ich völlig im klaren darüber bin, dass der betriebsstatistische Ausschuss des Landesagrikulturvereins ausgetretene Wege geht. Trotz der von Witthen angerufenen Autoritäten (das Römische Internationale Landwirtschaftliche Institut, der Reichsnährstand) glauben wir die Frage stellen zu dürfen, ob die Lehren einer abgeleiteten Wissenschaft, d. h. der landwirtschaftlichen Betriebslehre, denen der Mutterwissenschaft, der Volkswirtschaftslehre, widersprechen dürfen?

Was die einzelnen Gegenargumente Witthens betrifft, so können wir in bezug auf die Einreihung der Steuern unter die Betriebskosten nur unsern früheren Standpunkt wiederholen, nämlich, dass diejenigen Steuern, die nicht der Eigenschaft des Landwirtes als landwirtschaftlichem Betriebseigentümer entspringen, nicht zu den Betriebskosten gerechnet werden dürfen. Ebenso möchten wir in bezug auf den Lohnanspruch des Grundbesitzers wiederholen, dass da die Bestimmung der konkreten Höhe dieses Lohnanspruches — ungeachtet der prinzipiellen Grundlage — immer auf grosse praktische Schwierigkeiten stösst, so ist es unserer Ansicht nach viel zweckmässiger, diesen Posten in einen weiteren Begriff einzufügen. In bezug auf die Berechnung des Betriebsgewinnes habe ich den Einwand erhoben, dass es unzulässig sei, vom Rohertrage mit den Betriebskosten auch den Zinsanspruch der im landwirtschaftlichen Betriebe arbeitenden Kapitalien in Abzug zu bringen. Ein Teil dieser Kapitalien ist ja der Boden, dessen Wert gerade vom Ertrag des Betriebes abhängt; er ist also ein Ergebnis des Wirtschaftens und darf nicht im Voraus als Kostenbestandteil vom Bruttoertrag in Abzug gebracht werden. Dieser logische Fehler führt zu der absurden Konsequenz, dass bei steigender Konjunktur sinkende Gewinne nachgewiesen werden. Auf diese meine Einwände liess sich Witthen nicht ein, — die Antwort ersetzte er durch aufschlussreiche Erörterungen einiger technischer Einzelheiten.

Valerie Korek.

Die Altersversicherung in der Landwirtschaft.

Die ungarische Regierung hat dem Parlament vor kurzem einen Gesetzentwurf über die obligatorische Altersversicherung der landwirtschaftlichen Arbeitnehmer vorgelegt, der im Falle der Annahme einen wichtigen Meilenstein auf dem Wege der sozialen Entwicklung in Ungarn darstellen wird.

Nach dem Entwurf soll sich die obligatorische Altersversicherung auf alle männlichen Arbeitnehmer in der Landwirtschaft erstrecken, deren Grundeigentum zwei Katastraljoch nicht übersteigt und die im Hauptberuf auf fremdem Grundbesitz landwirtschaftliche Arbeiterdienste leisten (das sind ca 900.000 Mann). Neben der einmaligen Unterstützung im Todesfalle, die nur von untergeordneter Bedeutung ist, bietet die Versicherung nach Ablauf der Wartezeit allen Versicherten, die ihr 65., bzw. wenn sie Frontkämpfer waren, ihr 63. Lebensjahr vollendet haben, eine Altersrente. Die Wartezeit beträgt 15 Kalenderjahre, während derer die Versicherungspflichtigen mindestens je für 15 Wochen die Versicherungsbeiträge entrichtet haben müssen.

Die Rente setzt sich aus einem Grundbetrag, einer Grundbetragszulage und einem Steigerungsbetrag zusammen. Der Grundbetrag ist jährlich 60 P; von dieser Summe werden jedoch für jedes Jahr, in dem der Arbeitnehmer nach Vollendung seines 18. Lebensjahres und nach Inkrafttreten des Gesetzes nicht versicherungspflichtig war, bzw. für nicht mehr als 6 Wochen die Beiträge entrichtet hat, P 1.50 abgezogen. Die Grundbetragszulage beträgt P 1.50 für all die Jahre, in denen der Versicherte mindestens 25 Wochen lang Beiträge gezahlt hat. Der Steigerungssatz beläuft sich auf jährlich 20% der gesamten Beitragssumme, die der Versicherte bis zur Eröffnung seiner Rentenberechtigung entrichtet hat.

Um die segensreichen Wirkungen dieser sozialen Vorsorge nicht erst nach dem Ablauf der ersten Wartezeit, also im Jahre 1954, sondern möglichst bald fühlbar zu machen, enthält der Gesetzentwurf folgende Übergangsbestimmungen: Eine dem Grundbetrag entsprechende Altersrente steht allen denen zu, die zur Zeit des Inkrafttretens des Gesetzes ihr 65. (Frontkämpfer ihr 63.) Lebensjahr vollendet haben, wenn ihr Einkommen im Laufe ihres Lebens überwiegend Arbeitnehmereinkommen war und wenn sie nach ihrem 45. Lebensjahr 15 Jahre lang jährlich mindestens 15 Wochen als landwirtschaftliche Arbeiter gearbeitet haben. Ferner werden in die Wartezeit derjenigen Versicherten, die zur Zeit des Inkrafttretens des Gesetzes ihr 50. Lebensjahr bereits vollendet haben, auch diejenigen Jahre eingerechnet, in denen sie nach Vollendung ihres 45. Lebensjahres mindestens 15 Wochen lang in der Landwirtschaft in Arbeitsverhältnis standen. Auf grund dieser Übergangsbestimmungen werden bereits im Jahre 1939 75.000 Personen rentenberechtigt sein.

Die Kosten der Versicherung werden von den Versicherten, von den Grundeigentümern, vom Staat und von den Munizipien getragen. Der Beitrag der Versicherten beträgt pro Kalenderwoche 20 Fillér und zwar ohne Rücksicht darauf, wieviel Tage der Versicherte

in der betreffenden Woche gearbeitet hat. Der Beitrag des Grundeigentums beläuft sich bei Besitztümern von 10—15 Katastraljoch auf 10% der Grundsteuer, bei grösseren Grundbesitztümern auf 17¾% (die Belastung richtet sich also nach dem Katasterreinertrag). Der Zuschuss des Staates beträgt jährlich 4,425.000 P, der der Munizipien 950.000 P. Die Jahreseinnahmen der nach dem Anwaltschaftsdeckungsverfahren aufgebauten Versicherung werden sich voraussichtlich auf 13—14 Millionen P belaufen.

Der Entwurf ist unzweifelhaft von grosser Bedeutung und manche seiner Bestimmungen — vor allem das sofortige Einsetzen der Rentenleistung — verdienen die grösste Anerkennung. Er zeigt aber auch Mängel, die die Kritik herausfordern; so können wir nicht gutheissen, dass diejenigen, deren Grundeigentum 2 Katastraljoch übersteigt, in die obligatorische Versicherung nicht mit einbezogen werden; ferner, dass keine Witwenrenten vorgesehen sind; dass auch diejenigen Landwirte mit 10—15 Katastraljoch Grundeigentum, die keine landwirtschaftlichen Arbeiter anstellen, sondern ihren Grund und Boden mit ihrer Familie selbst bearbeiten, die Lasten der Versicherung mittragen müssen; dass die Altersgrenze so hoch festgesetzt ist (die Härte dieser Bestimmung wird noch durch das Fehlen der Invalidenversicherung gesteigert) und schliesslich, dass neben den Beitragsreserven auch ein ausserordentlicher Unterstützungsfonds eingerichtet werden soll, der zur Deckung nichtversicherungsmässiger Leistungen dient, wodurch die Gefahr einer Vermengung der „assurance"- und „assistance"-Elemente entsteht.

Béla Kovrig.

Möglichkeiten und Aufgaben der Prognose auf dem Schweinemarkt.

In Ungarn wurde der Schweinebestand bisher einmal im Jahre gezählt, — von dem Frühling dieses Jahres angefangen sollen aber ausser der bisherigen jährlichen allgemeinen Erhebung jährlich drei weitere repräsentative Bestandaufnahmen stattfinden. Zu diesem Zwecke wird das Land in 15 Bezirke eingeteilt und in jedem Bezirk die charakteristischsten Gemeinden ausgesucht, deren Schweinebestand dann bei den repräsentativen Erhebungen gezählt und auf Grund der Ergebnisse der jährlich einmal vollzogenen allgemeinen Zählung auf den Gesamtbestand des Bezirkes projiziert wird. Der Zweck dieser repräsentativen Zählungen ist neben einer annähernden Orientierung über die absolute Grösse des Bestandes, hauptsächlich die Gewinnung von Angaben über die Altersgliederung und die Änderungen des Bestandes, die die Aufstellung von Prognosen der Gestaltung des Bestandes, des Auftriebs und der Preise ermöglichen.

Der Schweinebestand, die Mästungstätigkeit und die Schweinepreise sind bekanntlich ausserordentlich starken Schwankungen unterworfen. Ein jeder dieser drei Faktoren reagiert sehr intensiv auf die Änderungen der anderen zwei, was letzten Endes zu sehr raschen und von den Schweinezüchtern nicht vorhergesehenen

Änderungen der Rentabilität der Schweinezucht führt. Die daraus entstehenden Verluste sind mit Hilfe von Prognosen zu vermeiden. Die Aufstellung solcher Prognosen wird dadurch erleichtert, dass die zyklischen Änderungen der Faktoren des Schweinemarktes eine grosse Regelmässigkeit zeigen. — wir verweisen in dieser Hinsicht auf die Untersuchungen Arthur Hanaus, M. Ezekiels und E. von der Warths, ferner auf die in der Gestaltung des Schweinebestandes der wichtigsten europäischen Länder zu beobachtenden zyklischen Gesetzmässigkeiten und auf die Konsequenzen, die sich aus den ungarischen Statistiken ziehen lassen. Auf Grund der letzteren ist sogar nicht nur der in der Literatur bereits wohlbekannte 3½—4 jährige regelmässige Schweinezyklus nachzuweisen, sondern auch eine zweite Periodizität, die wir Schweinemastzyklus nennen möchten. Nach den ungarischen Erfahrungen pflegen sich innerhalb eines Schweinezyklus (genauer Schweinezuchtzyklus) 4 Schweinemastzyklen abzuspielen. Das ungarische Zahlenmaterial der Periode Januar 1929 bis April 1937 lässt zwei abgeschlossene, 37 bzw. 39 Monate umfassende Schweinezyklen erkennen. Beide dieser Zyklen gliedern sich in vier Schweinemastzyklen, deren Durchschnittsdauer ca 10 Monate beträgt, wovon durchschnittlich je 5 Monate auf die Perioden der steigenden und auf die der sinkenden Rentabilität entfallen.

Die Prognosen über den Schweinemarkt haben dreierlei Aufgaben u. zw. die Voraussage 1. des Schweinebestandes, 2. der Schweineauftriebe und 3. der Schweinepreise. Für die Bestand- und die Auftriebprognose ist die in Deutschland angewendete empirische Methode E. von der Warths zu empfehlen, — jedoch mit einigen Vereinfachungen und Abänderungen. Während in Deutschland der Bestand dreimonatlich gezählt wird, scheint uns ein viermonatlicher Abstand zwischen den Zählungen zweckmässiger zu sein, da dieser sich besser der Trächtigkeitsdauer des Schweines anpasst und so vermeiden lässt, dass dieselben trächtigen Säue bei zwei aufeinanderfolgenden Zählungen, also doppelt, gezählt werden. Ausserdem halten wir eine andere Altersgruppeneinteilung für notwendig als die, die sowohl die ungarischen wie die deutschen Fragebogen zeigen; der wesentlichste Zug unserer Einteilung ist, dass sie die viermonatliche Gliederung für den ganzen Bestand beibehält, um die Voraussage der Entwicklung des Bestandes einfacher und sicherer zu machen. Auch die Methode der Prognose der Auftriebe muss in diesem Sinne modifiziert werden.

Für die Preisvoraussage ist die Hanausche Formel am brauchbarsten, bei ihrer Anwendung auf die ungarischen Verhältnisse müssen jedoch auch daran einige Abänderungen vorgenommen werden. Diese Änderungen werden jedoch im einzelnen erst dann endgültig festzulegen sein, wenn das zur Verfügung stehende Material gesammelt und die verschiedenen Formeln erprobt worden sind.

Eugen Rácz.

Kleinere Beiträge.

Die berufliche Umschulung der Arbeitslosen in England.

Die Erfahrungen der jüngstvergangenen Krise haben gezeigt, dass auch wenn die Arbeitslosen eine reguläre Unterstützung beziehen, die Notwendigkeit besteht, sie auf irgend eine Weise zu beschäftigen, um ihre Fähigkeit, später in ihre berufliche Arbeit zurückzukehren, zu erhalten und um sie nicht der Erbitterung völlig preiszugeben. In England sorgt das Arbeitsministerium für die Beschäftigung der Arbeitslosen. Die von ihm organisierten Kurse sind zweierlei Art: in den Kursen der ersten Gruppe erhalten die Arbeitslosen der von der Krise besonders betroffenen Gegenden eine Ausbildung in Fächern, in denen sie eventuell in anderen Gebieten des Landes Arbeit finden können. Die andere Gruppe der Kurse hat einfach die Aufgabe, zu verhindern, dass die Arbeitslosen körperlich herunterkommen und so allmählich unfähig werden, bei gegebener Gelegenheit zu ihrer Arbeit zurückzukehren. Die Kurse der ersten Gruppe, also die Umschulungskurse, sind wiederum zweierlei Art: die Governement Training Centres werden vom Arbeitsministerium, die im Rahmen des Special Training Scheme wirkenden Kurse dagegen mit behördlicher Unterstützung von verschiedenen privaten Institutionen aufrechterhalten. Die Erfolge dieser Umschulungskurse, u. zw. besonders die der staatlichen, waren sehr gross, so dass sie sich heute sowohl unter den Arbeitslosen wie in Arbeitgeberkreisen einer grossen Popularität erfreuen; nur die Gewerkschaften verhalten sich noch immer ablehnend diesen Kursen gegenüber, die ihren Einfluss geschwächt haben. Die erreichten Erfolge haben die Regierung veranlasst, für die Zukunft eine Vermehrung sowohl der Umschulungskurse wie derjenigen, deren Zweck die Aufrechterhaltung der körperlichen Leistungsfähigkeit der Arbeitslosen ist, zu beschliessen. *Ladislaus Gábor.*

Fragen des Schuldnerschutzes.

In der letzten Nummer dieser Zeitschrift hat Ludwig Leopold den ersten Band meiner Arbeit „Landwirtschaftskrise und Schuldnerschutz" einer eingehenden Kritik unterzogen. Seinen Vorwurf, ich hätte mich zu ausführlich mit den methodologischen und weltanschaulichen Voraussetzungen der Wirtschaftspolitik befasst, finde ich unberechtigt. Er wirft mir ferner vor, dass ich mich mit den Zusammenhängen, die zwischen dem Schuldnerschutz einerseits und der von der Geldwirtschaft unabhängigen Selbstversorgung und dem Lebensstandard andererseits bestehen, nicht befasse. Ich muss hiergegen darauf hinweisen, dass ich dieses Problem eingehend berücksichtigte, — die Behauptung des Rezensenten ist wohl auf die Unterschiede zurückzuführen, die zwischen seiner Terminologie und der meinigen bestehen. Dagegen muss ich die These des Rezensenten, dass der Schuldnerschutz die Art und Weise der Betriebsführung und den Wert der Deckung stark beeinflusst, als unbedingt zutreffend anerkennen; diese Frage fordert unzweifelhaft eine eingehende Berücksichtigung, — ihr ist auch der binnen kurzem erscheinende zweite Teil meiner Arbeit vor allem gewidmet. Für

völlig verfehlt halte ich aber wieder die Behauptung Leopolds, dass zwischen der Intensität der landwirtschaftlichen Produktion und zwischen der Grösse der Schuldenlast, die die Landwirtschaft zu tragen vermag, kein Zusammenhang bestehe. *Rudolf Nötel.*

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Veröffentlichungen des Ungarischen Rationalisierungsausschusses. Heft 1—7.

Kelemen, Moritz: Rationalisierung und Planwirtschaft. Budapest, 1934. 20 S.

Die planmässige Materialbewirtschaftung. Budapest, 1934. 27 S.

Vér, Tibor: Die aktuellen Probleme der Materialprüfung. Budapest, 1935. 59 S.

Bornemisza, Géza: Die nächsten Aufgaben der industriellen Rationalisierung. Budapest, 1937. 7 S.

Chorin, Franz—Bornemisza, Géza—Plósz, Paul: Vortragsreihe über die Ergebnisse der Rationalisierung ungarischer öffentlicher Betriebe und industrieller Unternehmungen. Budapest, 1937. 41 S.

Perczel, Georg: Rationalisierungsmassnahmen bei der Budapester Städtischen Verkehrs A.-G. Budapest, 1937. 44 S.

Tersztyánszky, Ákos: Rationalisierungsmassnahmen bei der Kgl. Ung. Post. Budapest, 1937. 48 S. (Sämtliche Hefte in ungarischer Sprache.)

Der ungarische Rationalisierungsausschuss ist i. J. 1932 in Vereinsform organisiert worden. Er wird von den Vereinsmitgliedern aufrechterhalten, die als Gegenleistung hierfür die Veröffentlichungen des Ausschusses und ausserdem in allen, die Rationalisierung betreffenden, sowohl wissenschaftlichen wie praktischen Fragen unentgeltlich Auskunft und Rat erhalten. Das erste Heft der hier besprochenen Veröffentlichungen des Ausschusses stammt aus der Feder des geschäftsführenden Direktors und ist der Klärung der Begriffe der Rationalisierung, der Planwirtschaft und der Normung gewidmet. Das 2. Heft behandelt die Probleme der planmässigen Materialwirtschaft. Diesem schliesst sich das 3. Heft über die aktuellen Probleme der Materialprüfung an; der Inhalt dieses Heftes ist vorwiegend technischen Charakters und bespricht die neuesten Methoden und Mittel der Materialprüfung. Das 4. Heft, aus der Feder des Ministers für Industrie und Gewerbe, skizziert nicht nur die zukünftigen Aufgaben der Rationalisierung in Ungarn, sondern berichtet auch über eine Reihe auf diesem Gebiet bereits erreichten Erfolge. Den grössten Teil des 5. Heftes nimmt ein Aufsatz des Generaldirektors der Elektrizitätswerke der Stadt Budapest, Paul Plósz, ein, der ausführlich über die bei diesen Werken durchgeführten Rationalisierungsmassnahmen, im besonderen über den Einfluss der Rationalisierung auf die Zahl des Personals, über die

erreichten Kohlenersparnisse, über die Mechanisierung des Bureaubetriebes und die Rationalisierung des Inkassos und der Materialbewirtschaftung berichtet. Im 6. Heft gibt Generaldirektor Georg Perczel ein Bild von der bisher erfolgten Rationalisierung der Budapester Städtischen Verkehrs A.-G. Er weist darauf hin, dass schon die Entstehung dieser Unternehmung Rationalisierungsbestrebungen zu verdanken war, — nämlich dem Streben, die unwirtschaftliche Konkurrenz der verschiedenen Budapester Verkehrsunternehmungen auszuschalten. Im übrigen beschränken sich die bei dieser Unternehmung bisher durchgeführten Rationalisierungsmassnahmen auf die Materialbewirtschaftung, den Fernsprechdienst, einige technische Neuerungen und auf die Eignungsprüfung bei der Anstellung des Personals. Das 7. Heft, aus der Feder des Generaldirektors der Post, schildert die bei der ungarischen Post durchgeführten Rationalisierungsmassnahmen, den organisatorischen Aufbau der Post, das Leistungsprämienwesen, die Umgestaltung des technischen und des Schalterdienstes und die einschlägigen Massnahmen im Fernsprech- und im Funkdienst. *Rudolf Ruisz.*

Einzelbesprechungen.

Rieck, Heinz: Volkstum und Wissenschaft. Leipzig-Wien, 1937. F. Deuticke. 68 S.

Die vorliegende Studie erschien als das 7. Heft der von Othmar Spann herausgegebenen Gesellschaftswissenschaftlichen Abhandlungen. Sie gibt eine wertvolle Beleuchtung der Beziehungen zwischen Volkstum und Wissenschaft auf Grund der Philosophie des Universalismus und des Idealismus. Kurz zusammengefasst weist sie einerseits auf das Verwurzeltsein der Wissenschaft im nationalen Dasein, andrerseits auf ihre Bedeutung für das nationale Dasein hin. Obwohl das Buch von gewissen, dem Geist des Nationalismus entspringenden Übertreibungen und Einseitigkeiten nicht frei ist, und obzwar man auch gegen die rein idealistische Betrachtung gesellschaftlicher Erscheinungen manche Einwände erheben könnte, so ist doch andrerseits der Wert der die tiefsten geistigen Wurzeln des nationalen Daseins aufdeckenden und den hohen Rang und die hohe Aufgabe der Wissenschaft beleuchtenden schönen Ausführungen des Verfassers unbedingt anzuerkennen.

Dionys v. Kisléghi-Nagy.

Bud, Johann: Mythos der Arbeit Politische Studien. Budapest, 1937. Athenaeum. 183 S. (in ungarischer Sprache.)

Der hohe Wert der wirtschaftspublizistischen Tätigkeit Buds beruht darauf, dass seine Schriften auf den praktischen Erfahrungen seiner in Ministerstellung verbrachten 10 Jahre fussen. Sie erfüllen wohl die höchste Aufgabe der Publizistik: Er deckt mit sicherer Hand das innerste Wesen auch der kompliziertesten Probleme auf und wirkt so erfolgreich an der Bildung einer gesunden öffentlichen Meinung mit. Der vorliegende Band umfasst 25 in den Jahren 1935—1937 erschienene Leitartikel und eine umfangreichere Studie, die den verschiedensten Problemen des ungarischen Wirtschafts-

lebens und teilweise auch weltwirtschaftlichen Fragen gewidmet sind. Das Leitprinzip der publizistischen Tätigkeit Buds ist der nationale Gedanke; auf wirtschaftlichem Gebiete kann er wohl als ein Anhänger des Individualismus angesehen werden. Er erblickt in der individuellen Initiative die wichtigste schöpferische Kraft des menschlichen Lebens und erhebt gegen eine übermässige Einmischung des Staates Einspruch. Er verkennt aber nicht, dass der übertriebene Individualismus zur Entwurzelung des Einzelnen führt und wendet sich deshalb mit Sympathie gewissen Äusserungen des ständischen Gedankens zu.

Dionys von Kisléghi-Nagy.

Gyömrei, Alexander—Vértesy, Nikolaus: Gabriel Baross. Herausgegeben von der Budapester Industrie- und Handelskammer. Budapest, 1937. Athenaeum. 184 S. (In ungarischer Sprache.)

Im Vorwort dieses Buches kündigt Präsident Anton Éber den äusserst lobenswerten Plan der Industrie- und Handelskammer an, die Biographien der hervorragendsten ungarischen Wirtschafts- und Finanzpolitiker der letzten 70 Jahre schreiben zu lassen und herauszugeben. Von dem vorliegenden ersten Band der geplanten Reihe ist nur Gutes zu sagen. Es war ein sehr glücklicher Gedanke, mit dieser Aufgabe zwei Fachmänner, einen Volkswirt und einen Historiker, zu betrauen. Nach einer gedrungenen, aber äusserst plastischen Darstellung der ungarischen Wirtschaftsentwicklung der letzten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts, geben die Verfasser ein gutes Bild von der Laufbahn Baross', — die von der publizistischen Tätigkeit in ausnehmend raschem Aufstieg zum Ministersessel führte, — von seiner politischen und wirtschaftspolitischen Tätigkeit, von seiner Ideenwelt und seinen Erfolgen. Besonders interessant ist das Bild, das sie über die Verkehrspolitik Baross' entwerfen, deren grosse Errungenschaften: gewaltige Eisenbahnbauten, die Verstaatlichung der Eisenbahnen und grosszügige Tarifreformen, alle im Dienste seiner wirtschaftspolitischen Zielsetzungen standen. Die Verfasser stellen Baross als einen liberalen Wirtschaftspolitiker hin, der jedoch nicht auf dem Standpunkt des strengen laissez faire stand; als aktiver Wirtschaftspolitiker hat er, besonders auf dem Gebiete der Gewerbepolitik, nicht selten eingreifende staatliche Interventionen veranlasst, um durch eine Ausdehnung der Produktionsmöglichkeiten die Entwicklung der einheimischen Industrie zu fördern.

Ernst György.

Jahrbuch der Ungarischen Sparkassen und Banken. Jahrgang 2. Hrsg. von Ernst Makay. (TÉBE-Bibliothek. Nr. 83.) Budapest. 327 S. (In ungarischer Sprache.)

Der vorliegende 2. Jahrgang des Jahrbuches gliedert sich in 6 Teile, von denen der erste der ungarischen Bankpolitik, der zweite spezifischen Problemen des ungarischen Kreditlebens, der dritte allgemeinen währungspolitischen Problemen der Welt, der vierte rechtlichen und Steuerproblemen, der fünfte einer Schilderung der

Lage der grossen westlichen Geldmärkte und der sechste dem Geld- und Kreditsystem der mitteleuropäischen und der Donaustaaten gewidmet ist. Diesen sechs Abschnitten schliesst sich eine Übersicht über die neueste währungspolitische, ferner kapital- und zinstheoretische Literatur aus der Feder des Herausgebers an. Der Band umfasst insgesamt 21 Aufsätze verschiedener Verfasser. Wir müssen dem Herausgeber für seine erfolgreichen Bemühungen, trotz der Mannigfaltigkeit des Inhaltes die Einheitlichkeit der Veröffentlichung zu wahren, unsere volle Anerkennung zuteil werden lassen. Es wäre sehr erwünscht, dass das wertvolle und inhaltsreiche Jahrbuch in der Zukunft regelmässig erscheine. *Julius Neubauer.*

Iványi-Grünwald, Béla: Geschichte der neuesten Zeit. Budapest, 1937. „Ungarische Rundschau". 660 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Programm der geistesgeschichtlichen Schule wurde von einem grossen Teil der ungarischen Volkswirte mit Misstrauen empfangen. Man sah nicht gerne, dass die neue Richtung sich in scharfen Gegensatz zu der positivistischen Geschichtsschreibung stellte, da man der letzteren die Zutageförderung eines reichen wirtschaftshistorischen Materials verdankte und da man befürchtete, dass die neue Schule die wirtschaftlichen Motive und Beweggründe in den Hintergrund schieben und auf diese Weise eine ungünstige Atmosphäre für die Wirtschaftsgeschichtsschreibung schaffen wird. Diese Befürchtungen mussten in der Folgezeit vor den wertvollen wirtschaftshistorischen Leistungen der neuen Schule, die zahlreiche Zusammenhänge aufzudecken musste, die den Materialisten des vorigen Jahrhunderts verborgen blieben, weichen. Auch der vorliegende Band Iványi-Grünwalds kann auf die günstigste Aufnahme bei den Volkswirtschaftlern rechnen. Er zeigt zwar, dass die Erscheinungen des Wirtschaftslebens mit ausschliesslich wirtschaftlichen Ursachen nie ausreichend motiviert werden können, trotzdem sinken aber die wirtschaftlichen Zusammenhänge in seiner Darstellung nie zu Reflexerscheinungen des Geistes herab. Der Gedanke der Interdependenz macht seine Geschichtsbetrachtung fruchtbar. Der geistesgeschichtliche Aspekt hat freilich eine gewisse Umwertung der materiellen Errungenschaften der von ihm besprochenen Zeit zur Folge; neben der Düsterkeit des geistigen Bildes dieses Zeitalters lässt er die gewaltige Erhöhung des Lebensniveaus der grossen Massen, die Steigerung der materiellen Kultur, etwas in den Hintergrund treten. Seine Synthese erfasst aber die Grundzüge des Zeitalters mit einer solchen Gewalt, dass wir auch in bezug auf die Wertung der wirtschaftlichen Tatsachen unserer manchmal von seiner abweichenden Ansicht, im Hinblick auf das Ganze, kein grösseres Gewicht beizulegen vermögen. *Alexander Gyömrei.*

Mortara, Giorgio: Prospettive economiche. I grandi problemi. Sedicesima edizione. Milano, 1937. Università Bocconi. XVI, 407 S.

Den Hauptinhalt dieses, zum erstenmal im Jahre 1921 erschienenen Jahrbuches bildeten 15 Jahre hindurch auf einem reichen statistischen Material aufgebaute wertvolle Monographien über die

Weltwirtschaftslage der wichtigsten Rohstoffe; diese Monographien wurden in ihren spezifischen Belangen durch einige kürzere Kapitel über das Transport- und Finanzwesen ergänzt. Dieser traditionell gewordene Aufbau der Veröffentlichung erfuhr in dem vorliegenden 16. Jahrgange eine wesentliche Änderung. Die durch die Weltwirtschaftskrise heraufbeschworene Unterbindung des Aussenhandels, der staatliche Interventionismus und die aussenpolitischen Gegensätze haben das Antlitz der Weltwirtschaft derartig verändert, dass mosaikartige Monographien über die einzelnen Rohstoffe nicht mehr ein treues Bild über die Gesamtheit der Weltwirtschaft zu geben vermocht hätten. Deshalb befasst sich das Jahrbuch diesmal nicht mehr mit den Rohstoffen, sondern mit den wichtigsten und aktuellsten weltwirtschaftlichen Problemen. Der herrschende Gesichtspunkt ist auch diesmal der Gesichtspunkt der „unbefriedigten" Staaten. Mortara ist bestrebt, gewissermassen ein Gegenbild zu den statistischen Veröffentlichungen des Völkerbundes, der seiner Ansicht nach die Interessen der Kolonialreiche vertritt, zu geben.

Michael Futó.

Revue de la situation économique mondiale 1936—37. Genève, 1937. Société des Nations. 270 S.

Dieser vom Völkerbund in jedem Jahre regelmässig veröffentlichte Überblick über die Gestaltung der Weltwirtschaftslage stammt auch in diesem Jahre aus der Feder Condliffes. Das darin enthaltene und allein dem Völkerbund zur Verfügung stehende ausserordentlich reiche statistische Material, noch viel mehr aber dessen meisterhafte Auswertung und der glänzende Aufbau verleihen dem Werke einen von Jahr zu Jahr steigenden Wert. Aus der Schilderung der Lage der einzelnen Teilgebiete des Wirtschaftslebens im vorliegenden Jahrgange, ergibt sich das Bild einer Hochkonjunktur, die aber bereits ihr labiles, spätes Stadium erreicht hat und die in den verschiedenen Ländern bzw. Wirtschaftsräumen nicht nur verschieden stark ist, sondern sich auch in verschiedenen Phasen befindet.

Béla Vámos.

Aperçu de la situation monètaire. Société des Nations. Genève. 1936. 65 S.

Diese sehr beachtenswerte Veröffentlichung des Völkerbundes bildet eine Ergänzung der Reihe „Monnaies et Banques". Sie schildert die Währungspolitik der wichtigsten Länder von 1930 bis 1935, enthält daneben aber auch Untersuchungen über die Wechselwirkungen der Erscheinungen des Geldmarktes und über die allgemeine Richtung der wirtschaftlichen Entwicklung. Die Studie teilt die Länder der Welt in drei grosse Gruppen ein: in die erste Gruppe gehören diejenigen Länder, in denen eine glückliche Währungspolitik einen wirtschaftlichen Aufschwung herbeizuführen vermochte; die zweite Gruppe bilden die Länder, in denen der Aufschwung eine Folge der Massnahmen zur Beseitigung des Budgetdefizits war und schliesslich in die dritte Gruppe werden diejenigen Länder eingereiht, die bis zum Anfang des Jahres 1936 starr an der Goldbasis festhielten und in denen ein wirtschaftlicher Schrumpfungsprozess eingesetzt hatte.

Josef Kópácsy.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

März—April 1938.

Inhaltsauszüge.

Die geld- und kreditpolitischen Wirkungen des modernen Buchgeldverkehrs.

Die neuen Wege, welche Geldwesen und Zahlungsmittelverkehr durch die immer zunehmende Erweiterung der Verwendung der giralen Zahlungsmittel eingeschlagen haben, zeigen überall, wo sie durchgriffen, weitreichende Rückwirkungen auf die Stellung der Notenbanken und ihre Politik, auf die Bedeutung des Goldes als Grundlage der Währung und auf das Verhältnis der Notenbanken zu den Kreditinstituten. Vor allem lassen sich die altgewohnten Begriffe „Geldmarkt" und „Kreditmarkt" nicht mehr im hergebrachten Sinne voneinander trennen, da der Kreditmarkt in immer zunehmendem Masse selber Geldmarkt geworden ist, d. h. Zahlungsmittel in Buchgeldform bereitstellt. Aber auch die Stellung der Notenbanken hat sich stark verändert. Die statutenmässig nur nach Massgabe des baren Umlaufes berechnete Goldreserve der Notenbank übernimmt heute als Sicherungs- und Konversionsfonds die Aufgabe einer Kurswertsicherung für die Gesamtwährung und übt sohin eine allerdings lediglich indirekte Wirkung auch auf das Buchgeld aus. Auch der Einfluss der Diskontpolitik auf die Gesamtzirkulation als Bremsmittel einer Währungsentwertung ist schwächer geworden. Dies hängt mit einer tiefgehenden Veränderung in den Funktionen der Wechseldeckung bei den Notenbanken zusammen Das bisher wichtigste Mittel des privatwirtschaftlichen Zirkulationskredits, der Handelswechsel, ist nämlich in zunehmendem Masse durch den billigeren und einfacheren Kontokorrentkredit der Banken und damit durch Buchgeld ersetzt worden, was zur Folge hatte, dass die Notenbanken der Hauptsache nach zu Finanzierungsinstituten der Kommerzbanken geworden sind. Hiermit ging in den meisten Währungsgebieten die unmittelbare Beziehung der Notenemission zum wirtschaftlich begründeten Geldbedarf ebenso, wie die Wirkungsmöglichkeit einer Diskontpolitik in weitem Masse verloren. Eine unmittelbare Folge dieser Entwicklung ist, dass die Notenbanken im Krisenfalle in erhöhtem Masse in Mitleidenschaft gezogen werden können. Trotz dem allem ist aber die Aufgabe der Notenbanken in der geänderten Lage nicht die, eine zwangsmässige Entwicklung wieder umzukehren, sondern vielmehr die, das primäre, die Wirtschaft unmittelbar bedienende Kreditgeschäft der Banken mit möglichsten Sicherungen auszustatten. Als solche Sicherungsmittel kommen Liquiditäts- und Reserve-

haltungsvorschriften, die Einführung der Depositenversicherung, die „Offen Markt Politik", die scharfe Trennung zwischen dem mittel- und langfristigen Anlage- bzw. Spargeschäft der Banken und dem Depositengeschäft bzw. der Kontokorrentkrediterteilung und der beiden Zwecken dienenden Konten, in Betracht.

Die weitere Pflege des bargeldlosen Zahlungsverkehrs und die organisatorische Ausgestaltung der Buchgeldverwendung ist eine der brennendsten Aufgaben der nächsten Zukunft. Das Buchgeld vermag nämlich nicht nur die grossen Finanzierungsaktionen der Gegenwart wesentlich zu erleichtern, es wird auch bei der unbedingt notwendigen Wiederherstellung des Goldstandards der führenden Währungen im Rahmen der Goldwährung eine erhebliche Rolle spielen. *Emanuel Hugo Vogel.*

Sinn und Bedeutung der Preisscheren.

Die Preisscheren erfassen in anschaulicher Form die Änderungen im Preisaufbau. Sie verbinden die kontinuierlich auftretenden Preisverschiebungen mit der wirtschaftsstatistischen Zweckmässigkeit; die Benennung „Schere" selbst ist einem Begriffsbilde statistischen Ursprungs entnommen. Im vorliegenden Aufsatz befassen wir uns mit den Preisscheren der Zeitreihen.

Die Preisänderungen sind, wie bekannt, die Ergebnisse des Zusammenwirkens zweier Hauptkomponenten, und zwar einerseits der Geldwertänderungen, andrerseits der aufeinanderbezogenen Verschiebungen der einzelnen Preise. Die ersteren, die immer nominellen Charakters sind, werden durch die Generalpreisindices, die letzteren, die in Anlehnung an die Klassiker auch Änderungen der relativen Preise genannt werden und die sachlichen, realen Charakters sind, durch die Preisscheren, die Indices der Tauschrelationen erfasst.

Die Preisstreuungen, die sog. Preisgarbe und auch die Preisschere, werden eigentlich schon zur Ergänzung der wortkargen Generalindices herbeigezogen; sie ermöglichen hier eine Detaillierung und Analyse der Verschiebungen des Preisniveaus. Ihre eigentliche Bedeutung erhält jedoch die Preisschere nicht hier, sondern bei der Untersuchung des Marktprozesses der Einkommenverteilung; sie ist aber auch für die Analyse der kontinuierlichen Preisreihen, der dynamischen Wirtschaftsprozesse, namentlich aber für die Untersuchung des kontinuierlichen wirtschaftlichen Gleichgewichtes von grosser Bedeutung. Dabei leistet sie auch der Preistheorie und manchmal sogar der Geldtheorie manche wertvollen Dienste.

Die Trennung der statischen und der dynamischen Wertung der Preisschere, die Unterscheidung der „lag"-Scheren und der wirklichen Preisscheren, durch die Berücksichtigung und intuitive Behandlung der Zeit als einer selbständigen Dimension, weisen auf die Bedeutung hin, die die Preisscheren auf einem entfernteren, aber nicht weniger wichtigen Gebiete haben.

Bei dem Vergleich der Änderungen einzelner Preise wird die in der Formel 1) wiedergegebene, eine objektive Tauschproportion ausdrückende Preisschere verwendet, die nichts anderes ist als eine einfache Relation der Preise. Bei einem gleichzeitigen Vergleich von mehr als zwei Preisen ist leider nur eine Annäherung an den in der

Formel ausgedrückten Begriff möglich u. zw. mit Hilfe der Preisindexschere. Die Berechnungsweise dieser Schere ist auf Grund der mit der Formel 1) analogen Formel 2) bei der wahl des arithmetischen Mittels die folgende:

$$A = \frac{I_{(1),\ (\text{Arithmetisches Mittel})}}{I_{(2),\ (\text{Harmonisches Mittel})}} \ldots \quad (7) \text{ bzw.}$$

$$A = \frac{I_{(1),\ (\text{Arithmetisches Mittel})}}{I_{(2),\ (\text{Arithmetisches Mittel})}} . (\lambda + c) \ldots \quad (8)$$

bei der Berechnung des Indexes der Handelsspanne dagegen:

$$A = \frac{I_{(1),\ (\text{Arithmetisches Mittel})}}{I_{(2),\ (\text{Harmonisches Mittel})}} - \frac{1}{n} \sum_{1}^{n} \frac{d_{(1),\ 1}}{i_{(2),\ 1}} \ldots \quad (9)$$

Wenn man das geometrische Mittel wählt, nimmt die Formel die folgende einheitliche Form an:

$$A = \frac{I_{(1),\ (\text{Geometrisches Mittel})}}{I_{(2),\ (\text{Geometrisches Mittel})}} \ldots \quad (10)$$

Wenn man sich weniger für die Änderung der Tauschproportion als für die relative Marge, die Disparität, also für den Preisscherenbegriff der Formel 3) interessiert, so ist bei arithmetischen Mittel

$$A = 1 - \frac{I_{(1),\ (\text{Arithmetisches Mittel})}}{I_{(2),\ (\text{Harmonisches Mittel})}} \ldots \quad (11) \text{ und}$$

$$A = 1 - \frac{I_{(1),\ (\text{Arithmetisches Mittel})}}{I_{(2),\ (\text{Harmonisches Mittel})}} + \frac{1}{n} \sum_{1}^{n} \frac{d_{(1),\ 1}}{i_{(2),\ 1}} \ldots \quad (12)$$

bei geometrischem Mittel aber

$$A = \frac{\triangle_{(1),\ (2),\ (\text{Geometrisches Mittel})}}{I_{(2),\ (\text{Geometrisches Mittel})}} \ldots \quad (13),$$

vorausgesetzt, dass die Berechnung eine reelle Zahl ergibt.

Die Berechnung von Preisscheren, die die Form von Zeitfunktionen haben, oder die auf Grund der Geschwindigkeit der Preisänderungen abgeleitet sind, kann auf Grund der Formeln 4), 5) und 6) erfolgen. Bei einer Berücksichtigung der Flexibilität der Preisänderungen, ferner bei den Preisscheren der harmonischen Preiselemente können übrigens zahlreiche, noch weiter entwickelte und reichhaltigere Preisscherenformeln konstruiert werden.

Bekanntere Scherentypen sind die „terms of trade", der Index der Handelsspanne, der Index der Reallöhne und im allgemeinen die Indexziffern der Realpreise, die Agrarschere, die Kartellschere, die konjunkturelle Preisschere der Produktiv- und der Konsumgüter usw. Diese Indices sind teilweise typische „lag"-Scheren und nur einige davon sind Trend-Scheren. Erstere sind hauptsächlich für die Untersuchung der wirtschaftlichen Wellenbewegungen wertvoll, während letztere bei der Beobachtung der langen Wellen, der strukturellen Verschiebungen und der sekulären Umwälzungen der Produktivität gute Dienste zu leisten vermögen. *Koloman Kádas.*

Das neue System der ungarischen staatlichen Schlussrechnungen.

Der neue Präsident des Obersten Rechnungshofes, Geheimrat Emmerich Vargha hat sich gleich bei seinem Amtsantritt vorgenommen, eine Vereinfachung und Abänderung des Systems der staatlichen Schlussrechnungen durchzuführen. Die Zusammenstellung der Schlussrechnung für das Rechnungsjahr 1935—36 erfolgte bereits auf Grund des neuen Systems; sie ist vereinfacht, bedeutend gekürzt und viel übersichtlicher als ihre Vorgänger, so dass die vorgenommenen Änderungen aus dem Gesichtspunkte der parlamentarischen Kontrolle eine wesentliche Erleichterung bedeuten und überhaupt eine viel leichtere Beurteilung der Ergebnisse des Staatshaushaltes ermöglichen.

Die wichtigsten Neuerungen sind die folgenden: der bisher gesondert gedruckte Bericht des Präsidenten des Obersten Rechnungshofes ist mit der eigentlichen Schlussrechnung vereinigt worden, so dass die Begründung der Abweichungen vom Staatshaushaltsplan sich gleich bei den betreffenden Ziffern befindet; das ganze Spaltensystem der Rechnungen ist vielfach vereinfacht und infolgedessen übersichtlicher geworden und schliesslich wurden diesmal nicht mehr die angewiesenen Ausgaben und die vorgeschriebenen Einnahmen, sondern die Abstattungen mit dem Staatsvoranschlag (Etats-Soll) verglichen, wodurch das ganze Rechnungssystem auf eine realistischere Grundlage gestellt wurde.

Die neue Staatsrechnung umfasst 455 Seiten, d. h. fast nur die Hälfte der früheren Nachkriegsrechnungen.

Franz Teghze-Gerber.

Die Entwicklungstendenz der landwirtschaftlichen Produktion Ungarns.

Der Aufsatz untersucht die Entwicklungslinie der ungarischen Landwirtschaft in den letzten Jahrzehnten, u. zw. nicht nur im allgemeinen, sondern auch die Verhältnisse der einzelnen Landesteile und Komitate. Es werden die Benützung des Bodens, die Änderungen in Pflanzenbau und Viehzucht, die Entwicklung der Durchschnittserträge untersucht und anhand der statistischen Daten wird die Schlussfolgerung gezogen, dass die Bewirtschaftung des ungarischen Bodens in dem Masse intensiver und rationeller geworden ist, wie dies in einem Agrarland Mitteleuropas in den Krisenjahren und Nachkrisenjahren möglich war. Im Einzelnen zeigen die angeführten statistischen Daten, dass bei einer aufwärtsstrebenden Richtung der ganzen ungarischen Landwirtschaft die Entwicklung in Transdanubien stärker als in der Tiefebene ist, dass die landwirtschaftlichen Grossbetriebe im Ackerbau bedeutend höhere Erträge erzeugen als die Kleinbetriebe und dass dieser Vorsprung des Grossgrundbesitzes durch den stärkeren Gemüse-, Wein-, Obstbau und Geflügelzucht des Kleinbesitzes nicht wettgemacht wird.

Ernst Éber.

Pathologie des wirtschaftlichen Organismus.

(Die organische Volkswirtschaftslehre Corrado Gini's.)

In Krisenzeiten ist es nicht selten, dass die Tatsachen des Lebens den Thesen der theoretischen Volkswirtschaftslehre zu widersprechen scheinen. Hierdurch wird dann häufig der Glaube an die Existenz wirtschaftlicher Gesetzmässigkeiten und an den Wissenschaftscharakter und den Wert der Volkswirtschaftslehre erschüttert. Auch in der Gegenwart sprechen manche Volkswirtschaftler vom Bankrott der Wirtschaftstheorie. Die Einführung des dynamischen Gesichtspunktes ist nach der Ansicht dieser Autoren erfolglos geblieben, da ja die Wirtschaftstheorie trotz der Anwendung dieses Gesichtspunktes ihren statischen Charakter im Wesen nicht verloren hat. Sie geben zwar zu, dass die Anhänger der Dynamik den Wirtschaftsprozess an einer Reihe seiner Querschnitte untersuchen, sie bemängeln jedoch, dass die dynamischen Wirtschaftstheorien von einer optimistischen Voraussetzung, nämlich von der Hypothese des ständigen Strebens nach einem neuen Gleichgewichtszustand, ausgehen und infolgedessen die Querschnitte so wählen, dass diese stets einem Gleichgewichtszustand entsprechen. Sie bleiben also die Untersuchung der zwischen den einzelnen Gleichgewichtszuständen liegenden Übergangsprozesse schuldig.

Corrado Gini, der auf korporativer Grundlage steht und sich zu der organischen Gesellschaftsauffassung bekennt, ist bestrebt, eben diesen Mangel der traditionellen Volkswirtschaftslehre zu beheben. In seiner Pathologie der Wirtschaft befasst er sich mit den Übergangszuständen, die im Gegensatz zu den „normalen" Gleichgewichtslagen pathologisch genannt zu werden pflegen. Er fasst das Wirtschaftsleben als einen Organismus auf; im Gegensatz zu den mit rein äusserlichen Scheinanalogien arbeitenden alten biologischen Schule ist er jedoch bestrebt, den Wirtschaftsorganismus mit Hilfe von Gleichnissen, die dessen Wesen erfassen, zu erklären. In dem ersten und wichtigsten Teile seines Systems, der Physiologie des kranken Wirtschaftskörpers (Physiopathologie), untersucht er die den Funktionen der Organismen entsprechenden Fähigkeiten des Wirtschaftslebens: das Funktionieren der Fähigkeit der Selbsterhaltung (Wirtschaftlichkeitsprinzip, Beweglichkeit der Produktionsfaktoren usw.) und der Fähigkeit des Gleichgewichtsstrebens (Inflation, Spekulation, Geldwertänderung, ausländische Wechselkurse, Arbeitslosigkeit, Finanzpolitik usw.) Von diesen beiden Fähigkeiten wird die letztere nur im pathologischen Zustand wirksam, d. h. nur dann, wenn die Zerstörung des Gleichgewichts eine solche war, dass die selbsterhaltende Fähigkeit das alte Gleichgewicht auch nach dem Aufhören der Wirkung der störenden Ursachen nicht wiederherzustellen vermag.

Nach der Physiopathologie der Wirtschaft, also nach der Untersuchung der reflexähnlich funktionierenden Fähigkeiten der Selbsterhaltung und des Gleichgewichtsstrebens, die in der wirtschaftstheoretischen Literatur alleinstehend ist, bespricht Gini die Formen der Erkrankung des wirtschaftlichen Organismus (Morphologie) und untersucht die Krankheitsursachen (Etiologie). Diese beiden Abschnitte sind nicht so bis ins Kleinste ausgearbeitet wie der erste Abschnitt, da ja die äusserst umfangreiche Krisenliteratur

sich mit den Problemen, die in den Bereich dieser beiden Abschnitte gehören, zu Genüge befasst hat.

Das grosszügige System Ginis bereichert die theoretische Volkswirtschaftslehre um ein neues Arbeitsgebiet. Es ist jedoch unzweifelhaft, dass zwischen seiner „pathologischen" Volkswirtschaftslehre und der „physiologischen" Theorie der herkömmlichen Volkswirtschaftslehre kein so grosser Gegensatz besteht wie dies Gini hinstellt. Im Gegenteil, sein System ist eigentlich nur eine organische Ergänzung der alten Theorie, mit Rücksicht auf die neuesten Erscheinungen der wirtschaftlichen Entwicklung. Einer fruchtbaren Zusammenarbeit der beiden Systeme steht also nichts im Wege, um so weniger, da Gini in bezug auf die meisten von ihm behandelten Probleme einen gemässigten und von den liberalistischen Lehren kaum abweichenden Standpunkt vertritt. *Michael Futó.*

Kleinere Beiträge.

Der Nationalsozialismus im Spiegel eines Jahrhunderts.

Die Wurzeln der nationalsozialistischen Ideenwelt reichen weit in die Vergangenheit zurück; vor allem ist es das System Friedrich Lists, das manche Wesenszüge des in der Nachkriegszeit ausgereiften Nationalsozialismus erkennen lässt. Deshalb ist für jeden, der sich für die Vergangenheit dieser Ideen interessiert, die vor kurzem erschienene gewaltige Biographie von Professor Friedrich Lenz, betitelt „Friedrich List, der Mann und das Werk" mit Nachdruck zu empfehlen. Obzwar Lenz wiederholt betont, dass das Ziel seines Buches nicht die Schilderung des Einflusses ist, den List auf das Wirtschaftsleben der Gegenwart ausübt, so kann der Leser doch nicht umhin, bei der Lektüre dieser Biographie die starke Verwandtschaft der zwei Gedankenwelten immer wieder festzustellen. Auch Lists volkswirtschaftliche Gedanken waren der nationalistischen Weltanschauung völlig untergeordnet und so ist es nicht zu verwundern, dass trotz der grossen Verschiedenheiten, die die Struktur des heutigen Wirtschaftslebens gegenüber der vor einem Jahrhundert aufweist, das heutige Deutschland die Gedanken Lists in vollem Ausmasse sich zu eigen macht. Es ist unzweifelhaft, dass der Einfluss Lists auf die Gestaltung der Wirklichkeit heute so gross ist wie nie zuvor. *Beatrix Takaró-Gáll.*

Die Bedeutung der einheimischen Ölsaaten für die Rohstoffversorgung der ungarischen Industrie.

Die gegenwärtigen Schwierigkeiten in der Beschaffung von ausländischen Rohstoffen haben das wirtschaftspolitische Interesse wieder einmal auf die sonst so vernachlässigten einheimischen Ölfrüchte gelenkt. Von den in Ungarn kultivierten Ölfrüchten kommt der Sonnenblume, dem Leinsamen, dem Rizinussamen und dem Rapssamen eine grössere Bedeutung zu. Die industrielle Rolle des letzteren ist jedoch nur eine untergeordnete, was wiederum auf den Umfang seiner Produktion zurückwirkt. Anbaufläche und Produktionsertrag des Rapssamens sind völlig von den konjunkturellen Verhältnissen abhängig, zeigen deshalb extreme Schwankungen, so

dass es sich erübrigt, uns hier mit dem Raps als mit einem industriellen Rohstoff zu befassen.

Unter den drei anderen Ölsaaten kommt der erste Platz, sowohl was die produzierte Menge wie die wirtschaftliche Bedeutung anbelangt, dem Sonnenblumenkern zu. Trotzdem gibt es wohl keinen zweiten ungarischen industriellen Rohstoff, dessen Produktion und Verwertung derartig vernachlässigt wäre wie die des Sonnenblumenkernes. Die ungarischen Landwirte behandeln die Sonnenblume grösstenteils noch immer als eine Zierpflanze, ein Nebenprodukt, das am Rande der Äcker in ein oder zwei Reihen angepflanzt wird und bei dem auf die Auswahl einheitlicher, ausgiebiger Sorten überhaupt keine Sorgfalt verwendet wird. Aus dieser Geringschätzung folgen auch die ungünstigen Verwertungsverhältnisse, der niedrige Preis des Sonnenblumenkernes. Und doch ist dieser einer der wichtigsten Rohstoffe der chemischen Industrie, der bei der Seifen- und Kunstspeisefetterzeugung eine grosse Rolle spielt. Die ungarische chemische Industrie verwendet heute in grossen Mengen eingeführte Fette, die durch den Sonnenblumenkern vorzüglich zu ersetzen wären, und auch einer erheblichen Steigerung der Ausfuhr würde nichts im Wege stehen, wenn nur die nötigen Mengen an Sonnenblumenkernen zur Verfügung stünden.

Auf dem Gebiete der Leinsamenproduktion finden wir ähnliche Verhältnisse. Auch hier genügt die Produktion dem einheimischen Bedarf in den meisten Jahren nicht, von einer Ausfuhr überhaupt nicht zu sprechen. Der Leinsamen ist der Rohstoff der Farben-, Lack-, Firnis- und Wachstucherzeugung und spielt auch in zahlreichen anderen weiterverarbeitenden Industrien eine bedeutende Rolle. Die Anbaufläche zeigt ausserordentliche Schwankungen, die den Satz bestätigen, dass der ungarische Landwirt sich nicht gerne mit dem Anbau von Handels- und Industriepflanzen befasst und wenn er durch irgendwelche ausserordentlichen Umstände doch dazu veranlasst wird, so kehrt er nach einigen wenigen Jahren unfehlbar zu den althergebrachten Bräuchen der landwirtschaftlichen Betriebsführung zurück. So nahm z. B. in Ungarn in den Jahren 1934 und 1935, als Deutschland ein grosses Interesse für den ungarischen Leinsamen zeigte, die Produktion einen raschen Aufschwung, aber nur, um im nächsten Jahre bereits auf den Stand von 1933 zurückzufallen, der nicht einmal für den einheimischen Bedarf genügte. Im Inland und durch die Ausfuhr wäre mit Leichtigkeit der Ertrag einer Anbaufläche von 40.000 Katastraljoch unterzubringen, — das ist das vierfache von dem, was in den letzten Jahren erzeugt wurde.

Die dritte wichtige Ölfrucht, der Rizinus, bleibt zwar, was Menge und Wert betrifft, hinter den bereits besprochenen Ölsaaten zurück, seine Bedeutung ist jedoch neuerdings in raschem Wachstum begriffen. Bis zum Jahre 1933 hatte Ungarn keine nennenswerte Rizinussamenproduktion; in diesem Jahre begann dann die staatliche Ölmühle ihre Tätigkeit im Interesse des Ausbaus der einheimischen Rizinusproduktion und i. J. 1937 belief sich die Anbaufläche des Rizinus bereits auf 5500 Katastraljoch. Die Rizinuserzeugung beruht, ebenso wie die des Leinsamens, ausschliesslich auf Produktionsverträgen, die die Ölsaatengenossenschaft, die staatliche Ölmühle und neuerdings auch die Ölfabriken jährlich mit den Produzenten abschliessen, diesen einen festen Preis zusichernd und alle

Lieferungsbedingungen im voraus festlegend. Auf diese Weise gelang es, die ungarische Produktion erheblich zu steigern, so dass heute kein Rizinusöl mehr eingeführt zu werden braucht. Eine weitere Steigerung wäre jedoch erwünscht, da in den nördlich von Ungarn liegenden Ländern der Rizinus nicht mehr gedeiht und so für eine ungarische Ausfuhr die natürlichen nahen Absatzmärkte gegeben wären.

Natürlich erheischt der Ausbau der ungarischen Ölsaatenerzeugung eine staatliche Unterstützung. Es müsste vor allem für bessere Preise gesorgt werden, der einheimische Markt müsste ausschliesslich für die ungarischen Ölsamen gesichert werden, daneben müsste aber auch für eine energische Propaganda einerseits im Interesse der Produktion dieser Ölsamen, andrerseits des Verbrauchs derjenigen Waren, bei deren Herstellung diese Verwendung finden, gesorgt werden. Schliesslich wären auch Saatgutaktionen, eine genaue Ermittlung der für den Anbau geeigneten Gebiete und eine zuverlässige Produktionsstatistik unerlässlich.

Andreas Pálinkás.

Systematisches Sparen.

Das französische Sparsystem der „capitalisation", das ausserhalb Frankreichs nur sehr wenig verbreitet ist, hat mehrere Vorzüge gegenüber dem Spareinlagensystem. Die charakteristischen Züge der capitalisation sind die folgenden: 1. der Sparer verpflichtet sich, in bestimmten Zeitabständen im voraus festgelegte, gleich hohe Summen einzuzahlen; 2. das Sparinstitut verpflichtet sich, eine ebenfalls im voraus festgelegte Kapitalsumme nach einer bestimmten Anzahl von Jahren dem Sparer auszuhändigen; 3. der Sparer kann jedoch schon früher in den Besitz der Sparsumme gelangen und zwar dann, wenn seine Obligation bei den periodisch abgehaltenen Ziehungen gezogen wird. Die volkswirtschaftliche Bedeutung der capitalisation bleibt in Frankreich hinter der der Lebensversicherung, aber auch hinter der des Sparens mittels Einlagen kaum zurück. Mit der Lebensversicherung hat sie die Züge der geringen Kapitalsummen, der monatlichen Beitragszahlung, der Möglichkeit einer früheren Auszahlung der Kapitalsumme und des Werbens durch Agenten gemein; sie unterscheidet sich von der letzteren dadurch, dass die frühere Auszahlung der Kapitalsumme hier durch den Glücksfall bestimmt ist und dass ihre Obligationen stets uniform auf die gleiche Summe lauten. Von dem Spareinlagensystem unterscheidet sie sich hauptsächlich darin, dass Grösse und Zeitpunkt der Einlagen im voraus festgesetzt sind, dass das Institut für die Einsammlung der fälligen Einlagen sorgt und dass der Zinsfuss im Laufe der Sparzeit nicht geändert werden kann, sondern in der Obligation unabänderlich festgelegt ist. Der wichtigste Unterschied vom Bausparen liegt schliesslich darin, dass der Sparer die ihm ausgezahlte Kapitalsumme nach Belieben verwenden kann.

Ernst Sós.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Das moderne Geld.

Curtis, Myra—Townshend, Hugh: Modern Money. London, 1937.

Baudin, Louis: La Monnaie. Paris, 1938.

Die beiden Arbeiten bezwecken die Popularisierung der Ergebnisse der geldtheoretischen Forschung. Das Buch von Curtis und Townshend will eine volkstümliche Darstellung der Keynes'schen Geldtheorie geben, — es könnte jedoch nicht behauptet werden, dass es den beiden Verfassern gelungen wäre, diese Aufgabe zu lösen. Was bei Keynes schwierig und zweifelhaft ist und den Widerspruch herausfordert, aber gedrungen und elegant vorgetragen wird, wird in diesem Buche schwerfällig, eintönig und weitschweifig. Die Formulierungen Keynes' sind scharf und klar, diejenigen von Curtis und Townshend wässrig. Sie untersuchen in 11 Kapiteln die Struktur des Geldes, die mögliche Grösse der Geldmenge, das Geldeinkommen, die Geldverwendung, die Kapitalbildung, den Zins, den Obligationenmarkt, den öffentlichen Kredit, die Geld—Preis—Funktion, die internationalen Zahlungen und die Manipulation des Geldes. Der Laie gelangt wohl kaum weiter als bis zum zweiten Kapitel, der Fachmann wird schon im ersten Kapitel die Lektüre aufgeben und zum Urquell zurückkehren, — es ist also nicht leicht zu erraten, wer das Buch zu Ende lesen soll.

In der zweiten Arbeit versucht der Pariser Universitätsprofessor Baudin eine volkstümliche Darstellung der orthodoxen Lehrmeinungen über das Geld zu geben; er hasst die Papierpfundwährung und das manipulierte Geld ebenso wie Roosevelt. Seine Ausführungen sind dort am gelungensten, wo seine juristische Denkweise zur Geltung kommen kann; einige seiner Gleichnisse erinnern an die beste romanische Schule. Dagegen ist seine Beurteilung und Kritik der wirtschaftspolitischen Ereignisse und Massnahmen der neuesten Zeit meistens einseitig, voreingenommen und unzutreffend; das Buch ist auch von manchen kleinen Fehlern und Irrtümern nicht frei. *Ladislaus Cs. Szabó.*

Deutsche genossenschaftliche Literatur.

Kleine genossenschaftliche Beiträge. Hrsg. vom Institut für Genossenschaftswesen an der Goethe-Universität Frankfurt a. M. Stuttgart-Berlin, 1937. Kohlhammer.

Die Aufgabe dieses neuen, vom Institut für Genossenschaftswesen der Frankfurter Universität herausgegebenen Serienwerks ist, Aufklärungsarbeit auf dem Gebiete des Genossenschaftswesens zu leisten. Es sind bisher drei Hefte der Serie erschienen. Das erste aus der Feder Prof. Wilhelm Kalverams, befasst sich mit dem Problem der organischen Eingliederung der Beamtenbanken in das Gesamtgebäude des deutschen Kreditwesens. Das zweite Heft, von Prof. Meyer, führt den Titel „Die Gestaltung der Betriebsgemeinschaft im gewerblichen Kreditgenossenschaftswesen" und behandelt dieses Thema aus ausgesprochen praktischen Gesichtspunkten, —

es sucht eine Antwort auf die Frage zu geben, wie der Gemeinschaftsgedanke die alltägliche Arbeit der gewerblichen Kreditgenossenschaften durchdringen soll. Im dritten Heft, betitelt „Die Kreditgenossenschaften in der deutschen Kreditwirtschaft", schildert Hans Helferich, auf seine reichen praktischen Erfahrungen gestützt, die gegenwärtigen und zukünftigen Aufgaben der deutschen Kreditgenossenschaften. Alle drei Hefte zeigen das Streben, den grundlegenden Gedanken des neuen Deutschland, das alles durchdringende Gemeinschaftsgefühl, zu pflegen.

Beatrix Takaró-Gáll.

Einzelbesprechungen.

Éber, Anton: Freihandel und Protektionismus. Budapest, 1928. R. Gergely. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch ist eine Streitschrift für den Freihandel und gegen den Protektionismus, es zeigt jedoch nicht den üblichen ephemer geistreichen journalistischen Charakter der meisten ähnlichen Literaturprodukte, sondern gehört zu den wertvollsten Stücken einer echten, das Wesen des behandelten Problems erfassenden Publizistik. Der Verfasser scheut jede Unklarheit; nicht nur die Anordnung des Materials, auf dem seine Ausführungen fussen, sondern auch der Gedankengang und die Beweisführung zeigen eine bewundernswerte Klarheit. Es darf allerdings auch nicht verschwiegen werden, dass seine Formulierungen manchmal nicht nur klar und scharf, sondern auch etwas übertrieben sind, was der Objektivität des Buches nicht zugute kommt. Die vom Verfasser berücksichtigte Literatur ist äusserst umfangreich, wenn auch nicht immer ganz systematisch ausgewählt; jedenfalls greift er mit sicherer Hand auf die Schriften der Meister der englischen klassischen Schule und auf die Arbeiten des grossen ungarischen Klassikers Graf Stephan Széchenyi zurück und stellt diesen auf eine plastische Weise die Produkte der neuesten ausländischen volkswirtschaftlichen Literatur gegenüber. In bezug auf seine Grundeinstellung sind wir mit ihm völlig einverstanden; es gibt jedoch in seinen Ausführungen einige Punkte, denen wir entschieden widersprechen müssen. Vor allem sind wir der Ansicht, dass Ungarn in der heutigen unsicheren Atmosphäre Europas keinesfalls in der Lage ist, die Initiative auf diesem Gebiete zu ergreifen. Wir sind ferner der Ansicht, dass Éber die volkswirtschaftliche Bedeutung des Kleingewerbes bzw. des Handwerks überschätzt; wir können seiner These, dass die stets wachsende Bevölkerung des Landes auch ohne eine einheimische Fabrikindustrie ihre wirtschaftliche Existenz finden könne, keineswegs beistimmen.

Roland Hegedüs.

Fellner, Friedrich jun.: Verkehrspolitik. Budapest, 1938. Herausg. vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. 520 S. (In ungarischer Sprache.)

Die mit ausserordentlichem Fleiss und grosser Sorgfalt geschriebene Arbeit erstreckt sich auf die gesamte Problematik der Verkehrspolitik auf breitester Grundlage. In dem ersten, theoretischen Teil befasst sich der Verfasser mit der Klärung der Grundbegriffe, mit dem Verhältnis des Verkehrs zum Raum, mit den Energiequellen und der Organisation des Verkehrs, mit dessen Rolle im Dienste der menschlichen Wirtschaftstätigkeit, mit dem Verhältnis der öffentlichen Macht zum Verkehr und schliesslich mit der Kostenrechnung der Verkehrsmittel. Im zweiten Teile, betitelt „Die Erscheinungsformen des Verkehrs", untersucht er der Reihe nach die Probleme der verschiedenen Verkehrsmittel und zwar vom Strassenwesen angefangen bis zum Luftverkehr und spricht anschliessend noch von der Organisation und den wirtschaftlichen Fragen des Nachrichtentransports, das Radio mit inbegriffen. Sowohl der theoretische wie der praktische Teil fussen auf einem ausserordentlich reichhaltigen, sehr übersichtlich gruppierten Material. Diese erste systematische Bearbeitung des Gesamtgebietes der Verkehrspolitik in ungarischer Sprache ist in jeder Hinsicht als gelungen zu bezeichnen. *Roland Hegedüs.*

Andreich, Eugen: Die Methoden der Konjunkturforschung. Preisgekrönt und herausgegeben von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest, 1937. VIII, 173 S. (In ungarischer Sprache.)

Wenn wir dieses Buch nicht als ein Lehrbuch, das in der Darstellung der Methoden der Konjunkturforschung Vollständigkeit aufzuweisen hat, auffassen, sondern nur das bewerten wollen, was es tatsächlich bietet, so müssen wir unserer grössten Anerkennung Ausdruck verleihen. Andreich macht bei der Beurteilung der Berechtigung der verschiedenen in der Konjunkturforschung verwendeten Verfahren interessante, tiefschürfende neue Gesichtspunkte geltend und entwirft sogar auf geistreiche Weise die theoretische Grundlage der gesamten Konjunkturstatistik. Er weist öfters darauf hin, dass die Anwendung der mathematischen Methoden in der Konjunkturforschung nicht selten übertrieben wird, da die Unzuverlässigkeit und Ungenauigkeit des Beobachtungsmaterials die Anwendung der äusserst prezisen mathematischen Verfahren nicht rechtfertigt. Was die Methodik der Konjunkturstatistik betrifft, so zeigt Andreich, dass diese im allgemeinen von zwei Hypothesen ausgeht, nämlich, von der Identität der Trendlinie der untersuchten Zeitreihen mit der Achse des beweglichen Gleich-

gewichtes und zweitens von der um die Trendlinie als einer Achse herum gruppierten harmonischen Wellenbewegung der Werte. Andreich zeigt, dass diese Auffassung der rohen Werte des Beobachtungsmaterials eine Abstraktion, eine unzulässige Deutung der Wirklichkeit ist. Nach einer Besprechung der einfachen Konjunkturindices und der Indexsysteme untersucht er deren Leistungsfähigkeit und Brauchbarkeit; hierauf folgt eine Besprechung der technischen Hilfsmittel der Konjunkturforschung, vor allem der Berechnungsverfahren der Saisonänderungen, des Trend und der zyklischen Werte. Zu bemängeln ist hier, dass die Korrelationsrechnung und andere Verfahren der mathematischen Statistik, die unentbehrliche Werkzeuge der mathematischen Konjunkturforschung sind, nicht besprochen werden. *Stephan Varga.*

Schandl, Karl: Die Pachtgenossenschaften in Ungarn. Budapest, 1937. Pátria. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser, Generaldirektor der Landeszentrale der Kreditgenossenschaften, gibt in dieser Arbeit eine zusammenfassende Schilderung des ungarischen Pachtgenossenschaftswesens. Er weist mit Recht darauf hin, dass bei der Kapitalarmut des Landes die Kleinpacht ein wichtiges Mittel der ungarischen Bodenpolitik ist und dass andrerseits die Kleinlandwirte am leichtesten im Rahmen einer Pachtgenossenschaft Pächter auf einem Grossgrundbesitz werden können, da der Bodeneigentümer auf diese Weise nicht mit einer langen Reihe von Kleinpächtern verhandeln muss, sondern nur eine einzige juristische Person zum Vertragspartner hat. Die Arbeit zeigt, dass die Verbreitung der Pachtgenossenschaften in Ungarn sehr gering ist: im Jahre 1937 bestanden nur 55 solche Genossenschaften mit 7100 Mitgliedsfamilien, die insgesamt 29.000 Katastraljoch gepachtet hatten. Interessant ist die Mitteilung des Verfassers, dass in den ersten Jahren der Pachtgenossenschaftsbewegung der Versuch gemacht worden ist, die Genossenschaftsmitglieder das gepachtete Grossgrundbesitztum gemeinsam bewirtschaften zu lassen, — dieser Versuch schlug jedoch fehl, so dass er bald aufgegeben werden musste. *Anton Éber.*

Schneller, Karl: Demologische Studien. I. Die Standardisierung der Geburtenziffer. II. Die Bilanz der neueren Besserung der europäischen Sterblichkeit. III. Über die Bevölkerungsdichte. Miskolc, 1937. 100 S. (Wissenschaftliche Abhandlungen der Evangelischen Rechtsakademie zu Miskolc. — In ungarischer Sprache.

Der erste Aufsatz ist der Aufgabe gewidmet, die für einen internationalen Vergleich ungeeignete rohe, d. h. auf die gesamte Bevölkerungszahl bezogene, Geburtenziffer zu bereinigen und durch eine Berücksichtigung der Altersgliederung der Bevölkerung und

die Abwägung anderer wichtiger demographischer Faktoren für einen internationalen Vergleich geeignet zu machen. Die Zielsetzung der zweiten Studie ist eine ähnliche. Auch hier soll, ebenfalls durch eine Berücksichtigung der Altersgliederung, die Vergleichbarkeit der einzelnen nationalen Ziffern erhöht werden. Es zeigt sich, dass die mit dieser Methode verbesserten Sterblichkeitstabellen eine viel grössere Besserung der europäischen Sterblichkeit erkennen lassen als die rohen Verhältniszahlen. Für den Volkswirt ist die dritte Studie des Bandes vom grössten Interesse, die der Frage gewidmet ist, mit welcher Methode die wirkliche Bevölkerungsdichte eines Gebietes ermittelt und ausgedrückt werden kann. Die Fähigkeit einer Bodenfläche, einer bestimmten Anzahl von Menschen die wirtschaftliche Existenz zu sichern, hängt nicht nur von ihrer absoluten Grösse oder der Grösse des Nährbodens ab, sondern daneben von einer ganzen Reihe weiterer Faktoren: Bodenqualität, Klima, geographische Lage, Gewässer, Bodenschätze usw. Einen einheitlichen zusammenfassenden Ausdruck finden diese Faktoren allein in dem wirtschaftlichen Werte des Bodens, der sich in dessen Marktpreis realisiert. Um also beurteilen zu können, ob ein Gebiet unter- oder übervölkert ist, muss die Bevölkerungszahl zum Marktpreis des Bodens in ein Verhältnis gebracht werden. Der Verfasser verschweigt es nicht, dass auch diese Methode eine Schwäche hat, — der Marktpreis des Bodens wird nämlich durch die Bevölkerungsdichte selbst stark mitbestimmt.

Robert Major.

Milhoffer, A.: Die landwirtschaftliche Preispolitik der Weltwirtschaftskrise. Budapest, 1937. Gergely R. Verlag. 226 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch berichtet über die verschiedenen preisschützlerischen Massnahmen und deren Ergebnisse, die in den Ländern von Europa und in den wichtigsten Agrarländern der Übersee im Interesse der Landwirtschaft getroffen wurden. Man kann aus dem allgemeinen Bild, welches sich in diesem Buch angesichts der landwirtschaftlichen Intervention abzeichnet, den Schluss ziehen, dass diese in der Weltwirtschaft bereits als eine allgemeine Notwendigkeit anerkannt worden ist. *Ladislaus Lipták.*

Gewerbeverwaltung, gesetzlicher Arbeiterschutz und Betriebssicherheit. Hrsg. von Josef Jakab. Budapest, 1937. Monopol-Verlag. 466 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Werk enthält nicht nur eine organische Sammlung der einschlägigen ungarischen Gesetze und Verordnungen, sondern soll gleichzeitig für alle im Gewerbe Beschäftigten ein Wegweiser auf dem Gebiete der Gewerbeverwaltung, des Arbeiterschutzes und der

neuesten sozialpolitischen Arbeit der ungarischen Regierung sein. Es gliedert sich in vier Teile. Der erste Teil bietet einen allgemeinen Überblick über den Aufbau der Gewerbeverwaltung; besondere Kapitel befassen sich mit den Gewerbebehörden, mit dem Wirkungskreis der Fachministerien, den Organen der Gewerbegerichtsbarkeit, den offiziellen gewerblichen Interessenvertretungen und mit der gesetzlichen Regelung der Ausübung eines Gewerbes. Der zweite Teil gibt ein Bild über die Entwicklung des gesetzlichen Arbeiterschutzes in Ungarn und bespricht besonders ausführlich die Verordnungen über die Arbeitszeit, die Mindestlöhne und die Regelung der Tätigkeit der die gewerblichen Arbeitslöhne festsetzenden Ausschüsse, ferner das Gesetz 1937:XXI über die Regelung einiger Fragen des Arbeitsverhältnisses. In diesem Teile sind auch die in den einzelnen Gewerbezweigen festgesetzten, territorial verschiedenen Minimallöhne, ferner die für die einzelnen Gewerbezweige gültigen Vorschriften über die 48-Stunden-Woche usw. enthalten. Der dritte Teil befasst sich mit den Einrichtungen, die eine befriedigende Beschäftigung des Arbeiters in seiner Freizeit bezwecken und schildert vor allem die Wohlfahrtseinrichtungen der öffentlichen Betriebe der Stadt Budapest. Der vierte Teil ist dem bürgerlichen Luftschutz, den Sicherheitsvorschriften und der Kontrolle der Sprengstofflager usw. gewidmet. *Andreas Villányi.*

Rézler, Julius: Entstehung und Entwicklung der industriellen Arbeiterschaft in Ungarn 1867—1914. Budapest, 1938. Record. 209 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser behandelt den sozialgeschichtlichen Prozess der Entstehung der ungarischen Arbeiterklasse in einem objektiven Ton, der umso erfreulicher ist, da er in den Arbeiten über dieses Thema im allgemeinen nicht aufzufinden ist. Das Buch ist für das grosse Publikum geschrieben, seine Vorzüge -- der Reichtum des verwendeten Materials und der gelungene Aufbau — verleihen ihm jedoch wissenschaftlichen Wert. Besonders beachtenswert sind die Abschnitte über die sozialen Wurzeln der ungarischen industriellen Arbeiterschaft, über den Vorgang der Einfügung dieser rasch emporgeschossenen neuen Klasse in das soziale Gesamtgefüge und über das Erscheinen der Arbeiterschaft in der Politik und deren Wirkungen. Aber auch über die Entwicklung der wirtschaftlichen Lage der Arbeiterschaft gibt der Verfasser einen Überblick: über die Gestaltung der Löhne bzw. der Reallöhne und der Arbeitszeit, ferner über die Entwicklung der Sozialversicherung.

Koloman Kádas.

Cassel, Gustav: Der Zusammenbruch der Goldwährung. Übersetzt von Bernhard Pfister. Stuttgart, 1937. Kohlmann. 235 S.

Cassel nimmt in diesem Buch für eine vom Gold völlig unabhängige Währung Stellung. Die Fehler und Mängel des Goldstandards sind seiner Ansicht nach so grundlegend, dass der Gedanke einer Rückkehr zu diesem System unbedingt zurückgewiesen werden muss. Das wirtschaftspolitische Ziel von heute ist die Stabilisierung der Kaufkraft, und zwar auch dann, wenn sie zum unstabilen Goldpreise führt. Auf Grund des statistischen Materials glaubt Cassel auf das Gelingen der auf die Beeinflussung des Preisniveaus gerichteten Politik schliessen zu können; hieraus zieht er dann die Folgerung, dass der Goldstandard bereits der Vergangenheit angehört. Wenn man jedoch einen Blick auf die Preisentwicklung seit dem Sommer des vergangenen Jahres wirft, so wird man diese zuversichtliche Beurteilung der manipulierten Papierwährung kaum teilen können. Die Ereignisse der letzten dreiviertel Jahre haben unzweifelhaft bewiesen, dass auch die manipulierte Währung die Stabilität des Preisniveaus nicht zu gewährleisten vermag, — das Aufgeben der Goldwährung ist also sicherlich nicht der gesuchte Weg, der zur Ausschaltung der starken Preisschwankungen führt. *Anton Eber.*

Räber, Hans: Othmar Spanns Philosophie des Universalismus. Jena, 1937. G. Fischer. VII, 184 S.

Der Verfasser kritisiert das System Spanns vom Standpunkt der Lehren des Katholizismus, vor allem des Thomismus, aus. Die wirtschaftlichen Lehren Spanns berührt er kaum, — seine Aufmerksamkeit ist lediglich den grundlegenden philosophischen Problemen gewidmet. Er wertet es als ein grosses Verdienst Spanns, die Frage des Ursprungs, der Priorität der Gesellschaft und des Einzelnen nachdrücklich in den Vordergrund gestellt und durch die Einführung des grundlegenden Begriffes der „Gezweiung" auf die Erweckung des menschlichen Geistes durch einen anderen, ausser ihm stehenden Geist hingewiesen zu haben. Spann hat jedoch den soziologischen und den ontologischen Gesichtspunkt nicht mit genügender Schärfe voneinander getrennt, so dass die geistige Substantialität des Individuums bei ihm verloren geht. Aus diesem Grunde kann Räber auch der Spannschen Antithese „Individualismus-Universalismus" nicht restlos beistimmen. Der zweite Begriff, den er einer eingehenden Analyse unterzieht, ist der Begriff der Ganzheit. Er gibt zu, dass die „Kategorienlehre" eine grosse kulturhistorische Tat war, er weist aber nach, dass Spann den Ausdruck „Ganzheit" in verschiedenem Sinne gebraucht. Bei der Unter-

suchung der grossen Fragen der Psychologie und der Metaphysik stellt er fest, dass im Mittelpunkt der Pneumatologie Spanns der Begriff der Eingebung steht; für die Erklärung des alltäglichen Geisteslebens hält er diesen Begriff für unzulänglich, da ja der Geist seinen Inhalt von der Aussenwelt empfängt. Letzten Endes erkennt Räber die grosse Bedeutung der universalistischen Philosophie für unser Zeitalter an, — diese Philosophie ist nach langer Zeit der erste Versuch, die Mannigfaltigkeit des toten Wissens auf die Einheit des Lebens zurückzuführen.

Dionys von Kisléghi-Nagy.

Zehn Jahre Čechoslowakische Nationalbank. Die čechoslowakische Währung. Die Tätigkeit der Čechoslowakischen Nationalbank. Die Lage und Entwicklung der Nationalwirtschaft der Cechoslowakischen Republik. Prag, 1937. 542 S.

Die Veröffentlichung gliedert sich in mehrere Abschnitte. Auf eine historische Einleitung folgt eine Darstellung der Geschichte der Tschechoslowakischen Währung; der interessante Aufsatz dieses Abschnittes ist eine Studie von K. Englis. Der dritte Abschnitt behandelt Organisation und Geschäftsführung, der vierte die zehnjährige Tätigkeit, die Politik der Tschechoslowakischen Nationalbank. Im letzten Abschnitt wird der Gesamtaufbau des tschechoslowakischen Wirtschaftlebens skizziert.

Josef Bartha.

Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch. Jahrg. 13. 1937. Hrsg. von Gustav Gratz. Redigiert von Emmerich Zempléni. Budapest, 1937. 496 S.

Das von Gustav Gratz herausgegebene vorzügliche und reichhaltige Jahrbuch bietet jetzt schon zum 13. Male eine ausführliche und erschöpfende Darstellung des Verlaufs des ungarischen Wirtschaftsjahres. Sein Quellenwert wird durch die Entwicklung der Konjunkturforschung von Jahr zu Jahr erhöht; durch das stets reicher werdende statistische Beobachtungsmaterial werden nämlich die wirtschaftspolitischen Aufsätze rein publizistischen Charakters immer mehr verdrängt und durch Studien ersetzt, die auf präzisen wirtschaftsstatistischen Untersuchungen fussen. *Alexander Sipos.*

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Mai—Juni 1938.

Inhaltsauszüge.

Eröffnungsrede.

Obwohl das Interesse für die Tätigkeit der Volkswirtschaftlichen Gesellschaft zustehends steigt, doch müssen wir mit Bedauern feststellen, dass der Einfluss der Wirtschaftswissenschaft auf die Wirtschaftspolitik auf der ganzen Welt weiter abnimmt. Die Einstellung, nach der den volkswirtschaftlichen Gesetzen nicht die gleiche allgemeine Geltung zukäme, wie z. B. den Gesetzen der Physik, ist nicht zutreffend. Auch die Gesetzmässigkeiten der Volkswirtschaft besitzen unbedingte Geltung, nur werden sie bei den Ideenströmungen der Gegenwart nicht beachtet. Auch die Volkswirtschaftslehre schreitet zweifellos fort, und so gibt es auch in ihr ältere Lehrsätze, die durch die Wissenschaft selber seither korrigiert wurden, ja sie kennt auch Irrtümer, wie sie in den übrigen Zweigen der Wissenschaft gleichfalls vorkamen. Die medizinische Wissenschaft machte ähnliche Wandlungen durch, dennoch denkt niemand in der Welt daran, seine Krankheit nicht durch Ärzte behandeln zu lassen. Den wirtschaftlichen und sozialen Übeln der Nachkriegszeit hätte man gewiss mit mehr Erfolg abhelfen können, wenn man sich in der Führung der Wirtschaftspolitik auf die Wirtschaftswissenschaft gestützt hätte, so wie dies nach den napoleonischen Kriegen der Fall war. Die Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ist auch weiter bestrebt, von der Wirtschaftswissenschaft möglichst viel in das praktische Wirtschaftsleben zu übertragen und andererseits die Wirtschaftswissenschaft dem praktischen Wirtschaftsleben näher zu bringen.

Anton Éber.

Die finanziellen und volkswirtschaftlichen Aspekte des Fünfjahrplanes.

Die volkswirtschaftliche Bedeutung des Fünfjahrplanes erhält erst wirklich plastische Konturen, wenn wir untersuchen, was für Verschiebungen seine Durchführung in den übrigen Teilen der Produktion nach sich ziehen wird. Die Frage besteht in erster Linie darin, ob die neuen Investitionen im Hinblick auf die Gesamtproduktion der Nation zusätzliche Produktion bedeuten oder ob sie andere bisher bereits bestehende Produktionsleistungen ersetzen. Im letzteren Fali käme es in den Dimensionen der Wirtschaftstätigkeit zu keinen grösseren Veränderungen. Wenn jedoch die Durchführung

des Investitionsprogramms, sei es auch nur teilweise als znsätzliche Produktion, erscheinen sollte, dann wird eine Erhöhung der Wirtschaftstätigkeit eine gesteigerte Beschäftigung und im allgemeinen eine intensivere Ausnützung der wirtschaftlichen Produktionsquellen eintreten. Da die ungarische Industrieproduktion derzeit bedeutende unausgenützte Kapazitäten besitzt, und auch die Produktionskapazitäten der Landwirtschaft nicht gänzlich ausgenützt sind, besteht die Möglichkeit, dass die neuen Investitionen in bedeutendem Masse unter Umständen zur Gänze sich als zusätzliche Produktion der aktuellen Erzeugung anschliessen und ausserdem es auch noch in der Produktion der Konsummittel zu einer Erhöhung kommt.

Der Umfang der unausgenützten Kapazität und die praktischen Möglichkeiten der Rationalisierung der Produktion bestimmen die optimale Erhöhung der wirtschaftlichen Aktivität, die als Folge des Investitionsprogramms eintreten kann. Es hängt in grossem Masse von der Art und von der Geschicklichkeit der Finanzierung ab, bis zu welchem Grade man dieses Optimum erreichen kann. Die Finanzierung muss daher einerseits darauf Rücksicht nehmen, dass, sofern die Investitionen zusätzliche Produktion bedeuten, parallel mit der Produktionssteigerung auch das Kreditvolumen und der Geldverkehr sich erhöhen. Diese Ausdehnung kann natürlich nur in dem Masse vorgenommen werden, als dies zum Zwecke der Ingangsetzung der unausgenützten Produktionskapazitäten notwendig ist. Andererseits ist es aber eine unausweichliche Vorbedingung der Erreichung des Wirtschaftsoptimums, dass der Gesellschaft in der Form von Anleihen oder Steuerzahlungen eine den investierten Beträgen entsprechende Kaufkraftsumme entzogen werde. Sollte dies nicht geschehen, dann könnte dies zur Folge haben, dass gegenüber der Kaufkraft, die im Besitze der Gesellschaft verbleiben und zum Ankauf von Konsumgütern verwendbar sein würde, keine entsprechende Gütermenge in Verkehr käme, was die Erhöhung der Preise nach sich ziehen müsste. Dies wäre aber gerade im Interesse der Erreichung des Wirtschaftsoptimums zu vermeiden.

Die Finanzierungsprobleme werden interessant beleuchtet, wenn wir den Finanzplan des ungarischen Investitionsprogramms mit den finanziellen Methoden des nationalsozialistischen Deutschlands vergleichen. In der öffentlichen Meinung wird allgemein angenommen, dass man in Deutschland ein beispiellos grosszügiges Investitionsprogramm durchgeführt hat, und zwar auf Grund ganz ungewöhnlich kühner Finanzierungsmethoden, die sich in erster Linie auf Kreditschöpfung gestützt haben.

Diese Einstellung ist nicht ganz am Platze. Sofern man auf Grund der bezüglichen Literatur und der zur Verfügung stehenden statistischen Daten feststellen kann, hat die Kreditschöpfung in der Finanzierung des deutschen Investitionsprogramms eine geringe Rolle gespielt; höchstens 5—10 Prozent der auf 30 Milliarden Mark geschätzten, in den ersten vier Jahren des Hitler-Regimes durchgeführten Investitionen wurden auf diese Art finanziert.

Zwischen dem deutschen und dem ungarischen Finanzplan ist der Unterschied von grösster Bedeutung, dass die Finanzierung durch langfristige Anleiheemission und durch Besteuerung in Deutschland erst in einer späteren Phase, etwa anderthalb bis zwei Jahre nach der Machtergreifung Hitlers begonnen hat, und infolge-

dessen die Rolle der Besteuerung in den ersten vier Jahren wesentlich geringer war. Die Besteuerung deckte in Deutschland kaum ein Drittel der Investitionsausgaben. Die Hauptursache dieses Unterschiedes ist darin zu suchen, dass Deutschland sich im Jahre 1933 noch im Stadium der Depression befand; unter den damaligen wirtschaftlichen und finanziellen Verhältnissen konnte weder von langfristiger Anleiheemission noch von einer ergiebigeren Besteuerung die Rede sein. Was aber die verhältnismässig geringere Rolle der Besteuerung betrifft, so ist das eher ein Nachteil als ein Verdienst des deutschen Planes.

Die Besteuerung besitzt gegenüber der Anleiheemission den Vorteil, dass man mit der ersten leichter den Finanzierungszweck erreichen kann, der Gesellschaft eine den Investitionen entsprechende Kaufkraftsumme zu entziehen. Im Falle der Finanzierung durch Anleihen besteht eher die Gefahr, dass die in Anleihen investierten Summen direkt bis zu einem gewissen Grade durch neue Kaufkraftschöpfung ergänzt werden und infolgedessen letzten Endes in der gesellschaftlichen Kaufkraft nicht jene Reduktion erfolgt, deren man im Interesse der Aufrechterhaltung des wirtschaftlichen Gleichgewichts und zur Vermeidung von Preiserhöhungen, bedürfen würde. Auch sozialpolitische Gesichtspunkte sprechen für die Bevorzugung der Besteuerung. Im Falle der Deckung der Investitionsausgaben durch Besteuerung ist es leichter zu erreichen, dass diese Belastung ausserordentlicher Natur den vermögenderen Schichten der Gesellschaft aufgebürdet werde und dass die wirtschaftlich schwächeren Gruppen von ihr verschont bleiben. Die Finanzierung durch Steuern wälzt die Last der Investitionen im Endresultate auf sämtliche Steuerzahler ab und zwar in dem Masse, in dem sie im allgemeinen einen Anteil an den Steuerlasten tragen. Schliesslich bedeutet auch für den Staatshaushalt die Besteuerung die vorteilhaftere Methode. Die Stellungnahme der ungarischen Regierung, dass sie die Lasten des Investitionsprogramms in erster Linie durch diese letztere Art zu decken wünscht, ist daher verständlich.

Josef Judik.

Monopol und freier Wettbewerb.

Alles Wirtschaften begann mit Selbstversorgung. Diese ist dann durch die gegenseitige Versorgung verdrängt worden, welche geschichtlich als Produktion für den Marktbedarf und Tauschverkehr sich entwickelt hat. Diese Marktwirtschaft wird als freie Wirtschaft bezeichnet, wenn die Marktparteien, Angebot und Nachfrage, zwangslos zur Geltung kommen. Man muss aber zwischen freier Wirtschaft und freiem Wettbewerb Unterscheidung treffen. Der ersten ist die gebundene Wirtschaft, dem zweiten dagegen das Monopol entgegengesetzt. Freier Wettbewerb und Monopol sind so aufzufassen, als zwei Preisbildungsarten der freien Wirtschaft. Es können zwar Monopole auch aus der Gebundenheit entstehen, im folgenden werden aber bloss solche Monopole untersucht, welche keine gebundene Wirtschaft zur Voraussetzung haben. Jede Marktbewegung sucht eine Gleichgewichtslage einzunehmen, welche dann erreicht ist, wenn Angebot und Nachfrage sich ausgleichen, oder jede Marktpartei den

Höchstgewinn erreicht hat. Diese zwei Forderungen sind aber nicht gleichbedeutend und gerade darin liegt der Unterschied zwischen monopolistischer und konkurrenzmässiger Preisbildung. Bei monopolistischer Preisbildung gleichen sich Angebot und Nachfrage nicht aus, der Höchstgewinn wird aber seitens des Monopolisten erreicht. Bei freiem Wettbewerb dagegen werden letzten Endes Angebot und Nachfrage gleich, ein Höchstgewinn wird aber nicht erreicht. Im Idealfall des freien Wettbewerbs muss nämlich eine Marktlage entstehen, wo alle Gewinne der unbehinderten Konkurrenz zufolge verschwinden. Nicht minder idealisiert ist der Grenzfall des Monopoles, wo der Monopolist kostenlos produziert und mit dem Höchstertrag auch den Höchstgewinn sich zusichert. Zwischen diese zwei Grenzfälle der Gewinnlosigkeit und des Höchstgewinnes fällt die bunte Wirklichkeit des ganzen Wirtschaftslebens. Den freien Wettbewerb im eigentlichen Sinne muss man zugleich als einen vollkommenen Wettbewerb betrachten, dem der unvollkommene Wettbewerb am nächsten zu stehen kommt. Dieser führt zum monopolistischen Wettbewerb über, welcher wieder bereits dem Monopol nahe steht. Um diese Übergänge einander klar abgrenzen zu können, scheint es angebracht, die Gleichgewichtslagen jeder Marktform bestimmen zu wollen. Das wird im folgenden unternommen. Die Chamberlin-Robinsonsche graphische Methode kann in dieser Hinsicht gute Dienste leisten, weshalb auch diese zu Hilfe genommen wird. Nach einer kritischen Betrachtung des Elastizitätsbegriffes und des Duopolproblems werden alle Gleichgewichtslagen für die einzelnen Produktionszweige und dann auch für die Einzelunternehmungen entwickelt, wobei zwischen Grenzunternehmungen und sonstigen (intramarginalen) Unternehmungen eine Unterscheidung gemacht werden muss. Somit ergeben sich graphisch dargestellte und eindeutig abgrenzbare Gleichgewichtslagen für den ganzen Markt im Falle des Monopols, des monopolistischen Wettbewerbs, des unvollkommenen und des vollkommenen Wettbewerbs. Ebenso können die einzelnen Unternehmungen in jede Marktlage eingegliedert werden, wobei ihre Gleichgewichtsform auch bestimmt werden muss. Zum Schluss ermöglicht diese Methode auch jene monopolistische Preisbildung zu beleuchten und in das ganze System der Erklärung einzubeziehen, welche man monopolistische Preisdiskriminierung nennt. Es stellt sich heraus, dass man mit Hilfe dieser Preisdiskriminierung einen Nachteil der monopolistischen Preisbildung aufheben kann, nämlich dass dieser zufolge weniger produziert und zu Markte gebracht wird, als bei freiem Wettbewerb. Vollkommene Preisdiskriminierung kann die Warenproduktion bis zur Grenze des freien Gutes erweitern, vertieft aber damit zugleich die Kluft, welche aus dem anderen Nachteil der monopolistischen Preisbildung entsteht, nämlich steigert die monopolistischen Gewinne. Diese monopolistischen Gewinne sind auch die Ursache, dass die monopolistische Produktion als wirtschaftlich und rationell erscheint. Denn wären diese Gewinne nicht vorhanden, so wäre die Produktion für den Konsum dieser Gewinnbezieher auch nicht rationell. Die Rechtfertigung also, welche die Marktpreisrechnung den monopolistischen Gewinnen bietet, ist eine Rechtfertigung der Gewinne durch sich selbst.

Julius Neubauer.

Die Lage der ungarischen Kreditinstitute in der Slowakei.

Dr. Alois Rašin hat bereits in seinem im Jahre 1923 erschienenen Werke „Die Finanz- und Wirtschaftspolitik der Tschechoslowakei" betont, dass eine der wichtigsten Aufgaben der Wirtschaftspolitik des neuen Staates die Aufhebung der Budapester und Wiener Verbindungen der im Lande bestehenden Banken und Sparkassen ist, um auf diese Weise den Einfluss der beiden Plätze auf das tschechoslowakische Wirtschaftsleben auszuschalten. Diese Aufgabe wurde auch bald nach der Etablierung des neuen Staates in Angriff genommen; in der Slowakei, im früheren Oberungarn, suchte man mit allen Mitteln die alten slowakischen Geldinstitute zu stärken und zu einer Entfaltung zu bringen, neue tschechische Institute hier anzusiedeln und die vorgefundenen unabhängigen Geldinstitute der ungarischen und der deutschen Minderheit von den slowakischen und tschechischen Instituten anfzusaugen zu lassen.

Von den slowakischen Banken, die schon unter der ungarischen Regime bestanden, gelangten unter dem Schutze der neuen Wirtschaftspolitik die Tatra-Bank in Turócszentmárton und die Kreditbank von Rózsahegy zu einer führenden Rolle. Früher hatten die beiden Institute nur lokale Bedeutung. Die Tatra-Bank verfügte zur Zeit der Umwälzung über ein Grundkapital von 1.6 Millionen Kronen, die Kreditbank von Rózsahegy, die ihren Namen jetzt in Slovenska Banka umänderte, über ein Grundkapital von 6 Millionen Kronen. Die Tatra-Bank verschlang in den Jahren 1920—1927 25 alte, vorwiegend ungarische Kreditinstitute; heute hat sie bereits 38 Filialen, ein Grundkapital von 40 Millionen čK und verfügt über 302.5 Millionen čK Depositengelder; ihre industriellen Beteiligungen sind nicht bedeutend. Die Slovenska Banka hat heute 36 Filialen und ein Grundkapital von 32 Millionen čK; ihr Depositenbestand belief sich am 31. Dezember 1936 auf 319 Millionen. Ihre industriellen Beteiligungen sind viel bedeutender als die der Tatra-Bank.

Die zentralistische tschechische Wirtschaftspolitik war jedoch mit der ausgesprochen territorialen slowakischen Politik dieser beiden Kreditinstitute wohl nicht zufrieden, man hielt es für angebracht, in das Wirtschaftsleben der Slowakei auch ein rein tschechisches Institut, die Legio-Bank, einzuschalten. Die Ausbreitung dieser Bank nahm seit dem Jahre 1925 einen rascheren Fortschritt, sie erwarb im Jahre 1928 die Slowakische Allgemeine Kreditbank, die aus den oberungarischen Filialen der Ungarischen Allgemeinen Kreditbank gebildet wurde und verfügte am 31. Dezember 1936 bereits über 70 Zweigstellen, — darunter 15 eigene Filialen, 7 affilierte Institute mit 35 Zweigstellen und 13 Kreditgenossenschaften.

Im Jahre 1937 ging auch die Pressburger Donau-Bank mit ihren 18 Zweigstellen und 4 affilierten Instituten in slowakischen Besitz über; ihr Depositenbestand belief sich am 31. Dezember 1936 auf 341 Millionen čK. Ferner verbreiten sich in der Slowakei unter der Ägide der Agrarpartei auch die Genossenschaften der Landwirte (Rolnicka vzájomna pokladnica) rasch; ihre Zahl belief sich am 31. Dezember 1936 auf 47, die Zahl ihrer Mitglieder auf 129,205 und ihr Depositenbestand auf 562 Millionen čK.

Schliesslich müssen wir noch die in Pressburg residierende Zentralgenossenschaft erwähnen, die nach der Umwälzung als Spitzen-

organisation der in der Slowakei vorgefundenen Genossenschaften errichtet wurde; sie übernahm einerseits die Konsumgenossenschaften der ungarischen „Hangya", andrerseits die der Ungarischen Landeszentrale der Kreditgenossenschaften unterstellten Kreditgenossenschaften. Es ist unzweifelhaft, dass diese neue Organisation eine wertvolle Arbeit geleistet, die Zahl der Mitgliedinstitute wesentlich erhöht und das Genossenschaftswesen in der Slowakei zu einer hohen Blüte gebracht hat, — gleichzeitig wurden aber leider die früheren ungarischen Leiter der Genossenschaftsbewegung beiseitegeschoben und die ganze Organisation in den Dienst der zentralistischen Wirtschaftspolitik gestellt. Am 31. Dezember 1936 betrug die Zahl der Mitgliedinstitute der Zentralgenossenschaften 1960, von denen 1885 im engeren Verhältnis zu der Zentralstelle standen. Diese letzteren hatten 463,158 Mitglieder, der Wert ihrer Geschäftsanteile betrug 73 Millionen čK, während die Zentrale und die Mitgliedinstitute zusammen über 959 Millionen čK Depositengelder verfügten.

Vor der Umwälzung bestanden in Oberungarn 279 Kreditinstitute, die in den Interessenkreis von cca 120 Banken und Sparkassen gehörten; das Kreditwesen der heutigen Slowakei zeigt eine viel fortgeschrittenere Konzentration: allein die Tatra, die Slovenska, die Legio und die Rolnicka halten insgesamt 224 Institute in ihren Händen. Ihr gesamtes Grundkapital betrug am 31. Dezember 1936 192 Millionen čK, ihre Depositen beliefen sich auf 1593 Millionen čK. Unter Mitberücksichtigung der Donau-Bank und der Genossenschaften der Landwirte erhöhen sich diese Zahlen auf 223 Millionen čK, bzw. 2.397 Millionen čK. Dies waren also die Kapitalien, die am 31. Dezember 1936 in der Slowakei im Dienste der zentralistischen Wirtschaftspolitik standen.

Soweit es heute zu überblicken ist, sind noch die folgenden Institute in den Händen der Minderheiten. die Erste Pressburger Sparkasse mit 5 affiliierten Instituten, die Zipser Bank mit 10 Filialen, die Volksbank des Komitats Bars mit 9 Filialen, die Zipser Kreditbank in Leutschau, die Bank von Cserhát, das Kreditinstitut von Sellye, das Kreditinstitut von Somorja und der Bankverein von Ugocsa. Das Grundkapital dieser Institute betrug zum genannten Termin 26 Millionen čK, ihr Depositenbestand 410 Millionen čK. Bei der Aufzählung der Institute, die in den Händen der Minderheiten sind, dürfen auch die Hanse-Genossenschaften nicht vergessen werden, die wegen Mangel an Kapital bis jetzt nur im Westen der Slowakei Fuss fassen konnten. Diese Genossenschaften sind teilweise Konsum und nur zum Teil Kreditgenossenschaften; die Zahl der letzteren ist unbekannt, ihr Einlagenbestand betrug im Jahre 1936 6.7 Millionen čK.

Das Bild, das wir hier über die Kreditorganisation der Slowakei gegeben haben, lässt klar erkennen, dass die ungarische Nationalität nicht nur ihre frühere leitende Rolle völlig eingebüsst hat, sondern fast gänzlich aus dem Kreditleben verdrängt worden ist. Es ist unumgänglich notwendig, dass sämtliche wirtschaftliche Unternehmungen der Slowakei, die noch unter ungarischer Leitung stehen, sich zu einer Interessengemeinschaft zusammenschliessen, um auf diese Weise eine gleiche Behandlung erzwingen und auf die Wirtschaftspolitik der zentralistischen Organe einen Einfluss ausüber zu können.

Aurél Tornay.

Die Merkmale der Übervölkerung.

Die Studie wird durch einen historischen Überblick über die Entwicklung der erwünschten Zahl der Bevölkerung eingeleitet. Um ein Gebiet übervölkert erscheinen zu lassen, beruft man sich häufig auf verschiedene Bevölkerungsdichten (arithmetischer, physiologischer, agrarischer, volkswirtschaftlicher Natur), die jedoch nicht geeignet sind, die soziale Lage der Bevölkerung zu kennzeichnen.

Wenn man zu einer Einteilung der Länder nach diesen verschiedenen Merkmalen schreitet, so gelangt man tatsächlich zu einer ausserordentlich verschiedenen und sich widersprechenden Reihenfolge. Unter arithmetischer Dichte versteht man die Durchschnittszahl der Personen, die auf einer Flächeneinheit eines Gebietes leben. Auf einem Quadratkilometer lebten 1934: Belgien 276, Grossbritannien und Nordirland 192, Japan 179, Deutschland 141, Italien 139, Frankreich 76. Die physiologische Dichte, die die Zahl der Bewohner nach Flächeneinheit des fruchtbaren Bodens bezeichnet, gestattet höchstens, die Ernährungslage eines geschlossenen Agrargebietes kennzeichnen. Diese physiologische Dichte betrug gegen 1925 in Japan 993, Grossbritannien 800, Belgien 640, Italien 307, Deutschland 305, Frankreich 178. Die Einteilung ist vollkommen verschieden, soweit man die agrarische Dichte, d. h. die Zahl der landwirtschaftlichen Bevölkerung, nach der Flächeneinheit des anbaufähigen Bodens berechnet. Dann findet man nämlich gegen 1930 auf einen Quadratkilometer: Italien 90, Belgien 72, Deutschland 48, Frankreich 45, Grossbritannien 19.

In dem Masse jedoch wie die Weltwirtschaft sich entwickelt hat, waren die Bevölkerungen und die anderen Produktionsfaktoren mehr und mehr eng verbunden, und die Lebenshaltung hat sich durch internationalen Austausch trotzdem bis auf das Vier- und Fünffache des Standes gehoben, auf dem sie sich vor einem Jahrhundert befand. Die Dichte der gesamten erwerbstätigen Bevölkerung gestaltete sich nach Quadratkilometern um 1930 folgendermassen: Japan 146, Grossbritannien 134, Deutschland 98, Italien 84, Polen 54, Frankreich 51. Diese Reihenfolge, die übrigens mit jener nach der arithmetischen Dichte übereinstimmt, gibt ebenfalls noch keine genaue Auskunft über die tatsächliche Lebenshaltung. In der Nationalökonomie hat lange Zeit der Gesamtertrag oder das Volkseinkommen als empirisches Kennzeichen der Bevölkerungslage gegolten. Mit Rücksicht hierauf wurde als absolute Übervölkerung und Untervölkerung eine Lage bezeichnet, wo der volkswirtschaftliche Ertrag eines bestimmten Gebietes nicht die physische Existenz der Bevölkerung, sowie jener Kinderzahl gewährleistet, die zur Erhaltung des Bevölkerungsstandes notwendig ist. Als relative Übervölkerung, bzw. Untervölkerung wurde eine Lage mit Rücksicht auf jene Bevölkerungszahl bezeichnet, die nicht überschritten werden kann oder unter welcher die Zahl nicht bleiben kann (unter Berücksichtigung der übrigen als konstant gedachten Faktoren), ohne den früheren Wirtschaftsertrag zu gefährden. Neuerdings trachtet eine Theorie die Über- und Untervölkerung mit Rücksicht auf jene Lage zu bezeichnen, welche den optimalen Wirtschaftsertrag oder Lebenshaltung sichert. Mit den verschiedenen Schattierungen dieser Theorie und ihrer Kritik soll sich ein nächster Aufsatz befassen.

Imre Ferenczi.

Kleinere Beiträge.

Die Industrialisierung und Rationalisierung der Landwirtschaft

Die Landwirtschaft arbeitet auch heute noch mit einer ungeheuren Energieverschwendung: die Handarbeit überwiegt noch immer und an eine Rationalisierung denkt man nur vereinzelt und zufällig. Die Frage der Kostensenkung wird in der Landwirtschaft konsequent vernachlässigt. Dies ist die Ursache dafür, dass auch die niedrigsten Krisenpreise der Agrarprodukte noch immer ungesund hoch sind, die landwirtschaftlichen Einkommen dagegen auch in den günstigsten Zeiten ungesund niedrig. Das allerdings vorhandene Streben nach einer vollkommeneren landwirtschaftlichen Produktion äussert sich meistens in Vorschlägen, die eine Änderung der Produkte betreffen, — es wird hierbei übersehen, dass das angestrebte Ziel durch die Rationalisierung der Produktionstätigkeit und die hierdurch erzielbare Verringerung der Kosten viel erfolgreicher angestrebt werden könnte. Infolge des Gesetzes des abnehmenden Bodenertrages spielt ja das Problem der Steigerung der Produktion in der Landwirtschaft überhaupt eine geringere Rolle als die Frage der Verringerung der Produktionskosten. Es ist eine Forderung der gegenwärtigen Wirtschaftsentwicklung, dass die Landwirtschaft in eine Industrie der Lebensmittelerzeugung umgestaltet wird; auf diese Weise wird das Ergebnis, das heute die ganze Jahresarbeit des Landwirtes erfordert, während eines Bruchteiles dieser Zeit erzielt werden, so dass die heute völlig von der Landwirtschaft absorbierten Arbeitskräfte im überwiegenden Teil des Jahres in anderen Industrien beschäftigt werden können.

W. Sorbi.

Das neueste amerikanische Agrargesetz.

Das „Agricultural Adjustment Act of 1938", trift zur Einschränkung der Produktion und der Sicherstellung von Vorräten weitgehende Massnahmen. Die Produktion von Mais, Weizen, Baumwolle, Reis und Tabak wird geregelt und, wenn nötig, eingeschränkt. Wenn die Ernte dieser Hauptprodukte das normale Mass überschreitet, so wird für das nächste Jahr die Anbaufläche verringert. In Jahren, in denen die Ernteaussichten besonders günstig sind, wird eine verkaufbare Quote festgesetzt, der Mehrertrag darf nicht verkauft, sondern muss eingelagert werden. Diese Massnahme bezweckt die Sicherung von Vorräten für schlechte Jahre und die Ausschaltung von grossen Preisschwankungen. Die Quote ist allerdings nur dann für alle Farmer bindend, wenn in geheimer Abstimmnng wenigstens zwei Drittel der Farmer für diese gestimmt haben.

Das vom Gesetz vorgesehene System ist genial und wohl durchdacht, bei der Durchführung desselben werden aber wohl grosse Schwierigkeiten zu überwinden sein.

Die geplanten Massnahmen sind jedenfalls geeignet, das Gleichgewicht der Wirtschaft zu sichern. *Eugen Tóth.*

LITERATUR.

Einzelbesprechungen.

Ihrig, Karl: Die Genossenschaften in der Volkswirtschaft. Budapest, 1937. 574 u. XV. S. (In ungarischer Sprache).

Professor Ihrig bietet im ersten Teil dieses grossangelegten Werkes eine eingehende international-vergleichende Analyse des genossenschaftlichen Lebens und baut sodann — im zweiten Teil — auf dieser Grundlage systematisch die genossenschaftliche Theorie auf.

Verfasser bezeichnet als Hauptarten der Genossenschaften die Konsum-, die Arbeitnehmer und die Unternehmergenossenschaften, stellt jedoch dabei zwei untergeordnete Kategorien u. zw. einerseits die Nachfrage- und Angebots- und anderseits die Verkehrs- und Produktivgenossenschaften auf. Besonders fruchtbar erweist sich die Unterscheidung der Nachfrage- und Angebotsgenossenschaften.

Die Ihrig'sche genossenschaftliche Theorie ist rein wirtschaftlicher Natur. Er kennzeichnet ja das genossenschaftliche Organisationsprinzip als die volkswirtschaftliche Form des Bedarfsdeckungsprinzips. In dieser Verbindung der beiden Prinzipien gelangt der sozialpolitische Charakter der genossenschaftlichen Idee zur Geltung. Man konnte jedoch u. E. eher von kapitalistisch-sozialpolitischem Charakter sprechen, denn das sozialpolitische Attribut kann sich nur auf den Altruismus der Genossenschaft gegenüber den Mitgliedern, sowie den demokratischen Zug der genossenschaftlichen Unternehmung beziehen, es kann sich aber nicht auf die kapitalistischen Vorteile der Genossenschaften erstrecken. Nichtsdestoweniger bringt das Organisationsprinzip des Verfassers klar zum Ausdruck, dass die Genossenschaften in der kapitalistischen Marktordnung nach aussen hin das Erwerbsprinzip befolgen müssen.

Was das Verhältnis des Staates zu den Genossenschaften anlangt, hält Ihrig die staatliche Unterstützung in einem gewissen Grade für angebracht und weist hinsichtlich der politischen Neutralität treffend darauf hin, dass letzteres Problem nur im Mehrparteienstaate auftauchen kann. Es erscheint uns jedoch nicht überflüssig in diesem Zusammenhange abschliessend ausdrücklich zu betonen, dass es eine wirtschaftliche Neutralität des Staates auch im liberalen Staate nie gegeben hat, denn die Genossenschaften müssen sich in die gegebene Wirtschaftsordnung eingliedern.

Alexius v. Boér jun.

Malcomes, Béla Baron von: Die neue Entwicklung der Wirtschaft. Eine systematische Untersuchung der antiliberalen Richtung unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Beziehungen. Budapest, 1936. 731 S. (In ungarischer Sprache.)

Dieser umfangreiche Band soll die allgemeine Einleitung zu einem grösseren Werke sein, das eine kritische Besprechung der konkreten antiliberalen Wirtschaftssysteme der einzelnen Länder bieten wird. Die Berufung auf die Unabgeschlossenheit kann jedoch einer kritischen Beurteilung des vorliegenden Bandes nicht im Wege stehen. Malcomes will nicht nur die neueren Erscheinungen, die

neue Richtung der wirtschaftlichen Entwicklung dem Leser vor Augen führen, sondern im Zusammenhang damit auch das herrschende System der Wirtschaftstheorie aburteilen und gleichzeitig die Umrisse der kommenden neuen Volkswirschaftslehre entwerfen. In seiner Kritik nnterscheidet er allerdings nicht klar zwischen Wirtschaftstheorie und praktischer Wirtschaftsorganisation, sondern denkt scheinbar mit einer Klappe zwei Fliegen schlagen: beide gleichzeitig abtun zu können. Wenn wir noch erwähnen, dass er Publizisten und Politikern viel mehr Beachtung schenkt als den hervorragenden Vertretern der Wirtschaftswissenschaft, so haben wir den Wert der Arbeit, als einer wissenschaftlichen Kritik der herrschenden Wirtschaftstheorie, zur Genüge gekennzeichnet. Die grossen theoretischen Probleme der Wirtschaft können keinesfalls so einfach gelöst und die Ansichten und Ergebnisse der bisherigen Forscher auf eine so simplexe Weise abgetan werden, wie der Verfasser es tun zu können glaubt. Es ist freilich nicht zu bezweifeln, dass die alten Ansichten infolge der neuen Wendungen der Entwicklung einer gewissen Überprüfung bedürfen, — wenn auch nicht vom Gesichtspunkte der theoretischen Zusammenhänge, so doch jedenfalls in bezug auf die Folgerungen, die aus letzteren zu ziehen sind. Der Kapitalismus selbst hat sich stark verändert; sowohl das Leben wie die Wissenschaft sind heute raschen Wandlungen unterworfen. Was jedoch der Verfasser über all dies zu sagen hat, das geht über das Niveau einer blossen Stimmungsmache kaum hinaus. *Julius Neubauer.*

Büky József: Die Geschichte der österreichischen Papiergeldemissionen seit der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Jahre 1850. (mit besonderer Rücksicht auf Ungarn.) Inauguraldissertation. Budapest, 1938. (In ungarischer Sprache).

Diese gelungene Doktorarbeit bietet eine gute Darstellung der Vorgeschichte der Entstehung der ungarischen Nationalbank. Der Verfasser berücksichtigt hierbei lobenswerterweise nicht nur die österreichische Papiergeldemission, sondern auch die des lombardisch-venezianischen Königreiches. Er gibt auch eine gute Schilderung der Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft und Finanzen bis zur Niederwerfung des Freiheitskampfes; seine Ausführungen über die Finanzgebarung während des Freiheitskampfes bedürfen allerdings mancher Ergänzungen. Die einleitenden und die Schlussbetrachtungen enthalten manche finanztheoretischen Ausführungen, die der Arbeit nicht zum Vorteil gereichen, — sie sind einerseits recht einseitig und oberflächlich, andererseits aber auch völlig überflüssig, da sie mit dem eigentlichen Thema nur in sehr losem Zusammenhang stehen. *Roland Hegedüs.*

Kecső, Stefan: Rohstoffpolitik in Ungarn. Budapest, 1938. R. Gergely. 174 S. (In ungarischer Sprache.)

Der erste Teil dieses hochaktuellen Buches ist theoretischen und allgemeinen Problemen gewidmet. Bei der Untersuchung der Aufgaben der Rohstoffbewirtschaftung betont der Verfasser mit weiser Mässigung, dass es heute keinen Staat gibt, der an eine

Selbstversorgung mit Rohstoffen denken könnte. Da jedoch die politische Atmosphäre der Gegenwart die Sorge um die Sicherheit der Nationalwirtschaft überall in den Vordergrund treten lässt, so muss das Streben nach einer Lokkerung der Abhängigkeit der einheimischen Industrie von der Einfuhr ausländischer Rohstoffe gutgeheissen werden. Aber auch dem sozialen Gesichtspunkt, der die Verarbeitung der einheimischen Rohstoffe im Inlande fordert, kann man die Berechtigung nicht absprechen. Der Verfasser weist jedoch mit Nachdruck darauf hin, dass der nach Autarkie strebenden Rohstoffbewirtschaftung zwei Schranken gesetzt sind, die nicht überschritten werden dürften: die Qualität und der Preis der Ware. Wir sind mit den Ansichten des Verfassers weitgehend einverstanden, zwei seiner Irrtümer möchten wir jedoch nicht unbekämpft lassen, Erstens macht er sich den vulgärökonomischen Gemeinplatz zu eigen, dass der Austausch unverarbeiteter Lebensmittel gegen Rohstoffe, die auf industriellem Wege hergestellt werden, dem Lebensmittel ausführenden Lande weniger volkswirtschaftliche Nutzen bringt als seinem Gegenspieler. Der internationale Warenaustausch bringt beiden Partnern Vorteile, die jedoch inkommensurabel sind. Zweitens befürwortet er die Verarbeitung der landwirtschaftlichen Rohstoffe durch landwirtschaftliche Industrien. Wir erkennen zwar die Wichtigkeit der Dezentralisation der Industrie an, sind jedoch der Ansicht, dass diese in jedem einzelnen Falle von den konkreten Möglichkeiten abhängig ist, so dass eine solche verallgemeinernde Forderung nicht als zulässig erscheint. Der zweite Teil des Buches befasst sich mit den einzelnen Rohstoffen, bespricht die in- und ausländischen wirtschaftspolitischen Massnahmen, die in bezug auf die Bewirtschaftung des betreffenden Rohstoffes getroffen worden sind und schildert die Möglichkeiten, die neue Entdeckungen und Herstellungsverfahren hier noch bieten. Besonders ausführlich befasst sich der Verfasser mit den Problemen der synthetischen Rohstoffe und der Ersatzstoffe, ferner mit den noch unausgenützten Möglichkeiten Ungarns auf dem Gebiete der Rohstoffproduktion. Dieser umfangreichste Teil der Arbeit enthält ein ausserordentlich reiches Material, dessen Mannigfaltigkeit überrascht und zum Nachdenken zwingt. Die industrielle Revolution des 18. Jahrhunderts war mechanischen Charakters, diejenige von heute ist vorwiegend chemischen und ersatzstoffwirtschaftlichen Charakters. Über diese neue industrielle Revolution, die noch längst nicht abgeschlossen ist, gibt das hier besprochene Buch ein erschöpfendes und plastisches Bild.

Stefan Varga.

Adorján, Johann: Aktuelle Probleme der ungarischen Landwirtschaft. Budapest, 1937. Johann Arany-Druckerei. 129 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Ausführungen des Verfassers stützen sich ausschliesslich auf diejenigen Werke der ungarischen agrarpolitischen Literatur, die gegen das heute propagierte Schlagwort einer radikalen Bodenreform Stellung nehmen und auf wissenschaftlicher Grundlage auf die Schäden einer solchen Reform hinweisen. Der erste Teil der Arbeit, betitelt „Kritik der Bodenreformbestrebungen", kritisiert lediglich ein vor drei Jahren erschienenes Buch Matthias Matolcsy's; seine Argumente sind uns aus der bisherigen Polemik bereits be-

kannt. Der zweite Teil tritt mit dem Anspruch auf, einen neuen Plan zur Lösung der Probleme der ungarischen Landwirtschaft zu entwerfen; auch an diesem Plan ist jedoch nichts neues, da er nur die bereits häufig empfohlenen Mittel zur Hebung der sozialen Lage der ungarischen Bauernschaft aufzählt. Die Tendenz des Buches und die Einstellung des Verfassers sind unzweifelhaft ernst; erstaunlich ist nur, dass der Verfasser es nicht für nötig erachtet, sich auf diejenigen Autoren zu berufen, deren Ansichten und Argumente er übernimmt. *Ladislaus Lipták.*

Heinrich, Walter: Die soziale Frage. Jena, 1934. G. Fischer. 204, VIII S.

Heinrich, einer der fleissigsten Anhänger Othmar Spanns, hat auf universalistischer Grundlage bereits eine Krisentheorie und eine Theorie der ständischen Wirtschaft geschrieben. In seiner vorliegenden Arbeit befasst er sich mit der unfreulichsten Erbschaft des 19. Jahrhunderts, mit der sozialen Frage, die er nicht als Lohnfrage oder Arbeiterfrage auffasst: er betrachtet sie als ein Ergebnis der individualistischen Gesellschaftsordnung, das zur Auflösung des organischen Volkskörpers führt. Eben deshalb ist die Lösung der sozialen Frage nur auf der Grundlage des ständischen Gedankens möglich. In dem ersten Teile seines Buches untersucht Heinrich die Ursachen der sozialen Krise, im zweiten Teile skizziert er die Lösung: den Neuaufbau der Gesellschaft auf ständischer Grundlage. *Dionys von Kisléghi-Nagy.*

Wootton, Barbara: Lament for Economics. London, 1938. 322 S.

Die Ausführungen der Verfasserin richten sich in erster Reihe gegen den liberalen Flügel der London School of Economics, gegen die ins Englische übertragenen Werke Hayeks und Mises'. Im Laufe ihrer beruflichen Tätigkeit stiess die Verfasserin am häufigsten auf die Lehren *dieser* Schule, — es ist deshalb nicht überraschend, wenn sie im Eifer des Angriffs diese mit der gesamten Wirtschaftswissenschaft identifiziert. Wir können nicht umhin, ihr in dem Punkt recht zu geben, dass die freiwillige Einengung des eigenen Arbeitsfeldes, die Selbstbeschränkung des Volkswirtschaftlichen Neo-Liberalismus in der Geschichte der Wissenschaften beispiellos dasteht, — es ist aber freilich ebensowenig zu leugnen, dass diese Selbstbeschränkung eine methodologische Stärke, eine grössere Unangreifbarkeit gefruchtet hat. Die stellenweise recht widerspruchsvollen Ausführungen der Verfasserin vermissen eben diesen Vorzug in grösstem Masse. *Ladislaus Cs. Szabó.*

The World's Economic Future. Halley Stewart Lectures, London, 1937 134. S.

Das Bändchen enthält 5 Aufsätze, in denen führende Wissenschaftler ihre Ansichten über die wirtschaftliche Zukunft der Welt zum besten geben. Loveday untersucht das Problem der wirtschaftlichen Unsicherheit, Condliffe die zukünftige Rolle der führenden Wirtschaftsmächte, Ohlin die Zukunft der Wirtschaftsorganisation, Heckscher die staatlichen Eingriffe in das Wirtschaftsleben und Madariaga die zu erwartende Gestaltung der Geisteswelt des Menschen. *Josef Tóth.*

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Juli—August 1938.

Inhaltsauszüge.

Steuerclearing.

Der moderne, mit Hilfe des Geldes abgewickelte Tauschverkehr oder wenigstens ein ansehnlicher Teil desselben bildet im Rahmen eines jeden Staates eine Verkehrs- und Einkommenverteilungsgemeinschaft, die dem Clearingverkehr ähnelt. Die gemeinsamen Umlaufsmittel, die Rolle der Zentralnotenbank innerhalb der von ihr kontrollierten Organisation des Zahlungs- und Abwicklungsverkehrs und diese stets elastischer werdende Zahlungsorganisation selbst, haben manche gemeinsamen Züge mit den Vorgängen in einem Clearinghaus. Unter den Mitgliedern dieser Abwicklungs- und Einkommenverteilungsgemeinschaft spielt unzweifelhaft stets der Staat die gewaltigste Rolle, — er steht fast mit allen anderen Mitgliedern in Verbindung, indem er entweder von ihnen Geldzahlungen zu fordern oder an sie solche zu leisten hat.

Diese Tatsache lässt uns die Frage stellen, ob es nicht möglich wäre, das Steuersystem der Zukunft ganz oder teilweise auf einen Clearing bzw. auf clearingähnliche Verfahren zu basieren, gewisse Abschnitte des mit Hilfe des Geldes vor sich gehenden Tauschverkehrs und der Einkommenverteilung unter Berücksichtigung der Erscheinungen der Steuerüberwälzung und der Steuerdiffusion auf eine clearingähnliche Grundlage zu stellen, hierdurch das Steuerwesen zu automatisieren und zu modernisieren und gleichzeitig auch die Leistungsfähigkeit der Steuersubjekte zu steigern.

Bei der Beantwortung dieser Frage müssen wir von der Tatsache ausgehen, dass in den meisten Ländern die indirekten Steuern den grösseren Teil der staatlichen Einnahmen liefern, diejenigen Steuern also, die wir Preissteuern nennen, da ihre Quellen die im Tauschverkehr sich herausbildenden Preissummen sind. Diese Preissteuern wären geeignet, die Grundlage für den Ausbau einer Steuerdiffusionsgemeinschaft zu liefern, in der eine clearingähnliche Zu-

sammenfassung des Produzenten und des Verbrauchers, des Arbeitgebers und des Arbeitnehmers, des Steuerzahlers und des Staates verwirklicht werden könnte.

Die eigentliche Aufgabe hierbei wäre, die Verbrauchs- und die Umsatzsteuern sozialer zu gestalten, und gleichzeitig ihre Ergiebigkeit zu steigern. Das erste Ziel könnte dadurch erreicht werden, dass gewissen sozialen Klassen (Arbeiter, kleine Angestellte) die mit der Einführung einer solchen Steuer auferlegten Lasten wieder abgenommen werden, indem gleichzeitig mit der Einführung der Steuer ihre Löhne und Gehälter automatisch in einem solchen Masse erhöht werden, dass ihre Kaufkraft unverändert bleibt. In Verbindung damit müsste man freilich auch die Preisgrenzen der mit der neuen indirekten Steuer belasteten Güter obrigkeitlich festsetzen und für deren Einhaltung Sorge tragen. Die eigentlichen Träger der indirekten Steuern wären auf diese Weise nicht mehr die wirtschaftlich schwachen breiten Volksschichten, sondern diejenigen, die die in der Preisniveauerhöhung zum Ausdruck kommenden Kosten der Lohnerhöhung zu tragen hätten. Das ganze Verfahren wäre also lediglich eine vom Staate bewusst angestrebte und dirigierte Steuerdiffusion, die neben ihren sozialen Vorzügen auch aus finanzpolitischem Gesichtspunkte segensreich wäre, da sie auf dem Gebiete der indirekten Besteuerung unabsehbare Möglichkeiten öffnen würde.

In Verbindung mit den erwähnten Massnahmen ist auch die Einrichtung eines echten Steuerclearingsystems denkbar. Es könnte z. B. eine Zentralstelle errichtet werden, die die Verwertung der besteuerten Verbrauchsgüter übernehmen, die Löhne und Gehälter der bei der Herstellung dieser Güter beschäftigten Arbeiter und Angestellten festsetzen und auszahlen und die Steuersummen an die Staatskasse überweisen würde.

Die oben geschilderte Politik wäre nichts weiter als eine Beschleunigung und bewusste Durchführung des heute langsam und automatisch vor sich gehenden Prozesses der Steuerdiffusion. Auch heute wird ja die Last einer neu eingeführten indirekten Steuer nach einiger Zeit von den ursprünglichen Trägern auf die Gesamtheit der Gesellschaft überwälzt, — die Arbeiter sind z. B. auch heute bestrebt, die Last einer Mehlsteuer durch Lohnerhöhungen von sich abzuwälzen.

Karl Balás.

Gesetzliche Bestimmungen über die Bankenliquidität.

Die Erfahrungen der Weltkrise haben eine ganze Reihe von Staaten veranlasst, durch gesetzliche Vorschriften die Liquidität der Banken zu sichern und ihre Geschäftsgebarung in die gesunden Grenzen, die in der Vorkriegszeit bestanden, zurückzuführen. Solche Grenzen, die im Interesse der Liquidität gewahrt werden müssen, bestehen sowohl bei den aktiven wie bei den passiven Bankgeschäften. Aus dem Gesichtspunkte der aktiven Bankgeschäfte muss bekanntlich vor allem für das Vorhandensein adäquater Liquiditätsreserven gesorgt werden; unter diesen spielt die sog. erste Liquiditätsreserve, die in jedem Augenblick flüssigen Mittel der Bank, die wichtigste Rolle. Äusserst wichtig für die Liquidität ist ferner das Verhältnis der Liquiditätsreserven zu der Höhe der kurzfristigen Verbindlichkeiten und schliesslich das Verhältnis der Liquiditätsreserven und der kurzfristigen Verbindlichkeiten zum Eigenkapital und zu der Gesamtsumme der Verbindlichkeiten.

Im folgenden werden die neueren gesetzlichen Bestimmungen, die die europäischen Länder und die Vereinigten Staaten zur Sicherung der Liquidität ihrer Kreditorganisation erlassen haben, eingehend besprochen. Diese Bestimmungen werden in vier Gruppen eingereiht: Vorschriften über die erste, die zweite und die dritte Liquiditätsreserve und schliesslich verschiedene andere Vorschriften, z. B. über das Verhältnis des Eigenkapitals zu den fremden Mitteln, über das Verhältnis des immobilen Vermögens und des Effektenportefeuilles zum Gesamtvermögen, über die Höchstgrenze der an einen Kunden gewährten Kredite usw. Unter all diesen Vorschriften ist unzweifelhaft die Festsetzung der unteren Grenze der ersten Liquiditätsreserve am wichtigsten.

Ladislaus Zelovich.

Anhänger und Kritiker des Universalismus.

Die Einleitung des Aufsatzes befasst sich mit den Klassikerausgaben der Herdflamme-Sammlung sowie den wissenschaftlichen Arbeiten der Schüler *Othmar Spanns*, während in den übrigen Abschnitten die Staatswirtschaftslehre *Wilhelm Andreaes*, die universalistische Krisentheorie *Walter Heinrichs*, die sozialpolitische Grundlegung und namentlich die Lohntheorie *F. A. Westphalens*, endlich die ständische Geldtheorie *Fritz Ottels* ausführlich besprochen werden.

Dionys Kisléghi-Nagy.

Pläne zur wirtschaftlichen Förderung des Gebietes jenseits der Theiss.

Zu den charakteristischsten Merkmälern der Gegenwart gehören die „Pläne", die über eine Lösung der Probleme des Augenblicks weit hinausgehend, grosszügige neue Wege der nationalen Entwicklung vorzeichnen und durch die Hebung gewisser sozialer Klassen, durch die Förderung vernachlässigter Institutionen, Landesgebiete oder Produktionszweige neue nationale Energiequellen zu erschliessen trachten. Diese Pläne sind, wenn auch sehr bezeichnend für unsere Zeit, nicht eine Erfindung der Gegenwart. Die ungarische Geschichte hat schon in den vierziger Jahren des vorigen Jahrhunderts einen umfassenden, grosszügigen, gleichzeitig aber bis in die kleinsten konkreten Einzelfragen ausgearbeiteten Plan aufzuweisen: den Plan Graf Stephan Széchenyi's zur wirtschaftlichen Hebung des Theisstales, der Grossen Ungarischen Tiefebene, dieses rückständigsten, in ethnischer und politischer Hinsicht aber wertvollsten Gebietes von Ungarn. Es war Széchenyi nicht vergönnt, seinen Plan in die Wirklichkeit umsetzen zu können, und die späteren Generationen hatten kein Verständnis, keinen Blick mehr für die organische Einheit seiner Konzeption. Sie leisteten nur Stückwerk, obzwar die grosszügige, vom Wirtschaftlichen ausgehende, reale Nationalpolitik Széchenyi's um die Jahrhundertwende in der Person Gustav Beksics' noch einmal einen begeisterten Vorkämpfer fand. Ungefähr um dieselbe Zeit, im Jahre 1894, hat sich aus Anlass des Einsetzens der Massenauswanderung und des Aufflammens der agrarsozialistischen Bewegung auch der Landwirtschaftliche Landesverein mit der Lage in der Theissgegend befasst. Der Bericht, den der geschäftsführende Sekretär, Julius Rubinek, dem Verein vorgelegt hat, war zwar in erster Reihe den sozialen Fragen gewidmet, berücksichtigte aber alle der Lösung harrende Aufgaben so weitgehend, dass er ebenfalls als ein umfassender Plan zur Hebung der Theissgegend betrachtet werden muss.

Die in diesen Plänen geforderte grosszügige systematisch-planmässige Aufbauarbeit blieb jedoch unverrichtet, — an den schweren Folgen dieses Versäumnisses hat die Grosse Tiefebene, vor allem aber das Gebiet jenseits der Theiss heute schwerer zu tragen denn je. Die betriebsstatistischen Erhebungen des Landwirtschaftlichen Landesvereins zeigen, dass sowohl die Ernteergebnisse wie die Rentabilität in der Theissgegend bedeutend niedriger sind als in Transdanubien und dass die Lage der Landwirtschaft auch in jeder anderen Hinsicht dort ungünstiger ist als hier. Es ist also kein Wunder, dass sich in den letzten 10 Jahren immer häufiger Stimmen

vernehmen liessen, die auf die spezifische Lage dieser Gegend hinwiesen und Abhilfe forderten, — erstaunlich ist nur, dass dabei noch kein einziges Mal auf die Notwendigkeit der Ausarbeitung eines einheitlichen, den modernen Verhältnissen angepassten Planes hingewiesen worden ist. Und doch ist die Krise dieser Gegend so tief verwurzelt und so allgemein, dass partielle Massnahmen hier sicher keine nennenswerte Besserung herbeizuführen vermögen. Um der Rückständigkeit der Theissgegend ein Ende bereiten zu können, bedarf es heute ebenso umfassender und radikaler Massnahmen wie zur Zeit Széchenyi's, ja sogar noch umfassenderer und mannigfaltigerer, infolge der grösseren Differenzierung, die das Wirtschaftsleben in der Gegenwart aufweist.

Auch Ungarn kann heute im Zuge der Arbeit des nationalen Aufbaus das planmässige Vorgehen, die grosszügigen, aber bis in die letzten Einzelheiten ausgearbeiteten, auf lange Sicht eingestellten Pläne nicht mehr entbehren. Ein allgemeiner Plan für die ganze Nationalwirtschaft kann aber nur dann reell sein und befruchtend wirken, wenn es ein Ergebnis, eine Summierung sorgfältig ausgearbeiteter regionaler Pläne ist. Das allgemeine nationale Interesse fordert es, dass hierbei in erster Reihe die Bedürfnisse des Gebietes jenseits der Theiss, das in der Vergangenheit das meiste gelitten hat und auch heute noch am meisten vernachlässigt ist, berücksichtigt werden.

Koloman Pongrácz.

Organisatorische Fragen des Familienlohnes.

Der Gedanke des Familienschutzes ist heute in mehreren Ländern in den Vordergrund des politischen Interesses getreten. Die Festigung der Familie kann am erfolgreichsten von der materiellen Seite her in Angriff genommen werden; eines der wirkungsvollsten Mittel auf diesem Gebiete ist unzweifelhaft die Einführung des Familienlohnes. Den Weg eines aktiven, an das Wirtschaftliche anknüpfenden Familienschutzes hat nun auch die ungarische Regierung eingeschlagen, indem sie ihre Absicht angekündigt hat, in kürzester Frist einen Gesetzentwurf über den Familienlohn dem Abgeordnetenhaus vorzulegen.

Die Idee des Familienlohnes hat als erster Papst Leo XIII. verkündet, als er in seiner am 15. Mai 1891 erlassenen Enzyklika „Rerum novarum" einen Arbeitslohn forderte, der nicht nur für den Arbeiter selbst, sondern auch für seine Familie einen ausreichenden Lebensunterhalt sichert. Verwirklicht wurde die Idee zum ersten Mal durch die französischen Fabrikanten Romanet und Mar-

cesche, die im Jahre 1919 eine Kompensationskasse gründeten, der sich diejenigen Arbeitgeber angeschlossen haben, die ihren Arbeitern Familienzulagen zahlen wollten. Dieses Beispiel fand bald zahlreiche Nachahmer und heute bestehen in Frankreich bereits 228 Lohnergänzungskassen, im Rahmen derer insgesamt 390.000 Arbeitgeber 5,315.000 Arbeitnehmern Familienzulagen zukommen lassen. Im Jahre 1937 zahlten diese Kassen den Familienvätern an Familienzulagen 1.340 Millionen Franken aus.

Im Jahre 1921 folgten dem französischen Beispiel die belgischen Arbeitgeber, — auch sie haben die Aufgabe durch die Errichtung von Kompensationskassen gelöst. Heute bestehen in Belgien bereits 87 solche Kassen, denen insgesamt 120.855 Arbeitgeber angehören und die ca 1,486.000 Arbeitern Familienzulagen zahlen. Die Zahl der Kinder, für die die Väter Familienzulagen erhalten, beläuft sich auf 990.000, die Gesamtsumme der ausgezahlten Erziehungszulagen beträgt 238 Millionen Franken.

Das dritte Land, das die Familienzulage eingeführt hat, war Italien. Heute erhalten hier die Familienväter, die in Industrie, Handel und Landwirtschaft beschäftigt sind, als Familienzulagen insgesamt ca 900 Millionen Lire jährlich.

Heute, wo die Suche nach sozialer Gerechtigkeit auch Ungarn zur Einführung des Familienlohnes bewegt, können bei der Lösung der dabei auftauchenden praktischen Einzelfragen die französischen, belgischen und italienischen Vorbilder bereits als Anhaltspunkte dienen. In Ermangelung entsprechender Statistiken wird man sich in bezug auf die Höhe des Mitgliedsbeitrages und der Familienzulage an den ausländischen Erfahrungen orientieren können. So kann es z. B. im voraus festgesetzt werden, dass die Verwaltungskosten bei einer elastischen und von bürokratischer Schwerfälligkeit freien Organisation keinesfalls mehr als 5% der gesamten Beiträge absorbieren dürfen.

Dionys Bikkal.

Kleinere Beiträge.

John Bates Clark (1847—1938).

Mit Clark ist einer der vor dem Weltkrieg in den Vereinigten Staaten am meisten gefeierten Lehrer aus dem Leben geschieden. An seiner wissenschaftlichen Vorbildung hatte auch Deutschland seinen Anteil, da Clark eine Zeit an der Universität Heidelberg verbrachte, wo er bei Knies studierte. Der theoretisch veranlagte Geist seines Lehrers zog ihn an, doch vermochte er ihm in seiner

historischen Neigung nicht zu folgen. Clark war ein rein theoretisch veranlagter Geist, mit einem starken Hang zur abstrakten Forschung. Der Lehre der Klassiker vermochte er jedoch nicht beizustimmen, da er das Wertproblem in einem ganz anderen Lichte sah. Auf diesem Gebiete berührten sich seine Gedanken ziemlich nahe mit jenen von Menger, Wieser und Böhm-Bawerk, obzwar er dem Kostenprinzip nicht so ablehnend gegenüberstand, wie die Österreicher.

Wie weit Clark von deutschen Arbeiten beeinflusst war, lässt sich kaum feststellen. Jedenfalls sind seine Hauptwerke („Distribution of Wealth" 1899 und „Essentials of Economic Theory" 1907) zu einer Zeit erschienen, als — um von Menger gar nicht zu sprechen —, Wieser und Böhm-Bawerk ihre Ansichten über Wert und Preis schon veröffentlicht haben. Seine Theorie atmet aber sicher den Geist der Selbständigkeit, indem sie als Grundlage für seine Grenzproduktivitätslehre dient. Allerdings ist diese ebenfalls mit der Lehre eines deutschen Meisters, nämlich mit jener Thünens eng verwandt und beinahe auch in der Ausführung identisch. Sie ist die Grundlage für die Verteilungslehre Clark's, welche darin gipfelt, dass jeder Produktionsfaktor jenen Anteil am Produkte erhält, der seinem Grenzbeitrage entspricht. Clark war so begeistert für diese Theorie, dass er sich dazu verstieg, die Ansicht zu vertreten, dass die Verteilung bei unbehindertem Wettbewerb der Gerechtigkeit entspricht. Dies zog ihm einen scharfen Angriff seitens Th. Veblens zu, der seine Lehre der „specific productivity" auf das entschiedenste bekämpfte.

Clark hat sich auch auf anderen Gebieten unserer Wissenschaft Verdienste erworben. In seiner Polemik mit Böhm-Bawerk hat er den Kapitalbegriff durch die Unterscheidung von Kapital und Kapitalgütern gefördert. Sich der Schranken der in seinem System angewendeten statischen Betrachtung wohl bewusst, forderte Clark auch den Ausbau der Dynamik der Volkswirtschaftslehre.

Clark musste an seiner Lebensneige erleben, dass seine Landesgenossen die Theorie in jenem Sinne, wie er sie vertrat, heftig angriffen und unter dem Banner des Institutionalismus das Einschlagen neuer Wege forderten. Ja, sein eigener Sohn, Maurice Clark, schloss sich auch diesem Lager an. Aber Clark erlebte es noch, dass die neue Richtung immer mehr zu einer Wiederbelebung der Theorie führte, und zwar in jener Richtung, die Clark in seiner Forderung nach Ausbau einer dynamischen Theorie gewiesen hat. Seine wissenschaftliche Leistung wird immer ein Ruhmestitel der amerikanischen Volkswirtschaftslehre bleiben. *W. H.*

Wirtschaftlicher Sättigungsgrad und Rohstofferzeugung.

Die Sättigung einer Volkswirtschaft hängt, theoretisch betrachtet, in weitem Masse von dem Verhältnis der der Rohstoffproduktion obliegenden arbeitenden Bevölkerung zu derjenigen ab, die sich mit der Veredelung der Roherzeugnisse befasst, d. h. je grösser der Anteil jener an dieser ist, desto weiter ist die betreffende Volkswirtschaft von ihrem maximalen Sättigungsgrade entfernt.

A. Claparède.

Familienlohn und Familienschutz.

Die Verfasser stellen eine Untersuchung über die statistischen und finanziellen Rahmen einer Einführung des Familienlohnes verschiedener Arbeitnehmerkategorien an. Die Berechnungen werden für die Industriearbeiter (einschl. der Arbeitnehmer der Verkehrsunternehmungen), für die Privatangestellten und Handlungsgehilfen, für die Bergbauarbeiter, und für die Landarbeiter gesondert ausgeführt, — für jede Kategorie wird die Zahl der Beitragspflichtigen, der Betrag der Beiträge, die Zahl der Familienlohnberechtigten und die Grösse des zu erwartenden Familienlohnes errechnet. Anschliessend hieran wird der Plan einer, alle im Dienstverhältnis Stehenden umfassenden Lohnausgleichskasse entworfen. Am Ende wird darauf hingewiesen, das ein wirkungsvoller Familienschutz und eine Hebung des Lebensstandards der mittellosen Bevölkerungsschichten durch eine allgemeine Familienversicherung gelöst werden müsste, wobei die Finanzierung nur teilweise auf dem Dienstverhältnis beruhen würde. *Michael Borbély* und *Béla Reitzer.*

Die Wohnungs- und Mietzinsverhältnisse in Ungarn.

Die reichhaltigsten Quellen für dieses Thema sind die amtlichen Steuerstatistiken, da sie im Gegensatz zu den Volkszählungen auch über die Mietzinsverhältnisse ein reichhaltiges, bisher noch nicht ausgebeutetes Material enthalten.

Die Durchschnittszahl der Wohnräume, besonders aber der Nebenräume der Wohnungen ist in Ungarn sehr niedrig. Am besten sind noch die Verhältnisse in Budapest, am ungünstigsten auf dem Lande. Dieselbe Reihenfolge lässt sich auch in bezug auf den Komfort der Wohnungen aufstellen; auch in dieser Beziehung steht Budapest an der Spitze, ihm folgen die Munizipalstädte, dann die Landstädte, während an letzter Stelle auch hier die Dörfer stehen.

Im gennanten Jahre waren 69.5% aller Wohnungen vom Eigentümer bewohnt; in Budapest ist diese Zahl natürlich am niedrigsten, nicht ganz ein Sechstel aller Wohnungen, während in den Dörfern nicht ganz ein Sechstel der Wohnungen vermietet war. Der prozentuelle Anteil der Mietswohnungen an der Gesamtzahl der Wohnungen war kleiner als der vermieteten Wohnräume an der Gesamtzahl der Wohnräume, — die vom Eigentümer bewohnten Wohnungen sind also im Durchschnitt kleiner als die Mietswohnungen. Auf eine Wohnung entfallen in Budapest und in den Provinzstädten 4, in den Dörfern 4.4 Personen. Da jedoch die Zahl der Wohnräume pro Wohnung in Budapest höher ist als in der Provinz, so sind die Unterschiede in dieser Hinsicht viel grösser als dies die obigen zwei Ziffern zeigen. Während in Budapest auf einen Raum 1.9 Personen entfallen, beträgt dieselbe Ziffer in den Dörfern 3.2.

Vom Gesamtzinswert entfallen auf den Kopf der Bevölkerung in Budapest 188 P. in den Munizipalstädten 63 P. in den Landstädten 51 P und in den Dörfern 19 P. Trotz dieser grossen Unterschiede zeigt ein Vergleich des Zinswertes der vom Eigentümer bewohnten und der vermieteten Wohnungen, dass die Bewertung der letzteren in der Provinz noch immer zu hoch ist. Die Wohnungen in der Provinz sind verhältnismässig billig, da sie im allgemeinen schlecht sind, die Preise sind aber trotzdem nicht so niedrig wie sie sein müssten, weil in der Provinz Wohnungsmangel herrscht. Ein Vergleich der Wohnbautätigkeit der letzten 12 Jahre mit der Entwicklung der Bevölkerung zeigt jedoch, dass die Wohnungsverhältnisse in dieser Zeit sich in den Dörfern viel stärker gebessert haben als in der Hauptstadt. besonders aber als in den Provinzstädten. In den Dörfern ist heute der grösste Mangel der, dass die vom Eigentümer bewohnten Wohnungen zu eng und wenig komfortabel sind. Am ungünstigsten sind jedoch die Wohnungsverhältnisse in den Provinzstädten. Hier wäre eine Förderung der Wohnbautätigkeit am meisten notwendig und zwar müsste vor allem der Bau der fast völlig fehlenden Einfamilienmietshäuser angeregt werden.

Rudolf Ruisz.

LITERATUR.

Einzelbesprechungen.

Surányi-Unger, Theo: Budapests Rolle im ungarischen Wirtschaftsleben. Bd. I—II. Budapest, herausgegeben vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. 364 und 458 S. (Statistische Mitteilungen, Bd. 85. — In ungarischer Sprache.)

Das grossangelegte Werk gibt eine klare, auch dem Laien zugängliche Übersicht über die wirtschaftlichen Verhältnisse der ungarischen Hauptstadt in den Jahren 1925—1934, stets in den Rahmen der gesamten Nationalwirtschaft eingefügt. Der Verfasser geht von den grundlegenden Tatsachen der Bevölkerung und Bevölkerungsdichte aus und untersucht dann der Reihe nach die einzelnen Produktionszweige, die landwirtschaftlichen, die industriellen, die Handels- und die Verkehrsverhältnisse; der zweite Band ist dem Kreditwesen, dem Verbrauch, der Einkommenverteilung und deren sozialen Auswirkungen und schliesslich der Finanzgebarung der Gebietskörperschaften gewidmet. Zum Schluss gibt der Verfasser eine Zusammenfassung der Ergebnisse seiner Untersuchungen, fügt diese Ergebnisse in eine historische Perspektive ein und schält aus dem gewaltigen rohen Zahlenmaterial Trendlinien und Korrelationen heraus, betreffend die gegenwärtige und zukünftige Rolle der Hauptstadt innerhalb der Nationalwirtschaft.

Edmund Wildner.

Borotvás-Nagy, Alexander: Die Anfänge der volkswirtschaftlichen Bildung in Ungarn. Budapest, 1938. Franklin. 468 S. (In ungarischer Sprache.)

Das interessante Thema, die Gründlichkeit und der Fleiss, womit es behandelt wird und die klare und anziehende Vortragsweise sichern diesem Buch einen vornehmen Platz in der ungarischen wirtschaftshistorischen Literatur. Der Verfasser spricht ausführlich über die von Maria Theresia und Graf Franz Esterházy gegründete Wirtschaftsschule von Szenye, die er als die erste Quelle der ungarischen volkswirtschaftlichen Bildung ansieht, und über die bahnbrechende Tätigkeit des Piaristenordens um die Verbreitung wirtschaftlicher Kenntnisse. Von diesen Anfängen ausgehend schreitet er mit minuziöser Gewissenhaftigkeit und Gründlichkeit zur Schilderung des Werdeganges der ungarischen wirtschaftlichen Bildung bis zum Freiheitskampf (1848). *Anton Éber.*

Jahrbuch der Ungarischen Sparkassen und Banken. Herausgegeben von Ernst Makai. Jahrgang III. Budapest, 432 S. (TÉBE-Bücherei, Nr. 93.) (In ungarischer Sprache.)

Das wertvolle Jahrbuch ist auch diesmal mit dem üblichen reichen Inhalt erschienen. Die aus der Feder der berufensten Fachmänner stammenden Aufsätze behandeln auch in diesem Jahrgang allgemeine Probleme des Kreditwesens, kreditrechtliche Fragen, die Lage der grossen Kreditmärkte des Westens und das Kreditleben der Nachbarländer, wobei diesmal das Kreditwesen der abgetrennten Gebiete noch eingehender als bisher berücksichtigt wird. In dem vorzüglichen literarischen Anhang bietet der Herausgeber wieder eine äusserst gelungene und nützliche Übersicht über die wichtigsten Neuerscheinungen auf dem Gebiete des Währungs- und Kreditwesens.

Roland Hegedüs.

Dobrovits, Alexander: Das Vereinswesen in Budapest. Budapest, 1937. 166 S. (In ungarischer Sprache.)

Das gelungene Werk gibt ein plastisches Bild über alle Momente des Budapester Vereinslebens, die einer statistischen Beobachtung zugänglich sind. Im einleitenden allgemeinen Teil analysiert der Verfasser das Objekt der Vereinsstatistik, wobei er den Begriff des Vereins aus soziologischem, juristischem und politischem Gesichtpunkte definiert. Der besondere Teil enthält die Ergebnisse der Vereinsstatistik und deren Auslegung. Der Verfasser weist auf das Übergewicht der Haupstadt innerhalb des sozialen Lebens des Landes hin, das natürlich auch in einer gewissen Konzentration der Vereine in Budapest zum Ausdruck kommt; die Betrachtung der blossen zahlenmässigen Verteilung der Vereine lässt dieses Übergewicht allerdings nicht erkennen, sondern nur eine tiefergehende, die Wichtigkeit, die Bedeutung der einzelnen Vereine berücksichtigende Analyse. Parallel mit den Budapester Verhältnissen teilt der Verfasser überall, wo es ihm zur Verfügung steht, auch das einschlägige Material über ganz Ungarn mit. *Karl Balogh.*

Timár, Michael: Die Spanne zwischen dem Produzenten- und dem Konsumentenpreis. Preisgekrönt von der Budapester Industrie- und Handelskammer. Budapest, 1938, 127 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser untersucht die absolute und die relative Grösse der Handelsspanne und widmet dabei seine besondere Aufmerksamkeit der Analyse der Komponenten dieser Spanne. Es ist also vor

allem die Kostenseite des Problems, die ihn beschäftigt, — mit den preistheoretischen Belangen befasst er sich nur flüchtig und auch diese knappen Ausführungen sind nicht immer gelungen. Diese Auffassung des Problems ist unserer Ansicht nach verfehlt: eine jede Preisspanne ist ja schliesslich das Ergebnis zweier, meistens durch Zeit und Raum voneinander getrennter Preisbildungsvorgänge und kann nur in zweiter Reihe als eine Entlohnung für bestimmte Leistungen betrachtet werden. — Nach der Analyse der Kostenfaktoren und der Untersuchung ihrer Grösse forscht der Verfasser nach dem Verhalten dieser Faktoren im Falle einer Umsatzänderung. Er unterscheidet dabei zwischen konstanten und variablen Kostenfaktoren, untersucht das Grössenverhältnis, in dem diese zueinander stehen, ferner die Zusammenhänge der Unternehmungsform mit dem Kostenaufbau, und weist auf die Preisniveauversteifende Wirkung hin, die von einem verhältnismässigen Überwiegen der konstanten Kostenfaktoren ausgeht. Er zeigt, dass die Preisspanne sich in Depressionszeiten vergrössern, bei aufsteigender Konjunktur verringern müsste, wenn die Interessen des Handels nicht einen gewissen Ausgleich, eine Stabilisierung der Preise forderten. Hieraus zieht er die Folgerung, dass die Handelstätigkeit ausser dieser ausgleichenden und stabilisierenden Wirkung keinen Einfluss auf die Preisbildung ausübt, — eine, wenigstens in dieser allgemeinen Form, unhaltbare Behauptung. Was die zu erwartende Gestaltung der Handelsspanne in der Zukunft betrifft, so ist der Verfasser der Meinung, dass auf ihre wesentliche Verringerung, geschweige denn auf ihr völliges Verschwinden, nicht zu rechnen ist, da die Vermittlertätigkeit des Handels stets unentbehrlicher wird und diese Tätigkeit immer einer Entlohnung bedarf. *Koloman Kádas.*

Hegedüs, Stephan: Die Einhand. Budapest, 1938. Selbstverlag des Verfassers. 155 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch ist den ungarischen Erscheinungsformen der Einhand gewidmet, dieses heute so ausgiebig und mit so viel Erfolg angewendeten, aber andrerseits ebenso heftig bekämpften Mittels der Organisation und Beeinflussung des Exports. Im einleitenden Kapitel spricht der Verfasser über die Ursachen und die Berechtigung der Ausfuhrlenkung in Ungarn. Er weist darauf hin, dass die ungarische Landwirtschaft bei den Weltmarktpreisen unrentabel werden müsste, — ihre Angewiesenheit auf die Ausfuhr ihrer überschüssigen Produktion bedeutet aber eine Bedrohung des einheimischen Preisniveaus der Agrarprodukte und damit birgt sie auch für ihre Rentabilität eine Gefahr. In dieser Lage ist eine zentrale Orga-

nisation der Ausfuhr unentbehrlich, da diese einerseits über den Weltmarktpreisen gelegene Inlandspreise, andrerseits durch die Kontrolle des Handels entsprechende Produzentenpreise zu sichern vermag. Nach dieser Einleitung bespricht der Verfasser die Tätigkeit der einzelnen Ausfuhrorganisationen, die im Export die freie Konkurrenz ausschalten, und gibt bei jeder ein gelungenes Bild über Ziele, Organisationsform und Erfolge.

Stephan Kecső.

Marlio, Louis: Le sort du capitalisme. Paris, 1938. Flammarion. 300 S.

Das Buch ist eine sehr geistvolle und inhaltsreiche Apologie des Kapitalismus. Zur Einleitung skizziert der Verfasser den Hintergrund der heutigen antikapitalistischen Stimmung, die Verheerungen des Weltkrieges, dann schildert er die Weltwirtschaftslage und bespricht die verschiedenen antikapitalistischen Systeme der Gegenwart. Seine letzte Konklusion ist die, dass allein die Wiederherstellung der Freiheit der Wirtschaft eine Besserung zu bringen vermag. Er fordert die Einleitung einer grosszügigen Kampagne zur Verbreitung der Wahrheit, dass der Interventionismus die Welt nur ärmer, zerrissener und kriegerischer gemacht hat. Die Neubelebung des Kapitalismus, bzw. das Aufblühen eines Neokapitalismus erwartet er von einer neuen Form der Aktiengesellschaft, die für die Zwecke der Familienzulage, der Arbeitslosenunterstützung und der Altersversorgung einen Teil des Gewinnes der Arbeiterschaft überlässt. Er billigt den faschistischen Gedanken, dass an die Stelle des ewigen Eigentums eine andere Form, etwa eine auf sehr lange Zeit lautende Konzession zu setzen wäre. Schliesslich befürwortet er eine weitgehende Verwendung von wirtschaftlichen Vereinbarungen und von Kartellen, da diese Einrichtungen seiner Ansicht nach geeignet sind, die Neubelebung des Kapitalismus zu fördern.

Anton Éber.

Laufenburger, H.: Le commerce et l'organisation des marchés. Paris, 1938. XX, 658 S. (Traité d'Économie Politique. Vol. V.)

In seinen abschliessenden zusammenfassenden Ausführungen lehnt der Verfasser diejenigen Theorien, die einen ständigen Fortschritt des Wirtschaftslebens annehmen, ab und vertritt in Anlehnung an Cassel die Ansicht, dass der Wirtschaftsablauf in zykli-

schen Schwankungen und sekulären Bewegungen vor sich geht, — hierin erblickt er auch die Erklärung für die periodische Wiederkehr gewisser Formen des Handels. Die Organisation des Aussenhandels zeigt grössere Beständigkeit als die des Binnenhandels. Ersterer schwankt nur zwischen den zwei Extremen des Liberalismus und der Autarkie; letzterer kennt eine Reihe von in verschiedenen Ebenen gelegenen Gegenpolen, zwischen denen seine Organisationsformen schwanken, — so z. B. Liberalismus und Protektionismus, Kapitalismus und Sozialismus, Zentralisierung und Dezentralisation. Der Kampf des wirtschaftlichen Liberalismus mit der sozialen Statik ist der Hauptfaktor, der im Laufe der Entwicklung den augenblicklichen Charakter der Handelstätigkeit bestimmt, — in der Gegenwart ist dieser Charakter fast überall als ein Übergang zwischen Liberalismus und Planwirtschaft zu beschreiben. — Das Buch bringt die bisher ziemlich vernachlässigten prinzipiellen Probleme und Streitfragen des Binnenhandels um einen wesentlichen Schritt der Klärung näher. Laufenburger vernachlässigt weder die theoretischen Gesichtspunkte noch die der Praxis. Stil, Aufbau und Inhalt räumen seinem Werke einen würdigen Platz innerhalb des vorzüglichen, im Geiste Gide's redigierten „Traité" ein. Dies ist eigentlich das erste wissenschaftliche Werk, das zusammenfassend und systematisch die gesamte Problematik des Binnenhandels behandelt; hierbei bietet sich dem Verfasser manche Gelegenheit zu originellen Beobachtungen und zu einer neuartigen Gruppierung und Beleuchtung der vielumstrittenen Formen der Handelsorganisation. Heute, wo die Scharen der Vulgärökonomen den Handel auf Grund oberflächlicher Überlegungen zum Tode verurteilen möchten, ist es mit besonderer Freude zu begrüssen, wenn ein so ernstes Werk dieser wichtigen produktiven wirtschaftlichen Tätigkeit Gerechtigkeit widerfahren lässt.

Michael Futó.

Brinkmann, Carl: Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre. Stuttgart, 1937. 194 S.

Schmollers Lebenswerk übt auf die deutsche Volkswirtschaftslehre auch heute noch eine lebendige Wirkung aus und die Zahl derjenigen Autoren, die sich mit seinen Arbeiten befassen und ihn ehren, wird immer grösser. Das vorliegende Buch Brinkmanns ist aus dem Anlass der hundertsten Wiederkehr des Geburtstages von Schmoller erschienen und hat — wie dies der Verfasser im Vorwort betont — die Aufgabe, die von vielen nicht gewürdigte Schöpfung Schmollers in das richtige Licht zu stellen. Wir glauben kaum, dass

es heute noch notwendig wäre, Schmoller zu verteidigen. Unzweifelhaft waren seine Arbeiten lange Zeit hindurch sowohl von Seiten der Historiker wie von Seiten der Volkswirtschaftler heftigen Angriffen ausgesetzt, — mit der Klärung der kritischen Gesichtspunkte wurde aber ihre Beurteilung immer günstiger und heute lebt seine Methode im amerikanischen Institutionalismus wieder auf. Als eine umfassende, geschlossene und abgerundete Darstellung des Lebenswerks Schmollers ist jedoch die Arbeit Brinkmanns selbstverständlich mit der grössten Freude zu begrüssen.

Beatrix Takaró-Gáll.

Koch, Heinrich: Währungsausgleichsfonds. Eine währungs- und kredittheoretische Untersuchung auf der Grundlage des englischen Beispiels. Bleicherode, 1936. Karl Nieft. 65 S.

Die Arbeiten von Paish und N. F. Hall geben ein erschöpfendes Bild des englischen Währungsausgleichsfonds, — viel Neues vermochte also Koch über dieses Thema nicht mehr zu sagen. Seine Untersuchungen waren hauptsächlich auf die Klarlegung der Grenzen des Wirkungskreises dieser Einrichtung gerichtet. Er betrachtet ihre Technik aus vorwiegend formalistischem Gesichtspunkte und gibt mit grosser Sachkenntnis eine gute Analyse ihrer Statik. Wir halten es jedoch für verfehlt, dass er den Fonds als eine starre Vermögensmasse darstellt und dass er dessen Wesenszug, der ihn von allen ähnlichen Einrichtungen unterscheidet, nämlich dass dieser Fonds weniger den Charakter einer nationalen als den einer internationalen Reserve zeigt, nicht genügend betont. Der Goldvorrat des Fonds ist ja nicht ein Ergebnis der aktiven englischen Zahlungsbilanz, sondern setzt sich zum grössten Teile aus den Londoner Depositen der Länder des Sterlingblocks zusammen, was dem Fonds einen labilen, äusserst dynamischen Charakter verleiht.

Béla Vámos.

Hunke, H.: Grundzüge der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft. (Politik und Wirtschaft. Wirtschaftspolitische Schriftenreihe.) Berlin, 1938. Haude & Spener.

Hunke ist durch seine mannigfaltige politisch-wirtschaftliche Tätigkeit und in letzter Zeit durch seine wertvollen wehrwirtschaftlichen Aufsätze auch in Ungarn bekannt geworden. Der Zweck seines neuesten Werkes ist, die obersten Prinzipien der nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik auf streng wissenschaftlicher Grundlage zu umreissen, was ihm auch vollkommen gelingt. Höchst interessant ist es, was er in bezug auf die Wirtschaftslenkung und

politische Wirtschaftsführung ausführt. Das kategorische Primat der Politik, das vollkommene Durchorganisieren des Wirtschaftskörpers bedeutet weder eine Ausschaltung der Individualität, noch eine Missachtung wirtschaftlicher Gesetzmässigkeiten. Eine besondere Wichtigkeit kommt der Gestaltung der Wirtschaftsgesinnung zu. Es ist dies ein Punkt, wo die nationalsozialistische Auffassung und der Geist der päpstlichen Enzykliken in gemeinsamer Abwehr allen materialistischen Theorien gegenüberstehen. *A. V.*

Awater, Josefine: Der europäische Holzmarkt nach dem Weltkriege. Münster, 1936. 179 S.

Die durch die Friedensverträge herbeigeführten territorialen Verschiebungen haben das frühere Gleichgewicht der europäischen Holzwirtschaft wesentlich gestört. Das vorliegende Buch bietet eine vorzügliche Materialsammlung zu diesem hochwichtigen Problem der europäischen Wirtschaft; es unterrichtet den Leser eingehend über die Forstverhältnisse, die Holzaus- und -einfuhr und die Preisbildung des Holzes in Europa. Im letzten Kapitel forscht die Verfasserin nach den Zusammenhängen, die zwischen dem gesamten Wirtschaftsaufbau und der Holzwirtschaft bestehen.

Rudolf Ruisz.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

September—Oktober 1938.

Inhaltsauszüge.

Die Preisbildung im ungarischen Handel im Jahre 1937/38.

Es ist allgemein bekannt, dass die Entwicklung der Konsumentenpreise von der der Grosshandelspreise nicht selten starke Abweichungen zeigt. Die Tatsache, dass ungefähr die Hälfte des Volkseinkommens durch die Hände des Einzelhandels fliesst, lässt keinen Zweifel darüber, dass zur richtigen Beurteilung der Preisbildung eine Beobachtung der Grosshandelsindexe nicht genügt; ein zuverlässiges Bild über die Gestaltung der Kaufkraft und der Konsumfähigkeit bekommt man nur dann, wenn man auch die Preisbildung im Einzelhandel mitberücksichtigt. In Ermangelung von Einzelhandelsindexen werden bei der Messung der in dieser Sphäre vor sich gehenden Preisänderungen die Lebenshaltungsindexe verwendet. Dies ist jedoch kein befriedigendes Verfahren, da die Lebenshaltungsindexe im allgemeinen nur über die Gestaltung der Kosten der Bedürfnisse an der Grenze des Existenzminimums berichten, — der grösste Teil der Waren bleibt also aus diesen Indexen ausgeschlossen.

Diese Überlegungen haben den Verfasser veranlasst, seit dem Jahre 1928 die Einzelhandelspreise und, soweit dies möglich war, auch die Fabrik- und die Grosshandelspreise einer ganzen Reihe für bestimmte Warengruppen (Spezereiwaren, Kleidungsartikel, Textilien und Schuhwerk, Eisen- und Metallwaren, Drogeriewaren) charakteristischer Waren fortlaufend festzustellen. Die Ergebnisse dieser Erhebungen sind in den Schaubildern und Tabellen des ungarischen Textes enthalten. Neben den mitgeteilten Preisziffern der beobachteten Waren und Warengruppen sind besonders die Angaben über die Gestaltung der Handelsspanne von Interesse. Diese Handelsspanne darf freilich nicht als der Reingewinn des Handels angesehen werden, — in ihr sind ja all die Kosten enthalten, die die Fertigware auf ihrem Wege vom Produzenten zum Konsumenten belasten. Unsre Ziffern über die Handelsspanne sind auf Grund der Wiederbeschaffungspreise errechnet.

Für die Preisbildung im Einzelhandel ist das gleichzeitige Auftreten verschieden hoher, sich je nach Lage und Typ des Ladens ändernder Preise charakteristisch. Diese Erscheinung illustrieren wir in den Tabellen, die über die Preisdifferenzen der Spezereiwaren Aufschluss geben. Ein Vergleich der gesondert mitgeteilten hauptstädtischen und der Provinzpreise zeigt, dass das auf Grund dieser

Waren berechnete Einzelhandelspreisniveau in den Jahren 1936—1938 in 12 Fällen in der Provinz und nur in 5 Fällen in Budapest niedriger war, — was offenbar darauf zurückzuführen ist, dass der Weg des Absatzes in Budapest beträchtlich höhere Kosten fordert als in der Provinz. Die Verkaufspreise des Budapester Kommunalen Lebensmittelbetriebes und der hiesigen Warenhäuser blieben zwar grösstenteils hinter den Durchschnittspreisen zurück, — dies genügte jedoch nicht, um eine wesentliche Änderung der Preisgestaltung zu erwirken oder eine beträchtlichere Herabsetzung des lokalen Preisniveaus herbeizuführen.

Ein Vergleich der Preisänderungen in Grosshandel und Einzelhandel zeigt, dass die Grosshandelspreise der meisten Waren eine grössere Beweglichkeit zeigen als deren Einzelhandelspreise, — die Verschiebungen der letzteren sind im allgemeinen in beiden Richtungen geringer als die der ersteren. Dies ist einerseits darauf zurückzuführen, dass in den Einzelhandelspreisen beträchtlich mehr eine längere Zeit hindurch unveränderliche, konstante Kostenelemente verborgen sind als in den Grosshandelspreisen, andrerseits aber darauf, dass infolge der grösseren Lagerbestände hier die frühere Preishöhe die aktuelle Preisgestaltung eine Zeitlang noch mitbeeinflusst.

Ernst György.

Die volkswirtschaftliche Vorbereitung der Bewässerung der Ungarischen Tiefebene.

Die Durchführung der Bewässerung der Grossen Ungarischen Tiefebene — deren technische Vorbereitung auf Grund des Gesetzes 1937:XX bereits im Gange ist — bedarf einer gründlichen wirtschaftlichen Vorbereitung: dieses gewaltige Projekt ist ja vom Gesichtspunkte eines jeden Landwirtes der Tiefebene aus betrachtet eine kapitalistische Unternehmung. Als Vorbilder für die volkswirtschaftliche Vorbereitung sollten diejenigen neueren Plantagen und Bewässerungsgesellschaften dienen, die von modernen Unternehmern auf Grund eines im Voraus ausgearbeiteten Betriebsplanes ins Leben gerufen worden sind. Die Bewässerungssysteme Aegyptens und der Staaten im Süden sind noch feudalen Charakters, — diese kommen also als Vorbilder nicht in Betracht. Im Interesse einer entsprechenden Auswertung der Bewässerung müssen in der Tiefebene Konserven-, Kraftfutter- und Zellstoffabriken errichtet werden, die für den Export produzieren müssen; der Bedarf der modernen Zivilisation an diesen Artikeln ist so gross, dass man mit einer Gefahr der Überproduktion nicht zu rechnen braucht.

Was die Finanzierung der Errichtung der Bewässerungsanlagen betrifft, wäre die Vorkriegsmethode: die Inanspruchnahme von Auslandskrediten durch den Staat, am günstigsten. Leider steht dem heute die internationale Devisenlage im Wege, — wenn es überhaupt möglich wäre, eine Auslandsanleihe zu bekommen, so müssten schon die Zinsen und die Tilgungsraten in Waren bezahlt werden. Ein gutes Beispiel hierfür ist die USA-Anleihe der japanischen Landwirte. Ein drittes Verfahren der Finanzierung hat sich bei der Gründung weit abseits gelegener Plantagen entwickelt; hier spielt das Geld nur im Anfang, bei der Gründung, eine Rolle, während das

Fortbestehen der Unternehmung einzig und allein von der richtigen Organisation, der richtigen Lösung der Arbeiterfrage abhängt.

Die Bewässerung der Grossen Ungarischen Tiefebene wird nicht nur eine Hebung des Lebensniveaus der Bevölkerung zur Folge haben, sondern wird dem Lande — da dieses sich im Donaubecken als erstes mit grosszügigen Bewässerungsplänen befasst — bei der zukünftigen Bewässerung der östlichen Donaustaaten eine ähnliche Rolle sichern, wie sie seinerzeit England bei dem Ausbau der Industrien der in der Industrialisierung ihm nachfolgenden Länder gespielt hatte.

Karl Ereky.

Die Hindernisse einer Verwirklichung der Planwirtschaft.

Für die Wissenschaft gibt es nur eine Art von Planwirtschaft, ungeachtet der verschiedenen Ziele, die mit deren Hilfe verfolgt werden sollen. Je nach den Methoden, mit Hilfe derer eine theoretische Erklärung der volkswirtschaftlichen Erscheinungen angestrebt wird, unterscheidet man zwischen objektiver und subjektiver Volkswirtschaftslehre, und es kann gezeigt werden, dass beide Gedankengänge, von zwei verschiedenen Standpunkten ausgehend, zu demselben Planwirtschaftsgedanken gelangen. Die objektive Volkswirtschaftslehre kommt auf Grund einer Analyse der Produktionskosten zu dem Ergebnis, dass der Wert der Güter von der menschlichen Arbeit bestimmt wird. Marx verbindet die Arbeitswerttheorie mit dem Problem der Einkommenverteilung und empfiehlt zur Beseitigung der Ungerechtigkeiten der kapitalistischen Wirtschaftsordnung die Sozialisierung der Produktionsmittel. Anfangs schenkte man dem Umstand, dass der Sozialismus gleichzeitig Planwirtschaft bedeutet, keine besondere Beachtung. Heute ist man sich dieser Tatsache bereits bewusst, — man weiss aber auch, dass Planwirtschaft noch nicht unbedingt auch Sozialismus bedeutet. Das grundlegende Charakteristikum der subjektiven Volkswirtschaftslehre ist ihre Auffassung der Volkswirtschaft als eines Systems von Zielen und Mitteln. Wer von Zielen spricht, muss zum Gedanken der Planwirtschaft gelangen, da er ja zur Erreichung des Zieles die Mittel organisieren will.

Die Verwirklichung der Planwirtschaft stösst vor allem auf ideologische Hindernisse, da die verschiedenen Gruppen ihrer Vorkämpfer sie in den Dienst sehr verschiedener Ziele stellen wollen. Die theoretisch schwerwiegendste Einwendung gegen die Planwirtschaft hat bisher Ludwig v. Mises erhoben, indem er nachgewiesen hat, dass die Kostenrechnung bei diesem Wirtschaftssystem unmöglich wird. Dieses Argument ist heute — wenigstens theoretisch — bereits überholt, so dass eigentlich kein gewichtiger Einwand mehr gegen die Verwirklichung der Planwirtschaft erhoben wird. Ein solcher wäre allerdings der Nachweis dessen, dass die Planwirtschaft mit der Institution des heutigen Geldes unvereinbar ist. Der Sozialismus wollte das Geld ursprünglich abschaffen — heute verzichtet er auf dessen Gebrauch nicht mehr. Das wichtigste Charakteristikum

der heutigen Wirtschaftsordnung ist unserer Ansicht nach eben das Geld; wenn man darauf nicht verzichten will, dann kann man nicht umhin, die Voraussetzungen und Konsequenzen des Geldgebrauchs zu respektieren. Geldgebrauch und Wirtschaftsfreiheit sind aber unzertrennlich — wenn man das Geld beibehalten will, so muss man auch der Privatwirtschaft eine entsprechende Rolle in der Produktion einräumen. Eine Planwirtschaft mit Geldgebrauch würde zu einer derartigen Verschuldung des Staates führen, dass dieser sich schliesslich gezwungen sehen würde, entweder das Geld oder — falls die Gesellschaft das Geld nicht entbehren kann — die Planwirtschaft aufzugeben. In der heutigen Wirtschaftsordnung ist höchstens die Aufstellung gewisser Rahmen für die Privatwirtschaftstätigkeit möglich, die eine grössere Planmässigkeit in das Wirtschaftsleben bringen. *Josef Tóth.*

Die in Italien getätigten Käufe König Béla's IV.

Im Jahre 1934 hat Giovanni Soranzo eine von ihm im Archiv von Venedig entdeckte Liste veröffentlicht, die uns über die Luxuswarenkäufe König Béla's IV. von Ungarn unterrichtet. Diese Liste wird in dem vorliegenden Aufsatz wieder abgedruckt und aus dem Gesichtspunkte untersucht, welche neuen Auskünfte in bezug auf die ungarische Wirtschaftsgeschichte und die ungarisch-italienischen Handelsbeziehungen der Arpadenzeit daraus zu schöpfen sind. Eine nähere Untersuchung der aufgezählten Waren zeigt, dass die Einfuhr Ungarns an Luxuswaren im Mittelalter ungefähr dieselbe Zusammensetzung zeigte wie später im 16. Jahrhundert.

Die Argumentation Soranzo's lässt es als wahrscheinlich erscheinen, dass die Liste vom Anfang des Jahres 1241 stammt, — sie gibt also Auskunft über den Luxusbedarf des königlichen Hofes am Vorabend der Mongoleninvasion. Im folgenden wird dieser Luxusbedarf vom rein wirtschaftsgeschichtlichen Gesichtspunkte aus analysiert, bei völligem Verzicht auf eine Untersuchung der Liste vom kunsthistorischen und philologischen Gesichtspunkte. Schliesslich werden die Angaben der Liste auch vom geldgeschichtlichen Gesichtspunkte untersucht und dabei der in heutigem Goldwert bzw. in heutiger Kaufkraft ausgedrückte annähernde Wert der darin aufgezählten Käufe Béla's IV. errechnet.

Dionys Huszti.

Der Keynes'sche Investitionsmultiplikator.

Im folgenden soll die in dem Keynes'schen Buche „General Theory of Employment, Interest and Money" entwickelte Theorie des Investitionsmultiplikators einer kritischen Prüfung unterzogen werden.

Abgesehen davon, dass der Durchschnittswert des mit der Erhöhung der Einkommen sich parallel ändernden Multiplikators im voraus nicht bestimmt werden kann, ferner von den grossen praktischen Schwierigkeiten der Messung der den Wert des Multiplikators

bestimmenden marginalen Verbrauchsneigung, — erblicken wir die grösste Schwäche der diesbezüglichen Ausführungen Keynes' in der theoretischen Begründung des Multiplikators.

Wenn die Keynes'sche Annahme, dass der Umfang der gesamten Einkommen und der Beschäftigungsgrad sich proportional ändern, zutrifft, so bedeutet dies gleichzeitig, dass die Kopfquote der Einkommen konstant bleibt, — das Wachstum der Summe aller Einkommen hat also im Gegensatz zu der Behauptung Keynes' keine Senkung der marginalen Verbrauchsneigung zur Folge. Mit vollem Recht hat Amonn darauf hingewiesen, dass das Keynes'sche psychologische Gesetz nur für den Fall einer Erhöhung, nicht aber für den einer Vermehrung der Einzeleinkommen zutrifft.

Die Wirksamkeit der eine Linderung der Arbeitslosigkeit bezweckenden zusätzlichen Investitionen ist nach Keynes' Ansicht von zwei Faktoren abhängig: von dem Umfang der Investitionen und von der marginalen Verbrauchsneigung der Gesellschaft, die den Wert des Multiplikators bestimmt. Was die Investitionen betrifft, hat Keynes nur für deren Quantität ein Auge, — in Ermangelung günstigerer Möglichkeiten sind seiner Ansicht nach auch die gänzlich unproduktiven Investitionen geeignet, die Arbeitslosigkeit zu beheben. Diese Vernachlässigung des qualitativen Gesichtspunktes führt zu wirklichkeitsfremden Ergebnissen. Was dagegen die marginale Verbrauchsneigung betrifft, so muss festgestellt werden, dass dieser Begriff die wichtigen Faktoren, die für die sekundären Auswirkungen der akzessorischen Investitionen entscheidend sind, nicht restlos in sich vereinigt.

Am gewagtesten an den Ausführungen Keynes' ist jedoch die ihnen zugrundeliegende Hypothese. Keynes' Folgerung, dass die zusätzlichen Investitionen eine Erhöhung der Einkommen zeitigen, fusst nämlich auf der Annahme, dass das mengenmässige Verhältnis, in dem das Einkommen der Gesellschaft zu den Investitionen steht, bekannt ist. Im Wirtschaftsleben gibt es jedoch keine geheimnisvolle Kraft, die bewirken könnte, dass im Falle von zusätzlichen Investitionen eine genau so starke Erhöhung des Gesamteinkommens eintritt, wie sie zu einer Wiederherstellung des früheren Verhältnisses von Einkommen und Investitionen erforderlich wäre.

Dasselbe Problem, das Keynes mit Hilfe seines Multiplikators zu lösen versucht, hat im Hinblick auf die englischen Verhältnisse R. F. Kahn, im Hinblick auf Ungarn J. Kenényffy und M. Mitnitzky einer Untersuchung unterzogen. Ihre Forschungen sind jedoch grundverschieden von der Keynes'schen Verfahrensweise. Sie konstruieren keine neuen Theorien, sondern sind bestrebt, unter Berücksichtigung der strukturellen Gegebenheiten die quantitativen Prozesse abzuschätzen. Unseres Erachtens ist dies der richtige Weg zur Lösung.

Trotz unserer Ablehnung des Keynes'schen Multiplikators müssen wir es als ein grosses Verdienst werten, dass er auf die Wichtigkeit der Rolle, die die Verbrauchspsychologie der Gesellschaft bei der Gestaltung der kreisförmig sich fortpflanzenden Wirkungen der zusätzlichen Investitionen spielt, nachdrücklich hingewiesen hat.

Josef Bartha.

Anhänger und Kritiker des Universalismus.

(Fortsetzung und Schluss.)

Anschliessend an die Ausführungen der im letzten Heft dieser Zeitschrift erschienenen ersten Mitteilung über verschiedene Werke der Jünger Spanns, werden hier Ottels „Bankpolitik" und Czernins Buch über die Börse analysiert. Hierauf folgt eine zusammenfassende Darstellung und Besprechung der an Spann geübten Kritik, wobei zu allererst — auf Grund des Dunkmannschen Buches — die auf dem Wiener Soziologen-Kongress zwischen Spann und seinen Gegnern stattgefundene Diskussion besprochen wird. Dann wird über die von verschiedenen Volkswirten (Heller, Liefmann, Stolzmann, Peter, Wrangel, O. Conrad usw.) gegen die Wirtschaftslehre des Universalismus erhobenen Einwände und schliesslich über die Angriffe berichtet, die von seiten von Politikern, so besonders von nationalsozialistischer Seite, gegen Spann gerichtet worden sind.

Es ist befremdend, mit welchem einseitigen Dogmatismus Spann über fremde Lehren und fremde nationale Kulturen urteilt. Die geistige Struktur des Universalismus zeigt unleugbar ein spezifisch deutsches Gepräge. Der ungarische Geist hat im Vergleich hierzu einen mehr individualistischen Charakter, obzwar seine tiefsten Wurzeln, so z. B. die Doktrin von der Heiligen Ungarischen Krone, ebenfalls in den Boden des Universalismus hinabreichen.

Obwohl es zugegeben werden muss, dass gegen die Lehren Spanns nicht wenige Einwände sowohl objektiven wie subjektiven Charakters erhoben werden können, — so dürfte es doch kaum jemanden geben, der seine platonische Begeisterung bezweifeln, oder die anregende, befruchtende Wirkung seiner Gedanken leugnen würde.

Dionys Kisléghi-Nagy.

Kleinere Beiträge.

Die Polemik Malestroit's und Bodin's über die Ursachen der Teuerung.

Professor Luigi Einaudi hat im vorigen Jahre die „Paradoxes" von Malestroit wieder veröffentlicht und hat aus diesem Anlass sowohl dieses Werk wie auch Bodin s „Response" einer kritischen Analyse unterzogen. Er kam dabei zu dem Schluss, dass die Verdienste von Malestroit bisher nicht genügend gewürdigt worden wären und dass man diesen Autor keineswegs als den Unterlegenen in dem erwähnten Streite betrachten dürfe. Vor kurzem hat auch Edilio Chiriotti seine Aufmerksamkeit dieser frühen volkswirtschaftlichen Polemik zugewendet (s. Annali di Economia. Vol. XIII.), wobei er zu einem von dem Einaudi's stark abweichenden Urteil gelangte. Er stellte — u. E. völlig zu Recht — fest, dass Malestroit eine viel zu schematische Auffassung vom Wirtschaftsleben hatte und dass er demzufolge nur die Rolle des nominalen Faktors sah, den er dann auch für die einzige Ursache der Teuerung hielt. Demgegenüber hat der praktische Sinn und die humanistische Bildung Bodin's auch andere Momente, so vor allem die Rolle der stark anwachsenden

Edelmetallproduktion, erkannt; eben diese Erkenntnisse machen ihn zum Begründer der Quantitätstheorie. Er hat aber dabei auch den von Malestroit hervorgehobenen nominalen Faktor nicht übersehen, — im Gegenteil, er hat seinen Gegner auch in diesem Punkte überflügelt, indem er nicht nur die negativen Auswirkungen einer nominalen Geldwertänderung untersuchte, sondern auch die positiven, — d. h. die Frage, wem eine solche Geldwertänderung einen unverdienten Nutzen verschafft. Und schliesslich stehen auch seine praktischen, wirtschaftspolitischen Vorschläge zur Bekämpfung der Teuerung auf einer höheren Stufe als diejenigen Malestroit's.

Michael Futó.

Erfolge und Grenzen der Selbstversorgung Deutschlands mit landwirtschaftlichen Erzeugnissen.

Der Aufsatz schildert vor allem die landwirtschaftliche Produktion Deutschlands, vergleicht diese mit der ungarischen Agrarproduktion und befasst sich dann mit der Gestaltung des Verbrauches von Agrarprodukten in den letzten zehn Jahren. Im Anschluss hieran folgt statistisches Material über das Verhältnis des Bedarfs und des Verbrauchs zu der Menge der eingeführten Agrarprodukte. Hierauf werden Zahlen über den Aussenhandel, das Nationaleinkommen und die Hypothekarschulden der Landwirtschaft zur Schilderung der Ergebnisse der Selbstversorgung mit Agrarprodukten angeführt. Aus diesen Untersuchungen lässt sich die Schlussfolgerung ziehen, dass bei den hervorragenden organisatorischen Fähigkeiten der Deutschen die Planwirtschaft in der Zukunft wohl noch weitere Fortschritte auf dem Wege zur Autarchie zu zeitigen vermag, eine stärkere Selbstversorgung mit Agrarprodukten würde jedoch — ausser in Jahren mit ausnehmend guten Ernteergebnissen und Veterinärverhältnissen — stets mit einer Verschlechterung der Verpflegung und der gesundheitlichen Verhältnisse der Bevölkerung gleichbedeutend sein. *Ernst Éber.*

LITERATUR.

Sammelarbeiten.

Weltkrise und Liberalismus.

La crise mondiale. L'Institut universitaire des Hautés Études Internationales. Zürich, 1938.

Der erste Schritt zur Bekämpfung einer Krise ist stets die Aufdeckung der Ursachen, die die heraufbeschworen haben. Auf dieser Grundlage müssen wir das vorliegende, vom Genfer Institut Universitaire des Hautes Études Internationales aus Anlass des 10 jährigen Jubiläums sienes Bestehens herausgegebene, den Problemen der gegenwärtigen Weltkrise gewidmete Sammelwerk auch aus praktischem Gesichtspunkte mit Freude begrüssen, — von dem hohen wissenschaftlichen Wert der Beiträge, vom mutigen Ringen um die Wahrheit und vom Idealismus der Autoren auch ganz abgesehen. Sämtliche Beiträge haben einen gemeinsamen Zug: die Autoren führen — jeder auf seinem Spezialgebiet — die krisenhaften Erscheinungen der Gegenwart auf die Krise des Internationalismus

zurück. Wir schliessen uns restlos der Konklusion Heilperin's an, dass die Voraussetzung des Wiederauflebens des Internationalismus eine Vertiefung des internationalen Gewissens sei, die den Fortschritt der Wirtschaftswissenschaften begleitet. Wir müssen dem nur noch eins hinzufügen, — dass nämlich die individualistische Handels- und Finanzpolitik heute nicht mehr ausreicht, da unser gegenwärtiges Streben darauf gerichtet sein muss, dem Menschen günstigere Lebensbedingungen zu suchen und zu schaffen.

Emmerich Ferenczi.

Sammelbesprechungen.

Sonderveröffentlichungen des Ungarischen Instituts für Wirtschaftsforschung. Nr. 12 und 13.

Zahlen zur Rohstoffwirtschaft und zur Volksernährung Ungarns. Budapest, 1937. 46 S.

Die Entwicklung des ungarischen Fremdenverkehrs 1927—1937. Budapest, 1938. 54 S. (Beide in ungarischer Sprache.)

Die erste der oben angeführten beiden Veröffentlichungen des Instituts für Wirtschaftsforschung gliedert sich in zwei Teile. Der erste Teil enthält eine Materialsammlung über die Rohstoffwirtschaft Ungarns seit dem Jahre 1925. Das hier mitgeteilte statistische Material, das ein gutes Bild sowohl über die Rohstoffproduktion und -konsumtion wie über den Aussenhandel in Rohstoffen gibt, ist auf Ersuchen des Institut International de Coopération Intellectuelle und des Ungarischen Mitteleuropäischen Instituts vom Ungarischen Statistischen Zentralamt zusammengestellt worden. — Diesem ersten Teil schliessen sich organisch die im zweiten Teile des Heftes mitgeteilten Zahlen über die Produktion und den Verbrauch von Lebensmitteln in Ungarn organisch an. Neben den rohen Zahlen über den einheimischen Lebensmittelverbrauch finden sich in der Veröffentlichung Angaben über den Kalorienwert und über den Eiweiss-, Fett- und Kohlenhydratgehalt der gesamten im Inland konsumierten Lebensmittel in den einzelnen Jahren, ferner über den Vitamingehalt des Gesamtkonsums im Jahre 1929/30. Diese interessanten Berechnungen hat das Institut auf Ersuchen des Volksernährungsausschusses des Völkerbundes ausgeführt.

Das 13. Heft der „Sonderveröffentlichungen" ist unter Mitwirkung und mit Unterstützung des Landesamtes für Fremdenverkehr erschienen. Die ungarische Fremdenverkehrsstatistik hat bisher nur den Budapester Fremdenverkehr erfasst, — die vorliegende Veröffentlichung, die eine vollständige Übersicht über die Entwicklung des gesamten ungarischen Fremdenverkehrs der letzten 11 Jahre bietet, behebt also einen schon seit langem empfundenen Mangel, ermöglicht damit einen Vergleich mit ausländischen Fremdenverkehrsstatistiken und weist der ungarischen Fremdenverkehrsstatistik neue Bahnen. Die ermittelten Zahlen zeugen von einem starken Aufschwung des Fremdenverkehrs des Landes seit dem Jahre 1929, der nur von den Steigerungsziffern Norwegens, Finnlands, Deutschlands und Schwedens überflügelt wird. Die Feststellungen der wertvollen Studie geben auch betreffend den

weiteren Ausbau der ungarischen Fremdenverkehrspolitik manche praktischen Winke.

Alexander Sipos.

Einzelbesprechungen.

Die Berechnung des Volkseinkommens und die Steuerstatistik. Budapest, 1938. 114 S. Veröffentlichungen der Ungarischen Statistischen Gesellschaft, Nr. 12. (In ungarischer Sprache.)

Die Ungarische Statistische Gesellschaft veranstaltete im Frühjahr dieses Jahres eine Enquete, die eine Klärung der Fragen der Berechnung des Volkseinkommens zum Gegenstand hatte. In seiner Eröffnungsrede hat der Vorsitzende der Gesellschaft, Julius Konkoly-Thege, die praktischen Zielsetzungen der Enquete betont: es sollten vor allem die Fragen der Ausarbeitung einer einheitlichen Methode der Berechnung des Volkseinkommens für Ungarn und des Ausbaues eines für diesen Zweck entsprechenden Systems der Steuerstatistik besprochen werden. Die Vorbereitung der Enquete hat der bekannte Fachmann auf dem Gebiete der Volkseinkommenforschung, Friedrich Fellner, auf sich genommen; das Referat hatte Julius Szigeti, der ebenfalls die praktischen Belange des Problems betonte. An der Debatte nahmen Tibor Szádeczky-Kardoss, Karl Ihrig, Stefan Varga, Julius Neubauer, Franz Vejtey, Emmerich Varga, Géza Lengyel, Ernst György, Tihamér Téri, Nikolaus Móricz, Wolfgang Heller, Matthias Matolcsy, Theo Surányi-Unger, Julius Szigeti, Friedrich Fellner und Julius Konkoly-Thege teil.

Alexander Sipos.

Farkas, Ladislaus: Leben und Wirken des Ingenieurs Stephan Vedres. Szeged, 1937. 185 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Lebensbeschreibung dieses hervorragenden Ingenieurs bietet dem Verfasser Gelegenheit, nicht nur ein Bild des damaligen Lebens der Stadt Szeged, sondern auch des ganzen politischen und wirtschaftlichen Treibens und Strebens der Reformperiode zu entwerfen. Vedres — dessen Gedanken und Pläne manche Ähnlichkeit mit denen Széchenyi's zeigen — entwarf den Plan eines das ganze Land umspinnenden Kanalnetzes, das die Einschaltung Ungarns in die mitteleuropäische und mittelbar auch in die Weltwirtschaft ermöglicht hätte. Im Mittelpunkt seiner Pläne stand aber das Projekt des Donau—Theiss-Kanals; die Klärung der Vorgeschichte dieses auch heute so dringend wichtigen Problems verleiht dem Buche eine hohe Aktualität.

Wilhelm Laurentzy.

5. Jahresbericht der Landeszentrale der Gewerbekörperschaften. Budapest, 1938. (In ungarischer Sprache.)

Das in diesem Jahresbericht mitgeteilte Zahlenmaterial gibt ein deprimierendes Bild von der Lage der ungarischen Handwerkerschaft. In den Jahren 1929 bis 1937 ist die Zahl der den Gewerbe-

körperschaften angehörenden Meister von 143.000 auf 186.000 gestiegen, in der gleichen Zeitspanne ist aber die Zahl der Gesellen von 195.000 auf 147.000 und die der Lehrlinge von 81.000 auf 63.000 gesunken. Diese Zahlen lassen darauf schliessen, dass die infolge der Notlage des Handwerks massenhaft entlassenen Gesellen sich gezwungen sahen, sich selbständig einzurichten, was freilich den Wettbewerb im Handwerk noch weiter verschärft hat. Der Wert der Gesamtproduktion ist in der erwähnten Zeit von 824 Millionen P. auf 781 Millionen P. gesunken und die Menge der Produktion um nur 1% gewachsen. Die Einkommensverhältnisse waren dementsprechend ungünstig; um nur eine Zahl zu nennen: 82% aller erwerbsteuerzahlenden Handwerker wiesen eine Steuerbemessungsgrundlage unter 1000 P. nach. *Anton Éber.*

40 Jahre Genossenschaftswesen in Ungarn. Die Tätigkeit und die Erfolge der Landeszentrale der Kreditgenossenschaften. Hrsg. v. Karl Schandl. Budapest, 1938. (In ungarischer Sprache.)

Der erste Teil der Arbeit gibt eine historische Übersicht über die Vorgeschichte der Gründung, die Gründung und die Entwicklung der Landeszentrale der Kreditgenossenschaften. Der Entfaltung des ungarischen Kreditgenossenschaftswesens hat die Initiative des Grafen Alexander Károlyi, der die Kreditgenossenschaften des Komitats Pest in einer Spitzenorganisation zusammenfasste, den ersten starken Anstoss gegeben, — im übrigen war aber das Wachstum der ungarischen Genossenschaftsbewegung dem Willen der Interessenten, der Tätigkeit des kleinen Mannes zu verdanken. Auf die Schilderung der Entwicklung der Landeszentrale der Kreditgenossenschaften folgt eine Darstellung ihrer juristischen Organisation, ihres Verhältnisses zum Staat und ihrer gegenwärtigen kreditpolitischen Tätigkeit. Die Zentrale hat heute 900 Mitgliedinstitute mit Geschäftsanteilen im Werte von 32 Millionen P. und einem Betriebskapital von 293 Millionen P. *Zoltán Darkó.*

Die Veröffentlichungen der Ungarischen Gesellschaft und ihres Instituts für Dorfforschung.

Die Ungarische Gesellschaft bzw. ihr Institut für Dorfforschung veröffentlicht bereits seit einer Reihe von Jahren Arbeiten, die der Geschichte und den aktuellen Problemen der ungarischen Landwirtschaft gewidmet sind, — darunter auch zahlreiche Dorfmonographien. Diese letzterwähnte Gruppe der Veröffentlichungen des Instituts ist unlängst um zwei beachtenswerte Arbeiten bereichert worden, — die erste, aus der Feder Alexander Dömötörs, ist eine Monographie über das im Komitate Tolna gelegene Dorf Dunaszentgyörgy, die zweite, von Franz Földes, über das Dorf Vereb im Komitate Fejér. *Gy. B.*

Crawford, Sir William and Broadley, H.: The People's Food. London, 1938. Heinemann. XIII. 336 S.

Das Interesse für die Volksernährung ist in der ganzen Welt im Steigen begriffen, — die diesbezüglichen Forschungen werden

immer ausgedehnter und in ihren Gesichtspunkten mannigfaltiger. Das vorliegende Buch gehört zu den hervorragendsten Produkten dieser Forschungstätigkeit. Die Verfasser untersuchen auf Grund einer sich auf 5000 Familien erstreckenden repräsentativen statistischen Erhebung die Ernährungsgewohnheiten der Einwohnerschaft von London und einigen anderen englischen Grosstädten. Ihre Aufmerksamkeit erstreckt sich auf eine lange Reihe sehr verschiedenartiger Probleme, — so die Zusammensetzung und die Häufigkeit der Mahlzeiten, die von den verschiedenen Lebensmitteln konsumierten Quantitäten, die Zubereitungsart der Gerichte, die Gewohnheiten bei dem Einkauf von Lebensmitteln, die Anteilnahme der Hausfrauen an Haushaltung und Küche usw. *Stefan Varga.*

Anderson Oskar: Struktur und Konjunktur der bulgarischen Volkswirtschaft. Kieler Vorträge. Nr. 52. G. Fischer Jena. 1938 — 18 S.

Es ist der Tätigkeit des unter der Führung O. Andersons stehenden Instituts für Wirtschaftsforschung der Universität von Sofia zu verdanken, dass wir über die Struktur der Bulgarischen Volkswirtschaft besonders gut unterrichtet sind. Es besteht eine gewisse Ähnlichkeit zwischen der Lage des bulgarischen und ungarischen Arbeitsmarktes, die Arbeitskapazität der agrarischen Bevölkerung wird jedoch in Ungarn in höherem Masse ausgenützt und die Fabrikindustrie ist weitaus mehr vorgeschritten als in Bulgarien.

Stefan Varga.

Bowley, A. L.: Wages and Income in the United Kingdom since 1860. Cambridge University Press. 147 S.

Die in diesem Bande gesammelten, im Laufe von 4 Jahrzehnten entstandenen, zum Teil aber umgearbeiteten Studien Bowley's befassen sich mit der Gestaltung der Durchschnittslöhne und Reallöhne, mit dem Verhältnis zwischen Erwerb und Bedürfnissen, mit dem Arbeitslohnvolumen und dem Volkseinkommen. Den Verfasser interessieren weniger die absoluten Zahlen und Grössen als vielmehr die Aufdeckung der Tendenz, des Charakters und des Rhytmus der Entwicklung. Seine Ausführungen gewähren einen tiefen Einblick in die Dynamik der Einkommenverteilung und in die revolutionäre Umwälzung, die die einzelnen Einkommenszweige in der beobachteten Zeit durchgemacht haben. Auch seine Untersuchungen über die Wirkungen der Besteuerung auf die Einkommenverteilung sind sehr beachtenswert.

Béla Vámos.

Meade, E. Y.: Consumers Credit and Unemployment. Oxford University Press, 1938. 115 S.

Der Verfasser empfiehlt als Krisenbekämpfungsmittel eine unmittelbare Subventionierung des Verbrauchs; die Finanzieurung dieser Politik will er im Falle einer mässigen Arbeitslosigkeit durch eine Besteuerung der beschäftigten Arbeiter lösen. Der Kernpunkt seines Planes ist eigentlich ein weiterer Ausbau des Gedankens des

sich nach der Konjunktur richtenden Staatshaushaltes. Die inhärenten Fehler seiner Vorschläge werden jedoch einer praktischen Verwirklichung seiner kühnen und in mancher Hinsicht beachtenswerten Pläne wohl immer im Wege stehen.

Béla Vámos.

Norval, A. J.: The tourist industry. London, 1936. Pitman & Sons.

Das Buch, das der Verfasser im Auftrage der Regierung der Südafrikanischen Union geschrieben hat, skizziert auf Grund eines breit angelegten, sich auf die ganze Welt erstreckenden Datenmaterials die Bedeutung des Fremdenverkehrs, untersucht dann die südafrikanischen Verhältnisse und macht Vorschläge zur Hebung des dortigen Fremdenverkehrs.

Ferdinand Winkle.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

November—Dezember 1938.

Inhaltsauszüge.

Probleme der völkischen Bodenbesitzpolitik.

Nach allgemeinen Betrachtungen über die Arten und den geschichtlichen Werdegang der Bodenbesitzpolitik, wendet sich der Aufsatz der Frage des Gemein- oder Privateigentums des Bodens zu. Er beschreibt die besonderen landwirtschaftlichen Verhältnisse, welche in England und den U. S. A. dazu geführt haben, dass seitens einzelner Wissenschaftler die Frage aufgeworfen wurde, ob nicht das Gemeineigentum zweckmässiger sei. Am Beispiel der landwirtschaftlichen Zustände in Sowjetrussland werden die Nachteile desselben dargelegt. Im dritten Absatz werden die in Ungarn vorkommenden Arten des gebundenen Besitzes untersucht, und zwar einerseits vom Gesichtspunkte ihrer nationalpolitischen Zulässigkeit, andererseits vom Gesichtspunkte ihrer Teilnahme an der nationalen Produktion. Der Verfasser vertritt den Standpunkt, dass diejenigen Arten des gebundenen Besitzes, welche aus keinem der beiden Gesichtspunkte gerechtfertigt sind, nicht mehr aufrechterhalten werden dürfen, diejenigen dagegen, welche sozial zulässig, in Bezug auf ihre Produktion jedoch zurückgeblieben sind, im bisherigen Eigentum verbleiben können, aber zur Bewirtschaftung Kleinpächtern übergeben werden müssen. Auch die Probleme der Bauernfideikommisse (Erbhof) werden besprochen.

Im folgenden Absatz wird die Frage der Bodenreform besprochen. Es wird nachgewiesen, dass in Ungarn der durchschnittliche Kleinbesitz in Bezug auf Erzeugung hinter dem Grossbesitz zurückbleibt, und dass daher eine Bodenreform voraussichtlich, wenn auch nur übergangsweise, einen Rückfall in der Gesamtproduktion der Landwirtschaft verursachen wird. Nach Berechnungen des Verfassers wäre jedoch dieser Rückfall nicht unerträglich, vorausgesetzt, dass die Neuaufteilung des Bodens innerhalb entsprechender Schranken bliebe. Auch in dem Falle, dass der Rückfall, der im Pflanzenbau zu erwarten ist, unterbleiben würde, ist mit einer bedeutenden Strukturwandlung zu rechnen, nachdem die Vergrösserung der durch die kleinen Besitze bewirtschafteten Fläche eine Zunahme des Angebots an tierischen Erzeugnissen nach sich ziehen würde. Letzteres verursacht aber wieder auf dem Gebiete des inneren Verbrauches und der Einkommensverteilung, so wie auf dem Gebiete der Ausfuhr neue Probleme, die im Aufsatz ausführlich untersucht werden.

Im letzten Kapitel werden dann noch einzelne Teilfragen der Bodenreform behandelt, von denen die wichtigste die ist, ob die neuen Kleinbetriebe den Boden in Pacht oder als Eigentum erhalten sollen. Der Verfasser nimmt für die letztere Lösung Stellung.

Karl Ihrig.

Industrieförderung und Agrarpolitik.

Die ungarische Wirtschaftspolitik steht heute vor einem Dilemma. Einerseits muss unzweifelhaft die wirtschaftliche Kräftigung der agrarischen Bevölkerung, die noch immer ungefähr die Hälfte der Gesamtbevölkerung ausmacht, als die erste Aufgabe der Wirtschaftspolitik angesehen werden, andrerseits darf aber der Schutz und die Begünstigung der Landwirtschaft nie auf Kosten der Entwicklung der Industrie gehen, da die Bevölkerungsdichte des Landes den Fortschritt der Industrialisierung unumgänglich notwendig macht, um auf diese Weise die überschüssige landwirtschaftliche Bevölkerung unterbringen zu können. Es soll hier untersucht werden, mit welchen Mitteln die Wirtschafts- und Sozialpolitik eine solche Harmonie der landwirtschaftlichen und industriellen Interessen zu verwirklichen vermag.

Es muss vor allem festgestellt werden, dass eine Exportpolitik, die die landwirtschaftliche Ausfuhr auch bei Verlustpreisen auf die Dauer aufrechtzuerhalten strebt, mit der obigen Zielsetzung völlig unvereinbar ist, da sie die Verluste selbstverständlich auf die Gesamtheit der Nationalwirtschaft abwälzt und so die industrielle Entwicklung hemmt. Um die Ausfuhrpreise wenigstens mittelbar beeinflussen zu können, müssen also vor allem die technischen Mittel der Vorratswirtschaft angewendet werden, um die preisdrückende Wirkung der dringenden Notverkäufe ausschalten zu können. Wenn sich dieses Mittel als unzulänglich erweist, so muss ein sukzessiver Abbau der verlustbringenden Ausfuhr angestrebt werden und zwar auf dem Wege der Steigerung des inländischen Verbrauchs. Einige einfache Überlegungen vermögen uns zu überzeugen, dass Ungarn wohl imstande wäre, seine ganze heutige landwirtschaftliche Produktion selber zu konsumieren. Der Viehbestand des Landes ist z. B. wesentlich geringer als derjenige der Industrieländer, die ungarisches Vieh importieren. Der heutige Überschuss der landwirtschaftlichen Produktion ist also nur ein Scheinüberschuss, der bei einer Verbesserung der Volksernährung sofort verschwinden würde. Freilich müsste, um dies erreichen zu können, die Kaufkraft der grossen Verbrauchermassen entsprechend gehoben werden. Dieses Ergebnis vermag die Wirtschaftspolitik unserer Ansicht nach auf zwei Wegen zu erreichen: durch eine Steuerreform und durch die Förderung der daniederliegenden Bautätigkeit.

Es kann wohl kaum bezweifelt werden, dass die Steuerlast heute in Ungarn die Wirtschaftsentwicklung sehr stark hemmt; es sind ja, von einigen unwesentlichen Milderungen abgesehen, noch immer die während der Krise von 1931 stark erhöhten Steuersätze in Geltung. Auch der Rückgang der Bautätigkeit ist in erster Reihe

auf steuerpolitische Momente zurückzuführen; seit dem Jahre 1931 ist einerseits die Steuerlast der Bauten wesentlich erhöht, andrerseits aber sind die für Neubauten gewährten Steuervergünstigungen immer sparsamer bemessen worden.

Zum Schluss müssen wir noch ein, heute im Vordergrund des allgemeinen Interesses stehendes Problem der Agrarpolitik: die Frage der Bodenreform, streifen. Als das Endziel der bodenbesitzpolitischen Betrebungen wird mit Recht die Vermehrung der gesunden Kleinbesitztümer im Eigenbesitz angesehen. Die Mittel und Wege der Verwirklichung dieses Zieles müssten aber unserer Ansicht nach in erster Reihe durch den Gesichtspunkt der intensiven Bewirtschaftung des Bodens bestimmt werden, weil ja ein höherer Intensitätsgrad der Bewirtschaftung nicht nur mit einer Vermehrung der landwirtschaftlichen Arbeitsgelegenheiten gleichbedeutend, sondern gleichzeitig auch für die Entwicklung der Industrie günstig ist.

Ladislaus Lipták.

Die Verantwortung des Landwirtes.

Ein Überblick über die agrarpolitischen Massnahmen der europäischen Staaten seit dem Weltkriege zeigt einerseits ein imponierendes Bild grosser Anstrengungen, andrerseits aber auch erhebliche Erfolge. Alle europäischen Länder sind heute bestrebt, ihre landwirtschaftliche Produktion sowohl quantitativ wie auch qualitativ zu heben, dem inländischen Bedarf nicht nur mengenmässig anzunähern, sondern auch in ihrer Zusammensetzung anzupassen. Nur in Ungarn nimmt die Landwirtschaft an dieser kräftigen allgemein-europäischen Entwicklung in keiner Weise teil. Nach einer Statistik des ungarischen Instituts für Wirtschaftsforschung war das gesamte Ernteergebnis der wichtigsten sieben Produkte (Getreidearten und Hackfrüchte) im Jahre 1937 ungefähr ebenso gross wie im Jahre 1925; in der Zwischenzeit zeigten sich sowohl nach oben wie nach unten grosse Schwankungen, eine stetige Tendenz der Aufwärtsentwicklung lässt sich jedoch bei keinem einzigen der sieben Produkte wahrnehmen. Nach einer anderen Zusammenstellung weist die landwirtschaftliche Produktion Ungarns sogar seit 40 Jahren keinen Fortschritt mehr auf: die durchschnittlichen Ernteergebnisse der sechs wichtigsten Produkte sind in dieser Zeit nur unwesentlich gestiegen, während die Bevölkerung des heutigen Landesgebietes sich in derselben Zeit um 44% vermehrt hat und die durchschnittlichen Ernteergebnisse derselben Produkte sich in Deutschland um 50—70% erhöht haben. In der Viehzucht ist die Lage vielleicht noch ungünstiger. Der Rinder-, Pferde- und Schafbestand war im Jahre 1937 niedriger als im Jahre 1911, nur der Schweinebestand hat sich in dieser Zeit vergrössert.

Es lässt sich die Frage nicht unterdrücken, wer für diese unerfreuliche Gestaltung der Dinge verantwortlich ist. Die Landwirtschaftskammern waren unleugbar bestrebt, die Aufmerksamkeit mit allen ihnen zu Gebote stehenden Mitteln auf die lebenswichtigen Fragen der ungarischen Landwirtschaft zu lenken; es

lag nicht an ihnen, dass das Ergebnis ihrer Anstrengungen unbefriedigend blieb, sondern an dem Mangel an Verständnis und am Fehlen der Unterstützung seitens derer, für die sie kämpfen. Der Ausweg aus der Stagnation muss so bald wie möglich gefunden werden; wir erblicken diesen Ausweg in einer ausgesprochen agrarischen Richtung der Wirtschaftspolitik und in einer kräftigen Unterstützung des kleinen Mannes in allen Beziehungen, vor allem aber in der Steuerpolitik. Im einzelnen tut unserer Ansicht nach eine Intensivierung des landwirtschaftlichen Fachunterrichtes not — durch Beispiel, durch Schulen, durch Bücher und, wenn es sich nicht vermeiden lässt, auch durch Zwangsmassnahmen; ferner die Organisierung der Verwertung der landwirtschaftlichen Produkte auf genossenschaftlicher Grundlage, die den ganzen Nutzen der produktiven Arbeit des Landwirtes diesem selbst zukommen lässt; schliesslich der Ausbau und die Erweiterung des Wirkungskreises und der Machtbefugnisse der landwirtschaftlichen Interessenvertretungen, die aber freilich auch von seiten der Landwirte eine kräftige Unterstützung erfahren müssen.

Ladislaus Gesztelyi-Nagy.

Die Konjunkturtheorie Haberlers.

Das grosse neue konjunkturtheoretische Werk Haberlers (Prosperity and Depression. A Theoretical Analysis of Cyclical Movements. Geneva. League of Nations. 1937.) ist das eigenartige Ergebnis internationaler wissenschaftlicher Zusammenarbeit einerseits und individueller Forscherleistung andrerseits. Der Verfasser ist vom Völkerbund beauftragt worden, die kausalen Zusammenhänge der Konjunkturschwankungen aufzudecken und den brauchbaren Kern der verschiedenen individuellen Konjunkturtheorien in einem einheitlichen System zusammenzufassen; bei der Lösung dieser gewaltigen Aufgabe hat der Verfasser den Apparat des wissenschaftlichen Dienstes des Völkerbundes in Anspruch genommen. Schon die Genesis des Buches hat also diesem einen gewissen eklektischen Charakter verliehen, der diesem aber nicht zum Nachteil gereicht: er bedeutet nur eine Verwertung der brauchbaren Elemente der früheren Konjunkturtheorien und gleichzeitig eine Berücksichtigung sämtlicher in der Wirklichkeit zu beobachtenden konkreten Faktoren.

Haberlers Buch muss als eine hervorragende Leistung angesprochen werden. Der einleitende dogmenhistorische Teil bietet einerseits eine sichere Grundlage für den aufbauenden theoretischen Teil, er ist aber auch an sich ein Meisterstück der mit klarer Kritik geleisteten dogmenhistorischen Arbeit. Die eigene theoretische Konstruktion des Verfassers macht einerseits die absolute logische Geschlossenheit, andrerseits eine Reihe von neuen Gedanken und Lösungen wertvoll. Unter den letzteren ist vor allem die Theorie der internationalen Konjunkturzusammenhänge zu erwähnen; auf diesem bisher fast völlig vernachlässigten Gebiete hat Haberler Vollkommenes geleistet.

Nur drei kritische Bemerkungen vermögen wir nicht zu unterdrücken. Erstens halten wir seine Definition der Kapitalanlage (investment) als Produktion von Produktionsmitteln, für verfehlt; diese Definition widerspricht dem allgemeinen Sprachgebrauch, bildet kein entsprechendes Gegenstück zu Haberlers Definition des Verbrauchs und fügt sich auch in seine späteren Ausführungen nur mangelhaft ein. Zweitens finden wir seine Ausführungen über die Rolle des Sparens nicht befriedigend. Er kommt zu dem Ergebnis, dass das Sparen im Laufe des Konjunkturaufschwunges im allgemeinen mehr eine bremsende, hemmende Wirkung ausübt. Er hätte jedoch die parallelen Vorgänge im Laufe des Konjunkturrückganges und der Krise mit ähnlicher Gründlichkeit behandeln müssen; dadurch hätte er automatisch einen Standpunkt gewonnen, von dem er — im Gegensatz zu den heute modischen sparfeindlichen Theorien — zu einer vollständigeren und ausgeglicheneren Würdigung der Rolle des Sparens hätte gelangen können. Drittens halten wir seine These, dass bei gebundenem Kapitalverkehr und bei freier Währung die Konjunktur nicht von einem Lande auf das andere übergreifen kann, da die Gebundenheit des Kapitalverkehrs den Übergriff der geldlichen Expansion verhindert, für unhaltbar. Haberler geht hier von der Tatsache aus, dass bei freier Währung die Ausfuhr in beiden Ländern gleich gross sein muss wie die Einfuhr und daraus zieht er die unserer Ansicht nach falsche Folgerung, dass im zweiten, konjunkturlosen Lande die inflatorischen Wirkungen der Zunahme der Ausfuhr durch die deflatorischen Wirkungen der Zunahme der Einfuhr neutralisiert werden. Demgegenüber muss festgestellt werden, dass die zunehmende Nachfrage in dem sich in einem Konjunkturaufstieg befindenden Lande auch im anderen Lande eine Nachfragesteigerung hervorruft. Die gesteigerte ausländische Nachfrage kann ja in diesem zweiten Lande nur dann effektiv werden, wenn die in Aussicht gestellte Gegenleistung, also die Steigerung der Einfuhr, die Ausfuhrsteigerung nutzbringend, rentabel erscheinen lässt. Wenn dies der Fall ist, also wenn die Steigerung der Ausfuhr nach dem Konjunkturland tatsächlich zustande kommt, dann ist es einerseits klar, dass sich die Nachfrage der Exportindustrien hier steigert, andrerseits höchst wahrscheinlich, dass die gleichzeitig vor sich gehende Steigerung der Einfuhr zum überwiegenden Teile nicht eine Verdrängung der inländischen Produktion zur Folge hat, wie dies Haberler annimmt, sondern das Aufkommen einer neuen Nachfrage, die Erweiterung des inneren Marktes.

Die obigen kritischen Bemerkungen beeinträchtigen unser sehr günstiges Werturteil über das Haberlersche Werk selbstverständlich in keiner Weise, sie beziehen sich ja nur auf Einzelfragen und nicht auf grundlegende Zusammenhänge. Wir stellen abschliessend fest: Haberlers Buch ist die bisher vollkommenste Zusammenfassung der Ergebnisse der konjunkturtheoretischen Forschung und ausserdem fördert es die Entwicklung der Theorie auch durch einige sehr wertvolle neue Erkenntnisse.

Rudolf Nötel.

Die Ausschliessung Ungarns aus dem ersten Staatsbahnprojekt der Monarchie (1841).

Am 22. Dezember 1841 ist es bekannt geworden, dass Kaiser Ferdinand den Bau von vier Eisenbahnlinien auf Staatskosten beschlossen hat; die vier Linien sollten die folgenden sein: 1. Wien—Prag—Dresden, 2. Wien—Triest, 3. eine Linie nach der Lombardei und 4. eine nach Bayern. Dieser Beschluss bedeutete den Sieg Baron Karl Friedrich Kübecks, der schon seit langem dafür kämpfte, dass das Verkehrswesen als eine staatliche Aufgabe angesehen werde, der Staat also selbst Eisenbahnlinien erbauen solle.

Der Beschluss des Kaisers ist in Ungarn mit grosser Enttäuschung aufgenommen worden. Der Palatin Erzherzog Josef und der Präsident der Ungarischen Hofkanzlei, Graf Georg Majláth, richteten unverzüglich Unterbreitungen an den Herrscher, in denen sie die Einbeziehung Ungarns in die genannten Pläne vorschlugen. Der Herrscher hat am 13. Januar 1842 Kübeck aufgefordert, mit Rücksicht auf die Unterbreitungen des Palatins und des Hofkanzleipräsidenten, sich über die Möglichkeit einer Einführung des Staatsbahnsystems in Ungarn zu äussern. In seiner noch im selben Monat fertiggestellten Antwort hat Kübeck vor allem darauf hingewiesen, dass eine Ausschliessung Ungarns aus dem Staatsbahnsystem gar nicht beabsichtigt sei, nur vorläufig liesse sich nichts machen, da die geplanten, vom Gesichtspunkte des Gesamtreiches wichtigsten vier Linien bereits ein so grosszügiges Programm darstellen, das nicht noch mehr erweitert werden dürfe. Ausserdem fordert es aber auch die elementarste Gerechtigkeit, schrieb Kübeck, dass die Monarchie vor allem für ihre deutschen, slavischen und italienischen Länder alle möglichen Quellen des Wohlstandes erschliesse, da diese Länder im Gehorsam und in der Treue zum Herrscherhause sich stets ausgezeichnet und zu allen finanziellen und anderen Opfern bereit gezeigt haben. Demgegenüber wäre Ungarn immer bestrebt gewesen, seinen Beitrag zu den Lasten der Monarchie möglichst herabzudrücken, dagegen aber vom Staate und vom Herrscher möglichst viel zu fordern. Nach Kübecks Angaben soll Ungarn in den Jahren 1830—1840 jährlich um fast 23 Millionen Gulden weniger zum Gesamthaushalt der Monarchie beigesteuert haben als es auf Grund seiner Bevölkerungszahl und seines Vermögensstandes angebracht gewesen wäre. Kübeck berief sich hier auf ein Argument, das schon seit der Zeit Maria Theresias eines der Leitmotive der Wirtschaftspolitik des Wiener Hofes war; die Forschungen Franz Eckhardts haben die Genesis dieser Auffassung bereits aufgedeckt und auch die Einseitigkeit der Statistiken, auf die sich diese stützte, nachgewiesen.

Auf Grund des Kübeckschen Memorandums hat dann der Herrscher im Mai 1842 ein amtliches Schreiben an den Palatin gerichtet, in dem er eine Begründung für seinen Entschluss in der Eisenbahnfrage gibt. Gleichzeitig sandte er aber dem Palatin auch einen Privatbrief, dessen Ausführungen von denen des amtlichen Schreibens in einigen Punkten abwichen. Laut dieses Briefes musste 1. im Interesse der das Gesamtreich betreffenden Aufgaben eine Verbindung zwischen der Adria und der Elbe hergestellt werden,

um: auf diese Weise die Handelsstrasse zwischen dem Osten und der Nordsee zu sichern. 2. Der Bau von Staatsbahnlinien fordere Millionenbeträge, die in Ungarn nicht aufzutreiben wären, jedenfalls aber erst vom ungarischen Reichstag votiert werden müssten. 3. Bevor Staatsbahnlinien ins Leben gerufen werden, müssen verschiedene Spezialgesetze erlassen werden, die die Aufrechterhaltung und den Betrieb dieses wichtigen Werkzeuges der Produktion sichern, — auch diese Gesetze müssten erst vom ungarischen Reichstag votiert werden, bevor in Ungarn an den Bau einer Staatsbahnlinie gedacht werden könne. — Der Wiener Hof spielte also in diesem Falle die Rolle eines Beschützers der ungarischen Verfassung, — diese Attitüde, die einer gewissen beabsichtigten Ironie nicht entbehrte, nahm der Hof in den vorangegangenen Jahren bei Anlässen, wo es sich um Fragen der Förderung des ungarischen Wirtschaftslebens handelte, schon öfters an.

Béla Pukucs.

Über den ungarischen Fünfjahresplan

Die heute so rasch wächselnde politische und wirtschaftliche Lage Ungarns macht eine jede, die zu erwartenden tatsächlichen Auswirkungen des ungarischen fünfjährigen Investitionsprogramms betreffende Spekulation illusorisch, — es ist heute noch überhaupt nicht abzuschätzen, in welchem Masse die bereits vorhandenen, aber noch nicht völlig erkannten und die erst im Entstehen begriffenen Faktoren des politischen und des Wirtschaftslebens die Wirkungen des Programms überdecken, verstärken oder neutralisierten werden. Dagegen ist eine Rekonstruktion und Kritik der ursprünglichen Absichten der Urherber des Programms wohl möglich und auch nicht ohne Interesse; diese Aufgabe hat sich auch das hier zu besprechende Buch J. Tóths (Die neue Geldpolitik. Eine Kritik des ungarischen Fünfjahresplanes. Budapest, 1938.) gestellt.

Das Buch gliedert sich in drei Teile. In dem ersten, „theoretischen", Teile versucht der Verfasser die Richtlinien der Abwickelung, vor allem aber der Finanzierung der auf Behebung der Arbeitslosigkeit durch Produktionssteigerung gerichteten Wirtschaftspläne festzulegen. Der zweite, „praktische", Teil enthält eine Darstellung des ungarischen Fünfjahresplanes, so wie sich dieser in den offiziellen Äusserungen (die Rede des ehemaligen Ministerpräsidenten Koloman Darányi, ein Vortrag des Nationalbankdirektors Josef Judik, die Parlamentsverhandlungen über die Gesetzesvorlage und der Text des Gesetzes) spiegelt, und bespricht dann die verschiedenen, in Zusammenhang mit dem Programm getroffenen wirtschaftspolitischen Massnahmen (Notenbankreform, Errichtung eines Preisüberwachungskommissariats usw.), ferner die politische und wirtschaftliche Lage des Landes zur Zeit der Ankündigung des Programms. Im dritten, kritischen Teile vergleicht der Verfasser die im theoretischen Teil entwickelten Prinzipien mit dem ungarischen Investitionsprogramm und gibt auf Grund der ersteren eine Kritik des letzteren.

Das Ergebnis der Ausführungen des allgemeinen Teiles kann im folgenden Satze kurz zusammengefasst werden: Wenn die Ka-

pazität des nationalen Produktionsapparates nicht völlig ausgenutzt ist, wenn also der durch den Plan erhöhte Güterbedarf des Staates durch additionale Produktion befriedigt werden kann, so darf man bei der Finanzierung des Planes nicht zu den Mitteln der Steuererhöhung und der inländischen Anleihe greifen; der einzig mögliche und natürliche Weg der Finanzierung ist dann die Inanspruchnahme der Notenbank durch den Staat, also eine Kreditausweiterung und Zahlungsmittelvermehrung zugunsten des Staates, — u. zw. in einem solchen Ausmasse, dass dadurch das nominale Niveau der Preise und Einkommen gehoben wird und gleichzeitig die regulären Steuereinnahmen des Staates das zur Weiterfinanzierung des Programms notwendige höhere Niveau erreichen.

Die unbedingte Ablehnung der Finanzierung durch Steuererhöhung und inländische Anleihen begründet der Verfasser damit, dass diese Massnahmen neben der Erhöhung der Kaufkraft des Staates eine Verringerung der Kaufkraft der Privatwirtschaft bewirken. Der eigentliche Zwek, die Steigerung der Produktion, kann also auf diesem Wege nicht erreicht werden. Dieses Argument trifft freilich nur solange zu, wie man die Möglichkeit ausser acht lässt, dass parallel mit der Steuererhöhung und der Anleihenaufnahme auch eine Zahlungsmittelvermehrung in Gang gesetzt werden kann, wie dies bisher tatsächlich bei ungefähr allen Wirtschaftsplänen der Fall war. Für die scharfe, formalistische Stellungnahme Tóths gegen die beiden ersteren Finanzierungsmethoden können wir also keine Erklärung finden. Er übersieht offensichtlich, dass, trotz der verminderten Kaufkraft einzelner von der Steuererhöhung und der Anleihenaufnahme betroffener Gruppen von Einzelwirtschaften, die *gesamte* Kaufkraft aller privaten Einzelwirtschaften unverändert bleiben und sich sogar steigern kann, da ja die Durchführung des Planes andere Wirtschaftsgruppen zu einer Einkommenerhöhung verhelfen kann, die dann den Kaufkraftausfall der ersterwähnten Gruppen kompensiert oder sogar überkompensiert, — freilich wie bereits erwähnt, unter der Voraussetzung einer gleichzeitigen Zahlungsmittelvermehrung. Die bisherige Praxis zeigt jedenfalls stets eine parallele Anwendung der erwähnten Mittel: die Steuererhöhung oder die Anleihenaufnahme spielen hierbei die Rolle des Aderlasses, der die ungesunden Auswirkungen der Zahlungsmittelvermehrung verhindern soll. Tóths ganze Argumentation krankt an manchen sachlichen Irrtümern und logischen Fehlern — nur so ist es möglich, dass er trotz seiner Forderung, dass die Währung nicht durch eine Inflation gefährdet werden darf, zu einer scharf inflationistischen Lösung gelangt, — die freilich doch dazu nur eine Scheinlösung ist.

Die Kritik, die der Verfasser an dem ungarischen Fünfjahresplan übt, beruht auf einem grundsätzlichen Fehler, den er zwar ahnt, aber dennoch begeht. Er betont es wiederholt — und übertrieben —, dass das Ziel des ungarischen Investitionsprogramms nicht die Herbeiführung einer Produktionssteigerung ist, — trotzdem verurteilt er aber die Finanzierung des Planes durch neue Steuern und Inlandsanleihen einzig und allein auf der Grundlage, dass dieses Verfahren seinen, im allgemeinen Teile des Buches

entwickelten Finanzierungsprinzipien nicht entspricht, — obwohl er diese Prinzipien ausdrücklich für diejenigen Wirtschaftspläne ausgearbeitet hat, deren Hauptziel die Herbeiführung einer Produktionserweiterung ist. Dasselbe Argument, das Argument der völligen Inkonsequenz, müssen wir auch im Hinblick auf eine andere seiner kritischen Bemerkungen geltend machen. Er bemängelt nämlich, dass das ungarische Programm eigentlich nur ein Finanzierungsplan ist, ohne einen solchen materiellen Plan, wie ihn die auf eine Produktionserweiterung gerichteten Pläne haben. Er betont es jedoch selbst, dass das Hauptziel des ungarischen Programms die Lösung gewisser unaufschiebbarer nationalpolitischer Aufgaben (auf dem Gebiete der Rüstungen, der Agrarpolitik, der öffentlichen Hygiene, der Verkehrspolitik usw.) ist; die materielle Seite des Programms war also eben durch diese Aufgaben bestimmt und es konnte von einem, mit der Zahl und Zusammensetzung der Arbeitslosen und mit der Kapazität des unbeschäftigten Produktionsapparates rechnenden materiellen Plan im Sinne der auf Produktionserweiterung gerichteten Wirtschaftspläne also keine Rede sein.

Aber auch unter den übrigen gegen den ungarischen Fünfjahresplan erhobenen Einwänden des Verfassers vermögen wir keinen stichhaltigen zu finden. Dieses Ergebnis ist um so überraschender, da er nicht selten eine erhebliche kritische, analytische Begabung an den Tag legt. Die Ursache seines Versagens liegt wohl an dem verfehlten Aufbau des Gedankenganges. Er verliert die natürliche Hierarchie der Gesichtspunkte aus dem Auge und vergisst, dass es unzulässig ist, eine konkrete wirtschaftspolitische Zielsetzung ohne eine Stellungnahme zu deren „metaökonomischen", politischen Beweggründen, auf Grund rein wirtschaftlicher Gesichtspunkte abzulehnen, und dass es ebenso unzulässig ist, über die Methoden der Durchführung einer solchen Zielsetzung anders als auf Grund einer streng von eben dieser Zielsetzung ausgehenden Betrachtung Kritik zu üben.

Ákos Domanovszky.

Kleinere Beiträge.

Zollunion.

Der Druck der protektionistischen Handelspolitik liess von Zeit zu Zeit mit ziemlicher Regelmässigkeit den Gedanken der Errichtung von Zollunionen auftauchen. Die Zollunion, die wenigstens zwischen zwei Ländern den Freihandel ermöglicht, schafft unzweifelhaft grössere Wirtschaftsräume und sichert dadurch eine intensivere Ausnützung der Möglichkeiten der internationalen Arbeitsteilung. Trotz dieser Vorzüge sind die Zollunionsbestrebungen nur in den seltensten Fällen von Erfolg gekrönt, ein Überblick über diese Bestrebungen zeigt, dass Zollunionen stets nur als Vorläufer oder als natürliche Folgen eines politischen Zusammenschlusses entstanden sind. Die grosse, man kann wohl sagen, unüberwindliche Schwierigkeit einer Zollunion zwischen selbständigen Staa-

ten ist unzweifelhaft die, dass die Union die Souveränität der beteiligten Staaten weitgehend einschränkt. Dieses Hindernis wirkt heute infolge der starken Abgeschlossenheit der einzelnen Nationalwirtschaften und des daraus folgenden stark autonomen Charakters ihrer Entwicklung noch viel prohibitiver als vor dem Weltkriege. Die neuesten Zollunionsbestrebungen sind alle daran gescheitert, dass ihre notwendigen Vorbedingungen: die Gleichschaltung der gesamten Wirtschaftspolitik, vor allem aber der Verkehrs- und der Steuerpolitik, ferner des Währungs- und des Geldwesens, also sozusagen die völlige Aufgabe der wirtschaftlichen und finanziellen Souveränität, von den betroffenen Ländern stets als unerträglich empfunden wurde. Hierzu kommt noch als weitere Schwierigkeit die Frage der Aufteilung der gemeinsamen Zolleinnahmen. All diese Schwierigkeiten machen den Weg der Zollunion ungangbar, und so muss auch weiterhin der Freihandel als der einzige Ausweg aus der heutigen Krise der internationalen wirtschaftlichen Beziehungen angesehen werden.

Anton Eber.

Die italienische korporative Volkswirtschaftslehre.

Filippo Carli, Professor an der Universität von Pisa, unternimmt in seinem neuen Werke „Le basi storiche e dottrinale della economia corporativa" den Versuch, zwischen den Lehren der traditionellen Wirtschaftstheorie und den Ansichten der Vertreter der italienischen korporativen Volkswirtschaftslehre zu vermitteln. Er ist der erste in der modernen italienischen wirtschaftswissenschaftlichen Literatur, der, mit Hilfe einer Auswertung der Ergebnisse der jahrhundertelangen Entwicklung der Wirtschaftstheorie, der korporativen Volkswirtschaftslehre eine wissenschaftliche Fundierung gibt. Er tritt der in der heutigen italienischen Literatur sehr populären These, dass eine Theorie der Wirtschaft völlig überflüssig und für die lediglich beschreibende korporative Volkswirtschaftslehre ein Anknüpfen an die ältere Theorie unmöglich wäre, entgegen, und weist darauf hin, dass es in der Welt der Wirtschaft ebensowenig sprunghafte Änderungen gibt wie auf anderen Gebieten des Gesellschaftslebens, und dass auch die korporative Wirtschaft das Ergebnis einer langwierigen Entwicklung ist. Aber auch abgesehen von dieser entschiedenen und tapferen Stellungnahme für die Theorie, vermag sein positives System grosse Vorzüge aufzuzeigen, — so vor allem, dass es den früheren Monismus der Wirtschaftstheorie aufgebend, neben dem Individuum auch den Staat als eine mit dem ersteren völlig gleichberechtigte Prämisse

des Wirtschaftslebens hinstellt. Dadurch, dass er hier den früheren Gegensatz in eine Harmonie verwandelt, verschwinden einerseits die Widersprüche, die sich zwischen der älteren Theorie und der Wirklichkeit zeigten, andrerseits aber auch der Trennungsstrich zwischen Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspolitik. Es gelingt Carli, ein einheitliches System aufzubauen, in das sich die Wirtschaftspolitik als ein integrierender Bestandteil eingliedern lässt.

Michael Futó.

Die landwirtschaftliche Produktion der Vereinigten Staaten im Jahre 1938.

Die diesjährigen Ernteergebnisse in den Vereinigten Staaten gehören nach den Mitteilungen des Landwirtschaftsdepartments zu den besten der jüngsten Vergangenheit; das Durchschnittsergebnis der Hauptprodukte pro acre war um rund 10% höher als im Durchschnitt der Jahre 1923—1932. Die „Bilanz" des Landwirtschaftsministeriums veranschlagt die für den Verbrauch und zur Verfütterung zur Verfügung stehenden Produktenmengen mit wesentlich höheren Ziffern als im Vorjahre. In dieser Hinsicht sieht also die Landwirtschaft der Vereinigten Staaten einem guten Jahre entgegen, — dem steht aber eine ungünstige Preisentwicklung der wichtigsten Getreidearten und Hackfrüchte gegenüber.

Ernst Éber.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Soziographische Werke über die Ungarische Tiefebene.

Féja, Géza: Wetterwinkel, Budapest, 1937. Athenaeum.
Erdei, Franz: Flugsand. Budapest, 1938. Athenaeum. (Beide in ungarischer Sprache.)

Das Buch Géza Féja's gibt eine Beschreibung der wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse des Gebietes jenseits der Theiss, also hauptsächlich der Komitate Csanád, Csongrád und Békés. Der Verfasser nennt diese Gegend „Wetterwinkel", weil das soziale Elend seiner Ansicht nach hier am tiefsten ist und weil einst aus diesem Elend der Sturmwind emporsteigen wird, der das heutige Gefüge der ungarischen Gesellschaft wegfegt. Auch in der Vergangenheit war ja schon immer diese Ecke des Landes die Wiege der gewaltigsten und heftigsten Bauernaufstände. Féja hegt ein tiefes Gefühl für diese Landschaft und für deren Volk. Er gibt eine gute Schilderung der sozialen Gliederung und eine gelungene Charakteristik der einzelnen Gesellschaftsgruppen und Schichten; hierauf geht er zu einer

eingehenden Schilderung der geographischen, wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Verhältnisse der einzelnen Komitate und Städte über. Es kann nicht geleugnet werden, dass er nicht selten übertreibt, dass seine Darstellung stellenweise zugespitzt und sein Urteil hier und da oberflächlich ist, — andererseits ist es aber nicht zu leugnen, dass sein eindrucksvolles und darstellerisch vorzügliches Buch geeignet ist, die Lösung der brennendsten Probleme der ungarischen Scholle und des ungarischen Landvolkes zu fördern.

Das zweite obenangeführte soziographische Werk befasst sich mit dem Gebiet zwischen Donau und Theiss. Neben manchen Vorzügen hat dieses Buch einen grundlegenden Mangel: der Verfasser stammt nicht vom „Flugsand", er kennt diese Gegend nur von seinen Studienreisen her, er vermag also in die Seele dieser Landschaft und der hier lebenden Menschen und in das Wesen der hiesigen Bodenkultur, die ein ununterbrochener harter Kampf gegen den Sand ist, nicht tief genug einzudringen. Trotzdem gelang es ihm, manchen tiefen Blick in das innerste Wesen des hiesigen Menschen zu tun; er stellt z. B. fest, dass die Wein- und Obstbauer der Gegend — Wein- und Obstkultur spielen in dem ganzen von ihm beschriebenen Gebiet eine grosse Rolle — nicht nur fachmännisch gebildeter, sondern auch selbstbewusster sind als die Ackerbauer. Sehr niederdrückend ist seine Feststellung, dass das Ungartum dieses Gebiets, besonders aber das der südlichen Teile, unverkennbare Anzeichen der Ermüdung, des Verfalls zeigt, — besonders stark sind diese Zeichen beim reformierten Ungartum ausgeprägt. — Trotz mancher Mängel und einer gewissen parteipolitischen Voreingenommenheit, bietet das Buch eine sehr beachtenswerte und im allgemeinen gelungene Schilderung dieser Gegend.

Ladislaus Gesztelyi-Nagy.

Einzelbesprechungen.

Lavergne, Bernard: Essor et décadence du capitalisme. Paris, 1938. Payot.

Der erste Teil des Buches schildert mit grossem Scharfblick und wissenschaftlicher Erudition Aufschwung und Verfall des Kapitalismus. Der Verfasser spricht mit Anerkennung von den riesigen Erfolgen der kapitalistischen Wirtschaftsordnung und untersucht dann eingehend die Kräfte, die diese Ordnung allmählich verdrängen. Er betont es als einen grossen Vorzug des Kapitalismus, dass dieser dem Menschen eine wirkliche Freiheit sichert, andrerseits weist er aber darauf hin, dass die Unpopularität dieses Systems nicht behoben werden kann, weil die grossen Massen eine gleichmässigere Verteilung der Einkommen wünschen. Im zweiten Teile schildert der Verfasser das Wirtschaftssystem, das seiner

Ansicht nach die freie Konkurrenz und den Kapitalismus ablösen könnte: das System der genossenschaftlichen öffentlichen Betriebe, das von den Vorteilen der kapitalistischen Struktur möglichst viel herüberretten und gleichzeitig die unerträglichen Nachteile der staatlichen Wirtschaft vermeiden müsse. Solche genossenschaftlichen öffentlichen Betriebe bestehen heute hauptsächlich in Belgien (régies cooperatives), aber auch in den angelsächsischen Ländern (public trusts); sie unterscheiden sich von den Rochdaleer Genossenschaften dadurch, dass ihre Mitglieder nicht Privatpersonen, sondern öffentliche Körperschaften sind. *Anton Éber.*

Belloc, Hilaire: Economics for Helen. London, 1938. Arrowsmith. 246 S.

In der englischen Literatur sind die Bücher, die den Anfänger und besonders die Jugend mit einer für den englischen Geist charakteristischen Einfachheit und klaren Übersichtlichkeit in die Kenntnis der Tatsachen des Wirtschaftslebens und der Elemente der Volkswirtschaftslehre einführen, nicht selten. Zu den gelungensten Produkten dieser Literaturgattung gehört das vorliegende spannend geschriebene und inhaltsreiche Büchlein, das nicht nur Anfängern, sondern auch „Fortgeschrittenen" — den Letzteren sogar noch mehr — warm empfohlen werden kann. Nur gegen seine Stellungnahme in der Frage des Freihandels und des Protektionismus müssen wir Einspruch erheben; die Zurückweisung der internationalen wirtschaftlichen Zusammenarbeit, wenn auch nur im Interesse eines einseitigen Scheinnutzens, ist eine These, die von allen Helenen der Welt unbedingt fernzuhalten, eben eine der wichtigsten Aufgaben ähnlicher Bücher ist. *Anton Éber.*

Amoroso, Luigi: Principii di economia corporativa. Bologna, 1938. Zanichelli. XIX, 367 S.

Der Verfasser bietet hier eine organische Deutung der Erscheinungen des Wirtschaftslebens im Geiste der moralischen Zielsetzungen der italienischen faschistischen Wirtschaft. Er untersucht erst das äussere Bild des Wirtschaftslebens, die Preiserscheinung, dann dessen innere Struktur, die auf dem Gegensatz zwischen den unbegrenzten Bedürfnissen und der begrenzten Menge der Befriedigungsmittel fusst, und zum Schluss entwirft er das Bild der auf der faschistischen Weltanschauung fussenden korporativen Wirtschaftsverfassung, sowohl in ihrer geistigen Verwurzelung, wie in ihrer praktischen Durchführung. Es ist dem Verfasser gelungen, ein einheitliches theoretisches System der korporativen Wirtschaft aufzubauen, in dem der mystische Zug des faschistischen Geistes zum Ausdruck kommt, — u. zw. ohne dabei die bisherigen Ergebnisse der Wirtschaftstheorie über Bord werfen zu müssen. Im wesentlichen beruht ja sein System auf der Gleichgewichtstheorie; völlig neu ist nur der letzte Teil des Buches, in dem die auf die mittelalterlichen Mystiker zurückgreifende faschistische Moral auf Grund der in den ersten Teilen des Buches festgelegten Prinzipien in die Welt

der Wirtschaft eingeführt wird. Aber auch die beiden ersten Teile bieten in den Einzelheiten manches Originelle: so unter anderem die zyklische Konjunkturtheorie Amorosos, auf der seine dynamische Gleichgewichtstheorie, dieser am meisten beachtenswerte Abschnitt des Buches, beruht.

Michael Futó.

Einaudi, Luigi: Miti e paradossi della giustizia tributaria. Torino, 1938. 278 S.

Das Buch ist ein gutes Beispiel dafür, wie befruchtend eine strenge Anwendung der einfachen Mittel der Logik auch auf dem Gebiete der Wirtschaftswissenschaften wirken kann, — es gelingt dem Verfasser, uralte Stützpfeiler der Finanzwissenschaft mit Hilfe dieser Mittel ins Wanken zu bringen und zu zeigen, wie viele von Generation zu Generation blindlings übernommene Vorurteile und Mythen es in dieser Wissenschaft gibt. Das Buch ist eine Streitschrift und zwar eine der besten in der finanzwissenschaftlichen Literatur; neben seinen grossen Vorzügen weist es aber auch manche Mängel dieser literarischen Gattung auf. Der Verfasser übertreibt nicht selten und gibt in seiner Angriffslust oft ein übertrieben verzerrtes Bild von der „Widersinnigkeit" der heute anerkannten Grundprinzipien der Besteuerung. Er vergisst manchmal, dass das Leben fast immer Kompromisse erzwingt; das von ihm befürwortete ideale Steuersystem der alten italienischen Autoren ist in der Vergangenheit noch nie verwirklicht worden und wird es auch in der Zukunft wohl nie werden.

Michael Futó.

Taggart, Herbert F.: Minimum Prices under the NRA. (Michigan Business Studies. Vol. VII., Nr. 3.) University of Michigan. 307 S.

Schon in der Einleitung stellt der Verfasser fest, dass die Einführung der Mindestpreise nicht zu den erhofften wirtschaftspolitischen Ergebnissen geführt hat. Die Ursache hierfür erblickt er darin, dass diese Massnahme ohne reifliche Überlegung und ohne eine wirtschaftswissenschaftliche Fundierung, viel zu übereilt getroffen worden ist. Schon allein die Tatsache, dass man die Ausschaltung der gänzlich destruktiv gewordenen, ungesunden Konkurrenz auf dem Wege einer einfachen Preisminimierung zu erreichen hoffte, ist seiner Ansicht nach ein unverkennbares Zeichen von Übereilung und von unerfahrener Naivität. Er unterzieht die Argumente, mit denen die Regierung die Einführung der Mindestpreise begründet hat, der Reihe nach einer eingehenden Analyse und kommt zu dem Schluss, dass diese Argumente grösstenteils auf einer Verkennung der Tatsachen und der Gesetze des Wirtschaftslebens fussen. Er bekämpft u. a. die Ansicht, dass die grosse Krise in den Vereinigten Staaten eine Preiskrise gewesen wäre, — er hält sie im Gegenteil für das Ergebnis einer relativen Überproduktion, die durch die allmähliche Abschliessung der früheren Exportmärkte des Landes hervorgerufen wurde. Aus zahl-

reichen Momenten glaubt er darauf schliessen zu dürfen, dass die Urheber der Krisenbekämpfungspolitik die volkswirtschaftlichen Tatsachen durch eine privatwirtschaftliche Brille betrachtet haben; das Preisproblem fassen sie immer wieder als ein einfaches Kostenproblem auf und schenken der volkswirtschaftlichen Rolle des Marktpreises keine Beachtung. *Koloman Kádas.*

Annuaire International de Statistique Agricole 1937—38. Rome, 1938. 1013 S.

Das statistische Jahrbuch des römischen Landwirtschaftlichen Instituts enthält auch diesmal ausführliche Tabellen über die Anbauflächen und Ernteergebnisse sowie über den Viehbestand der ganzen Welt. Bei den Hauptprodukten ist im Jahre 1937 die Anbaufläche grösser geworden und auch die Ernte war günstiger als im vorigen Jahre. Die Preise haben sich gebessert und das Gesamtbild, das wir aus dem Jahrbuch gewinnen, ist das einer fortschreitenden Entwicklung der Landwirtschaft. *Eugen Tóth.*

Ozoróczy—Tátray—Kovách: Flurbereinigung und andere Besitzregulierungsverfahren. Mit einem Vorwort des Justizministers Edmund Mikecz. Budapest, 1938. 480 S. (In ungarischer Sprache.)

Der vorliegende Band verfolgt das Ziel, den bei Flurbereinigungsarbeiten beschäftigten Richtern, Landmessern und Wirtschaftssachverständigen ein brauchbares praktisches Hilfsmittel zu bieten, gleichzeitig aber auch das grosse Publikum über die Bedeutung und die Erfolge der Flurbereinigung zu unterrichten. Den Volkswirt interessiert weniger der zweite Teil des Buches, der die einschlägige Rechtsmaterie enthält und das Umlegungsverfahren schildert, als der erste Teil, der den wirtschaftlichen Belangen des Problems gewidmet ist. Die Verfasser weisen hier darauf hin, dass die Zerstückelung des Grundbesitzes in Ungarn ganz ausserordentlich stark ist; es gibt Zwergbesitzer, deren zwei bis drei Joch umfassender Besitz in zehn und noch mehr Teilstücke zergliedert, auf die ganze Gemeindegemarkung verstreut ist. Die Schäden dieses Zustandes treten am offenkundigsten in denjenigen Gemeinden zutage, in denen die Flurbereinigung bereits durchgeführt worden ist: infolge der Zusammenlegung ist in 74 solchen Gemeinden der Nutzviehbestand um insgesamt 25.8%, die Sämaschinenbenutzung um 74%, der Geflügelbestand um 42.8%, der durchschnittliche Ernteertrag der Getreidearten um 23.3% gewachsen, während die aufgewendete Arbeitszeit um 37.5% gesunken, der Wert der regulierten Bodenbesitztümer aber um durchschnittlich 27% gestiegen ist. *Rudolf Ruisz.*

Jewkes, John—Jewkes, Sylvia: The Juvenile Labour Market. London, 1938. Victor Gollairer. VII, 175 S.

Die Verfasser haben im Mittelpunkt der englischen Textilindustrie, in fünf Städten von Lancashire, die Verhältnisse und das Lebensniveau von 2000 jugendlichen Arbeitern zwei Jahre hindurch

beobachtet. Das Bild, das sie über die Lage dieser Jugendlichen entwerfen, ist ziemlich ungünstig; die Ursachen hierfür erblicken sie in den Fehlern der Schulerziehung, in der Unzulänglichkeit der Berufsberatung, in der Abneigung der meisten Arbeitgeber gegen die behördliche Arbeitsvermittlung usw. Der zweite Teil des Werkes enthält die Reformvorschläge der Verfasser, — dieser Teil ist aber weitaus weniger wertvoll und inhaltsreich als der erste, deskriptive, Teil. Die Verfasser begnügen sich mit der Betonung der Wichtigkeit des gesetzlichen Schutzes der jugendlichen Arbeit, gehen aber nicht näher auf die Einzelheiten der notwendigen Reformen ein. *Béla Vámos.*

LXII. ÉVFOLYAM 1938 81. KÖTET 3—4. SZÁM

MÁRCIUS—ÁPRILIS
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Hugo Emanuel Vogel: A könyvpénzforgalom pénz- és hitelpolitikai hatásai ... 185

Kádas Kálmán: Árollók értelme és jelentősége ... 191

Teghze-Gerber Ferenc: Állami zárszámadásunk uj rendszere ... 217

Éber Ernő: Mezőgazdasági termelésünk fejlődésének iránya ... 231

Futó Mihály: A gazdasági szervezet kórtana ... 245

Közlemények

Takaróné Gáll Beatrix: A nemzeti szocializmus 100 év tükrében ... 268

Pálinkás András: Olajosmagvaink jelentősége az ipar nyersanyagellátásában ... 277

Sós Ernő: Rendszeres tőkegyüjtés ... 286

Irodalom ... 291

Csoportos és összefoglaló ismertetések. *A modern pénz.* (Cs. Szabó László)

Német szövetkezeti irodalom.

Kleine genossenschaftliche Beiträge. Herausgegeben vom Institut für Genossenschaftswesen an der Goethe-Universität Frankfurt a. M. (T. Gáll B.) ... 295

Könyvismertetések ... 297

Éber Antal: Szabadkereskedelem és protekcionizmus. (Hegedüs Loránt.) — *Ifj. dr. Fellner Frigyes:* Közlekedéspolitika. (Hegedüs Loránt.) — *Andreich Jenő:* A konjunkturakutatás módszerei. (Varga István.) — *Schandl Károly:* Földbérlőszövetkezetek Magyarországon. (Éber Antal.) — *Schneller Károly:* Demológiai tanulmányok. (Major Róbert.) — *Milhoffer Sándor:* A világgazdasági válság mezőgazdasági árpolitikája. (Lipták László.) — Ipari közigazgatás, törvényes munkásvédelem és üzembiztonság. (Villányi András.) — *Rézler Gyula:* A magyar nagyipari munkásság kialakulása, 1867—1914. (Kádas Kálmán.) — *Cassel Gustav:* Der Zusammenbruch der Goldwährung. (Éber Antal.) — *Räber Hans:* Othmar Spanns Philosophie des Universalismus. (Kisléghi Nagy Dénes.) — Zehn Jahre Čechoslovakische Nationalbank. (Bartha József.) — Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. (Sipos Sándor.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 322

The Quarterly Journal of Economics. (T. E.) — Economica. (V. B.) — Schmoller's Jahrbuch. (R. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Revue Economique Internationale. (G. L.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 340

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*, a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 2-59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-utca 1). Telefon: Aut. 1-57-8-64.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

Meghivó.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG 1938 junius hó 2-án, csütörtökön, d. u. fél 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében (V., Szemere-u. 6.) tartja

XLIII. rendes évi közgyülését.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
2. A főtitkár jelentése a Társaság 1937. évi müködéséről.
3. A pénztárnok jelentése az 1937. évről.
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1937. évi számadásokról.
5. Az 1938. évi költségvetés megállapitása.
6. Az elnökség, tisztikar és igazgató-választmány megválasztása az 1938—40. évi hároméves időszakra.
7. A számvizsgáló-bizottság megválasztása 1938. évre.
8. Inditványok. (Az alapszabályok értelmében inditványok a közgyülést megelözöleg legalább nyolc nappal irásban adandók be az elnökséghez.)

Közgyülés után Judik József egyetemi m. tanár, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója tart előadást.

Budapest, 1938. április 28.

Az elnökség.

LXIIE ANNÉE
MARS—AVRIL 1938
VOL. 81, No 3—4

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Vogel H. E.: Les effets des payements sans monnaie sur la politique de crédit ... 185
Kádas K.: Sens et importance des „ciseaux" de prix ... 191
Teghze-Gerber F.: Le nouveau système des comptes de clôture en Hongrie ... 217
Éber E.: L'évolution de la production agricole en Hongrie ... 231
Futó M.: Pathologie de l'organisme économique ... 245

Notes

T. Gáll B.: Le socialisme national depuis 100 ans ... 268
Pálinkás A.: L'importance des grains oliéagineux comme matière première de l'industrie ... 277
Sós E.: L'épargne systématique des capitaux ... 286

Litterature ... 291

Analyses et critiques. *La monnaie moderne.* (Cs. Szabó L.)
Litterature allemande sur les coopératives.
Kleine genossenschaftliche Beiträge. Herausgegeben vom Institut für Genossenschaftswesen an der Goethe-Universität Frankfurt a. M. (T. Gáll B.) ... 295

Revue des livres ... 297

Éber A.: Commerce libre et protectionisme. (Hegedüs L.) — *Fellner F. jun.:* Traité de politique des communications. (Hegedüs L.) — *Andreich J.:* Les méthodes de la recherche des variations économiques. (Varga I.) — *Schandl K.:* Les coopératives du fermage en Hongrie. (Éber A.) — *Schneller K.:* Études démologiques. (Major R.) — *Milhoffer S.:* La politique de prix des produits agraires dans la crise mondiale. (Lipták L.) — Administration industrielle, protection ouvrière et sûreté des usines. (Villányi A.) — *Rézler Gy.:* La formation de la classe ouvrière de la grande industrie en Hongrie, 1867—1914. — *Cassel Gustav:* Der Zusammenbruch der Goldwährung. (Éber A.) — *Räber H n :* Othmar Spanns Philosophie des Universalismus. (K. Nagy D.) — Zehn Jahre Čechoslovakische Nationalbank. (Bartha J.) — Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. (Sipos S.)

Revue des périodiques étrangères ... 322

The Quarterly Journal of Economics. (T. E.) — Economica. (V. B.) — Schmoller's Jahrbuch. (R. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Revue Economique Internationale. (G. L.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 340

JAHRGANG LXII
MÄRZ—APRIL 1938
BAND 81, HEFT 3—4

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Vogel H. E.: Die geld- und kreditpolitischen Wirkungen des modernen Buchgeldverkehrs ... 185

Kádas K.: Sinn und Bedeutung der Preisscheren ... 191

Teghze-Gerber F.: Das neue System der ungarischen staatlichen Schlussrechnungen ... 217

Éber E.: Die Entwicklungstendenz der landwirtschaftlichen Produktion Ungarns ... 231

Futó M.: Pathologie des wirtschaftlichen Organismus ... 245

Mitteilungen

Takaróné Gáll B.: Der Nationalsozialismus im Spiegel eines Jahrhunderts 268

Pálinkás A.: Die Bedeutung der einheimischen Ölsaaten für die Rohstoffversorgung der ungarischen Industrie ... 277

Sós E.: Systematisches Sparen ... 286

Literatur ... 291

Sammelbesprechungen. *Das moderne Geld.* (Cs. Szabó L.)

Deutsche Genossenschaftliche Literatur.

Kleine genossenschaftliche Beiträge. Herausgegeben vom Institut für Genossenschaftswesen an der Goethe-Universität Frankfurt. a. M. (T. Gáll B.) ... 295

Einzelbesprechungen ... 297

Éber A.: Freihandel und Protektionismus. (Hegedüs L. — *Fellner Frigyes jun.:* Verkehrspolitik. (Hegedüs L.) — *Andreich J.:* Die Methoden der Konjunkturforschung. (Varga I.) — *Schandl K.:* Die Pachtgenossenschaften in Ungarn. (Éber A.) — *Schneller, K:* Demologische Studien. (Major R.) — *Milhoffer, A.:* Die landwirtschaftliche Preispolitik der Weltwirtschaftskrise. (Lipták L.) — Gewerbeverwaltung, gesetzlicher Arbeiterschutz und Betriebssicherheit. (Villányi A.) — *Rézler Gy.:* Entstehung und Entwicklung der industriellen Arbeiterschaft in Ungarn 1867—1914. (Kádas K.) — *Cassel Gustav:* Der Zusammenbruch der Goldwährung. (Éber A.) — *Räber Hans:* Othmar Spanns Philosophie des Universalismus. (K. Nagy D.) — Zehn Jahre Čechoslovakische Nationalbank. (BarthaJ.) — Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. (Sipos S.)

Ausländische Zeitschriften ... 322

The Quarterly Journal of Economics. (T. E.) — Economica. (V. B.) — Schmoller's Jahrbuch. (R. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V, B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Revue Economique Internationale. (G. L.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 340

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest V., Vilmos császár-ut 78.

LXII. ÉVFOLYAM 1938 81. KÖTET 5—6. SZÁM

MÁJUS—JUNIUS
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Éber Antal: Elnöki megnyitó ... 345
Judik József: Az ötéves terv közgazdasági és pénzügyi szempontjai 347
Neubauer Gyula: Monopólium és szabad verseny ... 367
Tornay Aurél: A magyar pénzintézetek helyzete Szlovákiában ... 424
Ferenczi Imre: A tulnépesség ismérvei ... 435

Közlemények

Sorbi W.: A mezőgazdaság iparositása és észszerüsitése ... 464
Tóth Jenő: A legujabb amerikai agrártörvény ... 467

Irodalom ... 473

Könyvismertetések ... 473

Ihrig Károly: A szövetkezetek a közgazdaságban. (ifj. Boér Elek.) — ***Dr. báró Malcomes Béla:*** A gazdaság uj fejlődése. (Neubauer Gyula.) — *Büky József:* Ausztria papirpénzkibocsátásának története a XVIII. század közepétől 1850-ig. (Hegedüs Loránt.) — *Kecső István:* Magyar nyersanyagpolitika. (Varga István.) — ***Adorján János:*** A magyar föld korszerü problémái. (Lipták László.) — *Heinrich Walter:* Die soziale Frage. (Kisléghi Nagy Dénes.) — *Barbara Wootton:* Lament for Economics. (Cs. Szabó László.) — The World's Economic Future. (Tóth József.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 497

Annales Sociologiques. (R. L.) — The Economic Journal. (V. B.) — Economica. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Internationaler Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Revista di Statistica. (F. M.) — Revue Économique Internationale. (G. L.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 510

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.
A szerkesztésért ***Heller Farkas,*** a kiadásért ***K. Nagy Dénes,***
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641. Segédszerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II. Ady Endre-u. 1). Telefon: 157-864.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

MEGJELENT
ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XX. KÖTET

TAKARÓNÉ GÁLL BEATRIX

GAZDASÁGETHIKA

ÁRA 5 PENGŐ

A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdijak, a „Közgazdasági Szemle" szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő cimre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, V., Nádor-utca 16.

LXIIE ANNÉE
MAI—JUIN 1938
VOL. 81, N^O 5—6

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Éber A. : Discours d'ouverture ... 345
Judik J. : Aspects économiques et financiers du plan de cinq ans ... 347
Neubauer J. : Monopole et libre concurrence ... 367
Tornai A. : Les Banques Hongroises en Slovaquie ... 424
Ferenczi E. : Les critères de la surpopulation ... 435

Notes

Sorbi W. : Rationalisation et industrialisation de l'agriculture ... 464
Tóth E. : La nouvelle législation sur l'agriculture dans les États Unis d'Amérique ... 467

Littérature ... 473

Revue des livres ... 473

Ihrig Ch. : Les sociétés coopératives dans l'économie nationale (Boér A.) — *Malcomes B.* : L'évolution récente de la vie économique (Neubauer J.) — *Büky J.* : L'histoire de l'émission de la papier-monnaie en Autriche. (Hegedüs L.) — *Kecső E.* : Les matières premières de l'industrie Hongroise (Varga E.) — *Adorján J.* : Les problèmes actuels de la terre Hongroise (Lipták L.) — *Heinrich Walter:* Die soziale Frage. (K. Nagy D.) — *Barbara Wootton:* Lament for Economics. (Cs. Szabó L.) — The World's Economic Future. (Tóth J.)

Revue des périodiques étrangères ... 497

Annales Sociologiques. (R. L.) — The Economic Journal. (V. B.) — Economica. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Internationaler Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Revista di Statistica. (F. M.) — Revue Économique Internationale. (G. L.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 510

JAHRGANG LXII
MAI—JUNI 1938
BAND 81, HEFT 5—6

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Éber A.: Eröffnungsrede ... 345
Judik J.: Die finanziellen und volkswirtschaftlichen Aspekte des Fünfjahrplanes ... 347
Neubauer Gy.: Monopol und freier Wettbewerb ... 367
Tornay A.: Die Lage der ungarischen Kreditinstitute in der Slowakei 424
Ferenczi I.: Die Kennzeichen der Übervölkerung ... 435

Mitteilungen

Sorbi W.: Die Industrialisierung und Rationalisierung der Landwirtschaft ... 464
Tóth J.: Das neueste amerikanische Agrargesetz ... 467

Literatur ... 473

Einzelbesprechungen ... 473

Ihrig, Karl: Die Genossenschaften in der Volkswirtschaft. (Boér E. jun.) — *Malcomes, Béla Baron von:* Die neue Entwicklung der Wirtschaft. (Neubauer Gy.) — *Büky J.:* Die geschichte der österreichischen Papiergeldemissionen seit der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Jahre 1850. (Roland Hegedüs) — *Kecső I.:* Rohstoffpolitik in Ungarn. (Varga I.) — *Adorján J.:* Aktuelle Probleme der ungarischen Landwirtschaft. (Lipták L.) — *Heinrich Walter:* Die soziale Frage. (K. Nagy D.) — *Barbara Wootton:* Lament for Economics. (Cs. Szabó L.) — The World's Economic Future. (Tóth J.)

Ausländische Zeitschriften ... 497

Annales Sociologiques. (R. L.) — The Economic Journal. (V. B.) — Economica. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Internationaler Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Revista di Statistica. (F. M.) — Revue Économique Internationale. (G. L.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 510

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest V., Vilmos császár-ut 78.

LXII. ÉVFOLYAM **1938** 81. KÖTET 7—8. SZÁM

JULIUS—AUGSZTUS
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Balás Károly: Adókliring ... 513
Zelovich László: Jogszabályok a banklikviditásról ... 522
Kisléghi Nagy Dénes: Az univerzalizmus hivei és birálói ... 532
Pongrácz Kálmán: Tiszántuli terv ... 579
Bikkal Dénes: A családi munkabér szervezeti kérdései ... 594

Közlemények

Heller Farkas: John Bates Clark (1847—1938) ... 613
A. Claparède: Gazdasági telitettségi fok és nyersanyag-termelés ... 615
Borbély Mihály és *ifj. Reitzer Béla:* Családi bér és családbiztositás ... 616
Ruisz Rezső: Lakás- és lakbérviszonyok Magyarországon ... 625

Irodalom ... 632

Könyvismertetések ... 632

V. Surányi-Unger Tivadar: Budapest szerepe Magyarország gazdasági életében. (K. Wildner Ödön.) — *Borotvás-Nagy Sándor:* Közgazdasági művelődésünk kezdetei. (Éber Antal.) — Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. (Hegedüs Loránt.) — *Dobrovits Sándor:* Budapest egyesületei. (Balogh Károly.) — *Timár Mihály:* A termelői és fogyasztói ár közötti különbözet. (Kádas Kálmán.) — *Hegedüs István:* Az egykéz. (Kecső István.) — *Marlio, Louis:* Le sort du capitalisme. (Éber Antal.) — *H. Laufenburger:* Le commerce et l'organisation des marchés. (Futó Mihály.) — ***Brinkmann, Karl:*** Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre. (Takaróné Gáll Beatrix.) — ***Koch, Heinrich:*** Währungsausgleichsfonds. (Vámos Béla.) — ***Hunke, Heinrich:*** Grundzüge der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft. (Villányi András.) — *Awater, Josefine:* Der europäische Holzmarkt nach dem Weltkriege. (Ruisz Rezső.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 665

Economica. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*, a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.

Segédszerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II. Ady Endre-u. 1). Telefon: 157-864.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

MEGJELENT
ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XX. KÖTET

TAKARÓNÉ GÁLL BEATRIX

GAZDASÁGETHIKA

ÁRA 5 PENGŐ

A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdijak, a „Közgazdasági Szemle" szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő cimre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, V., Nádor-utca 16.

LXIIE ANNÉE
JUILLET—AOUT 1938
VOL. 81, No 7—8

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Balás K.: Clearing des impôts ... 513
Zelovich L.: Règles juridiques sur la liquidité des banques ... 522
Kisléghi Nagy D.: Partisans et critiques de l'universalisme ... 532
Pongrácz K.: Un plan pour l'Outre-Theiss ... 579
Bikkal D.: Les problèmes d'organisation du salaire de famille ... 594

Notes

Heller W.: John Bates Clark (1847—1938) ... 613
Claparède A.: Degré de saturation économique et production des matières premières ... 615
Borbély M. et *Reitzer B.:* Salaire de famille et assurance-famille ... 616
Ruisz R.: Habitations et loyers en Hongrie ... 625

Littérature ... 632

Revue des livres ... 632

Surányi-Unger T. Le rôle de Budapest dans la vie économique de Hongrie. (K. Wildner Ö.) — *Borotvás-Nagy S.:* Les origines de l'éducation économique en Hongrie. (Éber A.) — Annuaire de l'Association Nationale des Banques et des Caisses d'épargne Hongroises. (Hegedüs L.) — *Dobrovits S.:* Les Sociétés de Budapest. (Balogh K.) — *Timár M.:* La différence entre le prix de production et le prix de consommation. (Kádas K.) — *Hegedüs I.:* Le commerce monopolisé. (Kecső I.) — *Marlio, Louis:* Le sort du capitalisme. (Éber A.) — *H. Laufenburger:* Le commerce et l'organisation des marchés. (Futó M.) — *Brinkmann, Karl:* Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre. (T. Gáll B.) — *Koch, Heinrich:* Währungsausgleichsfonds. (Vámos B.) — *Hunke, Heinrich:* Grundzüge der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft. (Villányi A.) — *Awater, Josefine:* Der europäische Holzmarkt nach dem Weltkriege. (Ruisz R.)

Revue des périodiques étrangères ... 665

Economica. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

JAHRGANG LXII
JULI—AUGUST 1938
BAND 81, HEFT 7—8

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Balás K.: Steuerclearing ... 513
Zelovich L.: Gesetzliche Bestimmungen über die Bankenliquidität ... 522
K. Nagy D.: Anhänger und Kritiker des Universalismus ... 532
Pongrácz K.: Pläne zur wirtschaftlichen Förderung des Gebietes jenseits der Theiss ... 579
Bikkal D.: Organisatorische Fragen des Familienlohnes ... 594

Mitteilungen

Wolfgang Heller: John Bates Clark (1847—1938) ... 613
A. Claparède: Wirtschaftlicher Sättigungsgrad und Rohstofferzeugung 615
Borbély M. und *Reitzer B.:* Familienlohn und Familienschutz ... 616
Ruisz R.: Die Wohnungs- und Mietzinsverhältnisse in Ungarn ... 625

Literatur ... 632

Einzelbesprechungen ... 632

Surányi-Unger T.: Budapests Rolle im ungarischen Wirtschaftsleben. (K. Wildner Ö.) — *Borotvás-Nagy S.:* Die Anfänge der volkswirtschaftlichen Bildung in Ungarn. (Éber A.) — Jahrbuch der Ungarischen Sparkassen und Banken. (Hegedüs L.) — *Dobrovits S.:* Das Vereinswesen in Budapest. (Balogh K.) — *Timár M.:* Die Spanne zwischen dem Produzenten- und dem Konsumentenpreis. (Kádas K.) — *Hegedüs I.:* Die Einhand. (Kecső I.) — *Marlio, Louis:* Le sort du capitalisme. (Éber A.) — *H. Laufenburger:* Le commerce et l'organisation des marchés. (Futó M.) — *Brinkmann, Karl:* Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre. (T. Gáll B.) — *Koch, Heinrich:* Währungsausgleichsfonds. (Vámos B.) — *Hunke, Heinrich.* Grundzüge der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft. (Villányi A.) — *Awater Josefine :* Der europäische Holzmarkt nach dem Weltkriege. (Ruisz R.)

Ausländische Zeitschriften ... 665

Economica. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

Légrády Testvérek R. T. nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.

LXII. ÉVFOLYAM 1938 81. KÖTET 9—10. SZÁM

SZEPTEMBER—OKTÓBER
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

György Ernő: Kereskedelmi áralakulás 1937—1938-ban ... 673
Ereky Károly: Az öntözés közgazdasági előkészitése ... 700
Tóth József: A tervgazdaság megvalósításának az akadályai ... 720
Huszti Dénes: IV. Béla olaszországi vásárlásai ... 737
Bartha József: A Keynes-féle beruházási szorzószám ... 761
Kisléghi Nagy Dénes: Az univerzalizmus hivei és birálói (II.) ... 772

Közlemények

Futó Mihály: Malestroit és Bodin vitája a drágulás okairól ... 815
Éber Ernő: Az önellátási törekvés eredményei és határai Németországban 820

Irodalom.

Gyüjteményes munkák: *A világválság és a liberalizmus.* La crise mondiale. L'Institut universitaire des Hautes Études Internationales. (Ferenczi I.) ... 828

Csoportos és összefoglaló ismertetések: *A Magyar Gazdaságkutató Intézet különkiadványai.* 12. sz. Magyarország nyersanyaggazdagságára és népélelmezésére vonatkozó adatok. — 13. sz. A magyar idegenforgalom alakulása 1927—1937. (Sipos S.) ... 833

Könyvismertetések ... 837

A nemzeti jövedelemszámitás és az adóstatisztika problémái. (Sipos Sándor.) — *Farkas László:* Vedres mérnök élete és müködése. (Laurentzy Vilmos.) — Az Ipartestületek Országos Központjának V. évi jelentése. (Éber Antal.) — A magyar szövetkezés negyven éve. (Darkó Zoltán.) — A Magyar Társaság és Falukutató Intézete kiadványai. (B. Gy.) — *Sir William Crawford and H. Broadley:* The Peoples' Food. (Varga István.) — *Anderson, Oskar:* Struktur und Konjunktur der bulgarischen Volkswirtschaft. (Varga István.) — *Bowley, A. L.:* Wages and Income in the United Kingdom since 1860. (Vámos Béla.) — *Meade, E. Y.:* Consumers Credit and Unemployment. (Vámos Béla.) — *A. J. Norval:* The tourist industry. (Winkle Nándor.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 853

Economica. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 863

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*, a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641. Segédszerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II. Ady Endre-u. 1). Telefon: 157-864.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

A Magyar Közgazdasági Társaság uj helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdijak, a „Közgazdasági Szemle" szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő cimre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, II., Halász-utca 1.

LEGKÖZELEBB MEGJELENIK
ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXI. KÖTET

KISLÉGHI NAGY DÉNES

UNIVERZALIZMUS

ÁRA 8 PENGŐ

LXIIE ANNÉE
SEPTEMBRE—OCTOBRE 1938
VOL. 81, NO 9—10

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

György E.: Mouvement des prix de commerce en 1937—38. ... 673
Ereky K.: La préparation économique de l'irigation ... 700
Tóth J.: Les difficultés de l'économie dirigée ... 720
Huszti D.: Les achats du roi Béla IV. en Italie ... 737
Bartha J.: Le nombre de multiplication de Keynes pour les investitions 761
Kisléghi Nagy D.: Partisans et critiques de l'universalisme (II.) ... 772

Notes

Futó M.: La polémique de Malestroit et Bodin sur les causes de l'augmentation des prix ... 815
Éber E.: Résultats et limites de l'autarchie en Allemagne ... 820

Literature.

Analyses et critiques. *La crise mondiale et le liberalisme.*
La crise mondiale. L'Institut universitaire des Hautes Études Internationales. (Ferenczi I.) ... 828

Travaux de l'Institut pour les récherches des variations économiques.
No. 12. Données sur les matières premières et sur l'alimentation populaire en Hongrie. — No. 13. Le tourisme en Hongrie 1927—1937. (Sipos S.) ... 833

Revue des livres ... 837
Le revenu national et le problème de la statistique des impôts. (Sipos S.) — *Farkas L.:* La vie et l'oeuvre de l'ingenieur Vedres. (Laurentzy V.) — Rapport du Central National des corporations des artisans. (Éber A.) — Quarante ans des sociétés coopératives en Hongrie. (Darkó Z.) — Travaux de la Société Hongroise et de l'Institut pour les récherches de sociographie villageoise. (B. Gy.) — *Sir William Crawford and H. Broadley:* The Peoples' Food. (Varga I.) — *Anderson, Oskar:* Struktur und Konjunktur der bulgarischen Volkswirtschaft. (Varga I.) — *Bowley, A. L.:* Wages and Income in the United Kingdom since 1860. (Vámos B.) — *Meade, E. Y.:* Consumers Credit and Unemployment. (Vámos B.) — *A. J. Norval:* The tourist industry. (Winkle N.)

Revue des périodiques étrangères ... 853
Economica. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 863

JAHRGANG LXII
SEPTEMBER—OKTOBER 1938
BAND 81, HEFT 9—10

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

György E.: Die Preisbildung im ungarischen Handel im Jahre 1937—1938. 673
Ereky K.: Die volkswirtschaftliche Vorbereitung der Bewässerungen der Ungarischen Tiefebene ... 700
Tóth J.: Die Hindernisse einer Verwirklichung der Planwirtschaft ... 720
Huszti D.: Die in Italien getätigten Käufe König Béla's IV. ... 737
Bartha J.: Der Keyne'sche Investitionsmultiplikator ... 761
K. Nagy D.: Anhänger und Kritiker des Universalizmus (II.) ... 772

Mitteilungen

Futó M.: Die Polemik Malestroit's und Bodin's über die Ursachen der Teuerung ... 815
Éber E.: Erfolge und Grenzen der Selbstversorgung Deutschlands mit landwirtschaftlichen Erzeugnissen ... 820

Literatur.

Sammelarbeiten: *Weltkrise und Liberalismus.*
La crise mondiale. L'Institut universitaire des Hautes Études Internationales. (Ferenczi I.) ... 828

Sammelbesprechungen: *Sonderveröffentlichungen des Ungarischen Instituts für Wirtschaftsforschungen.*
Nr. 12. Zahlen zur Rohstoffwirtschaft und zur Volksernährung Ungarns. — Nr. 13. Die Entwicklung des ungarischen Fremdenverkehrs 1927—1937. (Sipos S.) ... 833

Einzelbesprechungen ... 837
Die Berechnung des Volkseinkommens und die Steuerstatistik. (Sipos S.) — *Farkas L.:* Leben und Wirken des Ingenieurs Stephan Vedres. (Laurentzy V.) — 5. Jahresbericht der Landeszentrale der Gewerbekörperschaften. (Éber A.) — 40 Jahre Genossenschaftswesen in Ungarn. (Darkó Z.) — Die Veröffentlichungen der Ungarischen Gesellschaft und ihres Instituts für Dorfforschung. (Gy. B.) — *Sir William Crawford and H. Broadley:* The Peoples' Food. (Varga I.) — *Anderson, Oskar:* Struktur und Konjunktur der bulgarischen Volkswirtschaft. (Varga I.) — *Bowley, A. L.:* Wages and Income in the United Kingdom since 1860. (Vámos B.) — *Meade, E. Y.:* Consumers Credit and Unemployment. (Vámos B.) — *A. J. Norval:* The tourist industry. (Winkle N.)

Ausländische Zeitschriften ... 853
Economica. (V. B.) — Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Rivista di Politica Economica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Internationale Rundschau der Arbeit. (R. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 833

Légrády Testvérek R. T. nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.

LXII. ÉVFOLYAM 1938 81. KÖTET 11—12. SZÁM

NOVEMBER—DECEMBER
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Ihrig Károly: A népi birtokpolitika kérdései ... 865
Lipták László: Iparfejlesztés és agrárpolitika ... 915
Gesztelyi Nagy László: A gazdatársadalom felelőssége ... 925
Nőtel Rudolf: Haberler konjunkturaelmélete ... 939
Pakucs Béla: Magyarország kirekesztése az első államvasuti rendszerből (1841) ... 953
Domanovszky Ákos: A magyar ötéves tervről ... 963

Közlemények

Éber Antal: Vámuniók ... 982
Futó Mihály: Az olasz korporativ közgazdaságtan ... 987
Éber Ernő: Az Egyesült Államok mezőgazdasági termelésének helyzete 1938-ban ... 994

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések: *Alföldi szociográfiák.* *Féja Géza:* Viharsarok. — *Erdei Ferenc:* Futóhomok. (Gesztelyi Nagy László) ... 999

Könyvismertetések ... 1006

Lavergne Bernard: Essor et décadence du capitalisme. (Éber Antal.) — *Belloc Hilaire:* Economics for Helen. (Éber Antal.) — *Amoroso, Luigi:* Principii di economica corporativa. (Futó Mihály.) — *Einaudi, Luigi:* Miti e paradossi della giustizia tributaria. (Futó Mihály.) — *Herbert F. Taggart:* Minimum Prices under the NRA. (Kádas Kálmán.) — Annuaire International de Statistique Agricole 1937/38. (Tóth Jenő.) — *Ozoróczy, Tátray és vitéz Kovách:* Tagositás és egyéb birtokrendezések. (Ruisz Rezső.) — *Jewkes, Sylvia and John:* The Juvenile Labour Market. (Vámos Béla.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 1031

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — The Economic Journal. (V. B.) — Economica. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 1040

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.

A szerkesztésért ***Heller Farkas***, a kiadásért ***K. Nagy Dénes***, a nyomdáért ***Kertész Árpád*** igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641. Segédszerkesztő: KISLÉGHI NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II. Ady Endre-u. 1). Telefon: 157-864.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

A Magyar Közgazdasági Társaság uj helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdijak, a „Közgazdasági Szemle" szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő cimre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, II., Halász-utca 1.

MEGJELENT
ÉS MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXI. KÖTET

KISLÉGHI NAGY DÉNES

UNIVERZALIZMUS

ÁRA 8 PENGŐ